

ऋक्संहिताव्याख्याः स्सायणाचार्याव्याग्मवेन
श्रीवेङ्कटार्यत-सूत्रेण श्रीमाधवेन

विरचिता

अप्रकाशितपूर्वा, ऋग्वेदसंहिताव्याख्या

ऋगर्थनीपेका

पञ्चनदीये विश्वविद्यालये संस्कृताचार्यैः संस्कृतविभागाध्यक्षैश्च

पञ्चनदप्राच्यभाविद्यालयस्य मुख्याधिष्ठातृभिः

तत्तदमणस्वरूप, एम० ए० (पंजाब), डी० फ़िल० (ऑक्सफ़ोर्ड),

आफ़िसर एकेडेमी (फ़्रान्स) इत्येतैः

मलयालिपिलिखितानि प्राचीनतत्त्वज्ञानसूत्राणि पर्यालोच्य

पूर्वापरव्याख्यानोद्धतैः सन्दर्भैश्चालङ्कृत्य

सम्पादिता

तृतीयो भागः

तत्तदपुरीयपञ्जाबसंस्कृतपुस्तकालयाध्यक्षैः

मोतीलाल बनर्जीसीदास इत्येतैः

प्रयागस्थे 'ला जर्नल' इति नाम्नि

मुद्रणालये मुद्रापयित्वा प्रकाशितः

TO
THE HON'BLE Mr. JUSTICE
BAKSHI SIR TEK CHAND

M.A., LL.B.

**Sometime Chief Justice of the Lahore High Court
of Judicature**

**AS A HUMBLE MARK OF
PROFOUND RESPECT
AND ADMIRATION**

TABLE OF CONTENTS

	PAGE
I. List of Abbreviations	12—16
II. Preface	17—18
III. The Second Maṇḍala	1—278
1. The first hymn	1—12
2. The second hymn	12—19
3. The third hymn	20—27
4. The fourth hymn	27—32
5. The fifth hymn	32—36
6. The sixth hymn	37—40
7. The seventh hymn	40—43
8. The eighth hymn	43—45
9. Introductory remarks to the Sixth Chapter of the Second <i>Aṣṭaka</i>	46—48
10. The ninth hymn	48—54
11. The tenth hymn	55—59
12. The eleventh hymn	59—70
13. The twelfth hymn	71—81
14. The thirteenth hymn	81—90
15. The fourteenth hymn	90—97
16. The fifteenth hymn	97—102
17. The sixteenth hymn	102—107
18. The seventeenth hymn	108—112
19. The eighteenth hymn	113—118
20. The nineteenth hymn	118—123
21. The twentieth hymn	123—127
22. The twenty-first hymn	127—131
23. The twenty-second hymn	131—134
24. The twenty-third hymn	134—146
25. Introductory remarks to the Seventh Chapter of the Second <i>Aṣṭaka</i>	147—149
26. The twenty-fourth hymn	149—161
27. The twenty-fifth hymn	161—164
28. The twenty-sixth hymn	164—166
29. The twenty-seventh hymn	167—179
30. The twenty-eighth hymn	179—187
31. The twenty-ninth hymn	187—191

32.	The thirtieth hymn
33.	The thirty-first hymn
34.	The thirty-second hymn
35.	The thirty-third hymn
36.	The thirty-fourth hymn
37.	The thirty-fifth hymn
38.	The thirty-sixth hymn
39.	Introductory remarks to the Eighth Chapter of the Second <i>Aṣṭaka</i>
40.	The thirty-seventh hymn
41.	The thirty-eighth hymn
42.	The thirty-ninth hymn
43.	The fortieth hymn
44.	The forty-first hymn
45.	The forty-second hymn
IV.	The Third Maṇḍala
46.	The first hymn
47.	The second hymn
48.	The third hymn
49.	The fourth hymn
50.	The fifth hymn
51.	The sixth hymn
52.	Introductory remarks to the First Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>
53.	The seventh hymn
54.	The eighth hymn
55.	The ninth hymn
56.	The tenth hymn
57.	The eleventh hymn
58.	The twelfth hymn
59.	The thirteenth hymn
60.	The fourteenth hymn
61.	The fifteenth hymn
62.	The sixteenth hymn
63.	The seventeenth hymn
64.	The eighteenth hymn
65.	The nineteenth hymn
66.	The twentieth hymn

67.	The twenty-first hymn	414—418
68.	The twenty-second hymn. :	419—424
69.	The twenty-third hymn	424—428
70.	The twenty-fourth hymn	428—431
71.	The twenty-fifth hymn	431—434
72.	The twenty-sixth hymn	434—443
73.	The twenty-seventh hymn	444—452
74.	The twenty-eighth hymn	452—455
75.	The twenty-ninth hymn	456—469
76.	Introductory remarks to the Second Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>	469—472
77.	The thirtieth hymn	472—495
78.	The thirty-first hymn	495—515
79.	The thirty-second hymn	515—528
80.	The thirty-third hymn	528—544
81.	The thirty-fourth hymn	544—552
82.	The thirty-fifth hymn	553—560
83.	The thirty-sixth hymn	561—570
84.	The thirty-seventh hymn	570—575
85.	The thirty-eighth hymn	575—583
86.	The thirty-ninth hymn	583—590
87.	Introductory remarks to the Third Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>	590—593
88.	The fortieth hymn.	594—598
89.	The forty-first hymn	598—603
90.	The forty-second hymn	603—606
91.	The forty-third hymn	606—611
92.	The forty-fourth hymn	611—614
93.	The forty-fifth hymn	614—618
94.	The forty-sixth hymn	618—621
95.	The forty-seventh hymn	622—628
96.	The forty-eighth hymn	629—632
97.	The forty-ninth hymn	632—636
98.	The fiftieth hymn	636—639
99.	The fifty-first hymn	639—647
100.	The fifty-second hymn	647—652
101.	The fifty-third hymn	652—676
102.	The fifty-fourth hymn	676—693

103.	The fifty-fifth hymn
104.	Introductory remarks to the Fourth Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>
105.	The fifty-sixth hymn
106.	The fifty-seventh hymn
107.	The fifty-eighth hymn
108.	The fifty-ninth hymn
109.	The sixtieth hymn
110.	The sixty-first hymn
111.	The sixty-second hymn
V.	The Fourth Maṇḍala
112.	The first hymn
113.	The second hymn
114.	The third hymn
115.	The fourth hymn
116.	Introductory remarks to the Fifth Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>
117.	The fifth hymn
118.	The sixth hymn
119.	The seventh hymn
120.	The eighth hymn
121.	The ninth hymn
122.	The tenth hymn
123.	The eleventh hymn
124.	The twelfth hymn
125.	The thirteenth hymn
126.	The fourteenth hymn
127.	The fifteenth hymn
128.	The sixteenth hymn
129.	The seventeenth hymn
130.	The eighteenth hymn
131.	Introductory remarks to the Sixth Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>
132.	The nineteenth hymn
133.	The twentieth hymn
134.	The twenty-first hymn
135.	The twenty-second hymn
136.	The twenty-third hymn

137.	The twenty-fourth hymn	944—950
138.	The twenty-fifth hymn	950—955
139.	The twenty-sixth hymn	955—961
140.	The twenty-seventh hymn	961—964
141.	The twenty-eighth hymn	965—967
142.	The twenty-ninth hymn	967—970
143.	The thirtieth hymn	970—980
144.	The thirty-first hymn	981—986
145.	The thirty-second hymn	986—994
146.	Introductory remarks to the Seventh Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>	994—997
147.	The thirty-third hymn	998—1003
148.	The thirty-fourth hymn	1004—1009
149.	The thirty-fifth hymn	1010—1014
150.	The thirty-sixth hymn	1014—1018
151.	The thirty-seventh hymn	1019—1022
152.	The thirty-eighth hymn	1022—1030
153.	The thirty-ninth hymn	1030—1033
154.	The fortieth hymn	1033—1040
155.	The forty-first hymn	1041—1046
156.	The forty-second hymn	1046—1052
157.	The forty-third hymn	1052—1056
158.	The forty-fourth hymn	1056—1059
159.	The forty-fifth hymn	1059—1062
160.	The forty-sixth hymn	1063—1065
161.	The forty-seventh hymn	1065—1066
162.	The forty-eighth hymn	1067—1068
163.	The forty-ninth hymn	1069—1071
164.	The fiftieth hymn	1071—1077
165.	Introductory remarks to the Eighth Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>	1077—1080
166.	The fifty-first hymn	1080—1086
167.	The fifty-second hymn	1086—1088
168.	The fifty-third hymn	1088—1092
169.	The fifty-fourth hymn	1092—1095
170.	The fifty-fifth hymn	1096—1100
171.	The fifty-sixth hymn	1100—1103
172.	The fifty-seventh hymn	1103—1109
173.	The fifty-eighth hymn	1109—1123

103.	The fifty-fifth hymn	693	709
104.	Introductory remarks to the Fourth Chapter of the Third <i>Ashtaka</i>	710	712
105.	The fifty-sixth hymn	712	719
106.	The fifty-seventh hymn	719	724
107.	The fifty-eighth hymn	724	730
108.	The fifty-ninth hymn	730	737
109.	The sixtieth hymn	737	742
110.	The sixty first hymn	742	747
111.	The sixty-second hymn	747	759
V.	The Fourth Mandala	760	1123
112.	The first hymn	760	776
113.	The second hymn	777	792
114.	The third hymn	792	803
115.	The fourth hymn	803	822
116.	Introductory remarks to the Fifth Chapter of the Third <i>Ashtaka</i>	823	825
117.	The fifth hymn	825	835
118.	The sixth hymn	835	841
119.	The seventh hymn	841	849
120.	The eighth hymn	849	852
121.	The ninth hymn	852	855
122.	The tenth hymn	856	860
123.	The eleventh hymn	860	865
124.	The twelfth hymn	865	867
125.	The thirteenth hymn	867	870
126.	The fourteenth hymn	870	872
127.	The fifteenth hymn	872	876
128.	The sixteenth hymn	876	889
129.	The seventeenth hymn	889	900
130.	The eighteenth hymn	900	910
131.	Introductory remarks to the Sixth Chapter of the Third <i>Ashtaka</i>	911	913
132.	The nineteenth hymn	913	919
133.	The twentieth hymn	920	925
134.	The twenty-first hymn	926	932
135.	The twenty-second hymn	932	937
136.	The twenty-third hymn	938	944

137.	The twenty-fourth hymn	944—950
138.	The twenty-fifth hymn	950—955
139.	The twenty-sixth hymn	955—961
140.	The twenty-seventh hymn	961—964
141.	The twenty-eighth hymn	965—967
142.	The twenty-ninth hymn	967—970
143.	The thirtieth hymn	970—980
144.	The thirty-first hymn	981—986
145.	The thirty-second hymn	986—994
146.	Introductory remarks to the Seventh Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>	994—997
147.	The thirty-third hymn	998—1003
148.	The thirty-fourth hymn	1004—1009
149.	The thirty-fifth hymn	1010—1014
150.	The thirty-sixth hymn	1014—1018
151.	The thirty-seventh hymn	1019—1022
152.	The thirty-eighth hymn	1022—1030
153.	The thirty-ninth hymn	1030—1033
154.	The fortieth hymn	1033—1040
155.	The forty-first hymn	1041—1046
156.	The forty-second hymn	1046—1052
157.	The forty-third hymn	1052—1056
158.	The forty-fourth hymn	1056—1059
159.	The forty-fifth hymn	1059—1062
160.	The forty-sixth hymn	1063—1065
161.	The forty-seventh hymn	1065—1066
162.	The forty-eighth hymn	1067—1068
163.	The forty-ninth hymn	1069—1071
164.	The fiftieth hymn	1071—1077
165.	Introductory remarks to the Eighth Chapter of the Third <i>Aṣṭaka</i>	1077—1080
166.	The fifty-first hymn	1080—1086
167.	The fifty-second hymn	1086—1088
168.	The fifty-third hymn	1088—1092
169.	The fifty-fourth hymn	1092—1095
170.	The fifty-fifth hymn	1096—1100
171.	The fifty-sixth hymn	1100—1103
172.	The fifty-seventh hymn	1103—1109
173.	The fifty-eighth hymn	1109—1123

LIST OF ABBREVIATIONS

Ā.	Ātmanepada
ĀĀ.	ĀitareyaĀranyaka
AB.	ĀitareyaBrahmana
abl.	ablative case
acc.	accusative case
AGS.	Āpastambagṛhyasūtra
Amara.	Amarakoṣa
Anu.	Anuvākānukramanī
Apr.	Ātharvavedapratīśakhyā
Apś	Āpastambaśrautasūtra
Āśś.	Āśvalāyanaśrautasūtra
At.	Ātmānanda's commentary on RV. I. 16.
Āu.	Āitareyopaniṣad
BD.	Bṛhaddevata
Bṛh. U. } Bu. }	Bṛhadāraṇyakopaniṣad
BS.	Bṛhaspati Smṛti
Caus.	Causal
Chā. U.	Chandoggyopaniṣad
CHMB	Chandogyamantrabhāṣya by Guṇavīṣṇu
D.	A palm-leaf Malayalam ms. at the Lal Chai Library of the D. A. V. College, Lahore.
DDN.	Dyādviveda's Nītimāñjarī
DP.	Dhātupāṭha
dat.	dative case
Dur.	Durgācārya's Commentary on the Nirukta
Ed.	Editor
F.	A fragment of a Devanagari ms.
fem.	feminine gender
GB.	Gopatha Brāhmana
GGs.	Gobhilaḡṛhyasūtra
gen.	genitive case
gend.	gender
imf.	imperfect
inj.	injunctive
inst.	instrumental case
KAS	Kauṭalya's Arthaśāstra

Kā Sr.	Kātyayana's Śrautasūtra
Kāth. U.	Kāthopanīṣad
Kau. Br.	Kauṣītaki Brāhmaṇa
Kau. Up.	Kauṣītaki Upanīṣad
Ken. U.	Kenopanīṣad
K.S.	} Kātyāyana's Sarvānukramaṇī
K.S.A.	
Lit.	Literally
Loc.	Locative Case
M.	A Devanāgarī transcript of a Madras ms.
Mah.	Mahādharma, a commentator of the <i>Sukla Yajurveda</i> .
Mahānār. Up.	Mahānārāyaṇopanīṣad
Maitr. Up.	Maitrāyaṇī Upanīṣad
Maitri Up.	Māitrī Upanīṣad
Manu.	Manusmṛti
Mas.	Masculine gender
MS.	Manuscript
	Maitrāyaṇī Saṁhitā
MSS.	Manuscripts
Mu. U.	} Muṇḍakopanīṣad
Muṇḍaka. U.	
N.	Nirukta of Yāska
Ngh.	Nighaṇṭu
nom.	nominative case
Nrs. U.	Nṛsiṁhottaratāpini Upanīṣad
NS.	NidānaSūtra
O. M.	Oriental College Magazine.
P.	A palm-leaf Malayalam ms. at the Panjab University Library.
p.	page
Pa.	Pāṇini's Aṣṭādhyāyī
perf.	perfect
pers.	Person
pl.	plural number
PMBH.	Paṭanjali's Mahābhāṣya
PP.	Padapāṭha
Parāśara.	ParāśaraSmṛti
Praśna. U.	Praśnopanīṣad

R.	The Ṛgvedānukramapī of Madhavabhāṭṭa, edited by C. Kunhan Raja, Madras University Sanskrit Series, No. 2.
red.	reduplicated.
Ṛgvidh.	Ṛgvidhāna, edited by Mevet.
RPR.	ṚgvedaPratiśakhya
RV.	Ṛgveda
S.	K. Sāmbaśiva Sastri's edition of the Ṛksamhitā with the Bhāṣya of Skandasvāmin and the Commentary of Venkaṭanadhaṅṭarva, Tiruvandrum Sanskrit Series, No. 96.
S.	Samhitapāṭha
SA.	ŚāṅkhāyanaĀraṇyaka
SB.	SatapathaBrahmaṇa
Sāṅ. Br.	ŚāṅkhāyanaBrāhmaṇa
Saṭ.	SātyāyanaBrāhmaṇa
SVB.	ṢaṭvimpśaBrāhmaṇa
SDS.	Sarvadarśanasamgraha
Sing.	Singular number
SK.	Skandasvāmin's Commentary on the Ṛgveda
SKN.	Skandasvāmin's Commentary on the Nirukta of Yāska
Skr.	Skandasvāmin's Ṛgvedabhāṣya, edited by C. Kunhan Raja, Madras University Sanskrit Series, No. 8.
Skt.	Skandasvāmin's Bhāṣya on the Ṛgveda, Tiruvandrum edition.
Sr. Sū.	Srauta Sūtra.
SSS.	Śāṅkhāyana Srauta Sūtra
ST.	Suddhitattva
Sve. U.	Svetāśvataropaniṣad
Sy.	Sāyaṇācārya's commentary on the Ṛgveda, Poona edition.
TA.	Taittirīya Āraṇyaka
TB.	Taittirīya Brāhmaṇa.
Tāṇḍya } TMB. }	TāṇḍyaMahāBrāhmaṇa
TS.	Taittirīya Samhitā

T. U.	Taittirīyopaniṣad
U.	Uvvaṭa
Upādi	Upādi Sūtras
Vaij.	Vaijayantīkoṣa
V.	Vartika on Pāṇini's Aṣṭādhyāyī
Var.	
Vpa	
VID.	Vedārthadīpikā
VM.	Mādhava, son of ŚrīVenkaṭārya
VNS.	Vararuci's NirūktaSamuccaya
Voc.	Vocative Case
Vol.	Volume
VPR.	Vājasaneyi Prātiśākhya
VS.	Vājasaneyi Saṁhitā
YPR.	Yajurveda Prātiśākhya
YV.	Yajurveda

अ.	}	अध्याय
अध्या.		
आर्य		आर्यभट्टीय
आ. श्रौ. सू.		आश्वलायनश्रौतसूत्र
उ.	}	उणादिसूत्र
उणा.		
ऋ.	}	ऋग्वेदसंहिता
ऋ. सं.		
ऋ. प्रा.		ऋग्वेदप्रामाण्य
ऐ. ब्रा.		ऐतरेयब्राह्मण
क.		कण्डिका
का.		कात्यायनश्रौतसूत्र
का. स.		कात्यायनसर्वानुक्रमणी
का. स. द्वा. का.		कात्यायनसर्वानुक्रमणी द्वादशकाण्डिका
कौ. ब्रा.		कौषीतकिब्राह्मण
गो.		गोपथब्राह्मण
गो. गृ. सू.		गोभिलगृह्यसूत्र
गो. स्मृ.		गोधिलस्मृतं
तां. ब्रा.		ताण्ड्यब्राह्मण
तै. आ.		तैत्तिरीय आरण्यक
तै सं.		तैत्तिरीय संहिता
नि.	}	निरुक्त
निरु.		
निघ.		निघण्टु
पा.		पाणिनि-अष्टाध्यायी
पार.		पारस्करगृह्यसूत्र
पा. वा.		पाणिनिवार्तिक
भ. गी.		भगवद्गीता
मनु.		मनुस्मृति
म. भा. शां. प.		महाभारत शान्तिपर्व
वे. दी.		वेदार्थदीपिका (षड्गुरुशिष्यविरचिता 'पदादुपलब्धाय')
श.	}	शतपथब्राह्मण
श. ब्रा.		
शां. आ.		शाङ्खायन आरण्यक
शां. ब्रा.		शाङ्खायन ब्राह्मण
शां. श्रौ. सू.		शाङ्खायनश्रौतसूत्र
सा. भा.		सायणभाष्य

PREFACE

The present volume completes the commentary of Mādhava, son of ŚrīVeṅkatārya on the second, third and fourth maṇḍalas of the Ṛgveda. The ms. material has already been described and need not be repeated here.

In footnotes, the interpretation of Mādhava has been throughout compared with that of Sāyaṇācārya. In addition the following commentaries have been utilized: (1) Yāska's Nirukta, (2) Durgācārya's commentary on the Nirukta, (3) Skandasvāmin's commentary on the Nirukta. These three commentaries have been utilized with regard to such Ṛgvedic stanzas as occur in the Nirukta and its commentaries.

The Yajurveda has borrowed many stanzas from the Ṛgveda. Uvvaṭa followed by Mahīdhara has explained the whole of the Śukla Yajurveda. The Satapatha Brāhmaṇa has commented on the first eighteen chapters as well as several stanzas of other chapters of the Śukla Yajurveda. The commentaries of the Satapatha Brāhmaṇa, Uvvaṭa and Mahīdhara have been utilized in the footnotes to record any differences of interpretation with regard to such Ṛgvedic stanzas as occur in the Śukla Yajurveda.

The commentary of Bhaṭṭa Bhāskaramiśra on the Taittirīya Saṁhitā has been similarly explored with regard to such Ṛgvedic stanzas as occur in the TS.

Dyā Dviveda has explained a good many stanzas of the Ṛgveda in his Nītimañjarī. Extracts from his commentary throwing light on the meaning of the Ṛgveda are incorporated in the footnotes.

Guṇaviṣṇu has commented on Chāndogyaṁtra. In the footnotes I have utilized his Bhāṣya on such Ṛgvedic stanzas as occur in the Chāndogyaṁtra.

In this way, I have utilized all the commentaries on the Ṛgveda itself as well as on the hymns and the stanzas of the Ṛgveda borrowed by other Saṁhitās, Vedic writers and works. All the commentaries available from Indian sources have been

accounted for. I have thus endeavoured to compile in foot-notes an Indian thesaurus of R̥gvedic interpretation.

If this edition is found useful and if it gives any help in a scientific study of the R̥gveda, I shall feel my labour amply repaid.

ORIENTAL COLLEGE
LAHORE

LAKSHMAN SARUP

II. I.

त्वमग्ने धुभिस्त्वमाशुशुचिस्त्वमद्भ्यस्त्वमग्नेनस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥१॥

त्वमग्ने । 'य आङ्गिरसः शौनहोत्रो भूत्वा भार्गवः शौनकोऽभवत् स गृत्समदो द्वितीयं मण्डलमपश्यत्' ।

१. यम० D. शतर्चिनां प्रथमं मण्डलं व्याख्यातम् । अथ गार्त्समदं द्वितीयं मण्डलं व्याख्यायते । 'त्वमग्ने धुभिः' इत्यादिकं द्वितीयं मण्डलम् । चत्वारोऽनुवाकाः । तेषु प्रथमेऽनुवाके एकादश सूक्तानि । तत्र 'त्वमग्ने धुभिः' इति षोडशर्चं प्रथमं सूक्तम् । मण्डलद्वष्टा गृत्समद ऋषिः । स च पूर्वमाङ्गिरसकुले शूनहोत्रस्य पुत्रः सन् यज्ञकालेऽसुरैर्गृहीत इन्द्रेण मोक्षितः । पश्चात् तद्वचनेनैव भृगुकुले शूनकपुत्रो गृत्समदनामा अभूत् । तथा चानुक्रमणिका— 'य आङ्गिरसः शौनहोत्रो भूत्वा भार्गवः शौनकोऽभवत् स गृत्समदो द्वितीयं मण्डलमपश्यत्' (KSA. 13. p. 13.) इति । तथा तस्यैव शौनकस्य वचनम्, ऋष्यनुक्रमणे— 'त्वमग्ने इति गृत्समदः शौनको भृगुतां गतः । शौनहोत्रः प्रकृत्या तु

य आङ्गिरस उच्यते' इति. See वेदार्थदोषिका Macdonell's ed. p. 99. । तस्मान्मण्डलद्वष्टा शौनको गृत्समद ऋषिः । जगती छन्दः । मण्डलादिपरिभाषया आग्नेयम् । अत्रानुक्रमणिका— 'त्वमग्ने जायते तु' (KSA. 13. I. p. 13.) इति ॥ प्रातरनुवाकादिवनशस्त्रयोजागते छन्दसि इदमादिसूक्तद्वयस्य विनियोगः । 'त्वमग्ने धुभिरिति सूक्ते' (ASS. 4. 13.) इति सूत्रितत्वात् । उपाक गोत्सर्जनयोरपि आद्या विनियुक्ता Sy.

२. Omitted by P.

३. अंगि० P.

४. शो० P.D. श्ये० M.

५. सत् D.

६. प्रत० D.

७. KSA. 13. p. 13.

त्वम् । अग्नं ! द्युभ्यः^१ जागरो^१ 'दिवस्परिं प्रथमं जज्ञे'^१ इत्युतम् । त्वम् । आशु
शुचा शत्रून् हंसि । त्वम् । अन्तरिक्षरथाभ्योऽद्भ्यो^१ वेद्युतः । त्वम् । प्रश्मनश्नाह्नय-

१. अग्ने ! अग्रणीत्वादिगुणविशिष्ट ! Sy.
हे भगजगने ! U. हे भगजगने !
अग्रणीत्वादिगुणविशिष्ट ! Dur.

२. द्युभिर्यानिदिवसेनिमित्तभूतैः Sy.
द्युभिरहोभिनिमित्तभूतैः Mah; U.
अहोभिर्जायस इत्यर्थः । उत्तम्यर्थ एतत्
तृतीया । द्युषु दिवसेष्वमाशास्यादि-
ष्वाधानकाल इत्यर्थः SKN. अतो-
नात्मकैरहोभिः (यागद्विपरीः) पौर्णमा-
स्यादिभिः 'पौर्णमास्याममाशास्यायां चा-
ऽऽदधीत'* इत्युक्तेः Dur.

३. ज० D. यागार्थं मन्थनेनोत्पद्यत इत्यर्थः Sy.
मन्थमानो जायसे । प्रतिदिनं मन्थस-
इत्यर्थः । यद्वा द्युभिः स्थर्गनिमित्तभूतै-
स्तत्र तत्र यागशालासु जायसे Mah.
मन्थमानो जायसे U. अरणिजो भिमन्थ-
मानो वा जायसे SKN. यागार्थं
मन्थनेनोत्पद्यत इत्यर्थः । यद्वा तत्तत्राग-
यिवसेस्तहितौ नृणामर्थे जायसे । तत्त-
त्रागयिवसेषु प्रसिद्धो भवति इत्यर्थः । अना-
यिर्भाव एवोत्पत्तिः Dur.

४. RV.X.45.I.११ ५. ०क्तः M.

६. आ सर्वतो दीप्यमानो भवति । आङ्घ्र्यु-
पपदे 'शुचं दीप्ती' इत्येतस्य सन्नतस्य
छान्दसमिदं रूपम् । यद्वा आशु शीघ्रं
शुचं दीप्तः सन् यतः संसेव्यत इति ।
आशु शुचं शोकं सनोति ददाति शत्रुभ्यो
बाहादिनेत्याशुशुक्षणिः । तावृक्षी भवति ।
एवं सर्वत्र प्रतियोगोचरं जायस इति
योग्यम् Sy. आर्द्रा भूमि शीघ्रमेव
क्षोषयिता, यद्वा आशु क्षिप्रं शुचा दीप्या
क्षिणीति हन्ति तमः सनोति सम्भजते
वाऽऽशुशुक्षणिः Mah. त्वमेवाशुशुक्ष-
णिः, आशु शीघ्रं शुचा दीप्या क्षिणीति
हिनस्ति सनोति सम्भजते वाऽऽशुशु-

क्षणिश्च्यते U. आशु शुचा दीप्या ।
कस्य ? तामर्थ्यात्तमसः । सतिता वा
सम्भस्ता वा सर्वस्य पाकदाहप्रकाशा-
देव्यापारस्य । अलोकिकस्यात्मना वा
जायसे । पञ्चम्यर्थे वाऽऽशुशुक्षणिर्नित्येवा
प्रयत्ना । अस्मिन्च पक्षे, आङ्घ्र्युपपदे
शुचेर्वीर्याकर्मणः सति एतद्वचः । आदि-
वापयिषोः पुरुषात्तेन मन्थमानो जायस
इत्यर्थः । एवं च कृत्वा पक्षद्वयेऽप्यर्थमे-
वाद् भेदप्रदर्शनायंत्वाच्चापग्रहस्यान्यतर-
पक्षपरित्यागकारणाभावात्पक्षद्वयापेक्षया
एतत्पदं पदकारा नावगच्छति SKN.
आशुशु-अतिशीघ्रं क्षणीषि हिनस्ति शत्रू-
नित्याशुशुक्षणिरसि । अत्राशुशु इति
क्षिप्रार्थकद्वयं समुच्चित्यातिक्षिप्रार्थकं
भवति । तस्मिन्चोपपदे अगोतेहिताया-
दिनूप्रत्ययः Dur. ७. ० द्याद्व्यः D.
अन्तरिक्षास्थास्थाभ्यः P.M.

८. वृष्ट्युदकेभ्यो जायसे वैद्युतरूपेण, पादव-
रूपेण वा समुद्रोदकेभ्यः Sy. वर्षाधारा-
भ्यो विद्युदात्मना जायसे Mah. अद्व्य-
इव... U. त्वमेवाद्भ्यो वैद्युतात्मना
SKN. वृष्ट्युदकेभ्यो वैद्युतरूपेण
समुद्रोदकेभ्यो वा वादवरूपेण जायसे
इत्युत्तरोत्तरमसिम्बध्यते Dur.

९. अश्मनः मेघात् पाषाणाद्वा Sy. पाषा-
णान्तरसङ्घटनेन जायसे Mah. पाषा-
णात् परिजायसे U. त्वमेव पाषाणा-
वस्थान्तरेण लोहेन याऽभिहृत्यमानात्
SKN. त्वमश्मनः पाषाणत्परि सर्वतः
(इतरेतराभिघातात्) जायसे । यद्वा—
अश्मनो मेघात् परि सर्वतोऽन्तरिक्षे
निघातरूपेण जायसे । 'यो अश्मनोऽस्त-
रुनि (परि†) ज्ञान' (RV.2.12.3^०)
इति मन्त्रान्तरम् Dur.

* Cf. Kau. Br. U. 2.3. 'पौर्णमास्याममाशास्यायां वा वृद्धपक्षे वा पुण्ये नक्षत्र
एतेषामेकस्मिन् पर्वण्यग्निसुपसमावाय' । and GGS.I.I.14. 'दशै वा पौर्णमासे याऽग्नि-
समावातं कुर्वीत' । also SB. II.I.I.7. 'अमावास्यायामेवाग्नीऽप्रावधीत पौर्णमास्याम-
न्वारभेतामावास्यायां दीक्षेत' ।

† 'परि' is not found in RV.

मानात् । त्वम् । ओषधिवनस्पतिभ्यश्च जायसे । नृपते ! दीप्तः ।

१. अश्वानश्व हृत्यमाना M.
२. वनेभ्यो वृक्षादिसमूहेभ्यो वावरूपेण, ओषधीभ्यो वैश्वानररूपेण Sy. त्वं वनस्पतिभ्योऽरुणिकाष्ठेभ्यो जायसे । त्वमोषधिभ्यो वंशादिभ्यो जायसे वंशद्वय-सङ्घर्षणेन Mah. त्वं वनेभ्योऽरुणिकाष्ठे-भ्यो जायसे U. त्वमेव वृक्षेभ्यो वायुना परस्परं सङ्घर्ष्यमाणेभ्यः । त्वमेव शर-वंशादिभ्य ओषधीभ्यः SKN. वनेभ्यो वृक्षादिसमूहेभ्यो वावरूपेण, . . ओषधी-भ्यो व्रीह्यादिभ्यः । 'ओषधयः फलनाका-न्ताः' (Amara. 2.4.6, also Manu 1. 46) इत्यमरः । वैश्वानररूपेण Dur.
३. नृपते ! ये नरा यष्टारः तेषां विशेषेण पालयितः ! Sy. नृणां पालक ! Mah. नृणां पालयितः ! U. मनुष्यपते ! . . अथवा नृपतिशब्दो निरस्तपूर्वापरविभागः स्वामित्रजनत्वेन लुब्धः । तेन नृणां पते ! नृपते ! मनुष्याणां स्वामित्रित्यर्थः SKN. नृणां मनुष्याणां (यष्टृणां विशेषेण) पालयितः ! Dur.
४. The passage beginning with होत्रो and ending with दीप्तः is omitted by P. दीप्तः आ समन्ताद् दीप्यमानः Sy. त्वं नृणां मनु-ष्याणामग्निहोत्रिणां गृहे जायसे । 'पुत्रो ह्येष सन् स पुनः पिता भवति'* इति श्रुतेः । किम्भूतस्त्वम् ? शुचिः शुद्धिहेतुः । 'पुनःपाकान्महीमयम्'† इति स्मृतेः Mah. शुचिनिश्चितपाप्मा । अथा-परो व्याख्यामार्गः—आशुशुक्षिणशब्दस्य पञ्चस्यर्थे प्रथमा । तथा च वाक्यस्य संयोगः । आ उपसर्गपूर्वः शोचतिः सन्नतः । आशुशुक्षणेराविदीपयिषोर्जा-

यसे । योऽपि ग्रहं खलं वा निर्मथ्य दीपयति तस्यापि त्वं जायसे । सर्वेषा-मनुग्रहे प्रवृत्तो हि त्वमित्यभिप्रायः । त्वमग्ने ! द्युभिर्जायसे । त्वमाविदीपयि-षोर्जायसे । एवं त्वमनुग्रहोऽस्मनो वनेभ्य ओषधीभ्यो नृणां पुत्रत्वेन नृपते ! जायसे ! शुचिर्दीप्त इति योजना U. एवं त्वं ततस्ततो नृणां मनुष्याणामर्थयिति शेषः । . . सर्वतो जायसे शुचिर्दीप्तः SKN. नृणां नृभिर्मथ्यमानः । व्यत्ययेन षष्ठी । . . एवं महानुभावस्त्वं मयनेनोत्पन्नः सत्तत्तर्वात्मको भदसीत्यर्थः । शुचिर्दीप्त एव जायसे । यद्वा शुचिरादित्यस्य जायसेऽभिप्रायस्य इत्यर्थः Dur. 'त्वमग्ने द्युभिरहोभिः । त्वमाशुशुक्षणिः । आशु इति च शु इति च क्षिप्रनाम्नी भजतः । क्षणित्तरः । क्षणोतेः । आशु शब्दा क्षणोतीति वा । सनोतीति वा' । N.6.1.; SKN. II. 386. परि बाजपतिः कविः । परि त्वान्ने पुरं दयस्म, त्वमग्ने द्युभिरित्यभिप्राये-स्माऽएतदुपस्तुत्य व्रतं करोति परिवर्ती-भिः परीय हि पुर आग्नेयीभिरग्निपुरा-ग्नेवास्माऽएतत्करोति सा ह्यैवाग्निपुरा दीप्यमाना तिष्ठति तिसृभिस्त्रिपुराग्नेवा-स्माऽएतत्करोति तस्माद्दु हैतत्पुरां परमं शु क्यं यस्त्रिपुरं शु स वै वर्षीयसा-वर्षी-यसा ह्यन्वसा पुरा, परां लेखां वरीयसीं करो-ति तस्मात्पुरां पुरा-परा वरीयसीं लेखा भवन्ति लेखा हि पुरः SB.6.3.3.25.p. 528. This stanza=YV. 11.27. ५. VM. ignores परि । त्वम् (twice) and नृणाम् ।

* Cf. SB. 2.3.3.5. 'स एव पुत्रः सन्पिता भवति' । and YT. 4 'यः पिता स पुनः पुत्रो यः पुत्रः स पुनः पिता' ।

† Cf. BS. as quoted by Raghunandana in his ST. p. 295. Cal. Ed. 1895:

‘अम्भसा हेमरूप्यायः कात्स्यं शुद्धयति भस्मना ।

अम्भेस्ताम्रञ्च रेत्यञ्च पुनःपाकेन मूष्मयम् ॥

तवाग्ने होत्रं तव पोत्रमृत्विजं तव नेष्ट्रं त्वमग्निदत्तायतः ।
तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥२॥

तवाने । तव । अग्ने ! होतृकर्म । पोतृकर्म च काले भवति । ऋत्विजम्—आत्विज्यम् ।
त्वम् । आग्नीध्रश्च । यज्ञमिच्छतः । त्वमेव । अध्वर चेच्छसि यथाध्वर्युरध्वरं कागयते ।
गृहपतिः—यजमानः । च । भवसि । अस्मदायतने । शिष्टं साष्टम् ।

त्वमग्ने इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुगायो नमस्यः ।
त्वं ब्रह्मा रयिविद्वद्ब्रह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरन्ध्या ॥३॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने ! वृषभः । इन्द्रश्च देवः । भवसि । सताम् । त्वम् । विष्णुश्च ।
उरुगमनः । नमस्कार्यः । त्वम् । बृहस्पतिश्च भवसि । धनस्य लभ्यमयिता । मन्त्रगते ! त्वम् ।
विधातः ! सङ्गच्छसे । प्रज्ञया ।

१. Omitted by P.

२. होत्रं होतुः कर्म शस्त्रयाज्यादिलक्षणम्
Sy.

३. चोतुं P.D. Omitted by M.
पोत्रं पोतुः कर्म Sy.

४. वति M.

५. ०माति D. ०मातिज्य P. तथा
प्राप्तकालमात्विज्यं तवैव Sy.

६. आग्ने च P.

७. ०ञ्चच्छं P.D. अध्वरं यज्ञं कामयसे,
अध्वर्युर्भवसीत्यर्थः । ॥२॥ ॥३॥ ॥४॥ ॥५॥
त्यत्तेः Sy.

‘अध्वर्युर्भवसीत्यर्थः’ कामयत इति वा’
(N. 1.8.)

८. अस्मद्यज्ञगृहे Sy.

९. VM. explains तव once only
and ignores नेष्ट्रम् । प्रशास्त्रम् ।

ब्रह्मा and च ।

नेष्ट्रम् नेष्टुः कर्म प्रस्थितयाज्यादिरूपम् ।
प्रशास्त्रम्—यत्प्रशास्तुर्मेवावशस्य कर्म
तत् । ब्रह्मा—ब्राह्मणाच्छंस्यापं Sy.

१०. वृषभो कामानां वषिता Sy.

११. सदा M. सदां D. सदा त्वं सदा P.
साधूनाम् Sy.

१२. उरुगायो बहुभिर्गीयमानः Sy.

१३. तु P.

१४. गवाविधनस्य वेत्ता Sy.

१५. ०वत P. ०पत D. परिवृढस्य
कर्मणो मन्त्रस्य वा पालयितः ! Sy.

१६. विधर्तः ! विविधकारक ! वैश्वानर-
रूपान्ते ! Sy.

१७. सह वतसे । सर्वदा बुद्ध्या स्तूयत
इत्यर्थः Sy.

१८. बहुप्रकारया बुद्ध्या Sy.

तवाग्ने होत्रं तव पोत्रमृत्विजं तव नेष्ट्रं त्वमग्निदत्तायतः ।
तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥२॥

तवाने । तव । अग्ने ! होतृकर्म । पोतृकर्म च काले भवति । ऋत्विजम्—आत्विज्यम् ।
त्वम् । आग्नीध्रश्च । यज्ञमिच्छतः । त्वमेव । अध्वर चेच्छसि यथाध्वर्युरध्वरं कागयते ।
गृहपतिः—यजमानः । च । भवसि । अस्मदायतने । शिष्टं साष्टम् ।

त्वमग्ने इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुरुगायो नमस्यः ।
त्वं ब्रह्मा रयिविद्वद्ब्रह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरन्ध्या ॥३॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने ! वृषभः । इन्द्रश्च देवः । भवसि । सताम् । त्वम् । विष्णुश्च ।
उरुगमनः । नमस्कार्यः । त्वम् । बृहस्पतिश्च भवसि । धनस्य लम्भयिता । मन्त्रगते ! त्वम् ।
विधातः ! सङ्गच्छसे । प्रज्ञया ।

१. Omitted by P.

२. होत्रं होतुः कर्म ऋत्विज्यादेलक्षणम्
Sy.

३. चोतुं P.D. Omitted by M.
पोत्रं पोतुः कर्म Sy.

४. वति M.

५. ०मार्ति D. ०मातिज्य P. तथा
प्राप्तकालमात्विज्यं तवैव Sy.

६. आग्ने च P.

७. ०ञ्चच्छं P.D. अध्वरं यज्ञं कामयसे,
अध्वर्युर्भवसीत्यर्थः । तथाध्वर्युश्चान्द्व्यु-
त्पत्तेः Sy.

‘अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं कामयत इति वा’
(N. 1.8.)

८. अस्मद्यज्ञगृहे Sy.

९. VM. explains तव once only
and ignores नेष्ट्रम् । प्रशास्त्रम् ।

ब्रह्मा and च ।

नेष्ट्रम् नेष्टुः कर्म प्रस्थितयाज्याविरूपम् ।
प्रशास्त्रम्—यत्प्रशास्तुर्भ्रावरणस्य कर्म
तत् । ब्रह्मा—आग्नाच्छस्यापे Sy.

१०. वृषभो कामानां वर्षिता Sy.

११. सवा M. सवां D. सवा त्वं सवा P.
साधूनाम् Sy.

१२. उरुगायो बहुभिर्गीयमानः Sy.

१३. तु P.

१४. गवाविधनस्य वेत्ता Sy.

१५. ०वत P. ०पत D. परिवृढस्य
कर्मणो मन्त्रस्य वा पालयितः ! Sy.

१६. विधर्तः ! विविधकारक ! वैश्वानर-
रूपान्ते ! Sy.

१७. सह वतसे । सर्वदा बुद्ध्या स्तूयस
इत्यर्थः Sy.

१८. बहुप्रकारया बुद्ध्या Sy.

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वं मित्रो भवसि दस्म ईक्ष्यः ।

त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य सम्भुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥४॥

त्वमग्ने^१ । त्वम् । अग्ने ! राजा । वरुणः । धृतकर्मा च भवसि । मित्रश्च । भवसि^२ । दर्शनीयः^३ ।
स्तोतव्यः । त्वम् । अर्यमा । सतां पतिः । यस्य । सम्भोजनं भवति । 'य. खलु वै ददाति सोऽर्यमा'
इति ब्राह्मणम् । त्वमेव । अंशः^४ । देव ! यज्ञे^५ । अंशभाजो देवान् स्वानंशान्^६ भाजयन्^७ ।

त्वमग्ने त्वष्टा विधृते सुवीर्यं तव श्रवो मित्रमहः सजात्यम् ।

त्वमाशुहेमा ररिषे स्वर्ध्वं त्वं नरां शर्वो असि पुरुवसुः ॥५॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने ! त्वष्टा च भवसि । परिचरते । पुत्र प्रयच्छन्^८ । तव^९ । देवपत्यः^{१०} ।
मित्राणां पूजयितः^{११} ! बन्धुतां^{१२} । त्वम् । आशु गन्तां । ददासि । शोभनाश्वसमूहम्^{१३} । त्वम् ।
नृणाम् । बलम्^{१४} । असि । बहुधनः^{१५} ।

१. Omitted by P.D.

२. Missing in M.

३. सुतव्रतक० P. D. व्रतक० M.
चारितकर्मासि Sy.

४. मित्रश्च । भवसि omitted by P.D.

५. शत्रूणामुपक्षपयिता Sy.

६. दातृत्वं चार्यम्णो लिङ्गम् । 'अर्यमेति तमा-
हुयो ददाति' (TB.I.1.2.4) इति Sy.

७. संतप० D. सतामभिमतप्रदानेन पाल-
यिता Sy.

८. समभो० P.D. सन्ततभुजं व्यापकं
भवति, यद्वा यस्य धनं...सम्यग्
भोगाय साधु ग्रहीतृणाम् Sy.

९. Omitted by M.

१०. Cf. TB. I.1.2.4. 'अर्यमेति तमाहुयो
ददाति' । The Brāhmaṇa pas-
sage should come immedi-
ately after अर्यमा—the third
word in the same line.

११. अशः P. D. तथा सूर्यमूर्त्यन्तरभूत

एतन्नामको देवोऽसि Sy.

१२. अस्मदीये यज्ञे Sy.

१३. ०ज्ञोशभा० M. ०लोशभा० P.
०ज्ञांशभा० D.

१४. स्वानशन् P. स्वानशान् D.

१५. स्वान्...भा० M. फलानां भाजयिता
प्रापयिता Sy.

१६. VM. ignores one त्वम् ।

१७. फलस्य साधु सम्पादयिता Sy.

१८. शोभनवीर्यं धनम् । तद्धेतुर्भवति Sy.

१९. तप (व) M. स्वभूताः Sy.

२०. याः स्तुतिवाचः सन्ति ताः Sy.

२१. पूजयित P. हे हितकारितेजः ! Sy.

२२. ०न्वतां P. अस्माकं बान्धवं अजस
इत्यर्थः Sy.

२३. आशु प्रेरयिता Sy.

२४. ०समूहः D. शोभनाश्वसमूहोपेतं फलम्
Sy. २५. नृ० D. नराणाम् Sy.

२६. बलस्थानीयः Sy.

२७. हे अग्ने ! ...प्रभूतधनः Sy.

त्वमग्ने द्रविणोदा अरुङ्कृते त्वं देवः सविता रत्नाधा असि ।

त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽर्विधत् ॥७॥

त्वमग्ने द्रविणोदाः । त्वम् । अग्ने ! धनस्य दाता भवसि । अलङ्कुर्वते । त्वम् । देवः । सविता । रत्नानां धाता च । भवसि । त्वमेव । भगः । नृपते ! धनस्य । ईशिषे । त्वम् । रक्षकः । गृहे । यः । तव । परिवरति ।

त्वमग्ने दम् आ विश्पतिं विश्स्त्वां राजानं सुविदमृञ्जते ।

त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि श्रुता दश प्रति ॥८॥

त्वमग्ने । त्वाम् । अग्ने ! गृहे । आह्वयन्ति । विशा पतिम् । मनुष्याः । त्वाम् । ईश्वरम् । शोभनधनम् । प्रसाधयन्ति । त्वम् । विश्वानि धनानि । प्रति । ईश्वरो भवसि । हे शोभनज्वलदनीक ! त्वम् । सहस्राणि प्रभवसि । शतानि । दश च वीराणाम् ।

१. हिरण्यस्य दातासि Sy.

२. यजमानाय Sy.

३. द्योतमानः Sy.

४. सर्वस्य सत्कर्मसु प्रेरकः Sy.

५. धाता त्वं च P. रत्नानां रमणीयानां धनानां मणिमुक्तादीनां धारयिता Sy.

६. त्वम् P. D.

७. भजनीयः Sy.

८. नृणां पालकाग्ने ! Sy.

९. समर्थो भवसि दातुम् Sy.

१०. त्व D. Sy. adds असि to त्वम् ।

११. पालकः Sy. १२. यज्ञगृहे Sy.

१३. स्वकीये यज्ञगृहे Sy.

१४. आसादयन्ति, उपसर्गवशाद्धोग्यक्रियाध्याहारः Sy.

१५. पतिः D. यजमानानां पालकम् Sy.

१६. यजमानाः Sy.

१७. दीप्यमानम् Sy.

१८. शोभनज्ञानमस्मिन् नुकूलचेतस्त्वं सुधनं वा Sy.

१९. 'ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्म' इति यास्कः । (N.6.21.)

२०. वशानि P. विशानि D. सर्वाणि । हवीं-घीति शेषः । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । विश्वेषां हविषामाज्यसोमपुरोडाशादीनाम् Sy.

२१. एतत्संख्याकानामभिमतसाधनानां प्रतिनिधिरित्यर्थः । 'प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः' (Pa. 1.4.92.) इति कर्मप्रवचनीयत्वम् । तैर्यत् फलं भवति तत्त्वया लभ्यत इत्यर्थः Sy.

२२. ईश्वरनामैतत् । 'इरज्यति पत्यते' (Ngh. 2.21.2.) इति तन्नामसु पाठात् । यद्वा पतिभ्यः पत्यते Sy.

२३. ऽज्वालादनीक D. ऽज्वालानदीक P. हे शोभनज्वालाकूपसेन ! Sy.

२४. एतत्संख्याकानि Sy.

२५. प्रतिभवसि P.

२६. The passage beginning with मनुष्याः and ending with वीराणाम् is omitted by M.

त्वामग्रे पितरमिष्टिभिर्नरस्त्वां भ्रात्राय शम्यां तनूरुचम् ।

त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽविधुत्त्वं सखा सुशेवः पास्यधृषः ॥६॥

त्वामग्ने । त्वाम् । अग्ने ! पातारम् । दृष्टिभिः कुर्वन्ति । ऋत्विजः । तामगेन च ।
भ्रातृत्वाय च । कर्मणा । अङ्गानां रोचयितारम् । त्वम् । पुत्रस्य । भवसि । भे । भे ।
परिचरति । सखा च । सुसुखः । रक्षसि । आघर्षणात् ।

त्वमग्र अशुराके नमस्यस्त्वं वार्जस्य क्षुमतो राय ईशिषे ।

त्वं वि भास्यनुं दक्षि दावने त्वं विशिबुरसि यज्ञमातनिः ॥१०॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने ! दीप्तः । अन्तिके । नमस्यस्त्वं न । त्वम् । अशुरस्य । वार्जस्य न ।
शब्दवतः प्रसिद्धस्य । ईशिषे । त्वम् । दीप्यसे । अनुदहसि च शत्रून् । प्रयच्छन् । त्वम् ।
विविधस्य दाता । असि । यज्ञस्य । विस्तारयिता ।

१. Omitted by M.

२. पातारम् P.D. पालकम् Sy.

३. एषणसावनैर्यागैर्यजन्त इति शेषः । पितृ-
वत् पालनाय यजन्त इत्यर्थः Sy.

४. ऋत्विज D. नेतारो यजमानाः Sy.

५. ०नुव्याय M. सौभ्रात्राय Sy.

६. कर्मणामेतत् (Ngh.2.1.) । कर्मणा
यजन्त इति शेषः । यद्वा उभयत्र वक्ष्य-
माणेन 'अविधत्' इत्यनेन सम्बन्धः Sy.

७. रोचयित्रं च M. शरीराणां दीपकं शरी-
रेषु दीप्यमानं वैश्वानरात्मना Sy.

८. पुत्रवत्पालयिता Sy.

९. नरः Sy. १०. त्वाम् Sy.

११. समानव्यापनः । सखिवद्धितकारी Sy.

१२. शेषमिति सुखनाम (Ngh.3.6.) ।
सुष्ठु सुखकारी Sy.

१३. पितृत्वकामा । पितृत्वेन भ्रातृत्वकामा
भ्रातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रस्थानयो
भवसि त्रिप्रकारेण रक्षसीत्यर्थः Sy.

१४. आसर्वं० M. आघर्षकात्मा Sy.

१५. VM. ignores one त्वम् ।

१६. Omitted by P.D.

१७. उरुभासमानो मेधावी वा Sy.

१८. अतीके P. . . सखिधावेव Sy.

१९. नमस्कार्यः स्तुत्य इत्यर्थः । इतरवेप्रता-
वन्मन्त्रप्रतिपाद्याकारेण स्तुत्यो न भवसि
किन्तु प्रत्यक्ष इत्यर्थः Sy.

२०. अतस्यश्चनत्मस्य P.

२१. सर्वत्र श्रूयमाणस्य Sy.

२२. स्वामी भवसि, अतस्तद्देहीत्यर्थः Sy.

२३. विशेषेण दीप्यसे Sy. २४. अनुक्रमेणैव
बहसि काष्ठादीन्, दहेल्लेहि सिपि कपम् ।
संहितायां भवभावाभावद्वन्द्वस्यः Sy.

२५. प्रयच्छ P. छेदनायान्धकारस्य । यद्वा
हविषो वानवले यजमानाय वा Sy.

२६. विशेषेण शिक्षिता साधयिता Sy.

२७. यज्ञम्—'न लोकाव्ययं' (Pa. 2.3.
69.) इति षष्ठ्या निषेधः Sy.

२८. फलस्य सर्वतो विस्तारयिता Sy.

२९. VM. ignores वि

त्वमग्ने अदितिर्देव दाशुषे त्वं होत्रा भारती वर्धसे गिरा ।

त्वमिळा शतहिंमासि दक्षसे त्वं वृत्रहा वसुपते सरस्वती ॥११॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने । अदितिः^१ देव ! भवसि ।^२ यजमानस्य । त्वमेव । होत्रा ।
भारती च देवपत्न्यौ^३ । संवर्धसे^४ । स्तुत्या । त्वमेव । इळा^५ देवी । शतसंवत्सरा । भवसि ।
दक्षसे प्रजापतये । त्वम् । वृत्रहा^६ । वसूनां^७ पते ! सरस्वती^८ च ।

त्वमग्ने सुभृत उत्तमं वयस्तव स्पाहे वर्ण आ सन्दृशि श्रियः ।

त्वं वाजः प्रतरणो बृहन्नसि त्वं रयिर्वहुलो विश्वतस्पृथुः ॥१२॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने ! सुष्ठु सम्भृतः^{११} सन् । उत्तमम्^{१२} । अन्नं भव । तव^{१३} । स्पृहणीये ।
वर्ण^{१४} । सन्दर्शने च । यजमानानां श्रियः^{१५} । आगच्छन्ति^{१६} । त्वम् । बलवान् । प्रकर्षेण तारयिता^{१७} ।
महान् । असि । त्वमेव । धनमसि^{१८} । बहु । सर्वतश्च । पृथुः^{१९} ।

१. अश्रण्डयिता परिपालयितासि । यद्वा ।
अदीना भूमिरसि Sy.

२. होमनिष्पादका Sy.

३. भरतस्यादित्यस्य सम्बन्धिनी रश्मिरूपा
सती Sy.

४. ०पत्न्यो P. ०पत्न्योः D.

५. प्रवृद्धो भवसि Sy.

६. भूमिः Sy.

७. हिमशब्दः कालोपलक्षकः । अपरिमित-
काला नित्या Sy.

८. दानाय समर्था भवसि । तिष्ठ उत्तरतः-
बनिष्ठातः Sy.

९. पापावेर्हन्ता Sy.

१०. ०नावते D. ०नावते P. हे
धनपालक ! Sy.

११. सरणवान् वायुः । तत्सम्बन्धिनी एतस्मि-
यामिका मध्यमिकाऽसि । आदित्याग्नि-
वायूनां सम्बन्धिन्यो भारतीळासरस्व-
त्याख्या यास्तिलो देव्यः सन्ति ता अपि

त्वमेवेत्यर्थः Sy.

१२. सम्भवः M. सम्भृताः P. सुष्ठु
पोषितः सन् Sy.

१३. निरतिशयम् Sy.

१४. अन्नमायुष्यं वा त्वमसि तत्सम्पादकोऽसी-
त्यर्थः Sy.

१५. भवत P.D.

१६. लोहितशुक्लादिलक्षणे Sy.

१७. सम्यग्दर्शनीये Sy.

१८. ऐश्वर्याणि कान्तयो वा Sy.

१९. आश्रित्य वर्तन्ते । जयसर्गश्रुतेर्योग्यक्रिया-
ध्याहारः Sy.

२०. अन्नम्, तत्साधकत्वात्ताच्छब्दम् । अन्न-
साधक इत्यर्थः Sy.

२१. प्रतारयिता पापात् Sy.

२२. धनरूपोऽसि Sy.

२३. सर्वविषयबाहुल्योपेतः Sy.

२४. पृथु P.D. विस्तीर्णः प्रख्यात
इत्यर्थः Sy.

त्वामग्न आदित्यासं आस्यं त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे ।

त्वां रातिषाचो अध्वरेषु सश्विरे त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम् ॥१३॥

त्वामग्ने । अग्ने । त्वाम् । आदित्याः । आस्यम् । चक्रिरे । त्वामेव । जिह्वां च ।
कवे ! दीप्ताः । त्वाम् । धनस्य सम्भक्तारः । यज्ञेषु । सेवन्ते । त्वयि । देवाः । आहुतम् ।
हविः । भक्षयन्ति ।

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अद्रुहं आसा देवा हविरदन्त्याहुतम् ।

त्वया मर्तासः स्वदन्त आसुति त्वं गर्भो वीरुधां जज्ञिषे शुचिः ॥१४॥

त्वे अग्ने । त्वयि । अग्ने ! सर्वे । देवाः । न द्रुहन्ति । आस्येन च । देवाः । हविः ।
भक्षयन्ति । आहुतम् । त्वयेव । मर्तासः । अन्नम् । स्वदन्ते । त्वम् । गर्भः । वीरुधां ।
जायसे । दीप्तः ।

१. त्वम० P.

२. अविरेः पुत्रा इन्द्रावयः Sy.

३. इदित्यास्याय P. आदित्यस्याय D.
स्वकीयं मुखं भक्षणपानादिसाधनम् Sy.

४. स्वकीयजि त्वास्थानीयमास्वावनसाधनम् ।
त्वन्मुखेनैव भक्षयन्ति त्वज्जिह्वयैव आ-
स्वादयन्तीत्यर्थः Sy.

५. हे कान्तप्रज्ञ ! Sy.

६. दीप्तां M. श्रुद्धा दीप्ता वा देवाः Sy.

७. Omitted by M.

८. रातिर्वाचं वत्तं हविरादि धनं वा । तेन
समवेता देवाः Sy.

९. ...त्वामेव प्रतीक्षन्ते, विना त्वया
स्वेषां हविर्भक्षणयोगात् Sy.

१०. सर्वतो वत्तम् Sy.

११. ०यति P. एवं सर्वदेवोपकारिणं महा-
नुभावं स्तौमीत्यर्थः Sy.

१२. त्वमग्ने P.

१३. सर्व P.

१४. अमरणधर्माणः Sy.

१५. अद्रोघारः Sy.

१६. त्वदीयेन ... आस्यज्ञस्त्वस्य तृतीयकवचने
'पद्मोमासु-' इत्यादिना आसन्नावेक्षः ।
'ऊडिदंवादि-' इति विभक्तेरुदात्तस्यम्
Sy. १७. साधनभूतेन Sy.

१८. मत्तादयः P.D.M. मनुष्या अपि Sy.

१९. अन्नं P. रसरूपमन्नादिकम् Sy.

२०. आस्वादयन्ति Sy.

२१. गर्भस्थानीयः तेषां मध्येऽवस्थानात् Sy.

२२. ०षायं P. सतादीनाम् Sy.

२३. उत्पादयति सस्याद्यन्नम् Sy.

२४. सवीप्तम् M. Sy. reads वसुः for
शुचिः and explains as सर्वेषां
निवासभूतः सन्.

त्वं तान्त्सं च प्रति चासि मुञ्च-^१त्वे सुजात प्र च देव रिच्यसे ।

पृच्छो यदत्र महिना वि ते ह्यवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उमे ॥१५॥

त्वं तान् । त्वम् । सूक्तेऽनुक्रान्ता^१न् देवान् । बलेन । सं । च । भवसि । प्रति । च । यत् सर्वं देवाः सह कुर्वन्ति यच्च प्रत्येकं तदुभयं कर्तुं शक्नोषि । अग्ने ! शोभनजनने ! देवान् प्ररिच्यसे । च । यस्मात् । तव । महत्त्वेन । द्वर्धवदानमात्रमपि हुतम् अन्नम् । विभवति । सर्वस्य रोषयि^२त्र्यौ । द्यावापृथिवी^३ । उमे अपि । अनुभवति^४ 'यावदेता देवता^५ कामयते^६ यावदेका तावदाहुतिः प्रथते^७ इति ब्राह्मणम् । अथो गिरिमात्र वर्धते^८ अथोऽपरम्^९, इति च^{१०} ।

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्च^{११}पेसमग्रे रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।

अस्माञ्च^{१२} तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१६॥

ये स्तोतृभ्यः । ये । स्तोतृभ्यः^{१३} । गोमुखाम्^{१४} । अश्वरूपाम्^{१५} । अग्ने ! राति दानम् ।

१. ०क्रान्ता P.D. प्रसिद्धान्... Sy.

२. सङ्गच्छसि । तैः सहितोऽपि भवसि Sy.

३. प्रति is repeated by M.D. तथा सामर्थ्येन प्रति चासि । प्रत्येकं तैर्विभिन्नः प्रतिनिधिर्वा भवसि । प्रतिस्वीकारसमये तैः सहितो भवसि वियुक्तश्च भवसीत्यर्थः Sy. ४. सर्व P.

५. हे शोभनजनन ! मन्त्रसहितमयनेनात्म-
नत्वाद्गनेः सुजन्मत्वम् Sy.

६. तैर्बलेन चाधिको भवसि Sy.

७. मनुष्येण P. माहात्म्येन Sy.

८. व्यावदानमा० P. द्वयपरानमा० D. समञ्जनस्य आहुतिदानस्य वा प्रकारत्र-
यत्वम् । यथा च तेषां नामानि—उप-
स्तरणम् अवदानम्-अभिचारणञ्चेति ॥
वंमभ्यन्नम् Sy. ९. समर्थं भवति Sy.

१०. सर्वनिरोद्धनस्वभावे Sy.

११. व्याद्यावा० P.

१२. अनु ते प्रति । तयोर्मध्ये व्याप्तमित्यर्थः ।
त्वयि हुतमन्नं त्वन्महत्त्वेन लोकत्रये व्या-
प्तमित्यर्थः Sy.

१३. D. repeats देवता देवता ।

१४. तामयते P.

१५. तावदेता P. ०हुति D.

१६. TB. 3.2.6.4. TB. reads यावदेका

देवता for यावदेता देवता fo VM.

१७. अथोग्निमा० D. अथोग्निमा० P.

१८. ०परिमि० P.D.

१९. VM. ignores देव and अत्र ।
हे देव ! अस्मिन् यज्ञे Sy.

२०. The editions of Max Müller, Poona, and Ajmer read अस्माञ्च but the reading should be अस्माश्च on the analogy of the following word तांश्च । The grammatical sūtra of Pāṇini requiring अस्माश्च is the following:— 'नष्टव्यप्रशान्' 8.3.7. But both forms are allowed by the following sūtra उभयवर्त्तु Pa. 8.3.8.

२१. अनया होता स्तुति निगमव्याजेन अभि-
तमाशास्ते Sy. २२. स्तुतिकर्तृभ्यः Sy.

२३. ०मुत्वाम् P. गावोऽप्रगासिन्यो यस्या-
स्तावृशीं गोप्रमुजाम् Sy.

२४. पेश इति रूपनाम (Ngh.3.7.) अश्वेन
निरूपणीयाम् । एतद् द्वयं प्राधान्याभिप्रा-
यम् । गौश्च अश्वश्च अजाश्चेति बक्षिणा-
परिगणनेषु गवाहवयोः प्राथम्यात् Sy.

उदारः। प्रयच्छन्ति। तान्। अस्मान्। च। त्वगभ्युदयम्। प्रति। प्रणयति। यज्ञे।
दीयतां भुज्यतामिति बृहद् वचनम्। वदेम। सुपुत्राः॥

II. 2.

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तनां गिरा।
समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युचं होतारं वृजनेषु धूर्पदम् ॥१॥

यज्ञेन। यज्ञेन। वर्धयत। जातवेदसम्। अग्निम्। यजध्वम्।
हविषा। घनेन। स्तुत्या च। दीप्यमानम्। स्वन्नम्। सार्यमनुप्यम्। दीप्तम्।

१. वरम् D. वारम् M. मेधाविनः प्रेर-
यितारो वा यजमानाः Sy.
२. प्रयच्छयच्छन्ति M. दबते Sy.
३. यजमानान् Sy. ४. अस्तावै M.
ऋत्विजः Sy. ५. वसीयः श्रेष्ठं स्वर्ग-
विस्थानम् Sy. ६. सर्वतः Sy.
७. प्रणयति P. प्रकर्षेण नयति खलु।
नयेत्यर्थः Sy. ८. त्रियतां P.
९. भुज्यतामिति P. भुज्य० M.
१०. बृहद्वा० D. बृहद्वा० P. बृहद्वा० M.
महत्सन्त्रजातम् Sy. ११. वदेम P.D.
उच्चारयामः। स्तुम इत्यर्थः Sy.
१२. सुपुत्राः P. शिष्टपुत्रावितिहिताः Sy.
१३. VM. ignores च and हि। हि
प्रतिद्वौ Sy. Ms. D. puts the
figure ॥१॥ here to indicate
the end of the first hymn.
No such number is given
in P. and M.
१४. 'यज्ञेन वर्धत' इति त्रयोदशार्धं द्वितीयं सूक्तं
मण्डलद्रष्टुर्गुत्समदस्यार्धम्। 'मण्डलावि-
ष्वाग्नेयम्' (KSA.12.12.p.5.)
इति परिभाषयाग्नेयम्। तुषाब्दानुकर्वा-
विवसपि जागतम्। 'यज्ञेन सप्तोना'

- (KSA.13.2.p.13.) इत्यनुक्रान्तम्।
प्रातरनुवाकादियनशस्त्रयोजागते छन्दसि
अस्य विनियोगः। सूत्रं तु पूर्वसूक्ते
एवोक्तम्। तथा चातुर्विधिके तृतीयसवने
जातवेदस्यनिविद्वानीयमिदम्। 'यज्ञेन
वर्धतेत्याग्निमाकृतम्' (ASS.7.4.)
इति सूत्रितत्वात्। पृष्ठपाभिप्सवषड-
होषाद्वितीयेऽनुप्यपि जातवेदस्यनिविद्वान-
मिदम्। 'चातुर्विधिकं तृतीयसवनम्'
इति चतुर्विशादतिविष्टत्वात् Sy.
१५. यागेन Sy. १६. हे यजमानाः !
ऋत्विजः ! या यूयं . . . प्रवर्धयत Sy.
 १७. जातानां वेदितारं जातघनं जातप्रशंवा Sy.
 १८. पूजयध्वम् Sy.
 १९. सामाग्न्येनोक्त्वा विशेषेणाह . . . चक्षुरो-
डाशादिना Sy.
 २०. घनेन M. विस्तृतया Sy.
 २१. समिध्यमानम् Sy.
 २२. ०४ P.D. शोभनासम् Sy.
 २३. ०५ P.D.M. स्वर्गं नेतव्या यजमाना
यस्य तावृशम्, यद्वा स्वरिति सर्वपर्यायः।
स्तुतीनां नेतारः स्तोतारः। बहुस्तो-
तारमित्यर्थः Sy.
 २४. द्युनिवासिनं वा Sy.

होतारम् । यज्ञेषु । धुरि सीदन्तम् ।

अभि त्वा नक्तीरुषो ववाशिरेऽग्रे वृत्सं न स्वसरेषु धेनवः ।
दिवह्वेदरक्षिण्युग युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥२॥

अभि त्वा नक्तीः । शब्द कुर्वन्ति । त्वा । रात्रयः । उपसङ्घ । अग्ने ! वत्सम् । इव ।
गोष्ठेषु । धेनवः । गन्तादित्यः । मानुषाणि । युगानि = अहानि त्वम् । रात्रीः । भासयसि ।
त्वया सङ्गच्छमानः । बहुभिः सृहणीयम् ।

तं देवा बुध्ने रजंसः सुदंसं दिवस्पृथिव्योररति न्यैरिरे ।
रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्नि मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यम् ॥३॥

तं देवाः । द्वावापृथिव्योरुभयोः । सञ्चरन्तम् । अग्निम् । देवाः । लोकस्य । मूले

१. नमसम्पादकम् Sy.

२. बलेषु Sy.

३. ०न्त P. बलस्य कर्तारमित्यर्थः ।
अग्निपाटवे सति शारीरं बलं भवतीति
प्रसिद्धम् Sy.

४. नक्ति M. नक्ती P.
अभिष्वानन्ति D.

५. यद्वा अहानि रात्रयश्च त्वामेव कामयन्ते
होतुम् । काले कर्मणश्चोदनात् कालानां
कामनमुपचर्यते Sy.

६. रात्र P.D. रात्रीः सर्वासु रात्रिषु
यद्वा नक्तशब्दः सायंकालं लक्षयति,
सायंप्रातरग्निहोत्रस्य सद्भावात् Sy.

७. अहानि सर्वेष्वपि ग्रहःसु सर्वेषु कालेषु
सायंप्रातःकालेषु वा Sy.

८. अग्ने P. हे अग्ने ! Sy.

९. वत्समीय P. तत्र वृष्टान्तः Sy.

१०. गोषु D. गोष्ठं P. स्वयं सरणशीले-
ष्वहःसु, सुखसरणाधिकरणेषु गोष्ठेषु

वा Sy.

११. व्याप्तो विस्तृतः, तत्रत्यानां देवानां
हविःप्रदानायैव सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः
Sy.

१२. मनुष्याणां यजमानानां सम्बन्धीनि Sy.

१३. युगशब्दः कालोपलक्षकः । अत्राहोरात्र-
नानि सर्वेषु सवनेषु । अत्यन्तसंयोगे
द्वितीया Sy.

१४. रात्रिः P. सर्वासु रात्रिष्वपि Sy.

१५. दीप्यसे Sy.

१६. ०न्ता P.D.M. नियतस्त्वम् Sy.

१७. हे बहुभिर्वरणीय ! अग्ने ! Sy.

१८. VM. ignores अभि । दिवह्व ।
इत् and आ ।

अभि प्रति । दिवह्व द्युलोकस्येव ।
आ समन्तात् Sy.

१९. ईश्वरं गन्तारं व्याप्तं वा Sy.

२०. प्रसिद्धमुक्तगुणविशिष्टम्... Sy

२१. प्रसिद्धा व्यवहर्तार ऋत्विजो वा Sy.

२२. रज्जनात्मकस्य Sy.

पृथिव्याम् । निह्निवन्तः । सुकर्माणम् । रथमिव । धनप्राप्तिहेतुम् । शुरुम् । दीप्ताम् । अग्निम् । मित्रम् । इव । मनुष्यैः शंसनीयम् । वेदिपु ।

तमुक्षमाणं रजसि स्व आ दमे चन्द्रमिव सुरुचं ह्यार आ दधुः ।
पृथ्याः पतरं चितयन्तमुक्षमिः पाथो न पायुं जनसी उमे अन्नु ॥४॥

तमुक्षमाणम् । तम् । सिञ्चन्तम् । अस्या भूमौ । स्वे । गृहे । वरुणमिव । सुरुचम् । बाधायां सञ्जातायाम् । आदधुः । दिवः । गन्तारम् । प्रज्ञापयन्तम् । तेजोभिः । अन्नम् । इव । रक्षकम् । उभयोः । द्यावापृथिव्योः ।

१. ०व्या P. . . वेद्यामित्यर्थः Sy.

२. नितरामीरयन्ति । व्यापारयन्ति स्वस्व-
हविलाभाय । ऋत्विक्पक्षे स्तोत्रादिना
नितरां गच्छन्ति भजन्ते Sy.

३. ०णा P. ०ण D. शोभनवर्णनम् Sy.

४. रथं यथा स्वाभिमतलाभायाश्चयन्ते तद्वत्,
यद्वा रथमिव प्राप्तिसाधनत्वेन वर्तमानम्
Sy.

५. ०प्तहेतु P. ०प्तं हेतु D. बेबो धनं तस्मै
हितम्, बेदितव्यम् Sy.

६. VM. explains शुक्रशोचिषं sepa-
rately as शुक्रम् । बीप्तम् ।
बीप्तवर्णम् Sy. ७. सखिवत् कार्य-
साधकम्, यद्वा आदित्यमिव Sy.

८. प्रकर्षेण स्तुत्यम् एवमहानुभावमग्निं न्ये-
रिर इति Sy.

९. यागभूमिषु मनुष्येषु वा Sy.

१०. शतं D. स्तुत्यतरम् Sy.

११. सिञ्चन्तं वृष्टिजलम्, . . . धृतादिनासि-
ध्यमानं वा Sy.

१२. रजस्यन्तरिक्षे पृथिव्यां वेद्यां वा Sy.

१३. स्वकीये Sy.

१४. ग्रहे P. यागगृहे Sy.

१५. चन्द्रमिति हिरण्यनाम । (Ngh. 1.2.)
हिरण्यमिव Sy.

१६. शोभनबीप्तिम् Sy.

१७. व्या P. विजने Sy.

१८. अ० M. आवधते Sy.

१९. पश्चात् प्रवृद्धावस्थायां धुलोकस्यान्तरि-
क्षस्य Sy.

२०. चेतयमानम् Sy.

२१. स्वकीयैर्ज्वालारूपैरवयवैः Sy.

२२. उवकम् Sy.

२३. रक्षतम् M.

२४. सर्वस्य जनयिष्यौ . . . Sy.

२५. VM. ignores आ and अन्नु ।

आ सर्वतः । अन्नु व्याप्तम् भूम्यां
होमाधारत्वेन स्थित्वा हविष्यापणाय
धुलाकगामिनीति भावः । एवंप्रपन्न-
मिमादधते Sy.

स होता विश्वं परि भूत्वध्वरं तमु हव्यैर्मनुष ऋञ्जते गिरा ।
हिरिशिप्रो बृधसानासु जर्भुरद्वौर्न स्तुभिश्चितयद्रोदसी अनु ॥५॥

स होता । सः । ह्वाता । सर्वम् । यज्ञम् । परितः । भवतु । तम् । एव ।
हव्यैः । स्तुत्या च । मनुष्याः । अर्भं कुर्वन्ति । हरितवर्णशिप्रः । वर्धमानासु
प्रजासु । भरणं कुर्वन् । तेजोभिः । चेतयति । द्वावापृथिव्योरथान् । आदित्यः ।
इव ।

स नो रेवत्समिधानः स्वस्तये सन्ददुस्वात्रयिमस्मासु दीदिहि ।
आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो देव वीतये ॥६॥

स नो रेवत् । सः । अस्माकम् । धनयुक्तम् । दीप्यमानः । अविनाशाय । सम्यग्
दत् । धनम् । अस्मासु । दीप्यस्व । द्वावापृथिवी च । अस्माकम् । आ । कृणुष्व ।

१. अग्निः Sy.

२. होमनिष्पादकः सन् Sy.

३. सर्वं M.

४. Missing in M.

५. ०त् P.

६. तवेह P.D...अग्निम् Sy.

७. हविभिः Sy.

८. प्रसन्नं is suggested for अन्नम् ।
प्रसाधयन्ति Sy. ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मा
(N.6.21.)

९. ०र्णो शि० P. हरणशीलहनुर्बीप्तोष्णीषो
वा । 'शिप्राः शीर्षसु चितता हिरण्ययीः'
(RV.५.५4.11.) इत्यादिष्वोक्तम् ।
Sy.

१०. प्रवर्धमानास्वोषधीषु ज्वालासु वा Sy.

११. कुर्वं P. पूर्यमाणो यज्ञं गन्ता, शत्रन्तं
पदम् । यद्वा द्वितीयार्थे सप्तमी । वर्धमाना
ओषधीर्जर्भुरत् पुनः पुनर्वह्नित्यर्थः Sy.

१२. स्तुभिर्न नक्षत्रैरिव Sy.

१३. चेतयति P. ज्वालानिर्दिष्टानि देवा

भुवमन्तरिक्षं च व्याप्नोतीत्यर्थः Sy.

१४. अर्थानाम् P. द्वावापृथिव्यौ Sy.

१५. द्युलोकान्तरिक्षम् Sy.

१६. इति P.

१७. VM. ignores अनु ।

१८. रेवत्...नयुक्तं M. रयिम्...यद्वा
रेवचिति क्रियाविशेषणम् । रा धनं
समुद्दिमद्यथा तथा (दीप्यस्व) Sy.

१९. अस्माभिः सम्यगिष्यमानः सन् Sy.

२०. ०शय M. स्वस्तीत्यविनाशनात्म ।
cf. Ngh.५.५. and N.11.45,46.
क्षेमाय Sy.

२१. Omitted by P. D. सम्यक् प्रय-
च्छन् Sy.

२२. उपर्युपरिबृद्धिमद्वा धनम् वा धनम् Sy.

२३. दीप्य P.

२४. द्वावापृथिव्यौ Sy.

२५. तथाभूतः सन्...अस्मभ्यम् Sy.

२६. सर्वतः कुरुष्व । उभौ लोकौ भोगप्रबौ
कुर्वित्यर्थः Sy.

अभ्युदयाय । अग्ने ! हवीषि । मनुष्यस्य । देवानां स्वादनाय कृणु ।

दा नो अग्ने बृहतो दाः संहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपां वृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्गं शुक्रमुपसो वि दिद्युतुः ॥७॥

दा नः । अग्ने ! महद् धनम् । अस्मभ्यम् । देहि । शतगह्वरसंख्यायुतम् । द्वाराणि ।

इव । अन्नम् । अस्माकं श्रवणाय जने । प्रावृतं कुरु । प्राङ्मुख्यं च । द्यावापृथिव्यौ । अग्नेन ।

१. भ्य० P. ०दय D.M. सुहिताय, शोभनफलाय Sy.

२. यजमानस्य मम सम्बन्धीनि Sy.

३. VM. seems to explain देव and वीतये together, as a compound word, by देवानां स्वादनाय. According to accent the word देव is in the vocative. Or he ignores देव, देवानां स्वादनाय being the explanation of वीतये alone. Sy. explains देव वीतये as two words—हे देव ! ... देवेभ्यो मन्त्रणाय, पुनःपुनर्यागाद्यनुष्ठानायेत्यर्थः ।

४. Max Müller reads दिद्युतः । Poona ed. reads दिद्युतुः । As the subject is उषसः nom. pl., the reading दिद्युतुः (pl.) is a better one.

५. महतः प्रभूतान् गवाश्वादिष्वनविशेषान् Sy.

६. दाः—देवानां देवसे लुङि रूपम् । वाक्य-भेदादनिघातः Sy.

७. श...स M. सहस्रसंस्थोपेतान् पुत्र-भृत्यादीन् Sy. शतिनस्तसहस्रिणश्च पशून् BB.

८. च P. अपि, नशाब्दश्चार्थः । यद्वा

द्वाराणीव तत्प्राप्त्युपायान् Sy.

पशुप्राप्त्युपायानिव BB.

९. ०णा D. कीर्त्ये Sy.

श्रवणार्थम् BB.

१०. अपवृणु प्रेरयेत्यर्थः Sy. यथा वयं लोके जेतारः स्याम तबनुरूपं पशुप्राप्तिद्वारा-भूतमन्नमाह पुढ (वाजमन्नमपावृणु) ... केचिबाहुः । दुरो द्वाराणि पशु-प्राप्त्युपायानपावृधि; वाजमन्नं श्रुत्यै नापावृधि; अपि त्वश्रवणार्थमपावृधि । यथाऽपावृतेऽग्ने पशुसाध्ये श्रवणा न क्रियते, अपि चार्थवार्थित्वमात्रेण पशु-दिकं दीयते तथाऽपावृधीति । अथापरे ब्रुवते । वाजमन्नं पशुहेतुकं श्रुत्यै श्रवणायापावृधि श्रवणसामर्थ्यायाविष्कुच । अग्नेन हि श्रवणसामर्थ्यमुपजायते । असति ह्यग्ने श्रवणसामर्थ्याभावात् । तस्माच्छ्रुत्या अपावृधि दुरो न वोऽत्रादीनि द्वाराणीव । यथैतानि श्रवणार्थमपावृता-नीति BB.

११. प्रकृष्टाञ्चने अस्मदनुकूले Sy. प्राच्या-वनुकूले BB.

१२. परिवृढेन कर्मणा Sy.

परिवृढेन हविषा कर्मणा वा कृधि... यद्वा ब्रह्मणाऽग्नेन सवा-स्माकं प्राची अमुगुणे द्यावापृथिव्यौ BB.

कुरु । आदित्यम् । इव । अग्निम् । उषसः । विद्योतयन्ति ।

स इधान उषसो राम्या अनु स्वर्ग्य दीदेदरुषेण मानुना ।

होत्रामिरभिर्मनुषः स्वध्वरो राजा विशमतिथिश्वारुरायवे ॥८॥

स इधानः । रमणीयासु । उषसु । दीप्यमानः । अग्निः । आदित्यः । इव । दीप्यते ।
आरोचमानेन । तेजसा । होत्राभिः सप्तभिः । अग्निः । मनुषः । सुयज्ञो भवति । राजा ।
मनुष्याणाम् । उर्वशीपुत्राय च । शोभनः । अतिथिः ।

एवा नो अग्ने अमृतेषु पूर्व्य धीष्णीपाय बृहद्विषु मानुषा ।

दुहाना धेनुर्बुजनेषु कारवे त्मना श्रुतिर्न पुरुरूपमिषणि ॥९॥

एवा नः । एवम् । अस्माकम् । अग्ने ! देवेषु । प्रत ! स्तोत्रमवा बुद्धिः ।
ववृषे । महादीप्तिषु । मनुष्याणाम् । दुहाना । स्तुतिः । उपद्रवेषु । स्तोत्रे । स्वयमेव ।

१. आदम् P.D.M. आदित्यः, स यथा
जगत्प्रकाशयति तद्वत् Sy. सुव ? (स्व)
रिव आदित्य इव । साहित्यिकं गतं छान्द-
सम् BB. २. उषःकालाः Sy. शुक्रं
पुत्रादिकमुषस उदयाद् विविद्युर्बुजनेषु
द्योतयन्ते । द्युतेरन्तर्भावितप्यर्थान्छान्दसो
लिङ्, व्यत्ययेन परस्मैपदम् BB.

३. ... उषःकाले ह्यग्नयः प्रज्वाल्यन्ते Sy.

४. VM. explains वाः once only.
This stanza = TS.2.2.12.6.

५. रमणहेतुभूताः Sy.

६. इध्यमानो दीपितः सन् Sy.

७. ०नी P. रोचमानेन Sy.

८. अहोरात्राभिः M. होमसाधनभूताभिः
स्तुतिभिः स्तूयमानः Sy. होत्रेति
वाङ्मनाम (Ngh.1.11.)

९. ०निं M. १०. मनुष्यस्य हेतुः Sy.

११. शोभनयागः Sy.

१२. राज D. राजमानः स्वामी Sy.

१३. प्रजानाम् Sy.

१४. मनुष्याय यजमानाय Sy.

१५. चरणशीलः Sy.

१६. अतिथिवत्पूज्यः Sy.

१७. VM. ignores अनु ।

अनुलक्ष्य Sy.

१८. असौम् P. अस्मान् D. अस्मदीया Sy.

१९. देवेषु मध्ये Sy.

२०. हे पूर्वभाविन् ! ... त्वाम् Sy.

२१. प्रदन्तस्तत्रपरा P. प्रशस्तत्रपरा D.

धीर्बुद्धिः स्तुतिः कर्म वा Sy.

२२. प्याययति । यद्वा मनुष्यान् भीत्स्वदीया

बुद्धिः कर्म वा प्याययतु Sy.

२३. प्रभूतद्युतिषु Sy.

२४. बोग्नी धेनुरिव, सुप्त्रोपममेतत् Sy.

२५. उद्र० P. ऊरेषु D. यज्ञेषु Sy.

२६. स्वयमेव D. आत्मनैव Sy.

शतसङ्ख्याकम्^१ बहुरूपम् । एषणीयम् भवति ।

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जनां अति ।

अस्माकं धुन्नमधि पञ्च कृष्टिपृच्चा स्वर्णं शुशुचीत दुष्टरम् ॥१०॥

वयमग्ने^१ । वयम् । अग्ने ! अरवेन । वा । शोभनवीर्यं^२ शत्रुम् । चितयेग^३ । अग्ने । वा । शत्रुजनान्^४ । अस्माकम् । अन्नम्^५ । पञ्चमु^६ । जनेभ्यु^७ । अग्निभ्यतु^८ । उच्चैः^९ । आदित्यैः^{१०} । इव । अत्यन्तं दीप्यताम् । शत्रुभिर्दुस्तरम्^{११} ।

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्सुजाता हव्यन्त सूरयः ।

यमग्ने यज्ञमुपयन्ति वाजिनो नित्ये तोके दीदिवांसं स्वे दमे ॥११॥

स नः^{१२} । सः । अस्मान्^{१३} । बुध्यस्व । सहसे हितं ! प्रकर्षेण शसनीयः^{१४} । यस्मिन्सुजा^{१५} । शोभनजननाः^{१६} । स्तोतारः^{१७} । अन्नमच्छन्^{१८} । यम् । अग्ने ! यजनीयम् । उगगच्छन्ति^{१९} । हविष्मन्तः^{२०} ।

१. अपरिमितसङ्ख्याकम् Sy.
२. गवाश्वादिरूपेण नानाकृत्यं धनसमहम् Sy.
३. इषणि एषणायां सत्याम् Sy.
४. Omitted by P.
५. यजमानाः Sy.
६. अरणकुशलेनाश्वेन Sy.
७. वा M. वाशाब्बश्चार्थे Sy.
८. ०र्थ M. शोभनसामर्थ्यप्रेतम् Sy.
९. अतिविभयेन M. ज्ञायेमहि, कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । यद्वा (त्वद्दत्तेनाश्वेनाग्नेन च सुवीर्यं) चितयेम प्रकाशयेम Sy.
१०. शत्रुं जनान् P. शत्रून् जनान् D. जनानस्मत्समानान् Sy.
११. धनम् Sy.
१२. निषादपञ्चमेषु चतुर्षु वर्णेषु Sy.
१३. ०भिभवच्चैः M. अतिप्रभूतम् Sy.

१४. सूरयः Sy.
१५. अधिकम्, अधीत्ययमनर्थको वा Sy.
१६. अन्येनाप्राप्तम् Sy.
१७. VM. seems to explain अति by अभिभवतु । अतिक्रम्य Sy.
१८. सै न P. सौ for स नः D.
१९. अस्मदीयं स्तोत्राविकम् Sy.
२०. हे अग्ने ! शत्रूणामभिभवितर्बलप्रभव ! Sy.
२१. स्तुत्यः Sy.
२२. यस्मिन्सुजा P. स इत्युक्तं क इत्याह. . . अन्नो Sy.
२३. नेतारः D. ०जननास्तेतारः P. . . ऋत्विजः Sy.
२४. गमयन्ति स्तोत्राणि Sy.
२५. उपयस्ति हविः स्तोत्रादिना, स बोधि इत्यन्वयः Sy.
२६. हविर्बलवतामन्नवन्तो यजमानाः Sy.

औरसस्य^१ । पुत्रस्य रक्षणार्थम् । आहवनीये^२ । दीप्यमानम् ।

उभयांसो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्रे सूर्यश्च शर्मणि ।

वसवो रायः पुरुश्चन्द्रस्य भूर्यसः प्रजावतः स्वपत्यस्^३ शग्धि नः ॥१२॥

उभयांसः । हे जातवेदः ! तव । वयम् उभयांसः । स्याम । स्तोतारः । हविषा प्रेरयितारः । च । गृहे^४ । अग्ने ! अस्मभ्यम् । वासयितारम् । धनम् । देहि । बहूना^५ ह्लादकम् । बहु । प्रजावत् । शोभनापत्ययुक्तम् ।

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्चपेशसमग्रे रातिमुपसृजन्ति सूर्यः ।

अस्माञ्च^६ तांश्च^७ प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१३॥

[ये स्तोतृभ्यः^८]

१. औरस्य M.

औरसे पुत्रे निमित्तभूते सति । यद्वा तस्मिन् यथा दीप्यते । पुत्रगृहे यथा पित्रा दीप्यते तद्वत् Sy.

२. यागगृहे सवनीयाविस्थाने Sy.

३. VM. ignores स्वे । स्वकीये Sy.

४. जातानां वेदितः ! Sy.

५. त्वं P.

त्वत्सम्बन्धिनः Sy.

६. ०त् P.D.

इत्युभये वयम् Sy.

७. भवेत् Sy.

८. त्वां स्तुवन्त ऋत्विजः Sy.

९. सेवाविनो यजमानाः Sy.

१०. ग्रहे P. शर्मणि सुखे निमित्तभूते सति Sy.

११. त्वञ्च नोऽस्माकम्, अस्मभ्यम् Sy.

१२. निवासहेतोर्वसिष्ठस्य Sy.

१३. गवादिधनस्य Sy.

१४. वातुं शक्तो भवसि Sy.

१५. अतिशयेनाह्लादकस्य बहुहिरण्योपेतस्य वा Sy.

१६. प्रभूतस्य Sy.

१७. भृत्याद्युपेतस्य पुत्रादिभोगपर्याप्तस्य वा Sy.

१८. ०क्त P. शोभनपुत्रस्य ईदृक्कर्म धनम् Sy.

१९. See footnote no. 20. on RV. II.1.16.p.11.

२०. यत् इयम्क प्राक्तने (२.१.१६.) सूक्ते समायातात् एवेयं त्रिष्वपि हस्तलेखेषु न पुनर्या ज्ञातेति तत्रैवास्या व्याख्या-
नमवलाक्रीयम् । See p.11.

II. 3.

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्थात् ।

होता पावकः प्रदिवः सुमेधा, देवो देवान्यजत्वधिरहं ॥१॥

समिद्धः^१ । समिद्धः । अग्निः । देवैरस्यां पृथिव्याम् । निहितः । सोऽयं प्रज्वलितः
सर्वाणि । भूतानि । प्रत्यङ् । तिष्ठति । ह्वाता । शोधनः । पुराणः । शोभनज्ञानः । सोऽयं
देवः^२ । देवान्^३ । यजतु^४ । पूजामर्हन्^५ ।

नराशंसः प्रति धामान्यञ्ज- तिस्रो दिवः प्रति मृहा स्वर्चिः ।

वृतप्रा मनसा हव्यमुन्दन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥२॥

नराशंसः^६ । नराशंसः । स्वरसेन देवशरीराणि । प्रत्येकम् । अञ्जन् । ग्रीन् । लोकान् ।

१. 'समिद्धो अग्निः' इत्येकादशचं तृतीयं
सूक्तं गात्समदं त्रैष्टुभम्, सप्तमी
जगती । समिद्धोऽग्निरग्निना नराशंसत-
नूनपादावय एकादश प्रयाजदेवताः ।
'समिद्ध एकादशाग्रं सप्तमी जगती'
इत्यनुक्रमिका (KSA.13.3.p.13.)
पक्षो शुनकानामेवमाश्रीसूक्त-^२ । गुत्सम-
दस्यापि शुनकत्वात् । 'समिद्धो अग्निरिति
शुनकानाम्' (ASS.3.2.) इति हि
सूत्रितम् Sy. २. ०६ D.

३. सम्यग् बीप्त एतस्माकः Sy.
४. वेदिलक्षणायाम् Sy.
५. स्थापितः सन् Sy. ६. भूतजातानि Sy.
७. अभिमुखः सन् Sy.
८. ... यथा सर्वे जनाः पश्यन्ति तथा
प्रबुद्धोऽभवदित्यर्थः Sy.
९. ०स P. किञ्च सोऽग्निः हव्यमन्यज-
द्वयानाम् जाता वा Sy.
१०. ०नाः P. शोभनप्रज्ञः Sy.

११. द्योतमानः Sy.
१२. यष्टव्यानिन्त्रादीन् Sy.
१३. अत्र पूजयतु Sy.
१४. अहन् P.D.M. यागयोग्यः सन् Sy.
१५. VM. ignores अग्निः ।
एवंमहानुभावोऽग्निः Sy.
१६. ०स P.D.
१७. ०स M.P. नरेर्नेतुभिर्ऋत्विग्भिः शंस-
नीय एतस्माकसोऽग्निः Sy.
१८. स्वानान्या. त्यधिकरणानि तेजांसि Sy.
१९. प्रत्येकं च M. व्यक्तीकृतं Sy.
२०. द्योतमानान् भूम्यादिलोकांश्च । स्थित्या
भूमिं प्रकाशेनान्तरिक्षं हविषप्रापणेन दिव-
मित्यभिप्रायः । यद्वा लोकानां प्रत्येकं
त्रित्वोपेतत्वात् तिस्रो दिव इत्यधिकृतम् ।
'तिस्रो दिवः पृथिवीस्तिस्रः' (RV.
4.53.5.) इत्यादिसम्प्रवर्णात् 'त्रयो वा
इमे त्रिवृतो लोकाः' (AB.2.17.) इति
ब्राह्मणान्च Sy.

प्रतिभवति । महत्त्वे । सुदीप्तिः । घृतविन्दुना । बुद्धिपूर्वम् । हव्यम् । क्लेदयन् । आहवनीये ।
देवान् । आज्येन समनक्तु ।

ईळितो अग्ने मनसा नो अर्हन्देवान्यन्ति मानुषात्पूर्वो अद्य ।
स आ बह मरुतां शर्धो अच्युतमिन्द्रं नरो बर्हिषदं यजध्वम् ॥३॥

ईळितः । स्तुतः । अग्ने ! त्वम् । मनसा । अस्मान् । पूजयन् । देवान् । यज ।
मानुषाद्धोतुः । अग्ने भवन् । अद्य । स त्वम् । मास्तम् । वेगम् । अच्युतम् । आवहास्मि-
न्नवसरे । हे मनुष्याः ! बर्हिषदम् । इन्द्रम् । यजध्वम् ।

देव बर्हिषर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वधुस्याः ।
धृष्टिः वंसवः सीदतुदं विश्वे देवा आत्था यज्ञियांसः ॥४॥

देव बर्हिः । हे देव ! बर्हिः ! त्वम् । पुनः पुनर्लपनेऽपि वर्धमानम् । शोभनदेववीरमासीः ।

१. प्रत्येकमञ्जन् Sy.

२. ०त्त्वेन is suggested. स्वमहिम्ना Sy.

३. ०प्ति P.D. शोभनञ्जालः सन् Sy.

४. घृतं सिञ्चता Sy.

५. युद्धि० P. मनसा Sy.

६. स्निग्धीकुर्वन् Sy.

७. VM. seems to explain मूर्धन्
and यज्ञस्य together as आहव-
नीये । यज्ञस्य मूर्धनि मुखे होमसमये Sy.

८. यष्टव्यान् Sy.

९. सम्यग् व्यक्तीकरोतु तर्पयत्वित्यर्थः Sy.

१०. अस्माभिः स्तुतः सन् Sy.

११. त्वग्ने M.

१२. Omitted by P.D. अस्मन्नुरक्तेन
देवानां यागबुद्ध्या वा Sy.

१३. नोऽस्मदर्थम् Sy.

१४. यागयोग्यः सन् Sy.

१५. Omitted by M. यष्टव्यान् Sy.

१६. Omitted by P. त्वमेव यजसि Sy.

१७. ०वां धो० D.

१८. पूर्वभावी Sy.

१९. अस्मिन् दिने Sy.

२०. त्वं M. तावृशो यष्टा त्वम् Sy.

२१. गणम् Sy.

२२. अक्षीणम् Sy.

२३. आवहास्मि० M. आकारय Sy.

२४. हेतु P.D.M.

२५. हे नेतारः ! ऋत्विजः ! Sy.

२६. बर्हिषि सीदन्तं तम् Sy.

२७. ०न्द्र P. तवविनाभूतमिन्द्रमपि, यद्वा
मरुद्बलोपेतमिन्द्रम् Sy.

२८. पूजयध्वम् Sy.

२९. हे बर्हिर्वेव ! एतदभिमानिन्नग्ने ! Sy.

३०. प्लवनेऽपि M. ०नेवि P.

३१. शोभनवीरसम्भां कम् Sy.

३२. ०सी P.

सुष्ठु सम्भिन्नयमाणम् । अस्याम् । वेद्याम् । स्तीर्णम् । राये । धृतेन । अक्तम् । इदं बहिः ।
है वसवः ! आसीदत । विश्वे ! देवाः ! रुद्राः ! यूयम् । आदित्याश्च । गजार्हाः ।

वि श्रयन्तामृविंथा हूयमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा नमोभिः ।

अस्मिन् विंशतिं प्रथन्तामजूर्या वर्ण पुनाना यशसं सुवीरम् ॥५॥

वि श्रयन्ताम् । उक्त्वैनं । विस्तीर्णा भवन्तु । हूयमानाः । द्वारः । देव्यः । सुप्रागमनाः ।
नमोभिः । अवकाशवत्यः । विप्रथन्ताम् । अजूर्याः । रूपम् । प्रयच्छत्यः । यशरवत् ! शोभनपुत्रम् ।

साध्वपांसि सनता न उच्चिते उपासानक्ता वय्यैव रणिवृते ।

तन्तुं त्वत् संवयन्ती समीची यज्ञस्य पेशः सुदुधे पर्यस्वती ॥६॥

साध्वपांसि । साधूनि । सम्प्रति कर्माणि । पुरातनानि । आज्येनोक्षितं । उपासानक्ते ।

१. सुपूर्णम् Sy.

२. वेद्यस्याम्-वेदी सप्तम्यर्थे प्रगृह्यसंज्ञा, संहितायां यणादेशदृष्टान्वसः Sy.

३. अस्मदीयैर्ऋत्विग्भिरास्तुतम् भव Sy.

४. किमर्थम् ? वनाय Sy.

५. आज्येन Sy.

६. अकम् P.

स्निग्धम् Sy.

७. अस्मिन् बहिषि निषीदतेत्यर्थः Sy.

८. ह P.

९. एतन्नामकाः ! Sy.

१०. विश्वे विश्वे M. सर्वे ! Sy.

११. कीदृश्यस्ताः ? उर्व्यो महृत्यः Sy.

१२. विविच्य श्रयन्ताम् । विवृतापिधाना भवन्तु Sy.

१३. हूय० is suggested.

१४. द्वारः M.

अन्नेर्द्वाराभिमानित्यः Sy.

१५. सुष्ठु प्रकर्षेण गन्तव्याः, ईदृशो देव्यो विभयन्ताम् Sy.

१६. नमस्कारोपेतैः स्तोत्रैः Sy.

१७. वात्यः P. वात्यस्त्यः Sy.

१८. विशेषेण प्रख्याता भवन्तु Sy.

१९. आहिंस्या अजनना वा Sy.

२०. वर्णनीयं रूपविशेषम् Sy.

२१. यजमानाय शोधयिष्यः सम्पादयिष्यो देव्यः Sy.

२२. यशस्वं P.D.

यशोयुक्तम् Sy.

२३. ओ P. शोभनपुत्राद्युपेतम् Sy.

२४. ... उद्दिश्य Sy.

२५. पुरातानि D. पुनान् P.

सनातनेनाविच्छिन्नप्रवृत्तिकेन स्तोत्रा-
दिना, यद्वा पुराणवाची विभक्त्यन्तः
सनच्छब्दोऽस्ति । तस्य प्रथमाद्विवच-
नस्याकारः । सनातने नित्ये इत्यर्थः ।
Sy.

२६. उपेक्षिते D. उक्षिते पूजिते, यद्वा
फलस्य सेवयिष्यौ, कर्तरि निष्ठा Sy.

२७. अहोरात्रदेवते Sy.

तन्तुवायाविव । प्राज्ञैः शब्दिते । द्वे^१ स्वसारौ^२ वयतुस्तन्त्रमेतत्^३ सनातनम्^४ ऋण्ययूख्यमवात्यां-
स्तन्तून्^५ किरतो^६ घत्तो^७ अन्यान्नावप्रज्याते^८ न गमाते^९ अन्तम्^{१०} इति मन्त्रः । कालार्थं^{११} तन्तुम् ।
ततम्^{१२} । संवयन्ती । सङ्गते^{१३} । यजस्य^{१४} । रूपभूते^{१५} । शोभनदीहर्न^{१६} । सारयुक्ते^{१७} ।

दैव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यक्षतः समृचा वृषुष्टरा ।
देवान्यजन्तावृतुथा समञ्जतो नामा पृथिव्या अधि सानुषु त्रिषु ॥७॥

दैव्यां^{१८} । दैव्यौ^{१९} । होतारौ^{२०} । प्रथमौ^{२१} । विद्वत्तमौ^{२२} । अञ्जसा यज्ञम्^{२३} । यक्षतः^{२४} । मन्त्रेण ।
रूपवत्तरौ^{२५} । देवान्^{२६} । यजन्तौ^{२७} । स्वे स्वे^{२८} काले । आज्येन^{२९} समञ्जतः^{३०} । पृथिव्याः^{३१} । मध्ये ।

१. वानकुशले इव Sy.

२. ०त P. त्तुते, परस्परं गच्छन्त्यौ वा Sy.

३. स्वे P.

४. ०रो P.D.

५. मेमेतत् D. ०मेवैतत् P.

६. ०न D. ०खमवान्यस्तनून् P.

७. ०ज्ञापन्नज्याते P.

८. ०न्तेन्त० M.

९. ०न्त्रं M. The quotation in the TB. is the following:—द्वे स्वसारौ वयतुस्तन्त्रमेतत् । रानातनं विततं ऋषण्ययूखम् । अवाण्या ऋस्तन्तून् किरतो घत्तो अन्यान् । नावप्रज्याते न गमाते अन्तम् । TB.2.५.५.३.

१०. कल्याणं M.

११. तन्तुस्थानीयं यज्ञाययवम् Sy.

१२. विस्तृतम् Sy.

१३. समव० M. सब० P.

सम्यक् चित्रं सह वा जयन्त्यावुत्पाद-
यिष्यौ Sy.

१४. सम्यक्प्रवृत्तिके परस्परानुकूले Sy.

१५. अनुष्ठीयमानस्य Sy.

१६. कथं निर्मातुमिति शेषः । यत्नं निर्बल-
यितुं । अनुष्ठापयिष्या-

वित्थर्थः । अहोरात्राभ्यां हि यज्ञास्तन्यन्ते Sy.

१७. ०नो D. सुष्ठु फलस्य ऋण्यौ Sy.

१८. उदकवत्यौ, अहोरात्राभ्यां खलु वृष्टि-
र्जायते । एवंमहानुभावे अहोरात्रदेवते
अस्मद्यज्ञं निर्वहतामित्यर्थः Sy.

१९. VM. ignores n: ।

नः, अस्मदीयानि Sy.

२०. दे० D.M.

२१. दे० D. द्विवि भवो दिव्योऽग्निः । तस्मा-
द्विध्यादग्नेर्जातो Sy.

२२. होतारावाह्यतारौ देवानां होमनिष्पादकौ
वाणी पाथिवान्तरिक्ष्यौ Sy.

२३. प्रथमं यष्टव्यी Sy.

२४. अविकलं यथा स्यात्तथा सम्यक् Sy.

२५. यज्ञतः P. पूजयतः Sy.

२६. प्रकृष्टवपुषी देवौ Sy.

२७. यष्टव्यान् Sy.

२८. पूजयन्तौ देवौ Sy.

२९. स्ये (स्वे) स्वे M. तत्तद्वृत्ती तत्र तत्र
काले Sy.

३०. समञ्जतः D. समज्ञतः P. समाङ्गताम्,
अञ्जेलैर्दयङ्गमः Sy.

३१. अवि उपरि Sy.

त्रिषु । विष्ण्वेषु^१ गार्हपत्यादिष्विति ।

सरस्वती साधयन्ती धियं नु इळा देवी भारती विश्वतृतिः ।
तिस्रो देवीः स्वधया बर्हिरेदमच्छिद्रं पान्तु शरणं निषद्यं ॥८॥

सरस्वती । विश्व यदा तूर्णम् । आदित्यपत्न्या सा सरस्वती च । अस्माकम् । कर्म ।
साधयन्ती भवति । ता इमास्तिष्ठः । देव्यः । स्वधया सह । आगत्य । इदम् । अच्छिद्रम् ।
बर्हिः । आवासस्थानम् । निषद्यं । अस्मान् रक्षन्त्विति ।

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।
प्रजां त्वष्टा वि प्यतु नाभिमुस्मे अथा देवानामप्येतु पाथः ॥९॥

पिशङ्गरूपः । अनेकरूपः । शोभनपितृभरणः । अग्नस्य दाता ।

१. समुच्छ्रितेषु प्रवेशेषु Sy.
२. नागवत्या D.
३. VM. ignores सम् and नाभा । उत्तरवेद्याम् Sy.
४. विश्वानि तूर्णानि यस्याः सा तावृक्षी सर्वविषयगता वाक् । एतदुभयविशेषणम् Sy.
५. सार्धम् is suggested for सा. आदित्यपत्न्या सार्धम् can be an explanation of इळा or भारती.
६. सरती D. एतन्नामिकेयं देवी Sy.
७. अस्मदीयाम् Sy.
८. बर्हिं यागं वा Sy.
९. ०न्ति P. निर्वर्तयन्ती Sy.
१०. ०न्ति M.
११. ०न्ती तुष्टिस्रो P.D. एतास्तिष्ठः Sy.
१२. देव P.D.M.
१३. अस्मद्वत्तद्विषा निमित्तेन Sy.
१४. यज्ञम् Sy.
१५. ०वसं P. यागगृहम् Sy.

१६. आभित्य Sy.
१७. ०त्त्विति D. रक्षयत्विति P. पालयन्तु । यद्वा स्वधया इदं बर्हिः इमं यज्ञमागत्यास्मदीयं शरणं गृहं निषद्याच्छिद्रं यथा तथा पान्तु Sy.
१८. VM. ignores इळा । देवी and भारती ।
१९. अथ 'पिशङ्गरूपः' इति नवमी स्वाध्वे पक्षौ पुरोडाशस्य याज्या । 'पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः प्रथमभाजं यज्ञसं वयोधाम्' (ASS. 3.8.) इति सूत्रितत्वात् Sy.
२०. ०प M. अनेक P. अनेन D. सुवर्णवर्णो नानाकृत्यो वा Sy. शिबकरूपः, त्रिवर्गस्य सेविता BB.
२१. शोभनयज्ञः शोभनभरणो वा Sy. स्वजनस्य सम्यग्भर्तृत्वार्थः । . . . यद्वा देवैः सुज्ञेन भरणीयः BB.
२२. वयसोऽस्य वा दायिता वाता वा Sy. वयसोऽस्य वाता वाता वा BB.

क्षिप्रकारी । पुत्रः । त्वष्टुः प्रसादाज् जायते । देवान् कामयमानः । तां प्रप्ताम् । त्वष्टा ।
विष्यति=विसृजति । सन्नहनम् । अस्माकम् । अथ तथा कृत्वा । देवानाम् । स्थानम् । अपि ।
एतु ।

वनस्पतिरवसृजन्नुप स्यादग्निर्हविः सूद० ॥ प्र धीभिः ।

त्रिधा समक्तं नयतु प्रजानन्देवेभ्यो दैव्यः शमितोप हव्यम् ॥१०॥

वनस्पतिः । वनस्पतिः । देवेभ्यो हवीषि यथास्वमवसृजन् । उपतिष्ठतु । अग्निः । हविः ।
प्रेरयति । कर्मभिः । उपस्तरणाद् द्विरभिघारणाच्च त्रिधा । समक्तम् । नयतु । आत्मीयं हविः

१. ०प्रतारी P. क्षिप्रगुणः Sy. श्रुष्टी क्षिप्रकारीत्येके । सत्यवतीत्ये । ओतुषु स्थायते श्रुष्टी । पृषोदरादिः BB. श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । आशु श्रुष्टीति । (N.6.12.)
२. विविधमीरयिता Sy.
३. ०त्वष्टः P.D.
४. ०सावज्ञाय० P. जायतामुत्पद्यतां त्वष्टु-रनुग्रहात् Sy. . . . बीरो देवकामश्चेत्ये-वङ्गुणो जायते BB.
५. देवाः काम्यन्ते येन तादृशः पुत्रः Sy.
६. ०स्तान् M.P. पुत्रादिरूपम् Sy. तस्मादीवृशीं प्रजाम् BB.
७. स च . . . एतन्नामको देवः Sy.
८. विष्यति P.D.
९. ०विसृजतु M.D. विमुञ्चतु वितर-त्वित्यर्थः Sy. अस्मभ्यं विष्यतु विमुच्य वदतु BB.
१०. कुलस्य बन्विकाम् Sy. नाभिं नहनीं कुलस्य । 'नहो भवच' इति BB.
११. अस्मभ्यम् Sy.
१२. अपि च Sy. अथानन्तरम् BB.
१३. देवानां सम्बन्धि Sy. BB. adds सामर्थ्यात् to देवानां सम्बन्धि

१४. अन्नम् Sy. BB.

१५. अस्मान् गच्छतु । अपिः क्रियया वा सम्बध्यते गच्छत्वित्यर्थः Sy. अस्मान् प्राप्नोतु । यद्वा कर्मणि षष्ठी, पाथोऽन्नं हवीरूपं देवानप्येतु प्रविशतु । यागाश्च यथोक्तमनुष्ठीयन्तामित्यर्थः BB.
This stanza=TS. ३.1.11.2.

१६. यूपभिर्नान्येतन्नाः कोऽग्निः Sy.

१७. यथा स्यम् M.

१८. मपसृजन् D. अस्मदीयं कर्मानुजानन् Sy.

१९. उपास्मत्समीपे स्यात् तिष्ठतु Sy.

२०. पाकाधारोऽग्निश्च Sy.

२१. पशुरूपम् Sy.

२२. प्रकर्षेण सूदयाति, क्षारयति । अपा-काधिकपाकादिराहित्येन हविः पचती-त्यर्थः Sy.

२३. कर्मभिर्विशेषैः पाकसाधनैः Sy.

२४. ०णत् P.

२५. ०धार० D. ०वरि० P.

२६. त्रिधा त्रिधा P. त्रिप्रकारमुपस्तरणाव-दानाभिघारणैः Sy.

२७. ०क्ते D. सम्यक् सिक्तम् Sy.

२८. ०य M.

प्रकर्षेण जानन्^१ देवेभ्यश्च । दैव्यं^२ । शमिता^३ । स्वं स्वं हविः । उपनयतु ।

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्धृते श्रितो घृतम्बस्य धाम ।

अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषम वक्षि हव्यम् ॥११॥

घृतम् । घृतम् । प्रतिगच्छति । घृतम् । अस्य । योनिर्यस्माद् घृताद्घृतादुत्तिष्ठति
तदर्थमसौ । घृते । श्रितः । घृतम् । अस्य । स्थानम् । स्वधां स्वधां प्रति ।
देवानावह^{१४} हविः । मादयस्व^{१५} च । त्वयि स्वाहाकृतम् । कामानां वर्णितः^{१६} !

१. विद्वान् नयनप्रकाराभिज्ञः सन् Sy.

२. दे० D. देवसम्बन्ध्याहुत्यधिकरणभूतो-
ऽग्निः Sy.

३. हविषः संस्कर्ता । यद्वा दैव्यः शमित-
तन्नामकोऽग्निः । 'अग्निर्वै देवानां शमि-
ता'^{*} इति श्रूयते Sy.

४. स्व P.

५. समीपं प्रापयतु Sy.

६. आज्यम् Sy. घृतमुदकमाहुतिपरिमाण-
भूतम् U.

७. सिञ्चामि Sy. सेक्तुमिच्छामि । अग्नि-
मुखे मेदुमिच्छामि । मिमिक्षते—'मिह
सेचने' Mah. योज्यमग्निर्धृतं मिमिक्षे
... अथवा यस्याग्नेर्मुखे घृतं मिमिक्षे U.

८. अस्याग्नेः Sy.

९. यतः... कारणम् Sy. यतोऽस्याग्ने-
र्धृतं योनिरुत्पत्तिस्थानम् । 'अग्निर्यस्यै
योनेरसृज्यत तस्यै घृतमुल्बमासीत्'
(SB.6.6.2.13.) इति श्रुतेः । गर्भा-
चारावकमुल्बम् Mah.
घृतं चास्य योनिरुत्पत्तिस्थानम् U.

१०. घृतादुघादुत्तिष्ठति P.

११. उत्पन्नोऽपि... आश्रितः Sy.

घृतमाश्रितः Mah. यश्चायं घृते...
अवस्थितः U.

१२. घृ...स्था० M. तेजः । घृतेन हि अयं
दीप्यते Sy. स्थानं तेजस्करम् Mah.
तदेव धाम तेजो दीप्तिर्नाम वा U.

१३. स्वेषां M. प्रतिहविः सर्वेष्वपि हविःषु
दीयमानेषु वा Sy. अतो हे अश्वर्यो !
...स्वधामसमुपलक्ष्य Mah. अन्व-
क्षम् U. १४. देवानां M.

१५. पूर्वमसमुपकल्प्य पश्चाद्वाह्वय Mah., U.

१६. आहूय तान्...प्रीणय Sy. आहूय च
...तर्पय Mah., U.

१७. ततस्त्वं...स्वाहाकारेण वत्तम् Sy.
स्वाहाकारेण वृत्तम् Mah. स्वाहा-
कारेणाभिहितम् U.

१८. इदानीं सम्बोध्योच्यते हे अग्ने ! फलस्य
वर्णितः ! त्वम् Sy.
तर्पयित्वा चैव ब्रूहि हे वृषभ ! कामा-
नामभिवर्धक ! Mah. वर्णितः ! U.

* Cf. AB. 2.7. अग्निर्गुर्वै देवानां शमिता; Kau. Br. 10.4. अयापो ह वै
देवानां शमिता; TB. 3.6.3.4. देवानां पाथ क्रतुया हवींषि । वनस्पतिः शमिता देवो
अग्निः ।

हव्यम् । वह ।

II. 4.

हुवे वः सुधाह्वितं सुवृत्तिं विशामग्निमतिं सुप्रयसम् ।
मित्रइव यो दिधिषाय्यो भूहेव आदेवे जने जातवेदाः ॥१॥

हुवे वः ॥ सोमाहुतिर्भागवः ॥ हव्यामि । युष्माकम् । सुदीप्तिम् । सुस्तुतिम् ।
विशाम् । अतिथिम् । अग्निम् । स्वप्नम् । यः । मित्र इव । भर्तव्यः । भवति । सोऽयं
दीप्यमानः । आनीतदेवयजने । यजमाने । जातवेदाः ।

इमं विधन्तो अपां सधस्थे द्वितादधुर्मग्नवो विक्ष्वाह्योः ।
एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निरन्तरिक्षीराश्वः ॥२॥

इमं विधन्तः । इमम् । परिवर्न्तः । अन्तरिक्षे । भृगवः । प्रथमद्वैधम् ।

१. देवान् प्रापय... यद्वा यं प्रत्यहं मिमिक्षे
यस्य घृतं योनिर्यो घृते धितो यस्य च
घृतं घाम स त्वमनुष्वधं देवानावह
मादय हव्यं च । वक्षीत्यग्निं प्रत्येवोक्तिः ।
यतो वक्त्रेः कर्मद्वयं देवानामावाहनं हवि-
र्वहनं च Mah. वहनं च हविषामा-
वाहनं च देवतानामित्यनेः कर्मणी U.
This stanza=YV. 17.88.

२. VM. ignores उ.

एव Sy. उ अवधारणे Mah.

३. 'हुवे वः' इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तम् ।
भागवः सोमाहुतिनामक ऋषिः । अग्नि-
र्देवता । त्रिष्टुप्छन्दः । 'हुवे नव
सोमाहुतिर्भागवो ह' इत्यनुक्रमणिका
(KSA. 13.4.p.13.) । प्रातरनु-
वाकादिवनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छन्दसीदम् ।
सूत्रितं च—'हुवे वः सुधोत्मानं नि होता
द्वीतृषदन इति सूक्ते' (ASS.4.13.)
इति Sy. ४. ०ति भा० P.

५. हे यजमानाः ! ... आह्वयामि । Sy.

६. युष्मदर्थम् Sy.

७. कीदृशं तम् ? सुष्ठु द्योतमानम् Sy.

८. संस्तु० D. सस्तु० P. सुवर्जितं पापैः
शोभनस्तुतिं वा Sy. ९. यजमानानाम्
Sy. १०. अतिथिबत् सदा पूज्यम् Sy.

११. ०शाम... अग्निम् M.

१२. ०क्ष P.D. शोभनहविलक्षणाम् Sy.

१३. सखेव आदित्य इव वा Sy.

१४. धारयिता Sy. १५. अग्निः Sy.

१६. कुत्रेति ? उच्यते देवपर्यन्ते Sy.

१७. मनुष्यप्रभृतिदेवपर्यन्तेषु । तेषां धारको-
ऽभवदित्यर्थः Sy. १८. जातानां वेदिता
Sy. १९. विधतः D. पिधतः P.

२०. इममग्निम् Sy. २१. ०रत० P.

२२. VM. seems to explain अपां
and सधस्थे together as अन्तरिक्षे.
सहस्थानेऽन्तरिक्षे Sy.

२३. अस्मत्पूर्वं महर्षयः Sy.

२४. प्रथमं वैष्यम् is suggested for
प्रथमद्वैधम्. द्वयोः स्थानात् Sy.

निहितवन्तः । गार्हपत्यमाहवनीयं च मनुष्येषु । उर्वशीपुत्रस्य । सोऽग्न्यम् । विद्वानि भूतानि ।
अभिभवतु । देवानाम् । अग्निः । अभिगन्ता । क्षिप्राश्वः ।

अग्निं देवासो मानुषीषु विद्धुः प्रियं धुः क्षेप्यन्तो न मित्रम् ।

स दीदयदुःप्रतीत्यो आ दद्यायो यो दास्वते दम् आ ॥३॥

अग्निं देवासः । अग्निम् । देवाः । मानुषीषु । प्रजासु । प्रियम् । निदधुः । यथा ।
निवासमिच्छन्तः । दृढं मित्रं सम्पादयन्त्येवम् । सोऽग्निः । आत्मानं कामयमानाः । रात्रीः ।
आद्योतयति । वर्धनीयः । यः । यजमानाय । गृहे ।

अस्य एवा स्वस्येव पुष्टिः सन्दष्टिरस्य हियानस्य दक्षोः ।

वि यो मरिद्भ्रदोषधीषु जिह्वामत्यो न रथ्यो दोधवीति वारान् ॥४॥

अस्य रण्वा । अस्य । रमणीया । वनस्येव । पुष्टिः । सन्दध्यमाना ।

१. अघारयन्, दघातेर्लङि रूपम् Sy.

२. स्वभूतासु प्रजास्वत्विक्षु तेषां मध्ये च Sy.

३. ०शीवृत्र० D. मनुष्यस्य यजमानस्य Sy.

४. ०यस P. अग्निः Sy.

५. भूतजातान्यस्मद्विरोधीनि Sy.

६. The passage beginning with भूतानि and ending with अग्निः is omitted by P.

७. स कीवृशः ? ईश्वरः तेषां मध्ये शीघ्रम् अरणशीलो वा अस्मद्व्याप्तं प्रति Sy.

८. VM. ignores भूम । भून्नाऽत्यर्थम् Sy. ६. देवासः P.

१०. पूर्वं मनुष्यसम्बन्धिनीषु Sy.

११. देवानां प्रीणयितारम् Sy.

१२. अघुः, स्थापितवन्तः Sy.

१३. यथाहि वा P.D. स्वर्गं प्रति गच्छन्तः सन्तः, तत्र वृष्टान्तः, रायं प्रति गच्छन्तो नराः Sy. १४. प्रियं सखायम् Sy.

१५. स्वगृहरक्षार्थं स्थापयन्ति तद्वत् Sy.

१६. रातिः P. . . सर्वासु रात्रिषु Sy.

१७. वीप्यते सर्वतः, सर्वरात्रीरावीपयति वा Sy.

१८. वर्धयिष्यः P. समर्धयिता दाता वा Sy.

१९. एवं देवैः स्थापितो योऽग्निः Sy.

२०. हविर्दत्तवते यजमानाय तवर्थम् Sy.

२१. तवीये यागगृहे Sy.

२२. VM. ignores one आ ।

आहितः स्थापितः Sy.

२३. अरण्वा D. अनुष्व P. for अस्य रण्वा ।

२४. अस्थाने Sy.

२५. . . शब्दयुक्ता वा Sy.

२६. शरीरवृद्धिः । यथा लोके स्वकीया पुष्टिः स्वस्मै रमणीया भवति तद्वत् । यद्वास्थानेः सम्बन्धिनी पुष्टिर्यजमानविषया रण्वा स्वस्थानेः पुष्टिर्यथा रण्वा तद्वत् Sy.

२७. ०दध्य० M. सम्बर्धनाभिर्भाषोऽपि रण्वा Sy.

अस्य । गच्छतः । वनं दग्धुमिच्छतः । यः । श्रोषधीषु । ज्वालाम् । भरति । सोऽयमश्वः ।
रथे युक्तः । यथा । बालान् । धुनोत्येवं ज्वालाः प्रेरयति ।

आ यन्मे अश्वं वनदः पनन्तोऽशिग्भ्यो नार्मिमीत वर्षीम् ।
स चित्रेण चिकित्ते रंसु भासा जुजुर्वो यो मुहुरा युवा भूत् ॥५॥

आ यन्मे । आपनन्तः=अकथयन् । मम । यस्य । वनादोऽरण्यस्य भक्षयितुः ।
महिमानम् । स सर्व वनं दहन्नपि, उशिग्भ्यः कामयमानेभ्यश्च गतेभ्यो मन्दपालपुत्रेभ्यः ।

१. ०मासस्य० P. ०मानस्य० D. झग्नेः Sy.

२. समुद्धि गच्छतो व्याप्नुवतः Sy.

३. काष्ठान् दिग्धक्षोर्दग्धुमिच्छोः Sy.

४. योऽग्निः Sy. ५. काष्ठेषु Sy.

६. ०लानां D. . . जात्येकवचनम्, ज्वालाः Sy.

७. अत्यर्थं विहरति कम्पयतीत्यर्थः । हर-
त्यङ्लुङ्प्रत्यये दाघर्त्यादिषु (Cf. Pa.
7.4.65.) निपातितात् सेदयङागमः ।
यद्योगादनिघातः । Sy.

८. सोम् M. ९. बाजी Sy.

१०. रथ D. रथार्हः Sy.

११. वंशवारणसाधनान्बालान् Sy.

१२. ०नोत्ये० P. कम्पयति तद्वत्
योऽग्निर्ज्वालाः कम्पयति, अस्याग्नेः पुण्टी
रथेति Sy.

१३. VM. ignores वि ।

१४. अयन्मे D. आयन्मे P.

१५. ०न्त कथयं P. समन्तात् स्तुवन्ति Sy.
Dur. आ इत्ययं पनन्तेत्येतेन सम्ब-
ध्यते । . . आपनन्तेति मध्यमः प्रथ-
मार्थः । पनतिः स्तुतिकर्मा । आभिमुख्येन
स्तुवन्ति SKN.

१६. . . सम्बन्धिनः Sy. Dur. मम स्व-
भूताः । सामर्थ्याद्वृत्तिजः SKN.

१७. यदिति व्यत्ययेन पुंस्थाने नपुंसकता ।

. . . यश्च SKN.

१८. वनन्तः सम्भक्तारः । यद्वा वनदः वन-
भृशं शब्दयन्तः स्तोतारः । अश्वशब्दो
भृशार्थवाची, तत्पूर्वाश्रितेः क्विप् 'अवा-
प्यो' इत्यकारलोपः Sy. ऋत्विग्विशे-
षणमेतत् । वननीयस्य हविषो दातारः
SKN. वननीयस्य हविषो दातारः
. . . ऋत्विजः (स्तोतारः) यद्वा, अश्व-
शब्दो भृशार्थः, तत्पूर्वाश्रितेः क्विप् ।
भागुरिमते—अलोपः । भृशं शब्दयन्त
इत्यर्थः Dur.

१९. ०हिमा० P. महान्तः SKN. महत्त्वम् ।
भावप्रधाननिर्देशोऽयम् । 'अश्वम्' शब्दो
हि महान्तमासु पठितः (Ngh.3.3.) ।
अश्वमाभवतीति भावः । आङ्पूर्वाद्
भवतेः को बाहुलकादुपसर्गह्रस्वत्वं च
Dur.

२०. अस्मदीयं रूपं कामयमानेभ्य ऋत्विग्भ्यः
Sy. मेधाविनाम (Ngh.3.15.) ।
एषा विभक्तिः षष्ठ्याः स्थाने । वशोर्वा,
उशिजः कामिन उच्यन्ते । तेषां मेधाविनां
कामिनां वा SKN. मेधाविभ्यः
(Ngh.3.15) अस्मदीयं प्रार्थितं
कामयमानेभ्यो वा तेभ्य ऋत्विग्भ्यः ।
'वशकान्तो' Dur. २१. ०नेभ्यश्चाट-
केभ्यः M. ०नेभ्यश्चाटकेभ्यः P.

स्ववर्णं^१ ज्वालत्क्षणम् । न^१ । चकार^२ । सः^३ । चित्रेण^४ । भासा^५ । प्रज्ञायते^६ । रमणीयेष्वरण्येषु^७ ।
यः^८ । जीर्णः^९ । मुहुर्मुहुः^{१०} । युवा^{११} च । भवति^{१२} ।

आ यो वनां तातृषाणो न भाति वार्णं पथा रथ्यैव स्वानीत् ।

कृष्णाध्वा तपू रण्वश्चिकेतु द्यौरिव स्मर्यमानो नभोभिः ॥६॥

आ यो वनां^{१३} । यः^{१४} । काष्ठा^{१५}नि । प्रति । पिपासुः^{१६} । इव । भाति^{१७} । सोऽयमुदकम्^{१८} ।
इव । पथा^{१९} गच्छत् । रथचक्रमिव^{२०} च । स्वनति^{२१} । कृष्णवर्त्मा । तापयिता^{२२} ।

१. स्ववर्णं D. ०र्णं M. स्वं वर्णं P.
स्वसदृशं रूपम् Sy. वरणं प्रार्थनाम् ।
यथाप्रार्थितमर्थं ददातीत्यर्थः SKN.
वरणं वरं (प्रार्थनाम्) Dur.

२. नशब्दश्चार्थे Sy.

३. वकार P.D. निर्मितीते Sy. मिना-
तिर्वचकर्मा । हिनस्ति SKN. हिनस्ति ।
किं तर्हि ? यथाप्रार्थितमेव समर्थयति
Dur.

४. अग्निः Sy.

५. हिरण्यकनकादिनानावर्णया Sy. व्यत्य-
येनेवं नपुंसकं स्त्रीलिङ्गस्य स्थाने ।
विचित्रया विचित्रया SKN. सोऽग्नि-
विचित्रेण चायनीयेन Dur.

६. बीप्सा Sy. SKN. भासा युक्तः
Dur.

७. विज्ञायते Sy. Dur. ज्ञायते SKN.

८. स च रमणीयेष्वारण्यविह्वलिषु निमित्तेषु
Sy. रमणीयेषु सर्वत्र कन्दराविषु वावा-
त्मना । सप्तमीश्रुतेः स्थित इति शेषः
SKN. रमणीयेषु स्थानेषु क्षुलोकादि-
ष्वग्निहोत्रेषु वा । . . . एवमत्र शब्दसा-
हचर्याविरोधाच्च 'रंशु' इत्यस्य 'रम-
णीयेषु' इति विपरिणाम उपपद्यते ।
Dur. ९. योऽग्निः Sy.

१०. जीर्णः सन् Sy. इन्धनक्षयाज् जुजुर्वाग्

जीर्णः SKN.

योऽग्निः . . . पुनः पुनर्जराग्रानपि भूत्वा
इन्धनक्षयात् Dur.

११. ज्वालोपशमे स एव पुनः पुनः Sy.
क्षणेनैव SKN. पुनः पुनः Dur.

१२. यथा वाचा D. मुमुहुर्मुहुर्वाचा P.
मिथयिता, तरुणो वा Sy. Dur.
इन्धनमासाद्य युवा तरुणः SKN.

१३. भवतीं D. भवति पुनराज्यादिसंयो-
गात् Sy. भवति । इच्छन्लोपावार्थो
Dur.

१४. VM. ignores आ.

सर्वतः Sy. आकारः पदपूरणः
N.6.17; SKN. II 450.

१५. ०नाय P. ०नायः D. योऽग्निः Sy.

१६. वनानि वृक्षसमूहान् Sy.

१७. तृषितः, त्वरमाण इत्यर्थः Sy.

१८. आभाति । आभासयति । बहुतीत्यर्थः ।
यद्वा वने आभाति Sy.

१९. किञ्च . . . Sy. २०. प्रवणेन मार्गेण
गच्छति तद्वत् इतस्ततो गच्छति Sy.

२१. रथस्य घोडाव इव । यद्वा रथशब्दा-
स्तोदयविशः । यथा रथो युद्धमार्गेण
गच्छन् स्वनति तद्वत् Sy.

२२. सनतिः D. सनक्तिः P. शब्दयति Sy.

२३. चवयिता P. तापकः Sy.

रमणीयः । प्रज्ञापयते । क्षौरिव । नक्षत्रैस्तेजोभिः । स्मयमानः ।

स यो व्यस्थादुमि दक्षदुर्वीं पृथुनैति स्वयुरगोपाः ।

अग्निः शोचिष्माँ अतुसान्युष्णन्कृष्णव्यथिरस्वयन्न भूम ॥७॥

स यो व्यस्थात् । सः । योऽग्निः । विविच्छते । अभिदहन् । उर्वीम् । स पशुः ।
इव । गच्छति । स्वसञ्चरणस्थानमिच्छन् । अरक्ष्यमाणः स्वरं गच्छन् । अग्निः । दीप्तिमान् ।
अतसधनानि । दहन् । कृष्णवर्त्मा । भूमिमेव । न । स्वादयति सर्वमन्यद् भक्षयति ।

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्मं शंसि ।

अस्मे अग्ने संयद्वीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रुधि दाः ॥८॥

नू ते पूर्वस्य । सम्प्रति । तव । पुरातनस्य । अन्नस्य । स्मरणं । तृतीये । सवने ।

१. य P. . . एवम्भूतः सन् Sy.

२. ज्ञायते प्रकाशते इत्यर्थः Sy.

३. क इव ? द्युलोक इव आदित्य इव Sy.

४. नभोभिर्नक्षत्रैः । यद्वा नभोभिरन्तरिक्ष-
प्रदेशविशेषैः Sy.

५. प्रकाशमानः । यद्वा स्मयमानः क्षोभमानो
क्षौरादित्य इव । नीलवर्णान्तरिक्षचार्या-
दित्यो यथा ज्ञायते तद्वत् स्वसञ्चारेण
कृष्णीभूते मार्गे ज्ञायते । प्रकाशत
इत्यर्थः Sy.

६. सोऽयमग्निः for. सः । योऽग्निः P.D.

७. विविधं तिष्ठति व्याप्नोति विदधन् Sy.

८. यद्वच आभिमुख्येन प्रवर्धमानो भवति ।
उभे अपि यञ्च व्यापानं निहन्त्ये Sy.

९. तथा योऽग्निः विस्तृतां पृथिवीं सर्वां Sy.

१०. यथा जातः पशुः स्वच्छन्देन चरति तथा
Sy. ११. स्वसञ्च० D.

०णध्वानमि० P. स्वयमेव गच्छन् Sy.

१२. ०ण P. ०णं M. D. adds सम-
कुलजाता अग्ने गुहायां स्थितवानपि

between अरक्ष्यमाणः and स्वरं ।

गोपरहितः । नियामकवर्जित इत्यर्थः Sy.

१३. स्वरान् D. १४. प्रकृष्टदीप्तिः Sy.

१५. अतस० D. अतः० M. ०वनानि is
suggested for वनानि ।

अतसानि सततानि नीरसानि वा तरु-
गुल्मादीनि Sy. १६. बहन्नेति Sy.

१७. कृष्णवर्णं प्राप्ता इत्या व्यथाकराः कष्ट-
कावयो येन तावृशः सन् Sy.

१८. अत्यधिकम् Sy.

१९. भूमिपेनस्वयति P. भूमिपौस्वयति D.
आस्वादयतीव वृक्षगतान् रसान् Sy.

२०. हे अग्ने ! Sy.

२१. अद्यापि Sy. २२. तव सम्बन्धिनः Sy.

२३. पूर्वं यागसमये कृतस्य Sy.

२४. अभिमततर्पणस्य Sy.

२५. स्मरणे सति तत्स्मृत्या Sy.

२६. यागे तृतीयसवने, यद्वा प्रातरनुवाक-
सम्बन्धितानि विवर्णानि मध्ये
ज्यतमे तृतीये कृतौ Sy.

शस्त्रम् । अशस्त्रम् । अस्मभ्यम् । अग्ने ! संयन्ति यत्र वीरास्तत् । महत् । शब्दवत् । अन्नम् ।
शोभनापत्यम् । देहि । धनं च ।

त्वया यथा गृत्समुदासो अग्रे गुहां वृन्वन्तु उपरां अभि ध्युः ।

सुवीरासो अभिमातिषाहुः स्मत्सूरिभ्यो गृणते तद्वयो धाः ॥६॥

त्वया यथा । त्वया । यथा । एते गृत्समदकुलजाताः । अग्ने ! गुहायां स्थितानपि ।
प्रच्छन्नान् शत्रून् । भजनवन्तः । अभिभवेयुः । सुपुत्राः । शत्रून् सहमानाः । तथा शोभन् हविः ।
प्रेरयद्भ्यः । स्तुवते मह्यं च । तादृशम् । अन्नम् । देहि ।

II. 5.

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये ।

ग्रयक्ष्वेन्यं वसुं शुक्रेम वाजिनो यमम् ॥१॥

होता । होता । जातः । प्रजापतः । पालयिता । पालयितृभ्यः । रक्षणार्थम् । प्रदत् ।

१. मननीयं स्तोत्रम् Sy.
२. शस्यतेऽस्माभिः Sy.
३. अरास्यस्म० M. अशस्यस्म P.D.
४. तत्र P.D. संयतो वीरा यस्मिन् तादृशम् Sy. ५. महान्तम् Sy.
६. शब्दवन्तम्, कीर्तिमन्तम् Sy.
७. महच्छन्दवदन्न D. अन्न P. उक्त-लक्षणमन्नम् Sy. ८. रक्षकेण Sy.
९. गतुमशमन्तुसमवकु० P. गृत्समवा ऋषयः, आत्मनि पारोक्ष्येण वचनम् Sy.
१०. हे अग्ने ! Sy.
११. गुहायां वर्तमानान् Sy.
१२. प्रच्छन्न P. उपरमणसाधनान्, उपरि उक्तुष्टे वर्तमानान्वा धनविशेषान् । यद्वा गूढानुपरान् उपरेऽधिकत्वेन वर्तमानान् पापान् अभिभवेयुः, तथा कुत्रित्यर्थः Sy. १३. त्वां सम्भजन्तः Sy.
१४. स्वाधीनान् कुयुः Sy.
१५. ०त्रां M. कीदृशाः ? शोभनपुत्राद्युपेताः Sy. १६. ०ना वा M. वैरिणां पापादीनां सोढारः Sy.
१७. सुमत् अतिप्रभूतम् Sy.

१८. किञ्च तेषाविभ्यो यजमानेभ्यः Sy.
१९. व्यत्ययेनैकवचनम् । शब्दयद्वयः स्तो-तृभ्यः । यद्वा सूरिभ्यो यजमानेभ्यो गुणते स्तोत्रे च Sy. २०. ... प्रसिद्धम् Sy.
२१. 'होताजनिष्ट' इत्यष्टचं पञ्चमं सूक्तं सोमाहुः (KSA. 13.5.p.13.) इत्यनुकान्तम् । प्रातरनुवाकादिवनशस्त्र-योराग्नेये क्रतो अस्य विनियोगः । सूत्रितं च—'अनायो होताजनिष्ट' (ASS. 4.13.) इति । 'चतुर्विधेऽन्यपादमेवा-ज्यम् । 'चतुर्विधे होताजनिष्टेत्याज्यम्' (ASS. 7.2.) इति । आभिष्वविके द्वितीयेऽहनीदमेवाज्यम् । 'द्वितीयस्य चतुर्विधेनाज्यम्' (ASS. 7.6.) इत्यतिषिष्टत्वात् Sy.
२२. होमनिष्पावकः Sy. २३. उत्पन्नः Sy.
२४. ०न P.D. 'नेत्येतादृशेऽप्यस्य Sy.
२५. पालकोऽस्मद्यत्तस्य ईदृशोऽग्निः Sy.
२६. पालकेभ्यो यजमानेभ्यः, षष्ठ्यर्थे चतुर्थी, तेषाम् Sy. २७. रक्षणाय च Sy.
२८. प्रकषेण पूज्यम् Sy.

जयशीलम् । धनम् । अस्य वाजिनः । यमनम् । शक्ता भवाम् कर्तुम् ।

आ यस्मिन्सुतः सभ्यस्तुता यज्ञस्य नेतरि ।

मनुष्वहैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति ॥२॥

आ यस्मिन् । यस्मिन्नादित्ये । सप्त । रश्मयः । आतताः । यज्ञस्य । नेतरि ।
मनुष्वहै । तं दिवि भवम् । सप्तानां रश्मीनामष्टमम् । पोतायमग्निः । सर्वम् । एतत् ।
प्रीणयति रश्मिजातमादित्यं च ।

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् ।

परि विश्वानि काव्या नेमिस्तुतिरवत् ॥३॥

दधन्वे वा । यदि । एनम् । विष्ण्येऽनु स्थापयति । वदति । वा । स्तोत्राणि ।

१. ०दञ्जय० P.D. जेतव्यम् Sy.

२. वयञ्च हविलक्षणान्नवन्तः सन्तः । यद्वा
वाजिनोऽस्य Sy. ३. यमयितव्यं यद्वा
यमनं कर्तुम् Sy. ४. शक्ता भूयास्म
लब्धमिति शेषः । यद्वा वाजिनोऽस्य
यमं यमनं कर्तुं शकेम । प्रयक्षं (प्रयक्षन्
Padapāṭha) जेयं वसु धनमित्युपमा-
नम् । उक्तलक्षणं धनमिव । यद्यथावरोद्धं
वसुधत्तम् Sy. ५. कर्तुम् refers
to यमनम्, therefore it should
immediately follow that.

६. P.D. add आ before यस्मिन् ।
यस्मिन्नग्नौ Sy. ७. सप्तसंख्याकाः Sy.

८. रश्मिवद् व्याप्ता होत्रकाः Sy.

९. स्वस्वकर्मभिः सर्वतो व्याप्ता भवन्ति Sy.

१०. यज्ञ P. यागस्य Sy.

११. तेतारि P. निर्वाहके Sy.

१२. मनुष्यपोतुवत् Sy.

१३. देवो यज्ञः । तत्सम्बन्धि Sy.

१४. अष्टत्विक्सम्बन्धि Sy.

१५. पोयमग्निः P. पोयमग्निः D. पावको
देवानां पोत्राख्य ऋत्विक्पूषो वाग्निः Sy.

१६. कर्तव्यजातम् Sy.

१७. सप्तहोत्रकैः सह स्वयमष्टमः सन् व्या-
प्नोति । यद्वा तदित्यस्य लिङ्गव्यत्ययः ।

स पोतेति सम्बन्धः । सप्तहोत्रकैः सहा-
ष्टमो भूत्वा तद्व्यञ्जं निर्वहतीत्यर्थः Sy.

१८. पूर्वस्मिन्मन्त्रे होत्रादिवत् स्वयमपि यज्ञं
निर्वहतीत्युक्तम् । अत्र तु सर्वं तत्तदात्म-
ना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहतीत्याह Sy.

१९. मा D. २०. यद्वाविरादिकम् Sy.
यानि वचनानि । व्यत्ययेनैकवचनम् BB.

२१. एनं यज्ञम् Sy. ईमिति पादपूरणे BB.

२२. लक्षोक्त्य Sy. 'अनु' इति प्रथमपादान्तः
BB. २३. यद्यन्विष्णियन्मुत्थाप० P.
यद्येनन्विष्णियन्मुत्थाप० D.

धारयत्यध्वर्याविरूपः Sy.
अवगच्छामि धारयामि । 'अवि गतौ'
इविस्वाप्नुम् । छान्दसो लिट् BB.

२४. अवि P. अनुवक्ति होत्रादिरूपः । अत्र
'वानु' इत्येतद्विषयम् Sy. अनुवकीति,
अनुशास्ति । सामर्थ्याद्विषः । छान्दसो
लुङ् 'बहुलं प्रत्ययान्तोऽपि' Pa.
6.4-75. इत्युक्त्याः BB.

२५. वाक् D. वाद् P. अथवा Sy.
वाशब्दः समुच्चये । इन्द्राग्न्यादयो मे धर्वाः
कृपयन्तु । अहमपि तदर्थमेव करोमि,
इति पूर्वापेक्षया समुच्चयः BB.

२६. यानि शास्त्रादीनि Sy. ब्रह्माणि परि-
वृढानि कर्माणि ज्योतिष्टोमादीनि BB.

वेत्ति^१ । तत्^२ सर्वमग्निः । परिभवति^३ च । विश्वानि^४ । स्तोत्राणि^५ । नेमिः^६ । इव
चक्रम्^७ ।

साकं हि शुचिना शुचिः प्रशास्ता क्रतुनाजनि ।

विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वयाइवानु रोहते ॥४॥

साकं हि । शुचिना । कर्मणा । दीप्तोऽग्निः । प्रादुर्भवति । विद्वाँ । अस्य । कर्माणि ।
ध्रुवाणि । शाखा इव वृक्षस्य तानि । अनुरोहते ।

१. कामयते जानाति वा स्वयमनुष्ठातुम् Sy. कस्याधिकारिणः ? वेगुहस्थ-
स्योक्तानि । वेतेः प्रजननकर्मण आणा-
दिको डिप्रत्ययः, यद्वा गतिकर्मणः ।
वेतव्यस्य गन्तव्यस्य यज्ञस्य यानि
कर्माणि दीक्षादीनि कर्तव्यानि । . .
यद्वा 'वेतेः' इति वेतेर्वचि गुणे वेरिति ।
पुरुषार्थानां वेदयिता वेद उच्यते । वेदो
यानि कर्माण्यनुशास्तीति स एवार्थः BB.
२. तत् तानि, पूर्वयद्वचनव्यत्ययः । तानि
सर्वाण्यनुक्रमेण दधन्वे तेषामेवेन्द्राग्न्या-
दीनां प्रसादेनेति BB.
३. स्वायत्तानि करोति व्याप्नोतीत्यर्थः Sy.
कात्स्न्येन प्राप्नोति, श्रेयोर्ऽर्थभ्यः प्रका-
शयति । . . पूर्ववच्छान्वसो लुङ् BB.
४. अयमग्निः सर्वाणि Sy. अयुना वेदो
विशेष्यते—विश्वानि BB.
५. काव्यानि । कवयो मेधाविन ऋत्विजः ।
तत्सम्बन्धीनि कर्माणि Sy.
कवनीयानि कार्याणि विधेयानि कर्माणि
कर्मसाध्यानि वा फलानि । . .
'कु शब्दे' 'ओरावश्यके' Pa.3.1.125.
इति ष्यप्रत्ययः BB.
६. व्याप्तौ दृष्टान्तः, बहिर्वेष्टनजलयः Sy.
यथा नेमिः BB.
७. चक्रं P. रथाङ्गं यथा कात्स्न्येन व्या-

प्नोति तद्वत् Sy. चक्रं सर्वतः प्राप्य
धारयति तथेति BB.

८. VM. ignores उ । उ=एष Sy.
उ इति पावपूरणेऽवधारणे वा । तान्ये-
वेति BB.

This stanza=TS.3.3.3.3.

९. M. adds शुचिना स पाहि before
शुचिना ॥ शोधकेन Sy.
१०. अग्निहोत्रादिकर्मणा Sy.
११. स्वयं शोधकः Sy.
१२. उत्पन्नः । जातमात्र एव सर्वस्य प्रशास्ता
च सन् अग्निहोत्रादिनिर्बोधाभवदित्यर्थः
Sy.
१३. जानन् यजमानः Sy.
१४. अग्नेः Sy.
१५. फलपर्यवसायीनि Sy.
१६. वया इव विस्तृताः शाखा इव Sy.
१७. तन D.
१८. क्रमेणानुतिष्ठति Sy.
१९. VM. ignores साकम् । हि । and
प्रशास्ता ।
Sy. explains these words
in the following manner:—
प्रशास्ता देवानाम् एतन्नामक ऋत्विक्,
प्रशासिता वा यज्ञविज्ञानाम् । साकं हि
सहैव ।

ता अस्य वर्णीमायुवो नेष्टुः सचन्त धेनवः ।

कुवित्सिभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥५॥

ता अस्य । ताः । अस्य । नेतुः । धेनवस्त्रयो लोकाः । गमनशीलस्य । वरणीयं हविः ।
सेवन्ते । ताम्यस्तिसृभ्यो धेनुभ्यः । बहु । आगच्छति । वरणीयम् । स्वसारः । या भूम्यः ।
उदकम् । प्राप्नुवन्ति । इदमित्युदकनाम । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ।

यदी मातुरुष स्वसा घृतं भरन्त्यस्थित ।

तासामध्वर्युरागतौ यवौ वृष्टीव मोदते ॥६॥

यदी । यदि । पृथिव्याः । स्वसा द्यौः । उदकम् । भरन्ती । उपतिष्ठति । ततस्तासां
तिसृणामन्तरिक्षसहितानाम् । आगमने सङ्गमने । अध्वरमिच्छन्नग्निः । यवः । इव वृष्ट्या ।
मोदते ।

१. अस्याग्नेः Sy.

२. नेष्टुर्हविर्याचितुर्भक्षयितुः शोधयितुः पोष-
यितुर्नेतुर्वा । यद्वैतन्नामकः ऋत्विप्रूपस्य Sy.

३. प्रीणयिष्यः Sy.

४. गन्धो व्याप्ताः Sy.

५. ०य P.

६. ०परिचरन्ति Sy.

७. तिसृभ्य आ गार्हपत्यादिमूर्तीनामपि Sy.

८. बहुकृत्वः Sy.

९. ०य M.

१०. स्वयंसारिष्योऽङ्गुलयः Sy.

११. Omitted by P.D. वक्ष्यमाण-
लक्षणा अङ्गुलयः Sy.

१२. भूम्याः P.

१३. इदमनुष्ठीयमानं कर्म Sy.

१४. . . अनुतिष्ठन्ति Sy.

१५. उदमि० P.M. The passage,
इदमित्युदकनाम, (Ngh. 1.12.)
should immediately follow

उदकम् and precede प्राप्नुवन्ति ।

१६. ०नामस्यो० P.D.

१७. भूयतोम for भूयसे निर्वचनाय P.D.

१८. यदा Sy.

१९. सर्वस्य निर्मातुर्भूम्या वेदिलक्षणायाः Sy.

२०. स्वसुस्थानीया जुहूः Sy.

२१. द्यौ M.

२२. ०न्ति M. . . सती Sy.

२३. उपतिष्ठेदग्निम् । एकत्रचनमविवक्षि-
तम् । जुहूपभृद्भ्रुवा घृतं भरन्त्यस्तिष्ठ-
न्तीत्यर्थः Sy.

२४. तदा जुह्वादीनाम् Sy.

२५. यागाय प्राप्तौ सत्याम् Sy.

२६. अध्वर्युरेतन्नामक ऋत्विप्रूपोऽध्वरं काम-
यमानो वायमग्निः Sy.

२७. वय M.

२८. हृष्यति यथा मोदते तद्वत् Sy.

२९. This stanza is omitted by
P.D.

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजम् ।

स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयम् ॥७॥

स्वः स्वाय । मदीयो^१ज्यम् । ऋत्विक्^२ । आत्मनः^३ । वारणार्थम्^४ । ऋत्विजं मदीयम् ।
कृणुताम्^५ । अथास्मै^६ । वयम्^७ । यं स्तोमम्^८ । यज्ञम्^९ । च । पर्याप्तम्^{१०} । भजेम^{११} । दद्याम^{१२} च
हविः ।

यथा विद्वाँ अरं करद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः ।

अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयम् ॥८॥

यथा विद्वान् । यथा । प्राज्ञः^{१३} । अलङ्करोति^{१४} । विश्वेभ्यः^{१५} । देवेभ्यः^{१६} । अयम्^{१७} । अपि^{१८} ।
त्वयि तथा । अग्ने ! भवति । यम्^{१९} । यज्ञम्^{२०} । कृतवन्तः^{२१} । विद्वांसोऽपि^{२२} ।

१. अयमग्निः स्वयमेव Sy.

२. 'होताजनिष्ट' इत्यादिनोक्तलक्षणो होतु-
पोतुप्रशास्त्राष्टृत्विग्रूपः सन् Sy.

३. स्वकीयाय Sy.

४. धायसे कर्मणे हविषां वारणाय वा Sy.

५. आर्त्विज्यम् । भावप्रधानोऽयं निर्देशः ।
देवर्त्विग्रूपः सन् ऋत्विजं मानुष-
मर्त्विज्यम् Sy.

६. The passage beginning with
स्वः स्वाय and ending with
कृणुताम् is omitted by P.D.
करोतु Sy.

७. अनन्तरमेव Sy.

८. वयञ्च तदनुग्रहात् Sy.

९. स्तोम P. स्तोत्रम् Sy.

१०. तदाश्रयं यागमपि यद्वा यज्ञयोग्यं हविः
Sy.

११. अलमत्यर्थम् Sy.

१२. भजाम D. सम्भजेमहि Sy.

१३. दवेमहि च हविः । यद्वा स्तोमं वनेम
यज्ञं यज्ञयोग्यं हवी ररिम Sy.

१४. ज्ञः M.

त्वन्माहात्म्याभिज्ञः प्रयोगज्ञो वा यज-
मानः Sy.

१५. पर्याप्तं कुर्यात् तथा त्वमनुगृह्णानेत्यर्थः
Sy.

१६. सर्वेभ्यः Sy.

१७. यजनीयेभ्यो देवेभ्यः Sy.

१८. अपिरेवार्थे । स यागस्तत्त्वं त्वत्प्रीत्यर्थः ।
तमेव तस्मात्त्वं सर्वदेवार्थं यागं तत्त-
दृत्विग्रूपः सन् निर्वहेत्यर्थः Sy.

१९. हे अग्ने ! Sy.

२०. यागविशेषम् Sy.

२१. कुर्महे Sy.

२२. VM. seems to explain वयम्
by विद्वांसोऽपि ॥ वयमपि Sy.

II. 6.

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः ।

इमा उ षु श्रुधी गिरः ॥१॥

‘इमां मे । इमाम् । मे । अग्ने ! समिधम् । भजेयाः । एवमिमाम् । उपसर्ति च ।
स्तुती । च । सुष्ठु । शृणु । इमाः ।

अया ते अग्ने विधेमोर्जो नपादश्चमिष्टे ।

एना सूक्तेन सुजात ॥२॥

अया ते । अनया^{११} समिधा । परिचरामः^{१२} । अग्ने^{१३} ! अन्नस्य^{१४} । पुत्र^{१५} ! यस्त्वं गमनार्थम-
वमिच्छसि^{१६} । शोभनजनन ! अनेन^{१७} । सूक्तेन^{१८} विधेम^{१९} ।

१. ‘इमां मे’ इत्यष्टर्चं षष्ठं सूक्तं सोमाहु-
त्यार्षमान्येयं गायत्रम् । ‘इमां मे गायत्रं
हि’ (KSA.13.6.p.13.) इत्यनु-
क्रान्तम् । प्रातरनुवाकादिवनशस्त्रयोगा-
यत्रे छन्दस्यस्य विनियोगः । सूत्रितं
च—‘इमां मे अग्ने समिधमिमामिति
त्रयाणामुत्तमामुद्धरेत्’ (AŚS.4.13.)
इति । अपराह्णिक्यामुपसदं ‘इमां मे
अग्ने समिधम्’ इति तिल ऋचस्त्रि-
रभ्यस्ता नव सामिधेभ्यः कृत्वा विनि-
योक्तव्याः । ‘अथोपसत्’ इति खण्डे
सूत्रितम्—‘इमां मे अग्ने समिधमिमा-
मिति तु सामिधेभ्यः’ (AŚS.4.8.)
इति Sy.

२. इमां मे is omitted by P.D.M.

३. आधीयमानाम् Sy.

४. मदीयाम् Sy. ५. हे अग्ने ! Sy.

६. आहुतिम् Sy. ७. ०था वम् M.
०थाम् P. सम्भजेयाः Sy.

८. उपसदनसाधनामाहुतिमुपसद्याने क्रिय-
माणां वा Sy.

९. स्पर्धितव्यतीदृच P.D. च is an ex-

planation of उ ॥ उ=अपि Sy.

१०. इमाम् M.

११. अनयाहुत्या Sy.

१२. परिचरेम Sy.

१३. ०चर...ग्ने M.

१४. यस्य D. स्य P. बलस्य Sy.

१५. हे...नप्तः ! तस्य नपातयितः ! वा Sy.

१६. गमनसमानार्थम् P.D.

१७. ०च्छति P.D. व्यापकयज्ञ ! यद्वा
आशु क्रियमाणं कर्मादिवम् । तद्विच्छ-
तोत्यद्वमिष्टिः । सन्त्वरमाणा ह्युपसद-
माचरन्ति । ते कर्मभिः समत्वरन्त ते
तिलः सामिधेनीरनूच्य तिलो देवता
अयजन’ (AB. 3.45.) इति ब्राह्म-
णम् । तादृशान्ते ! ते त्वामनयाहुत्या
विधेम परिचरेम Sy.

१८. जानन् D.

१९. एतेन Sy.

२०. स्तोत्रेण प्रीणयेमेति शेषः । यद्वा स्तुत्युप-
बृंहितेन विधेम Sy.

२१. VM. ignores ते ।

Sy. explains it as त्वाम् ।

तं त्वा गीभिर्गिर्वणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः ।
सपय्येम सपय्यवः ॥३॥

तं त्वा गीभिः । तम् । त्वा । गीभिर्वर्तनीयम् । धनेच्छुम् । धनस्य दातः ! इतः
परिचरेम । परिचरणेच्छवः ।

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदाव- ।
युयोध्यस्मद्द्वेषांसि ॥४॥

स बोधि । सः । बुध्यस्व । प्राज्ञः । धनवान् । धनपते ! धनदातः ! पृथक् कुरु च ।
अस्मत्तः । शत्रून् ।

स नो वृष्टिं दिवस्पति स नो वाजमनर्वाणम् ।
स नः सहस्रिणीरिषः ॥५॥

स नः । सः । अस्मभ्यम् । दिवः । वृष्टिं देहि । स । नः । बलम् । अस्त्रलितम् ।

१. त्वम् D.
२. त्वं D. तादृशम् Sy.
३. त्वाम् Sy.
४. VM. seems to explain गीभिः
and गिर्वणसम् together as
गीभिर्वर्तनीयम् । Sy. construes
गीभिः with सपय्येम and explains
गिर्वणसम् as स्तुतिभिर्वर्तनीयम्.
५. हविलक्षणधनेच्छुम् Sy.
६. धनस्य दातः ! अग्ने ! Sy.
७. परिचरणकर्तारो वयम् Sy.
८. Omitted by M. स उक्तलक्षणकः
एवम् Sy.
९. बुध्यस्व अस्मदीयं स्तोत्रम् Sy.
अस्मदभिप्रायं बुध्यस्व Mah.
१०. प्रज्ञः P.D. विद्वान् प्रेरको वा Sy.
यस्त्वं पण्डितः U.
११. Omitted by P.
अन्नवान् Sy.
मयं धनमस्यास्तीति सः Mah.
१२. ऽवते D.M. हे धनस्य पातः ! U.

१३. वसु ददातीति वसुदावा...तत्सम्बुद्धौ
हे वसुदावन् ! धनस्य दातः ! Mah.
१४. प्रथ D.
१५. कुरुत D.M.
१६. किञ्च हे अग्ने ! द्वेष्टन् Sy. बोधि-
ग्यानि प्रीतः सन् U. सन्तुष्टः सन्
द्वेषांसि बोधिग्यानि Mah.
१७. स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन्
युयोध्यस्मद्द्वेषांश्चीति यथैवास्मद् द्वेषा
श्चीति युवादेवमेतद्वाह द्वाभ्यामुपतिष्ठते
गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्योक्ती बन्धुः ।
SB. 6.8.2.9. p. 567.
This stanza=YV. 12.43.
१८. स एवाग्निः Sy.
१९. अस्मं P. अस्मदर्थम् Sy.
२०. ऽवी M. शुलोकावन्तरिक्षात् Sy.
२१. करोतीति च शेषः Sy.
२२. अस्मदर्थम् Sy.
२३. बलं ददातु Sy.
२४. अविचलमनल्पम् Sy.

सः । नः । सहस्रसंख्यानं । अन्नानि ।

ईळानायावस्यवे यविष्ठ दूत नो गिरा ।
यजिष्ठ होतुरा गहिं ॥६॥

ईळानाय । स्तुवते । हविरिच्छते । युवतम् ! दूत ! अस्माकं होत्रे । स्तोत्रेण
प्रीतस्त्वम् । यष्टतम् ! होतः ! आगच्छ ।

अन्तर्ह्यग्ने ईयसे विद्वान् जन्मोभयां कवे ।
दूतो जन्येव मित्र्यः ॥७॥

अन्तर्ह्यग्ने । द्यावापृथिव्योरन्तः । हिं । अग्ने ! गच्छसि । विद्वान् । जन्मानि ।
उभयानि—मानुषाणि दैव्यानि च । कवे ! दूत इव । जनपदान् । मित्रहितः ।

१. अपरिमितप्रकाराणि Sy.

२. अन्नानि ददातु Sy.

३. VM. ignores परि ।
परोति पञ्चम्यर्यानुवादी Sy.

४. ०नाया P.

५. ०वन्ते P. पूजयित्रे Sy.

६. ०विच्छते P.D. स्वरक्षणमिच्छते
मदर्थम् Sy.

७. भूज D. सूत P. देवानां यज्ञादिसू-
चक ! Sy.

८. अस्मदीयया Sy.

९. ०त्र D.

१०. स्तुत्या Sy.

११. यष्टताम् P. यष्टताम् D. प्रतिवायेन
यष्टव्य ! Sy.

१२. होतागच्छ D. होरागच्छ P.
देवानामाह्वातरणे ! Sy.

१३. द्यावा is added by D. before
द्यावापृथिव्योः ।

१४. जनानां हृदये Sy.

१५. हिः 'स होता सेद्वे दूत्यं' चिकित्वां अन्त-
रीयते' (RV. 4.8.4.) इत्यादिमन्त्रा-
न्तरप्रसिद्धिद्योतनार्थः Sy.

१६. गच्छसि पदभ्याम् M. गच्छसि जानासि
वा Sy.

१७. Omitted by M. जानन् सन्
ईयसे इति सम्बन्धः । तत्र दृष्टान्तः Sy.

१८. जमानि P.D. जन्मानि यष्टृणां
यजमानानां यष्टव्यानां देवानां च
सम्बन्धीनि Sy.

१९. उभयविधानि Sy.

२०. ह मेघाविन् ! Sy.

२१. दूतञ्ज M. स यथा प्रजानां चित्तवृत्ति-
ज्ञानाय रात्रा प्रेरितः तासां मनो जानाति
तद्वत् त्वमप्यस्माकमन्तरीयस इत्यर्थः
Sy.

२२. जनेभ्यो हितः Sy.

२३. विशेषेण मित्रेभ्यो हितः Sy.

स विद्वाँ आ चं पिप्रयो यच्चि चित्त्वं आनुषक् ।
आ चास्मिन्त्सत्ति बर्हिषि ॥८॥

स विद्वाँ । सः । विद्वाँ । अग्ने । देवान् आ । च । प्रीणय । यज च । प्राज्ञ !

* अनुषक्तम् । आसीद । च । अस्मिन् । बर्हिषि ।

II. 7.

श्रेष्ठं यविष्ठ भारताये द्युमन्तुमा भर ।
वसो पुरुस्पृहं रुयिम् ॥१॥

श्रेष्ठं यविष्ठ । श्रेष्ठम् । युवन्तम् ! भारतेत्याह 'एष हि देवेभ्यो हव्यं भरति'
इति ब्राह्मणम् । अग्ने ! दीप्तिमन्तम् । आभर । वासयितः ! बर्हुभिः स्पृहणीयम् ।
रुयिम् ।

१. हे अग्ने ! स त्वम् Sy.
२. विशेषाभिज्ञः सन् Sy.
३. देवानाम् D. ४. सर्वतोऽस्मान् Sy.
५. पूरय च कामैः Sy.
६. हे चेतनावन् ! Sy.
- * अनुक्रमेण Sy.
७. असी D. असीद P.
८. स्तीर्णे Sy.
९. 'श्रेष्ठं यविष्ठ' इति षड्चं सप्तमं सूक्तं सोमाहुत्यार्चमाग्नेयं गायत्रम् । प्रातरनु-
वाकादिवनशस्त्रयोगाग्नेये छन्दसि अस्य
विनियोगः पूर्वसूक्ते एवोक्तः । अवणा-
कर्मण्याद्या विनियुक्ता Sy.
१०. श्रेष्ठः P.
११. ०ष्ठ P.D.M. अतिप्रशस्त्यम् Sy.
प्रशस्त्यतमम् BB.
१२. यौतिः पुयक्करणे . . पुयक्कर्तुम !
आदाय वातः ! यद्वा तद्वन्तम् ! BB.
१३. भ० M. भरता ऋत्विजः, तेषां
सम्बन्धी भारतः । तैरध्यर्वादिभिर्भ-

- यनहविःस्तोत्राविना व्याप्रियमाणत्वात् ।
तादृश ! Sy.
- यज्ञस्य भर्तार ऋत्विजो भरताः . . .
एतैस्त्यादित ! भारत ! BB.
१४. Cf. Kau. Br. ३.२. अग्निर्वै भरतः
स वै देवेभ्यो हव्यं भरति । SB. १.४.
२.२. and १.५.१.८. एष हि देवेभ्यो
हव्यं भरति तस्माद्भूरतोऽग्निरित्याहुः ।
१५. ०सत्तम D.
१६. भर D. आतर M. आहर Sy.
अस्मभ्यमाभर स्पर्धमानेभ्य आच्छिद्या-
स्मभ्यं देहि BB.
१७. वासयित M. हे वसो ! वासक !
व्याप्त ! वा एवंरूपान्ते ! Sy. वारा-
हेतोः BB.
१८. बर्हुभिरर्भिभिः स्पृहणीयम् Sy.
कर्मणि विवप् । यद्वा बर्हुभ्यः स्पृहः
यस्मिन् BB.
१९. ईदृशं रुयि घनम् BB.
This stanza=TS. १.३.१४.३.

मा नो अरातिरीशत देवस्य मर्त्यस्य च ।

पर्वि तस्या उत द्विषः ॥२॥

मा नः । मा । अस्माकम् । ईशिष्ट । अरातिः । देवमनुष्ययोः । पारयास्मान् ।
तस्या वयमेव धनवन्तः स्याम । शत्रोः । च पारय ।

विश्वा उत त्वया वयं धारा उद्व्याह्व ।

अति गाहेमहि द्विषः ॥३॥

विश्वा उत । अपि चार्ग ! त्वया । वयम् । उदकभवाः । धारा इव । शत्रून् ।

अतिगाहेमहि ।

१. म P.D. २. हे अग्ने !
त्वदनुग्रहात् Sy. ३. अस्मान् Sy.
४. पराभवितुं शक्तोऽभूत्, विषयीकुर्यात् Sy.
५. अरातिरदानं शत्रुत्वम्, यद्वा छन्दसि,
अरातिशब्दः शत्रुवाची स्त्रीलिङ्गो
भवति । अदाता शत्रुः Sy.
६. सम्बन्धिनी तैः कारिता Sy.
७. पूरय Sy. ८. वायास्मान् M.
९. उभयविधायाः Sy.
१०. अस्मदरातेः Sy. ११. अपिच पारय Sy.
१२. VM. ignores च of the
second pāda, because he
uses a compound देवमनुष्ययोः
instead of देवस्य मर्त्यस्य च ।
According to Yāska (उभाभ्यां
सम्प्रयुज्यते N. 1.4.) च should
be joined with both mem-
bers. The phrase should
have been therefore देवस्य च
मर्त्यस्य च । But the joining of
च with both members is
not necessary according to
Pa. 2.2.29: चार्थे द्वन्द्वः ।

१३. In most editions of the text
of the RV. उद्व्या is separat-
ed from इव but the evidence
of the padapāṭha shows that
it is a compound. I have not
therefore separated उद्व्या
from इव but kept them to-
gether as a compound. Also
see वार्तिक in footnote no. 18
on this page. १४. वान्ते M.
१५. Sy. reads त्वना for त्वया and
explains त्वना आत्मनैव अन्य-
निरपेक्षेण । १६. त्वदनुग्रहात् Sy.
१७. कभयाव D. उदकभवाः Sy.
१८. According to Vārtika 'इवेन
नित्यसमासो विभक्त्यलोपश्च' Pa.
2.1.4. इव should be cons-
trued with उदकभवा and not
with धाराः ॥ अल्पस्तुतीरिव Sy.
१९. द्वेद्वन् Sy.
२०. अतिगाहेमहि P. अतिक्म्य गच्छेम Sy.
२१. VM. ignores विश्वाः ।
Sy. explains it as सर्वानपि ।

उत्तरा निगदसिद्धा ।

शुचिः पावक वन्द्योऽग्रे बृहद्वि रोचसे ।
त्वं घृतेभिराहुतः ॥४॥

[शुचिः पावक]

त्वं नो असि भारताग्रे वशाभिरुक्षभिः ।
अष्टापदीभिराहुतः ॥५॥

त्वं नः । त्वम् । अस्माकम् । भारत ! अग्ने ! वशाभिः । उक्षभिः । अष्टापदी-
भिर्गोभिणीभिश्च । आहुतः । भवसि ।

द्रवन्नः सर्पिरासुतिः प्रतो होता वरेण्यः ।
सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥६॥

द्रवन्नः । वृक्षासः ।

१. The pratika is supplied by the Editor. The stanza is so easy that VM. does not explain it.

हे पावक ! शोधक ! अग्ने ! शुचिः शुद्धः । वन्द्यः नमस्कार्यः सन् । बृहत् महत् अत्यधिकम् । विरोचसे विविधं दीप्यसे । यतः त्वं घृतेभिः घृतैः । आहुतः समन्तात् सिक्तः । अतो विरोचसे Sy.

हे अग्ने ! पादादित्वाप्त निहन्यते, षाष्टिकसामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । पावक ! शोधक ! त्वं खलु शुचिदशुद्धो न केवलं शोधयिता वन्द्यस्तुत्यश्च सर्वेषाम् । . . . स त्वं घृतेभिर्घृतैः 'बहुलं छन्दसि' (Pa. 7.1.10.) इत्येसभावः । अनेकपात्रगत-त्वाद् बहुवचनम् । तैराहुत आभिमुख्येन मर्यादया वा हुतः । . . . बृहद् भूतं विरोचसे विविधमनेकमका दीप्यसे । त्वं हि शुचित्वादिगुणैः प्रागेव रोचसे, अघुना तु

घृतेरप्याहुतो बृहद्विरोचसे । स त्वमस्मिन् यजमाने खलु वेहीति भावः शोषो वा । 'स एवास्मिन्नुचं दधाति रोचत एव' (Cf. SB. 7. 4. 2. 21. अमृतत्वं वै रक्त, अमृतत्वमेवास्मिन्नेतद्दधाति ।) इति ब्राह्मणम् BB.

This stanza=TS. 1.3.14.5.

२. अस्मदीयः Sy.

३. हे भारत ! ऋत्विजां पुत्रस्थानीय ! Sy.

४. वराभिः D. वन्द्याभिर्गोभिः Sy.

५. सेक्तुभिर्बेलीवर्दः Sy.

६. ऋग्भीरणश्च P. ऋणश्च D.

७. आराधितः Sy. ८. असि D.M.

९. द्रवन्नः D. द्रवन्नः M.

१०. समिद्रूपासः Sy. द्रवो वृक्षा एवाप्तमदनीयं यस्य स द्रवन्नः Mah. द्रवृक्षोऽप्तमदनीयं यस्य स द्रवन्नः । वृक्षाब्धो वृक्षपर्यायः U. वृक्षाब्धो वारुपर्यायः SKN. वृक्षासः Dur.

वृताहुतिः । पुराणः । होता । वरेण्यः । सहसः सूनु । महान् ।

II. 8.

वाजयन्त्रिव नू रथान्योगीं अग्रेरुपं स्तुहि ।

यत्तं स्तंभस्य मीळहुषः ॥१॥

वाजयन्त्रिव ॥ गुत्समदः ॥ अशमिच्छन्त्रिव । रथान् । क्षिप्रम् । अग्नेः । उपायान् ।

१. सर्पिरासूयते आसिच्यते यस्मिन् तावुशः ।

Sy. सर्पिर्वृतमाः तिरासवस्थानीयं मादकं यस्य सः । यद्वा सर्पिराहारत्वेन सूयते प्रक्षिप्यते यस्मिन् स सर्पिरासुतिः Mah. सर्पिधृतमासवनस्थानी यस्य स सर्पिरासुतिः U. सोमाहुतेः । 'दार्बक्षः सवाशनः ? (सर्पिरशनः)' इति शतपथे (SB.6.6.2.14.) विवरणाद् आसु-
तिः । दारणं चाश्वस्य । भेदेनोपादानात् सलक्षणमशनमाह नत्व-
शनमात्रम् । . . . सर्पिर्वा यो रसो यस्य सः SKN. सर्पिरासूयत आसिच्यते-
ऽस्मिन्निति तावुशः Dur. २. पुरातनः Sy; Dur. आश्चर्यभूतो महान् रम-
णीयो वा Dur. ३. होमनिष्पादकः Sy; Dur. देवानामा दाता U.

४. ०य्य M. वरणीयः Sy; Dur.

५. सह D. सहसो बलस्य Sy. बलस्य पुत्रो मन्थनहेतुना बलेनोत्पद्यमानत्वात् Mah.

६. पुत्रस्थानीयो बलेनोत्पद्यमानत्वात् Sy; Dur. यतो मध्यमानो जायते तस्मादेवमुच्यते U.

७. अद्भुत आश्चर्यभूतो रमणीय इत्यर्थः Sy. आश्चर्यरूपाऽनन्यस श इत्यर्थः Mah. अनन्यसमः U. महान् SKN.

८. एवं महानुभावोऽग्निः नृतेषु वाग्दे-
त्यर्थः Sy. स इदं नामास्माकं करोत्वनु-
जानातु वेत्याशोर्गतभाष्येयताभा. त्य समा-
प्यते वाक्यार्थः Dur. यथो एतद् 'मोर्जसो

जातमुत मन्थ एनम्' (RV.X.73.10.)
इति चा. तेष्यमप्यग्निरोजसा बलेन मध्य-
मानो जायते । तस्मादेनमाह सहस्पुत्रं
सहसः सूनं सहसो यहुम् N. 8.2.1.,
SKN. III. 119.

तामादधाति । द्बक्षः सर्पिरासुतिरिति
दार्बक्षः सर्पिरशन इत्येतत्प्रलो होता
वरेण्य इति सनातनो होता वरेण्य इत्ये-
तत्सहसस्पुत्रोऽद्भुत इति बलं वै सहो
बलस्य पुत्रोऽद्भुत इत्येतत्सिष्ठमादधाति
स्वाहाकारेण तस्योपरि बन्धुः SB.
6. 6. 2. 14. p. 549.

The stanza=YV. 11. 20.

६. 'वाजयन्त्रिव' इति षड्वचमष्टमं सूक्तम् ।
सोमाहुतेर्हंशब्दानुवृत्तस्याभावान्मण्डलद्व-
ष्टा गुत्समद ऋषिः । अग्निर्बलता ।
हिशब्दाद् गायत्री छन्दः । अन्त्या-
नुष्टुप् । 'वाजयन्त्रिवान्त्यानुष्टुप्' इत्यनु-
क्रान्तम् (KSA.13.8.p.13.) प्रातरनु-
वाकाशिवनशस्त्रयोस्तृतीयसूक्तत्वेन अ-
स्त्योत्तमावर्जितस्य विनियोग उक्तः Sy.
१०. वाजन् D. ०यन् M. ११. हे अन्तरा-
त्पन् ! होतः ! इति वा सम्बोधनम् Sy.
१२. अद्भुतं पुण्ड्र इव । स यथाश्वान्
गमनाय स्तौति तद्वत् Sy.
१३. तरान् P. रथा D. यथोक्तलक्षणस्या-
ग्नेर्गमनसाधनान् रथान् Sy.
१४. अश्वान् Sy.

उपस्तुहि^१ । यरास्वितमस्य^२ । सेक्तुः^३ ।

यः सुनीथो दंदाशुषेऽजुर्यो जरयन्नरिम् ।

चा^४ अतीक^५ आहुतः^६ ॥२॥

यः सुनीथः^१ । यः^२ । सुनयनः^३ । यजमानाय^४ । स्वयं^५ जरयितुमशक्यः^६ । सर्वं^७ जरयस्व^८ ।

अरिम्^९ । चार्वाङ्गः^{१०} । आहुतः^{११} ।

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोषसिं प्रशस्यते ।

यस्य^{१२} व्रतं^{१३} न मीयते ॥३॥

य उ श्रिया^{१४} । यः^{१५} । श्रिया सहितः^{१६} । गृहेषु^{१७} । रात्रौ^{१८} । अहनि च^{१९} । स्तूयते^{२०} । यस्य^{२१} ।

व्रतम्^{२२} । न^{२३} क्वचिदपि^{२४} । हिंस्यते^{२५} ।

आ यः स्वर्णं^{२६} भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा ।

अञ्जनो अजरैरुभि ॥४॥

आ यः^{२६} स्वः^{२७} । आविभाति^{२८} । यः^{२९} । आदित्यः^{३०} । इव^{३१} । तेजसा^{३२} । चित्रः^{३३} ।

१. अग्निरुपयानुस्तुति D. अग्निरुपयानु-
पस्तुतिः P.

२. यरास्वित अस्य P.D. प्रवृद्धयज्ञतः ।
मत्वर्यो लुप्यते Sy. ३. सेक्तुः
फलस्य । ईदृशस्य योगान् स्तुहि Sy.

४. सुनीथः D. ५. योऽस्ति, सोऽग्निः Sy.

६. शोभननयनः Sy.

७. हविर्वसवते यजमानाय शब्दार्थम् Sy.

८. स्वरञ्जनयि^{३४} म० M. स्वयं स्वरञ्ज-
यितुम० P. अजरणीयोऽनभिभाव्यः Sy.

९. नाशयन् Sy. १०. तस्य शत्रुम् Sy.

११. अरिश्वादिच्छाब्दं P. अरिश्वा-
र्वाद् M. शोभनोपक्रमः Sy.

१२. समन्ता । राशितो भवति Sy.

१३. Omitted by P.D.

१४. Omitted by P. योऽग्निः Sy.

१५. ंता D.M. सहा P. श्रिया ज्वालय
युक्तः सन् Sy.

१६. Omitted by P.D. अहन्तु Sy.

१७. अग्नेः Sy. १८. कर्म Sy.

१९. तत्रतत्रं M. २०. केचिदपि P.D.

२१. हिंस्यते क्षीयते वा Sy.

२२. VM. ignores उ and आ ।

आ आगत्य Sy. २३. य D.

२४. Omitted by P.

२५. सर्वतो भासते Sy. २६. योऽग्निः Sy.

२७. M. reads यज्ञ आदित्य इव for यः ।

आदित्यः ॥ तत्र दृष्टान्तः सूर्यः, स यथा
विभाति तद्वत् Sy. २८. किरणेन Sy.

२९. चायनीयो नानावर्णो वा Sy.

अचिषा^१ । सोऽयमजरैरात्मतेजोभिः । सर्वमभ्यञ्जानो भवति ।

अत्रिमनु^१ स्वराज्यमुग्निमुक्थानि^१ वावृधुः ।
विश्वा^१ अधि^१ श्रियो^१ दधे ॥५॥

अत्रिमनु^१ । अत्रिमृषिम् । अनु^१ स्थितानि^१ । उक्थानि^१ । स्वराज्यम् । अग्निम् । अवर्ध-
यन्^१ । विश्वाश्च^१ । श्रियः । अग्निरधिधारयति ।

अग्नेरिन्द्रस्य^१ सोमस्य^१ देवानामृतिभिर्वयम् ।
अरिंभ्यन्तः^१ सचेमह्यमि^१ प्याम^१ पृतन्युतः ॥६॥

अग्नेः^१ । अग्न्यादीनाम् । रक्षणेः^१ । वयम् । सङ्गच्छेमहि^१ । अहिंस्यमानाः^१ । शत्रूश्च^१ ।
अभिभवामः^१ ।

अष्टकस्य द्वितीयस्य माधवः सुन्दरीसुतः ।

व्याख्यत् पञ्चममाध्यायं तत्पश्यन्तु च पण्डिताः^१ ॥

[॥ इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्यायः समाप्तः ॥]

१. पित्रोर्विषा M. ज्वालाया रश्मिसमूहेन Sy.
२. तेयम् P.D.M.
३. ०भि D. नित्यैर्ज्वालासमूहैः Sy.
४. अभि सर्वतः, व्यञ्जयन् प्रकाशयन् Sy.
५. ०मनुर्वा D.
६. शत्रूणामभानां वा भक्षकम् Sy.
७. अभिलक्ष्य Sy.
८. ०मृषीनुत्थिनानि D.
९. उक्षानि P. शास्त्राणि Sy.
१०. स्वयमेव राजमानं स्वराज्यम् Sy.
११. ०ग्निवर्धयत् D. अवर्धयत् P. वर्धयन्ति Sy.
१२. सर्वाः Sy.
१३. अग्निः० P.

१४. अग्नेरिन्द्रस्य P. अग्ने D.
१५. अग्नेः, इन्द्रस्य, सोमस्य, देवानामन्येषा-
मपि Sy.
१६. रक्षणाभिः Sy.
१७. युक्ता भवेम Sy.
१८. अहिंस्यमानाः M. केनाप्यहिंस्यमानाः
Sy.
१९. तथा रक्षायुक्ता वयं पृतन्यतः पृतना-
मात्मन इच्छतः शत्रून् । पृतन्यतः—
पृतनाशब्दात् क्यचि 'कव्यध्वरपृतनस्यार्चि
लोपः' Pa.7.4.39. इत्यवर्णलोपः Sy.
२०. शत्रुभिश्च भ० D.
अभिभवेम Sy.
२१. P. reads विचक्षणाः for च पण्डिताः
२२. Omitted by P.D.

[श्रीरस्तु]

[ऋग्व. माष्यं वः तमाधवीयः]

[द्वितायाः के षष्ठोऽध्यायः]

‘नि होता होतृषदने’ व्याचिख्यासति माधवः ।

लटः प्रदर्शयन् वृत्तिं लुटश्च तदनन्तरं ॥ १ ॥

लट्—‘स्तविष्यामि त्वामहं’ ‘न जातो न जनिष्यते’ ।

‘यन्मानुषान्यदयमाणां’ ‘अग्ने’ भद्रं करिष्यसि ॥ २ ॥

‘यानि करिष्या कृणुहि’ ‘प्र हिन्वानो अग्ने राजा’ ।

‘वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्’ ‘वक्ष्यन्तीवेदा गनीगन्ति’ ॥ ३ ॥

१. Omitted by D. and P.

२. This line is absent in D. and P.

३. All the inverted commas, and the accent on vedic quotations have been supplied by the Editor.

४. RV. II.9.1.

५. The serial number has been supplied by the Editor.

६. For लृट्—स्तवि० लृटस्तवि० M. लृटस्तवि० D. लृटसवि० P. Here स्तवि० and सवि० of D. and P. are clearly wrong. (Cf. RV. I. 44.5) We have substituted ‘लृट्’ for ‘लृट्’ the reading of M. (which is लृट्, when the euphonic change is removed) as ‘लृट्’

will make the metre erroneous. ‘यथा’ should be taken as implied after लृट् ।

७. RV. I.44.5. ८. RV. I.81.5.

८. मनु० D. and P.

१०. RV. I.113.9.

११. अग्नेर् M.

१२. RV. I.1.6.

१३. RV. I. 165.9.

१४. ०हिषानो D. ०हिषा० P. ‘प्र हिन्वानो’ RV. IX. 90.1

१५. जनेगो M. D. and P. omit प्रे

१६. D. and P. omit जा ॥ ‘अग्नेगो राजा’ RV. IX. 86.45.

१७. पुत्र० M.

१८. P. omits न् । RV. IV. 18.11.

१९. ०क्ष्यन्तिवे० M. D. and P.

२०. निगदन्ति P.

२१. RV. VI. 75.3.

दृष्टो लटः प्रयोगोऽस्यो लुप्तस्त्वल्परस्ततः ।

दृश्यन्ते ब्राह्मणे तस्य 'कस्य वाश्वो भवितेति' ॥ ४ ॥

'श्वो यज्ञे प्रयोक्तारं' च 'श्वो विषुवान् भवितेति' ।

शाठ्यायनकं 'तदेवाऽऽगत्य श्वो वक्ताराविति' ॥ ५ ॥

लटो लोटश्च विषये दृश्यन्ते च लिङादयः ।

'वयमध्वेन्द्रस्य प्रेष्ठाः' 'प्रातर्मन्त्रं धियावसुः' ॥ ६ ॥

'हता इन्द्रेण पण्यः शयध्वे' लोट् भविष्यति ।

अपि वा लङ् 'वर्तमानसामीप्ये' ऽयं भवेदिति ॥ ७ ॥

हेतुहेतुमद्भावे च प्रयुज्येते लटौ कश्चित् ।

'एकं चमसं चतुरस्रं' तत्र स्यादङ्निदर्शनम् ॥ ८ ॥

१. D. and P. omit ल्यो

२. ०स्त्वत्प० P.

३. तच्च M. D. omits it.

४. Omitted in P.

५. चाश्वो M., M. contains वा, as a substitute for चा over the line. D. and P. omit श्वो.

६. भेवि० P.

७. TB. I. 6.6.4. द. यज्ञो D.

८. प्रोक्ता० D. and P.

१०. The quotation is untraced.

११. ०षुवान् M. ०षुवन् P.

१२. भवतीति M. Tāṇḍya. IV. 4.7.

१३. तद्देवा० M.

१४. Jaiminiya B. 186.

१५. लुटो P. १६. लाट० P.

१७. प्रोषाः P. RV. I. 167. 10.

१८. ०तमसू M. ०तमसू P.

१९. वसु D. RV. I. 58.9.

२०. हेता D. होता P.

२१. वण० M. D. and P. वण

२२. शयद् M. शय D. and P. RV. X. 108.4.

२३. ल्येद् D. प्ले P.

२४. द् D. वा P.

२५. ०मानासा० P.

२६. Cf. Pa. III. 3.131: वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्भा ।

२७. भविष्यति. P.

२८. ०मत् भा० D. and P.

२९. ०ज्यते D. and P.

३०. कं D. and P.

३१. चस्रं D. and P.

३२. RV. I. 161.2.

३३. स्याद् इङ् नि० M. स्यात्प्रागङ् नि० P. स्यात्प्रागङ्नि० D.

स्मर्यते 'लिङ्निमित्ते लृङ्' क्रिया यत्रातिपद्यते ।

'यो वृत्राय सिनमत्र' भूतमात्रे तु दृश्यते ॥६॥

क्रियातिपत्तिर्बहुशो ब्राह्मणेषु प्रदृश्यते ।

अध्यायादिष्विमे सर्वे लकाराः सम्प्रदर्शिताः ॥१०॥ इति

II. 9.

नि होता हातृषदः विदानस्त्वेषो दीदिवाँ असदत्सुदचः ।

अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रम्भुरः शुचिंजिह्वो अग्निः ॥१॥

'नि होता । ॥ गृत्समदः ॥ निषीदतु । अग्निः । होतृसदन' । विद्वान् ।

१. लिङ्निमित्ते P. Here नि before नि is not clear in D.

२. लृङ् M. Cf. Pa. III. 3.139: लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तो

३. न in M. is not clear.

४. RV. II. 30.2.

५. प्र D. and P. ६. ०पत्तीर्ब० P.

७. इत्यध्या० M. D. and P.

८. संग्रा D. and P.

Here in P. बर्हि was first written after संग्रा, but was struck out afterwards.

९. 'नि होता' इति षड्च नवमं सूक्तं गृत्समदस्यावम् । 'नि होता' इत्यनुक्रान्तत्वात् । (KSA.14.9. p.13.) अनुक्तत्वात् । मण्डलाविपरिभाषयाग्निर्वैवता । प्रातरनुवाकाद्विनशस्तत्रयोरान्ये कृतौ त्रैष्टुभे छन्दसि अस्य विनियोगः । 'अवैतस्याः' इति खण्डे सूत्रितं—'नि होता होतृषदन इति सूक्ते' (ASS. 4.13.) इति ॥ अग्निप्रणयन

आद्ये ऋचौ विनियुक्ते । 'पञ्चम्यां पौर्णमास्याम्' इति खण्डे सूत्रितम्—'नि होता होतृषदन इति द्वे' (ASS.2.17.) Sy. १०. गृत्समदः स्तौति Sy.

११. नितरां सीदतु Sy. नीत्युपसर्गोऽसदवित्यनेन सम्बद्धयते । . . . सम्यगुपविष्टवान् Mah. निषण्ण उपविष्टः U. 'सदिरप्रतेः' (Pa.8.3.66.) इति षत्वम् । निषण्णश्चास्माकः मित्रेतानि साधयत्त्विति BB. १२. अग्नि P. अग्निः stands for होता । देवानामाह्वाता Sy. अग्निरिति विस्मित इवाचष्टे U. ईदुशोऽग्निरङ्गनाविगुणयुक्तः BB.

१३. ०तृषद० M. ०त्र० P. होताऽत्र सीदति—इति हातृषदनमुक्ता वेदी । अधिकरणे ल्युट् । तत्र Sy. होता यस्मिन् सीदति तद्वेतृषदनम् । होमनिष्पादकयोग्यस्थान उत्तरवेदिरूपे Mah. १४. वृक्षान् M. स्वाधिकारं जानन् Mah. जानानः स्वमधिकारम् U. स्वाधिकारज्ञः BB.

प्रवृद्धः । दीप्यमानः । सुखबलः । स्तोतॄणां हिसितानि व्रतानि कर्माणि प्रमत्तयश्च येन स
दब्धव्रतप्रमतिरनेव विधः । वासयितॄन्तमस्तेजसा । 'सर्वं वै सहस्रं सर्वं भरः... इत्येतद्' इति

१. 'त्वेष वीप्सो' पचाद्यच् । त्वेषतीति
त्वेषो वीप्तिमान् Mah.

त्वेषो वीप्तियुक्तः U. वीप्तिमान् BB.

२. ०माना P. वीव्यतीति वीदिवान्...

होतृविष्यादौ गमनवान् Mah.

वीदिवान् वेदीप्यमानः U.

वीदिवान्ज्वलन् । वीव्यते २. १२ सस्य

लिटः क्वसुरादेशः BB.

३. ०बला P. शोभनबलः Sy. साधुकुशलः

क्षिप्रकारी Mah. साधुक्षिप्रकारी U.

सुष्ठु शीघ्रः सुपण्डितो वा BB.

४. M. omits द ।

५. P. omits प्र ।

६. For ०तिरनेवं० P. reads ०तिरेवा०

This explanation of अदब्ध-

व्रतप्रमतिः is not clear. अदब्ध-

व्रतप्रमतिः—अदब्धान्यांहिसितानि व्रता-

नि कर्माणि यस्याः साऽदब्धव्रता प्रमतिः

प्रकृष्टा बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः Sy.

'वस्मभु वधे' अदब्धमनुपहतं व्रतं कर्म यस्य

सोऽदब्धव्रतः, प्रकृष्टा मतिर्बुद्धिर्यस्य स

प्रमतिः, अदब्धव्रतश्चासौ प्रमतिश्चेति सः

Mah. अदब्धमनुपहिसितं कर्म (यस्य)

यश्च प्रकृष्टमतिः स एवमुच्यते U.

अनुपहिसितकर्मा वासी प्रकृष्टमतिश्चेति

कर्मधारयन्याये वासीभारादिस्वात्पूर्व-

पदप्रकृतिस्वरत्वम् । अनुपहिसितकर्मा

प्रकृष्टा मतिर्यस्य (सः) BB.

७. सायि० P. सर्वस्य वासयितॄन्तमः ।

वासयतेस्तुजन्तस्य इष्टनि रूपम् Sy.

८. M. and P. omit 'तु' । वसति

स्वस्थानमिति वस्ता, अत्यन्तं वस्ता

वसिष्ठो वस्तुतमः Mah. U. वसिष्ठो

वसुमत्तरः BB.

९. Omitted by M.

१०. SB. VI. 4.2.7.

११. D. adds: (प्र त्वे हवींषि जुहुरे

समिद्ध इति यवा वाह एष समिध्यते

तथैतस्मिन् हवींषि प्रजुह्वतीति अग्ने

यजस्व अग्ने देवान् हविषा यज यष्टुतमः

क्षिप्रकारी रवं घनं प्रयच्छ त्वं हि

धनानां पतिः त्वं वीप्सतस्य स्तोतस्य

मनोता यस्य मन नि स्तोस्तु ये चेति

विधेम ते) This is an uncon-

scious addition. Cf. infra II.

9. 2. 3. and 4.

सहस्रस्य अनेकविधस्य भर्ता विह-

रणेन नानाविधरूपस्य धारक इत्यर्थः ।

यद्वा सहस्रस्य सर्वस्य भर्ता Sy. सहस्रं

सर्वजनं विभर्ति पुष्पाति सहस्रम्भरः

Mah. सहस्रं विभर्तीति सहस्रम्भरः

सर्वहितः U. बहुधनो धनस्य भर्ता ।

यद्वा बहुधनो हि सहस्रं भूत्यादीन्

विभर्तीति BB.

वाजसनयकम्*। शुचिर्जिह्वाः। अग्निः^१।

त्वं दूतस्त्वष्ट्रं नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।

अथै तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन्दीधन्ने गोपाः ॥२॥

त्वं दूतः। अग्ने। त्वम्। दूतस्त्वमेव। त्वम्। एव। अस्माकम्। पालः पालयिता।

त्वमेवास्माकम्। श्रेष्ठम्। प्रति। प्रणेता। वषितः। अग्ने। अस्माकम्। पुत्रस्य।

१. शुचिर्दीप्ता जिह्वा ज्वाला यस्य स तथोक्तः Sy. शुचिः शुद्धा होमयोग्या जिह्वा ज्वाला यस्य सः। नानादेवत्यानि हवींष्यभ्यवहरन्त्युच्छिष्टं न करोतीति भावः Mah. शुचिर्जिह्वा यस्य स शुचिर्जिह्वः। योज्यं नानादेवत्यानि हवींष्यभ्यवहरति न चोच्छ्रोषयति स शुचिर्जिह्व इति शक्यते ववितुम् U. शुद्धज्वालाः। अतस्सर्वेऽपि देवा त्वद्विर्लीडमवन्ति BB.

२. उक्तार्थे ब्राह्मणम्—'नि होता होतुवदने विद्यान इत्यग्निर्वै देवानां होता तस्यै-तद्धोतुवदनं यदुत्तरवेदीनाभिस्त्वेषो वी-दिवा असवत्सुवक्ष इत्यासन्नो हि स तर्हि भवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठ इत्यग्निर्वै देवान वसिष्ठः सहस्रम्भरः शुचिर्जिह्वो अग्निरित्येषा ह वा अस्य सहस्रम्भरता यदेनमेकं सन्तं बहुधा विहरन्ति' (AB. 1.28.) इति ॥

नि होता होतुवदने विद्यान इति। अग्निर्वै होता कृष्णाजिनश्च होतुवदनं विद्यान इति विद्यानित्येतत्त्वेषो वीदिवा २॥ असवत्सुवक्ष इति त्वेषो वीप्यमानो-असवत्सुवक्ष इत्येतद्वदब्धव्रतप्रमतिर्व-सिष्ठ इत्यदब्धव्रतप्रमतिर्ह्येष वसिष्ठः सहस्रम्भरः शुचिर्जिह्वोऽग्निरिति सर्वं च सहस्रं सर्वम्भरः शुचिर्जिह्वोऽग्नि-

रित्येतद्वाभ्यामानेयोभ्यां त्रिष्टुभ्यां तस्योक्तो बन्धुः। SB. VI.4.2. 7. p. 531.

This stanza=YV. II. 36.= TS. 3.5.11.2.

३. त्वन्भूतः P.

४. ०मेवस् D. and P. त्वमेव seems to be reiterated unnecesssarily. अस्मदीये यज्ञे देवाह्वानार्थं दूतो भव Sy. देवेषु गन्ता BB.

५. D. and P. read ०मो स्मा० for ०मेवास्मा०

६. ०लयतात् D. आपद्भ्यः पारयिता। पाता च भव Sy. प्रकृष्टः पारयिता पारस्करादित्वात्सुद् BB.

७. ०स्मान् D. and P.

८. ज्यष्ठम् D. and P. वसुनो धनस्य Sy. वस्यो वसुमत्तरः, ईयसुन आद्यक्षरलोपः, व्यत्ययेन नपुंसकत्वम्। क्रियाविशेषणं वा वसीयः प्रणेतैति, आगमन्त्रितं वा हे वसीयः! व्यत्ययेन निघाताभावः BB.

९. अस्मदाभिमुख्येन Sy. आकारस्समुच्चये। वसीयः प्रणेता प्रधानपाकान्तरशोः? (०पारयित्रोः) पूर्वपेक्षया समुच्चयः। त्वं नः परस्पाः प्रणेता चेति BB.

१०. पणो D. and P. प्रापयिता भव Sy.

११. हे अभिमतफलवर्षः! Sy.

अङ्गानाम् । अग्रमाजन् । दीप्यमानः । गोपा^१ऽऽग्निमिति । बुध्यस्व । तथा तनये^२ वैति ।

विधेम ते परमे जन्मन्नाग्रे विधेम स्तोमैरवरैः सुधस्थे ।
यस्माद्योनेरुदारिण्या यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिद्धे ॥३॥

विधेम ते । परिचरेम । परमे । जन्मनि । स्थितस्येति तत्र वाजसनेयकम्^३ विधेम ते परमे जन्मन्नाग्रे^४ इति श्रौतस्य परमं जन्म विधेम^५ स्तोमैरवरैः^६ सधस्थ इत्यन्तरिक्षं वा^७ अव-
र-

१. अस्मदीयानामङ्गानाम् Sy. शरीराणां
च BB. २. ID. and P. omit अ
३. ०भानौ M. ID. and P. दीप्यतिर्दी-
प्तिकर्मा । शोभमानः Sy. देवितिर्दी-
प्तिकर्मा छान्दसोऽभ्यस्तधर्मः BB.

४. गोपायिता । तथा च ब्राह्मणम्—‘अग्निर्वै
देवानां गोपा अग्निमेव तत्सर्वतो गोप्तारं
परिवृत्त आत्मने च यजमानाय च’
(AB. 1.28.) इति Sy. त्वमेव गोपा
गोपायिता । आग्रप्रत्ययान्तात्स्विपृ...
पदकारमते पाता गोपाः BB.

५. बुध्य ० M. तावृषास्त्वं गोपायिता भवा-
मीति बुध्यस्व Sy. यदुक्तं त्वमेव
नो रक्षेति, एतत्त्वं बोधि बुध्यस्व । लेटि
शपो लुक् । ...धातोरन्त्यलोपश्छा-
न्वसः । कर्मणि वा लुङ् । एतस्त्वया
बोधि बुध्यतां विदितमिदं तवास्तु त्वमेव
नो गोपायितेति BB.

६. अयेय D. अये P. Hear तने is
explained as तनये । The pas-
sage तथा तनये च should
immediately follow पुत्रस्य
and precede अङ्गानाम् ॥ तनोति

विस्तारयति कुलमिति तनः पौत्रः,
तस्मिन् Sy. तनयस्य नप्त्रादेः । छान्दसो
वर्णलोपो विभक्तिव्यत्ययश्च BB.

This stanza=TS.3.5.11.2-3.

७. ०चरम P. स्तुतिभिः परिचरेम Sy.
हविर्वधः Mah. विदधातिर्दानकर्म,
वधः U.

८. ०जनि D. and P. विधि... ‘श्रौतं
अस्य परमं जन्म’ (SB.IX.2.3.39.)
इति श्रुतेः Mah. जन्मनि जाताय U.

९. VM. takes ते as gen., Sy.
takes it as dat. आदित्यात्मना
स्थिताय Mah. U.

१०. पुत्र M. and P.

११. SB. adds अथ वैकङ्कतीमादधाति ।
तस्या उक्तो बन्धुः ।

१२. धेम D. and P. परिचरेम Mah.

१३. स्तोमैः Mah. स्तुतिभिः U.

१४. D. and P. read प for व.
विबोर्जाचीने Mah.

१५. सहस्रानेऽन्तरिक्षे स्थिताय विष्णुर्वाय
ते Mah...स्थिताय विष्णुदात्मना
‘अन्तरिक्षं वा अवरं सधस्थम्’ U.

१३ सधस्थं यस्माद्योनेरुदारिथ्यो यजे तमित्येव वाऽअस्य स्वं योनिस्तं यजऽइत्येतत् प्र त्वे हवी-
१४ ऽषि जुहुरे समिद्धइति यदा वाऽएष समिध्यतेऽथैतस्मिन् हवीऽपि प्रजुह्वति' इति ।

अग्ने यजस्व हविषा यजीयाञ्छुष्टी देष्णमभि गृणीहि राधः ।

त्वं ह्यसि रयिपती रयीणां त्वं शुक्रस्य वचसो मनोता ॥४॥

अग्ने यजस्व । अग्ने ! देवान् हविषां । यज । यष्टृतमः । क्षिप्रकारी भवन् । वनम् ।

१. ०द्याये६० D. and P. यस्माद्योने-
रिष्टिकाचितिरूपात् स्थानात् Mah.
यस्माच्च स्थानात्. . . 'एष वास्य स्वं
योनिः' (SB. IX.2.3.39.) एष इति
चित्त्योऽग्निरुच्यते U.

२. ०दारया P. उद्गतोऽसि । 'ऋ गती'
लिट् । संहितायां वीर्यः Mah. 'ऋ गती'
अस्यैतद्रूपम् U.

३. तं योनिमहं यजे पूजयामि Mah.
यजे तत्स्थानमहम् U.

४. स्वे D. and P.

५. जुहुरे D. त्वे त्वयि हवींषि प्रजुहुरे
प्रजुहुरिरे प्रजुह्वति ऋत्विजः Mah.
जुहोमि त्वयि हवींषि U.

६. सम्यक् प्रवृत्तिलेते Mah.
सम्यग्धीप्ते U.

७. येतमसि P.

८. ०जुह. . . M.

९. SB. IX.2.3.39. p. 720. VM.
explains only the first verse
of this stanza and ignores the
from it. For the explanation
of the rest of the stanza,

he quotes SB.

हे अग्ने ! परमे उत्कृष्टे । जन्मन् ।
जायते प्रादुर्भूत्यस्मिन्निति जन्मस्थानं
द्योः । तस्मिन् द्युलोकेऽवस्थिताय ते
तुभ्यम् । विधेम स्तुतिभिः परिचरेम ।
अवरे द्युलोकावधस्तने । सधस्थेऽन्तरिक्षे
स्थिताय तुभ्यं स्तोमैः स्तोत्रैः । विधेम
परिचरेम । यस्माद्योनेः पृथिवीरूपात्
स्थानात् त्वम् उदारयि उद्गतोऽसि
प्रादुर्भूतोऽसि तं पृथिवीप्रवेशं यजे पूज-
यामि । तत्र हि समिद्धे समिद्धिः
समिध्यमाने । त्वे त्वयि । हवींषि पुरोडा-
शादीनि । प्र जुहुरे अश्वर्वादयः प्रजु-
ह्वति ॥ जुहोतेर्लिटि रूपम् Sy.

This stanza=YV.17.75=TS.

5.4.7.4.

१०. Omitted in D. अस्मद्वृत्तेन Sy.

११. Omitted in D. and P. देवान्
संयोजय Sy.

१२. शुष्टीति क्षिप्रनाम Ngh.4.3.; N.6.

12. यदा शुष्टी क्षिप्रकारी त्वम् Sy.

१३. देवन् D. भवान् M.

१४. अक्षम् Sy.

अभिप्रयच्छ । त्वम् । हि । धनानाम् । पतिः । त्वम् । दीप्तस्य । स्तोत्रस्य । मनोता यस्य
मनसि स्तोत्रमोतस्त्वाद्दश ।

उभयं ते न क्षीयते वसव्यं दिवेदिवे वायव्यस्य दसम् ।

कृधि क्षुमन्तं जरितारमग्ने कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः ॥५॥

उभयम् । सार्यं प्रातर्होमः...[व] सव्यदैहिः (?) न कदाचिदपि । क्षीयते^{११} ।
अन्वहम्^{१२} । आहवनीयात्पाना जायमानस्य^{१३} । दर्शनीय^{१४} ! कृधि^{१५} । दीयतां^{१६} भुज्यतामिति शब्द-
वन्तम्^{१७} । स्तोत्रारम्^{१८} । अग्ने ! कृधि । स्वामिणम् । गुपुत्रस्य^{१९} । धनस्य^{२०} ।

१. अभि omitted in D. and P.
देवानां पुरत इव स्त्रादुतरमिव रयादुतर-
मिति ब्रूहि । यद्वा क्षिप्रकारी त्वं देयं धन-
मस्मदाभिमुख्येन ब्रूहि प्रयच्छेत्यर्थः Sy.

२. वानसामर्थ्यं दर्शयति । धनानां मध्ये ।
रथिपतिः उत्तमस्य धनस्य पतिः ।
यद्वा रथीणां रथिपतिरित्यत्रैको रथि-
शब्दोऽनुपादः Sy.

३. स्तोत्रस्य D. अरमवीयस्य स्तोत्रस्य Sy.

४. मनो० P. 'The explanation of
manotā is not clear. Sy.
explains it as प्रज्ञाना or मानयिता ।

५. मननि D.

६. स्तोत्रमोतस्त्वा D. and P.

७. ओतं तावुशः is suggested for
ओतस्त्वाद्दशः । न. दृशाः P.

८. VM. ignores देणम् । अस्ति । and
रथि०

देणम् देयम् । अस्ति भवसि Sy.

१०. प्रातर D. प्र P. 'This is the ex-
planation of उभयम् ।

११. 'The text is corrupt here. It
seems to be the explanation
of वसव्यम् । D. omits it. न P.

सार्यं प्रातर्होमः । तव । सर्वदेवहितः ।
is suggested. दिव्यं भीमं च
वसु । वस्वादित्वात्स्वार्थिको यत्प्रत्ययः
(Cf. Pa. 4.4.140.) तावुशमुभयं
वसु... अस्त्योभयविधघनसद्भावे भन्त्र-
वर्णः—'त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि त्वं
पार्थिवस्य' RV. I.144.6. इत्य-
श्रोतः Sy.

१२. Omitted by D. and P. हीयते
Sy. १३. न्वाहम् P. प्रतिदिनम् Sy.

१४. ओमात्यस्य P. The scribe of D.
also first wrote the word
as in P. but later corrected
it. अग्निहोत्रकाले जायमानस्य Sy.

१५. ओनीयस्य P. and D.

१६. कृधि M. कधि P. M. contains
धि for द्वि over the line, in
different ink. कुव Sy.

१७. धीय० P.

१८. अन्नवन्तम्, कीर्तिमन्तं वा Sy.

१९. तव स्तोत्रं कुर्वाणमिमं यजमानस्य Sy.

२०. शोभनापत्ययुक्तस्य Sy.

२१. VM.'s explanation of ते । and
वसव्यम् is missing.

सैनानीकेन सुविद्वो अस्मे यथा देवा आर्यजिष्ठः स्वस्ति ।

अदब्धो गोपा उत नः परस्या अग्ने द्युमदुत रेवदिदीहि ॥६॥

सैनानीकेन । त्वमग्ने ! अनेन । ज्वालालक्षणेनानीकेन । सुधनः । अस्माकम् ।
देवानाम् । यजनशीलः । आर्यष्टुतम् । स्वस्ति भव । अहिंसितस्त्यम् । गोपायिता ।
अपि च । अस्माकम् । परः पाता । अग्ने ! दीप्तियुक्तम् । धनयुक्तम् । च ।
दीप्यस्वेति ।

१. स्वेनानीकेन D.

२. साकमेवे पर्वणि पूर्वधुरनुसवनं तिल
इष्टयः कर्तव्याः । प्रथमायामग्नेरनीक-
वतः 'सैनानीकेन' इति याज्या । तथा
'ततः साकमेवाः' इति खण्डे सूत्रितम्—
'सैनानीकेन सुविद्वो अस्मे' (ASS
2.18.) इति Sy.

३. This is an explanation of
सः । It is omitted in M. स
तावुशस्त्वम् Sy. य उक्तो वक्ष्यमाण-
गुणोऽस्ति सः SKN.

४. Omitted in M. एतेन Sy.

५. अनीकेन युक्तस्त्वम् Sy. बलेन मुखेन वा
SKN.

६. सुप्रतिज्ञः सुधनो वास्माकं भव Sy.
कल्याणविद्यः प्रशस्तविज्ञानः SKN.

७. भव Sy. अस्मभ्यमित्यर्थः SKN.

८. देवाना P.

९. देवानां हविष्प्रदानेन पूजकः Sy.
यष्टा, ताच्छीलिकस्तृन् । अत एव
च 'न लोकाव्यय'—(Pa. 2.3.69.)
इति षष्ठीप्रतिषेधात् 'देवान्' इति
द्वितीया SKN.

१०. यष्टुतम् Sy. एवं यष्टा मनुष्येभ्यो
यष्टुभ्यः आर्यजिष्ठ आभिमुख्येन यष्टुतम्
SKN.

११. स्यास्ति P. क्षेमेण Sy. स्वस्तीत्य-
विनाशनाम । (Cf. Ngh. 5.5. N.
11.45,46.) दिदीहीत्यनेन सम्बध्यते
SKN.

१२. भाव D. and P.

१३. ०सिरत० M.

केनाप्यतिरस्कृतः Sy.

अनुर्पाहिंसितपूर्वः केनचिद्वक्ष्यादिना
SKN.

१४. देवानां गोपायिता Sy. कस्य ?
जगतः SKN.

१५. दुरितेभ्यः पारयिता पाता च त्वम् Sy.
अपि च विशेषेण । . . परस्याः परः
पाता परेभ्यो वा पाता SKN.

१६. ०युक्त D. कान्तियुक्तम् Sy. दीप्त-
मुज्ज्वलम् । किन्तु ? सामर्थ्याच् शालि-
गोधूमाद्यन्नम् SKN.

१७. Omitted in D. धनयुक्तं यथा
भवति तथा Sy. धनवत् गोहिरण्या-
दिना धनेन तद्वत् SKN.

१८. अपि च Sy.

१९. ०सित त्वं हि D. ०प्य स्येति P.

सर्वतो दीप्यस्व Sy.

अविनाशमसञ्चोक्तविशेषणमस्मभ्यं दे-
हीत्यर्थः । योगक्षेमकरो भवेत्यभिप्रायः
SKN. N. 2.2; SKN. II.
18.

II. 10.

जोहूत्रो अग्निः प्रथमः पितेवैळस्पदे मनुषा यत्सामैः ।

श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मजेन्यः श्रवस्यः स वाजी ॥१॥

जोहूत्रः । अत्यन्तं, प्रथममेव । पितेव । आह्वातव्यः । यदा । इलायाः । आस्पद उत्तर-
वेदिनाम्नि । अध्वर्युणा । समिद्धः । तेजोरूपम् । वसानः । अमृतः । प्राज्ञः । स्पष्टेनाश्व इव
पाणिना सम्मार्जनीयः । अन्नसाधनः । सः । अश्व इति ।

श्रूया अग्निश्चित्रमानुर्वै मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।

श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारुषाह चक्रे विभृत्रः ॥२॥

श्रूया अग्निः । शृणोतु । अग्निः । चित्रदीप्तिः । मदीयम् । आह्वानं घनादिविषयम् ।
सर्वाभिस्सह । स्तुतिभिः । अमृतः । विवृद्धचेताः । श्याववर्णावश्वौ । तस्य रथम् । वहतः ।

१. 'जोहूत्रः' इति षड्वचं दशमं सूक्तं गात्सं-
मवं त्रैष्टुभमाग्नेयम् । 'जोहूत्रः' इत्यनु-
क्रान्तत्वात् (KSA. 14.10. p. 13.) ।
सूक्तविनियोगः पूर्वेण सहोक्तः Sy.

२. जोहूतः D.

३. It goes with आह्वातव्यः

४. प्रथमः 'अग्निर्वै देवानामवसः' (AB.
I. 1.) इत्याम्नानात् मुख्यः Sy.

५. ०तेम P. पितेव देवानां हविष्प्रापणेन
पालको भवति Sy.

६. सर्वैर्यज्ञार्थं ह्वातव्यो होतव्यो वा । ह्वयते-
र्जुहोतेर्वा रूपम् Sy.

७. यमेढाय M. यदेढाय D. यदेवाय P.

८. उत्तरवेद्यात्मके स्थाने Sy.

९. ०नाशवाध्वर्युण M. ०नाभावध्वर्युणा
D. ०नाभावध्वर्युणा P. Sāyana
explains मनुषा as मनुष्येण
यजमानेन ।

१०. ०सिध्य M. and P.

११. दीप्तिम् Sy.

१२. ०साने D. and P. आच्छादयन् Sy.

१३. अम्यतः M. मरणधर्मरहितः Sy.

१४. प्रज्ञः P. विविधप्रज्ञः Sy.

१५. स्तेनाश्व D. स्तेनाश्व P.

१६. ०गिनाश्व P.

१७. सर्वैः परिचरणीयो भवति । यद्भुगन्तात्
केन्यप्रत्ययः Sy.

१८. ०न्नसध० M. अश्व इत्यन्नानाम, (Ngh.
2.7.) । तस्मै हितः Sy.

१९. अग्निः Sy.

२०. बलवान् Sy.

२१. VM. ignores अग्निः ।

२२. ०वीप्तिम् P. विचित्रदीप्तिश्चायनीय-
दीप्तिर्वा Sy.

२३. Sy. explains हवं मे विश्वाभिर्गीर्भिः
as स्तुतिसाधनभूतैः सर्वैर्वाक्यैः क्रिय-
माणं मम स्तोत्रम् ।

२४. ववृद्धचेता P. विवृद्धचेता M.
विशिष्टप्रज्ञः Sy.

२५. श्याव० M.

रोहितवर्णा^१ । अ^२पि च । कदाचिदारोचमानौ^३ । एव । करोति । स्वरथे^४ विविधं ह्रियमाणः सर्वस्य भर्ता^५ । वा ।

उत्तानायामजनयन्त्सुपृतं^६ भुवद्भिः^७ पुरुपेशासु गर्भैः^८ ।
शिरिणायां चिदक्तुना महोभिरपरीवृतो वसति प्रचेताः^९ ॥३॥

उत्तानायाम् । उत्तानायामरण्याम् । अग्न्याख्यं शोभनं रेतः । अजनयन् । भवति च । अग्निः^{१०} । बहुरूपास्वोपधीपु^{११} । गर्भैः^{१२} । शिरिणां^{१३} शृणोते^{१४} हिंसाकर्मण^{१५}, शर्वर्याम् । अपि । अक्तुना^{१६} अञ्जनेनान्धकारेण । स्वतेजोभिः^{१७} । अपरिवृत^{१८} । वसति^{१९} । प्राज्ञ^{२०} ।

जिघर्म्यग्निं^{२१} हविषां धृतेन^{२२} प्रतिचिद्यन्तु^{२३} भुवनानि विश्वा^{२४} ।
पृथुं तिरश्चा^{२५} वयंसा बृहन्तु^{२६} व्यचिष्टमन्नै^{२७} रभसं दृशानम् ॥४॥

जिघर्म्यग्निम् । जुहोमि^{२८} । अग्निम् । हविषां च^{२९} । धृतेन च । अत्र वाजसनेयकम्—

१. ०वर्णा रप्यक्तुना अनेनान्धकारेण स्वतेजोभिरपरिवृतो वसति प्राज्ञः जिघर्म्यग्निं जुहोम्यग्निं हविषा च धृतेन च अत्र वाजसनेयकं व D. This is an unconscious addition. Cf. infra II.10.3. and 4. रोहिद्वर्णावधौ रथं बहूतः । रोहिद्वर्णयोरधवयोः श्यावाविवर्णपरिग्रहः स्वेच्छया भवति Sy.

२. शुक्लवर्णावधौ रथं बहूतः Sy.

३. ऋत्विग्भिरकारि खलु । करोतेः कर्मणि लिट् Sy.

४. रस्यर० D. स्यर० P.

नानास्थानेषु विहृतः Sy.

५. वां D. वा अपि वा Sy.

६. उत्तानशायामरण्याम् Sy.

७. अग्निहोत्रार्थं सुष्ठु प्रेरितमग्निम् Sy.

८. ०यत् D. अन्धव्यावय उदपादयन् Sy.

९. भवेत् । भवतेलिङि रूपम् Sy.

१०. अग्निः P.

११. बभ्रुरु० M. पेश इति रूपनाम Ngh. 3.7.

१२. ०पाचब्बोष० P.

१३. गर्भं P. अन्तर्बर्तमानतया गर्भं इव Sy.

१४. शीरा P.

शीर्यन्तेऽस्यां भूतानीति शिरिणा रात्रिः (Ngh.1.7.) तस्यामपि Sy.

१५. ०ते हिंसा० P.

१६. अञ्जनादप्युस्तमः तेन तमसा Sy.

१७. तेजोभिर्युक्तः Sy.

१८. अन्धकारेण असंस्पृष्टः ।

१९. दीप्यमानो वर्तते Sy.

२०. प्रकृष्टप्रज्ञः सन् Sy.

२१. सिञ्चामि दीपयामि वा । 'धु क्षरण-दीप्योः' लटि रूपम् Sy.

२२. Omitted in D.

“प्रत्यङ् ह्येष सर्वाणि भुवनानि क्षियन्ति पृथु तिरश्चा वयसा बृहन्तमिति पृथुर्वीऽप्य तिर्यङ् वयसो बृहन् वृमेन व्यचिष्टमर्त्त रभसं दृशानमित्यवकाशवन्तमग्निरन्नादं दीप्यमानमित्येतत्” इति पक्षिणोऽपि पृथुमित्यर्थो भयत्येवं हि चायमानोऽग्निरिष्टकाभिरिति ।”

१. एष D. २. M.D. and P. add
क्षे between क्षियन्ति and पृथुम् ।

सर्वं भूतजातं . . . अनुप्रविशति
सर्वोपकारित्वात् सर्वगतत्वाच्च । ‘क्षि
निवासगत्योः’ तौदादिकः । व्यत्ययेन
शपो लुक् BB. कीदृशं त्वाम् ? विश्वानि
भुवनानि प्रतिक्रियन्तं सर्वाणि भूतानि
प्रत्येकं निवसन्तम् Mah. प्रत्येकशो नि-
वसन्तं भूतानि सर्वाणि U. ३. पयसा
P. वयसा वृमेन Mah., U. ४. पृथु
वा M. विस्तीर्णम् Mah. महान्तम् U.

५. ०यङ् D. पृथु तिरोऽञ्जतीति तिर्यक्
तेन तिर्यगञ्चनेन ज्योतिषा . . . यद्वा तिर-
श्चा तिर्यक्प्रमाणेन पृथु विस्तृतमिति
बहुदेशव्याप्तिः । वयसा वयसपलक्षितेन
कालेन बृहन्तमिति बहुकालव्याप्तिः ।
‘शकालानवच्छिन्नमित्यर्थः’ Mah., U.

६. ०हृद् P. महान्तम् Mah.

७. व्यचिष्टम० M; व्यष्ट म० P. व्यचनं
व्यचोऽवकाशः सोऽस्यास्तीति व्यचवान्,
अतिशयेन व्यचवान् व्यचिष्टम् Mah.
व्यञ्जनवन्तम्, अवकाशवन्तम् U.

८. घृताद्यक्षैः Mah. अन्नैर्घृतादिभिः क्षिप्तैः
U. ९. रभसं D. ‘रभ रभस्ये’
सोत्साहम् । अनेकाशैर्हृदैरप्यस्य शक्ति-
क्षयो नास्तीति भावः Mah.
उत्साहवन्तम्, बहुभिरप्यक्षैः क्षिप्तैर्नास्य
शक्तिपरिहाणं भवतीत्येतदभिप्रायः U.

१०. ०त्यक्वाश० M.

११. वर्त्तनीयं बृहन्मानं वा । अन्ये देवा
अबुद्ध्या अयं तु बुध्यत इति भावः ।

बुद्धेः ज्ञानान्तराधः Mah. अबुद्ध्या
अन्या देवता, अयं तु बुध्य इति U.

१२. SB. VI. ३.३.१९. VM. does
not quote SB’s explanation
of the first verse. It is the
following—आ त्वा जिघर्षिं मनसा
घृतेनेति । आ त्वा जुहोमि मनसा च
घृतेन ज्ञेत्येतत्प्रतिक्रियन्तं भुवनानि
विज्ञेति

१३. ०त्यर्थो D. and P.

१४. पीय० M. १५. ०नोभिरि० D.

१६. ०कामूरि० P. D and P. omit ष्ट ।

१७. VM. explains the first verse
of this stanza only. For
the explanation of the other
three verses, he contents
himself with a quotation of
the Ś Brāhmaṇa only. Sy.
explains the stanza in the
following manner:—

विश्वं सर्वाणि । भुवनानि । प्रतिक्रियन्तं
वैदवानरात्मनाभेतिष्ठन्तम् । पृथु महा-
न्तम् । तिरश्चा सर्वतः प्रवर्तमानेन ।
वयसा पेशसा । बृहन्तं प्रबृद्धम् । अग्नीः
हविलक्षणेः । व्यचिष्टं व्याप्तम् । रभसं
बलवन्तम् । दृशानमेवं गुणवत्तया
बुध्यमानम् । अग्निं पुरोडाशादिलक्षणेन
हविषा घृतेन च । जिघर्षिं सिञ्चामि
दीपयामि वा ॥

This stanza=YV. IX.23=
TS. ५.1.३.2.

आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्षन् रक्षसा मनसा तज्जुषेत ।

मर्येश्रीः स्पृहयद्वर्णोऽग्निर्नाभिमृशे तन्वाऽजर्भुराणः ॥५॥

आ विश्वतः । वाजसनेयकम्—‘आ सर्वतः प्रत्यञ्चं जुहोमीत्येतदरक्षसा मनसा तज्जु-
षेतेत्यहीडमानेन मनसा तज्जोपयेतेत्येतन्मर्येश्रीः स्पृहयद्वर्णोऽग्निरिति मर्येश्रीर्होष स्पृहयद्वर्णो
ऽग्निर्नाभिमृशे तन्वाऽजर्भुराण इति न होषोऽभिमृशे तन्वा दीप्यमानो भवति’ इति । मनुष्य-
हितश्रीः । स्पृहणीयवर्ण इति ।

१. स्य P. SB. adds आ विश्वतः
प्रत्यञ्चं जिघर्षन्ति before आ सर्वतः

२. प्रत्यगात्मतया प्रतीयमानम् Mah. प्रति-
गतं माहात्म्येन U.

३. अहमग्निमाजिघर्षि समन्तात्सिञ्चामि
दीपयामि च Mah. आसिञ्चामि
त्वाम् U.

४. अक्षरसा M.D.P. क्रौर्यरहितेनाक्रुध्य-
मानेन प्रसन्नेन Mah. U.

५. मन्थना M. मना D. and P. चित्तेन
Mah.

६. तं जु० D. and P. तद् घृतं जुषेत
जुषतां सेवताम् । प्रार्थनायां लिङ् Mah.
तद्विः... भक्षयताम् U.

७. ऽषत D.

८. मर्येश्री D. मर्येश्वि P. The absence
of visarga in D. and P. is no
mistake. Vide ‘स्पर्शरेषरिवाविसर्ग-
लोपः’ (Vārtika on Pa.8.3.36.)
मर्यैर्मनुष्यैः श्रीयत आश्रीयते सेव्यत
इति तन्वादीर्ण्येन मर्येश्वरीयः Mah.

९. ऽध्य श्री० D. ऽध्यश्चिह्नो P.

१०. स्पृहद्व० D. पृषद्व P. स्पृहयन् स्पृह-
णीयो वर्णो रूपं यस्य । यजमानः स्पृह-
णीयरूप इत्यर्थः Mah. स्पृहणीय-
वर्णश्च U.

११. नाभिमृशे P. अभिमृश्यत इत्यभिमृश—

न अभिमृश्यते नाभिमृदु तस्मै नाभिमृशे ।
चतुर्थी तृतीयायै । तनोर्विशेषणम् । नाभि-
मृशा अभिमर्शनं कर्तुमयोग्यया Mah.
न चाभिमर्शनाय भवति U.

१२. तया P. तत्त्वा D. ईदृश्या तन्वा शरीरेण
ज्वालालक्षणेन Mah. U.

१३. तया M. and P. तयदा D.

१४. जृम्भत इति जर्भुराणः ‘जमिजुभी गात्र-
विनामे’ इतस्ततश्च गच्छन्... ईदृश-
मग्निमाजिघर्षन्ति योग्यम् Mah., U.

१५. SB. VI. 3.3.20.

१६. ऽधी D. ऽधिय P.

१७. VM. explains this ष्क with
a quotation of SB. only ।

विश्वतः सर्वत्र व्याप्य वर्तमानम् ।
प्रत्यञ्चं यज्ञं प्रत्यागच्छन्तमग्निं येन
घृतेन । आ जिघर्षि आसिञ्चामि ।
अरक्षसा बाधकरहितेन । मनसा स्तोत्रेण
सह । तद् आज्यम् । जुषेत भवान्
सेवेत । मर्येश्वीः, मर्यैर्मनुष्यैः अश्वणीयो
भजनीयः । स्पृहयद्वर्णः, यादृशं वर्णं
यजमानः स्पृहयति तादृशवर्णोपेतः ।
तन्वा तेजसा । जर्भुराणः पूर्वमाणः ।
अग्निः । नाभिमृशे अस्तितेजस्वित-
याभिमर्शनीयो न भवति । अभिमृशत्
मृशः कृत्यार्थं केन्द्रस्थयः Sy.

This Stanza=YV. 11.24.

ज्ञेया भागं सहस्रानो वरेण त्वादूतासो मनुवद्वदेम ।

अनू-ए जुह्वा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥६॥

ज्ञेया भागम् । जानीयाः । स्वभागम् । वारकैण तेजसा । बलायमानः । त्वं दूतो येषां
ते वयं त्वाम् । यथा मनुष्याच तथा । वदेम । परिपूर्णम् । अग्निम् । जुह्वा च । वचनेन च ।
मधुना सम्पृक्तम् । धनप्रदाता । पुनः पुनराह्वयामि ।

II. II.

श्रुधी हवमिन्द्र मा रिषण्युः स्याम ते द्वावने वसूनाम् ।

इमा हि त्वामूर्जो वर्धयन्ति वसूयवः सिन्धवो न क्षरन्तः ॥१॥

श्रुधी हवम् । श्रुधि । हवम् । इन्द्र ! मा । अस्मान् हिंसीः । भवेम । तव । स्वभू-

१. ज्ञानीया D. ज्ञानिया P. जानीहि ।
आशीर्लिङि 'वान्यस्य संयोगादेः' (Pa.
6.4.68.) इत्येत्वम् Sy.

२. भजनीयं स्तोत्रम् Sy.

३. ०केन P. वादयत्यनेन शत्रूनिति वरं
तेजः, तेन Sy.

४. ०मानम् M. ०मानाः P. शत्रूनभिभवन्
त्वम् Sy.

५. Omitted by M.

६. त्वं दूतो येषामसि ते । . . . यद्वा त्वया
प्रेरिता वयम् Sy.

७. या P. द. मनुरिव Sy.

८. स्तोत्रं ब्रूयाम Sy.

१० सम्पूर्णम् Sy. ११. अनि० P.

१२. यत्तेऽभ्यामितं जुह्वर्वाला पात्रविशेषो
वा तथा Sy.

१३. स्तुतिकामनया Sy.

१४. मधुना कर्मफलेन यजमानं संयोजयन्तम्
Sy.

१५. धनं प्रज्ञाता P. धनस्य सम्भक्ताऽहम् Sy.

१६. ०नस्त्यारास्तवाह्म० M.

१७. 'श्रुधी हवम्' इत्येकविंशत्युचमेकादशं
सूक्तं गात्समवम् । अत्रानुक्रमणिका—
'श्रुधि सैकैन्द्रं वि राट्सीवदूतेऽन्त्याम्'
इति (KSA. 14. II. p. 13.) ।
विराट्स्थाना त्रिष्टुप् । तत्क्षणमनुक्रम-
ण्यामुक्तम्—'नवको वैराजस्त्रैष्टुभश्च
द्वौ वा वैराजो नवकस्त्रैष्टुभश्च विराट्-
स्थाना' इति (KSA. 9.5. p. 4.) ।
अन्त्या त्रिष्टुप् विश्वस्यमनुगतम् ।
इन्द्रो देवता । पृष्ठयस्य चतुर्थेऽहनि
मरुत्पतीयशस्त्रे द्वे सूक्ते निविद्धाते ।
तत्रेवं तृतीयं सूक्तम् । 'चतुर्थेऽहनि' इति
खण्डे सूत्रितम्—'श्रुधी हवमिन्द्र मरुत्वा
इन्द्रेति मरुत्पतीयम्' (ASS. 7. II.)
इति । . . . गूत्समवः स्तौति Sy.

१८. श्रुधी M. and P. शृणु Sy.

१९. मदीयमिवं स्तोत्रम् Sy.

२०. इदमर्त्यं न सावीय इति मा निराकावीः
'कुरस्युर्द्विषण्युर्द्वं यतिरिषण्याते' (Pa.
7.4.36.) निपातितः Sy.

२१. पात्रभूता भवम् Sy.

तानां धनानाम् । दानाय भागिनो वयम् । इमाः । हि । त्वाम् । ऊर्जो हवीषि । वर्धयन्ति ।
सत्तो ? यजमानानां धनमिच्छन्त्यः । तद्यः । इव । क्षरन्त्यः ।

सृजो महीरिन्द्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।
अमर्त्यं चिद्दासं मन्यमानमवाभिन्दुक्थैर्वावृधानः ॥२॥

सृजो महीः । हत्वाऽहिं व्यसृजः । महतीरपः । गौः पय इव याः । अपिन्वः । परिवे-
ष्टिताः । अहिना । हे शूर ! पूर्वीः पुरातनीः । दुर्मर्म् । अपि । अहिमसुरम् । अभिमन्यमानम् ।
अवाभिन्दन्दिन्द्रः । स्तोत्रैः । वर्धमानः ।

उक्थेष्विभु शूर येषु च तत्तत्स्तोत्रैर्भिन्दिन्द्र रुद्रियेषु च ।
तुभ्येदेता यास्तु मन्दसानः प्र वायवे सिस्रते न शुभ्राः ॥३॥

उक्थेषु । शूर ! येषु । शस्त्रेषु । कामयसे । स्तोत्रेषु । च । रुद्रकृतेषु, रुद्र इति

१. दानाय P.

२. भागिनो वयम् goes with भवेम ।

३. अस्माभिर्दत्तानि Sy.

४. धृतक्षरणोपेतानि .विलक्षणान्यत्राणं
Sy.

५. त्वत्तो is suggested for सत्तो ।

६. दातुर्यजमानस्य धनमिच्छन्ति तादृशानि ।
छन्दसि परेच्छायां कथञ् (Cf. Vār-
tika I. on Pa.३.1.8.) Sy.

७. रक्षन्त्यः P. क्षन्तः Sy.

८. महि P.

९. ०रवः M. ततस्त्वं तस्माद्देः सकाशाद्
महतीरपः Sy.

१०. या P.

११. पवन्वः P. अवर्धयः Sy.

१२. अविष्ठिता आक्रान्ताः Sy.

१३. अरिना P. मेघेन वृत्रेण वा Sy.

१४. शत्रूणां हिसक ! Sy.

१५. Omitted in M. प्रभूतास्ताः Sy.

१६. भ अर्धमरा .तमवात्मानम् Sy.

१७. ०सुर P. सर्वस्योपक्षपयितारम् Sy.

१८. भिम P. तमसुरम् Sy.

१९. ०भिरद् P. . . अवाङ्मुखं यथा भवति
तथा । 'भिविद् विदारणे' लङि सिपि
रूपम् Sy.

२०. इन्द्र P.

२१. शस्त्रैः Sy.

२२. वर्धमानस्त्वम् Sy.

२३. VM. ignores the vocative
इन्द्र in the first verse.

२४. शत्रुषु M. and P. होत्रादिभिः
क्रियमाणेषु शस्त्रेषु Sy.

२५. स्तुतीः कामयसे । चाकन् कमतेः कनतेर्वा
यङ्लुकि रूपम् । Sy.

२६. स्तोत्रेषु P.

उद्गातॄणां स्तोत्रेषु Sy.

२७. रुद्रियं सुखं तत्साधनभूतेषु यद्वा रुद्रा
स्तोतारः तत्कृतेषु Sy.

स्तोत॑नाम् । तुभ्यम् । एव । एताः स्तुतयः । यासु । त्वं मन्दसानो भवसि । गन्त्रे । प्रसि-
कते । इव । शोभनाः । त्वदर्थमेव निर्गच्छन्तीवेति स्तुतीनां शोभया वदति ।

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयन्तः शुभ्रं वज्रं बाहोर्दधानाः ।
शुभ्रस्त्वभिन्द्र वावृधानो अस्मे दासीर्विशुः सूर्येण सहाः ॥४॥

शुभ्रं नु ते । स्तुतिभिः शोभनम् । बलम् । वर्धयन्तः । शोभनम् । वज्रम् । तव ।
बाह्वोः । दधाना भवामः, स्तुतः सन्नादत्ते वज्रमिति । दीप्यमानः । त्वम् । इन्द्र ! वर्धमानः ।
अस्माकम् । उपक्षपयित्रीः । प्रजाः । शोभनेन वीर्येण । अभिमवेति ।

गुहा हितं गुह्यं गूढमप्युपपातं मायिनि चियन्तम् ।
उतो अपो द्यां तस्तुत्यां सुमहर्षि शर वीर्येण ॥५॥

गुहा हितम् । गुहायाम् । निहितम् । अदृश्यम् । अप्सु । निगूढम् । अद्भिः

१. Ngh. 3.16.
२. यातु P. स्तोत्रशस्त्ररूपासु स्तुतिषु Sy.
३. भवति P. हृष्यन् भवति Sy.
४. अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छत Sy.
५. प्रसिक्तते M. प्रसिक्तते P. (त्वदर्थमेव) प्रसरन्ति Sy.
६. न सम्प्रत्यर्थे । ता अथुना सेवस्व Sy.
७. दीप्यमानाः Sy.
८. This is a comment on तुभ्य, इत्, एताः, प्र सिन्निते, शुभ्राः, all of which have already been explained in their proper places.
९. VM. ignores इत् । नु and इन्द्रः । नु क्षिप्रम् Sy.
१०. According to Sy. स्तुतिभिः goes with वर्धयन्तः । स्तोत्रैः Sy.
११. दीप्तम् Sy.

१२. आयुषम् Sy.
१३. दधान P. निदधानाः । स्तुयमानो हि इन्द्रः असुरवधाय वज्रमावत् इती-
त्यं रूपेण आयुषं निदधाना भवामः Sy.
१४. भवन्ति M. and P.
१५. तेजसा युक्तः Sy.
१६. स्तोत्रैर्वर्धमानः Sy.
१७. उपक्षपयित्रीः M. and P.
१८. आसुरीः प्रजाः Sy.
१९. सूर्येण सुष्ठु प्रेरणेन । आयुषं हि प्रेरयति त्वं युध्यस्वेति । एवं रूपेण बाह्वोर्निहितेन वज्रेण Sy.
२०. स.तेर्बल्यमन लिङि पठ्यते Sy.
२१. VM. ignores नु । नु क्षिप्रम् Sy.
२२. अत एव पठ्यते Sy.
२३. गूढम् Sy.

प्रच्छाद्यमानम् । मायिनम् । निवसन्तम् । अपि च । आदित्यम् । अश्वम् । स्तम्भितवन्तम् । हे शूर ! वीर्येण । अहिम् । हतवानसि ।

स्तवा नु त इन्द्र पुन्या महान्युत स्त्वाम् नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं बाह्वोरुशन्तं स्तवा हरी शर्यस्य केतू ॥६॥

स्तवा नु । हे इन्द्र ! तव । पूर्वकालभावीनि । माहात्म्यानि । अधुना । स्त्वाम् । अपि च । स्त्वाम् । सम्प्रतिनानि । कृतानि । स्त्वाम् । वज्रम् । बाह्वोः । दीप्यमानम् । स्त्वाम् च । अश्वौ । बलस्य । प्रज्ञापकौ ।

हरी नु त इन्द्र वाजयन्ता घृतश्रुतं स्वारमंस्वार्थाः ।

वि समना भूमिरप्रथिष्टारस्तु पर्वतश्चित्सरिष्यः ॥७॥

हरी नु ते । इन्द्र ! तव । अश्वौ । बल कुर्वन्तौ । उदकस्य व्यावकम् । शब्दम् ।

१. तिरोहितम् । अवैकस्मिंस्तिरोधानरूपेऽर्थे पुनरुक्तयस्तिरोधानभूयस्त्वप्रतिपादनपराः । अभ्यासे हि भूयानर्थो भवति । यथाहो दर्शनीयाहो दर्शनीयेति Cf. N. 10.42. तावुज्ञम् Sy.

२. मायिना यम् M. मायिनिन् P. मायाविनमसुरम् Sy.

३. This seems to be an explanation of वाम् ।

४. अश्व M. अश्ववम् P. उदकम् is suggested for अश्वम् ॥ विवञ्च Sy.

५. स्वसामर्थ्येन स्तम्भयन्तम् Sy.

६. शूर ! इन्द्र ! Sy.

७. सामर्थ्यभूतेन वज्रेण Sy.

८. इत्यम्भूतम् असुरं मेघं वा Sy.

९. 'हन् हिंसागत्योः' इत्यस्य लङि रूपम् Sy.

१०. तव कर्माणि Sy. ११. ०भाविनी M. ०भावीनी P. पुरातनानि Sy.

१२. महान्ति Sy. १३. This is an

explanation of नु । नु किम्रम् Sy.

१४. स्त्वाम् P. १५. सम्प्रतिभनानि M.

अधुनातनानि Sy. १६. कर्माणि Sy.

१७. 'षुञ् स्तुतौ' । 'तिङां तिङो भवन्ति' (Cf. Pa. 3.1.85.) इत्युत्तमबहुवचनस्य मध्यमैकवचनादेशः । 'बहुलं छन्दसि' (Pa. 2.4.73.) इति शपो लुगभावः Sy.

१८. हरी एतन्नामकावश्वौ Sy.

१९. बलश्च P. सुष्ठु प्रेरकस्य सुवीर्यस्य वा सूर्यात्मनो वेन्द्रस्य Sy.

२०. प्रज्ञापकौ P.

२१. हरी एतन्नामकावश्वौ Sy.

२२. वेगं कुर्वन्तौ 'तत्करोति तदाचष्टे' (गणसूत्र on Pa. 3.1.26.) इति णिच् Sy.

२३. व्यावीणाश्च P. घृतस्योदकस्य व्यावयितारम् Sy.

२४. 'शब्दम्... स्वस्थाने रमते' is missing in P. मेघवनिम् Sy.

शब्दितवन्ती । तथा तव भयात् समस्थला भूत्वा । भूमिः । विप्रथिताऽऽसीत् । तथा शिलो-
च्चयः । सरिप्यन् । स्वस्थाने रमते ।

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्तसं मातृभिर्वावशानो अक्रान् ।
दूरे पारे वार्णीं वर्धयन्त इन्द्रेषितां धूमनिं पप्रथुभि ॥८॥

नि पर्वतः । निषसाद । पर्वतस्यास्मिन् स्थाने । अमाद्यन् । तथाऽङ्गुथः पवमानो
वायुश्चाभिः । पुनः समक्रान् सङ्गतो भवति । कामयमानः । तथा दूरे । पारे देशे ।
. . . प्रथितवन्त इति ।

इन्द्रो महां सिन्धुमाश्रयानं मायाविनं वृत्रमस्तुरभिः ।
अरेजितां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥९॥

इन्द्रो महाम् । इन्द्रः । महान्तम् । सिन्धुम् । आवृत्य शयानम् । मायाविनम् । वृत्रम् ।

१. स्वरतिःशब्दकर्मा (Cf. Ngh. 3.14.)
पाकं पचतीतिवत् एकधातोरनुवादः ।
लङि रूपम् Sy.
२. यद्वा समना सर्वतः Sy.
३. गर्जनं ध्रुत्वा समोपरि वृष्टिर्भवतीति
प्रथिताभूत् Sy. ४. मेघः Sy.
५. वर्धणार्थमितस्ततो गमिष्यन् Sy.
६. अरमत । रमतेर्लुङि रूपम् Sy.
७. VM. ignores नु and चित् ।
नु क्षिप्रम् । चित् अपि Sy.
८. P. omits words between
पर्वतः and पारे
९. नभसि निषण्ण आसीत् Sy.
१०. मेघः Sy.
११. अप्रमाद्यन्, वर्धणे सावधानः Sy.
१२. ०श्चाङ्गिः is suggested for
०श्चाभिः । मातृभिरङ्गिर्माध्यमिका-
भिर्वाग्भिर्वा Sy.
१३. सुम० M. अकमीत् । इतस्ततः सञ्चा-

रमकरोत् । अक्रान्—कमतेर्लङि 'बहुलं
छन्दसि' (Pa. 2.4.73.) इति विकर-
णस्य लुक् Sy.

१४. सह शब्दं कुर्वाणः Sy.
१५. अतिदूरेऽन्तरिक्षे स्थिताम् Sy.
१६. Sy. explains the missing
part as वार्णी माध्यमिकां वाचम् ।
वर्धयन्तः स्तोत्रैः समुद्रां कुर्वन्तः ।
स्तोतारो मरुतो वा इन्द्रेषिताम् इन्द्रेण
प्रेरितां धूमनिं शब्दं कुर्वाणां तां वाचम् ।
नितरां पप्रथन् अप्रथयन् ।
१७. M. omits words between
इन्द्रो and भियाने ।
१८. बलवानिन्द्रः Sy.
१९. स्यन्वत इतस्ततः सञ्चरतीति सिन्धु-
मेषस्तम्, यद्वा सिन्धुसदकम् Sy.
२०. तमविष्ठाय शयानम् Sy.
२१. वृत्रमसुरं यद्वा वृणंत्यादिवाच्येति वृत्रो
मेघः तम् Sy.

भ्यम् । रयिम्^१ प्रयच्छसि । पुत्रयुक्तमिति ।

रासि चयं रासिं मित्रमस्मे रासि शर्धे इन्द्र मारुतं नः ।

सजोषसो ये च मन्दसानाः प्र वायवः पान्त्यग्रं पीतिम् ॥१४॥

रासि क्षयम् । देहि । निवासम् । मित्रं च । अस्मभ्यम् । रासिं च । मारुतवैगम् ।
तथा । त्वया सङ्गताः । ये भवन्ति । मोदमानाः । ते गन्तारो वीराः । प्रकर्षेण रक्षन्तु ।
अग्रणीति सेनाग्रमिति ।

ॐ न्त्विभु येषु मन्दसानस्तपत्सोमं पाहि द्रुहदिन्द्र ।

अस्मान्तु पृत्स्वा तरुत्रावर्धयो द्यां बृहद्भिरुक्तेः ॥१५॥

व्यन्तु । गच्छन्तु । एव^{१५} । क्षिप्रं मरुतस्त्वाम् । येषु^{१६} । त्वं मन्दसानं भवसि । ततरतृप्यन्^{१७} ।
इन्द्र ! सोमम्^{१८} । पिब । आत्मानं बृहयन्^{१९} । अथ^{२०} । अस्मान्^{२१} । तारयितः^{२२} । सुष्टु । अवर्धयः^{२३} ।

१. अभ्यम् P.

२. देहि Sy.

३. पुत्रपौत्रैः सहितं तावृशम् Sy.

४. निवास M. क्षियन्ति निवसन्त्यत्रेति
क्षयो गुहं तत् Sy.

५. सज्जायम् Sy.

६. सि P. वाक्यभेदादनिघातः Sy.

७. It is a joint explanation of
two words शर्धे and मारुतम् ।
मरुतां देवविशां सम्बन्धि बलम् । एतेन
मरुतामप्यागमनं प्रार्थ्यते Sy.

८. सह प्रीयमाणाः Sy.

९. ये मरुतः Sy.

१०. यज्ञं प्रति गन्तारः सन्तः Sy.

११. प्रकर्षेण पिबन्ति तेषां शर्धे इति समन्वयः
Sy.

१२. आग्रं P. अग्रे नीयमानं सोमम् Sy.

१३. सेनाविति M. यद्वा ये च वायवः अग्रे
नीयमानं सोमं पिबन्ति तेषां वायूनां बलं

रासि । वायव इति पूजायां बहुवचनम् ।

वायुहि सोमस्याग्रपातेति Sy.

१४. VM. ignores इन्द्र । नः । and
explains रासि once only.

१५. सोमं भक्षयन्तु Sy.

१६. एवम् M.

१७. येषु तव सहायभूतेषु मरुत्सु Sy.

१८. त्वम् P.

१९. माद्यन् भवसि ते मरुतः Sy.

२०. ०स्तृप्यन् P. तर्पयन्तमिमम् Sy.

२१. इन्द्र P.

२२. सोमस P.

२३. बृहतेरिव रूपम् । आत्मानं बृहद्भिरुक्तेः Sy.

२४. This appears to be the ex-
planation of आ ॥ आ इति
चार्धे Sy.

२५. ०स्माकम् P. अस्मत्पालनेन Sy.

२६. ०रयत P. शत्रूणां हिंसक ! हे इन्द्र ! Sy.

२७. वर्धं P.

सङ्ग्रामेषु । दिवं च । महद्भिः^१ । अन्ने^१ ।

बृहन्तु इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुन्नमाविवासान् ।
स्तृणानासौ बहिः पस्त्यावत्त्वोता इदिन्द्रं वाजमगमन् ॥१६॥

बृहन्तः । महान्तः । एव । ते भवन्ति । ये । नु भवन्तीह । तरुत्र ! शस्त्रैः । च । त्वां
सुखकरम् । परिचरन्ति । स्तृणन्तः । बहिः । देवैर्विद्भिस्तद्वत् । त्वया रक्षिता । एव ।
हे इन्द्र ! अन्नम् । आप्नुवन् ।

उग्रेष्विन्नु शूर मन्दसानखिकद्रुकेषु पाहि सोममिन्द्र ।
प्रदोधुवच्छमश्रुषु ग्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिम् ॥१७॥

उग्रेषु । उद्गूणेषु^{१५} युद्धेषु । हे शूर ! मोदमानः^{१६} । अभिप्लववदह^{१७}, त्रिकद्रुका^{१८} इत्याचक्षते,
तेषु^{१९} । पिव । सोमम् । इन्द्र ! प्रकम्पयन्^{२०} । समश्रुस्थितं^{२१} सोमम् । प्रीयमाणः^{२२} । याहि । अश्वाम्याम् ।
सोमस्य^{२३} । पानम्^{२४} ।

१. बलवद्भिः Sy.
२. अर्चनीयैर्महद्भिः सहितस्त्वम् Sy.
३. यद्वा येषु सोमेषु मन्दसानो मोदमानो
भवसि ते सोमा व्यन्तु त्वां गच्छन्तु ।
शेषं पूर्ववत् Sy.
४. ते तव पुमांसः Sy.
५. य P. पुमांसः Sy.
६. नुतभ० M. नु क्षिप्रमविलम्बेन Sy.
७. त रद्र M. आपद्भूषस्तारक ! Sy.
८. वेति पूरणः Sy.
९. ०चरति M. परिचरेयुः । विवासतेर्लेटि,
अडागमः Sy.
१०. वेद्याम् आच्छादयन्तो ये त्वां परिचरन्ति
ते Sy. ११. बहिः M.
१२. ०विभस्तंघत् P. गृहसहितम् Sy.
१३. तया M. and P. त्वया रक्षिताः सन्त
एव Sy.

१४. गच्छन्ति Sy.
१५. बहुस्तोत्रशस्त्रवत् Sy.
१६. बलवन् ! Sy. १७. हृष्यन् Sy.
१८. ०प्लववत्यहं M. ०प्लवति अहं P.
१९. Both M. and P. add 'पूर्वं'
after ०वहः
२०. त्रितद्रु० P.
२१. भेषु P. ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेष्वा-
भिप्लविकेष्वाहुःसु Sy.
२२. व्रतं प० M. 'धूमं कम्पने' यङ्लुगन्तस्य
शतरि रूपम् । पुनः पुनर्धुन्वन् Sy.
२३. श्रुत्वि० P. समश्रुषु लिप्तं सोमम् Sy.
२४. सोमपानेन प्रीतो भवन् Sy.
२५. गच्छ Sy. २६. अभिषुतस्य Sy.
२७. P. adds इति after पानम् ॥
पानमुद्दिश्य Sy.
२८. VM. ignores इत् and नु ।

धिष्वा शवः शरु येन वृत्रमवाभिन्नुहानुमौर्णवामम् ।

अपावृणोज्योतिरार्याय नि संव्यतः सादि दस्युरिन्द्र ॥१८॥

धिष्वा शवः । धारयत । बलम् । शूर ! येन । वृत्रम् । अवभिन्नवान् । दानुम् ।
और्णवामं चासुरी । सोमज्योतिः । आर्याय । प्रकाशार्थमपावृणोति । तव स्तोतुः
सव्याद् ऋषेः । दस्युरसुरः । नि सादि निपीदति विनश्यति, अथवा तव सव्यादपि
हस्ताभिर्गच्छति ।

सनेमू ये तं ऊतिभिस्तरन्तो विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून् ।

अस्मभ्यं तत्त्वाष्टं विश्वरूपमरन्धयः साख्यस्य त्रिताय ॥१९॥

सनेम । भजेम तान् वयमपि । ये । तव । रक्षणेः । त्वया चाऽऽर्षेण । सर्वाङ्गैः । स्पर्धगागान् ।
उपक्षपयितुंश्च । तरन्तो भवन्ति । अस्मभ्यम् । तदानीम् । त्वष्टुः पुत्रम् । विश्वरूपम् । वशमनयः ।

१. ०यत् P. धारय is suggested for धारयत ॥ धिष्वा-दधातेर्लोपि 'बहुलं छन्द-
सि' इति शपो लुक् । 'छन्दस्युभयथा' इति
यास आर्षधातुत्वाद् इडागमः Sy.

२. तादृशं बलम् Sy.

३. येन बलेन Sy.

४. ०क्षपान् P. बिभेदिय Sy.

५. दातुम् M. and P. दानोः पुत्रम् Sy.

६. ऊर्णवाभिः कीटविशेष और्णवाम इत्यु-
च्यते तमिव । यद्वा और्णव ऊर्णनाभिः
तदाभं तत्सदृशमित्यर्थः Sy.

७. सोम P. प्रकाशकमादित्यम् Sy.

८. आर्याया P. ततस्तमोरूपस्य हननादार्याय
कर्मणामनुष्ठात्रे जनाय कुत्साय राजर्षये
वा Sy.

९. ०र्षमावुं P. उद्घाटितवानसि Sy.

१०. स्तोतः P.

११. ऋष्टेः M.D. तव सव्यपाश्वे Sy.

१२. कर्मणामुपक्षपयिता स वृत्रः Sy.

१३. त्वया नितरां सज्जो बाधितो वर्तते Sy.

१४. VM. ignores इन्द्रः ।

१५. P. repeats भजेम ॥ तान् पुरुषान्
सम्भजेम यद्वा प्रवृद्धा भवेम Sy.

१६. ता M. and P.

१७. पालनैः Sy.

१८. आर्यभावेन Sy.

१९. सर्वा विशः Sy.

२०. ०माना M. स्पृद्धमानाः Sy.

२१. अनुप० M.

२२. हिंसन्तः, यद्वा अतिक्रामन्तः Sy.

२३. अस्मभ्यं वशमानय Sy.

२४. एतन्नामकमसुरम् Sy.

२५. अवशानः P. 'रघ्यतिर्वशगमने' । वशमानयः
यद्वा तमसुरमवधीः । 'रघ' 'सासंराद्धयाः'
'रघिजमोरघि' इति नुम् । इन्द्रस्त्वाष्ट्रम-
वधीवित्ययमर्थस्तैत्तिरीयके 'विश्वरूपो
वै त्वाष्ट्रः' (TB. II. ५. 1. 1.) इत्यत्र
महता प्रबन्धेन प्रपञ्चितः Sy.

सख्यनिष्कृत्यर्थम् । त्रितायेति तादर्थ्यं चतुर्थ्यौ व्यधिकरणे ।

अस्य सुवानस्य मन्दिनस्त्रितस्य न्यर्बुदं वावृघानो अस्तः ।

अवर्तयत्सूर्यो न चक्रं मिनद्रुलमिन्द्रो अङ्गिरस्वान् ॥२०॥

अस्य सुवानस्य । अस्य । सोमं सुष्टु सुवानस्य । स्तोतुः । त्रितस्य । अर्बुदं इति विस्वरूपस्य नामान्तरम् । वर्षमानः । न्यस्तः हिंसितवानसि । अवर्तयत् । सूर्यं । इव । रथचक्रमात्मीयम् । अभिनत् । बलं चासुरम् । अङ्गिरोभिः सहितः । इन्द्रः ।

१. सखिभावस्यानुपालनाय Sy.

२. तिता० M. त्रिताय महर्षये वज्रमानयः Sy. ३. तायद० M.

४. चतुर्थ्या M. D.

५. यद्वा सनेम ते वयं प्रवृद्धा भवेम ये वयं तव रक्षाभिः स्पर्धमानाः प्रजा वस्युश्च तरन्तोऽतिक्रामन्तो भवेम । सनेम इति वृद्धचर्थे आद्युदात्तः । यथा 'सनेम मित्रावरुणा सनन्तः' (RV. 7. 52. 1.) इति । सकर्मकश्चेत् मध्योदात्तः 'सनेम वाजं तव' (RV. 8. 61. 4.) इति । तरन्तः—'तु प्लवनतरणयोः' । शतरि रूपम् । नतोदात्तः । यथा 'तरन्त इव मंहना' (RV. 5. 61. 10.) इति Sy.

६. सोम P.

७. सु सुवाणस्य P. सुतवतः Sy.

८. मन्दिनः अस्य मदकरमिमम Sy.

९. तीर्णतमस्कस्य महर्षेरर्थम् Sy.

१०. अबुद P. अम्बूनि वदातीत्यर्बुदो मेघः । अनुस्वारस्य रेफश्छान्वसः । यद्वा नामैतत् । अर्बुदाख्यमसुरम् Sy.

११. सोमेन वर्षमान इन्द्रः Sy.

१२. अन्य० M.

१३. ०स्तारी हि० M. ०स्तस्यस्तारी हि० P. नि अस्तः—'स्तु हिंसायाम्' इत्यस्य लङि तिपि 'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य लुक् । गुणे कृते हल्ङ्यादिना तिलोपः । नितरामवधीत् । 'महान्तं' चिदर्बुदं नि क्रमीः पवा' (RV. I. 51. 6.) इत्यादिषु अर्बुदवचः स्पष्टमुक्तः Sy.

१४. असुरहननार्थं वज्रमभ्रामयत् Sy.

१५. यथा सूर्यश्चक्रं भ्रामयति तद्वत् । यद्वा अस्मिन्सुष्टुमन्त्रे सूर्यः स्वकीयं रथचक्रं नावर्तयत् । निषेधार्थीयोऽत्र नकारः । यद्वा द्विचक्रो हि पूर्वं सूर्यस्य रथः, तस्यैकं चक्रमिन्द्रेणापहतम् । सूर्यस्य सम्बन्ध्यपहतं तदेकं चक्रमवर्तयत् रक्षोहननार्थमभ्रामयत् । तेन चक्रेण बलमभिनच्च । नश्चार्थः । सूर्य इति 'सुपां सुलुक्' इति षष्ठ्येकवचनस्य सुः Sy.

१६. ०. त्तायुधमात्मी० M.

१७. अस्तिन० P.

१८. पणीनां प्रभुमसुरम् Sy.

१९. संहि० M.

२०. इन्मः M. इन्द्र P.

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिखां स्तोतृभ्यो माति धूमगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥२१॥

नूनं सा ते । नूनमिति पदपूरणः । सा । तव । मघवती । दक्षिणा । स्तोत्रे मह्यम् ।
वरणीयमभिलषितम् । प्रतिदुग्धम् । देहि । स्तोतृभ्यः कामान् । मा । अस्मान् । अतिधाक्षीत् ।
भजनीय इन्द्र । बृहत् । वदेम । यज्ञे । कल्याणवीराः ।

१. अहर्गणेषु साध्यन्विनसवनेषु तायमान-
रूपेषु अञ्छावाकस्य अहरहः शस्यसंज्ञ-
कम् 'अभिलषेव' इति सूक्तम् । 'नूनं
सा ते' इत्येषा तस्यान्ते शंसनीया ।
सूत्रितञ्च—'नूनं सा त इत्यन्तमुत्तमम्'
(ASS. 7. 4.) इति Sy.

२. नूनम् इदानीम् Sy.

३. सं M.

४. Omitted in M. त्वत्सम्बन्धिनी Sy.

५. भवति M. मघवति P. धनवती Sy.

६. दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो
देया Sy.

७. वरं अष्टमभिमतमर्थम् Sy.

८. ऽदुग्धान् M. ऽदुग्धं P. प्रतिदोग्धि
सम्पादयतीत्यर्थः Sy.

९. प्रयच्छ Sy.

१०. कामात् M. तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्यो-
ऽस्मभ्यम् Sy.

११. अमिषा० M. and P. अति धक्-दहे-
दितार्थस्य लुङि 'मन्त्रे घस...' इत्या-
दिना च्लेलुक् । अस्मान्तिक्रम्यान्धेभ्यो
दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा
पश्चादन्धेभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा
नोऽस्माकं कामान् मा धक् मा धाक्षीः,
अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः Sy.

१२. नीयं M. भजनीयस्त्वम् Sy.

१३. महत् M. प्रभूतं स्तोत्रम् Sy.

१४. त्वामुद्दिश्य ब्रवाम Sy.

१५. अस्मिन् यज्ञे Sy.

१६. ऽणशीलाः M. शोभनपुत्रपौत्राः सन्तो
वयम् Sy.

१७. VM. ignores इन्द्र.

नूनमिति...अथापि पदपूरणः...सा
ते प्रतिदुग्धां वरं जरित्रे । वरो
वरयितव्यो भवति । जरिता गरिता ।
दक्षिणा मघोनी मघवती । मघमिति
धननामधेयम् । मंहतेर्दानकर्मणः । दक्षिणा
वक्षतेः समर्धयतिकर्मणः । व्यद्वं समर्ध-
यतीति । अपि वा प्रदक्षिणागमनात् ।
दिशमभिप्रेत्य । दिग्घस्तप्रकृतिर्दक्षिणो
हस्तः । वक्षतेःस्तसाहकर्मणः । दाशतेर्वा
स्यादानकर्मणः । हस्तो हन्तेः, प्राशुर्ह-
नने । देहि स्तोतृभ्यः कामान् । मास्मा-
नतिबन्हीः । माऽस्मानतिहाय दाः । भगो
नोऽस्तु । बृहद्वदेम स्वे व्रेदने । भगो
भजते । बृहदिति महतो नामधेयम् ।
परिवृष्टं भवति । वीरवन्तः कल्याण-
वीरा वा । वीरो वीरयत्यभिमान् ।
वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणः । वीरयतेर्वा
(N. 1. 7.)

II. 12.

यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यमूषत् ।
यस्य शुष्माद्रोदसी अम्यसेतां नृण्यस्य मुहा स जनासु इन्द्रः ॥१॥

यो जातः । शौनकः—

संयुज्य तपसाऽऽत्मानमैन्द्रं बिभ्रन् महद् वपुः ।

अदृश्यत मूहूर्तेन दिवि च व्योम्नि चेह च ॥

तमिन्द्रमिति मत्वा तु दैत्यौ भीमपराक्रमौ ।

धुनिश्च चुनुरिश्चोभौ सायुधावभिपेतनुः ॥

१. द्वितीयेऽनुवाके एकादशसूक्तानि । तत्र 'यो जातः' इति पञ्चदशार्धं प्रथमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । संसवे निष्के-
बल्ये निबिद्वानीयस्य पुरस्तात् 'यो जात एव' इति सूक्तं शंसेत् । 'यदि पर्यायान्' इति खण्डे सूत्रितम्—'यो जात एवेति निष्केबल्ये' (ASS. 6. 6.) इति । आभिप्लविके तृतीयेऽहनि निष्केबल्ये 'यो जात एव' इति निबिद्वानीयम् । सूत्रितञ्च—'तृतीयस्य श्र्ययमा यो जात एवेति मध्यन्दिनः' (ASS. 7. 7.) इति । विश्वजिति माध्यन्दिनसवने मैत्रा-
वरुणः स्वरास्त्रे प्राकृतात् सूक्तात्पूर्वं 'यो जातः' इति सामसूक्तं शंसेत् । 'विश्वजितोऽग्निं नरः' इति खण्डे सूत्रि-
तम्—'सत्रा मदासो यो जात एवाभूरेक इति सामसूक्तानि' (ASS. 8. 7.) इति । अग्निष्टुभिष्केबल्ये निबिद्वान-
मिदम् । 'क्ष्येनाजिराभ्याम्' इति खण्डे सूत्रितम्—'तिष्ठा हरी इति यो जात

एवेति मध्यन्दिनः' (ASS. 9. 7.) इति । महाव्रते निष्केबल्ये 'यो जात एव' इति सूक्तम् । 'ऊरू' इति खण्डे सूत्रितम्—'वने न वा यो न्यधाधि चाकन् यो जात एव प्रथमो मन-
स्वान्' (AA. 5. 3. 1.) इति Sy. गूत्समद ऐन्द्रं रूपमास्थित इन्द्रोऽयमिति मन्यमानैरसुरैर्हन्तमानस्तानाह SKN. गूत्समदमिन्द्रवरप्रदानादैन्द्रं रूपं बिभ्रत-
मिन्द्रोऽयमिति मन्यमाना जिघांसवोऽसुराः किल मरुद्गणैर्विना कृतोऽयमिदानीमेकः शक्यो हन्तुमिति परिवव्रिरे । स किल भीतोऽग्नेन सूक्तेनेन्द्रं तुष्टाव । आत्मानं च आह्वानं परेभ्यः प्रतिवेदयाञ्चकार Dur.

२. युज्यन् M.

३. ०वर्षम् P.

४. तमिन्द्र इति Sy.

५. युमु० M. वमु० P.

६. ०वपिपे० M.

विदित्वा स तयोर्भविमूषिः पापं चिकीर्षते ।

यो जात इति सूक्तेन कर्मण्येन्द्राण्यकीर्तयत् ॥ इति ।

१. सा M.

२. ०कीषतोः P.

३. BD. IV. 66-68. DDN. adds after these verses of BD.—

उक्तेषु कर्मस्वेन्द्रेषु भीतौ सुषुपतुस्तदा ।
इदमन्तरमिति ज्ञात्वा ताविन्द्रोऽथ
न्यबहयत् ॥६६॥ Cf. BD.

अत्रार्थे मन्त्राः—तस्तो धुनीचुमुरी या
हृ सिष्वप् (RV. 6. 20. 13.) त्वं
नि दस्युं चुमुरि धुनिञ्च (RV. 7.
19. 4.) इन्द्रो धुनिञ्च चुमुरिञ्च
दम्भयन् (RV. 10. 113. 9.)
स्वर्जनाभ्यु-या चुमुरि धुनिञ्च (RV.
2. 15. 9.) इत्येवमावयः । Both Sy.
and DDN. add after the quo-
tation of BD. अन्ये त्वन्यथा वर्ण-
यन्ति—पुरा किल इन्द्रावयो वैन्ययज्ञं
समाजग्मुः । गृत्समदोऽपि तत्रागत्य सदस्य
आसीत् । दैत्याश्चेन्द्रजिघांसया तत्र समा-
गमन् । तान् दृष्ट्वा निर्जगामेन्द्रो यज्ञाद्
गृत्समदाकृतिः । स च गृत्समदो वैन्येन
पूजितो यज्ञवाटाग्निरगच्छत् । निर्गच्छन्तं
तं दृष्ट्वा अयमेवेन्द्र इति मन्यमानास्तम-
सुराः परिवव्रुः । नाहमिन्द्रस्तुच्छः किन्वे-
र्बगुणोपेतः स इत्यनेन सूक्तेन तान्प्रत्यु-

वाच ।

अपरे त्वेवं कथयन्ति—गृत्समदस्य यज्ञे
प्रविष्टमेकाकिनमिन्द्रं ज्ञात्वाऽसुराः परि-
वव्रुः । स इन्द्रो गृत्समदरूपेण यज्ञवा-
टाग्निरित्य स्वर्गं जगाम । ततोऽसुरा
इन्द्रो विलम्बित इत्यन्तः प्रविश्य गृत्स-
मदं दृष्ट्वा पूर्वमेव गृत्समदो गतः अयं
त्विन्द्रोऽस्मद्भ्याद् गृत्समदरूपेणास्त इति
तं जगृहः । स तान्नाहमिन्द्रोऽयमित्यनेन
सूक्तेन प्रत्युवाच । अयमेवार्थो महाभा-
रते प्रपञ्चितः—(म० भा० अनु०
पूर्व (म. ५६; ४६. १६.) Then
DDN. only adds—तस्मादेतत्सू-
क्तमिन्द्रशरीररूपं तृतीयेऽहनि ब्राह्मणे
विनियुक्तम् । “यो जात एव प्रथमो मन-
स्वानित्येतस्मिन्स्त्रैष्टुभे निविदं दधाति तदे-
तदिन्द्रतनूःसूक्तम्” (Kau.Br. 22. 4.)
इति । ‘अहं भुवं यो जात इति निष्कैवल्यम्’
(SSS. 10. 4. 11.) । ब्राह्मणसूत्रयोर्म-
हाव्रते—‘या त ऊतीयं च सजनीयञ्च’
इति (SA. 2. 16.) तथा (SSS.
18. 19. 3-4.) ऋग्विधाने—‘यो जात
इति सूक्तं तु ऋषिं गृत्समदं स्मरन्’ इति
(Rgvidh. I. 158.) गृत्समद-
स्त्रिष्टुभा असुरान् प्रति अस्तौविन्द्रम्

य. । जायमानः^१ । एव । प्रथमः^१ । मनस्वी । देवः । देवान्^१ । कर्मणा ।
 'पर्यभवत् पर्यगृह्णात् पर्यरक्षदत्यक्रामदिति वा' इति यास्कः । यस्य^१ । शोषकात्^{१०}
 तेजसः । द्यावापृथिव्यावपि । अविभोताम् ।^{११} बलस्य^{११} च । महत्त्वेन^{११} । सः । जनांसः^{१४} !

१. ०मानम् M. जायमान एव सन् Sy., DDN. जातमात्र एवेत्यर्थः SKN. जातमात्र एव, अन्येन संस्कारेण विनैव BB. जातमात्रः Dur.

२. देवानां प्रधानभूतः Sy. देवानां प्रधान-भूतः DDN. उत्कृष्टः SKN. मुख्यः, सर्वभूतानां प्रतिमुख्यतां सम्पदे Dur. 'प्रथम इति मुख्यनाम' इति यास्कः (N. 2. 22.)

३. मनसि P. मनस्वान् मनस्विनामग्रण्यः Sy. मनस्विनामग्रणीः । 'अस्मायामेषा०' (Pa. 5. 2. 121.) इति विनिप्राप्ते 'बहुलं छन्दसि' (Pa. 5. 2. 122.) इति वतुप् DDN. मनस्वी तेजस्वी BB. प्रशंसायां मतुप् । मनस्वी । मनस्विनां मध्ये कश्चित्प्रत्यनुपनतेन शौर्योत्कर्षविशेषयोगिना मनसा तद्वान् SKN. मेधावी । अन्ये हि कालेन मुह्यताः सम्य-छान्ते मेधाविनश्च Dur.

४. द्योतमानः Sy. द्योतमानः सन् DDN. देवनादिगुणयुक्तः SKN. देवो दीप्तिमान् BB. सत्यपि देवत्वाविशेषे Dur.

५. सर्वान् यागदेवान् Sy. अन्यादीन् सर्वान् देवान् DDN. देवानन्यान् SKN. इतरान् देवान् Dur.

६. वृत्रवधादिलक्षणेन स्वकीयेन कर्मणा Sy., DDN. कर्मणा वृत्रवधवृष्टिप्रदानादिना SKN. क्रतुना कर्मणा वृत्रवधादिना प्रज्ञया वा BB.

७. Omitted in M. रक्षकत्वेन पर्य-ग्रहीत्, 'भूष अलङ्कारे' भूवादः लङि

रूपम् । यद्वा पर्यभवत् अत्यक्रामत् अस्मिन्पक्षे भवतेर्व्यत्ययेन क्सः । 'अयुक्तः किति' इतीदृशप्रतिषेधः Sy. परिगृहीतवान् स्वामित्वेन । पर्यरक्षद्वा मुख्यत्वात् । अत्यक्रामद्वा प्रभावेण Dur. 'भूष अलङ्कारे' भूवादिकः लङि रूपम् । घातूनामनेकार्थत्वाद् रक्ष्यत्वेन पर्यग्रहीत् DDN. परिपूर्वो भवतिः परिग्रहे परिरक्षायामतिक्रमे वा । केन परिगृहीतवान् परिरक्षितवान् इति कान्तवान्वा ? माहात्म्येन SKN. अत्यक्रामत् पर्यगृह्णाद्वा स्वामित्वेन BB.

८. N. 10. 10.

९. यत् P. इन्द्रस्य DDN.

१०. शरीरात् बलात् Sy.

शरीरबलाद् DDN.

बलात् SKN.

शारीराद् बलात् Dur

११. अबभौ० P. तथात्र भये घातुः । अविभोताम् SKN. 'भ्यसते रेजत इति भयवेपनयोः' N. 3. 21.

१२. बलस्य Sy., DDN. नुमणस्य तस्य बलस्य SKN. बलस्य सेनालक्षणस्य Dur.

१३. ०हतोऽन P. महत्त्वेन हेतुना SKN. अतिमहत्सह्यमस्य बलम् । अवश्यमयमावां सादयिष्यतीत्येवमतिमहत्यावेते द्यावापृथिव्यावविभीतां यस्य शुष्मात् Dur. महत्त्वेन युक्तः DDN.

१४. ०नासम् P. हे जनाः ! हे असुराः ! Sy. हे असुरजनाः ! SKN. जनाः ! BB. हे असुरजनाः ! Dur.

इन्द्रः, नाहमिति ।

यः पृथिवीं व्यथमानामदहृद्यः पर्वतान्प्रकुपितां अरंश्णात् ।

यो अन्तरिक्षं विममे वरीयो यो घामस्तम्नात्स जनास इन्द्रः ॥२॥

यः पृथिवीम् । यः । पृथिवीम् । चलन्तीम् । प्रदहृत् । यश्च । पर्वतान् पक्षवतः । प्रकुपितान् । नृष्णातिः सयमनकर्मा, स्वे स्वे स्थाने रमयामासेति । यश्च । अन्तरिक्षम् । विस्तीर्णम् । चकार । यश्चाधः स्थित्वा । दिवम् । धारयति । ११

यो हत्वाहिमरिणात्सुप्त सिन्धून्यो गा उदाजदपृथा बलस्य ।

यो अश्मनोरुन्तरग्निं जजानं संबृक्समत्सु स जनास इन्द्रः ॥३॥

१२ यो हत्वाहिम् । यश्च । अहिम् । हत्वा । निरगमयत् । सप्त ।

१. इत्यम्भूतस्तावुशो महाबलोऽन्यो नास्ति तस्मान्मा भैष्ट जना दास्यत्यस्मभ्यमिन्द्रियं बलं चेति BB. नाहमिन्द्रो ब्राह्मणोऽहं तत्प्रसादादेवाप्ततद्रूप इति Dur.

२. स जनासः—'ऊष्मा परिलुप्यते त्रयाणां' (RPR.2.11.) इत्युक्तम् DDN. अत्र निरुक्तम्—'यो जात एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान् । क्रतुना कर्मणा । पर्यभवत्पर्यगृह्णात्यपर्यरक्षवत्यक्रामदिति वा । यस्य बलात् द्यावापृथिव्यावप्यभिभीतां नृण्यस्य मह्ना बलस्य महत्त्वेन । स जनास इन्द्रः इति ॥ ऋषेर्बृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्ता' N.10.10., SKN. IV. 13. This stanza=TS. 1.7.13.2.

३. इन्द्रः Sy. ४. शर्करादिभिर्बृढामकरोत् 'बृह बृहि बृढौ' Sy. ५. पक्षयुक्तान् Sy. ६. तस्ततश्चालेतान् Sy.

७. P. adds काले after स्वे स्वे ।

८. नियमितवान् स्वे स्वे स्थाने स्थापितवान् । 'रमु क्रीडायाम्' अन्तर्भावित-

प्यर्थस्य व्यत्ययेन इनाप्रत्ययः Sy.

९. वायुश्च M. and P.

१०. उद्यतमम् Sy.

११. निर्ममे विस्तीर्णं चकारेत्यर्थः Sy.

१२. अस्तम्नात् तस्तम्भ निरुद्धामकरोत् । 'स्तम्भु रोचने' इति सौत्रो धातुः Sy.

१३. VM. ignores वि । सः । जनासः ।

इन्द्रः ॥ हे जनाः ! स एव इन्द्रः,

नाहमिति Sy. १४. गुत्समव आहंन्द्रं रूप-

मास्थितः । इन्द्रोऽयमिति सन्ध्यानेरु-

हंन्यमानस्तानाह SKN.

गुत्समवो ब्रवीति, ऐन्द्रं रूपमास्थितोऽसु-

रहंन्यमानः, किं सा ह्य ? नाहमिन्द्र इति ।

कस्तर्हीन्द्रः ? Dur. १५. मेघम् Sy.,

SKN., Dur. १६. मेघहननं कृत्वा Sy.

१७. प्रैरयत् यद्वा अरिणात् 'रीड् लवणे'

क्रधादिः Sy. रिणातेर्गतिकर्मणोऽन्तर्णी-

तप्यर्थस्येवं रूपम् । अगमयत् SKN.

१८. सर्पणशीलाः, यद्वा सप्त गङ्गायमुनाद्या मुख्या नदीः Sy.

नदीः । यो वा । पशून् । उदाजत् । अपघा बिलान्तरपिहिता । वलस्यासुरस्य । यश्च ।
मेघयोः । मर्घ्य । अभिघातजं वैद्युतमग्निम् । जनयति । सः । छेत्ता । सङ्ग्रामेषु ।

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वयमधरं गुहाकः ।

श्वघ्नीव यो जिगीवाँ लक्ष्मादः यः पुष्टानि स जनास इन्द्रः ॥४॥

येनेमा । येन । एतानि । सर्वाणि । च्यवनानि । कृतानि । यश्च । अमुरम् ।

१. नः P. स्यन्वनशीला अपः Sy. व्यत्ययेन
पुल्लिङ्गम् । सिन्धूर्नदीः । नदीनां
मध्ये याः प्रधानभूता गङ्गाद्याः सप्त
नद्यस्ताः प्राधान्याभिर्वाहिता मन्त्रद्वशा ।
अन्तरिक्षनदीर्वा सप्त, अम्बा चाम्बाला
चेत्येवमाद्याः SKN. स्यन्वना
आकाशनदीः एला चेला चेत्येवमाद्याः
Dur.

२. अपः Dur.

३. ०जत M. ०जन P.

निरगमयत् Sy.

उदगमयतीत्यर्थः SKN. उदगमयत्
Dur.

४. अवघा M., P. तत्-(बल-)कर्तृकाक्षि-
रोघाक्षिबद्धाः । अपपूर्वाद्घातेः 'आतश्चोप-
सर्गे' (Pa.3.3.106.) इति भावे अङ्
प्रत्ययः । 'सुपां सुलुक्' इति पञ्चम्या
आकारः Sy.

५. विला० P. अपेत्येतेषामपेत्येतस्य ?
(अपेत्येवात्मन इत्येतस्य) स्थाने, आत्मनो
वा निधानेन स्थापनेन । मेघमात्मनोऽधो
निधाय तावत् पादाम्यां मृदनाति याव-
दुदकमस्मिञ्जातमित्यर्थः । अवघातेनैव
बिलोद्घाटनेनैव SKN. अपधानेनोद्-
घाटनेन Dur.

६. मेघस्य SKN. मेघस्य शिराणां छिद्रा-
णाम् Dur.

७. अच्युते व्याप्नोत्यन्तरिक्षमित्यस्मा मेघः ।

अत्यन्तमृदुरूपयोर्मेषयोः Sy. अश्मेति
मेघनाम पर्वतनाम वा, छावापृथिव्यौ
वा तद् व्यापनयोगात् SKN. अशन-
वत्योच्चावापृथिव्योः Dur.

८. अन्तरित्यव्ययमधिकरणभूतं 'अन्तरित्य',
छावापृथिव्यौ वा SKN.

९. विद्या० P. अत्राधेयवंशयोस्तस्मात्स-
योर्वा वायुना सङ्घर्षाज्जायते तं दाव-
रूपमग्निं वैद्युतं वा SKN.

१०. उत्पादयामास Sy.

११. सन् P. सः जनासः, हे असुरजनाः
इन्द्रो नाहमिति SKN. स इन्द्रो
नाहमिन्द्र इति Dur.

१२. छेता P. वृणक्तेर्हितार्थस्य क्विपि
रूपम् Sy. सम्यक् छेत्ता हन्ता शत्रूणाम्
SKN. शत्रूणाम्... सञ्छेता Dur.

१३. सम्भक्षयन्ति योद्धृणामायुंषीति समदः
सङ्ग्रामास्तेषु Sy.

१४. VM. ignores जनासः । and इन्द्रः ॥
N. 8.2.; SKN. III. 115.

१५. स्वेन M. इन्द्रेण Sy.

१६. इमानि Sy.

१७. शत्रूणा M. शत्रूणाम् P.

१८. च्याव० P.M. नक्षत्राणि भुवनानि
Sy.

१९. कता० P.

स्थिरीकृतानि Sy.

२०. उपक्षपयितारम् Sy.

वारयितारम्^१ । अघोरम्^२ । गुहायाम्^३ । करोति^४ । लुब्धक^५ इव । यः^६ । जिगीवान्^७ । लक्ष्यमाणं^८
शत्रुम्^९ । भक्षयति^{१०} विनाशयति । पोषणानि^{११} स्तोतृणाम्^{१२} । प्रेरयन्निति^{१३} ।

यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेति घोरमुतेमानैषो अस्तीत्येनः ।
सो अयः पुष्टीर्विजड्वा मिनाति श्रदस्मै धत्त स जनास इन्द्रः ॥५॥

यं स्मा पृच्छन्ति^{१४} । युद्धे प्रविशन्तो यमिन्द्रम्^{१५} । पृच्छन्ति^{१६} । घोरम्^{१७} । क्व^{१८} । स इन्द्रः ?
इति^{१९} । अपि च । एनम्^{२०} । आहुः^{२१} । न^{२२} । एष^{२३} । अत्र विद्यते । शीघ्रं प्रविश युद्धमिति । स
ईश्वरः । शत्रूणाम्^{२४} । पुष्टी^{२५} । हिनस्ति^{२६} । यथा^{२७} इव^{२८} पक्षिणो हिनस्ति । प्रस्मै^{२९} । श्रत्^{३०} । धत्त इति^{३१} ।

१. शूद्राविकम् Sy.

२. अघार० P. निकृष्टमसुरम् Sy.

३. गूढस्थाने नरके वा Sy.

४. अकार्षीत् । अकः—करोतेर्लुङि 'मन्त्रे
घस०' इत्यादिना ज्लेर्लुङि रूपम् Sy.

५. इवभिर्मुगान् हन्तीति इवघ्नी व्याधः,
यथा व्याधो जिघृक्षितं मुगं परिगृह्णाति
तद्वत् Sy.

६. Omitted by M.

७. जिगीवान् M. जिहिवान् P. 'जि
जये' । क्वसौ 'सन्लिटोर्जे' इति अभ्या-
सादुत्तरस्य कुत्वम् । वीर्यवद्धान्वसः ।
जितवान् Sy. ८. आवत्ते Sy.

९. पुष्टानि समूहानि Sy.

१०. प्रेरयन् seems to be the expla-
nation of अयः ॥ अयः अरेः
षष्ठ्येकवचने छान्दसो यणादेशः । शत्रोः
सम्बन्धीनि Sy.

११. VM. ignores सः । जनासः ।
and इन्द्रः ।

१२. Omitted by P.

१३. अपश्यन्तो जनाः... यम् Sy.

१४. इच्छ० P. १५. घोर P.

शत्रूणां घातकम् Sy. १६. त्व P.

१७. सेति—'सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम्' इति
सोलोपे गुणः Sy.

१८. आहुः P. न क्वचिदसौ तिष्ठतीति
मन्यमाना जना एनमिन्द्रमाहुः Sy.

१९. तथा च मन्त्रः—'नेन्द्रो अस्तीति नेम
उ त्व आहु' (RV. 8. 100. 3.)
इति Sy.

२०. अरेः सम्बन्धीनि Sy.

२१. पुष्टीः M. पोषकाणि गवाश्वादीनि
धनानि Sy.

२२. आ मिनाति सर्वतः हिनस्ति । 'मीङ्
हितायाम्' । 'मीनातेनिगमे' इति ह्रस्वः
Sy.

२३. इवशब्द एवार्थे Sy.

२४. उद्वेजक एव सन् Sy.

२५. यस्मै P.

२६. विश्वासम् Sy.

२७. वत्तवचस M. वच वच P. स इन्द्रो-
ज्स्तीति विश्वासमत्र कुरुत । यद्यप्यसौ
विशेषतोऽस्माभिर्न वृश्यते तथापि अस्तीति
विश्वासं कुरुत Sy.

२८. VM. ignores स्म । एनम् । आ । सः ।
जनासः । and इन्द्रः ॥ सः—एवं निर्धा-
रणीयमहिमोपेत इन्द्रो नाहमिति Sy.

यो र॒धस्य॑ चोदिता यः कृ॒शस्य॑ यो ब्र॒ह्मणो॑ न॒राणां॑ कीरेः ।

यु॒क्तप्रा॑व॒णो योऽवि॑ता सु॒शि॒ग्रः सु॒तसो॑मस्य स ज॒नासु॑ इन्द्रः ॥६॥

यो र॒धस्य॑ । यः । समृ॑द्धस्य । कृ॒शस्य॑ च । धनं चोदयति । यो वा । ब्रा॒ह्मण॑स्य ।

याच॑मानस्य । स्तोतुः । यश्च । यु॒क्तप्रा॑व॒णः । सु॒तसो॑मस्य । रक्ष॑कः । सु॒हृन्तुः ।

यस्याश्वा॑सः प्र॒दिशि॑ यस्य गावो यस्य ग्रामा यस्य विश्वे रथा॑सः ।

यः सूर्य॑ य उ॒षसं॑ ज॒जान॑ यो अ॒पां ने॒ता स ज॒नासु॑ इन्द्रः ॥७॥

यस्याश्वा॑सः । यस्य॑ । प्र॒देशे॑ने । स्तोत॑णामश्वादयो भवन्ति । शिष्टं स्पष्टनिति ।

यं क्र॒न्दसी॑ संय॒ती वि॒ह्वये॑त परे॒ऽवर॑ उ॒भया॑ अ॒मित्राः॑ ।

स॒मानं॑ चि॒द्रथ॑मातस्त्रि॒वांसा॑ नाना॑ हवे॒ते स ज॒नासु॑ इन्द्रः ॥८॥

यं क्र॒न्दसी॑ । यम् । सङ्क्र॑न्दमाने । सेने॑ । मामागच्छ मामागच्छेत्याह्वयत इति । एत-

१. सय॑द्धस्य M. समृ॑द्धस्य P. र॒धस्य-‘रध
‘.सांसे॑राद्धपाः’ समृ॑द्धस्य Sy.

२. वरि॑धस्य च Sy.

३. धनानां प्रेरयिता भवति Sy.

४. ब्रा॒ह्मण॑स्य च । ब्रह्म॑णस्य त्वन्नपरत्वे ह्या-
द्युदात्ता स्यात् यथा ‘ब्रह्म॑ वन्वानो अ॒ज॒रं’
सु॒वीर॑म्’ (RV. 3. 8. 2.) इति । अय-
न्त्वन्तोदात्तः पठ्यत इति नास्त्रपरः Sy.

५. याच॑मान-‘नाधु॑ णाधु॑ याच॑ओपतापै-
ह्वर्याधिःधु॑ याच॑मानस्य Sy.

६. कीरेः करोतेः कीर्तयतेर्वा । स्तोतुः Sy.

७. ०प्राव॑णः P. अभिषवार्थमुद्यतप्राव॑णः Sy.

८. अभिषुतसोमस्य यजमानस्य Sy.

९. ०रक्ष॑क P. रक्षिता भवति Sy.

१०. सु॒हः... M. शोभन॑हनुः सुशीर्षको वा
सन् Sy.

११. VM. ignores यः (after चोदिता)
सः । जना॑सः । and इन्द्रः ।

१२. सर्वा॑न्तिर्यामितया वर्तमानस्य Sy.

१३. ०देशे॑न P. अनुशासने Sy.

१४. VM. explains only first
three words of the stanza.
Sy. explains the stanza in
the following manner :—

अश्वा॑सः अश्वा॑ वर्तन्ते । यस्य अनुशासने
गावः । यस्य अनुशासने ग्रामाः । प्रसन्ते-
ज्जेति ग्रामा जनपदाः । यस्य आश्रयं
विश्वे सर्वे रथा॑सः रथा॑ वर्तन्ते । यश्च
वृत्रं हत्वा सूर्यं जजान जनयामास । यश्च
उषसम् । तथा मन्त्रः—‘ज॒जान॑ सूर्य-
मु॒षसं॑ सु॒व॒ंसाः’ (RV. 3. 32. 8.) इति ।
यश्च मेघमेघनद्वारा अपां नेता प्रेरकः स
इन्द्रः इत्यादि प्रसिद्धम् ॥

१५. ०न्दसि॑ P. १६. इन्द्रम् Sy.

१७. स॒क्रन्द॑ M. क्र॒न्द॑ P. रोदसी शब्दं
कुर्वाणे मानुषी वैवी च द्वे सेने Sy.

१८. सेने॑ seems to be the expla-
nation of संय॒ती ॥ परस्परं सङ्गच्छ-
न्त्यौ Sy.

१९. विह्व॑येते स्वरकार्यं विविधमाह्वयतः Sy.

देवोक्तम् तत्रत्याः । अत्रत्याश्च । उभये । शत्रव आह्वयन्तः । एकम् । एव । इन्द्र-
थम् । आतस्थिवासौ युयुत्सू राजानी । नाना । हवन्ते तमिन्द्रमिति ।

उत्तरा निगदव्याख्याता ।

यस्मान्न ऋते विजयन्ते जनासो यं युध्यमाना अवसे हवन्ते ।
यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत्स जनास इन्द्रः ॥६॥

[यस्मात् ऋते]

यः शश्वतो मद्येनो दधानानमन्यमानाञ्छर्वा जघान ।
यः शर्धते नानुददाति शृङ्गां यो दस्योर्हन्ता स जनास इन्द्रः ॥१०॥

यः शश्वतः । यः । बहून् । महत् । पापम् । दधागान् । इन्द्रगमन्यमानान् ।
हिंसकेन । जघान । यश्च । बलमाचरते । बलवत्तमाम् । न । अनुप्रयच्छति—

१. वोक्त P. २. उत्कृष्टाः Sy.
३. अघमाश्च Sy.
४. उभ M. उभयविधाः Sy.
५. Omitted by M.
६. ०ह्वन्तः P. यमाह्वयन्ति Sy.
७. समानम् इन्द्ररथसदृशम् यद्वा समानमेक-
रथम् Sy. ८. ०रम P.
८. आस्थितौ द्वौ रथिनौ तमेवेन्द्रम् Sy.
१०. पृथक् पृथक् Sy.
११. आह्वयेते, यद्वा यज्ञार्थं यजमानैः पृथगा-
ह्वयेते । यद्वा समानमेकरथमाकृष्टाविन्द्रा-
न्नी हवन्ते यज्ञार्थं यजमानैः पृथगाह्वयेते
तथ ॥२८८॥ स इन्द्रः नाहमिति Sy.
१२. VM. ignores सः । जनासः ।
and इन्द्रः ।
१३. The *pratika* is supplied by
the Editor. Sy. explains
the stanza in the following
manner:—यस्मात् ऋते जनासः जनाः

- न विजयन्ते विजयं न प्राप्नुवन्ति । अतः
युध्यमानाः युद्धं कुर्वाणा जनाः अवसे
स्वरक्षणाय यम् इन्द्रं हवन्ते आह्वयन्ति ।
यश्च विश्वस्य सर्वस्य जगतः प्रतिमानं
प्रतिनिधिः बभूव । यश्च अच्युतच्युत्
अच्युतानां क्षयरहितानां पर्वतावीनां
ज्यावयिता सः इन्द्रः इत्यादि प्रसिद्धम् ॥
१४. आत्मानमजानत इन्द्रमपूजयतो वा जनान्
Sy. १५. हिंसके P. शृणाति
शत्रून्नेनेति शस्त्रं । तेनायुधेन Sy.
१६. जघ्ना ० M. जघान-हन्तेर्लिटि रूपम् Sy.
१७. M. omits यश्च ।
१८. ०चरेत् M. उत्साहं कुर्वन्तेऽनात्मज्ञाय
जनाय Sy. १९. ०त्तमान् M.
०त्तमान् P. उत्साहनीयं कर्म Sy.
२०. ०यति P. अनुपूर्वात् 'दुवाश् बाने'
जौहोत्यादिकात् 'अभ्यस्तानामादिः' इति
'तिष्ठि चोदात्तवति' इति गतेनिघातः
Sy.

शीघ्रं तं हन्ति । यश्च । असुरस्य । हन्तेति ।

यः शम्बरं पर्वतेषु क्षियन्तं चत्वारिंश्यां शरद्यन्वविन्दत् ।

ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इन्द्रः ॥११॥

यः शम्बरम् । यः । शम्बरमसुरम् । इन्द्रमयात् पर्वतेषु निलीय । निवसन्तम् ।
चत्वारिंश्याम् । शरदि संवत्सरे । लब्धवान् । यः । बलमाचरन्तम् । अहिम् । हतवान् । दानुं
च । शयानमिति ।

यः सप्तरश्मिर्बृषभस्य विष्मान्वाऽजत्सर्तवे सप्त सिन्धून् ।

यो रौहिण्यमस्य वज्रबाहुर्धामारोहन्तं स जनास इन्द्रः ॥१२॥

यः सप्तरश्मिः । यः । सप्तरश्मिः । वर्षिता । बलवान् । अवासृजत् । सरणाय ।
सप्त । नदीश्च । रौहिण्यमसुरम् । हतवान् । वज्रबाहुः । दिवम् । आरोहन्तम् ।

<p>१. शीघ्रं M. शीघ्र P.
२. तं P.
३. उपक्षपयितुः शत्रोः Sy.
४. घातकः Sy.
५. VM. ignores सः । जनासः ।
and इन्द्रः ।
६. एतन्नामकं मायाविनमसुरम् Sy.
७. इन्द्रमिया बहून् संवत्सरान् प्रच्छन्नो
भूत्वा पर्वतगुहासु Sy.
८. चत्वारिंश्यां P. चत्वारिंशे Sy.
९. ०रवसदि सं० P.
१०. ०ब्धवा M. अन्विष्यालभत Sy.
११. लब्ध्वा च य ओजायमानम्—'कर्तुः क्यङ्
सलोपश्च' 'ओजसोऽप्सरसो नित्यम्'
(VPa. ३.1.11.8.) इति सकारलोपः ।
बलमाचरन्तम् Sy.
१२. आहन्तारम् Sy.
१३. दातुं M. दानवम् Sy.
१४. शम्बरम्. रम् Sy.</p> | <p>१५. VM. ignores सः । जनासः ।
and इन्द्रः ।
१६. सप्तसंख्याकाः पर्जन्या रश्मयो यस्य । ते
च रश्मयः 'वराहवः स्वतपसो विद्युन्महसो
धूपयः श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते ये ज्ये-
ष्ठशिविषिद्विषः पर्जन्याः सप्त पृथिवीम-
भिवर्षन्ति वृष्टिभिः' (TA. 1.9.4.5.)
इति तैत्तिरीयारण्यके ह्याम्नाताः Sy.
१७. ०तार P. वर्षकः Sy.
१८. वृद्धिमान्बलवान्वा Sy.
१९. असृ० P. अवसृष्टवान् यद्वा असृजत् Sy.
२०. सर्पणस्वभावान् . . . यद्वा गङ्गाद्याः सप्त
मुख्याः Sy.
२१. ०दीनर्यश्च P. अपः, नदीः Sy.
२२. रोहि० M.
२३. जघान । 'स्फुर स्फुरणे' तुवाकिः Sy.
२४. ०ज्रमाहुः M. and P.
२५. VM. ignores यः (third verse)
सः । जनासः and इन्द्रः ।</p> |
|---|--|

द्यावा चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयन्ते ।

यः सोमपा निचितो वज्रबाहुयो वज्रहस्तः स जनासु इन्द्रः ॥१३॥

द्यावा चित् । अस्मै । द्यावापृथिवी । प्रह्वीभवतः । तथा । अस्य । भयात् ।
पर्वताः । बिभ्यति । यः । सोमपाः । दृढशरीरः । तस्य बाह्वी कदाचिद् वज्रः, कदाचिद्वस्त
इति ।

यः सुन्वन्तमवति यः पचन्तं यः शंसन्तं यः शशमानमूती ।

यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधुः स जनासु इन्द्रः ॥१४॥

यः सुन्वन्तम् । यः । अभिगमनेन सुन्वन्तम् । रक्षति । चरून् पश्यद्भानि च पचन्तम् ।
शस्त्राणि शसन्तम् । स्तुतिभिः । अर्चयन्तम् । यस्य च । ब्रह्म । वर्धनं भवति । सोमश्च ।

१. इन्द्राय Sy. M. makes it a part of *pratika*.

२. 'द्यावा चिदस्मै पृथिवी' इतरेतरापेक्षया द्विवचनं 'प्र मित्रयोर्वर्णयोः' (RV. 7. 66. 1.) इतिवत् Sy.

३. स्वयमेव प्रह्वीभवतः । 'गमु प्रह्वत्वे' कर्म-कर्तरि 'न दुहन्तुनमां यक्चिणो' इति यक्ः प्रतिषेधः Sy.

४. चित् अपि च Sy.

५. इन्द्रस्य Sy.

६. शुष्माद् बलात् Sy.

७. पर्वतात् P.

८. सोमस्य पाता Sy.

९. निचितः सर्वैः । यद्वा अन्येभ्योऽपि देवेभ्यो दृढाङ्गः Sy.

१०. वज्रसदृशबाहुः Sy.

११. कदाचिद्वस्तः seems to be the explanation of वज्रहस्तः but it is rather incorrect. If हस्त is taken as हस्ते loc. sing. then it can mean that

he holds the thunderbolt sometimes in the hand and sometimes on the arm. The use of the word कदाचित् can be significant if this interpretation is accepted. यश्च वज्रहस्तो वज्रयुक्तः Sy.

१२. VM. ignores चित् । यः । (fourth verse) सः । जनासु । and इन्द्रः ।

१३. सोमाभिषवं कुर्वन्तं यजमानम् Sy.

१४. इवगा० P. पुरोडाशादीनि हवींषि पचन्तम् Sy.

१५. स्तुतिभिः seems to be the explanation of कृती ॥ कृती कृतये । 'पुपां सुलुक्...' इति चतुर्थ्याः पूर्वस-वर्णवीर्यः । स्वरक्षायै Sy.

१६. ०र्वन्त० M. स्तोत्रं कुर्वाणं रक्षति Sy.

१७. परिवृढं स्तोत्रम् Sy.

१८. वृद्धिकरं भवति Sy.

१९. सोमः वृद्धिहेतुर्भवति Sy.

यस्य । इदमपि । अन्नहविश्च ।

यः सुन्वते पचते दुध आ चिद्वाजं दर्दधिं स किलासि सत्यः ।

वयं तं इन्द्र विश्वहं प्रियासः सुदीर्घाः विदथुमा वंदेम ॥१५॥

यः सुन्वते । यस्त्वम् । दुर्वरः । सुन्वते । पचते च । अन्नम् । आदयेसि । स त्वम् । असि ।
अम . . . वयम् । ते । इन्द्र ! सदा । प्रियाः । सुपुत्राः । गृहम् । सर्वदा । आभिमुख्येन वदामति ।

II. 13.

ऋतुर्जनित्री तस्या अपस्परि मच्च जात आविशद्यासु वर्धते ।

तदाहना अमवत्पिप्लुषी पर्योऽशोः पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यम् ॥१॥

ऋतुर्जनित्री । ऋतुः । चन्द्रमसो जनयित्री । तस्या जनयित्र्या वेगात् । पक्षादौ क्षीघ्रम् ।

१. अस्मदीयम् Sy.

२. अंगविश्वः M. अहंविश्व P. पुरो-
डाशाबिलक्षणमन्नं बुद्धिकरं भवति Sy.

३. VM. takes notice of यः once
only and ignores यस्य (once) ।
सः । जनासः । and इन्द्रः ॥ स इन्द्रः
इत्यादि प्रसिद्धम् Sy.

४. इदानीमृषिः साक्षात्कृतमिन्द्रं प्रति ब्रूते Sy.

५. सोमाभिषर्षं कुर्वते Sy.

६. पुरोडाशाविहर्षीषि पचते यजमानाय Sy.

७. Omitted in P. ८. अन्नं बलं वा
Sy. ९. आद D. आदयेसि P. भृशं
प्रापयसि Sy. १०. स तादृशस्त्वम् Sy.

११. असि न पुनर्नास्तीति बुद्धियोग्योऽसि Sy.

१२. अममापः M. अमारः P. अम seems
to be the doubtful explana-
tion of सत्यः ॥ अमत्यः or अमरः
is suggested for अम . . . ॥
यथार्थभूतः Sy.

१३. तु P. तव Sy.

१४. . . . पुत्रपौत्राः सन्तः Sy.

१५. ग्रहम् P. विदथम् स्तोत्रम् Sy.

१६. सर्वेष्वहःसु Sy. १७. ब्रूयाम Sy.

१८. VM. ignores चित् and किल ॥
किलेति प्रसिद्धौ Sy.

१९. 'ऋतुर्जनित्री' इति त्रयोदशर्षं द्वितीयं
सूक्तं गार्त्समबम् । 'ऋतुः सप्तोनान्त्या
त्रिष्टुप्' (KSA. 14. 13. p. 13.)
इत्यनुक्रमणिका । 'अस्मभ्यं तद्वसो' इति
त्रयोदशी त्रिष्टुप् । शिष्टास्त्रिष्टुब्जन्त-
परिभाषया जगत्याः । (Cf. KSA. 12.
13. p. 5.) । इन्द्रो देवता । उक्थ्ये
तृतीयसवने अर्च्छावाकशस्त्रेऽस्य सूक्तस्य
विनियोगः । सूत्रितञ्च—'ऋतुर्जनित्री
नू मर्त्तो भवा मित्रः' (ASS. 6. 1.)
इति । वशरात्रे षष्ठेऽह्न्यपि तृतीयसवने
अर्च्छावाकशस्त्रे एतत्सूक्तम् । 'ऋतुर्जनि-
त्रीति नित्यान्यैकाहिकानि' (ASS.
8. 4.) इति सूत्रितम् Sy.

२०. वर्षाद्वयः कालः Sy.

२१. सोमस्य जननी भवति Sy.

२२. वेगनात् P. सक्ताशात् Sy.

जातं । आविशत्योषधीः । यास्वोपधीषु । वर्धते । तत्र प्रावस्वाहन्त । तद् या । अतिशयेन
रसम् । आप्यायन्ती । भवति लता । तदिदं त्वयोत्पद्यमानम् । सोमाशोः । पीयूषं सुतम् ।
प्रथममेव । हे इन्द्र ! तुभ्यं स्तोतव्यम् ।

सुग्रीमा यन्ति परि बिभ्रतीः पयो विश्वप्स्याय ग्र भरन्तु भोजनम् ।

समानो अध्वा प्रवतामनुष्यदे यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युकथ्यः ॥२॥

सग्रीमा यन्ति । सग्रीचीनाः । एनं समुद्रम् । आगच्छन्ति । परितः । बिभ्रत्यः ।

१. जातं M. सोमः Sy.

२. योष० P. यास्वप्सु सोमो वर्धते ता
अविशदित्यन्वयः Sy.

३. प्रावयस्वा० M. तस्मादप्सु प्रविष्टत्वा-
त्सोमः Sy.

४. ०स्वानन्त P. आहन्तव्या is sug-
gested for आहन्त ॥ आहन्तव्योऽभि-
षोतव्यो भवति । 'आहनाः' इति सका-
रान्तमिदं पदम् । तथा च मन्त्रवर्णः—
'ये ते मदा आहनसो विहायसः'
(RV. 9.75.5.) इति Sy. Also
see RV. X. 10.8. 'अन्येन मदा-
हनो याहि तूर्यम्'—हे आहनः ! समाप-
हन्त्यसह्यभाषणेन दुःखयित्रि ! त्वं मन्म-
सोऽन्येन त्वत्सदृशेन सह तूर्यं क्षिप्रं याहि
सङ्गच्छ Sy. ॥ अन्येन मदहनो गच्छ
क्षिप्रम् । आहंसीव भाषमाणेत्यसभ्य-
भाषणावा .ना इव भवति । एतस्मादा-
हनः स्यात् N. 5.2.

५. Omitted in P.

६. प्या P. It goes with लता ॥ या
च अंशुर्गुणा सोमलता Sy.

७. It goes with आप्यायन्ती ।

८. सरसं P. पयः सारभूतम् Sy.

९. ०यन्ति P. वर्धयन्ती प्यायतीति क्वसौ
'सिद्धयङोश्च' इति पीभावः । 'वसोः

सम्प्रसारणम्' । 'उगितश्च' डीप् Sy.

१०. भवन्ति M. and P. अभवत् Sy.

११. विद्वदं P. १२. ०योत्पाद्य. P.

१३. सोमाः M. तस्याः सोमलतायाः Sy.

१४. रसभूतं पयः Sy.

१५. ०व्यः P. प्रज्ञस्यं हविरिन्द्रस्य भवति
Sy.

१६. VM. ignores अपः । परि ॥ अपः,
उदकानि Sy. If VM. does not
ignore अपः, the only possi-
bility is that he explains
अपः as वेगात्, construing अपः
as abl. sing. VM. explains
सरपसः (सरऽअपसः PP.) (RV. 2.
13.12.) as सरणशीलवेगः taking
सरपसः as nom. sing. ॥ Sy.
takes सरपसः in the nom. pl.
and explains it as सरणमपः
कर्म यासां ताः सरपसः ।

१७. मायान्ति P.

१८. सग्री-अञ्चतेर्लुक् छान्दसः । 'सहस्य
सध्रिः' इति सध्रिपादेशोऽन्तोदात्तत्वेन
निपातितः Sy.

१९. ईम् एता नद्यः Sy.

२०. आविशन्ति P. सर्वतो गच्छन्ति Sy.

२१. बिभ्राणाः Sy.

उदकम् । विश्वं व्याप्तं येन स विश्वप्स्यः समुद्रस्तस्मै । भोजनम् । प्रभरन्ति । समानः ।
मार्गः समुद्राख्यः । प्रवणवर्ता नदीनाम् । अनु स्यन्दनाय । यः । तान्येतान्येवंविधानि कर्माणि ।
अकृणोः । स त्वम् । प्रथममेव । स्तोतव्यः ।

अन्वेको वदति यद्दाति तद्रूपा मिनन्तदपा एक ईयते ।

विश्वा एकस्य विदंस्तितिचते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युकथ्यः ॥३॥

अन्वेकः । एक उदारः सन् । मनसा यद् । ददाति । तद् । वाचाऽनुवदति, तुभ्यमिदं
ददामीति । अथापरः कश्चित्लुब्धकादिः । मृगादीन् । हिंसन् । तत्कर्मा भूत्वा । गच्छति । अथा-
न्यः शान्तोऽन्यस्य । विविधानि नोदनानि । बलाभावात् परलोकमयाच्च सहते । यस्त्वम् ।

१. M. repeats येन ।

२. य M.

३. विश्वस्य P. विश्वप्स्याय विश्वासा-
मपामाश्रयभूताय समुद्राय Sy.

४. नाभोजम् M. and P. भुज्यत इति
भोजनं पयः Sy.

५. प्रकर्षेण सम्पादयन्ति Sy.

६. एको हि Sy.

७. ०ब्राह्म्यं M.

८. ०णता P. As नदी is fem. the
reading should be प्रवणवतीनाम्
or प्रवणवतां नदीनाम् ॥ कुत एतत् ?
तदाह । निम्नगानां पयसाम् Sy.

९. अनुष्यदे—‘कृत्यार्थे तवैकेन्यत्वनः’
इति केन्द्रत्ययः । अनुष्यन्दनीयः Sy.

१०. स् M. Omitted by P.

११. तात्येतान्येवंवि० M. तान्येवमसिबि०
P. तानि सोमोत्पादननदीप्रवर्तनादीनि
कर्माणि Sy.

१२. ०कृतोः P. अकरोः Sy.

१३. तावद्महिमोपेतः Sy.

१४. पूर्वम् Sy.

१५. सर्वेः प्रशस्यः Sy.

१६. VM. ignores असि ॥ असि भवसि
Sy. १७. एत P. होता Sy.

१८. स P.

१९. यजमानः यद्विर् (यद् हविर्) देवेभ्यः
Sy.

२०. याज्यापुरोनुवाक्याभ्यां देवताः स्मारयति
Sy.

२१. ददातीति M. दातीति० P.

२२. ०थापरं M. एकोऽध्वर्युः Sy.

२३. ०कादि M.

२४. म्यगादीत् M.

पशवादीनां रूपाणि Sy.

२५. ०कर्म P. तदपाः तद्विश्वस्यमपः
कर्म यस्य तावद्दशः सन् Sy.

२६. अवगच्छन्ति M. गच्छसि P. देवयजने
सर्वत्र गच्छति Sy.

२७. ०थान्यं P.

कस्याध्वर्योः Sy.

२८. तत्कर्तृकाणि विक्षेपणरूपाणि कर्मवैगु-
ण्यानि Sy.

२९. ०हसे M. तद्योग्यप्राप्य चतक०णत ब्रह्मा
सहते । तितिचते—‘गुप्तिकिङ्कः सन्’
अमायामिष्यते Sy.

एवंविधानि ता^१ कर्माणि । अकृणोरिति ।^१

प्रजाभ्यः पृथिं विभजन्त आसते पृथिविं पृथं प्रभवन्तमायते ।
असिन्वन्दष्टैः पितुरत्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युकथ्यः ॥४॥

प्रजाभ्यः । माध्यमिका देवगणा स्वपुष्टिम् । प्रजाभ्यः । विभजन्तः । आसते । वर्षाभ्यं
घनमिव । धारकम् । भूतम्, अतिशयैः । आयते । लोको दंष्ट्रैः । अखादन् । दिवः पितु-
रागतम् । भोजनम् । अत्ति, नह्योपध्यादेदन्ता भवन्ति ।

अथाकृणोः पृथिवीं सन्दृशे दिवे यो धौतीनामहिन्नारिणक्पथः ।
तं त्वा स्तोमैभिरुदमिर्न बाजिनं देवं देवा अजनन्त्सास्युकथ्यः ॥५॥

अथाकृणोः । अपि च । अकरोः । पृथिवीम् । आदित्यस्य । दशैय । यस्त्वम् ।

१. ना M. and P. हविष्यद्वानादीनि
कर्माणि Sy.

२. अकारयः Sy.

३. VM. ignores विश्वाः । प्रथमम् ।
सः । असि and उक्थ्यः ॥ विश्वानि
सर्वाणि स त्वमुक्थ्यः असि Sy.

४. प्रजा० P.

५. गृहमेधिनः Sy.

६. त्वया दत्तं पोषकं घनम् Sy.

७. स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यः Sy.

८. अत्येताव स्येतावादेति विभागं कुर्वन्तः
Sy.

९. आसते P. स्वस्वगृहेषु निवसन्ति । तत्र
दृष्टान्तः Sy.

१०. ऽर्षाख्यघ० M. रथि घनं यथा विभज्य
प्रयच्छन्ति तद्वत् Sy.

११. अतीतं यन् P. बहुभरणसमर्थम् Sy.

१२. त्राय M. त्रायं P. गृहं प्रत्यागच्छतेऽति-
थये Sy.

१३. लोको M.

१४. दंष्ट्रैर्दन्तैर्दन्तरूपैर्ज्वलैः Sy.

१५. ऽदस M. सेतुबन्धादिकं कर्म कुर्वन्
लोकः । यद्वा असिन्वन् अख्याप्रियमाणो-
ऽन्तिः Sy.

१६. पितुः पालयिष्या दिवः सकाशादागतम्,
यद्वा पितुः पालकस्य यजमानस्य
सम्बन्धि Sy.

१७. भोजनं P. भोजनमुदकं तत्कार्याः
ओषधीः, यद्वा हविर्लक्षणमन्नम् Sy.

१८. ति P. भक्षयति Sy.

१९. ह्योमध्या० P.

२०. ऽदन्त P. २१. ऽवन्ति P.

२२. VM. ignores यः । ता । अकृणोः ।
प्रथमम् । सः । असि and उक्थ्यः ॥

२३. पृथिवीं चलितां सतीं दृढीकृत्य Sy.

२४. दिवे द्योतमानाय सूर्याय Sy.

२५. शोय M. दर्शनाय is suggested
for दर्शय ॥ सन्वर्शनीयाम् । सन्वर्शो—
'दर्शो विश्वे च' इति केन्द्रप्रत्ययान्तत्वेन
निपातितः Sy.

धावन्तीनाम् । हे अहिहन् ! अगमयः । मार्गान् । तम् । त्वा । स्तोमैः । उक्तेः । इव ।
अश्वम् । देवम् । देवाः । अजनयन्, स्तुतवतो ह्यग्रत इन्द्रः प्रादुर्भवति, यथाऽद्भ्योऽवो जातं
इत्यप्सु योनिर्वा अश्व इति श्रुतिः ।

यो भोजनं च दयसे च वर्धनमाद्रादा शुष्कं मधुमदुदोहिं ।
स शेवधिं नि दधिषे विवस्वति विश्वस्यैक ईशिषे सास्युक्थ्यः ॥६॥

यो भोजनम् । यस्त्वम् । अन्नम् । वर्धनम् । च । प्रयच्छसि । यश्च । आद्रादोप-
ध्यादेः । शुष्कं पक्वं व्रीह्यादिकम् । मधुरसवत् । दुदोहिं । स त्वम् । निधिं धनम् । यजमाने ।
निदधासि । विश्वस्य च । एकस्त्वम् । ईशिष इति ।

१. चलन्तीनां नवीनाम् Sy.

२. अन्न P. अहेर्बुत्रस्य मेघस्य वा हन्तः !
हे इन्द्र ! Sy.

३. अगमयोः M. गमनयोः P. व्यरेचयः,
गन्तुं योग्यान्करोरित्यर्थः । अरिणक्—
'रिचिर् विरेचने' लङि सिप् । तस्य
हल्ङष्पादिना लोपः Sy.

४. तनु M. तादृशम् Sy.

५. उच्चा M.

६. स्तोमैः Sy.

७. उदभिः—'पवन्नोमास्' इत्यादिना उद-
कस्य उदग्भावः Sy.

८. यथा वाजिनमश्वमुदभिरुवकैर्वर्धयन्ति
तद्वत् Sy.

९. त्वाम् Sy.

१०. स्तोतारः Sy.

११. अश्वर्धयन् । तत्र वृष्टान्तः Sy.

१२. स्तुत वा M. स्तुतवता P.

१३. भ्यो P.

१४. जा P.

१५. VM. ignores सः । अस्ति and
उक्थ्यः ।

१६. हे इन्द्र ! Sy.

१७. भुज्यते इति भोजनमन्नादि Sy.

१८. ०र्धयन् P. वृद्धिकरं धनं बलं वा दयसे
Sy.

१९. यजमानेभ्यः प्रयच्छसि । दयसे—'दय दान-
गतिरक्षणहिंसाग्रहणेषु' आत्मनेपदी Sy.

२०. आद्रात् काण्डात् Sy.

२१. शुष्कमनाद्रं व्रीह्यादिकम् Sy.

२२. ०सवर P.

मधुररसोपेतम् Sy.

२३. बोहित M. बोहिष P. कुण्वानसि ।
दुदोहिष-दुर्होतिणि आदिनियमादिङागमः
Sy.

२४. तादृशस्त्वम् Sy.

२५. धनसदनम् Sy.

२६. ते परिचरणं कुर्वाणे यजमाने Sy.

२७. निधासि M.

२८. किं बहुना ? सर्वस्य जगतः Sy.

२९. इतस्त्वम् M. and P. अद्वितीय एव
सन् Sy.

३०. स्वामी भवति । ईशिषे—'ईश ऐश्वर्ये'
'ईशः से' इतीङागमः Sy.

३१. VM. ignores आ । सः । अस्ति ।
and उक्थ्यः ।

यः पुष्पिणीश्च प्रसूश्च धर्मणाधि दाने व्यवनीरधारयः ।
यश्चासमा अजनो दिद्युतो दिव उरुर्वा अभितः सास्युक्थ्यः ॥७॥

यः पुष्पिणीः । यः । पुष्पवती । प्रसूतवतीः । च । धारणेन । विविधं धारयसि ।
फलप्रदाने । ओषधीरवित्रीः । यः । च त्वम् । नानाविधाः । योतमाना विद्युतः । दिवः ।
जनयसि । विस्तीर्णः । विस्तीर्णवान् । सर्वत इति ।

यो नार्मरं सहवसुं निहन्तवे पृक्षाय च दासवेशाय चार्वहः ।
ऊर्जयन्त्या अपरिविष्टमास्यमुतैवाद्य पुरुकृत् सास्युक्थ्यः ॥८॥

यो नार्मरम् । नृमरस्यापत्यम् । वसुनासुरेण सहितम् । निहन्तुम् । पृक्षाय ऋपये ।
दासवेशाय । च प्रीणनार्थम् । ऊर्जयन्त्याः पिशाचिकायाः । वृतमपरिमितम् । आस्यम् ।
यस्त्वम् । पुरावहः । स त्वम् । इदानीम् । अपि । बहुकृत् । भवसि ।

१. प्रसुब० P.

प्रसूताः प्रसूयमाना वा Sy.

२. सकललक्षणेन कर्मणा Sy.

३. न्यदधाः Sy.

४. उपलूयन्ते सस्यान्यत्रेति दानं क्षेत्रं तस्मिन्
क्षेत्रे, अधिकरणे ल्युट् Sy.

५. ०रपित्री M. ०रपित्री P.

६. असमाः विषमा नानाप्रकाराः Sy.

७. दीप्तीः Sy.

८. योतमानस्य सूर्यस्य । यद्वा दिवो नक्ष-
त्राणि Sy.

९. अजनयः—जनेर्लङि व्यत्ययेन शप् Sy.

१०. महास्त्वम् Sy.

११. विस्तीर्णान् is suggested for
विस्तीर्णवान् ॥ महतः प्राणिनिकायान्
पर्वतान् Sy.

१२. सर्वं M.

१३. VM. ignores च (twice) । अघि ।
सः । असि and उक्थ्यः ।

१४. नृन् मनुष्यान् भारयतीति नृमरः कश्चि-

दसुरः । तस्यापत्यं नार्मरः, तम् Sy.

१५. वसुना सह वर्तत इति सहवसुः । असुर-
नामैतत् । एतन्नामकमसुरम् Sy.

१६. निहन्तवे हन्तेस्तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । 'तावौ
च निति' इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् ।
निहन्तुम् Sy.

१७. वृक्षा० P. तव हविलक्षणासलाभाय,
यद्वा अस्माकमसलाभाय दस्युविनाशाय
च Sy.

१८. देवस P. दासानां दस्यूनां वेशाय
विनाशाय च Sy.

१९. ०नात्यर्थम् P.

२०. बलवत्या वज्रधारयाः Sy.

२१. विद्युतम् D.M. अवृतम् is suggest-
ed for वृतम् ॥ मलादिभिरव्याप्तम्
Sy.

२२. तमसुरं प्रापयः Sy.

२३. पुरुषां कर्मणां कर्तः ! हे इन्द्र ! Sy.

२४. VM. ignores च । एव । सः । असि ।
and उक्थ्यः ।

शतं वा यस्य दश साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यदं चादमादि ।

अरुजौ दस्त्समुनन्दमीतये सुप्राव्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥६॥

शतं वा यस्य । 'आशु अष्टीति' श्रुष्टी—इति यास्कः, यस्य तव ।
पानीय. सोमः...शतं भवति । अपि वा । दश शतम् । साकं सहस्रमित्यर्थः ।
स त्वम् । एकस्य दमीतेः । आश्वभिगमने समाश्रयणे । तस्य चोदकं
परबलम् । यदा । रक्षितवानसि । तदानीं रज्जुवर्जित उदकबन्धे । दमी-
तेर्जयार्थम् । अनेकान् दस्यून् । समुनबमज्जयत् । ततश्च सुष्ट्वभिगन्तव्यः । अभव
इति ।

१. पुष्टीति M.

पुष्टिति P.

२. श्रुष्टिः M.

श्रुष्टः P.

३. Cf. N. 6. 12. श्रुष्टीति क्षिप्रनाम ।

आशु अष्टीति । The passage
आशु...यास्कः should im-
mediately follow आश्वभिगमने
समाश्रयणे and precede तस्य
चोदकम् ।

४. सोम P. 'आ अद्यः' सर्वेषां सर्वत उप-
जीव्यः । 'न तस्येशे यं नाद्याद्यद्वेनं नाद्युः'
इति हि श्रुतिः Sy.

५. द्वा P.

६. ०त्यर्थः P. दश शतानि हरयो बाहनार्थं
भवन्ति । तथा च मन्त्रवर्णः—'इन्द्रो
मायाभिः पुरुषं ईयते युक्ता ह्यस्य
हरयः शता दश' (RV. 6. 41. 18.)
इति Sy.

७. वेभितेः P. एकाकिनः श्रेष्ठस्य वा Sy.

८. आ श्वभिः M.

सुखनिमित्ते Sy.

९. स्तोत्राणां प्रेरकं यजमानम् Sy.

१०. किञ्च यस्त्वं रज्जुवर्जिते बन्धनागारे
Sy.

११. ०ते जयार्थम् P. M. omits दमी-
तेर्जयार्थम् ॥ दमीतिनाम कश्चिद्बुद्धिः
तदर्थम् Sy.

१२. नकान् M.

१३. उपक्षपयितृन् Sy.

१४. संमनन्यम० M. समुनबन्धम० P.
हिसितवानसि । उनप्-उभतेहिंसाकर्मणो
लङि व्यत्ययेन इनम् । हलुङादिना
सिपो लोपः । अडभावश्चान्वसः
Sy.

१५. ज्जयन् M. and P.

१६. सुमिग० M. सुष्वमिग० P. सुष्वेन
सर्वेष्वसर्पणीयः Sy.

१७. VM. ignores आ । ह । असि
and उक्त्यः ।

विश्वेदुन् रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मै दधिरे कृत्व वे धनम् ।

षडस्तम्ना विष्टिरः पञ्च सन्दृशः परि पुरो अभवः सास्युक्थ्यः ॥१०॥

विश्वेदुन् । इन्द्रस्य । पौंस्यम् । आत्मनो निरुद्धा यजमानाः । सर्वाणि । एव ।
हवीषि कृत्व । इन्द्राय । अनुप्रवर्तुः । धारयन्ति च प्रदातुम् । धनम् । षड्भिः
उर्वीः । इन्द्रोऽस्तम्नात् । विस्तारयन् । पञ्च । कृष्टीः । पथ्यभवश्च । सर्वं पारयिता
त्वम् ।

सुप्रवाचनं तव वीर वीर्ययदेकेन क्रतुना विन्दसे वसु ।

जातुष्टिरस्य प्र वयः सहस्रतो या चकर्थ सेन्द्र विश्वास्युक्थ्यः ॥११॥

सुप्रवाचनम् । सुष्ठु प्रकर्षेण सर्वसंज्ञिषाने प्रकाश्यम् । तव । हे वीर !
वीर्यम् । यत् त्वम् । एकेन । कर्मणा । शत्रुभ्यो धनम् । लभसे । जायमानस्यै-

१. वेनस्यम् P. पुंसो भावः पौंस्यं वीर्यमिति
यावत् Sy.

२. अस्मानो P.

३. ०रुन्वानं M. निरुन्वानः D. रोषस्त्वत्यो
नद्यः Sy.

४. ०मानः P.

५. विश्वेत्—‘सुपां सुतुक्’ इति जस
आकारः । सर्वा एव Sy.

६. कृत्व वे कर्मणां कर्त्रे इन्द्राय Sy.

७. अनु तद्वीर्यमनुवर्तन्ते Sy.

८. ०दवः P. हविल्लक्षणमज्ञं यजमानाः
प्रयच्छन्ति Sy.

९. सर्वे जना धारयन्ति । तथा च मन्त्रः—
‘इन्द्राय ह्यव ओषधीस्तपो’ इति रंक्षन्ति
वीरयो वनानि (RV. 3. 51. 5.)
इति Sy.

१०. षट् षडसंख्याका उर्वीः, तावच्च द्यौश्च
पृथिवी चाहवश्च रात्रिश्चापस्त्र्योषश्च
इत्येवंख्याः Sy.

११. ०स्तम्नात् M. and P. ता नियमित-

वानसि Sy.

१२. विष्टार० P. विस्तीर्णाः Sy.

१३. कृष्टिः M. and P. सम्यक् पश्यन्तीति
सन्वृशो जनाः, पञ्च जनान् Sy.

१४. पथ्यभ० P. परि सर्वतः Sy.

१५. वच्च P. अभवः, भवसि Sy.

१६. P. reads मवा० for सर्वं पा०

१७. परः पारयिता पालयिता वा Sy.

१८. त्व P.

१९. VM. ignores सः । असि and
उक्थ्यः ।

२०. सुप्राचाच० P.

२१. M. omits सर्वं ॥ सुष्ठु प्रवचनीयं
सर्वैः इलाघनीयमित्यर्थः Sy.

२२. हे बलवन् ! Sy.

२३. वीर्यं सामर्थ्यम् Sy.

२४. य P.

२५. शत्रूणां धनं लभसे यद्वा तदीयं धनं
स्तौतुन् प्रापयसीति यत्तत्प्रशस्यम् ।
‘विद्म लामे’ तुवादिः स्वरितेत् Sy.

यस्य । प्ररिच्यन्ते । अघ्नानि । बलवत्तस्तव । यानि । त्वम् । कृतवान्, असि, आहूतवान् ।
असि शत्रुभ्यः सर्वम् । इन्द्र ! सर्वदा । स्तुत्यम् ।

अरमयः सरपसस्त यि कं तुर्वीतये च व्य्याय च सुतिम् ।
नीचा सन्तमुदनयः परावृजं ग्रान्धं श्रोणं ॥१२॥

अरमयः । अरमयः । सरणशीलवेगः । सुखम् । तरणाय । उदकमध्येऽसुरैः प्रक्षिप्ताय
तुर्वीतये । च । व्य्याय । च । सुतिमुदकम् । कुब्जत्वात् पृथिव्यामेव वर्तमानम् । परावृजम् ।
आमोदमनयः । प्रकर्षेण । . . . श्रवयन् । अन्धम् । पङ्गु च तमिति ।

१. जातूष्ठिरस्य । एतन्नामकः कश्चित्
तस्य । यद्वा जातु कदाचित् सर्वदा
स्थिरस्य सहस्वतो बलवतो यज्ञादेः
कर्मणः सम्बन्धि वयः हविलक्षणमन्नं
प्रविन्दसे इति समन्वयः Sy.

२. प्र व्य० P.

३. हानि P.

४. बलवतो यज्ञादेः कर्मणः सम्बन्धि Sy.

५. ऽवतस्त M. वतस्तान्व P.

६. यानीमान्यन्यानि Sy.

७. सर्वाणि कर्माणि Sy.

८. स्तुत्वा M. सर्वैः प्रशंसनीयो भवसि Sy.

९. Omitted by M. अक्रौडयः Sy.

१०. ऽशीलावे० P. सरणमपः कर्म यासां
ताः सरपसः, शकन्वावित्वात् पररूप-
त्वम् । ता अपः Sy.

११. सुगम् P. सुखेन Sy.

१२. P. omits the whole of the
commentary of this stanza
after उ of उदक० ।

१३. तुर्वीतिनामि कश्चिद्वाजिभिः, तस्मै Sy.

१४. पर्याय M. व्य्यो नाम कश्चित्तस्मै Sy.

१५. श्रुति० M. श्रुति सरणं प्रत्यरमयः ।
तौ हि जलपूर्णा महानदीं बुद्ध्वा तरीतु-
मसमर्थावास्ताम् । तौ च त्वया तारितौ
Sy.

१६. VM. seems to explain नीचा
सन्तम् together as कुब्ज . . . मानम् ॥
नीचा नीचं सन्तम् Sy.

१७. ऽवृजन् M. परितः पापानि वृणक्ति
बहतीति परावृक् कश्चिद्वृषिः । तम् ।
अप्सु मग्नम् Sy.

१८. ऽवं न० M. आप-दूष ऊर्ध्वं नीतवानसि
Sy.

१९. This part of the comment-
ary is missing in MSS.

२०. आत्मानं कीर्तिमन्तं कुर्वन् उदनय इति
समन्वयः Sy.

२१. अन्धं सन्तं पङ्गु सन्तं चक्षुर्वानावपङ्गु-
करणाच्चोदनयः Sy.

२२. VM. omits उत् । सः । असि
and उदक्यः ।

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राघुः समर्थयस्व बहु ते वसुच्यम् ।

इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु धून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१३॥

अस्मभ्यं तत् । अस्मभ्यम् । तत् । हे वासयितः ! दानाय । धनम् । सङ्गमय प्रेरय । बहु । ते । धनम् । इन्द्र ! यदि । चित्रमन्त्रम् । दिवसेषु । ऋच्छतीति ।

II. 14.

अध्वर्यवो भरुतेन्द्राय सोममामत्रेभिः सिञ्चता मद्यमन्धः ।

कामी हि वीरः सदमस्य पीति जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥१॥

अध्वर्यवः । अध्वर्यवः । सोमम् । इन्द्राय । भरत । आसिञ्चत चाग्नौ ।

१. P. omits the whole of the commentary of this stanza.
२. अस्मभ्यं स्तोतुभ्यः Sy. ३. वसो ! सर्वस्य वासक ! वसुमन् ! वा Sy.
४. उपलक्षणमेतत् । भोगाय च Sy.
५. वेहि अस्मान् सङ्गमयेत्यर्थः । 'अर्थ याचने' चुरादिरदन्त आत्मनेपदी Sy.
६. वस्वेव वसव्यम् । वस्वादित्वात्स्वाधिको यत् । तादृशं प्रभूतं धनमस्ति खलु Sy.
७. चायनीयम् Sy.
८. अनु धून्—अन्वहम् । 'कालाध्वनोर-त्यन्तः' इति द्वितीया Sy.
९. श्रवस्याः भोग्यमिच्छेः । अन्तर्णीतिष्य-र्थत्वाद् अकर्मकत्वम् । यथा रोदिति । सत्यम् । द्वे ह्यत्र कर्मणि उद्देश्यकर्म च विधेयकर्म च । विधेयकर्मान्तर्भूतम् । उद्देश्यकर्मणा सकर्मको भविष्यति । यथा 'माणवर्कं पुत्रीयति' (Pa. ३.1.8.2.) इति भाष्ये उदाहृतम् । श्रवःशब्दाच्छ-न्तसि परेच्छायां क्यच् । तदन्तस्य लेटघाटागमे क्यम् Sy.
१०. VM. ignores अनु । बृहत् । वदेम । विदथे and सुवीराः ॥ सुवीराः कल्याणपुत्रपीत्राः सन्तो वयं विदथे अस्मिन्त्यज्ञे बृहत् प्रभूतं शस्त्रादिकं वाक्यं वदेम Sy.

११. 'अध्वर्यवो भरत' इति द्वादशचं तृतीयं सूक्तं गार्त्समवं त्रैष्टुभमेन्द्रम् । 'अध्वर्यवो द्वादश' (KSA.14.14.p.13.) इत्यनु-क्रान्तम् । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । अति-रात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रयाज्या 'अध्व-र्यवः' इत्येषा । 'अध्वर्यवो भरुतेन्द्राय सो-ममिति याज्या' (ASS. 6. 4.) इति सूत्रितम् Sy. १२. Omitted in P.
१३. वः P. गृत्समदो वृते—अध्वरस्य नेतारः । अध्वरं यजमानायेच्छन्तः 'कव्य-ध्वरपुतनस्यार्चिं लोपः' इत्यकारलोपः । हे अध्वर्यवः ! Sy. अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं युन-क्त्यध्वरस्य नेताध्वरं कामयते N. 1.8.
१४. देवाय Sy. इन्द्रार्थम् SKN., Dur.
१५. हविर्धानावुत्तरवो वि प्रति हरत । आम-न्त्रितस्याविद्यमानत्वादिनिघातः Sy. हरत हविर्धानावुत्तरवो विवेशम् SKN. प्रापयत... एतस्माद्विधानावुत्तरवो विम् । ...अथवा भरत धारयतागनेष्वपरि Dur.
१६. अग्नौ प्रक्षिपत Sy. अग्नौ जुहुतेत्यर्थः SKN. वषट्कारे प्राप्ते, आसिञ्चत Dur. आ सिञ्चतासत्रैर्मदनीयमन्धः । अमन्त्रं पात्रम् । अस्मा अस्मिन्मदन्ति N.5.1.
१७. चाग्नौ P. तस्मिन्नग्नौ Dur.

पात्रैः । मदकरम् । तदशम् । सदैव । हि । असौ । अस्य । पानम् । कामयने० ततोऽस्मै ।
जुहोत । तत् । एव । असौ । अश्वं कामयते ।

अध्वर्यवो यो अपो वन्निवांसं वृत्रं जुधानाशन्यैव वृक्षम् ।

तस्मा एतं भरत तद्वशायँ एष इन्द्रो अर्हति पीतिमस्य ॥२॥

अध्वर्यवः । अध्वर्यवः ! यः । उदकानि । वारयन्तम् । वृत्रम् । अग्न्या । वृक्षमिव ।
हतवान् । तस्मै । एतं सोमम् । भरत । तत्कामाय । सः । अयम् । अस्य । पानम् । अर्हति ।

१. अमा सहादन्त्यत्र होत्रादय इत्यमत्राणि
चमसाः तैः Sy. हृत्वा आ अमत्रेभिः
पात्रैश्चमसाख्यैः SKN. ततश्चैनम् . . .
पात्रैरेभिः सोमचमसैः Dur.

२. मवरत् P. मवनीयमेतत् SKN. मद-
नीयम् Dur.

३. सोमलक्षणमश्वम् Sy. 'तत्सोमाख्य-
मन्धः . . . एवमत्र दानसम्बन्धादन्धः-
शब्दोऽन्धार्थं उपपद्यते Dur.

४. नित्यकालमेव Dur.

५. यस्मात् SKN. कस्मात्पुनरेतत्
अवीमि ? इतो यस्मात् Dur.

६. अपसात् P. It seems to be the
explanation of वीरः ॥ स इन्द्रः
Sy. इन्द्रः SKN., Dur.

७. अन्य P. सोमस्य Sy., Dur.

८. पानं प्रति Sy. पानमित्यर्थः Dur.

९. कामयमानः Sy. कामयत एव Dur.

१०. अस्मै seems to be the ex-
planation of वृष्णे ॥ तस्माद् वर्षित्रे
इन्द्राय Sy. वर्षित्रे सवनीयादिहविः
SKN. तस्मात्कारणात् . . . तस्मै वृष्णे
वर्षित्र इन्द्राय, एतं सोमम् Dur.

११. It is a vedic form. In classical
sanskrit, the form would be
जुहुत ॥ जुहोत—'हु दानादनयोः' । लोटि

'तप्तनप्तनथनाश्च' इति तद्वादेशः Sy.
जुहुत च SKN.

१२. M. reads तन्देवोऽसौ and P.
reads तन्देवो सौ for तत् । एव ।
असौ ॥ तदपि SKN. किमेतमेव
केवलं सोममेव कामयते ? नेत्युच्यते ।
. . . तत्तत्सोमप्रदानमेव Dur.

१३. इच्छशब्दोऽत्राप्यर्थे SKN. तदित् तदेव
सोमद्रव्यम् Sy.

१४. इन्द्रः Sy., Dur. वृषा SKN.

१५. ०मयेते M. कामयत एव SKN. काम-
यत इत्यर्थः । न केवलं रात्रिपर्यायिष्वि-
त्यर्थः । तस्मादासिञ्चतेभं सोमं मा
विलम्बध्वमित्यभिप्रायः Dur.
N. 5.1., SKN. II. 285.

१६. पारय० M. आबृत्य स्थितम् Sy.

१७. वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघस्तम् Sy.

१८. यथा वैद्युताग्निना Sy.

१९. वृक्षं बहति तद्वत् Sy.

२०. वज्रेण हतवान् Sy.

२१. उत्तरवर्षेदि प्रति हरत Sy.

२२. तत्कामय M. तं कामय P. सोमकामाय
Sy.

२३. P. reads सोमस्य for सः । अयम् ।
अस्य ॥ सः seems to refer to
इन्द्रः ।

अध्वर्यवो यः स्वन्नं जुघान् यः शुष्णमुष्णं यो व्यंसम् ।

यः पिप्पुं नमुचिं यो रुचिक्रां तस्मा इन्द्रायान्वसो जुहोत ॥५॥

अध्वर्यवः । स्वयं न शुष्यति । शोषयति चान्यान् शुष्णः । तानेवमादीन् । सुष्ठु ।

जुघानेति ।

अध्वर्यवो यः शतं शम्बरस्य पुरो विनोदोऽपि पूर्वीः ।

यो वृचिनः शतमिन्द्रः सहस्रमपावपद्भरता सोममस्मै ॥६॥

अध्वर्यवः । यः । शम्बरस्य । शतम् । पूर्वीः । पुरः । अश्मनेव बीजादीन् । अनायासेन विभेदः । तथा वृचिनश्चासुरस्य । शतम् । सहस्रं च वीरान् । साकमपावपत् पराङ्मुखान्

१. अयं M. अशुषम् तावन्तोऽपीयम् Sy. २. ताव्य P.

३. जुष्णः P. असुरम् Sy.

४. Here VM. seems to refer to the words अन्नम् । व्यंसम् । पिप्पुम् । नमुचिम् and रुचिकाम् ॥ अन्नमिति भक्षयति प्राणिजातमिति । यद्वा अन्नते स्वतेजसा सर्वं व्याप्नोत्यन्नः कश्चिदसुरस्तम् । व्यंसम् अंसहीनं कृत्वा । पिप्पुं तेजसा जगद् व्याप्य वर्तमानमेतन्नामकमसुरम् । नमुचिम्-असुरम् । तैत्तिरीयके 'नमुचिमसुरं नालभत' इति प्रकृत्य 'फेनेन शिर उदवर्तयत्' (TB. I. 7. 1.5-6.) इत्यन्तेन वाक्यसन्वर्धेन नमुचिवधः प्रपञ्चितः । तथा मन्त्रद्वय 'अपां फेनेन नमुचिः शिर इन्द्रोदेवर्तयः' (RV. 8.14.13.) इति । रुचिकामेतन्नामकमसुरम् Sy.

५. सु P.

६. VM. ignores अध्वर्यवः । यः । तस्मै । इन्द्राय । अन्वसः । जुहोत ॥ तस्मै इन्द्राय अन्वसो हविर्लक्षणान्यन्नानि जुहोत जुहुत Sy.

७. गुत्तम अध्वर्युं प्रति त्रिष्टुभा इन्द्रं तुष्टाव । "यात ऊतीयं (च बाहुतरा-यन्तरबृहद्रथन्तरे हि पुरस्तात्कृते भवतः सजनीयं) चाध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममिति" चेति महाव्रते विनियोगः (SA. 2. 16.) DDN.

८. हे अध्वर्यवः ! यः इन्द्रः Sy., DDN.

९. मायाविनोऽस्य Sy., DDN.

१०. पुरातनीः Sy.

११. पुरे P. शतं पुरः पुरीः Sy., DDN.

१२. स्मनेव P. अन्नमसबुद्धेन वक्ष्येण Sy., DDN. १३. बीजा० P.

१४. हतवान् DDN.

१५. बलीन० P. 'वर्चं दीप्तौ' । 'गमेरिनिः' (Uṇādi 4.446.) इति विधीयमान इनिर्बहुः । यद्वा नाले-तत् । तस्याः रस्य Sy. यद्वेन्द्रो वृचिनो-असुरस्यानिष्टवक्तुः DDN.

१६. 'तत्संख्याकानपारमितान् पुत्रान् Sy. शतं सहस्रम् । तत्संख्याकान् अपरिमितान् पुत्रभृत्यादिवीरान् DDN.

१७. साकमपावपत् M. साकमपावत् P. युग-पदेव भूम्यामपातयत् Sy., DDN.

कृतवानिति ।

अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थेऽवपज्जघन्वान् ।
कुत्सस्यायोरतिथिग्वस्य वीराङ्गवृणग्भरता सोममस्मै ॥७॥

अध्वर्यवः । यः । शतम् । सहस्रं च वीरान् युद्धेषु । भूम्याः । उपस्थे । बीजानिव हत्वा ।
निवपति । कुत्सादीनां च । शत्रून् । निजघानेति ।

अध्वर्यवो यन्नरः कामयाध्वे श्रुष्टी वहन्तो नशथा तदिन्द्रे ।
गमस्तिपूतं भरत श्रुतायेन्द्राय सोमं यज्यवो जुहोत ॥८॥

अध्वर्यवः । हे नेतारः ! अध्वर्यवः ! यत् । यूयं कामयाध्वे । तत् । क्षिप्रम् । इन्द्राय

१. VM. ignores अध्वर्यवः । यः ।
(of third verse) इन्द्रः । भरत ।
सोमम् । अस्मै ॥ अस्मै इन्द्राय सोमं
भरत हरत । 'हृप्रहोर्भञ्जन्वसि' (VPa.
3.1.84.) इति भत्वम् । भरता
सोममिति 'मूलयद्वाचा वसुवित्तमम्'
(RPR.7.19.) इति प्लुतिः DDN.
तथा च मन्त्रवर्णः—'शतं वर्चिनः
सहस्रं च साकं ह्यथो अत्यन्तरस्य
वीरान्' (RV. 7. 99. ५.) इति Sy.
तथा निगमाः—
उत दासस्य वर्चिनः सहस्राणि शतावधीः
(RV.4.30.15.) शतं वर्चिनः सहस्रं
च साकम् (RV. 7. 99. ५.)
अहन्तासा वृषभो वस्यन्तोवन्नजे वर्चिनं
शम्बरञ्च (RV. 6. 47. 21.) इत्येव-
मादयः DDN.

२. Omitted in M.

इन्द्रः Sy.

३. असुरान् Sy.

४. उत्सङ्गे Sy.

५. जघन्वान् पूर्वं शत्रून् हतवान् Sy.

६. पतति P. एकैकेन प्रकारेणापातयत्
Sy.

७. M. and P. read न before
कुत्सादीनाम् ॥ आदि refers to
the words आयोः । अतिथिग्वस्य ॥
कुत्सस्यैतन्नामकस्य राजर्षेः । आयोः
पौरवसस्य राजर्षेः । अतिथिग्वस्य
दिवोदासस्य Sy.

८. एतेषां त्रयाणां वीरानभिगन्तुं प्रतिद्वन्द्विनः
शुष्णादीनसुरान् Sy.

९. वृणक्तिहिंसाकर्मा । अवधीत् । तथा च
मन्त्रवर्णः—'त्वं कुत्सं वृणक्तुं यत्तु व-
थारन्वयोऽतिथिगवायु शम्बरम्' (RV.
1.51.6.) इति Sy.

१०. VM. ignores आ । अध्वर्यवः ।
आयोः । अतिथिग्वस्य । भरत । सोमम्
and अस्मै ।

११. नता० P.

कर्मणां नेतारः ! Sy.

१२. अभिलषितमर्थम् Sy.

१३. कामयतेर्लेट्याडागमः Sy.

१४. तदभिलषितं फलम् Sy.

सोमं वहन्तः । तस्मिन् । प्राप्नुत । बाहुभूतम् । सोमम् । विश्रुताय । इन्द्राय । भरत । जुहोत
च । हे यष्टारः !

अध्वर्यवः कर्तेना श्रुष्टिमस्मै वने निपूतं वन उन्नयध्वम् ।
जषाणो हस्त्यमभि वावशे व इन्द्राय सोमं मदिरं जुहोत ॥६॥

अध्वर्यवः । अस्मै । आशुव्यापिनं सोमम् । कुस्त । वृक्षविकारे कलशे । पूतम् । पात्रे ।
उन्नयध्वम् । हस्तस्थितं सोमम् । सेवमानः । तमभिकामयते । युष्मदयमिन्द्रः ? ततोऽस्मै । मदकरम् ।
सोमम् । जुहोतेति ।

१. वह P.

प्रापयन्तो यूयम् Sy.

२. तस्मिन् stands for इन्द्रे ।

३. प्राप्नुवत् M.

प्राप्नुवत् P.

४. बाहुभूतम् M. त्वाभूतम् P. हस्ताभ्यां
मार्जनबोहनाविभिः शोधितम् Sy.

५. लोके प्रसिद्धाय Sy.

६. उत्तरबोधिं प्रति हरत Sy.

७. जुहुत । अग्नौ प्रक्षिपत Sy.

८. यागं कुर्वाणाः हे अध्वर्यवः ! Sy.

९. इन्द्राय, सोमम् Sy. अत्येन्द्रस्यार्थाय
संस्कृत्य SKN.

१०. सुखकरम् Sy.

सुखकरमपठेतोऽपि श्रुष्टिश्चक्षुः साम-
र्थ्यात् सुखवचनः । सुखम्, कम् ?
सोमम् SKN.

११. करोतेर्लोढि 'बहुलं छन्दसि' इति विक-
रणस्य लुक् । 'तप्तनप्तनयनादच' इति
तनबावेशः । आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वात्
निघातः Sy.

श्रुद्धोऽपि करोतिरत्र सम्पूर्वार्थे । संस्कृत
SKN.

१२. वने सम्भजनीये यद्वा वने तद्विकारे चमसे

Sy. वनं वृक्षाः । अथवा तद्विकारेनेत्येव-
मर्थं वनशब्दस्तद्विकारे द्रष्टव्यः । वन-
विकारभूते द्रोणकलशे SKN.

१३. आप्यायनेन शोधितम् यद्वा दशापवित्रेण
शोधितं सोमम् Sy. नियमेन शास्त्र-
लक्षणे(न) तत्पूतम् SKN.

१४. उदके, चमसे वा Sy. वनविकारभूत
एव ग्रहचमसादौ SKN.

१५. ऊर्ध्वं नयत Sy.

१६. हस्ताभ्यामभिषुतं सोमम् Sy.
हस्ते भवं सोमम् SKN.

१७. प्रीयमाणः स इन्द्रः Sy. जुषाणः
प्रीयमाणः SKN.

१८. 'वश कान्तौ' यङ्लुगन्तस्य लटि व्यत्यये-
नात्मनेपदम् । 'लोपस्त आउष्टेऽपु'
इति तलोपः Sy. 'वश कान्तौ' अभि-
कामयत इन्द्रः SKN.

१९. वः युष्माकम् Sy. कस्य हस्त्यम् ?
उच्यते, युष्माकम् SKN.

२०. एतज्ज्ञात्वा इन्द्राय SKN.

२१. इन्द्रोद्देशेनान्नौ प्रक्षिपत Sy. जुहोत,
मा विलम्बध्वम् SKN.
N. 4-7., SKN. II. 214

२२. VM. ignores अध्वर्यवः ।

अध्वर्यवः पयसोर्ध्वथा गोः सोमैभिरीं पृणता भूमिन्मृम् ।

वेदाहमस्य निभृतं म एतद्विस्तन्तं भूयो यजतश्चिकेत ॥१०॥

अध्वर्यवः । यथा । गोः । ऊर्ध्वः । पयसा मनुष्यान् पूरयत्यवम् । सोमैः ।
इन्द्रम् । पूरयत । दातारम् । अहम् । अस्य । स्वभावं जानामि । निभृतम् । मम ।
एतत्, इतः पूर्वं न वः कथितम् । दातुमिच्छन्तं यजमानम् । यष्टव्यः । बहुतरम् ।
जानाति ।

अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वो यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा ।

तमूर्ध्वं न पृणता यवेनेन्द्रं सोमैमिस्तदपो वो अस्तु ॥११॥

अध्वर्यवः । पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम । क्षमेति पृथिव्याः । तम् । इन्द्रम् । कुसूलम् ।
इव । यवेन । सोमैः । पूरयत । तत् । भवतु । भयताम् । कर्मेति ।

१. उधः M.

२. पयसा पूर्णं तद्वत् Sy.

३. दाताम् M. फलस्य दातारं रक्षितारं च Sy.

४. निभृत M. गूढं सुखसाधनस्वभावम् Sy.

५. मम् P.

६. इति D.P. इति पूर्वं न परस्मै कथितं तथापि युष्मभ्यं ब्रवीमीत्येवम् Sy.

७. सोमं दातुमिच्छन्तं यजमानम् । विस्तन्तम्-‘डुवाय् दाने’ इच्छायां सन् । ‘सन्नि-
मीमाधु०’ इत्याकारस्य इसादेशः । ‘अत्र
लोपोऽभ्यासस्य’ इत्यभ्यासलोपः । सः
स्यार्धधातुके इति सकारस्य तत्त्वम् Sy.

८. VM. ignores अध्वर्यवः and
ईम् ॥ ईम् एनम् Sy.

९. पार्थिवस्य—पृथिवीशब्देन विस्तीर्णमन्त-

रिक्षमुच्यते (Ngh. I.3.) । तत्रत्यं
घनं पार्थिवम् । तस्य Sy.

१०. क्षमा भूमिः (Ngh. I.1.) । तत्रत्यं
घनं क्षम्यम्, तस्य च राजा भवति Sy.

११. एवंविधम् Sy.

१२. तत्र वृष्टान्तः । ऊर्ध्वं न । ऊर्ध्वं दीर्घमूर्ध्वं
कुसूलम् यथा यवेन तत्पूर्णं तद्वदिन्द्रं
पूरयतेति Sy.

१३. तावृशं सोमादिनेन्द्रोदरपूरणलक्षणम् Sy.

१४. युष्माकम् Sy.

१५. VM. ignores अध्वर्यवः । यः ।
दिव्यस्य । वस्वः । यः and राजा ॥

Sy.'s explanation of these
words is the following:—

हे अध्वर्यवः । य इन्द्रः । दिव्यस्य कुलो-
काहंस्य । वस्वः वसुनः । राजा भवति ।

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राघुः समर्थयस्व बहु तै वसुव्यम् ।
इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु दून्वृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१२॥

[अस्मभ्यं तत् । पू० व्या०]

II. 15.

प्र घा न्वस्य महतो महानि सत्या सत्यस्य करणानि वोचम् ।
द्विष्टुष्वेष्टावित्तुतस्या मदे अहिमिन्द्रो जघान ॥१॥

प्र घा न्वस्य । इदानीम् । अस्य । महतः । महानि । कर्माणि । अहं प्रवोचम् ।
अमायस्य । तत्रैकं कर्म—त्रिकद्रुकेषु । सोमम् । अपिवदिति । तथा सोमस्य । मदे । अहि च ।
अयम् । हतवानिति ।

१. It is an abbreviation for पूर्वम् ।

२. It is an abbreviation for व्याख्याता ।

३. The line अस्मभ्यं तत् । पू० व्या० is found in M. only. It appears to be a remark of the scribe.

This stanza has already been explained. See RV. 2. 13.13.

४. 'प्र घा न्वस्य' इति बशर्चं चतुर्थं सूक्तं गार्त्समर्बं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । अत्रानुक्रम-
णिका—'प्र घ दश' (KSA. 14. 15. p. 13.) इति । बशरात्रे षष्ठेऽहनि निष्केवल्ये त्रीणि सूक्तानि । तत्रैवं द्वितीयम् । 'षष्ठस्य' इति क्षण्डे सूत्रि-
तम् 'एन्द्र याह्युप नः प्र घा न्वस्याभूरेक इति निष्केवल्यम्' (ASS. 8.1.) इति ।
अ्येकसामके निष्केवल्ये 'प्र घा न्वस्य' इत्येषा सूक्तमुत्तीया । उशनः स्तोमे

सूत्रितम् 'अयमा मनुषो देवताता प्र घा न्वस्य महतो महानि' (ASS. 9. 5.) इति... गृत्समवो ब्रूते Sy.

५. नु अद्य Sy. ६. इन्द्रस्य Sy.

७. बलवतः Sy. ८. महनि P. महान्ति Sy. ९. कर्माणि P. अस्मिन् सूक्ते वक्ष्यमाणानि कर्माणि Sy.

१०. प्रकर्षेण अवीभिः । वोचम्—'वच परिभाषणे' 'अन्वसि लुङ्लङ्लिटः' इति वर्तमाने लुङि 'अस्यतिवक्षितव्यातिभ्योऽङ्' 'वच उम्' Sy. ११. सत्यस्य सत्यस्य Sy.

१२. कानि तानि P. उच्यन्ते ज्योतिर्गौरायु-
रित्येवंरूपेण्वाभिप्लविकेवहः सु Sy.

१३. अभिषुतं सोमम् Sy.

१४. सोम M. ततः पीतस्य अस्य सोमस्य Sy.

१५. ममवे P. हर्वे सज्जाते सति Sy.

१६. हि P. वृत्रमसुरम् Sy.

१७. अय P. इन्द्रः Sy. १८. वाति P.

१९. VM. ignores घ and सत्या ॥ घ इति प्रसिद्धौ । सत्या सत्यानि यवा-
र्णानि Sy.

अव॑ंशे द्याम॑स्तभाय॑ः पृ॒थ्वी॑ रोद॑सी अपृ॒थ्वदु॑न्तरि॑च ।

स धार॑यत् पृथि॒वीं प॒प्रथ॑च्च सोम॑स्य ता म॒दु इन्द्र॑श्चकार ॥२॥

अव॑ंशे । वंशं विनै॑व । महा॑न्तम् । दि॒वम् । अस्त॑म्नात् । आपूर॑यन् च तेजसा ।
द्यावापृथि॑वी । अन्तरि॑क्ष च । तथा । अनाल॑म्बना पृथि॒वीम् । अधार॑यत् । विस्ती॑र्णा चक्रे ।
तान्येतानि कर्माणि । सोमस्य पीतस्य । 'मदेऽपि । करोति' ।

सद्ये॑व प्राचो॒ वि मि॑माय मानै॒र्वज्रेण॑ खान्य॑तृणभ॒दीनाः॑ ।

वृथा॑सृजत्पृथि॒मिर्दी॑र्घया॒थैः सोम॑स्य ता म॒दु इन्द्र॑श्चकार ॥३॥

सद्ये॑व । यथा गृ॒हानृ॑जन् । मान॑दण्डैः । वि॒मित॑वान् । ए॒वं प्रा॑चः सिन्धू॑न् मान॑दण्डै-
विम॑ते । तथा वृ॒त्रेण॑ परिवृ॒तानि॑ नदीनाम् । द्वा॒राणि॑ । वज्रेण॑ । तृ॒णवान् । अथ॑ ता नदीर-
नायासेन । दी॒र्घग॑मनैः । पृथि॒भिः । असृ॑जदिति ।

१. ०नैवं P. आकाशे Sy.
२. ०हान्त P. महत् Sy.
३. दवम् P. द्योतमानं सूर्यं द्युलोकं वा Sy.
४. इन्द्रोऽस्तम्नात् । अनवलम्बनस्य तस्या-
वस्थापनमकरोदित्यर्थः । अस्तम्भायत्—
स्तम्भु इति सौत्रो घातुः क्र्यादिः । लङि
'व्यत्ययो बहुलम्' इत्यहावपि शायजादेशः
Sy.
५. स्वतेजसा पूरितवान् Sy.
६. द्यावापृथिव्यौ च Sy.
७. अनाल० P. विस्तीर्णाम् Sy.
८. वृषीम् P. भूमिम् Sy.
९. ०धारत् P.
१०. एनां भूमिमप्रथयत् । पप्रथत्—'प्रथ
सङ्ख्याने' ण्यन्तस्य लुङि चङि रूपम्
'चङ्यन्यतरस्याम्' इति मध्योदात्तत्वम्
Sy.
११. हर्षे सञ्जाते सति Sy.
१२. अप M. च P.
१३. VM. ignores सः and इन्द्रः ॥

१४. P. adds सद्यं after सद्येव ।
१५. यज्ञगृहान् Sy.
१६. मानैः षड्विंशत्क्रमप्राचीत्येवं-पेः परि-
माणैः Sy.
१७. ०विमितमत M. ०विमित्रतत P.
इन्द्रो विशेषेण निमित्तवान् Sy.
१८. एव M. यथा . . . प्रत्यक्षं कुर्वन्ति
तद्वत् Sy. १९. प्राङ्मुखान् Sy.
२०. सिन्धून् लोकान्वातृजन्च Sy.
२१. विमते M.
२२. तथा निर्गमनद्वाराणि Sy.
२३. अजनत् । अतृणत्—'तुदि हिंसानावरयोः'
रुधादिः । लङ् । तथा च मन्त्रः—
'इन्द्रो अस्मां अरुद्वज्रं वाः' (RV.
३.३३.६.) इति Sy.
२४. बहुकालं गन्तव्यैः Sy.
२५. मार्गैः Sy. २६. सृष्टवान् Sy.
२७. VM. ignores सोमस्य । ता । मदे ।
इन्द्रः and चकार ॥ सोमस्य इति
सिद्धार्थ इति Sy.

स प्रबोद्धन्परिगत्या दुभीतेर्विश्वंमघागायुधमिद्धे अभौ।

सं गोभिरश्वैरसृजद्रथैभिः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥४॥

स प्रबोद्धन् । दुभीतेरर्थाय । तद्धनस्य बोद्धनपहर्तृचोराः । सर्वतो वेष्टयित्वा । चोराणां सर्वम् । आयुधम् । अग्निमिद्ध्वा तस्मिन्निद्धे । अग्नौ । दग्धवान् । अथ दुभीति गवादिभिरात्मीयैः । समसृजदिति ।

स ईं महीं ऋनिमेतोररम्णात्सा अस्नातुनपारयत्स्वस्ति ।

त उत्स्वायं रयिमुभि प्र तस्थुः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥५॥

स ईं महीम् । सः । एनान् मनुष्यान् । महतीम् । नदीम् । गन्तुम् । अरमयत् । नदीं प्रवर्तयन्, ततः सोऽयम् । उदकाभावादलब्धस्तानान् तान् । स्वस्ति । समपारयत् । ते च ।

१. प्राक्किल चमुरिधुनिप्रभृतयोऽसुरा दुभीतेः पुरं संख्य परिगृह्य तस्मात्पुराग्निर-गुरिति कथा Sy.

२. ०बोद्धन् M. and P.

३. दुभीतेरर्थाय P. दुभीतिर्नाम कश्चि-द्रार्जयः । तस्य Sy.

४. ०हर्तुं चो० M. प्रबोद्धन् । 'सहिवहोरो-दवर्णस्य' इत्योत्वम् । प्रकर्षेण तं दुभीति बहस्तानसुरान् Sy.

५. P. reads चोदरात् for चोरान् ।

६. मध्येमार्गं परिगत्य Sy.

७. चोरां P.

८. ०मिध्वा M. and P.

९. ०स्मिन्निद्धे P. दीप्यमाने Sy.

१०. नौग्नौ P. बह्वौ Sy.

११. ०ग्वावन् P. अघाक्षीत् । अघाक्-बहेर्लुङि 'मन्त्रे घस०' इत्यादिना क्लेर्लुक् Sy.

१२. सभूतिः M. सपीति P. पश्चात्तं दुभीतिम् Sy.

१३. ०वाग्विरात्मीयैः M. आदि refers to अश्वैः and रथेभिः ॥ गोभिरश्वैः

रथेभौ रथैश्च Sy.

१४. समस० M. संयोजितवान् Sy.

१५. VM. ignores सः । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः and चकार ॥

१६. अतिमूर्तिनाम्येकाहे मस्तवतीये सूक्त-मुखीया । 'अतिमूर्तिना' इति खण्डे सूत्रितम्—'स ईं महीं ऋनिमेतोररम्णात्' (ASS. 9. 8.) इति Sy.

१७. महिम् P.

१८. इन्द्रः Sy. १९. एनाम् Sy.

२०. नदी P. धुनिम्-धुनोति स्तोतृणां पापानीति धुनिः परवर्णी नदी ताम् Sy.

२१. गन्त P. ऋषीणां गमनार्थम् । एतोः श्वरपदासांशेधानेऽपि तोसुन् प्रत्ययः 'ईश्वरे तोसुन्' (Pa. 3. 4. 13.) Sy.

२२. राम० P. उपाशमयत् । महाजलां नदीमल्लोदकामकरोदित्यर्थः Sy.

२३. ०ब्धस्तान् D. ०ब्धस्तान्तान् P. स्ना-तुमशक्तान्, १८ पातमर्थान्नुषान् Sy.

२४. क्षेमेण Sy. २५. महर्षयः Sy.

स्नात्वोत्तीर्य^१ घनम् । अभिप्रतस्थुः^२, अलक्ष्मीविनाशादिति^३ ।

सोदञ्चं^४ सिन्धुमरिणान्महित्वा वज्रेणानं उषसः सं पिपेष ।

अज्वसौ^५ ज्विनीभिर्विवृश्नन्सोमस्य^६ ता मद इन्द्रश्चकार ॥६॥

सोदञ्चम् । सः । महत्त्वेन । प्राङ्मुखं सिन्धुम् । उदङ्मुखम् । करोति । तथोद्यन्नुषसः । रथम् । आत्मनो गमनाय, वज्रेण । सम्पिनष्टि । जवहीनाः सेनाः । विपरीताभिः । विच्छिन्दन्ति ।

स विद्वां अपगोहं कनीनामाविर्मवृन्दतिष्ठत्परावृक् ।

प्रति श्रेणः स्थाद् व्यनगचष्ट सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥७॥

स विद्वान् । सः । जपराज्यादेष्टम् । कन्यकानाम् । अपगोहम्, इन्द्रं तुष्टाव, 'पङ्गु' मां कन्यका उपभोगाय नोपतिष्ठन्ति' इति विषादः । अथात्मनः पङ्गुतामिन्द्रप्रसादाद् गतां

१. तां नदीमुत्तीर्य यं रयिमपेक्ष्य गच्छन्ति Sy.

२. तं रयिमभिलक्ष्य Sy.

३. प्रतस्थिरे Sy.

४. ०लक्षिवि० P.

५. VM. ignores सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः and चकार ।

६. Omitted in M. इन्द्रः Sy.

७. स्वकीयेन महिम्ना Sy.

८. सिन्धुं प्राञ्चं सन्तम् । सिन्धुशब्दश्छन्दसि पुंलिङ्गः Sy.

९. अकरोत् Sy.

१०. उषोदेव्याः Sy.

११. अनः शकटम् Sy.

१२. ज्वनीचक्रः । एतच्च 'विवादिचक्रा दुहितरम्' (RV. 4. 30. 9.) इत्यत्र स्पष्टं वक्ष्यते Sy.

१३. दुर्बलाः Sy.

१४. सेना P.

१५. विपरीताभिः P. जवयुक्ताभिः सेनाभिः Sy.

१६. विशेषेण भिन्दन् पिपेषेति समन्वयः । विवृश्चन्- 'ओवृश्चू छेवने' शतरि 'ग्रहि-ज्या' इति सम्प्रसारणम् Sy.

१७. VM. ignores सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः and चकार ।

१८. पुरा किल कन्यकाश्चक्षुर्हीनं पावहीनं परावृजं जिघृक्षुमूर्षि वृष्ट्वाभिद्रुद्रुवुः । ततः स ऋषिरिन्द्रं स्तुत्वा चक्षुः पावं च लेभे । तवेतदाह Sy.

१९. ०काम् P.

२०. अपगोहनं तिरोभावम् Sy.

२१. पुं० P.

२२. ०न्यक P.

प्रकाशयन् । उदतिष्ठत् । परादृगृषिः । किं मम पङ्गुता नष्टेति परीक्षितुं प्रत्यष्टात् ।
तथेन्द्रप्रसादादनक्षः सन् । व्यपश्यच्च ।^{१०}

मिनद्वलमङ्गिरोभिर्गणानां वि पर्वतस्य दृढितान्यैरत् ।
रिणग्रोधांसि त्रिमास्येषां सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥८॥

मिनद्वलम् । मिनद् । बलासुरम् । अङ्गिरोभिः । स्तूयमानः । व्यैरत् । गवामावर-
णस्य । दृढीकृतानि । तथैषामसुराणाम् । कृत्रिमाणि । निरोधनानि प्राकारादीनि । अरिणक् ।^{११}

स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं च जघन्थ दस्युं प्र दृतिमावः ।
रुम्भी चिदत्र विविदे द्विरण्यं सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥९॥

स्वप्नेन । अभिवपनमुपरि प्रक्षेपः । चुमुरिर्नामासुरः, तस्योपरि निद्राम् ।

१. सर्वेषां प्रत्यक्षो भवन् Sy.
२. उपतिष्ठत् M. उपतिष्ठन् P.
३. ०राग्रम् M. ४. नेष्टोतनेति P.
५. ०त्यष्टाः M. ६. तथेन्द्र० P.
७. ०प्रसादा० M. ८. ०न क्ष स० P.
९. ०श्यच्च P. पूर्वमन्धोज्झुना चक्षुर्लाभात्
ताः कन्यका विशेषेण पश्यति स्म Sy.
१०. VM. ignores ओणः । सोमस्य ।
ता । मदे । इन्द्रः and चकार ॥
Sy. explains ओणः as पूर्वं पङ्क-
रिद्वलमन्धोरप्रसादाद् विभग्नजानुः ?
११. अभिनत् Sy. १२. बलनामकमसुरम् Sy.
१३. ०रोषि M. and P.
१४. स्तूयमानः स इन्द्रः Sy.
१५. अप्यैरदा M. व्यैरत्वे P. उदघाटित-
वान् Sy. १६. ०मवारणार्थं P. गवां
निरोधकस्य पर्वतस्य Sy.
१७. शिलाभिर्दृढीकृतानि द्वाराणि Sy.
१८. कृत्रिमाणि P. ०मानि M. क्रियया निर्बु-
त्तानि Sy. १९. निरुद्धानि द्वाराणि Sy.

२०. प्रका० M. २१. रिणात् M. रीणात् P.
उदघाटयत् Sy. २२. VM. ignores
सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः and चकार ।
२३. अतिमूतनामन्धेकाः निष्केवल्ये सूक्त-
मुखीया 'स्वप्नेन' इत्येषा । सूत्रितम्—
'स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं चेति
सूक्तमुखीया' (ASS. 9.8.) इति Sy.
२४. ०भिवपन० M.
२५. ०क्षेपं P. The passage अभिव...
प्रक्षेपः should immediately
follow निघाय and precede
स्वपन्तम् ।
२६. ०मासुरो धुनिश्च त० M. ०माषुश्च
त० P. चुमुरिर्नामा० is suggested
for चुमुरिर्नामा० । The passage
चुमुरिर्नामासुरः should im-
mediately follow स्वपन्तं तम्
and precede दस्युम् ।
२७. निद्राम् seems to be the expla-
nation of स्वप्नेन ॥ शीर्घनिद्रया Sy.

निधाय । स्पपन्तं तम् । दस्युम् । हतवानसि । एवं धुनिम् । च । दभीतिमृषिं च । प्रावः ।
रम्भी नाम कश्चित् सः । अपि । अस्मिन् कलहे । त्वत्तो हिरण्यम् । लेभे ।

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे हुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिवां स्तोतृभ्यो मातिं धृग्मगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१०॥

[नूनं सा ते प्रति । पू० व्या०]

II. 16.

प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्राविं समिधाने हविर्भरे ।

इन्द्रमज्यं जरयन्तमुक्षितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥१॥

प्र वः सताम् । युष्मदर्थमहम् । सताम् । श्रेष्ठतमायेन्द्राय । सुस्तुतिम् । प्रभरामि । यथा

१. निधाय seems to be the explanation of अभ्युप्य ॥ संयोज्य Sy.

२. सर्वस्योपक्षपयितारम् Sy.

३. धुनिर धुनिञ्च, एतस्मान्नावसुरौ Sy.

४. भीति० M. दभीति० P. ततस्ताभ्यां युध्यमानं दभीतिं राजभिम् Sy.

५. प्राव M. रक्षितवानसि । तथा च मन्त्रवर्णः—'त्वं नि दस्युं धुनिर धुनिं चास्वापयो दभीतये सुहन्तु' (RV.7. 19.4.) इति । श्रावः—श्रावते रक्षणार्थस्य लिङि सिपि रूपम् Sy.

६. रभी P. वेत्रधारी चास्य दौवारिकः Sy.

७. युद्धे Sy. द. तयोरसुरयोर्वनम् Sy.

८. विविदे—'विद्लु लाभे' स्वरितेत् Sy.

१०. VM. ignores सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः and चकार ॥ तानीमानि कर्माणि सोमस्य मदे सति चकार इति Sy.

११. Only M. contains this line. This seems to be the remark of the scribe. This stanza has already been explained.

See RV.2.11.21.

१२. 'प्र वः सताम्' इति नवचं पञ्चमं सूक्तं गात्संभवमेन्द्रम् । अत्रानुक्रमिका—'प्र वो नवान्त्या त्रिष्टुप्' (KSA. 14. 16. p.13) इति । नवमी त्रिष्टुप् शिष्टा-स्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया (KSA. 12. 13.p.5.) जगत्यः । तृतीये पर्यायेऽञ्छा-वाकाशत्रे 'प्र वः सताम्' इति सूक्तम् । 'अतिरात्रे' इति खण्डे सूत्रितम् 'प्र वः सताम् प्रो द्रोणे हरयः कर्मात्मनिति याज्या' (ASS. 6.4.) इति Sy.

१३. युष्मदर्थमहम् is omitted in P. गृत्समदो ब्रूते । हे यजमानाः ! वः युष्मदर्थम् Sy.

१४. Omitted in M. महतां देवानाम् Sy. १५. श्रुत० M. अतिशयेन श्रेष्ठा-येन्द्राय तवर्थम् Sy. १६. सुसुम् M. सुस्तम् P. शोभनां स्तुतिं करोमि Sy.

१७. सम्पादयामि । भर इति 'भृज् भरणे' शिवाद्भुभयपबी । लटि रूपम् Sy.

१८. इवशब्द एवार्थे Sy.

समिध्यमानैः । अग्नौ । हविः प्रभरत्येवमिति । इन्द्रम् । अन्यैर्जरयितुमशक्यम् । अन्याञ्जरयन्तम् । हविर्भिक्षितम् । सनातनम् । युवानम् । रक्षणाय । हवामहे ।

यस्मादिन्द्राद् बृहत् किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्सम्भृताधि वीर्या ।

जठरे सोमं तन्वीः सहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुम् ॥२॥

यस्मादिन्द्रात् । महतः । यस्मात् । इन्द्रात् । ऋते । बलवत् किम् ? अपि न विद्यते इति वाक्यशेषः । तस्मिन्निन्द्रे । विश्वान्यपि । वीर्याणि । सम्भृतानि भवन्ति । स जठरे । सोमं चक्रे । शरीरे च । महत् । बलम् । हस्ते च । वज्रम् । बिभर्ति । शिरसि । प्रज्ञानं यज्ञं वा ।

१. वीप्यमान एव Sy.

२. ०रत्येव० P.

३. मन्यै० M.

४. ०जनयन्तु० P.

अजरणीयम् Sy.

५. ०न्याज्ज० M.

६. ०रन्तम् M. and P. सर्वमन्यज्जर-
यन्तम् Sy.

७. सोमेन सिक्तम् Sy.

८. युवां न M.

नित्यतरुणम् Sy.

९. अस्माकं रक्षणाय तस्य तर्पणाय वा Sy.

१०. आह्वयामः Sy.

११. याविन्द्रा M.

१२. नि M. जन नास्तीत्यर्थः । चेति नेति
विहितेन ननु जनोति । चेति विधि-
त्यर्थे नेति निषेधार्थे । ऐकपक्षं तु
साम्प्रदायिकम् । उक्तार्थे मन्त्रः—
'तेन्द्रावृते पवते वाम किं जन' (RV.
9.69.6.) इति । यद्वा इन्द्रावृते ईम् इव

जगत् किम् ? न क्षुद्रमत्यल्पमित्यर्थः Sy.

१३. कुत एतत् ? तदेवोच्यते, अस्मिन्,
इन्द्रे Sy.

१४. सर्वाणि Sy.

१५. सामर्थ्यानि Sy.

१६. हवन्ति M. and P.

सम्भृतान्यासते Sy.

१७. यश्चेन्द्रः स्वोदरे Sy.

१८. सोममभिषुतं सोमरसं भरति बिभर्ति Sy.

१९. ०रीर० P. किञ्च तन्वां स्वकीये सर्व-
स्मिन् शरीरे Sy.

२०. Omitted in P.

२१. महः तेजश्च बिभर्ति Sy.

२२. पत्तं P. आयुषं बिभर्ति Sy.

२३. भरति-यद्वृत्तयोगावनिघातः । वाक्यशेषोदाहृ-
तिघाताभावः Sy.

२४. शीर्षणि-‘शीर्षेण्यन्ति’ इति Sy.

२५. विज्ञानं भरति बिभर्ति Sy.

२६. VM. ignores ईम् and अग्निं ॥
ईम्—इव जगत् । अग्निं अक्षिकम् Sy.

न क्षोणीभ्यां परिभ्वे त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः ।

न ते वज्रमन्वभोति कश्चन यदाशुभिः पतसि योजना पुरु ॥३॥

न क्षोणीभ्याम् । न । द्यावापृथिवीभ्याम् । तव वीर्यम् । परिभवितुं शक्यते । तथा गच्छतस्तव । रथः । उदकैः । शिलोच्चयैर्वा । अविहतगतिर्भवति । न । तव । वज्रम् । प्रति । कः । चिद् । आगच्छति । यदा । त्वमाशुभिरश्वैः । पुरुणि । योजनानि । गच्छसि ॥

विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरन्ति वृषभाय सश्वते ।

वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेन्द्र सोमं वृषभेण भानुना ॥४॥

विश्वे ह्यस्मै । सर्वे । हि । अस्मै । यष्टव्याय । धृष्णवे । वृषभाय । सङ्गच्छ-
मानाय । कर्म । सम्भरन्ति । त्वं च वर्षिता हविषाम् । एनं हविषा । यजस्व । विद्वत्तरस्त्वं
च । इन्द्र ! वर्षिता । स्वतेजसा । सोमम् । पिबेति ।

१. क्षोणिभ्यां P.

२. बलम् Sy.

३. परिभवनीयम् । परिभ्वे-‘कृत्यार्थे तवै-
रिक्त्यर्थः’ इति केन्द्रत्ययः । ‘उदात्तस्व-
रितयोः’ इति स्वरितत्वम् Sy.

४. मयः P.

५. पिहित इति भ० P. अविहतगतिर्भवति
seems to be the explanation
of न (परिभ्वे) ॥ न परिभवनीयः Sy.

६. पुमान् Sy.

७. व्याप्नोति परिभवितुम् । ‘अशू व्याप्नो’ ।
व्यात्ययेन परस्मैपदम् Sy.

८. यवासुरवचार्थं दिग्विजयकाले Sy.

९. बहूनि Sy.

१०. गच्छसि तदा तव बलादि न परि-
भवनीयमिति समन्वयः Sy.

११. VM. ignores इन्द्र ।

१२. Omitted by P. हे यजमान !
सर्वे जनाः Sy.

१३. Omitted by P.

१४. सर्वैर्यजनीयाय Sy.

१५. शत्रूणां वर्षणशीलाय Sy.

१६. कामानां वर्षित्रे Sy.

१७. सज्जमानाय स्तुत्यादिकर्मवत्सु स्तोतृषु,
एतादृशायैन्द्राय Sy.

१८. यज्ञादिलक्षणं कर्म Sy.

१९. हरन्ति खलु प्रणयन्तीत्यर्थः । भरन्ति । हि-
योगावनिघातः Sy.

२०. यस्मादेवं तस्मात् सोमरससेचनसमर्थः
Sy.

२१. विद्वत्तरत्वं M. विद्वत्तरस्वरं P.
विदुष्टरः—विद्वच्छब्दात्तरपि छान्दसं
सम्प्रसारणम् । ‘शासिबसिघसीनां च’
इति संहितायां षत्वम् Sy.

२२. इवानिभिन्नं सम्बोध्याह—हे इन्द्र ! Sy.

२३. वर्षित्रा is suggested for वर्षिता ॥
कामानां वर्षकेण Sy.

२४. विद्वत्तरस्वरं सह Sy.

वृष्णः कोशः पवते मध्वं ऊर्मिर्वृषभाभाय वृषभाय पातवे ।

वृषणाध्वर्यु वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥५॥

वृष्णः । वर्षितुः सोमस्य । मधुनः । प्रेरकः । अशुः । पवते । सोमाभाय । इन्द्राय ।
पानार्थम् । वर्षितारौ । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च । तथा वर्षणशीलाः । आवाणश्च । वर्षिता-
रम् । सोमम् । वर्षणशीलम् । सुन्वन्तु ।

उत्तरा निगदव्याख्यातेति ।

वृषा ते वज्रं उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाययुधा ।

वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृणुहि ॥६॥

[वृषा ते वज्रः]

१. फलस्य वर्षितुः Sy.

२. P. omits स्य ।

३. मदकरस्य सोमस्य Sy.

४. प्रेररः P. अनुष्ठातृणां पातृणां च प्रेरकः
सन् Sy.

५. रसः Sy.

६. ववते P. गच्छति । 'पव गतौ' । अनु-
वातेत् Sy.

७. सोमसगनाय P. बलवर्षकाप्यज्ञानि यस्य
स तथोक्तः, तावुशाय Sy.

८. इन्द्राय P. कामानां वर्षित्र इन्द्राय Sy.

९. वनायत्थं P. पानार्थं पवत इति समन्वयः
Sy.

१०. सोमरससेचनसमर्थो Sy.

११. अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ Sy.

१२. वावा P. अभिषवप्रावाणश्च Sy.

१३. ०तार P.

स्वर्गादिफलस्य सेक्तारम् Sy.

१४. VM. seems to take वृषभाय
as वृषभम् and explains it as
वर्षणशीलम् ॥ देवानां श्रेष्ठाय तुभ्यम्
Sy.

१५. सुन्वत्ता P.

सुन्वन्ति-सुनोतेर्लेटि 'बहुलं छन्दसि' इति
विकरणस्य श्लुः । 'अदभ्यस्तात्' इति
भेदवादेशः Sy.

१६. The *pratika* within brackets
has been supplied by the
Editor. Sy. explains this
stanza in the following
manner:—

वृषभ ! कामानां वर्षक ! हे इन्द्र !
ते तव वज्रः वृषा कामवर्षकः । तथा ते
रथः अपि वृषा । ते हरी । तन्नामकावधवा ।
वृषणा वर्षकौ । तव आयुषा वज्रव्यति-
रिक्तान्यायुषान्यापि वृषभाणि । वृष्णः
वर्षकस्य मदस्य मदकरस्य सोमस्य त्वम्
एव ईशिषे स्वामी भवसि । हे इन्द्र !
वृषभस्य वर्षकेण सोमस्य सोमेन तृणुहि
तृप्तो भव । 'तृप प्रीणने' स्वादिः ।
'क्षुभ्नाविषु०' (Pa. 8. 4. 39.) 'चुमन
तृप्नोति' इति पठितम् । तथापि सर्व-
विधीनां छन्दसि विकल्पितत्वाद्वा गत्य-
प्रतिषेधो न भवति Sy.

प्र. ते नावुं न समने वचस्युवुं ब्रह्मणा यामि सर्वनेषु दाधृषिः ।

कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषुदिन्द्रमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥७॥

प्र ते नावम् । हे यजमान ! तवा^१हर्म । नावम् । इव नद्याम् । सङ्ग्रामे तारकम् ।
स्तोत्रमिच्छन्तमिन्द्रम् । घृष्टः । यज्ञेषु । स्तोत्रेण । अभिगच्छामि । अस्माकम् । इदम् ।
वचनमिन्द्रः । बहु । निबुध्यताम् । इन्द्रम् । कूपम् । इवोदकार्थम् । धनानाम् । सिञ्चामहे इति ।

पुरा सम्बाधादुभ्या ववृत्स नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी ।

सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥८॥

पुरा सम्बाधात्^{१४} । सम्बाधायाः । पूर्वमेव । अस्मान् । अभ्याववृत्त्व । धेनुः । इव ।
वत्सम् । यवसेन^{१५} । तृप्ता । शतक्रतो^{१६} ! वयं तव । सुमतिभिः^{१७} । सकृत्^{१८} । सुसंनसीमहि संसृष्टा
भवेम । यथा पुमांसः । पत्नीभिः सङ्गच्छन्ते तद्वत्^{१९} । वृषण इव पत्नीभिरिवेति द्वावुपमार्थीया-
वप्यन्विताविति ।

१. ते त्वाम् Sy.

२. नावमिवापद्भ्यस्तारकम् Sy.

३. वचस्युवम्—अभि तन्वादित्वादुवङ्गादेशः
Sy. ४. त्वत्प्रसादाच्छत्रूणां
घर्षकोऽहम् Sy. ५. सर्वनेषु त्रिषु Sy.

६. प्राप्नोमि Sy.

७. इन्द्रम् P. स्तुतिलक्षणमेतद्वाक्यम् Sy.

८. बहु P.

९. निध्यं M. नियुध्य P. नितरां बुध्य-
ताम् । 'बुध अवगमने' लेटि 'सिञ्चद्बुलम्'
इति सिप् । कुविन्नोगावनिघातः । 'तिङ्
चोदात्तवर्ति' इति गतेनिघातः Sy.

१०. जलस्य निधानभूतं कूपमिव Sy.

११. ०कार्थम् P.

१२. धनानां M. धनानां P. वसुनः निधान-
भूतम् Sy.

१३. सिचामहे M. सिञ्चाम ग P. सोमेन
सिञ्चामः । 'सिचिर् क्षरणे' स्वरितेत् ।

आगमानुशासनस्यानित्यत्वात् नुमभावः
Sy. १४. हे इन्द्र ! Sy.

१५. बाधायाः M. शत्रुजन्यात्सम्बाधात् Sy.

१६. अन् M.

१७. अभ्यव० P. आवर्तय । यथा सम्बाधो-
ज्मान् न स्पृशति तथा कुर्वित्यर्थः । तत्र
दृष्टान्तः Sy.

१८. घेरिः P. १९. यवसस्य घासेन Sy.

२०. तृप्त P. आप्यायिता धेनुर्वत्सं क्षुब्धाधा-
त्परावर्तयति तद्वत् Sy.

२१. ०क्रता P.

२२. त्वद्विषयैः शोभनैः स्तोत्रैः Sy.

२३. सकृदपि Sy.

२४. ससन्न० M. सन्न P. सुष्ठु व्याप्येमहि ।
तत्र दृष्टान्तः Sy.

२५. तद्वत् P. २६. सेक्तारो युवानो
यथा पत्नीभिर्व्याप्यन्ते तद्वत् Sy.

२७. ०वप्यन्विता० M. ०वप्यन्विता० P.

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिखां स्तोतृभ्यो मातिं धृग्मगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥६॥

[नूनं सा ते । पूर्वं व्या०]

१. This line is found in M. only. It seems to be a remark of the scribe in M. The stanza has already been explained. See RV. 2.11.21. The following are the commentaries of Skandasvāmin, Durga and Yāska on this stanza:—

गुत्समवस्यार्षम् । नूनं पादपूरणः । सा, तच्छ्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यां त्वया यज्ञं कुर्वन्नहं दापितः सा ते तव स्वभूता । चतुर्थी वा एषा । वरं प्रार्थितमर्थं जरित्रे स्तोत्रे मह्यं प्रति दुहीयत् प्रतिदुग्धां प्रतिपादयत्वित्यर्थः । हे इन्द्र ! दक्षिणा मघोनी मघेन घनेन रायोभूतेन तद्वती । किञ्च शिक्ष सर्वदेवं त्वं देहि स्तोतृभ्यः कामान् । मा चातिषक् अतीत्युपसर्गश्रुतेर्योग्यसाधनयुक्तं क्रियापदमध्याहार्यम् । षण्णित्तिदं पदं बह्वेर्दानार्थस्य रूपम् । मास्मानतिहाय, अन्येभ्यो वाः प्रथममस्मभ्यं देहि पश्चादन्येभ्य इत्यर्थः । भगो नो धनं च नोऽस्तु, इति वाक्यशेषः । बृहद् महच्छोजितं दीयतां भुज्यतामित्यादिवाक्यमन्यच्च वदेम । विदथे यज्ञे सुवीराः सुपुत्राश्च स्यामेति वाक्यशेषः । यदि पुत्रा न सन्ति तर्हि शोभनत्वविशिष्टानां तेषामपीयं प्रार्थना । अथ यदि सन्ति ततः शोभनमात्रस्य । तेषां भाष्यमूग्याख्यानेन व्याख्यातम् । यद्वस्त्रिगदव्याख्याने तत्सर्वं न व्याख्यायते । इतरद् व्याख्यायते ग्रन्थगौरवभयात् । तस्य स्वयमेव ज्ञायमानत्वाच्च SKN.

नूनं पदपूरण एव । सा दक्षिणा, ते तव

या पुत्रभावके कर्मणि । सा किं करोतु ? प्रतिदुग्धाम् । किम् ? वरम्, कर्मणो दक्षिणागुणकात्फलप्राप्तिस्तथापि तु दक्षिणायामुपचर्यते । कस्मै ? जरित्रे स्तुवते यजमानाय । किलक्षणा ? मघोनी मघवती हिरण्यधान्यादिघनसंयुक्ता तद्वतीत्यर्थः । किञ्च हे इन्द्र ! शिक्षा देहि । कस्मै ? स्तोतृभ्य ऋत्विग्भ्योऽनुकामान् । किञ्च मातिं षक्, मास्मानतिहायातीत्यान्येभ्यो देहीति, मा वा इत्यर्थः । अस्मभ्यं तावद्देहि ततोऽन्येभ्योऽपि दास्यसि चेत्यभिप्रायः । किञ्च भगो नो धनं नोऽस्तु । येन किं कुर्याम ? बृहद् वदेम महच्छोजितं वदेम दीयतां भुज्यतामिति । क्व ? विदथे यज्ञे, अथवा स्वे गृहे । किञ्च युष्मदनुग्रहाच्च सुवीरा वीरवन्तो भवेम पुत्रवन्तो यद्यपुत्राः । एवमयं सत्यर्थीयः सुः । अथ पुनः पुत्रवन्त एव ततः कल्याणवीरा इति समस्तार्थः Dur. अथापि पादपूरणः . . . सा ते प्रति दुग्धां वरं जरित्रे । वरो वरयितव्यो भवति । जरिता गरिता । 'दक्षिणा मघोनी' मघवती । मघमिति घननामघेयं मंहतेर्दानकर्मणः । दक्षिणा दक्षतेः समर्द्धयतिकर्मणः, व्युद्धं समर्द्धयतीति । अपि वा प्रदक्षिणागमनात् । दक्षमभिप्रेत्य विगद्यस्तप्रकृतिः । दक्षिणो हस्तः वक्षतेःस्तसाहकर्मणः । दाक्षतेर्वा स्याद्दानकर्मणः । हस्तो हन्तेः प्राशुर्हन्ने । देहि स्तोतृभ्यः कामान् । मास्मानतिर्देहि स्तोतृभ्योऽनुग्रहाय वाः । भगो नोऽस्तु बृहद् वदेम स्वे वदेने । भगो भजतेः । बृहदिति महतो नामघेयं परिवृद्धं भवति । वीरवन्तः कल्याणवीरा वा । वीरो वीरयत्यभिप्रायः । चेतेर्वा स्याद् गतिकर्मणः । वीरयतेर्वा N. 1.7., SKN. I.68.

II. 17.

तदस्मै नव्यमङ्गिरस्वदचतु शुष्मा यदस्य प्रत्यथोदीरते ।

विश्वा यद् गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दंष्टितान्यैरयत् ॥१॥

तदस्मै^१ । तत्^२ । अस्मा इन्द्राय । सोतव्यम्^३ । अङ्गिरस इव । अचत^४ । शोषकारश्च यः ।
यत्^५ । अस्य^६ । पुराणाः । उच्चलन्ति । यच्च^७ । सर्वान् । मेघान्^८ । बलेन । परिवृतान्^९ । सोमस्य ।
मदे^{१०} । दृढानपि^{११} । प्रेरितवानिति^{१२} ।

स भूतु यो ह प्रथमाय धायस ओजो मिमानो महिमानुमातिर ।

शरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत शीर्षणि धां महिना प्रत्यमुञ्चत ॥२॥

स भूतु यः । सः^{१३} । भवतात्^{१४} । यः^{१५} । प्रथमाय । धात्र इन्द्राय । बलम्^{१६} । कुर्वन्^{१७} । महि-

१. 'तदस्मै' इति नवचर्चं षष्ठं सूक्तं गार्त्स-
मदमैन्द्रम् । अत्रानुक्रमणिका—'तदस्मै
द्वित्रिष्टुबन्तम्' (KSA. 14.17.p.
13.) इति । अन्ये द्वे त्रिष्टुभौ शिष्टाः
सप्त जगत्थः । अतिरात्रे द्वितीये पर्याये-
ज्ज्यावाकशस्त्रे 'तदस्मै' इति सूक्तम् ।
'अतिरात्रे पर्यायाणाम्' इति खण्डे सूत्रि-
तम्—'तदस्मै नव्यमस्य पिब यस्य जज्ञान
इन्द्रेति याज्या' (ASS.6.4.) इति Sy.

२. गृत्समदो ब्रूते । हे स्तोतारः ! Sy.

३. दादृशं स्तोत्रम् Sy.

४. सोतव्यम् seems to be the ex-
planation of नव्यम्—'णू स्तवने' ।
Therefore स्तोतव्यम् is suggest-
ed for सोतव्यम् ॥ नव्यं नवतरम-
न्येष्वष्टपूर्वम् Sy.

५. अचत P. ब्रूत Sy.

६. रस्म P. सन्नृणां शोषकाणि तेजांसि Sy.

७. यस्माज्जातमात्रस्य Sy.

८. इन्द्रस्य Sy. ९. पुरातनानीव ।
प्रत्यथा—'प्रत्यपूर्वविश्वेनात्थाल् छन्दसि'
इति इवार्थे थाल् प्रत्ययः Sy.

१०. ०च्चवन्ति P. उच्चलन्ति । उदीरते—'ईर
गतौ' अनुदात्तेत् । 'तिङि चोदात्तवति'
इति गतेर्निघातः Sy. ११. यव M.
यस्माच्च Sy. १२. ना उदकानि
त्रायन्ते रक्षन्तीति गोत्रा मेघाः तान् Sy.

१३. वृत्रेणाक्रान्तान्, सर्वत्र सुपो ङादेशः Sy.

१४. हर्षं सञ्जते सति Sy.

१५. बलान्० M. वृढीकृतान् मेघान् Sy.

१६. उदघाटयत् । मेघभेदनेनापः प्रेरयामा-
सेत्यर्थः । यद्वा विश्वा सर्वाणि परीवृता
बलासुरेणाक्रान्तानि दंष्टितानि पर्वतबिले
निरुद्धानि । गोत्रा—'इनित्रकट्यचश्च' इति
समूहार्थे प्रत्ययः । गवां वृन्वानि सहसैर-
यत् । तस्माद्विलासिरगमयत् तस्मादच-
तेति समन्वयः । ऐरयत् 'ईर गतौ' प्यन्तस्य
लङि रूपम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.

१७. इन्द्रः Sy. १८. ०वतां M. and P.
भवतु वर्धतामित्यर्थः Sy.

१९. प्राथमिकाय Sy. २०. धात्रा P.
धायसे—'वेद् पाने' । सोमपानाय Sy.

२१. बलबलं M. बलवं P. तेजो बलम् Sy.

२२. कुर्वन् P. कुर्वाणः सन् Sy.

मानम् । स्तोत्रैर्वर्धयति । यः । शूरः । सङ्ग्रामेषु । आत्मीयं शरीरम् । शत्रुभ्यः परिनिघत्ते रक्षति । शिरसि । दाम् । माहात्म्येन । प्रतिमुञ्चते वारयति । १

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुभमरयः ।

रथेष्टेन हर्यश्चेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्त्रते सध्वृक् पृथक् ॥३॥

अधाकृणोः । अपि च त्वम् । पूर्वम् । महत् । वीर्यम् । कृतवानसि । यत् । अस्य वीर्यस्य । अग्रतः । शुष्मम् । समरयस्तस्मै वीर्यायोपहृतवानसीत्यर्थः । रथस्थेन । हर्यश्चेनेन्द्रेण । विद्याविताः । क्षिप्रकारिणो वीराः । युद्धमपहाय सङ्घशः । गच्छन्ति । एकैकशश्च ।

१. ०र्धयति P. अवर्धयत् । तिरतेर्धत्ययेन
शः । यद्योगादनिघातः Sy.

२. शत्रूणां शातयिता Sy.

३. रक्षसि M. and P. वर्मणा परि-
वीतमकरोत् Sy.

४. स्वकीयेन महिम्ना Sy.

५. प्रत्यमुञ्चत अवारयत् Sy.

६. VM. ignores ह ।

७. त्वत् M. हे इन्द्र ! Sy.

८. मुख्यं तत् Sy.

९. सामर्थ्यम् Sy.

१०. अकरोः Sy.

११. तद् P.

१२. अस्य वीर्यस्य स्तोत्रुर्जनस्य Sy.

१३. पुरतः Sy.

१४. शुष्णं M. कुष्णं P. शत्रूणां शोषकं
बलम् Sy.

१५. उदगमयः Sy.

१६. रथस्तन P.

रथस्थितेन Sy.

१७. हृस्वन्त्रेयेन P.

त्वया Sy.

१८. विद्यापिताः P. स्वस्थानाख्याविताः
सन्तः Sy.

१९. जरयितारो बाधका असुराः Sy.

२०. वीर्यं P.

२१. ०महा० P. सध्रीचीनाः परस्परं
सङ्गताः । सध्र्यगिति 'सहस्य सध्रिः'
इति सध्र्यादेशः । अत्रिसध्र्योरन्तो-
दात्तत्वेन निपातनाद् 'उदात्तस्वरितयोः'
इति यणः स्वरितत्वम् Sy.

२२. प्रकर्षेण धावन्ति । सिस्त्रते—'सु गतौ' ।
जुहोत्यादिः । 'बहुलं छन्दसि' इत्यभ्या-
सस्येत्वम् Sy.

२३. पृथक् भीत्या विमुक्ताः सन्तः Sy.

२४. VM. ignores ब्रह्मणा and प्र ॥
ब्रह्मणा स्तोत्रेण स्तुतिसाधनभूतेन
वेदवाक्येन । प्र प्रकर्षेण Sy.

अथा यो विश्वा भुवनमि भुज्मनैशानुकृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।

आद्रोदसी ज्योतिषा वितरातनेत्सीव्यन्तमांसि दुर्धिता समव्ययत् ॥४॥

अथा यः । अपि च । यः । सर्वाणि । भुवनानि । बलेन । अभिभवति । स स्वामित्वस्य
कर्ता । प्रसिद्धान्नः । अभिवर्धते । अनन्तरमेव । द्यावापृथिवी । ज्योतिषः । बोधेन्द्रः ।
विस्तारयति । सूच्येव तेजसा तमांसि । सीव्यन् । दुर्निहितानि । सङ्गमयति ।

स प्राचीनान्पर्वतान्द्वन्द्वदोर्जसाः प्राचीनाः पर्वतोदुपामयः ।

अधारयत् पृथिवीं विश्वधायसमस्तम् । न्मायथा धामवत्संसः ॥५॥

स प्राचीनान् । सः । शिलोच्चयान् । ऊर्ध्वान् । अद्वन्द्वत् पृथिव्याम् । बलेन । तथापाम् ।
वेगम् । अवाङ्मुखं प्रवणाभिमुखम् । अकरोत् । अधारयच्च । विश्वस्य धात्रीम् । पृथिवीम् ।
धा च । अस्तम्नात् । प्रज्ञानेन । अवत्संसनात् ।

१. इन्द्रः Sy.

२. सर्वान् Sy.

३. Omitted by P. लोकान् Sy.

४. अभिभूय Sy.

५. न M.

६. आत्मानं सर्वस्याधिपतिं कुर्वन् । यद्वा
अग्न्यादीन् देवान् तत्तल्लोकाधिपतीन्
कुर्वन् Sy.

७. ०द्वा P. प्रवृद्धान्नः पुरातनो वा Sy.

८. सर्वतः प्रवृद्धोऽभवत् Sy.

९. द्यावापृथिव्यौ Sy.

१०. ०तिषां P. स्वीयेन तेजसा Sy.

११. ०हेस्तः P.

जगतां बोधा स इन्द्रः Sy.

१२. व्याप्नोत् Sy.

१३. तमोरूपाणि रसांसि Sy.

१४. विस्तारयन् Sy.

१५. दुर्निहिता० P. दुःस्थितानि दुर्गतानि
Sy.

१६. सह्य० M. आवृणोत् । जगद्व्याप्य

वर्तत इत्यर्थः Sy.

१७. VM. ignores आ ।

१८. इन्द्रः Sy.

१९. इतस्ततः प्रवृद्धोऽभवत् । गच्छतः सपक्षान्
Sy.

२०. अवद्वत् P. पक्षच्छेदं कृत्वा भूमौ वृद्धी-
चकार । अचलानकरोदित्यर्थः Sy.

२१. पृथ्वा० P.

२२. तथावां M. मेघस्थितानामुदकानाम्
Sy.

२३. स्यन्वनलक्षणं कर्म Sy.

२४. अधःप्रवेशमञ्चति गच्छतीत्यधराचीनं
तावृशम् Sy.

२५. मेघभेदनं कृत्वापो भूमावपातयदित्यर्थः
Sy.

२६. ब्रूलोकम् Sy.

२७. स्तम्नात् P. अधारयत् Sy.

२८. प्रज्ञयोपायेन Sy.

२९. अवत्संसः । 'स्रंसु गतौ' । सम्पदादि-
लक्षणो भावे क्विप् । अवपतनात् Sy.

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकुणोद्विश्वस्मादा जनुषो वेदसुस्परि ।

येना पृथिव्यां नि क्रिविं शयध्यै वज्रेण हृत्पुत्रं तुविष्वणिः ॥६॥

सास्मा । स^१ सोमः । अस्मा^२ इन्द्राय । पर्याप्तो^३ भवति । यम् । अस्य । पालयिता ।
यजमानः । करोति । बाहुभ्याम् । सर्वस्मादेव । जातात् । वनात् । परिः पञ्चम्यर्थं स्फुटी-
करोति । येन^४ सोमेन । गीतमस्याग्रतः । शाययितुम् । दूरस्थं^५ कूपम् । वज्रेण । हत्वा । न्यव-
णक्^६ । महास्वनः^७ आनयनार्थं कूपम्, अस्य वज्रमूलं^८ निधाय मूलमच्छिनदित्यर्थः^९ ।

अमाजूरिब पित्रोः सचा सुती संमानादा सदसुस्त्वामिये भगम् ।

कृधि प्रकृतमुप मास्या भर दृधि भागं तन्वोयेन मामहः ॥७॥

अमाजूरिब । दौर्भाग्यादलब्धपतिका यावज्जीवम् । पित्रोः । सह जीर्णा, अस्मिन् गृहे
पितृभ्यां भवामीति यदाऽभ्यन्यत । आत्मनः पितृभ्यां च साधारणात् । पितृगृहादन्यत्र पतिगृहं

१. स तावृश इन्द्रः Sy.

२. अस्मै जगते Sy.

३. पर्याप्तं M. and P. अलं पर्याप्तो
बभूव रक्षकत्वेन स्वामी बभूवेत्यर्थः Sy.

४. सर्वस्य पालकः प्रजापतिः Sy.

५. स्वकीयान्यां बाहुभ्याम् Sy.

६. सबवि० P.

७. जनात् Sy.

८. ज्ञानात् Sy.

९. परि M.

१०. म्यर्थं P. परि ततोऽप्युत्कृष्टात् Sy.

११. येन ज्ञानेन Sy.

१२. गीतमस्याग्रतः seems to be the
explanation of पृथिव्यां and is
not quite clear. भूमौ Sy.

१३. शयितुं M. शयनाय दीर्घनिद्रायै Sy.

१४. रत्नं P.

१५. Omitted in P. ज्ञातः । अवतः ।
क्रिविः (Ngh. ३.२३.) इति कूपना-
मानि ॥ क्रिविम्—एतन्नामानमसुरम् Sy.

१६. हत्वी—‘स्तात्प्रादयश्च’ इति त्वी । हत्वा
ताडयित्वा Sy.

१७. न्यावणक् P. न्यावण् M. न्यवणीत् ।
वृणक्तिहिंसाकर्मा Sy.

१८. महास्व P. बहुकीर्तिर्महास्वनो वा Sy.

१९. नयनार्थं P.

२०. वज्रे M. and P.

२१. भूवं M. मूरं P.

२२. निधारय P.

२३. ०दित्यर्थः P.

२४. VM. ignores आ ।

२५. ०लभ्यप० P. पतिमलभमाना Sy.

२६. ०वस्त्रिबं P. यावज्जीवं गृह एव जीर्यन्ती
Sy. २७. मातापितृभ्याम् Sy.

२८. सह भवन्ती, तयोः शुश्रूषणपरा Sy.

२९. असावा० M. आत्मनः पित्रोश्च साधा-
रणात् Sy.

३०. सबसः गृहात् । ‘अधिकरणे चोपसङ्ख्या-
नम्’ इति पञ्चमी । गृह उपस्थाप्यैव यथा
भागं याचति Sy.

गन्तुम् । इन्द्र ! त्वाम् । कन्यका । भगम् । ययाचे । तदा त्वं च कृतवानसि । प्रज्ञानं तद्वचनस्य ।
तामुपमासि पूजयसि । आहूरसि च तस्यै । भाग्यम् । प्रयच्छसि । शरीरस्य । येन । तां पूजित-
वानसि । पूरणमिवेति ।

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम ददिष्ट्वमिन्द्रापांसि वाजान् ।

अविद्वद्दीन्द्र चित्रया न ऊती कृधि वृषमिन्द्र वस्यसो नः ॥८॥

भोजं त्वाम् । दातारम् । इन्द्र ! त्वा । वयम् । हुवेम । दाता । त्वम् । इन्द्र ! कर्माणि ।
अस्नानि च । रक्ष । अस्मान् । इन्द्र ! चित्रेण । रक्षणेन । कुरु । वृषं ! वसीयस । अस्मानिति ।

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुह्यदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिचां स्तोतृभ्यो माति घग्मगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

[नूनं सा ते । व्या० पू०]

१. This seems to be the para-
phrase of सती ।

२. स्तोताहं भगं भजनीयं धनम् Sy.

३. इये-ई गत्यादिषु । लिट्छुत्तम इति
व्यत्ययेनात्मनेपदम् । इयडादेशः । त्वां
याचे Sy.

४. प्रत० P. कुरु Sy.

५. ०ज्ञान्तद्व० P. तत्र देयं धनं प्रकर्षेण
ज्ञातव्यं विद्वत्सनीयम् Sy.

६. ०मुपासि P. एतावद्विदं धनमिति
कुरु Sy.

७. तत्र धनं सम्पादय Sy.

८. तस्मै M. P.

९. भजनीयं धनम् Sy.

१०. गच्छसि P. वेहि Sy.

११. शरीराय मह्यमिति यावत् Sy.

१२. येन धनेन Sy.

१३. स्तोतृनिमान् पूजयसि Sy.

१४. भोजं पालयितारं भोजयितारं वा Sy.

१५. Omitted by P.

१६. हुवेम-द्वयतेर्लिङि 'बहुलं छन्दसि' इति
सम्प्रसारणम् Sy.

१७. वदिः—'दाण् दाने' । 'आद्गमहनजनः०'
इति किप्रत्ययः । लिङ्वाद्वावाद्भ्या-
सादि कार्यम् । 'न लोकाव्ययनिष्ठा०'
इति षष्ठीप्रतिषेधः । दाता खलु Sy.

१८. चित्रया नानाप्रकारया Sy.

१९. ऊत्या पालनेन Sy.

२०. कामानां वर्षक ! Sy.

२१. पत्नी० P.

अतिशयेन वसुमतः Sy.

२२. ०स्माति P.

२३. VM. ignores इन्द्र ।

२४. Only M. contains this line.
It seems to be a remark of
the scribe. This stanza has
already been explained. See
RV. 2.11.21., 2.16.9.

II. 18.

प्राता रथो नवो योजि सस्त्रिश्चतुर्गुणस्त्रिकुशः सुप्ररग्मिः ।

दशारित्रो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभि रंहो भूत् ॥ १ ॥

प्राता रथः । प्रातरैव । रथः । नवतरः । युज्मः ? शुद्धः । चतुर्भिर्गुणैर्गुक्तः ।

तिसृभिश्चाश्वजनीभिर्युक्तः । सप्तमिद्वच रश्मिभिः । यमनसाधनैर्दशभिररिश्चैव । मनुष्येभ्यो हितः । स्वर्गस्य सम्भक्ता । स रथः । इष्टिभिः । स्तुतिभिश्च । रंहणीयो नेयः । भवति, तत्र महत्विजो युगाः, ऋचो यजूषि सामानीति कशाः, दश चमसा भवन्ति, सप्त छन्दांसि ।

१. 'प्राता रथः' इति नवचं सप्तमं सूक्तं गार्त्समर्बं ऋग्वेदम् । 'प्रातः' इत्यनु-
क्रान्तम् (KSA. 14.18. p. 13) ।
लैङ्गिको विनियोगः Sy.

२. रंहणाद्रथो यज्ञः Sy.

३. नूयते स्तूयतेऽत्रेति नवः स्तुतिमान् Sy.

४. योजि अयोज्यस्माभिः Sy. युक्तः or
योजितः is suggested for युज्मः
which should have been
युज्मः in the active voc.

५. सस्त्रिः । 'षृणा शौचे' । 'आवृणमह्न' इति किन्प्रत्ययः Sy.

६. चतुर्गुणः—युज्यन्ते इति युगानि प्रावाणः,
चत्वारि युगानि यस्य स तथोक्तः ।
अध्वर्यावृत्तिगभिप्रायं वा Sy.

७. तिलः कशा वाचो मन्त्रमध्यमोत्कृष्टरूपा
यस्य स तथोक्तः । सवनत्रयाभिप्रायं वा
Sy.

८. अदनुवते व्याप्नुवन्ति कर्माणीति रश्मि-
यश्छन्दांसि । सप्तसङ्ख्याकानि गायत्र्या-
दीनि छन्दांसि यस्य स तथोक्तः Sy.

९. ०भिरितिर० M. अरिभ्यः पापेभ्यस्त्रा-
यन्त इत्यरित्रा ग्रहाः । दशसङ्ख्याका
ग्रहा यस्य स तादृशः, चमसाध्वर्यैभिप्रायं
वा Sy.

१०. हित M. मनुष्याणां हितः Sy.

११. स्वर्गस्य दाता Sy.

१२. स एवविधो यज्ञः Sy.

१३. इष्टिभिः M. प्रायणीयातिथ्यादिभिः Sy.

१४. मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैः Sy.

१५. शब्दनीयः Sy. १६. अभूत् Sy.

१७. कशारः M.

१८. यद्वा—नवोऽभिनवः । सस्त्रिः । सनो-
तेद्विचक्षणादि । कामानां दाता । रथो
रमन्तेऽस्मिन्निति रथः स्यन्वनः । प्रातः-
सवने च सोमपानार्थं योजि अदवै-
रयोजि । कौबुशः ? चतुर्गुणः । त्रिकशः ।
तिलः कशा यस्य स तथोक्तः । सप्त-
रश्मिः सप्तरज्जुः । दशारित्रो दशचक्रः ।
मनुष्यो मनुष्यहितः । स्वर्षाः स्वर्गस्य
सङ्गममितेन्द्ररश्मि इष्टिभिर्मतिभिः
स्तोत्रैश्च प्राप्तव्यो भवति Sy.

सात्समा अरं प्रथमं स द्वितीयमुतो तृतीयं मनुषः स होता ।

अन्यस्या गर्भमन्य ऊं जनन्तु सो अन्येभिः सचते जैन्यो वृषा ॥२॥

सात्समा । सं यजः । इन्द्राय । प्रथमम् । पर्याप्तम्, प्रातःसवने । एवं माध्यन्दिने । तृतीयसवने । च । सं यजः । मनुष्यस्य देवेभ्य स्वधनं प्रयच्छतः । प्रदाता, देवान् वात्मानाऽऽह्वयति । पृथिव्या उत्पन्नैर्हविर्भिर्वायव्यैश्च यज्ञो जायते इति पृथिव्याः । गर्भं उच्यते, तम् । ऋत्विजः । जनयन्ति । सं च जातः । देवैः । सङ्गच्छते । जयशीलः । कामानां वषितेति ।

हरी तु कं रथ इन्द्रस्य योजमायै सूक्तेन वचसा नवेन ।

मो षु त्वामत्र ब्रह्मो हि विप्रा नि रीरुष्यत्सदासो अन्ये ॥३॥

हरी । एवं वितते यज्ञेऽवो । सम्प्रत्यहम् । इन्द्ररथे । योजयामि । आयातुम् । सुष्ठूच्यमानेन । स्तोत्रेण । नवतरेण । मा । त्वाम् । अन्ये यजमानाः । अस्मिन्नहन्त्याह्वयन्तु ।

१. सं P. यज्ञः सोमो वा Sy.
२. पर्याप्तोऽभूत् Sy.
३. प्राप्तः सं P. प्रातःसवने is the paraphrase of प्रथमम्, therefore प्रातःसवने should immediately follow प्रथमम् ।
४. एकं P. माध्यन्दिने सवने पर्याप्तोऽभूत् Sy.
५. तृतीये सवने पर्याप्तोऽभूत् । सर्वत्र 'काला-
ध्वनो' इति द्वितीया Sy.
६. अपि च Sy.
७. Omitted by M.
८. यज्ञे P.
९. वात्मानां M.
१०. ०ह्वति M. शुभानां बोढा भवति Sy.
११. उलपन्नं P.
१२. अन्यस्याः पृथिव्याः, वेदात्मिकाया वाचो
वा Sy.
१३. गर्भं सन्तं सोमं यज्ञं वा Sy.
१४. यत्वि० M.

१५. अजनयन्त Sy.
१६. स P. स यज्ञः सोमो वा Sy.
१७. अन्यैरिन्द्रादिभिर्देवैः Sy.
१८. 'वच समवाये' । अनुदात्तेत् Sy.
१९. जयसमर्थः Sy.
२०. अभिमतफलवर्षकः Sy.
२१. VM. ignores स (following प्रथमम्) and उ ॥ उः प्रसिद्धार्थः Sy.
२२. हरिम् P.
२३. हरी एतन्नामकावधौ Sy. 'हरी इन्द्रस्य'
Ngh. I.15
२४. नु क्षिप्रम् Sy.
२५. इन्द्रस्य सम्बन्धिनि रथे Sy.
२६. योजं-युनज्मि । 'युजिर् योगे' । लुङि
'इरितो वा' इति च्लेरङादेशः Sy.
२७. ०यातम् M. गमनाय Sy.
२८. साधनेन Sy.
२९. वेदात्मकेन Sy.
३०. अन्यैरकृतपूर्वेण Sy.
३१. ०स्मिह M. अत्रास्मिन्यज्ञे Sy.

बहवः । हि भवन्तु । मेघाविनो लोके । ते सर्वे निरमयन्त्वद्य विरमन्तु । अन्ये यजमाना इति ।

तिस्रो निगदव्याख्याता ।

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिन्द्र याहा चतुर्भिरा षड्भिर्हूयमानः ।

आष्टामिर्दशभिः सोमपेयमयं सुतः सुमत्त मा मृधस्कः ॥४॥

आ द्वाभ्याम् । सोमपानं प्रत्यागमनम् । अयं सोमः । त्वदर्थं सुतः सम्प्रति । मा ।

सङ्ग्रामम् । कार्षीः, क्रोधं वा मा कुर्वति ।

१. भि M. २. ०वन्ति P.
भवन्ति Sy. ३. स्तोतारः Sy.
४. ०मन्त्व० M. सो नि रीरमन् नितरां
मा रमयन्तु अतोऽस्मदीयं यज्ञमागत्य
सोमं पिबेति भावः । रीरमन्-रमतेर्ष्य-
न्तस्य लुङि षडि सन्वद्वावाद्भ्यासस्ये-
त्वदीर्घौ । वाक्यभेदादत्र हि योगाभावेन
निघातः Sy. ५. ०मन्त्यु P.
६. मद्ब्यतिरिक्ताः Sy.
७. VM. ignores कम् and सु ॥
कम् सुखेन, सु सुष्ठु Sy.
८. पातव्यं सोमं प्रति Sy. सोमपानम-
दीयमप्रतीत्यभ्यां णरः SKN. इदं सोम-
पेयं सोमपानकर्म प्रति Dur.
९. त्वदर्थं P. १०. सुतः P. किमर्थम् ?
उच्यत आयाहीति । यस्मादयं सुतः
सोमः SKN. किमिति ? एवं ब्रूमहे-
अयं सुतः सोमोऽभिषुतस्त्वदर्थम् Dur.
११. Omitted by P. १२. हिंसाः Sy.
कैश्चित्सह (मा) मूवः सङ्ग्रामान् SKN.
स त्वं केनचिद् मूवः सङ्ग्रामम् Dur.
१३. कार्षीः P. कः—कार्षीरित्यर्थः । अवि-
लम्बितमित्यभिप्रायः SKN. कः कार्षीः,
अविलम्बितमागच्छेत्यभिप्रायः Dur.
१४. VM. ignores द्वाभ्याम् । हरिभ्याम् ।
इन्द्र । चतुर्भिः । षड्भिः । हूयमानः ।
अष्टाभिः । दशभिः and सुमत्त ॥
This stanza is explained
in the following manner:—

हे इन्द्र ! होतुभिः आहूयमानः त्वं
द्वाभ्यां हरिभ्यामिमं यज्ञं प्रति सोम-
पानार्थम्, आ याहि चतुर्भिः हरिभिः
आ याहि । तथा षड्भिः आगच्छ
सोमपेयम् । 'पा पाने' । कर्मणि 'अचो
यत्' । 'ईद्यति' इतीत्वम् । पातव्यं
सोमं प्रति अष्टाभिः अश्वैः आयाहि ।
'अष्टनो दीर्घात्' (Pa. 6.1.172.)
इति विभक्तेरुदात्तत्वम् । दशभिः हरि-
भिरागच्छ । सुमत्त ! सुयज्ञ ! सुधन !
वा हे इन्द्र ! अयं सोमस्त्वदर्थमभिषुतः ।
अतो यज्ञस्य मूवः हिंसा मा कः मा
कार्षीः । करोतेर्लुङि 'मन्त्रे घस०' इत्या-
दिना च्लेर्लुक् । गुणे कृते हल्ङादिना
सिपो लोपः । यद्यपीन्द्रस्य द्वावेव
हरी तथापि तयोर्विभूतिभेदास्मानात्वम् ।
अतोऽश्वबहुत्वेनैव Sy. ॥ आ इत्युप-
सर्गो 'याहि' इत्यनेन सम्बध्यते । द्वाभ्यां
हरिभ्यां हे इन्द्र ! आ याहि । आ चतु-
भिरायाहि । हूयमानोऽस्माभिरायाहि ।
अष्टाभिर्दशभिर्वा प्रभूतत्वादश्वानाम् ।
हे सुयज्ञ ! यावद्भी रोचते तावद्भिराया-
हीत्यर्थः SKN. ॥ हे भगवन्निन्द्र ! यदि
तावत्तव द्वौ हरी सन्निहिती, ततस्तावेव
रथे युक्त्वा ताभ्यां हरिभ्यामायाहि । अथ
चत्वारः, ततस्तेष्वचतुर्भिः । अथ षट्, तत-
स्तेः षड्भिः । अथाष्टौ, ततस्तेष्वष्टाभिः ।
अथ दश, ततस्तेर्दशभिरायाहि हे सुधन !
Dur. ॥ N. VII. 6., SKN. III. 41.

आ विंशत्या त्रिंशता याद्वर्वाडा नवत्या हरिर्मिथुजानः ।

आ पञ्चाशता सुरथेभिरिन्द्रा षष्ठ्या सप्तत्या सोमपेयम् ॥५॥

[आ विंशत्या ।]

आशीत्या नवत्या याद्वर्वाडा शतेन हरिर्मिथुमानः ।

अयं हि ते शुनहोत्रेषु सोम इन्द्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥६॥

[आशीत्या] । त्वया त्वत्कामनया । तव मदार्थम् । परिषिक्त इति ।

मम ब्रह्मेन्द्र याद्वच्छा विश्वा हरीं धुरि धिष्वा रथस्य ।

पुरुत्रा हि विह्व्यो बभूथास्मिच्छूरं सर्वने मादयस्व ॥७॥

मम ब्रह्म । इन्द्र । मम । स्तोत्राणि । प्रति । आगच्छ । तदर्थं रथस्य । धुरि । अश्वौ । स्थाप्य

१. VM. does not explain this stanza as it is quite easy and does not stand in need of any commentary.

Sy. explains this stanza in the following manner:—
हे इन्द्र ! सोमपेयं पातव्यं सोमं प्रति
अर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् विंशत्या
विंशतिसंख्याकैरश्वैः आ याहि ।
त्रिंशता त्रिंशतिसंख्याकैरिभिरागच्छ ।
नवत्या नवतिसंख्याकैः हरिभिः
युजानः युज्यमानस्त्वं सोमपानं प्रति आ
याहि । सुरथेभिः सुरहणैः सुगमनैः
पञ्चाशता हरिभिः आयाहि । तथा
षष्ठ्या षष्टिसंख्याकैरिभिः सोमपानं
प्रत्यागच्छ ।

२. The *pratika* has been supplied by the Editor.

३. त्वाया is suggested for त्वया ।

४. ब्राह्मणम् P. हर्षाय Sy.

५. पुरिक्त P.

६. VM. explains the last three words of this stanza only.

Sy. explains the stanza in the following manner:—
आशीत्या अशीतिसंख्याकैरश्वैः सोमपा-
नार्थम् अर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् आ
याहि । नवत्या नवतिसंख्याकैरश्वैरा-
गच्छ । शतेन शतसंख्याकैः हरिभिर्हृ-
मानः धार्यमाणस्त्वम् आयाहि । हे
इन्द्र ! हि यस्मात् ते मदाय हर्षाय
शुनहोत्रेषु । सुखेन हृयते सोमो धीरिति
शुनहोत्राः पानविशेषाः । तेषु अयं
सोमः त्वाया त्वत्कामनया परिषिक्तः ।

७. अस्मदीयानेव Sy.

८. स्तुतिम् Sy.

९. अच्छाभिलक्ष्य Sy.

१०. तदर्थम् P.

११. युगप्रान्ते Sy.

१२. संयोजय Sy.

त्वम् । बहुषु स्थानेषु । विविधं 'मय्यागच्छ मय्यागच्छेत्याह्वातव्यः । भवसि । सम्प्रत्यस्मिन् ।
यज्ञे । शूर ! मादयस्वेति ।

न म इन्द्रेण सख्यं वि यौषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।
उप ज्येष्ठे वरुथे गमस्तौ प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥८॥

न म इन्द्रेण । शौनकः—

निहत्य तौ गृत्समदमृषिं शक्रोऽभ्यभाषत ।

यथेष्टं मां सखे ! पश्य प्रियस्त्वभ्यागतोऽसि मे ॥

वरं गृहाण मत्तस्त्वमक्षयं चास्तु ते तपः ।

प्रभुस्त्वं प्रत्युवाचषिरस्माकं वदतां वरः ॥ २ ॥

तनूनामस्तु चारिष्टिर्वाचिष्व हृदयङ्गमाः ।

सुवीरा रयिमन्तश्च वयं त्वामिन्द्र ! धीमहि ॥ ३ ॥

इन्द्रं त्वा न विजानीमो वयं जन्मनि जन्मनि ।

त्वद्गतश्चैष मे भावो मापगात् तु रथीतर ! ॥ ४ ॥

तथेत्युक्त्वा तुराषाद् तं पाणौ जग्राह दक्षिणे ।

ऋषिश्चास्य सखित्वेन पाणिना पाणिमस्पृशत् ॥ ५ ॥ इति ॥

१. पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैः Sy.

२. मर्यागं M.

३. त्वं विविधं ह्वातव्यः Sy.

४. बभूय बभूविष । 'बभूयाततन्यजगृम्भ
ववर्थे' इति निपातनादिङभावः Sy.

५. M. and P. read शूरादं
for शूरमादं ।

६. सोमपानेन हृष्टो भव Sy.

७. VM. ignores विश्वा and हि ॥
विश्वा व्याप्तौ Sy.

८. तेन M.

९. प्रियत्वं ह्यागतो BD.

१०. प्रह्वस्तम् BD.

११. वेदतां M.

१२. वाक् चास्तु BD.

१३. सीमहि P.

१४. इन्द्र त्वां च BD.

१५. गान्तु P.

मापगात्स्वं रथीतरः BD.

१६. रथेत्यु P.

१७. षात् तं P. तुराषाद् तु BD.

१८. BD. IV. 70-73, 75.

न॒म॑ म॑ इदम् । इन्द्रेण॑ सञ्जातम् । सख्यम् । वियुतं॑ भवतु । अस्मभ्यम् । अस्येन्द्रस्य ।
दानम् । अभिलपितं॑ प्रयच्छतु । वयमिन्द्रस्य श्रेष्ठे । वारके॑ शत्रूणाम् । बाहौ । उपस्याम॑ तदाश्रया॑
भवाम । प्रयाणे॑ प्रयाणे । शत्रून् जिगीवांस॑ इति ।

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मधोनी ।
शिखां स्तोत्रभ्यो मातिं धूमगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥६॥

[नूनं सा ते । पू० व्या०]

II. 19.

अपायस्यान्धसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।
यस्मिन्निन्द्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यन्तश्च नरः ॥१॥

अपायि॑ । अस्य॑ । अद्यमानस्य । मदार्थम् । मेधाविनः॑ । प्रसूयमानस्य । अङ्गस्य॑ ।

१. मम Sy.

२. इन्द्रेण सह Sy.

३. यष्टुयष्टव्यलक्षणं सख्यम् Sy.

४. ०वन्ति P. कदाचिदपि न वियुज्यताम् ।
योषत्-योतेलेटि 'सिब्वहुलं लेटि' इति
सिप् । अडागमः Sy.

५. इन्द्रकर्तृकं दानम् Sy.

६. अभिमतफलं दुग्धाम् । दुहीत-दुहोर्लिङि
रूपम् Sy.

७. अतिशयेन प्रशस्ये Sy.

८. आपादां वारके, वरणीये वा Sy.

९. उप समीपे वर्तितः स्याम । इन्द्रस्य
हस्तस्पर्शयोग्या भवेमेत्यर्थः Sy.

१०. दास्य० P.

११. प्रायेण M. सोमपानार्थमिन्द्रस्य यज्ञ-
शालायां प्रवेशे प्रवेशे यद्वा प्राये प्राये ।
प्रकर्षेणेत्येते गम्यते योद्धुभिरिति प्रायं
युद्धं तस्मिन् Sy.

१२. शत्रुं M.

१३. जिगीवांस० M. जिगीवांस० P. शत्रूणां जे-

तारो यद्वा शत्रून् जितवन्तो भवेम Sy.

१४. The line, apparently a re-
mark of the scribe, is found
in M. only. This stanza
has already been explained.
See RV. 2.11.21.

१५. 'अपाय्यस्य' इति नवर्चमष्टमं सूक्तं गात्स-
मवं त्रैष्टुभमेन्द्रम् । 'अपायि' (K.S.A.
14.19., p 13.) इत्यनुक्रान्तम् ।
लैङ्गिकः सूक्तविनियोगः । 'द्वितीये
पर्याये होतुवास्त्रयाख्या अपायीत्येषा'
(ASS. 6. 4.) Sy.

१६. सोमलक्षणस्य Sy.

१७. ०दार्थ्य P.

१८. प्राज्ञस्य यजमानं च सम्बन्धिनः Sy.

१९. प्रस्तूय० M. सोमाभिषेकं कुर्वणस्य
Sy.

२०. अन्नस्य is suggested for अङ्गस्य ॥
प्रयसः 'प्रीङ् तर्पणे' । असुन् । प्रीतिकरस्य
Sy.

अंशोऽपायि । यस्मिन् । इन्द्रः । पुराणे प्रदीप्यमाने वा । वर्षमानः । स्थानम् । 'वारयति' ।
स्तोत्रमिच्छन्तः । मनुष्याः । चेति ।

अस्य मन्दानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिन्द्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत् ।

प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमन्त ॥२॥

अस्य मन्दानः । अस्य । मधुसदृशस्य सोमस्य । तृप्यन् । वज्रहस्तः । इन्द्रः । उदकस्य
वारकम् । अहिम् । विवृश्चत् । यदा । पक्षिणः । इव । स्वावस्थानानि । प्रति । नदीनाम् ।
वेगान् । च । प्रचक्रमन्त गन्तुमुपचक्रमिरे, अहिं च हतवान्, तदानीमेव नदीश्च प्रावर्तयदित्यर्थः ।

स माहिन् इन्द्रो अर्णो अपां प्रेरयदहिहाच्छा समुद्रम् ।

अजंनयुत्क्ष्व विदद् गा अक्तुनाह्वां वयुनानि साधत् ॥३॥

स माहिन् । स । महान् । इन्द्रः । अपाम् । स्रोतः । समुद्रम् । प्रति । प्रेरयत् ।

१. ०पायी P. एतदन्नमिन्त्रेण पीतमित्यर्थः ।
यद्वा अपायीति पातेः 'अप्यत्ययो बहुलम्'
इति चिण् कर्तरि भवति । 'छन्दसि
लुङ्लङ्लिटः' इति लोट्थे लुङ् । प्रीति-
करस्य अन्वसो मवायापायि । शेषत्व-
विवक्षया कर्मणि षष्ठी । इन्द्रः सोमं
पिबतु Sy.

२. सोमलक्षणोऽन्वसि Sy.

३. इन्द्र M. ४. वर्षमान P.

५. सेव्यतया निवासं चकार Sy.

६. किञ्च इन्द्राय स्तोत्रमिच्छन्तः Sy.

७. कर्मणां नेतार ऋत्विजो यस्मिन्निवासं
दधिरे । तवेतदपायीति पूर्वण सम्बन्धः
Sy. ८. तृतीयार्थे षष्ठी । अनेन
मदकरेण सोमेन Sy.

९. हृष्यन् Sy.

१०. वज्रयुक्तो हस्तो यस्य सः Sy.

११. उदकस्यावरकमुदकेनावृतं वा Sy.

१२. वृत्रं मेघं वा Sy.

१३. वृणोदच M. विशेषेणाच्छिन्तत् वृश्चत्-
'ओवृश्चू छेदने' तौदादिकः । लङि
ग्रहिज्यादिना सम्प्रसारणम् Sy.

१४. यदाहिमेदने जाते Sy.

१५. तत्र वृष्टान्तः—यथा पक्षिणः कुलाया-
नभिलक्ष्य गच्छन्ति तद्वत् Sy.

१६. सुष्ट्वर्यन्ते प्राप्यन्त इति स्वसराणि
कुलायाः तान् Sy.

१७. समुद्रमभिलक्ष्य Sy.

१८. वेगं वेगान् M. वेगा P. प्रीणयितुणि
जलानि Sy.

१९. ०चम० P. गन्तुमुपाक्रमन् Sy.

२०. गञ्जमुमिर P.

२१. हि P

२२. प्रव० P.

२३. महनीयः पूजनीयो यद्वा महिमोपेतः Sy.

२४. अर्णः—'ऋ गतो' स्रोतोत्पत्त्यर्थं प्रवाहम् Sy.

२५. अभिलक्ष्य Sy.

२६. प्रेरयत् M. and P.

अर्हेन्ता । सूर्यं च । अजनयत् । असुरैर्हंता गाश्च । अविन्दत् । अञ्जनसाधनेन तेजसा ।
अह्वाम् । प्रज्ञानानि । साधयति ।

सो अग्रतीनि मनवे पुरुषीन्द्रो दाशदाशुषे हन्ति वृत्रम् ।
सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूत्यस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥४॥

सो अग्रतीनि । सः । इन्द्रः । मनुष्याय । यजमानाय । असदृशानि । पुरुषि
धनानि । प्रयच्छति । हन्ति च । वृत्रम् । सद्य एव । यः । मनुष्येभ्यः । समाश्रयणीयः ।
अभूत् । स्पर्धमानेभ्यः । सूर्यस्य सौवर्ष्यज्ञोः । युद्धे सम्भजन इति प्रैतशं सूर्ये
पस्पृधानम् इत्युक्तमिति च ।

१. अहिहा अहि मेघं हतवानिन्द्रः । 'अहा-
भ्रूणवृत्रेषु विवप्' 'बहुलं छन्दसि' इति
भूतकाले विवप् Sy.

२. किञ्च स इन्द्रोऽङ्गिरसां बिलान्तर्बर्ति-
नामावृतानां गवां लाभाय सूर्यम् Sy.

३. ततः पणिभिरपहृता गाः Sy.

४. अविन्दम् P. अलभत । विवत्-विद्लु
लाभे । लुबित्त्वावद् Sy.

५. अज्ञाम् P.

दिवसानाम् Sy.

६. प्रकाशान् Sy.

७. असाधयत् Sy.

८. प्रतिनि P.

९. दाशुषे हविर्वत्तवते यजमानाय Sy.

१०. सद् P.

उत्कृष्टानि Sy

११. सधानि M.

बहूनि धनानि Sy.

१२. वदाति Sy.

१३. असुरम् Sy.

१४. तदानीमेव Sy.

१५. तत्प्राप्तिहेतुभूतः सन् समाश्रयणीयः
Sy.

१६. अहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामहमेव प्रथमं
सूर्यं प्राप्नुयामिति स्पर्धमानेभ्यः स्तोतृभ्यः
नृभ्यः Sy.

१७. Both M. and P. put सूर्यस्य
between सौवर्ष्य and ज्ञोः ।

१८. सौवर्ष्य M.

सौषय P.

१९. सम्भजेन M. समभजेन P. सूर्यसम्भ-
जनविषयभूते यद्वा सूर्यस्य सम्बन्धिन
युद्धे पस्पृधानेभ्यः सूर्येण सह स्पर्धमाने-
भ्योऽतसाय्योऽभूत् । सातौ 'षोऽन्तक-
र्मणि' अधिकरणे क्तिन् Sy.

२०. ऐतशं D.

२१. A fragment of RV. i. 61.

15.

स सुन्वत इन्द्रः सूर्यमा देवो रिण्ड्मर्त्याय स्तवान् ।
आ यद्रुयिं गुहदवद्यमस्मै भरदंशं नैतशो दशस्यन् ॥५॥

स सुन्वते । सः । इन्द्रः । सुन्वते । एतशाय । सूर्यं नाम शत्रुम् । आरिणक् जघान । स्तूयमानः ।
यदा । अमरत् । घनं हविराख्यम् । निरवद्यम् । अस्मा इन्द्राय । पिता पुत्रायांशम् । इव । प्रयच्छन् ।
एतशानामा ऋषिः ।

स रन्धयत्सदिवः सारथ्ये शुष्णमशुषं कुर्यवं कुत्साय ।
दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्यैरच्छम्बरस्य ॥६॥

स रन्धयत् । सः । वशमनयत् । दीप्तिसहितः । एकं रथमास्थाय सारथ्यं कुर्वते ।
शुष्णमशुरम् । शोषयितुमशक्यम् । कुर्यवं च । कुत्सारथ्ये । दिवोदासाय राज्ञे । नवतिम् ।
नव । च । इन्द्रः । पुरः । शम्बरस्य स्वभूताः । व्यैरयदिति ।

१. सोमाभिषवं कुर्वते Sy.
२. एतशायः M. This refers to मर्त्याय ॥ मनुष्याय Sy.
३. एतशोन स्पर्धमानं सूर्यम् Sy.
४. आरिण M. आरीणत P. बलेनारेच-
यत् ॥ तथा च निगमः 'प्रैतशं सूर्यं पस्पृषानं
सौवद्व्ये सुव्विमाव्विन्द्रः' (RV.
1.61.15.) इति Sy.
५. सूर्य P.
एतशोन स्तूयमानः Sy.
६. यस्मात् Sy.
७. सम्पादयामास Sy.
८. सुवि० M.
सोमरूपघनम् Sy.
९. प्रछन्नावद्यम् Sy.
१०. तत्र दृष्टान्तः यथा पितांशं भागं पुत्राय
भरति तद्वत् Sy.
११. प्रयच्छन् seems to be the ex-
planation of दशस्यन् ॥ यजमानः
Sy.

१२. ०तना० M. सौवद्व्यो राजा Sy.
१३. VM. ignores देवः । and आ ॥
देवः द्योतमानः Sy.
१४. इन्द्रः Sy.
१५. रथ्यतिर्वशगमने (N. 6.32.; 10.40.)
यद्वा 'रथ हिंसासंराध्योः' इत्यस्य प्यन्तस्य
'रथिजभोरचि' इति नृम् । अवधीत् Sy.
१६. आत्मनः सारथ्यं कुर्वते Sy.
१७. युष्ण० P. शोषयति सर्वमिति शुष्णः
कश्चिदशुरः तम् Sy.
१८. द्योयि० P.
न केनापि शोषणीयम् Sy.
१९. कुर्वं P. एतस्मान्नमशुरम् Sy.
२०. राजर्षये Sy.
२१. सासारयज्ञे P.
तस्मात्तस्मात्साय राज्ञे Sy.
२२. वत्तीन् P.
२३. भूता M.
शम्बरस्य अशुरस्य Sy.
२४. व्यैर० M. विदारितवान् Sy.

• एवा ते इन्द्रोचथमहेम श्रवस्या न त्मना वाजयन्तः ।

अश्याम तत्साप्तमाशुषाणा ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥७॥

एवा त इन्द्र । एवम् । तव । इन्द्र ! 'स्तोत्रम् । प्रेरितवन्तः । यथा । अश्रेच्छयोदारं
दरिद्रा वाग्भिः स्तुवन्त्येवम् । स्वयमेव । स्तुवन्तः । प्राप्नवाम । तत् । सप्तपरिमाणं रत्नजातं
शत्रुस्थम् । त्वां स्तुतिभिर्व्याप्नुवन्तस्तदर्थम् । असुरस्य । हिसितुः । वधार्थमात्मीयं वज्रम् । नमयेति ।

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनानि तद्भुः ।

ब्रह्मण्यन्त इन्द्र ते नवीय इषमूर्ज सुक्षिति सुन्नमश्रुः ॥८॥

एवा ते । एवम् । ते । गृत्समदाः । हे शूर ! स्तोत्राणि । स्तुतवन्तः । जिगमिषवः ।
इव । मार्गान् । नवतरम् । ब्रह्म तुभ्यमिच्छन्तः । अन्नम् । रसम् । शोभनं निवासं गृहम् ।

१. इन्द्रः P. २. तुभ्यम् Sy.

३. प्रापयेम । 'अहि गतौ' Sy.

४. इदानीम् । न सम्प्रत्यर्थे Sy.

५. नेच्छ० M. अवम्या—'सुपां सुलुक्' इति
तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । यद्वा यथा-
कामनया Sy. ६. वाभिः M.

७. त्वां बलिनं कुर्वन्तः यद्वा अन्नमिच्छन्तः ।
इच्छायामपि णिच् वृश्यते । अश्वायन्तो
गव्यन्तो वाजयन्त इति । क्यजन्तत्वे
चित्प्रातिपदिकस्य अन्तादेरन्तर्गत् स्यात् ।
'वाजयन्तः शतक्रतुम्' इति यथा ।
तावुशा वयम् Sy. ८. व्याप्नुयाम Sy

९. ०रिणामं M. सप्तपुरुषसम्बन्धि साप्त-
पदीनं सख्यम् Sy.

१०. आशुषाणाः—अश्वनोतेः कानचि 'व्यत्ययो
बहुलम्' इति लिट्यपि विकरणद्वय
उपस्थितः स च त्वामश्नुवाना वयम् ।
यवभिलषितं तत् Sy. ११. ०रक् M.
देवानिन्द्रादीनजानतः Sy. १२. पीयोः—
पीयति हिंसाकर्मा । हिंसकस्यासुरस्य Sy.

१३. M. omits वधार्थमात्मीयं वज्रम् ॥
वध्यन्ते शत्रवोऽनेनैति वधरायुधम् Sy.

१४. अघो नमय...ननम—'णम् प्रह्वत्वे' ।
प्यन्तस्य लुङि चङि रूपम् । 'मितां
ह्रस्वः' इति ह्रस्वः Sy.

१५. M. omits the words be-
tween 'एवा ते and स्तोत्राणि ।

१६. एव Sy. १७. तुभ्यम् Sy.

१८. 'गृत्समवो गृत्समवो गृत्स इति मेधा-
विनाम गुणातेः स्तुतिकर्मणः' N. 9. 5.
एकस्मिन् गृत्समवे बहुवचनं परोक्ष-
निर्देशश्च Sy.

१९. शूर ! बलवन् ! हे इन्द्र ! Sy.

२०. स्तोत्राणि P. मननीयं स्तोत्रम् Sy.

२१. तव M. स्तुतव P. ततश्चुः चक्रुः Sy.

२२. जेगमिषवः P. अश्वस्यवः—अश्वः—गत्य-
र्थविवर्तेरसुनि रूपम् अश्व इति । अघो
गमनमिच्छन्तः पुमांसः Sy. २३. मायां
M. मार्गान् यथा कुर्वन्ति तद्भुत् Sy.

२४. ०वभरं M. नवीयः—'सुपां सुलुक्' इति
षष्ठ्या लुक् । नवीयसो नवतरस्य Sy.

२५. स्तोत्रं कर्तुमिच्छन्तो गृत्समदाः Sy.

२६. अन्न P. २७. साम P. बलम् Sy.

२८. गृह P. शोभननिवासोपेतम् Sy.

सुखं च । प्राप्तुः^१ ।

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे बुद्धीयदिन्द्र दक्षिणा मुघोनी ।
शिखां स्तोत्रम्यो मतिं घुग्मगो नो बृहद्रदेम विदथे सुवीराः ॥६॥

[नूनं सा ते]

II. 20.

वयं ते वयं इन्द्र विद्धि षु शाः प्र भरामहे वाजयुर्न रथम् ।
विपन्यवो दीर्घ्यतो मनीषा सुन्नभिय न्तस्त्वावतो नून ॥१॥

वयं ते । वयम् । तुभ्यम् । इन्द्र ! अन्नम् । प्रेरयामः । अस्मान् । सुष्ठु । बुध्यस्व ।
प्रभरस्व रथम् । अन्नमिच्छन् । इव । महते कर्मणे स्तोत्रारः । स्तुत्या । दीप्यमानाः । सुखम् ।
प्राप्तुमिच्छन्तः । त्वत्सदृशान् । नेतुनभिगच्छन्तीति ।

१. M. adds. एवा ते गृत्समवास्त्रुदितम् ।
This is apparently a remark
of the scribe.

२. VM. ignores इन्द्र and ते ।

३. The *pratika* is found in M.
only. It appears to be an
addition of the scribe. The
stanza has already been
explained. See RV.2.11.21

४. 'वयं ते वयः' इति नवर्चं नवमं सूक्तं
यात्सर्गं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । 'वयं ते'
(KSA. 14.20.p.13.) इत्यनुक्रा-
न्तम् । सूक्तविनियोगो लिङ्गबन्धवार्थ-
ताम् Sy.

५. सोमलक्षणमन्नम् Sy.

६. प्रकर्षेण सम्पादयामः Sy.

७. स्मात् M. हविःसम्पादकान् नोऽस्मान्
Sy.

८. जानीहि । विद्धि-विदेर्ज्ञानार्थस्य लोटि
रूपम् । वाक्यादित्वादिनिघातः Sy.

९. तत्र दृष्टान्तः-यथाश्रमात्मन इच्छन्
पुमान् रथं शकटं सम्पादयति तद्वत् Sy.

१०. किं कुर्वन्तो वयम् ? तव स्तोत्रं कुर्वाणाः
Sy.

११. मनस ईषया स्तुत्या Sy.

१२. ०माना P. 'दीधीङ् दीप्तिवेवनयो'
व्यत्ययेन शतृ Sy.

१३. याचमानाः Sy.

१४. ०दृशा P. त्वावतः-‘युष्मदस्मद्भूषां
छन्दसि सावृष्य उपसंख्यानम्’ इति
वतुप् । त्वत्सदृशान् Sy.

१५. अग्न्यादीन् Sy.

१६. यद्वा सुम्नं सुखेन नूनं नेतुन् अग्न्यादीन्
देवानियक्षन्तः । यक्षतिर्गतिकर्मा ।
हविषा तान् प्राप्तुवन्तो वयं भरामहे
इति समन्वयः Sy.

‘ त्वं न इन्द्र त्वामिच्छती त्वायतो अभिष्टिपासि जनान् ।

त्वमिनो दाशुषो वरुतेत्याधीरमि यो नचति त्वा ॥२॥

त्वं न इन्द्र । त्वम् । अस्मान् । इन्द्र ! त्वदीयाभिः । ऊतिभिः । त्वत्कामान् । असीष्टानां
रक्षिता । अस्मानपि रक्ष जनान् । त्वम् । स्वामी । दाशुषः । सम्भक्ता । यः । त्वाम् ।
एवंभक्तान् । अभिव्याप्नोति ।

स नो युवेन्द्रो जोह्वत्रः सखा शिवो नरामस्तु पाता ।

यः शंसन्तं यः शंसमानमूनी पचन्तं च स्तुवन्तं च प्रणयेत् ॥३॥

स नो युवा । सः । इन्द्रः । युवा । अस्माकम् । आह्वातव्यः । कल्याणः । सखा ।
नेतृणाम् । अस्तु । रक्षकः । यः । शंसन्तम् । मार्गेण । प्रणयति । शशतिरुद्योगकर्मा, आत्मा-

१. अस्मान् पाहि Sy.

२. पालनादिभिः Sy.

३. किञ्च त्वायतः । ‘सुप आत्मनः कथञ्च’
‘शतुरनुमः०’ इति विभक्तेस्वात्तत्त्वम् ।
त्वत्कामान् Sy.

४. ०ष्टान् P. अभिष्टिपा-‘सुपां सुलुक्०’
इति सौराकारः । अभिष्टयोऽभिगन्तारः
शत्रवः । तेभ्यः पाता रक्षकः Sy.

५. जनां P.

६. स्वम् P.

७. स्वामि P. ईश्वरः खलु Sy.

८. हविर्वस्तवतो यजमानस्य Sy.

९. वरुता । ‘प्रसितत्कमितस्तमित०’ इति
निपातनादीकारस्थ ऊकारः । बाधकानां
निवारकोऽसि Sy.

१०. किञ्च त्वं तस्य स्तोतुः एवंविधोपद्रवोप-
शमरूपकर्मासि Sy.

११. अहिर्व्या० M.

हविषा परिचरति Sy.

१२. VM. ignores असि ॥ असि भवसि
Sy.

१३. नोर्यं P.

१४. युवा-तरुणो यष्टृणां फलस्थ शसयिता ?
(यावयिता) वा Sy.

१५. स्तोतुभिराह्वातव्यो होतव्यो वा Sy.

१६. सुखकरः Sy.

१७. सखिभूतः Sy.

१८. नृशब्दस्यामि छान्दसो गुणः । नरशब्दस्य
वा आमि आगमानुशासनस्यानित्यत्वाद्भु-
वभावः । कर्मनेतृणामस्माकम् Sy.

१९. रक्षा M. and P. पालको भवति
Sy.

२०. यं M. य P.

२१. शंसन्तं M. शसन्तं P. शस्त्राणि
शंसन्तम् Sy.

२२. ऊत्या रक्षणेन Sy.

२३. कर्मणां पारं प्रापयेत् । नयतेलटि
‘सिञ्चद्वलं०’ इति सिप् । अडागमः ।
‘तिङि चोदात्तवति’ इति गतेर्निघातः
Sy.

२४. शति० M. and P. ‘शश प्लुतगतौ’
क्रियाः कुर्वाणम् Sy.

यमुद्युक्तमेव । पचन्तम् । स्तुवन्तम् । च ।

तमु स्तुष इन्द्रं तं गृणीषे यस्मिन्पुरा वावृधुः शशदुश्च ।
स वस्त्रः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः ॥४॥

तमु स्तुषे । तम् । एव । स्तौमि । इन्द्रम् । तमेव च । शंसामि । यस्मिन् । पुरा ।
स्तोतारो वावृधुः । शशदुः । च शत्रून् । सङ्गच्छन् । याचमानो वा । घनेन । कामम् ।
पूरयतु । स्तुतिमिच्छतः । सम्प्रतितनस्य । मनुष्यस्य गृत्समदस्य ।

सो अङ्गिरसामुवाच ॥ ततोदिन्द्रो गातुमिष्णन् ।
मुष्णन्नुषसः सूर्येण स्तवानश्रस्य चिच्छिन्नथत्पूर्वाणि ॥५॥

सो अङ्गिरसाम् । सः । इन्द्रः । अङ्गिरसाम् । स्तोत्राणि । सेवमानः । आदित्यम् ।
प्रेरयति । गमनम् । इच्छन् । सूर्येणोद्यता । उषसः । विनाशयन् । स्तूयमानः । मेघस्य । अपि ।

१. चन्तम् P. पुरोडाशादिकानि हवींषि पचन्तम् Sy.
२. स्तव० P. सामभिः स्तोत्रं कुर्वाणम् । स्तुतशस्त्रयोः प्रीतिरप्रीतिरिति साम्यत्वेन भेदस्य प्रतिपादितत्वादेव पुषङ् निर्देशः Sy.
३. VM. ignores यः and च ।
४. स्तुषे, गृणीषे—उभयत्र पुरुषव्यत्ययः Sy. ५. Omitted in P.
६. यस्मिन्निन्द्रे Sy. ७. पूर्वम् Sy.
८. ववृ० P. प्रवृद्धा अभवन् Sy.
९. शशदुः P. शत्रून् हिसितवन्तश्च । 'शद्वल् शतने' । लिटि 'तुजादीनाम्०' इत्यभ्यासस्य दीर्घः Sy.
१०. स्तोतुमिर्थाच्यमानः Sy.
११. वसुनः Sy. १२. अभिलाषम् Sy.
१३. ०यत् P. अभिलषितफलदानेन पूरयतु Sy. १४. स्तोत्रमिच्छतः Sy.
१५. नूतनस्य Sy.

१६. यजमानस्य Sy.
१७. VM. ignores सः ॥ स इन्द्रः Sy.
१८. सोऽङ्गिर० M. सोमि P.
१९. अङ्गिरसां सम्बन्धीनि Sy.
२०. उक्त्यानि Sy.
२१. ०मान M. जुजुष्वान्—'जुषी प्रीतिसेव-नयोः' इत्यस्य लिटि क्वसौ रूपम् Sy.
२२. तेषां स्तोत्रम् Sy.
२३. तूतोत्—'तु वृद्धौ' इत्यस्य लिटि 'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य झ्लुः । काम-प्रदानेन अवर्धयत् Sy.
२४. गातुं पणिभिरुपद्रुतानामङ्गिरसां मार्गम् Sy. २५. प्रेरयन् Sy.
२६. सूर्येण स्वात्मभूतेन Sy.
२७. अपहरन् । उचिते हि सूर्ये उवसो व्या-वर्तन्ते Sy.
२८. स्तोतुभिः स्तूयमानः Sy.
२९. अश्वस्य—अश्वनुते स्वतेजसा सर्वं जप-दित्यश्वः कश्चिदश्वसुः तस्य Sy.

इत्यर्थः । पूर्वकालप्रादुर्भूतानि शरीराणि ।

स ह श्रुत इन्द्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मत्तमः ।
अव प्रियमर्शसानस्य साह्वान्छिरो भरद्वास्य स्वधावान् ॥६॥

स ह श्रुतः । सः । विश्रुतः । इन्द्रः । नाम । देवः । प्रातर्ऊर्ध्वः । भवति । मनुष्या-
णाम् । दर्शनीयतमः सोऽयम् । प्रजा बाधमानस्य । वृत्रासुरस्य । प्रियम् । शिरः । अवाभरत् ।
सहनशीलः । अन्नवानिति ।

स वृत्रहेन्द्रः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरैरयद्वि ।
अमृतावे चामपथ सत्रा शंसं यजमानस्य तूतोत् ॥७॥

स वृत्रहा । कृष्णासुरो यासां योनिषु ताः । असुरस्त्रीः । पुरंदरः । वज्रेण व्यैरयत्, 'यः
कृष्णगर्भा निरहन्' इत्युक्तमिति । तथा मनवे । उदकम् । क्षेत्रम् । च । अजनयत् । सत्य-
मेव । यजमानस्य । अभिलषितम् । प्रैरयति ।

१. शाय० M. अवनययत् शिथिलीचकार
Sy.

२. पुरातनानि पुराणि बलानि वा Sy.

३. कीर्तिमान् Sy.

४. नाम प्रसिद्धौ Sy. ५. द्योतमानः Sy.

६. कामप्रदाने प्रवृत्त उन्मुखो भवतु Sy.

७. मनोरथम् Sy.

८. ०यत् P. अत एव सर्वैरतिशयेन दर्श-
नीयः Sy.

९. पूजा० M. लोकं बाधमानस्य Sy.

१०. दासस्यैतन्नामकस्याः रस्य Sy.

११. शरीरः P.

१२. ०भवत् P. अथः पातयतु । भरत्-हरते-
लेंटि अडागमः । हृप्रहोर्भःछन्वसि Sy.

१३. सन० P. शत्रूनभिभवन् Sy.

१४. बलवानिन्द्रः Sy.

१५. VM. ignores ह ॥ हेति पूरणः Sy.

१६. निकृष्टजातीः Sy.

१७. उपसपयित्रीरासुरीः सेनाः Sy.

१८. शम्बरपुरां बारयिता Sy.

१९. ०रत् P. व्यनुदत् Sy.

२०. यं P. २१. ०र्भाणिर० M. D.

२२. ०स्त्रित्यक्तम् P. (RV. I.101.1.)

२३. मनोरथम् Sy. २४. उदकानि Sy.

२५. पृथिवीम् Sy. २६. महान्तम् Sy.

२७. अभिलाषम् Sy.

२८. कामप्रदानेन पूरयतु । तूतोत्-तु वृद्धौ
इति सौत्रो धातुः । शपः श्लुः । तुजादित्वा-
दीर्घः । यद्वा सत्रा महत् शंसं शंस्तीर्थं
शस्त्रं कामप्रदानेन वर्षयतु । यद्वा कृष्ण-
योनीः कृष्णास्थेना. रेण निषिक्तरेतस्का
दासीर्भार्या व्यैरयत् व्यनुदत् Sy.
२९. VM. ignores सः । वृत्रहा and
इन्द्रः ॥ वृत्रहा वृत्रस्य हन्ता Sy.

तस्मै तवस्यः^१मनु दायि सत्रेन्द्राय देवेभिरर्णीसातौ।
प्रति यदस्य वज्रं बाह्वोर्धुर्हृत्वी दस्यून्युर आर्यसीनि तारीत् ॥८॥

तस्मै । उदकं यस्मिँल्लभ्यते सङ्ग्रामे । तत्रास्य बलवतां दृष्ट्वा । तस्मै । इन्द्राय ।
बलवद्भिरर्णैः । सत्यमेव । करप्रदानं कृतम्, 'मनु' ते दायिं 'मह इन्द्रियाय' इति मन्त्रः । स्तोत्रेण
यदा । अस्य । वज्रम् । बाह्वोः । निदधुर्देवास्तदा । दस्यून् । हत्वा । बात्रूणामयसा निमिताः ।
पुरीः । नितारीदिति ।

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिवां स्तोतृभ्यो मातिं धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

[नूनं सा ते । पू० व्या०]

II. 21.

विश्वजिते धनजिते स्वजिते सत्राजिते नृजिते उर्वराजिते ।
अश्वजिते गोजिते अग्निजिते मरेन्द्राय सोमं यजताय हर्यत्तम् ॥१॥

विश्वजिते । 'विश्वजिते' इत्यस्य प्रपञ्चः शेषः । स्वः स्वर्गः । सत्राशब्दो महच्छब्द-

१. अर्णसातावुकलामे निमित्ते Sy.
२. तवसे बलाय हितं बलवर्धनं हविः Sy.
३. Omitted in P.
४. ०र्बवः M. P. देवनशीलैः स्तोतृभिः Sy.
५. सन्ततं सर्वेष्वहःसु Sy. ६. अदायि यदा-
यद्बलमवृद्धाय दीयते तत्तवस्यम् । देवे-
भिर्देवैर्देवा जनैः अनुक्रमेण तद्बलं तस्मा
इन्द्रायादायि Sy. ७. मनु M.
८. तदाहि M. ९. मनु० M.
RV. 6.25.8. १०. इन्द्रस्य Sy.
११. स्तोतारोऽसुरवधसूचकेन स्तोत्रेण प्रति
निदधुः । स्तूयमानो हीन्द्रो दस्युवधायं
वज्रमावत्ते । धुः—इषातेर्लुङि गाति-
स्था०' इति सिचो लुक् । 'आतः' इति
भेजुस् Sy. १२. असुरान् Sy.
१३. अयोमयीः Sy. १४. पुरीम् M. पुरी P.

१५. निमिता० P. नितरामनाशयत् Sy.
१६. VM. ignores अनु and प्रति ॥
अनु—अनुक्रमेण सवनत्रये Sy.
१७. The line is found in M. only.
The stanza has already been
explained. See RV. 2.11.21.
१८. 'विश्वजिते' इति षड्वचं दशमं सूक्तं
गात्समदमेन्द्रम् । अन्त्या त्रिष्टुप् ।
शिष्टाः पञ्च जगत्पः । तृतीये पर्याये
होतुः शस्त्रे एतत्सूक्तम् । सूत्रितं च—
'विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आयुज्यमा-
नेति याज्या' (ASS. 6.4.) इति Sy.
'विश्वजिते षट् त्रिष्टुबन्तम्' (K.S.A.
14.21, p. 13.) १९. शेष P.
२०. Omitted in P. २१. सत्राजिते
सन्ततं जयशीलाय, महतो जने वा Sy.

पर्याय, महत्पि जयति धनमिति । हर्यतं स्पृहणीयमिति ।

अभिभुवेऽभिभुङ्गाय वन्वतेऽषाढहाय सहमानाय वेधसे ।
तविग्रये वह्नये दष्टरीतवे सत्रासाहे नम इन्द्राय वोचत ॥२॥

अभिभुवे । शत्रूणामभिभवित्रे । पुरामभिभञ्जकाय । वननं शत्रूणां कुर्वते । शत्रु-
भिरभिसोढाय । तान् सहमानाय । सर्वस्य विधात्रे । बहुस्तुतये । बोद्धे । शत्रुभिर्दुस्तराय । बहु-
नामभिभवित्रे । नमस्कारम् । ब्रूत ।

१. 'हर्यं गतिकान्त्योः' 'भूमृदुशि०' इत्यादिना
कर्मण्यतच् । कमनीयं स्पृहणीयं वा
Sy.

२. VM. ignores घनजिते . . . नृजिते ।
उर्वराजिते । अश्वजिते । गोजिते ।
अञ्जिते । भर । इन्द्राय । सोमम् and
यजताय ॥

Sy. explains these words in
the following manner:—हे
अश्वर्यो ! इन्द्राय सोमं भर सम्पादय ।
कीदृशाय ? विद्वज्जिते सर्वस्य जेत्रे ।
तवेव प्रपञ्चयति । घनजिते शत्रुविजयेन
तदीयघनानां जेत्रे । स्वर्गजिते स्वर्गस्य
जेत्रेऽधिपतये । सत्राजिते सत्रा सन्ततं
जयशीलाय महतो जेत्रे वा । नृजिते
नृणां नायकानां जेत्रे । उर्वराजिते उर्वरा
सर्वसत्याढाः भूः, तस्या जेत्रे । अश्व-
जिते गोजिते बलेनापहृतानां गवां जेत्रे ।
अञ्जिते वृत्रेणाफ्रान्तानामपां जेत्रे ।
यजताय यजनीयाय तस्मा इन्द्राय ।

३. ०भिभुवः M. and P. सर्वस्याभि-
भवित्रे Sy.

४. ०राणाम० M. असुराणां भञ्जकाय
Sy.

५. ०भिभङ्गः M. and P.

६. पवनं P.

७. Omitted in M. and P. शत्रूणां
घनानां सम्भजकाय । 'वनं घण सम्भक्तौ'
व्यत्ययेन उपत्ययः Sy.

८. शत्रुभिरनभिभूताय । अषाढहाय—सहेः
कर्मणि निष्ठा । उ? (ओ) त्वाभाव-
इच्छान्वसः Sy.

९. सर्वसहाय Sy.

१०. सर्वस्व M.

११. विधात्रे M.

१२. ०हुस्तत० P.

तुविग्रये—पूर्णग्रीवाय । यद्वा 'गृ शब्दे' ।
औणादिकः कर्मणि क्प्रत्ययः । तुविभि-
र्बहुभिः स्तोतव्याय Sy.

१३. सर्वस्य बोद्धे Sy.

१४. अन्यैर्दुस्तराय दुहिंसाय Sy.

१५. सर्वदाभिभवित्रे महतोऽभिभवित्रे वा एवं-
विधायेन्द्राय Sy.

१६. नमःशब्दपूर्वकं स्तोत्रम् Sy.

१७. हे स्तोतारः ! यूयं ब्रूत । वोचत—अथो
लुङि 'ब्रूवो वचिः' । 'अस्यतिवक्ति-
ख्यातिभ्योऽङ्' इत्यङादेशः । 'वच उम्'
इत्युम् । गुणः Sy.

१८. VM. ignores इन्द्राय ।

सत्रासाहो जनभक्षो जनसहस्यवर्नो युष्मो अनु जोषमुन्नितः ।
वृत्तचयः सङ्हरिर्विश्वारित इन्द्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥३॥

सत्रासाहः । वहूनामभिभविता । जनानां सम्भक्ता । अभिभविता परेषाम् । व्यावयिना च । योद्धा । सेवानन्तरम् । सोमेन सिक्तः । परिवृतस्य बलस्य चाययिता । सहनशीलः । शत्रुषु । तदायुधैः सञ्जातारः । तस्येन्द्रस्य । प्रब्रवीमि । कृतानि । वीर्याणि ।

अनानुदो वृषभो दोधतो वृधो गम्भीर ऋष्वो असम काव्यः ।
रत्रचोदः श्रथनो वीक्षितस्पृथुरिन्द्रः सुयज्ञ उषसः स्वर्जनत् ॥४॥

अनानुदः । अनुदानवर्जितोऽनपेक्षितबलप्रदानः । वर्पिता कामानाम् । कम्पयतः । हन्ता । ग्रहणवान् । महान् । असमाप्तस्तोत्रः । रन्ध्राः असुराः । रन्ध्रं कुर्वन्ति शरीरे

१. जनानां यजमानानां कामप्रदानेन सम्भक्ता तैः सम्भजनीय इति वा Sy.

२. चतेषाम् M. बलिनं जनानामभिभविता Sy.

३. Omitted in P. शत्रूणां व्यावयिता स्वस्थानात् Sy.

४. योन्वनानि P.

५. सवान्तं P. It seems to be the explanation of two words अनु and जोषम् ॥ प्रीतिमनु Sy.

६. वृत्तस्याभीष्टस्याचेता सञ्चेता दातेत्यर्थः । यद्वा वर्तते पुनः पुनरभिमुखमागच्छतीति वृत् शत्रुः, तं जयते हिनस्तीति वृत्तचयः जयतिहिंसाकर्मा । तथा च ब्राह्मणम् 'यो वै भागिनं भागाश्रुवते जयते वै न स यदि वै न जयतेऽथ पुत्रमथ पौत्रं जयते त्वेवैनम्' (AB. 2.7.)

७. अभिभविता शत्रूणाम् । सङ्हरिः—'जहि-सहोहरिन्' इत्युरिन्प्रत्ययः Sy.

८. विशु प्रजासु Sy.

९. ऽदावैः P. पालकत्वेन प्रापितो भवति

Sy.

१०. ब्रवी० P. प्रकर्षेण वदामि Sy.

११. वृत्रहननादिरूपाणि Sy.

१२. सामर्थ्यानि Sy.

१३. ऽनुदं P.

१४. अननुदः—अनु पश्चाद्वादीत्यनुदः । 'आतश्चोपसर्गे' इति कर्तरि कः । स नास्ति यस्य स तथोक्तः । प्रभूतधनदानेन समानो नास्तीत्यर्थः Sy.

१५. हिंसकस्याः रस्य । 'बुद्धिहिंसाकर्मा' Sy.

१६. हन्त P.

१७. Omitted by P. महत्त्वेन गाम्भी-योपेतः Sy.

१८. Omitted in P. महान् यद्वा बर्ह-नीयः सर्वैः Sy.

१९. असा० P. असमष्टकाव्यः—'अशू व्याप्तौ' । कर्मणि निष्ठा । नृसमासः । अन्वैर-व्याप्तकर्मा Sy.

२०. मन्ना P.

२१. Omitted in M. and P.

२२. रन्ध्रं P.

इति असुराणां प्रेरकः । इत्ययिता सेनासङ्घस्य । दृढीकृतः । पृथुः । इन्द्रः । शोभनप्रज्ञः ।
उपसः । स्वरादित्यं च । जनयति ।

यज्ञेन गातुममुरो विविद्विरे धियो हिन्वाना उशिजो मनीषिणः ।
अभिस्वरा निषदा गा अयस्यव इन्द्रे हिन्वाना द्रवि गान्याशत ॥५॥

यज्ञेन । यज्ञेन । अपां प्रेरयितुरिन्द्रस्य । गमनम् । लब्धवन्तः । कर्माणि । प्रेरयन्ति ।
ऋत्विजः । मेधाविनः । अभिगमनेन । निषदनेन च । अस्मिन्निन्दे । वाचः । हिन्वानाः ।
रक्षणेच्छवो मर्त्याः । घनानि । प्राप्नुवन्ति ।

इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि घेहि चित्ति दक्षस्य सुभगत्वमस्मे ।
पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वाब्धानं वाचः सुदिनत्वमहाम् ॥६॥

इन्द्र श्रेष्ठानि । इन्द्र ! त्वम् । प्रशस्यतराणि । घनानि । प्रयच्छ । तथा प्राणस्य ।

१. ०रक P. रधचोदः—‘रध हिंसासंराध्योः’ ।
रध्राणां समुद्धानां प्रेरकः । यद्वा हिंसकानां
शत्रूणां चोदकः Sy.
२. इत्ययितां P. शत्रूणां बलापहारेण शात-
यिता Sy.
३. सनानां P.
४. वृढाङ्गः Sy.
५. स्वतेजसा जगद् व्याप्य वर्तमानः Sy.
६. सुकर्मा Sy.
७. उपस P.
८. स्वः सूर्यं ज्योतिः । ‘स्वः सूर्यः’ इति हि
शास्त्रणम् । सूर्यं च Sy.
९. प्रादुश्चकार Sy.
१०. यज्ञेन तपसा Sy.
११. अवां P. अपां प्रेरकादिन्द्रात् Sy.
१२. गवां मार्गम् Sy.
१३. लेभिरे Sy.
१४. स्तुतीः Sy.
१५. इन्द्रे प्रेरयन्तः Sy.

१६. इन्द्रं कामयमानाः Sy.
१७. मेधाविनोऽङ्गिरसः Sy.
१८. ०मचन P.
अभितः स्वरः स्वरणं शब्दनं यस्य तेन
स्तोत्रेण Sy.
१९. निषसदने० M. निषसमने० P. निष-
दोपसदेन च Sy.
२०. प्रेरयन्तस्तेऽङ्गिरसः । ‘हि गतिवृद्धयोः’ ।
स्वादिः Sy.
२१. ततः रक्षणमिच्छन्तः Sy.
२२. P. adds किमि after घनानि ॥
गोघनानि Sy.
२३. प्राप्नुवन् । आशत—अश्नोतेर्लुङि ‘बहुलं
छन्दसि’ इति विकरणस्य लुक् Sy.
२४. त्वां P.
२५. उत्तमानि Sy.
२६. निषेहि Sy.
२७. दक्षस्य—दक्षोर्भावे घञ् । कर्मकरणसा-
मर्थ्यस्य Sy.

विज्ञानं^१ प्रयच्छ । अस्माकम्^२ । शरीरसौभाग्यं^३ देहि । धनानाम्^४ । पोषं^५ देहि । तथा^६ ज्ञानाम् ।
अविनाशम्^७ । वाचः^८ । मधुमत्त्वम्^९ । अह्नाम्^{१०} । सुदिनत्वमिति ।

II. 22.

त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविष्मस्तुपस्तोममपिबद्विष्णुना सुतं
यथावशत् ।
स ई ममाद् महि कर्म कर्तव्ये महामुरुं सैनं सश्वदेवो देवं सत्यमिन्द्रं
सत्य इन्दुः ॥१॥

त्रिकद्रुकेषु । त्रिकद्रुकेषु यज्ञेषु । महान् । यवसक्तुश्रयणम् । बहुवलः । तृप्यन् ।

१. चित्तिं ल्याति वेहि Sy.

२. अस्मभ्यम् Sy.

३. सुभगत्वं शोभनघनवत्त्वं सौभाग्यं वा
वेहि Sy. ४. Omitted in M.
त्वया दत्तानां धनानाम् Sy.

५. पोषं समृद्धिं वेहि Sy. ६. तनूनाम् . . .
यद्वा तापत एभिः कुलमिति तनवः पुत्राः ।
तनोतेः करणे उप्रत्ययः । तेषाम् Sy.

७. अपि नाशः M. अहिंसां वेहि Sy.

८. वाचः Sy.

९. मत्त्वम् P. स्वादुताम् Sy.

१०. शोभनविनत्वं च वेहि । येषु हीन्नादयो
देवा इज्यन्ते तानि सुदिनानि तेषां
भावः सुदिनत्वम् Sy.

११. 'त्रिकद्रुकेषु' इति चतुः 'चमकादशं सूक्तं
गार्त्समदमैन्द्रम् । अथमनुक्रमणिका—
'त्रिकद्रुकेषु चतुष्कमष्टपाद्यतिशास्वर-
मन्त्याष्टिर्वा' (KSA. 14.22. p.
13) इति । आद्यायामष्टिश्चन्द्र-
श्चतुःषष्ट्यक्षरा । अवशिष्टाः षष्ट्य-
क्षरा अतिशक्यवर्गः । अन्त्याष्टिर्वा । षोड-
शिशस्त्रे 'त्रिकद्रुकेषु' इति तुचः ।
सूत्रितम्—'त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं
प्रोष्वस्मै पुरोरथमिति तुचावातिच्छन्दसौ

(ASS. 6.2) इति । अविवाक्येऽह्नि
मरुत्वतीये प्रतिपत्तुचस्य 'त्रिकद्रुकेषु'
इति प्रथमा । 'दशमेऽह्नि' इति खण्डे
सूत्रितम्—'आ त्वा रथं यथोतय इत्ये-
तस्याः स्थाने त्रिकद्रुकेषु महिषो यवा-
शिरमिति (ASS. 1. 12) इति ।
आश्वमेधिके मध्यमेऽह्नि मरुत्वतीये
आद्या । 'तस्य विशेषान्वक्ष्यामः' इति
खण्डे सूत्रितम् 'त्रिकद्रुकेषु महिषो
यवाशिरमिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत्' ।
(ASS. 10.10.) इति । महाभतेऽपि
माध्यन्दिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तो-
त्रियस्तुचः । 'त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिर-
मिति स्तोत्रियः' (AA. 5.1) इति
सूत्रितम् Sy.

१२. Omitted in P. गुत्समवो ब्रूते . . .
ज्योतिर्गौरायुरित्येतानि तेषां तेषां वि-
केष्वहःसु Sy. १३. महान् पूज्यः Sy.

१४. यवः P. यवाशिरं—यवमयैः सक्तुभि-
र्मिश्रितम् । आहूयैवस्य श्रीणातेः किंचपि
'अपस्पृशेयाम्' इत्यादिनाशिर इत्या-
देशः Sy. १५. बहुवस्य P.

१६. तृप्यन् P. तृपत्—'तृप प्रीणने' । तुवादिः ।
आगमानुशासनस्यानित्यत्वात्सुमभावः Sy.

सोमम् । अपि॑वत् । विष्णु॑ना सह । सु॑तम् । यथा । काम॑यते । स॑ च । ए॒नम् । म॒दय॑ति ।
म॒हत् । क॑र्म । क॑र्तुम् । वृ॒त्रव॑धादि॒कं म॒हान्त॑म् । वि॒स्ती॑र्णम् । स॒ सोमः॑ । ए॒नम् । से॑वते ।
दे॒वः । दे॒वम् । स॒त्यक॑र्माणम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यक॑र्मा । इन्द्रः॑ ।

अथ॒ त्विषी॑माँ अ॒भ्यो॒जसा॑ क्रि॒विं यु॒धाम॑व॒दा रो॒दसी॑ अ॒पृण॑दस्य
म॒ज्मना॑ प्र वा॒वृधे॑ ।

अ॒र्धत्ता॑न्यं ज॒ठरे॑ प्रे॒मरि॑च्यत॒ सैनं॑ स॒श्वदे॒वो दे॒वं स॒त्यमिन्द्रं॑ स॒त्य इन्द्रुः॑ ॥२॥

अथ॒ त्विषी॑माँ । अ॒थ । दी॒प्ति॑माँ । अ॒भ्य॑भवत् । यु॒धेन॑ । ब॒लकृ॑तेन॑ । क्रि॒विरि॑ति
कूप॑नाम, तत्स॒दृशं॑ य॒ज्ञम् । अ॒थास्य॑ य॒ज्ञस्य॑ । ब॒लेन॑ । द्या॒वापृ॑थि॒वी । ते॒जसा॑ऽऽपूर॑यत् । स्व॒यं
च प्र॒वृद्ध॑ आसीत् । अ॒थान्यं॑ सोम॑म् । सः॑ । ज॒ठरे॑ । नि॒दधे॑ । प्रा॒रेच॑यन्च । पा॒नशि॑ष्टम् ।

१. अपि॑यत् P. २. अभि॑युतम् Sy.
३. पूर्वं यथा तं सोममकामयत तथापिबत् ।
अव॑शत्—'व॒श कान्ती॑' । 'बहु॑लं छन्द॑ति'
इति॑ शपो लुगभावः Sy.
४. पीतः स सोमः Sy. ५. इन्द्र॑म् Sy.
६. मुद॑यति P. अ॒माद॑यत् किमर्थम् ? Sy.
७. वृ॒त्रह॑ननादिलक्षणं कर्म Sy.
८. तेज॑सा वि॒स्ती॑र्णम् Sy. ९. वो P.
१०. स॒श्वति॑र्व्या॒प्तिक॑र्मा । व्या॒प्नोतु॑ Sy.
११. दी॒प्यमा॑नः Sy.
१२. सोमं॑ का॒मय॑मानं दे॒वम् Sy.
१३. Omitted in P. य॒थार्थ॑भूतम् Sy.
१४. Omitted in P.
१५. इन्द्रुः is suggested for इन्द्रः ॥
इन्द्रुः॑ स॒वन् Sy. १६. ०मान P.
१७. अथ॑ P. सोम॑पानानन्तरम् Sy.
१८. दी॒प्ति॑मानिन्द्रः Sy.
१९. अभ्य॑वत् M. अस्य॑ भवत् P. अभि॑भूत-
वान् Sy.
२०. ०कृ॑तेन॑ M. ब॒लेन॑ Sy.
२१. कु॒बिरि॑० M. कु॒षिरि॑० P. (Ngh.
३.२३.) ॥ क्रि॒विं ना॒मासुर॑म् Sy.

२२. ०थान्य॑ P. पीतस्य॑ सोमस्य॑ Sy.
२३. ०थि॑विम् P.
२४. स्व॒तेज॑सा स॒मन्ता॑त्पूर॑यामास॒ यद्वास्य॑
क्रि॒वेर॑सुरस्य॒ मज्म॑ना सारेण॒ रोद॑सी
अ॒पूर॑यत् Sy.
२५. तं P. २६. प्र॒कर्षे॑ण॒ वर्ध॑ते Sy.
२७. अ॒न्यं भा॑गम् Sy.
२८. इन्द्रः॑ सोमं॑ द्वे॒षा वि॑भज्य Sy.
२९. स्व॒कीये॑ ज॒ठरे॑ Sy.
३०. दे॒वेभ्यः॑ प्रा॒रेच॑यत् ए॒तेना॑र्धमिन्द्राय॒ अर्ध-
मन्ये॑भ्यो दे॒वेभ्य॑ इत्यु॒क्तं भ॑वति । तथा
तैत्ति॑रीयकम्—'य॒त्सर्वे॑षाम॒र्धमिन्द्रः॑ प्रति
तस्मा॑दिन्द्रो दे॒वता॑नां भूयि॒ष्ठभा॑क्तमः'
(TS.५.४.८.३.) इति॑ Sy.
३१. This seems to be the inter-
pretation of ई॒म् ॥ ए॒नम॑परं भा॒गं
Sy.
३२. VM. ignores the words
explained in the previous
stanza as ए॒नम् । स॒श्वत् । दे॒वः ।
स॒त्यम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यः and
इन्द्रुः॑ ।

साकं जातः क्रतुना सा माजसा ववक्षि साकं वृद्धो वीर्यैः सासहिर्मुघो
विचर्षणिः ।

दाता राधः स्तुवते काम्यं वसु सैनं सश्वदेवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्दुः ॥३॥

साकं जातः । प्रज्ञानेन । बलेन च । सह । जातस्त्वम् । सर्वं जगद् वह्निं । सह ।
वीर्यैः । प्रवृद्धः । सोढां । शत्रून् । जगतो विद्रष्टा । दातेति तृन्प्रत्ययः, दानशीलः । स्तुवने ।
साधकम् । अभिलषितम् । धनं दातेति ।

तव त्यक्त्यं नृतोऽपं इन्द्र प्रथमं पूज्यं दिवि प्रवाच्यं कृतम् ।

यदेवस्य शर्वसा प्रारिणा असुं रिशन्नपः ।

शुवद्विश्चमभ्यादैवमोजसा विदादूर्जं शतक्रुत्तित्तिम् ॥४॥

तव त्यत् । तव । एतत् । नयम् । नेतः । कर्म । पूर्वकालकृतम् । दिवि स्थितस्य मम ।
प्रथमम् । प्रवाच्यं भवति । किं तत् कर्म, यत् त्वम् । देवस्य । तव बलेन । प्रागमयः ।

१. कर्मणा प्रज्ञया वा Sy.

२. सर्वं P.

३. वह P. विश्वं बोधुमिच्छति । ववक्षि-
वहेः सप्तन्तस्य लिटि मन्त्रत्वादाम् न
भवति Sy.

४. शत्रुहन्नाविलक्षणैः पराक्रमैः Sy.

५. ०वृत्तः M.

६. सासहिः—‘न लोकाव्ययं’ इति वल्ली-
प्रतिषेधः । तेषामभिमम्विता Sy.

७. शत्रुं M. हिंसकान् सङ्ग्रामान्वा Sy.

८. पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च विशेषेण द्रष्टा Sy.

९. दादेति P.

१०. ०त्ययवो P.

११. ०शीले P.

१२. स्तोत्रं कुर्वाणाय यजमानाय Sy.

१३. प्रार्थनीयम् Sy.

१४. धनं दाता सन् विवक्षियेति समन्वयः ।
सैनमिति परोक्षनिर्देशः सिद्धार्थश्च Sy.

१५. VM. ignores साकम् । सः । एनम् ।

सहचत् । देवः । देवम् । सत्यम् ।
इन्द्रम् । सत्यः and इन्दुः ॥

१६. नयन् M. नराणां हितकरम् Sy.

१७. नेतत् M. नेतः seems to be the
explanation of नृतो ॥ सर्वेषां
नर्तयितः ! हे इन्द्र ! Sy.

१८. ०पूर्वकृतं P. VM. seems to ex-
plain पूज्यम् and कृतम् together
as पूर्वकालकृतम् ॥ पूर्वकालभवम् त्वया
कृतम् Sy.

१९. दिवि स्वर्गलोके Sy.

२०. न M.

२१. प्रततम् Sy. प्रथम इति मुख्यनाम । प्रतमो
भवति N.2.22.

२२. प्रकर्षेण वक्तव्यं इलाघनीयमित्यर्थः Sy.

२३. य P.

२४. विजिगीषोरसुरस्य Sy.

२५. प्रेरयः, इति यत्कर्म तत्प्रवाच्यमिति सम-
न्वयः Sy.

असितारमसुरं वृत्रम् । उदकात् । निर्गमयन् । अभिमवतु । सर्वम् । असुरम् । बलेन । शत-
क्रतुः । लभताम् । रसम् । अन्नं च ।

II:23.

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् ।
ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पतु आ नः शृण्वन्नृतिभिः सीद सादनम् ॥१॥

गणानां त्वा । देवगणानाम् । पतिम् । त्वाम् । हवामहे । कवीनामपि ।
कविम् । येषां श्रुतेनान्यस्य श्रुतमुपमीयते त उपमश्रवस्तानप्ययमतिशेते । श्रेष्ठानामपि

१. असितर० P. असुं प्राणम् Sy.

२. तेन निरुद्धान्युदकानि Sy.

३. हिसन् Sy.

४. परोक्षनिर्देशोऽवशिष्टः Sy.

५. सर्वसर्वम् P. M. व्याप्तम् Sy.

६. तमोरूपमसुरम् Sy. ७. इन्द्रः Sy.

८. लतां च M. and P. विदात्—'विद्वल-
लामे' शविकरणी । लेटघाडलगमः Sy.

९. बलम् Sy. १०. हविर्लक्षणमन्नम् Sy.

११. VM. explains विदात् once and
ignores इन्द्र ।

१२. तृतीयेऽनुवाके दशसूक्तानि । तत्रेदमेकोन-
विंशत्युच्चं गार्तसमर्द्धं प्रथमं सूक्तम् । अत्रेय-
मनुक्रमणिका—'गणानामेकोना ब्राह्मण-
स्यत्यं ह बार्हस्पत्यास्तु वृष्टलिङ्गाः पञ्च-
दश्यन्त्ये त्रिष्टुभौ' (KSA. 14.23
p. 13.) इति । पञ्चदश्येकोनविंशी
च त्रिष्टुभौ । शिष्टा जगत्यः । यासु-
बृहस्पतिशब्दः श्रूयते ता बार्हस्पत्याः ।
शिष्टा वा ५ गणस्पत्याः । प्रवर्ये अशिष्टवे
एतत्सूक्तम् । 'स्पृष्टवोदकम्' इति क्षण्डे
सूत्रितम्—'गणानां त्वा प्रथश्च यस्य'
(ASS. 4.6.) इति Sy.

१३. देवादिगणानाम् Sy. गणानां मध्ये Mah.
स्त्रीगणानां मध्ये U. गणानां सर्वेषां सम्ब-
न्धिनम् BB. १४. सम्बन्धिनं स्वीयानां
पतिम् Sy. गणरूपेण प्रियस्य पालकम्

Mah. युगपद् गणपतिम् U.
ग्रामादिसङ्घातस्वामिनम् BB.

१५. त्वा M., D.

१६. अस्मिन् कर्मण्याह्वयामः Sy. आह्वयामः
Mah., BB., त्वामेव . . . प्रियं भर्तारं
हवामहे U.

१७. क्रान्तर्वाशिनाम् Sy. प्रियाणां वल्लभानां
मध्ये Mah. प्रियाणां मनुष्याणां मध्ये
U. क्रान्तर्वाशिनामपि BB.

१८. क्रान्तर्वाशिनम् BB.

१९. ०वसास्ता० P. उपमश्रवस्तमम् उपमी-
यतेऽनयेत्युपमा । सर्वेषामन्नानामुपमानं
अबोद्धं यस्य स तथोक्तः । अति-
शयेनोपमश्रवा उपमश्रवस्तमः । उपमा
'माद् माने' । 'आतश्चोपसा' करणेऽङ्-
प्रत्ययः । 'ङ्घापो सञ्ज्ञाद्यन्वसोः' इति
ह्रस्वत्वम् Sy. उपमीयतेऽनेनेत्युपमा; सर्वे-
षां श्रवसामन्नानामुपमा यस्याश्रवः, न
तु केनचिदुपमीयते प्रसिद्धमुपमानमिति स
उपमश्रवाः । यद्वा श्रूयत इति श्रवः, यस्य
(यस्तु) सर्वदा श्रूयते ते एवो—(सः)
पमश्रवा न कदाचिद् दृश्यते स उपम-
श्रवाः । श्रूयमाणोपम इति यावत् । आ-
हितानि—(ताग्न्यादि—)र्ब्रष्टव्यः । अनु-
भवाभावाद्यैव श्रूयमाणत्वोक्तिः, 'विषं
भुङ्क्व' इति वदन्यपरत्वात् । सर्वानुप-
मश्रवसोऽतिशेते इत्युपमश्रवस्तमम् BB.

राजानम् । हे मन्त्राणाम् । पते ! अस्माकमिदं स्तोत्रम् । शृण्वन् । रक्षणे. सह । आमीद ।

देवाश्चित्ते असुर्यं प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।

उक्षा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥ २ ॥

देवाश्चित्ते । देवाः । अपि । त्वं प्रसादात् । असुराणां हन्तः ! प्रकृष्टज्ञानस्य । बृहस्पते ! यज्ञियम् । भागम् । प्राप्नुवन्ति । यस्मात् त्वं महान् । सूर्य इव । ज्योतिषा । प्रभा । सर्वविधानाम् । मन्त्राणाम् । जनयिता । भवसि, असुरघ्नानामिति ।

१. ज्येष्ठाः प्रशस्यतमास्तेषां मध्ये राज-
न्तम् Sy. ज्येष्ठं प्रशस्तं राजतीति
ज्येष्ठराट् (तम्) BB.

२. मन्त्राणां स्वाभिनम् Sy.

३. पत P. हे ब्रह्मणस्पते ! ब्रह्मणोऽस्य
परिवृढस्य कर्मणो वा पते ! पालयितः !
Sy., BB.

४. P. adds बहि after इवम् ।

५. ओत्रम् M. स त्वमेवं महानुभावोऽस्माकं
स्तुतीः BB.

६. ऋक्षणेः M. ऋक्षं P. पालनैर्हेतुभूतैः
Sy. तर्पणैर्वा हेतुभूतैस्ताभिर्व्याप्रियमा-
णाभिरुपलक्षितः BB.

७. सेह P. द. उपविश Sy. आत्मी-
यमासनमासीद अधितिष्ठ, तथा ग्रामाधि-
पतिरिवासीदन्नस्मभ्यं ग्रामं देहीति BB.
गणानां त्वा गणपति ३१ हवामह इति ।
पुन्यः परियन्त्यपह्नुवतः पुवास्माऽपतवतो
न्येवास्मै ह्रवतेऽप्यो ध्रुवतः एवैनं त्रिः
परियन्ति त्रयो वाऽऽप्ते लोका एभिरेवैनं
लोकैर्ध्रुवते त्रिः पुनः परियन्ति षट्
सम्पद्यन्ते षड्वाऽऽस्तुव ऋतुभिरेवैनं
ध्रुवते । SB. 13.2.8.4. p. 971.

८. VM. ignores गण of गणपतिम् ।
ब्रह्मणः and सदनम् ॥ सीदन्त्यस्मि-
न्निति सदनम् । यज्ञगृहम् Sy. सीदन्त्य-

स्मिन्निति सादनं छान्दसं दीर्घत्वम् BB.
This stanza = YV. 23.19 =
TS. 2.3.14.3

१०. तं P. त्वदीयाः Sy.

११. हन्तुः M.

१२. प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः । यद्वा प्रचेतस इति
बृहस्पतेर्विशेषणम् । प्रकृष्टज्ञानवतस्ते
तव सम्बन्धिनो देवा इति योजनीयम् ।
यद्वा प्रचेतसः । विभक्तिपरिणामः ।
प्रचेतसि त्वयि सति देवा यज्ञियं भाग-
मानशिरः । कर्मविघ्नकारिणामसु १०।
रक्षोघ्नमन्त्रैरपाकरणात् 'नैव ब्रह्मण्वद्वि-
ष्यति' (A.B. I. 13) इतिश्रवणात्
Sy. १३. बृहस्पतेः M.

१४. यज्ञार्हम् Sy. १५. प्राप्नुवन् Sy.

१६. महान् seems to be the explana-
tion of महः ॥ महनीयः Sy.

१७. तेजसा Sy.

१८. प्रभावान D. प्रभा seems to be
the explanation of उक्षाः ॥
उक्षा इव किरणा इव 'स्फुरितञ्च'
इत्यादिना रक्प्रत्ययः । यथा किरणान्
जनयति तथा Sy. १९. सर्वेषाम् Sy.

२०. जनिता—'जनिता मन्त्रे' इति निपातनात्
णिलोपः Sy.

२१. VM. ignores इत् ॥ इत् एव Sy.

आविवाध्या परिपुस्तमांसि च ज्योतिष्मन्तं रथमुतस्य तिष्ठसि ।

बृहस्पते भीमममित्रदम्भनं रक्षोद्वेषं गोत्रमिदं खविदम् ॥३॥

आ विवाध्या । आतिष्ठसि । परितो रक्षः । तमांसि । च । विविधं बाधित्वा ।
ज्योतिष्मन्तम् । रथम् । यज्ञस्य गमनार्थम् । बृहस्पते ! भीमम् । अमित्रदम्भनम् । रक्षसां
हन्तारम् । मेघमिदम् । उदकस्य लम्भयितारम् ।

सुनीतिभिर्नयसि त्रायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्ववत् ।

ब्रह्मद्विषस्तपनो मन्त्रमीरसि बृहस्पते महि तत्तै महित्वन् ॥४॥

सुनीतिभिः । तं जनम् । शोभननयनैः । नयसि । रक्षसि च । यः । तुभ्यम् । हविः
प्रयच्छति । न च । तं होतारम् । व्याप्नोति । दारिद्र्यम् । ब्रह्मद्विषोऽसुरस्य । तापयिता ।
प्रतिमन्योश्च कर्ता । भवसि । बृहस्पते ! महत् । तत् । तै । महित्वम् ।

१. अ P.

२. पिबा० P.

३. ०ष्ठति P. अचितिष्ठसि Sy.

४. परितो रपः पापरूपं रक्षः । यद्वा 'रप
लप व्यक्तायां वाचि' क्विप् । परिवदतो
निन्दकान् Sy.

५. विरविर्ष M.

६. बाधयित्वा P.

तेजसा निराकृत्य Sy.

७. ज्योतिषा तद्वन्तम् Sy.

८. ०नार्थम् P. यज्ञस्य प्रापकम् Sy.

९. हे बृहस्पते ! Sy.

१०. भीम P. शत्रूणां भयङ्करम् Sy.

११. मित्रदम्भ० P.

शत्रूणां हिंसकम् Sy.

१२. मेघमिदं M. मेघमिदं P. मेघानां
मेतारम् Sy.

१३. स्वर्गस्य लम्भकम् Sy.

१४. शोभनं नीतयो येषु ते सुनीतयः सन्मार्गाः

तैः Sy.

१५. अपेक्षितफलं प्रापयसि Sy.

१६. जनमापद्भ्यो रक्षसि च Sy.

१७. हविर्लक्षणमन्नं प्रयच्छेत् । दाशात्—'दाशु
दाने' । लेट्याडागमः Sy.

१८. ह P.

१९. हः M. होतं P.

२०. प्राप्नुयात् । अश्ववत्—अश्वोतेर्लेटि व्य-
त्ययेन परस्मैपदम् । अडागमः Sy.

२१. पापं पापरूपं दारिद्र्यं वा Sy.

२२. ब्रह्मद्वि० P. ब्राह्मणानां मन्त्राणां वा
द्वेष्टुः Sy.

२३. तपयि० P. तापकः Sy.

२४. मन्त्रोः क्रोधस्य परेषां ज्ञानस्य वा हिंस-
कोऽसि । 'मीड् हिंसायाम्' क्विप् Sy.

२५. Omitted in P. प्रभूतम् Sy.

२६. Omitted in P.

तादृशम्, तव Sy.

२७. ०हत्त्वम् P. माहात्म्यमस्ति Sy.

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तिति न द्रव्याविनः ।

विश्वा इन्द्राश्चरसो विबाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥५॥

न तमंहः । न । तम् । मंहोऽदोति । नापि । दुरितम् । अस्य, कुत । चिदागच्छति ।
न चैनम् । शत्रवैः । तरन्ति । नापि । द्रव्याविनः सत्यानृतयुक्ताः । तथा त्वनस्मान् । सर्वाः ।
एव । हिंसाः । विबाधसे । यम् । त्वं सुगोपा । रक्षसि ।

त्वं नो गोपाः पथिकृद्विचक्षुणस्तवं व्रताय मतिमिर्जरामहे ।

बृहस्पते यो नो अमि हरो दधे स्वा तं मर्मतु दुच्छुना हरस्वती ॥६॥

त्वं नो गोपाः । त्वम् । नः । गोपार्थिता । मार्गकृत् । प्राज्ञः । तव । यज्ञार्थम् ।
वयं स्तुतिभिः । स्तुमः । बृहस्पते ! यः । अस्माकम् । हिंसाम् । अभिदधानि । स्वैव । तम् ।
मारयतु । अबुद्धिहिंसायुक्ता । तेजोविशेषं हरो येनान्धं हरति ।

१. जनम् Sy.

२. आहन्तव्यं दुःखं बाधते Sy.

३. तत्कारणं पापञ्च बाधते Sy.

४. सर्वासु विष्णु Sy.

५. हिंसकाः Sy.

६. हिंसन्ति । तिरतिहिंसाकर्मा । लिद् Sy.

७. द्रव्याविनाः P. मनस्यन्यत्क्रियायां चाग्न्य-
वित्येतद्द्वयं येषामस्ति ते द्रव्याविनो
वञ्चकाः । तेऽपि तं जलं न बाधन्ते Sy.

८. सत्यन् P.

९. अस्मान् P.

१०. स P. सर्वाः सेनास्तवर्थम् Sy.

११. हहिंस्वा P. हिंसकाः Sy.

१२. अपि बाध० M. पियाध० P. विशेषेण
बाधस एव Sy.

१३. जनम् Sy.

१४. सुष्ठु पालयिता त्वम् Sy.

१५. पालयसि Sy.

१६. VM. ignores ब्रह्मणः । and पते ॥
हे ब्रह्मणस्पते ! Sy.

१७. नोऽस्माकम् Sy.

१८. पालयिता Sy.

१९. सन्मार्गकृच्च भवसि Sy.

२०. विशेषेण द्रष्टा सर्वज्ञस्त्वम् Sy.

२१. त्वत्सम्बन्धिने Sy.

२२. अज्ञात् P. यज्ञाय Sy.

२३. स्तोत्रैः Sy.

२४. स्तुमं M. जरामहे स्तुमः । जरतिः
स्तुतिकर्मा Sy. जरा स्तुतिः । जरतेः
स्तुतिकर्मणः N. 10.8

२५. यः पुमान् Sy.

२६. अस्मान् Sy.

२७. ह्वरः कौटिल्यम् । 'ह्व कौटिल्ये' भावेऽसुन्
Sy. २८. अभिलक्ष्य विवधाति Sy.

२९. स्वीया Sy.

३०. न् P.

३१. मोचयतु । 'मूद् प्राणत्यागे' । अन्तर्भाषि-
तप्यर्थस्य यङ्लुकि लोटि रूपम् Sy.

३२. बुद्धिः Sy.

३३. हरस्वती वेगवती सती Sy.

उत्त वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।

बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि ॥ ७ ॥

उत्त वा यः । अ०पि । च । यः । अस्मानसिता । छिन्धात् । अनागसः । अरातित्वमाचरेन् ।
मनुष्यः । समुच्छ्रितः । वृकः । तम् । अस्माकं मार्गात् । अपवर्तय । शोभनगमनं मार्गम् ।
अस्माकम् । अस्यै । इष्टेः । कुविति ।

त्रातारं त्वा तनूनां हवामहे ऽवस्पतरधिवक्तारमस्मयुम् ।

बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुभ्रष्टुवन् ॥ ८ ॥

त्रातारम् । रक्षितारम् । त्वाम् । अङ्गानाम् । हवामहे । अवर्हिषितः । अस्माकम-
धिवक्तारम् । अस्माकामम् । बृहस्पते ! देवनिन्दकान् । निबर्हय । मा । दुर्गमाः । नित-
राम् । सुखम् । उन्नशन्, अद्य, आप्नुवन्तु, दुरारोहमिति ।

१. अ P.

२. इच P.

३. ०नसिच् P.

४. हिंस्यात् । मर्चयात्—‘मर्चयतिहिंसाकर्मा’
Sy.

५. अपराधहीनान् Sy.

६. अभिमुखमागमनवान् Sy.

७. ०नुष्याः P.

८. M. adds वा after समुच्छ्रितः ॥
‘सानु समुच्छ्रितम्’ (N. 2.24)

९. वृकः P.

वृकः—‘वृक आवाने’ । अनादीनामादाता
Sy.

१०. त्वम् P. मर्तम् Sy.

११. वैविकान्मार्गात् Sy.

१२. निबर्तय Sy.

१३. अस्माकं सुष्ठु गन्तव्यं मार्गम् Sy.

१४. अस्यै अस्मै Sy.

१५. इष्टे M.

देवानां वीतिः सोमभक्षणमब्रूति देव-
वीतिर्यज्ञः । तस्मै यज्ञाय Sy.

१६. कुर्वन्ति M. and P. य ॥ अनुष्ठानाय
सुमतिं देहीत्यर्थः Sy.

१७. VM. ignores बृहस्पते ।

१८. पालयितारम् Sy.

१९. अङ्गानां पुत्रादीनां वा Sy.

२०. अस्मिन्कर्मण्याह्वयामः Sy.

२१. अवस्पतः उपब्रवेभ्यः पारयितः ! यद्वा
अवसा रक्षणेनापद्रुचः पारयितः ! Sy.

२२. अस्मासु पक्षपातेनाधिकं वक्तारम् Sy.

२३. हविष्यदानस्मान् कामयमानं त्वाम्
Sy.

२४. असुरान् Sy.

२५. विनाशाय Sy.

२६. कुष्ठगमना कुर्वुद्वयः शत्रवः Sy.

२७. उत्कृष्टतरम् Sy.

२८. उन्नशन्नुद्यान् P.

२९. व्याप्नुवन्तु Sy.

त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पत स्पर्हा वसु मनुष्या ददीमहि ।

या नो दूरे तुळितो या अरातयोऽभि सन्ति जम्भया ता अनमसः ॥६॥

त्वया वयम् । त्वया । वयम् । सुवर्धयिता । ब्रह्मणः । पते । स्पृहणीयानि । वनानि ।
मनुष्येभ्यः । आददीमहि । याश्च । नः । दूरे । अरातयः शत्रुमेताः । याश्च तृळितोऽन्तिकस्थाः ।
अभिसन्ति । विनाशाय । तान् । 'अप्य' इति रूपनाम' इति यास्कः, अरूपाः, अकर्मणो वेति

१. Omitted in M. त्वया हेतुना Sy.
त्वया सहायेनानुगृह्यमाणा वेति वाक्य-
शेषः SKN.

२. सुष्ठु वर्षयित्रा Sy. वृधिरन्तर्हितण्यर्थः ।
शोभनेन वर्षयित्रा SKN. सुष्ठु वृधिता
अनुगृहीताः सन्तः Dur.

३. यानि यानि स्पर्हा स्पर्हाणि स्पृहणी-
यानि तानि तानि Dur.

४. वसूनि SKN., Dur.

५. P. reads मे before मनुष्येभ्यः ।
मनुष्या—'सुपां सुलुक्' इति चतुर्थी-
व्युत्पन्नस्याकारः । मनुष्येभ्यो दातुभ्यः
Sy. पञ्चम्याः स्थान आकारः । मनु-
ष्येभ्यः दातुभ्यः भूतेभ्यः SKN.
तानभिभूय Dur.

६. अबदीहवमहि P. गृह्णीमहि । अबदी-
महि—'आडो बोऽनास्यविहरथे' इत्या-
त्मनेपदम् Sy. गृह्णीम इत्यर्थः SKN.

७. अस्मान् Sy. अस्माकम् SKN.

८. दूरेषो Sy.
दूरेऽन्वयवस्थिताः Dur.

९. अविद्यमानदानक्रियाः, अन्यमपि वा दत्तं
वारयन्ति ता अदानप्रज्ञाः SKN. अरा-
तिसेनाः । अदानकर्मणः । रातिर्दानार्थः ।
अस्माकमभिमतानर्थान्दत्तो ये निवार-
यन्ति तेऽरातयः । 'अदानप्रज्ञा वा'
न दातव्यमस्माभिरेभ्य इत्येवं येषां प्रज्ञा
तेऽदानप्रज्ञाः । द्विविधा हि शत्रवः ।
दुःखसन्नाश्याः सुखसन्नाश्याश्च । तत्र

ये दुःखसन्नाश्यास्तेऽदानप्रज्ञाः, येऽदान-
कर्मणस्ते जम्भयाः । ते चोभयेऽपि
दूरे चान्तिकं चावस्थिता भवन्ति Dur.
१०. अन्तिके Sy. दूरेऽन्वयवस्थिताः दूरा-
न्तिकवर्तिनश्च शत्रोर्विनाशस्याकाङ्क्षि-
तत्वात् तद्विदित्यन्तिकनाम । तात्स्थ्या-
त्ताच्छब्दम् । अन्तिकस्थाश्च याः ।
स्त्रीलिङ्गनिर्देशादरातिर्जायत इत्यभि-
प्रायः SKN. तद्विच्छब्दस्यान्ति-
काभिधायित्वम् । दूरे चान्तिके च या
अरातयः Dur.

११. ०न्ति अस्थाः P.

१२. अरभि० P. अभिभवन्ति Sy. अभि-
भवन्ति । सामस्त्यार्थो वाऽस्तिः । याः
काश्चन सन्ति सर्वास्ताः SKN.

१३. नाशय । 'जमि नाशने' चुरादिः । Sy.
नाशयेत्यर्थः SKN. स्तम्भय, निश्चे-
ष्टान्कुरु त्वं ब्रह्मणस्पते ! Dur.

१४. तान् शत्रून् Sy. तान् दूरान्तिकावस्थि-
तानुभयानपि Dur.

१५. अप्त M.

१६. N. 3.11

१७. M. and P. read अरूपाः before
इति यास्कः ॥ अनप्ससः कर्महीनान् Sy.
'अप्य' इति रूपनाम' अरूपाः प्रनष्टसर्व-
रूपाः कृत्वेत्यर्थः SKN. अरूपाश्चै-
तान् कुरु । 'अप्य' इति रूपनाम' तद्वि
आप्नोति आश्रयम् Dur.

१८. वेदि P.

द्रष्टव्यमिति, हिंसका वा, तळितस्ताडयन्तीति ।

त्वया वयमुत्तमं धीमहे वयो बृहस्पते पप्रिणा सस्त्रिना युजा ।
मा नो दुःशंसो अभिदिप्सुरीशत प्र सुशंसा मृतिभिस्तारिषीमहि ॥१०॥

त्वया वयम् । त्वया । वयम् । उत्तमम् । अन्नम् । धारयेमहि । बृहस्पते ! पूरयित्रा ।
शुद्धेन । सहायेन । मा । अस्माकम् । स्तेन । अभिदम्भितुमिच्छन् । ईशिष्टं । तं प्रतारिषीमहि
वयम् । स्तुतिभिः । सुशंसना इति ।

अनानुदो वृषभो जग्मिराहुं निष्टमा शत्रुं पृतनासु सासुहिः ।
असिं सत्य ऋणया ब्रह्मणस्पत उग्रस्य च भिता वीळुर्षिणः ॥११॥

अनानुदः । सकृदेव दाता । कामानां वर्षिता । युद्धम् । गन्ता । शत्रोः ।

१. ०सक P.

२. तरित० P. 'तळिवित्यन्तिकवधयोः
संसृष्टकर्म ताळयतीति सतः । त्वया
वयं सुवर्षयित्रा ब्रह्मणस्पते ! स्पृहणी-
यानि वसूनि मनुष्येभ्य आददीमहि ।
यावच्च नो दूरे तळितो यावचान्तिके ।
अरतोऽहानकर्माणा वा । अवानप्रज्ञा
वा । जम्भय ताः । अनप्नसः । अप्न इति
रूपनाम । आप्नोतीति सतः । विद्युस्त-
ळिडूवतीति शाकपूणिः । सा ह्यवताळ-
यति । दूराच्च वृषयते । अपि त्विदम-
न्तिकनामैवाभिप्रेतं स्यात् । 'दूरे
चित्सन्तुळिडूवति रोचते' (RV.
I.94.7.) । दूरेऽपि सन्नन्तिक इव
सन्वृषयस इति N. 3.10,11.,
SKN. II. 151.

३. त्वया हेतुना Sy.

४. हविर्लक्षणमन्नम् Sy.

५. धारयामः 'धी धारणे' देवाधिकः Sy.

६. ०स्पत M. हे बृहस्पते ! Sy.

७. पप्रिणा—'पू पालनपूरणयोः' । 'आदृग-
महन०' इति किन्प्रत्ययः । छान्दसो
यणावेशः । कामानां पूरणेण Sy.

८. स्तेनः M. दुःशंसनीयः Sy.

९. ०दम्भितमिच्छन् P. अभिभवितु-
मिच्छुः पुरुषः Sy.

१०. ईश्वरो भवतु । ईशत—'ईश ऐश्वर्ये'
लेटचडागमः Sy.

११. प्रकारिषी० M. प्रताषी० P. प्रकर्षेण
वर्षेमहि Sy. १२. स्तोत्रैः Sy.

१३. सुशंस० P. इत्येवमन्तर्गतः सन्तः Sy.

१४. Omitted in P. अनु पश्चाद्वाती-
त्यनुदः स यस्य नास्तीत्यननुदः दात्रन्तर-
शून्य इत्यर्थः Sy.

१५. आहूयतेऽत्रेत्याहवो युद्धम् । 'आहि युद्धे'
(Pa. 3.3.73.) इत्यप्प्रत्ययः सम्प्र-
सारणं च Sy.

१६. जग्मिः—'आदृगमहन०' इति किन्प्रत्ययः ।
लिङ्वाद्वादाहवमित्यत्र षष्ठीप्रतिषेधः
Sy. १७. शातयितारम् Sy.

तापयिता । युद्धेषु । सहनशीलः । भवसि । सत्यकर्म । ऋणानां च यत्पयिता । कामानां
प्रदातेत्यर्थः । उग्रस्य । अपि । दमयिता । दूढानपि हर्षयतां भयेन हृष्टननूरुहान् कुर्वन् ।

अदेवेन मनसा यो रिष्यति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति ।

बृहस्पते मा प्रणक् तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य शर्धतः ॥१२॥

अदेवेन । असम्प्रमाणेन । मनसा । यः । अस्मान् वाधते । शासनं चास्मदीयम् ।
उद्गूर्णः । क्रुध्यन् । जिघांसति । बृहस्पते ! अस्य । आयुषम् । मा । अस्मान् । हिनस्तु ।
निकुर्म । मन्युम् । दुष्टस्यागच्छतः । वेगं कुर्वतः ।

<p>१. नितरां तस्य तापकः । निष्पत्ता तृभन्त-
त्वात् षष्ठीप्रतिषेधः । 'निसस्तपतावना-
सेवने' (Pa. 8.3.102.) इति षत्वम् ।
'तादौ च निति' इति गतेः स्वरः Sy.</p> <p>२. सङ्ग्रामेषु Sy.</p> <p>३. शत्रूणामभिभविता Sy.</p> <p>४. सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञो वा Sy.</p> <p>५. ऋणस्य यावयितासि । ऋणयाः 'यु मिश्र-
णामिश्रणयोः' प्यन्तस्य क्विपि णिलोपे
'लोपो व्योर्बलि' इति बलोपः Sy.</p> <p>६. ओजस्विनः Sy.</p> <p>७. दमयिता M. and P.
उग्रस्येत्यन्तः Sy.</p> <p>८. वर्षं P. बहर्षस्य कामुकस्य नास्ति-
कस्य चिद्विमितासि Sy.</p> <p>९. कुर्वतम् M.</p> <p>१०. VM. ignores ब्रह्मणः and पते ।</p> <p>११. ०प्रथमा० P. दवानमन्यः तनेन यद्वा
आसुरवृत्तिविशिष्टेन Sy.</p> <p>१२. ०नस्या P.</p> | <p>१३. पुमान् Sy.</p> <p>१४. हिनस्ति । रिष्यति—'दुरस्युर्द्विषस्युर्बु-
धिष्यतिरिष्यति' इति निपातितः Sy.</p> <p>१५. उक्तस्य शंसितारम् । यद्वा अस्माकमा-
शंसां शासितृणामुग्र इति वा योजनीयम्
Sy.</p> <p>१६. ०द्गूर्णम् M. and P. पापचित्तः Sy.</p> <p>१७. आत्मानं बहुमन्यमानः पुमान् Sy.</p> <p>१८. हन्तुमिच्छति । जिघांसति-हन्तेः सनि
'अज्झनगमां सनि' इति दीर्घः Sy.</p> <p>१९. ०व्यतेष्टेति वधरायुषम् । Sy.</p> <p>२०. Omitted by P.</p> <p>२१. प्रणक्—'पृषी सम्पर्क' इन्मविकरणी ।
व्यत्ययेनासायमः । 'चादि लोपे०' इति
न निघातः । व्यत्ययेनाद्युदात्तः Sy.</p> <p>२२. त्वत्प्रसादाभिराकुर्मन्वह Sy.</p> <p>२३. क्रोधं ज्ञानं वा Sy.</p> <p>२४. ०दुष्टस्यागच्छेता M. दुष्टगमनस्य यद्वा
दुष्टाभिसन्धेः Sy.</p> <p>२५. ०वर्तम् M. बलवतः Sy.</p> |
|---|--|

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गन्ता वाजेषु सनिता धनं धनम् ।

विश्वा इदुर्यो अभिदिप्सोऽमृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथाँइव ॥१३॥

भरेषु । सङ्ग्रामेषु । आह्वातव्यं । हविषा । उपगन्तव्य । गन्ता । युद्धेषु । दाता । सर्व
धनम् । सर्वा । एव । अभिदिग्मिभुमिच्छन्ती । मृध । शत्रून् । बृहस्पतिः । विवर्ह विवि-
ञ्चति । रथानिव । वेगेनापततः ।

तेजिष्ठया तपनी र तसस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्यः ।

आविस्तृक्पुं यदसत् त उक्थ्यं बृहस्पते वि परिप्रापो अर्दय ॥१४॥

तेजिष्ठया । तीक्ष्णेन । शस्त्रेण । राक्षसां । तप । ये राक्षसाः । त्वाम् । दृष्टवीर्य
योद्धुमशक्नुवन्तः । निन्दितुम् । तिष्ठन्ति । आविष्कृणुष्व । तत् । यत् । भवति । तव । स्तोतव्य
वीर्यम् । बृहस्पते । व्यदय च । परिरपः परितो लपतो राक्षसानिति ।

१. योद्धुभिः स्वरक्षणार्थमाह्वातव्यः Sy.

२. अप० M. सर्वेनमसोपसदनीयः Sy.

३. रक्षार्थं गमनशीलः सङ्ग्रामेषु Sy.

४. सम्भक्ता तुल्यन्तत्वात् षष्ठीप्रतिषेधः Sy.

५. अदि. . . तुच्छन्तिम् P. अभिभवनेच्छा-
वतीः Sy.

६. मृगः M. मशः P. हिंसिकाः सेनाः Sy.

७. शत्रून् seems to be the explana-
tion of अर्यः ॥ अर्यः स्वामी Sy.

८. विवर्ह M. वषर्ह P. विशेषेण शिथिली-
चकार । लङर्थे लिट् Sy.

९. ०थानि P. युद्धेन वेगेन परकीयान्
रथानिव यद्वा इवशब्दश्चार्थः । रथाँइव
Sy.

१०. अतिशयेन तिग्मया Sy.

११. तापकारिण्या हेत्या Sy.

१२. राक्षसां M. रक्षान् P.

१३. तापय Sy.

१४. त्वया P.

१५. युद्धेषु दृष्टपराक्रमम् Sy.

१६. योद्धुं शक्नुवन्तः P.

१७. निन्दाया विषयम् Sy.

१८. तिष्ठन्तु P. कृतवन्तः तान् तापयेति
समन्वयः Sy.

१९. विष्कृणुष्व P. प्रकटीकुरु Sy.

२०. तद् अशुना Sy.

२१. वीर्यम् Sy.

२२. पूर्वमासीत् Sy.

२३. सर्वैः प्रशंसनीयम् Sy.

२४. विशेषेण बाधस्व Sy.

२५. चरिरवः P. तेन च वीर्येण परिववतो
निन्वकानसुरान् Sy.

बृहस्पते अति यदुर्यो अर्हद् द्युमद्विभाति क्रतुमन्त्रेषु ।

यदीदयच्छर्वस ऋतप्रजात तदस्मात् द्रविणं धेहि चित्रम् ॥१५॥

बृहस्पते । बृहस्पते ! यत् । उदारः । अत्यन्तं पूजयति, कथनिदमनेन दत्तमिति । दैनं च दीप्तिमान् । कर्मवच्च । जनेषु । विभाति । यच्च । दीपयति । वर्णेन । यज्ञार्थं प्रजात ।

१. बार्हस्पत्ये पञ्चावेवा हविषोऽनुवाक्या । 'प्रदानानाम्' इति खण्डे सूत्रितम्—'बृहस्पते अति यदुर्यो अर्हत्समृत्विषा उपवाचः सचन्ते' (ASS. 3-7) इति । एषैवाश्विनशस्त्रे परिधानीया । सूत्रितम्—'बृहस्पते अति यदुर्यो अर्हत्समृत्विषा परिधानीया' (ASS. 6.5) Sy.

२. बृहतां वेदानां पते ! पालक ! Mah.

३. यद् ब्रह्मवर्चसं तेजः Sy. यद् धनम् Mah. यद् द्रविणं धनम् U. यद् द्रविणम् BB.

४. P. adds अपि after उदारः ॥ अर्यः श्रेष्ठो ब्राह्मणः Sy. अर्यः स्वामी Mah. ईश्वरः । अर्यशब्दः स्वामिन्यन्तोदात्तो वैश्ये आद्युदात्तः U. विद्वान् राजा वा BB.

५. सर्वान् कामानतीत्य Sy. अतिशयेन U. अन्यानतिक्लम्य BB.

६. ०यन्ति P. पूजयेत् । 'अर्हद् पूजायाम्' लेट्धाडागमः Sy. ईश्वरयोग्यं धनं वेहीत्यर्थः Mah. पूजयेत् U. लब्धुमर्हति BB.

७. Omitted in P. यद् धनम् Mah. येन विशिष्टेन धनेन BB.

८. च P.

९. दीप्तियुक्तम् Sy. द्यौः कान्तिरस्यास्तीति द्युमत् Mah. द्युतिमत् U.

१०. ज्ञानोपेतं यद् ब्रह्मवर्चसम् Sy. क्रतवो यज्ञा विद्यन्ते येन तत् । येन यज्ञाः क्रियन्ते तादृशं धनं वेहीत्यर्थः Mah. क्रतुमद् यज्ञवत् U. स्वाद्वन्नभोगादिक्रियावद् यथा तथा BB.

११. ब्राह्मणेषु Sy. लोकेषु Mah. जनेषु विभातीत्यनुवर्तते U.

१२. विशेषेण दीप्यते Sy. विविधं शोभते Mah. भासते U. विशेषेण भाति BB.

१३. दीदयतिर्दीप्तिकर्मा । स्वाश्रयं जनं दीपयति Sy. दापयति प्रापयति वा धनान्तरं तद्धनं वेहीत्यर्थः । 'दय दानगतिर्हि सादानेषु' अस्माग्निजन्ताल्लुङि रूपम् । अङभाव आर्यः Mah. यच्च दीप्यते U. शवसो हेतुभूतं भवलोके पूज्यते । दीदितिर्दीप्तिकर्मा BB.

१४. रक्षितारोऽपि यस्य सन्तीत्यभिप्रायः U. अग्नेन वा BB.

१५. ०ज्ञार्थं P.

१६. ०जातम् M. सत्येनोत्पन्न ! Sy. ब्रह्मणः सकाशात् प्रजातं प्रकृष्टं जातं जन्म यस्य (सः) ऋतप्रजातः Mah. ऋतास्त्यावविनाशिनः प्रजायत इति ऋतप्रजातस्तत्सम्बुद्धौ हे ऋतप्रजात ! U. हे ऋतप्रजात ! सत्यप्रभव ! BB.

तादृशम् । घनम् । चित्रम् । अस्मासु । स्थापयेति ।

मा नः स्तेनेभ्यो ये अमि द्रुहस्पदे विरामिणो रिपवोऽन्नेषु जागृधुः ।
आ देवानामोहते वि व्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥१६॥

मा नः स्तेनेभ्यः । मा । नः । स्तेनेभ्यः, वशं नय । ये स्तेनाः । द्रोहस्य । स्थाने तिष्ठन्तः ।
निर्गतरमणाः । रिपवः । अन्नेषु । अभिजागृधुरभिकाङ्क्षन्ति । अपहर्तुं मामिव हन्ति च ।
देवानाम् । हृदये । व्रीडां तेभ्यः । बृहस्पते । त्वदन्ये । न केचन । साम । जानन्ति, 'साम वै

१. तद् ब्रह्मवर्चसं घनम् Sy. तद् ब्रवि-
णम् Mah., U. तादृशम् BB.

२. चायनीयम् Sy. नानाविधम् Mah.
नानारूपम् U. चायनीयं प्रार्थनीयम्
BB. ३. यजमानेषु Mah.

४. निषेहि । यद्वा अयं उदारोऽपि त्वया
दत्तं घनमतीवार्हत् अदधीत । यच्च
त्वदत्तं धनं जनेषु तव स्तोत्रं कुर्वाणेषु
वीक्षित्युक्तं कर्मसाधनं च विभाति यच्च
धनं शवसाभाविसमृद्ध्या दीदयत् स्वा-
अयं दीपयति तादृशं घनमस्मासु षेहि ।
तथा च ब्राह्मणम्—'बृहस्पते अति यदर्यो
अर्हावित्येतया परिष्कृत्यैव ब्रह्म-
वर्चसकामोऽस्तीव धान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हति
क्षुमदिति क्षुमदिव वै ब्रह्मवर्चसं विभा-
तीति बीव वै ब्रह्मवर्चसं भाति यद्दीवय-
च्छवस ऋतप्रजातेति दीदयेव वै ब्रह्म-
वर्चसं तदस्मासु ब्रविणं षेहि चित्रमिति
चित्रमिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसी ब्रह्म-
यशसी भवति' (AB. 4.11.)
इति Sy. चारय... वेहीत्यर्थः Mah.
स्थापय षेहि वा BB. This stanza
=YV. 26.3.=TS. 1.8.22.2.

५. नस्ते० M. ६. नोऽस्मान् Sy.

७. स्थानमस्ति येष्वति स्तेनाश्चौराः तेभ्यः
Sy.

८. न P. (मा) वा Sy.

९. य M. १०. स्तेनः M. चौराः Sy.

११. बोह० P. प्राणद्रोहस्य Sy.

१२. ० तम० M. नितरां रमणश्रीलाः Sy.

१३. हिंसकाः सन्तः Sy.

१४. अन्नेषु परकीयेषु । Sy.

१५. ०जाग्रधुर० M. ०जाग्रधुर० P.
'गृधु अभिकाङ्क्षायां' लटि रूपम् Sy.

१६. मामिव P.

१७. आबहन्ति । देवानां यागान् स्तुतीश्च
न करयामेति गम्यन्त इति यावत् ।
तेभ्योऽस्मान् मा वा इति समन्वयः Sy.

१८. स्वकीये हृदये Sy.

१९. व्रीडां D.M.

२०. P. adds इति after तेभ्यः ॥ वि
त्रयः विशेषेण वर्जनम् । व्री व्री इति धातू
वर्जने वर्तते । 'य एवं विद्वान् दक्षिणां
प्रति गृह्णाति नैनं दक्षिणा व्रीनाति'
(TB.2.2.5.1.) इत्येकस्य वर्जनार्थे
पि वर्जनार्थत्वम् Sy.

२१. ०दन्त्यः M. परः परस्तादन्त्यदुत्कृष्टम्
साम यद् रक्षोऽनम् । 'साम वै रक्षोहा'
इति Sy.

२२. मसा P. साममयात्त्वत्तः Sy.

२३. किन्तु सर्वसाधकं साम त्वामेव विदुषो-
ऽस्मान् स्तेनेभ्यो मा वाः Sy.

रक्षोहा' इति ब्राह्मणमिति ।^१

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्युस्परि त्वष्टाजन्तसान्नः सान्नः कविः ।

स ऋणचिद्वृणया ब्रह्मणस्पतिर्द्रुहो हन्ता मह ऋतस्य धर्तरि ॥१७॥

विश्वेभ्यः । सर्वेभ्यः । भूतेभ्यः । उच्छ्रितम् । हि । त्वाम् । त्वष्टा । जनयामास ।
त्वं नानाविधानि सामानि । जानासि । स त्वम् । स्तोतॄणां काममृणमिव हृदये चिनोपि ।
ऋणस्य च यापयिता भवति । ब्रह्मणः । पतिः । महतः । यज्ञस्य । धर्तरि । द्रोणारम् ।
हन्ति ।

तव श्रिये व्यजिीतु पर्वतो गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः ।

इन्द्रेण युजा तमसा परीवृतं बृहस्पते निरुपामौञ्जे अण्वम् ॥१८॥

तव श्रिये । तव । श्रयणार्थम् । शिलोच्चयः । द्वारं विहायोभयतोऽतिष्ठत् । यदा ।
त्वमङ्गिरसां कुले जातः । गवां समूहम् । उदसृजः, पणिभिरपहतम् । तथेन्द्रेण । सहायेन ।

१. VM. ignores आ and वि.

२. भूतजातेभ्यः Sy.

३. उच्छ्रितम् seems to be the explanation of परि ॥ उत्कृष्टम् Sy.

४. प्रजापतिः Sy.

५. अजीजनत् Sy.

६. त्वाम् M.

७. समा० P. सर्वस्यापि साम्नः Sy.

८. जा P. कविः—'कु शब्दे' । 'अच इः'
इति इप्रत्ययः । उच्चारयिता कर्तासि ।
यद्वा कविः क्रान्तदर्शी त्वष्टा साम्नः—
साम्नः सर्वस्यापि साम्नः सारेण त्वाम-
जीजनत् Sy. ९. स्तोतृकाममृणमिव
चिनोतीति ऋणचित् Sy.

१०. भवसि is suggested for भवति ॥
पापकृतस्य ऋणस्य यापयिता पृथक्कर्ता

१९

च Sy.

११. धर्मरिन् M. धर्तरिन् P. धारके
यजमाने Sy.

१२. द्रोढारं M. द्राढरं P. द्रुहः कर्मणो
द्रोणारम् Sy.

१३. हन्ता भवति Sy.

१४. श्रवणार्थं P. आश्रयणार्थम् Sy.

१५. ०भवतो P. विवृतः Sy.

१६. जात P. आङ्गिरस ! Sy.

१७. VM. seems to explain गवां
and गोत्रम् together as गवां
समूहम् ॥ गोत्रम्—'इनित्रकटधचइच'
इति समूहार्थे त्रप्रत्ययः Sy.

१८. निरगमयः Sy.

१९. पाणि० M.

२०. तथेन्द्र P.

२१. सहायेन युक्तस्त्वम् Sy.

मेघतमसा^१ वृत्रेण । परिवृतम् । बृहस्पते ! अणं^२ वं मेघम् । निरौज्ज^३, उज्जति-
वंधकर्मा, तेजोभिरघो विद्ववानसीति ।

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।

विश्वं तद्भद्रं यदत्रन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१६॥

ब्रह्मणस्पते । त्वम् । इदं जगत् सर्वम् । निर्यच्छसि । स त्वमिदं सूक्तम् । बुध्यस्व । त्व-
त्कुलजातत्वात् तव तनयं^{११} माम् । च । प्रीणय । विश्वम् । तत् । भद्रमेव^{१२} भवति । यत् ।
रक्षन्ति । देवाः^{१३} । वयं च त्वद्रक्षिता बृहत्^{१४} । वदेम । विदथे । सुवीरा इति ।

षष्ठं व्याख्यद् द्वितीयस्य माघवोऽध्यायमञ्जसा ।

सङ्कर्षणानुजो यस्य भ्राताऽसीदनुजः कविः ॥

१. मेघेतमसा M.

२. परित आक्रान्तम् Sy.

३. म् M.

४. स्थानभूतं मेघम् Sy.

५. P. adds इति after निरौज्जः ।

६. विद्ववासीदिति P. नितरामबोमुल्लम-
कार्षीः Sy.

७. अस्य जगतः Sy.

८. नियामकः Sy. त्वं यतोऽस्य जगतो यन्ता
नियन्ता, अतः प्रार्थ्यसे Mah. त्वमस्य
जगतो यन्ता । एवं चेदं विज्ञापयामि U.

९. अस्मदीयमिदं ब्रह्मणस्पत्यं सूक्तम् Sy.
सूक्तस्यास्मदुक्तस्य साधुवचनस्य । कर्म-
णि षष्ठी, सूक्तम् Mah. सूक्तस्य
साधुवचनस्य U.

१०. अस्मदुक्ता स्तुतिर्भवता ज्ञायतामित्यर्थः
Mah. अवगतायो भव U.

११. पुत्रपौत्रादिलक्षणं सन्तानम् Sy. तनयं
चात्म पत्यानि Mah.
अपत्यानि च U.

१२. जिन्व-जिविः प्रीणनार्थः । लोटि रूपम्
Sy. प्रीणीहि । 'जिन्वतिः प्रीतिकर्मा'

Mah., U.

१३. सर्वम् Sy. सर्वं भद्रम् Mah.

१४. तादृशम् Sy.

१५. कल्याणं भवति Sy. कल्याणम् Mah.
भन्दनीयम् U.

१६. अस्माकमस्त्विति शेषः Mah., U.

१७. Omitted in P.

१८. पालयन्ति Mah., U.

१९. भवादृशाः Sy. देवास्त्वत्प्रसा तत् U.

२०. प्रभूतमिदं स्तोत्रम् Sy. महत् Mah.
महद्भूतम् U.

२१. ०देव P. ब्रूयाम Sy. दीयतां भुज्यता-
मित्याद्युच्चारयेम Mah. वदेम दीयतां
भुज्यतामिति U.

२२. अतो वयमस्मिन् यज्ञे Sy. यज्ञे Mah., U.

२३. शोभनपुत्रपौत्राः सन्तः Sy. कल्याण-
पुत्राः सन्तो वयम् Mah., U.

२४. VM. ignores ब्रह्मणः and पते ॥
ब्रह्मणां स्तोत्राणामधिपते ! Sy.

This stanza=YV. 34.58.

२५. व्याख्य P.

२६. द्वितय० P.

[श्रीरस्तु]

[द्वितीयांके सप्तमोऽध्यायः]

‘सैमामविद्धि प्रभृति’ व्याचिख्यासति माधवः ।

तत्राक्रियेषु वाक्येषु कर्तव्यमुपदिश्यते ॥ १ ॥

अपेक्षया क्रियाक्षेपः कारकाणामिति स्थितिः ।

‘यास्ते’ प्रजा अमृतस्य परस्मिन् परिचरन्ति ॥ २ ॥

‘दत्ता ह यद्रेक्काः’ इति याचते वामिति क्रिया ।

‘ता जिह्वया सदमेदं सुमेधाः’ याचते जलम् ॥ ३ ॥

उपसर्गाः प्रयुज्यन्ते क्रियाक्षेपाय च क्वचित् ।

‘यस्ते सखिभ्य आ वरम्’ आप्रयच्छेदिति क्रिया ॥ ४ ॥

‘इमे सोमोऽस इन्दवः सुतासो अग्नि’ आसते क्रिया ।

‘अर्चन्तु स्वराज्यम्’ इत्यत्रान्वास्ते क्रियापदम् ॥ ५ ॥

१. P. omits the line.

२. तृतीयो० M. ३. RV. 2.24. 1.^a

४. ०त्रकि० P. ५. ०मुद्दि० P.

६. अम्यत० P. ७. RV. 1.43.9.^{ab}

८. यदि ब्रह्मण० P.

९. RV. 1.158. 1.^c१०. RV. 6.67.8.^a

११. Omitted by P.

१२. यस्ते M. १३. आचर० P.

१४. RV. 1.4.4.^c १५. RV. 1.16.6.^{ab}I have shown the exact
quotation separately. On

account of the dissolution
of *Sandhi*, two syllables are
too many in the second *pāda*.
Metrically correct *pāda* can
be obtained by the mere
application of the rules of
Sandhi, i.e., सुतासोऽग्निः ।
This will however make
the quotation inexact.

१६. P. omits अर्चन्.

१७. वा P. १८. RV. 1.80.1.^d

१९. ०त्यत्रास्ते M. ०त्यत्रवास्ते P.

पश्येद् यदादियोगोऽपि निहतं यदि तिङ्पदम् ।

मध्ये क्रियापदाच्चेपस्तत्तद्वाक्त्रयाश्रुतः ॥६॥

‘महाँ इन्द्रो य ओजसाँ’ ‘प्र यद्विवो हरिवः’ च ।

‘न यो वराय मस्ताम्’ ऋचस्तत्र निदर्शनम् ॥७॥

‘अश्वं न त्वा वारवन्तम्’ ‘मनोजवेभिरिषिरेः’ ।

‘भूता यद्गर्भमर्दतिः’ आक्षिपन्ति क्रियामिमाः ॥८॥

यदोपमेये नान्वेति क्रियाशब्दस्तदापि च ।

उपमेयान्वये योग्यामन्यामध्याहरेत्क्रियाम् ॥९॥

‘नास्त्याभ्यां बर्हिर्विव’ ‘सुनाद्राजभ्यो जुहोमि’ ।

‘अग्नाविव समिधाने’ ऋचस्तत्र निदर्शनम् ॥१०॥

१. पश्यद् M.

२. ०योऽविनि० P.

३. निहितं M. and P.

४. ०तात्त० P.

५. ०क्यानिह० P.

६. ०क्यानुक्त्य M. ७. सहं P.

८. RV. 8.6.1.^a

९. RV. 1.33.5.^c

१०. M. omits the words between
महाँ and मस्ताम् ।

११. RV. 1.143.5.^a

१२. उतवास्तत्र P.

१३. वर्ग० P.

१४. पर वन्त P.

१५. RV. 1.27.1.^a

१६. ०रिषिरेः P.

१७. RV. 6.62.3.^c

१८. ०तिम् M. and P. RV. 6.67.4.^b

१९. ०पति P.

२०. ०साम् P.

२१. ०दोमे० P.

२२. नावेति M. नावेति P.

२३. ०शब्दं तदपि P.

२४. ०न्वयो० P.

२५. M. omits the words between
शब्दस्तदा and हरेत्.

२६. RV. 1.116.1.^a

२७. वस० P.

२८. ०द्राजेभ्यो P.

२९. सुनाद्राजभ्यो जुहोमि RV. 2.
27.1.^b

३०. ०मिष P.

३१. RV. 2.16.1.^b

३२. ०चन् त० P.

‘यच्चिद्धि ते विशो यथा’^१ ‘स नो^२ वृष्टिं दिवस्पति^३’ ।

अपेक्षन्ते क्रियामेता^{*} इत्याक्षेपः अपञ्चितः ॥ इति ॥११॥

II. 24.

सेमामविद्धि प्रभृतिं य ईशिपेज्या विवेम नवया महा गिरा ।

यथा नो मीद्वान्स्त्वर्त्त सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो मतिम् ॥१॥

सेमामविद्धि ॥ गृत्समदः ॥ सः । इमाम् । प्रभ्रियमाणा स्तुतिम् । घनप्रदानेन त्वं घन-
स्येशिषे । अनया । परिचरेम । नवया । महत्या । स्तुत्या । यथा । अस्माकम् । हविषां सेक्ता ।
तथा होता । तव । स्तुतिं करोति । बृहस्पते ! साधय । अस्माकम् । अभिलषितम् । तथेति ।

१. RV. 1.25.1.* २. सेना M.

३. RV. 2.6.5.*

* P. reads एते but VM. has used the word ऋचः in previous stanzas, so the reading should be एताः ।

४. M. omits the words between दिवस्पति and पञ्चितः ।

५. अथ ऋषिच्छन्दोदेवताविनियोगपुरस्सरं सप्तमोऽध्यायो व्याख्यायते । गार्त्समदस्य त्रितीयमण्डलस्य तृतीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्रैकं सूक्तं व्याकृतम् । ‘सेमाम्’ इति षोडशर्चं द्वितीयं सूक्तम् । अत्रानुक्रम्यते—‘सेमां षोडशान्त्या त्रिष्टुब् द्वादशी च सैन्त्री च’ (KSA. 15. 24. p. 13.) इति । मण्डलब्रष्टा गृत्समद ऋषिः । द्वादशीषोडशौ त्रिष्टुभौ । शिष्टोऽनुवाकः जगत्यः । ‘ब्राह्मणस्य ह’ (KSA. 14. 23. p. 13.) इत्युक्त्वात् तुष्टाविपरि- भाषया (KSA. 12. 3. p. 5). इदमादीनि त्रीणि सूक्तानि ब्राह्मणस्य- त्पानि । अस्य सूक्तस्य द्वादशी ऐन्त्री इन्द्रदेवत्या । चशब्दाद् आ ३. १. १. १. १.

च । सामान्यविनियोगः पूर्वमेवोक्तः । विशेषतस्तु लिङ्गादवगन्तव्यः Sy.

६. इमामस्मदीयाम् Sy. ७. प्रह्रिय M. and P. प्रकर्षेण भूतां स्तुतिम् Sy.

८. सर्वस्य जगत ईश्वरो भवति Sy.

९. अया अनया छान्दसो वर्णलोपः Sy.

१०. विधतिः परिचरणकर्मा Ngh. 3.5, also cf. विधतिर्दानकर्मा N. 10.23.

११. नूतनया प्रत्यग्रया Sy.

१२. वेदरूपया स्तुतिलक्षणया वाचा Sy.

१३. येन प्रकारेण यत्कामनया Sy.

१४. अस्माकं मध्ये Sy.

१५. Omitted in M. १६. मीद्वान् सेक्ता स्तुतेर्विषता कर्तेति यावत् Sy.

१७. VM. seems to explain सखा as होता ॥ सखा मित्रभूतः सन् Sy.

१८. त्वां स्तौति Sy.

१९. रोति M.

२०. बृहती ब्राह्मणो मन्त्रस्य स्वामिन् ! Sy.

२१. सीषधः छान्दसे लुङि चङि एतद्रूपम् Sy.

२२. तदभिमतं फलम् Sy. २३. अपि च Sy.

२४. VM. ignores अविद्धि । यः and सः ॥ अविद्धि प्राप्नुहि । अवतेः प्राप्स्य- र्थस्य लोटि एतद्रूपम् Sy.

यो नन्त्वा^१न्यनम^२ज्यो^३जसो^४ताद^५र्द^६र्म^७न्युना^८ शम्बराणि^९ वि ।

प्राच्यावय^{१०}दच्युता^{११} ब्रह्मण^{१२}स्पतिरा^{१३} चाविंश^{१४}द्रसुमन्तं^{१५} वि पर्वतम्^{१६} ॥ २ ॥

यो नन्त्वानि । यः नमनीयानि । बलेन । नितमयति । अपि च । स विदारयति ।
क्रोधेन । असुरकुलानि । प्राच्यावयति च । अच्युतानि । तथा पणिभि^{१७}रपहृतैः पशुभिस्तद्वन्तम् ।
शिलोच्चयम्^{१८} । च । आविशत्^{१९} सः, मन्युना^{२०} तच्चेति^{२१} ।

तद्देवानां^{२२} देवतमाय^{२३} कर्त्तुमश्र^{२४}न्त^{२५}द्ब्रह्म^{२६}प्रदत्त^{२७} वीक्रिता^{२८} ।

उद्गा^{२९} आजदमि^{३०}न्द^{३१} ब्रह्मणा^{३२} वृलमगू^{३३}हचमो^{३४} व्यचचयुत्स्वः^{३५} ॥ ३ ॥

तद्देवानाम् । तत् । देवानाम् । अतिशयेन देवाय । कर्म । यद् गा आजिघृक्षतो^{३६}ऽस्य

१. मनीयानि P. नमनीयानि राक्षसादीनि Sy.

२. निहमयति P. नितरामनमयत् । ब्रह्मी-
भूतायकरोत् Sy.

३. विदारयत्र P. वर्षणार्थं विदारितवान् ।
अवर्द्धः—‘वृ विदारणे’ इत्यस्माद् यङ्लु-
गन्ताल्लङि एतद्रूपम् Sy.

४. क्रोधेनः P. मन्युना क्रोधेन वा Sy.
‘मन्युर्मन्यतेर्दीप्तिकर्मणः । क्रोधकर्मणो
वधकर्मणो वा’ N. 10.29.

५. सुकुलानि P. मेघान् Sy. शम्बरः ।
मेघनामेतत् Ngh. 1.10.

६. प्रकर्षेणागमयत् । मेघाभिरगमयदित्यर्थः
Sy.

७. नैश्चल्येन मेघेऽवस्थितान्युवकानि Sy.

८. M. omits the words between.
असुरकुलानि and पणिभिः

९. ०स्त्वदन्तम् P. गोरूपधनवन्तम् Sy.

१०. बलनाम्नासुरेण बिलद्वारे पिधानार्थं नि-
हितं विद्विष्यन्त्यः Sy.

११. आ च आभिमुख्येन चेत् । वशाब्दश्चे-
दर्थः । समुच्चयार्थत्वे तु ‘ववायोगे प्रथ-
मा’ इति पूर्वस्य अच्यावयदित्यस्य आद्यु-

दात्तत्वं स्यात् । अस्य च सर्वानुदा-
त्तत्वम् । चेदर्थे तु ‘निपातैर्यद्यदिहन्त०’
इति निघातप्रतिषेधः सिध्यति Sy.

१२. विशेषेण प्रविशति । तदानीं तद्गो-
रूपं धनं प्राप्नोदित्यर्थः Sy.

१३. मसिना P.

१४. VM. ignores ब्रह्मणः । पतिः
and वि ।

१५. इन्द्रादीनां मध्ये Sy. निर्धारण एषा
षष्ठी । देवानां मध्ये SKN.

१६. देवाय P. अतिशयेन दानादिगुणयुक्ताय ।
षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । ईदृशस्य ब्रह्मणस्पतेः
Sy. कर्मसम्बन्धव्यतिरेकजनितायाः
षष्ठ्याः स्थाने, एषा चतुर्थी । देवतम-
स्यातिशयेन दानादिगुणयुक्तस्य ब्रह्मण-
स्पतेः SKN.

देवतमस्य बृहस्पतेः Dur.

१७. Omitted in P. कर्तव्यं कर्म किं
पुनस्तदिति चेत् ? तत्कर्म Dur.

१८. Omitted in P.

१९. अजिघृक्ष M.

अजिघृक्षतो P.

२०. Omitted in M.

विवृतद्वाराण्यभवन् । दृढान्यपि । अमुरकुलानि । मूर्द्धनि । ततो यत् पथून् । उदाजन् । अभिनच्च । मन्त्रेण । अमुरम् । अन्वकारं च तत्रत्यम् । अगूहत् । व्यदर्शयच्च । आदित्यम् ।

१. ०भव P. 'अन्य विमोचनप्रतिहर्षणयोः' अस्य बलेन श्रितानि विद्विष्टान्यभवन् Sy. कतमत् ? उच्यते । अश्रयन् शिथिलीभवन्ति SKN. इत्यन्यभवन् Dur.

२. दृढा दृढानि पर्वतादीनि Sy. दृढान्यपि सन्ति मेघबृन्दानि Dur.

३. तथा बीडितानि संस्तम्भितानि दृढीकृतानि वृक्षादीनि । Sy. बीडितानि संस्तम्भानि, अत्यन्तकठिनान्योषधिवनस्पत्यादिबीजानि SKN. कानि पुनस्तानि मृदून्यभवन् ? इत्युच्यते बीडिता यानि बीडितानि बीडितानि सन्नदानि दपितान्यसुरकुलानि, अन्यानि वा यानि कानिचित्तानि Dur. 'बीडयतिश्च बीडयतिश्च संस्तम्भकर्मणौ । पूर्वेण सम्प्रयुज्यते' N. 5.16.

४. मृदून्यभवन् Sy. शिथिलीभवन्ति च विपरीतगुणानि भवन्ति प्रतिद्वन्द्वीभूतानि मेघबृन्दानि च । . . . बीडयतिश्च बीडयतिश्च संस्तम्भनार्थं, संस्तम्भश्च दृढं काठिन्यमुच्यते । पूर्वेण श्रुतेन, अन्नन्तेति अन्विना मुदुभावाथ सह प्रयुज्यते मन्त्रेषु । तत्रानया संस्तम्भार्थत्वेन प्रतिद्वन्द्वीभावान्मुक्तसंशयं अन्वी मुदुभावाथ इति गम्यते । रामार्जुनवत् । . . . बीडयते-अन्विना सह प्रयोगोऽन्वेष्टः SKN. मृदून्यभवन् । . . . एवमत्रादन्त बीडितेति ? (बीडितेति) अन्तेबीडयतिना ? (बीडयतिना) सह प्रयोगाद् बीडते-? (बीडते-?) रथैवपरीत्येन अन्तेर्मुदुभावाथत्वमुपपद्यते । बीडयते-

स्तु अन्विना सह प्रयोगोऽन्यत्र क्वचिद् द्रष्टव्यः Dur. 'अन्वी अन्तेर्मुदुभावकर्मणः' N. 5.15.

५. तो यं P.

६. ०दात्मत् M. 'अज गतिकोपणयोः' देवान् प्रत्युदगमयत् Sy. न चैतावदेवास्य कर्म, किं तर्हि ? . . . उदाजद् उदगमयति गा वृष्टिलक्षणाः SKN. उदाजद् गाः, उदगमयदपः Dur.

७. ०भिनाच्च P. मन्त्रसामर्थ्येन अभैत्सीत् Sy. भिनत्ति च SKN.

८. आत्मीयेन मन्त्रेण Sy. परिवृद्धेन । केन ? सामर्थ्याद् वज्रेण । . . . त्रयीलक्षणेन वा ब्रह्मणा स्तूयमान इति शेषः SKN.

ब्रह्मणा स्तूयमानः Dur.

९. वलं सर्वस्यावारकमसुरम् Sy. मेघम् SKN., Dur.

१०. बलेनोत्पादितं तमो ध्वान्तम् Sy. विद्युद्वलयविलसितैः शार्वरं तमः SKN. तमो वैद्युतात्मनः Dur.

११. ०त्यनम् P.

१२. अगूहत् P. 'गूह संवरणे' । गूढमवृक्ष्यमकरोत् Sy. गूहितञ्च SKN. अनाशयत् Dur.

१३. तमसो निराकरणेन तत्स्थमदर्शयत् Sy. चक्षिर्वर्शनाथं । व्यदर्शयन्नमसो व्यभकरणेन SKN. चष्टिः पश्यतिकर्मा Ngh.3.11.

१४. आदित्यम्, अव्यवधानकरणेन नमसः Dur., N. 5. 16., SKN. II. 356.

अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोज्जसातृणत् ।

तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणम् ॥ ४ ॥

अश्मास्यम् । अश्मपिहितास्यम् । कञ्चन कूपम् । ब्रह्मणः । पतिः । मधुधारम् । अभ्यतृणत् । यम् । बलेन, मधुधारमिति तत्रत्यगवामिप्रायम् । तम् । एव । विश्वे । पिबन्ति । देवाः । ततो हविषामुत्पत्तेर्बहुं च । सह । समुन्दनवद् गोधनम् । ततः कूपाद्,

१. अश्मवद्बृढतरास्यम्. . . व्यापनवन्तमासे-
चनवन्तमिति तस्यार्थः Sy. अश्नोतेराङ्-
पूर्वस्य वा स्यन्देर्मनिन्डौ भावे, औणा-
दिकौ द्रष्टव्यौ । ततश्चाकारो मत्वर्थे. . .
व्याप्तारं स्थापितारं चेत्यर्थः । कम्? वक्ष्य-
माणमुत्सम् SKN. अश्मशब्दादशन-
वन्तमिति, आस्यशब्दादास्यन्दनवन्तमि-
ति भाष्यकारश्चकार । तथा सामर्थ्य-
मपेक्ष्य किमुक्तं भवति? उदकव्या-
पनक्रियया तद्वन्तम् । आस्यन्दनक्रियया
चोदकप्रक्षरणक्रियया तद्वन्तम्. . . मे-
घम् Dur. अशनवन्तमास्यन्दनवन्तम्
N.10.13.

२. कञ्चन P. M. omits कञ्चन कूपम् ॥
अवतमवस्तातुतं विस्तृतम् Sy.
अवातितमधोगतमात्मनोऽवःस्थितमित्यर्थः
SKN. अवातितमबाङ्गितं भूमिमुद-
कभावेन गतम् Dur.

३. ब्रह्मणो मन्त्रस्य Sy.

४. पालयिता देवः Sy.

५. मधुर्मावयित्री उदकवारा यस्य तावृणत्
Sy. कर्मण्यण्, उदकस्य धारयितारम्
SKN. उदकं धारयितारम् Dur.

६. अभ्यगुणत् M. अतृणत्—‘उतुविर् हि-
सानावरयोः’ । अहिंसीत् वर्षणार्थमवधी-
दित्यर्थः Sy. ‘अभि’ इत्ययम् ‘अतृणत्’
इत्येतेन सम्बध्यते । . . ‘तुवि हिंसायाम्’
अभिहिंसितवान् अभिहिनस्ति SKN.
अभ्यहनत् ? (अभ्यहिनत्) Dur.

७. तमेवद्यम् P. मेघम् Sy.

८. ०मिची P.

९. त्येत्यगवामभि P.

१०. मेघम् Sy. पुनरादानकालमुदकस्य प्राप्य
तमेव Dur.

११. विश्वे सर्वे । विश्वे के ? सामर्थ्याद्विश्वमयः
SKN. सर्वे Dur.

१२. पिबति P. धर्मकाले पिबन्ति मेघेन
नृपत्यावकस्य पानात् तमेव पिबन्ती-
त्युच्यते Sy. पीतवन्तः पिबन्ति वा ।
यच्च तत्प्रवापस्योदकस्य स्वीकरणं त-
देव तस्य पानमुच्यते SKN. तदुदकमा-
ददते Dur.

१३. मेवाः P. स्वर्दृशः स्वरादित्यः तस्य
सम्बन्धिनो द्रष्टारो रश्मयः Sy. स्व-
रादित्यस्तस्य द्रष्टारः SKN. सूर्यस्य
रश्मयः, स्वरिव ये दृश्यन्ते ते सूर्यसमान-
दर्शनाः, स्वभावेन वा सूर्यभावेन ये
मण्डलीभूता दृश्यन्ते ते पिबन्ति Dur.

१४. ०मुत्प M. ०मुत्पत्ते P. पीत्वा च
वर्षासु SKN. पुनश्च प्राप्य तदुत्सर्ग-
कालम् Dur.

१५. बहुतरम् Sy. उदकम् SKN. बहु
तदुदकम् Dur.

१६. सह युगपदेव Sy. सहभूता मण्डला-
दवाञ्च आबृत्य Dur.

१७. उदकवन्तं मेघम् Sy. उदकवन्तम् ।
तेनैवोदकेन भावितवन्तः SKN. उदक-
वन्तं कुर्वन्तः Dur.

उत्सम् । सिंसिचुरिति, यास्कस्त्वाह—‘अग्नवन्मास्यन्दनवन्तम् । अग्नानि मेघं ब्रह्मणस्पति-
मंघुषारम् । यमोजसा बलेनाभ्यनुणन् तमेव मेघं विदन्ति रश्मयः मूर्यदृश । वहेनं मह
सिञ्चन्त्युत्समुद्रिणमुदकवन्तम्’ इति ।

सना ता का चिद्भुवना भवीत्वा माद्भिः शरद्भिर्दुरौ वरन्त वः ।

अयंतन् चरतो अन्यदन्यदिद्या चकार वयुना ब्रह्मणस्पतिः ॥५॥

सना ता । यानि । प्रजानानि मन्त्रैः । ब्रह्मणः । पतिः । चकार । तानि । कानि ।
चित् । सनातनानि । भूतानि । भूत्वा । असुरान् माथयद्भिः । शरैः सह देवाः । युष्मदयम् ।
पर्वतस्य द्वाराणि । अभजन् । तेषां भूतानामन्यदन्यच्च भूतम् । प्रयत्नमकुर्वणि सम्भ्रान्ते ।

१. उत् P. M. omits the words
between बहु च and उत्सम् ॥ ते च
रश्मयो वर्षासूतेजनवन्तम् Sy. मेघम् ।
द्वितीयाश्रुतेः प्रतीति शेषः SKN.
एनमन्तरिक्षे मेघम् Dur.

२. धर्मकाले यत्पीतं ततोऽपि बहुतरं सहस्र-
गुणितं सिञ्चन्तीत्यर्थः Sy. सिञ्चन्ति
SKN. तं च पुनरेव मेघं यो ब्रह्मण-
स्पतिलोकानुग्रहाय प्रतिसंवत्सरं तुणेहि
सोऽस्माकमिवं नाम करोत्विति Dur.

३. N. 10. 13.

४. अवाङ्मितं M. आवाङ्मितेम् P.

५. मेघं is not found in the *Nirukta*. This seems to be VM.'s
addition to the *Nirukta*.

६. N. adds अभि before यमोजसा ।
VM. seems to omit it as
it has been repeated with
अतुणत् later on. ७. ०तुण P.

८. सर्व P. ९. पियन्ति M.

१०. ह्वेन P. ११. तिञ्चत्यु० P.

१२. M. omits the words between
रश्मयः and. समु०

१३. ०मुदवन्तम् P. १४. इव P.

१५. ०ज्ञानि P. वयुना ज्ञाननामैतत् । Cf.
Ngh. 3. 9; N. 5. 14. । ज्ञानानि
मन्त्रविषयाणि Sy. १६. Omitted
in P. १७. कृतवान् Sy.

१८. हे ऋत्विग्यजमानाः ! Sy.

१९. ब्रह्मणस्पतेः प्रजानानि Sy. २०. भुवना
'सुपां सुलुक्०' षष्ठ्या लुक् । भुवनाना-
मुदकानाम् Sy. २१. भाष्यानाम् Sy.
२२. माथयद्भिः P. मासैः—'पदन्०' इत्यादिना
मासशब्दस्य मासभावः । 'स्वतवस्मा-
सोषसां च त इष्यते' इति तत्त्वम् Sy.

२३. शरद्भिः संवत्सरैश्च Sy.

२४. युष्मदर्थं P. २५. M. omits the
words between शरैः सह and
अभजन् ॥ वरन्त—विबृण्वन्ति । तत्काले
वर्षणार्थं मेघद्वाराभ्युद्घाटयन्तीत्यर्थः Sy.

२६. ०वत् M. अन्यदन्यदित् अन्यदन्यदेव
पृथिवी वृष्टिजलं दिव्यमुदकम्, द्यौरव-
ककार्यं हविलोकं पार्थिवमस्मत्, एवं
परस्परव्यतिहारेण Sy.

२७. अयन्तता अयतमानौ अग्रयन्तौ उभौ
लोकौ द्यौश्च पृथिवी च Sy.

ब्रह्मणस्पतेर्निर्गच्छत इति ।^१

अभिनचन्तो अमि ये तमान्शुर्निधिं पणीनां परम् गुहां हितम् ।

ते विद्वांसः प्रतिचक्ष्यानृता पुनर्यत उ आयन् तदुदीयुराविशम् ॥ ६ ॥

अभिनचन्तः । अभिगच्छन्तः । ये^१ । तम् । आप्तवन्तः । निर्धम् । पणिभिरपहृतम् ।
उत्तमम् । गुहायाम् । निहितम् । ते । प्राज्ञाः । तत्र गोघनविषयाप्यसुराणामनृतानि मायाः ।
दृष्ट्वा । पुनश्च । यतो देवलोकात् । आयन् । तम् । एव । आविश्य । उदीयुरिति
दृतानाह । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ।^{२१}

श्रुतावानः प्रतिचक्ष्यानृता पुनरात् आ तस्थुः कुवयो महस्पथः ।

ते बाहुभ्यां धमितमग्निमग्निं नकिण्णो अस्त्यरणो जहुर्हि तम् ॥७॥

श्रुतावानः । सत्यवन्तः । असुराणामनृतानि । दृष्ट्वा । ततस्ते । पुनश्च । आस्थिताः ।

१. ०स्पत न P. २. चरतः-भुञ्जाते ।

‘चर गतिभक्षणयोः’ Sy.

३. VM. ignores इत् ।

४. गोसमूहे पणिभिरसुरैरपहृते सति पणीनां
स्थानं सरमाख्याया देवशून्या ज्ञात्वा
ब्रह्मणस्पतिना सृष्टा अङ्गिरसस्तत्स्थानं
प्राप्य गोसमूहं पणिभिर्निमिता मायाश्च
दृष्ट्वा असुरनिवासस्थानं स्वहस्तो-
द्धृतेनाग्निना दग्ध्वा प्रत्यागच्छन् । तदे-
तद्-? (दृष्टु-?) चेनोच्यते Sy.

५. अभितो गच्छन्तः Sy.

६. अङ्गिरसः Sy.

७. अभिलक्ष्यानृतिरे प्राप्तवन्तः Sy.

८. गोसमूहं निधानं धनम् Sy.

९. पणीनाम्-तृतीयार्थे षष्ठी । पणिभिः
Sy. १०. उत्कृष्टम् Sy.

११. स्थापितम् Sy.

१२. M. omits the words between
पणिभिः and प्राज्ञाः ॥ अभिज्ञाः Sy.

१३. ०राणमनृता P.

१४. मायिन् P. अनृता अनृतानि असुरैः कृता
मायाः Sy.

१५. दृष्ट्वा M. दृष्ट्वा च P.

१६. यत उ, यत एव स्थानात् Sy.

१७. अगच्छन् Sy.

१८. आविश्य M. and P. आवेष्टुं
प्रवेष्टुम् Sy. १९. अदी० P.
उदगच्छन् उत्कर्षेण प्राप्ताः Sy.

२०. ०तानमाह P. २१. M. omits
अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय.

२२. VM. ignores अमि ।

२३. M. omits सत्यवन्तः ॥ श्रुतमिति
सत्यनामधेयम् । तद्वन्तः Sy.

२४. ०महता० M.

२५. पूर्वोक्तप्रकारेण दृष्ट्वा Sy.

२६. अस्मात्स्थानात् Sy.

२७. पुनराजिगमिषवः Sy.

२८. अवतस्थिरे Sy.

विद्वांसः । महतः । मार्गात्, देवलोकं प्रति गन्तुम् । ते । बाहुभ्याम् । धर्मितम् । अग्निम् ।
अदमनि तस्मिन् पर्वते निदधुः । ततश्च तस्मिन् पुरे न कश्चित् । स. । विद्यते । पुरः सर्वो-
ऽप्यग्निना दग्धो, यस्मात्, तत्र दूताः । अग्निं तम् । जहुरिति ।

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना ।

तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृश्ये कर्णायोनयः ॥ ८ ॥

ऋतज्येन । सत्यज्येन दृढज्येन । शराणां क्षेपकेण । धनुषा सह । यत्र । इच्छति ।
ततः । प्रगच्छति । ब्रह्मणः । पतिः । तस्य । साधवः । शरा । यैः । प्रेरयति । मनुष्याणां द्रष्टृन् ।
भूम्याः कृतप्रदेशजातान् असुरान् । देवानां दर्शनाय, देवानामग्रतो वधाय तान् दर्शयतीति ।

१. कान्तवर्शिनः सर्वज्ञा अङ्गिरसः Sy.

२. मार्गान् प्रति Sy.

३. ०गंस्तं P.

४. ०हुभ्यम् P. अवतिष्ठमानाश्च ते हस्ता-
भ्याम् Sy.

५. तमित्राम् P. मथनोत्पादितं प्रज्वालितम्
Sy.

६. पणीनां निवासभूते शिलोच्चये Sy.

७. निषुः P.

८. सोऽग्निः Sy.

९. M. omits the words between
पर्वते and पुरः

१०. हि खलु Sy.

११. M. reads दूतानिन्तं and P. reads
दूतानि तम् for दूताः । अग्निं तम् ।

१२. जगुरि० M. जहुरिं दग्धं त्यक्तवन्तः ।
... अविद्यमानमग्निं स्वसामर्थ्यादुत्पाद्य
तत्र प्रचिक्षिपुरित्यर्थः Sy.

१३. VM. ignores आ and अरणः ॥
अरणोऽरमयिता बाहेन दुःखकारी Sy.

१४. ऋतं सत्यमेव ज्या यस्य तेन Sy.

१५. इषूणां क्षेपकेण Sy.

१६. अरणभूतेन धनुषा Sy.

१७. यस्मिन् विषये Sy.

१८. गच्छ० P. कामयते Sy.

१९. तत P.

२०. प्रकर्षेण व्याप्नोति । अद्वनोतेर्व्यत्ययेन
परस्मैपदम् Sy.

२१. ब्रह्मः P. ब्रह्मणो मन्त्रस्य Sy.

२२. पालयिता देवः Sy.

२३. धनुषः Sy.

२४. साधवा P.

M. omits the words between
यत्र and साधवः ॥ साधिकास्ताः Sy.

२५. इषवः भवन्ति Sy.

२६. याभिरिषुभिः Sy.

२७. राक्षसादीनि क्षिपति Sy.

२८. कुष्टा P. नृन् पश्यतः । उपलक्षणमेतत्
Sy.

२९. ०सुरा M. and P. कर्णयोनयः श्रोत्रे-
न्द्रियेण ग्राह्या मन्त्रभूताः, आकर्णकुष्टा
वा बाणाः Sy.

३०. सर्वज्ञस्य ब्रह्मणस्पतेः दर्शनाय ज्ञानाय
जाताः Sy.

३१. ०नां प्र० P. ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रैरेव सर्वं
साधयतीति भावः Sy.

स संनयः स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।

चाक्ष्मो यद्वाजं भरते मती धनादित्थर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥ ६ ॥

स संनयः । सः । मन्त्रैः, विश्लिष्टान् सन्नयति । सङ्गताश्च विश्लथयति । देवैः पुरोहितः । सुष्टु च स्तूयते । युद्धेषु च प्रादुर्भवति । सोऽयम् । दर्शयति मनुष्यस्य । स्तुत्यम् । यत् । अन्नम् । धनानि च । हरते । ततोऽनन्तरम् । स सुवीर्यः । तपति । शत्रूस्तापयिता । अनायासेन ।

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदत्राणि राध्या ।

इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुञ्जते विशः ॥ १० ॥

विभु प्रभु । विभूर्नि । प्रभूणि च । प्रथममेव । हविभिः सिञ्चतो यजमानस्य । बृहस्पतेः । शोभनधनानि । राध्यानि भवन्ति । इमानि । दानानि । वेनानां कामयितृणामा-

१. ब्रह्मणस्पतिः Sy.

२. M. omits यः । सः । मन्त्रैः and विश्लिष्टान् ॥ विश्लिष्टानां मन्त्रैः सङ्ग-मयिता भवति Sy.

३. संनतां० P. सङ्गतानां विविधं नेता पृथक्कर्तापि स एव Sy.

४. देवैः पुरतोऽत्र स्थापितः Sy.

५. अयम्० P. शोभनं स्तोतृभिः स्तुतश्च भवति Sy.

६. विद्धेषु M. युधि सङ्ग्रामे स स्तोतृणा-मनुग्रहाय प्रादुर्भवतीति शेषः Sy

७. दर्शयति P. चाक्ष्मः—चष्टेः क्षमतेर्वा । स-र्वस्य ब्रह्मा सर्वसहो वा ब्रह्मणस्पतिः Sy.

८. स्तुत्य P. मती मननीयं प्रशस्तम् Sy.

९. यन्न P.

१०. यनानि P. धनं च स्तोतृणामर्थाय Sy.

११. विभर्ति । वृष्टिद्वारा पोषयति Sy.

१२. M. omits the words between यत् and सः १३. सवीर्यः M.

१४. दीप्यते । ब्रह्मणस्पतिना दत्तंरक्षेर्धनैश्च यज्ञस्य सिद्धत्वात् स्वयं केवलं हवींषि

भुञ्जान एव वर्तत इत्यर्थः Sy.

१५. तापकः Sy.

१६. ०सेना M. वृथा अनायासवचनमेतत् । अनायासेन Sy.

१७. VM. ignores सः (twice) । ब्रह्मणः । पतिः and इत् ।

१८. व्याप्तानि Sy. १९. प्रौढानि Sy.

२०. प्रथमानि मुख्यानि Sy.

२१. सिञ्चन्तो M. मेहनावतः वर्षणवतो वृष्टिप्रवस्य Sy.

२२. बृहस्पते P. बृहतो मन्त्रस्य पालयितुः सम्बन्धीनि Sy.

२३. सुष्टु लब्धव्यानि । सुविदत्राणि 'विद्लु लाभे' । 'सुविदेः कत्रन्' (Unādi. 3. 308.) Sy. 'सुविदत्रं वनं भवति' N. 7.9.

२४. सम्यक् साधनीयानि । प्राप्तव्यानीति यावत् Sy.

२५. M. omits the words between शोभन and दानानि ॥ धनानि Sy.

२६. ०यितृणा० P. वेन्यस्य कमनीयस्य Sy.

अयस्य । वलवतोऽस्य । येन । देवा मनुष्याश्च । भुञ्जत इति ।

योऽवरे वृजने विश्वथां विभुर्महाम् रणवः शर्वसा ववक्षि ।

स देवो देवान्प्रति पप्रथे पृथु विश्वेदु ता परिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ ११ ॥

योऽवरे । यस्त्वम् । अवरे न्यूनं । वृजने । विश्वथां । विभुः । महाम् । उ । रणवः ।
बलेन । वहसि । परोक्षः शेषः-सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे प्रथयामास । पृथु बल-
मात्मीयम् । विश्वानि । एव । तानि । परिभवति, युद्धानि अयम् अरानिव नेमिः ।

१. अन्नवतो ब्रह्मणस्पतेः । तृतीयार्थे षष्ठी ।

ब्रह्मणस्पतिना दत्तानि Sy.

२. येन घनेन Sy.

३. VM. seems to explain उभये
जनाः as. देवा मनुष्याश्च ॥ उभये
उभयविधा जनाः स्तोतारो यजमानाश्च,
देवा मनुष्याश्च वा Sy.

४. भोगान् लभन्ते । तत्सर्वं ब्रह्मणस्पतिना
दत्तमित्यर्थः Sy.

५. VM. ignores विशः ॥ विशो
निविष्टाः सन्तः Sy.

६. तस्वम् P.

यः ब्रह्मणस्पतिः Sy.

७. अमरे P. निकृष्टे Sy.

८. न्यूहे P.

९. वर्जनहेतुभूते बले वर्तमानम् । दुर्बल-
मिति यावत् Sy.

१०. सर्वप्रकारेण Sy.

११. व्याप्तः Sy.

१२. महान्तम् । छान्दसो वर्णलोपः Sy.

१३. च । उभयविधं स्तोतारम् Sy.

१४. रमयिता स्तोतव्यो वा Sy.

१५. VM.'s commentary on Vedic
words, beginning with वृजने
and ending with रणवः, is
missing in MSS. D., P.

१६. ०लेसः P.

आत्मीयेन बलेन Sy.

१७. हवसि P. बोद्धमिच्छति । सर्वदा
वहतीति यावत् । ववक्षि-वहतेः
सन्नप्तस्य लिटि एतद्रूपम् । पुरुषव्यत्ययः
Sy.

१८. देवो दानादिगुणयुक्तः Sy.

१९. सर्वेषां देवानां प्रतिनिधिः सन् Sy.

२०. पपथ P.

२१. प्राथ० P. प्रथते । यशसा विस्तीर्णो
भवतीति यावत् Sy.

२२. अत्यन्तम् Sy.

२३. यस्मादेवं तस्मात् सर्वाण्येव Sy.

२४. सर्वाणि भूतजातानि Sy.

२५. ०वन्ति M. परिभवन्, अभिभवन्
वर्तत इति शेषः Sy.

२६. M. omits अरानिव नेमिः ।

२७. VM. ignores उ ।

विश्वं सत्यं मधवानां युवोरिदापश्चन प्रमिनन्ति व्रतं वांम् ।

अच्छेन्द्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजैव वाजिनां जिगातम् ॥१२॥

विश्वं सत्यं । इन्द्रश्च देवता । हे धनवन्तौ ! युवयोः । एव । विश्वम् । सत्यं भवति ।

तथा युवयोरेव । वृष्ट्यर्थं कर्म । आपः । अपि न । हिसन्ति । हे इन्द्राब्रह्मणस्पती ! अस्मदीयम् ।

हविः । आगच्छतम् । यथा घासलक्षणमन्नम् । सहितौ । द्वावश्वाविति ।

१. M. omits सत्यम् and इन्द्रश्च देवता ।
२. मधमिति धननाम (Ngh. 2.18) तद्वन्ताविन्द्राब्रह्मणस्पती ! Sy. मध-
वन्तौ ! SKN. हे मधवानो ! धन-
वन्तौ ! Dur.
३. युवयोः सर्वमेतत्स्वभूतम् Dur.
४. इविति पदपूरणः । अथवा सत्यमेतत्
सर्वं जगद् युवयोः स्वभूतम् SKN.
५. विश्वं स्तोत्रम् Sy. बहु SKN. सर्वं
जगत् Dur.
६. यथार्थम् । स्तुत्या यद्यद् गुणजातं प्रति-
पाद्यते तत्सर्वं युवयोर्विद्यमानमेव न
त्वारोपितमित्यर्थः Sy. सत्यं यावद्विद-
मस्ति Dur.
७. युवयोः फलाभावो हिंसाकर्मणः SKN.
युवयोर्यथासं-
त्यं वर्तते Dur.
८. वृष्यत्यर्थं P. व्रतं मेघहननादिकम्
SKN. कर्म Dur.
९. आपश्च, आपोऽपि । उपलक्षणमेतत् ।
एतदुपलक्षितानि सर्वाण्यपि भूतानि Sy.
१०. चन इत्येतत्पदद्वयसमुदायः । ऐक्यं
त्वध्यापकसांश्च यिकम् Sy. चनेति
निपातोऽन्यत्राप्यर्थः । इह तु प्रतिषेधे ।
द्वेषा पदे पदकारेण नाशिते अप्याश्वयि-
तव्ये SKN. ११. Omitted
in M. 'मीड् हिंसायाम्' । क्रैयादिकः ।
'मीनातेनिगमे' इति ह्रस्वत्वम् Sy.
अत एतदुक्तं भवति हतमात्र एव मेघे,
आपश्चन प्रमिनन्ति न हिसन्ति SKN.

१२. इन्द्राब्रह्मणस्पते p. इन्द्राब्रह्मणस्पती !
युवामुच्ये Dur.
१३. अस्माकम् Sy. अस्माकं स्वभूतम्
SKN. अत्रैकवाक्यतायै यत्तच्छब्दा-
ध्याहारः । यावीदृशी स्थस्तौ . . . यौ
युवामेवमस्तिमहानुभावौ तौ नोऽस्माकम्
Dur. १४. इदं हविः Dur.
१५. आभिमुख्येन Sy., Dur. अच्छं अमे-
रथे, जिगातमित्येतेन सम्बध्यते SKN.
१६. ०च्छन्तं P. आभिमुख्येन जिगातं गच्छ-
तम् । आगच्छतमिति यावत् । जिगाति-
गंतिकर्मा । जौहोत्यादिकः । तत्र वृष्टा-
न्तः Sy. एवमभिजिगातमभिगच्छतम्
SKN. आगच्छतं भोक्तुम् Dur.
१७. अन्नं घासं प्रति यथा स्वयमेव क्षीरं
गच्छतस्तद्वत् क्षीरमागच्छतमित्यर्थः Sy.
अन्नं योग्याशनादि SKN. बुभुक्षु स्व-
मन्नम् Dur.
१८. M. omits the words between
हविः and हितौ ॥ युजा रथे नियुक्तौ
वाजिनौ वेजनवृत्तावधौ । युजेवेत्यत्र
'सुपां सुलुक्' इति प्रथमाद्विचनस्या-
कारः । तृतीयायां हि 'सावेकाचः' इति
विभक्तेरुदासत्वम् Sy. यथा युजौ सह-
योगिनौ SKN. युजाविव सहचारिणौ
Dur.
१९. वाजिनावधौ SKN. वाजिनौ रथ-
विमुक्तौ Dur. N. 7.10., SKN.
III. 57.

उताशिष्टा अनु शृण्वन्ति बह्वयः समेयो विप्रो भरते मती घना ।
वीळुद्वेषा अनु वशं शृण्मादुदिः स ह वाजी समिथे ब्रह्मणस्पतिः ॥१३॥

उताशिष्टाः । अपि च । शीघ्रतरा भूत्वा । भवतोरनुशासनम् । देवाश्चानुशृण्वन्ति ।
बोढारः । तथा तुभ्यं सभाया साधुः । होता । भरते । स्तुत्या । हवीषि । न दृढक्रोधः ।
वशायाः पशोः । पश्चाद् । यजमानानामृणम् । आदिदिः, 'एभ्यो देयनस्ति' इति मन्यमानः ।
सोऽयम् । बलवान् भवति । युद्ध इति ।

ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।
यो गा उद्वेषा दिवे वि चाभजन्महीव रीतिः ॥१४॥

ब्रह्मणस्पतेः । ब्रह्मणस्पतेः । स्वबुद्धयनुगुणम् । सत्य एव । क्रोध । भवति । महत् ।

१. आशुतरा शीघ्रगामिनः Sy.
२. ०रशा० P. ३. अस्मानिः कृतं स्तो-
त्रमनुक्रमेण शृण्वन्ति । यद्वा ब्रह्मणस्प-
तिना कृतमनुशासनं शृण्वन्ति । अतस्ते
तमस्मदीयं यज्ञं प्रापयन्त्विति शेषः Sy.
४. बह्वयः । अवनारमतत् (Ngh. I.14.)
बोढारो ब्रह्मणस्पतेरश्वः Sy.
५. समेयः—'दृष्टव्येति' इति छः Sy.
६. मेधावी अव्यर्थहोता वा Sy.
७. भवन्ते P. तस्मै ब्रह्मणस्पतये विभर्ति ।
सम्पादयतीति यावत् । यद्वा (स्तोत्रेण
घनानि भरते) विभर्ति पोषयति Sy.
८. स्तत्या P. मत्या मननीयेन स्तोत्रेण ।
मती—'सुपां सुलुक्' इति पूर्वसवर्णः Sy.
९. P. adds हव before हवीषि ॥
हविलक्षणानि घनानि Sy.
१०. वीळून् वृढानि प्रबलान् राक्षसादीनि
द्वेषीति तावदशो ब्रह्मणस्पतिः Sy.
११. M. omits the words between
स्तुत्या and पशोः ॥ वशाया गोः । वशा—
'सुपां सुलुक्' इति षष्ठ्या लुक् । वश

- शृणम्—'शृत्यकः' इति प्रकृतिभावः Sy.
१२. अनुक्रमेण । यद्वा अनुरानुगुण्ये Sy.
१३. शृणमस्माभिर्यज्वभिः प्रवयमवधानाः—
कम्... अवदानस्य शृणत्वं च तैत्ति-
रीये 'त्रिभिर्शृणवा जायते ब्रह्मचर्येण
शृषिभ्यः' (TS. 6.3.10.5.)
इत्यादिना स्पष्टमात्मनातम् Sy.
१४. आदाता भवत्विति शेषः । यद्वा अनुः आनु-
गुण्ये । वशा वशस्य कामस्याभिलाषस्य
अनुगुणमादाता भवत्विति धोऽयम् Sy.
१५. मान्य० P. १६. अश्ववान् तस्माद्
हविष आदाता भवत्वित्यर्थः Sy.
१७. संयन्ति सङ्गच्छन्तेऽस्मिन्नाहुतिभिर्वेवा इति
समिथो यज्ञस्तस्मिन् Sy.
१८. VM. ignores ह । ब्रह्मणः and
पति ॥ हवाब्बः प्रसिद्धौ Sy.
१९. ०स्पते P.
२०. ०बुद्ध्यानु० M. ०बुद्ध्यमानु P. यथा-
कामम् Sy. २१. सत्योऽवितथः Sy.
२२. मननसाधनो मन्त्रः क्रोधो वा Sy.
२३. स यथा कामयते तथा करोतीत्यर्थः Sy.

कर्म । करिष्यतः । यः पणिभिरपहृता गाः । उदाजत् स । दिवे तत्रत्येभ्यो देवेभ्यः ।
यथास्वं व्यभजत् । च । महन्तिव । उदकरीतिः । वेगेन । स्वं स्वं गृहं प्रति । असरत्, गवा
समूह इति ।

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्यो वयस्वतः ।

वीरेषु वीरां उप पृङ्धि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम् ॥१५॥

ब्रह्मणस्पते । ब्रह्मणः । पते ! शोभननियमनस्य । सर्वदा । धनस्य । नेतारः ।
स्याम । अन्नवतः । वीरेषु पुत्रेषु । अस्माकम् । त्वम् । वीरान् । उपचर्या-
जुस्यूतं, वीरान् प्रयच्छ । यदा । स्वामी । हविषा सह । कामयसे । मम ।
आह्वानम् ।

१. रिष्यतः P.
२. M. omits the words between क्रोधः and गाः ।
३. उदाजात् P. उदगमयत् । गुहाया निरगमयदित्यर्थः Sy.
४. ब्रह्मणस्पतिः Sy.
५. तत्रत्यो P. द्युलोकाय तत्रत्येभ्यो दे-
वेभ्य इत्यर्थः Sy.
६. विभक्ताश्चाकरोत् Sy.
७. महन्तिव P.
८. क्षुतिरिव । रीतिः—‘रीड् स्रवणे’ ।
यथा गङ्गावीनां क्षोतो विभक्तं सन्नि-
वेशाभिमुखं प्रसरति तथा Sy.
९. आत्मीयेन बलेन Sy.
१०. तत्तद्देवगृहं विभिन्नम् Sy.
११. अपच्छत् Sy.
१२. हे मन्त्राधिपते ! Sy.
१३. सुष्ठु तनयन्तव्यम् Sy.
१४. विश्वेषु सर्वेष्वहःसु Sy.
१५. नस्य P. M. omits the words
between शोभन and धनस्य ।

१६. नतार M. अधिपतयः । रथा एषां
सन्तीति रथ्यः ‘छन्दसीवनिपौ च’ इति
मत्वर्थीय ईकारः Sy.
१७. भूयास्म Sy.
१८. अन्नवते M.
अन्नयुक्तस्य Sy.
१९. पुत्रेषु P. वीर्याज्जातेष्वस्मदीयेषु पुत्रेषु
Sy.
२०. पुत्रान् Sy.
२१. उपचर्या P.
२२. सम्पुक्तान् कुर्व । उत्पादय । पृङ्धि-
‘पृचि सम्पक्’ रौषादिकः । वयं पौत्रा-
नपि लभेमहीति यावत् Sy.
२३. वा M. and P.
२४. सर्वस्येश्वरस्त्वम् Sy.
२५. हवीषा P. ब्रह्मणा । अन्ननामैतत् ।
हविर्लक्षणेनाग्नेन सह Sy.
२६. वेषि—‘वी गतिप्रजननकान्त्यज्ञानस्त्रावनेषु’ ।
अतो मयोक्तं कुर्वित्यर्थः Sy.
२७. आह्वा M.
स्तुतिलक्षणमाह्वानम् Sy.

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।

विश्वं तद्बुद्धं यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदये सुवीराः ॥ १६ ॥

[ब्रह्मणस्पते त्वम् ।]

II. 25.

इन्वानो अग्निं वनवद्भ्युतः कृतब्रह्मा शशुवद्रातहव्य इत् ।

जातेन जातमति स प्र संसृते ययं युजं कृणुते ब्रह्मस्वतिः ॥ १ ॥

इन्वानः । अयं ब्रह्मणः । पतिः । यं यम् । सहायम् । करोति । सः । अग्निम् ।

इन्वानः । यज्ञार्थं हन्ति । हन्तुमिच्छतः शत्रून् । तथा कृतस्तोत्रो देवानां वर्धते । दत्तहविष्कः ।

च । तथा स्वेन मनुष्येण । शत्रुमनु । अतिप्रसरति अतिसरस्यति च ।

१. The *pratika* has been supplied by the Editor. The stanza has already been explained. See R.V. 2.23.19. Sy. explains this stanza in the following manner:—

हे ब्रह्मणस्पते ! यन्ता सर्वस्य जगतो नियन्ता । त्वमस्य सूक्तस्य इदं सूक्तम्—
'क्रियाप्रहणं कर्तव्यम्' इति कर्मणः सम्प्रदानत्वात् अनुप्यर्थे षष्ठी । बोधि बुध्यस्व । बुध्वा तनयं पुत्रञ्च अस्मभ्यं जिन्व प्रेरय । जिबिः प्रीणनार्थोऽत्र प्रेरणे वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् । यद् भद्रं कल्याणं देवाः सर्वे अवन्ति रक्षन्ति । विश्वं सर्वं तद् भद्रं च जिन्वेति शेषः । ययं च सुवीराः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेताः सन्तः बृहत्प्रीडं स्तोत्रं विबधे—विबन्ति यष्टव्यतया अस्मिन् देवान् जानन्तीति विबधो यज्ञः । तस्मिन् वदेम ब्रह्मम् Sy.

२. 'इन्वानः' इति पञ्चमं तृतीयं सूक्तं गार्तमन्वं जागतं आ १.१८.१८.१८.१८. तथा जानुक्रान्तम्—'इन्वानः पञ्च जागतं तु' (KSA. 15.25.p.13.) इति लैङ्गिको

विनियोगः Sy.

३. M. omits इन्वानः and अयं ।

४. पते M.

५. Omitted in M. यजमानम् Sy.

६. स्तोत्रहविषोः स्वीकरणेन सहायम् Sy.

७. कृते Sy.

८. समान एव भवतीत्यर्थः Sy.

९. ब्रह्मणस्पतेर्यागार्थमग्निम् प्रज्वलयन् यजमानः Sy. १०. वनुयात् हिंस्यात् Sy. 'वनुप्यतिर्हन्तिकर्म' N. 5.2

११. हिंसिष्यतो हिंसां कुर्वतो वा शत्रून् Sy.

१२. ब्रह्म स्तोत्रं कृतं येन स तथोक्तः Sy.

१३. शूशुवत्—'दुःशुशुव गतिबृद्धयोः' अस्माग्न्यन्तात् लुङि चङि रूपम् Sy.

१४. रातं दत्तं हव्यं हविर्येन एवम्भूतः सन् Sy.

१५. पुत्रेण Sy.

१६. जातं जनितमुत्पादितं स्वस्य पौत्रम् Sy.

१७. अतीत्य भुञ्जं प्रसरति । पौत्रमपि पश्यन् चिरकालं जीवेदित्यर्थः । संसृते—सर्तयैर्दुलुगन्तात् व्यत्ययेनात्मनेपदम् Sy.

१८. M. omits the words between स्वेन and अति ।

१९. अतिसरस्वती M. अतिरसस्यति P.

वीरेभिर्वीरान्वनवद्भ्यतो गोभीं रयिं पप्रथद्वोधति त्मना ।

तोकं च तस्य तनयं च वर्धते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २ ॥

वीरेभिः । आत्मीयैर्वीरैः । अन्यान् वीरान् । हन्तुमिच्छतः । हन्ति । गोभिश्च ।
धनम् । प्रथयति । बुध्यते च । आत्मना विधेयम् । तथा । पुत्रम् । तस्य पुत्रम् । च ।
वर्धयति । "

सिन्धुर्न क्षोदः शिमीवाँ ऋषायतो वृषेव वप्रीरभि वृष्योजसा ।

अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

सिन्धुर्न क्षोदः । सिन्धुनदी । इव । उदकम् । कर्मवान् भूत्वा । हिंसकान् शत्रुषु
ग्रहिणोति । तथा शत्रूनयमभिभवति । यथा साण्ड ऋषभः । छिन्नवृषणान् । सोऽग्नेरिव ।

१. आत्मीयैः पुत्रैः Sy.
२. शत्रुपुत्रान् Sy.
३. हिंसतः Sy.
४. वनुयात् हिंस्यात् Sy.
५. गोभिः सहितम् Sy.
६. विस्तारयति । पप्रथत्-प्रथयतेर्लुङि चङि
एतद्रूपम् Sy.
७. सर्वं जानाति । अनन्याधीनज्ञानो भव-
तीत्यर्थः Sy.
८. स्तोकं पुत्रः तनयं विभक्तिव्यत्ययः ।
तनयस्तत्पुत्रश्च । यद्वा तोकं तनयं पुत्रं
पौत्रं च ब्रह्मणस्पतिर्वर्धयति Sy.
९. यजमानस्य Sy.
१०. Omitted by M.
११. प्रवृद्धो भवति यद्वा वृधिरन्तर्भावितप्यर्थो
ब्रष्टव्यः Sy.
१२. VM. ignores ययम् । युजम् ।
कृणुते । ब्रह्मणः and पतिः ।

१३. ०र्जं P.
१४. M. omits सिन्धुर्न क्षोदः ।
१५. Omitted in P. सिन्धुः स्थान्दनीलीला
नदी Sy.
१६. नव P. यथा Sy.
१७. उदक P. क्षुद्यमानं कूलं यथा भिनसि
तथा Sy.
१८. भवान् M. ब्रह्मणस्पतेः परिचरणात्मना
कर्मणा युक्तो यजमानः Sy. शिमीति
कर्मनाम (Ngh. 2.1.)
१९. हिंसतः शत्रून् Sy.
२०. हन्तुमभितः कामयते । वष्टि-‘वश
कान्तौ’ Sy.
२१. साण्ड M. यथा सेचनसमर्थः सवीर्यो
वृषभोऽभिभवति तद्वच्छत्रूनभिभवतीत्यर्थः
Sy.
२२. वप्रीयो निष्पिष्टमुष्का निर्वीर्या बली-
वर्वास्तान् Sy.

ज्वालाबन्धः । न । निवारयितुं शक्यत इति ।

तस्मा^१ अर्षन्ति दिव्या^२ अस्रुतः^३ स सत्त्वमिः^४ प्रथमो गोषु^५ गच्छति ।

अनिमृष्टविषिद्वन्थोर्जसा^६ ययं^७ युजं^८ कृणुते ब्रह्मणस्पतिः^९ ॥ ४ ॥

तस्मा^१ अर्षन्ति । तस्मै^२ । निपतन्ति । दिव्या^३ आपः । सङ्गवर्जिता^४ । सः^५ । आत्मीयैः
परिचारकैः^६ सह । प्रथममेव^७ । गोषु^८ । गच्छति^९ । शत्रुभिरनपञ्चितबलः^{१०} । हन्ति^{११} तान्^{१२} ।
बलेन^{१३} ।

तस्मा^१ इद्विष्ये^२ धुनयन्तु^३ सिन्धवोऽच्छिद्रा^४ गर्मं^५ दधिरे^६ पुरुणि^७ ।

देवानां^८ सुम्ने^९ सुमगः^{१०} स एधते^{११} ययं^{१२} युजं^{१३} कृणुते ब्रह्मणस्पतिः^{१४} ॥ ५ ॥

तस्मा^१ इद्विष्ये^२ । तस्मै^३ । एव^४ । सर्वे^५ । सिन्धवः^६ । स्यन्दन्ते^७ । तथा^८ च्छिद्राणि^९ । बहूनि^{१०} ।

१. प्रसीयते बध्यतेऽनयेति प्रसितिज्वाला ।
'विज् बन्धने' करणे क्तिन् । यथाग्ने-
ज्वाला प्रतिहतप्रसरा Sy.

२. नै P.

३. M. omits the words between
ज्वाला and शक्यते ॥ निवारयितुं वा
शक्यते । वर्तवे-वृणोतेरन्तर्भावितव्य-
र्थाद् वर्ततेर्वा तुमर्थे तवेन्द्रत्ययः Sy.

४. VM. ignores ओजसा । अह । यं-
यम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः and पतिः ॥
Sy. explains these words in
the following manner :—
ओजसा बलेन । अ.शब्दोऽन्धकारणे ।
यंमित्यादि व्याख्यातचरम् ।

५. यजमानाय Sy.

६. गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति Sy.

७. द्विवि भवा वृष्टिलक्षणा आपः Sy.

८. असंज्यमाना अनिरुद्धाः सत्यः Sy.

९. यजमानः Sy.

१०. सत्त्वानः साधकाः परिचारकास्तैः सहितः

Sy.

११. प्रथमोऽन्येभ्यो यजमानेभ्यः पूर्वभावी
सन् Sy.

१२. गोष्ठे P.

१३. गवादिघनं प्राप्नोतीत्यर्थः Sy.

१४. अनिमृष्टा परैरबाधिता तविषी बलं
यस्य तादृशः सन् Sy. तविषीति बल-
नाम (Ngh. 2.9.) ।

१५. M. omits भ्रंशितबलः । हन्ति and
तान् ॥ शत्रून् Sy.

१६. VM. ignores यंयम् । युजम् ।
कृणुते । ब्रह्मणः and पतिः ।

१७. तस्मै M.

१८. P. omits विद्वे

१९. M. omits तस्मै ॥ यजमानाय Sy.

२०. सर्वाः Sy.

२१. स्यन्दनशीला नद्यः Sy.

२२. स्यन्दन P. चलयन्ति । एतदभीष्ट-
फलसिद्धयर्थं प्रवहन्तीत्यर्थः Sy.

२३. अच्छिद्राणि छिद्ररहितानि सस्ततानि Sy.

गृहाणि । तं धारयन्ति । देवदत्ते । सुखे । सुघनः । सः । वर्धते ।

II. 26.

ऋजुरिच्छंते वनद्रनुष्यतो देवयन्निददेवयन्तमभ्यसत् ।

सुप्रावीरिद्वनवत्पु सु दुष्टरं यज्वेदयज्वेभिर्भजति भोजनम् ॥ १ ॥

ऋजुरित् । ऋजुः । एव । देवानां स्तोमः । हन्ति । शत्रून् । देवानिच्छन् । एव ।

अदेवयन्तम् । अभिभवति । देवैः सुष्ठु प्ररक्ष्यमाणः । एव । हन्ति । युद्धेषु । दुस्तरं शत्रुम् ।

यज्वा । एव । अयजमानस्य । घनम् । आदत्त इति, तदिदं सर्वं ब्रह्मणस्पतिनेत्यं भवतीति

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये ।

हविष्कृणुष्व सुभगो यथाससि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥ २ ॥

यजस्व वीर । युयुत्सो ! ब्रह्मणस्पतिं यजस्व । प्रगच्छानन्तरम् । मन्यमानान्

१. शर्माणि सुखानि यद्वा सदनानि Sy.
शर्मेति गृहनाम (Ngh. ३.४.)

२. धारयति M. तस्मा एव धारयन्ते Sy.

३. देवैः प्रप्ते Sy.

४. सुखे M. सुखे वर्तमानः सन् Sy.

५. शोभनघनः Sy.

६. VM. ignores ययम् । युजम् ।
कृणुते । ब्रह्मणः and पतिः ।

७. 'ऋजुः' इति चतुर्द्वच चतुर्थं सूक्तं
गृत्समवस्यार्यं जागतं ब्राह्मणस्पत्यम् ।
तथा चानुक्तम्—'ऋजुश्चतुष्कम्'
इति (KSA. 15.26, p. 13.) ।
गतो विनियोगः Sy. ८. अर्जवयुक्तः ।
यद्वा स्तोत्राणां प्रसाधकः Sy.
ऋज्जतिः प्रसाधनकर्मा N. 6.21.

८. ब्रह्मणस्पतेः स्तोता Sy.

१०. वनुयात् हिंस्यात् । वनोतेर्हन्तिकर्मण
एतद्रूपम् Sy. ११. हिंसतः शत्रून् Sy.

१२. देवं दानाविगुणयुक्तं ब्रह्मणस्पतिमात्मन
इच्छन् Sy.

१३. अनेवयन्तम् P. तद्-(देवयज्ञ-) विपरीतं
पुखम् Sy.

१४. अभिभवेत् । अस्तेर्लेटि एतद्रूपम् Sy.

१५. M. omits the words between
हन्ति and देवैः

१६. प्ररक्ष्यमाणः M. सुप्रावीः—अवतेस्तु-
प्ययर्थादौणाविक ईकारप्रत्ययः । सुष्ठु
प्रकर्षेण ब्रह्मणस्पतेस्तर्पयिता Sy.

१७. ए P. १८. हिंस्यात् Sy.

१९. पतनासु सङ्ग्रामेषु Sy.

२०. तरीतुमशक्यम् Sy. २१. शत्रु P.

२२. ब्रह्मणस्पतिं हविषा इष्टवान् Sy.

२३. यजमानस्य M. and P. अयज्वनः Sy.

२४. घनेम् P. भोगसाधनम् Sy.

२५. विशेषेण भजेतेत्यर्थः Sy.

२६. ऋषिरात्मीयं पुरुषं शास्ति Sy.

२७. हे वीर ! विशेषेण स्तुतीनां प्रेरक !

सखे ! Sy. २८. स्तुत्या पूजय Sy.

२९. प्रकर्षेण युद्धार्थं गच्छ । 'वी गत्याविषु' ।
छान्वसो ह्रस्वः Sy.

शत्रून् । गत्वा च भद्रम् । मनः इत्युक्तम् । कुरु । युद्धे । हविश्च । देवेभ्यः
कुरु । यथा । सुघ्नः । भवसि । सर्वे वयं तव ब्रह्मणः । पतेः । रक्षणम् ।
आवृणीमहे ।

स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः ।

देवानां यः पितरमाविवासति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥ ३ ॥

स इज्जनेन^{११} । सः^{१२} । एव । जनपदेन^{१३} । जनपदस्यैर्मनुष्यैश्च^{१४} । अन्नम् । धनानि च ।
विभर्ति^{१५} । यथा सर्वेण जातेन^{१६} रक्षणेन । आत्मीयैः पुत्रैः^{१७} । दासैश्च^{१८} सह । यः^{१९} । देवानाम् ।

१. M. omits the words between
युयुत्सो and शत्रून् ।

मन इव शीघ्रं प्रवर्तमानान् हिंसकान् यद्वा
अभिमन्यमानान् शत्रून् प्रति Sy.

२. कल्याणम् Sy.

३. वाष्टर्षोपेतं मनः Sy.

४. कुरुष्व । - कुरुष्वेत्युक्तं सत्त्वेव जयो
भविष्यति Sy.

५. वृत्राणामावारकाणां शत्रूणां हिंसाहेतु-
भूते सङ्ग्रामे Sy.

६. हविश्चे P. तथा अन्नस्य तथे चर-
पुरोडाशादिकम् Sy.

७. देभ्यः P.

अन्नस्य तथे Sy.

८. शोभनघनः Sy.

९. भवतीति P. भवेः । अस्तेर्लेटि अडा-
गमः । अन्नस्य तथेभ्यो त्वं शोभन-
घनो भविष्यतीति यावत् Sy.

१०. सर्वा M. सर्वात् P.

अपि च वयम् Sy.

११. बृहः P.

१२. पते P.

१३. आणव० P. आ आभिमुख्येन वृणीमहे
प्रार्थयामहे Sy.

१४. इज्जने P.

१५. स एव यजमानः Sy.

१६. जातेन सर्वेण लोकेन Sy. परिजनेन
किङ्करादिना BB.

१७. M. omits the words between
सः and मनुष्यैः ॥ प्रजया Sy.
विद्भिः पजीवनीभिः प्रजाभिः BB.

१८. वधाति BB. सम्भरति . . . सम्पादयति
वा । ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतो यजमानस्य
सर्वतो जना अन्नघनयोः सायका भव-
न्तीति यावत् Sy.

१९. आत्मीयान् बन्धुजनेन Sy. जनोर्जन्य
प्रभृति BB.

२०. आत्मीयैरपत्यैः Sy. पुत्रपौत्रादिभि-
रेतैस्सर्वैः सह BB.

२१. नेतृभिरन्यैः परिचारकैः Sy. अन्यैश्च
बन्धुसुहृदादिभिः सह BB.

२२. यजमानः Sy.

पालयितारम् । ब्रह्मणः । पतिम् । परिचरति । अद्धानमनस्कः । हविर्वेति ।

यो अस्मै हृव्यैर्धृतवद्भिरविधृत्य तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः ।

उरुष्यतीमहंसो रक्षती रिषो होश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः ॥ ४ ॥

यो अस्मै । यः । अस्मै । हविर्भिः । धृतसहितैः । परिचरति । तम् । अस्तौ देवः ।
उर्ध्वम् । नयति । अवृत्तश्च । रक्षति । एनम् । तथा हिसितुश्च । रक्षति । आहन्तुः । च ।
अस्मै । बहुकरोति । महानिति ।

१. देवानां पितरं पातारम् BB.

२. विवासतिः परिचरणकर्मा Sy. आवि-
वासतिः परिचरणकर्मा BB. विवासतिः
परिचर्यायाम् N. II.23.

३. अद्धानमनस्कः is suggested for
अद्धानमनस्कः ॥ अद्धा मनसि यस्य
तावृशः सन् Sy. स एव दधातीति । इति?
आह यः अद्धानमनः अद्द्यायुक्तमनः BB.

४. M. omits words between
पतिम् and वेति ।

हविषा चरुपुरोडाशादिना Sy.

This stanza=TS. 2.3.14.3.

५. VM. explains सः once only.

६. या M.

७. यजमानः Sy.

८. M. omits यः and अस्मै ।

ब्रह्मणस्पतये । 'क्रियाग्रहणं कर्तव्यम्'
इति कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चर्या ।

इमं ब्रह्मणस्पतिम् Sy.

९. उपस्तरणाभिधारणात्मकनाज्येनोपेतः Sy.

१०. 'विध विधाने' तौबादिकः । अयं परि-
चरणकर्मसु पठितः Sy.

१२. सौ M. अस्तौ P.

१३. अस्तौ देवः represents ब्रह्मणस्पतिः
of the *mantra*.

१४. ऊर्ध्वं P. ऊर्ध्वम् seems to be the
explanation of प्र ॥ प्रकुण्डं फलम्
Sy.

१५. नयन्ति M. नवदि P. प्रापयति Sy.

१६. अपर्ते M. अपर्ते P. अहंसः पापात् Sy.

१७. रति P. उरुष्यती रक्षाकर्मा N. II.8.

१८. एन् P.

१९. हिसकात् Sy.

२०. अवृत्तेर्ब्रह्मिन्नात् । यद्वाऽऽगत्य हन्तुरपि
रक्षति Sy.

२१. अपि च यजमानाय Sy.

२२. उरोर्विस्तीर्णत्योपकारस्य कर्ता भवति Sy.

२३. Words between आहन्तुश्च and
निति are omitted in M. मह-
न्नामैतत् (Ngh. 3.3.) आह्वयभूतो
महान् ब्रह्मणस्पतिः Sy.

२४. VM. ignores प्राचा ॥ प्राचा
प्राचीनेन ऋजुना मार्गेण Sy.

२५. त M. यजमानम् Sy.

II. 27.

इमा गिरं आदित्येभ्यो घृतसूः सनाद्राजभ्यो जुह्वा जुहोमि ।

शृणोतु मित्रो अर्थमा भग्नो नस्तुविजातो वरुणो दक्षो अंशः ॥ १ ॥

इमा गिरः ॥ कूर्मो गात्समदः ॥ इमा । स्तुती । आदित्येभ्यः । घृतप्रस्राविणीरिव ।

स्वादुतया । सनातनेभ्यः । राजभ्यः । यथा जुह्वाऽऽहुतीर्जुहोत्येवम् । प्रज्वीमि ।

१. 'इमा गिरः' इति सप्तदशचं पञ्चमं सूक्तं गुत्समवपुत्रस्य कूर्मस्यार्थं गुत्समवस्यैव वा, श्रेष्ठभमादित्यदेवताकम् । तथा चानुकान्तम्—'इमा गिरस्त्यूना कूर्मो गात्समदो हि वादित्यम्' (वादित्येभ्यः KSA. 15.27-p. 13.) इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । आदित्यदेवताके पक्षौ पुरोडाशस्य 'इमा गिरः' त्पेयानुवाक्या । 'अग्नीषोमी' इति खण्डे सूत्रितम्—'इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नुस्त आदित्यास उरवो गभीराः' (AŚS. 3.8.) इति Sy. गुत्समवस्यार्थं तत्पुत्रस्य वा कूर्मस्य गात्समदस्य गुत्समवस्य वेदमार्थम् Dur.

२. M. omits इमा गिरः

३. गात्समदं M. गात्समदः P.

४. स्तुतिलक्षणा वाचः Sy. वाचः Mah., U. एतज्ज्ञात्वा इमाः स्तुतीः शृणोतु SKN. ताः पुनर्गिरोऽस्मदाशीर्युक्ताः Dur. ५. अदितेः पुत्रेभ्यः Sy.

६. प्रज्वीमिः P. घृतसूः प्रज्वीमिः प्रज्वीमिः करन्तीः Sy. किम्भूता गिरः ? ... घृतं स्नुवन्ति खवन्ति ता घृतस्नवस्ता घृतस्नुः । सुगभाव आर्थः । घृतप्रसारिणी-घृतहेतुः वा Mah. घृतप्रस्राविणीः U. 'सु प्रज्वीमि' घृतं स्नुवन्ति प्रज्वन्ति सारयन्ति सम्भजन्ति वा यास्ता घृतप्रस्राविण्यः । काः पुनस्ताः ? सामर्थ्यावाहृतयः SKN. घृतमाहुतिलक्षणं याः प्रस्नुवन्ति प्रक्षरन्ति ता घृतस्नुः ।

अथवा घृतप्रस्राविण्यः । वात्वन्यत्वमर्थकत्वम् । घृतसानिन्यो वा, घृतं देवान् प्रति सानयन्ति सम्भजयन्तीति तथा । सनोतेः सम्भजनार्थस्य । घृतसारिण्यो वा, 'सु गतो' इत्यस्य । देवान् प्रति घृतं याः सारयन्ति गमयन्तीति Dur.

७. ०रिति M. न. सर्वदा Sy. चिरकालम् Mah., U. चिरपर्यायोऽयं चिरमित्यर्थः SKN. चिरन्तनेभ्यः अथवा सनादिति यावदायुषमनुत्तर्गणं Dur.

८. राजमानेभ्य ईश्वरेभ्यो वा मित्राविभ्यः Sy. दीप्यमानेभ्यः Mah. चिरराजभ्यो वा U. आदित्यविशेषणमिदम् । दीप्यमानेभ्यः । चिरमिति जुह्वा जुहोमीत्यनेन सम्बध्यते । राजभ्य इत्यनेन वा । चिरं जुहोमि चिरं वा दीप्तेभ्यः इति SKN. Dur.

१०. जुह्वा वाङ्मासेतत् । वागिन्द्रियेण Sy. जुह्वा क्षुचा कृत्वा Mah. क्षुचा U. क्षुचिशेषणम् SKN. जुह्वन्ति पात्रेण Dur. ११. ० हुति० P.

१२. जुहोमि प्रयच्छामि करोमीति यावत् । यद्वा जुह्वत्यानीयेन घृतं क्षरन्ति वागृपाणि हवीषि जुहोमि । आदित्यानुद्दिश्य त्यजामि । मन्त्राणां पयोघृतादि-क्षरणहेतुत्वं च 'य ऋचोऽवीते पयसः कृत्या अस्य' (TA. 2.10.7.) इत्यादिना तैत्तिरीये स्पष्टमान्नातम् Sy. स्तुतिलक्षणा वाणीर्बुद्धिरूपया क्षुचाऽऽदित्येभ्यः समर्पयामीत्यर्थः Mah.

ताश्चास्माकम् । मित्रादयः सप्तादितैः पुत्राः । शृण्वन्तु । अन्वहं जायमाना बहुजनन इन्द्रो धाता । दक्ष इति ।

इमं स्तोमं सक्तवो मे अद्य मित्रो अयमा वरुणो जुषन्त ।

आदित्यास्तुः शुचयो धारपूता अवृजिना अनवृद्या अरिंष्टाः ॥ २ ॥

इमं स्तोमम् । इमम् । स्तोमम् । समानकर्माणः । मे । अद्य । मित्रादयः । सेवन्ताम् ।

१. नोऽस्मदीयास्ता गिरः Sy.

२. M. omits words between
०त्येवम् and मित्रादयः
मित्रः प्रमीतेस्त्रायकः । यद्वा सर्वेषां
स्निग्धः Sy.

३. सप्तादितैः P. ते च तैत्तिरीये 'अष्टौ
पुत्रास्तो अदितैः' इत्युपक्रम्य स्पष्टमनु-
क्रान्ताः—'मित्रश्च वरुणश्च धाता
चार्यमा च अंशुश्च भगश्च इन्द्रश्च
विवस्वाश्चेत्येते' (TA. 1.13.3.) Sy.

४. पुत्रा इति M.

५. मित्रादयः प्रत्येकं शृणोतु Sy. ताः
शुचा हूयमाना नोऽस्माकं गिरः शृणोतु
Mah., U. तत्समर्द्धनाय शृणोतु Dur.

६. अन्वप P.

७. जायत्मायमाने P. जायमाने M. It
seems to be the explanation
of तुविजातः ।

तुषीति बहुनाम (Ngh. 3.1.) बहुषु
वेशोष्वनुग्रहार्थं प्रादुर्भूतः । वरुणविशो-
षणमेतत् Sy. तुविजातो बहुजात-
स्त्वष्टा वातो वा । स हि बहुधाः प्र-
जायते Mah. गुणैः प्रजायते, धाता च
U. नोऽस्माकं स्वभूताः । तुविजात-
स्तुवि जातं प्रभूतं जातं यस्य सः ।
बहुजातो बहुप्रज इत्यर्थः । के ते ?
सामर्थ्याद् धाता वरुणो दक्षोऽज्ञश्च
SKN. तुषीति बहुनाम (Ngh. 3.1.)

सर्वविधातृत्वाद् बहुजन्मा धाता याव-
दधिकारं जन्मेति Dur.

८. दक्षः समर्थः । उत्तच्छांशस्य विशेषणम् ।
एते प्रत्येकं शृण्वन्तु Sy.

९. VM. ignores अयमा भगः । वरुणः
and अंशः ॥ अरीन् यच्छति नियच्छती-
त्ययमा । भगो भजनीयो देवः । पापस्य
निवारणाद्वरुणः Sy. वरुणो दक्षोऽज्ञश्च ।
एते सूर्यविशेषाः Mah. घृतस्नृघृत-
प्रस्नाविन्यः । घृतप्रस्नाविण्यः । [घृत-
सानिन्यः । घृतसारिण्यः] इति वा ।
आहुतीरादित्येभ्यश्चिरं जुह्वा जुहोमि ।
[चिरं जीवनाय ।] चिरं राजभ्य इति
वा । शृणोतु न इमा गिरः । मित्र-
श्चार्यमा च भगश्च बहुजातश्च धाता
दक्षो वरुणोऽज्ञश्च । अंशोऽंशुना व्या-
ख्यातः N. 12. 36.; SKN. IV.
134. This stanza = YV. 34.54.

१०. पूर्वोक्त एव पशौ 'इमं स्तोमम्' इत्येषा
वपाया याज्या । सूत्रितञ्च—'इमं
स्तोमं सक्तवो मे अद्य तिस्रो भूमीर्धा-
रयन् त्रींस्त द्यून्' (AŚS. 3.8.)
इति Sy. ११. स्तोत्रम् Sy.

१२. ०कर्मण M. and P. समानकर्माणः,
समानप्रज्ञा वा Sy.

१३. अस्मदीयम् Sy.

१४. इवानीम् Sy.

१५. सचरन्तां P. जुषन्ताम् Sy.

आदित्याः । निर्मलाः । पूतसोमधाराः । अच्छोदकाः । अवधरहिताः । अहिंसिताः ।

त आदित्यासं उरवो गभीरा अदब्धासो दिप्सन्तो भूर्यक्षाः ।

अन्तः पश्यन्ति वृजिनोत साधु सर्वं राज्ञभ्यः परमा चिदन्ति ॥ ३ ॥

‘ ते आदित्यासः । ते आदित्याः । बृहच्छरीराः । गम्भीराः । अहिंसिताः । शत्रून् हिंसितुमिच्छन्तः । बहुदर्शनाः । ते मनुष्याणामन्तः स्थित्वा । पापानि । साधूनि । च । पश्यन्ति । सर्वम् । एषाम् । अपि । दूरस्थानि । अन्तिके भवन्ति तत्र तत्र सद्भावात् ।

१. कीवृक्षास्ते ? अदितेः पुत्राः Sy.
२. M. omits words between अद्य and निर्मलाः ॥ वीप्यमानाः Sy.
३. उवकधाराभिरिव पूताः, निर्मला इत्यर्थः Sy.
४. अच्छोदकाः M. ‘वृजी वर्जने’ । अव-जितारः । सर्वानुग्राहका इत्यर्थः Sy.
५. अवधेन गह्वरेण पापेन रहिताः Sy.
६. केनाप्यहिंसिताः Sy.
७. VM. ignores अर्यमा and वरुणः ।
८. तस्मिन्नेव पक्षौ ‘त आदित्यासः’ इति हविषोऽनुवाक्या । सूत्रं तु पूर्वमेवो-दाहृतम् Sy.
९. Omitted in M. and P.
१०. Omitted in M.
११. Omitted in P.
१२. अदितेः पुत्राः Sy.
१३. महान्तः Sy.
१४. गम्भीर्योपेताः Sy.
१५. शत्रुभिरहिंसिताः सन्तः Sy.
१६. वस्मिन् हिंसितुमिच्छन्तः । ‘वस्मि वस्मे’ अस्मादिच्छासनि ‘सनीवन्तर्व’ (Pa. 7. 2.49.) इतीडभावपक्षे ‘वस्म इच्च’ (Pa. 7.4.56.) इतीकारः । ‘वस्मेर्ह-लप्रहणस्य जातिवाचकत्वात् सिद्धम्’ (Vārtika on Pa. 1.2.10. Kiel-

horn’s ed. I. 197.) इति सनः कित्वेऽनुनासिकलोपः Sy.

१७. भूरीणि बह्व्यक्षीणि चर्षाणि येषां ते तथोक्ताः । बहुतेजसो वा । ‘बहुवीहौ सक्प्यक्षोः’ (Pa. 5.4.113.) इति षच्समासान्तः Sy.

१८. तमेननुष्यम० P.

१९. M. omits words between हिंसितुमि and मनुष्याणाम् ।

२०. एवम्भूता आदित्या अन्तर्मध्ये प्राणिनां हवि प्रेरकतया वर्तमानाः सन्तः Sy.

२१. वाचानि M. पपानि P.

२२. पुण्यानि च प्राणिभिः कृतानि Sy.

२३. च P. अपि च Sy.

२४. जानन्ति Sy.

२५. सर्वाणि दृश्यमानानि Sy.

२६. This is the explanation of राजभ्यः ।

राजाभिश्चराणां आदित्यान्तः Sy.

२७. परमाणि दूरदेशावस्थितान्यपि Sy.

२८. अन्ति अन्तिके समीपे वर्तत इति शेषः । ‘कादिलोपः’ । (Cf. Vārtika 8 on Pa. 6.4.149. Kielhorn’s ed. III. 224.) बहुलमित्यन्तिकशब्दस्य कादिलोपः Sy.

२९. सम्भवान् P.

धारयन्त आदित्यास्त जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घाधिगो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चर्यमाना ऋणानि ॥ ४ ॥

१. धारयन्तः । धारयन्तः । आदित्या । जङ्गमम् । स्थावरं च । देवाः । विश्वस्य ।
भुवनस्य । गोपार्यितारः । दीर्घकर्मणिः । रक्षमाणाः । असुराणां स्वभूतं बलम् । यज्ञियाः ।
मनुष्याणामृणानि । चायमानाः ।

१. साग्निचित्ये कृतौ दीक्षणीयायामादित्य-
यागस्य 'धारयन्तः' इत्यादिके द्वे याज्या-
नुवाक्ये । अत एव भुवद्भुवनपतिवि-
शेषणविशिष्टादित्ययागेऽपि । तथा च
'दीक्षणीयायाम्' इति खण्डे सूत्रितम्—
'धारयन्त आदित्यास्तो जगत्स्था इति
द्वे एते एव भुवद्भुवो भुवनपतिभ्यो वा
(ASS. 4.2.) इति Sy.

२. धारयः P.

३. अवस्थापयन्तः Sy. स्थापयन्तः BB.

४. तिष्ठतेः कर्तरि असुन् । एतदुभयविधं
भूतजातम् Sy. स्थास्त्वः । 'क्विप् च'
(Pa. 3.2. 76.) इति क्विप् BB.

५. दानाविगुणयुक्ताः Sy. देवनशीलाः BB.

६. सर्वस्य Sy.

७. M. omits words between
जङ्ग० and भुवनस्य ।

लोकस्य Sy. भूतजातस्य BB.

८. Omitted in P. रक्षकाः Sy.
पोषकाः BB.

९. दीर्घाणि धियः कर्माणि ज्ञानानि वा येषां
तादृशाः । 'अन्येषामपि वृथ्यते' (Pa.
6.3. 137.) इति पूर्वपदस्य दीर्घः
Sy. दीर्घाण्यविच्छिन्नानि धियः कर्माणि,
उदयास्तमयलक्षणानि, बुद्धयो वा येषां
ते दीर्घाधियः । छान्दसं पूर्वपदस्य दीर्घ-
त्वम् BB.

१०. तत्तत्काले वृष्ट्युत्पादनाय रक्षन्तः Sy.,
BB.

११. असवः प्राणाः । तेन च तद्धेतुभूता
आपो लक्ष्यन्ते । अपां तद्धेतुत्वं च छान्दो-
ग्ये स्पष्टमास्नातम् 'आपोमयः प्राणः'
(Chh. U. 6.5.4.) इति । असुमुवकं
ददातीत्यसुरो मेघः । तत्र भवं मेघान्तर-
वर्तमानमुवकम् । असुरशब्दात् 'भवे
छन्दसि' (Pa. 4.4. 110.) इति यत् ।
Sy. असुर्यम्, असुरमर्हतीति । 'छन्दसि
च' (Pa. 5.1. 67.) इति यत् । असुर-
स्थानीयमुवकं ददातीत्यसुरो मेघः । तेन
धार्यमुवकम् BB.

१२. ऋतावानः सत्यवन्तो यज्ञवन्तो वा ।
'छन्दसोवनिषो' (Vārtika on Pa.
5.2. 109.) इति मत्वर्थीयो वनिप् ।
पूर्ववद्दीर्घः Sy.

१३. मनुष्याणानि M. स्तोतृभिरन्येभ्यः प्र-
देयानि Sy. ऋणानि विव्यानि मानुषा-
णि; वृष्ट्या हि सत्योत्पत्तौ यजमानस्य
सर्वाभ्युपान्यपाक्रियन्त इति । क्रिया-
पदाभावाद्योग्यं पदमध्याह्नियते । ईदृशा
आदित्या इमं यजमानमनप०
कुर्वन्त्विति BB.

१४. चातयमान M. चायमाणाः D. अपगम-
यन्तः । 'चय गतौ' । भौवाविकोऽनु-
दात्ते । एवंगुणविशिष्टा महानुभावा
अस्मद्वीना भवन्त्विति शेषः Sy. चाय-
यन्तो गमयन्तः । 'चय गतौ' अनुदात्ते
भौवाविकः BB.

This stanza = TS. 2.1.11.4.

विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्यमन्मय आ चिन्मयोऽष्ट ।

युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ परि श्वश्रैव दुरितानि वृज्याम् ॥ ५ ॥

विद्यामादित्याः । हे आदित्याः ! युष्मदीयम् । रक्षणम् । अहं लभेयं । अर्यमन् !
यत् । मनुष्यस्य । भये सति । यद् रक्षणमागत्यं । सुख भावयति । हे मित्रावरुणौ !
अहमादित्यानां प्रणयने । परिवर्जयामि । अवटानीव । दुरितानि ।

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पन्था अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।

तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहन्तु शर्म ॥ ६ ॥

सुगो हि वः । हे अर्यमन् ! मित्र ! वरुण ! सुगमः । कण्टकवर्जितश्च । पन्थाः ।
युष्माकम् । अस्ति । हि । तेनास्मान् प्रणयत । अस्माकम् । अधिवचनं कुरुत । यच्छत

१. Omitted in M.
२. हे अदितेः पुत्राः ! Sy.
३. युष्माकम् Sy.
४. रक्षन् P.
५. अर्यं P.
६. भेय M. लभय P.
७. अय्यथन् P.
८. युष्मदीयं रक्षणम् Sy.
९. This seems to be the interpretation of अस्य ॥ Sy. takes अस्य=इदं qualifying अवसः (रक्षणम्) कर्मणि लुक् ।
१०. भये राक्षसादिभ्य आगते सति Sy.
११. ०मादित्य P.
१२. भवायति P. मयसः सुखस्य भावयितु च तदिदं लभेयेत्यन्वयः Sy.
१३. ०दित्यानां M. अहान्तं P. अस्मद्विषये प्रकृष्टे नयने सति Sy.
१४. वर्जयामि P. परिवर्जयेयम् । 'वृणी वर्जने' । 'बहुलं छन्दति' (Pa. 2.4-73.) विकरणस्य लुक् Sy.

१५. अवरानीव P. स्वभ्राणीव स्थातुमयोग्यानि गर्तवन्ति स्थलानीव Sy.
१६. M. omits words between प्रणयने and दुरितानि । पापानि Sy.
१७. VM. ignores चित् and युष्माकम् ॥ चिच्छब्दश्चाप्ये Sy.
१८. M. omits सुगो हि वः ।
१९. अर्यम् P.
२०. मित्रा M.
२१. सुखेन गन्तव्यः Sy.
२२. ऋक्षरः कण्टकः, ऋच्छतेः N. 9. 32.
२३. मार्गः Sy.
२४. विद्यते Sy. २५. खलु Sy.
२६. तेन तान् P. अतस्तेन पथास्मान् Sy.
२७. प्रणयन्तः M. and P. शोभनं नयतेति शेषः Sy.
२८. पक्षपातेन वचनं कुरुत Sy.
२९. वत् । 'वान् वाने' वापि 'पात्रा०' (Pa. 7-3-78.) इत्यादिना यच्छादेशः Sy.

च । अस्मभ्यम् । शत्रुभिर्दुष्परिहणनम् । सुखम् ।

पिपर्तुं नो अदितीं तद्वत्पुत्रादि द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।

बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोपं स्याम पुरुवीरा अरिंश्च ॥ ७ ॥

पिपर्तुं नः । राजानः पुत्रा यस्याः सा । अदिती । अस्मान् । अतिपारयतु । सु-
गर्भमार्गैः । शत्रून् । अर्यमा च । मित्रावरुणयोः । महत् । शर्म । वयमुपस्याम । बहुपुत्राः ।
अहिंसिताः ।

तिस्रो भूमीधारयन् त्रींरुत धून्त्रीणि व्रता विदथे अन्तरैषाम् ।

श्रुतेनादिशु महि वो महित्वं तदर्यमन्वरु मित्र चारु ॥ ८ ॥

‘तिस्रो भूमीः । महत्त्वाल्लोका भूमय उच्यन्ते, दीप्तत्वाद् दिव’, तिस्र एव । वः भूमयः

१. ०हनन् P. परिहन्तुं विनाशयितुम-
शक्यम् Sy.

२. M. omits words between च
and सुखम् ।

३. VM. ignores साधुः and अदि-
त्याः ।

साधुः साधकः शोभनो वा । एवंगुण-
विशिष्टः Sy.

४. M. omits पिपर्तुं नः ।

५. राजानो राजमाना मित्रावरुणः पुत्रा
यस्यास्तादृशी Sy.

६. अदितीरदीना अक्षण्डनीया वा देवी Sy.

७. अतिपरत P. अतिशयस्य तद्वहितं देशं
प्रापयत्वित्यर्थः Sy.

८. सुष्ठु गन्तव्यैर्मार्गैरस्मान् पारयतु Sy.

९. द्वेष्टुणि रक्षांसि Sy.

१०. परिवृढम् Sy.

११. सुखम् Sy.

रिक्षाद्युलोकान्वा । ये इत्यध्याह्नियते BB.

१२. उपगता भवेम Sy.

१३. अपि च वयं बहुभिर्वीरैः पुत्राविभि-
रुपेताः Sy.

१४. केनाप्यहिंसिताश्च सन्तः Sy.

१५. पूर्वोक्ते पशौ ‘तिस्रो भूमीः’ इति पुरोडा-
शस्य याज्या । सूत्रं पूर्वमेवोदाहृतम्
Sy. १६. दीप्तत्वा P.

१७. द्विव P.

१८. रस्तिन्न P. M. omits words
between महत्त्वा and तिस्रः ।

१९. व M.

२०. वा M. व P.

२१. तिस्रो भूमीः । अत्र भूमिशब्दो लोकत्र
वर्तते । ‘यो द्वितीयस्यां तृतीयस्यां
पृथिव्याम्’ इत्यत्र यथा पृथिवीशब्दः ।
भूम्यन्तरिक्षस्वर्गास्त्रीन् लोकान् Sy.
पृथिवीपातालनागलोकाश्च पृथिव्यन्त-

सन्ति । दिवः । च । 'तिस्रो द्यावः सवितुः' इति मन्त्रः । त्रीणि च । यज्ञे । अन्तः । एषाम् ।
व्रतानि, इति सवनाभिप्रायम् । सत्येनैव । मंहत् । आदित्याः । भवताम् । महस्वम् । तत् ।
कल्याणं चेति ।

त्री रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।

अस्वमजो अग्निदेवा अदब्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ६ ॥

त्री रोचना । दिव्यानि । त्रीणि । रोचनानि लोकान् । इमे धारयन्ति । हिरण्य-

१. दीप्तान् तत उपरितनान् महारादिका-
नपि लोकान् धारयन्ति । यद्वा दीप्तान्
अग्निं वायुं सूर्यं च धारयन्ति Sy.
छून् दिवः परान् द्युतिमतो लोकान् BB.

२. अपि च Sy.

३. RV. I. 36.6.°

४. सवनत्रयनिष्पाद्यानि त्रीणि Sy.

५. निमित्तभूते Sy. यज्ञे यज्ञार्थम्, उप-
लक्षणत्वात् सर्वव्यापारार्थम् BB.

६. मध्ये Sy., BB.

७. आदित्यानां यद्वा लोकानाम् Sy. लोका-
नाम् BB.

८. कर्माणि सन्ति । यद्वा एषां लोका-
नामन्तर्मध्ये विद्ये यज्ञे निमित्तभूते
सति एषामादित्यानां त्रीणि कर्माणि
रसान्तरादिभिर्देवाणि सन्ति Sy.
त्रीणि व्रतानि कर्माणि लोकत्रयगो-
चराणि त्रीणि व्रतानि सर्वलोक-
धारणार्थानि रसादानधारणमध्यस्था-
नायनलक्षणानि च कर्माणि ये धार-
यन्त्यादित्याः BB.

९. उत्तरोऽर्धवर्चः प्रत्यक्षकृतः । . . यज्ञेन वा
Sy. सत्येन, नात्र कार्या विचारणेति
BB.

१०. सहवत् P. प्रभूतम् Sy.

११. इत्थं कुर्वन्त्येते आदित्याः । यद्वा धार-

यन्तीति वचनव्यत्ययेनैकवचनम् । हे
धारयन्त आदित्याः ! किं ? तिस्रो
भूमीस्त्रींश्च छून् येषां च मध्ये त्रीणि
व्रतानि यज्ञार्थं धारयन्तः BB.

१२. युष्माकम् Sy., BB.

१३. महाभाग्यम् Sy. माहात्म्यम् BB.

१४. महाभाग्यम् Sy. तादृशं यथोक्त-
लक्षणम् BB.

१५. कवा M. शोभनं सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ।
Sy. चाव शोभनं चायनीयं वा BB.

१६. Omitted in M.

१७. VM. ignores धारयन् । अर्यमन् ।
वरुण and मित्र ।

धारयन् वृष्टिप्रदानादिना धारयन्ति ।
हे अर्यमन् ! वरुण ! मित्र ! Sy.
धारयन्ति च वरुणमित्रौ लङ् । इवा-
नीमादित्यानेकैकत्वेनामन्त्रयते—अर्यमन्
वरुण मित्रेति । प्रदर्शनं चैतदन्येषामपि
BB.

This Stanza=TS. 2. 1. 11. 5.

१८. त्रि P.

१९. M. omits रोचना । विधि भवानि
Sy. २०. त्री M.

२१. रोचमानान्यां त्रि तेषांति Sy.

२२. Omitted in M.

२३. मे M. आदित्या एतस्यापयन् Sy.

शरीराः । निर्मलाः । धाराभिरिव पूताः । जाग्रतः । निमेषवर्जिताः । अहिंसिताः । साधवे ।
यजमानाय । बह्वाशंसनाः ।

त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा ये च देवा असुर ये च मर्ताः ।

शतं नो रास्व शरदो विचक्षेऽश्यामार्थूषि सुधितानि पूर्वा ॥ १० ॥

त्वं विद्देवाम् । उभर्येषाम् । वरुण ! देवीनाम् । मानुषीणाम् । च विशाम् । राजा
बलवान् । स त्वम् । अस्माकम् । शतम् । शरदः । विदर्शनाय । देहि । अश्यामः । अन्नानि ।
त्वयि सुनिहितानि । पूर्वोणि ।

१. कौबुशा आबित्याः ? हिरण्यालङ्कृत-
सर्वाङ्गाः, यद्वा हितरमणीयदेवाः Sy.
२. निर्मला P.
दीप्यमानाः Sy.
३. गारा० P. उदकधारया क्षालिता इव
निर्मलाः Sy.
४. जाग्रतो जाग्रतः P. असञ्जातस्वप्नाः । 'सुपां
सुलुक्०' (Pa. 7.1.39.) इति जसः
सुः । अस्वपन्तो विगतनिद्राः । 'स्वपितु-
षोर्नजिङ्' (Pa. 3.2.172.) इति
नजिङ्प्रत्यय इति । तवेतत्पदकारस्या-
नभिमतम् Sy.
५. निमेषरहिताः Sy.
६. असुरादिभिरहिंसिताः Sy.
७. साधवो P.
ऋषीकाय स्तोत्राणाम् Sy.
८. मनुष्याय भोगसिद्धयर्थमिति यावत् Sy.
९. उद्यमिर्बहुभिः शंसनीयाः स्तोतव्याः
एवञ्जुणविशिष्टा अधारयन्तेत्यन्वयः Sy.
१०. सर्वेषाम् Sy.
११. वरुणः P.
१२. ये च देवा देवजनाः Sy.
१३. मर्ता मरणधर्माणो मनुष्याः । तेषामि-
त्यर्थः Sy.

१४. M. omits words between
उभये and च
१५. राजा असि । केषाम् ? Sy.
१६. अतस्त्वम् Sy.
१७. अस्मभ्यम् Sy.
१८. शतसंख्याकान् Sy.
१९. संवत्सरान् Sy.
२०. पिदर्श० P.
विशेषेण दर्शनाय Sy.
२१. प्रयच्छ । 'रा दाने' व्यत्ययेनात्मनेपदम्
Sy.
२२. व्याप्नुयाम Sy.
२३. शतसंवत्सरलक्षणान्यामूषि Sy.
२४. सुष्ठु हितानि । 'सुधितवसुधितनेमधित-
धिष्वधिषीय च' (Pa. 7.4. 45.)
इति निपात्यते । 'गतिरनन्तरः' (Pa.
6.2.49.) इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम्
Sy.
२५. वयञ्च पूर्वदेवैः । 'सुपां सुलुक्०'
(Pa. 7.1.39.) इति तृतीयाया ङादेशः
Sy.
२६. VM. ignores असि । ये । असुर ।
ये and च ।
हे असुर ! शत्रूणां क्षेपक ! Sy.

न दक्षिणा वि चिकित्ते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पृश्ना ।

पाक्या चिद्वसवो धीर्यो चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्याम् ॥ ११ ॥

न दक्षिणा । रात्रावन्धकारसद्भावात् । चतसृष्वपि दिक्षु । किञ्चिदपि ज्ञायते । तथा सति पक्षव्योऽप्राज्ञः । धीरः । वाऽहम् । युष्माभिः प्रणीतः । अभयम् । तेजः । अश्याम् । हे वासयितारः ।

१. आदित्यदेवताके पक्षौ 'न दक्षिणा' इत्येषा हविषो याज्या । 'तिल्लो भूमीर्धारयन् त्रीरुत द्युन् न दक्षिणा वि चिकित्ते न सव्या' (AŚS. ३.8.) इति Sy.

२. ०रः सद्भा० M. ०रसं० P.

३. मया न विज्ञायते Sy. कितितेश्छान्दसो लिट् BB. ४. M. omits words between चतसृष्वपि and सति ॥ यस्मादेवं तस्मात् BB.

५. वक्त M. and P. अपरिपक्वज्ञानोऽपि । 'दुपचष् पाके' । 'ऋहलोऽर्थत्' (Pa. ३.1.124.) 'तित्स्वरितम्' (Pa. 6.1.185.) Sy. अहं पाक्या चित् पाकयितव्यः । अपरिपक्वः पाक्यो बालः BB.

६. धीरे नेतव्यत्वेन भवो धीर्यः कातरः, कातरोऽपि । 'भवे छन्दसि' (Pa. 4.4.110) इति यत् । उभयत्र 'सुपां सुलुक्' (Pa. 7.1.39.) इत्याकारः Sy. धीरयितव्यः, धीर्यः कातर इति । 'तत्करोति०' (Gāṇasūtra on Pa. ३.1.26.) इति निजन्ताण्यत् । पूर्ववदाकारः । यथा बालाः कातराश्च स्वयं किञ्चिद्विताहितमजानन्तोऽन्यैर्हिताहितकारिभिर्बलेन वा नीयमाना भवन्ति BB.

७. शोभनेन मार्गेण प्रापितः सन् Sy. एवमहमपि युष्माभिर्नीतो युष्माभिस्समिद्धते ? (युष्माभिरस्मिद्धते) पथि प्रवर्तमानः । वर्णविकारश्छान्दसः BB.

८. भयरहितम् Sy. ९. सौरं तेजः, आन्तरं

वा ज्ञानात्मकम् Sy. ज्योतिर्ज्ञानम् BB.

१०. अग्न्या M. अह्यं P. प्राप्नुयाम् Sy. प्राप्नुयाम् । . . यद्वा युष्मत्प्रसादेनाभयम्, अपुनरावृत्तिभयं परं ज्योतिरश्याम् BB.

११. Omitted in M. वासहेतवः Sy.

१२. VM. ignores दक्षिणा । वि । न । सव्या । न । प्राचीनम् । आदित्याः । न । उत । पश्चा and चित् ।

These words are explained

in this manner—हे आदित्याः !

दक्षिणा दक्षिणो भागः । सव्यो वामभा-

गोऽपि न ज्ञायते । उभयत्र 'सुपां सुलुक्' (Pa. 7.1.39.) इति सोराजा-

देशः । प्राचीनं पुरस्तादपि न ज्ञायते

'विभाषाञ्चेरद्विस्त्रियाम्' (Pa.

५.4.8.) इति स्वार्थे लः । उत

अपि च पश्चा पश्चात् पृष्ठभागेऽपि

न ज्ञायते । नैशेन तमसावृत्तावान्तराद-

ज्ञानात् । 'पश्च पश्चा च छन्दसि'

(Pa. ५.३.३३.) इति निपात्यते

Sy. ॥ दक्षिणा दक्षिणं, सव्या सव्यम्,

. . . दक्षिणं सव्यं च न विचिकिते

न विजानामि विशेषेण न जानामि ।

दक्षिणसव्यविभागज्ञानमपि मे नास्ती-

त्यर्थः । हे आदित्याः ! प्राचीनं प्राक्

पश्चा पश्चात् . . . प्राक् पश्चाञ्च न

विचिकित इति । प्राक्प्रत्यग्विभागज्ञान-

मपि मे नास्तीति BB.

This stanza=TS. 2.1.11.5.

उत्तरा निगदव्याख्याता ।

यो राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाश्रु यं वर्धयन्ति पुष्टयश्च नित्याः ।

स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥ १२ ॥

[यो राजभ्यः ।]

शुचिरपः सुयवसा अदब्ध उप क्षेति वृद्धवयाः सुवीरः ।

नकिष्टं म्रन्त्यन्तितो न दुराद्य आदित्यानां भवन्ति प्रणीतौ ॥ १३ ॥

शुचिरपः । शुचिः शोचतेर्दीप्तिकर्मणः । उदकानि । सुसस्यानि । अहिंसितः । उप-
निवसति । प्रवृद्धाश्रुः । सुपुत्रः । तम् । न केचन । म्रन्ति । समीपात् । दूराद् बोधाय ।

१. The *Pratika* within brackets is supplied by the Editor. Sy. explains this mantra in the following manner:—यः यजमानः । राजभ्यः राजमानेभ्यः । ऋतनिभ्यः ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेतृभ्यः आदित्येभ्यः । ददाश चरुपुरो-
डाशादिकं ददाति । यं यजमानम् । पुष्टयः पोषकाः । नित्याः शाश्वता आदित्याश्च वर्धयन्ति । सः यज-
मानः । रेवान् धनवान् । प्रथमः प्र-
थितः प्रख्यातः । वसुदावा वसूनां धनानां
दाता सन् । प्रशस्तः सर्वैः प्रशस्यमानः ।
विदथेषु वेद्येषु लब्धव्येषु गृहेषु । रथेन
बाहनेन । याति गच्छति ।

२. स यजमानः Sy.

३. N. 6.1. reads शुचिः शोचतेर्ज्व-
लतिकर्मणः ॥ दीप्यमानः शुद्धो वा
Sy. शुचिः शुद्धो भूत्वा BB.

४. दीप्ते० M.

५. वृष्टिलक्षणानि Sy. कर्माणि कर्मफलानि
वा BB.

६. सुसह्य P. शोभनसस्यानि Sy. शोभन-

यवसाः शोभनांशुकाः BB.

७. हिंसितु P. सपत्नैरबाधितः Sy. केनचि-
दप्यहिंसितः BB.

८. M. omits words between
०कर्मणः and निवसति ।

सर्वदा सुसस्यानामपां समीपे निवसती-
त्यर्थः Sy. उपगच्छति । 'क्षि निवास-
गत्योः' BB.

९. ०द्वात्र P. प्रभूतान्नः Sy. प्रभूतान्नतनः
BB.

१०. शोभनपुत्रश्च सन् Sy. शोभनपुत्रपौत्रा-
दिकः BB.

११. तेचन M.
केचिदपि BB.

१२. हिंसन्ति Sy.
हन्तुं समर्था भवन्ति BB.

१३. समीपा M. अन्तिकात्समीपवेशाच्च ।
'अन्तिकस्य तसि कादिलोपः' (Vārtika
on Pa. 6.4.149. Kielhorn's
ed. III. 224.) इति लोपः Sy.
अन्तिकेऽपि स्थिताः BB.

१४. विप्रकृष्टाच्च देशादागता बाधकाः Sy.
न च दूराद् दूरेऽपि स्थिताः BB.

यः । आदित्यानाम् । भवति । प्रणयने ।

अदिते मित्र वरुणोत मृळ यद्वो वयं चक्रुमा कश्चिदागः ।

उर्वश्यामभयं ज्योतिरिन्द्र मा नो दीर्घा अभि नश्नुन्तमिस्राः ॥ १४ ॥

अदिते । अदिते ! मित्र ! अपि च । वरुण ! दयां कुरु । यत् । किम् । चित् ।
वः । वयम् । आगः । कृतवन्तः । हे इन्द्र ! महत् । अभयम् । ज्योतिः । अश्याम् । मा ।
अस्मान् । दीर्घाः । अभिव्याप्नुवन्तु । तमिस्राः ।

उमे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्यन् ।

उभा द्यावाज्यन्याति पृथ्वावधौ भवतः साधू अस्मै ॥ १५ ॥

उमे अस्मै । द्यावापृथिवी । अस्मै । काममाप्याययतः । तत्र दिवः । असी सुधनः ।

१. Omitted by P. यजमानः Sy.

२. अदितेः पुत्राणां मित्रादीनाम् Sy. कस्ये-
तदेवं भवतीत्याह—य आदित्यानामा-
दित्यार्थम् BB. ३. वर्तते स इति
पूर्वत्र सम्बन्धः Sy. वर्तते BB.

४. प्रकृष्टे नयने प्रापणे Sy. परिचरणे BB.

५. VM. ignores न ॥

This stanza=TS. 2.1.11. 4.

६. अभिते M. and P.

७. 'आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्' (Pa. 8.
1.72.) इति पूर्वपूर्वस्य आमन्त्रितस्य
अविद्यमानवद्भ्रावात्सर्वेषां षाष्ठिकं 'आम-
न्त्रितस्य' (Pa. 6.1.198.) इत्याद्युदा-
त्तत्वम् । ययं प्रत्येकम् Sy.

८. अस्माकमुपरि दयां कुरु रक्षेत्यर्थः Sy.

९. यदि P. यद्यपि Sy. १०. युष्माकम्
Sy. ११. आग P. अपराधम् Sy.

१२. अक्रुर्म । तथापि मृष्टेत्यर्थः Sy.

१३. M. omits words between
यत् and इन्द्र !

हे परमेश्वर्योपेत ! आदित्य ! Sy.

१४. विस्तीर्णम् Sy. १५. भयरहितम् Sy.

१६. त्वदीयं प्रकाशं ज्ञानात्मकं वा Sy.

१७. अहं प्राप्नुयाम् Sy. १८. Omitted
by P. १९. आत्मान् P.

२०. इर्धाः P. विस्तृताः Sy.

२१. व्याप्तवत् P. अभिमूढ्येन व्याप्नु-
वन्तु Sy. २२. तमसा युक्ता

निशाः 'ज्योत्स्नातमिस्राभृङ्गिणो' (Pa.
5.2.114.) इति निपात्यते । ताः Sy.

२३. 'य आदित्यानां भवति प्रणीतौ' (RV.
2.27.13.) इति व्यवहितोऽप्यत्रेवं-

शब्देन परामृश्यते Sy. २४. द्यावा-
पृथिव्यौ Sy. २५. यजमानाय Sy.

२६. आप्यायतः M. आप्ययतः P. कामा-
न्वर्षयतः । 'प्यायी वृद्धौ' अस्माभ्यन्ताद्

द्यान्वसो लुङ् । व्यत्ययेन तसस्तामा-
वेशाभावो धातोः पीभावश्च Sy.

२७. ध्रुलोकादागताम् Sy.

२८. शोभनधनः Sy.

वृष्टिम् । पुष्यन् भवति । नामेति पूरणम् । एवमङ्गि रात्रौ च । अभिमुख्येन जनयन् ।
याति । युद्धेषु । तथोमे । अद्धं पूर्वकायोऽपरकायश्च । अस्मै । साधुनी । भवतः ॥

या वो माया अभिद्रुहे यजत्राः पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।

अश्वीव ताँ अति येष रथेनारिष्टा उरावा अर्भन्त्स्याम ॥१६॥

या वः । याः । वः । पाशाः । अभिद्रौघः । ये यज्ञियाः । आदित्याः । रिपूणा-
मयाँ । प्रसारिताः । अश्ववानिव । तान् । रथेन । अहमतीत्य यायाम् । अक्षताश्च । महति ।
सुखे । भवेमेति ।

१. वर्षयन् भवति Sy.

२. M. omits words between
सुवनः and पूरणम् ।
नामेति प्रसिद्धिर्द्योत्यते Sy.

३. प्र P. ४. शत्रूनाभिमुख्येनाभिभवन्
Sy. ५. जयस् M.

६. तौ परैरनाक्रान्तं स्वकीयं निवासस्थानम्,
आत्मनाऽप्यहृतं परकीयं निवासस्थानञ्च
याति गच्छति Sy.

७. पुतनासु सङ्ग्रामेषु Sy.

८. ०कायोत्तर० M. अद्धौ जयतो भागौ
चराचरात्मकौ मर्त्यामर्त्यात्मकौ वा Sy.

९. यजमानाय Sy.

१०. साधुनि P. साधकौ Sy.

११. VM. ignores समीची and क्षयो ॥
समीची सङ्गच्छमाने । क्षयो उभौ नि-
वासौ । क्षियन्ति निवसन्त्यस्मिन्निति क्षयो
निवासस्थानम् । 'पुंसि संज्ञायां वः प्रायेण'
(Pa. 3.3.118.) इत्यधिकरणे वः ।
'क्षयो निवासे' (Pa. 6.1.201.)
इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

१२. P. omits या वः ।

१३. युष्माकम् Sy.

१४. प्रक्त P. १५. अमितो द्रोहं कुर्वते
राक्षसादये निमित्ताः Sy.

१६. हे is suggested for ये ।

१७. हे यष्टव्याः ! Sy.

१८. M. omits words between
पाशाः and रिपूणाम् ।

१९. मर्त्याम P. शत्रवे Sy.

२०. 'वृत्ती हिंसासंग्रन्थनयोः' (DP.6.35.)
प्रसारिता इत्यर्थः Sy.

२१. तत्र वृष्टान्तः । यथा क्षोभनाश्वः कश्चि-
त्पुरुषो दुस्तरान्मार्गान् शीघ्रमतिक्रामति
तद्वत् Sy. २२. नन् P. पाशान्
मायाश्च Sy. २३. अहम् ती० P.

२४. यायम् P. अति येषम् अतीत्य प्रयतेयम् ?
अतितरेयमित्यर्थः । 'येषु प्रयत्ने' (पेषु
प्रयत्ने) (DP. 1.646.) भौवाधिको-
ऽनुवातेत् । छान्दसो लङ् । व्यत्ययेन
परस्मैपदम् Sy.

२५. शत्रुभिरहितिताः सन्तः Sy.

२६. विस्तीर्णे Sy.

२७. क्षमेति गृहनाम (Ngh.3.4.) त्वया
दत्ते गृहे वा Sy.

२८. स्याम वर्तमाना भवेम Sy.

२९. VM. ignores मायाः and आ ॥
आ समन्तात् Sy.

The word मायाः is not ex-
plained by Sy. also.

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदान् आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्त्सुयमादन् स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७ ॥

माहं मघोनः । न । अहम् । घनवतः । सख्युः । हे वरुण ! शूनं मां वृद्धम् । त्वं
घनप्रदानेन वद्धयेत्याविदमावेदयानि । बहुदानस्य । आपेक्ष । माहम् । सुयमात् । अवच्छा
भवामि । सुष्ठु नियच्छतीति ॥

II. 28.

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सान्त्यभ्यस्तु मुह्ना ।

अति यो मन्द्रो यजथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षे वरुणस्य भूरैः ॥ १ ॥

इदं कवेः । इदमहम् । क्रान्तस्य । अदितेः पुत्रस्य । स्वराजः । विश्वानि । विद्ध-

१. मघव० P. २. अनुकूलस्य Sy.

३. शूनां P. शून्यं दारिद्र्यम् । वर्ण-
लोपवृत्तान्वसः । यद्वा शूनं गतं प्राप्तं दारि-
द्र्यम् । 'दुःशिव गतिवृद्धयोः' (DP.
I. 1059.) । 'इवीदितो निष्ठायाम्'
(Pa. 7.2.14.) इतीदप्रतिषेधः ।
यजादित्वात् सम्प्रसारणम् । 'ओदितवच'
(Pa. 8. 2. 45.) इति नकारः । वृषा-
दित्वादाद्युवात्त्वम् । एतदुक्तं भवति—
अस्मदीयाः पुत्रावयः क्षुधिता इति प्रभु-
समीपे अभिषाय याचमानो मा भूवमिति ।
Sy. ४. त्म P. ५. आविदमेवन्
P. आवेदनं विज्ञापनं करवाणि Sy.

६. M. omits words between शूनं
and बहुदानस्य ॥ दातुराद्यस्य Sy.

७. वे इव M. अपेक्ष P. ज्ञातेः Sy.

८. माहत् P.

९. सुमात् M. सुवमात् P. सुष्ठु नियम्यते-
ज्जेन पुरुषो गृहे इति सुयमः तादृशात् ।
'ईषद्ःसुष्ठु०' इति खल् Sy.

१०. अमरुद्धो M. अवयुस्य Sy.

११. भवादि P. स्थितो (मा) भूवम् Sy.

१२. नियच्छन्तीति P.

१३. VM. ignores रायः । राजन् । बृहत् ।
वदेम । विदथे । and सुवीराः ॥ Sy.
explains these words in the
following manner:—रायः
घनात् । सुवीराः शोभनपुत्राः । विदथे
यज्ञे गृहे वर्तमानाः सन्तः । बृहत् प्रौढं
स्तोत्रम् । वदेम उच्चारयाम ।

१४. 'इवम्' 'त्येकादशार्चं' षष्ठं सूक्तम् ।
अत्रानुक्रम्यते 'इदमेकादश वारुणम्'
(KSA. 15.28. p. 14) इति । पूर्व-
सूक्ते 'कूर्मो गार्त्समदो हि वा' (KSA.
15.27. p. 13) 'इदमेकादश वारुणम्'
वा कूर्मो गार्त्समदो वा ऋषिः । त्रिष्टुप्
छन्दः । वरुणो देवता । विनियोगो
लैङ्गिकः । अत्र केचिदाहुः—'इदमेकाद-
शार्चं तु वारुणं भयपापनुत् । ऋणदारि-
द्र्यदुःस्वप्ननाशनं चेति शुश्रुम' इति Sy.

१५. इदं हविः स्तोत्रं वा यजमानः करोतीति
शेषः Sy. १६. क्रान्तवर्तिनः Sy.

१७. स्वयमेव राजमानस्येवैवस्य वा Sy.

१८. स च सर्वाणि Sy.

मानानि कर्माणि । महता स्तोत्रेण । अभिमवाप्ति । मादयिता । देवः । अत्यन्तम् । यज-
मानाय भवति । तस्य प्रबुद्धस्य । वरुणस्य । शोभनकीर्तनं वनम् । भिक्षे ।

तव व्रते सुभगासः स्याम स्वाध्याय वरुण तुष्टुवांसः ।

उपायन उषसां गोमतीनामग्नयो न जरमाणा अनु धृन् ॥ २ ॥

तव व्रते । तव । कर्मणि । सुभगाः । स्याम । सुकर्मणिः । हे वरुण ! त्वां
तुष्टुवांसः । उषसाम् । शब्दवतीनाम् । अग्नयः । इव । स्तुयमानाः । अन्वहं ते यथा दीप्ताः
शोभना एव वयमपि स्यामेति ।

१. द्वितीयभावविकारभाञ्जि भूतजातानि
Sy.

२. महिम्ना वरुणप्रसादात्सन्धेन Sy.

३. अभिमवतु Sy.

४. स्तुत्यो हर्षयिता वा भवति Sy.

५. शोभमानो वरुणः Sy.

६. अत्यन्तं P. अतिशयेन Sy.

७. M. omits the words
between कर्माणि and यजमानाय ॥
यष्टे पुष्याय Sy.

८. मर्तुः Sy.

९. ०कीर्तन P. शोभनां स्तुतिम् Sy.

१०. निष्ठा P. प्रार्थये । यद्वा वरुणस्येति
तृतीयार्थे षष्ठी । तेन वरुणेन दातव्या
शोभनां कीर्तिमहं याचे Sy.

११. VM. ignores यः ।

१२. धृते P.

१३. त्वदीये Sy.

१४. कर्माणि P. परिवरणाख्ये कर्मणि वर्त-
मानाः Sy.

१५. शोभनवनाः Sy.

१६. भवेम Sy.

१७. ०कर्मणः M. शोभनाध्यानाः Sy.

१८. स्तुतवन्तो वयम् Sy.

१९. P. adds उषस before उषसाम् ।

The additional word may be
an incorrect or incomplete
explanation of उपायने or
simply a partial dittography
of the following उषसाम् ।

२०. रक्षिमिष्युक्तानाम् Sy.

२१. अक्षय P.

२२. यथाग्नयोऽग्निहोत्रादिकर्माणि सन्धिष्यन्ते
एवम् Sy.

२३. ०मानः P.

२४. अनुदिनम् Sy.

२५. M. omits words between
तुष्टुवांसः and ते ।

२६. दीप्त P. त्वां स्तुवन्तो वयं दीप्यमाना
भवेम Sy. २७. एव M.

२८. VM. ignores उपायने ।

उपायने उपायने सति Sy.

तव स्याम पुरुवीरस्य शर्मभुरुशंसस्य वरुण प्रणेतः ।

यूयं नः पुत्रा अदितेरदब्धा अमि क्षमर्ष्व युज्याय देवाः ॥ ३ ॥

तव स्याम । तव । स्याम । बहुवीरस्य । सुखे । बहुस्तुतस्य । हे वरुण ! प्रणेनः !
यूयम् । अस्मान् । अदितेः । पुत्राः । अर्हिसिता । अश्ववहनाय । दान्तं कुरुत । अमि नो
वीरो अर्बन्ति क्षमेत इति मन्त्रः ।

प्र सीमादित्यो असृजद्विधूर्ता ऋतं सिन्धवो वरुणस्य यन्ति ।

न श्राम्यन्ति न वि मुचन्येते वयो न पमू रघुया परिज्मन् ॥ ४ ॥

प्र सीमादित्यः । सिन्धून् वरुणः । सर्वतः । प्रासृजत् । विधूर्ता । वरुणस्य । उदक-

१. ०वीर्यस्य M. पुरुभिर्बहुभिर्वीरैरुपेतस्य
यद्वा पुरुणां बहूनां शत्रूणां विशेषेण
प्रेरकस्य Sy.

२. शर्मणि सुखे गृहे वा Sy.

३. उरभिर्बहुभिः स्तूयमानस्य Sy.

४. वरुणस्य M. ५. प्रणेत M. and P.
हे सर्वस्य जगतः प्रकर्षेण नेतः ! Sy.

६. अस्मान् कृतापराधान् Sy.

७. मित्रादयः । 'परमपि छन्दसि'? इति परस्य
षष्ठ्यन्तस्य पूर्वामन्त्रिताङ्गवद्भावेनानु-
प्रवेशात्पबह्वयसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानु-
दात्तत्वम् Sy.

८. शत्रुभिरर्हिसिताः Sy.

९. सख्याय Sy.

१०. शक्तान् is suggested for शक्तम् ।

११. P. omits the words between
अस्मान् and कुरुत ॥ अस्माभिः कृतम-
परार्धं सहृद्वम् Sy.

१२. अर्बन्ति P. १३. RV. 2.33.1.

१४. VM. ignores देवाः ।

एवम्भूता हे देवाः ! Sy.

१५. गृत्समवस्य तत्पुत्रस्य वार्षम् SKN.

गृत्समवस्य तत्पुत्रस्य वा कूर्मस्येववार्षम्

Dur. १६. ०दित्यम् M.

१७. रश्मीन् SKN., Dur.

१८. Omitted by P. अदितेः पुत्रो
वरुणः Sy. अदितेः पुत्रो घृणिः SKN.
सूर्यः पुनरस्यां वरुणनाम्ना स्तूयते Dur.

१९. सीमिति पादपूरणः परिग्रहार्थीयो वा ।
यदा परिग्रहार्थीयस्तदा विशेषस्यानुपादा-
नात् सर्वतः (इति) SKN. सीमिति पा-
दपूरण एव । कुतोऽपीत्यविवक्षितमेवैतत्
पादपूरणपक्षे । अथ परिग्रहार्थीयः, सर्वमेव
परिगृह्णाति प्रासृजत्सर्वत इति वा Dur.

२०. प्रसृ० M. प्रकर्षेण सुष्टवान् । 'अणो-
ऽप्रगृह्यास्यानुनासिकः' (Pa. 8.4.57.)
इत्यकारः सानुनासिकः Sy. एष (प्र)
'वि' इत्येतस्य स्थाने । विसृजति SKN.

२१. वत्ता M. सेतुरिव जलस्य विचारयिता
Sy. विचारयिता तेषामेव कृत्स्नस्य
वा जगतः SKN. विचारयिता रसानां
रश्मीनां वा स्वरश्मिजालान्तर्गतस्य वा
वर्ता सर्वस्य जगतः Dur.

२२. तेन वरुणस्य ऋतेन Sy. वरुणस्य
सकाशादिति वाक्यशेषः SKN. सूर्यस्य
स्थानं मण्डलम् Dur.

भेव । ते । न प्राप्नुवन्ति । न । आस्यन्ति । न च । स्यन्दनं कदाचिद्विमुञ्चति । पक्षिणः ।
इव । पतन्ति । लघवः । परितो गमने ।

वि मच्छथाय रशुनामिवागं ऋध्यामं ते वरुण खामृतस्य ।

मा तन्तुश्छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शार्यपसः पुर ऋतोः ॥ ५ ॥

वि मच्छथाय । हे वरुण ! मत्तः । रज्जुमिव । पापम् । विश्लथय । प्राप्नुमः ।

१. उदकमे M. विधारणहेतुभूतं सत्यम् ।
यद्वा नदीनाम्पादानभूतमुदकम् Sy.
ते च विसृष्टा ऋतमुदकं भूमिरसलक्षण-
मादायेति वाक्यशेषः SKN. उदक-
मादाय, पृथिवीलोकान्तरिक्षलोकाच्च
Dur.

२. के M. (सिन्धवः) स्यन्दनशीला नद्यः
Sy. सिन्धवो रश्मयः SKN. स्यन्दनाः
सूर्यरश्मयः Dur.

३. गच्छन्ति प्रवहन्ति Sy. यन्ति गच्छन्ति
SKN. ते ह्यादित्यमण्डलान्पृथ्वी
वर्तमानाः स्यन्दन्ते वर्षकाले । सूर्येण
प्रसृष्टा उदकमादाय सार्वलौकिकम् . . .
यन्ति Dur.

४. आन्ति (न) प्राप्नुवन्ति Sy. च
आस्यन्ति SKN. तदेवमप्यनिशमुत्स-
र्गादानलक्षणं स्वकर्म कुर्वाणा (न)
आस्यन्ति Dur.

५. विमुञ्चन्ति is suggested for
विमुञ्चति ॥ विमुञ्चन्ति (न) उप-
रता भवन्ति । अनलसा सर्वदेकरूप्येण
प्रवन्तीत्यर्थः Sy. न च कदाचिद-
प्येतत्कर्म विमुञ्चन्ति SKN. न वा
आन्ता अपि सन्तो विरागाभ्याप्येतत्कर्म
विमुञ्चन्त्येते Dur.

६. एते वयो न पक्षिण इव SKN. कथं
पुनः पतन्तो न आस्यन्ति ? किं क्षनकैः ?
न . . . वय इव पक्षिण इव Dur.

७. M. omits the words between
आस्यन्ति and पतन्ति ॥ गच्छन्ति ।
'पत्नू गतौ' । लिट्छुसि 'तनिपत्योश्छ-
न्वसि' (Pa. 6.4.99.) इत्युपधालोपः ।
स्थानिवद्भावाद् द्विवचनादि Sy. गच्छ-
न्ति SKN. शीघ्रम् . . . पतन्तः Dur.

८. शीघ्रगामिनः । रघुया इत्यत्र 'सुपांसुलुक्' ०
(Pa. 7.1.39.) इति जसो याजादेशः
Sy. लघ्व्या शीघ्रया गत्या SKN. लघुया
लघ्व्या शीघ्रिकया गत्यापि Dur.

९. परिज्मनि भूम्याम् Sy. अञ्जोरिदं
रूपम् । सर्वतोऽञ्जन्तो गच्छन्त इत्यर्थः
SKN. परिजमन्तः परिगच्छन्तः सर्व-
मप्येतज्जगत् आस्यन्ति न विमुञ्चन्ति,
एतत्कर्म । एतद्गुणयुक्तानामप्येतेषां सूर्य
एव प्रविसर्गं संयमे चेद्वर इत्येवं सूर्यस्य
स्तुतिरेवा Dur.

१०. VM. ignores एते ।

एते सिन्धवः Sy. सीमिति परिग्रहार्थीयो
वा पदपूरणो वा । 'प्र सीमादित्यो असृजत्'
(RV. 2. 28. 4.^a) प्रासृजदिति वा ।
प्रासृजत् सर्वत इति वा N. 1. 7.,
SKN. I. 69.

११. मत्सकाशात् Sy.

१२. विताननुष्ठानजानंतं पापम् Sy.

१३. विश्लेषय M. शिथिलीकृत, विमोचये-
त्यर्थः Sy.

१४. लभेमहि Sy.

तव^१ । अभ्युदयस्य^२ । नदीम्^३ । मा । सूत्रम्^४ । छिन्नं^५ भवतु । कर्म^६ । वयतः^७ । मे । मा च^८ ।
मात्रा^९ । शीर्णा^{१०} भवतु । कर्मणः^{११} । पुरा^{१२} । संस्थानकालाद्^{१३}, इति कर्मकरणं^{१४} वस्त्रकरणमिवाह^{१५} ।

अपो सु म्यच्च वरुण मियसं मत्सप्राकृतावोऽनु मा गृभाय ।

दामैव वत्साद्वि मुमुग्ध्यहो नहि त्वदारे निमिषश्चनेशे ॥ ६ ॥

अपो सु^{१६} । हे वरुण^{१७} । मत्तः^{१८} । भयम्^{१९} । सुष्ठु^{२०} । अपगमय^{२१} । हे सम्राट्^{२२} !
सत्यवन्^{२३} ! माम्^{२४} । अनुगृहाण^{२५} । वत्सात्^{२६} । तन्तिमिव^{२७} । पापम्^{२८} । विमोच^{२९} । न हि^{३०} ।

१. त्वत्सम्बन्धिनः Sy.
२. उदकस्य पूर्णम् Sy.
३. नदी M. and P. खा इति नदीनाम् Ngh. 1.13.
४. सूत्र M. कर्मसन्ततिः Sy.
५. छिन्नो (मा) भूत् नैरन्तर्येणेत्यर्थः Sy.
६. पकर्म P. ७. पयेतो P. सन्तन्वतः Sy. ८. मम Sy.
९. P. repeats मा च ।
१०. शरीरं प्राच्योदीच्याङ्गलक्षणम् Sy.
११. शीर्णं विकलं (मा) भूत् । 'शू हिंसा-याम्' । कर्मणि लुङ् Sy.
१२. M. omits words between वयतः and कर्मणः ।
१३. पूर्वम् Sy.
१४. संस्थानं कलात् P. समाप्तिकालात् । पुर ऋतोः इत्यत्र 'ऋत्यकः' (Pa. 6.1.128.) इति प्रकृतिभावः Sy.
१५. P. omits कर्म ।
१६. कूर्मस्य गात्समदस्यार्थम् । गूत्समदस्यैव वा SKN. १७. हे भगवन्वरुण ! Dur. १८. मत्सकाशादित्यर्थः SKN. तदस्मत्तः Dur.
१९. आधिदैविकमाधिभौतिकमाध्यात्मिकं च दुःखमित्यर्थः SKN. यदेतदयः कर्म किञ्चिद् भियसं भय-रमस्मात् Dur.

२०. म्यक्षतिर्गतिकर्मा, (Ngh. 2.14.) ते-नास्य सम्बन्धः । सुम्यक्ष सुष्ठु, अप-गमय SKN. ततश्च तत्प्रमुच्य... सुष्ठु गमय नाशयेत्यर्थः Dur.
२१. सम्रा P. हे सम्यप्राजमान ! Sy. सम्यगदीप्त ! SKN.
२२. हे सत्यवन् ! यज्ञवन् ! वा Sy. ऋतं सत्यमुदकं यज्ञो वा तेन तद्वत्, सत्यवदुद-कवद्यज्ञवद्वा SKN.
२३. अनुग्रहाण P. 'छन्दसि शायजधि' (Pa. 3.1.84.) इति ह्नः शायजादेशः । 'हृप्रहोर्भः' इति भत्वम् Sy. अनुगृहाण मां तैस्तैरनुग्रहविशेषैः SKN.
२४. वत्सकाशात् Sy.
२५. तन्तिम P. यथा दोग्धा बन्धनीं रज्जुं विमुञ्चति तथा Sy. वाम बन्धनं यथा कश्चिद् वत्साद् विमुञ्चेत्तद्वत् SKN.
२६. पापं मत्सकाशात् Sy. जन्मान्तरकृत-मपि पापं वत्सस्थानीयादात्मनः SKN. पापं यदात्मनः कायकृतं तत् Dur.
२७. छान्वसतः शपः इलुः । विमुञ्च पुषककुच Sy. विमुञ्च SKN. अस्मत्तः...त्वं प्रमुञ्च Dur.
२८. कस्मादेवमुच्यते ? यमत्रातिस्तुतः—हिर्यत्सादर्थे, यस्मात् SKN. कस्मात्पु-नरेवं ब्रूमहे ? इतः, यस्मात् Dur.

त्वयि । असति । कश्चन । निमेषस्य च । ईश्वरो भवति ।

मा नो वधैर्वरुण ये त इष्टावेनः कृत्स्नान् अणीन्ति ।

मा ज्योतिषः प्रवसुथानि गन्म वि पूमृधः शिश्रथो जीवसे नः ॥ ७ ॥

मा नो वधैः । मा । अस्मान् । आमुधैः । हे वरुण ! हिंसिः । र्यं । त्वं । यज्ञे
वर्तमहे । पापम् । कुर्वन्तम् । बलवन् ! तं वायुधानि यानि हिंसन्ति । मा वयम् ।
ज्योतिषः । प्रवासान् वियोगान् । अगन्म सूर्यं पश्येम । अस्माकम् । जीवनाय । शत्रून् ।
सुष्टु । विश्रथयेति ।

१. त्वायि P. त्वत्तोऽज्य इति शेषः SKN.
त्वदन्तिकेऽपि वर्तमानस्य Dur.

२. M. omits the words between
वत्साद् and असति ॥ त्वदारे त्वत्तो
दूरदेशे वर्तमानः । त्वदन्यः कश्चिदित्यर्थः
Sy. दूरनामैतत् (Ngh. ३.26.)
अपिशब्दलोपश्चात्र द्रष्टव्यः । दूरेऽपि
सतः SKN. दूरेऽपि च Dur.

३. Sy. construes चन with निमिषः ।

४. अग्नि० M. निमिषश्चन निमेषस्यापि
अक्षिपक्ष्मचलनस्यापि Sy. चनशब्दश्चा-
र्थे निमिषतश्चशब्दादनिमिषतो मनुष्य-
लोकस्य चेत्यर्थः । सर्वदेवमनुष्यजातस्य
SKN. यः कश्चित्तस्यापि Dur.

५. ईष्टे । त्वमेवेवर इत्यर्थः । 'लोपस्त
आत्मनेपदेषु' (Pa. 7.1.41.) इति त-
लोपः Sy. पुरुषव्यत्ययः । ईष्टे स्वामी
भवतीत्यर्थः । इन्द्रस्यातिस्तुतिः SKN.
त्वदन्यो नेशे, त्वमेव दूरे चान्तिके चेति
इत्यभिप्रायः Dur.

N. 13.1., SKN. IV.148.

६. हननसाधनैरायुधैः Sy.

७. हिंसी P. हिंसिरिति शेषः Sy.

८. ये वधाः Sy.

९. त्वदीये Sy. १०. वार्ता० M.

११. विहिताननुष्ठानेन जनितं पापम् Sy.

१२. कुर्वन्तं पुरुषम् Sy.

१३. VM. seems to explain असुर
by बलवन् ॥ हे असुर ! पापकृतां निर-
सितः ! Sy.

१४. हिंसन्ति तैरिति पूर्वत्र सम्बन्धः । 'अग्नि-
हिंसायाम्' कैयादिकः Sy.

१५. यवः P.

१६. ज्योतिषः गृहे वर्तमानाग्नेः सौर-
प्रकाशाद्वा Sy. १७. प्रवासाद् P.

१८. अगन्म P. गच्छाम । सर्वदा गृहे वर्त-
मानः सूर्यं पश्यंश्चिरकालं जीवेयमि-
त्यर्थः । गमेलुङि 'मन्त्रे घस०' (Pa. 2.
4.80.) इति जलेर्लुक् Sy.

१९. हिंसकान् Sy.

२०. विश्रथयेयति M. विश्लेषय बाधस्वे-
त्यर्थः Sy.

नमः पुरा ते वरुणोत नूनमुतापुरं तुविजात ब्रवाम् ।

त्वे हि कं पर्वते न श्रितान्यभ्युतानि वृक्षमवृतानि ॥ ८ ॥

नमः पुरा ते । पुरा च । तव । नमः । सम्प्रति । च । अपि च तव । ऊर्ध्वमपि ।
बहुजनन ! ब्रवाम् । त्वयि । हि । पर्वते । इव । श्रितानि । कमिति पूरणम् । अभ्युतानि ।
तुर्ध्वम् ! तव कर्माणि ।

परं ऋणा सावीरश्च माहं राजन्नन्यकृतेन भोजम् ।

अन्युष्टा इन्नु भूर्यसीरुषास आ नो जीवात्प्राप्त तासु शाधि ॥ ९ ॥

परा । अपि च । अस्मत्कृतानि । ऋणानि । परासावीः । मा । अहम् ।

१. पूर्वस्मिन् काले Sy.
२. ते M. D. तुभ्यम् Sy.
३. नमस्कारप्रतिपादकं नम इति शब्द-
मबादिष्म Sy.
४. अद्यापि Sy.
५. अपि च Sy. ६. अधि P.
७. अपरमागामिन्यपि काले नमःशब्दम्
Sy. ८. हे बहुषु प्रदेशेषु प्रादुर्भूत !
वरुण ! Sy.
९. उच्चारयाम Sy.
१०. यस्मात् Sy. ११. शिलोच्चये Sy.
१२. अवृणानि M. अमृणादि P. आश्रितानि
Sy.
१३. अन्यैः प्रच्यावयितुमशक्यानि Sy.
१४. दुर्बुध्म M. दुर्बुध् P. दुर्बुध् ! दन्मिदं
हिंसितुमशक्य ! 'दुरो दाशनाशध्यावभेषु'
(VPa. 6.3.109. 5.) इति रेफ-
स्योत्वम्, 'उत्तरपदादेः ष्त्वत्वं च' (VPa.
6.3.109. 5.) Sy.
१५. कर्माणि विवरणानि Sy.
१६. VM. ignores वरण ।
१७. कर्म ऋषिः, तस्य पिता वा गुत्समव ऋण-
विध्वंसकं वरणं श्रिष्टुमा तुष्टाव । तथा

चोक्तम्—'उत्तरपदादेः' तु वारुणं भय-
पापनुत् । ऋणदारिद्र्यदुःस्वप्ननाशनं चेति
शुश्रुम् इति विनियुक्तम् DDN.

१८. अभ्युना Sy. अथ DDN.
१९. मया निष्पादितानि Sy. मत्कृतानि
मया निष्पादितानि च परा कुद, नाश-
येति यावत् । एकस्यैव पराशब्दस्य तन्त्रा-
विवृत्या कर्मक्रिययोरन्वयः DDN.
२०. पित्रादिभिः तान्यस्मान्मर्त्येयानि Sy.
अस्माभिर्मर्त्येयानि पूर्वं पित्रादिभिः कृतानि ।
ऋणा—छान्वसो ङादेशः 'सुपां सुलुक्' (Pa. 7.1.39.) DDN.
२१. परा सुव पराचीनं प्रेरय । 'सू प्रेरणे' ।
छान्वसो लुङ् Sy. परासुव (पराचीनं
प्रेरय) 'सू प्रेरणे' छान्वसो लुङ् । पराङ्-
मुक्तानि कुर्वित्यर्थः । दूरे प्रेरय । पर
ऋणा—'ऋकार उदये ऋधावकारम्' (RPr. 2. 3.2.) इत्यकारः । सावीरिति
तिङ्प्रत्ययः 'तिङ्प्रत्ययः' इति
(Pa. 8.1.28.) DDN. आ इत्य-
वित्यर्थे प्र परा इत्येतस्य प्रतिपादकम्
N.1.3.
२२. P. reads च for अहम् ।

राजन् ! अन्यप्रयुक्तेन घनेन । भोजम् । अव्युष्टाः । एव । मम बहुवचः । उर्वसः । ऋणभया-
दनागतायां निद्रायामेवमव्युच्छन्तीषु तासु । अस्मान् । जीवतः । कुरु स्वेनैव घनेन ।

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वमे भयं भीरवे मह्यमाह ।

स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्गुरुण पाह्यस्मा ॥१०॥

यो मे राजन् । यः । मे । राजन् । वरुण ! नियोक्तव्यः । वा । सखा । वा ।
स्वप्ने । भयं दृष्टमिति । भीरवे । मह्यम् । वदति । स्तेनः । वा । वृकः । वा । अस्मान् ।

१. स्वामिन् ! Sy. अपि च हे राजन् !
स्वामिन् ! ऋणान्यपाकृत्य पदवात्
DDN.

२. अन्यैरजितेन Sy., DDN.

३. घने P.

४. भोजमाम् P. भोगं लभेयम् ? Sy. भोगम्
भालभेय 'न माङ्ग्योने' (Pa. 6.4.
74.) इत्यडभावः DDN.

५. अव्युष्टाः P. सत्यमव्युष्टा एव । अपर-
रात्रेषुत्याय ऋणानि चिन्तयतो जाग्रतो
मम व्युष्टा अव्युष्टकल्पा आसन् Sy.
व्युष्टाः सन्तः अव्युष्टा इत् अव्युष्टा
एव । अपररात्रेषुत्याय ऋणानि
चिन्तयतो जाग्रतो मम व्युष्टा अपि
अव्युष्टकल्पा आसन् DDN.

६. M. omits the words between
राजन् and मम ।

७. हव्यः M. किं कारणमिति चेत् ?
उच्यते । भूयसीः भूयस्यो बहुतराः Sy.
'बहोर्लोपी०' (Pa. 6.4.158.) इति
भूरावेशः DDN.

८. उर्वसः उर्वःकालाः (प्रातःकालाः) उर्वसः
इत्यत्र 'वा सखाल शिनः०' (RPr. 9.
42.) इति प्लुतिः । उर्वःशब्देन रात्र्ये-
कदेशवाचकेन रात्रयो लक्ष्यन्ते । तेन
तादृश्यो रात्रयो बोद्धव्याः DDN.

९. ०मप्यच्छिन्ति P.

१०. तासु P. उर्वःसु Sy. हे वरुण ! तासु
उर्वःसु DDN.

११. जीवनवतः Sy. अस्मत्सम्बन्धिनो
जीवान् प्राणिनः DDN.

१२. आ समन्तादनुशिष्टान् कुरु । ऋणान्य-
पाकृत्य भोगपर्याप्तं घनं प्रयच्छेत्यर्थः
Sy. आ समन्तादनुशिष्टान् कुरु ।
'शासु अनुशिष्टौ' । ऋणान्यपद्वत्य भोग-
पर्याप्तं घनं प्रयच्छेत्यर्थः DDN.

१३. स्वेनेव M. स्वेने P.

१४. VM. ignores नु and वरुण ॥
नु सत्येन DDN. हे वरुण ! Sy.,
DDN.

१५. Omitted in M.

१६. Omitted in M. मदीयः Sy.

१७. वरुणं P.

१८. योजनसमर्थः पित्रादिः Sy.

१९. समानस्थानोऽन्यो बाल्भवः Sy.

२०. सप्ने P.

स्वप्ने वृष्टं त्वद्विषयम् Sy.

२१. भयशीलाय Sy.

२२. वदन्ति P. वृते Sy.

२३. M. omits the words between
सखा and स्तेनः ॥ चोरः Sy.

२४. अरण्यद्वया Sy.

भवताम् । भद्रम् । जानन् । रक्षणाय । आह्वयामि । पुनर्व इति पूरणमिति ।

यूयं देवाः प्रमतिर्युयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतयुयोत ।
अभिचचारो अभि च क्षमध्वमुद्या च नो मृळयतापरं च ॥ २ ॥

यूयं देवाः । यूयम् । देवाः ! प्रमतिमाश्रिताः कुस्त । ओजश्च । यूयमेव । अन्तर्हि-
तानि । द्वेषांसि । पूयक् कुस्त । अभिक्षमणशीला । अभि । च । क्षमध्वम् । अद्य । च ।
इवः । च । अस्मान् । सुखयतेति ।

किम् नु वः कृण्वामापरेण किं सनेन वसव आप्येन ।
यूयं नो मित्रावरुणादिते च स्वस्तिमिन्द्रामरुतो दधात ॥ ३ ॥

किम् नु वः । युष्मभ्यम् । सम्प्रतिननेन । किम् । उ । सनातनेन । हविषा । परि-

१. युष्मदीयस्य Sy.
२. युष्माभिः करणीयं श्रेयः Sy.
३. जानन्नहम् Sy.
४. रक्षणार्थम् Sy.
५. युष्मान् Sy.
६. M. omits the words between शीलाः and पूरणमिति ।
७. M. omits the commentary on this stanza.
८. प्रकृष्टा मतिर्यस्य पित्रावेस्तावृक्षा अपि Sy. ९. कुरुष्व P.
१०. बलमपि Sy.
११. सनुतः इत्यव्ययम् । अन्तर्हितनामैतत् (Ngh. 3.25.) अन्तर्हिते प्रवेशे Sy.
१२. द्वेषदृशि रक्षःपिशाचादीनि Sy.
१३. कुस्तः P. 'यु मिश्रणामिश्रणयोः' ।
छान्दसः शपः दलुः । पूर्ववत् तस्य तबा-

- देवाः Sy. १४. अभितः शत्रूणां
हिंसितारो यूयम् Sy. १५. अपि P.
१६. अभिभवत च शत्रून् Sy.
१७. अस्मिन् दिने Sy.
१८. अपरमपि कालम् । आगामिन्यपि काले
अस्मान् मृळयत Sy.
१९. VM. ignores यूयम् (before
ओजः)
२०. M. omits the explanation of
this stanza.
२१. This seems to be the ex-
planation of नु ।
२२. P. reads तेन नाम्नु for ०तनेन किम्
२३. संस्तुतेन P. This seems to be
the explanation of सनेन ।
२४. This seems to be the ex-
planation of आप्येन ।

चरणं कृण्वाम । अथवाऽपरैरेति । शिष्टं स्पष्टम् ।

ह्ये देवा यूयमिदापर्यः स्थ ते मृळत् नाधमानाय मह्यम् ।

मा वो रथो मध्यमुवाळते भुन्मा युष्मावत्स्वापिषु श्रमिष्म ॥ ४ ॥

ह्ये देवाः । हे । देवाः ! यूयम् । एव । मम वन्ववः । स्थ । ते । सुखयत ।
याचमानाय । मह्यम् । मा । युष्माकम् । रथः । मध्ये भवन्तमन्तरिक्षं यो वहति दिवो
युष्मान् सः । युष्माभिर्हते । भवतु, भवद्भिः सह गच्छतु । मा वयम् । युष्मात्सदृशेषु । वन्वुषु
सत्सु । श्रमाम घनाभावादिनेति ।

१. वरिचरणं P.

२. कृतवाम P. ३. पूरणेनेति P.

४. The text of the commentary on this stanza is available in MS. P. only and that also is in a very bad condition. The text presented above is conjectural. Many Vedic words have been ignored by VM. as किम् । वसवः । यूयम् । नः । मित्रावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिम् । इन्द्रामस्तः । दधात ॥ Sy. explains the stanza in the following manner:—हे देवाः ! वः युष्माकं नु अद्योदानीं किम् कृण्वाम किं खलु कर्तुं शक्नवाम ? न किमपीत्यर्थः । तथा अपरेण अपरकालभाविना कर्मणा किं कर्तुं शक्ताः ? तथा हे वसवः ! वासयितारो देवाः ! सनेन सनातनेन आप्येन आप्तव्येन कर्मणा युष्माकं किं कर्तुं शक्ताः ? सर्वदापि युष्मदनुगुणं परिचरणं कर्तुं न शक्ता इत्यर्थः । हे

मित्रावरुणौ ! हे अदिते ! हे इन्द्रामस्तः ! 'देवताद्वन्द्वे च' (Pa.6.3.26.) इति पूर्वपदस्यानङ् । ते च सर्वे यूयं स्वस्तिम-विनाशं नोऽस्मभ्यं दधात वस प्रयच्छत । लोटि तस्य तदादेशे डिस्वाभावेनातो लोपाभावः ॥

५. M. omits the commentary on this stanza.

६. ह्ये छान्दसो वर्णोपजनः । हे Sy.

७. वनस्य प्रापयितारो वन्ववः Sy.

८. भवथ Sy. ९. यूयम् Sy.

१०. अभिमतं फलं याचमानाय Sy.

११. स्तोत्रे Sy.

१२. मध्यमेन मन्वगसनेन वाहकः Sy.

१३. अस्मदीये यज्ञे निमित्तभूते Sy.

१४. (मा) भूत् । शीघ्रं युष्मान् बहवित्यर्थः Sy.

१५. 'युष्मन्-वत्सत्तादृत्ये वतुन्वाच्यः' (VPa. 5.2.39.) इति वतुप् । 'आ सर्वनाम्नः' (Pa. 6.3.91.) इत्यात्वम् Sy.

१६. सषुषु P.

१७. अयायाम P. आन्ता भूम Sy.

प्र व॒ ए॒को॑ मि॒मय॒ भूर्या॑गो॒ यन्मा॑ पि॒तेव॑ कि॒तुव॑ शंशा॒स ।

आ॒रे पा॒शा आ॒रे अ॒चानि॑ दे॒वा मा॒ माधि॑ पु॒त्रे वि॒मिव॑ ग्र॒मीष्ट॑ ॥ ५ ॥

प्र॑ धः । युष्माकम् । ए॒को वरुणः । भूरि॑ । गा॒पम् । हि॒नस्ति॑ । यस्मात् । मा॑ ।
पि॒तेव । कि॒तुव॑पुत्रम् । शंशा॑स, वरुणभयाद्धि चाप॑न्नानुतिष्ठति । हे दे॒वाः ! वरुण॑पाशाः ।
मत्तः॑ दूरे भवन्तु । ए॒वमा॑हन्त॒णि चान्या॑नि । मा । माम् । अ॒धि । पु॒त्रे पश्य॑ति । पक्षि॑णमिव ।
व्याघ्रो॑ ग्र॒मीष्ट॑ गृह्णी॒ध्वं पा॒शैः ।

अ॒र्वाञ्चो॑ अ॒द्या भ॑वता यजत्रा॒ आ वो॑ हा॒दि भय॑मानो व्यये॒यम् ।

त्रा॒ध्वं नो॑ दे॒वा नि॒जुरो॑ वृ॒कस्य॒ त्राध्वं॑ क॒र्ताद॑व॒पदो॑ यजत्राः ॥ ६ ॥

अ॒र्वाञ्चः॑ । हे य॑ष्टव्याः ! दे॒वाः ! इतो॑ऽभिमुखाः । अ॒द्य । भव॑त । अ॒हं वि॒भ्यत् ।
युष्मा॑कम् । हा॒दि प्रि॒यम् । आ॒व्यये॑य तेनात्मानमावृणोमि । तथा॑ रति रक्ष॒ध्वम् । अस्मा॑न् ।

१. The commentary on this stanza is omitted in M.

२. युष्माकं मध्येऽहम् Sy.

३. एकः सन् Sy. ४. बहुलम् Sy.

५. पानम् P. ६. अहिंसिषम् । कथमस्माकं मध्ये त्वमेवेति चेत् ? उच्यते Sy.

७. माम् Sy. ८. तित० P. यथापथप्रवृत्तं पुत्रं पितानुशास्ति तथा Sy.

९. अनुशिष्टं चकृद्वे । 'शानु अनुशिष्टौ' इत्यस्माल्लिटि मध्यमस्य रूपम् Sy.

१०. पापं is suggested for चापन् ।

११. युष्मदीयाः पाशाः Sy.

१२. अस्मत्तो दूरदेशे सन्तु Sy.

१३. पापानि च आरे सन्तु Sy.

१४. पक्षि P. अधिः सप्तम्यर्थानुवाची । पुत्रे पश्यति सति पितरं सन्तम् Sy.

१५. गृभी० P. १६. गृह्णीत्वार्थं P.

१७. VM. explains आरे once and ignores प्र ॥ प्र प्रकर्षेण Sy.

१८. यजन्तं त्रायन्ते यजत्रा यष्टव्या वा ।

हे यजत्राः ! देवाः ! Mah. हे यजनीयाः ! U.

१९. तोभि० P. अस्मदभिमुखाः Sy. यूयम् ... अस्मदभिमुखा भवत । दीर्घौ संहितायाम् Mah. अर्वाञ्चनाः U.

२०. इदानीम् Sy.

२१. विभेतेर्विकरणव्यत्ययेन शानञ्चि शप् U.

२२. हृदयस्थितं रक्षणम् Sy. हृदि भवं मनः Mah. हृदयम् U.

२३. आमप्येययम् P. आभिमुख्येन प्राप्नुयाम् । 'व्यय गतौ' भौवादिकः Sy. आगमयेयम् । अभिमुखं सम्पादयेयमित्यर्थः । 'व्यय गतौ' णिजन्तः Mah. व्ययतिगंत्यर्थः ... अभिमुखमापादयेयम् U.

२४. रक्षत is suggested for रक्षध्वम् as √रक्ष् is *parasmaipadi* in the classical language. In Vedic language, it is however both. त्रायध्वम् Sy. पालयत Mah. यत एवमतो ब्रवीमि ... पालयत U.

नितरां हिंसातः^१ । वृकस्य^२ । रक्षध्वं च^३ । अवपातयितुश्च^४ । अत्रादिति^५ ।

माहं मधोनो वरुण प्रियस्य भूरिदान् आ विदं शून्मापेः ।

मा रायो राजन्सुयमाद^६ स्थां बृहद् वंदेम विदये सुवीराः ॥ ७ ॥

[माहं मधोनः ।]

II. 30.

ऋतं देवाय कृण्वते संवित्र इन्द्राथाहिमे न रमन्तु आपः ।

अरह्यात्यक्तुरपां कियत्या प्रथमः सर्ग आसाम् ॥ १ ॥

* ऋतं देवाय ॥ गुत्समदः । यथालिङ्गदेवतं सूक्तम् । एवं पूर्वमपि च । आदितः

१. निहन्नात् । जूरी हिंसार्थः । अस्मात्सम्प्रादिलक्षणो भावे क्विप् । छान्दसो ह्रस्वः Sy. कीदृशाद् वृकात्... 'जूरी वधे' नितरां जूर्यते हिनस्ति निजः, क्विप् । अस्मादिप् । हिंसकात् Mah. नितरां यो भक्षितं जरयति स निजर्बुभक्षितादित्यः U.

२. तस्करस्यारण्यशूनो वा सम्बन्धिनः Sy. वृकात् Mah. वृकादिति विभक्तिव्यत्ययः U.

३. आपदः Sy. कीदृशात्कर्तात् ? अवाचीनाः पादन्यासा यत्र सोऽवपात् तस्मादवपदः । सोपानैर्यत्रोत्तरीतुं न शक्यत इत्यर्थः Mah. अवाचीनानि यत्र पवानि स तथोक्तस्तं वात् U.

४. VM. explains कर्तात् (synonym of well Ngh. 3.23.) as अत्रात् which may mean a 'well'—अपो विभर्ति i.e., which has water stored in it.

कर्तुः सकाशात् Sy. कर्तात् कृपाञ्च Mah., U.

५. VM. explains यजत्राः once only.

This stanza=YV. 33.51.

६. This stanza has already been explained. (See. RV. 2.27. 17.) It is therefore omitted here in all MSS.

७. 'ऋतं देवाय' इत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तं गार्त्समवम् । अन्त्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । 'प्र हि क्रतुम्' इत्येषा इन्द्रासोमदेवताका । 'सरस्वति त्वमस्मान्' इत्यर्धर्चः सारस्वतः । 'यो नः सनुत्यः' इत्येषा बार्हस्पत्या । अन्त्या मास्ती । शिष्टा ऐन्द्रघः । तथा चानुक्रान्तम्—
'तमकावसा जगत्यन्तं षष्ठैघन्द्रासोमी सरस्वति त्वमिति सारस्वतोऽर्धर्चो यो नो बृहस्पतिस्तं वोज्ज्या (बार्हस्पत्या तं वो) मास्ती' (KSA. 15.30. p. 14.) इति । गतो विनियोगः Sy.

८. M. omits the commentary on this stanza.

पञ्चैन्द्रधः ॥ सत्यम् । कुर्वते । प्रेरयित्रे । देवाय । इन्द्राय । अहिघ्ने । न कदाचिदपि ।
 आपः । विमिश्रं कुर्वन्ति सर्वदा निर्गच्छन्ति । अन्वहम् । अपाम् । बिन्दुः । आगच्छति, एवमपा-
 मन्तोऽस्माभिनं दृश्यते । अथ कियति काले न्वित् । आसामपाम् । प्रथमः । सर्गः, अनादिर-
 पर्यन्त इत्युक्तं भवति ।

यो वृत्राय सिन्मत्रामरिष्यत् तं जनित्री विदुषं उवाच ।

पथो रदन्तीरनु जोषमस्मै दिवेदिवे धुनयो यन्त्यर्थम् ॥ २ ॥

यो वृत्राय । य इन्द्रः । वृत्रं हन्तुम् । बन्धकं वज्रनिमित्तगन्धम् । अभरत् । तमिन्द्रम् ।
 वृत्रस्य माता । विदुषं वृत्राय । अयं त्वां हन्तुमुद्युक्त इत्युवाच, उपत्वा च तस्योपर्यशेत्, तथा
 मन्त्रः 'उत्तराधूरः पुत्र आसीद्' इति । अथ वृत्रे हते मार्गान् । खनन्त्यः । इन्द्रस्य । वशम् ।
 अन्वहम् । नद्यः । प्रवणं प्रति । गच्छन्ति ।

१. पञ्चैन्द्रयः P.

२. उदकं वृष्टिलक्षणम् Sy.

३. सर्वस्य प्रेरकाय Sy.

४. वाम् P. द्योतमानाय Sy.

५. इन्द्राय यागार्थम् Sy.

६. अहि वृत्रं हतवते Sy.

७. तस्माद्धेतोर्भात्या उपरता भवन्ति ।
 तस्माद् व्यत्ययेन चतुर्थी Sy.

८. प्रत्यहम् Sy.

९. अपि तु तासां...सेचकं द्योतः Sy.

१०. Sy. construes आ with कियति
 and not with याति ॥ कियति काले
 निष्पन्नम् ? आकारः प्रश्ने । किञ्च
 आक्षेपे । यावति काले ता अजायन्त
 स कालः कियान् । किं परिमाणं तस्य
 कालस्य ? न किमपि । नित्या एव हि
 ता इत्यर्थः Sy.

११. चित् is suggested for चित् ।

१२. प्राथमिकम् Sy. १३. जन्म Sy.

१४. M. omits the commentary

on this stanza.

१५. पुष्यः Sy. १६. असुराय Sy.

१७. सिन्मन्त्रम् Sy.

१८. ०बन्धम् is suggested for ०गन्धम् ।

१९. अरत् P. सम्पादितवान् Sy.

२०. तं पुष्यम् Sy.

२१. जनयित्री इन्द्रस्य माता, अदितिः Sy.

२२. अभिज्ञायेन्द्राय Sy.

२३. प्रोक्तवती । प्रवचनस्य हननार्थत्वात् तं
 वृत्रं हतवानिति शेषः Sy.

२४. Cf. RV. I. 32.9°. उत्तरा सूरधरः
 पुत्र आसीत् ।

२५. विलिखन्त्यः Sy.

२६. अनुजोषमनुका. म् इच्छामनुसृत्य Sy.

२७. प्रतिदिवसम् Sy.

२८. अर्थमर्तव्यं गन्तव्यं समुद्रं प्रति Sy.

२९. VM. ignores अत्र । प्र and अनु ॥
 Sy. explains अत्र as पाकस्थाने
 आहर्तुम् and construes प्र with
 उवाच and अनु with जोषम् ।

ऊर्ध्वो ह्यस्थादध्यन्तरिक्षेऽधो वृत्राय प्र वृधं जंभार ।

मिहं वसान् उप हीमदुद्रोत्तिग्माधो अजयच्छत्रुन्दिन्द्रः ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वो ह्यस्यात् । इन्द्र ऊर्ध्वः । अतिष्ठत् । अन्तरिक्षे । वृत्रस्याधः स्थितस्य ।
वज्रम् । प्रजहार । तदानीम् । स वृत्र एनम् । वृष्टिम् । आच्छादयन् । उपदुद्राव । तम् ।
इन्द्रः । तीक्ष्णायुधः । अजयदिति । १४

बृहस्पते तपुषाश्वेव विध्य वृकद्वरसो असुरस्य वीरान् ।

यथा जुघन्थ धृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिन्द्र ॥ ४ ॥

बृहस्पते । इन्द्रसहाय ! बृहस्पते ! तेजसा । अश्वेव । विध्य । मदीयमानः ?
मदकान् ? वृत्रस्य । वीरान् । इन्द्र ! त्वम् । यथा । पुरा । वज्रेण । हतवानसि । तथे-
दानीम् । अपि । अस्माकम् । शत्रुम् । जहि ।

१. The commentary on this stanza is omitted in M.

२. ऊर्ध्वः सन् Sy.

३. अतिष्ठन् P. सर्वमावृत्य अतिष्ठितो-
ऽभूत् Sy.

४. वृत्रं प्रति Sy.

५. हननसाधनं वज्रम् Sy.

६. इन्द्रः प्रचिक्षेप Sy.

७. अथ अतः कारणात् Sy.

८. एनमिन्द्रम् Sy.

९. वृष्टेः सेक्तारं मेघम् Sy.

१०. मिहं वृष्टिम् P.

११. उपागमत् । 'बुद्धु गतो' । लङि ध्यान्वसः
शपः क्लृप्तेः Sy.

१२. शातयितारं तं वृत्रम् Sy.

१३. जितवान् Sy.

१४. VM. ignores अवि once and
हि twice.

हि हेतौ । यस्मादवयं वृत्रः । हि कलु Sy.

२५

१५. हे बृहतां परिवृढानां पालयितरिन्द्र ! Sy.

१६. तापकेन वीप्तेन वज्रेण Sy.

१७. अस्मव P. अश्वेव Sy.

१८. ताडय Sy.

१९. मदीयमानः मदकान् seems to be
the incorrect explanation of
वृकद्वरसः ॥ वृकद्वरसः संवृतद्वारस्य ।
यद्वा संवृतद्वारान् । वृणोतेः 'सुबुभू-
षिमुषिभ्यः कित्' (Uṇādi. 3.321.)
इति कर्मणि कन्प्रत्ययः । 'बुद्धु गतो' ।
अस्माद्वीणाविभक्तप्रत्ययः । वृकाणि
संवृतानि द्वारांसि द्वाराणि येषाम् । बहु-
व्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

२०. पुत्रान् Sy.

२१. त्वां च P.

२२. अवयवेण वज्रेण Sy.

२३. एवमेव Sy.

२४. नाशय । 'हन्तेकः' (Pa. 6.4.36.)

इति ही जावेशः Sy.

अव क्षिप दिवो अश्मानमुच्चा येन शत्रुं मन्दसानो निजूर्वाः ।

तोकस्य सातौ तनयस्य भूरैस्माँ अर्धं कृणुतादिन्द्र गोनाम् ॥ ५ ॥

अव क्षिप । उच्चैः स्थितम् । दिवः । अवक्षिप । वज्रम् । येन पुरा त्वम् । हृष्य-
माणः । शत्रुम् । हिसितवानसि । बहोः । पुत्रस्य । पौत्रस्य । भजननिमित्तम् । अस्मान्प्रति ।
त्वदीयानां गवाम् । अर्धम् । कृणुतादिति ।

प्र हि क्रतुं बृहथो यं वनुथो रुधस्य स्थो यजमानस् चोदौ ।

इन्द्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिन्मयस्थे कृणुतसु लोकम् ॥ ६ ॥

प्र हि । इन्द्रासोमौ ! यम् । हथः । तस्य कर्म । प्रबृहथो विस्लयथः । राधकस्य ।
यजमानस्य । चोदयितारौ च । भवथः । तौ युवम् । अस्मान् । रक्षतम् । अस्मिन् । सङ्ग्रामे ।
कृणुतम् । विलोकनमथवा स्थानमिति ।

१. The commentary on this stanza is omitted in M.

२. उच्चैर्वर्तमानस्त्वम् Sy.

३. जवः P. नभसः सकाशात् Sy.

४. उपक्षिप P. अस्मदीयान् शत्रूनुद्दिश्य अवस्तात्क्षिप Sy.

५. अश्मवत्कठिनं वज्रम् Sy.

६. वज्रेण Sy.

७. ०माण P. स्तोतृभिः स्तूयमानः सन् Sy.

८. न्याहितीः । जूर्वा हितार्थः । लेटघाडा-
गमः Sy.

९. भर्तव्यस्य Sy.

१०. सम्भजने सम्भजनार्थम् Sy.

११. अस्माकम् । विभक्तित्व्यत्ययः Sy.

१२. गोनाम् गवां सम्भजनार्थं च । 'गोः
पावान्ते' (Pa. 7.1.57.) इति
गोशब्दस्यासौ नुडागमः Sy.

१३. समृद्धिम् Sy.

१४. कुद Sy.

१५. VM. ignores इन्द्र ।

१६. वरिणम् Sy.

१७. हिसथः Sy. वनुष्यतिर्हन्तिकर्मा N. 5.2.

१८. तत्त्वक० P. तं क्रतुं द्वेषस्य कर्तारम्
Sy.

१९. प्रबृहथ P. प्रकर्षेणोद्यमः । उन्मूलयथ
इत्यर्थः । 'बृह उद्यमने' तौबाविकः Sy.

२०. विस्लयथः P.

२१. चोदयितौ P. शत्रूणां प्रेरकौ Sy.

२२. युवाम् Sy.

२३. रक्षतं P. अवतम् Sy.

२४. तस्मिन् P.

२५. भयस्थाने युद्धे । 'घणर्थे कविज्ञानम्'
(VPa. 3.3.58.) इत्यधिकरणे कप्र-
त्ययः । मरुद्दुष्टादिवात्पूर्वस्य लोकात्तत्त्वकम्
Sy.

२६. कुतम् Sy.

२७. विलोभन० P. तस्मिन् युद्धे भयरहितं
स्थानम् Sy.

२८. VM. ignores हि and उ ॥

हि कलु । उ इति पूरणः Sy.

न मां तमन्न श्रमन्नोत तन्द्रन्न वौचाम् मा सुनोतेति सोमम् ।

यो मे पृणाद्यो ददुद्यो निबोधाद्यो मा सुन्वन्तमुप गोमिरायत् ॥ ७ ॥

न मा तमत् । न । माम् । इन्द्रो ग्लपयतु । स्वयं च न । श्राम्यतु । अपि च । मां तन्द्रि करोतु । वयं प्रमादादपि सोमम् । मा । सुनोत । इति । न । वौचाम् । यः । मम । कामं पूरयति । यश्च । धनं प्रयच्छति । उक्तं च शृणोति । यश्च । माम् । सुन्वन्तम् । गोभिः सह । उपागच्छतीति ।

सरस्वति त्वमस्माँ अविड्ढि मरुत्वती धृषती जेषि शत्रून् ।

त्यं चिच्छर्धन्तं तविषीयमाणमिन्द्रो हन्ति वृषमं ऋणिकानाम् ॥ ८ ॥

सरस्वति । “सरस्वति त्वमसि” अस्मिन्नर्धर्चं मध्यमा तु वाक्” इति शौनकः ॥ हे

१. M. omits the commentary on this stanza.

२. स इन्द्रो माम् Sy.

३. ग्लपयतु P.

तमयतु ग्लपयतु Sy.

४. श्रान्तं करोतु । ‘तमु ग्लानौ’, ‘अमु तपसि खेदे च’ अनयोर्होतुमण्यन्तयोर्लोट- डागमः । ‘छन्दस्युभयया’ (Pa. ३.४.११७.) इति शप आर्धधातुकत्वात् ‘जेरनिदि’ (Pa. ६.४.११.) इति णिलोपः Sy.

५. अविग P.

६. माना P.

७. बौर्नी P. तन्द्रयेत् । तन्द्रयालस्येन युक्तं मा करोतु । तन्द्रीशब्दात् ‘तत्करोति०’ (GanaSūtra on Pa. ३.१.२६.) इति णिच् । ‘णाविष्टवत्प्रातिपदिकस्य’ ? (प्रातिपदिके । त्वर्थे बहुलमिष्टवच्च) इति (GanaSūtra ३. on Pa. ३.१.२६.) णिलोपः । त्वर्थे बहुलमिष्टवच्च Sy.

८. इन्द्रयागाय सोमम् Sy.

९. अभिषुणुत । सुनोतेत्यत्र ‘तप्तनप्तनथ- नाश्च’ (Pa. ७.१.४५.) इति तस्य तबादेशः । तस्य पितृत्वेन ङित्वाभावाद् गुणः Sy.

१०. इति अन्यान् यजमानान् प्रति Sy.

११. प्र P.

१२. हिचोम P. ब्रवाम । वक्तेश्छान्दसो लुङ् Sy. १३. इन्द्रः Sy.

१४. कामान् पूरयेत् । लोटडागमः Sy.

१५. अशीर्षं फलं बद्धात् Sy.

१६. यश्चास्मदीयं स्तोत्रं यागं दास्यगच्छेत् Sy.

१७. सोममभिषुण्वन्तं माम् Sy.

१८. अस्मभ्यं वातव्यैः गोभिः सह Sy.

१९. उपाग P. उपागच्छेत् । स इन्द्र इति पूर्वत्रान्वयः Sy.

२०. BD. ४.८५. BD. reads त्वमि- त्यस्मिन्न० for त्वमसि अस्मिन्न०

सरस्वति ! त्वम् । अस्मान् । रक्ष । मरुद्भिस्तद्वती । धर्षयन्ती । जयसि । शत्रून् । त्वम् ।
चित् । वेगं कुर्वन्तम् । बलमिवाचरन्तम् । इन्द्रः । हन्ति । असुराणाम् । ईश्वरं वृत्रम्,
ऋतुति ?

यो नः सनुत्य उत वा जिघृक्षुरभिख्यायु तं तिगितेन विध्य ।

बृहस्पत आयुधैर्जेषि शत्रून्द्रुहे रीषन्तं परि घेहि राजन् ॥ ६ ॥

यो नः सनुत्यः । यः । अस्माकम् । अन्तस्तिष्ठति । अपि । च । अस्मान्
जिघांसति । तम् । अभिदृष्ट्वा । तेजितेनायुधेन । तं विध्य । बृहस्पते ! त्वम् ।
आयुधैः । शत्रून् । जेषि । हे राजन् । हिसन्तम् । द्रोणम् । परितो
निर्घेहि ।

१. हे सरणवति ! देवि ! Sy.

२. अस्मन् P. स्तोतुन् Sy.

३. अभिदृष्टि रक्ष । रक्षार्थस्यावतेर्लेटि एत-
द्रूपम् Sy.

४. तथा मरुद्भिर्युक्ता । मध्यमस्थाना हि
वाक् सरस्वती, मरुतश्च मध्यमस्था-
नस्थाः । अतस्तद्वती सती Sy.

५. जेषि जय । जयतेऽद्यान्वसः शपः श्लुः ?
(शपो लुक्) Sy.

६. शत्रु P. शातयितुन् बैरिणः Sy.

७. तमप्यसुरम् Sy.

८. प्रसहनशीलम् । 'शुषु प्रसहने' Sy.

९. बलं चापरन्तम् P. तविषी बलमिवा-
चरन्तं सर्वस्य भञ्जने शक्तम् Sy.

१०. हतवान् । व्यत्ययेन भूतार्थे लट् Sy.

११. अस्वरा० P. 'शण्डाभकारिबु-पुरोहितौ'
(TS. 6.4.10.1.) शण्डवन्द्यानां मध्ये
Sy.

१२. प्रधानम् Sy.

१३. M. omits the commentary
on this stanza.

१४. अन्तहिते वेधे भवश्चोरः । 'सगर्भसमूह-
सनुताद्यन्' (Pa. 4.4.114.) Sy.
सनुतरित्यन्तहितनाम Ngh. 3.25.

१५. वा Sy.

१६. यो जिघांसुर्भवति Sy.

१७. अभिदृश्य is suggested for अभि-
दृष्ट्वा ॥ संवीक्ष्य Sy.

१८. तीक्ष्णेनायुधेन Sy.

१९. ताडय Sy.

२०. आयोधनसाधनैरिष्वाविभिः Sy.

२१. तथास्मदीयान् शत्रून् Sy.

२२. जय Sy.

२३. तथा हे राजमान ! Sy.

२४. हिसन्तं वधम् Sy.

२५. द्रोणम् P.

द्रोणं शत्रवे Sy.

२६. परितो धारय प्रक्षिपेत्यर्थः Sy.

अस्माकैभिः सत्त्वभिः शूर शूरैर्वीर्यी कृधि यानि ते कर्त्तव्यानि ।

ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हृत्वी तेषामा भरा नो वसूनि ॥ १० ॥

अस्माकैभिः । अस्माकीनैः । शूरैः । पुरुषैः सह । त्वं वीर्येणि । कुरु । यानि ।
तव वीर्येण । कर्त्तव्यानि । चिरम् । अभूवन् शत्रवः । धूमायमानहृदयाः । तान् हत्वा ।
तेषाम् । वसूनि । अस्माकम् । आभर ।

तं वः शर्वं मारुतं सुन्नयुर्गिरोपं ब्रुवे नमसा दैव्यं जनम् ।

यथा रयि सर्ववीरं नशामहा अस्त्यस्त्यं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥ ११ ॥

तं वः शर्वम् । शौनकः—“बृहस्पतिस्तुतिः ‘यो नः’ तं वः ऋक् मस्तां स्तुतिः” इति ।
हे जनाः ! युष्माकम् । तम् । मारुतम् । बलिनम् । सुखमिच्छन्तम् । स्तुत्या । उपब्रुवे ।
नमसा च । दैव्यम् । जनम् । मस्तां प्रसादाद् धनम् । वीरम् । व्याप्नुवाम । पुत्राणां सम्भक्ता ।

१. The commentary on this stanza is omitted in M.

२. अस्माकीनैः is suggested for अस्माकीनैः ।

३. शौर्येणैः Sy.

४. सत्त्वभिः परेषां सादकैर्भटैः Sy.

५. वीरकर्माणि Sy. ६. त्वया Sy.

७. करणीयानि । ‘कृत्यार्थं तवैकेन’ (Pa. 3.4.14.) इति करोतेस्त्वन्प्रत्ययः Sy.

८. चिरकालम् Sy. ९. आसन् Sy.

१०. धूमायमानहृदया मदीयाः शत्रवः Sy.

११. हृत्वी—‘स्नात्वाद्यश्च’ (Pa. 7.1.49.) इतीकारः Sy.

१२. शत्रूणाम् Sy. १३. वनानि Sy.

१४. अस्मभ्यम् Sy. १५. आहर Sy.

१६. VM. ignores शूर ॥ हे शौर्यबलिनम् । Sy.

१७. ०स्पतिं तु P.

१८. RV. 2.30.9.

१९. RV. 2.30.11.

२०. BD. IV. 85.

२१. हे मस्तः ! Sy.

२२. तत् P.

२३. मरुत्समुहल्लम् Sy.

२४. बलम् Sy.

२५. स्तोत्या P. स्तोत्रेण Sy.

२६. स्तोमि Sy.

२७. मनसा P. नमस्कारेण हविषा वा Sy

२८. वेवेनेन्नेण सम्बद्धम् Sy.

२९. प्रादुर्भूतम्, एवंगुणविशिष्टं बलम् Sy.

३०. प्रसाद् P.

३१. सर्ववीरैर्विशेषेण शत्रूणां प्रेरकैर्भटैरप्येतम् Sy.

३२. व्याप्नुवाम is suggested for व्याप्नुवाम ॥ लेटघाडागमः ‘वैतोऽन्यत्र’ (Pa. 3.4.96.) इत्येकारः Sy. - अतिरिक्तकर्मा Ngh. 2.18.

३३. सम्भक्तु is suggested for सम्भक्ता ॥ अपत्यैरपतनहेतुभूतैः पुत्रा-
विभिरप्येतम् Sy.

श्रवणीयम् । अन्वहमिति ।

II. 31.

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाश्रुवा ।

प्र यद्वयो न पतन्वस्मानस्परि श्रवस्यवो हवीं वन्तो वनर्षदः ॥ १ ॥

अस्माकम् ॥ वैश्वदेवमिदम् ॥ हे मित्रावरुणौ ! अस्माकम् । रथम् । रक्षतम् ।
आदित्यादिभिः । सहभुवौ । यथा । प्रपतन्ति । वसतेः स्वावासात् । पक्षिणः । इव । अश्व-
मिच्छन्तः । हृष्टाः । वने सीदन्तो युद्धार्थमश्वाः ।

अथ स्मा न उदवता सजोषसो रथं देवासो अभि विद्धु वाजयुम् ।

यदाश्वः पद्यामिस्तित्रतो रजः पृथिव्याः सानौ जङ्घनन्त पाणिभिः ॥ २ ॥

अथ स्मा नः । अथ । अस्माकम् । उद्वक्षत । सङ्गताः । रथम् । हे देवाः ! अभि ।

१. श्रवणी P. प्रशस्यभूतम् Sy.

२. अहं P. प्रतिदिवसम् Sy.

३. VM. ignores यथा ।

यथा येन प्रकारेण Sy.

४. 'अस्माकम्' इति सप्तर्चं नवमं सूक्तं
गृत्तमदस्यार्षं वैश्वदेवम् । अन्त्या त्रिष्टुप्
शिष्टा जगत्यः । तथा चानुक्रान्तम्—
'अस्माकं सप्त वैश्वदेवं त्रिष्टुबन्तम्'
(KSA. 15.31. p. 14.) इति ।
विनियोगो लैङ्गिकः Sy.

५. The commentary on this
stanza is missing in M.

६. रथमश्वलाभाय प्रवृत्तम् Sy.

७. आदिभिः includes रुद्रैः and
वसुभिः ॥ आदित्यैः धात्र्यमादिभिर्द्वावि-
ंशभिः, रुद्रैरेकादशसंख्याकैः, वसुभिः घरो
श्रुव इत्यादिभिरष्टसंख्याकैः, एवं त्रिभि-
र्देवगणैः Sy.

८. सह भवन्तौ सह वर्तमानौ युवाम् Sy.

९. It seems to be the explana-

tion of यत् ॥ यदास्मदीया रथाः
Sy.

१०. प्रपतति P. प्रकर्षेण गच्छन्ति । पते-
द्विहान्दसे लुङि लृटि-दाचप्तेरङादेशः ।
'पतः पुम्' इति पुमागमः Sy.

११. स्वावासत् P. वसन्त्यस्मिन्निति वस्म
निवासस्थानम् । औणादिको मनिन् ।
तस्मात् स्थानात् Sy.

१२. प्राप्तहर्षाः Sy.

१३. वने वृक्षादौ निषण्णाः । वनर्षदः—साहि-
तिकश्छान्दसो रेफोपजनः Sy.

१४. युद्धार्थमश्वाः P.

१५. VM. ignores परि ।

परि उपरि देशान्तरे । 'पञ्चम्याः परा-
वध्यर्थे' इति सत्वम् । 'अध्यर्थे उपर्यर्थः'
इति वृत्तिः Sy.

१६. स्म M. स्य P. १७. अश्वना Sy.

१८. उदगमयत । अवतिरत्र गत्यर्थः Sy.

१९. हे समानं प्रीयमाणाः ! Sy.

२०. अग्नि P. अभिमुखम् Sy.

विष्णु^१ । अन्नमिच्छन्तम् । यदा । अश्वा^१ । पद्याभिर्गतिभिः । युद्धदेशम् । तरन्त^१ । पृथिव्या^१ ।
उच्छ्रिते देशे । पुनः पुनर्गच्छन्ति । पाणिभिरप्रपादैः^१ ।

उत स्य न इन्द्रो विश्वचर्षणिर्दिवः शर्षेण मारुतेन सुक्रतुः ।

अनु नु स्थात्यवृत्तमिहृतिमी रथं मूहे सनये बाजसा ये ॥ ३ ॥

उत स्य नः^{१२} । अपि च । अयम्^{११} । इन्द्रः । सर्वद्रष्टा । अस्माकम् । रथम् । दिव^{१५} आ-
गत्य । मारुतेन^{१५} । देवेन सह^{१७} । सुकर्मा^{१६} । सम्प्रति^{१९} । अनुतिष्ठति^{१०} । अवृकैः^{११} । मरुद्भिः^{१२} सह ।
महते^{१३} । लाभाय^{१४} । युद्धार्थमिति ।

१. वि P. प्रजासु जनपदेषु Sy.

२. बाजमन्नं कामयमानं गतिविशेषयुक्तं वा Sy.

३. M. omits the words between अयम् and अश्वाः ।

अस्मिन् रथे युक्ता अग्निर्वा अश्वाः Sy.

४. ०र्गतिभिः P.

पादसाध्याभिर्गतिभिः Sy.

५. रञ्जकं मार्गम् Sy.

६. चरन्तः M. तरन्ते शतरि 'बहुलं छन्दसि' इति शपः श्लुः । 'बहुलं छन्दसि' इत्यभ्यासस्येत्वम् । 'अभ्यस्तानामाविः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

७. प्रथिताया भूमेः Sy.

८. समुच्छ्रिते प्रवेशे Sy.

९. अत्यर्थं गच्छन्ति । हन्तेर्यङ्लुगन्तात् छान्वसो लङ् । व्यत्ययेनात्मनेपदम् । 'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुगभावः Sy.

१०. ०पादै P.

पाप्युपलक्षितैः पादैः Sy.

११. VM. ignores स्म and probably explains रजः by युद्धदेशम् ।

१२. स्यः M. and P.

१३. म् P. तः Sy.

१४. स्यद्रष्टा P. विश्वस्य सर्वस्य द्रष्टा, यद्वा विश्वे चर्षणयो मनुष्या यस्य परिचारकाः । अथवा विश्वे सर्वे लोकाश्चर्षणयो द्रष्टव्या येन । 'बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्' इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् Sy.

१५. M. omits the words between अपि and दिवः ॥ द्युलोकावागत्य Sy.

१६. मरुत्समूहरूपेण Sy.

१७. देवेन seems to be the explanation of शर्षेण ॥ वेगेन is suggested for देवेन ॥ बलेन सह Sy.

१८. M. omits the words between मारुतेन and सु० ।

शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा Sy.

१९. अद्य Sy.

२०. अनुष्ठति P.

आनुगुण्येनाधितिष्ठतु । छान्वसः शपो लुक् Sy.

२१. हिसकरहिताभिः Sy.

२२. रक्षाभिः सहितः सन् Sy.

२३. मते P.

२४. घनाय Sy.

२५. युद्धार्थं P. अजस्याभत्य सातये
रजस्यार्थम् Sy.

उत स्य देवो भुवनस्य सच्चणिस्त्वष्टा ग्रामिः सजोषा जूजुवद्रथम् ।

इळा भगो बृहद्विवोत रोदसी पूषा पुरन्धिरश्विनावध्वा पती ॥ ४ ॥

उत स्यः । अपि च । अयम् । देवः । भुवनस्य । सेवको द्रष्टा च । त्वष्टा । देव-
पत्नीभिः । सहितः । रथम् । प्रेरयति । इळा च देवी । भगवच्च तथा । बृहद्विवा ।
च भारती । द्यावापृथिवी । पूषा । सरस्वती । अश्विनी । च । सर्वस्येवराविति ।

उत त्ये देवी सुभगे मिथुदृशोषासानक्ता जगतामपीजुवा ।

स्तुषे यद्वान् पृथिवि नव्यसा वचः स्थातुश्च वयस्विद्या उपस्तिरे ॥ ५ ॥

उत त्ये । अपि च । एते । देव्यौ । शोभनरूपे । मिथुनं दृश्यमाने । उपासानक्ता ।
लोकानाम् । अपिजुवा प्रेरयिष्यी । स्तामि । यदा । हे विस्तृते ! नवतरेण । वाम् । वचसा

१. सः Sy. २. दानादिगुणयुक्तः Sy.
३. भूतजातस्य Sy. ४. सचनीयः सेव्यः Sy.
५. M. omits द्रष्टा च त्वष्टा ॥ एवङ्गुण-
विशिष्टस्त्वष्टा Sy.
६. 'छन्वांसि वै ग्नाः' (SB. 6.5.4.7.)
इति तैत्तिरीयकम् । 'गायत्र्यादीनि छ-
न्वांसि च देवपत्न्यः' इत्युक्तम् Sy.
७. समानप्रीतिः Sy.
८. अस्मदीयं रथम् Sy.
९. प्रेरयतु । जु इति सौत्रो वातुर्गत्यर्थः ।
अस्मदीयपत्न्यस्तु, ऊँ चङि रूपम् Sy.
१०. त्विळा P. तिसृणां देवीनामाद्योडाख्या
देवी च रथं प्रेरयतु Sy.
११. M. omits words between
इळा and तथा ।
१२. बृहद्विवा P. बृहन्महदीव्यति द्योतत इति
बृहद्विवा । द्युपपत्तकणः कः । 'सुपां
सुलुक्' इति विभक्तेराकारः Sy.
१३. द्यावापृथिव्यौ Sy.
१४. पोषको देवश्च Sy.
१५. बृहवीः Sy. १६. अवशब्दवचार्थे Sy.

१७. सूर्याया भर्तारौ अश्विनौ च एते सर्वेऽस्म-
दीयं रथं प्रेरयन्तिवत्यर्थः Sy.
१८. VM. seems to explain सजोषाः
by सहितः ।
१९. ते प्रसिद्धे Sy. २०. देव्यः M. देवन-
शीले Sy. २१. ०रूप P. शोभनघने
Sy. २२. मिन् P.
२३. हव्य० P. मिथः परस्परं पश्यन्त्यौ Sy.
२४. उषाश्च रात्रिश्च Sy.
२५. लोकानाम् M. जङ्गमानाम् Sy.
२६. अपि P.
२७. M. omits अपिजुवा ॥ प्रेरयिष्यौ
भवतः । तस्मादस्मदीयमपि रथं प्रेरय-
ताम् । उत्तरोर्ध्वो द्यावापृथिव्यः प्रत्यक्ष-
कृतः Sy.
२८. स्तुषे । उत्तमस्य व्यत्ययेन मध्यमः Sy.
२९. हि P. ३०. ०तेन P.
३१. नवीयसा नवतरेण प्रशस्येन Sy.
३२. युवां त्वां दिवश्च Sy.
३३. वचः—'सुपां सुलुक्' इति तृतीयाया
लुक् Sy.

सह । स्थावरम् । जङ्गमं च । हविः । त्रिविधानाः पुरुषाः । वां प्रदानार्थमुपभृण्वन्ति तदानी
स्तोमीति, 'तं वक्चराया' इति मन्त्रः ।

उत वः शंसमुशिजाभिव इमस्यहिर्बुध्न्योऽज एकपादुत ।

त्रित ऋमुचाः सविता चनो दधेऽपां नपादाशुहेमा धिया शमि ॥ ६ ॥

उत वः शंसम् । अपि च । युष्माकम् । स्तोत्रम् । कामयमानानामन्येषां यथाऽभ्युदयो
भवत्येवम् । यथाऽभ्युदययुक्ताः । बुध्नोऽन्तरिक्षे भवोऽहि, बुध्न्यः । अजः । एकपादादित्यः ।
त्रिस्थानः । इन्द्रस्थान इन्द्रः । सविता च । अस्मभ्यमन्नम् । प्रयच्छतु । अपात्रपाच्य ।

१. स्थावरस्य ब्रीह्यादेः सम्बन्धि Sy.

२. अत्रत्यश्चशब्दश्चणिति निपातान्तरं पाद-
पूरणम् Sy.

३. अक्षं चरुपुरोडाशादिलक्षणम् Sy.

४. त्रिविधानाः P. ओषधिपशुसोमात्मकानि
हविर्लक्षणान्यन्नानि यस्य तादृशोऽहम्
Sy. वय इत्यन्ननाम N. 6.4.

५. प्रदानात्वमुप० M. प्रदार्थमुप० P.
उपस्तुणे । आञ्जयेनापस्त गाभिधारण-
पूर्वकं प्रयच्छामीत्यर्थः । 'स्तुञ् आञ्छादने'
लिट्धुत्तमे छान्वसो विकरणस्य लुक् ।
'ऋत इद्धातोः' इतीत्वम् । ...
'निपातैर्यञ्छदि०' इति निघातप्रतिषेधः
Sy.

६. तेमि P. ७. नं P.

८. इवराथा P.

९. RV. 1.66.5.

१०. स्तुतिम् Sy.

११. काकाम० M.

१२. ०नानम० P.

१३. इवेति सम्प्रत्यर्थीयः । अस्मत्तः स्तुतिं
कामयमानानाम्... सम्प्रति Sy.

१४. It seems to be the explana-

tion of इमसि ॥ उइमसि कामया-
महे । 'वश कान्तौ' । 'इदन्तो मसि' ।
प्रहिज्यादिना सम्प्रसारणम् । छान्वसो
वर्णलोपः Sy.

१५. बुध्नेनन्त० M. बुध्नमन्तरिक्षं तत्र भवो-
ऽहिनामा देवः Sy.

१६. न जायत इत्यजः Sy.

१७. एकपादा० P.

एक एव पद्यते गच्छतीत्येवम् । अज
एकपातसंज्ञकः सूर्यः Sy.

१८. आदित्य P.

१९. तीर्णतमः Sy.

२०. इन्द्रस्था P. उदस्य उरनिवास ऋभूणां
निवासयिता वेन्द्रश्च Sy.

२१. सर्वस्य प्रसविता Sy.

२२. M. omits the words
between त्रिस्थानः and अस्म० ॥
चनोऽन्नम् Ngh. 4. 3., N. 6. 16.

२३. विदधातु । अस्मभ्यं करोतु Sy.

२४. अपां पौत्रस्थानीयोऽग्निः । अदृश्य ओ-
षि विनस्पतया जायन्ते । ओषधिवन-
स्पतिभ्यश्चायमग्निर्जायत इत्यग्नेरपां
पौत्रत्वम् Sy.

आशुगन्ता । गमनकर्मणा । कर्मणि ।^१

एता वो वस्म्युद्यता यजत्रा अतच्चनायवो नव्यसे सम् ।

श्रवस्यवो वार्जं चकानाः समिर्न रथ्यो अहं धीतिर्मथ्याः ॥ ७ ॥

एता वः । एतानि । वः । कामये । उद्यतानि । हे यष्टव्याः । समतक्षन् । मनुष्याः ।

नवतराय यानि स्तोत्राणि । यश्च इच्छन्तः । अन्नम् । कामयमानाः । यथा । अश्वः । रथे

युक्तो युद्धं प्राप्नोति । एवम् । कर्म । प्राप्नुवन्तु ।

II. 32.

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो वृत्तम्वित्री वर्चसः सिषासतः ।

ययोरायुः प्रतुरं ते इदं पुर उपस्तुते वसुयुवाँ महो दधे ॥ १ ॥

अस्य मे । हे द्यावापृथिवी ! युवाँ सम्भक्तुमिच्छतः । मम । अस्य ।

१. शीघ्रगागी । 'हि गतौ' इत्यस्मात् 'अन्ये-
भ्योऽपि दृश्यन्ते' इति मनिन् Sy.

२. स्तुत्या Sy. ३. यज्ञकर्मणि प्रीतो
भवत्विति शेषः । यद्वा विद्या कर्मणा
अस्मदीयेन परिचरणलक्षणेन क्षमि शं
सुखं तन्निमित्तं भवत्विति शेषः Sy.
क्षमीति कर्मनाम Ngh. 2.1.

४. VM. explains उत once only.
उत अपि च Sy. ५. युष्मदीयानि Sy.

६. कामयाम् M. कामयम् P.

७. उद्यतानि वर्चांसि Sy. ८. हे यजनीयाः
विश्वे देवाः ! Sy. ९. समक्षन् M.
समक्षम् P. कामितानि स्तोत्राणि समस्कु-
र्वन् Sy. १०. मत्प्रभृतयो मनुष्याः Sy.

११. नवतराय M. स्तुत्यतमाय युष्मद्गणाय
Sy. १२. अवणीयं यशोऽर्घं बात्मन
इच्छन्तः Sy. १३. M. omits the
words between स्तोत्राणि and
अन्नम् ॥ बलम् Sy. १४. "कन दीप्ति-
कान्तिगतिषु" लिटः कानच् Sy.

१५. सर्पणशीलोऽश्व इव युष्मद्गणः Sy.

१६. युक्ता M. रथसम्बन्धी Sy.

१७. अस्मदीयं कर्म Sy. १८. प्राप्नोतु । 'अशू
व्याप्तौ' व्यत्ययेन परस्मैपदसध्यसौ ।
'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य लुक् Sy.

१९. 'अस्य मे' इत्यष्टचं दशमं सूक्तं गुत्स-
मदस्यार्थं षष्ठ्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः ।

शिष्टाः पञ्च जगत्यः । प्रथमा द्यावा-
पृथिवीया, ततो द्वे ऐन्द्रधौ त्वाष्ट्रधौ वा,
ततो द्वे राकादेवत्ये, द्वे सिनीवाली-
देवत्ये, अन्त्या गुङ्गवादिषड्देवताका ।
तथा चानुक्रान्तम् 'अस्य मेऽष्टौ जागतं
अनुष्टुबन्तं द्यावापृथिव्यैका द्वे ऐन्द्रधौ
त्वाष्ट्रधौ वा द्वे द्वे राकासिनीवालयोरन्त्या
लिङ्गोक्तदेवता' (KSA. 15. 32.
p. 14.) इति । आभिप्लविके चतुर्थेऽहनि
वैश्वदेवशस्त्रे द्यावास्तुचो द्यावापृथिवीय-
निविद्धानः । तथा च सूत्रितम्—'अस्य मे
द्यावापृथिवी इति तिङ्गस्ततं मे अप इति
वैश्वदेवम्' (ASS. 7. 7.) इति Sy.

२०. हे द्यावापृथिव्यो ! Sy.

२१. वाम् M. माम् P.

वचनस्य । रक्षके । भवतम् । ययोद्यावापृथिव्योः । प्रकृष्टम् । अभ्रमुत्पन्नं भवति ।
 ते मया । पुरो वर्तमाने । उपस्तुते । तथार्थमिच्छन् । वाम् । महद्भविः ।
 प्रयच्छामि ।

मा नो गुह्या रिपं आयोरहन्दमुन्मा न आय्यो रीरघो दुच्छुनाभ्यः ।

मा नो वि यौः सख्या विद्धि तस्य नः सुन्नायता मनसा तत्त्वमहे ॥ २ ॥

मा नो गुह्याः ॥ द्वयोरिन्द्रो देवता ॥ मा । अस्मान् । आय्योः । गूढाः । हिंसकाः ।
 हिंसिषुः । मा च दम्भिषुः । मा च । अस्मान् । एभ्यः । दुःसुखेभ्यः शत्रुभ्यः । वशं नय ।
 मा च । अस्माकम् । सख्यानि । विशलयय । तस्यास्य सर्वस्य । अस्मदीयस्य वचनस्य ।

१. वक्तीति वचाः स्तोता । असुन् । स्तोतुः Sy.
२. रक्षके P. रक्षिके is suggested for रक्षके ।
पालयिष्यौ Sy.
३. M. omits the words between रक्षके and द्यावा ।
४. प्रकृष्टतरमुत्पन्नत इति शेषः Sy.
५. आयुरित्यन्नाम Ngh. 2.7.
६. ते द्यावापृथिव्यौ Sy.
७. तत्र तत्र स्थितैः स्तोतृभिः स्तुते Sy.
८. ०र्थमिच्छन् M. ०र्थं P. वनकामोऽहम् Sy.
९. मुवाम् Sy.
१०. महो महतः । विभक्तित्वस्ययः । महता स्तोत्रेण Sy.
११. पुरोदधे पुरस्करोमि Sy.
१२. VM. ignores ऋतयतः and इदम् ॥
ऋतं यज्ञमात्मन इच्छन्तः । इदम् इदानीम् Sy.
१३. हे इन्द्र ! त्वष्टः ! वा Sy.
१४. आय P.

मनुष्यस्य शत्रुभूतस्य Sy.

१५. गूढः M. गोप्या वा, भवत्यः Sy.
१६. हिंसि० P. M. omits the words between मास्मान् and हिंसकाः ॥
हिंसारूपा मायाः Sy.
१७. हिंसिषुः P. ग्रहन् उपलभ्यतेतत् ।
ग्रहन् रात्रौ च Sy.
१८. दम्भीषु P. हिंसिषुः Sy.
१९. तथा Sy.
२०. दुःशुनाः दुच्छुनाः । दुःसुखकारिणीभ्यः
शत्रुसेनाभ्यः Sy. शुनमिति सुखनाम
Ngh. 3.6.
२१. नैवीः । 'रघुः सासंराभ्याः' । अस्मा-
ण्यन्ताल्लुङि चङि रूपम् Sy. रघ्य-
तिर्विशगमने N. 6.32., 10.40.
२२. वा M.
२३. सखित्वानि Sy.
२४. त्वया वियुक्तानि कार्षीः Sy.
२५. स्यास्य P.
तत् सखित्वम् । 'क्रियाग्रहणं कर्तव्यम्'
इति कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्च, धर्म्यं षष्ठी
Sy.
२६. अपि तु अस्माकम् Sy.

बुध्यस्व । सुखमिच्छता । मनसा । तदिदं सर्वम् । त्वाम् । याचामहे ।

अहेळता मनसा श्रुष्टिमा वह दुहानां धेनुं पिप्युषीमसुश्वतम् ।

पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

अहेळता । अकृष्यता । मनसा । क्षिप्रकारिणीम् । आवह । दुहानाम् । वेनुम् ।
पय आप्यायन्तीम् । असङ्गाम् । ऋग्भिः । स्तोत्रेण । च । शीघ्रम् । बलिनम् । त्वाम् ।
प्रेरयाम्यस्मत्कार्ये । हे पुरुभिराहूत ! सर्वदेति ।

राकामहं सुहवीं सुष्टुती हुवे श्रुतोतु नः सुभगा बोधतु त्मना ।

सीव्यः ५ः सुच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम् ॥ ४ ॥

राकाम् । राकाम् । अहम् ।

१. जानीहि Sy.

२. सुखमस्माकमिच्छता Sy.

३. तत् तावुशम् । 'सुपां सुलुक्०' इति तच्छब्दाद् उत्तरस्या विभक्तेर्लुक् Sy.

४. M. omits the words between ०मिच्छता and त्वाम् ।

५. अभिमतफलं याचामहे Sy.

६. हे इन्द्र ! त्वष्टः ! वा Sy.

७. ०कारीणिम् P. सुखकरीम् Sy.

८. अभिमुख्येन प्रापय Sy.

९. दोग्ध्रीम् Sy. १०. गाम् Sy.

११. आप्यायन्तिम् P. प्रवृद्धां पीनाम् । 'प्यायी वृद्धौ' । लिटः ष्वसुः । 'लिङ्ग्यङोश्च' इति पीभावः । 'उणितश्च' इति ङीप् । 'वसोः सम्प्रसारणम्' इति सम्प्रसारणम् । 'शासिवसिषसीनाञ्च' इति षत्वम् Sy.

१२. सङ्गाम् P. असक्तावयवाम् Sy.

१३. पादगतिभिः Sy.

१४. वाचा Sy. १५. व्यापनशीलम् Sy.

१६. वेगवन्तम् Sy.

१७. प्रेरयाम M. स्तुतिभिः प्रेरयामि । 'हि गतो वृद्धौ च' Sy.

१८. ०म्यस्मं कार्ये P.

१९. ०राभूत P. बहुभिराहूतेन्द्र ! त्वष्टः ! वा Sy.

२०. M. omits the words between हे and सर्वदेति । सर्वेव्हःसु Sy.

२१. पत्नीसंयाजेषु गृहपतेः प्राक् राकासिनी-वात्यौ यष्टव्ये । तत्र राकायागस्य 'राकामहम्' इत्यादि के याज्यानुवाक्ये । सूत्रितञ्च—'राकामहं सिनीवालि कुहमहमिति द्वे द्वे याज्यानुवाक्ये' (ASS. I. 10.) इति । तथाऽऽग्निमाश्वे अर्प्येते वाक्ये । सूत्रितञ्च—'राकामहमिति द्वे' (ASS. ५. 20.) इति Sy. गृत्समदस्य SKN. गृत्समदस्यार्धम् Dur.

२२. सकान् M.

२३. सम्पूर्णचन्द्रा पौर्णमासी राका, तां देवीम् Sy., BB. मध्यमस्थानां कालविशेषाधिदेवता वा SKN.

शोभनाह्वानाम् । सुष्टुत्या । हुवे । शृणोतु । अस्मान् । सुधना । तथाऽऽत्मनैव च ।
बुध्यताम् । सीव्यतु च । वृष्टिलक्षणा अपः । सूच्या । अचिच्छिद्यमानया स्वायुषभूतया,
यास्कस्त्वाह—‘सीव्यत्वपः’ प्रजननकर्म सूच्या इति । ददातु । वीरम् । शतप्रदम् ।

१. शोभनां हानम् M. स्वाह्वानामाह्वान-
प्रयोजनकारिणीम् Sy., BB.

सुह्वानाम् SKN.

स्वाह्वानां, यस्याः शोभनमाह्वानं ताम्
Dur.

२. सुष्टुत्या M. शोभनया स्तुत्या सुष्टुति-
शब्दात्तृतीयैकवचनस्य ‘सुपां सुलुक्०’ इति
पूर्वसवर्ण ईकारः Sy. तृतीयैकवचनस्य
पूर्वसवर्णः, शोभनया स्तुत्या SKN.
शोभनया स्तुत्या Dur.

३. आह्वयामि Sy., BB. ह्वयतेर्लटि,
आत्मनेपदे, अस्मैकव- ने ‘बहुलं छन्दसि’
इति सम्प्रसारणे शपश्च लुकि कृत
एतत् । हुवे ह्वयामि SKN. आह्वये
Dur.

४. सा च ह्वयमाना शृणोतु SKN. अस्मा-
भिराह्वयमाना शृणोतु Dur.

५. अस्माकमाह्वानम् Sy. अस्माकम्
SKN., BB.

६. सुधा P. शोभनधना Sy. सुजानादिका
BB. सा च पुनः सुभगा सुधना Dur.

७. आत्मनैव P. श्रुत्वा च स्वयमेव Sy.
आत्मना BB. आत्मनैव, यदस्माकं
कर्तव्यम् SKN. यद्यपि च न कूमहे
तद्यपि... आत्मनैव बुध्यताम् Dur.

८. अस्मदभिप्रायं बुध्यताम् Sy. आह्वानं
श्रुत्वा बोधतु BB. श्रुत्वा च... बु-

ध्यतु ? (बोधतु) SKN. कर्तव्यतया
तदवगच्छतु Dur.

९. सन्तनोतु यथा वस्त्रादिकं सूच्या स्यूतं
चिरं तिष्ठति एवमिदं करोतु Sy., BB.
सन्तनोतु SKN. अपि चेदमुच्यते ।
एवं सीव्यतु, अपः सन्तनोतु Dur.

१०. बुद्ध्वा च कर्म पुत्रोत्पादनलक्षणम् Sy.
बुद्ध्वा च कर्म प्रजननाख्यमस्मदभि-
प्रेतम् BB. कर्मनामैतत्, कर्मप्रजोत्पत्ति-
लक्षणम् SKN. प्रजननकर्मास्माकम्
Dur.

११. सूचीस्थानीयया Sy., BB. सूच्या पुत्र-
पौत्रादिसन्ततिलक्षणया SKN. प्रजा-
सन्तानेन Dur.

१२. सिच्यमानया (or अचिच्छिद्यमानया) M.
अचिच्छिद्यमानयानुग्रहबुद्ध्या Sy., BB.
अचिच्छिद्येन Dur.

१३. M. omits the words between
स्वायुषभूतया and त्वपः ।

१४. N. 11.31.

१५. कृत्वा च विक्रान्तम् Sy. विक्रान्तं
पुत्रम् BB. पुत्रम् SKN. न च पुनः
प्रजामात्रमर्थयामहे, किं तर्हि ? ... पुत्रम्
Dur.

१६. बहुधनं बहुप्रदं वा Sy. बहुधनम् BB.
शतानां दातारमधिभ्यः SKN. किं-
लक्षणम् ? शतदायं बहुप्रदम् Dur.

स्तोतव्यमिति ।

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो यामिर्ददासि दाशुषे वसूनि ।
तामिर्नो अद्य सुमना उपागंहि सहस्रपोषं सुमगे रराणा ॥ ५ ॥

यास्ते राके । याः । ते । राके ! सुमतयः । सुरूपाः । यामिः सुमतिभिः । प्रयच्छसि ।

१. प्रशस्यम् पुत्रम् Sy. कर्मभिः प्रशस्यं
स्तोत्रार्हं ददातु BB. वक्तव्याप्रशंसा यस्य
तं वक्तव्यप्रशंसमनुपक्षीणकीर्तिमित्यर्थः
SKN. अपरिसमाप्तस्तुतिम् Dur.
राका रातेर्दानकर्मणः . . . राकामहं
सुह्रानां सुष्टुत्या ह्वये । शृणोतु नः सु-
भगा । बोधत्वात्मना । सीव्यत्वपः प्र-
जननकर्म । सूच्याऽन्विद्यमानया । सूची
सीव्यतेः । ददातु वीरम् । शतप्रदम् ।
उक्त्यर्थं वक्तव्यप्रशंसम् N. II.32.,
SKN. IV. 79.

जगतीयं राकादेवता पूर्णतर्कुणा सीमन्तो-
न्नयने विनियुक्ता । पूर्वपौर्णमासी 'अनु-
मतिः,' उत्तरा तु 'राका' इत्युच्यते ।
ताम् 'अहं' भर्ता 'ह्रवे' ह्वयामि ।
किम्भूताम् ? 'सुह्रवा' शोभनाङ्गाम् ।
कया ह्रवे ? 'सुष्टुती' शोभनया स्तुत्या ।
आह्वानप्रयोजनमाह—'शृणोतु' 'नः'
अस्माकं वचः । किम्भूता सा ? 'सुभगा'
शोभनपुण्या । न केवलं शृणोतु अपि च
'त्मना' आत्मना 'बोधतु' अवधारयतु ।
सैव भूयः प्रार्थ्यते—'अयः' [The
reading of the Veda is
अयः and not अयः as read by
GV.] एतत् पुत्रजननकर्म पुत्रपौत्रा-
दिलक्षणं 'सीव्यतु' । कया ? 'सूच्या'

संघट्टनशीलया । किम्भूतया ? 'अच्छिद्य-
मानया' अभज्यमानया । किञ्च 'वीरं'
पुत्रं 'ददातु' । किम्भूतम् ? 'शतदायुमुख्यं'
[The reading of the Veda is
शतदायुमुख्यम् and not शतदायुमुख्यं
as read by GV.] शतदायवः प्रभूत-
दातारः तेषु मुख्यं प्रधानम् । दायुरीणा-
दिकः । सुष्टुती इति 'सुपां सुलुक्०'
(Pa. 7.1.39.) इति पूर्वसवर्णः । ह्रवे
इति 'बहुलं छन्दसि' (Pa. 6.1.34.)
इति सम्प्रसारणम् । त्मना इति 'मन्त्रे-
ष्वाङ्गादेरात्मनः' (Pa. 6.4.141.)
इत्याकारलोपः । अयः इति अदसो दका-
रस्य व्यत्ययेन यकारः CHMB.
4. 15., p. 57. (Calcutta ed.
1930) This stanza=TS. 3.
3.11.5.

२. M. repeats राके

३. तव Sy., BB.

४. M. omits राके ॥ हे देवि ! Sy.,
BB.

५. शोभनबुद्धयः Sy. शोभनबुद्धयोऽनुग्रहा-
त्मिकाः BB.

६. शोभनरूपाः Sy. सुरूपाः शोभनविषया
वा BB.

७. ददासि BB.

यजमानाय । घनानि । ताभिः सह । अस्मान् । अद्य । सुमना भूत्वा । उपागच्छ । सहस्रघन-
पोषम् । यजमानेषु रममाणेति ।

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानाः सि स्वसा ।

जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिद्वि नः ॥ ६ ॥

सिनीवालि । यास्क—‘सिनीवालि ! पृथुजघने ! स्तुकः स्त्यायतेः सद्भातः ।

१. हविर्बस्तवते यजमानाय Sy., BB.
२. ताभिर्मतिभिः सहिता त्वम् Sy. ताभिर्म-
तिभिरुपलक्षिता तथाभूतसङ्कल्पा BB.
३. अन् P. ४. इदानीम् Sy., BB.
५. शोभनमना भूत्वा Sy., BB. ६. उपाग-
P. गमेदञ्जान्वसः शपो लुक् । ‘अनुवात्तोप-
वेशः’ इत्यादिनानुनासिकलोपः । ‘असिद्ध-
वदत्राभात्’ इत्यस्यासिद्धत्वाद् हेर्लुगभावः
Sy. ७. M. omits the words
between अस्मान् and अगच्छ ।
८. सहस्रसंख्याकस्य घनस्य पुष्टिम् Sy.
बहुनो घनस्य पुष्टिम् BB. ९. वदती ।
‘रा दाने’ । व्यत्ययेन शानच् । आन्वसः शपः
श्लुः । ‘अभ्यस्तानामादिः’ इत्याद्युदात्त-
त्वम् Sy. वदती उपागच्छतीति BB.
१०. VM. ignores सुमने ॥ हे सुमने !
शोभनघने ! Sy. हे सुमने !
कल्याणघनप्रापिणि ! BB.
This stanza=TS. 3.3.11.5.
शलल्या विनियोगः । हे
‘राके’ ! ‘याः’ ! ‘ते’ तव ‘सुमतयः’ शोभन-
बुद्धयः । किम्भूताः ? ‘सुपेक्षसः’ सुरुपाः ।
किञ्च ‘याभिः’ त्वं ‘दाशुषे’ यजमानाय
‘वसूनि’ घनानि ‘ददासि’ । ‘ताभिः’ सुम-
तिभिः उपलक्षिता त्वम् ‘अद्य’ अहनि ‘नः’
अस्माकम् ‘उप’ समीपम् ‘आगहि’ आगच्छ ।
किम्भूता ? ‘सुमनाः’ प्रसन्नहृदया । किं
कुर्वाणा ? हे ‘सुमने’ ! सर्वलोकवल्गवे !
‘सहस्रपोषं’ बहुजनपोषकं सुतं ‘रराणा’
वदाना । दाशुषे इति ‘दाभ्यु दाने’ ‘दाशवा-

न्साम्नाद्विद्वान्” (Pa. 6. 1. 12.)
इति लिटि क्वसौ निपात्यते, चतुर्थ्येक-
वचने वसोः सम्प्रसारणम् । उपागहि इति
“बहुलं छन्दसि” (Pa. 2.4.73.) इति
शपो लुक्, “अनुवात्तोपवेशः” (Pa. 6.
4.37.) इत्यादिना अनुनासिकलोपः, तस्य
“असिद्धवदत्राभात्” (Pa. 6.4.22.) इ-
त्यसिद्धत्वाद् “अतो हेः” (Pa. 6.4.105.)
इति हेर्लुग् न भवति ॥ सहस्रपोषम् इति
कर्मण्यण् ॥ रराणा इति “रा दाने” इत्य-
स्मात् परस्य शपो “बहुलं छन्दसि” (Pa.
2.4.76) इति श्लुः, “श्लौ” (Pa. 6.1.
10.) इति द्विर्वचनं व्यत्ययेनात्मनेपदं
शानच् CHMB. 4.16., p. 58.

११. सिनीवाल्या यागे ‘सिनीवालि’ इत्यादिके द्वे
याज्यानुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमुवाहृतम् । तत्रा-
नुवाक्या Sy. १२. ०वाली P. वृष्टचन्द्रा-
मावास्या सिनीवाली, हे सिनीवालि ! Sy.
हे सिनीवालि ! मध्यमस्थाने ! देवपत्नि !
पूर्वाभावास्याभिदेवते वा ! SKN.

१२. ०जङ्घने M. पृथुजघने पृथुसंहते वा
Sy., BB. स्तुकः स्त्यायतेः, संघातो नित-
म्बः केशपात्रारूपो वा । यद्वा स्तुकशब्देन
स्तुतिरच्यते । पृथुनितम्बे ! पृथुकेश-
पात्रे ! पृथुस्तुके ! SKN. वित्तीयजघन !
अथवा . . . पृथुकेशकलापे ! अथवा पृथु-
ष्टुते ! Dur. १४. ०क स्त्या० M.
०कस्या० P. The omission of
visarga is not grammatically
wrong. १५. ०यते M. ०यतः P.

पृथुकेशस्तुका । पृथुष्टुतिर्वा । या देवानामसि । स्वसा, सु असा । स्वेषु सीदतीति वा ।
जुषस्व हव्यमाहुतम् । प्रजां च देवि ! दिश नः ।^{१५}

या सुबाहुः स्वङ्गरिः सुषूमा बहुस्रवरी ।

तस्यै विश्वत्यै हविः सिनीवाल्यै जुहोतन ॥ ७ ॥

या सुबाहुः । या^{१५} । शोभनबाहुः । शोभनाङ्गुलिः^{१६} । शोभनप्रजा^{१७} । बहूनां^{१८} जनयित्री ।

१. पृथुकेश P. N. reads पृथुकेशस्तुके ॥
स्तुकं केशभारः स्तुतिः कामो वा । हे
पृथुकेशभारे ! महास्तुते ! वा पृथुकामे !
वा Mah. पृथुसंयमितकेशभारे ! महा-
स्तुतिर्वा पृथुष्टुका U. २. वा is
omitted by P. N. reads
पृथुष्टुते वा । ३. N. adds त्वम्
after या ।

४. भवसि Sy., Mah., U. N. adds
स्वसा after असि ।

५. स्वयं सञ्चारिणी भगिनी Sy. भगिनी
Mah., U. स्वयं सारिण्यसि वृष्ट्या-
दीनां भगिन्येव वा समानकार्यत्वात् BB.
साहचर्याद् भगिनीस्थानीया SKN. भ-
गिनी माध्यमिकानाम् Dur.

६. स्वसा M. P. ७. सेवस्व Sy., BB.
प्रीत्या गृह्णीष्व Mah. तां त्वां ब्रवीमि,
जुषस्व प्रीत्या परिगृह्णीष्व U. सा त्वम्
... सेवस्व SKN. सा त्वम्...
आसेवस्वेतत् Dur.

८. अस्मदीयं हविः Sy. हविः U. इदं हव्यं
हविः SKN. ९. सा त्वमाहुतमाभि-
मुख्येनातनौ प्रक्षिप्तम् Sy.
अभिहृतमनौ U. मर्यादया हृतम् SKN.
मर्यादया विधानतो हृतमस्माभिः Dur.
The reading of the shorter
recension in N. is अवनम् for
आहुतम् ।

१०. पुत्रादिकाम् Sy. प्रजां पुत्रादिकाम् BB.
आसेव्य च... प्रजामस्माकम् Dur.

११. देवी P. सिनीवालि ! Sy.

१२. उपचिनु अतिसज्जंय वा । देहीत्यर्थः । 'विह
उपचये' लोटि छान्दसः शपः षलुः । 'दिश
अतिसज्जने' इत्यस्माद्वा Sy. देहि Mah.
अतिसृज U. उपचिनु । देहीत्यर्थः । विहे-
लोटि शपः षलुः BB. प्रदिश देहि SKN.
अतिसृज देहीत्याशास्महे Dur.

१३. N. II.32. नोऽस्मिन् Sy., Dur.
अस्मभ्यम् Mah., U., BB., SKN.

१४. सिनीवाली कुहूरिति देवपत्याविति नै-
श्वताः । अमावास्ये इति याज्ञिकाः ।
'या पूर्वामावास्या सा सिनीवाली ।
योत्तरा सा कुहूः' (KS. XII. 8. AB.
VII. II. 3.) इति विज्ञायते ।
सिनीवाली सिनमन्नं भवति । सिनाति
भूतानि । बालं पर्वं वृणोते । तस्मिन्न-
भवती । बालिनी वा । बालेनेवास्या-
मणुत्वाच्चन्द्रमाः सेवितव्यो भवतीति
वा । तस्या एषा भवति N. II.
31., SKN. IV. 80.

This stanza = YV. 34.10 =
TS. 3.1.11.3.

१५. सिनीवाली Sy. १६. ०बाहोः P.

१७. ०लि P.

१८. ०प्रबजा P. सुष्टु प्रसवित्री । 'षड् प्राणि-
प्रसवे' । 'अन्येभ्योऽपि वृक्ष्यन्ते' इति
मनिन् । कुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१९. बहूम् P. बहूनीनां प्रजानां सवित्री ।
तेनैव सूत्रेण क्वनिप् । 'वनो र च' इति
डीनेफौ । कुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

तस्यै । विशां पालयिष्यै । सिनीवाल्यै । जुहोतन । हविः ।

उत्तरा निगदव्याख्याता ।

या गुङ्गूयां सिनीवाली या राका या सरस्वती ।

इन्द्राणीर्मह ऊतये वरुणांनीं स्वस्तये ॥ ८ ॥

[या गुङ्गूः ।] या । गुङ्गूः इति कुङ्गमाहेति ।

II. 33.

आ ते पितर्मरुतां सुन्नमेतु मा नः स्वर्गस्य संदृशो युयोथाः ।

अभि नो वीरो अर्बेति क्षमेतु प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ १ ॥

‘आ ते पितः ।

१. विषपत्यै—‘विभाषा सपूर्वस्य’ इति पत्यु-
नकारान्तादेशः । अयस्मयादित्वेन
भत्वाद् विशो जश्त्वाभावः । ‘परावि-
शञ्चसि बहुलम्’ इत्युत्तरपदाद्युदात्त-
त्वम् Sy.

२. M. omits सिनीवाल्यै ।

३. हे ऋत्विग्यजमानाः ! जुहुत । ‘तप्त-
नप्तनयनाश्च’ इति तनबादेशः Sy.

४. The *pratika* is supplied by
the Editor.

५. याम् P. ६. इः P.

७. अत्र गुङ्गूशब्देन राकासिनीवालयोः साह-
चर्यात् कुङ्गूश्च्यते । या । गुङ्गूः कुङ्गः ।
तामह्वे आह्वयामि । इन्द्राणीर्मिन्द्रस्य पत्नीम् ।
ऊतये रक्षणार्थमह्वे आह्वयामि । तथा
वरुणांनीं वरुणस्य पत्नीम् । स्वस्तये-
ऽविनाशाय आह्वयामि । ‘इन्द्रवरुण०’
इत्यादिना ङीष् आनुपागमश्च Sy.

८. चतुर्थेऽनुवाके एकादश सूक्तानि । तत्र
‘आ ते पितः’ इति पञ्चदशार्चं प्रथमं

सूक्तं गुत्तमदस्यार्चं त्रैष्टुभं रौद्रम् ।
अनुक्रान्तञ्च—‘आ ते पञ्चोना रौद्रम्’
(KSA. 15.33. p. 14.) इति ।
शीलगवादिछत्रयागेषु अनेन सूक्तेन प्र-
तीची दिगुपस्थेया । सूत्रितं च ‘कद्रु-
द्रायेमा छत्राया ते पितरिमा छत्राय
स्थिरधन्वन इति सर्वछत्रयज्ञेषु विशा-
मुपस्थानम्’ (AGS. 4.8.23.)
इति । छत्रदेवत्ये यशो ‘आ ते पितः’ इति
सूत्रितञ्च—‘आ ते
पितर्मरुतां सुन्नमेतु प्र बभ्रवे वृषभाय
श्वितीच इति तिस्रः’ (ASS. 3.8.)
इति । अत्र शौनकः—

‘चतुर्वशीमुपोष्यकां कुष्णस्य जुहुयाच्चवस्म् ।
‘आ ते’ सूक्तेन रौद्रेण प्रत्युचं वाम्यतः शुचिः ॥
पूर्वमाज्याहुतीर्हुत्वाऽप्योपस्थाय च शङ्करम् ।
हविःक्षेपेण बर्तेत कान्तरभतान्नेतः ॥
पूर्णमासे जयेन्मृत्युं रोगैश्च परिमुच्यते ।
[पूर्णे मासि . . . रोगेभ्यश्च प्रमुच्यते RgV.]
(RgVidhāna 1.167-169) इति
Sy.

हे मरुताम्, पितः ! तव । सुखम् । अस्मानायातु । मा । अस्मान् । सूर्यस्य ।
सन्दर्शनात् । पृथक् कुरु । तथाऽस्माकम् । पुत्रः । अश्वे । शक्तो भवतु । हे रुद्र !
तव प्रसादात् । प्रजाभिश्च । वयं प्रजार्थमहि ।

त्वादत्तेभी रुद्र शन्तमेभिः शतं हिमा अशीय मेषजेभिः ।

व्यस्मद् द्वेषो वितुरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विषुचीः ॥ २ ॥

त्वादत्तेभिः । त्वया दत्तैः । हे रुद्र ! सुखतमैः । मेषजैः । शतम् । संवत्सरान् ।
व्याप्नुयाम् । अस्मत्तः । शत्रून् । विचातय । पृथक् कुरु । पापं च दूरतरम् । एवं राक्षसांश्च ।
नानादिवकानिति ।

१. तव P.

२. मरुत्संज्ञानां देवानाम् Sy.

३. उत्पादक ! रुद्र ! ... रुद्रस्य च मरुतां
पितृत्वम् 'इदं पित्रे मरुताम्' (RV.
I. 114. 6.) इत्यत्राख्यायिकामुखेना-
वादिष्म... 'परमपि छान्वसि' इति
षष्ठ्यन्तस्य पूर्वामन्त्रिताङ्गवद्भावात्स-
र्वानुदात्तत्वम् Sy.

४. त्वगीयम् Sy.

५. अस्मभ्यं वातव्यं सुखम् Sy.

६. आगच्छतु Sy. ७. संदर्शन M.

८. पृथक्कार्षीः । 'यु मिश्रणामिष्यणयोः' ।
लङि छान्वसः शपः श्लुः । 'छान्वस्युभयथा'
इत्यार्धधातुकत्वेन क्तिच्भावाद् गुणः Sy.

९. M. omits कुरु and तथा ।

१०. पुत्रे P. वीर्यवान् पुत्रादिः Sy.

११. अर्बति शत्रौ । 'भ्रातृव्यो वा अर्ब'
(TS. 6.3.8.4.) इति श्रुतेः Sy.

१२. अभिभवतु । यद्वा वीरस्त्वं नोऽस्मानभि-
क्षमेथाः, अस्मान् कृतापराधान् अभिस्त-

मस्व Sy.

१३. पुत्रपौत्रादिभिः Sy.

१४. प्रभूताः स्याम Sy.

१५. अतिशयेन सुखकरैः Sy.

१६. औषधैः Sy.

१७. हेमन्तान्, शतसंवत्सरान् Sy.

१८. प्राप्नु० P. M. omits व्याप्नुयाम् ॥
अशीय-अशनोतेर्लिङि छान्वसो विकर-
णस्य लुक् Sy.

१९. ०स्मत्त P. २०. द्वेषद्वन् Sy.

२१. विमात० P. विनाशाय Sy.

२२. अत्यन्तं विचातयस्व Sy.

२३. दूरम् P.

२४. रोगान् Sy.

२५. ०दिकानि० P. विषु नाना अश्च्यतीः

कृत्स्नशरीरव्यापकान् रोगान् विचा-
तयस्व अस्मत्तः पृथक्कृत्य विनाशाय Sy.

२६. VM. ignores वि twice and
seems to explain वितरम् by
पृथक्कुरु ।

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि त्वस्तमस्तुवाः वज्रबाहो ।

पथिं णः पारमहंसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥ ३ ॥

श्रेष्ठः । सर्वस्य भूतजातस्य । त्वमेव श्रेष्ठः । भवसि । श्रिया । वेगवत्तमः । वेगवता-
मपि । आयुधयुक्तबाहो ! स त्वमस्मान् । पारय । पापस्य । पारम् । अविनाशेन । रपसः
पापस्य । सर्वाः । अभीतीः, अभिगतीः । पृथक् कुरु ।

मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिर्मा दुष्टुती वृषभ मा सहूती ।

उन्नो वीराँ अर्पय मेषुजैर्भिषक्तमं त्वा मिषजां शृणोमि ॥ ४ ॥

मा त्वा । हे रुद्र ! नमस्कारैः । मा । त्वाम् । क्रोधयाम । मा च । दुस्तोत्रेण ।
हे वृषभ ! मा च । अन्यैर्देवैः सहूत्या 'सोमरुद्रा वि वृहतम्' इत्यादिकया । अस्माकम् । वीरान् ।
उत्थापय । मेषजैः । मिषक्तमम् । त्वा । मिषजाम् । शृणोमि वृद्धेभ्य इति ।

१. श्रेष्ठ P.
२. जातस्योत्पन्नस्य सर्वस्य जगतो मध्ये Sy.
३. प्रशस्त्यतमः Sy. ४. ऐश्वर्येण Sy.
५. अतिशयेन प्रबुद्धोऽसि Sy.
६. M. omits वेगवतामपि ॥ प्रबुद्धानां मध्ये Sy. ७. बाहा P. आयुध-हस्त ! रुद्र ! Sy. ८. त्व P.
९. मस्मान् is omitted in P.
१०. पराय P.
११. तीरम् Sy.
१२. विना० P. क्षेमेण Sy.
१३. रपसा M.
१४. सर्व M. १५. अभीतीः P.
१६. अभिगच्छतीः M. अभिगमनानि Sy.
१७. युयोधि यौतेद्वान्सः शपः इलुः । वा छन्दसि अपित्वस्य विकल्पनाद् द्वित्वाभावे 'अद्वित्व' इति हेबिः Sy.
१८. VM. ignores रुद्र ।
१९. अयथाक्रियमाणैर्नमस्कारैर्हविर्भिर्वा Sy.
२०. क्रोधेयम् P. क्रुद्धं (मा) कार्प्पम् । क्रुध

कोपे' । उत्क्रुष्टत्वात् चङि रूपम् Sy.

२१. P. omits मा. M. omits मा च
२२. दुस्तुत्याऽशोभनया स्तुत्या मा चुक्रुधामेत्येव Sy.
२३. हे कामानां वषितः ! Sy.
२४. सभूत्या M. सुभूत्या P. विसृष्टीरन्यैर्देवैः सहाह्वानेन मा क्रोधयाम । श्रेष्ठो हि स्वस्मान्पूनेन सहाह्वाने क्रुद्धो भवति Sy.
२५. RV. VI. 74.2^a.
२६. पुत्रान् Sy.
२७. उत्क्रुष्टं संयोजय Sy.
२८. मेवजै P. त्वदीयेर्मेवजैरौषधैः Sy.
२९. उत्तम M., P. अतिशयेन मेषज्यस्य कर्तारम् Sy.
३०. त्वात् M.
३१. चिकित्साभित्तानां मध्ये Sy.
३२. ऽणोति M., P. 'प्रबभौ देव्यो मिषक्' (TS. 4.5.1.2., VS. 16.5.) इति च मन्त्रान्तरेऽस्तम् Sy.

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमैमी रुद्रं दिषीय ।

ऋदुदरः सुहवो मा नो अस्यै बभ्रुः सुशिग्रो रीरधन्मनायै ॥ ५ ॥

हवीमभिः । होमयोग्यैः । हविभिः सह । यः । आहूयते । तं रुद्रम् । स्तोमैः । अव-
दिषीय पृथक् करोम्यस्मत् । 'ऋदुदरः सोमः, मृदुदरः' इति यास्कः । स्वाह्वानः । मा ।
अस्मान् । अस्यै । पुरुषान्मन्यमानायै । वशं नयतु, अस्य बुद्धिः सर्वान्मन्यत इति । बभ्रुवर्णः ।
सुहवः ।

उन्मा ममन्द वृषभो मरुत्वान्त्वक्षीयसा वयंसा नाधमानम् ।

घृणीव च्छायामरुपा अंशीया विवासेयं रुद्रस्य सुभ्रम् ॥ ६ ॥

उन्मा ममन्द । उन्मदितवान् । कामानां वर्षिता । मरुद्भिः सहितः । दीप्तेन ।
हविषा । याचमानम् । यथा धर्मगृहीतं भूतम् । छायामश्नुते । एवमरुपा अहमपि । सुभ्रम् ।

१. M. omits योग्यैः । ह ॥ आह्वानैः
स्तुतिलक्षणैः Sy.

२. चरुपुरोडाशाविभिः सहितैः Sy.

३. रुद्रः Sy.

४. आहूयते । स्तूयते । व्यत्ययेन कर्मणि
कर्तृप्रत्ययः । 'बहुलं छन्दसि' इति ह्रयतेः
सम्प्रसारणम् Sy.

५. स्तोमैः Sy.

६. ०दिषिय P. अवसण्डयामि पृथक्करो-
मि । अपगतक्रोधं करोमीति यावत् ।
'यो अवसण्डने' व्यत्ययेनात्मनेपदम् ।
'बहुलं छन्दसि' इतीत्वम् Sy.

७. ०स्मत् P.

८. तदुदरः M. ऋदुदरौ P.

९. Omitted in M. and P.

१०. N. 6. 4.

११. शोभनाह्वानः Sy.

१२. हन्मीति मन्यमाना बुद्धिमता, तस्यै Sy.

१३. वशं नयतु । 'रथ िसासंराद्धथाः' ।
अस्माप्यन्तात्सुडि चडि रूपम् Sy.

रध्यतिर्वंशगमने N. 6.32.

१४. ०वासं P.

१५. M. omits the words between
वशं and ०मन्यत ।

१६. बभ्रुर्मर्ता सर्वस्य, बभ्रुवर्णो वा Sy.

१७. शोभनशिग्रः । एवंगुणविशिष्टः स रुद्रः
Sy. शिग्रो हनू नासिके वा N. 6.17.

१८. मन्द M. ममन्दः P.

१९. उन्मन्दि० P. उत्कर्षेण तर्पयतु Sy.

२०. कामनान् M.

२१. मरुद्भिः पुत्रैर्युक्तो रुद्रः Sy.

२२. अन्नेन Sy.

२३. यावामा० P.

२४. अपि चाहं यथा सूर्यकिरणसन्तप्तः
Sy.

२५. जाया P. M. omits the words
between याचमानम् and
छाया० ॥ छायां प्रविशति, एवम् Sy.

२६. ०मरुवा M. ०मरुपाम् P. अपापः सन्
Sy.

प्राप्नुयाम् । आपिवासेयम् । अस्य । सुखमधिष्ठानम् आपिवासः ।

कः स्य ते रुद्र मृळ्याकुर्हस्तो न्यो अस्ति भेषजो जलाषः ।

अपमर्ता रपसो दैव्यस्यामी नु मां वृषभ चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

क्व स्य ते । क्व । सः । ते । रुद्र ! सुखयिता । हस्तः । यः । विद्यते । भेषज्यकृत् ।
सुखकरः । अपमर्ता । पापस्य । देवकृतस्य । तादृश ! त्वम् । माम् । अत्यन्तम् । अभिक्षमस्वेति ।

प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीचे महो महीं सुष्टुतिमीरयामि ।

नमस्या कलमलीकिनं नमोभिर्गृणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नाम ॥ ८ ॥

प्र बभ्रवे । प्रेरयामि । वभ्रवे । वषिन्ने । श्वैतिमानमञ्चते । महतोऽपि । महतीम् ।

१. व्याप्नुयाम् Sy.

२. आपिवासेयम् P. अ M. तदर्थं तं रुद्रं
परिचरेयम् Sy. विवासतिः परिचर्या-
याम् N. 11.23.

३. M. omits सुखमधिष्ठानम् ।

४. आपिवास M.

५. VM. ignores मा ॥ माम् Sy.

६. क्वा M., P.

७. कुत्र वर्तते ? Sy.

८. तव Sy.

९. सुखयिता M.

१०. हस्तः Sy.

११. भवति । स हस्तो विद्यत एव । तेन
हस्तेन मां रक्षेति भावः Sy.

१२. सर्वेषां सुखकरः Sy.

१३. विनाशयिता भूत्वा Sy.

१४. वामस्य P.

१५. This refers to वृषभ ॥ अपि च हे
वृषभ ! कामानां वषितः ! Sy.

१६. मम् P.

कृतापरार्धं माम् Sy.

१७. ०त्यान्त० P.

It seems to be the explana-
tion of नु ॥ नु क्षिप्रम् Sy.

१८. 'क्षमूष् सहने' लङि छान्दसः शपः झुः ।

'बहुलं छन्दसि' इतीडागमः Sy.

१९. रुद्रदेवत्ये पशौ वपापुरोडाशहविषां क्रमेण
'प्र बभ्रवे' इत्याद्यास्तिस्रो याज्याः ।
'प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीच इति
तिल्ल आ पश्चाताम्रासत्या पुरस्तात्'
(ASS.3.8.) इति Sy.

२०. प्रकर्षणोच्चारयामि Sy.

२१. विश्वस्य भर्त्रे बभ्रवर्णाय वा Sy.

२२. M. omits वषिन्ने ॥ कामानां वषिन्ने
तद्वत् प्रसह्यकारिणे वा Sy.

२३. श्वेति० P.

२४. ०नञ्च० M. ०नवञ्च० P. इवैत्य-
मञ्चते । 'श्विता वर्णे' । औणादिक
इत्यत्ययः । श्वितिमञ्चतीत्यञ्चतेः
'ऋतिक्' इत्यादिना श्वित् । चतुर्थ्यैक-
वचने 'अच' इत्यकारलोपे 'चौ' इति
दीर्घत्वम् । उदात्तनिवृत्तिस्वरूपेण विभक्ते-
रुदात्तत्वम् । एवङ्गुणविशिष्टाय रुद्राय
Sy.

सुस्तुतिम् । नमस्यत । नमस्कारैः । दीप्तम्, ज्वलन्नामसु पठितं 'कल्मलीकिनम्' इत्युज्ज्वलम् ।
उच्चारयामः । दीप्तम् । रुद्रस्य । नामधेयम् ।

स्थिरेभिर्ज्ञैः पुरुरूप उग्रो बभ्रुः शुक्रमिः पिपिशे हिरण्यैः ।

इन्द्राणां भुवनस्य भूरेर्न वा उ योषद्रुद्रादसुर्यम् ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः । दृढैः । अज्ञैर्युक्तः । बहुरूपः । उद्गूर्णैः । बभ्रुवर्णैः । 'शुक्रं शोचतेज्वल-
तिकर्मणः', दीप्तैरामरणैः । अज्ञानि संयोजयति । हिरण्यम् । अस्य सर्वस्य । बहो । भुव-
नस्य । ईश्वरात् । अस्मात् । न । पृथग्भवतु । असुराणां हन्तृ रूपमिति ।

अर्हन्निर्भषि सायकानि धन्वार्हन्निष्कं यजतं विश्वरूपम् ।

अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥ १० ॥

अर्हन् । तदहस्तवम् । सायकानि । धनुश्च । निर्भषि । निष्कमाभरणम् । शोभनम् ।

१. शोभनस्तुतिम् Sy. २. पूजय Sy.

३. नमस्कारै P. हविर्भिर्बा Sy.

४. दीप्त M. and P. हे स्तोतः ! कल्मली-
किनम् । ज्वलतो नामधेयमेतत् (Ngh.
I.17.) । ज्वलन्तम् । कलयत्यपगम-
यति मलमिति कल्मलीकं तेजः तद्वन्तं
रुद्रम् Sy. ५. कल्मलिकं P.

६. इत्युज्ज्वलवद् P.

७. उद्गारं P. गृणीमः सङ्कीर्तयामः । 'गृ-
शब्दे' क्रयादिकः । 'इदन्तो मसि' । 'प्वा-
दीनां ह्रस्वः' Sy.

८. दीप्तं च M. दीप्त P.

९. महादेवस्य Sy.

१०. ऽटै M. स्थिरैर्दृढैः Sy.

११. अवयवैर्युक्तः Sy.

१२. M. omits बहुरूपः ।

अष्टमूर्त्यात्मकैर्बहुभि रूपैरपेतः Sy.

१३. उद्गूर्णस्तेजस्वी Sy.

१४. भर्ता बभ्रुवर्णो वा रुद्रः Sy.

१५. ऽतेज्ज० M. N. 8.11.

१६. ऽप्तो आ० P.

१७. दीप्यते । 'पिश अवयवे' । कर्मणि लिट्
Sy.

१८. हिरण्यैर्हृतरमणीयैर्वाजिङ्कारैः Sy.

१९. बहो M. भर्तुः Sy.

२०. भूतजातस्य Sy.

२१. बभ्रु० P. पृथग्भवति । यौतेल्लेदपडा-
गमः । 'सिन्बहुलं लेटि' इति सिप् Sy.

२२. M. omits असुराणां हन्तृरूपमिति ॥
'असु क्षेपणे' । 'असेहरन्' । असुरः क्षेप्ता ।
'तत्र साधुः' । असुर्यं बलम् Sy.

२३. VM. ignores वै and उ ।

२४. तदहस्तवम् M. हे रुद्र ! अर्हो योग्य एव
सन् Sy. २५. शरान् Sy.

२६. धारयति Sy. २७. हारं निर्भषि Sy.

२८. शोभनम् seems to be the ex-
planation of यजतम् ॥ यजनीयं
पूजनीयम् Sy.

नानारूपम् । तथार्हस्त्वम् । सर्वम् । महत् । भुवनम् । अनुगृह्णासि । न । त्वत्तः । बलवत्तर-
मिह किञ्चित् । अस्ति ।

स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीममुपहृत्तुमुग्रम् ।

मृळा जरित्रे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मभि वपन्तु सेनाः ॥ ११ ॥

स्तुहि श्रुतम् । स्तोतः ! स्तुहि । विश्रुतम् । रथस्थम् । युवानम् । मृगम् । इव ।
भीमम् । उपहृत्तारं शत्रूणाम् । उद्गूणम् । त्वं च रुद्र ! स्तूयमानः । स्तोत्रे । सुखं कुरु ।
मत्तः । अन्यम् । तव । सेनाः । निवपन्तु छिन्दन्तु ।

कुमारश्चित्पितरं वन्दमानं प्रति नानाम रुद्रापयन्तः ।

भूरैर्दातारं सत्पतिं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ १२ ॥

कुमारश्चित् । बालः । इव । पितरम् । प्रह्वीभवन्तम् । उपगच्छन्तमहं त्वाम् ।

१. बहुविधरूपयुक्तम् Sy. २. ०हंस्त्व० P. अहंन् एव Sy. ३. अतिविस्तृतं जगत् Sy. महश्चामैतत् Ngh. 3.3.
४. भुवनम् seems to be the explanation of इवम् ।
५. गृह्णासि P. वयसे रक्षसि । 'वेड्' रक्षणे Sy.
६. तः P. त्वं तत्पितरिचित् Sy.
७. ओजस्वितरम् । बलवत्तरम् । ओजः-
शान्तिर्वर्षाभ्यो विनिः । आतिशायनिक
इयसुन् । विन्मतोर्लुक् । 'देः' इति
दिलोपः Sy. ८. किञ्चि M.
८. Omitted in M. विद्यते । अतस्त्व-
मेवोक्तव्यापारेषु योग्य इत्यर्थः Sy.
१०. VM. ignores अहंन् (before
निष्कम्) वै and च ॥ अहंन् एव ।
वै खलु । हे रुद्र ! Sy.
११. प्रयागे मृगस्यामनोऽवचः श्रुत्वा 'स्तुहि
श्रुतम्' इत्येतां जपेत् । सूत्रितञ्च—

- 'स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानमिति मृगस्य'
(AGS. 3.10.10.) इति Sy.
१२. M. omits श्रुतम् ।
 १३. स्तुति M. १४. प्रख्यातं रुद्रम् Sy.
 १५. गर्तो रथस्तत्र सीदन्तम् Sy.
 १६. नित्यतरुणम् Sy. १७. सिंहम् Sy.
 १८. भयङ्करम् Sy. १९. रुद्रः M.
 २०. अस्माभिः स्तूयमानः सन् Sy.
 २१. स्तोत्रैः P. स्तोत्रे मह्यम् Sy.
 २२. सुख्य Sy. २३. मर्तः P.
 २४. अस्मद्व्यतिरिक्तं पुरुषम् Sy.
 २५. त्वदीयाः Sy. २६. च्छन्नसिन्तु P.
निघ्नन्तु Sy. २७. बलः P.
 २८. M. omits इव ॥ यथा Sy. चिदित्येषो
... उपमार्थे N. 1.4.
 २९. बह्वीभ० M. बीभ० P. आयुष्मान् भव
सौम्य ! इति स्तुवन्तम् Sy.
 ३०. गच्छन्त्वमहं P. अस्मात्समीपे गच्छन्तं
त्वाम् Sy. ३१. त्वा M. त्वाम् P.

प्रतिननाम प्रणतोऽस्मि । तथा स्तोमि च । बहुनः । दातारम् । सतां पतिम् । स्तुतश्च ।
त्वम् । अस्मभ्यम् । भेषजानि । प्रयच्छामि ।

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शतमा वृषणो या मयोभू ।

यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वदिमि ॥ १३ ॥

या वो भेषजा । हे मरुतः ! यानि । वः । भेषजानि । शुचीनि । यानि । सुखतमानि ।
यानि च । मयोभूनि । यानि च । सर्वेषामस्माकमर्थयि भवद्भ्यो मनुः । अवृणीत । तानि ।
रुद्रस्य । शम् । च । योः । च । कामये ।

परि शो द्वेति रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।

अव स्थिरा मध्वद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृळ ॥ १४ ॥

परि णः । रुद्रस्य । आयुधम् । अस्मान् । वर्जयतु । तथा दीप्तस्य ।

१. प्रतिनतोऽस्मि Sy.
२. गुणीषे मिपः 'तिङां तिङो भवन्ति' इति सेआदेशः Sy.
३. ०हुना M. बहूना वनस्य Sy.
४. पालयितारम् । 'पत्यावैश्वर्ये' इति पूर्व-पबप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.
५. स्तुतवतश्च M. स्तुतवतश्च P.
६. देहि Sy.
७. VM. ignores रुद्र ।
८. M. omits हे मरुतः ॥ हे रुद्रपुत्राः ! Sy. ६. युष्माकम् Sy.
१०. मरुतानाम्भ्यो भेषजानि Sy.
११. शुद्धानि निर्मलानि सन्ति Sy.
१२. यानि च युष्मदीयानि भेषजानि Sy.
१३. अतिशयेन सुखकराणि Sy.
१४. प्लानि P.
यानि भेषजानि युष्मदीयानि Sy.
१५. ०भूनि P. मयसः सुखस्य भावयितृणि Sy. १६. ०मर्त्यां P.

१७. वृतवान् Sy. १८. भेषजानि Sy.
१९. महादेवस्य सम्बन्धि Sy.
२०. यच्छमनीयानां रोगाणामुपशमनम् Sy.
२१. यावनीयानां भयानां यद्यावनमस्मत्तः पृथक्करणं तदुभयञ्च Sy.
२२. काममेय P. वदिमि—'वश कान्तौ' । आदादिकः Sy.
२३. VM. ignores वृषणः । पिता and नः ॥
हे वृषणः ! कामानां वर्धितारः ! मरुतः ! नः अस्मत्पिता Sy.
२४. वरि P.
२५. नः हे तिः is written in a different hand in M.
२६. महादेवस्य Sy.
२७. अस्मात् P.
२८. परिवर्जयतु Sy.
२९. M. omits the words between रुद्रस्य and तथा ॥ दीप्तस्य रुद्रस्य Sy

दुर्मतिश्च । अस्मानपहाय । गच्छतु । महती । किञ्चानतज्यानि स्थिराणि घनूनि ।
हविष्मद्भ्यः । अवततज्यानि कुरु । हे वर्पितः ! पुत्राय । तत्पुत्राय च । न क्रुद्धो
भव ।

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान् यथा देव न हृणीषे न हंसि ।

हवनश्रुभो रुद्रेह बोधि बृहद्रदेम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥

एवा बभ्रो । एवमेव । वभ्रुवर्ण ! वृषभ ! विदन् । देव ! यथा । न ।
क्रुध्यसि । न तम् । हंसि च । तथा स्तोत्रस्य श्रोता । अस्मान् । इहानुकम्प्यान् ।
बुध्यस्वेति ।

१. दुर्मति० M. दुःखकारिणी बुद्धिश्च Sy.
२. अस्मान् वर्जयित्वा । 'अपपरी वर्जने' (Pa. 1.4.88.) Sy.
३. गच्छन्तु M.
४. तिञ्चा० P. स्थिराणि त्वदीयानि घनूनि Sy.
५. हविर्ल-गणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यः Sy.
६. हे सेचनसमर्थ ! रुद्र ! Sy.
७. अस्मत्पुत्राय Sy.
८. सुखं कुरु Sy.
९. VM. ignores परि ।
१०. एवा is written in a different hand in M.
११. M. omits बभ्रु ॥ हे जगतो भर्तः ! बभ्रुवर्ण ! वा Sy.
१२. कामानां वर्पितः ! Sy.
१३. विदन् M.

- सर्वं जानन् Sy.
१४. हे द्योतमान ! Sy.
१५. येन प्रकारेण Sy.
१६. 'हृणीष्ट लज्जायाम्' अयं क्रुध्यतिकर्मा च Sy.
१७. तम P.
१८. हसि P. M. omits हंसि
१९. अस्मदीयमाह्वानं शृण्वन् Sy.
२०. इहास्मिन् देशे Sy.
२१. ०स्वेति P.
२२. VM. ignores रुद्र and the fourth verse.
Sy. explains these words in the following manner:—
हे रुद्र ! विदथे यज्ञे गृहे वा ।
सुवीराः शोभनपुत्राः सन्तः । बृहत् प्रौढं त्वदीयं स्तोत्रं वदेम उच्चार-
याम ।

II. 34.

धारावरा मरुतो धृष्यवोजसो मृगा न भीमास्तर्विषीभिरचिनः ।

अग्रयो न शुचाना ऋजीषिणो भूमिं धमन्तो अप गा अः एवत ॥ १ ॥

धारावराः । उदकधाराणां सम्भक्तारः । मरुतः । धृष्टबलाः । मृगाः । इव । भया-
वहोः । बलैः । अचिष्मन्तः । अग्नयः । इव । दीप्यमानाः । पांसुयुक्ताः, सोमस्य वा ऋजीषेण
तद्वन्तः । भूमिशब्दो वाणवचनः, तथा मन्त्रः—‘धमन्तो वाणं मरुतः’ इति । ते इमे अपवृण्वन्ति ।
उदकानि ।

१. ‘धारावराः’ इति पञ्चवशचं द्वितीयं
सूक्तं गात्सर्मवं मारुतम् । अन्या त्रिष्टुप्
शिष्टा जगत्यः । तथा चानुक्रान्तम्—
‘धारावरा मरुतं त्रिष्टुबन्तम्’ (KSA.
15.34. P. 14.) इति । पृष्ठ्याभिप्ल-
वषड्ग्रह्योस्तुतीयेह्यग्निमारुतशस्त्रस्येवं
मारुतनिविद्धानम् । सूत्रितञ्च—‘वैदवा-
नराय विषणां धारावरा मरुतस्त्वमग्ने-
प्रथमो अङ्गिरा इत्याग्निमारुतम्’
(ASS. 7.7.) इति Sy.

२. उदकं P. उदकधारयान्तरिक्षमावृण्वन्तः ।
यद्वा धाराणां धृतानां स्थिराणां वृक्षा-
दीनां निवारयितारं चालायितारः यद्वा
सर्वस्य जगतो धारयितारः Sy.

३. परेषां धर्वकेण बलेन युक्ताः Sy.

४. सिंहाः Sy.

५. भयङ्कराः Sy.

६. आत्मीयेर्बलैः Sy.

७. M. omits the words between
वृष्टं and अचिष्० ॥ वृष्टिप्रदाना-
दिना सर्वं वाप्युदकः Sy.

८. वल्लयः Sy.

९. शुचुचानाः—शुच् दीप्तौ । लिटः कानच्
Sy.

१०. पाठसु० M.

११. तद्वन्तः P. ऋजीषमुदकं तद्वन्तः । यद्वा
ऋजीषोऽपगतसारः सोमः तेन युक्ताः ।
वृत्तमयस्ये ह्यग्निमारुते मरुतः स्तूयन्ते ।
तत्र च एकमद्वयेऽभिषुतं गतसारं सोममभि-
षुण्वन्ति । अतस्तेषां तद्युक्तत्वम् Sy.

१२. भूमि० M. भ्रमि० P. भ्राम्यन्तं मेघम्,
यद्वा भूम्याख्यो वीणाविशेषस्तम् Sy.

१३. वामणं P.

१४. मरुतो M. RV. 1.85.10°.

१५. ब्रव० M. अपावृताः कुर्वन्ति । यथा
सर्वद्वैश्यन्ते तथा प्रवर्षन्तीत्यर्थः । यद्वा
अपगतावरणा अकुर्वन् Sy.

१६. मेघान्तर्गता वर्ष्या अपः, यद्वा बलनाम्ना-
सुरेणापिहिता गाः Sy.

१७. VM. ignores धमन्तः ॥

वर्षणार्थमितस्ततः प्रेरयन्तः, यद्वा वाद-
यन्तः Sy.

द्यावो न स्तुमिश्चितयन्त स्वादिनो व्यभ्रिया न द्युतयन्त वृष्टयः ।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवत्सो वृषार्जनि पृश्न्याः शुक्र ऊर्ध्वनि ॥ २ ॥

द्यावो न स्तुभिः । द्यावः । इव । नक्षत्रैः । जायन्ते शोभया । स्वादिमिरुज्ज्वनैरायुवैः ।
विद्योतन्ते च । अभ्रेभ्यो विनिर्गताः । वृष्टयः । इव धाराकारा. पतन्तः । रुद्रः । यदा ।
अजनयत् । युष्मान् । रुक्माभरणवक्षसः । वर्षिता । पृश्न्याः । ऊर्ध्वनि पयसि । द्युक्रवर्णः,
'पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाताः' इति ब्राह्मणम् ।

१. स्त्रिभिः P.

२. द्युलोकाः Sy. ३. यथा Sy.

४. M. omits इव नक्षत्रैः ॥ स्तुभिः ।

नक्षत्रनामेतत् । यदाह यास्कः—'ऋक्षाः
स्तुभिरिति नक्षत्राणाम्' (N. 3.20.)
इति । नक्षत्रैः Sy.

५. जायन्ते is suggested for जायन्ते ॥
चेतयन्ति स्वात्मानं ज्ञापयन्ति । 'चिती
संज्ञाने' । प्रकाशन्त इत्यर्थः Sy.

६. ०रुज्ज्वलै० P. तथा स्वादिनः शत्रूणां
स्वादका मरुतः स्वकीयैराभरणैर्जायन्ते ।
यद्वा स्वावः कटकम् । तद्युक्ताः सन्तः
प्रकाशन्ते Sy.

७. सर्वं जगद्विद्योतयन्ति प्रकाशयन्ति Sy.

८. अभ्रेषु सवा विद्युतः । अभ्रशब्दाद्भू-
वार्थे 'समुद्राभ्राब्धः' इति घप्रत्ययः Sy.

९. वर्षका मरुतः Sy.

१०. महादेवः Sy.

११. अजनयत् । तदानीमिति पूर्वत्र सम्बन्धः
Sy.

१२. शेषः प्रत्यक्षकृतः । रुक्मं रोचमाना-

भरणं वक्षस्युरसि येषां तादृशाः Sy.

१३. वर्षित M. सेचनसमर्थः यद्वा वृषरूपो
रुद्रः Sy.

१४. पृश्निर्माध्यमिका वाक् तस्याः सम्बन्धिनि
यद्वा पृश्निर्नानावर्ण्यं भूमिः गोरूपधरा-
सीत् । तस्यां महेशो वृषो भूत्वा मरुतः
उत्पादयन्ति तस्यैव मरुते । तदत्रोच्यते ।
हे मरुतः ! यद् यस्माद्वो युष्मान् वृषा
वृषरूपो रुद्रः पृश्न्याः गोः शुक्रं निर्मले
ऊर्ध्वनि ऊर्ध्वसि पयस उत्पत्तिस्थाने अजनि
अजीजनत्, तस्माद् यूयमेवंमहानुभावा
जाता इत्यर्थः । तथा च तैत्तिरीयकम्
'पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाताः'
(TS. 2.2.11.4.) इति Sy.

१५. उद्धते प्रवेशे Sy.

१६. M. omits the words between
पृश्न्याः and वर्णः ।
निर्मले Sy.

१७. पृश्नियैः M.

१८. TS. 2.2.11.4.

१९. VM. ignores मरुतः ।

उच्चन्ते अश्वाँ अत्याँइवाजिषु नदस्य करौस्तुरयन्त आशुभिः ।

हिरण्यशिप्रा मरुतो दविध्वतः पृक्षं याथ पृषतीभिः समन्यवः ॥ ३ ॥

उच्चन्ते^१ । स्नापयन्ति^२ । आत्मीयान्^३ । अश्वान्^४ । गवार्थं^५ यथा युद्धार्थमश्वान्^६ योद्धारः ।
ततः^७ नदस्य^८ सिन्धोः । कृतप्रदेशात्^९ । निर्गच्छन्ति^{१०} । अश्वैः^{११} । हिरण्यशिरस्त्राणां^{१२} हिरण्य-
हनुका^{१३} वा । मरुतः^{१४} । दविध्वतो^{१५} विध्यन्तः । हवि^{१६} प्रति । गच्छथ^{१७} । पृषट्पर्णाभिरश्वभिः^{१८} ।
हे समानमनस्काः^{१९} !

पृक्षे ता विश्वा भुवना ववचिरे मित्राय वा सदमा जीरदानवः ।

पृषदश्वासो अनवभ्रराधस ऋजिप्यासो न वयुनेषु धृषदः ॥ ४ ॥

पृक्षे^{२०} ता^{२१} । यानि^{२२} भूतानि^{२३} मरुतो^{२४} यजन्ते^{२५} । तान्यमी^{२६} । सर्वाप्येव^{२७} । अश्वे^{२८} ।
वहन्ति^{२९} । मित्रापेक्षायाम्^{३०} मित्रं^{३१} प्रति । च^{३२} । सदैव^{३३} । क्षिप्रदानाः^{३४} । पृषट्पर्णाश्वाः^{३५} ।

१. उच्चन्ते P.

२. स्नापयन्त P. सिञ्चन्ति Sy.

३. आत्मीयात् M. and P. अत्यानिव
सततगामिनस्तुरगान् यथा स्वेदापनोदा-
य उदकैः सिञ्चन्ति तद्वत् Sy.

४. अश्वान् व्याप्तान् लोकान् ॥ 'अशू
व्याप्तौ' । औणादिकः क्वन्प्रत्ययः Sy.

५. गवार्थं P.

६. युद्धार्थं P. सङ्ग्रामेषु Sy.

७. तन्ता P. न. शब्दवतो मेघस्य Sy.

८. अप्रवर्शन् P. तैमन्व्यप्रवेशैः Sy.

१०. M. omits शात् निर्गच्छन्ति ॥ तुरयन्ते
वर्षणार्थं वृष्ट्युत्पादनाय त्वरितं गच्छ-
न्ति । 'तुर त्वरणे' । शेषः प्रत्ययकृतः
Sy. ११. अपि च ते मरुतः शीघ्र-

गमनैरश्वैः Sy. १२. ऽस्त्राण M.

१३. ऽमयीह० M. शिप्रां शिरस्त्राणम् ।
सुवर्णमयशिरस्त्राणाः Sy.

१४. महीकहादिकं कम्पयन्तो यूयम् । 'भूज्
कम्पने' इत्यस्माद्वाच्यत्वात्वेतद्भूजं नि-

पात्यते Sy.

१५. हविलक्षणाश्वन्तं यजमानम् । अश्व-
आदित्वादच् Sy. पृक्षमन्ननामेतत्
Ngh. 2.7.

१६. युष्मद्वये योजिताभिः श्वेतबिन्दुकिं-
ताभिर्मृगीभिर्वडवाभिर्वा Sy.

१७. समानमनस्काः समानक्रोधा वा Sy.

१८. वृक्षे M. वृक्षो P. १९. तां P.

२०. M. omits भूतानि ॥ भुवनाभ्युपगमने
Sy. २१. Omitted by M.

२२. सर्वाप्येव M. सर्वाप्येव P.

२३. पृक्षवते हविलक्षणाश्वयुक्ताय यजमानाय
Sy. २४. मरुत आवहन्ति Sy.

२५. ऽपेक्षया P.

२६. प M. वाशब्द उपमार्थः । यद्वा वा-
शब्दोज्वधारणे । मित्रभूताय यजमाना-
यैव पृक्षेऽश्वे निमित्तभूते सति वृष्ट्युत्पाद-
न्यावहन्ति Sy. २७. सवा Sy.

२८. ऽर्णा इव M. पृषट्पर्णाः श्वेतबिन्दुभिर्युक्त
अशवा येषां ते तथोक्ताः Sy.

अनपभ्रष्टघनाः सारथयः । इव । भूतानि मार्गेषु । घुरि सीदन्तः । ऋजु प्रापयन्ति ऋजिप्यास इति ।

इन्धन्वमिधेनुमीं रण्डदूधमिरध्वस्मभिः पथिमिर्भ्राजद्वयः ।

आ हंसासो न स्वसंराणि गन्तुं मधोर्मदाय मरुतः समन्यवः ॥ ५ ॥

इन्धन्वभिः । उदकप्रधानान्मनुष्यान् दीपयन्तीभिः । महोष्णीभिः । धेनुभिः सह ।
अध्वंसनैः । मार्गैः । हे दीप्यमानायुधाः ! आगच्छत । हंसाः । इव श्रेणिशः । स्वनिलयानि ।
सोमस्य । मदाय । हे मरुतः ! समानमनस्काः ।

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवं नरां न शंसुः सर्वनानि गन्तुं ।

अश्वामिव पिप्यत धेनुमूधनि कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसः ॥ ६ ॥

आ नो ब्रह्माणि । हे मरुतः ! अस्माकम् । स्तोत्राणि । प्रत्यागच्छत । यथा ।

१. अप P. 'भृशु भ्रंशु अवःपतने' । अव-भ्रंशनमवभ्रः । 'डोऽन्यत्रापि दृश्यते' ? 'अन्यत्रापि दृश्यत इति वक्तव्यम्' (Vārtika ५. on Pa. ३.2.48.) इति उप्रत्ययः । नास्त्यवभ्रो यस्येति बहुव्रीहौ 'नजसुभ्याम्' इत्युत्पत्त्या-दात्तत्वम् । अनवभ्रं भ्रंशनरहितं राघो धनं येषां ते । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy. २. Omitted by P. गन्तुषु मध्ये Sy. ३. ०दन्त M. घुरि मेघस्य बहूने सीदन्तो निवण्णा इत्यर्थः Sy.
४. ऋजिह्या P. ऋजु अक्रुदितं प्राप्नुवन्तो गच्छन्तोऽवः Sy.
५. M. omits the words between ऋजु and इति ।
६. VM. ignores आ ।
७. इन्ध्वभिः P.
८. ०प्रदाना० P. समिन्धनवज्रिः ॥ इन्धन-शब्दात् 'अन्वसीवनिपी०' इति मत्वर्थो बोधनिप् । अन्वसो वर्णलोपः Sy.

९. माहोष्णी० P. महोवस्कैः । ऊर्वांसि जललोतोमार्गः । यद्वा 'रप लप व्यक्तायां वाचि' । शब्दायमानोच्छ्रितप्रवेशः Sy. विरणीति महोष्म Ngh. ३.३.
१०. प्रीणयितुमिच्छ Sy. ११. ध्वंसनरहितैः Sy. १२. पतन्ति गच्छन्तीति पन्थानो मेघाः । अन्वसोऽवः सह, मार्गेरेव वा Sy. १३. अक्रुदितं यूयम् Sy.
१४. ०तम M. १५. स्वकीयानि निवास-स्थानानि प्राप्नुवन्ति तद्वत् Sy.
१६. मदार्यम् । तत्र वृष्टान्तः Sy.
१७. M. omits the words between निलयानि and मनस्काः ॥ समानकोषाः समानरेखा वा Sy.
१८. हो M. १९. अश्वानि Sy. ब्रह्माणि—अश्वनामेतत् Ngh. 2.7.
२०. आगच्छत । गमेर्लोपि अन्वसः शपो लुक् । 'तप्तनप्तनथनाश्च' इति तस्य तनवा-वेशः । अत एव अन्वसोऽवः लोपाभावः । (तत्र वृष्टान्तः) Sy.

ऋत्विजाम् । स्तुतिः । सवनान्यभिगच्छति । तथाऽस्मदीयां वेनुम् । ऊषनि । आप्यायत
पयसा । यथाऽव्वान् यवसेन सुहितान् कुर्वन्ति । कुं च । स्तोत्रे । कर्म । अग्ने
संश्लिष्टमिति ११

तं नो दात मरुतो वाजिन रथे आपानं ब्रह्म चितयद्विवेदिवे ।

इषं स्तोत्रभ्यो वृजनेषु कारवे सुनि मेधामरिष्टं दुष्टं सहः ॥ ७ ॥

तं नो दात १२ । तम् १३ । अस्माकम् १४ । अश्वम् १५ । रथे १६ नियोगाय । प्रयच्छत १७ । व्याप्नुवानम् १८ ।
अन्वहमस्मदर्थम् १९ । शत्रुष्वन्नम् २० । चेतयत् २१ । तथाऽन्नम् २२ । स्तोत्रभ्यः २३ । कर्मणः २४ कत्रे च २५ । शत्रुबलेषु २६
स्थितं २७ प्रयच्छत । तथा घनम् २८ । प्रज्ञाम् २९ । अहिंसितम् ३० । दुस्तरम् ३१ । सहश्च ३२ ।

१. नरामस्माकम् । नरशब्दात् षष्ठीबहु-
वचनस्य 'अनित्यमागमशासनम्' इति
नुडभावः Sy.

२. शंसः शंसनीयं स्तोत्रम् । शंसः कर्मणि
घञन्त आद्युदात्तः । 'सुपां सुलुक्' इत्यमः
सुधादेशः Sy.

३. अभिषुतसोमलक्षणानि हवींषि Sy.

४. तदा M. आगत्य च Sy.

५. अस्मयाद् M.

६. वेनु M. उदकदानेन प्रीणयितारम् Sy.

७. M. omits आप्यायत ॥ आप्यायितं
कुस्त Sy.

८. ०३वां M. अश्वामिव । यथाऽव्वान्ः पी-
नावयवा भवन्ति तद्वन्नेषां वर्षणसमर्थ-
माप्यायितं कुस्तेत्यर्थः Sy.

९. कुस्त is suggested for कुं च.
कुस्त । करोतेरञ्छान्वसः शपो लुक् ।
पूर्ववत् तशब्दस्य तदादेशः Sy.

१०. वाजैरभैराश्लिष्टम् । 'पिश अवयवे' Sy.

११. VM. ignores समन्यवः ।

समन्यवः समानम. सः समानक्रोधा वा
Sy.

१२. दातः M. and P.

१३. पुत्रम् Sy.

१४. अस्मभ्यम् Sy.

१५. वाजिनसन्नवन्तं बलवन्तं वा Sy.

१६. रथे रंहणे युष्मदीय आगमने निमित्त-
भूते सति Sy.

१७. दत्त प्रयच्छत । छान्वसः शपो लुक् Sy.

१८. व्याप्नुवन्तम् Sy.

१९. प्रतिदिवसम् Sy.

२०. ०वर्थम् P.

२१. This seems to be the ex-
planation of ब्रह्म ॥ स्तोत्रम् Sy.

२२. प्रज्ञापयत् युष्मद्गुणप्रदायकम् Sy.

२३. M. omits the words between
शत्रुषु and सन् ।

२४. स्तोत्रभ्यः, अस्मभ्यं प्रयच्छत Sy.

२५. कत्रे P. स्तोत्रे । वचनव्यत्ययः Sy.

२६. सङ्ग्रामेषु Sy.

२७. घनदातृत्वम् Sy.

२८. ०ज्ञा P. युद्धप्रज्ञानम् Sy.

२९. हिंसि० P. शत्रुभिरहिंसितम् Sy.

३०. शत्रुभिस्तरौतुमशक्यम् Sy.

३१. बलञ्च प्रयच्छत Sy.

३२. VM. ignores मरुतः ।

यद्युञ्जते मरुतो रुक्मवच्चसोऽश्वाग्रथेषु भग्न आ सुदानवः ।

धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषः ॥ ८ ॥

यद्युञ्जते । यदि । युञ्जते । मरुन् । रुक्मालङ्कृतवधन् । अश्वान् । आत्मीयेषु
रथेषु । धनार्थम् । सुदाना । तथा धेनुः । इव । वर्त्ताय । ग्रहम् । पिन्वते । दत्तहविषे ।
यजमानाय । महद् । अन्नमिति ।

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वंसवो रचता रिषः ।

वर्तयन्त तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसौ हन्तना वधः ॥ ९ ॥

यो नः । हे मरुतः ! यः । अस्माकम् । वृकतातिः, सोर्लोपः, आदानपरः । मनुष्यः ।
हिंसाकर्मा । हे वासयितारः ! तस्माद्विमकात् । रक्षतास्मान् । किं च तापयिष्या । ऋक्चाकारया

१. युक्तान् कुर्वन्ति Sy.
२. रोचमानाभरणोरस्काः Sy.
३. अश्व M.
४. M. omits रथेषु ।
५. ०नात्यं P. भजनीये स्थाने धुरीत्यर्थः Sy.
६. शोभनवानाः Sy.
७. धेनुः प्रस्तुतस्तनी सती Sy.
८. वत्सय M. स्वकीयाय वत्साय क्षीरं प्रयच्छति तद्वत् Sy.
९. ग्रहस्तु M. स्वकीयेषु ग्रहेषु Sy.
१०. पिबते P. सिञ्चन्ति किरन्ति । 'पिबि सेचने' । तत्र दृष्टान्तः Sy.
११. तदानीमेव दत्तहविष्काय Sy.
१२. महतीन् Sy.
१३. अन्नं तत्कारणभूतमुदकं वा Sy.
१४. VM. ignores आ । आभिमुख्येन Sy.

आ इत्यवगर्थे N. 1.3.

१५. ये P.
१६. न P.
१७. ०तानिः M. and P. आदाता वृकः । 'वृक आदाने' । 'वृकज्येष्ठाभ्यां तिल- तातिलौ च च्छन्दसि' (Pa. १.4.41.) इति स्वादितात्वेद्वत्यः । तावृक्षः सन् Sy.
१८. सोल्लो० P.
१९. M. omits हिंसा ॥ रिषतिः seems to be missing before हिंसाकर्मा ।
२०. ०यित् P. मरुतः ! Sy.
२१. अस्मा० P.
२२. पालयत Sy.
२३. चि P.
- अस्माकं शत्रुभूतं मर्त्यं तापयिष्या Sy.
२४. ०कपकार० P.
- कचकार० M.
- ऋष्ट्याल्यया शक्त्या Sy.

च । भवतां चक्रियया । तम् । हे रुद्रपुत्रा ! अस्तोत्रस्य । आत्मीयमायुधम् । अवेसृजतेति ।

चित्रं तद्वो मरुतो यामं चेकिते पृथन्या यदधुरप्यापयो दुहुः ।

यद्वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुस्तामदाभ्याः ॥ १० ॥

चित्रं तद्वः । हे मरुतः ! तद् । वः । प्रयाणम् । चित्रम् । प्रज्ञायते । पृथनीति दिवो
नाम, तस्याः । मरुत आपयः, तत्पुत्रत्वात् । तस्या ऊचः । यत् यस्मिन् प्रयाणे । वृष्टिं
भवन्तो दुहन्ति । अपिशब्दः समुन्वये । यत् । वा प्रयाणम् । भवता स्तुते. कर्तुः । यो निन्दिता-
स्तः शत्रुस्तस्य हननाय भवति । हे रुद्रपुत्रकाः ! किं तदित्याह त्रितमिति, त्रितमृषिम् ।
जरयितुम् । अनुधावतां वृकाणां हननाय । हे अहिंसिताः !

१. भवत is suggested for भवताम् ।

It seems to be the explanation of वर्तयत ॥ निवर्तयत Sy.

२. क्रिया M. and P.

३. रुद्र is omitted by M.

यद्वा रोह्यमाणाः ! ब्रवन्तः ! Sy.

४. भक्षकस्य । 'अश भोजने' इत्यस्मादौणादिकोऽसिप्रत्ययः । तावृशस्य राक्षसावेः Sy.

५. हननसाधनमायुधम् Sy.

६. अपविसृ० P. अवयुत्यास्मत्तः पृथक्कृत्य नाशयत । हन्तेर्लोपि 'तप्तनप्तनयनादच' इति तनप् Sy.

७. VM. ignores रिपुः । दधे and अभि । रिपुर्बधे रिपुतयात्मानं धारयति । अभि अभितः Sy.

अभि इत्याभिसुख्यम् N. 1.3.

८. M. omits मरुतः । तद् and वः ॥ युष्माकम् Sy.

९. प्रापणम् Sy.

१०. चायनीयम् Sy.

११. सर्वैर्ज्ञायते । इदानीं ~~सर्वैर्ज्ञायते~~ Sy.

१२. प्रवृत्ती० P. (Ngh. 1.4; N. 2.14.)

माध्यमिकाया वाचः सम्बन्धिनम् Sy.

१३. आवयः M. प्रापयितारः Sy.

१४. तत्पुत्रपात् P.

१५. ऊच M. ऊवर् P. उद्धतं मेघम् Sy.

१६. M. reads प्रर् for यत् which is omitted by P. यद्यदा खलु Sy.

१७. दुहुः दुहेष्ट्यान्दसो लिट् । 'छन्दसि धेति वक्तव्यम्' इति द्विवचनाभावः Sy.

१८. अपिशब्दः प्रसिद्धौ Sy.

१९. तद् P. यद्वा यदा च Sy.

२०. स्तुते कर्तुं P. नवमानस्य स्तुवतस्त्रितस्य Sy.

२१. M. omits the words between भवतां and यो.

२२. निन्दता P.

२३. तावृश० P.

२४. निदे निन्दकाय शत्रवे हिंसां कृतवन्त इति शेषः । 'निदि कुत्सायाम्' । 'निव-
प् च' इति विवप् Sy.

२५. हे रुद्रस्य पुत्रा ! मरुतः ! Sy.

२६. जरणाय विनाशाय—अभूतेति शेषः Sy.

२७. हिंसतां शत्रूणाम् Sy.

२८. ए P. तदानीं हे अहिंसयाः ! Sy.

तान्वो मूहो मरुत एवमन्तो विष्णोरेषस्य प्रमृथे हवामहे ।

हिरण्यवर्णान्कृद्धान्युतसुचो ब्रह्मण्यन्तः शंस्य राध ईमहे ॥ ११ ॥

तान्वः । तान् । वः । महतः । मरुतः । एवं गच्छन् । यज्ञस्य । अद्वेययिदुयंजमानस्य ।

हविषः सम्भरणानन्तरम् । हवामहे । हिरण्यवर्णान् । उच्छ्रितान् । उद्यन्तसुचो वयम् ।

स्तुतिं चेच्छन्तः । शंसनीयम् । धनम् । याचामहे ।

ते दशन्वाः प्रथमा युज्मूहिरे ते नो हिन्वन्तूः व्युष्टिपु ।

उषा न रामीरंरुणैरपोर्णुते मूहो ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा ॥ १२ ॥

ते दशन्वाः । ते मरुतः । दर्शनीयगमनाः । प्रथममेव । यजन् । बहन्ति । नै । अस्मान् ।

प्रेरयन्तु कार्येषु । उषसः । व्युच्छन्नेषु । उषा । इव । रात्री । अरुणैः । महानादित्यः ।

१. Both M. and P. omit this *pratika*. A different hand supplies तान् वः महः in M.

२. युज्मान् Sy.

३. M. omits तान् । वः । महतः । महतो महानुभावान् Sy.

४. मता P.

५. एवं गन्तव्यं स्तोत्रं यज्ञं वा गन्तुन् Sy.

६. विष्णोर्व्यापिकस्य ग्रहचमसादिषु सर्वत्र व्याप्य वर्तमानस्य Sy.

७. द्वेषितुं P. एषणीयस्य प्रार्थनीयस्य सोमस्य Sy.

८. ०नन्तर P. प्रभरणेऽभिषेवादिभिः प्रकर्षेण सम्पादने सति Sy.

९. हेवमं P. आह्वयामहे Sy.

१०. आह्वय च तिरमणीयवर्णान् वा Sy.

११. श्रेष्ठान् स्तुत्यान्वा Sy.

१२. यागापोद्युतसुचः Sy.

१३. स्तुति M. ब्रह्म स्तोत्रं तद्विच्छन्तो वयम् Sy. १४. प्रशंसनीयम् Sy.

१५. Omitted by M.

१६. दशन्वाः M.

१७. ये दशभिर्नासिः सिद्धिं गता अङ्गिर-सस्तद्रूपा भूत्वा Sy.

१८. आदित्येभ्यः प्रथमभाविनः सन्तः Sy.

१९. वयम् M.

२०. अवहन् । आदित्यानामङ्गिरसां च स्वर्ग-गमनं प्रति स्पर्धमानानां मध्ये पूर्वमेवाङ्गिरसो यागाननुष्ठाय स्वर्गं प्राप्ताः । तथा च श्रूयते—‘आदित्याद्वैवेहासन्नङ्गिरसश्च तेऽग्नेऽग्निनाग्निमयजन्त’ (AB. I.16.) इति Sy.

२१. तावृक्षाः Sy.

२२. ०यन्ति M. ‘हि गतौ वृद्धौ च’ Sy.

२३. कार्येषु M.

२४. ०षसोः M.

२५. विवासेषु प्रभातेषु सत्सु Sy.

२६. यथा Sy.

२७. कृष्णवर्णा रात्रीः Sy.

२८. ०रुणौ M. आरोचमानैः स्वतेजोभिः Sy. २९. सहता Sy.

३०. Omitted by M.

ज्योतिषा । दीप्यमानेन । गच्छत्स्रोतसा । रात्रिरपोर्णते, सम्प्रति रात्रिर्गतेत्यर्थः ।

ते क्षोणीभिररुणेभिर्नाञ्जिभी रुद्रा ऋतस्य सद्नेषु वावृधुः ।

निमेघमाना अत्येन पाजसा सुश्चन्द्रं वर्णं दधिरे सुपेशसः ॥ १३

ते क्षोणीभिः । ते मरुतः । आरोचमानैः । आत्मीयैरारभरणैः । इव । क्षोणीभिः ।
रुद्रपुत्राः । उदकस्य । स्थानेष्वन्तरिक्षेषु । वावृधुः । नितरां सिञ्चन्तः । सन्ततगमने
बलेन । सुकान्तम् । वर्णम् । धारयन्ति । शोभनपुष्टिकमिति ।

तां इयानो महि वरूथमुतय उप वेदेना नमसा गृणीमसि ।

त्रितो न यान्पञ्च होतृन्मिष्टय आववर्तद्वराश्चक्रियावरे ॥ १४

तां इयानः । तान् । अभिगच्छन् । महद् । वारकं लभते । रक्षणार्थम् । तथा स
वयं च । अनेन । नमस्कारेण हतान् । स्तुमः । यो मनुष्यस्त्रितः । इव कूपपतितः

१. सूर्यस्थेन Sy.

२. ०च्छन्त्रो P. ०तज्ञसा M. गच्छद्बुदकेन Sy. ३. रोजि० M.

४. ०पोर्णते P. अपोर्णते is suggested for अपोर्णते ॥ अपवृणोत्यपसारयति । तथा...तमो निवारयन्ति । सूर्यमण्ड-
लमावृण्वतो वृत्रादीन् हत्वा सर्वं जग-
त्प्रकारं प्रलीयन्ते Sy.

५. M. omits रात्रिः ।

६. क्षोभिः P. क्षोणिभिः M.

७. अरुणवर्णैर्वा Sy.

८. कृपाभिव्यञ्जकैरल-गैरेव समन्विताः सन्तः Sy.

९. Omitted by M. नशब्दः समुच्चये Sy.

१०. शब्दकारिभिर्बीणाह्वयैर्वीणाविशेषैः Sy.

११. निवासभूतेषु मेघेषु Sy.

१२. वावृधुः M. पृथिन् P. वर्धन्ते Sy.

१३. नितरां मेघावुदकं चिन्तयन्तस्ते Sy.

१४. सततगामिना शीघ्रं व्याप्नुवता Sy.

१५. आत्मीयेन बलेन Sy.

१६. शोभनाह्लादनम् Sy.

१७. कान्तिम् Sy.

१८. M. omits पुष्टिकमिति ॥ शोभन-
रूपम् Sy. पेश इति रूपना-
Ngh. ३.7.

१९. M. omits the *pratika*. तानि-
यानः P. २०. मरुतः Sy.

२१. इयाना याजमाना वयं 'सुपां सुलुक्०'
इति जसः सुः Sy.

२२. वाकं M. वरणीयं प्रशस्तं धनम् Sy.

२३. ०णार्थं P.

२४. घेति पादपूरणः Sy.

२५. अनेन M. and P. एनेत्यत्र 'सुपां
सुलुक्०' इति तृतीयाया आज्ञादेशः Sy.

२६. स्तोत्रेण वा Sy.

२७. ऋषिः Sy.

२८. नशब्दः समुच्चये Sy.

यानिमान् । पञ्च । मरुतः । अभिलपितसिद्ध्यर्थम् । आत्माभिमुखान् । रक्षणाय । चक्रियायुधेन सह । आवर्तयति, स तान् इयानः इति सम्बन्धः, पञ्च प्राणाः पुरुषप्रेरणाद् होतार उच्यन्ते इति 'मरुतः प्राणैरिन्द्रं बलेन' इति ब्राह्ममिति ।

यया रधं पारयथात्वंहो यया निदो मुञ्चथ वान्दुतारः ।

अर्वाची सा मरुतो या व ऊतिरो षु वाश्रेव सुमतिर्बिगातु ॥ १५ ॥

यया रधम् । यया । आराधकम् । अहं । अतिपारयथ । यया व । शत्रो । मुञ्चथ । स्तोतारम् । हे मरुत ! सा । अस्मदभिमुखीभवतु । युष्माकं स्वभूना । ऊतिः । निर्गच्छतु । सुष्ठु । धेनुरिव ।

१. अध्यात्मप्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मना वर्तमानान् Sy.

२. अत एव होमनिष्पादकान् Sy.

३. ०द्धयर्थम् P.

४. M. omits the words between मरुतः and आत्मा ॥ मुख्यान् Sy.

५. अवितुं सङ्गन्तुम् Sy.

६. नाभिचक्रेण Sy.

७. आवर्तयत् । स्वस्माभिर्निर्गमिषून् प्राणान् स्वात्माभिमुखमावर्तयत् । यद्वा चक्रिया ऋष्ट्याह्वयेनायुधेन युक्तान् अवसे स्युत्प्रादिभिस्तर्पयितुमावर्तयत् । तान् स्तुम इति सम्बन्धः । वर्तयति वृत्तेर्धन्वाल्मुकि चङि रूपम् Sy.

८. ०णानां P.

९. ०षप्रीणनादोता० P.

१०. होताद्वारः M.

११. ०च्यते M. and P.

१२. नेति is omitted by M.

१३. ब्राह्मणम् is suggested for ब्राह्मम् (T.A. 2.18.1.)

१४. VM. seems to explain उप as

लभते and ignores इत् ।

Sy. explains उप and इत् as उपेत्य ।

१५. M. omits the *pratīka*.

१६. ययोत्या Sy.

१७. रयकम् M. and P. आराधकं यजमानम् Sy.

१८. पापम् Sy.

१९. ०यथा P. अतिक्रमयथ Sy.

२०. Omitted by M.

२१. निन्दितुः शत्रोः सकाशात् Sy.

२२. Omitted by P.

मोक्षयथ Sy.

२३. ज्ञाता० M.

२४. युष्मदीया या ऊतिः Sy.

२५. ऊति M. and P.

२६. एव गच्छतु अस्मान् प्रति सर्वथाऽऽगच्छ-त्वित्यर्थः Sy.

२७. वाश्रेव हस्मारवं कुर्वती धेनुरिव वत्सम् Sy.

२८. VM. ignores या । ओ and सुमतिः ॥ सुमतिर्युष्मदीया शोभना मति-रनुग्रहात्मिका बुद्धिश्च । ओ एव Sy.

II. 35.

उपेमसुचि वाज्युर्वचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।

अपां नपादाशुहेमां कुवित्सु सुपेशसस्करति जोषिषद्धि ॥ १ ॥

उपेमसुचि ॥ मध्यमस्थानपठितोऽग्निरपानपादिति ॥ उप । एनाम् । सृजामि ।
अन्नमिच्छन् । स्तुतिच्छाम् । हवि । वारयतु । स्तुतीश्च । नादेयः । सोऽयम् । अपाम् ।
पुत्रः । यजमानेषु बहु । शीघ्रं गन्ता भवति । सुखाश्च । करोति । सेवते । हि स्तोतुनिति ।

१. 'उपेम्' इति पञ्चदशार्धं तृतीयं सूक्तं
गात्समर्धं त्रैष्टुभमपानपादेवताकम् । तथा
चानुक्रान्तम्—'उपेमपोनज्रीयम्' इति
(KSA. 15. 35. p. 14.) । सूक्त-
विनियोगो लैङ्गिकः Sy.

२. M. omits the words between
उपेमसुचि and नपादिति. The
pratīka उपेमसुचि has been
supplied by a later hand in
M. ३. नाम P.

४. सृजामि P. उत्पादयामि । अपानपातं
स्तोतुं प्रवृत्तोऽस्मीत्यर्थः । असुचि सृजे-
द्विज्ञानसो लुङ् । 'लिङ्सिचावात्मनेप-
देषु' इति सिचः कित्वाद् गुणाभावः Sy.

५. वाजमभमा नन इच्छन्नहम् Sy.

६. स्तुतिच्छाम् P.
वचसः स्तोत्रस्येच्छाम् Sy.

७. अन्नम् Sy.

८. दधातु । विदधातु प्रयच्छत्वित्यर्थः Sy.

९. स्तुति च P. गुणातीति गीः स्तोता
तस्य Sy.

१०. इवानवे० P.

नदीनां शब्दकारिणीनां मध्यस्थानामप

सम्बन्धी Sy.

११. सायम् M. and P.

१२. पौत्रस्थानीयः । अद्भ्य ओषधिवनस्य-
तयो जायन्ते ओषधिवनस्पतिभ्य एषो-
ऽग्निर्जायत इति तत्पौत्रत्वम् । एतत्संज्ञ-
को देवः Sy. १३. बहुलम् Sy.

कुवित् बहुनामैतत् Ngh. 3.1.

१४. 'हि गतौ' इत्यस्मात् 'अन्येभ्योऽपि वृ-
श्यन्ते' इति मनिन् Sy.

१५. अपि चास्मान् शोभनरूपान् शोभना-
लङ्कारान्वा Sy.

१६. करोतु । करति करोतेर्व्यत्ययेन शप् ।
'कःकरत्करतिकृषिकृतेष्वनदितेः'

(Pa. 8.3.50.) इति विसर्जनीयस्य
सत्वम् Sy.

१७. सेते P. स्तोत्राणि सेवते । तस्मादस्मा-
नेवमनुगृह्णात्वित्यर्थः । जोषिषत्—'जुषी
प्रीतिसेवनयोः' । लोटचडागमः । विक-
रणः । सिप् । इडागमश्च । 'हि च'
इति निघातप्रतिषेधः Sy.

१८. यस्मादयं देवः Sy.

१९. M. omits हि स्तोतु.

२०. VM. ignores मे ॥ मे मम Sy.

इमं स्वस्मै हृद आ सुतष्टं मन्त्रं वोचेम कुविदस्य वेदत् ।

अपां नपादसुर्यस्य मृहा विश्वान्युर्यो भुवना जवान ॥ २ ॥

इमम् । इमम् । मन्त्रम् । मदीयाद्बुदयात् । सुष्टु तष्टम् । वोचेम । अस्मै । बहु ।

इमं मन्त्रमुच्यमानम् । अयं वेत्ति हि । सोऽयम् । असुरहनननिमित्तस्य बलस्य । महत्त्वेन ।

विश्वानि । भुवनानि । जनयितुम् । स्वामी ।

समन्या यन्त्युप यन्त्यन्याः समानमूर्ध्व नद्यः पृथन्ति ।

तम् शुचिं शुचयो दीदिवांसमुपां नपातुं परिं तस्थुरारपः ॥ ३ ॥

समन्या यन्ति । कारिचन्महानद्यः । स्वरूपेण सङ्गच्छन्त ऊर्ध्वे । अथान्याः क्षुद्रनद्यः ।

१. M. omits इमम् । इमम् ।

२. सुष्टु निर्मितम् Sy.

३. वोचेम P. सुष्टु अभिमुख्येन ब्रवाम Sy.

४. अस्मा अपांनपात्संज्ञकाय देवाय Sy.

५. इमम् P. अस्माभिर्वक्तमिमं मन्त्रम् Sy.

६. जानातु । वेदत्-वेत्तेल्लेडघडागमः 'निपा-
तैर्यद्यदिहन्तं' इति निघातप्रतिषेधः Sy.

७. It seems to refer to अपां नपात् ।

८. असुरः शत्रून् क्षेप्ता, तस्य स्वभूतस्य
बलस्य Sy.

९. महत्त्वे० M. महिम्ना Sy.

१०. सर्वाणि Sy.

११. वृष्टध्रुवकानि वृष्टध्रुत्पादनेन भूतजाता-
नि वा Sy.

१२. जनयामास Sy.

१३. M. omits यितुं स्वामी ॥ स्वामी
अपां पात्संज्ञका वैद्युतोऽग्निः Sy.

१४. VM. ignores सु and आ ॥ सु
सुष्टु । आ अभिमुख्येन Sy.

१५. अपोनन्त्रीये वसतीवरीसमीप एकधनासु
प्राप्तासु 'समन्या यन्ति' इत्येषानुवक्तव्या ।
सूत्रितञ्च 'समन्या यन्त्युप यन्त्यन्या इति
तीयदेशे' (ASS. 5.1.) इति ।
सारस्वते च शस्त्रे यद्यप्यु शस्या निप-
तेत् तदानीमपोनन्त्रीयश्चरुः कार्यः ।
तत्रैवैव याज्या । सूत्रितञ्च 'समन्या
यन्त्युप यन्त्यन्या इत्यतः समानं सर्वेषाम्'
(ASS. 12.6.) इति ।

१६. A later hand has supplied
the *pratika* in M.

१७. पा M. १८. तं M. यतु P.

१९. वा M.

२०. M. omits मृहा ।

अन्या कर्ष्या आपः Sy. अन्या आपः
BB. २१. त्यह० P.

२२. सङ्गच्छते P. भूम्या सङ्गच्छते Sy.
एकीभूताः प्रवहन्ति BB.

२३. उर्वे० P. २४. पूर्व तत्रावस्थिताः Sy.

महानदीभिः सङ्गताः । उपगच्छन्ति । ताः सर्वाः । नदीनामसाधारणमिममपूर्वम् । पूरयन्ति ।
तम् । एव । शुचिम् । दीप्तम् । निर्मलाः । अपां । नपातम् । परितः । तिष्ठन्ति ।
आपः ।

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मृज्यमानाः परि युन्त्यापः ।

स शुक्रेभिः शिकंभी रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४ ॥

तमस्मेराः । स्मेरमुखा युवतयो भवन्ति, अतादृशाः । काश्चिद् युवतयः । युवानम् ।

१. समानं सह Sy.

२. अन्या उपयन्ति परितस्सङ्गता इव त्वां मध्येन प्रवहन्ति BB.

३. तः P.

४. सर्वान् P. ताः सर्वा आपः...नदी-भूताः Sy. ताः सर्वा अपि समानं नद्यो भूत्वा BB.

५. ०मिममूर्वम् is suggested for ०मिममपूर्वम् ॥ समुद्रमध्ये वर्तमानं वडवानलम् Sy. आर्वात्परेरवः महान्तम् BB.

६. प्रीणयन्ति । 'पूण प्रीणने' तौदाविकः Sy. आपगाः पूणन्ति पूरयन्ति । 'पूण प्रीणने' BB.

७. अपानपातम् Sy. अथ तं तत्रस्थमौर्वम् BB.

८. उ अवधारणे पावपूरणे वा । 'अन्येषा-मपि वृक्षते' इति साहित्यिको दीर्घः BB.

९. निर्मलम् Sy. शुद्धम् BB.

१०. M. omits दीप्तम् ॥ दीप्यमानम् । दीवेतिद्वान्दसो दीप्तिकर्मा । लिटः क्वसुः । 'बस्वेकाजावृक्षसाम्' इति निय-माविडभावः । 'द्वान्सि वेति वक्तव्यम्' इति वचनाद् द्विर्वचनाभावः Sy. मध्ये दीप्यमानम् । दीवेतिदीप्तिकर्मा द्वान्सः

BB.

११. शुद्धा आपः Sy.

शुचय आपः BB.

१२. अस्माकम् M.

१३. M. omits नपातम् ।

१४. दीरिः M. परिवृत्य Sy. सर्वतोऽपि BB.

१५. तष्ठन्ति P. एष हि वैद्युताग्निरूपेण मेघे वर्तमानोऽस्मानजीजनविति बृद्ध्या वडवानलरूपेण वर्तमानं तं पर्युपासत इत्यर्थः । यद्वा—अन्या एकधनाख्या आपः संयन्ति । चात्वालोत्तरयोर्मध्ये वसतीवरीभिः सङ्गच्छन्ते । अन्या वसतीवर्याख्या आपवचोपयन्ति उप-गच्छन्ति । ऐकमत्यं प्राप्ता भवन्ति । एतावच्च मिलित्वा यज्ञं साधयन्त्यस्तत्सा-ध्यवृष्टिद्वारा नद्यो भूत्वोर्वं पूणन्ती-त्यादि समानम् । एवं हि 'आपो वा अस्पधन्त वयं पूर्वं यज्ञं वक्ष्यामः' (AB. 2.20.) इत्यादिकब्राह्मणविनि-योगवचानुगृह्यते Sy.

१६. This stanza=TS. 2.5.12.1.

१७. अस्मयमान दर्परहिताः Sy. विदग्धाः BB.

१८. P. omits the words between भवन्ति and युवतयः ।

१९. युवराजमिव Sy., BB.

अत्यन्तं परिचरन्त्यः । परितः । यन्ति । आपः । सः । दीप्यते । नेत्रोभिः । धनयुक्तम् ।
अस्माकम् । दीप्यते । काष्ठरहितम् । तेजसाञ्ज्वरद्रूपः । उदकेषु । ”

अस्मै तिस्रो अव्यध्याय नारीदेवाय देवीर्दिधिपन्त्यम् ।

कृताङ्गवोष हि प्रसर्त्ते अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वसन्नाम् ॥ ५ ॥

अस्मै तिस्रः । व्यधिर्हिंसाकर्मा, अव्यधनीयाय । अस्मै । देवाय । इच्छा सरस्वती
भारती च तिस्रः । देव्यः । धारयन्ति । अन्नम् । नार्यः । जनयित्रीरिव पुत्रे । उपमसार । अप्सु ।
पीयूषं सारम् । पिबति । पूर्व या एनमजनयन्ति । ”

१. अत्यर्थमलङ्कुर्वाणाः । ‘मूजू शौचालङ्कार-
रयोः’ Sy., BB.

२. यदि P. गच्छन्ति, प्राप्तुवन्ति Sy.
सेवन्ते । यद्वा ङित्वात् न नित्यतरुष्य
आपः परियन्ति BB.

३. सन् P. अपानपादग्निः Sy. स चाग्निः
BB.

४. वी M. दीप्यते P. क्षुभैर्निर्मलेः Sy.
तास्वप्सु मध्ये शुक्ले निर्मलेन BB.

५. Omitted by M. शिवना रोचिषा
इत्यम्भूतः BB.

६. त्वन्नमयम् M. धनयुक्तमन्नं यथा भवति
तथा Sy. महाधनो राजेव । छान्दसो
लि. व्यत्ययः BB.

७. Omitted by M.

८. दीप्यते M. छान्दसो लिट् । छान्दसो
द्विवचनाभावः । दीधिङो वा वर्णव्य-
त्ययः BB.

९. इध्वनरहित एव सन् Sy. सलिलव्यति-
रिक्तेन काञ्चादी- नराहतः BB.

१०. क्षरणशीलोदकनिर्णयः । यद्वा दीप्तरूपः
Sy. निर्णिगिति रूपनाम् Ngh. 3.7.
घृतेनोदकेन वा एषणीयः । घृतनिर्ण-
जनमस्येति बहुव्रीहिः । यद्वा तेजो-
रूपनाम् । एवंमहानुभावोऽयमस्मान्

प्रतिग्रहदोषापनयनेन शोचयत्विति BB.

११. सधान्तर्गताः समुद्रगतासु वा मध्ये
Sy.

१२. VM. ignores तम् ।

तमपानपातमग्निम् Sy.

This stanza=TS. 2.5.12.2.

१३. पथि० M.

१४. अव्यधनाय Sy.

१५. अपानपाते Sy.

१६. M. omits the words देव्यः ।
and धारयन्ति ॥ दिधिषन्ति । ‘विष
शब्दे’ जौहोत्यादिकः । व्यत्ययेनान्तादेशः ।
धातूनामनेकार्थत्वाद्वाच्यं धारणार्थः Sy.

१७. सोमाख्यम् Sy.

१८. नामा M. अयं P. नेत्र्यः Sy.

१९. ०पवसा० M.

प्रसरन्ति । प्रसर्त्ते—‘सु गती’ । लिटि
‘इरयो रे’ इति रेआदेशः । छान्दसो
लादिशेषाभावः Sy.

२०. उदकेषु Sy.

२१. सारभूतं सोमाख्यममृतम् Sy.

२२. यस्मादेवं तस्मात्पूर्वं ब्रह्मणः सकाशा-
त्पश्यानामपाम् Sy.

२३. VM. ignores हि and सः ।
हि पूरणः । नेत्रोद्धारणार्थः Sy.

अश्वस्यात्र जनिमास्य च खर्द्रुहो रिषः संपृचः पाहि सूरिन् ।

आमासु पृषु परो अग्रमृष्यं नारातयो वि नशुन्नानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्य । 'अप्सु योनिर्वा अश्वः' इति ब्राह्मणम् । अस्मात् । अश्वः । अजायत ।
स्वरित्पुदकनाम, अस्यौदकस्य । च । अस्मादेव जन्म । स त्वं द्रौगधुः । विनाशयितुश्च ।
सम्पर्कात् । स्तोतृन् । रक्ष । आद्रासु । पूरयित्रीषु नदीषु । परोऽयमपांनपात् । अनभि-
भवनीयमुग्रं तेजो विसृजति । नास्मान् । अरातयः । व्याप्नुवन्तु । न च । रक्षांसि ।

स्व आ दमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वन्नमत्ति ।

सो अपां नपादूर्जयन्नप्सुन्तर्वसुदेयाय विधृते वि भाति ॥ ७ ॥

स्व आ दमे । स्व । गृहे । सुदोहा । यस्य । धेनुर्नदी । स्वधाम् । आप्यायति ।

१. [TB. 3.8.4.3.; 3.8.19.2.; 3.8.20.4.] The passage, 'अप्सु योनिर्वा अश्वः' इति ब्राह्मणम् should immediately follow अश्वः and precede अजायत ।

२. अस्मा M. अत्रास्मिन्नपांनपात्संज्ञके देवे Sy. ३. वि M.

४. Omitted in M. जन्म भवति, अपां-
नप्त्रविधित्तात्समुद्राबुच्चैःश्वसो जात-
त्वात् Sy.

५. सु M.

६. जस्यो० M. This is the ex-
planation of स्वः Ngh. 1.12.
॥ किं बहुना? ...स्वः सुष्ठ्वरणीयस्य
सर्वस्य जगतो जन्मास्मिन्नेव भवति ।
अर्थं हि मेघमध्ये वर्तमानो वृष्टिद्वारेण
सर्वं जगज्जनयति Sy.

७. अस्य च Sy.

८. दोग्धुः M. दोग्धुः P. अपहर्तुः Sy.

९. ०शयतुश्च M. ०शयतुश्च P. हिसकस्य
Sy.

१०. स्तोतृन् P. अस्मान् Sy.

११. ऋक्ष P.

१२. आद्रासु M. न्द्रासु P. अपरिपक्वासु Sy.

१३. पूरयितव्यास्वप्सु Sy.

१४. परस्ताद्वर्तमानम् Sy.

१५. M. omits the words between
नपात् and तेजो ॥ अग्रमृष्यमाणं देवम्
Sy.

१६. अवातारः पुरुषाः Sy.

१७. प्राप्नुवन्ति । 'नशतिर्व्याप्तिकर्मा' लेट्-
ङागमः Sy.

१८. मायाविनो रक्षांसि च Sy.

१९. स्वं P.

२०. तु P.

२१. योऽपांनपात् स्वकीये Sy.

२२. गृहेऽन्तरिक्षलक्षणे आसीदति Sy.

२३. सुष्ठ्वेन दोग्धव्या Sy.

२४. माध्यमिका वाक् Sy.

२५. वृष्ट्युवकम् Sy.

२६. नश्यति । 'प्यायी वृद्धौ' । 'लिङ्यङोश्च'
इति पीभाक् Sy.

स शोभनभवनम् । अन्नम् । अति । सोऽयम् । अपानपात् । अप्पु । अन्नः । वनं कुर्वन् ।
वसुदानाय । परिचरते । दीप्यते ।

यो अप्स्वा शुचिना दैव्येन श्रुतावाजस्त उर्विया विभाति ।

वया इदन्या भुवनान्यस्य प्र जायन्ते वीरुधश्च प्रजामिः ॥ ८ ॥

यो अप्पु । यः । अप्स्वन्त । निर्मलेन । देवाहर्ण तेजसा । यज्ञवान् । नित्यः ।
उरुः । विभाति । अस्यापानपुः । शास्त्राः । एव । अन्यानि । भूतानि । किं च । अस्य
प्रसादाद् वीरुधः । प्रजायमानैः पुष्पफलैः । प्रजायन्त इति ।

अपां नपादा ह्यस्यादुपस्थं जिह्वानामूर्ध्वं विद्युतं वसानः ।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्तीहिरण्यवर्णाः परि यन्ति युह्यीः ॥ ९ ॥

अपां नपात् । अपानपात् । आतिष्ठति । अपामुपस्थम् । तिर्यग् गच्छन्तीनां मध्ये ।

१. सुष्ठु भूतं वृष्टेः सकाशादुत्पन्नम् Sy.
२. हविलक्षणमन्नम् Sy.
३. अत्युद M. अत्युदकं P. भक्षयति Sy.
४. सा P. ५. अपानपात्संज्ञको देवः Sy.
६. अपु P. मघस्थास्व Sy.
७. M. omits the words between सो and अन्तः ॥ मध्ये Sy.
८. यजमानाय धनदानार्थम् Sy.
९. VM. ignores च ।
वि विशेषेण Sy.
१०. P. omits the *pratīka*.
११. अपानपात् Sy. १२. मेघस्थासु
मध्ये Sy. १३. शोचकेन Sy.
१४. देवसम्बन्धिना तेजसा Sy.
१५. ऽवा P. श्रुतमित्युदकनाम तद्वान् सत्य-
वात्वा Sy. (Ngh. I.12.; 3.10.)
१६. नित्यः, एकरूपेण सदा वर्तमानः Sy.
१७. उर् P. विस्तीर्णः Sy.
१८. विशेषेण प्रकाशते Sy. १९. नप्तः P.

२०. शास्त्रा M. २१. सर्वाणि Sy.
२२. भूतजातानि Sy.
२३. M. omits the words between
एव and किम् । ऽवा० M. च
पूरणः Sy.
२४. ऽवश्च M. ओषधयः Sy.
२५. पुष्पफलादिभिः सह Sy.
२६. अस्मादेव प्रजायन्ते Sy. २७. VM.
ignores आ ॥ आ समन्तात् Sy.
२८. पूर्वोक्ते सारस्वतसत्रस्यापोनप्त्रीये चरौ
'अपां नपादा हि' इत्येषानुवाक्या । सूत्रि-
तञ्च—'अपां नप्त्रे चरुमपां नपादा ह्यस्या-
दुपस्थम्' (ASS. 12.6.) इति Sy.
२९. अपानपात्संज्ञकोऽग्निः Sy. अपानपा-
च्चतुर्थोऽग्निः BB. ३०. आभिति० P.
आस्थितवान् आकृष्टवान् Sy.
३१. अपामुपस्थानमन्तरिक्षम् Sy. उपस्थ-
मन्तरिक्षं मेघं वा, अपामुपस्थानम् BB.
३२. कुटिचत्तित्तासि मध्ये Sy., BB.

स्वयमूर्ध्वः । दीप्तिम् । आच्छादयन् । तस्य । प्रशस्यतमम् । तेजः । वहन्त्यः । नद्यः
गच्छन्ति । महत्यः ।

हिरण्यरूपः स हिरण्यरूपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।
हिरण्यत्परि योनेर्निषद्या हिरण्यदा हिरण्यमस्म ॥

हिरण्यरूपः । हिरण्ययाङ्गः । हिरण्यसन्दर्शनः । अयम् । तथा ।

१. स्वयमूर्ध्वं ज्वलन् Sy. उपरिवर्ती BB.
२. विद्योतमानं मेघम् Sy. विद्युद्रूपेणात्मानम् BB.
३. अन्तरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान् Sy. छादयंस्तासामुपस्थमातिष्ठति BB.
४. वर्षितुरपांनपातः Sy.
५. ०शतम् P. हि यदेवं तस्मात्ता आपस्त-
स्यानेरपांनपातो ज्येष्ठं प्रशस्तम् BB.
६. माहात्म्यम् Sy.
७. सर्वत्र प्रापयन्त्यः Sy. वहन्त्यः व्यापय-
न्त्यः, अनेन हि मेघं भित्त्वा वयं प्रवर्तिता
इति कृतज्ञतामिव दर्शयन्त्यः BB.
८. VM. seems to explain हिरण्य-
वर्णः by नद्यः ॥ हिरण्यवर्णिर्मलरूपाः
नद्यः Sy. हिरण्यवर्णाः नदीनामेतत्
Ngh. 1.13.
तेजोरूपा एव भासमानाः BB.
९. अपांनप्रा महती वृष्टिरस्माकं प्रवह-
नायोत्पादितेति कृतज्ञतया तवीयं माहा-
त्म्यं सर्वत्र प्रकटयन्त्य इव नद्यः प्रव-
हन्तीत्यर्थः Sy. तमग्निं परियन्ति परि-
गच्छन्ति परित इवासते BB.
१०. VM. ignores हि ।
हि कलु Sy.
This stanza=TS. 2.5.12.1.
११. गुत्समवस्य SKN. गुत्समवस्येवमार्धम्
Dur. १२. ०मय M. ०मयाङ्ग P.
कप्यत इति कर्मशरीरम् । वर्णमयशरीरो
हितरमणीयशरीरो वा Sy. हिरण्यस्येव

- रूपं यस्य स हिरण्यरूपो वैद्यु-
तः SKN. हिरण्यसमानरूपः I
१३. M. omits हिरण्यम् ० ।
१४. ०संदर्शन M. ०सदृशनः P.
पश्यन्तीति सन्वृश इन्द्रियाणि ।
मयेन्द्रियो हितरमणीयेन्द्रियो वा
हिरण्यमिव च परया प्रीत्या स
SKN. हिरण्यसन्वृक्, हिरण्य-
सन्वृश्यमानः मनःप्रीतिजनकः Du
१५. यो M. अपांनपात्, अपां पं
कथम् ? अद्भ्यो हि मेघो ज
तत्संघातरूपत्वात्तस्य मेघाद्वैद्यु-
'अद्भ्यो वा एष प्रातरुदेत्यपः
प्रविशति' (AB. 4.20.) इति श्रु-
प्रातरुद्भ्य आदित्यो जायते, अ-
त्याद् वर्षासु रसावानद्वारेण वै-
द्युदेवमस्य पौत्रत्वम् SKN. १
च अद्भ्योऽपः, मध्यस्थानो वैद्यु-
ऽग्निरादित्यस्य पुत्रोऽपांनपात् प्रा-
काले घर्मातिनां, प्रजानामन्नायिनी
च । . . 'समुद्राद्भिर्मर्षुर्भा उदार
(RV. IV. 58.12.) इत्यादित्यमु-
मन्यन्ते । इत्येतस्माद् वर्षानावपां पु-
आदित्यः । 'आ हुतो अग्निर्मभ-
विस्वत्' (RV. VI. 8.4.) इत्य-
तच्चादित्यस्यापि वैद्युतोऽग्निः पुत्रः
इत्येवमसावपांनपा, अपांनपा Du
१६. स एवात्यन्तोपकारित्वात् SKN. अ-
च स एव Dur.

एव । हिरण्यवर्णः । तस्य योनिश्च । हिरण्यमय, तस्मात् आगत्य । इह निपद्य । हिरण्यस्य दाता । अस्मै यजनानाय । अन्नम् । प्रयच्छति ।

तः स्थानीकमुत चारु नाः पीच्यं वर्धते नमुंरुपाः ।

यमिन्धते युवतयः समित्था रिरण्यवर्णं धृतमः ॥ ११ ॥

तदस्थानीकम् । तत् । अस्य । तेजः, तस्य रुमयोऽजीकानि इति ब्राह्मणम् । अपि चास्य । शोभनम् । नाम । अन्तर्हितम् । वर्धते । अपानप्तुः, तद् वेदविद्ब्रह्मधोऽवगन्तव्यम् । यम् । इत्थम् । नद्यः । समिन्धते । हिरण्यवर्णम् । अस्य । उदकम् । अन्नं भवति ।

१. M. omits स एव ॥ इदेवार्थे SKN.

२. हिरण्यवर्णशकान्तियुक्तः Sy. हिरण्यमिव वर्णनीयः SKN. हिरण्यमिव वरणीयः प्रार्थनीयो भूतानाम् Dur.

३. योनिश्च P. योनेः स्थानात् Sy. स्थानादन्तरिक्षाख्यात् SKN. आदित्याद् विनिर्गत्य Dur.

४. सुवर्णमयात् Sy. हिरण्यशब्देनात्र तद्वपमुच्यते न सुवर्णं तन्मयसदृशादत्यन्तस्वच्छद्रव्यरूपपादित्यर्थः SKN. य एवं गुणयुक्तोऽपानपात् स किं करोतु ? ... तेजोमयात् Dur. ५. उह M.

६. उपविश्य राजत इति शेषः Sy. सर्वतो निषद्य मध्यस्थानेऽभ्रजालेनान्तरिक्षलोकं व्याप्य Dur.

७. दक्षिणारूपस्य सुवर्णस्य दातारो यजमानाः Sy. हिरण्यसदृशस्य दाता SKN. 'हिरण्यदाः' इत्येकं पदं विसर्जनीयान्तम् । ... हिरण्यदाता Dur.

८. ईदृग्विधायापानपाते Sy. सर्वस्मै वा प्राणिजाताय SKN.

९. हवित्क्षणम् Sy. अन्नबुष्टधुवकम् SKN. अन्नहेतुवकम् Dur.

१०. प्रयच्छन्ति Sy. 'वा दाने' इत्यस्य लेटि व्यत्ययेन परस्मैपदम् । बहुवचन-

मेकवचनस्य स्थाने, ददात्वित्यर्थः SKN. सोऽपानपात् परिषद्य... ददातु Dur.

११. VM. ignores अपां नपात् । उ and परि ।

पर्युपरि Sy. परि सर्वतः, उः पदपूरणः SKN. N. 3.16., SKN. II. 174.

१२. अपानप्तुर्वैवस्य Sy.

१३. रक्षिसमूहं शरीरम् Sy.

१४. TB. 16.6.2.

१५. च स P. १६. नाम् P. संज्ञा च । न पातयति न विनाशयतीति नपादिति तद्व्युत्पत्तेः Sy.

१७. तदुभयम् । अपीच्यम् अन्तर्हितनामैतत् । (Ngh. 3.25.) मेघान्तर्हितं सत् Sy.

१८. नप्त P. १९. यमपानपातम् Sy.

२०. अमुत्रान्तरिक्षे Sy.

२१. सङ्गमनस्वभावा आपः Sy.

२२. सम्यक् दीपयन्ति Sy.

२३. ०वर्णं P. हिरण्यवर्णस्य Sy.

२४. स्य P. देवस्य Sy.

२५. नृपतीन्द्रकम् Sy.

२६. Omitted by P. अन्नं भक्ष्यम् । अभिन्वनो ह्यसौ वैद्युतोऽग्निः Sy.

अस्मै बहूनामवमाय सख्ये यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।
सं सानु मार्जिम दिधिषामि बिल्मैर्दधाम्यन्नैः परि वन्द ऋग्भिः ।

अस्मै । अस्मै । बहूनामपि देवानाम् । अन्तिकतमाय 'अग्निर्व' देवानामवम
ब्राह्मणम् । सख्ये । यज्ञैः । परिवरेम । नमस्कारेण । हविर्भिश्च । तस्य निधाना
च्छ्रितं विष्ण्यम् । सम्मार्जिम । बिल्मशब्द उपायवचनः, धारयामि च । उपायैः । धा
च । हविर्भिः परि स्तौमि च । मन्त्रैः ।

१. Omitted by M. गुत्समदस्यार्षम् ।
अस्या ऋचोऽपांनपादेवता, अपोनप्त्रीये
सूक्ते समान्नातत्वात् । अपांनपाच्च
मध्यमः SKN.

२. पुरोर्वतिने Sy. प्रकृतायापांनप्त्रे
SKN.

३. यजमानानाम् SKN.

४. 'अवति P. आद्याय Sy. अवम इत्यन्तिक-
नाम । अन्तिकाय सभिः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥
प्राप्तायेत्यर्थः । सर्वत्रात्र द्वितीयार्थं चतुर्थी
SKN.

५. AB. I. I.

६. अस्माभिः समानस्थानायापांनपाते Sy.
बहूनां सखायम् SKN.

७. यागसाधनैः Sy. सोमयागैर्ज्योतिष्टो-
मादिभिः SKN.

८. परिवरेमेत्याशास्महे SKN.

९. स्तुत्या च SKN.

१०. 'दधाम्यन्नैः' Sy; SKN.

११. अस्यापांनपातः Sy.

१२. ०नार्थं P. तदर्थं च SKN.

१३. द्विष्ट्यं M.

समुच्छ्रितप्रवेशम् Sy.

समुच्छ्रितं प्रवेशं गार्हपत्यादित्यलक्षणं
वेदिलक्षणं च SKN.

१४. सप्त P. सम्यक् शोषयामि अलङ्करोमि
व । 'मूजु शाचाल-परयोः' । 'चादिलोपे

विभाषा' इत्यस्य निघातप्रतिं
Sy. सम्मार्जिम गोमयपाण्डुमुत्तिक
SKN.

१५. बिल्मश० M. विलुश० P.

१६. ०यवच० P. The passage: बिल्म
उपायवचनः should immedia
follow उपायैः and prec
धारयामि ॥ बिल्म उपायः SKN.

१७. 'विष शब्दे' अयं धारणार्थोपि । १
त्यादित्वाच् शपः इलुः । निपो छ
येनाडागमः । 'अभ्यस्तानामादिः' इ
द्युदात्तत्वम् Sy. 'विष धा
धारयितुं चेच्छामि गार्हपत्यमणि
SKN.

१८. बिल्मैर्भासनैः काष्ठैरेनम् Sy. उपायैः
लनस्याधो भस्मनि गोमयनिखननादिभि
एवमस्मिन्मन्त्रे बिल्मशब्दस्य प्रयोगः
विहोपादानं निर्वचनं चैवमर्थं द्रष्टव्य
SKN.

१९. धारयामि चैनम् SKN.

२०. हविलक्षणैः Sy.

सायं प्रातश्चाग्निहोत्रद्रव्यलक्षणैर्यवात्वा
दिभिः SKN.

२१. परितः स्तौमि Sy. सर्वतः स्तौमि SKN

२२. स्तुतिभिः SKN. बिल्मं भिल्मं भासन्-
मिति वा N. I. 20., SKN.
I. II. 6.

स ई - पाजनयत्तासु गर्भं स ई शिशुर्धयति तं रिहन्ति ।

सो अपां नपादनमिस्लातवर्णोऽन्यस्येव तन्वा विवेष ॥ १३ ॥

स ईम् । अग्निरेव । एनम् । रेतसो वृषा । अजनयत् । ओषधीषु । गर्भम् । अथीप-
धिवनस्पतिभ्यो जातः सः । एता ओषधीः । शिशुर्भूत्वा । धयति । ताश्चैनं वत्समिव ।
जिह्वया लिहन्ति । सोऽयम् । अपाम् । पौत्रः । अग्लानवर्णः । अन्यस्येव । शरीरेण ।
अस्मिंल्लोके । आविवेध व्याप्तः ।

अस्मिन्पदे परमे तस्थिवांसमध्वसमिर्विश्वहा दीदिवांसम् ।

आपो नष्ट्रे धृतमभं वहन्तीः स्वयमत्कैः परि दीयन्ति यद्हीः ॥ १४ ॥

अस्मिन् । अस्मिन् । परमे । पदे । तस्थिवासमन्तरिक्षे । अशुष्यद्भिस्तेजोभिः ।
सदा । दीप्यमानम् । स्वयमेव । अत्कैः । आपः । परितः । यन्ति । महत्यः । तस्मा अग्नये ।
अन्नभूतम् । धृतम् । वहन्त्यः ।

१. एन P. सोऽयमपांनपात्संज्ञको देवः Sy.

२. रेत० M. रेत० P.

३. सेक्ता भूत्वा Sy.

४. स्वात्मानमेव गर्भरूपेण वर्धणार्थं कृत-
वानित्यर्थः Sy.

५. ओष० M. and P. भवस्थास्वप्नु Sy.

६. गर्भो भूत्वा च सोऽयं माध्यमिको वैद्यु-
तोऽग्निः Sy. ७. तासां पुत्रः सन् Sy.

८. मेघस्थास्ताः पिबति अबिन्धनो ह्यसौ Sy.

९. पुत्रस्थानीयम् Sy.

१०. अद्विरापद्य लिहन्ति । 'लिह आ-
स्वादने' । कपिलकावित्वात्सत्त्वविकल्पः
Sy. ११. अवां M.

१२. वृष्ट्या सह भूमौ निपतितः Sy.

१३. अस्यान० P. अभितो स्लातो स्लानः
क्षीणो वर्णो यस्य तद्विपरीतोऽप्यर्थं दीप्य-
मानः सन् Sy.

१४. इवशब्दोऽवधारणे । पाथिवस्यैवान्तेः Sy.

१५. काष्ठेन्धनत्वलक्षणेन Sy.

१६. आविवेष्ट M. आविवेध P.

१७. व्याप्तम् M. व्याप्तो बभूव । 'बिष्णु
व्याप्तौ' Sy.

१८. Omitted by P.

१९. उत्कृष्टे Sy. २०. अन्तरिक्षलक्षणे
स्थाने Sy. २१. स्थितवन्तम् Sy.

२२. It goes with पदे

२३. ध्वंसनरतिस्तेजोभिः Sy.

२४. सर्वाण्यहानि Sy. २५. आत्मनैव Sy.

२६. अतनशीलैः सततवृत्तैः स्वकीयै रूपैः
Sy. २७. गच्छन्ति । दीयतिर्गतिकर्मा ।
'वीड क्षये' । व्यत्ययेन परस्मैपदम् Sy.

२८. मनस्यः M.

२९. तस्मा अग्नये seems to be the
explanation of नष्ट्रे.

अपां नपाते Sy. ३०. अन्नम् Sy.

३१. - रणशीलः कालमकम् Sy.

अयांसमग्ने सुचि॒तिं ज॒नाया॒यांस॒सु म॒धव॑द्भू॒थः सुवृ॑क्तिम् ।
वि॒श्वं तद्भू॒द्रं यद॑वन्ति दे॒वा बृ॒हद्र॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः ॥ १५ ॥

अयांसम् । अग्ने ! त्वामहं शोभननिवासम् । जयार्थम् । अयांसम् । तथा ।
अयांसमिह । हविष्मद्भूथः । शोभनस्तुतिमिति ।

II. 36.

तुभ्यं॑ हि॒न्वानो॑ वसि॒ष्ट गा अपो॑ऽधु॒ः वि॒मिर॑द्रि॒भिर्नरः॑ ।
पि॒बेन्द्र॑ स्वाहा प्र॒हुतं॑ वषट्कृतं होत्रा॒दा सोमं॑ प्रथ॒मो य ई॑शिषे ॥ १ ॥

तुभ्यं हिन्वानः । इन्द्र ! तुभ्यम् । प्रेरयामीति । गन्त्रीः । अपो गृहीत्वा । वासयति ।

१. ०निविसं M.

२. जयार्थम् P. This seems to be the explanation of जनाय । जनार्थम् is suggested for जयार्थम् ॥
अस्मदीयपुत्रावेजननार्थम् Sy.

३. उपागच्छम् । 'यम उपरमे' Sy.

४. हविलक्षणघनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यश्च Sy.

५. शोभनावर्षकं त्वद्विषयं स्तोत्रम् Sy.

६. VM. ignores विदथम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । बवेम । विदथे and सुवीराः । Sy. explains these two verses in the following manner :-
अतः कारणाद्भूद्रं सर्वे देवा अवन्ति रक्षन्ति विदथं सर्वं तद्भूद्रमस्माकं भवतु । सुवीराः सुपुत्रा वयं विदथे यज्ञे गृहे वा बृहत् प्रीठं स्तोत्रं बवेम उच्चारयाम ॥

७. 'तुभ्यम्' इति षडृचं चतुर्थं सूक्तं गात्स्तेमदं जागतम् । प्रथमाया इन्द्रो मधुश्च देवता । द्वितीयाया मस्तो माधवश्च । तृतीयाया-

स्त्वष्टाशुक्लश्च । चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च । पञ्चम्या इन्द्रो नभश्च । षष्ठ्या मित्रावरुणौ नभस्यश्च । तथा चानुक्रान्तम्—
'तुभ्यं षडृतव्यं तु जागतं तु' (KSA. 15. 36. p. 14.) इति । वशरात्रे षष्ठेऽहनि ऋतुयाजेषु ऋक्षिरस्कैः प्रेषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यञ्च । तत्राद्यानां षण्णां प्रेषाणामुपरिष्ठाद् देवताः षडृचोऽहोरात्रादिभिः क्रमेणावपनीयाः । तथा च सूत्रितम्—'उपरिष्ठात्षडृच ऋतुयाजानाम्' इत्युपक्रम्य 'तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ट गा अप इति द्वादशे' (ASS. 8.1.) इत्यन्तेन Sy.

८. P. places it after तुभ्यम्

९. त्वदर्थम् Sy.

१०. प्रेरयमाणः सोमः Sy.

११. त्रिः P. गोविकाराणि वषिषमः प्रभृतीनि अपणव्रथ्याणि Sy.

१२. वसतीवर्षाया अपश्च Sy.

१३. वस्ते आच्छादयति । तैः संयुज्यत इत्यर्थः Sy.

अथ प्रातरेवर्त्विजस्ताः परिगृह्य । अविभिर्दशापवित्रैः । ग्रावमिद्वच । सोमम् । दुहन्ति ।
तं हुतम् । वषट्कृतं सोमम् । इन्द्र ! त्वं पिब । तथा मम 'स्वा वागाह' । होतुः सकांघान् ।
सोमम् । प्रथमः । यस्त्वम् । ईशिपे सोमपानस्येति ।

यज्ञैः संमिश्राः पृषतीभिर्बृष्टिभिर्वाः अञ्जिपुं प्रिया उत ।

आसद्या बर्हिर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥ २ ॥

यज्ञैः । हविर्भिः । वडवाभिः । आयुर्वैश्च । संयुक्ताः । आगमनवेलायाम् । शोभा-
युक्ताः । अपि च । आभरणेषु । प्रियास्ते । आदित्यस्य । सूनवो मरुतः ! अस्मिन्
बर्हिषि । आसद्य । पोतुः । आकृष्य । सोमम् । पिबत । दिवः । नेतारः ।

१. नरो यज्ञस्य नेतारोऽभ्यर्थवश्च Sy.

२. अविभि P. अवेर्वाल्दशापवित्रैः Sy.

३. शा० P.

४. ०त्रे P.

५. सोम P.

६. दुहन्ति P. अक्षारयन् । ग्रावभिरभि-
षुत्य दशापवित्रेण पुनन्तीत्यर्थः Sy.

७. प्रहुतम् प्रकर्षेणागतौ क्षिप्तम् Sy.

८. वषट्क० P. वषट्कारेण च त्यक्तम् Sy.

९. सव P.

१०. ०गाहा P. Cf. स्वाहेत्येतद् घु आहेति
वा । स्वा वागाहेति वा । स्वं प्राहेति
वा । स्वाहुतं हविर्बृहोतीति वा N.
8.20. ॥ स्वाहाकारेण Sy.

११. होतुर्यागात् Sy.

१२. ०यमेव P. ०यमेव M. अन्येभ्यो देवे-
भ्यः पूर्वभावी सन् Sy.

१३. ०शिखे M. सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि
Sy.

१४. VM. ignores आ ।

आ समन्तात् Sy.

१५. ०विभि P. यानैः Sy.

१६. वाभिः P. M. omits भिः वड ॥
स्ववाहनभूताभिः पृषद्वतीभिर्वडवाभिर्-
क्ते Sy.

१७. स्वकीयैरायुधैः Sy.

१८. ०युक्तः P.

१९. यामनि गमनसाधने रथेऽवस्थिताः Sy.

२०. शुभ्राः शोभमानाः Sy.

२१. उतशब्दश्चायं Sy.

२२. सर्वस्य जगतो भर्तुं रुद्रस्य Sy.

२३. पुत्राः ! Sy.

२४. Omitted by P.

२५. बनिष्ठी P. ते यूयमास्तीर्णं बर्हिषि Sy.

२६. सद्य P. उपविश्य Sy.

२७. पोतुर्यागात् Sy.

२८. दिवोऽन्तरिक्षस्य Sy.

२९. Omitted by M.

अमेव नः सुहवा आ हि गन्तं नि बहिर्षि सदतना रणिष्टन ।

अथा मन्दस्व जुजुषाणो अन्धसस्त्वष्टदेवेभिर्जनिभिः सुमदगणः ॥

अ० । हे देवपत्न्यः ! यज्ञागता इव । स्वाह्वानाः । अस्मान् । आगत्य चास्मिन् बहिर्षि । निपीदथ । तत्र रमत । च । अथ तास्वागतासु । च हे त्वष्टः ! सोमेन । तृप्यस्व । सम्प्रीयमाणः । देवैः । तेषां जायामि

१. तृतीयसवने 'अमेव नः' इत्येषा नेष्टः प्रस्थितयाज्या च । तथा च सूत्रितम् 'अमेव नः सुहवा आ हि गन्तं नेन्द्राविष्णू पिबतं मन्त्रो अस्य' (ASS. 5.5.) इति Sy.

२. देवपत्न्यः प्रार्थ्यन्ते Mah. देवपत्न्यस्त्वष्टा चात्र वृश्यन्ते U.

३. यज्ञाय त P. M. omits the words between हे and गता ॥ इवशब्दोऽवधारणे । सहैव Sy. अमाशब्दो गृहवाचकः । अमेव स्वगृहमिव Mah. अमाशब्दो गृहवचनः । यथा गृहाणि स्वानि, एवम् U.

४. स्वाह्वानाः M. and P. हे शोभनाह्वानास्त्वष्टप्रभृतयः ! Sy. कीदृश्यो यूयम् ? सुहवाः शोभनः सुकरो हव आह्वानं यासां ताः Mah. साध्वाह्वानाः U.

५. नोऽस्माकं यज्ञगृहाणि Mah., U.

६. अग० M. गन्तं . . . गमेऽह्वान्वसः शपो लुक् । 'तप्तनप्तनयनाश्च' इति तनबादेशः Sy. आगच्छत Mah., U.

७. चास्मि P.

८. बहिर् P. वेद्याभास्ती० Sy. बर्हि Mah.

९. षी० P. निषीदत is suggested for निषीदथ ॥ सदतन निषण्णा भवत । सदादेशाभावः Sy. निषीदत, उपविशत 'षट् लु गतौ' Mah., U.

१०. M. adds अथ before तत्र ॥ विषय च Sy.

११. रमध्वम् is suggested for रण रणिष्टन रमध्वम् । रण शब्दा अत्र कीडायां वर्तते । धातूनामने त्वात् । अस्माच्छान्वसो लुङ् । वत्तनबादेशः Sy. 'रण शब्दे' अस्य रूपम् । . . . परस्परं वार्तां कुर्वते Mah. निषद्य च रणिष्टन रति ॥ U.

१२. स्वा० M. and P. अथानन्तरम् । अथानन्तरं देवपत्नीष्वगताः M. अथोपविष्टासु देवपत्नीषु U.

१३. एवं देवपत्नीस्त्वष्टाश्च त्वष्टारमाह-त्वष्टः ! Mah.

१४. सोमलक्षणस्यास्य । द्वितीयार्थे षष्टं सप्तम्यर्थे षष्टम् Sy. अन्धो हविलंक्ष मक्षम् . . . । अन्धस इति कर्मणि षा Mah. अन्धसः सोमस्य स्वमंशम् ।

१५. तृप्तो भव Sy.

मोदस्व । तृप्यस्तेषां : Mah. मन्दस्व तृप्यस्व U.

१६. सेवमानः Sy. सेवमानः । 'जुषी प्रीतिं सेवनयोः' व्यत्ययेन शानचि शपः इति Mah., U.

१७. अन्यैर्देवैः Sy.

१८. देवपत्नीभिश्च Sy. देवपत्नीभिश्च . . . जनयन्तीति जनयो नार्यः Mah. जनन हेतुभूताभिर्देवपत्नीभिः U.

शोभनगणः ।

आ वक्षि देवाँ इह विप्र यक्षि चान्तेति षडा योनिषु त्रिषु ।

प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पिबानीध्रात्तव भागस्य तृप्सुहि ॥ ४ ॥

आ वक्षि । अग्ने ! देवान् । इह । आवह । यक्षि । च तान् । कामयमानः । होतः ।

निषीद च । गार्हपत्यादिषु स्थानेषु । प्रतिकामय । प्रस्थितम् । सोममयम् । मधु । पिब च ।

आग्नीध्रात् । त्वदीयेन । भागेन । तृप्सुस्व ।

एष स्य ते तन्वो नृम्यवर्धनः सह ओजः प्रदिवि वाहोर्हितः ।

तुम्यं सुतो मधवन्तुम्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तृप्तिव ॥ ५ ॥

एषः । नृषु मनो यस्य, तन्वा नमयति स नृम्य इत्युच्यते, हे इन्द्र ! सः । अयं सोमः ।

१. M. omits भिक्ष । शोभन ॥ सुम-
दगणः सुष्टु माह्वन्ति हृष्यन्ति सुमदः ।
मदेः क्विप् । सुमदः सन्तुष्टा गणा देवाः
स्त्रीगणाश्च यस्य स सुमदगणः Mah.
शोभनमदा देवास्तेषां स्त्रीणां च गणो
यस्य स सुमदगणः U.

२. VM. ignores हि ॥ हिशब्दः पूरणः
Sy. हिः पादपूरणः Mah., U.
This stanza=YV. 26.24.

३. M. omits the *pratika*, but
some later hand has supplied
आवन्ति in M.

४. हे विप्र ! मेधाविन् ! अग्ने ! Sy.

५. M. omits देवान् ॥ यष्टव्यानिन्त्रा-
दीन् Sy. ६. आव P. M. omits
आ which has been supplied
by a later hand. ७. यज्ञ च Sy.

८. कामय M. कामान् P. अस्मदीयं कामय-
मानः सन् Sy. ९. हों P.
देवानामात्तः ! त्वम् Sy.

१०. उपविश Sy.

११. Omitted in P. स्थानेषु गार्हपत्या-

दिलक्षणेषु Sy. १२. प्रतिकामय च Sy.

१३. M. repeats the word प्रस्थि-
तम् ॥ उपविश्य च, होमार्थमुत्तरवेदि
प्रत्यानीतम् Sy. १४. पिबत M.

१५. स P. १६. ०ध्रा P. कामयित्वा
च. . . आग्नीध्रयागात् Sy. १७. पृच्य
P. पीत्वा च. . . तृप्तो भव Sy.

१८. VM. ignores त्रिषु ।

१९. Omitted in P. A later hand
adds एष स्य ते in M.

२०. VM. evidently explains नृम्य
separately as a vocative in
the sense of हे इन्द्र ! but नृम्य
is not an independent word.
It is the first member of a
compound नृम्यवर्धनः, which
is not in the vocative. Sy.
takes नृम्यवर्धनः as one com-
pound word and explains it
as बलस्य वर्धकः, तुम्यं सुत इत्युत्तरत्र
सम्बन्धः । २१. M. omits the
words between मनो and हे ।

तव । शरीरस्य । वर्धनः । तथा पुराणे त्वधि । बाह्वोः । सहस्करः । ओजस्करश्च । अभि-
हितः । सोऽयं तुभ्यम् । सुतः । मघवन् ! तथा तुभ्यमेव । सम्भृतः । त्वम् । इमम् ।
ब्राह्मणाच्छंसिनो यागात् । त्वप्यन् । सुपिबेति ।

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्या अनु ।

अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रशास्त्रादा पिबतं सोम्यं मधु ॥ ६ ॥

जुषेथाम् । हे मित्रावरुणौ ! सेवेथाम् । यज्ञम् । बुध्यतं च । मदीयस्य । ब्राह्मणस्य ।
निषण्णः । होता । वाचः । पूर्याः । लक्ष्यीकृत्य यज्ञार्थं । युवाम् । सोमाख्यमन्नम् । अच्छेति ।
भवद्भूधामाभिमुख्येन वृतम् । मैत्रावरुणात् । आपिबतम् । सोममयम् । मध्विति ।

व्याख्यत्सप्तममध्यायं द्वितीयस्येति माधवः ।

गोविन्दो यस्य तनयो ज्येष्ठः पुत्रश्च वेङ्कटः ॥

१. बाह्वोः M. बाहोः P. हस्तयोः Sy.
२. सहस्करः M. सहस्तर P. सहः परे-
धामाभिभवनलक्षणं सामर्थ्यम् Sy.
३. ओजस्कररश्च M. वजस्तररश्च P.
ओजस्तत्कारणभूतं बलञ्च Sy.
४. निहितं भवति लिङ्गव्यत्ययः Sy.
५. सोयस्तु० P. त्वदर्थम् Sy.
६. तावृशः सोमः अश्वर्युभिरभिषुतः Sy.
७. हे धनवन्निन्द्र ! Sy.
८. P. adds तुभ्यं सुतो मघवन् तथा ॥
तुभ्यं होतुम् Sy.
९. उत्तरवेद्यां प्रत्याहृतश्च Sy.
१०. सोमम् . . . 'क्रियाग्रहणं कर्तव्यम्' इति
कर्मणः सम्प्रदानत्वादस्येति चतुर्थ्यर्थे
षष्ठी Sy. ११. ०च्छंसिनि P.
१२. Omitted in P. १३. व्यन् P.
१४. M. omits the words
between ब्राह्मणा and बेति ।
आभिमुख्येन पिब Sy.
१५. मुख्य P. बुध्येथाम् is suggested

for बुध्यतम् ॥ अवगच्छतम् Sy.

१६. मम Sy.
१७. ब्राह्मणम् । पूर्ववत् कर्मणि षष्ठी Sy.
१८. षणः M.
१९. अन्नदीयो होता Sy.
२०. निविदः । वाङ्मार्गैतत् । शस्त्रलक्षणा
वाचः Sy. २१. चिरन्तनीः Sy.
२२. अनु शंसतीति शेषः । उद्गातुभिः कृतस्य
स्तोत्रस्यानुगुण्येनाज्यादीनि शस्त्राणि
शंसतीत्यर्थः Sy.
२३. स्मार्त्वं P.
२४. राजाना राजमानौ युवाम् Sy.
२५. ०ख्यस्य P. अपि च सोमलक्षणमन्नम् Sy.
२६. अच्छेति P., M. गच्छति प्राप्नोति Sy.
२७. भवन्त्या० P.
२८. वृत P. ऋत्विग्भिर्बेष्टितम् Sy.
२९. मैत्रावरुणौ P. प्रशास्तुर्यागात् Sy.
३०. आभिमुख्येन पिबतम् Sy.
३१. मावकं हविः Sy.
३२. वेङ्कटः P.

[अथ द्वितीयेऽष्टकेऽष्टमोऽध्यायः]

‘मन्दस्व होत्राद्’ अध्यायं व्याचिख्यासति माधवः ।

दर्शयन्नात्मनेपदप्रयुक्तं भेदमादितः ॥

किमत्र कारणं ब्रूहि घातवोऽमी व्यवस्थिताः ।

परस्मैपदिनः केचिदात्मनेपदिनोऽपरे ॥

आत्मनेपदमेवैषु दृश्यते ‘माक्कर्मणोः’ ।

उदाहरणमेतेषां बहुत्वान्न प्रदर्श्यते ॥

वदन्ति तत्र कवयः स्वभावादिह केचन ।

अभिसंयति कर्तारम् ‘अग्निमीळे पुरोहितम्’ ॥

फलं स्तुतेः स्वभावेन कर्तारमुपगच्छति ।

अन्यार्थत्वं स्तुतेर्यत्नात्प्रतिपाद्यमिति स्थितिः ॥

आत्मनेपदिनस्ते स्युः परस्मैपदिनोऽपरे ।

ईक्षतेः पश्यतेऽपि भेदः सूक्ष्मोऽस्ति कश्चन ॥

अभिस्तन्धाय कार्यार्थं दर्शनं विद्वरीक्षणात् ।

‘अवेक्षे सुप्रजस्तन्धाय’ तत्राहुश्च निदर्शनम् ॥

१. अथ . . . ध्यायः is omitted by P.

२. मन्दं स्व० M.

३. RV. 2.37.1.

४. वेद० P. ५. ब्रूया P.

६. घातवो P. ७. व्यवस्थिताः P.

८. Cf. Pa. 1.3.13.

९. प्रदृश्यते P.

१०. काश्चन M. कश्चन P.

११. वयन्ति M. and P.

१२. RV. 1.1.1.

१३. न फलं P. १४. कृतेः P.

१५. ०र्यस्मात्प्र० M.

१६. युः M. १७. ०र्यार्थं P.

१८. अपेक्षते P.

१९. सुप्रजा० M., P.

२०. Q. UT. २१. तदाहु० P.

नियमः पश्यतेनास्ति 'नराशंसं सुधृष्टमम्' ।

परस्मैपदि पश्यतिरन्यस्तेनात्मनेपदी ॥

भवन्ति चोभयविधाः 'प्राता रत्नं प्रातरित्वा' ।

'अञ्जन्ति त्वामञ्चरे' च 'चित्रैरञ्जिभिर्वपुषे' ॥

कर्तृगामिन्यपि फले न भवत्यात्मनेपदम् ।

आववक्ष्योपपदात्प्रतीतेश्च तथा कचित् ॥

आत्मनेपदमित्येषा संज्ञार्थं दर्शयत्यमुम् ।

यदि प्रयोगकर्मा स्यादात्मने भाष्यत इति ॥

अल्पं भेदमनाश्रित्य परोक्षादौ लुब्धदयः ।

प्रयुज्यन्ते तथा तद्वत्सङ्करश्चापि दृश्यते ॥

वदन्ति वैयाकरणा इमं भेदमुपग्रहम् ।

स चायं दुर्ग्रहो भेदः स्पष्टं तेभ्योज्ज्वल्यार्थताम् ॥ इति ॥

१. RV. 1.18.9.

२. ०पदी is suggested for ०पदि

३. ०इयन्ति अन्य० M.

४. ०पदि P.

५. प्रातर० M.

६. प्रत० P.

७. RV. 1.125.1.

८. RV. 3.8.1.

९. ०रञ्जिभि० M.

१०. P. omits वपुषे

११. RV. 1.64.4.

१२. कर्तृगा० P.

१३. Cf. Pa. 1.3.72.

१४. ०पपादा० P.

१५. ०ज्ञात्थं P.

१६. पदित् M. पदिः P.

१७. अल्पं P.

१८. ०रणम् M.

१९. दुर्ग्रहो P.

२०. ०वर्चयिषाम् M.

II. 37.

मन्दस्व होत्रादनु जा॒य॒मन् सोऽध्व॑र्यवः स पूर्णा॑ व॒ष्ट्या॒सिचः॑ ।

तस्मा॑ ए॒तं भ॑रत तद्व॒शो द॒दिहो॑त्रा॒त्सोमं॑ द्रवि॒णोदः॑ पिब॑ ऋ॒तुभिः॑ ॥ १ ॥

१ मन्दस्व ॥ गुत्समदः ॥ यथाकामम् । होत्रात् । सोमेन । तृप्यस्व । हे अध्वर्यवः !
द्रविणोदाः । पूर्णाम् । सिचं सिञ्चते, स्मृतम् । कामयते । ततश्च तस्मै । एतं सोमम् ।
भरत ॥ तत्कामः । अयं दानशीलो द्रविणोदाः । हे द्रविणोदः ! होतुः । सोमम् । ऋतुभिस्सह ।
पिब ।

यमु॒ पूर्वम॑हु॒वे तमि॑दं हु॒वे सेदु॑ ह॒व्यो द॒दियो॑ नाम॒ पत्य॑ते ।

अध्व॑र्युभिः प्र॒स्थितं सोम्यं॑ मधु॒ पोत्रा॑त्सोमं॑ द्रवि॒णोदः॑ पिब॑ ऋ॒तुभिः॑ ॥ २ ॥

यमु॒ पूर्वम् । यम् । एव । पूर्वम् । आहूतवान् । तम् । इदानीम् । आह्वयामि ।

१. द्वितीयमण्डलस्य चतुर्थानुवाके 'मन्दस्व'
इति षड्बुचं पञ्चमं सूक्तं गात्सर्मवम् ।
'मन्दस्व' (KSA. 16. 37. p. 14.)
इत्यनुक्रान्तम् । पूर्वत्र (KSA. 15.
36., p. 14.) 'ऋतव्यं तु जागतं तु' इति
तुशब्दप्रयोगादिदमपि जागतमृतव्यम् ।
तत्राद्याश्चतस्र ऋचो द्रविणोदोवेवताकाः
पञ्चम्यादिवनी षष्ठ्याग्नेयी । दश-
रात्रे षष्ठेऽहनि ऋतुयाजेषु प्रैषान्क्-
शिरस्कान् कृत्वा तैः प्रैषैः प्रेषितव्यं
यष्टव्यञ्च । तत्र सप्तमादीनां प्रैषा-
णामुपरिष्ठात् 'मन्दस्व' इत्याद्याः षड्बुचः
क्रमेण प्रक्षेपणीयाः । सूत्रं तु पूर्वमेवो-
दाहृतम् Sy.

२. It seems to be the explanation
of अनुजोषम् ॥ प्रीतिमनु Sy.

३. होत्रा P. होतृकर्तृकाद्यागात् Sy.

४. अन्वसो देवानामन्नरूपस्य सोमस्य ।
सोमेन Sy. ५. पूर्णा P. सम्पूर्णम् Sy.

६. सीत् P. M. adds सिचं before

सिचम् ॥ आसिचम् सिच्यमानाहुतिम्
Sy. ७. ०ते M. and P.

८. स्मृ M. स्मृतं P. ९. ०यत् M.
१०. P. omits ततः ॥ तस्मै द्रविणोदसेऽग्न-
ये Sy. ११. प्रापयत् Sy.

१२. द्रविर्वाता युष्माकमभीष्टफलस्य दाता
भवतीति शेषः Sy.

१३. हे द्रविणोदः is omitted by P.
हे द्रविणसो घनस्य दातः ! एतन्नामक !
देव ! Sy.

१४. होतः P. होतुर्यागात् Sy.

१५. यतुभिः M. इषमासाभिमानिभिर्ऋतुदे-
वैस्सह Sy.

१६. VM. paraphrases सः by
द्रविणोदाः and ignores आ in
आसिचम् ।

१७. त्वाम् Sy.

१८. होतृकर्तृके सोमयागे Sy.

१९. आहूतवानास्मै Sy. २०. तमेव Sy.

२१. सम्प्रति. . . होतृकर्तृके सोमयागे Sy.

सः । ए॒व । ह्ना॑त॒व्यः । दा॑ता । यः । ना॑म । ई॒श्वरो॑ भ॒वति॑ स॒र्वस्य॑ । अ॒ध्व॒र्युभिः॑ स॒ह ।
प्र॒स्थित॑मि॒ति । १

मे॒घ॒न्तु ते॒ व॒ह्नयो॑ येभि॒रीय॑सेऽरि॒षण्य॑न्वी॒ळ्य॒स्वा व॑न॒स्पते॑ ।

आ॒यूयां॑ धृ॒ष्णो अ॒भिगू॑र्या॒ त्वं ने॒ष्ट्रात्सोमं॑ द्रवि॒णोदः॑ पिब॑ ऋ॒तुभिः॑ ॥ ३ ॥

मे॒घ॒न्तु ते॒ । सु॒हिता॑ मे॒घ॒न्तु । ते॑ । व॒ह्नयो॑ वो॒ळ्हा॒रोऽ॒वाः । यैर॑स॒वैः ।
गच्छ॑सि॒ । अ॒हि॒मन् । स्त॒म्भय॑ । अत्र॑ या॒स्कः—'दृ॒ढी॒भव॑' । आ॒यूय॑ धृ॒ष्णो अ॒भिगू॑र्य॒ त्वं

१. द्रविणोदः Sy.

२. आह्नात० M.

३. अभीष्टफलस्य दाता Sy.

४. अयम् M. and P.

५. खलु Sy.

६. भवति M. and P. अस्तमेनेष्टे Sy.

७. स M. and P.

८. प्रस्थितं प्रणीतमासीत् Sy.

९. VM. ignores उ । सोम्यम् । मधु ।
पोत्रात् । सोमम् । द्रविणोदः । पिब
and ऋतुभिः ।

Sy. explains these words in
the following manner:—
उ इति पूरणे । सोम्यं सोमात्मकम् ।
मधु । हे द्रविणोदः ! पोत्रात्पोतुर्या-
गात् । ऋतुभिरुर्जसंज्ञकैः सह । सोमम् ।
पिब ।

१०. मन्त्यन्तु P. ११. सहितः P.

१२. मद्य० M. तुप्यन्तु Sy. स्निह्यन्तु
SKN. 'त्रिभिवा स्नेहने' तस्य
लोडि मेघन्त्विति भवति... स्निह्यन्तु
Dur.

१३. प्रथमाबहुवचनमेतत्, न षष्ठीचेकवचनम् ।
येभिरितियच्छब्दसम्बन्धात् । द्यान्-
सत्वासिधातः । षष्ठीपक्षेऽपि वा
यच्छब्दश्चुतेस्तच्छब्दाध्याहारः । ते तव
स्वभूतास्तेऽवाः SKN. ते तव Dur.

१४. वोळहारः M. बोह्ळारः P. वह्नयो
वोळहारः N. 8.3.

१५. वाहैः Sy.

१६. प्राप्नोषि Sy. नित्यं गच्छसि Dur.

१७. अहिंसंश्च कञ्चित् SKN. अहिंस्यमानः
केनचिदपि Dur.

१८. दृढीभव Sy. संस्तम्भयस्व, दृढो भव
SKN. स त्वमेभिरद्वैरागत्यात्मद्यक्षं
वीळ्यस्व दृढमात्मानं कुरुष्व सोममस्म-
त्प्रप्तं पातुम् Dur.

१९. N. 8.3.

२०. ०भाव M. and P.

२१. आयय M. and P. आगत्य Sy.

२२. M. and P. add त्वम् before
अभिगूर्य and not after it.
उद्यम्य Sy. अभ्युद्यम्य च SKN.,
Dur.

नेष्ट्रीयात्, विष्ण्यात्' इति । वनानां पते ! आलोड्यं । हे वृष्णो ! सोमम् । पिब ।
अभिगौरणम्, आत्माभिमुखं नयनमिति । ८

अपाद्धोत्रादुत पोत्रादमचोत नेष्ट्रादुत त्रयो हितम् ।

तुरीयं पात्रममृक्तममृत्यं द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदसः ॥ ४ ॥

१ अपाद्धोत्रात् । २ होतुः । सोममपात् । ३ अपि च । ४ पोतुः सोमेन । ५ अमाद्यत् । अपि च ।
नेष्टुः । ६ अन्नम् । सेवितवान् । निहितम् । अधुना चतुर्थम् । ७ पात्रम् । दशापवित्रेणापरामृष्टम् ।

१. नेष्ट्यं M. नेष्टा P. नेष्ट्युर्गात् Sy.

२. अिष्यत् P. नेष्ट्वभूतात्पात्रात् SKN.

३. वनानां पातरग्ने ! SKN. हे भगवन् !
वनस्पते ! Dur.

४. ०सोप्य M. आगत्य Sy. कथं चैनं
पिब... आमिष्य मिश्रीकृत्याङ्गुल्या, स
हि पानपातृणां स्वभावो यदङ्गुल्या
मन्यन्तम् Dur.

५. हे धर्षक ! Sy. हे धर्षितः ! तमसाम्
SKN. शत्रूणां धर्षयितः ! Dur.

६. सोमं नेष्ट्रा वषट्कृतम् Dur.

७. ०भिषोर० M. उद्यम्य Sy.

८. VM. ignores द्रविणोदः and
ऋतुभिः ।

हे द्रविणोदः ! ऋतुभिः सहःसंज्ञकैः
सह Sy. हे द्रविणोदः ! वनस्य
बलस्य वा दातः ! पिब ऋतुभिः सह
SKN. पिब ऋतुभिः कालैः सहेत्येतद्
ब्रूमहे Dur. नेष्ट्वन्तु ते । वृक्षयो
बोद्धहारः । यैर्यसि । अरिष्यन्...
विष्णो विष्ण्यो विषणाभवः ! विषणा
[वाक्] विषेर्दधात्यर्थे । धीसाविनीति
वा धीसानिनीति वा । वनस्पत इत्येन-
माह । एष हि वनानां पाता वा पाल-
यिता वा । वनं वनोतेः । पिब ।

ऋतुभिः कालैः N. 8.3.

९. अच्छावाकस्येयम् Sy.

१०. ०पाध्रो० P.

११. होतुर्यागात् Sy. तुर्युच्युतात्पात्रात्
SKN.

१२. पीतवान् Sy., SKN.

१३. अघि M. किञ्च Sy.

१४. उपोतुः P. पोतुर्यागात् Sy. होतुः ?
(पोतुः) स्वभूतात् SKN.

१५. मात् P. सोमं पीत्वामाद्यत् Sy. 'मव
तुर्पो' इत्यस्यैतद्रूपम् । छान्दसत्वादि-
करणाभावः । तृप्त इत्यर्थः SKN.

१६. नेष M. नेष्ट्युर्गात् Sy. नेष्ट्व-
भूतात् SKN. १७. अन्ना P. देवा-
नामन्नस्य सोमम् Sy. अन्नं सोमाख्यम्
SKN.

१८. असेषिष्ट Sy.

१९. नि एतम् P. वत्तम् Sy. त्रिदशस्यैव
मात्मनः । वदातेर्वा दानार्थस्य निष्ठाया-
मिदं रूपम् । हितं दत्तं सवस्मानिः
SKN. २०. ०तुर्थं P.

२१. चतुर्थपात्रस्यं सोमम् Sy. चतुर्थमिदं
पात्रम् SKN.

२२. ०त्रेन्नापरि० P. अमृष्टम् Sy.

अमृतम्-अमृतसदृशम् । ककारो योपजनः
SKN.

सोमसम्बन्धात् । अयं द्रविणोदाः । पिबतु । आत्मीयस्य सोमस्य ।

अर्वाञ्चमुद्य युय्यं नृवाहणं रथं युञ्जाथामिह वां विमोचनम् ।

पृङ्क्तं हवींषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिबतं वाजिनीवसू ॥ ५ ॥

अर्वाञ्चम् । अस्मदभिमुखम् । अद्य । अत्यन्तं यन्तम् । नेत्रोर्युवयोर्वाहनम् । रथम् । युञ्जाथाम् । यो रथो वाम् । इह । विमोचयति । सम्पद्यतम् । हवींषि सेचने । तदर्थं भवदीयेन मधुना सह । आगच्छतम् । कमिति पूरणम् । अथा । सोमम् । पिबतम् । हे अश्व-
वसू ! अश्विनौ !

जोष्यथे समिधं जोष्याहुतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषि सुष्टुतिम् ।

विश्वेभिर्विश्वं ऋतुना वसो मह उशन्देवा उशतः पायया हविः ॥ ६ ॥

जोष्यन्ते । जुषस्व । अग्ने ! समिदादिकम् । जनभवम् । उक्थम् । सर्वैः । ऋतुभिः

१. The phrase सोमसम्बन्धात् is incomplete. The addition of the word अमर्त्यम् after it, will make it complete and the meaning significant, i.e., immortal on account of drinking soma. अमरणसाधनम् Sy. अमरणधर्मम् SKN.

२. तस्मादिन्द्रो द्रविणोदा इति पूर्वः कौष्टु-
किपक्षः. . . अतः परं सिद्धान्तमाह. . . ।
अयमेव पार्थिवोऽग्निः SKN.

३. पिबत P.

४. Omitted by P. हवीरूपद्रविणस्य प्रवातुभ्य ऋत्विग्भ्यो हितः Sy. द्रविणोवसोऽग्निः लुप्तोपमं चेतत् । तैश्च्य-
विना (अग्नि-) सबुद्ध इत्यर्थः । यस्यास्ता-
वपत्यम् SKN. यथो एतदग्निं द्रावि-
णोवसमाहेति । ऋत्विजोऽत्र द्रविणोवस
उच्यन्ते । हविषो वातारस्ते चैनं जनयन्ति
N. 8.2., SKN. III. 117, 118.

५. VM. ignores अमर्त्यम् ।

६. यथार्वाभिभवति तथा Sy.

७. अस्मिन्नहनि Sy.

८. त्य० P. ययि गन्तारम् Sy.

९. नेत्रोर्युवयोर्वोहारम् Sy.

१०. युवयोः Sy. ११. यज्ञे Sy.

१२. विमोचयितारम् Sy.

१३. पर्व० P. संयोजयतम् Sy.

१४. ०नेन P. १५. ०दत्थं P.

१६. स्वादुरसेन Sy.

१७. किमि० M. हि कमिति पूरणे Sy.

१८. अथ is suggested for अथा ॥
अथानन्तरम् Sy.

१९. अन्नं व० P. वाज एव वाजिनी । अश्वेन
वासयितारौ बलवर्धनौ वा Sy.

२०. VM. ignores हि ॥ हि पूरणे Sy.

२१. जनेभ्यो हितम् Sy.

२२. उक्तं M. शोभनस्तोत्रम् Sy.

२३. सर्वैर्देवैः सह Sy.

२४. ऋतुना तपस्यसंज्ञकेन सह Sy.

सह । सर्वान् । वासयितः ! महतः । कामयमानान् । कामयमानः । सोमम् । पाययम् ।

II. 38.

उदुष्य देवः सविता सुवायं शश्वत्तुमं तदपा वह्निरस्थात् ।

नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथामंजद्वीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥ १ ॥

उदुष्यः । उत्तिष्ठति । अयम् । देव्यः । सविता । सर्वेषां प्रसवाय । नित्यम् ।
तत्कर्मा । वोढा । नूनम् । स देवेभ्यः । रमणीयं धनम् । विदधानि । तथा । प्रिययज्ञं च
यजमानम् । अविनाशे । प्रापयति ।

१. ०यितं M. सर्वेषामावासभूत ! हे
अग्ने ! Sy.

२. ०मानाः P. कामयमानस्त्वम् Sy.

३. हविर्हवीरूपं सोमम् Sy.

४. वायवः P.

५. VM. explains जोषि once and
ignores देवान् । (आहुतिम् and
ब्रह्म are included in आदि in
समिदादिकम्)

Sy. explains these words in
the following manner:—
आहुतिं जोषि जुषस्व । ब्रह्म शस्त्रं जोषि
जुषस्व ।

६. 'उदुष्यः' इत्येकादशचं षष्ठं सूक्तं गात्सं-
मवं त्रैष्टुभं सवितृदेवताकम् । अत्रानुक्त-
मणिका—'उदुष्य एकादश सावित्रम्'
(KSA. 16.38. p. 14.) इति ।
अ्यूढे दशरात्रे षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे
एतत्सूक्तं सावित्रनिविद्वानीयम् ।
'अ्यूढहृष्येत्' इति अष्टमे सूत्रितं—'षष्ठ-
स्योदुष्य देव इति गात्संमवम्'(ASS.

8.8.) इति Sy.

७. ०ष्ठु M. द. सः Sy.

८. देवः is suggested for देव्यः ॥
द्योतमानः Sy.

१०. लोकानां म. धर्मदुष्टम् Sy.

११. नित्य P. प्रतिदिनम् Sy.

१२. तदपाः । तत्प्रसवकर्मा Sy. अपः कर्म-
नाम Ngh. 2.1.

१३. वोढा जगताम् Sy.

१४. सम्प्रति Sy.

१५. स देवेभ्यः is omitted by M.
स्तोतुभ्यः Sy.

१६. प्रयच्छति Sy.

१७. अपि च Sy.

१८. कान्तयज्ञं यजमानम् Sy.

१९. अविना० M. स्वस्तौ अविनाशे क्षेमे...
यद्यपि स्वस्तिशब्दो विभक्त्यन्तनिविष्टः
शब्दपरस्तथापि अपर्यवसानावर्थपरो
भवति Sy.

२०. भागिनं करोतु Sy.

२१. VM. ignores उ । हि and आ ।

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवां पृथुपाणिः सिसंति ।

आपश्चिदस्य व्रत आ निर्मृग्रा अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥ २ ॥

विश्वस्य हि । विश्वस्य । स्वकार्येषु क्षिप्रत्वाय । देव । ऊर्ध्वम् । प्रसारयति ।
बाहू । पृथुपाणिः । आपः । चित् । अस्य । कर्मणि । आ । निर्मर्ष्यानि मृज्यन्ते वृष्टिलक्षणाः ।
अयम् । वातः । च । परितो गन्तरि सवितरि । रमते ।

आशुभिश्चिद्धान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।

अहर्षूणां चिद्व्यामनुं व्रतं सवितुर्मोक्यागा ॥ ३ ॥

आशुभिः । आशुभिरश्वैः । सम्प्रत्यस्तमनवेलायां यान् । विमुञ्चति । नूनम् ।
रमयति । गच्छन्तम् । चापि । पथि गमनात् । पुनःशब्दः सर्पाणां तेषाम् । न्यायान् निर्गम-
नानि करोति । प्राणिनां रक्षणीयां रात्रिं प्रतीति गम्यते । सवितुः । इदमस्तमयकर्म । अनु ।

१. जगतः Sy.

२. श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । आशु अष्टीति
N. 6. 12. Also cf. Ngh. 4.3.;
सुखाय Sy.

३. द्योतमानः सविता Sy.

४. ऊर्ध्वः P. उद्गतः सन् Sy.

५. बाहु P. ६. महत्करः Sy.

७. अपि Sy. ८. प्रसवाख्ये कर्मणि सति ।
'व्रतं कर्वरम्' (Ngh. 2. 1.) इति
तन्नामसु पाठात् Sy.

९. आ स्यन्दत इति शेषः Sy.

१०. M. omits the words between
पृथु and निर्मर्ष्यानि ॥ नितरां शेष-
यिभ्यो गङ्गाविरूपेण जगत्पावयन्तीत्यर्थः
Sy. ११. यं M.

१२. वायुः Sy. १३. अपि Sy.

१४. परितो गते व्याप्तेऽन्तरिक्षे Sy.

१५. VM. ignores हि ।

१६. आशुभिश्चित् शीघ्रगामिभिरपि रहसि-
भिः Sy. १७. सप्र० P.

१८. ०मवे० P.

१९. छां M. and P. गच्छन् सविता Sy.

२०. विमुच्य M. विमुच्यते Sy.

२१. Omitted in M. P. reads उप ॥
नूनमिति पूरणः Sy.

२२. उपरमयति Sy.

२३. गच्छ M. सततं गच्छन्तमपि जनम् Sy.

२४. अपि Sy.

२५. M. omits पथि ।

२६. अहंयो येषां दर्शनं सर्पाणां तेषाम् P.
पुनः शब्दः is redundant. सर्पाणां
seems to be the explana-
tion of अहर्षूणाम् । Sy. ex-
plains अहर्षूणाम् as अहिमाहन्तारं
शत्रुमर्षन्त्यभिगच्छन्तीत्यर्थवस्तेषाम् ।

२७. न्यायान् M. न्याया P. नियच्छति Sy.

२८. प्रणि० P.

२९. रणी० P. गमनेच्छाम् Sy.

३०. प्रेरकस्य सूर्यस्य Sy.

३१. पश्चात् Sy.

रात्रिः । आगतेति ।

पुनः समव्यद्विततं वयन्ती मध्या कर्तोन्यधाच्छ्वम् धीरः ।

उत्संहायास्थाद् व्युत्तूरदधरमतिः सविता देव आगात् ॥ ४ ॥

पुनः समव्यत् । पुनश्शब्दो मध्यमवचनः, पुनर्निगतः, दक्षिणेऽन्यकाले प्रागेव जरणात्सं-
स्कृत इत्यर्थः । रथ्यायां विततं वस्त्रम् । वयन्ती तन्तुवायस्त्री । मध्ये तत् समव्यत् सवेष्टयति,
आदाय गृहे निधातुम् । तथा करणस्य । मध्ये । कर्म । निघत्ते प्रातः करिष्यामीति ।

१. मोकी । शोकी । वस्वीति . . . रात्रि-
नामानि (Ngh. 1.7.)

२. आगच्छति । सविता देव आगात् रात्रि-
रागच्छतीति यावत् Sy.

३. VM. explains चित् once only.

४. गुत्समवस्थार्षम् SKN. गुत्समवस्थेद-
मार्षम् Dur.

५. M. omits मध्यम् ॥ पुनःशब्दः पूर्व-
द्वुरप्येवमाकार्षीदिति द्योतयति Sy.
यदा तावत्पूर्वस्यामृचि तनुत इत्युपमार्थे
तदाऽस्या ऋचः प्रथमोऽर्धर्चं एवं व्या-
ख्येयः । यदुदयकाले तत्तदस्तमयकाले
पुनः समव्यत् SKN.

६. M. reads रथः for पुनर्निगतः ।

७. अत्यं P.

८. ०णां सं० M.

९. संस्तुत P.

१०. इत्यर्थः P.

११. रथ्याया M.

१२. विततम् आलोकम् Sy. तद्विजालम्
Dur.

१३. Omitted by P.

१४. वयन्तीं M. सूपयन्ति P.

१५. ०यः स्त्री M. वस्त्रं वयन्ती नारीव रात्रिः
Sy. काचित् स्त्री SKN. यथा योषि-
त्कदाचित् वासो वयन्ती पुनः संवेष्टय-
त्यस्तमयकाले पुनश्च वितनोत्यादित्ये

उदिते, एवमियं रात्रिः पुनरेव तमः
संवेष्टयति योषिदिव वासो वयन्ती
Dur.

१६. संव्यत् M. सव्ययत् P. संवेष्टयते Sy.
'व्येज् संवरणे' । प्रावुणोति वेष्टयती-
त्यर्थः । भाष्ये समनात्सीदिति समव्य-
दित्यस्यार्थस्य कथनम् । 'गृह बन्धने'
इत्यस्यैतद्रूपम् । सम्यग् बध्नाति संवृ-
णोति वेष्टयतीत्यर्थः SKN. समवेष्ट-
यदित्यर्थः Dur.

१७. सब० P.

१८. Omitted by M.

१९. कर्तोः क्रियमाणं कर्म Sy. कर्मणः
SKN. कर्मणां क्रियमाणानां लौकि-
कवैदिकानाम् Dur. कर्तोः ।
कर्तव्यं । . . शिल्पमिति . . . कर्मनामानि
Ngh. 2.1.

२०. मध्ये उपक्रान्तं कर्मापरिसमाप्येत्यर्थः Sy.

२१. कर्तुं शक्यमपि Sy. तृतीयार्थे चात्र
प्रथमा । कर्मणा, उदयादिनाऽस्तमय-
पर्यन्तेन SKN. स्वात्मप्रसवादिपत्यभूतम्
Dur. शक्य कर्मनामेतत् Ngh. 2.1.

२२. निमित्ते P. निहितवान्, इति शेषः
सवितर्युपरते Sy. न्यदधात् नीचैर्वत्ते
लोकानां प्रकाशनाय । अथवा शक्येति
कर्मनाम स्यात् । यदा स्वं प्रकाशं पुनः
कर्म निघत्ते निदधाति, उदेति Dur.

धीरः सोयं सविता । रात्रिं संहोय । प्रातरुत्तिष्ठति । ऋतूश्च । विदारयति स्वागमनेन विवेचयति मासोऽयन्वर्मासोऽयम् । अनुपरमणः । सविता । देवः । आगच्छत्विति ।

१. धीरः P. प्रज्ञोऽपि सर्वो लोकः Sy. प्रज्ञावान् सविता । किं पुनस्तत् ? तत्कर्मणां मध्ये, उदयाविनाऽस्तमयपर्यन्तेन कर्मणा सविता निषत्ते । यदा तु पूर्वस्था-मृचि 'वासः' इत्येतदुपमार्थं तदायमर्थव एव व्याख्येयः—यदुदयकाले ततमासीत्-तत् पुनः संवृणोति, रात्रिस्तमपि विततमिव वस्त्रं वयन्ती काचित् स्त्री । कदा ? उच्यते, यदा मध्ये कर्मणां विपत्ते स्वेन कर्मणा यदाख्येयेनाहः प्रज्ञावान् सविता, यदोदयेनाहः सविता प्रवर्तयतीत्यर्थः SKN. धीरो धीमानादित्यस्तदाऽह्नि अभ्युपस्थिते पुनः संवेष्टयति रात्रिस्तम इति, अस्तमयं प्रति पुनर्वास इव तनोतीति । एवमेतस्मिन्नपि मन्त्रे सामर्थ्यादिसत्यप्युपमादाब्दे वाससा तम उपमीयते । यथेह तथा पूर्वस्मिन्नपि निगमेऽपीत्येवमेके मन्यन्ते । अपरे पुनः, अपि औपमार्थं स्यादित्यत्रैव वर्णयन्ति । रात्रीव वासस्तनुत इत्यत्र वासश्शब्दोऽहःशब्दपर्यायवाची । तस्योक्ता व्युत्पत्तिः—वेसरमहरिति । सा रात्रिः वासस्तनुते, अहस्तनुत इत्यर्थः । रात्रि-प्रान्ते हि शुक्लमहर्लक्ष्यते, तेन ज्ञायते रात्र्यैवेवं ततमिति । ~~पुनः~~ ^{पुनः} वासस्तनुते इत्येके मन्यन्ते । यदा चायमर्थस्तदा "पुनः समवेष्टितं वयन्ती" (RV. II. 38. 4^a.) इत्यत्र पुनः समवेष्टयद्वाहो रात्रिः । विततमिव वासो वयन्ती । कदा ? यदा मध्ये कर्मणां न्यघाद् निवधाति, अस्तं गच्छद्वादित्यः स्वमण्डले शक्म रक्षि-जालम् Dur. २. रात्री P.
३. संहोय M. शय्यां विहाय, सम्पूर्वो जहातिः शय्यापरित्यागे वर्तते । तथा च

अयते—'कलिः शयानो भवति सञ्जि-हानस्तु द्वापरः' (AB. 7.15.) इति Sy. 'आहोक् त्यागे' इत्यस्य वा 'ओहाङ् गतौ' इत्यस्य वैतद्वृत्तम् । सम्यक् त्यक्त्वा रात्रिं सङ्गम्य वा SKN. स्वरश्मीनुप-संहृत्य Dur.

४. अवशिष्टं कर्म कर्तुम् पुनरुत्तिष्ठति Sy. स्वरश्मिभिरुदस्थाद् उत्तिष्ठति, उदे-तीत्यर्थः SKN. यदा च... उत्ति-ष्ठति Dur.
५. अकुंश्च M. कालविशेषांश्च Sy. उत्थाय चाप्युतून् . . . विविधमृतृन्वसन्तादीन् SKN. ऋतूनहोरात्रलक्षणान् Dur.
६. धारयति किञ्चिन्मन्त्रेणातपेन किञ्चिन्-मध्येन किञ्चित्तीव्रेण SKN. विव-धाति Dur.
७. गमने P.
८. ०सोतिसाय० P.
९. अनुपरिमाणः M. अनुपरतिः Sy. अलंशब्दस्य पर्याप्त्यर्थस्य लकारस्यार्थं रकारः ? (रेफः) मकारलोपश्च । अ-लम्मतिः पर्याप्तज्ञानः SKN. पर्याप्त-मतिः Dur.
१०. सन्निता M. सर्वस्य प्रसविता सूर्यः Sy. यदेवमेव सविता Dur.
११. द्योतमानः Sy.
१२. आगच्छति उदेतीति यावत् Sy. आ-गच्छति च नभसो मध्येनास्तमयदेशम् SKN. आगच्छति, तदा रात्रिस्तनुते वासोऽहर्लक्षणम् । पुनः संवेष्टयतीत्येवं मन्यन्ते । यदत्रार्थाविरोधि तत् प्रति-पत्तव्यम् Dur.
१३. समनास्तीत् N. 4.11., SKN. II. 223.

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोकौ अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सुनवे भगमाघादन्वस्य केतमिषितं सवित्रा ॥ ५ ॥

नानौकांसि । नाना । वासान् । वासरेषु प्रविशन् । सर्वम् । अन्नं हविलक्षणं प्रति ।
वितिष्ठते । अग्नेः । प्रभावतः । शोकौ दीप्तिः सवितुः, दिनान्तेऽग्निमयं प्रविशतीत्यर्थः ।
अथ प्रशस्यतमम् । अग्निहोत्रार्थं भागम् । रात्रिः । पुत्रायाग्नये । तस्य । आगमनज्ञानानन्त-
रम् । आदधाति । प्रेषितम् । सवित्रेति ।

समावर्तति विष्टितो जिगीषुर्विशेषां कामश्चरतामभूत् ।

शश्चा अपो विकृतं हित्यागाद् व्रतं सवितुर्दैव्यस्य ॥ ६ ॥

समावर्तति । समावर्तते । युद्धार्थं प्रस्थितः । योद्धा । तथा सर्वेषामेव । जङ्गमानाम् ।
अस्तं गच्छति सवितरि गृहे प्रति । कामः । भवति । अमेति गृहनाम । कस्मिन्नभूत् काम
इति ? तथा तनूकरणस्य कर्ता शश्वान् तक्षा । सामिकृतम् । कर्म । हित्वा । आगच्छति ।
दैव्यस्य । सवितुः । अस्तमयम् । प्रति ।

१. यजमानानां पृथग्भूतान् गृहान् Sy.

२. वारेषु P. गृह्यो गृहे भवः Sy.

३. अहं M. आयुः । सुनता । . . . यश
त्यन्ननामानि Ngh. 2.7.

४. तिष्ठते M. अघितिष्ठति Sy.

५. ०वन P. प्रभूतः Sy.

६. शोका P. तेजः Sy.

७. दाना० P. ८. ०त्यर्त्यः P.

९. प्रथमम् Sy. १०. ०होत्रा P.

११. मातोषाः Sy.

१२. This seems to be the ex-
planation of अनु and केतम् ॥
केतं प्रज्ञापकम् Sy.

१३. त्वयाहितं समावर्तति P.

१४. समावर्तयति Sy. १५. विजयेच्छुर्योद्धा
Sy. १६. वितुः० D. M.

१७. The passage : अमेति गृहनाम

should immediately follow

गृहं प्रति ॥ असा दमे . . . अज्येति
. . . गृहनामानि Ngh. 3.4.

१८. गस्थिन्न० P. कस्मिन्नभूत् काम इति
should precede गृहं प्रति ।

१९. Omitted in P.

२०. ०करस्य M.

२१. शश्वान् M. शश्व P. VM.
evidently derives शश्वान् from
√ शो तनूकरणे ॥

नित्यं कर्मरतः Sy.

२२. तन्न P. २३. अर्षकृतम् Sy.

२४. वैह्यस्य M. and P. द्वि सवस्य Sy.

२५. प्रेरकस्य सूर्यस्य Sy.

२६. VM. seems to paraphrase
व्रतम् as अस्तमयम् ॥ अस्तमयाख्यं कर्म
Sy. २७. अनु जायत इत्यर्थः Sy.

त्वया हितमप्यमृषु मृगं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्थुः ।

वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ ७ ॥

त्वया हितम् । त्वया । हितम् । अप्यम् । भागम् । अन्तरिक्षे । निरुद्धां भूमिम् ।
अनु मृगयमाणा मनुष्याः । तिष्ठन्ति । तथाऽरण्यानि । पक्षिभ्य आवासाय भवन्ति, उदक-
वधितानि । न केचित् । अस्य । तादृशानि । देवस्य । कर्माणि । हिसन्ति ।

याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्भुराणः ।

विश्वो मार्ताण्डो व्रजमा पशुर्गात्स्थशो जन्मानि सविता व्याकः ॥ ८ ॥

याद्राध्यम् । अन्तर्गच्छतां साराधनीयम् । अप्सु भवम् । वरुणः । स्थानम् । अ-
तीक्ष्णम् । रात्रौ मनुष्याणा निमेषणवेलायाम् । जर्भुराणो भवति गृह्णीतीत्यर्थः । तथा
सर्वः । मार्तण्डः । पक्षी । पशुश्च । व्रजम् । गच्छति । सर्वाणि जातानि । सविता । स्थाने
स्थाने । व्याकरोति स्वं स्वं निलयं प्रत्यागमयति ।

१. M. omits the *pratika*.

२. निहितम् Sy.

३. अपां सम्बन्धिनम् Sy.

४. 'आपः पृथिवी' (Ngh. I.3.) इत्यन्त-
रिक्षनामसु पाठात् । जलाधारे वा
Sy.

५. निरुद्धां M. धन्वान् निरुद्धां
रण्येषु Sy.

६. मृगयमाणा मृगाः Sy.

७. अविषतिष्ठन्ति Sy.

८. बुधाः Sy.

९. ०क्षिभ्याम् M.

१०. ०वासाय P. आवासाविरूपेण त्वया भागो
वक्तः Sy.

११. ना M. केऽपि न Sy.

१२. VM. ignores आ । वि and
सवितुः ॥ आ समन्तात् Sy.

१३. यातां गच्छतां राध्यं साराधनीयम् Sy.

१४. वम् M. आप्तुं योग्यम् Sy.

१५. अतीक्ष्णम् । सुखकरमिति यावत् Sy.

१६. निमेषे सवितुरस्तमये सति विश्वमार्थं
प्राणिभ्यः प्रयच्छति । वरुणस्य रात्रौ-
र्वाहकत्वात् Sy.

१७. जुहुराणो P.

भृशं गच्छन् Sy.

१८. ०ह्लादती० M.

१९. सर्वेषाम् M.

२०. मृताङ्गिभ्रावण्डाबुत्पद्यमानः पक्षी Sy.

२१. पक्षीव M. पक्षि P.

२२. लजम् M. गोष्ठम् Sy.

२३. आगच्छति Sy.

२४. जानि P. भूतानि Sy.

२५. प्रेरकः Sy.

२६. पृथगकार्षीत् Sy.

२७. ०त्यथा० P.

२८. VM. ignores आ ।

उत्तरा निगदव्याख्याता—

न यस्येन्द्रो वरुणो न मित्रो व्रतमर्यमा न मिनन्ति रुद्रः ।

नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ ६ ॥

[न यस्येन्द्रः]

भगं धियं वाजयन्तः पुरंधि नराशंसो आस्पतिर्नो अव्याः ।

आये वामस्य संग्रथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १० ॥

भगं धियम् । ध्यातारम् । बहुप्रज्ञम् । भगं देवम् । बलिनं कुर्वतः । अग्निः । त्वष्टा च । अस्मान् । रक्षतु । आभिमुख्येन गन्तव्ये । धनानाम् । श्रेष्ठस्य धनस्य । सम्भजने । स्याम वयम् । देवस्य । सवितुः । प्रिया इति ।

१. The *pratīka* within brackets has been supplied by the Editor. A later hand has added न यस्येन्द्रः in M.

Sy. explains this stanza in the following manner:—

यस्य सवितुर्वेवस्य । व्रतं प्रसवाख्यं कर्म । इन्द्रः । न मिनाति हिनस्ति । वरुणश्च । न मिनाति । मित्रश्च, अर्यमा च, न मिनाति । रुद्रश्च न मिनाति । अरातयः असुराश्च न मिनन्ति । मिनन्तीति श्रुतमाख्यातं यथा-योगं विपरिणामेन प्रत्येकमभिसम्बध्यते । तम् । सवितारं सर्वस्य प्रेरकम् । देवं द्योतमानम् । इदमिदानीम् । नमोभिः अन्नरूपैर्हविर्भिः सह । 'नमः आयुः' (Ngh. 2.7.) इत्यन्नानामसु पाठात् । स्वस्ति क्षेमाय । हुवे स्तौमि ॥

२. वयम् corrected to धियम् M. धयम् P.

३. ध्यातव्यम् Sy.

४. पुरस्य धारयितारम् । बहुप्रज्ञं वा सवितारम् Sy. पुरन्धिर्वरुणोः N. 6.13.

५. भगवन् P.

भजनीयम् Sy.

६. M. and P. add वयं तत्र after कुर्वतः ॥ वाजयन्तः वाजिनं बलिनं कुर्वतः । विभक्तिव्यत्ययः Sy.

७. नरैः शंसनीयः Sy.

८. देवपत्नीनां पतिश्छन्दसां पतिर्वा सविता । तथा च श्रूयते 'छन्दांसि वै ग्नाः' इति 'जत ग्ना व्यन्तु देवपत्नीः' (RV. 5. 46.8.) इति च Sy.

९. स्तुवतोऽस्मान् Sy.

१०. अव्यात् Sy.

११. आगमने Sy.

१२. पशूनाञ्च । तथा च श्रूयते—'पशवो वै रयिः' TB. 1.4.4.1. इति

१३. सङ्गमने च निमित्ते Sy.

१४. भवेम Sy.

१५. द्योतमानस्य Sy.

१६. प्रेरकस्य Sy.

अस्मभ्यं तद्विवो अद्भ्यः पृथिव्याः । त्वया दत्तं काम्यं राघ आ गात् ।
शं यस्तोतृभ्यं आपये भवत्युरुशंसाय सवितर्जरित्रे ॥११॥

अस्मभ्यम् । अस्मभ्यम् । तत् । धिभ्यो लोकेभ्यः । त्वया । दत्तम् । कमनीयम् ।
घनम् । आगच्छतु । किं च तव स्तोतृभ्यः । यजमानाय च । यत् । शम् । भवति । तद्बहुस्तुतये
मह्यम् । सवितः ! जरित्रे प्रयच्छ ।

II. 39.

प्रावाणेव तदिदर्थं जरये गृध्रेव वृक्षं निधिमन्तुमच्छ ।
ब्रह्माणेव विदथ उक्थशासा दूतेव हव्या जन्या पुरुत्रा ॥ १ ॥

प्रावाणेव । यथा दृषदुपले बीजं चूर्णीकुरुत एवम् । तदानीम् । एव । शत्रुम् ।
जरयेथे यदेच्छथ इति । यथा गृध्रो । वृक्षं प्रत्यागच्छतः । एवं हविष्मन्तम् । प्रत्यागच्छथः ।

१. ०भ्यः P.
२. तं P. प्रसिद्धम् Sy.
३. It is the explanation of विवः,
अद्भ्यः and पृथिव्याः ॥ शुलोकात्
अन्तरिक्षलोकात्, भूमेवच Sy.
४. स्तोतृणाम् Sy.
५. बन्धवे तद्वंशजाय Sy.
६. घनम् Sy. ७. सुलकरम् Sy.
८. भवेत् Sy. ९. ०हुस्तत् P.
१०. मीह P. ११. संहितं M. सहितं P.
१२. रित्रे M. जरित्रे स्तोत्रे मह्यम् Sy.
जरिता । काठः । . . . कृपण्युरिति . . .
स्तोतृनामानि Ngh. 3.16.
१३. 'प्रावाणेव' इत्यष्टच सप्तमं सूक्तं गार्त्स-
मर्बं त्रैष्टुभमादिघनम् । 'प्रावाणेव-
वादिघनम्' (KSA. 16.39. p.
14.) इत्यनुक्रान्तत्वात् । प्रवर्ग्येभिष्टवे
पूर्वे पदलेख्य विनियोगः । सूत्रितं च-
'प्रावाणेवेळे प्रावापृथिवी' (ASS.
4.6.) इति । प्रातरनुवाकादिघन-

- शस्त्रयोरपीदं सूक्तम् । सूत्रितञ्च—
'प्रावाणेव नासत्याभ्यामिति त्रीणि'
(ASS. 4.15.) इति Sy.
१४. M. omits यथा दृष
१५. द्रूप० M. १६. चूर्णीन्तिकु० P.
१७. एव P. अरातिम् प्रति प्रेषितौ पाषाणा-
विव । तदर्थम् Sy.
१८. इत्पूरणः Sy.
१९. अर्तेर्वातिरर्थशब्दः । . . . तमरातिमित्यर्थः
Sy. अर्थोऽर्थः N. 1.18.
२०. जरयथे यथे P. अरातिं बाधेयाम् । यद्वा
यथा गुरुप्रावाणौ क्षिप्तौ तदानीमेव शीघ्रं
गच्छतस्तथा तत् तमर्थं गन्तारं जरये
शीघ्रं गत्वा स्तुतमित्यर्थः Sy. जरा
स्तुतिः । जरतेः स्तुतिकर्मणः N. 10.8.
२१. पक्षिणाविव Sy.
२२. फलितं वृक्षम् Sy.
२३. घनवन्तं यजमानम् Sy.
२४. गच्छतः D., M. अच्छ । आगच्छतमिति
शेषः Sy.

ब्राह्मणाविव । यज्ञे । शस्त्राणां शंसितारौ शंसेन प्रतिगरणयोः कर्तारौ । दूताविव । पुरुषा ।
जनपदेषु भवौ । यजमानैराह्वातव्याविति ।

प्रातर्यावाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा संवेथे ।

मेनेइव तुन्वा शुभ्रमाने दम्पतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २ ॥

प्रातर्यावाणा । प्रातरेव गन्तारौ । लौकिकौ कौचिद्रथिनाविव । वीरौ । अजाविव ।
यमजातौ सुसदृशौ । पर्याप्तम् । आसवेथे । स्त्रियाविव । शरीरेण । शोभमाने । दम्पती
इव च सङ्गतौ । लब्धयज्ञौ । मनुष्येष्विति ।

शृङ्गेव नः प्रथमा गन्तमृवाक्छाफाविव जर्भुराणां तरोमिः ।

चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुन्वावाञ्चा यातं रथ्येव शक्रा ॥ ३ ॥

शृङ्गेव नः । पशोः शृङ्गे इव । अस्मदभिमुखम् । आगच्छतम् । प्रथममेव । शाफाविव
च । तरणैः । पृथिवी हरमाणाः । मिथुनभूतौ चक्रवाकाविव । अहः । प्रति । हे उत्तरणी !
अभिमुखौ । आगच्छतम् । रथिनाविव । हे शक्तौ !

१. यज P. विदथः । नार्यः । सवनम्...

यज्ञनामानि Ngh. 3.17.

२. शंसन M. उक्थशंसितारौ Sy.

३. ०गण० P. ४. ०तारौ M.

५. राज्ञा प्रेषितौ दूताविव Sy.

६. बह्वभिः पुरुषैः Sy.

७. ०राधात० M. ह्वातव्यौ युवाम् । अत्र
उपमेयद्वित्वानुसारेण उपमानद्वित्वम् Sy.

८. प्रातरेव यज्ञार्थं गन्तारौ Sy.

९. कोच्छिद्र० M. १०. रथिनावप P.

११. वीरव् P. स्वकर्मणि धूरी Sy.

१२. आगाविव Sy. १३. यमलौ Sy.

१४. सुवर्शनौ P. १५. VM. seems
to take यमा वरं as यमौ-अरम्
and explain अरं as पर्याप्तम् ॥
सम्भवतारम् Sy.

१६. आसेपेथे M. आसेवेथे P. आगच्छथः Sy.

१७. नार्याविव Sy.

१८. ०भनमा P. शोभमानौ Sy.

१९. जायापती इव सङ्गतौ Sy.

२०. कर्मविदौ युवाम् Sy.

२१. जनेषु विषयेषु Sy. २२. ०मुखे M.

२३. ०मा गच्छ० M.

२४. देवानां प्रथमौ Sy.

२५. अद्वादेः क्षुराविव Sy.

२६. P. reads चरणैः for च तरणैः । वेगैः
Sy. २७. हरमाणौ is suggested
for हरमाणाः ॥ भृशं गच्छन्तौ Sy.

२८. बाकः P.

२९. शत्रूणामुत्सारकौ गमनशीलौ वा Sy.

३०. अस्मदभिमुखौ Sy.

३१. चक्तौ P. स्वकर्मणि शक्तौ ! Sy.

न॒वेव॑ नः पारय॑तं यु॒गेव॑ न॒भ्येव॑ न॒ उप॒धीव॑ प्र॒धीव॑ ।

श्वा॒नेव॑ नो अ॒रिष॑ण्य॒ तनु॑नां खृ॒गले॑व वि॒स्रसः॑ पा॒तम॒स्मा- ॥ ४ ॥

नावेव । नावा॑ नदीमिव । अस्मान् । पारय॑तम् । तथा॑ युगाविव । नह्यं चक्रमध्यस्थं फलकम् । तस्मिन् फलके दाढ्यार्थं य उपधीयते स उपविः । पार्वस्थे धनुराकारे प्रधी एभिः सर्वैरिव पारयतमिति । यथा स्वाञ्जानि हिनस्त्येवम् । अस्माकम् । तनूनाम् । अहिंसकौ । 'खृगलं तनुत्राणम्' इत्याहुः, ते इव । विसंश्रानात् । अस्मान् । रक्षतमिति ।

वा॒तेवा॒जु॒र्या न॒धेव॑ री॒तिर॒क्षी॒व च॒क्षु॒षा या॑त॒मर्वा॑क् ।

ह॒स्ता॒विव॑ त॒न्वे॒ शं॒मवि॑ष्टा पा॒देव॑ नो नय॑तं व॒स्यो अ॒च्छ ॥ ५ ॥

वातेवाजुर्या । वाताविव । अजरौ । अस्मत् । आगच्छतम् । नदीमवा । जलरीतिरिव । तथाञ्क्षी इव । मध्यस्थेन तेजसा सहास्मानागच्छतम् । हस्ताविव । शरीरस्य । सुखस्य

१. नावाविव सिन्धून् Sy.

२. ०यन्त M. दुर्गाणि पारयतम् Sy.

३. या M. यथा रथस्य युगे Sy.

४. यथा च रथचक्रनाभिफलके Sy.

५. ०ढ्यार्थं P. उपधी इव यथा तत्पा-
द्वस्थे फलके Sy.

६. पाववस्थे P.

७. प्रथि P. यथा वा चक्रबाह्यवलया रथं
पारयतस्तथा नोऽस्मान् दुर्गाणि पारयतम्
Sy.

८. हिभिः P.

९. त्वां M.

१०. M. omits ङ्गान् ॥ यथा स्वानौ
बाधकेभ्यो रक्षन्तौ तनोहिंसामपनयत-
स्तथा Sy.

११. अङ्गनानाम् Sy.

१२. ०हिंसितौ P. अरिषण्यौ अहिंसकौ
भवतम् Sy.

१३. कुगलं M. खृगलं P. यथा तनुत्राणे
तनुहिंसाया रक्षतः, तथा Sy.

१४. त M.

१५. उप P.

१६. विसंश्रानात् is suggested for
विसंश्रानात् ॥ जरायाः Sy.

१७. VM. ignores नः of the
second verse.

१८. वाजुर्या M.

१९. जरितुमशक्यौ Sy.

२०. अस्माद् M. This seems to be
the explanation of अर्वाक् ।
अस्मदभिमुखम् is therefore
suggested for अस्मत् ।

२१. ०क्षी मवां M. नद्याविव Sy.

२२. ०लरिति० P. व्यत्ययेनैकवचनम् ।
शीघ्रं गन्तारौ युवाम् Sy.

२३. वक्षी P.

अक्षिणी इव Sy.

२४. मध्यस्थेन P. दर्शनेन Sy.

२५. ०स्माकं M.

२६. शरीराय Sy.

भावयितारौ । पादाविव । अस्मान् । नयतम् । अभ्युदयम् । प्रति ।

ओष्ठाविव मध्वास्त्रे वदन्ता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।

नासेव नस्तन्वो रक्षितारः कर्णाविव सुश्रुता भूतमुस्मे ॥ ६ ॥

ओष्ठाविव^१ । यथोष्ठा^२ । अस्य^३ मधुपानसाधनावेवमिमौ च भवतः । मनुष्याणामास्याय । मधुदानम् । वदन्ताविति^४ । अस्मान्^५ । स्तनाविव^६ । आप्यायतम्^७ । जीवितुम्^८ । नासिके इव । शरीरस्य^९ । रक्षितारौ भवतः^{१०} । तथा कर्णाविव^{११} । सुश्रवणौ^{१२} । भवतम् । अस्माकमिति^{१३} ।

हस्तेव शक्तिमभि सन्दूदी नः क्षामेव नः समजतुं रजसि ।

इमा गिरी अश्विना युष्मयन्तीः क्ष्योत्रैश्चैव स्वधितिं सं शिञ्चीतः ॥ ७ ॥

हस्तेव^{१४} । यथा हस्तौ^{१५} । शक्तिम्^{१६} । अभिसयच्छतम्^{१७} । तथा द्यावापृथिवी^{१८} इव । अस्माकम्^{१९} । उदकानि^{२०} । प्रेरयत^{२१} । हे अश्विनौ ! कामिच्छन्तीः^{२२} । एताः^{२३} । स्तुतीः^{२४} । यथा तेजनसाधनेन^{२५} शिलादिना । स्वधितिम्^{२६} । तीक्ष्णीकरोत्येवं संस्क्रुतम्^{२७} ।

१. सुलस्य भावयितृतमौ युवाम् Sy.
२. प्रापयतम् Sy.
३. वसीयः श्रेष्ठं धनम् Sy.
४. ओष्ठावि० P.
५. हे अश्विनौ ! Sy.
६. रथोस्मावानि P.
७. आस्ये is suggested for अस्य ।
८. ०वमभिमौ M.
९. मधुररसवद्वचनं वदन्तौ Sy.
१०. स्मात् M. स्मत् P.
११. स्मना० M.
१२. आप्याय० M. प्याययतम् Sy.
१३. जवि० P. जीवनाय Sy.
१४. तनोः Sy.
१५. लक्षि० P.
१६. भवन् P. भवतम् is suggested for भवतः ।
१७. ०वणो P. सुश्रवणे Sy.

१८. VM. ignores नः before तन्वः ।
१९. Omitted in M.
२०. Omitted in M. सामर्थ्यम् Sy.
२१. अभिमुख्येन सम्यक् प्रयच्छन्तौ भवतम् Sy.
२२. रोदसी इव Sy.
२३. स्थानान्युदकानि वा Sy. ॥ उदकं रज उच्यते N. 4.19.
२४. Omitted in P. प्रेरयतम् is suggested for प्रेरयत ।
२५. श्विनेन P.
२६. ०न्तिः P. युवामिच्छन्तीः Sy.
२७. अस्माभिः कृताः Sy.
२८. ०ति० P.
२९. शिवावि० M. तेजनसाणवत् Sy.
३०. असिम् Sy.
३१. सम्यक् तीक्ष्णीकुरुतम् Sy.
३२. VM. ignores one नः ।

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदासौ अक्रन् ।

तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद्रदेम विदथे सुवीराः ॥ ८ ॥

एतानि । तान्येतानि वचनानि । युवयो । वर्धनानीति द्वितीयान्तम् । बृहत् ।
स्तोत्रम् । गृत्समदाः । कृतवन्तः । तानि । हे नरो ! सेवमानौ । आगच्छतमिति ।

II. 40.

सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।

जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन् तस्य नाभिम् ॥ १ ॥

सोमापूषणा । हे सोमापूषणौ ! युवाम् । एतेपाम् । जनयितारौ । जातौ । सर्वस्य ।

१. हितानि P. M. omitted it altogether, but a later hand has supplied ए only.

२. अन्येकानि P. ३. वृद्धिसाधनानि Sy.

४. ब्रह्माणि मन्त्रान् Sy.

५. अकुर्वन् Sy. ६. ब्रह्माणि Sy.

७. नेतारौ Sy. ८. भृशं प्रीयमाणौ युवाम् Sy. ९. उपगच्छतम् Sy.

१०. VM. ignores अश्विनः । बृहत् । बदेम । विदथे and सुवीराः ॥ Sy. explains these words in the following manner:— हे अश्विनौ ! किञ्च सुवीराः शोभन-पुत्रा वयम् । विदथे यज्ञे । युवां बृहद्रदेम प्रभूतं स्तुमः ।

११. 'सोमापूषणा' इति षड्वचनपठनं सूक्तं गात्सर्मदं त्रैष्टुभं सोमापूषदेवताकम् । तथा चानुक्रान्तम्—'सोमापूषणा षट् सोमापौष्णमन्त्योऽर्धर्चोऽप्यदितेः' (KSA. 16.40. p. 14.) इति । 'अवतु देव्यदितिः' इत्यस्य अन्त्यार्धर्चस्य अदितिर्देवता । सोमापौष्णे पशौ वपापुरोडासहोमः क्रमेणानुवाक्या

उत्तरास्तिलो याज्याः । 'अग्नीषोमौ' इति खण्डे सूत्रितम्—'सोमापूषणा जनना रयीणाम्' (ASS. 3.8.) इति Sy.

१२. हे सोमापूषणौ ! युवाम् Sy. सोमापूषणौ चन्द्रसूर्यौ, तावुच्येते Dur.

१३. It refers to रयीणाम्, दिवः and पृथिव्याः ॥ रयीणां धनानां दिवो ध्रुवो-कस्यापि, पृथिव्याः प्रथितायाश्च Sy., BB. रयीणां धनानाम् । कस्य ? सामर्थ्यात् स्तोतुर्यष्टुश्च यजमानस्य च दातारावित्यर्थः । वृष्टिद्वारेण जनना जनयितारौ दिवो ध्रुवो-कस्य 'इतः प्रदानाद्धि देवा उपजीवन्ति' (SB. 1.2. 5.24.) इति श्रुतेः । एवमेव जनना जनयितारौ पृथिव्याः पृथिवीलोकस्य SKN. रयीणां धनानाम् । जनना जनयितारौ च स्वर्नोपकारेण दिवः । जनना जनयितारौ च पृथिव्याः Dur.

१४. भवथः Sy. जनयितारावित्यर्थः SKN. जननौ जनयितारौ Dur.

१५. जातमात्रावेव युवाम् Sy., BB., Dur. जातमात्रावेव च सन्तौ युवाम् SKN.

१६. कृत्स्नस्य Sy.

सर्वभुवनस्य च । गोपायितारौ । कृतवन्तौ । देवाः । अन्नस्य । उत्पत्तिस्थानम् ।

इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।

आभ्यामिन्द्रः पृक्कामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुस्रियासु ॥ २ ॥

इमौ देवौ । इमौ । देवौ । जायमानावेव । देवाः कार्याथमजुपन्त । तथैतौ । तमांसि । नाशितवन्तौ । अपर्याप्तानि स्वतेजसा । आभ्याम् । इन्द्रः । पक्वं पयः । आमासु । गोषु । अन्तः । जनयति, सोम ओषधीर्जनयति पृथिव्या गोम्य इति ।

१. सर्वं is redundant as सर्वस्य is already separately added.

जगतः भूतजातस्य BB., SKN., Dur.

२. गोप्तारौ Sy., SKN. गोप्तारौ बभूवुः Dur.

३. कृतवन्तः is suggested for कृतवन्तौ । अकार्षुः Sy. ईदृशौ युवां देवाः—अकुर्वन् BB. कृतवन्तः SKN. सदा कुर्वन्ति । युवामिदं नामास्माकं कुर्वन्तित्याशिषा निराकाङ्क्षम् Dur.

४. देवाह M. भव P. रश्मयः Dur.

५. अन्नास्य P. अमरणस्य Sy. उवकस्य SKN., Dur.

६. उलपत्ति० P. हेतुम् Sy. नहनौ बन्धनौ BB. नाभिमाश्रयम् SKN. नहनं बन्धनम्, आघारं सर्वलोकस्य Dur.

N. 7. 10., SKN. III. 61.

७. VM. explains जनना once only. This stanza=TS. 1.8. 22.5.

८. सोमापूषणौ Sy.

९. द्योतमानौ Sy.

१०. ०नावप P. उत्पन्नमात्रावेव Sy. जायमानावेवावस्थितौ BB.

११. ०र्थात् P.

१२. ०षन् M. सर्वे देवा अजुषन्त । सेवितवन्त इति यावत् Sy. सेवितवन्तः सर्वे देवाः BB.

१३. नाशयतः Sy. अनाशयताम् । छान्वसो लिङ् . . . यद्वा, इमौ खलु सर्वस्य तमांसि . . . गूहयतः BB.

१४. ०र्थात्ति M. असेव्यानि Sy. अजुष्टान्यप्रियाणि . . . अजुष्टौ तमोभिरसेवितौ BB.

१५. एताभ्यां सोमापूषभ्यां सह Sy.

१६. परिपक्वं पयः Sy.

१७. तरुणीषु Sy.

१८. अन्त P. अन्तर्मध्ये ऊषःप्रवेशे Sy.

१९. उत्पादयति BB.

२०. ताविमावेवंमहानुभावावस्माकं बुद्धिर्मतां नाशयतां शोभनानि च दत्तामित्यर्थः BB.

२१. VM. ignores सोमापूषभ्याम् ।

This stanza=TS. 1.8.22.5.

सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविंशमिन्वम् ।

विषुवृतं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पञ्चरश्मिम् ॥ ३ ॥

सोमापूषणा । हे सोमापूषणौ ! लो०स्थ । परिच्छेत्तारम् । तं सप्तचक्रम् ।
संवत्सररथम् । सर्वपरिच्छिद्यमानम् । नानावर्तमानम् । एताभ्यां मनसैव । प्रयुज्यमानम् ।
तमिन्द्रम् । प्रीणयथः । हे वी०पितारौ ! पञ्चचतुरश्मिमिति ।

दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे ।

तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षं रायस्पोषं वि ध्यतां नाभिंस्मे ॥ ४ ॥

दिव्यन्यः । तयोरेकः पूषा । दिवि । उच्चैः । सदनम् । चक्रे । ग्रथान्यः
सोमः । ओपधिरूपेण पृथिव्यां वर्तते । चन्द्ररूपेणान्तरिक्षे । ताविमी । अस्मभ्यम् ।
बहूनां वरणीयम् । बहूनां कीर्तनीयम् । धनस्य । पोषम् । विमुञ्चताम् । नहनम् ।
अस्माकमिति ।

१. लोका रजांस्युच्यन्ते N. 4.19.

२. उत्तर M. विमानं परिच्छेदकं सर्वमान-
मित्यर्थः Sy.

३. Omitted in P. त्रयोदशो मासः
सप्तम ऋतुः । 'अस्ति त्रयोदशो मासः'
(TS. 6.5.3.4.) इति श्रुतेः Sy.

४. उत्तर चक्रं रथं M.

५. विष्वस्यापरिच्छेद्यम् Sy.

६. विषुवृतं विष्वक् सर्वत्र परिवर्तमानम्
Sy. ७. एव ता० P.

८. नसेव P. मनोमात्रेण Sy.

९. असिद्धम् Sy.

१०. प्रण० M. अस्मान्प्रति प्रेरयथः Sy.

११. वृषणौ कामानां वी०पितारौ ! Sy.

१२. वच० M. and P. हेमन्तशिशिरयोः
समासेनर्तवः पञ्च । तथा च श्रूयते
'द्वादश मासाः पञ्चवर्तव्यो हेमन्तशिशि-
रयोः समासेन' (AB. 1.1.) इति Sy.

१३. ०ग्रथान्यः M. and P.

१४. पि P. द्युलोके Sy.

१५. उच्चैः P. उच्छिद्यते Sy.

१६. स्थानम् Sy.

१७. चक्र M. चकार Sy.

१८. अपरः सोमः Sy.

१९. अन्तरिक्षे सदनं चक्रे Sy.

२०. सोमापूषणौ युवाम् Sy.

२१. बहुभिर्वरणीयम् Sy.

२२. बहुकीर्तिम् Sy.

२३. पोष P. पुष्टिम् । पशवात्मकं धनमित्यर्थः ।
तथा च ब्राह्मणम्—'पशवो वै राय-
स्पोषः' (TS. 5.4.6.2.) इति Sy.

२४. प्रयच्छतामित्यर्थः Sy.

२५. नाहनम् M. विष्वस्य भोगस्य हेतुभूतम्
Sy.

२६. अस्माकमिति M.

२७. VM. ignores अवि ।

विश्वान्यन्यो भुवना ज्ञान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।

सोमापूषणाववतं धियं मे युवाम्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥ ५ ॥

विश्वानि । तयोः पूषा । सर्वाण्येव । भुवनानि । जनयति । अथान्यश्चन्द्रमाः ।
विश्वं भुवनम् । पश्यन् । एति । अथ प्रत्यक्ष, सोमापूषणौ । रक्षतम् । कर्म । अस्मदीयम् ।
युवाम्याम् । सर्वा एव । पृतनाः । जयेमेति ।

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रुधिं सोमो रथिपतिर्दधातु ।

अवतु देव्यदितिरनुर्वा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ६ ॥

धियं पूषा । कर्म । पूषा । प्रीणयतु । सर्वस्य माता । शिष्टं
स्पष्टमिति ।

१. युवयोरेकः सोमः Sy.

२. भूतानि Sy.

३. जनय P.

अजनयत् । तथा च मन्त्रः—‘सोमः पवते
जनिता मतीनाम्’ (RV. 9.96.5.)
इति Sy.

४. था० P.

अन्योऽपरः पूषादित्यः Sy.

५. श्यान् M.

अभिपश्यन् Sy.

६. गच्छति Sy.

७. तौ युवाम् Sy.

८. धीः । शची । . . . कर्मनामानि Ngh.

2. I.

९. किञ्च वयं युवाम्यां हेतुभ्याम् Sy.

१०. शत्रुसेनाः Sy.

११. अभिभवेम Sy.

१२. अस्माकं कर्म Sy.

१३. आदित्यः Sy.

१४. ऽणय P.

तर्पयतु Sy.

१५. It seems to be the explanation
of विश्वमिन्वः ॥ Sy. explains it
as विश्वस्य प्रीणयिता ।

१६. विशि० P.

१७. VM. ignores रुधिम् । सोमः ।
रथिपतिः । दधातु । अवतु । देवी ।
अदितिः । अनुर्वा । बृहत् । वदेम ।
विदथे and सुवीराः ।

Sy. explains these words in
the following manner:—

रथिपतिः धनपतिः । सोमः । रुधिं
धनम् । दधातु अस्मभ्यं दधातु । किञ्च
देवी द्योतमाना । अनुर्वा अप्रत्युता केनापि
प्रातिकूल्यमप्रापिता । अदितिः । अवतु
अस्मान् रक्षतु । अन्वत् सिद्धम् ॥

II. 4I.

वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तेभिरा गहि । नियुत्वान्तसोमपीतये ॥ १ ॥

वायो ये ते ।

१. 'वायो ये ते' इत्येकविंशत्युचं नयनं सूक्तं गार्त्समवं गायत्रम् । 'अम्बितमे' इति षष्ठस्य तुचस्य आवितो द्वे अनुष्टुभौ तृतीया बृहती । 'वायो ये ते' इत्यादिके द्वे ऋचौ वायव्यौ । 'शुक्स्याद्य' इत्येषा ऐन्द्रवायवी । 'अयं वा मित्रावरुणा' इति पञ्चानां तृचानां मित्रावरुणौ अश्विनौ इन्द्रः विश्वे देवाः सरस्वती इति क्रमेण देवताः । 'प्रेतां यज्ञस्य' इत्यन्तस्तुचो ब्राह्मणसूत्रयोर्हविर्धानप्रवर्तने छावापृथिव्यनिविद्धानत्वेन च विनियुक्तत्वाद् छावापृथिव्यो हविर्धानदेवत्यो वा । 'अग्निं च हव्यवाहनम्' इति पादोऽग्निदेवत्यो वा । तथा चानुक्रान्तम्—'वायो सैका गायत्रमुक्ता देवताः प्रउगेणाद्ये तु तुचेऽन्त्यैन्द्रवायवी छावापृथिव्योऽन्त्यस्तुचो हविर्धानो वा तृतीयः पादो वाग्नेयोऽम्बितमेऽनुष्टुभौ बृहती च' (KSA. 16.4I. p. 14.) इति । षष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहनि प्रउगेऽन्त्यस्तुचवर्जमेतत् सूक्तम् । वायव्यस्तुचस्य 'वायो ये ते सहस्रिणः' इत्याद्ये द्वे ऋचौ ऐन्द्रवायवस्तुचस्य 'शुक्स्याद्य' इत्येषा तृतीया । तथा च सूत्रितम्—'वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे तीव्राः सोमास आ गहीत्येकोभा देवा दिविस्पृशेति द्वे शुक्स्याद्य गवाशिर इत्येकायं वा मित्रावरुणेति पञ्च तृचाः' (ASS. 7.6.) इति । चातुर्विधिकेऽहनि प्रातः—सवने मैत्रावरुणशस्त्रे 'अयं वा मित्रावरुणा' इति षष्ठस्तोत्रियसंज्ञकः । 'चतुर्विंशे होताजनिष्ट' इति खण्डे सूत्रितम्—'अयं वा मित्रावरुणा पुरुषणा चिद्धपस्ति' (ASS. 7.2.) इति । आभिप्लविकेऽहःसु प्रातःसवने मैत्रा-

वरुणशस्त्रेऽयमेव तुचः पञ्चदशादिस्तोमनिमित्तमावापनीयः । 'अयं वा मित्रावरुणा नो मित्रावरुणेति तृचाः' (ASS. 7.5.) इति सूत्रितत्वात् । आद्या मैत्रावरुणप्रहस्यानुवाक्या । सूत्रितञ्च—'मैत्रावरुणस्य अयं वा मित्रावरुणा' (ASS. 5.5.) इति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोगायत्रे छन्दसि 'गोमदू षु' इति तुचो विनियुक्तः । 'गोमदू षु नासत्येति तृचाः' (ASS. 4.15.) इति सूत्रितत्वात् । अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे 'इन्द्रो अङ्ग महद्भयम्' इति तुचः । 'अतिरात्रे पर्यायाणाम्' इति खण्डे सूत्रितम्—'इन्द्रो अङ्ग महद्भयमभि न्यू षु वाचम्' (ASS. 6.4.) इति । आप्रयणे वैश्वदेवस्य हविषः 'विश्वे देवास्तः' इत्यनुवाक्या । 'आप्रयणम्' इति खण्डे सूत्रितम्—'विश्वे देवास्त आ गत ये के च जमा महिनो अहिमायाः' (ASS. 2.9.) इति । वशरात्रे प्रथमेऽहनि प्रउगशस्त्रे 'अम्बितमे नवीतमे' इति सारस्वतः सप्तमस्तुचः । 'चतुर्थेऽहनि' इति खण्डे सूत्रितम्—'अम्बितमे नवीतमे इत्यानुष्टुभं प्रउगम्' (ASS. 7.11.) इति । व्युढे वशरात्रे प्रथमे छन्दोमे वैश्वदेवशस्त्रे 'प्रेतां यज्ञस्य शम्भुवा' इति छावापृथिव्यनिविद्धानीयस्तुचः । 'अथ छन्दोमाः' इति खण्डे सूत्रितम्—'प्रेतां यज्ञस्य शम्भुवायं देवाय जन्मन इति तृचाः' (ASS. 8.9.) इति । हविर्धानप्रवर्तनेऽप्ययं तुचो विनियुक्तः । सूत्रितञ्च—'प्रेतां यज्ञस्य शम्भुवा यमे इव यतमाने यवैतम्' (ASS. 4.9.; AB. 1.29.) इति Sy.

हे वायो ! यै । तव । सहस्रसंख्याः । रथाः । तैः । आगच्छ । नियुद्ध्युक्तः ।
सोमपानाय ।

नियुत्वान्वायुवा गृह्यं शुक्रो अयामि ते । गन्तासि सुन्वतो गृहम् ॥ २ ॥

नियुत्वान् । हे वायो ! नियुद्ध्युक्तस्त्वम् । आगच्छ । अयम् । सोमः । त्वा
गमयामि । तुभ्यम् । त्वं हि यजमानस्य । गृहम् । गन्ता । असि ।

शुक्रस्याद्य गवांशिरु इन्द्रवायू निथुत्वं : । आ यातुं पिबतं नरा ॥ ३ ॥

शुक्रस्याद्य । शुक्रस्य । अद्य । गोभिः श्रितस्य । हे इन्द्रवायू ! वायोः सम्बन्धिनः ।
आगच्छतम् । पिबतं च ।

१. Omitted in M.

२. त्वदीयाः Sy.

३. सहस्रसंख्याकाः Sy., Mah. सहस्र-
संख्याभिर्युक्ताः U.

४. आगच्छसि M. आगच्छ । नानारूप-
त्वाद्वायोः सर्वाभिर्विभूतिभिः सहागमनं
प्रार्थ्यत इति भावः Sy.

५. निविद्धि० P. नियुद्ध्युक्तस्त्वम् Sy.
अवायुक्तः Mah. नियुत्वान् भूत्वा
U. नियुतो वायोः Ngh. 1.15.

६. सोमपानार्थम् Sy.

This stanza=YV. 27.32.

७. नियुतो वाहनानि वायोः । तैर्युक्तस्त्वम्
Sy. अवावान् सन् Mah. नियुद्गुणको
भूत्वा U. ८. दीप्यमानः सोमः Sy.
अयं शुक्रो ग्रहः Mah.

८. त्वं P. त्वां प्रति Mah., U.

१०. नियतो गृहीत आसीत् । अयामि—यमेः
कर्मणि लुङ् Sy. आगच्छतु प्राप्नोतु ।
लकारपुरुषव्यत्ययः । शुक्रादिग्रहाणां पात्रं
त्वमेवेति भावः Mah. आगच्छत्विति ।
...त्वमेव हि शुक्रादीनां ग्रहाणां

स्थानमित्यभिप्रायः U.

११. Omitted in M.

१२. यतः Mah.

१३. सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य Sy.
अभिषवं कुर्वतो यजमानस्य U.

१४. गृहं प्रति Mah. गृहान् प्रति U.

१५. याता Sy. गमनशीलोऽसि । गन्ता
तुभ्यन्त आद्युदात्तत्वात् Mah. तुभ्यन्तोऽयं
गन्ता उदात्तः । तद्धर्मा वा तत्साधुकारी
वा, एते हि तुनोऽर्धाः U.

१६. भवसि Sy.

This stanza=YV. 27.29.

१७. Omitted in M. दीप्तस्य सोमस्य
पानार्थम् Sy. १८. अद्य अस्मिन्नहनि
Sy. १९. गव्यं पयः आशीराश्वपण-
साधनं यस्य तस्य Sy.

२०. ०न्धनि P. This appears to be
the explanation of नियुत्वतः ॥
नियुत्वतः—विभक्तिव्यत्ययः । नियुत्वन्तो
युवाम् Sy. २१. आगत्य सोमं
पिबतम् Sy. २२. VM. ignores
नरा ॥ हे नेतारी ! Sy.

अनन्तरे निगदव्याख्याते—

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोमं ऋतावृधा । ममेदिह श्रुतं हवम् ॥ ४ ॥

राजानावनभिद्रुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे । सहस्रस्थूण आसाते ॥ ५ ॥

[अयं वां मित्रावरुणा । राजानावनभिद्रुहा ।]

१. This stanza is explained in the following manner:—
मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ ! वां युवाभ्याम् । अयं सोमः । सुतः अभिषुतः । ऋतावृधा हे सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्षकौ ! ममेत् ममेव । हवमाह्वानम् । इह अस्मिन् यज्ञे । श्रुतं शृणुतम् Sy. हे मित्रावरुणौ ! विभक्तेराकारः । हे ऋतावृधा ! ऋतं यज्ञं सत्यं वा वर्षयत इत्युतवृधा ऋतस्य वर्षयितारौ ! वां युवयोरर्थाय । अयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तस्मादिहोऽस्मिन्यज्ञे । ममेत्, इद् एवार्थः । ममेव, यजमानानां मध्ये ममेव । हवमाह्वानं, श्रुतं युवां शृणुतम् Mah. हे मित्रावरुणौ ! अयं वां युवयोरयमभिषुतः सोमः । हे ऋतावृधौ ! सत्यवृधौ ! वा यज्ञवृधौ ! वा । अतः कारणात्, मम इद् इह श्रुतं हवम् । इदिति निपात एवार्थः । ममेव, इह यजमानानां मध्ये श्रुताह्वानम् U. हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ ! ऋतावृधा ऋतावृधौ ! ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्षयितारौ ! उभयत्र 'सुपां सुलुक्' इत्याकारः । वृधेः क्विप्... अयं सोमो वां युवयोरर्थाय सुतोऽभिषुतः ।

इदिति हेतौ । यस्मादेवं तस्मादिहोऽस्मिन् कर्मणि मम हवमाह्वानं श्रुतं शृणुतम् । श्रुत्वा चागत्य सोमं पिबतमित्यर्थः BB. अथातो गुह्येत्येव । अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोमं ऋतावृधा । ममेदिह श्रुतं ३ हवम् । उपयामगृहीतोऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वेति । (अत्र ऋचोऽपेक्षया 'उपयामगृहीतोऽसि' इत्यादिकमधिकमुपलभ्यते) SB. 4.1.4-7, p. 349.

This stanza==YV. 7.9.==TS. 1.4.5.1.

२. Sy. explains this stanza in the following manner:—
राजानौ ईश्वरौ दीप्यमानौ वा । अनभिद्रुहा अनभिद्रोष्णारौ । यौ मित्रावरुणौ । ध्रुवे स्थिरे । उत्तमे उत्कृष्टे । सहस्रस्थूणे । सवसि स्थाने । आसाते उपविशतः, तावागच्छतमिति शेषः ॥

३. The *pratikas* within brackets have been supplied by the Editor. A later hand has added अयं वां मित्रा राजानौ अन in M.

ता स॒म्राजो धृ॒तासु॒ती आ॒दित्या दानु॑नस्पती । सचै॑ते अन॒वह॑रम् ॥ ६ ॥

ता स॒म्राजा । तौ । स॒म्राजौ । धृ॒तदो॑हनी । मि॒त्रावरु॑णौ । दान॑स्य । स्वा॒मिनी ।
सेवे॑ते । कर्म॑णोऽन॒प॒भ्रष्ट॑म् ।

गोम॑दु षु ना॒सत्याश्वा॑वद्यातमश्चिना । वर्ती॑ रु॒द्रा नृ॒पाय्य॑म् ॥ ७ ॥

गोम॑दु षु । हे अस॑त्यर॒हि॒तो ! अ॒श्विनी ! गोम॑त् । अ॒श्वव॑त् । च । आ॒यात॑म् ।

१. तौ मि॒त्रावरु॑णौ Sy., SKN.

२. आज्ञ॑यैव सर्वेषां शा॒स्तारौ Sy. सम्यग्
दित्या॑सु॒ती SKN. सन्धी॑प्तौ Dur.

३. दोहन॑ M. ओ॒दोहनी॑ P. घृ॒तासौ 'तद्वा'
महि॑त्त्वं घृ॒ताभा॑वस्तु' (RV.6.67.8.)
इति मन्त्रान्तरात् Sy. आसु॑तिरशनं रसो
वा घृ॒ताशनौ घृ॒तरसौ॑ वा । यद्वा—आसु॑-
तिरासवः, घृतमेवासवो ययोरित्यर्थः...
अथवा घृतमुदकं वृष्टिलक्षणं... सुवाते
प्रेरयतस्तौ घृ॒तासु॑ती SKN.

तौ हि घृतमुदकमा॒व॒वाते॑ वर्षकर्मणा
जनयतः Dur.

४. आ॒दित्या अ॒दितेः पु॒त्रौ Sy., SKN.,
Dur.

५. दा॒स्य P. दानु॑नो दानस्य देवस्य वा
घनस्य Sy. दानु॑र्दानम् । 'दाभाभ्यां नुः'
बहुलवचनाद्भावे । तस्य SKN. दाना॑-
नामीशाते तौ यज॑मानः सम्यक् स्तुति॑-
भिर्हविर्भिश्च संसे॒वितौ सन्तौ॑ Dur.

६. अ॒धिप॑ती, अत्यन्तदा॒तारा॑वित्यर्थः SKN.

७. से॒वते P. लो॒डर्थे ले॒ट्, सचै॑तां सेवेताम् ।
किम् ? साम॒र्थ्यादस्म॑द्यज्ञम् । अथवा
वृष्टिप्रदानद्वारेण सचै॑ते सर्वा॒न्प्राणि॑नः
SKN. प्र॒तिसं॑सेवेते यज॑मानमभि॒मलै॑-
र्दानैः Sy.

८. ०न॒वभ्र॑ P. अ॒कुटिलं॑ यज॑मानम् Sy.
की॒दृशम् ? अन॒वह॑रम् । अव॒पूर्व॑स्य

हृ॒तर॑स्तिर्कर्मणः । अव॒ह॒रो भ॒क्षः ।
अन॒वभ॑क्षितं अन॒वा॒ह॒सितं॑ रक्षोभि॒रि॒-
त्यर्थः । अन॒वह॑रम्—'हृ॒ कौटिल्ये'
अ॒कुटिल॑मृजु । अ॒वा॒व॒से॒त्यर्थः SKN.
अन॒व॒व॒ध्य॒माना॑वित्यर्थः । यज॑मानविशे॒-
षणं॑ वा युक्तम् । न कृतघ्नौ शक्तौ
च दातु॑मित्येवं मि॒त्रावरु॑णावत्र स्तूयेते
Dur.

'दान॑पती' N. 2.13., SKN. II.
83.

९. ०म॒द्रु M.

१०. हे अ॒श्विनी॑र॒हि॒तो ! Sy.

११. P. adds भृ॒शं रयि॑मस्मभ्यमाव॒ह॒तं
पि॒शङ्क॑रुषं हे स्तोत्रा॒हं पू॒जया॑ऽऽरम्भि॒-
तार॑म् after अ॒श्विनी । This
additional passage has a stri-
king resemblance with the
commentary of RV. 2.41.9.

१२. गोम॑द्यथा भवति तथा Sy. गावो
विद्यन्ते यस्मिन् गोम॑त्... गोयु॑क्तम्
Mah. गोम॑द्वनं सङ्गृह्य U.

१३. अ॒श्वव॑च्च यथा भवति तथा Sy. अ॒श्वो
विद्यन्ते यस्य तद॒श्वव॑त्... अ॒श्वयु॑क्तं च
घन॑मावाय य॒माग॑च्छतामेत्यर्थः Mah.
अ॒श्वव॑च्च घनं सङ्गृह्य U.

१४. ऊ॒ षु॒ इति॑ पू॒रणी॑ Sy., U.

१५. या॒तं गच्छ॑तम् Sy.

मार्गेण । युद्धे क्रूरकर्मणौ । सोमम् ।

न यत्परो नान्तर आदुर्ध्वदृषणवसू । दुःशंसो मर्त्यो रिपुः ॥ ८ ॥

न यत्परः । अज्ञातिः । ज्ञातिर्वा । यत् । अभिमवितुम् । न शक्नोति । हे प्रदीय-
मानघनौ ! यच्च दुःशंसनः । रिपुश्च । नाध्वंति । उत्तरत्र सम्बन्धः ।

ता न आ वोळ्हमश्विना रयिं पिशङ्गसंदशम् । धिष्ण्या वरिवोविदम् ॥ ९ ॥

ता न आ । हे अश्विनौ । तादृशम् । रयिम् । अस्मभ्यम् । आवहतम् । पिशङ्ग-

१. वर्तिमर्गः, तेन मार्गेण रयेन वा Sy.
वर्तिः, विभक्तिव्यत्ययः । वर्त्या मार्गेण
Mah. वर्तिन्या प्रसिद्धेन मार्गेण U.

२. रोह्यमाणौ ब्रवन्तौ युवाम् Sy. शत्रूणां
रोदयितारौ Mah., U.

३. नृभिर्नैतुभिर्देवैः पातव्यं सोमम् Sy.
नृपाय्यं यज्ञन्प्रति... नृभिः पीयते सो-
मो यस्मिन्स नृपाय्यः ।... नृशब्देऽपि
तृतीयान्त उपपदे पिबतेर्धातोरधिकरणे
यत्प्रत्ययो युगागमश्च निपात्यते Mah.
नृपाय्यं प्रति सदेवा नरो यस्मिन् यज्ञे
पिबन्ति स नृपाय्यः U.

४. VM. ignores सु ।

This stanza=YV. 20.81.

५. ०ज्ञाति M. असम्बद्धः Mah. दूरस्थः
Sy. अन्तरेणासम्बद्धः U.

६. M. omits ज्ञाति ॥ उक्तलक्षणेतरः
समीपवर्ती मर्त्यो रिपुरपि यत् Sy.
सम्बद्धः स्वकीयोऽपीदृशो मर्त्यः Mah.
सम्बद्धः U.

७. यद्धनम् Sy. यमिन्द्रम् Mah. यमे-
नम् U.

८. ०भवतुम् P. न आधृष्णुयात् न पराभू-
यात् Mah. अभिभूय गुह्यीयात् U.

९. वयिमानसने P. हे घनस्य वयितारौ !

Sy. वृषा वृष्टिरेव वसु घनं ययोस्तौ
यद्वा वृष्ट्या वासयतो लोकं स्थापयतस्तौ
वृषणवसू Mah. वर्षणं वृष्टिर्वसु घनं
ययोस्तौ तथोक्तौ, यद्वा वृष्टिद्वारेणा-
वासयितारौ U.

१०. यच्छ P.

११. दुश्शेनो M. शंसनायोग्यः Sy. वृष्टम-
पवादं शंसति कथयति दुःशंसोऽप्यवदिता
Mah. वृष्टमसद्वृत्तम् शंसति यः स
तथोक्तः U.

१२. रिपुः शत्रुः Mah., U.

१३. तद्धनमावोळ्हमिति शेषः Sy. स्वजनो-
ऽस्वजनोऽपि रिपुः पिशुनोऽपि यमिन्द्रं
पराभवितुं न शक्त इत्यर्थः । 'विषुषा
प्रागल्भ्ये' Mah.

१४. VM. ignores मर्त्यः ॥ मर्त्यो मनुष्यः
Mah., U.

This stanza=YV. 20.82.

१५. न न आ M. The *pratika* is
omitted in P.

१६. ०वृश० M. तौ युवाम् Sy. यौ युवा-
मुक्तगुणौ तौ U.

१७. रेयम् M. पशुम् Sy. घनम् Mah.,
U. १८. नोऽस्माकम् Mah., U.

१९. आहेतम् M. गच्छेत्तुम् Mah.

रूपम् । हे स्तोत्राहो ! पूजाया । लम्भयितारम् ।

इन्द्रो अङ्ग महद्भयमभी पदप चुच्यवत् । स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥ १० ॥

इन्द्रः^१ । अङ्ग^२त्यप्रतिलोभ्यं^३ द्योतयति, क्षिप्रवचन., इन्द्रः^४ । क्षिप्रम् । महत्^५ । भयम्^६ ।

अभिभवति^७, अस्तिमेते वैयाकरणाः सकारमाचक्षते । तथा सति शत्रूनपच्यावयतु । सः^८ । हि^९ ।

स्थिरः^{१०} । विद्रष्टा^{११} ।

इन्द्रश्च मृक्याति नो न नः पश्चादधं नशत् । भद्रं भवति नः पुरः ॥ ११ ॥

इन्द्रश्च^{१२} । इन्द्रः^{१३} । च^{१४} । अस्मान्^{१५} । सुखयति^{१६} । न । ततः^{१७} । पश्चात्^{१८} । अनघम्^{१९} ।

प्राप्नोति । भद्रं^{२०} च । अस्माकम्^{२१} । पुरः^{२२} । भवति^{२३} ।

१. नानारूपम् Sy. पिशङ्गं पीतं सम्यग्
वृश्यते तत् पिशङ्गसंबुधं पीतवर्णं
सुवर्णमित्यर्थः Mah. अनेकरूपसन्दर्शनम्
U.

२. ०त्राहं P. हे विषणाहो ! Sy. विष्णुचा-
ग्निरूपो ! दातारो ! वा Mah. विष्णुचा-
ग्निरूपो ! दातारो ! वा U.

३. पूजाया P.

४. रम्भ० M. and P. धनस्य लम्भकम्
Sy. वरिवो धनं विन्दति प्राप्नोति
वरिवोविदः, तम् 'विद्लु लार्भे' . . .
यच्च धनं धनान्तरहेतुभूतं भवतीत्यर्थः
Mah. वरिवो धनं विन्दति वरि-
वोविदः । वरिवो धननाम (Ngh.
2.10.) यत्तल्लब्धं सदन्यस्य धनलाभस्य
हेतुभूतं भवति U.

This stanza=YV. 20.83.

५. इन्द्रं M. and P.

६. अङ्गेति क्षिप्रनाम N. 5.17.

७. इत्यप्रतिलो० M. आगत्य प्रात्यलोः० P.

८. ०तयेति P.

९. वचनम् M. The passage अङ्गेत्ये०

...क्षिप्रवचनः, should im-
mediately follow क्षिप्रम् and
precede महत् ।

१०. इन्द्रं P.

११. अधिकम् Sy.

१२. भयकारणम् Sy.

१३. अभिभवत् Sy.

१४. ०नापि ध्या० M. अपच्यावयेत् Sy.

१५. ह M. हित P. हि यस्मात्कारणात्
Sy.

१६. केनापि चालयितुमशक्यः Sy.

१७. ०पिद्र० M. विश्वस्य द्रष्टा Sy.

१८. परमैश्वर्यवानिन्द्रः Sy.

१९. च चेत् Sy.

२०. ०यत M. सुखयेत् Sy.

२१. पृष्ठतः Sy.

२२. अघम् is suggested for अनघम् ॥
दुरितम् Sy.

२३. कल्याणम् Sy.

२४. पुरस्तात् Sy.

२५. VM. ignores नः (second
verse.)

अवशिष्टो वर्गः स्पष्टार्थः—

इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अमयं करत् । जेता शत्रुन्विचर्षणिः ॥ १२ ॥
विश्वे देवासु आ गंत शृणुता मे इमं हवम् । एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ १३ ॥
तीव्रो वो मधुमां अयं शुनहोत्रेषु मत्सरः । एतं पिबत काम्यम् ॥ १४ ॥
इन्द्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूर्षरातयः । विश्वे मम श्रुता हवम् ॥ १५ ॥

[इन्द्र आशाभ्यस्परि । विश्वे देवासः । तीव्रो

१. अव is omitted by P.

२. ०ष्टार्थः P. ३. The stanza RV. 2. 41. 12. is explained in the following manner:—
विचर्षणिः विविधस्य द्रष्टा । जेता, शत्रून् असुरान् जेता तृप्तन्तत्वात् षष्ठ्यभावः । इन्द्रः परमेश्वर्यवान् । सर्वाभ्यः । आशाभ्यो दिग्भ्यः । अस्माकमभयम् । करत् करोतु । परि इति पञ्चमीद्योतकः Sy. इन्द्र आशाभ्यो दिग्भ्यः । परि करदित्येतेन सम्बध्यते । सर्वाभ्यो दिग्भ्यः, दिग्भिरत्र तस्मिन्वासिनो लक्ष्यन्ते । सर्वदिग्निवासिभ्यो भयङ्कुरेभ्यो रक्षणादिभ्यो अस्माकमभयं परिकरत् सर्वतः करोत्वित्यर्थः । कीदृश इन्द्रः ? जेता, ताच्छीलिकस्तुत्रयम् । तृन्प्रयोगे च षष्ठीप्रतिषेधाद् द्वितीयैव शत्रूनि । शत्रूञ्जेता एवशीलः । विचर्षणिः पश्यतिकर्मायम् । द्रष्टा यो लोकपालत्वात् कृत्स्नस्य जगतः SKN. इन्द्र आशाभ्यो दिग्भ्यो हि यद् भयमुत्पद्यते जगतां, सर्वाभ्यः (सर्वेभ्यः) नानादिग्निवासिभ्यो भूतेभ्योऽभयं करत् करोत्वित्यर्थः । आह किलक्षणः पुनरसाविन्द्र इति ? जेता शत्रून्, विचर्षणिः, अग्निद्रष्टा सार्वभौतिकानां कर्मणाम् Dur. आशा दिशो भवन्त्यासदनात् । आशा उपदिशो भवन्त्यभ्यशनात् N. 6.1., SKN. II. 387.

४. The stanza (2.41.13.) is explained in the following manner:—

विश्वे देवासः हे विश्वे देवाः ! आ गत इहागच्छत । मे मदीयम् । इमम् । हवमाह्वानम् । शृणुत । इदं बर्हिः अस्मिन्

बर्हिषि । आ निषीदत उपविशत Sy. हे विश्वे देवासः ! यूयमागत, अस्मिन् प्रत्यागच्छत । आगत्य च मे ममेमं हवमाह्वानं शृणुत । श्रुत्वेदं मदीयं बर्हिरानिषीदत बर्हिष उपर्युपविशत Mah. हे विश्वे देवाः ! इहागच्छत, आगत्य च शृणुत मे ममेमं हवमाह्वानम् । श्रुत्वा चावधार्य चानिषीदत, इदमस्मदीयं बर्हिः U. विश्वे इति पादादित्वान् न निहन्यते, देवास इति पूर्ववन्निरूप्यते । पूर्ववदमुक् । हे ईदृशा विश्वे देवाः ! आगत आगच्छत । पूर्ववच्छपो लुक् BB. हे विश्वे देवासः ! विश्वे देवाः ! यूयं मे मम इमं हवम्, इदम् आह्वानं शृणुता शृणुत । श्रुत्वा च आगत आगच्छत । आगत्य च इदं बर्हिः अस्मिन् कुशे आसनाथोपकल्पिते आनिषीदत, उपविशत । विश्वे देवासः इति 'आज्जसेरमुक्' (Pa. 7.1.50) । आगत इति गमेलोऽमध्यमपुरुषबहुवचनम्, 'बहुलं छन्दसि, (Pa. 2.4.73.) इति शपो लुक् 'अनुवातोपदेशः' (Pa. 6.4.37.) इत्यादिना मकारलोपः ॥ शृणुता इति 'ऋचि तुनुधमशुतइकुत्रोऽरुध्याणाम्' (Pa. 6.3.133.) इति वीर्षः । इदं बर्हिः, इति सप्तम्यर्थे द्वितीया । आनिषीदत इति ध्यवहितोपसर्गसम्बन्धः । CHMB. 8.13., p. 131. विश्वे देवासु आ गत of RV. 2.41. 13^a. is identical with RV. 1. 3.7^b. and is partly explained in SB. 4.3.1.27., p. 369. This stanza=YV. 7.33., TS. 1.4.16.1.

वः । इन्द्रज्येष्ठाः^१]

अम्बितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।

अग्रथस्ताई स्मसि प्रशस्तिमम्ब नस्कृधि ॥ १६ ॥

अम्बितमे । शौनकः—

‘वायव्ये चैन्द्रवायवी पञ्चाथ प्राउगास्तृचाः ।

प्रेत्युक् स्तीति हविर्धाने अग्निस्तत्र निपातभाक् ।

द्यावापृथिव्यौ द्यावेति हविर्धाने ततः परे’ ॥ इति ॥

मातृतमे^{११} ! नदीभ्यो वरिष्ठे^{१२} ! दीप्ततमे^{१३} ! सरस्वति^{१४} ! वनाभावादप्रशस्तौ^{१५} इव ।

१. Sy. explains the stanza (2. 41.14.) in the following manner :—

हे विश्वे देवाः ! तीव्रः तीव्रमवः ।
मधुमान् रसवान् । मत्सरः मदकरः
सोमः । अयम् । वः युष्मदयम् ।
शुनहोत्रेषु गुत्समवध्वत्मा^१ स्थितः ।
काम्यं कमनीयम् । एतं सोमम् ।
पिबत ॥

२. This stanza has already been explained. See RV. 1.23.

४. Sy. explains the stanza (2.41.15.) in the following manner :—

हे इन्द्रज्येष्ठाः ! इन्द्रपुरोगमाः । मरु-
द्गणाः मरुत्समूहकृपाः ! पूषरातयः
पूषाख्यो देवो रातिर्वाता येषां ते पूषरा-
तयः ! देवातः हे द्योतमानाः ! देवाः !
विश्वे सर्वे यूयम् । मम मदीयम् ।
हवमाह्वानं श्रुत शृणुत । इन्द्रज्येष्ठादयः
सम्बोधनान्ताः ।

३. The *pratikas* within brackets have been supplied by the

Editor. In M. a later hand has added इन्द्र आत्माभ्यः । विश्वे देवातः । तीव्रः वः मधुमान् । इन्द्र-ज्येष्ठाः ।

४. BD. IV. 92. p. 45.

५. वायव्याचैन्द्रवायी P. वायव्याचैन्द्रवाय्वी च M.

६. प्रउगाः P. M.

७. प्रेत्युक् M. प्रत्यु P.

प्रेति refers to प्रेतां यज्ञस्य (RV. 2.41.19.)

८. स्ती P.

९. विर्धा P.

१०. गिन्स्त्व P.

११. परा ततः P. M.

१२. मातृणां श्रेष्ठे ! Sy.

१३. वरिष्ठे M.

नदीनां श्रेष्ठे ! Sy.

१४. दीप्यत P.

०तमैः M.

देवीनां श्रेष्ठे ! Sy.

१५. हे सरस्वति ! Sy.

१६. वनाभावादप्रशस्तौ इव वयम् Sy.

स्मः^१ । तानस्मान्^२ । धनप्रदानेन प्रशस्तान्^३ । कुर्व^४ ।

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूषि देव्याम् ।

शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिद्दि नः ॥ १७ ॥

त्वे विश्वा । त्वयि । सर्वाणि । सरस्वति ! श्रितानि । अन्नानि । देव्याम् । सा
शुनहोत्रेषु । स्तोत्रेण मदस्व । प्रजां च । देहि ।

इमा ब्रह्मा सरस्वति जुषस्व वाजिनीवति ।

या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुहति ॥ १८ ॥

इमा ब्रह्मा । इमानि । हवीषि । सेवस्व । अन्नवति ! आज्यानि । प्रियतमानि ।
यानि । गृत्समदाः । देवमर्घ्ये । तुभ्यम् । जुहति ।

प्रेतां यज्ञस्य शुश्रुवा युवामिदा वृषीमहे । अग्निं च हव्युवाहनम् ॥ १९ ॥

प्रेतां यज्ञस्य । प्रगच्छताम् । यज्ञस्य । सुश्रुस्य भावयितारौ । युवाम् । एव ।

१. भवानः Sy.
२. अस्मभ्यम् Sy.
३. प्रशस्ति धनसमृद्धिम् Sy.
४. प्रयच्छेत्यर्थः Sy.
५. VM. ignores अम्ब ।
अम्ब ! हे मातः ! सरस्वति ! Sy.
६. आश्रितानि Sy.
७. आयुः सुनूता । ब्रह्मा इत्यन्ननामानि
Ngh. 2.7.
८. आतमानायाः Sy.
९. ओहोत्रपुत्रे M. गृत्समदस्वत्माः विष-
येषु Sy.
१०. सोमपानेन तृप्य Sy.
११. पुत्रान् Sy.
१२. VM. ignores देवि and नः ।
हे देवि ! सरस्वति ! नोऽस्मभ्यम् Sy.

१३. इमा हि P.
१४. ब्रह्माणि हवीषि Sy.
१५. सेवस्य P. स्वीकुरु Sy.
१६. ऽज्यायनि M. मननीयानि Sy.
१७. प्रियाणि Sy.
१८. देवानां मध्ये देवेषु वा Sy.
१९. त्वदर्थम् Sy.
२०. VM. ignores सरस्वति and
ऋतावरि ॥ ऋतावरि ! हे उवकवति !
सरस्वति ! Sy.
२१. उत्तरवेदेः पश्चिमभागं प्रति प्रगच्छताम्
Sy.
२२. यागस्य Sy.
२३. शुश्रुवा, हविषानि धनसौ तद्रूपे
छावापृथिव्यौ वा Sy.
२४. अथ प्रत्यसाकृतः Sy.

हविर्वहनायावृणीमहे । अग्निम् । च । हविषां वोढारम् ।

द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमुद्य दिविस्पृशं । यज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥ २० ॥

द्यावा नः ॥ यज्ञे द्यावापृथिवी हविषानि भवत इति प्रसङ्गस्तयोः स्तुतिः ॥ द्यावा । पृथिवी । अस्माकम् । साधकम् । दिवः स्पृष्टारम् । इमम् । यज्ञम् । हविषानि भूत्वा देवेषु । यच्छताम् ।

आ वामुपस्थमद्रुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः । इहाद्य सोमपीतये ॥ २१ ॥

आ वाम् । आसीदन्तु । युवयोः । उत्सङ्गम् । अद्रुहः । यज्ञियाः । देवाः । अस्मिन् यज्ञे । अद्य । सोमपानाय ।

१. प्रार्थयामहे Sy.

२. अग्निरन्न निपातभाक् Sy.

३. आवृणीमहे Sy. ४. वोढाराविति P.

५. द्याव P. ६. द्यौः Sy.

७. पृथिवी चोभे Sy. द्यावापृथिवीशब्दयोः सत्यपि व्यवधाने परस्परसव्यपेक्षत्वात् प्रत्येकं द्विवचनम् । अतो यः समुदितयोः प्रत्येकमप्यसावेवार्थः । द्यावापृथिव्यौ SKN. द्यावापृथिव्यौ Dur.

८. अस्माकं स्वभूतम् Sy.

९. वा धाकं P. स्वगविः साधकम् Sy. साधनं फलानाम् SKN. सोऽयमस्मान् साधयति Dur.

१०. ०वस्पु० P. देवान् गच्छन्तम् Sy. दिविस्पृशं दिवः स्पृष्टारं गन्तारमित्यर्थः SKN. दिवि स्पृशं द्यां यः स्पृशत्या-पूरयति तम् Dur. ११. एवङ्गुणं यज्ञम् Dur. १२. देवेभ्यः Dur.

१३. च्छ० P. नियच्छताम् Sy. प्रापयता-मित्यर्थः SKN. वत्तमित्येतद्वाशास्मिन् Dur. द्यावापृथिव्यौ न इमं साधनमद्य दिविस्पृशं यज्ञं देवेषु नियच्छताम् N. 9.39., SKN. III. 173.

१४. VM. ignores अद्य ।

अद्य अस्मिन्नहनि SKN. एतस्मिन्नहनि वर्तमानम् Dur.

१५. आकारः सीदन्तिव्येतेन सम्बध्यते SKN. उपगम्य सीदन्तु निषीदन्तु Dur.

१६. ०त्समंग P. समीपम् Sy. वनोपस्थं पर्वतोपस्थमित्यादौ दर्शनादुपस्थशब्देन समीपमुच्यते, उपस्थमुपस्थानमुपेत्य स्थी-यते यस्मिन् SKN. यत्र युवामुपगम्य स्थिते तत्... उपस्थानम् Dur.

१७. क्येहा P. द्रोहवर्जिते ! हे हविषानि ! तद्रूपे ! द्यावापृथिव्यौ ! Sy. हे अद्रोघव्ये ! हविषानि SKN. हे हविषानि !... अद्रोघव्ये युवामुच्ये Dur.

१८. यज्ञार्हा Sy. यज्ञसम्पादिन इन्द्रादयो यज्ञाङ्गदेवता इत्यभिप्रायः SKN.

१९. प्रकृते SKN. एतस्मिन् कर्मणि Dur.

२०. अस्मिन्नहनि Sy., SKN.

२१. सोमपानायैत्येतद्वाशास्मिन् Dur.

आसीदन्तु । वामुपस्थमुपस्थानम् ।

[अद्रोघव्ये इति वा] यज्ञिया देवा यज्ञसम्पादिन इहाद्य सोमपानाय N. 9. 37., SKN. III. 172.

II. 42.

कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इयति वाचमरितेव नावम् ।
सुमङ्गलंश्च शकुने भवासि मा त्वा का चिदभिमा विश्वा विदत् ॥ १ ॥

कनिक्रदत् । शौनकः—

स्तुति तु पुनरेवेच्छन्निन्द्रो भूत्वा कपिञ्जलः ।

ऋषेर्जिगमिषोराशां ववाशास्थाय दक्षिणाम् ॥

स तमार्षेण सम्प्रेक्ष्य चक्षुषा पक्षिरूपिणम् ।

पराभ्यामभितुष्टाव सूक्ताभ्यां तु 'कनिक्रदत्' ॥ इति ॥

'न्यक्रन्दीत्' । 'जन्म' । प्रब्रुवाणः' इति यास्कः, शब्दं कुर्वन्निति वदत उत्तरत्र स्वरः

सिध्यति अस्योदयो जन्म । शब्दं कुर्वन् । अभ्युदयम् । प्रब्रुवाणम् । प्रेरयति । वाचः ।

१. 'कनिक्रदत्' इति तृचं दशमं सूक्तम् ।
ऋषमनुक्रमणेका—'कनिक्रदत्तुचम्'
(KSA. 16.42. p. 14.) इति ।
मण्डलद्रष्टा गृत्समदोऽस्य ऋषिः ।
त्रिष्टुप् छन्दः । कपिञ्जलरूपीन्द्रो
देवता । वयसाममनो । तं वाचं श्रुत्वंतस्तु-
क्तं जपेत् । सूत्रितञ्च—'वयसामम-
नोऽज्ञां वाचः श्रुत्वा कनिक्रदज्जनुषं
प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेत्' (AGS. 3.
10.9.) इति Sy.

२. शौन० P. ३. स्तुतिः M.

४. पुरे० P. ५. ०वेन्द्रोच्छ० M.

६. भूत्वा M. ७. ०षोबाज्ञां P.

८. तं मार्गेण M.

९. ०प्रदेय १०. रान्याभि० P.

११. BD. iv. 93.94.

१२. ०न्वी P.

१३. यज्म P. १४. N. 9.4.

१५. सरः M. त्वर P.

१६. अस्युद० M. and P.

१७. पुनः पुनः शब्दायमानः Sy. अर्धचयोरैक-
वाक्यतायै यत्तच्छब्दाध्याहारः । प्रत्यक्ष-
कृतत्वाच्च मन्त्रस्य । कनिक्रदिति प्रथम-
पुरुषस्यैकवाक्यतायै भवच्छब्दो योज्यः ।
भवान् कनिक्रदत्, अत्यर्थं शब्दं कृतवान्
करोति वा SKN. पुनः पुनर्भुंशं वा
क्रन्वसीति मध्यमपुरुषेण नुतिरुत्तरमर्धच-
मपेक्ष्य Dur.

१८. अभ्युदयम् should immediately
follow अस्योदयो जन्म ॥ जनुषं
जनिष्यमाणमर्थम् Sy. जन्म जातिस्ताम्
SKN. आत्मनोऽभिजातिम् Dur.

१९. प्रब्रुवाणः is suggested for प्रब्रुवा-
णम् ॥ सूचयन् कपिञ्जलः Sy.
प्रायेण शकुनिनाम्नां शब्दानुक्रुतिनिमित्त-
त्वात्तस्य शब्दस्य तंभाम्नां च सावृत्त्यात्
ते जातिवात्सीयां प्रब्रुवाणा इव SKN.
प्रकथयन्निव Dur.

२०. न सकृदेव । किं तर्हि ? सततमेवेति
प्रेरयति SKN. इयति Dur.

क्रमेण प्रेरयितेव । नावमरित्रेण । अथ प्रत्यक्षः, कल्याणमङ्गलः । च । शकुने ! भवसि ।
विश्वो वासयिता व्यासः, तेन निहिता । काचित् । अभिभां, वाशः । मा । त्वाम् । विन्दतु,
‘मा च त्वा काचिदभिभूतिः सर्वतो विदत्’ इति यास्कः ।

मा त्वा इयेन उद्वधीन्मा सुपुण्यो मा त्वा विददिपुमान्वीरो अस्ता ।
पित्र्यामनुं प्रदिशं कनिक्रदत्सुमङ्गलो मद्रवादी वदेह ॥ २ ॥

मा त्वा इयेनः । इयेनसुपणौ । कपिञ्जलम् । उद्वतः । मा । च । त्वाम् । विन्दतु ।

१. तेवं P. कर्णधार इव Sy. गमयितेव
नाविकः SKN.

नाविक इव Dur.

२. वाव० M. पुनः पुनर्नावं पारयमनाय
यस्त्वमेवभीरयसि Dur.

३. अथ प्रत्यक्षकृतः Sy.

४. प्रकृष्टकल्याणः Sy. स त्वं सुमङ्गलश्चा-
स्माकं प्रशस्तः SKN. प्रशस्तमङ्गल-
श्चास्माकम् Dur.

५. हे कपिञ्जल ! त्वम् Sy.

६. भव Sy., Dur.

७. व्यावत्तेः P. व्यावः is suggested
for व्यासः ।

८. तन P. विद्व्या विद्वतः सर्वासु विभु
Sy. सर्वप्रकारा SKN. सर्वप्रकारा
सर्वतः Dur.

९. काचद् P. कोऽपि Sy. कश्चित् SKN.
वयमपि च तुभ्यमित्याशास्महे त्वा
काचित् Dur.

१०. इभिभा P. अभिभवः Sy. पराभिभवो-
ऽभिभूतिः SKN. परोपद्रवः Dur.

११. त्वा D. M.

१२. विन्दंगु M. विन्दतु P. प्रापत् Sy.
विदिर्नामार्थः । लभेत प्रापदित्यर्थः
SKN. विन्दत्विति Dur.

१३. Omitted by M. and P,

१४. त्वा M. and P.

१५. विदम् M.

१६. शकुनिः शक्नोत्युत्तेतुमात्मानम् । . . .
न्यक्रन्दीज्जन्म प्रवृषाणः । ययास्य
शब्दस्तथा नामेरयति वाचम् । ईरयि-
तेव नावम् । सुमङ्गलश्च शकुने ! भव ।
कल्याणमङ्गलः । मङ्गलं गिरतेर्गुणा-
त्यर्थे । गिरत्यनर्थानिति वा । अमङ्गल-
मङ्गवत् । मज्जयति पापकमिति नै-
यक्ताः । मां गच्छत्विति वा । मा
च त्वा काचिदभिभूतिः सर्वतो विदत्
N. 9.4., SKN. III. 145.

१७. VM. has combined इयेनः and
सुपुण्यः although they are
separate in the original, and
used the dual number. इयेनः
प्रबलः पक्षिविशेषः, सुपुण्यो गरुडः पक्षी च
Sy.

१८. This seems to be the
explanation of त्वा ।

१९. VM. has used the dual
number of √हन् i.e. उद् हतः ॥
Sy. takes उत । वधीत् for
उत् । वधीत् and explains these
separately as हिंसीत् । उत अपि च ।

२०. प्रापत् Sy.

शरवान् । व्याधः । प्रेरयिता । पित्र्याम् । प्रकृष्टा दक्षिणां महादिशम् । अन् स्थित्वा ।
शब्दं कुर्वन् । कल्याणमङ्गलः । भद्रवादी । वदेति भद्रं वदेत्यर्थः ।

अथ क्रन्द दक्षिणतो गृहाणां सुमङ्गलो भद्रवादी शकुन्ते ।

मा नः स्तेन ईशत् माधशंसो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

अथ क्रन्द । गृहाणाम् । दक्षिणतः । क्रन्दनं कुरु । सुमङ्गलः । भद्रवादी । हे शकुन्ते !
मा । अस्माकं मार्गे । स्तेनः । ईश्वरो भवतु । मा च । पापाभिलाषः ।

II. 43.

प्रदक्षिणिदमि गृणन्ति कारवो वयो वदन्त ऋतुथा शकुन्तयः ।

तुमे वाचौ वदति सामगाईव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानु राजति ॥ १ ॥

प्रदक्षिणित् । प्रदक्षिणं कपिञ्जलं गच्छन्तम् । स्तुवन्ति । स्तोतारः । शकुन्तयश्च ।

१. शूर० M. शरावा० P. बाणवान् Sy.

२. व्याधं M.

३. शराणां क्षेप्ता धन्वी Sy.

४. वितंतयां P.

दक्षिणाम् Sy.

५. ०कृष्टा P. विशम् Sy.

६. दक्षिणस्यां दिशीत्यर्थः Sy.

७. पुनः पुनः शब्दं कुर्वन् Sy.

८. शोभनवादी सन् Sy.

९. मङ्गलं सूचय Sy.

१०. VM. ignores इह and explains मा once only.

इह अस्मद्विषये Sy.

११. दक्षिणस्यां दिशि Sy.

१२. कनन्दनं P.

शब्दं कुरु दक्षिणतः शब्दायमानः शकुन्तो

मङ्गलसूचको हि Sy.

१३. भद्रवादी च सन् Sy.

१४. हे कपिञ्जल ! त्वम् Sy.

१५. तत्कारः Sy.

१६. ईशिष्ट Sy.

१७. भेशिष्ट Sy.

१८. अनर्थानां शंसकः Sy.

१९. VM. ignores बृहद् । वदेम । विदथे and सुवीराः ।

उत्तमः पादो व्याख्यातकरः Sy.

२०. 'प्रदक्षिणित्' इति सूक्तं गार्त्समवं जागतम् । तथा चानुकान्तम्—
'प्रदक्षिणिज्जागतं मध्येऽतिशक्वर्यष्टिर्वा'
(K.S.A. 16.43. p. 14.) इति ।
द्वितीयातिशक्वरी अष्टिर्वा । इतरे
जगत्यौ । कपिञ्जलरूपीन्द्रो देवता ।
वयसाममनोज्ञां वाचं श्रुत्वा 'प्रदक्षिणित्'
इति सूक्तं जपेत् । सूत्रं प्रागेवोदाहृतम्
Sy.

२१. Omitted by M. ०क्षिणिम् P.

२२. ०च्छन्तु M.

२३. अभिवदन्तु Sy.

२४. स्तोतार इव Sy.

२५. कपिञ्जलाः Sy.

तेषामन्नम् । वदन्तो भवन्ति । कालेषु । शकुन्तानामागच्छतामभविष्यदन्नं वदति सोऽयं कपिञ्ज-
लो न स्रेत ? इत्युभे । वाचो । वदति । यथा सामगाः शोभनं स्तुवन्ति सोऽयमेवं वदन् ।
गायत्रम् । च । त्रैष्टुभम् । चोभे सामनी । लक्ष्मीकृत्य । राजति, ते उच्चारयन् यथा राज-
त्येवं राजतीति ।

१. सूचयन्तः । बहुवचनं पूजार्थम् Sy.

२. काले काले Sy.

३. अभविष्यत् is doubtful. I suggest
भविष्यत् for अभविष्यत् in the
sense of 'future'. Or अभवि-
ष्यत् may express the idea of
non-existent, i.e., the food
which did not exist.

४. न P.

५. M. omits the words between
शकुन्तानामागच्छतामभविष्यत् and स्रेत ।

६. M. omits इत्युभे ॥ उभे seems to
mean, with reference to
food (1) food which exists
and (2) food which does
not exist.

७. सामगां P.

गानं च श्रौतं च Sy.

The *Padapāṭha* in Poona
edition reads सामगाऽइव but
in Max Müller's edition,

the reading is सामगाऽइव ।

The omission of the *Visarga*
in the Poona edition is a
mistake for the word is
printed as सामगाः in Sāyana's
commentary, in that very
edition. सामगाः is in the
singular number as shown
by the verbs वदति and राजति.
But VM. takes it as nom.
pl. and explains सामगाः as
स्तुवन्ति । VM. is evidently
wrong here.

८. ष्टुभ P.

९. Omitted by P.

१०. कृषी० P.

११. शृण्वतोऽनु रतिमागतेतिऽनः Sy.

१२. इते P.

१३. It may be taken as a simile,
i.e., यथा सा सामगा राजति तथा
कपिञ्जलो राजति ।

उद्गातेव शकुने सामं गायसि ब्रह्मपुत्रहव सर्वनेषु शंससि ।
 वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा वद
 विश्वतो नः शकुने पुण्यमा वद ॥ २ ॥

उद्गातेव । यथोद्गाता । साम गायति । एवं च गानं करोषि । यज्ञेषु । होता ।
 शंससि । यथा पुमान् । अस्वः । शिशुमतीर्वडवाः । सङ्गम्य शब्दं करोति, एवं वदति ।
 स त्वं शकुने ! सर्वाभ्यो दिग्भ्यः । भद्रम् । आवद । विश्वतश्च रक्षःप्रभृतिभ्य
 इति ।

आवदस्त्वं शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्धि नः ।
 यदुत्पतन्वसि कर्करिथ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

आवदन् । आभिमुख्येन शब्दं कुर्वन् । त्वम् । शकुने ! अस्माकम् । कल्याणम् ।
 आवद । तूष्णीम् । आसीनश्च । सुमतिम् । चिन्तय । यत् । त्वमुत्पतन् । कर्करिः, इव
 महान्नत उक्तो वाद्यविशेषः शाटघायनके । भद्रं वदसि । ततो वयं बृहद् । वदेम । गृहे ।
 सुपुत्राः ।

१. उद्गाता M.
२. यथोत P.
३. गानस्त्वं करोषि Sy.
४. सर्वनेषु Sy.
५. ब्रह्मपुत्रहव यथा ब्राह्मणाच्छंसी Sy.
६. शस्त्राणि शंसति तथा त्वं कालेषु शंससि
 श्रोतस्त्वं करोषि Sy.
७. वृषा सेवनसमर्थः Sy.
८. अस्व M. and P.
९. अभिगत्य ! Sy.
१०. हे कपिञ्जल ! Sy.
११. Omitted by P.
१२. वद P. तथा त्वमपि वद । शिष्टं

स्पष्टम् Sy.

१३. VM. ignores शकुने । नः after
 सर्वतो । नः (after विश्वतः) ।
 पुण्यम् । आ and वद ।
१४. वत् P. १५. मङ्गलम् Sy.
१६. तिष्ठन्नपि Sy.
१७. सुमतिम् P. १८. बुध्यस्व Sy.
१९. य P. यदा Sy.
२०. कर्करी० P. तदा कर्करिथ वदसि
 कर्करिवाद्यविशेषः Sy.
२१. ०हारत्र० P.
२२. वदे M. वदे P. अन्यद् व्याख्यातचरः
 Sy.

॥ अथ तृतीयं मण्डलम् ॥

III. 1.

सोमस्य मा तवसं वक्ष्ये बहिं चकर्थ विदथे यजध्यै ।

देवां अच्छा दीद्युञ्जे अद्रिं शमाये अग्ने त्वं जुषस्व ॥ १ ॥

सोमस्य ॥ कुशिकस्त्वैषीरथिरिन्द्रतुल्यं पुत्रमिच्छन् ब्रह्मचर्यं चचार । तस्येन्द्र एव गाथी पुत्रो जज्ञे । गाथिनो विश्वामित्रः । स तृतीयं मण्डलमपश्यत् सोमस्येति ॥ हे अग्ने ! सोमस्यं वेगं प्रति । माम्^{११} । वहं च । वोढारं^{१२} च । कुरु^{१३} । यज्ञे । देवान्यष्टुम् । देवान् । प्रति^{१४} । दीव्यमानोऽहम्^{१५} ।

१. वैश्वामित्रे तृतीये मण्डले पञ्चानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र 'सोमस्य मा' इति त्रयोविंशत्युचं प्रथमं सूक्तम् । तथा चानुक्रान्तम्—'सोमस्य अघिका' (KSA. 16.1. p. 15.) इति । अस्य मण्डलस्य द्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप् छन्दः । 'मण्डलादिष्वानेयम्' (KSA. 12. 12. p. 5) इति परिभाषयाग्निर्देवता । प्रातरनुवाकादिनक्षत्रस्यैव त्रैष्टुभे छन्दसि विनियोगः । तथा च सूत्रितम्—'सोमस्य मा तवसं प्रत्यग्निरुषस इति त्रीणि' (ASS. 4. 13.) इति Sy.

२. ०कस्त्वषी० M.

०कस्त्वषी० D.

३. ब्रह्म P.

४. इव D.

५. सवितु P.

६. ०क्ष्यन् P.

७. Omitted by P.

८. (KSA. 16. pp., 14. 15.)

अयमेवेतिहासः षड्गुरुशिष्यरचितायां वेदार्थदीपिकायामित्यमुपलभ्यते — (p. 104.)

इषीरथसुतस्त्वासीत्कुशिको नाम नामतः । इन्द्रतुल्यः सुतो मे स्यादिति च्छन्नकरोत्तपः ॥१॥ ब्रह्मचर्यं तु चरतस्तस्मादिन्द्रोऽभ्यजायत । मत्समोऽज्यो न चैव स्यादहमेवास्य पुत्रताम् ॥२॥ गच्छामि सम्यगेवं स्यादिति मत्वा शतक्रतुः । स गाथी नाम कुशिकादिषीरथसुतादभूत् ॥३॥ इन्द्ररूपाद्गाथिनस्तु विश्वामित्रोऽपि जज्ञिवान् । तृतीयं मण्डलमिदं तपसा सोऽथ दृष्टवान् ॥४॥

६. Omitted in P. हे अग्ने ! त्वम् Sy.

१०. सोमस्ये P.

११. वगम P.

तवस्त्विनं बलिनम् Sy.

१२. तं माम् Sy.

१३. कामयस्व Sy.

१४. वोढारं यं माम् Sy.

१५. कृतवानसि Sy.

१६. अग्नि Sy.

१७. दीव्यमानोऽहम् Sy.

श्रावणं च । युनज्मि । त्वं च सुप्तप्राप्त्यर्थम् । मम तन्वम् । सेवस्वेति ।

प्राञ्चं यज्ञं चक्रुः वर्धतां गोः समिद्धिरग्निं नमसा दुवस्यन् ।

दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्तवसे गातुमीषः ॥ २ ॥

प्राञ्चं यज्ञम् । प्राञ्चम् । यज्ञं कर्म । प्रवृद्धं कुर्मः । वर्धताम् । स्तुतिः । समिद्धिः । अग्नेन च । अग्निम् । परिचरन्तु । तथाऽग्निं कवीनाम् । प्रज्ञानानि । दिवः पृथिव्यामा-
गच्छन्ति । शशासुः । तथा तानि । मेधाविने । प्रवृद्धायाग्नये । गमनं यज्ञं प्रति । इच्छन्ति,
ततोऽनुशासनमिति ।

१. अभिषवणाय युनज्मि Sy.

२. ऽप्यर्थम् P. शमाये शान्त्यामि च ।

तथा च मन्त्रान्तरम्—‘अग्नेन देवः संविता
‘शमायते’ (RV. 8. 86. 5.) इति ।

यद्वा शमाये स्तौमि ‘शशमानो जरतीति’
(Ngh. 3. 14.) स्तुतिकर्मसु पाठात् ।

तथा च मन्त्रान्तरम्—‘सो अग्ने ईजे शशमे
च मर्तुः’ (RV. 6. 1. 9.) इति Sy.

३. शरीरम् Sy.

४. सेवसेवेति P. रक्षायै सेवस्व । यद्वा
कर्माणि तन्वन्तं मां सेवस्वेत्यर्थः Sy.

५. VM. explains अग्ने once
only.

६. हे अग्ने ! वयम् Sy.

७. यज्ञ P.

८. मः P.

९. प्रवृद्धं seems to be the ex-
planation of प्राञ्चम् । It
should therefore immediately
follow प्राञ्चम् ॥ प्राञ्चं प्र-
कर्षेण गच्छन्तम् Sy.

१०. अकार्ष्णं Sy.

११. एधताम् Sy.

१२. मदीया स्तुतिः Sy.

१३. हविषा च Sy.

१४. अस्मदीयाः परिचरेयुः Sy.

१५. मथा० M.

१६. स्तोतृणाम् Sy.

१७. ज्ञानानि स्तोत्राणि वा Sy.

१८. दिवा P. किञ्च द्युः देवाः
Sy.

१९. आगच्छति M. आगच्छे P.

२०. अन्वशिषन् Sy

२१. ऽसुया P. तथा seems to be the
explanation of चित् ॥ चिदिति
कार्थे Sy.

२२. अग्निं च गृत्साय । गुणातेरिदं रूपम् ।
स्तातव्यायाग्नये Sy.

२३. वृद्धाय Sy.

२४. मने M. स्तोतुम् Sy.

२५. ऽच्छति M. गच्छन्ति P. स्तोता
इच्छन्ति च Sy.

मयो दधे मेधिरः पूतदक्षो दिवः सुबन्धुर्जनुषा पृथिव्याः ।

अविन्दन् दशतमप्स्वन्तर्देवासो अग्निमपसि स्वसृणाम् ॥ ३ ॥

मयो दधे । शोभनबन्धुनोऽग्निः । जन्मना । द्यावापृथिव्योः । सुखम् । धारयति ।
यज्ञियैः । शुद्धबलः । तमिमम् । देवाः । अविन्दन् । अपाम् । मध्ये । दर्शनीयम् । सरन्ती-
नां नदीनाम् । वेगोऽवस्थितम् ।

अवर्धयन्त्सुमगं सप्त यद्धीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा ।

शिशुं न जातमभ्यारुरश्वा देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥ ४ ॥

अवर्धयन् । अवर्धयन् । सुमगम् । सप्त । नद्यो महत्यः । श्वेतवर्णम् । जायमानम् ।
आरोचमानम् । महत्तया । तथा जातमात्मनः पुत्रमग्निं शिशुम् । इव । जातम् । वडवाः ।
अभ्यगच्छन् । तमिमं जातमग्निम् । देवाः । जन्मना । आघातुमैच्छन् वपुः, आवपनं भूम्यामिति ।

१. शोभनबन्धुः । स्वत एव बन्धुरिति यावत् Sy.

२. जना M. जन्मसात्रेण Sy.

३. VM. seems to explain दिवः and पृथिव्याः together as द्यावा-पृथिव्योः but Sy. explains these two words separately as योऽग्निः दिवः द्युलोकस्य, पृथिव्याः भूमेरिव.

४. विदधाति । देवानां मनुष्याणां च सुखं करोतीति यावत् Sy.

५. मेधावान् प्राज्ञः Sy.

६. तमिमम् refers to अग्निम्.

७. लब्धवन्तः Sy. ८. अप्सु Sy.

९. गूढं स्थितम् Sy.

१०. सरणशीलानां नदीनाम् Sy.

११. यज्ञवहनरूपे कर्मणि निमित्ते Sy.

१२. P. adds जातमग्निं देवा जन्मना घातु-
मैच्छन् वपुरावपनं भूम्यामिति । शुक्ले
भिरङ्गैरन्तरिक्षं विस्तारय कर्म च शोध-

यसात्मनः after ०स्थितम् । The additional passage is a part of the commentary on RV. 3.1.4, 5.

१३. VM. ignores उ ॥ उ इति पूरणः Sy.

१४. Omitted in M. अप्सु स्थितमग्निं स्वकार्यभूताभिरुषधीभिर्वीद्धि प्रापित-
वत्यः । यद्वा दिव्यमग्निमापो वर्धयन्त्य-
बिन्धनत्वात्तस्य Sy.

१५. शोभनबन्धुः Sy.

१६. सप्यशीलाः Sy. १७. मत्ये P.

१८. द्युधम् Sy. १९. जातम् Sy.

२०. मारो M.

२१. महत्त्वेन Sy.

२२. तथा नद्य उत्पन्नमग्निमभ्यारुः अभिजग्मुः
Sy. २३. यथा Sy.

२४. अभिगच्छन्ति Sy.

२५. जन्मा P. जन्मन्युदके वा Sy.

२६. वपुर्वीप्तिमकुर्वन् Sy.

शुक्रेमिरङ्गै रजं आततन्वा- क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।

शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥ ५ ॥

शुक्रेमिरङ्गैः^१ । शुक्रैः । अङ्गैः^२ । अन्तरिक्षम् । विस्तारयन् । कर्म^३ च । शोधयन् ।

आत्मनः पवित्रैः^४ । कर्मभिः^५ । तेजः^६ । आच्छादयन् । अपाम्^७ । गन्ता^८ । महतीः^९ । कान्तीः^{१०} ।

अन्यूनाः^{११} । परितः^{१२} । करोति ।

वव्राजा सीमनदतीरदब्धा दिवो युहीरवसाना अनग्नाः ।

सना अत्र युवतयः सयौनीरेकं गर्भं दधिरे सप्त वार्षीः ॥ ६ ॥

वव्राजा । 'सीमिति परिग्रहार्थीयः'^{१३} । शब्दमकुर्वतीः^{१४} । अहिंसिताः^{१५} । दिवः^{१६} । सप्त नदीः^{१७} । अग्निर्गर्भा^{१८} भूत्वा वव्राजाभिजगाम । सर्वतः^{१९} परिगृह्य वस्त्रमनाच्छादयन्तीरपि ।

जलाच्छादनादनग्नाः^{२०} । पुरातनाः^{२१} । अन्तरिक्षे । सप्त नद्यो गच्छन्त्यः^{२२} । समानयोनयः^{२३} ।

एकमग्न्याख्यम्^{२४} । गर्भम्^{२५} । दधिरे^{२६} । सप्त । नद्यः ।

१. अग्निः Sy.

२. तेजोभिः Sy.

३. आतन्वन् व्याप्नुवन् Sy.

४. कर्मणां कर्तारं यजमानम् Sy.

५. शोधकैस्तेजोभिः Sy.

६. क्रान्तप्रज्ञैः स्तोतव्यैर्वा Sy.

७. शोचिः दीप्ति वस्त्रस्थानीयम् Sy.

८. अपत्यतां कर्मवताम् Sy.

९. आयुरक्षम् Sy.

१०. प्रभूताः Sy.

११. सम्पदश्च Sy.

१२. सम्पूर्णाः Sy.

१३. ०हार्थो यः M. ०हार्थो यः P. N.

१. 7. The quotation of N. should immediately follow सर्वतः परिगृह्य ।

१४. ०ब्धं कु० P. अभक्षयन्तीः Sy.

१५. ०सि P.

१६. अन्तरिक्षस्य Sy.

१७. अपत्यभूताः Sy.

१८. ०ग्नि भो P.

१९. मातृभूता अपोऽग्निः व्रजति । अग्निरपां शोधकः तं चापः शमयन्ति तदुभयमिह नास्तीत्युक्तं भवति Sy.

२०. वस्त्रमनाच्छादयन्त्यः । वस्त्रस्थानीयस्य जलस्य विद्यमानत्वात् Sy.

२१. ०ना निगद० M.

०ना इनना P.

२२. पुरातेन P. किं च ता अपि सना- तन्यः Sy.

२३. नित्यतरुण्यः नित्यवृद्धा इत्यर्थः Sy.

२४. ०न येन M. and P. समानमन्तरिक्षं स्थानं यासां ताः Sy.

२५. एकमग्निम् Sy.

२६. गर्भस्थम् Sy.

२७. वधते Sy.

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ स्रवथे मधूनाम् ।

अस्युरत्र घेनवः पिबमाना मही दुस्सस्य मातरा समीची ॥ ७ ॥

स्तीर्णाः । इतस्ततो विस्तीर्णाः । एनं जनयितुं राङ्गता नद्यः । उदकस्य । यौनावन्त-
रिक्षे । मधूनामुदकानाम् । स्रवणे । अस्मिन् । उदकं पिबमानाः । नद्यः । तिष्ठन्ति । तत्र
जातस्याग्नेर्दशानीयस्य । महती । द्वावापृथिवी च । समीची भवतः ।

बभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौद्धानः शुक्रा रभसा वर्षेषि ।

श्रोतन्ति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥ ८ ॥

बभ्राणः । उदकैर्वर्षमाणः । हे सहसः सूनो ! विद्योतते भवान् । अपामुपस्थे दधानः ।
शुक्राणि । वेगयुक्तानि । अङ्गानि । तत्र मधुसदृशस्य । उदकस्य । धाराः । श्रोतन्ति ।
वर्षिता । यत्र । वर्धते । कर्मणा ।

१. सर्वत्र प्रसूताः Sy.
२. संहतः पुञ्जीभूताः । हन्तेः क्विप् Sy.
३. स्थानेऽन्तरिक्षे Sy.
४. स्रवणे सति Sy.
५. अत्राग्नौ Sy.
६. पिबमानाः M. and P. पूर्यमाणाः Sy.
७. आपः घेनवः सर्वेषां प्रीणयिष्योऽभवन् Sy.
८. महत्यो द्वावापृथिव्यो Sy.
९. It seems to be the explanation of मातरा ॥ मातरौ भवतः Sy.
१०. समञ्चन्त्यौ द्यौर्भमाने Sy.
११. VM. ignores अस्य and विश्वरूपाः ॥ अस्याग्ने रभस्यः । विश्वरूपा नानारूपाः Sy.
१२. वारय० M. and P. सर्वैर्वर्षमाण-स्त्वम् Sy.
१३. हे सहसस्पृत्र ! Sy.
१४. विद्योतसे Sy.

१५. वारयंस्त्वम् Sy.
१६. शुक्रेति M. भास्वराणि Sy.
१७. वेद्यु० P. वेगवन्ति Sy.
१८. ०ङ्गान्यङ्गानि M. and P. अर्चीषि Sy.
१९. तदानीम् Sy.
२०. अत्यन्तं मधुरस्य Sy.
२१. वारये P.
२२. स्रवन्ते यदा यजमानस्तोत्रेणाग्निस्तुष्टो भवति तदानीं वृष्टिर्भवतीत्यर्थः Sy. According to DP. i. 987. √स्र् is in the *parasmaipada*, but Sy. has used it in the *āmanepada*.
२३. ०तार D. वृषाग्निः Sy.
२४. यत्र यस्मिन् यजमाने Sy.
२५. P. reads यत्र after वर्धते ॥ वृद्धिं प्राप्नोति Sy.
२६. ०र्णाम् D., M. काव्येन स्तोत्रेण Sy.

पितुश्चिद्वर्जनुषां विवेद व्यस्य धारां असृजद्वि घेनाः ।

गुहा चरन्तं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यद्दीप्तिर्न गुहा बभूव ॥ ९ ॥

पितुश्चिद्वत् । दिवः । ऊवः । जायमानः । एव । जानाति । ज्ञात्वा चास्य । धारां उदकानि । पृथिवीं प्रति विसृजति । गी० ए० ई० रो० ए० ई० स्वापां मध्ये । गुहायाम् । चरन्तम् । सखिभिरन्यैरग्निभिः । कल्याणैः । दिवोऽपि । महद्भिः । सा गुहा । न । सम्बभूव ततोऽयमपामुपस्थानाग्निश्चरति तत्रासम्भूतः ।

पितुश्च गर्भं जनितुश्च बभूव पूर्वैरिक्तो अधयत्पीप्यानिः ।

वृष्णे सपत्नी शुचये सबन्ध उभे अस्मै मनुष्ये नि पाहि ॥ १० ॥

पितुश्च । पितुर्दिवः । जनयितुः । च, अस्य लोकस्य । उभयोरुभयम् । अग्निर्बिभर्ति दिवो वो बिभर्ति, पृथिव्या ओषधीः । तथा पूर्वैरपः । एक एव । धयति । अग्निमाप्यायन्तीः ।

१. तुश्चि M. ०तुश्च P.
२. पितुः अन्तरिक्षस्य Sy.
३. ऊवः स्थानीयं जलप्रदेशम् Sy.
४. ०माना P.
अयमग्निः स्वयमेव Sy.
५. एवं P.
६. ज्ञा P.
७. किञ्चायमग्निः अस्य ऊवसः सम्बन्धिन्यः Sy.
८. धारया P. पयोधाराः Sy.
९. व्यसृजत् Sy.
१०. माध्यमिका वाचश्च विसृजति Sy.
११. वर्तमानमेतदग्निम् Sy.
१२. आत्मनः सखिभूतैर्बायुभिः Sy.
१३. शिवङ्कुरैः Sy.
१४. अन्तरिक्षस्य Sy.
१५. हभिः P. अपत्यभूताभिरद्भिश्च सह Sy.
१६. सप्ता P. गुहायां स्थितः कोऽपि Sy.

१७. सम्बन्धभूय P. सम्बभूव प्राप्तुं समर्थोऽभवत् Sy.
१८. ०क्षिरश्चति P.
१९. P. adds विद्वः after ०सम्भूतः ।
२०. VM. explains वि once only.
२१. सर्वस्य लोकस्य जनयितुर्ब्रह्मणश्च Sy.
२२. भम् P. वृष्टिद्वारा गर्भभूतं लोकमोषध्यादिकम् Sy.
२३. ०ग्निं वि० P.
२४. विवि P.
२५. पो पो P. अपो is suggested for वो, so the reading should be दिवोऽपो बिभर्ति ।
२६. बह्वीः Sy.
२७. ०रप P.
२८. अग्निः Sy.
२९. अयमग्निः... भक्षयति Sy.
३०. ०यन्तिः P. प्यायमाना वृद्धिं प्राप्ता ओषधीः Sy.

अथ प्रत्यक्षः, हविषो वर्षित्रे । समानपतिके । शुचये । समानबन्धने । द्यावापृथिव्यावुभे ।
अस्मै । मनुष्याय । नितराम् । रक्ष ।

उरौ मुहौ अनिवाधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पूर्वीः ।

ऋतस्य योनावशयद्मना जामीनामग्निरपसि स्वसृष्टाम् ॥ ११ ॥

उरौ महान् । विस्तीर्णे । महान् । बाधारहिते । ववर्धे । अपामवकाश आपः । एव-
मग्निम् । यशस्वत्यः । पूर्वम् । सं, हि, दधिरे इति क्रिया । ततश्च ऋतस्य । योनावुदकस्य ।
अशयत् । दममनाः । सोऽयम् । बन्धूनाम् । स्वयं सरस्वतीनाम् । वेगेऽशयदिति ।

१. क्षिप्तः P.

२. समान एकः सूर्यः पतिर्ययोस्ते Sy.

३. अग्नये Sy.

४. सबन्धू भवतः । अग्नयोरग्निरेव बन्धु-
रित्यर्थः Sy. ५. ०व्या पूर्वे P.

६. अस्मै P. अग्नये Sy.

७. According to the testimony
of the *Padapāṭha* मनुष्ये is a
dual, qualifying सबन्धू etc ॥
मनुष्येभ्यो हिते Sy.

८. रक्षः M. and P. हे अग्ने ! त्वं ते
द्यावापृथिवी नितरां रक्ष Sy.

९. VM. explains च once only.

१०. विस्तीर्णे P. विस्तीर्णेऽन्तरिक्षे Sy.

११. अयमग्निः Sy.

१२. अस्मन्वाधे Sy.

१३. VM. repeats the Vedic forms
ववर्धे and अशयत् in his comm-
entary. ववृधे and अशोते would
be the classical forms.
वर्धते Sy.

१४. ०माका० M.

१५. Omitted in P.

१६. ०स्वत्या M. यशोऽक्षं तद्वत्यः Sy.

१७. पूर्वीर्बह्वधः Sy.

१८. अस्य वर्धने कारणमाह हि यस्मात्कार-
णात् Sy.

१९. संवर्धयन्ति Sy.

२०. स्थानेऽन्तरिक्षे स्थितः Sy.

२१. उदकस्य seems to be the ex-
planation of ऋतस्य.

२२. आशये P. शोते Sy.

२३. दान्तमनाः सन् Sy.

२४. This refers to अग्निः ॥ एवमद्वि-
र्वृद्धिं प्राप्तोऽग्निः Sy.

२५. भगिनीस्थानीयानाम् Sy.

२६. रसन्तिना P. सरन्तीनाम् is sugges-
ted for सरस्वतीनाम् ॥ Cf. VM.'s
commentary on RV. 3. 1. 3.
स्वतः सरन्तीनाम् Sy.

२७. हेतुभूते पयसि Sy.

२८. वे शयत् P.

अक्रो न बभ्रिः समिथे महीनां दिदृक्षेयः सूनवे माश्रुजीकः ।

उदुस्त्रिया जनिता यो जजानापां गर्भो नृतमो यद्धो अभिः ॥ १२ ॥

अक्रो न बभ्रिः । 'अक्र आक्रमणात्' इति यास्कः, नक्रः । इव वीर्यवान् । भर्ता । सङ्ग्रामे । महतीनां सेनानाम् । दर्शनीयः । हविषां प्रेरयित्रे । 'माश्रुजीकः प्रसिद्धभाः' इति यास्कः । यः । पशूनां जनयिता । पशून् । जनयति । सोऽयमपाम् । गर्भः । नेतृतमः ।

१. अक्रो M. विद्वामि. स्थार्वम् SKN., Dur.

२. बभ्रीः P.

३. N. VI. 17.

४. अक्रः परेषामाक्रमिता परेरनाक्रमणीयो वा Sy. प्राकारः परचक्रं धारयति तद्वत् SKN. अक्र इव प्राकार इव एवमत्र शब्दार्थविरोधाच्च अक्रः प्राकार इत्युपपद्यते । असौ ह्याक्रम्यते जनैः Dur.

५. नेति पाठपूरणः Sy.

६. बभ्रिः—भृगस्ताच्छीलिके किप्रत्यय एतद्रूपम् । धारयितेत्यर्थः SKN., Dur.

७. समिथे is a synonym of सङ्ग्रामे Ngh. 2. 17.

८. महीनां M.

९. सेनां M. सेनाम् Sy. शत्रुसेनानाम् SKN., Dur.

१०. सर्वेदर्शनीयः Sy. यो विवृक्षितव्यं च SKN. ब्रूयते यः Dur.

११. हविषां प्रवात्रे यजमानाय तव्यम् । सूनवे—'यू प्रेरणे' इत्यस्माद्धातोरीणाविको नुप्रत्ययः Sy. केन ? सूनवे, तृतीयायाः स्थान एषा चतुर्थी च । सूनवा पुत्रभूतेन यजमानेन SKN. सोमाभिषेकत्रे यजमानाय निःकालमेव Dur.

१२. प्रसिद्धभागा ऋजिनः M. प्रवृद्धभाग ऋजीकः P. स्वदीप्त्या प्रकाशमानः सो-

ऽग्निः Sy. निष्कतमेतत्प्रसिद्धम् SKN. प्रसिद्धभाः प्रसिद्धवीप्तिनित्यो ज्वलित इत्यर्थः Dur.

१३. N. VI. 4.

१४. एवंलक्षणे योजनिः Dur.

१५. सर्वस्य लोकस्य जनयिता Sy. जनयिता चित्राविना कर्मणा वा, एवं जनयितारः SKN.

१६. अपः Sy. गोनामेवं लुप्तोपमं चेह् द्रष्टव्यम् । गाव इव गालात्प्राप्तानाविणीर्भोगानामत्यन्तोपजीव्याः । काः ? सामर्थ्यादाहुतीः SKN. उदुस्त्रिया आहुतीः Dur.

१७. उदजनयत् Sy. आहुतीः स्वात्मनि प्रक्षिप्ता देवान् प्रति प्रेरणेनोर्ध्वं जनयति गमयतीत्यर्थः । गवामूर्ध्वजनः पोषबुद्धिरुच्यते SKN. आत्मनि प्रक्षिप्ताः सतीर्बेवतातृप्तिसामर्थ्येन रूपेणोर्ध्वा यो जनयति । अथवा गाव एव बोस्त्रियाः स्युः । ता अपि ह्यसौ पशुकामकर्मण्यभावं गच्छन्जनयति Dur.

१८. उदकानाम् Sy. अपां च वैद्युतात्मनाम् SKN.

१९. गर्भरूपः Sy. गर्भभूतः SKN.

२०. नेत्रन० M. अतिशयेन मनुष्याणां रक्षिता Sy. एतदपि लुप्तोपमम् । प्रकृष्टमनुष्यवत् तत्तद्वृक्ष इव चेत्यर्थः SKN. मनुष्यतमः Dur.

महान् । अग्निः ।

अपां गर्भं दशतमोषधीनां वनां जजान सुभगा विरूपम् ।

देवासंश्चिन्मनसा सं हि जग्मुः पर्निष्ठं जातं तवसं दुवस्यन् ॥ १३ ॥

अपां गर्भम् । अपाम् । गर्भम् । दर्शयितारम् । ओषधीनाम् । भजनीया माता । जन
यामास । सुभगा । विविधरूपं तज्जातम् । देवाः । च । मनसा । सञ्जग्मुः । ज्ञात्वा च
देवानां स्तोतृतमम् । जातम् । प्रवृद्धम् । पर्यचरन्ति ।

बृहन्त इद्धानवो भान्वजीकमग्निं संचन्त विद्युतो न शुक्राः ।

गुहैव वृद्धं सदसि स्वे अन्तरपार ऊर्वे अमृतं दुहानाः ॥ १४ ॥

बृहन्तः । महान्तः । एव । भानवः । ऋजुर्दीप्तिम् । अग्निम् । सेवन्ते । विद्युतः ।
इव । दीप्यमानाः शुक्रवर्णा वा । पर्वतगुहायामिव । अपामन्तः । स्वस्मिन् । स्थाने ।
प्रवृद्धमग्निम् । पारवर्जिते । ऊर्वाख्ये तस्मिन् । उदकम् । दुहाना भानवः ।

१. यच्छब्दयुतेति च्छब्दोऽप्याह्वयः । स यद्धो
महन्नामेवम्, महानेववर्थात् प्रभावात्
SKN.

२. स इवं नामास्मार्कं करोत्विति Dur.
N. 6. 17., SKN. II. 451.

३. VM. ignores उत् ।

४. गर्भः P. अग्निम् Sy.

५. दर्शनीयम् Sy.

६. सर्वैर्बननीयाऽरणिः Sy.

७. अजनयत् Sy.

८. सुभाग्या Sy.

९. ता जा० P. नानाविधरूपम् Sy.

१०. सर्वे देवाः Sy.

११. अपि Sy.

१२. स्तुत्या Sy.

१३. ०जग्मु P. उपागच्छन् Sy.

१४. ०बाना P., M.

१५. तमम् M. स्तुत्यम् Sy.

१६. जातमात्रं तमग्निम् Sy.

१७. वृद्धम् Sy.

१८. त एव पर्यचरन् Sy.

१९. VM. ignores हि ॥ हीति पूरणः
Sy.

२०. भाना ऋभवः P. सूर्याः Sy.

२१. प्रभया दीप्यमानम् Sy.

२२. आध्वयन्ति Sy.

२३. ०त इवाया गु० P. गुहायामिव Sy.

२४. ०मन्त P. मध्ये Sy.

२५. स्वकीये Sy.

२६. सवनेऽन्तरिक्षे Sy.

२७. अगाधे Sy.

२८. उर्वा० P. समुद्रे Sy.

२९. ०र्वाह्ये कस्मिन् M.

३०. शरन्तः Sy.

ईळे च त्वा यजमानो हविर्भिरीळे सखित्वं सुमतिं निकामः ।

देवैरवो मिमीहि सं जरित्रे रक्षा च नो दम्येभिरनीकैः ॥ १५ ॥

ईळे च त्वा । याचै । च । त्वाम् । हविर्भिः । यजमानः । तथा त्वया सख्यम् ।
याचै । शोभनमतिं त्वाम् । निकामयमानः । स्तोत्रे । देवैः सह । रक्षणम् । कुरु । रक्ष ।
च । अस्मान् । दमनकुशलैः । तव तेजोभिः ।

उपक्षेतारस्तव सुप्रणीतेभ्यो विश्वानि धन्या दधानाः ।

सुरेतसा श्रवसा तुज्जमाना अभिष्याम पृतनयूरदैवा ॥ १६ ॥

उपक्षेतारः । अग्ने ! शोभनप्रणयन ! तव । उपनिवासं कुर्वन्तः । विश्वानि । धन-
समूहानि । धारयन्तः । शोभनकर्मणा । अग्नेन । याचमानेभ्यो दानं कुर्वन्तः । अभिषवेम ।
पृतनाभिच्छतः । अदातुन् ।

१. M. omits याचे.

२. पद्मादिवक्षणं धनं च Sy.

३. साधनैः Sy.

४. अहम् Sy.

५. सख्य M. त्वया सह सखित्वम् Sy.

६. योचे M.

७. शोभनां मतिं धर्मविषयां बुद्धिम् Sy.

८. ममाना P.

नितरां कामयमानः Sy.

९. स्तोत्रं कुर्वते मह्यमस्मदर्थम् Sy.

१०. M. adds रक्ष after सह ।

११. अग्नयः पद्मादिविषयां रक्षाम् Sy.

१२. P. omits it.

१३. रास्मा० P.

१४. दम्येभिर्दमनीर्धनियन्तव्यैः । प्रयत्ननिय-
न्तव्यतयोच्छृङ्खलतोक्ता Sy.

१५. VM. ignores सम्.

१६. ०र्वतः P. उपगन्तारः । अत्र क्षितिर्ग-
त्यर्थे वर्तते Sy.

१७. सर्वाणि Sy.

१८. यन० M.

१९. समूहाणि M. समूहानि P. धन्यानि
पद्मादिधनप्राप्तिहेतुभूतानि कर्माणि
Sy.

२०. धाय० M. विदधानाः कुर्वन्तः Sy.

२१. शोभनवीर्येण Sy.

२२. अग्नेन P.

त्वत्कृतेनाग्नेन Sy.

२३. हवींषि प्रयच्छन्तो वयम् Sy.

२४. शरीराद्युपद्रवकारिणः शत्रून् च Sy.

२५. अदेवान् देवेभ्योऽन्यान् । नभिवयुस्त-
न्यायेन राक्षसा एव गृह्यन्ते । यज्ञ-
विघ्नकारिणस्तान्, यद्वा वानपूजयंतः
शत्रूनि वा योज्यम् Sy.

आ देवानामभवः केतुरग्रे मन्द्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान् ।

प्रति मर्तो अवासयो दमना अनु देवात्रशिरो यासि साधन् ॥ १७ ॥

आ देवानाम् । देवानाम् । निमन्त्रयिता त्वम् । मनुष्येष्वामवसि । मादयिता । सर्वा-
णि । स्तोत्राणि । जानन् । तथा मर्त्यश्च । स्वे स्वे स्थाने प्रतिवासयसि । दमनः ।
देवाश्च । अनुगच्छसि । रथवान् । हविर्भिः साधयन्निति ११

नि दुरोणे अमृतो मर्त्यानां राजा ससाद विद्वानि साधन् ।

घृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विश्वानि काव्यानि विद्वान् ॥ १८ ॥

नि दुरोणे । निषसाद । गृहे । देवः सः । मनुष्याणाम् । राजा । यज्ञान् । साधयन् ।
आज्येन सन्धुक्षितावयवः । विस्तीर्णः । विद्योतते । अग्निः । विश्वानि । कविकर्माणि । जानन् ।

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरुतिभिः सरण्यन् ।

अस्मे रुयि बहुलं संतरुत्रं सुवाचं भागं यशसं कृधी नः ॥ १९ ॥

आ नो गहि । अस्मान् । आगच्छ । कल्याणः । सख्यैः । महद्भिः । रक्षणैः सह ।

१. यज्ञेषु प्रज्ञापकस्त्वम् Sy.
२. आ समन्ताद्भवति । सर्वव्यापको भव-
सीत्यर्थः Sy.
३. स्तुत्यः Sy.
४. यजमानादिभिः कृतानि स्तोत्राणि Sy.
५. जानंस्त्वम् Sy.
६. मद्य M. मर्त्यान् स्तोतुन् । स्वाभि-
लषितवस्तुसम्पादनेन प्रीतान् विधाय
Sy.
७. गृहेषु Sy.
८. मद्य P.
९. अभिग P.
१०. रुयि Sy.
११. देवानां हितानि कर्माणि साधयन् Sy.
१२. VM. ignores अग्ने.

१३. निषीदति Sy.
१४. नित्यः Sy.
१५. अग्निहोत्रिणाम् Sy.
१६. राजमानो योऽग्निः Sy.
१७. घृतेन Sy.
१८. द्योत P.
१९. कमा P. काव्यानि Sy.
२०. ने P.
२१. गहि P.
२२. अस्मान्प्रति Sy.
२३. शिवकुरैः Sy.
२४. सखिकर्मभिः Sy.
२५. महतभिः M.
महतीभिः Sy.
२६. रक्षाभिश्च Sy.

महान् । अमिसरणमिच्छन् । अस्माकम् । वनम् । महत् । सन्तारयितु । शोभनवाचम् ।
मजनीयम् । यशस्विनं पुत्रं च । कुरु । पुनः 'नः' इति पूरणमिति ।

एता ते अग्रे जनिमा सनानि प्र पूर्याय नूतनानि वोचम् ।

महान्ति वृष्णे सर्वना कृतेमा जन्मजन्मन् निहितो जातवेदाः ॥ २० ॥

एता ते । अग्ने ! तुभ्यम् । पुरातनाय । सनातनानि । नवतराणि च । एतानि ।
जन्मानि । प्रावोचम् । तथा महान्ति । सवनानि । वृष्णे । कृतानि । इमानि । सोऽयमग्नि-
रस्माभिः । जन्मनि । आहित इति । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ।

जन्मजन्मन् निहितो जातवेदा विश्वामित्रेमिरिध्यते अजस्रः ।

तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि मद्रे सोमनसे स्याम ॥ २१ ॥

जन्मजन्ममिति । सोऽयम् । सर्वेषु जन्मसु । विश्वामित्रैः । आधाय । समिध्यते ।

१. महान्स्त्वम् Sy.
२. सर्वत्र सरणं गमनमिच्छन् Sy.
३. P. adds महत् after अस्माकम् ॥
अस्मभ्यम् Sy.
४. Omitted in P. विस्तीर्णम् Sy.
५. संधारयित्र P. सर्वेषामुपद्रवाणां सन्तार-
कम् Sy.
६. सर्वैर्मजनीयम् Sy.
७. यशसा कीर्त्या संयुक्तम् Sy.
८. वेहि Sy.
९. पूरण इति P. अस्मभ्यमिति पुनर्वचन-
मावरातिशयार्थम् Sy.
१०. Omitted in P.
११. सन्नात० P. महद्भिः सम्भजनीयानि वा
Sy.
१२. तवतरणानि P. अन्येष्वविद्यमानान्य-
द्यतनानि वा Sy.
१३. च P.
१४. एतनानि P.

१५. जन्मानि कर्माणि स्तोत्राणि वा Sy.
१६. सम्पदां वर्षित्रेज्जने Sy.
१७. ०मस्मा० P. सोऽयमग्निः seems to be
the explanation of जातवेदाः ॥
जातवेदा जातप्रज्ञो जातवदो वा Sy.
१८. जन्मन्जन्मन् । जायन्त इति जन्मानः ।
तेषु सर्वेषु मनुष्येषु Sy.
१९. निहितो यागार्थम् Sy.
२०. अस्योक्ता M.
२१. जन्मजन्मानीति M. जं जन्ममिति P.
२२. सोमं P.
२३. जन्मसुर P.
सर्वेषु मनुष्येषु Sy.
२४. विश्वामित्रैः । पूजायां बहुवचनम् ।
सहर्षिणा विश्वामित्रेण यो जातवेदाः
Sy.
२५. ०वारय P. This seems to be
the explanation of निहितः ।
२६. ०अग्रे P. दीप्यते Sy.

अनवतरम् । तस्य । यज्ञियस्य । वयम् । सुमती । स्याम । अपि च । भजनीये ।
सौमनसे ।

इमं यज्ञं सहसावन् त्वं नो देवत्रा धेहि सुक्रतो रराणः ।
प्र यंसि होतृर्बृहतीरिषो नोऽग्रे महि द्रविणमा यजस्व ॥ २२ ॥

इमं यज्ञम् । बलवन् ! त्वम् । अस्माकम् । इमम् । यज्ञम् । देवेषु । निधेहि ।
रममाणः । प्रयच्छ । होतः ! महान्ति । अन्नानि । अस्मभ्यम् । तथा महच्च । धनम् । आ-
यजस्व ।

१. नव० P. जलमनवरतम् Sy.

२. तस्येन्द्रस्य Mah. तस्येन्द्रस्य सुत्रास्यः
U. इन्द्रस्य BB.

३. यज्ञार्हस्याग्नेः Sy. कीदृशस्येन्द्रस्य ?
यज्ञाय हितो यज्ञियस्तस्य यज्ञसम्पादनः
Mah., U. यज्ञार्हस्य यज्ञसम्पादनार्हस्य
'यज्ञत्विग्भ्यां घञञौ' (Pa. ५. १. ७१.)
BB.

४. सुमती वर्तमानाः Sy.

शौमनबुद्धौ Mah.

कल्याणमतौ U. कल्याण्यां मतौ ।

शौमनायां वा बुद्धौ । तत्र विषयत्वेन
वयं स्याम BB.

५. भवेम । प्रार्थनायां लिङ् Sy. भवेम
Mah.

६. अविम M. किञ्च U.

७. भद्रे कल्याणरूपे Mah. भन्दनीये U.
भजनीये कल्याणे BB.

८. सुमनोभावेऽनुग्रहबुद्धौ Sy. सुमनसो
भावे शौमनमनस्कत्वेऽपि स्याम । इन्द्रो-
ऽस्मासु सुमति मनश्च भद्रं करोत्वित्यर्थः

Mah. कल्याणमनसि U. सौमनस्ये
च स्याम । एतदुक्तं भवति यागसम्पा-
दनस्तस्य सुमती स्याम, यथा सर्वकालं
यागकारिणो भवाम । अपि च तस्य
भद्रे सौमनसे सौमनस्ये च फलं स्याम ।
यथा सर्वकालाभिमतभाजः सर्वकालं
भोदेमहीति । छान्दसोऽणप्रत्ययः BB.
'The second hemistich of
this stanza YV. 20.52.==
'TS. 1.7.13.5.

९. तम् P.

१०. अस्मदीयम् Sy.

११. सर्वदा रममाणः शब्दं कुर्वाणो वा Sy.

१२. हे देवानामाह्वातः ! Sy.

१३. महतीः Sy.

१४. पदवाचितक्षणं धनम् Sy.

१५. यजस्व is omitted by M.
and P. प्रयच्छ । अत्र यजिर्दानकर्मा
Sy.

१६. VM. ignores सुक्रतो and अग्ने ॥
शौमनकर्मन् ! हे अग्ने ! Sy.

इळांमग्ने पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सुनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३ ॥

इळांमग्ने । ब्रह्मकर्माणम् । गोः । प्रदोत्रीम् । इडां देवीम् । बहुतममन्नञ्च । अग्ने !

साधय । यजमानाय । भवतु । अस्माकम् । अग्ने ! पुत्रः । पुत्राणां जनयिता । अग्ने ! सा । तव ।

१. इयं सर्वेषां पशूनां पशुपुत्रस्यैव स्विष्ट-
कृतः पुरोऽनुवाक्या । सूत्र्यते हि—
'इळांमग्ने पुरुदंसं सनि गोहोता यक्षव-
र्णि पुरोळाशस्य स्वदस्व हव्या समिधो
बिबीहीति पुरोळाशस्विष्टकृतः' (ASS.
३. ५.) इति Sy.

२. The *pratika* is omitted by
M. and P.

३. ०र्माणाम् P. बहुकर्माणम् Sy. दंस इति
कर्मनामसु (Ngh. २. १.) पठितम् ।
पुरुणि बहूनि दंसांसि कर्माणि यथा
सा पुरुदंसास्तां पुरुदंससमिति प्राप्ते
टिलोपश्चान्दसः । बहुकर्मसाधनभूतमन्नं
देहीत्यर्थः Mah. बहुकर्मसाधनभूतम् U.

४. गवाम् Sy. गोः सम्बन्धि Mah. गोः
सम्बन्धिनीं च U.

५. दानं पयोदधिघृतादिकं सर्वदा देहीत्यर्थः
Mah. दानं पयोदधिघृतादिकम् U.

६. मृशाम् M. भूमिम् Sy. अन्नम् Mah.
इळांमन्नम् । यत्तु 'पशवो वाऽइडाः'
(SB. ७. १. १. २७. p. ५७२.) इति
तद् बलीवर्देरुत्पाद्यत इत्यनेन हेतुना U.

७. चिरकालं यथा भवति तथा Sy.
अत्यन्तमविच्छेदेन चरितव्यम् इति
Mah.

शाश्वतिकतमं शाश्वतिककर्म, अनपायि
U.

८. शोध० M. सम्पादय Mah. प्रसाधय ।
एतदुक्तं भवति अन्नं सोपसेचनं शाश्वति-
कतमं यजमानाय देहि U.

९. स्तुवते मह्यम् Sy.

ह्वयत्याह्वयति देवान् जुहोति वा हव-
मानस्तस्मै Mah.

१०. अस्तु Mah. भवेत् U.

११. अस्माकं यजमानानाम् Mah.

१२. अग्नेः M., D. हे अग्ने ! Sy.

१३. तनयः सन्तानस्य विस्तारयिता Sy.
कीदृशः सुनुः ? तनयः औरसः । पुत्र-
स्य सुनुशब्देनोक्तत्वाद्दत्तपुत्रादिव्यावृत्त्यर्थं
तनयशब्दः । यद्वा तनोत्यग्निहोत्रादिक-
र्माणीति तनयः Mah. भवेच्चास्माकं
पुत्र औरसः U.

१४. पुत्रपौत्रादिरूपेण स्वयं विजायत इति
विजावा स्यात् Sy. विविधं जायते
पुत्रादिवद्वारेति विजावा प्रजावान् Mah.
विजावा प्रजातिमान् । यद्वा विजयशीलः
पितरं वा यो जयति वीर्येण U.

१५. अन्नपोपुत्रदानविषया Mah. यथा सुम-
त्या त्वमेतत् करोषि सा U.

१६. त्वमीया Sy.

प्रसिद्धा सुमतिः । अस्मासु । अस्त्विति ।

III. 2.

वैश्वानरायं धिषणांमृतावृधे धृतं न पूतमग्रये जनामसि ।
द्विता होतारं मन्यश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः समृण्वति ॥ १ ॥

वैश्वानराय । वैश्वानराय । स्तुतिम् । यज्ञस्य वर्षयित्रे । धृतम् । इव । पूतम् ।
अग्रये । जनयामः । तमिमम् । मनुष्या यजमानाः । ऋत्विजः । च सहभूताः । कर्मणा ।

१. अनुग्रहबुद्धिः Sy.

शोभना बुद्धिः Mah.

२. भवतु Sy.

अनुग्रहेण भवतु । यजमानेभ्यस्तथाऽज्ञावि
क्षेयमिति भावः । व्यत्ययेन शपो लुक्
Mah.

३. If पुत्राणां जनयिता is taken to
be VM.'s explanation of
विजावा then he ignores तनयः ॥
For the explanation of तनयः,
see footnote no. 13. on the
previous page. The follow-
ing is the commentary of
the SB. on this stanza:—

अथ जघनेन परीत्य । उत्तरतो दक्षिणा-
सीनोऽपरयोर्दक्षिणामप्रजुपदवातीडागने
पुष्वत्सत्सर्गं गोरीति पञ्चनो वाऽ-
इवापशूनामेवास्मा ऽपतामाशिवमावास्ते
शवत्समर्थं हवमानाय साधेति यजमानो
वै हवमानः स्यान्नः सूनस्तनयो विजा-
वेति प्रजा वै सूनुरने सा ते सुमतिर्भू-
त्वस्मै ऽत्याशिवमावास्त ।

(SB. 7.1.1.27. p. 572.)

This stanza=YV. 12.51.

४. 'वैश्वानराय' इति पञ्चदशार्चं द्वितीयं
सूक्तम् । तथा धानुकास्तम्—'वैश्वान-

राय .पञ्चोना वैश्वानरीयं तु जागतं तु'
(KSA. 16. 2. p. 15.) इति ।
विश्वामित्र ऋषिः । जगती छन्दः ।
वैश्वानरोऽग्निदेवता । पृष्ठधाभिप्लविक-
योस्तृतीयेऽह्न्याग्निमास्ते 'वैश्वानराय
धिषणाम्' इति वैश्वानरनिविद्वानीयं
सूक्तम् । 'तृतीयस्य' इति खण्डे सूत्रि-
तम्—'वैश्वानराय धिषणां धारावरा
मस्तः' (ASS. 7.7.) इति Sy.

५. वैश्वानरः कस्मात् ? विश्वामित्राश्रयति ।
विश्व एनं नरा नयन्तीति वा ।
अपि वा विश्वानर एव स्यात् । प्रत्युतः
सर्वाणि भूतानि तस्य वैश्वानरः
N. 7. 21.

६. स्तुतिः P.

७. तस्योदकस्य यज्ञस्य वा वर्षयित्रे
Sy.

८. मिमम् M.

९. तम् M.

१०. यजमानः M. जनयाम P. यथा धृतं
प्रीतिं जनयति तथा प्रीतिं करोमीत्यर्थः
Sy.

११. तमिमम् refers to होतारम् ॥ होतारं
देवानामाह्वतात्मनिम् Sy.

१२. जनाः P.

१३. भूता M.

द्विता । क्षिपन्ति गार्हपत्यमाहवनीयं च । रथाक्षम् । इव चक्रयोर्वस्त्यादिः ।

स रोचयज्जलुषा रोदसी उभे स मात्रोरभवत्पुत्र ईद्व्यः ।

हव्यवाळग्निरजरश्चनोहितो वूळभो विशामतिथिर्विभार्वसुः ॥ २ ॥

स रोचयत् । सः । रोचयति । जन्मना । बावापृथिवी । उभे अपि । सः । बावा-
पृथिव्योः । भवति । पुत्रः । स्तुत्यः । हविषां वोढा । अग्निः । जरारहितः । अक्षहितः ।
दुर्दम्भः । मनुष्याणाम् । अतिथिः । दीप्तिघनः ।

कृत्वा दक्षस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयन्तु चित्तिभिः ।

रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामर्त्यं न वाजं सन्निष्यन्तु ब्रुवे ॥ ३ ॥

कृत्वा दक्षस्य । कर्मणा । प्रज्ञानैव । दक्षस्य । मनोस्तारकस्य । विचारणार्थम् ।
अग्निम् । अजनयन् । देवाः । दीप्यमानम् । दीप्यमानेन । तेजसा । महान्तम् । अश्वम् ।
इव । बलिनम्, सङ्ग्रामम् । मजिष्यन् । उपस्तौमि ।

१. विधा M. and P. द्विता goes with
होतारम् ॥ द्विधा गार्हपत्याहवनीयकृत्वा-
भ्यां युक्तम् Sy.

२. संस्कृन्ति Sy.

३. गार्हपत्यमाहवनीयञ्च refers to द्विता.

४. रथम् Sy.

५. ०र्वास्त्यादिति M. ०र्वा न्यादिति P.

६. अग्निः Sy.

७. अरोचयत् प्रकाशयति Sy.

८. बावापृथिव्यो Sy.

९. अभवत् Sy.

१०. हव्यानाम् Sy.

११. अङ्गनाविगुणयुक्तः Sy.

१२. अभिहितः M. जनोऽङ्गं हितं यजमाने
निहितं येनासौ जनोहितः Sy.

१३. ०र्बहः P. हिसितुमशक्यः Sy.

१४. अतिथिरिव पूज्यो भवति Sy.

१५. दीप्तं P.

१६. ०श्वं M. सोऽयं प्रभाषनः Sy.

१७. प्रज्ञत्येनैव P. ज्ञानैरपलक्षिताः Sy.

१८. बलस्य Sy.

१९. व्यसनेभ्यस्तारकस्य Sy.

२०. ०णार्थम् P. विचारके यज्ञे Sy.

२१. रोचमानम् Sy.

२२. भासमानेन Sy.

२३. महान्तमग्निम् Sy.

२४. आरसहमश्वम् Sy.

२५. अक्षम् Sy.

२६. मजिष्यन् P. लिप्समानोऽहम् Sy.

२७. स्तौमि Sy.

आ मन्द्रस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अह्यं वाजभूमिभ्यः ।
रातिं भृगूणामुशिजं कृविक्रतुमग्निं राजन्तं दिव्येन शोचिषा ॥ ४ ॥

आ मन्द्रस्य । आवृणीमहे । मादयितुः । लब्धुमिच्छन्तः । वरणीयम् । अन्नमग्नेः ।
तमह्यम् अलज्जमानम् । ऋगहम् । अग्निम् । भृगूणाम् । रातिम्, ते ह्येनमादधिरे ।
कामिनम् । कान्तप्रज्ञम् । दिव्येन । तेजसा । दीप्यमानमिति ।

अग्निं सुन्नायं दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तबर्हिषः ।
यत्सुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसाः ॥ ५ ॥

अग्निं सुन्नाय । अग्निम् । सुन्नार्थम् । आहवनीयं कुर्वन्ति ।
जनाः । बलिष्ठासम् । अस्मिल्लोके । स्तरणाय च्छन्नबर्हिषः । आत्सुचः ।
सुरोचनम् । सर्वदेवहितम् । स्तोतारम् । यज्ञानाम् । तथा कर्मणां च ।

१. सम्भजामहे Sy.

२. स्तुत्यस्य वैश्वानरस्य सम्बन्धिनम् Sy.

३. लब्ध मि० M. लिप्समाना वयम् Sy.

४. अह्य M.

५. अलज्जावहम् Sy.

६. प्रहास्यम् Sy.

७. ऋषीणाम् Sy.

८. जातिम् M. ज्ञातिम् P. अभिलषितार्थ-
प्रवातारम् Sy.

९. ह्यन० M.

१०. कामिनम् P. अभिलष्यन्तम् Sy.

११. कान्तप्रज्ञम् is suggested for
कान्तप्रज्ञम्.

१२. विवि भवेन Sy.

१३. रोचिषा Sy.

१४. आजमानम् Sy.

१५. अन्यदेवतानिवृत्त्यर्थेऽग्निशब्दः U.

१६. सुन्नार्थम् P. यज्ञाय Mah., U.

१७. VM. seems to explain पुरः

and दधिरे together as आहव-
नीयं कुर्वन्ति ॥ आहवनीयरूपेण पुरो-
अतः पुरोभागे Mah. आहवनीयात्मना
पुरोअतः U.

१८. स्तुवन्ति Sy.

स्थापितवन्तः Mah., U.

१९. जानाः P. ऋत्विजः Sy. ऋत्विग्यज-
मानाः Mah. यजमानाः U.

२०. मनुष्येभ्यः प्रेरितासम् Sy.

२१. ०स्मि लो० M. इह यज्ञे Sy

२२. च्छन्न० M.

२३. ०वर्षः P. स्तीर्णबर्हिषः Sy.

२४. ०सुक्तः M.

प्राप्तसुचः Sy.

२५. प्रशस्तवीप्तिमन्तम् Sy.

२६. ०वह० M. विहवेभ्यो देवेभ्यो हितम्
Sy.

२७. युःज्ञानां श्रावकम् Sy.

२८. यजन्तीति यज्ञा यजमानास्तेषाम् Sy.

२९. कर्मवताम् Sy.

साधदिष्टिम्, अभिलषितं येन साध्यते तमिति * ।

पावकशोचे तव हि क्षयं परि होतर्यज्ञेषु वृक्तबर्हिषो नरः ।

अग्ने दुर्व हृच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६ ॥

पावकशोचे । शोषकदीप्ते ! तव । आवासम् । परितः । होतः ! यज्ञेषु ।
स्तीर्णबर्हिषः । मनुष्यास्तिष्ठन्ति । अग्ने ! तव परिचरणम् । त्वया संख्यं च । इच्छन्तः ।
त्वामुपासते ये । तेभ्यः । धनम् । प्रयच्छ ।

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन् ।

सो अध्वराय परिणीयते कविरत्यो न वाजसातये चनोहितः ॥ ७ ॥

आ रोदसी । द्यावापृथिवी । पूरयति । महच्च । अन्तरिक्षम् । जातम् । यत् ।

१. ०विष्टम् M. साधितयज्ञम् Sy.* अग्नि
सुम्नाय बहिरे पुरो जनाः RV. 3. 2.
5^a is identical with RV. 10.
140. 6^b. and has been ex-
plained in SB.'s comment-
ary on the later stanza:—
ऋतावानमिति । सत्यावानमित्येतन्म-
हिषमित्यग्निर्बे महिषो विश्ववर्शतमिति
विश्ववर्शतो ह्येषोऽग्निश्च सुम्नाय
बहिरे पुरो जना इति यज्ञो वै सुम्नं
यज्ञाय वा ऽएतं पुरो बधते भुत्कर्णश्च
सप्रयस्तमं त्वा गिरा वैष्यं मानुषा
युगेत्याभृण्वन्तश्च सप्रयस्तमं त्वा गिरा
देवं मनुष्या हवामहऽद्वत्येतत् (SB.
7. 3. 1. 34. p. 591.)

This stanza = YV. 12. 111.

२. ०वकः M. ३. स्वत्सम्बन्धिनम् Sy.

४. निवासं यातगृहम् Sy.

५. हे देवानामातः ! Sy.

६. नरो नेतारो यजमानाः Sy.

७. संख्यं M. सख्यम् seems to be
the explanation of आप्यम् ॥
आप्यं आप्तुं योग्यम् Sy.

८. सेवन्ते Sy. ९. विवेहि Sy.

१०. VM. ignores हि.

११. द्यावापृथिव्यौ Sy., U. द्यावाभूमी Mah.

१२. आपूरयत् Sy. आ सर्वतः पूरयति स्म ।
स्थावराणां प्रस्तरावौ तदुपलब्धेः Mah.
आपूरयति U.

१३. प्रभूतम् Sy. न केवलं रोदसी, किन्तु
महत्प्रभूतम् Mah. महान्तम् U.

१४. स्वरन्तरिक्षमापुणच्च, आपूरयत् Sy.
अन्तरिक्षमापुणत् सूर्यात्मना । त्रैलोक्यं
जाठरात्मना पूरितमित्यर्थः । गार्हपत्या-
दीनां लोकत्वं भुत्वोक्तम्—‘अयं वै
लोको गार्हपत्यो क्षौराहवनीयः (SB.
8. 6. 3. 14.) इति Mah. आपूरयति
च स्वरादित्यम् U.

१५. जात P. अरणीत उत्पन्नमात्रम् Mah.
जातमात्रः U.

१६. यदा M. यम् Sy. यदा Mah., U.

एनम् । कर्मवन्तः । धारयन्ति । सोऽग्निम् । अश्वराय । परितः । नीयते । क्रान्तः । अश्वः ।
इव । सङ्ग्रामाय । अन्नहितः ।

नमस्यतं हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसम् ।

रथीर्धृतस्य बृहतो विचर्षणिरग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः ॥ ८ ॥

नमस्यत । नमस्यत । आह्वातव्यदानम्, हविषां वा दातारम् । 'यजमानो वै हव्यदातिः'
इति ब्राह्मणम् । शोभनयज्ञम् । परिचरतम् । दमहितम् । अग्निम् । यज्ञस्य । रथ एव रथीः,
'रथीरश्वराणामिति रथो ह वा ऽएष भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं वहति' इति ब्राह्मणम् । महतः । विद्वष्टा ।
अग्निः । देवानाम् । अभवत् । अग्रतो हितः ।

१. अग्निम् Sy एनं वैश्वानरम् Mah. U.

२. कर्मवन्तो यजमानाः Sy., Mah, U.

३. ०यन्तः P. अधारयन् Sy. कर्मणि स्था-
पितवन्तः Mah., U.

४. सोमं यम् P. अग्निः Sy. उक्तार्थमेव
विवृणोति . . . सोऽग्निः Mah. स
एवायमग्निः U.

५. अश्वरं P. यज्ञार्थम् Sy., U. यत्नाय
Mah. ६. सर्वतोऽतिप्रणीताग्नी-
ध्रियाविधिष्यविषु Mah.

७. प्रकर्षेण प्राप्यते Mah.

८. क्रान्तः M. and P. सर्वत्र व्याप्तः Sy.
कीदृशोऽग्निः ? कविः सर्वज्ञः Mah.
क्रान्तवर्णः U.

९. अश्वेव D. नयने वृष्टान्तः । अत्यो न
यथाश्वः सर्वतो नीयते । राजाश्ववान्
भोगजातं लभते यथा तद्वद्विप्रोऽग्निं
सेवमानो ब्रह्मलोकान्तर्भागानिति भावः
Mah.

१०. सङ्ग्रामा M. बाजस्यास्य कीर्तय
सातये लाभाय Sy. अन्नलाभाय Mah.
अन्नतस्मिन्नाय U.

११. अग्निहिं P. निहितान्नः Sy. चनसेऽन्नाय

भोग्याय हितः सर्वभोगसम्पादक इत्यर्थः
M: h. चनस्यन्ने स्थापितः । अश्वो हि
घृतादिभिरभिघारितेनाग्नेन पोष्यते
अतस्तेनोपनीयते U. चन इत्यन्ननाम
N. 6. 16.

१२. VM. ignores आ ॥ This
stanza YV. 33. 75.

१३. ०स्यतः M.

१४. पूजयत Sy. १५. ०व्यमदात् P.

१६. SB. 1. 4. 1. 24.

१७. परिचरत तम् is suggested for
परिचरतम् ।

१८. दमेभ्यो गृहेभ्यो हितम् Sy.

१९. जातप्रज्ञं तमग्निम् Sy.

२०. नेता Sy. २१. वाम् P.

२२. All the MSS. read भूतः for
भूत्वा of SB.

२३. All the MSS. read हव्यं for
यज्ञं of SB.

२४. SB. 1. 4. 2. 11; Cf. TS.
2. 5. 9. 2.

२५. वृष्टा Sy.

२६. पुरस्ताद् वृष्टव्यतया स्थापितः Sy.

तिस्रो यज्ञस्य समिधः परिज्मनोऽग्रेऽपुनश्नुशिजो अमृत्यवः ।

तासांमेकामदधर्मर्त्ये भुजंश्च लोकम द्वे उपं जामिमीयतुः ॥ ६ ॥

तिस्रो यज्ञस्य । परितो गन्तुम् । महतः । अग्नेः । तिस्रस्तनूः । मृत्युरहिताः । कामयितारो देवाः । अपुनन् । तासां तनूनाम् । एकां तनूमग्न्यात्मिकाम् । मर्त्ये लोके । निदधुः । भोगसाधनीम् । अथ । अन्ये द्वे वायुः सूर्यश्च । जामिम् । लोकम् । उपगतौ, अन्तरिक्षं दिवञ्चेति । 'लोकमित्वे उपजामिम् ईयतुः' इति शास्त्रान्तरे पाठः 'देवा अकृण्वन्नुशिजो अमर्त्यवे' इति च ।

विशां कविं विष्पतिं मानुषीरिषः सं सः मनुष्यसम्बन्धानि न तेजसे ।

स उद्वतो निवतो याति वेविषत्स गर्भमेषु भुवनेषु दीधरत् ॥ १० ॥

विशां कविम् । विशाम् । क्रान्तम् । विशां पालयितारम् । मनुष्यसम्बन्धानि ।

१. यज्ञस्य M
२. परितो गन्तुः Sy.
३. अहंतः M.
४. पार्थिववैद्युतसूर्यरूपाः Sy.
५. कामयमानाः Sy.
६. नः M. अशोधयन् Sy.
७. P. adds तासां after तनूनाम् ॥ तनूनां मध्ये Sy.
८. तमः M. पार्थिवीं तनुम् Sy.
९. मर्त्यलोके Sy.
१०. न्यदधुः Sy.
११. ते देवाः सर्वेषां पालयित्रीम् Sy.
१२. इतरे द्वे तनू Sy.
१३. जामि लाकः । सभमन्तरिक्षम् Sy.
१४. पागताम् P. उपगच्छतः, अथवा तिस्रः समिधः आधारसमिधो द्वे अनूयाजसमिधुचैकेति, तासां समिध मकामनूयाजसमिधं मर्त्यं इह लोके भोगहेतुमनूयाजपर्यन्तमदधुः धारयन्ति । 'प्रजा वा अनूयाजाः' (Cf. 'प्रजानूयाजाः' AB.

I. II.) इति प्रजात्वेनानूयाजानां संस्तवात् तदाश्रयत्वाच्चानूयाजसमिधः । इतरे द्वे समिधावन्तरिक्षे दिव्यभोगहेतु उपेयतुः उपगच्छतः । 'त्रीन् परिर्वीस्तिन्नः समिधः' TB. 3. 7. 4. 9^a; APS. 1. 6. 1^a. इति हि निगमः Sy.

१५. ०जामी० M. ०जामि P.
१६. ईराय० M.
१७. APS. 12. 7. 10. reads 'लोकमिदं द्वे उपं जामी ईयतुः' इति ।
१८. ठात् P.
१९. चेति P. APS. 12. 7. 10.
२०. VM. ignores उ and समिधः ॥ उ इति पाठपूरणः । समिधः समिन्धिकाः प्रकाशिकाः Sy.
२१. प्रजानाम् Sy.
२२. क्रान्त० P. मेधाविनम् Sy.
२३. प्रभुम् Sy.
२४. ०सम्बन्धानि is suggested for ०सम्बन्धानि ॥ मनुष्यप्रजाः Sy.

अग्नानि । सर्वतः । संस्कृर्वन्ति । स्वर्धितिम् । इव । तेजनाय । सः । उच्छ्रितान् । निम्नांश्च
देशान् । गच्छति । सर्वं व्याप्नुवन् । स एव वैश्वानरो भूत्वा । एषु । सर्वेषु भूतेषु । गर्भम् ।
धारयति ।

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान्वृषा चित्रेषु नानन्दम् सिंहः ।

वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि दाशुषे ॥ ११ ॥

स जिन्वते । सः । प्रीणयति । मनुष्याणामुदरेषु । प्रजातः । कामानां वर्धिता ।
चित्रेष्वरण्येषु स्थित्वा । शब्दं कुर्वन् । इव । सिंहः । वैश्वानरः । पृथुबलः । अमर्त्यः ।
वासयितुणि । रत्नानि । प्रयच्छते यजमानाय । विशेषेण प्रयच्छन्मवति ।

वैश्वानरः प्रत्नथा नाकुमारुहद्विस्पृष्टं भन्दमानः सुमन्मभिः ।

स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः ॥ १२ ॥

वैश्वानरः । प्रातरादित्यात्मना जातो वैश्वानरः । तदानीमेव पुराणः । दिवम् ।

१. अग्नानि M. इषः पश्चादितक्षणं धनमि-
च्छन्त्यः Sy

२. सर्वतः seems to be the ex-
planation of सीम् which is
explained by Sy. as एनम् ।

३. समस्कृर्वन् Sy.

४. अग्निम् Sy.

५. तैष्यार्थम् Sy.

६. अग्निः Sy.

७. उच्छ्रितवान्तः Sy.

८. अग्नौ M. नीचेभविष्यतश्च प्रवेशान्
Sy.

९. भुवनेषु Sy.

१०. गर्भमरण्याः Sy.

११. अवारयत् Sy.

१२. वैश्वानरः Sy.

१३. वर्धते Sy.

१४. प्राणिनां भेदाज्जठराणां भेदः । तेषु

Sy.

१५. प्रजाताः M. जातः Sy.

१६. वर्धकः Sy.

१७. चित्रेषु नानाप्रकारेषु Sy.

१८. नानाविधेष्वरण्येषु अत्यर्थं शब्दं कुर्वन्
Sy.

१९. किंविधः ? वैश्वानरः Sy.

२०. पृथुतेजाः । अथवा पृथुबलः Sy.

२१. मरणधर्मरहितः Sy.

२२. वासाधि० M. वसु वसूनि धनानि Sy.

२३. रमणीयानि Sy.

२४. दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय Sy.

२५. अज्मन्तुव० M.

२६. अत्मनो P.

२७. Omitted in P. जातमात्र एव Sy.

२८. नीचे P. प्रत्न इव चिरन्तन इव Sy.

२९. कं सुखम् । अकं दुःखम् । न विद्यतेऽकं
यस्मिन् तन्नाकम् Sy.

आरोहयति । दिवः । धर्ता । स्तूयमानः । स्तोत्रैः । सः । पुराण इव । जनयन् । यजमानाय ।
धनम् । एकमेव । मार्गम् । अन्वहं परिगच्छति । जागरणशीलः ।

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्य मा यं दधे मातरिश्वादिव क्षयम् ।

तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतावानम् । सत्यवन्तम् । यज्ञार्हम् । मेघाविनम् । स्तुत्यम् । अन्तरिक्षे दीप्ते । आत्मन
आवासम् । यम् । मातरिश्वा । आदधे, तमधिष्ठाय वसतीत्यर्थः । तम् । चित्रगमनम् ।
हरिकेशम् । याचामहे । शोभनदीप्तिम् । अग्निम् । अम्युदयाय । नवतरयेति ।

शुचिं न य मभिषिरं स्वर्दशं कृतुं दिवो रोचनस्थामुषर्बुधः ।

अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कृत तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ १४ ॥

शुचिं न यामन् । आदित्यम् । इव । गमने । क्षिप्रम् । सर्वस्य द्रष्टारम् । प्रज्ञानम् ।

१. स्वरोहिङ्गिराहत् आरोहति Sy.
२. अन्तरिक्षस्य Sy.
३. धर्ता seems to be the explanation of पृष्ठम् ॥ पृष्ठमुपरित-
नप्रदेशम् Sy.
४. M. adds तु after स्तूयमानः ।
५. स्तोत्रभिः Sy.
६. वैश्वानरः Sy.
७. पुत्रारा० M. पूर्वभ्य ऋविभ्य इव Sy.
८. सम्पादयन् Sy.
९. स्तोत्रे Sy.
१०. पशुवाविलक्षणम् Sy.
११. सर्वेषां देवानां साधारणम् Sy.
१२. आकाशमार्गम् Sy.
१३. सूर्यरूपेण गच्छति Sy.
१४. सदा प्रबुद्धः Sy.
१५. बलवन्तम् Sy.

१६. स्तुतिम् P.
१७. ध्रुलुके Sy.
१८. ऋते P., D. क्षयं निवसन्तम् Sy.
१९. अग्निम् Sy.
२०. वायुः Sy.
२१. ध्रुलोकावा .त्य पृथिव्यामादधे हित-
वान् Sy.
२२. ऋत्रवर्णम् M. नानाविधगमनम् Sy.
२३. पिङ्गलाक्षिपम् Sy.
२४. सुष्ठु प्राप्तव्याय धनाय तदर्थम् Sy.
२५. दीप्तम् Sy.
२६. नेति सम्प्रत्यर्थे Sy.
२७. यामनि यज्ञे Sy.
२८. It seems to be the explanation of इषिरम् ॥ एषणीयम् Sy.
२९. सर्वबुद्धं सर्वपदार्थविज्ञानयुक्तम् Sy.
३०. प्रज्ञापकम् Sy.

दिवः^१ । रोचमानेषु तिष्ठन्तम् । प्रातः प्रबुध्यमानम् । अग्निम् । दिवम् । उच्छ्रितम् ।
अप्रस्खलितं वा । तम् । अभिगच्छामः । अग्नेन । बलिनम् । महान्तम् ।

मन्त्रं होतारं शुचिमद्रयाविन दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिम् ।

रथं न चित्रं वपुषाय दर्शितं मनुर्हितं सदमिद्राय ईमहे ॥ १५ ॥

मन्त्रं होतारम्^{११} । मादकम् । ह्वातारम्^{१५} । शुचिम् । सत्यानूताभ्यामयुक्तं केवल-
सत्ययुक्तम्^{१६} । दममनसम्^{१०} । स्तोत्रव्यम्^{१८} । सर्वस्य द्रष्टारम् । रथम् । इव । चित्रम्^{१९} । रूपस्य^{२०} ।
प्रदर्शकम्^{२१} । मनुष्याणां हितम्^{२२} । सदा । एव । घनानि । याचामहे^{२३} ।

III. 3.

वैश्वानरायं पृथुपाजंसे विपो रत्ना विधन्त धरुणेषु गातवे ।

अग्निर्हि देवाँ अमृतो दुवस्यथा धर्माणि सनता न दूदुषत् ॥ १ ॥

वैश्वानराय । वैश्वानराय^{१५} । पृथुतेजसे^{११} । मेवाविनो विप्राः^{१०} । रमणीयानि हवीषि ।

१. शुलोकस्य Sy.
२. रोचनः सूर्यः, तस्मिन् तिष्ठन्तम् Sy.
३. प्रबुध्य० M. अग्निहोत्रिकरूपेणोषति प्रबुध्यमानम् Sy.
४. दिवः is suggested for दिवम् ॥ दिवः स्वर्गस्य Sy. ५. प्रधानम् Sy.
६. अप्रतिहतशब्दम् Sy.
७. अग्निम् Sy. ८. याचामहे Sy.
९. स्तोत्रेण Sy. १०. अभवन्तम् Sy.
११. P. omits the words between आदित्यमिव and महान्तम् ।
१२. P. omits the *pratika*.
१३. स्तुत्यम् Sy. १४. घनानाम् । तारम् Sy. १५. सर्वदा शब्दम् Sy.
१६. इयहीनमकुटिलम् Sy.
१७. दममनसम् Sy. १८. श्रेष्ठम् Sy.
१९. नानाविधवर्णम् Sy. २०. रूपायम् Sy.
२१. दर्शनकम् M., D. दर्शनीयम् Sy.

२२. सर्वेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं तमग्निम् Sy.
२३. अत्र याच्यार्थत्वादस्य द्विकर्मकत्वम् Sy.
२४. 'वैश्वानराय' इत्येकादशचं तृतीयं सूक्तं वैश्वामित्रम् । अत्रेयमनुक्रमणिका—'वैश्वानरायैकादश' (KSA. 16.3. p. 15.) इति । पूर्वसूक्ते 'वैश्वानरीयं तु जागतं तु' (KSA. 16.2. p. 15.) इत्युक्तत्वादस्यापि सूक्तस्य जगती छन्दो वैश्वानरोऽग्निर्देवता । अस्य सूक्तस्याग्निष्टोमे आग्निमासते शस्त्रे विनियोगः । सूत्र्यते हि—'वैश्वान १५ पृथुपाजसे शं नः करत्यर्बते' (ASS. 5. 20.) इति Sy.
२५. अग्नये Sy.
२६. बहुबलाय बहुभ्राय वा Sy. 'अन्धः । बाजः or पाजः । पयः' त्यभनानामाने (Ngh. 2. 7.) ॥ 'ओजः । पाजः । शवः' इति बलनामानि (Ngh. 2. 9.)
२७. स्तोतारः Sy. २८. स्तोत्राणि Sy.

ददति । धारकेषु देवेषु । गन्तुम् । अग्निः । हिं । देवान् । अमृतः । परिचरति । तंथा ।
चिरन्तानानि । धर्माणि च । नं । दूषयति, परिपालयति ।

अन्तर्दूतो रोदसी दुस्म ईयते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः ।

क्षयं बृहन्तं परि भूषति द्युमिद्वेभिरग्निरिषितो धियावंसुः ॥ २ ॥

अन्तर्दूतः । दर्शनीयोऽग्निः । द्यावापृथिवी । अन्तः । दूतो भूत्वा । गच्छति । होता
सन् । होतृषदने निषण्णः । मनुष्यस्य । पुरो निहितः । निवासम् । महान्तम् । अलङ्करोत्युत्तर-
भेदिम् । दीप्तिभिः । देवैः । अग्निः । प्रेरितः । प्रज्ञावसुः ।

केतुं यज्ञानां विदथस्य सार्धनं विप्रासो अग्निं मंहयन्तु चित्तिभिः ।

अपांसि यस्मिन्नग्निं सन्दधुर्गिरस्तस्मिन्सुम्नानि यजमान आ चके ॥ ३ ॥

केतुं यज्ञानाम् । पताकास्थानीयम् । यज्ञानाम् । गृहस्य । साधयितारम् । विप्राः ।
अग्निम् । पूजयन्ति । कर्मभिः । यस्मिन् । कर्माणि । स्तुतीश्च । सन्दधुः । तस्मिन् । सुम्नानि ।
यजमानो मनुष्यः । कामयते ।

१. ददती M. परिचरन्ति कुर्वन्ति Sy.

२. धर्मेषु यज्ञेषु Sy.

३. सन्मार्गलाभाय Sy.

४. हिः प्रसिद्धौ Sy.

५. ०मृतं M. मरणरहितः Sy.

६. हविषां प्रदानेन परिचरति Sy.

७. अतः कारणात् कोऽपि Sy.

८. सनातनानि Sy. ९. यज्ञान् Sy.

१०. Omitted by M. ११. ०ग्नि P.

१२. रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः Sy.

१३. मध्ये Sy.

१४. देवानां दूतः सन् Sy.

१५. अग्निः Sy. १६. निषण्णः सन् Sy.

१७. मनोजातस्य मनुष्यस्य Sy.

१८. आहवनीयादिरूपेण पुरतः स्थापितः Sy.

१९. यज्ञगृहम् Sy. २०. अलङ्कुरुते Sy.

२१. ०रितं M. प्रेषितः Sy.

२२. प्रज्ञया व्याप्तः । एते द्वे अग्निविशेषे
Sy. २३. प्रज्ञापकम् Sy.

२४. P. omits पताकास्थानीयम् and
यज्ञानाम् ।

२५. यज्ञस्य गृहस्य वा Sy.

२६. प्राप्तिसाधनमसाधारणकारणं सन्तम् Sy.

२७. स्वकर्मभिः Sy.

२८. यस्मात् P. यस्मिन्नग्नौ Sy.

२९. स्वानुष्ठेयानि कर्माणि Sy.

३०. गिरः स्तोतारः Sy.

३१. सन्दधते Sy. ३२. अग्नौ Sy.

३३. यजमाना M.

३४. VM. ignores अग्निं and आ ॥ Sy.
construes अग्निं with सन्दधुः and
आ with चके ।

पिता यज्ञानामसुरो विप्रश्चितां विमानमभिवर्धुनं च वाचताम् ।

आ विवेश रोदसी भूरिवर्षसा पुरुप्रियो भन्दते धामभिः कविः ॥ ४ ॥

पिता यज्ञानाम् । पालयिता । यज्ञानाग् । विप्रश्चितामपि । प्रज्ञावान् । सोऽयम् । ऋत्विजाम् । विमानसाधनं भवति । वेद्यां । प्रज्ञासाधनम् । च । सोऽयमाविशति । द्यावा-
पृथिवी । ब्रह्मरूपेण तेजसा । बहूनां प्रियः । स्तौति । शरीरैः स्वैर्बहुभिः । कविः ।

१. विदुषां स्तोतॄणाम् Sy. मेधाविनां मध्ये SKN. प्रज्ञावतामपि मध्ये Dur.

२. असुरो बलप्रवः Sy. असुः प्रज्ञा, रो मत्वर्थे । प्रज्ञावांश्च SKN.

३. It refers to अग्निः ॥ योऽयमेवं-
लक्षणोऽग्निः Dur.

४. ऋत्विजां मध्ये SKN. ऋत्विजो ह्यय-
मेवाग्निर्विशिष्टं यज्ञसाधनमित्येवं मन्य-
न्ते Dur.

५. अभिमा० M. विभीयते फलमिति वि-
मानं यज्ञादिकर्मसाधनम् Sy. विनिर्माण-
हेतुत्वाद् विनिर्माता चाग्निर्हविर्नयन-
द्वारेण कृत्स्नस्य जगतः SKN. विनि-
र्माणं कृत्स्नस्य जगतः । अग्निरैव ह्यग्नि-
होत्रादिकर्मद्वारेण कृत्स्नं जगद्विनिर्मायते
Dur. ६. वेद्याम् P., D.

७. ०ज्ञाधः P. ज्ञानसाधनम् Sy. प्रज्ञान-
भूतं च प्रज्ञासाधनम् SKN.
प्रज्ञानमयमेव Dur.

८. प्रविशति Sy. एवविशिष्टः किं चकार ?
उच्यते . . . आविष्ट आविशति वा
SKN.

९. द्यावापृथिव्यौ Sy., SKN., Dur.

१०. बहुरूपेण is suggested for ब्रह्म-

रूपेण ॥ पार्थिववैद्युतादिवहुरविधिरूपेण
Sy. बहुरूपेणात्मना SKN. पार्थिव-
वैद्युतादिवहुरूपत्वेन Dur.

११. मनुष्येष्वधिकं प्रियः । अथवा पुरुणां
श्रेष्ठानां प्रियः पुरुप्रियः Sy. आविश्य च
पुरुप्रियो बहूनामृत्विग्यजमानानामिष्टः
SKN. तमेव ह्युपगच्छति पुरुप्रियो
बहुकामप्रियः स्तोता Dur.

१२. यजमानेन स्तूयते Sy. दैव्यहोतृत्वात्
स्तौति ? कान् ? सामर्थ्याद् देवान्
SKN. भन्दना भन्दतेः स्तुतिकर्मणः
N. १. २.

१३. तेजोभिर्युक्तः Sy. स्वैर्जन्मभिर्नाभिर्वा
SKN. नामभिरनेकैः प्रकारैः Dur.

१४. अग्निः Sy. मेधावी । एवं तावद्विनैव
यत्तच्छब्दाध्याहारकल्पनयाऽत्रैकवाक्यता ।
अन्ये तु पिता यज्ञानामित्यादिगुणो यो-
गिनस्तं पुरुप्रियो बहुकामो यजमानो
भन्दत इति यत्तच्छब्दाध्याहारकल्पना
SKN. क्रान्तदर्शन इत्यर्थः । पुरुप्रियो
हि स्तोता धामभिरग्नेः किमन्यत् स्तुतेः
कुर्यात् । तस्मादुपपद्यते स्तुत्यर्थत्वमस्य
Dur. N. १. २., SKN. II.
291.

चन्द्रमग्निं चन्द्ररथं हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुषदं स्वविंदम् ।
विगाहं तूष्णिं तविषीमिरावृतं भूष्णिं देवास इह सुश्रियं दधुः ॥ ५ ॥

चन्द्रमग्निम् । कान्तम् । अग्निम् । कान्तरथम् । व्रतमिति रूपमाह, हरितत्वचम् ।
वैश्वानरम् । अप्सु सीदन्तम् । सर्वज्ञम् । युद्धेषु विगाहमानम् । क्षिप्रम् । बलैः । आवृतम् ।
भर्तारम् । इह लोके । देवाः । सुश्रियम् । निदधुरिति ।

अग्निदेवेभिर्मनुष्यश्च जन्तुर्गिरावृतं यज्ञं पुरुषेशसं धिया ।
रथीरन्तरीयते साधदिष्टिभिर्जीरो दमूना अभिशस्तिचातनः ॥ ६ ॥

अग्निदेवेभिः । अग्निः । देवानुद्दिश्य । मनोः । च । जन्तुभिरपत्यैः, एताभिर्मान-
वीभिः प्रजाभिः । तन्वानः । यज्ञम् । बहुरूपम् । प्रज्ञया । रथभूतः । छावापृथिव्योरन्तः ।
गच्छति । साधयज्ञेभ्यो मनुष्येभ्यः । क्षिप्रः । दमनः । रक्षसां चातयिता ।

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्युर्जा पिन्वस्व समिधो दिदीहि नः ।
वयांसि जिन्व बृहदथ जागृव उशिग्देवानामसि सुक्रतुर्विपाम् ॥ ७ ॥

अग्ने जरस्व । अग्ने ! जरस्वास्मान् । शोभनापत्ययुक्ते । जीविते । हविषा ।

१. आह्लादकरम् Sy.
२. चन्द्र आह्लादको रथो यस्येति तम् Sy.
३. हरिव्रतं पिङ्गलवर्णं हरित्वचं वा ।
'हरित्वचम्' इति शाखान्तं न् Sy.
४. ऽवस्तम् P.
५. सर्वत्र व्याप्तम् Sy.
६. क्षिप्रगामिनं अत्रूणां हिंसितारं वा Sy.
७. बलेन P.
८. शोभनवीप्तिम् Sy.
९. आवधुः Sy.
१०. यजमानस्य Sy.
११. ऋत्विगिभ्यश्च Sy.
१२. प्रजाभिः P.
१३. कुर्वन् Sy.
१४. पु

- त्मकभेदैश्च नानाविधरूपम् Sy. पेश
इति रूपनाम Ngh. ३. ७.
१५. कर्मणा Sy.
१६. यभू० M. सर्वस्य लोकस्य नेता Sy.
१७. छावापृथिव्योर्मध्ये Sy.
१८. ऽधन्य० M. साधितयज्ञैः Sy.
१९. क्षिप्रकारी Sy.
२०. दान्तमना दानमना वा Sy.
२१. शात० P. अभिशस्तिचातनः अभिशस्ती-
नामरातीनां यज्ञविघ्नकारिणां रक्षसां
चातयिता नाशयिताग्निः Sy.
२२. देवान् स्तुहि Sy.
२३. सुपुत्रे Sy.
२४. निमित्तसप्तत्येषा । आयुषि निमित्ते Sy.
२५. होतारमधिष्ठाय रसेनाग्नेन वा Sy.

अस्माकं कामान् पिन्वस्व । अन्नानि च । अस्मभ्यम् । प्रयच्छ । तथा । महान्ति । वयास्य-
श्वान् । अस्मभ्यं प्रयच्छ । जागरणशील ! रक्षक ! कामयिता । देवानाम् । भवसि ।
असि च सुप्रज्ञः । विपश्चिताम् ।

विश्वपतिं यद्वहमतिथिं नरः सदा यन्तारं धीनामुशिजं च वाघताम् ।

अध्वराणां चेतनं जातवेदसं प्र शंसन्ति नमसा जूतिभिर्वृधे ॥ ८ ॥

विश्वपतिं यद्वहम् । विशां पतिम् । महान्तम् । अतिथिम् । मनुष्याः । सदा ।
कर्मणाम् । नियन्तारम् । कामयितारम् । च । ऋत्विजाम् । यज्ञानाम् । चेतयितारम् ।
जातप्रज्ञम् । प्रशंसन्ति । नमस्कारैः । स्तुतिभिश्च । वर्धनाय, जूतिः 'जरतेः
स्तुतिकर्मणः' ।

१. पिबस्व P. and M.

देवान् प्रीणय Sy.

२. सत्यायं वृष्टीः Sy.

३. सन्धिबीहि सन्धीय Sy.

४. बृहतो महतो यजमानस्य । जिन्वेति
सम्बन्धः Sy.

५. पयां० M. अन्नानि च Sy.

Devarāja reads वयः as a
synonym of food. Cf. Ngh.

2. 7. (Sarup's ed. p. 9.)

६. वेहि Sy.

७. ०शीली P. सर्वदा जागरणशील ! Sy.

८. Omitted in M.

९. मायि० P. कान्तः Sy.

१०. मेधाधिनां देवानाम् Sy.

११. अपि P., D.

१२. शोभनकर्मा शोभनयज्ञो वा त्वम् Sy.

१३. मेधाधिनाम् Sy.

१४. विशां मनुष्याणां पतिं विश्वस्य पतिमिति

वा Sy.

१५. सर्वस्यातिथिभूतम् Sy.

१६. नेतारः स्तोतारो वा Sy.

१७. कर्मणाम्? धीनां बुद्धीनां कर्मणां वा Sy.

१८. क्रम० P.

कान्तं मनोज्ञम् Sy.

१९. यज्ञाम् M.

यागानाम् Sy.

२०. प्रज्ञापकम् Sy.

२१. अग्निम् Sy.

२२. प्रशस्यन्ति P. प्रशंसां कुर्वन्ति Sy.

२३. नमस्कारेण स्तुतिभिश्च Sy.

२४. जूतिभिर्वर्गेयुक्तम् Sy.

२५. वृद्धये समृद्धये Sy.

२६. ०. जूतिर्गतिः । प्रीतिर्वा । N. 10. 28.

जरास्तुतिः is suggested for जूतिः ।

२७. N. 10. 8.

This quotation should come
immediately after स्तुतिभिः ।

विभावां देवः सुरणः परि क्षितीरभिर्बभूव शर्वसा सुमद्रथः ।
तस्य व्रतानि भूरिपोषिणो वयमुप भूषेम दम् आ सुवृक्तिभिः ॥ ६ ॥

विभावा । प्रभावा^१न् । देवः^२ । सुरमणः^३ । प्रजा. सर्वाः । पर्यभवत्^४ । अग्निः^५ । वलेन ।
शोभनरथः । तस्य^६ । कर्माणि । बहूनां^७ पोषयितुः^८ । वयम्^९ । अलङ्कुर्मः^{१०} । स्वगृहे^{११} । शोभन-
स्तोत्रैः ।^{१२}

वैश्वानर तव धामान्या चक्रे येभिः स्वविदभवो विचक्षण ।
जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरसि त्मना ॥ १० ॥

वैश्वानर^{१३} । हे वैश्वानर ! तव^{१४} । शरीराणि^{१५} । आभिमुख्ये^{१६} । कामये^{१७} । यैस्त्वम्^{१८} ।
स्वर्गस्य^{१९} लम्भयिता^{२०} । भवसि^{२१} । प्राज्ञ^{२२} ! जातः^{२३} । आपूरयसि^{२४} । भूतानि^{२५} । आवापृथिवी च^{२६} ।
अग्ने ! सर्वाणि^{२७} । तानि^{२८} । आत्मनैव^{२९} । परिभवसि^{३०}, अरानिव नेभिः^{३१} ।

१. प्रभाम् P. दीप्तिमान् Sy.

२. स्तूयमानः Sy.

३. सुरमणम् M. सुमरणम् P. शोभनं
रमयतीति सुरमणः । अत्र वर्णलोप-
श्छान्दसः Sy.

४. परितो गृह्णाति । अत्र भवतेरुपसर्ग-
वशात् परिग्रहार्थत्वम् Sy.

५. अग्नि P.

६. निवसतस्तस्याग्नेः Sy.

७. ०हूतं M.

८. पालयितुः Sy.

९. वनय P.

१०. वसं कुर्म P. उपभूषयामः । प्रकाशयामः
Sy.

११. यज्ञगृहे Sy. स्वसराणि । अस्मा । दम्
इति गृह्णामानि Ngh. ३. ४.

१२. VM. ignores आ.

१३. ०नरः M.

१४. त्वत्सम्बन्धीनि तेजांसि Sy.

१५. ०मुख्यानि D., M.

आभिमुख्येन is suggested for
आभिमुख्ये ।

१६. अग्निष्टोमि Sy.

१७. यैस्त्वम् M. तेजोभिः Sy.

१८. स्वावित् सर्ववित् सर्वज्ञः Sy.

१९. प्रभ० P.

२०. प्रज्ञ P.

२१. जातमात्रस्त्वम् Sy.

२२. आपूरयः Sy.

२३. भूतजातानि Sy.

२४. व M.

२५. विश्वानि Sy.

२६. It seems to be the explana-
tion of परिभूः and अस्ति ॥
परिग्रहीतासि Sy.

२७. वाराहिव M. वरा० P.

वैश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः ।

उभा पितरा मह्यन्नजायताग्निर्द्यावापृथिवी भूरिरेतसा ॥ ११ ॥

वैश्वानरस्य । वैश्वानरस्य । कर्मभ्यः । महत्त्वमिह । एकः । प्राप्नोति । शोभनकर्मच्छ-
या । कविः । सोऽयम् । उभा । पितरौ । द्यां च पृथिवी च । बहुरेतस्के । पूजयन् ।
अजायत, पृथिव्या ओषध्यादयो रेतः, उदकं दिव इति ।

१. Omitted in P. अग्नेः Sy.

२. तोषकारीभ्यः क्रियाभ्यः Sy.

३. महद्भनं भवतीति यत् तदवितथम् ।
यतः कारणात् Sy.
महत् BB.

४. एकं M. मुख्यः Sy.

५. यजमानादिभ्यो घनं ददाति Sy. किम-
रिणादधिगच्छति ? किमिति सामर्थ्या-
ल्लभ्यते । इतोऽन्यन्महदस्तीति कविर्मे-
धावी कश्चिदवबुध्यते किम् ? न कश्चि-
दित्यर्थः । यो मेधावी न भवति स कामं
मिथ्याऽवबुध्यताम्, मेधावी नैव बोद्धु-
मर्हतीति । 'री गतिरेषणयोः' क्रिया-
विकः, छान्दसो लुङ् । 'द्वावीनां ह्रस्वः'
इति BB.

६. शोभनयज्ञादिकर्मच्छया Sy. कीदृशं
महत्त्वमित्याह । स्वपस्यया शोभनकर्म-
तया । महत्त्वमिह । महत्त्वमिह । महत्त्वमिह ।
वैश्वानरस्य कर्मसदृशमन्यच्छोभनत्वेन
महत्कर्म कश्चिदपि मेधावी जनो न
जानातीत्युक्तं भवति । अप इति कर्म-
नाम (Ngh. 2. 1.) शोभनं कर्म
स्वपः, तस्य भावस्त्वपस्यम् । छान्दसो
यत् । 'सुपां सुलुक्' इति तृतीयाया

यादेशः BB.

७. अग्निः Sy.

कविर्मेधावी BB.

८. It refers to अग्निः ॥ तर्हि तेषामस्य
कर्मणां मध्ये शोभनमेकं कर्मोदाहृत्य-
तामित्याह । अयं खल्वग्निः BB.

९. मातापितरौ Sy. मातापितृस्थानीयौ
वा BB.

१०. Omitted in M.

११. बहुरेतस्कौ Sy. भूरिरेतसौ, स्थावर-
जङ्गमात्मकबहुविकारे BB.

१२. पूजय M. प्रकाशयन् BB.

१३. यत् M. जायते । छान्दसो लङ् ।
यथा खलु कश्चित् सुजातः पुत्रो माता-
पितरौ भूरिरेतसौ युवानौ निजजन्मना-
ऽलङ्कुर्वन्जायत एवमसौ जायते ।
इत्थं जन्मकाल एवास्य कुर्वाणस्य
किसाम कर्म महच्छोभनं न भवतीति
भावः । तस्मादीदृशोऽयमग्निरस्माकं जातं
तमिमं पुत्रं पूतत्वतेजस्वित्वादिगुणं
करोतु BB.

१४. ० व्याम् M.

This stanza=TS. I. 5. II.
I.

III. 4.

समि॒त्स॒मित्तु॒ः। बो॒ध्य॒स्मे शु॒चाशु॒चा सु॒म॒तिं रा॒सि व॒स्वः ।

आ दे॒व दे॒वान्य॒जथा॑य व॒क्षि स॒खा स॒खीन्सु॒मना॑ यक्ष्य॒ग्रे ॥ १ ॥

^१ समि॒त्स॒मित् । समि॒धंसमि॒धम् । सु॒मनाः । बु॒ध्यस्व । अ॒ग्ने ! तेज॑सातेजसा ।

भव॑दीया॒ धन॑स्य । सु॒मति॑म् । दे॒हि । आ॒वह॑ च । दे॒वान् । य॒ज्ञाय॑ । अथ॑ ता॒न् स॒मान-

ख्या॑ना॒न् । त्वम् । स॒खा सन् । शो॒भन॑मनाः । य॒ज्ञं च ।

यं दे॒वास॒स्त्रिरह॑न्नाय॒जन्ते दि॒वेदि॒वे वरु॑णो मि॒त्रो अ॒ग्निः ।

सेमं॑ य॒ज्ञं म॒धुम॑न्तं कृ॒धी न॒स्तनू॑नपाद्बृ॒धृत॑थो॒नि वि॒घन्त॑म् ॥ २ ॥

यं दे॒वासः । यम् । वरु॑णा॒दयोऽपि॑ । दे॒वाः । अ॒न्वह॑म् । मि॒त्रः । आ॒य॒जन्तेऽग्निं॑

त्रि॒पु स॒वने॑षु । स॒ त्वम् । इ॒मम् । य॒ज्ञम् । म॒धुम॑न्तम् । क॒र । नः । हे॒ तनू॑नपात् !

१. 'समि॒त्स॒मित्' इत्येकादशचं चतुर्थं सूक्तं
वैश्वामित्रं त्रैष्टुभम् । अत्रानुक्रमणिका—
'समि॒त्स॒मि॒वाप्रियः' (KSA. 16. 4.
p. 15.) इति । इष्माविस्वाहाकृत्यन्ताः
पूर्वोक्ताः प्रत्युचं देवताः । पशौ वैश्व-
मित्राणामाग्रीसूक्तम् । दर्शपूर्णमासयोः
पत्नीसंयाजेषु त्वष्टुर्याज्या 'तन्नः' इत्येषा ।
सूत्रितं च—'इह त्वष्टारमग्नियं तन्नस्तुरीप-
मव पोषयितु' (ASS. 1. 10.) इति ।
त्वाष्ट्रे पशौ पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितं
च—'तन्नस्तुरीपमव पोषयितु देवस्त्वष्टा
सविता विवस्वरूपः' (ASS. 3. 8.)
इति Sy.

२. अत्यर्थं समि॒त्स॒स्त्वम् Sy. ३. व्यन्व M.

४. अस्मे is suggested for अग्ने ।

५. अत्यर्थं प्रसर्पकेण ज्योतिषा युक्तस्त्वम्
Sy. ६. ०वीन् M.

७. वसुनो धनस्य तद्विषयाम् Sy.

८. शोभनां बुद्धिम् Sy.

९. आवहसि Sy.

१०. यजनीयान् Sy. ११. देवान् Sy.

१२. VM. seems to explain देव !
by त्वम् ॥ हे देव ! ज्योतमान ! Sy.

१३. Omitted in M. देवानां सखा
त्वम् Sy.

१४. ०भनाः P. सुमनाः सन् Sy.

१५. यजस्व Sy.

१६. VM. ignores अस्मे ॥ अस्मभ्यम्
Sy. १७. अग्निम् Sy.

१८. आदि refers to मित्र and अग्नि ॥
वरुणो मित्रोऽग्निः, एते त्रयो देवाः Sy.

१९. अन्वह M. प्रतिदिवसम् Sy.

२०. तिः M. प्रातर्मध्याह्नसायन्तनेषु सवनेषु
त्रिवारम् Sy. २१. आयजन्तः M.

२२. Omitted by P.

२३. बृष्ट्यादिफलयुक्तम् Sy. मध्वित्युदक-
नाम Ngh. 1. 12.

२४. तः M. अस्मदीयम् Sy.

२५. हे तनूनपात् ! तनूनां शरीराणां न
पातयितः ! Sy.

घृतोत्पत्तिस्थानम् । देवान्परिचरन्तं यज्ञम् ।

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजंघ्यै ।

अच्छा नमोभिर्वृषभं वन्दध्यै स देवान्यक्षदिषितो यजीयान् ॥ ३ ॥

प्र दीधितिः । प्रगच्छति । दीप्तिः । सर्वस्य वरणीया । अग्निम् । स्तुतयश्च ।
यष्टुम् । अग्नेः सह । वर्षितारमग्निम् । वन्दितुम् । अभिगच्छन्ति । सः । देवान् । यजतु ।
प्रेषितः । यष्टुतमः ।

ऊर्ध्वो वां गातुरध्वरे अकार्यध्वा शोचीषि प्रस्थिता रजांसि ।

दिवो वा नामान्यसादि होता स्तृणीमहि देवव्यचा वि बर्हिः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । अग्नीषोमौ ! युवयोः । गमनम् । अध्वरे । ऊर्ध्वम् । कृतम् इति । एतदे-
वोक्तम्—ऊर्ध्वानि । शोचकानि । तेजांसि । प्रस्थितानि । भवतोरेको दिवः । नामौ ।
इवोत्तरवेद्या नामौ । निषीदति । ह्याताग्निः । ततो विविधं स्तृणीमहि । देवैर्व्याप्तम् । बर्हिः ।

१. घृतस्योदकस्य कारणम् Sy.

२. विधीयमानं क्रियमाणम् Sy.

३. ज्ञम् P.

४. VM. ignores अहन् ॥ अहन्
अहनि Sy.

५. प्रयच्छ P. जिगातु प्रकर्षेण गच्छतु Sy.

६. स्तुतिर्दीप्तिर्वा Sy.

७. विश्वैर्जनैर्वरणीया Sy.

८. देवानामाह्वातारमग्निम् Sy.

९. इळः इषो ऋषीणाभ्यभाने Sy.

१०. यष्टुं प्रीणयितुं प्रजिगातु Sy.

११. नमस्कारैः सह Sy.

१२. सम्पदां वर्षितारम् Sy.

१३. वन्दितुं योग्यमिति शेषः Sy.

१४. VM. seems to explain अच्छ
by अभि ॥ आभिमुख्येन Sy.

१५. Omitted by P. अग्निः Sy.

१६. VM. ignores प्रथमम् ॥ प्रथमं

मुख्यम् Sy.

१७. अग्निश्च बर्हिश्चोमौ वामित्युच्येते ।
समिदादिभिः सहितस्यैवाग्नेर्देवतात्वात्
Sy.

१८. यज्ञमार्गः Sy.

१९. अध्वा P. यज्ञे Sy.

२०. उन्नतः Sy.

२१. आश्रयः क्रियते Sy.

२२. ऊर्ध्वम् Sy.

२३. अर्चिष्मन्ति Sy.

२४. हवीषि Sy.

२५. दीप्यमानस्य यागगृहस्य Sy.

२६. नामौ मध्यप्रदेशे Sy.

२७. इव here is equivalent to वा ॥

चार्ये वाशब्दः Sy.

२८. विशेषेण स्तृणीमः Sy.

२९. व्याप्त M.

३०. बर्हिः P.

सप्त होत्राणि मनसा वृणाना इन्वन्तो विश्वं प्रति यजृतेन ।

नृपेशसो विदथेषु प्र जाता अमींमं यज्ञं वि चरन्त पूर्वाः ॥ ५ ॥

सप्त होत्राणि । सप्त वषट्कर्तारः । होतृकर्माणि । मनसा । कामयमानाः । सर्वं जगत् । प्रीणयन्तः । प्रतियच्छन्ति । सत्येन मार्गेण । प्रविशद्भिर्मनुष्यैराश्लिष्टाः । यज्ञेषु । प्रादुर्भूता इति । यज्ञम् । अभिचरन्तः । पुरातना द्वारो देव्याः ।

आ भन्दमाने उषसा उपाके उत स्मयेते तन्वां विरूपे ।

यथा नो मित्रो वरुणो जुजोषिन्द्रो मरुत्वां उत वा महोभिः ॥ ६ ॥

आ भन्दमाने । स्तूयमाने । अहोरात्रे । परस्परान्तिके । अपि च । स्तूयेते सूर्येण नक्षत्रैश्च । शरीरेण । विरूपे । यथा । अस्मान् । मित्रावरुणौ । जुषेयाम् । इन्द्रः । च । मरुत्वान् । महद्भिर्देवैस्तथाऽहोरात्रौ कुरुताम् ।

१. वर्षः क० P.

२. होतृणां वषट्कर्तृणां कर्माणि Sy.

३. प्रार्थयमानाः Sy.

४. विदथम् Sy.

५. देवाः प्रतिगच्छन्ति Sy.

६. ऋतेनोदकेन Sy.

७. अतः परं द्वारां स्तुतिः Sy.

८. नररूपाः Sy.

९. यागेषु Sy.

१०. उत्पन्नाः Sy.

११. प्रविचरन्तु Sy.

१२. पूर्वाभिर्द्वयो विग्रहवत्यो यज्ञद्वाराभि-
मानिदेवताः Sy.

१३. VM. ignores इमम् and वि ॥
ममस्मदीयम् Sy.

१४. अहोतरत्रे P. उषसा नक्तापेक्षया द्विवच-

नम् । नक्तोषसौ रात्र्यहनी आगच्छताम्
Sy.

१५. ०न्तिते M. परस्परान्विते is sug-
gested for परस्परान्तिके ॥ परस्परं
सङ्गते Sy.

१६. स्तूयते M. स्मयेते P.
प्रकाशते Sy.

१७. प्रकाशरूपेण शरीरेण Sy.

१८. रूपे P.

पुण्यरूपे Sy.

१९. यस्या P.

२०. ०रुणा M.

२१. यथा सेवेत तथा Sy.

२२. उत वा अपि च Sy.

२३. महोभिस्तेजोभिर्युक्ते इमे आवापुषिव्यौ
कुरुताम् Sy.

दैव्या होतारा प्रथमा न्युञ्जे सप्त पृक्षासः स्वधया मदन्ति ।

ऋतं शंसन्त ऋतमिच्छन् आहुरन् व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ७ ॥

दैव्या । दैव्यौ । होतारी । प्रथमौ । हविर्भिः साधयामि । सप्त । होतारस्तौ च ।
स्वधया । मदन्ति । सत्यमनयोः स्तोत्रम् । शंसन्तः । सत्यम् । एव । ते । वदन्ति । व्रतस्य
रक्षितारः । यज्ञे । दीप्यमानाः ।

आ भारती भारतीभिः सज्जोषा इळा देवैर्मनुष्यैभिरग्निः ।

सरस्वती सारस्वतेभिर्वाक् तिस्रो देवीर्बहिरेदं संदन्तु ॥ ८ ॥

आ भारती । भारती । स्वानुचरीभिर्भारतीभिः । सहिता । इळा च । देवैः सहिता ।
तथा तत्सहचरोऽग्निश्च । मनुष्यैः । सरस्वती च । स्वानुचरिदेवगणैः । इत्थं तिस्रः । देव्यः ।
इदम् । बहिः । आसीदन्तु ।

१. दैव्यौ P. दिव्यौ Sy.
२. आह्वतातारावणी Sy.
३. मुष्यौ Sy.
४. न्युञ्जे प्रसाधयामि Sy.
५. होतारस्तौ M. and P. पृक्षमन्नं तद्वन्त ऋत्विजः Sy.
६. सोमेन हविषा Sy.
७. ऽवन्ति M. साधयन्ति Sy.
८. उवकम् Sy.
९. आशंसमानाः Sy.
१०. अग्निम् Sy.
११. एव च P. एवकारार्थे इच्छन्तः Sy.
१२. वे P.
१३. ऽवन्ति M. अग्निमेव ऋतभूतमाहुरित्यर्थः Sy.
१४. व्रतानां कर्मणां रक्षितारः Sy.
१५. It seems to be the explana-

tion of अनुव्रतम् ॥ व्रतेषु Sy.

१६. ऽमानाम् M. दीप्यमानाः, अथवा स्वकर्मभिरग्निं दीपयन्त ऋत्विजः Sy.
१७. भारती M.
१८. वाक् Sy.
१९. भरतस्य सूर्यस्य सम्बन्धिनीभिः Sy.
२०. सज्जता Sy.
२१. भूमिश्चागच्छतु Sy.
२२. सत्स P.
२३. मनुष्यैश्च सज्जता Sy.
२४. साध्यमिका वागागच्छतु Sy.
२५. सरस्वतीसम्बन्धिभिर्मध्यमस्थानैः सह Sy.
२६. वागिळाभारतस्य आगच्छन्तु Sy.
२७. एतत् Sy.
२८. VM. ignores आ (before भारती) and अर्वाक् ॥ आ गच्छतु । अर्वाक् अभिमुखम् Sy.

तन्नस्तुरीपमधं पोषयितु देवं त्वष्टृविं रंराणः स्थस्व ।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तप्रावा जायते देवकामः ॥ ६ ॥

तन्नस्तुरीपम् । तन्नैतः । अस्माकम् । तारकम् । अथ च । पोषकम् । देव ! त्वष्टः !
विष्यस्व । रममाणः । यतो रेतसः । वीरः । कर्मसु साधुः । सुवलः । यजे प्रयुक्तप्रावा ।
जायते । देवान्कामयमानः ।

वनस्पतेऽवं सृजोपं देवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

वनस्पते । वनस्पते ! हविर्भिर्देवान् प्रति । उपावसृज । अग्निः । हविः । संस्कर्ता ।
संस्करोति । सः । एव । होता । सत्यतरः । देवान्यजति । यथा यथा । देवानाम् । जन्मा-
नि । वेदति ।

१. ०रीयम् M.
२. तत्प्रसिद्धम् Sy. तद्धनम् BB.
३. अस्मान् Sy. अस्मभ्यम् BB.
४. तूर्णमाप्नोतीति तुरीपम् । पृषोदराविः BB.
५. अथा P. अनन्तरम् Sy. इदानीम् BB.
६. पोषयितु BB.
७. त्वाण्वः P. हे सृष्टिकर्तः ! Sy.
८. भोचय Sy. विसृज, विसृज्य देहीत्यर्थः ।
अत्ययेनात्मनेपदत्वम् BB.
९. शानशीलत्वम् । अत्ययेन रातेरात्मने-
पदत्वम् । शपक्वलुः BB.
१०. विमोचनात् Sy. तदित्युक्तं किं तद्वि-
त्याह—यतो यस्माद्धनाल्लब्धात् BB.
११. ०तरेवसा M. ०तसा P.
१२. सत्त्ववान् Sy. विक्रान्तः BB.
१३. कर्मसु कुशलः Sy. कर्मणि साधुः कुशलः
BB. १४. सुष्ठु शीघ्र उत्साही ।
'दक्ष शीघ्रकरणे' BB.
१५. अभिव्यार्थप्रावयुक्तः । सोममुद्दिश्येत्यर्थः

- Sy. युक्ता प्रावाणो यस्य तादृशः ।
प्रावभिस्तत्साध्यं कर्मोपलक्ष्यत इति कर्म-
शील इत्यर्थः BB. १६. जायेत Sy.
१७. ०माना M. देवान् कामयमानः पुत्रः Sy.
अत एव देवकामो देवान् कामयत
इति...देवैः कामयत इति वा देव-
कामः । दासीभारादिर्द्रष्टव्यः । ईदृशः
पुरुषो यस्माद्धनाज्जायते तत्पशुलक्षणं
धनं वेद्मीति BB.
This stanza=TS. ३. I. II. I.
१८. हविर्देवान् M.
१९. उवाचसृ० M. समीपे कृष Sy.
२०. अग्निः M. वनस्पतिश्च Sy.
२१. पशोः संस्कर्ता Sy.
२२. सूदयाति देवान्प्रति प्रेरयतु Sy.
२३. अत्यर्थं सत्यः, सत्यस्वरूपः Sy.
२४. यच्छति M. यजतु Sy.
२५. यतः कारणात् स एवाग्निः Sy.
२६. वेत्ति । अतः स एव यजत्वित्यर्थः Sy.
२७. VM. ignores उ.

आ याह्यग्रे समिधानो अर्वाङ्निन्द्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताः ॥ ११ ॥

आ याहि । आयाहि । अग्ने ! दीप्यमानः । अभिमुखः । इन्द्रेण । देवैश्च । समानं रथम् । त्वरमार्णः । अस्माकम् । इदं बर्हिः । शोभनपुत्रा । अदितिश्च । आस्ताम् । स्वाहाकारेण । देवाश्च । अमृताः । मादयन्ताम् ।

III. 5.

प्रत्यग्निरुषसश्चेकितानोऽबोधि विप्रः पदवीः कवीनाम् ।

पृथुपाजा देवयद्धिः समिद्धोऽपु द्वारा तमसो बर्हिरावः ॥ १ ॥

प्रत्यग्निः । उषसु । ज्ञायमानः । अग्निः । प्रबुद्ध आसीत् । मेधावी । कवीनाम् । पदानि धाता । पृथुबलः । देवानिच्छद्भिः । समिद्धः सः । तमसः । द्वाराणि, यैस्तमांसि प्रविशन्ति तानि । अपावृतवान् । बर्हिः ।

१. देवतारूपेणागच्छ Sy.

२. समिध्यमानो ज्वालारूपेण दीप्यमान-
स्त्वम् Sy.

३. अस्मदभिमुखम् Sy.

४. अस्माकं यज्ञमिन्द्रेण Sy.

५. वे इत्तः P. ६. समान P.

७. यथा P. सरथं समानरथं यथा तथा-
ऽऽयाहि Sy.

८. ०मानं P.

९. यज्ञम् Sy.

१०. सुपुत्रा Sy.

११. आदिभिश्च M. आदिभिश्च P. अदिति-
रपि Sy.

१२. स्तां P. अध्यास्ताम् Sy.

१३. नित्याः Sy.

१४. मादयन्तः P. तृप्यन्तु Sy.

१५. 'प्रत्यग्निरुषसः' लोकावशचं पञ्चमं
सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमाग्नेयम् । अत्रा-

नुक्रमणिका—'प्रत्यग्निः' (KSA. 16.
5. p. 15.) इति । प्रातरनुवाकाश्विन-
शस्त्रयोः रिद्धमादिसूक्तत्रयस्य विनियोगः ।
सूत्रितं च—'प्रत्यग्निरुषस इति त्रीणि'
(ASS. 4. 13.) इति । 'इळामग्ने'
त्यस्योक्तो विनियोगः Sy.

१६. उषसस्तु P.

१७. जानन् Sy.

१८. प्रतिबुध्यते Sy.

१९. कान्तवृशाम् Sy.

२०. P. reads नि धाताः for पदानि
धाता ॥ मार्गान् गच्छन् Sy.

२१. पृथुतेजाः Sy.

२२. ०नियच्छ ० M. देवकानैः Sy.

२३. सम्यग्दीप्तः सः Sy.

२४. ०मते P. अज्ञानस्य Sy.

२५. आगमन इति Sy.

२६. अपावृणोति Sy.

प्रेदुभिर्वावृधे स्तोमैभिर्गामिभिः स्तोतॄणां नमस्यं उक्थैः ।

पूर्वाञ्चतस्य सदृशश्चकानः सं दूतो अंदात्तुलो विरोके ॥ २ ॥

प्रेदुग्निः । प्र । एव । अग्निः । ववृधे । स्तोमैः । ऋग्भिः । उक्थैश्च । स्तोतॄणाम् ।
नमस्कार्यैः । दीप्यमानः । अहर्मुखस्थाः । सत्यस्य । सन्दृष्टीः । उषसो दूतः सः । विद्यो-
तयति । उषसाम् । प्रादुर्भवैः ।

अधाय्यभिर्मानुषी विक्ष्वर्षां गर्भो मित्र ऋतेन साधन् ।

आ हर्यतो यजुतः सान्वस्थादभूदु विप्रो हव्यो मतीनाम् ॥ ३ ॥

अधायि । निहितः । अग्निः । मानुषीषु । प्रजासु । गर्भाम् । पुत्रः । मित्रभूतः ।
सत्येन । अभिलषितं साधयन् । आतिष्ठति । स्पृहणीयः । यष्टव्यः । समुच्छ्रितामुत्तरवेदिम् ।
अभवत् । च । मेधावी । स्तुतीनाम् । आह्वातव्यः ।

१. इत्पूरणः Sy.
२. बुद्धिं प्राप्नोति Sy.
३. स्तोतॄणां स्तोत्रैः Sy.
४. वाग्भिः Sy.
५. शस्त्रैश्च Sy.
६. स्तोतॄन् P.
७. ०स्कार्यैः P.
पूज्यो यः Sy.
८. कामयमानः सन् Sy.
९. बह्वीः Sy.
१०. आदित्यस्य Sy.
११. सवृष्टिः D., P. दीप्तीः Sy.
१२. Omitted in M.
१३. सत् M. देवानां दूतः सः Sy.
१४. द्योत० P. द्योतते Sy.
१५. विरोचने प्रातःकाले Sy.

१६. VM. ignores उ ॥ उ पूरणः Sy.
१७. देवैराहितः Sy.
१८. मास्तीषु P.
मनोः सम्बन्धिनीषु Sy.
१९. अवाङ् P.
२०. यजमानानां मित्रभूतः Sy.
२१. कामान् Sy.
२२. अध्यतिष्ठत् Sy.
२३. ०ष्टव्य P.
२४. ०तादुत्त० P. उच्छ्रितं विष्ण्यमुत्तर-
वेद्याख्यम् Sy.
२५. अभूत् Sy.
२६. उ पूरणः Sy.
२७. प्राज्ञोऽग्निः Sy.
२८. स्तुस्ती० M. स्तोतॄणाम् Sy.
२९. स्तुत्यः Sy.

मित्रो अग्निर्भवति यत्समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः ।

मित्रो अश्वर्युरिषिरो दमूना मित्रः सिन्धूनामुत पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

मित्रो अग्निः । सखा । भवति । अग्निः । यदा । समिद्धो भवति तदा । मित्रो भवति । होता । वारकः । जातप्रज्ञः । तथा मित्रो भवति । अश्वरमिच्छन् । एषणशीलः । दममनाः सोऽयम् । वर्षणासन्नदीनाम् । शिलोच्चयानाम् । अपि । मित्र एव भवति ।

पाति प्रियं रिपो अग्रं पदं वेः पाति यद्वश्वरं सूर्यस्य ।

पाति नाभां सप्तशीर्षामग्निः पाति देवानामुपमादमृष्वः ॥ ५ ॥

पाति । रक्षति । शब्दयतः पक्षिणः । अभिमुखम् । प्रियम् । पदम् । अन्तरिक्षम् । रक्षति च । सूर्यस्य । स्थानम् । दिवम् । रक्षति च । उत्तरवर्द्धां वर्तमानः । सप्तविंशत्य-
शिरस्कं यज्ञम् । रक्षति च । देवानाम् । उपमादधितारं यज्ञम् । दर्शनीयः ।

अमुश्चक्र ईद्वं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान्

ससस्य चर्म घृतवत्पदं वेस्तदिदग्नी रक्षत्यग्रं युच्छन् ॥ ६ ॥

अमुश्चक्रे । दीप्तम् । करोति । स्तौतव्यम् । कल्याणम् । उदकम् । विश्वानि ।

१. इयमुक् अग्निं सर्वात्मकत्वेन स्तौति Sy.

२. ०त्रोऽग्निः M.

३. सुखा M. and P. सूर्यः Sy.

४. वरुणो भवति Sy.

५. अश्वर्युर्भवति Sy.

६. प्रेरको वायुर्भवति Sy.

७. दानमना दान्तमना वा Sy.

८. पर्वतानां च Sy.

९. सहायो भवति Sy. १०. पति M.

११. वेर्गन्त्याः सर्वव्यापताः Sy.

१२. प्रथमम् Sy.

१३. यदम् M. स्थानम् Sy.

१४. It seems to be the explanation of रिपः ॥ रिपो भूत्याः Sy.

रिप इति पृथिवीनाम् Ngh. I. I.

१५. चरत्यत्रेति चरणमन्तरिक्षम् Sy.

१६. It seems to be the explanation of यद्वः ॥ यद्वो महान् Sy.

१७. पाति Sy.

१८. नाभावन्तरिक्षस्य मध्ये Sy.

१९. सप्तशीर्षाणि सप्तवृणम् Sy.

२०. यज्ञ P. उपमादकं यज्ञम् Sy.

२१. VM. ignores अग्निः ।

२२. महान् Sy. २३. स्तुत्यम् Sy.

२४. मनोऽज्ञम् Sy.

२५. नाम जलम् Sy. बहिः । नाम । तपिः ।

रक्षत्यग्रं (Ngh. I. 12.)

२६. सर्वाणि Sy.

देव ! प्रज्ञानानि । विद्वान् । स्वपतः स्थावरस्य । वेगच्छतो जङ्गमस्य । चरणसाधनम् ।
उदकवत् । अन्तरिक्षाख्यं स्थानम् । तत् । एव । रक्षति । अप्रमाद्यन् । अग्निः ।

आ योनिं मुभिर्धृतवन्तमरात्पृथुप्रगमन्तुः शानः ।

दीधानः शुचिर्भूष्वः पावकः पुनः पुनर्मातरा नव्यसी कः ॥ ७ ॥

आ योनिम् । आतिष्ठति । स्थानम् । अग्निः । उदकवन्तम् । पृथुप्रगमनं विस्तीर्ण-
वकाशम् । कामयमानम् । कामयमानः । दीप्यमानः । शोचमानः । दर्शनीयः । शोषकः ।
पुनः पुनः । द्वावापृथिवी । नवतरे । करोति, वृष्ट्यौषधिभिश्च ।

सद्यो जात ओषधीभिर्ववक्षे यदी वर्धन्ति मुखो धृतेन ।

आप इव प्रवता शुभमाना उरूष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यो जातः । सद्य एव । जातोऽग्निः । ओषधीभिः । उह्यते । यदि । वृद्धा
भवन्ति । ओषधयः । उदकेन । आप इव । प्रवणवता मार्गेण । शुभमानाः, निम्ने ह्योषधयो
वर्धन्ते । रक्षति । अग्निः । द्वावापृथिव्योः । उत्सृज्ते ।

१. VM. takes देवः Nom. Sing.
as a Voc. अग्निः Sy.

२. ज्ञातव्यानि पदार्थानि ? Sy.

३. जानन् Sy.

४. स्वपतः शान्तज्वालस्याप्यग्नेः Sy.

५. वेगं P. वेग्यस्ति Sy.

६. ०तो यं ज० P.

७. चर्म रूपम् Sy.

८. धृतवद्दीप्तिमद्भवति Sy.

९. तज्जलम् Sy.

१०. इत्पावपूरणः Sy.

११. पालयति Sy.

१२. योनिः M. १३. ०ष्ठन्ति P.

१४. जानमायतनम् Sy.

१५. दीप्तिमन्तम् Sy.

१६. पृथुगीतिम् Sy. १७. श्रोतमानः Sy.

१८. दर्शनीयः शुद्धो वा Sy.

१९. महान् Sy.

२०. अन्येषां शोषयिताग्निः Sy.

२१. मातरौ द्वावापृथिव्यौ Sy.

२२. ०षधीभिः P.

२३. यदा Sy.

२४. वर्धयन्ति Sy.

२५. फलानि प्रसुवानाः Sy.

२६. आव इ० M.

२७. तदा प्रवणेन मार्गेण गच्छन्त्यः Sy.

२८. ता ओषध्यः Sy.

२९. निम्ने M.

३०. वर्धयन्ति Sy.

३१. अस्मान् रक्षतु Sy.

३२. ०षिणी P.

३३. मध्यप्रवेशो वर्धमानोऽग्निः Sy.

उदुं द्युतः समिधां गृहो अघ्नौर्ध्मिन् वो अघि नामां पृथिव्याः ।
मित्रो अग्निरीड्यो मातरिश्वा दूतो वक्ष्यजथाय देवान् ॥ ९ ॥

उदुं द्युतः । उद्योतते । स्तुतः । समिधा । महान् । दिवः । वर्षमन्तरिक्षे ।
पृथिव्याश्च । नामावुत्तरवेद्याम् । सर्वा । अग्निः । स्तोतव्यः । अन्तरिक्षे वर्तमानः । वहति ।
यज्ञाय । देवान् ।

उदस्तम्भीत् । उदस्तम्नात् । समिन्वनेन । द्यूलोकम् । दर्शनीयः । अग्निः । दीप्य-
मानानाम् । उत्तमः । भवन् । यदि । भृगुभ्योऽभ्युदयार्थम् । वायुः । गुहायाम् । सन्तम् ।
आहृत्य परिसमीचे, 'राति भरद् भृगवे मातरिश्वा' इति मन्त्रः ।

१. उद्योतते is suggested for उद्यो-
तते ।

२. अस्माभिः स्तुतः Sy.

३. समिन्वनेन Sy.

४. अन्तरिक्षस्य Sy.

५. वक्ष्यन् । M. वर्षन् वर्षमणि रूपे Sy.

६. उत्तरवेद्याः Sy.

७. मध्यप्रदेशे स्थितः सन् Sy.

८. सर्वेषां मित्रभूतः Sy.

९. स्तुत्यः Sy.

१०. मातर्यन्तरिक्षे इवसिति प्राणिति सूर्य-
रूपेण चोष्टत इति मातरिश्वा । अथवा
मातर्यन्त्रं इवसिति निवसतीति मात-
रिश्वा Sy. मातर्यन्तरिक्षे इवसिति ।
मातर्यावनितीति वा N. 7. 26.

११. आबहुतु Sy.

१२. यज्ञियान् यज्ञियान् P.

१३. VM. ignores उ । अघि । आ and
दूतः ॥ उ इति पादपूरणः । दूतो देवानां
दूतः सन् Sy.

१४. उत्तम्नात् M. and P.

१५. तेजसा Sy.

१६. स्वर्गम् Sy.

१७. महान् Sy.

१८. शोभनानां तेजसां मध्ये Sy.

१९. उत्कृष्टतमः Sy.

२०. यभि M. यवा Sy.

२१. ०यात्थं P. आदित्यस्य रश्मिभ्यः Sy.

२२. ०मिचे M. ०मिन्वे P. यवा समीचे
समेन्व तवा नाकमस्तम्नाविति सम्बन्धः
Sy. २३. राति P.

२४. RV. I. 60. 1^d.

२५. VM. ignores हव्यवाहम् ॥ हव्यवाहं
हव्यानां षोडारमग्निम् Sy.

इळामग्ने पुरुदंसं सुनि गोः शश्वत्तमं हवमानाग्र साध ।

स्याजः सुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

[इळामग्ने ।]

III. 6.

प्र कारवो मनना वच्यमा- । देवद्रीचीं नयत देव्यन्तः ।

देव्यावाग्वाजिनी प्राच्येति हविर्मरन्त्यग्रये वृताची ॥ १ ॥

प्र कारवः । प्रणयत । हे स्तोतारः ! प्रज्ञानेन । उच्यमानाः । देवानञ्चतीम् । देवान् कामयमाना यूयमपरेण । आहवनीये दक्षिणोह्यमाना । सुक् । अघ्वर्युभिर्हियमाणा प्राची । गच्छति । हविः । भरन्ती । अग्नये । वृतमञ्चतीं, यूयमपि तथानयतेति ।

१. The *pratika* is supplied by the Editor. Another and probably a later hand has written the *pratika* in the ms. M., in which the word नृदितम् is also added in the same later hand.

The stanza has already been explained. See RV. III. 1. 23.

२. 'प्र कारवः' इत्येकादशचं षष्ठं सूक्तं वैद्वामिग्रमानेयम् । 'प्र कारवः' इत्यनु-
कान्तत्वात् (KSA. 16. 6. p. 15.) ।
प्रातरनुवाकाश्विनशर-
योगः पूर्वसूक्त एव 'प्रत्यग्निरवसस्त्रीणि'
(ASS. 4. 13.) अग्नेनागतः । आद्या-
ग्नेये पशौ हविषो याज्या । सूत्रितं च—
'प्र कारवो मनना वच्यमाना एका
चेतसरस्वती नवीनाम्' (ASS. 3. 7.)
इति । 'ऐभिरग्ने' इति पात्नीवतप्र-
याज्या । सूत्रितं च—'आग्नीध्रः पात्नी-
वतस्य मजत्यैभिरग्ने सरथं याह्यर्वाकिति'

(ASS. 5. 19.) इति Sy.

३. प्रकर्षेण नयत । प्रापयत Sy.

४. हे कर्तारः ! Sy.

५. मननेन मन्त्रेण Sy.

६. प्रेयमाणाः सन्तः Sy.

७. P. repeats देवानञ्चतीम् ॥ अञ्च-
न्तीम् is suggested for अञ्च-
तीम् ॥ देवानञ्चन्तीं सुचन् Sy.

८. P. adds देवान् after अद्याग्नेः ॥
देवकामा यूयम् Sy.

९. आहवनीयस्य दक्षिणत उह्यमाना Sy.

१०. It seems to be the explana-
tion of वाजिनी । If सुक् is not
the explanation of वाजिनी
then VM. ignores वाजिनी ॥
वाजिनी अश्वती Sy.

११. प्रची P. प्रागप्रा Sy.

१२. भिर० P. धारयन्ती Sy.

१३. अग्नयः P. आग्नयर्थम् Sy.

१४. ०ञ्चति M. अञ्चन्ती is suggest-
ed for अञ्चती ॥ वृतेनात्ता सुक्
Sy.

आ रोदसी अपृणा जार्यमान उत प्र रिक्था अधु नु ग्रयज्यो ।

दिवश्चिदमे महिना पृथिव्या वच्यन्तां ते वह्नयः सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

आ रोदसी । प्रादुर्भवन् । द्वावापृथिव्या । आपूरितवानसि । अपि च । प्ररिक्तवानसि ।
अनन्तरम् । एवं । प्रकर्षेण यष्टव्य ! द्वावापृथिव्योरुभयोः । अपि । स्तूयन्ताम् । महत्त्वेन ।
ते स्वभूताः । वोढारोजनयः । सप्तभिर्जिह्वाभिः कालीकरालीत्यादिभिर्युक्ताः ।

द्यौश्च त्वा पृथिवी यज्ञियासो नि होतारं सादयन्ते दमाय ।

यदी विशो मानुषीर्देव्यन्तीः ग्रयस्वतीरीळते शुक्रमचिः ॥ ३ ॥

द्यौश्च त्वा । द्वावापृथिव्या । देवाः । च । होतारम् । त्वा । निषादयन्ते । यज्ञाय ।
यदि । मानुष्यः । प्रजाम् । देवानिच्छन्त्यः । हविष्मत्यः । स्तुवन्ति । तव दीप्यमानम् ।
तेजसस्तदानीं निषादयन्ति ।

१. हे अग्ने ! Sy., BB.

२. प्रातर्भ० M. P. repeats प्रादुर्भवन् ॥

जायमानस्त्वम् Sy.

जायमान एव BB.

३. आपूरयः Sy. आपूरयसि BB.

४. किञ्च Sy.

५. अतिरिक्तश्चासि । अग्नेन वह्नोरतिशय उक्तः Sy.

६. नु पूरणः Sy.

७. यष्टव्यं M., D.

८. दिवश्चान्तरिक्षात्पृथिव्याश्च Sy.

९. ०यन्ता P. वच्यन्ताम् Sy.

१०. महत्तेन M. महिम्ना Sy.

११. एवंविधस्य तव Sy.

१२. अग्नयोज्ञाभूता वह्नय आहवनीयावयः Sy.

१३. सप्तजिह्वात्मकाः Sy.

१४. ०ह्वाभि P.

१५. VM. ignores अग्ने ॥

This stanza=TS. I. 5. II. 2.

१६. द्यौश्चान्तरिक्षं पृथिवी च Sy.

१७. यज्ञार्हा देवाश्च Sy.

१८. त्वाम् Sy.

१९. ०यन्ते M. P. reads निषादयन्तो for निषादयन्ते and adds after it सन्तरमेव प्रकर्षेण यष्टव्य द्वावापृथिव्योरुभयोरपि । The additional passage resembles with the commentary on RV. 3. 6. 2. उपशमयन्ति Sy.

२०. दमाय दमो यज्ञस्तस्मा अर्धम् Sy.

२१. यवा Sy.

२२. मानुषीः D. मनुष्यः M.

मनोः सम्बन्धिन्यः Sy.

२३. प्रजा P. प्रजाः is suggested for प्रजाम् ॥

प्रजा होतारः Sy.

२४. ०च्छत्यः P. देवकामाः Sy.

२५. दीप्तम् Sy.

२६. तेजः is suggested for तेजसः ।

महान्सधस्थे ध्रुव आ निषत्तोऽन्तर्धावा माहिने हर्यमाणः ।

आस्क्रे सपत्नी अजरे अमृक्ते सबहुधे उरुगायस्य धेनू ॥ ४ ॥

महान्सधस्थे । महान् । अस्मिन् लोके । निषत्तः । आनिषणः । अन्तः ।
धावापृथिवी । महत्यौ । गच्छन्भवति । धावापृथिव्यावास्कन्दनशीले । समानपतिके ।
जरावर्जिते । शत्रुभिरपरिमृष्टे धावापृथिव्यौ । विस्तीर्णगमनस्याग्नेः । अमृतस्य दोग्ध्यौ
भवतः ।

व्रता ते अग्रे महतो महानि तव क्रत्वा रोदसी आ ततन्थ ।

त्वं दूतो अमवो जायमानस्तं नेता वृषभ चर्षणीनाम् ॥ ५ ॥

व्रता ते । व्रतानि । ते । अग्ने ! महतः । महान्ति । तव । प्रज्ञानेन । त्वम् ।
धावापृथिव्यौ । आततन्थ । त्वम् । दूतः । भवसि । जायमानः । प्रणता च ।
मनुष्याणाम् ।

१. महान्स० M. and P.
२. अधिकः Sy.
३. स्वकीये स्थाने Sy.
४. अचलः सन् Sy.
५. मानि० P. निषण्णो भवति Sy.
६. द्युभूम्योर्मध्ये Sy.
७. महत्यो P. महिन्ना युक्ते Sy.
८. हर्यमाणो यजमानादिभिः काम्यमानः, यद्वा यजमानाय धनं काम्यमानोऽग्निः Sy.
९. आक्रमणशीले Sy.
१०. समान एकः सूर्यः पतिर्ययोस्ते सपत्न्यौ Sy.
११. जरारहिते Sy.
१२. शत्रुभिरपरिमृष्टे P. अन्येनाहंसिते Sy.
१३. गमस्या० P. पुशुगमनस्याधिकस्तुते-
बन्तिः Sy.

१४. सबरित्यमृतमुदकम् । तस्य दोग्ध्यौ
धावापृथिव्यौ Sy.
१५. VM. ignores धेनू ॥ धेनू प्रीणि-
यिभ्यौ Sy.
१६. त्वत्सम्बन्धीनि कर्माणि Sy.
१७. तव Sy.
१८. महत्रः P.
सर्वोत्कृष्टस्य Sy.
१९. महान्ति भवन्ति Sy.
२०. क्रतुना प्रकाशेन Sy.
२१. विस्तृतवानसि Sy.
२२. भव Sy.
२३. फलप्रापकोऽसि Sy.
२४. यजमानानाम् Sy.
२५. VM. ignores वृषभ ॥ हे वर्षण-
शील ! त्वम् Sy.

ऋतस्य वा केशिना योग्याभिर्धृतस्तुवा रोहिता धुरि धिष्व ।

अथा वह देवान्देव विश्वान्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६ ॥

ऋतस्य वा । समुच्चार्थीयो वाशब्दः । यज्ञं प्रत्यागमनार्थम् । प्रशस्तकेशौ । रोहित-
वर्णौ । घृतस्राविणावश्विनौ । योक्तुरज्जुभिः । स्वरथस्य धुरि । नियोज्य च । अयं । आ-
वह च । देवान् । देव ! सर्वान् । सुयज्ञाश्च । कुरु । जातवेदः !

दिवश्चिदा ते रुचयन्त रोका उपो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।

अपो यदग्र उशध्रग्वनेषु होतुर्मन्द्रस्य पनयन्त देवाः ॥ ७ ॥

दिवश्चित् । दीप्तस्य । तव । आभिमुख्येन दीप्यन्ते । रश्मयः । उषसश्च । व्युच्छ-
न्तीः । अहर्मुखस्थाः । यथोषसो विभान्ति तथा दीप्यसे । यदा । त्वम् । प्रियदाहः सन् । अरण्येषु ।
आप्नोषि । यदा वा होतुः । मन्द्रस्य । स्तोत्रं कुर्वन्ति । देवाः ।

१. ०च्चार्थी० P. समुच्चार्थीयो is suggested for समुच्चार्थीयो ॥ वाशब्दश्चार्थे Sy.

२. प्रज्ञागमनार्थं P.

३. प्रशस्तकेशवन्तौ Sy.

४. रोहितावधौ Sy.

५. घृतं क्षरन्तौ Sy.

६. योक्त्रर० M. योजनसाधनभूताभिः Sy.

७. ०रज्जु P. रज्जुभिर्युक्ती Sy.

८. वेहि योजयेत्यर्थः Sy.

९. Omitted in P.

१०. अनन्तरम् Sy.

११. देवा ते अग्ने महतो महान्ति तव P. The additional passage is a fragment of the commentary on RV. ३. ६. ५. ॥ देवान् रथे समारोप्य Sy.

१२. ०यज्ञाश्च P. तान् स्वध्वरान् शोभना-
ध्वरान् Sy.

१३. जातं वहः M. हे जातवेदः ! Sy.

१४. दिवश्चित् सूर्यादपि Sy.

१५. त्वदीयाः Sy.

१६. आरोचन्ते Sy.

१७. दीप्तयः Sy.

१८. छन्तीः M. विशेषेण भान्तीः प्रकाशमानाः Sy.

१९. It seems to be the explanation of पूर्वीः ॥ पूर्वीः पुराणीः Sy.

२०. हान्ति M.

२१. यथा M. and P.

२२. त्वत् M. त्वम् refers to अग्ने ॥ हे अग्ने ! Sy.

२३. उशधक् कामयमानो वहंश्च वर्तसे Sy.

२४. It seems to be the explanation of अपः ।

२५. होतु P. होतुस्तव रोकान् Sy.

२६. स्तुत्यस्य Sy.

२७. स्तुवन्ति Sy.

२८. स्तोतारः Sy.

२९. VM. ignores चित् .

उरौ वा ये अन्तरिक्षे मदन्ति दिवो वा ये रोचने सन्ति देवाः ।

ऊमा वा ये सुहर्वांसो यजत्रा आयेमिरे रुध्यो अग्ने अश्वाः ॥ ८ ॥

उरौ वा । विस्तीर्णो । वा । अन्तरिक्षे । ये । देवाः । मदन्ति वायुप्रभृतयः । दिवो
आदित्यस्य । रोचने दिवि । वा । ये । भवन्ति, अश्विप्रभृतयः । रक्षकाः । ये । स्वाह्वानाः ।
पार्थिवा देवाः । आनियच्छन्ति । रथिनः । अग्ने ! बडवाः, उत्तरत्र सम्बन्धः ।

ऐमिरग्ने सुरथं याह्यवाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्वाः ।

पत्नीपतिक्षितं त्रींश्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व ॥ ९ ॥

ऐभिः । ऐभिः सर्वदेवैः । समानरथम् । याहि । अभिमुखः । अग्ने ! अथवा ।
नानारथं वा । विभवः । हि । तवाश्वा भवन्ति । तथा । त्रयस्त्रिंशद्देवान् । पत्नी-
संयुक्तान् । इदं हविः प्रति । आवह । मादयस्व च ।

१. हृष्यन्ति Sy.

२. सूर्यस्य Sy.

३. प्रकाशने आलोके Sy.

४. देवाः Sy.

५. सन्ति Sy.

६. रक्षताः M. ऊमा ऊमसंज्ञकाः पितरः
सन्ति Sy.

७. स्वना M. शोभनाह्वानाः Sy.

८. पार्थि० P. यष्टव्याः Sy.

९. आयच्छन्ति Sy.

१०. रथिनस्तव ये Sy.

११. अग्ने M.

१२. अश्वाः सन्ति Sy.

१३. P. omits ०रत्र सम्ब० ॥ तैः सर्वैः
सार्वनायाहीत्युत्तरयर्चा सम्बन्धः Sy.

१४. VM. ignores वा of the third
verse.

१५. ऐभिः M.

१६. पूर्वोक्तैर्वैवर्ग्यैः सार्वम् Sy.

१७. ०रत्र M.

१८. योहि M. आयाहि Sy.

१९. अस्मदभिमुखम् Sy.

२०. त्वद्वर्यं समारोप्य Sy.

२१. बहवः M. and P. प्रभवः समर्थाः Sy.

२२. हिः प्रसिद्धौ Sy.

२३. तवा P. यतः कारणात्तेज्जवाः Sy.

२४. P. adds तां after तथा

२५. ०शयत् P. त्रयस्त्रिंशत् Sy.

२६. पत्नीभिः सहितान् Sy.

२७. बलार्थमज्ञार्थं वा सोममुद्दिश्य आवह
Sy.

२८. आह्वन P.

२९. मादयस्व सोमेनेति शेषः Sy.

३०. VM. ignores आ ।

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञयज्ञमभि वृधे गृणीतः ।

प्राची अश्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य सत्ये ॥ १० ॥

स होता । स त्वम् । होता । यस्य तव शस्त्रम् । उर्वी । द्यावापृथिव्यौ । अग्नि-
गृणीतः । यज्ञेयज्ञे । प्रोत्साहार्थम् । ते द्यावापृथिव्यौ त्वयि शंसत्यभिमुखौ । अश्वर्यु इव ।
तिष्ठतः । शोभनपरिमाणे । यज्ञवत्यौ । यज्ञजातस्य । सत्यभूते ।

इलामग्ने पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्मूत्वस्मे ॥ ११ ॥

[इलामग्ने ।]

ऋगर्थदीपिका सेयं द्वितीयश्चायमष्टकः ।

चक्रे श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माघवाह्वयः ॥१॥

[शाकल्ययष्ट ऋग्वेदे द्वितीयस्याष्टकस्य यत् ।

भाष्यं तन्माघवीयाख्यं लिखितं देवशर्मणा ॥२॥]

१. स एव Sy.

२. होता भवति Sy.

३. अग्नेः Sy.

४. विस्तीर्णे Sy.

५. प्रशंसतः Sy.

६. यज्ञो M.

७. यज्ञ P. सर्वं यज्ञम् Sy.

८. ०हात्थम् P. समुद्धये Sy.

९. अन्ते P.

१०. ०सत्यं P.

११. ०मुखाभम् M. प्राची अनुकूले Sy.

१२. अश्वराविह । यज्ञाविह Sy.

१३. Omitted in P.

१४. ०रिमाणे P. सुख्ये Sy.

१५. ०वत्यो M. उदकवत्यौ Sy.

१६. जातसत्यस्य Sy.

१७. त्यभू० M. सत्यस्वरूपे Sy.

१८. VM. ignores चित् ॥ अपि Sy.

१९. The *pratīka* is supplied by the Editor. M. has it, but written in a different hand.

The stanza has already been explained. See II. 1.23.

२०. ०गत्थं P.

२१. चेषं P.

२२. ०वृष्ट is suggested for यष्ट.

२३. M. does not contain stanza no. 2.

॥ अथ तृतीयाङ्के प्रथमोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायकस्तस्मिन्नध्यायादिषु वक्ष्यते ।

यद्वक्तव्यं निपातेषु ब्राह्मणैश्चान्दसैरिह ॥ १ ॥

इयन्त इति संख्यानं निपातानां न शक्यते ।

उपसर्गास्तु विज्ञेयाः क्रियायोगेषु विंशतिः ॥ २ ॥

निपाताः खलु कामं वै पृथङ् नाच्छा सचा पुनः ।

शश्वन्नक्तंदिवा मार्कियैदिति सदं मुहुः ॥ ३ ॥

आदयाधमिथू शीमं वृथा सं ज्योगृथकृथक् ।

हिरक् श्रोषदरं बट्सु किल हन्त नहिर्बहः ॥ ४ ॥

अथो यदि नमस्तेऽमी चत्वारिंशदुदाहृताः ।

आद्युदात्ताश्च सर्वेऽमी सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥ ५ ॥

१. तृतीया० M.

२. P. omits the line. It reads instead श्रीगणपतये नमः ।

३. इयन्त M.

४. Cf. 'उपसर्गाः क्रियायोगे' Pa. I. 4. 59.

५. वातं P.

६. नाश्चु P.

७. दि P.

८. मार्किय्य० P.

९. सचा P.

१०. था P.

११. मिथु P., D.

१२. ०भन P.

१३. शज्यो० M. इज्यो P.

१४. ०गृवक् M. ०गृहवत् P. ऋषक् is suggested for ऋषक् ।

१५. वृथक् D.

१६. हिरुभवद० M.

भिरु पूरवद० P.

१७. श्रोषदरं is suggested for श्रोष-
वरम् ।

१८. ०रंबहु M., P.

१९. कल M.

२०. हन्ते M. हन्तन् P.

२१. हीन्वि० P.

२२. अज्यो M. अज्यो P.

नामेदाशु वषट् स्वाहा नाना जोषं स्मदन्तिकम् ।
शनैस्सामि हि मा बलि माकीमाकीं सनाऽति तात् ॥ ६ ॥
भूयस्तूयं मृषा ह्यः श्रवकीं वस्तोः षड्विंशतिः ।
अन्तोदात्ताः निपातेषु ननु नूनं स्वयं पुरा ॥ ७ ॥
उतापिरेव मक्षित्या पश्चादेवममा तिरः ।
प्रातरुच्चाङ्ग सुष्ट्वद्धा कुवित्सद्य इह मिथः ॥ ८ ॥
साकमारादहचिरमन्तराशु सनादते ।
अन्तरा सनुतः स्वस्ति चनारऽद्यानुष्कपुनः ॥ ९ ॥
दोषा सायं क्तवारिशत् सन्ति चान्ये च तादृशाः ।
हिङ् सत्रा हिङ्क् परावैः शनकैर्मिथुया तथा ॥ १० ॥

१. ०मेदाशु M. मेदाशु P.
२. स्वदान्ति० M. स्वदन्ति० P.
३. ०कम P. ४. स्ताहिम M.
५. ०लिमाकीं M. ०लिमाकीमाकि P.
६. सनेमितत् M. and P.
७. ह्य श्र० M., P.
८. ०शवीं M. ०शकि P.
९. ०स्तोष्मद्वि० M. ०स्तोष्मद्वि० P.
१०. निर्विसर्गः पाठो युक्तः ।
११. न P.
१२. नूनम P.
१३. ०ताविरे० M.
१४. माक्षि० M.
१५. ०ज्वां M.
१६. सष्यद्धा P.

१७. सवित्सन्य M. सवित्सन्य P.
१८. इवे M. उपे P.
१९. ०रात्सह M., P., R.
२०. विर० M.
२१. समादते M.
२२. ०नुत P.
२३. चरना० P.
२४. ०रेद्यत् P.
२५. पुरः P.
२६. M. omits वात्
२७. हिन् M.
२८. हुक् D., M., R.
२९. प्रावैः M., P.
३०. ०कैमि० P.
३१. सुषु M. and P.

सस्वरीषादना तैऽमी दश सन्ति तथाऽपरे ।

स्वःक्वेति स्वरितौ विद्याद्द्रष्टव्याश्च तथाऽपरे ॥ ११ ॥

सीमुदुःस्विस्मवाहेवा द्वादशैते चिदीघचैः ।

अमी च सर्वाजुदात्ता द्रष्टव्याश्च तथापरे ॥ १२ ॥

ऋचां निरोक्षणादेते निपाताः शतमुद्धृताः ।

त्रिंशच्च सूक्ष्मेकिया समुद्धार्यास्तथाऽपरे ॥ १३ ॥

वाक्यार्थेष्वप्रवृत्तेषु निपाताश्चेदनन्विताः ।

ऋक्पादपूरणास्ते स्युरिति यास्कस्य दर्शनम् ॥ १४ ॥

नवैकिलानुनामाथल्विदादधसीमुक्म् ।

उतनूनमिवेक्ष्मचिद्धचाः स्युरनर्थकाः ॥ १५ ॥

अन्येषां तु निपातानां पूरणत्वं न दृश्यते ।

नादयः पूरणाश्च स्युर्यदा वाक्येष्वनन्विताः ॥ १६ ॥

१. ०स्वरोर्षं सना M., P., R.

२. स्वत्वेति P.

३. स्वरि० P.

४. ०द्याद्र० M. and P.

५. ०व्या च P.

६. M. omits दुः स्विन्. P. reads
स सीमुक्कमस्विस्मा ।

७. Omitted by P.

८. हे च M.

९. चिदीघचै P.

१०. ०पातः P.

११. शरमु० P.

१२. सूक्ष्मेकिया is suggested for
सूक्ष्मेकिया ।

१३. ०क्यात्वे० P.

१४. ०ष्वप वु० P.

१५. Cf. N. 1.9. 'अथ ये प्रवृत्तेऽर्षेऽमिता-
क्षरेषु ग्रन्थेषु वाक्यपूरणा आगच्छन्ति
यद्यपि यास्मिन् मितक्षरेऽनर्थकाः । कमी-
मिद्विति ।'

१६. न M., D.

१७. यत्पिदा० P.

१८. ०मुक्कम् P.

१९. छून० P.

२०. ०मिर्बे घेस्म M.

०मिर्बेघेस्म P.

२१. ० द्वा M., P.

२२. ०जनिन्विताः P.

अप्रवृत्तेऽपि वाक्यार्थे ब्राह्मणेष्वपि नन्वमी ।

दृश्यन्ते यत्र नापेक्षा विद्यते पादपूरणैः ॥ १७ ॥

माधवस्तत्र वदति स्फुटत्वोद्ग्रहणादिकम् ।

वाक्यार्थे जनयन्त्येते मन्त्रब्राह्मणयोरिति ॥ १८ ॥

स्फुटत्वोद्ग्रहणादिश्च क्वचित्सूक्ष्मः क्वचित्स्फुटः ।

यत्र स्फुटस्तदा सार्थाः सूक्ष्मे स्युः पूरणा इति ॥ १९ ॥

मधु ह स्म वा ऋषिभ्यस्त्रिभिः स्फुटतरोऽभवत् ।

तथैवोत वा घा स्यात्ताद्वहवः सन्ति तादृशाः ॥ २० ॥

उकारो विनिग्रहार्थस्तथाऽनेकत्र दर्शनात् ।

‘तसु’ ष्वाम् चं गिरः’ ‘तसु’ त्वा गोर्तमो गिरा’ ॥ २१ ॥

‘अयसु’ ते समतसि’ न विनिग्रहसम्भवः ।

‘उदु’ ष्य देवः संविता’ पूरणास्तादृशेषु सः ॥ २२ ॥

१. अपवृ० M., P.

२. ०क्यात्वे P.

३. यत् P.

४. ०पेक्ष P.

५. ०विद्याते P.

६. ०रणे P.

७. ०स्तत P.

८. वाक्येत्वे P.

९. ०यमन्त्यते P.

१०. सूक्ष्मैः P.

११. यत् P.

१२. स्फुटास्त० M., R.

१३. सत्त्वं P.

१४. ०भ्यस्त्रि P.

१५. ०रो भवेत् P., R.

१६. विप्र० P.

१७. ०ह्यार्थ० P.

१८. RV. VIII. 95.6.

१९. RV. I. 78.2.

२०. उयसु M.

२१. सतसि M.

२२. RV. I. 30.4.

२३. विप्र० P.

२४. RV. II. 38. 1., VI.

71. 1., 4. and VII.

38.1.

एवकारेण सदृश उकारोऽन्यत्र दृश्यते ।

मन्त्रेष्वेषु तु तस्यार्थः स्फुटबोद्धग्रहणादिकः ॥२३॥

एतावता पूरणत्वं नान्यव्यादिति स्थितिः ।

आदानन्तर्यवचनो यथा 'आदहं स्वधामनु' ॥२४॥

'आत्सूर्यं' जनयन्धामुवासेम् 'आदिते' हर्यता' ।

'आदद्वेतां वृणते' पूरणश्चापि विद्यते ॥२५॥

इदेवकारसदृशः 'स इदो नो यो गृह्वे' ।

'स इद्वेषु गच्छति' दृश्यते वाऽपि पूरणः ॥२६॥

ईमिदंशब्दसदृश 'एमाशुमाशवे' भर' ।

'स ईं पाहि य ऋजोषी' विद्यते चापि पूरणः ॥२७॥

उच्चावचेषु निपततामर्थेष्वेषां यथायथम् ।

हान्तोपादानविधौ न मन्त्रार्थेषु मुह्यति ॥२८॥

१. मतेष्व P. २. ०स्यार्थः P.

३. ०नर्त्य० P.

४. नन्तस्य M. ०नं तस्य P.

५. यथेवेह P.

६. ०मनुः P. RV. I. 6.4. On account of giving the exact quotation, one syllable is too many in the fourth *pāda*.

७. RV. I. 32. 4.

८. अर्थ० P.

९. RV. VIII. 12. 25., 27.

१०. RV. I. 141. 6.

११. ०वतार० M.

१२. इत् नोवा P.

१३. RV. X. 117. 3.

१४. RV. I. 1. 4.

१५. नृत्यते M.

वृणयन्ते P.

१६. विपि P. १७. RV. I. 4. 7.

१८. ईं M., P. १९. ईं पोहि M.

२०. ऋजिषी M. ऋषि P. RV. VI. 17. 2.

२१. ०मर्त्ये० P. One syllable is too many in the first *pāda*.

Cf. N. 1.4.

२२. ०थावयम् P.

२३. ०नविद्धि० P.

२४. ०न्त्रार्थे० P.

III. 7.

प्र य आरुः शित्तिपृष्ठस्य घासेरा मातरां विविशुः सप्त वाणीः ।

परिचितां पितरां सं चरेते प्र संस्रति दीर्घमायुः ग्रयच्चे ॥ १ ॥

प्र य आरुः ॥ विद्वाभिन्नः ॥ प्रगच्छन्ति । ये । नीलपृष्ठस्योदकस्य । पातुरर्गे
रश्मयस्ते । घां च पृथिवी च । आविशन्ति । सप्त च । गमनस्वभावा नदीः, 'एकं गर्भं' दधिरे
सप्त वाणीः इति मन्त्रः । तेनानेनाग्निना द्यावापृथिवी । परितो वर्तमाने । सञ्चरेते, 'मही

१. 'सोमस्य' इत्यनुवाके द्वादश सूक्तानि ।
तत्र 'प्र य आरुः' त्येकादशच सप्तमं
सूक्तम् । मण्डलद्रष्टा विद्वाभिन्न ऋषिः ।
अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । मण्डलादिपरिभाष-
याग्निर्देवता (Cf. KSA. 12. 12. p.
5.) । प्रातरनुवाकादिवनशस्त्रयोः सूक्त-
त्रयस्य 'प्रत्यग्निरुषसस्त्रीणि' (ASS. 4.
13.) इति विनियोग उक्तः । तत्रैवं
तृतीयं सूक्तम् Sy.

२. ये P. ३. Omitted in P.

४. प्रकर्षेणोद्गच्छन्ति । प्र—निपातत्वेना-
द्युदात्तः । तस्य छन्दसि 'व्यवहिताश्च'
इति आहरित्यनेन सम्बन्धः । आरुः—
'ऋ गती' । लिट्पुंसि रूपम् । यद्वृत्त-
योगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः Sy.

५. रश्मयः Sy.

६. ०स्याः कस्य P. शित्तिपृष्ठशब्दस्यक-
प्रत्ययान्तोऽन्तोऽन्तः । 'शित्तेनित्याबह्व-
ज्जह्वीहावभसत्' (Pa. 6. 2. 138.)
इत्युक्तेऽन्तोऽन्तः, Sy.

७. ऋषीषा पा० M. सर्वस्य धारयितुरर्गनेः ।
घासेः—'कुधाम् चारणपाथ० योः' (DP.
3. 10.) 'षेद् पाने' (DP. 1. 951.) वा
तस्मात्कर्तार्योणादिकः सिः । प्रत्ययस्वरः
Sy. ८. ०रहेः P. ९. ०स्त P.

१०. P. reads द्यावा for घां च ॥ मातरौ
द्यावापृथिव्यौ । मातरा—'नप्तुनेष्टृत्वष्टृ-
कतुहोतुपोतुमातृपितृजामातृबुहितु' (Cf.

Upādi. 2.252.) इति तुजन्तत्वेन नि-
पातनादन्तोदात्तः । 'ऋतो ङि०' (Pa.
7. 3. 110.) इति गुणः । 'सुपां सुलुक्०'
(Pa. 7. 1. 39.) इति सुपो ङादेशः Sy.

११. सर्वतः प्रविष्टाः । विविशुः—'विश प्र-
वेशने' । लिटि 'असंयोगाल्लिट् कित्'
(Pa. 1. 2. 5.) इति कित्-ङ्गावाद् गुणा-
भावः । निघातः Sy.

१२. सर्पणस्वभावाः । सप्त—'सप्त गती' ।
'सप्यज्ञभ्यां तुद् च' (Upādi. 1. 155.)
इति सपोर्वधीयमानः कनिन् तुङागमश्च
बाहुलकादेतस्यापि भवति । ऋकारस्या-
कारश्च । नित्वेऽपि व्यत्ययेनान्तोदात्त-
त्वम् Sy.

१३. वननीया नवीद्याविविशुः Sy.

१४. नदीम् P. १५. कं P.

१६. रभं P. १७. पाणीः M. पाण् P.

१८. RV. 3. 1. 6.

१९. ०नापि P. २०. द्यावापृथिव्यौ Sy.

२१. परिचिता—'क्षि निवासगत्योः' । 'क्विप्
च' (Pa. 3. 2. 76.) इति क्विप् ।
पितृवात्तुगागमः । प्रादिसमासः । कृत्स्नर-
पदप्रकृतिस्वरत्वम् । 'सुपां सुलुक्०' (Pa.
7. 1. 39.) इति सुपो ङादेशः Sy.

२२. ०चरेते P. तेनाग्निना सम्यक् व्यवहरतः ।
चरेते—'चर गतिभक्षणयोः' सम्पूर्वा-
च्चरेतेः 'समस्तृतीयापुक्तात्' (Pa. 1. 3.
54.)—त्यात्मनेपदम् । निघातः Sy.

वृत्तस्य मातरा समीची' इति मन्त्रः । तथाऽग्नेः प्रकर्षेण यागाय । दीर्घम् । अक्षं च ।
विसृजतः ।

दिवर्चसो धेनवो वृष्णो अश्वा देवीरा तस्थौ मधुमद्वहन्तीः ।

अतस्य त्वा सदसि क्षेमयन्तं पर्येका चरति वर्तुनि गौः ॥ २ ॥

दिवक्षसः । दिवं व्याप्नुवानाः । प्रीणयिष्यः । वर्षितुरग्नेः । अश्वाः । सोमं मधुमुदकम् ।

१. RV. 3. 1. 7.

२. गाय M. यष्टुम्—'यज देवपूजासङ्गति-
करणवानेषु' इत्यस्मात् तुमर्थे सेन्-
प्रत्ययः । प्रादिसमासः । कृदुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरत्वम् । 'कृन्नेजन्तः' (Pa. 1.
1. 39.) इत्यव्ययसंज्ञायाम् 'अव्यया-
वाप्सुपः' इति सुपो लुक् Sy.

३. अं P. अग्नेश्चरं जीवनं प्रभूतमक्षं वा ।
आयुः—'इण् गतौ' । 'उसिन्' इत्यनुवृत्तौ
'एतेणिच्च' (Upādi. 2. 275.) इत्यु-
सिन् । णित्वाद् वृद्धिः, नित्वादाद्यु-
दात्तः Sy.

४. प्रसारयतः । सम्पादयत इत्यर्थः । यद्वा
द्यावापृथिव्यौ प्रयक्षे प्रकर्षेण सततं
यष्टुं यजमानस्य दीर्घमायुः सम्पादयत ।
सकृति—'सु गतौ' । अयमन्तर्भावितव्य-
र्थः । रेफद्वन्द्वसः । 'ईद्वदेत्' (Pa. 1.
1. 11.) इति प्रगृह्यसंज्ञा । निघातः
Sy.

५. विब० P.

६. दिवं व्याप्य वर्तमानाः । दिवक्षसः—'अ-
क्ष व्याप्तौ' । दिवं व्याप्नुवन्तीति दि-
वक्षसः । 'बल रोचे' रोषार्थोऽप्ययं घातु-
रत्र व्याप्तौ वर्तते । दिवं बलन्ति

व्याप्नुवन्तीति । 'असुन्' इत्यसुन्प्रत्ययः ।
'लोपो व्योर्बलि' (Pa. 6. 1. 66.)
इति बलोपः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वर-
त्वम् Sy.

७. अग्नेः प्रीणयिष्यो भवन्ति । धेनवः—'नुः'
इत्यनुवृत्तौ 'वेद इच्च' (Upādi. 3.
314.) इति नुप्रत्ययः । इकारस्य
गुणः । प्रत्ययस्वरः Sy.

८. कामानां वर्षितुः । वृष्णः—'वृष् सेचने' ।
'कनिन्युवृषितक्षिराजि०' इत्यादिना
कनिन् । कित्वाद् गुणाभावः । नित्वा-
दाद्युदात्तः Sy.

९. बाहुरूप्या रोहिताः । अश्वाः—'अक्ष व्या-
प्तौ' । 'अशिप्रुषिलटिकणि०' (Upādi.
1. 149.) इत्यादिना क्वन् । नित्वा-
दाद्युदात्तः Sy.

१०. सोमं M.

११. ०धुदुब० P. मधुमदुबकम् is suggest-
ed for मधुमुदकम् ॥ माधुर्योपेतमुद-
कम् । मधुमत्—'नित्' इत्यनुवृत्तौ
'कलिपाटिनमिमनिजनाम्' (Upādi.
1. 18.) इत्यादिना मनेरुप्रत्ययः ।
तत्सन्नियोगेन नकारस्य षकारः ।
नित्वादाद्युदात्तः Sy.

वहन्तीः । नदीः । आतिष्ठति । तं त्वाम् । उदकस्य । स्थाने । क्षेमं कुर्वन्तम् । एका । गौः ।
परिचरति, इति माध्यमिकां वाचमाह । ज्वालाः प्रवर्तयन्तम् ।

आ सीमरोहत्सुयमा भवन्तीः पतिश्चिकित्वात्रयिविद्वयीणाम् ।

प्र नीलपृष्ठो अतुसस्य धासेस्ता अवासयत्पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

आ सीमरोहत् । आरोहति । सर्वतः । सुयमाः । भवन्तीः । तासां पतिः ।

१. क्षोतनशीला नदीः Sy.

२. प्राप्नोतीत्यर्थः । तस्थौ—‘ष्ठा गति-
निवृत्तौ’ । ‘छन्दसि लुङ्लङ्लिटः’ (Pa.
३. 4. 6.) इति वर्तमाने लिट् । ‘आत
औ णलः’ (Pa. 7. 1. 34.) इत्यौ-
कारः । निघातः Sy. ३. त P.

४. हे अग्ने ! त्वाम् । त्वा—द्वितीयैकवच-
नान्तस्य ‘त्वामौ’ (Pa. 8. 1. 23.)
इति त्वादेशः अनुदात्तश्च Sy.

५. अन्तरिक्षे Sy.

६. क्षेमं P. क्षेममावासमिच्छन्तम् । क्षेम-
यन्तम्—‘क्षि निवासगत्योः’ । ‘अति-
स्तुप्तुहृत्पुक्षि०’ (Unādi. 1. 137.)
इत्यादिना मन् । क्षेममावासमात्मना
इच्छन्तम् ‘सुप आत्मनः क्यच्’ (Pa. 3.
1. 8.) इति क्यच् । ‘क्यचि च’ (Pa.
7. 4. 33.) इतीत्वम् ‘अकृत्सार्व-
धातुकयोः’ (Pa. 7. 4. 25.) इति
दीर्घत्वञ्च ‘न छन्दस्यपुत्रस्य’ (Pa.
7. 4. 35.) इति प्रतिविध्यते । क्य-
चश्चिच्चावन्तोदात्तः । तदन्ताच्छतुप्रत्ययः
शप् । शपः पिच्चावन्तोदात्तत्वं शतुश्च
सार्वधातुकत्वेन । तयोः क्यच्चा सह-
कादेशे कृते ‘एकादेश उदात्तेनोदात्तः’
(Pa. 8. 2. 5.) इत्येकादेश उदात्तः ।
अम् । सुप्चावन्तोदात्तः । ‘उदात्तावन्तोदा-
त्तस्य०’ (Pa. 8. 4. 66.) इति अमः
स्वरितत्वम् Sy.

७. एका—‘इण् गतौ’ । ‘इण्भीकापा०’
(Unādi. 3. 323.) इत्यादिना क्वन् ।
तदन्तादाप् । नित्स्वरः Sy.

८. गाः M. गौ P. गोशब्दे माध्यमिकवा-
ग्वाची । ‘माध्यमिकां वाचमिति नैकताः’
(N. 12. 10.) इत्यभिधानात् ।
काचिदुक्तविधा वाक् । गौः—‘गम्लु
गतौ’ ‘गमेडोः’ (Unādi. 2. 225.)
इति डोप्रत्ययः । डिच्चाट्टिलोपः । ‘गोतो
णित्’ (Pa. 7. 1. 90.) इति सुपो
णित्त्वाद् वृद्धिः । प्रत्ययस्वरः Sy.

९. सेवते Sy.

१०. ०र्तयः P. वर्तनम्—‘वृत्तु वर्तने’ । अन्त-
र्भावित्यर्थः । ‘वृतेश्च’ (Unādi. 2.
263.) इत्यनिः । गुणः । व्यत्ययेना-
न्तोदात्तत्वम् Sy.

११. ०हतिः M. आरोहयति स्म । ‘रह
प्रादुर्भावे’ । लङि रूपम् । निघातः Sy.

१२. सीम्—‘चादयोऽनुदात्ताः’ (Phit Sūtra
84.) इत्यनुदात्तः Sy.

१३. सुखेन नियन्तुं शक्याः । सुयमाः—‘यम
उपरमे’ । अस्माच्छक्यार्थं ‘ईषद्सुख
कृच्छा०’ (Pa. 3. 3. 126.) इति णल् ।
उत्तुस्वरत्वम् Sy.

१४. भवन्तीर्या वडवाः Sy. १५. अश्वानां
पतिरनिः । पतिः—‘पा रक्षणं’ ।
‘पातेडति’ (Unādi. 4. 497.) इति
डतिः । डिच्चाट्टिलोपः । प्रत्ययस्वरः Sy.

प्राज्ञः । धनानां लम्भयिता । प्रकर्षेण वासयति च । आत्मनः सततगमनस्य । पातुः । पानाय
ता नदीः । नीलपृष्ठः । बहुप्रकाराङ्गः ।

महिं त्वाष्ट्रमूर्जयन्तीरज्जुयं स्तम्भुमानं बृहतौ बहन्ति ।

व्यङ्गेरिद्विजुताः सधस्थ एकांमिव रोदसी आ विवेश ॥ ४ ॥

महि त्वाष्ट्रम् । अत्यन्तम् । त्वष्ट्रजयमानम् । जरयितुमशक्यम् । बलयन्त्यः ।

स्तम्भनं लोकानामिच्छन्तम् । नद्यः । धारयन्ति । दीप्यमानः । अपां सधस्थेष्ववस्थितः ।

१. प्राज्ञः P. ज्ञानवान् । चिकित्वान्—‘कित
ज्ञाने’ । क्वसौ रूपम् Sy.

२. रयीणाम्—‘नामन्यतरस्याम्’ (Pa. 6.
I. 177.) इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

३. धनानां मध्ये विशिष्टधनस्य लम्भयिता ।
रयिवित्—‘विद् लु लाभे’ । क्विप् Sy.

४. वासयति स्म । निवासेन श्रमेऽपनीते
सततगमनं पोषयितुं शक्यमित्यर्थः । अ-
वासयत्—‘वस निवासे’ । हेतुमति च’
(Pa. 3. I. 26.) इति णिच् । ‘लुङ्लङ्-
लुङ्लङ्’ (Pa. 6. 4. 71.) इत्यङा-
गमः । ‘तिङ्ङतिङ्’ (Pa. 8. I. 28.)
इति निघातः Sy. ५. ०त्मनुः P.

६. ०मस्य P. अतस्य—‘अत सातत्यगमने’
(DP. I. 38.) इत्यस्माद् ‘अत्यविच-
मितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिप -
णिमहिभ्यः’ (Unādi. 3. 397.)
इत्यसच् । चित्स्वरः Sy.

७. वासेः पोषणार्थम् Sy.

८. तां M. अश्वः Sy. ९. नदीम् M.

१०. सोऽग्निः । नीलशब्दो वृषाणाम् ।
बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

११. बहुधा विकिप्ताङ्गः । पुरुषाब्द इह
संख्यावाची । ‘संख्याया विधार्थे वा’
(Pa. 5. 3. 42.) इति धाप्रत्ययः ।
बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । ह्रस्व-

इच्छान्वसः Sy.

१२. VM. ignores रयीणाम्.

१३. अनुत्य० P. महान्तम् Sy.

१४. त्वष्टः सुतम् । त्वाष्ट्रम्—त्वष्टुरपत्य-
मित्यर्थे ‘तस्यापत्यम्’ (Pa. 4. I. 92.)
इत्यण् । प्रत्ययस्वरः Sy.

१५. जरयितुमर्हम् Sy. १६. बलयन्त्यः
M. बल P. अबलं बलिनं कुर्वन्त्यः Sy.

१७. धारणम् । स्तम्भुमानम्—स्तम्भु स्तम्भनं
तदिच्छन्तम् । ‘सुप आत्मनः क्यच्’
(Pa. 3. I. 8.) । ‘अङ्गादिङ्कयोः’
(Pa. 7. 4. 25.) इति दीर्घः । तदन्ताद्
व्यत्ययेन ज्ञानच् । अकारान्तत्वा- ‘आने
मुक्’ (Pa. 7. 2. 82.) । ज्ञानचो
लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे कृते क्य-
जन्तधातुस्वरः शिष्यते Sy.

१८. अग्निम् Sy. १९. बहनपराः Sy.

२०. दीप्यमानः सन् अग्निः । विद्युतानः—
‘द्युत दीप्तौ’ । छन्वसि लिट् । तस्य
कानजादेशः । द्विवचनम् । हलाविशेषे
कृते ‘द्यु’ इत्यस्य अभ्यासस्य ‘द्युतिस्वा-
प्योः सम्प्रसारणम्’ (Pa. 7. 4. 67.)
इति सम्प्रसारणम् । ‘सम्प्रसा णाच्’
(Pa. 6. I. 108.) इति पूर्वस्यत्वम् ।
चित्स्वन्तादात्तत्वम् Sy.

२१. सनीपे Sy.

एकामिव स्त्रियमनायासेन । अङ्गैः । छां च पृथिवी चोमे अपि । विविधम् । आविवेशेति ।

जानन्ति वृष्णो अरुषस्य शेवमुत ब्रध्नस्य शासने रणन्ति ।

दिवोरुचः सुरुचो रोचमाना ईळा येषां गण्या माहिना गीः ॥ ५ ॥

जानन्ति । जानन्ति । वर्पितुः । आरोचमानस्य । आश्रितविषयं सुखम् । अपि च जानन्तः । महतोऽग्नेः । शासने । रमन्ते, 'अस्य शासुभ्यासः' इति मन्त्रः । द्युलोकास्य रोचकाः । शोभनदीप्तयः । रोचमानास्ते भवन्ति । येषां मनुष्याणाम् । ईड्या । मही ।

१. यथा पुमानेकां स्त्रियं प्रविशति तद्वत् । एकामिव—'इवेन समासो विभक्त्यलोपः' (Vārtika on Pa. 2. 1. 4.) 'पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च' इति वचनात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

२. स्तियमनायासेन P.

३. अं P. अवयवैः । 'बहुलं छन्दसि' इति भिन्न ऐसादेशाभावः । 'बहुवचने भ्रूत्येत्' (Pa. 7. 3. 103.) इत्येत्वम् Sy.

४. P. reads छावा for छां च ।

५. छावापृथिव्यौ Sy.

६. ०विसम् M.

७. प्रविष्टवान् । विवेश—'विश प्रवेशने' इत्यस्मात् लिटि रूपम् । निघातः Sy.

८. जना जानन्ति । 'ज्ञा अवबोधने' । क्रधादिः । तस्य 'ज्ञाजनोज' (Pa. 7. 3. 79.) इति जावेशः । प्रत्ययस्वरः Sy.

९. कामानां वर्पितुः Sy.

१०. अरुषस्य । रुषा हिंसकाः तद्वहिस्य । शत्रुराहित्येन शत्रुहर्त्राणां । तथा—विषत्प्रदानेः । अरुषस्य—'रुष रिष हिंसार्थाः ? (यौ)' । रोचन्तीति रुषा हिंसकाः । 'द्रुपपञ्चा०' (Pa. 3. 1. 135.) इति कः । न सन्ति रुषा यस्यासाव-रुषः । 'नञ्मुभ्याम्' (Pa. 6. 2. 172.) इत्युत्तरपदान्तादासत्त्वः Sy.

११. आभयविषयं सुखम् । शेवम्—'शीङ्

स्वप्ने' । 'इष्णीङ्भ्यां वन्' (Unādi. I. 150.) इति वन् । नित्स्वरः Sy.

१२. आज्ञायाम् । शासने—'शासु अनु-शिष्टौ' । अस्माद्भावे ल्युट् । 'लिति' (Pa. 6. 1. 193.) इति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् Sy.

१३. सर्वे जना रमन्ते । रणन्ति—निघातः Sy.

१४. D. and P. add अग्ने before अस्य.

१५. सुरुहयासः M.

१६. A fragment of RV. 1. 60.2.

१७. मन्त्रः M.

१८. दिवोरुचः—'रुच दीप्तौ' अस्मात् विवप् । 'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' (Pa. 6. 3. 14.) इति षष्ठ्या अलुक् । 'उत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं' Sy.

१९. सुरुचः—'बहुव्रीहौ 'नञ्मुभ्याम्' (Pa. 6. 2. 172.) इत्युत्तरपदान्तादासत्त्वम् Sy.

२०. वेदीप्यमानाः Sy.

२१. मनुष्याणासम्निविषया Sy.

२२. निव्य P. स्तुतिरूपा । इळा—'ईड् स्तुतौ' । ह्रस्वद्वन्द्वसः । यथा वाक्-शब्दष्टाबन्तस्तद्वत् (टाप्) । पिस्वावनु-दासत्वे घातुस्वरः Sy.

२३. महि P. महती । माहिना—'महेरिणं च' (Unādi. 2. 214.) इतीनम् । गिस्वा-दुपधावृद्धिः । व्यत्ययेनाद्युदात्तः Sy.

स्तुतिः । अग्नेर्गणनीया, येऽग्निं स्तुवन्तीत्यर्थः ।

उतो पितृभ्यां प्रविदानु घोषं महो मन्त्राभ्यामनयन्त शूषम् ।

उक्षा ह यत्र परि धानमृक्कोरनु स्वं धाम जरितुर्वचं ॥ ६ ॥

उतो पितृभ्याम् । अपि च । आवापृथिवीभ्याम् । प्रवेदनेन । धृष्यमाणम् । सुखम् । महतोऽपि । महद्भूधाम् । अन्वनयन्त यजमानाः । वृष्ट्युत्पादनेन येषु यजमानेषु । उदकस्य सेक्ता । रात्रेः । धारकम् । आत्मीयम् । तेजः । होतुः स्तुतिश्रवणाय । हि । अनुवहति,

१. स्तुतीः *IV.1.* वाक् । गीः—‘गु शब्दे’ । अस्मात्किञ्चप । ‘श्रुत इद्धातोः’ (*Pa.* 7. 1. 100.) इतीत्वम् । ‘बोषघायाः’ (*Pa.* 8. 2. 76.) इति वीर्षः । प्रातिपदिकस्वरः *Sy.*

२. पूज्या । गभ्या—‘गण संख्याने’ । स्वार्थे ष्यन्तात् ‘अचो यत्’ (*Pa.* 3. 1. 97.) ‘यतोऽनाबः’ (*Pa.* 6. 1. 213.) इत्याद्युदात्तत्वम् *Sy.*

३. उतो—‘ओत्’ (*Pa.* 1. 1. 15.) इति प्रगुह्यसंज्ञा । एवमादित्वादन्तोदात्तः *Sy.*

४. ऽधिभ्याः *P.*

५. अनुधृष्यमाणम् । घोषम्—‘धुषिरविशब्दे’ (*Pa.* 7. 2. 23.) अस्मात्कर्मणि घञ् । लघूपधगुणः । अित्स्वरः *Sy.*

६. तत्सुखं यजमानाः *Sy.* सुविर्न शूषं शुनमिति सुखनामानि । *Ngh.* 3. 6.

७. महः—अकारतकारयोलोपश्चान्वसः । ‘बृहन्महतोरपसंख्यानम्’ (*Vārtika* on *Pa.* 6. 1. 173.) इति विभक्तेश्चात्तत्त्वम् *Sy.* न. महत्याम् *P.*

८. अन्वनत्यै *M.* अन्व *P.* अग्निं प्रापितवन्तः । ‘णीञ् प्रापणे’ । इत्यस्य लङि ण्यम् । निघातः *Sy.*

१०. वृष्यत्या० *M.* वृष्युत्या० *P.*

११. ऽवने *P.*

१२. यत्र—‘लिति’ (*Pa.* 6. 1. 193.) इति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् *Sy.*

१३. उक्षा—‘उक्ष सेवने’ । ‘इवञ्छान्’—(*Unādi.* 1. 157.) इत्यादिना कनिन् प्रत्ययान्तत्वेन उक्षन्शब्दो निपातितः । व्यत्ययेनान्तोदात्तः *Sy.*

१४. रात्रेः *P.* अक्तोः । अक्तुशब्दो रात्रिमाचष्टे । अज्यते सिध्यते नीहारेण जगदस्यामिति व्युत्पत्तेश्च । तस्याः । अक्तोः—‘अञ्जू व्यक्तिकक्षणकान्तिगतिषु’ (*DP.* 7. 21.) इत्यस्मात् । ‘व्याज्यतिभ्यः क्तुः’ ? इति क्तुः । कित्त्वात् ‘अनिदिताम्’ (*Pa.* 6. 4. 24.) इति नलोपः । प्रत्ययस्वरः *Sy.* क्षपा । शर्वरी । अक्तुः, इति रात्रिनामानि । *Ngh.* 1. 7.

१५. द्वार० *M.* परितो धारकम् *Sy.*

१६. ऽत्मीयां *P.* १७. होत्रधुति० *P.*

१८. स्तोतुः स्तुतिश्रवणार्थम् *Sy.*

१९. वि *M.* खलु । ह । चादित्वादननुदात्तः *Sy.*

२०. ऽहन्ति *P.* समीपे बहति । सन्निहितं करोतीत्यर्थः । ववक्ष—‘वह प्रापणे’ । ‘छन्वसि लुङ्खल्लिटः’ (*Pa.* 3. 4. 6.) इति वर्तमाने लिट् । सकारश्चान्वसः । तिपो णलादेशः । ‘लिति’ (*Pa.* 6. 1. 193.) इति प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वम् *Sy.*

सन्निधानं करोतीत्यर्थः ।^१

अ॒ध्व॒र्युभिः प॒ञ्चभिः सु॒प्त वि॒प्राः प्रि॒यं रं॒चन्ते नि॒हितं प॒दं वेः ।

प्राश्चो॑ म॒दन्त्यु॒क्ष्णो अ॒जु॒र्या दे॒वा दे॒वाना॒मनु॒ हि व्र॒ता गुः ॥ ७ ॥

अध्वर्युभिः । उद्गातृव्यतिरिक्ता द्वादश भवन्त्युत्विजः, तेषु सप्त वषट्काराः, पञ्चान्येऽध्वरं नयन्ति । पञ्चभिः सह । सप्त । मेधाविनः । गमनस्वभावस्य । प्रियमाहवनीयाख्यम् । निहितम् । पदम् । रक्षन्ति । प्राङ्मुखाः सोमाः । जरयितुमशक्यम् । देवान्मादयन्ति । सेवतारः । देवाः । देवानाम्, इति प्राणानाह 'ये देवा देवेष्वाधि वेवस्वमायन्' इति मन्त्रः । ते हि । सोमपानार्थं कर्माणि प्रधानानि । अन्वगच्छन्निति ।

१. ०त्यर्थः P.

२. VM. ignores परि ।

३. उद्गातृवर्गव्यतिरिक्ताः Sy.

४. द्वादशात्विजो भवन्ति Sy.

५. तत्र Sy.

६. ०ट्कारः P. वषट्कर्तारः Sy.

७. ०ञ्चन्ये P. ८. ध्वरं M.

९. Omitted in M.

१०. मेधाविनो ह्योत्रकाः Sy.

११. गमनस्वभावस्याग्नेः । वेः—'वी कान्ति-
गत्याविषु' । अस्माद्विच् । 'सार्वधातु-
कार्षधातुयोः' (Pa. 7. 3. 84.) इति
गुणः । 'इसिङसोश्च' (Pa. 6. 1.
110.) इति पूर्वरूपत्वम् Sy.

१२. निहितम्—'दुषाम् धा॒व॒न्ते' इत्यस्य कर्मणि निष्ठायां 'दधातेहिः' (Pa. 7. 4. 42.) इति हिरादेशः । 'गतिरनन्तरः' (Pa. 6. 2. 49.) इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१३. पालयन्ति । रक्षन्ते—'रक्ष पालने' । व्य-
त्ययेनात्मनेपदम् । निघातः Sy.

१४. सोमपानार्थं प्राङ्मुखा गच्छन्तः ।
प्राञ्चः—'अनिगन्तोऽध्वतो' (Pa. 6.

2. 52.) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१५. ०शक्याः or ०शक्यान् is suggested
for ०शक्यम् ।

१६. हृष्यन्ति । भवन्ति—'मदी हर्षे' ।
निघातः Sy.

१७. सोमरसस्य सेवतारः Sy.

१८. देवाः स्तोतारः Sy.

१९. किञ्च ते देवा ऋत्विजो देवानां सम्ब-
न्धीनि Sy. २०. ०ष्वग्नधि० P.

२१. Vs. 17. 14; TS. 4. 6. 1. 4;
MS. 2. 10. 1; 132. 10;
KS. 17. 17; SB. 9. 2. 1. 15.

२२. हिः प्रसिद्धौ Sy.

२३. ०नात्यर्थं P.

२४. यज्ञानि यज्ञान् Sy.

२५. अग्नेः प्रसादाद् हविलक्षणाश्रयन्तो देवा
यज्ञान् लब्धवन्त इत्यर्थः । गुः—'इण् गतौ'
त्यस्मात्लुङ् रूपम् । 'इणो गा लुङि'
(Pa. 2. 4. 45.) इति गादेशः ।
'आतः' (Pa. 3. 4. 110.) इति भेजु-
सादेशः । 'बहुलं छन्दसि' इत्यङभावः ।
हिशब्दयोगात् निहृत्यते Sy.

२६. VM. ignores अध्वर्युभिः ।

उत्तरा निगदव्याख्यातेति—

दैव्या होतारा प्रथमा न्यूञ्जे सप्त पृक्षासः स्वधया मदन्ति ।

ऋतं शंसन्त ऋतमिच आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ८ ॥

[दैव्या होतारा]

वृषायन्ते महे अत्याय पूर्वीर्वृष्णे चित्राय रश्मयः सुयामाः ।

देव होतर्मन्द्रतरश्चिकित्त्वान्महो देवान्नोदसी एह वक्षि ॥ ९ ॥

वृषायन्ते । वृषेवाचरन्ति ज्वालाः । महते । अस्याय । बह्वच इति । एतदेवाह-

१. The *Pratika* has been supplied by the Editor. M. adds दैव्या होतारा in a later hand.

२. Sy. explains this stanza in the following manner:—
दैव्या दैव्यौ देवतारूपौ होतारा होतारौ होमनिष्पादको प्रथमा प्रथमौ मुख्याविमं चामुं चाग्नी न्यूञ्जे । 'ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्म' इति यास्कः (N.6.21.) मन्त्रद्रष्टा विश्वामित्रोऽहं प्रसाधयामि । सप्त पृक्षासः सप्त होत्रकाः स्वधया सोमेन मदन्ति हृष्यन्ति । ऋतं स्तोत्रं शंसन्तः व्रतपाः व्रतस्य यज्ञकर्मणो रक्षितारः दीध्यानाः दीध्यमानाः ते होत्रकाः अनुव्रतं यज्ञे कर्मणि ऋतमित् सत्यमेवाग्निम् आहुः वदन्ति । ऋञ्जे—'ऋञ्जि भुवी भर्जने' नि पूर्वोऽयं धातुः प्रसाधने वर्तते । निघातः ॥ स्वधया—स्वं लोकं यजमानस्य दधाति निदधातीति स्वधा सोमः । 'आतोऽनुपसर्गे कः' (Pa. 3. 2. 3.) इति कः । कुबुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ आहुः—'बूम् व्यक्तायां वाचि' इत्यस्य लटि 'बुवः पञ्चानामावित आहो बुवः' (Pa. 3. 4. 84.) इति फेर्जसादेशो बुवश्च आहावेशः । निघातः ॥ दीध्यानाः—'दीधीङ् दीधि देवधया' (DP. 2. 67.) इत्यस्मात् शानच् । तस्य चित्त्वा-दन्तोदात्तत्वे प्राप्ते 'अभ्यस्तानामादिः'

(Pa. 6. 1. 189.) इत्याद्युदात्तत्वम्

३. सैषका इव भवन्ति । होतारो ज्वालाभिः समिद्धमग्निं वृष्ट्वा सोमाज्यपयःप्रभृतीनि हवींषि तत्र प्रक्षिपन्तीति ज्वालानां वृषत्वम् । यद्वा षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । तथा च महतोऽस्यस्य चित्रस्य वृष्णोऽग्नेर्बहवो रश्मयो वृषेवाचरन्ति । वृष्टधुत्यादनद्वारा पर्जन्यवदाचरन्तीत्यर्थः । वृषायन्ते—'उपमानात्' (Pa. 3. 1. 10.) इत्यनुवृत्तौ 'कर्तुः क्यङ् सलोपश्च' (Pa. 3. 1. 11.) इति क्यङ् । 'अकृत्सार्धानुकयोर्दीर्घः' (Pa. 7. 4. 25.) इति दीर्घः । पांशादेत्वा निघातः । धातुस्वरः Sy. ४. ज्वाल P.

५. महे—अकारतकां पालोपश्चत्वरः । 'बृहन्महतोः' इति विभक्तेश्चात्तत्वम् Sy.

६. सर्वानप्यतिक्रम्य वर्तमानाय Sy.

७. प्रभृताः । पूर्वीः—'पू पालनपूरणयोः' इत्यस्मात् 'कुः' इत्यनुवृत्तौ 'पुभिर्दिव्यधिगुधिः' (Upādi. 1. 23.) इत्यादिना कुप्रत्ययः । किञ्चित्पुनरेव 'उपोष्ठच-पूर्वस्य' (Pa. 7. 1. 102.) इत्युत्त्वम् । 'उरण् रपरः' (Pa. 1. 1. 51.) । तस्मात् 'बोतो गुणवचनात्' (Pa. 4. 1. 44.) इति डीष् । गुणादेशो कृते 'हसि च' (Pa. 8. 2. 77.) इति दीर्घः । 'वा छन्दसि' (Pa. 6. 1. 106.) इति (पूर्व) सवर्णदीर्घः Sy.

वृष्णे । चित्रवर्णयामनये । रश्मयः । सुयामा भवन्ति । अयं प्रत्यक्षः—एतत् समिद्धस्त्वं देव !
होतः ! मादयितृतर । जानन् । महन् । देवान् । रोदरी च । उह । आवह ।

पृक्षप्रयजो द्रविणः सुवाचः सुक्रेतव उपसो रेवदृषुः ।

उतो चिदग्रे महिना पृथिव्याः कृतं चिदेनः सं महे दशस्य ॥ १० ॥

पृक्षप्रयजः । द्रविणो द्रवते, हे अग्ने ! गमनस्वभाव । हविलक्षणान्यन्नानि यासु
होतु प्रक्रम्यन्ते ताः । शोभनवाचो वयसां मनुष्याणां च शब्दे । सुप्रज्ञानाः । उपसः ।

१. पृष्णे P. कामानां वर्षित्रे तुभ्यं त्वदर्थम्
Sy. २. नानाविधवर्णाय । यद्वा...
देवैश्चायनीयाय पूज्याय Sy.

३. रश्मय M. सर्वतो व्याप्ता ज्वालाः ।
रश्मयः—‘अशू व्याप्तौ’ । अदनुवते
सर्वं जगदिति ‘मिः’ इत्यनुवृत्तौ ‘अदनु-
ते रश्च’ (Upādi. 4. 486.) इति
मिप्रत्ययो रश्मादेशश्च । प्रत्ययस्वरः
Sy.

४. Omitted in M. अतिशयेन विस्तृताः ।
सुयामाः—यमनं यामः । भावे घञ् ।
बहुव्रीहौ ‘नञ्सुभ्याम्’ (Pa. 6. 2.
172.) इत्युत्तरपदान्तोवात्तत्त्वम् Sy.

५. Omitted in M. ६. थ M.

७. ०मिषस्त्व० M. and P.

८. देवीप्यमान ! ‘अपावादौ’ (Cf. Pa. 8.
1.18.) इति पर्युदासात् षाष्ठिकमाद्युदा-
त्तत्वम् Sy. ९. होत M. देवानामा-
ह्वातः ! हे अग्ने ! त्वयस्साञ्छीलिक-
स्तुन् । ‘बहुलं छन्दसि’ इति सम्प्रसारणम् ।
अपादाष्टामन्त्रितत्वाभिधातः Sy.

१०. ०यित० M. अपि च यजमानस्य मादयि-
तृतमः । मन्त्रतरः—‘मदि स्तुत्यादिषु’
‘स्फायितञ्चिदञ्चि०’ (Upādi. 2.
170.) इत्यादिना रक् । इवित्वाभुम् ।
तरपः पित्वादनृदास्तत्वे रक्प्रत्ययस्वरः
Sy. ११. ज्ञानोपेतः स त्वम् Sy.

१२. पूज्यान् यष्टव्यान् Sy.

१३. छावापार्थव्यौ Sy.

१४. वेदिकेऽस्मिन् कर्मणि Sy.

१५. ०वहन् M. वक्षि—‘वह प्रापणे’ ।
इत्यस्य ‘बहुलं छन्दसि’ इति शपो
लुक् । ढत्वकत्वचत्वानि । निघातः Sy.

१६. वृक्ष० M. and P.

१७. वपते M. ववते P. व्रवति सततं गच्छतीति
द्रविणशब्देनाग्निरभिधीयते । द्रविणः—
‘हु गतौ’ इत्यस्मात् ‘वृदक्षिभ्यामिनन्’
(Upādi. 2. 208.) इतीनन्प्रत्ययः ।
गुणावावेशौ । सम्बुद्धौ सोर्लोपाभाव-
श्छान्दसः । ग्रामन्त्रितत्वाभिधातः Sy.
घनं द्रविणमुच्यते । यदेनमभिद्रवन्ति । बलं
वा द्रविणम् । यदेनेनाभिद्रवन्ति N. 8. 1.

१८. सततगमनस्वभाव ! Sy.

१९. प्रक्रम्यते P. पूक्षाणि ‘विलक्षणान्यन्नानि’
प्रकर्षेण यष्टुं प्रक्रम्यन्ते यासुषःसु ताः
पृक्षप्रयजः । पृक्षप्रयजः—‘अन्येभ्योऽपि
वृष्यन्ते’ (Pa. 3. 2. 75.) इति कर्मणि
विष् । दृशिपहृणादधिकृतो भवतीत्यु-
क्तम् । बहुव्रीहिवात् पूर्वपदप्रकृतित्व-
रत्वम् Sy.

२०. सुवाचः—‘नञ्सुभ्याम्’ (Pa. 6. 2.
172.) इत्युत्तरपदान्तोवात्तत्त्वम् Sy.

२१. एवंविधा उपसः Sy.

घनयुक्तमस्माकम् । व्युच्छन्तु । अग्ने ! विस्तीर्णया ज्वालायाः । महत्त्वेन । कृतम् ।
अग्नि । पापम् । महते यजमानाय । सक्षपय ।

इलामग्रे पुरुदंसं सनि गोः शंश्चत्तमं त्वमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

[इलामग्ने ।]

१. अस्माकं घनयुक्तं यथा भवति तथा ।
रेवत्—रयिर्धनमस्मिन् विद्यत इति
मतुप् । 'ह्रस्वनुदभ्याम०' (Pa. 6. 1.
176.) इति मतुबुदात्तः । 'छन्वसीरः'
(Pa. 8. 2. 15.) इति धत्वम् ।
'रयेर्मतौ बहुलं छन्दसि' इति सम्प्रसार-
णम् । पूर्व रूपत्वे गुणः Sy.

२. व्युच्छन्तु P. व्युच्छन्ति । ऊष्—'उष्
वाहे' । दाहार्थोऽप्ययं घातुरत्र प्रकाशने
वर्तते । 'छन्दसि लुङ्०' (Pa. 3. 4.
6.) इति वर्तमाने लिट् । उसि रूपम् ।
निघातः Sy.

३. पृथिव्याः—'प्रथ प्रस्थाने' इत्यस्मात्
'प्रथेः शिवन् सम्प्रसारणं च' (Unādi.
1. 148.) इति शिवन्प्रत्ययः । तत्सन्नि-
योगेन घातोः सम्प्रसारणम् । 'विद्गौरा-
दिभ्यश्च' (Pa. 4. 1. 41) इति डीष् ।
प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । 'उदात्तयणो
ह्रस्पूर्वात्' (Pa. 6. 1. 174.) इति
विभक्त्येवदात्तत्वम् Sy. ४. सम्पादि-
तम् Sy. ५. चित् यत्किञ्चित् Sy.

६. प्राण्युपघातादिलक्षणं पापम् Sy.

७. यजमानाय मह्यं मदयम् Sy.

८. वशस्य—निघातः Sy.

९. VM. explains चित् (once
only).

१०. The *pratika* written in a
later hand is found in ms.
M. only. The stanza has

already been explained. See
RV. 3. 1. 23. Sy. explains
this stanza again in the
following manner:—

हे अग्ने ! पुरुदंसम् । 'अग्नः दंसः वेधः'
(Ngh. 2. 1.) इति कर्मनामसु पठित-
त्वाद् दंसःशब्दः कर्मवाची । पुरुणि बहूनि
दंसांसि कर्माणि यस्याः सा । तां बहुक-
र्माणं गोः सनि गवादिपशूनां सम्पादयि-
त्रीम् इलाम् एतन्नामिकां गोरूपां देवतां
शश्वत्तमं निरन्तरं हवमानाय यजमानाय
मह्यं साध साधय । किञ्च नः अस्माकं
सूनुः पुत्रः तनयः पौत्रः स्याद् भवतु इति ।
हे अग्ने ! ते तव या सुमतिः शोभना बुद्धिः
सा विजावा अवन्या सती अस्मे अस्माकं
भूतु भवतु ॥ शश्वत्तमम्—उच्छादिषु
पाठादन्तोदात्तत्वम् ॥ साध—'राध साध
संसिद्धौ' । अन्तर्भावितव्यर्थोऽयम् । लोटि
व्यत्ययेन शप् । 'सिर्हापिच्च' (Pa. 3.
4. 87.) इति हिरादेशः । तस्य 'अतो हेः'
(Pa. 6. 4. 105.) इति लुक् ।
निघातः ॥ विजावा—'जनौ प्रादुर्भावे'
अस्मात् 'अन्येभ्योऽपि वृश्यन्ते' (Pa. 3.
2. 75.) इति वनिप 'विद्बनोरनुनासि-
कस्यात्' (Pa. 6. 4. 41.) इत्यत्वम् ।
कुबुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । लिङ्गव्य-
त्ययः । भूतु—'भू सत्तायाम्' । 'बहुलं
छन्दसि' इति शपो लुक् । 'भूसुबोस्तिङि'
(Pa. 7. 3. 88.) इति गुणप्रतिषेधः Sy.

III. 8.

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तो वनस्पते मधुना दैव्येन ।

यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ १ ॥

अञ्जन्ति । वनस्पते ! यूपभूत ! त्वाम् । यज्ञे । देवान्

१. 'अञ्जन्ति' इत्यष्टमं वैश्वामित्रमेकाद-
शर्चं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका—
'अञ्जन्ति यूपस्तुतिः षष्ठ्याद्याभिर्ब-
ह्वोऽन्त्या अश्विन्यष्टमी वैश्वदेवी
वा तृतीयासप्तम्यावनुष्टुभौ' (KSA.
17. 8. p. 15) इति । 'उच्छ्र-
यस्व वनस्पते' 'ये वृक्षासः' इत्येते
तृतीयासप्तम्यावनुष्टुभौ शिष्टास्त्रि-
ष्टुभः । कृत्स्नस्य सूक्तस्य यूपो
देवता । 'वनस्पते शतवत्सः' इत्यस्य-
च्छ्रययूपस्य मूलभूतः स्थाणुर्देवता ।
'आदित्या रुद्रा वसवः' इत्यष्टमी वैश्व-
देवी योपी वा । अत्र षष्ठ्यादीनां
बह्वो यूपा देवता बहूनां स्तूयमानत्वात् ।
शिष्टा पञ्चम्याः । यूपाञ्जने 'अ-
ञ्जन्ति त्वाम्' इत्येषा । 'प्रेषितो यूपाया-
न्यमानायाञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः'
(ASS. 3. 1.) इति । यूपोच्छ्रयणे
'समिद्धस्य' इति द्वे ऋचौ । 'उच्छ्रयस्व
वनस्पते समिद्धस्य अयमाणः पुरस्तात्'
(ASS. 3. 1.) इति सूत्रितत्वात् ।
यूपपरिच्छयणे 'युवा सुवातः परिवीत
आगादिति परिवक्ष्यात्' (ASS. 3. 1.)
इति सूत्रितत्वात् । यूपोच्छ्रयणे 'जातौ
जायते सुविनत्वे अह्नामित्यर्धर्चं आर-
मेत्' (ASS. 3. 1.) इति सूत्रितम् ।
यूपैकादशिन्यामन्यत्रापि बहुयूपयुक्ते क-
र्मणि 'यान्वो नरः' इत्यादिभिः षड्भिः
पञ्चभिर्वा संस्तुयात् । 'संस्तुयादनभि-

हिङ्कृत्य यान्वो नरो देवयन्तो नि
मिथुरिति षड्भिः पञ्चभिर्वा'
(ASS. 3. 1.) इति Sy.

'अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्त इत्यन्वा-
हाध्वरे ह्येनं देवयन्तोऽञ्जन्ति वनस्पते
मधुना दैव्येनेत्येतद्वै मधु दैव्यं यदा-
ज्यं यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा
क्षयो मातुरस्या उपस्थ इति यदि
तिष्ठति यदि च क्षयात् द्रविणमे-
वास्मासु धत्तादित्येव तदाह' AB.
2. 2.

२. ०भूतं M. खदिरपलाशादिलक्षण ! हे
यूप ! वनस्पते ! 'आमन्त्रितस्य च'
(Pa. 6. 1. 198.) इत्याद्युवात्त्वम्
Sy. हे वनस्पतिविकारयूप ! SKN.
हे यूप ! ... एवमस्मिन् समञ्जने यूपे
वनस्पतिशब्दः प्रयुक्तः । तस्माद् यूपो
वनस्पतिरिति Dur.

३. त्वाम्—अभि युष्मच्छब्दस्य 'त्वामवेक-
वचने' (Pa. 7. 2. 97.) इति त्वादेशः ।
'द्वितीयायाञ्च' (Pa. 7. 2. 87.)
इत्याकारः । 'एकादेश उवातेनोवातः'
(Pa. 8. 2. 5.) 'त्येकादेशस्योवात-
त्वम् Sy.

४. अध्वरे—न विद्यते ध्वरो हिंसा यस्येति
बहुवीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते 'नञ्-
सुभ्याम्' (Pa. 6. 2. 172.) इत्यु-
त्तरपदान्तोवात्त्वम् Sy. क्व ? एत-
स्मिन्नाध्वरे यज्ञे Dur.

कामयमानाः । 'एतद्वै दैव्यं मधु यदाज्यम्' तेन । अञ्जन्ति । तथा
सति यदि च । तिष्ठासि । यदि । च । शयासे । द्रविणमेव ।

१. अश्वर्वादिभ्यः । देवयन्तः—देवानात्मन
इच्छन्तः । 'सुप आत्मनः क्यच्' (Pa.
३. 1. 8.) इति क्यच् । 'क्यचि च'
(Pa. 7. 4. 33.) इति ईत्वम् 'अकृत्
सार्वधातुकयोः' (Pa. 7. 4. 25.) इति
दीर्घत्वं च 'न छन्वस्यपुत्रस्य' (Pa.
7. 4. 35.) इत्यनेन प्रतिषिध्यते ।
तदन्ताच्छतुप्रत्ययः । शपः पितृत्वात्
सार्वधातुकस्वरेण चानुदात्तत्वे कृते तयोः
'एकादेश उदात्तेनोदात्तः' (Pa. 8. 2.
5.) इति क्यच एव स्वरः Sy. देवान्
यष्टुमिच्छन्तः । यष्टुमिच्छन्तः क्यचि,
ईत्वाभावः SKN. किमिच्छन्तः ? ...
देवान्यष्टुं कामयमानाः Dur.

२. AB. reads मधु before दैव्यम् ।

३. AB. 2. 2. VM. seems to
explain दैव्येन and मधुना to-
gether by the quotation of
AB. दैव्येन मधुना घृतेन । दैव्येन—
'देवाद्यग्रयो' (VPa. 4. 1. 85.) इति
यम् । अित्वाद् वृद्धिः । 'यस्य' (Pa.
6. 4. 148.) इति लोपः । अित्वादा-
द्युदात्तः । मधुना—'फलपाटिनमिमनि' (Uṇādi. 1. 18.) इत्यादिना उप्रत्ययः ।
'नित्' इत्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् Sy.
आज्यमत्र मधु दैवमुच्यते । तेन यूपपक्षे
स्वक्तम् । अग्निपक्षे—अहुतिलक्षणेन
SKN. देवानां यन्मधु, विज्ञायते हि
'देवानां मधु यद् घृतम्' इति । केना-
ञ्जन्ति ? संस्कृतेन घृतेनेत्यर्थः Dur.

४. त्वयि घृतं सिञ्चन्तीत्यर्थः । अञ्जन्ति—
'अञ्जू व्यक्तिकान्तिगतिभ्रक्षणे' । क्वा-
दित्वात् इत्तम् । तस्य लटि ऋङित्वात्
'अनिदिताम्' (Pa. 6. 4. 24.) इत्युप-
चालोपः । 'इनसोरलोपः' (Pa. 6. 4.

III.) इत्यल्लोपः । प्रत्ययस्वरेण मध्यो-
दात्तः Sy. अक्षयन्ति SKN. अक्ष-
यन्ति.. ऋति यजमानाः Dur.

५. यदि त्वम् Sy. लिङ्गव्यत्ययेन यः
SKN. किमित्यञ्जन्ति ? ... यस्मा-
द्वक्तस्त्वम् Dur.

६. तिष्ठसि । तिष्ठाः—'ष्ठा गतिनिवृत्तौ'
लेटि सिप् । 'इतश्च लोपः' (Pa. 3. 4.
97.) इतीकारलोपः । शपः शित्वात्
'पात्रा' (Pa. 7. 3. 78.) इत्यादिना
तिष्ठादेशः । 'लेटोऽडाटौ' (Pa. 3. 4.
94.) इत्यादागमः । यच्छब्दयोगासि-
धाताभावः । तिष्ठादेशाद्याद्युदात्तत्वेन
निपातितत्वादाद्युदात्तः Sy. लृङर्थे पञ्च-
मः । स्थास्यति SKN. अञ्जनादन-
न्तरमुच्छ्रयिष्यन्ति त्वाम् Dur.

७. यदि वा Sy. प्रथमा कृष्णर्थे, वावाब्द-
श्चार्थे । यस्य च ते SKN. यस्माच्च ते
Dur. च. वा—वावित्वादनोदात्तः Sy.

८. Omitted in M. ते निवासः ।
यद्युर्ध्वं तिष्ठसि यदि वा भूमौ शयानो
वर्तते उभयथापि त्वम् । क्षयः—क्षियन्ति
निवसन्ति । अधिकरणे घः । 'क्षियो
निवासे' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy. क्षयो
निवासोऽज्वाह्यः कृत इति शेषः SKN.
क्षयो निवासः स्वर्यार्थमवदस्तस्मादवश्य-
मूर्ध्वः स्थास्यसि Dur.

१०. द्रविणमोवा P. धनानि । द्रविणा—
'द्रवक्षिभ्यामिनन्' इतीनन्प्रत्ययः ।
'सुपां सुलुक्' (Pa. 7. 1. 39.) इति
सुपो ङादेशः । नित्वादाद्युदात्तः Sy.
द्रविणानि धनानि यत्तत्त्वम् SKN.
तथा स्थित्वा पशुधारणसमर्थः प्रधान-
क्रियापूर्वाङ्गं भावयित्वा तद्द्वारेण तत्फ-
लानि द्रविणानि च Dur.

अस्मासु । धेहि इति । अस्याः । मातुः पृथिव्याः । उत्सङ्ग इति ।

समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद्ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरम् ।

आरे अस्मदमतिं बाधमान उच्छ्रयस्व महते सौमगाय ॥ २ ॥

समिद्धस्य । आहवनीयस्य । पुरस्तात् । श्रयणं कुर्वन् । अजं च । जरावर्जितम् ।

१. सुP. इह । इदंशब्दात् सप्तम्यर्थे 'इदमो हः' (Pa. ५. ३. 11.) इति हः । 'इदम इश' (Pa. ५. ३. ३.) इतीशादेशः । शित्वा-त्सबदेशः । प्रत्ययस्वरः Sy. अस्माकम् SKN. अवश्यमस्मभ्यम् Dur.

२. देहि M. धेहि P. घत्तात्—'डुधाञ् चारणपोषणयोः' इत्यस्य प्रार्थने लोट् । सिप् । तस्य 'सेह्यपिच्च' (Pa. ३. 4. 87.) इति हिरादेशः । 'तुह्योः' (Pa. 7. 1. 35.) इति तातङ्ङादेशः । 'इनाभ्य-स्तयोरातः' (Pa. 6. 4. 112.) इत्या-कारलोपः । 'दधस्तथोश्च' (Pa. 8. 2. 38.) इति भष्भावः । जङ्त्वचत्वे निघातः Sy. यज्ञाङ्गमापन्नमानः... दास्यसि SKN. दास्यसि, इत्यतः सप्त-ञ्जन्ति Dur.

३. Omitted in P. Cf. AB. 2. 2.

४. स्याः P. अस्याः । 'ऊडिदम्' (Pa. 6. 1. 171.) इत्यादिना विभक्तेरुदात्त-त्वम् Sy. वेदिसम्बाधिन्याः SKN.

५. मातृभूतायाः पृथिव्याः मातुः । 'नप्तुनेष्टु' (Unādi. 2. 252.) इत्यादिना तृजन्तत्वेन निपातनादन्तोदात्तः । 'ऋत उट्' (Pa. 6. 1. 111.) इति डसः पूर्व-परयोस्कारः Sy. मातृभूतायाः SKN.

६. उपस्थे—'ष्ठा गतिनिवृत्तौ' । 'आतदचोप-सर्गे' (Pa. ३. 1. 136.) इति कः । 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ' (Pa. 6. 2. 2.) इति मण्डूक्यादिना तत्पुरुषोऽन्तर्गतः, Sy. उपस्थाने, उत्तरवेद्यामित्यर्थः । एव-

मयं यूपः स्तुतः । SKN. उपरि Dur. अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवान् काम-यमाना वनस्पते मध्ना दैव्येन च घृतेन च । यद्गर्ध्वः स्थास्यसि । द्रविणानि च नो दास्यसि । यद्वा ते कुतः क्षयो मातुरस्या उपस्थ उपस्थाने N. 8. 18; SKN. III. 135.

७. VM. ignores ऊर्ध्वः ॥ उन्नतः Sy.

८. हे यूप ! Sy.

९. वीज्यमानस्या वनीयास्थस्याग्नेः । समिद्ध-स्य—'अिद्वधी दीप्तौ' । कर्मणि निष्ठायां 'वनीदितो निष्ठायाम्' (Pa. 7. 2. 14.) इतीप्प्रतिषेधः । सत्यगिद्ध इति । 'गति-रनन्तरः' (Pa. 6. 2. 49.) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१०. प्राच्यां दिशि । पुरस्तात्—पूर्वशब्दस्य 'विकृशब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमी' (Pa. ५. ३. 27.) इत्यादिनास्तातिप्रत्ययः । 'अस्ताति च' (Pa. ५. ३. 40.) इति पूर्वस्थ पुरादेशः । प्रत्ययस्वरः Sy.

११. तत्र वर्तमानः । श्रयमाणः—'अञ्ज सेवा-याम्' इत्यस्य लटः शानच् । तस्य लसार्ध-धातुकात्स्वरेणाद्युदात्तत्वे कृते धातुस्वरः शिष्यते Sy. १२. अज्ञः P. ब्रह्म—'नविषयस्यानिसन्तस्य' (Phit. 2. 26.) इत्याद्युदात्तः Sy. सन्नुता, ब्रह्म । वचः । इत्यज्ञनामानि Ngh. 2. 7.

१३. ०जित P. जरारहितं समुद्धम् । अज-रम्—'नञो जरसरसिन्मृताः' (Pa. 6. 2. 116.) इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् Sy.

शोभनपुत्रम् । प्रयच्छन् । दूर एव । अस्मत्तः । “अमतिं बाधमानः” इत्यशनाया वै पाप्मा-
मतिस्तामेव तदाराद्भवते” इत्युक्तम् । उच्छ्रयस्व । महते । सुघनत्वाय ।

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्षमन्पृथिव्या अग्निं ।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥ ३ ॥

उच्छ्रयस्व । उन्निष्ठः । वनस्पते ! पृथिव्याः । वर्षमन् । अग्निं सारभूते देशे देवयजने ।

१. शोभनापत्ययुक्तम् । सुवीरम्—‘वीर-
वीर्यो च’ (Pa. 6. 2. 120.) इत्यु-
त्तरपदाद्युदात्तत्वम् Sy.
२. बन्वानः—‘बन्वु याचने’ अत्रायं वातुर्दा-
नार्थे वर्तते । लटः शानच्प्रत्ययः ।
चिस्त्वादन्तोदात्तः Sy.
३. दूरे । आर—एवमादित्वाद्बन्तोदात्तः Sy.
४. अस्मत्—‘यृष्यसिभ्यां मदिक्’ (Uṇādi.
1. 136.) इति मदिक्प्रत्ययः । ‘सुपां
सुलुक्’ (Pa. 7. 1. 39.) इति सुपो
लुक् । मदिक्प्रत्ययस्वरः Sy.
५. ०मति P. अस्माकं शत्रुभूतामशना-
याम् । तादृशं शत्रुम् । अमतिम्—
‘तत्पक्षे’ (Pa. 6. 2. 2.) इति पूर्व-
पक्षप्रकृतित्त्वरत्वम् Sy.
६. ०घनः P. अपनुर्वस्त्वम् Sy.
७. A fragment of RV. 3. 8. 2.
८. अना० P.
९. पाप्मम० P.
१०. ०मतीस्ता० P.
११. ०रानुद० P.
१२. AB. 2. 2.
१३. ०त्युत्तम् P.
१४. मच्छ्र० M. उच्छ्रितो भव । उत्—
निपातनादन्तोदात्तः । अयस्व—‘अिञ्
सेवायाम्’ इत्यस्य लोप्मध्यमैकवचने
षास् । ‘आसः से’ (Pa. 3. 4. 80.)
इत्यादेशः । ‘सवाभ्यां वासौ’ (Pa.

3. 4. 91.) इत्येकारस्य वकारः ।
निघातः Sy.
१५. महते । वर्तमाने ‘पृषद्बृहन्महत्’ इति
निपातनादन्तोदात्तः । ‘हृदभगमिन्ध्वन्ते
पूर्वपक्षस्य च’ (Pa. 7. 3. 19.) इति वृद्धिः । सर्व-
विधीनां छन्दमि विकल्पितत्वाद् इत्यु-
त्तरपक्षस्य वृद्धिर्न भवति । मित्स्वरः Sy.
१६. समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तादिति समिद्ध-
स्य ह्येष एतत्पुरस्ताच्छ्रयते ब्रह्म बन्वानो
अजरं सुवीरमित्याशेषमेवाशास्त आरे
अस्मदमतिं बाधमान इत्यशनाया वै
पाप्मामतिस्तामेव तदाराद्भवते यज्ञाच्च
यजमानाच्चोच्छ्रयस्व महते सौभगाये-
त्याशेषमेवाशास्ते’ (AB.2.2.)
१८. उच्छ्रितो भव Sy. उन्नतो भव Mah.
ऊर्ध्वो भव U.
१९. वनस्पते—अपादादित्वादाष्टमिकमनुदा-
त्तत्वम् Sy. वनस्पते ! वृक्षावयव-
वण्ड ! Mah. हे वनस्पते ! यूष ! U.
२०. पृथिव्या अग्निं पृथिव्याम् । पृथिव्याः—
‘उदात्तयणो हल्पूर्वात्’ (Pa. 6. 1.
174.) इति विभक्तेश्चात्तत्वम् Sy.
२१. वर्धन् M. उत्कृष्टे देवयजना दे देशे
Sy.

शोभनेन मानेन । मीयमानः । यजमानाय । वर्चः । वेहि ।

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः ।

तं धीरासः क्वय उन्नयन्ति स्वाध्योः मनसा देवयन्तः ॥ ४ ॥

युवा सुवासाः । युवा । शोभनेन वाससा रचनया युक्तः । तथा परिवीतः । आगतः ।

१. ०नेनि M. and P. शोभमानया वृद्ध्या । अथवा शोभनेन परिमाणेन । सुमिती—‘भाङ् माने’ (DP. 4. 34.) इत्यस्य क्तिनि ‘क्षतिस्यतिमास्था०’ (Pa. 7. 4. 40.) इतीकारादेशः । शोभना मतिः । ‘तादौ च निति कृत्यती’ (Pa. 6. 2. 50.) इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । ‘सुपो सुलुक्०’ (Pa. 7. 1. 39.) इति पूर्वसवर्णदीर्घः Sy.

२. मी P. इयसया परिच्छिद्यमानस्त्वम् । मीयमानः—‘भाङ् माने’ इत्यस्य कर्मणि यक् । ‘घुमास्था०’ (Pa. 6. 4. 66.) इतीत्वम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

३. यक्षनिर्वाहकाय यजमानाय । यज्ञवाहसे—यज्ञं वहति प्राप्नोति । ‘बह् प्रापणे’ इत्यस्य ‘वहिहाषागम्यवृद्धमि’ (Upādi. 4. 660.) इत्यसुन् । ‘गित्’ इत्यनुबृत्तेरपधावृद्धिः । ‘गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च’ (Upādi. 4. 666.) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

४. अक्षम् Sy.

५. वेति P. वाः—वाजो लोडर्थे ‘छन्दसि लुङ्लङ्०’ (Pa. 3. 4. 6.) इति लुङ् । ‘इतश्च०’ (Pa. 3. 4. 100.) इति सिप इकारलोपः । ‘गातिस्था०’ (Pa. 2. 4. 77.) इति सिचो लोपः । ‘बहुलं छन्दसि’ इत्यङ्भावः । निघातः Sy.

६. ‘उच्छ्रयस्व वनस्पत’ इत्युच्चारण-

याभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समुद्धम् । वर्ष्मन् पृथिव्या अधीत्येतद्वै वर्ष्म पृथिव्यै यत्र यूपमुन्मिन्वन्ति सुमिती मीयमानो वर्चो वा यज्ञवाहस इत्याशिषमाशास्ते’ AB. 2. 2.

This stanza=YV. 4. 10.

७. सुवसाः P.

८. दृढाङ्गोऽष्टाश्रयाविलक्षणलक्षित इत्यर्थः । युवा—यौतेः ‘कनिन्यवृषितक्षि०’ इत्यादिना कनिन्यप्रत्ययः । किच्चाद्गुणाभावः । उवङ्ङादेशः । निच्चादाद्युदात्तत्वम् Sy.

९. सुवासाः—‘वस आच्छादने’ । ‘असुन्’ इत्यनुबृत्तौ ‘वसेणित्’ इत्यसुन्प्रत्ययः । निच्चादुपधावृद्धिः । ‘सोर्मनसी०’ (Pa. 6. 2. 117.) इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् Sy.

१०. ०शनाय P.

११. Omitted in P.

१२. तयापि वेष्टितः । परिवीतः—‘व्येज् संवरणे’ । कर्मणि क्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् । ‘गतिरनन्तरः’ (Pa. 6. 2. 49.) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१३. एवंविधो यूप आगच्छति । अगात्—‘इण् गतौ’ इत्यस्य लुङि ‘इणो गा लुङि’ (Pa. 2. 4. 45.) इति गादेशः । ‘गातिस्था०’ (Pa. 2. 4. 77.) इति सिचो लोपः । अङागमः Sy.

स । एव । अन्येभ्यो वनस्पतिभ्यः श्रेयान् । भवति । जायमानो जायमानेभ्यः । तं च । धीरासः ।
कवयः । उन्नयन्ति । शोभनकर्मणः । मनसा । देवान्कामयमानाः ।

जातो जायते २ दिनत्वे अह्नां समर्थ आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देव्या विप्र उदियति वाचम् ॥ ५ ॥

जातः । पृथिव्यां जातः । सम्प्रत्यह्नाम् । सुदिनत्वं । जायते सुदिनान्यहानि करोति
यज्ञनयनेन । समनुष्यै । यज्ञे । वर्धमानः । आकारः सप्तम्यर्थं स्फुटीकरोति । तं प्रक्षाल-

१. एव यूपः Sy.

२. श्रेयान्—प्रशस्यस्य 'द्विवचनविभक्त्योप-
पदे०' (Pa. 5. 3. 57.) इतीयसु-
प्रत्ययः । तस्मिन् 'प्रशस्यस्य श्रः' (Pa.
5. 3. 60.) इति आदेशः । गुणः ।
निस्त्वादाबु-तत्त्वम् । एकादेश आद्युदात्तः
Sy.

३. उत्कृष्टतया सम्पन्नमानः Sy.

४. याजमा० P. ५. तमेवंविधम् Sy.

६. मूर्धं प्राज्ञाः Sy.

७. क्रान्तर्दशनोऽध्वर्यावयः Sy.

८. उन्नतं कुर्वन्ति Sy.

९. सुष्ठु सर्वतो ध्यानयुक्ताः । स्वाध्यः—
'ध्यं चिन्तायाम्' । स्वाडोरुपसर्गयोः
प्राक् प्रयोगः । 'अन्येभ्योऽपि वृश्यते'
(Pa. 3. 2. 178.) इति क्विप् । वृशि-
प्रहणात् सम्प्रसारणम् । 'सम्प्रसारणाच्च'
(Pa. 6. 1. 108.) इति पूर्वस्यत्वम् ।
'हलः' (Pa. 6. 4. 2.) इति दीर्घः ।
जसि 'एरनेकाच्चः०' (Pa. 6. 4. 82.)
इति यणादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वर-
त्वम् । 'उदात्तस्वरितयोर्यणः०' (Pa.
8. 2. 4.) इति जसः स्वरितत्वम् Sy.

१०. देवयन्तः—'युप आत्मनः कथम्' (Pa.
3. 1. 8.) इति कथञि चित्त्वादान्तोदात्तः
Sy.

११. युवा सुवासाः परिधीत आगादित्युत्तमया

परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासाः सोऽयं
शरीरैः परिधृतः स उ श्रेयान् भवति
जायमान इति श्रेयाञ्छ्रेयान्छेष एतद्भू-
वति जायमानस्तं धीरासः कवय उन्नयन्ति
स्वाध्यो मनसा देवयन्त इति ये वा
अनुधानास्ते कवयस्त एवैनं तदुन्नयन्ति'
(AB. 2. 2.)

१२. पृथिव्यां प्रथममुत्पन्नो यूपः Sy.

१३. सप्र० P. १४. सुदिनत्वे सुदिनानां
भाव इति । 'तस्य भावस्त्वतलो' (Pa.
5. 1. 119.) इति त्वः । प्रत्ययस्वरः
Sy.

१५. पशुनियोजनादिद्वारेण यज्ञनिर्वाकतया-
हानि सुदिनानि करोतीत्यर्थः Sy.

१६. तैः सहिते । समर्थे—'मुद् प्राणत्यागे'
इत्यस्मात् 'छन्दसि निष्ठकथं०' (Pa. 3.
1. 123.) इति कथप्रत्ययान्तत्वेन
निपातनाद् गुणः । 'समासस्य' (Pa. 6.
1. 223.) इत्यन्तोदात्तत्वम् Sy.
हरयः । मर्याः । मर्याः । इति
मनुष्यनामानि Ngh. 2. 3.

१७. विदथे । नार्यः । सवनमिति यज्ञना-
मानि Ngh. 3. 17.

१८. घृताञ्जनरक्षणापरिव्ययणादिना सर्वतः
शोभमानः सन् Sy. १९. म्यत्वं P.

२०. तत् M. तं यूपम् Sy.

२१. प्रक्षाल M.

नादिभिः शोषयन्ति । धीराः । कर्मणः । बुद्ध्या । देवानां यष्टा । मेधावी च होता । स्तुति-
लक्षणां वाचम् । युष्मान् प्रति प्रेरयति ।

यान्वो नरो देवयन्तो निमिम्युर्वनस्पते स्वधितिर्वा ततच्च ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदुस्मे दिधिषन्तु रत्नम् ॥ ६ ॥

यान्वः । नरः बहवो यूपाः । यान् । युष्मान् । देवान्कामयमानाः । यागार्थमवष्टे
प्रक्षिप्तवन्तः । वनस्पते ! वा । इमान्युष्मदीयान्परशुः । चिच्छेद । ते । दीप्ताः । स्वरमन्तः ।

१. पुनन्ति—‘पुम् पवने’ । ऋचादित्वात्
इना । प्वादित्वात् ह्रस्वः । प्रत्ययस्वरः
Sy.

२. सुप्रज्ञा अश्वद्वयः Sy.

३. कर्मवन्तः Sy.

४. युष्मा M. बुध्य P.

५. युष्मा M. हवींषि प्रापयिता वा ।
देवयाः—‘या प्रापणे’ । ‘आतो मनिन्’
(Pa. 3. 2. 74.) इति विच्प्रत्ययः ।
कृदुत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वम् Sy.

६. ऽतिप्रक्षणा M. यूपविषयां स्तुतिलक्षणां
वाचम् Sy.

७. यूयं प्र० M. and P.

८. उच्चारयतीत्यर्थः । इयति—‘ऋ गती’
जुहोत्यादिः । अभ्यासस्य ‘अतिपित्यो-
श्च’ (Pa. 7. 4. 77.) इतीत्वे ‘अभ्या-
सस्यासवर्णे’ (Pa. 6. 4. 78.) इती-
यङ्ङादेशः । निघातः Sy.

९. ‘जातो जायते सुविनत्वे अह्नामिति जातो
ह्येष एतज्जायते समर्थ आ विदथे वर्ष-
मान इति वर्षयन्त्येवैनं तत्पुनन्ति वीरा
अपसो मनीषेति पुनन्त्येवैनं तद्देवया
विप्र उदियति वाचमिति देवेभ्य एवैनं
तन्निवेदयति’ (AB. 2. 2.)

१०. कर्मणां नेतारोऽश्वद्वयः Sy.

११. हे यूपाः ! Sy.

१२. युष्मान् P. M. repeats युष्मान्.

१३. ०ज्ञार्थं० P.

१४. ०क्षिपन्तः P. प्रचिक्षिपुः । निमिम्युः—
‘डुमिम् प्रक्षेपणे’ इत्यस्य लिट्घुसि ‘अस-
योगाल्लिट् कित्’ (Pa. 1. 2. 5.) इति
किट्-द्रावाद् गुणाभावः । यद्वृत्तयोगादनि-
घातः । ‘सति शिष्टः स्वरो बलीयान्’
(PMIBH. on Pa. 6. 1. 158.)
इति वचनात्प्रत्ययस्वरः Sy.

१५. ०स्पतयो P.

१६. अयि च Sy.

१७. न्वेमा M.

१८. पशु M. परशु P. परशुस्त्ववीयान्
यूपान् ॥ स्वधितिः—स्वशब्दोपपदात्
‘वि धारणे’ इत्यस्मात् कित्न् Sy.

१९. छिच्छेव M. चिच्छेव P. ततश्च—‘तक्ष्
त्वक्ष् तनूकरणे’ इत्यस्माल्लिटि णलि ङपा-
दनिघातः । ‘लिति’ (Pa. 6. 1. 193.)
इति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् Sy.

२०. ने M. and P. तावृक्षा यूपाः Sy.

२१. दीप्यमानाः Sy.

२२. स्वरशब्दः स्वरशकलवाची । तद्वन्तः ।
लुप्तमत्वर्थीयः । स्वरवः—‘स्व् शब्दो-
पतापयोः’ इत्यस्मात् ‘नित्’ इत्यनुवृत्तौ
‘श्वस्वस्मिद्विप्रि०’ इत्यादिना उप्रत्ययः ।
निस्वादाद्युदात्तः Sy.

तिष्ठन्तः । प्रजायुक्तम् । रत्नम् । अस्मभ्यम् । धारयन्तु ।

ये वृक्षणासो अधि क्षमि निर्मितासो यतस्तुचः ।

ते नो व्यन्तु वार्यं देवत्रा क्षेत्रसाधसः ॥ ७ ॥

ये वृक्षणासः । ये । परशुना छिन्नाः । क्षमायाम् । अवर्तेषु प्रक्षिप्ताः । यज्ञाय यतस्तुचः ।

ते । गमयन्तु । देवेषु । अस्मदीयम् । हविः । क्षेत्राणां साधयितारो यजमानानामिति ।

१. तस्यिवांसः—‘ष्ठा गतिनिवृत्तौ’ इत्यस्मात् छन्दसि लिट् । तस्य क्वसुः । ‘वस्वेकाजावृक्षसाम्’ (Pa. 7. 2. 67.) इतीडागमः । प्रत्ययस्वरः Sy.

२. प्रजावत्—‘जनी प्रादुर्भावे’ इत्यस्मात् ‘उपसर्गे च संज्ञायाम्’ (Pa. 3. 2. 99.) इति डः । ततष्ठाप् । ‘तदस्यास्तीति०’ (Pa. 5. 2. 94.) मनुप् । तस्य पित्वावनुदात्तत्वम् । एकादेशस्वरः Sy.

३. उत्तमं वनम् Sy.

४. अस्मद्भूषणम् P. अस्मै यजमानाय । अस्मे—अस्मच्छब्दस्य ‘सुपां सुलुक्०’ (Pa. 7. 1. 39.) इति शो आदेशः Sy.

५. प्रयच्छन्तिवत्यर्थः । द्विविधन्तु—‘विष धारणे’ जुहोत्यादिः । निघातः Sy.

६. यूपाः Sy.

७. वृक्षणासः—‘ओन्नद्वच्च छेदने’ इत्यस्य निष्ठायां कित्वात् ‘प्रहिज्यावयि०’ (Pa. 6. 1. 16.) इत्यादिना सम्प्रसारणम् । ‘ओदितद्वच’ (Pa. 8. 2. 45.) इति लज्जत्वात् Sy.

८. अधि क्षमि क्षमायां भूमौ । क्षमि—‘आतो धातोः’ (Pa. 6. 4. 140.) इत्यत्र ‘आतः’ इति योगविभागादाकारलोपः Sy.

९. तैर्ऋत्विग्भिरवदेषु नितरां प्रक्षिप्ताः । निर्मितासः—‘दुमिञ् प्रक्षेपणे’ इति

कर्मणि क्तः । ‘गतिरनन्तरः’ (Pa. 6. 2. 49.) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१०. यज्ञा P.

११. तुचः P. यतस्तुच इति ऋत्विग्वाची । ‘यतस्तुचः, मरुतः, सबाधः’ (Ngh. 3. 18.) इति ऋत्विङ्नामानि । यताः तुचो यैस्ते यतस्तुचः । यतस्तुचः—बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१२. व्यन्तु P. अस्मदीयं हविर्देवाधीनं कुर्वन्तिवत्यर्थः । व्यन्तु—‘इण् गती’ इत्यस्य लोटि रूपम् । इकारलोपश्छान्दसः । अयमन्तर्भावितव्यर्थः Sy.

१३. देवत्रा—‘त्रा’ इत्यनुवृत्तौ ‘विवमनुष्यपुरुषपुरुषमर्थेऽयः०’ (Pa. 5. 4. 56.) इत्यादिनाधिकरणे त्राप्रत्ययः Sy.

१४. वरणीयं सम्भजनीयं हविः । वार्यम्—‘वृङ् सम्भक्तौ’ इत्यस्मात् ‘ऋहलोर्ण्यत्’ (Pa. 3. 1. 124.) इति कर्मणि ण्यत् । ‘ईडवन्ववृक्षंसदुहां ण्यतः’ (Pa. 6. 1. 214.) इत्यादिनाऽऽद्युदात्तत्वम् Sy.

१५. क्षेत्राणां P. क्षेत्रस्य यज्ञस्य साधकाः । यथा क्षेत्रं सत्पादिद्वारा फलं प्रयच्छति तथा यज्ञोऽप्यपूर्वद्वारा स्वर्गादिफलं ददातीति क्षेत्रम् । एवंविधाः । क्षेत्रसाधसः—‘राध साध संसिद्धौ’ इत्यस्माद् श्रीणादिकोऽनुन् । कृत्तरपदप्रकृतिस्वरः Sy.

आदित्या रुद्रा वसवः सुनीथा द्यावाक्षामा पृथिवी अन्तरिक्षः ।

सज्जोषसो यज्ञमवन्तु देवा ऊर्ध्वं कृण्वन्त्वध्वरस्य केतुम् ॥ ८ ॥

आदित्याः । आदित्यादयः । शोभननयनाः । द्यावाभूमौ च । विस्तीर्णम् ।
अन्तरिक्षं च । सज्जताः । यज्ञमिमम् । रक्षन्तु । यज्ञस्य च । चित्तभूतं यूपसङ्घम् ।
उच्छ्रयन्तु ।

१. आदि includes रुद्राः । वसवः and
देवाः ॥ द्वादशादित्याः । आदित्याः—
अदितेरपत्यानि 'दित्यदित्यानि'—
पदात् ०' (Pa. 4. 1. 85.) इति ष्यः ।
णित्त्वादादिवृद्धिः । प्रत्ययस्वरः ॥ रुद्रा
एकादश रुद्राः । रुद्राः—रोदयन्ति सर्वा-
नन्तकाले 'रोर्देणिलुक् च' (Uṇādi.
2. 179.) इति रक्प्रत्ययः । तत्सन्नि-
योगेन णिलोपः । प्रत्ययस्वरः । जसः
सुप्त्वाद्नुदात्तत्वे 'एकादेश उदात्तेनो-
दात्तः' (Pa. 8. 2. 5.) इत्येकादेश-
स्याप्युदात्तत्वम् ॥ अष्टौ वसवः ।
वसवः—'वस निवासे' 'नित्' इत्यनुवृत्तौ
'हस्वदृस्निहित्रप्यसिबसि०' (Uṇādi. 1.
10.) इत्यादिना उप्रत्ययः । नित्त्वा-
दाद्युदात्तः Sy.

२. यज्ञस्य सुष्ठु नेतारः । यद्वा सुष्ठुनीथाः
सुष्ठुतयः । 'स्तुतशस्त्राणि नीथानि चो-
क्थामवानि च' (AB. 2. 38.) इति
हि श्रूयते । सुनीथाः—'णीम् प्रापणे' ।
'हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः०' (Uṇādi.
2. 159.) इति कथन् । कित्त्वाद् गुणः ।
'थाषधञ्क्त०' (Pa. 6. 2. 144.)
इत्युच्चारणान्तरं Sy.

३. द्यावापृथिव्यौ । द्यावाक्षामा—औश्च
क्षामा च । 'दिवो द्यावा' (Pa. 6. 3.
29.) इति द्यावादेशः । 'देवताद्वन्द्वे च'
(Pa. 6. 2. 141.) इत्युभयपद-
प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

४. पृथिवी—सुब्ध्यत्ययः—पृथु विस्तीर्णम् ।
पृथिवी—'प्रथ प्रस्थाने' । 'प्रथे धिवन्
सम्प्रसारणञ्च' (Uṇādi. 1. 148.)
इति धिवन् सम्प्रसारणञ्च । 'धिवगौ-
रादिभ्यश्च' (Pa. 4. 1. 41.)
इति डीष् । प्रत्ययस्वरणात्तोत्तः
Sy.

५. संगतः M. एते सर्वे ऐकमत्येन परस्परं
सङ्गता भूत्वा Sy.

६. 'मममदीयं यज्ञम् Sy.

७. अवन्तु—'अव रक्षणे' निघातः Sy.

८. ध्वजभूतं प्रज्ञापकं वा इमं यूपम् Sy.

९. 'सङ्गम् च P.

यूपम् Sy.

१०. M. adds च after उच्छ्रयन्तु ॥
उच्छ्रितं कुर्वन्तु । कृण्वन्तु—'कृवि हिंसा-
करणयोः' इत्यस्मात्तोति 'विन्विक्कृण्वोर
च' (Pa. 3. 1. 8०.) इत्युप्रत्ययः,
अकारश्चात्तादेशः । निघातः Sy.

हंसाइव श्रेणिशो यतानाः शुक्रा वसानाः स्वरवो न आगुः ।

उन्नीयमानाः कविभिः पुरस्ताद्देवा देवानामपि यन्ति पाथः ॥ ९ ॥

हंसाइव । हंसाइव । पङ्क्तिशः । यतमानाः । शुक्राणि वासांसि । आच्छादयन्तः ।
यूपाः । अस्मान् । आगताः । यज्ञस्य पुरस्तात् । उन्नीयमाणाः । देवाः । देवानाम् । प्राप्नु-
वन्ति । स्थानम् ।

शृङ्गाणीवेच्छन्ति सं ददध्रे चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम् ।

वाघद्विर्वा विद्वे श्रोषमाणा अस्माँ अवन्तु पृथिव्ये ॥ १० ॥

शृङ्गाणीव । शृङ्गाणीव । महिषादीनाम् । सन्दृश्यन्ते । चषालवन्तः । यूपाः । अस्याः

१. Omitted in P. अत्र दृष्टान्तः ।

यथा नभसि पङ्क्तिशः पतन्तो हंसाः
शोभन्ते तद्वत् शोभमानाः । हंसाइव—
'इवेन विभक्त्यलोपः' (VPa. 2. 1.
4.) इति वचनात्पूर्वपदस्वरः Sy.

२. श्रेणिशः । 'ब्रूयन्ति' इति
शस् । प्रत्ययस्वरः Sy.

३. पत० M. and P. प्रवर्तमानाः Sy.

४. शुक्रा वीप्तानि रशनाख्यानि वासांसि ।
शुक्रा—'शुच वीप्तौ' इत्यस्मात् 'ऋजो-
न्नाप्त०' (Unādi. 1. 186) इत्या-
दिना रन्प्रत्ययान्तत्वेन निपातनादन्तो-
वातः Sy. ५. स्वरमन्तः Sy.

६. प्रापुः । अगुः—'इण् गतौ' इत्यस्मा-
त्लुङि रूपम् । निघातः Sy.

७. आहवनीयस्य पूर्वभागे Sy.

८. वीप्यमानास्ते यूपाः Sy.

९. अघ्वर्वादिभिश्चोन्नीयमाणा यूपा अति-
दृष्ट्यदन्तरिक्षं व्याप्य वर्तन्त इत्यर्थः Sy.

१०. अन्तरिक्षम् । 'पाथोनवीभ्यां ङघण्'

(Pa. 4. 4. 111.) इति सूत्रे पाथो-
ज्तरिक्षमिति वृत्तिकारोऽप्यवादीत् ।
तावृक्षमन्तरिक्षम् Sy. पाथोज्तरिक्षम् ।
पथा व्याप्तिम् N. 6. 7.

११. VM. ignores कविभिः and
अपि ॥ कविभिर्मेवादिभिरघ्वर्वादिभिः
Sy.

१२. Omitted in P.

१३. विषाणानीव । शृङ्गाणि—'शृ हिसायां'
इत्यस्मात् 'शृणातेर्ह्रस्वश्च' (Unādi.
1. 123.) इति गन् नुडागमो वातोर्ह्र-
स्वश्च । नित्स्वरः Sy.

१४. शृङ्गिणां म० P.

१५. सस्यक् दृश्यन्त एव । ददध्रे—'दधसि
लुङ्लङ्लिटः' (Pa. 3. 4. 6.) इति
लङर्थे लिट् । 'इरणो रे' (Pa. 6. 4.
74.) इतीरेचो रे इत्यादेशः । निघातः
Sy.

१६. प्रतिमुक्त ऋकाः Sy.

१७. स्वरमन्तः । एवविषा यूपाः Sy.

पृथिव्याः । ऋत्विग्भिः । इवास्माभिः । विह्वे क्रियमाणे सति । स्तुति श्रोषमाणाः । अस्मान्
रक्षन्तु । सेनासङ्गमनेषु ।

वनस्पते शतवल्शो वि रोह स स्रवल्श वि वयं रुहेम ।

यं त्वामयं स्वर्धितिस्तेजमानः प्रणिनाय महते सौमगाय ॥ ११ ॥

वनस्पते । वनस्पते ! त्वम् । शतशाखः । विरोह । वयं च । सहस्रशाखाः । विरु-
हेम । यम् । त्वाम् । अयम् । परशुः । निशितधारः । प्रणिनाय यज्ञे । महते । सौभाग्या-
येति ।

१. पृथिव्याम् Sy.

२. बाधतः । वृत्तबर्हिषः, इत्युत्विङ्नामनी ।
Ngh. ३. 18.

३. एवा० P. वा अपि च Sy.

४. विह्वे । विविधं ह्वयन्ते हवीष्यन्तेति
विह्वो यज्ञः । तस्मिन् यज्ञे Sy.

५. ०श्रोषणं P. स्तुतिम् is suggested
for स्तुति ॥ तैः क्रियमाणं स्तुति-
लक्षणं शब्दं शृण्वन्तः । तादृशा यूपाः
Sy.

६. यजमानान् Sy.

७. पृतनाज्यशब्दः सङ्ग्रामवाची । पृतना-
ज्येषु सङ्ग्रामेषु । वधस्थलेष्विति यावत्
Sy. आह्वे । आजौ । पृतनाज्यम् ।
इति सङ्ग्रामनामाने Ngh. 2.17.

८. VM. ignores इत् ।

९. हे वनस्पते ! छिन्नमूल ! स्थाणो ! Sy.

१०. विशेषेण प्रादुर्भूतो भव Sy.

११. वयमपि Sy.

१२. पुत्रपौत्रादिसन्तानपरम्परया सहस्रशाखाः
सन्तः । सहस्रवल्शः—सहस्रशब्दः कर्मा-

दित्वात्मध्योदात्तः । बहुव्रीहौ पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरः Sy.

१३. विनहे P. विशेषेण प्रादुर्भूता भवेम Sy.

१४. यूपार्थं वृक्षम् BB.

१५. शित P. 'तिज निशातने' BB.

१६. ०णिय P. प्रकर्षेण प्रापयामास । प्रणि-
नाय—'णीम् प्रापणे' इत्यस्माल्लिटि
णलि रूपम् । पादादित्वादनिघातः ।
'लिति' (Pa. 6. 1. 193.) इति
प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वम् Sy. प्रकर्षेण
नयति शाखाः प्रसाध्य विशिष्टं रूपं
प्रापयति BB.

१७. Omitted in P.

१८. महते P.

१९. महते सौमगाय महत्सौभाग्यं बहुशाखत्व-
लक्षणम् Sy.

सुभगत्वाय, सुभीकत्वाय BB.

२०. स खलु त्वमसीति शेषः । स त्वमस्मद्यज्ञं
साधयेति वा BB.

This stanza=TS. I. 3. 5. 1;
6. 3. 3. 3.

III. 9.

सखायस्त्वा ववृमहे देवं मतीस ऊतये ।

अपां नपातं सुमगं सुदीदिति सुप्रतूर्तिमनेहसम् ॥ १ ॥

सखायः । अग्ने ! सखायः । त्वाम् । वृणीमहे । देवम् । मनुष्याः ।
रक्षणाय । अपाम् । पीत्रम् । सुधनम् । शोभनदीप्तिम् । शोभनप्रतरणम् ।
अनुपद्रवम् ।

१. 'सखायस्त्वा' इति नवर्चं नवमं सूक्तं
वैद्वामित्रम् । अत्रेयमनुक्रमणिका—
'सखायो नव बाहृतं त्रिष्टुबन्तम्'
(KSA. 17. 9. p. 15.) इति ।
अन्त्या त्रिष्टुप् । शिष्टा अष्टौ बृहत्यः ।
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्बाहृते छन्दस्य-
स्य सूक्तस्य विनियोगः । 'अथैतस्याः'
इति खण्डे सूत्रितम्—'सखायस्त्वाय-
मग्निरग्न आ याहि' (ASS. 4. 13.)
इति... विद्वामित्रः स्तौति Sy.

२. सोमाण्यादि-विष्प्रदानेनोपकारकत्वान्मि-
त्राणि । सखायः—'ख्या प्रकथने' । 'समाने
ख्यश्चोदात्तः' (Unādi. 4. 576.)
इति समान उपपदे 'डित्' इत्यनुवृत्तौ
ख्यातेरिण् । तस्य डित्वाट्टिलोपः । तत्स-
क्षियोगेन यलोपः । 'समानस्य छन्दस्य-
मूर्धं' (Pa. 6. 3. 84.) इति सभावः ।
उपपदस्यावर्तनम् । 'गित्' इत्यनुवृत्तौ
'स सुस्तुतिः' (Pa. 7. 1. 92.) इति
गिह्र-डावः । वृद्धपायादेशौ । आद्युदात्तः
Sy.

३. ववृमहे—'वृङ् सम्भक्तौ' । 'छन्दसि

लृङ्लङ्लिटः' (Pa. 3. 4. 6.) इति
वर्तमाने लिट् । क्रादित्वादिङभावः ।
निघातः Sy.

४. वेव P.

५. ऋत्विजो वयम् Sy.

६. ऊतये—'अव रक्षणे' इत्यस्य 'उदात्त'
इत्यनुवृत्तौ 'ऊतियूति०' (Pa. 3. 3.
97.) इत्यादिना क्तिन्नन्तत्वेन निपात-
नादन्तोदात्तः Sy.

७. अपाम्—'ऊडिदम्०' (Pa. 6. 1. 171.)
इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

८. पीतम् P.
नप्तरम् Sy.

९. शोभनधनयुक्तम् । सुमगम्—'आद्युदात्तं
द्वयच्छन्दसि' (Pa. 6. 2. 119.) इत्यु-
त्तरपदाद्युदात्तत्वम् Sy.

१०. ०प्रकरणे० P. कर्मानुष्ठातृभिः सुखेन
गन्तव्यम् । सुप्रतूर्तिम्—'नृत्तः ॥ यवच'
(Pa. 6. 2. 118.) इत्युत्तरपदाद्युदा-
त्तत्वम् M.

११. ०व्रवत् M.

उपद्रवरहितम् Sy.

कार्यमानो वृना त्वं यन्मातृरजगन्नुपः ।

न तत्तै अग्ने प्रमृषे निवर्तनं यदुरे सन्निहामवः ॥ २ ॥

कार्यमानः । अरण्यानि । रक्षितु कामयमानः । यदा । त्वम् । मातुः ।
अपः । गच्छसि । न । तदानीम् । तव । अग्ने ! प्रमर्षणाय भवति । आत्माभिमुखं

१. Omitted in P. विश्वामित्रस्य SKN. विश्वामित्रस्येदमार्थम् Dur.

२. काननानि Sy. वनानि वृक्षान्, तद्धितेन तद्विकारभूतानि काष्ठान्युच्यन्ते, काष्ठानि SKN. किम् ? स्वां योनिम् । कतमां ? ... वनानि दाहणि । दाह-भ्योऽग्निर्जायते तदेतत्प्रसिद्धमेवोक्तम् । यदा चाग्निरनुगच्छति, अरणीवावगच्छति Dur. ३. भक्षिता M.

४. कार्यमानः—'कम् कान्तौ' । 'कर्मेणिङ्' लटः शानच् । Dur. Sy. कार्यमानः, योनिद्वयं पश्यसित्यर्थः । कामयमानो वा SKN. पश्यसित्यर्थः । अथवा कामयमानः Dur. ५. यद्यस्मात्कारणात् तानि बिहाय Sy. यदा च Dur.

६. मातृभूताः Sy. मातृर्वा सर्वभूतनिर्मात्रीः Dur. ७. सापि योनिरेवान्तेः । 'आपो वाज्जनेर्योनिः' इति ह विज्ञायते Dur.

८. अगमः । गतवानसि । अप्सु प्रविष्टत्वा-च्छान्तो वर्तसे । अजगन्—'गम्न् गतो' इत्यस्य लङि 'बहुलं छन्दसि' इति शपः श्लुः । हल्ङ्वादिना सिलोपः । 'मो नो धातोः' इति नकारः । यच्छब्दयोगाव-निधातः । अडागमस्वरः Sy. गच्छति-कर्मायम्, गच्छत्यपः । कदा पुनरग्निः

काष्ठान्यपश्च गच्छति ? उच्यते यदोप-शाम्यति । कथम् ? सर्वं हि कार्यं विनश्यत् स्वर्गोनि गच्छति । अग्नेश्च पार्थिवस्य योनिः काष्ठानि, वैद्युतस्यापः । तेन पार्थिवोऽग्निरुप-शाम्यते गच्छति, वैद्युतोऽपः । अत एतदुच्यते काष्ठान्यपश्च गच्छसीति SKN. अग्नयोर्न्योरन्यतरां योनिम्... यदा... अगमस्त्वम् । कदा पुनरागमः ? उप-शाम्यन् । इत्यध्यातं भाष्यकारेण, अनु-गच्छसित्यर्थः Dur.

९. Omitted in P. १०. तस्मात् Sy.

११. हे अग्ने ! Sy. हे भगवन्नग्ने ! Dur.

१२. प्रकर्षेणा० P. स बिनाशो न प्रमृषे, न प्रमृष्यते, न सह्यते । प्रमृषे—'मृष तितिक्षायाम्' व्यत्ययेन कर्मणि तत्प्रत्ययः 'लोपस्त आत्मनेपदेषु' (Pa. 7. 1. 41.) इति तलोपः । धातुस्वरः Sy. मृष तिति-क्षाकर्मा । तितिक्षा क्षमा, प्रकर्षेण न क्षम्यते SKN. तस्य तवैवमनुगच्छतः किम् ? इत्युच्यते... न प्रमृष्यते न प्रमृज्यते Dur.

१३. नितरां तत्रैव वर्तनम् । तेन च बिनाशो लक्ष्यते Sy. निवर्तनं बिनाशः SKN. कर्म मार्गो न लुप्यत इत्यर्थः Dur.

गमनम् । यदा त्वम् । दूरे । जायमानः । क्षणेन समीपे । भवसि ।^१

अतिं तृष्टं ववक्षिथायैव सुमना असि ।

प्रप्रान्ये यन्ति पर्यन्य आसते येषां सख्ये असि श्रितः ॥ ३ ॥

अति तृष्टम् । स्तोतुस्तृष्णाम् । अतिर्वहसि । सुमनाश्च । भवसि । तदनन्तरम् ।
एव । तस्मै तं त्वां केचिदने ! स्तुतिभिः प्रगच्छन्ति । परितः । आसते । अन्ये । येषां त्वम् ।
सख्ये । श्रितः । भवसि सख्यमुपगच्छसीत्यर्थः ।

१. कृतः ? इत्यत आह—यस्मात् कारणात्
Sy. यस्मात् Dur.

२. दूरो M. यद् दूरे भवति, न स वक्ष्यते ।
तत्सम्बन्धाद् दूरे सत्तयाऽत्रावर्जनं लक्ष्यते
SKN. कथं गम्यते न प्रमृज्यते मार्ग
इति ? दूरेऽपि Dur.

३. अवक्ष्यतया वर्तमानस्त्वम् Sy. अवक्ष्य-
मानः सन्नित्यर्थः SKN. अवक्ष्योऽपि
भूत्वा Dur.

४. इहास्मत्सम्बन्धिष्वरणिरूपेषु काष्ठेषु
Sy. पुनः SKN., Dur.

५. मन्थनात् क्षणमात्रेणात्माकं समीपे भव-
सि । तस्मात्तव दूरतो वर्तनमस्मभ्यं न
रोचते । अभवः—‘छन्दसि तुङ्लङ्-
लिटः’ (Pa. ३. ४. ६.) इति लङर्थे
लङ् । यद्योगादन्तेऽप्यतः Sy. भवसि,
तत एव काष्ठाद् वा पुनः SKN.
भवस्येव, कदा ? जायमानः, यद् यदा-
ऽद्भुतो जायसे वैद्युतात्मना, यदा वाऽर-
णिभ्यां जायसे मथ्यमानस्तदा Dur.

६. जायमानश्चायमानः कामयमान इति
वा । वनानि । त्वं यन्मातुरपोजगम उपशा-
म्यन् । न तत्ते अग्ने प्रमृज्यते निवर्तनम् ।
दूरे यत् सक्षिह भवसि जायमानः N.
४.14., SKN. II. 228.

७. ऽतु सृ० P. स्तोतुस्तृष्णाभिलाषं तदु-
चितफलप्रदानं सफलं कर्तुम् Sy.

८. अतिक्षणेन बोद्धुमिच्छति । ववक्षिथ—
‘वह प्रापणे’ इत्यस्य सन्नि रूपम् । अभ्या-
सस्य ‘सन्ध्यतः’ इतीत्वाभावश्छान्दसः ।
तदन्ताद् वर्तमाने लिट् । अतः ‘प्रार्थ-
यातुकस्येद्वलादेः’ (Pa. ७. २. ३५.)
इतीद् । ‘कास्त्ययादान्’ (Pa. ३.
१. ३५.) इत्याम् न भवति मन्त्रत्वात् ।
निघातः Sy.

९. नां च M. सन् ष्टमन्तरकः Sy.

१०. वर्तसे Sy. ११. अथापि त्वम् Sy.

१२. तेषां मध्ये अन्येऽवर्त्युप्रभृतयो द्वादशत्विजः
Sy. १३. प्र प्र—‘प्रसमुपोद०’ (Pa.
८. १. ६.) इति द्विवचनम् Sy.

१४. प्रकर्षेण होतुं गच्छन्ति । यन्ति—‘इष्
गती’ इत्यस्य लटि रूपम् । ‘एकान्याभ्यां
समर्थाभ्याम्’ (Pa. ८. १. ६५.) इत्यन्य-
शब्दयोगात्पूर्वस्य निघाताभावः Sy.

१५. आसीना वर्तन्ते । आसते—‘आस उपवेशने’
उत्तरत्वादिघातः Sy.

१६. Omitted in P. उद्गातुप्रभृतयश्च-
त्वारः Sy.

१७. बोद्धुशानामुत्विजाम् Sy.

१८. मित्रत्वे Sy.

१९. वर्तसे । असि—‘अस भुवि’ । ‘तासत्यो-
ल्लोपः’ (Pa. ७. ४. ५०.) इति सकार-
लोपः । यद्बुसयोगात् निहन्त्यते Sy.

२०. ०च्छतीत्य० M.

ईयिवांसमति स्निधः शश्वतीरति सश्वतः ।

अन्वीमविन्दन्निचिरासो अद्रुहोऽप्यु सिंहमिव श्रितम् ॥ ४ ॥

ईयिवासम् । अतिगच्छन्तम् । उपसपयितॄन् शत्रून्वम् । बह्वीश्च सेनाः । सङ्गकारिणीः
अतिगच्छन्तम् । एनमग्निं तिरोहितम् । अ॒प्सु । प्रविष्टम् । सिंहमिव भीमम् । अन्वविन्द
'पुष्या न तार्युम्' इति मन्त्रः । नितरां चिरासौ विष्वे देवाः । अद्रो॒गधारः ।

ससृवांसमिव तमनाग्निमित्ता तिरोहितम् ।

ऐनं नयन्मातुरिश्वा परावतो देवेभ्यो मथितं परि ॥ ५ ॥

ससृवांसमिव । यथा कश्चित्^{११}, स्वयमेव^{१४}, सरति । एवम् । अग्निम् । तिरोहितम्^{१५}

१. बलेनातिक्रम्य गच्छन्तम् । ईयिवांसम्
—‘इण् गतौ’ इत्यस्य क्वसौ ‘उपेयिवान-
-विभक्त्युदात्तत्वे’ (Pa. 3. 2. 109.)
इति निपातितः । प्रत्ययस्वरः Sy.
 २. जतुने० P. शोषकान् शत्रून् । त्रिषः—
त्रिषेः क्षयार्थस्य शोषणार्थस्य वा ‘क्विप्
च’ (Pa. 3. 2. 76.) इति क्विप् ।
धातुस्वरः Sy.
 ३. सङ्गतिकारिणीः सेनाश्च । सश्चतः—
‘षसज गतौ’ जकारस्य व्यत्ययेन चकारः ।
लटः शास्त्रादेशः । प्रत्ययस्वरः Sy.
 ४. अतिक्रम्य गच्छन्तम् Sy.
 ५. नम० P. एनं त्वामग्निम् Sy.
 ६. अमु P.
 ७. तिरोहितं गुहाप्रविष्टम् । अतम्—
‘अिञ् सेवयाम्’ इत्यस्य ‘अधुक् किति’
(Pa. 7. 2. 11.) इतीदृप्रतिषेधः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.
 ८. ०वत् P. अनुगम्यालभन्त । अविन्दन्—
‘विद्लू लाभे’ इत्यस्य लङि रूपम् Sy.
 ९. RV. 1. 65. 1.
 १०. Omitted in P.
 ११. ०राबो M. चिरासोपि P. चिरन्तनाः ।
निचिरासः—नितरां चिराः—‘आज्जसे
रसुक्’ (Pa. 7. 1. 50.) इत्यसुक्
समासस्वरः Sy.
 १२. अदोष्ठा० P. अद्बुहः—‘द्बुह जिघांसा-
याम्’ सम्पदादित्वाद् भावे क्विप् ।
बहुव्रीहौ ‘नञ्सुभ्याम्’ (Pa. 6. 2.
172.) इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् Sy.
 १३. VM. seems to explain ससु-
वांसमिव and त्मना as यथा कश्चित्,
स्वयमेव, सरति ॥ तत्र दृष्टान्तः ।
ससुवांसमिव । यथा स्वाच्छन्धेन ससु-
वांसं सरन्तं गच्छन्तं पुत्रं पिता बलादा-
नयति तद्वत् । ‘सृ गतौ’ इत्यस्माल्लिट् ।
तस्य क्वसुः । ‘इवेन (समासो)
विभक्त्यलोपश्च’ (VPa. 2. 1. 4.)
इत्युक्तत्वात्प्रत्ययस्वरः Sy.
 १४. स्वेच्छया । त्मना—आत्मबुद्ध्यस्य
‘मन्त्रेण्वाङ्घ्रावेरात्मनः’ (Pa. 6. 4.
141.) इत्याकारलोपः Sy.
 १५. तर० P. १६. इत्येत्यम् । ‘आ हुंतौ च
छन्दसि’ (Pa. 5. 3. 26.) इति व्यत्य-
येन धाप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.
 १७. अप्यु प्रवेशेन . . मिलीनम् Sy.

देवेभ्यः । परि । बलाद् ग्राह्यतम् । एनम् । भृगवः, मातरिश्वा । आनयत् । दूरादिति ।

तं त्वा मतीं अगृभ्यात देवेभ्यो हव्यवाहन ।

विश्वान्यद्यज्ञां अभिपासिं मानुषं तव क्रत्वा यविष्ठय ॥ ६ ॥

तं त्वा मतीः । अग्ने ! तम् । त्वाम् । मनुष्याः । देवेभ्यः । पर्यगृह्यत । हविषां बोधः ! यस्मात् त्वम् । सर्वानिव । यज्ञान् । अभिरक्षसि । मनुष्यहित ! तव । कर्मणा । युवतम् ! इति ।

१. तादर्थ्यं चतुर्थी । देवार्थम् Sy.

२. परितः Sy.

३. मन्थनेन निष्पादितम् Sy.

४. एनम्—अन्वादेशे 'द्वितीयादौःस्वेन' (Pa. 2. 4. 34.) इत्येनादेशः । अनु-वात्तश्च Sy.

५. भृगवः seems to be redundant.

६. मातरिश्वा वायुः । मातर्यन्तरिक्षे श्व-सितीति 'श्वस्त्रुजन्' (Uṇādi. I. 157.) इत्यादिना निपातितः Sy.

७. आनीतवान् । नयत्—'णीञ् प्रापणे' इत्यस्य लङि रूपम् । अडभावश्छान्वसः Sy.

८. P. omits दूराद् ॥ दूरदेशात् Sy.

९. चा P. १० . मत्ता M.

११. त P. तावृशमप्यु तिरोहितम् Sy.

१२. त्वा M., D. १३. अघ्वर्युप्रभृतयः Sy.

१४. यच्छब्देदेवतार्थम् Sy.

१५. अगृभ्यात—'ग्रह उपादाने' कषादित्वात् इना । 'ग्रहिज्यावधि' (Pa. 6. 1. 16.) इति सम्प्रसारणम् । 'हृप्रहोर्भेदश्च' (PMBH. V. I on. Pa. 8. 2. 32.) इति हकारस्य भकारः । 'सिङ्ङतिङ्' (Pa. 8. 1. 28.) इति निघातः Sy.

१६. हव्यानां बोधः अग्ने ! 'वह प्रापणे' इति धातोः 'ज्युद्' इत्यनुवृत्तौ 'हव्ये-जन्तः प्रादम्' (Pa. 3. 2. 66.) इति

ज्युद् । उपधावृद्धिः । धोरनावेशः ।

अपादादित्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वम् Sy.

१७. ०स्मात्त्वं P. यस्मात् कारणात् Sy.

१८. विश्वान्—'विश प्रवेशने' इत्यस्मात् 'अ-शिप्रुषिलटिरणिकणिलटिविशिभ्यः क्वन्' (Uṇādi. I. 149.) इति क्वन् । किंत्वाद् गुणाभावः । निस्त्वादाद्युदात्त-त्वम् Sy.

१९. अस्माभिः क्रियमाणान् यज्ञान् Sy.

२०. सर्वतः पालयसि । तस्मात्त्वामगृभ्यतेति पूर्वत्रान्वयः । अभिपासि—'प्रा रक्षणे' अस्य धातो रक्षणार्थत्वाच्च पिवादेशः । यच्छब्द-योगाच्च निघातः । धातुस्वरः Sy.

२१. हे मनुष्याणां हितकारिन् ! Sy.

२२. माहात्म्येन । क्रत्वा—टा 'जसावयच्छन्दसि विकल्प्यन्ते' (Cf. PMBH. V. I. on Pa. 7. 3. 109.)—'जसाविषु च्छन्दसि वावचनं प्राङ् शौ चड्युपधायाः' इति नावेशाभावः । यणादेशः । प्रत्यय-स्वरः Sy.

२३. M. Omits युवत ॥ हे अग्ने ! यवि-ष्ठय—युवशब्दात् 'अतिशायने तमवि-ष्ठनौ' (Pa. 5. 3. 55.) इतीष्टन् । 'स्थूलदूरयुव' (Pa. 6. 4. 156.) इति 'यणादिपरं लुप्यते पूर्वस्य च गुणः' वत्त्वादित्वात् स्वार्थिको यप्रत्ययः Sy.

तद्भुद्रं तव दंसना पाकाय चिच्छंति ।

त्वां यदग्ने पशवः समासते समिद्धमपिशवरे ॥ ७ ॥

तद्भुद्रम् । तदिदम् । भद्रम् । तव । कर्म । क्षद्राय । अपि मनुष्याय । कामप्रदाने
नोपच्छन्दनम् । त्वाम् । यस्मात् । अग्ने ! पशवः । सङ्गच्छन्ते । अग्निहोत्रेषु समिद्धम्
शर्वरीमुखे प्रयच्छसि पशूनित्यर्थः ।

आ जुहोता स्वध्वरं शीरं पावकशोचिषः ।

आशुं दूतमजिरं प्रत्नमीड्यं श्रुष्टी देवं संपर्यत ॥ ८ ॥

आ जुहोता । आहुतिभिस्तर्पयत । सुयज्ञम् । शासितारम् । शोधकदीप्तिम् ।

१. हे अग्ने ! Sy. २. शोभनम् । भद्रम्—
'भदि कल्याणे' इत्यस्माद् धातो रक्प्रत्य-
येन निपातनादन्तोदात्तत्वम् Sy. ३. तव
सम्बन्धि Sy. ४. अग्निहोत्रादिकं कर्म
Sy. ५. पाकायेति कर्मणि चतुर्थी ।
पाकोऽर्भकः तद्भवज्ञमपि यजमानम् ।
(यद्वा) पाकशब्दः प्रशस्यं वसति ।
पाकाय—'पा रक्षणे' इत्यस्मात् 'इण्भी-
कापाशलि०' इत्यादिना कन् । पायते
रक्षयते राजादिना इति पाकः । नित्त्वा-
दाद्युदात्तः Sy. पाकः । वामः, इति
प्रशस्यनामनी Ngh. ३. ८.

६. चिच्छब्दोऽप्यर्थे Sy.

७. छदयति । स्वफलप्रदानेन पूजयति ।
पशुपुत्रादिभिः परिवृतं करोतीत्यर्थः ।
छदयतिशब्दोऽर्चतिकर्मा । तद्भुद्रं प्रशस्यं
यजमानमभिमतफलप्रदानेन पूजयती-
त्यर्थः । छदयति—'छद अपवारणे'
स्वार्थे णिच् । अदन्तत्वात् वृद्धभावाः ।
निघातः Sy. छन्दति । छदयते—
इत्यर्चतिकर्माणौ Ngh. ३. १४.

८. M. omits the passage from
भद्रम् upto अग्ने ॥ पशवः द्विपदा-
न्तुपचरन्त्ये Sy.

९. सन्मगासते । पर्युपासते इत्यर्थः । समा-
सते—'आस उपवेशने' । अवादिताच्छयो
लुक् । अनकारान्तत्वात् १ भस्यावादेशः ।

यद्योगादनिघातः । 'तिङि चोदात्तचित्'
इति गतेनिघातः । धातुस्वरः Sy.

१०. दीप्यमानम् Sy. ११. अग्निविहरण-
काल एव Sy. १२. तदिदं पशवादि-
लक्षणं फलं यजमानाय प्रयच्छतीत्यर्थः
Sy. १३. ०त्यर्थः P. १४. ऋत्विजो
यजमानः प्रेरयति । हे ऋत्विजः ! ...
आहुतिभिरा समन्तात्तर्पयत । जुहोत
—'हु वानादनयोः' अस्माद्धातोर्लोद् ।
'जुहोत्यादिभ्यः झ्लुः' इति शपः झ्लुः ।
'झ्लो' इति द्विवचनम् । 'लोढो लङ्घत्'
इति लङ्घ्वद्भावे 'तस्यस्थमिषाम्०'
इति तस्य तावदेशः 'छन्दति' इत्यनुवृत्तौ
तस्य 'तप्ततप्तनयनाश्च' इति तवादेशः ।
पित्त्वाद्गुणः । निघातः Sy.

१५. M. omits पर्यत सुयज्ञम् ॥ शोभन-
यज्ञोपेतमिममग्निम् । स्वध्वरम्—'बहु-
व्रीहौ 'नञ्सुभ्याम्' इत्युत्तरपदान्तोदात्त-
त्वम् Sy. १६. तद्वेदेऽपि चानु-
शायिनम् । शीरम्—'शीङ् स्वप्ने' अस्मा-
द्धातोः 'स्फायितश्चिबश्चि०' इत्यादिना
रक्प्रत्ययः । कित्त्वाद् गुणाभावाः । प्रत्य-
यस्वरः Sy. १७. ०वही० P. पावक-
शोचिषमित्यत्र पवनं पावः शुद्धिः । तं
कायतीति पावकः । 'आतोऽनुपसर्गे कः'
प्रत्ययस्वरः । 'बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम्'
इति पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वम् Sy.

शीघ्रगन्तारम् । देवानां दूतम् । गमनशीलम् । पुराणम् । स्तोतव्यम् । क्षिप्रम् ।
देवमिमम् । सपर्यत ।

त्रीणि शता त्री सहस्राणि त्रिंशच्च देवा नव चासपर्यत ।

अत्रैकैकैस्तृतीयादिभिः आदिभिः न्यसादयन्त ॥ ६ ॥

त्रीणि शता । त्रीणि । सहस्राणि । त्रीणि च । शतानि । त्रिंशत् । च । नव । देवाः ।

१. क्षिप्रं गन्तारम् । अजिरम्—‘अज गति-
क्षेपणयोः’ इत्यस्माद्धातोः ‘अजिरशिशि-
रशिशिल०’ इति किरच्प्रत्ययान्तत्वेन
निर्गुणत्वात् तत्त्वम् Sy.

२. आह्वानकारित्वेन देवानां दूतम् Sy.

३. अपि च कर्मणि व्याप्तम् । आशुम्—
‘अशु व्याप्तौ’ अस्मात्ताः ‘कृवापा-
जिमि०’ इत्यादिना उष् । उपषावृद्धिः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

४. पुरातनम् । प्रतनम्—‘प्रगस्य ऋन्वसि
गलोपश्च’ (VPa. 4. 3. 23.) इति
गलोपः । चकारात् त्प्रत्ययः । प्रत्यय-
स्वरः Sy.

५. ईडधम्—‘ईड स्तुतौ’ अस्माण्यत् ।
‘ईडवन्ध०’ इत्यादिनाद्युदात्तत्वम् Sy.

६. श्रुष्टीति क्षिप्रनाम Ngh. 4. 3;
N. 6. 12.

७. द्योतमानम् Sy. च. अग्निम् Sy.

८. पर्यत P. पूजयत । सपर्यत—सपर-
शब्दात् ‘कण्ड्वादिभ्यो यक्’ पूजायां
वर्तते । लोप्मध्यमपुरुषबहुवचनम् । शप् ।
‘अतो गुणे’ इति पररूपत्वम् ।
निघातः Sy.

१०. शतानि P.

११. सहस्राणि । कर्दमादित्वान्मध्योदात्तः Sy.

१२. Omitted in M. त्री—‘सुपां सुलु-
क्’ इति पूर्वसवर्णदीर्घः । फिदस्वरः Sy.

१३. तानि P. शता । दशानां दशतां शमा-
वस्तश्च प्रत्ययः । दश दशतः परिमाण-
नेषां शतानि । ‘सुपां सुलुक्’ इत्यादिना
सुपो ङादेशः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१४. ति P. त्रिंशत् । त्रयाणां दशतां त्रिन्भावः
शच्च प्रत्ययः । त्रयो दशतः परिमाणमस्य
त्रिंशत् । प्रत्ययस्वरः Sy.

१५. M. omits त्रिंशत् । च

१६. M. adds च after नव ॥ नव—
‘कनिन्’ इत्यनुवृत्तौ ‘णु स्तुतौ’ इत्यस्मा-
द्धातोः ‘णुदंशोर्नुदश्च’ इति कनिन् ।
गुणश्च । णिङादेशः Sy.

१७. अत्रैकैकैस्तृतीयादिभिः आदिभिः न्यसादयन्त-
त्रसंख्याका देवाः Sy. एते वत्सादिगणा
देवाः . . . यद्वत्संख्याका देवा ‘नवैवाङ्ग-
स्त्रिवृद्धाः स्युर्देवानां दशकैर्गणैः । ते
अष्टाविष्णुधराणां शक्तीनां वर्णमेदतः’
इति ते च ३३३३३३३३३३ एतावन्तो
भवन्ति Mah.

अग्निम् । अपूजयन् । घृतैश्च । अग्निमनञ्जन्त । बर्हिश्च । अस्मै । अस्तुणन् । अनन्तरम् ।
 एवं । तस्मिन्बर्हिषि होतारमग्निम् । न्यषादयन्तेति । अत्र ब्राह्मणम्—‘महिमान एवैषांमेते
 त्रयस्त्रिंशत्वेव देवा इति । कतमे ते त्रयस्त्रिंशदिति ? अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्यास्त
 एकत्रिंशदिन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिंशौ इति । कतमे वसव इत्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चा-
 न्तरिक्षं च’, इत्यादिकं वाजसनेयिभ्यः श्रोतव्यमिति ।

१. असपर्यन्—लङि रूपम् । निघातः Sy.
 परिचरन्ति । सपर्यतिः परिचरणकर्मा
 Mah. परिचरितवन्तः U.

२. तैरोक्षं तथा P.

३. असिञ्चन् । औक्षन्—‘उक्ष सेचने’ ।
 लङि ‘आडजादीनाम्’ इत्याडागमः ।
 वृद्धिः । पादादित्वाक्ष निहन्त्यते । आग-
 मस्वरः Sy. असिञ्चयन् । ‘उक्ष सेचने’
 लुङ् Mah. असिञ्चन् U.

४. बर्हिः—‘इसिः’ इत्यनुवृत्तौ ‘बृहर्नेलोपश्च’
 इतीसिः । तत्सन्निधौगेन नलोपः ।
 प्रत्ययस्वरः Sy.

५. अनये तदर्थम् Sy.

६. बर्हिषास्तरणं वेद्याच्छादनमकुर्वन् । अस्तु-
 णन्—‘स्तुम् आच्छादने’ लङि बहुवचने
 कृपादित्वाच्छ्रुता । भेरन्तावेशः । ‘नित्यं
 क्तितः’ इतीकारलोपः । संयोगान्तलोपः ।
 ‘इनाभ्यस्तथोरातः’ इत्याकारलोपः ।
 ‘स्तुम् आच्छादने’ इत्याडागमः ।
 स जोदातः । आगमस्वरः । भिन्नवाक्य-
 त्वासिघाताभावः Sy. आच्छादयन्
 Mah.

७. ऽन्ताम् M. and P. अथैव U.

८. ते देवाः Sy.

९. अस्मि P. हौत्रे कर्मणि Mah.

१०. ऽमग्नि P. होतारं वृत्वा
 Mah., U.

११. उपावेशयन् । देवैः पूज्यमिममग्निं सपर्य-
 तेति पूर्वोणान्वयः । असादयन्त—‘षड्लु
 विशरणगत्यवसादनेषु’ अस्मात् ‘हेतु-
 मति च’ इति णिच् । उपधावृद्धिः ।
 ‘णिचश्च’ इत्यात्मनेपदम् । लङि बहु-
 वचने रूपम् । निघातः Sy. नियुक्त-
 वन्तः । घृतसेचनबर्हिःस्तरणहोतृवरण-
 मेवाग्निपरिचर्येति भावः Mah. नितरां
 विनियुक्तवन्तः U.

१२. अन P. देवसंख्या च बृहदारण्यकेऽभि-
 हिता Sy.

१३. ऽह्मण P.

१४. वैषमते P.

१५. ऽशत्वेप M. ऽशत्वेव P.

१६. Omitted in P.

१७. एत त्रयस्त्रिंशः M. and P.

१८. ऽदिस्मिन्चैव M.

१९. M. and P. read च before
 वसवः ।

२०. BU. III. 9.2—3.

२१. This stanza=YV. ३३. 7.

III.10.

त्वामग्ने मनीषिणः सम्राजं चर्षणीनाम् । देवं मर्तास इन्धते समध्वरे ॥ १ ॥

त्वामग्ने । त्वाम् । अग्ने ! मनस ईश्वराः । प्रजानाम् । अधिपतिम् । देवम् ।
मनुष्याः । यज्ञे । समिन्धते ।

निगदव्याख्यातोत्तरा—

त्वां यज्ञेष्वृत्विज्जमग्ने होतारमीकते । गोपा ऋतस्य दीदिहि स्वे दमे ॥ २ ॥

[त्वां यज्ञेषु] इति ।

१. 'त्वामग्ने' इति नवचं दशमं सूक्तं वैश्वामित्रमौष्णिहमानेयम् । 'त्वामग्ने औष्णिहम्' 'त्यनुकान्तत्वात्' (KSA. 17. 10. p 15.) । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरोष्णिहे छन्दस्यस्य सूक्तस्य विनियोगः । 'अथैतस्याः' इति खण्डे सूत्रितम्—'पुन त्वा त्वामग्ने' (ASS. 4. 13.) इति Sy.

२. धीमन्तोऽध्वर्युप्रभृतयः । मनीषिणः—मनीषैषामस्तीति 'व्रीह्यादिभ्यश्च' इतीनिः । 'यस्येति च' 'त्यवर्णलोपः' । प्रत्ययस्वरः Sy.

३. चर्षणीनाम्—'नामन्यतरस्याम्' इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

४. सम्राजम्—'राज् दीप्तौ' सम्पूर्वाद्ब्रह्माद्वातोः 'सत्सूद्विष०' इति क्विप् । क्विलोपः । समो मकारस्य 'मोऽनुस्वारः' 'त्यनुस्वारे प्राप्ते 'मो राजि समः क्वौ' इति समो मकारः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

५. देव P. द्योतमानम् Sy.

६. इन्धते—'मिहन्वी दीप्तौ' । अस्माद्वातोः 'हेतुमति च' इति णिच् । लटि भ्रस्य 'आत्मनेपदेष्वनतः' इत्यदादेशः । 'छन्दस्युभयथा' इति भ्रस्यार्धवातुकत्वात् 'गेरनिदि' इति णिलोपः । निघातः Sy.

७. The *pratika* is supplied by the Editor.

८. Sy. explains the stanza in the following manner:—हे अग्ने ! अध्वर्यावयः यज्ञेषु अग्निष्टोमादिषु त्वां होतारमृत्विजं होतृनामकमृत्विजम् ईकते स्तुवन्ति । तादृशस्त्वम् ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य गोपाः गोपायिता सन् स्वे दमे स्वकीये गृहे यज्ञशालायां दीदिहि दीप्यस्व ॥ दीदिहि—'दिद् क्रीडादौ' यङ्लुक् । लोट् । तुजादित्वादभ्यासदीर्घत्वम् । 'संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः' (Paribhāṣāsūtra 93.) इत्यभ्यासस्य गुणाभावे 'लोपो व्योर्बलि' इति बलोपः ।

प्र होत्रे पूर्यं वचोऽग्रये भरता बृहत् । विपां ज्योतींषि बिभ्रते न वेधसे ॥ ५ ॥

प्र होत्रे^१ । पुराणम् । स्तुतिलक्षणं महत् । वचः^२ । प्रभरत^३ । अग्नये । होत्रे^४ । मेवाविनाम् । तेजांसि^५ । बिभ्रते^६ । विधात्रे^७ । न^८—इति पूरण इति ।

अग्निं वर्धन्तु नो गिरो यतो जायत उक्थ्यः । महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥ ६ ॥

अग्निं वर्धन्तु । अग्निम् । वर्धन्तु^१ । नः^२ । स्तुतयः^३ । यस्मात्^४ । अयं भवति^५ । स्तोत्रव्यः^६ । अस्माकं^७ महते । अज्ञाय^८ । घनाय च । दर्शनीयः^९ ।

१. होत्रा M. २. यजमानो होत्रादीन्प्रति कृते—हे होत्रादयः ! Sy.
३. पूर्वम् P. पूर्वं. कृतं पुरातनम् । पूर्वम्—‘पूर्वंः कृतमिनयो च’ इति यप्रत्ययः । भसंज्ञकत्वाववर्णलोपः । प्रत्ययस्वरः Sy. यावृक्षं पूर्वः कृतं तादृशम् BB.
४. बृहत्—‘वर्तमाने पुषद्बृहत्०’ इति निपातनावन्तोदात्तः Sy. ५. स्तोत्रशस्त्रादिकं वाक्यम् Sy. ६. प्र—प्रशब्दस्य छन्दसि ‘व्यवहिताश्च’ इति भरतेत्यनेन सम्बन्धः Sy. ७. प्रहर P. सम्पादयत । भरत—‘भृञ् भरणे’ भौवादिकः । निघातः Sy. प्रकर्षेण कुस्त । ‘अन्येषामपि दृश्यते’ इति संहितायां वीर्यत्वम् BB.
८. ह्यात्रे P. देवानामाह्यात्रे Sy. होत्रे वैधाय BB. ९. नान् P. विप्राणां मेवाविनामध्वर्यादीनाम् Sy. अग्निविशेष्यते—विपां विविधं रक्षितुं शीलवतामादित्यचन्द्रग्रहादीनाम् BB.
१०. सत्कर्मानुष्ठानसम्पाद्यानि तेजांसि Sy.
११. निमित्ततया कुर्वाणाय । बिभ्रते—‘बृ-भृञ् चारणपोषणयोः’ । ‘जुहोत्यादिभ्यः क्लृप्’ । ‘भृजामित्’ इतीत्वम् । ‘अभ्यस्तानामादिः’ इत्याद्युदात्तत्वम् Sy. महातेजसे BB. १२. ०घाने P. जगतो विधात्रे Sy. विधात्रे विध्वस्य BB.
१३. इव BB. १४. ०रणेन P. नैत्यर्थं पाव-

- पू-यजमानम् । यद्वा वेधसे न । यथा वेधा जगद्विधाता परमेश्वर आदित्यादीनि ज्योतींषि करोति तद्वदिति Sy. This stanza=TS. 3. 2. 11. 1.
१५. वर्धयन्तु पूजयन्त्वित्यर्थः । वर्धन्तु—‘वृधु वर्धने’ अस्माणिच् । लघूपधगुणः । ‘अ-भृञ्-भृञ्’ इत्याद्युदात्तकत्वाणिलोपः । भेरन्तादेशः । ‘एरः’ (Pa. 3. 4. 86.) इत्युकारः । निघातः Sy.
१६. अस्माकम् Sy. १७. स्तुतिरूपास्ता वाचः Sy. १८. स्मात् P. यतो याभिः स्तुतिरूपाभिर्गीर्भिः Sy.
१९. योऽग्रमग्निः Sy. २०. जायते Sy.
२१. उक्थ्यशब्दः प्रशस्यवाची अतिशयेन स्तुत्यो भवतीत्यर्थः । उक्थ्यः—‘वच परिभाषणे’ अस्मात् ‘पातुद्विवचिरिचि०’ इत्यादिना थक् । किञ्चात् ‘वजिस्वपि०’ इत्यादिना सम्प्रसारणम् । उक्थं शस्त्रम् । तेन स्तुत्यत्वेन तत्र भव उक्थ्यः ‘भव छन्दसि’ इति यत् । ‘यस्य०’ इति लोपः । ‘तित्त्वरितम्’ इति स्वरितः Sy. अनभिज्ञस्त्यः । उक्थ्यः । सुनीयः । इति प्रशस्यनामानि Ngh. 3. 8.
२२. यज्ञायमग्निं महते Sy. २३. घनाय M.
२४. ०नीय M. दर्शनीयो भवति । दर्शतः—‘भृञ् वृक्षियजि०’ इति अतच्प्रत्ययः चित्त्वावन्तोदात्तः Sy.

अग्ने यजिष्ठो अश्वरे देवान्देवयते यज ।

होता मन्द्रो वि राजस्यति स्निधः ॥ ७ ॥

अग्ने यजिष्ठः । बाधकान् । अति विराजसि । अवशिष्टं स्पष्टमिति ।

स नः पावक दीदिहि द्युमदस्मे सुवीर्यम् ।

भवा स्तोतृभ्यो अन्तमः स्वस्तये ॥ ८ ॥

स नः पावक । स त्वम् । अस्मदर्थम् । दीप्यस्व । दीप्तिर्युक्तम् । शोभनवीर्ययुक्तं

१. This is the explanation of स्निधः ।

२. VM. ignores अग्ने । यजिष्ठः । अश्वरे । देवान् । देवयते । यज । होता and मन्द्रः ।

Sy. explains this stanza in the following manner:—

हे अग्ने ! यजिष्ठः यष्टृतमस्त्वम् अश्वरे यज्ञे देवयते देवानात्मन इच्छते यजमानाय देवान् यज । तदर्थं यष्टव्याग्न्या-
नीदृशं द्यूतम् । किञ्च होता देवाना-
माह्वाता मन्द्रः यजमानस्य मादयिता स त्वं स्निधः क्षपयितुन् शत्रून् अति अतिक्रम्य वि राजसि विशेषेण शोभसे ॥
यजिष्ठः—‘तुवङ्गन्धसि’ इतीष्टन् । ‘तुरिष्ठेमेयःसु’ इति तुषो लोपः । निस्त्वा-
बाद्युदात्तः ॥ देवयते—क्यचश्चिच्त्वा-
बन्तोदात्तत्वम् । शपः पिच्त्वाबन्दात्तत्वं शतुश्च लसार्वधातुस्वरणे । तयोः क्यचा सहैकादेशे ‘एकादेश उदात्तेनो-
दात्तः’ इत्यन्तोदात्तो देवयच्छब्दः । ततः ‘शतुरनुमः’ इति विभक्तेरुदात्तत्वम् ।

यज—‘यज द्यवपूजासङ्गतिकरणदानेषु’ ।
अस्माल्लोड् । सिप् । सिपो हिरादेशः ।
‘अतो हेः’ इति हेर्लुक् । निघातः ।
राजसि—‘राजु दीप्ती’ । निघातः ।

३. ना P.

४. ०वकः M. and P.

५. पूर्वमन्त्रे प्रतिपादितः Sy.

६. ०दर्थं P. अस्मभ्यम् Sy.

७. दीदिहि—‘दिवु क्रीडादी’ अस्माद्यङ्—
‘तुजादीनाम्’ इत्यभ्यासदीर्घत्वम् । संज्ञा-
पूर्वको विधिरनित्यः’ इत्यभ्यासस्य गुणा-
भावः । ‘बहुलं छन्दसि’ इति यङो लुक् ।
लोटि सिप् । ‘चर्करीतम् परस्मैपदम-
बादिबच्च’ इति वचनाच्छपो लुक् ।
सिपो हिरादेशः । ‘लोपो व्योर्बलि’ इति
बलोपः । हेरपिच्त्वाद्यगुणः । निघातः Sy.

८. कान्तियुक्तं यद्वा तेजोयुक्तम् । द्युमत्—
‘दिव उत्’ इत्युकारः । ‘ह्रस्वनुद्भ्याम्’
इति मनुप उदात्तत्वम् Sy.

९. Omitted in P. शोभनसामर्थ्यो-
पेतवानभोगार्हं धनं शोभनवीर्योपेतञ्च
यथा भवति तथा Sy.

च । अस्मे इति पूरणम् । भव च । स्तोत॑र्यः । अन्तिक॑तमः ।
अविनाशार्थम् ।

तं त्वा विप्रा विपुन्यवो जागृवांसः समिन्धते । हव्य॑वाहममर्त्यं सहोवृधम् ॥ ६ ॥

तं त्वा विप्राः । तम् । त्वा । मेषाविनः । स्तोतारः । प्रबुद्धाः । समिन्धते । हव्य-
वाहम् । अमर्त्यम् । बलेन वर्धमानम् ।

१. षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । त्वद्विषयस्तुतिकारिणां
होत्रादीनाम् Sy.

२. ०तमाक P. तेषामतिशयेन समीपवर्ती
भव । अन्तोऽस्यास्तीत्यन्तिकः । 'अत
इनिठनी' इति ठन् । अतिशयेनान्तिक
इति 'अतिशायने तमप्०' इति तमप् 'तमे
तादेश्च' इति तादिलोपः । नित्वा-
बाधुदात्तः Sy.

३. विनाशार्थं P. अविनाशाय क्षेमाय ।
स्वस्त्ये-प्रातिपदिकस्वरः Sy.

४. VM. ignores पावक ॥ अस्म-
त्सम्बन्धिनः पापस्य शोषक ! हे अग्ने !
'पूज् पवने' । अस्माद् धातोर्णुब् ।
णित्वाद्बुद्धिः । वोरकादेशः । आत्मन्त्रित-
त्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वम् Sy.

५. हे अग्ने ! Sy. ६. त्वाम् Sy.

७. विपुन्युशब्दो मेषाविनमाचष्टे । विपुन्यवो
मेषाविनः स्तोतारः । विपुन्यवः -विबिधं
पनं स्तुतिं यातीति विपुन्युः । 'मृगय्याद-
यश्च' इति कुः । अकारलोपश्छान्दसः ।
प्रत्ययस्वरः Sy. मनश्चित् । विपश्चित् ।
विपुन्यवः । इति मेषाविनामानि Ngh.

३. 15.

८. स्तुतीनां प्रेरकाः । विप्राः- 'दुवप् बीज-
सन्ताने' अस्माद् धातोः 'ऋष्नेन्ना-
भवच्चविप्र०' इति रन्प्रत्यये इत्वम् ।
नित्वादाधुदात्तत्वम् Sy.

९. अग्निहोत्रादिकर्मण्यप्रमत्ततया प्रबुद्धाः ।
जागृवांसः- 'जागृ निद्राक्षये' । अस्मा-
त्लिट् तस्य क्वसुः । 'उगिदचाम्०'
इति नुम् । द्विर्वचनाभावश्छान्दसः ।
'वस्वेकाजाद्घसाम्' इति नियमादिङ-
भावः । 'जाग्रोऽविचिण्णलुडित्तु' (Pa.
7. 3. 85.) इति गुणो न भवति तत्र
विरित्यत्र क्वसोरपि गृहीतत्वात् । प्रत्य-
यस्वरः Sy.

१०. सोमान्याद्याहुतिभिः सम्यग्दीपयन्ति ।
'त्रिहन्वी दीप्तौ' अन्तर्भाजितव्यर्थोऽयम् ।
निघातः Sy.

११. ०हमम् P. हव्यानां बोढारम् । 'बह
प्रापणे' । 'बहश्च' इति ण्विः । उपधा-
बुद्धिः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१२. मरणवर्मरहितम् Sy.

१३. सहोवृधम्-सहसा मयनरूपेण बलेन
वर्धमानं तादृशम् । 'बुधु वर्धने' । 'क्विप्
च' इति क्विप् Sy.

III.11.

अग्निर्होता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्षणिः । स वेदं यज्ञमानुषक् ॥ १ ॥

अग्निर्होता । अग्निः । द्वाता । पुरोहितः । यज्ञस्य । विद्रष्टा । सः । वेत्ति । यज्ञम् ।

आनुपूर्व्येण ।

स हव्यवाळमर्त्यं उशिग्दूतश्चनोहितः । अग्निर्धिया समृण्वति ॥ २ ॥

स हव्यवाळ । सः । हविषां वोढा । अमरणधर्मा । हविः कागयमानः । देवानां दूतः ।

१. 'अग्निर्होता' इति नवचर्मेकादशं सूक्तं वैश्वामित्रं गायत्रमाग्नेयम् । 'अग्निर्होता गायत्रं (तु)' इत्यनुक्रान्तत्वात् (KSA. 17. 11. p. 15.) । प्रातरनुवाकाश्विन-शस्त्रयोगयित्रे छन्दसीदं सूक्तम् । सूत्रितं हि—'अग्निर्होताग्न इत्येति चतस्रः' (ASS. 4. 13.) इति । आधाने प्रथमायां पवमानेष्टौ स्विष्टकृतो याज्या 'अग्निर्होता' इत्येषा 'स हव्यवाळमर्त्यः' इति पुरोऽनुवाक्या । द्वितीयपवमानेष्टौ स्विष्टकृतोऽनुवाक्या 'साह्वान्' इति । सूत्रितं च—'साह्वान् विद्वा अभियुजोऽग्निमीळे पुरोहितमिति संयाजे' (ASS. 2. 1.) इति । आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने मैत्रायणशस्त्रे 'अभि प्रयांसि' इति वैकल्पिकोऽनुरूपस्तुचः । अत्र सूत्रम्—'प्र वो वाजा अभिद्यवोऽभि प्रयांसि बाहसा' (ASS. 7. 8.) इति । ...विश्वामित्रः स्तौति Sy.

२. P. omits होता. ३. अः M.

४. धाता M. देवानामाह्वता Sy.

५. परो० P. पुरत एवाभिमतफलसम्पादकत्वेन हितकारी । यद्वा पुरः पूर्वभाग आहवनीयरूपेण हितो निहित इति पुरोहितः Sy.

६. विशेषेण द्रष्टा Sy.

वि चष्टे । विचर्षणिः । विश्वचर्षणिः । इति पश्यतिकर्माणः Ngh. 3. 11.

७. तथाविधोऽग्निः Sy.

८. वेति M. जानाति । वेद—'विद जाने' । 'विदो लटो वा' इति तिपो णलादेशः । लघूपधगुणः । निघातः Sy.

९. अग्निष्टोमादिकम् Sy.

१०. सक्तम् । आनुषक्—आसमन्तात्—अनुषजतीत्यानुषक् । 'वसज सङ्गे' धातु-षकारस्य सकारः । 'क्विप् च' इति क्विप् । 'अनिदिताम्०' इत्युपबालोपः । 'उपसर्गात्सुनोति०' इति षत्वम् Sy.

११. M. adds अमर्त्यः after हव्यवाद् ।

१२. हविषः वोढा । हव्यवाद्—'बह प्रापणे' । 'बहद्वच' इति ण्विः । हवजश्चत्वरिणि । कुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy. हव्यं वहतीति, हविषां वोढा Mah. यवो-ऽत्राध्याहारस्तच्छब्दश्रवणात् । यो हव्य-वाद्द्विषो वोढा U.

१३. मरणधर्मरहितः Sy. मरणहीनः Mah.

१४. उशिक्—'वश कान्तौ' । 'इजिः' इत्यनु-वृत्तौ 'वशोः किच्च' इतीजिप्रत्ययः । तस्य कित्वात् 'ग्रहिज्या०' इति सम्प्रसारणम् । प्रत्ययस्वरः Sy. वष्टि, उश्यते वा सर्वैरि-त्युशिक् कमनीयो मेधावी वा Mah. मे-धावी U. १५. देवानां दूत्यकर्ता Mah.

निहिताभोऽग्नेन वा निहितः । सोऽग्निः । प्रज्ञया । सङ्गच्छते ।

अग्निधिं । स चेतति कृत्यज्ञस्य पूर्यः । अर्थं ह्यस्य तरणिं ॥ ३ ॥

अग्निधिया । अग्निः । प्रज्ञया । सर्वं जानीते । यज्ञस्य । कृतुः । पूर्वकालभवः ।
गमनस्वभावस्य । अस्य तमसः । तारकं तेजः ।

अग्निं सूनुं सनश्रुतं सहसो जातवैदसम् । वह्निं देवा अकुण्वत ॥ ४ ॥

अग्निं सूनुम् । सहसः । सूनुम् । अग्निम् । सनातनश्रवणम् । जातप्रज्ञम् । वोढारम् ।

१. अनोहितः—अनः 'चायतेरन्ने ह्रस्वश्च' इत्यसुन्नतः । अकाराभुडागमः । तस्मिन्यलोपः । निस्वादाद्युदात्तः । 'पुनश्चनसोऽद्यन्वसि गतिसंज्ञा यक्तव्या' (VPa. I. 4. 60.) इति गतिसंज्ञायां 'गतिरनन्तरः' इति प्रकृतिस्वरत्वम् । बहुव्रीहौ तु पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

२. ०भोनेन P.

३. धिया—'सावेकाचः' इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy. बुद्ध्या Mah.

४. कर्मविषयप्रज्ञान्वितोऽग्निरस्मानपि तावत्प्रज्ञान्वितात्करोत्वित्याशास्ते । ऋण्वति—'ऋणु गतौ' । लोटि तनादित्वाङुप्रत्ययः । 'लेटोऽडाटौ' इत्यङागमः Sy. सङ्गच्छते देवैः सह हविर्दानाय Mah. सङ्गच्छते देवैः सह हविषस्तर्पणाय U. This stanza=YV. 22. 16.

५. सर्वं P.

६. जानीते P. चेतति—'चित्ती संज्ञाने' । निघातः Sy.

७. अग्निष्टोमादेः Sy.

८. प्रज्ञापकः Sy.

६. पूर्वं भवश्चिरन्तनः Sy.

१०. ०वकव्य M. गमनस्वभावस्य seems to be the explanation of अर्थम् ॥ गमनस्वभावं तेजः । अर्थम्—'ऋ गतौ' । 'अधिकृषिगतिभ्यस्थन्' इति यन् । गुणः । निस्वादाद्युदात्तः Sy.

११. स्य M. अस्य एतादृशस्यान्तेः Sy.

१२. अस्याकाशे दृश्यमानस्य तमसः Sy.

१३. निवर्तकमिति यावत् । तरणि—'तु प्लवनतरणयोः' । 'अतिसुभृषमि०' इत्यादिनाऽग्निप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१४. VM. ignores सः and हि ॥ स तथाविधः । हि क्लृप् Sy.

१५. सूनु P. १६. बलस्य Sy.

१७. पुत्रं मथनरूपेण बलेन निष्पाद्यमानत्वात् Sy.

१८. सनातनत्वेन प्रसिद्धम् । सनश्रुतम्—'श्रु श्रवणे' । कर्मणि क्तः । 'तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१९. हविषां वोढारम् । वह्निम्—'वह प्रापणे' । 'वि' इत्यनुवृत्तौ 'वह्निभि०' इत्यादिना निप्रत्ययः Sy.

मह्यमभ्युदयार्थं देवाः । कृण्वन्तु ।

अदाभ्यः पुरएता विशामग्निर्मानुषीणाम् । तूर्णी रथः सदा नवः ॥ ५ ॥

अदाभ्यः^१ । अहिस्थः^२ । अग्निः । मानुषीणाम् । विशाम । पुरतो गन्ता । तरणशीलः^३
रथो ह्यवहनात्^४ । सदैव^५ । नवः^६ ।

साह्वान्विश्वा अभियुजः क्रतुर्देवानाममृतः । अग्निस्तुविश्रवस्तमः ॥ ६ ॥

साह्वान् । सहमानः^१ । विश्वाः^२ । अभियौवन्त्रीः^३ सेनाः । कर्ता^४ । देवानाम्

१. ०दयायार्थं M. ०यात्यं P.

२. हविर्भुजो देवाः Sy.

३. कृचन्तु P. अकृवंत । अकृण्वत—‘कृचि
हिंसाकरणयोः’ । इदित्वाधुम् । ‘धिवि-
कृण्वोर च’ इत्युप्रत्ययः । अकारश्चा-
न्तादेशः । लङि व्यत्ययेनात्मनेपदम् ।
निघातः Sy.

४. M. adds पुरः after अदाभ्यः ॥
आदाभ्यः P.

५. हविन्यः P. न केनापि तिरस्कार्यं इत्यर्थः ।
अदाभ्यः—‘दन्भु दम्भने’ । ‘दभेश्चेति
वक्तव्यम्’ इति कर्मणि ण्यत् । उपधा-
वृद्धिः । न दाभ्योऽदाभ्यः । नञ्समासे
‘तत्पुखे तुत्यार्थं०’ इति पूर्वपदप्रकृति-
स्वरत्वम् Sy.

६. मनोज्ञातानाम् । ‘मनोज्ञाताव्ययौ शुक्
च’ इत्यम् । ‘दिङ्ढाणञ्०’ इति ङीप् ।
निस्त्वादाद्युदात्तः Sy.

७. प्रजानाम् Sy.

८. सन्मार्गप्रदर्शनेनाप्रतो गन्ता । पुरएता—
‘इण् गतौ’ । ‘ण्वल्तुचौ’ इति तुच् ।
गुणः । निस्त्वादाद्युदात्तः Sy.

९. रण० P. अत एव ताः प्रजा

वैदिककर्मप्रयत्नकत्वेनानुग्रहीतुं त्वरायुक्त
आलस्थरहितः । तूर्णः—‘अित्वरा
सम्भ्रमे’ इति घातोः ‘निः’ इत्यनुवृत्तौ
‘बहिश्चिभ्युगुलाहात्वरिभ्यो नित्’ इति
निप्रत्ययः । ‘ज्वरत्वर०’ इत्यादिना
ऊट् । तस्य निस्त्वादाद्युदात्तः । संहितायां
‘कृलोपे पूर्वस्य०’ इति दीर्घः Sy.

१०. ०हनां P. हविषां वहनाद्वयसदृशः ।
रथः—‘हनिक्कुषिनीरमिकाशिभ्यः०’ इति
क्थन्प्रत्ययः । किस्वात् ‘अनुदात्तोपदेश०’
इत्यादिनाऽनुनासिकलोपः । निस्त्वादाद्यु-
दात्तः Sy.

११. सर्वदा । सदा—स्वरादिषु आद्युदात्तत्वेन
पठितत्वादाद्युदात्तः Sy.

१२. तत्तत्कर्मणि नवः नूतनः पुनर्मथनावभिन्नः
Sy.

१३. स्वबलेन तिरस्कुर्वाणः । साह्वान्—
‘षह् सर्वणे’ इत्यस्य क्वसौ ‘दाश्चान्ता-
ह्वान्नीदृवाश्च’ इति निपातनाद् द्विर्बचन-
मिडागमश्च न भवति परस्मैपदं च
भवति । क्वसुस्वरः Sy.

१४. सर्वाः सेनाः Sy. १५. ०मिष्ढोक्तिः P.

१६. हविष्प्रदानेन पोषकः Sy.

शत्रुभिरपरिमृष्टः । अग्निः । अतिशयेन बहुशत्रुः ।

अभि प्रयांसि वाहसा दाश्वाँ अश्नोति मर्त्यः । क्षयं पावकशोचियः ॥ ७ ॥

अभि । वाहकेनाग्निना । अश्वानि । अभ्यश्नोति । दाश्वान् । मनुष्यः । निवासं च ।
शोषकदीप्तेरग्नैः । अभ्यश्नुते ।

परि विश्वानि सुधिताग्नेरश्याम् मन्मभिः । विप्रासो जातवेदसः ॥ ८ ॥

परि विश्वानि । पर्यश्याम । विश्वान्यैव । सौहित्यानि ।

१. ०भिः प० M. अत एव शत्रुभिररहितः Sy.

२. एवम्भूतोऽग्निः । कतुः—‘कृमः कतुः’ ।
किञ्चाद् गुणाभावः । प्रत्ययस्वरः Sy.

३. ०शत्रुभिः P. तुविशब्दो बहुवाची ।
अवःशब्दोऽश्ववाची । अतिशयेन बहु-
विधाभोपेतो वर्तते । यस्मादेवं तस्मा-
दस्मानपि बहुविधाभोपेतान्करोत्विति
भावः । तुविश्वस्तमः—‘तु वृत्तिर्हिंसा-
पूर्तिषु’ अस्मादौणादिकः किप्रत्ययः ।
किञ्चाद् गुणाभावः । उवङ्ङादेशः ।
अन्तोदात्तः । अवः—‘श्रु अवणे’ । श्रूय-
तेऽस्मिति ^{‘अवःश्रूयते’} । अतिशयेन
तुविश्व इति ‘अतिशयने तमप०’ इति
तमप् । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्
Sy. उर । तुवि । पुर । इति बहु-
नाम्नानि Ngh. ३. 1. । अव इत्यस-
नाम । श्रूयत इति सतः N. 10. 3.

४. अभिः P. ५. हविषां वाहकेनाग्निना ।
वाहसा—‘जित्’ इत्यनुवृत्तौ ‘वहिहा-
द्याभ्यश्छन्दसि’ इत्यनु । णित्वाकु-
पषावृद्धिः । निस्वरः Sy.

६. अश्वदि M. प्रयांसि—‘प्रीम् तर्पणे’ अस्मा-
द्धातोरन्तर्भावितव्यम् । वसुन्तर्पणः । प्रीण-
यन्ति भोक्तृनि प्रतिश्रुत्यानि । निस्वा-
बाधुदात्तः Sy.

७. It is the explanation of अभि

only ॥ अभितः सर्वतः प्राप्नोति Sy.

८. हविषां दाता । दाश्वान्—‘वाभू
दाने’ इत्यस्य क्वसौ ‘दाश्वान्साह्वान्०’
इति निपातनादिङागमो द्विर्वचनञ्च न
भवति । क्वसुप्रत्ययस्वरः Sy.

९. यजमानः Sy.

१०. गृहं च Sy.

११. ०रनेः P. अग्नेः सकाशात् Sy.

१२. अभ्यश्नोति । अश्नोति—‘अशू व्याप्तौ’ ।
व्यत्ययेन परस्मैपदम् । निघातः Sy.

१३. Omitted in P.

१४. ०श्वामि P. सर्वतः प्राप्नुयाम । अव्याम
—‘अशू व्याप्तौ’ । ‘बहुलं छन्दसि’ इति
इनुप्रत्ययस्य लृक् । व्यत्ययेन परस्मै-
पदम् । ‘यासुद् परस्मैपदेषूदात्तः०’ इति
यासुद् । ‘लिङः सलोपः०’ इति सलोपः ।
अदन्तत्वाभावादियादेशो न भवति ।
मसः सकारस्य ‘नित्यं ङितः’ इति लोपः ।
निघातः Sy.

१५. सर्वाणि Sy.

१६. सुहितानि सुष्ठु हितान्यभिलषितानि
वसूनि । सुधिता—‘दुधाम् धारणपो-
षणयोः’ इत्यस्माद्धातोर्निष्ठायां ‘छन्दसि’
इत्यनुवृत्तौ ‘सुधितवसुधित०’ इत्यादिना
निपातितः । ‘शोश्छन्दसि बहुलम्’ इति
शोर्लृक् । ‘गतिरनन्तरः’ इति गतेः प्रकृति-
स्वरत्वम् Sy.

अग्नेः^१ । स्तोत्रैः^२ । मेधाविनः^३ । जातप्रज्ञान्^४ ।

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सानेषामहे ।

त्वे देवास एरिरे ॥ ६ ॥

अग्ने^१ । अग्ने ! विश्वानि^२ । धनानि^३ । युद्धेषु^४ । सम्भजेमहि^५ । तानि त्वानि^६ देवाः^७ । अस्माकं^८ प्रदानायागमयन्निति^९, 'तदग्निदेवो देवेभ्यो वनते वयमग्नेर्मानुषाः'^{१०} इ मन्त्रः^{११} ।

१. तव सम्बन्धिभिः Sy.

२. मननीयैः स्तोमैः । सम्मभिः—'मनु अत्रबोधने' । 'अन्येभ्योऽपि वृक्ष्यन्ते' इति मनिन् । नित्स्वरः Sy.

३. मेधाविनो होत्रादयो वयम् Sy.

४. Omitted in M. जातप्रज्ञाः ॥ जात-वेवस इत्यग्नेर्वा विशेषणम् । जातानि सर्वाणि वेत्तीति जातवेदाः सर्वज्ञ इत्यर्थः । एतादृशं जातवेदस्त्वमग्नेरेवोचितमिति तद्विशेषणत्वं युक्तम् Sy.

५. अग्नेः P.

६. M. reads वयमग्नेर्मानुष इति मन्त्रः । अग्ने विश्वानि इन्द्राग्नी for अग्ने । अग्ने । विश्वानि ॥ अग्ने विश्वानि has been inserted by a different hand. सर्वाणि धनानि Sy.

७. नानि M. वार्या वरणीयानि सम्भजनीयानि । 'वृद्ध सम्भक्ती' । 'ऋहलोर्ण्यत्' इति ण्यत् । 'शेषेच्छन्वसि बहुलम्' इति शोर्लुक् । 'ईडवन्व०' इत्यादिनाद्युदात्तः Sy.

८. वाजेषु । वृषादित्वादाद्युदात्तः Sy.

९. वयं सम्भजामहे । सनिषामहे—'व षण सम्भक्ती' । 'घात्वादेः षः सः' लेटि 'सिब्बहुलम्०' इति सिप् । सि आर्षघातुकत्वादिडागमः । 'लेटोऽडाटो' इत्यडागमः । व्यत्ययेनात्मनेपदम् । नि घातः Sy.

१०. त्वे—युष्मच्छब्दस्य सप्तम्यां त्वादेशः 'सुपां सुलुक्०' इति शोभादेशः । 'शो (Pa. I. I. 13.) इति प्रगृह्यसंज्ञा Sy.

११. पूर्वमस्माभिरिष्टाः Sy.

१२. अस्मदभिमतफलप्रदानाय Sy.

१३. ०नायसि० P. आ समन्तादगमन् त्वयि प्रविष्टा इत्यर्थः । सर्वथापि त्वत्-सकाशात् फलं लभेमहीति भावः । ईरिरे—'ईर गती' त्यस्मात्परस्य लिटो भूत्य इरेजावेशः । 'इजावेशश्च गुरुमतः०' इत्याम्न भवति मन्त्रत्वात् । निघातः Sy.

१४. M. omits अग्नेर्मानुषा इति ।

१५. TS. 2. 6. 9. 8.

III.12.

इन्द्राग्नी आ गतं सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेपिता ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी । इन्द्राग्नी । आगच्छतम् । सुतं सोमं प्रति । अस्मदीयाभिः । नभसः स्वर्गस्थानात् ।

१. 'इन्द्राग्नी' इति नवचं द्वादशं सूक्तं वैश्वामित्रमैन्द्राग्नम् । तथा चानुक्रम्यते—
'इन्द्राग्नी ऐन्द्राग्नम्' (KSA. 17.12. p.15.) इति । 'गायत्रं तु' (KSA. 17.11.p.15.) इति तुशब्दादिवमपि सूक्तं गायत्रम् । इन्द्राग्नी देवता । अभिप्लविकेज्जहःसु प्रातःसवनेऽञ्छावाकशस्त्रे आवापार्थमिव सूक्तम् । 'अभिप्लवपुष्टधाहानि' इति खण्डे सूत्रितम्—
'इन्द्राग्नी आ गतं ता हुवे ययोरिवम्' (ASS. 7. 5.) इति । अग्निष्टोमेऽञ्छावाकशस्त्रे 'इन्द्राग्नी आ गतम्' इति स्तोत्रियस्तुत्रः । तत्रैन्द्राग्न्यास्याया शस्त्रयाज्या । 'इन्द्राग्नी आ गतं सुतमिति याज्या' (ASS. 5. 10.) इति सूत्रितत्वात् । चतुर्विधेऽहनि प्रातःसवनेऽञ्छावाकशस्त्रे 'इन्द्राग्नी आगतं सुतम्' इति षळहस्तोत्रियः । 'इन्द्राग्नी आ गतं सुतमिन्द्रे अग्ना नमो बृहत्' (ASS. 7. 2.) इति सूत्रितम् । अग्निष्टोमेऽञ्छावाकशस्त्रे 'तोशा वृत्रहणा हुवे' इत्याद्यास्तिलः । सूत्रितञ्च—'तोशा वृत्रहणा हुव इति तिलः' (ASS. 5.10.) इति । अग्निष्टोमेऽञ्छावाकशस्त्रे 'इन्द्राग्नी अपसस्पिरि' इत्यनुरूपः । सूत्रितञ्च—
'इन्द्राग्नी आ गतं सुतमिन्द्राग्नी अपसस्पिरि' (ASS.5.10.) इति Sy.

२. इन्द्रश्चाग्निवचेन्द्राग्नी हे देवौ ! । इन्द्रश्चाग्निश्च 'इन्द्रे धि' (Pa. 2. 2. 32.) इत्यग्निशब्दस्य पूर्वनिपाते प्राप्ते 'अजाद्यदन्तम्' (Pa. 2. 2. 33.) इतीन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः । पादादित्वाभिधातप्रतिषेधः । षाण्टिकस्वरः Sy.
३. गतम्—'गम्सु सुप्सु गतौ' । 'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुकि सति 'अनुदात्तोपदेशः' इत्यादिना मकारलोपः । निघातः Sy.
४. अभिषदादिसंस्कारैः संस्कृतम् Sy. अभिषुतम् Mah., U., BB.
५. It seems to be the explanation of गीभिः ॥ स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः राहूतौ सन्तौ Sy. त्रयीलक्षणभिर्वाग्भिः... यद्वा गीभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्युतमिति शेषः Mah., U. स्तुतिभिः BB.
६. स्वस्था० P. नभ इवादित्य इव... लुप्तोपमानम्... नभःस्थितैः स्वर्गस्थैर्देवैर्वरेण्यं प्रार्थनीयम् । नभःशब्देन लक्षणया नभःस्था देवा उच्यन्ते Mah., U. नमो नहनं बन्धकं रसवत्तया मनसाम्... यद्वा गीर्भिर्नहनीयं बन्धनीयं स्तुत्यमिति यावत् । यद्वा नभ इव नभ आदित्यः, स इव गीर्भिर्वरणीयः BB. नभ आदित्यो भवति । [नेता रसानाम्] नेता भासान् । ज्योतिषां प्रणयः N. 2. 14.

वरणीयम् । आगत्य चास्य । पिबतम् । कर्मणा । प्रेरितौ * ।

इन्द्राग्नी जरितुः सचां युज्ञो जिगाति चेतनः । अया पातमिमं सुतम् ॥ २ ॥

इन्द्राग्नी । हे इन्द्राग्नी ! स्तोतुः । सहकारी । सोमः । युवामभिगच्छति । चेत-
यितेन्द्रियाणाम् । अनया स्तुत्या च । पिबतम् । इमम् । सुतम् ।

१. वरणीयं सम्भजनीयमिमं सोमं प्रति ।
वरण्यम्—‘बृङ् सम्भक्तौ’ । ‘बृङ् एण्यः’
वृषादित्वादाद्युदात्तः Sy. वरेण्यो वर-
णीयः प्रार्थनीयस्तम् Mah. प्रार्थनीयं
स्तुत्यं सोमम् BB.

२. इमं सोमम् Sy. युवामस्य सोमस्य
सम्भन्विनं स्वमंशम् Mah. सोमस्य U.
कर्मणः सम्प्रदानत्वान्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी
BB.

३. पातम्—‘पा पाने’ । ‘सर्वे विधयश्छ-
न्दसि विकल्प्यन्ते’ इति न पिबादेशः Sy.
पिबादेशाभावश्छान्दसः Mah.

४. कर्मा P. अस्माभिः क्रियमाणेन कर्मणा
यद्वा अस्मदीयया बुद्ध्या Sy. यजमान-
बुद्ध्या Mah. यजमानस्य सम्भन्विन्या
बुद्ध्या U. बुद्ध्या अस्मदीयया BB.

५. प्रेरितौ युवाम् । यद्वा प्राप्तावस्मद्भूक्त्या
प्रेरितौ । इषिता—‘इष गतौ’ इत्यस्मा-
दातोनिष्ठायां ‘लोषसह’ इतीडागमः ।
‘आगमा अनुदात्ताः’ इतीडोऽनुदात्तत्वात्
क्तस्वरः शिष्यते Sy. प्रेषितौ प्रार्थितौ
Mah. प्रेषितौ सन्तौ U. अद्वेषितौ
प्रार्थितौ... यद्वा ‘इष गतौ’ विद्या,
इषितौ प्राप्तौ BB.

*. M. omits the commentary
on the whole of the stanza.
This stanza=YV. 7. 31.=

TS. I. 4. 15. 1.

अयातो गृह्णात्येव । इन्द्राग्नीऽआगत ॥
सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं
क्षियेक्षिता । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राग्निभ्यां
त्वैष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेति सादय-
तीन्द्राग्निभ्यां ॥ ह्येनं गृह्णाति ।

SB. 4. 3. 1. 24. p. 368.

अत्र ‘उपयामगृहीतोऽसीन्द्राग्निभ्याम्’
इत्याद्याधिकमुचोऽपेक्षयायातम् ।

६. स्वर्गादिलः फलप्राप्ताः सहायभूतः Sy.

७. यज्ञो ज्योतिष्टोमादियज्ञसाधनभूतः Sy.

८. जिगाति—‘गा स्तुतौ’ इत्ययं धातुरत्र
गमने वर्तते । छन्दसि जुहोत्यादिः ।
‘बहुलं छन्दसि’ इत्यभ्यासस्येत्वम् ।
निघातः Sy.

९. ०तयते० P. आप्यायनकारी सन् असौ
सोमः । चेतनः—‘चित्ती संज्ञाने’ । कर्तरि
बहुलवचनाल्लुप् । ‘लिति’ इत्याद्युदा-
त्तत्वम् Sy.

१०. ०नवा P. अस्मदीयस्तुतिलक्षणयानया
वाचाऽऽहूतौ सन्तौ । अया—इदंशब्दस्य
‘पुषां सुलुक्’ इति याजादेशः । अना-
देशप्राप्ती ‘हलि लोपः’ Sy.

११. Omitted in P.

१२. पातम्—‘पा पाने’ । निघातः Sy.

१३. इबम् M. and P. सोमम् Sy.

१४. अभिषवादिसंस्कारोपेतम् Sy.

इन्द्रमग्निं कविच्छदा यज्ञस्य जूत्या वृणे । ता सोमस्येह तृप्ताम् ॥ ३ ॥

इन्द्रमग्निम् । स्तोत्राणां कामैश्छन्दयितारी । इन्द्राग्नी । हविषः । जवेन । वृणे ।
तौ । सोमेन । अस्मिन्कर्मणि । तृप्ताम् ।

तोशा वृत्रहणा हुवे सजित्वानाप जिता । इन्द्राग्नी वाजसातमा ॥ ४ ॥

तोशा । शत्रूणां हन्तारौ । उपद्रवाणां हन्तारौ । अहं हुवे । समानजितारौ । अपराजितौ ।

१. ०मैश्छाद० P. उचितफलप्रदानेनोप-
च्छन्दकौ । कविच्छदा—‘छदि अप-
वारणे’ अस्मात् क्विप् । ‘सुपां सुलुक्०’
इति सुपो ङादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृति-
स्वरत्वम् Sy.

२. VM. explains इन्द्रम् and
अग्निम् together as इन्द्राग्नी ॥
इन्द्रमग्निं च युवाम् । इन्द्रम्—‘इदि
परमैश्वर्ये’ इत्यस्माद्धातोः ‘ऋज्जेन्द्राग्र०’
इति रन्प्रत्ययान्तत्वेन निपातनादाद्यु-
दात्तत्वम् Sy.

३. हेवि० P. यज्ञसाधनभूतस्य सोमस्य Sy.

४. जूत्या । जूतिः प्रेरणम् । सोमस्तावद्य-
जमानं प्रेरयति । साधनमुपलभ्य तत्सा-
ध्यकृतौ यजमानः प्रवर्तत इति हि तस्य
प्रेरकत्वम् । तथा प्रेरणरूपया जूत्या
प्रेरितोऽहम् । जूत्या—‘जू’ इति सौत्रो
षातुः । अस्मात् ‘उदात्तः’ इत्यनुवृत्तौ
‘अतियूतिजूति०’ इत्यादिना निपातना-
दात्तत्वं । ‘उदात्तयणो हलपूर्वात्’
इति विभक्त्युदात्तत्वम् Sy.

५. वृणे M. वृणो P. सोमपानार्थमिह
कर्मण्यागच्छतमिति सम्भजे । ‘वृङ्
सम्भक्तौ’ इनाप्रत्ययः । ‘दित आत्मने-
पदानाम्०’ इति ढेरेत्वम् । निघातः
Sy.

६. आगतौ च ताविन्द्राग्नी । ता—‘सुपां
सुलुक्०’ इति ङादेशः Sy.

७. सोमपानेन । सोमस्य—‘षुक् अभिषवे’
अस्मात् ‘अतिस्तुसुहुसुवृक्षि०’ इत्यादिना
मन्प्रत्ययः । नित्स्वरः Sy.

८. तृप्ताम्—‘तृप प्रीणने’ । लोटि मुचा-
दित्वाभुमागमः । निघातः Sy.

९. M. adds वृत्रह्ना after तोशा ।

१०. शत्रूणां बाधकौ Sy.

११. P. adds च after उपद्रवाणाम् ॥
वृत्रस्य पापस्य हन्तारौ । वृत्रहणा—
‘हन् हिंसागत्योः’ । ‘ब्रह्मभूणवृत्रेषु क्विप्’
इति क्विप् । ‘प्राप्तात्तृ णः’ (Pa.
8. 4. 12.) इति णत्वम् । कृदुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१२. इह कर्मणि सोमपानार्थमभाष्यमाणम् ।
हुवे—‘ह्वयते’ ‘बहुलं छन्दसि’ इति शपो
लुकि सति ‘ह्वः सम्प्रसारणम्’ इत्यनु-
वृत्तौ ‘बहुलं छन्दसि’ इति सम्प्रसारणम् ।
उवङ्ङादेशः । व्यत्ययेनात्मनेपदम् ।
निघातः Sy.

१३. ०मानं जे० P. परस्परपेक्षया जयशीलौ ।
‘जि जये’ । ‘शीङ्कुशिपहिजिजिसुवृभ्यः०’
(Unādi. 4. 553.) इति क्वनिप् ।
किच्वाद् गुणाभावः । पिच्वात्प्रागमः ।
‘समानस्य छन्दस्यमूर्ध्व०’ इति समानस्य
सभावः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१४. ०ताम् M. केनाप्यतिरस्कृतौ । अपरा-
जिता—नमसमासे ‘तत्पुरुषे तुल्यार्थ०’
इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

इन्द्राग्नी । अतिशयेन सङ्ग्रामाणां सम्भवतारौ ।

प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः । इन्द्राग्नी इष आ वृणो ॥ ५ ॥

प्र वामर्चन्ति । प्रार्चन्ति । वाम् । शस्त्रिणः । स्तोत्रविदश्च । स्तोतारः । तथाऽहं
चाभ्यानि । आवृणो ॥

इन्द्राग्नी नवति पुरो दासपत्नीरधूतम् । साक्रमेकेन कर्मणा ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी । हे इन्द्राग्नी ! दासाः पतयो यासां ताः । नवतिसंस्थाः ।

१. युवाम् । इन्द्राग्नी—'देवताद्वन्द्वे च'
इत्युभयपदप्रकृतित्स्वरत्वे प्राप्ते 'नोत्तर-
पदेऽनुवात्तादौ०' इति प्रतिषेधात्
समासस्वरः Sy. २. अन्नस्थातिशयेन
दातारौ । वाजसातमा—'षणु दाने' ।
अस्मात् 'जनसनखनक्रमगमः०' इति
विद् । 'विद्वनोरनुनासिकस्यात्' इत्या-
कारः । 'अतिशयेन तमप०' इति तमप् ।
कृदुत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं Sy.

३. P. omits अर्चन्ति. ४. इह कर्मणि
स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः पूजयन्ति । अर्चन्ति
—'अर्चं पूजायाम्' । निघातः Sy.

५. युवाम् । वाम्—युष्मच्छब्दस्य द्विती-
यायां पदात्परत्वाद् 'युष्मच्छब्दः षष्ठी-
चतुर्थीद्वितीया०' इत्यादिना वामित्या-
देशोऽनुदासश्च Sy. ६. उक्थं शस्त्रम् ।
तदन्तः शस्त्रिणो होत्रादयः । उक्थिनः
—'वच परिभाषणे' । 'पातुतुदिवच्चिरि-
चि०' इति कर्मणि यक् 'वचिस्वयि०'
इत्यादिना सम्प्रसारणम् । उक्थं शस्त्रं
येषां ते 'अत इनिठनौ' इतीति । 'प्रत्य०'
इति लोपः । प्रत्ययस्वरः Sy.

७. ०त्रचिद्वच. M. स्तोत्राभिज्ञाः साम-
गानकुशलाः । नीथाविदः—'णीम्
प्रापणे' । 'हन्तिकुथिनीरमि०' इत्यादिना
क्थन् । किस्वाद् गुणाभावः । 'विद
ज्ञाने' । 'क्विप् च' इति क्विप् । कृदु-

त्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं Sy.

८. उद्गात्राद्योऽभिलषितफलावाप्तये युवा-
मर्चन्ति Sy. ९. चार्चन्ता० M.
०हन्ता० P. अहमपि अन्नस्य लाभा-
र्थम् Sy. १०. सर्वतः सम्भजे । पूजया-
सीत्यर्थः । 'बृङ् सम्भवतौ' । निघातः Sy.
११. VM. ignores इन्द्राग्नी ॥ हे
इन्द्राग्नी ! आमन्त्रितत्वादाद्युदात्तत्वं
Sy. १२. इन्द्रा P.

१३. षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं BB.

१४. दासयन्त्युपक्षयन्तीति दासा उपक्षपयि-
तारः शत्रवः । ते पतयः पालका यासां
ता दासपत्नीः । 'दसु उपक्षये' । दासय-
तीति दासः पचाद्यजन्तः । चित्त्वादन्तो-
दात्तः । ते पतयो यासां 'नित्यं सपत्न्या-
विषु दासाच्च' (Gāṇasūtra on Pa.
4.1.35.) इत्युक्तत्वात् 'विभाषा सपू-
र्वस्य' इति ङीष्, इकारस्य नकारः ।
बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वं Sy.
दासा उपक्षपयितारः प्रजानां तावृशाः
पतयस्त्वामिनो यासां पुराम् । ईसिः
सौत्रो धातुव्यक्षयवृत्तिः । 'वसेष्वटनौ
न आ च' इति टप्रत्ययः । बहुव्रीहौ
'विभाषा सपूर्वस्य' इति नकारः BB.

१५. नवतिसंस्थाकाः । नवानां दशतां नव-
भावः तिद्वच प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरेणान्तो-
दात्तः Sy.

पुरः । सह । युवामेकैव । उद्योगेन । अकम्पयतम् ।

इन्द्राग्नी अपसस्पयुप प्र यन्ति धीतयः । ऋतस्य पथ्याः अनु ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी । हे इन्द्राग्नी ! कर्मणः । उपप्रगच्छन्ति । स्तुतयः । यज्ञस्य । मार्गान् ।
लक्षीकृत्य ।

इन्द्राग्नी तविषाणि वां सुधस्थानि प्रयांसि च । युवोरमूयं हितम् ॥ ८ ॥

इन्द्राग्नी । हे इन्द्राग्नी ! युवयोः । सह स्थितानि । बलानि । अन्नानि । च । तथा
युवयोरेव । अपां प्रेरणम् । हितम् ।

१. पुनः M. वु P. एवंविधाः शत्रूणां पुरीः
Sy. असुराणां पुरीः शत्रूणां वा BB.

२. युगपत् Sy. सहैव BB.

३. एकेन—'इण्भीकापाश्लयतिमर्चिभ्यः कन्'
इति कन् । निस्वादाद्युदात्तः Sy.

४. उद्योगे P. कर्मणा प्रहरणलक्षणेन
BB.

५. कामं पयतं P.

अकम्पयतम् । ताविन्द्राग्नी आह्वया-

मीति शेषः । अप्रनूतम्—'घूळ् कम्पने' ।

लङि 'स्वादिभ्यः झुः' । निघातः Sy.

तावृक्षीः पुरोऽधूनूतमकम्पयतं नाशित-

वन्तौ । 'घूळ् कम्पने' स्वादिः, वर्ण-

व्यत्ययेन दीर्घः । क्रैयादिकाद्वा ध्रुवो

विकरणव्यत्ययेन झनुप्रत्ययः । तस्मादेवं-

महानुभावो युवामिदं यजमानं सङ्ग्रामे

जितवन्तमनुगृह्णीतम् । अस्मिन्निन्द्रिया-

दिकं वत्तम् । 'वि वा एष इन्द्रियेण

वीर्येणर्व्यते' इत्यादि ब्राह्मणम् BB.

This stanza=TS. I. I. 14. I.

६. ०मणा P. अस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः

Sy.

७. ०प्रयच्छ० P. समीपे प्रकर्षेण वर्तन्ते ।

अतः सोमपानार्थं युवामागच्छतमिति

भावः । यद्वा धीतयः स्तुतयः । ऋतस्य

यज्ञस्य । मार्गान् । लक्षीकृत्य । कर्मणा

परितः । प्रवर्तन्ते । अतः स्तोतव्यतया

युवामागच्छतमिति । यन्ति—'इण् गतौ' ।

यणादेशः । निघातः Sy.

८. धीतयः सोमस्य घातारः पातारो होत्रा-

दयः । धीतयः—'षेद् पाने' इत्यस्मात्

कर्तरि 'क्तिच्क्ती च संज्ञायाम्' इति

क्तिच् । 'घुमास्था०' इतीत्वम् । चित्वा-

दन्तोदात्तः Sy.

९. कर्मफलस्य Sy.

१०. पथः Sy.

११. VM. ignores परि ॥ परि सर्वतः

Sy.

१२. वाम्—'वामि' वामित्यादेशः Sy.

१३. तानि M. परस्परमवियुज्य वर्तन्ते ।

सधस्थानि—'छा गतिनिवृत्तौ' । 'आतो-

ज्नुपसर्गे कः' । 'सधमादस्ययोदृष्टन्वति'

इति सहस्य सधादेशः Sy.

१४. P. reads अन्नानि before बलानि.

१५. यथा M.

१६. रण० M. वृष्टिद्वारा प्रेरकत्वम् Sy.

१७. निहितं वर्तते । तस्मात्सामपाः प्रभृतिषु

सर्वकर्मस्विन्द्राग्न्योः सहैव वर्तमानत्व-

मिति भावः Sy.

इन्द्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूषयः । तद्वां चेति प्र वीर्यम् ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी । हे दिवः, प्रकाशकौ ! इन्द्राग्नी ! सङ्ग्रामेषु । युवां परितः । भवथः । तत् । युवयोः । वीर्यम् । प्रज्ञापयति ।

III.13.

प्र वो देवायग्रये बर्हिष्ठमर्चास्मै । गर्महेवेमिरा स नो यजिष्ठो बर्हिरा संदत् ॥ १ ॥

“ प्र वो देवाय ॥ ऋषभो वैश्वामित्रः ॥ अस्मै । देवाय । अग्नये ।

१. भिवः P. स्वर्गस्य Sy. दिवः सम्बन्धि SKN.

२. ०शकार M. रोचकौ युवाम् । रोचना—‘रुच दीप्तौ’ इत्यस्य ‘अनुवात्तेतश्च हलादेः’ इति युच् । चित्त्वाबन्तोवात्तः Sy. रोचनौ दीपनौ हविषा चोदकेन च Dur.

३. बलनामेतत् । तृतीयार्थे चात्र सप्तमी । बलैः SKN. येनाग्नेषु Dur.

४. सर्वतः Sy. पर्युपसर्गो भूषय इत्यनेन सम्बध्यते SKN. अस्मान्सर्वतः Dur.

५. ०वतः P. अलङ्कृतौ भवथः । शत्रून्पराजित्य सर्वतो विजयमानौ वर्तथे । भूषयः—‘भूष भूषणे’ निघातः Sy. परिगृहीत-विष्कम्भेण तेजसा चानुगुह्यीय इत्यर्थः, ग्रहणशत्रादीनि SKN. स्वामित्वेन भवेम हि तथा कुरुतम् Dur.

६. तावृशं सङ्ग्रामविजयम् Sy. वीर्यम् Dur. ७. युवयोः स्वभूतम् SKN. भवतोः Dur.

८. सामर्थ्यमेव Sy. जिज्ञासितवीर्यं सामर्थ्यं सर्वेण लोकेन SKN.

९. प्रकृष्टम् Dur.

१०. ०ज्ञाय P. प्रकर्षेण ज्ञापयति । यद्वा युवां वाजेषु सङ्ग्रामेषु परिभूषयः शत्रून् परिभूषयः । शोषं पूर्ववत् । ‘चित्ती संज्ञाने’ अयमन्तर्भावितण्यर्थः । ‘बहुलं छन्दसि’ इति शायो लुक् । तकारलोपः छान्दसः Sy. चेततेबद्धवसि वर्तमाने

कर्मणि लुङि, अडभावः । प्रचेति प्रकर्षेण चेत्यते SKN. अहं चेति जाने । येन परिभावयथो यागेषु स्तोतृन् पुरः, अत एवमाशास्महे Dur.

N. 7. 10.; SKN. III. 56.

११. द्वितीयेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तत्र ‘प्र वो देवाय’ इति सप्तचं प्रथमं सूक्तं वैश्वामित्रऋषभस्यार्षमग्निदेवताकमानुष्टुभम् । तथा चानुष्कातम्—‘प्र वः सप्त ऋषभस्तवानुष्टुभम्’ (KSA. 17. 13. p. 15.) इति । विश्वामित्रपुत्र ऋषभ ऋषिः । मण्डलादिपरिभाषया (Cf. KSA. 12. 12. p. 5.) अग्नि-देवता । अग्निष्टोमे इदं सूक्तमाज्यशस्त्रम् । ‘पराङ्ध्वर्यावावृत्ते’ इति खण्डे सूत्रितम्—‘प्र वो देवायेत्याज्यमुपसल्ल-नुयात्’ (ASS. 5. 9.) इति । इव-मेव सूक्तं प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च विनियुक्तम् । सूत्रञ्च—‘प्र वो देवा-याने कदा त इति पञ्च’ (ASS. 4. 13.) इति । अभ्युदयेष्टौ ‘स यन्ता’ इत्यग्नेः प्रदातुः याज्या । सूत्रितञ्च—‘स यन्ता विप्र एषां वीर्यस्ते अस्त्यङ्कुशः’ (ASS. 3. 13.) इति Sy.

१२. देवार्थं य ऋषस्थिनो M.

१३. यजमानो होत्रावीम्रति दूते-हे होत्रा-दयः ! Sy. १४. अस्मिन्कर्मणि

स्तुत्याय Sy. १५. द्योतमानाय Sy.

यूयम् । वृद्धभवं स्तोत्रम् । प्रार्चयतोच्चारयत । आगच्छतु । सः । अस्मान् । देवैः सह ।
यष्टृतमः । बहिर्वच । आसीदतु ।

ऋतावा यस्य रोदसी दत्तं सचन्त ऊतयः ।

हविर्भन्तस्तमीळते तं सन्निन्तोऽवसे ॥ २ ॥

ऋतावा यस्य । सत्यकर्मा । यस्य । इमे द्वावापृथिवी वशे भवतः । तं दक्षम् । सेवन्ते ।

मरुतः । सम्भूतहविष्काः । तम् । स्तुवन्ति हविर्वहनार्थम् । तमेव । लाभं सम्भवतुमिच्छन्तः ।

१. यूयम् seems to be the explanation of वः ॥ युष्मत्सम्बन्धिने Sy.
२. ०द्धमे P. वृद्धतमं प्रभूतमिवं स्तुतिरूपं स्तोत्रशस्त्रादि बोध्यजातम् । बहिष्ठम् — बहिषुशब्दात् 'तुवच्छन्सि' इत्यतिशयने इष्ठन् Sy.
३. अर्च- 'अर्च पूजायाम्' भौवादिकः । बहुवचनस्यैकवचनम् । निघातः Sy.
४. गमत्— 'गन्तु गतौ' अस्य 'छन्दसि लुङ्लङ्लिटः' इति लोट्थे लुङ् । लृदिस्त्वाच्चलेरङ् । 'नित्यं डितः' इतीकारलोपः । पादादित्वात् निघातः Sy.
५. एवंस्तुतः सोऽग्निः Sy.
६. अस्मान्प्रति Sy.
७. यष्टव्यदेवैः सहितः सन् Sy.
८. यष्टत० M. आगत्य च यष्टृतमः सोऽग्निः । यजिष्ठः—यष्टृशब्दात् 'तुवच्छन्सि' इतीष्ठन् । 'तुरिष्ठेमेयःसु' इति तुचो लोपः । नित्स्वरः Sy.
९. अस्माभिर्वेद्यां स्तीर्णे बहिषि Sy.
१०. M. omits इच । आसीद ॥ उपविशतु । सद्यत्—पूर्वबल्लोट्थे लुङ् । 'ष्वल्लु विशरणगत्यवसावनेषु' इत्यस्य लृदिस्त्वाच्चलेरङ् । निघातः Sy.
११. Omitted in P.
१२. ०कर्मणः M. एवम्भूतः सोऽग्निः सत्य-

कर्मा । सत्यसङ्कल्प इत्यर्थः । ऋतावाः ऋतशब्दात् 'तदस्यास्ति०' इति 'छन्दसी-वनिपौ वक्तव्यौ' इति वनिष् 'अन्येषामपि दृश्यते' इति दीर्घः । वनिषः पितृवा-दनुवात्तत्वे प्रातिपदिकस्वरः Sy.

१३. पूर्वमन्त्रे प्रतिपादितस्थान्नेः Sy.

१४. द्वावापृथिव्यौ Sy.

१५. अग्नेः प्रकाशकत्वेन तदधीनप्रकाशके भवतः Sy. १६. यस्यानेर्बलम् Sy.

१७. ०वते P. अग्नेर्यजमानवत्त, विषां प्रवातु-त्वेन तदधीना इत्यर्थः । 'षच् समवाये' । व्यत्ययेनात्मनेपदम् । यद्वत्तयोगादनिघातः Sy. सचन्ते सेवन्ते N. 7. 23.

१८. मरुतः seems to be the explanation of ऊतयः ॥ यजमानस्य फलप्रदानेन रक्षितारो देवाः Sy.

१९. ०विष्कान् M. यजमानाः Sy.

२०. तमेवाग्निम् Sy.

२१. स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः पूजयन्ति Sy.

२२. ०नात्वं P.

२३. M. omits तम् ॥ अग्निम् Sy.

२४. द्वावादिलामभिच्छन्तः । सन्निध्यन्तः—सन्निर्वाभिः तमिच्छन्तः । 'सुप आत्मनः क्यच्' । 'सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुवक्तव्यः' इति क्यचि परतः सुगात्मनः । क्यचः स्वरः Sy.

रक्षणायाम्भयन्ते ।

स यन्ता विप्रं एषां स यज्ञानामथा हि षः ।

अग्निं तं वो दुवस्यत दाता यो वनिता मधम् ॥ ३ ॥

स यन्ता । एषां हविष्मताम् । सः । मेधावी । नियन्ता । स एव । यज्ञानामपि नियन्ता । पुनः । स इति पूरणम् । तम् । अग्निम् । यूयम् । परिचरत । दाता । योऽग्निः । धनम् । प्रयच्छति, महनीयम् ।

स नः शर्माणि वीतयेऽग्निर्यच्छतु शंतमा ।

यतो नः प्रुष्णवृद्धसु दिवि क्षितिभ्यो अप्स्वा ॥ ४ ॥

स नः शर्माणि । सः । अस्मभ्यम् । सुखतमान् । गृहान् । कामाय । प्रयच्छतु ।

१. णायश्च० P.

२. M. omits the *pratika*.

३. दोषां P. कालोपरोधेन हविर्निर्वापं कृत-
वतां यजमानानाम् Sy. ४. हविस्मता
P. ५. Omitted in P. अग्निः Sy.

६. Another hand adds स यन्ता
over स मेधावी in M. ॥ कर्म-
भिज्ञः Sy. ७. यथोक्तकर्मप्रदर्शनेन
तत्र प्रवर्तकः । यन्ता—‘यम उपरमे’
इत्यस्य तुचि रूपम् । ‘ऋदुशान्सु०’ इत्या-
दिनामः उद्देशः । चित्स्वरः Sy.

८. M. omits यज्ञानामपि ॥ ज्योतिष्पो-
मावीनाम् Sy. ९. फलप्रदानेन निया-
मकः Sy. १०. अथा—‘निपातस्य०’
इति वीर्धः Sy. ११. तावृक्षम् Sy.

१२. यूयम् seems to be the explana-
tion of वः ॥ युष्मत्सम्बन्धिनम् Sy.

१३. हे ऋत्विजः ! यूयं दुवस्यत प्राहुतिप्रदाने-
न परिचरत । दुवस्यतिः परिचरणकर्मा ।
दुवः परिचरणम् । तविच्छन्तः । सुपः
कथञ् । तदन्तस्य धातोर्लोठि रूपम् Sy.

सपर्यति । नमस्यति । दुवस्यति । इति
परिचरणकर्माणः Ngh. ३. ५.

१४. ज्योतिष्पोमादिकर्मफलदाता । दाता—
‘दुदाम् दाने’ ताच्छीलिकस्तुन् । निस्वा-
दाद्युदात्तः Sy. १५. महनीयं धनम्
Sy. रेकणः । रिक्थम् । मधम् । इति
घननामानि Ngh. २. १०.

१६. प्रयच्छश्च भवति Sy.

१७. VM. ignores हि ॥ हिः प्रतिद्वौ,
अत एव सर्वस्य नियन्ता खलु Sy.

१८. हविष्प्रदातुभ्योऽस्मभ्यम् Sy.

१९. पशुपुत्रादिसमृद्धधातिशयेन सुखकराणि
Sy.

२०. शर्मशब्दो गृहवाची Sy. छाया । शर्म ।
वर्म । इति गृहनामानि Ngh. ३. ४.

२१. कामय P. सम्भजनायाग्निहोत्रादिकर्म-
प्राप्त्यर्थम् । वीतये—‘वी गतिकान्त्यादि-
षु’ । ‘मन्त्रे बृषेषपञ्च०’ इत्यादिना
क्षित्त्वं । उदात्तत्वेन निपातनात् वातः Sy.

२२. ददातु । यच्छतु—‘यम उपरमे’ । इषुग-
मियमां छः इति मकारस्य छकारः Sy.

यस्मादग्नेः । अस्माकम् । पोषणयुक्तम् । धनम् । दिव्युत्पन्नं भवति । एवं पृथिवीभ्यः ।
अन्तरिक्षे चेति, यस्य प्रसादात् त्रिभ्योऽपि लोकेभ्यो धनमस्माकमधनमतीत्यर्थः, शत्रूणां वा शोभं
कुर्वन् प्रुष्णवदिति ।

दीदि।।सु।।पू।। वस्वीमिरस्य धीतिभिः ।

ऋक्काणो अग्निमिन्धते होतारं विश्वपतिं विशाम् ॥ ५ ॥

दीदिवांसम् । सन्दीप्यमानम् । अभूतपूर्वम् । वसुमद्भिः । अस्याग्नेः । कर्मभिर्होतुभूतैः ।
होतारम् । विशाम् । पतिम् । मन्त्रवन्तः । सन्दीपयन्ति ।

१. यस्मादग्नेः सकाशात् Sy.

२. ०युक्तात् P. समृद्धिमद्धानभोगादिना व्यये
सत्यप्यतिशयेन वर्धमानम् । प्रुष्णवत्—
'प्रुष स्नेहनसेचनपूरणेषु' अस्मादीणादिको
नक् प्रत्ययः । 'तदस्यास्ति०' इति मतुप् ।
तस्योदात्तताभावदृष्टान्वसः Sy.

३. तत्तल्लोके असाधारण्येन वर्तमानं धनम्
Sy. ४. द्वित्वसं P. क्षुलोके Sy.

५. भूलोकात् Sy.

६. चति P. अन्तरिक्षे च समुत्पन्नम् Sy.

७. उपनमति यतोऽग्नेः प्रसादात् त्रिषु लोकेषु
विद्यमानं धनमस्मानागच्छति सोऽग्नि-
रिति पूर्वोक्तान्वयः Sy. ८. कुर्वन् P.

९. M. omits the passage
between पृथिवीभ्यः and दिति.

१०. VM. ignores अग्निः and आ ॥
आ समन्तात् Sy.

११. विदिधा P. The *pratika* is
added by another hand
above the line in M.

१२. दीप्यमानम् । दीदिवांसम्—'विदुः क्रीडावौ'
इत्यस्य क्वसौ रूपम् । 'तुजादीनाम्०'
इत्यभ्यासस्य दीर्घः । 'लोपो व्योर्वलि'
इति वलोपः Sy.

१३. M. omits मानम् । and अभूत ॥

तेजस्वितया प्रतिक्षणमभिनवम् Sy.

१४. वसुभिः P. प्रशस्ताभिः । यद्वा वसु-
मद्भिः । वस्वीभिः—वसुशब्दाद् व्यत्य-
येन डीन् । नित्स्वरः Sy.

१५. अग्निविषयस्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः । यद्वा
एतद्विशेषेण क्रियमाणैः कर्मभिः । धीतिभिः
—'धेद् पाने' । 'क्तिचक्त्वौ च संज्ञायाम्'
इति क्तिच् । क्तिच्वात् 'धुमास्था०'
इतीत्वम् । चित्स्वरः Sy.

१६. देवानामाह्वतारम् Sy.

१७. प्रजानाम् । विशाम्—'सावेकाचः' इति
विभक्तेश्वात्त्वम् Sy.

१८. VM. ignores विश्व् a member
of विश्वपतिम् and explains पतिम्
only ॥ अतिशयेन पालयितारं तम् ।
विश्वपतिम्—'पराविद्वन्वसि बहुलम्'
इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् Sy.

१९. स्तुतिं कुर्वाणाः शस्त्रिणो होत्रादयः ।
ऋक्शब्दान्मतुवर्थे वनिप् । अयस्मया-
त्तिस्त्वात्तत्वात् कृत्वम् । पदसंज्ञा-
भावोऽज्ज्ञाभावः Sy.

२०. दीपयन्ति । स्तोत्रकरणहविष्यदानादि-
व्यापारेण समृद्धिं कुर्वन्ति । 'मिहृन्वी
वीप्ती' Sy.

२१. VM. ignores अग्निम् ।

उत नो ब्रह्मविष उक्थेषु देवहूतमः ।

शं नः शोचा मरुद्बोधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥ ६ ॥

उत नः । अपि च । अस्मान् । रक्ष । शस्त्रेषु । स्तोत्रे च । देवानामा-
ह्वातुतमः । सुखं च । अस्माकम् । दीपय । मरुद्भिर्वर्धमानः । अग्ने ! सहस्राणां
दातुतमः ।

नूनो रास्व सहस्रवचोऽकवत्पुष्टिमद्रसु । द्युमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्टमनुपक्षितम् ॥ ७ ॥

नू नो रास्व । क्षिप्रम् । अस्मभ्यम् । देहि । सहस्रसंख्यम् । सपुत्रम् । पोषणवर्धनम् ।

१. ०स्मान P. यज्ञकारिणोऽस्मान् Sy.

२. क्ष P. स्तोत्रविषयन्यूनातिरेकबोधो यथा
न भवति तथा पालय । गोपाय च ।
अविषः—‘अव रक्षणादिषु’ अस्माल्लेदि
‘सिन्धुलम्’ इति सिप् । अस्य आर्ध-
धातुकत्वादिद् । ‘इतश्च लोपः’ इति
सिप इकारलोपः । ‘लेटोऽडाटौ’ इत्य-
डागमः । निघातः Sy.

३. शब्दे P. अस्माभिः क्रियमाणेष्वान्यप्रउ-
गादिशस्त्रेषु अविषः । गोपाय ।
उक्थेषु—‘वच परिभाषणे’ अस्मात्कर्म्मणि
‘पातुतुदिबचिरिचि०’ इत्यादिना थक् ।
कित्वात्सम्प्रसारणम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

४. ब्रह्मण्यस्माभिः क्रियमाणे स्तोत्रे Sy.

५. ०तम M. देवहूतमः—हूयतेः क्विप् ।
‘बहुलं क्वबसि’ इति सम्प्रसारणपर ?
(पूर्व) रूपत्वे । ‘हलः’ इति दीर्घः ।
कुटुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

६. ऐहिकमामुष्मिकं च सुखम् Sy.

७. वर्धयेत्यर्थः । शोच—शुच दीप्तौ ।
अयमन्तर्भावितव्यर्थः । निघातः Sy.

८. M. repeats मरुद्भिः ॥ मरुद्बोधः—
‘वृषु वर्धने’ मरुद्बोधः कः । मरुद्बोधा-
दित्वात् पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् Sy.

९. ०तम M. ०तमं P. सहस्रसंख्याकस्य
धनस्यातिवायेन दाता त्वम् । ‘षणु
दाने’ अस्य ‘जनसनखनक्रमगमो विद्’
इति विद् । ‘विद्वन्नोरनुनासिकस्य०’
इत्याकारः । कुटुत्तरपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१०. Omitted in P.

११. अविलम्बेन । नू नः—‘ऋचितुनुधमक्षु०’
इति दीर्घः Sy.

१२. देहि P. दत्त्व । रास्व—‘रा दाने’
इत्यस्य लोटि रूपम् । अत्ययेनात्मने-
पदम् । अदादित्वाच्छपो लुक् । निघातः
Sy.

१३. स. लसंख्योपेतम् । ‘माधुपधायाः०’ इति
मनुषो वत्वम् । कर्त्तमादित्वात्मन्योदात्तः
सहस्रसंख्यः Sy.

१४. स्वपु० P.

पुत्रपौत्रादिसहितम् Sy.

१५. पोषणवत् । धनम् is suggested
for पोषणवर्धनम् ॥ पोषकृत् । अग्नेन
शरीरस्य क्षीरादिद्वारा ^{TRIMEL}
गवादिक्मुपलक्ष्यते । ‘पुष पुष्टौ’ अस्मात्
क्तिच् । प्रत्ययस्वरान्तो राः ।
‘ह्रस्वनुडस्याम्’ इति मनुष उदात्त-
त्वम् Sy.

दीप्तिमत् । अग्ने ! शोभनवीर्यम् । अतिशयेन वृद्धम् । अनुपक्षीणमिति ।

III. 14.

आ होता मन्द्रो विदधान्यस्यास्तुत्यो यज्वा कवितमः स वेधाः ।

विद्युद्वयः सहस्रसुता अग्निः कविर्देवैः पृथिव्यां पाजो अश्रेत् ॥ १ ॥

आ होता । आह्वाता । मोदनः । यज्ञानाम् । तिष्ठति । सत्यकर्मा । देवानां यष्टा ।
अतिशयेन कविः । सर्वस्य विधाता । विद्योतमानरथः । सहस्रः । सुनुः । अग्निः ।

१. अग्नेन रत्नकनकादेकं गृह्यते Sy.

२. अग्ने M. अस्मिन्सूक्ते स्तूयमान ! हे अग्ने ! Sy.

३. शौर्यम् M. शोभनसामर्थ्येपेतं तत्तत्कार्येषु व्यय. 12 व्यायम् Sy.

४. प्रभूतम् । वर्षिष्ठम्—‘प्रियस्थिर०’ इत्यादिना वृद्धस्य वर्षिइत्यादेशः । नित्स्वरः Sy.

५. ०क्षीण इ० P. अत एव व्यये क्रियमाणेऽप्यनुपक्षीणम् । अनुपक्षितम्—‘क्षि क्षये’ इत्यस्य दीर्घाभावात्तिष्ठानत्वं न भवति । तत्पुरुषत्वादव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

६. VM. ignores वसु ॥ एवम्भूतं वसु रत्नकनकपद्मादिलक्षणं धनम् Sy.

७. ‘आ होता’ इति सप्तमं द्वितीयं सूक्तम् । ‘आ होता’ इत्यनुक्रमणिका (KSA. 17.14. p. 15.) । ‘ऋषभस्तु’ इति तु—शब्दप्रयोगावस्यापि सूक्तस्य ऋषभ ऋषिः । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । अग्निर्देवता । एतदादीनि दश सूक्तानि तृतीयाष्टमर्वाजितानि आत्स्वप्लकाः प्राक्विनशास्त्रे त्रैष्टुभे छन्दसि विनियुक्तानि । ‘अयंतस्याः’ इति खण्डे सूत्रितम्—‘आ

होतेति दशानां तृतीयाष्टमे उद्धरेदिति त्रैष्टुभम्’ (ASS.4.13.) इति Sy.

८. ऋषभोर्जनि स्तौति Sy.

९. देवानामाह्वाता Sy.

१०. स्तोतुर्मादधिता । मन्द्रः—‘मदि स्तुति-मो. 12 स्वप्लकान्तगतिषु’ अस्मात् ‘स्फा-धितञ्चि०’ इत्यादिना रक् । इतिस्वात् नुम् Sy. ११. ०नामं P. अस्माभिः क्रियमाणान् यज्ञान् Sy.

१२. तिष्ठति P. आतिष्ठति । प्राप्नोति । अस्यात्—‘ष्ठा गतिनिवृत्तौ’ । ‘छन्दसि लुङ्लङ्लिटः’ इति वर्तमाने लुङ् । ‘गाति-स्था०’ इति सिचो लोपः । निघातः Sy.

१३. यज्वा—‘यज देवपूजासङ्कृतिकरणदानेषु’ ‘सुयजोर्ङ्वनिप्’ इति ङ्वनिप्, तस्य पित्वाबनुदात्तस्वरे वातुस्वरः Sy.

१४. अतिशयेन मेधावी । कवितमः—‘कु शब्दे’ । कौति कूयते वा । ‘अच इः’ इति कर्तरि भावे वा इप्रत्ययः । तमपः पित्त्वा-बनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः Sy.

१५. सर्वस्य जगतो विधाता Sy.

१६. विद्योतमानयानोपेतः Sy.

१७. बलस्य Sy.

ज्वालाकेशः । पृथिव्यां वर्तमानः । बलम् । सेवते ।

अयामि ते नमउक्तिं जुषस्व ऋतावस्तुभ्यं चेतते सहस्वः ।

विद्वां आ वक्षि विदुषो नि षत्सि मध्य आ बहिरूतये यजत्र ॥ २ ॥

अयामि ते । प्रेरयामि । तुभ्यम् । त्वां नमउक्तिम् । त्वं सेवस्व । यज्ञवन् ! तुभ्य-
मेव । चेतते, नमउक्तिः क्रियते । बलवन् ! विद्वान् । त्वमावह । देवान् विदुषः । निषीद च ।

१. शोचीषि ज्वालाः केशा यस्य सः । ज्वाला-
मयकेशोपेतः । 'शुच दीप्ती' । 'अचिशुचि-
ह्रसुषिच्छदिच्छदिभ्य इति' इति इति ।
प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । बहुव्रीहौ पूर्व-
पदप्रकृतिस्वरः Sy.

२. विस्तीर्णोन्तरिक्षे । यद्वा पृथिव्यां भूमौ
वर्तमानः Sy.

३. ०मान P.

४. तेजः स्वकीयां प्रभाम् Sy.

५. अयते । प्रापयति । अथेत्—'अिञ्
सेवायाम्' इत्यस्य छन्दसि वर्तमाने लङ् ।
'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् । सार्व-
धातुकगुणः । निघातः Sy.

६. VM. ignores. सः ॥ एवंविध-
महिमोपेतः सः अग्निः Sy.

७. अहं प्रेरयामि उच्चारयामि । अयामि—
'इण् गतौ' भौवादिकः ? ('ई गतौ' इति
प्रदिलब्धः) । पादादित्वावनिघातः Sy.

८. M. repeats तुभ्यम् ॥ त्वद्विषयाम्
Sy. ९. त्वा M.

१०. उक्तं P. नमस्कारवाक्यम् Sy.

११. अस्माभिः क्रियमाणां नमस्कारोक्ति-
वस्व । 'जुषी प्रीतिसेवनयोः' तुदादिः ।
लोडि रूपम् । निघातः Sy.

१२. ०ज्ञवन् M. ऋतं सत्यभूतो यज्ञः, तद्वन् !

हे अग्ने ! Sy. १३. ०मेवा P.

१४. चेतिते M. and P. चेतयित्रे कर्मणः
प्रज्ञापकाय । 'चिती संज्ञाने' शतुर्ल-
सार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे ततोऽन्तोदा-
त्तताभावात् 'शतुरनुमः' इति विभक्तेरु-
दात्तताभावः । धातुस्वरः Sy.

१५. नमे M. न P.

१६. हे सहस्वः ! सहो बलम्, तद्वन्नने !
सहोऽस्त्यस्येति मतुप् । सकारस्य 'तसौ
मत्वर्थे' भसंज्ञकत्वाद् रुन् भवति । 'मादु-
पधायाः ०' इति मतुपो वत्वम् । 'उगिद-
चाम् ०' इति नुम् । हल्ङ्घ्यादिलोपे नका-
रस्य 'मनुवसो रुः ०' इति रुत्वम् ।
ग्रामन्त्रितनिघातः Sy.

१७. आनुपूर्व्येण देवाह्वानाभिज्ञः Sy.

१८. स्त्वमावह P.

१९. कर्माभिज्ञान् । 'विद ज्ञाने' इत्येतस्माद्
उत्तरस्य शतुः 'विदेः शतुर्वसुः' इति
वस्वादेशः । असंज्ञायां 'वसोः सम्प्रसार-
णम्' । प्रत्ययस्वरः Sy.

२०. आ समन्तान्निषीद । 'षद्लु विशरणा-
विषु' । लटि 'बहुलं छन्दसि' इति शपो
लुक् । शित्प्रत्ययपरत्वाभावात् सीदा-
वेशाभावः । 'सदिरप्रतोः' इति षत्वम्
Sy.

बहिः । मध्ये । रक्षितुमस्मान् । यजनीय !^१

द्रवतां त उषसा वाजयन्ती अग्ने वातस्य पृथ्याभिच्छ ।

यस्तीमञ्जन्ति पूर्यं हविर्मिरा बन्धुरेव तस्यतुर्दुरोणे ॥ ३ ॥

द्रवतां ते^१ । हे अग्ने ! अभिगच्छताम् । उषासानक्ते^२ । तव^३ । अग्ने^४ कुर्वाणे । वातस्य । मार्गे^५ । क्षीघ्रं गच्छ । यदा^६ । सर्वतः । हविर्भिः^७ । पूर्यमग्निम् । ऋत्विजोऽञ्जन्ति । तदानीं त्वामुषासानक्ते आवृत्य तिष्ठतः, अहोरात्रयोर्हि यज्ञकरणम् । दुरवने । यथा बन्धुरावभिमुखौ भवतः फलकासंघाटौ ।

मित्रश्च तुभ्यं वरुणः सहस्वोऽग्ने विश्वे मरुतः सुभ्रमर्चन् ।

यच्छोचिषा सहसस्पुत्र तिष्ठा अभि क्षितीः प्रयत्नः यै नृन् ॥ ४ ॥

मित्रश्च तुभ्यम् । बलवन् ! अग्ने ! तुभ्यम् । मित्रावरुणौ । विश्वे । च । मरुतः ।

१. स्तीर्णस्य बहिषो मध्ये Sy.
२. अस्माकं रक्षणाय Sy.
३. ०नीय. M. यष्टव्य ! हे अग्ने ! 'यज देवपूजाविषु' । 'अग्निमक्षियजि०' इत्यादिना अत्रनृप्रत्ययः । आमन्त्रित-निघातः Sy. ४. VM. ignores आ (of the 4th verse)
५. देव० P. ६. Omitted in P.
७. गच्छतां M. and P. 'दु गतौ' इत्यस्य लोटि रूपम् Sy.
८. ०क्तेव P. अहोरात्रौ Sy.
९. त्वाम् Sy.
१०. अग्ने P. ११. वायोः Sy.
१२. पृथ्याभिः—पथिषु साषक इत्यर्थे 'तत्र साषुः' (Pa. 4. 4. 98.) इति यत् । 'नस्तद्धिते' इति टिलोपः । 'तित्स्वरितम्' इति स्वरितः Sy.
१३. अच्छ M. and P. तावहोरात्रौ क्षीघ्रमभिगच्छ Sy.

१४. यस्मात्कारणावहोरात्रयोः परस्परगम-नान्योऽन्यसम्बन्धस्तस्मादहोरात्रयोः सार्व-प्रातःकालयोः Sy.
१५. आख्यादिभिः Sy.
१६. पूर्य० M. पुरातनं त्वाम् Sy.
१७. सिञ्चन्ति Sy. १८. त्वम् P.
१९. पुनः पुनरावर्तमानौ सन्तौ तिष्ठताम् । तिष्ठतेर्लिट्प्रत्ययस्य रूपम् । निघातः Sy.
२०. दुरव P. दुरोणे अस्माकं गृहेऽग्निहोत्रा-विकर्मसिद्धयर्थम् Sy.
२१. बन्धु० D., M. यथा कूब २२१८ परस्परसंसक्तोषाद्वयोपेतं तद्वत् संसक्तौ तावहोरात्रौ Sy.
२२. फलकासंघाटौ is suggested for फलकासंघाटौ ।
२३. त्वदर्थम् Sy.
२४. मित्रश्च वरुणश्च मित्रावरुणौ Sy.
२५. सर्वे Sy.
२६. देवाश्च Sy.

सुखम् । अर्चन्ति कुर्वन्ति । यदा । त्वं दीप्या । हे सहस्रः पुत्र ! दीप्यमानस्तिष्ठसि । मनुष्यान् ।
अभि । नेतुनात्मनो रक्षन् । प्रथयन् । शोभनवीर्यः ।

वयं ते अद्य ररिमा हि काममुत्तानहस्ता नमसोपसद्य ।

यजिष्ठेन मनसा यच्च देवानस्तेधता मन्मना विप्रो अग्रे ॥ ५ ॥

वयं ते अद्य । वयम् । तुभ्यमग्ने ! अद्य । कामं हविः । प्रयच्छामः । हिं । हविष-

१. स्तोत्रम् Sy.

२. अर्चन्ति P. वहन्ति । यदा सर्वे देवास्तु-
भ्यं त्वां सुम्नं सुखेनाचन् पूजयन्ति ।
'अर्चं पूजायाम्' इत्यस्य लङि रूपम् ।
अ-? (आ-) उभावद्वान्वसः Sy.

३. यस्मात्कारणात् Sy.

४. दीप्यत P. दीप्या(भा-)समानः सन्
Sy.

५. ह P.

६. सस् M.

७. पुत्रः M. पुत्रं P.

८. M. omits दीप्यमानः ।

९. तस्मादेते देवाः पूजयन्तीति । तिष्ठाः-
'ष्ठा गतिनिवृत्तौ' इत्यस्य लोटि रूपम् ।
यद्योगादनिघातः । 'पात्रा०' इत्या-
दिना तिष्ठादेशस्याद्युदात्तत्वेन निपात-
नादाद्युदात्तः Sy.

१०. क्षितिशब्दो मनुष्यवाची Sy. विद्वाः ।
क्षितयः । कृष्टयः । इति मनुष्यनामानि ।
Ngh. 2. 3.

११. अभिलक्ष्य Sy.

१२. भाग्यवन्तान् नेतुन् Sy.

१३. प्रथयन् M. सर्वतो विस्तारयन्स्वन् Sy.

१४. शोभववी० P. सुष्ठु अर्थः स्वामी यद्वा
सर्वान्तर्यामितया सुष्ठु प्रेरकः । सूर्यः-
'सूर्यसूर्य०' इति क्यबन्तत्वेन निपातनात्स-
र्वैर्ऽर्थाः सिद्धा भवन्ति Sy.

१५. Omitted in P.

१६. इदानीमस्मिन्कर्मणि । अद्य-
'सद्यः-
पक्षपरायणः०' इत्यादिना निपातितः
अन्तोवाचतच्च Sy. अस्मिन् दिने Mah.

१७. कमनीयम् Sy. काम्यत इष्यत इति का-
मम् Mah. कामं पुरस्कृत्य हविः, काम-
प्राप्त्यर्थं वा हविः कामशब्देनोच्यते U.

१८. पुरोडाशावि Sy.

१९. दद्याः । 'रा दाने' इत्यस्य वर्तमाने
लिटि 'परस्मैपदानां णलतुस्०' (Pa. 3.
4. 82.) इत्यादिना मसो मादेशः ।
आदिनियमादिडागमः । 'आतो लोप
इडि च' इति । ह्ययोगादनि-
घातः । 'आगमा अनुवाताः' इतीदो-
ऽनुवात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः Sy.

'रा दाने' लिट् . . . ररिमेत्यस्य संहि-
तायां दीर्घः Mah. द्विविध U.

२०. यस्मात् कारणात् Mah. यस्मात् U.

२१. विषा P.

आदानार्थमुत्तानहस्ताः । नमस्कारेण सह । उपसङ्घ । तथा सति त्वं यदृतमेन । मनसा । यज ।
देवान् । अक्षीयमाणेन । स्तोत्रेण । मेधावी । त्वमग्ने !

त्वद्धि पुत्र सहस्रो वि पूर्वादेवस्य यन्त्यूतयो वि वाजाः ।

त्वं देहि सहस्रिणं रयि नोऽद्रोषेण वचसा सत्यमग्ने ॥ ६ ॥

त्वद्धि पुत्र । सहस्र, पुत्र ! अग्ने ! त्वत्तः । हि । देवतशीलस्य यजमानस्य ।

१. ०नार्थ० P. २. ०मुत्तरान० M. and P. ३. ०हस्तान् M. हविः—स्वीकरणादुत्तानपाणयः Sy. कीदृशा वयम् ? उत्तानहस्ता उत्ताना हस्ता येषां तेऽबद्धमुष्टिकाः । त्यक्तकार्पण्या इत्यर्थः Mah. त्यक्त, पणभावाः । अबद्ध-मुष्टिका असंबृताङ्गुलय इति यावत् U.

४. प्रणिपातेन U.

५. प्रसन्नो भूत्वा । 'षट्सु विशारणगत्यव-सावनेषु' अस्य क्त्वा 'समासेऽनङ्पूर्वे क्तवो ल्यप्' इति ल्यप् । लित्स्वरः Sy. नमस्कृत्य निकटमागत्य हविर्दत्त इत्यर्थः Mah. उपसङ्गम्य निषदनं कृत्वा U.

६. यागेऽप्यवता Sy. यजतीति यष्टु, अति-शयेन यष्टु यजिष्ठं तेन । . . यागतत्य-रेणेत्यर्थः Mah. यष्टृतमेन U.

७. सा M. and P. अन्तःकरणेन Sy. म-नसोपलक्षिताः सावधाना इत्यर्थः Mah.

८. पूजय । यक्षि—'यज देवपूजासङ्गतिकरण-दानेषु' । लोटि 'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् । षत्वकत्वे । सिपो ह्यादेशाभाव-श्छान्दसः Sy. यत् एतादृशेन मनसा वयं हवी ररिम, अतो हे अग्ने ! . . . त्वं देवान् यक्षि यज । महत्तेन हविषा देवांस्तर्पयेत्यर्थः Mah.

९. यजनीयान् देवान् Sy.

१०. एक्षी० P. अक्षीणेन प्रभूतेन । अले-धता । क्षिधिः क्षयार्थः । 'तत्पुच्छे' इति नञ्स्वरः Sy. 'क्षिण गती' क्षेत्रत्य-

न्यत्र गच्छति क्षेत्रत् । न क्षेत्रवक्षेत्रत् तेनानन्यगतेनेत्यर्थः Mah. देवताया याथात्म्यचिन्तनसन्तानैकरसेन U.

११. स्तुतिना M. and P. मन्तव्येन देवान् पूजय Sy. मन्यते देवमहिमानं जाना-तीति मन्म तेन । मन्यतेर्मन्प्रत्ययः । देव-तायाथात्म्यज्ञेनेत्यर्थः Mah. मननेन U.

१२. ०धावि M. and P. कर्माभिज्ञस्त्वम् Sy. मेधावी सन् U. १३. ०मग्नेः M. अष्टर्चनोपतिष्ठेत्यु हैकऽग्राहः । वयं तेऽग्राह्य ररिमा हि काममिति द्वितीयया कामवत्या सप्त पूर्वास्तुष्टावष्टाक्षर गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवात्य तदाप्नोति यवस्य किं जानाप्तेमथोऽग्राह्यं सप्त देवते भजेते-ऽङ्गिति न तथा कुर्यादित्वा वाव सुप्ताष्टा-वनुष्टुभो भवन्ति तु योऽष्टर्चं कामोऽग्राह्य तमाप्नोति SB.9. 5. 2.9. p.749. This stanza=YV. 18. 75.

१४. पुत्रः M. १५. बलस्य Sy.

१६. हे अग्ने ! पुत्र सहस्रः—'परमपि छन्द-सि' इति पराङ्गवद्भावाद् द्वयोः सर्वानु-दात्तत्वम् Sy.

१७. त्वत्तः सकाशात् । युष्मच्छब्दस्य षष्ठ्य-न्येकवचने त्वादेशः । डसेः 'एकवच-नस्य च' (Pa. 7. 1. 32.) इत्यदा-देशः । कावशस्वरः Sy.

१८. वि P. क्षलु Sy. १९. देवतशीलस्य कर्मकरणप्रवृत्तस्य यजमानस्य Sy.

ऊ॒तयः । वि॒विधम् । गच्छ॑न्ति । ब॒ह्वचः । ए॒वम॒भानि च । वि॒गच्छ॑न्ति । त्वम् । स॒हस्र-
सं॒ख्यम् । घनम् । अ॒स्मभ्यम् । देहि॑ । प॒राभि॒द्रोह॒रहि॑तेन । वा॒क्येन सह । स॒त्यभू॑तं प॒रि-
गृ॒हाण॑ घनमिति ।

तुभ्यं दक्ष कविक्रतो यानीमा देव मर्तासो अध्वरे अकर्म ।

त्वं विश्वस्य सुरथस्य बोधि सर्वं तदग्ने अमृत स्वदेह ॥ ७ ॥

तुभ्यं दक्ष । तुभ्यम् । प्रवृद्ध ! क्रान्तप्रज्ञ ! यानि । इमानि हवीषि । देव ! मनुष्याः ।
यज्ञे । अकर्म । त्वम् । विश्वम् । शोभनरथं यजमानम् । बुध्यस्व । सर्वं च । तत् । अग्ने !
हविः । अस्मिन्कर्मणि । स्वदेति ।

१. विघ्नपरिहारेण कर्मपरिपालनादिरूपा
रक्षाः Sy.

२. तमिमं यजमानं प्राप्नुवन्ति Sy.

३. बल्ये P. प्रभूताः Sy.

४. प्रयच्छ । देहि—‘बुढाञ्च दाने’ इत्यस्य
लोडि ‘ध्वसोरेद्धौ०’ चातोरेत्वम्
अभ्यासलोपश्च । निघातः Sy.

५. भिदोह० P. पापशून्येन । अद्रोघेण—
‘बृह जिघांसायाम्’ । घञ् । द्रोघः ।
घकारश्चान्दसः । ‘नञ्सुभ्याम्’ इत्युत्तर-
पदान्तोन्तात्त्विकम् Sy.

६. ०हित M.

७. सत्यशीलं सन्मार्गे प्रवर्तमानं पुत्रं च
Sy.

८. गृहाण P.

९. त्ववर्यम् Sy.

१०. समृद्धतया सामर्थ्योपेत ! Sy.

११. ०क्षया M. अतीन्द्रियविषयप्रज्ञोपेत !
सर्वज्ञ ! Sy.

१२. हविषि P.

१३. दीप्यमान ! Sy.

१४. यजमाना वयम् Sy.

१५. हविस्त्यागमकार्ष्णं । ‘डुक्कुञ्च करणे’ इत्यस्य
लडि ‘छन्दस्युभयथा’ इति मस आर्ष-
चातुक्त्येन छित्त्वाभावाद् गुणः । यद्-
वृत्तयोगादनिघातः Sy.

१६. यज्ञं वि० P. सर्वस्य यजमानस्य Sy.

१७. शोभनयानोपेतस्य Sy.

१८. शोपायिता भवामीति बुध्यस्व । ‘बुध
अवगमे’ । ‘छन्दसि लुङ्०’ इति लोट्यर्थे
लुङ् । ‘तिङ्ङां तिङो भवन्ति’ इति सिप-
स्तादेशः । ‘दीपजनबुध०’ इत्यादिना
कर्तरि चिप् । ‘चिणो लुक्’ इति तप्रत्य-
यस्य लोपः । अडभावात् लुक् सः Sy.

१९. अस्माभिर्वत्तं तत्सर्वं हविः Sy.

२०. आत्वादय । ‘स्वव आत्वावने’ अन्त-
र्भावितव्यर्थः । लोटि ऋयम् । निघातः
Sy.

२१. VM. ignores अमृत ॥ हे सरण-
धर्मरहित ! Sy.

III. 15.

वि पाजसा पृथुना शोशुचानो बाधस्व द्विषो रुक्षसो अमीवाः ।

सुशर्मणो बृहत्तः शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीतौ ॥ १ ॥

वि पाजसा ॥ अत्किलः कात्यः ॥ विस्तीर्णेन । तेजसा । दीप्यमानः । विबाधस्व । शत्रून् । राक्षसान् । अभ्यमनपराः पिशाचिणाः । शोभनसुखहेतोः । महत्तत्त्व । सुखे ।

१. 'वि पाजसा पृथुना' इति सप्तचं तृतीयं सूक्तं कतगोत्रोत्पन्नोत्कीलस्यार्थं त्रैष्टुभ-मानेयम् । अत्रेयमनुक्रमणिका—'वि पाजसा कात्य उत्कीलस्तु' (KSA. 17. 15. p. 15.) इति । कतगोत्रो-त्पन्न उत्कीलो नाम ऋषिः । प्रातरनु-वाकाशिवनशास्त्रयोः 'आ होता' इत्यादि-सूक्तदशकं विनियुक्तं तत्रेवञ्च द्वितीयं सूक्तम् Sy. २. वाज० P.

३. उत्कीलः is suggested for अत्किलः ॥ उत्कीलः स्तौति । हे अग्ने ! Sy. ४. पृथुना—'प्रथ प्रख्याने' । 'उत्' इत्यनुवृत्तौ 'प्रथिन्नविभ्रस्तां सम्प्रसार-णम्' इत्युपसर्गः । तत्सन्निधौने सम्प्र-सारणम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

५. पाजसा—'पा रक्षणे' । 'असुन्' इत्य-नुवृत्तौ 'पातेर्बले जुट् च' इत्यसुन् जुडागमः । निच्वाबाधुवात्तः Sy. बलेन Mah. ओजः । पाजः । शवः । इति बलनामानि Ngh. 2. 9.

६. अत्यर्थं बाध्यमानस्तत्त्वं । शोशुचानः—'शुच दीप्तौ' इत्यस्य यङ्लुकि 'गुणो यङ्लुकोः' इत्यभ्यासस्य गुणः । व्यत्य-येन ज्ञानच् । चर्करीतस्य अवादिब्रू-वात् शपो लुक् । चित्वादन्तोदात्तत्वे प्राप्ते 'अ-स्तादिभिः' इत्याद्युदात्त-

त्वम् Sy. अत्यन्तं दीप्यमानः Mah.

७. विशेषेण नाशय । बाधस्व—'बाधु लोडने' इत्यस्य लोटि रूपम् । पादादि-त्वाभिधाताभावः Sy. वीत्युपसर्गो बा-धस्वेत्यनेन सम्बध्यते । विशेषेण निव-र्तय Mah. ८. कमानुष्ठानवि-कारिणः शत्रून् Sy. द्वेष्यात् U.

९. ०क्षसा P. रक्षसः । उभयत्र सुख्यत्ययः । तानि रक्षांसि । कर्मविघ्नकारीणि । तान्यपनुदस्व Sy.

१०. गभ्यमप० P. अमीवाः । अम्यमप० इत्यनेन सामर्थ्योपेतानि । यद्वामीवाः आभि-मुख्येनागमनपरागमनपराः पिशाचि-काश्च Sy. व्याधीश्च Mah., U.

११. ०भसु० P. स्वर्गादिलक्षणशोभनसुख-हेतोः । 'शु हिंसायाम्' । दुःखं शृणाती-त्यौणादिको मनिन् । 'सोर्मनसी०' इत्यु-त्तरपदाधुवात्तत्त्वम् Sy. कीदृशस्याग्नेः ? सुशर्मणः साधुशरणस्य । शोभनं शर्म सुखं यस्मात् स सुशर्मा तस्य Mah. साधु-शरणस्य U.

१२. ०हेतो P.

१३. शत्रुविजयेन प्राप्तमहिम्नः Sy. प्रौढस्य Mah.

१४. अस्माकं सुखहेतोः Sy. शरणे सुखे वा Mah. शर्मणि शरणे U.

स्याम् । अग्नेः । अहम् । स्वाह्वानस्य । प्रणयने ।

त्वं नो अस्या उषसो व्युष्टौ त्वं सूर उदिते बोधि गोपाः ।

जन्मेव नित्यं तनयं जुषस्व स्तोमं मे अग्ने तन्वां सुजात ॥ २ ॥

त्वं नो अस्याः । त्वम् । अस्माकम् । अस्याः । उषसः । व्युच्छने । तथा त्वम् ।
सूर्ये च । उदिते । बुध्यस्व । गोपायिता भवामीति । पितेव । औरसम् । तनयम् । अङ्गैः ।
सेवस्व । मदीयम् । स्तोमम् । शोभनजननं !

१. स्याम M. स्यम् P. अग्निप्रणयनपूर्वके
क्त्वनुष्ठाने भवेयम् । स्याम्—'अस्
भुवि' इत्यस्य लिङि 'यासुट् परस्मैपदेषु०'
इत्यादिना यासुट् 'लिङः सलोपः०' इति
सलोपः । यासुटो डिच्वात् 'इनसोर-
त्लोपः' । निघातः Sy. सुखं प्राप्नुया-
मित्यर्थः Mah. भवेयम् U.

२. स्वाह्वान० M. and P. सुष्ट्वाह्वानो-
पेतस्य Sy. सुखेनाह्वानं शक्यस्य
Mah.

३. उत्तरवेद्यादिस्थानेषु प्रणयने । प्रकर्षेण
नयनं तत्र तत्रानीय प्रक्षेपः । एवम्भूते
तत्र प्रणयने Sy. एवं प्रत्यक्षमुक्त्वा
परोक्षमाह—अग्नेः प्रणीतौ प्रणयनेऽभ्य-
नुज्ञायां परिचर्यायां सत्याम् Mah.
अभ्यनुज्ञायाम् U. वि पाजसा पृथुना
शोषुञ्चान इति । वि पाजसा पृथुना
दीप्यमान इत्येतद्वाधस्व द्विषो रक्षसो-
ऽग्रसीवा इति बाधस्व सुर्वान् पाप्मन
इत्येतत्क्षमणः बृहत्तः क्षमणि स्यामनेरहु-
ष्टु सुहृदस्य प्रणीतादित्यादिष्वमाज्ञास्ते
SB. 6. 4. 4. 21. p. 536.

This stanza=YV. II. 49.

४. P. omits त्वम् ।

५. अग्निहोत्रादिकर्मणि प्रवृत्तानामस्माकम्
Sy.

६. अस्य P. अद्य वर्तमानायाः Sy.

७. ०छन्ने M., D. प्रकाशने । 'उच्छी
विवाते' । तमो विवास्यते अनया इति
करणे क्तिन् । 'अश्च' आदिना षत्वम् ।
'तादौ च निति कृत्यतौ' इति गतेः
प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

८. ०तेस १'. उदिते च सति Sy.

९. केचित्सूर्योदयात्प्रागग्निहोत्रं जुह्वति के-
चिदुदिते तस्मिञ्जुह्वति । तेषामुभयेषां
पालयिता भवेत्यर्थः Sy.

१०. गोपाः—'गुपू रक्षणे' । 'गुपूषूपविच्छि-
पणिपनिभ्य आयः' इत्यायप्रत्ययः ।
तदन्ताद्वातोः क्विप् । 'अतो लोपः'
इत्यकारलोपः । 'लोपो व्यो०' इति
यलोपः । वातुस्वरः Sy.

११. तत्र वृष्टान्तः—यथा जनकः Sy.

१२. पुत्रं परिष्वङ्गादिभिः सेवते तद्वदस्माभिः
क्रियमाणमिमं सेवस्व Sy.

१३. ज्वालापरिवृतेन शरीरेण Sy.

१४. जुषस्व—'जुषी प्रीतिसेवनयोः' इत्यस्य
लोटि रूपम् । निघातः Sy.

१५. त्रिवृत्पञ्चदशादिलक्षणं स्तोत्रम् Sy.

१६. ०भनन P. तन्वा सुजात ! सुष्टु जात !
देवीप्यमान ! अथवा आत्मनैव सुजातः
स्वयम्भूरित्यर्थः । तादृशस्त्वम् Sy.

१७. VM. ignores अग्ने ।

त्वं नृचक्षा वृषभानुं पूर्वीः कृष्णास्वग्ने अरुणो वि भाहि ।
वसो नेषि च पर्षि चात्यहं कृधी नो राय उशिजो यविष्ठ ॥ ३ ॥

त्वं नृचक्षाः । त्वम् । मनुष्याणां द्रष्टा । वर्षितः । कामानाम् । अनुक्रमेण । प्रकाशय । ज्वालाः । रात्रिषु । अग्ने ! आरोचमानः । वासयितः ! अस्मान् । प्रणय । दारिद्र्यम् । च । अतिपारय । कुरु । च । अस्मान् । कामयमानान् । धनाय । युवतम् । १५

१. ०ष्यान् P. नृणां मनुष्याणां शुभाशुभ-
कर्मणोर्द्रष्टा । नृचक्षाः—‘चक्षिङ् व्य-
क्तायां वाचि’ अयमत्र दर्शने वर्तते ।
‘असुन्’ इत्यनुवृत्तौ ‘चक्षेर्बहुलं शिच्च्’
इत्यसुन् । शिद्धद्वावात् स्वरभावः ।
कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः Sy.

२. वृषभ—‘वृषु सेचने’ । ‘अभच्’ इत्यनु-
वृत्तौ ‘ऋषिवृषिभ्यां कित्’ इत्यभच् ।
कित्त्वाद् गुणाभावः अपादादित्वाक्षिघातः
Sy.

३. विशेषण प्रकाशय । भाहि—‘भा वीप्ती’
अन्तर्भावितप्रत्ययः । लोटि रूपम् Sy.

४. बह्वीर्ज्वालाः । पूर्वीः—पुरुषान्वस्य ‘वोतो’
गुणवचनात् इति डीष् । आद्यस्यो-
कारस्य दीर्घत्वः । प्रत्ययस्वरेणा-
न्तोवात्तः Sy.

५. सर्वस्य प्रकाशप्रदानेन स्वस्वस्थानेषु वा-
सयितः ! अग्ने ! त्वम् । वसो—
‘वस निवासे’ । ‘उ’ इत्यनुवृत्तौ ‘युस्त्व-
स्तिहित्रय्यसिबसि०’ इत्यादिना उप्र-
त्ययः । पादादित्वाक्षिघातः, षाष्ठि-
कमाद्युदात्तत्वम् Sy.

६. कर्मानुरूपफलानि च प्रापय । नेषि—‘णीञ्
प्रापणे’ । छन्दसि लोट्यर्थे लट् । ‘बहुलं

छन्दसि’ इति शपो लुक् । ‘आमन्त्रितं
पूर्वमविद्यमानवत्’ इत्यामन्त्रितस्याविद्य-
मानवत्त्वेन पादादित्वाक्षिघातः Sy.

७. अस्माकं दारिद्र्यलक्षणं पापम् Sy.

८. निवारयेति यावत् । ‘यू पालनपूरणयोः’ ।
‘चादिषु च’ इति न निघातः Sy.

९. अभिलषितफलप्रदानेन प्राप्तकामा-
न्कुर्वित्यर्थः । ‘इकुञ् करणे’ इत्यस्य लोटि
‘सेह्यपिच्च्’ इति हिरादेशः । तस्य
‘श्रुशृणुपृकुवृभ्यश्छन्दसि’ इति चिरादेशः ।
‘बहुलं छन्दसि’ इति उप्रत्ययस्य लुक् ।
पादादित्वाक्षिघातः Sy.

१०. वा M.

११. उशिजः—‘वश कान्तौ’ । ‘वशोः किच्च्’
इतीजिप्रत्ययः । कित्त्वात्सम्प्रसारणम् ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

१२. राये—‘रा दाने’ । ‘रातेर्ङे’ इति डैप्रत्ययः ।
‘ऊडिबन्०’ इत्यादिना विभक्तेश्चात्तत्वम्
Sy.

१३. ०तमः M. युवशब्दादतिशयाने इष्टन्-
प्रत्ययः । ‘स्थूलदूरयुव०’ इत्यादिना
यणादेः परस्य लोपः पूर्वस्य च गुणः ।
आमन्त्रितत्वाक्षिघातः Sy.

१४. VM. ignores वि ॥ विविशेणेन Sy.

अषाढहो अग्ने वृषभो दिदीहि पुरो विश्वाः सौमगा संजिगीवा- ।

यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोजर्तवेदो बृहत्तः सुप्रणीते ॥ ४ ॥

अषाढहः । शत्रुभिरनभिभूतस्त्वम् । अग्ने ! वृषभः । दीप्यस्व । शत्रुपुराणि । सौभाग्यानि च । विश्वानि । सम्यग्ययन् । यज्ञस्य । प्रणेतृता । पुरातनस्य । रक्षकस्य । हे जातप्रज्ञ ! महत्तः । शोभनप्रणयनम् ।

१. शत्रुभिरसोढोऽपरजितः । स्वयं शत्रूञ्जयतीत्यर्थः । 'षह मर्षणे' अस्य निष्ठायां 'हो ढः' इति ढकारः । 'भृष-स्तथोर्षोऽजः' इति क्तस्य धकारः । ष्टुत्वेन ढः । ढलोपे कृते 'ढलोपे पूर्वस्य दीर्घः' इति दीर्घः । श्रोत्वाभावश्छान्वसः । 'सहेः साढः सः' इति सकारस्य मूर्धन्यादेशः । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरं नञ्स्वरः Sy.

२. कामानां वर्षयिता । वृषभः—'वृष सेचने' । 'ऋषिवृषिभ्यां कित्' इत्यभच् । चित्स्वरः Sy.

३. सर्वतो ज्वालादिभिर्दीप्यस्व । विदीहि—'विदु क्रीडावौ' इत्यस्य यङ्लुकि लोटो मध्यमैकवचने 'संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः' इत्यभ्यासस्य गुणाभावः । 'सर्वे विषय-श्छन्दसि विकल्प्यन्ते' इति 'पूर्वत्रा-सिद्धम्' इत्यस्याप्रवृत्तौ परत्वात् 'हलि च' इति दीर्घत्वम् । पश्चाद् वलोपः Sy.

४. शत्रूणां पुरीः Sy.

५. तत्रत्यानि शत्रूणां पुरीषान् धनानि च । 'सुभगान्मन्त्रे' इत्यभ्यासस्य पाठा-द्भावात् । 'हृद्भृगसिन्धन्तेभ्यः' इति पूर्वपदस्य वृद्धिः । उत्तरपदस्य

वृद्धिर्न भवति सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वात् । 'सुपां सुलुक्' इति सुपो ङादेशः । तेन च सौभाग्येन धनान्युपलक्ष्यन्ते । श्रित्वादाद्युदात्तः Sy.

६. सर्वाः Sy.

७. समञ्जः M. and P. संजिगीवान्—'जि जये' । छन्दसि लिट् । तस्य क्वसुः 'सन्निटोर्जे' इति कवणविशः । प्रत्ययस्वरः । दीर्घश्छान्वसः Sy.

८. हविर्वहनदेवताह्वानादिक्रियाया निर्वाहको भव Sy.

९. मुख्यतया प्रथमं क्रियमाणस्य 'एष वाव प्रथमो यज्ञो यज्ञानां यज्योति-ष्ठोमः' इति श्रुतेः । तादृशस्य ज्योति-ष्ठोमाख्यस्य Sy.

१०. तत्फलप्रदानेन रक्षकस्य । पायोः—'पा रक्षणे' । 'कृवापाजिमि' (Uṇādi. I. I.) इत्यादिना उण्प्रत्ययः । 'आतो युक् चिण्कृतोः' इति युगागमः । प्रत्ययस्वरः Sy.

११. महद् P. उपदिष्टातिबिष्टद्विविधेति-कर्तव्यताकलापेन महत्तः Sy.

१२. शोभनप्रणयने Sy.

अच्छिद्रा शर्म जरितः पुरुणि देवाँ अच्छा दीधानः सुमेधाः ।

रथो न सस्तिरभि वक्षि वाजमग्रे त्वं रोदसी नः सुमेकै ॥ ५ ॥

अच्छिद्रा शर्म । अच्छिद्राणि । सुखानि । देवानां स्तोतः ! अग्ने ! त्वयि । बहूनि सन्ति । तथा त्वं देवान् । प्रति । दीप्यमानो भवसि । सुप्रज्ञः । रथः । इव । शुद्धः । अभिप्रापय । अन्नम् । अस्मान् । अग्ने ! त्वम् । द्यावापृथिवी च । अत्यन्तमेकचरे शोभनमाने वेति, शिरोबाह्यमशुद्धम् भवति, नैवं रथबाह्यमिति रथः सस्तिरुच्यते ।

प्र पीपय वृषम् जिन्व वाजानग्रे त्वं रोदसी नः सुदोषै ।

देवेभिर्देव सुरुचा रुचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परि छात् ॥ ६ ॥

प्र पीपय । प्रपायय । अस्मान् । कामानां वर्षितः ! पूरय च । अन्नानि ।

१. अच्छिद्राः P. २. Omitted in P.

३. कुर । तदुद्देशेन ह्येत्येन सम्पूर्णानि कुर Sy. ४. स्वर्गादिसुख-साधनभूतान्यग्निहोत्रादीनि कर्माणि Sy.

५. सर्वस्य जगतोऽन्तकाले जरयितुर्ह्यग्ने ! Sy. ६. तदुद्देशेन क्रियमाणानि पुरुणि Sy. ७. यष्टव्यान् देवान् Sy.

८. अभिलक्ष्य Sy.

९. स्वतेजसा प्रकाशमानः । दीवेतिर्दीप्ति-कर्मा । तस्मात् शानच् । 'अभ्यस्ताना-मादिः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

१०. शोभनप्रज्ञोपेतः । 'नित्यमसिच् प्रज्ञामेव-योः' इत्यसिच्प्रत्ययः । बहुव्रीहौ 'नञ्-सुभ्याम्' इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् Sy.

११. P. adds व after इव ॥ तत्र वृष्टान्तः—यथा रथो दान्यादिकमूढ्वा तत्त्वामिनं प्रापयति तद्वत् Sy.

१२. M. adds अपि after शुद्धः ॥ सस्ति-रुद्धः स्वकीयं सततगमनं सस्तिरुध्य हवि-ष्प्रेषपर्यन्तमत्र वर्तमानस्त्वम् । सस्तिः—'षस स्वप्ने' अस्मादौणादिको-निन् । निस्वाद्युदात्तत्वम् Sy.

१३. अपिप्रा० P. प्रापय । वक्षि—'बहू प्रापणे' अस्य लोटः सिपि 'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् । ढत्वकत्वे । हिरावेशश्चान्द-सत्वाच्च भवति । निघातः Sy.

१४. अस्माभिर्दीपमानं हविर्लक्षणमन्नम् Sy.

१५. द्यावापृथिव्यौ Sy.

१६. त्यान्त० P. शोभनरूपोपेतै स्वकीय-प्रभाभिः प्रकाशयुक्ते कुर Sy.

१७. ऽवाप्यम० P. १८. सस्तिरु० P. The passage शिरोबाह्यम्...रुच्यते should immediately follow शुद्धः and precede अभिप्रापय ।

१९. ऽपयः P.

२०. प्राप्यायय M. प्राप्ययय P. अभिलषित-फलानि वर्षय । पीपय—'पा पाने' इत्येतस्य प्यन्तस्य लुङि चङि द्विवचना-भ्यासदीर्घौ सिपो लोपश्चान्दसः Sy.

२१. अस्माकम् Sy. २२. प्रयच्छ । जिन्व—'इवि जिबि धिवि प्रीणनार्थाः' एतस्य लोटि इवित्वाद्युम् । शप् । 'अतो हे' इति हेर्लुक् । आत्मन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन अलिङ् उत्तरत्वाभावात् न निघातः Sy.

द्यावापृथिवी च । सुदोहे कुरु । देवैभिः सह । अग्ने ! त्वम् । यज्ञे शोभनरुचा तेजसा । रोच-
मानः । मा । अस्मान् । शत्रोर्मनुष्यस्य । दुर्मतिः । परितः । तिष्ठतु ।

इळामग्रे पुरुदंसं सनि गोः शंश्चत्तमं हर्वमानाय साध ।

स्यान्नः सुनुस्तनयो विजावाग्रे सा ते सुमतिर्मूत्वस्मे ॥ ७ ॥

[इळामग्ने ।]

III. 16.

अयमग्निः सुवीर्यस्येष्टे महः सौभगस्य ।

राय ईशे स्वपत्यस्य गोमतु ईशे वृत्रहथानाम् ॥ १ ॥

अयमग्निः । शोभनवीर्यस्य । महत् । सौभाग्यस्य । ईश्वरो भवति । तथा

१. इने द्यावापृथिव्यो Sy.
२. वृष्टिद्वाराभिमतफलप्रदानेन सुष्ठु वोग्र-
यो कुरु । बोहनं दोषः । भावे घञ् ।
कुत्वं छान्दसम् । 'आद्युवात्तं द्व्यच्
छन्दसि' इत्युत्तरपदाद्युवात्तत्वम् Sy.
३. देवैः is suggested for देवैभिः ॥
यजनीयैर्देवैः सहितः Sy. ४. त्व M.
५. येज्ञे M. ६. ०नरूपः P. शोभन-
दीप्त्या Sy. ७. शोभमानस्त्वम् Sy.
८. शतो० P. ९. वृष्टवृद्धिप्रयुक्तोऽभि-
भवः । 'मनु अवबोधने' । मन्यते इति
मतिर्बुद्धिः । कर्तरि क्तिच् । वृष्टा
बुद्धिः । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते
कृवुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.
१०. ०ष्ठत P. गच्छतु Sy. ११. VM.
ignores देव ॥ दीप्यमान ! Sy.
१२. The *pratika* has been sup-
plied by the Editor. The
stanza has already been
explained. See RV. ३. १. २३.
१३. 'अयमग्निः' इति चतुर्थं षड्चं सूक्त-

मानेयम् । अत्रानुक्रमणिका—'अयमग्निः
षड् प्रागाथम्' (KSA. 17. 16. p.
15.) इति । 'उत्कीलस्तु' (KSA.
17. 15. p. 15.) इति तुशब्दप्रयो-
गादस्यापि सूक्तस्य स एव ऋषिः । अत्र
विषमसंख्यानामृचां बृहतीछन्दस्तृतीय-
पादस्य द्वादशाक्षरत्वात्, समसंख्यानां
सतोबृहती प्रथमतृतीयपादयोर्द्वादशा-
क्षरत्वात् । उक्तञ्च—'अयुजौ जागतौ
सतोबृहती' (KSA. 8. 4. p. 4-)
इति 1...उत्कीलः स्तौति Sy.

१४. शोभनसामर्थ्येपितस्य Sy.
१५. सौभगस्य सुभगस्य भावः सौभगम् ।
उब्गात्रादित्वाद्बज् । सर्वविधीनां छन्दसि
विकल्पितत्वाद्बज् 'हृङ्ग०' इत्यादिना
प्राप्ताया उत्तरपदबुद्धेरभावः Sy.
१६. ०रो इव P. ईष्टे ईश्वरो भवति । सर्वस्य
बलारोग्यहेतुतया सौभाग्यकारित्वात् ।
ईशे—'ईश एष्वर्ये' अदादित्वाच्छपो
लुक् । 'लोपस्त आत्मनेपदेषु' इति
तलोपः । पादादित्वादिनिघातः Sy.

घनस्य च । शोभनपुत्रस्य । गोयुक्तस्य । तथा वृत्रहननानां च । ईष्ट इति ।

इमं नरो मरुतः सश्वता बृधं यस्मिन्नायुः शेवृधासः ।

अभि ये सन्ति पृतनासु दृढ्यो विश्वाहा शत्रुमादुधुः ॥ २ ॥

इमं नरः । हेनेतारः ! मरुतः ! इममग्निम् । वर्धमानम् । सेवत । यस्मिन् । घनानि ।

सुखस्य वर्धयितृणि सन्ति । ये । पृतनासु । अभिभवन्ति । दुर्बुद्धीन् रायः । ये च सर्वदा ।

१. रायः—‘ऊडिदम्०’ इत्यादिना विभक्तेरु-
दासत्वम् Sy.

२. शोभनापत्यस्य । स्वपत्यस्य—‘नम्-
सुभ्याम्’ इत्युत्तरपदान्तोदासत्वम् Sy.

३. गवादिपशुयुक्तस्य Sy.

४. तथैवम्भूतोऽग्निः Sy.

५. ०हननानं M. ०हसनानां P. हननं
हयः । शत्रुभूतपापविनाशकत्वात् ।
वृत्रहृथानाम्—‘वृत्तु वर्तने’ अस्मात्
‘स्फायितञ्चिवञ्चि०’ इत्यादिना रक्-
प्रत्ययः । कित्वाद् गुणः । ‘हन हिंसा-
गत्योः’ इत्यस्मात् ‘हनिकुशिनीरमिका-
शिभ्यः०’ इति कथम् । कित्वादनुनासि-
कलोपः । कृत्स्नस्वरः Sy.

६. उष्ट M. त्वयि समर्पितकर्मणामस्माकं
त्वत्प्रसादात् पापक्षयो भवतीति तस्यापि
स्वामी Sy.

७. VM. ignores अयम् । अग्निः
and ईशे ॥ अयं यजनीयत्वेनाङ्गुल्या
निर्दिश्यमानऽग्निः । ईशे ईष्टे ।
पुत्रपदवाद्युद्देशेन क्रियमाणकर्मफलसम्पा-
दकत्वेन तत्त्वामित्वात् । निघातः
Sy.

८. कर्मणां नेतारः ! Sy.

९. हे देवाः ! यूयम् Sy.

१०. अस्माभिः त्वय्युपसर्गान्त्वं Sy.

११. पशुपुत्रादिवर्धकम् Sy.

१२. सेवध्वम् is suggested for सेवत ॥

हविरानयनार्थं सेवध्वम् । सश्वत—‘षस्ज
सङ्गे’ इत्यस्माल्लोटि रूपम् । जकारस्य
व्यत्ययेन चकारः । निघातः Sy.

१३. कीदृशोऽग्निः ? इत्याकाङ्क्षायामाह—
देवे Sy.

१४. दानभोगाद्युपयोगेन सुखस्य वर्धकानि ।
शेवृधासः—वर्णव्यत्ययः । शं सुखं
वर्धयन्तीति ‘असुन्’ इत्यसुन् । गुणा-
भावश्छान्दसः । ‘गतिकारकयोरपि
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वञ्च’ इत्यौणादिक-
सूत्रात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१५. देवाः Sy.

१६. सेनासु तदुपलक्षितेषु सङ्ग्रामेषु Sy.

१७. अभितः सन्ति । ‘अस भुवि’ Sy.

१८. दुब्धधीन् M. दुष्टध्यानोपेतानात्मनो
‘सकाञ्छन्नाभभवन्ति । बृधः—‘ध्यै
चिन्तायाम्’ । ‘अन्येभ्योऽपि वृध्यते’ इति
क्विप् । दृशिप्रहणात्सम्प्रसारणम् । ‘कुरो
दाशानाशदभध्येषूत्वं वक्तव्यमुत्तरपदावे-
ष्टुत्वञ्च’ इति उत्पदत्वे । ‘छन्दस्युभयथा’
इति शशीयङ्ङादेशं बाधित्वा यणावेशः ।
‘अस्मिन्स्वरान्तोदासः’ इति शसः
सुप्त्वादानुदासत्वे कृते ‘उदासस्वरित-
योर्थणः०’ इति शसः स्वरितत्वम्
Sy.

१९. नायः P.

२०. विश्वाहा विश्वान्यहानि यस्मिन्सख्ये
काले तस्मिन्सर्वदा Sy.

आदभ्नुवन्ति । शत्रुम् ।

स त्वं नो रायः शिशीहि मीढ्वो अग्रे सुवीर्यस्य ।

तुर्विद्युन्न वर्षिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः ॥ ३ ॥

स त्वं नः । सः । त्वमग्ने ! अस्मान् । धनेन । तीक्ष्णिकुरु । सेक्तुः । अग्ने !

शोभनवीर्येण । बह्वक्ष ! वृद्धतमेन । प्रजावता । अभिभविष्यतुर्वाजतेन । बलवता ।

चक्रिणो विश्वा भुवनाभि सासहिश्चक्रिद्वेष्वा दुवः ।

आ द्वेषु यतत आ सुवीर्य आ शंस उत नृणाम् ॥ ४ ॥

चक्रिणः । शत्रूणा सहनशीलः । योऽग्निः । विश्वानि । भूतानि । करोति ।

१. ०दभ्नुव० M. हिंसन्ति । एवम्भूतास्ते सर्वे मस्तो यूयं तमिममग्निं सेवध्वमिति पूर्वेषान्वयः । आदभुः—‘दभ्मु दभ्मे’ अस्माल्लिट्युसि रूपम् । ‘अन्यिग्रन्थि-दम्भिस्वच्छिग्रायानम्’ इति किङ्-झावादानुनासिकलोपः । ‘द्विवचनप्रकरणे छन्दसि वेति वक्तव्यम्’ (VPa. 6. 1. 8.) इति द्विवचनाभावः । यद्वृत्तयोगाद-निघातः । ‘सतिशिष्टस्वरो बलीयान्’ इति प्रत्ययस्वरः Sy. २. आत्मनो द्वेषारम् Sy. ३. तथाविधः Sy.

४. रायः—तृतीयार्थे षष्ठी Sy.

५. तीक्ष्णान् कुरु । अस्मान् धनसमृद्धान् कुरु । शिशीहि—‘शिम् निशाने’ इत्यस्य लोटि ‘बहुलं छन्दसि’ इति विकरणस्य झलुः । ‘वा छन्दसि’ इति विकल्पेन ङित्वात् ‘अङितश्च’ इति हेर्धिरादेशो न भवति । दीर्घश्छान्वसः । निघातः Sy.

६. सेक्तुः M. तेक्तः P. मीढ्वन् । कामानां सेक्तः । मीढ्वः—‘मिह सेक्वे’ इत्यस्य क्यसौ ‘दाश्वान्साह्वान्मीढ्वाश्च’ इति निपातनात् ढत्वम् । उपधादीर्घश्च । सम्बुद्धौ नुमि कृते ह्यङ्प्रथिलोपे संयोगान्तलोपे च कृते ‘मनुवसो व

सम्बुद्धौ छन्दसि’ इति रुः । पादावित्वा-वाद्युदात्तः Sy. ७. शोभनसामर्थ्य-युक्तस्य Sy. ८. बहुधनोपेत ! Sy.

८. वृद्धतमस्य प्रभूतस्य Sy.

१०. अपत्ययुक्तस्य Sy. ११. आरोग्यहेतोः Sy. १२. बलहेतोः । यद्वा । एतत्सर्वं रविशेषणतया योजनीयम् । एताः षष्ठ्यस्तृतीयार्थे । एतद्वृत्तं भवति—ध-नेनापत्यारोग्यशरीरबलोपेतेनाग्नेनास्मान् समृद्धान् कृविति Sy.

१३. पुरोडाशाविह्विर्भारसहनशीलः सन् । सासहिः—‘षह मर्षणे’ इत्यस्माद् यङ्ङ-न्तात् ‘सहिवहिचलिपतिभ्यो यङ्ङन्तेभ्यः किकिनौ वक्तव्यौ’ (PMBH. on Pa. 3. 2. 171.) [Cf. सासहिवाव-हिवाचलिपापतीनां निपातनम् (V. 4. on Pa. 3. 2. 171.) इति किः । प्रत्य-यस्वरः । (एतदाविद्योगे) विश्वेत्याविषु ‘न लोकाव्यय०’ इति षष्ठीप्रतिषेधः Sy.

१४. अयमग्निः Sy. १५. चक्रिः सर्वस्य जगतः कर्ता । चक्रिः—‘ङुङ् करणे’ ‘आङ्गमहनजनः किकिनौ लिट् च’ इति किन्प्रत्ययः । लिट्-ङ्वावाद् द्विवचनम् । कित्वाद् गुणाभावः । नित्स्वरः Sy.

यश्च॑ । देवेभु॑ । पश्चि॒र्या॑म् । करोति । सोऽयं॑ दे॒वानु॑द्दि॒श्य । आ॒यत॑ते, प्र॒यत्नं॑ करोति । एवं
सु॒वीर्ये॑ । तर्था॑ । शंस॑ते । च॑ सर्व॑स्मिन् । मनु॑ष्याणा॒मिति॑ ।

अपशुतायै । हे सहस्रः, पुत्र ! मा च । निन्दित्रे तदर्थम् । सर्वान् द्वेष्टन् ।
अस्मत्तोऽपाकृषि ।

शृण्वि वाजस्य सुभग प्रजावृत्तोऽग्रे बृहतो अंध्वरे ।

सं राया भूयसा सृज मयोधुना तुविद्युन्न यशस्वता ॥ ६ ॥

शृण्वि वाजस्य । देहि । अन्नम् । सुधनं ! प्रजायुक्तम् । अग्ने ! गहत् । यज्ञे च । संसृज ।
भूयसा । धनेन । सुखस्य भावयित्रा । तुविद्युन्न ! यशोयुक्तेन ।

१. पशु P. गवाविपशुसम्पत्त्यभावस्य विष-
यभूतान् (मा) कृष । अगोतायै—गो-
शब्देन गोमान् लक्ष्यते । न गौरगौः,
अगोर्भावोऽगोता । 'तस्य भावः०' इति
तत् । लिट्स्वरः Sy.

२. बलस्य । सहसस्पुत्र—'सुबामन्त्रिते परा-
ङ्गवत्स्वरे' इति पराङ्गवद्भावात् सह-
सस्पुत्र इत्येतयोः सर्वानुवात्तत्वं Sy.

३. निन्दिते P., D. निन्दाया विषयभूतान्
(मा) विधेहि । निवे—'णिदि कृत्ता-
याम्' अस्मात्सम्पत्तिर्वात् भावे विवप् ।
'अनित्यमागमशासनम्' इति नुमभावः ।
'सावेकाचः' इति विभक्तेरुदात्तता Sy.

४. ०दर्थं P.

५. कर्मपराधनिमित्तान् द्वेषाच्च Sy.

६. ०तोमाकृ M. अपाकृष । निवारय Sy.

७. ईक्षिषे । तान्नामभमास्मन्नध्वरेऽस्मभ्यं दे-
हि । शृण्वि—'शकलु शक्तौ' इत्यस्य
लोडि 'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य
लुक् । 'द्वुक्लभ्यो ह्येषः' इति घिरादेवाः ।
द्वेष्टिना वासता Sy.

८. अन्नस्य Sy.

९. ०धनं P. शोभनधनोपेत ! Sy.

१०. अपत्योपेतस्य Sy.

११. सहस्रः प्रभूतस्य Sy.

१२. Omitted in P. अस्माभिः क्रिय-
माणेऽस्मिन्नग्निष्टोमादिकर्मणि Sy.

१३. अस्मान् संयोजय । सृज—'सृज विसर्गे'
तुदादिः । लोटि रूपम् । निघातः
Sy.

१४. अतिप्रभूतेन । भूयसा—बहुशब्दाद् 'द्वि-
धचनविभक्त्योपपदे०' इतीयसुन् । 'बहो-
लोपो भू च बहोः' इतीयसुनः सर्वस्य
लोपे प्राप्ते 'आदेः परस्य' (Pa. I. I.
54.) इति अ-उ-ए-ओ लोपो बहोर्भूरा-
देशाच्च । लिट्स्वरः Sy.

१५. एवंविधेन धनेन । राया—'ऊडिदम्०'
इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

१६. मापयित्रा M. मय इति सुखनाम । तद्वा-
नाद्युपयोगहेतुतया सुखस्य भावकेन ।
मयोधुना—'भू सत्तायाम्' इत्यस्माद्
ध्रौणादिको दुप्रत्ययः Sy. शोबधम् ।
मयः । इति सुखनामनी Ngh. ३. 6.

१७. बहुधनयुक्त ! हे अग्ने ! तुविद्युन्न !
पादादित्वादनघातः Sy.

१८. कीर्तिमता Sy.

III. 17.

समिध्यमानः प्रथमानु धर्मा समक्तुभिर्ज्यते विश्ववारः ।

आचिष्केतो घृतनिर्णिक्पावकः सुयज्ञो अग्निर्यजथाय देवान् ॥ १ ॥

समिध्यमानः ॥ कर्तो वैश्वामित्रः ॥ प्रथमानि । कर्माणि । प्रति । समिध्यमानः । समज्यते । अञ्जनसाधनैर्हविर्भिः । विश्वैर्वरणीयः । ज्वालाकेशः । घृतरूपः । शोधकः । शोभनयज्ञः । अग्निः । देवान् । यष्टुम् ।

१. 'समिध्यमानः' इति पञ्चचर्चं पञ्चमं सूक्तमाग्नेयं त्रैष्टुभं वैश्वामित्रस्य कत-
त्यर्थम् । तदुक्तम्—'समिध्यमानः पञ्च
कर्तो वैश्वामित्रस्तु' (KSA. 17. 17.
p. 15.) इति । 'आ होता' इत्यादि-
सूक्तवशकस्य विनियोग उक्तः प्रातरनु-
वाकादिबनशास्त्रयोरिति । तत्रैवं चतु-
र्थम् । बाजपेये बार्हस्पत्ये चरौ 'अग्निं
सुवीतिम्' इति स्विष्टकृतो याज्या ।
'बाजपेयेन' इत्यादिखण्डे सूत्रितम्—
'अग्निं सुवीतिं सुवृक्षं गुणन्त इति संयाज्ये'
(ASS. 9. 9.) इति Sy.

२. कर्तो P. कतः स्तौति Sy.

३. व्रतानि P. प्रथमं यज्ञोपक्रमे । प्रथमा—
'सुपां सुलुक्' इति सुपो ङादेशः Sy.

४. धर्म—धारणाद्धर्म । अग्नेर्यज्ञनिर्वाहक-
तया तत्तत्कृत्वाद्धर्माग्निः । तथा च
मन्त्रः—'धर्मान्मग्निं विदधस्य साधनम्'
(RV. 10. 92. 2.) इति तादृशो-
ऽग्निः । धर्म—'घृत् वारणे' इत्यस्माद्
'अग्न्येभ्योऽपि वृष्यते' इति मनिन् ।
ह्रस्वत्वं छान्दसम् । निस्त्वरः Sy.

५. अनु—अग्न्यायतनेष्वनुक्रमेण Sy.

६. ०माना० P. सम्यक् प्रज्वाल्यमानः ।
यद्वा अनुधर्मं धर्मसाधनभूतेषु यज्ञेषु प्रथमं

समिध्यमानः Sy.

७. सम्यक् सिध्यते । अज्यते—स एव
(अञ्जू—)धातुः । कर्मणि यक् । 'अग्नि-
विताम्' इत्युपलोकः Sy.

८. अञ्जनसाधनैर्घृताविभिः । अक्तुभिः—
'अञ्जू व्यक्तिगतिभक्षणेषु' । अज्यत
एभिरिति बाहुलकात् क्तुः करणे कित्त्वा-
दुपशालोपः । प्रत्ययस्वरः Sy.

९. सर्वे देवाः वैश्ववारः । वरणीयः । विश्व-
वारः—विश्वैर्यजमानैर्होतृद्वारा वारो
वरणं यत्येत्यत्र 'घृत् वारणे' इत्यस्य
प्यन्तस्य रूपं वारः । 'बहुव्रीहौ विश्वं
संज्ञायाम्' इति पूर्वपदस्योत्पत्तिम् Sy.

१०. शोचीषि ज्वालाः केशा यस्य स तथोक्तः
Sy.

११. ०रूपं P. घृतस्य तापनद्वारा विलापनेन
शोधकः । घृतनिर्णिक्—'णिजिर् शौच-
पोषणयोः' । विषप् । घृतं नेनेस्तीति
द्वितीयातत्पुरुषत्वात् पूर्वपदस्वरः Sy.

१२. अन्तर्दीयपापसाधकः Sy.

१३. शोधन० M. शोभनयज्ञोपेतः Sy.

१४. अस्माभिर्यजनीयान् देवान् Sy.

१५. यजथाय—'यज देवपूजासङ्गतिकरण-
दानेषु' अस्मादौणादिकः अथप्रत्ययः ।
तादर्थ्यं चतुर्थी । प्रत्ययस्वरः Sy.

यथायजो होत्रमग्ने पृथिव्या यथा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ।
एवानेन हविषा यक्षि देवान्मनुष्वद्यज्ञं प्र तिरेममद्य ॥ २ ॥

यथायजः । यथा । यजमानाया अस्याः । पुरा त्वं होत्रम् । कृतवानसि । यथा वा ।
दिवः । जातघ्न ! प्राज्ञः । एवम् । अनेन । हविषा । यज । देवान् । मनोरिव । अस्माक-
मिमम् । यज्ञम् । अद्य । मर्धयः ॥

त्रीण्यायूषि तव जातवेदस्तिष्ठ आजानीरुपसस्ते अग्ने ।
ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः ॥ ३ ॥

त्रीण्यायूषि । हे जातघ्न । तव । त्रीणि । अस्मानि आज्यौपधिसोमात्मकानि

१. यथा—‘प्रकारवचने याल्’ इति याल् ।
‘लिति’ इति प्रत्ययात्पूर्व-लोपात्त्वम् Sy.
२. यजमानाया अस्याः refers to पृथि-
व्याः ॥ यजमानभूतायाः पृथिवीदेवतायाः
Sy.
३. पूर्व होता सन् Sy.
४. होतं P. होमसाधनं हविः । होत्रम्—
‘हृ दानावनयोः’ । ‘हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्’
इति प्रन्प्रत्ययेनान्तोदात्तः Sy.
५. अयाजीः । अयजः—यजेर्लोटि रूपम् ।
यज्ज्वयोगादनिघातः Sy.
६. यजमानभूताया ह्युदेवताया होता भूत्वा
हविरयजः । दिवः—‘ऊडिद्वम्०’ इति
विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.
७. जातघ्न ! हे अग्ने ! Sy.
८. प्रज्ञः P. कर्मविषयज्ञानवान् त्वम् ।
चिकित्वान्—‘कित ज्ञाने’ इत्यस्य क्वसौ
रूपम् । प्रत्ययस्वरः Sy.
९. एवं त्वमस्मिन् कर्मणि होता सन् Sy.
१०. अस्माभिर्दीपमानेन । अनेन—इदंशब्द-
स्य तृतीयैकवचने ‘अनाप्यकः’ (Pa.
7. 2. 112.) इत्यनावेशः Sy.
११. यक्षि—यजेर्लोटि रूपम् Sy.

१२. (Omitted in P. तत्र वृष्टान्तः—
यथा मनोर्यज्ञमनुष्ठानसम्पूर्त्या पारमने-
षीस्तद्विषयं यज्ञं पारं नयेत्यर्थः । मनु-
ष्वत्—‘तत्र तस्येव’ इति वृत्तिः । ‘नभो-
ऽङ्गिरोमनुषां वत्युपसंख्यानम्’ इति भसं-
ज्ञत्वाद् क्त्वाभावः । प्रत्ययस्वरः Sy.
१३. अस्माभिः क्रियमाणम् Sy.
१४. इदानीम् Sy.
१५. आनर्द्धयः P. वर्धय is suggested
for मर्धयः ॥ प्रतिर अनुष्ठानसम्पूर्त्या
पारं गमय । तिर—तरतेर्लोटि व्यत्य-
येन ज्ञः । ‘धृत इद्धातोः’ इतीत्वम् ।
निघातः Sy. Yāska explains प्र
तारीः as प्रवर्धय in N. 4. 7. and प्र
तिरते as प्रवर्धयते in N. 11. 6.
१६. VM. ignores अग्ने ।
१७. ण्यायूषि० P.
१८. जातघ्न ! Sy. जातानां वा वेदितः ! BB.
१९. तव—‘युष्मदस्मदोर्दसि’ इत्याद्युदात्तः
Sy. २०. त्रिविधानि Sy.
२१. षषसो० P. आहारतया कल्पितानि
Sy. त्रिषु स्थानेषु ह्युविषयविषयाहुति-
तोयकाष्ठानि BB.

‘अभि द्विजन्मा त्रिबुध्नम्’ इति मन्त्रः । तथा त एव । उषसः सकाशात् । त्रीणि । आज्ञानि भवन्त्यनुसवर्नम् । ताभिस्त्वम् । देवानाम् । अन्नम् । यज । जानन् । अथा । भव । यजमानाय । शं च । योश्च ।

१. त्रिबु० P.

२. RV. I. 140. 2.

३. तव Sy.

४. व P.

५. एकाहाहीनसत्रगता उषस उषोऽभिमानि-
न्यस्तिलो देवताः Sy.

६. तिलः—त्रिबुध्नस्य स्थर्थे ‘त्रिचतुरोः
स्त्रियाम्०’ इति तिसृइत्यादेशः । ‘अचि
र ऋतः’ इति रेफादेशः । ‘तिसृभ्यो
जसः’ इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

७. अज्ञाना० M. जनयिभ्यो मातरः । यद्वा
उषोऽभिमानिन्यो देवतास्तवाजानीस्त्वा-
मनुजातास्तिलः स्वसारः । तथा च
स्वसुः प्रकृत्य मन्त्रः—‘प्रजामेका रक्षत्यूर्ज-
मेका राष्ट्रमेका रक्षति’ इति (AV. 8.
9. 13. AV. reads जीवत्यूर्ज for
रक्षत्यूर्ज Cf. TS. 4. 3. II. 1.)
आजानीः—‘जन जनने’ । ‘जनिघसिभ्या-
मिण्’ इति कर्तरि इष् । णित्वादुपधा-
बुद्धिः । ‘वा कृन्वसि’ इति सवर्णदीर्घः ।
कृत्तृत्वरपदप्रकृतिस्वरः Sy. आजानीः
आजानयः प्रादुर्भावाः सूर्यविद्युदग्निरु-
पेण । .किञ्च उषसश्च तव तिल
इत्येव त्रिप्रकारा इत्यर्थः BB.

८. ०सर्वं M.

९. उषोऽभिमानिनीभिर्देवताभिः सहितस्त्वम्
Sy. ताभिरनन्ताभिर्देषोभिः सर्वैरनु-

क्रान्तेरायुरादिभिः BB.

१०. यष्टव्यदेवानाम् Sy. कर्मणः सम्प्र-
वानत्वाद्दे-^यमेति चतुर्थ्यर्थे षष्ठी
BB.

११. अस्माभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमन्नम् । अयः
—‘अव रक्षणे’ । ‘असुन्’ इत्यसुन् ।
नित्स्वरः Sy. तृप्तिमन्नं वा हविर्लक्षणम्
BB.

१२. यजा P. प्रयच्छ । यज—यजेर्दानार्थस्य
लोढि रूपम् Sy. सङ्गमय BB.

१३. जानंस्त्वम् Sy. विद्वांस्तत्प्रकारज्ञः BB.

१४. The form used in classical
language is अथ ॥ अनन्तरं च Sy.,
BB.

१५. भय P.

१६. ‘पूङ्यजोः ज्ञानन्’ (Pa. 3. 2. 128.)
इति यजेः ज्ञानन् । नित्स्वरः Sy.

१७. सुखहेतुः Sy. क्षमयिता रोगाणामागता-
नाम् BB.

१८. सुखस्य मिश्रयिता । योः—‘यु मिश्रणे’
इत्यस्माद् ‘अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते’ इति
बिच् । आर्षधातुकलक्षणो गुणः ।
कृत्तृत्वरपदप्रकृतिस्वरः Sy. योः
यावयिता पृथक्कर्ता च भयानाम्
BB.

१९. VM. ignores अग्ने ॥ This
stanza=TS. 3. 2. II. 2.

अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणन्तो नमस्यामस्त्वेभ्यं जातवेदः ।

त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥ ४ ॥

अग्निं सुदीतिम् । अग्निम् । शोभनदीप्तिम् । शोभनदर्शनम् । स्तुवन्तः । नमस्यामः ।

त्वाम् । स्तुत्यम् । हे जातवेदः ! त्वाम् । देवानां दूतम् । गन्तारम् । हविषां वोढारम् । देवाः ।

कृतवन्तः । अन्नस्य । धारकम् ।

१. उत्तमस्याग्नेर्वैतत्वायेयम् । कतो वैश्वामित्रः त्रिष्टुभार्गिनं तुष्टाय । पशुपुरोडाशस्य त्विष्टकृतो याज्या नियुक्ता । “अग्निं सुदीतिम्” इति याज्या (SSS. १. 19. 11.) इति DDN.

२. अङ्गनादिगुणोपेतम् Sy., DDN.

३. सुदीतिम्—‘दीङ् क्षये’ । दीयते विनाश्यते आभिस्तम इति करणे क्तिन् । दीतयो दीप्तयः । बहुव्रीहौ ‘नञ्सुभ्याम्’ इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् Sy.

४. सर्वैः सुदर्शनम् । सुदृशम्—‘दृशिर् प्रेक्षणे’ । तस्मान्छक्यार्थे खल् । ‘संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः’ इति गुणाभावः । ‘लिति’ इति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् Sy. अत एव सर्वैर्दर्शनीयम् DDN.

५. त्वद्विषयां स्तुतिं कुर्वाणा वयम् Sy. गुणातिरर्चनिकर्मा Ngh. ३. 14.

६. हविर्भिः पूजयामः । नमस्तः पूजायां ‘नमोवरिविचित्रङः क्यच्’ इति क्यच् तवन्ताल्लटि रूपम् । पादादित्वाभ्य निघातः Sy. स्तुत्यम् एवंविधं त्वां हविर्भिः पूजयामः DDN.

७. न M. जातस्य सर्वस्य वेदितृं अग्ने ! Sy. हे जातवेदः ! जातं सर्वं वेत्तीति जातवेदाः । हे अग्ने ! त्वां गृणन्तः त्वद्विषयां स्तुतिं कुर्वाणाः वयम् DDN. जातानि वेद N. 7. 19.

८. दूतो हि द्विविधो वार्ताहारी कार्यकारी

चेति । तत्र त्वां कार्यकारिणं दूतमकार्षुरिति भावः । दूतम्—‘दुदु उपतापे’ । ‘दूतनिभ्यां दीर्घश्च’ (Unādi. ३. 370.) इति क्तः । तत्सन्नियोगेन घातोर्दीर्घः । दूतः इतस्ततः सञ्चारीत्यर्थः । प्रत्ययस्वरः Sy.

९. अरतिम्—‘रमु क्रीडायाम्’ । भावे क्तिन् Sy. अरतिं न विद्यते रतिविषयेषु प्रीतिर्यस्यासावरतिः । ‘नञ्सुभ्याम्’ (Pa. 6. 2. 172.) इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं दीतिमिति च । विषयेष्वप्यसक्तम् DDN.

१०. किञ्च अस्माभिर्यजनीया इन्द्रादयो देवाः Sy., DDN.

११. अकृण्वन् ॥ अकृण्वन्—‘कृवि हिंसाकरणयोः’ इत्यस्य लङि ‘धित्विकृण्वोर च’ इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं निघातः Sy.

१२. देवानामभूतायाः सुधायाः Sy., DDN.

१३. आधारम् M. नाभिस्थानम् Sy., DDN.

१४. तथा निगमाः—‘अग्निं दूतं वृणीमहे’ (RV. 1. 12. 1.) ‘अग्निं दूतं प्रति यवव्रीतन’ (RV. 1. 161 3.) ‘अग्निं दूतं पुरो दधे’ (RV. 8. 44. 3.) ‘त्वं दूतो अमर्त्यः’ (RV. 6. 16. 6.) ‘दूतं वो विश्ववेदसं’ (RV. 4. 8. 1.) इत्यादयः DDN.

यस्त्व॒ता पूर्वी॑ अग्ने॒ यजी॑यान्द्रि॒ता च॒ सत्ता॑ स्व॒धया॑ च शु॒भः ।

तस्यानु॒ धर्म॑ प्र य॒जा चि॒क्वि॒वोऽथा॑ नो धा अ॒ध्वरं॑ दे॒ववी॑तौ ॥ ५ ॥

यस्त्वद्भो॒ता । यः । त्वत्तः॑ प्रादु॒र्भूतः॑ । हो॒ता । पुरा॒तनः॑ । अ॒ग्ने ! यष्टृ॒तरः॑ ।
दे॒वानां॑ द्वै॒धम् । तिष्ठन् । यष्टृ॒त्वेन॑ च । इ॒ज्यत्वेन॑ च । अ॒ग्नेन॑ । दे॒वाना॑ सु॒खं भा॒वय॑ति ।

१. वैश्वामित्रः कतो नाम तस्यार्धम् SKN.

कतस्य वैश्वामित्रस्येदमार्धम् Dur.

२. यः कश्चित् Sy. ३. त्वत्तोऽपि Sy.

४. होमनिष्पादकः Sy. होता—‘हु दानाद-
नयोः’ वृष्टिलक्षणानामपां दाता मध्यमो-
ऽग्निः, आहोता वा SKN. मध्यमस्थानो
वायुः । असावपि हि दूतो देवानामिति
श्रूयते—‘आ दूतो अग्निर्मभरद् विवस्वतः’
(RV. 6. 8. 4^e) इति । वैद्युतोऽग्नि-
रिति केचिन्मन्यन्ते Dur.

५. प्रथमभावी Sy.

६. हे अग्ने ! Sy. अग्निरुच्यते... हे
अग्ने ! पार्थिव ! SKN. हे भग-
वन्नने ! पृथिवीस्थान ! Dur.

७. अतिशयेन यष्टा । यजीयान्—यष्टृ-
शब्दस्य ‘तुश्छन्वसि’ इतीयसुन् तस्मिन्
‘तुरिष्ठेमेयःसु’ इति तुचो लोपः ।
निस्वादाद्युदात्तः Sy. वृष्टिहेतुत्वावति-
शयेन यष्टा SKN.

८. मध्यमे चोत्तमे च स्थाने । द्विता-
द्विशब्दात् ‘संख्याया विधायं धा’ इति
धाप्रत्ययः । चकारस्य तकारश्छान्वसः ।
प्रत्ययस्वरः Sy. द्विधा च यस्य सत्ता ।
मध्यमे च स्थाने वैद्युतात्मना, उत्तमे
चादित्यात्मना SKN. द्वैधं च यस्य

विद्यमानता । मध्यमे च स्थाने वैद्युत-
भावेन, उत्तमे च स्थाने सूर्यभावेन...
एवमत्र शब्दसारूप्यावर्थोपपत्तेश्च ‘द्विता’
इत्ययं ‘द्वैधम्’ इत्येवमुपपद्यते Dur.

९. निषण्णः सन् । ‘षड्लु विशरणगत्यवसा -
नेषु’ अस्य ताच्छीलिकस्तृन् । नित्स्वरः Sy.

१०. ०त्वे न्ये M. ०त्वो न्ये P.

११. इज्यत्वेन M. इज्यत्वेन P. Both
यष्टृत्वेन जेज्यत्वेन च refers to देवानां
द्वैधम् ॥ याज्यत्वेन is a better
reading than इज्यत्वेन.

१२. सोमास्थेनाग्नेन स्वर्गं लोकं दधाति यज-
मानस्येति स्वधा । ‘आतोऽनुपसर्गे कः’
इति कप्रत्ययः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम्
Sy. उबकेन च वृष्टिलक्षणेन SKN.
अग्नेन सर्वभूतानां वर्षणद्वारेण Dur.
स्वधेत्युदकनाम Ngh. 1. 12.

१३. यष्टृणां सुखभूरभूत् । शम्भुः—शं सुख-
मस्माद् भवतीति ‘भू सत्तायाम्’ । ‘विप्र-
संभ्यो ब्रह्मसंज्ञायाम्’ इत्यत्र मित्ब्रह्म-
देवसंस्थानात् कृप्रत्ययः । द्वित्वाद्दि-
लोपः Sy. यः शम्भुर्भवति, तत्रान्तर्णी-
तत्पर्यः । सुखस्य भावयिता सर्वप्राणि-
नाम् SKN. यः शम्भुः सुखभूः सुखस्य
भावयिता Dur.

तस्य । कर्मणा । देवान् प्रकर्षेण यज । हे चिकित्वः । अयं । अस्माकम् । धारय । यजम् ।
देवानां प्रीताविति ।

III. 18.

भवा नो अग्ने सुमना उपेतौ सखेव सख्ये पितरैव साधुः ।

पुरुहुहो हि क्षितयो जनानां प्रति प्रतीचीर्देहतादरांतीः ॥ १ ॥

११ भवा नः । ११ भव । अस्मभ्यम् । अग्ने । शोभनमनस्कः ।

१. यस्त्वत्तोऽपि पूर्वभावी होता निरूपित-
तत्तस्य होतुः Sy. तस्य किम् ?
इत्युच्यते...तस्य वायोः Dur.

२. कर्मणा seems to be the expla-
nation of अनु वर्म ॥ तेनानुष्ठित-
धर्मानुपलक्ष्य Sy. धर्मशब्दः कर्मवचनः,
अनु पश्चाद्भावे, तस्य सम्बन्धि यत्
कर्मलक्षणं वृष्टिलक्षणं वा । तदनु
तस्य ? (तस्मात्) पश्चात् तेन वृष्टौ
वृत्तायां वा तेन वोपस्थापितं सन्नित्यर्थः
SKN. वृत्तिलाभमनु आत्मनो वीप्ति-
लक्षणां वृत्तिं प्रति लाभमानुवन् ।
'वायुर्वा अग्नेस्तेजस्तस्माद् वायुरग्नि-
मन्वेति' इति ह विज्ञायते Dur.

३. यजा P. पूजय । यज—यजेल्लेति रूपम्
Sy.

४. धर्मविषयचेतनावन् ! हे अग्ने ! चिकित्वः—
'कित ज्ञाने' इत्यस्य क्वसौ रूपम् ।
'मनुवसो व सम्बुद्धौ छन्दसि' इति
नकारस्य कः Sy. हे प्रज्ञावन् ! SKN.
चिकित्वम् ज्ञानवन् ! इत्यर्थः Dur.

५. अनन्तरम् । अथा नः—'निपातस्य ०'
इति वीर्धः Sy. अनन्तरं च SKN.
एवम् Dur.

६. अस्माकं सम्बन्धिनम् Sy. अस्माकं
स्वभूतम् SKN. अस्माकं यागं कुर्वस्व
शृणु यत् कुरुष्व Dur.

७. विधेहि । धाः—'दृषाद् धा' इति
इत्यस्य छान्दसे लुङि रूपम् । अडभाव-

इछान्वसः Sy. छान्वसत्वाद् वर्तमाने
लटि ? (लुङि) अडभावः । विधेहि
स्थापय SKN.

८. यज्ञवाटम् SKN. ९. ०वानं P.

१०. ०तावति P. प्रीत्यर्थम् । देववीती—
देवानां वीतिः अज्ञानं यत्र प्रीतौ सा
प्रीतिः देववीतिः । 'वी कान्त्याविषु'
इत्यस्माद् भावे क्तिन् । बहुवीहौ पूर्व-
पदप्रकृतिस्वरः Sy. क्य ? ... देवानां
कान्तौ काम्ये, देवानां काम्यं कुर्वित्यर्थः ।
SKN. देवतर्पणायेत्यर्थः Dur.
द्वैवं सत्ता मध्यमे च स्थान उत्तमे च ।
शम्भुः सुखभूः N. ५. ३., SKN.
II. ३०१.

११. 'भवा नो अग्ने' इति पञ्चर्चं षष्ठं
सूक्तम् । 'भवा नः' इत्यनुष्मणिका
(KSA. 17. 18. p. 15.) । 'कतो
वैश्वामित्रस्तु' (KSA. 17. 17. p.
15.) इति तुल्यप्रयोगात् अस्यापि
वैश्वामित्रः कत ऋषिः । अग्निर्देवता ।
प्रातरनुवाकादिवनवास्त्रयोऽस्य सूक्त-
विनियोगः । प्रवर्योऽभिष्टवे 'भवा नो
अग्ने' इति द्वयो विनियुक्तः । सूत्रि-
तञ्च—'भवा नो अग्ने सुमना उपेता-
विति द्व्याः' (ASS. 4. 6.) इति
Sy. १२. भवा नः—'द्वयचोऽस्तित्तिः'
इति संहितायां वीर्धः Sy.

१३. ०नस्काः P. तत्कर्मसि भवंभनुकूलम-
नस्को भूत्वा Sy.

उपगमने । यथा सखा । सख्ये । साधुर्भवति । पुत्राय वा पितरावेवं साधुर्भव । बहुब्रह्मोहाणि ।
हि । भवन्ति मनुष्याः । जनानाम् । तथा सति प्रतिदहतात् । प्रतिमुखमागच्छन्ती । शत्रुसेनाः ।

तपो ष्वन्ने अन्तरां अभित्रा तपा शंसमररुषः परस्य ।

तपो वसो चिकितानो अचिचानि ते तिष्ठन्तामजरं अयासः ॥ २ ॥

तपो ष्वन्ने । तपैव । अर्ने ! सुष्ठु । छिद्रप्रवेशनपरान् । अभित्रान् ।

१. अस्माभिः क्रियमाणस्य प्रवर्ग्याख्यकर्मण
आभिसुख्येनागमने । उपेतौ—‘इण्
गतौ’ । अयनमिति भावे क्तिन् । प्रावि-
समासः । ‘तादौ च निति कृत्यतौ’ इति
गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

२. तत्र दृष्टान्तद्वयम् Sy.

३. सुष्ठु Sy.

४. मित्राय । सख्ये—‘समाने ख्यश्चो-
(ख्यः स चो—) दात्तः’ (Unādi. 4.
576.) इति इण् । ङित्वाङ्लोपः ।
तत्सन्निधौ गेन यलोपः । ‘समानस्य छन्द-
सि०’ इत्यादिना समावः । ‘उदासः’
इत्युक्तत्वाद् उपपदस्योदात्तता Sy.

५. ०धु भ० P. हितोपदेशेन साधुर्भवति ।
साधुः—‘राध साध संसिद्धौ’ । ‘कृवा-
पाजि०’ इत्यादिना उण्प्रत्ययः । प्रत्यय-
स्वरः Sy.

६. यथा च मातापितरौ पुत्राय सम्मार्गोपदे-
शेन साधको भवतः तद्वत् अस्मत्-
सम्बन्धिकर्मसाधको भव Sy.

७. ०धु भ० P.

८. ०हानि P. बहुब्रह्मोहाः is suggested
for बहुब्रह्मोहाणि ॥ नानाविधब्रह्मोहयुक्ताः
Sy.

९. हिशब्दः कारणपरः । यस्मात्ल्लोके पर-
स्परमात्सर्यादिनाऽन्योऽन्यमसहमाना जना
वर्तन्ते तस्मात् Sy.

१०. मनुष्याणाम् Sy.

११. ०ह तान् P. त्वं प्रतिकूलः सन् भस्म-
सात्कुरु । दहतात्—‘दह भस्मीकरणे’
इत्यस्य लोप्पथ्यमैकवचने हेः ‘तुह्योस्ता-
तङ्काशिषि०’ इति तातङ्कादेशः ।
निघातः Sy.

१२. प्रतमु० P. प्रतीचीः—प्रतीचः प्रतिकूल-
तयास्मदाभिसुख्येनागच्छतः लिङ्गव्य-
त्ययः । ‘अञ्चु गतिपूजनयोः’ । ‘श्रुत्वि-
ग्द्वक्०’ इत्यादिना क्तिन् । स्त्रियाम्
‘उगितश्च’ इति ङीप् प्राप्ते पुनः ‘घातो-
रुगितः प्रतिषेधः’ (VPa. 4. 1. 6. 1.)
इति प्रतिषेधे ‘अञ्चतेवचोपसंख्यानम्’
(VPa. 4. 1. 6. 2.) इति प्रतिप्रस-
वान् ङीप् । तस्मिन् भर्त्सनायाम् ‘अचः’
इत्यकारलोपः । ‘चौ’ इति दीर्घः
Sy.

१३. अरातीन् शत्रून् । लिङ्गव्यत्ययः Sy.

१४. तवो षु P.

१५. तवैव M. तवैवा P. बाधस्व ।
तपो—तप उ । गुणः । उजमवलम्ब्य
‘उजः’ इति प्रगृह्यसंज्ञा (But the
padapāṭha reads तपो as a
single word) पाबाधित्वाद्-
निघातः Sy.

१६. शन्ने P.

१७. सु सुष्ठु यथा भवति तथा Sy

१८. अभिभावकान् Sy.

१९. शत्रून् Sy.

एवमस्मभ्यमप्रयच्छतः । शत्रोः । शंसनं च । तपैव । वारयितः ! प्राप्तस्त्वम् । अस्मास्वप-
रक्तचित्तान् । तदर्थं तव । जरावर्जिता । गमनशीला रक्षयः । वितिष्ठन्तामिति ।

इध्मेनाग्र इच्छमानो घृतेन जुहोमि हव्यं तरसे बलाय ।

यावदीशे ब्रह्मणा वन्दमान इमां धियं शतसेयाय देवीम् ॥ ३ ॥

इध्मेन । इध्मेन । घृतेन च सह । हव्यम् । तुभ्यमग्ने । जुहोमि । त्वत्तः

१. तुभ्यं हविरप्रयच्छतः । अरक्षः—‘रा-
गाने’ इत्यस्य क्वसौ रूपम् । ‘वस्वेकाच्’
इति प्राप्तस्य इटः ‘सम्प्रसारणं सम्प्र-
सारणाश्रयं च बलीयः’ इति सम्प्रसारण-
बलीयस्त्वाभिबृत्तिः ‘वसोः सम्प्रसारणम्’
इति सम्प्रसारणम् । समासे नञ्स्वरः
Sy.

२. अत एव शत्रुभूतस्य Sy.

३. संस० P. अभिलाषम् Sy.

४. तपैव M. तपै P. सन्तप Sy.

५. ०यितं P. सर्वस्य वासयितः ! हे अग्ने !
Sy.

६. कर्माभिज्ञस्त्वम् । चिकितानः—‘कित-
ज्ञाने’ इत्यस्य छन्दसि लिट् । तस्य
‘लिटः कानच्वा’ इति कानच्वादेशः ।
द्विवचनम् । किच्वाद् गुणाभावः । चि-
त्वाबन्तोदात्तः Sy.

७. ०परं M. ०पराक्त० P. सत्कर्तव्यता-
सत्तमनस्कान् पुरुषान् Sy.

८. ०वर्त्य P. यस्मादेवं तस्मात् Sy.

९. प्रतिबन्धरहिताः Sy.

१०. सर्वत्र गमनस्वभावाः सन्तः । अयातः—
‘अय गतो’ । पचाद्यच् । चित्स्वरः

Sy.

११. विष्मन्ता P. विशेषेण तिष्ठन्तु । तिष्ठ-
न्ताम्—‘ष्ठा गतिनिवृत्तौ’ । विपूर्वात्ति-
ष्ठतेः ‘समवप्रविभ्यः स्थः’ इत्यात्मने-
पदम् । निघातः Sy.

१२. VM. ignores तपा ॥ तप क्षपय ।
तपा—‘तप सन्तापे’ इत्यस्य लोटि
रूपम् । ‘द्व्यचोऽस्तित्ठः’ इति संहितायां
दीर्घः Sy.

१३. समिन्धनकारिसमित्समूहेन । इध्मेन—
‘अिध्वी दीप्तौ’ । इध्यतेऽग्नेनाग्निरि-
तीध्मः काष्ठविशेषः । ‘इषियुषीन्धि-
वंसिदयाधूसूभ्यो भक्’ इति करणे
भक् । किच्वावनुनासिकलोपः । प्रत्यय-
स्वरः Sy.

१४. आग्नेन Sy.

१५. स M.

१६. हवनयोग्यं हविः पुरोडासादिकम् ।
हव्यम्—हवमर्हतीति ‘छन्दसि च’ इति
यप्रत्ययः । असंज्ञायां ‘यस्य०’ इति
लोपः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१७. ‘हु वातावनयोः’ इत्यस्य लटि कपम् ।
पादादित्वादिनिघातः Sy.

काशां प्रोक्ष्यमानः । तारकम् । बलं तवास्त्विति । यावता कालेन । ईश्वरो भवामि । मन्त्रेण ।
स्तुन्वन् । एतत् । देवनशीलम् । शतलाभाय कर्तुं तावज्जुहोमि ।

उच्छ्रोत्रिणां सत्सङ्गुः स्तुतो बृहद्वयः शशमानेषु धेहि ।

रेवदग्ने विश्वामित्रेषु शं योर्मैर्मृज्मा ते तन्वं भूरि कृत्वः ॥ ४ ॥

उच्छ्रोत्रिणा । हे सहस्रं, पुत्र ! स्तुतः सन् । महत् । अन्नम् । परिवर्त्यु ।
तेजसा । उद्देहि, उच्छ्रितं कुरु । धनवत । अग्ने ! विश्वामित्रेष्वस्मासु । शं च ।

१. इच्छन् is a better reading. धनं कामयमानोऽहं यजमानः । 'इषु इच्छायाम्' । व्यत्ययेन शानच् । 'इषुगमियमां छः' इति छकारः Sy. २. तरसे वेगाय Sy. ३. तव सततगमनसिद्धयर्थं बलाय सामर्थ्याय । पुरोडाशादिहविर्भारिवहनसिद्धयर्थं त्वयि हविः प्रक्षिपामि Sy.
४. यावद्धनं बोद्धुं शक्नोमि तावद् वेहि । यावत्—यच्छब्दाद् 'यत्तदेतेभ्यः परिभागे वतुप्' इति वतुप् । 'आ सर्वान्मन्त्रः' इत्याकारः । आद्युवाचः Sy.
५. 'ईश ऐश्वर्यं' इत्यस्य लङ्गुत्तमकवचने इटष्टरेत्वम् । अदादित्वाच्छपो लुक् Sy.
६. स्तोत्रेण Sy.
७. स्तुन्वन् or स्तुवन् is suggested for स्तुन्वन् ।
८. इमामस्माभिः क्रियमाणाम् Sy.
९. कर्मनशीलम् M. अदेवन० P. दीप्तामतिप्रभूतां कुरु Sy. १०. अपरिमितधनपर्यवसानाय । शतसेयाय—'षो अन्तकर्मणि' । 'आदेव उपदेशोऽस्ति' इत्यात्वम् । 'अचो यत्' इति भावे यत् । 'ईषति' इतीत्वम् । आर्षं वातुकलक्षणो गुणः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः Sy.
११. VM. ignores वियम् ॥ त्वद्विषयां स्तुतिम् Sy. १२. सत् M.
१३. स्तोत्रशस्त्रसाधनभूतैर्मन्त्रैः स्तुतस्त्वम् Sy.

१४. स्म P. १५. Omitted in P. प्रभूतम् Sy.
१६. शं P. वयःशब्दोऽन्नवाची Sy.
१७. त्वद्विषयं शंसनं कुर्वाणेषु । शशमानेषु—'शश प्लुतगतौ' इत्ययं घातुरत्र स्तुत्यर्थः । 'ताच्छ्रीत्यवयोवचनशक्तिषु०' इति चानश् । 'चितः'—त्यन्तोवाचत्वम् Sy. शशमानः शंसमानः N. 6. 8.
१८. स्वकीयया दीप्त्या Sy.
१९. उद्देहि M. Sy. explains उद् and वेहि separately: उद् as उद्दीपयस्व and वेहि as विवेहि ॥ वेहि—'कुषाम् उद्देहि' इत्यस्य लोटि रूपम् Sy.
२०. ०वन् P. धनयुक्तम् । रेवत्—रयिरस्यास्तीति मतुप् । 'ह्रस्वनुद्धर्मां मतुप्' इति मतुप उदात्तत्वम् । 'छन्दसीरः' इति तस्य वत्वम् । 'रयेर्मतो छन्दसि बहुलम्' इति सम्प्रसारणम् । परपूर्वत्वं गुणः Sy.
२१. विश्वामित्रगोत्रोत्पन्नेषु । विश्वामित्रेषु—विश्वं मित्रमस्येति विश्वामित्रः । एकस्मिन् बहुवचनं पूजार्थम् । तथा विष्वक्त्वात् । विश्वामित्रेषु—'मित्रे चर्षो' (Pa. 6. 3. 130.) इति पूर्वपदस्य दीर्घत्वम् । 'बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्' इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् Sy.
२२. शं रोगाणां शमनं आत्मासु वेहि Sy.

योश्च कुरु, कृत्वः कृत्वसुजन्तपर्यायः । तव । शरीरं हविर्वहार्थमल्पन्तम् । बहुकृत्वः । वयं स्पर्धेन ममुज्जेति ।

कूधि रत्नं सुसनितुर्धनानां स वेदघ्ने भवसि यत्समिद्धः ।

स्तोतुर्दुरोणे सुभगस्य रेवत्सुग्रा कस्त्रा दधिपे वपूषि ॥ ५ ॥

कूधि रत्नम् । धनानाम् । सुष्ठु दातुः । अस्मभ्यं रत्नम् । प्रयच्छ । रा त्वम् । अग्ने ! भवसि । यदा । समिद्धः । स्तोतुः । गृहे । सुहृदिवाक्यम् । यथा पशुमान् स्यादित्येवमर्थः

१. योः भयानां यावनमभिभ्रणं च वेदं
Sy. क्षमनं च रोगाणां यावनं च
भयानाम् N. 4. 21.

२. P. adds शब्दः after कृत्वः । It should immediately follow बहुकृत्वः ॥ अस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः प्रयोजकत्वेन कर्तुः । हे अग्ने ! कृत्वः—‘हुकुम् करणे’ सम्प्रदायित्वाद् भावे विवृप् । ‘तदस्यास्ति०’ इति भतुप् । ‘अयः’ इति तस्य वत्वम् । ‘तसौ मत्वर्थ’ इति असंज्ञायां तकारस्य जश्वाभावः । ‘भतुवसो व०’ इति तकारस्य क्त्वम् Sy.

३. ते D., M.

४. तनुम् Sy.

५. ०हात्वं० P. ०बह्वर्थात्० is suggested for ०बह्वर्थम्०.

६. ०कृत्वा M. बहुवारम् ; भूरि—‘भू सत्तायाम्’ । ‘अविशविभूषाभिभ्यः क्तिन्’ इति क्तिन् क्तिष्वाद् गुणाभावः । निन्स्वरः Sy.

७. पर्यं M.

८. स्थेन M.

६. पुनः पुनः सोमाज्यपयःप्रभृतिभिर्वयं सिञ्चामः । मर्मजम्—‘मृजूष् शुद्धौ’ इत्यस्य वर्तमाने लिटि उत्तमबहुवचने मसो भावेशः । ‘अनित्यमागमशासनम्’ इतीड-भावः । रेफश्चान्वसः । पादावित्वादिनिघातः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१०. Omitted in P.

११. कनकपद्मावीनां मध्ये Sy.

१२. अभिलषितधनानां सुष्ठु दातुः ! सुसनितः—‘वपु दाते’ इत्यस्य तुचि रूपम् । आत्मन्त्रितनिघातः Sy.

१३. वनं P. उत्तमं धनम् Sy.

१४. विषेहि । महुं वत्स्य Sy.

१५. सोमाज्यादिभिः सम्यगिद्धो दीप्तो वर्तते तदा स तादृशः त्वं धनस्य दाता एषु Sy.

१६. स्तोतु M. यजमानस्य Sy.

१७. सहवि० M. त्वद्विषयस्तुत्या क्षोभनधनयुक्तस्य Sy.

१८. ०ना(न्)स्या० M. धनयुक्तं यथा भवति तथा Sy.

१९. ०दित्येवमर्थं P.

हविरादाय । देवान् प्रति सर्पणशीलौ । आत्मीयौ करौ । करोषि । ज्वालाश्च ।

III.19.

अग्निं होतारं प्र वृणे मियेधे गुत्सं कविं विश्वविदुममूरम् ।

स नो यद्देवताता यजीयान्नाये वाजाय वनते मृधानि ॥ १ ॥

‘अग्निं होतारम् ॥ गाथी कौशिकः ॥ अग्निम् । अहं यज्ञे । होतारम् । प्रवृणोमि ।
मेषाविनम् । क्रान्तकर्मणम् । सर्वज्ञम् । अमूढम् । सः । नः । यजतु । देवान् । यष्टृतरः ।

१. समर्पण० P. कर्मकरणाथं प्रसृतौ ।
सूत्रा—‘सप्तु गतौ’ अस्मात् ‘स्फाथि-
तञ्चिबञ्चि०’ इत्यादिना रक् ।
कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः Sy.

२. कर्मणां प्रस्तातारौ बाहू । करस्ता—
करोति फलमिति करः कर्म । पचाद्य-
जन्तः । कर्मणि स्ना शोधनं ययोस्तौ
यद्वा कर्मणां शोधनं याम्यामिति बहुव्रीहौ
पूर्वपदस्वरः Sy. करस्तौ बाहू । कर्मणां
प्रस्तातारौ N. 6. 17.

३. धारयसि । दधिषे—‘डुधाम् धारण-
पोषणयोः’ इत्यस्य लटि ‘छन्दस्युभयथा’
इति शास्त्रे । आर्षवातुकत्वादिद् । अतो
लोपः । निघातः Sy.

४. वर्षूषि रूपाणि । तावृशौ बाहू भास्वराणि
ज्योतीषि च Sy. वर्षः । वपुः । इति
रूपनामनी Ngh. 3. 7.

५. VM. ignores च and इत् ॥ च
खलु । इत् एव Sy.

६. ‘अग्निं होतारम्’ इति पञ्चमं सप्तमं
सूक्तं त्रैष्टुभमानेयं गाथिन आर्षम् । तथा
चानुकान्तम्—‘अग्निं होतारं गाथी ह’
(KSA. 17. 19. p. 15.) इति ।
प्रातरनुवाकादिवनशस्त्रयोक्तो विनि-
योगः Sy. ७. Omitted in P.

८. गाथी स्तौति—हे अग्ने ! Sy.

६. अङ्गनादिगुणोपेतं त्वम् Sy.

१०. अहं M. ११. अस्माभिः क्रियमाणे-
ऽस्मिन् यज्ञे । मियेधे—मकारंकारयो-
र्मध्ये इयागमद्वयान्वसः Sy.

१२. होमनिष्पादकं देवानामाह्वतारम् Sy.

१३. प्रकर्षेण सम्भजे । ‘वृङ् सम्भवतौ’ ।
निघातः Sy.

१४. गुत्सं गुणन्तं देवानां स्तुतिं कुर्वन्तम् ।
‘गृधु अभिकाङ्क्षायाम्’ । ‘गृधिपण्योर्वकौ
च’ (Unādi. 3. 349.) इति सप्र-
त्ययः । अन्त्यस्य दकारः । व्यत्ययेना-
द्युदात्तत्वम् Sy.

१५. कान्त P. कविं मेषाविनम् Sy.

१६. सर्वविषयज्ञानोपेतम् Sy.

१७. अमूरम्—‘मूह वैचित्ये’ इत्यस्य निष्ठायां
रूपम् । रेफद्वयान्वसः । नञा समासे
तस्य नञस्वरः Sy. १८. तथाविधो-
ऽग्निः Sy. १९. अस्माकम् Sy.

२०. M. adds यज्ञे after यजतु ।
यज्ञात्—यजेल्लेडि ‘सिञ्जहुलं लेडि’ इति
सिप् । ‘लेटोऽडाटौ’ इत्यङागमः ।
‘इतश्च लोपः०’ इतीकारलोपः Sy.

२१. यष्टव्यतया सम्बन्धिनो देवान् । देव-
शब्दात्स्वार्थे ‘सर्वदेवातातिल्’ इति ता-
तिल् । ‘सुपां सुलुक्०’ इति सुपो ङादेशः ।
लित्स्वरः Sy. २२. यष्टृतमः सन् Sy.

स घनार्थम् । अन्नार्थं च । भजते । हवीर्षि ।

प्र ते अग्ने हविष्मन्तीमियुर्म्यच्छां सुद्युम्नां रातिनीं घृताचीम् ।

प्रदक्षिणिदेवतातिराणः सं रातिभिर्वसुभिर्यज्ञमश्रेत् ॥ २ ॥

प्र ते अग्ने । प्रेरयामि । तुभ्यम् । अग्ने ! हविष्मन्ती जुहम् । तव सुयशसम् । दान-
वतीम् । घृतमञ्चन्तीं ज्वालाम् । प्रति । देवाः स्तुता यस्मिन् तम् । यज्ञम् । प्रदक्षिणम् ।

१. ०नात्थं P. घनाय Sy.

२. ०न्नार्थं P. अन्नाय Sy.

३. सम्भजताम् । 'वन षण सम्भक्तौ' ।
इत्यस्य लटि व्यत्ययेनात्मनेपदम् । नि-
घातः Sy.

४. मंहनीयान्यस्माभिर्वीयमानानि हवीर्षि
Sy.

५. इयमि—'ऋ गतौ' जुहोत्यादिः । 'अति-
पिपत्योश्च' इत्यभ्यासस्येत्यम् । 'अभ्या-
सस्यासवर्णे' इतीयङ्ङादेशः । निपः
पित्वाद् गुणः । निघातः Sy.

६. तव Sy.

७. ०ष्मन्तीम् M. पुरोडाशादिहविर्युक्ताम् ।
हविष्मन्तीम्—हविरस्यास्तीति मतुप् ।
'तसौ मत्वर्थे' इति भसंज्ञायां सकारस्य
रुर्न भवति । 'उगितश्च' इति ङीप् ।
'स्वरविभौ व्यञ्जनमविद्यमानवत्' इति
परिभाषानामयणान्मप उदात्तताभावः
Sy.

८. जुहम् P.

९. सुशसान् P. सुतेजसम् Sy.

१०. हविर्वात्रीम् । रातिनीम्—'रा दाने'
इत्यस्य 'नपुंसके भावे क्तः' । रातमस्या-
स्तीति 'अत इनिठनौ' इतीनिः । प्रत्यय-

स्वरः Sy.

११. घृतं मुञ्च० M. घृतान्वितां जुहमुप-
भूतं वा । घृताचीम्—घृतपूर्वादञ्चतेः
'ऋत्विग्दधृक्०' इत्यादिना क्विप् ।
'अञ्चतेश्चोपसंस्थानम्' इति ङीप् ।
भसंज्ञायाम् 'अचः' इत्यकारलोपः । 'चौ'
इति दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वरेण ङीप
उदात्तत्वे प्राप्ते 'चौ' इति पूर्वपदा-
न्तोदात्तः Sy.

१२. अञ्छा—आभिमुख्येन । 'निपातस्य' इति
संहितायां दीर्घः Sy.

१३. देवतातिं देवान् । देवशब्दात् 'सर्वदेवा-
त्तातिल्' इति तातिल् । 'क्षिति' इति
प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वम् Sy.

१४. तवा M.

१५. यात्येन् P.

१६. ०व्रतव० P. प्रादक्षिण्येन । प्रादक्षिणित्
—प्रदक्षिणं करोतीति 'सत्करोति तवा-
चष्टे' इति निजुत्पद्यमानो दक्षिणशब्दाद्
भवति । सङ्ग्रामयतेरेव सोपसर्गाणि-
जुत्पत्तिर्नान्यस्मादिति तदन्तात्किञ्च ।
'ह्रस्वस्य पिति०' (Pa. 6. 1. 71.)
इति तुक् । णिचो लोपाभावद्वयान्वसः ।
णिज्स्वरः Sy.

दीयमानैः । वसुभिः । अग्निः संयोजयति । 'उराण उरु कूर्वाणः' इति यास्कः, यज्ञं परितः पशून् समानयतीत्यर्थः ।

स तेजीयसा मनसा त्वोर्त उत शिञ्च स्वपत्यस्य शिञ्चोः ।

अग्ने रायो नृतमस्य प्रभूतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥ ३ ॥

स तेजीयसा । सः । तेजिष्ठेन । मनसा संयुक्तो भवति । यस्त्वया रक्षितः । अग्निं च । देहि । शोभनापत्यम् । धनं शिक्षोरिति धनमाह शिक्षतेर्दानकर्मणः । अग्ने ! धनस्य ।

१. अस्मभ्यं देयतया प्राप्तैः Sy.

२. धनैः सह सन् Sy.

३. समभ्येतुं सम्यक् सेवताम् । 'अभि सेवयाम्' इत्यस्य छान्दसे लङि 'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् । निघातः Sy.

४. N. 6. 17. बहुकूर्वाणस्तादृशो भवान् । उरु करोति 'तत्करोति०' इति णिच् । तदन्ताच्छन्दसि लिट् । मन्त्रत्वादाम् न भवति । तस्य कानच् । 'जेरनिटि' इति णिलोपः । वरादेशाभावश्छान्दसः । चित्त्वादान्तोदात्तः Sy. ५. ०नवती० M. ०नपती० P. ६. ०जीसा P.

७. यजमानः पूर्वोक्तगुणविशिष्टो यस्त्वया तेजस्वीति सः BB.

८. अतिशयेन तीक्ष्णेन । सत्कर्मविषयतीक्ष्ण-बुद्धियुक्तेन । तेजीयसा—तेजितुशब्दादतिशायन इयसुन् । 'पुरिष्ठेमेयःसु' इति तुचो लोपः । निस्त्वरः Sy. तेजस्वितरेण . . . तेजर्न तेजः, तद्वता निश्चिततरेण सावधानेनेत्यर्थः BB.

९. अन्तःकरणेन युक्तो भवति Sy.

१०. रक्षयमाणः । त्वोर्तः—'अव रक्षणादिषु' । निष्ठायां 'ज्वरत्वरश्मिष्विभ्रवामुपधायाः०' इत्यूट् । पूर्वलोपः । त्वया ऊतः । 'तृतीया' इति योगविभागात्समासः । 'तेलोपश्चान्वसः' । 'तृतीया

कर्मणि' इति पूर्वपदप्रकृतिस्त्वरः Sy. त्वया ऊतस्त्वयैव रक्षितोऽस्त्विति शेषः । . . . तत्र त्वद्वृत इति वक्तव्ये पृषोदरादित्वाद् ञजनलाभः BB.

११. P. reads भवति for अग्नि च.

१२. प्रयच्छ । शिक्ष—शिक्षतिर्दानकर्मा (Ngh. 3. 20.) दात्यादिषु दानकर्मसु पठितत्वात् । 'शिक्ष विद्योपादाने' इत्ययमत्र दानार्थः । अस्माल्लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदः Sy. यजमानकार्यसमर्थान् कर्तुं कृतसङ्कल्पो भव । सन्न-तत्त्वत्तत् . . . यजमानाय देहीति विवक्षितम् BB.

१३. द्वितीयार्थे षष्ठी शोभनापत्योपेतम् Sy. शोभनपुत्रपौत्रादेः BB.

१४. ०क्षुरिभि M. ०क्षुरिति P. शिक्षोः—अभिमतफलप्रदाने शक्तुमिच्छोः । 'शक्तु शक्तौ' इत्यस्य सनि 'एकाच उपवेशे०' इतीदृप्रतिषेधः । 'सनि मीमाधुरभलभशकपतपदामच इत्' इति आतोश्च इसावेशः । 'अत्र लोपश्चान्वसः' इत्यभ्यासलोपः । 'सनाशंसमिक्ष उ' इत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy. शिक्षोः शक्तुमिच्छतः BB.

१५. सनमा० M. बमाहनामा० P.

१६. धनानि BB.

नेतृत्वमस्य । महत्त्वे सति । तव । सुष्ठु स्तोतारः । वासयितारः । न । वयं भवेमेति ।

भूरीणि हि त्वे दधिरे अनीकाग्रै देवस्य यज्यवो जनासः ।

स आ वह देवतातिं यविष्टु शर्धो यदुद्य दिव्यं यजासि ॥ ४ ॥

भूरीणि हि । बहूनि । तेजांसि । त्वयि । स्थापयन्ति । हि । प्रग्ने ! देवसङ्घस्य ।
यष्टारः । जनाः । तथा सति स त्वम् । इमं यज्ञं प्रति । प्रापय । दिवि भवम् ।

१. अतिव्रजेने नेतुर्वातुः Sy. मनुष्यतमस्य मनुष्योत्तमस्य यजगानस्य BB.

२. प्रभावे महिम्नि वयं स्याम । प्रभूतौ—‘भू सत्तायाम्’ इत्यस्य भावे वितत् । ‘तादौ च निति कृत्यतौ’ इति गतेः प्रकृतिस्वर-त्वम् Sy. प्रभूतौ प्रभवार्थं यजमानस्य । यथाऽयं लोके तेजस्वी भवति तदर्थ-मित्यर्थः । ‘निमित्तात् कर्मसंयोगे’ (V. 6. on Pa. 2. 3. 36.) सप्तमी BB.

३. हि P.

४. तव प्रसादात् BB.

५. किञ्च त्वद्विषयशोभनस्तुतिमन्तो वय-म् । ‘नञ्चुभ्याम्’ इत्युत्तरपदान्तोदा-सत्वम् Sy. शोभना स्तुतिर्येषां तादृशास्त्वद्विषयमेव शोभनां स्तुतिं सदा कुर्वन्तः BB.

६. वसुनो भाजनम् । वस्वः—आगमानु-शासनस्यानित्यत्वाद्भुमभावः । संज्ञा-पूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद् गुणाभावः । यणादेशः Sy. वसुमन्तः BB.

७. भूयाम—‘भू सत्तायाम्’ इत्यस्याशीर्लिङि ‘किदाशिधि’ इति यासुद् । ‘छन्दस्यु-भयथा’ इति तस्य सार्वधातुकत्वात्स-लोपः । आगमस्वरः । यद्वा तस्मात्प्रार्थ-नायां लिङि यासुद् । ‘बहुलं छन्दसि’ इति शपो लुक् । अनन्तत्वादिषादेशो न भवति Sy. अमोघप्रयत्नास्स्यामेति भावः । भवतेविध्यादिलिङ् ‘बहुलं

छन्दसि’ इति शपो लुक् । यद्वा तव प्रभूतौ प्रभावे वयं भूयाम, प्रभावागुणभरमासु कुर्विति भावः । तदेवाह—सुष्ठुत्तरत्वामेव स्तुवन्तो वयं वसुमन्तस्स्याम, यथा ते प्रभावो न ह्रीयत इति BB.

This stanza TS. I. 3. 14. 6.

c. Omitted by P.

८. अनीकानि सेनारूपतया सर्वत्र प्रसृतानि ज्वालारूपाणि तेजांसि Sy.

१०. आहुतिप्रक्षेपेण त्वयि Sy.

११. विदाधरे । चक्रुरिति यावत् । दधिरे—दधातेर्लिटि रूपम् । हियोगादनि-घातः । चित्त्वावन्तोदात्तः Sy.

१२. Omitted by P. लु Sy.

१३. रेवंस० P. श्रोतमानस्य तव सम्बन्धिनः Sy.

१४. अश्वयुप्रभृतयः । यज्यवः—‘यज देव-पूजादिषु’ । ‘यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच्’ (Uṇādi. 3. 300) इति युच् । व्यत्ययेनाद्युदासत्वम् Sy.

१५. जनं P.

१६. तादृशास्त्वम् Sy.

१७. It refers to देवतातिम् ॥ यष्ट-व्यदेवान् । देवशाब्दात्स्वार्थे ‘सर्वदेवासा-तिन्’ इति तातिन् । ‘लिति’ इति प्रत्यया-त्पूर्वस्योदासत्वम् Sy.

१८. आह्वय Sy.

यत् । शर्चः । त्वं यजसीति देवाभिप्रायमिति ।

यत्त्वा होतारमनजन्मियेधे निषादयन्तो यजथाय देवाः ।

स त्वं नो अग्नेऽवितेह बोध्यधि श्रवींसि घेहि नस्तनृषु ॥ ५ ॥

यत्त्वा होतारम् । यदा । त्वा । होतारम् । आज्येनाञ्जन्ति । यज्ञे ।
यागार्थम् । स्थापयन्तः । देवाः । सः । त्वम् । अस्मान् । अग्ने ! अस्मिन्यज्ञे सति ।
रक्षिता । बुध्यस्व । तथाऽस्माकम् । अङ्गेषु हस्तयोः शिरसि च । विविधान्यन्नानि ।
अधिनिवेहि ।

१. यस्मात् कारणात् Sy.

२. देवसम्बन्धि तेजः Sy.

३. यजासि—यजतेर्लेटघाडागमः । यद्यो-
गावनिघातः Sy.

४. तस्माद्देवानाद्ध्येति शेषः Sy.

५. VM. ignores यविष्ठ and अद्य ॥
हे युवतम् ! अस्मिन् कर्मणि Sy.

६. य त्वा P.

७. यद्यस्मात् Sy.

८. त्वाम् Sy.

९. देवानामाद्गातारं यद्वा होमनिष्पादकम्
Sy.

१०. घृताहुतिभिरौकम्, यद्वा घृतेरसिञ्चन् ।
अनजन्—‘अञ्ज् व्यक्तितगतिभ्रक्षणेयु’
अस्माल्लङ्घि दधादित्वात् इतम् । छान्व-
सत्वाः लोपानावः । ‘अनिदिताम्०’
इत्युपधाऽलोपः Sy.

११. यजनार्थम् Sy.

१२. निवसन्तः । यद्वा बर्हिष्युपवेशयन्तः ।
निषादयन्तः—‘षड् लु निषा गत्यवसाव-

नेषु’ । चुरादिः ? ‘सबिरप्रतेः’ इति
षत्वम् । यद्वा ‘हेतुमति०’ णिच् ।
शतुर्लसार्वाधातुकस्वरैरानुदात्तत्वे कृते
णिच्स्वरः Sy.

१३. दीप्यमाना ऋत्विजः Sy.

१४. तस्मात्तथाविधः Sy.

१५. अस्माकम् Sy.

१६. अस्मिन् कर्मणि Sy.

१७. पालयिता भवामीति Sy.

१८. बोधि—‘बुध अवगमने’ । लोटि ‘बहुलं
छन्दसि’ इति शपो लुक् । ‘सिद्धं पिण्डं’
इति सिपो हिरादेशः । ‘वा छन्दसि’
इति विकल्पेन पित्वाद् गुणः । ‘द्रुमलम्बो
होषः’ इति होषिरादेशः अकारलोप-
श्छान्दसः । निघातः Sy.

१९. तनुजेष्वपत्येषु Sy.

२०. अथनि० M. अधिकम् Sy.

२१. P. omits the words between
आज्येना० and घेहि ॥ घेहि—दधा-
तेर्लोटि रूपम् Sy.

III. 20

अग्निमुषसमश्विना दधिक्रां व्युष्टिषु हवते वह्निरुक्थैः ।

सुष्ट्यातिष्ठो नः शृण्वन्तु देवाः सजोषसो अध्वरं वावशानाः ॥ १ ॥

‘अग्निमुषसम्’ । अग्निप्रभृतीन् । उषसो व्युष्टिर्गु । होतो । आह्वयते । स्तोत्रैः ।

शोभनदीप्तिकाः । देवाः । अस्मानाघातान् । शृण्वन्तु । सङ्गता । यज्ञम् । कामयमानाः ।

१. ‘अग्निमुषसम्’ इति पञ्चवर्चमष्टमं सूक्तं त्रेष्टुभम् । अत्रेयमनुक्रमणिका—‘अग्नि-मुषसमाद्यान्त्ये वैदववैव्यौ’ (KSA. 17. 20. p. 15.) इति । ‘गाथी ह’ (KSA. 17. 19. p. 15.) इति हृशब्दप्रयोगादस्यापि सूक्तस्य गाथी ऋषिः प्रथमापञ्चम्यौ विद्वेदेववेवताके शिष्टास्तिल्ल आग्नेय्यः । अस्य सूक्तस्योक्तो विनियोगः । मरुत्वतीयशस्त्रे ‘अग्नि-नेता’ इत्येवा वाच्या । सूत्रितञ्च—‘अग्नि-नेता त्वं सोम क्तुभिः पिबन्त्यप इति वाच्या’ (ASS. 5. 14.) इति Sy.

२. P. omits the commentary on this stanza. गाथी ब्रूते Sy.

३. प्रभृति refers to उषसम् अश्विना and दधिका इति ॥ अग्निं यजनीयं देवम् । उषसमुषोऽभिमानिनीं देवताम् । अश्विना अश्विनौ देवौ । दधिकां दधिकावा नाम कश्चिद्देवः तं दधिकावाणम् । एतान् देवान् । . . . दधिकां—‘कम् पाव-बिक्षेपे’ । दधीत्युपपदे ‘जनसनसनक्रम-गमः०’ इति बिद् । ‘विद्वन्नोरनुनासिक-स्यात्’ इत्याकारः । कृदुत्तरपदप्रकृति-स्वरः Sy.

४. व्युष्टिषु उषसां व्युच्छन्नेषु । ‘उच्छी विवासे’ । भावे क्तान् । ‘वद्व०’ इत्या-दिना षत्वम् । ‘तादौ च निति कृत्यती’ इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम्

Sy.

५. हविषां प्रापयिताग्निः Sy.

६. हवते—ह्वयतेः ‘बहुलं छन्वसि’ इति सम्प्रसारणम् Sy.

७. शस्त्रैः शंसनसाधनैरप्रगीतमन्त्रात्मकैः सूक्तैः Sy.

८. सुष्ट्योतिषः—सुष्टु द्योतमाना इति विग्रहे ‘द्युत दीप्ती’ इत्यस्य ‘द्युतेरि-सिन्नावेशजः’ (Unādi. 2. 262.) इतीतिनुप्रत्ययो वकारस्य जकारः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । बहुव्रीहिपक्षे तु ‘नमसुभ्याम्’ इत्युत्तरपदप्रकृति-स्यात् । यथा ‘सुष्ट्योतिषो’ अन्तवस्तां अभिष्ठाः’ (RV. 10. 89. 15.) इत्य-श्रान्तोदात्तता । तस्मादत्र नायं समासः किन्तु तत्पुरुष एव Sy.

९. सर्वे देवाः Sy.

१०. तदाह्वानं शृण्वन्तु । शृण्वन्तु—‘श्रु अवधे’ इत्यस्मात् ‘श्रुवः श्रु च’ इति अनुस्त-सन्धियोगेन धातोः शृङ्ख्यावेशः । निघातः Sy.

११. परस्परं सङ्गता भूत्वा Sy.

१२. अध्वरम्—अस्मत्सम्बन्धिनमित्तं यज्ञम् Sy.

१३. M. adds सेयं वैदववेवी after कामयमानाः ॥ वावशानाः—‘वश कान्ती’ इत्यस्य यङ्लुकि रूपम् । अभ्यासस्य ‘दीर्घोऽकितः’ इति दीर्घः । व्यत्ययेन शानच् । चित्स्वरः Sy.

अग्ने त्री ते वार्जिना त्री पृथस्थानि तिस्रस्तैः जिह्वा अतजात पूर्वीः ।

तिस्र उ ते तन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अग्रं ॥ २ ॥

अग्ने त्री ते । अग्ने ! त्रीणि । तव । अन्नान्याज्योपधिसोमात्मकानि । त्रीणि च । तव स्थानानि पृथिव्यादीनि । तथा तिस्रः । तव । जिह्वाः सन्ति गार्हपत्यादिकाः । सत्यजनन ! यज्ञाद्वा जात ! पुरातन्यः । तिस्रः । एव । तैः । तनवः । देवैः समाश्रिताः, पवमानः पावकः शुचिरिति । ताभिः । अस्माकम् । स्तुतिवाचः । रक्ष ।

१. P. omits अग्ने । त्रीणि । तव ।

२. अन्नाज्योपधिस सामकात्म० M. अज्योपधिसोमात्म० P. अन्नानि । अस्यामेवेष्टौ 'अयः पुरोडाशा भवन्ति' इत्युक्तत्वात् । यद्वा सोमोपधिसन्नायात्मना त्रित्वम् BB.

३. त. . . M. Omitted in P.

४. पृथस्था त्रीणि—अग्नीषीयादीनि विष्वानि स्थानानि । त्रीणि स्थानानि । यद्वा त्रयो लोकाः Sy. सपस्थानि पृथिव्यन्तरिक्षलोकाः BB.

५. तिस्रः—'तिसृभ्यो जसः' इति जस उवाचत्वम् Sy.

६. गार्हपत्याद्याः । जिह्वाः—'लिह आस्वावने' लिहन्त्याभी रसानिति 'शेवयह्वजिह्वा-प्रीवाप्वामीवाः' इति निपातनादन् । लकारस्य जकारः । गुणाभावः । अस्यामेवेष्टौ त्रित्वम् Sy. त्रिष्वपि स्थानेषु, और्ववैद्युतादित्यात्मिकाः BB.

७. ०ज्ञानाद्वा P. ऋतेषु सत्यभूतेषु यज्ञेषु समुत्पन्न ! हे अग्ने ! Sy. हे ऋतजात ! यज्ञार्थं जात ! BB.

८. देवानाम् । पुरायेभ्यः Sy. चिरन्तन्यः BB.

९. तव Sy.

१०. तनुवः M. तन्वः D. पवमानपावक-शुच्यात्मकानि त्रीणि शरीराणि Sy. शरीराणि, अग्निविद्युदादित्यात्मिका-स्तिस्रस्तिस्रैश्चास्थितस्य देवतात्मनः BB.

११. देवैरभिलषिताः । देववाताः—'वा गतिगन्धनयोः' । अस्मात्कर्मणि क्तः । 'तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy. देवैः सर्वैरपि गता अनुप्रविष्टाः, सर्वदेवतामय ? (०मय्य) इत्यर्थः । . . . सम्भक्ता वा देवैः BB.

१२. पवमानः पावकः शुचिरिति should immediately follow तनवः and precede देवैः ।

१३. तनूभिः Sy. ताभिरनन्ताभिः BB.

१४. ०वचः P. स्तान्नशस्त्रा ०नि वाक्यानि Sy. गिरः स्तुतिलक्षणाः BB.

१५. पालय । पाहि—'पा रक्षणे' इत्यस्य लोटि रूपम् । निघातः Sy. फलवतीः कृष BB.

अप्रमाद्यन् ।

अग्ने भूरीणि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।

याश्च माया मायिनीं विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः संदधुः पृष्टबन्धो ॥ ३ ॥

अग्ने भूरीणि । अग्ने ! बहूनि । तव । जातवेदः ! देव ! अन्नवन् ! अमृतस्य । नामानि—अग्निः, जातवेदाः, पावक इत्यादीनि । मायावता देवानाम् । याः । च । प्रज्ञाः । सर्वव्यापिन् ! त्वयि । पुरातनीः । देवाः संहितवन्तः । ताश्च बह्व्य इति संसृष्टबन्धुः

१. ०द्यत् M. एवम्भूतस्त्वमप्रयुच्छन् अप्र-
माद्यन् सावधानो भूत्वा । अप्रयुच्छन्—
'युच्छ प्रमादे' । नञ्स्वरः Sy.
अप्रमाद्यन् । अविच्छेदेनास्मान् यज्ञेषु
प्रवर्तयन् । यद्वा ताभिरस्मान्याहि
गिरो वाऽस्मदीया अप्रयुच्छसिति ।
'युच्छ प्रमादे' । यद्वा ताभिः सर्वैर्वा-
जिनादिभिः । नपुंसकस्य जोषे प्राप्ते
व्यत्ययेन स्त्रियाजोषः BB.
This stanza=TS. 2. 4. 11.
2; 3. 2. 11. I.
२. तवजवो P. तव सम्बन्धिनो देवाः
Sy.
३. ०वेद M. जातप्रज्ञ ! Sy.
४. Omitted in M.
५. स्वधावः—स्वधास्यास्तीति मतुप् । 'मनु-
वसो वः' इति नकारस्य वः Sy.
६. मरणवर्धरहितस्य । अमृतस्य—'नजो जर-
मरमिन्नमृताः' इत्युत्तरपदाद्युत्तरत्वम्
Sy.
७. नाम नामानि तेजांसि । नाम—'णम्
प्रह्वत्वे' । 'नामन्सोमन्व्योमन्' इत्या-
दिना मनिन्प्रत्ययान्तत्वेन निपातनात्म-
कारलोपो दीर्घश्च । नमयन्ति सर्वानपि
स्वाश्रयभूतान् पुरुषानिति नामानि ते-
जांसि । 'सुपां सुलुक्' इति सुपो लुक् ।
निस्वादाद्युदात्तः Sy.

८. ०वर्क M.

९. ०यव P. मायाविनाम् is suggest-
ed for मायावताम् ॥ अमुराणाम् ।
मायिनाम्—माया एषां सन्तीति व्रीह्या-
दित्वादिनिः । 'यस्य' इति लोपः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

१०. मायाः Sy.

११. विश्वस्य सन्तपक ! विश्वमिन्वः—'इवि
व्याप्तिप्रोणनयोः' इत्यस्माद्विश्वशब्दे
उपपदे 'कर्मण्यण्' इत्यण्प्रत्ययः । धातू-
पदेशावस्थायाम् 'इवितो नुम्' इति
नुमि प्राप्ते लघूपधगुणो न भवति ।
विश्वमिन्वति प्रोणयतीति विश्वमिन्वः ।
'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' इति द्वितीयाया
अलुक् । आत्मन्त्रितत्वाभिघातः Sy.

१२. भूयसीः Sy.

१३. संहितवः P. सम्प्रयुजिरे तास्त्वयि
सन्ति । तस्माद्यज्ञविघ्नकारिणां मायिनां
मायाः परिहृत्यास्मदीयं यज्ञं पालयेति
भावः । सन्दधुः—'इधाम् धारणपोष-
णयोः' इत्यस्य लिट्पुंसि कृपम् । यद्वत्त-
योगावनिघातः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१४. सनश्च P.

१५. बह्व्य P.

१६. Omitted in P.

१७. सत्पृष्ट P.

१८. ०बन्धु P.

पृष्ठबन्धुरिति ।

अग्निनेता भगव इति द्वितीयां दैवीनां देव ऋतुपा ऋतावा ।

स वृत्रहा सनयो विश्ववेदाः पर्षद्विश्वाति दुरिता गृणन्तम् ॥ ४ ॥

अग्निनेता । अग्निः । दैवीनाम् । प्रजानाम् । प्रणेता भवति । यथा भगस्ता । प्रण-
यत्येवम् । ऋतूनां पालयिता । सत्यकर्मा । सः । उपव्रवाणां हन्ता । सम्भजीयः । सर्वज्ञः ।
अतिनयतु । विश्वानि । दुरितानि । स्तुवन्तम् ।

१. ०बन्धुति M. P. omits पृष्ठबन्धुरि.
अपेक्षितफलप्रश्नविषयाणां स्तोत्राणां
बन्धो ! हे अग्ने ! पृष्ठबन्धो—‘प्रच्छ
ज्ञीप्सायाम्’ इत्यस्य कर्मणि निष्ठायां
‘प्रहिष्ठावयि०’ इत्यादिना सम्प्रसारणम् ।
‘वद्वच०’ आदिना षत्वम् । ‘बन्ध बन्धने’
इत्यस्मात् ‘शुस्वस्निहि०’ इत्यादिना उप्र-
त्ययः । षष्ठीसमासः । आत्मन्त्रितत्वा-
सिधातः Sy.

२. योज्यमग्निः Sy.

३. देवानां M. दैवीनां P. देवसम्बन्धिनीनां
विशाम् । दैवीनाम्—देवशब्दात्सम्ब-
न्धार्थे ‘देवाद्यग्रजौ’ इत्यञ् । अग्नि
‘दिङ्ढाणञ्०’ इति ङीप् । निस्त्वाबाधु-
दासः Sy.

४. मनुष्याणाम् । क्षितीनाम्—‘क्षि निवा-
सगत्योः’ इत्यस्मात् ‘क्षित्क्षितौ च संज्ञा-
याम्’ इति क्तिच् । ‘नामन्यतरस्याम्’
उपसर्गः Sy.

५. प्रणेति M. अन्तर्भावितया नियामकः ।
नेता—‘णीञ् प्रापणे’ इत्यस्य तृचि
रूपम् । चित्स्वरः Sy.

६. तत्र वृष्टान्तः—सर्वस्य प्रकाशप्रदानेन प्रव
र्तकः । तद्वत् Sy. ७. यन्त्येवम् M.

८. वसन्ताद्यतूनां पालकः । ऋतुपाः—‘पा
रक्षणे’ इत्यस्मात् ‘अन्येभ्योऽपि वृक्षन्ते’

इति चिच् । ऋतून् पातीति ‘उपपद-
मतिङ्’ (Pa. 2. 2. 19.) इति समासः
कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः Sy.

९. सत्यसत्य० M.

१०. तथाविधोऽग्निः Sy.

११. वृत्रस्य हन्ता । वृत्रहा—‘हन हिंसा-
गत्योः’ । ‘ब्रह्मभूणवृत्रेषु विवप्’ इति
विवप् Sy.

१२. ०नीयम् P. सम्भजनीयः is suggested
for सम्भजीयः ॥ सनातनः पुराणः Sy.

१३. ०वञ्ज M. सर्वं-एतन्निबन्धुं सर्वज्ञः ।
विश्ववेदाः—‘बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्’
इति पूर्वपदलोपः सत्वम् Sy.

१४. अतिक्रम्य पारं नयतु । पर्षत्—‘पृ
षात्पृषत्पृषोः’ इत्यस्य लेटि ‘सिञ्च-
लम्०’ इति सिप् । अङ्गागमः । ‘इतश्च
लोपः०’ तीकारलोपः । पादादित्वाव-
निधातः Sy.

१५. विश्वानि M. सर्वाणि Sy.

१६. M. adds नि after दुरितानि ।

१७. त्वद्विषयां स्तुतिं कुर्वन्तं स्तोतारम् ।
गृणन्तम्—‘गृ शब्दे’ । लटः शतृ ।
कषादित्वात् इना । शत्रन्तत्वात् ‘इनाभ्य-
स्तयोरात्’ इत्याकारलोपः । शतृप्रत्यय-
स्वरः Sy.

१८. VM. ignores देवः ॥ द्योतमानः Sy.

उत्तरा निगदव्याख्यातेति—

दधिक्रामग्निमुषसं च देवीं बृहस्पतिं सवितारं च देवम् ।
अश्विना मित्रावरुणा भगं च वसून् रुद्राँ आदित्याँ इह हुवे ॥ ५ ॥

[दधिक्रामग्निम्]

III. 21

इमं नो यज्ञममृतैषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व ।
स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य होतः प्राशान प्रथमो निषद्य ॥ १ ॥

इमं नः । अग्ने !

१. The *pratika* is found in M. only, in a later hand. Sy. explains the stanza in the following manner:—हे दधिक्रावायः ! सर्वे देवाः ! होताहं दधिक्रां दधिक्रावाणमग्निमुषसञ्च देवी-मुषोऽभिमानिनीं देवतां च बृहस्पतिं देवं होतमानं सवितारं सर्वस्य जगतः प्रेरकं देवं च अश्विना अश्विनौ देवौ मित्रावरुणौ भगं सूर्यं च वसून् रुद्राँ वसून् रुद्रानेकावश रुद्रान् आदित्यान् द्वादशादित्यान् एतान् सर्वान् हविर्भुजो युष्मानिहात्मदीये कर्मणि हुवे हविःस्वीकर्णार्थमाह्वयामि । दधिक्राम्—दधातीति दधिः । 'आवुगमहन०' इत्यादिना किप्रत्ययः । दधीत्युपपदे क्रमेः 'जनसत०' इत्यादिना विद् । 'विह्वनोः०' इत्यात्वम् । देवीम्—देवस्य पत्नी देवी । 'पुयोगादाख्यायाम्' इति ङीष् । 'यस्य०' इति लोपः । अत्ययस्वरणान्तो लुत् । बृहस्पतिम्—'तद्बृहतीः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुद् तलोपश्च' इति पतिशब्दे परतो बृहच्छब्दस्य तलोपः सुडागमश्च । 'उभे वनस्पत्यादिषु युगपत्' इत्युभयपदाद्युदात्तत्वम् । सवितारम्—'षू प्रेरणे' इत्यस्य तृचि 'आर्षभा' इत्यु-
दात्तत्वम् ।

लावेः' इतीडागमः । चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् । रुद्राँ आदित्याँ—इत्यत्र संहितायां शसो नकारस्य 'दीर्घादिति समानपादे' इति रत्वम् । ततः पूर्वस्यावर्णस्य 'आतोऽटि नित्यम्' इत्यनुनासिकत्वम् । 'भोभगोभघोभपूर्वस्य योऽशि' इति रोयदिशः । 'लोपः शाकल्यस्य' इति तस्य लोपः । यलोपस्यासिद्धत्वात्स्वरसन्धिर्न भवति । अतः रुद्राँ आदित्याँ इति भवति । एवमेकस्मिन् पादे आकारादिति परतो नकारस्य क्त्ययत्वपूर्वसवर्णानुनासिकादेशा उभेयाः । हुवे—ह्वयतेर्लटि 'बहुलं छन्वसि' इति सम्प्रसारणम् । इटः 'दित आत्मनेपदानाम्०' इत्येत्वम् । उवङ्ङादेशः । निघातः ।

२. 'इमं नः' इति पञ्चमं नवमं सूक्तम् । 'अग्ने नो यज्ञममृतैषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व' इति पञ्चमं सूक्तम् । 'इमं न उपोह्ये अनुष्टुभौ विराड्द्वया सतोबृहती चान्त्या' (KSA. 17. 21. p. 15.) इति । द्वितीयातृतीये अनुष्टुभौ पञ्चमी विराड्द्वया सतोबृहती च । अनुष्टुत्वात् प्रथमाचान्त्या त्रिष्टुभौ । अस्यापि गायत्री ऋचिः । पशौ स्तोकानुवचने इदं सूक्तम् । सूत्रितञ्च—'जुषस्व सप्रथस्तममिदं नो यज्ञम्' (ASS. 3. 4.) इति... गायत्री प्रार्थयते Sy.

अस्माकम् । इदम् । हविः । देवेषु । वेहि । इमानि । हवीषि । जातघ्न ! सेवस्व ।
हे अग्ने ! वपायाः । घृतस्य च । स्तोकां । प्रधानयागात् पूर्वमेव । निषद्य आसित्वा ।
प्राधानं भक्षय ।

घृतवन्तः पावक ते स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः ।

स्वधर्मन्देववीतये श्रेष्ठं नो वेहि वार्यम् ॥ २ ॥

घृतवन्तः । हे पावक ! घृतयुक्ताः । मेदसः । स्तोकाः । तुभ्यम् । श्रोतन्ति । स्वभूतकर्मन् !

१. अस्माकं सम्बन्धिनम् Sy.

२. पशुयागम् Sy.

३. मरणघर्म्मरहितेषु यष्ट्येषु Sy.

४. तदधीनतया समर्पय । वेहि—वधाते-
लोडि रूपम् Sy.

५. अस्माभिर्दीयमानानि Sy.

६. हव्यानि हवीषि Sy.

७. हे जातघ्न ! अग्ने ! Sy.

८. जुषस्व—जुषी प्रीतिसेवनयोः' इत्यस्य
लोड्यात्मनेपद्भिर्नो रूपम् Sy.

९. VM. seems to explain होता
as हे अग्ने ॥ वचानामागतः ! 'अग्निर्व
वेवानां होता' (AB. 31 4.) इत्या-
म्नानात् Sy.

१०. वपायस्य हविषः Sy.

११. आज्यस्य Sy. १२. स्तोकां—
द्वितीयार्थे यष्टी । मेदोघृतयोर्ये स्तोका
बिन्दवो विद्यन्ते तान् Sy.

१३. सर्वेषामुत्विजामादिभः सन् । प्रथमः—
'प्रथ प्रस्थाने' । प्रथमः प्रचन्तेऽस्माद्
द्वितीयादय इति । 'प्रथेरमच्'
(Upādi. 5. 746.) इत्यमच् । चित्वा-

वन्तोवातः Sy.

१४. वेद्यामुपविश्य । निषद्य—'षड्लु विश-
रणगत्यवसर्गेषु' इत्यस्य ल्यपि रूपम् ।
'सविरप्रतेः' इति षत्वम् । 'लिति'
इति प्रत्ययात्पूर्वस्योवातत्वम् Sy.

१५. प्रकर्षेण अशान भक्षय पिबेत्यर्थः ।
अशान—'अश भोजने' इत्यस्य लोटि ।
'हलः इनः शानञ्भौ' (Pa. 3. 1. 83.)
इति शानजावेशः । पश्चात् 'अतो हेः'
इति हेर्लुक् । निघातः Sy.

१६. पापशोधक ! हे अग्ने ! Sy.

१७. घृतोपेताः Sy.

१८. मेदोरूपस्य हविषः Sy.

१९. स्तोता M. बिन्दवः Sy.

२०. तव भक्षणार्थम् Sy.

२१. क्षरन्ति । श्रोतन्ति—'श्चुतिर् क्षरणे'
इत्यस्य लटि रूपम् Sy.

२२. तत्सर्वकर्मन् P. स्वायत्तधर्मके साङ्गे-
ऽस्मिन् यज्ञे । स्वधर्मन्—स्वेऽङ्गभूता
धर्माणि ? (धर्माः) यस्येति बहुव्रीहौ
पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । 'सुपां सुलुक्' इति
सप्तम्या लुक् Sy.

यज्ञार्थम् । अस्मभ्यम् । प्रशस्यतमम् । धनम् । प्रयच्छ ।

तुभ्यं स्तोका धृतश्रुतोऽग्रे विप्राय सन्त्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥ ३ ॥

तुभ्यं स्तोकाः । अग्ने । भजनीय । तुभ्यम् । मेधाविने । धृतश्रुतः । मेदसः स्तोका भवन्ति । तैस्त्वं द्रष्टा । श्रेष्ठः । समिध्यसे । स त्वं प्रकर्षेण रक्षिता । भव । यज्ञस्य ।

१. ०ज्ञार्थम् P. यजनीयदेवानां भक्षणा-
र्थम् । . . . अथवा देववीतये देवस्य तव
वीतय इति योजनीयम् . . . देवानां
वीतिः प्रीतिर्यस्यां भक्षणक्रियायां सा
देववीतिः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः
Sy.

२. ०स्यं P. उत्तमं धनम् । श्रेष्ठम्—
भक्षणादिभिरुपदेशान्तेष्वयने इष्टम् । 'प्रश-
स्यस्य अः' इति आदेशः । गुणः । एका-
वेशस्वरः Sy.

३. वरणीयं सम्भजनीयम् । वार्यम्—'वृङ्
सम्भक्तौ' । 'ऋहलोर्ण्यत्' इति ण्यत् ।
'ईडबन्ध०' इत्यादिनाद्युदात्तत्वम् । 'एति-
स्तुशास०' इत्यादिना क्यप् वृणोतेरेव
न वृङ् Sy.

४. वेहिं वषातेर्लोद् Sy.

५. यष्टुभिः सम्भजनीय ! यद्वा यष्टुभ्यः
फलप्रद ! सन्त्य—'यणु सम्भक्तौ';
'यणु दाने वा' । 'वित्त्यक्तौ च संज्ञायाम्'
इति वित्त्य । 'न वित्ति वीर्धश्च' इति
वीर्धनलोपाभावः । सन्तौ भवाः 'भवे
छन्दसि' इति 'तत्र साधुः' इति वा

यत्प्रत्ययः । 'यस्य०' इति लोपः ।
आमन्त्रितत्वाभिधातः Sy.

६. त्वदर्थम् । तुभ्यम्—युष्मच्छब्दस्य द्वयि
'तुभ्यमह्यौ द्वयि' (Pa. 7. 2. 95.)
इति तुभ्यादेशः । 'डेप्रथमयोरम्' इति
डेरमादेशः । 'डयि च' इत्याद्युदात्तत्वम्
Sy.

७. ०सच्युतः M. धृतभरणयुक्ताः Sy.

८. ०वति M. सन्ति Sy.

९. हे वासयितस्ता तेत्स्वं P.

१०. अतीन्द्रियार्थदर्शी Sy.

११. श्रेष्ठ P. सर्वातिशायी Sy.

१२. धृतयुक्तमेदोबिन्दुभिः सम्यक् प्रज्वाल्य-
से । इध्यसे—'त्रिदन्वी वीप्तौ' कर्मणि
यक् । किस्वावनुनासिकलोपः । निधातः
Sy.

१३. प्रकर्षेण पालकः । प्राविता—'भव
रक्षणादिषु' तृचि रूपम् । समालस्वरः
Sy.

१४. भव—निधातः Sy.

१५. अस्माभिः क्रियमाणस्य पशुयागस्य
Sy.

तुभ्यं श्रोतन्त्यग्निगो शचीवः स्तोकासौ अग्ने मेदसो धृतस्य ।

कविशुस्तो बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥ ४ ॥

तुभ्यं श्रोतन्ति । 'अग्निगुरधृतगमन' इति योःस्कः । हे कर्मवन् ! तुभ्यम् । मेदसः । धृतस्य च । स्तोकाः । श्रोतन्ति । कविभिः स्तुतोऽग्निः । महता । तेजसा । आगच्छ । हव्यानि

१. Omitted in P. कुशिकपुत्रस्य गाथिनः SKN. गाथिनः कुशिकपुत्र-स्यार्थम् Dur.

२. ऽगु धृ P. सततगमनस्वभाव ! अग्नि-गो—गमनं गौरिति 'गम्स्व सृप्स्व गतौ' इत्यस्य भावे । 'गमेडोः' इति डोः । अश्रुता गौर्येनेत्यत्र 'गोस्त्रियोऽपसर्जनस्य' इति गोशब्दस्य ह्रस्वत्वम् । धृतशब्दस्य पृषोदरादित्वाद् ध्रिभावः । सम्बोधने 'सम्बुद्धौ च' (Pa. 7. 3. 106.) इति गुणः । अपादादित्वाभिघातः Sy. एवमत्र—अग्निगो, शचीवः, अग्ने, इति सामानाधिकरण्यादधृतगमन इत्युपपन्न-मर्नेर्विशेषणमिति SKN. एवमत्र 'अग्निगो' इत्यग्निरुक्तः । तस्मादग्ने-रध्रिगुत्वमुपपद्यते Dur.

३. Cf. 'अग्निरप्यग्निगुरुच्यते... अश्रुतग-मन ! कर्मवन् !' N. 5. 11.

४. शशितमन् ! शचीवः—मनुषो 'मनुवसो व' इति रुत्वम् Sy. शचीति कर्मनाम Ngh. 2. 1.

५. त्वदर्थम् Sy. Dur.

६. मेदोरूपस्य हविषः Sy.

७. बिन्दवः Sy. के श्रोतन्ति ?... बिन्दवः SKN. एते... बिन्दवः Dur.

८. जवन्ति Sy. क्षरन्ति SKN. वपाम-तीत्य श्रोतन्ति क्षरन्ति Dur.

९. कविभिः कर्माभिर्ज्ञैर्होत्राविभिः स्तुत-स्त्वम् । कविशस्तः—'ज्ञांस्तु स्तुतो' इत्यस्य निष्ठायांमनुनासिकलोपः । 'यस्य विभाषा' इतीदृप्रतिषेधः 'आथघञ्प्रता-जवित्रकाणाम्' इत्यन्तोदात्तत्वम् Sy. एतज्ज्ञात्वा... कविभिर्मन्त्राविभिः स्तु-तः । समानाधिकरणो वा, कविश्चासौ शस्तश्चेति कविशस्तः SKN. यस्य तवैतद्वर्तते स त्वं कविशस्तः—प्रक्षरणे कविभिरभिषुतः Dur.

१०. प्रभूतेन Sy. महत्या SKN.

११. तेजसा सहितः सन् । भानुना—'भा दीप्तौ' । 'वाभाभ्यां नुः' इति कर्तरि नुः । प्रत्ययस्वरः Sy. दीप्त्या सुष्ठु दीप्य-मान ! इत्यर्थः SKN. भासा Dur.

१२. अस्मदीयपशुयागमभ्यागच्छ । अगाः—'इण् गतौ' इत्यस्य छान्वसे लुङि 'इणो गा०' इति गादेशः । 'गातिस्था०' इति सिचो लोपः । निघातः Sy.

१३. अस्माभिर्दीयमानानि वपादीनि हवींषि Sy. आगत्य च... हवींषि SKN. आगत्य चेमानि... हवींषि यानि स्तो-काख्यानि त्वदर्थमेव क्षरन्ति तानि Dur.

च । सेवस्व । यज्ञिय !

ओजिष्ठं ते मध्यतो मेद उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।

श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान्देवशो विहि ॥ ५ ॥

ओजिष्ठम् । वपाख्यमोजस्वितम् । मेदः । पशोर्मध्यतः । त्वदर्थम् । उद्धृतम् । तुभ्यमेव च । वयम् । प्रयच्छामः । क्षरन्ति । तव । त्वच उपरि । मेदसः स्तोकाः श्रोतन्ति । हे वासयितः ! तान् । देवदेवम् । प्रति । गमय ।

१. संसेवस्व Dur.

२. ०जिष्ठः M. and P. आगत्य च प्रज्ञाव-
ज्ञाने ! मेधिर-‘मेधारथाभ्यामिरन्धिरचौ
वक्तव्यौ’ इतीरन् । आमन्त्रितत्वाभि-
घातः Sy. मेधो यज्ञः, रो मत्वर्थः ।
हे यज्ञवन् ! SKN. यज्ञवक्षित्यर्थः
Dur. N.5.11; SKN. II.333.

३. VM. explains अग्निगो with
an inexact quotation of the
Nirukta and ignores अग्ने !

४. अजि० P. ५. हे अग्ने ! Sy.

६. अतिशयेन सारयुक्तम् Sy.

७. वपाख्यं हविः Sy.

८. ०ध्यः P पशोर्मध्यभागात् । मध्यतः—
मध्यशब्दात् ‘पञ्चम्यास्तसिः’ (Pa.
5.4.44.) इति तसिः । प्रत्ययस्वरः
Sy. ९. तर्धुम् P.

१०. युद्धत० M. उद्धृतम्—‘हृक् हरणे’ ।
कर्मणि क्तः । ‘हृप्रहोर्भञ्जन्वसि’ इति हका
रस्य भकारः । ‘गतिरनन्तरः’ इति गतेः
प्रकृतिस्वरत्वम् Sy. ११. तुभ्यं मेज्ज
M. १२. Omitted in P.

१३. जयं M. अज्यव्यावो वयमस्मिन्

पज्ञो Sy.

१४. उद्धृतं तद्वपाख्यं हविः प्रयच्छामः ।
ददामहे—‘वव दाने’ इत्यस्य लटि
ङित्वात् ? आत्मनेपदम् । ‘अतो वीधौ
यमि’ इति वीधौ । निघातः Sy.

१५. खवन्ति । श्रोतन्ति—‘श्चुतिर् क्षरणे’ ।
पादादित्वादनघातः । अन्तेर्लसार्वधातु-
कस्वरेणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः Sy.

१६. नव P. त्वदर्थम् Sy.

१७. वपायामुपरि . . . यद्वा ते तव त्वच्यधि
ज्वालाख्यशरीरस्योपरि . . . त्वचि—
‘तनु विस्तारे’ । ‘तनोतेरनश्च वः’
(Uṇādi.2.221.) इति कर्तरि कर्मणि
वा चिक् । अकारणकारयोर्वकारावेवः ।
तनोति तायते वा त्वक् ‘सावेकाच्चः०’
इति विभक्त्येवदात्तत्वम् ।

१८. धृतमिधा विन्धवः Sy.

१९. सर्वस्य जगतो वासयितः ! हे अग्ने !
Sy. २०. तां M. स्तोकान् Sy.

२१. देवेषु Sy.

२२. प्रत्येकं विभजस्व । विहि—‘वी कान्ति-
गत्यादिषु’ इत्यस्य लोट्यदादित्वाच्छपो
लुक् । ‘विहि विहसः’ । निघातः Sy.

III. 22.

अयं सो अग्निर्यस्मिन्त्से भूमिन्द्रः सुतं दधे जठरे वावशानः ।

सहस्रिणं वाज्रमत्यं न सति ससुवान्त्सन्स्तूयते जातवेदः ॥ १ ॥

अयं सः । अयम् । सः । अग्निः । यस्मिन्नग्नौ । हुतं सोमम् । ततः
सुतम् । इन्द्रः । स्वजठरे । स्थापयति । कामयमानः । अथ प्रत्यक्षः—स त्वं
सहस्रसंख्याकम् । अक्षम् । अतनशीलम् । अवम् । इव । सम्भजन् । अधितिष्ठन् ।

१. 'अयं सः' इति पञ्चर्चं दशमं सूक्तम् ।
अथैतन्नुक्ताणका—'अयं स उपात्या-
नुष्टुप् पुरीष्येभ्योऽग्निभ्यः' (KSA.
17.22. p. 15.) इति । ऋषिः
कौषिको गाथी । पञ्चचित्तिरूपा अग्नयो
देवताः । अनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः ।
अतः पुनश्चैव नशस्त्रयोः सक्तः सूक्तवि-
नियोगः । अग्निचयन-पञ्चकाग्रयने
'पुरीष्यासः' इति सूत्रितम् । 'प्रेषितः
पुरीष्यचित्तयेऽन्वाह' इत्युपक्रम्य 'पुरी-
ष्यासो अग्नय इति त्रिषांश्च सप्रणवम्'
(AŚS.4.8.) इति सूत्रितम्...
गाथी ब्रूते Sy.

२. उत्तरवेद्यानां इत्यधिकरणभूताहवनीयरूप-
तया ब्रूयमानः Sy. अयं गार्हपत्यः
Mah.

३. तथाविधः खलु... तस्मात्तादृशमहिभो-
पेतः सोऽग्निरिति पूर्वोक्तान्वयः Sy.

४. इष्टकाभिश्चीयत इति शेषः Mah.
गार्हपत्योऽग्निश्चीयते U.

५. यस्मिन्नग्नौ चिते सति Mah. यस्मि-
न्चिते सति U.

६. स्तोतं M.

७. अभिषुतम् Mah., U.

८. इन्द्र P. इन्द्रः ? (इन्द्रः) U.

९. स्वोदरे Sy., Mah. उदरे U.

१०. ०यति P. दधार । दधे—दधातेर्लिटि
'लिटस्तभ्योरेशिरेच्' इति तत्प्रत्ययस्य
एशित्यावेशः । यद्वृत्तयोगादनिघातः ।
प्रत्ययस्वरः Sy. धारयति Mah., U.

११. वावशानः—'वश कान्तौ' इत्यस्य यङ्-
लुकि 'दीर्घोऽकितः' इत्यभ्यासस्य दीर्घः ।
व्यत्ययेन शानच् । चित्स्वरः Sy.
चष्टीति वावशानः Mah.

१२. सहस्रं नानारूपतां युद्धे यो भजति स सह-
स्त्री । तम् Sy. सहस्राहम् Mah., U.

१३. आख्यौषधिसामाधनेकप्रकां हविरक्षण-
मक्षम् Sy. बहूनां तृप्तिकरमित्यर्थः
Mah. अक्षभूतं सर्वस्य जगतः U.

१४. वेगवशादतनशीलं Sy.

१५. सति धरणं तृप्तिकरम् Mah., U.

१६. नकारः सम्प्रत्यर्थः । भक्षणदेव भव-
करम् Mah. अनन्तरं भक्षणदेव भव-
करम् U.

१७. भेजिबान् । ससवान्—'वण सम्भक्तौ' ।
व्यसाविडभावः । नलोपः । प्रत्यय-
स्वरः Sy. अग्नौ चिते न केवलमिन्द्र
एव सोमं जठरे वसे किन्तु हे अग्ने !
त्वमपि हवींषि सम्भजनाः सन्
Mah., U.

अस्मा॑भिः स्तू॒यसे ।

अग्ने यत्ते दिवि वर्चः पृथिव्यां यदोपधीष्वप्सा यजत्र ।

येनान्तरिक्षमूर्वातुतन्थ त्वेपः स भानुरर्णवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

अग्ने यत्ते । हे यष्टव्य ! अग्ने । यत् । तव । पृथिव्यादिषु स्थितम् ।

१. स्तोतृभिः Sy. ऋत्विग्यजमानैः Mah.,
U.

२. स्तूयमानो वतंसे । स्तूयसे-‘ष्टुप्
स्तुतौ’ । कर्मणि यक् । ‘अकृतसार्वधातु-
कयोः०’ इति दीर्घः । निघातः Sy.

३. VM. ignores जातवेदः ॥ हे जात-
वेदः ! जातं वेदो धनं यस्मात्, हे अग्ने !
Mah., U.

उत्तरार्धस्यायं वार्थः । हे जातवेदः ! सप्त
शरणं गमनकुशलमर्थं न श्रद्धमिव सह-
स्त्रियं सहस्रसङ्ख्याकेन धनेन सम्मितं वा-
जमक्षं ससवान् दत्तवान् सन् यजमानैस्त्वं
स्तूयसे . . 'षणु दाने' क्वसुः ससवान्
Mah. अयं तावदस्य मन्त्रस्य प्रगुणो-
र्ध्वः । श्रुतिस्तु, आहुतिपरिणामाभिप्रायेण
व्याचष्टे—'अयं वै लोको गार्हपत्य आपः
सोमः सुतोऽस्मिल्लोकेऽप इन्द्रो घृते
जठरे वावशान इति मध्यं वै जठरम्'
इत्यादि । अयं स लोको गार्हपत्याग्निर्य-
स्मिल्लोकेऽभियुजः सोमपरिणामभूता
अप इन्द्रस्य जठरे मध्ये दधे स्था-
पयति । 'सहस्त्रियं वाजमर्थं न सप्ति-
मिति । आपो वै सहस्त्रियो वाजः' अपां
विशेषणानि । 'ससवान् सन् स्तूयसे
जातवेदः' इति व्याचष्टे । 'क्षितः संक्षी-
यसे जातवेदः' इति गार्हपत्यरूपेण क्षितः
सम् क्षीयसे । आहवनीयरूपेणेति वा ।

अर्थान्तरनिवृत्तित्वम् U.

This stanza = YV. 12. 47.

अथैश्वर्योऽग्निः । यस्मिन्सोममिन्द्रः
सुतं दधद्दत्तयं वै लोको गार्हपत्यं द्रापः
सोमः सुतोर्गोष्पतिस्तृणोऽप्येन्द्रोऽप्यत
जठरे ब्रावशान इति मध्यं वै जठरैश्च
सहस्रियं वाजमयं न सृष्टिमित्यापो
वै सहस्रियो वाजः ससवान्सन्सूयते
जातवेद इति चितः संक्षीयते जातवेद
इत्यतः § 13. 7. 1. 1. 22. 1. 5 17.

४. यजनीय ! Sy. हे आयजत्र ! मर्यादया
यजनीय ! Mah. आयष्टव्यं मर्यादया
यष्टव्यम् U. ५. यष्टत् P.

६. तत्तवैवं ज्योतिः Sy.

७. आदि refers to दिवि । ओषधीषु
and अप्सु ॥ पृथिव्यामाहवनीयादि-
रूपतया वर्तमानं यत्तेजस्तत्तत्त्वम् ।
प्रसिद्धं तेजोऽभिधाय गूढं ज्योतिरभि-
धत्ते—यदौषधीष्वदित्यति । ओषधीष्व-
रणिप्रभृतिषु काष्ठेषु . . यद्वा ओषधीषु
वनस्पत्यादिषु सोमाख्यं यत्तेजः । अप्सु
जलेषु यदौर्वाख्यं तेजस्तत्त्वम् . . पृथि-
व्याम्—‘उदात्तयणो हलपूर्वात्’ इति वि-
भक्तोद्दात्तत्वम् । ओषधीषु—‘ओषधेश्च
विभक्त्याप-ल्लग्याम्’ इति दीर्घत्वम् ।
अप्सु—‘साबोकाः ०’ इति विभक्तोद्दा-
त्तत्वम् Sy.

वर्चः । येन वर्चसा । विस्तीर्णम् । अन्तरिक्षम् । आतनोषि । दीप्तः । सः । रश्मिः । उदक-
वान् । मनुष्याणां द्रष्टा ।

१. आदित्याख्यं यजुष्योतिस्तत् Sy. दीप्ति-
रर्करूपं वर्तते । यच्च पृथिव्यामग्निरूपम्,
यच्चौषधीष्वन्तःस्थितम्, यच्चाप्सु जले-
ष्वन्तःस्थितम् Mah. यच्च पृथिव्या-
मग्निलक्षणं वर्चः । यच्चौषधीष्वन्त-
व्यवस्थितम् । यच्चाप्सवन्तव्यवस्थितम्
... एतान्यवस्तादुक्तानि वर्चांसि तव
लघीयांसि U.

२. वायुरूपेण तेजसा Sy. यच्च वर्चसा
Mah.

३. आकाशम् Sy.

४. आतेनिय । विस्तीर्णं कृतवानसि ।
आततन्य—‘तनु विस्तारे’ इत्यस्य लिटि
थलि ‘बभूयाततन्यगुम्भववर्थं’ इति
निपातनादिङेत्याभ्यासलोपा न भवन्ति ।
‘लिति’ इति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ।
यदुत्तयोगादनिघातः Sy. विस्तारयसि
Mah.

५. दीप्तिमान् Sy. त्वेषयति प्रकाशयति
सकलं विश्वमिति त्वेषः । ‘स्विष दीप्तौ’
पचादित्वाद्बच् Mah. महत् U.

६. तादृशस्त्वमन्तरिक्षमातेनियेति पूर्वोणा-
न्वयः Sy. तत् U.

७. अत एव भानुर्भासमानः Sy. दीप्तिः
Mah. वर्चः U.

८. समुद्रवन्महान् । अर्णवः—अर्णास्त्यस्मिन्
सन्तीति मनुबर्थे वप्रकरणे ‘अन्येभ्योऽपि
वृश्यते’ इति वप्रत्ययः । ‘अर्णसः सलो-

पश्च’ इति सलोपः प्रत्ययस्वरः Sy.
अर्णास्त्युवकानि सन्ति यत्रेत्यर्थः ।
... यद्वा, अरणवान् गमनवान् प्रसरण-
शीलः Mah. अर्णस्वान्, उदकवान् ।
अथवा ‘अरणवान् गमनवान् वायुः सः’
इति श्रुतिः U.

९. नृणां साक्षितया द्रष्टा । नृचक्षाः—
‘चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि’ अभिव्यक्त-
वात्वाच्यं घातुरत्राभिव्यक्तिमात्रे वर्त-
ते । ‘चक्षेर्बहुलं शिञ्च’ इत्यसुन् ।
कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः Sy. नृषु चष्ट
इति नृणां शुभाशुभकर्मद्रष्टा । ईदृशो
यस्ते सन्तुस्तमेव चक्षते यन्मनुष्येभ्योऽपि
शेषः । अनेन त्रिस्थानोऽग्निः
स्तुतः Mah.
नृणां शुभाशुभकर्मद्रष्टा U.

१०. VM. explains यत् and आ
once only. आ सर्वत्र वर्तमानं
तेजस्तावकमेव Sy.

अग्ने यस्ते दिवि वर्च इति । आदित्यो
वाऽअस्य दिवि वर्चः पृथिव्यामित्यय-
मग्निः पृथिव्यां यदौषधीष्वप्सु यज-
त्रेति य एवौषधिषु चाप्सु चाग्निस्तमेत
वाह येनान्तरिक्षमुर्वा ततन्थेति वायुः
स त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षा-
इति महान्तः भानुरर्णवो नृचक्षा
इत्येतत् SB. 7. 1. 1. 23.
p. 571.

अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिष्या ये ।

या रौचने परस्तात्तस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आपः ॥ ३ ॥

अग्ने दिवः । अग्ने ! द्युलोकस्य । उदकम् । आभिर्मुख्येन । गच्छसि । तथा स्तु-
त्यर्हाः । ये देवाः । तान् । अच्छ । स्तुतीर्ब्रवीषि । या । आपः । सूर्यमण्डले । परस्तात् ।

१. Omitted in P.

२. द्युलोके वर्तमानम् Sy. द्युलोकस्य सम्बन्धि Mah., U.

३. अग्नेः । अर्णम्—‘ऋ गतो’ इत्यस्मात् ‘उदके नुद् च’ इत्यमुन् नुडागमश्च । अर्णते प्रार्थ्यते तत्पिपासुभिरित्यर्णः । सकारलोपश्छान्वसः । निस्वावाद्युवात्तः Sy.

४. अच्छ अभिलक्ष्य Sy. ‘आपो वाऽअस्य दिवोर्णस्ता एष धूमेनाच्छति’ (SB. 7. 1. 1. 24.) इति श्रुतिः Mah., U. अच्छाभेराप्तुमिति शाकपूणिः N. 5. 23.

५. धूमद्वारा प्राप्नोषि । जिगासि—‘गा स्तुतो च छन्दसि’ इत्ययं धातुश्चकाराद् गमने वर्तमानो जुहोत्यादिः । ‘बहुलं छन्दसि’ इत्यभ्यासस्येत्वम् । निघातः Sy.

६. धियं बुद्धयुपहितं वैहृष्यन्त्युपलब्ध-
न्तीति धिष्याः प्राणाभिमानिनो देवाः ।
धिष्याः—‘उष प्लुष दाहे’ । धिय उष्ण-
न्तीति ‘सानसिधर्षणसिधर्षणसितप्लुषाङ्कु ।
चवालैवसपल्वलधिष्यशल्याः’ इति नि-
पातनात् यभुडागमया नाबिलोपोपयव-
स्वत्वादयः सर्वे सिद्धा भवन्ति । निस्वा-
वाद्युवात्तः Sy. धियो बुद्धीरिन्द्रियाणी-
ष्णन्ति प्रेरयन्ति धिष्याः प्राणरूपा
देवास्तान् । . . . ‘प्राणा वै देवा धिष्या-

स्ते हि सर्वा धिय इष्णन्ति’ (SB. 7. 1. 1. 24.) इति श्रुतेः Mah. ये धिष्या अग्नयः U.

७. य M.

८. तात्प्राणाख्यान् देवान् Sy.

९. अनुक्रमेण Sy. अभिगच्छसि Mah.

१०. ंती ब्र० M. शस्ततीः अ P. ऊचिषे ।
समवेतान् करोषि । समवेता भवते-
त्युक्तवानसि । ऊचिषे—‘ब्रूय व्यक्तायां
वाचि’ इत्येतस्य लिट् आर्धधातुकत्वाद्
‘ब्रुवो वचिः’ (Pa. 2. 4. 53.) इति
वच्यावेशः । ‘असंयोगाल्लिट् कित्’ इति
किङ्करावात् ‘वचिस्वपि०’ इत्यादिना
सम्प्रसारणम् । अभ्यासस्य ‘लिट्-
भ्यासस्योभयेषाम्’ इति सम्प्रसारणम् ।
आर्धधातुक इद् । निघातः Sy. ऊचिरे,
उच्यन्ते । . . . ऊचिषे—ब्रूयः कर्मणि लिट् ।
पुरुषवचनयोर्व्यत्ययः Mah. उच्यन्त
इति लिङ्गवचनयोर्व्यत्ययः U.

११. आपो विद्यन्ते Sy.

१२. It is a joint explanation of
सूर्यस्य and रौचने ॥ सूर्यस्य सूर्यं यज्ज्योतिः
. . . रौचने रौचनो नामार्थं लोको यत्रा-
ग्नेयं ज्योतिस्तपति । तस्मिन् भासमाने
रौचनाख्ये लोके Sy. वीप्तिरूपे मण्डले
वर्तमानस्य सूर्यस्य Mah. रौचने लोके
स्थितस्य सूर्यस्य U.

१३. उपरि Sy. उपरिष्ठात् Mah.

उपतिष्ठन्ते । याः । च । अवस्तात्, ता उभयीश्चाप. पातयस्यमिगच्छसि ।

पुरोष्यासो अग्रयः प्रावणेभिः सज्जोषसः ।

जुषन्तीं यज्ञमद्रुहोऽनमीवा इषो महीः ॥ ४ ॥

पुरीष्यासः । पुरीषमवाः । अग्रयः । प्रवर्णैरग्निचित्यायां खन्यमानैः ।

१. वर्तन्ते । उपतिष्ठन्ते—‘ष्ठा गतिनिवृत्तौ’ उपपूर्वात्तिष्ठते: ‘अकर्मकाच्च’ (Pa. 1. 3. 26.) इत्यात्मनेपदम् । यद्वृत्तयोगाव- निधातः Sy. २. च आपः Sy.

३. अपस्तात् M. घस्तात् P. सूर्यलोकाव- वस्तावन्तरिक्षलोके । अवस्तात्—अवर- शब्दात् ‘दिक्छब्देभ्यः ण्यन्तोपञ्चमी०’—इत्यादिना अस्तातिः । तस्मिन् ‘विभाषावरस्य’ (Pa. 5. 3. 41.) इत्यवादेशः । प्रत्ययस्वरः Sy. रवेर- वस्ताच्च Mah., U.

४. ता उभयीरपस्त्वं प्रेरयसि Sy.

५. त्वमभिजिगासीत्यन्वयः । त्वमेवैतैः रूपैः परिणमसीति भावः Mah., U. This stanza=YV. 12. 49.

६. अग्ने दिवोऽर्घ्नमच्छा जिगासीति । आपो वाऽप्रस्य दिवोऽर्णस्ता एष धूमे- नाच्छेत्त्यच्छा देवां २॥ ऽकचिषे धिष्या यऽइति प्राणा वै देवा धिष्यास्ते हि सर्वा धिय इष्णन्ति या रोचने परस्ता- त्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आप इति रोचनो ह नामैष लोको यत्रैष एतत्तपति तद्वाचैतं प्रेरणापो याश्चा- वरेण ता एतवाह ।

SB. 7. 1. 1. 24. p. 571.

७. पुरिष० P. सिकतासम्मिथाः । पुरी- ष्यासः—‘पृ पालनपूरणयोः’ । ईषसि- त्यनुवृत्तौ ‘शुपुभ्यां कित्’ (Unādi. 4. 467.) इतीषन्प्रत्ययः किच्च । कित्वाद् गुणे प्रतिषिद्धे ‘उ ण्यपुबन्त्य’

इत्युत्वम् । रपरः । पुषाति पूर्यते वेति पुरीषम् । तदहन्तीति पुरीष्याः । ‘छन्दसि च’ इति यप्रत्ययः । ‘यच्च भम्’ इति भसंज्ञायां ‘यस्येति०’ लोपः । प्रत्ययस्वरः Sy. पुरीषेभ्यः पशुभ्यो हिताः पुरीष्याः Mah. पुरीष्यासः, बहुवचनमिष्टकापेक्षम् । ये पुरीष्याः पशुभ्यो हिताः U. पुरीषं पुषातेः । पूरयतेर्वा N. 2. 22.

८. चित्या अग्रयः Sy. एत इष्टकारुपाः Mah. अग्रय इष्टकाः U.

९. मृत्खननसाधनभूतैरभ्रधादिभिः सहिताः । प्रावणेभिः—‘वन घण सम्भक्तौ’ इत्यस्मात् ‘पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण’ इति करणे घप्रत्ययः । प्रकर्षेण वन्यते सम्भज्यते संश्लिष्यते मुबेभिरिति प्रावणानि खनि- त्राणि । ‘प्रनिरन्तः०’ (Pa. 8. 4. 5.) इत्यादिना णत्वम् । ‘वनं समासे’ (Pa. 6. 2. 178.) इत्यन्तोदात्तत्वम् । ऋतुत्तरपदमृत्तेस्वरः । यद्वा ‘भृङ् गतौ’ प्रवन्ते गच्छन्ति मृत्खननं प्रतीति ‘खनन- शब्दार्था कर्मकाद्युर्’ (Pa. 3. 2. 148.) इति युष् । चित्स्वरः । पूर्वस्मिन् पक्षेऽवग्रहाभावश्चान्दस इति वक्तव्यम् Sy. प्रकर्षेण वनन्ति सम्भ- जन्ति विषयानिति प्रावणानि मनांसि तैः Mah. ‘भृङ् गतौ’ प्रावणैर्मनैर्लोक- व्याप्तिभिः U.

१०. अग्निचित्यास्या M. अग्निचित्यया P.

११. वन्य० M.

सङ्गताः । सेवन्ताम् । यज्ञम् । अद्रोणधारः । अमीनारहितानि । महान्ति । अंप्रानि चेति

इळामथे पुरुदंसं सुनि गोः शंश्चत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

[इळागन्ने ।]

III. 23.

निर्मथितः सुधित आ भधस्थे युवा कविरध्वरस्य प्रणेता ।

जूर्यत्स्वधिरजरो वनेष्वत्रा दधे अमृतं जातवेदाः ॥ १ ॥

निर्मथितः ॥ देवधवा देववात इति द्वावपी भारती ॥ अरणीभ्यां निर्मथितः

१. परस्परसङ्गताः सन्तः Sy. समानप्रीतयः । मनसा प्रीतियुक्ता इत्यर्थः Mah. समानसेविनो वा । समानं हि ते लोकं सेवन्ते । अर्धबहुत्यो हि ताश्चतस्रः U.
२. सव० P. जुषन्ताम्—‘जुषी प्रीतिसेवनयोः’ इत्यस्य लोटि रूपम् । पादादित्वावनिघातः Sy.

३. अस्माभिः क्रियमाणमग्निचयनपूर्वकमिमं सोमयागम् Sy. अस्मदीयमिमं यागम् Mah.

४. किञ्च अद्रोणधारो यूयम् Sy. द्रुह्यन्तीत्यद्रुहोर्हिसितारः परस्परं प्रीतियुताः Mah. अर्हिसितारः U.

५. रोगादिवर्जिताः Sy. नास्त्यमीवा व्याधिरशनायाबुभुक्षारूपो व्याभिस्ता अनमीवाः क्षुधातुष्णानिवर्तिकाः Mah. अशनायाबुभुक्षानिवृत्तिकरा इत्यर्थः U.

६. महत्यः । महीः—महच्छब्दात् ‘उगितव्य’ इति ङीप् । तकारलोपश्चात्त्वसः । प्रत्ययस्वरेणान्तोवात्तः Sy. महतीर्बहुलाः Mah. प्रभूताः U.

७. ऊर्जा रोगादिरहितान्यस्त्राण्यस्मभ्यं प्रयच्छताम् Sy. असमक्तीव Mah., U. This stanza=YV. 12. 50.

पुरीष्यासोऽअग्नय इति । पशुध्यासोऽअग्नय इत्येतत्प्रावर्णेभिः सज्जोषत इति प्रायण रूपं प्रायणं ११ ह्येतवग्नयेयवगार्हपत्यो जुषन्तां यज्ञमद्रुहोऽनमीवा इषो महीरिति जुषन्तां यज्ञमद्रुहोऽनशनाया इषो महीरित्येतत् SB. 7. 11. p. 571.

८. ‘The pratika is found in a later hand in M. only. For explanation see, RV. 3. 1. 23.; 7. 11.

९. ‘निर्मथितः सुधितः’ इति पञ्चर्चमेकावशां सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका—‘निर्मथितो देवधवा देववातश्च भारती तृतीया सतोबृहती’ (KSA. 17.23. p.15.) इति । भरतस्य पुत्रो देवधवा देववातश्चेत्युभावस्य ऋषी । तृतीया सतोबृहती । शिष्टास्त्रिण्युभः । अग्निर्वेवता ‘आ होता’ इत्यादिसूक्तवशाकस्योक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकादिवनशास्त्रयोः । ‘इळागन्ने’ इत्यस्या विनियोगोऽसङ्गुपविष्टः Sy. १०. ०थितं M.

११. भारतावृषी स्तोत्रं कृवति Sy.

१२. ०णीभ्य P. अग्निष्ठोमां कर्मस्वरण्यो नितरां मथितः सन् Sy.

सुष्ठु निहितश्च । स्थाने^१ । युवा^२ । कवि^३ । यज्ञस्य^४ । प्रणता^५ । जरत्सु^६ । काष्ठेष्वरभ्यस्थेषु^७ । जरा-
वर्जितः^८ । अग्निः^९ । जातधन^{१०} । अस्मिन् वने^{११} । अन्नम्^{१२} । स्थापयति^{१३} दग्धे ह्यारण्य ओषधय
प्रादुर्भवन्ति^{१४} ।

अमन्थिष्टां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देववातः सदक्षम् ।

अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु द्यून् ॥ २ ॥

अमन्थिष्टा^{१५}म् । मथितवन्तावरणीभ्याम्^{१६} । भरतपुत्रौ^{१७} । धनयुक्तम्^{१८} । अग्निम्^{१९} ।

१. गार्हपत्यादिषु त्रिषु कुण्डेषु सुष्ठु निहितः ।
सुधितः—दधातेः कर्मणि निष्ठायां 'सुधि-
तवसुधितनेमधित०' इत्यादिना निपात-
नाद् वि इत्यादेशः । 'गतिरनन्तरः' इति
गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

२. स्वस्था० P.
यजमानगृहे Sy.

३. निधाय च काष्ठप्रक्षेपेण प्रज्वाल्यमानः
प्रबुद्धः Sy.

४. वीः M. नेतृत्वादेव क्रान्तदर्शी Sy.

५. यस्य य० P. ज्योतिष्ठोमादेः Sy.

६. प्रवणे० P. प्रकर्षेण नेता निर्वाहकः
Sy.

७. दावाग्निसम्बन्धाज्जूर्यमाणेषु जरां नाशं
प्राप्नुवत्सु सत्त्वपि । जूर्यत्सु—'जूरी
धूरी ^{१५} ^{१६} ^{१७} ^{१८} ^{१९} ^{२०} ^{२१} ^{२२} ^{२३} ^{२४} ^{२५} ^{२६} ^{२७} ^{२८} ^{२९} ^{३०} ^{३१} ^{३२} ^{३३} ^{३४} ^{३५} ^{३६} ^{३७} ^{३८} ^{३९} ^{४०} ^{४१} ^{४२} ^{४३} ^{४४} ^{४५} ^{४६} ^{४७} ^{४८} ^{४९} ^{५०} ^{५१} ^{५२} ^{५३} ^{५४} ^{५५} ^{५६} ^{५७} ^{५८} ^{५९} ^{६०} ^{६१} ^{६२} ^{६३} ^{६४} ^{६५} ^{६६} ^{६७} ^{६८} ^{६९} ^{७०} ^{७१} ^{७२} ^{७३} ^{७४} ^{७५} ^{७६} ^{७७} ^{७८} ^{७९} ^{८०} ^{८१} ^{८२} ^{८३} ^{८४} ^{८५} ^{८६} ^{८७} ^{८८} ^{८९} ^{९०} ^{९१} ^{९२} ^{९३} ^{९४} ^{९५} ^{९६} ^{९७} ^{९८} ^{९९} ^{१००} ^{१०१} ^{१०२} ^{१०३} ^{१०४} ^{१०५} ^{१०६} ^{१०७} ^{१०८} ^{१०९} ^{११०} ^{१११} ^{११२} ^{११३} ^{११४} ^{११५} ^{११६} ^{११७} ^{११८} ^{११९} ^{१२०} ^{१२१} ^{१२२} ^{१२३} ^{१२४} ^{१२५} ^{१२६} ^{१२७} ^{१२८} ^{१२९} ^{१३०} ^{१३१} ^{१३२} ^{१३३} ^{१३४} ^{१३५} ^{१३६} ^{१३७} ^{१३८} ^{१३९} ^{१४०} ^{१४१} ^{१४२} ^{१४३} ^{१४४} ^{१४५} ^{१४६} ^{१४७} ^{१४८} ^{१४९} ^{१५०} ^{१५१} ^{१५२} ^{१५३} ^{१५४} ^{१५५} ^{१५६} ^{१५७} ^{१५८} ^{१५९} ^{१६०} ^{१६१} ^{१६२} ^{१६३} ^{१६४} ^{१६५} ^{१६६} ^{१६७} ^{१६८} ^{१६९} ^{१७०} ^{१७१} ^{१७२} ^{१७३} ^{१७४} ^{१७५} ^{१७६} ^{१७७} ^{१७८} ^{१७९} ^{१८०} ^{१८१} ^{१८२} ^{१८३} ^{१८४} ^{१८५} ^{१८६} ^{१८७} ^{१८८} ^{१८९} ^{१९०} ^{१९१} ^{१९२} ^{१९३} ^{१९४} ^{१९५} ^{१९६} ^{१९७} ^{१९८} ^{१९९} ^{२००} ^{२०१} ^{२०२} ^{२०३} ^{२०४} ^{२०५} ^{२०६} ^{२०७} ^{२०८} ^{२०९} ^{२१०} ^{२११} ^{२१२} ^{२१३} ^{२१४} ^{२१५} ^{२१६} ^{२१७} ^{२१८} ^{२१९} ^{२२०} ^{२२१} ^{२२२} ^{२२३} ^{२२४} ^{२२५} ^{२२६} ^{२२७} ^{२२८} ^{२२९} ^{२३०} ^{२३१} ^{२३२} ^{२३३} ^{२३४} ^{२३५} ^{२३६} ^{२३७} ^{२३८} ^{२३९} ^{२४०} ^{२४१} ^{२४२} ^{२४३} ^{२४४} ^{२४५} ^{२४६} ^{२४७} ^{२४८} ^{२४९} ^{२५०} ^{२५१} ^{२५२} ^{२५३} ^{२५४} ^{२५५} ^{२५६} ^{२५७} ^{२५८} ^{२५९} ^{२६०} ^{२६१} ^{२६२} ^{२६३} ^{२६४} ^{२६५} ^{२६६} ^{२६७} ^{२६८} ^{२६९} ^{२७०} ^{२७१} ^{२७२} ^{२७३} ^{२७४} ^{२७५} ^{२७६} ^{२७७} ^{२७८} ^{२७९} ^{२८०} ^{२८१} ^{२८२} ^{२८३} ^{२८४} ^{२८५} ^{२८६} ^{२८७} ^{२८८} ^{२८९} ^{२९०} ^{२९१} ^{२९२} ^{२९३} ^{२९४} ^{२९५} ^{२९६} ^{२९७} ^{२९८} ^{२९९} ^{३००} ^{३०१} ^{३०२} ^{३०३} ^{३०४} ^{३०५} ^{३०६} ^{३०७} ^{३०८} ^{३०९} ^{३१०} ^{३११} ^{३१२} ^{३१३} ^{३१४} ^{३१५} ^{३१६} ^{३१७} ^{३१८} ^{३१९} ^{३२०} ^{३२१} ^{३२२} ^{३२३} ^{३२४} ^{३२५} ^{३२६} ^{३२७} ^{३२८} ^{३२९} ^{३३०} ^{३३१} ^{३३२} ^{३३३} ^{३३४} ^{३३५} ^{३३६} ^{३३७} ^{३३८} ^{३३९} ^{३४०} ^{३४१} ^{३४२} ^{३४३} ^{३४४} ^{३४५} ^{३४६} ^{३४७} ^{३४८} ^{३४९} ^{३५०} ^{३५१} ^{३५२} ^{३५३} ^{३५४} ^{३५५} ^{३५६} ^{३५७} ^{३५८} ^{३५९} ^{३६०} ^{३६१} ^{३६२} ^{३६३} ^{३६४} ^{३६५} ^{३६६} ^{३६७} ^{३६८} ^{३६९} ^{३७०} ^{३७१} ^{३७२} ^{३७३} ^{३७४} ^{३७५} ^{३७६} ^{३७७} ^{३७८} ^{३७९} ^{३८०} ^{३८१} ^{३८२} ^{३८३} ^{३८४} ^{३८५} ^{३८६} ^{३८७} ^{३८८} ^{३८९} ^{३९०} ^{३९१} ^{३९२} ^{३९३} ^{३९४} ^{३९५} ^{३९६} ^{३९७} ^{३९८} ^{३९९} ^{४००} ^{४०१} ^{४०२} ^{४०३} ^{४०४} ^{४०५} ^{४०६} ^{४०७} ^{४०८} ^{४०९} ^{४१०} ^{४११} ^{४१२} ^{४१३} ^{४१४} ^{४१५} ^{४१६} ^{४१७} ^{४१८} ^{४१९} ^{४२०} ^{४२१} ^{४२२} ^{४२३} ^{४२४} ^{४२५} ^{४२६} ^{४२७} ^{४२८} ^{४२९} ^{४३०} ^{४३१} ^{४३२} ^{४३३} ^{४३४} ^{४३५} ^{४३६} ^{४३७} ^{४३८} ^{४३९} ^{४४०} ^{४४१} ^{४४२} ^{४४३} ^{४४४} ^{४४५} ^{४४६} ^{४४७} ^{४४८} ^{४४९} ^{४५०} ^{४५१} ^{४५२} ^{४५३} ^{४५४} ^{४५५} ^{४५६} ^{४५७} ^{४५८} ^{४५९} ^{४६०} ^{४६१} ^{४६२} ^{४६३} ^{४६४} ^{४६५} ^{४६६} ^{४६७} ^{४६८} ^{४६९} ^{४७०} ^{४७१} ^{४७२} ^{४७३} ^{४७४} ^{४७५} ^{४७६} ^{४७७} ^{४७८} ^{४७९} ^{४८०} ^{४८१} ^{४८२} ^{४८३} ^{४८४} ^{४८५} ^{४८६} ^{४८७} ^{४८८} ^{४८९} ^{४९०} ^{४९१} ^{४९२} ^{४९३} ^{४९४} ^{४९५} ^{४९६} ^{४९७} ^{४९८} ^{४९९} ^{५००} ^{५०१} ^{५०२} ^{५०३} ^{५०४} ^{५०५} ^{५०६} ^{५०७} ^{५०८} ^{५०९} ^{५१०} ^{५११} ^{५१२} ^{५१३} ^{५१४} ^{५१५} ^{५१६} ^{५१७} ^{५१८} ^{५१९} ^{५२०} ^{५२१} ^{५२२} ^{५२३} ^{५२४} ^{५२५} ^{५२६} ^{५२७} ^{५२८} ^{५२९} ^{५३०} ^{५३१} ^{५३२} ^{५३३} ^{५३४} ^{५३५} ^{५३६} ^{५३७} ^{५३८} ^{५३९} ^{५४०} ^{५४१} ^{५४२} ^{५४३} ^{५४४} ^{५४५} ^{५४६} ^{५४७} ^{५४८} ^{५४९} ^{५५०} ^{५५१} ^{५५२} ^{५५३} ^{५५४} ^{५५५} ^{५५६} ^{५५७} ^{५५८} ^{५५९} ^{५६०} ^{५६१} ^{५६२} ^{५६३} ^{५६४} ^{५६५} ^{५६६} ^{५६७} ^{५६८} ^{५६९} ^{५७०} ^{५७१} ^{५७२} ^{५७३} ^{५७४} ^{५७५} ^{५७६} ^{५७७} ^{५७८} ^{५७९} ^{५८०} ^{५८१} ^{५८२} ^{५८३} ^{५८४} ^{५८५} ^{५८६} ^{५८७} ^{५८८} ^{५८९} ^{५९०} ^{५९१} ^{५९२} ^{५९३} ^{५९४} ^{५९५} ^{५९६} ^{५९७} ^{५९८} ^{५९९} ^{६००} ^{६०१} ^{६०२} ^{६०३} ^{६०४} ^{६०५} ^{६०६} ^{६०७} ^{६०८} ^{६०९} ^{६१०} ^{६११} ^{६१२} ^{६१३} ^{६१४} ^{६१५} ^{६१६} ^{६१७} ^{६१८} ^{६१९} ^{६२०} ^{६२१} ^{६२२} ^{६२३} ^{६२४} ^{६२५} ^{६२६} ^{६२७} ^{६२८} ^{६२९} ^{६३०} ^{६३१} ^{६३२} ^{६३३} ^{६३४} ^{६३५} ^{६३६} ^{६३७} ^{६३८} ^{६३९} ^{६४०} ^{६४१} ^{६४२} ^{६४३} ^{६४४} ^{६४५} ^{६४६} ^{६४७} ^{६४८} ^{६४९} ^{६५०} ^{६५१} ^{६५२} ^{६५३} ^{६५४} ^{६५५} ^{६५६} ^{६५७} ^{६५८} ^{६५९} ^{६६०} ^{६६१} ^{६६२} ^{६६३} ^{६६४} ^{६६५} ^{६६६} ^{६६७} ^{६६८} ^{६६९} ^{६७०} ^{६७१} ^{६७२} ^{६७३} ^{६७४} ^{६७५} ^{६७६} ^{६७७} ^{६७८} ^{६७९} ^{६८०} ^{६८१} ^{६८२} ^{६८३} ^{६८४} ^{६८५} ^{६८६} ^{६८७} ^{६८८} ^{६८९} ^{६९०} ^{६९१} ^{६९२} ^{६९३} ^{६९४} ^{६९५} ^{६९६} ^{६९७} ^{६९८} ^{६९९} ^{७००} ^{७०१} ^{७०२} ^{७०३} ^{७०४} ^{७०५} ^{७०६} ^{७०७} ^{७०८} ^{७०९} ^{७१०} ^{७११} ^{७१२} ^{७१३} ^{७१४} ^{७१५} ^{७१६} ^{७१७} ^{७१८} ^{७१९} ^{७२०} ^{७२१} ^{७२२} ^{७२३} ^{७२४} ^{७२५} ^{७२६} ^{७२७} ^{७२८} ^{७२९} ^{७३०} ^{७३१} ^{७३२} ^{७३३} ^{७३४} ^{७३५} ^{७३६} ^{७३७} ^{७३८} ^{७३९} ^{७४०} ^{७४१} ^{७४२} ^{७४३} ^{७४४} ^{७४५} ^{७४६} ^{७४७} ^{७४८} ^{७४९} ^{७५०} ^{७५१} ^{७५२} ^{७५३} ^{७५४} ^{७५५} ^{७५६} ^{७५७} ^{७५८} ^{७५९} ^{७६०} ^{७६१} ^{७६२} ^{७६३} ^{७६४} ^{७६५} ^{७६६} ^{७६७} ^{७६८} ^{७६९} ^{७७०} ^{७७१} ^{७७२} ^{७७३} ^{७७४} ^{७७५} ^{७७६} ^{७७७} ^{७७८} ^{७७९} ^{७८०} ^{७८१} ^{७८२} ^{७८३} ^{७८४} ^{७८५} ^{७८६} ^{७८७} ^{७८८} ^{७८९} ^{७९०} ^{७९१} ^{७९२} ^{७९३} ^{७९४} ^{७९५} ^{७९६} ^{७९७} ^{७९८} ^{७९९} ^{८००} ^{८०१} ^{८०२} ^{८०३} ^{८०४} ^{८०५} ^{८०६} ^{८०७} ^{८०८} ^{८०९} ^{८१०} ^{८११} ^{८१२} ^{८१३} ^{८१४} ^{८१५} ^{८१६} ^{८१७} ^{८१८} ^{८१९} ^{८२०} ^{८२१} ^{८२२} ^{८२३} ^{८२४} ^{८२५} ^{८२६} ^{८२७} ^{८२८} ^{८२९} ^{८३०} ^{८३१} ^{८३२} ^{८३३} ^{८३४} ^{८३५} ^{८३६} ^{८३७} ^{८३८} ^{८३९} ^{८४०} ^{८४१} ^{८४२} ^{८४३} ^{८४४} ^{८४५} ^{८४६} ^{८४७} ^{८४८} ^{८४९} ^{८५०} ^{८५१} ^{८५२} ^{८५३} ^{८५४} ^{८५५} ^{८५६} ^{८५७} ^{८५८} ^{८५९} ^{८६०} ^{८६१} ^{८६२} ^{८६३} ^{८६४} ^{८६५} ^{८६६} ^{८६७} ^{८६८} ^{८६९} ^{८७०} ^{८७१} ^{८७२} ^{८७३} ^{८७४} ^{८७५} ^{८७६} ^{८७७} ^{८७८} ^{८७९} ^{८८०} ^{८८१} ^{८८२} ^{८८३} ^{८८४} ^{८८५} ^{८८६} ^{८८७} ^{८८८} ^{८८९} ^{८९०} ^{८९१} ^{८९२} ^{८९३} ^{८९४} ^{८९५} ^{८९६} ^{८९७} ^{८९८} ^{८९९} ^{९००} ^{९०१} ^{९०२} ^{९०३} ^{९०४} ^{९०५} ^{९०६} ^{९०७} ^{९०८} ^{९०९} ^{९१०} ^{९११} ^{९१२} ^{९१३} ^{९१४} ^{९१५} ^{९१६} ^{९१७} ^{९१८} ^{९१९} ^{९२०} ^{९२१} ^{९२२} ^{९२३} ^{९२४} ^{९२५} ^{९२६} ^{९२७} ^{९२८} ^{९२९} ^{९३०} ^{९३१} ^{९३२} ^{९३३} ^{९३४} ^{९३५} ^{९३६} ^{९३७} ^{९३८} ^{९३९} ^{९४०} ^{९४१} ^{९४२} ^{९४३} ^{९४४} ^{९४५} ^{९४६} ^{९४७} ^{९४८} ^{९४९} ^{९५०} ^{९५१} ^{९५२} ^{९५३} ^{९५४} ^{९५५} ^{९५६} ^{९५७} ^{९५८} ^{९५९} ^{९६०}

देवश्रवा^१ । देववातश्च^२ । शोभनवलम् । अग्ने । त्वम् । महता । धनेन^३ । अस्मान् आशि-
मुख्येन । विविधम्^४ । पश्य । अन्नानाम् । अस्माकम्^५ । नेता । भय । दिवसेषु^६ ।

दश क्षिपः पूर्वं सीमजीजनन्त्सुजातं मातृषु प्रियम् ।

अग्निं स्तुहि देववातं देवश्रवो यो जनानामसद्वृशी ॥ ३ ॥

दश क्षिपः । दश । अङ्गुलय^{१५} । पूर्वकालभवमग्निम् । सर्वतः^{१६} परिगृह्य । अजनयन्^{१७} ।

१. देवश्रवाः—‘श्रु श्रवणे’ । ‘असुन्’ इति कर्म-
ण्यसुन् । देवैः श्रूयते प्रख्याप्यतेऽसाविति
देवश्रवा ऋषिः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्व-
रत्वे प्राप्ते ‘गतिकारकयोरपि ? (गति-
कारकोपपदयोः) पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वञ्च’
(Unādi. 4. 666.) इत्यौणाविकसू-
त्रात् पूर्वपदस्वरः Sy.

२. ०वपात० P. देववातः—‘वा गतिगन्ध-
नयोः’ अस्मात् कर्मणि क्तः । देवैरिष्य-
माणतया प्राप्तो देववात ऋषिः ।
‘तृतीया कर्मणि’ इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः
Sy.

३. शोभनसामर्थ्योपेतम् Sy.

४. प्रभूतेन Sy.

५. धनेन सहितः सन् Sy.

६. अभिमुखो भूत्वा Sy.

७. विशेषेण Sy.

८. वक्ष्य P. अनुग्रहबुद्ध्या वीक्षस्व Sy.

९. आ० M. अन्नान् P.

१०. P. adds च after अस्माकम्.

११. आनेता Sy.

१२. VM. seems to explain अनु
and धून् together as दिवसेषु ॥
किञ्च धून्नु सर्वेषु दिवसेषु । धून्—‘द्यु
अभिगमने’, ‘द्युत दीप्तौ’ वा । ‘डिच्च’
इत्यनुवृत्तौ ‘द्युयुभ्यां च’ इति भोजसूत्रेण

दुप्रत्ययो डिच्च । द्युतेः ‘अश्रवाद्यश्च’
(Unādi. 5. 707.) इति दुनुप्रत्ययः ।
अभिगच्छन्त्यस्मिन् स्वं स्वमभिमतं देशं
प्राणिनः इति । द्योतते किरणसम्बन्धा-
विति वा द्युदिवसः । ‘प्रथमयोः०’ इति
पूर्वसवर्णदीर्घः । ‘रत्ताङ्गः नः पुंसि’
(Pa. 6. 1. 103) इति सकारस्य
नकारः । एकादेशस्वरः Sy.

वस्तोः, द्युरित्यहर्नामनी Ngh. 1. 9.

१३. बाहुद्वयस्य मथनसाधनत्वेन तत्रत्या अङ्ग-
गुलयो वशसंख्याकाः ॥ वश—‘वंश वशने’ ।
कनिष्ठित्यनुवृत्तौ ‘नुदस्यपुंस्त्वञ्च’ इति
कनिन् । निस्वरः Sy.

१४. हे अग्ने ! देववातस्याङ्गुलयः । क्षिपः—
क्षिप्यन्ते कर्मकरणार्थमिति क्षिपोऽङ्गु-
लयः । ‘क्षिप प्रेरणे’ औणाविकः ।
कर्मणि क्विप् क्षिप्यन्ते प्रेर्यन्ते
कर्मस्त्विति क्षिपोऽङ्गुलयः । धातुस्वरः
Sy.

१५. ०लतव M. ०ले भ० P. पुरातनं
त्वाम् Sy.

१६. सीम् एनं त्वाम् Sy.

१७. जन० M. उवपीपदन् । अजीजनन्—
‘जनी प्रादुर्भावे’ । हेतुमण्यन्तस्य लुङि
चङ्ङिर्बचनसम्बन्धाभावासेत्वदीर्घाः ।
निघातः Sy.

शोभनजननम् । अरणीषु । सर्वेषां प्रियम् । तमिमं देववातपुत्रम् । अग्निम् । हे देवश्रवः ! त्वं
स्तुहि । योऽग्निः । जनानाम् । भवति । नेता ।

नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या इळायास्पदे सुदिनत्वे अह्नाम् ।

दृषद्वत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदधे दिदीहि ॥ ४ ॥

नि त्वा दधे । त्वांम् । निदधे स्थापयामि । पृथिव्याः । उत्कृष्टे देशे देवयजने ।
इळाया । पदे, उत्तरवेद्याम् । अह्नाम् । सुदिनत्वे, नभत्वादह्नां सुदिनत्वम् । स त्वं दृषद्वत्याम् ।
सरस्वत्यां च । धनयुक्तम् । यजमानार्थम् । दीप्यस्व । आपयेत्यापगामाह, परोक्षम्,

१. सुष्ठूपन्नम् Sy.

२. मातृभूतारण्योः Sy.

३. प्रीणयन् P. अत एव कमनीयम् Sy.

४. ०वपात० P. देववातेन मथितमेनम् ।
दैववातम्—देववातेन निर्वृत्तमित्यर्थे 'तेन
निर्वृत्तम्' (Pa. 4. 2. 68.) इत्यण् ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

५. स्तुहि—'ष्टुञ् स्तुतौ' . त्यस्य लोटि रूपम् ।
अवादित्वाच्छपो लुक् । निघातः Sy.

६. योनिः P.

७. स्तोतृणां यजमानानाम् Sy.

८. असत्—'अस भुवि' अस्य लेट्यडागमः ।
यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.

९. वशावर्ती कर्मणां स्वातन्त्र्येण प्रवर्तको
भवति तं स्तुहीति पूर्वोणान्वयः Sy.

१०. हे अग्ने ! . . . त्वांम् Sy.

११. आ समन्तान्निदधामि । दधे दधातेर्लि
टधुत्तमैकवचने रूपम् Sy.

१२. भूमेः Sy.

१३. वरिष्ठे । वरे—'वृञ् वरणे' । 'ग्रहवद्वृ-
निश्चिगमश्च' इत्यप् । पिस्वाबनुदा-
त्तत्वे वातुस्वरः Sy.

१४. गोरूपधारिण्याः Sy.

१५. ०वेदि M. ०वेदि P.

१६. नाभावह्नां M. ह्नां P.

१७. नभत्वादह्नां M. यजनीयदिवसानाम् Sy.

१८. सुदिन P. शोभनदिनत्वार्थम् । येषु
दिनेष्विन्द्रादयो वरीयांसो देवा इज्यन्ते
तानि सुदिनानि । तदर्थम् Sy.

१९. ०द्वत्या M. दृष्टन्द० P. उत्तमानि स्था-
नानि दर्शयति—दृषद्वती नाम काचिन्नदी
तस्याम् । दृषद्वत्याम्—'द्व विदारणे'
'द्वृणातेः षुग्नस्वश्च' (Unādi. I. 128)
इत्यादिना षुगागमो धाता ०स्वश्च ।
दृषद्व उपला यस्यां सन्तीति मतुप् । 'भ्यः'
इति तस्य वत्वम् । 'स्वरविधौ व्यञ्ज-
नमविद्यमानवत्' इत्यस्याः परिभाषाया
अत्राश्रयणाभावान्मतुप उवात्ताभावः ।
आविप्रत्ययस्वरः Sy.

२०. नद्याम् । एतेषु स्थानेषु । सरस्वत्याम्—
सरःशब्दोऽभुवन्तत्वादाद्युदात्तः । तद-
स्यास्तीति मतुप् । अदुपधत्वान्मस्य
वत्वम् । उगित्वात् ङीप् Sy.

२१. वने यु P. धनयुक्तं यथा भवति तथा Sy.

२२. ०नार्थं P. मनुष्यसञ्चारविषये तीरे Sy.

२३. दिदीहि—'दिवु क्रीडावौ' इत्यस्य यङ्लुकि
रूपम् Sy.

२४. आय पये० M. आपया नाम काचिन्नदी
तस्याम् Sy.

२५. Omitted in P.

देवश्रवसः स्थानं दृषद्वितीरे, देववातस्य सरस्वत्यागिति, अथवा तयोः कुलेषु सत्रकरणमिति तत्र दीपनमिति ।

इळामग्ने पुरुदंसं सुनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

[इळामग्ने ।]

III. 24.

अग्ने सहस्व पृतना अभिमातीरपास्य । दुष्टरुस्तरुन्नरतीर्वचो धा यज्ञवाहसे ॥ १ ॥

‘अग्ने सहस्व ॥ विश्वामित्रः ॥ अग्ने ! अभिभव । सेनाः शत्रूणाम् । अभिमातीश्च ।

१. ०वसस्था० P.

२. ०तीतेरे P.

३. ०वपात० P.

४. ०योर्वृष्क० M., D. कुलेषु is suggested for कुलेषु ॥ महर्षयः सरस्वतीतीरे खलु यज्ञादिकर्माण्यकार्षुः । तथा च ब्राह्मणम्—‘ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमासत’ इति (AB. 2. 19.) Sy.

५. VM. ignores आ and अग्ने.

६. The *pralika*, written in a later hand, is found in M. only. This stanza has already been explained. See RV. 3. 1. 23; 7. 11.

७. ‘अग्ने सहस्व’ इति पञ्चचं द्वावशं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका—‘अग्ने सहस्व गायत्रमाद्यानुष्टुप्’ (KSA. 17. 24. p. 15.) इति । ऋषिर्गाथिनो विश्वामित्रः । अग्निर्देवता । आद्यानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । प्रातरनुवाक आश्विन-शस्त्रे च प्रथमार्वाजितस्य सूक्तस्य विनियोगः । ‘अथैतस्याः’ इति खण्डे सूत्रि-

तम्—‘अग्ने इत्येति चतस्रः’ (ASS. 4. 13.) इति । अभ्युदयेष्टावग्नेर्दातु-रनुवाक्या ‘अग्ने वा दाशुषे’ इत्येषा । ‘अथाग्नेय्यः’ इति खण्डे सूत्रितम्—‘अग्ने वा दाशुषे रथि स यन्ता विप्र एषाम्’ (ASS. 3. 13.) इति Sy.

८. ०मित्र M. विश्वामित्रः स्तौति Sy.

९. हे भगवन्नग्ने ! U.

१०. सहस्व—‘षह मर्षणे’ इत्यस्य लोटि रूपम् । आभन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादिनिघातः Sy.

११. सेना M. P. omits. सेनाः ॥ अभि-योक्त्रीः सेनाः Sy. शत्रुसेनाः Mah. सङ्ग्रामान् U.

१२. अभिलासतिद्वच P. अभिमानिनः कर्म-विघ्नकारिणः शत्रून् । अभिमातीः—‘माङ् माने’ । मानं मतिः । भावे क्तिन् । अस्य लुग्विकरणादीत्येत्वे न भवतः । अभिमतो मानं येषां त इति बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy. सपत्नोऽभिमातिरुच्यते । स्त्रीत्वमार्धम् । अभिमातीऽच्छत्रून् Mah. सपत्नाश्च U.

निरस्य पृथक्कुरु । केनचिदपि तरितुमशक्यः । स्वयमेव तरन् । शत्रून् । बलम् । धेहि ।
यज्ञस्य वोढे यजमानायेति ।

अग्रं इळा समिध्यसे वीतिहोत्रो अमर्त्यः । जुषस्व सू नो अध्वरम् ॥ २ ॥

अग्रं इळा । अग्रं ! त्वम् । पृथिव्याम् । समिध्यसे । प्रिययज्ञः । अमर्त्यः । सेवस्व ।
सुष्टु । अस्माकम् । यज्ञम् ।

१. अपनुव । अस्य—‘असु क्षेपणे’ दिवादिः ।
लोडि रूपम् Sy. अपक्षिप, निवर्तय
Mah. ‘असु क्षेपणे’ इत्यस्यैतद्रूपम् U.

२. चिरितुमशक्य P. न केनापि तरितुं
शक्यः । दुष्टरः—‘तु प्लवनतरणयोः’ ।
अस्मात्कुच्छार्थे लृत् । सुषामादित्वा-
द्विसर्जनीयस्य सकारस्य षत्वम् । लिट्स्वरः
Sy. किम्भूतस्त्वम् ? .. दुस्तरः केनापि
तर्तुमशक्यः, अशक्यप्रतिक्रियो दुनिवार
इत्यर्थः Mah. तरतेस्तृणातेर्वा दुष्टरः
U.

३. तान् P. स्वतेजसा तिरस्कर्वस्त्वम् ।
तरन्—तरतेः शतरि रूपम् । अदुप-
वेशाल्लसार्वाधातुकस्वरेण शतुरनुदात्तत्वे
कृते धातुस्वरः Sy. तिरस्कर्वन् विनादा-
यन्नित्यर्थः Mah.
विनाशयन् U.

४. अत एव अरातीन् शत्रून् Sy. शत्रुसेनाः
U.

५. अन्नम् Sy. वर्चोऽन्नम् Mah. अन्नस्य
U. वर्च इत्यन्ननाम Ngh. 2. 7.

६. कुरु । वाः—दधातेऽङ्गन्वसि लुङि रूपम् ।
निघातः Sy. दधातेर्लुङि रूपम् Mah.
घाता दाता वा, वर्चस ओजसो वा
धारयितासि U.

७. यज्ञ P. द. वोढु M. यज्ञनिर्वाह-
काय Sy. YV. reads यज्ञवाहसि
for यज्ञवाहसे । यज्ञं वहतीति यज्ञ-

वाहास्तस्मिन् यज्ञवाहसि यज्ञनिर्वाहके
यजमाने Mah. यज्ञवाहसि यजमाने U.
This stanza=YV. 9. ३७.
स ऽल्लमुकमादत्ते । अग्ने सहस्व पृतना
इति युधो वै पृतना युधः सहस्वत्येवै-
तदाहाभिमातीरपास्येति सपत्नो वाऽ-
अभिमातिः सपत्नमपजहीत्येवैतदाः
दुष्टरस्तुरभरातीरिति दुस्त्रो ह्येष
रक्षोभिर्नाष्ट्राभिस्तुरभरातीरिति सर्वं ऽं
ह्येष पाप्मानं तरति तस्मादाह तरभ-
रातीरिति वर्चो वा यज्ञवाहसीति साधु
यजमाने दधदित्येवैतदाह SB. ५. 2.
4. 16. p. 442.

८. इळायामीडायामुत्तरवेद्याम् Sy.

१०. आज्याहुतिप्रक्षेपेण सम्यक् प्रज्वाल्यसे
Sy.

११. वीतिः प्रीतिविषयं होत्रमग्निहोत्रादिकं
यस्यासौ वीतिहोत्रः । यज्ञेषु प्रीति-
मानित्यर्थः । ‘वी कान्त्याविषु’ अस्मात्
कर्मणि ‘मन्त्रे वृषेषपच्’ इत्यादिना
क्तिष्ठादात्तः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः
Sy.

१२. अमर्त्य P. मरणधर्मरहितस्त्वम् Sy.

१३. सव० M. सेव P. आहुतिस्वीकरणेन
सेवस्व । जुषतेर्लोडि रूपम् । शस्वरः
Sy.

१४. सू—‘निपातस्य च’ इति संहितायां
वीचः Sy.

अग्ने द्युम्नेन जागृवे सहसः सूनवाहुत ।

एदं बर्हिः सदो मम ॥ ३ ॥

अग्ने द्युम्नेन । अग्ने ! जागरणशील । सहसः, ११ । अन्नं । आहुतं । मम ।
इदम् । बर्हिः । आसीदेति ।

अग्ने विश्वेभिरग्निभिर्देवेभिर्महया गिरः ।

यज्ञेषु य उ चायवः ॥ ४ ॥

अग्ने विश्वेभिः । अग्ने ! सर्वैः । अग्निभिः । सर्वैश्च देवैः सह । मदीयाः स्तुतीः ।
पूजय । यै । चान्ये । यज्ञेषु । मनुष्यैश्चायनीयाः पूजनीयारतेश्च सहोक्तिः ।

१. जागृतीति जागृविः । तस्य सम्बुद्धिः ।
लोकराद्यर्थं सर्वदा जागरणोपेत ! जागृ-
वे—‘जागृ निद्राक्षये’ । ‘जुशुस्तुजागृभ्यः
क्विन्’ इति क्विन् । क्तिच्चाद् गुणः
‘सम्बुद्धौ च’ इति गुणः । ‘एङ्हस्वात्०’
(Pa. 6. 1. 69.) इति सोर्लोपः ।
निघातः Sy. जागृविर्जागरणात् N.
9. 8.

२. बलस्य । सहसः सूनो—सुप आसन्विते
पराङ्मुखत्वाद्वाबनुदात्तत्वे पादादित्वाद्-
निघातः Sy.

३. अग्नेना० P.
स्वतेजसा सह Sy.

४. बलतात्त्विकार्थमस्मान्भिराहुत ! Sy.

५. मत्सम्बन्धिन्यस्मिन्यज्ञे । मम—अस्म-
च्छब्दस्य षष्ठ्येकवचने समावेशः ।
‘युष्मदस्मदोर्दसि’ इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

६. बवि M. यद् वेद्यामास्तीर्णमिदं
बर्हिस्तत्र Sy.

७. सा सदेति M. सतः—‘षड्लु विशारण-
गत्थयसादनेषु’ इत्यस्य छान्दसे लुङि
लुबित्त्वादङ् । निघातः Sy.

८. यष्टव्यतया स्थितैरग्निभिः सहितस्त्वम्
Sy.

९. P. omits च ॥ देवैः द्योतमानैः
Sy.

१०. स्तोत्रशस्त्रादिलक्षणानि वाक्यानि Sy.

११. महया—‘मह पूजायाम्’ । चुरादिः ।
अबन्तत्वादुपधाबुद्धयभावः । निघातः
Sy.

१२. Omitted in M.

१३. चामन्ये P.

१४. ज्योतिष्टोमादिषु Sy.

१५. उक्तविषयस्तुतिरूपाभिर्वाग्भिरनन्यमन-
स्कतया पूजका ये विद्यन्ते तेषाम् ।
चायवः—‘चायू पूजानिशासनयोः’ । ‘म-
गध्वादयश्च’ इति कुप्रत्ययः । प्रत्यय-
स्वरः Sy.

अग्ने दा दाशुषे रयि वीरवन्तं परीणसम् ।
शिशीहि नः सनुमतः ॥ ५ ॥

अग्ने दाः । अग्ने ! प्रयच्छ । यजमानाय । धनम् । पुत्रवत् । बहु । तीक्ष्णीकुरु
च । अस्मान् । पुत्रयुक्तानिति ।

III. 25.

अग्ने दिवः सनुतसि प्रचेतास्तनां पृथिव्या उत विश्ववेदाः ।
अधर्गदेवाँ इह यज्ञा चिकित्वः ॥ १ ॥

‘अग्ने दिवः । ‘दिवस्परि प्रचनं जज्ञे अग्निः’ इति मन्त्रः, अग्ने ! त्वम् । दिवः । पुत्रः ।

१. वेहि । दाः—‘दुवाग् दाने’ । इत्यस्य छान्दसे लुङि रूपम् । आमन्त्रितस्या-विद्यमानवस्त्वेन पादादित्वादनिराधतः Sy. वेहि । दाः—लेटि शपो लृक् BB.
२. तुभ्यं हविर्वत्तवते यजमानाय । दाशुषे—‘दाशु दाने’ इत्यस्य क्वसौ ‘दाश्वान्-साह्वान्मीढ्वांश्च’ इति निपातनाद् द्विवचनाभाव इडभावश्च । भसंज्ञायां सम्प्रसारणम् । प्रत्ययस्वरः Sy. हवींषि दत्तवते यजमानाय BB.
३. धनलक्षणम् BB.
४. पुत्रयुक्तम् Sy. रयिर्विशेष्यते—वीरवन्तं पुत्रपौत्रादिमन्तं तेषां भोगपर्याप्तम् BB.
५. प्रभूतम् । परीणसम्—परिपूर्वाभिसते-व्याप्त्यर्थात् क्विप् । ‘अन्येषामपि दृश्यते’ इति दीर्घः Sy. नासिकया सर्वेऽजयवा लक्ष्यन्ते, परिगतसर्वावयवम् BB.
६. धनप्रदानेन तीक्ष्णीकुरु । शिशीहि—‘शिव निवाने’ । व्यत्ययेन ङ्लुः । दीर्घश्छान्दसः । हेरपित्वादन्तोदात्तत्वम् Sy. उज्ज्वलितं कुरु । यद्वा, नोऽस्माग् शिशीहि उज्ज्वलीकुरु । सनुमतः सनु-

स्तोता सोमस्याभिषोता यजमानस्तत्-सहितानस्मान् पुत्राविसमृद्धान् कृत्वा अस्मानुत्विग्यजमानान्सर्वानपि शिशीहि । इत्येतर्लोटि . . . शपश्चलुः BB.

७. नोऽस्माकम् BB.
८. पुत्रपौत्रादिसहितान् Sy. अस्य यजमानस्य सनुमतः, त्वया दीयमानपुत्रपौत्रा-दिकस्य रयिम् BB.
This stanza=TS. 2. 2. 12. 6.
९. ‘अग्ने दिवः’ इति पञ्चमं त्रयोदशं सूक्तं वैश्वामित्रम् । अत्रेयमनुक्रमणिका—‘अग्ने दिवा वैराजमुपान्याग्नेन्वी’ (KSA. 17. 25. p. 15.) इति । विराद् छन्दः । ‘अग्न इन्द्रश्च’ इत्ये-वेन्द्राग्नीदेवताका । शिष्टा आग्नेय्यः । अग्निष्टोम आज्यशास्त्रे ‘अग्न इन्द्रश्च’ इति याज्या । ‘अग्न इन्द्रश्च दाशुषो दुरोण इति याज्या’ (AŚS. 5. 9.) इति सूत्रितत्वात् Sy.
१०. अग्ने P. ११. ०स्परिः P.
१२. RV. X. 45. 1.
१३. विश्वामित्रः स्तौति—हे अग्ने ! Sy.
१४. ध्रुलोकाभिमानिदेवतायाः Sy.

असि । प्रवृद्धजान । तनयः । पृथिव्याः । अपि च । विश्वयन । स त्व पृथक् । देवान् ।
अस्मिन् यज्ञे । यज । ज्ञातः !

**अग्निः संनोति वीर्याणि विद्वान्त्सुनोति वाजममृताय भूषन् ।
स नो देवाँ एह वहा पुरुक्षो ॥ २ ॥**

अग्निः । अग्निः । प्रयच्छति । वीर्याणि । जानन् । पयच्छति च । अन्नम् । अमृ-
तत्वाय । भवन् । स त्वम् । अस्माकम् । देवान् । एह । प्रायह । बहुस्तुते ।

**अग्निर्वापृथिवी विश्वजन्ये आ भाति देवी अमृतं अमरः ।
क्षयन्वाजैः पुरुश्चन्द्रो नमोभिः ॥ ३ ॥**

अग्निर्वापृथिवी । अग्निः । द्यावापृथिवी । विश्वजन्यते । भासयति ।

१. भवसि । असि— 'अस भुवि' इत्यस्य
लटि 'तासस्त्योलोपः' इति सलोपः ।
निघातः Sy.

२. कर्मविषयज्ञानवांस्त्वम् Sy.

३. पृथिव्यभिमानिदेवतायाः Sy.

४. ऽधनाः M. सर्वविषयज्ञानवान् । विश्व-
वेदाः—'बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्' इति
विश्ववेदात्तत्त्वम् Sy.

५. पृथक्—कलेण Sy.

६. एवान् M. यजनीयानिन्द्राविदेवान् Sy.

७. अस्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन् कर्मणि Sy.

८. हविष्पदानेन पूजय Sy. ९. ज्ञात
P., D. चेतनावन् ! हे अग्ने ! Sy.

१०. यजमानाय वहाति । संनोति—'षण्
दाने' । तनावित्वादुप्रत्ययः । प्रत्यय-
स्वरः । पादादित्वादिनिघातः Sy.

११. पशुपुत्रादिसम्पदप्राणि सामर्थ्यानि Sy.

१२. कर्माभिज्ञः Sy.

१३. हविर्लक्षणमन्नम् Sy.

१४. अमृतं M. मरणवर्मरहितायेन्द्रादि-
देवाय Sy.

१५. भूषन्—स्वतेजसा सर्वं जगद्भूषयन् अल-

ङ्कुर्वन् । 'भूष अलङ्कारे' अन्तर्भावित-
व्यर्थः । शतुर्लसावधातुफस्वरेणानुदा-
त्तत्वे धातुस्वरः शिष्यते Sy.

१६. अस्माकं सम्बन्धनि Sy.

१७. यजनीयान् देवान् Sy.

१८. अस्मिन् यज्ञे Sy.

१९. आह्वय । वहेर्लोटि रूपम् Sy.

२०. ऽहुते P. पुरोडाशादिबहुविधाहोपेत !
हे अग्ने ! पुरवः क्षुधोऽस्मानि यस्त्येति
पुण्यः । अन्त्यलोपश्चान्दसः । 'सम्बुद्धौ
च' इति गुणः Sy.

२१. द्यावापृथिवी । द्यावापृथिवी—दिवः-
शब्दस्य 'दिवो द्यावा' इति द्यावादेश
आद्युदात्तः । पृथिवीशब्दो ङीष्प्रत्यये-
नान्तोदात्तः । 'देवताद्वन्द्वे च' इत्यभयोः
प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

२२. विश्वस्य जनयिष्यौ । यद्वा विश्वं जन्यमु-
त्पाद्यं याम्यां ते । विश्वजन्ये—'बहुव्रीहौ
विश्वं संज्ञायाम्' इति पूर्वपदान्तोदात्तः ।
तत्पुरुषे तु स्वरद्विचिन्तनीयः Sy.

२३. आ समन्तात्प्रकाशयति । 'आ दीप्ती'
अन्तर्भावितव्यर्थः Sy.

देवी । अमर्त्ये । अमूढः । निर्वसन् । अलैः । नमस्कारैश्च । बह्वाह्लादः ।

अम् इन्द्रश्च दाशुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोप यातम् ।

अमर्धन्ता सोमपेयाय देवा ॥ ४ ॥

अम् इन्द्रश्च । अग्ने ! त्वम् । इन्द्रः । च । सुतवतः । प्रयच्छतो यजमानस्य ।

गृहे । यज्ञं प्रति । इह । उपागच्छतम् । अकुध्यन्ती । सोमपानार्थम् । हे देवौ !

१. देव्यौ is suggested for देवी ॥
द्योतमाने Sy.

२. मरणधर्मरहिते Sy.

३. आमू० M.

सर्वज्ञः Sy.

४. ईशानः सर्वस्य जगतः । अयन्—‘क्षि
ऐश्वर्ये’ । शतुर्लसार्वावातुकस्वरेणानुदा-
त्तत्वे वातुस्वरः Sy.

५. ए M. एः P. बलैः Sy.

६. अमैश्च सहितः Sy.

७. बह्वह्ला० M. बहुहिरण्योपेतः । यद्वा
बहुदीप्तिस्वरूपः । पुरस्चन्द्रः—‘ह्रस्वा-
च्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे’ इति सुडागमः ।
इच्छुत्वेन शकारः । उत्तरपदान्तोवात्त-
प्रकरणे ‘त्रिचकादीनां छन्वस्युपसंख्या-
नम्’ इत्युत्तरपदान्तोवात्तत्वम् । यद्वा
‘समाप्तस्य’ इत्यन्तोवात्तत्वम् Sy.

८. VM. ignores आ.

९. M. adds देवता after इन्द्रश्च ।
P. omits the *pratīka*.

१०. हे भगवन्नग्ने ! Dur.

११. उभौ Sy. कर्मोपसङ्गहार्याय चक्षुतेस्त्वं
चेति शेषः SKN.

१२. सोमाभिषवं कुर्वतः Sy.

सुतावतः—छान्वसं दीर्घत्वम् । सुतवतः
सोमात् SKN.

अभिषुतवतः Dur.

१३. हविर्बत्तवतः Sy. बत्तवतो हवींषि

यजमानस्य स्वभूते SKN. अस्य
... बत्तवतो हवींषि यजमानस्य
Dur.

१४. हविर्धानिलक्षणे यज्ञगृहे SKN., Dur.

१५. क्रियमाणमिदं यज्ञमभिलक्ष्य Sy. सोमम्
Dur.

१६. अस्मिन् काले SKN.

१७. समीपमागच्छतम् । यातम्—‘या प्रापणे’
इत्यस्य लोटि रूपम् । निघातः Sy.
उपागच्छतम् SKN. उपायातमित्येतवा-
शास्महे Dur.

१८. अद्य P. अनागमनेन यज्ञहिसामकु-
र्वन्तौ सन्तौ । अमर्धन्ता—‘मृषु हिंसा-
याम्’ इत्यस्य शतरि रूपम् । नवा
समाप्तः सुपो ङादेशः । तत्पुरुषे नञ्-
स्वरः Sy. मृषोर्हिंसार्थस्येवं रूपम् ।
आकारो द्विवचनस्य स्थाने । अनुप-
ह्रितितौ परस्परम् । सङ्ग्रामनाम वा
मृष इति, ततो णिच् । अमृषयन्तौ,
अन्तरा सङ्ग्राममकुर्वन्तौ केनचित्चित्यर्थः
SKN. मृषं सङ्ग्रामेण, अन्तरा
केनचित्सह Dur.

१९. ०नात्वं P. सोमपेयाय—‘पा पाने’ ।
‘अजो यत्’ इति यत् ‘ईक्षति’ इति-
कारादेशः । आर्षवा. कलशण्या गुणः ।
अनुपह्रितस्वरः Sy.

२०. देवौ युवाम् Sy. ॥ N. 7.8.; SKN.
III. 50.

अग्ने अ॒पां स॒मि॒ध॒य॒से दुरो॒णे नित्यः॑ स॒हसो॑ जा॒तवे॒दः ।

स॒ध॒स्थानि॑ म॒ह्य॒मान ऊ॒ती ॥ ५ ॥

अग्ने । अग्ने ! अपा॑म् । स्थाने॑न्तरिक्षे । समि॒ध॒य॒से । प्रनवरतः । हे सह॑सः
पुत्र ! जा॒तवे॒दः ! पूज॑यन् । त्री॒ल्लोका॑न् । रक्षणे॑न ।

III. 26.

वै॒श्वान॑रं म॒नसा॑ग्निं नि॒चाय्या॑ ह॒विष्म॑न्तो अ॒नुप॑त्यं स्व॒वि॒दं॑म् ।

सु॒दानुं॑ दे॒वं र॑थि॒रं व॑सू॒यवो॑ गी॒र्मी र॒एवं कु॑शिका॒सो ह॒वाम॑हे ॥ १ ॥

वै॒श्वान॑रं म॒नसा॑ ।

१. M. repeats अपा॑म् ।

२. दुरोणे—‘अव रक्षणे’ इत्यस्मादोणादिको नक्प्रत्ययः । ‘ञ्वरत्वर०’ इत्यादिना ऊङ् । गुणः । प्रत्ययस्वरः Sy. दुरोण इति गृह्णाम । दुरवा भवन्ति दुस्तर्पाः N. 4. ५.

३. सम्यग्दीप्यसे Sy.

४. ०नपर० P. अविनाशी Sy.

५. बलस्य Sy. ६. जातप्रज्ञ ! Sy.

७. परिचरंस्त्वम् । मह्यमानः—‘मह पूजायाम्’ । व्यत्ययेन शानच् । शानचो लसा-
बन्धातुकस्वरैणानुदात्तत्वे णिच्स्वरः Sy.

८. तीं लो० M. प्राणिनां निवासभूतल्लो-
कान् Sy.

९. ऊत्या रक्षणेन । ऊती—‘अव रक्षणा-
दिषु’ । ‘ऊतियूतिजूति०’ इत्यादिना निपातनादन्तोऽन्तोः । ‘सुपां सुलुक्०’
इति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः Sy.

१०. ‘वैश्वानरं मनसा’ इति नवर्चं चतुर्विंशं
सूक्तम् । तत्रानुक्रमणिका—‘वैश्वानरं
नव तृचो वैश्वानरीयमा॒तो जा॒गतौ
हृच आ॒त्मस्तु॒तिर्वा पू॒र्वात्म॒गीतान्त्थोपा॒
ध्याय॑स्तुतिः’ (KSA. 17. 26. p. 15.) इति । ‘वैश्वानरं मनसा’ इत्याद्यौ
तृचो जागतौ । प्रथमस्य वैश्वानरो-
ऽग्निदेवता द्वितीयस्य मरुतः । सप्तम्या-

द्यास्तिलस्त्रिष्टुभः । ‘अग्निरस्मि’ इति
द्वचस्याग्निः । परं ब्रह्म वा देवता ।
नवम्यास्तु विद्वामित्रोपाध्यायस्य स्तु-
त्यत्वात्स एव देवता । सप्तमीवर्जितस्य
सूक्तस्य विद्वामित्र ऋषिः । सप्तम्या
ब्रह्मवाक्यत्वाद् ‘यस्य वाक्यं स ऋषिः’
इति न्यायेन ब्रह्म ऋषिः । ‘वैश्वानरं
मनसा’ इत्याद्यस्तुच आभिप्लविके चतु-
र्थेऽह्नि आग्निमाश्ले वैश्वानरीयनिवि-
द्वाने विनियुक्तः । ‘तृतीयस्य’ इति खण्डे
सूत्रितम्—‘वैश्वानरं मनसेति तिलः’
(ASS. 7. 7.) इति । अयमेव तृचो
बृहस्पतिसवेऽप्याग्निमाश्ले वैश्वानरीय-
निविद्वानीयः । ‘प्र यन्तु वाजाः’ इति
द्वितीयतृचो बृहस्पतिसवे माश्लेनिविद्वानीयः ।
उभयमपि ‘उज्ञानसः स्तोमेन’
इति खण्डे सूत्रितम्—‘वैश्वानरं मनसा-
ग्निं निचाय्य प्र यन्तु वाजास्तविषीभि-
रणयः’ (ASS. 9. ५.) इति । अग्नि-
चयने सञ्चितान्यनुशंसने ‘अग्निरस्मि’
इत्येषा । ‘अथाग्निं सञ्चितमनुगीत-
मनुशंसेत्’ इत्युपक्रम्य सूत्रितम्—‘अग्नि-
रस्मि जन्मना जातवेदा इति त्रिमध्यमया
वाचा’ (ASS. 4. 8.) इति...
विद्वामित्रः स्तौति—हे अग्ने ! Sy.

११. Omitted in P.

वैश्वानरम् । मनसा । अग्निम् । पूजयित्वा । हविष्मन्तः । सत्यानुगतम् । सर्वविदम् ।
शोभनदानम् । देवम् । रथवन्तम् । धनकामाः । स्तुतिभिः । रमणीयम् । कुशिकवंशजात
वयम् । हवामहे ।

तं शुभ्रमग्निमवसे हवामहे वैश्वानरं मातरिश्वानमुक्थ्यम् ।

बृहस्पतिं मनुषो देवतातये विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुष्यदः ॥ २ ॥

तं शुभ्रम् । तम् । शोभमानम् । अग्निम् । रक्षणाय । आह्वयामः । वैश्वानरम् ।

१. Omitted in M. विश्वे नरा अग्नि-
प्रणयनादिक्रियाया नेतारो यस्येति
विश्वानरोऽग्निः । तस्य सम्बन्धी वैश्वान-
नरः । अपत्यमिति यावत् । यद्वा
विश्वानर एव वैश्वानरः । तद्वितोऽन-
न्यार्थो रत्नत्वायसावेवत् । तम् ।
वैश्वानरम्—‘नरे संज्ञायाम्’ इति पूर्व-
पदस्य दीर्घत्वम् । विश्वानरस्येदमित्यर्थे
‘तस्येवम्’ इत्यण् । प्रत्ययस्वरः Sy.

२. अन्तःकरणेन Sy.

३. ऽयिष्मा P. एवंविधगुणविशिष्टस्त्व-
मिति ज्ञात्वा । निचाय्य—‘चाय् पूजा-
निशामनयोः’ इत्यस्य ल्यपि रूपम् ।
लित्स्वरः Sy.

४. ऽमः P. सम्भृतहविष्काः Sy.

५. ऽत्यागतं P. सत्येनानुगतं कर्मानुरूप-
फलप्रदाने सत्यप्रतिज्ञम् । अनुषत्यम्—
अनुगतं सत्येन ‘अवावयः कृष्टाद्यर्थे
तृतीयया’ इति समासः । सुषामादित्वात्
षत्वम् । निषदकादित्वादन्तोदात्तत्वम्
Sy. ६. ऽर्वमिच्छ P. स्वर्गादिलक्ष-
णफलस्य ज्ञातारम् Sy.

७. अत एव सुष्ठु फलस्य दातारम् । सुवा-
नुम्—‘डुवाङ् दाते’ । ‘दाभाभ्यां नुः’
इति कर्तरि नुप्रत्ययः । ‘पराविच्छन्दसि
बहुलम्’ इत्यण् ।

८. श्रोतमानम् Sy. ९. रथिरम्—रथ-

शब्दान्मन्त्रे ‘मिथारथाभ्यामिरभिरचौ
वक्तव्यौ’ इतीरच् । चित्स्वरः Sy.

१०. धनसात्मन इच्छन्तः । वसूयवः—वस्वा-
त्मन इच्छन्त इति ‘सुप आत्मनः क्यच्’ ।
‘अकृतसार्वधातुकयोः’ इति दीर्घः ।
‘क्याच्छन्दसि’ इत्युप्रत्ययः । ‘अतो
लोपः’ । प्रत्ययस्वरः Sy.

११. स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः Sy.

१२. ऽणीय P. यज्ञान् गच्छन्तम् । रण्वम्—
रविर्गत्यर्थः । रण्वति यज्ञान् गच्छतीति
रण्वः । पचाद्यजन्तः । चित्स्वरः Sy.

१३. कुशिकगोत्रोत्पन्ना वयम् । कुशिकशब्दाद्
गोत्रमित्यर्थे निबोधित्वाच् । तस्य
बहुषु ‘यत्रगोश्च’ (Pa. 2. 4. 64.)
इति लुक् Sy.

१४. इह कर्मणि त्वामाह्वयामः । हवामहे—
ह्वयते ‘बहुलं छन्दसि’ इति सम्प्रसारणम् ।
निघातः Sy. १५. शुभं P.

१६. Omitted in P. योऽग्निः पूर्वमन्त्रे
प्रतिपादितस्तम् Sy.

१७. श्रोतमानम् । शुभ्रम्—‘शुभ दीप्तौ’
अस्मात् ‘स्फायितञ्चि०’ इत्यादिना
कर्तरि रक् । किंवाद् गुणाभावः । प्रत्यय-
स्वरः Sy. १८. अस्माकं रक्षणाय Sy.

१९. ऽयाम P. कुशिकगोत्रजा वयमाह्वयामः
Sy.

२०. विश्वानरसम्बन्धिनम् Sy.

अन्तरिक्षे इव सन्तमादित्यरूपम् । स्तुत्यम् । बृहतः पतिम् । मनुष्यस्य । यज्ञाय । मेधाविनम् ।
स्तुतीनां श्रोतारम् । यजमानानामतिथिम् । शीघ्रं स्यन्दमानं लघुजवं वा ।

अश्वो न क्रन्दञ्जनिभिः समिध्यते वैश्वानरः कुशिकेभिर्गुगेयुगे ।

स नो अग्निः सुवीर्यं स्वश्व्यं दधातु रत्नममृतेषु जागृविः ॥ ३ ॥

अश्वो न । अश्वः । इव । शब्दायमानो घासैः । अग्निरश्वैः । समिध्यते । जातैः
कुशिकैः । वैश्वानरः । गुगेयुगे पोष्यते, पुत्रः पिता तत्पिता च सर्व एव यजमाना एनं

१. मातर्यन्तरिक्षे इवसिति विद्युदादिरूपतया
चेष्टत इति मातरिश्वाग्निः । तम् ।
निर्माणहेत्वात्मातान्तारक्षम् । तत्र
इवसिति प्राणितीति मातरिश्वाग्निः ।
'इवश्चक्षन्०' इत्यादिना मातरिश्वाञ्छ-
ब्दस्य कन्प्रत्ययान्तत्वेन निपातनात्पूर्व-
पदान्तोवात्तत्त्वम् Sy.

२. उक्थैः शस्त्रैः शंसनीयम् । उक्थेन
स्तोत्रेण स्तुत्यः । 'तत्र भवः' इत्यर्थे 'भवे
छन्वसि' इति यत् । 'तित्स्वरितम्' इति
स्वरितः Sy.

३. ०हन्तः M. ०हता P. यज्ञस्य पालकतया
स्वामिनम् Sy.

४. यज्ञार्थं त्वात्मा यामः । देव एव देव-
तातिः । स्वार्थिकस्तातिम् । देवताति-
शब्देन यज्ञो लक्ष्यते । तत्सम्प्रदानकत्वा-
च्छब्दस्य । लिट्स्वरः Sy.

५. स्ता-विद्युद्विमन्त्रवाक्यं शृण्वन्तम् Sy.

६. प्रातिघेयपूजार्हतया यदुच्छ्रया प्राप्तम्
Sy.

७. रघुष्यदम् । रघुर्लघुः स्यदो वेगो यस्येति
क्षिप्रगन्तारम् । यद्वा स्यदशब्देनाध्वा

लक्ष्यते । रघुस्यदः क्षिप्रगन्तेत्यर्थः । तमेवं-
विद्युगुणयुक्तमग्निम् । 'स्यन्द्व प्रक्षवणे'
इत्यस्माद् घञन्तः स्यदशब्दः । 'स्यदो
जवे' इति निपातनादनुनासिकलोपः ।
इत्यस्मात्तत्स्वरत्वम् Sy.

८. तत्र वृष्टान्तः । यथा जातोऽश्वः
Sy.

९. हेभारवं कुर्वन् Sy.

१०. जनयित्रीभिर्वडवाभिः Sy.

११. आख्याद्वृत्तिप्रक्षेपेण सम्यक् बोध्यते ।
स्तन्यप्रदानेन सम्यक् पोष्यते तद्वत्
Sy.

१२. जातैः P.

१३. स्तोत्रं कृषाणैः होत्रादिभिः Sy.

१४. यः वैश्वानरः अग्निः Sy.

१५. प्रतिविनम् । 'नित्यबोपसयोः' इति द्विव-
चनम् । परस्याच्चेदित्वादननुवात्तत्वे पूर्व-
पदप्रकृतिस्वरः Sy.

१६. Omitted in P.

१७. M. reads पुष्यस्यत्रः for पोष्यते
पुत्रः ।

१८. त्विता P.

प्रज्वलयन्ति । सः । अस्मभ्यम् । शोभनवीर्यम् । शोभनाश्वयुक्तं च । रत्नम् । प्रयच्छतु । देवेषु ।
जागरणशीलः ।

प्र यन्तु वाजास्तविषीभिर्गनयः शुभे संमिश्राः पृषतीर्युद्धत ।

बृहदुचो मरुतो विश्वेदसः प्र वैपयन्ति पर्वतां अदाभ्याः ॥ ४ ॥

प्र यन्तु ॥ मारुतस्तृचः ॥ प्रगच्छन्तु । बलिनः । वैद्युतां अग्नयः । मरुद्भिः । उद-
कार्यम् । सङ्गताः । आत्मीया अश्वाः । योजयन्तु । प्रभूतं सिञ्चन्तः । सर्वस्य वेदितारः ।

१. सोऽग्निः Sy. २. अस्माकम् Sy.

३. शोभनापत्ययुक्तम् Sy.

४. शोभनाश्वद्विपशुयुक्तम् । स्वद्वयम्—
अश्वद्वयः क्वन्प्रत्ययान्त आद्युदात्तः ।
बहुव्रीहौ 'आद्युदात्तं द्विपश् छन्दसि' इत्यु-
त्तरपदाद्युदात्तत्वम् । यकारोपजनद्वि-
न्दसः । यद्वा अश्वेषु साधवोऽश्व्याः
'तत्र साधुः' इति यत् । 'यतोऽजावः'
इत्याद्युदात्तत्वम् । बहुव्रीहौ पूर्वोक्तस्वरः
Sy.

५. उत्तमं धनम् । रत्नम्—'रम् क्रीडा-
याम्' । 'रमेस्त च' इत्यधिकरणे नप्रत्य-
यस्तकारश्चान्तादेशः । रमन्तेऽस्मिन्निति
रत्नम् । 'नित्' इत्यनुवृत्तावाद्युदात्तः
Sy.

६. ०च्छत M. विदधातु प्रयच्छतु । दधा-
तेर्लोठि रूपम् Sy.

७. मरणधर्मरहितेषु देवेषु मध्ये Sy.

८. ज्वालाया जाग्रत् दीप्यमानः । जागृविः—
क्विन्प्रत्ययान्तः । निस्वावाद्युदात्तः Sy.

९. VM. ignores अग्निः ।

१०. प्रयच्छ ० P. जलमभिलक्ष्य अनुलक्ष्य
वा गच्छन्तु Sy.

११. वेगवन्तः Sy. १२. ०द्युतो M.

१३. तविषीभिर्बलयुक्तैः । 'तव गतौ' इति
सौत्रो धातुः । अस्मात् 'तवोण्ठा' इति

टिषच् निच्च । तवन्ति सन्त्युदात्तः
इति तविषा बायवः । 'टिङ्ढाणञ्' इति
ङीप् । लिङ्गव्यत्ययः । निस्वावाद्युदात्तः
Sy.

१४. ०कार्थं P. जले Sy. शुभमित्युक्क-
नाम Ngh. I. 12.

१५. परस्परं सङ्गताः सन्तः Sy.

१६. बिन्दून् । पृषतीः—'पृषु सेचने' । 'पृ पाल-
नपूरणयोः' इति वा । अस्माद् 'वर्तमाने
पृषदृहन्महत्' इति निपातनादितिप्रत्ययः
शतृवद्भवति । 'उगितश्च' इति ङीप् ।
पृषन्तीति पृषत्यः शीकराः । पृषन्ति
पालयन्तीति पृषत्यो वडवाः Sy.

१७. ०जन्तु P. अयुञ्जन् । जले बिन्दून्-
कुर्वन् । यद्वा वाजा वेगवन्ताऽन्त-
विषीभिर्बलयुक्तैर्मरुद्भिर्जलमनुलक्ष्य यन्तु
गच्छन्तु । ते च मरुतः शुभे जले
सम्मिश्रा अग्निभिः सङ्गताः सन्तः
पृषतीविचित्रवर्णा बाहुरूपा वडवा अयु-
क्षत । रथे मेघभेदनार्थं ता अयौक्षुः ।
अयुक्षत—'युजिर् योगे' इत्यस्य लुङि
सिचि रूपम् । निघातः Sy.

१८. प्रभूतसेवतृन् । बृहदुक्षः—'उक्ष सेचने'
इत्यस्मात् क्विप् । ७ उत्तरपदाद्युदात्त-
स्वरः Sy. १९. रथारूढास्ते प्राणि-
कृतकर्माभिज्ञानयुक्ताः Sy.

केनचिदप्यहिसिताः । प्रकम्पयन्ति । मेघान् ।

अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टय आ त्वेपमुग्रमव ईमहे वयम् ।

ते स्वानिनो रुद्रिया वर्णिर्णिजः सिंहा न हेपक्रेतवः सुदानवः ॥ ५ ॥

अग्निश्रियः । वैद्युतमग्निं श्रयन्तः । विश्वस्याक्राण्टारः । मरुतः । तेषां दीप्तम् ।

उद्गूर्णम् । गमनम् । वयम् । आयाचागहे । ते । शब्दवन्तः । रुद्रपुत्राः । वर्षरूपाः । सिंहाः ।

इव । शब्दायमाना गमनकर्माणः । शोभनदानाः ।

१. केनाप्यतिरस्कार्याः Sy.

२. यथा प्रभूता वृष्टिर्भवति तथा मेघान् चालयन्ति । वेपयन्ति—‘वेपु कम्पने’ निघातः Sy.

३. पर्वतान्—‘पर्व पूरणे’ इत्यस्मात् ‘भूमु-वृशि०’ इत्यादिना अतच् । पर्वति पूरयति भूमिमुदकेनेति पर्वतो मेघः व्यत्ययेनाद्यु-वास्तः Sy.

४. VM. ignores मरुतः ॥ एवंविधा वायवः Sy.

५. अग्नि० P.

६. अग्निश्रियः—‘श्रिम् सेवायाम्’ । ‘विश्वव्य-विप्रच्छि०’ इत्यादिना विप् सम्प्रसार-णाभावो घातोर्वीर्षश्च । जसि इयङ्ङा-वेशः । कृत्स्वरः Sy.

७. ०स्याकृष्टा० D. विश्वस्य वृक्षादेः कृष्टिराकर्षणं नमनोन्नमनाविलक्षणं कर्म येभ्यो भवति ते विश्वकृष्टयः Sy.

८. एवंविधा ये मरुतो विद्यन्ते Sy.

९. तेषां च मरुतां दीप्तम् Sy.

१०. उग्रम्—‘गम्नु गती’ उत्पूर्वः । ऋज्जे-

न्नाग्र०’ इति निपातनाद्रप्रत्ययो मकार-लोप उपसर्गस्यान्तलोपश्च । उद्गच्छती-त्युग्रः । प्रत्ययस्वरः Sy.

११. अयो रक्षणम् Sy.

१२. ०यव् । कुशिकाः Sy.

१३. आ समन्ताद्याचामहे । ईमहे—‘ई का-न्तिगत्याविषु’ । व्यत्ययेनात्मनेपदम् । अदावित्वाच्छपो लुक् । निघातः Sy.

१४. मरुतः Sy.

१५. स्वानो घञन्तः । तद्वन्तः । स्वानिनः—‘अत इनिठनौ’ इतीति । प्रत्ययस्वरः Sy.

१६. रुद्र P. रुद्रियाः— रुद्रशब्दाच्छान्वसो घः । तत्स्येयावेशः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१७. वर्षनिर्णिजः निर्णिक्शब्दो रूपवाची । वर्षणं रूपं स्वभावो येषां ते वर्षनिर्णिजो वर्षकाः Sy. निर्णिक्, वज्रिः, इति रूपनामनी Ngh. ३. 7.

१८. हेवारवस्य ऋतुः करणं येषां ते कृतहेवा-रवाः Sy.

१९. सुष्टु जलस्य वातारो भवन्ति Sy.

व्रातं व्रातं गणगणं सुशुस्तिभिर्गुणेर्भामं मरुतामोज ईमहे ।

पृषदश्वासो अनवभ्रराधसो गन्तारो यज्ञं विदधेष् धीराः ॥ ६ ॥

व्रातं व्रातम् । नानाजातीयानां धनानां संघातो व्रातः, समानजातीयानां गणः, अग्नेः । भानहेतुम् । मरुताम् । ओजः । वयं स्तुतिभिः । धनानि व्रातंव्रातम् । गणगणं च । याचामहे । पृषद्वर्णविवाः । अनपभ्रंशितधनाः । गन्तारः । यज्ञम् । यजमानगृहेषु । घृष्टाः ।

१. व्रातं P.

२. The passage : नानाजातीयानां . . . व्रातः should immediately follow व्रातंव्रातम् in the second line.

३. The passage : समानजातीयानां गणः should immediately follow गणगणम् in the second line

४. ०हेतुः P. भासकम् । भामम्—‘भा दीप्तौ’ । ‘अतिस्तुत्तु०’ इत्यादिना भन् । नित्स्वरः Sy.

५. तेजः । ओजः—‘उज्ज आर्जवे’ । ‘उज्जेर्बले बलोपश्च’ (Uṇādi. 4. 63 I.) इत्युन् । तत्सन्नियोगेन वकारलोपः । आर्षधातुकलक्षणो गुणः । नित्स्वरः Sy.

६. कशिका वयम् Sy.

७. क्रियमाणभिः सुशुस्तिभिः । शोभनाः शास्तयः स्तुतयो यैर्मन्त्रैः क्रियन्ते ते सुशुस्तयः । तैर्मन्त्रैः ‘बहुव्रीहौ नञ्सुभ्याम्’ इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् Sy.

८. Omitted in M. व्रातेव्राते प्रति-समूहम् Sy.

९. गणगणे महति समूहे । ‘गण संख्याने’ पचाद्यच् । ‘नित्यवीप्सयोः’ द्विर्वचनम् । परस्यान्नेडितत्वाद्गुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः Sy.

१०. तावृशं मास्तं तेजो याचामहे । ईमहे—‘ई कान्त्यादिषु’ । निघातः Sy.

११. ०णश्च M. पृषत्यश्चित्रवर्णा अश्वा येषां ते तावृशाः Sy.

१२. न विद्यतेऽवभ्रंशो यस्य तदनवभ्रम् । अनवभ्रं राधो धनं येषां तेऽवभ्र-अष्टधनाः । सम्पूर्णधना इति यावत् । अनवभ्रम्—‘नञ्सुभ्याम्’ इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

१३. गमनशीलाः । गन्तारः—ताच्छीलिक-स्तुन् Sy.

१४. यजनीयं हविरभिलक्ष्य Sy.

१५. यज्ञेषु । विदधेष्—‘विद ज्ञाने’ । ‘विद्वि-विद्विभ्यां कित्’ इत्यथप्रत्ययः । कित्त्वाद्गुणः । विद्वन्त्यस्मिन्कर्मजातमज्ज-व्यविय इति विदधो यज्ञः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१६. वीराः कर्माभिज्ञास्ते मरुतः Sy.

अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।

अर्कस्त्रिधातु रजसो विमानोऽजस्रो घर्मो हविरस्मि नाम ॥ ७ ॥

अग्निरस्मि ॥ आत्मानं ब्रह्मायगच्छन्वदति ॥ अग्निः । अहमस्मि । जन्मनैव तत्त्वतः । तस्य मम । चक्षुः । घृतं भवति, यच्चक्षुषा पश्यामि तेनाऽऽज्येनाग्निरिव प्रीतो भवामि । हविः स्थानीयमन्नम् । मम । आस्येऽन्वहं प्रक्षिप्यते । तथा स्तोतव्यः । त्रिगुणः प्राणापानव्यानात्मकः ।

१. P. adds ऋषिः after अवगच्छन् ॥

साक्षात्कृतपरतत्त्वरूपोऽग्निर्द्वेन स्वात्मनः सर्वात्मकत्वानुभवमाविष्करोति । हे कुशिकाः ! Sy. अग्निप्रकरणत्वाद् यजमान आत्मानमग्नित्वेन ध्यायति Mah. अविनियुक्तत्वाद् अग्निप्रकरणाच्च यजमानदर्शनमेतत् U.

२. भोक्तृभोग्यभावेन द्विविधं हीवं सर्वं जगत् । 'एतावद्वा इवमन्नं चैवास्मादन्नं सोम एवास्मन्नग्निरन्नादः' (BU. I. 4. 6.) इति श्रुतिः । तत्र सकलभोक्तृवर्गरूपेणास्मादोऽग्निः । स चाग्निवाय्वादित्यभेदेन त्रेधा भूत्वा पृथिव्यन्तरिक्षजलोकानवितिष्ठति । तदुक्तं वाजसनेयके 'स त्रेधात्मानं व्यभजत । आदित्यं तृतीयं वायुं तृतीयम्' (BU. I. 2. 3.) इति । तत्र सोऽग्निरहम् Sy. अग्निरूपः Mah.

३. मन्म० P. उत्पत्त्यैव Mah., U.

४. तत्त्वतः P.

५. घृतं मे चक्षुः । यवेतद्विवस्वस्य विभासकं मम स्वभावभूतप्रकाशात्कं चक्षुः । इदानीमत्यन्तं दीप्तम् । 'चक्षिद् व्यक्तायां वाचि' । उत्समित्यनुवृत्तौ 'चक्षेः शिञ्च' इत्युत्पत्तिः । शिद्धञ्ज्ञात्वात् ख्यामादेशाभावः । नित्स्वरः Sy. एतावदोऽग्निरहम्

यतस्ततो घृतं मे मम चक्षुर्नेत्रम् Mah.

६. घृतहोमिनं पश्यामीति भावः Mah. 'घृतहोमिनमहं पश्यामि' इत्येतदभिप्रायम् U. ७ यवेतदमृतं कर्मफलं विद्यादिव्यविषयविषयोपभोगात्मकं तत् । अमृतं हविः Mah.

८. अन्यस्य P. आसन्—आस्यशब्दस्य 'पवन्नोमासु०' इत्यादिनासन्नादेशः । 'सुपां सुलुक्०' इति सप्तम्या लुक् Sy.

९. ह्वं P. मन्मुखे हविर्बुध्नन्तममृतं करोमीति भावः Mah. यो हि मम मुखे हविर्बुध्नोति तमहममृतं करोमीति U.

१०. ०तव्यं P. एवं स्वात्मनः पृथिव्यधिष्ठातृरूपतामभिधाय वाय्वात्मनास्तरिक्षाधिष्ठातृतामा.—अर्को जगत्प्रष्टा प्राणः । 'सोऽर्चंश्चरत्स्यार्चत आपोऽजायन्तार्चते वृ मे कमभूदिति तद्वेदार्कस्यार्कत्वम्' (SB. 10. 6. 5. 1.) इति श्रुतेः । स प्राणोऽहम् Sy. अर्चनीयो यज्ञोऽप्यहमेव Mah. अर्चनीयो यज्ञोऽस्मि U.

११. त्रिधातुः । त्रेधात्मानं विभज्य तत्र वाय्वात्मना Sy. त्रयो धातव आद्यजुःसामलक्षणा यस्य Mah. त्रिधातुः ऋग्यजुःसामभिः U.

अन्तरिक्षलोकस्य । निर्माता वायुश्चास्मि । तथाऽनवरतोऽक्षरदीप्तिः । आदित्यश्चाहमस्मि,
तिस्र एवेह देवतास्ता अहमिति । तथाऽन्यादिनामकम् । हविश्च । अहमेवास्मि ।

१. रजसोऽन्तरिक्षस्य Sy. रज उदकं तस्य Mah. उदकस्य U.

२. विमानो विमाताधिष्ठातास्मि । 'माङ् माने' । 'कृत्यल्युटो बहुलम्' इति कर्तरि ल्युट् । लिट्स्वरः Sy. विमिमीत इति-विमानः । नन्वादित्वात् कर्तरि ल्युः Mah.

३. तवानुपवस्तान० M. तथानवरत P. तथादित्यरूपेण द्युलोकाधिष्ठातात्तामाह-
रजसोऽन्तरिक्षः । अजस्रः- 'जसु शो-
क्षणे' । नञ्पूर्वः । 'नमिकल्पिस्म्यजसकम-
हिंसदीपो रः' (Pa. 3. 2. 167) इति साङ्ख्यलिको रप्रत्ययः । नञ्पूर्वको जसिर्नैरन्तर्ये वर्तते । नञ्स्वरः । 'जसु उपक्षये' वा Sy. न जसति क्षीयत इत्यजस्रः । अनुपक्षीणः । 'जसु उपक्षये' Mah. अनुपक्षीणः U.

४. क्षर० M.
क्षदीप्तिः P.

५. M. adds इति after अस्मि ॥ घर्मः प्रकाशात्मा द्युलोकाधिष्ठातादित्योऽहमस्मि Sy. 'घृ क्षरणदीप्त्योः' । जिघर्ति घर्मं श्रोणादिको मप्रत्ययः । दीप्त आदित्यरूपः क्षरणो मेघरूपो वा Mah. घर्मो दीप्त उदकरक्षणो ? (०क्षरणो) वाऽऽदित्योऽहमस्मि U.

६. Cf. N. 7. 5.

७. ०दीनां नाम० M. ०दिननाम P. नाम विभक्तिलोपः । नाम्ना Mah. नामशब्दस्य कृतविभक्तिव्यत्ययस्य, अस्मिशब्दस्य च सर्वत्र सम्बन्धः U.

८. एवं भोक्तृरूपमात्मनोऽनुसन्धाय भोग्य-
पताम्यनुसन्धत्ते—यद्विभिन्नोऽयं प्रसि-
द्धमस्ति तदव्यहमेवास्मि । यद्वाहमनि-

रस्मि । देवानां हविष्प्रापणादङ्गनादि-
गुणयुक्तोऽस्मि । किञ्च जन्मनोत्पत्त्य-
जातवेदा जातप्रज्ञोऽस्मि । उत्पत्तिक्षण-
एव सर्वज्ञोऽहमस्मि । अथवा जातं सर्वं
स्वात्मरूपं तया वेत्तीति जातवेदाः ।
सर्वात्मक इत्यर्थः । तत्कथम् ? इत्यु-
च्यते । घृतं मे चक्षुः । यदेतद् घृतं
प्रसिद्धमस्ति तन्मे चक्षुःस्थानीयम् । यथा
लोके चक्षुर्भासकम् एवं घृतं मयि प्रक्षिप्तं
ज्वालामुत्पादयन् मम भासकम् । अमृतं
प्रभारूपं यदमृतमविनाशि ज्योतिर्म-
ममासन् आस्ये वर्तते । त्रिधातुः
प्राणापानव्यानात्मना त्रिधा वर्तमानो-
ऽऽर्जोऽर्चनीयो यः प्राणोऽस्ति सोऽव्यहमे-
वास्मि । तथा च रजसोऽन्तरिक्षस्य
विमानो विशेषेण माता परिच्छेत्ता
वायुश्चाहमस्मि । किञ्च अजस्रो घर्मो
नैरन्तर्येण सन्तापकारी सूर्यश्चाहमस्मि ।
किं बहुना ? आज्यपुरोडाशादि यदेतद्ध-
विरस्ति तदुपलक्षितं सर्वमव्यहमे-
'सर्वं जित्विदं ब्रह्म' इति श्रुतेः । नामशब्दः
प्रसिद्धौ । तदनेनाग्नेः सर्वात्मकत्वप्रति-
पादनेन परब्रह्मत्वमुक्तं भवति Sy.
हविःपुरोडाशादिकमपि Mah. किञ्च
हविरपि U.

६. VM. ignores जातवेदाः ॥ जातवेदाः
—साक्षात् तत्परत्वरूपोऽस्मि Sy.
जातं जातं विन्दत इति जातवेदाः ।
उत्पन्नस्य सर्वस्य स्वामीत्यर्थः Mah.
'अथ ह वै रेतः सिकतं प्राणोऽन्तरि-
हति । तद्विन्दते तदुज्जातं—जातं विन्दते
तस्माज्जातवेदाः' (SB. 9. 5. 1. 68.)
इत्येतदभिप्रायम् U.

This stanza=YV. 18. 66.

त्रिभिः पवित्रैरपुण्ड्रचूर्णं हृदा मतिं ज्योतिरनु प्रजानन् ।

वर्षिष्ठं रत्नमकृत स्वधामिरादिदद्यावापृथिवी पर्यपश्यत् ॥ ८ ॥

त्रिभिः । हृदयेन । पूज्यम् । आत्मास्थ ज्योतिः । अग्रप्रजानन् मनुष्यः । त्रिभिः ।

पवित्रैरग्निवायुसूर्यैः । दशापवित्रेण सोममिवार्चनीयमात्मास्थं ज्योतिः । शोधयति । हि,

त्रिभिरेतैः परिवृतैः परगात्मेत्यधगच्छत्लोक एव गहगात्मा भवत्यग्निवायुसूर्यशरीर इति ।

तथा च जानन् वृद्धतरम् । गवादिर्न रत्नम् । अर्चैः रत्नैः । आत्मानि करोति । तथैकत्रैवावस्थितो-

ऽन्तरम् । एव । द्यावापृथिवी । परितः । पश्यति ।

१. सर्वात्मकोऽग्निः Sy.

२. अन्तःकरणवृत्त्या । हृदा—हृदयशब्दस्य 'पवसोमात्' इत्यादिना हृदादेशः Sy.

३. मननीयम् । मतिम्—'मन ज्ञाने' । 'मन्त्रे वृषेवपच' इत्यादिना कर्मणि क्तिन् उदात्तः Sy.

४. ज्योति P. स्वप्रकाशरूपं परब्रह्माख्यं तेजः Sy.

५. नृप्र० P. अन्नमननादिक्रमेण प्रकर्षेण संशयविपर्ययाभावनाबुद्धिनिरासेन स्वात्मरूपतया जानानः सन् Sy.

६. पावनैः । पवित्रैः—'पूज् पवने' । अस्मात् 'कर्तरि चविधेवतयोः' (Pa.3.2.186.) इति देवतायामभिधेयायां कर्तरि इत्र-प्रत्ययः । पुनन्तीति पवित्रा अग्निवायु-सूर्याः । प्रत्ययस्वरः Sy.

७. स्वात्मानम् । अर्चम्—'अर्चं पूजायाम्' । 'कृवाधाराधिकलिभ्यः कः' इति कप्रत्ययः Sy.

८. तेभ्योऽपि निर्मलतया पावनं परिचिच्छेद जलु । यथा दशापवित्रेण सोमं पावयति तद्वत् । अपुणोत्—'पूज् पवने' इत्यस्य यङ्लुङन्तस्य रूपम् । संज्ञापूर्वकस्य विवेरनित्यत्वाद्भ्यासस्य गुणाभावः । 'यद्वितुपरं क्ष्वसि' (Pa.8.1.56.)

इति न निधातः Sy.

९. ०वृवृतं P.

१०. ०गत्य एक P.

११. Omitted in P.

१२. जान P.

जानानोऽग्निः Sy.

१३. ०द्धतं M.

उत्तमम् Sy.

१४. रमणीयम् Sy.

१५. स्वेन लोकान्दधातीति स्वधा । तैरग्नि-वायुसूर्यैः Sy.

१६. अकार्षत् । अकृत—करोतेर्लुङि सिच् । तस्य 'ह्रस्वादङ्गात्' इति लोपः Sy.

१७. ०र्चवस्मिस्थि० P.

१८. अनन्तरमेवमात्मनि ज्ञाते सति Sy.

१९. तत्र परिकल्पिते द्यावापृथिव्यौ तदुप-लक्षितं सर्वं जगच्च । द्यावापृथिवी—'विवताद्वन्द्वे च' इत्युभयपदप्रकृतित्वरः Sy.

२०. सर्वतः Sy.

२१. स्वात्मतयादर्शत् । 'आत्मनि विज्ञाते सर्वमिव विज्ञातं भवति' इति श्रुतेः Sy. Cf. आत्मनि चादरे दृष्टे श्रुते मते विज्ञाते इव श्च सर्वं विदितम् SB. 14.7.3.6.

शतधारमुत्समर्चीयमाणं विपश्चितं पितरं वक्त्वानाम् ।
मेळिं मदन्तं पित्रोरुपस्थे तं रोदसी पिपृतं सत्यवाचम् ॥ ६ ॥

शतधारम् ॥ इयं ब्रह्मविद्याप्रदातुरुपाध्यायस्य स्तुतिः । बहूनामर्थानामुपदेशे-
ऽप्यक्षीयमाणः । अनेकज्ञानोदकधारः । उत्स इव भवत्युपाध्यायः, तम् । प्राज्ञम् ।
वक्तव्यानाम् । पितरमुत्पत्तिस्थानम् । वाचो मिश्रयितारं शिष्यस्य । द्वावापृथिव्यो-
रुभयोरपि । उत्सङ्गे । मादयन्तम् । तमिमम् । पारयतं नयतम् । हे द्वावापृथिवी !
यः सत्यमेव वक्तीति ।

१. छात्रतावा P.

२. यस्मादुपाध्यायाद्विश्वामित्रो वैश्वानराख्यं
परं ब्रह्माज्ञासीत्तमिममुपाध्यायमनयर्चा
स्तौति Sy.

३. ०मर्थ्या० P.

४. न कदापि विच्छिन्नप्रवाहम् Sy.

५. येन तावत्प्रवाहः P. अपरिमितजल-
धारायुक्तम् Sy.

६. शतप्रवाहोपेतं स्रोत इवाविच्छिन्नवाक्-
सरणीसमेतम् । उत्सम्—‘उन्दी क्लेदने’ ।
अस्मात् ‘उन्धमिगुषिकुषिभ्यः कित्’
(Uṇādi 3. 348.) इति सप्रत्ययः ।
किञ्चित्कालायः । उनसीत्युत्सः ।
व्यत्ययेनाद्युदात्तः Sy.

७. ०ध्यायं P.

८. मेधाविनं तद्विद्वत्तमम् । विपश्चि-
तम्—विशेषेण पातीति विपा वाक् ।
विपो वाचश्चिनोतीति क्विप् । ‘ह्रस्वस्य
पिति—’ इति तुक् । ‘तत्पुरुषे कृति
बहुलम्’ इति बहुलवचनाद् द्वितीयाया
अप्यलुक् । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

९. वक्तव्यानां वेदवाक्यानाम् । वक्त्वा-
नाम्—‘यच्च परिभाषणे’, अस्मात्कुत्त्यर्थे
‘तयैकेनूकेन्यत्वनः’ इति त्वन्प्रत्ययः ।
‘चोः कुः’ इति कृत्वम् । नित्स्वरः Sy.

१०. शिष्याणां विद्योपदेशेन पालकम् Sy.

११. ०मुनं M.

१२. ०यिता P. तमिममुपाध्यायम् । मेलकं
नानाशास्त्रागतानां वाक्यानामेकस्मिन्नर्थे
सङ्कुल्य वक्तारम् । मिलिः सम्पर्कार्थो
धातुः । अस्मादौणादिक इप्रत्ययः Sy.

१३. सनीपे Sy.

१४. ज्ञानातिशयेन हृष्यन्तम् Sy.

१५. नतं P. अपेक्षितफलप्रदानेन सम्पूर्णं
कुरुतम् । यद्वा पालयतम् । पिपृतम्—‘पृ
पालनपूरणयोः’ । छान्दसो जुहोत्यादिः ।
‘अर्तिपिपृत्योश्च’ इत्यभ्यासस्येत्येवम् ।
निघातः Sy.

१६. हे द्वावापृथिव्यौ ! ग्रामन्वितत्वाग्नि-
घातः Sy.

१७. अज्ञातार्थाभावात्परप्रतारणे च कारणा-
न्विताः Sy.

III. 27.

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवाञ्जिगाति सुम्रयुः ॥ १ ॥

'प्र वो वाजाः' । 'संषाऽऽग्नेयी सत्यनिश्चता' इति वाजसनेयम् । 'आद्या ऋतुदेवता वा' इत्युक्तमिति, 'मासा वै वाजाः' । अर्धमासा अभिद्यवः । देवा हविष्मन्तो गोघृताची' इति

१. 'प्र वो वाजाः' इति पञ्चदशर्चं पञ्चदशं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका 'प्र यः पञ्चोना गायत्रं त्वृतव्या वाद्या' (KSA. 17.27. p. 15.) इति । विश्वामित्र ऋषिः । गायत्री छन्दः । अग्निदेवता । आद्या ऋतुदेवता वा । प्रातरनुवाक-
दिवनवास्त्रयोगार्थत्रे छन्दस्यस्य सूपतस्य विनियोगः । 'प्र वो वाजा उपरिआय' (ASS. 4.13.) इति । अभिद्यविकेषूक्त्येषु 'प्र वो वाजाः' इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तुचः । सूत्रितं च 'प्र वो वाजा अभिद्यवोऽभि प्रयांसि धाहसा' (ASS. 7.8.) इति । सूक्तस्याद्या सामिधेनी । सूत्रितं च 'प्र वो वाजा अभिद्यवोऽभि आ याहि वीतये' (ASS. 1.2.) इति । सामिधेनीषु 'समिध्यमानः' इत्येका । सूत्रितं च 'समिध्यमानो अथ्वरे समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे' (ASS. 1.2.) इति । आद्याने तृतीयायाभिष्टौ सामिधेनीष्विध्यमानेद्वयस्योर्मध्ये 'पृथुपाजाः' इति द्वे वाच्ये । सूत्रितं च 'प्रागुपोसमायाः पृथुपाजा अमर्त्य इति द्वे' (ASS. 2.1.) इति । एवमन्यत्रापि यत्र यत्र सप्तवश सामिधेन्यस्तत्र तत्रैते वाच्ये

इति प्रष्टव्यम् । विषुवत्येषां विंशतिः सामिधेन्यः । तत्र 'पृथुपाजा अमर्त्यः' इति षड्भ्यो धाव्याः । 'पृथुपाजा अमर्त्य' इति षट् धाव्याः सामिधेनीनाम् (ASS. 8.6.) इति सूत्रितम् । गङ्गात्रितेऽपि पञ्चविंशतिसंख्याकाः सामिधेन्यः । तत्राप्येताः षड्भ्यो द्वाष्टव्याः । अग्नीषोमप्रणयने 'होता देवो अमर्त्यः' इति नृचः । सूत्रितञ्च "होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादुप त्वान्ने दिवेदिवे" (ASS. 4.1.) इति । 'ईद्वेन्यो नमस्यस्तिरः' इति तिस्रः सामिधेन्यः । सूत्रितञ्च 'ईद्वेन्यो नमस्यस्तिरोऽर्जिन इतं वृणीमहे' (ASS. 1.2.) इति Sy.

२. हे ऋतवः ! Sy.

३. त्यनिश्चतेन P.

४. वाजसने व्यक्तं M. SB. 1.4.1.26.

५. Cf. KSA. 17.27. p. 15.

६. आजा P. वजन्ति गच्छन्तीति वाजा मासाः Sy.

७. अभितो आद्यो दिवसा येष्वित्यभिद्यवः । षड्भ्योर्हो पूर्वाह्णोऽह्णः Sy.

८. हविर्भाजो देवाः Sy.

९. Omitted in P. '1'S. 2.5.7.4.

ब्राह्मणम् । घृताच्या सह । युष्माकम् । एते यज्ञकारणभूता वाजादयः प्रभवन्ति देवाश्च । यज्ञेन सुम्नमिच्छन् यजमानः । गच्छति । 'यजमानो वै सुम्नयुः, स देवान् जिजीषति, स देवान् जिगांसति' इति ब्राह्मणमिति । 'पशवो हविष्मन्तः, सुर्घृताची' इति वाजसनेयकमित्युत्तरत्र सम्बन्धः ।

ईळे अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनम् । श्रुष्टीवानं धितावानम् ॥ २ ॥

ईळे । स्तौमि । अग्निम् । प्राज्ञम् । स्तोत्रेण । यज्ञस्य । साधयितारम् । क्षिप्रकर्म-युक्तम् । निहितहविष्कं यजमानैः ।

१. घृताच्या सह । घृताची गौः । यद्वा हविष्मन्तो हविषः क्षीरादेः प्रदातारः पशवः । घृताच्या घृतमञ्चति प्राप्नोतीति घृताची लृक् । . . . तथा घृताच्या सहिता हविष्मन्तो देवाः पशवश्च मासाश्चार्धमासाश्चेति सर्वे । घृताच्या—'घृ क्षरण-दीप्योः' अस्माद् 'अञ्जिघृषिभ्यः क्तः' (Uṇādi ३.३६९.) इति कर्मणि क्तः । घृतमाज्यमञ्चतीति । "ऋत्विग्व-धृक्—" इत्यादिना विध्व् । 'अनिदिताम्' इत्युपशालोपः । 'अञ्चतेऽचोप-संस्थानम्' इति डीप् । 'चौ' इति पूर्व-पदान्तोदात्तत्वम् Sy.

२. युष्माकं यजनार्थं प्रभवन्ति Sy.

३. यजेन M. तेषु वाजादिषु प्रभवत्सु सत्सु सुखमात्मन इच्छन् । सुम्नयुः—सुम्नं सुखमात्मन इच्छन्निति । 'सुप आत्मनः क्यच्', 'क्याच्छन्वसि' इत्युः । प्रत्ययस्वरः Sy.

४. यज्ञद्वारा देवान् प्राप्नोति । जिगाति—गातिर्गत्यर्थः । द्यान्वसो जुहोत्यादिः । निघातः Sy.

५. ०म्नयु P.

६. जषति P.

७. TS. 2.5.7.4.

८. लृघृ० M. सुर्घृ० P. Cf. पशवो वै हविष्मन्तः SB. 1.4.1.9.

९. उक्तार्थे तैत्तिरीयब्राह्मणम् । 'प्र वो वाजा इत्यन्वाह मासा वै वाजा अर्ध-मासा अभिष्टवो देवा हविष्मन्तो गौर्धृ-ताची यज्ञो देवान् जिगाति यजमानः सुम्नयुः' (TS. 2.5.7.4.) इति Sy.

१०. विश्वामित्रोऽहं स्तौमि । 'ईड स्तुतौ' Sy.

११. मेधाविनम् Sy.

१२. स्तोत्रे P. स्तुतिलक्षणया वाचा Sy.

१३. निर्वाहकम् Sy.

१४. सुखवन्तं यद्वा वेगवन्तम् । श्रुष्टीवा-नम्—'वनं वण सम्भक्तौ' इत्यस्माद्विच् । श्रुष्टी वनतीति श्रुष्टीवा । कृदुत्तरपद-स्वरः Sy.

१५. वानं वननीयं वनं धितं निहितं यस्य तं निहितवनम् । धितावानम्—दधाते-निष्ठायां धिरावशान्दसः । 'वन सम्भक्तौ' कर्मणि घञ् । बहुव्रीहौ 'निष्ठा' (Pa. 2. 2. ३६.) इति धित-शब्दस्य पूर्वनिपातः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

अथै॑ शुकै॑म ते व॒यं यमं॑ दे॒वस्य॑ वा॒जिनः॑ । अति॑ द्वेषा॑सि तरे॑म ॥ ३ ॥

अग्ने॑ शुकै॑म । अग्ने॑ ! कर्तुं॑ समर्था॑ भवाम । सङ्ग्र॑हणम् । तव । दे॒वरय॑ । बल॑वतः । अति॑ शत्रून् । चरे॑म तव प्रसादात् ।

उत्तरा निगदव्याख्याता ।

स॒मि॒ध्यमा॑नो अ॒ध्वरे॑ऽग्निः पा॒वक॑ ई॒ड्यः । शोचि॑ष्के॒शुस्त॑मीमहे ॥ ४ ॥

[समिध्यमानः]

पृथु॑पाजा॒ अम॑र्त्यो वृ॒तनि॑र्णिक्स्वा॒तः । अ॒ग्निर्य॒ज्ञस्य॑ ह॒व्यवाट् ॥ ५ ॥

पृथु॑पाजाः । पृथु॑तेजाः । अम॑र्त्यः । क्षर॑द्रूपः । सु॒ष्ट्वाहु॑तः । अ॒ग्निः ।

१. ०मर्त्या P. कर्तुं... शक्यास्म । शुकैम—
'शक्तु शक्तौ' इत्यस्मात् लिङि 'लिङ्या-
शिष्यङ्' इत्यङ्प्रत्ययः । 'किदाशिषि'
इति यासुद, सलोपेयादेशयलोपगुणस-
लोपाः । आसन्निवृत्तस्याविद्यमानत्वेन पा-
दादित्वावनिघातः । उदात्तनिवृत्तिस्वरः
Sy.

२. यमनम् । आ यज्ञसमाप्तेरत्रावस्थानम् ।
यमम्—'यम उपरमे' इत्यस्माद् भावे
घञ् । 'यम उपरमे' इति निपातनाद्
बृद्ध्यभावः । भित्स्वरः Sy.

३. P. adds प्रणीयमानस्य पुरस्तात्
after देवस्य ॥ द्योतमानस्य Sy.

४. सम्भूतहविष्काः... वेगवतो देवस्येति
वा योजनीयम् Sy.

५. ०शत्रुः P. ततः कारणात् अस्मदीयानि
पापानि Sy.

६. पापेभ्य उत्तीर्णा भवेम । 'तु प्लवनत-
रणयोः' । प्रार्थने लिङि रूपम् । निघातः
Sy.

७. VM. ignores वयम् ।

८. The *pratika* written in a

later hand is found in M.
only. Sy. explains this
stanza in the following
manner:—

योऽग्निरध्वरे यज्ञे समिध्यमानो घृता-
ज्याहुतिभिः सम्यक् प्रज्वाल्यमानोऽत एव
शोचिष्केशो ज्वालाकेशः पावकः शोधक
ईड्यः स्तोतृभिः प्रज्ञास्यो भवति तस्मिन्-
मभिमतफलार्थमीमहे । वयं याचामहे ।
ईड्यः—'ईड् स्तुतौ' इत्यस्मात्प्रत्ययः ।
तस्य 'तित्स्वरितम्' इति स्वरितत्वे प्राप्ते
'ईड्वन्द्व'—इत्यादिनाऽऽद्युदात्तत्वम् । ई-
महे—'ई काल्यादिवु' । अयं वातुरत्र
याज्यार्थः । निघातः ।

६. पृथुपाजाः P.

१०. प्रभूतलेजरूपः । कुटुम्बरपदस्वरः Sy.

११. मरणधर्मरहितः Sy.

१२. घृतनिर्णिक् । घृतस्य विलयनद्वारा शो-
धनं येनेति घृतनिर्णिक् Sy.

१३. सुष्टु होत्रादिभिः सम्यगिष्टः । स्वा-
हुतः—जुहोतेः कर्मणि क्तः । 'गतिर-
नन्तरः' इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

यज्ञस्य । हविषो बोढा, उत्तरत्र सम्बन्धः ।

तं सुबाधो यत्सुच इत्या धिया युञ्जवन्तः । आ चक्रुरग्निमृतये ॥ ६ ॥

तं सुबाधः । तम् । अग्निम् । बाधासहिताः शत्रुभिः पीडयमानाः । गृहीतसुचः । इत्यम् । कर्मणा । युञ्जवन्तः । आभिमुख्येन । चक्रुः । रक्षणाय ।

होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादेति मायया । निदधानि प्रचोदय ॥ ७ ॥

होता । होता । देवः । अमर्त्यः । अस्य प्रणीयमानस्य पुरस्तात् । गच्छति । माययाऽपि,

१. ज्योतिष्ठोमादेः Sy.

२. हव्यानां बोढा भवति । हव्यवाद्—
'वहवच' इति ण्विः Sy.

३. ०रसं० P.

४. P. omits the *pratika*.

५. एवम्भूतम् Sy.

६. ०वास्त० P. रक्षोघ्नमन्त्रोच्चारणेन
तद्विषयबाधा सह वर्तन्त इति सुबाधः ।
सुबाधः—'बाधु बिलोडने' इत्यस्मात्
विधु । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

७. ०भिर्वीप्यमा० P.

८. यताः संयताः सुचो जुह्वाद्या येस्ते यत-
सुचः । ऋत्विजः Sy.

९. अनेन प्रकारेण । इत्या—इवंशब्दात्प्र-
कारार्थे 'इवमस्यमुः' । तस्य 'सुपां सुलुक्'
इति ङादेशः । उदात्तनिवृत्तिरेणान्ता-
वात्तः Sy.

१०. क्रियमाणया धिया स्तुत्या Sy.

११. यजनीयहविर्युक्ताः Sy.

१२. अभिमुखम् Sy.

१३. कुर्वन्ति । चक्रुः—'डुकृम् करणे' इत्यस्य

सिद्धयुति यणादेशे कृते 'द्विर्वचनेऽञि'
इति स्थानिवद्भावाद् द्विर्वचनम् । नि-
घातः Sy.

१४. राक्षसबाधाद् रक्षणाय Sy.

१५. होमनिष्पादकः Sy. अग्निषोमीयप्रणय-
नेऽग्निरुच्यते SKN.

आह्वाता Dur.

१६. द्योतमानः Sy. अग्निः Dur.

१७. मरणधर्मरहितः Sy. अमरणधर्माग्निः
SKN., Dur.

१८. अग्निमन्त्रकाल एव Sy. पुरस्तात्
सोमस्य प्रणीयमानस्य SKN. पुरस्ता-
दस्य यज्ञकर्मणः सोमस्य वा प्रणीय-
मानस्य Dur.

१९. अस्मानागच्छति Sy.

२०. माया० M. मायया—'माङ् माने शब्दे
च' इत्यस्मात् 'माच्छासतिसूभ्यो यः'
इति कर्तरि कर्मणि वा यप्रत्ययः ।
निमीते जानीते कर्म, मीयतेऽनयेति वा
माया कर्मविषयज्ञानम् । प्रत्ययस्वर-
Sy.

असुरराक्षसानां वधार्थं मायायोगः । प्रज्ञानान्मृत्विजाम् । प्रचोदयन् ।

वाजी वाजेषु धीयतेऽध्वरेषु प्र शीयते । विप्रो यज्ञस्य साधनः ॥ ८ ॥

वाजी वाजेषु । वनयान् । मर्त्यामेषु । पुरी नीयते । मज्जन् । प्राच्यां दिशि नीयते ।

मेधावी । यज्ञरयः । साधयिता ।

धिया चक्रे वरेण्यो भूतानां गर्भमा दधे । दक्षस्य पितरं तना ॥ ९ ॥

धिया चक्रे । प्रज्ञा । कृत । वरेण्योऽग्निः । इत्यतश्चिद्व्याह—भूतानागिति । दक्षस्य

१. ०धात्यं P.

२. मायायोगा P.

३. वेदितव्यानि कर्माणि । विदथानि—‘विव ज्ञाने’ इत्यस्मात् ‘रुविविविभ्यां कित्’ इति कर्मण्यथप्रत्ययः । कित्त्वादगुणः । प्रत्ययस्वरः Sy. विज्ञानानि स्वकर्म-विशेषणानि SKN. एषामृत्विजां विदथानि विज्ञानानि । . एवमत्र शब्द-सारूप्यादर्थोपपत्तेरेव विदथानि वेदनानि, इत्युपपद्यते Dur.

४. ०यत् P. प्रकर्षेण प्रेरयन् सोऽग्निः Sy.

ऋत्विजः प्रचोदयन्, इवमिदानीं कर्तव्यमिति प्रेरयन्निव SKN. प्रकर्षेण . . . अनुगृह्णन्नित्यर्थः Dur. N. 6. 7.; SKN. II. 415.

५. बलवानग्निः Sy.

६. युद्धेषु Sy.

७. देवैः शत्रुहननार्थं निधीयते । धीयते—वधातेः कर्मणि यक् । ‘धुनास्थागापा—’ इत्यादिना ईत्वम् । निधातः Sy.

८. Omitted in P. अग्निहोत्रादिषु Sy.

९. निधीय ० P. अध्वर्यादिभिः प्रकर्षेणा-हवनीयादिस्थानेषु प्रक्षिप्यते । नीयते—‘णीञ् प्रापणे’ इत्यस्य कर्मणि यकि रूपम् । ‘उपसर्गादिसमासेऽपि णोपदेशस्य’ इति णत्वम् Sy.

१०. अत एव मेधावी सन्नग्निः Sy.

११. अग्निहोत्रादेः Sy.

१२. साधको भवति । साधनः—‘साध संसिद्धी’ । नन्वावित्यात्कर्तरि ल्युः । लिट्स्वरः Sy.

१३. योऽग्निराधानपवमानोऽष्टिरूपेण कर्मणा Sy.

१४. आहवनीयरूपतया कृतोऽभूत् । करोतेः कर्मणि लिटि रूपम् Sy.

१५. ०रणायो ० M. अत एव सर्वैर्यजमानैः कर्माङ्गत्वेन वरणीयः Sy.

१६. यद्वह्निर्भूतानां स्थावरज-भात्मकानां भूतजातानामन्तः Sy.

१७. वसप्रजापतेः Sy.

मनोः । तनयेळा नाम । अग्निं सर्वेषां भूतानां गर्भम् । पातारम् । यज्ञ आदध इति ।
अस्थोत्तरा भूयसे निर्वचनाय ।

नि त्वा दधे वरेण्यं दक्षस्येळा सहस्कृत । अग्ने सुदीतिमुशिजम् ॥ १० ॥

नि त्वा दध इति । निदधे । त्वाम् । वरणीयम् । दक्षस्य मनोः । इळा नाम दुहिता ।
बलेनोत्पादितं ! अग्ने ! शोभनदीप्तिम् । कामयमानं हवीषि ।

अग्निं यन्तुरममुरमृतस्य योगे वनुषः । विष्ठा वाजैः समिन्धते ॥ ११ ॥

अग्निं यन्तुरम् । अग्निम् । यन्तारम् । व्यापनशीलम् । यज्ञस्य । प्रारम्भे ।

१. तनया वेदिरूपा भूमिं सर्पपूर्णमासाङ्गं-
होत्राविकर्मसिद्धयर्थं धारयति । भूमेर्दक्ष-
दुहितृत्वे मन्त्रवर्णः—‘अर्दितिह्यंजनिष्ट-
दक्ष या दुहिता तव’ (RV. 10.72.5.)
इति । तना—यलोपशृङ्खान्दसः Sy.
२. स्वात्मानमेव गर्भरूपतया । गर्भम्—‘गू नि-
गरणे’ । ‘अतिगूभ्यां भन्’ इति भन् । गिरति
गीर्यते वा गर्भः । निस्त्वादाद्युदात्तः Sy.
३. P. repeats पातारं ॥ सर्वस्य जगतः
पालकम् । तमिममग्निम् । पितरम्—‘पा-
रक्षणे’ । ‘नप्तृनेष्टु’ इत्यादिना तृजन्तत्वेन
निपातनादित्वम् । पाति पालयतीति
पिता पालकः । चित्स्वरः Sy.
४. सर्वत्र दधार । दधातेर्लिटि रूपम् Sy.
५. त्योत्त० P.
६. उक्तार्थोऽन्यर्था विप्रियते Sy.
७. अग्निहोत्राविकर्मसिद्धयर्थं मितरां दधार
Sy.
८. एवमिषं त्वाम् Sy.
९. णीय P.
१०. वेद्याविलक्षणा भूमिः । इळा—‘ईड-
स्तुतो’ । ‘पुंति संज्ञायाम्’ इत्यत्र प्रायिक-
वचनात्स्वार्थेऽपि घप्रत्ययः । ह्रस्वदद्या-

- न्वसः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्
गुणः । ईडघन्ते स्तूयन्तेऽस्यां यजमान-
देवा इतीळा भूमिः । उदात्तनिबृत्ति-
स्वरप्रत्ययत्वात् । प्रत्ययस्वरः Sy.
११. ०दिता M. मथनाख्येन बलेन निष्पन्न !
Sy.
 १२. शोभनदीप्तियुक्तम् Sy.
 १३. पुरोडाशाविह्विः... यद्वा कर्मार्थिभिः
काम्यमानम् । उशिजम्—‘वश कान्तो’
इत्यस्माद् ‘वशः किञ्च’ इतीजिप्रत्ययः ।
किस्त्वात्सम्प्रसारणम् । वष्टि ह्विः काम-
यते, उद्यते काम्यते कर्मार्थिभिरिति वा
उशिक् अग्निः । प्रत्ययस्वरः Sy.
 १४. सर्वस्य नियन्तारम् । यद्वा क्षिप्रं गन्ता-
रम् । यन्तुरम्—वर्णव्यत्ययः । यन्तारमि-
त्यर्थः Sy.
 १५. अपां प्रेरकम् । अप्पुरम्—‘पुर त्वरणे’ ।
अपस्तुतोति त्वरयतीति निवप् । कृडु-
त्तरपञ्चमः तत्स्वरः Sy.
 १६. सत्यभूतस्य ज्योतिष्टोमादेः Sy.
 १७. प्रयोगार्थम् । योगे—‘युजिर् योगे’ । भावे
घञ् । ‘वज्रोः कुधिष्यतोः’ इति कृत्वम् ।
चित्स्वरः Sy.

वननीयस्य । मेधाविनः । अन्नैः । समिन्धते ।

ऊर्जो नपातमध्वरे दीदिवांसुष्टु यवि । अग्निमीळे कविक्रतुम् ॥ १२ ॥

ऊर्जः । ऊर्जः । पुत्रम् । यज्ञे । दीप्यमानम् । द्युस्थान उत्तरवेद्याः । समीपे ।

अग्निम् । स्तौमि । क्रान्तप्रज्ञम् ।

ईळेन्यो नमस्यस्तिरस्तमांसि दर्शतः । समग्निरिध्यते वृषा ॥ १३ ॥

ईळेन्यः । ईड्यश्च । नमस्कार्यश्च । तमांसि । तिरः । दर्शयिता, 'तिरो ह्येष तमांसि

१. वननी० P. कर्मसिद्धयर्थं सम्भज-
मानाः । वनषः—'वन षण सम्भक्तौ' ।
'जनेरसिः' इत्यधिकारे बहुलवचनादस्मा-
दप्युसिः । प्रत्ययस्वरः Sy.

२. मेधाविनोऽध्वर्यादयो Sy.

३. हविलंक्षणैः Sy.

४. सम्यग्दीपयन्ति । 'त्रिद्वयी दीप्तौ' ।
निघातः Sy.

५. हविलंक्षणैरन्नैः समिध्यमानत्वेनान्नस्य पु-
त्रम् । यद्वान्नस्य चतुर्थम् । यथाह्नादा-
हृतिराहृतेरादित्य आदित्यादग्निरिति ।
ऊर्जः—'ऊर्ज बले' इत्यस्मात् 'आज-
भास—' इत्यादिना ताच्छीलिकः क्विप् ।
ऊर्जयति शरीरमित्यूक्त्वा अन्नम् । 'सावे-
काचः' इति विभक्तेरबात्तत्वम् Sy.

६. पुत्र P.

७. अस्मिन् यज्ञे Sy.

८. ०माना P.

अतिशयेन दीप्यमानम् Sy.

९. द्युस्था० P. अन्तरिक्षस्य समीपे ।
यवि—'द्युत दीप्तौ' इत्यस्मादौणाविको
हुप्रत्ययः । द्योतते किरणसम्बन्धादिति

द्युरन्तरिक्षम् । नित्स्वरः Sy.

१०. स्तुतिलक्षणाभिर्गीर्भिरहं स्तौमि । लटि
रूपम् Sy.

११. कवयो मेधाविनोऽध्वर्यादयो मथनेन
क्रतवः कर्तारो यस्येति । अध्वर्यादि-
भिर्निष्पाद्यमानं तमिमम् Sy.

१२. ईळेज्यः M.

१३. स्तोतृभिरीड्यः । ईडेन्यः—'ईड स्तुता' ।
कृत्यार्थं 'सर्वेकेन्यत्वनः' इति केन्यः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

१४. अत एव सर्वेनमस्कार्यः । नमस्यः—
नमस्यतेः 'अचो यत्' इति यत् ।
अतोलोपयलोपौ 'सित्स्वरितम्' इति
स्वरितः Sy.

१५. M. adds इति after तमांसि ॥
ध्वान्तानि Sy.

१६. स्वप्रभाभिस्तिरस्कृत्वा Sy.

१७. कमनीयतया सर्वेर्वर्णनीयः । दर्शतः—
'वृक्षिर् प्रेक्षणे' । अस्मात् 'भूमवृक्षि—'
इत्यादिना कर्मण्यतद्धप्रत्ययः । चित्स्वरः
Sy.

१८. ०मां स P.

बवुशो समिद्धः' इति वाजसनेयकम् । सोऽयमग्निः । समिध्यते । यज्ञे कामाना वषिता ।

वृषो अग्निः समिध्यतेऽथो न देववाहनः । तं विष्मन्त ईळते ॥ १४ ॥

वृषो अग्निः । 'अश्वो ह वा एष भूतो देवेभ्यो हव्यं वहति' इति वाजसनेयकम् । वृषा ।
अयमग्निः । समिध्यते । अश्वः । इव । हविषां वोढा । तमिमम् । हविष्मन्तो मनुष्याः । स्तुवन्ति ।

वृषं त्वा वयं वृषन्वृषणः समिधीमहि । अग्ने दीद्यतं बृहत् ॥ १५ ॥

वृषणम् । कामानां वषितारम् । त्वाम् । वयम् । हविषां वषितारः । समिधीमहि ।

१. मिध्यत इ० P.

२. Cf. तिर इव ह्येष तमाँसि समिद्धो
बवुशो समिद्धः । SB. 1.4.1.29.

३. सोमम० P.

४. आहुतिप्रक्षेपेण प्रज्वाल्यते Sy.

५. यजमानस्य कामानां वषिता । वृषा—
'वृषु सेचने' इत्यस्मात् 'कनिन्युवृषि—'
इत्यादिना कनिन् । कित्वाद्यगुणः ।
नित्वादाद्युदात्तः Sy.

६. उक्तार्थे वाजसनेयकम्—'ईडेन्यो ह्येष
नमस्यो ह्येष तिरस्तमाँसि बवुशो समिद्धः'
इति Sy. Cf. ईडेन्यो नमस्य इतीडेन्यो
ह्येष नमस्यो ह्येष तिरस्तमाँसि
वर्षति इति SB. 1.4.1.29.

७. Cf. अश्वो ह वाऽएष भूत्वा देवेभ्यो
यज्ञं वहति । SB. 1.4.1.30.
The passage, 'अश्वो...वहति'
इति...कम् should immediately
follow अश्वः and precede इव
हविषां ।

८. वृषैव कामानां वषिता । 'वृषा उ' गुणः ।
उममवलम्ब्य प्रगृह्यसंज्ञा Sy.

९. ०मार्तिन M. वाहनभूतोऽग्निः Sy.

१०. आहुतिप्रदानेन सम्यग्दीप्यते Sy.

११. तत्र वृष्टान्तः । यथाश्वो राजानं बाहू-

यति स्वपुरं प्रापयतीति । वाहनमश्वः ।
तद्वद् वाहनभूतो योऽग्निः Sy.

१२. देवान् हवींषि बाहयति प्रापयतीति
देववाहनः । 'बह प्रापणे' इत्यस्माज्ज्य-
न्तात् कर्तरि ल्युप्रत्ययः । लिट्स्वरः ।
समासे कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

१३. ०मिदं P. तावृशमग्निम् Sy.

१४. सम्भूतहविष्का यजमानाः Sy.

१५. कर्मसिद्धयर्थं स्तुवन्ति Sy.

१६. VM. ignores देव of देववाहनः ।
As the *padapāṭha* reads वृषो
as one word and does not
analyse it as वृषा अँ इति
an independent and separate
उ does not seem to be
present.

१७. आहुतिः । रोचकस्य सेक्तारम् । तथा च
स्मृतिः—'अग्नीं प्रास्ताहुतिः सम्यग्वा-
दित्यनुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृ-
ष्टिर्बृष्टेरन्नं ततः प्रजाः' । (Manu.
3.76.) इति Sy. १८. वर्षयिता P.
वृषाणो वृताज्या. तीर्णां सेक्तारः Sy.

१९. सम्यग्दीपयामः । इधीमहि—'मिहन्वी
वीप्तौ' इत्यस्य प्रार्थने लिङि नकार-
जापश्चकारः Sy.

अग्ने ! दीप्यमानम् । बृहन्तम् ।

III. 28.

अग्ने जुषस्व नो हविः पुरोडाशं जातवेदः । प्रातःसावे धियावसो ॥ १ ॥

‘अग्ने । अग्ने ! सेवस्व । न । हविः । पुरोडाशाख्यम् । जातवेदः ! प्रातः सोम-
स्याभिषवै प्रातःसवने । कर्मवसो !

१. वीद्यतम्—वीदेतिर्वीप्तिकर्मा । तस्य शतरि
रूपम् । ‘अभ्यस्तानामादिः’ इत्याद्युदात्त-
त्वम् Sy.
२. अत एव महान्तं तमिममग्निम् Sy.
३. VM. ignores वृषन् ॥ वृषन्—
कामानां वषितहं अग्ने ! Sy.
४. ‘अग्ने जुषस्व’ इति षड्चं षोडशं सूक्तं
वैश्वामित्रमाग्नेयम् । अत्रानुक्रमणिका—
‘अग्ने जुषस्व षट् तृतीयाद्युष्णिक्त्रिष्टु-
ब्जगत्यः’ (KSA. 17. 28. p. 15.)
इति । पूर्वसूक्ते ‘गायत्रन्तु’ (KSA.
17. 27. p. 15.) त्पुनस्तत्त्वावेतदपि
गायत्रम् । तृतीया तूष्णिक् चतुर्थी त्रिष्टुप्
पञ्चमी जगती । ‘अग्ने जुषस्व’ इति
सवनीयपुरोडाशे स्विष्टकृतः प्रातःसवनी-
यानुवाक्या । सूत्रितञ्च—‘अथ स्विष्ट-
कृतोज्जे जुषस्व नो हविः’ (ASS. 5.4.)
इति । अतिरात्र आश्विनशस्त्रे परिहिते
सति क्षमसगणैः सहाश्विनोद्विकपालः
पुरोडाशः सर्वहृतो होतव्यः । यदि
पुरोडाशमवशेष्य स्विष्टकृतं कुर्युस्तस्य
स्विष्टकृतः ‘पुरोडा अग्ने’ इत्येषा याज्या ।
‘यष्टेतस्य पुरोडाशस्य स्विष्टकृता चरेयुः
पुरोडा अग्ने पचतः’ (ASS. 6. 5.)
इति सूत्रितम् । माध्यन्दिने सवने
सवनीयपुरोडाशे स्विष्टकृतः

‘माध्यन्दिने सवने’ इत्येषा । सूत्रितञ्च—
‘अग्ने जुषस्व नो हविर्माध्यन्दिने सवने
जातवेदः’ (ASS. 5. 4.) इति ।
तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य स्विष्ट-
कृतोज्जुवाक्या ‘अग्ने तृतीये सवने’ इत्ये-
षा । सूत्रितञ्च—‘अग्ने तृतीये सवने
हि कानिष इत्यनुसवनमनुवाक्याः’
(ASS. 5. 4.) इति । आश्विनपुरो-
डाशस्य स्विष्टकृतो याज्या ‘अग्ने वृषानः’
इत्येषा । सूत्रितञ्च ‘अग्ने वृषान आहु-
तिमिति संयाज्ये’ (ASS. 6. 5.)
इति । . . . विद्वामित्रः स्तोति Sy.

५. जुषस्व—‘जुषी प्रीतिसेवनयोः’ इत्यस्मा-
ल्लोटि रूपम् । आमन्त्रितस्याविद्यमान-
वत्त्वेन पादादित्वावनिघातः Sy.
६. अस्मत्सम्बन्धि Sy.
७. ०वेदाः M. and P.
जातप्रज्ञ ! Sy.
८. अग्निष्टोमे प्रातःसवने । प्रातःसावे—
‘षुम् अभिषवे’ । सवनं सावः । भावे घञ् ।
‘थायघञ्क्ताजवित्रकाणाम्’ इत्यन्तोदा-
सत्वम् Sy.
९. धिया स्तोत्रेण वसु अन्नं यस्माद्भवति
सोऽयं धियावसुः । तस्य सम्बुद्धिः ।
कमानुरुपवनम् ! विभक्त्यलोपवद्वा-
न्वसः । आमन्त्रितस्याविघातः Sy.

पुरोळा अग्ने पचतस्तुभ्यं वा घा परिष्कृतः । तं जुषस्व यविष्ठय ॥ २ ॥

पुरोळाः । पुरोडाशः । अग्नये । पक्वः । तुभ्यम् । एव । आज्येन संस्कृतः । तम् । सेवस्व । युवतम् ! आश्विनशस्त्रान्ते सपुरोडाशेन ग्रहेण चरन्ति । तत्र सूत्रम्—‘पुरोळा अग्ने पचतोऽग्ने ब्रह्मण आहुतमिति संयाज्ये’ इति ।

१. ०रोळा M.

२. ०रोळाशः P. पुरो डाशान्तेऽध्वर्वाद्य-
एनमिति पुरोडाः । पुरोडाशः—‘बाम्बु
दाने’ इत्यस्मात् पुरस्पूर्वात् ‘मन्त्रे इवेत-
व’ शस्त्रपुरोडाशो ण्विन् (Pa. 3.2.
71.) इति कर्मणि ण्विति कृते ‘इवेत-
वहादीनां डस्पदस्य’ (VPa. 3.2.
71.1.) इति डस्पदप्रत्यये च कृते ‘अवयाः
इवेतवाः पुरोडाश्च’ (Pa 8.2.67.)
इति निपातनाङ्कारस्य डत्वम् । पुरो
डाशान्त एनमिति पुरोडाः । पुरोडाशः—
ङ्कारस्य ङकारो बट् च साम्प्रदायिकः ।
‘पुस्तकपदस्वरः Sy.

३. अग्ने ये P.

भगवद्भग्ने ! Dur.

४. कपालयोः पक्वोऽस्ति । पचतः—‘डुपचष्
पाके’ इत्यस्मात् ‘भूमृदुशि—’ इत्यादिना
‘अस्ति’ प्रत्ययः । पच्यतेऽज्ञाविति
पचतः पक्वः । चित्स्वरः Sy. पक्व
इत्यर्थः । . . . एवमत्र ‘परिष्कृतः’ इत्ये-
तस्मादेकवचनसम्बन्धात् ‘पचतः’ इत्ये-
कवचनमेव सिध्यति Dur.

५. स च त्ववर्थम् Sy., Dur. तवार्थाय
वा SKN.

६. वा घ ललु । घा—‘ऋचि तुनुव—’

इत्यादिना संहितायां दीर्घः Sy. घेति
पादपूरणः SKN. वा घा इत्यनर्थकौ
Dur.

७. पर्यग्निकरणादिभिरलङ्कृतः । परिष्कृतः
—‘सम्पूर्येभ्यः करोतौ भूषणे’ इति
करोतेः सुडागमः । ‘गतिरनन्तरः’ इति
गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy. संस्कृतश्च
SKN. न केवलं पक्वः, किं तर्हि ?
परिष्कृतः सुसंस्कृत इत्यर्थः Dur.

८. इमं पुरोडाशम् Sy.

९. हे अग्ने ! यविष्ठ एव यविष्ठयः ।
‘पादाध्वार्याश्च’ (Pa. 5.4.25.)
इत्यत्र चकारेण वस्वादीनां स्वार्थे यत्प्रत्य-
यस्योपादानाद्यविष्ठयेत्यत्र स्वार्थिको यत्-
प्रत्ययः । आमन्त्रितत्वाग्निघातः Sy.
स्वार्थिकस्तद्धितः । अतिशयेन युवन् !
SKN. युवतम् ! अथवा मिश्रयि-
तुतम् ! Dur.

१०. ०श्विनाशस्तान्ते P.

११. ०हणेन P.

१२. पर M.

१३. ०याज्यम् P. ASS.6.5. reads
आहुतिं for आहुतम् ॥ N. 6. 16;
SKN. II. 445.

१४. VM. ignores वा ।

अग्ने वीहि पुरोडाशमाहुतं तिरोअह्वयम् । सहसः सूनुरस्यध्वरे हितः ॥ ३ ॥

अग्ने ॥ इयं तत्र वैकल्पिकी भवति ॥ अग्ने ! भक्षय । पुरोडाशम् । आहुतम् ।
प्राप्तेऽह्नि भवम् । सहसः । पुत्रः । त्वं निहितः । अस्ति । यज्ञे ।

माध्यन्दिने सवने जातवेदः पुरोडाशमिह कवे जुषस्व ।

अग्ने यद्वस्य तव भागधेयं न प्र भिनन्ति विदथेषु धीराः ॥ ४ ॥

माध्यन्दिने । माध्यन्दिने । सवने । जातवेदः ! पुरोडाशम् । अस्मिन् यज्ञे । सेवस्व ।
अग्ने ! महतः । तव । भागधेयम् । न । प्रहिसन्ति । यज्ञेषु । प्राज्ञाः ।

१. तत्र P.

२. वीहि—‘वी कान्तिगत्यादिषु’ । लोटि
रूपम् । हेरपित्वादग्लोदात्तत्वम् Sy.

३. पुरोडाशाख्यं हविः Sy.

४. समन्ताद्भुतम् । आहुतम्—जुहोतेः कर्म-
णि क्ते ‘गतिरनन्तरः’ इति गतेः प्रकृति-
स्वरत्वम् Sy.

५. ०तेह्वम० P. अह्नि तिरोहिते सति ।
तिरोअह्वयम्—अह्नि भवमह्वयम् ‘भवे
अह्वयसि’ इति. यत् । तिरोभूतमह्वयं
यस्मिन् काले स तिरोअह्वयः, रात्रिकाल
इत्यर्थः । ‘कालाध्वनाः’ इति
द्वितीया । ‘प्रकृत्यान्तःपादम्—’ इत्येकः
प्रकृतिभावः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

६. बलस्य Sy.

७. पुत्र P.

८. आहुवनीयादिस्थानेष्वस्माभिर्निहितोऽसि ।
तस्माद्वीहीति शेषः Sy.

९. अयम् P.

१०. अग्ने P. अस्मिन् यज्ञे

११. तत्र च माध्यन्दिनसम्बन्धिनि । मध्य-
न्दिनस्येदमित्यर्थे उत्सादित्वाद्यम् । अ-
त्सादादिवृद्धिः । भित्त्वादेवाद्युदात्तत्वम्
Sy.

१२. माध्यन्दिनसवनाद्यपु रेतेह्यः Sy.

१३. अग्निष्टोमाख्ये कर्मणि Sy.

१४. M. and P. add आसेवस्व after
सेवस्व ।

१५. यान्ति प्राप्नुवन्ति देवा हवीष्यनेनेति
यद्वो महानग्निः । यद्वस्य—‘या प्रापणे’
इत्यस्मात् ‘शेवयद्वजिह्व—’ (Uṇādi
I. 152.) इति निपातनात्करणे वन्त्र-
त्ययः । हुगागमधातुह्रस्वौ । यान्त्य-
नेनेति यद्वोऽग्निः । व्यत्ययेनान्तोदात्तः
Sy.

१६. ०धेय P. भागतया परिकल्पितं पुरो-
डाशम् । भागशब्दात्स्वार्थे ‘भागरूपना-
मभ्यो धेयः’ (VPa. 5. 4. 36. 2.)
इति धेयः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१७. हिसन्ति किन्तु तुभ्यं प्रयच्छन्ति, तं
जुषस्वेति शेषः । भिनन्ति—‘भीञ्
हिसायाम्’ इत्यस्य कथादित्वात् ह्ना ।
तस्मिन् ‘भीनातेर्निगमे’ इति ह्रस्वत्वम् ।
‘हिनु भीना’ (Pa. 8. 4. 15.) इति
णत्वं न भवति सर्वविधीनां अह्वयसि
विकल्पितत्वादिति Sy.

१८. येषु P.

१९. कर्मकुशला अश्वर्वादिभ्यः Sy.

२०. VM. ignores कवे ॥ मेधाविन् !
Sy.

अग्ने तृतीये सवने हि कानिषः पुरोळाशं सहसः स्रन्वाहुतम् ।

अथा देवेष्वध्वरं विपन्यथा धा रत्नवन्तमुमृतेषु आगृविम् ॥ ५ ॥

अग्ने । अग्ने ! तृतीयं । हि । सवने । कामयसे । पुरोडाशम् । हे सहसः, पुत्र !
आहुतम् । अथ । देवेषु । यज्ञम् । त्वदीया स्तुत्या । धेहि । रत्नयुक्तम् । देवेषु । रक्षणाय
जागरणशीलमिति ।

अग्ने वृधान आहुतिं पुरोळाशं जातवेदः । जुषस्व तिरोभ्रह्मथ ॥ ६ ॥

अग्ने । अग्ने ! वर्धयन् । आहुतिम् । पुरोडाशम् । जातवेदः ! सर्वस्व । तिरोभ्रह्मथ
सोममिति ।

१. तृतीये—त्रिषः तृतीयाध्वे 'त्रेः संप्रसारणम्—' (Pa. 5.2.55.) इति तीय-
प्रत्ययः । तत्सन्नियोगेन सम्प्रसार-
णम् । 'हलः' इति दीर्घो न भवति ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

२. कानिषः—'कनी कान्त्यादिषु' । लेटि
'सिञ्जहुलं लेटि' इति सिप् । तस्यार्ध-
धातुक्त्वादिडागमः । कान्तिरभिलाषः
अकारस्य आकारो व्यत्ययेन । ह्ययोगा-
दनिघातः । धातुस्वरः Sy.

३. बलस्य Sy. ४. ह्यमानम् Sy.

५. अथ P. अनन्तरम् Sy.

६. इन्द्रादिषु Sy.

७. अविनाशिनम् Sy.

८. स्वभ्या M. स्तुतिलक्षणया वाचा स्तुत-
स्त्वम् । विपन्यथा—'पन स्तुतौ' । भावे
क्विप् । विपनं यातीति कप्रत्ययः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

९. सेहि M. धाः प्रातिपदिकेभ्यः स लुङि

रूपम् । पादादित्वादनिघातः Sy.

१०. रत्नशब्देन स्वर्गादिलक्षणमुत्तमं फलम-
भिधीयते तद्वन्तं फलप्रदम् Sy.

११. मरणधर्मरहितेषु Sy.

१२. ०लमि P. जागरणकालेणम् । प्रातः-
सोमो जागृविर्भवति स्वप्ननिवारक इति
तमिस्रं सोमम् । निषण्णः जागृवि-
शब्दः । नित्स्वरः Sy.

१३. Omitted in P.

१४. आहुतिभिर्वर्धमानस्त्वम् Sy.

१५. ०हुति P. हविः । आहुतिम्—जुहोतेः
कर्मणि क्तिन् । 'तादौ च निति कृत्यतौ'
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१६. पुरोडाशाख्यम् Sy.

१७. जातप्रज्ञ ! Sy.

१८. ०वस्वे M.

१९. अह्यं M. अह्नि भवमह्यं विवसकृत्यम् ।
तिरोभ्रह्मथ यस्मिन् काले स तिरो-
भ्रह्मणो राजिकालः । तस्मिन्काले Sy.

III. 29.

अस्तीदमधिमन्थनमस्ति प्रजननं कृतम् ।

एतां विस्पत्नीमा भराग्निं मन्थाम पूर्वथा ॥ १ ॥

अस्तीदम् । अस्ति । इदम् । अधिमन्थनं शकलम् । अस्ति च । प्रजननं मर्थनसाधनम् । कृतम् । एताम् । विशां पालयित्रीमरणिम् । आहरं । अग्निम् । मन्थाम् । यथा पूर्वोऽमन्थसिति ।

१. 'अस्तीदम्' इति षोडशचं सप्तदशं सूक्तं वैश्वामित्रम् । अत्रानुक्रमणिका 'अस्तीदं षोडशाद्याचतुर्थीदशमीद्वादशयोऽनुष्टुभः षष्ठ्येकादश्युपान्ये च जगत्यः पञ्चम्युत्विग्भ्यो वा' (KSA. 1729. p. 15.) इति । आद्याचतुर्थीदशमीद्वादशयोऽनुष्टुभः, षष्ठ्येकादश्युपान्ये च जगत्यः षष्ठ्येकादशी चतुर्वशी पञ्चदशी च जगत्यः, शिष्टा अष्टौ त्रिष्टुभः । पञ्चमी 'मन्थता नरः' इत्येषा ऋत्विग्देवताकाग्निदेवताका वा । शिष्टा अग्निदेवताकाः । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । वरुणप्रधासेष्वग्निप्रणयने 'इळायास्त्वा पदे' इत्येषा । सूत्रितञ्च—'इळायास्त्वा पदे वयमग्ने विश्वेभिः स्वनीकदेवैरित्यर्धचं आरभेत्' (ASS. 2. 17) इति । तत्रैवाग्निप्रणयन उत्तरवेद्यामग्नौ स्थापिते सति 'सीव होतः' इत्येषा । 'निहितेऽग्नौ सीव होतः स्व उ लोके चिकित्वा' (ASS. 2. 17.) इति सूत्रितम् । अरण्यामग्निममारोपणे 'अयं ते योनिः' इत्येषा । सूत्रितञ्च—'अयं ते योनिर्ऋत्विग इत्यरणी गार्हपत्ये प्रतितपेत्पाणी वा' (ASS. 3. 10.) इति Sy.

२. P. omits इदम् ।

३. यजमानोऽन्वयः इति ब्रूते Sy.

४. अस्तीति पदद्वयस्य पाबावित्वावनिघातः Sy.

५. अग्न्यर्थं यूपशकलः Sy.

६. अग्निम० M. अरण्या उपरि निषेधं मन्थनसाधनभूतं दण्डरज्ज्वाविकम् Sy.

७. ०जनं M. अग्निजननसाधनभूतं दर्भपिच्छजलम् । यद्वा प्रजननं मन्थनदण्डस्य विन्यासविशेषः । यस्मादेतानि यूपशकलादीन्यग्निमन्थनसाधनान्याः तानि सन्ति तस्मात् Sy.

८. मन० P.

९. सम्पादितम् Sy.

१०. प्रजानामग्निसाध्याग्निहोत्रद्वारा स्वर्गाविकलसम्पादेन पालयित्रीम् । विस्पत्नीम्—पतिशब्दस्य 'विभाषा सपूर्वस्य' इति डीप् नकारश्चात्तादेशः । 'पराविशङ्खन्वसि बहुलम्' इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् Sy.

११. ०त्रीरमणिमम् M. ०त्रीमरणीम् P.

१२. हे अश्वर्यो ! आहर । भर—'हृन् हरणे' इत्यस्य लोटि 'हृग्रहोर्भक्षन्वसि' इति भकारः Sy. १३. अग्नि P.

१४. मन्थनेन निष्पन्नं करवास । मन्थाम—'मन्थ विलोडने' लोटि कृपम् । निघातः Sy.

१५. तस्यामा तायां पूर्वथा यथा वयमाधानकालेऽग्निममन्थीम यथा वा पूर्वं महर्षयोऽग्निममन्थिषुस्तद्वयमेनमग्निमस्मिन् कर्मणि । प्रत्यया—पूर्वशब्दावित्वायं 'प्रत्ययपूर्वविश्वेमात्वाल् छन्दसि' इति धातुप्रत्ययः । 'सिति' इति प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वम् Sy.

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भेइव सुधितो गर्भिणीषु ।

दिवेदिव ईक्ष्यो जागृवद्भिर्हविष्मन्मनुष्यैर्मिरग्निः ॥ २ ॥

अरण्योः । अरण्योः । अन्तर्निहितः । अग्निः । गर्भं इव । निहितः । गर्भिणीषु ।

दिवसेदिवसे । स्तुत्यः । प्रमाद्यद्भिः । हविष्मद्भिः । मनुष्यैः । अग्निः ।

उत्तानायामवं भरा चिकित्वान्तसद्यः प्रवीता वृषणं जजान ।

अरुषस्तूपो रुशंस्य पाञ्च इलायास्पुत्रो वयुर्नेज्जनिष्ट ॥ ३ ॥

उत्तानायाम् । अशरारण्याम् । उत्तरारणिमवभर । जानन् । निहितगर्भारणिः ।

१. Omitted in P.

२. अरण्योः—‘अ गतो’ ‘अतिसूषमि—’
इत्यादिना अग्निः । प्रत्ययस्वरः
Sy.

३. देवैर्यज्ञार्थं नितरां स्थापितोऽस्ति । नि-
हितः—वधातेः कर्मणि निष्ठायां ‘वधा-
तेहिः’ इति हिरावेशः । ‘गतिरनन्तरः’
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

४. सर्वविषयज्ञानवानयम् Sy.

५. अत्र वृष्टान्तः । यथा Sy.

६. सुष्ठु निहितो वर्तते तद्वत् । सुधितः—
वधातेः कर्मणि निष्ठा । तस्मिन् ‘सुधि-
तवसुधित’—इत्यादिना निपातनाद्विरा-
वेशः Sy.

७. स्त्रीषु Sy.

८. प्रत्यहमुत्पत्यर्थम् । दिवेदिवे—‘दिव
क्रीडादौ’ । इगुपचलक्षणः कः । ‘नित्य-
वीप्सयोः’ इति द्विवचनम् । तस्याच्चे-
दितत्वावनुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः Sy.

९. स्तुतिरूपाभिर्गीभिः स्तोतव्यः Sy.

१०. ०छानि P. अग्रमाद्यद्भिः is suggest-

ed for प्रमाद्यद्भिः ॥ कर्मणि जागरूकैः ।
जागृवद्भिः—‘जागृ निद्राक्षये’ इत्यस्य
क्वसौ रूपम् । द्विवचनप्रकरणे ‘छन्वसि
वेति वक्तव्यम्’ इति विकल्पितत्वात्
द्विवचनाभावः । ‘वसुखंसुष्वंस्वनदुहां वः’
(Pa. 8.2.72.) इति वसोः सकारस्य
वत्वम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

११. सम्भृतहविष्कैः Sy.

१२. मनुष्यैरस्माभिः Sy.

१३. स तावृक्षोऽग्निः Sy.

१४. ०अशरारण्यामुत्तानशयायाम् Sy. उत्ता-
नायामरण्याम् Mah.

१५. उत्तरारणिमवभरय Sy. अवा-
चीनं हर Mah., U.

१६. जाह P. ज्ञानवानव्युत्पत्यम् Sy. अर-
णिबलं जानन् Mah. जानानः । अरण्या
वीर्यमिति शेषः U.

१७. ०हिम्रात० M. निषिक्तसती सती
Sy. याऽरणिः प्रवीता कामिता सती
Mah. कामिता सती U.

१८. ०रणि M.

तदानीमेव । अग्निम् । जनयति, 'तस्मात्पराचीः प्रजाः प्रवीयन्ते प्रतीचीर्जायन्ते' इति ब्राह्मणम् ।
आरोचमानतेजःसङ्घातः । अस्य । तेजः । सोऽयमिच्छायो । पुत्रं ऊर्जःपुत्रः । मार्गं प्रादुर्भवतु,
यज्ञे जायत इत्येकमिति ।

इच्छायास्त्वा पुदे वयं नामां पृथिव्या अधि ।

जातवेदो नि धीमह्यग्ने हव्याय वोळहवे ॥ ४ ॥

इच्छायास्त्वा । मनोर्द्विहिरुच्छायाः । पदे । वयम् । पृथिव्याश्च । नाभावत्तरवद्या

१. तत्कालम् Mah. सद्य एव U.
२. कामानां वर्षकम् Sy. सेवतारमग्निम् Mah. वर्षितारं सेवतारं युवानं सर्व-
कर्मक्षमम् U.
३. जनयतु । जजान—'जन जनने' । लोट्थे
लिटि 'बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः'
इति णिलोपः । प्रत्ययान्तत्वाभावादाम्न
भवति । निघातः Sy. सोऽग्निर्जात इत्यर्थः
Mah. ४. प्रचीय० P.
५. The quotation is untraced.
६. P. adds हि after इति.
७. ०घात M. सङ्घोपेतः । अरुणस्तूपः—न
विद्यते रणः क्रोधो यस्येत्यरणः, क्रोध-
राहित्येन रोचमान इत्यर्थः । 'नञ्सु-
भ्याम्' इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । 'ष्टुब्
स्तुतो' । 'स्तौतेर्वीर्घश्च' (Unādi ३.
३०५.) इति पप्रत्ययः, किञ्च, घातो-
र्वीर्घश्च । स्तूयत इति स्तूपस्तेजःसङ्घः ।
अरुण आरोचमानस्तेजःसङ्घो यस्येति
बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy. 'रुण वर्षे'—
रोचति रणः । अरुणोऽहिंसकः स्तूपो ज्वा-
लोच्छ्रायो यस्य स तथा । 'ष्टु उच्छ्राये'
Mah. याज्यमरुणस्तूपे ज्वालासङ्घात-
मूर्तिः U.
८. P. adds चेतम् after सङ्घातः ।
९. Omitted in M. अग्नेः Sy., Mah.
यस्य चास्य U. १०. तेजसा P. तेजो-

- मात्रं तत्राभूत् Sy. बलम् Mah., U.
११. सोम इच्छायाः P. उभरवेद्याः Sy.
पृथिव्याः Mah., U.
१२. उत्पन्नोऽग्निः Sy. पुत्रोऽग्निः Mah.
१३. अरण्यां योनिस्थाने 'अज गतिक्षेपणयोः'
'अजियमिशीब्भ्यश्च' इत्युनन् चित्तं-
ज्ञकः । अजति वीयते वा, वयुनमङ्गम् ।
प्रत्ययस्य व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् Sy.
१४. अजनि । अजनिष्ट—'जनी प्रादुर्भवे',
लुङि सिचि रूपम् । निघातः Sy. जातः
Mah. जातस्तमग्निम् U.
१५. VM. ignores रशत् ॥ तमो
विनागयत् । रशत्—'रश हिंसायाम्' ।
शतरि रूपम् Sy. वीप्तम् Mah.
रशदिति यणनाम, रोचतेर्ज्वलतिकर्मणः ।
N. २. २०; ६. १३.
This stanza=YV. ३४. १४.
१६. P. omits words between
इच्छाया and द्विहिरुः ।
१७. मानव्या इच्छाया गोः Sy. पृथिव्याः
Mah., U. पृथिव्या अवयवे BB.
१८. तदेव स्थानं विशेष्यते—इडापदरूप उत्त-
रवेद्यात्मके स्थाने Sy. स्थाने द्वेवयज-
नाख्ये Mah. अस्मिन्स्थाने BB.
१९. अश्ववर्षादयो वयम् Sy.
२०. भूनेरुपरि Sy. पृथिव्याः प्रथिताया
उत्तरवेद्या अग्नि उपरिष्ठात् BB.

नाभौ । हे जातवेदः ! निधीमहि । अग्ने ! हविषः । वह्नायैति, 'एतद्वा इच्छायास्पदं यदुत्तर-
वेदी नाभिः' इत्यादि ब्राह्मणमिति ।

मन्थता नरः कविः प्रचेतस्मृतं सुप्रतीकम् ।

यज्ञस्य कृतं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुशेवम् ॥ ५ ॥

मन्थता । मन्थत । हे नरः ! कविम् । अद्वयन्तम्, सत्यमनृतं चोभयमकुर्वन्तं सत्यम् ।

१. तस्या नाभिस्थाने मध्यप्रदेशे । नाभा—
'णह बन्धने' । इतिस्त्र्यनुवृत्तौ 'नहो भश्च'
इतीञ् । भकारश्चात्ताः शः । भित्त्वा-
दुपधावृद्धिः । नह्यतीति नाभिर्मध्यमन्था-
नम् । 'सुपां सुलुक्' इति सप्तम्या
डादेशः । भित्त्वरः Sy. उत्तरवेद्या
मध्ये Mah. उत्तरवेद्यां नाभिका भवति
तद्विषयमेतत् U. उत्तरनाभौ 'सुपां सुलुक्'
इति सप्तम्या डादेशः BB.

२. जातप्रज्ञ ! Sy. जातप्रज्ञान ! हे अग्ने !
Mah. जातप्रज्ञान ! U.

३. निदधीमहि । धीमहि—दधातेलिङि रूपम् ।
'लिङः सीयुद्' (Pa. 3.4. 10.) इति
सीयुद् । द्विर्बचनाभावश्चान्वसः । निघातः
Sy. स्थापयामः Mah., U. स्थाप-
यामः । 'बीड् आधारे' BB.

४. हविषा M. पुरोडाशादिलक्षणं हविः
Sy. हव्यम्. . विभक्तिव्यत्ययः Mah.
हविः... हवमर्हतीति हव्यः । दण्डा-
दित्वाद्यः । 'क्रियाप्रहणं कर्तव्यम्' इति
सम्प्रदानत्वम् BB.

५. बोद्धुम् । बोद्धव्ये—'वह' प्रापणे । तुमर्थे
तवेन् । 'सहिवहोरोदवर्णस्य' इति घात्व-
का स्मात्त्वम् । दत्त्वं तत्त्वमुपलब्धेः ।
नित्वावाधु तः Sy. बोद्धुम् Mah.
बोद्धुं देवेभ्यः BB.

६. ०वेदि P.

७. AB. 1.28.

८. VM. ignores त्वा and अवि ॥
त्वाम् । उक्तार्थे ब्राह्मणम्—'इच्छायास्तवा
पदे वयं नाभा पृथिव्या अपीत्येत-
इच्छायास्पदं यदुत्तरवेदी नाभिर्जातवेदो
नि धीमहीति निघास्यन्तो ह्येनं भव-
न्त्यग्ने हव्याय बोद्धव इति हव्यं हि
वक्ष्यन्भवति' (AB. 1.28.) इति
Sy. This stanza=YV. 34.
15=TS. 3.5.11.1.

९. न्यत P.

१०. मन्थ P. मन्थनेन निष्पादयत । मन्थत
—'मन्थ विलोडने' । लोटि रूपम् ।
पादादित्वादनिघातः Sy.

११. कर्मणां नेतारो हे अश्ववर्जवयः ! 'णीम्
प्रापणे' । 'नयतेडिञ्च' (Unādi. 2.
257.) इति ऋप्रत्ययः । डित्वाट्टि-
लोपः । नयन्ति कर्माणि नीयन्ते कर्मा-
ण्येभिरिति वा नरः । आसन्वितत्वा-
भिघातः Sy.

१२. कवि P. कान्तर्वाशनम् Sy.

१३. द्वयं P. द्वयमनाचरन्तमद्वैतं कुर्वाणम् ।
मनसा वाचा चैकविजमेव कर्म कुर्वाणम् ।
द्वयमिवाचरतीत्यर्थे 'सर्वप्रातिपदिकेभ्यः
त्वेभ्यश्चतः' इत्याचारार्थे क्विप् ।
द्वयति तस्य शतरि रूपं द्वयमिति ।
न द्वयमद्वयम् । तम् । तत्पुरुषे नञ्स्वरः
Sy.

१४. ०मकुलं M.

प्रकृष्टज्ञानम् । अमृतम् । शोभनावयवम् । यज्ञस्य । चिह्नम् । पुरातनम् । प्रथमम् । जनयत् ।
अग्निम् । हे नरः ! सुसुखम् ।

यदी मन्यन्ति बाहुमिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरूपो वनेष्वा ।

चित्रो न यामन्नश्विनोरनिवृत्तः परि वृष्टात्तन्मृणा दहन ॥ ६ ॥

यदी मन्यन्ति । यदि । अग्निं मन्यन्ति । बाहुभिः । यथायं विरोचते । अश्वः । इव ।
वेगवान् । आरोचमानः । काष्ठेषु । चित्रः । इव । गमने । अश्विनोः । अप्रतिहतगतिः, 'अथो

१. अत एव प्रकृष्टज्ञानोपेतम् Sy.

२. ०मृत M. मरणधर्मरहितम् Sy.

३. शोभनैरङ्गैर्ज्वालाभिः समेतम् । सुप्र-
तीकम्—'बहुव्रीहौ ऋत्वादयश्च' इत्यु-
त्तरपदाद्युदात्तत्वम् Sy.

४. ज्योतिष्टोमादेः Sy. ५. प्रज्ञापकम् Sy.

६. प्रथमम्; मुख्याङ्गभूतम् । अग्निपूर्वक-
त्वात् सर्वेषामुत्तरकृतानाम् Sy.

७. पुरस्तात् कर्मणः प्रारम्भे Sy.

८. ०नय P. तमिममस्तिरेवेनपुन्युत्तं
कुर्वतेति भावः । जनयत्—'जनी प्रादु-
र्भावे'। णिच् । 'अत उपवायाः' इति वृद्धौ
प्राप्तायां 'जनीजुष्मसुरज्जोऽमन्ताश्च'
इति मिह्रङ्गात् 'मितां ह्रस्वः' इति
ह्रस्वः । निघातः Sy.

९. नः P. किञ्च हे कर्मणां नेतारोऽव्यर्था-
दयः ! यूयम् Sy.

१०. सुखं P. शोभनसुखोपेतम् । शेषशब्दो
जप्रत्ययान्तप्राद्युदात्तः । बहुव्रीहौ 'प्राद्यु-
दात्तं वृषच्छ्रवति' इत्युत्तरपदाद्युदात्त-
त्वम् Sy. ११. यदि P.

१२. यज्ञव्यर्थादयः Sy.

१३. मन्यन्ति P. 'मन्य विलोढने' । लटि

रूपम् । यदियोगादनिघातः Sy.

१४. बहुः P. स्वकीयेर्हस्तेः Sy.

१५. अथाथो P. अथायं is suggested
for यथायं ॥ ततः स ज्ञातोऽग्निः Sy.

१६. आ समन्ताद्विशेषेण वीप्यते । 'एव वीप्सौ' ।
भौवादिकः । लटि रूपम् । निघातः Sy.

१७. तत्र वृष्टान्तः । यथा Sy.

१८. शीघ्रगमनवान् Sy.

१९. आरोचमान M. सर्वेषां प्रीतिकरः सन्
Sy.

२०. वननीयेषु बाह्यालीस्थानेषु Sy.

२१. तत्रैव वृष्टान्तान्तरम् । यथा नानाविध-
वर्णो रथ आरोचमानो वर्तते तद्वत् Sy.

२२. यामनि वेगगमने । यामन् 'या प्रापणे' ।
'आतो मनिन्वन्निव्वनिपश्च' इति
मनिन् । 'सुपो सुसुक्—' इत्यादिना
सप्तम्या सुक् । निस्वरः Sy.

२३. देवभिषजोः Sy.

२४. ०गतीः M. and P. केनाप्यप्रतिबद्ध-
गमनः । अनिवृत्तः—'बुध् वरणे' । निष्ठायां
'यस्य विभाषा' इतीदृशप्रतिषेधः । निपूर्वो
वृणोतिनिवारणे वर्तते । न निवृत्तोऽग्नि-
वृत्तः । नस्वरः Sy.

अग्निरप्रतिहतगतिर्भवति' । सोऽयमश्मनः । वर्जयति । तृणानि । भस्मीकुर्वन्ति ।

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कावेश्वरः सुदानुः ।

यं देवास ईड्यं विश्वविदं हव्यवाहुमदधुरध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातः । अरण्योर्जातिमात्रः । अग्निः । दीप्यते । अत्यन्तं जानन् । बलवान् । मेधावी ।
कविभिः स्तुतः । शोभनदानः । यमग्निम् । देवाः । स्तुत्यम् । सर्वस्य वेदितारम् । हविषां
बोढारम् । यज्ञेषु । स्थापितवन्तः ।

सीदं होतः स्व उ लोके चिकित्वान्त्सादयां यज्ञं सुकृतस्य योनौ ।

देवावीदेवान् विषा यज्ञास्यग्ने बृहधजमाने वयो धाः ॥ ८ ॥

सीदं होतः । सीदं । हे होतः ! स्वस्मिन् । स्थान उत्तरवेदिनाम् ।

१. M. omits हतगति. २. साय० M. अयमग्निः Sy. ३. उपलान् Sy.
४. दण्डस्थानानि परितो वर्जयति तादृशोऽग्निरारोचत इति पूर्वोक्तान्वयः । वृण-
क्ति—'वृजी वर्जने' । रथादिः । 'चोः
कुः' इति कुत्वम् । निघातः Sy.
५. तृणा—'तृह हिंसायाम्' । 'तृहेः क्नो
हलोपश्च' (Uṇādi 5.686.) इति
क्नः । कित्वाद्यगुणः । हलोपश्च । तृह्यते
तद्गवादिभिरिति तृणम् । नित्स्वरः Sy.
६. भस्मसात्कुर्वन् Sy.
७. VM. ignores आ and परि ॥
आ समन्तात्, परि परितः Sy.
८. अरण्योर्जातिः अर० M. मन्थनानन्तर-
मुत्पन्नः Sy. ९. एवंविधोऽग्निः Sy.
१०. जनयन् P. सर्वं जानानः सन् । चेकितानः
—'कित ज्ञाने' इत्यस्य यङ्लुकि 'गुणो
यङ्लुकोः' इत्यभ्यासस्य गुणः । 'अभ्य-
स्तानामादिः' इत्याद्युवाचत्वम् Sy.
११. सततगमनस्वभावः Sy.
१२. कर्माभिन्नः Sy.
१३. मेधाविनिर्होतृभिः । 'थायधमृताजवि-

- प्रकाणाम्' त्यन्तावाचत्वम् Sy.
१४. सुष्ठु कर्मफलस्य वाता Sy.
१५. अ० M. १६. भग्निः P.
१७. देवा इन्द्रादयः Sy.
१८. स्तुत्यं M. होत्रादिभिः स्तुत्यम् Sy.
१९. सर्वस्य जगतो वेदितारम् Sy.
२०. हव्यानां बोढारम् Sy.
२१. ज्योतिष्टोमावियज्ञेषु Sy.
२२. व्यदधुः । सोऽग्निर्दीप्यत इति पूर्वोक्ता-
न्वयः । अबधुः—'दधातेर्लङि क्तेः 'सिज-
भ्यस्तद्विभ्यश्च' इति जुत् । यद्वृत्त-
योगादनिघातः । अडागमस्वरः Sy.
२३. यजमानो ब्रूते Sy.
२४. सीदो त्वं होमनिमित्तमुपविशेव । सीद—
सदेर्लोठि रूपम् Sy. उपविश Mah.,
U. आस्व BB.
२५. होता P. होमनिष्पादक ! हे अग्ने !
Sy. वधानामा दातः ! Mah.
आह्वातः ! BB. २६. स्वकीये Sy.
२७. उत्तरवेद्या नाभौ Sy. स्थाने कुष्णाजि-
नाख्ये Mah. कुष्णाजिने U. स्थान
उत्तरवेद्याम् BB.

जानन् । सादय च । यज्ञम् । शोभनस्य कर्मणः । स्थान उत्तरतेषाम्, 'यजमानो वै यज्ञः' इति
ब्राह्मणम् । देवान् प्रतिगन्ता त्वम् । देवान् । हविषा । यज्ञे । प्रग्ने ! बृहच्च । यज्ञम् ।
यजमाने । स्थापय, 'प्राणो वै पयः' इति ब्राह्मणमिति ।

१. ज्ञानवांस्त्वम् Sy. चेतनावान्, स्थाधि-
कारं जानन् Mah. परिदृष्टाधिकारः,
स्वमधिकारं जानानः U. स्वव्यापारं
जानानः 'कित ज्ञाने' BB.

२. स्थापय ! सादय—सदेर्ष्यन्तस्य लोटि
रूपम् । णिच्स्वरः Sy. स्थापय Mah.
U. सादया-सांहितिकं दीर्घत्वम् BB.

३. यज्ञस्य कर्तारं यजमानम् Sy.

४. कर्म P. सुकृतजन्योपभोगस्य Sy. साधु-
कृतस्य कर्मणो यज्ञस्य Mah., U.
सुकृतस्य कर्मणः BB.

५. उत्तमलोके Sy. स्थाने कृष्णाजिने . . .
यज्ञे क्रियमाने । अवघातपेषणसोमनिधा-
नादीनि कृष्णाजिन एव भवन्तीति
कृष्णाजिनं सुकृतस्य योनिः । 'कृष्णाजिनं
वै सुकृतस्य योनिः' (SB. 6.4.2.6.)
इति श्रुतेः Mah. यज्ञे हि तन्यमाने-
ऽवघातः पेषणं सोमनिधानं च कृष्णा-
जिन एव भवतीत्येतदभिप्रायेणैवमुच्यते
U. ६. AB. 1.28.

७. देवान् हविषप्रदानेनावतीति देवावीः ।
तावृशस्त्वम् । 'अव रक्षणादिषु' 'अवि-
तृस्तुतन्निभ्य ईः' इतीप्रत्ययः । कृदुत्तर-
पबस्वरः Sy. यतो देवावीर्देवानवति
प्रीणातीति देवावीस्त्वम् Mah. देवा-
नामवनशीलस्तर्पणशीलः U. तवर्धमित्यं
कर्तव्यमित्याह . . . देवानामधिता रक्षिता
तर्पयिता वा BB.

८. P. omits प्रतिगन्ता ।

९. पुरोडाशादिलक्षणेन हव्येन Sy. हव्येन
कृत्वा Mah. यस्मादेवं तस्माद् देवान्
हविषा BB.

१०. यज्ञसि यज्ञेर्लेट्पाठान्तः Sy. पूजयसि

Mah. यजसि तं त्वां पुनः प्रार्थयामि
U. यज, लेट्पाठान्तः BB.

११. प्रभूतं पशुप्रादिसमेतम् Sy. महत्
Mah., U. इदं च कर्तव्यमित्याह . . .
महत् BB. १२. आयुरक्षं वा Mah.,
U. १३. अथ यागं कुर्वणे मयि Sy.

१४. विधेहि । धाः—दधातेऽद्यान्वसे लुङि
रूपम् Sy. वेदि Mah., U., BB.

१५. (Cf. यज्ञस्य प्राणः पयः SB. 6.5.4.
15. ; 9.2.3.31. 'The word वयः
occurs in the original where-
as पयः is used in the Brāhma-
na passage. 'This means two
things:—(1) either VM. reads
पयः for वयः in the original,
(2) or the reading of Brāh-
mana was वयः instead of पयः ।

१६. VM. ignores उ ॥ उ एवायं
स्वकीय एव Mah. उकारो विनिश्च-
यार्थीयः । स्वकीय एव U. स्व एव BB.
अयंते त्रिष्टुभाऽऽतरे भवतः । आत्मा
वै त्रिष्टुभात्मानमेवास्वैताभ्यां ३ सुंस्क-
रोति लोब होतः स्वऽऽलोके चिकित्वा-
नित्यग्निर्वै होता तस्यैव स्वो लोको
यत्कृष्णाजिनं चिकित्वानिति विद्वान्-
त्येतत्सादृश्या यज्ञ ३ सुकृतस्य योनाविति
कृष्णाजिनं वै सुकृतस्य योनिर्देवावीर्दे-
वान् हविषा यजासीति देवः सन् देवान्-
बृहद्विषा यजासीत्येतद्वचने बृहद्विषा
वयो वा इति यजमानायाश्चिन्तास्त
SB. 6.4.2.6. p. 531.
This stanza=YV. 11.35.=
TS. 3.5.11.2.

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽस्मैधन्त इतन् वाजमच्छ ।

अयमग्निः पृतनाषाट् सुवीरो येन देवासो असहन्त दस्यून् ॥ ९ ॥

कृणोत^१ । कुस्त^२ । अग्नेर्धूममग्निं च । वर्षितारम् । हे सखायः ! अनुपक्षीणा भवन्तो यूयम् । हविः^३ । प्रति । गच्छ^४ । सोऽयम् । अग्निः । सेनानामभिभविता । सुवीरः^५ । येना^६ । देवाः । शत्रून्^७ । असहन्त ।

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन्नग्न आ सीदाथा नो वर्षया गिरः ॥ १० ॥

अयं ते । ऋतो^{११} जातः । तं^{१२} । अयम् । अरोचथा^{१३} । यतो^{१४}

१. यजमानोऽध्वर्यावीन्द्रप्रति कृते Sy.
२. मन्थनेनोत्पादयत । कृणोत—‘कृवि हिंसा-करणयोः’ । लोटि तप्रत्ययस्य ‘तप्तनप्त-नथनाश्च’ इति तबादेशः । पित्वाद्गुणः । उप्रत्ययस्वरः Sy.
३. अग्ने धूममग्निं P. धुनोति कम्पयतीति धूमोऽग्निः । एवंविधमग्निम् Sy.
४. कामानां वर्षितारम् Sy.
५. कर्मसहकारिणो यूयम् Sy.
६. यद्यग्निर्न जायते तदानीमाह—अनुप-स्तताः Sy. ७. सन्तः Sy.
८. मन्थनलक्षणं युद्धम् Sy.
९. अग्न्याभिमुख्येन Sy.
१०. गच्छत is suggested for गच्छ—प्राप्नुत । इतन्—‘इण गतो’ इत्यस्य लोटि तप्रत्ययस्य तनादेशः । निघातः Sy.
११. सेनाभिभविहिता P. पृतनोपलक्षितं युद्धं सहमानो भवति । पृतनाषाट्—‘वह मर्षणे’ । ‘छन्दसि सह’ इति ण्विः । णित्वादुपधावृद्धिः ‘सहः साढः सः’ इति षत्वम् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः Sy.
१२. शोभनसामर्थ्येपेतोऽयम् Sy.
१३. येन is suggested for येना ॥ युद्धं सहमानेनाग्निना Sy.
१४. अयं ते योनिर्ऋत्वियो । दस्यून्—‘वसु उप-

क्षये’ । ‘यजिमनिशुन्विदसिजनिभ्यो युच्’ इति युच् । दस्यन्तीति दस्यवः शत्रवः । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् Sy.

१५. अभ्यभवन् । तस्मादक्षीणबला यूयं मन्थनं कुर्वतेति भावः । ‘वह मर्षणे’ इत्यस्य लङि रूपम् । यद्योगादनिघातः Sy.
१६. ऋतो P. वसन्ताद्युतो भवः ऋत्वियः—‘छन्दसि घस्’ इत्युतुशब्दात् प्राप्तार्थे घस्प्रत्ययः । घस्य इयादेशः । ‘सिति’ इति पवसंज्ञायाम् ‘ओर्गुणः’ (Pa.6.4.146.) इति भसंज्ञावीनो गुणो न भवति । प्रत्ययस्वरः Sy. उत्पा. नथान्यः काल ऋतुरुच्यते । ऋतुः प्राप्तोऽस्येति ऋत्वियः । सायं प्रातःकाल उत्पादनयोग्यः Mah. ऋतावृतौ प्राप्तः काले काले भवति U. ऋतुः प्राप्तोऽस्येति ‘छन्दसि घस्’ इति घस् । ऋतावृताविज्यत इत्यर्थः BB.

१७. तस्य P.
१८. अङ्गुल्या निर्दिश्यमानः पलाशाद्वत्पा-विमयः काष्ठविशेषोऽरणिः Sy. गार्ह-पत्यः Mah. गार्हपत्योऽग्निः U.
१९. योनिः—‘यु मिश्रणे’, ‘वहिभि’ इत्यादिना निप्रत्ययः । निवित्युक्तत्वाद्याद्युदात्तः Sy. कारणं गार्हपत्य उच्यते नात्रारणिः BB.
२०. य P.

योनेः^१। जातस्त्वम् । अरोचयथाः । तम् । एदानीं योनिरिति जागन् । कर्मणः संस्थान आसीद^२ ।
अथ । अस्माकम् । गिरश्च । कामप्रदानेन वर्धयेति^३ ।

तनूनपादुच्यते गर्भे आसुरो नराशंसो भवति यद्विजायते ।

मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गो अभवत्सरीमणि ॥ ११ ॥

तनूनपात् । असुरशब्दः काष्ठवचनः, अग्नेरसनादासुरः । गर्भोऽयम् ।

१. योनः P. अरणेः Sy. यस्माद्वतुकालो-
पेताद् गार्हपत्यात् Mah. यस्मात् U.

२. उत्पन्नस्त्वम् Mah. पूर्वमस्याधानेष्टि-
पशुचातुर्मास्यसोमेष्ट्वङ्गभावमुपगतः सन्
U.

३. अशोभयाः । अरोचयाः—‘रुच बीप्सो’
इत्यस्य लङि रूपम् । यद्वत्तयोगाद-
निघातः Sy. कर्मकाले बीप्सोऽभूः Mah.
बीप्सवानसि U. बीप्यसे । छान्वसो लङ्
BB.

४. तत् M. अरणिरूपं काष्ठविशेषम् Sy.
हे अग्ने ! तं गार्हपत्यम् Mah. तं
तथाभूतं योनिं गार्हपत्याख्यम् U. योनिम्
BB.

५. ०नीमयो० M.

६. स्वजनकमवगच्छन् Mah. विद्वान् U.
ममायं योनिरित्यवगच्छन् BB.

७. तस्याभरण्यामारोपितः सन् नैरन्तर्येण
तिष्ठ । सीव-सवेर्लोडि ‘पात्रा’ इत्यादिना
सीववेशः । निघातः Sy. आरोह
पुनरुद्धरणाय कर्मान्ते प्रविश Mah.
आरोह पुनरुद्धरणाय U. आश्रय, मा
कदाचिदपि मुचः BB.

८. थ M. and P. अनन्तरम् । अथा—
‘निपातस्य च’ इति साहित्यिको वीर्यः

Sy. अथानन्तरम् Mah. अथानन्तरमेव
U.

९. अस्मदर्थम् Mah.

१०. शिर० M. गिरश्च P. स्तुतिलक्षणा
वाचः । यद्वा गीःशब्देन तद्वन्तो लक्ष्यन्ते ।
तथा स्तोतुनस्मान् Sy. रयि धनम्
Mah., U., BB.

११. पशुपुत्रादिभिः समुद्धान् कुरु । वर्धय
‘वृधु वर्धने’ । हेतुमति—’णिच्’ निघातः
Sy. वर्धय पुनर्यागाय समुद्धं कुरु Mah.
स्कीतं कुरु । . . . येन पुनरपि त्वां
यक्ष्याम इत्यभिप्रायः U.

१२. VM. ignores अग्ने ।

अयं ते योनिर्हृद्विष्यः । यतो जातोऽ-
अरोचयाः । तं जानन्नग्नः आरोहया
नो वर्धया रयिमिति पुष्टं वै रयिर्भूयो
भूय एव न इदं पुष्टं कुन्त्येवैतबाह ।
SB. 2. 3. 4. 13. p. 163.

This stanza=YV. 3. 14.=
TS. 1.5.5.2.

१३. ०तावसु० P. कर्मविघ्नकारिणामसुराणां
हन्ता । असुरस्यायमासुरः । अहितका-
रित्वेन सम्बन्धी । ‘तस्येवम्’ इत्यण् ।
प्रत्ययस्वरः Sy. १४. गर्भोऽयः M.
अरणीषु गर्भरूपतया वर्तते Sy.

तनूनपात् । उच्यते । अथ नराशंसः । भवति । यदा । अरण्योविजायते, यस्मादेनं जातं नराः शंसन्ति । यदा । अन्तरिक्षे । स्वं तेजः करोति । तदानीं मातरिवोच्यते, अन्तरिक्षे एवसितीति । वानस्य । सरणे सति । सर्गा नाम । भवतीति ।

सुनिर्मथा निर्मेथितः सुनिधा निहितः कविः ।

अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान्देवयते यज ॥ १२ ॥

सुनिर्मथा । सुनिर्मथनेन । निर्मेथितः । सुनिधानेन । निहितः । क्रान्तदर्शनः

१. यष्टृणां तनूः शरीराणि न पातयति न दहतीति व्युत्पत्तेः । यद्वा तनूशब्देनापोभिधीयन्ते । नपाब्देनैकान्तरिताः प्रजाः । तथा चापां नप्ता । कथमेतत् ? आपस्तता अन्तरिक्षे । ताभ्य ओषधिवनस्पतयो जायन्ते । तेभ्यो ह्येष इति । तनूनपात्—‘तनु विस्तारे’ ‘कृषिचमितनिधनिसर्जिर्जिभ्य ऊः’ इत्यु-प्रत्ययः । व्यत्ययेनाद्युदात्तः । नपात्—‘पा रक्षणे’ । ‘यत्नू गतौ वा’ । ण्यन्तः । क्विप् । न पाति न पातयतीति वा नपात् ‘नधाप्नपाशवेदा’—इत्यादिना निपात-नाश्रमः प्रकृतिभावः । नञ्स्वरः । तनूर्न पातीति तनूनपात् । तनूस्वर-रत्वे प्राप्ते ‘उभे वनस्पत्यादिषु युगपत्’ इत्युभयोरुदात्तः ।

२. नरैः कर्मणां नेतृभिरध्वर्यादिभिः शंसनीयो भवति । ‘नू नये’ । ‘ऋदोरप्’ इत्यप् । प्रत्ययस्य पिस्वाभ्ररशब्द आद्युदात्तः । ‘शंस स्तुतौ’ इत्यस्माद् घञन्त आद्युदात्तः । नरशब्दस्य ‘अन्येषामपि वृद्धयते’ इति दीर्घः । वनस्पत्यादित्वाद्युभयोः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

३. विशेषेण प्रत्यक्षतया जायते । विजायते—‘जनी प्रादुर्भावे’ । दिवादित्वात् ङ्यन् । धातुस्वरः Sy. ४. जानन् P.

५. निनिमीते । अमिमीत—‘माङ् माने

शब्दे च’ । जुहोत्यादिः । ‘भूवामित्’ इत्यभ्यासस्येत्वम् । यद्योगादनिघातः Sy.

६. तदा Sy.

७. एवसि P. ०चेष्टत इति व्युत्पत्तेः Sy.

८. एवंविधस्याग्नेः Sy.

९. बायोः Sy.

१०. रणे P. एवंविधस्याग्नेः शीघ्रगमने । सरीमणि—‘सु गतौ’ ‘हृभृषुसुस्तृभृभ्यः’ (Upādi 4.587.) इतीमनिप्रत्ययः । नित्स्वरः Sy. ११. सुष्टिः Sy.

१२. यदाग्निररणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा तनूनपाश्रमको भवति । यदा जायते तदा नृपतिर्भवति । यदान्तरिक्षे विद्योतते तदा मातरिववनामको भवतीति Sy.

१३. शोभनेन मन्थनेन । सुनिर्मथा—‘मथे विलोडने’ अस्मात्सम्प्रदायेनान्यो भावे क्विप् । प्रादिसमासः । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

१४. ०थित P. नितरां मथितोऽसि । ‘गतिरनन्तरः’ इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१५. शोभनेन निधानेन । सुनिधा—‘निपूर्वस्य दधातेर्भावे’ ‘मातश्चोपसर्गे’ इत्यङ् । ‘सुपां सुलुक्’ इति तृतीयाया लुक् । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

१६. उत्तरवेद्यादिस्थानेषु नितरां प्रक्षिप्तोऽसि Sy. १७. मेधावी Sy.

स त्वम् । अग्ने ! सुयज्ञान् । कुरु । देवान् । तथा यज्ञं च । देवानिच्छते यजमानाय तानिति ।

अजीजनन्मृतं मर्त्यासोऽस्त्रेमाणं तरणिं वीळुजम्भम् ।

दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रमन्ते ॥ १३ ॥

अजीजनन् । जनयन्ति स्म । अमरणधर्माणम् । मर्त्या । अगापम् । क्षिप्रम् । दृढ-
दष्टं तम् । दश । पाणेरेकस्मादुत्तातेः स्वसारः । दशाङ्गुलयः । समञ्जनाः संश्लिष्टाः ।

१. सन् M.

२. अस्माभिः क्रियमाणानि कर्माणि सुष्ठु
हिसारहितानि Sy.

३. कृणु—‘कृवि’ साकरण्याः इत्यस्य लोटि
‘विन्विक्कृण्वोर च’ इत्युप्रत्ययः । ‘उतश्च
प्रत्ययात्’ इति हेर्लुक् । निघातः Sy.

४. यजनीयानिन्द्रादीन् Sy.

५. अयथा M. ६. पूजय Sy.

७. देवान्कामयमानाय Sy.

८. तानीति P.

९. मन्थनेनोदपीपदन् । अजीजनन्—‘जनी
प्राबुर्भावे’ इत्यस्य ण्यन्तस्य लुङि चङि
रूपम् Sy. १०. रमन्ते हतम् Sy.

११. ऋत्विजः Sy.

१२. अत एव क्षयरहितम् । अस्त्रेमाणम्—‘लिव
गतिशोषणयोः’ । ‘भावे मनिन्’ इति
मनिन्प्रत्ययः । लघूपधगुणः । ‘लोपो व्यो-
र्वेलि’ इति वलोपः । ‘बहुव्रीहौ नञ्सु-
भ्याम्’ इत्युत्तरादन्तरात् Sy.

१३. तरणिम् । तरन्ति यजमानाः पापमने-
नेति तरणिरग्निः । तम् । ‘तृ प्लवन-
तरणयोः’ । ‘अतिसुषुप्तो वेतुभ्यो-
ऽनिः’ इत्यनिप्रत्ययः । गुणः प्रत्ययस्वरः
Sy.

१४. दष्टं P. हविर्भक्षणार्थं दृढवन्तम् Sy.

१५. दशसंख्याकाः Sy.

१६. सरन्त्यः । स्वसारः—असु क्षेपणे’ इत्य-
स्मात् ‘ऽव्यसेर्ऋन्’ इति ऋन्प्रत्ययः ।
सुष्ठु अस्यन्ति कर्मसु पदार्थानिति स्व-
सारः । ‘न षट्स्वस्त्राविभ्यः’ इति ङीप्-
प्रतिषेधः । निस्त्वावाद्युवात्तः Sy.

१७. कर्मकं दशाङ्गुलयः । अग्रुवः—‘अग्नि गतौ’
‘जम्बादयश्च’ (Uṇādi 4.542.)
इति रुप्रत्ययः निपातनामलोपः । जसि
तन्वादिवाद्युवङादेशः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१८. समञ्जनाः M. समञ्चनाः is suggest-
ed for समञ्जनाः । परस्परं सङ्गताः
सत्यः । समीचीः—‘इण् गतौ’ इत्यस्मात्
‘समीणः’ (Uṇādi. 4.532.) इति
चट्प्रत्ययो घातोर्वीर्धश्च । टिस्वात्
‘टिड्ढाणञ्’ इत्यादिना ङीप् । संयन्तीति
समीच्यः । यद्वा संपूर्वस्याञ्चतेः क्षिप्
‘समः समि’ इति समि इत्यादेशः ।
‘अञ्चतेऽचोपसंख्यानम्’ इति ङीप् ।
‘अचः’ त्यकारलापः । ‘चौ’ इति वीर्धः ।
‘वा छन्दसि’ इति पूर्वसवर्णवीर्धः । एका-
देशस्वरः Sy.

पुमांसम् । जातम् । अभिमुखाः । सम्भूय गृह्णन्ति समिन्धनायेति ।

प्र सप्तहोता सप्तकादिवत् मातुरुपस्थे यदशोचदूधनि ।

न नि मिषति सुरणो दिवेदिवे यदसुरस्य ऋतुस्तदजायते ॥ १४ ॥

प्र सप्तहोता । चिरादेवारभ्य । प्ररोचते । यस्याग्नेः सप्त वषट्कर्तारो भवन्ति ।
यदा । पृथिव्याः । उत्सङ्गे । उत्तरवेद्याम् । दीप्यते । न । निमिषति, सर्वदा ज्वलति । दिवे-
दिवे । शोभनमरणः । यदा । काष्ठस्य । जठरात् । जायते ।

१. पुमांसम्—‘पा रक्षणे’ इत्यस्मात् ‘पातेडु-
म्सुन्’ (Uṇādi. 4.617.) इति डुम्सुन्
प्रत्ययः । पुंसोऽसुड् (Pa. 7.1.89.)
उत्सङ्गः । पाति कुलमिति पुमान् ।
नित्स्वरः Sy.

२. अथ जातं तमग्निम् । तत्र दृष्टान्तः—
यथा जातं पुत्रमुपलभ्य तत्रत्याः पित्रादयो
हर्षादुद्घोषन्ति तद्वत् Sy.

३. अभिलक्ष्य Sy.

४. शब्दं कुर्वते । जातमग्निं दृष्ट्वाऽवर्णा-
दयो हर्षाद्विस्तृत्यसम्पुटेन शब्दं कुर्वन्ती-
त्यर्थः । रभन्ते—‘रभ शब्दे’ इत्यस्य
लटि रूपम् । निघातः Sy.

५. होता is omitted in M. and P.

६. समकात्सनातनोऽग्निः Sy.

७. ग्राह्यस्थानेऽजीप्यत । अरोचत—‘रुच
वीप्ती’ इत्यस्य लटि रूपम् । निघातः Sy.

८. सप्त होतारो होत्रका यस्यासौ सप्तहोता
सन् Sy.

९. ऊधःस्थाने उत्तरवेद्याम् । ऊधनि,
सकारस्य मकारस्यैवत्वसः Sy.

१०. अशोभत । अशोचत्—‘शुच वीप्ती’ Sy.

११. न निघ्राति किन्तु सर्वदा यज्ञार्थं जाग-
त्येव । मिषति—‘मिषु सेचने इत्यस्य
लटि रूपम् Sy.

१२. प्रतिविनम् Sy.

१३. रमणः may be suggested for
मरणः ॥ सुष्ठु रणयति शब्दयतीति
सुरणः । सर्वैः कमनीयतया दृश्यमानः
सन् । ‘रण शब्दे’ । तत्करोतीति णिच् ।
तस्मादकुच्छार्थं खल् । लित्स्वरः Sy.

१४. यस्मात् Sy.

१५. अग्नेः प्रेरकस्त्यारणीरूपस्य काष्ठस्य ।
असुरः—‘असु क्षेपणे’ इत्यस्मात् ‘असे-
रन्’ इत्युरन्प्रत्ययः । अस्यतीत्यसुरः ।
नित्स्वरः Sy.

१६. उदरात् । जठरात्—‘जनी प्रादुर्भावे’
इत्यस्मात् ‘जनेररष्ट च’ (Uṇādi. 5.
716) त्प्रत्ययः । ठकारश्चान्तादेशः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

१७. कर्मार्थमुदपद्यत । तस्मात्स निमिषतीति
पूर्वेणान्वयः । अजायत—‘जनी प्रादुर्भावे’
इत्यस्य लटि इयनि ‘ज्ञानोर्जा’ इति
षातोर्जविशः । यद्योगादनिघातः Sy.

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिद्विदुः ।

द्युध्नवद्भ्रातृ कुशिकास एरिर एकैको दमे अग्निं समीधरे ॥ १५ ॥

अमित्रायुधः । अमित्राणां योद्धारः । मरुतामिव । वेगः यथा मारुतं शर्धो वृक्षादीनु-
त्क्षिपति । प्रजापतेः । प्रथममेव जाताः । सर्वम् । एवाग्निगणम् । जानन्ति । तथा हविष्मत् ।
स्तोत्रम् । कुशिकपुत्राः । अग्नये प्रेरयन्ति । तथैक एकः सर्व एव । स्यगृहे । अग्निम् । समे-
धितवन्तः ।

यद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह ।

ध्रुवमया ध्रुवोऽपिः प्रजानन्विद्धाँ उपं याहि सोमम् ॥ १६ ॥

यद्य त्वा । यत् । अद्य । त्वा । वर्तमाने । यज्ञे । अस्मिन् । अग्ने ! होतः ।

१. ०मिणो P. अमित्रैः कर्मविघ्नकारिभिर-
सुरैः सह योद्धारः । यद्वा अमित्राणि
पापानि तैः सह योद्धारः । अमित्रायुधः
—‘युध सम्प्रहारे’ । विष्णुः । कुवुत्तरपद-
स्वरः । संहितायां पूर्वपदस्य दीर्घश्छा-
न्दसः Sy.

२. तत्र दृष्टान्तः । यथा मरुतां देवानां
प्रयाः प्रकर्षेण शत्रूनभियान्तीति प्रया
बलानि शत्रूणां हन्तृणि तद्वत् कर्मविघ्न-
कारिणां पापानां च हन्तारः Sy.

३. प्रयाः—‘या प्रापणे’ । ‘अन्येभ्योऽपि
दृश्यन्ते’ इति विच् Sy. ४. शर्द्धं P.

५. पक्षादीनुत्पतति P.

६. सर्वस्य जगतः स्रष्टुः Sy.

७. ०थमेव P. and M.

८. जातः P. प्रथममुत्पन्नाः । प्रथमजाः—
‘जनी प्रादुर्भावे’ । ‘जनसन्’ इत्यादिना
विद् । ‘विद्वानोः’ इत्यात्वम् Sy.

९. स्थावरजङ्गमात्मकं सर्वं जगत् Sy.

१०. ०वाग्निं गुणं M.

११. जानाति P. विदुः—विदेर्लटि ‘विदो
‘जदो वा’ इति ऋसादेशः Sy.

१२. तेऽग्नी कुशिका . . हविर्युक्तम् Sy.

१३. कुशिकगोत्रोत्पन्ना ऋषयः Sy.

१४. अग्नय आ समन्तात्प्रेरयन्ति । ‘ईर गतौ’
इत्यस्य लिटि रूपम् । मन्त्रत्वावाप्त
भवति Sy. १५. एकैको भूत्वा Sy.

१६. ते च स्वे स्वे गृहे । दमे—‘वम् उप-
शमने’ । करणे घञ् । ‘नोवात्तोपवेश-
स्य’ इति वृद्धिप्रतिषेधः । अित्स्वरः Sy.

१७. आज्याद्याहुतिभिः सम्यग्दीपयन्ति ।
‘अिहन्धी दीप्तौ’ इत्यस्य लिटि ‘इन्धि-
भवतिभ्यां च’ इति कित्वावाप्तकार-
लोपः । निघातः Sy.

१८. यद्यस्मात्कारणात् Sy. यदर्थम् BB.

१९. इषानीम् Sy. अस्मिन्नहनि BB.

२०. त्वाम् Sy., BB.

२१. ०मानो P. प्रवर्तमाने । प्रयति—‘इण्
गतौ’ इत्यस्य शतरि रूपम् । ‘शतुर-
नुमः’ इति विभक्त्येव वास्तव्यम् Sy.
अविच्छेदेन वितायमाने BB.

२२. अस्मिन्त्यज्ञे BB.

२३. ज्योतिष्टोमादौ Sy.

२४. होमनिष्पादक ! Sy.

प्रज्ञावन् ! होतारमवुणीमहि । ततस्त्वं ध्रुवम् । अयाक्षीर्देवान् । ध्रुवम् । एव । अशमिष्ठाः,
शमनं संस्कारः । पशोरभिगुप्रेषणारण्योः प्रजायमानस्त्वम् । विद्वान् । उपगच्छ । अस्मदीयमिमं
सोममिति ।

तृतीयस्याष्टकस्याद्यमध्यायं व्याकरोदिति ।

जाता वसिष्ठस्य कुले सुन्दरी यमजीजनत् ॥

अथ तृतीयऽष्टके द्वितीयोऽध्यायः ।

अयेच्छन्ति त्वा सोम्यासुः^१ व्याचिख्यासति माधवः ।

सङ्गतेषु निपातेषु वक्तव्यं सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

१. ०ज्ञाप(य)न् M. कर्मविषयज्ञानवन् ।
Sy.

२. ०तारं वुणी० P. त्वद्विषयं वरणमकुर्म ।
अवुणीमहि—‘वृज् वरणे’ । कषादित्वात्
ह्ना । लङ्घुसमबहुवचने ‘ई हत्यघोः’
इतीत्वम् । आम्न्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन
पादादित्वादिनिघातः Sy. त्वां होतारम्
... वृत्तवन्तो वयमिहास्मिन्प्रयोजन एत-
दनुकूपमेव त्वया कृतमिति प्रदर्शयति
BB.

३. तस्मात्तादृशस्त्वम् Sy.

४. ध्रुवम् P. ध्रुवं यथा भवति तथा
Sy.

५. ०याक्षीन्दे० P. अस्माभिर्देवतानि हवींषि
प्रापय । अयाः—‘या प्रापणे’ इत्यस्य
लङि सिपि रूपम् । निघातः Sy.

६. ०क्षीः देवाः M.

७. उत अयि च Sy.

८. शमि० P. हविःस्वीकरणात्तुतैर्देवैः
प्राप्तस्विभकारेष्ठाः । अशमिष्ठाः—
‘शम् उपशमने’ इत्यस्य प्यन्तस्य कर्मणि
लुङि ‘स्यतिच्सीयुद्’ (Pa. 6.4.62.)

इति विकल्पाद्नेडागमः । तस्यासिद्धत्वात्
‘णेरनिटि’ इति शिलोपः । निघातः Sy.

९. ०प्रेषणा० M.

१०. इमं यत्तं सम्यक् जानन् । ‘ज्ञा अव-
बोधने’ । शतरि रूपम् Sy.

११. अवि M. यत् किञ्चित्सर्वं जानान-
स्त्वम् । यत् वमतस्त्वमव प्रजानन्ना-
त्मीयमधिकारं जानन्ननुसन्धान इत्थ-
मित्थं कृतवानसि विद्वान् सर्ववैसायना-
पायज्ञस्त्वम् BB.

१२. सनीप आगच्छ । यातेर्लोटि रूपम् Sy.
पुनः पुनरपयाहि, आगच्छ BB.

१३. अस्माभिः क्रियमाणः सोम-
मभिलक्ष्य Sy. तस्माद् भूयोऽप्यस्मदीयं
यज्ञम् BB.

१४. VM. ignores इह ।

This stanza=TS. 1.4.44.2.

१५. सुन्दरी मम M. and D.

१६. The line *in toto* is omitted
in P.

१७. ०च्छति M.

१८. RV. III. 30.1.^a

पृथगर्थान्निपातेषु सङ्गतेषु प्रदर्शयेत् ।

‘आदहं स्वधामन्विति तत्राहुश्च निदर्शनम् ॥ २ ॥

स्विदित्येको निपातोऽयम् ‘अधः स्विदासीदुपरि’ ।

चन चेन्नन्वमी च स्युरभिज्ञा इति निश्चयः ॥ ३ ॥

समुदाया निपातानां नामी नो मो अयो इति ।

ओदन्तस्य प्रगृह्यत्वं पृथक्शास्ति हि पाणिनिः ॥ ४ ॥

‘मो अहं द्विषते रधम्’ मैवाहं द्विषते रधम् ।

एवं ‘नो वयं मराम’ नैव वयं मरामेति ॥ ५ ॥

समुदायत्वमनयोरित्थमर्थप्रतीतिः ।

इच्छन्ति कवयः केचिद्द्वयोरेकः स्वरस्तथा ॥ ६ ॥

१. ०र्वा नि० M.

२. ०धामान्विति M. ०धामन्निति P.
RV. I. 6.4.

३. स्विदत्ये० M.

४. ०यधस्वि० M.
०मयस्वि० P.

५. RV. X. 129.5.^b

६. ०यान्ति० M. and P.

७. नामी is not clear. I therefore propose the emendation नामी = न अमी, meaning—नो मो etc. are not compound, but single words.

८. Omitted in M.

९. ०यक्चास्ति M. ०यक्स्ति P.

१०. वावाणिः P. Cf. Pa. I. 1.15.
‘ओत्’

११. ओहन् M.

१२. RV. I. 50.13.^d

१३. M. omits words मैवाहं...
रधम् ।

१४. एव P.

१५. यं P.

१६. RV. I. 191.10—12.

१७. P. omits नैव वयं ।

१८. हेति P. (for मरामेति).

१९. ०मत्वं० P.

२०. M. omits द्वयोरेकः । ननुरेक P.

नहीत्येको निपातोऽयं पृथगध्वर्यवस्तु तम् ।

अधीयते ह्युदात्तं च 'नृह्यस्या अपरं चन' ॥७॥

नहीत्यनेन योगे च स्मर्तव्यस्तिहुदात्तवा ।

केवलेन हिना योगे शाब्दिकैः स्मर्यते यथा ॥८॥

बहुचा हिकमित्येकं किमिति द्वावधीयते ।

अयं च युज्यते ह्येकं एकोदात्तस्य दर्शनात् ॥९॥

'राजा हिकं भुव्नानां' 'तिष्ठा सुकं मघवन्मा' ।

'येनां तुकं मारुषी' च त्रयोऽमी निहताः क्रमः ॥ १० ॥

सूक्ष्मेक्षिकापरा विप्राः कथयन्त्यत्र बहुचाः ।

यथा समासे पदयोरैकार्थ्यमुपजायते ॥ ११ ॥

नञो हेश्च तथैकार्थ्यं नहीत्यत्रोपजायते ।

ह्यर्थस्य च प्रधानत्वादन्तोदात्तमभूत्पदम् ॥ १२ ॥

१. ऽगध्वार्यं P.

२. ऽवस्त P.

३. अग्नियं P.

४. ह्युदा P.

५. RV. X. 86.11^a

६. स्थत्यंतस्ति P.

७. शाब्दी M.

८. M. omits स्मर्यते यथा । Cf. 'हि च'
Pa. 8.1.34.

९. ऽत्येक P.

१०. ह्येकः P.

११. वि M.

१२. ऽवनां P. RV. I. 98.1.

१३. क P.

१४. र्मघम्म P. RV. III. 53.2.

१५. ननु P.

१६. क P.

१७. RV. I. 72.8.

१८. निग्रहताः M.

निहितारः P.

१९. क्रमः M.

२०. ऽयत्यं M.

२१. ऽयोरेकार्थ्यं P.

२२. तथैकार्थ्यं P.

२३. नहीत्यत्रोपजा P.

२४. ह्यर्थं P.

हिना योगे नु-सुभ्यां च कमित्येतत्निहन्यते ।

‘राजा हिकं भुवनानां’ ‘येना नुकं मारुणीति’ ॥ १३ ॥

पदेनान्येन संयोगार्थयाख्यातं निहन्यते ।

हिनुयोगे कमित्येतदेवमेवेति बहुचाः ॥ १४ ॥

अध्वर्यवस्तु नेच्छन्त्याशिषे वै कं यजमानाः ।

इत्युदात्तमधीयानाः पृथक्चार्थं कमो विदुः ॥ १५ ॥ इति ।

III. ३०.

इच्छन्ति त्वा सोम्यासुः सखायः सुन्वन्ति सोमं दधति प्रयांसि ।

तिष्ठन्ते अभिशस्ति जनानामिन्द्र त्वदा कश्चन हि प्रकेतः ॥ १ ॥

इच्छन्ति ।

१. ०द्योने M.

२. जु० M. असुह्यां P.

३. कवित्ये० P. ४. ०क्षिते P.

५. RV. I. १८.१.

६. RV. I. ७२.८.

७. ०वेन्याने P.

८. ०गच्छ० P. ९. ०नुयो P.

१०. तमि० M.

११. ०मेवेति P.

१२. ०शिषे P. १३. ०मानः M.

१४. ०याना P.

१५. ०स्वार्थे P.

१६. कर्मो M. १७. विविदुः M.

१८. तृतीयेऽनुवाके नव सूक्तानि । तत्र ‘इच्छन्ति त्वा’ इति द्वाविंशत्यर्थं प्रथमं सूक्तम् । तत्रेयमनुक्रमणिका ‘इच्छन्ति द्व्यधिकै-
न्द्रम्’ (KSA. १८. ३०. p. १५.) इति । मण्डलग्रन्था विद्वामिन्द्र ऋषिः । इन्द्रो देवता । अनुवसत्वादिग्रन्थेषु छन्दः ।

आभिप्लविके प्रथमेऽहनि दशरात्रे प्रथ-
मेऽहनि च माष्यन्विने सवनेऽच्छावाक-
शास्त्रेऽह्नीनसूक्तस्थाने द्वितीयमिदं सम्पा-
तसूक्तम् । ‘अभिप्लवपुष्पातानि’
इति खण्डे सूत्रितम्—‘इमासूध्विच्छन्ति
त्वा शासद्वह्निरिति सम्पाताः’ (ASS.
७. ५.) इति । इन्द्रस्य वृत्रघ्नः
सम्बन्धिनि पशौ ‘सहवानुम्’ इति वपाया
याज्या । ‘सहवानुं पुरुषं क्षियन्तं स्तुत
इन्द्रो मधवा यद्ध वृत्रा’ (ASS. ३. ८.)
इति सूत्रितम् । ‘स्वस्तये वाजिभिश्च’
इत्येवैन्द्रे पशौ हविषो याज्या । सूत्रि-
तञ्च—‘स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः
शुची वो हव्या मयतः शुचीनाम्’ (ASS.
३. ७.) इति । शुनासीरीये वैकल्पि-
कस्येन्द्रस्य श्वनस्य ‘श्वं हवेम’ इत्यनु-
वाक्या । सूत्रितञ्च ‘श्वं हवेम मध-
वानमिन्द्रमश्वायन्तो गव्यन्तो वाजयन्तः
(ASS. २. २०.) इति Sy.

विश्वामित्रः ॥ इच्छन्ति । त्वाम् । सोमपानार्हाः । समानस्थानां यजमानाः । तुभ्यं सोमम् ।
सुन्वन्ति । निदधति च । अन्नानि । तथा तव बलाच्छत्रुजनानाम् । अभिशंसनं च । सहन्ते ।
इन्द्र ! त्वत्तोऽन्यः । कः । खल्वस्ति । हि । प्रकर्षेण ज्ञायमान इति ।

१. विश्वामित्रः स्तौति Sy.

२. त्वा P.

त्वां शंसितुम् Sy.

३. ०नार्हा P. सोमार्हा ब्राह्मणाः । सो-
म्यासः—सोममर्हतीत्यर्थे 'सोममर्हति यः'
इति यः । प्रत्ययस्वरः Sy. किभूताः
सखायः ? सोम्यासः सोमसम्पादिनः
Mah., U.

४. ते ब्राह्मणाः Sy. सखायो विप्राः, . . .
'अथ ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाश्च सोऽनूचानास्ते
मनुष्यदेवाः' (SB. 2. 2. 2. 6; 4.
3. 4. 4.) इत्युक्तेर्वेदानां विप्राणां च
सखित्वम् Mah. सखायः समानस्थानाः ।
कथं समानस्थानाः ? श्रुतौ द्वया वै देवाः,
अहैव देवा अथ ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाश्च सो-
ऽनूचानास्ते मनुष्यदेवाः' (SB. 2. 2. 2.
6.; 4. 3. 4. 4.) इति U.

५. त्वदर्थम् Sy.

६. सुन्वति D. अभिषुण्वन्ति । सुन्वन्ति—'षुम्
अभिषवे' स्वावित्वात् ङुः । सतिशिष्टः
स्वरो बलीयान् (Cf. PMBH. on
pa. 6. 1. 158.) इति निप्रत्ययस्वरः
Sy. अभिषुण्वन्ति Mah., U.

७. ०दधाति वा P. त्वदर्थं धारयन्ति ।
दधति—दधातेर्लटि रूपम् । 'समान-
वाक्ये निधातयुः' (VPa. 8. 1. 18. 5.) इति सोमपदस्येतर-
वाक्येनान्वयात् निधातः । 'अभ्यस्ता-
नामादिः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy. धार-
यन्ति Mah., U.

८. इतराण्यपि हवींषि Sy. प्रय इत्यस्मानाम् ।
हवींषि Mah. हविलक्षणान्यन्नानि U.

९. त्वया प्रेरिताः सन्तो जनानां सपत्नानाम्
Sy.

१०. बळं शत्रुबळानाम् P.

११. तत्कृतां हिंसाम् । अभिशस्तिम्—'शसु
हिंसायाम्' इत्यस्माद्भावे क्तिन् । 'तावौ
च निति कृत्यतौ' इति गतेः प्रकृतित्व-
रत्वम् Sy. कुर्वचनम् Mah., U.

१२. ०हते M. ०हसे P. तितिक्षन्ते—'तिज
निज्ञाने' इत्यस्य क्षमायां 'गुप्तिज्जिह्वः
सन्' इति सन् । अभ्यस्तस्वरः Sy.
सहन्ते मनोवाक्कायसंयताः क्षान्तिपरा
इत्यर्थः Mah., U.

१३. अथैवं त्वामिच्छतां हे इन्द्र ! U.

१४. प्रकृत्युपासकस्तोऽन्यः Sy. त्वस्तः
सकाशात् Mah., U.

१५. Omitted in P. को नाम पुरुषः
Sy. कोऽपि लोकोत्तरः Mah. कोऽपि
U.

१६. बलस्ति P. चनशब्दोऽप्यर्थे Mah. चनो
निपातोऽप्यर्थे U.

१७. खलु Sy. हि यतो भवति Mah. हिर-
नर्थकः U.

१८. जायमा ज्ञायमा P. प्रकेत्यते ज्ञाप्यत
इति प्रकेतः । प्रज्ञापितो विद्यते ।
प्रकेतः—'कित ज्ञाने' कर्मणि घञन्तः ।
यायघञ्कृतं 'त्यन्तादात्तत्वम् Sy.
प्रकृष्टो ज्ञानविशेषः Mah. प्रज्ञान-
विशेषोऽप्यर्थं भवति, यजमानानामिति
शेषः U.

१९. VM. ignores आ ॥ आ सर्वतो
जगति Sy. आ सम्भन्ता. नवेन U.
This stanza=YV. 34. 18.

न ते दूरे परमा चिद्रजास्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्याम् ।
स्थिराय वृष्णे सर्वना कृतेमा युक्ता प्रावाणः समिधाने अग्नौ ॥ २ ॥

न ते दूरे । न । तव । दूरे भवन्ति । दूरस्थानि । अवस्थानानि । शीघ्रम् । आप्र-
याहि । हे हरिवः ! हरिभ्याम् । स्थिराय । वर्षित्रे । सर्वानि । इमानि । अस्माभिः कृतानि ।
युक्ताश्चाभिषेकार्थम् । प्रावाणः । होमार्थं समिधाने । अग्नावागच्छेति, दूराभावः शीघ्रं तत्र
गन्तुमसौ शक्त इति ।

१. दूरे (न) सन्ति । चिच्छब्दोऽप्यर्थे । अतिदूरमपि ते निकटमत आयाहीत्यर्थः Mah. दूरेऽपि U.
२. दूरे वर्तमानान्यपि Sy. ननु स्वर्गात्कथ-
मिति दूरे मया गन्तव्यमित्यत आह ।
परमाणि दूरवेशस्थानि Mah. परमाणि
विप्रकृष्टवेशानि U.
३. स्थानानि Sy., Mah., U.
४. क्षिप्रम् Sy. तुशब्दो हेत्वर्थे । अतो
हेतोः Mah. तु तूर्णम् U.
५. अस्मदीयं यज्ञमभिलक्ष्यागच्छ । याहि—
'या प्रापणे' इत्यस्य लोटि रूपम् Sy.
आगच्छ Mah. आयाहि U.
६. Omitted in P.
७. हरिवर्णविश्वौ यस्य सोऽयं हरिवा-
निन्द्रः । हरिवः—हरी अस्य स्त इति
मनुष्य । 'अन्वसीरः' इति तस्य वत्वम् ।
आमन्त्रितस्माभिषातः Sy. हरी अश्वौ
विद्येते यस्य स हरिवांस्तस्य सम्बोधनम्
Mah.
८. तस्माद् हरिभ्याम् उपेतस्त्वम् Sy.
अश्वभ्याम् Mah., U.
९. फलप्रदाने बृद्धचित्ताय । स्थिराय—
'ष्ठा गतिनिवृत्तौ' इत्यस्मात् 'अजिर-
शिशिर' इत्यादिना किरच्प्रत्ययान्तत्वेन
निपातनादाकारलोपः । चित्स्वरः Sy.
तुष्टुः Mah., U.

१०. ऽधिते P. अत एव कामानां वर्षित्रे
तुभ्यम् Sy. वृष्णे सेवत्रे Mah., U.
११. प्रातरादीनि । सर्वना—'षुञ् अभिषवे'
इत्यस्मादधिकरणे 'त्युट् च' इति ल्युट् ।
सूयते सोमो यत्रेति सर्वनानि प्रातरा-
दीनि । लित्स्वरः Sy. प्रातःसर्वना-
दीनि Mah.
१२. योजिताः Mah.
१३. ऽश्वभियार्थं P. सोमाभिषेकार्थमुद्युक्ताः
Sy. अभिषेवकर्मणि Mah., U.
१४. उपलाः Sy.
१५. ऽमात्थं P.
१६. आहुत्यधिकरणतया सम्यग्दीप्यमाने
सति । समिधाने—'शिङ्गन्वी दीप्तौ'
इत्यस्य कानचि रूपम् । कित्वाश-
कारलोपः । चित्स्वरः Sy. समिध्यमाने
सति । आन्वसो यको लुक् Mah. समि-
ध्यमाने U.
१७. आहवनीये Sy. अग्ना आहवनीयाख्य
आहुतयो होष्यन्ते । अतश्चायाहि U.
१८. ऽवाच्छे० P. अतस्त्वं क्षिप्रमागच्छेति
भावः Sy.
१९. ऽभवः P. दूराभावे is suggested
for दूराभावः ।
२०. शीघ्र P.
२१. VM. ignores चित् ॥ चित् अपि Sy.
This stanza=YV. ३४. १९.

इन्द्रः सुशिप्रो मधवा तरुत्रो महाव्रातः विकुर्मिर्ऋधावान् ।

यदुग्रो धा बाधितो मर्येषु कृत्या ते वृषभ वीर्याणि ॥ ३ ॥

इन्द्रः सुशिप्रः । इन्द्रः । सुहनुः । धनवान् । तारयितो । महता वानेन मरुता संयुक्तः ।
बहूनामवदानकर्मणां कर्ता वा । हिंसावान् । यानि । उद्गूर्णः । धारयति । शत्रुभिर्बध्यमानः ।
शत्रुषु मनुष्येषु जयार्थं कृतानि । क्व । तानि । तव । वृषभ ! वीर्याणीति, न तानि सम्प्रति
दृश्यन्त इत्यनागमन दिन्द्रमधिकृषति ।

१. यस्त्वं परमैश्वर्यसम्पन्नः Sy.

२. शिप्रशब्देन शिरस्त्राणमभिधीयते ।
शोभनशिरस्त्राणोपेतः, यद्वा शोभनहनु-
मान् । सुशिप्रः—‘सुप्नु गतौ’ श्रोणादिको
रन्प्रत्ययः । बाहुलकात् ‘सु’ इत्यस्य
‘शि’ इत्यादेशः । बहुव्रीहौ ‘आद्युदात्तं
द्व्यञ्जन्दसि’ इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम्
Sy. ‘शिप्रे हनूनासिके वा’
(N.6.17.)

३. तरन्त्यनेन शत्रून् देवा इति तदत्र इन्द्रः ।
तदत्रः—तरतेः ‘अशिञ्जादिभ्य इञ्चोञ्चौ’
इत्युन्नप्रत्ययः । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम्
Sy.

४. मरुद्विर्महान् व्रातः समूहो यस्येति स
तथोक्तः । महाव्रातः—‘ग्रामहृतः’ इत्या-
कारादेशो न. तत्तत्कारस्य Sy.

५. ०मपादा० M. सङ्ग्रामे नानाविध-
कर्मणां कर्ता । विकुर्मिः—करोतेरौणा-
दिको मिप्रत्ययः । गुणे गतेऽकारस्यात्वं
छान्दसम् । ‘हलि च’ इति दीर्घः
Sy.

६. ०बाद् P. शत्रुविषयाहिंसावान् । ऋधा-
वान्—ऋन् नृन् हन्तीत्युधाः । ‘अन्येभ्यो-

ऽपि वृक्ष्यन्ते’ इति विच्, वृशिप्र. गामलापो
हकारस्य घत्वम् । तदस्यास्तीति मनु-
बर्थे ‘छन्दसीवनिपी’ इति वनिप् ।
अन्येभ्यो वृक्ष्यन्ते Sy.

७. या M. and P. यानि वीर्याणि Sy.

८. अत एव शत्रूणां भयङ्करः Sy.

९. व्यवाः Sy.

१०. शत्रुबध्यमानः P. बाध्यमानः is sug-
gested for बध्यमानः ॥ स
तादृशस्त्वमसुरैः सङ्ग्रामे बाधितः सन्
Sy.

११. मारयितृष्वसुरेषु Sy.

१२. ०व्यार्थ P.

१३. Omitted in M.

१४. क्वासते वद ? वद—किंशब्दस्य सप्त-
म्यर्थे ‘किमोऽ्’ त्यन्प्रत्ययः । तस्मिन्
‘क्वाति’ इति क्वादेशः । तित्स्वरः
Sy.

१५. Omitted in P. वीर्याणि Sy.

१६. इवान्नीं तव Sy.

१७. प्रभ P. कामानां वर्षक ! हे इन्द्र !
Sy.

१८. सम्प्र P.

त्वं हि ष्मा च्यावयन्नच्युतान्येको वृत्रा चरसि जिघ्रमानः ।

तव द्यावापृथिवी पर्वतासोऽनुं व्रताय निमितेव तस्थुः ॥ ४ ॥

त्वं हि ष्मा । अच्युतान्यपि । त्वम् । शत्रुबलानि व्यावर्गन् । अराहायः । उपद्रवान् । नाशयन् । चरसि । हि । ततश्च द्यावापृथिवी । पर्वताश्च । तय । कर्मणे । भीताः सञ्चरणकुशला अपि निमिता इव । अनुतस्थुः, यथा पृथिव्यामुप्ताः स्थावरा अचलास्तिष्ठन्त्येवमिति ।

१. हे इन्द्र ! Sy.

२. च्युतिरहितानि नुच्युतान्यपि Sy.

३. अनुबं० M. तव प्रतिपक्षभूतानि रक्षांसि Sy.

४. स्वस्वस्थानात्पातयन् । च्यावयन्—
'च्युङ् गतौ' इत्यस्य ण्यन्तस्य शतरि
कम् । णिच्स्वरः Sy.

५. असहाय एव Sy.

६. तथा पापानि Sy.

७. हिसन् । जिघ्रमानः—'हन हिंसागत्योः'
इत्यस्य 'घञर्थे कविधानम्' इति कः,
तस्य 'छन्दस्युभयथा' इति सार्वधानु-
कत्वाच्छप् । तस्य इलुः । 'बहुलं छन्द-
सि' त्यभ्यासस्येत्वम् । हन्तीति जिघ्रन्,
आचारायै विषय, अस्मात्ताच्छीत्यायै
चानश् । शप्, व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम्
Sy.

८. वर्तसे । चरसि—'चर गतिभक्षणयोः'
ह्रियोगादनिघातः Sy.

९. Omitted in M. P. adds वृत्रं
after तलु ॥ तलु Sy.

१०. पातश्च P.

११. द्यावापृथिव्यौ । द्यावापृथिवी—'देवता-
द्वन्द्वे च' इत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम्
Sy.

१२. किञ्च—एवंविधसामर्थ्योपेतस्य तव
Sy.

१३. व्रताय कर्मणे आज्ञायै Sy.

१४. ०रकु० P.

१५. ०तानीव M. ०तानिव P. निष्ठाता
निश्चला इव । निमितेव—'हुमिञ्
प्रक्षेपणे' इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । 'गति-
रनन्तरः' इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् ।
'सुपां सुलुक्' इति सुपो ङादेशः 'इवेन
(समासः) विभक्त्यलोपः—' इत्यु-
क्तत्वात्पूर्वपदस्वरः Sy.

१६. अभित० P. अनुकूलास्तिष्ठन्ति ।
तस्थुः—'ष्ठा गतिनिवृत्तौ' इत्यस्य लि-
ट्पुस्यातो लोपे कृते तस्य 'द्विर्वचनेऽधि'
इति स्थानिवद्भावाद् द्विर्वचनम् । नि-
घातः Sy.

१७. अला P.

१८. VM. ignores स्म ॥ स्म—आवि-
त्वाबनुवातः Sy.

उतामये पुरुहूत श्रवोभिरेको दृळ्हमवदो वृत्रहा सन् ।

इमे चिदिन्द्र रोदसी अपारे यत्संगृभ्या मधवन्काशिरित्ते ॥ ५ ॥

उत । अपि च । हे बहुभिराहूत ! अभयार्थम् । अश्वैर्विभिः । एकस्त्वम् । घृष्टम् । वदसि ।
युद्धे यजमानशत्रूणां हन्ता । सन् । किं च । यत् । इमे । द्यावापृथिव्यौ । दूरपारे । सङ्गृह्णासि ।

१. उतेत्यामन्त्रणे Sy. उताप्यर्थे SKN.

अपि Dur.

२. हो P.

३. पुरुभिर्बहुभिर्यज्वभिराहूत ! यद्वा देवै-
रसुरेभ्यो रक्षार्थं बहुवारमाहूत ! Sy.

४. ०यात्थं P. असुरेभ्यः सकाशान्मा बिभी-
तेति देवान्प्रति यद्वाक्यम् । अभये—
'जिभी भये' इत्यस्माद्भावे 'एरच्' इत्य-
च्प्रत्ययः । नञा समासे तस्य स्वरः
Sy. अपिसामर्थ्याल्लुप्तोपमं व्रष्ट-
व्यम् । अभयमिव भवतीत्यर्थः । क-
स्मिन् ? सङ्ग्रामे SKN. भयवति
सङ्ग्रामे . अभये इव Dur.

५. वीर्यरुपेतः Sy. वैर्यरुपेतः SKN.
अवणीयैः शब्दैरश्वैर्वा हविर्भिर्वा तृप्तः
सन् Dur.

६. एकं त्वं M. and P. असहायस्त्वम्
Sy. असहायः Dur.

७. तद् वाक्यं वृढं सत्यमेव Sy. सुष्ठु,
उच्चैरित्यर्थः SKN.
वृढं समर्थम् Dur.

८. श्रवोचः । श्रवः—'वव व्यक्तायां
वाचि' । लङि रूपम् । निघातः Sy.
सिंहनावं नवसीत्यर्थः SKN.

९. यद्धे P.

१०. वृत्रघ्नोर्हन्ता सन् Sy. वृत्राणां शत्रूणां
हन्ता सन् शत्रुवधवेलापामित्यर्थः SKN.
शत्रुहेत्यर्थः Dur.

११. चिद् अपि Sy.

चिदिति वार्थे SKN.

किमेतावदेव महाभाग्यम् ? नेत्युच्यते,
इवं चान्यद् अपि Dur.

१२. यस्मात्कारणात् Sy.

यस्मात् SKN.

१३. इमे वा SKN.

१४. शत्रून् जरे P. अपारे—बहुव्रीहौ 'तज्जु-
भ्याम्' ल्युत्तरपदान्तादात्तत्वम् Sy.
किंविशिष्टे ? अपारे सती अपि द्यावा-
पृथिवीनामगुणत्वे गुणनिमित्तत्वमस्य
व्रष्टव्यम् । अविद्यमानं पारमन्तं ?
(०मन्तो) ययोस्ते अपारे इत्यर्थः
SKN. दूरपारे सती Dur.

१५. गृह्णाति P. परापरमधरात्तरभावेन
संयोजिते करोषीति यावत् । सङ्गृ-
भ्याः—'ग्रह उपादाने' । कथादित्वात्
इना । ग्रहिज्यावधि—'इत्यादिना सम्प्र-
सारणम् । 'हृग्रहोर्भेदछन्दसि' इति हका-
रस्य भकारः । 'इतश्च' इति सिप
इकारलोपः । 'बहुलं छन्दसि' इत्यङ-
भावः । समासस्वरः Sy.

मघवन् ! अतः । तव । सुष्टिः । गङ्गातिरिति शेषः, तथेव यास्केर्वर्णितमिति ।

प्र सू त इन्द्र प्रवता हरिम्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्ते शत्रून् ।

जहि प्रतीचो अनुचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥ ६ ॥

प्र सू ते । प्रगच्छतु । सुष्टु । तव रथ इति शेषः । प्रवर्णनं मार्गेण । अस्वाम्याम् । प्रेतु च । तव । वज्रः । शत्रून् प्रकर्णेण हिसन् । स तामग्रतः प्रतिगुम्भागच्छतः । पृथक् तत्त्वानु-
मुखमागच्छतः । अग्रत एव पराङ्मुखं गच्छतः, रावर्णेव शत्रून् । जहि । तदीयं च विश्वम् ।
सत्यम् । अस्मिन्युद्धे कृणुहि । निविष्टम् । अस्त्वरादीनां बलमिति ।

१. ०घन् P.

२. यस्मादिति श्रुतेस्तस्मादित्यध्याहारः ।
तस्मात् SKN.

३. एष तव महिमा . . . प्रकाशो लोके प्रसिद्ध
एव । काशिः—'काशं दीप्तौ' । औणा-
विक इत्ययम् । प्रत्ययस्वरः Sy. अहो
मुष्टिः SKN. एवमत्र सङ्ग्रहणसम्ब-
न्धात् काशिशब्दो मुष्ट्यभिधायक इत्यु-
पपद्यते Dur.

४. इच्छब्दोऽत्र महत्त्वे . . . महान् SKN.

५. यस्के P.

६. काशिर्मुष्टिः प्रकाशनात् । . . इमे चि-
विन्द्र रोवसी रोवसी द्यावापृथिव्यो विरो-
धनात् । रोधः कूलम् । निरुणद्धि स्रोतः ।
. . . अपारे दूरपारे । यत्सङ्क्रान्तासि
मघवन् । काशिस्ते महान् N. 6. i;
SKN. II. 388.

७. VM. ignores इन्द्र !

८. हे इन्द्र ! Sy.

९. श्रीर्षं गच्छतु Sy.

१०. शत्रून्भिलक्ष्य प्रवर्णेन मार्गेण । प्रवतां
—प्रधाब्धात् 'उपसर्गाच्छब्दसि धात्वर्थे'
इति वसिः । प्रत्ययस्वरः Sy.

११. अस्वाम्यां युक्तो रथः Sy.

१२. Omitted by M. अवानिः Sy.

१३. असुरान् Sy.

१४. प्रमृणन्—'मृण हिंसायाम्' Sy.

१५. त्वदाभिमुख्येनागच्छतः शत्रून् । प्रतीचः—
'अञ्चु गतिपूजनयोः' । 'अञ्चतेदञ्चत्वस्य-
सर्वनामस्थानम्' इति विभक्त्येवात्तत्त्वम्
Sy. १६. पृत P. अनुगच्छतः
पार्ष्णिप्राहानसुरान् Sy.

१७. पालयनपराङ्च । पराचः—'अनिगन्तो-
ऽञ्चतौ वप्रत्यये' इति गतेः प्रकृति-
स्वरत्वम् Sy.

१८. ०नेनाम्नासुरे P.

१९. जहि P. मारय । जहि—'हन हिंसा-
गत्योः' इत्यस्य लोटि सिपो हिरादेशः ।
तस्मिन् 'हन्तेर्जः' इति जादेशः । 'अतो
हेः' इति लुकि प्राप्ते, आभाच्छास्त्रस्या-
सिद्धत्वाभिवृत्तिः । हेङित्वावन्तोदात्तः
Sy.

२०. Omitted in P.

२१. एवं शत्रूषु बाधितेषु सत्सु जगत् Sy.

२२. सत्यभूताग्निहोत्रादिकर्मपरम् Sy.

२३. कुह । कृणुहि—'कृवि र्. साकरणयाः' Sy.

२४. विष्टम् P.

२५. ०स्त्वदी P. अस्तु—'अस भुवि' Sy.

२६. एवंविधं सामर्थ्यं त्वयि अस्तु Sy.

२७. VM. ignores इन्द्र ॥

यस्मै धायुरदधा मर्त्यायामक्तं चिद्भजते गेहं सः ।

भद्रा त इन्द्र सुमतिर्घृताची सहस्रदाना पुरुहूत रातिः ॥ ७ ॥

यस्मै । यस्मै । मनुष्याय । धारणम् । त्वं प्रयच्छसि । स मर्त्यः । अलम्बम् । अपि ।
शत्रुभ्यो गृह्योग्यं धनम् । लभते । किञ्च कल्याणा । तव । सुमतिः । योदकं वृष्टिलक्षणमञ्चति ।
तथाऽनेकदानमनेकधनसम्बन्धादिति ।

सहदानुं पुरुहूत क्षियन्तमहुस्तमिन्द्र सं पिण्डकुणारम् ।

अभि वृत्रं वर्धमानं पियारुमुपादमिन्द्र तवसा जघन्थ ॥ ८ ॥

सहदानुम् । दानुनाम्नाऽसुरेण सहितम् ।

१. मर्त एव मर्त्यः, यस्मादिषु पाठात्स्वार्थिको यत् । 'यतोऽनावः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.
२. धायुर्निरन्तरमैश्वर्यं दधानस्त्वम् । धायुः—दधातेरौणादिक उग्रप्रत्ययः Sy.
३. ०यच्छ M. यद्वीर्यं दधासि । अदधाः—दधातेर्लङि क्त्वम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy. ४. मत्तः M. मर्त्यः P.
५. पूर्वमप्राप्तम् Sy.
६. इति P. ७. ०त्रुभ्या P.
८. ग्रहं P. गृहेषु भवं कनकपद्मादिकम् । गेहम्—गेहशब्दात् 'तत्र भवः' इत्यर्थे 'भवे छन्वसि' इति यत् । तित्स्वरितः Sy.
९. प्राप्नोति Sy. १०. कल्याणकरी Sy.
११. च M. १२. शोभना बुद्धिः । सुमतिः—'मन्त्रे वृष—' इत्यादिना मतिशब्दोऽन्तो-दात्तः । समाप्ते कृदुत्तरपदस्वरः Sy.
१३. ०ञ्चती P. घृतशब्दो हविर्मात्रमुपलक्षयति । तथा च सोमाख्यपुरोडाशादिलक्षणं हविरञ्चति प्राप्नोतीति घृताची Sy.
१४. ०दानाऽने० is suggested for ०दानमने० ॥ अपरिमितधनवानसमेता । इन्द्रस्य बहुदातृत्वे मन्त्रवर्णः—'भूरिर्वा भूरिर् बेहि नो मा वृत्रं भूर्या भर' (RV. 4. 32. 20.) इति Sy.
१५. VM. ignores इन्द्र । पुरुहूत and

रातिः ॥ हे इन्द्र ! हे बहूभिराहूतेन्द्र !
वानशक्तिः । रातिः—रा दाने । 'मन्त्रे वृष—' इत्यादिना क्तिसुवास्तः Sy.

१६. दानुर्दानवी वृत्रमाता तथा सह वर्तमानम् । तथा च मन्त्रवर्णः—'दानुः शये सहवत्सा' (RV. 1. 32. 9.) । यद्वा सहदानुं दानुर्निर्दानवैः सह वर्तत इति सहदानुः तम् । सहदानुम्—'दोऽवखण्डने' । 'दानाभ्यां नुः' इति नुप्रत्ययः । अतीति दानुर्दानवः । यद्वा दानुर्दानम् । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy. सह इति बलनाम । सहो बलं ददातीति सहदानुः । पृषोवरादिस्वात्सह-शब्दान्त्यलोपः । नुप्रत्ययो ददातेः । अयमसमर्थोऽस्ति त्वं तु समर्थ इति यः शत्रुं प्रेयं बलं ददाति स सहदानुः । यद्वा सह एकीभूय योद्धुर्मन्त्रं ददाति स सहदानुः शत्रुः Mah. बलस्य वातारं, युध्यत्वानेन सह त्वं सम्पूर्णबलः, अयञ्च तुच्छबल इत्येवं यः शत्रुमुपस्तोभयते स सहदानुस्तं सहदानुं शत्रुम् U. सहस उपलब्धकस्य वातारम् SKN. सह इत्युदकनाम (Ngh. 1. 12.) उदक-वातारं मेघम् Dur.

पुरुहूत ! निवसन्तम् । अत्र यास्कः—‘अहस्तमिन्द्र ! कृत्वा संपिण्ड परि-
‘क्वणनं मेघम्’ तथाऽभिजर्घन्थ । वृत्रम् । वर्धमानम् । उदकस्य पातारम् ।

१. हे... इन्द्र ! त्वम् Sy. पुरुभिर्बहु-
भिर्हंतोऽभिहृतः पुरुहूतः । हे बहुभि-
राहूत ! Mah. हे पुरुहूत ! बहु-
भिराहूत ! U., SKN.
२. बाधमानम् । क्षियन्तम्—‘क्षि निवास-
गत्योः’ । तुदादित्वाच्छः । प्रत्ययस्वरः
Sy. क्षियति वसतीति क्षियन्तम् ।
‘क्षि निवासगत्योः’ । तुदाविः । शतृप्र-
त्ययः । निकटे वसन्तम् Mah. निव-
सन्तम् U. अन्तरिक्षे निवसन्तम्
SKN. अन्तरिक्षलोके निवसन्तं गच्छ-
न्तं वा Dur.
३. ०स्तमिन्द्र P. हस्तहीनम् Sy. हस्त-
हीनं कृत्वा Mah. इहैव, अहस्तं कृत्वा
युद्धेन निर्जित्य U. अप्रत्यवस्थानसमर्थं
कृत्वेति शेषः SKN. अप्रतीकारसमर्थं
कृत्वा Dur.
४. ०पिण्ड M. सपिण्ड P. सं पिणक्
—सम्यक् चूर्णीकृत । पिणक्—‘पिण्लु
सञ्चूर्णने’ । दधादित्वात् इतम् । हेर्लुक् ।
षकारस्य ककारश्छान्दसः Sy. चूर्णय
‘पिण्लु सञ्चूर्णने’ Mah. सपिण्डी-
कृत U. ‘पिण्लु सञ्चूर्णने’ सपिण्डि
सञ्चूर्णय SKN., Dur.
५. क्वणनशीलं कञ्चिदसुरम् । कुणारम्—
‘कुण शब्दने’ । बाहुलकाद्रूपसिद्धिः ।
आद्युदात्तः Sy. क्वणति दुर्वचो वदति
कुणारस्तम् । ‘क्वण शब्दे’ । औणादिक
आद्यप्रत्ययः Mah. क्वणन्तं दुर्वचो-
ऽभिधायिनम् । एवं तावदेनं कृत U.
क्वणनं शब्दशीलं सामर्थ्यान्नेषम्, इमं
चापरम् SKN. शब्दकारिणमित्यर्थः ।
एवं तावदेनं कृत, एवमत्र वधाधिकारा-
न्नेधाधिकाराच्च कुणारं क्वणनशील-

मित्युपपद्यते Dur.

६. N. 6. 1.

७. ताभि० P. अभीत्ययं वर्धमानमित्येतेन
सम्बध्यते SKN.

८. ०जघन्थ M. ०जगन्थ P. हतवानसि ।
यद्वा... उवकदानोपेतं क्षियन्तमाकाशे
निवसन्तं कुणारं गर्जन्तं वृत्रम् । वृणोत्या-
च्छादयति नभ इति वृत्रो मेघः । तमिमं
वर्धमानं मेघं हस्तपादशून्यं कृत्वा...
सम्पिण्ड । जघन्थ—‘हन हिंसागत्योः’
इत्यस्य लिटि थलि रूपम् । ‘अभ्या-
साच्च’ इति धातुहकारस्य घत्वम् ।
निघातः । ‘उपवेशोऽत्यतः’ इतीदृप्रति-
षेधः Sy. जहि सम्यङ् मारय Mah.
जहि U. जहि मारयेत्यर्थः SKN.
जहीत्यर्थः Dur.

९. वृत्रासुरम् Sy. वृत्रं वैत्यम् Mah.
अथ पुनर्योऽयमपरो वृत्रस्तमभिभूय U.
वर्तितारं नष्टारमित्यर्थः SKN.
अथ पुनर्योऽयमपरो वृत्रो वर्तितार मेघः
Dur.

१०. किञ्च हे इन्द्र ! ... सर्वत इषुमात्रं
वर्धमानम् । ‘स इषुमात्रमिषुमात्रं वि-
ष्वङ्कवर्धत’ (TS. 2. 4. 12. 2.)
इति श्रुतेः Sy. कीदृशं वृत्रम् ? वर्ध-
मानं जगद् व्याप्नुवन्तम् Mah. सर्वतः
पृथुभवन्तम् SKN. एनमप्युपरि
वर्धमानम् Dur.

११. ०स्यापा० P. हिंसाम् Sy. सुराणां
हन्तारम् । पियतिर्हिंसाकर्मा Mah.
देवानां हिंसितारम् U. पियतिर्हिंसा-
कर्मा । तत आद्यः, ताच्छील्येऽर्हार्थे वा ।
हिंसाशीलं नृपकत्वाद्वा हिंसार्हम् SKN.
हिंसनशीलम् Dur.

अपादं कृत्वा । इन्द्र ! बलेन ।

नि सामनामिषिरामिन्द्र भूमिं महीमपां सदने ससत्थ ।

अस्तंभ्नाद्यां वृषभो अन्तरिक्षमर्षन्त्वापस्त्वयेह प्रसूताः ॥ ६ ॥

नि सामनाम् । समस्थलवतीम्, समानदीर्घस्त्वान्दसः, विषमा समां कृत्वा । गमन-
स्वभावाम् । इन्द्र ! भूमिम् । महीम् । अपर्यन्ताम् । त्वं सदने । निषसत्थ । स्वस्थाने स्थापि-
तवान् । अथ परोक्षः—धारयति । दिवम् । अन्तरिक्षं च । कामानां वषिता । त्वया । प्रेरिताः ।

१. पादहीनम् Sy. पादहीनं कृत्वा Mah. गमनासमर्थं कृत्वा U. अपयाना-
समर्थं कृत्वेति शेषः SKN. गमनहीनं
कृत्वा Dur.

२. तव इति बलनाम (Ngh. २.९.) बलेन
SKN. तत एनं तवसा बलेन Dur.
N. 6. 1.; SKN. II. 389.

३. VM. explains second verse
by the quotation of N. only.
वारं हत्याय शुबसे । सहवानं पुरुहूत
क्षियन्तमिति वारं धनीभ्यां प्रथमाभ्या-
मुपतिष्ठतः एतद्वै देवा वृत्रं पाप्मानं शु
हत्वापहतपाप्मान एतत्कर्माकुर्वत त्वे-
वैतस्तुजमानो वृत्रं पाप्मानं शु हत्वा-
प. तपामेतत्कर्मा कुर्वते । SB. 9.5.2.4.
p. 748.

This stanza=YV. 18. 69.

४. ०स्थलवती M. ०स्थली P. समानाम् ।
तथा च मन्त्रवर्णः 'गावो' ते सामनाविता'
(RV. 10.85.11.) इति । यद्वा
सम एव साम । शतपथे श्रूयते—
'यद्वैव समः प्लुषिणा समो मशकेन
समो नागन सम एभिस्त्रिभिर्लोकैः...
तस्मादेव साम' (SB. 14. 4. 1.24.)
इति तस्मात्सामनाः । तां साम्यवतीं
कृत्वा । सामनाम्—सम एव साम ।

तवस्यास्तीति मनुबर्थे पामादित्वाक्षप्रत्य-
यः । प्रत्ययस्वरः Sy.

५. सामानं दीर्घच्छा० P.

६. स्थानाभावेन चलन्तीम् । इषिराम्—
'इष गतो' 'इषिमदि—' (Upādi 1.
52.) इत्यादिना किरच्प्रत्ययः । कित्वा-
दगुणः । चित्स्वरः Sy.

७. भूमीम् P.

८. स्वे स्थाने Sy.

९. ०समर्थं P. निवेशयामासिथ । ससत्थ—
'षद्वल् विशरणगत्यवसादनेषु' इत्यस्या-
न्तर्भावितण्यर्थस्य लिटि थलि 'उपवेशो-
ऽवतः' इतीदृप्रतिषेधः । निघातः Sy.

१०. यथा न पतति तथा धारयत् । अस्त-
भ्नात्—'स्तम्भु स्तम्भने' इति सौत्रो
धातुः । 'स्तम्भुस्तुम्भु—'इत्यादिना क्ना-
प्रत्ययः । 'क्नाक्षलोपः' इति धातुनकार-
लोपः । अडागमस्वरः Sy.

११. ०षाप० P.

१२. छुलोकम् Sy.

१३. अभिसतफलानां वर्षक इन्द्रः Sy.

१४. एवं छावापृथिव्योरवस्थितौ सत्यां त्वया
Sy.

१५. मेघमेघनेन प्रेरिताः । प्रसूताः—'यू प्रेरणे'
इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । 'गतिरनन्तरः'
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

आपः । अस्मिन् लोके । गच्छन्तु ।

अलातृणो वल इन्द्र व्रजो गोः पुरा हन्तोर्भयमानो व्यार ।

सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन्वाणीः पुरुहूतं धमन्तीः ॥ १० ॥

अलातृणः । अलमातर्दण । बलो नामासुर । देव । गोसङ्घस्य । व्रजस्था-
नीय । पुरा । हननात् । भीतः सन् । व्यार=तिरोबभूव । अथ परोक्षः—

१. अपः M. आपः—‘आप्तु व्याप्तौ’ ।
क्विप्, धातोर्ह्रस्वश्च, जसि ‘अप्तुन्तृच्’
इत्यादिना दीर्घः । जसः सुप्धावनुदा-
त्तत्वे धातुस्वरः Sy.

२. भूमौ Sy.

३. आगच्छन्तु । तथा च मन्त्रवर्णः—‘यः
पुंशिर्वी व्यर्थमानामर्हत्’ (RV. 2.
12.2.) इति । अर्षन्तु—‘ऋषि गतौ’
व्यत्ययेन शप्प्रत्ययः । गुणः । पादा-
दित्वावनिघातः Sy.

४. बहुदकतया लमत्यर्थमातृद्यते हिंस्यत इत्य-
लातृणः । अलातृणः—‘तुदि हिंसायाम्’
अलपूर्वात्तुहेः ‘घञर्थे कविधानम्’ इति
कर्मणि कप्रत्ययः । अलमो सकारस्या-
कारः समासस्वरः Sy. अलं पर्याप्तिमा-
तर्बनं हिंसा यस्य बहुदकत्वात् SKN.
पर्याप्ति आतर्बयितुमुक्कपूर्णः Dur.

५. वृणोत्याकाशमिति बलो मेघः । बलः—
‘वल संवरणे’, बल्यत आच्छाद्यते नभो-
ज्जेनेति बलो मेघः । ‘पुंसि संज्ञायाम्’—
इति घः । प्रत्ययस्वरः Sy. मेघः
SKN. मेघः, स गच्छन्तु कम्...
एवमत्र ‘पुरा हननाद् भयमानो व्यार’
इत्यनेन सम्बन्धावलातृणो मेघ इत्युप-
पद्यते Dur.

६. हे इन्द्र ! Sy. हे इन्द्र ! योज्यम् Dur.

७. माध्यमिकाया वाचः Sy. पञ्चम्यन्त-
मित्येतद् भयमान इत्येतेन सम्बध्यते ।

एतस्यास्तदीयाया माध्यमिकाया गोर्वा-
चः SKN. आह, किं तस्येति ? एष
गोरेतस्या माध्यमिकाया वाचो भाव-
त्कायाः शब्दमुपभृत्य Dur.

८. गोष्ठभूतः । व्रजः—‘व्रज गतौ’ ‘गोचर-
सञ्चर’—(Pa. 3. 3. 19.) इत्या-
दिना घप्रत्ययान्तत्वेन निपातनात् कृत्वा-
भावः । व्रजत्यन्तरिक्ष इति । प्रत्यय-
स्वरः Sy. व्रजिताञ्तरिक्षे SKN.
स एव अन्तरिक्षे व्रजति, इति गुणान्त-
रत्वादजामि Dur. ९. पुरा P. प्राक्
Sy. प्रागेव SKN. पुरेव Dur.

१०. P. adds प्रथो कृणो after हन-
नात् । M. omits पुरा हननात् ॥
तव वज्रप्रहारात् Sy. हननात्, यावत्
त्वया नैव हन्यते तावदेवेत्यर्थः SKN.
भवतो वधात् Dur.

११. भित्तं P. बिभ्यत् । भयमानः—‘त्रिभी
भये’ व्यत्ययेन शप् Sy. गोरेव बिभ्यत्
SKN. असह्योऽयमस्य वध इति
मन्यमानः Dur.

१२. व्या M. विश्लिष्टो बभूव । व्यार—
‘ऋ गतौ’ इत्यस्य लिटि गलि रूपम् ।
निघातः Sy. ‘ऋ गतौ’ इत्यस्य लिटि
रूपम् । व्यगच्छद् विविधं गतः ॥
विश्लिष्टसन्निबन्धनो भूत इत्यर्थः
SKN. विश्लिष्टोऽभवतीत्यर्थः Dur.

१३. परोक्ष P.

सुगमान् । मार्गान् । अकरोत् । पशून् । निर्गमयितुम् । अथवा बाण्यो वहनाद्गाव उच्यन्ते, ताः । इन्द्रं निर्गच्छन्त्यः । पुरुहूतम् । प्रत्यगच्छन्निति, यास्कस्त्वाह—[अलातृणो] अलमातर्वनो [मेघः] । बलो वृणोते । व्रजो व्रजत्यन्तरिक्षे । गोरेतस्या माध्यमिकाया वाचः । पुरा हननाद्भय-

१. सुगान्—‘गम्यु गतौ’ इत्यस्मादधिकरणे ‘सुदुरोरधिकरणे’ इति उपप्रत्ययः । डित्वाट्टिलोपः । कृत्स्वरः Sy. विश्लिष्टस्य च सुगान् सुगमान् SKN. स त्वमनेनैव प्रकारेणैव मेघं विदारयन् सुगान् सुगमान् Dur.

२. मार्गान् निर्गमनलक्षणान् SKN.

३. करोषि कृतवान्वा Dur.

४. अनन्तरं स इन्द्रो गा अयः Sy. द्वितीयया षष्ठ्यर्थे, गवामन्तर्गतानामपाकृतेषु च पथिषु SKN. एतासां मेघोवरान्तर्गतानां गवामपाम्, विवीर्णे हि तस्मिन् मेघे सुखं तास्तस्मान्मेघोवरान्निर्गच्छन्ति Dur.

५. निरजे—‘अज गतिकोपणयोः’ इत्यस्मात् सम्पदादिलक्षणो भावे क्विप् । कृदुत्तरस्वरः Sy. निरजनाय निष्क्रमणाय SKN. निर्गमनाय Dur.

६. पाण्या P.

७. पानान्ना० P.

८. अतो वाणीर्वननीयाः Sy. अपो वृष्टिलक्षणाः । . . . अथवा वाणीरिति वाचो नाम ‘अहो शोभनं वर्षमहो शोभनम्’ इत्यादिका वाचः प्रागच्छन् बहुभिराहूतं वृष्टिलक्षणमुदकम् SKN. निर्गताः सत्यस्ताः . . . आपः । . . एवमापो वाणीशब्देनोक्ताः । ता हि ‘वहनाद्’ वाणीरित्युच्यन्ते । वाचो वा ‘वदनाद्’ वाणीरित्युच्यन्ते । यदा विवीर्णान्मेघान्निर्गतमुदकं पुरुहूतं भवति वर्षभावेन, अथ तदा तेषामेव प्राणिनाम् । ‘अहो वृष्टम्’ इत्येवमाद्या वाणीर्वाचो

धमन्तीः, मुखेभ्यो निर्गच्छमानाः? (निर्गच्छन्तीः) तदेवोदकं प्राबन् । प्रागच्छन्नित्यर्थः Dur.

९. निगच्छ० P. शब्दायमानास्ता आपः । धमन्तीः—‘व्मा शब्दे’, अपि ‘प्राध्राम्मा-’ इत्यादिना धमादेशः । ‘वा छन्दसि’ इति जसः सवर्णदीर्घः । शतुर्लसावधातुकस्वरे कृते धातुस्वरः Sy. धमतिर्गतिकर्मा, छान्दसत्वात्पूर्वसवर्णः । धमन्त्यो गच्छन्त्यः क्रमेण SKN. गच्छन्त्यो यथानिम्नमभिसरमाणाः? (०रन्तीः) Dur.

१०. M. repeats पुरुहूतम् ॥ बहुभिराहूतं पार्थिवमुदकम् । पुरुहूतम्—द्वयतेनिष्ठायां यजादित्वात्सम्प्रसारणम् । ‘हलः’ इति दीर्घः । याथादिस्वरः Sy. उदकं पार्थिवं प्रतीति शेषः SKN. यदेतदुदकस्थानं तडागनद्यादि, तत्राति धमन्तीस्तदेव रसन्ति । तद्धि, उपदस्येद् यदि न पतेरन्? (पतेयुः) ता आपः Dur.

११. ०च्छन्नि P. अभ्यागच्छन् Sy. अवतिर्गतिकर्मा । आगच्छन् SKN. प्रकर्षेणावन् रसन्ति Dur.

१२. The text of the N. within brackets has been omitted by VM.

१३. M. omits यास्कस्त्वाह [अलातृणो] अ०

१४. बहो M. १५. वृत्तेः M.

१६. व्राजो P.

१७. व्राजन्त्यन्त० P.

१८. ०कायाः P.

१९. नना० P.

मानो व्यापार [सुगान्पथो अकृणोस्त्रिरजे गाः ।] सुगमनात् पथोऽकृणोस्त्रिरजनान्ये
गवाम् इति ।

एको द्वे वसुमती समीची इन्द्र आ पत्रौ पृथिवीमुत द्याम् ।

उतान्तरिक्षादुमि नः समीक इषो रथीः सयुजः शूर वाजान् ॥ ११ ॥

एको द्वे । एक एव । द्वे । धनवत्यौ । समीची परस्परमभिमुखे ! इन्द्रः । तेजसा-
ऽऽपूरयति । द्यावापृथिव्यौ । अपि च । अन्तरिक्षादागत्य । अभिगच्छ । अस्माकम् । सङ्ग्रामे ।
रथवास्त्वम् । अस्माभिः सङ्गतानि । बलानि कर्तुमिति ।

१. ०मारो P.

२. प्यार M. प्यर P.

३. सुरग० M. ग० P.

४. VM. reads अकृणोत् for अकरोत्
of the N. P. wrongly reads
अकृणो.

५. ०नाये M.

६. The rest of the quotation
of the N. runs thus:—
“प्रावन् वाणीः पुरुहूतं धमन्तीः” । आपो
वा वहनात् । वावो वा वदनात् ।
बहुभिरात्तमुक्तं भवति । धमतिर्गति-
कर्मा N. 6.2.; SKN. II. 390.

७. P. omits ए of एव । M.
omits एक ॥ असहाय एव सन्
Sy.

८. रे M. पृथिवीमुत अपि च द्याम्...
एते द्यावापृथिव्यौ Sy.

९. धनयुक्ते सत्यौ । वसुमती—‘वा छन्द-
सि’ इति पूर्वसवर्णदीर्घः Sy.

१०. परस्परं सङ्गते Sy.

११. योऽयमिन्द्रः Sy.

१२. समन्तात्पूरयामास । पत्रौ—‘प्रा पूरणे’
इत्यस्य लिटि णलि ‘आत औ णलः’
इत्योकारः । निघातः Sy.

१३. ०थिवी P.

१४. Omitted in P.

१५. अन्तरिक्षसकाशात् Sy.

१६. रथावृद्धस्त्वमस्मत्समीपं शीघ्रमागच्छेति
भावः Sy.

१७. समीके समीपे Sy.

१८. रथीः—रथोऽस्यास्तीति मनुवर्थे ‘छन्द-
सीवनियौ’ इति ईप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः
Sy.

१९. सङ्गतान् Sy.

२०. वजन्ति गच्छन्तीति वाजा अशवाः ।
तानश्वान् Sy.

२१. VM. ignores उत । इषः and
शूर ॥ इषः स्यादुमिच्छन् । ‘इषु इच्छा-
याम्’ । अस्मादिगुणबलक्षणः कः ।
किस्वावगुणः । प्रत्ययस्वरः ॥ हे सामर्थ्यो-
पेत ! तावदशस्त्वम् Sy.

दिशः सूर्यो न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्चप्रसूताः ।

सं यदानुळध्वन आदिदशैर्विमोचनं कृणुते तत्त्वस्य ॥ १२ ॥

दिशः सूर्यः । इन्द्रेण हरिहयेन प्रयतिताः । दिशः । सूर्यः । न, मिनाति न हिनस्ति ।
अन्वहम्, उदयेन दिग्विभागं करोति । प्रदिष्टा इन्द्रेण—‘अनेन मार्गेण त्वया गन्तव्यम्’ इति ।
यदा च । गन्तव्यान् मार्गान् । असौ समश्नुते । अनन्तरम् । एव । अश्वानाम् । रथाद्विमोच-
नम् । करोति । तदिदं सर्वं कर्म । इन्द्रस्य प्रभावकृतमिति ।

दिद्वन्त उषसो यामभक्तोर्विवस्वत्या महिं चित्रमनीकम् ।

विश्वे जानन्ति महिना यदागादिन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुषि ॥ १३ ॥

दिद्वन्ते । रात्रेः । आगमने सति । विवासनवत्याः । उषसः । महत् । चित्रम् ।

१. Omitted in M.

२. ण M. इणेन P.

३. हरी अश्वौ यस्यासाविति हर्यश्च इन्द्रः,
तेन प्रेरिताः । हर्यश्चप्रसूताः—‘तृतीया
कर्मेणि’ इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

४. प्रागावय. Sy.

५. सूर्यः—‘षू प्रेरणे’ इत्यस्मात् ‘सुसूधा-
गृभिभ्यः कन्’ इति कन्प्रत्ययः । सुवति
प्रेरयतीति सूर आदित्यः, सूर एव सूर्यः ।
वस्वावित्वात्स्वार्थिको यत् । ‘यतोऽनावः’
इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

६. न हिनस्ति किन्तु ताभिरेव व्रजति ।
मिनाति—‘मीम् हिंसायाम्’ । ‘मीनाते-
निगम’ इति ह्रस्वः Sy.

७. अन्वयम् M. प्रतिदिवसम् Sy.

८. सूर्यस्य गमनार्थं वत्ता या दिशो विद्यन्ते
ताः Sy.

९. यदा सूर्यः Sy.

१०. प्रवेशान् Sy.

११. सम्यगश्नुते । आनद्—‘अशू व्याप्तौ’
इत्यस्य ‘बहुलं छन्दसि’ इति लङ्ः श्लुः ।
‘अद्वानोतेश्च’ इति नुडागमः । ‘व्रश्च—’
इत्यादिना षत्वम् । यद्योगादनिघातः
Sy.

१२. अद्भुतः M. अभ्यः P.

१३. सर्वं P. तदेतत्सर्वं कर्म Sy.

१४. अस्य तवैव शलु Sy.

१५. VM. ignores तु ॥ तु प्रसिद्धौ Sy.

१६. रात्रेः सम्बन्धिनः Sy.

१७. यामनि निर्गमने सति Sy.

१८. विवासनवत्या निर्गमनपरायाः । विव-
स्वत्याः—विवासतेः सम्पदादिलक्षणः
क्विप् । व्यत्ययेनोपधाह्रस्वत्वम् ।
तस्मात् ‘तदस्यास्ति’ इति मनुप् ।
‘मातुषधायाः’ इति तस्य षत्वम् । मनुपः
पित्वाबनुदात्तत्वे धातुस्वरः Sy.

१९. षसोप्य M.

२०. चायनीयम् Sy.

सं घोषः शृण्वेऽवमैरभिर्जही न्येष्वशनिं तपिष्ठाम् ।

वृश्चेमधस्ताद्वि रुंजा सहस्व जहि रक्षो मघवन्नन्धयस्व ॥ १६ ॥

सं घोषः । अन्तिवागतेः । शत्रुभिः क्रियमाणे । शब्दः । मंश्रूयते । निजहि । एषु ।
तापर्यितृतमाम् । अशनिम् । किञ्च वृश्च । एनाम् । मूलतः । गिञ्ज । अभिभयं च । तथा
नाशाय । रक्षः । मघवन् ! वशं च नय हतशेषमिति ।

उदृह रक्षः सहमूलमिन्द्र वृश्चा मध्यं प्रत्यग्रं शृणीहि ।

आ कीवंतः सल्लुक् चकर्थ ब्रह्मद्विपे तपुषि हेतिमस्य ॥ १७ ॥

उदृह । उदरः । रक्षः । सहमूलम् । इन्द्र ! छिन्धि च । तारय मध्यम् । प्रतिशृणीहि

१. हे इन्द्र ! Sy.

२. समीपे वर्तमानैः Sy.

३. असुरैस्तुष्टो योऽशनिः Sy.

४. घोषो घुष्यमाणः Sy.

५. सम्यगस्माभिः श्रयते । शृण्वे—निघातः
Sy. ६. मारय । तैः प्रयुक्तामशानि
तानेव प्रापयेति भावः । जहि—‘हन
हिंसागत्योः’ अस्य लोटि रूपम् Sy.

७. शत्रुष्वेव निघाय Sy.

८. अतिशयेन तापिकाम् । तपिष्ठाम्—
तप्तुशब्दादिष्ठन्प्रत्ययः । निस्त्वरः Sy.

९. अशनिम्—‘अशू व्याप्तौ’ । ‘अशयवि-
तुभ्योऽनिः’ इत्यनिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः
Sy.

१०. छिन्धि । वृश्च—‘ओन्नश्चू छेदने’ ।
तुवाविः । ‘प्रहिज्या’ इत्यादिना सम्प्र-
सारणम् Sy.

११. एनम् P. शत्रून् Sy.

१२. तान्बिज्ञेयेण बाधस्व Sy.

१३. सहस्व—वाक्यभेदादनिघातः Sy.

१४. मारय Sy.

१५. कर्मविघ्नकारीणि रक्षांसि Sy.

१६. हे मघवन् ! इन्द्र ! Sy.

१७. अनन्तरमिमं यज्ञं पारं नय । रन्धयस्व—
‘रध हिंसासंराद्धयोः’ । इत्यस्य ण्यन्तस्य
लोटि ‘रधिजभोरचि’ इति नुमागमः ।
वाक्यभेदादनिघातः Sy.

१८. वृह, ‘वृह उद्यमने’ इत्यस्य लोटि रूपम्
Sy. उद्यज उत्तन SKN.

१९. कर्मविघ्नकारि रक्षःकुलम् Sy.

२०. मूलसहितं यथा भवति तथा Sy. किम् ?
रक्षः . . . सानुबन्धमित्यर्थः SKN.

२१. उदृह्य च . . . छिन्धि . . . पाटयेत्यर्थः
SKN. २२. Omitted in P.

२३. मध्यभागम् Sy. उदरप्रदेशम् SKN.

२४. ०तिगुणी० M. ०तिभिणी० P.
जहि । शृणीहि—‘शृ हिंसायाम्’ अस्य
लोटि हौ ‘ई हल्यघोः’ इतीत्वम् ।
निघातः Sy. प्रतिज्ञातय च SKN.
प्रतिजहीत्यर्थः Dur.

च । अग्रम्, शृणातिहिंसाकर्मा, शिरस उपरि वर्ज्यं पातयेत्यर्थः । कीवतः—कियतो दूरस्थितमपि । सरणशीलं रक्षः । त्वमाचकर्त्त—अग्रतः कुरु तस्माद्देशात् । अथ कर्मद्विषे तस्मै । तापयितु ।

१. प्रत्यग्रं प्रत्यागतं तत् Sy.

अस्याग्रं कर्णनासिकादेः । एवं चोद्-
धृतपादितशातितमूलमध्याग्रमपि सत्
SKN.

२. ०रस्यप० M.

३. ०त्यर्थः P.

४. Omitted in P. आ कीवतः ।
'आङ् मर्यादायाम्', कियतोऽनिर्ज्ञायमान-
परिमाणावतिदूराद्देशात् । कीवतः—किं-
शब्दात् किंपरिमाणमस्येत्यर्थे 'किमिदंभ्यां
बो घः' इति किशब्दादुबस्तीति ज्ञापि-
तत्वाद् वसुप् । धादेशाभावदृष्टान्वसः ।
'इदंकिमोरीश्वकी' इति की इत्यादेशः
Sy. आदेशमध्यादध्याच्च कियत इति ।
किमोऽत्र धाभावदृष्टान्वसः । आ किय-
तोऽप्यनिर्ज्ञायमानपरिमाणाद् दूरादित्यर्थः
SKN. आ कस्माद् देशावेतदुद्धर ।
यस्माद्वितर्क्यमाणा अपि न शक्नुयुर्वि-
तर्कयितुं कियतोऽपि प्रवेशावेतदुद्धृत-
मिति । यथा न किञ्चिदवप्य-
स्यावशिष्यते तथैतदुद्धरेत्यभिप्रायः
Dur.

५. तस्य रक्षःकुलस्य मध्ये सरणशीलं रक्षः ।
सललूकम्—'सु गतो' । दृष्टान्वसी रूप-
सिद्धिः Sy. संलुभितमत्यन्तमूः सूच्छा-
युक्तमित्यर्थः । सरणशीलं वाऽत्यन्तं दूरं
नष्टमित्यर्थः SKN. तथा चैतदुद्धृत्य
... सम्मूढमप्रतिपक्षं कुरु, अथवा...

पापतरमस्मत्तः क्षुब्धित्येतत् । 'नैरुक्ताः'
नैरुक्तपक्षेण । अथवा 'सररूकम्'—
सरणशीलं वाऽज्ञानशीलं प्रच्युतं स्वदे-
शावेतत्... कुरु । एवमत्र सललूक-
मिति लुभेभौ नाशस्य शब्दसारूप्यात्
संलुब्धमित्युपपद्यते । सतरेप्यत्र सारू-
प्यमस्तीति सररूकं वा स्यादित्युक्तं
भाष्यकारेण । रक्षोविशेषणं चैतत्, तस्य
हि सम्मोहो वा नाशनं वाऽभीष्टमिति
Dur.

६. ०कर्त्त P. चकर्त्त—'दुक्कम् करणे'
इत्यस्य लिटि थलि रूपम् । क्रादित्वा-
दिङभावः । निघातः Sy.

७. कृत्वा च Sy., SKN. उन्मूलं कृत्वा
Dur.

८. तावर्थ्यं चेवा चतुर्थी । निवृत्तिश्चात्र
तावर्थ्यं विवक्षितम् । 'महाकेभ्यो धूमः'
इति यथा । अस्य ब्रह्मद्विषो निवृत्त्यर्थम्
SKN. स्थानप्रच्युतायास्मै रक्षसे...
ब्राह्मणद्वेष्टे Dur.

९. Omitted in P.
रक्षसे Sy.

१०. तापकम् । तपुषिम्—'तप सन्तापे' इत्य-
स्माद् 'अतिपुषपियजितनिघनितपिभ्यो
नित्' इत्युसिप्रत्ययो लिङ् । अकारस्य
इकारदृष्टान्वसः । निस्वरः Sy.
ताडयितारम् SKN. तापयित्रीम्
Dur.

आयुधम् । प्रेरयेति । अथवा । समुच्चयार्थं आकारः । अत्र यास्कः—‘आ कियतो देशात् । सललूकं संलुब्धं भवति, पापकमिति नैरुक्ताः, सररुक् वा स्यात्, सरतेरभ्यासात् । तपुषिस्तपतेः । ‘हेतिहेन्तेः’ इति ।

१. घातकगायुधम् । हेतिम्—‘हन हिंसा-
गत्योः’ । ‘अतिपूतिजूतिसति—’इत्या-
दिना निपातनादन्तोदात्तः Sy. कम् ?
हेति वज्रनामेदम् । वज्रम् SKN.
‘न्वीमायुधजातेम् Dur.

२. क्षिप । अस्य—‘असु क्षेपणे’ । लोटि
रूपम् Sy. क्षिप, उक्तेन प्रकारेण
दूरमुत्कृष्य मारयेत्यर्थः SKN. मूल-
मध्याग्रच्छेदेनाय पुनःपुनरस्य क्षिपेत्यर्थः
Dur.

३. ०यार्थं P. समुच्चयार्थाय आकारः
refers to आ of चकार्य ।

४. उद्वूह ‘त्यादेर्मूलतो मध्यतः शिरस्त-
श्चैवं तावत् प्रत्यक्षमीक्ष (प्रत्यक्षं रक्षः)
शृणीहि जहि मारणं कुर्वित्यर्थः । एव-
मयं प्रथमोऽर्धः प्रत्यक्षरक्षोविषयः ।
आ कीवत आ कियतोऽपि देशाद् यदपि
दूरदेशस्थं तदपि सललूकं संलुभितं
मूढमस्मिन् प्रत्यागमनासमर्थम् । सर-
रुक् वा दूरतरमपि नष्टं कुरु । ब्रह्मद्विषे
ब्रह्मद्विद् नास्तिको भिन्नदृष्टिरसाधुरित्य-
र्थः । तस्मै तपुषि हेतिमस्येति समानम् ।
‘वमनेकार्थविषया प्रार्थनैवा नैकवाक्यतां
विश्लेष्यति । ‘नूनं सा ते’ इति यथा ।
यदापि नैरुक्तपक्षः—तदापि, उद्वूह
रक्ष इति रक्षो रक्षितव्यं यस्मादिति
‘नैरुक्तपक्षः’ । तत् सहमूलं सानुबन्ध-
मुद्धर, अस्मत्ताज्जनयेत्यर्थः । कथं च

तत्सानुबन्धमपनीतं भवति ? यदि खण्डशः
शाल्यते, अत उच्यते वृक्ष मध्यं प्रति-
शृणीह्यप्रमिति । एवमनेनार्धर्चेन कृतस्य
पापस्थापनयः प्रार्थ्यते, परेण करिष्यमा-
णस्य । आ कीवतः कालादिति द्रष्टव्यम् ।
अनिर्ज्ञायमानपरिमाणात् कियताऽपि
कालस्य ? (कियतोऽपि कालात्) ।
यावज्जीवभावादित्यर्थः । तदपि सललूकं
संमूढमस्मत्प्राप्तिं प्रत्यसमर्थं कुरु नष्टं
वा यथा तच्चिकीर्षा न जातुचिन्मनागपि
मनसि रामुल्लसति, असमर्थं कुर्वित्यर्थः ।
किञ्च ब्रह्मद्विषे ब्रह्म तृतीयलक्षणं
तत्पुरुषनिश्चयेयं सुखसाधनं तत्प्रतिद्वन्द्व-
भावात् पापकद्विद् तस्मै हेतिमस्य, तद्वि-
षयकचित्तः... कदाचिन्मा भवित्यर्थः
SKN. ५. क्रिय M.

६. संद्वं M. संलुद्वं P.

७. पावक० M. and P.

८. ०रुतराः P. ९. सररुक् P.

१०. सत्तेरर्तभ्यस्तात् P. N. reads
सत्तेरभ्यस्तात् for सरतेरभ्यासात् ।

११. P. omits हेति.

१२. उक्तमर्थं यास्कोऽब्रवीत्—उद्धर रक्षः
सहमूलमिन्द्र ! मूलं मोहनाद् वा
मोषणाद् वा मोहनाद् वा । वृक्ष मध्यं
प्रतिशृणीहि । अग्रमग्रमागतं भवति ।
(शिष्टं मूले एवावलोक्यम्) N. 6.
3.; SKN. II. 392.

स्वस्तये वाजिमिश्र प्रणेतुः सं यन्महीरिष आसत्सि पूर्वीः ।

रायो वन्तारो बृहत्तः अस्मिन् भग इन्द्र प्रजावान् ॥ १८ ॥

स्वस्तये । ह प्रकर्षेण नैतः ! इन्द्र ! अस्माकं स्वस्तये । अरवैः । च । यत् । महतीः ।
इषो हवीषि । पुरातनानि । समासत्सि । वनस्य । महतः । सम्भवतारः । वयं स्याम ।
अस्माकम् । अस्तु । प्रजायुक्तः । भग इति ।

आ नो भर भगमिन्द्र धुमन्तं नि ते देष्णस्य धीमहि प्ररुके ।

ऊर्वैव पप्रथे कामो अस्मे तमा पृण वसुपते वसूनाम् ॥ १९ ॥

आ नः । आभर । अस्माकम् । वनम् । दीप्तिमत् । निधीमहि पदं वयम् ।

१. के (निर्वाहक) M. प्रकर्षेण जगतो निर्वाहक ! Sy.
२. न्द्र M. ३. अस्मान् Sy.
४. अविनाशाय कुव Sy.
५. अरवैः सहितान् कुव Sy.
६. इत् M. and P. यदा त्वम् Sy.
७. तदा वयं महान्ति Sy.
८. अस्मानि । इषः रायः, इति च द्वे षष्ठ्यर्थे द्वितीये Sy. ९. प्रभूतानि Sy.
१०. अस्माकं समीपे यज्ञनिर्वाहार्यमासीदसि । आसत्सि—‘षट् लु विशारणादिषु’ । ‘बहुलं छन्दसि’ इति शपो लुक्, यज्ञोपादनिघातः Sy. ११. वन० M. वनानि Sy.
१२. महान्तः Sy.
१३. तेषां सम्भवतारः सन्तः । वन्तारः—‘वन वण सम्भवतो’ इत्यस्य तुषि आग-मानुशासनस्यानित्यत्वादिदभावः । चि-त्स्वरः Sy.
१४. स्यामम M. भवेन । स्याम—‘अस भुवि’ इत्यस्य लिङि रूपम् Sy.
१५. अस्मासु । अस्मे—अस्मच्छब्दस्य सप्त-म्याः ‘सुपां सुलुक्—’ इति शे इत्यादेशः Sy.

१६. भवतु Sy.
१७. किञ्च अपत्योपेतम् Sy.
१८. वनम् Sy.
१९. ‘उद्बुह रक्षः’ इत्यस्या एवेयमनन्तरा । . . . हे इन्द्र ! Dur.
२०. आचर M. आहर P. आ समन्तात्सम्भर । भर—‘भुम् भरणे’ इत्यस्य लोटि रूपम् Sy. अस्मभ्यं देहीत्यर्थः SKN. आहर । . . . आहृत्य चास्मभ्यं देहि Dur.
२१. अस्मदर्थम् Sy. अस्मभ्यम् Dur.
२२. भगशब्दः पुल्लिङ्गो वनवचनः । वनम् SKN. भजनीयं वनराशिम् Dur.
२३. ०प्तिम P. दीप्तियुक्तम् Sy. कीदृशं भगम् ? . दीप्तिमन्तम् SKN., Dur.
२४. मिधी० P. वनवानस्य वयं पात्रभूताः स्म इत्यर्थः । धीमहि—दधतेर्लिङि ‘बहुलं छन्दसि’ इति शपो लुक् । ‘छन्द-स्युभयथा’ इति महिङ्गः सार्वधातुकत्वात् सीयुटः सलोपः । आर्वेषां लोपः । निघातः Sy. निशब्दो धीम-हीत्यनेन सम्बध्यते । . . . निधीमहि नि-नेत्यर्थः SKN. निधीमहि Dur.

दानशीलस्य धनस्य । प्ररेचने = त्यागे । वाङ्मव इव । पप्रथे । गोमि । अरगाकम् । तम् ।
 आपूरय । वसूनाम् । वसुपते !

इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैश्चन्द्रवता राधसा पुप्रथश्च ।

स्वर्गवो मतिमिस्तुभ्यं विप्रा इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ २० ॥

इमं कामम् । इमम् । कामम् । पूरय । गोभिः । अश्वैश्च । सुखवता । धनेन ।

१. देष्णस्य—‘दुदाम् दाने’ । ‘गादाभ्यामि-
 ष्णुच्’ इतीष्णुच्प्रत्ययः । अत्यर्थं ददा-
 तीति देष्णः । चित्स्वरः Sy. तव
 स्वभूतदेष्णस्य देयस्य भागस्य । षष्ठी-
 भुतेरेकदेशमिति शेषः SKN. तव
 स्वभूतस्य देष्णस्य दानस्येत्यर्थः Dur.

२. Omitted in P.

३. ०रेचने M. प्ररे P. दाने Sy. याग-
 दानभोगातिरेके सतीत्यर्थः SKN.
 तथा प्रभूतं वेहि, यथा भुक्तशेषस्य
 प्ररेके, अतिरेके सति Dur.

४. ऊर्व इव, पूर्वपदस्वरः Sy. कस्मात् पुन-
 रेवं बहु याच्यते ? ... ऊर्वो वडवाग्निः
 स इव SKN. कस्मात् पुनरेवं ब्रवीमि
 प्रभूतं वेहीति ? इतो यस्मात् ... वडवा-
 मुखेऽवस्थित ऊर्वोऽग्निरपः पिबन् Dur.

५. M. reads वाडवनाव for वाडव
 इव ॥ वड इव P. अनव ~~वाडव~~
 वडवानस इव Sy. यथा Dur.

६. पप्रथमम M. पप्रथे P. प्रभूतो वर्तते ।
 पप्रथे—‘प्रथ प्रथ्याने’ इत्यस्य लिटि
 रूपम् Sy. विस्तीर्यते SKN. प्रथते,
 एवमयम् ... कामः प्रथते विस्तीर्यते
 Dur. ७. अभिलाषः Sy.

धनविषयः कामः SKN.
 ८. एवमत्र ‘कामः पप्रथे’ इत्यनेन सम्बन्धा-
 दात्मविषयत्वादाशिषः, ‘अस्मे’ इत्यस्य
 ‘अस्माकम्’ इत्येवं षष्ठा विपरिणाम

उपपद्यते Dur.

९. महान्तं कामम् Sy.

१०. बहुधनपदानेनापूरय । पुण—‘पुण
 प्रीणने’ इत्यस्य लोटि लोहिः । तुवादिः ।
 ‘अतो हेः’ इति हेर्लुक् Sy. आभि-
 मुख्येन. पूरय Dur.

११. धनानामध्ये । वसूनाम्—निस्थावाद्यु-
 दात्तः Sy. धनानाम् SKN.

१२. M. adds ते before वसुपते ।
 उत्तमधनानामधिपते ! हे इन्द्र ! Sy.
 धनस्याधिपते ! SKN. N. 6. 7;
 SKN. II. 413.

१३. VM. ignores इन्द्र and ते ॥
 हे इन्द्र ! तेऽतव सम्बन्धिनः Sy.

१४. हे इन्द्र ! Sy.

१५. धनादिविषयम् Sy.

१६. अस्मदीयमभिलाषम् Sy.

१७. पूरय P. एतानि वस्त्रेणमभिलाषं
 पूरय । मन्दय—‘मदि स्तुत्यादिषु’ इत्य-
 स्य लोटि रूपम् Sy.

१८. गोभिः P. अग्निहोत्रां कर्मसाधन-
 भूतैर्गवादिभिः । गोभिः—‘सावेकायः’
 इति विभक्तेश्चासत्वे प्राप्ते ‘न
 गोद्वन्साववर्ण—’ इत्यादिना प्रतिषेधः ।
 प्रकृतिस्वरः Sy.

१९. बाह्वन्साधनभूतैरश्वैश्च Sy.

२०. सुखव M. दीप्तियुक्तेन Sy.

२१. धने P.

विस्तीर्णं, च, कुक्ष । स्वस्यागमनं स्वर्गं वाऽऽत्मन इच्छन्तः । तुभ्यम् । इन्द्राय । पूजाभिः सह । विप्राः । वहनसाधनं स्तोत्रम् । कुशिकवंशजाः । कृतवन्तः ।

आ नो गोत्रा ददद्दि गोपते गाः समस्मभ्यं सनयो यन्तु वाजाः ।

दिवक्षा असि वृषभ सत्यशुष्मोऽस्मभ्यं सु मधवन्बोधि गोदाः ॥ २१ ॥

आ नः । हे गोपते ! अस्माकम् । उदकानि । मेघाः । ददद्दि रश्मिभिः, इति द्विकर्मकः । संयन्तु । अस्मभ्यम् । धनानि । अन्नानि । दिवं व्याप्नुवस्त्वम् । असि । सत्यबलः । स त्वमस्मभ्यम् । सुष्ठु । बुध्यस्व । गोदा भवामीति । हे धनवन् ! इति ।

१. प्रथितांश्च । पप्रथः—‘प्रथ प्रथ्याने’ ।
क्विप् ‘छन्वस्युभयया’ इति तस्य सार्व-
धातुकत्वात् क्षप् । तस्य ‘बहुलं छन्वसि’
इति श्लुः । धातुस्वरः Sy.

२. किञ्च एतैरस्मान् Sy.

३. ०मनं सु० P. पदचात्स्वर्गादिसुख-
मात्मन इच्छन्तः Sy.

४. ०च्छन् P.

५. पूजयाभिः P. मननीयैर्मन्त्रैः Sy.

६. कर्मकुशलाः Sy.

७. कुशिकाः Sy.

८. अकार्षुः । अक्न्—करोतेर्लुङि ‘मन्त्रे
घसह्वर—’इत्यादिना (ज्लेः) लुक् ।
निघातः Sy.

९. गवां पते ! स्वर्गाधिपते ! हे इन्द्र ! Sy.

१०. अस्मवर्थम् Sy.

११. अयः प्रति । गाः—‘श्रोतोऽम्बुजसोः’
(Pa. 6. 1. 93.) त्याकारस्याकारः ।
एकादेशस्वरः Sy.

१२. ०धाना M. and P. गोत्राण्यभ्राणि
Sy.

१३. वदुहि M. व P. आद्रियस्व । अभ्राणि

विदार्य जलानि प्रापयेत्यर्थः । ददद्दि—
‘दृङ् आदरे’ । यङ्लुकि लोटि रूपम् ।
‘श्रुतश्च’ (Pa. 7. 4. 92.) इत्यभ्या-
सस्य रुगागमः । निघातः Sy.

१४. ०मर्कं P.

१५. ०यन्ति P. समागच्छन्तु । यन्तु—
‘इण् गतौ’ । लोटि रूपम् Sy.

१६. अस्मवर्थम् । अस्मभ्यम्—‘भ्यसो भ्यम्’
इति चतुर्थीबहुवचनस्य भ्यमादेशः Sy.

१७. रश्मिभिरात्मनः Sy.

१८. दिवं व्याप्य वर्तमानत्वेन महान् । दिव-
क्षाः—‘अक्षू व्याप्तौ’ असुन् । दिवं
व्याप्नोतीति दिवक्षाः । कृदुत्तरपदस्वरः
Sy.

१९. अत एव सत्यसामर्थ्यः Sy.

२०. त P.

२१. व्यस्व P.

२२. गवां प्रधाता । गोदाः—‘दुदाम् दाने’
इत्यस्माद्विद् । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

२३. सनवन्ति P. धनवन् ! हे इन्द्र ! Sy.

२४. VM. ignores वृषभ ॥ कामानां
वर्षितर्हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

शुनं हुवेम मधवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि रजितं धनानाम् ॥ २२ ॥

शुनं हुवेम । सुखतरम् । हुवेम । नगगन्तम् । इन्द्रम् । पस्मिन् । सङ्ग्रामे । नेतृ-
तमम् । मधवाभनिमित्ते । शृण्वन्तमाह्वानानि । उद्गूर्णम् । रक्षाणाम् । युद्धम् । घ्नन्तम् ।

१. विश्वामित्रस्य वैश्वामित्रस्य प्रजापतेर्वा
वाच्यस्य SKN. हे इन्द्र ! Sy.

२. Omitted by P. शुनमुत्साहेन प्रवृ-
द्धम् । यद्वा शुनमिति सुखनाम । सुख-
करम् । शुनम्—‘दुओश्चि गतिवृद्धयोः’
इत्यस्य निष्ठायां ‘यस्य विभाषा’
इतीदप्रतिषेधः । यजादित्वात्सम्प्रसार-
णम् । दीर्घाभावश्छान्दसः । प्रत्ययस्वरः
Sy. शुनमिति सुखनाम । सुखकरत्वा-
त्कर्तृणामुत्विग्यजमानानाम् SKN.
शुनमुत्साहेन प्रवृद्धम् Dur.

३. कुशिका वयं यज्ञार्थमाह्वयेम । हुवेम—
ह्वयते: ‘बहुलं छन्दसि’ इति सम्प्रसारणे
कृते षपो लुकि कृते च लिङि रूपम् ।
निघातः Sy. तं शुनं हुवेम, आह्वयाम
SKN. जयमाह्वयाम... आत्मनो
विजयायेति Dur.

४. अत एव निरतिशयैश्वर्यसम्पन्नम् Sy.
कम् ? इन्द्रम् SKN. इन्द्रमेवमाविगु-
णयुक्तम् Dur. ५. उपस्थिते SKN.

६. भरे । विभ्रति जयलक्ष्मीमनेन योद्धार
इति भरः सङ्ग्रामः । तस्मिन् । भरे—
‘भृज् भरणे’ । करणे छः । वृषादित्वावा-
द्युदात्तः Sy.

७. सर्वस्य जगतोऽतिशयेन नेतारं त्वाम् Sy.
म... मित्यर्थः SKN.
जगतोऽतिशयेन नेतारम् Dur.

८. वाजस्यास्य सातिर्लाभो यस्मिन् सोऽयं
वाजसातिः तस्मिन् । वाजसातौ—‘षण्
दाने’ भावे क्तिन् । ‘जनसन—’इत्यादि-
नानुनातिकस्यात्वम् । बहुव्रीहौ पूर्वपद-
स्वरः Sy. अस्यापि सङ्ग्रामनामत्वात्
क्रियाशब्दत्वं द्रष्टव्यम् । कीदृशे भरे ?
शत्रून् हत्वा तदीयं वाजमघ्नं सम्भज्यते
यत्र तस्मिन् SKN. यस्मिन् शत्रून्
जित्वाऽज्ञानि सम्भज्यन्ते तस्मिन् Dur.

९. तथा अस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिं शृण्व-
न्तम् Sy. १०. ०ह्वानानि P. शृण्व-
न्तम्—किम् ? सामर्थ्याद्यनेष्वाह्वानम्
SKN. ११. शत्रूणां भयङ्करम् Sy.
अप्रसह्यं शूरं वा SKN.

१२. रक्षणाय वयमाह्वयेम किमर्थं ह्वयाम ?
(आह्वयेम) उच्यते, ऊतये पालनायात्मनः
SKN.

१३. सङ्ग्रामेषु । समत्सु—‘अब भक्षणे’ ।
सम्पूर्वात् क्विप् । सम्भक्षयन्ति योद्धृणा-
मायूषीति समदः सङ्ग्रामाः । कृतुत्तर-
पदस्वरः Sy. किं कुर्वन्तम् ? ...
सङ्ग्रामेषु SKN. विजयाय...
सङ्ग्रामेषु Dur.

१४. हिंसन्तम् । घ्नन्तम्—‘हन हिंसागत्योः’
इत्यस्य शतरि ‘गसहन—’ इत्यादिनोप-
शालोपः । ‘हो हन्ते’ इति कृत्वम् Sy.
नित्यं घ्नन्तम् Dur.

शत्रुम् । धनानाम् । रक्षितो भवेति ।

III. ३ I.

शासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यं गाद्विद्वाँ ऋतस्य दीधितिं सपर्यन् ।

पिता यत्र दुहितुः सेकंभृज्जन्तः शृग्येन मनसा दधन्वे ॥ १ ॥

शासत् ॥ कुशिको वैश्वामित्रः ॥ तृतीयस्यामृचि पुत्रप्रसङ्गादिदम्वक्तम्—

‘अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति ॥’

विट्पतेरनुशासनं कुर्वन् । बह्निः, दुहितरमन्यं प्रतिनयन् । दुहितुः पुत्रम् । गच्छति ।

१. वृत्रोपलक्षितानि सर्वाणि रक्षांसि Sy. शत्रुबुद्धानि SKN. वृत्राणि वारकाणि शत्रुजात्यानि Dur. २. धनानां शत्रुसम्बन्धिनानाम् Sy. शत्रुधनानामिति SKN.

३. ०रं मि० P. सञ्जितम्—‘जि जये’ । क्विप् Sy. समस्तानां बीराणां धनानां च जेतारम् Dur.

४. N. 12. 40., SKN. III. 140.

५. ‘शासद्वह्निः’ इति द्वाविंशत्युचं द्वितीयं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका ‘शासत् कुशिको विश्वामित्र एव वा ऋते’ (KSA. 18. ३ I. p. 15) इति । इषीरथस्य पुत्रः कुशिको विश्वामित्र एव वा ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ॥ चातुर्विंशिकोऽहनि माध्यन्दिने सवनेऽच्छावाक-शास्त्र आरम्भणीयाया ऊर्ध्वमहीनसूक्त-संज्ञकमेतत् सूक्तं शंसनीयम् । सूत्रितं च—‘अस्मा इदु प्रतवसे शासद्वह्निरितीतरावहीनसूक्ते’ (AŚS. 7. 4.) इति । पृष्ठधाभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि माध्यन्दिनसवनेऽच्छावाकशास्त्रेऽहीनसूक्तस्य स्थाने त्रीणि सम्पातसूक्तानि । तत्रैवं तृतीयं सम्पातसूक्तम् । ‘इमाम् भिच्छन्ति त्वां शासद्वह्निरिति सम्पाताः’ (AŚS. 7. 5.) इति Sy.

६. कुशिकः प्रसङ्गात् कञ्चित् शास्त्रार्थं ब्रूते,—अपुत्रस्य पितुः पुत्री दायिदा पुत्रिका सती । यतः सन्तानकृतस्याः पुत्र इत्यनयोऽन्ते ॥ इति Sy. ७. मुत्त P.

८. स्यां P. ९. कुर्वं P. अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम् ।

अस्यां यो जायते पुत्रः

स मे पुत्रो भवेदिति ॥

(VDS. 17. 17.) इति स्मृत्युक्तमनुशासनं कुर्वन् । शासत्—शासेः शतर्यम्यस्तत्वाभुनभावः Sy.

१०. अपुत्रो यः पिता कन्यामन्यकुं प्रापयति स बह्निरित्युच्यते । स पिता Sy.

११. पुत्रिकायाः । दुहितुः—‘बृह प्रपूरणे’ । ‘नप्तुनेष्टु—’ इत्यादिना तृचि निपातनादिङगमः । चित्स्वरः Sy.

१२. नप्तुभवं पिण्डदानादिकम् । नप्त्यम्—नप्तरि भवम् । ‘भवे छन्दसि’ इति यत् । ‘रीडतः’ इति रीडादेशः । ‘यस्य’ इति लोपः । रेफलोपश्छान्वसः Sy.

१३. (दुहितुः पुत्रत्वेन स्वीकाराद्गौहित्वं नप्तुभवं पिण्डदानादिकम्) कर्तव्यतया... गच्छति । गात्—‘इण् गतो’ इत्यस्य छान्वसे लुङि रूपम् Sy.

रेतसः । धारकम् । पूजयन्, दोहित्रस्तरय पुत्रो भवति । गित्पातिः । यः । अतपत्यस्य दुहितुः पुत्रिकायाः । रेतःसेकम् । ऋञ्जन् । केवलमुत्पन्ननिमित्तम् । गगना । अन्धशाल्यात्यातम्, न पुत्रनिमित्तेनेति ॥ 'प्रशास्ति बोद्धा सन्तानकर्मणे' इत्यादिकां निमित्तं द्रष्टव्यम् ।

'करोति पुत्रिका नाम गथा दुहितरं तथा ।

तस्यां सिञ्चति रेतो वा तज्ज्यासदिनि कीर्तितम् ॥'

इति शौनकः ।

'रिवथस्य दुहितुर्दनिं नेत्यृन्ति' प्रतिगिण्यते ।

तस्याश्चाह धवीयांसं भ्रातरं ज्येष्ठवत्सुतम् ॥' इति ॥

१. सत्यस्य पुत्रोत्पादनसमर्थस्य रेतसः Sy.

२. धर्तारं जामातरं तत्पतिम् Sy.

३. वस्त्रासङ्कारादिना पूजयन् पिता Sy

४. ०हित्रं त० P.

५. पिता नप्तृभवं गच्छति । पिता पालकः पतिर्जामाता Sy.

६. ०हितः M. यस्या दुहितुः Sy.

७. ०तस्सकम् P. तस्यां रेतःसेकम् Sy.

८. ऋञ्ज M. उञ्जन् P. प्रसाधयन् । ऋञ्जन्-ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मा (N. 6. 21.) Sy.

९. केवलं सुखनिमित्तेन, न तु पुत्रनिमित्तेन । शाम्येन—शं सुखं गच्छन्तीति गमेरौणादिकः कप्रत्ययः । कित्वाद् 'गमहन्—' इत्यादिनोपशालोपः । शाम्ये साधुरिति 'तत्र साधुः' इति यत्प्रत्ययः । 'वीरवीर्यौ च' इत्यत्र 'यतोऽनावः' इत्यस्यानित्यत्व- (स्य) ज्ञापितत्वाच्च तित्स्वरः Sy.

१०. तथा स्वशरीरं संवत्ते । वषट्—वदि सौत्रो धातुः । लिटि रूपम् । प्रत्ययस्वरः । यद्योगावनिधातः Sy.

११. ०त्यात्मना P.

१२. VM. ignores विद्वान् ॥

अस्यां दुहितरि जातः पुत्रो नम स्वधा-

करो भविष्यतीति जानन् Sy.

१३. बो P. १४. कर्म P.

१५. 'प्रशास्ति बोद्धा सन्तानकर्मणे दुहितुः पुत्रभावम्' । दुहिता दुहिता दूरे हिता, बोधेर्वा । नप्तारमुपागमत् । दोहित्रं पौत्रमिति । विद्वान् प्रजननयज्ञस्य । रेतसो वा । अङ्गावङ्गात् सम्भूतस्य हृदयावधिजातस्य भ्रातरि प्रत्युतस्य विधानं पूजयन् । अविशेषेण मिथुना पुत्रा बायादा इति' N. ३. 4.

१६. न M. नारीं D. P.

१७. दुहितस्तवानीं तयोः पुत्रश्च दुहितुश्च न्यस्य पुत्रः शोभनस्य कर्मणः कर्ता भवति रं P. 'This additional passage in P. has a striking resemblance with the commentary on RV. 3. 31. 2.

१८. तस्मां M.

१९. सि M. २०. तो० M.

२१. BD. IV. 110^{c-d}, 111^{a-b}.

२२. नेत्यञि P.

२३. तस्यां च व P. तस्यां चैव D. M.

२४. BD. IV. 111, 112.

२५. Omitted in P.

मातरः^१ । जनयन्ति । पुत्रकस्य भार्याः ? तदानीं तयो पुत्रस्य दुहितुश्चान्यस्य ? (०श्चान्यः) पुत्रः ।
शोभनस्य कर्मणः । कर्ता भवति स्वतन्त्रः । यथान्यो दुहितेत्यर्थः । सा कस्मै वशमात्मना
भवति ? यास्कस्त्वाह—यदी मातरो^{११} जनयन्त^{११} । वर्हिः^{११} पुत्रम् । अर्वाह^{११} च स्त्रियम् । अन्यतरः
सन्तानकर्ता भवति पुमान् दायावः । अन्यतरोऽर्द्धयित्वा जामिः^{११} प्रवीयते परस्मै^{११} इति ।

१. मातापितरौ Sy. मातरः—‘पिता मात्रा’ इति पितुः शेषे प्राप्ते मातुः शेषश्छान्दसः । द्विवचनस्य बहुवचनं पूजार्थम् । ‘पिता मात्रा’ (Pa. I. 2. 70.) इति पितुः शेषे प्राप्ते छान्दसो मातुः शेषः । द्विवचनस्य स्थाने बहुवचनम् । मातापितरौ SKN. मातरौ Dur.
२. जनयन्त—जनैर्णचि रूपम् Sy. जनितवन्तौ SKN.
३. अर्वाहः स्त्री वर्हिः पुमान् स्वभार्याया बोद्धत्वात् । अर्वाहश्च वर्हिश्च । तावुषं स्त्रीपुंसलक्षणमपत्यम् । वर्हिम्—‘पुमान् स्त्रिया’ (Pa. I. 2. 67.) इति वर्हेः शेषः Sy. बोढारं स्वभार्यायाः पुमांसं स्त्रियञ्चेति शेषः । तथा चाह भाष्यकारः—‘वर्हिः पुत्रमर्वाहं च स्त्रियमिति’ (N. 3.6.) बध्वा बोढारं पुत्रम् Dur.
४. पुत्र P. तथापि तयोर्मध्ये Sy.
५. अन्यः पुंसलक्षणः Sy. तथाप्यन्य एकः SKN. तयोर्द्वयोरपि पुत्रयोरन्यतर एकतरः Dur.
६. शोभनस्य पिण्डदानादेः कर्मणः । सुकृतोः—करोतेरौणादिकः क्तुप्रत्ययः Sy. शोभनस्य कर्मणः कर्त्रोः SKN. सुकृतयोः तरल्लेकेनापि प्रत्यत्नेन तयोस्त्यादितयोः Dur.
७. भव M. कर्ता सन्तानकर्मणः... कतरः ? पुमान्, ततश्च स दायाहः SKN. सन्तानकर्ता भवति । कतमः ? यः पुमान् स एव च... दायाहार्हः,

- नेतरः कन्यास्यः IDur.
८. तन्त्रः M.
९. तथा is suggested for यथा II स्त्रीलक्षणः Sy. परस्तु SKN.
१०. घक० P.
११. ०मात्मानं नयनं M. ‘ऋध्यतिर्विशगमने’ (N. 6. 32; 10. 40.) ऋध्यन् वस्त्रालङ्कारादिना ऋध्यमान एव भवति । पिण्डदानादिकर्तृत्वात्पुत्रो दायाहः दुहितुस्तथाहं नेति न दायाहर्हि सा तु केवलं परस्मै वीयते । ऋध्यन्—‘ऋधु वृद्धौ’ । व्यत्ययेन इनम् Sy. वस्त्रालङ्कारादिवानेनाऽऽराध्यते च, न च केवलं वीयते परस्मै । कतरः ? स्त्री, ततश्च सा न दायाहर्हि । अतोऽस्या अनर्हत्वात्त बवाति SKN. सुकृतोऽपि सुपुष्टोऽपि सन् IDur.
१२. ‘न जामये भगिन्यै जामिरन्येऽस्या जनयन्ति । जामपत्यम् । जमतेर्वा स्यात् गतिकर्मणः । निर्गमनप्राया भवति । तान्वा आत्मजः पुत्रः । रिक्थं प्रारिचत् प्रावात् चकारैर्ना गर्भनिषानीम् । सनि-तुहंस्तप्राहृत्य’ N. 3. 6. See rest of the quotation of N. in VM’s. commentary.
१३. यदि ह मातरः P. D. यदि हि मातरः M.
१४. यजन्त P. १५. सन् सं० M.
१६. यजन्त P.
१७. जामि M.
१८. परा इ० P. N. 3. 6.; SKN. II. 134.

अग्निर्जज्ञे जुह्वा॑ रेजमानो मुहस्पुत्राँ अरुषस्य॑ प्रयत्ने॑ ।
महान्नाभो॑ महा जातमेषां मही प्रवृद्धर्यश्वस्य॑ यज्ञैः ॥ ३ ॥

अग्निर्जज्ञे॑ । अग्निः॑ । जज्ञान॑ । होमेन॑ । चलन् । महतः॑ । पुत्रस्थानीयान् रश्मीन् ।
आरोचमानस्येन्द्रस्य॑ । प्रकर्षेण॑ यागाय॑ । महत् । एषां रश्मीनाम् । उत्पत्तिस्थानम् । महच्च॑ ।
जननम् । महती च । प्रवृत्तिः॑ । हर्यश्वस्य॑ । यज्ञार्थमिति॑ ।

अग्निं जैत्रीः सृष्ट्वानं महि ज्योतिस्तमसो निरजान् ।
तं जानुतीः प्रसूतपुत्रासः पतिर्गवामभवदेक इन्द्रः ॥ ४ ॥

अग्निं जैत्रीः॑ । पणिभिः॑ स्पर्धमानमिन्द्रम् । जयहेतव॑ उषसः । अभ्यसचन्त॑ । महच्च॑ ।

१. अग्निः P. २. हे इन्द्र ! Sy.

३. अ० P. Omitted in M.

४. उत्पादयामास । जज्ञे—‘जनी प्राबुर्भावे’
इत्यस्य लिटि रूपम् । अन्तर्भावितव्यर्थः
Sy.

५. ज्वालाभिः । जुह्वा—‘जुहोतेर्देवीर्धश्च’
इति विचप् । द्विर्वचनं दीर्घश्च घातोः ।
‘उदात्तस्वरितयोः’ इति स्वरितत्वम् Sy.

६. कम्पमानोऽग्निः Sy.

७. प्रभूतान् Sy.

८. ०नीयं M. पुत्रान् Sy.

९. यज्ञार्थम् Sy.

१०. महानासीत् Sy.

११. जलात्मना क्रीडीकारः Sy.

१२. ०हतश्च P. महवभूत् Sy.

१३. किञ्च एषां रश्मीनां मेलनं... सर्वत
ओषध्यात्मना जातम् Sy.

१४. महती भवति Sy.

१५. किं च एषां रश्मीनामनेन प्रकारेण

प्रवृत्तिः Sy.

१६. इन्द्रस्य । हर्यश्वस्य—हरी अश्वौ यस्येति
बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१७. ०ज्ञार्थं० P. यजनाहंः सोमाज्याहुतिभिः
Sy.

१८. VM. ignores आ ॥ आ=सर्वतः
Sy. १९. Omitted in P.

२०. वृत्रेण सह Sy.

२१. ०मि P. स्पर्धमानम्—‘स्पर्ध सङ्घर्षे’ ।
अन्वसि नमनजायसः । अन्वसि द्विर्वच-
नस्य विकल्पितत्वाद् द्विर्वचनाभावः ।
चित्स्वरः Sy.

२२. अयं० P. जित्वर्यो विशो महतः ।
जैत्रीः—जयतेस्तुनि रूपम् । गुणस्य
स्थाने व्यत्ययेन वृद्धिः । नित्स्वरः Sy.

२३. ०वचं M. सर्वतः समगच्छन् । असचन्त
—‘षच समवाये’ इत्यस्य लङि रूपम्
Sy.

२४. ०हतच्च P. ते च महतः Sy.

ज्योतिः । पणिभिरुत्पादितादन्धकारात् । निरजानन्, इत्येतदेवाह—तमिति । ते स्पर्धमानम् ।
जानत्यै । उषसः । प्रत्युदायन् । अथेन्द्रः । असह्यैः । गा जित्वा, पतिः । तासाम् । अभव-
दिति ।

वीळौ सतीरभि धीरा अतृन्दन्प्राचाहिन्वन्मनसा सुप्त विप्राः ।

विश्वामविन्दन्पृथ्यामृतस्य प्रजानभित्ता नमसा विवेश ॥ ५ ॥

१० वीळौ सतीः । दृढे शिलोच्चये । यतमानाः । घृष्टाः । सप्त । विप्रा ऋषयः । अभ्य-
तृन्दन् शिलोच्चयस्य द्वाराण्यकुर्वन्नित्यर्थः । अथ प्राचीनेन घृष्टेनापराङ्मुखेन । मनसा युक्ता

१. सूर्यास्थं तेजः Sy.

२. तमोरूपादुत्रात् Sy.

३. ०जनयन् M. निर्गतमज्ञासिषुः । अजा-
नन्—‘ज्ञा अवबोधने’ इत्यस्य लङि
रूपम् । निघातः Sy.

४. ०हमि० D. M.

५. सस्पर्धमान् P.

वृत्रेण सह स्पर्धमानम् Sy.

६. जानाति P.

उदितं सूर्यं जानाताः Sy.

७. ०द्यान् P. अभिलक्ष्यैव प्राप्नुवन् ।
आयन्—‘अय गतौ’ इत्यस्य लङि रूपम्
Sy.

८. अद्वितीय एव Sy.

९. तत्रोद्भूतानां गवां रक्ष्मीनाम् Sy.

१०. पुरा किलाङ्गिरसां गावः प्रणिनामकंर-
सुरैरपहृत्य निगूढे कस्मिंश्चित् पर्वते
स्थापिताः । ते चाङ्गिरसस्तत्प्राप्त्यर्थ-
मिन्द्रं तुष्टुवुः । स्तुतव्यं स इन्द्रो
गवामन्वेषणाय देवशुर्नीं प्राहिणोत् ।
सा च गवां गवेषणपरा सती तत्स्था-
नमलभत । तथा विज्ञापित इन्द्रस्ता गा
आनीयाङ्गिरोभ्यः प्रादादित्यतिहासिकी
कथा । तथा चास्या ऋबोऽयमर्थः
Sy. ७

११. Omitted in P.

१२. पर्वते Sy.

१३. वर्धमा० M. P. adds गाः after
वर्तमानाः ॥ निगूढाः सतीर्णाः Sy.

१४. धीमन्तः Sy.

१५. सप्तसंख्याका अङ्गिरसः Sy.

१६. मेधाविनः Sy.

१७. ह्यतृवन् M. ह्यरुवन् P. अभिलक्ष्या-
तृन्दन् उपेक्षामकुर्वन् । अतृन्दन्—‘उतृ-
बिर् हिंसानावरयोः’ इत्यस्य लङि रुधा-
दित्वात् इनम् । तस्य ‘इनसोरल्लोपः’
इत्यल्लोपः । निघातः Sy.

१८. ०त्यर्थः P.

१९. ततस्तेऽङ्गिरसः पर्वतबिले गावः सन्तीति
मनसा निश्चित्य Sy.

२०. येन मार्गेण प्रविष्टास्तेनैव प्राचीनेन
मार्गेण । यद्वा प्राचा । प्रकर्षणेन्द्र-
मञ्चति प्राप्नोतीति प्राक् तेनेन्द्र-
विषयेण । प्राचा—‘अञ्चे’ इत्यस्य सर्व-
नामस्थानम्’ इति विभक्त्येवदात्तत्वम्
Sy.

२१. P. adds रमा ज्ञातवती मवसं पूर्व-
कालभवमस्मदी after अपराङ्मुखेन ॥

२२. मन्यत इति मनः स्तोत्रम् । तेन स्तोत्रेण
Sy.

ऋषयः । ताः स्वर्गं प्रत्यहिन्वन् प्रैरयन् । सर्वमिव । यज्ञस्य । भेषजभूता गाम् । अविन्दन् ।
अथ ताः । प्रकर्षेण जानन् । एव सर्वो जनः । अन्नार्थम् । गृहेषु निवेशयति स्मेति, अस्मदीया
एवैता इति प्रज्ञानमिति ।

विदद्यदी सरमा रुग्णमद्रेर्महि पार्थः पूव्यं सुध्वंकः ।

अग्रं नयत्सुपद्य राणाभिच्छा रवं प्रथमा जानती गात् ॥ ६ ॥

‘विदद्यदी’ पणिभिरपहृता गा ज्ञात्वा देवेषु सरमा प्रत्याजगाम, अथ देवा वन्दन्ति यदि ।

१. P. omits ऋषयः ।

२. गाः Sy.

३. प्रैर० M. निरगमयन्, यद्वा अवर्धयन् ।
इन्द्रं तुष्टमकुर्वन् । अहिन्वन्—‘हि
गतिवर्धनयोः’ इत्यस्य लङि रूपम् Sy.

४. पूर्वमेव P.

अपहृताम् Sy.

५. स्तुत्वा च यज्ञस्य Sy.

६. पथ्यां मार्गे साधुभूताम् । पथ्याम्—
पथि साधुरित्यर्थे ‘तत्र साधुः’ इति यत्
प्रत्ययः । ‘यच्च भम्’ इति भसंज्ञायां
‘नस्तद्धिते’ इति टिलोपः । ‘यतोऽनावः’
इत्यस्यानित्यत्वात् ‘तित्स्वरितम्’ इति
स्वरितः Sy.

७. अलभन्त । अविन्दन्—‘विद्लू लाभे’
इत्यस्य लङि मुचादित्वाभुम् । निघातः
Sy.

८. ततः Sy.

९. गाः, यद्वा तान्यङ्गिरसां कर्माणि Sy.

१०. P. omits words between
भेषज and एव ।

११. स इन्द्रः Sy.

१२. ०नात्थं P. तमस्कारेणाङ्गिरसः सम्भा-

वयन् Sy.

१३. तैरधिष्ठितं पर्वतमाविवेश । विवेश—
‘विश प्रवेशने’ इत्यस्य लिटि रूपम्
Sy.

१४. The passage: ‘अस्मदीया एवैता
इति प्रज्ञानम्’, should immedi-
ately precede एव सर्वो जनः ।

१५. पुरा किलाङ्गिरसां गावः पणिनामकैर-
सुरैरपहृत्य निगूढे कस्मिंश्चित्पर्वते स्था-
पिताः । ते चाङ्गिरसस्तत्प्राप्त्यर्थमिन्द्रं
तुष्टुवुः । तुष्टुः स इन्द्रो गवामन्वेषणाय
देवशुनीं सरमां प्राहिणोत् । सा च
गवामन्वेषणपरा सती तत्स्थानमलभत ।
तया विज्ञापित इन्द्रस्ता गा आनीया-
ङ्गिरोभ्यः प्रादादिति Sy. ‘सरमा देव-
शुनीन्ध्रेण प्रहिता पणिभिरसुरैः समूढे’
इति यास्कः (N. II. 25.) DDN.
इह वाक् प्रकटीभवति सोच्यते U.

१६. विदद्यदि D. विदवद्यदि M. विदद्यदि P.

१७. वदन्ति is suggested for वन्दन्ति ॥
यदा Sy. चेत् Mah. यदी सरमा—
‘यदीति कृत्यो मनसः कवीनां’ (RPR.
8. 8.) इति दीर्घः DDN.

शिलोच्चयस्य । बिलम् । सरमा । ज्ञातवती । महत् । अन्नम् । पूर्वकालंभवमस्मदीयं गवात्मकम् ।
अस्माभिः सहितम् । करोतु । शत्रुष्वपि न हन्यन्त इति गावोऽक्षराण्युच्यन्ते, यत्र गावो

१. विभक्तिव्यत्ययः । अत्रिणा सोमाभिषव-
ग्राणा Mah. अत्रेः सोमाभिषवस्य
कर्तुः, अत्रिभिश्च सोमोऽभिषूयते U.
पर्वतस्य DDN.

२. भग्नं द्वारम् । रुणम्—‘रुजो भङ्गे’ इत्य-
स्य निष्ठायाम् ‘ओदितश्च’ इति नत्वम् ।
प्रत्ययस्वरः Sy. रुणमभिषुतम्—‘रुजो
भङ्गे’ Mah. रुणं क्षूर्णीकृतम् U.

३. इन्द्रेण गवान्वेषणार्थं प्रेषिता सरमा
नाम देवशुनी । सरमा—‘सु गती’
औणादिकोऽमप्रत्ययः । सरतीति सरमा ।
‘सरमा सरणात्’ इति यास्कः । प्रत्य-
यस्वरः Sy. “सरमा सरणात् (N.
II. 24.) सह रमन्ते देवा विप्रा
वा यस्यां सा सरमा वाक् । सरमा
त्रयीलक्षणा वाक्... सरमा सरणिः”
? (सरणात्) इति यास्कः Mah.
सरमा वाक् त्रयीलक्षणा । सा ह्यभिषवे
समानं रमते U. सरणश्रीला DDN.

४. अलमत । विदत्—‘विद्लु लाभे’ इत्यस्य
लुङि लुदित्वात् क्लेरडादेशः । तस्य
स्वरः Sy. जानीयावध्वर्युस्तहि...
‘विद्लु लाभे’ Mah. जानीयाद्यवि
U. विदत्—अलमत । विद्लु लाभे ।
‘बहुलं छन्दस्यमाङ्ग्योनेऽपि’ (Pa. 6.
4. 75.) इत्यडभावः DDN.

५. तदानीमिन्द्रो महत् Sy., DDN.

६. गव्यादिलक्षणमन्नम् । पाथः—‘पा र-
क्षणे’ । ‘अन्ने च’ (Upādi 4. 644.)
इत्यसुप्तप्रत्ययः । थुडागमः । पातीति
पाथोऽन्नम् । नित्स्वरः Sy. पाथः
सामल DDN. न्... पातीति ‘पा रक्षणे’
Mah., U. गव्यादिलक्षणमन्नम् ।
‘अन्नमपि पाथ उच्यते पानादेव’ इति

यास्कः (N. 6. 7.) गव्यादिलक्षणमन्न-
मकार्षीरिति भावः । तस्यै दत्तवानित्यर्थः
DDN.

७. ०काले भ० P. पूर्वं प्रेषणकालेऽस्मादिनीं
ते प्रजां करिष्यामीति प्रतिज्ञातम् Sy.
पूर्वगृहीतमुपांश्वन्तर्यामैन्द्रवायवादिपात्रेषु
Mah. उपांश्वन्तर्यामैन्द्रवायवादिषु
गृहीतम् U.

८. इतरैरपि भोज्यैः सध्रीचीनम् । सध्यक्
—‘अञ्चु गतिपूजनयोः’ । ‘ऋत्विक्’
—इत्यादिना क्विन् । सहाञ्चतीति,
‘सहस्य सध्रिः’ (Pa. 6. 3. 15.) इति
सध्यावेशः । क्विन्प्रत्ययस्य कृत्वम् ।
‘अत्रिसध्योरन्तोदात्तत्वात्तत्त्वात्तत्त्वं कृत्स्व-
रनिवृत्त्यर्थम्’ इति ‘सध्रि’ इत्यादेशो-
ऽन्तोदात्तः । यणावेशे कृते ‘उदात्तस्व-
रितयोर्यणः स्वरितः’ इति यणः स्वरित-
त्वम् Sy. सहाञ्चति, सहस्य सध्रिः ।
सहं हवनाय गच्छत् Mah. समाना-
ञ्चनम् । सहस्य सध्रिरञ्चतेऽस्तरम् U.
इतरैरपि भोज्यैः सह । ‘सहस्य सध्रिः,’
इति सध्यावेशः DDN.

९. अकार्षीत् । तस्यै दत्तवान् । कः—
करोतेर्लुङि सिपि क्लेः ‘मन्त्रे घसह्वर’—
इत्यादिना लुक् । गुणे कृते हलङ्घा-
दिना सिपो लोपः । विसर्जनीयः ।
निघातः Sy. कः कुर्याद् देवानभिज्ञस्य
सोमकण्डनानधिकारात् Mah. कः—
‘करनुदात्तम्’ (RPR. I. 84.) इति
रेफः DDN.

१०. ०वो करा० P. ‘The passage शत्रु-
ष्वपि न हन्यन्त इति गावोऽक्षराण्युच्यन्ते,
should immediately follow
गवाम् and precede स्वच्छम् ।

गत्वाऽतिष्ठन् सोऽग्रमुच्यते, तत् । अस्मान्नयतु । शोभनपदी । तदर्थमस्माकमग्रतः । गवाम् ।
स्वच्छम् । देशम् । अगच्छन्ती । गच्छतु ।

१. गता P. २. प्रान्तम् Sy. अग्रं मुख्यत्वम् Mah. यज्ञाग्रम् U.
३. प्राप्नोत् । नयत्—नयतेर्लङि रूपम् Sy. यज्ञमानं प्रापयत् । यज्ञेन यज्ञमानो मुख्यो भवति Mah. नयति सा पाथः U.
४. शोभनपादयुक्ता । सुपदी—‘पादोऽन्यतरस्याम्’ (Pa. 4. 1. 8.) इति ङीप् Sy. कौदुशी सरमा ? सुपदी शोभनानि पदानि सुप्तिङन्तानि यस्यां सा Mah. शोभनानि पदानि यस्या वाचः सा तथोक्ता । नहि पदानि प्रत्याख्याय वाक्यं स्यात् U. ततः शोभनपादयुक्ता सा सरमा DDN.
५. वृत्त्यं P. ६. प्रथमा प्रथमम् Sy. प्रथमा आद्या Mah.
७. अक्षराणां क्षयरहितानां गवाम् Sy. अक्षराणामकारादीनाम् Mah., U.
८. स्वच्छत्वं स्वच्छत्वं M. व (or ण) रमगच्छन् P. यज्ञाभिमुखम् Mah. आभिमुख्येन U. अच्छा रवम्—‘सुतायाहीत्यन्यत्वावच्छेति प्लुतिः’ (RPR. 6. 7.) DDN.
९. देश P. कुतः ? इत्यत आह, यतस्तेषां हम्भारवम् Sy. रवं शब्दम् Mah., U. कुतः ? इत्यत आह—यतः DDN.
१०. अगच्छन्ती P. जानती सती Sy. ज्ञायन्ती । अन्तर्भूतणिजर्थः Mah.
११. जगाम । गात्—इणो लुङि रूपम् Sy. अगच्छति । यज्ञं प्रतिपादयतीत्यर्थः Mah. गच्छति U. ‘अच्छाभेराप्लुमिति शाकपूणिः’ इति यास्कः (N. 5. 28.) DDN.
१२. एवमवियज्ञं मन्त्रो व्याख्यातः । बह्वृचानां तु संवादसूक्तमिदम् । तत्र च पणिभिरसुरैर्वैवगोवनेऽपहृते इन्ध्रेण देवशुनी तद्भूतीत्येपेरिता, तदभिप्रायेण व्या-

ख्यायते । सरमा देवशुनी । इन्ध्रेण वाऽन्धेषणा प्रहिता सती । यदि यदा । अग्नेर्गिरेः । रुग्णं भग्नं द्वारम् । विदद् अविदद् अलभत । तदेन्द्रः पाथो हविरन्नम् । कः—अकार्षीत् तस्यै वत्तवान् । ततः सुपदी शोभनपादयुक्ता सा सरमा । अक्षराणां क्षरणेन नाशेन रहितानामनुपद्रुतानां गवाम् । अग्रं प्रान्तम् । नयदनयत् प्राप्नोत् । प्रथमा प्रथमम् । रवं गवां हम्भारवम् । जानती सती, अच्छ गवामभिमुखम् । गादगाज् जगाम । कौदुशं पाथः ? महि महत् । पूर्व्यं पूर्वं प्रेषणकालेऽज्ञादिनीं ते प्रजां करिष्यामीति प्रतिज्ञातम् । सध्यक् सध्रीचीनमितरैरपि सह भोज्यम् Mah. एवमवियज्ञं मन्त्रो व्याख्यायते । बह्वृचां तु संवादसूक्तम् । तत्र सरमा देवशुनी, इन्ध्रेण प्रेषिताऽन्धेषणार्थं गोघने पणिभिरसुरैर्हृते, तदभिप्रायेण व्याख्यायते । तत्रासुराणां पर्यालोचनवाक्यम् । विदद्वादि विदद् अलभत ? (त य) वा सरमा देवशुनी । रुग्णं भग्नं गवां सम्बन्धिभिः क्षुरैः । अग्नेः पर्वतस्य । द्वारम् । अथानन्तरं महि महद् गोलक्षणं पाथोऽन्नम् । पूर्व्यं पूर्वेषु कालेष्वपहृतं, सध्यग् देवान् प्रति सहाञ्चनं, कः करोते रूपम् । करिष्यति । अग्रं गवाग्रमवस्थाय नयद् नेष्यति । सुपदी शोभनपादयुक्ता पदेन याऽन्धेषयति नष्टं सैवमुच्यते । अक्षराणामस्मदीयवाक्यसम्बन्धिनामच्छ अभि रवमुच्चारणं प्रथमा जानती । अगाद् आगमिष्यति U.

This stanza=YV. 33. 59. तथा निगमाः—‘ऋतं धृती सुरमा गा अभिन्दद्भिरवाभि’ (RV. 5. 45. 7.) ‘ऋतस्य पथा सुरमा विदद्वाः’ (RV. 5. 45. 8.) इत्यादयः DDN.

अगच्छदु विप्रतमः सखीयन्नसूदयत्सुकृते गर्भमद्रिः ।

ससान् मर्यो युवमिर्मखस्यन्नथामवदङ्गिराः सद्यो अर्चन् ॥ ७ ॥

अगच्छत् । अगच्छत् । मेधावितमः । सखित्वमङ्गिरोभिरिच्छत्, तेषा गोप्रदानार्थम् । अथ सुकृते—इन्द्राय । शिलोच्चयः । गर्भभूतं गोसङ्घम् । असूदयत्, सूदयतिः क्षरणकर्मा, निरगमयत् । ग्रथः । भेजे गाः । मरुद्भिः सह । इन्द्रः । यज्ञमिच्छन् । तथाभवत् । ऋषिरङ्गिराः । सद्यः एवेन्द्रम् । स्तुतिभिर्गन्धैः, आहूता गा दृष्ट्वेति ।

१. गोभिरविष्टितं पर्वतमगमत् । अगच्छत्

—गमेर्लेङि रूपम् Sy.

२. ०धावीतम P. अतिशयेन मेधावी Sy.

३. सखीमङ्गिर इच्छन् M. स्वखीमगच्छन् P. अङ्गिरोभिः साकमात्मनः सखित्वमिच्छन्, इन्द्रः । सखीयन्—‘सुप आत्मनः क्यच्’ Sy.

४. ०नात्थं P.

५. सुष्ठु युद्धकर्त्रे इन्द्राय Sy.

६. सोऽङ्गिः सखित्वमिच्छन् Sy.

७. गवात्मकं गर्भम् Sy.

८. ०सूय० P. ‘बूद निरासे’ इत्यस्य व्यन्तस्य लङि रूपम् Sy.

९. ०दतिः P.

१०. अनन्तरम् Sy.

११. ससान—‘घण सम्भक्तौ’, इत्यस्य लिटि णलि रूपम् । लिट्स्वरः Sy.

१२. असुरैरपहृतास्ताः Sy.

१३. मद्यजिः P. नित्यतरुणैर्मरुद्भिः Sy.

१४. इन्द्रः substitutes मर्यः ॥ असुराणां

मारयितेन्द्रः Sy.

१५. गोधनमङ्गिरसामिच्छन् । मखस्यन्—‘छन्वसि परेच्छायाम्’ इति परेच्छाया-मपि क्यच् । ‘सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लाल-सायां सुग्वक्तव्यः’ इति सुगागमः । एकावेशत्वरः Sy.

१६. सप्तानामङ्गिरसां मध्ये वरिष्ठोऽङ्गिरा ऋषिः । अङ्गिराः—‘सु गतौ’ । अङ्गार-शब्दे उपपदे सतर्षातोरसुन् प्रत्ययः । उपपदे गकारात् परस्येत्वम्, अन्त्य-लोपश्च धातोर्लोपश्च ‘अङ्गिराः’ (Uṇādi 4. 235.) इति सूत्रेण निपात्यते । भूतकालेऽङ्गारेभ्यः स्मृत इति अङ्गिरा ऋषिः । अङ्गारेष्वाङ्गिरा (N. 3. 17.) इति यास्कः । नित्स्वरः Sy.

१७. इन्द्रस्ता गा लब्ध्वा तदानीमेव Sy.

१८. कृति० P.

१९. इन्द्रं पूजयन् Sy.

२०. आगूह० P.

२१. VM. ignores उ ॥ उ एव Sy.

सतःसतः प्रतिमानं पुरोभूविंश्चा वेद जनिमा हन्ति भुञ्जाम् ।

प्र णो दिवः पदवीर्गव्युरर्चन्त्सखा सर्वाँरमुञ्चन्निर्वृत्ताः ॥ ८॥

सतःसतः । सर्वस्य बलवतः । प्रतिमानम् । अग्रतो भवन्निन्द्रः । सर्वाणि । वेत्ति ।
जातानि भूतानि । हन्ति च । शुष्णमसुरम् । सोऽस्मान् । दिवः । प्रधानभूतः । अस्माकं गा
इच्छन् । गोमिश्रचास्मानर्चन् । सखा सः । सखीनस्मान् । महदुपद्रवात् । निर्मुञ्चतु ।

१. सतः P. २. योऽयमिन्द्रः Sy.

३. उत्तमस्य वस्तुनः । यद्वा जातस्य सर्वस्य
Sy.

४. प्रतिनीयत उपनीयतेऽनेन सर्वमिति प्रति-
मानं प्रतिनिधिः । यद्वा सतःसतो जातस्य
सर्वस्य प्रतिमानं स्वस्य महत्त्वेन प्रति-
मातीयत्तया सर्वं परिच्छिनत्तीत्यर्थः ।
प्रतिमानम्—मातीति मानम् । औणा-
दिको नन्प्रत्ययः । यद्वा करणे ल्युट् Sy.

५. युद्धे पुरतः शत्रून्वाप्नोतीति पुरोभूः ।
पुरोभूः—‘भू प्राप्ती’ । क्विप् Sy.

६. जानाति । वेद—वेत्तेर्लटि रूपम् Sy.

७. जनिम—‘जनी प्रादुर्भावे’ । ‘जनिहृभ्या-
मिमनिन्’ इतीमनिन्प्रत्ययः । भूतकाले
जातानीति जनिम । ‘सुपां सुलुक्’ इति
सुपो लुक् । नित्स्वरः Sy.

८. हन्ति—हन्तेर्लटि रूपम् । वाक्यभेदाद-
निघातः Sy.

९. शुष्णनामानमसुरम् । शुष्णम्—शोषय-
तीति शुष्णः Sy.

१०. प्र णः, ‘उपसर्गाद्बहुलम्’ इति संहितायां
णत्वम् Sy.

११. सुलोकादागत्य Sy.

१२. कवितमः । पदवीः—‘वी काल्यादिषु’ ।

क्विप् । पदानि वेत्ति परस्परसङ्गतानि
करोतीति पदवीः कविः Sy.

१३. गोधनमङ्गिरसामिच्छन् । गव्युः—गो-
शब्दात् ‘परेच्छायां छन्वसि’ इति क्यच् ।
‘वान्तो यि प्रत्यये’ इति वान्तादेशः ।
‘क्याच्छन्वसि’ इत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः
Sy. १४. पूजयन् । अर्चन्—अर्चतेः
शतरि रूपम् Sy.

१५. Omitted in P. सखा इन्द्रः Sy.

१६. सखीन्—संहितायां नकारस्य ‘वीर्वादिटि’
इति रुः । पूर्वस्य वर्णस्य ‘अत्रानुनासिकः’
इत्यनुनासिकादेशः Sy.

१७. गव्युपद्रवात् M. उपद्रवा P. महोप०
is suggested for महदुप० ॥
वृत्रबाधारूपाद्रोषात् । अवद्यात्—‘वद
व्यक्तायां वाचि’ इत्यस्य नञ्पूर्वस्य गह्वारि
‘अवद्यप-’ वयोः—(Pa. 3. 1. 101.)
इति निघातनाद् यत्प्रत्ययः Sy.

१८. निर्मुञ्चतुः M. निर्मुञ्चतु P. नितरां
मुञ्चतु । अमुञ्चत्—‘मुञ्चन् मोक्षणे’
इत्यस्य लङि ‘शे मुञ्चादीनाम्’ इति
नुमागमः । निघातः Sy.

१९. VM. ignores प्र ॥ प्रकर्षेण (It
goes with अर्चन्) Sy.

नि गव्यता मनसा सेदुरकैः कृण्वानासौ अमृतत्वाय गातुम् ।

इदं चिन्नु सदन् भूयैषां येन मासां असिषासन्नृतेन ॥ ६ ॥

नि गव्यता । निपेदुः सत्रमङ्गिरसः । गा इच्छता । मनसा । स्तोत्रैः सह । कुर्वन्तश्च ।
अमृतप्राप्त्यर्थम् । मार्गम् । इदम् । चित् । नु । सत्रासनम् । बहु भवति । एषाम् । येनासनेन ।
मासान् । सम्भक्तुमैच्छन् । यज्ञेनाङ्गिरसौ बहून् ।

संपश्यमाना अमदन्नाभि स्वं पयः प्रत्नस्य रेतसो दुधानाः ।

वि रोदसी अतपद्घोषं एषां जाते निःश्यामदधुर्गोपु वीरान् ॥ १० ॥

सम्पश्यमानाः । सह पश्यन्तः । स्वभूतं गोसङ्घम् । अङ्गिरसोऽभ्यगदन् । पुराणस्य ।

१. निगदव्याख्याता M. नि गव्याताम् P.
२. सत्राख्ये कर्मण्यासीदन् । सेदुः—सवे-
लिटि 'अत दृग्गुण्येज्जादेसादेलटि'
इत्येत्वाभ्यासलोपौ । निघातः Sy.
३. ०च्छत् P. गव्यता—गोशब्दात् क्यचि
रूपम् । 'वान्तो यि प्रत्यये' इति वान्ता-
वेष्टः । एकावेष्टस्वरः Sy.
४. मान० P. मनसा युक्ताः Sy.
५. अर्चनीयैः स्तोत्रैः Sy.
६. कुर्वाणास्तेऽङ्गिरसः । कृण्वानासः—
'कृवि हिंसाकरणयोः' इत्यस्य ताच्छी-
लिकश्चान् । 'बिन्विक्कुण्वोर च'
इत्युप्रत्ययः । चित्स्वरः Sy.
७. अमृतत्व० is suggested for
अमृत० ॥ ०प्त्यर्थं P. ववत्त्वप्राप्त्यर्थं
Sy.
८. गव्यत्पनेनेति गातुमार्गः । अमृतत्व-
प्राप्त्युपायभूतं मार्गम् । गातुम्—'गाइ
गती' । 'कमिमनिजनिगाभापायाहिभ्यः'
इति करणे तुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.
९. चि P. एव Sy.
१०. खलु Sy.
११. सत्राख्ये कर्मण्यासदनम् Sy.

१२. प्रभूतम् । अमृतत्वप्राप्त्यर्थं महानुपायः
Sy. १३. अङ्गिरसाम् Sy.
१४. सत्रकर्मणा Sy.
१५. अभिप्लवपृष्ठघषडहः कल्पितान् Sy.
१६. ०च्छत् M. असिषासन्—'षण सम्भक्तौ'
इत्यस्य सनि 'जनसनखनां सञ्जलोः'
इत्यात्वम् । अभ्यासस्य 'सन्त्यतः' इती-
त्वम् । 'सनेतेरनः' इति संहितायां
षत्वम्, तदन्ताल्लङि रूपम् । यद्वृत्तयो-
गावनिघातः Sy.
१७. प्रांगि० P. कुतः ? इत्यत आह—
सत्यभूतेन येन Sy.
१८. ०माना M.
१९. ०श्यन्त P. मदीया एता गाव इत्यात्मी-
यतया जानानास्तेऽङ्गिरसः । सम्पश्य-
मानाः—सम्पूर्वस्य वृक्षैः 'वृक्षेवचेति वक्त-
व्यम्' इत्यात्मनेपदम् । ज्ञानघो लसार्थ-
घातुक्स्वरेणानुवात्तत्वे कृते वातुस्वरः
Sy. २०. स्वकीयं गोषणम् Sy.
२१. अभि अभिलक्ष्य Sy.
२२. ०दत् P. अहृष्यन् । असदन्—'मदी
हृषे' इत्यस्य लुङि तिष्यङि रूपम् ।
निघातः Sy. २३. पुरा जातस्य Sy.

रेतसः पुत्रस्य । पयः । दुहानाः, कुमारार्थं पयो यथापूर्वं दुहाना इत्यर्थोऽपि । अतपत् । अङ्गिरसां तपोवेगादिन्द्रं स्तुवताम् । शब्दः । द्यां च पृथिवी च । अथ ते तपसा जाते भूते । प्रज्ञानम् । अदधुः । गोषु च । वीरानिति, जातेषु मरणं निहितवन्त इत्यपरमिति ।

स जातेभिर्वृत्रहा सेदु हव्यैरुदुक्षिया असृजदिन्द्रो अकैः ।

उरुच्यस्मै घृतवद्भरन्ती मधु स्वाद्यं दुदुहे जेन्या गौः ॥ ११ ॥

स जातेभिः । सः । मनुष्यार्थम् । शत्रुहा । सः । एव । देवार्थम् । पणिभिरपहृता गाः ।

१. तस P.
२. तदुपलक्षितस्य पुत्रस्य धारणार्थम् Sy.
३. हाताः M. ता गाः पयो. . दुहन्तः सन्तः ।
दुहानाः—‘दुह प्रपूरणे’ इत्यस्मात् शान-
च्, अदादित्वाच्छपो लुक्, घत्वं छान्व-
सम् । वृषादित्वादाद्युदात्तः Sy.
४. ०रात्थं P.
५. ०त्यर्थो P.
६. अदवत् P. अतपिष्ट । अतपत्—विपूर्वस्य
तपतेरत्र सकर्मकत्वादात्मनेपदाभावः,
लङि रूपम् Sy.
७. हर्षावुत्पन्नो महाध्वनिः स्तुतिजातो वा ।
घोषः—‘घुष संवाब्धने’, घञन्तः ।
गित्स्वरः Sy.
८. द्यावापृथिव्यौ Sy.
९. अङ्गिरसः Sy.
१०. आत्मीयतया सम्पन्ने चराचरात्मके
वस्तुनि Sy.
११. प्रज्ञानं P. पूर्वं यथा स्थितिमकार्षुः ।
निःष्ठाम्—‘ष्ठा गतिनिवृत्तौ’ । ‘स्थः क
च’ (Pa. ३. २. ७७.) इति क्विप् ।
कृदुत्तरपदस्वरः Sy.
१२. स्थापयामासुः । अदधुः—दधातेर्लङि ऋः
‘सिजस्यस्त’—इति जुसादेशः । वाक्य-
भेदाभिधाताभावः Sy.
१३. तथा गोषु आहूतासु । गोषु—‘सावे-

काचः’ इति विभक्तेरुदात्तत्वे प्राप्ते ‘न
गोश्वन्’—इति प्रतिषिद्धत्वात् प्राति-
पदिकस्वरः Sy.

१४. एताकर्मण्यातशूरान् पुरुषान् Sy.

१५. रमणं P.

१६. VM. ignores वि ॥
व्याप्य Sy.

१७. ०ध्यात्थं P. जातेभिः सहायतया सम्प-
न्नेर्मरिद्भिः सहितः सन् Sy.

१८. वृत्रस्यासुरस्य हन्ता भवति Sy.

१९. This explains both इत्
and उ ।

२०. ०वात्थं P. अत एव होतव्यैर्मरिद्भिः
सहितः सन् Sy.

२१. पाणिभिः P.

२२. उक्षियाः । ऊर्ध्वं वसत्यासु क्षीरादिरूपं
हविरित्युक्षिया गावः । यद्वा ऊर्ध्वं
क्षीरदधिनवनीतादिक्रमेणासु वसतीति ।
उक्षियाः—‘वस निवासे’ इत्यस्मात्
‘स्फायितञ्चि’ इत्यादिना रक् प्रत्ययः,
उत्तञ्जब्वात् स्वार्थे घप्रत्ययः । प्रत्यय-
स्वरः । यद्वा ‘सु गती’, उत्पूर्वस्य सरतेः
कप्रत्ययः । पूर्वपदस्यान्त्यलोपश्चान्वसतः ।
अत्रापि स्वार्थिको घप्रत्ययः । ‘उक्षियेति
गोनाम । उत्तञ्जविणोऽस्यां भोगाः’ (N.
4. 19.) इति Sy.

पर्वतादुदसृजत् । इन्द्रः । सप्तभिर्वियैः प्रयुक्तं । स्तोत्रं । उत्सवमञ्चती बह्वीः । पणिभ्यो जिता । गौः । इन्द्राय । घृतयुक्तम् । स्वदनीयम् । पयः । दुदुह इति ।

पित्रे चिचक्रुः सदनं समस्मै महि तिष्ठन्तुः वि हि ख्यन् ।

विष्कभ्रन्तः स्कम्भनेना जनित्री आसीना ऊर्ध्वं रभसं वि भिन्वन् ॥ १२ ॥

पित्रे चित् । जगता पालयित्रे । इन्द्राय । सदनं स्कम्भनेना रेक्षम् । सञ्चक्रुः । महि-
दिदमन्तरिक्षम् । दीप्तिमत् । सुकृतः । हि । व्यख्यन् दृष्टवन्तः । प्रजनयिष्यी बावापृथिव्यौ ।

१. उदनुजत् P. यज्ञार्थं सम्यक् ससर्ज,
यस्मादेवं तस्मात् । असृजत्—‘सृज
विसर्गो’ इत्यस्य लङि रूपम् Sy.

२. इन्द्राः P.

३. सप्त वि० P. सप्तभिर्वियैः is sug-
gested for सप्तभिर्वियैः ।

४. अर्चनीयैः Sy.

५. रुक्त्व० P. उरु प्रभूतमग्निहोत्रादि-
कर्माञ्चति हविः प्रदातुं प्राप्नोतीत्यु-
रुची । उरुची—उर्वञ्चतीति विवन् ।
‘अञ्चतेवचोपसंस्थानम्’ इति डीप् ।
उदात्तनिवृत्तिस्वरान्तो । सः Sy.

६. मञ्चति P. अञ्चन्ती बह्वी is
suggested for अञ्चन्ती बह्वी ।

७. पण्यवणिभ्यो P.

८. जिता P. जेतव्या प्रशस्ता । जेभ्या—
जयतेः कृत्यार्थे केन्यप्रत्ययः । इकार-
लोपश्छान्दसः । प्रत्ययस्वरः Sy.

९. न्नौ P. १०. यजमानाय Sy.

११. घृतोपेतं क्षीरादिकं हविः Sy.

१२. स्वादुतरम् Sy. १३. क्षीरादि Sy.

१४. दुदुहते स्म । दुदुहे—‘दुह प्रपूरणे’

इत्यस्य लिटि रूपम् Sy.

१५. VM. ignores उ and भरन्ती ॥

भरन्ती बिभ्राणा Sy.

१६. Omitted by P.

१७. सत्रमनुतिष्ठन्तोऽङ्गिरसः Sy.

१८. ०यिता P. पालकाय Sy.

१९. उत्तमं स्थानम् Sy.

२०. सञ्चक्रुः P. चक्रुः—करोतेऽतिदुषि
रूपम् । निघातः Sy.

२१. वह० P.

२२. समुपाजतकर्माणं तेऽङ्गिरसः Sy.

२३. खलु Sy.

२४. व्यख्यं M. तावुशमिन्द्रस्योचितं स्थानं
विशेषेणावर्शयन्, कुत इत्यत आह ।
ख्यन्—‘ख्या प्रकथने’, अस्य लुङि क्तेः
‘अस्यतिवक्तव्यातिभ्योऽङ्’ इत्यङावे-
शः । ‘आतो लोप इटि’ त्याकारलापः ।
ह्रियोगादनिघातः Sy.

२५. सर्वस्य जगतो जनयिष्यी । जनित्री—
‘ऋन्नेभ्यो डीप्’ । ‘जनिता मन्त्रे’ इति
निपातनाणिलोपः । ‘वा व्यस्यति’ इति
सवर्णदीर्घः Sy.

स्कम्भनेनेन्द्रेण । विष्कम्भन्तः । सत्रमासीना अङ्गिरसः । वेगवन्तमिन्द्रम् । अन्तरिक्षं ऊर्ध्वम् ।
अस्थापयन् ।

मही यदि धिषणा शिश्रथे धात्सद्योवृधं विभ्वं । रोदस्योः ।

गिरो यस्मिन्ननवद्याः संमीचीर्विश्वा इन्द्राय तविषीरनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही यदि । महती । यदि । वाक् । सद्यो वर्धमानम् । धावापृथिव्योः । व्याप्त-
मिन्द्रम् । अशिश्रथत् . . . । अथ स धारयत्यस्मानिन्द्र । स्तुतयः । यस्मिन्निन्द्रे । अवद्यरहिताः ।
समीच्यो भवन्ति गच्छन्ति । अस्मा एवेन्द्राय । सर्वाण्येव । बलानि । शत्रुभिरनुत्तानि विद्यन्त इति ।

१. स्तम्भ० P. स्तम्भनतादृष्टेऽङ्गिरस्येण
Sy.

२. ०म्भन्त M. and P. यथा ते रोदस्या-
वधो न पततस्तथा विष्टब्धीकुर्वन्तः
सन्तः । विष्कम्भन्तः—‘स्कम्भु रोधने’
सौत्रो धातुः । तस्माच्छतरि रूपम् ।
‘वेः स्कम्भार्तेनित्यम्’ (Pa. 8. 3. 77.)
इति षत्वम् । शतृप्रत्ययस्वरः Sy.

३. सत्रमुपतिष्ठन्तस्तेऽङ्गिरसः । आसीनाः
—‘आस उपवेशन’ इत्यस्माच्छानच् ।
‘ईदासः’ (Pa. 7. 2. 83.) इतीकारः ।
शानचो लसार्वधातुकस्वरं कृते धातुस्वरः
Sy. ४. ०सिनां गिर० P.

५. गव० M. ६. द्युलोके Sy.

७. ०यत् P. हविःस्वीकरणार्थं विशेषेणास्था-
पयन् । मिन्वन्—‘डुमिञ् प्रक्षेपणे’
इत्यस्य लङि रूपम् । निघातः Sy.

८. VM. ignores चित् ।

९. अस्माभिः क्रियमाणेन्द्रविषया स्तुतिः ।
धिषणा—‘त्रिषृषा प्रागल्भ्ये’ । ध्रुवेः
‘धिष च संज्ञायाम्’ इति क्युप्रत्ययः ।
धातोर्धिषादेशः । धृष्णोत्पन्नयेति धिषणा
स्तुतिः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१०. तदानीमेव वर्धमानम् Sy.

११. Omitted by P.

१२. पथमि० P. विभुं तयोर्धारणसमर्थं
साधनम् । विभ्वम्—भवतेः क्विप् ।
‘छन्दस्युभयथा’ इति यणादेशः । ‘उदा-
त्तस्वरितयोर्यणः’ इति स्वरितत्वम् Sy.

१३. अशिश्रथत् निपीडनम् M. अशिरश्ल-
थत् अथनलपीसनम् P. शिश्रथे अन्वो-
ज्यविश्लेषाय । शिश्रथे—‘श्रथ हिं-
सार्यः’ । अस्मात् क्विप् । ‘छन्दस्युभयथा’
इति तस्य सार्वधातुकत्वाच्छप् । तस्य
‘बहुलं छन्दसि’ इति श्लुः । ‘बहुलं छन्दसि’
इत्यभ्यासस्येत्वम् । धातुस्वरः Sy.

१४. अकरोत् । धात्—‘इघातः’ । न्वसे लुङि
रूपम् । यदियोगादनिघातः Sy.

१५. स्तुतिलक्षणा वाचः Sy.

१६. ततस्तत्र वर्तमाने इन्द्रे Sy.

१७. दोषरहिताः Sy. १८. सङ्गता भवन्ति
Sy. १९. ०च्छन्ते M. and. P.

२०. इन्द्रायेति विभक्तिव्यत्ययः । तादृशस्ये-
न्द्रस्य Sy. २१. ०त्रुर० P.

२२. ०नुक्ताः M. अपरप्रेषितानि स्वभाव-
सिद्धान्त्येव । अनुत्ताः—‘णुद प्रेरणे’
इत्यस्य नञ्पूर्वस्य निष्ठायां ‘नसत्तनि-
षत्तानुत्त’—‘इत्यादिना निपातनाभिष्ठात-
कारस्य नत्वाभावः । नञःस्वरः Sy.

२३. Omitted by M.

मद्या ते सख्यं वक्षि शक्तीरा वृत्रघ्ने नियुतो यन्ति पूर्वीः ।

महिं स्तोत्रमव आगन्म सुरेरस्माकं सु धनवन्बाधि गोपाः ॥ १४ ॥

महिं^१ महत् । तव । सख्यम् । आकामये । बलानि च । आयाति, अस्मान् प्रति
गमनाय । इन्द्राय । अश्वाः^२ । पुरातनाः^३ । महत् । स्तोत्रम् । हविश्च^४ । गमयागः^५ । सुरैरिन्द्रस्य^६
तव वा । अस्माकम् । धनवन्^७ । सुष्ठु । बुध्यस्व । गोपायिता भवामीति^८ ।

महि क्षेत्रं पुरु श्रुद्रं विविद्वानादित्सखिभ्यश्चरथं समैरत् ।

इन्द्रो नृभिरजनदीधानः साकं सूर्यमुषसं गातुमग्निम् ॥ १५ ॥

महि क्षेत्रम्^१ । महत् । क्षेत्रम् । बहु^२ च । सुवर्णं^३ च । लम्भयन् । अनन्तरम् । एव ।

१. M. omits the *pratīka*. A later hand adds मद्या ते सख्यम् over the line in M.

२. हे इन्द्र ! Sy.

३. वृत् P.

४. सख्याम् P. सख्यम्—‘सख्ययः’ इति भवार्थे धप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

५. वक्षि—‘वक्ष कान्तौ’ । लटि रूपम् Sy.

६. त्वत्सम्बन्धीनि दानानि आकामये Sy.

७. वा P.

८. आन्ति M. वहनार्थमागच्छन्ति Sy.

९. वृत्रासुरस्य हन्त्रे तुभ्यम् Sy.

१०. अश्वा P. वडवाः । नियुतः—‘यु मिश्रणे’ । विषप् । नितरां युवन्ति मिश्रयन्त्यात्मानं रवेष्विति नियुतो वडवाः Sy.

११. बह्वक्षः Sy.

१२. हविः P. हविलक्षणमसम् Sy.

१३. ०याम P. प्रापयामः । अगन्म—‘गमेर्ल-
ङ्पुत्तमबहुवचने । ‘बहुलं अन्वसि’ इति
शपो लुक् । ‘न्वोद्व’ इति सकारस्य

नकारः । निघातः Sy.

१४. सुरै रित्० M. विनुषः Sy.

१५. त P.

१६. हे इन्द्र ! तावृत्रास्तवम् Sy.

१७. बोधि—बुधेलोति हेवी रूपम् । निघातः Sy.

१८. पालयिता भवामीति । गोपाः—‘गुपू
रक्षणे’ । ‘गुपूषूप—’ इत्यादिना आया-
प्रत्ययः । तदन्तात् विषप् । अतोलोपय-
लोपी । प्रत्ययस्वरः Sy.

१९. VM. ignores आ once.

२०. Omitted in P.

२१. Omitted in M.

२२. केदारादि Sy.

२३. प्रभूतम् । पुरु इचन्द्रम्—पुरु चन्द्रम्—
संहितायां ‘ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे’
इति सुडागमः । तस्य इचुत्वेन शकारः ।
पदकाले नास्ति सुडागमः ॥ पुरु—
कुप्रत्ययस्वरः Sy.

२४. हिरण्यं च । चन्द्रम्—रक् । प्रत्ययस्वरः
Sy.

स्तोतुभ्यः । चरणशीलं गवादिकं च । सम्प्रेरयत् । इन्द्रः । मनुष्यानुद्दिश्य । अजनयत् । दीप्य-
मानः । सह । सूर्यम् । उषसम् । गमनशीलं वायुम् । अग्निं चेति ।

अपश्चिदेष विभ्वोः दमूनाः प्र सप्रीचीरसुजद्विश्वश्चन्द्राः ।

मध्वः पुनानाः कविभिः पवित्रैर्द्युभिः पृथिव्यैः पुनः पुनः । १६ ॥

अपश्चिदेषः^{११} । एषः^{१४} । दममनाः^{१५} । व्याप्ताः^{१६} । अपः^{१७} । च^{१८} । प्रासृजत्^{१९} । सहाञ्चतीः^{२०} ।
सर्वस्य कमनीयाः^{२१} । सोमान्^{२२} । पुनानाः^{२३} । ऋत्विभिः^{२४} । दशापवित्रैश्च सह^{२५} । अहस्तु^{२६} । रात्रिषु^{२७}
च^{२८} । अनवरतं गच्छन्ति^{२९} । प्रीणयिष्यः^{३०} ।

१. अर्थिम्योऽस्मभ्यम् Sy.
२. चरात्मकं गवादिकञ्च । चरयम्—‘चर गत्यर्थः’ । अस्मादौणाविकोऽयप्रत्ययः । प्रत्ययस्त्वरः Sy.
३. संप्रेर० P. सम्यक् प्रेरयत् । दत्तवानि-
त्यर्थः । ऐरत्—‘ईर गतौ’ इत्यस्य लङि
‘आडजावीनाम्’ इत्याडागमः । निघातः
Sy. ४. योऽयमिन्द्रः Sy.
५. नृभिर्नैतृभिः कर्मसहायभूतैर्नैतृभिः Sy.
६. ०यन् P. अजनत—जनेर्भ्यन्तस्य लङि
रूपम् । ‘ब. लभन्त्राप्ते संज्ञाञ्छन्वसोः’
इति णिलुक् Sy. ७. ०मानाः P.
८. सहः M. सहितः सन् Sy.
९. कालस्य निर्वाहकमादित्यम् Sy.
१०. उषःकालम् Sy.
११. गायन्ति २० वन्त्यस्यामेन्द्रादिवेवानिति
गातुः पृथिवी ताम् । गातुम्—‘गै
शब्दे’ । ‘गापायाहिभ्यः’ इति तुप्रत्ययः ।
प्रत्ययस्त्वरः Sy.
१२. अग्निहोत्रादिकर्मसाधनभूतमाहवनीयादि-
लक्षणमग्निम् Sy.
१३. P. adds दानमानाः after एषः ।
१४. एष एवेन्द्रः Sy.
१५. दानमानाः P. दानं मनो यस्यासौ
दमूनाः । दान्तमानाः । यद्वा दाम्य-

- तीति दमूनाः । उपरत इत्यर्थः । दम-
नाः—‘दम् उपशमे’ ‘दमेरुनसिः’ इत्यू-
नसिप्रत्ययः । दाम्यतीति दमूनाः । यद्वा
दान्तशब्दस्य दभावो मनसो मकारात्प-
रस्याकारस्य अकारश्चन्द्राः Sy.
१६. व्याप्त P. १७. अपि Sy.
१८. सृष्टवान् । असृजत्—‘सृज विसर्गे’ Sy.
१९. परस्परसङ्गताः Sy.
२०. विश्वस्या-।।वित्रीः । विश्वस्या-।।दो
याभ्यस्ता इति वा । एवम्भूताः Sy.
२१. सोमम् P. सृष्टाश्च ता आपो माधुर्या-
पेतान् सोमान् Sy.
२२. पुनः पुनः P. शोषयिष्यः Sy.
२३. रित्विभिः P. कविभिः Sy.
२४. अग्निवायुसूर्यैः Sy.
२५. दिवसैः Sy.
२६. रात्रीषु P. रात्रिभिः Sy.
२७. वा M.
२८. ०ञ्चन्तीः P. रात्रिन्दिवं सर्वं जगत्स्व-
स्वव्यापारप्रवर्णं कुर्वन्तीत्यर्थः । हिन्व-
न्ति—‘हि गतौ’ । निघातः Sy.
२९. सर्वस्य जगतः प्रीणयिष्यः सत्यः ।
वनुत्रीः—‘वन धात्ये’ इत्यस्मादशिवा-
दित्वात्तुप्रत्ययः । शार्ङ्गैरवादिषु ङीन्
ब्रष्टव्यः । निस्त्वरः Sy.

अनु कृष्णे वसुधितो जिहाते उभे सूर्यस्य मंहना यजत्रे ।

परि यत्ते महिमानं वृजध्यै सखाय इन्द्र काम्या ऋजिष्याः ॥ १७ ॥

अनु कृष्णे । सुवीर्यस्येन्द्रस्य । तेजोसि मंहनानि । लोकस्यानुगच्छतः । कृष्णा रात्रि-
रहस्य । निहितधने । उभे । यजनीये । परिगन्तुम् । तव । महिमानम् । यस्मात् । समान-
ख्यानाः । इन्द्र ! सञ्जातकामाः । ऋजुगमना देवा इति ।

पतिर्भव वृत्रहन्तसु गदां गिरां विश्वायुर्वृषभो वयोधाः ।

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिर्हृतिभिः सरण्यन् ॥ १८ ॥

पतिर्भव । स्वामी । भव । शत्रुहन् ! सत्यानाम् । स्तुतीनाम् । सर्वगमनः । कामानां
वर्षिता । अन्नस्य दाता च । आगच्छ । अस्मान् । कल्याणैः । सख्यैः । महान् । महद्भिः ।

१. सुष्ठु जगतः प्रेरकस्य तव Sy.

२. महत्त्वेन सामर्थ्येन । मंहना—‘महि
बृद्धौ’ । ल्युट् । लिट्स्वरः Sy.

३. पुनः पुनरावृत्य वर्तते । जिहाते—‘ओ-
हाङ् गतौ’ । जुहोत्यादिः । ‘भुज्यामिन्’
‘त्यभ्यासस्येत्वम्’ । निघातः Sy.

४. रात्रीर० P. अहोरात्रे Sy.

५. ०हिता ध० P. वस्तव्यपदार्थधारणो-
पेते Sy. ६. जनी० P. यजनाहं Sy.

७. पदि ग० P. वृजध्यै, कर्मविघ्नकारि-
णामसुराणां वर्जनाय परिभवाय ।
परि परितः प्रभवन्ति । वृजध्यै—‘वृजो
वर्जने’ । तुमर्थे कथ्यप्रत्ययः । किस्त्वा-
ङ्गुणाभावः । प्रत्ययस्वरः Sy.

८. ०मान M. सामर्थ्यमनुसृत्य Sy.

९. मेस्मात् M. यस्मा P. यस्य Sy.

१०. ते मित्रभूताः Sy. ११. कमनीया मरुतः ।
काम्याः—कर्मण्यन्तः—‘अचो यत्’ इति
यत्प्रत्ययः । ‘यतोऽनावः’ इत्याद्युदात्तत्वम्
Sy.

१२. ऋजुगतयः । ऋजिष्याः—‘ओप्यायी
बृद्धौ’ । विषप् । ‘लोपो व्योर्बलि’ इति

यलोपः । पूर्वपदस्योकारस्येकारो व्यत्य-
येन । व. वचनस्यैकवचनं छान्दसम् । कृदु-
त्तरपदप्रकृतिस्वरः Sy. १३. पति P.

१४. शत्रून् M. हे वृत्रहन् ! इन्द्र ! Sy.

१५. प्रियतमानाम् । सूनूतानाम्—‘ऊन परि-
हाणे’ । सुतरामूनयत्यप्रियमिति सूनिति
प्रियमुच्यते । तच्च तवृतं सत्यञ्चेति
सूनूतम् । ‘पराविद्वज्छन्वसि बहुलम्’
इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् Sy.

१६. Omitted in P. अस्माभिः क्रियमाणानां
वाचाम् Sy. १७. विश्वायुः—विश्वं
‘अपूर्वात्पूर्वतो’ विश्वायुः । अविनाशी
Sy. १८. P. adds च after वर्षिता ।

१९. वयोधाः—वयस्युपपदे दधातेर्विच् Sy.

२०. यज्ञार्थमागच्छ । गहि—गमेर्लोठि ‘बहुलं
छन्वसि’ इति शपो लुक् । सेहिरादेशः,
अपिच्च । तस्य छिस्वात् ‘अनुदात्तोप-
देशः—इत्यादिना मलोपः । तस्यासिद्ध-
त्वात् ‘अतो हे’ इति हेर्लुक् न भवति ।
निघातः Sy. २१. अस्मान् प्रति Sy.

२२. फलप्रदानरूपोपकारलक्षणैः सख्यैश्च
सहितस्त्वम् Sy. २३. महतीभिः Sy.

मरुद्भिः सह । सरणमिच्छन् ।

तमङ्गिरस्वभक्तं सपर्यम्भ्यं कृणोमि सन्यसे पुराजाम् ।

द्रुहो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मघवन्त्सातये धाः ॥ १६ ॥

तमङ्गिरस्वत् । अङ्गिरस इव । तं त्वाम् । अनेन । पूजयन् । नवम् । कृणोमि ।
स्तोत्राणां धनसंग्रहम् । पुराजातम् । यातिर्वधकर्मसु पठितः, द्रोघ्नीः । विजहि । बहुलाः ।
आसुरीः सेनाः । स्वर्गम् । च । अस्माकम् । धनवन् । असुरविनाशेन भजनाय ।
कुर्वति ।

१. ऊतिभी रक्षाभिः Sy.

२. स्सर० M. सरणं यज्ञार्थं गमनमिच्छन् ।
सरण्यन्—सरणशब्दात्क्यच् । एकादेश-
स्वरः Sy. ३. कं P.

४. हे इन्द्र ! Sy.

५. अङ्गिरस्वत् अङ्गिरस इव । 'तेन तुल्यम्'
—इति वतिप्रत्ययः । 'नभोऽङ्गिरोमनुषां
वत्पुंल्लिङ्गम्' इति भसंज्ञायां सका-
रस्य क्त्वाभावः Sy.

६. तादृशमहिमोपेतम् Sy.

७. अनेन P. स्तोत्रेण Sy.

८. पू P. पूजयन् विद्वानिन्द्रोऽहम् । स-
पर्यन्—सपरशब्दः कण्ठ्वादिः Sy.

९. नव M. अभिनवम् । नव्यम्—'णु स्तुतो'
इत्यस्मात् 'अचो यत्' इति यत् प्रत्ययः ।
'धातोस्तस्मिन्नित्य' इति वान्तादेशः ।
'यतोऽजावः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

१०. स्तोतव्यतयाभिनवं करोमि । कृणोमि—
कृवेर्लटि रूपम् Sy.

११. ०संगार्थं P. सम्भजनाय । सन्यसे—
सनतोर्भावे विवप् । 'यसु प्रयत्ने' । अस्मात्
विवप्, सनः सम्भजनस्य यसे यत्नाय,

सम्भजनार्थमित्यर्थः Sy.

१२. पुरातनं त्वाम् । पुराजाम्—जनेर्बिदधा-
त्वे रूपम् Sy. १३. ०कर्मा P.

१४. परित्रः P. Cf. Ngh. 2. 19. The
passage याति...पठितः should
immediately follow विजहि
and precede बहुलाः ।

१५. द्रोघ्वन् शत्रुभूतान् राक्षसान् Sy.

१६. विशेषेण मूर्तिं प्रापय । याहि—याते-
लोटि रूपम् Sy.

१७. Omitted in P. बहून् Sy.

१८. तमा अस्तेषां पुराजाणाम् Sy.

१९. स्वं धनम् । स्वः—'स्वरादिनिपातम-
व्ययम्' त्यव्ययसंज्ञायाम् । 'अव्यया-
वाप्सुपः' इति सुपो लुक् Sy.

२०. अस्मान् P. अस्मभ्यम् Sy.

२१. हे मघवन् ! इन्द्र ! Sy.

२२. सम्भजनार्थम् । सातये—'वण सम्भ-
क्तौ' । भावे क्तिन् । 'जनसन—'इत्या-
दिना आत्वम् । 'ऊतियूति—'इत्यादि-
ना निपातनात्वात्सः Sy.

२३. कुर्वति P. वेहि Sy.

मिहः पावकाः प्रतता अभूवन्त्स्वस्ति नः पिपृहि पारमासाम् ।

इन्द्र त्वं रथिरः पाहि नो रिषो मद्धर्मदू कृणुहि गोजितो नः ॥ २० ॥

मिहः पावकः । नद्यः । शोधयिष्यः । प्रतता । भयन्ति । स्वस्ति । अस्मान् । पारय । तीरम् । आसामिति, नदीवृत्तितीर्षुर्बदति, संवादश्च भविष्यति 'प्र पर्वतानाम्' इति । त्वम् । इन्द्र ! रथवान् । रक्ष । अस्मान् । पिनाशात् । क्षिप्रं व । अस्मान् । गवां जेतुम् । कुरु ।

अदेदिष्ट वृत्रहा गोपतिर्गा अन्तः कृष्णां अरुषैर्धामभिर्गात् ।

प्र सनुता दिशमान ऋतेन दुरश्च विश्वा अवृणोदप स्वाः ॥ २१ ॥

अदेदिष्ट । प्रायच्छत् । वृत्रहा । गवां पतिः । पशून् । तदर्थं । कृष्णवर्णान्सुरान् ।

१. मिह P.

२. Omitted in P.

३. सचनसाधनाः १५: Sy.

४. पापानां शोधयिष्यः Sy.

५. लोके प्रकर्षेण विस्तृताः Sy.

६. अभूवन्—'भ सत्तायाम्' इत्यस्य लुङि रूपम् । निघातः Sy.

७. विनाशरहितम् Sy.

८. अस्मात् M.
अस्मदर्थम् Sy.

९. जलैः सम्पूर्णं कुरु । जलमवारपारीणं कृवित्यर्थः । पिपृहि—'पु पालनपूरणयोः' । जुहोत्यादिः । 'अतिपिपृष्वेच' इत्यभ्यासस्येत्वम् । हेङित्त्वादगुणः । निघातः Sy.

१०. तीम् M. and P.

११. अपाम् Sy.

१२. RV. ३. ३३. १.

१३. रथिरः—मत्सर्वे 'निवारथाभ्यामिरश्निरथौ' इत्येकदेशः Sy.

१४. पालय Sy.

१५. अन् P.

अनन्तरमस्मान् Sy.

१६. हिंसकाच्छत्रोः सकाशात् । रिषः—'रिष हिंसायाम्' । निघप् । 'सावेकाचः' इति विभक्तेरवास्तत्वम् Sy.

१७. अतिशीघ्रम् । मद्धर्मदू—'नित्यवीप्सयोः' इति द्विवचनम् । संहितायाम् 'ऋचि तुनुधमधुतङ्—' इति दीर्घः Sy.

१८. गवाविपशूनाम् Sy.

१९. वृष्टिप्रदानेन तटाकां कृत्वा गवाविघ्नयुक्तान् कृविति भावः Sy.

२०. अस्मभ्यं विशातु । अदेदिष्ट—'विश अतिसर्जने' इत्यस्माच्छत्रुलोक, लङि व्यत्ययेनात्मनेपदम् । अङागमस्वरः Sy.

२१. ऋतहा P.

वृत्रस्य हन्ता Sy.

२२. पति M. पततः P. स्वामी सन्निधः । गोपतिः—'पत्याबैद्वर्थे' इति पूर्वपदप्रकृतित्त्वरः Sy.

२३. तदर्थं P.

२४. ०र्णानाम् P. कर्मविघ्नकारिणोऽसुरान् Sy.

आरोचमानः । तेजोभिः । अन्तम् । जगाम । प्रदिशन् । धनप्रदानाभिमुखीः सत्या वाचः ।
यज्ञेन । सर्वाणि । स्वानि । द्वाराणि । अपावृणोतु धनप्रदानार्थमिति ।

शुनं हुवेम मधवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमुतये समत्सु मन्तं वृत्राणि संजितु धनानाम् ॥ २२ ॥

(शुनं हुवेम ।)

III.32.

इन्द्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सर्वनं चारु यत्ते ।

प्रमृश्या शिप्रे मधवभृजीपिन्विज्या हरी इह मादयस्व ॥ १ ॥

इन्द्र सोमम् ॥ विश्वामित्रः ॥ यत् । त्वदीयम् । माध्यन्दिनम् । सर्वनम्, तत्र ।

१. अन्तर्धानं विनाशम् Sy.
२. गमयतु । गात्—‘इण् गतौ’ । अन्तर्भा-
वितण्यर्थः Sy.
३. अङ्गिरोभ्यः प्रदिशसिन्द्रः । दिशमानः—
विशेष्यत्ययेन शानच् । तस्य लसार्व-
धातुकस्वरेणानुदात्तत्वे शस्वरः Sy.
४. ऽनामुखाः M. प्रियतमा गाः Sy.
५. प्रतापेन सत्येन वाक्येन Sy.
६. स्वसं P.
७. स्वकीया गाश्च Sy.
८. गवां स्वेच्छया निर्गमनद्वाराणि Sy.
९. ब्रजे गाः स्थापयित्वा तानि द्वाराभ्या-
च्छादितवानित्यर्थः । अवृणोत्—‘वृञ्
वरणे’ इत्यस्य लङि रूपम् Sy.
१०. ऽनात्स्यं P.
११. VM. ignores च ।
१२. The *pratika* has been sup-
plied by the Editor. The
mantra has already been
explained. See III. 30. 22.
१३. ‘इन्द्र सोमं सोमपते’ इति सप्तदशर्चं

तृतीयं सूक्तं विश्वामित्रं ऋषिभूतम् ।
अनुक्रान्तञ्च ‘इन्द्र सोमं श्रूना’
(KSA. 18. 32. p. 15.) इति ।
पृष्ठथाभिप्लवषडहयोद्वितीयेऽहनि मरुत्व-
तीयं ‘इन्द्र सोमम्’ इतीवं सूक्तं निविद्धा-
नीयम् । ‘द्वितीयस्य’ इति खण्डे सूत्रि-
तम्—‘इन्द्र सोमं या त ऊतिरवमेति
मध्यन्दिनः’ (ASS. 7. 6.) इति ।
गोसवविवचयोरपि मरुत्वतीयशस्त्र एत-
त्सूक्तम् । सूत्रितञ्च—‘इन्द्र सोममे-
तायामेति मध्यन्दिनः’ (ASS. 9. 8.)
इति । उद्भिद्वलभिवोरपि मरुत्वतीय
एतत्सूक्तम् । सूत्रितञ्च—‘इन्द्र सोम-
मित्रः पूर्वमिति मध्यन्दिनः’ (ASS.
9. 8.) इति Sy. १४. विश्वामित्रो
ब्रूते Sy. १५. य P. यस्मात् Sy.

१६. त्वदर्थं क्रियमाणम् Sy.
१७. मध्यन्दिनसम्बन्धि Sy.
१८. साव० M. निष्केवलत्याख्यं शस्त्रम् Sy.
१९. अस्माभिर्नाम्यन्दिने सवने क्रियमाणम्
Sy.

सोमम् । इमम् । पिब । प्रसार्य । हन् । मघवन् ! तृतीयसावनेऽप्यन्वयाद् ऋजीषवन् ! अरवौ ।
विमुच्य । अत्र । सोमेन तृप्यस्व ।

गवाशिरं मन्थिनमिन्द्र शुक्रं पिबा सोमं ररिमा ते मदाय ।

ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सृजोषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व ॥ २ ॥

गवाशिरम् । मन्था करम्भः, पयोमिश्रणम् । करम्भिणम् । इन्द्र ! दीप्तम् । पिब
सोमम् । दद्याः । तुप्यम् । मदाय । अन्नकृताम् । मरुताम् । गणेन । सहितः । रुद्रैश्च सह ।
तृप्यन् । आसिञ्च स्वजठरे सोममिति ।

१. सोमरसम् Sy.

२. ०साय P. अत्रत्येन प्राप्तेन पूरयित्वा ।
प्रमुच्य—‘पोयु पर्याप्तौ’ इत्यस्य ल्यपि
रूपम् । ०स्ववृक्षान्वसः । लिप्स्वरः
Sy. ३. हन् P.

४. नवम् M. and P. घनवन् Sy.

५. ऋजीषशब्देन गतसारं समुद्रयुग्मम् ।
तद्वन् ! हे इन्द्र ! ऋजीषिन्, ‘अजं षजं
अजने’ इत्यस्मात् ‘अजं देव ऋजि च’
(Uṇādi 4. 468.) इतीषन्प्रत्ययः
‘ऋजि’ त्यागशब्दश्च धातोः । अर्ज्यत
इत्युजीषम् । तदस्यास्तीतीनिप्रत्ययः ।
आमन्त्रितत्वाभिधातः Sy.

६. रवे योजितावदवौ Sy. ७. रयाद्
विमुच्य Sy. ८. देवयजनवेशे Sy.

९. तावदवौ हर्षय । मावयस्व—‘मवि स्तु-
त्याविषु’ हेतुमणिष् । निधातः Sy.

१०. VM. ignores इन्द्र ! सोमपते !
and चाव ॥ सोमस्याधिपते ! चाव
रमणीयं वर्तते Sy.

११. मन्था M. मन्था करम्भः should
immediately follow करम्भि-
णम् and precede इन्द्र ।

१२. ०अण P. गम्यस्य पयस आशीमिध्वं
यस्मिन् तम् । गवाशिरम्—शीणाते-

राङ्पूर्वात् क्विपि ‘अपस्पृशेयामानुचः—’
इत्यादिना निपातनावाशिनावेशः । बहु-
व्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१३. मन्थसंयुक्तम् Sy.

१४. इन्द्रं M. and P. १५. अभिनवं यद्वा
शुक्रामन्यग्रहे वर्तमानम् Sy.

१६. पिबा—‘द्वघचोऽस्तस्तिङः’ इति संहितायां
वीर्यः Sy. १७. सोम P. एवं त्रिषु
सवनेषु वर्तमानमिमं सोमम् Sy.

१८. वन् P. वयं प्रयच्छामः । ररिम्—राते-
वृक्षान्वसे वर्तमाने लिटि रूपम् । अस-
मानवाक्यत्वाभिधाताभावः । ‘आगमा
अनुवाताः’ तीदोऽनुवातत्वात् प्रत्यय-
स्वरः Sy. १९. तव Sy.

२०. हर्षाय Sy.

२१. नहुं P. ब्रह्म स्तोत्रं करोतीति ब्रह्मकृत् ।
इन्द्रस्तोत्रं कुर्वणेन Sy.

२२. मरुतां गणो मारुतः । मारुतेन Sy.

२३. सङ्कतस्त्वम् Sy.

२४. कावशसंख्याकैः Sy.

२५. सोमपानेन तुप्यन् । तुपत्—‘तुप प्रीजने’
—तुवादिः । आगमानुवातत्वात् मन्थ-
त्वाद्युपभावात् Sy.

२६. सर्वतो धारय । वृषस्व—‘वृषु सेचने’
व्यत्ययेन षाः Sy. २७. सजेमवे P.

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्वर्चन्त इन्द्र मरुतस्त ओजः ।

माध्यंदिने सवने वज्रहस्त पिब रुद्रेभिः सगणः सुशिप्र ॥ ३ ॥

ये ते शुष्मं । ये । तव । शोषकं तेजः । वर्धयन्ति । ये च । वृद्धिम् । पूजयन्तः ।
इन्द्र । तव । बलम् । मरुतः । माध्यन्दिने । सवने । हे वज्रहस्त ! पिब । रुद्रपुत्रैस्तेः । सहितः
सोमम् । सुहृन् ।

त इक्ष्वंस्य मधुमद्विविप्र इन्द्रस्य शर्धो मरुतो य आसन् ।

येऽर्ध्वस्येषितो विवेदामुर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥ ४ ॥

त इक्ष्वंस्य । ते । एव । क्षिप्रम् । अस्य । मधुमदुदकम् । प्रावेपयन् । ये । मरुतः ।
अस्य वृत्रेण स्पर्धमानस्य । बलम् । अभवन् । येभिर्येमरुद्भिः । प्रेषितः । अमर्महिमस्मीति ।

१. Omitted in P.
२. मरुतः Sy.
३. शत्रूणां शोषकं तेजः Sy.
४. युद्धसहकारितयाऽवर्धयन् । अवर्धन्—
'वृधु वर्धने', अन्तर्भावितार्थः । यद्वृत्त-
योगादनिघातः Sy.
५. तविषीं बलं च Sy.
६. त्वां स्तुवन्तः सन्तः Sy.
७. यु सामर्थ्यम् Sy.
८. ते मरुतः Sy.
९. मध्यं P. उत्सावित्वाद्वृत् । अित्वादा-
द्युदात्तः Sy.
१०. वज्रयुक्ती हस्तौ यस्येति तादृश ! Sy.
११. रोदयन्ति शत्रूनि रक्षा मरुतः । तैः
Sy.
१२. शोभनहृन् ! Sy. 'क्षिप्रे हनू नासिके
वा' इति यास्कः । (N. 6. 17.)
१३. Both M. and P. omit the
pratika.

१४. मरुतः Sy.
१५. क्षिप्रसोम् P.
१६. द्वितीयार्थे षष्ठी, इममिन्द्रम् Sy.
१७. ऽधुमुदकं P. तव सहाया वयमात्महे,
त्वं युद्धमभिगच्छेति माधुर्येपितं वाक्यं
यथा भवति तथा Sy.
१८. प्रवेपयन् M. प्रवेपयन्त P. प्रेरयन् ।
विविप्रे—'विष क्षेपणे' इत्यस्य लिटि
व्यत्ययेनात्मनेपे भ् । इरेचः 'इरयो रे'
इति रे इत्यादेशः । निघातः Sy.
१९. येव P. २०. मरुत P.
२१. इन्द्रस्य Sy.
२२. बल P. बलभूताः Sy.
२३. भवन् P. आसन् । आसन्—'अस
भुवि' इत्यस्य लङि रूपम् । यद्वृत्तयो-
गाभिघाताभावः Sy.
२४. ऽभिर्वा म० M. ऽभिर्वं म० P. यैर्युद्ध-
सहायैः Sy. २५. प्रेरित इन्द्रः Sy.
२६. परैरविवितमनं नागस्य Sy.

मन्यमानस्य । वृत्रस्य । गर्भस्थानम् । ज्ञातवानिति ।

मनुष्वदिन्द्र सवनं जुषाणः पिब सोमं शश्वते वीर्याय ।

स आ ववृत्स्व हर्यश्च युञ्जैः संरण्युभिर्पो अर्यां सिसर्षि ॥ ५ ॥

मनुष्वत् । मनोरिव । अस्माकमणि सवनम् । इन्द्र ! सेयमानः । पिब । सोमम् । समर्थाय । वीर्याय । स त्वम् । आवर्तस्व । हे हर्यश्च ! यजनीयैर्मरुद्भिः । तव संरणमिच्छद्भिः । वृत्रस्था अपः । गमनशीलाः । निस्सारय ।

१. अत एव न कोऽपि मम हन्तेत्यभिमन्य-
मानस्य Sy.

२. पुत्र० M.

असुरस्य Sy.

३. यस्मिन् स्थाने प्रहृतौ सत्यां स मरिष्यति
तावत्वं स्थानम् । मर्म—‘मुद् प्राण-
त्यागे’ इत्यस्मादौणाविको मनिन् ।
निस्वरः Sy.

४. अज्ञासीत् । विवेद—‘विद ज्ञाने’
इत्यस्य लिटि रूपम् । लिस्वरः
Sy.

५. मनोर्यज्ञमिव Sy.

६. मनेदं सवनं यज्ञम् Sy.

७. त्वमिमं सोमम् Sy.

८. सङ्ग्रा० P.

शाश्वताय Sy.

९. परपरिमवलक्षणाय सामर्थ्याय Sy.

१०. आगच्छ । ववृत्स्व—‘वृत् वर्तने’ ।
व्यत्ययेन अपः श्लुः । लोटि रूपम्
Sy.

११. D. and P. omit हे ।

१२. साकम् Sy.

१३. संरणमिच्छति । एकभुतिमन्मन्त्राना-
त्मन इच्छद्भिः । यद्वा संरण्युभिः संरण-
शीलैर्मरुद्भिः सहितस्त्वम् । संरण्युभिः-
‘रण शब्दार्थः’ । क्विप् । समानो रणो
ष्वनिर्येषां ते संरणा मन्त्राः । तानि-
च्छन्तः । सुपः क्यच् । ‘क्यात्’ इत्यु-
प्रत्ययः । यद्वा ‘सु गतौ’ । ‘सुयुवचिभ्यो-
ऽन्युजागूजकनुचः’ (Uṇādi ३.३६१.)
इत्यन्युच्प्रत्ययः । ‘रषाभ्याम्’ (Pa.
८. ४. १.) इति णत्वम् । चित्त्वादन्तो-
वात्तः Sy.

१४. आपः । अन्तरिक्षस्थितान्युदकानि ।
यद्वा अपः पञ्चम्यन्तमेतत् पवम् । अपो
व्याप्तादन्तरिक्षात्सकाशावर्णांसि प्रापय ।
अपः—‘आप्स् व्याप्तौ’ । ‘आप्नोतेः
क्विप् ह्रस्वश्च’ इति क्विप्, आतोर्ह्र-
स्वश्च । ‘सावेकाचः’ इति विभक्तेरुदा-
त्तत्वम् Sy.

१५. पार्थिवान्युदकानि Sy.

१६. प्रापय । सिसर्षि—‘सु गतौ’ । द्यान्वसो
जुहोत्यादिः । ‘वृत्तं द्यन्वसि’ इत्यभ्या-
सस्येत्वम् Sy.

त्वमपो यद्ध वृत्रं जघन्वाँ अत्थाँइव प्राप्तुजः सतृवाजौ ।

शयानभिन्नु चरता वधेन वन्निवासं परि देवीरदेवम् ॥ ६ ॥

त्वमपः । त्वम् । उदकानि । यदा । वृत्रम् । हतवानसि । तदानीमश्वानिव ।
सङ्ग्रामे । सरणार्थम् । पृथ्वी प्रति प्राप्तुजः । शयानं वृत्रम् । देवनशीला अपः । परितः ।
वन्निवासम् । अदेवनशीलं तं प्रति । गच्छ तावत् । वर्ज्येण जघ्नवानित्यन्वय इति ।

१. अपः Sy. २. मेघम् Sy.

३. जघन्वान्—‘हन हिंसागत्योः’ इत्यस्य
क्वसौ ‘विभाषागमहनविदविशाम्’ इतीदो
विकल्पितत्वादत्रेडभावः । ‘अभ्यासाच्च’
इति हकारस्य घत्वम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

४. P. adds सवरणार्थ after इव ।
It is a corruption of सरणार्थ
and has been misplaced ॥
यथाऽश्वान् प्रेरयति तथा त्वम् Sy.

५. युद्धे । आजौ—‘अज गतिकोपणयोः’
‘अज्यतिभ्याञ्च’ (Unādi. 4. 570.)
इति इणप्रत्ययः । गिरवा पचावृद्धेः ।
अजन्ति गच्छन्त्यस्मिन्नित्याजिर्युद्धम् ।
प्रत्ययस्वरः । ‘सतृवाजौ’ इत्यत्र संहिता-
याऽन्ति शे कृते तस्य ‘लोपः शाकल्यस्य’
इति यकारलोपः । सर्वविधीनां छन्दसि
विकल्पितत्वात्सवर्णवीर्यत्वे कर्तव्ये यतोपो
नासिद्धो भवति । सवर्णवीर्यः Sy.

६. Omitted in P. अतिबेगमनाय ।
सतृवै—‘सु गतो’ । तुमर्थे तवैप्रत्ययः ।
‘अन्तश्च तवै युगपत्’ इति आतोः
प्रत्ययस्य आदात्तत्वम् Sy.

७. पृथिवीं P.

८. प्रसु० P. अन्तरित्वाकाशात् प्रकर्षेण
मेघभेदनं कृत्वासुजः । असुजः—‘सुज

विसर्गे’ । शविकरणी(णः) । यद्योगाद-
निघातः Sy.

९. शयायं M. एकत्र निश्चलतया वर्तमानम् ।
शयानम्—‘शीङ् स्वप्ने’ । शानच् । अदा-
दित्वाच्छपो लुक् । डित्वाल्लसार्वधा-
कस्वरेण शानचोऽनुदात्तत्वे आतुस्वरः Sy.

१०. वृत्रं P. मेघम् Sy.

११. उदकानि Sy.

१२. आवृत्य वर्तमानम् । वन्निवासम्—‘वृज्
वरणे’ इत्यस्य क्वसाविडागमद्वयान्वसः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

१३. अववांसमने शी० P. अतएव बह्वक-
तया स्वच्छत्वेनाप्रतिभासमानम् Sy.

१४. गच्छता, as paraphrasing चरता
of the original, is suggested
for गच्छ तावत् ॥ चरता तनुद्दिश्य
वर्तमानेन Sy.

१५. वधेन युद्धेन । हन्तेर्भावे—‘हनश्च वधः’
उपपत्त्यै । वधादेशश्च आतोरन्तोदा-
त्तश्च Sy.

१६. M. omits words between
प्रति गच्छ and इति ॥ तं यजाम
इत्युत्तरेणान्वयः Sy.

१७. VM. ignores ह and इन्द्र ॥ ह
जलु Sy.

यजाम् इक्षमसा वृद्धमिन्द्रं बृहन्तमृष्वमजरं युवानम् ।
यस्य प्रिये ममर्तुर्यज्ञियस्य न रोदसी महिमानं ममाते ॥ ७ ॥

यजामः । यजामः । एव । अग्नेन । प्रवृद्धम् । इन्द्रम् । महान्तम् । दर्शनीयम् ।
जरावर्जितम् । युवानम् । यस्य । प्रियतमे । अत्यन्तं परिगच्छन्तु । यज्ञाहंस्य । न । द्यावा-
पृथिवी । महिमानम् । परिच्छेत्तुं शक्नुत. 'परि द्यावापृथिवी जंघ्र उर्वी नास्य ते महिमानम्'
इत्युक्तमिति ।

इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुषि व्रतानि देवा न मिनन्ति विश्वे ।
दाधार यः पृथिवीं द्यामुतेमां जजान सूर्यमृषसं सुदंसाः ॥ ८ ॥

इन्द्रस्य कर्म । इन्द्रस्य । कर्माणि । सुकृतानि । बहूनि । व्रतानि

१. M. contains the *pratīka*,
added by a different hand
over the line.

२. यजाम् P. कुशिका वयं यज्ञसिद्धयर्थं
स्तुतिवाक्यैः पूजयामः । यजामः—यजे-
र्लटि रूपम् Sy.

३. हविलक्षणैनाग्नेन Sy.

४. अत एव महान्तम् Sy.

५. ऋष्यते गम्यते स्तुतिलक्षणैर्मन्त्रैरिति
ऋष्वं स्तोतव्यम् । ऋष्वम्—'ऋषी
गतौ' । 'सर्वनिघृष्वऋष्वम्' इत्यादिना
वप्रत्ययान्तो निपातितः । प्रत्ययस्वरः ।

६. जरारहितम् Sy.

७. अत एव नित्यतरुणम् Sy.

८. इन्द्रस्य तव Sy.

९. अपरिमिते । प्रिये—'ईदृशे'— इति
प्रगुह्यसंज्ञा Sy.

१०. M. omits words between
एव and परिगच्छन्तु । ममर्तुः is

dual and goes with रोदसी ।
VM's. explanation is evi-
dently wrong. परिच्छेत्तुं शक्नुतः ।
ममर्तुः—'माङ् माने' इत्यस्य लिट्य-
तुति रूपम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

११. ०ज्ञार्थस्य P.

१२. द्यावापृथिव्यौ Sy.

१३. वैभवम् । महिमानम्—'महि' (=महत्)
शब्दात् 'तस्य भावः' इत्यर्थे पृथ्वावि-
त्वाविभक्तिः । चित्स्वरः Sy.

१४. न ममाते इति द्वितीयं क्रियापदमाद-
रार्थम् । ममाते—'माङ् माने' शब्दे च'
इत्यस्य लिट्यातामि रूपम् Sy.

१५. परित्यु० P. RV. I. 61. 8.; AV.
20. 35. 8.

१६. तव Sy.

१७. सुष्टु निर्मितानि पृथिव्यादीनि Sy.

१८. यज्ञादीनि च Sy.

चास्य । सर्वे । देवाः । न । हिंसन्ति । दधार । यः । अन्तरिक्षम् । दिवम् ।
भूमिम् । च । पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम । जनयामास च । सूर्यम् । उषसं च ।
शोभनकर्मा ।^{११}

अद्रोघ सत्यं तव तन्महित्वं सद्यो यज्जातो अपिबो ह सोमम् ।

न द्याव इन्द्र तवसस्तु ओजो नाहा न मासाः शरदो वरन्त ॥ ६ ॥

अद्रोघ सत्यम् । अद्रोह ! हिसारहित ! सत्यम् । तव । तत् । महत्त्वम् । सद्यः ।

१. नां P.

२. सिहन्ति P. एतानि सर्वाणि तव कर्माणि
न हिंसन्ति, किन्त्वाद्रियन्ते । भिनन्ति—
'मीम् हिंसायाम्' इत्यस्य लटि रूपम् ।
निघातः Sy.

३. दाधार D. दाधार—'धृम् धरणे' इत्यस्य
लिटि रूपम् । तुजादित्वावभ्यासस्य
दीर्घः । लिट्स्वरः Sy.

४. अयमिन्द्रः Sy.

५. भूलोकम् Sy.

६. ध्रुलोकम् Sy.

७. भूमिं च is the explanation
of इमाम् । उत ॥ अपि च Sy.

८. Ngh. 1.3. The passage
पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम should im-
mediately follow अन्तरिक्षम्
and precede दिवम् ।

९. स नया० M. उत्पादयामा । जजान—
'जन जनने' इत्यस्यान्तर्भावितप्रत्यर्थस्य
लिटि रूपम् । लिट्स्वरः Sy.

१०. लोकप्रकाशकमादित्यम् Sy.

११. अग्निहोत्रादिकर्मनिर्वाहकमुषःकालम् Sy.

१२. सुकर्मा शोभनकर्मा सन्निधः । सुर्वसाः—

'सोमनसी—'इत्युत्तरपदाद्युवास्तत्वम् Sy.

१३. इममन्तरिक्षलोकं च । एतांस्त्रीन् लोकान् ।
'इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुणि' इत्येतत्पद-
कदम्बकम् 'एको द्वे वसुमती' इत्यस्मिन्
वर्गे (RV. 3. 30. 11., 13.) पठि-
तम् । अत्रापि तदेव पठ्यते । किमिति
पदकाले नोत्सृज्यते ? इति चेन्न ।
वाक्यभेदात् । तत्र 'इन्द्रस्य कर्म सुकृता
पुरुणि' इत्येकं वाक्यम् । अत्र तु 'कर्म
सुकृता' इत्येकं वाक्यं 'पुरुणि ज्ञानि' इत्यपरम् । किं च तत्रार्थं पदकदम्बकं
प्रथमान्तमत्रत्यं द्वितीयान्तम् । अतो
वाक्यभेदाद्विभक्तिभेदाच्च पदकाले नो-
त्सृज्यते Sy.

१४. Omitted in P.

१५. द्रोहवर्जित ! हे इन्द्र ! अद्रोघ—'ग्राम-
न्वितस्य च' इति षाष्ठिकमाद्युवास्तत्वम्
Sy.

१६. सत्यर० P.

१७. यथार्थम् Sy.

१८. तावृषम् Sy.

१९. माहात्म्यम् Sy.

२०. तदानीमेव Sy.

एव । यत् । जातस्त्वम् । सोमम् । प्रणिबः । न । सुलोकात् । वृद्धस्य । त्वम् । बलम् । निवारयन्ति । तथाऽहः प्रभूतयश्चेति ।

त्वं सद्यो अपिबो जात इन्द्र मदाय सोमं परमे व्योमन् ।

यद्वा द्यावापृथिवी आविवेशीरथाभवः पूर्व्यः कारुधायाः ॥ १० ॥

त्वं सद्यः । त्वम् । तदानीमेव । प्रणिबः । जातः । इन्द्र । मदाय । सोमम् । परमे । व्योमिन् । स्वस्थाने स्थितः । यदा त्वं प्रादुर्भूत उदितः । द्यावापृथिव्यौ । आविशसि । अथ ।

१. ह प्रसिद्धौ Sy. २. यस्मात् Sy.

३. उत्पन्नः Sy.

४. अस्माभिर्द्वीयमानं सोमरसम् Sy.

५. अपिबः—यद्योगादनिघातः Sy.

६. द्विचोपलक्षिताः सर्वे लोकाः Sy.

७. तवसः बलवतः Sy.

८. सामर्थ्यम् Sy.

९. वारयन्ति । किन्तु तव सामर्थ्यमनुसृत्य सर्वे वर्तन्त इति भावः । वरन्त—‘वृष् वरणे’ अन्तर्भावितव्यर्थोऽत्र निवारणे वर्तते । औवाचिकः । छान्दसे लङि रूपम् । निघातः Sy.

१०. प्रभृति refers to मासाः and शरवः ॥ अहा प्रतिपदादीन्यहानि न वारयन्ति । तथा मासाश्चैत्राद्याः । शरवः—संवत्सराश्च । मासाः—‘मसी परिमाणे’ । मस्यते परिमीयते त्रिशता द्विनैरिति मासः । कर्मणि घञ् । त्रिवा-
वाद्युदात्तः । शरवः—‘श्रु हिंसायाम्’ इत्यस्मात् ‘श्रुवभसोऽविः’ इत्यधिकरणे-
ऽविप्रत्ययः । शीर्यन्तेऽस्यां तृणगुल्मवन-
स्पतीनां तेषांसीति शरत् । प्रत्ययस्वरः
Sy.

११. VM. ignores इन्द्र and explains न once.

१२. सद्यस्कानामन्येकाः निष्केवल्यशस्त्रे ‘त्वं सद्यो अपिबः’ इति सूक्तमुखीया । सूत्रि-
तञ्च ‘त्वं सद्यो अपिबो जात इन्द्रान् त्वाहिघ्ने अथ देय देवाः’ (ASS. 9. 5.) इति Sy.

१३. जातम् M.

१४. हर्षाय Sy.

१५. Omitted in P. उत्तमे Sy.

१६. स्थाने स्थितः । व्योमन्—‘अव रक्षण-
गत्यादिषु’ । विपूर्वस्यावतेः ‘नामन् सीमन्
—’इत्यादिना मनिन् । ‘अवस्वर—’
इत्यादिना ऊद् । विवोषेणौस व्याप्तिर्यस्य
तत् । ‘सुपां सुनुक्—’इत्यादिना सुपो
लुक् । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१७. संस्थाने स्थिते P.

१८. अपिशसि M. आ शसि P. आ समन्ता-
द्भूतं प्रविष्टोऽसि । आविवेशीः—‘विश
प्रवेशने’ इत्यस्य यङ्लुकि लङि सिपि
‘यङो वा’ इतीडागमः । ‘इतश्च’ इति
सिपि इकारलोपः । यद्योगादनिघातः Sy.

१९. अनन्तरम् Sy.

भवसि । पुरातनः । कारुणां धर्ता ।

अहर्नि परिशयानमर्णं आज्ञायन्तं तुविजातु तव्यान् ।

न ते महित्वमनु भूदध् द्योर्ध्वं स्फिग्याः चामवस्थाः ॥ ११ ॥

अहर्निहम् । उदकम् । परिवृत्य शयानम् । अहिम् । हतवानसि । बलमाचरन्तम् ।
बहुजनन ! तवीयान् प्रवृद्धतरः । न । तव । महत्त्वम् । अथ । अनुभवति । द्यौरपि । यदा
त्वम् । अन्यतरया । कटघा । पृथिवीम् । अवतिष्ठसि अथ स्थितामवितिष्ठसीति ।

१. अभवः खलु Sy.

२. कारुणां धर्ता P. कारुणां धत्ता M.
कर्मणां विधाता । कारुणायाः—कारुः
करोतेः 'कृवापाजिमिस्वविंसाध्यशूभ्यः
उण्' इत्युण् प्रत्ययः । णित्वाद्
वृद्धिः । दधातेः 'बहिहाषाम्भ्यश्छन्दसि'
इत्युणुन् । 'णित्' इत्यनुवृत्तेः 'आतो
युक् चिणुकृतो' इति घुगागमः ।
समासे 'गतिरिति' पि पूर्वपदप्रकृति-
स्वरत्वं च' इति सूत्रात् पूर्वपदप्रकृति-
स्वरः Sy.

३. VM. ignores ह ॥ ह खलु Sy.

४. ०हर्निह P.

५. परितः शयानम्, उदकमन्तः कृत्वा परितो
वर्तमानम् Sy.

६. आ समन्तादन्त्यपहरत्यु-वाहेत्यहिर्मेघः ।
तमिन् मेघम् । अहिम्—'हन हिंसा-
गत्योः' । आङि 'अहिनिभ्यां ह्रस्वश्च'
इतीप्प्रत्ययः । डिच्च पूर्वपदस्य ह्रस्व-
श्च । वृषादित्वादाद्युवास्तत्वम् Sy.

७. उदकप्रेरणाय हतवानसि । अहन्—
हन्तेर्लङि सिञ्चोपे रूपम् Sy.

८. ०भावरो P. अत एव बलमाचरन्तम् ।
अज्ञानम्—ओजःशब्दादाचारार्थे
'कर्तुः क्यङ् सलोपश्च' इति क्यङ्प्रत्ययः
सलोपश्च । डिच्वादात्मनेपदम् । प्रत्य-
यस्वरः Sy.

९. बहूनि जातानि पृथिव्यादीनि यस्मात्
सोऽयं तुविजातः । हे तुविजात ! इन्द्र !
Sy.

१०. तवपथीयान् P.

११. अतिशयेन प्रवृद्धस्त्वम् । तव्यान्—'तु'
इति सौत्रो धातुः । अस्मात्तुजन्तात्
'तुश्छन्दसि' इतीयसुन् । 'तुरिष्ठेमेयःसु'
इति तुचो लोपः । भर्तायामागुणः ।
इकारलोपश्छान्दसः । नित्स्वरः Sy.

१२. महिमानम् Sy.

१३. जानाति । भूत्—भवतेर्लङि रूपम् Sy.

१४. यस्मात्त्वम् Sy.

१५. अन्य अया P. एकतरया Sy.

१६. कथावा P. कटघा । स्फिग्या—'यधि
भम्' इति भर्तृशया बाधितत्वात् 'स्वादि-
ष्वन्तत्वात्' इति पदसंज्ञायां जङ्त्व-
म् । तृतीयायाः पूर्वसवर्णः Sy.

१७. भूमिम् । क्षाम्—'क्षि निवासगत्योः' ।
'अन्येभ्योऽपि वृश्यते' इति निरुपपदा-
दपि डप्रत्ययः । ततष्टाप् । क्षियन्ति
निवसन्त्य-वां प्राणिन इति क्षा भूमिः ।
उदात्तनिबृत्तिस्वरणात्तोदात्तः Sy.

१८. अवच्छाद्य तिष्ठसि । अवस्थाः—'वस आ-
च्छादने' इत्यस्य लङि अनुदात्तत्वादात्म-
नेपदम् । यासि अदादित्वाच्छयो लुक् ।
यद्योगादनिधातः । अडागमस्वरः Sy.

१९. असंस्थि० P.

यज्ञो हि तं इन्द्र वर्धनो भूदुत प्रियः सुतसोमो मिथेधः ।

यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन्यज्ञस्ते वज्रमहिहत्य आवत् ॥ १२ ॥

यज्ञो हि । यज्ञः । हि । तव । इन्द्र ! वर्धनः । भवति । अपि च । प्रियः । सुतसोमः ।
मेघाहो यजमानः । ततस्त्वं यज्ञेन । यजमानम् । रक्ष । यज्ञार्हः सन् । यज्ञः । तव । वज्रम् ।
अहिहनने अरक्षत् बलानुप्रदानादिति ।

यज्ञेनेन्द्रमवसा चक्रे अर्वागैनं सुम्नाय नव्यसे ववृत्याम् ।

यः स्तोमैभिर्वावृधे पूर्व्येभिर्यो मध्यमेभिरुत नूतनेभिः ॥ १३ ॥

यज्ञेनेन्द्रम् । रक्षकेण । यज्ञेन । इन्द्रम् । आवारोमि । अभिमुखम् । आवर्तयेयमहम् ।
एनमिन्द्रम् । सुम्नाय । नवतराय । यः । स्तोमैभिः । ववृधे । पूर्वेषु भवैः । यो वा ।

१. Omitted in P.

२. अस्मदेभ्यो यज्ञः Sy.

३. खलु Sy.

४. हविष्प्रदानेन वर्धयिता । वर्धनः—‘वृषु
वर्धने’ इत्यस्य ण्यन्तस्य नन्दादित्वात्
त्युप्रत्ययः । लिट्स्वरः Sy.

५. भूत्—हियोगादनिघातः Sy.

६. अभिषुतसोमवान् Sy.

७. सारभूतोऽयं यज्ञः Sy

८. तत P.

९. अनुष्ठीयमानेनानेन यज्ञेन Sy.

१०. यज्ञस्य कर्तारं यजमानम् Sy.

११. फलप्रदानेन रक्ष । अव—अवतेलोटि
रूपम् । निघातः Sy.

१२. सन्—अस्तेः शतरि रूपम् । प्रत्ययस्वरः
Sy. १३. किञ्चायं यज्ञः Sy.

१४. ०ननेन P. वृत्रहन्ते कर्मणि । अहि-
हृत्ये—‘हन हिंसागत्योः’ इत्यस्य भावे
‘हनस्त च’ इति क्यप् तकारश्चान्ता-
वेष्टः । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

१५. रक्षन् P. रक्षतु । आवत्—अवतेल्लो-
प-
न्यसे लङि रूपम् । निघातः Sy.

न्यसे लङि रूपम् । निघातः Sy.

१६. यज्ञेन P.

१७. हे इन्द्र ! सर्वो यजमानः Sy.

१८. ०केन P. स्वरक्षकेण Sy.

१९. त्वाम् Sy.

२०. ०रोपि P. हविष्प्रदानेनाभिमुखं . . .
करोति । चक्रे—करोतेर्लिटि रूपम् Sy.

२१. M. omits खमावर्त ॥ यज्ञेनावृत्तं
मदभिमुखं कुर्याम् । ववृत्याम्—‘वृत्तु
वर्तने’ । लिङि ‘बहुलं छन्दसि’ इति शपः
इलुः । व्यत्ययेन परस्मैपदम् । निघातः
Sy. २२. ०येयथाहम् M. and P.

२३. त्वाम् Sy. २४. धनाय Sy.

२५. नव्यसे—नवशाब्दादीयसुनि भर्तृज्ञायास-
कारलोपे ईकारलोपश्च न्वसः । नित्वा-
वाधुवातः Sy. २६. कीदृशस्त्वम् ?
यः Sy. २७. स्तोत्रैः Sy.

२८. ववृधे—‘वृषु वर्धने’ इत्यस्य लिटि रूपम् ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

२९. पृष्ठभ० P. ३०. पुरातनैः Sy.

३१. इन्द्रः Sy. ३२. च P.

मध्यमभवैः । अपि च । सम्प्रतितनैः ।

विवेषु यन्मा धिषणा ज्ञानं स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमहः ।

अंहसो यत्र पीपरयथा नो नावेव यान्तमुभये हवन्ते ॥ १४ ॥

विवेष । उपस्थिता । यस्मात् । माम् । स्तुतिवाक् । अतस्तां जनयामि ।
स्तवानि । पुरंव । पारे भवात् । मरणदिवसात् । इन्द्रम् । यस्मिन् स्तोत्रे सति ।
येन प्रकारेण । अस्मान् । अंहसः । पीपरदिन्द्रः । तेनैव प्रकारेण बहुजनानस्मान्

१. मध्यम० P. मध्ये भवैः स्तोत्रैः । मध्य-
मेभिः—मध्यशब्दात् शैषिकार्थे 'मध्या-
न्मः' (Pa. 4. 3. 8.) इति मप्रत्ययः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.
२. अस्माभिः क्रियमाणैरधुनातनैः स्तोत्रैर्व-
र्धते । नूतनेभिः—नवशब्दस्य 'लप-
नन्खाश्च प्रत्यया वक्तव्या नू इत्या-
देशश्च' (PMBH. 5. 4. 30. 6.)
इति तनन्प्रत्ययो नू इत्यादेशश्च Sy.
३. ०पास्थि P. व्याप्नोत् । विवेष—
'विष्णु व्याप्तौ' इत्यस्य लिटि णलि
रूपम् । लिट्स्वरः Sy. व्याप्तवती BB.
४. यस्मां P. यदा Sy.
५. Omitted by P.
६. इन्द्रं स्तवानीति मदीया बुद्धिः Sy.
तावुशी बुद्धिः BB.
७. ०तस्मां P. तस्मादहम् BB.
८. तदाहं स्तोत्रं करोमि । जजाल—'जन
जनने' इत्यस्य लिट्युत्तमे णलि रूपम् ।
वाक्यभेदादनिघातः Sy. जातवानस्मि,
नो चेद्दृष्टान्तः एव स्यात् BB.
९. ०वानी M. स्तुत्या तोषयामीतीयं
धिषणा जनान्, समोदपादि । अतो
जातवानस्मि BB.
१०. Omitted in M. पूर्वम् Sy. पूर्व
यावन्मरणदिवसम् BB.

११. वारभ० M. पराम० P. पारे भवाद्
अतिदूरवर्तिनो विघ्नकारिणः Sy. पारे
भवादात्यन्तात् BB. १२. ०रणं दि०
M. ०रणनिहितान् P. दिवसात् BB.
१३. यस्मिन्स्तो० P. यस्यां धिषणायामेव
जातायां सत्यां स इन्द्रः Sy. पुनश्च
धिषणा विशोष्यते—यत्र यस्यां धिष-
णायां सत्याम् BB.
१४. सती M. and P.
१५. अवतरे M. अवस्तेतीषि P. पापरूपा-
द्वारिद्र्यात् । अंहसः—'अम गत्यादिषु'
'अमेहुंक् च' (Uṇādi 4. 652.)
इत्यनुप्रत्ययो हुगागमश्च । नित्स्वरः
Sy. पापात् BB.
१६. पीवर० M. बीवर० P. यथा पारं
नयेत् तथास्मदुभयपार्श्ववर्तिधनार्थिनो
जनाः । पीपरत्—'पू पालनपू णयाः'
इत्यस्य लुङि चङि ह्रस्वाभ्यास्त्रेव-
दीर्घगुणाः । यथायोगादनिघातः । लि-
ट्स्वरः Sy. उत्तारयति पुरुषम् ।
'पार तीर कर्मसमाप्तौ' . . . यद्वा, यत्रा-
ह्नि अस्मानिन्द्रोऽहसः पारयत्युत्तारयति
तत्पार्यमहरिति निर्वचनं क्रियते । आ
तत इन्द्रं स्तवै, यावदहोविमोचनमित्यर्थः
BB. १७. अथ पारतरणं विशोष्यते ।
यथाऽहस उत्तारितानस्मान् BB.

नावा । यान्तगिव । उभयकूलस्था उभयगार्हस्थाः । ग्राह्यगति लिप्तान्त इति ।

आपूर्णो अस्य कलशः स्वाहा सेक्तेव कोशं सिसिचे पिबध्ये ।

समुं श्रिया आर्ववृत्रन्मदाय प्रदक्षिणिदुभि सोमांस इन्द्रम् ॥ १५ ॥

आपूर्णः । इन्द्रार्थं सोमेन द्रोणकलश आपूर्णः । स हूयते । पृथिव्यादिक सिञ्चन् यथा कोशं सिञ्चति । उत्संक्ता, एवमहम् । इन्द्रस्य । सोमगानार्थम् । द्रोणकलशम् । उत्तरवेद्यां

१. तत्र वृष्टान्तः । यथा नद्यादिषु नौकया । नावेव—‘नुद प्रेरणे’ इत्यस्मात् ‘ग्लानु-विभ्यां डौः’ (Unādi 2. 222.) इति डौप्रत्ययः । नुद्यत इति नौः प्लवः । ‘सावेकावः—’इति तृतीयाया उदात्तत्वम् । ‘इवेन नित्यसमासो विभक्त्यलोपः—’ इत्यादि Sy. यथा नदीमध्ये नावा BB.

२. गच्छन्तं पुरुषम् Sy. यान्तमुभयतः-स्थिता ग्राह्ययन्ति भो मामुत्तारय मामुत्तारयेति, तथाऽहं उत्तारिणी विषणा बुद्धिर्मा विवेक व्याप्ता भवतु, अतो जजानाहमिति । तस्मात्तावद्विषणं मामिन्द्रोऽहसो मुञ्चत्विति BB.

३. बहन्तः P. उभयकूलवर्तिनो जनास्तद्वत् । उभये—उभयशब्दात् परस्य तयपः ‘उभा-बुदात्तो नित्यम्’ (Pa. 5. 2. 44.) इत्ययजुर्वेदः । वचनसामर्थ्यादावेकदास्तत्वम् Sy. उभयकूलप्रभवा अपि BB.

४. M. omits ग्राह्य ॥ हवन्ते—हूयतेर्लटि रूपम् Sy. ग्राह्ययन्त्यात्मरक्षार्थं मां रक्ष मां रक्षेति । यथेति निपातो यद्वत्-प्रतिरूपकः । यथा गणकाराः—‘मात्रायां वेद्यायां यथा पुरा हो अहो अथो मनो’ इति । तेनाख्यातं (न) निहृष्यते BB. ॥ This stanza=TS. I. 6. 12. 3.

५. माध्यन्दिने सवन आग्नीध्रीयस्य ‘आपूर्णो अस्य’ इति प्रस्थितयाज्या । सूत्रितञ्च—‘आपूर्णो अस्य कलशः स्वाहेति माध्यन्दिन्यः’ (ASS. 5. 5.) इति Sy.

६. हे इन्द्र ! Sy.

७. ०न्त्रार्थं P. अस्य तव पानार्थम् Sy.

८. आपूर्णः—‘पु पञ्चमूर्ध्नाः’ इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । ‘रदाभ्याम्—’ इति तस्य नत्वम् । ‘गतिरनन्तरः’ इति गति-स्वरः Sy.

९. स्वाहाकृतो वत्तश्च सोमसहितः कलशः । स्वाहा—निपातत्वादाद्युदात्तः Sy.

१०. शेकारं P. जलपूर्णात् कोशात् द्रुतेः सकाशाज्जलं पानान्तरे सिञ्चति तद्वत् Sy.

११. ०त्युः सिञ्चति M. ०त्युत्सिञ्चति P. तत्र वृष्टान्तः । यथा सेक्ता सेचकः । सेक्तेव कोशम्—‘न लोकाध्ययनिष्ठा—’इति षष्ठीप्रतिषेधः Sy.

१२. तव Sy.

१३. ०न्त्रार्थम् P. तव पानार्थम् । पिबध्ये—‘पा पाने’ इत्यस्य तुमर्थे शध्यन्-प्रत्ययः । शिस्वादिवादेशः । नित्स्वा-दाद्युदात्तः Sy.

१४. उच्ये० P. तं सोमं क्षोदिताधारे सिञ्चामि Sy.

सिञ्चामि । समभ्याववृत्रन् इन्द्रम् । प्रदक्षिणम् । प्रियाः । सोमाः । मदार्थम् । इन्द्रमिति ।

न त्वा गभीरः पुरुहूत सिन्धुर्नाद्रयः परि षन्तो वरन्त ।

इत्था सखिम्य इषितो यदिन्द्रा इळ्हं चिदरुजो गव्यमूर्वम् ॥ १६ ॥

न त्वा गभीरः । हे पुरुमिराहूतेन्द्र ! न । त्वाम् । गम्भीराः । नद्यः । परिवारयन्ति ।

न च । शिलोच्चयाः । विद्यमानाः । इत्यम्—सूक्तं उक्तेन प्रकारेण । सखिम्यः—देवेभ्यो-
ऽङ्गिरोभ्यश्च । तैः प्रेषितः सन् । यदा । त्वमिन्द्र ! आरुजः । दृढम् । गवामावरणम् । ऊरुम्
—महात्तं शिलोच्चयमिति ।

१. सिसिचे—‘षिच क्षरणे’ इत्यस्य लिटि रूपम् Sy.

२. समभ्यव P. अभिलक्ष्यैव सम्यगावृत्य वर्तन्ताम् । आबवृत्रन्—‘वृत्तु वर्तने’ इत्यस्य लङि शप् । ‘बहुलं छन्दसि’ इति तस्य शपः श्लुः । व्यत्ययेन परस्मै-पदम् । ‘बहुलं छन्दसि’ इति भेरेडागमः Sy. ३. त्वाम् Sy.

४. प्रादक्षिण्येन Sy.

५. स्वावृतमाः Sy.

६. वत्तास्ते सोमाः Sy.

७. तव हृषार्थम् Sy.

८. P. omits words between प्रदक्षिणं and इन्द्रम् ॥ इन्द्रमिति seems to be redundant.

९. VM. ignores उ

१०. Omitted in P.

११. Omitted in P.

१२. गम्भीरः । गभीरः—‘गावु प्रतिष्ठासि-
प्स्योर्ग्रन्थे च’ । अस्मादीरच्छत्ययः ।
षकारस्य भकारः, आकारस्य ह्रस्वश्च
‘गभीरगम्भीरौ’ (Uṇādi 4. 475.)
इत्यनेन निपात्यते । चित्स्वरः Sy.

१३. समुद्रः । सिन्धुः—‘स्यन्तू प्रलवणे’ । ‘स्य-
न्तेः सम्प्रसारणं षश्च’ इत्युप्रत्ययः ।

सम्प्रसारणं षकारस्य षकारः । ‘नित्’
इत्यनुवृत्तेराद्युदात्तः Sy.

१४. परितो वर्तमानाः सन्तः Sy.

१५. वारयन्ति । वरन्त—‘वृज् वरणे’ । भौवा-
दिकः । लङि रूपम् । निघातः Sy.

१६. शैला न वारयन्ति, किन्तु त्वामनुसृत्य
वर्तन्ते Sy.

१७. परिषन्तः । सन्तः—अस्तेः शतरि रूपम् ।
‘उपसर्गप्रादुभ्यामिस्तिर्यच्पर’ इति षत्वम् ।
केचित् परेः क्रियान्वयमिच्छन्ति । तदा
षत्वमनुपपन्नम् । परि—निपातस्वरः ।
सन्तः—प्रत्ययस्वरः Sy.

१८. अनेन प्रकारेण Sy.

१९. सूक्तम् P. २०. सखिमिद्वैः Sy.

२१. प्रार्थितस्त्वम् Sy.

२२. यस्मात् Sy.

२३. सम्यग्भाङ्क्षीः । अरुजः—‘रुजो भङ्गे’
इत्यस्य लङि रूपम् Sy.

२४. अतिप्रबलम् Sy.

२५. गवि भवमवटे वर्तमानम् । गव्यम्—
गोविंकार इत्यर्थे ‘गोपयसोयत्’ इति
यत् । ‘यतोऽजावः’ इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

२६. ०माचर० M.

२७. ऊरुम् P. ऊर्वाजलम् Sy.

२८. VM. ignores चित् ॥ चिद्—अपि Sy.

शुनं हुवेम मधवानुमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजंसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ १७ ॥

[शुनं हुवेम ।]

III.33.

प्र पर्वतानामुशुती उपस्थादश्चैव विपिते हासमाने ।

गावैव शुभ्रे मातरां रिहाणे विपाद्छुतुद्री पर्यसा जवेते ॥ १ ॥

प्र पर्वतानाम् । यास्क—‘विश्वामित्रः . . . स वित्तं गृहीत्वा विपाद्छुतुद्वयोः सम्भेदमाययी’

१. The *pratīka* has been supplied in a different hand in M. only. For explanation, see III. 30. 22.

२. ‘प्र पर्वतानाम्’ इति त्रयोदशत्वं चतुर्थं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमिका—‘प्र पर्वतानां सप्तोना संवादो नवीभिर्विश्वामित्रस्योत्तितीर्थोस्तत्र नवीवाक्यं चतुर्थोषष्ठ्यष्टमीदशम्यः षष्ठीसप्तम्योस्त्विन्द्रस्तुतिरन्त्यानुष्टुप्’ (KSA. 18. 33. p. 15.) इति । अत्र चतुर्थोषष्ठ्यष्टमीदशमीनां नवीवाक्यत्वात् एव ऋषयः, शिष्टानां विश्वामित्रवाक्यत्वात् स एव ऋषिः । अन्त्यानुष्टुप्, शिष्टास्त्रिष्टुभः, इन्द्रो देवता । यद्यपि षष्ठ्यां सप्तम्यां च विश्वामित्रो नद्यश्च स्तूयन्ते तथापीत्यत्र एव देवता । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । पुरा किल विश्वामित्रः पैजवनस्य सुवासो राज्ञः पुरोहितो बभूव । स च पुरोहित्येन लब्धधनः सर्वं धनमावाय विपाद्छुतुद्वयोः सम्भेदमाययी । अनुययुरितरे । अथोत्तितीर्थं विश्वामित्रोऽगाधजले ते नद्यौ वृष्ट्या उत्तरणार्थमाद्याभिस्तिष्ठुभिस्तुष्ट्याव

Sy.

तथाऽऽह यास्कः—“विश्वामित्र ऋषिः सुवासः पैजवनस्य पुरोहितो बभूव । विश्वामित्रः सर्वमित्रः । सर्वं संसृतम् । सुवाः कल्याणवानः । पैजवनः पिजवनस्य पुत्रः । पिजवनः पुनः स्पर्धनीयजवो वा अभित्रीभावगतिर्वा । स वित्तं गृहीत्वा विपाद्छुतुद्वयोः सम्भेदमाययी (N. 2. 24.) । तथानुक्रमणी—‘प्र पर्वतानां सप्तोना संवादो नवीभिर्विश्वामित्रस्योत्तितीर्थः’ (KSA. 18. 33. p. 15.) इति । तथा बृहद्देवता—

सूक्ते प्रेति तु नद्यश्च

विश्वामित्रः समुद्विरे ॥१०५॥

पुरोहितस्तस्मिन्प्राथम्यं

सुवासः सोऽहुरद्वनम् ॥

(4. 105, 106.) इति ।

BD. reads (सुवासा सह यक्षिः) विश्वामित्रस्त्रिष्टुभा नद्यौ तुष्ट्याव । “विश्वामित्रस्य संवादं नद्यतिक्रमणे जपेत्” इति विनियुक्तमृग्विधाने (Rg-vidh. 2. 4.) IDN.

३. वृत्रं P. व्रतं D.

४. विप्राद्गतद्वयोः M.

विपाद्छुतुद्वयोः P.

५. ०भेय० P. ६. N. 2.24.

‘अनुर्ययुरितरे । स विश्वामित्रो नदीस्तुष्टाव गाथा भवतेति’ । अपि द्विवत्, अपि बहुवत् इति । तदेतद् द्विवत् “प्र पर्वतानाम्” इति । पर्वतानाम् । उपस्थानाभिर्गन्त्य । कामयमाने । वडवे इव । विमुक्ते । हासति स्पर्धाकर्मा—परस्परं स्पर्धमाने; हर्षकर्मा वा—हर्षमाणे । गावाविव ।

१. अनय P.
२. भव P.
३. ति P.
४. एपि P.
५. द्विव P.
६. रि P.
७. ०हुपत् M. बहु० P.
N. 2. 24.
८. ततोर्विवत् M. द्विवत् P. ‘तद्यद् द्विवत्’
इति यदबोचं तस्यार्थं प्राप्तोऽवसरः ।
विश्वामित्रो ५८.१४ SKN. विश्वामित्रो
ब्रवीति Dur.
९. गिरीणां शैलानाम् Sy. DDN.
१०. उत्सङ्गात् Sy., DDN. समीपात्
SKN. निर्भराद् मेघानां वा
Dur.
११. समुद्रगमनं कामयमाने । उशती—‘वश
कान्तौ’ अस्य शतुर्ङित्वाद् ‘ग्रहिण्यावधि
—’इत्यादिना सम्प्रसारणम् Sy.
उशती—षष्ठ्यादयश्च ‘द्विवचोल्’
(RPR. 1. 71.) इति प्रकृतिभावः
DDN. कामयमाने । किम् ? साम-
र्थ्यात् समुद्रगमनम् SKN. कामयमाने
परस्परं समागमं समुद्रं वा Dur.
१२. वडवे M. and P.
अडवे वडवे SKN.
१३. यथा SKN.

१४. मन्दुरातो विमुक्ते । विधिते—‘विम् बन्ध-
ने’ इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । ‘संहितायां
‘परिनिविभ्यः सेवसितसयसिबुसह—’
इत्यादिना षत्वम् । ‘गतिरनन्तरः’ इति
गतेः प्रकृतिस्वरः Sy. बन्धाद्विमुक्ते ।
‘विम् बन्धने’ । विधिते—‘अन्यपूर्वे’
(RPR. 5. 21.) इति षत्वम् DDN.
विमुक्ते मन्दुरातः । अथवा विविधव-
हनकर्मविषण्णे रथे नियुक्ते इत्यर्थः
SKN. विमुक्ते मन्दुरातः सादिभ्यो
वा...विभागेनैकस्मिन् मुक्ते, कस्मिन्चिद्
युक्ते युगादौ वा Dur.
१५. हसतिः M. हेसाति P. हासमाने,
‘हासतिः स्पर्धाकर्मा, हसे हसने वा’
शानच् । तस्य लसार्वधातुक्स्वरे कृते
धातुस्वरः Sy.
१६. अन्योन्यं जनेन स्पर्धमाने Sy. स्पर्ध-
माने SKN.
स्पर्धमाने Dur.
१७. Cf. हासतिः स्पर्धायां हर्षमाणे वा ।
N. 9. 39.
१८. त्वरया गच्छन्त्यौ परस्परं हृष्यन्त्यौ वा
Sy. परस्परं हृष्यन्त्यौ वा SKN.
परस्परेण हर्षमाणे वा हृष्यमाणे वा
Dur.
१९. गवामिव P.
यथा द्वौ गावौ Sy.

शोभमाने श्वेतवर्णे । मातृस्थानीये । इतरेतरं संलिहाने । विपादच्छुतुद्रघौ । पयसा । प्रजवेते ।

इन्द्रेषिते प्रसवं भिक्षमाणे अच्छा समुद्रं रथ्येव याथः ।

सुमारणे ऊर्मिभिः पिन्वमाने अन्या वामन्यामप्येति शुभ्रे ॥ २ ॥

इन्द्रेषिते । इन्द्रेण प्रेषिते । तस्मादनुज्ञाम् । भिक्षमाणे । समुद्रम् । प्रति । रथमार्गेण

१. शोभमानौ वर्तते तद्वत् शुभ्रे शोभमाने Sy. शोभने SKN. कल्याण्यौ Dur.
२. यथा मातरौ घेनू Sy. किञ्च मातरौ घेनू DDN. मातरौ SKN., Dur.
३. संहिता० M. सति० P. अन्तर्णीतसन्नर्थो लिहिः । वत्सं जिह्वया लेदुमिच्छन्त्यौ शीघ्रं गच्छतस्तद्वत् समुद्रं गन्तुं जवाद् गच्छन्त्यौ । रिहाणे—‘लिह आस्वा-
दने’ । स्वरितेत्स्वाबुभयपदी । शानच् । अदादिस्वाच्छपो लुक् । लकारस्य रेफ-
इच्छान्वसः । रेफमवलम्ब्य गत्वम् । चि-
त्स्वाबन्तोदासः Sy. ‘लिह आस्वादने’ ।
शानच् । तस्य रेफइच्छान्वसः DDN.
एकस्य वत्सस्य पुत्रस्य स्नेहात् तं रिहाणे ।
अन्तर्णीतसन्नर्थो लिहिः । जिह्वया लेदु-
मिच्छन्त्यौ SKN. वत्समेकं प्रलेदु-
मिच्छन्त्यौ Dur.
४. कूलविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा
विपाद् । विपाद्—‘पट गतौ, पश बा-
धनस्पर्शनयोः’ इति वा ष्यन्तावेतौ वि-
पूर्वौ । शकारस्य षड्चादिना षत्वम् Sy.
५. ०पाद् शु० M. and P. शु क्षिप्रं
तु तुष्ठा तुष्णेव द्रवंति गच्छतीति
शुतुद्री । एतस्मान्नके नद्यौ । शुतुद्री—
छान्वसी रूपसिद्धिः Sy. द्विवचनस्य
पूर्वसवर्णौ । विपादच्छुतुद्रघौ SKN.
ये चैते विपादच्छुतुद्रघौ Dur.
६. पयसा संयुक्ते उदकेन SKN. उदकेन
पूर्णे Dur.
७. जते P. समुद्रं प्रति शीघ्रं गच्छतः ।

जवेते—‘जुङ् गतौ’ । भौवादिः । छित्वा-
दात्मनेपदम् । ‘आतो छितः’ इतीयादेशः ।
निघातः Sy. जवेते ‘तिङ्ङितिङः’ (Pa.
8.1.28.) इति निघातः DDN. प्रशब्दो
‘जवेते’ इत्यनेन सम्बध्यते । . . . प्रकृ-
ष्टेन जवेन गच्छतः SKN. ये एवमेते
प्रजवेते ते अस्माकं गाधे भवतमित्ये-
तवाशास्महे Dur. ‘पर्वतानामुपस्था-
दुपस्थानात् । उशत्यौ कामयमाने अश्वे
इव । विमुक्ते इति वा । विषण्णे
इति वा । हासमाने, हासतिः स्पर्द्धा-
याम्, हर्षमाणे वा । गावाविव शुभ्रे
शोभने मातरौ संरिहाणे विपादच्छुतुद्रघौ
पयसा प्रजवेते’ N. 9. 39.; SKN.
III. 173. ८. हे नद्यौ ! Sy.

८. इन्द्रेषिते—‘इष गतौ’ इत्यस्य कर्मणि
निष्ठायाः ‘तीषसह—’ इत्यादिना इडा-
गमः । ‘तृतीया कर्मणि’ इति पूर्वपद-
स्वरः Sy.
१०. तस्येन्द्रस्यानुज्ञाम् । प्रसवम्—‘बू प्रेरणे’
इत्यस्य अप् । याथादिस्वरः Sy.
११. प्रार्थयमाने युवाम् । भिक्षमाणे—‘भिक्षा
याच्यायाम्’ । आत्मनेपदी । शानचो
लसार्बधातुकस्वरेणानुदासत्वे धातुस्वरः
Sy. १२. आभिमुख्येन Sy.
१३. तत्र दृष्टान्तः—यथा रथिनौ लक्ष्यं देश-
मभिगच्छतस्तद्वत् । रथ्येव—रथस्येसौ
‘तस्येवम्’ इत्यर्थे ‘रथाद्यत्’ इति यत्-
प्रत्ययः । तित्स्वरितः । इवेन विभक्त्य-
लोप इत्यादि Sy.

रथ इव । युवां गच्छथः । सङ्गच्छमाने परस्परम् । ऊर्मिभिः । उदकं पिबमाने । युवयोः ।
अन्या । अन्याम् । अपि । एति । हे शुभ्रे !

अच्छा सिन्धुं मातृतमामयासं विपाशमुर्वी सुभगागन्म ।

वत्समिव मातरां संरिहाणे समानं योनिमनु संचरन्ती ॥ ३ ॥

अच्छा सिन्धुम् । अतिशयेन मातृस्थानीयम् । सिन्धुम् । आभिमुख्येन । यामि ।
शुतुद्री विपाशं च । विस्तीर्णम् । कल्याणीम् । अभिगतवन्तः । वत्समिव । मातरौ । समुद्रं
संलिहाने । समानम् । स्थानम्—समुद्रम् । लक्ष्यीकृत्य । सञ्चरन्त्याविति ।

१. ०च्छथ P. याथः—यातेर्लेटि रूपम् Sy.

२. ०मा P. किं कुर्वथो ? सङ्गच्छन्त्यौ ।
संमाराणे—‘ऋ गतौ’ इत्यस्य लिट् ।
सम्पूर्वस्यातेः ‘समो गमि—’इत्यादिनाऽ-
त्मनेपदत्वात्तस्य कानजादेशः । ‘ऋच्छ-
त्युताम्’ इति गुणः Sy.

३. तरङ्गैः Sy.

४. पिबमा० M. पिबयो P. परिसरप्रदेशं
सन्तर्पयन्त्यौ । पिबमाने—‘पिबि
सेचने’ । भूवादः । लसार्वधाः कस्वरेण
ज्ञानचोऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः Sy.

५. युवयोर्मध्ये Sy.

६. अन्थः M. अण्य P. एका Sy.

७. न्याम् P. अपरां नदीम् Sy.

८. गच्छति । परस्परसंबन्धमापद्यत इत्यर्थः
Sy.

९. शोभमाने युवां समुद्रं गच्छथ इति
पूर्वेणान्वयः Sy.

१०. हे नद्यौ ! Sy.

११. सिमा स्था० P. मातृस्थानीयाम् is
suggested for मातृस्थानीयम् ॥
अतिशयेन मातरम् Sy.

१२. सवन्तीं शुतुद्रीं त्वाम् Sy.

१३. विश्वामित्रोऽहं प्राप्तोऽभूवम् । अयासम्
—‘या प्रापणे’ इत्यस्य रूपम् । इड-
भावश्छान्दसः Sy.

१४. ०तुर्दि M.

१५. ०स्तीर्णम् M. महतीम् Sy.

१६. सौभाग्यवतीम् Sy.

१७. वयं प्राप्ताः स्मः । अगन्म—गमेर्लेटि
‘बहुलं छन्दसि’ इति शपो लुक् ।
‘म्बोश्च’ इति मकारस्य नकारः ।
निघातः Sy.

१८. मातरौ द्वे जेनू Sy.

१९. अन्तर्गतसन्नर्थो लिङिः । जित्त्वया लेङ्-
मिच्छन्त्यौ यथा वत्समनुगच्छतस्तद्वत्
Sy.

२०. एकम् Sy.

२१. अभिलक्ष्य Sy.

२२. सच० M. सम्यक् चरन्त्यौ । युवामया-
सिषमिति पूर्वेणान्वयः । सञ्चरन्ती—
चरतिगत्यर्थः । नृनामिषमयावा-
दात्मनेपदाभावः । अलसार्वधाः कस्व-
रेणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः Sy.

एना वयं पर्यसा पिन्वमाना अनु योनिं देवकृतं चरन्तीः ।

न वर्तवे प्रसवः सर्गेतक्तः कियुर्विप्रो नद्यो जोहवीति ॥ ४ ॥

एना वयम् । नद्यो वदन्ति—अनेन । उदकेन वयम् । क्षरन्त्याः । देवेन कृतम् । स्थानम्—समुद्रम् । अनुचरन्त्यो भवामः । न । निवर्तयितुं शक्यः । अस्मान्गिन्द्रकृता प्रसवः । प्रसक्त-गमनः 'अत्यो नाज्मत्सर्गप्रसक्तः' इति मन्त्रः । एव रति किमिच्छन् । अयं ब्राह्मणः । नदी-रस्मान् । आह्वयति ।

रमध्वं मे वचसे सोम्याय अतावरीरुपं मुहूर्तमेवैः ।

प्र सिन्धुमच्छा बृहती मनीषावस्युरह्ने कुशिकस्य सतुः ॥ ५ ॥

रमध्वम् । यज्ञार्थमसौ गच्छति, तदर्थं च नदीरनुधावति, यास्कः—

१. Omitted in P.

२. एवं स्तुते नद्यो विद्वामित्रं प्रत्युचतुः Sy.

३. एनेन । एना—एतच्छब्दस्य तृतीयाया एनादेशः । 'सुपां सुलुक्' इति तृतीयाया आजादेशः । 'ऊडिदम्—' इति विभक्तेस्वात्त्वम् Sy.

४. उकन P. पर्यसा Sy.

५. रक्षन्त्यः P. सन्तर्पयन्त्यः । पिन्वमानाः—'पिवि सेचने' Sy.

६. देवेनेन्नेण कृतं सन्दिष्टम् । देवकृतम्—'तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy. ७. लकीकृत्य Sy.

८. सञ्च० M. गच्छन्त्यः Sy.

९. देवाम P. आस्महे—द्वयोर्बहुवचनं पूजार्थम् Sy.

१०. निवर्तनाय भवति । वर्तवे—'वृत्तु वर्तने' तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । निस्वरः Sy.

११. उद्योगः Sy.

१२. तासामस्माकं सर्वे गमने प्रवृत्तः । सर्गे-तक्तः—'क्ते च' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy. १३. जन् P. नाजमन् M.

१४. ०प्रसक्तः P.

१५. तन् P. RV. 1. 65. 3.

१६. किमिच्छन् is suggested for किमिच्छन् ॥ कियुः—किमिच्छन् । 'कयचि मान्ताव्ययप्रतिषेधः' (Pn. 3. 1. 8.1.) इति छान्दसत्वाद्वा प्रतिषेधो न भवतीति कयच् । 'कयाच्छन्दसि' इत्युग्रप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१७. असौ Sy.

१८. नद्यः—छान्वसो यणादेशः Sy.

१९. ०यन्ति M. and P. भुशमाह्वयति । जोहवीति—ह्वेयः यङ्लुकि 'अभ्यस्तस्य च' इति सम्प्रसारणे कृते 'गुणो यङ्लुकोः' इत्यभ्यासस्य गुणः । 'यङो वा' इतीडागमः । गुणः । निघातः Sy.

२०. रमध्वम् P. विद्वामित्रो नदीः प्रति ब्रूते Sy. विद्वामित्रस्त्रिष्टुभा नदीस्तुष्टाव । अयंतद्बहुवदिति बह्वीर्नदीः । 'पूर्णां ति-तीर्षः सरितं रमध्वमिति संस्मरेत्' इति । (Rgvidh 2.7.) विनियुक्ता DDN.

२१. ०ज्ञार्थं P. २२. ०वर्षं P.

‘उपरमध्वम् । मे । वचसे । सोम्याय सोमसम्पादिने । ऋतावरीऋतवत्यः, ऋतमित्युदकनाम,
प्रत्युतं भवति । मुहूर्तम् । एवैर्यनैरवनैर्वा । मुहूर्तः—मुहूर्तः, ऋतुरर्तेर्गतिकर्मणः,

१. उपरमद्ध 1'. उपपूर्वो रमिरुपसंहारे वर्त-
ते । क्षणमात्रं शीघ्रगमनादुपरता भवत ।
रमध्वम्—‘रमु उपरमे’ । उपपूर्वाग्रिमतेः
‘विभाषाऽकर्मकात्’ (Pa. 1. 3. 85.)
इत्यात्मनेपदम् Sy. शीघ्रगमनेभ्यो
मुहूर्तमात्रमुपरमध्वम् । क्षणमात्रं शीघ्र-
गमनादुपरता भवत । उपरमध्वम्—
‘छन्दसि परोऽपि’ (Pa. 1. 4. 81.)
इत्युपसर्गसंज्ञा । ‘विभाषाऽकर्मकात्’ इत्या-
त्मनेपदम् DDN. उपोपसर्गो रमिणा
सम्बध्यते । तत्पूर्वकश्च रमिरुपसंहारे
वर्तते । उपरमध्वं महतो वेगादगाधोदक-
त्वाच्च SKN. उपेत्ययमुपसर्गो मन्त्रस्य
मध्यादाकुप्य भाष्यकारेण ‘रमध्वम्’
इत्यनेन क्रियापदेन योजितः Dur.

२. मे M. विद्वामित्रस्य मम Sy. मम
SKN., Dur.

३. तदर्थम् Sy. वचसः SKN.

४. ०संवादि० M. उत्तीर्याहं सोमं
सम्पादयामीत्येवं सोमसम्पादिने Sy.
सोम्याय—‘ऋकार उदये कण्ठ्याव-
कारम्’ (RPR. 2. 32.) इत्यकारः
DDN. सोमसम्पादिनोऽर्थाय । उत्तीर्य
यजतो मम सोमसम्पादि(नो) वचनं यथा
स्यादित्येवमर्थमित्यर्थः SKN. सोमा हि
अनेनास्मद्वचसा देवतानामन्नभूता बहवः
सम्पादिताः, तान् यूयमस्मै प्रतिविशि-
ष्टाय वचसे सत्यतार्थम्, ‘कथं नाम
सत्यमिदं स्यात्’ इत्येवमर्थमुपरमध्वम् ।
मन्दवेगा गाधावच भवतेत्यभिप्रायः
Dur.

५. ०वरी M. and P. ऋतमुदकं तद्वत्पो
हे नद्यः ! यूयम् । ऋतावरीः—ऋतश-
ब्दान्मत्त्वर्थे ‘छन्दसीवनिर्पो’ इति वनिप् ।

‘वनो र च’ इति ङीप्, रेफश्चान्तादेशः ।
‘वा छन्दसि’ इति सवर्णदीर्घः । आमन्त्रि-
तस्य पादादित्वात् षाष्ठिकमाद्युदात्त-
त्वम् Sy. ऋतावरीः ‘सुम्नतीरातीत्यु-
दये वकारे’ (RPR. 9. 11.) इति दीर्घः
DDN.

६. आमन्त्रितविभक्तेः स्थाने द्वितीया ।
ऋतमुदकं तेन तद्वत्यः । भूमिं मतुप् ।
हे बहवकाः ! इत्यर्थः SKN. उदकवत्यः
Dur. ७. Ngh. I. 12.

८. प्रत्युतं M. प्रत्यु P.

९. मुहूर्तमात्रम् Sy. कियन्तं कालम् ?
मुहूर्तम् SKN. कियन्तं पुनः कालमुपर-
मध्वम् ? मुहूर्तम् । न च नित्यमेव
मन्दवेगतां गाधोदकतां वा प्रार्थये ।
किं तर्हि ? यावदुत्तरेयमहं तावदेवेत्य-
भिप्रायः Dur.

१०. एवमे P.

पञ्चम्यर्थे तृतीया । शीघ्रगमनेभ्यः ।
एवैः—‘इण् गती’ । ‘इण्शीङ्भ्यां वन्’ ।
आर्षबातुकलक्षणो गुणः । नित्स्वरः Sy.

११. वय P. अवतेर्गत्यर्थस्य रक्षणार्थस्य वेदं
रूपम् । एवमेदीयगमने रक्षणैर्वा निमि-
त्तभूतैः, मम गमनार्थं वेत्यर्थः SKN.
एभिस्त्वकैरतिप्रबुद्धैरुपरमध्वम् । अवनैर्वा
कामैरेतैरस्मत्प्रार्थनाविशेषैरुत्तरे म गृहान्
गच्छेम । वित्तं . . . पयेमेत्येवमाविर्भिनि-
मित्तैः प्रार्थ्यमाना अस्माभिरुपरमध्वम् ।
अथवा—अयनैश्चिन्तैर्वा . . . गवाः . . . यूयं
मभिप्रवृत्तास्तैरुपरमध्वं मुहूर्तम् Dur.

१२. ०वनैवा M.

१३. ०ऋतुम् M. and P.

१४. P. omits ऋतुः ।

१५. गच्छति M.

मुहुर्लूह इव कालो यावदभीक्ष्णं चेति । प्राभिह्वयामि । सिन्धुम् । बृहत्या महत्या । मनीषया मनस इष्टया स्तुत्या प्रज्ञया वा । अवनाय । कुशिकस्य । सूनुः इति ।

१. ०र्लूहह् M. मूहह P.

२. M. reads काल इत्युक्षाह P. reads काल इत्युक्षाह for कालो यावदभीक्ष्णं चेति ॥ Yāska here adds etymologies of अभीक्ष्णम्, क्षण and काल as well, which have been wisely omitted in the extract by VM. N. reads here:—अभीक्ष्णमभिक्षणं भवति । क्षणः क्षणोतेः, प्रक्षुतः कालः । कालः कालयतेर्गति-कर्मणः ।

३. प्रभि० P. अह्वे—ह्वयतेर्लुङि सिचः 'आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्' इत्यङादेशः । गुणः । निघातः Sy. आभिमुख्येन प्रकर्षेणाह्वयामि DDN. सामान्येन नवीषूच्यमानानु समीहितं प्रयोजनमकुर्व-तीषु प्राधान्याद् विशेषेण सिन्धुमाह—प्राह्वे, अच्य अनेः स्थाने । 'अह्वे' इत्यतत्पदानां 'प्र अभिह्वयामि' इत्येवं योजितं भाष्यकारेण Dur.

४. शतुर्वीं त्वाम् Sy. किं प्राभिह्वयामि ? सिन्धुम् Dur.

५. बृहती—तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः Sy.

६. मनीषा—तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः Sy.

७. The extant text of N. reads ईषया for इष्टया ॥ मनस ईषवर-स्तुतिः, प्रज्ञा वा । ततस्तृतीयायाः पूर्व-सवर्णः । बृहत्या मनीषया मनस ईषया

मनःपूर्विकया महत्या स्तुत्या वा SKN.

मनःपूर्विकया स्तुत्येत्यर्थः Dur. मनीषा—'वस्यूरणया इह' (RPR. 2. 74.) इति । श्रद्धादेः प्रकृतिभावो न । 'श्रद्धा सञ्ज्ञा' (RPR. 2. 59.) इत्यस्याप-वादः DDN.

८. Omitted in P.

९. पाठना० P. आत्मनो रक्षणमिच्छन् सन् । अवस्युः—अवो रक्षणमिच्छन् 'सुप आत्मनः क्यच् (Pa. 3. 1. 8.) । 'नः क्ये' इति नकारान्तस्य पदसंज्ञाया नियमितत्वादत्र सकारस्य कर्त्तृ भवति । 'क्याच्छन्वसि' (Pa. 3. 2. 70.) इत्यु-प्रत्ययः Sy., DDN. अवः पालनं, तदा-त्मन इच्छतीति क्यच् । 'क्याच्छन्वसि' इति उः । पालनकामः SKN. कर्मथ-मिच्छन् प्राभिह्वयामि ? अवन-मिच्छन् गमनमित्यर्थः Dur.

१०. सामान्येन न-विद्वद्भिर्ज्ञातुं समीहितं प्रयोजनमकुर्वतीषु पुरोवर्तिनीं शतुर्वीं प्रति ब्रूते—कुशिकस्य राजर्षेः Sy. कुशिकस्य राजर्षेः सूनूर्विद्वामिन्द्रोऽहम् DDN. N. adds here:—'कुशिको राजा बभूव । क्रोशतेः शब्दकर्मणः । क्रंशतेर्वा स्यात् प्रकाशयतिकर्मणः । साधु विको-शयितार्यानामिति वा' ॥

११. सूः P. विद्वामिन्द्रोऽहम् Sy. पितुरपि गौरवान्मम गौरवमेताः कुर्युरिति सम-स्तार्थः Dur.

N. 2. 25.; SKN. II. III.

इन्द्रो अस्माँ अरद्वज्रबाहुरपाहन्वृत्रं परिधिं नदीनाम् ।
देवोऽनयत्सविता सुपाणिस्तस्य वयं असवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

इन्द्रो अस्माँ । 'नद्यः प्रत्यूचुः... इन्द्रः । अस्मान् । अरदत् । वज्रबाहुः, रदतिः खनति-
कर्मा । अपहृतवान् । वृत्रासुरम् । परिधानम् । नदीनाम् । अयास्मान् देवः । अनयत् ।

१. इन्द्रे: P.
२. अस्मा M.
३. Omitted in P. N. II. 25.
४. इन्द्रो P. हे विद्वामिन् ! Sy.
५. नस्मान् P.
६. अरदत् P. अखनत् । कथमखनत् ?
उच्यते । अरदत्—रदतेर्लङि रूपम्
Sy. अखनत् SKN. अखनदित्यर्थः
Dur.
७. बाहो P. वज्रयुक्तो बाहुर्यस्यासौ
वज्रबाहुः । तादृशो बलवान् । वज्र-
बाहुः—बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy. बाहु-
नाञ्च हस्तो लक्ष्यते । वज्रहस्तः SKN.
वज्रयुक्तो बाहुर्यस्यासौ, बाहुनाञ्च हस्तो
लक्ष्यते वज्रहस्त इत्यर्थः Dur.
८. रदति P. Cf. 'रद विलेखने and
विलेखनं भेदनम् Bhattoji
९. N. 2. 26.
१०. बाहो M. अपहृत० is suggested
for अपहृत० ॥ जघान । तस्मिन्हत
आपः पतिताः । ताभिर्गच्छन्तीभिर्वयं
खाताः । एवं मेघहननद्वारेणखनत् । न
केवलमखनत् किन्तहि ? अहन्—हन्तेर्लङि
रूपम् । निघातः Sy. कथमखनत् ?
उच्यते... हृतवान् SKN. कथं पुन-
रखनत् ? ... अपहनत् Dur.

११. वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । तं
मेघम् Sy. मेघम् SKN., Dur.
१२. परितो निहितमुदकमन्तः कृत्वा परितो
वर्तमानमित्यर्थः । परिधिम्—'कुधाञ्च
धारणपोषणयोः' इत्यस्मात् कर्मणि
'उपसर्गो घोः किः' इति किप्रत्ययः । आतो
लोपः । कृद्रुत्तरपदस्वरः Sy. सर्वतो नि-
हितम् SKN. परिधारयितारम् Dur.
१३. शब्दकारिणीनामपाम् Sy. शब्दकारिणी-
नामपाम् । तस्मिन्हते, आपः पतिताः,
ताभिर्गच्छन्तीभिर्वयं खाताः । एवं
मधुद्वारेणास्मानखनत् SKN.
नदनानामपाम् । स हि निपतन्तीरपो
निरुणद्धि, तस्मिन्द्वो वज्रेण हन्ति ।
तस्मिन् हते पृथिवीं प्राप्यापो यथा
निम्नानुसारिण्यः खातानि कुर्वन्त्यो
बहन्ति तैः खातैर्वयं गच्छामः । एवं
कृत्वाऽस्मानिन्द्रोऽरदत् Dur.
१४. अथ स्म P.
१५. द्योतमान इन्द्रः Sy. एवं च कृत्वा स
एव चेन्द्रो देवः Dur.
१६. मेघभेदनं तत्त्वोदकप्रेरणेन समुद्रमपूर-
यत् । अनयत्—नयतेर्लङि रूपम् Sy.
नचाखन च केवलम् । किं तर्हि ? ...
मधुननद्वारेणानयदपि SKN. वर्ष-
द्वारेणास्माननयत् समुद्रम् Dur.

सविता । कल्याणपाणिः । तस्य । वयम् । सवितुः प्रसवे । याम् । आच्छादयिष्यौ महृत्यो वेति ।

१. ०वित P.

सर्वस्य जगतः प्रेरकः Sy.

सर्वस्याभ्यनुज्ञाता SKN.

सर्वार्थप्रसविता Dur.

२. ०णवाणिः P. शोभनहस्तः । उत्पत्ति-
स्थितिकर्तृत्वात् । सुपाणिः—‘पण व्य-
वहारे स्तुतौ च’ । ‘अक्षिपणाव्यो रुडाय-
लुको च’ (Unādi 4. 572) इतीण् ।
आयलुक् । बहुव्रीहौ ‘नञ्सुभ्याम्’ इति
स्वरः Sy.

सुहस्तः SKN.

प्रवस्तपाणिरित्यर्थः Dur.

३. तादृशसामर्थ्योपेतस्येन्द्रस्य Sy. यत
एवमस्माकं खनिता समुद्रं नेता च,
अत उत्पत्तेः स्थितेश्च कर्तृत्वात् तस्य
SKN.

यत एव सोऽस्माकं खनिता नेता च,
अतस्तस्येन्द्रस्य Dur.

४. वर्तमाना वयम् Dur.

५. अभ्यनुज्ञायां वर्तमानाः । प्रसवे—‘षू
प्रेरणे’ । ‘ऋदोरप्’ इति भावेऽप्रत्ययः ।
‘आथघञ्कता—’ इत्युत्तरपदान्तोबास्तत्वम्
Sy. अभ्यनुज्ञायां वर्तमाना इति शेषः ।
तेनानुज्ञाता इत्यर्थः SKN. अनुज्ञाया-
मावेशे Dur.

६. याम् M. and P. गच्छामः । न तव
वचनादुपरमामहे । यामः—‘या प्रापणे’
इत्यस्य लटि रूपम् । निघातः Sy.

गच्छामः SKN., Dur.

७. ०यिष्यौ M. and P. The inter-
pretation is in keeping with
Yāska (N. 2. 26). उदकैः
प्रभूताः Sy.

उर्व्यो विस्तीर्णाः । न तव वच-
नादुपरमामहे । उर्व्यो विभक्ति-
विपरिणामात् SKN. ऊर्णुवत्यः
सम्भजमाना वा तानि तानि देशा-
न्तराण्यम्भोभिः । सोऽस्माकमीश्वरः ।
स एवास्मानाज्ञापयितुमर्हति न
त्वमित्यभिप्रायः । इति समस्तार्थः
Dur.

८. ०ह्यौ M. and P. This
interpretation is possible
if उर्वी is construed as a
feminine of ‘उर’ ॥ उर्वीः—
उरुवावाद् ‘वोतो गुणवचनात्’ इति
डीष् । ‘वा छन्वसि’ इति सवर्णदीर्घः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

९. ‘इन्द्रोऽस्मानरवद्वज्रबाहुः । रवतिः खन-
तिकर्मा । ‘अपाहन्वन्नं परिधिं नवीनाम्’—
इति व्याख्यातम् । देवोऽन्यत्सविता
सुपाणिः कल्याणपाणिः । पाणिः—पणा-
यतेः पूजाकर्मणः । प्रगृह्य पाणी देवान्
पूजयन्ति । तस्य वयं प्रसवे याम
उर्वीरुर्व्य ऊर्णुतिर्वृणोतेरिष्यौर्णवाभः’
N. 2. 26.; SKN. II. 113.

प्रवाच्यं शश्वधा वीर्यं तदिन्द्रस्य कर्म यदहिं विवृश्चत् ।

वि वज्रेण परिषदो जघानायन्नापोऽयनमिच्छमानाः ॥ ७ ॥

प्रवाच्यम् । ऋषिवचनम्, छान्दसो वाप्रत्ययः, प्रकर्षेण वाच्यम् । सर्वधा । वीर्यम् । तत् । किं तत् ? इत्याह—इन्द्रस्य । कर्म । यत् । अहिम् । विवृश्चत् । विजघान च । वज्रेण । परितः सीदतोऽनुचरानहे । अथागच्छन् । आपः । स्थानम्=समुद्रम् । इच्छमानाः ।

एतद्वचो जरितुर्मापि मृष्टा आ यत्ते घोषानुत्तरा युगानि ।

उक्थेषु कारो प्रति नो जुषस्व मा नो नि कः पुरुषत्रा नमस्ते ॥ ८ ॥

एतद्वचः । संवादात्मकमेतत् । वचः । हे स्तोतः ! मा । अपिमृष्टाः, अपिभार्जनं

१. ऋषीव० M. २. ०वनम् P.
३. 'छान्दसो वाप्रत्ययः' refers to शश्वधा, paraphrased by सर्वधा । It should therefore immediately follow सर्वधा ।
४. प्रकर्षेण वचनीयम् । प्रवाच्यम्—'वच परिभाषणे' इत्यस्मात् 'ऋ .लोप्यत्' इति प्यत् । णित्वाबुपधाबुद्धिः । 'वचोऽशब्दसंज्ञायाम्' (Pa. 7. 3. 67.) इति कृत्वाभावः । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । यद्वा वाचयते 'अचो यत्' । 'यतोऽनावः' इति स्वरः Sy.
५. सर्वा M. सर्वधा । शश्वधा—शश्वच्छब्दात्स्वार्थे वाप्रत्ययस्तकारलोपश्च द्रष्टव्यः Sy. ६. सामर्थ्यम् Sy.
७. त P. ८. छेदनरूपम् Sy.
९. भोऽयमिन्द्रो मेघम् Sy.
१०. ०वृश्चत् M. ०वृश्च P. उदकप्रेरणार्थं जघानेति । विवृश्चत्—'प्रोन्नश्चु छेदने' तुदादिः । लङि 'प्रहिज्यावयि—' इत्यादिना सम्प्रसारणम् । 'सह सुपा' इत्यत्र सहेति योगविभागात्समासः । समास-स्वरः Sy.

११. जघान—हन्तेर्लिटि णलि रूपम् । निघातः Sy.
१२. तथा स इन्द्रः, आसीनान् प्रतिबन्धकारिणोऽसुरान् । परिषदः—विचप् । संहितायां 'सदिरप्रतेः' इति षत्वम् Sy.
१३. यान्ति । आयन्—'अय ? (इण्) गती' इत्यस्य लङि रूपम् । पादादित्वाद-निघातः Sy.
१४. ०मानाम् M. इच्छन्त्यः । इच्छमानाः—'इषु इच्छायाम्' इत्यस्मात् व्यत्ययेन शानच् । तस्य लसार्धबातुकत्वरे कृते प्रत्ययस्वरः Sy.
१५. ०तद्वाचः P.
१६. संवानात्म० P. तद्यः प्रसङ्गादिन्द्रस्तोत्रं कृत्वा विद्वामित्रं प्रत्युचुः Sy.
१७. हे विद्वामित्र ! Sy.
१८. अवीमृष्टाः M. (अ) विमृष्टाः P. मा विस्मार्थीः । किङ्कारणम् ? मृष्टाः—'मृजूष् शुद्धौ' इत्यस्य लङि व्यत्ययेनात्मनेपदम् । अदादित्वाच्छपो लुक् । 'अश्च—' आदिना षत्वम् । निघातः Sy.
१९. अभिभार्जनं P.

निराकरणम् । आघोषयन्ति । यत् । त्वदीयमिदं वचो मनुष्याः । उत्तराण्यपि । युगानि=
आगच्छति काल इत्यर्थः । तथापि स्मरणादस्मानपि । उक्थेयु । कारो ! प्रतिजुर्पस्व=प्रति-
सेवस्व, भाजयेत्यर्थः । मा । नः । निकार्षीः स्तुत्या कुरु । गुरुगु । नमः । त इति ।

ओ षु स्वसारः कारवे शृणोत ययौ वो दुरादनसा रथेन ।

नि षू नमध्वं भवता सुपारा अघोअन्नाः सिन्धवः स्रोत्याभिः ॥ ६ ॥

ओ षु स्वसारः । अपेक्षितमधुना विश्वामित्रो वदति,—हे भगिन्यः ! अस्मादीयं
वचनम् । सुष्ठु । आ शृणुत । यातवानहम् । युष्मान् । दूरात् । अनोभिष्य । रथेभ्यः । आगतं

१. असीत्या उद्धोषयन् वर्तसे । घोषान्—
'घुषिर् संशब्दने' इत्यस्य शतरि सर्व-
विधीनां छन्दसि विकल्पितत्वात् 'अतो
गुणे' इति पररूपत्वाभावः । सर्वगोर्घः ।
शतुर्लसार्बचा कस्वरे कृते घातुस्वरः
Sy. २. य P.

३. उत्तरेषु Sy.

४. याज्ञिकेषु युगेष्वहःसु । युगानि—'युजिर्
योगे' । उच्छ्राविषु घञ्त्वत्वेन निपात-
नादगुणत्वम् । विशिष्टविषयञ्च निपा-
तनमिष्यते । 'कालविशेषे रथाद्युपकणे
च' इति तत्र पाठादेवान्तोवात्त्वम् ।
'कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे' इति द्वितीया
Sy. ५. त्यर्थः P.

६. ०थावि P.

७. शस्त्राणां कर्तः ! त्वम् । कारो—करोतेः
'कुवापाजिभिः—'इत्यादिना उण् प्रत्ययः ।
आमन्त्रितत्वाभिधातः Sy.

८. संवादात्मकेन तेन वाक्येन प्रतिसेवस्व
Sy.

९. अस्मान् Sy. १०. उक्तिप्रत्युक्ति-
रूपसंवादवाक्याध्यापनेन नितरां पुंश्वत्
प्रागल्भा मा कार्षीः । कः—करोतेर्लुङि
ज्जेः 'मन्त्रे घसङ्खर—' इत्यादिना लुक्,
हल्ङ्यादिना सिचौ लोपः । 'न साङ्गयोगे'

इत्यङभावः Sy.

११. ०त्याः M. and P.

१२. पुरुषत्रा—'वचनमुष्यपुरुषपुरुषादभ्यो
द्वितीयासप्तम्योर्बहुत्वम्' इति सप्तम्यर्थे
त्राप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१३. तुभ्यम् Sy.

१४. Omitted in P.

१५. नवीः प्रत्युवाच Sy.

१६. स्तोत्रं कुर्वाणस्य मम वचनम् Sy.
स्तोत्रे SKN.

१७. ओ सु इति पदपूरणौ SKN.

१८. ओ शृणोत=शृणुतैव । शृणोत—'श्रु
ध्वणे' इत्यस्य लोटि तप्रत्ययस्य 'तप्त-
नप्तनयनाश्च' इति सबादेशः । पिस्वा-
वृणुणः । निघातः Sy. शृणुत SKN.

१९. यत० P. प्राप्तोऽस्मि । ययौ—'या
प्रापणे' इत्यस्य भूतमात्रे लिङ्गुल्ले
णलि 'आत औ णलः' इत्यौकारः ।
एकादेशस्वरः Sy.

२०. वः—युष्मच्छब्दस्य द्वितीयायाः 'बहुवच-
नस्य वस्मसौ' इति वसादेशः Sy.

२१. विप्रकृष्टाद्देशात् Sy. विप्रकृष्टात्
SKN.

२२. अन्नोभि० P. शकटेन Sy.; SKN.

२३. रथेन च सह Sy. रथेन चात्मना SKN.

मां दृष्ट्वा सुष्टु । निनमध्वम्=स्वल्पा भवत । भवत । मम सुखेन पारयितव्याः । तदर्थं गमनानुगुणं हे सिन्धवः ! श्रोतोभिः । अक्षस्याधोभूता भवतेति ।

आ ते कारो शृणवामा वचांसि ययार्थ दूरादनसा रथेन ।

नि ते नसै पीप्यानेव योषा मर्याथैव कन्या शश्वचै ते ॥ १० ॥

आ ते^{११} कारः^{१२} । यास्क आह—‘आशृणवाम । ते^{१३} । कारो^{१४} !

१. षू—‘निपातस्य’ इति संहितायां दीर्घः
Sy. सुः पादपूरणः SKN.

२. नमध्वम्—‘णम् प्रह्वत्वे शब्दे च’ इत्यस्य कर्मकर्तरि ‘न दुहन्तुनमां यक्चिणौ’ इति प्रतिषेधाद् यगभावः । आत्मना स्वयं प्रह्ना भवत Sy. ३. म M.

४. बार० M. शोभनपाराः SKN.

५. ०वत्स्यं P.

६. हे नद्यः ! सिन्धवः—आमन्त्रितत्वाभिघातः Sy. हे सिन्धवो नद्यः ! SKN.

७. अचणशीलाभिरद्भिः । श्रोतश्शब्दात्—‘श्रोतसो विभाषाड्यड्यो’ (Pa. 4. 4. 113.) इति ड्यप्रत्ययः । डित्वाट्टिलोपः । प्रत्ययस्वरः Sy.

८. रथाङ्गस्याक्षस्याधस्ताद्भुवत । यदापोऽक्षस्याधस्ताद्भुवन्ति तदा रथादीनि नेतुं शक्यन्ते । तत्रात्तत्त्वादेलाटोका भवतेत्यर्थाभिप्रायः । अधोअक्षाः—अधर-शब्दस्य ‘पूर्वाधरावराणामसि पुरषव-ह्वैषाम्’ इत्यसिप्रत्ययोऽधादेशश्च । अक्ष-शब्दः ‘अशू व्याप्तौ’ इत्यस्मात् ‘अशोर्व-बने’ (Unādi 3. 345.) इति सप्रत्य-यान्तः । कुटुत्तरपदप्रकृतिस्वरः Sy.

९. सूक्तस्थान्तत आशुशुवुः । तथेति प्रतिज्ञातवत्यः SKN.

N. 2. 26.; SKN. 2. 114.

१०. Both PP. and S. take श्रो as a प्रगृह्य; VM. on the other hand seems to construe it as a

compound of आ and उ. He explains आ and ignores उ.

११. Omitted in P. कारो is suggested for कारः ॥ नद्यो विश्वामित्रं प्रत्य-श्रुवांस्त्रिष्टुभा । तत आशुशुवुः DDN.

१२. नद्यः पूर्वं विश्वामित्रं प्रत्याख्यायानयर्चा तस्य वाक्यमाशुशुवुः Sy. एवं तमृषि तत्सूक्तस्य . . . अन्तेऽनयर्चा . . . तानद्यः श्रुतवत्य इत्यर्थः । . . . तदा च श्रुतं भवति यदा तद्वचः क्रियते, श्रूयमाणमपि हि तत्रैव श्रुतं भवति यत्र क्रियते Dur.

१३. ०शृणुवा० P. शृणुमः । तव समीहितं प्रयोजनं कुर्म इत्यर्थः । शृणवाम—‘श्रु अवणे’ इत्यस्य लोटि, ‘आडुत्तमस्य पिच्च’ इत्याडागमः । पित्वाङ्गुणः । निघातः Sy. काल्त्थ्येन शृणुमः । ‘श्रु अवणे’ । लोटि ‘आडुत्तमस्य पिच्च’ (Pa. 3. 4. 92.) इत्याडागमः । पित्वाङ् गुणः । तिङ्त्वाभिघातः (Pa. 8. 1. 28.) । तव समीहितं प्रयोजनं कुर्म इत्यर्थः DDN. आभिमुख्येन शृणुमः कुर्म इत्यर्थः SKN. आभिमुख्येनावस्थिताः सत्यः शृणवाम Dur. १४. तव Sy. तावकानि Dur.

१५. स्तोत्रं कुर्वाण ! हे विश्वामित्र ! कारो—‘सम्बुद्धौ शाकल्यस्येता—’ (Pa. 1. 1. 16.) इति प्रगृह्यसंज्ञा Sy. स्तुति-कर्तः । विश्वामित्र ! इति कारत्वं नदीभिरुक्तम् । DDN. हे कारो ! स्तोतः ! SKN. स्तोमानां कर्तः Dur.

वचनानि । याहि । दूरात् । अनसा च । रथेन च । निनमार्ग । ते । पाययमानेव । योषा

१. इमानि वाक्यानि Sy. किमाश्रुणवाम ?

...वचनानि श्रुतानि चैतानि Dur.

२. यत आगतोऽसि । ययाथ—‘या प्रापणे’ इत्यस्य भूतमात्रे लिटि थलि ‘एकाच उपदेशेऽनुदात्तात्’ इतीट्प्रतिषेधः । लिट्स्वरः Sy. अतो ब्रूमः...याहि त्वम् Dur.

३. दूरत आगतोऽसि, इतो दूरं वा यावद् गृहमित्यर्थः । यद्वा दूरं निनमतेति सम्बन्धात् सुनमध्वम् । कुत एतत् ? पूर्वस्यामृचि “नि धू नमध्वं भवता सुपारा अशोभुक्षाः” (RV. III. 33. 9.) इति तद्विशेषणश्रुतेः SKN. कस्मात् पुनर्वेनावारवत्था ब्रूमो याहीति ? इतो यस्माद् दूरादायातत्त्वं परिश्रान्तः । तस्मात्कारण्यं नस्तद्यि Dur.

४. शकटेन । अनसा—सहार्थे तृतीया Sy. शकटेन रथेन च सह DDN. अश्रुक्तेनैवानसा शकटेन लब्धस्य धनस्य SKN. शकटेन च सह Dur.

५. रथेन च यानेनात्मनः SKN.

६. ०भाव P. नीचैर्नमाम । प्रत्येकविचक्षयात्रैकवचनम् । रथेन गन्तुं गाधोवका भवाम इत्यर्थः । नसै—‘णमु प्रह्वत्वे’ इत्यस्य लेट्पुत्तने ‘सिब्वहुलं लेटि’ इति सिप् । ‘वैतोऽन्यत्र’ इत्येकारादेशः । निघातः Sy. यतस्त्वं दूरादागतोऽसि वयं च ते त्ववर्थं नीचैर्नमाम । ‘णमु प्रह्वत्वे’ शब्दे च । प्रत्येकविचक्ष-

क्षयैकवचनम् । रथेन गन्तुं गाधोवका भवामेत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः DDN. नमेरिदं लोटि रूपम् । लोटि नास्ति सिः । बाहुलकत्वावतो भाष्यकार आह ‘निनमाम’ इति । एकवचनञ्चात्र बहुवचनस्य स्थाने SKN. तेन वयमेताः ...नीचैर्नमाम गाधोवका भवामेत्यर्थः Dur.

७. त्ववर्थम् Sy. तवार्थाय नीचैर्नमाम । अश्रुक्तेन वाऽनसा यातुं प्रह्वीभवाम, मन्ववेगा गाधोवकाश्च भवामेत्यर्थः SKN.

८. ०नेच P. तत्र दृष्टान्तः । पाययन्ती । पीप्यानेव—‘पीङ् पाने’ ‘त्यस्यान्तर्भावितप्यर्थस्य लिटि कानञ्चि रूपम् । चित्स्वरः Sy. पीप्यानेव योषा ॥ ‘पीङ् पाने’ । पुत्रं स्तनं पाययन्ती माता यथा प्रह्वीभवति तद्वत् । ‘वृषादीनाञ्च’ (Pa. 6.1.203.) इति योषाद्युदात्तः DDN. यथा स्तनं पाययन्ती SKN.

कथं पुनर्निनमाम ? ... पाययमानव Dur.

९. पुत्रं स्तनं पाययन्ती माता यथा प्रह्वीभवति । योषा—‘यु मिअणे’ ‘वृत्तुवदिह्मि—’ (Unādi 3. 342.) इत्यादिना सप्रत्ययः । यौतीति योषा । वृषादित्वादाद्युदात्तः Sy. स्त्री पुत्रं तस्यार्थाय प्रह्वीभवति SKN. यथा निनमेवेवं वयं तव निनमाम Dur.

पुत्रम् । मर्यायेव । कन्या । परिष्वजनाय' इति । कन्या युवतिर्मथुनाय निनमति, पुत्राय माता स्तनं प्रदातुमिति ।

यदुङ्ग त्वा भरताः संतरेर्गुव्यन्त्राम् इषित इन्द्रजुतः ।

अर्षादहं प्रसवः सर्गेतक्त आ वो ब्रूणे सुमतिं यज्ञियानाम् ॥ ११ ॥

यदुङ्ग त्वा । यदा क्षिप्रम् । भरतकुलजाता विष्वामित्रस्तत्सहायाश्च । हे नदि !

१. वृष्टान्तान्तरम् । मनुष्याय पित्रे भ्रात्रे वा Sy. यथा वा...मनुष्यस्य पितु-
र्वाङ्मर्याय SKN. एवमुक्त्वा पुत्रोपमया
कदाचिद्वयं क्रोधमियादिति मन्वानाः
सत्यः पतिकन्यासम्बद्धामन्यामुपमामुपा-
ददिरं...मनुष्याय Dur.

२. यथा युवतिः...नञ्चा भवति तद्वत् Sy.
कुमारी कन्या SKN.
नवोढा Dur.

३. of प्यञ्जानय P. N. adds नि-
नमा इति वा after परिष्वजनाय
(2. 27.) शश्वचै—'ष्वञ्ज परि-
ष्वङ्गे' इत्यस्मात्सम्पदादिलक्षणो भावे
क्विप्, पृषोदरादित्वाद्विष्टरूपसिद्धिरन्तो-
वात्तश्च Sy. स्वजरेतद्रूपम् । परिष्वज-
नार्थं प्रह्वीभवेत् । तथा वयमपीति ते
तवार्थायेत्युक्तार्थम् SKN. कथं नाम
'परिष्वजेत मामयम्' इत्यभिप्रायेण यथा
सा निनमेदेवं वयं तव निनमाम ।...
यदि वा निनमाम, येन परिणामः 'निनसै'
इत्येतस्य पदस्य । अथवा निनमा इति
Dur.

४. ०ति मै० P. पुनर्वृष्टान्तान्तरम् । यथा

युवतिर्मनुष्याय भर्त्रे परिष्वजनाय तन्नी-
भवति तद्वत् ते त्वदर्थं प्रह्वीभवामः ।
शश्वचै ष्वञ्ज परिष्वङ्गे । इत्यस्मात्
सम्पदादिलक्षणो भावे क्विप् (VPa.
3. 3. 94.) पृषोदरादित्वाद्विष्टरूप-
सिद्धिः । शृण्वाम—'शृण्वामएका-
दशिद्वादशिनीः—' (RPR. 8. 36.)
इत्यष्टमत्वाद्दीर्घः DDN.

५. ०युनेन P.

६. VM. explains ते twice
only ॥ ते इति पुनरुक्तिरादरार्था
Sy.

७. Omitted in P.

८. विष्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच Sy.

९. यद्यस्मात् युष्माभिश्चितीर्षोर्ममोत्तरणम-
भ्यनुज्ञातं तस्मात् Sy.

१०. क्षिप्र M.

११. कुल० M. भरतकुलजा मदीयाः सर्वे ।
भरताः—भरतशब्दात्सादृश्यादम् ।
तस्य 'यज्ञोदक' इति लुक् । प्रत्ययस्वरः
Sy.

१२. ते M. अङ्ग त्वामन्त्रणे हे नद्यः !
Sy.

त्वा । सन्तरेयुः । इत्येतदेवाह—गां इच्छन् । भरतानां सघातः । इन्द्रप्रेषिताः । इन्नेण काम-
देनाऽऽकृष्टः । अनन्तरमेव गच्छतु । यथापूर्वम् । प्रसवतगमनः । तबोदाप्रसवः । अथ बहु-
वदाह—आवृणो । वः । सुमतिमहम् । यज्ञार्हाणागिति ।

अतारिषुर्भरता गव्यवः समभक्त विप्रः सुमतिं नदीनाम् ।

प्र पिन्वध्वमिषयन्तीः सुराधा आ वृक्षणाः पूणध्वं यात शीमम् ॥ १२ ॥

अतारिषुः । समतारिषुः । भरतवंशजाः सार्वे । यज्ञेन गा इच्छन्तः । अथ विश्वामित्रश्च ।

१. परस्परभक्ततामापत्तां नदीं त्वाम् Sy.

२. न्तेरयुः M. सम्यगुत्तीर्णां भवेयुः ।
सन्तरेयुः—तरतोर्लिङि जुसि रूपम् ।
भेर्लसावंधाकस्वरे धातुस्वरः । 'तिङि
चोदात्तवति' इति गतेर्निघातः Sy.

३. इत्येतदेवाह P. तदेव विशिनष्टि Sy.

४. हा P. गा उदकानि तरीतुमिच्छन् ।
गव्यन्—गा आत्मन इच्छन् । सुपः
क्यच् । एकादेशस्वरः Sy.

५. सङ्घः P. सङ्घः । ग्रामः—'ग्रसतेरा
च' (Uṇādi I. 140) इति मन्-
प्रत्यय उत्तरस्वरः । निस्वरः Sy.

६. त्वयाभ्यनुज्ञातः Sy.

७. युष्माकं प्रवर्तकेनेन्द्रेण च प्रेरितः ।
इन्द्रजुतः—'जू' इति सौत्रो धातुर्गत्यर्थः ।
'अयुकः किति' इति निष्ठायाभिदप्रति-
षेधः । 'तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरः Sy.

८. ०त्तमे P.

९. सन्तरेत् । अर्षात्—'ऋ गतो' इत्यस्य
लेटि तिपि 'सिञ्चहुलं लेटि' इति सिप् ।
'लेटोऽडाटौ' इत्याडागमः । 'एकाचः'

इतीदृप्रतिषेधः । गुणः । प्रत्ययस्य
पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः Sy.

१०. अहं पूर्वं युष्मागिरनुज्ञातः Sy.

११. सक्तं ग० P. गमनाय प्रवृत्तः Sy.

१२. ०वक M. तेषामुद्योगः Sy.

१३. य बहु० M.

१४. हुपवा० M. Cf. N. 2. 21.

१५. सर्वतः सम्भजे । वृणे—'वृङ् सम्भक्तौ'
इत्यस्य लटि रूपम् Sy.

१६. यः P. युष्माकम् Sy.

१७. शोभनां स्तुतिम् Sy.

१८. यज्ञियानाम्—'यज्ञात्विगभ्यां घञञौ' इति
घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१९. ०रिष्म M. तां नदीं समतरन् । अता-
रिषुः—'तु भवन्तः पयोः' इत्यस्य लुङि
'सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु' इति वृद्धिः ।
अडागमस्वरः Sy.

२०. ०जाताः P. भरतकुलजाः Sy.

२१. गा आत्मन इच्छन्तः । गव्यवः—सुपः
क्यच् । 'क्याच्छन्वति' इत्युप्रत्ययः ।
तस्य स्वरः Sy.

२२. मेधावी Sy.

नदीनाम् । सुमतिम् । अभक्त । अथ यूयं मनुष्याणामभक्तमुत्पादयितुमिच्छन्त्यः । शोभन-
घनाः । आपः । प्रपिन्वध्वम्=प्रक्षरत । कूलानि चापूरयत । यथापूर्वं शीघ्रम् । यात,
इत्युत्तीर्णस्य वचनमिति ।

उद्वं ऊर्मिः शम्या हन्त्वापो योक्त्राणि मुञ्चत ।

मादुष्कृतौ व्यैनसाम्भौ शूनमारताम् ॥ १३ ॥

उद्वः^{११} । हे आपः^{११} ! युष्माकम् । ऊर्मिः^{११} । शकटेषु युक्तानां गवां^{११} रवाः^{११} (?) शम्यास्ताः^{११} ।
उद्वन्तु^{११}=शम्यानां मूलमाहन्तु, न तत ऊर्ध्वं गच्छतु । यथा यूयं गवां^{११} योक्त्राणि^{११} च । विसृजत ।

१. शोभनां स्तुतिम् Sy.

२. समभजत । अभक्त—‘भज सेवायाम्’
इत्यस्य लुङि सिचः ‘भलो भलि’ इति
लोपः । पादादित्वादनघातः Sy.

३. यूयं तु यथापूर्वम् Sy.

४. कुल्याविद्वाराक्षं कुर्वाणाः । इषयन्तीः—
इषं कुर्वत्यः ‘तत्करोति०’ इति णिच्,
‘णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्य’ इतीष्ठवद्भा-
वात् ‘देः’ इति टिलोपः । ‘वा छन्दसि’
इति सवर्णदीर्घः । प्रत्ययस्वरः Sy.

५. अतएव शोभनघनोपेताः Sy.

६. अपः is suggested for आपः ॥
कृत्रिमसरितः कुल्याः Sy.

७. ०पिबध्वम् M. and P. प्रकर्षेण
तर्पयत । पिन्वध्वम्—‘पिबि सेचने’
इत्यस्य लोटि रूपम् । निघातः Sy.

८. कूला० P.

९. ताः सर्वतः पूरयत च । पुणध्वम्—‘पूण
प्रीणने’ । लोटि रूपम् । व्यत्ययेनात्मने-
पदम् । वाक्यभेदादनिघातः Sy.

१०. ०अतरं P. शीभम्—‘शीभु कथने’
इलाध्यतेऽनेन तद्वानिति करणे घञ् ।
भित्स्वरः Sy. ११. याचत M. and
P. गच्छत । यात—‘या प्रापणे’ इत्यस्य
लोटि रूपम् । अत्रापि न निघातः Sy.

१२. पूर्वमुत्तितीर्षुर्विद्वामिन्नो नदीरुक्त्वाऽधु-
नोत्तीर्णः पुनराह Sy.

१३. अपः P. हे नद्यः ! Sy.

१४. ऊर्मीः M. ऊर्मिः P. तरङ्गः । ऊर्मिः—
‘ऋ गतौ’ । ‘अतैरुच्च’ इति मिप्रत्ययः,
ऊरित्ययमादेशो घातोः । ऋच्छती-
त्यूर्मिः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१५. Omitted in P.

१६. Omitted in P.

१७. युगकीला युग्यकण्ठादूर्ध्वविसंलग्ना रज्ज-
वः । शम्याः—‘शम् उपशमे’ । ‘पोरदुप-
धात्’ इति यत्प्रत्ययः । ‘यतोऽनावः’
इत्याद्युदात्तत्वम् Sy. १८. ०स्त P.

१९. उच्छन्तु M. ऊर्ध्वं यथा भवन्ति तथा
गच्छतु । स तरङ्गो रज्जूनामघो गच्छ-
त्वित्यभिप्रायः । हन्तु—‘हन हिंसागत्योः’
इत्यस्य लोटि रूपम् । निघातः Sy.

२०. तथा is suggested for यथा.

२१. गवा M.

२२. ता रज्जुः । योक्त्राणि—‘युजिर् योजे’ ।
करणे ‘दाम्नीशसययुज—’ इत्यादिना
ष्टन्प्रत्ययः । नित्स्वरः Sy.

२३. Omitted in P. यथा न स्पृशन्ति
तथा यात्स्वित्यभिप्रायः । मुञ्चत—
‘मुञ्चु मोक्षणे’ । निघातः Sy.

अदुष्टकारिण्यौ । विगतपापे विपाद्गुणुधौ । ग्रहन्तव्ये । वृद्धिम् । मा । आगच्छतामिति ।

III.34

इन्द्रः पुर्मिदातिरहासमकैर्विदद्रसुर्दयमानो वि शत्रून् ।

ब्रह्मजतस्तन्वा वावृधानो भूरिदात्र आपृणद्रोदसी उमे ॥ १ ॥

इन्द्रः । इन्द्रः । पुरा भेता । वृत्रमसुरम् । स्तुतिभिः प्रवृद्धः । आजधान । लभ्य-

१. अवृष्टं P. अत एव कृत्यम् अन्तरि-
ण्यौ । अवृष्टतौ—‘इसुतोः सामर्थ्ये’ इति
विसर्जनीयस्य षत्वम् Sy.

२. व्येनसा—बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । सुपो
डादेशः Sy. ३. ग्रहन्तव्ये P. न केनापि
तिरस्करणीये । ग्रहन्तव्यौ—‘हन हिंसा-
गत्योः’ इत्यस्य नञ्पूर्वस्य ‘अज्यावयश्च’
इति निपातनाद् यक् । किच्चादुपधा-
लोपः । ‘हो हन्तेः’—इति घत्वम् ।
सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वाच्च
श्रीङः श्रीभावाभावः । एकादेशस्वरः Sy.

४. समृद्धिम् । शूनम्—‘श्वयतेः नपुंसके भावे
क्तः’ इति क्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ।
‘हलः’ इति दीर्घत्वम् । ‘ओदितश्च’ इति
निष्ठात्वम् । ‘निष्ठा च द्व्यजनात्’
इत्याद्युवाचः Sy.

५. ० छतभिः P. एवं विश्वामित्रो नदीः
स्तुत्वा ताभिरनुज्ञातोऽतरविति । अरताम्
—‘ऋ गतौ’ इत्यस्य लुङि क्लेः ‘सतिशा-
स्त्यतिभ्यश्च’ इत्यङादेशः । ‘ऋवृषोऽङि
गुणः’ । ‘न माङ्योते’ इत्यङाभावः । निघातः
Sy. ६. ‘इन्द्रः पूभिर्’ इत्येकावर्शचं
पञ्चमं सूक्तं विश्वामित्रं त्रैष्टुभनैग्रम् ।
अत्रानुक्रमणिका—‘इन्द्रः पूभिर्देवादश’
(KSA. 18.34. p. 16.) इति । अग्नि-
ष्टोमे माध्यन्दिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिवास्त्रे
‘इन्द्रः पूभिर्’ इति सूक्तम् । ‘होत्रका-
जाम्’ इति खण्डे सूत्रितम्—‘इन्द्रः पूभि-

बुबु ब्रह्माणि’ (ASS. 5. 16.) इति ।

पृष्ठघाभिन्तवषडहयोः प्रथमेऽहनि मा-
ध्यन्दिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिवास्त्रे चातु-
र्विंशिकातिविष्टस्य अग्नीनसूक्तस्य स्थाने
त्रीणि सम्पातसूक्तानि । तत्रेवं प्रथमम् ।

‘इन्द्रः पूभिश्च एक इष्टास्तिग्मभृङ्गः’
(ASS. 7. 5.) इति । उद्भिद्भलभिवो-
निष्केवल्ये एतत्सूक्तं निविद्यानीयम् ।
सूत्रितञ्च—‘इन्द्र सोममिन्द्रः पूभिर्बिति
मध्यन्दिनः’ (ASS. 9. 8.) इति Sy.

७. विश्वामित्रः स्तोति Sy. विश्वामित्रस्य
SKN. ८. पुरा 1? अतुरपुरां भेता ।
पूभिर्—‘भिविर् विदारणे’ । क्विप् Sy.
८. वस्यतेऽनेन तम इति दासो वासरस्तम् ।
दासम्—करणे घञ् । अतिस्वरः Sy.
कम् ? दासमुपक्षयितव्यं मेघम्
SKN.

१०. स्तुतिः P. अर्चनीयैः स्वतेजोभिः Sy. कैः?

... वज्रोऽत्राकं उच्यते, तैः । पातन-
साधनत्वादेव वा मयतः । वज्रैर्वैवर्वा
मरुद्भिः सह SKN. ११. ० वृद्धं P.

१२. आतिरत् । समन्तादवर्धयत्, इन्द्रस्य
सूर्यात्मकत्वात् । तथा च स्मृतिः—
‘वैत्रमासे तपेविन्द्रः’ इति । आतिरत्—
तरन्मयमेव वा । ‘ऋत इन्द्रातोः’
इतीत्वम् । निघातः Sy. तरतिवर्धकमा,
अतिरविति (Ngh. 2. 19.) वधकमसु
पाठात् । आभिमुख्येन हन्ति SKN.

मानधनः । विहिंसन् । शत्रुम् । स्तुतिभिराकुण्ठः । शरीरेण । वर्धमानः । बहुदानः । द्यावा-
पृथिवी । उभे अपि । तेजसाऽऽपूरयति ।

मुखस्य ते तविषस्य प्र जूतिमियमिं वाचममृताय भूषन् ।
इन्द्रं चितीनामसि मानुषीणां विशां दैवीनामुत पूर्वयावा ॥ २ ॥

मखस्य । मखो मंहते^{११}दनिकर्मणः, दातुः । प्रवृद्धस्य । तव । आकर्षणसाधनभूताम् ।

१. ०मानः P. स्वमहिमप्रस्थापकैर्बसुभि-
र्युक्तः । विद्वद्वसुः—विदेरन्तर्भावितप्य-
र्थस्य शतरि । अदावित्वाच्छयो लुकि
सति प्रत्ययस्वरेण शतुषदात्तत्वम् । बहु-
व्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

२. अपिहिं० M. ०हिंसितञ्ज P.
विशेषेण हिंसन् । तथा च यास्कः—
'विद्वद्वसुर्वयमानो वि शत्रून्' इति हिंसा-
कर्मा' (N. 4. 17.) इति । दयमानः—
'दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु' । आत्म-
नेपदी । लटः शानच् । 'न लोकाव्यय-
निष्ठा—' इति षष्ठीप्रतिषेधः Sy.
विविधं हिंसञ्छत्रून् SKN.

३. असुरान् Sy.

४. ०कुण्ठं M. ०कुण्ठा P. ब्रह्मणा जूतः
स्तोत्रेणाकुण्ठः । यद्वा ब्रह्मणा जगत्स्रष्ट्रा
प्रेरितः Sy.

ब्रह्मणा स्तुत्याख्येन अभिगतः SKN.

५. शरेण P.
स्वशरीरेण Sy.

६. वायुधानः—'वृधु वर्धने' । कानचि रूपम् ।
संहितायामभ्यासस्य तुजादित्यादीर्षः Sy.

७. Omitted in M. वायते लूयतेऽनेन
शत्रुशिर इति दात्रमायुधम् । बहुविधा-
युधोपेतः । तावुश इन्द्रः । भूरिदात्रः—

'दाप् लवने' । करणे 'दाम्नी—'इत्या-
दिना ष्ङन्प्रत्ययः । बहुव्रीहौ पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरः Sy.

८. द्यावापृथिव्यौ । रोदसी—खरेसुनि
रूपम् । नित्स्वरः Sy. द्यावापृथिव्यौ
SKN.

९. P. adds च after अपि ।

१०. ०यन्ति P. सर्वतोऽन्तर्पयत् । अपुणत्—
'पुण प्रीणने' इत्यस्य लङि तुवादिस्वा-
च्छः । निघातः Sy. आपुणद्, अभि-
मुख्येन SKN. N. 4. 17.; SKN.
II. 242.

११. महः M. मखस्य—'मह पूजायाम्'
'नहेर्हलोपश्च' (Unādi. §. 701.)
इति हलोप इत्यनुबुलौ 'महेश्च' इति
खप्रत्ययो हलोपश्च । मह्यते पूज्यते
सर्वैरिति मखः । 'आन्तस्याश्मादेः' इत्य-
न्तोदात्तत्वम् Sy.

१२. हेते० P. (Ngh. 3. 20.)

१३. महनीयस्य स्तुत्यस्य Sy.

१४. ०वृत्रस्य P. बलवतः । तविषस्य—
तवतेः टिषच्प्रत्ययः । चित्स्वरः Sy.

१५. वा M. and P.

१६. मनसा प्रेरिताम् । जूतिम्—'ऊतियूति—'
इत्यादिना क्तिन उदात्तत्वम् Sy.

स्तुतिम् । अहं प्रेरयामि । अमृतत्वाय । भवितुमिच्छन् । इन्द्र ! त्वमसि । मानुषीणाम् ।
प्रजानाम् । अपिच । देवीनाम् । विशाम् । अग्रे गन्ता ।

इन्द्रो वृत्रमवृणोच्छर्धनीतिः प्र मायिनाममिनाद्वर्षणीतिः ।

अहन्त्यसमुशधुगवनेष्वविधेना अकृणोद्राम्याणाम् ॥ ३ ॥

इन्द्रो वृत्रम् । इन्द्रः । वृत्रम् । अवृणोत् । उद्युत्तनयनः । तथा मायायुवतानामसुरा-
णाम् । प्रकर्षेण । कृतवान् हिंसाम् । शत्रूणामावारकनयनः । तथा व्यंसनागासुरम् । अहन् ।

१. वाचं स्तुतिलक्षणाम् Sy.

२. प्रकर्षेणोच्चारयामि । इयमि—अतिर्जु-
होत्यादिः । 'अतिपिपत्योश्च' इत्यभ्या-
सस्येत्वम् । 'अभ्यासस्य—' इतीयङा-
देशः । पादादित्वात् निघातः । अभ्यस्त-
स्वरः Sy.

३. अन्नार्थम् Sy.

४. भूषन्—त्वामलङ्कुर्वन्नहम् । भूषन्—
'भूष अलङ्कारे' इत्यस्य शतरि रूपम् ।
शतुर्लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः Sy.

५. अस्ति—अस्तेर्लटि रूपम् । निघातः Sy.

६. मनोजातानाम् । मानुषीणाम्—'मनो-
जातो' इत्यञ् । घुगागमः । 'टिड्ढाणञ्—'
इति ङीप् । भित्स्वरः Sy.

७. मनुष्याणाम् Sy.

८. देवी० P. देवसम्बन्धिनीनाम् । देवी-
नाम्—'देवाद्यञ्जो' इत्यञ् । अप्रापि
पूर्वबन्दीप् । भित्स्वरः Sy.

९. प्रजानाम् Sy.

१०. अग्रतो गन्ता त्वम् । पूर्वयावा—'या
प्रापणे' इत्यस्मात् 'आतो मनिन्वनिन्व-
निपक्व' इति वनिप् । कु. त्तरपवस्वरः Sy.

११. Omitted in P.

१२. अयुरम् Sy. वृत्रं वैत्यम् Mah.

१३. बलेनारुधत् । अवृणोत्—'वृञ् वरणे'
इत्यस्य लङि रूपम् । निघातः Sy. युद्धाय
वृणोति स्म Mah. युद्धायावृणोत् U.

१४. नयनं नीतिः कर्म । शर्धं प्रवृद्धं नीतिः
कर्म यस्य स तथोक्तः । शर्धनीतिः—
शर्धतिस्तसाहार्यः । अस्मात् कर्मणि घञ् ।
बहुव्रीही पूर्वपवस्वरः Sy. शर्धं इति
बलनाम (Ngh. 2. 9.) । शर्धे
चतुरङ्गे बले नीतिर्यस्य सः Mah., U.

१५. मायिनाम्—द्वितीयार्थे षष्ठी । मायिनो-
ऽसुरान् Sy. मायिनो वैत्यान् Mah.
यदच मायिनां मायाविनाम् U.

१६. अवधीत् । अमिनात्—'मीञ् हिंसायाम्'
इत्यस्य लङि 'मीनातेनिगमे' इति ह्रस्वः ।
निघातः Sy. १७. हिंसन् P. हिनस्ति ।
अमिनात्—'मीञ् हिंसायाम्' कषादिः
... कर्मणि षष्ठी Mah. हिनस्ति U.

१८. ०मावर० D. and P. वर्षणीतिः । युद्धे
परप्रहाराणां निवारककर्मा इन्द्रः Sy.
वर्षं इति रूपनाम (Ngh. 3. 7.) ।
वर्षं नानारूपं नयति प्राप्नोति वर्षणीति-
नानारूपधारी Mah. रूपसप्तद्वः स्वे-
च्छारूपविजृम्भकः U.

१९. रव्यं सत्ता० M. व्यंसत्ता० P. विगतांसं
यथा भवति तथा Sy. 'अंसं विभागे'
चुरादिरवन्तः । अंसयति विभजति स्वान-
परानिति व्यंसो दुष्टस्तम् Mah. व्यंसं
निरसं सन्धिसम्बन्धिनं मायितम् U.

२०. जघान । अहन्—हन्तेर्लङि रूपम् Sy.
हन्ति Mah., U.

अभिलषितदहनः । तस्यावासभूतेष्वरण्येषु, दग्धवांश्च तस्यारण्यमित्यर्थः, क्रियापदं बोधघगिति, हवीषि कामयामास देवयजनभूतेष्वरण्येष्विति । रमणकुशलानां कवीनाम् । स्तुतिश्च । आर्विर-
कृणोदिति ।

इन्द्रः स्वर्षा जनयन्नहानि जिगायोशिग्भिः पृतना अभिष्टिः ।

प्रारौचयन्मनवे केतुमह्वामर्षिन्दज्ज्योतिर्वृहते रणाय ॥ ४ ॥

इन्द्रः । इन्द्रः । स्वर्गस्य सम्भक्ता । दिवसांश्च । जनयन् । जयति । कामयमानै-

१. शत्रुवधं कामयमानः । उशधक्—‘वश कान्तौ’ । पुषोदरादित्वाद् रूपसिद्धिः Sy. उशन्ति कामयन्ते परस्वं त उशश्चौरा-
स्तान् दहत्युशधक् Mah. ‘वश कान्तौ’ । अस्य तत्सम्भ्रसारणस्यैतद्रूपम्... अथ कोऽर्थः । शत्रुत्वं कामयमानान् । दहति U.

२. ऽव्ययेषु P. वनेषु गूढचारिणमसुरम् Sy. वनस्थान् हन्तीत्यर्थः Mah. वनेष्वपि वर्तमानान् U.

३. ऽस्याप्य० P.

४. ऽत्यर्थः P.

५. ऽमयमा० P. शत्रुवधं कामयमानः Sy.

६. येव० P.

७. अथ तस्मिन् रात्रिचरे गवामपहर्तारि हते सति, रमणं स्त्रीभिः सह क्रीडा रामः । तमर्हन्तीति राम्या रात्रयः । तासां रात्री-
णामन्तःस्थिताः । राम्याणाम्—‘रमु क्रीडायाम्’ । रामन्तीत्यर्थे ‘अन्दसि च’ इति यप्रत्ययः । तस्य स्वरः । यद्वा रमेरन्तर्णीतिष्यर्थात् ‘अद्व्यादयश्च’ इति यक् प्रत्ययः । ‘प्ररमयति भूतानि नक्तञ्चारिण्युपरमयतीतराणि’ (N. 2. 19.) इति यास्कः । वर्णव्यत्ययः Sy. रमयन्ति देवान्ते राम्या यायजूकास्ते-
षाम् Mah. अवश्यं च रमयितव्यानां यायजूकानाम् U.

८. स्तुतीनां P.

९. स्तुतिश्च P. गाः । घेनाः—‘घेद् पाने’ ‘घेद इज्ज’ (Unādi 3. 291.) इति

नप्रत्यय ईकारश्चान्तादेशः । गुणः । धयन्ति तामिति घेना वाक् । ‘घेना जि-
गाति’ (RV. I. 2. 3.) इत्यत्र प्रत्यय-
स्वरेणान्तोदात्तः । अत्र व्यत्ययेनाद्यु-
दात्तत्वम् Sy. घेनाः स्तुतिरूपा वाचः
Mah. स्तुतीः U.

१०. प्रकटा अकरोत् । रात्रीणामसुराक्रान्तत्वे तैत्तिरीयकम्—‘अहर्देवानामासीद्वात्रिर-
सुराणां तेऽसुरा यद्देवानां वित्तं वेद्य-
मासीत्तेन सह रात्रिं प्राविशन्निति ये दिवा स्तोतारो न्यास्तेषां वाचो घेनाः’ इति । आविः, स्वरादिष्वन्तोदात्त-
त्वेन पठितत्वादन्तोदात्तः । अकृणोत्—
‘कृवि हिंसाकरणयोः’ । निघातः Sy. आविष्करोति । यजमानाः स्तुवन्तीति वेदेषु प्रकटयतीत्यर्थः Mah. स इन्द्र आविः प्रकटम्... इत्थं शत्रून् हन्ति,
इत्यमपरिमितं धनं ददातीति U.
This stanza=YV. 33. 26.

११. स्वर्गप्रदः । स्वर्षाः—‘षणु दाने’ । क्विप् । ‘जनसनस्रतां सञ्जुहोतः’ इत्यात्वम् । ‘सनोतेरनः’ इति षत्वम् । ‘अहरादीनां पत्यादिषूपसंख्यानम्’ इति लिटिर्लृप्त-
स्त्वम् Sy.

१२. वित्तवसाश्चे P. अहानि Sy.

१३. जनं P. स्वतेजोभिः Sy.

१४. शत्रून्जेषीत् । जिगाय—‘जि जये’ इत्यस्य लिटि ‘सन्निदोर्जे’ इत्यभ्यासा-
दुत्तरस्य कवगविशः । लिटिस्वरः Sy.

मैरुद्धिः सह । शत्रुसेना । अभ्येषणशीलः । प्रदीपयति च । मनुष्येभ्यः । प्रक्षाम् । केतुं
सूर्यम् । ग्रन्थकारविनाशे, महते । युद्धाय । प्रणाशम् । लभ्यति ।

युद्धं बर्हणा आ विवेश नृवधानो नर्या पुरुषि ।

अचेतयुद्धियं इमा जरित्रे प्रेमं वर्णमतिरच्छुक्रमांसम् ॥ ५ ॥

इन्द्रः । इन्द्रः । शत्रूणां हिंसाः । परिवर्हणाश्च । अभित आविशति ।
मनुष्येषु । निवधानः । धनानि । बहूनि । ज्ञापयत्येनं गर्तव्यम् । इतीमानि ।

१. युद्धं कामयमानैरङ्गिरोभिः Sy.

२. ०त्रुषेण P. परकीयाः सेनाः । पतनाः—
'पृष्ट व्यायामे' । 'कृपभ्यां कित्' इति
तनन् प्रत्ययः । व्याप्रियन्तेऽत्र योद्धार
इति पतनाः सेनाः । निस्त्वावाद्युवात्तः Sy.

३. ०शील M. अभिभावुकः सन् ।
अभिष्टिः—अभिगन्ता । 'इष गतौ' ।
'मन्त्रे वृष—' इत्यादिना क्तिष्वात्तः,
स हि भावपरोऽपि भवितारं लक्षयति ।
'तितुव्रतय—' इत्यादिना इद्-प्रतिषेधः ।
क्षकम्वादित्वात्पररूपत्वम् । कुदुत्तरपद-
स्वरः Sy.

४. प्रादी० P. तमोरूपासुरवधात् प्रकर्षेणा-
दीपयत् । अरोचयत्—'रुच वीप्तौ'
इत्यस्य लङि रूपम् Sy.

५. शत्रुवधानन्तरं मनुष्याय कर्मकर्त्रे यज-
मानाय । मनवे—'मन ज्ञाने' । 'भृस्व-
स्तिहि—' इत्यादिना उप्रत्ययः । निवनु-
वृत्तेराद्युवात्तः Sy.

६. प्रज्ञापकं सूर्यम् Sy.

७. युद्धप्रकाशनाय । रणाय—'क्रियाग्रहणं
कर्तव्यम्' इति संप्रदानसंज्ञा । रणतिः
शब्दार्थः । 'वशिरण्या लसंख्यान्म् (V
Pa. 3. 3. 58. 3.) इत्युप्रत्ययः ।
रणन्ति शब्दं कुर्वन्ति परस्परं योद्धारोऽ-
त्रेति रणः सङ्ग्रामः । प्रत्ययस्य पिस्वा-
वनुवात्तत्वे धातुस्वरः Sy.

८. लभयति P. अलभत । अविन्दत्—
'विद्ध् लभे' इत्यस्य 'शे मुचादीनाम्'
इति नृम् । पावादित्वादिनिघातः Sy.

९. स तावुश इन्द्रः Sy.

१०. हिंसां P. बाधिकाः । तुजः—'तुज हिंसा-
याम्' । क्विप्, धातुस्वरः Sy.

११. युद्धोत्साहेन वर्धमानाः परकीयाः सेनाः ।
बर्हणाः—'बृहि वृद्धौ' । अस्मात् 'युज्
बहुलम्' इति कर्तरि युच् । व्यत्यये-
नाद्युवात्तत्वम् Sy.

१२. अभीत P. M.

१३. प्रकाशं लब्ध्या प्राविशत् । किं कुर्वन् ?
विवेश—विशर्तेर्लिटि रूपम् । निघातः
Sy.

१४. मनुष्यवत् । नृवत्—नृशब्दात् 'तेन
तुल्यम्' इति वतिप्रत्ययः । तस्य स्वरः
Sy.

१५. प्रयच्छन् आविवेश । वधानः—वधातेः
ज्ञानञ्च रूपम् । 'अभ्यस्तानामादिः' इत्या-
द्युवात्तत्वम् Sy.

१६. युद्धनयनकारिणां योग्यानि धनानि Sy.

१७. अज्ञापयत् । अचेतयत्—'चिती संज्ञाने'
इत्यस्य ण्यन्तस्य लङि रूपम् । अडागम-
स्वरः Sy.

१८. ०व्यतृती० M. इमा वृष्यमानाः ।
इमाः, 'वृष्य' (Pa. 7. 2. 109.) इति
वकारस्य मकारः । एकादेशस्वरः Sy.

कर्माणि । स्तोत्रे । वर्धयति च । एषां कर्मणां । शुबलम् । वर्णम्, अमलान्युपद्रवरहितानि कर्माणि करोतीत्यर्थः ।

महो महानि पनयन्त्यस्येन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुणि ।

वृजनेन वृजिनाः पिपेष मायाभिर्दस्यूरभिर्मूत्योजाः ॥ ६ ॥

महो महानि । महतः । महानि । अस्य । स्तुवन्ति । इन्द्रकर्माणि । सुकृतानि । बहूनि । बलेनार्णम् । स्तोतृणामुपद्रवान् । सम्पन्नं । मायाभिश्च । दस्यून् । अभिभवन-शीलबलः ।

१. उपसः । व्यायन्त्या, मनुष्या इति । ता धियः । धीशब्दस्योषःपरत्वे मन्त्रवर्णः—‘शुक्लवर्णमुद्रु नो यंसते धियम्’ (RV. I. 143. 7.) इति । धियः—‘ध्यै चिन्तायाम्’ । ‘अन्येभ्योऽपि दृश्यते’ इति क्विप् । दृशिप्रहणात्सम्प्रसारणम् । घातुस्वरः Sy. २. अतिरत् । तर्तेर्व्यत्ययेन शः । निघातः Sy.
३. आसामुषसाम् । आसाम्—‘इदमोऽन्वा-वेओश्’ इत्यशादेशोऽनुदात्तश्च । प्रत्ययः सुप्त्वादानुदात्तः । अतः सर्वानुदात्तः Sy. ४. कर्मणम् P. कर्म-णाम् is suggested for कर्मणा ।
५. शुक्ल M. Omitted in P.
६. Omitted in P. प्रकाशेन युक्तम् Sy. ७. अत्यर्थः P. स्वतेजसा प्रकर्षेण वर्धयति Sy.
८. VM. ignores इमम् ।
९. Omitted in P. १०. महनीयानि Sy. ११. एतादृशसामर्थ्यस्य Sy.
१२. पनयन्ति—पनतेः स्तुत्यर्थस्य ‘गुपूषुपवि-च्छिपणिपनिभ्यः’ इत्यायप्रत्ययः । ह्रस्व-इच्छान्वसः । निघातः Sy.
१३. It is a combined explanation of two words इन्द्रस्य and कर्म ॥

इन्द्रस्य वृत्रहननादीनि कर्माणि Sy.

१४. सुता० P. सुष्ठु कृतानि । ‘इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुणि’ त्वेतत्पदकदम्बकमन्त्रार्थ-भेदात् पदकाले नोत्सृज्यते Sy.
१५. तादृश इन्द्रः । वर्धयन्ते शत्रुवोजनेनेति वृजने बलम् । तेन । वृजनेन—वृजी वर्जने ‘कृपुवृजिमन्दिनिघाञ्भ्यः क्युः’ इति क्युप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । प्रत्य-यस्वरः Sy. १६. ऽवाप्त M. पापरूपा-नसुरान् । वृजिनाम्—‘वृजी वर्जने’ । ‘वृजेः किञ्च’ (Unādi 2. 205.) इती-नच् प्रत्ययः । वृजिनं पापम् । तद्वतः । अशंभ्रादित्वाच्च । एकावेशस्वरः Sy.
१७. सम्यक् चूर्णीषकार । पिपेष—‘पिप्लु सञ्चूर्णने’ इत्यस्य लिटि णलि रूपम् । निघातः Sy. १८. कपटैः Sy.
१९. उपक्षपयितुनसुरान् Sy.
२०. ऽबलम् M. अभिभूतिः शत्रुविषयोऽभि-भवः । तत्रौजो बलमस्येत्यभिभूत्योजाः-शत्रूणां पराभवे समर्थः । अभिभूत्योजाः-भूतिर्भवनम् । भावे क्तिन् । ‘तादौ च निति’ इत्यभेः प्रकृतिस्वरत्वम् । अभि-भूतावौजो यस्येति ‘सप्तम्युपमानपूर्व-पदस्य बहुव्रीहिः—’इति समासः । बहु-व्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

युधेन्द्रो म॒ह्ना वरि॑वश्चकार दे॒वेभ्यः॑ सत्प॑तिश्चर्षणि॒प्राः ।

वि॒वस्व॑न्तः स॒दने॑ अस्य॒ तानि॑ वि॒प्रा उ॒क्थेभिः॑ क॒वयो॑ गृ॒णन्ति ॥ ७ ॥

युधेन्द्रः । युधेन । इन्द्रः । महता । धनम् । करोति । देवेभ्यः । सता पतिः । मनु-
ष्याणा कामैः पूरयिता । यजमानस्य । गृहे । अस्य । तानि कर्माणि । क्रान्तदर्शनाः । मेधाविनः ।
शस्त्रैः । गृणन्ति प्रकाशयन्ति ।

स॒त्रासा॑हं वरै॑र्यं स॒होदां॑ संस॒वांसं॑ स्वर॑पश्च दे॒वीः ।

स॒सानु॑ यः पृ॒थि॒वीं द्यामु॑ते॒मामिन्द्रं॑ म॒दुन्त्यनु॑ धीरं॒णासः॑ ॥ ८ ॥

सत्रासाहम् । सत्रमेव शत्रूणामभिभितारम् । वरणीयम् । बलस्य दातारम् ।
स्तोतृणां प्रयच्छन्तं च । स्वर्गम् । देवतशीलाः । अपश्च । इन्द्रम् । स्तुतिभिः ।

१. युषाः P.

२. M. adds युषा before युधेन in red ink. युषा—‘युष सम्प्रहारे’ । भावे सम्प्रदाविलक्षणः क्विप् । ‘सावे-काचः’ इति विभक्तेरुदात्तता Sy.

३. भृशं त्रियतेर्जभि रिति वरिवो धनम् । तावुशं धनं युधेन लब्ध्वा । वरिवः—‘वृश् वरणे’ इत्यस्य यङ्लुकि ‘ऋतश्च’—इत्यभ्यासस्य रिगागमः । तदन्ताद-सुन् । बाहुलकाद् टिलोपः । नित्स्वरः Sy.

४. दत्तवान् । चकार—करोतीर्लटि रूपम् । निघातः Sy.

५. देवतशीलेभ्यः स्तोतृभ्यः Sy.

६. देवानाम् । सत्पतिः—अस्ते शतरि रूपं सविति । ‘पत्यावैश्वर्ये’ इति पूर्व-पदप्रकृतित्स्वरत्वम् Sy.

७. अपेक्षितफलप्रदानेन कामपूरकः । च र्षणिप्राः—‘प्रा पूरणे’ । विच् Sy.

८. विशेषेणाग्निहोत्रादिकर्माद्यैः वसतो यज-मानस्य । विवस्वतः—‘विपूर्वात् वस निवासे’ इत्यस्मात् सम्प्रदाविलक्षणो

भावे क्विप् । ‘तदस्यास्थस्मिन्’ इति मतुप् । ‘माहुपधायाः’ इति तस्य बत्वम् । प्रत्ययस्य पित्वाबनुदात्तत्वे घातुस्वरः Sy.

९. इन्द्रस्य Sy.

१०. बृत्रहननबहुप्रदानादीनि Sy.

११. स्तोतारः Sy.

१२. स्तोत्रैः Sy.

१३. गृह्णन्ति P. स्तुवन्ति । गृणन्ति—‘गृ शब्दे’ इत्यस्य लटि रूपम् । निघातः Sy.

१४. महतो बृत्रादेरभिभितारम् । सत्रा-साहम्—‘बह मर्षणे’ ‘छन्दसि सहः’ इति ण्विः । णित्वाबुपधाबुद्धिः Sy.

१५. ऽविता M.

१६. ऽवैरणीयम् Sy.

१७. दुर्बलस्यार्थिनो बलप्रदम् Sy.

१८. ऽयतः P. सम्भजमानम् । संसवांसम्—‘वण सम्भक्तौ’ इत्यस्य क्वसाविडभावे नकारलोपे रूपम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

१९. स्वर्लोकम् Sy.

अनुमदन्ति । कर्मसु ये रमन्ते यजमानाः । य इन्द्रः । अन्तरिक्षम् । द्याम् । इमां भूमिम् । च । मनुष्येभ्यः प्रायच्छत् । पृथिवीत्यन्तरिक्षनामेति ।

ससानात्माँ उत सूर्यं ससानेन्द्रः ससान पुरुभोजसं गाम् ।

हिरण्ययमुत भोगं ससान हत्वी दस्युन्प्रायं वर्षमावत् ॥ ६ ॥

ससान^{११} । जगत इन्द्रः^{१२} । प्रायच्छत्^{१३} । अस्वान् । अपिच । सूर्यम्^{१४} । तथा बहुप्रकार-
भोज्यम्^{१५} । गाँ च^{१६} । तथा^{१७} । हिरण्ययुवतम्^{१८} । भोगं च^{१९} । प्रयच्छति^{२०} । सोऽयमिन्द्रो दस्यून्^{२१} । हत्वा^{२२} ।
त्रैवर्णिकान्^{२३} । प्रावदिति^{२४} ।

१. हृष्यन्ति । हर्षमनु स्वयं हृष्यन्तीत्यर्थः । मदन्ति—‘मदि स्तुत्यादिषु’ । इत्यस्य व्यत्ययेन परस्मैपदम् । निघातः Sy.
२. विद्या स्तुत्या रणयन्तः (रमयन्तः) स्तोतारः । धीरणासः—रणतीति रणा बाक् । विद्या स्तुत्या रणा येषां ते धीरणाः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.
३. येन्द्रः M. ४. ०रिक्षा M. क्षं P. पृथिवीम् Sy. ५. द्युलोकम् Sy.
६. इसमन्तरिक्षलोकञ्चैतान् त्रीन् लोकान् Sy. ७. अपिच Sy.
८. तत्तल्लोकवासिभ्यः Sy.
९. दवौ । तमनु मदन्तीत्यन्वयः । ससान—‘षणु दाने’ इत्यस्य लिटि रूपम् । लिट्स्वरः Sy.
१०. Ngh. I. ३. The passage पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम should immediately follow अन्तरिक्षम् and precede द्याम्.
११. ससान P.
१२. पूर्वमन्त्रे प्रतिपादितः स इन्द्रः Sy.
१३. युद्धार्थं मरुद्भूयो दवौ । ससान—‘षणु दाने’ इत्यस्य लिटि णलि रूपम् । लिट्स्वरः Sy.
१४. जगत्प्रकाशकमादित्यम् Sy.

१५. पुरुभिः सर्वैर्जनैः क्षीरादिद्वारेणोपभुज्यत इति पुरुभोजाः । क्षीरादिरूपबहुविधा-ज्ञोपेताम् Sy.
१६. अग्निहोत्रादिसिद्धयर्थं तेभ्यो दवौ Sy.
१७. अपिच Sy.
१८. सुवर्णमयम् । हिरण्ययम्—हिरण्यवर्णम् विकारार्थं ‘मयद्वैतयोः—’ (Pa. 4. 3. 143.) इति विहितस्य छन्दसि विषये ‘ऋत्विग्वास्त्वग्वास्त्वसाञ्चवीहिरण्ययानि छन्दसि’ इति निपातनात् मयटो मकार-लोपः । प्रत्ययस्वरः Sy.
१९. धनम् । भुज्यतेऽस्मिन्निति भोगो गृहं वा Sy. २०. अर्थभ्यो दवौ Sy.
२१. बाधकानसुरान् Sy. २२. बह्वा P. हत्वी—हन्तेः क्तवार्थे ‘स्नात्वाद्यश्च’ इति निपातितः । प्रत्ययस्वरः Sy.
२३. It is a combined explanation of two words आर्यम् and वर्णम् ॥ उत्तमं वर्णं त्रैवर्णिकम् Sy.
२४. प्रावदिति M. प्रावदति P. यथा कर्म-विघ्नो न भवेत्तथाऽपालयत् । आवत्—अवतेर्लङि रूपम् Sy.
२५. VM. ignores ससान twice. ससान—प्राणिनां व्यवहारनिर्वाहाय तेभ्यो दवौ Sy.

इन्द्र ओषधीः सनोदहानि वनस्पतीन् अन्तरिक्षम् ।

विभेदं वलं ननुदे विवाचोऽथाभवदमिताभिकर्तृनाम् ॥ १० ॥

इन्द्र ओषधीः । इन्द्रः । ओषधीः । ग्रहानि प्रति । प्रेरयति । तथा वनस्पतीन् ।
अन्तरिक्षं प्रति । वलं चासुरम् । विभेदः । वाचश्चाव्याकृता । विनुगुदे = व्याचकार । अथ ।
अभवत् । दमिता । अभिकर्मणां गन्तूनामिति ।

शुनं हुवेम मध्वान् पितृभ्योऽभ्यर्चयेत् नृत्यं वाजंसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमूतये सुमत्सु भन्तं वृत्राणि संजितु धनानाम् ॥ ११ ॥

[शुनं हुवेम ।]

१. P. omits the *pratīka*.

२. तावद् इन्द्रः Sy.

३. ओषधीः ~~वनस्पतीन्~~ क्तास्तुणुल्मादि-
काः Sy.

४. दिवसांश्च आयुष्परिक्लृप्त्यर्थं प्रायच्छत्
Sy.

५. प्राणिनामुपभोगार्थं प्रादात् । असनोत्—
'धनु दाने' इत्यस्य लङि रूपम् Sy.

६. ०स्पतीः P. यज्ञार्थं खदिरपलाशादिलक्ष-
णान् वृक्षान् असनोत् । वनस्पतीन्—
पारस्करप्रभृतिस्वात् सुडागमः । वनशब्दः
'नग्निषयस्य' इत्याद्युदात्तः । पतिशब्दः
प्रत्ययस्वरणाद्युदात्तः । 'उभे वनस्पत्या-
दिषु युगपत्' इत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम्
Sy.

७. अन्तरिक्षं सञ्चारार्थं प्रादात् Sy.

८. संश्रियतेऽनेनाकाशमिति बलो मेघः । तं
मेघम् Sy.

९. उवकप्रेरणार्थमभिदत् । विभेदः—'भिदिर-
विदारणे' इत्यस्य लिटि रूपम् ।

लिट्स्वरः Sy.

१०. विरुद्धवाचः प्रतिकूलानसुरान् Sy.

११. प्राणिनां रक्षार्थं तान् बधाय । ननुदे—
'नृद प्रेरणे' इत्यस्य लिटि रूपम् ।
वाक्यभेदादभिधातः, प्रत्ययस्वरः Sy.

१२. अनन्तरम् Sy.

१३. अभि P. अभूत् Sy.

१४. दमिता P. उपशमयिता । एवं हित-
करणाहितपरिहाराभ्यां सर्वाः प्रजाः
पालयति स्मेति भावः । दमिता—'दमु
उपशमे' इत्यस्य तुचि रूपम् । चित्स्वरः
Sy.

१५. क्रतुः कर्म । अभि आभिमुख्येन युद्धार्थं
कर्म येषां तेऽभिक्रतवः बलीयांसः क्षत्रवः ।
तेषामपि । अभिक्रतूनाम्—बहुव्रीहौ
पूर्वपदस्वरः Sy.

१६. VM. ignores one असनोत्.

१७. Only M. adds this *pratīka*
in a different hand. For
commentary, see III. 30.22.

III.35.

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छ ।

पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे इन्द्र स्वाहा ररिमा ते मदाय ॥ १ ॥

^१तिष्ठा^१ हरी^१ । इन्द्र ! आ^१तिष्ठ । रथ^१मिमम्, तस्मिन् । इमाव^१वौ । युज्यमानो^१ भवतः ।

अथास्मान् । अभि । आयाहि । यथा । वायुः । नियुतो^{१५}च्छ याति । पिब चाऽऽगत्य । सोम-

लक्षणमन्नम् । अस्माभिः । तस्मिन्नभिवि^{१६}सृष्टः । इन्द्र ! स्वा^{१७}हुतमस्तु । सोमं दधः । तुभ्यम् ।

१. 'तिष्ठा हरी' इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । 'तिष्ठा हरी' इत्यनुक्रमणिका (KSA. 18. 35. p. 16.) । अग्निष्टुति मन्त्राणां त्रैष्टुभे निविद्वानं सूक्तम् । सूत्रितञ्च—'तिष्ठा हरी यो जात एवेति मध्यन्दिनः' ASS. 9.7.) इति । इन्द्राग्न्योः कुलाय-नाभ्येकाहेऽप्येतन्मरुत्वतीयनिविद्वानम् । सूत्रितञ्च—'तिष्ठा हरी तमु ष्टुहीति मध्यन्दिनः (ASS. 9. 7.) इति । समूढे दशरात्रे तृतीये छन्दोमे मरुत्वती-यशस्त्रे एतत्सूक्तम् । सूत्रितञ्च—'तिष्ठा हरी प्रमन्दिन इमा उ त्वेति मरुत्वतीयम्' (ASS. 8. 7.) इति । अतिरात्रे तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे परि-हिते सति आद्या 'तिष्ठा हरी' इत्येषा शस्त्रयाज्या । सूत्रितञ्च—'विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमानेति याज्या' (ASS. 6. 4.) इति Sy.

२. तिष्ठ P. ३. Omitted in P.

४. विश्वामित्रः स्तौति Sy.

५. कञ्चित् कालमातिष्ठ । तिष्ठ—तिष्ठ-तेर्लोडि रूपम् । तिष्ठा हरी तमु ष्टुही-त्वम् Sy. ६. स्यन्वने Sy.

७. अववौ अभिलक्ष्य Sy.

८. संयुज्यमानो Sy.

९. अथ रथाकृतस्त्वम् अस्मान् Sy.

१०. अच्छ अभिलक्ष्य Sy.

११. शीघ्रमागच्छ । याहि—यातेर्लोडि रूपम् । होडिस्त्वादन्तोदात्तः Sy.

१२. तत्र वृष्टान्तः यथा वायुः Sy.

१३. वायु M. वायुः—'वा गतिगन्धनयोः' इत्यस्मात् 'कुवापा—'इत्यादिना उण् आतो युक् । प्रत्ययस्वरः Sy.

१४. रथे नियुज्यमाना नियुतः बद्धवा अभि-लक्ष्य कञ्चित्कालं तिष्ठति तद्वत् Sy.

१५. पिबासि—यातेर्लोडिचाडागमः । आगम-स्यानु-तत्त्वात् चातुस्वरः Sy.

१६. अन्धः—'अद भक्षणे' 'अदेर्नुम् धक्च' इत्यसुष्ठुभागमो धकारश्चान्तादेशः । अद्यते प्राणिभिः, तद्वा स्वयमस्तीति । तथाच श्रुतिः—'अद्यतेऽस्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते' (TU. 2. 2.) इति नित्स्वरः Sy.

१७. अस्मे—'सुपां सुलुक्—'इति तृतीयायाः शो इत्यादेशः Sy.

१८. अनुज्ञातस्त्वम् Sy.

१९. इन्द्रः M.

२०. ०तस्तु M. दत्तश्चायं सोमः Sy. Cf. N. 8. 20.

२१. स्वाहाकृतमिमं सोमम् Sy.

२२. ददाम । ररिम—रातेर्लोडि रूपम् । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः Sy.

२३. वयं तव Sy.

मदार्थम्, इति वाचयद्वयम्, ततो 'ररिम' इत्युदात्तमिति ।

उपाजिरा पुरुहुताय सप्ती हरी रथस्य धूर्वा युनज्मि ।

द्रवद्यथा संभृतं विश्वतश्चिदुपेमं यज्ञमा वहात इन्द्रम् ॥ २ ॥

उपाजिरा^१ । उपायुनज्मि ब्रह्मणा । वेगवन्तो^२ । बहुभिराहुताय । सर्पणशीलो ।
रथस्य । धूर्व^३ । द्रवत्^४ । इदं^५ संभृतमृत्विग्जातं भवति । यथा । सर्वतोदिशम्^६ । एवमिदम् ।
यज्ञं प्रति । इन्द्रम्^७ । अथवा^८ । आवहेताम्^९ ।

उपो नयस्व वृषणा तपुष्पोतेमं त्वं वृषम स्वधावः ।

ग्रसेतामश्वा वि मुंचेह शोणा दिवेदिवे रुक्षीरस्त्रि धानाः ॥ ३ ॥

उपो नयस्व^{१०} । उपनयस्व^{११} । पुमासौ । बलस्य रक्षकौ^{१२} । त्वम्, ग्रस्यौ^{१३} । अथ । एनम्^{१४} ।

१. हर्षाय Sy. २. ०क्यद्वम् P.

३. अत्र 'आहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा'-
इत्यत्र रथेनायाहीत्यर्थः । 'आपश्चित्पि-
प्युः स्तयोर्इनं गावः (RV. 7. 23.
4.) इत्यत्र तन्न तथेति पदकाले नोत्सुज्यते
Sy. ४. उपा P.

५. हे इन्द्र ! Sy.

६. ०पायुनः M. अहं तथा योजयामि ।
युनज्मि—'युजिर् योगे' । रुषादिः । लटि
रूपम् । निघातः Sy.

७. ०गयन्तो P. शीघ्रगमनशीलो Sy.

८. पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैर्यज्ञार्थमा. ताय तु-
भ्यम् Sy. ९. ०शीलो M. and P.

१०. युगप्रान्तेषु । धूर्व—'धूर्वा हिंसार्थः' ।
विषम् । 'राल्लोपः' इति वकारलोपः ।
'वोरपधायाः—'इति वीर्यः । 'सावे-
कावः' इति विभक्तेरवात्तत्त्वम् Sy.

११. द्रवम M. बभमानम् P. यथा गच्छेत्त-
थेति शेषः । 'द्रु गती' इत्यस्य आन्वसे
लङि रूपम् । व्यत्ययनान्तो तत्त्वम् Sy.

१२. Omitted in M.

१३. अग्निर्यजुभिः सविता स्तोमैरित्यादिय-
ज्ञसम्भारैः सम्पूर्णम् Sy.

१४. ०दिकम् M. ०दिकम् P. सर्वतः Sy.

१५. ०मिमम् is suggested for
०मिवम्. १६. इन्द्रं त्वाम् Sy.

१७. हरिनामकावद्वौ Sy.

१८. ०वहताम् P. सम्भृत् वहताम् । वहातः
—वहेत्तेष्टयाडागसे रूपम् Sy.

१९. VM. ignores चित् and उप ॥

२०. Omitted in P.

२१. अस्मत्समीपं प्रापय । नयस्व—नयतेर्लोङि
रूपम् Sy.

२२. ~~अस्मत्समीपं~~ Sy.

२३. रक्षितौ D. and M. तापकेभ्यः
शत्रुभ्यो रक्षकौ । तपुष्या—'पा रक्षण' ।
'आतोऽनुपसर्गः कः । 'सुपां सुलुक्—'
इति ङादेशः 'इसुतोः सामर्थ्य' इति
संहितायां विसर्जनीयस्य षत्वम् ।
कृत्तुरपदप्रकृतिस्वरः Sy.

२४. अपिच Sy.

२५. यजमानम् Sy.

रक्ष । कामानां वर्षतः ! अन्नवन् ! तवाश्वविमौ । घासं ग्रसेताम् । तदर्थं शोणवर्णावश्वौ ।
अस्मिन्त्यज्ञे । विमुञ्च । दिवसेदिवसे । हारियोजनस्थिताः । घाना । खाद ।

ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि हरी सखाया सधुमाद आशू ।

स्थिरं रथं सुखमिन्द्राधितिष्ठन्प्रजानन्विद्वाँ उप याहि सोमम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मणा ते । तव । मन्त्रेण योजनीयो । सखायो । अश्वौ ।

१. पालय । अश्व—अश्वतेर्लोडि रूपम् Sy.

२. मानां P.

३. वर्षता M. वर्षक ! Sy.

४. Missing in M. अन्नवन् ! हे
इन्द्र ! स्वधावः—‘मतुवसोः—’इति
नकारस्य क्त्वम् । निघातः Sy.

५. M. omits तवा ॥ विमुक्तौ तावदश्वौ
Sy.

६. सं P. विघसं भक्षयताम् Sy.

७. ग्रसेन् P. भक्षयताम् । ग्रसेताम्—‘प्रसु
अदने’ इत्यस्य लोटि आतामि रूपम् ।
पादादित्वादनघातः । आतामो लसार्व-
धातुकस्वरे धातुस्वरः Sy.

८. तावत्वं P.

९. अश्वौ P.

१०. बस्मि० P.

११. देवयजने Sy.

१२. मुञ्च—मुञ्चतेर्लोडि रूपम् । आगमानु-
शासनस्यानित्यत्वाभुमभावः Sy.

१३. Omitted in M. प्रतिबिबसम् Sy.

१४. हारी योजनस्थि० M. VM. ex-
plains सदृशीः as हारियोजनस्थिताः ।
(हारियोजनस्थिताः=हरी योजने
यस्य स एव हारियोजनः । तस्मै
स्थिताः) । This is an epithet

of घानाः । But सदृशीः should
mean like or worthy of
Indra. एकरूपान् । सदृशीः—समान-
शब्द उपपदे ‘दृशिर् प्रेक्षणे’ इत्यस्मात्
‘समानान्ययोश्च’ इति कञ्प्रत्ययः ।
समानस्य ‘दृग्दृशवतुषु’ इति सभावः ।
‘दिङ्ढाणञ्—’इत्यादिना डीप् । तस्य
पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः Sy.

१५. भृष्टयवान् । घानाः—‘दुधाञ् धारण-
पोषणयोः’ । ‘धापुवस्यज्यतिभ्यो नः’
इति नप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१६. खादम् P. भक्षय । अद्वि—‘अद्व
भक्षणे’ इत्यस्य लोटि अदादित्वाच्छपो
लुक् । ‘हुभ्लभ्यो ह्रींघः’ इति व्यादेशः ।
निघातः Sy.

१७. ‘धातुविशिकेऽहनि माध्यन्दिने सवने
ब्राह्मणाच्छंसिज्ञास्त्रे ‘ब्रह्मणा ते’ इत्या-
रम्भणीया । सूत्रितञ्च—‘ब्रह्मणा ते
ब्रह्मयुजा युनज्म्युद्धं नो लोकमनुनेषि
विद्वान्’ (ASS. 7. 4.) इति Sy.

१८. ब्राह्मणा P.

१९. Omitted in P.

२०. णीयो M. योक्तव्यौ । ब्रह्मयुजा—
युजेरीणादिकः कर्मेणि क्विप् Sy.

२१. समानप्रसिद्धौ Sy.

सङ्ग्रामे । क्षिप्रगमनो । अहं ब्रह्मणा । युनज्जिम् । तं स्थिरम् । रथम् । शोभनाक्षादिद्वारम् ।
इन्द्र ! अधितिष्ठन् । प्रकर्षेण जानन् । विद्वान् । उगर्गच्छ । एमं सोमम् ।

मा ते हरी वृषणा वीतपृष्ठा नि रीरमुन्यजमानासो अन्ये ।

अत्यायाहि शश्वतो वयं तेऽरं सुतेभिः कृण्वाम् सोमैः ॥ ५ ॥

मा ते 'हरी' । मा । तव । अश्वी । वपितारी । आन्तपृष्ठो । यजमानाः । अस्म-
द्व्यतिरिक्ताः । निरीरमन्—आत्मनि रमयन्तु । तानतीत्यासगानागच्छ । पुरातनाः । वयम् ।
सुतैः । सोमैः । तव । पर्याप्तिम् । कुर्मः ।

१. मे P. माद्यन्ति योदारोऽत्रेति मादो
युद्धम् । सहमादः सधमादः । तस्मिन्
युद्धे । सधमादे—'मदी हर्षे' । अधि-
करणे घञ् । 'सधमादस्थयोद्धन्वसि'
इति सहस्य सधादेशः । कृदुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरः Sy.

२. अतएव क्षिप्रगमनावेतौ Sy.

३. स्तोत्रेण Sy.

४. रथे संयोजयामि । युनज्जिम्—युजेल्लटि
रूपम् । निघातः Sy.

५. सुवृद्धम् Sy.

६. 'अधिशीङ्स्थासां कर्म' इति कर्मसंज्ञा
Sy.

७. शोना० P. सुष्ठु द्वारं तावुशम् ।
सुखम्—'सन्तु विदारणे' । 'अन्येभ्योऽपि
बुध्यते' इति ङः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः
Sy.

८. अति० P.

आकृष्टत्वं Sy.

९. सोमपानार्थमायाहि Sy.

१०. Omitted in P.

११. हे इन्द्र ! Sy.

१२. कामानां सेचकी Sy.

१३. कमनीयपृष्ठभागौ । वीतपृष्ठा—'वी
कान्त्यादिषु' । अस्मात् क्तप्रत्ययः । बहु-
व्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१४. अस्मदन्व्ये Sy.

१५. Omitted in M. मा हर्षयन् । रीरमन्
—'रमु क्रीडायाम्' इत्यस्य ष्यन्तस्य
लुङि चङि रूपम् । 'न माङ्योगे' इत्यङ-
भावः । निघातः Sy.

१६. त्मनि M.

१७. अतिक्रम्य सोमपानार्थं शीघ्रमागच्छ ।
अत्यायाहि—यातेर्लोटि रूपम् । 'गति-
गंतौ' इति पूर्वस्य निघातः Sy.

१८. बहूनन्यान् Sy.

१९. अभिषुतैः Sy.

२०. Omitted in P.

पर्याप्तिम् Sy.

२१. Omitted in P. यथा तव क्षुप्तिर्भ-
वति तथा कुर्म इत्यर्थः । कृणोतेर्लोटि
रूपम् । निघातः Sy.

तवायं सोमस्त्वमेहर्वाङ् शश्वत्तुमं सुमना अस्य पाहि ।

अस्मिन्यज्ञे बर्हिष्या निषद्या दधिष्वेमं जठर इन्दुमिन्द्र ॥ ६ ॥

तवायं सोमः । तव । अयम् । सोमः । त्वम् । अस्मदभिमुखम् । आगच्छ । शश्व-
त्तमशब्दः 'सदा' इत्यनेन समानार्थः, सर्वदा । शोभनमना । इमं सोमम् । पिब । अवशिष्टः
स्पष्ट इति ।

१. 'तवायं सोमः' इति माध्यन्दिने सवने
नेष्टुः प्रस्थितयाज्या । सूत्रितञ्च—
'तवायं सोमस्त्वमेहर्वाङ्निद्राय सोमाः
प्रदिवः' (ASS. ५. ५.) इति Sy.

२. वयान्त P.

३. हे इन्द्र ! Sy.

४. त्वदर्थमभिषुतः Sy. यतस्तव U.

५. अयं माध्यन्दिनीयः U.

६. सोमोऽस्ति Mah.

७. सोमाभिमुख्येन Sy. अतोऽर्वाङ् अस्म-
दभिमुखस्त्वम् Mah. कथम्भूतः ?
अर्वाङ्चनोऽवरेणाञ्चितः U.

८. आयाहि । इहि—'इण् गतौ' । अस्य
लोडि रूपम् । निघातः Sy. अतोऽ-
स्माभिः प्रार्थ्यमानस्त्वमेहि U.

९. P. omits words between
तव and शश्वत् ॥ बहुतमम् । शश्वत्त-
मम्—उञ्छातिस्त्वम् Sy.
सर्वकालम् Mah. एष्य च . . . शश्व-
तिकतमम् U. १०. ०मार्थः P.

११. ०नम M. आगत्य च शोभनमनस्को
भूत्वा Sy. शोभनं मनो यस्य स प्रसन्न-
चित्तः Mah. सङ्गुह्य च सुमना भूत्वा
U.

१२. Missing in M. अस्य कर्मणि षष्ठी ।
इमं सोमम् Mah. अस्य सोमस्य U.

१३. सोमभागं गृहाण U.

१४. पाहि—'पा पाने' इत्यस्य लोटि रूपम् ।
'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् ।
निघातः Sy. रक्ष । पाहि—'पा रक्षणे'
लोड Mah.

१५. ०शिष्ट P. अवशिष्ट refers to
अस्मिन् । यज्ञे । बर्हिषि । आ । निषद्य ।
दधिष्व । इमम् । जठरे । इन्दुम् ।
and इन्द्र ॥ बर्हिषि प्रवृद्धेऽस्मिन्
यज्ञे निषद्य उपविश्य इन्दुं क्लेदन-
शीलमिमं सोमं जठरेऽदादधिष्व धारय ।
यथा नाभेरधस्तात्त गच्छति तथा धारय ।
निषद्य—सदेत्यपि 'सदिरप्रतेः' इति
वत्वम् । लिट्स्वरः । दधिष्व—दघातेर्लोडि
'छन्दस्युभयया' इति यास आर्वांघातु-
कत्वादिङागमः । प्रत्ययस्वरः । इन्दुम्
—'उन्वी क्लेदने' 'उन्देरिच्चादेः' इत्यु-
प्रत्ययः । घातोरादेरिकारादेशः । 'नित्'
इत्युत्प्लुत्युत्प्लुत्वात् Sy. किञ्चास्मिन्
यज्ञे बर्हिषि, आस्तुतदभेषु निषद्योप-
विश्येममिन्दुं सोमं जठर उदरे दधिष्व
धारय । 'वि धारणे' तुदादिः Mah.
पीत्वा चास्मिन् यज्ञे बर्हिषि निषद्याव-
स्थानं कृत्वा दधिष्व धारयस्व इमं
जठर इन्दुं सोमम् U.

१६. This stanza=YV. 26. ३३.

स्तीर्णं ते बर्हिः सुत इन्द्र सोमः कृता धाना अत्तवे ते हरिभ्याम् ।
तदोक्ते पुरुशाकाय वृष्णे मरुत्वते तुभ्यं राता हवीषि ॥ ७ ॥

स्तीर्णं ते । आसनाय स्तीर्णम् । तव । बर्हिः । सुतश्च । इन्द्र ! सोमः । कृताः । धानाः ।
अरव्योः । भक्षणार्थम् । बर्हिनिवासस्थानं यस्य तरगे । पुरुशाकाय । वृष्णे । मरुद्भिर्गुवताय ।
तुभ्यम् । दत्तानि । हवीषि ।

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापः समिन्द्र गोभिर्मधुमन्तमक्रन् ।
तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन्विद्वान्पथ्या अनु स्वाः ॥ ८ ॥

इमं नरः । इमम् । मधुमन्तं सोमम् । ऋत्विजः । प्रावाणश्च । तुभ्यम् ।

१. Omitted in P.

२. उपवेशनार्थम् Sy.

३. P. adds पिबन् after स्तीर्णम् ॥
विस्तृतम् । स्तीर्णम्—‘स्तुञ् आच्छा-
वने’ इत्यस्य ‘ऋत इद्धातोः’ इतीत्वम् ।
‘रदाभ्याम्’ इति निष्ठानत्वम् । प्रत्यय-
स्वरः Sy.

४. बर्हि P.

५. त्वदर्थमभिषुतः Sy.

६. M. adds च before कृताः ॥
सम्पादिताः Sy.

७. पानाः P.

भुण्डयवाः Sy.

८. हरिभ्याम् Sy.

९. ०णार्थम् P. अत्तवे—‘अव भक्षणे’
इत्यस्मात्तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । नित्स्वरः
Sy.

१०. P. omits बर्हिः ॥ तद् बर्हिः ओको
निलयो यस्य तत्सम् । तदोक्ते । बहु-
व्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

११. ०हुसाहा० M. बहुभिः स्तुत्याय । यद्वा
बहुसहायाय । पुरुशाकाय—‘शच
व्यक्तायां वाचि’ इत्यस्मात् कर्मणि

घञ् । ‘चजोः कुघिण्यतोः’ इति कुत्वम् ।
कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

१२. पृष्णे P.

कामानां वधिन्ने Sy.

१३. M. omits मरुद्भिर्यु० ॥ मरुतो
देवविशः । तद्वते । मरुत्वते—‘तसौ
मत्वर्थे’ इति भसंज्ञायां तकारस्य जश्वा-
भावः । प्रत्ययस्य पिच्चावनुवातत्वे
प्रातिपदिकस्वरः Sy.

१४. ताभ्यां P.

एवम्भूताय तुभ्यम् Sy.

१५. अस्माभिर्दत्तानि । तानि सेवस्वेति
भावः । राता—‘रा दाने’ इत्यस्मात्क-
र्मणि क्तः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१६. सोमाज्यादीनि Sy.

१७. VM. ignores ते (after अत्तवे) ॥
ते तव Sy.

१८. P. reads त एवं सोमं कामयमानोऽग्ने
for इमं नरः । इमम् । मधुमन्तम् ॥
माधुर्यपितम् Sy.

१९. कर्मणां नेतारोऽध्वर्यावयः Sy.

२०. वाच P.

२१. त्वदर्थम् Sy.

वसतीवर्ष्यश्च । समक्रन् ! इन्द्र ! अघिषवणचर्मप्रदेशोभिः सह । तम् । आगत्य । शोभनमनाः ।
दर्शनीय ! पाहि । स्वान् । मार्गान् । प्रजानन् । तानन्वागत्य पाहीति ।

याँ आभजो मरुत इन्द्र सोमे ये त्वामवर्धन्नमवन्मृण्ते ।

तेभिरेतं सृजोषा वावशानोऽग्नेः पिब जिह्वया सोममिन्द्र ॥ ६ ॥

याँ आभजः । त्वमिन्द्र ! सोमे । यान् । मरुतो नः । कृतवानसि । ये च । त्वाम् ।
अवर्धयन् । ये च ते । गणः । अभवन् । तेभिः । सहितः । एतं सोमम् । कामयमानः । अग्नेः ।
जिह्वया । पिब । सोमम् । इन्द्र !

१. बतित्वप्यश्च P. आपश्च एते सर्वे सम्भूय Sy.
२. सप्त्यगकार्षुः । अक्रन्—करोतेर्लुङि रूपम् । निघातः Sy.
३. व P.
४. पयोभिः Sy.
५. गमेत्यपि रूपम् । लिट्स्वरः Sy.
६. ०भन M. ०नसहे P. शोभनमनस्कः Sy. ७. हे इन्द्र ! Sy.
८. अभिषुतं सोमं पिब Sy.
९. स्वकीयाः Sy.
१०. वैदिके पथि कर्मणि साधुभूताः स्तुतिः Sy. ११. ०जानां M.
१२. इममभिषुतं सोमं पिब । पाते ? (पिबते) लोटि रूपम् Sy.
१३. VM. ignores विद्वान् ॥ कर्माभिज्ञः Sy.
१४. यामाभजः M. यात्र भज P.
१५. सोमपानविषये Sy.
१६. The text between त्वमिन्द्र and कृतवानसि is more or less conjectural. M. misses this portion completely and P. reads दस्त्वमि सोमे न मरुतो पति नः कृतवानसि ॥ समभावयः । अभजः—

- ‘भज सेवायाम्’ इत्यस्य लङि रूपम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.
१७. मरुतः Sy.
१८. युद्धे प्रोत्साहोत्पादनेनावर्धयन् । अवर्धन्—‘बुधु वर्धने’ इत्यस्य ण्यन्तस्य लङि रूपम् । ‘छन्दस्युभयथा’ इति ऋरा-र्धघातुकत्वात् ‘णेरनिटि’ इति णिलोपः । अत्रापि यद्योगादनिघातः Sy.
१९. मरुतः । तव Sy.
२०. M. reads इन्द्रः इन्द्र पिब बलेनाभिषुतं सोमम् । अथवा कृतं सोममग्नेर्जिह्वया for त्वमिन्द्र . . . गण ॥ सहायाः Sy. २१. भवन् M. अभूवन्नित्यर्थः । अभवन्—वाक्यभेदादनिघातः Sy.
२२. तैः is suggested for तेभिः ॥ एवंविधैस्तेर्मरुद्भिः Sy.
२३. सङ्गतः सन् Sy.
२४. अभिषुतम् Sy.
२५. कामयमान सन् । वावशानः—‘वश कान्तौ’ इत्यस्य यङ्लुकि चानशि रूपम् । चित्स्वरः Sy.
२६. आहुत्यधिकरणभूतस्याहवनीयस्य Sy.
२७. ज्वालारूपया जिह्वया Sy.
२८. पिब—‘पा पाने’ । निघातः Sy.
२९. इन्द्रः M.

इन्द्र पिब स्वधया चित्सुतस्याग्नेर्वा पाहि जिह्वया यजत्र ।

अध्वर्योर्वा प्रयतं शक्र हस्ताद्वोर्तुर्वा यज्ञं हविषो जुपस्व ॥ १० ॥

इन्द्र । इन्द्र ! पिब । बलेन । अभिपुतं सोमम्, अथवा हत सोमम् । अग्नेः । जिह्वया ।
हे यष्टव्ये ! अथवा । होमार्थमात्तम् । अध्वर्योः । हस्तादेव पिब । अथवा । हविषः । दानं
याज्यम् । ते होतुर्वा । सेवस्व ।

शुनं हुवेम मधवानमिन्द्रमस्मिन्मरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु ध्वन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ११ ॥

[शुनं हुवेम ।]

१. M. omits the *Pratika*. इन्द्रः
P.

२. पिब—आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पा-
दादित्वादिनिघातः Sy.

३. स्वमात्मानं दधाति पोषयतीति
स्वधा बलम् । तेन; बलादपहृत्य
Sy.

४. ज्वालारूपया जिह्वया Sy.

५. ष्टव्या M.

६. अर्त्यं वा P.

७. P. omits आत्तम् ॥ वातुमुप-
क्रान्तं सोमं पिब । प्रयतम्—‘यम
उपरमे’ इत्यस्य कर्मणि निष्ठा
Sy.

८. अध्वर्युः—अध्वरं कामयतीति क्यच् ।
‘कम्यध्वर—’ इत्याकारलोपः । प्रत्यय-
स्वरः । तत एकादेशस्वरः Sy.

९. हस्तात्—‘असिहृति—’ इत्यादिना तन् ।

नित्स्वरः Sy.

१०. भागम् Sy.

११. यजनीयं वषट्कारोपेतम् Sy.

१२. होतुः—जुहोतेस्तान्छीलिकस्तुन् । नि-
त्स्वरः Sy.

१३. सर्वथापि त्वमत्रागत्यास्माभिर्दीयमानं
सोमं पिबेति भावः । जुषस्व—‘जुषी-
प्रीतिसेवनयोः’ इत्यस्य लोटि रूपम् ।
निघातः Sy.

१४. VM. ignores one वा and
शक्र ॥ समर्थ ! इन्द्र ! शक्र—‘शक्तु
शक्तौ’ । ‘स्फायितञ्चि—’ इत्यादिना
रक् Sy.

१५. Only M. adds this *Pratika*
in a different hand, but this
addition is also struck off
later on. For commentary,
sec III. 30. 22.

III.36.

इमाम् पु प्रभृतिं सातये धाः शश्वच्छश्वदुतिमिर्यादमानः ।

सुतेसुते वावृधे वर्धनेभिर्यः कर्मभिर्महद्भिः सुश्रुतो भूत् ॥ १ ॥

इमाम्^१ पु^१ । इमां त्वदीयाम् । धनस्य प्रभृतिम् । अस्मासु, सुष्टु । निर्वह्नि । मजनाय ।
नित्यम्^१ । महद्भिः^१ सह । अस्मान्प्रत्यागच्छन् । अथ परोक्षः, सुतेसुते^१ । ववृधे^१ । इन्द्रवर्धयितृभिः^१ ।
य इन्द्रः^१ । कर्मभिः^१ । महद्भिः^१ । जगति विश्रुतः^१ । अभवदिति^१ ।

१. 'इमाम् पु' इत्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं
त्रैष्टुभमैन्द्रम् । अत्रानुक्रमणिका—'इमाम्
षूपान्त्यां घोरोऽपश्यत् सा निर्दहेच्छस्य-
मानेति श्रूयते' (KSA. 18. 36. p.
16.) इति । दशम्या आङ्गिरसो घोर
ऋषिः शिष्टानां विश्वामित्रः । अग्नि-
ष्टोमे मान्द्यदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे
दशमीर्वर्जितम् 'इमाम् पु' इति सूक्तम् ।
सूत्रितञ्च 'इमाम् ष्वित्युपोत्तमामुद्धरेत्
सर्वत्र' (ASS. 5. 16.) इति ।
पृष्ठथाभिप्लवषडहयोर्माध्यन्दिनसवनेऽ-
च्छावाकशस्त्रे चातुर्विंशकातिदिष्टस्या-
हीनसूक्तस्य स्थाने त्रीणि 'सम्पातसूक्ता-
नि । तत्रोपोत्तमावर्जमेतत्प्रथमं सूक्तम् ।
सूत्रितञ्च—'इमाम् ष्विच्छन्ति त्वा'
(ASS. 7. 5.) इति Sy.

२. इमाम् P.

३. विश्वामित्र इन्द्रं स्तौति—हे इन्द्र ! Sy.

४. इमं सोममिमां स्तुतिं वा Sy.

५. अस्य P.

६. P. adds प्रदानम् after प्रभृतिम् ॥
प्रकर्षेण श्रूयते धार्यते यज्ञार्थमिति
प्रभृतिः सोमः स्तुतिर्वा । प्रभृतिम्—
'तादौ च निति कृत्यतौ' इति गतेः
प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

७. अस्य P.

८. सम्पादय । धाः—दधातेऽच्छान्वसे लुङि

रूपम् । निघातः Sy.

९. अस्माकं धनलाभार्थम् Sy.

१०. Omitted in P. सर्वदा । शश्वच्छ-
श्वत्—'नित्यवीप्सयोः' इति द्विवचनम्
Sy. ११. अवन्ति रक्षन्ति सर्व-
मित्युतयो मरुतः । तैः Sy.

१२. सङ्गतिं याचमानस्त्वम् । यादमानः—
'दृयावु याच्यायाम्' । शानचि रूपम् ।
चकारस्य दकारश्छान्वसः Sy.

१३. ०रोक्ष P.

१४. सोमेऽभिषुते सति Sy.

१५. वर्धते । वावृधे—'वृषु वर्धने' इत्यस्मात्
लिटि रूपम् । तुजादित्वादभ्यासस्य
दीर्घः संहितायाम् । निघातः Sy.

१६. इन्द्रो वर्धे० P.

१७. वर्धनकारिभिः सोमाज्यादिभिर्हविर्भिः ।
वर्धनेभिः—वर्धतेर्ष्यन्तस्य नन्वादित्वात्
ल्युः । लिट्स्वरः Sy.

१८. इन्द्र P.

१९. असुरवधमेघभेदनाविलक्षणैर्व्यापारैः Sy.

२०. Omitted in M. लोके प्रसिद्धः ।
सुश्रुतः—'श्रु अवघे' इत्यस्मात् कर्मणि
क्तः । 'गतिरनन्तरः' इति गतिस्वरः
Sy.

२१. भव० M. स इन्द्र इति पूर्वोणान्वयः ।
भूत्—भवतेर्लुङि रूपम् Sy.

२२. VM. ignores उ ।

इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विद्वाना ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः ।

प्रथम्यमानान्प्रति पू गुभायेन्द्र पिब वृषधृतस्य वृष्णः ॥ २ ॥

इन्द्राय सोमाः । इन्द्राय । सोमाः । पूर्वत्वप्यहम्सु । जायमाना भवन्ति । मेधावी ।
यैः पीतैः । वृषपर्वेन्द्र । महान् भवति । प्रदीयमानान् तान् । इन्द्र ! गुष्टु । प्रतिगृहाण ।
इन्द्र ! पिब । अर्ध्वर्युणाजनौ प्रक्षिप्तम् । वृषणं सोममिति ।

पिबा वर्धस्व तव घा सुतास इन्द्र सोमासः प्रथमा उतेमे ।

यथापिबः पूर्या इन्द्र सोमा एवा पाहि पन्यो अद्या नवीयान् ॥ ३ ॥

पिबा वर्धस्व । पिब सोमान् । वर्धस्व च तैः । तवैव । खलु । सुताः । इन्द्र ! सोमाः ।

१. माध्यन्दिने सवनेऽञ्छावाकस्य प्रस्थित-
याज्या 'इन्द्राय सोमाः प्रदिवः' इत्येषा ।
सूत्रितञ्च—'इन्द्राय सोमाः प्रदिवो वि-
द्वाना अपूर्णो अस्य' (A.S.S. ५. ५.)
इति Sy. २. Omitted in P.

३. तुभ्यम् Sy.

४. प्रगतेषु पूर्वेष्वहम्सु । प्रदिवः—'दिवु
क्रीडावौ' । क्विप् । 'कालाध्वनोरत्य-
न्तसंयोगे' इति द्वितीया । दिव्शब्दो
विवसवावी । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

५. अस्माभिर्लिम्भिताः । विद्वानाः—'विद्वन्
लाभे' इत्यस्य व्यत्ययेन शानच् । 'बहुलं
छन्वसि' इति विकरणस्य लुक् Sy.

६. वीप्तो वर्तते Sy. ७. यै P.
वर्तैः सोमैः Sy. ८. प्रीतैः M.

९. ०पर्वेन्द्रः P. वृषाणः फलस्य वर्षकाः
पर्वाणि कालावयवा वर्षाद्या यस्य स
तथोक्तः । कालात्मक इत्यर्थः Sy.

१०. महा P. विजहात्युत्सृजत्यर्थानिर्धिभ्य इति
विहाया महान् । तावृश इन्द्रः, विहायाः
—'मोहाक् त्यागे' । 'बहिहायाञ्च्यद्व-
न्वसि' इत्यनुत् । 'णित्' इत्यनुवृत्तेः 'आतो
युक् चिष्कृतोः' इति युगागमः । 'गति-

कारकयोः—' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वर-
त्वम् Sy. ११. जव० P.

१२. प्रकर्षेण मन्त्रैरुपयम्यमानानिमान् सोमान्
Sy. १३. तानि M.

१४. P. omits सुष्टु and प्रति ॥ गुभाय
—'ग्रह उपावाने' इत्यस्य लोटि ह्रीं क्ना-
प्रत्ययस्य 'छन्वसि शायजपि' इति शाय-
जादेशः । 'हृग्रहोर्भः—' इति भत्वम् ।
'अतो हेः' इति हेर्लुक् । निघातः Sy.

१५. गृहीत्वा च, वृषभिर्ग्राविभिरभिषुतम् Sy.

१६. पुणं P. स्वर्गादिफलवर्षकमिमम् Sy.

१७. माध्यन्दिने सवनेऽञ्छावाकस्य याज्या
'पिबा वर्धस्व' इत्येषा । सूत्रितञ्च—
'पिबा वर्धस्व तव घा सुतास इति
याज्या' (A.S.S. ५. १६.) इति Sy.

१८. Omitted in P. १९. Omitted
in M. पिब—पातेः (पिबतेः) लोटि
रूपम् Sy. २०. इमं सोमम् Sy.

२१. शरीरेण पुष्टो भव । वर्धस्व—तिष्ठ
उत्तरत्वाभिघाताभावः Sy.

२२. तवै P. त्वदर्थम् Sy. २३. प्रावभिर-
भिषुताः Sy.

२४. इन्द्रं M.

पूर्वे भवन्ति । अपिच । अमी सम्प्रतितनाः । ततः, त्वं यथा । अपिबः । पुरातनान् । इन्द्र !
सोमान् । एवम् । पिब । स्तोतव्यः । अद्यतनानपि । नवतरः ।

महाँ अमत्रो वृजने विरप्युग्रं शवं पत्यते धृष्णवोजः ।

नाहं विव्याच पृथिवी चनैनं यत्सोमासो हयैश्चममन्दन् ॥ ४ ॥

महान् । मंहनीयो महानिति यास्कः । अमत्रोऽमत्रि इति । स्तुतिः विरप्याम्,
तद्वान् विरप्सी । युद्धे, स्तोतव्यः । उद्गूर्णम् । धर्षणशीलम् । अस्योजः । शत्रूणां

१. पुरातनाः Sy. २. ०वति P.
३. इमे अभिनवाः, उभयविधाः सोमाः Sy.
४. ०पिब P. यथायोगादनिघातः Sy.
५. एवम् P.
६. पिब P. पाहि—पाते(पिबते)लोटि 'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् । निघातः Sy.
७. ०तव्य P. स्तुत्यः । पत्यः—पततेः स्तुत्यर्थस्य अघ्न्यादित्वाद् यत् । 'यतो-ऽनावः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.
८. अधुना Sy.
९. अतिशयेनाभिनवस्त्वम् इमानभिनवान् सोमान् । नवीयान्—नवशब्दादीयसु नि रूपम् । नित्स्वरः Sy.
१०. योज्यमिन्द्रो महान्, अतिशयितसामर्थ्यवान् Sy. विव्यामित्रस्य । इन्द्र उच्यते । महाव् शरीरेण SKN. विव्यामित्रस्ये-दमार्षम् । महान् प्रभावतः Dur.
११. Cf. N. 3. 13. 'महान् कस्मात् ? मानेनान्याञ्जहातीति शाकपूणिः । मंहनीयो भवतीति वा' ।
१२. शत्रूणां अभिभविता । अमत्रः—'अम गत्यादिषु' । 'अभिनक्षिपजि—'इत्यादिना अत्रन् प्रत्ययः । नित्स्वरः Sy. अमत्रोऽपरिमाणबलेनाहंसितपूर्वो वा केनचित् SKN. अपरिमाणमात्र इन्द्रः Dur. १३. ०मत्र इ० P. ०ऽमात्र is suggested for ०मत्रि ।

१४. N. 6. 23.
१५. स्तुति P. १६. विरप् M. वीर P.
१७. विरप्सी M. वीरश्च P. वि पणशीला भुजास्फालनेन युद्धार्थं शत्रूणामाह्वानकारी । यद्वा विविधं रपणं स्तुतिलक्षणं यस्येति सर्वेः स्तुत्य इत्यर्थः । विरप्सी 'रप लप व्यक्तायां वाचि' । औणादिकः शप्रत्ययः । विविधं रपन्तीति विरप्साः स्तोतारः । तेऽस्य सन्तीत्यत इनिः । यद्वा विविधं रपणं विरप्याम्, तदस्यास्तीति । प्रत्ययस्वरः Sy. विरपणशील आह्वानकृत् SKN. विरावणशीलः Dur.
१८. बलोपलक्षिते युद्धे Sy. वृजनशब्दः क्रियानिमित्तको बलनिमित्तो बाऽन्तर्णीतमत्वर्थः सङ्ग्रामे द्रष्टव्यः । वज्र्यन्ते यत्र बाणैर्योद्धारस्तस्मिन्, व्रज? (वर्ज) नवति बलवति वा सङ्ग्रामे SKN. सङ्ग्रामे Dur.
१९. It is the interpretation of विरप्सी । It should therefore immediately follow विरप्सी ।
२०. तावृशस्येन्द्रस्य Sy. अभ्युद्यतम् Dur.
२१. धृष्णु—'मिषुषा प्रागल्भ्ये' । त्रसिगृधि-धृषिक्षिपेः (कनुः इति) कनुप्रत्ययः । 'रषाभ्याम्—'इति णत्वम् । प्रत्ययस्वरः Sy. शत्रूणां अभिभवितु SKN. धर्षयितु Dur. २२. अस्योन्व P. पराक्रम-लक्षणं तेजः Sy. यस्य बलम् Dur.

बलस्य । इष्टे । न । एव । पृथिवी । अपि । एनम् । व्याप्तवती । यदा । पीताः सोमाः ।
हर्यश्वम् । अमन्दन्, तदा भूम्या अपि महानासीदिति ।

महाँ उग्रो वावृधे वीर्याय समाचक्रे वृषभः काव्येन ।

इन्द्रो भगो वाज्रदा अस्य गावः प्र जायन्ते दक्षिणा अस्य पूर्वीः ॥ ५ ॥

महान् । महान् । उदगूर्णः । वृद्ध आसीत् । वीर्यकरणाय । सोऽयम् । स्तोतृणा

१. शवः बलम् Sy. शत्रुबलम् Dur.

२. इष्टे is suggested for इष्टे ॥
सर्वत्र प्रसरति । पत्यते—व्यत्ययेन कर्तरि
यक् । निघातः Sy. पातयते Dur.

३. इव P.

अहशब्द एवार्थे Sy. अहशब्दो विनि-
ग्रहार्थयित्वादेवार्थे SKN.

४. विस्तीर्णा भूमिः Sy. तच्छ्रुतेर्घोश्चे-
त्युपसङ्ग्रहः, पृथिवी च घोश्च माहा-
त्म्येन छावापृथिव्यावप्यनेनैव व्याप्नुत
इत्यर्थः SKN. पृथिवी नापि घोः,
उपमानत्वेन Dur.

५. आनि P. चन इत्यप्यर्थे । चनेति निपा-
तसमुदायश्चार्थे वर्तते । एवमादित्वा-
वन्तोदात्तः Sy. चनेति निपातः स्वार्थे
SKN. नापि Dur.

६. एतादृशमहिमोपेतमिन्द्रम् Sy.

७. Omitted in M. न व्याप्नोति ।
घोरपि न . . . इत्यर्थः, विव्याच—व्यचे-
लिति णलि 'सिटधभ्यासस्योभयेषाम्'
इत्यभ्यासस्य सम्प्रसारणम् । निघातः
Sy. व्यच्चिर्व्याप्त्यर्थः । व्याप्नोति SKN.

८. यता P. यच्छब्दो यदेत्येतस्यार्थे व्यत्ययेन
वा नपुंसकम् । यदा यं वेन्द्रम् SKN.
कदा पुनरेवं भवति ? . . . यदा Dur.

९. स्वाहाकृताः सोमाः Sy.

१०. हश्चम् P.

इन्द्रम् Sy; Dur. हरी अश्वौ यस्य
तम् SKN.

११. ०मदन्त M. अमादयन् । तदा तमेन
छावापृथिव्यौ व्याप्तुं न शक्नुत इत्यर्थः ।
अमन्दन्—'मदि स्तुत्यादिषु' इत्यस्य
लङि रूपम् । यद्योगादनिघातः Sy.
मोदयन्ति तर्पयन्ति चेत्यर्थः SKN.
अतर्पयसित्यर्थः Dur.

१२. भूम्याम् P.

१३. विम० M. माहा० P.

१४. 'अमत्रोऽमात्रो महान् भवति । अभ्य-
मितो वा' N. 6. 23.; SKN.
2. 472.

१५. युद्धकर्मणि बलवान् Sy.

१६. शत्रूणां भयङ्करः Sy.

१७. वर्धते । वावृधे—वर्धतेर्लिटि रूपम् ।
निघातः Sy.

१८. ०कर्षणा० P. वीर्याय—वीरे भवं वीर्यम्,
'भवे छन्दसि' इति यत् । 'वीरवीर्यौ च'
इत्यत्र 'यतोऽनावः' इत्यस्यानित्यत्वस्य
ज्ञापितत्वात् तित्स्वरितः Sy.

१९. It is the substitute of वृषभः ॥
वृषभः फलस्याभिनिवर्धकः Sy.

स्तोत्रेण । समभिमुखीक्रियते । सोममिन्द्रः । भजनीयः । अन्नस्य दाता । अस्य । स्वभूता
गावो विद्यन्ते । तथाऽस्य । मनुष्येभ्यः स्तोतृभ्यो दत्ता दक्षिणाः । प्रजाभिः प्रजायन्ते । बह्वचः ।

प्र यत्सिन्धवः प्रसवं यथायन्नापः समुद्रं रुथ्यैव जग्मुः ।

अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्यदीं सोमः पृणति दुग्धो अंशुः ॥ ६ ॥

प्र यत्^{११} यस्मिन्^{११} काले । येन^{१२} प्रकारेण । नवः । इन्द्रस्यानुज्ञाम् । प्रायन्^{१३} । तस्मिन्^{१३}
काले तेन प्रकारेण, आपः^{१४} । समुद्रम्^{१४} । विस्तीर्णा रथमार्गा इव । गच्छन्ति^{१५} । अस्मात्^{१५} कारणात् ।

१. त्रेण M. कवयः स्तोतारः । तत्कर्म
स्तोत्रम् । तेन । काव्येन—कवेः कर्म
काव्यम् । ब्राह्मणादित्वात् व्यञ् ।
अित्त्वाद्बुधधावृद्धिः ? (आद्यचो वृद्धिः)
अित्स्वरः Sy.

२. सङ्गच्छते । समाचक्रे—करोतेर्लिटि
रूपम् । 'गतिर्गतौ' इति पूर्वपदस्य गते-
निघातः Sy.

३. M. reads इति इयं सोमम् ॥ सोऽयं
is suggested for सोम०.

४. सर्वभजनीयः Sy.

५. क्षीरादिलक्षणान्नप्रदाः । बाजवाः—
ददातेः 'आतोऽनुपसर्गे कः' Sy.

६. तादृशस्य अस्य इन्द्रस्य Sy.

७. स्वभा P.

८. प्रजायन्ते Sy.

९. ०क्षिणा M. and P. दक्षिणाः—'दक्ष
वृद्धौ' इत्यस्मात् 'द्वुदक्षिभ्यामिनन्' इ-
तीनन्प्रत्ययः । नित्त्वादाद्युदात्तः Sy.

१०. प्रजायन्ते—'जनी प्रादुर्भावे' इत्यस्य
लिटि रूपम् Sy.

११. द्वयः M. Sy. adds ता गावः ।

१२. प्रपयः M. प्र यत्सिन्धवः is an
addition in M. over the
line.

१३. यदा Sy.

१४. यथा Sy.

१५. प्रकर्षेण सूयते इति प्रसवः कामः ।
तमनुसृत्य । प्रसवम्—सवतेः कर्मण्यप् ।
आथादित्स्वरः Sy.

१६. प्रकृष्टमतिद्वरं समुद्रं गच्छन्ति । आयन्
—अयतेर्लिङि रूपम् । यद्योगादनिघातः
Sy.

१७. तदा Sy.

१८. आः P.

१९. ०मुन्नाः P. महान्तं समुद्रम् Sy.

२०. रथिन इव । रुथ्येव—रथस्येमे रुथ्याः ।
'रथाद्यत्' इति यत् । 'सुपां सुलुक्—'
इति सुपो डादेशः । तित्स्वरितः ।
इवेन विभक्त्यलोपः, पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः
Sy.

२१. प्रीणनार्थं गच्छन्ति । जग्मुः—गमेर्लिटि
रूपम् । 'गमहन्—' इत्यादिनोपधा-
लोपः । निघातः Sy.

इन्द्रः । स्वस्थानादन्तरिक्षात् । अपि । उरुतरः । यत् । एनम् । सोमः । पूरयति । दुग्धः ।
अशुः, अत्र यास्कः—‘अशुः शमष्टमात्रो भवति’ इति ।

समुद्रेण सिन्धवो यादमाना इन्द्राय सोमं सुपुतं भरन्तः ।

अंशुं दुहन्ति हस्तिनो भरित्रैर्मध्वः पुनन्ति धारया पवित्रैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । द्रोणशकलेन । आपः । सङ्गच्छमानाः । इन्द्राय । सोमम् । सुपुत्रमिपुत्रम् ।
सम्भरन् । तथा, अंशुम् । दुहन्ति । हस्तयुक्ता अभ्यर्चयन् । सांगसम्भरणसाधनैः । मधूनि ।

१. इन्व M. इन्द्र P.

२. M. omits स्वस्था० P. reads
स्वस्था० ॥ अतश्चित्सदसः—अस्माद-
प्यन्तरिक्षात् Sy.

३. वरीयान्—उरुशब्दादीयसुनि ‘प्रिय-
स्थिर—’ इत्यादिना वरादेशः । नित्या-
दाद्युदात्तः Sy. ४. इन्द्रम् Sy.

५. सोमम् M. and P.

६. प्रीणयति । यथाल्पा नद्योऽल्पीयांसि च
जलानि महान्तं समुद्रं प्रीणयन्ति तद्व-
दल्पतरोंऽशुभूतः सोमः वरीयांसमिन्द्रं
प्रीणयति । पूणति—‘पूण प्रीणने’ ।
तुदादिः । यद्योगावनिघातः Sy.

७. दुग्ध P. अभिषुतः । दुग्धः—दुहः क्तः,
‘एकाचः—’ इतीदृप्रतिषेधः । ‘दावेर्धा-
तोर्धः’ इति हकारस्य घत्वम् । ‘अघस्त-
बोर्धोऽघः’ । प्रत्ययस्वरः Sy.

८. लताखण्डरूपोऽल्पः सोमः Sy.

९. N. 2. १.

१०. सहिता नद्याविरूपेणापोऽभिघ्नवन्त्येनमिति
समुद्रस्तेन । समुद्रेण—समुत्पूर्वात् ब्र-
वतेः ‘अन्येभ्योऽपि वृष्यते’ इति डः, द्वित्वा-
द्विलोपः । यद्वा ‘उन्वी क्लेबने’ । सम्पूर्वस्य

‘स्फायितश्चि—’ इत्यादिना रक् ।
फित्वादुपधायोगः । उभयत्र प्रत्ययस्वरः ।
सुपा सहकादेशे कृत एकादेश उदात्त एव
Sy. ११. सिन्धवः—नद्यो यथा तं
पूरयन्ति तद्वत् Sy.

१२. तेन सह सङ्गतिं याचमानाः । याद-
मानाः—‘दुयाचु याच्नायाम्’ । शानच् ।
व्यत्ययेन चकारस्य दकारः । शानचो
लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः Sy.

१३. तुभ्यम् Sy. १४. M. omits
ष्ट्वभिषु । P. omits तम् ।

१५. सम्भरन्तः, or समभरन् is suggest-
ed for सम्भरन् ॥ सम्भावयन्तः Sy.

१६. लताखण्डम् Sy.

१७. अभिषुण्वन्ति । दुहन्ति—‘दुह प्रपूरणे’
इत्यस्य लटि रूपम् Sy.

१८. हस्तवन्तः Sy.

१९. ०घने P. कर्मकरणार्थं पदार्थान् विभ्र-
तीति भरित्रा । हवस्तैः । भरित्रैः—
‘दुभुम् धारणपोषणयोः’ इत्यस्मात्
‘अभिघ्नाविभ्य इत्रोत्रौ’ लीत्रप्रत्ययः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

२०. माधुर्योपेतान् सोमान् Sy.

पुनन्ति । धारया । दशापवित्रैश्चेति ।

हृदाइव कुक्षयः सोमधानाः समी' विव्याच सवना पुरुणि ।

अन्ना यदिन्द्रः प्रथमा व्याश वृत्रं जघन्वाँ अवृणीतु सोमम् ॥ ८ ॥

हृदा इव । हृदा इव । इन्द्रस्य जठरावकाशः । सोमाधाराः । संव्याप्नोति । बहूनि । सवनानि । ईमिति पूरणम् । अन्त्यलोपश्छान्दसः, अन्नानि विविधानि । पुरातनानि, वृत्रवधात् पूर्वम् । यस्मात् । विविधमस्नात् । अथ वृत्रम् । जघन्वान् । देवेभ्यः सोममेव । वृतवानिति ।

१. शोधयन्ति । पुनन्ति—'पूत्र पवने' इत्यस्य लटि रूपम् Sy.

२. सार० M. तथा तेऽध्वर्यावयः स्रवतो रसस्य धारया Sy.

३. दयापविस्तोत्रै० P. पावनैः Sy.

४. Omitted in P.

५. तत्र दृष्टान्तः । यथा हृदा जलाधारा भवन्ति तद्वत् Sy.

६. जरा P. उदराणि । कुक्षयः—'कुष निष्कर्षे' 'प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः' (Uṇādi 3. 435.) कुष्यत इति कुक्षिः । प्रत्ययस्वरः Sy.

७. सोमा M. सोमो निधीयते येष्विति सोमधानाः । सोमधानाः—दधातेरधिकरणे ल्युट् । लिट्स्वरः Sy.

८. यं संख्या० M. सम्यक् व्याप्नोति । विव्याच—व्यर्चोर्लटि रूपम् Sy.

९. पुरुणि त्रीणि Sy.

१०. सोम्यमिन्द्रः Sy.

११. भक्षणीयानि सोमादीन्येतानि । अन्ना—'अव भक्षणे' । अद्यत इत्यन्नम् Sy.

१२. प्रथमानि Sy.

१३. ०षटना० P. विशेषेण जघास । आश—'आश भोजने' इत्यस्य लिटि णलि रूपम् । 'अत आदेः' इत्यभ्यासस्य दीर्घः । यद्योगादनिघातः । लिट्स्वरः Sy.

१४. वृत्रस्य Sy. वृत्रम्—'न लोकाव्यय-निष्ठा—' इति षष्ठीप्रतिषेधः Sy.

१५. जघ्वान् M. हन्तेन्द्रः । जघन्वान्—हन्तेः क्वसादिङभावे रूपम् । प्रत्यय-स्वरः Sy.

१६. ०वेभ्य M.

१७. भव M.

१८. वृतावा० P. माध्यन्दिने सवने देवेभ्यः समभजत । अवृणीत—'वृङ् सम्भक्तौ' इत्यस्य लटि रूपम् Sy.

१९. VM. ignores इन्द्रः ।

आ तू भर माकिरेतत्परिं द्वाद्भिन्ना हि त्वा वसुपतिं वसूनाम् ।

इन्द्र यत्ते माहिनिं दत्तमस्त्यस्मभ्यं तद्धर्यश्च प्र यन्धि ॥ ६ ॥

आ तू भर । आभर वनम् । क्षिप्रमस्त्यस्मभ्यं दातुम् । मा कश्चित् । त्वया दीयमान-
मेतत् । निरुणद्ध । जानीमः । हि । त्वाम् । वसुपतिम् । तथा सति, न्द्र ! यत् । तव ।
पूजनीयम् । देयघनम् । अस्ति । हे हर्यश्व ! तत् । अस्त्यस्मभ्यम् । प्रयच्छेति ।

१. तु P.

२. Omitted in P.

३. भर—भरतेर्लोठि रूपम् Sy.

४. 'विन्ना हि त्वा वसुपतिम्' इति वक्ष्य-
माणत्वाद् वस्विति गम्यते । एतद्वसु
BB.

५. तु—'अचि तुनुघ—' इत्यादिना संहितायां
बीर्धः Sy. तू इति पादपूरणार्थम् BB.

६. दधु P.

७. को वा । माकिः निपातः Sy. माकि-
रिति भावबद्धपर्यायो निपातः BB.

८. ०मेकं M. ०मेत् P. धनम् Sy.

९. परिष्ठात् प्रतिबध्य तिष्ठेत् । स्यात्—
तिष्ठतेद्विजान्से लुङि रूपम् । 'उप-
सर्गात् सुनोति—' इत्यादिना संहितायां
षत्वम् । निघातः Sy. परत्र मा स्यात्,
अस्मात्वेव तिष्ठतु । यद्वा, अस्त्यस्म-
माहृतं वसु त्वयेतत्परिष्ठितं समाप्तं
मा भूद्, अनुपक्षीणमस्तु BB.

१०. विष—वेत्तेर्लोठि 'विदो लटो वा' इति
मसो भावेशः । प्रत्ययस्वरः । संहितायां
'द्विषचोऽस्तित्ठः' इति बीर्धः Sy.
विजानीमः BB.

११. जलु Sy. यस्मात् BB.

१२. उत्तमस्य धनस्य स्वामिनम् । वसुपतिम्
—'पत्यावैश्वर्ये' इति पूर्वपदप्रकृति-
स्वरः Sy. सर्वेषां वसूनां सम्बन्धिनं
वसुपतिं धनपतिम् । . . 'इन्द्रो द्विष
इन्द्र ईशे पुषिभ्याः' इत्यादिषु स्वामि-
नम् । तस्मादुच्यते 'आ
तू भर' इति BB.

सर्ववसुपतिं शृणुमः । तस्मादुच्यते 'आ
तू भर' इति BB.

१३. वत् P.

१४. ०जयन्ति P. मंहनीयम् । माहिनिम्—
'महेरिणं च' इतीनं प्रत्ययः । गित्त्वा-
दुपधावृद्धिः, प्रामादित्वादाद्युदात्तः Sy.
महद् मंहनीयं वा हिरण्यादिकम् ।
महेरिन् वृद्धिश्च । यद्वा माहिनिं महा-
प्रमाणम् । 'माह् माने' स एव प्रत्ययः
BB.

१५. देवघ० M. एवं घ० P. धनम् Sy.

दत्तं दातव्यम् । औणादिकस्त्रन्प्रत्ययः ।
ईदृशं यत्तव धनमस्ति दानायैव कल्पि-
तम् BB.

१६. Omitted in M.

१७. Omitted in P. हे हर्यश्व !
हरिवाहन ! BB.

१८. धनम् Sy.

१९. यन्धि—'यम् उपरमे' । लोटि 'बहुलं
छन्दसि' इति षपो लुक् । 'सोहिः' । तस्य
'वा छन्दसि' इति पिस्वस्य विकल्पित-
त्वावत्राङित्वात् 'अङितश्च' इति
हेध्यदेशः । निघातः Sy.

२०. VM. ignores वसूनाम् ॥ वसूनाम्
Sy.

सर्ववसुपतित्वप्रतिपादनार्थं वसूनामि-
त्युक्तम् । समासे संख्याविशेषाप्रतीतेः
BB.

This stanza--TS. I. 7. 13. 3.

अस्मे प्र यन्वि मधव मृषीष्टिष्टिः रायो विश्ववारस्य भूरैः ।

अस्मे श्रुतं श्रुदो जीवसे धा अस्मे वीराञ्छ्वत् इन्द्र शिप्रिन् ॥ १० ॥

अस्मे प्र । अङ्गिरसो घोर एतां दर्श, अस्मभ्यम् । प्रयच्छ । घनवन् ! तृतीयसंवना-
न्यात् ऋजीषवन् ! इन्द्र ! सर्वैरणीयम् । भूरि । घनम् । तथाऽस्मभ्यम् । जीवनार्थम् ।
शतम् । शरवः । प्रयच्छ । अस्मभ्यम् । वीराञ्च । बहून् । इन्द्र ! शिप्रिन् !

१. जातकर्मण्यंसाभिर्गर्शने 'अस्मे प्र यन्वि'
(AGS. I. 15.) इत्येषा । यद्यपि 'सा
निर्वहेत्' इति वचनेन शंसने निषिद्धा
तथाप्यभिर्गर्शनस्य शंसने चोदितत्वात्
नोक्तदोषः Sy.

२. अस्मै P.

३. Omitted in P.

४. आङ्गिरसो is suggested for
अङ्गिरसो.

५. P. adds एव after घोर ।

६. एता D. and M.

७. दर्शन P. दर्श is suggested for
दर्श ॥ घोरस्याङ्गिरस्येवमार्थम् Dur.

८. ०स्मभ्य P. एवमत्र 'अस्मे प्रयन्वि'
इत्यनेन याव्वाथेन सम्बन्धात् 'अस्मे'
इत्यस्य 'अस्मभ्यम्' इति चतुर्थ्या विप-
रिणाम उपपद्यते Dur.

९. वेहि Dur.

१०. ०नाय यात् M.

११. गतसारसोमवन् ! हे इन्द्र ! Sy.

१२. विष्वैः सर्वैः सम्भजनीयतया वरणं यस्य
तत् Sy. सर्वा आपदो यद् धनं वारयति
तस्य Dur.

१३. बहु Sy. भूरेर्बहुनः, षष्ठीभूतेरेकदेश-
मिति शेषः । द्वितीयाथे वा षष्ठी । . .

भूरि SKN. बहुनः, यस्याधिपतिस्त्वं
तस्याभिलषितां मात्रां देहि Dur.

१४. द्वितीयाथे षष्ठी Sy. घनस्य Dur.

१५. अस्माकम् Sy. अस्मभ्यमेव SKN.

१६. ०वचना० M. ०वचनार्थं P. जीव-
नाय । जीवसे—'जीव प्राणधारणे'
इत्यस्य तुमर्थेऽस्तेप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः
Sy. जीवनाय SKN.; Dur.

१७. Omitted in M. संवत्सरान् Sy.
शतं वर्षाणि SKN.; Dur.

१८. Omitted in M. वेहि Sy.;
SKN.; Dur.

१९. स्मभ्यं M. अस्माकम् Sy. अस्मभ्यमेव
च SKN.

२०. पुत्रान् देहि Sy. पुत्रान् SKN.;
Dur.

२१. शरवदिति बहुनाम (Ngh. 3. 1.)
शरवतः—'दृष्टोदिव गतिबृद्धयोः' ।
अस्मात् 'संश्चद्वेहेत्—'इत्यादिनाति-
प्रत्ययान्तत्वेन निपातनादिष्टरूपसिद्धिः
Sy. ब. नामधन्, बहून् SKN.
दीर्घायुषो देहि Dur.

२२. शिप्रिन् M. याचन्ते P. शोभनह्नो !
Sy. हनुर्नासिके वा ताभ्यां तद्वन् ।
SKN. 2. 412.

शुनं हुवेम मृगवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ११ ॥

[शुनं हुवेम ।]

III.37.

वार्त्रहत्याय शर्वसे पृतनाषाहाय च । इन्द्र त्वा वर्तयामसि ॥ १ ॥

१ वार्त्रहत्याय=शत्रुहन्तननिमित्ताय । सेनाभिभवनिमित्ताय । च । बलाय, तदस्माकं यथा स्यादित्येवम् । इन्द्र ! त्वाम् । अवर्तयामः ।^{११}

१. The *pratika* is supplied by the Editor. M. has शुनं हुवे added by a different hand over the line. For commentary, see RV. III. 30. 22.

२. 'वार्त्रहत्याय' इत्येकादशचर्ममष्टमं सूक्तम् ।

'कावश्यमुष्टुपु, शिष्टाः गायत्र्यः । तथा चानुक्तान्तम्—'वार्त्रहत्याय गायत्रमन्त्या-मुष्टुपु' (KSA. 18. 37. p. 16.) इति । अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणा-च्छंसिशस्त्रे 'वार्त्रहत्याय' इत्युत्तमावर्जं सूक्तं शंसनीयम् । तथा च सूत्रितम्—'वार्त्रहत्यायेत्युत्तमामुद्धरेत्' (AŚS. 6. 4.) इति । महाव्रते गायत्रीतुचासीता-वुत्तमावर्जमिदं सूक्तम् । पञ्चमारण्यके सूत्रितम्—'वार्त्रहत्याय शवस इत्युत्तमा-मुद्धरति' (AŚ. 5. 2.5.) इति Sy.

३. पितृहिनामा P. विद्वामित्रः स्तौति Sy.

४. न्युह० P. वृत्र.नननिमित्ताय । वार्त्र-हत्याय—वृत्रघ्नः कर्मण्यर्थे ब्राह्मणा-दित्वात् घ्यञ् । 'हनस्तोऽभिष्णलोः' (Pa. 7.3.32.) इति तकारः । अस्वा-बाधुवास्तः Sy. वृत्रस्य वैत्यस्य हत्यायां हनने कुशलं वार्त्रहृत्यं, वृत्रघातसमर्थ-

मित्यर्थः Mah. वृत्रो येन शवसा बलेन हृत्यते तद् वार्त्रहृत्यं शवस्तस्मै U.

५. ०नित्ता I^२.

६. परकीयसेनाभिभवाय । पृतनाषाहाय —'षह मर्षणे' इत्यस्माद्भावे 'शकि-सहोवच' इति यत् । संहितायां 'सहेः पृतनताभ्यां च' (Pa. 8. 3. 109.) इति षत्वम् । वीर्यद्विगन्धसः Sy. पृतना शत्रुसेना सह्यतेऽभिभूयते येन तत्पृतना-साह्यं तस्मै शत्रुसेनापराभवसमर्था-येत्यर्थः Mah. पृतनाः संग्रामा येन शवसाऽभिभूयन्ते तत्पृतनासहं बलं तस्मै पृतनासहाय । सहतिरभिभवार्थः U.

७. Omitted in M. अपिच Sy. च पुनः Mah.

८. त्वद्वलवृद्ध इत्यर्थः Mah.

९. तथा स्मा० M.

१०. ०वर्तम् P.

११. सर्वतः प्रवर्तयामः । वर्तयामसि—'वृत्तु वर्तने' इत्यस्य ण्यन्तस्य मसः 'इवन्तो मसिः' इति मसि इत्यादेशः । निघातः Sy. उपतिष्ठामहे Mah.

१२. This stanza YV. 18. 68.

For SB. see RV. 3. 30. 8.—SB. 9. 5. 2. 4. p. 748.

अर्वाचीनं सु ते मन उत चक्षुः शतक्रतो । इन्द्रं कृण्वन्तु वाघतः ॥ २ ॥

अर्वाचीनम् । अभिमुखम् । सुष्ठु । कृण्वन्तु । तव । मनः । चक्षुः । च । बहुप्रज्ञ !

इन्द्र ! वाघतः=ऋत्विजः ।

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीभिरीमहे । इन्द्राभिमातिषाद्यै ॥ ३ ॥

नामानि ते । इन्द्र ! शक्रपुष्टूतेत्यादीनि तव । नामानि । सर्वाभिः । स्तुतिभिः ।

अभिमातीनां सहननिमित्तम् । याचामहे ।

पुरुष्टुतस्य धामभिः शतेन मय्यामसि । इन्द्रस्य चर्षणीधृतः ॥ ४ ॥

पुरुष्टुतस्य । बहुस्तुतस्य । पृथक्संज्ञासंज्ञितैः शतेन । तनूभिः । पूजां कुर्मो वयम् ।

१. M. omits अभि ॥ अस्मदभिमुखम् ।

अर्वाचीनम्—'विभाषाञ्चरदिकृत्त्रिया-
म्' इति खप्रत्ययः । खस्येनादेशः Sy.

२. अस्मदभिमतफलसम्पादनेन शोभनम् Sy.

३. कुर्वन्तु । कृण्वन्तु—'कृवि हिंसाकरण-
योः' इत्यस्य लोटि रूपम् । ग्रामन्त्रि-
तस्याविद्यमानव न पादादित्वादनिघा-
तः । प्रत्ययस्वरः Sy. ४. मदनः M.

५. त्वदीयं दर्शनम्, अस्मात्स्वनुग्रहवर्षिणं
कुर्वन्तु । चक्षुः—'चक्षेः शिञ्च' इत्युसि-
प्रत्ययः । शिङ्च-द्वावात् ल्याभावेशाभावः ।
'नित्' इत्यनुवृत्तेः आद्युदात्तः Sy.

६. ०प्रज्ञेन P. हे शतक्रतो ! शतं क्रतवो
यस्यासौ शतक्रतुः Sy.

७. वहन्ति यज्ञियां धुरमिति वाघतः
स्तोतारः । वाघतः—'वह प्रापणे' संश्च-
द्वेहत्—' इत्यादिना अतिप्रत्ययान्तत्वेन
निपातनाहुपधावुद्धिः । हकारस्य घत्वम् ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

८. Omitted in P.

९. शक्रवज्रहस्तादीनि नामधेयानि । यद्वा
तदुपलक्षितानि बलानि Sy.

१०. स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः Sy.

११. P. omits अभि ॥ मातिर्मानो गर्वः ।
अभितो मानो येषां तेऽभिमातयः शत्रवः ।
तेषां (सह्यं) सहनमेव स(सा)ह्यम् ।
तस्मिन् युद्धेऽनाकमुपास्थेते सति Sy.

१२. M. adds नेन्द्रं . . . न्तेऽपि तर्हि नामा-
न्युच्चरन्त इतीत्यमुक्तमिति । P. adds
नेन्वृष्ट्वा वा आहत्याय शत्रुचरन्त इती-
त्यर्थमुक्तमिति ॥ वयं याचामहे । ईमहे—
'ई कान्त्यादिषु' । व्यत्ययेनात्मनेपदम् ।
अदादित्वाच्छपो लुक् । निघातः Sy.

१३. VM. ignores शतक्रतो !

१४. हे इन्द्र ! Sy.

१५. पुरुभिः बहुभिः स्तोतृभिः स्तुतस्य ।
पुरुष्टुतस्य—'ष्टुम् स्तुतौ', कर्मणि क्तः ।
थायादिस्वरः । संहितायां 'स्तुतस्तो-
मयोदञ्चन्वसि' इति षत्वम् Sy.

१६. अपरिमितसंख्याकैः Sy.

१७. तनूभिः M. तेजोभिर्युक्तस्य Sy.

१८. महयामः स्तोत्रं कुर्मः । महयामसि—
'मह पूजायाम्' इत्यस्य लटि इदन्तो
मसिः । निघातः Sy.

कीर्तितैरिन्द्रस्य । मनुष्यस्य धृतः ।

इन्द्रं वृत्राय हन्तवे पुरुहूतमुप ब्रुवे । भरेषु वाजसातये ॥ ५ ॥

इन्द्रं वृत्राय । इन्द्रम् । उपब्रूवस्य । हननाय । बहुभिराहूतम् । उपरतोमि । सङ्घा-
मेषु । अन्नमजनाय ।

वाजेषु सासहिर्भेव त्वामीमहे शतक्रतो । इन्द्रं वृत्राय हन्तवे ॥ ६ ॥

वाजेषु । सङ्घामेषु । अभिमविता । भव । त्वाम् । याचामीहे । शतकर्मन् ! इन्द्र !
शत्रुम् । हन्तुम् ।

१. वृतः P. चर्षणीनां मनुष्याणां कर्मानुष्ठा-
तृणामिन्द्रस्य नेन धारकस्य
इन्द्रस्य । यद्वा आकृषन्ति सर्वमनेनेति
चर्षणि बलम् । तद्वारकस्य तव । चर्ष-
णीधृतः—‘कृष आकर्षणे’ ‘कृषेरादेश्च
चः’ (Uṇādi 2. 261.) इत्यनिप्रत्ययः ।
ककारस्य चकारादेशः । यद्वा ‘कृष वि-
लेखने’ । कर्षन्तीति चर्षणयो मनुष्याः ।
‘ध धारणे’ । क्विप् । कृदुत्तरपदस्वरः
Sy.

२. Omitted in P.

३. हे इन्द्र ! Sy.

४. बलवन्तं त्वाम् Sy.

५. उप M. वृत्रनामकमसुरम् । वृत्राय—
‘क्रियाग्रहणं कर्तव्यम्’ इति कर्मणः
सम्प्रदानम् Sy.

६. राय M. हन्तुम् । हन्तवे—हन्तेस्तुमर्थे
तवेऽप्रत्ययः । निस्वरः Sy.

७. पुरमिः Sy.

८. ०राभूत P.

९. सोमपानार्थं विप्रवामिश्रोहमाह्वयामि ।
उपब्रुवे—‘ब्रू व्यक्तायां वाचि’ इत्यस्य
लट्प्रत्यय इटि रूपम् । निघातः
Sy.

१०. युद्धेषु Sy.

११. अन्नोपलक्षितधनलाभाय । वाजसातये—
सननं सातिः, वाजस्य सातिर्वाज-
सातिः । वासीभाराबिन्दुः—‘वृषभश्रुति-
स्वरः Sy.

१२. शत्रूणामभिमविता । सासहिः—‘सहि-
वह्निचलिपतिभ्यो यङन्तेभ्यः किकिनौ
वक्तव्यौ’ इति किप्रत्ययः । तस्य स्वरः
Sy.

१३. य याचा० M. प्रार्थयामहे Sy.

१४. शतक्रतो ! Sy.

१५. वृत्रम् । वृत्राय कर्मणः सम्प्रदानं (त्व)म्
Sy.

१६. हन्तवे—तुमर्थे तवेऽप्रत्ययः Sy.

द्युन्नेषु पृतनाज्ये पृतसुतर्षु श्रवःसु च । इन्द्र साक्ष्वाभिमातिषु ॥ ७ ॥

द्युन्नेषु । अन्नेषु । 'पृतनाज्यम्' इति सङ्ग्रामनाम । सेनाविषयेषु तरणेषु । कीर्तिषु । सक्तो भव । इन्द्र ! ये च त्वामभिमन्यन्ते तेषु । चेति ।

शुष्मिन्तमं न ऊतये द्युन्निन पाहि जागृविम् । इन्द्र सोमं शतक्रतो ॥ ८ ॥

'शुष्मिन्तमम्' । बलवत्तमम् । अस्माकम् । रक्षणाय । घनाद्यभयुक्तम् । पिब । जागरणशीलम् = उद्भूतरसम् । इन्द्र ! सोमम् । शतकर्मन् ।

१. Omitted in P. P. adds here
चेरन्त इति रथमुत्तरमिति पुरुष्टुतस्य ॥
द्योतमानेषु घनेषु सप्तम्येभ्यः भिमानिनो
ये सपत्नाः Sy.

२. M. omits पृतनाज्य ॥ पृतनानामजनं
गमनं यस्मिन्निति पृतनाज्यं संग्रामः ।
तस्मिन् संग्रामे । पृतनाज्ये—'अज गति-
क्षेपणयोः' इत्यस्य ण्यन्तस्य 'अचो यत्' ।
पृतनानामाज्यं पृतनाज्यम् । एकादेश-
स्वरः Sy.

३. Ngh. II. 17, N. 9. 24.

४. तरणशीलेषु शूरेषु । पृतसुतर्षु—पृतना-
शब्दस्य सौ परतः 'मांसपुत्सूनानामुप-
संख्यानम्' इति पृढादेशः । 'अित्वरा
सम्भ्रमे' । ताच्छीलिकः क्विप् । 'ज्वर-
त्वर—' इत्यादिना ऊढ । 'तत्पुरुषे कृति
बहुलम्' इति पूर्वपदस्य सप्तम्या अलुक् ।
कृबुत्तरपदस्वरः Sy.

५. बलेषु च येऽभिमानिनः सपत्नाः सन्ति
तान् Sy.

६. सक्तो P. अभिभव । साक्ष्वा—'षह
मर्षणे' इत्यस्य लोटि 'बहुलं छन्दसि'

इति शपो लुक् । ढत्वकत्वे । दीर्घ-
श्छान्वसः Sy.

७. तथाभिमातिषु सर्वतो गर्वयुक्तेषु शत्रुषु
पुरुषेषु ये सपत्नाः तांश्चाभिभव Sy.

८. चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिने सवने
ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे 'शुष्मिन्तमं न ऊतये'
इति तुचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रि-
तञ्च—'शुष्मिन्तमं न ऊतये आयन्त
इव सूर्यम्' (ASS. 7. 4.) इति Sy.

९. यद् ब० M. बलवतां मध्येऽतिशयेन
बलवन्तम् । यद्वा शुष्मिन्तमं शत्रूणां
शोषकतमम् Sy.

१०. M. omits च ॥ दीप्तिमन्तम् ।
यद्वा द्युन्निनं यशस्विनम् Sy.

११. अत्रागत्य पिब । पाहि—पाते (पिबते) लोटि
'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् ।
निघातः Sy.

१२. पीतः सोमो जागृविः स्वप्ननिवारक इति
तावृशम् । जागृविः—विद्यन्त्ययान्तः ।
निस्वादाद्युदात्तः Sy.

१३. अस्माकं सम्बन्धिनं सोमम् Sy.

१४. शतक्रतो ! Sy.

इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पञ्चसु । इन्द्र तानि तु आ वृणो ॥ ६ ॥

इन्द्रियाणि । निपादपञ्चमेणु । चतुर्णु वर्णेषु । यानि । त्वया दीयन्ते । बलानि, स्तोतृ-
पथवा, तत्रास्य बलानि व्यासक्तानि तिष्ठन्ति । इन्द्र ! त्वदीयानि । सर्वाण्येव तानि ।
अहमावृण इति ।

अगन्निन्द्र श्रवो बृहद्बुध्नं दधिष्व दुष्टरम् । उक्ते शुष्मं तिरामसि ॥ १० ॥

अगन्निन्द्र । अगतम् । इन्द्र ! बृहत् । अक्षम् । अंतर्गतगणम् । राज्ञठरे धारय ।
शत्रुभिर्दुष्टरम् । वर्धयामः । तव । बल सोमेन ।

१. पञ्चसु जनेषु गन्धर्वाः पितरो देवा
असुरा रक्षांसि इत्येषु Sy.

२. वर्णं P.

३. तव सम्बन्धिषु Sy.

४. M. omits यवा ॥ रूपग्रहणा-
दिसामर्थ्यानि स्थितानि । इन्द्रियाणि
इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रबुष्टमिन्द्रसुष्टमि-
न्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा इति घञ्-
प्रत्ययान्तत्वेन निपातनादन्तो ऽसः Sy.

५. M. omits स्य ।

६. आस० P.

७. शतक्रतो ! हे इन्द्र ! Sy.

८. त्वया नि P.

९. इन्द्रियाणि Sy.

१०. सम्भजे । यद्वा पञ्चजनेषु निपा-
नेषु चतुर्षु जनेषु यानीन्द्रियाणि सा-
मर्थ्यानि तानि त्वदीयान्यमावृणे ।
'बृहद् सम्भक्तो' इत्यस्य लटि रूपम् ।
निघातः Sy.

११. VM. ignores शतक्रतो.

१२. अगतं P. त्वां गच्छतु । अगन्—ग-

मेलङि 'बृहत्' छन्दसि' इति शपो लुक् ।

हल्ङ्घादिना तिलोपः । 'मो नो घातोः' ।

अडागमस्वरः Sy.

१३. हे वृत्रहन् ! Sy.

१४. महत् Sy.

१५. सोमलक्षणमस्माभिर्वीयमानमक्षम् Sy.

१६. द्योतनं द्यो० P. धनम् Sy.

१७. साधय M. अस्मभ्यं प्रयच्छ । दधिष्व
—दधातेर्लोडि 'छन्वस्मुभयथा' इति धातु-
आर्यधातुकत्वादिडागमः । निघातः Sy.

१८. ०भि दु० P.

१९. M. omits रम् ॥ दुस्तरं शत्रुभि-
स्तरितुमशक्यम् । दुष्टरम्—तरतेः
कृच्छ्रार्थे क्तम् । सुषामादित्वात्संहितायां
घत्वम् । लित्स्वरः Sy.

२०. M. omits व ॥ सोमाज्यादिभिर्वर्ध-
यामः । तिरामसि—इदन्तो मसिः ।
निघातः Sy.

२१. त्वदीयम् Sy.

२२. बलमुत्कृष्टम् Sy.

२३. VM. ignores उक्ते ॥ उत्कृष्टम् Sy.

अर्वावतौ न आ गृह्यथौ शक्र परावतः ।

उ लोको यस्तै अद्रिव इन्द्रेह तत् आ गृहि ॥ ११ ॥

अर्वावतः । आसन्नात् देशात् । अस्मान् । आगच्छ । अपिच । शक्र ! दूरात् ।
किं बहुना । यत् । तव । स्थानम् । इन्द्र ! इह । ततः । आगच्छ ।

III. 38.

अभि तष्टेव दीधया मनीमत्था न वाजी सुधुरो जिहानः ।

अभि प्रियाणि मर्षेय्यपराणि नदीरिवाणि संदशे सुमेधाः ॥ १ ॥

"अभि तष्टेव" ॥ प्रजापतिर्वैश्वामित्रो वाच्यो वा ॥ यथा तष्टा काष्ठं संस्करोति । एवं त्वं

१. ०ज्ञान् M. अर्वाचीनात् समीपाद्देशात् Sy. २. अस्मानभिलक्ष्य Sy.
३. तिपि P.
४. शक्रं M. बलवन् ! Sy.
५. अतिदूराद्देशात् । परावतः—'उपसर्गाच्छन्दसि वात्वर्ये' इति वतिः । प्रत्यय-स्वरः Sy.
६. VM. seems to explain उ by किं बहुना or he ignores it. S. explains उ by उत्तमः ।
७. यः Sy. ८. उत्तमो लोकोऽस्ति Sy.
९. अस्मिन् देवयजने वेदो Sy.
१०. तस्मादपि लोकात् । ततः—'पञ्चम्यास्तसिन्' इति तसिन् । नित्स्वरः Sy.
११. सोमपानार्थमागच्छ । गृहि—'गमेर्लोठि रूपम् Sy.
१२. VM. ignores अद्रिवः ॥ अति भक्षयति शत्रूनि अद्रिवंशः तद्वन् ! हे इन्द्र ! 'मनुवसो रुः' इति रुः Sy.
१३. 'अभि तष्टेव' इति दशर्वं नवमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका 'अभि तष्टेव दश प्रजापतिः स वैश्वामित्रो वाच्यो वा द्वौ वा

तौ न वैकोऽपि (KSA. 18. 38. p. 16.) इति । विश्वामित्रगोत्रः प्रजापतिर्वाचः पुत्रः प्रजापतिर्वा ऋषिः । तावुभावपि समुच्चितावस्य सूक्तस्य ऋषी इति द्वितीयः पक्षः । अथवा नोभावपि किन्तु विश्वामित्र एवेति तृतीयः पक्षः । त्रिष्टुप् छन्दः । इन्द्रो देवता । चातुर्विधिकेऽहनि साध्यन्दिने सवनेऽञ्छावाकशस्त्रे 'अभि तष्टेव' इत्य-हरहःशस्यनामकं सूक्तम् । सूत्रितञ्च—'उबु ब्रह्माण्यभि तष्टेवेतीतरावहरहः-शस्ये' (ASS. 7. 4.) इति । एवं सर्वत्राहर्गणेषु द्वितीयाविज्वहस्तु माध्यन्दिने सवनेऽञ्छावाकशस्त्र एतत् सूक्तम् Sy.

१४. Omitted in P.

१५. यजमानः स्तोतारं प्रति ब्रूते—हे स्तोतः ! Sy. १६. M. omits प्रजा ।

१७. ०र्वो इवा० P. १८. वाच्यो P.

१९. तेष्वा P. तत्र दृष्टान्तः, यथा तष्टा तक्षणेन काष्ठं संस्करोति तद्वत् । तष्टेव—'तक्षू त्वक्षू तनूकरणे' इत्यस्य तुनि रूपम् । नित्स्वरः Sy.

इनोत् पृच्छ जनिमा कवीनां मनोधृतः सुकृतंस्तद्वत् द्याम् ।

इमा उं ते प्रणयोः३ वर्धमाना मनोवाता अधु नु धर्मणि गमन् ॥ २ ॥

इनोत् । अपिच^१ । देवानीश्वरान् । पृच्छ^२ । पूर्वेषां प्रेतानां कवीनाम् । जन्मानि । मनसो धारयितारः । शोभनकर्मणः कतरिो देवाः । ब्रूलोकम् । कृतवन्तः, कवयश्च प्रेतास्तत्र वर्तन्ते । इमाः स्तुतयः^{११} । त्वदीया^{१२} । इन्द्रं प्रति प्रणीयमानाः । वर्धमाना भवन्ति । अधु । अव-
णार्थं मनसः सदृशगतयः । त्वा धारयितुम् । क्षिप्रम् । आगताः, तान् पृच्छेति^{१३} ।

नि षीमिदत्र गुह्या दधाना उत क्षत्राय रोदसी समञ्जन् ।

सं मात्राभिर्मिरे येसुर्वी अन्तर्मही समृते धायसे धुः ॥ ३ ॥

नि षीमिदत्र । अस्मिन् लोके । सर्वतः । एव । दुर्निरूपकारणानि नानाजातीयकानि

१. ०नोत् P.

२. उत इत्यामन्त्रणे—हे इन्द्र ! Sy.

३. ईश्वरान् गुरुन् Sy.

४. पृच्छ । 'पृच्छ जीप्सायाम्' इत्यस्य लोटि तुदाबित्वात् शः । तस्य क्त्वाद् ग्रहि-
ज्यादिना सम्प्रसारणम् । निघातः Sy.

५. सुकृतकर्मणां देवभूयं गतानाम् Sy.

६. जन्म । केन कर्मणा दिवं गताः कुतो वा तेषामुत्पत्तिः इत्येतमर्थम् Sy.

७. संयतमनस्काः Sy.

८. ०कर्मणिः M. and D. शोभनकर्मणिः सन्तः Sy. ९. दिवम् Sy.

१०. अकुर्वन् Sy.

११. ०स्तोत्र P.

१२. अस्माभिः क्रियमाणाः स्तुतयः Sy.

१३. वदी० P. त्वदर्थम् Sy.

१४. प्रप्यः । 'णीञ् प्रापणे' इत्यस्मादौणादिकः कर्मणि क्विप् । सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वादियङादेशं बाबित्वा यणा-
देशः । 'उदात्तस्वरितयोः—' इति स्वरितत्वम् Sy.

१५. त्वां वर्धयन्त्यः Sy.

१६. ०वत्यः P.

१७. उत M. तत् P. अथेदानीम् Sy.

१८. ०णार्थं P.

१९. मनः P. मनोवेगाः Sy.

२०. ०शमयं P.

२१. ०धितुः P. धर्मणि अस्मिन् यज्ञे Sy.

२२. त्वां गच्छन्तु । गमन्—गमेर्लङि 'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् । ऋर्द्धित्वात् 'गमहन्—'इत्यादिना उपधालोपः । निघातः Sy.

२३. P. adds प्रति after तान् ।

२४. पृच्छति M.

२५. VM. ignores उ ॥ उ सर्वत्र प्रसिद्धयर्थः Sy. २६. षीं P.

२७. भूलोके Sy. २८. ०र्वकः M.

२९. इदवधारणार्थे Sy.

३०. गुह्यानि । गुह्या—गुहायां भवानि । भवार्थे यत् । 'यतोऽनावः' इत्याद्युदात्तः Sy.

३१. Omitted in P.

कर्माणि । कुर्वन्तः । अपिच । प्राणिनां धनार्थम् । द्यावापृथिवी । निसमञ्जन्, दतरेतेरादिलष्टे
अकुर्वन्, भूमिं पुजन्त्या जिन्वन्ति दिवं जिन्वन्त्यन्नयः, इति, तथा कृतवन्त इत्यर्थः । दृश्यमानाभिर्मा-
त्रभिः प्रमाणैः । द्यां च पृथिवी च निर्मितवन्तः । तथाऽप्यच्छब्दं, यगनं धारणं च । विस्तीर्णयोः ।
तथा महती । सङ्गते, द्यावापृथिव्यौ, अन्तरिक्षेण । अन्नः । दधुः । सर्वेषां धारणार्थमिति ।

आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूपञ्छ्रूयो वसानश्चरति स्वरोचिः ।

महत्तद्गुणो असुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ ॥ ४ ॥

आ तिष्ठन्तम् । हवीषि प्रत्यागच्छन्तमिन्द्रम् । विश्वे देवाः । परितः । भवन्ति ।

१. कुर्वाणा एते कवयः । दधानाः—दधातेः

ज्ञानञ्च रूपम् । अभ्यस्तस्वरः Sy.

२. ०नार्थम् P. बलाय धनाय वा Sy.

३. द्यावापृथिव्यौ Sy.

४. ०मञ्ज M. ओषधीभिः पृथिवीं देवैश्च
दिवं सङ्गतामकार्षुः । अञ्जन्—‘अञ्जु
व्यक्तिसंक्षण(कान्ति)गतिषु’ इत्यस्य
लङि ‘दनसोरल्लोपः’ । निघातः Sy.

५. ०तरं हिल M. ०तरासंहिल० P.

६. इति is missing in M. RV. I.
164. 51.

७. ०त्यर्थः P.

८. भीयन्ते मान्तीति वा मात्राः शिलोच्चयाः ।
ताभिः । मात्राभिः—‘मा माने’, ‘माङ्
माने’ वा । ‘हुयाम—’ इत्यादिना व्रन्-
प्रत्ययः । निस्त्वरः Sy.

९. ०माणे P.

१०. ०वन्तस् M. ते रोदस्यावियस्यया
परिच्छिन्ने चक्रुश्च । मसिरे—‘माङ्
माने’ इत्यस्य लिटि रूपम् । ‘चादिलोपे
विभाषा’ इति न निघातः Sy.

११. मषा० M.

१२. नियमितवन्तः । विष्टम्भकेनान्तरिक्षे-
णान्तः उदयच्छन् । येनूः—‘यस उप-
रमे’ इत्यस्य लिट्पुंसि रूपम् । तिङ्गुत्तर-

त्वादनिघातः Sy.

१३. ०मनां P. १४. धकार P.

१५. विस्तीर्णो is suggested for
विस्तीर्णयोः ।

१६. ०यान्म० P. महत्यो is suggested
for महती ।

१७. परस्परं सङ्गते Sy.

१८. M. omits द्यावा ।

१९. ०थिव्यां M.

२०. तेरि० M.

२१. व्यधुः । धुः—दधातेर्लुङि रूपम् Sy.

२२. सर्वे P.

२३. ०णार्थं० P. तयार्थारणार्थमन्तरिक्षम् ।
धायसे—‘वहिहाषाभ्यवृद्धन्ति’ इत्य-
सुन् । निस्त्वरः Sy.

२४. इन्द्रस्य बुद्धिर्मान्तीति Mah., U.

२५. रथमातिष्ठन्तमिन्द्रम् Sy. समन्तात्
स्थितमिन्द्रम् Mah. प्रीमान्ते मध्यम-
स्थान आतिष्ठन्तम् U.

२६. सर्वे कवयः । विश्वे—जसः स्त्री Sy.
सर्वे देवा मध्यम(माध्यमि)का देव-
गणाः U.

२७. अलमकुर्वन् । अभूवन्—‘भूव अलङ्कारे’
इत्यस्य लङि रूपम् Sy. परिरक्षितवन्तः
Mah., U.

अथायं शोभाः । वसानः । यज्ञं प्रति गच्छति । स्वदीप्तिः । महत् । तदिदम् । इन्द्रस्य । मनु-
ष्यान् प्रति गमनभागमनम् । बलवतः । सोऽयं यज्ञे । सोमान् । आतिष्ठति ।

असूत पूर्वो वृषभो ज्यायानिमा अस्य शुरुधः सन्ति पूर्वीः ।

दिवो नपाता विदथस्य धीभिः क्षत्रं राजाना प्रदिवो दधाथे ॥ ५ ॥

असूत । असूत । पूर्वः । कामाना वर्षिता । वृद्धतरः । उदकानीमानि । अस्य ।

१. दीप्तिः Sy. देवानां दीप्तिः Mah. स तु मध्यमस्थानः सर्वेषां देवगणानां श्रियः U.

२. आच्छादयन्तोऽयमिन्द्रः । वसानः—‘वस आच्छादने’ इत्यस्य ज्ञानचि रूपम् । तस्य लसार्धधातुकस्वरं धातुस्वरः Sy. *gacchati* यन् Mah., U.

३. गच्छ M. P. adds *ri* after गच्छति ॥ सर्वत्र वर्तते Sy. स इन्द्र-श्चरति सर्वत्र गच्छति Mah. स्वेच्छया चरति U.

४. दीप्तिः M. स्वं दीप्ति P. स्वमेव रोचिर्यस्यासौ स्वरोचिः । स्वप्रभयैव दीप्यमान इत्यर्थः Sy. स्वं रोचिर्यस्य सोऽनन्याधीनदीप्तिः Mah. अपराधीनदीप्तिः U.

५. महद् आश्चर्योपेतं वर्तते Sy.

६. तावदशमनुभूतपूर्वम् Sy. प्रसिद्धम् Mah.

७. कामानां वर्षितुः Sy. वर्षितुः U.

८. प्र P.

९. गमनभागमनम् seems to be the explanation of नाम ॥ नमयति सर्वाननेन शत्रूनिनाति नाम कर्म । यद्वा नम्यते सर्वैर्नमस्क्रियत इति नाम इन्द्रस्य शरीरं कर्म वा । नाम—‘णमु प्रह्वत्वे’ इत्यस्मात् ‘नामन्सीमन्—’ इत्यादिना मनिप्रत्ययान्तत्वेन निपातनादाद्युदात्तः Sy. नाम वासवो वृत्रहेत्यादि Mah. नमनं प्रह्वीभावं U.

१०. असुरस्य । अस्यति प्रेरयति सर्वानन्तर्या-मितयेत्यसुरः । तस्य Sy. असवो

विद्यन्ते यस्य सोऽसुरस्तस्य प्राणवतः सावधानस्य प्रज्ञावत इत्यर्थः Mah. असुरस्य प्रज्ञानवतः U.

११. It seems to be a substitute of विश्वरूपः ॥ नानाधिरूपतां भजमानः स इन्द्रः । विश्वरूप इति तस्य संज्ञा । ‘बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्’ इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् Sy. विश्वं रूपयति निरूपयति विश्वरूप इन्द्रः Mah., U.

१२. वरुणात्मना जलानि । Sy. यतः जलानि Mah. उदकानि उदकेषु पातयितव्येषु U.

१३. अनाति० M. अधितिष्ठति । तस्यो—तिष्ठतेतिष्ठति णलि रूपम् Sy. वृष्टये आस्थितवान् Mah. This stanza = YV. 33. 22.

१४. अपः ससर्ज । असूत—‘षूङ् प्राणिगर्भ-विमोचने’ इत्यस्य लङि रूपम् । अडा-गमस्वरः Sy. १५. चिरन्तनः Sy.

१६. कामानां वर्षकः Sy.

१७. अत एव ज्यायान् इन्द्रः । ज्यायान्—प्रशस्त्यशब्दाद् ईयसुनि ‘ज्य च’ (Pa. 5. 3. 61.) इति ज्यादेशः । ‘ज्यादा-दीयसः’ (Pa. 6. 4. 160.) इतीयस आदेरीकारस्य आकारादेशः । निस्वा-दाद्युदात्तः Sy. १८. उदकानि० M. उदकानि मा० P. इमाः अनेन सृष्टा अपः Sy.

१९. उमाहि M.

शुचो रोधयिष्यः । पूर्वं आपः । सन्ति । दिवः । उदितो ! इन्द्राग्णो ! गर्भरा । गर्भि-
राप्यायितो । पुराणम् । बलम् । धारगन्धः ।

त्रीणि राजाना विदथे पुरुषि परि विश्वानि भूपथः सदांसि ।

अपश्यमत्र मनसा जगन्वान्त्रते गन्धर्वा अपि वायुवेशान् ॥ ६ ॥

त्रीणि राजाना । हे राजानो ! यज्ञे । त्रीणि । बहुगर्भानामेवाद् बहुगर्भाणि सवनाणि ।
परिभवथः । तथा विश्वानि च । सदांसि । किन्तु, अपश्यम् । एतद् गन्धः । गन्धर्वा, जगन्वान् =
मनस्तत्र प्रवेशयन् । यज्ञे । गन्धर्वान् रतंगान् । अपि । वायुवेशान् नामानि ।

१. Omitted in M. शुचो P. विपा-
सायाः Sy.

२. ०यिष्या P. शुच्यः—पूषोदरादिः Sy.

३. पूर्वः P. बहुपः Sy.

४. आ P. ५. सवन्ति P. भवन्ति Sy.

६. उदितो seems to be the expla-
nation of नपाता ॥ न पातयितारौ !
नपाता—नभाज्जपात् इति निपातना-
श्रमः प्रकृतिभावः । आभन्वितत्वात्
निघातः Sy.

७. इन्द्र व० P. हे राजानो ! राजाना—
आभन्वितत्वाभिघातः Sy.

८. यज्ञकारिणः स्तोतुः Sy.

९. स्तुतिभिः । वीभिः—‘सावेकाजः’ इति
विभक्तौ—विभक्त्युः Sy.

१०. प्रकर्षेण द्योतमानस्य Sy. प्रदिक् पुरा-
णनाम Ngh. ३. २७.

११. धनम् Sy. १२. अस्मभ्यं दातुम् ।
दद्याथे—दद्यातेर्लटि रूपम् । निघातः
Sy. १३. Omitted in P.

१४. हो P. इन्द्रावरुणौ ! Sy.

१५. अस्मिन् यज्ञे Sy.

१६. M. omits विष । बहुसंख्यावि० P.

१७. यजनीयैः सोमादिभिः पूर्णानि Sy.

१८. सर्वतोऽनङ्कुर्यः । भूवयः—‘भूय अल-

ङ्कारे’ इत्यस्य लटि रूपम् Sy.

१९. व्याप्तानि Sy.

२०. सवनानि Sy. २१. इति P.

२२. अवश्यम् P. अपश्यम्—‘दृशिद् प्रेक्षणे’
इत्यस्य लटि रूपम् । पादादित्वाद्-
निघातः Sy. २३. मना M. मनसा P.

२४. जगपान् M. जगन्वान् P. इन्द्र ! त्वं
यज्ञं प्रति गतयानसि । जगन्वान्—गमेः
कचलो ‘विभाषा गमहन्विदधियाम्’
इतीदो विकल्पितत्वादप्रेक्षभावाः । ‘मो
नो धातोः’ । ‘भ्योश्च’ इति मकारस्य
नकारः । प्रत्ययस्वरः Sy.

२५. वान् P. २६. यतोऽयं यज्ञे Sy.

२७. सोमरक्षकान् स्यान्भ्राजादीन् । ...ते
च स्यान्भ्राजादयः तैत्तिरीयके स्पष्टम-
भिहिताः—‘स्यान्भ्राजाद्यधारे बम्भारे
हस्तं सुहस्तं कृशानवेते वः सोमकर्मणा-
स्तान् रक्षध्वं मा वो वभन्’ (‘IS. I.
2. 7.) इति । गन्धर्वान्—‘धृञ् धारणे’
इत्यस्य गोशब्दे उपपदे ‘गवि गन् धृमो
वः’ इति वप्रत्ययः । तत्संज्ञियोगेन
गोशब्दस्य गन्धादेशः । प्रत्ययस्वरः Sy.

२८. अपिः सम्भावनायाम् Sy.

२९. M. omits केशा ॥ वायुवच्चन्द्रचक्षर-
वनीन् Sy.

तदिह्वस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्म्यं गोः ।

अन्यदन्यदसुर्यं वसाना नि मायिनो ममिरे रूपमस्मिन् ॥ ७ ॥

तद्विषु । तत् । अस्य । वर्पितुः । प्रीणयितुः । गमनशीलस्य । युद्धनिमित्तमिन्द्रियम् ।
स्तोतारः, उच्चरितैर्नामभिः । अभिमुखम् । कुर्वन्ति । तथाऽन्यदन्यत् नानाविधम् । असुराणां
स्वभूतम् । रूपं भीषणम् । आच्छादयन्तः । मायायुक्ता असुराः । अस्मिन् इन्द्रनिमित्तम् ।
कुर्वन्ति, विनाशयन्ति ।

तदिह्वस्य सवितुर्नकिमे हिरण्ययीममतिं यामशिञ्चेत् ।

आ सुष्टुती रोदसी विश्वमिन्वे अपीव योषा जनिमानि वव्रे ॥ ८ ॥

तद्वि । तत् । अस्य । प्रेरयितुं रूपम् । न मीयते, केनचिदपि । हिरण्यवर्णम् । यत् ।

१. इन्द्रस्यार्थम् Sy.

२. ये यजमानाः अभिमतफलप्रदस्य Sy.

३. विद्वद्वायुर्विद्वद्यथा इत्यादिभिरुपलक्षितां
गाम् । गोः—एकादेशस्वरः Sy.

४. युद्धमिति स्तमिन्द्र यं P. सक्म्यं सम्भजनार्हं
तत्क्षीरादिकं हविः । सक्म्यम्—‘युजि-
रुचितिजां कुञ्च’ (Unādi. 1. 143.)
इत्यत्र चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात्
सचतेर्मकप्रत्ययः कृत्वं च । सचनं सक्रमः ।
तत्र भव इत्यर्थे ‘भवे छन्दसि’ इति यत् ।
‘यतोऽनावः’ इत्याद्युदात्तः Sy.

५. उद्धरि० P.

६. आबुहन्ति । आतूनामनेकार्थत्वात् । तेन
च हविषा यज्ञमनुष्ठाय देवभूयं प्राप्तास्ते
कवयः । ममिरे—‘माङ् माने’ । लिटि
रूपम् । निघातः Sy.

७. नूतनम् Sy.

८. Omitted in M. असुर्यम्—असुरस्य
स्वमित्यर्थे ‘असुरस्य स्वम्’ (Pa. 4. 4.
123.) इति यत् । तित्स्वरितः Sy.

९. स्वं स्वं रूपम् । ‘रूपम्—‘रूप रूपक्रिया-
याम्’ । ण्यन्तः । ‘ह्रस्वशिल्पशष्पवाण्य-
रूपपर्यंतल्याः’ (Unādi. 3. 308.)

इति यप्रत्ययान्तत्वेन निपातनात्प्रकार-
लोपोऽणुणत्वं च । रूपयति रूप्यते वेति
रूपम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

१०. ०युक्तो P. मायाया स्वीकृतकामरूपाः ।

यद्वा मायिनः प्रज्ञावन्तः सन्तः Sy.

११. अस्मा रा P. १२. इन्वे Sy.

१३. इ P. १४. Omitted in P.

इयत्तया परिच्छिद्य निदधुः Sy.

१५. VM. ignores इत् and नु ॥ इत्यु-
रणः । नु क्षिप्रम् Sy.

१६. तस्मात् Sy. १७. इन्द्रस्य Sy.

१८. ०यितुः रूपं P. सर्वस्य जगतोऽन्तर्या-
मितया प्रेरयितुः Sy. १९. नि P. को
वा परिच्छिनस्ति खलु । नकिः—
निपातः Sy.

२०. सुवर्णमयीम् । हिरण्ययीम्—हिरण्यस्य
विकारायर्थे ‘मयइवतयोः’ (Pa. 4. 3.
143.) इति मयद् । ‘ऋत्थ्यवास्त्यवा-
स्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छन्दसि’ इति
निपातनात् मयटो मकारलोपः ।
टित्त्वात् ‘टिड्ढाणञ्—’ इति डीप् ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

२१. यां मदीयां दीप्तिम् Sy.

रूपम् । असावाश्रयति । किन् यः सुदुत्या । विश्वव्यापिन्यो । यावापृथिव्यौ । अणि । वृणोति ।
यथा । जनयित्री स्त्री । जातान्यपत्यानि । १

युवं प्रत्नस्य साधथो महो यद्वैवी स्वस्तिः परि शः स्यातम् ।

गोपाजिह्वस्य तस्थुपो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि ॥ ६ ॥

युवम् । युवामिन्द्रावरुणो ! पुत्राणस्य गग । तद्धनं साधयतम् ।
यत् । महत्, भवत्याद्यस्य । अस्मानि । पश्यन्ति । भवताम् । गोप्तिः

१. दीप्तिम् । अमतिम्—‘अम गत्यादिषु’ ।
‘अमेरतिः’ इत्यतिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः
Sy.

२. सावधय P. य आश्रयति सः ।
अशिशेत्—अयतेर्लङि ‘बहुलं छन्दसि’
इति शेषः श्लुः । यद्वृत्तयोगादनिघातः
Sy. ३. M. omits किञ्च यः ।

४. सुष्ठुत्या M. सुष्ठुत्य P. शोभनया
स्तुत्या स्तुतः सन् । सुष्ठुती—‘सुषो सु-
लुक्’ इति तृतीयायाः सवर्णवीधः Sy.

५. व्यापिन्यौ P. सर्वस्य सन्तर्पयित्री ।
विश्वमिन्वे—‘इवि व्याप्तिग्रीष्मयोः’
इत्यस्मात् ‘कर्मण्यण्’ । इदित्वाभ्युम् ।
‘तत्पुरुषे कृति बहुलम्’ इति द्वितीयाया
अलुक् । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

६. वृणोति M. स्वकीयतया सर्वतो वृणुते ।
वव्रे—‘वृञ् वरणे’ इत्यस्य लिटि रूपम्
Sy. ७. तत्र वृष्टान्तः Sy.

८. योषा—यौतेमिन्धीभावकर्मणः ‘वृत्तुवदि-
ह्निकमिकविद्युमुच्चिभ्यः सः’ इति स-
प्रत्ययः । आमादित्वावाद्युवात्सः Sy.

९. अपत्यानि वृणोति तद्वत् । जनिमानि—
‘जनी प्रादुर्भावे’ ‘हृजनिभ्यामिमनिन्’
इतीमनिन्प्रत्ययो भूतकाले । नित्वावाद्यु-
वात्सः Sy. १०. VM. ignores
इत् । नु and मे ॥ नुः पूरणः, मे मम
Sy. ११. Omitted in P.

१२. हे इन्द्रावरुणो ! युवाम् । युवम्—

युधमच्छब्दस्य द्विवचने ‘युवावौ द्विवचने’
(Pa. 7. 2. 92.) इति युवादेशः ।
‘हेप्रथमयोरम्’ (Pa. 7. 1. 28.)
इति सुषोऽमादेशः Sy.

१३. प्रत्नस्य स्तोतुः Sy. १४. घनं P.

१५. साययथः । साधथः—‘साव संसिद्धौ’
इत्यस्य प्यन्तस्य लटि रूपम् । ‘बहुल-
मन्यत्रापि’ इति णेलुक् । निघातः Sy.

१६. कीदृशं तत् ? इत्यत आह यत् Sy.

१७. मरुतो P. महः तावुशं श्रेयः Sy.

१८. स्वस्तिः is fem. nom. s. and
is qualified by वैवी. It means
blessing and seems to be
ignored by VM. or is
explained as तद्धनम् ॥ श्रेयः
स्वराज्यलक्षणम् Sy.

१९. VM. seems to ignore वैवी ॥
यदिवं देवसम्बन्धि । वैवी—‘विवाद्यमजौ’
इत्यङ्प्रत्ययः । अस्त्वरः Sy.

२०. M. omits अ.

२१. रक्षकौ भवेतम् । स्यातम्—अस्तेर्लिङि
रूपम् Sy. २२. गुप्तिः or गोप्त्री is
suggested for गोप्तिः ॥ गोप्त्री
जिह्वा मा भिभीतेत्येतादृशी वाग्यस्य स
तथोक्तः । गोपाजिह्वस्य—‘गुप् रक्षणे’
इत्यस्य आयप्रत्ययान्तस्य क्विपि अतो-
लोपयलोपयोः कृतयो रूपं गोपा इति ।
बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

स्तोतॄणां यस्य वाग्भवति । धनप्रदानात् स्थिरस्य । नानाविधानि । कर्माणि । सर्वे । पश्यन्ति ।
प्रज्ञावन्तः, सूक्तमिदमनिरुक्तं वृद्धैः ।

शुनं हुवेम मध्वान्मिन्द्रमस्मिन्मरे नृतमं वाजसमम् ।

यवन्तमुग्रमूतये समत्सु घन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ १० ॥

[शुनं हुवेम ।]

III.39.

इन्द्रं मतिर्हृद् आ वृच्यमानाच्छा पतिं स्तोमंतथा जिगाति ।

या जागर्विर्विदथे शस्यमानेन्द्र यत्ते जायते विद्धि तस्य ॥ १ ॥

इन्द्रं मतिः ॥ विश्वामित्रः ॥ इन्द्रम् । स्तुतिः । मदीयाद्बृद्धयात् । मयोच्यमाना ।

१. स्तोतॄणां M. P. omits words between भवत्याढ्यस्य and स्तोतॄणाम् २. यस्या P. ३. P. omits वाक् ४. ०प्रधाना० M.

५. निरतरस्येन्द्रस्य । तस्थुषः—'ष्ठा गतिनिवृत्तौ' इत्यस्य ष्वसौ 'वस्वेकाजाद्वषसाम्' इति प्राप्तस्येदः सम्प्रसारणम् । 'वस्वेकाजाद्वषसाम्' इति प्राप्तस्येदः सम्प्रसारणम् । 'वसोः सम्प्रसारणस्य बलीयस्त्वाश्विबुद्धिः । 'वसोः सम्प्रसारणम् ।' प्रत्ययस्वरः Sy.

६. वृत्र नानावीर्यं Sy.

७. एवमिन्द्रस्य विद्वत्पुत्रमुक्तम् । पश्यन्ति—'दृशिर् प्रेक्षणे' । निघातः Sy.

८. मायिनो देवाः Sy.

९. सूक्तमनि० P.

१०. M. adds विश्वामित्र । Cf. note 14. on III. 39. 1; P. adds सह चित्तमिति ।

११. M. only has the *pratika* written in a different hand.

The stanza has already been explained. See RV. III. 30. 22.

१२. अथ चतुर्थेऽनुवाके पञ्चदश सूक्तानि । तत्र 'इन्द्रं मतिः' इति नवर्चं प्रथमं सूक्तं विश्वामित्रं त्रैष्टुभमेन्द्रम् । 'इन्द्रं मतिर्नव' (KSA. 18. 39. p. 16.) इत्यनुक्रान्तम् । सूक्तविनियोगो लिङ्गादवगन्तव्यः Sy.

१३. Omitted in P.

१४. Omitted in M. विश्वामित्रः स्तौति । हे इन्द्र ! Sy.

१५. मतिः—'मन्त्रे वृष—' इत्यादिना वित्तु-दात्तः Sy.

१६. हृद्—'व्यशब्दस्य 'पदलोमास्' (Pa. 6. 1. 63.) इत्यादिना हृदादेशः । 'ऊडि-वम्—' इति विश्वक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

१७. वच्यमाना—'वच परिभाषणे' इत्यस्य कर्मणि यक् । सम्प्रसारणाभावद्वन्द्वस्य । प्रत्ययस्वरः Sy.

स्तोत्रियां संख्याभिः^१ ? सस्कृता^२ । स्वामिन् !^३ ग्रभि^४ । गच्छति^५ । या स्तुतिः^६ । इन्द्रोद्बोधनाय^७
जार्गति^८ । यज्ञे^९ । शस्यमाना^{१०} । तथा सति^{११} यत्^{१२} । त्वदर्थं^{१३} वचः^{१४} । मत्तो^{१५} जायते^{१६} । तत्^{१७}
विद्धि^{१८} ।

दिवश्चिदा पुर्व्या जायमाना वि जागृविर्विदथे शस्यमाना ।

भद्रा वस्त्राण्यर्जुना वसाना सेयमुस्मे संनृजा पित्र्या धीः ॥ २ ॥

दिवश्चिद्^{१९} । बुलोकात्^{२०} । उदीयमाना^{२१} । पुरातनी^{२२} । जागरणशीला^{२३} । यज्ञे^{२४} । शस्य-
माना^{२५} । कल्याणानि^{२६} । शुक्लानि^{२७} । वस्त्राणि^{२८} । वसाना^{२९} । विभवंति^{३०} । सा^{३१} । द्रयम्^{३२} । यस्माकम्^{३३} ।

१. स्तोमैः is suggested for स्तोत्रिया ।

For स्तोमतष्टा please see VM's commentary on 3. 43. 2.

Nos. 24, 25. स्तोमकारिभिः कृता ।

स्तोमतष्टा—‘तन्नू त्वन्नू तन्नूकरणे’
इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । ‘तृतीया
कर्मणि’ इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्
Sy.

२. सख्यभि P.

३. संस्तुता P.

४. स्वामिन् is suggested for
स्वामिन् ॥ पतिं सर्वस्य जगतः स्वामिन्
त्वाम् Sy.

५. अभिलक्ष्य Sy.

६. गच्छतु । जिगाति—‘गा स्तुतौ छन्दसि’
इति जुहोत्यादिः । ‘बहुलं छन्दसि’
इत्यभ्यासस्येत्वम् । निघातः Sy.

७. भवोया स्तुतिः Sy.

८. स्तुत्यस्य तव जागरणं कुर्वाणा Sy.

९. शस्यमाना भवति Sy.

१०. य P. M. omits सति यत् ॥
स्तोत्रम् Sy.

११. वर्थं M. त्वर्थं P. हे इन्द्र ! ते त्ववर्थम्
Sy.

१२. Omitted in M.

१३. मत्तवतः P. M. repeats मत्तः ।

१४. जायते—‘जनी प्रादुर्भावे’ इत्यस्य लटि
रूपम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.

१५. त् P. तस्येति द्वितीयाथे षष्ठी Sy.

१६. जानीहि । विद्धि—‘विद ज्ञाने’ इत्यस्य
लोटि हेः ’ ‘बृहत्संज्ञो हेति’ इति ध्या-
देशः । वाक्यभेदादनिघातः Sy.

१७. VM. ignores आ and इन्द्र ॥
आ समन्तात् Sy.

१८. हे इन्द्र ! Sy.

१९. द्योतमानात् सूर्यात् । दिवः—दिवेः
क्विप् । ‘ऊडिदम्—’इति विभक्तेरुदात्त-
त्वम् Sy.

२०. जायमाना या स्तुतिलक्षणा वाक् Sy.

२१. पूर्वकाले भवा—उषःकालसम्बन्धिनी
Sy.

२२. स्तुत्यस्य तव जागरणं कुर्वाणा Sy.

२३. शुक्लवर्णीनि । अर्जुना—‘अर्जोणिलुक् च
(Uṇādi. 3. 338.) इत्युनन् । नि-
त्स्वरः Sy.

२४. योग्यतया तेजांसि Sy.

२५. वसाना P.

२६. पिभ० P.

२७. वाक् Sy.

२८. यस्मा M.

क्रमादागतत्वात् । पुरातनी । भवति धीरिति वाचमाह—‘यद्धि मनसा ध्यायति तद्वाचा बवति’ इति ब्राह्मणम्, इति ।

यमा चिदत्र यमस्वरसूत जिह्वाया अग्रं पतदा ह्यस्थात् ।

वर्षेषि जाता मिथुना संचेते तमोहना तपुषो बुध्न एता ॥ ३ ॥

यमा चिदत्र ॥ इन्द्रस्य विवस्वतश्च स्तुतिमेनां मन्यते । वितैर्द्वौ पुत्रावजायेताम् । तत्रैक इन्द्रो विवस्वानिति ॥ अपरं मतम्—यमसूबुद्धिः ॥ यमौ । अजायत, वाचं च मनश्च । तत्र । जिह्वायाः । अग्रम् । चलनस्वभावम् । वाग्—आतिष्ठति । हि । तामिमौ मनुष्याणां

१. M. omits क्रमादा० । मादगमत्वा P. VM. seems to explain पित्र्या as क्रमादागतत्वात् which is incomplete ॥ पितृक्रमागता । पित्र्या—पितृशब्दात्तत आगत इत्यर्थे ‘पितुर्यञ्च’ इति यत्प्रत्ययः । ‘रीङ्गतः’ (Pa. 7. 4. 27) इति रीङादेशः । ‘यस्य’ इति लोपः । ‘यतोऽनावः’ इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

२. पुरातनी सती । सनजा—जनेः ‘अन्येभ्योऽपि वृक्ष्यते’ इति डः । प्रत्ययस्वरः Sy.

३. सीरि० M. तव स्तुतिः Sy.

४. वाचामा० M.

५. Cf. मनसा हि सर्वान् कामान् ध्यायति ... वाचा हि सर्वान् कामान् बवति । AA. I. 3. 2.

६. VM. ignores चित् and आ ॥ चित् अपि Sy. ७. चित् P.

८. प्रसङ्गादुपःकारं प्रशंसति Sy.

९. वितैर्द्वौ द्वौ M. द्वौ द्वौ P. .

१०. पुत्रायन्तन् M. पुत्रावजान् P.

११. मता P.

१२. यमस्त M. यमौ यमलौ सूत इति यमसूखोऽभिमानिनी देवता सा । ‘षड् प्राणिगर्भविमोचने’ इत्यस्य विचप् । कृदुत्तरपदस्वरः Sy. १३. बुद्धिः P.

१४. यमलावद्विनौ Sy.

१५. अजायत P. अजनयत् is suggested for अजायत ॥ असूत—तस्यैव (षड्) घातोर्लङि अवादिताच्छपो लुक् । निघातः Sy.

१६. उषःकाले Sy.

१७. अश्विनोस्तत्र शस्यमानत्वात्तावद्विनौ स्तोतुं मम Sy.

१८. चबल० M. चञ्चलम् । पतत्—‘पल्लु गतौ’ । शः लसार्वाचातुकस्वरे घातुस्वरः Sy.

१९. अताति० P. तिष्ठति । अस्थात्—‘ष्ठा गतिनिवृत्तौ’ । लुङि रूपम् । हियो-गावनिघातः Sy. २०. खलु Sy.

२१. अश्विनौ Sy. २२. अनुष्य M.

शरीराणि । जातो । मिथुनौ । सेवते । ज्योतीरूपी तमसो हन्तारौ, 'मनोज्योतिः, वागज्योतिः'
इति ब्राह्मणम् । बलस्य । मूलम् । आगताविति, केचिदिन्द्रावर्णयोः स्तुतिमेतां मन्यन्त इति^{११} ।

नकिरेषां निन्दिता मर्त्येषु ये अस्माकं पितरो गोषु योधाः ।

इन्द्र एषां दंदिता माहिनावानुद्रोत्राणि ससृजे दंसनावान् ॥ ४ ॥

नकिरेषाम् । न कश्चिदस्ति । एषाम् । निन्दकः । मनुष्येषु सुकर्मणाम् । ये । सर्वे-
षामस्माकम् । पितृभूता अङ्गिरसः । पणिभिरपहृतेषु गोषु । तदर्थं योद्धारः । इन्द्रः । एषा-
मङ्गिरसाम् । उपोद्वलकः । पूजवान् । गवामावारणान्मेषान् । वज्रेणोत्सृजे । कर्मवान् ।

१. वपूषि । उप्यन्ते निवीयन्ते इति वपूषि,
उषःकाले क्रियमाणानि शस्त्रावीनि
कर्माणि । वपूषि—'डुवप् बीजसन्ताने'
'अतिपुवपियजितनिधनितपिभ्यो नित्'
इत्युसिप्रत्ययः । 'निच्च' इत्युक्तत्वादा-
द्युदात्तः Sy. २. उत्पन्नानि Sy.
३. परस्परं सङ्गतौ तावद्विनौ Sy.
४. सङ्गच्छतः । सचेते—'षच समवाये'
इत्यस्य लिटि रूपम् Sy. ५. सह० P.
६. The quotation is untraced.
७. तपत्यस्मिन् सूर्य इति तपुर्विवसस्तस्य ।
तपुषः—'तप सन्तापे' । 'अतिपुवपि—'
इत्यादिना उसिः Sy.
८. मूले । बुधने—'बन्ध बन्धने' 'बन्धेर्बन्धि-
बुधी च' (Uṇādi ३. 285.) इति
नक् प्रत्ययः । ब्रधिवुधी एतावादेशौ
धातोः । प्रत्ययस्वरः Sy.
९. एतावागतौ । एता—'इण् गतौ' इत्यस्य
कर्मणि निष्ठा । 'गतिरनन्तरः' इति
गतेः स्वरः Sy.
१०. M. omits च्च व ।
११. VM. ignores चित् ।
१२. नकिः P. १३. हे इन्द्र ! Sy.
१४. द्रवकः । निन्दिता—'निदि कुत्सायाम्'
इत्यस्य तुचि रूपम् Sy.

१५. मर्त्येषु । मर्त्येषु—वस्वादित्वात्स्वाधिको
यत् । 'यतोऽनावः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.
१६. सक० M.
१७. सत्रे प्रवृत्तानामस्माकम् Sy.
१८. M. omits गोषु ।
१९. ०वत्थं P. तन्निमित्तम् Sy.
२०. योद्धारो वर्तन्ते तेषाम् । योधाः—
'युध सम्प्रहारे' इत्यस्य पचाद्यचि रूपम्
Sy. २१. ०पोद्वलः P. दंदितानि
समृद्धानि । 'दृह दृहि दृद्धौ' इत्यस्य
निष्ठायां रूपम् Sy.
२२. कुत इत्यत आह—महिमोपेतः ।
माहिनावान्—'महेरिणन् च' (Uṇādi.
2. 214.) इतीनण्प्रत्ययः । 'तदस्यास्ति'
इति मतुप् । माहिनावानिति तस्य संज्ञा ।
'मतौ बह्वचोऽनजिरावीनाम्' (Pa. 6. 3.
119.) इति संहितायां वीर्धः Sy.
२३. गवां वृद्धानि । गोत्राणि—गवां समूह
इत्यर्थे 'खलगोरयात्' इत्यनुवृत्तौ 'इनि-
त्रकटचचश्च' (Pa. 4. 2. 51.) इति
गोशब्दात् प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.
२४. ०ज्जेणाससृज P. तेभ्योऽङ्गिरोभ्यो वदौ ।
ससृजे—'सृज विसर्गे' इत्यस्य लिटि
रूपम् Sy.
२५. द्रवहननाविकर्मवान् Sy.

सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरभिश्चा सत्त्वभिर्गा अन्नुगमन् ।

सत्यं तदिन्द्रो दशभिर्दशग्वैः सूर्यं विवेद तमसि चिद्यन्तम् ॥ ५ ॥

सखा ह । सखा । खलु । यत्र । समानव्यानैः । अङ्गिरोभिः । युद्धार्थमभिगत-
जानुकैः । अन्यैश्च सत्वभिर्भटैः । गाः । आभिमुख्येनागच्छत् । सत्यम् । तदानीम् । इन्द्रः ।
दशसंख्यैः । अङ्गिरोभिः सह । असुरान् हत्वा तमोहननेन तमसि । निवसन्तम् । विवेद ।
सूर्यमिति ।

१. दशपेये निष्केवल्ये निविद्वानीयस्य पुर-
स्तात् । 'सखा ह यत्र' इत्येषा । सूत्रि-
तच्छ—'सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वै-
रिति निविद्वानीययोराद्ये' (ASS.
१. ३.) इति Sy.

२. समानव्यान इन्द्रः । सखिभिः—'ख्या
प्रकथने' । 'समाने ख्यश्चोदात्तः' इतीण्-
प्रत्ययः । डिच्च । 'समानस्य छन्दसि'—
इति समानस्य सभावः । 'उदात्तः'—
इत्युक्तत्वेन सामर्थ्यादुपपदस्येति गम्यते ।
आद्युदात्तः Sy. ३. आहौ पूरणौ Sy.

४. यस्मिन् बिले पणिभिर्निरुद्धाः Sy.

५. मेधातिथिप्रभृतयोऽङ्गिरसः केचिन्नव
मासान् सत्रमनुष्ठाय फलं लेभिरे ।
केचिद्दश मासानुष्ठायेति । तत्र ये
नव मासान् सत्रमनुष्ठाय लब्धफला उद-
तिष्ठन् ते नवगवास्तैः । नवग्वैः—
गमेरीणादिको द्वप्रत्ययः । बहुव्रीहौ
पूर्वपदस्वरः Sy.

६. ०द्धात्थम० P. अभिगतजानुकं यथा
भवति तथा । अभिभूः—'प्रसंभ्यां जानु-
नोर्भूः' इति विधीयमानो नुरभेरुत्तमस्य
व्यत्ययेन भवति Sy.

७. ०न्यैसश्च P.

८. ०त्वमभि० P. इन्द्रमभितः सीदङ्गिः ।
सत्वभिः—'षट्सु विशरणगत्यवसाद-
नेषु' इत्यस्मात् 'प्र ईरसद्योस्तुद् च' इति
क्वनिप्प्रत्ययः । तुडागमः । निस्वादा-
द्युदात्तः Sy. ९. गा अभिलक्ष्य Sy.

१०. ०नान्वगच्छन् M. अनुगच्छन् । अनु-
गमन्—गमेः शतरि 'बहुलं छन्दसि' इति
शपो लुकि कृते 'गमहन' इत्यादिना
उपशालोपः । प्रादिसमासः । शतुस्वरः
Sy. ११. यथार्थप्रकाशम् Sy.

१२. तत्र बिले Sy.

१३. ०संख्योः M.

दशं ख्यैः P. दशसंख्याकैः Sy.

१४. M. omits अं ॥ ये दश मासान् सत्र-
मनुष्ठाय लब्धफला उदतिष्ठन् ते
दशगवाः । (तैः) सहितः सन् Sy.

१५. बिलवर्तिन्यन्वकारे Sy.

१६. क्षियन्तम्—'क्षि निवासगत्योः' इत्यस्य
शतरि रूपम् Sy.

१७. पदः M. लेभे । ततो लब्धप्रकाशः स
इन्द्रस्ता गा आनीयाङ्गिरोभ्यः प्रादा-
दिति भावः । विवेद—'विद ज्ञाने'
इत्यस्मात् लिटि णलि रूपम् Sy.

१८. P. omits विवेद सूर्यमिति ।

इन्द्रो मधु संभृतमुस्त्रियायां पृद्धद्विवेद शफवन्नमे गोः ।

गुहा हितं गुह्यं गूळहमप्सु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान् ॥ ६ ॥

इन्द्रो मधु । इन्द्रः । मधुरसम् । गर्वि । सम्भृतं पयः । विवेद । तालारणभूतं पदयु-
क्तम् । शफयुक्तं च धनं लेभे । गवार्थम् । कृतवान् नगगमित्यर्थः । गुहागाम् । निहितम् ।
अत एव गुह्यम् । उदके^{११}पु । स्थितमन्नम् । स्तोतुर्दक्षिणे । हस्ते । प्रयच्छति । देव^{१२} धनवानिति^{१३} ।

ज्योतिर्वृणीत तमसो विजानन्नारे स्याम दुरितादभीके ।

इमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुषस्वेन्द्र पुरुतमस्य कारोः ॥ ७ ॥

ज्योतिः । ज्योतिः^{१४} । समभनत^{१५} । नैशस्य^{१६} तमसः । विजागमान् । ततो^{१७} वयं

१. क्षीरादि Sy.

२. क्षीरवध्यादिक्रमेणोत्स्राविण्यां भोगवत्यां
गवि । उन्नियायाम्—प्रक्रिया सम्यक्
पूर्वमेवावादि Sy. ३. सम्पादितम् Sy.

४. अज्ञासीत् । विवेद—‘विद्व ज्ञाने’ ।
‘विद्वन् लार्ने’ । एतयोर्लिङि रूपम् Sy.

५. ततस्तवर्थम् Sy. ६. पावयुक्तम् Sy.

७. क्षुरोपेतं गोवनम् । शफवत्, शफोऽस्या-
स्तीति मतुप् । ‘ह्रस्वनुङ्भ्यां मतुप्’ इति
मतुप् उदात्तत्वम् Sy.

८. गोरिति द्वितीयायं षष्ठी । पणिनामकै-
रसुरैरपहृतां गाम् Sy.

९. कथं लब्धवान् ? इति तदुच्यते । आनी-
तामकरोत् । नमे—‘णमुप्रहृत्वे’ इत्यस्य
लिङि रूपम् । द्विवचनस्य ध्वनिति विक-
ल्पितत्वाच्च द्विवचनाभावः । वाक्यभे-
दादनिघातः Sy.

१०. प्रच्छन्नम् । गुह्यम्—‘गुह्य संवरणे’ इत्य-
स्मात् ‘संसिगुहिबुहिभ्यो वेति वक्तव्यम्’
इति वयम् । किस्वाङ्गुणः । प्रत्ययस्य
पिस्वाङ्गुणात्तत्वे धातुस्वरः Sy.

११. अन्तरिक्षे Sy.

१२. गूढचारिणं मायिनमसुरम् Sy.

१३. वधार अप्रहीदित्यर्थः । द्वितीयाष्टके
‘शुधी हवम्’ इत्यस्मिन् वर्गे ‘गुहा हितम्’
इत्येतत् सम्यगभ्यधायि (RV. 2. 11.
5.) । दधे—दधातेर्लिङि रूपम् Sy.

१४. देवच० is suggested for देवच० ॥
श्रीदार्यवान् समर्थः स इन्द्रः । दक्षिणा-
वान्—‘दक्ष वृद्धो’ । ‘द्वुवक्षिभ्यामिनन्’
इतीनन्प्रत्ययः । तवस्यास्तीति मतुप् ।
संहितायाम् ‘अन्येषामपि वृश्यते’ इति
पूर्वपदस्य दीर्घः । निस्स्वरः Sy.

१५. P. omits the commentary
on the whole of this stanza.

१६. जगद्वधवहारनिर्वाहकं प्रकाशम् Sy.

१७. संभक्त M. वृणीत—‘वृद्ध सम्भक्तौ’
इत्यस्य लिङि रूपम् Sy.

१८. आं नैशाः M. रात्रेः सकाशात् । यद्वा
... तमोरूपाद् वृत्रादेः Sy.

१९. P. omits words between
ज्योतिः and विजायमानः ॥ विशोषेण
जानन् प्रादुर्भवन् सूर्यात्मक इन्द्रः ।
विजानन्—‘ज्ञा अवबोधने’ । विशोषेण
ज्ञानं प्रकाशः । प्रत्ययस्वरः Sy.

२०. ०पिता P.

दूरैः । स्याम । दूरस्य । सङ्ग्रामे । इमाः । स्तुतीः । हे सोमस्य पातः ! सोमेन वृद्ध ।
सेवस्व । इन्द्र ! बहूना ग्लपयितुः । स्तोतुः ।

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसी अनु व्यादारे स्याम दुरितस्य भूरैः ।

भूरिं चिद्धि तुजतो मर्त्यस्य सुपारासो वसवो बर्हणावत् ॥ ८ ॥

ज्योतिर्यज्ञाय । हे वसवः ! अस्माकं यज्ञकरणार्थम् । नैद्यस्य तमसो बाधकं ज्योतिः ।
द्यावापृथिवी । अनभवतु । आरे । स्याम । तमसा कृतस्य दुरितस्य । भूरैः । इन्द्रमित्यं स्तुवतो
बहु । अपि धनम् । देवार्थं प्रयच्छतः । मर्त्यस्य । शोभनपारणा यूयम् । हे वसवः ! धनं प्रयच्छथ ।
वृद्धिमदिति ।

१. ०पापवर्जिताः सन्तः Sy.

२. भवेम Sy.

३. दुरितस्य is suggested for दूरस्य ॥
दुरितात् पापात् Sy.

४. भयरहिते स्थाने । अभीके—न विद्यते
भीर्यस्मिन् । ततः 'शेषाद्विभाषा' (Pa.
5. 4. 154.) इति कपप्रत्ययः । 'नञ्-
सुभ्याम्' इत्यन्तोदात्तत्वे प्राप्ते 'कपि
पूर्वम्' (Pa. 6. 2. 173.) इति
पूर्वस्यान्तोदात्तत्वम् Sy.

५. स्तुतिलक्षणाः Sy.

६. वाचः Sy. ७. ०स्यापा० P.

८. सोमपानेषु वृद्ध ! Sy.

९. पुरुन् बहून् शत्रून् तामयति ग्लापयतीति
पुस्तमः । तावृक्षस्य तब । पुस्तमस्य—
'तम् ग्लाने ? (काङ्क्षायात्) इत्य-
स्माप्प्यन्तात् पचाद्यचि 'परादिश्चन्वसि
बहुलम्' इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् Sy.

१०. स्तोत्रं कुर्वाणस्य ऋत्विजः Sy.

११. P. omits यज्ञाय ।

१२. हे इन्द्र ! Sy. १३. वास० P.

१४. ०रणं P. अग्निहोत्रादिकर्मकरणाय Sy.

१५. जगत्प्रकाशकः सूर्यः Sy.

१६. द्यावापृथिव्यौ Sy.

१७. प्रकाशयतु । स्यात्—अस्तेलिङि रूपम्,
संहितासंज्ञासंज्ञाः 'उपसर्गप्रा-
दुर्भ्यामस्तिर्यक्परः' (Pa. 8. 3. 87.)
इति षत्वम् । निघातः Sy.

१८. दूरैः Sy. १९. भवेम Sy.

२०. Omitted by P.

२१. पापस्य Sy. २२. वयं प्रभूतस्य Sy.

२३. इन्द्रियमि० M.

२४. अतिप्रभूतम् Sy.

२५. दवा० M. ०वार्त्थं P.

२६. य प्र० P. भूरिप्रवस्य । तुजतः—'तुजि
पिजि लजि हिंसादाननिकेतनेषु' । 'श-
तुरनुमः—'इति विभक्तेश्चात्तत्वम् Sy.

२७. वारणाः P. सुपाराः शोभनपाराः स्तु-
त्याभिमुखीकर्तुं शक्या यूयम् Sy.

२८. हे सर्वस्य वासयितारः इन्द्रादयः ! Sy.

२९. ०च्छ तथा M. प्रयच्छथ । अत्र योग्य-
क्रियाध्याहारः Sy.

३०. समुद्विद्युक्तं धनम् । बर्हणावत्—'वृहि
वृद्धौ' । इत्यस्य भावे औणादिको
युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

३१. VM. ignores हि ।

शुनं हुवेम मध्वान्मिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ६ ।

(शुनं हुवेम ।)

व्याख्यद् द्वितीयमध्याय तृतीयस्याष्टकस्य सः ।

मित्रावरुणयोर्वशे मातुर्यस्य समुद्भवः ॥

अथ तृतीयेऽष्टके तृतीयोऽध्यायः ।

‘इन्द्रं त्वा वृषभं वयं’ व्याचिख्यासति माधवः ।

निपातेष्वेव केषांचिद्वृत्तिभेदं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

निपाता ये विकल्पार्था ये समुच्चयवाचिनः ।

ये वा विनिग्रहार्था उपमार्थाश्च ये तथा ॥ २ ॥

सर्वे ते न प्रयुज्यन्त ऋक्पादादिष्विति स्थितिः ।

‘इव देवदत्त’ इति न हि लोके प्रयुज्यते ॥ ३ ॥

‘वा देवदत्त’ इति वा तथा वेदे च दृश्यताम् ।

नन्वेवकारसदृश उकारो दर्शनात्तथा ॥ ४ ॥

१. The *pratika* is supplied in M. only by a different hand but struck out later on. This stanza has already been explained. See RV.

३. ३०. २२.

२. व्याख्य P.

३. उपपादये नमः P.

४. P. omits the line

५. RV. III. ४०. १.

६. ०चित्ति० P.

७. M. omits ये विकल्पार्था ॥ ०ल्पात्वा
P. च. विग्रहार्था० P.

८. ०मात्वा० P.

१०. ऋक्पादा० P.

११. नका० P.

स दृश्यते च पादादाव् 'उ लोकमग्ने कृणवः ।

'उ लोककृणुमीमहे' 'उ लोककृत्तुमद्विवः' ॥५॥

'उ लोको यस्ते' अद्विवस् ते चत्वार उदाहृताः ।

नामी विनिग्रहार्थीया न ह्येष्वस्ति विनिग्रहः ॥६॥

पूरणत्वं च नैतेषां न ह्यदौ सन्ति पूरणाः ।

'उ लोक उत्तमो लोकः' इति क्वत्तुं न युज्यते ॥७॥

शाकल्यो ह्यवगृह्णीयात् तदा नो इति दर्शयेत् ।

अथाप्युत्तमपर्यायं लोकात्प्राक्पर्यवस्थितम् ॥८॥

मन्यामहे कान्दिशीकास्तत्र वृद्धेषु निर्णयः ।

उपमार्थश्च नन्वादौ यथाशब्दः प्रयुज्यते ॥९॥

'तथा तदस्तु सोमपाः' 'यथा त उरमसीष्टये' ।

प्रकारवचनः सोऽयं लौकिकाश्च प्रयुज्यन्ते ॥१०॥

१. RV. V. 4. 11. P. omits उ

लोकमग्ने कृणवः ।

२. 'लोके कृत्तमीमहे' P.

RV. IX. 2. 8.

३. 'कृत्तमद्विवः' P.

RV. VIII. 15. 4.

४. RV. III. 37. 11.

५. निग्रहार्थी० P.

६. अ P. ७. प्यादौ P.

८. सति M. and P.

९. समो P.

१०. P. reads अ for क्वत्तुं न ।

११. M. reads सोन्धिति for तदा नो इति ।

१२. 'पर्यायं' P. १३. 'काल्प्रा०' P.

१४. 'काः त०' P.

१५. 'मार्थं०' P.

१६. सोमपाः P.

RV. I. 30. 12.

१७. उरमसी० P.

१८. RV. I. 30. 12.

१९. लौकि० P.

येन प्रकारेण कृतं तेनास्माकं करोत्विति ।

इव देवदत्ते कृतं न तु दृष्टं तथा कचित् ॥ ११ ॥

तस्माद् यथैवौ भिन्नार्थाविति सूक्ष्मेक्षिकापराः ।

प्रयुज्यते यथाशब्दे क्रियापदमपेक्षितम् ॥ १२ ॥

उश्मसीत्यादिकं नैवमिवयोगे प्रयुज्यते ।

बहुष्वर्थेषु दृष्टो नम् निषेधेऽयं समुच्चये ॥ १३ ॥

सम्प्रत्यये इवार्थे च पूरणेऽपि च दृश्यते ।

प्रयुज्यते न वाक्यादावुपमार्थ इति स्थितिः ॥ १४ ॥

उपमायां निषेधे च दृश्यन्ते बहवो नमः ।

तथा समुच्चयार्थायाः 'अग्निमुपां न जर्तते ॥' १५ ॥

'तस्मिन्त्साकं त्रिंशता न' 'होता मनुष्योऽनं दक्षः' ।

'अश्वे न चित्रे अरुषि' सम्प्रत्यये नमं विदुः ॥ १६ ॥

१. तेनास्माकं M.

२. Omitted in M. P. reads पि च वृज्यते प्रयुज्यते वाक्यादावुपा for तेनास्माकं करो० । Cf. Sl. 14.

३. Omitted in M.

४. ऽवत्तेन M.

५. P. omits न तु ।

६. ऽथैव M. ऽथैवेन P.

७. ऽन्नात्थोविदिति P.

८. ऽपम० P. ९. उन्म० P.

१०. M. omits भिन्न ।

११. ऽयुज्य M. ऽयुते P.

१२. ऽवत्थे० P.

१३. M. omits words between बहुष्व and नम् ।

१४. ऽथेत P. १५. ऽत्यर्थं P.

१६. ऽवात्थे P. १७. ना M.

१८. ऽमात्थं P.

१९. ऽयात्थी० P.

२०. RV. I. 181. 9.

२१. ऽस्मिन् सा० M. ऽस्मत्साक P.

२२. ऽशतां P. २३. RV. I. 164. 48.

२४. ऽनुष्यः M. २५. Omitted in P.

२६. RV. I. 59. 4. २७. चित्रे M.

२८. RV. I. 30. 21.

२९. ऽत्यर्थं P.

‘अस्मै भीमाय’ च तथा सन्ति चान्येऽपि तादृशाः ।

‘विषां ज्योतीषि बिभ्रते’ नकारस्तत्र पूरणः ॥ १७

पादादौ न प्रयुज्यन्ते हि-स्म-चेत्-स्विद्-ह-वै-तवः ।

कारणं तत्र वाक्यादावर्थस्यैषामनन्वयः ॥ १८ ॥

यद्वादादौ सद्भावः पूरणानामपीच्छति ।

यास्को यदाह ‘नूनं सा’ ‘नूनमित्येष पूरणः ॥ १९ ॥

यथा ‘न नूनमस्तीति सम्प्रत्यर्थस्य वाचकः ।

तथैव सम्प्रत्यर्थत्वमत्रापीच्छन्ति केचन ॥ २० ॥

नुशब्दः क्षिप्रवचनो गद्यत्रयादौ दृश्यते ।

‘नू मर्तो दयते’ इति मध्ये प्रश्नस्य वाचकः ॥ २१ ॥

निपातानां प्रयोगस्य स्थानं न मुह्यति ।

अतो लोकानुसारेण निपातार्थे प्रदर्शयेत् ॥ २२ ॥ इति ॥

१. RV. I. 57. 3.

२. पविचान् P. ३. ज्योतिषि P.

४. M. omits विषां... बिभ्रते
RV. III. 10. 5.

५. ०स्तता P. ६. पदा० P.

७. Omitted in M. घ P.

८. चे P. ९. तपः M.

१०. कारं P.

११. ०वर्त्यसेषा० P.

१२. यद्वा० P.

१३. रणनिनाम० ।

१४. Cf. अथापि पदपूरणः । नूनं सा and
Cf. N. I. 6 and 7.

१५. RV. II. 11. 21.

१६. ०रणं P.

१७. RV. I. 170. 1.

१८. ०म्प्रतित्वस्य M. ०म्प्रत्यर्थं P.

१९. ०त्यर्थं P. २०. नू D.

२१. ननु पश्यन्तः क्षिप्रवचो नार्थ P.

२२. ०वचि P. २३. मर्त्योत्तं P.

२४. RV. VII. 100. 1.

२५. प्रश्नस्य D. and M.

२६. M. omits स्य ।

२७. The addition of ज्ञात्वा or
जानन् after स्थानं is suggested.

२८. ०तार्थं P.

इन्द्रं त्वा वृषभं वयं सुते सोमे हवामहे । स पाहि मध्वो अन्धसः ॥ १ ॥

इन्द्र त्वा ॥ विश्वामित्रः ॥ आद्या निगदसिद्धा ।

१. 'इन्द्र त्वा' इति नवचं द्वितीयं सूक्तं वैश्वामित्रं गायत्रमैन्द्रम् । तथा चानुक्रान्तम् 'इन्द्र त्वा गायत्रं हि' (KSA. 19. 40. p. 16.) इति । अग्निष्टोमे प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसि-शस्त्रे इदं सूक्तम् । सूत्रितञ्च 'इन्द्र त्वा वृषभमुद्धेदभीति तिलः' (ASS. 5. 10.) इति । आद्या प्रातः-सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रस्थितयाज्या । सूत्रितञ्च—'इन्द्र त्वा वृषभं मरुतो यस्य' (ASS. 5. 5.) इति Sy.
२. VM. does not explain this stanza as it is very easy. Sy. explains it in the following manner:—
इन्द्रौ जवति सोमरसे रमते क्रीडतीति इन्द्रः । यद्वा इदं सर्वं जगत्साक्षाद्दर्शय-तीतीन्द्रः । तस्य सन्बुद्धिः । हे इन्द्र ! वृषभं कामानां वर्धकं त्वा त्वां सुते प्रावभिरभिषुते सोमे वयं हवामहे सोम-पानार्थमाह्वयामः । सः त्वं मध्वः सब-करम् अन्धसः अक्षतक्षणं सोमं पाहि पिव । तथा वारय्यके श्रूयते—'स एत-मेव पुरुषं ब्रह्म ~~सन्तमिन्द्रं~~ बंधवसर्व-मिती३' । तस्मादिन्द्रो नामेवन्द्रो ह वै नाम तमिन्द्रं सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते परोक्षेण, परोक्षप्रिया इव हि देवाः' (AA. 2.4. 3.) इति । इन्द्र, 'इदि पर-

मैश्वर्ये' इति घातुः । स्वमायया जगद्रूपत्वं परमैश्वर्यम् । अनेनाभिप्रायेण श्रूयते—'इन्द्रो मायाभिः पुरुरूपं ईयते' (RV. VI. 47. 18.) इति । इन्द्रशब्दे उपपदे रमतेः 'अन्येभ्योऽपि वृश्यते' इति डः । पूर्वपदस्योकारलोपः । 'इदि परमैश्वर्ये' इत्यस्मात् 'ऋज्रेन्द्राप्र०' इत्यादिना रन्प्र-त्ययान्तत्वेन निपातितः । एवमेतानि निर्वचनानि व्रण्टव्यानि । आमन्त्रित-त्वावाद्युदात्तत्वम् ॥ हवामहे —ह्वयतेः 'बहुलं छन्दसि' इति सम्प्रसारणे लटि रूपम् । मध्वः—मधुशब्दः, 'कलिपाटि—'इत्यादिना उन्प्रत्ययान्तः । आग-मानुशासनस्यानित्यत्वाभ्युपभावः । संज्ञा-पूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद् गुणाभावः । यणादेशः । अन्धसः—'अवेर्नुम् अश्च' इत्यसुन् । नित्स्वरः Sy.

'इन्द्र इरां वृणातीति वा । इरां ववा-तीति वा । इरां वधातीति वा । इरां वारयत इति वा । इरां वारयत इति वा । इन्द्रवै व्रवतीति वा । इन्द्रौ रमत इति वा । इन्धे भूतानीति वा । 'तद्यदेनं प्राणैः समै-न्धस्तदिन्द्रस्येन्द्रत्वम्' इति विज्ञायते । इदं करणादित्याप्रायणः । इदं दर्शनादि-त्यौपमन्यवः । ~~न्यतेर्वैवयं कर्मणः~~ । इन्द्रञ्छत्राणां वारयिता वा, व्राव-यिता वा । आवरयिता च यज्वनाम् N. 10. 8.

इन्द्रं क्रतुविदं सुतं सोमं हर्यं पुरुष्टुत । पिबा वृषस्व तारुपिम् ॥ २ ॥

‘इन्द्र’ । इन्द्र ! प्रज्ञाया लम्भकम् । सुतम् । सोमम् । इच्छ । अथ पिब । जठरे च सिञ्च । स्वर्पणसमर्थम् ।

इन्द्र प्र णो धितावानं यज्ञं विश्वेभिर्देवेभिः । तिरः स्तवान विश्रुते ॥ ३ ॥

इन्द्र प्र णः । इन्द्र ! वर्धय । अस्माकम् । यज्ञम् । विश्वैः । देवैः सह । निहितसोमम् । स्तूयमान ! विश्वां पते !

१. ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रातःसवने ‘इन्द्र क्रतु-
विदम्’ इति शस्त्रयाज्या । सूत्रितञ्च—
‘इन्द्र क्रतुविदं सुतमिति याज्या’ (ASS.
5. 10.) इति Sy.

२. Omitted in P.

३. क्रतोः प्रज्ञाया लम्भकम् Sy.

४. अभिषुतमिमम् Sy.

५. पातुं कामयस्व । हर्यं—‘हर्यं गतिका-
न्त्योः’ इत्यस्य लोटि रूपम् । निघातः
Sy.

६. पीतमिमं सोमं जठरे सिञ्च । यथा नाभे-
रधो न पतति तथा धारयेति भावः ।
वृषस्व—‘वृष सेचने’ इत्यस्य लोटि
रूपम् । आङ उत्तरत्वान्निघातः Sy.

७. चः M.

८. पिञ्च P.

९. ०मर्थं P. तर्पकमाध्यायनकारिणमिमं
सोमम् । तातुपिम्—‘तुप प्रीणने’ इत्य-
स्मात् ‘छन्दसि सवादिभ्यो दर्शनात्’
(VPa. 3. 2. 171. 2.) इति
किन् । तस्य लिङ्बद्धावाद् द्विर्वचनादि ।
संहितायाम्—‘अन्येषामपि—’इत्यभ्या-
सस्य दीर्घः । निघातः Sy.

१०. VM. ignores पुरुष्टुत and आ ॥
हे पुरुष्टुत ! पुरुभिर्बहुभिः स्तुतेन्द्र !
‘स्तुतस्तोमयोदछन्दसि’ इति संहितायां
षत्वम् Sy.

११. वृद्धाय P. हविः स्वीकरणेन सम्पूर्णं कुरु
इति भावः । तिर—तरतेर्व्यत्ययेन ञः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

१२. अस्मदीयम् । नः—‘उपसर्गाद्विह्वलम्’ इति
संहितायां णत्वम् Sy.

१३. इमं यज्ञम् Sy.

१४. सर्वैः Sy.

१५. यजनीर्यैर्वैः सहितस्त्वम् Sy.

१६. वन्यते सम्भज्यते इति धानं हविः ।
वितं निहितं हविर्यस्य तम् । सम्भूत-
हविष्कमित्यर्थः । धितावानम्—‘डुषाव्
धारणपोषणयोः’ इत्यस्माश्चिष्ठा । बहु-
व्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

१७. स्तोतृभिः स्तूयमान ! स्तवान—‘ष्टुम्
स्तुतौ’ ‘सन्मानच् स्तुवः’ इत्युपपदाभा-
वेऽपि कर्मण्यानञ्जत्ययः । आमन्त्रित-
त्वान्निघातः Sy.

१८. मरुताम् Sy.

१९. VM. ignores प्र ॥ प्र प्रकर्षेण Sy.

इन्द्र सोमाः सुता इमे तव प्र यन्ति सत्यते । चयं चन्द्रास इन्द्रवः ॥ ४ ॥

इन्द्र । सोमाः । तव । जठरं प्रति । गच्छन्ति । सोमा हर्षकरा । दीप्ताः ।

दधिष्वा जठरे सुतं सोममिन्द्र वरेण्यम् । तव द्युक्षास इन्द्रवः ॥ ५ ॥

दधिष्वा । स्थापय । जठरे । सोमम् । वरेण्यम् । तव भवन्ति । दीप्ताः । सोमा इति ।

गिर्वणः पाहि नः सुतं मधुर्धाराभिरज्यसे । इन्द्र त्वादातमिद्यशः ॥ ६ ॥

गिर्वणः । हे गीर्भिवन्तीय ! पिब । नः । सुतं सोमम् । मधुरादृणस्य सोमस्य ।

१. क्षियन्ति निवसन्त्यन्नादीनि अत्रेति क्षयो जठरम् । क्षयम्—‘क्षि निवासगत्योः’ इत्यस्मादधिकरणे घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरेण अन्तोदात्तत्वे प्राप्ते ‘क्षियो निवासे’ इत्याद्युदात्तत्वम् Sy. २. ०च्छति M. गच्छन्ति । तान् धारयेति भावः Sy.

३. ०करः M. आह्लादयितारः । चन्द्रासः—‘चदि आह्लादने दीप्तौ च’ । अस्मात् ‘स्फायितञ्चि—’इत्यादिना रक्प्रत्ययः । ‘आञ्जसेरसुक्’ इत्यसुक् । प्रत्ययस्वरः Sy.

४. इन्द्रवः—‘उन्देरिच्चावेः’ (Unādi. I. 12.) इत्युप्रत्ययः । ‘नित्’ इत्यनुवृत्तेराद्युदात्तः Sy.

५. VM. ignores इन्द्र । सुताः । प्र । इमे and सत्यते ॥ सुता अभिषुताः । प्र प्रकर्षेण । इमे अस्माभिर्वृत्ताः । हे सत्यते ! इन्द्र Sy.

६. अवस्था० M. धारय । दधिष्वा—वधातेर्लोडि रूपम् । ‘आगमा अनुदात्ताः’ इतीदानीम् । Sy.

७. सर्ववरेण्यम् । वरेण्यम्—‘वृङ् सम्भ-

क्तौ’ । ‘वृङ् एण्यः’ इत्येण्यप्रत्ययः । वृषादित्वादाद्युदात्तः Sy.

८. तपन्ति M.

९. द्युक्षासः—‘दिवि क्षियन्ति निवसन्तीति द्युक्षासः । अतस्त्वं स्वभूतान् तान् धारयेति भावः । क्षियतेः ‘अन्येभ्योऽपि वृक्षते’ इति डप्रत्ययः । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

१०. VM. ignores सुतम् and इन्द्र ॥ सुतम् अभिषुतम् Sy.

११. M. omits हे गीर्भिः ।

१२. वरेण्य D. P. गिर्वणः—‘वन सम्भक्तौ’ इत्यस्मादनु । गिर उपधाया दीर्घाभावश्छान्दसः । ‘आमन्त्रितस्य’ इति षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् Sy. गिर्वणा वेवो भवति । गीर्भरेण वनयन्ति N.6. 14.

१३. पाहि—‘पा पाने’ इत्यस्मात्सोडि रूपम् । आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वा-दनिघातः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१४. अस्मदीयम् Sy.

१५. अभिषुतमिमम् Sy.

१६. भवकरस्य सोमस्य Sy.

धाराभिः । त्वमज्यसे । इन्द्र । त्वयैव दीयते । यजमानानां कीर्तिः, तत्र, ततस्तां च देहीति ।

अभि धुन्नानि वनिन इन्द्रं सचन्ते अक्षिता । पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥ ७ ॥

अभि धुन्नानि । 'द्योततेः । यशो वासं वा' इत्युक्तम् सोमलक्षणान्यन्नानि । भजन-
वतो यजमानात् । इन्द्रम् । अभिसचन्ते । अक्षीणानि । ततोऽयं पीत्वा । सोमम् । वधते ।

अर्वावितो न आ गहि परावतश्च वृत्रहन् । इमा जुषस्व नो गिरः ॥ ८ ॥

अर्वावितः । इन्द्र ! समीपात् । अस्मान् । आगच्छ । दूरस्थः । च, इतः । अथास्माकम् ।

१. ०मज्जस P. सिञ्च्यसे Sy.

२. VM. explains इत् by एव and
त्वादातं as त्वया दीयते ॥ त्वया
शोधितं विशदीकृतमेव । त्वादातम्—
'दैप् शोधने' । सत्यपि पकारे 'नानुबन्ध-
कृतमनेजन्तत्वम्' (Paribhāṣā 7.)
इत्येजन्त एवायम् । ततः 'आदेवः' इत्या-
त्वम् । अस्मात्कर्मणि क्तः । 'दाषाध्ववाप्'
इत्यत्र 'अदाप्' इति प्रतिषेधेन धुसंज्ञाया
अभावात् 'दो दधोः' इति दवादेशो
न भवति । त्वेति युष्मच्छब्दस्य
तृतीया । 'कर्तृकरणे कृता बहुलम्'
इति समासः । 'तृतीया कर्मणि' इति
पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

३. यशोऽन्नमस्मासु भवति । यशः—'अशू
ध्याप्तौ' । 'अशोर्युद् च' इत्यसुन् । तत्स-
न्धियोगेन धातोर्युदागमः । निस्वादा-
द्युदासः Sy. ४. धुन्नां P.

५. The addition of धुन्न् before
द्योततेः is suggested. द्योतमानानि
Sy. ६. Omitted by M.

७. N. 5. 5. ८. ०जव० P. वनं
देवताविषयं सम्भजनमस्यास्तीति धनी ।
तस्य देवान् सम्भजमानस्य यजमानस्य ।
वनिनः—'अत इनिठनौ' इतीनिप्रत्ययः ।

तस्य स्वरः Sy. ९. जमा० P.

१०. ०मानम् M.

११. अभितः सचन्ते समवयन्ति । सचन्ते—
'षच समवाये' इत्यस्य लटि रूपम् Sy.

१२. क्षयरहितानि सम्पूर्णानि सोमादीनि
हवींषि । अक्षिता—'क्षि क्षये' इत्यस्य
निष्ठा । अत्र ण्यर्थ इति दीर्घाभावः ।
तस्मादेव 'क्षियो दीर्घात्' इति निष्ठान-
त्वाभावः । नञा समासे तस्य स्वरः Sy.

१३. पीत्वी—'पा पाने' इत्यस्मात् क्त्वाप्रत्य-
यस्य 'स्नात्थ्यादयश्च' इति निपातनात्
त्वी इत्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । 'धुना-
स्थागापा०' इत्यादिना ईत्वम् Sy.

१४. तेषु मध्ये सोमम् Sy. १५. स इन्द्रो
वधते Sy. १६. हे वृत्रहन् ! Sy.

१७. P. adds पा मधुसदृशस्य सोमस्य
धाराभिस्त्वामज्यस इन्द्र त्वयैव दीयते त्
(Cf. III. 40. 6.) ॥ अर्वाचीनास्त-
मीपाद्देशात् Sy.

१८. अस्मानभिलक्ष्य Sy.

१९. अतिदूराद्देशात् । परावतः—'उपसर्गा-
च्छब्दसि धात्वर्थे' इति वतिः । प्रत्यय-
स्वरः Sy. Ngh. 3. 26.

२०. चेत् P. आगत्य च Sy.

२१. ततः P. २२. अस्मदीयाः Sy.

इमा. । स्तुतीः । सेवस्व ।

यदन्तरा परावतमवर्तते च ह्यस्ये । इन्द्रेह तत् आ गहि ॥ ६ ॥

यदन्तरा । दूरान्तिकयोः । मध्ये वर्तमानस्त्वम् । यस्मात् । अरमाभिराह्वयसे, सं ।
ततः । इन्द्र ! अत्र । आगच्छ ।

III. 4I.

आ तू न इन्द्र मय्यगुवानः सोमपीतये । हरिभ्यां याह्यद्विवः ॥ १ ॥

आ तू नः । आयाहि । क्षिप्रम् । अस्मान् । अस्मदभिमुग्धम् । द्योतुभिर्गुमानः । सोम-
पानार्थम् । अश्वाम्याम् । वज्रिन् !

१. स्तुतिलक्षणाः Sy.

२. वाचः Sy.

३. दूरान्तिकयोः is the explanation of three words परावतम्, अवर्तितम् and च ॥ परावतम्—‘अतिविप्रकृष्टस्य देशस्य । अवर्तितमति-सन्निकृष्टस्य देशस्य । परावतम्, अवर्तितम्—‘अन्तरान्तरेण युक्ते’ (Pa. 2. 3. 4.) इति द्वितीया Sy.

४. तयोर्मध्यदेशे Sy.

५. यस्मिन् Sy.

६. ०यते M. and P. सम्यगिज्यसे Sy.

७. सं P.

८. तस्माद्देशात् । ततः—‘पञ्चम्यास्तसिल्’ । लिट्स्वरः Sy.

९. अस्मिन् यज्ञे Sy.

१०. P. adds इति after आगच्छ ॥ सोम-पानार्थमागच्छ Sy.

११. ‘आ तू न इन्द्र’ इति नवचं तृतीयं सूक्तं वेदवाग्निं गायत्र्यैन्द्रम् । ‘आ तू नः’ (KSA. 19. 41. p. 16.) इत्यनु-क्रान्तम् । अतिरात्रे द्वितीये पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे एतवाविके द्वे सूक्ते ।

सूत्रितञ्च—‘आ तू न इन्द्र मय्यगिति सूक्ते’ (ASS. 6. 4.) इति Sy.

१२. तू—‘अचि तुनुघ०—’ इत्यादिना संहितायां दीर्घः Sy.

१३. अस्मदीये यज्ञे Sy.

१४. मदभिमुखः सन् । मय्यगम्—मामञ्च-तीति ‘अट्विगदधुक्—’ इत्यादिना निबन् । ‘प्रत्ययोत्तरपदयोदच’ इत्यस्मच्छब्दस्यैक-वचने मपर्यन्तस्य भावेशः । ‘विष्वग्वेद-योदच टेरद्वयञ्चतावप्रत्यये’ इति टेः अत्रि इत्यादेशः । ‘अत्रिसध्रघोरन्तोवात्त-त्वनिपातनं कृत्स्वरनिबुध्यर्थम्’ इति वचनादब्रह्मादेशोऽन्तोवात्तः । यणादेशे कृते ‘उवात्तस्वरितयोरेणः’ इति यणः स्वरितत्वम् । ‘विनप्रत्ययस्य कुः’ इति कृत्वम् Sy.

१५. ०भिस्सूय० P.

१६. नार्थम् P. सोमपीतये—वासीभारा-दित्वात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१७. अश्वाम्यां सह Sy.

१८. अद्विवः—‘मनुवसोः—’ इति खत्वम् । आमन्त्रितत्वाभिधातः Sy.

१९. VM. ignores इन्द्र ।

सुतो होता न ऋत्विग्यस्तिस्तिरे बर्हिर्ननुषक् । अयुञ्जन्प्रातरद्वयः ॥ २ ॥

सत्तः^१ । निषण्णः^२ । होता^३ । अस्माकम्^४ । यागकालः^५ । प्राप्तो यस्य स^६
ऋत्विग्यः^७ । तथा स्तीर्णं च । बर्हिः^८ । अनुषक्तम्^९ । युक्ताश्वासन्^{१०} । प्रातरेव,^{११}
अभिषवार्थम्^{१२} । आवाणः^{१३} ।

इमा ब्रह्म ब्रह्मवाहः क्रियन्तु आ बर्हिः सीद । बर्हि शूर पुरोळाशम् ॥ ३ ॥

इमा^{१४} । स्तुतिभिर्यं उह्यते तस्य सम्बोधनं ब्रह्मवाह इति । इमानि । ब्रह्माणि स्तुतयः^{१५} ।

१. हे इन्द्र ! Sy.

२. निषण्णो वर्तते । सत्तः—‘षट् लु विशरणा-
विषु’ इत्यस्मात् ‘गत्यर्थाकर्मकश्लेष—’
(Pa. 3. 4. 72.) इत्यादिना कर्तरि
क्तः । सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पित-
त्वादत्र निष्ठातकारस्य नत्वाभावः Sy.

३. ऋत्विक् तवाह्वानार्थम् Sy.

४. अस्मदीये यज्ञे Sy.

५. ०काला P.

६. Omitted in P.

७. ०त्विग्यं P. प्राप्तकालः सन् । ऋत्विग्यः—
ऋतुशब्दात् ‘छन्दसि घस्’ इति घस्-
प्रत्ययः । घस्येयादेशः । ‘सिति’ इति
पदसंज्ञायाम् ‘ओर्गुणः’ इति भसंज्ञार्थानो
गुणो न भवति । यणादेशः । प्रत्यय-
स्वरः Sy.

८. हविःष्वासन्नेषु स्तीर्णमभूत् । तिस्तिरे—
‘स्तुन् आच्छादने !’ इत्यस्य कर्मणि
लिटि ‘ऋत इडातोः’ इतीत्वम् ।
द्विर्वचने ‘शार्पूर्वाः खयः’ इति तकारस्य
शेषः । ‘लिटस्तभ्योरेशिरेच्’ इति त-
प्रत्ययस्य एश् इत्यादेशः । पादादित्वाद्-
निघातः । प्रत्ययस्वरः Sy.

९. ०षक्तम् P. परस्परसम्बद्धं यथा भवति
तथा । आनुषक्—‘षञ्ज सङ्गे’ । क्विप् ।
‘अनिदिताम्—’ इति नलोपः । आङ्ङ्वो-

रूपसर्गयोः प्राक् प्रयोगः । गतिसमासः ।
कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

१०. परस्परं सङ्गता अभूवन् । तस्मात्तोम-
पानार्थं त्वमागच्छेति भावः । अयुञ्जन्
—‘युजिर् योगे’ इत्यस्य लुङि ज्ञेः
‘इरितो वा’ इत्यङादेशः । ‘बहुलं छन्दसि’
इति ङागमः । पादादित्वादनघातः ।
अङागमस्वरः Sy.

११. प्रातःसवने Sy.

१२. ०वार्त्वं प्रावार्त्वं P.

१३. इमाः M. and P. विश्वामित्रस्य
SKN. विश्वामित्रस्येदमार्थम् Dur.

१४. ब्रह्माणि स्तोत्राणि स्तुत्यतया वहतीति
ब्रह्मवाहाः, ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्राप्यते इति
वा । हे स्तुत्य ! इन्द्र ! तुभ्यम् । ‘बह
प्रापणे’ इत्यस्मात् ‘बर्हिहाषाङ्भ्यश्छन्द-
सि’ इत्यसुन् । ‘णित्’ त्यनुबृत्तेरपधा-
वृद्धिः । आमन्त्रितत्वाभिघातः Sy.
ब्रह्म स्तुतिलक्षणमुच्य ? (ह्य) ते
प्राप्यते यत्र स्तोतृभिः स ब्रह्मवाहाः ।
स्तुत्यर्थं तस्य सम्बोधनम् SKN.
ब्रह्मणोऽस्य हविषो वहनसमर्थानि
Dur.

१५. स्तोत्राणि Sy. स्तुतिरूपाणि SKN.
ऋग्यजुःसामाख्यानि २.५.१००वाह-
युक्तानि Dur.

क्रियन्ते त्वर्थम् । ततः स्तीर्णं बहिः । आसीद । भक्षय च । शूर । पुरोडाशम् ।

रारन्धि सर्वनेषु ण एषु स्तोमेषु वृत्रहन् । उक्थेर्बिन्द्र गिर्वणः ॥ ४ ॥

रारन्धि । रमस्व । सर्वनेषु । अस्माकम् । एषु । स्तोमेषु । वृत्रहन् ! शस्त्रेषु च ।
इन्द्र ! गीर्भिर्वननीय !

१. अस्माभिः । क्रियन्ते—करोतेः कर्मणि यक् । 'रिङ्शायग्लिङ्क्षु' इति रिङादेशः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वादिनिघातः Sy. क्रियन्तेऽस्माभिः SKN. अस्माभिः क्रियन्त उच्यन्त इत्यर्थः Dur.

२. ०वत्त्वं P. त्वां प्रति Dur.

३. स्तुत्यतया बहिषि यज्ञे । बहिः—कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे द्वितीया Sy.

४. उपविश Sy. एतज्ज्ञात्वा आसीदेवं बहिः SKN. यतो ब्रवीमि, हे इन्द्र . . . आसीदेवं बहिः प्रति Dur.

५. वीहि—'वी कान्त्यादिषु', लोटि रूपम् । हेंडित्वादुवात्तः Sy. 'वीहि शूर पुरोडाशम्' इति खादत्यर्थः । . . आसद्य च वीहि खाद पुरोडाशकर्मत्वाच्च वीतिः खादतिकर्मत्वाध्यवसानम् । खादतेर्द्रव्यकर्मत्वात् SKN. आसीनश्चैतस्मिन् बहिषि . . . भक्षयैतदस्मत्प्रत्तम् । . . . एवमेतस्मिन् मन्त्रे "वीहि शूर पुरोडाशम्" (RV. III.4I.3.) इत्येतस्मादेकवाक्यसंयोगात् 'वीहि' इत्येष शब्दः खादनार्थः प्रतीयते । किमयं बहिष्यासीन इन्द्रः पुरोडाशं खादन् भक्षणम् कुर्यात् ? प्रसिद्धं च लोके कठिनद्रव्यस्य भक्षणम् । भक्षयति मोदकानि । तस्मात्सामर्थ्याद्भक्षणार्थोऽयमित्युपपद्यते Dur.

६. हे . . . समर्थेन्द्र ! अस्माभिर्दीयमानमिमम् Sy.

७. पुरोडाशार्थं हविः । पुरोडाशम्—'दाशु दाने' इत्यस्मात् पुरस्पूर्वात् 'मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो ष्विन्' (Pa. 3. 2. 71.) पुरो दाशन्त एनमिति निपातनादकारस्य छकारः । कृदुत्तरपदस्वरः Sy. 'वीहि शूर पुरोडाशम्' इति खादतिकर्मा N. 4. 19.; SKN. II. 253.

८. ररन्धि M. and P.

९. रस्व P. रारन्धि—'रमतेर्लोडि बहुलं छन्दसि' इति शपः ङ्लुः । 'छन्दस्युभयथा' इति हेरार्थघातुकत्वेनाङित्वात् 'अङित्वाच्च' इति हेर्धिः Sy.

१०. सूयते सोमो येष्वाति अधिकरणे सुनोतेत्युद् । लित्स्वरः Sy.

११. अस्माकं सम्बन्धिषु त्रिषु । नः नसो नकारस्य 'नञ्च घातुस्पोरुभ्यः' इति संहितायां णत्वम् Sy.

१२. M. adds च after एषु ॥ क्रियमाणेषु Sy. १३. स्तोत्रेषु Sy.

१४. ०व्रहंस M. वृत्रस्य हन्तः ! Sy.

१५. जस्तेषु P.

१६. वा P.

१७. स्तुतिभिर्वननीय ! Sy.

मृतयः सोमपामुरुं रिहन्ति शर्वसस्पतिम् । इन्द्रं वत्सं न मातरं ॥ ५ ॥

मृतयः^१ स्तुतयः^१ । सोमपातारम्^१ । महान्तम्^१ । लिहन्ति^१ । बलस्य^१ । पतिम्^१ । इन्द्रम्^१ ।
वत्सम्^१ । इव^{१०} । मातरः^{११} ।

स मन्दस्वा ह्यन्धसो राघसे तन्वा महे । न स्तोतारं निदे करः ॥ ६ ॥

स मन्दस्व^{११} । स त्वम्^{११} । मन्दस्व^{१४} । अन्नेन^{११} । महते^{११} । घनाय^{११} । शरीरभूतेन^{११} सोमेन^{११}
मन्दस्व^{१६} । हि^{१६} । स्तोतारं^{११} च । निन्दार्यं^{११} शत्रूणाम् । मा । कार्षीः^{११} । चलोपस्यात्र सद्भावाद् 'यद्धि-
तु-परं^{११} छन्दसि^{११} इत्येवं न प्रवर्तते, एवं चात्र 'हि' इति पूरणमिति ।

१. Omitted in P.

२. हे इन्द्र ! Sy.

३. अस्माभिः क्रियमाणाः स्तुतयः । मृतयः—
'मन ज्ञाने' इत्यस्मात् कर्मणि 'मन्त्रे
वृष—' इत्यादिना क्तिश्रुदात्तः Sy.

४. सेवपा० P. सोमस्य पातारम् Sy.

५. उरुम्—'ऊर्णञ् आच्छादने' इत्यस्मा-
न्महत्यर्थे गम्यमाने 'महति ह्रस्वश्च'
(Uṇādi. I. 32.) इति कुप्रत्ययो
(नुलोपो) वातोर्ह्रस्वश्च । प्रत्ययस्वरः
Sy.

६. लिन्ति P. त्वाम् । रिहन्ति, 'लिह आ-
स्वाद्यने' इत्यस्य लटि रूपम् । रलयोर-
भेदः । प्रत्ययस्वरः Sy.

७. शर्वसस्पतिम् इति संहितायां 'षष्ठ्याः
पतिपुत्रपृष्ठ—' इत्यादिना विसर्जनीयस्य
सत्त्वम् Sy. ८. इत्रम् P.

८. P. reads सविम् for वत्सम् ॥
वत्सम्—'वद व्यक्तायां वाचि' । अस्मात्
बुतुवविहनि—' इत्यादिना सप्रत्ययः ।
वदत्यभीक्षणं मातरमिति वत्सो गोबालः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

१०. तत्र वृष्टान्तः । यथा Sy.

११. घेनवो लिहन्ति तद्वत् Sy. १२. हे
इन्द्र ! Sy. १३. तथाविधस्त्वम् Sy.

१४. हृष्टो भव । मन्दस्व—'मदि स्तुत्यादिषु'
इत्यस्य लोटि रूपम् । 'हि च' इति
निघातप्रतिषेधेन भवितव्यमिति चेन्न ।
तत्र 'अप्रातिलोम्ये' इति वर्तते । अत्र
हेः समुच्चयार्थत्वाभिघातः Sy.

१५. अस्माभिर्वीर्यमानस्य सोमस्य पानेन Sy.

१६. महे—तकारलोपश्चान्दसः । 'बृहन्महतो-
रुपसंख्यानम्' इति विभक्तेरुदात्तत्वम्
Sy. १७. शरीरेण सह । तन्वा—
'उदात्तस्वरितयोः' इति स्वरितत्वम् Sy.

१८. हिः अत्र समुच्चयार्थः Sy.

१९. किञ्च त्वं... माम् Sy.

२०. ०न्वार्यः P. निन्दार्यं विषयभूतम् । निदे
—'निदि कृत्सायाम्' इत्यस्मात् सम्पदा-
दिलक्षणो भावे क्विप् । आगमानुशा-
सनस्यानित्यत्वाच्चुसभावः । 'सावेकाक्षः'
इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

२१. करः—करोतेर्लुङि क्लेः 'कृमृवृशहि-
भ्यश्छन्दसि' इत्यङ्गदेशः । निघातः Sy.

२२. परमं P.

२३. जन्मसि P. (Pa. 8. I. 56.)

२४. इत्येतन्न is suggested for इत्येवं न ।

२५. ०वर्तं P. २६. पुर इ० P.

['चलाप-चात्र...पूरणमिति'] Cf.
note no. 14 on this page.

वयमिन्द्र त्वायवो हविष्मन्तो जरामहे । उत त्वमस्मयुर्वसो ॥ ७ ॥

वयमिन्द्र । वयम् । इन्द्र ! त्वत्कामाः । हविष्मन्तः । स्तुमः । अपिच । त्वमपि ।
अस्मत्कामो भव । वासयितः !

मारे अस्मद्वि मुमुचो हरिप्रियावाङ् याहि । इन्द्रं स्वधावो मत्स्वेह ॥ ८ ॥

मारे । अस्मत्तः । दूरेऽन्यस्मिन् यजमाने । अश्वी, मा । विमुनः । हे हरिप्रिय !
अस्मदभिमुखम् । आगच्छ । इन्द्र ! अश्वन् ! इह । सांभेन मत्स्व ।

अर्वाञ्च त्वा सुखे रथे वहतामिन्द्र केशिना । धृतस्नूं बहिर्गासदे ॥ ९ ॥

अर्वाञ्चम् । अस्मदभिमुखम् । त्वाम् । सुखे । रथे स्थापयित्वा । वहताम् । अश्वी

१. Omitted in P.

२. यज्ञार्थं त्वामात्मन इच्छन्तस्त्वत्कामाः सन्तः । त्वायवः—‘त्वामिच्छन्तीत्यर्थे सुप आत्मनः क्यच्’ । ‘प्रत्ययोत्तरप-योश्च’ इति भपर्यन्तस्य त्वादेशः । ‘क्याच्छन्वसि’ इत्युप्रत्ययः । ‘त्वद्यवः’ इति प्राप्तौ ‘युष्मदस्मदोरनादेशे’ इत्यविभक्तावपि हलावौ व्यत्ययेनात्वम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

३. सम्भूतहविष्काः । हविष्मन्तः—‘तसौ मत्वर्थे’ इति भसंज्ञायां सकारस्य क्त्वाभावः । ‘स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत्’ इति परिभाषानाश्रयणात् मनुष उदात्तताभावः । इसिप्रत्ययस्वरः Sy.

४. स्तमः M. Cf. (जरामहे) ‘जरतेः स्तुतिकर्मणः’ N. 10. 8. ५. त्वम् P.

६. हविःस्वीकरणार्थमस्मानात्मन इच्छन् । अस्मयुः—अस्मानिच्छन्तीत्यर्थे सुपः क्यच् । तस्मादुप्रत्ययः । पूर्वपदान्तलोपघृष्टान्वसः । प्रत्ययस्वरः Sy.

७. हे सर्वस्य वासकेन्द्र ! Sy.

८. अस्मत्—अस्मच्छब्दस्य पञ्चमीब. वचनस्य ‘पञ्चम्या अत्’ (Pa. 7. 1.

13.) इत्यवादेशः Sy.

९. रथे योजितावश्वो Sy.

१०. विमुमोचः M. विमोचय । ताभ्यामुपेत एव । मुमुचः—‘मुच्लु मोक्षणे’ इत्यस्य प्यन्तस्य घृष्टान्वसे लुङि चङि रूपम् । अभ्यासस्य दीर्घाभावश्छान्वसः । ‘न माङ् योर्गे’ इत्यङ्भावः । निघातः Sy.

११. हरी अश्वी प्रियी यस्य तावुह ! हे इन्द्र ! आमन्त्रितस्य पावावित्वात् षा-ष्ठिकमाद्युदात्तत्वः Sy.

१२. अदस्म० P. अस्मदाभिमुख्येन Sy.

१३. ०मुख P. १४. हे सोमलक्षणाश्वन् ! Sy. १५. अस्मिन् वेवयजने Sy.

१६. सोमं पीत्वा हृष्टो भव ! मत्स्व—‘महि स्तुत्याविषु’ इत्यस्य लोटि ‘बहुलं छन्वसि’ इति विकरणस्य लुक् । आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पावावित्वावनिघातः Sy.

१७. अर्वाञ्चम्—अञ्चतेः क्विनि ‘उगिदचाम्—’ इति नुम् Sy. १८. नु द्वारे M. सुखे P. सुखकरे Sy. १९. त्वाम् Sy.

२०. वहेलोति रूपम् । तसो सप्तार्धधातुक-स्वरे कृते धातुस्वरः Sy.

केशवन्तो । घृतमित्युदकनाम, उदकस्त्राविणौ । बहिरिदम् । अविष्ठातुम् ।

III. 42.

उप नः सुतमा गहि सोममिन्द्र गवाशिरम् । हरिभ्यां यस्ते अस्मयुः ॥ १ ॥

उप नः । उपागच्छ । अस्माकम् । सुतम् । सोमम् । इन्द्र ! पयोमिश्रणम् । अश्व-
भ्याम् । यः । ते । अस्मत्कामो रथः, तेन चेति ।

तमिन्द्र मदमा गहि बहिःष्ठां ग्रावभिः सुतम् । कुविच्वस्य तृप्यवः ॥ २ ॥

तमिन्द्र । तमिम् । सोमम् । इन्द्र ! आगच्छ । बहिषि स्थितम् । ग्रावभिः । अभि-
षुतम् । बहु च । अनेन । तृप्यस्व ।

१. केशिनौ स्कन्धप्रवेशे लम्बमानकेशयुक्तौ हरी Sy.
२. Omitted in P. Ngh. I. 12.; N. 7. 27.
३. अमजनितजलप्रस्रवणयुक्तौ Sy.
४. बहिरभिलक्ष्य Sy.
५. आसदनीयम् । आसवे—सवेः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । नित्स्वरः । कृदुत्तरपद-प्रकृतिस्वरः Sy.
६. VM. ignores इन्द्र ॥
७. 'उप नः सुतम्' इति नवचं चतुर्थं सूक्तं वैश्वामित्रं गायत्रमैन्द्रम् । 'उप नः' इत्यनुक्रमिका (KSA. 19. 42. p. 16.) । पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः Sy.
८. समीप आगच्छ Sy.
९. अस्मदीयम् Sy.
१०. सोमम् P. अभिषुतम् Sy.
११. सुतम् P. सोमं प्रति Sy.
१२. इन्द्र M.
१३. ०श्म् P. पयसा मिश्रितम् । गवाशिरम्—आङ्पूर्वस्य श्रीगातेः क्वपि 'अपस्युचे-

- यामानुचः—' (Pa. 6. I. 36.) इत्यादिनाऽऽशिर इत्यादेशः । बहुव्रीहौ पूर्व-पदस्वरः Sy. १४. तव रथः Sy.
१५. अस्मान्कामयमानो वर्तते Sy.
१६. मतिन्द्रः P.
१७. माद्यतेऽनेनेति मदः सोमः । मदम्—'मदो हर्षे' । 'मदोऽनुपसर्गे' इत्यप्रत्ययः । तस्य पित्त्वावनुदात्तत्वे वातुस्वरः Sy.
१८. बहिःष्ठां—'ष्ठा गतिनिवृत्तौ' । क्विप्संहितायां पूर्वपदसकारस्य 'आदेशप्रत्यययोः' इति षत्वम् । षट्त्वम् । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.
१९. षट्त्वम् M. सुतम् D.
२०. प्रभूतं यथा भवति तथा Sy.
२१. अनेन M. अस्य सोमस्य पानेन Sy.
२२. तुप्तो भव । तृप्यवः—'तृप प्रीणने' इत्यस्य लेटश्चङागमः । कुविद्योगादनिघातः । शुभ्नादिषु 'नूनमन तुप्तोति' इति पठितम् । तथापि सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वादत्र णत्वप्रतिषेधो न भवति । प्रत्ययस्वरः Sy.
२३. VM. ignores नु ॥ नु क्षिप्रम् Sy.

इन्द्रमित्था गिरो ममाच्छागुरिषिता इतः । आवृते सोमपीतये ॥ ३ ॥

इन्द्रम् । इन्द्रम् । प्रति । गच्छन्ति । इत्थं प्रयुज्यमानाः । मम । स्तुतयः । मया प्रेषिताः । मत्संकाशात् । मां प्रत्यागन्तुम् । सोमं च पातुम् ।

इन्द्रं सोमस्य पीतये स्तोमैरिह हवामहे । उक्थेभिः कुविदागमत् ॥ ४ ॥

इन्द्रम् । इन्द्रम् । सोमपानार्थम् । स्तोत्रैः । अस्मिन् यज्ञे । हवामहे । रा चास्मदीयानि वास्त्राण्युदिष्य । बह्विह । आगच्छतु ।

इन्द्र सोमाः सुता इमे तान्दधिष्व शतक्रतो । जठरे वाजिनीवसो ॥ ५ ॥

इन्द्र सोमाः । इन्द्र ! सुतान् । सोमान् । जठरे । कुरु । हे अग्नेन वासयितः !

१. हे इन्द्र ! Sy.

२. त्वाम् Sy.

३. आभिमुख्येन । अच्छ—‘अच्छ गत्यर्थ-वेषु’ इति गतिसंज्ञा Sy.

४. च्छन्ती P. गच्छन्तु । अगुः—‘इण् गतौ’ इत्यस्य लुङि रूपम् । निघातः Sy.

५. त्वं P. अग्नेन प्रकारेणोच्यमानाः । इत्या—इवशाब्दात् ‘या हेतौ च छन्दसि’ इति व्यत्ययेन थाप्रत्ययः । इदमः ‘एतेतौ रथो’ इति इदित्यादेशः । प्रत्ययस्वरः Sy.

६. स्तुतिलक्षणा वाचः Sy.

७. त्ववर्थं प्रेरिताः Sy.

८. मुत्सं P. अस्माद्देवयजनवेशात् Sy.

९. माम् P. त्वाम् Sy.

१०. आवर्तयितुम् Sy.

११. किमर्थम् ? सोमपानार्थम् Sy.

१२. Omitted in P.

१३. ०नात्स्यं P.

१४. Omitted in P. त्रिवृत्पञ्चदशावि-स्तोमसाध्यैः Sy.

१५. अन्यस्मिन् M. कर्मणि Sy.

१६. वयमाह्वयामः Sy.

१७. उक्थेः शस्त्रैश्च Sy.

१८. बहुवारमाहृतः स इन्द्रः Sy.

१९. यज्ञं प्रत्यागच्छतु । आगमत्—गमेर्लोट्य-डागमः । ‘आगमा अनुवाताः’ इत्यटो-ऽनुवात्तत्वाद् धातुस्वरः । ‘तिङि चो-दात्तवर्ति’ इति गतेर्निघातः । कुविद्यो-गावनिघातः Sy.

२०. प्रावभिस्त्ववर्थमभिषुताः Sy.

२१. सोमाः Sy.

२२. धारय Sy.

२३. अलषन ! यद्वा वाजोऽन्नमासु फलत्वेना-स्तीति वाजिन्यः क्रियाः । तासां दासक ! हे इन्द्र ! वाजिनीवसो—वाजशाब्दास्म-त्वर्थे ‘अत इनिठनौ’ इतीनिप्रत्ययः । ‘ऋभ्यो ङीप्’ इति ङीप् । तासां वसो । ‘सम्बुद्धौ च’ इति गुणः । आमन्त्रितत्वा-दाष्टमिकमनुवात्तत्वम् Sy.

२४. VM. ignores इमे । तान् and शतक्रतो ॥ हे शतक्रतो ! तान् सोम-रसान् Sy.

विद्या हि त्वां धनंजयं वाजेषु दधृषं कवे । अधा ते सुन्नमीमहे ॥ ६ ॥

विद्या^१ हि । जानीमः^२ । हि^३ वयम् । त्वाम्^४ । धनानां^५ जेतारम् । सङ्ग्रामेषु^६ । वपि-
तारम् । प्राज्ञ ! ततो वयम्^७ । त्वत्तः^८ । सुखम्^९ । याचामहे ।

इममिन्द्र गवाशिरं यवाशिरं च नः पिब । आगत्या वृषभिः सुतम् ॥ ७ ॥

इममिन्द्र । इमम्^{१०} । इन्द्र ! पयोमिश्रणम्^{११} । यवसक्तुमिश्रणम्^{१२} । च । अस्मदीयम्^{१३} ।
पिब^{१४} सोमम्^{१५} । आगत्य^{१६} । अध्वर्युभिर्गविभिर्वा । सुतम्^{१७} ।

तुभ्येदिन्द्र स्व ओक्थे । सोमं चोदामि पीतये । एष रारन्तु ते हृदि ॥ ८ ॥

तुभ्येत् । तुभ्यम्^{१८} । एव । इन्द्र ! स्वै^{१९} । उदकस्याहवनीये^{२०} । सोमम्^{२१} ।

१. M. previously omitted the *pratika*. In the space left blank another hand has put in विद्या ।

२. विद्यः—विदेर्लटि 'विदो लटो वा' इति मसो मादेशः । पादादित्वादिनाघातः Sy.

३. खलु Sy.

४. त्वं M. Omitted in P.

५. अत एव धनं जयतीति धनञ्जयः । धनञ्जयम्—'जि जये' इत्यस्माद्धने उप-
पदे 'संज्ञायां भूतृवृजिषारित्तहितपिबमः'
इति खच्प्रत्ययः । 'अर्वाद्धिषदजन्तस्य
मुम्' इति पूर्वपदस्य मुमागमः । चित्त्वा-
दन्तोदात्तः Sy. ६. युद्धेषु Sy.

७. अधिता० P. शत्रूणामभिभवितारम् ।
दधृषम्—'त्रिषुषा प्रागल्भ्ये' इत्यस्य
यङ्लुकि अभ्यासस्य रीगभावश्छान्दसः ।
तदन्तात्पचाद्यचि 'यङोऽचि च' इति यङो
लुक् । लघूपधगुणे प्राप्ते 'न घातुलोपः'
—इति तस्य प्रतिषेधः । चित्त्वादन्तो-
दात्तः Sy.

८. प्रज्ञा P. हे कवे ! क्रान्तर्वाशिनिन्द्र ! Sy.

९. अथ अनन्तरम् Sy.

१०. वय P. ११. इच्च P. ते तव Sy.

१२. धनम् Sy.

१३. इन्द्रम् P. सोमं देवयजनम् Sy.

१४. गव्यमिश्रणोपेतम् । गवाशिरं यवाशिर-
मित्यत्र आङ्पूर्वस्य श्रीणातेः क्विपि 'अप-
स्यूषेयामानुचुः—'इत्यादिनाशिर इत्या-
देशः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१५. ०शर्णां P. यवमिश्रणोपेतम् Sy.

१६. अस्तदी० M.

१७. यो मम P.

१८. आगच्छति M. आगच्छत्य P.

१९. त्रिषुषुतम् Sy.

२०. तुभ्य—युष्मच्छब्दस्य चतुर्थ्येकवचने तु-
भ्यमहौ—' इति तुभ्यादेशः । 'सुपां
सुलुक्—' इति सुपो लुक् । 'ङमि च'
इत्याद्युदात्तः Sy.

२१. स्व P. स्वकीये Sy.

२२. ळक० P. स्थाने जठरेऽभिषुतमिमम् ।
ओक्थे—वस्वादित्वात्स्वार्थिको यत्-
प्रत्ययः । तित्स्वरितः Sy.

२३. ०नीय P. २४. सोमाः P.

प्रेर्यामि । पानाय । एषः । तप । हृदये । रगताम् ।

त्वां सुतस्य पीतये प्रत्नमिन्द्र हवामहे । कुशिकासौ अवस्यवः ॥ ६ ॥

[त्वां सुतस्य । उत्तरा निगद्यन्त्यामेति ।

III. 43.

आ याह्यर्वाडुपं वन्धुरेष्टास्तवेदनुं प्रदिवः सोमपेयम् ।

प्रिया सखाया वि मुचोपं बृहिंस्त्वामिमे हव्यवाहो हवन्ते ॥ १ ॥

आ याहि । उपागच्छ । प्रियाया । वन्धुरेष्टास्तवेदनुं । प्रदिवः । सोमपेयम् । पानाय ।

१. प्रेर्य M. चोदामि—‘चुद’ प्रेरणे
ण्यन्तस्य लटि रूपम् । ‘बहुलमन्यत्रापि’
इति णेरुक् । निघातः Sy.

२. Omitted in M. पानार्थम् Sy.

३. स्त एषः P. पीतः सोमः Sy. ४. व P.

५. ह्रम M. छ P. हृदि—हृदयशब्दस्य
‘पवन्नोमास्तृत्—’ इत्यादिना ह्रवादेशः ।
‘ऊडिवम्—’ इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

६. ०मता P. अत्यर्थं रमताम् । रारन्तु—
‘रमु क्रीडायाम्’ इत्यस्य यङ्लुकि लोटि
सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वात्
अत्राभ्यासस्य नुमभावः । संहितायाम्
‘अन्येषामपि—’ इत्यभ्यासस्य दीर्घः ।
निघातः Sy. ७. Only M.
contains this *pratika*, but
it is an addition over the
line in another hand.

८. Omitted in P.

९. Sy. explains this stanza in
the following manner:—
हे इन्द्र ! त्वत्तो रक्षणमिच्छन्तः । कुशि-
कगानोऽऽऽ वयम् । प्रावभिरभिषुतस्य
सोमस्य । पानार्थम् । पुरातनम् ।
त्वाम् । स्तुतिलक्षणाभिर्गीभिराह्वयामः ।
पीतये—‘स्यागापापचो भावे’ इति

फित् । ‘हिष्ठयत्सरतिशथागतानाम्’
(Phitsaitta. 7) इत्यन्तोदात्तत्वम् ।
हवामहे—हृयतेर्लटि ‘बहुलं छन्दसि’
इति सम्प्रसारणे रूपम् । अवस्यवः
—अप इच्छन्तीत्यर्थे सुपः क्यच् ।
‘क्याच्छन्दसि’ इत्युप्रत्ययः । ‘कुशिकासौ
अवस्यवः’ इत्यत्र संहितायाम् ‘अव्या-
वयत्तात्—’ (Pa. 6. 1.116) इत्या-
दिना गङः प्रकृतिभायः ।

१०. ‘आ याह्यर्वाडु’ इत्यष्टर्चं पञ्चमं सूक्तं
वैश्वामित्रं प्रैष्टुभसैन्द्रम् । ‘आ याह्यर्वाडु’
इत्यनुक्रमणिका (KSA. 19. 43. p.
16.) । दशरात्रे चतुर्थेऽहनि स्तोमबुद्धौ
माध्यान्दिने सवनेऽच्छायाकशत्रे स्तोमा-
भिर्वांसनार्थमिदं सूक्तम् । सूत्रितञ्च
—‘आ याह्यर्वाडु’ इत्यष्टर्चान्यावपेरन्
(ASS. 7. 12.) इति । महाव्रतेऽपि
आवपनीयम् Sy. ११. हे इन्द्र ! Sy.

१२. अभिलक्ष्य समीप आगच्छ Sy.

१३. अस्मदभिमुखः सन् Sy.

१४. वन्धुरेष्टाश्चैनं वाङ्मयसम्बन्धस्थानभास-
नीयते । तेन तद्विशिष्टो रथो लक्ष्यते ।
तस्मिन् रथे तिष्ठेत्सवम् । वन्धुरेष्टाः—
तिष्ठेत्तेष्वि । ‘तत्पुरुषे कृति बहुलम्’ इति
सप्तम्या अलुक् Sy. १५. तिष्ठ P.

टवचनः । तव^१ । एव । स्वभूतं^१ पुराणम् । सोमपानम्^१ । लक्ष्मीकृत्यं^५ । प्रियौ^५ । सखायावद्वौ ।
विमुच^१ । उपेत्य । बर्हिः^१ । त्वाम्^१ । इमे^१ । हविषा^१ बोधारः^१ । कुशिकाः^१ । हवन्ते^१ ।

आ याहि पूर्वीरति चर्षणीराँ अर्य आशिष उप नो हरिभ्याम् ।

इमा हि त्वां मृतयः स्तोमंतष्टा इन्द्र हवन्ते सुख्यं जुषाणाः ॥ २ ॥

आ^{१३} याहि^{१४} । पूर्वा^{१५}न् । यजमानान्^{१६} । अतिक्रम्य^{१७} । अस्मान्^{१८} प्रति आयाहि^{१९} । एक^{२०} आकारः^{२१} ।
 पूरणः^{२२} । स्वामी^{२३} त्वम्^{२४} । अस्माकम्^{२५} । आशासनानि^{२६} प्रति^{२७} । उपागच्छ^{२८} । अश्वाभ्याम्^{२९} । इमाः^{३०} ।
 हि^{३१} । त्वाम्^{३२} । स्तुतय^{३३} । त्रिवृदादिभिः^{३४} संस्कृताः^{३५} । इन्द्र^{३६} ! हवन्ते^{३७} । त्वया^{३८} सख्यम्^{३९} । सेवमानाः^{४०} ।

१. तथैव सम्बन्धि Sy.

२. प्रत्नं पूर्वक्रमागतम् । प्रविबः—सका-
रान्तमव्ययम् Sy.

३. ०पातवं P. सोमपानम् । सोमपेयम्—
'पा पाने' इत्यस्य भावे 'अत्रो यत्' इति
यत्प्रत्ययः । 'ईच्छति' इतीत्वम् । आर्ध-
धातुकलक्षणो गुणः । 'यतोऽनाव' इत्या-
द्युदात्तत्वम् । समासे कृदुत्तरपदस्वरः
Sy.

४. Omitted in M. त्वाम् उद्दिश्य Sy.

५. यौ M. तव प्रियतमौ Sy.

६. मानस्यानावरवौ Sy.

७. विमुञ्च । मुच—मुञ्चतेर्लोटि आग-
मानुशतलगत्यनंत्यत्वाद्भुमभावः Sy.

८. बर्हिः उप बर्हिषः समीपे ।

६. त्वम् P.

१०. ऋत्विजः Sy.

११. हव्यं वहन्तीति हव्यवाहः Sy.

१२. भव० M. and P. सोमपानार्थमाह्व-
यन्ति । तस्मादागच्छेति भावः Sy.

१३. लो कान्न ! Sy.

१४. सर्वाः Sy. १५. प्रजाः Sy.

१६. आगच्छ Sy.

१७. द्वितीय आङ् पुरणः । आ संहितायाम्
'आ-अष्टासिकद्वन्द्वसि' इत्यनना-

सिफ: Sy.

१८. स्वामि M. स्वामि P. अस्माकं
स्वामी । अर्थः—‘ऋ गतौ’ । ‘अर्थः
स्वामिवैश्ययोः’ इति निपातनाद् यत्प्र-
त्ययः । ‘यतोऽनाव’ इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते
‘अर्थस्य स्वाम्याख्या चेत्’ इत्यन्तो-
दात्तत्वम् Sy.

१६. त्वमत्रागत्य सोमं पिबेत्येवमादिका
अस्माकं प्रार्थनाः । आशिषः—क्वपि
'शास इदङ्गुलोः' इत्युपधाया इत्वम् ।
'शासिषसिषसीनाञ्च' इति षत्वम् Sy.

२०. M. adds आगच्छ after उपागच्छ ।

२१. अश्वाभ्यां युक्तः सन् Sy.

२२. हि प्रसिद्धौ Sy.

२३. कारणे कर्तुंव्यापारः, काष्ठानि पचन्ती-
तिवत् Sy.

२४. ०दादिः P. स्तोमकारिभिः स्तोतृभिः
Sy.

२५. संस्तुताः P. कृताः। स्तोमतष्टाः, ।
'तक्षू त्वक्षू तनूकरणे' इत्यस्मात् कर्मणि
क्तः। 'तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरः Sy.

२६. कृष्णं M. D.

२७. सोमपानार्थम्...आह्वयन्ति Sy.

२६. सोमपानाः P.

आ नो यज्ञं नमोवृधं सजोषा इन्द्रं देव हरिभिर्याहि तूर्यम् ।

अहं हि त्वा मृतिभिर्जोहवीमि धृतप्रयाः सधमादे मधूनाम् ॥ ३ ॥

आ नो यज्ञम् । आयाहि । अस्माकम् । यज्ञम् । यज्ञेन वर्धमानम् । मधुभिः सहितः ।
इन्द्र ! देव ! अहवै । तूर्यम् । अहम् । हि । त्वा । स्तुतिभिः । अत्यन्तमाह्वयामि । क्षरदन्तः ।
सोमानाम् । सह मदनस्थाने यज्ञे ।

आ च त्वामेता वर्षणा वहतो हरी सखाया सधुरा स्वङ्गा ।

धानावुदिन्द्रः सर्वं जुपाणः सखा सख्युः शृणुवद्वन्दनानि ॥ ४ ॥

आ च त्वाम् । आवहतः । च । त्वाम् । एतौ । वर्गितारौ । अश्वौ । तव सखायौ ।
शोभनधुरौ । शोभनाङ्गौ । उत्तरोऽर्द्धः परोक्षः, धानायुधतम् । सवनम् । इन्द्रः । सेवमानः ।
सखा । सख्युर्यजमानस्य । शृणुयात् । स्तोत्राणि ।

१. Both M. and P. omit the *pratīka*. Only M. has it added later over the line by another hand.

२. नमसोऽन्नस्य वर्षकमिमम् Sy.

३. सहप्रीतिस्त्वम् Sy.

४. क्षोतमान ! Sy.

५. क्षिप्रम् Sy. ६. ए P. क्लृप् Sy.

७. त्वाम् Sy.

८. भूषामाह्वयामि जोहवीमि—यङ्लुकि 'अभ्यस्तस्य च' इति सम्प्रसारणम् । 'गुणो यङ्लुकोः' इत्यभ्यासस्य गुणः । 'यङो वा' इतीडाग्रमः । द्वियोगादनिघातः । 'अभ्यस्तानामाभिः' इत्याद्युदात्तः Sy.

९. ०वस P. धृतसहितानि यथास्थानं षाणि हवींषि यस्य सत योक्तः । तावद्विश्वम् । धृतप्रयाः—'धु क्षरणवीप्त्योः' इत्यस्मात् 'अङ्गिजघृतिभ्यः क्तः' इति क्तप्रत्ययः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

१०. ०सपानाम् M. सह सो० P.

११. सह माद्यन्ति यत्र सोमे इति सधमाद-
स्तस्मिन् स्थाने Sy.

१२. हे इन्द्र ! Sy.

१३. यज्ञं प्रत्यागमनाय रथे... आवहतः ।
वहतः—वहेलेंटधाडागमे रूपम् । 'चवा-
योगे प्रथमा' इति न निघातः Sy.

१४. चे P. १५. सेवनसमर्थो Sy.

१६. हरी Sy.

१७. शोभनस्थानौ Sy.

१८. शोभनया धुरान्वितौ Sy.

१९. शोः षाड्गोपेतौ Sy.

२०. ०त्तरार्धः M. and D.

२१. धना P. अथ भू-ऽर्द्धोपेतम् Sy.

२२. इन्द्रः P.

२३. ०माना P.

२४. सखिभूतः सः Sy.

२५. स्तोतुर्मम Sy.

२६. ०णुर्या P. शृणुवत्—'धु अवर्णे' इत्यस्य
लेदयडागमे रूपम् । निघातः Sy.

२७. स्तोत्रमिति P.

कुविन्मा गोपां करसे जनस्य कुविद्राजानं मधवभृजीषिन् ।

कुविन्म ऋषिं पपिवासं सुतस्य कुविन्मे वस्वो अमृतस्य शिक्षाः ॥ ५ ॥

कुवि^१त् । बहु । मा । त्वं पुत्रादेः । गोपायितारम् । करो^२षि । कुविच्च । धनस्ये^३श्व-
रम् । धनवन् ! ऋजीषवन् ! तृतीयसवनेऽन्वयात् । तथा बहु । माम् । द्रष्टारं करोषि ।
सोमम् । पपिवासम् । तथाऽमृतसदृशम् । वासयितारं गवादिकम् । बहु । प्रयच्छ, शिक्षति-
दानकर्म^४ति ।

आ त्वा बृहन्तो हरयो युजाना अर्वाग्निन्द्र सधमादौ बहन्तु ।

प्र ये द्विता दिव अन्वन्ताः सुसमृष्टासो वृषमस्य मूराः ॥ ६ ॥

आ त्वा । आवहन्तु । त्वाम् । महान्तः । अश्वाः । रथे नियुज्यमानाः । अस्मदभि-
मुखम् । सह मादन्तः । ये । क्षुलोकस्य । आता इति दिङ्नाम, दिशः । अन्वकारेण परिवृतत्वात्

१. हे इन्द्र ! Sy.
२. कुवि^१त् अपिच Sy.
३. माम् Sy. ४. नं M. जनस्य Sy.
५. गोपतारम् Sy.
६. कुव । करसे—‘इच्छु^५ करणे’ । लेटघडा-
गमे रूपम् । कुविद्योगादनिघातः Sy.
७. ऽस्ये^६श्वं M. सर्वस्य स्वामिनम् Sy.
८. धेनवन् M.
९. वृ(or ऋ)जी० P. सोमवन् ! हे
इन्द्र ! Sy. १०. माम् M. मन् P.
११. अतीन्द्रियार्यस्य द्रष्टारं कुव । म ऋषिम्
—इत्यत्र संहितायाम् ‘ऋत्यकः’ इति
प्रकृतिभावो ह्रस्वश्च Sy.
‘ऋषिर्देशनात्’ N. 2. II.
१२. अभिषुतस्य सोमस्य Sy.
१३. पपिवासं M. पवितांसं P. पातारं
कुव । पपिवासम्—‘पा पाने’ इत्यस्य
स्वसौ ‘वस्वेकाजादिसाम्’ इतीडागमः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.
१४. अयरहितम् Sy. १५. वसु Sy.

१६. लयच्च M. शिक्षाः—शिक्षतिदानकर्मा ।
अस्मात् लेटघाडागमे रूपम् । कुविद्यो-
गादनिघातः । ‘आगमा अनुदात्ताः’ इत्या-
दोऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः Sy.
१७. Ngh. 3. 20; also Cf. N. 1.7.
१८. VM. ignores मे ॥ मे मह्यम् Sy.
१९. युज्य० P. युज्यमानाः । युजानाः—
‘युजिर् योने’ ‘युजिबुधिवृशः किञ्च’
(Unādi. 2. 247.) इत्यानच् ।
चित्त्वादन्तोदात्तः Sy.
२०. सह मादयन्तः सन्तः । सधमादः—‘सधी
हर्षे’ इत्यस्माग्न्यन्तात्किचप् । कृदुत्तर-
पदस्वरः Sy. २१. अश्वाः Sy.
२२. नभसः सकाशादागच्छन्तः । दिवः—
‘अडिदम्’—इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.
२३. अन्ताः P. आभिमुख्येन गम्यन्ते प्राणि-
भिस्तत्तत्कार्यं प्रतीत्याता दिशः । सर्वा
दिशः । ‘अत सातत्यगमने’ इत्यस्मा-
त्कर्मणि घञ् । व्यत्ययेनाद्युदात्तः Sy.
२४. Ngh. I. 6. २५. ऽतत्त्वा M.

मूढाः । प्रकर्षेण । ऋञ्जन्ति । द्वैधम्, मध्येन गच्छन्तः प्रकाशनेनालङ्कुर्वन्तीत्यर्थः । सुसम्पू-
ष्टाङ्गाः । कामानां वर्षितुरिन्द्रस्य स्वभूताः ।

इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णा आ यं ते श्येन उंशते जभारं ।

यस्य मदे च्यावयसि प्र कृीर्यस्य मदे अप गोत्रा ववर्थ ॥ ७ ॥

इन्द्र । इन्द्र ! पिब । आवभिरंशुभ्योऽवधूतम् । वृषाणं सोमम् । यम् । त्वदर्थम् ।
दिवः, गायत्री । आजहार । कामयमानाय । यस्य पीतस्य । मदे । शत्रून् । प्रच्यावयसि ।
यस्य । मदे । मेघान् । अपववर्थ ।

१. डाः M. शत्रूणां मारकाः Sy.

२. साधयन्ति Sy.

३. द्वैसं M. द्विषा यथा भवति तथा । द्विता
—द्विषाब्दात् 'संख्याया विधार्थे वा' इति
वाप्रत्ययः । धकारस्य तकारवृद्धान्वसः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

४. समिष्टा० P. इन्द्रस्य हस्ताभ्यां पृष्ठ-
भागे सुष्ठु संस्पृष्टाः Sy.

५. VM. ignores इन्द्र ॥ .

६. ०वधूतं M. अभिषुतम् । वृषधूतस्य—
'बृष् कल्पने' इत्यस्य निष्ठायां 'यस्य
विभाषा' इतीदृप्रतिषेधः । 'तृतीया
कर्मणि' इति पूर्वपदस्वरः Sy.

७. मरिचिभिरावृतं P. Sy.

८. सोमम् Sy.

९. इत्थं P. तुभ्यम् Sy.

१०. ०यती P. शंसनीयगतिः छन्दोरूपः
सुपर्णः । श्येनः—'इयैङ् गती' 'शास्त्र्या-
ह्वयविभ्य इनच्' (Unādi. 2. 204.)
इतान् प्रत्ययः । श्यायते इति श्येनः ।
विस्वा लोकास्तः Sy.

११. जभार—हरतेतिदि गति क्यम् । 'हृप्र-

होर्भञ्जन्वसि' इति भकारः । यद्वत्त-
योगादनिघातः । लिट्स्वरः Sy.

१२. सोमं कामयमानाय Sy.

१३. सोमस्य Sy.

१४. मते M. हर्षे सञ्जाते सति । मदे—
'मवी हर्षे' । 'मवोऽनुपसर्गे' इत्यप्रत्ययः ।
तस्य पित्रावनुवासत्वे घातुस्वरः Sy.

१५. आकर्षन्ति वशीकुर्वन्ति कर्मणा सर्वानिति
कृष्टयो मनुष्याः । तान् सपत्नभूतान्
मनुष्यान् Sy.

१६. प्रत्यप्यपवीय P. प्रकर्षेण पातयसि Sy.

१७. सोमस्य Sy.

१८. सञ्जाते सति Sy.

१९. मेघान् P. गामुवर्कं रश्मिभिरावृतं
वर्षात्स्वतुषु प्रायन्ते पालयन्तीति गोत्रा
मेघाः । तान् । गोत्रा—'त्रैङ् पालने'
इत्यस्य 'आतोऽनुपसर्गे' कः इति कः ।
सुपो ङादेशः । एकादेशस्वरः Sy.

२०. अवववर्थं M. अवववर्थः P. अपा-
वृणोषि । ववर्थ—'वृष् वरणे' इत्यस्य
लिटि थलि 'ऋतो भारद्वाजस्य' इतीदृ-
प्रतिषेधः । गुणः । लिट्स्वरः Sy.

शुनं हुवेम मध्वानमिन्द्रमस्मिन्मरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं घनानाम् ॥ ८ ॥

[शुनं हुवेम ।]

III.44.

अयं ते अस्तु हर्यतः सोम आ हरिभिः सुतः ।
जुषाण इन्द्र हरिभिर्नि आ गृह्या तिष्ठ हरितुं रथम् ॥ १ ॥

१ अयम् । अयम् । तव । अस्तु पानाय । प्रेस्पतः । सोमः । आकारः पूरणः । आवर्भिः ।
सुतः । तमिमं सेवमानस्त्वम् । अस्मान् । अश्वैः । आगच्छ । तदर्थं हरितवर्णम् । रथम् ।
आतिष्ठेति । ११

१. Only M. has this *pratika*, added in a different handwriting. For explanation see RV. III. 30. 22.

२. 'अयं ते अस्तु' इति पञ्चवर्षं षष्ठं सूक्तं वैश्वामित्रं बार्हतमैन्द्रम् । अत्रानुक्रमणिका—'अयं ते पञ्च बार्हतं तु' (KSA. 19. 44 p. 16.) इति । महाव्रते बार्हत्यां तुचाशीताविर्बं सूक्तम् (AA. 5.2.4.) । षोडशिशस्त्रे 'अयं ते अस्तु हर्यतः' इत्याद्यस्तुचो विनियुक्तः । सूत्रितञ्च—'अयं ते अस्तु हर्यत इत्यौष्णिह्यबार्हतौ तृचौ' (AŚS. 6. 2.) इति Sy.

३. Omitted in M.

४. तुभ्यम् Sy. ५. अपालनाय M.

६. प्रेस्पत P. कमनीयः । हर्यतः—'हर्य गतिकान्त्यो' इत्यस्मात् 'भूमद्विधि—'

इत्यादिनास्तञ्चप्रत्ययः । चित्त्वा इति तः Sy. ७. सर्वतः Sy.

८. हरन्ति सोमरसानेभिरिति हरयो प्रावाणः । तैः Sy.

९. अभिषुतः Sy.

१०. सेव रश्मीनां चित्त्वा इति तः P. Cf. Note 15 on P. 612. ॥ प्रीतिविषयः Sy.

११. ततः अस्मानभिलक्ष्य Sy.

१२. अश्वैर्युक्तम् Sy. १३. तदर्थं P.

१४. हरित्वर्णम् । हरितम्—'हृश् हरणे' 'हृश्याभ्यामितन्' (Unādi. 3. 373.) इतीतन्प्रत्ययः । निष्वादाद्युदात्तः Sy.

१५. रथम्—'रमु क्रीडायाम्' । 'हनि-कुषिनी—'इत्यादिना कथन् प्रत्ययः । कित्वावनुनासिकलोपः । नित्स्वरः Sy.

१६. अभितिष्ठ Sy.

१७. VM. ignores इन्द्र !

हृयन्नुपसमर्चयः सूर्यं हृयन्त्रोचयः ।
विद्वान्चिकित्वान्द्वयं वर्षस इन्द्र विश्वा अग्नि श्रियः ॥ २ ॥

हृयन् । इत्थं करोमीति कामयमानः । उपसम् । प्रकाशितगानसि । सूर्यम् । अत्रो-
चयः । केतनवेदनयोरल्पो भेदः । स त्वं यजमानानां सर्वा । श्रीः । लक्ष्मीकृत्य । वर्षसे । हे
हरितवर्णसि !

धामिन्द्रो हरिधायसं पृथिवीं हरिर्वर्षसम् ।
अधारयद्धरितोभूरि भोजनं ययोरुन्तर्हश्चरत् ॥ ३ ॥

धामिन्द्रः । ब्रूलोकम् । इन्द्रः । रश्मीनां दिशां वा धारकं कृत्यान् । भूमि च ।

१. ०माना P. सोमं कामयमानस्त्वम् Sy.

२. उषःकालम् Sy.

३. पूजयसि Sy.

४. P. adds अपि after सूर्यम् ।

५. वीपयसि Sy.

६. VM. seems to explain विद्वान्
and चिकित्वान् together as केत-
नवेदनयोरल्पो भेदः ॥ चिकित्वान्—
अस्मदभिलषितफलविषयज्ञानवांस्त्वम् ।
चिकित्वान्—‘कित ज्ञाने’ इत्यस्य क्वसौ
रूपम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

७. वेतन० M. वेदन० P. ॥ विद्वान्
एतत् सर्वं जानानः Sy.

८. सर्वाः is suggested for सर्वा ।

९. श्रियः is suggested for श्रीः ॥

नः सम्पदः Sy.

१०. अभिमतफलप्रदानेनाभितो वर्षयसि ।
वर्षसे—‘बुधु वर्षने’ इत्यस्यान्तर्भावि-
तण्यर्थस्य लटि रूपम् । निघातः Sy.

११. ०वर्णश्च M. ०वर्णाश्वं P.

१२. VM. explains हृयन् (once
only) and ignores इन्द्र ॥
हृयन्—उदिते सूर्ये सोमं कामयमानस्त्वम्
Sy.

१३. ०मिन्द्र M.

१४. सोऽयमिन्द्रः Sy.

१५. P. omits रश्मीनां दिशां वा वा
before रक्तं of धारकम् । Cf. note
10 on P. 611. हरितो हरित-
वर्णा धारका रश्मयो यस्याः सा, ताम् ।
हरिधायसम्—‘बुधाम् धारणपोषणयोः’
इत्यस्मात्, ‘वसिष्ठाधायश्च्यवसि’ इ-
त्यनुम् । ‘गित्’ इत्यनुवृत्तेः आतो युक् ।
बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

१६. पृथिवीम्—‘प्रथेः धिवन् सम्प्रसारणं च’
इति धिवन् प्रत्ययः । ‘विद्वान्गौराविभ्य-
श्च’ इति ङीष् । प्रत्ययस्वरान्तोदात्तः
Sy.

ओषधीभिर्हरितरूपाम् । तथा दिवि च पृथिव्यां च । देवमनुष्याणां भूरि । भोजनम् । अधार-
यत् । ययोः । मध्ये । हरिः । चरति ।

जज्ञानो हरितो वृषा विश्वमा भाति रोचनम् ।

हर्यश्चो हरितं घत्त आयुधमा वज्रं बाह्वोर्हरिम् ॥ ४ ॥

जज्ञानः । जायमानः । हरितवर्णः । इन्द्रः । सर्वम् । लोकम् । प्रकाशयति । हरित-
वर्णाश्वः । हरितवर्णम् । आयुधम् । धारयति । बाह्वोः । वज्रसंज्ञम् । शत्रूणां हरणशीलम् ।
आकारः पूरणः ।

१. हरितवर्णम् । हरिवर्णसम्—‘वृद्ध सम्भ-
क्तौ’ ‘वृद्धशीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः’ इत्य-
सुन्प्रत्ययः । पुगागमश्च । सम्भज्यते
तदिति वर्णो रूपम् । बहुव्रीहौ पूर्वपद-
स्वरः Sy.

२. हरिद्वर्णयोः । हरितोः—‘हृक् हरणे’
इत्यस्मात् ‘हृसुचहियुषिभ्य इति’
(Uṇādi. I. 97.) इतीतिप्रत्ययः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

३. ऋषीयोरश्वयोः प्रभूतम् Sy.

४. भुज्यत इति भोजनं यवसादि । भोज-
नम्—‘भुज पालनाभ्यवहारयोः’ इत्य-
स्मात् ‘कृत्यल्युटो बहुलम्’ इति कर्मणि
ल्युट् । लिट्स्वरः Sy.

५. आवापृथिव्योः Sy.

६. अन्तः—स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेन पठित-
त्वावन्तोदात्तः Sy.

७. ०रितः P. इन्द्रः Sy.

८. ते आवापृथिव्यादिन्द्रोऽधारयदित्यर्थः ।
चरत्—चरतिर्गत्यर्थः । लेटि रूपम् ।
यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.

९. जात इन्द्रः । जज्ञानः—‘जनी प्रादुर्भावे’
इत्यस्य लिटः कानच् । ‘गमहन—’ इत्या-
दिना उपधालोपः । चित्त्वावन्तोदात्तः
Sy. - १०. हरिद्वर्णोपेतः Sy.

११. कामानां वर्षकः Sy. १२. वं P.

१३. दीप्यमानं लोकम् । रोचनम्—‘रच
वीप्तौ’ इत्यस्मात् ‘अनुदात्तेतश्च हलावेः’
इति युच् । चित्त्वावन्तोदात्तः Sy.

१४. प्रकाशयति । भाति—‘भा वीप्तौ’ इत्य-
स्यान्तर्भावितप्यर्थस्य लेटि रूपम् Sy.

१५. इन्द्रः Sy.

१६. हरिद्वर्णोपेतम् Sy.

१७. P. adds घनम् after आयुधम् ।

१८. ०यन्ति M. आधत्ते Sy.

१९. बाह्वोः P. बाह्वोः—‘उदात्तयणो हल्-
पूर्वात्’ इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

२०. ०संज्ञ M.

२१. प्राणापहारकम् Sy.

२२. सर्वतः Sy.

२३. VM. ignores आ before
भाति ॥ सर्वतः Sy.

इन्द्रो हृयन्तमर्जुनं वज्रं शुक्रैरुभीवृतम् ।

अपावृणोद्धरिभिरद्रिभिः सुतमुद्रा हरिभिराजत ॥ ५ ॥

इन्द्रः । इन्द्रः । शत्रून् प्रेप्सन्तम् । अर्जुनवर्णम् । वज्रम् । शुक्लैस्तेजोभिः ।
परिवृतम् । आदाय रसाहरणशीलैः । आवभिः । सुतं सोमं पात्रस्थं पिहितद्वारम् ।
पानायापावृणोत् । अथ पीत्वा सोमं पणीन् अर्धवैजित्वा । तैरगहता गा । उदाजतेति ।

III.45.

आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूरंरोमभिः ।

मा त्वा केचिन्मि यमन्वि न पाशिनोऽति धन्वैव ताँ इहि ॥ १ ॥

आ मन्द्रः । आयाहि । मदनशीलैः । इन्द्र ! अर्धवैः ।

१. इन्द्र M. and P. सौज्यमिन्द्रः Sy.
२. प्रेष्यमन्तम् P. कमनीयम् Sy.
३. शुभ्रम् । शुभ्रत्वमुपपादयति शुक्रैः ।
अर्जुनम्—‘अर्जं वर्जं अर्जने’ इत्यस्मात्
‘अर्जोऽङ्गुलुक् च’ इत्युनन् । नित्स्वरः Sy.
४. वेगवन्तम् Sy.
५. शुक्रैः P. शुभ्रैः क्षीराविभिः Sy.
६. व्याप्तम् । अभीवृतम्—‘गतिरनन्तरः’
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.
७. रसाह रसाहरं P. हरन्त्येभिः सोमर-
सानिति हरयः । तैः Sy.
८. अभिषुतम् Sy.
९. पात्रस्थ P.
१०. आवरणरहितमकरोत् । तथाच मन्द्र-
वर्णः—‘पूषा राजानमायुःपारपूषः’
गुह्यं हितम् । अविन्दत् (RV. I. 23.
14.) इति Sy.
११. पाणीन् M.
१२. अर्धवैरपेतः स इन्द्रः Sy.
१३. P. reads जितैः for जित्वा तैः ॥
तैः पणिभिः Sy.

१४. ०रहं P.
१५. बिलाभिरगमयत् । आजत—‘अज गति-
क्षेपणयोः’ । लङि व्यत्ययेनात्मनेपदम् ।
निघातः Sy.
१६. ‘आ मन्द्रैः’ इति पञ्चच सप्तमं सूक्तं
वैश्वामित्रं बार्हतमैन्द्रम् । ‘आ मन्द्रैः’
इत्यनुक्रमणिका (KSA. 19. 45.
p. 16.) । पूर्वसूक्ते ‘बार्हतन्तु’ (KSA.
19. 44. ‘P. 16.) इत्युक्तत्वात् अपि
बार्हतत्वम् ।
‘विशेषविनियोगस्तु यत्र श्रुत्या
न सूत्रितः ।
स्मार्तं तत्र विजानीयादुग्विधानादि-
शास्त्रतः’ ॥ Sy.
१७. यज्ञं प्रत्यागच्छ Sy.
१८. मादयितुभिः । मन्द्रैः—‘मदि स्तुत्या-
दियु’ इत्यस्य ‘स्फायितञिच्च’—‘इत्या-
दिला रक्प्रत्ययः । इविस्वास्तुम् । प्रत्य-
यस्वरः Sy. गन्भीरनाः Mah.
मन्धनीयैः U.
१९. अर्धवैरपेतस्त्वम् Sy. हरिद्वर्णैरर्धवैः U.

मयूररोमसदृशरोमभिः । मा । त्वा । केचित् । आगच्छन्तम्, नियच्छन्तु । पक्षिणम् । इव ।
पाशिनः, पाशैर्बन्धन्तु । तान् सर्वान् । अतिगच्छ शीघ्रम् । निरुदकमिव देशमिति ।

वृत्रखादो बलंरुजः पुरां द्रुमो अपामुजः ।

स्थाता रथस्य हयोरभिस्वर इन्द्रो हृळ्हा चिंदाहुजः ॥ २ ॥

वृत्रखादः । वृत्रासुरस्य खादिता हन्ता । तथा बलस्य भङ्क्ता । असुरपुराणाम् ।

१. मयूररोमसदृशरोमयुक्तैः । मयूररोमभिः

—मयूररोमवद्भोमाणि येषामिति 'सप्त-
म्युपमानपूर्वपदस्य बहुव्रीहिरुत्तरपद-
लोपश्च' (VPa. 2. 2. 24. 12.) इति
समास उत्तरपदलोपश्च । मयूरशब्दः
'मीनाः' इत्यु (Uṇādi. 1. 67.)
इत्यूरन् प्रत्ययान्तः । मीनाति सपानिति
मयूरो बर्ही । निष्ठावाद्युदात्ते प्राप्ते—
'मादीनाम्' (Phitsūtra. 53.) इति
सूत्रेण मध्योदात्तः । बहुव्रीहौ पूर्वपद-
प्रकृतित्त्वरः Sy. मयूरस्येव रोमाणि
येषां ते मयूरस्येव रोमस्येव भवणः
Mah. मयूररोमभिर्बन्धवो ह्युदात्ताः U.

२. त्वाम् Sy., Mah., U.

३. केचिदपि जनाः Sy. केचिद् कुष्टाः
Mah.

४. गमनप्रतिबन्धं मा कुर्वन्तु इत्यभिप्रायः ।
यमन्—'यम उपरमे' इत्यस्य लोटप-
ङ्गागमे रूपम् Sy. मा निबन्धन्तु Mah.
U.

५. गच्छन्तं पक्षिणम् Sy. शकुनिमिव U.
विरिति शकुनिनाम N. 2. 6.

६. प्रतिबन्धे दृष्टान्तः । यथा नियच्छन्ति
तद्वत् Sy. यथा Mah.

७. पाशहस्ता व्याधाः Sy.
पाशप्रतिबन्धकाः Mah.
आसेटकितः U.

८. यथा पाशिनः पक्षिणं बन्धन्ति तथा

त्वां मा बन्धन्तु Mah.

९. गमनप्रतिबन्धकान् Sy. अथ ये परि-
पन्थिनो भवेयुस्तान् Mah. अथ केचित्
परिपन्थिनो भवेयुः U.

१०. अतीत्य शीघ्रमागच्छ । इहि—'इण गतौ'
इत्यस्य लोटि रूपम् Sy. अतिक्रम्यागच्छ
Mah. अतीत्य तान् इहि आगच्छ
U.

११. ०कमपि P. यथा पान्था धन्व मरुदेशं
शीघ्रमतिगच्छन्ति तद्वत् Sy. कमिव ?
धन्व इव । धन्व निरुदकदेशः । यथा
पान्थो मरुदेशमतिक्रम्य गच्छति तथा
गच्छ Mah. यथा धन्व निरुदकदेशं
परित्यज्यान्यतममागच्छेयुरेवमागच्छेति
U. This stanza=YV. 20.
53.

१२. वृत्रं खादति हिनस्तीति वृत्रखादः—
'खाद् भक्षणं' इत्यस्मात् कर्मण्यण् ।
३ तरपवत्वरः Sy.

१३. अथ P.

१४. भक्ता P. वृणोत्याकाशमिति बलो मेघः ।
तस्य भञ्जकः । तथा च मन्त्रवर्णः—
'विभेदे बलम्' (RV. III. 34. 10.)
इति । बलंरुजः—'रुजो भङ्गे' कर्मण्यु-
पपदे मूलविभुजादित्वात् कप्रत्ययः ।
'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' इति द्वितीयाया
अलुक् । आथादित्तरः Sy.

१५. शत्रुसम्बन्धिनो पुराणाम् Sy.

वारयिता । मेघस्थानामपाम् । प्रेरकः । अधिष्ठाता । रथस्य गमनार्थम् । अश्वयोः । अभि-
स्वरणे सति । इन्द्रः । दृढानि । अप्यसुरपुराणि । आरुजः ।

गम्भीरां उद्धीरिव क्रतुं पुष्यसि गा इव ।

प्र सुगोपा यवसं धेनवो यथा दृढं कुल्याईवाशत ॥ ३ ॥

गम्भीरान् । महाकाशानि । उदधानानीवाङ्घ्रिः । गा इव च यवसेन । यज्ञम् ।
फलेन पुष्यसि । यथा । तृणम् । धेनवः । प्राप्नुवते । यथा वा । हृदम् । कुल्याः । एवमिन्द्रं
सुष्ठु गोपायितारः सोमाः प्राप्नुवन्त इति ।

१. वारकः Sy.

२. मेघभेदनद्वारा अपाम् Sy.

३. आस्य P. रथम् Sy.

४. ०नात्थम् P. अधिष्ठाता Sy.

५. अपिस्व० P. अस्मदाभिमुख्येन प्रेरणे
निमित्तभूते सति Sy.

६. सोऽयमिन्द्रः Sy.

७. दृढानामतिबलवतां शत्रूणाम् Sy.

८. समन्ताद्भुजको भवति । आरुजः—
'वज्रो भङ्गे' इत्यस्माद्विगुपक्षलक्षणः कः ।
समासे थायाविस्वरः Sy.

९. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

१०. म. वकाशान् । गम्भीरान्—'गाधु प्र-
तिष्ठालिप्तायोर्ग्रन्थे च' इत्यस्मात् 'ग-
भीरगम्भीरौ' (Unādi. 4. 475.)
इत्यनेन सूत्रेण इरञ्प्रत्ययः । नुमागमो-
पधाहृस्वभकाराः सर्वे निपात्यन्ते ।
विस्त्वावन्तोदात्तः Sy.

११. ०धानीवातभिः M. समुद्रान् उदकैर्यथा
पोषयति तद्वत् । उदधीनिव—उदकशब्दे
उपपदे दधातेरधिकरणेऽर्थे 'कर्मण्यधि-
करणे च' इति किप्रत्ययः । उदकशब्दस्य
'पेयं वासवाहनविषु च' (Pa. 6. 3.
58.) इत्युद्भावः । कुत्स्वरः । इवेन

विभक्त्यलोपः Sy.

१२. गाव P.

१३. यज्ञस्य कर्तारमिमं यजमानम् Sy.

१४. ०ष्यति P. अभिमतफलप्रदानेन पोषयति
तद्वत् । पुष्यसि—'पुष पुष्टौ' इत्यस्या-
न्तर्णोतप्यर्थस्य लटि रूपम् । निघातः
Sy.

१५. तृणाविकम् Sy.

१६. प्राप्नुवन्ति तद्वत्त्वं सोमान् प्राप्नोषि ।
आशत—'अशू व्याप्तौ' इत्यस्मात्लाङ्
'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य लुक् ।
निघातः Sy.

१७. यथा—'यथेति पावान्ते' (Phitsūtra.
85.) इति निघातः Sy.

१८. महाजलाशयं यथा प्राप्नुवन्ति तद्वत् त्वाम्
Sy.

१९. ते च सोमाः कुल्याइव कृत्रिमसरितः
Sy.

२०. समीचीनो गोपालः यवसेन गाः पोषयति
तद्वत् । सुगोपाः—'गोपायतेः विचपि
रूपम् Sy.

२१. Omitted in P.

२२. ०शुव P.

व्याप्नुवन्ति Sy.

आ नस्तुर्जं रयिं भुरांशं न प्रतिजानते ।

वृक्षं पक्वं फलमङ्गीव धूनुहीन्द्रं संपारणं वसु ॥ ४ ॥

आ नः । आभर । अस्मभ्यम् । क्षिप्रम् । धनम् । अंशम् । इव । पुत्राय
जानन्तं पितरं प्रतिजानते, 'प्रति हिस्व स्वं जानीते' इति ब्राह्मणम् । यथा वृक्षम् ।
पक्वम् । फलम् । अङ्गी चलयन् अवधुनोति, एवमस्माकम् । संपारयितु । धनम् । त्वं
धूनुहि ।

स्वयुरिन्द्र स्वराळसि स्मद्दिष्टिः स्वयंशस्तः ।

स वावृधान ओजसा पुरुष्टुतु भवा नः सुश्रवस्तमः ॥ ५ ॥

स्वयुः । धनेच्छ ! स्वयमेव राजसे । सर्वस्य शोभनदेशनः । अतिशयेन स्वायत्तकीर्तिः ।

१. आपर M.

सम्पादय Sy.

२. अस्माकम् Sy.

३. शत्रूणां बाधकम् Sy.

४. धनेनोपलक्षितं पुत्रम् Sy.

५. तत्र वृष्टान्तः—यथा पिता Sy.

६. यजमान० P.

७. व्यवहारज्ञाय पुत्राय स्वकीयस्य धनस्य
भागं ददाति तद्वत् । प्रतिजानते—
'ज्ञा अवबोधने' इत्यस्य शतरि रूपम् ।
प्रादिसमासः । 'शतुरनुमः' इति विभक्ते-
रुदात्तत्वम् Sy.

८. The quotation is untraced.

९. पक्व P.

१०. फलं प्रति Sy.

११. अङ्गुली यथा धूनुति तथा त्वम्
Sy.

१२. संवादयितु M. अस्मदिच्छायाः सम्यक्

पूरकम् । सम्पारणम्—'पू पालनपू-
रणयोः' इत्यस्य प्यन्तस्य करणे ल्युट् ।

समासे कृत्स्वरः Sy.

१३. धूनुहि M. and P.

चालय । अथच्छेः । धूनुहि—
'धूव् कम्पने' इत्यस्य लोटि रूपम्
Sy.

१४. VM. ignores इन्द्र ।

१५. आनच्छ P. धनेच्छः is suggested
for धनेच्छ ॥ धनवानसि । स्वयुः—
स्वशब्दात्तत्त्वो यः Sy.

१६. स्वर्गस्य राजा । स्वराट्—'राजु द्वी-
प्तौ' । श्विप् । वदद्वादिना षत्वम्
Sy.

१७. भद्रवाक्यः । स्मद्दिष्टिः—स्मत् सुम-
दित्यर्थः । उकारलापश्च । बह्वीहौ
पूर्वपदस्वरः Sy.

१८. अतिशयेन प्रभूतकीर्तिरसि Sy.

स त्वम् । बलेन । वर्धमानः । बहुभिः स्तुतं ! शब । अरमाकम् । अतिशयेन
शोभनाम्नः ।

III.46.

युध्मस्य ते वृषमस्य स्वराज उग्रस्य यूनः स्थविरस्य घृष्वेः ।

अर्जुनतो वज्रिणो वीर्याणीन्द्र श्रुतस्य महतो महानि ॥ १ ॥

युध्मस्य । योवनशीलस्य । वर्पितुं कामानाम् । सर्वेश्वरस्य । उद्गूर्णस्य । तरुणस्य ।
पुरातनस्य । शत्रूणां घर्षणशीलस्य । जरारहितस्य । वज्रिणः । विश्रुतस्य । महतः । महानि ।
वीर्याणि भवन्तीति ।

१. स्तुतिभिः P. हे बहुभिराहुतेन्द्र !
पुच्छत—संहितायां 'स्तुतस्तोमयोश्छन्द-
सि' इति षत्वम् Sy.

२. व M. भव—भवतेर्लोठि रूपम्, 'द्वय-
चोस्तस्तिङः' इति संहितायां दीर्घः Sy.

३. अस्मवर्थम् Sy.

४. ०नासम् M. शोभनाम्नोपेतः । श्रवःशब्दो-
ऽनुव्रन्तः । बहुवीही 'आद्युदात्तं द्वयच्छ-
न्दसि' इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । तवन्ता-
दतिशयने तसम् । तस्य पित्वादनुवात्तत्वे
बहुव्रीहिस्वरः Sy.

५. VM. ignores इन्द्र and असि ॥

६. 'युध्मस्य ते' इति पञ्चचर्ममष्टमं सूक्तं
वैश्वानिर्गन्त्रम् । 'युध्मस्य' इत्यनुक्रम-
णिका (KSA. 19. 46. p. 16.) ।
दशरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्ये 'युध्मस्य
ते' इति सूक्तं निबिडानम् । सूत्रितञ्च
—'कहं श्रुत इन्द्रो युध्मस्य त इति
निष्केवल्यम्' (ASS. 7. 11.) इति ।
ऋषभनाम्नि एकाहेऽपि निष्केवल्य इदं
सूक्तं निबिडानम् । सूत्रितञ्च—'यु-
ध्मस्य त इति मध्यन्दिनः' (ASS. 9.
7.) इति

७. युध्मस्य—'युध सम्प्रहारे' 'द्वयुधुधीन्वि-
दसि—'इत्यादिना मङ्गल्ययः Sy.

८. ०र्षितः M. अभिमतफलसेचकस्य Sy.

९. घनाधिपतेः Sy.

१०. समर्थस्य Sy.

११. नित्यतरुणस्य । यूनः—घोतेः 'कनिन्यु-
वुषि—'इत्यादिना कनिन्, 'द्वययुव-
मघोनामतद्धिते' इति सम्प्रसारणम् ।
निस्स्वरः Sy.

१२. चिरन्तनस्य । स्थविरस्य—'अजिरशि-
शिरशिथिल—'इत्यादिना किरन्त्य-
यान्तो निपातितः Sy.

१३. शत्रुणा M.

१४. सङ्घर्षकस्य । घृष्वेः—'घृषु सङ्घर्षे' ।
कृषिघृष्विच्छवि—'इत्यादिना क्विन्प्र-
त्ययान्तो निपात्यते । निस्त्वादाद्युदात्तः
Sy.

१५. त्रिषु लोकेषु प्रसिद्धस्य Sy.

१६. M. omits words between
घर्षण and महतः ॥ अत एव महतः Sy.

१७. महानि क्षयु Sy.

१८. VM. ignores ते and इन्द्र ॥
ते तव हे इन्द्र ! Sy.

महाँ असि महिष वृष्ण्यैभिर्धनस्पृदुग्र सहमानो अन्यान् ।

एको विश्वस्य भुवनस्य राजा स योधया च क्षयया च जनान् ॥ २ ॥

महान् । 'महान् महिषः' इति द्वे महत्तामनी, तत्रैकं नैषण्डुकम्, महिष ! पौंस्यै । त्वं पूजनीयः । भवसि । शत्रुघनानामभिकाङ्क्षितः ! उद्गूर्ण ! शत्रून् । अभिभवन् । एकः । सर्वस्य । लोकस्य । ईश्वरौ भवसि । स त्वम् । शत्रून् । योधय । विनाशनं च नयन्, तानिति ।

१. P. adds before महान्०—सोमः पुराणेष्वप्यहस्तु सुता समुद्रमिव नद्यो ह्यावि विशन्ति यं यं सोममिन्द्रस्य द्यावापृथिवी वर्षणादुत्पन्नाच्च गर्भमिव माता विभ्रतस्त्वत्कामनया तमध्वर्यवस्तु-भ्यर्म्बुभ्यः प्रेरयन्त्यभिषुण्वन्ति महान् । The additional passage in P. has a striking resemblance with the commentary on RV. III. 46. 4. and 5. Also compare it with the commentary on RV. III. 47. 1.

२. मयः P.

३. मनसा० P. महान् । महिष इति महत्तामनी Ngh. ३. ३. (महिषाः) महान्तः N. 7. 26.

४. नैकर्मघर्णं P.

५. महिषः इति M. D. हे सहनीय ! महिष—'सह पूजायाम्' 'अविमह्योष्टिषच्' (Unādi. I. 45.) इति टिषच् प्रत्ययः । ग्रामन्त्रितत्वाभिधातः Sy.

६. M. omits पौंस्यैः ॥ वीर्यैः । वृष्ण्यैभिः—वृष्णि भवानि, 'मवे छन्दसि' इति यत् । 'यतोऽजावः' इत्याद्युवाचः Sy.

७. महान् Sy.

८. ०मधिका० P. घनानि दानभोगत्यागैः पारं नयंस्त्वम् Sy.

९. उद्गूर्णं गूर्णं P.

इन्द्र ! त्वम् Sy.

१०. अभिभवन् वर्तते Sy.

११. P. adds एव after एकः ॥ असहायः Sy.

१२. राजा Sy. १३. सपत्नान् Sy.

१४. प्रहर । योधय—'युध सम्प्रहारे' इत्यस्य प्यन्तस्य लोटि रूपम् । 'बाविषु च' इति न निघातः । गित्स्वरः Sy.

१५. क्षयय निवासय । बाधकान् हत्वा साधु-जनान् स्वस्थाने स्थापयेत्यभिप्रायः । क्षयय—'क्षि निवासगत्योः' इत्यस्य प्यन्तस्य लोटि रूपम् । अत्रापि पूर्व-बन्निघातः Sy.

१६. ०नय० is suggested for नयन् ।

१७. VM. ignores च ।

प्र मात्राभी रिरिचे रोचमानः प्र देवेभिर्विश्वतो अप्रतीतः ।

प्र मज्जना दिव इन्द्रः पृथिव्याः प्रोरोर्महो अन्तरिक्षाञ्च जीषी ॥ ३ ॥

प्र मात्राभिः । मात्रावतां मात्राः । इन्द्रः । प्ररिरिचे, मात्राभिरतिरिक्तपरिमाणे भवति । दीप्यमानः । एवं सर्वेभ्यो देवेभ्यः । सर्वत एव । शत्रुभिरप्रतिगतः । तथा बलवतां बलाञ्च । प्ररिरिचे । किं बहुना ? दिवः । पृथिव्याः । महतः । अन्तरिक्षाञ्च । प्ररिरिचे । तृतीयसवनान्वयाद् ऋजीपी ।

उरुं गभीरं जनुषाम्युग्रं विश्वव्यचसमवतं मतीनाम् ।

इन्द्रं सोमांसः प्रदिवि सुतांसः समुद्रं न स्रवत आ विंशन्ति ॥ ४ ॥

उरुम् । विस्तीर्णम् । गम्भीरम् । जन्मप्रभृति । उद्गूणम् । सर्वव्यापिनम् ।

१. ०वता P.

२. मुत्रा P. मात्राभ्यः is suggested for मात्राः ।

३. प्रकर्षेण महत्तयातिरिक्तोऽभूत् Sy.

४. मात्राभिः—मीयन्ते परिच्छिद्यन्त इति मात्राः शिलोच्चयास्तेभ्योऽपि । 'माङ्माने शब्दे च' इत्यस्मात् 'हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्' इति त्रन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः ॥ 'द्वलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः' इति संहितायां दीर्घः Sy.

५. ०माना P. रोचमानः—'रुच दीप्तौ' इत्यस्मात् शानचि रूपम् । तस्य लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः Sy.

६. तथा देवेभ्योऽपि Sy.

७. सर्वैः Sy.

८. ०जूनभिगच्छति प्र० P. एतावदस्य सामर्थ्यमित्यपरिच्छिद्यमानः । अप्रतीतः—'इण् गतौ' । कर्मणि क्तः । प्रादिसमासः, नभा समासे तस्य स्वरः Sy.

९. मज्जना—मज्जयति शत्रून् दुःखसागरे इति मज्ज बलम् । तेन बलेन । मज्जना—'दुमस्त्वो शुद्धौ' औणादिको म-

निच्प्रत्ययः । 'भूलां जश् भूशि' इति जश्त्वम् । चित्त्वादन्तोदात्तः Sy.

१०. द्यावापृथिवीभ्यां च । पृथिव्याः—उदात्तयणोः हल्पूर्वात् इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

११. अन्तरिक्षावपि Sy.

१२. ०जीषि M. and P. ॥ सोमवात् Sy.

१३. VM. ignores प्र (once) and उरोः ॥ उरोः विस्तीर्णात् Sy.

१४. महान्तम् Sy.

१५. अत एव महावकाशम् Sy.

१६. जन्मना स्वभावत एव । जनुषा—'जनी प्रादुर्भावे' इत्यस्मात् 'जनेदसिः' इत्युसिप्रत्ययः Sy.

१७. शत्रूणां भयङ्करम् Sy.

१८. गभीरत्वमेवोच्यते विद्वद्व्याप्तम् । विद्वद्व्यवसत्—'व्यच व्याप्तीकरणे' इत्यस्मादसुन् । 'व्यचेः कृटादित्वमनसीति वक्तव्यम्' इत्यत्र 'अनसि' इति पर्युदासात् कृत्वाभावः । विद्वद्व्यञ्जा इतीन्द्रस्य नाम । 'बहुव्रीहौ विद्वं संज्ञायाम्' इति पूर्वपदस्यान्तोदात्तत्वम् Sy.

स्तुतीनाम् । कूपम् । इन्द्रम् । सोमाः । पुराणेष्वप्यह.सु । सुताः । समुद्रम् । इव । नद्यः ।
अभ्याविशन्ति ।

यं ^{१०}स्तुतिनाम् पृथिवीद्यावा गर्भं न माता बिभृतस्त्वाया ।

तं ते ^{११}हिन्वन्ति तमुं ते मृजन्त्यध्वर्यवो वृषभ पातुवा उ ॥ ५ ॥

यं सोमम् । यम् । सोमम् । इन्द्र ! द्यावापृथिवी । वर्पणादुत्पन्नाच्च गर्भम् । इव ।
माता । बिभृतः । त्वत्कामनया । तम् । अध्वर्यवः । तुभ्यम् । अंशुभ्यः प्रेरयन्त्यभिषुण्वन्ति ।
तथा । ग्रहेषु गृहीतम् । पवित्रेण मृजन्ति । हे वर्षितः ! तव । पानाय ।

१. ०स्तुतीनां वा Sy.

२. रक्षकं तादृशम् । अबतम्—‘अव रक्षणा-
दिषु’ । ओणादिकोऽतच्छ्रुत्ययः । चित्त्वा-
दन्तोदात्तः Sy. ३. पूर्वेष्वहःसु Sy.

४. ताः M. आबभिरभिषुताः Sy.

५. तत्र दृष्टान्तः । यथा Sy.

६. अबन्त्यो नद्यः Sy.

७. P. omits words between सोमाः
and विनान्ति । Cf. note no.
1. on RV. III. 46. 2. and
note no. 1. on P. 624.

आभिमुख्येन आविशन्ति तद्वत् Sy.

८. द्यावापृथिव्यौ । पृथिवीद्यावा—‘विबो
द्यावा’ इति द्यावादेशः । आद्यु-
दात्तः । ‘नेतरत्ययेऽङ्गुलित्वात्प्राप्त्यर्थे’
‘वृषभान्धियु’ इत्यत्र पर्युदासात् ‘वि-
ताद्वे च’ इत्युभयपदप्रकृतिस्वरः । कृत-
समासस्य विपर्यासश्च ^{१२} : Sy.

९. उत्पादनात् is suggested for
उत्पन्नात् ।

१०. अत्र दृष्टान्तः । यथा माता गर्भं बिभर्ति
तद्वत् Sy.

११. बिभृतः is suggested for बिभर्तः ॥
अन्तर्धारयतः । बिभृतः—‘डुभुज् धारण-
पोषणयोः’ इत्यस्माल्लिटि ‘भुजामित्’

इत्यभ्यासस्येत्वम् । यदुत्तयोगादनिघातः ।
अजादिप्रत्ययपरत्वाभावाच्च ‘अभ्यस्ता-
नामादिः’ इति स्वरो न भवति ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

१२. त्वं का० M. त्वाया—‘त्वामिच्छतीत्यर्थे
‘सुप आत्मनः कथञ्’ । पूर्वपदकार-
स्याकारश्छान्दसः । ‘अ प्रत्ययात्’
इति भावे अप्रत्ययः । ‘सुपां सुलुक्—’
इति तृतीयायाः (पूर्व) सवर्णदीर्घः ।
एकादेशस्वरः Sy. १३. सोमम् Sy.

१४. अध्वरं यजमानायैच्छन्तः । अध्वरमि-
च्छन्तः—सुपः कथञ् । ‘कथ्यध्वरपूतनस्य-
र्चिलोपः’ इत्यकारलोपः । ‘कथाच्छन्वसि’
इत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१५. त्वदर्थम् Sy.

१६. P. omits words between
यम् and षुण्वन्ति । Cf. note
no. 1 on P. 619 and note
no. 1 on P. 624.

१७. किञ्च Sy. १८. बोधयन्ति Sy.

१९. कामानां वर्षक ! हे इन्द्र ! Sy.

२०. पातवै—‘पा पाने’ तुमर्थे तवैप्रत्ययः ।
‘अन्तश्च तवै युगपत्’ इति धात्वन्तस्य प्र-
त्ययस्य ^{१३} Sy. २१. VM.
ignores उ once ॥ उ प्रसिद्धौ Sy.

III.47.

मरुत्वाँ इन्द्र वृषभो रणाय पिब सोममनुष्वधं मदाय ।

आ सिञ्चस्व जठरे मध्व ऊर्मि त्वं राजासि प्रदिवं सुतानाम् ॥ १ ॥

मरुत्वान् । हे इन्द्र । भरद्भिः सहितरत्नम् । गगगागा वर्षिता ।
असुरैः सङ्ग्रामं कर्तुम् । पिब । गोगम् । अनुगमपुङ्गवाशम् । मदाय ।

१. 'मरुत्वान्' इति पञ्चचं नवमं सक्तं
वैदवामित्रं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । 'मरुत्वान्'
इत्यनुक्रमिका (KSA. 19. 47.
p. 16) दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्व-
तीयशस्त्रे एतत्सूक्तं निविद्वानीयम् ।
सूत्रितञ्च—'श्रुधी हवमिन्द्र मरुत्वाँ
इन्द्रेति मरुत्यतीयम्' (ASS. 7. 11.)
इति । ऋषभनाम्न्येकाहेऽपि मरुत्वतीय-
शस्त्रे एतन्निविद्वानम् । सूत्रितञ्च 'मरु-
त्वाँ इन्द्र युष्मस्य त इति मध्यन्दिनः'
(ASS. 9. 7.) इति Sy.

२. मरुतो देवविशस्तद्वान् स त्वम् Sy.
मरुतोऽस्य सन्ति—इति मरुद्गणसंयुक्तः
Mah. मरुद्गणयुक्तश्च U. मरुद्भि-
स्तद्वान् सहित इत्यर्थः SKN. मरुत्सं-
युक्तो भूत्वा Dur.

३. यः अपाम् Sy. वर्षिता जलानाम् Mah.
वर्षिताऽपामन्तरिक्षेऽवस्थितः U. प्र-
त्यक्षकृतोऽयं मन्त्रः । न चेदमामन्त्रि-
तम् । अतो यस्तच्छब्दावध्याहृत्य, एक-
वाक्यत्वं नेयम् । यस्त्वं वर्षिता, अपां
वृष्टिलक्षणानाम् SKN. 'अपाम्' इत्य-
ध्याहृतं भाष्यकारेण वृषभसम्बन्धात् ।
यस्त्वमेवं कर्षकासी तं त्वां ब्रवीमि Dur.

४. रमणीयसङ्ग्रामार्थम् Sy. सङ्ग्रामाय च
Mah. तं त्वां ब्रवीमि. . . रणं सङ्ग्रामं
करिष्यामीति पिब सोमम् U. सङ्ग्रामाय
BB. सङ्ग्रामार्थो यो मदः सङ्ग्रामे जय-
करो न सम्मोहिः SKN.

रमणीयं सङ्ग्रामं करिष्यामीत्येतमर्थ-
मुद्दिश्य Dur.

५. सम्पिब SKN. पिब, एवं सोममस्मत्प्र-
दत्तम् Dur.

६. स्वधया सबनीयपुरोडाशादिरूपेणाग्नेना-
नुगतम् । अनुष्वधम्—स्वधामनुगम्य
वर्तमानम् । 'अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे
द्वितीयया' इति सभासः । संहितायां
'पूर्वपवात्' (Pa. 8. ३. 106.) इति
षत्वम् । निरुक्वादित्वादन्तोदात्तत्वम्
Sy. अनु पश्चात् स्वधाम्नाति पुरोडाश-
धानामन्थवधिपयस्यालक्षणानि यस्य सो-
ऽनुष्वधस्तम् Mah. अनु पश्चात्
स्वधाम्ना पुरोडाशवधिपयस्या-
लक्षणं यस्य स तथोक्तः U. स्वधामन्ना-
मनुष्वधनीयं पुरोडाशात्मकमन्नं सोमम्
BB. अनुगतं स्वधयाऽग्नेन सबनीयपुरो-
डाशादिना, सबनीयपुरोडाशादिसंयुक्त-
मित्यर्थः SKN. सबनीयपुरोडाशाद्य-
भिप्रायेण Dur. स्वधेत्यल्लनाम् Ngh.
2. 7.

७. तृप्तये. . . मदे सतीन्द्रो योद्धा भवति
Mah. मदे हि सति योद्धा भवतीन्द्रः
U. माद्यत्यनेनेति मदः. . . ईदुशाय
रणाय, जयकरायेत्यर्थः BB. सबनीयाय
पानाय युष्मदर्थमस्माभिः संस्कृतम् ।
'जैत्राय' इत्यध्या. तं भाष्यकारेण । द्वि-
विधो हि मदः—सम्मोहकरो जैत्रश्च
तयोर्जैत्र इष्टः सङ्ग्रामे Dur.

आसिञ्चस्व । जठरे । मधुनः, ऊर्मिमिति सोमाभिप्रायम् । त्वम् । ईश्वरः । असि । पूर्वेष्वप्यहःसु ।

१. सिञ्च M. आसिस्व P. सर्वतः क्षारय Sy. अकृपणमासिञ्च U. किं बिन्दु-
मात्रमपि पीतं मदाय भवतीत्याशङ्क्य
नेति प्रतिपाद्यते । . . . आभिमुख्येन क्षा-
रय . . . यथा ते मदो भवति तथा प्रभूतं
पिबेत्यर्थः BB. मा चाल्यं किं तर्हि ?
आसिञ्चस्व क्षारय SKN. कथं च
पुनः पिब ? किमीषत् ? नेत्युच्यते,
आसिञ्च Dur.

२. स्वजारं P. जग्धमन्नमस्मिंस्तिष्ठतीति
जठरमुदरम् । तस्मिन्नुदरे Sy. उदरे
Mah., U., BB., Dur.

३. मधुन M. माद P. मदकरस्य सोमस्य
Sy. मधुनो मधुचालोपेतस्य Mah.
मधु सोममित्यौपमिकं माद्यते । मधुस्वा-
दस्य सोमस्य U. मधुसदृशस्यास्य
सोमस्य BB. मधुसदृशस्य स्वादोः सो-
मस्य SKN. 'मधु सोममिति, औपमि-
कम्' इत्येतदुक्तं सोमस्य मधुत्वं
माद्यतेर्षातोः । तृप्तिर्हि समाना, सोमेन
मध्वा च, इत्यौपमिकत्वम् । इदमपी-
तरद् मधु माक्षिकम् एतस्मादेव माद्यते ।
यत्तु सोमस्योपचारत्वेन तन्माध्वीकम्
Dur.

४. लौमिम् M. सङ्घातं बहुरसम् । ऊर्मिम्
'अर्तैरुच्च' इति मिश्रत्ययः । घातोः ऊ-
इत्यादेशो रपरः । प्रत्ययस्वरः Sy.
कल्लोलम् Mah. महास . . . तम् U.
सङ्घातम् BB. सङ्घातं, बहु सोमं

पिबेत्यर्थः SKN. सङ्घातम् । तावन्तं
सोममासिञ्च स्वजठरे यावता जैत्रो
मद उपजायते Dur.

५. यतस्त्वमेव U. यतस्त्वम् SKN.
कस्मात् पुनरेवं ब्रवीमि ? इतो यस्मात्
त्वम् Dur.

६. ईशिता । न केवलमधुनातनानामिति
भावः Sy. सोमपाने हेतुमाह . . .
ईश्वरोऽसि Mah. विशिष्टस्य सोम-
पानस्य मन्त्रद्वग् हेतुमाह . . . ईश्वरोऽसि
U. अतिक्रान्तेष्वप्यहस्तु त्वमेव सोमानां
राजेति । यद्वा त्वमेव ह्यतिक्रान्तेष्व-
हस्तु सुतानां राजाऽभूस्तस्मादिदानीमपि
पिबेति प्रार्थ्यते BB.

ईशितासि SKN.

त्वमेव राजा, ईश्वरः Dur.

७. P. omits words between
ऊर्मिम् and असि ।

८. पूरणेष्व० P. पूर्वेष्वहःसु Sy. YV.
reads प्रतिपत् for प्रविबः ॥
प्रतिपत्प्रभृतिषु तिथिषु . . . छन्वोगानां
सवने प्रतिपद्विद्यत इति प्रतिपद्वग्रहणम्
Mah. प्रतिपत्प्रमुखास्वपि तिथिषु . . .
छन्वोगानामपि प्रतिपद्विद्यते तदभिप्रायं
चैतत् U. प्रविबः पुराणो नेदानीमेव . . .
प्रगता दिवसा अस्थेति प्रविबः BB.
ये पूर्वेष्वप्यहस्तु सुतास्ते पुराणास्तेषा-
मपि SKN. पूर्वेष्वप्यहस्तु Dur.
पुराणनामैतत् Ngh. ३. २७.

सुतानाम् ।

सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ।

जहि शत्रुरप मृधो रुद्राणां कृणुहि विश्वतो नः ॥ २ ॥

सजोषाः । इन्द्र ! मरुद्भिः । सहितः सङ्गतः । मरुद्भिः सहगणस्त्वम्, कार्येषु यः साहाय्यं करोति तं गणमाहुः । सोमम् । पिब । वृत्रस्य हन्ता । हे शूर ! प्राज्ञः ।

१. सुतास्समुद्रमिव नद्यो भ्यां विश्रान्ति य ए सामं यं सोममिन्द्रं द्यावापृथिवी वरेणा दुत्पादनाच्च गर्भमिव माता विभ्रतस्त्वं करमयामध्वर्यवस्तुभ्यमंशुभ्यः श्रे र भिषुष्वन्ति तथा ग्रहेषु ग्रहीतं पवित्रेण मुजन्ति P. अभि—सुतानां सोमानाम् Sy. अभिषुतानां सोमानां राजासि.. किमुत चतुर्दश्यन्तेऽभिषुतानाम् । त्वदर्थमेव सर्वासु तिथिषु सोमोऽभिषूयत इत्यभिप्रायः Mah., U. मदस्त्वामाश्रिते हेतुमाहु—त्वं राजा सुतानां सोमानां तव मदाय सोमा अभिषूयन्त इति भावः BB. सुतानां सोमानां न केवलमिदानीन्तनानामेवेति SKN. अभिषुतानां, न केवलमाधुनिकानाम् । एवं ते समुचितं सोमपानमित्यभिप्रायः Dur.

२. 'मरुत्वानिन्द्र (मरुद्भिः) तद्वान् । वृषभो वर्णिताऽयाम् । रणाय रमणीयाय सङ्ग्रामाय । पिब सोमम् । अनुष्ववमन्वक्षम् । मदाय मदनीयाय जैत्राय । आसिञ्चस्व जठरे मधुन ऊमिम् । मधु सोममित्यौपनिषत् माद्यते । इवमपीतरन्मध्वेतस्मादेव । त्वं राजासि । पूर्वेष्वप्यहस्तु सुतानाम्' N. 4. 8.; SKN. II. 217. This stanza= YV. 7. 38.=TS. I. 4. 19. I.

३. 'सजोषा इन्द्र' इति मरुत्वात्पञ्च. १५५

याज्या । सूत्रितञ्च—'सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिरिति भक्षयित्वेतत्पात्रम्' (ASS. 5. 14.) इति Sy.

४. P. omits सजोषाः and इन्द्र ।
५. त्वं ग० M. Omitted in P. सङ्गतो देवैः Sy. 'जुषी प्रीतिसेवनयोः' । जोषणं जोषः प्रीतिः । असुन् प्रत्ययः । तेन सह वर्तमानः सन्तुष्टः Mah. यस्त्वं सगणः समानपात्रभोजनः, तं त्वां ब्रवीमि U. समानप्रीतिः BB.

६. सगणं P. मरुद्भिः कृत्वा सगणः सपरिवारः । मरुद्गणसहित इत्यर्थः Mah. समानगणो मरुद्भिर्भूत्वा U. सर्वैर्गणैस्सहितो मरुद्भिः BB.

७. कायेषु P.

८. वृत्रहा—हन्तेः 'मह्यभ्रूणवृत्रेषु विवपु' Sy. वृत्रहा वृत्रं वैत्यं हन्तीति । अनेन सोमपानेन वृत्रं हनिष्यसीत्यर्थः Mah. वृत्रस्य हन्ता भविष्यामीति शेषः U. वृत्रहन्तः BB.

९. शूरः P. बलवान् ! Sy. हे शूर ! वीर ! Mah. हे शूर ! विक्रान्त ! U. महाबल ! BB.

१०. कर्मविषयाभिज्ञस्त्वम् Sy. एतमर्थं जानानः Mah. एतमर्थं सञ्जानानः U. स्वसम्भिकारं जानन्, सर्वविशेषज्ञानवशो वा, ईदृशस्त्वम् BB.

जहि । प्रतिवेश्य राज्ञः । मूषः । शत्रुनाशाय मूषश्चापनुदस्व । अथ । अभयम् । कुर ।
सर्वतः । अस्माकमिति ।

उत ऋतुभिर्ऋतुपाः पाहि सोममिन्द्र देवेभिः सखिभिः सुतं नः ।

याँ आमजो मरुतो ये त्वान्वहन्वृत्रमदधुस्तुभ्यमोजः ॥ ३ ॥

उत ऋतुभिः । अपिच । मधुमाघवादिभिः सह । पिब । सोमम् । हे ऋतुभिः सह
पातः ! इन्द्र ! देवैश्च सह । सखिभिर्मरुद्भिः । सुतम् । अस्माकम् । यान्, त्वम् । मरुतः ।

१. Omitted in P. ततः सोमं पीत्वा
...जहि मारय Mah. ततः पीत्वा
सोमं मरुद्भिः सह जहि U. पीत्वा
च...जहि नाशय BB.

२. ०राजानः P. ततो नः शत्रून् Sy.
वृत्रादीन् Mah. वृत्रप्रमुखान् U.
अस्मदीयाञ्छत्रून् BB.

३. अथः P. हिंसकाञ्छत्रून् । यद्वा मूषः ।
हिंस्यन्तेऽत्र प्राणिन इति मूषः सङ्ग्रामाः ।
तत्र वर्तमानान् शत्रून् Sy. सङ्ग्रामान्
...यद्वा मूष इति पञ्चम्येकवचनं
मूषः सङ्ग्रामाबपनुदस्व शत्रूनिष्यस्या-
नुषङ्गः Mah. मूषः सङ्ग्रामात् U.
सङ्ग्रामान् कर्तुकामान् BB.

४. ०नून साव P. 'नुव प्रेरणे' । युद्धं
निवर्तयेत्यर्थः...ये हतावशिष्टाः शत्र-
वस्तान् सङ्ग्रामात् पलायनार्थं प्रेरयस्व ।
प्राणदानं कुर्वित्यर्थः Mah. हत्वा
शत्रून् हे ? (ये) हतावशिष्टाः शत्र-
वस्तान् सङ्ग्रामात् प्रेरयस्व U.

५. अनन्तरम् Sy. एवं रिपुनाशं कृत्वा, अथा-
नन्तरम् Mah. अथानन्तरम् U., BB.

६. सर्वतो भयरहितानस्मान् । अभयम्—
'जिजी भये' इत्यस्मात् एरच् । नञा
समासे तस्य स्वरः Sy.

७. कुर । 'कृञ् करणे' स्वादिः Mah.

८. विश्वतः—'पञ्चम्यास्तसिन्' । लिट्स्वरः
Sy.

९. M. omits words between पिब
and अस्माकमिति ॥ अस्मभ्यम् BB.
This stanza=YV. 7. 37.=
TS. I. 4. 42. 1.

१०. Omitted in P. ११. मरुद्भिः Sy.

१२. M. omits words between
अपि and सोमम् ।

१३. पातितः M. कालनिवा .कतथा ऋतूनां
पातः ! ऋतुषु सोमं पिबतीति वा
ऋतुपाः । यद्वा ऋतुभिः मरुद्भिः सह
सोमं पिबतीति ऋतुपाः, तावुश !
Sy.

१४. सहितस्त्वम् Sy.

१५. समानव्यानः Sy.

१६. सह तम् P. अभिषुतम् Sy.

१७. सम्बन्धिनम् Sy.

साहाय्यार्थमात्मना सयोजितवानसि । ये । त्वाम् । अनुभवन्ति । तैः सह हतवानसि । वृत्रम् ।
ते च तुभ्यम् । अदधुः । ओजः ।

ये त्वाहिहृत्ये मघवन्नवर्धन्ये शाम्बरे हरिवो ये गविष्टौ ।

ये त्वा नूनमनुमदन्ति विप्राः पिबेन्द्र सोमं सगणो मरुद्भिः ॥ ४ ॥

ये त्वाम् । ये । त्वाम् । इन्द्र ! धनवन् ! अहिहनने । अवर्धयन् । ये वा । शाम्बरेण

१. ०म्यार्थम् P. युद्धसाहाय्यार्थम् Sy.

२. ०योजयत वा० P. असेवथाः Sy.

३. मरुतः Sy.

४. युद्धे स्वामिनम् Sy.

५. ०भजन्ति is suggested for ०भवन्ति ॥ अन्वभजन्त । अभजः—‘भज सेवयाम्’ इत्यस्य लङि रूपम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.

६. अहन्—‘हन हिंसागत्योः’ इत्यस्य लङि सिपो हल्ङ्घाविना लोपः । पादावि-त्वादनिघातः Sy.

७. मरुतः Sy. ८. त्ववर्धम् Sy.

९. अकुर्वन् । अदधुः—दधातेर्लङि ऋः ‘सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च’ इति जुस् । वाक्यभेदादनिघातः Sy.

१०. ओजा P. युद्धे शत्रुहृन्नादिकथं पराक्रमम् Sy.

११. मरुत्वतीयशस्त्रे याज्या ‘ये त्वाहिहृत्ये’ इत्येषा । सूत्रितञ्च—‘ये त्वाहिहृत्ये मघवन्नवर्धयन्ति याज्या’ (ASS. 5. 14.) इति Sy.

१२. मरुतः Sy. ये मरुतो गणदेवाः Mah. ये मरुतः U.

१३. M. omits ये and त्वाम् ।

१४. वृत्रहृन्नरूपे कर्मणि । अहिहृत्ये—हृत्ते-भवि ‘हनस्त च’ इति क्यप् । कृदुत्तर-पदस्वरः Sy. वृत्रहृन्नरूपे कर्मणि Mah. अहिरसुरः, अहिवधे कर्तव्ये U.

१५. ‘प्रहर भगवो जहि वीरयस्व’ (AB. 3. 20.) इति बलदानेनावीवृधन् । अवर्धन्—‘वृषु वृद्धौ’ इत्यस्य प्यन्तस्य लङि रूपम् । ‘छन्दस्युभयथा’ इति भेदार्थधातुक्त्वात् णेलोपः । यद्वृत्तयो-गादनिघातः Sy. जहि वीरयस्वेत्यादि-वचोभिस्ते वृद्धिमकुर्वन् Mah. वर्धित-वन्तः U.

१६. ए P.

१७. शाम्बरवधसम्बन्धिनि युद्धे नामवीवृधन् । इन्द्रः शाम्बरं भवभीविष्यस्मिन्नर्थे सन्त्र-वर्णः—‘यः शाम्बरं पर्वतेषु क्षिप्यन्तं चत्वारिंश्यां शरघ्नवर्धितम् । ओजाय-मानं यो अर्हि जघान्—’ (RV. 2. 12. II.) इति । शाम्बरे—शाम्बरस्ये-वमित्यर्थे ‘तस्येदम्’ जघान् Sy. शाम्बरसम्बन्धिनि युद्धे ये नामवर्धयन् Mah. ये च शाम्बरे वधे कर्तव्ये U.

सह युद्धे । हे अश्ववन् ! ये वा । पणिभिरपहृताना गवामन्वेपणे । ये वा । सम्प्रति । त्वाम् ।
अनुमदन्ति । मेधाविनः, मदति । सकर्मकश्च भवति । तैर्मरुद्भिः । सहितस्त्वम् । इन्द्र ! पिब ।
सोमम् ।

मरुत्वन्तं वृषमं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम् ।

विश्वासाहमवसे नूतनायोग्रं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ५ ॥

मरुत्वन्तम् । मरुद्भिः सहितम् । वृषभम् । वीर्येण वर्षमानम् । कुत्सितशत्रुम्, प्रबला

१. हरिनामकाश्वयुक्त ! Mah. हे हरिवन् !

U. २. मरुतः Sy. ३. पाणि० M.

४. पणिनामकैरसुरैः सह गवार्थे युद्धे च त्वाम-
विवृधन् । गविष्टौ—'इषु इच्छायाम्' ।

भावे कितन् । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

ये च मरुतो गविष्टौ गवां पण्यसुरहृताना-

मिष्टौ प्रत्याहरणेच्छायां ये त्वामवर्ध-

यन् । गवामिष्टिर्यस्मिन् रणे Mah.

गवामपामेषणायोपस्थितं सन्तं त्वामवर्ध-

यन् U. ५. Omitted by M. न्ये

P. मरुतः Sy. ६. च त्वा M. and P.

७. इदानीम् Sy. नूनं निश्चितम् Mah.

नूनं निश्चयेन U.

८. मावयन्ति तावृशस्तैः । अनुमदन्ति—

'महि स्तुत्यादिषु' इत्यस्य लटि व्यत्ययेन

परस्मैपदम् । आगमानुशासनस्यानित्य-

त्वाद्युपभावः । भेलैसार्वधातुक्स्वरे कृते

धातुस्वरः । 'तिङि चोदात्तवर्ति' इति

गतेर्निघातः Sy. उत्कर्षयन्ति तर्पयन्ति

वा Mah., U.

९. ०विद्यः P. मेधाविनो मरुतः Mah.

१०. मतिः P. The Passage मदतिः

सकर्मकश्च भवति should follow

अनुमदन्ति and precede मेधाविनः ।

११. सगणः सन् Sy. गणसहितः सन्

Mah. समानगणः U.

१२. मरुत्वतीयादिग्रहं पिबाऽऽतुप्तेः Mah.

This stanza=YV. 33. 63.

१३. मरुद्भिस्तद्वन्तम् Sy. मरुद्गणोपेतम्

Mah. मरुद्भिस्तद्वन्तमिन्द्रम् U.

मरुतो देवविशेषास्तैस्तद्वन्तम् BB.

१४. मेघभेदनद्वारा अपां वर्षकम् Sy. जलस्य

वर्षितारम् Mah. वर्षितारम् U.

वर्षितारं ऋषिर्वा वा BB.

१५. वृत्रहननादिकर्मसूत्साहेन वर्षमानम् Sy.

१६. ०मान M. वर्षते कामान्वर्षयति वा

वावृधानस्तम् Mah. वर्षमानम् U.

वावृधानमैश्वर्येण । वृषेस्ताच्छीलिक-

श्चानश् BB.

१७. अकुत्सित० is suggested for

कुत्सित० ॥ अभूतशत्रुं यद्वा अकुत्सिता-

रिम् । तथा च मन्त्रः—'स्वरिरमत्रो

वबले रणाय' (RV. I. 61. 9.) इति

Sy. कुत्सिता अरयो यस्य स कवारिः,

न कवारिरकवारिस्तम् । यस्य शत्रवो-

ऽप्यकुत्सिता वृत्रादयः । यद्वा—अकुत्सि-

तमियति, ऐश्वर्यं प्राप्नोतीत्यकवारिस्त-

मुत्कृष्टैश्वर्यम् Mah. अकुत्सितारिम् ।

शत्रवोऽपि यस्याकुत्सिता वृत्रादयः ।

अथवाऽकुत्सितवानमकुत्सितैश्वर्यम् U.

योऽप्याम् शत्रुत्वेन विषयीकरोति सोऽक-

वारिः । यद्वा कविः प्रज्ञातोऽरिर्यस्य स

कवारिः । ततोऽप्योऽकवारिरप्रज्ञातशत्रुरित्यर्थः BB.

ततोऽप्योऽकवारिरप्रज्ञातशत्रुरित्यर्थः BB.

एवास्यारातयो भवन्ति । दिवि भवम् । शासितारम् । इन्द्रम् । सर्वस्याभिभवितारम् ।
रक्षणाय । नवतराय । उद्गूर्णम् । बलस्य दातारम् । अस्मिन् यज्ञे । तम् ।
आह्वयेम ।

१. स्वर्गलोके वर्तमानम् Sy. दिवि भवं
द्युलोकस्थम् Mah. द्युलोकजम् U.
विभवहृतीति दिव्यः BB.

२. हितोपदेशाहितपरिहाराभ्यां शासितारम्
Sy. शास्तीति शासः । पचाद्यच् ।
शासितारं दुष्टानाम् । यद्वा शासनं
शासस्तद्वन्तम् । अर्शआदिस्वावच् ।
प्रशासनवन्तम् Mah. प्रशासनवन्तं,
शासितारं वा U. शासकं शत्रूणाम् ।
पचाद्यच् BB

३. ०स्याभ० M. विश्वस्य प्रतिपक्षस्य
सर्वस्याभिभवितारम् Sy. विश्वं पाल-
यितुं सहते स विश्वाषाद् तम् । अनल-
समित्यर्थः . . . यद्वा सहतिरभिभवार्थः ।
स्वधर्मच्युतस्य विश्वस्य सर्वस्याभिभ-
वितारम् Mah. स्वधर्मच्युतस्य सर्व-
स्याभिभवितारम् U. विश्वेषां शत्रू-
णामभिभवितारम् BB.

४. पालनाय । इदानीन्तनयजमानरक्षणाय
Mah. अवनाय U. रक्षणाय । अव-
तेरसुन् BB.

५. नूतनाय—नवशब्दस्य नू इत्यादेशः ।
'तनप्तनखाश्च प्रत्यया वक्तव्याः' इति
तनप्रत्ययः Sy. नवीनाय Mah.
अभिरन्तनाय U.

अभिनवाय । अद्यप्रभृति विशिष्टं रक्षणं
कर्तुम् BB.

६. शत्रुषूद्गूर्णम् Sy. उद्गूर्णवज्रम् Mah.
U. उद्गूर्णमायुधैः BB.

७. युद्धसहकारिणां मरुतां बलप्रदम् Sy.
सहो बलं ददाति सहोदास्तम् । क्विप् ।
बलप्रदम् Mah. बलस्य दातारम् U.
सहसो बलस्य दातारम् BB.

८. कर्मणि Sy. इहास्मिन्नस्मदीये यज्ञे
Mah. इह यज्ञगृहे U. इहास्मिन्
कर्मणि BB.

९. तावुशसामर्थ्योपेतम् Sy. तमिन्द्रम्
Mah. यमित्यन्भूतमिन्द्रमाहुस्तम् U.
इवृशं मरुत्वन्तमिन्द्रम् BB.

१०. त्वामाह्वयेम Sy. आह्वयामः Mah.,
U. and BB.

मरुत्वन्तं वृषभम् । आवृधानमकवारि
दिव्यं ११ शासमिन्द्रम् । विश्वासाहमवसे
नूतनायोष ११ सहोवामिह त ११ हवेम ।
*उपयामगृहीतोऽस्तीन्द्राय त्वा मरुत्वत-
ऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वते ।
उपयामगृहीतोऽस्ति मरुतां त्वोजसऽहुति
तृतीयं ग्रहं गृह्णति ।

११. This stanza. YV. 7. 36.==
TS. I. 4. 17. I.

III.48.

सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः प्रभर्तुमावदन्धसः सुतस्य ।

साधोः पिव प्रतिकामं यथा ते रसाशिरः प्रथमं साम्य ॥ १ ॥

सद्यः । तदहः । एव । जात इन्द्रः । कामानां वर्षिता । कान्तः कामयिता वा दीप्तो वा । सुतस्य । सोमस्य । प्रभर्तारं यजमानम् । अभिगच्छति । अथ प्रत्यक्षः, साधयितारम् । पिव । कामं कामं प्रतिकामम् । यथा । ते कामो भवति । गोरसमिश्रणम् । यज्ञमुख एव । सोमम्, यकार उपजनः, सोमाहंस्य वा तव सम्बन्धिनं सोममिति ।

१. 'सद्यो ह' इति पञ्चचर्चं दशमं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । 'सद्यो ह' इत्यनुक्रमणिका (KSA. 19. 48. p. 16.) । अग्निष्टोमे माध्यन्दिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे 'सद्यो ह जात' इत्येतत्सूक्तम् । सूत्रितञ्च—'सद्यो ह जात एवा त्वामिन्द्रः' (ASS. 5. 16.) इति । चातुर्विंशिकेऽप्यहनि मैत्रावरुणशस्त्रेऽहरहःशस्यसंज्ञकमेतत्सूक्तम् । सूत्रितञ्च—'सद्यो ह जात इत्यहरहःशस्यं मैत्रावरुणः' (ASS. 7. 4.) इति । अहरर्णे द्वितीयादिष्वेव माध्यन्दिनसवनेऽस्मिन् शस्त्रे एतत्सूक्तम् । 'अहरहःशस्यानीति होत्रका द्वितीयादिष्वेव' (ASS. 7. 1.) इति सूत्रितम् । साद्यस्के एकाहे मरुत्वतीये शस्त्रे 'सद्यो ह जातः' इत्याद्या सूक्तमुखीया । सूत्रितञ्च 'सद्यो ह जातो वृषभः कनीनस्त्वं सद्योऽपिबो जात इन्द्रः' (ASS. 9. 5.) इति Sy.

२. तवानिम् Sy.

३. ह प्रसिद्धौ Sy.

४. उत्पन्नः Sy.

५. वृष्टिद्वारा अपां वर्षिता Sy.

६. कर्तुः P. कर्मनीयः Sy.

७. Omitted in M.

८. अभिषुतस्य Sy.

९. हविलक्षणस्यान्नस्य Sy.

१०. भर्ता० P. प्रकर्षेण भर्तारं सङ्ग्रहीतारं यजमानम् Sy.

११. ०च्छन्ति P. रक्षतु Sy.

१२. अथा प्र० P.

किञ्च तादृशस्त्वम् Sy.

१३. ०तार P.

रसात्मना संसिद्धम् Sy.

१४. M. and P. read कामम् once only ॥ कामे कामे तादृशस्त्वम् सत्याम् । कामं कामं प्रति । वीप्सायामव्ययीभावः । समासस्वरः Sy.

१५. कामस्य पूर्तिर्भवति तथा । अपादान्तत्वादेव लिट्स्वरः Sy.

१६. तो P. तव Sy.

१७. गोस० M. गोपयोमिश्रणोपेतम् । रसाशिरः—आङ्पूर्वात् श्रीणातेः क्विपि 'अपस्पृशेयाम्'—इत्यादिना आशिर इत्यादेशः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१८. ०श्रवणम् P.

१९. सर्वेभ्यो देवेभ्यः पुरस्तात् Sy.

२०. सो P. सोममयं रसम् । सोम्यस्य—सामश-साम्यदर्शने 'मये च' इति यप्रत्ययः Sy.

यज्जायथास्तदहरस्य कामेऽशोः पीयूषमपिबो गिरिष्ठाम् ।

तं ते माता परि योषा जनित्री महः पितुर्दम आसिञ्चदग्रे ॥ २ ॥

यज्जायथाः^१ । यस्मिन्नहनि^२ प्रातः । जायथा^३ । तत्^४ । अहरेव । प्रस्य^५ । अशोः ।
पातव्यम् अभिपुतम् । अभिपवात्प्राक् पर्वनेषु लतागु रिथतम् । कामा^६गुणम् । अपिबः ।^७ तं
रसम् । तव^८ । मामिश्चरित्री^९ । जनयित्री^{१०} । पृथिवी । गहन^{११} । युनोका^{१२}माकुप्य । यज्ञे^{१३} । मुखतः^{१४} ।
परितः । आसिञ्चदिति ।

उपस्थाय मातरमन्नमैदृ तिममपश्यदभि सोममूधः ।

प्रयावयन्नचरदृत्सो अन्यान्महानि चक्रे पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

उपस्थाय^{१०} । प्रातर्जाति इन्द्र^{११} उपागम्य^{१२} । पृथिवीम् । प्रातमना^{१३}ऽऽम् । ऐदृ^{१४} इति इच्छते
रूपम् । अथ तीव्रम् । सोमम् । तस्य ऊध^{१५} । लक्ष्मीकृत्य^{१६} स्थितम् । अपश्यत् । अथ तं पीत्वा

१. यज्जाया० P.

२. हे इन्द्र ! त्वम् Sy. ३. वृत्तस्त्वं P.

४. अजायथाः । जायथाः—‘जनी प्रादुर्भावे’
इत्यस्य लङि, ‘बहुलं छन्दसि’ इत्यङ-
भावः । यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.

५. तस्मिन्नेवाहनि Sy.

६. सोमस्य Sy.

७. सोमलताखण्डविशिष्टस्य ऋजीवस्य Sy.

८. अभिनवं रसम् Sy.

९. P. omits प्राक् ॥ पर्वतस्योच्चस्थाने
वर्तमानम् Sy.

१०. पिपासायां सत्याम् Sy.

११. पीतवानसि Sy.

१२. तादृशं सोमम् Sy.

१३. उत्पत्तिक्षणे एव सोमपाने कारणं दर्श-
यति—तव Sy.

१४. युवतिरिति Sy.

१५. जनित्री—‘जनिता मन्त्रे’—इति निपा-
तनात् णेलोपः Sy.

१६. जनकस्य कश्यपस्य Sy.

१७. ऽज्ञेषु P. सूतिकागृहे Sy.

१८. स्तन्यवानात्प्राक् Sy.

१९. तयास्ये परितोऽक्षारयत् Sy.

२०. उप P.

२१. स इन्द्रः Sy.

२२. प्रार्थयित्वा ? (प्रार्थ्यं) । उपस्थाय—
‘तिष्ठतेत्यपि घुमास्था—’ इतीत्वे प्राप्ते
‘न ल्यपि’ इति प्रतिषेधः । लित्स्वरः Sy.

२३. ऽन्नम् P.

२४. अदृष्ट M. ऐदृ P. तामन्नमयाचत ।
अयाचत—ईदृश्याच्छार्थः, तस्मात्तद्वि-
रूपम् । ‘आडजावीनाम्’—त्याडागन्तः ।
ष्टुत्वम् । निघातः । ‘ईतिरख्येषणाकर्मा
(N. 7. 15.) इति Sy.

२५. बीप्तम् । तिममम्—‘तिज निदाने’
इत्यस्मात् ‘युजिश्चितिजां कुश्च’ इति
मकप्रत्ययः, कश्चविशेषः Sy.

२६. ऊधसि क्षीररूपेण स्थितम् Sy.

२७. सर्वतः Sy.

२८. अवर्षत् Sy.

प्रकर्षेण पृथक् कुर्वन् । अचरत् । मेधावी । अन्यान् शत्रून् । युद्धानि च । चक्रे । बहुप्रकारा-
वयवः ।

उग्रस्तुराषाळमिभूत्योजा यथावशं तन्वं चक्र एषः ।
त्वष्टारमिन्द्रो जनुषामिभूयामुष्या सोममपिबच्चमूषु ॥ ४ ॥

उग्रस्तुराषा^{१६} । उद्गूर्णः^{१०} । तूर्णमभिभविता^{१०} । अभिभवनशीलबलः^{११} । अथाकामम्^{११} ।
शरीरम्^{११} । करोति कामरूपो भवति^{११} । अयम्^{११} । सोऽयम्^{१०} । पुत्रस्य वधादनिन्द्रियं सोममाहरन्तम्^{११} ।
प्रादुर्भावात्^{१०} । अभिभूय^{११} । चमूषु स्थितम्^{११} । सोमम्^{११} । परिमुष्य^{११} । अपिबत्, 'स यज्ञवेशसं प्रासहा

१. ०कर्षे P. स्वस्वस्थानात्प्रकर्षेणोच्चा-
लयन् । प्रयवयन्—'यु मिश्रणामिश्र-
णयोः' इत्यस्य ण्यन्तस्य शतरि रूपम् ।
लित्स्वरः Sy.

२. सर्वत्र चरति Sy.

३. गुत्सः—'अभिकाङ्क्ष्यते सर्वेर्षेः शत्रु-
हननार्थमिति गुत्स इन्द्रः । 'गूषु अभि-
काङ्क्षायां' । 'गूषिषण्योर्दकौ च' इति
सप्रत्ययो दकारश्चान्तावेशः । वृषा-
दित्वादाद्युदात्तः Sy.

४. अज्ञान् P. ५. सपत्नान् Sy.

६. महान्ति वृत्राननादीनां कर्माणि Sy.

७. ०यव M. तेजोयोगाद् बहुधा विक्षि-
प्ताङ्गः सन् । पुरुषप्रतीकः—पुरुषशब्द
इह 'संस्थापितः' । 'संस्थायां विषयार्थे वा'
इति आप्रत्ययः । ह्रस्वद्वन्द्वसः ।
बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

८. M. only contains the *praiika*
over the line in a different
handwriting.

९. ०वर्गूणं P. शत्रूणां भयङ्करः Sy.

१०. मभिः P. त्वरया शत्रूणामभिभविता ।
तुराषाद्—'मित्ररा सम्प्रसे' । क्विप् ।
'ज्वरत्वर' इत्यादिना ऊट् । सहेः 'छन्द-
सि सहे' इति ण्विः । 'कर्तृकरणे कृता

बहुलम्' इति समासः । 'तत्पुरुषे कृति बहु-
लम्' इति तृतीयाया अलुक् । 'सहेः साढः
सः' इति षत्वम् । कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

११. भवन० P. अत एव शत्रूणामभिभवन-
पराक्रमोपेतः सन् Sy.

१२. ०थाकम् P. यथा० is suggested
for अथा० ॥ नानाविधरूपोपेतम् ।
यथावशम्—वशं काममनतिक्रम्य इत्य-
व्ययीभावसमासः । चित्तरः Sy.

१३. आत्मीयं शरीरम् Sy.

१४. चक्रे । तथा च मन्त्रवर्णः—'रूपंरूपं
मुच्यते बोधवतीति' (RV. ३. ५३. ८.)
इति Sy.

१५. Cf. RV. III. ५३. ८.

१६. य एषः Sy.

१७. सोमम् P. सोऽयम् stands for
इन्द्रः ।

१८. वृत्र० P.

१९. ०रन्त M. त्वष्टृनामकमसुरम् Sy.

२०. ०दुर्मवा० P. जन्मना सामर्थ्येन Sy.

२१. चमसेषु स्थितम् । 'चमू अदने' । 'कृषि-
चमितनिधनिसर्जिर्ज्ञाजिभ्यः ऊः' इत्यु-
प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

२२. ०रिमुष्य P. चोरयित्वा । आमुष्य—
'मुष स्तेये' । ल्यप् Sy.

सोममपिबत्, इति ब्राह्मणम् इति^१ ।

शुनं हुवेम मधवान्मिन्द्रमस्मिन्मरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ५ ॥

[शुनं हुवेम^३]

III.49.

शंसा महामिन्द्रं यस्मिन्विश्वा आ कृष्टयः सोमपाः काममव्यन् ।
यं सुक्रतुं धिषणे विभवतष्टं घ्नन् वृत्राणां जनयन्त देवाः ॥ १ ॥

^१ शंस । ^२ स्तुहि । महान्तम् । ^३ इन्द्रम् । ^४ यस्मिन् । ^५ विषयोः । ^६ सोमपायि-
^७न्यः । ^८ प्रजाः । ^९ स्वाभिलषितम् । ^{१०} आभिमुख्येन गच्छन्ति । ^{११} यम् । ^{१२} सुकर्माणम् ।

१. 'इन्द्रो यज्ञवेशसं कृत्वा प्रासहा सोमम-
पिबत्' SB. 12 7. 1. 1., 8. 3. 1. ॥
'त्वष्टा हतपुत्रो वीन्द्रम्' इत्यादि 'प्रासहा
सोममपिबत्' (TS. 2. 4. 12. 1.)
इति तैत्तिरीयकम् Sy.

२. M. omits words between
अभिभूय and इति ।

३. M. only has this *pralika*
added over the line in a
different handwriting.
For explanation see R.V. III.
30. 22.

४. 'शंसा महाम्' इति पञ्चवर्णमेकादशं सूक्तं
वेदवाग्नित्रं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । 'शंसा महाम्'
इत्यनुक्रमणिका (19. 49. p. 16.) ।
समुक्तं बशरात्रेऽष्टमेऽहनि मयत्वतीय-
ज्ञात्रे एतत्सूक्तम् । सूत्रितञ्च—'शंसा
महा महविचत्वमिन्द्र' (ASS. 8. 7.)
इति Sy.

५. A different hand adds शंस
महाम् in M. over the line. शंस P.

६. हे होतः ! Sy.

७. स्तुतिहि P. वास्त्रैः स्तुहि । शंस—'शंसु
स्तुतौ' इत्यस्य लोटि रूपम् । पादा-
दित्वादनिघातः । द्वधचोऽस्तस्तिङः' इति
संहितायां वीर्यः Sy.

८. इन्द्रे रक्षितरि सति Sy.

९. विदवा P. सर्वे Sy.

१०. मपा० P. यज्ञमनुष्ठाय सोमपाः सन्तः
Sy.

११. M. omits words between
शंस and पायिन्यः ।

१२. प्रजा जा P. मनुष्याः Sy.

१३. ऽधितां P. काम्यत इति कामः स्वर्गा-
दिः । तम् Sy. १४. सर्वतः Sy.

१५. प्राप्नुवन्ति । अभ्यन्—'वी कान्तिगत्या-
दिषु' । लङि रूपम् । यद्वत्तयोगादनि-
घातः । अदस्वरः Sy.

१६. इन्द्रम् Sy. १७. क्रतुः कर्म जगत्या-
नादि । शोभनः क्रतुर्यस्यासौ सुक्रतुः ।
तावृक्षम् । सुक्रतुम्—'३. १. १५. १५'
इत्युत्तरपदाद्युदात्तः Sy.

द्यावापृथिवी । शत्रूणाम् । हन्तारम् । देवाः । अजनयन् । 'विश्वम्' इति महत्ताम्,
पृथुतष्टम्—यथा महाशरीरो भवति तथा कृतमिति ।

यं नु नकिः पृतनासु स्वराजं द्विता तरति नृतमं हरिष्ठास् ।

इनतमः सत्वभिर्यो हं शूषैः पृथुजया अमिनादायुर्दस्योः ॥ २ ॥

यं नु । यम् । नु । न कश्चित् । सङ्ग्रामेषु । स्वराजम् । नेतृत्वम् । अस्वस्थि-
तम् । द्वैधम् । तरति, सबलमेनमाक्रम्य मध्येन न गच्छन्तीत्यर्थः । ईश्वरतमः ।

१. देवमनुष्यादीनां धारयिष्यौ । यद्वा प्रगल्भे
समर्थे स्वाश्रितान् रक्षितुमिति विषये
द्यावापृथिव्यौ । विषये—'विषया प्रा-
गल्भ्ये' इत्यस्मात् 'धुर्वेषिष च संज्ञायाम्'
इति ऋप्रत्ययः । विष इत्यादेशः ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

२. पापरूपाणाम् Sy.

३. ०न्तार P.

४. देवाश्च M. वोद्वच P.

५. जनयन्त—जनैर्यन्तस्य लङि रूपम् ।
यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.

६. विद्वम् M. and P. विभुना ब्रह्मणा
तष्टं जगदाधिपत्ये स्थापितं महान्तम्
Sy.

७. ०थुकष्टम् P.

८. इन्द्रम् Sy. विश्वामित्रत्यार्षम् । इन्द्र
उच्यते । यक्षशब्दः पद्मपुराणः SKN.
यमिन्द्रम् Dur.

९. M. omits यम् and नु ॥ नु प्रसिद्धौ
Sy.

१०. न कश्चिदपि Sy., Dur. न कश्चिदि-
त्यर्थः SKN.

११. व्याप्रियन्तेऽत्र योद्धार इति पृतनाः
सङ्ग्रामाः । तेषु Sy.

१२. सराजं M. स्वयं राजितारमात्मना बी-
प्यमानमित्यर्थः SKN. अपराधीनरा-

ज्यम् Dur.

१३. ०तमः M. बलस्य युद्धे नेतृत्वम्
Sy. प्रकृष्टमनुष्याकारमत्यन्तदूरनि-
त्यर्थः SKN. मनुष्यतमम् Dur.

१४. चास्मितं M. हरियुक्ते रथे वर्तमानम्
Sy. हयैरास्थानम् SKN. हयैरास्था-
तारम् Dur.

१५. युद्धमासाद्य सेनां द्विधा कृत्वा वर्तमानम्
Sy. द्वेधा शरीरेण सेनालक्षणेन बलेन
च SKN. द्विविधेनापि बलेन सायो-
गिकेन, शौरसेन च Dur.

१६. उत्तीर्य गच्छति । न कोऽप्यस्तीत्यर्थः ।
तरति—'तु प्लवनतरणयोः' इत्यस्य लटि
रूपम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः । शपः
पित्वाबनुवात्तत्वे वातुस्वरः Sy. शक्नो-
त्यर्थेऽयं तरतिर्लृष्टव्यः । शक्नोति जेतु-
मिति शेषः SKN. जयति, सर्वथा यो
जेतुं न शक्यत इत्यर्थः । अथवा द्विता
तरति द्विधा, एकधा वा बहुधा वा
वर्तमानं पृतनासु...यं न कश्चिद्
हन्तुं शक्नोति Dur.

१७. गच्छति is suggested for गच्छन्ति ।

१८. ०त्यर्थः P.

१९. स इन्द्रः, अतिशयेन सेनात्वानी Sy.
अतिशयेनेश्वरः SKN. ईश्वरतमश्च यः
सर्वेभ्य ईश्वरेभ्यः Dur.

भट्टैः । वलिष्ठैः । पृथुवेगैः । यैः । अमुगस्यैः । जीविनाम् । हतयान्, तं शर्सेति
सम्बन्धः ।

सहावा पृत्सु तरणिर्नावी व्यानशी रोदसी मेहनावान् ।

भगो न कारे हव्यो मतीनां पितेव चारुः सुहवो वयोधाः ॥ ३ ॥

सहावा^{१०} । सहनवान्^{११} । सङ्ग्रामेषु^{१२} । शत्रूणां तर्गिता^{१३} । न च^{१४} । अग्न्यमाश्रितः^{१५} ।

१. परितः सीदद्भिर्मरुद्भिः सह Sy.

सत्त्वभिः 'षणु दाने' इत्यस्य । सत्त्वानो
दातारो मरुत इहाभिप्रेतास्तैः सहायैः
SKN. अनेकसत्त्वसंयुक्तैर्हस्त्यश्वरथ-
पदातिलक्षणैः सांयोगिकैर्बलैः Dur.

२. लिष्टैः M. शोषयन्ति परबलानीति
शूषाणि बलानि । तैः Sy. बलैश्च
सेनाभ्यैः कर्मभूतैः SKN. शूषैश्च
बलविशेषैरेव । अथवा सत्त्वशब्दविशेषण-
मेव शूषशब्दः स्यात्, सत्त्वयुक्तैश्शूषैर्ब-
लैरिति Dur.

३. युद्धं प्रति तीव्रवेगः सन् Sy. पृथुजवः
SKN. विस्तीर्णजवः । एवमत्र शब्द-
साध्यात् वधाधिकाराच्च पृथुजयाः
पृथुजव इत्युपपद्यते Dur.

४. Omitted in P. यान् गच्छन् ।
यः—'या प्रापणे' । औणादिकः कप्र-
त्ययः । आतो लोपः । प्रत्ययस्वरः
Sy.

५. शत्रोः Sy. कस्य ? दस्योः । उपलक्षयि-
तुं तच्छ्रुतेः साकाङ्क्षत्वात् वयं स्तुम
इति वाक्यशेषः SKN. कस्य ? ...
नेषस्यासुरस्य, तमहं स्तौमि । स इदं

नाम करोत्वित्यभिप्रायः Dur.

६. ऽवित M. अन्नं प्राणं वा Sy.

७. हेत० M. हतवन् P. सङ्ग्रामेषु मिनाति
हिनस्ति Sy. मिनातिर्वधकर्मा । हिंसित-
वान्, हिनस्ति वा SKN.

८. शंसन्ति M.

९. VM. ignores ह ॥ ह प्रसिद्धौ Sy.
'पृथुजयाः पृथुजवः ॥ पृथुजयाः अग्नि
नावायुर्वस्योः ॥ प्राणापयवायुदस्योः'
N. 5. 9.; SKN. II. 327.

१०. य इन्द्रः Sy.

११. सहौवा० P. बलवान् । सहावा—सहो-
ज्यास्तीति मनुष्ये 'अन्वसीवनिषौ' इति
वनिप् । 'अन्येषामपि दुश्यते' इति
संहितायां दीर्घः Sy.

१२. पृत्सु—पुतनाशब्दस्य सौ परतः 'मां-
स्पृत्सुनामुपसङ्ख्यानम्' इति पृदादेशः ।
'सावेकावः' इति विभक्तेरुवात्तत्त्वम्
Sy.

१३. शत्रूनुत्तीर्य वर्तत इति तरणिः Sy.

१४. तत्र वृष्टातः यथा Sy.

१५. अन्यन्यमा० M. ॥ यथा बलवानश्वः
शत्रुबलं तरति तथा Sy.

द्यावापृथिव्यौ । व्याप्ता । सेचनवान् । भगः । इव देवः । कर्तव्येऽवस्थिते । स्तोत्रैः ।
आह्वातव्यः । पितेव । कल्याणः । स्वाह्वानः । अन्नस्य दाता, अयमिन्द्रः ।

धर्ता दिवो रजसस्पृष्ट ऊर्ध्वो रथो न वायुर्वसुभिर्निर्वृत्त्वान् ।

क्षपां वस्ता जनिता सूर्यस्य विभक्ता भागं धिषणैव वाजम् ॥ ४ ॥

धर्ता दिवः^{१४} । धर्ता^{१५} । दिवः^{१६} । लोकस्य^{१७} । द्युलोकं^{१८} मूर्ध्ना^{१९} स्पर्शन्^{२०} । अन्तरिक्ष ऊर्ध्वं^{२१}
स्थितः^{२२} । रथः^{२३} । इव^{२४} । गन्ता^{२५} । अथ तैः^{२६} सह, मरुत्सु^{२७} । नियुत्वान्^{२८} । रात्रीणाम्^{२९} । आच्छादयिता^{३०} ।

१. द्यावापृथिव्यौ Sy.

२. अप्ता P. व्याप्नुवन् । व्यानशिः—‘अशू
व्याप्ती’ इत्यस्मात् छन्दसि सदावित्वात्
किप्रत्ययः । तस्य लिङ्वद्भावः । ‘अत
आदेः’ इत्यभ्यासस्य दीर्घे कृते ‘अश्नोतेवच’
इति नुडागमः । प्राविसमासः Sy.

३. निहृते सिध्यते दीयतेऽर्थिभ्य इति मेह्रनं
घनम् । तद्वान् भवति । तावृश इन्द्रः Sy.

४. पूषा Sy. ५. देवा P.

६. ०व्यो समुपस्थि० P. कियत इति कारो
यज्ञादिः । तस्मिन् यज्ञे । कारे—करोतेः
कर्मणि घञ् । ‘कर्षात्वतो घञोऽन्त
उदात्तः’ । इत्यन्तोदात्तत्वम् Sy.

७. स्तोत्राणां स्तुतीनां वा Sy.

८. हवनीयः । हव्यः—जुहोतेः ‘अचो यत्’
‘यतोऽजावः’ इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

९. पितेव पालयिता Sy.

१०. ०ल्याण M. कमनीयः Sy.

११. सुष्ट्वाह्वानोपेतः । सुहवः—ह्वयतेः
‘भावेऽनुपसर्गास्य (Pa. ३. ३. 75)
इत्यप्प्रत्ययः । सम्प्रसारणम् । प्रत्ययस्य
पित्वाबनुदात्तत्वे चातुस्वरः । ‘आद्युदात्तं
द्वयच्छन्दसि’ इति बहुव्रीहौ उत्तरपदाद्यु-
दात्तत्वम् Sy.

१२. अन्नस्य दाता भवति

१३. M. omits words between

स्वाह्वानः and ०मिन्द्रः

१४. M. only contains this *pratika*
added in a different hand-
writing.

१५. वारकः Sy. १६. स इन्द्रः द्युलोकस्य
Sy. १७. अन्तरिक्षस्य च । रजसः—
‘रञ्ज रागे’ इत्यस्मात् ‘भूरञ्जिभ्यां
कित्’ (Uṇādi. 4. 656) इत्यसुन् ।
कित्वाभ्रलोपः । रज्यते प्रकाशनेति रजो-
ऽन्तरिक्षम् । नित्वादाद्युदात्तः Sy.

१८. M. omits the commentary
of this stanza upto द्यु ॥

१९. मूर्ध्ना M. ऊर्ध्व P.

२०. स्पर्शन् P. स्पृशन् is suggested
for स्पर्शन् ॥ सर्वत्र वर्तमानः Sy.

२१. तदीयो रथ इव Sy.

२२. Sy. explains ऊर्ध्वः and वायुः
together as ऊर्ध्वगन्ता ।

२३. सहायतया निवसद्भिर्मरुद्भिः Sy.

२४. नियच्छब्दो M. and P. सहायवान् ।
यद्वा नेत्ययमुत्तरेणापि सम्बध्यते । यथा
वायुर्नियुत्वान् । नियुत्तमकवडवाभिः,
तद्वानेवमिन्द्रो वसुभिर्मरुद्भिः सहाय-
वान् Sy. २५. रात्रिम् Sy.

२६. च साद० P. आच्छादयन् । वस्ता—
‘वस आच्छादने’ इत्यस्य तुचि क्यप् Sy.

गोभिर्मिमिक्षुं दधिरे सुपारमिन्द्रं ज्यैष्ठ्याय धार्यसे गृणानाः ।

मन्दानः सोमं पपिवां ऋजीषिन्समस्मभ्यं पुरुषा गा इपय ॥ ३ ॥

गोभिः । स्तुतिभिः । वर्षेण सेक्तुमिच्छन्तम् । धारयन्ति । मृगं पारगितारम् ।
इन्द्रम् । आत्मनो ज्यैष्ठ्याय । धारणाय च । स्तुयन्तः । मोदगानः । गोगम् । पपिवान् ।
ऋजीपवन् ! इन्द्र ! सम्प्रेरय । अस्मभ्यम् । बहुप्रकारम् । पशूनिर्ति ।

इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैश्चन्द्रवंता राधंसा पप्रथश्च ।

सूर्यवो मतिमिस्तुभ्यं विप्रा इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ ४ ॥

[इमं कामं मन्दया ।]

१. गोभिः । सोमैः । गोभिः—‘सावेकाचः’
इति विभक्तेरुदात्तत्वे प्राप्ते ‘न गोश्वन्-
साववर्णः’ इति प्रतिषेधः Sy.

२. सक्तुं M. स्तोत्राभिमतफलं वर्षि-
तुमिच्छन्तम् । मिमिक्षुम्—‘मिह सेव-
ने’ इत्यस्य सति ‘एकाच’ (Pa. 7. 2.
10.) इतीदृप्रतिषेधे ‘हलन्ताच्च’ इति
किद्वद्भावः । ‘सनाशंसमिष उः’ । प्रत्य-
यस्वरः Sy.

३. ०यति M.

४. गोभनपारम् । स्तुतिभिरभिमुखीकर्तुं
शक्यमित्यर्थः । तावुशम् Sy.

५. ज्यैष्ठ्याय M. ज्यैष्ठ्याय P. घनादि-
सम्पत्त्या श्रेष्ठ्याय । ज्यैष्ठ्याय—
ज्यैष्ठ्यस्य भाव इत्यर्थे ब्राह्मणादित्वात्
ष्यञ् । भित्वावाद्युवात्तः Sy.

६. चिरकालागुणाय च Sy.

७. स्तोत्रं कुर्वाणा ऋत्विजः । गुणानाः—
‘गु शब्दे’ । कथादित्वात् क्ना । भित्वा-

दन्तोवात्तः Sy. द. शेषः प्रत्यक्षः Sy.

८. मन्दानः—‘मवि स्तुत्याविषु’ इत्यस्य
शानचि ‘बहुलं छन्दसि’ इति शपो लुक्
Sy. १०. सोमस्य Sy.

११. च पिवान् M. पाता सन् Sy.

१२. हे सोमवन्निन्द्र ! स त्वम् Sy.

१३. सम्यक् प्रेरय । इषण्य—‘इष गतो’
इषणमिच्छतीति छन्दसि परेच्छायां
क्यञ् । तदन्तादन्तर्भावितव्यर्थाल्लोटि
रूपम् Sy.

१४. स्तोत्रभ्यः अस्मभ्यम् Sy.

१५. बहुधा । पुरुषा—पुरुषा इह सङ्ख्या-
वाची । ‘सङ्ख्याया विधार्थे धा’ इति
धाप्रत्ययः Sy.

१६. अग्निहोत्रादिकर्मसिद्धयर्थं धेनुः Sy.

१७. The *pratika* has been ad-
ded by the Editor. For
explanation see RV. III.

30. 20.

शुनं हुवेम मधवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजंसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमुतये समत्सु झन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ५ ॥

[शुनं हुवेम ।]

उत्तरे गते ।

III.51.

चर्षणीधृतं मधवानमुक्थ्यमिन्द्रं गिरो बृहतीरभ्यनूपत ।
वावृधानं पुरुहुतं सुवृक्तिमिरमत्यं जरमाणं दिवेदिवे ॥ १ ॥

चर्षणीधृतम् । मनुष्याणां धर्तारम् । धनवन्तम् । प्रशस्यम् । इन्द्रम् । स्तुतयः ।

१. The *prutika* has been added by the Editor. For explanation see RV. III. 30. 22.

२. A different hand added the *prutika* after गते in M.

३. 'चर्षणीधृतम्' इति द्वादशार्चं त्रयोदशं सूक्तं वेदवामित्रमैन्द्रम् । अत्रानुक्रमणिका— 'चर्षणीधृतं द्वादशाद्यान्त्यौ तृचौ जागतगायत्रौ' (KSA. 19. 51. p. 16.) इति । आद्यस्तृचो जागतोऽन्त्यस्तृचो गायत्रः । शिष्टा ऋचस्त्रिष्टुभः । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । उक्थे क्रतौ मैत्रावरुणशस्त्रेऽनुरूपतुचान् । आद्यस्तृचः शंसनीयः । सूत्रितञ्च 'चर्षणीधृतमस्तम्नाद्ग्रामसुर इति तृचौ' (ASS. 6.1.) इति । विषुवति निष्केवल्ये 'नृणामुत्वा' इति तृचः । 'विषुवान्' इति खण्डे सूत्रितम् । 'नृणामुत्वा नृतमं गीभिश्चर्यैरिति तिल्लः' (ASS. 8. 6.) इति । बृहस्पतिसवे अप्ययं तृचो निष्केवल्ये निविद्वानीयः । सूत्रितञ्च— 'नृणामुत्वेति मध्यन्दिनः' (ASS. 9. 5.) इति महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽयं

तृचः । वशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीये 'इन्द्र मरुत्वः' इति तिल्लः । षष्ठेऽहनि 'षष्ठस्य' इति खण्डे सूत्रितम्— 'इन्द्र मरुत्व इति तिल्ल इति मरुत्वतीयम्' (ASS. 8. 1.) इति । बृहस्पतिसवेऽपि मरुत्वतीयशस्त्रेऽयं तृचो निविद्वानीयः । सूत्रितञ्च— 'इन्द्र मरुत्व इह नृणामुत्वेति मध्यन्दिनः' (ASS. 9. 5.) इति । आद्या मरुत्वतीय-ग्रहस्यानुवाक्या । सूत्रितञ्च— 'मरुत्वतीयेन ग्रहेण चरन्तीन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम्' (ASS. 5. 14.) इति । तृतीये पर्याये होतुः वास्त्रे 'इदं ह्यन्वोजसा' इति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितञ्च 'इदं ह्यन्वोजसा मह्यं इन्द्रो य ओजसा' (ASS. 6. 4.) इति Sy.

४. वर्षणी धृत्रम् M.

५. धारणं P. चर्षणीनां मनुष्याणामभिमतफलप्रदानेन धारकं पोषकम् । यद्वा । आकृषन्त्यनेन सर्वमिति चर्षणि बलं तद्धारकम् Sy. ६. ० नमन्तं P.

७. उक्थैः शस्त्रैः शंसनीयम् Sy.

८. तमिममिन्द्रम् Sy.

९. अस्मदीयाः स्तुतिलक्षणा वाचः Sy.

महत्यः । ग्रन्थस्तुवन् । स्तुतिभिः । वर्षमानम् । बहुभिराहूतम् । अगत्यम् । स्तुतयानम् ।
अन्वहम् ।

शतक्रतुं शाकिनं नरं गिरौ म इन्द्रमुप यन्ति विश्वतः ।

वाजसनिं पुभिदं तूणिमसुरं धामसाचमभिपाचं स्रविदम् ॥ २ ॥

शतक्रतुम् । बहुप्रज्ञम् । उदकवन्तम् । सहायम् । नेतारम् । स्तुतयः । गिरौ । इन्द्रम् ।
सर्वतः । उपगच्छन्ति । वाजस्य दातारम् । पुरा भेत्तारम् । क्षिप्रकारिणम् । कर्गसु त्वरणा-
णम् । तेजासि भजमानम् । अभिसम्भेत्तारं शत्रूणाम् । सर्वज्ञम् ।

१. प्रभूताः । बृहतीः—‘वा छन्दसि’ इति
सवर्णदीर्घः Sy.

२. अभितः सर्वतः स्तुवन्तु । अनूषत—‘णू
स्तबने’ । अस्माल्लुङि सिच् । धातोः कुटा-
दित्वात् सिचो ङित्वेन गुणभावः Sy.

३. शोभनस्तुतिवाक्यैः । सुवृक्तिभिः—‘नञ्-
सुभ्याम्—’इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ।
यद्वा सुवृक्तय इति स्तुतिकरणभूता ऋचो
वृक्तिशब्देनोच्यन्ते । ‘क्तिच् क्ती च—’
इति क्तिच् । कृत्स्वरेणान्तोदात्तः Sy.

४. बलधनादिसम्पत्त्या प्रतिक्षणं वर्षमानम्
Sy.

५. स्तोतृभिर्बहुवारमाहूतम् Sy.

६. मरणधर्मरहितम् Sy.

७. ०हम् P. प्रत्यहम् । दिवेदिवे—‘नित्य-
दीप्सयोः’ इति द्विवचनम् । परस्याच्चे-
दित्वाद्बहुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः Sy.

८. प्रयज्ञम् P. शतक्रतुम्—शतं क्रतवो यज्ञा
यस्य तम् Sy.

९. पर्जन्यात्मना उदकवन्तम् । अर्णवम्—
अर्णोऽस्यास्तीति अत्यर्थे ‘अर्णसः सलो-
पवर्ध’ इति वप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१०. शाकिनम्—शक्नोत्येभिरिन्द्र इति शाकाः
सहायभूता मरुतः । तद्वन्तम् Sy.

११. सर्वस्य जगतो नेतारम् । नरम्—‘नय-
तेङिच्च’ इति ऋप्रत्ययः । अमः सुप्त्या-
दनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः Sy.

१२. स्तुतिलक्षणा वाचः Sy.

१३. मदीयाः Sy.

१४. तमिसमिन्द्रम् Sy.

१५. उपगच्छन्तु । यन्ति—‘इण् गती’ इत्यरय
लटि ‘इणो यण्’ इति यण् । निघातः Sy.

१६. वाजस्यास्य दातारम् । वाजसनिम्—
‘षण् दाने’ ‘लनिकष्यज्यसि वसि—’
इत्यादिना इप्रत्ययः । ‘परादिदङ्गदासि
बहुलम्’ इत्युत्तरपवाधुदात्तत्वम् Sy.

१७. पुर वां M. शत्रुपुरां भेत्तारम् Sy.

१८. युद्धं प्रति शीघ्रं गन्तारम् । तूणिम्—
‘जित्वरा सम्भ्रमे’ । ‘यहिथि—’ इत्या-
दिना निप्रत्ययः । ‘ज्वरत्वर—’ इत्यादिना
अट् । ‘नित्’ इत्यतिबेशादाद्युदात्तः Sy.

१९. करं P. मेघभेदनद्वारा अर्षां प्रेरकम् ।
अप्तुरम्—‘तुर त्वरणे’ । क्विप् ।
कृदुत्तरपदस्वरः Sy.

२०. तेजो भजमानम् । यद्वा धनं धाम ।
तर्वाभिः सह योजयितारम् Sy.

२१. शत्रूणांमभिभविताम् । अभिषाचम्—
‘षच समवाये’ । ष्यन्तात् क्विप् Sy.

२२. स्वर्गत्य सम्भक्तम् Sy.

आकुरे वसोर्जरिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभ इन्द्रो दुवस्यति ।

विवस्वतः सदेन आ हि पिप्रिये सत्रासाहमभिमातिहने स्तुहि ॥ ३ ॥

आकुरे । अभिमुखीकरणार्थम् । घनस्य । इन्द्रम्, स्तोता । स्तोति । निरवद्याः ।
स्तुतीः । इन्द्रः । पूरयति । यजमानस्य । गृहे । हिं । इन्द्रः, आभीतो भवति । बहूनां सोढारम् ।
अभिमातीनां हन्तारमिन्द्रम् । स्तुहि ।

नृणाम् त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थैरमि प्र वीरमर्चता सुबाधः ।

सं सहसे पुरुमायो जिहीते नमो अस्य प्रदिव एक ईशे ॥ ४ ॥

नृणाम् त्वा । उत्तमं नेतारम् । स्तोत्रशस्त्रैः । त्वाम् । एव । बाधसहिता मनुष्याः ।

१. ०णार्थं P. आकीर्यते युद्धार्थं घनमन्त्रे-
त्याकरो युद्धम् । तस्मिन् । आकुरे—
'कु विक्षेपे' । अधिकरणे 'ऋदोरप्'
इत्यप् । आथादिस्वरेणान्तोदात्तः Sy.

२. घनस्य स्थानभूते युद्धे । यद्वा वसोः ।
वसत्याभिमुख्येन तिष्ठतीति वसुः शत्रुः
तस्य जरयितेति योजनीयम् Sy.

३. इ P.

४. शत्रूणां जरयिता । जरिता—'जृष् वयो-
हानौ' इत्यस्यान्तर्भावितप्यर्थस्य तुचि
रूपम् । चित्त्वावन्तोदात्तः Sy.

५. सर्वेः स्तूयते । पनस्यते—पनस्यतिः स्तु-
तिकर्मा (Ngh. ३. 14.) तस्य
कर्मणि लटि रूपम् । निघातः Sy.

६. अपापाः । अनेहसः—हन्तेर्नञि उपपदे
'नञि हन एह च' (Unādi. 4. 663.)
इत्यसिप्रत्यय एह इत्ययं चावेक्षो घातोः ।
'नञ्मुभ्याम्—'इति स्वरेणान्तोदात्तः
Sy. ७. स्तुभः । 'स्तोभतिरर्चति-
कर्मा' । (Ngh. ३. 14.) क्विप् Sy.

८. पूजय० P. परिचरति । तासां फलं
प्रयच्छन् पूजयतीत्यर्थः । दुवस्यति—
दुवः परिचरणमात्मन इच्छतीत्यर्थे कथच् ।

निघातः Sy.

९. किञ्च स इन्द्रो विशेषेणाग्निहोत्रार्थं
वसतो हविष्मतो वा यजमानस्य Sy.

१०. खलु Sy. ११. सोमपानादिनात्यन्तं
प्रीतो भवति । पिप्रिये—'प्रीङ् तर्पणे' ।
लिटि रूपम् । हियोगावनिघातः Sy.

१२. शत्रूणामेव हन्तारम् । यद्वा मरुद्भिः सह
शत्रूणामभिभितारम् Sy.

१३. अभि० M. अत एव शत्रूणां हन्तार-
मिन्द्रम् Sy.

१४. स्तुहि हे विद्वामित्रेति Sy.

१५. हे इन्द्र ! Sy. १६. मनुष्याणामति-
शयेन स्वस्वकर्मणि नेतारम् Sy.

१७. VM. seems to explain गीर्भिः
and उक्थैः together as स्तोत्र-
शस्त्रैः ॥ स्तुतिसाधनभूतैर्वाक्यैः शस्त्रैश्च
Sy. १८. ०हितां M. बाधसहिताः
is suggested for बाधसहिताः ॥

राज्यमन्त्रोच्चारणेन तद्विषयबाधया
सह वर्तन्त इति सबाध ऋत्विजः ।
सबाधः—'बाधु विलोडने' । क्विप् ।
'वेरुर्वाय' इति सहस्य सत्वम् ।
क्रुत्तरपवस्वरः Sy.

आर्चन्^१ । सोऽयमिन्द्रः, बहुप्रज्ञः । बलाय । स्तोतुभिः सङ्गच्छते^२ । तस्यास्य^३ । नमोऽस्तु^४ । सोऽयं पुराणः^५ । एकं^६ एव । सर्वस्येश्वरो भवति^७ ।

पूर्वोरस्य निषिधो मर्त्येषु पुरु वसूनि पृथिवी विभर्ति ।
इन्द्राय द्याव ओषधीरुतापो रयि रचन्ति जीरयो वनानि ॥ ५ ॥

पूर्वीः । पुरस्सराणि^{११} । अस्य^{१५} । दमनानि भवन्ति । शत्रुगनुष्येषु^{१६} । बहूनि च ।
धनान्यन्नोत्पादितानि । पृथिवी । विभर्ति^{१७} । इन्द्रप्रीत्यर्थम्^{१८} । ब्रुलोकाः । आपः ।
ओषधयः । च । मनुष्याणामुपकारकं^{१९} धनम् । रक्षन्ति । क्षिप्रगमना गस्तः ।
अरण्यानि च ।

१. अर्चन्ति । अर्चन्त—अर्चन्तेर्लटि भेस्ता-
देशः । 'तिङां तिङो भवन्ति' इति वच-
नात् Sy.
२. बृत्रहननाविब्रह्मकर्मा । पुरुमायः—
'अन्तोवात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनामुपसङ्-
ख्यानम्' इत्यन्तोवात्तत्वम् Sy.
३. स्तोकाभिः M.
४. सङ्गते P. गमनोद्यमं करोति Sy.
५. हविर्लक्षणस्य Sy.
६. नमसः अन्नस्य Sy.
७. M. adds ते after अस्तु ।
८. सोमम् M.
९. पुरातनः Sy.
१०. असहायः स इन्द्रः Sy.
११. ईष्टे । यद्वास्य सर्वस्य जगत ईष्टे ।
तस्मा इन्द्राय नमः । ईशे—'ईश ऐश्वर्ये'
इत्यस्य लटि 'लोपस्त आत्मनेपदेष' ति
तलोपः । निघातः Sy.
१२. VM. ignores नृणाम् । अभि । प्र
and वीरम् ॥ मनुष्याणाम् । नृणाम्—
'नामन्यतरस्याः' इति विभक्त्येववात्त-
त्वम् ॥ अभि आभिमुख्येन । प्र प्रकर्षेण
वीरं सामर्थ्योपेतम् Sy.

१३. पूर्वीः हितोपदेशाविभिः प्रभूतानि नाना-
प्रकाराणि भवन्ति Sy.
१४. अ M. इन्द्रस्य Sy.
१५. अनुज्ञासनानि । इन्द्रस्य शासितृत्वे मन्त्रः
—'उक्थमिन्द्राय शास्यं बर्धनं पुरनि-
षिधे' (RV. I. 10. 5.) इति ।
निषिधः—'विधु गत्याम्' । विधु ।
संहितायां निसः सकारेण इणो व्यचधानं
छान्वसत्त्वाद्नाबुत्य 'उपसर्गात्' नोति—
इत्यादिना षत्वम् । निसः राकारस्य
'ष्टुना ष्टुः' इति षत्वम् Sy.
१६. ऽष्ये स्म M. मनुष्येषु Sy.
१७. पुरुणि बहूनि Sy.
१८. ऽन्यनोत्पा० P.
१९. अन्तर्धारयति Sy.
२०. तथा शासकाय तस्मै इन्द्राय Sy.
२१. जलानि Sy.
२२. अपिच Sy.
२३. ऽकारण P. एते सर्वे इन्द्रस्याज्ञया तदुप-
भोगयोग्यम् Sy.
२४. प्रग० P. जीर्यन्त इति जीरयो मनुष्याः
Sy.
२५. वृक्षादयः Sy.

तुभ्यं ब्रह्माणि गिरं इन्द्र तुभ्यं सत्रा दधिरे हरिवो जुषस्व ।

बोध्याऽपिरवसो नूतनस्य सखे वसो जरितुभ्यो वर्यो धाः ॥ ६ ॥

तुभ्यम् । हरि^१वः ! स्तोतारस्तुभ्यमेव । स्तोत्रशस्त्राणि । धारयन्ति । पृथूनि तानि ।
त्वं सेवस्व^२ । बुध्यस्व^३ । वन्धुः सन् । रक्षणस्य । नवतरस्य । सखे ! वासयितः ! स्तोतु^४भ्यः ।
अन्नम् । वेहि^५ ।

इन्द्रं मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शायति अपिबः सुतस्य ।

तव प्रयीती तव शूर शर्मन्ना विवसति कवयः सुयज्ञाः ॥ ७ ॥

इन्द्र मरुत्वः । इन्द्र ! मरुत्वः ! अस्मिन् यज्ञे^१ । पिब । सोमम् । यथा^२ । शायति^३स्यानिन्द्रं

१. हे अश्ववन् ! Sy.

२. त्वदर्थम् । तुभ्यम्—‘ऊयि च’ इत्याद्यु-
दात्तत्वम् Sy.

३. VM. explains ब्रह्माणि and
गिरः together as स्तोत्रशस्त्राणि ।
स्तोत्राणि तथा शस्त्राणि च Sy.

४. ऋत्विजो धारयन्ति Sy.

५. सत्रा सत्यमेव Sy.

६. जुषस्व—‘जुषी प्रीतिसेवनयोः’ इत्यस्य
लोटि रूपम् । वाक्यभेदादनिघातः Sy.

७. त्वदर्थं दीयमानं जानीहि । बोधि—
‘बुध अवगमने’ इत्यस्य लोटि ‘वा छन्दसि’
इति हेबिकल्पेन ङित्त्वावत्र पित्वाद्
गुणः । ‘वृक्षभ्यो हेभिः’ इति व्यावेशः ।
ङित्त्वावन्तोदात्तः Sy.

८. आपिः व्याप्तस्त्वम् Sy.

९. अश्वलक्षणं हविः Sy.

१०. Omitted in P.

नवतरम् Sy.

११. सखिभूत ! हे इन्द्र ! Sy.

१२. ०यिता P. हे सर्वस्य वासयितः ! Sy.

१३. स्तोतुभ्योऽस्मभ्यम् Sy.

१४. VM. ignores इन्द्र and ex-

plains तुभ्यम् once only.

१५. हे मरुद्भिस्तद्वन् ! Sy. मरुतो देवा
विद्यन्ते यस्य स मरुत्वास्तस्य सम्बोधनं
हे मरुत्वः ! . . . मरुद्भिः सहित ! हे
इन्द्र ! Mah. हे मरुत्वन् ! मरुद्भिः
सहित ! U.

हे इन्द्र ! मरुत्वः BB.

१६. अस्मदीये यज्ञ आगत्य Sy. अस्मदीये
यज्ञे Mah., U.
अस्मिन् कर्मणि BB.

१७. यथा त्वम् Sy.
येन प्रकारेण U.

१८. शार्या० is suggested for शार्या० ॥
शायतिः पुत्रे तस्मिन् राजनि यज्ञं कुर्वाणे ।
शायति—शायतिरयमित्यर्थे ‘तस्येवम्’
इत्यण् प्रत्ययः Sy. शार्यातिर्नाम कश्चि-
द्राजा, तस्य सम्बन्धिनि यज्ञे Mah.
शार्यातो मानवः । तस्यापत्यं शार्यातिः ।
‘शार्यातो ह वाऽइदं मानवो ग्रामेण चचार’
(SB. 4. 1. 5. 2.) इति श्रुतिः . . .
शायति राजनि U. शार्यातिर्नाम राजा,
तस्येवं शार्यातम् । यथा शायतिर्यानि
BB.

सोममाहरतो यज्ञे । बलात्, पुरा सुतं सोमम् । अपिबः । हे शूर ! तव । प्रणयनेन ।
तव । सुखे त्वद्दत्ते सुखे । वर्तन्ते । कवयः । शोभनयज्ञाः ॥

१. बळा M.

२. अभिषुतम् Sy. अभिषुतस्य सोमस्यांशम्
Mah. अभिषुतस्य सोमस्य स्वर्गशम्
U.

३. अपिबः M. अत्रापि पिबेत्यर्थः । इन्द्रः
शार्यातस्य यज्ञे सोमरसानपिबदित्येषो-
ऽर्थः कौषीतके स्पष्टमुक्तः । तथा मन्त्रव-
र्णद्वच—‘आं स्मा रथं वृषपाणेषु तिष्ठसि
शार्यातस्य प्रभृता येषु मन्दन्ते’ इति ।
अपिबः—यथायोगादनिघातः । अडा-
गमस्वरः Sy. पीतवानसि । तद्वदिह
पिब Mah. पीतवानसि U.

४. इन्द्र ! Sy. हे शूर ! वीर ! Mah.
कसात्पुष्टरेभ्यर्थ्यत इत्याह—हे
शूर ! इन्द्र ! BB.

५. तव सम्बन्धिनि Sy.

६. तव हविषां प्रणयनेन प्रापणेन । प्रणीती
—नयतेर्भावे क्तिन् । ‘तावौ च निति
कृति—’इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम्,
‘सुपां सुलुक्—’इति तृतीयायाः सवर्ण-
दीर्घः । ‘उपसर्गादसमासेऽपि’ इति णत्वम्
Sy. प्रणयनेनानुज्ञया Mah. प्रणीत्या
प्रणयनेन U. त्वद्विषयेण प्रणयनेन
BB.

७. क्षर्मेणि निर्वाधस्थाने स्थिताः Sy.
सुखनिमित्ते क्षर्मेणि यज्ञगृहे वा Mah.
क्षर्मेणि क्षरणे यज्ञगृहे U. तत्रैव क्षर्मेन्
क्षर्मेणि क्षरणभावे । निमित्तसप्तमी ।

भावे सुखे वा निमित्ते सप्तमी । त्वमेव
क्षरणं मे यथा भवसि तदर्थम् BB.

८. विवातसिः परिचरणकर्मा (Nph. 3.
5.) । त्वां परिचरन्ति । विवातसिः
परिचर्यार्थः Mah. विवातसिः परि-
चर्यायाम् । आभिमुख्येनावस्थितास्त्वां
परिचरन्ति U. परिचरन्ति । तस्मा-
त्त्वामेव प्रार्थयामहे BB.

९. कव M. मेधाविनो यजमानाः Sy.
क्रान्तवर्शनाः Mah., U. मेधाविनः
BB.

१०. यज्ञोः M. यज्ञः P. सुष्ठुकृतयज्ञाः Sy.
कल्याणयज्ञाः Mah., U. शोभनयज्ञाः
BB.

११. VM. ignores आ ॥ Sy.
explains आ with विवातसि
as आ समन्तात् त्वामेव परिचरन्ति ।
अथातो गुह्यतयेव । इन्द्र मरुत्व इह
पाहि सोमं यथा शार्यातः अपिबः सुतस्य ।
तव प्रणीतो तव शूर क्षर्मेणाविवातसि
कवयः सुयज्ञाः । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय
त्वा मरुत्वतऽप्यु ते योनिरिन्द्राय त्वा
मरुत्वते । SB. 4. 3. 3. 13. 1. 372.
अत्राधिकम् ‘उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा
मरुत्वतः पुत्र ते योनिरिन्द्राय त्वा स -
त्वते’ ।

This stanza=YV. 7. 35.=
TS. 1. 4. 18. 1.

स वावशान इह पाहिं सोमं मरुद्धिरिन्द्र सखिभिः सुतं नः ।

जातं यत्त्वा परि देवा अभूषन्महे भराय पुरुहूत विश्वे ॥ ८ ॥

स वावशानः । सः । कामयमानः । अस्मिन् यज्ञे । पिब । सोगम् । मरुद्धिः सह ।
उन्द्र ! सगानख्यानैः । सुतम् । अस्माकम् । जातम् । यस्मात् । त्वाम् । परितः । अभूषन् ।
विश्वे । देवा मरुतः । महते । सङ्ग्रामाय, तस्मात् तैः सह पिबेति ।^{११}

अप्तूर्ये मरुत आपिरेषोऽमन्दन्निन्द्रमनु दातिवाराः ।

तेभिः साकं पिबत वृत्रखादः सुतं सोमं दाशुषः स्वे सधस्थे ॥ ९ ॥

अप्तूर्ये । हे मरुतः ! उदकार्यं वृत्रेण सह युद्धं युष्माकम् । अयमिन्द्रः । सहायो भवति ।

१. तादृशस्त्वम् Sy.

२. ०मयानः P. सोमं कामयमानः । वाव-
शानः—वशोर्यङ्लुकि चानशि रूपम् ।
चित्त्वादन्तोदात्तः Sy.

३. अभिषुतम् Sy.

४. अस्मत्सम्बन्धिनि Sy.

५. सोमपानेन प्रबलं सस्यसम् Sy. जात-
मात्रमेव SKN. जातमात्रम् Dur.

६. यस्मा P. यम् Sy. व्यत्ययेनेवं नपुंसकम् ।
यम् SKN.

७. सर्वतः Sy. परीत्ययमभूषणित्येतेन
सम्बध्यते SKN.

८. भव P. अलभकुर्वन् । अभूषन्—‘भूष
अलङ्कारे’ । भूषाविः । लङि रूपम् ।
यद्योगादनिघातः Sy. परिगृहीतवन्तः
SKN., Dur.

९. सर्वे Sy. कतमे देवाः ? विश्वे सर्वे
SKN. विश्वे देवाः Dur.

१०. क्लियन्ते योषानासायूष्यत्रेति भरः सङ्-

ग्रामः । तस्मै । भराय—‘हृव् हरणे’
अधिकरणे घः । ‘हृप्रहोर्भञ्जन्वति’ इति
हकारस्य भकारः । वृषादित्वादाद्युदात्तः
Sy. भराय सङ्ग्रामाय SKN. भर-
णाय । महान्तमसुरैः सह सङ्ग्रामं करि-
ष्यतीत्यनेनाभिप्रायेण Dur.

११. प्रियेति M.

१२. VM. ignores पुरुहूत ॥ हे पुरुभिः
बहुभिराहूतेन्द्र ! Sy. स्तोतुभिः
पुरुहूत ! N. 5. 15.; SKN.
II. 351.

१३. अपूर्वे M. and P.

१४. ०कात्वे P. अपां प्रेरणे । अप्तूर्ये—
‘तूरी त्वराहिसयोः’ इत्यस्मात् ‘अघ्न्या-
दयश्च’ इति यत्प्रत्ययः । ‘यतोऽनावः’
त्याद्युदात्तः । समासे कृदुत्तरपदत्वः
Sy.

१५. ०द्वेषु M.

१६. युष्माकं सखा सन् वर्तते Sy.

शेषं इन्द्रविपयः परोक्षः, इन्द्रम् । वृत्रतूयेऽज्वगन्दन् । यजमानानां यरायरणीगधना गरुतः ।
तैः । सह । पिबतु । वत्रहृता । सुतम् । सोमम् । यजमानस्य । स्वे । गृहे ।

इदं ह्यन्वोर्जसा सुतं राधानां पते । पिबा त्वस्य गिर्विशः ॥ १० ॥

इदं हि । इदम् । हि सोमलक्षणमन्नम् । घनानाम् । पते ! त्वा नक्षीकृत्य । गुतम् ।
तथा सति पिब । एतत् । हे गीभिर्वननीय !

यस्ते अनु स्वधामसंस्तुते नि यच्छ तन्वम् । स त्वां ममत्तु सोम्यम् ॥ ११ ॥

यस्ते अनु । यः । तव । बलम् । अनु भवति । तस्मिन् सुते गोगे । गियच्छ । शरीरं
पावनाय । सः । त्वा । ममत्तु । सोमाहम् ।

१. शेषम् P.

२. ०रोक्षम् P.

३. अहृष्यन् । असन्वन्—‘मदि स्तुत्या-
विषु’ । परस्मैपदी । पादादित्यादिति-
घातः Sy.

४. घर्ताविर० P. वारो वरणीयं बलं घनं
वा । दत्तबला दत्तधना वा ते Sy.

५. मरुद्भिः Sy.

६. साकम् Sy.

७. ०बहु P.

८. वृत्रस्य हिंसकः स इन्द्रः । वृत्रहृताः—
‘हृताव् भक्षणै’ । कर्मण्यन् Sy.

९. अभिषुतम् Sy.

१०. सोम M.

११. हविर्विस्तवतो यजमानस्य । वाद्युषः—
‘वाभ्यु दाने’ इत्यस्य क्वसौ ‘वाद्वास्ता-
ह्वान्मीद्वान्श्च’ इति द्विवचनाद्यभावः ।
वसोः सम्प्रसारणम् । प्रत्ययस्वरः Sy.

१२. स्व P. स्वकीये Sy.

१३. सह तिष्ठन्त्यस्मिन्निति सधस्थं गृहम् ।
तस्मिन् । सधस्थे—‘सध तिष्ठन्त्यस्मिन्-
न्यसि’ इति सहस्य सधादेशः Sy.

१४. स्वामिन् ! Sy.

१५. अनेनानुक्रमेण । उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः Sy.

१६. सुतत् P. प्रावभिः अभिषुतम् Sy.

१७. इमं सोमम् Sy.

१८. गीभिः स्तुतिभिर्वननीय ! हे इन्द्र !
Sy.

१९. VM. ignores ओजसा and तु ॥
ओजसा बलेन । त् क्षिप्रम् Sy.

२०. हे इन्द्र ! Sy.

२१. सोमः Sy.

२२. त्वदर्थम् Sy.

२३. म् P. अन्नम् Sy.

२४. अनुसृत्य प्रावभिरभिषुतः । अस्तत्—
अस्तेर्लेट्प्रयोगे रूपम् । यद्वृत्तयोगाद-
निघातः । आगमस्यानुदासत्वे धातुस्वरः
Sy.

२५. प्रेरय Sy.

२६. स्वकीयं शरीरम् Sy.

२७. त्वाम् Sy.

२८. ममर्तुं M.

मादयतु Sy.

२९. ०माहम् M.

प्र ते अश्रोतु कुक्ष्योः प्रेन्द्र ब्रह्मणा शिरः । प्र बाहू शूर राधसे ॥ १२ ॥

प्र ते । इन्द्र ! सोमः । तव । कुक्ष्योः । प्रकर्षेण व्याप्नोतु । शिरश्च । हविषा पुरो-
डाशादिना सह । बाहू च । हे शूर ! अस्माकं धनाय । प्राश्नोत्विति ।^{१०}

III.52.

धानावन्तं करम्भिणमपूपवन्तमुक्थिनम् । इन्द्रं प्रातःसवने नः ॥ १ ॥

धाना^{११}वन्तम् । धानादिभि^{१२}र्युवतम् । शस्त्र^{१३}वन्त सोमम् । प्रातःसवने^{१४} ।
सेवस्वेति ।^{१०}

१. स सोमः Sy.

२. कुक्षौ P. कुक्षोभयोः पाद्वयोर्भौ
पाद्वौ । कुक्ष्योः—‘उदात्तयणो हल्पूर्-
वार्त्’ इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

३. शरीरम् । अवयवादिनावयवी लक्ष्यते ।
त्वच्छरीरम् Sy.

४. स्तोत्रेण सहितः स सोमः Sy.

५. ऽशादीनां M.

६. बाध M. तव बाहू Sy.

७. च M. अपि Sy.

८. इन्द्र ! Sy.

९. प्राश्नो० P. प्राश्नोतु—‘अबू व्याप्तौ’
इत्यस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदम् ।
निघातः Sy.

१०. VM. explains प्र in both
places as च प्राश्नोतु ।

११. ‘धानावन्तम्’ इत्यष्टर्च चतुर्विंशं सूक्तं
वैश्वामित्रमैन्द्रम् । अत्रेयमनुक्रमणिका
—‘धानावन्तमष्टौ पूर्वार्धं गायत्रं षष्ठी
जगती’ (KSA. 19. 52. p. 16.)
इति । आदितश्चतस्रो गायत्र्यः ‘तृतीये
धानाः’ इति षष्ठी जगती । शिष्टास्त्रि-
ष्टुभः । सूक्तविनियोगो लिङ्गावगन्त-
व्यः । प्रातःसवने^{१४} इत्यनुवाक्या

‘धानावन्तम्’ इत्याद्या । सूत्रितञ्च—
‘धानावन्तं करम्भिणमिति प्रातःसवने-
ऽनुवाक्या’ (ASS. 5. 4.) इति Sy.

१२. वना० P.

१३. By प्रादि VM. includes करम्भ
and अपूप ॥ धाना भृष्टयवाः,
तद्वन्तम् । करम्भो दधिमिश्राः सक्तवः,
तद्वन्तम् । अपूपवन्तं सवनीयपुरोडाशो-
पेतम् Sy. धाना विद्यन्ते यत्र तम् ।
करम्भिणं करम्भोऽस्यास्तीति । अपूप-
वन्तमपूपाः सन्ति यत्र Mah. धानाभिः
संयुक्तम् । करम्भिणं करम्भेण संयु-
क्तम् । अपूपवन्तमपूपेन संयुक्तम् U.

१४. शस्त्रिणम् Sy. उक्तं शस्त्रं यत्र, स्तुति-
युक्तम् Mah. वचनवन्तं स्तुतिमन्तं
भागम् U.

१५. सोमः M. इमं सोमम् Sy. पुरोडाशम्
Mah.

१६. प्रातः—स्वराविषु अन्तोदात्तत्वेन
पठितत्वादन्तोदात्तः Sy. प्रातःकाले
Mah.

१७. VM. ignores इन्द्र and नः ॥
हे इन्द्र ! Sy., Mah., U. नः अस्म-
दीयम् Sy. अस्माकम् Mah.

पुरोळाशं पचत्यं जुषस्वेन्द्रा गुरस्व च । तुभ्यं हव्यानि सिस्त्रते ॥ २ ॥

पुरोळाशम् । पुरोडाशम् । प्रच्यञ्च पचनीयम् । सेयस्य । इन्द्र । उद्युतश्च गग,
आगमनाय । तुभ्यम् । हवीषि । सरन्ति, आहवनीयं प्रति ।

पुरोळाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणाम् ॥ ३ ॥

पुरोळाशं च नः । पुरोडाशम् । च । अस्माकम् । भक्षय । रोचरव । रतुतीः । अस्मा-
कम् । वधूयुरिव भवति । स यथा । कन्यां स्त्रियं सेवते ।

१. पुरो दाशन्त एनमिति पुरोडाशो हविः
Sy.

२. अत्यं च P.

३. वच० P. पचने साधुम् । पचत्यम्—
पचतशब्दात् 'तत्र साधुः' इति यत्प्रत्य-
यान्तस्य पदस्य द्वचच्त्वाभावाच्च
'यतोऽजावः' इत्यस्य प्राप्तिर्नास्ति ।
तित्स्वरितः Sy.

४. जुषस्व Sy.

५. उद्युक्तो भव seems to be the
explanation of गुरस्व and
आगमनाय of आ ॥ पुरोडाश-
भक्षणार्थमुद्यमं कुर्व । गुरस्व—'गुरी
उद्यमने' शविकरणी । निघातः
Sy.

६. त्वदर्थम् Sy.

७. वन्याभ्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि
Sy.

८. रस्वन्ति P. आहवनीयं गच्छन्ति ।
तानि सेवस्वेति भावः । सिस्त्रते—'सु
गती' । छन्दसि जुहोत्यादिः । व्यत्ययेना-
स्मनेपदम् Sy.

६. ०नीय P.

१०. हे इन्द्र ! Sy.

११. अस्मत्सम्बन्धिनम् Sy.

१२. घसः—'घस्तु अदने' इत्यस्य लेटचडागमे
रूपम् । 'ववायोगे प्रथमा' इति न
निघातः Sy.

१३. जोषयासे—'जुषी प्रीतिसेवनयोः' इत्यस्य
प्यन्तस्य लेटचडागमे रूपम् । आगम-
स्यानुदात्तत्वे णिच्स्वरः । पादादित्वाद-
निघातः Sy.

१४. स्तुतिः P.

स्तुतिक्रिया गिरश्च Sy.

१५. अस्मदीयाः Sy.

१६. ०धूर्यं व० M. स्त्रीकामः । वधूयुः—
'सुप आत्मनः क्यच्' । 'क्याञ्छन्वसि'
इत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१७. तत्र दृष्टान्तः यथा Sy.

१८. भजनीयां युवतिं सेवते तद्वत् । योष-
णाम्—'युष भजने' इति सौत्रो घातुः ।
'कृत्यत्युदो बह्वलम्' इति ल्युट् । लित्स्वरः
Sy.

१९. VM. ignores second च ।

पुरोळाशं सनश्रुत प्रातःसावे जुषस्व नः । इन्द्र क्रतुर्हि ते बृहन् ॥ ४ ॥

पुरोळाशम् । पुरोडाशम् । हे पुराणश्रुते ! प्रातःसवने । सेवस्व । अस्माकम् । इन्द्र !

प्रज्ञा । हि । तव । महती ।

माध्यन्दिनस्य सवनस्य धानाः पुरोळाशमिन्द्र कुष्वेह चारुम् ।

प्र यत्स्तोता जरिता तूर्णार्थो वृषायमाण उप गीर्मिरीद्वे ॥ ५ ॥

‘माध्यन्दिनस्य’ । माध्यन्दिनस्य । पुरोडाशस्य । धानानां च । चारुस्वकारणं भक्षणम् । यदा । स्तोता । शंसिता च होता । प्रेरितहविष्कः । वृषेवाऽऽचरन् ।

१. हे पु० P.

२. हे पुराणतया प्रसिद्ध ! Sy.

३. सूयतेऽत्र सोम इति सावः । तस्मिन् प्रातःसवने । प्रातःसावे—‘षुम् अभिषवे’ । कर्मणि घञ् । प्रादिसमासः । याथादिस्त्वन्त्यन्तः Sy.

४. जुषस्व Sy.

५. अस्मत्सम्बन्धिनमिमम् Sy.

६. कर्म Sy.

७. महत् Sy.

८. माध्यन्दिनसवने सवनीयपुरोडाशस्य ‘माध्यन्दिनस्य सवनस्य धानाः’—त्यनुवाक्यम् । सूत्रितञ्च—‘माध्यन्दिनस्य सवनस्य धाना इति माध्यन्दिने’ (A.S.S. 5. 4.) इति Sy.

९. Both M. and P. omit the *pratika*.

१०. मध्यन्दिने भवस्य । मध्यन्दिनशब्दात्तत्र भवार्थे उत्सादित्वावञ् । जित्वादाद्युदात्तः Sy.

११. पुरोडा० M. पुरोडाशञ्च Sy.

१२. धानानां M. and P. शृष्टयवान् Sy.

१३. कमनीयम् । चारुम्—‘चर गतिभक्षणयोः’ । ‘वृसनिजनिचरिचटिरहिभ्यो ऋण्’ इति ऋण् । णित्वादाद्युदात्तः । जित्वादाद्युदात्तः Sy.

१४. भव should be taken as understood, after भक्षणेन ।

१५. भवत्यरिचरणं कुर्वाणः Sy.

१६. त्वां स्तोतुमितस्तत्स्वरितगमनः । तूर्णार्थः । तूर्णः—‘मित्वरा सम्भ्रमे’ इत्यस्मात् ‘वहिधि’—‘इत्यादिना निप्रत्ययो निच्च । अर्थः—‘ऋ गतौ’ ‘उषिकुषिगतिभ्यस्थन्’ इति थन् । बहुव्रीहौ पर्वपदस्वरः Sy.

१७. वृषायमाणः—वृषेवाचरतीत्यर्थे ‘कर्तुः क्यङ् सलोपश्च’ इति क्यङ् । ‘अकृत्सार्वधातुकयोर्वीथिः’ । क्त्वात् ‘अनुदात्तः क्त्वात्—‘इत्यात्मनेपदः’ । लट् । शानच् । तस्य लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः Sy.

गीर्भिः । प्रकर्षेण । उपेत्य । त्वा स्तोतीति ।

तृतीये धानाः सर्वने पुरुष्टुत पुरोडाशमाहुतं मामहस्व नः ।

ऋभुमन्तं वाजवन्तं त्वा कवे प्रथंस्त्वं उप शिक्षेम धीतिभिः ॥ ६ ॥

तृतीये । हे पुरुष्टुत ! तृतीयसवने । धानाः । पुरोडाशं न । माहुताम् । शक्यतेन ।
अस्माकम् । ऋभुः, विम्बा, वाज इति त्रय ऋभवः, [ऋभुभिर्युगतम्] । वाजेन न युगतम् ।
त्वा । कवे ! सम्भवन्तो वयम् । कर्मभिः । विधेयं कर्मः ।

१. M. omits words between
वासिता and गीर्भिः ॥ स्तुतिलक्षणा-
भिर्वाग्भिः Sy.

२. समीपे Sy.

३. स्तोति तवा पुरोडाशाविह्वीषि भक्षयेति
भावः । ईद्रे—'ईड स्तुतौ' इत्यस्य लटि
रूपम् । यद्योगादनिघातः Sy.

४. VM. ignores सवनस्य । इन्द्र and
इह ॥ सवनस्य सम्बन्धिनीः । हे इन्द्र !
इह कर्मणि आगत्य Sy.

५. तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य 'तृतीये
धानाः' इत्यनुवाक्या । सूत्रितञ्च—
'तृतीये धानाः सवने पुरुष्टुतेति तृतीय-
सवने' (ASS. 5. 4.) इति
Sy.

६. हे पुरुभिर्बहुभिः स्तोतुभिः स्तुत ! हे
इन्द्र ! Sy.

७. हुतान् भुष्टयवान् Sy.

८. आहुतम्—जुहोतेः कर्मणि क्तः । 'गति-
रन्तरः' इति गतेः स्वरः Sy.

९. भक्षणेन महय सम्भावय । मामहस्व—
'मह पूजायाम्' इत्यस्य यद्भुगन्तस्य

लोडि व्यत्ययेनात्मनेपदम् । शपो लुग-
भावश्छान्वसः Sy.

१०. अस्मदीयान् Sy.

११. ऋतु M.

१२. ऋभु P. M. omits ऋभवः । ऋभु-
भिर्युक्तम् ॥ 'The phrase ऋभु-
भिर्युक्तम् is suggested by
the Editor. ऋभवो ये केचन देवा-
स्तद्वन्तम् Sy.

१३. वाजो नाम सुधन्वनः पुत्रस्तद्वन्तम् Sy.

१४. त्वाम् Sy.

१५. कवे M. हे कवे ! इन्द्र ! Sy.

१६. सम्भृतहयिष्काः Sy.

१७. स्तुतिभिः । धीतिभिः—'हिष्ठवत्सरति-
शत्यान्तानाम्' इत्यन्तोवात्तत्त्वम् Sy.

१८. P. omits words between
वाजेन and कर्मः ॥ परिचरेम ।
शिक्षेम—शिक्षतेराशीलिङि 'शिक्ष्या-
शिष्यङ्' इत्यङ्प्रत्ययः । निघातः
Sy.

१९. VM. ignores उप ॥ उप समीपे
Sy.

पूषण्वते ते चक्रमा करम्भं हरिवते हर्यश्वाय धानाः ।

अपूपमद्भिः सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७ ॥

पूषण्वते । पूषणा तद्वते । तुभ्यम् । कुर्मः । करम्भम् । हरिभिस्तद्वते ।
हर्यश्वाय । धानानां । कुर्मः । पुरोडाशम् । भक्षणम् । मरुद्भिः । सहितः । सोमं च ।
पिब ।

प्रति धाना भरत त्वयमस्मै पुरोळाशं वीरतमाय नृणाम् ।

दिवेदिवे सदृशीरिन्द्र तुभ्यं वर्धन्तु त्वा सोमपेयाय धृष्यो ॥ ८ ॥

['प्रति धानाः'] नृणां मध्ये । प्रतिशयेन वीराय । अन्वहम् । एकरूपाः स्तुतयः ।

१. हे इन्द्र ! Sy.

२. पूषा नाम कश्चिद्देवोऽवन्तकः । तद्वते ।
तथाच श्रुतिः—'पूषा प्रपिष्टभागोऽवन्त-
को हि' ('TS. 2. 6. 8. 5.) इति पूष-
ण्वते—पूषण्वान्मतुप्, 'अनो नुद्' इति
नुडागमः । 'रषाभ्यां'—इति णत्वम् Sy.

३. भक्षणार्थं कुर्मः Sy.

४. बधिमिश्रं सक्तुम् Sy.

५. हरिनामकावधौ तद्वते । हरिवते—
'अन्वसीरः' इति मतुपो ऋत्वम् Sy.

६. हरितवर्णाद्वयुक्तायेन्द्राय तुभ्यं धानाः
(चक्रम) भक्षणार्थं कुर्मः । तथाच
मन्त्रवर्णः—'प्रसेतामववा वि मृचोह शोणा
दिवेदिवे सदृशीरिन्द्र धानाः' (RV.
3. 35. 3.) इति Sy.

७. धना० M. धानाः is suggested
for धानानाम् ।

८. चक्रम—कक्षतेव तन्वते वर्तमाने तिट्ठि
काचित्वादिकभावः । निघातः Sy.

९. सगणस्त्वम् Sy.

१०. P. omits whole of the
commentary on this stanza.
VM. ignores वृत्रहा । शूर and
विद्वान् ॥ वृत्रहा—वृत्रस्य हन्ता । हे
शूर ! असहाय ! हे इन्द्र ! विद्वान्
सर्वं जानानस्त्वम् Sy.

११. यजमानोऽध्वर्यावीन् प्रति ब्रूते । हे
अध्वर्यावयः ! Sy.

१२. The *pratika* has been sup-
plied by the Editor.

१३. नां P.

१४. ०रायं P. वीरतमाय अस्मै इन्द्राय Sy.

१५. अथ प्रत्ययकृतः Sy. १६. वह मे न्व०
P. प्रति वसमस्मान्भेः कियन्ते Sy.

१७. एकविधाः । सदृशीः—'समानान्ययोदधं'
इति कञ्प्रत्ययः । 'दिङ्ढाणम्—'इत्या-
दिना ङीप् ।'—'वृषावतुषु इति समा-
सस्य सभावः Sy.

त्वदर्थं क्रियमाणाः । त्वाम् । वर्धयन्तु । हे वर्धणजीन । तव गोपापानाम् ।

III.53.

इन्द्रा^१पर्वता बृहता^२ रथेन^३ वामीरिषु^४ आ वंहतं^५ सुवीराः ।

वीतं^६ हुव्यान्यध्वरेषु^७ देवा^८ वर्धेथां^९ गीर्भिरिळ्या^{१०} मदन्ता ॥ १ ॥

इन्द्रा^१पर्वता । हे इन्द्रा^१पर्वती ! वननीया^२ग । अघ्राणि । गङ्गा । रथेन^३ । आगच्छतम् ।

१. ०वर्थं P.

२. उत्साहेन प्रवृद्धं कुर्वन्तु Sy.

३. M. omits the text upto हे ॥

४. वर्ष० M. हे शत्रूणामभिभवन्-शील ! Sy.

५. ताः स्तुतयः जेनपनयन् Sy.

६. M. contains प्रति वाना भरत in *pratika* of the *mantra* in a different handwriting after ०पानाय ॥ VM. ignores प्रति । वानाः । भरत । तूयम् । अस्मै । पुरोडाशम् and इन्द्र ॥ Sy. explains these words in the following manner:—अस्मै इन्द्राय । वानाः । तूयं क्षिप्रम् । प्रतिभरत सम्पादयत । पुरोडाशञ्च सम्पादयत । हे इन्द्र ॥

७. 'इन्द्रापर्वता' इति चतुर्विंशत्युच्चं पञ्च-वशं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमशिका, 'इन्द्रा-पर्वता चतुर्विंशतिराद्येन्द्रापर्वती पञ्च-वश्याविष्टे वाचे सप्तर्षये चतस्रो रथाङ्ग-स्तथाऽन्त्या अभिशापास्ता वसिष्ठे-विष्यो न वसिष्ठाः शृण्वन्ति । वश्या-

षोडश्या जगत्या त्रयोवशी गायत्री द्वावशीविशीद्वात्रिंशद्योऽनुष्टुभोऽष्टावशी बृहती' (KSA. 19. 53. p. 16.) इति । विद्यामित्र ऋषिः । वशमी षोडशी च द्वे जगत्या त्रयोवशी गायत्री द्वावशीविशीद्वाविंशत्यस्तिषो-ऽनुष्टुभोऽष्टावशी बृहती शिष्टास्त्रि-ष्टुभः । आग्नेयदेवताका पञ्च-मीषोऽन्त्या वाग्देवत्ये तदुत्तरादचतस्रो रथाङ्गदेवताकाः शिष्टा ऐन्द्रयः Sy.

८. इन्द्रश्च पर्वतश्च हे इन्द्रापर्वती ! इन्द्रा-पर्वता—आमन्त्रितस्य पावादित्यात् षाष्टिकमाद्युवास्तत्वम् Sy.

९. वननीयाः Sy.; Dur. वननीयाः प्रशस्याः SKN.

१०. बृहता Sy.

११. रथेन आगत्य Sy. उदकरहणेनोदक-दानेन Dur.

१२. आपह० M. ब्रह्म P.

अस्मदर्थं धारयतम् । प्रयच्छतमित्यर्थः Sy. अस्मान् प्रत्यानयतम् SKN. आवहन्तमीरयन्तं व्रीह्यादीनि प्रेरयन्तम् Dur.

शोभनापत्यसहितानि । भक्षयते च । हवीषि । यज्ञेषु । देवनेशीलो ! वर्धता च । स्तुतिभिः
अग्नेन । माद्यन्तो युवामिति ।

तिष्ठा सु कं मघवन्मा परा गाः सोमस्य तु त्वा सुषुतस्य यच्च ।

पितुर्न पुत्रः सिचुमा रमे त इन्द्र स्वादिष्ठया गिरा शचीवः ॥ २ ॥

तिष्ठं । मघवन् ! सुष्ठु । सुबं च । अस्मत्पाश्वे तिष्ठ । मा । अस्मत्तः परागम ।

१. शोभनपुत्रोपेताः । सुवीराः—बहुव्रीहौ
'वीरवीर्यौ' च' इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम्
Sy. किंविशिष्टाः ? उच्यते—सुवीराः
शोभनैर्वीरैः पुत्रैः पौत्रैश्च सहिताः
SKN. शोभनवीराः Dur.

२. वीतम्—'वी कान्त्यादिषु' इत्यस्य लोटि
अदाबित्वाच्छपो लुक् । प्रत्ययस्वरः Sy.
ततः स्वे काल इजानानाम्नाकं वीतं
भक्षयतम् Dur.

३. हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि Sy.
हवीषि पुरोडाशादीनि SKN. पुरो-
डाशादीनि Dur.

४. अस्मत्सम्बन्धिषु यज्ञेषु Sy.

५. ऽवशी० P.

किञ्च हे देवौ ! द्योतमानौ ! Sy. हे
देवौ ! SKN. देवौ ! युवा-
मुच्येथे Dur.

६. वर्धतां P. वर्धतां is suggested for
वर्धतां । समृद्धौ भवतम् । वर्धताम्—
'वृधु वृद्धौ' इत्यस्य लोटि आथामो
लसार्वधातुस्वरे धातुस्वरः Sy.

७. स्तुतिलक्षणाभिरस्मदीयाभिर्वीरिभिः Sy.
स्तुतिभिः पुनः पुनः प्रतिकर्म Dur.

८. अस्माभिर्वन्तेन हविषा Sy. अग्नेन च
हविराख्येन SKN.

९. ऽद्यन्तो M. हृष्यन्तो Sy.
तृप्यन्तादित्यर्थः SKN. मदन्तौ
तृप्यन्तौ । इत्येतद्वाशास्मन्ते Dur.
N. 7. 10.; SKN. III.
58.

१०. अ. गणेष्वन्त्यवाजतेष्वहःसु हारियोजनस्य
'तिष्ठा सु कम्' इत्यनुवाक्या । सूत्रि-
तञ्च 'तिष्ठा सु कं मघवन्मा परागा
अयं यज्ञो देवया अयं मियेवः' (ASS.
6. 11.) इति Sy.

११. हे धनवस्त्रिन्द्र ! Sy.

१२. सु कमिति निपातद्वयम् । प्रथमस्य
'निपाता आद्युदात्ताः' इत्याद्युदात्तत्वम् ।
द्वितीयस्य 'चावयोऽनुदात्ताः' इत्यनुदात्त-
त्वम् Sy.

१३. सुजने Sy.

१४. अस्मिन् यज्ञे Sy.

१५. कञ्चित्कालमत्र तिष्ठ Sy.

१६. परागमः is suggested for परा-
गम ॥ अस्मदीयाद्यज्ञात् (मा) गच्छ
Sy.

रोमेन । सुष्टु सुतेन । शीघ्रम् । प्राङ् । त्वा । गजे । पिब । उ । प । नय । नागसंज्ञतम् ।
अहं हस्तेन गृह्णामि । स्वादुतपया । रत्नमिनाना संयुततोष्ठम् । प्रसीधन् ।

शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहीज्वाय वाहः कृणवाव जुष्टम् ।

एदं बार्हस्पत्यस्य सीदाथा च भूदुक्थमिन्द्राय शस्तम् ॥ ३ ॥

शंसाव^{१५} । अश्वर्यो ! शंसावाऽऽवाग्^{१४} । तत्र त^{१५} मे^{१५} । प्रणिग^{१५}—‘प्रोणागो देव’ उक्तं ।

१. तत्र कारणमाह—सुष्ठ्वभिषुतेन Sy.

२. क्षिप्रम् Sy.

३. त्वाम् Sy.

४. यक्षि—‘यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु’
‘स्वरितव्रितः—’इत्यात्मनेपदम् । तस्य
लुङि सिचि ‘एकाचः—’इतीदृप्रतिषेधः ।
नश्चादिना षत्वम् । ‘षढोः कः सि’
इति कत्वम् । सिचिः सकारस्य षत्वम् ।
निघातः Sy.

५. जनकस्य Sy.

६. तत्र दृष्टान्तः—यथा पुत्रो मधुरया
वाचा जनकस्य चेलाञ्चलं गृह्णाति तद्वत्
Sy.

७. वस्त्रप्रान्तम् Sy.

८. आलभे । गृह्णामीत्यर्थः । रभे—'डुल-
भष् प्राप्तौ' लिट्युत्तमे इटि रूपम् ।
रलयोरभेदः । निघातः Sy.

६. स्वावुतरया । स्वाविष्ठया—स्वावुशब्दा-
विष्ठानि रूपम् । नित्वावाद्युवात्तः Sy.

१०. सुति० M. स्तुतिलक्षणया गिरा Sy.

११. ०शावान् P. D. शक्तिमन् ! Sy.

१२. VM. ignores इन्द्र ।

१३. शंसिष्यन् होताध्वर्युं ब्रूते Sy. विष्वा-

मित्ररय । होताऽध्ययमाह SKN.
विश्वामित्ररयेदमार्गम् । होता अवीति
Dur.

१४. शंसाव—‘शंगु स्तुतौ’ इत्यस्य लोटच्-
त्तमद्विवचने रूपम् । ‘आदुत्तमरय’—
इत्याडागमः । उत्तमस्य पिबद्भावा-
वनुवात्तत्वे धातुस्वरः Sy. अहं च त्वं
च समीभूय शंसावहै SKN. शंसाव—
आवामुभायपि । न ह्यप्रतिगीर्यमाणं
शस्यते । नाप्यज्ञस्यमानं प्रतिगीर्यते ।
एवमितरेतरोपकारकृत्यमभिप्रेत्योक्तं द्वि-
वचनं शंसावेति Dur.

१५. होतः ! त्वमेव शंससि । कथगहं शंसानि ?
अत आह Sy.

१६. मे—'अनुप्रतिगूणश्च' (Pa. 1. 4. 41.)
इति सम्प्रदानसंज्ञा Sy.

१७. अतिगिरं १७. अतिगतं १७. प्रतिगुणीहि
 Sy. अहं शंसामि त्वम्...प्रतिगिरं
 मे वेदि । एतत् कर्षन्तौ SKN.

१८. आ था० M.

३९. ASS. 7. II.

२०. 'ओयानोवै' इत्यादिको होतुदत्ताह्वयनमः
प्रतिगारः । तं वस्त्व Sy.

इन्द्राय । शस्त्रम् । पर्याप्तिम् । कृणवाव । तदर्थमासीद । इदम् । बर्हिः । अस्य यजमानस्य ।
अथ । भवतु । इन्द्राय । शस्त्रम् । उक्थमिति ।

१. इन्द्रार्थम् Sy., Dur.

२. स्तोत्रम् Sy. यदेतत्... इत्थं वाहो
देवताः प्रत्यूह्यमानत्वाद् वाहःशब्देनात्र
स्तुतिरुच्यते । अथवा एतत्कूपसमीपे
तदुत्थानात्वाद् स्थानमावाह इति
लोके प्रसिद्धम् । तत्तादृश्यात्सोमरसास्य
पूर्णमधिषवणचर्म वाह इत्युच्यते ।
तत् । . . भाष्ये अभिवहनस्तुतिमिति
अभिवहनशब्देन स्तुतिरुच्यते । अधिषवण-
शब्देनाधिषवणचर्म । असत्यपि वा शब्दे
विकल्पवचनमेतद् द्रष्टव्यम् । अभिवह-
नस्तुतिमधिषवणप्रवादां वा प्रवदन्तीत्यनेन
स्तुतिरुच्यते । ततस्तज्जुष्टवचनेनोच्यते ।
देवताप्रतीतिवहनसम्बन्धेयं स्तुतिः ।
अथवा—अधिषवणचर्म ततोऽधिषवण-
प्रवादः । प्रोक्षतेऽसाविति प्रवादः ।
अधिषवणं प्रवादो यस्यामधिषवणं वा
प्रवदन्तीत्यर्थः । साधिषवणप्रवादा, ऐन्द्री
त्वेष्टा । पक्षद्वये अधिशब्दस्य ते वाह
इत्यस्य गुणत्वात् । गुणत्वं चास्य
इन्द्राय, इतीत्याद्यर्थवचनात् SKN.
एवमितरेतरगुणसम्पन्नमेतद् वाहः स्तो-
त्रम् । . . स्तोम एव हि देवानां बोढा
भवति । “वाहिष्ठो वां हवानां स्तोमः”
(RV. VIII. 26. 16.) इति,
'बोद्धतमो ह्वानानां स्तोमः' इति हि
वक्ष्यति । एवमियमभिवहनस्तुतिः ।
यदेतच्छस्त्रमभिवोद, आभिमुख्यगामि
. . . अन्ये त्वेनामधिषवणप्रवादां सोमा-
भिषवप्रवादिनीं स्तुतिं मन्यन्ते ।
वाहःशब्दो ह्युदकवाहाभिधानसाकृप्यात्
तत्र युक्तरूपतर इति कृत्वा यदा पुनरेवं
तद्वैषम्यं भोज्यः इन्द्रायेवं वाहः सोमो-
दकपूर्णमधिषवणफलकार्थं वाहो जुष्टं

प्रियं यथा स्यात्तथा कुर्वः । तद्वि सुशस्तं
सुप्रतिगीर्णं चेन्द्रस्य प्रीतिजनकं भवति
Dur.

३. प्रीतियुदतम् । जुष्टम्—‘नित्यं मन्त्रे’
इत्याद्युदात्तत्वम् Sy. प्रियमिन्द्रस्य
SKN. प्रियं तस्य यथा स्यात् तथा
Dur.

४. गुणयाप M. कइवाव Sy., SKN.
कुर्वः Dur.

५. ०दर्थमा० P. उपविश Sy. आकारः
सीदेत्यनेन सम्बध्यते SKN. एतदेव
कर्तव्यभावाभ्यां यतः, अतो ब्रवीमि . . .
यजमानस्याभिप्रेतकामावाप्तये आसीद ।
माश्वमंस्थाः, चिरेणैतच्छस्यत इति ।
उपविष्टइचेत् त्वं ममाग्रतः Dur.

६. अस्मिन् Sy.

७. बर्हिषि Sy. तदर्थमिदं बर्हिः SKN.
एतद् बर्हिः, यदेतदग्रतः स्तीर्णमग्रेण
होतारम् Dur.

८. यजमानस्य स्वभूतम् SKN.

९. अनन्तरम् Sy. अथ अनन्तरमेव SKN.
Dur.

१०. भूत—वर्तमाने लुङ् । अडभावश्च भवति
SKN.

११. प्रशस्तम् Sy. शस्तम्—न कश्चिद्
व्याख्येय इत्युच्यत इत्यभिप्रायः SKN.
नात्र मम वाङ् मुखेय्यभिप्रायः Dur.

१२. उक्तामि० P. अस्माभिः कियमाणं
शस्त्रम् Sy. उक्थमिदं शस्त्रम् SKN.
शस्त्रमेतत् Dur.

१३. VM. ignores च ॥ “अभिवहन-
स्तुतिमधिषवणप्रवादां स्तुतिं मन्यन्ते ।
ऐन्द्री त्वेव शस्यते” N. 4. 16.;
SKN. II. 238.

जायेदस्त्वं मघवन्त्सेदु योनिस्तदित्वा युक्ता हरयो वहन्तु ।

यदा कदा च सुनवाम सोममग्निष्ट्वा दत्तो धन्वात्यच्छं ॥ ४ ॥

‘जायेत् । मघवन् ! पुरुषाणां जाया । एत । गृहं भवति । मां । एत । गोमन्त्रानम् ।
 १३ । एत । त्वामपि गीतसोगम् । सुनवाः । अश्वाः । गृहम् । पुनश्च त्वं यदा । कदा ।
 चान् ऊर्ध्वम् । सोमम् । सुनवाम् । तवानीययगिन् । दत्तः । अग्निम् । प्रीतिम् । धन्वाति
 अभिगच्छति, तदा पुनरागन्तव्यम्, अस्थोत्तरा भूयसे नित्यं भवति ।

१. अग्रहर्णे वैकल्पिकी सैत्रावरुणस्य हारि-
 योजने पुरोनुवाक्या ‘परा याहि मघवन्’
 (RV. 3. 52. 5.) इत्यनूच्य—
 ‘जायेदस्त्वं मघवन्’ इति सूत्रे विद्वामित्र-
 स्त्रिष्टुभा इन्द्रं तुष्टाव । सूक्तविनियोग
 ऋग्विधाने—‘इन्द्रापर्वतेति सूक्तमायुष्यं
 ब्राविणं स्मृतम्’ (RVidh. 2. 10³.)
 DDN.

२. ०धवं P. हे धनवसिन्द्र ! Sy.
 DDN.

३. गृहम् P. अस्यन्ते क्षिप्यन्ते पदार्था अत्रे-
 त्यस्तं गृहम् । . . . ‘न गृहं गृहमित्या-
 ह्वर्गृहिणी गृहमुच्यते’ Mbh., Sānti-
 parva, Adhyāya 144, verse
 6. अस्तम्—‘असु क्षेपणे’ ‘असिहसिम्-
 पिश्वामि—’इत्यादिना तन्प्रत्ययः ।
 निस्त्वादाद्युदात्तः Sy.

४. जाया Sy.

५. आवा० P. पुरुषस्य मिश्रणस्थानम् Sy.
 योनिर्गृहं तथोक्तम्—
 न गृहं गृहमित्याह्व-
 र्गृहिणी गृहमुच्यते ।
 वृक्षमूलेऽपि वसिता
 यत्र तिष्ठति तद्गृहम् ॥
 प्रासादोऽपि तथा हीनः
 कान्तारावतिरिच्यते ॥ DDN.
 कृत्तिः, योनिः, सद्य इति गृहनामानि

Ngh. 3. 4.

६. गृहे Sy.

७. बीत० M.

८. रथे योजिताः Sy. तस्मात् तदित् तत्र
 जायाकूपे गृहे एव युक्ता योजिताः
 DDN.

९. जायां प्रापयन्तु DDN.

१०. च त P.

११. त्वदर्थमभिषुतं करवाम । सुनवाम—
 ‘षुञ् अभिषवे’ इत्यस्य लोटि रूपम् ।
 यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.
 सोमाभिषवं करवाम । ‘षुञ् अभिषवे’
 लोट् । यद्वृत्ताभिघाताभावः DDN.

१२. ०मगित् P.

१३. तवास्माभिः प्रहितो दूतः Sy.

१४. त्वम् P.

त्वा—‘युष्मत्तत्ततश्चुष्वन्तःपावम्’ इति
 संहितायां षत्वम् Sy.

अग्निष्ट्वेति विग्रहे तु ‘त्वा त इत्यनु-
 दात्तयोः’ (RPR. 5. 32.) इति षत्वम्
 DDN.

१५. आभिमुख्येन Sy.

१६. धावति P. गच्छेत् । धन्वाति—धवि
 गत्यर्थः । सेदधावागमे रूपम् । निघातः
 Sy.

१७. VM. ignores उ ॥ उ प्रसिद्धार्थः
 Sy., DDN.

परा याहि मघवन्ना च याहीन्द्र आतरुभ्यत्रा ते अर्थम् ।

यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥ ५ ॥

‘परा याहि । पीते सोमे परागच्छ । आयाहि इवः प्रभाते सोमपानाय । हे इन्द्र !
भ्रातृस्थानीय ! भर्तः ! वा । उभयत्र । च । तव । प्रयोजनमस्ति, सोमपानमत्र प्रयोजनम्,
तत्र जाया । यत्र यज्ञे । महतः । रथस्य विमुक्ताश्वस्य । निधानं भवति । विमोचनं च ।
अश्वस्य । वेगवतः, तत्रायाचति, सेयमनन्त्येष्वहस्तु हारियोजनस्य पुरोजुवाक्यान्त्येषु पूर्वति ।

१. अर्हगणेऽन्त्यर्वाजितेष्वहस्तु हारियोजनस्य
वैकल्पिकी ‘परा याहि’ इत्यनुवाक्या ।
‘परा याहि मघवन्ना च याहीति वानु-
वाक्या’ (ASS. 6. II.) इति
सूत्रितम् Sy. विश्वामित्र इन्द्रमाह
SKN.

२. अस्मिन् यज्ञे सोमस्य तृप्तः सन् SKN.

३. अस्मादेवयजनात् पराङ्मुखो गृहं प्रति
गच्छ Sy. परा पराचीनं रन्तुं स्वगृह-
मेव याहि SKN.

४. अथवा देवयजनं प्रत्यायाहि Sy. अर्वाक्
सन्निकृष्टमस्मद्यज्ञमुत्तरवेदिवेशं याहि
SKN.

५. पुनश्च इवो यागकाले SKN.

६. सोमं पातुम् SKN.

७. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

८. हे भ्रातः ! पोषक ! Sy. कस्मात्पुनरेव-
मुच्यते ‘आ च परा च याहि’ इति ?
उच्यते, यस्माद् हे इन्द्र ! भ्रातः !
SKN.

९. भर्ता वा P. सोम-
पानं वा विना भर्तव्यः SKN.

१०. स्वगृहेऽस्मदीये यज्ञे च SKN.

११. अयंते प्राप्यत इत्यर्थः । अस्ति तत्र
जाया, अत्र सोमः । अर्थम्—‘अ गतौ’
‘अधिकृषिगतिभ्यस्थन्’ इति यन् ।
मित्स्वरः Sy. व्यत्ययेन प्रथमार्थे
द्वितीया । अर्थः प्रयोजनमित्यर्थः । एकत्र

सोमः, अन्यत्र शक्यादिपरिभोगः
SKN.

१२. P. omits जाया यत्र ॥ प्रयोजनान्तर-
माह—यत्र गृहं प्रति गमने Sy. कीदृशं
स्वगृहम् ? यत्र SKN.

१३. रथस्योपरि Sy.

१४. अवस्थानं प्रयोजनम् । निधानम्—इषा-
तेर्भावे ल्युट् । ‘लिति’ इति प्रत्यया-
त्पूर्वस्योदात्तत्वम् Sy. स्थानं यजन-
शालाख्यम् SKN.

१५. रथाद् विमोचनं प्रयोजनम् Sy.

विमोचनस्थानं च मन्दुराख्यम् SKN.

१६. हेवारवं कुर्वतः । रासभस्य—‘रात् शब्दे’
‘रासिबल्लिभ्याञ्च’ (Uṇādi. ३.
405.) इति कर्तरि अमच्प्रत्ययः ।
प्रामादित्वादाद्युदात्तः Sy. कीदृशस्य ?
रासभस्य, जातत्वाद् विशेषणं यथा-
श्रुतं न सम्भवति, इति सकारभकार-
योर्व्यत्ययेन रासभशब्दात् वेगवचनात्
‘सर्वे विषयदङ्गन्वसि विकल्प्यन्ते’ इति
मत्वर्थीयो णो द्रष्टव्यः । रासभस्य वेग-
वत इत्यर्थः SKN. N. 1. ३.,
SKN. I. ३७.

१७. तत्रायाहीति is suggested for
तत्रायाचति ।

१८. VM. ignores मघवन् ॥ हे
वनवन् ! Sy., SKN.

अपाः सोमस्तमिन्द्र प्र याहि कल्याणीर्जाया सुराणि गृहे ते ।

यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत् ॥ ६ ॥

अपाः सोमम् । पीतवानसि । सोमम् । गृहम् । इन्द्र । प्रतिगच्छ । कल्याणीः । जाया । सुष्ठु रमणसाधनं विद्यते । गृहे । तव । यत्रैति गतम् । सायं कार्यान्ते रथाद् विमुवताना दक्षिणा विद्यते, न प्रातरिति, दक्षिणा खादः पानं चेति ।

१. अन्त्येज्वहःसु हारियोजनस्य 'अपाः सोमम्' इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च—'हारियोजनोऽपाः सोमस्तमिन्द्र प्र याहि' (AŚS. 6. 11.) इति Sy.

२. अत्रैव स्थित्वा सोमं पिब । अपाः—'पा पाने' लुङि—'गातिस्था—'इति सिचो लुक् । अडागमस्वरः Sy. पीतवानसि सोममेतस्मिन् कर्मणि Dur.

३. पीत्वा गृहम् Sy.

४. हे इन्द्र ! Sy. हे भगवन्मिन्द्र ! Dur.

५. प्रकर्षेण गच्छ Sy.

६. ०ल्याणी P. मङ्गलकारिणी । कल्याणीः—कल्याणमस्यास्तीति मत्पर्ये 'छन्वसी-वनिपौ' इतीप्रत्ययः, प्रत्ययस्वरः Sy. कस्मादेवमुच्यते ? यस्मात् कल्याणीः, छान्वसत्वाद् हलुङ्यादिलोपाभावः । . . . प्रशस्तारूपा SKN. यस्मात् तव कल्याणीः Dur.

७. शशी विद्यते Sy.

८. शोभनीतादिष्वनिष्ठास्ति । यद्वा सुराणं सुरमणीयं यथा भवति तथा गृहे जाया तिष्ठति । सुरणम्—'रण शब्दार्थः' । अस्मादकृच्छ्रार्थं जल । लिट्स्वरः । प्रत्ययस्य पिस्वादनुरागत्वे धातुस्वरः । समासे कृदुत्तरपदस्वरः Sy. सुष्ठु रमणीयं यत् परिभोगयोग्यपर्यङ्कस्तरणादि SKN. अन्यदपि सुराणं यद्यद् रमणीयं

तत्सर्वम् Dur.

९. By 'यत्र' इति VM. means the second hemistich of the stanza ॥ यत्र च रथस्य बृहतो महतो निधानं स्थानं यजनशालाख्यम् । विमोचनं विमोचनस्थानं च मन्दुराख्यम् । वाजिनोऽवस्य SKN. निधानं रथशाला, विमोचनं च वाजिनो जित्वा सङ्ग्राम-मागतस्य Dur.

१०. इत्यादि Sy.

११. For VM.'s explanation see previous stanza.

१२. साय P.

१३. त्व P.

१४. ०क्तानं P.

१५. प्रतरि० P.

१६. पानां P. दक्षिणावत् । अत्र स्थितौ सत्यां रथे योजितानां वाजिनां विमोचनं खादनपानाविना दक्षिणावत् प्रयोजनवद्भवति । विमुक्तेभ्यो वाजिभ्यः खादनं पानं चोपहरन्ति Sy.

दक्षिणा दानं अस्मिन्मन्त्रेदे तेन तद्वत् SKN.

१७. एवमेतयोर्मन्त्रयोर्हरिगृहायादरथाभिसम्बन्धात् पौषविध्यमिन्द्रस्य । न ह्यपौषविध्ये सति सम्बन्धो जायादिभि-रस्ति Dur. N. 7. 6., SKN. III. 42.

इमे भोजा अङ्गिरसो विरूपा दिवस्पुत्रासो असुरस्य वीराः ।

विश्वामित्राय ददतो मृधानि सहस्रसावे प्र तिरन्तु आयुः ॥ ७ ॥

इमे भोजाः^१ । इन्द्रानुचरा इमे^२ । राजानः^३ । विविधरूपाः । अङ्गिरसश्च । दिवः^४ । पुत्राश्च मरुतः । असुरस्य बलवतो रुद्रस्य । वीराः । विश्वामित्राय मह्यम् । धनानि । प्रयच्छन्तः^५ । अनेकस्मिन् सोमाभिषवे । आयुः^६ । वर्धयन्तीति^७ ।

रूपंरूपं मधवा बोभवीति मायाः कृण्वानस्तन्वं^१ परि स्वाम् ।

त्रिर्यदिवः परि मुहूर्तमागात्स्वैर्मन्त्रैरनुतुपा ऋतावा ॥ ८ ॥

रूपंरूपम् । नानाविधं रूपम् । भावयति । मधवा^{१४} । स्वाम्^{१५} । तनुम्^{१६} । परितः^{१७} ।

१. हे इन्द्र ! Sy.

२. यागं कुर्वाणाः Sy.

३. सौदासाः क्षत्रियास्तेषां याजकाः Sy.

४. नानारूपा मेधातिथिप्रभृतयः Sy.

५. दिवस्पुत्रास इति संहितायां 'षष्ठ्याः पतिपुत्र—'इति विसर्जनीयस्य सत्वम् Sy.

६. Sy. construes दिवः with असुरस्य and explains these two words together as देवेभ्योऽपि बलवतो रुद्रस्य ॥

७. बलवन्तो मरुतस्ते सर्वे Sy.

८. मंहनीयानि धनानि Sy.

९. प्रयच्छन्तः सन्तः । ददतः—'दुदाब् दाने' इत्यस्य घातरि रूपम् । 'अभ्यस्तानामादिः'—त्याद्युदात्तत्वम् Sy.

१०. सहस्रं सूयतेऽग्रेति सहस्रसावोऽश्वमेधः । तस्मिन्नावमेधे Sy.

११. आयु P. जीवनमज्ञं वा Sy.

१२. वर्धय P. वर्धयन्ति । तिरन्ते—तिर-तेर्धयत्येने शः Sy.

१३. VM. ignores प्र ॥ प्र प्रकर्षेण Sy.

१४. विधे P. यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्रूपम् Sy. यत् किञ्चित् प्राणिनो वा सर्वम् SKN. यावन्ति कानिचिद्रूपाणि Dur.

१५. भव० P. भृशं प्राप्नोति । तत्तद्रूपात्मको भवति । तत्र कारणमुच्यते । बोभ-वीति—भवतेर्यङ्लुकि तिपि 'यङो वा' इतीडागमः । निघातः Sy. पुनः पुन-र्भवति प्रतिपद्यत इत्यर्थः SKN. तानि सर्वाण्यप्रतिबन्धेन बोभवीति पुनः पुन-र्भवतीति Dur.

१६. धनवानिन्द्रः Sy. इन्द्रः SKN. इन्द्रो भवितुमिच्छति Dur.

१७. स्वकीयाम् Sy. स्वामात्मीयां स्वां स्वां तनुमित्यर्थः Dur.

१८. तनुम् Sy. तन्वं शरीरलक्षणम् SKN. इदं भवामि, इदं भवामीत्येवं...तनुं तत्तदाकृत्याजनेकविधाम् Dur.

१९. परि पञ्चम्यर्थे । स्वस्माच्छरीराभ्याना-विधानि शरीराणि निर्मिमीते । यद्वा स्वां तनूं नानाविधरूपोपेतां करोति । तथाच मन्त्रवर्णः—'इन्द्रो मायाभिः पुरुषः' (RV. 6.47.18.) इति Sy. परिः प्रतिना समानार्थः । प्रति SKN.

माया^१। कुर्वन्^२ याभिर्जनान्^३ मोहयति^४ ता माया उच्यन्ते। बहुधा^५ होकामैव जना
बुध्यन्ते। मुहूर्तम्^६ मुहुः ऋतं भवतीति सवनमुच्यते। दिवः^७। परि। यदा^८।
सवनान्यागच्छति^९। स्वः^{१०}। स्तोत्रैर्हनुभिः^{११}। अन्ये देवा ऋती करिर्मश्चित् काले पिबन्ति,
अयं त्वनृतुपाः^{१२} सर्वेषु सवनेषु पिबति। यज्ञवानिति^{१३}, यारकः—‘यद्यद्रूपं कामयते
तत्तदेव भवति’ इति।

१. मायां P. अनेकरूपग्रहणसामर्थ्योपेताः
Sy. प्रजास्तास्ताः SKN.

२. कुर्वाणः Sy. कुर्वन्। यद्वा कृण्वन्ति।
कृन्तन्तीति कृतेर्हि सार्थस्य रूपम् SKN.
विकुर्वाणः Dur.

३. अभिर्जनान् M.

४. मोहह P.

५. का M.

६. तत्रापि त्रिषु सवनेषु Sy.

७. हे क P.

८. बुध्यते P.

९. मुहूर्तं P.

एकस्मिन्नेव मुहूर्ते नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु
Sy. प्रत्येकेन मुहूर्तेनेत्यर्थः SKN.
मुहूर्तकालं प्रति Dur.

१०. स्वर्गलोकात् Sy. द्युलोकात् SKN.
दिवः, अथि द्युलोकात् Dur.

११. यदि M. यस्मात् Sy.
व्यत्ययेन नपुंसकम्। यः SKN.
यः Dur.

१२. सवनानि should immediately
follow मुहूर्तं..सवनमुच्यते and
precede दिवः।

१३. अगात्—इणो लुङि रूपम्। यद्वृत्तयो-

गावनिघातः Sy. स्वभूतानां यजमानानां
यागसिद्धयर्थमागात्। आगच्छति
SKN.

१४. स्वकीयैः Sy.

१५. स्तुतिलक्षणैर्वाक्यैराहूतः Sy. मन्त्रैरा-
हूयमानः स्तूयमानो वेति शेषः SKN.
मन्त्रैराहूयमानः स्तूयमानो वा युगपद्य-
जमानानां यज्ञेषु Dur.

१६. त्वन्नृतुं P. न केवलमृतुष्वेव पिबति
किन्तु अनृतुष्वपि। बहुशः सोमं पिब-
न्तित्यर्थः Sy. ऋतुकालो वसन्तादिः।
अनृतावकालेऽपि ‘यदहरेण श्रद्धं धोपन-
मति’ इत्येवं यदैव दीयते तदैव पाता
सोमस्य SKN. अनियतसोमपानकालः,
सर्वदा यागोत्पत्तेः Dur.

१७. सत्यवान् तावृश इन्द्रः Sy. ऋतं सत्य-
मुदकं यज्ञो वा तैस्तद्वानिति SKN.
ऋतावान् यज्ञवान्, येनासावेयात्माना-
विकरोत्येवं च विबो मुहूर्तं त्रिरागच्छति
तेनासावचित्यप्रभावत्वाच्चेन्नोति तत्त-
द्रूपमावेष्टुम् Dur.

१८. Cf. ‘यद्यद्रूपं कामयते तत्तदेवता
भवति’ N. 10. 17., SKN. IV.
20.

महाँ अपिदेवजा देवजतोऽस्तम्रात्सिन्धुमर्णवं नृचक्षाः ।

विश्वामित्रो यदवहत्सुदासमप्रियायत कुशिकेभिरिन्द्रः ॥ ६ ॥

महान् । महान् । अयमृषिः । देवार्थं जातः । देवैराकृष्टः । स्तम्भितवान्, दम्भप्रसादात् ।
उदकवन्तम् । सिन्धुम् । मनुष्याणां पुत्रपौत्रादीनां द्रष्टा । किं च यदा । अयम् अश्वमेधेन
याजयन् । सुदासं राजानम् । पुरोधाः सन् अवहत्=प्रणिनाय तदानीं प्रीत आसीत् । कुशिकै-
रस्माभिः । इन्द्रः ।

हंसा इव कृणुथ श्लोकमद्रिभिर्मिदन्तो गीर्भिरध्वरे सुते सचा ।

देवेभिर्विप्रा ऋषयो नृचक्षसो वि पिबध्वं कुशिकाः सोम्यं मधु ॥ १० ॥

हंसा इव । हे कुशिकाः ! हंसा इव मृदुवाचः । कृणुथ । स्तोत्रम् । अग्निषवप्रावभिः
सह । देवान् मादयन्तः । स्तुतिभिः । यज्ञे । सुते सोमे । सह भूताः । देवेभिः सह । हे ब्राह्मणाः !

१. तपसातिशयितसामर्थ्यवान् Sy.

२. अतीन्द्रियार्थद्रष्टा Sy.

३. द्योतमानानां तेजसां जनयिता Sy.

४. तैस्तेजोभिराकृष्टः Sy.

५. निरुद्धवेगमकरोत् Sy.

६. ऽदादिति P.

७. सिन्धुमुद० P.

८. विपादुत्तुद्रयोः सम्भेदम् Sy.

९. नृणां कर्मनेतृणामध्वर्युः सिन्धुमर्णवः सः
Sy. १०. चि. P.

११. अय P. अयम् stands for विश्वामि-
त्रः ।

१२. स्तमे० P.

१३. ऽजय M.

१४. किञ्च स विश्वामित्रः पैजवनं राजानम्
Sy.

१५. ऽवहं M. अयाजयत् । 'वह प्रापणे'
इत्यस्य लङि रूपम् । यद्योगादनिघातः
Sy. १६. ऽणिनाय P.

१७. सीत् P. प्रिय इवाचरत् । अप्रियायत—

प्रिय इवाचरतीत्यर्थे 'कर्तुः क्यङ् सलो-
पश्च' इति क्यङ् । तदन्ताल्लङि रूपम् ।
पादादित्वादनघातः Sy.

१८. ऽरस्मद्भिः P. कुशिकगोत्रोत्पन्नैर्ऋषिभिः
सह Sy.

१९. इन्द्र P.

२०. कुशिकगोत्रोत्पन्ना हे पुत्राः ! Sy.

२१. तत्र वृष्टान्तः । यथा हंसाः सम्यक् शब्दं
कुर्वन्ति तद्वत् Sy.

२२. ऽणुत P. सम्यगुच्चारयत Sy.

२३. श्लोक्यते शस्यतेऽनेनेति श्लोकः शस्त्रम् ।
'श्लोकृ शब्दे' । करणे घञ् । शित्वादाद्यु-
दात्तः Sy.

२४. देवान् मादयन्तो यूयम् । मदन्तः—
'मदी हर्षे' इत्यस्यान्तर्भावितण्यर्थस्य व्य-
त्ययेन शप् Sy.

२५. अग्निषुते सति Sy.

२६. सहिता यूयम् Sy.

२७. देवमेवभिः P. यष्टव्यदेवैः Sy.

२८. हे मेधाविनः ! Sy.

हे ऋषयश्च । मनुष्याणां द्रष्टारः । विविधम् । पिबध्वम् । सोममगम् । मनु ।

उप प्रेतं कुशिकाश्चेतयध्वमश्वं राये प्र मुञ्चता सुदासः ।

राजा वृत्रं जङ्घनत्प्रागपागुदगथा यजाते वर आ पृथिव्याः ॥ ११ ॥

उप प्रेत । शौनकः—

सौदासस्य महायज्ञे शक्तिना गाधिसूनवे ।

निगृहीतं बलादोजं सोपासीदद् विचेतनः ॥ ११ ॥

तस्य ब्राह्मी तु सोरी वा नाम्ना वाचं ससर्परीम् ।

सूर्यक्षयादिहाहृत्य ददुस्ते जमदग्नयः ॥ १२ ॥

कुशिकानां ततः सा ह गतिगान् तानपाह्वत् ।

उपेतं च स्यात् कुशिकान् विश्वामित्रोऽन्यथाधयत् ॥ १३ ॥

लब्ध्वा वाचं च हृष्टात्मा तानृषीन् प्रत्यपूजयत् ।

‘ससर्परीरिति द्वाभ्यां मृश्यान् ? वाचं स्तुपन् स्वयम् ॥ १४ ॥

१. अतीन्द्रियार्थस्य द्रष्टारः Sy.

२. अनुष्यान् P. नृणां कर्मेनेतृणाम् Sy.

३. ष्टारा M.

विशेषेण द्रष्टारः ! Sy.

४. परस्परव्यतिहारेण Sy.

५. पिबत । पिबध्वम्—‘पा पाने’ ‘कर्तरि कर्मव्यतिहारे’ इत्यात्मनेपदम् Sy.

६. सोम्यम्—सोमशब्दात् ‘मये च’ इति यप्रत्ययः Sy.

७. मधुकरं रसम् Sy.

८. BD. IV. 112-120.

९. गाधीसू० P. BD. reads सुदासश्च ... गाधिसूनवे ।

१०. ज्वेतः सोऽवसीदद् BD.

११. तस्मै BD.

१२. RV. III. 53. 15 and 16.

१३. व्यक्षरादिहाहृत्य M. व्यं क्षयादिहा-
कृत्य P.

१४. मग्नं P.

१५. कान् P.

१६. सा वाक् BD.

१७. गतिं P. अमति BD.

१८. तानुपाहनं P.

तानुपाहनं BD.

१९. RV. III. 53. 11.

२०. चास्या P. चास्या BD.

२१. न्ययोषयत् P. अनुबोधयत् BD.

२२. लब्ध्वा P.

२३. चं P.

२४. RV. III. 53. 15 and 16.

२५. Omitted in P. ऋभ्यां BD.

२६. स्वयम् P.

स्थिरावित्यनसोऽङ्गान्यनङ्गं च गृहं व्रजन् ।

तत्त्वं च स्वशरीरं च गृहान् गच्छन् परीददे ॥५॥

पराश्चतस्रो यास्वत्र वशिष्ठद्वेषिण्यः स्मृताः ।^{११}

द्विष द्वेष स्मृता ? विद्यादभिचारेषु शस्यते ॥६॥

विश्वामित्रेण ताः प्रोक्ता अभिशापा इति स्मृताः ।

वशिष्ठास्तु न शृण्वन्ति तदाचार्यकसम्मतम् ॥७॥

शतधा भिद्यते मूर्खा कीर्तितेन श्रुतेन वा ।

तेषां बालाः प्रमीयन्ते तस्मात् तास्तु न कीर्तयेत् ॥८॥ इति ॥

हे कुशिकाः ! आगच्छत । मयोच्यमानं जानीत । सुदासो राज्ञः । अश्वमेधाय । अस्माकं

१. RV. III. 53. 17.

२. स्थिविमनासो P.

३. ०न्यनाङ्गं P. न्यनङ्गश्च BD.

४. गृहां P. गृहान् BD.

५. स्वरशः P. ततश्च स्वशरीरेण BD.

६. M. omits words between
वित्यनसो and च ।

७. P. repeats it.

८. The stanzas referred to here
are III. 53. 21-24.

९. पराश्च तं स्ता याः P.

१०. ०सिष्ठं द्वे० M. ११. विष्य P.

१२. BD. reads 'विश्वामित्रेण ताः प्रोक्ता
अभिशापा इति स्मृताः ।'

१३. द्विषे P. द्विषद्वेषास्तु ताः प्रोक्ताः BD.

१४. विदः P. विद्यादभिचारिकाः BD.

१५. प्रोक्ता P. १६. भिचारा P.

१७. स्ताः BD.

१८. BD. reads here 'कीर्तनाच्च वणा-
द्वापि महादोषश्च जायते' ।

१९. मूर्खानां P. २०. Omitted in P.

२१. P. adds पव तेषां ।

२२. कुशिकगोत्रोत्पन्नाः ! हे पुत्राः ! Sy.

पुत्रान् पौत्राश्चाह । . . . कुशिकाः !
मम पितामहस्य कुशिकस्यापत्यभूता
यदीयाः पुत्राः पौत्राश्च । अथवा क्रोशतेः
शब्दकर्मणः । कुशिका ऋत्विजः SKN.
हे कुशिकाः ! स्तुतिक्रोष्टारः ! ऋत्विजः !
Dur.

२३. इव गः P. अश्वस्य समीपे प्रकर्षेण
गच्छत Sy. उपस्थाय प्रकर्षेण इत
गच्छत SKN. यूयमेतद् विज्ञाय, उप
प्रगच्छत Dur. २४. मशोच्यमानां P.

२५. जनीः P. तत्र गत्वा सावधाना भवत ।
यद्वा । अश्वरक्षिणः सावधानान् कुरुत ।
चेतयध्वम्—'चित्ती संज्ञाने' इत्यस्य ण्य-
न्तस्य लोटि रूपम् । आसन्वितस्या-
विद्यमानवस्त्वेन तिङ् उत्तरत्वात् निघातः
Sy. ना विक्षिप्तचेतसो भवत SKN.
विजानीध्वमेतद् Dur.

२६. ०दसो P. पैजवनस्य Sy. सुदा इत्येवं
नामकस्य कल्याणदानस्य वा SKN.
योऽयमेतस्मिन् सुदासे कल्याणदाने
यजमाने वर्तते Dur.

२७. रक्षि P. राज्ञः स्वभूतम् SKN.

२८. इवमे० P.

घनाय च । प्रमुञ्चत । सोऽयं राजा । प्राक् । प्रत्यक् । उदक् च । शत्रून् । भृशं हतवान्,
अनार्यावासाद् दक्षिणाया अकीर्तनम् । एवं सति सार्वभौमोऽयम् । पृथिव्याः । वरिष्ठेऽ-
स्मिन्देव । अश्वमेधेन यजत इति ।

य इमे रोदसी उमे अहमिन्द्रमतृष्टवम् ।

विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मेदं भारतं जनम् ॥ १२ ॥

य इमे^{१६} । यः । अहम्^{१७} । इमे । द्यावापृथिवी^{१८} । इन्द्रम् । मन्त्रकरणात् स्तावयामि^{१९},

१. तस्य दिग्विजयेन घनलाभाय Sy. उप-
प्रगम्य चादवं राये ~~अश्वमेधेन~~
गाय घनाय SKN. उपप्रगत्य चैत-
माश्वमेधिकमश्वम् Dur.

२. उत्सृजतेत्यर्थः । 'संवत्सराधोत्सृजन्ति'
(TMB. ५. १०. १. reads 'आ वा
एते संवत्सरं प्याययन्ति य उत्सृजन्ति')
इति श्रुतेः SKN. उत्सृजत विधानतः
प्रोक्ष्याश्वमेधयागाय Dur.

३. रराज M. देवानां स्वामीन्द्रः Sy.
राजा ह्ययम् SKN. यथैष राजा
Dur.

४. प्रत्यक् । प्राक्—अञ्चतेः विविनि रूपम् ।
'अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये' इति गतेः
स्वरः Sy. प्राच्यां दिशि SKN.

५. पूर्वपश्चिमोत्तरेषु देशेषु Sy. प्रतीच्यां
दिशि SKN.

६. उर्वीच्यां च सर्वासु दिक्षु SKN. सर्वासु
दिक्षु Dur.

७. कर्मविघ्नकारिणमसुरम् Sy. यस्मात्
शत्रून् SKN. शत्रुम् Dur.

८. तस्मादश्वं विमुञ्चतेति भावः । जङ्घ-
नत्—'हन हिंसागत्योः' इत्यस्य यङ्लुकि
'नृगतोऽनुनासिकान्तस्य' इत्यभ्यासस्य
नुगागमः । तवन्ताल्लेटथडागमः Sy.
अत्यर्थं हतवान् । शत्रुनिकायं हतवा-
नित्यर्थः SKN.

९. आनार्यं वसत्व P.

१०. ण्णा P.

११. कीर्तन P.

१२. अथ अनन्तरम् Sy. अथेति हेतौ ।
एतस्मात् कारणात् SKN. एवं सर्व-
हन्ताऽमित्रो भूत्वा Dur.

१३. सर्वं P.

१४. यः P.

१५. उत्तमे देवयजनदेशे । वरे—'वृञ् वरणे'
इत्यस्मात् 'ग्रहवृद्धिचिगमश्च' इत्यप्र-
त्ययः । तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः
Sy. श्रेष्ठे स्थाने SKN. श्रेष्ठे प्रवेशे
Dur.

१६. स राजा यजेत । यजाते—यजतेर्लेटथा-
डागमः । निघातः Sy. अश्वमेधेन
यजते । . . . आ यजिना सम्बध्यते पव-
पूरणो वा SKN.

१७. VM. ignores आ ॥ N. 7. 2.,
SKN. III. १२-१३.

१८. हे कुशिकाः ! कुशिकपुत्राः ! Sy.

१९. अहं विश्वामित्रः Sy.

२०. द्यावापृथिव्यौ Sy.

२१. द्यावापृथिवीभ्यामिन्द्रस्य स्तोत्रं मया का-
रितमित्यर्थः । यद्वा । उभयो रोदस्यो-
रन्तरवस्थितमिन्द्रं स्तौमि । अनुष्टवम्
—'ष्टुम् स्तुतौ' । ष्यन्तस्य लुङि अङि
रूपम् । यद्वासयोगादनिघातः Sy.

मद्दृष्टैर्मन्त्रैरभये देवमनुष्याः स्तुवन्तीत्यर्थः । तस्य मम विश्वामित्रस्य । मन्त्रः । अयम् ।
भरतकुलजातम् । जनम् । रक्षतीति ।

विश्वामित्रा अरासतु ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे । करदिनः सुरार्धसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्राः । विश्वामित्राः । प्रायच्छन् । स्तुतिम् । वज्रिणः । इन्द्राय । सः ।
अस्मान् । करोतु । शोभनघनान् ।

किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नाशिरं दुह्वे न तपन्ति घर्मम् ।

आ नो भरु प्रमंगन्दस्य वेदो नैवाशाखं मधवघ्नन्धया नः ॥ १४ ॥

किं ते । 'किं क्रियाभिः' इति ये मन्यन्ते ते कीकटा नास्तिकाः,

१. मद्दृष्टै० P.

२. ०त्यर्थं P.

३. स्य P. स्तोत्रं कुर्वाणस्य मम Sy.

४. स्तोत्रम् Sy.

५. इन्द्रविषयम् Sy.

६. भरतकुलं जनम् । भारतम्—भरतशब्द उत्सादिः । मित्रादाद्युदात्तः Sy.

७. जनक P.

८. अक्षत्र० P. पालयति Sy.

९. अकुर्वन् । अरासत—'रासु शब्दे' इत्यस्य लङि 'बहुलम् छन्दसि' इति शपो लुक् । निघातः Sy.

१०. स्तोत्रम् Sy.

११. वज्रहस्ताय Sy.

१२. स्तुतः स इन्द्रः Sy.

१३. करत् । करोतेर्लुङि च्लेः 'कृमृवृषहिभ्य-
श्छन्वसि' इत्यङादेशः Sy.

१४. ०भनान् P. शोभनघनोपेतान् । सुरा-

धसः—'आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसि' इत्युत्तर-
पदाद्युदात्तत्वम् Sy.

१५. VM. ignores इत् ॥ इद् एव Sy.

१६. यस्मान्नराद् धनापेक्षा तत्समीपे
जपेदिमाम् ।

किं ते कृण्वन्त्युचं मन्त्री शतोत्तर-
सहस्रकम् ॥ १॥

स्वयमेव स सन्तुष्टस्तस्मै सर्वं ददाति
च ।

तद्धनं सहसा लब्ध्वा सुखी भवति
निश्चयम् ॥ २॥

विश्वामित्रस्त्रिष्टुभा इन्द्रं तुष्टाव ।
'अदातारं सुपुष्टार्थं सर्वदाविष्ट-
चेतनम् ।

हत्वा तद्धनमन्विच्छेत् किं ते कृण्व-
न्तीति स्मरन् ॥

इति ऋग्विधाने (R.Vidh. 2. 11.)

DDN.

तेषु स्थिताः । गावः । तव, इन्द्र ! किम् । कृणन्ति । नहि की-
कटाः । आशिरम् । दुहन्ति । नच । तपन्ति । धर्मम् । तथा सति,

१. अनार्यनिवासेषु जनपदेषु । यद्वा क्रिया-
भिर्यागदानहोमलक्षणभिः किं फलिष्य-
तीत्यश्रद्धानाः प्रत्युत पिबतस्त्रादताय-
मेव लोको न पर इति वदन्तो नारितकाः
कीकटाः । तेषु Sy. कीकटनास्मि,
अनार्यनिवासे देशे कृपणा वा कीकटाः
कृपणेषु वा । . . किं कृताः ? किमर्थमु-
त्पादिताः ? . . किम् । फरोतेऽन्वेत्यर्थः ।
अथवा यागदानादिभिः किंकृताभिः
किम् ? पिबतस्त्रादतेत्येवंप्राप्यैव प्रेप्सा
प्रेक्षा येषां तेऽश्रद्धाना नास्तिकाः किं-
क्रियाः सन्तः कीकटाः SKN. अनार्य-
वेशनिवासिषु मनुष्येषु । . . एवमत्र
कीकटाः किंकृताः, किमेते कृताः ?
इत्येवमभिव्याहारमर्हन्ति । न तैः
कश्चिदर्थोऽस्ति । न ते देवपितृमनुष्या-
णामुपकारं कुर्वन्तीत्यर्थः । अथवा किं
क्रियाभिरिति एवंप्रेप्सास्ते नास्तिका
एवमभिप्राया इत्यर्थः । एतस्माच्छब्दसा-
ख्यादर्थोपपत्तेश्च कीकटा अनार्यवेश-
वासिन इत्युपपद्यते Dur.

२. स्थाता P.

३. क्वचिन्नोपयोगं कुर्वन्तीत्यर्थः । अनु-
पयोगं वर्णयति DDN. कमुपकारं
Dur.

४. कुर्वन्ति । न क्वचित्तन्नोपयोगं कुर्वन्ती-
त्यर्थः Sy., DDN. कुर्वन्ति, न
क्वचिदुपयुज्यन्त इत्यर्थः SKN. न
क्वचित्तन्नोपयोगं कुर्वन्तीति अभिप्रायः Dur.

५. किं पुनः कारणं न कुर्वन्तीति ? न,
Dur.

६. आशीरं M. सोमनिष्पन्नयोग्यं पयः ।
आशिरम्—आङ्पूर्वात् श्रीणातेः क्वचि

‘अपस्पृश्याम्—’ इत्यादिनाशिर इत्या-
देशः Sy. आशिरशब्देन सोमस्य श्रपणार्थं
लक्ष्यते । तेन चात्र तत्प्रकृतिभूत-
माशिरार्थं पयो लक्ष्यते । तेनाशिरार्थं
पयो न दुह्यत इत्यर्थः SKN. नाप्या-
शिरार्थं दुह्यन्ते Dur.

७. दुह्ने—दुहोर्लटि ‘इरयो रे’ इति रे-
आदेशः । द्विवचनस्य विकल्पितत्वात्
द्विवचनाभावः । ‘चादिलोपे विभाषा’
इति न निघातः Sy.

दुह्ने—दुहन्ति । ‘चादिलोपे विभाषा’
(Pa. 8. 1. 63.) इति निघाताभावः ।
गावस्ता या इन्द्रायाशिरं दुहन्ति
DDN.

८. स्क न M.

नापि SKN., Dur.

९. तवन्ति M. दीपयन्ति Sy. स्वपयः—
प्रदानद्वारेण तपन्ति . . दीपयन्ति
प्रवर्ग्येऽपि नोपयोगं गच्छन्तीत्यर्थः ।
एतेन साम्राज्यादिष्वपि प्रदाशितं व्रष्टव्यम्
SKN. धर्मं तप्यमानेऽङ्गभावं
गच्छन्ति । नाप्यग्निहोत्रादिषु कर्मसु,
अन्यास्त्वपि क्रियास्त्वित्यभिप्रायः Dur.

१०. धर्मम् M. प्रवर्ग्याख्यकर्मोपयुक्तं महा-
वीरपात्रं स्वपयःप्रदानद्वारेण । एतेन
साम्राज्यादर्थः पि नोपयुज्यन्त इत्यपि
सूचितं भवति Sy.
धर्मं महावीरपात्रम् । देवान् प्रति
हरणाद् हर्म्यः सन् धर्मः । महावीरो-
ज्यमर्थः SKN.

११. एवं क्वचिदपि वैदिके कर्मण्यनुपयुक्ता-
स्ता गाः Sy., DDN. तज्ज्ञात्वा
तास्तावत् SKN.

आभर । अस्माकम् । कीकटेषु वर्तमानस्य प्रमगन्दस्य । धनम् इति । एतदेवाह—

१. आहर न केवलं ता एव किं तर्हि ? Sy. आभर आहर 'हृप्रहोर्भद्वन्दसि' (P-MBHV. I. on Pa. 8. 2. 32.) इति भत्वम् । न केवलं ता एव किन्तर्हि ? DDN. आकारो भरेत्यनेन सम्बध्यते । . . आहर देहीत्यर्थः SKN. यत् एवमतो ब्रूमः, 'आभर हर नः' ता गाः । वयं तव ताभिराशिरादिविनियोगेनोपकारं करिष्याम इत्यभिप्रायः Dur.

२. अस्मभ्यम् Sy., SKN.

३. ०कटे तु P. अनार्यनिवासेषु जनपदेषु DDN.

४. प्रगमनद० P. द्वैगुण्यादिलक्षणपरिमाणं गतोऽर्थो मामेव गमिष्यतीति बुद्ध्या परेषां ददातीति मगन्दो वार्षुषिकः । तस्यापत्यं पुत्रादिः प्रमगन्दः । प्रस्कण्वादिबन्धवपत्यार्थः प्रशब्देन द्योत्यते Sy. एतद् ब्रुव्यं द्विगुणीभूय मां गमिष्यतीति बुद्ध्या ददातीति मगन्दो वार्षुषिकः । तस्यापत्यं पुत्रादिः प्रमगन्दः । प्रेत्यपत्यार्थः प्रस्कण्वादिवत् । पिबतस्मादतायमेव लोको न पर इति वदन् नास्तिकः प्रमगन्दः DDN. नच केवलास्ता एव, किं तर्हि ? प्रमगाः स्यात्पत्यन्तकुसीदकुब्जस्य प्रमादकस्य नित्यप्रमुदितस्य वाऽप्यष्टुरित्यभिप्रायः । पण्डकस्य वा षण्डस्येत्यर्थः । अत्राप्यनाद्येकत इत्यर्थः । द्वैगुण्यं प्राप्तो मामागमिष्यतीत्युपचयं प्रत्याकर्ण्य ददाति प्रयुङ्क्त इत्यर्थः । अस्मदो गमेर्ददातेदच मगन्दः । अपत्या-

र्थे प्रस्कण्ववत् प्रमगन्दः । पितृक्रमागतं कौपीन्यं पश्येत्यर्थः । यत्स्वं तस्य प्रमदको वा प्रमगन्द ऐहलौकिक एव । पण्डको वा तृतीया प्रकृतिः । स्त्रीरूपत्वाल्लज्जया वा स्त्रीवन्निभृतं यो गच्छति सः । प्रार्दको वा पुंसोऽण्डौ प्रकर्षेणाद्वयति भूवनातीत्यर्थः SKN. किञ्च यदप्येतत् प्रमगन्दस्य वृद्धिजीयिनो धनम्, एतच्च तथाऽस्मभ्यमाहर । तदपि न क्रियासु तत्स्थं विनियुज्यते । वयं तावद् विनियोक्याम इत्यभिप्रायः । . . नित्यप्रमुदितोऽपि विषयपरः प्रमगन्दः स्यात् । . . नपुंसकः प्रमगन्दः स्यात् । तयोर्वा धनानि क्रियासु न विनियुज्यन्ते । शब्दसारूप्यं च प्रमगन्दशब्दे उभयोरस्ति । तस्मात्तावप्युपपद्यते . . . मगन्दः कुसीदी, इत्युच्यते, स हि मामिष्यादद्यतन इत्यर्थः । अयं चागमिष्यतीत्येवमनुचिन्त्य परेभ्यो धनानि ददाति । तदपत्यं प्रमगन्दः । अत्यन्तकुसीदकुलीनः । तद्वितार्थे प्रः प्रमगन्दः । प्रमदकः प्रमादशीलः । अयमेवैको लोकोऽस्ति न पर इत्येवं प्रेप्सुर्नास्तिकः । पण्डकः तृतीया प्रकृतिः । स हि पण्डगः पण्डं गच्छति स्त्रीरूपत्वात् । प्रार्दक इति वा स्यात्, प्रकर्षेण ह्यसौ अज्ञातैः सह स्त्रीत्वेन गच्छति Dur.

५. तस्यात्यन्तकुसीदिकुलस्य वेदो धनम् आहर Sy.

६. ०तवाह P.

परित्यक्तवेदशास्त्रस्य धनम् । अस्मान्मम् । वशं नरोति । गारक—'कीकटो नाम देशोऽनार्यनिवासः । कीकटः किङ्कृताः । किं क्रियाभिरिति प्रेप्ता' इति; तथोक्तं नोक्तम्—
'मगन्वः कुसीदी । माङ्गदो मां गमिष्यतीति च वदति । तदपत्यं प्रमगन्वः । प्रत्यन्तकुसीदिकुलीनः ।
प्रमवको वा योऽयमेवास्ति लोको न पर इति प्रेषुः । पण्डको वा' इत्यादि ।

१. परित्यक्तस्ये० M. नैचाशास्त्रम् । नीचा-
स्तु शूद्रयोनिषु उत्पादिता शास्त्रा पुत्र-
पौत्रादिपरम्परा येन स नीचशास्त्रः ।
'शूद्रापत्यैश्च केवलः' । 'शूद्रावेदी पतत्य-
धः' इति च पातकहेतुत्वेन स्मरणाद् ।
पतितस्य सम्बन्धि धनं नैचाशास्त्रम् ।
तद्धनम् । 'तस्यैवम्' इत्यण् । प्रत्ययस्य-
रः Sy. हीनजातीयापत्यमाह । शूद्रा-
पत्यानां केवलानां . . . पातकहेतुत्वात् ।
तस्य च यत्त्वं नैचाशास्त्रं त्वयि । . .
नीचैः पुत्रपौत्रादिरूपाः शास्त्राः सन्तान-
रूपा वा यस्य स नीचैः शास्त्रः शूद्राया-
नेवोत्पादित इत्यर्थः । स नीचैः शास्त्रः ।
तस्य स्व नैचाशास्त्रम्, तस्य वा स्वभूतं
वेदो धनम् SKN. यदेतेषामन्यतमस्य
नीचशास्त्राप्रसूतस्य नीचवंशप्रसूतस्य
हीनकुलस्य हीनतुल्यस्य धनं तत् Dur.

२. धनम् M. नीचशास्त्राः शूद्रास्तत्सम्बन्धि,
यद्वा नीचतया निष्प्रयोजनतया निष्प्र-
योजनबुद्ध्या परित्यक्तश्रृङ्गादिशास्त्रा येन
तत्सम्बन्धि धनम् DDN.

३. अस्मभ्यम् Sy., SKN.

४. साधय । एतेषां तद्धनं तव नोपयु-
युज्यते अस्मदायत्तं तु तद्धनं यागादि-
द्वारा तवोपयुज्यते । तस्मात्तदस्मभ्यं प्र-
यच्छेति भावः । रन्धय—रन्धयेन्त-
'रधिजभोरचि' इति नुमागमः Sy.
रन्धयेन्तस्य 'रधिजभोः' (Pa. 7.
I. 61.) इति नुमागमः । रन्धया
नः—'दशसं चैतयोः' (RPR. 8.
38.) इति दीर्घः DDN. हे मधवन् !
रन्धय साधय वेहि । . . एतेषां हि यत्

स्वं तत्तव नोपयोज्यं यत्त्वरमदीयं तत्
सततप्रयुक्तयोगत्वात् त्वदुपयोगायैव ।
अतोऽस्मभ्यं तद्देहीत्यर्थः । आहर च धनं
यदयजशीलानामिति SKN. शीघ्रं रा-
ग्य संसाधय, अस्मद्गणं कुर्यात्यर्थः Dur.

५. कटां M. ६. कृतां M.

७. प्रेप्सन्ति प्रेप्सति M. प्रेप्ता P.

८. ०नोक्त P. N. 6. 32.

९. महग० M. गमन्वः P.

१०. Omitted in P.

११. N. reads मामागमिष्यतीति for
मां गमिष्यतीति ।

१२. तवाप० P. १३. प्रमगन्वः M. प्रमगन्वः P.

१४. ०सीति कु० M. अत्यकु० P. १५. योमेवं
स्ति P. १६. चरः M. १७. प्रेषुः P.

१८. किं ते कुर्वन्ति कीकटेषु गान् । कीकटो
नाम देशोऽनार्यनिवासाः । कीकटाः किं-
कृताः । किं क्रियाभिरिति प्रेप्ता वा ।
नैव चाशिरं दुह्ये । न तपन्ति घर्मे
हर्म्यम् । आहर नः प्रमगन्वस्य धनानि ।
मगन्वः कुसीदी । माङ्गदो मामागमिष्य-
तीति च वदति । तवपत्यं प्रमगन्वः ।
अत्यन्तकुसीदिकुलीनः । प्रमवको वा
योऽयमेवास्ति लोको न पर इति प्रेषुः ।
पण्डको वा । पण्डकः पण्डगः प्रार्वको वा ।
प्रार्वयत्याण्डो आण्डावाणी इव व्रीडयति ।
तत्स्थम् । नैचाशास्त्रं नीचाशास्त्रो नीचैः
शास्त्रः । शास्त्राः शान्तोतेः । आणिररणत् ।
तन्नो मधवन् रन्धयेति । रन्धयतिर्वशगमने'
N. 6. 32.; SKN. II. 501.

१९. VM. ignores मधवन् ॥ हे मध-
वन् ! धनवान् ! इन्द्र ! Sy.

ससर्परीरमंति बाधमाना बृहन्मिमाय जगद्विद्धा ।

आ सूर्यस्य दुहिता ततान् श्रवो देवेष्वमृतमजुर्यम् ॥ १५ ॥

ससर्परीः^१ । ससर्परीनाम्ना शक्तिना । कुशिकानामुत्पादितं मोहम् । बाधमाना । जमदग्निभिः सूर्यक्षयादाहृत्य दत्ता । अत्यन्तम् । शब्दायते । सेयं सूर्यस्य । दुहिता । देवेषु^२ । अमृतत्वसाधनं च । अजरणसाधनं च । अन्नम् । मन्त्रात्मिकाऽस्तनोति, वागपि देवेभ्यो हव्य वहतीति ।

ससर्परीरभरत्तूर्यमेभ्योऽधि श्रवः पाञ्चजन्यासु कृष्टिषु ।

सा पक्ष्याः नव्यमायुर्दधाना यां मे पलस्तिजमदृश्यो ददुः ॥ १६ ॥

ससर्परीः^३ । रथकारपञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्चजनाः^४, तत्प्रभवासु । प्रजासु । अधि^५ ।

१. 'ससर्परीद्वचे' प्राहुरितिहासं पुराविदः । सौदासनूपयज्ञे वै वसिष्ठोऽन्तरिक्षावेतना । विद्वामित्रस्याभिभूतं बलं वाक् च समन्ततः । वासिष्ठेनाभिभूतः स ह्यवासीवथ गाधिजः ॥ तस्मै ब्राह्मीं तु सौरीं वा नाम्ना वाचं ससर्परीम् । सूर्यवेदमन आहृत्य ददुर्वै जमदग्नयः ॥ कुशिकानां मतिः सा वागमति तामपानुवत् । (VD. ३. ५२. p. 107.) Sy.

२. ०परी P.

३. सर्परीनाम्ना P. ०नाम्नी is suggested for ०नाम्ना । ससर्परीः—सर्वत्र शब्दरूपतया सर्पणशीला वाक् Sy.

४. ०नापपातदि० P.

५. अज्ञानम् Sy.

६. प्रज्वलिताग्निभिर्ऋषिभिरस्मभ्यम् । जमदग्निदत्ता—'वाण् दाते' इत्यस्य निष्ठायां 'दो वद्वयोः' इति ददादेशः । 'तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

७. दत्त P. द. त्यन्त P. प्रभूतं यथा भवति तथा Sy.

८. ०यन्ते M. नभसि शब्दं करोति Sy.

१०. सैवा Sy.

११. वाग्देवता Sy.

१२. इन्द्रादिषु Sy.

१३. अमृतलक्षणम् Sy.

१४. क्षयरहितम् । अजुर्यम्—'ज वयोहानौ' । 'ऋहलोर्ण्यत्' । 'बहुलं छन्दसि' इत्युत्त्वम् । 'नञ्चुभ्याम्' इत्यन्तोदात्तत्वम् Sy.

१५. अन्न P.

१६. मन्त्रात्मिका P.

मन्त्रात्मिका is an epithet of वाक् ।

१७. Omitted in M. समन्तात् स्वाहाकारवाचा तनोति Sy.

१८. वाग्नि M.

१९. देव्यः P.

२०. Omitted in P.

२१. ०कारं प० M.

२२. निषादपञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्चजनाः । तत्सम्बन्धिनीषु Sy.

२३. प्रजायसु M.

प्रजायसु P.

२४. अधिकं यथा भवति तथा Sy.

यत्, अन्नम्, अस्ति तत् । इयम् । एभ्यो देवेभ्यः । क्षिप्रम् । भरति । पक्षः सूर्यः गतनात्, तत्प्रभवा । नवर्तम् । अन्नम् । दधाना भवति । पक्षिणाम्भद पक्षिणवन्नः, मृत्युरहिता अपलिता आसन् जमदग्नि, ते । यागम् । गद्यम् । दत्तवन्ताः, उति ।

स्थिरौ गावौ भवतां वीळुरक्षो मेपा वि वह्निं मा युगं वि शारि ।

इन्द्रः पातल्ये ददतां शरीतोररिष्टनेमे अमि नः सचस्व ॥ १७ ॥

स्थिरौ^{१९} अनसि युक्ती गानौ^{२०} । स्थिरौ । भवताम् । अक्षज्ज । वृद्ध^{२१} । तथेयम्, ईपा च । विभ्रष्टा^{२२} । शा भूत् । युगं च । गा । भूद् निजीर्णम्^{२३} । पातल्यशब्दो नूनमावित-^{२४}थाणि-

१. विद्यते Sy.

२. ससर्परीः सर्वत्र गद्यपद्यत्मकत्वेन सर्पण-
शीला यागदेवता । पाञ्चजन्यासु—‘बर्हि-
देवपाञ्चजनेभ्यश्चेति वक्तव्यम्’ इति
ज्यप्रत्ययः । जिस्वादाद्युदात्तः Sy.

३. एभ्य P. ४. क्षिप्र P.

५. भरतु सम्पादयतु Sy.

६. पक्ष P. पक्षस्य पक्षादिनिर्वाहकस्य
सूर्यस्य दुहिता । पक्षो—पक्षो भवा ।
दिगादित्वाद्यत् । तित्स्वरितः Sy.

७. नत्प्रभा या P.

८. नव्यम्—नवशब्दाद् वस्वादित्वात् रवा-
धिको यत् Sy.

९. जीवन् वा Sy.

१०. मम कुर्वाणा भवतु Sy.

११. वलास्ति० M. पलास्ति P. पलस्तयः
पलिता दीर्घायुषो जमदग्निनो मुनयः ।
पलस्तयो जमदग्निनयः । कर्मधारयसमासः ।
समासस्वरः Sy.

१२. वलिकुव० M. १३. ०हितता M.

१४. अवलि० M. ०लिताः P. अपलिताः
is not clear and seems to
be quite unnecessary.

१५. यत् P. वाचं सूर्यावाहृत्य Sy.

१६. अवतुः Sy.

१७. Omitted in P.

१८. VM. ignores सा ।

१९. राज्ञः सुदासो यज्ञेऽवभृथं कृत्वा यज्ञ-
शालातो निर्गन्तुमिच्छन् रथेऽवदिकं
युञ्जानो विश्वामित्रो रथाङ्गानि स्तौति
Sy. २०. शपलौ P. गच्छत इति
गावावश्यौ Sy. २१. ०वतम् P.

२२. वृद्धो भवतु Sy. २३. दण्डश्च Sy.

२४. विनष्टः । वि बर्हि—‘वृहि वृद्धी’ वि-
पूर्वो वृहिविनाशो वर्तते । अस्मात् कर्म-
कर्तरि लुङि ‘चिण् भावकर्मणोः’ इति
चिण् । ‘चिणो लुक्’ इति तत्प्रत्ययस्य
लुक् । निघातः Sy.

२५. चा P. २६. भवतु Sy.

२७. युगम्—युग शब्दे उञ्छादिविषु रथाद्युप-
करणेऽर्थे घञन्तत्वेन निपातनादगुणत्वम् ।
तत्र पाठादन्तोदात्तत्वम् Sy.

२८. शारि—‘शु हिंसायाम्’ इत्यस्य लुङि
रूपम् Sy.

२९. वातुल्य M. पाल्यत० P. ‘The
passage पातल्यशब्दो नूनमावित-
थाणिवचनः should immedi-
ately follow पातल्ये and precede
वदताम्

३०. ०नमणि० P.

वचनः, शरणं दण्डो नाम वरोप आततः ? इन्द्रः । पातल्ये । ददाताम्, 'ददतिर्वारणकर्म' इति यास्कः । त्वं च, हे गरुड ! अस्मान् । अभिसचस्व । शीघ्रगमनायेति ।

बलं धेहि तनूषु नो बलमिन्द्रानकुत्सु नः ।

बलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि बलदा असि ॥ १८ ॥

निगदव्याख्याता ['बलं धेहि' इति] उत्तरा, इति ।

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमोजो धेहि स्पन्दने शिशपायाः ।

अक्षं वीळो वीळित वीळ्यस्व मा यामादुसादवं जीहिपो नः ॥ १९ ॥

अभि व्ययस्य । खदिरस्य सारेणाऽऽण्योः करणं भवति, शिशपया चक्रयोः, तत इदमाह—

१. शरीतोः विशरणात्प्राक् ।

२. भण्ड P.

३. परो च P.

४. पातल्ये P. पतनशीले कीलके Sy.

५. ददाताम् P. धारयतु Sy.

६. Cf. N. 2. 2. ददतेर्वारयतिकर्मणः'

७. अहिंसितप्रधिविशिष्ट ! हे रथ ! अरिष्ट-
नेत्रे—पादादित्वात् षाण्टिकमाद्युदात्त-
त्वम् Sy.

८. अभिमुख्येन Sy.

९. सङ्गतो भव Sy.

१०. A different hand adds बलं
धेहि over निगदव्या० ।

११. The matter within the
brackets has been supplied
by the Editor. VM. does
not explain this stanza be-
cause it is very easy. Sy.
explains it in the follow-

ing manner:—

हे इन्द्र ! नः अस्माकं तनूषु शरीरेषु
बलं धेहि । नः अस्मत्सम्बन्धिरथवाहेषु ।
अनकुत्सु अनकुत्सु । बलं धेहि । तोकाय
पुत्राय । तनयाय पौत्राय च । जीवसे
चिरं जीवनाय । बलम् आर्याविधेहि ।
एतादृशं दातृत्वं कुत इत्यत आह—त्वं
बलदाः । बलं ददातीति बलदाः । असि ।
हि सर्वेषु लोकेषु प्रसिद्धोऽसि खलु ।
अनकुत्सु । 'बह प्रापणे' । 'अनसि बहेः'
क्विबनसो ङइच' इति क्विप् । अनसः
सकारस्य ङत्वम् । बहेर्यजादित्वात्सम्प्र-
सारणम् । 'वसुक्तं सुध्वंस्वनडुहां ङः' इति
हकारस्य ङत्वम् । कुडुत्तरस्वरः । असि ।
हियोगादनिघातः । सिपः पित्वादननुदात्तत्वे
घातुस्वरः ।

१२. खतिर० P.

१३. ०पयो P.

१४. हे इन्द्र ! Sy.

अक्षपादर्वयो, खदिरस्य । सारम् आणिम् । आच्छादय । तथा स्वं च बलम् । स्पन्दनवेलायाम् ।
 शिवापायाम् । निर्धेहि । हे अक्ष ! दृढ ! पुरुषैश्च दृढीकृत ! अत्यन्तं दृढो भव गमने । मा ।
 अस्मान् । अस्मात् । प्रयाणात् । अवजीहिपः, बहापनं भवत्युपरिस्थितस्याक्षभङ्ग इति ।

अयमस्मान्वनस्पतिर्मा च हा मा च रीरिषत् ।

स्वस्त्या गृहेभ्य आवसा आ विमोचनात् ॥ २० ॥

अयमस्मान् । शकटभूतोऽयम् । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । अत्याक्षी ।
 मा । च । हिंसितान् कार्षीत् । किञ्च, अविनाशहेतुर्भवतु । आ । गृहप्राप्ते । आ च ।

१. खदिरस्य 'अजिरशिशिर-' इत्यादिना
 किरच्प्रत्ययान्तत्वेन निपात्यतेः
 Sy.

२. सारेण हि आणिः क्रियते । तं खदिरस्य
 सारभूतमाणिम् Sy.

३. आणम् P.

४. अभितस्तत्तत्स्थानेषु दाढर्थाय निर्धेहि
 Sy. ५. दाढर्थम् Sy.

६. रथस्य गमने सति Sy.

७. शिवापाख्यदाहनिमित्ते रथस्य फलके Sy.

८. कृच Sy.

९. अस्माभिः Sy.

१०. ०कृत्य P. वीळित—वीळयतेर्ष्यन्तस्य
 निष्ठायाभिडागमः । 'निष्ठायां सेटि'
 (Pa. 6. 4. 52.) इति जेर्लुक् Sy.

११. अत्यन्तं M.

१२. यदास्मान् दृढीकृत् । वीळयस्व—आ-
 मन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वाद-
 निघातः Sy.

१३. अस्मान् M. and P. गच्छतोऽस्मा-
 द्रथाद् Sy.

१४. प्रयणा P. यामात्—'या प्रायणे' इत्य-
 स्मात् 'अतिस्तुष्टुसु-' इत्यादिना मन्त्र-
 त्वयः । नित्वाबाधु इति Sy.

१५. ०वजि हिषः M. भवजि हि वः P. मा
 पीपतः । जीहिपः—'ओहाक् त्यागे' ।
 ण्यन्तस्य लुङि चङि रूपम् । अकारस्ये-
 कारश्चान्वसः Sy.

१६. बहावन M.

१७. न्तपत्यु० P.

१८. यजमान आत्मनः श्रेय आशास्ते Sy.

१९. ०ट्ठयो० P. रथः Sy.

२०. रथाख्ण्डान् Sy.

२१. ०स्पतिः M. वनस्पतिनिर्मितः Sy.

२२. अन्त्या० P. त्याक्षीत् is suggest-
 ed for अत्याक्षीः ॥ त्याक्षीत् । हाः—

'ओहाक् त्यागे' । लुङि 'मन्त्रे घस—'
 'इत्यादिना सिचो लुक् । पुरुषव्यत्ययः ।
 'चवायोगे प्रथमा' इति न निघातः Sy.

२३. ०सितवान् P. अस्मान् विनाशयतु ।
 रीरिषत्—'रिष हिंसायाम्' इत्यस्य
 ण्यन्तस्य लुङि चङि रूपम् । द्वितीय-
 त्वाभिघातः Sy.

२४. ०वति M. and P.

स्वस्ति भवतु Sy.

२५. यावद्गृहान् प्राप्नुयाम तावदस्मभ्यम् ।
 गृहेभ्यः—ग्रहेः 'गेहे कः' इति कः ।
 'पञ्चम्यपाङ्परिभिः' इति पञ्चमी Sy.

अवसानात् । आ च । अनङ्गोविमोचनात् ।

इन्द्रोतिभिर्बहुलामिनो अद्य याच्छ्रेष्ठाभिर्भवञ्छूर जिव् ।

यो नो द्वेष्ट्यधरः सस्पदीष्ट यम् द्विष्मस्तम् प्राणो जहातु ॥ २१ ॥

इन्द्रोतिभिः । इन्द्र ! मार्गः । बहुभिः । अस्मान् । अद्य । गच्छतां, प्रशस्यतमैः ।
मघवन् ! शूर ! प्रीणय । यः । अस्मान् । द्वेष्टि । अधरः सः । विपद्यताम् । यम् । वयं
द्विष्मः । तम् । एव । प्राणः । जहातु, शोभनैर्मार्गैरस्मान् प्रणयेति ।

परशुं चिद्धि तंपति शिम्बलं चिद्धि वृश्चति ।

उखा चिदिन्द्र येषन्ती प्रयस्ता फेनमस्यति ॥ २२ ॥

परशुम् । भारती जनस्त्वामाश्रित्येन्द्र ! युद्धार्थं परशुम् । तीक्ष्णीकरोति ।

१. अवसै—पञ्चम्यर्थे चतुर्थी । यावद्वय-
वेगावसानं तावत् । 'वोऽन्तकर्मणि' । क्वि-
प् । चतुर्थ्येकवचने आतो लोपाभा-
वश्चान्वसः । वृद्धिः । एकादेशस्वरः Sy.
२. व P. ३. यावद्वययोजिताश्वविमोचनं
तावत् स्वस्ति भवतु Sy.
४. 'इन्द्रोतिभिः' इत्याद्याश्चतस्रो वसिष्ठ-
द्वेषिण्यः । पुरा खलु विश्वामित्रशिष्यः
सुदा नाम राजधिरासीत् । स च केन-
चित् कारणेन वसिष्ठद्वेष्योऽभूत् । विश्वा-
मित्रस्तु शिष्यस्य रक्षार्थमाभिर्ऋग्भिः
वसिष्ठमशपत् । इमा अभिशपेरूपाः ।
ता ऋचो वसिष्ठा न भृण्वन्ति Sy.
५. परस्य शार्पं करिष्यन्नादावात्मनो रक्षां
कुरुते प्रथमेनार्धचनेन Sy.
६. त्वदीयाभी रक्षाभिः Sy.
७. बहुभिः Sy. ८. Omitted in P.
८. अस्मिन् काले Sy.
१०. आग P. यातयतिर्वधकर्मा । यातयतीति
यात् । 'सुपां सुलुक्-' इति शतो लुक् ।
यातः शत्रून् हिंसतः Sy. Both PP.
and VM. construe it as one

- compound word. Sy. on
the other hand takes it as
two independent words and
explains them accordingly.
Sy. is evidently wrong.
११. मघवन्तरभिः Sy. १२. भव M.
हे मघवन् ! Sy. १३. आर M. हे
शौर्यवन् ! पराभिभवशक्त ! Sy.
 १४. ०णयय M. १५. अद्य क्षपति—शत्रुद्वेष्यः
Sy. १६. अस्मद्विषयामप्रीतिं करोति
Sy. १७. ०वर P. निकृष्टः सन् Sy.
 १८. स्य P. १९. पततु Sy. २०. वं P.
 २१. चिस्मः P. २२. द्वेष्यम् Sy.
 २३. वेहमध्ये वर्तमानः पञ्चवृत्तिर्वायुः Sy.
 २४. परित्यजतु Sy. २५. प्रीण० M.
 २६. VM. ignores उ after यम् ॥
उशाब्धौ पूरकौ Sy. २७. अर० M.
 २८. M. adds च । ०द्धार्थं P.
 २९. P. adds च after परशुम् ॥ यथा
कुठारं प्राप्य वृक्षः Sy.
 ३०. वितपति । विशिष्टतापयुक्तो भवति ।
एवं मदीयो द्वेष्टा वितपतु Sy.

शिम्वलशब्दः शिरोवचनः, यथा कर्मः कम्बलः, एवं शिरोवैधर्मणः शिम्वलः, वसिष्ठानां भेषं शिरश्च । विवृश्चति । येषतिः स्रवणकर्मा, उक्ताशब्दः शिरोवचनः, वसिष्ठाः . . . ना च इन्द्र ! रुधिरस्रवम् । भरतं क्षिप्ता । आस्यः फेनम् । विसृजति ।

न सायकस्य चिकिते जनासो लोधं नयन्ति पशुं मन्यमानाः ।

नानाद्विवाजिनां हासयन्ति न गर्दभं पुरो अश्वात्रयन्ति ॥ २३ ॥

न सायकस्य^{१६} । हे जनाः ! वासिष्ठो^{१७} यो जनो भक्तानामिन्द्राश्रयसाधितसायकम्^{१८} ।
न^{१९} । जानामि । ततश्च^{२०} तपसि^{२१} स्तोत्रे वा लुब्धमृगिमिमं^{२२} विश्वामित्रम्^{२३} । बलापयन्ति ।

१. शम्बरशः० M. शम्बरं शब्दा P.
शम्बलीकुसुमं यथानायासेन वृन्ताद्
विच्छिद्यते एवं मद्द्वेष्टा Sy.
२. श्मीरो० P.
३. Omitted in P.
४. कर्मे P.
५. ०म्बलम् P.
६. शम्बरः M. शिबरः P.
७. वेद्यं M. वेद्यं P.
८. ति P. विच्छिन्नावयवो भवतु Sy.
९. Omitted in P.
१०. ०शरवर्मा P. स्रवन्ती Sy.
११. स्थालीव, स द्वेष्टा मदीयमन्त्रसामर्थ्येन
प्रहतः सन् Sy.
१२. Here M. shows omission
by some dots.
१३. नाः M.
१४. प्रहृता Sy.
१५. फेनं मुक्तात् Sy.
१६. P. omits the commentary
after वसिष्ठा ॥ उद्गिरतु Sy.
१७. VM. ignores the three चित् of
this stanza. Sy. explains चित्
in the sense of comparison.
१८. पुरा कलु तपसः कयो मा प्रापदिति

ज्ञापाभिवृत्तं मौनितं विश्वामित्रं वसिष्ठ-
पुरुषा बद्ध्वाऽऽनीतवन्तः । तान् प्रति
विश्वामित्रो ब्रूते Sy. विश्वामित्रस्य
SKN.

१९. यत् M.
२०. सासित M.
२१. सोय० M. श्रवसानकारिणो विश्वामि-
त्रस्य मन्त्रगणसामर्थ्येन Sy. साय-
कस्येति षष्ठीश्रुतेः सामर्थ्यमिति शेषः ।
द्वितीयार्थे वा षष्ठी SKN.
२२. नेति प्रतिषेधश्चिकित इत्याख्यातेन
सम्बध्यते SKN.
२३. भवद्भिरनं ज्ञायते Sy. न जानन्ति
सामर्थ्यं वस्त्रस्य वर्णं वा SKN.
२४. नवसिः M.
२५. तपसः कयो मा भूविति लोभेन लूष्णीं
स्थितमृगिम् Sy. येनेन्द्रस्य स्तोतारं
सन्तमृगिं लोधं लुब्धं मां स्वधर्मे तपसि वा
SKN.
२६. बद्ध्वा स्वकीयं देशं प्रापयन्ति । एवं
स्वसामर्थ्यं प्रवश्यं विसृज्यो वसिष्ठो भया
सह स्पर्धितुं नाहंतीति धिक्करोति Sy.
परिभूय प्रेरयन्ति यष्टिहस्ताः SKN.
लुब्धमृगिं नयन्ति पशुं मन्यमानाः N.

पशुमेनम् । मन्थमानाः । तच्चायुक्तं . . . वसिष्ठानामित्याह 'नावाजिनम्' इति, अनश्वम्, अजादिकम् । अश्वेन सह प्रतिमुखमवस्थाप्य । न । हासयन्ति, किं चाश्वमेवाश्वेन हेषयन्ति । नच । गर्दभं पापीयांसम् । अश्वस्य । पुरतः । नयन्ति, पश्चादेव नयन्ति, इति ।

इम इन्द्र भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वम् ।

हिन्वन्त्यश्वमरणं न नित्यं ज्यावाजं परिं शयन्त्याजौ ॥ २४ ॥

इम इन्द्र । विरहितारित्वं प्राप्तुं त्वदाथयवलात् इमे । भरतस्य । पुत्राः कुशिकाः ।

१. द्वितीयैकवचनस्य लुक् । पशुम् । लुप्तो-
पसं चैतत् । पशुमिवाजम् SKN.

२. पशु इति निपातः पशुशब्दसमानार्थः ।
पशुवन्मन्थमानाः Sy. मन्थमाना वसिष्ठा
विदितैतद्वाच्येन नियमेनैते वज्रेण
हनिष्यन्त इत्यभिप्रायः । तत्र तपस्या-
स्थित एव मयि इन्द्र एतान् पुरस्कारिष्य-
तीति । ततश्चैते मया सह स्पर्धयिष्यन्त
इतीति । तच्च न, यतो लोकेऽपि
SKN.

३. ०युक्त M.

४. M. denotes omission here
with certain dots.

५. ०जितम् M.

६. ०नश्वम् P. अवाजिनम् । वाचामिनो
वाजिनः सर्वज्ञः । तद्विलक्षणं मूर्खजनम्
Sy. नानश्वम् SKN.

७. P. omits words between न
सायकस्य and अजादिकम् ।

८. रदवे० P. वाजिना वागीशाः Sy.

९. हास्यास्पदं न कुर्वन्ति । तेन सह न
स्पर्धन्त इत्यर्थः Sy. हसतिः स्पर्धायाम् ।
अश्वेन सह स्पर्धयन्ति SKN.

१०. त्वद्व० M. चद्वमोवा० P.

११. ०षन्ति P.

१२. रासभम् Sy. १३. वापी० M.

१४. अश्वत् Sy.

१५. पुरस्तात् Sy. अप्रतः SKN.

१६. एवमेव विसदृशो वसिष्ठो न मया स्पर्धि-
तुमीष्ट इत्यर्थः Sy. अश्वे सति गर्दभं
न दधतीत्यर्थः । एवं चेदिन्द्रोऽपि मयि
स्थिते तानपरान् गर्दभकल्पान् वसिष्ठान्
न कथञ्चित् पुरो वास्यतीति SKN.

१७. नयति P.

१८. M. omits नयन्ति पश्चादेव नयन्ति
इति ॥ अथवा—स सायको वा वज्रः
शापरूपोऽत्राभिप्रेतः । तं वा मदीयास्तव
सायकं न जानन्ति नूनं यतो लोभं
नयन्तीत्यादि समानव्याख्यातम् । तत्रै-
तत् स्याद् यत् सायकेन शापेनान्
हिनसानीति । तच्च न, यतो मम त्यक्त-
शोवेणास्य, एषां च बहुवाजिनां कामात्म-
नां कः सङ्कर्षः । लोकेऽपि च नैव वि-
प्रकृष्टान्तरालानां स्पर्धा भवति । नह्यो-
कनिष्कधनः क्षान्तिष्कधनेन सह स्पर्धते ।
तथाहि नावाजिनमित्यादि समानं पूर्वोक्तं
SKN. N. 4. 14.; SKN. II.
228.

१९. M. omits the *pratīka*. A
different hand adds इमे इन्द्र.

२०. M. omits विरहितारित्वं प्राप्तुं ॥
P. reads वि त्वमप्राप्तुस् ।

२१. विश्वामित्राः Sy.

२२. भरतवंश्याः Sy.

वसिष्ठैरपि पितृभ्यः । कर्तव्यतया जानन्ति । नतु । प्रणिताम् । गगनश्च गङ्गाश्चैव श्यम् । प्रेर-
यन्ति । शत्रूणामरणीयम् । स्वाभिनि स्थिरभानि गटम् । इय । राधा उगान्ते गनुश्च । सङ्-
ग्रामे । मण्डलीकुर्वन्ति ।

III.54.

इमं महे विद्वध्याय भूपं शश्वत्कृत्व ईड्याय प्र जंभुः ।

भृशोतु नो दम्येभिरनीकैः भृशोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रः ॥ १ ॥

इमम् ॥ उपनगोत्रः प्रजापतिः, वैश्यदेवीगानि गुणानि कर्त्ता ॥ इमं रजोगम् ।
महेते । यजियाय । सुखकारम् । बहुकृतः । रजोगामे । वेद्यगामिनाः प्रभारणम् । मं नारगाय

१. पवित्व P. अपगमनं वसिष्ठेभ्यः Sy.

२. प्रवित्वम् P. प्रगमनं न जानन्ति । शिष्टैः
सह तेषां सङ्गतिर्नास्ति । बाह्या एव
त इत्यर्थः Sy.

३. ०द्वात्यम् P. ४. ०यति M.

५. अरिभिर्ब वसिष्ठान् प्रति Sy.

६. आप्तमनि P. M. omits शत्रूणा-
मरणीयम् । स्वामिनि ।

७. सहजम् Sy. ८. ०बलयन् P.

९. वसिष्ठान् हन्तुं धारसन्धानेन चरन्ति Sy.

१०. VM. ignores इन्द्र ।

११. पञ्चमेऽनुवाके नव सूक्तानि । तत्र 'इमं
महे' इति द्वाविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं त्रैष्टुभं
वैश्वदेवं विश्वामित्रपुत्रस्य वाक्पुत्रस्य
वा प्रजापतेरार्षम् । अत्रेयमनुक्रमणिका
—'इमं महे द्व्यधिकोक्तगोत्रः प्रजा-
पतिर्ह वैश्वदेवं ह' (KSA. 19. 54.
p.16.) इति । अस्मिन् सूक्ते आद्याग्नेयी
ततः पराः सप्तर्षौ आवापृथिव्यास्ततः
परा सुदेवताका । वशमी आवापृथिव्यै-
कादशी सावित्री ततः परं 'सुकुत्' इति
त्वाष्ट्री आर्षवी च, 'विद्युद्रपाः' इति मा-
वती सारस्वती च । ततः परं तिलो वि-

ष्वन्नाग्निदेवताकाः । 'स्वदेव' इत्या-
ग्नेयीति । एवं वैश्वदेवं सूक्तम् । सूक्त-
धिनियोगो लैङ्गिकः । अग्निप्रणयने राज-
न्यस्य 'इमं महे' इति प्रतिपत् । 'पञ्चम्यां
गोर्णमास्याम्' इत्यत्र सूत्रितम्—'इमं महे
विद्वध्याय भूपम्' (ASS. 2. 17.)
इति Sy. १२. यदयदेवानि P.

१२. विद्वधे यज्ञे मन्थनेन निष्पाद्यमानाय ।
विद्वध्याय—'तत्र भयः' इत्यर्थे 'भवे
छन्दसि' इति यत् । तित्त्वरितः Sy.

१४. ०कृत्यः M. भूयो भूयः Sy.

१५. ०त्यायं P. सर्वैः स्तुत्यायाग्नये । ईड्याय
—'ईडवन्द'—'इत्याविनोदास्तत्वम्' Sy.

१६. वैमि P.

१७. प्रकर्षेण धारयन्ति । उच्चधारयन्तीत्यर्थः ।
'शश्वत्कृत्व ईड्याय प्र जंभुरिति स्वाना-
नेवेनं तच्छिष्टार्थं गमयति' (AB. 1.
18.) इति ब्राह्मणानुसारेण महद्वावि-
गुणविशिष्टाय यजमानायैसमर्पितं प्रजंभुः
प्रहरन्पुतिवज इति वा व्याख्येयम् ।
उत्तरोऽर्थः समान एव Sy.

१८. Omitted in P.

१९. अस्मदीयमिदं स्तोमम् Sy.

स्तोमम् । रक्षासा दमनकुशलैः । अनीकैर्जालालक्षणैः । अन्तरिक्षभवैः । नित्यं समिद्धः ।
अग्निः । शृणोत्विति ।

महिं महे दिवे अर्चा पृथिव्यै कामो म इच्छश्चरति प्रजानन् ।

ययोर्ह स्तोमे विदथेषु देवाः सपर्यवो मादयन्ते सचायोः ॥ २ ॥

महिं महै । महान्तं स्तोमम् । द्यावापृथिवीभ्याम् । उच्चारय । मदीयः । कामः
स्वाभिलषितम् । इच्छन् । द्यावापृथिवी प्रति चरति गच्छति । तयोर्महिमानम् । प्रकर्षेण जानन् ।
ययोः । खलु । स्तोमे क्रियमाणे । यज्ञेषु । देवाः । सपर्या मनुष्यैः । क्रियमाणामिच्छन्तः । सह ।
सर्वे माद्यन्ति प्रतिगृह्णन्ति ज्यामित्यर्थः ।

१. परेषां दमनकुशलैः, दमे गृहे विद्यमानैर्वा ।
दम्येभिः—‘तत्र साधुः’ इति यत् । ‘यतो
नावः’ इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

२. अनेकैः P. तेजोभिर्युवतः सन् Sy.

३. दिवि भवस्तेजोभिः (युक्तः) । दिव्यैः—
दिवमर्हतीत्यर्थे ‘छन्दसि च’ इति
यप्रत्ययः Sy.

४. निरन्तरम् । अजस्रः—‘जसु मोक्षणे’
नञ्पूर्वः । ‘नभिकम्पि—’इत्यादिना ता-
च्छीलिको रप्रत्ययः । नत्रा समासे तस्य
स्वरः Sy.

५. शृणोतीति P.

इमं स्तोमं शृणोतु Sy.

६. VM. explains शृणोतु once
only.

७. हे स्तोतः ! Sy.

८. महत्यै Sy.

९. दिवे द्युलोकदेवतायै महत्यै पृथिव्यै च ।
पृथिव्यै—‘उदात्तयणः—’ इति विभक्तेर-

दात्तत्वम् Sy.

१०. त्वं स्तोत्रं कुरु Sy.

११. मम Sy.

१२. काम P. मनोरथः Sy.

१३. सर्वान् भोगानिच्छन् Sy.

१४. द्यावापृथिव्यौ ॥ is suggested for
द्यावापृथिवी ॥ सर्वत्र वर्तते Sy.

१५. महि महत् Sy.

१६. यायोः M. द्यावापृथिव्योः Sy.

१७. स्तोत्रे Sy.

१८. देवाः स्तोतारो वा Sy.

१९. पूजाकामाः । सपर्यवः—सपर्यामिच्छती-
त्यर्थे सुपः क्यच् Sy.

२०. आयोर्मनुष्यस्य Sy.

२१. ज्योमि० P. ताम् is suggested
for ज्याम् ॥

२२. ०त्यर्थः P.

२३. VM. ignores महै and आयोः ॥
मह्यै । मनुष्यस्य Sy.

युवोर्ऋतं रोदसी सत्यमस्तु महे पु णः सुविताय प्र भूतम् ।
इदं दिवे नमो अग्ने पृथिव्यै सपर्यामि प्रयंसा यामि रत्नम् ॥ ३ ॥

युवोः । हे छावापृथिवी ! युवयोराश्रितविषयम् । ऋतम् आनुर्जयम् । सत्यम् ।
अस्तु । महते । अभ्युदयाय । अस्माकम् । सुन्द । प्रभतम् । ३४म् । तयः । ४ प्रयंसा !
छावापृथिवीभ्याम् । किञ्च, एने अग्नेन । पूजयामि । रत्नं च । यामि ।

उतो हि वीं पुर्व्या आविविद्र ऋतावरी रोदसी सत्यवाचः ।
नरश्चिद्रां समिथे शूरसातौ ववन्दिरे पृथिवि वेविदानाः ॥ ४ ॥

उतो हि वाम् । अपिच । हे सत्ययुक्ते ! छावापृथिवी ! वाम् । एनं । पूर्वकाल-
भवाः । सत्यवान् ऋपयः । अभिलगितं ज्ञापितवान् । भूतानां मनुष्याः । अग्नि ।

१. युवो P.

२. छावापृथिव्यौ is suggested for
छावापृथिवी ॥ हे छावापृथिव्यौ ! Sy.

३. ०वयाम् P.

४. यथार्थम् Sy.

५. यज्ञसमाप्त्यर्थम् । सुविताय—‘इण् गतौ’
अधिकरणे क्तः । शोभनं गम्यतेऽस्मि-
न्निति तत् सुवितम् । उवडादेशाद्व्या-
न्दसः Sy.

६. नः—संहितायां ‘नञ्च धातुस्थोऽणुभ्यः’
इति णत्वम् Sy.

७. सु—संहितायां ‘सुञ्’ (Pa.8.3.107.)
इति णत्वम् Sy.

८. भूतम्—भवतेर्लोठि ‘बहुलं छन्दसि’ इति
वापो लुकि रूपम् । यद्वा छान्दसे लुङि
सिचः ‘गातिस्था—’ इति लुक् । निघातः
Sy.

९. नमः अस्तु Sy.

१०. दिवे पृथिव्यै—‘नमःत्वस्ति—’ (Pa.
2.3.16.) इत्यादिना चतुर्थी Sy.

११. एन P.

१२. सेन P. हविलक्षणनासेन Sy.

१३. परिचरामि । सपर्यामि—कण्डवादिः
परिचरणे कर्तते । प्रत्ययस्वरः Sy.

१४. उत्तमं धनम् Sy.

१५. यातिव्यक्तम् । ईमह इत्यादिषु
(Ngh.3.19) पठितत्वात् । यातेर्लोठि
रूपम् । वाक्यभेदादनिघातः Sy.

१६. त्वाम् M. and P.

१७. ऋतं सत्यम्, तद्वत्यौ ! Sy.

१८. हे छावापृथिव्यौ ! Sy.

१९. युवाभ्याम् Sy.

२०. खलु Sy.

२१. ०भवः P. पूव भवाः पुरातनाः Sy.

२२. महर्षयः Sy.

२३. तं तमपेक्षितमर्थं लेभिरे । आविविद्रे—
‘विद् लु लाभे’ इत्ययमुभयपदी । सिदि
‘इरयो रे’ इति रे इत्यादेशः । ‘सह सुपा’
इत्यत्र ‘सह’ इति योगविभागादाह सह
समासः Sy.

२४. ०तनं P. अद्यतना मनुष्याः Sy.

२५. च Sy.

वाम् । सङ्ग्रामे । शूरसम्भजनस्थाने । स्तुवन्ति । हे पृथिवि ! विद्वांसः ।

को अद्धा वेदं क इह प्र वोचदेवाँ अच्छा पथ्या का समेति ।

ददृश्र एषामवमा सदांसि परेषु या गुह्येषु ब्रतेषु ॥ ५ ॥

को अद्धा । को मनुष्यः । सत्यम् । वेत्ति । को वा । मनुष्येभ्यः एतत् । प्रवोचति ।

को वा । मार्गः । देवान् । अभि । समेति, येन गत्वा याथात्म्यं जानीमः । एषां देवानां दिवि स्थितानाम् । अवमान्यधौमुखानि । स्थानानि । दृश्यन्ते, 'देवगृहा वै नक्षत्राणि' इति ब्राह्मणम् । परमेषु दिवि स्थितेषु । मनुष्याणां परोक्षेषु । कर्मसु सत्सु । यानि दृश्यन्ते देवगृहा दृश्यन्ते, तत्रत्यानां देवानां कर्माणि परोक्षाणि भवन्तीत्यर्थः ।

१. वा M. युवयोर्माहात्म्यम् Sy.

२. सङ्क्रमननिमित्ते युद्धे । समिधे—'इण् गतौ' । 'समीणः' (Uṇādi 2. 168.) इति थक् प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy.

३. शूराणां सातिर्लाभो यस्मिन् तस्मिन् Sy.

४. अतो वावापृथिव्या स्तुवन्ति Sy.

५. Omitted in P.

६. ०थिवी M. and P.

७. जानन्तः Sy.

८. अद्धां P.

९. सत्यभूतं तावृशमर्थम् । अद्धा—स्वरादि-
ष्वन्तोदात्तत्वेन पठितत्वादन्तोदात्तः Sy.

१०. इह अस्मिन् प्रज्ञातमर्थम् Sy.

११. प्राबो M. प्रावोचत् is suggested for प्रवोचति । From the analogy of वेद paraphrased as वेत्ति by VM., a reading in the present tense is desirable. So it would be better to read प्रवक्ति ॥ प्र ब्रवीति । वोचत्—'ब्रूक् व्यक्तायां वाचि' । लुङि 'ब्रूवो बचिः' इति वक्ष्यादेशः । 'अस्यतिवक्तिव्याति-भ्योङ्' इति छत्वेरङादेशः । 'वच उक्'

इत्युमागमः । निघातः Sy.

१२. का पथ्या पथि साधुः समीचीनः को वा मार्गः Sy.

१३. आभि P.
अभिलक्ष्य Sy.

१४. समरेति P. सम्यक् प्राप्नोतीति । इममर्थं न कश्चिज्जानाति, न कोऽपि ब्रवीति Sy.

१५. किं ते देवा विदन्ते ? बाढमित्याह—
एषां दिवि स्थितानां नक्षत्ररूपाणां देवानाम् Sy.

१६. अबोमु० P.

१७. ०क्षत्रा P.

१८. ति P. T.B. 1.5.2.6.

१९. तथाप्युत्तमेषु Sy.

२०. पक्षे० P.

बुद्धिनेषु Sy.

२१. कर्मसु अनुष्ठितेषु Sy.

२२. यानि दिवि देवस्थानानि लभ्यन्ते तत्रा-
गन्तुं को मार्ग इति वेदमन्तरेण न कश्चिज्जानातीत्यभिप्रायः Sy.

२३. ०वग्रहा P.

२४. ०त्यर्थः P.

कविर्नृचक्षा अभि षीमचष्ट ऋतस्य योना विधृते मदन्ती ।

नाना चक्राते सदनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ६ ॥

कविर्नृचक्षाः । कविः । गनुष्याणां द्रष्टा भगवानिन्द्रः । ज्ञापयिषीषी । सर्वर्षाभिः-
पश्यति । ऋतस्य । योनिर्ऋत्युदकनाम, तस्मिन् प्रादुर्भूते सति । मदन्ती, मदप्रपातः उद्यतः ।
विधृते परस्परक्षरणे, 'समानमेतदुदकमुच्चैत्यव चाहभिः' इत्येवमभिप्रायम् । 'एतदेवानयोः
समानं कर्म यदेव प्रीणनं द्यौः पृथिव्यं करोति, तदेव पृथिव्यपि विवः, एतदेव संवेदनम्' इति ते
एते द्यावापृथिवी । यथा । शकुन्तस्य कुलायान्याधासाय दूर्यन्ते, एवं भगवान्ज्याणामागाराय ।
नानाविधम् । सदनम् । कुस्त इति ।

१. क्रान्तदर्शी Sy.

२. नृणां द्रष्टा सूर्यः Sy.

३. द्यावापृथिव्यौ Sy.

४. ०भिषिप० M. अचष्ट—“चभिङ् व्य-
क्तायां वाचि” इत्यस्य लङि 'स्कोः संयो-
गाद्योरन्ते च' इति ककारलोपः ।
निघातः Sy.

५. जलस्य Sy.

६. स्थानेऽन्तरिक्षे Sy.

७. Ngh. 1.12.

८. ०दन्ति P. मदन्त्यो is suggested
for मदन्ती ॥ हृष्यन्त्यौ Sy.

९. ०कारा P.

१०. ०धृतेष्व P. धृतमस्या ओषधयो जलम-
मुष्या इति । एवंविधरसोपेते Sy.

११. ०दुक्तमु० M.

१२. ०मुच्चैत्यप P.

१३. बहभिः P. Sy. adds the rest
part of the stanza भूमिं पृथिव्या
जिह्वन्ति दिवं जिह्वन्त्युनयः । RV.
1. 164. 51.

१४. ०तवेवानयो P.

१५. ०मायं P. १६. ०वेवा P.

१७. द्यौ P. १८. तवे P.

१९. व्यपि P.

२०. By the matter within the
commas VML explains
समानेन । क्रतुना and संविदाने ॥
परस्परप्रीणनाख्येनैकेन क्रतुना कर्मणा
संविदाने परस्परमैकमत्यं प्राप्ते ते द्यावा-
पृथिव्यौ । संविदाने—“विद ज्ञाने” इत्यस्य
'समो गमि—' इत्यादिनात्मनेपदे ज्ञानच् ।
चित्त्वावन्तोवास्तः Sy.

२१. अपि P.

२२. तत्र दृष्टान्तः Sy.

२३. यथा वेः कुलायं नाना भवति तद्वत् Sy.

२४. ०न्यावसा० P.

२५. पृथग्भूतम् Sy.

२६. स्थानम् Sy.

२७. ०दन्ते D. चक्राते । तथाच श्रुतिः—
'इमौ वै लोकौ सहास्तां तौ व्येताम्'
(AB. 4.27.) इति Sy.

समान्या वियुते दूरेअन्ते ध्रुवे पदे तंस्थतुर्जागरूके ।

उत स्वसारा युवती भवन्ती आदु ब्रुवाते मिथुनानि नाम ॥ ७ ॥

समान्या । समानपरिणामे वा, समानप्रयोजने वा, एकीभूते वा । वियुते पृथग्भूते च । दूरे ययोः पर्यन्तो विस्तृतयोस्तादृशे । अपिच । स्वसुस्थानीये । तरुण्यौ । भवन्त्यौ ।

१. समाने परस्परप्रीणनाख्येन कर्मणैकमत्यं गते । समान्या—‘सुपां सुलुक्—’इति विभक्तेर्द्विषः Sy.

आकारो द्विवचनस्थानिकः । परिमाणतः हसमाने इत्यर्थः SKN.

सामान्यावेते छावापृथिव्यौ समानपरिमाणे Dur.

२. ०णामेव P.

३. बेकी० P.

४. ०तेव P.

५. ०युतैः M. वियुज्य वर्तमाने Sy. एवमेतस्मिन् मन्त्रे ‘वियुते’ इत्यस्य पदस्य छावापृथिवीविशेषणत्वम् । छावापृथिवीशब्दश्चात्राध्याहार्यः ‘दूरे अन्ते’ इत्येवमादीनां तयोपपत्तिदर्शनात् Dur.

६. ०यमते P. सह सत्यौ विभिञ्जिते पृथग्भूते इत्यर्थः SKN. विभिञ्जीभूते Dur.

७. दूरेऽन्तोऽवसानं ययोस्ते दूरेअन्ते अविनाशिन्यौ ते छावापृथिव्यौ । दूरेअन्ते—‘इण् गतौ’ ‘दुरीणो लोपश्च’ (Unādi 2.177.) इति रक्प्रत्ययो धातोलोपश्च । ‘रो रि’ (Pa.8.3.14) इति रेफलोपः । ‘दुलोपे—’इति दीर्घः ।

अन्तशब्दः अनेः ‘असिहृति—’ इत्यादिना तन्त्रत्ययान्तः ‘सप्तम्युपमान—’ इति बहुव्रीहिः । ‘हलदन्तात्—’इति सप्तम्या अलुक् । पूर्वपदस्वरः Sy. दूरेअन्ते छावापृथिवीनामधेयमेतत् (Ngh. 3.30.) । तयोर्ह्यतिमहत्त्वाद् दूरतस्तेन तथोच्यते SKN. महत्त्वाद् दूरे अन्ते च । न हि छावापृथिव्योरन्तोपलब्धिरस्ति Dur.

८. विसृजत० P.

९. ०द्वचे M.

०स्तद्व० P.

१०. अवि M.

अपिचैते Dur.

११. भगिन्यौ, ‘कस्मादात्मना जाते इति । स्वसारा—‘न षट्स्वस्त्रादिभ्यः’ इति ङीपः प्रतिषेधः Sy. स्वसारौ भगिन्यौ । एकस्मात् कारणात्मनो जातत्वात् SKN. भगिन्यौ । सहोत्पत्तित्वात् Dur.

१२. ०रुण्यो P. नित्यतरुणे Sy. सर्वदेव पृथग्भूतयोः मिञ्जीभवन्त्यौ SKN. सम्मिञ्जीभवन्त्यौ परस्परसम्भोगेन Dur.

१३. तस्यतुरित्यन्वयः Sy.

ध्रुवं । स्थाने । तिष्ठतः^३, यत्र स्थिते न निपततस्तद् ध्रुवम् । जागरणशीले भूत्वा गहनरं
तिष्ठत इत्यर्थः । अन्यानि । अग्नि । एवंजातीयगानि मिथुनानि । नागधनानि 'उर्वी' 'पृथ्वी'
'बहुले' 'हरे' इत्यादीनि । ध्रुवात्^{११}, दृश्यमाने, तथाच^{१३}, आवापृथिव्या^{१४}देशेन एवजातीयगानि नागानि

१. अविनाशिनः Sy.

ध्रुवं नित्यं, तत्स्थानं शाश्वतं यत्स्था-
नमन्तरिक्षाख्यं तस्मिन् SKN.

अन्त्येकवचनमन्तरिक्षविषयम् । ध्रुवं
शाश्वतम्, एतस्मिन् पदे आधार-
भूते (अन्तरिक्षे) अन्तरिक्षस्य क्षयो
नास्ति प्रतिद्वन्द्व्यभावात् । तच्चै-
तयोर्धावापृथिव्योः प्रतिष्ठा । तस्मिन्
Dur.

२. अन्तरिक्षे Sy.

३. तिष्ठतः । तथाच—'सर्वमिवमाकाशं
प्रोतं च' । Cf. 'आकाशाएव तदोतं
'प्रोतं चेति' SB. 14. 6. 8. 7. इति
श्रुतिः SKN. एते तस्थतुः । स्थित-
वत्यौ Dur.

४. रूपम् P. The passage यत्र स्थिते
न पततस्तद् ध्रुवम् should im-
mediately follow ध्रुवे and
precede स्थाने ।

५. जागरणशीले सत्यौ । जागरणे—'जागु-
निद्राक्षये' इत्यस्मात् ताच्छ्रीत्यर्थे 'जागु-
रुक्' (Pa. 3. 2. 165.) इत्युक्तप्रत्ययः ।
प्रत्ययस्वरः Sy. जागरणशीले श्रुतिद्यो-
तनावौ स्वव्यापारे प्रभावर्जिते इत्यर्थः
SKN.

सर्गादारभ्य जागरणशीले स्वं स्वमवि-

कारम्भति Dur.

६. ०ष्ठतः P.

७. ०त्थत्यः P.

८. अनन्तरम् Sy. आदितः पदपूरण इवार्थे
वा SKN.

९. द्वन्द्वानि Sy.

द्विवचनसंयुक्तानि SKN.

आत्मनो मिथुनानि द्विवचनसम्बद्धानि
Dur.

१०. दूरेअन्ते, रोवसी, पुरोहिते इत्यादीनि
नामानि Sy. बहुवचनस्यात्र लुक् ।
नामानि स्वानि 'स्वधे पुरन्धी' इत्या-
दीनि SKN.

स्तोतॄणां नाम नामानि... स्तुतिनाम-
भिः 'स्वधे पुरन्धी' इत्येवमादिभिरिति
Dur.

११. Omitted in M.

१२. ते परस्परं भूतः । उर्व्यादिभिर्द्वन्द्वनाम-
भिर्धावापृथिव्यावुच्येते इत्यर्थः Sy.
कथयत इव स्तोतॄभ्यः SKN. अर्थ-
वनेते विद्युते च सन्मिथीभूते च सत्यौ
धावापृथिव्यौ युवाते इव प्रकथयत इव
Dur.

१३. M. has कथयत् P. has तथा य०
for तथाच ।

१४. ०षिवी द्यौः P.

निपतन्तीत्यर्थः ।

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो मूहो देवान्बिभ्रती न व्यथेते ।

एजद्भ्रुवं पत्यते विश्वमेकं चरत्पतत्रि विपुणं वि जातम् ॥ ८ ॥

विश्वेदेते । विव्वानि । एव । एते । जानानि भूतानि । विस्तीर्णतया संविविक्तः

पृथक्पृथक्, असङ्कीर्णं वारयतः । किंच महतः । देवान् अग्निवाय्वादीन् । बिभ्राणे । न ।

चलतः । तथाऽज्योः, एजत् चलं मनुष्यादिकम् । ध्रुवं पर्वतादिकं च । सर्वम् । एकीभूतम् ।

पतति वर्तते, यथा नानादिभ्यः समागता नगरद्वारि । तदेवाऽऽह—चरत् पश्यादिकम् ।

पतनशीलं च शकुन्यादिकम् । एव विष्वग्गमनम् । भूतजातम् । अनयोर्विविधं पततीति ।

१. निष्प० P.

२. ०त्यर्थः P. 'समानं सम्मानमात्रं भवति । मात्रा मानात् । दूरं व्याख्यातम् । अन्तोऽस्तते' N. 4.25.; SKN. II. 272.

३. If VM. interprets आत् as अन्यानि and उ as अपि, he ignores no word.

४. बबिबेते P.

५. सर्वाणि Sy. ६. अपि Sy.

७. आवापृथिव्यौ Sy.

८. भूतजातानि Sy.

९. ०विवक्तः P. अवकाशप्रदानेन संवि-
भज्य कुरुतः । 'विविद् पृथग्भावे' ।
जुहोत्यादिः । निघातः Sy.

१०. संकी० P.

११. इन्द्रसूर्यादीन् सरित्समुद्रपर्वतादींश्च Sy.

१२. बिभ्राणे अपि ते । बिभ्रती—'दुभ्रुजं
धारणपोषणयोः' इत्यस्य शतरि 'नाभ्य-
स्ताच्छतुः' इति नुमभावः । अभ्यस्त-

स्वरः Sy.

१३. बल० M. चलताः P. खिद्येते Sy.

१४. था० P.

१५. जङ्गमात्मकम् । एजत्—'एजु कम्पने ।'
शतरि रूपम् Sy.

१६. P. adds च after मनुष्यादिकम् ।

१७. स्थावरात्मकम् Sy.

१८. जगत् Sy.

१९. एकं स्थानं पृथिवीमेव Sy.

२०. वत्तते P. अभिगच्छति Sy.

२१. ०गम P.

२२. चरं P. चञ्चलं पशुजातम् Sy.

२३. पक्षिजातं च Sy.

२४. एव P.

२५. विष्वक् नानारूपमनयोर्मध्ये वि तिष्ठते ।
'योग्यक्रियाध्याहारः' Sy.

२६. जाताम् P.

२७. अभिगच्छति । पत्यते—'पद गतौ' दि-
वादिवात्मानेपदी । दकारस्य तकारो
व्यत्ययेन । निघातः Sy.

सनां पुराणमध्यैम्यारान्महः पितुर्जनिर्तुर्जामि तन्नः ।

देवासो यत्र पनितार एवैरुरौ पथि व्युते तस्थुरन्तः ॥ ६ ॥

सना पुराणम् । अस्माकम् । पितुर्दिवः । जनयितुर्भूमिरन । तत् । सनातनम् ।
पुराणम् । जामित्वम् । अध्येमि पठामि, उच्चारयामि । सगप्रति, आरांन्ध्रदोऽन्तिकवचनः
सम्प्रतीत्यर्थः । देवाः । यस्मिन् जामित्वे गया कथ्यमाने । गमने रागत्य । गो स्तुतनाः, मुष्टु त्वया
स्तुतम् इति वननम् । विस्तीर्णे । पथि । अन्तरिक्षे । द्यावापृथिव्योरगः । रांनश्रवणार्थं
स्थिताः, स्तुतिभिः परस्येवान्तरिक्षस्य देवैर्बहुभिर्व्युत्तत्तागिति, अग्रांस्तग भूग्रां निर्वनगाग ।

१. हे द्यौः ! Sy.

२. ०कम P.

३. वितु० P. सर्वस्य पातयित्र्याः Sy.

४. ०भूमेश्च P. जनयित्र्यास्तव Sy.

५. Omitted in M.

६. पुरा P. पूर्वकलागतम् । पुराणम्—
पुराशब्दात् शैविकायं 'सायंचिरम्—'
इति द्युप्रत्ययः । 'पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मण-
कल्पेषु' (Pa. 4. 3. 105.) इति नि-
पातनात्तुल्यभावः । निपातनादेवान्तो-
वात्तत्त्वम् Sy.

७. सर्वमेकस्माज्जातमिति द्यौर्भगिनी भव-
ति । तावृशं भगिनीत्वम् Sy.

८. ०मित्वमध्यमि P. स्मरामि । दिवः पितृत्वे
जनयितृत्वे च मन्त्रवर्णः—'द्यौर्मै' पितृ
जमिता नाभिरत्र' (R.V. 1. 164. 33.)
एभि—'इक् स्मरणे' । अबाविः । लटि
रूपम् । निघातः Sy.

९. अघुना Sy.

१०. अरा० P.

११. ०स्यत्यर्थः P.

१२. यस्यां विवि Sy.

१३. वयं P.

१४. कत्य्य० P.

१५. गमने राग M. गमनसाधनेः स्वं स्वेवा-
हनः सहिताः सन्तः Sy.

१६. त्वाम् Sy.

१७. मुष्टु त्वम् P.

१८. वति P. नभसि Sy.

१९. विविक्ते । व्युते—'वेम् तन्तुतन्ताने' ।
कर्मेणि क्तः । यजावित्वात्सम्प्रसारणम् ।
'गतिरनन्तरः' इति गतेः प्रकृतित्वरः Sy.

२०. मध्ये Sy.

२१. ०णात् P.

२२. स्तितः P. तस्थुः । तत्र स्थिता देवा
मदीयं स्तोत्रं शृण्वन्ति इति भावः ।
तिष्ठतेतिटि रूपम् । यत्रयोगावनिघातः
Sy. २३. तन्तुभिः P.

२४. पदं स्वेवा० M.

२५. ०भिर्बुत० P. व्युते विविक्ते Sy.

२६. VM. ignores महः ॥ महः महत्याः
Sy.

इमं स्तोमं रोदसी प्र प्रवीन्मृदुः । शृण्वन्नग्निजिह्वाः ।

मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः ॥ १० ॥

इमं स्तोमम् । हे छावापृथिवी ! युवयोरिमम् । स्तोमम् । अहं प्रब्रवीमि । मृदु-
शब्दपर्यायं ऋदुशब्द इति यास्कः, मृदुः सोम उदरे येषाम् । अग्निजिह्वानां देवानां ते । तं शृण्वन्तु ।
मित्रश्च । वरुणश्च । अन्ये च सम्राजः । युवानः । अदितेः पुत्राः । क्रान्तदर्शनाः । विस्तीर्णा
भवन्तः ।

हिरण्यपाणिः सविता सुजिह्वस्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानः ।

देवेषु च सवितुः श्लोकमश्वेरादुस्मभ्यमा सुव सर्वतातिम् ॥ ११ ॥

[हिरण्यपाणिः^{१०}] हिरण्यपाणिः^{११} । सविता । सुवाक् । दिवश्च । यज्ञे । अह्नस्त्रिः ।

१. Omitted in M. previously and the omission shown by dots added later in different handwriting. इति P.
२. हे छावापृथिवी ! Sy. ३. ०वयोः M. युष्मदीयम् Sy. ४. स्तोत्रम् Sy.
५. प्रकर्षेण ब्रवीमि Sy. ६. ऋभुज० M. इव P. ७. Cf. N. 6: 4.
८. ऋदुवराः—ऋदु मृदु उदरं येषां ते ऋदु-
वराः । यद्वा मृदुस्वरे सोमो येषां ते ऋदु-
वराः Sy. ९. ०मग्निजिह्वा P. अग्निजिह्वास्थानीयो येषां ते तथोक्ताः ।
त्रिजिह्वावन्तोदात्तत्वम् Sy.
१०. ताः P.
११. तद्विदं स्तोत्रं शृण्वन्तु । शृण्वन्-
'श्रु श्रवणे' इत्यस्य लेट्यङागमः Sy.
१२. M. omits words between
शृण्वन्तु and सम्राजः ॥ सम्यग्दीप्य-
मानाः Sy. १३. नित्यतद्व्याः । यद्वा ।
यजमानानभिमतफलैर्मिश्रीकुर्वन्तः Sy.
१४. पुकाः M. P. omits it.
१५. ०शनं P. १६. स्वानि स्वानि कर्माणि
प्रथयन्तो मित्रादयो देवाः । पप्रथानाः—

‘प्रथ प्रस्थाने’ इत्यस्य कानचि रूपम् ।
चि ३.11.न्तादात्तः Sy.

१७. The *pralika* has been sup-
plied by the Editor.

१८. दानार्थं हिरण्यं पाणौ हस्ते यस्य स
तथोक्तः । यद्वा ऋत्विग्भूतस्य हस्ते प्राशिन्नं भक्षणार्थ-
मन्वयवो बहुः । तत्प्राशिन्नं तस्य हस्तौ
चिच्छेव । ततोऽन्वयवो हिरण्ययो हस्तौ
कृत्वा सन्धुः । ततोऽयं हिरण्यपाणिः ।
तथाच कौषीतकम्—‘सवित्रे प्राशिन्नं
प्रतिजह्नुस्तत्तस्य पाणी प्रचिच्छेव तस्मै
हिरण्ययो प्रतिबधुस्तस्माद्विरण्यपाणिः’
(Kau. Br.6.13.) इति ‘हयं कान्ति-
गत्योः’ ‘हयतेः कन्यन् हिर च’ इति कन्यन्,
हिर -त्ययभावेन। वातोः । निस्वादाद्यु-
दात्तः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । हिरण्यं
कस्मात् ? अयत्त च यन्ममानामेति वा
ह्रियते जनाज्जनम् (N.2.26.) ‘पाणिः
पणायतेः पूजाकर्मणः’ (N. 2.26.) इति
Sy. १९. सुपा P. शोभनवाक् Sy.
२०. विदं च P. नमसः सकाशात् Sy.
२१. अरनस्त्रीः M. त्रिषु सवनेषु Sy.

प्रागच्छन् । प्रथ प्रत्यक्षः—स त्वं हे साविताः ! मदीयां वाचं स्तुतिरूपां । अंगे स्तुतिरूपा ।
प्रापय । अगन्तरमेव । प्रेरय च । अस्मभ्यम् । सर्वदेवैस्तायमानं प्रपन्नम् ।

सुकृत्सुपाणिः स्वर्वां ऋतावां देवस्त्वष्टावसे तानि नो धात् ।

पृथ्वन्तं ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वग्रावाणो अध्वरमेतष्ट ॥ १२ ॥

सुकृत्सुपाणिः । शोभनकारी । ज्ञानपाणिः । धनवान् । सर्वकर्मा । देवः । व्याघ्रा ।
तानि स्वकीयानि धनानि । रक्षणार्थम् । अस्मभ्यम् । प्रयच्छन् । ऋभवे । यय न । पृथ्वा
सहिता । अस्मद्यज्ञे मादयध्वम् । उन्निहृतावाणोऽभिप्रायमभ्यर्चयन् । गजम् । सामाभिप्रायेण
पृथ्वन्तं इति ।

विद्युद्रथा मरुतं ऋष्टिमन्तो दिवो मर्यां ऋतजाता अयासः ।

सरस्वती शृण्वन्युज्ञियांसो धातां रुयिं सहवीरं तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युद्रथाः । विद्युद्युतस्थाः 'आ विद्युन्मद्भिः' इत्युक्तम् । मरुतः । द्रुष्टिभिरभ्यर्च्यः

१. प्रागच्छन् भवतीति शेषः । पत्यमानः—
'पव गती' । विवाविरात्मनेपदी ।

वकारस्य तकारश्छान्दसः Sy.

२. ०त्यक्षः P. परोऽर्ध्वः प्रत्यक्षः Sy.

३. पितः P.

४. M. Omits दीयां वाचं स्तुतिरूपां ॥

इलोक्यतेऽनेनेति इलोकः स्तोत्रम् Sy.

५. स्तोत्रेषु विद्यमानं च Sy.

६. प्राप्नुहि । अग्रे—'क्षिम् सेवायाम्'
इत्यस्य लङि 'बहुलं छन्दसि' इति शपो
लुक् । 'ववायोगे प्रथमा' इति न निघातः
Sy. ७. सुव—'षू प्रेरणे' । तुवादिः
Sy. ८. सर्वे दे० P. सर्वमपेक्षितं
फलम् । सर्वतातिम्—सर्वदेवात्तातिम्
स्वाधिकः । लित्त्वरः Sy.

९. Omitted in M. सुष्ठु जगतः कर्ता
Sy. १०. कल्याणपाणिः Sy.

११. सत्यस्य Sy.

१२. पाणि P. यान्यस्माकमपेक्षितानि Sy.

१३. ०पात्यम् P. रक्षणाय Sy.

१४. ववावु Sy. १५. उर भात्तीत्युभयः Sy.

१६. अस्मान् धनप्रदानेन दृष्टान् कृत्य Sy.

१७. सोमाभिषवायार्थमुद्यतप्रावाणः सन्त ऋ-
त्विजः Sy. १८. ०धात्यं P.

१९. इममस्मदीयमध्वरम् Sy.

२०. संस्तुत० M. and D. अकुर्वन् ।

अतष्ट—'तक्ष् त्वक्ष् तनूकरणे' । ऊवि-
त्वावत्रेडभावः । 'भलो भक्ति' इति सलोपः ।

'स्कोः संयोगाद्योः—'इति ककारलोपः ।
बहुवचनस्यैकवचनं छान्दसम् Sy.

२१. विद्योतमानरथोपेताः Sy.

२२. अ P.

२३. ०न्मभिः M. ०द्युतमद्भिः P. RV.
I. 88.1. २४. ०त्युक्त M.

२५. यष्टि० P. वीक्षितमस्तः । ऋष्टिरायुष-
विशेषस्तद्वस्तो वा Sy.

सहिताः । दिवः सम्बन्धिनः । मर्याः, दिवः सूनवः । उदकार्थं जाताः । गन्तारः । तैः सह भूता माध्यमिका वाक् । शृण्वन्तु, अस्मत्स्तोत्रम् । यज्ञार्हाः । अथ प्रत्यक्ष—दत्तं । धनम् । पुत्रसहितम् । क्षिप्रकारिणः ।

विष्णुं स्तोमांसः पुरुदस्ममर्का भगस्येव कारिणो यामनि ग्मन् ।

उरुक्रमः कंकुहो यस्य पूर्वनि मर्धन्ति युवतयो जनित्रीः ॥ १४ ॥

विष्णुम् । विष्णुम् । स्तोत्रशस्त्राणि । बहूनां दर्शनीयम् । गमने । गच्छन्त्यभि-
गच्छन्ति । यथा भजनीयस्याढ्यस्य । कर्मकराः, आगमन उद्युक्ता भवन्ति । विस्तीर्णक्रमः
स देव । दिशः । पूर्व्यः । यस्य प्रसादाद् विविक्ता भवन्ति, तत्प्रभावादेव । जनयिष्यः । युव-

१. द्योतमानाः Sy.

२. मत्याः M. मर्याः P. शत्रूणां मारयितारः Sy.

३. ०कार्थं P. उदकाद्यज्ञाद्वा प्रादुर्भूताः । यद्वा ऋतमुदकं जातं येभ्यस्ते ऋतजाताः Sy. ४. जात P.

५. सततगमनशीलाः Sy.

६. वाक्यं M. वाक् क्य P. ग-पद्यरूपेण प्रसरणमस्या अस्तीति सरस्वती । वाग्देवता च । एते सर्वे देवाः Sy.

७. अस्मिन्स्तो० M. मदीयमिमं स्तोमम् Sy.

८. अस्मभ्यं दत्त । दत्त—दधातेर्लोडि 'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् । 'तप्त-नप्तनयनाश्च' इति तबादेशः । पादादित्वादिनिघातः । तपः पिस्वावनुदात्तत्वे घातुस्वरः Sy.

९. अस्माकं फलप्रदाने त्वरणयुक्ता हे मरुतः ! तुरासः—'तुर त्वरणे' । इगुपथ-लक्षणः कः । आसन्वितत्वाभिघातः Sy.

१०. देवम् Sy.

११. VM. explains स्तोमांसः and अर्काः together as स्तोत्रशस्त्राणि ।

स्तूयन्त एभिरिति स्तोमाः स्तोत्राणि । अर्काः—अर्चनीयानि शस्त्राणि च Sy.

१२. बहुकर्मणम् । यद्वा बहून् दस्यत्युपक्षप्यतीति पुरुदस्मः । तम् Sy.

१३. सततं प्रतायमानेऽस्मिन् यज्ञे Sy.

१४. ०च्छ सन्त्य० P. गच्छन्तु । ग्मन्—गमेर्लुङि 'मन्त्रे घस—'इत्यादिना च्लेर्लुक् Sy.

१५. धनस्य Sy.

१६. ०करः P. कर्तृणीव स्थितानि तानि Sy. १७. उद्युक्ता P.

१८. उरुमहान् क्रमः पादविक्षेपो यस्य सः त्रिविक्रमावतारे एकेनैव पादेन सर्वं जग-वाक्कम्यातिष्ठत Sy.

१९. कंकुहः—कं स्कुभन्ति विस्तारयन्तीति कंकुहो दिशः । यद्वा कंकुबुच्छ्रयार्थः । उच्छ्रिता इव हि दिशो बुक्षारोषूपलभ्यमानास्तिष्ठन्ति । एता दिशः । कंकुभः—पुषोवरादित्वाद्गुपस्वरसिद्धिः Sy.

२०. पूर्वः M. बह्वक्षः P.

२१. प्रदाता सदा P.

२२. ०यिष्यौ P. सर्वस्य जनयिष्यः Sy.

२३. परस्परमस-ीर्णाः Sy.

तयो विवः । न । मर्धन्ति, न परस्परं बाधन्ते, यथास्थानं तिष्ठन्तीति ।

इन्द्रो विश्वैर्वीर्यैः^१ पत्यमान उभे आ पंग्रौ रोदसी महित्वा ।

पुरंदरो वृत्रहा धृष्णुषेणः संगृभ्यां न आ भंरा भूरि पश्वः ॥ १५ ॥

इन्द्रो विश्वैः । इन्द्रः । सर्वैः । वीर्यैः सह । आगच्छन् । उभे । द्यावापृथिवी । महत्त्वेन । आपूरयति । शिष्टः प्रत्यक्षः—पुरां दारयिता । शत्रूणां हन्ता । पराजनांगस्त्वम् । पशोः^२ । भूरि^३ । हस्तेन सङ्गृह्य^४ । अस्मभ्यम् । आभर^५, बहून् देहि^६ पशूनि^७त्यर्थः ।

नासत्या मे पितरा बन्धुपृच्छां सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।

युवं हि स्थो रयिदौ नो रयीणां दात्रं रक्षेथे अकवैरदब्धा ॥ १६ ॥

नासत्या । 'इमे अश्विनो' इति ब्राह्मणाद् अश्विनो द्यावापृथिवी, अत्रा उक्तम्—अश्वि-

१. मर्धन्ति P.

विष्णोराज्ञां न हिंसन्ति Sy.

२. Omitted in P.

३. स्ह P. सामर्थ्यैः Sy.

४. गच्छ सुभे P.

प्राप्यमाणः सः Sy.

५. द्यावापृथिव्यौ Sy.

६. स्वकीयेन महिम्ना Sy.

७. पूर० P.

पूरयामास Sy.

८. P. reads परोक्षः शिष्टः for शिष्टः प्रत्यक्षः ॥ शेषः प्रत्यक्षकृतः Sy.

९. शत्रुपुरां दारयिता । पुरन्दरः—'वृ विदारणे' इत्यस्य पुरण्ड उपपदे 'पूःसर्वयोर्वारिसहोः' इति कञ्प्रत्ययः । 'वाचंयमपुरन्दरे च' इति निपातनात् पूर्वपदस्यामागमः । चित्वादन्तोदात्तः Sy.

१०. वृत्रस्य हन्ता Sy.

११. ०सहसे० P. पराभिभवनशीलसेनोपेतः स त्वम् । धृष्णुषेणः—'पूर्वपदात्—' इति संहितायां षत्वम् । यदा षत्वं तदा 'रषाभ्याम्—' इति णत्वम् Sy.

१२. पशून् । पशवः—पशुशब्दात् षसः 'जसा-विषु छन्दसि वाचचनम्' इति सवर्ण-दीर्घाभावः Sy.

१३. प्रभूतं यथा भवति तथा Sy.

१४. सङ्गृभ्य—ग्रहेत्यपि स्थानिबद्धावात् सम्प्रसारणम् । 'हृग्रहोर्भक्षन्वसि' इति भत्वम् । 'क्षिति' इति प्रत्ययात्पूर्व-स्योदात्तत्वम् Sy.

१५. देहि । यद्वा पशवः पशोर्भूरि बहुत्वं पशून्च यच्छेति Sy.

१६. ०त्यर्थः P.

१७. ति M. Cf. इमे ह वै द्यावापृथिवी प्रत्यक्षमश्विनौ SB. 4. 1. 5. 16.

नावेव । मम । मातापितरौ—इति । बन्धनं यौ पृच्छतः 'किं त्वं बुद्धोऽसि' इति, तौ बन्धुपृच्छौ,
तत्र शाट्थायनकम्—'अश्विनौ वै देवानां बन्धुमुच्यौ' इति । समाने जन्मनि भवम् । अश्विनोः^{११}
कल्याणम् । नासत्येत्यादिकं नाम^{१२} । शेषः प्रत्यक्षः—युवाम् । हिं । अस्माकम्^{१३} । धनानाम्^{१४} ।
दातारौ । भवथः । दत्तं च धनम् । रक्षेथे । कुत्सितैरुपायैः । शत्रुभिः, अहिंसिताविति^{१५} ।

महत्तद्वः कवयश्चारु नाम यद्धं देवा भवथ विश्व इन्द्रे ।

सखं ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तद्धता नः ॥ १७ ॥

महत्तत् । हे क्रान्तदर्शनाः ! ऋभव. ! महत् । तत् । वः । नमनम् । अभ्युदयावहम् ।
यत् । खलु । यूयं सर्व एव । इन्द्रे । सङ्गता भवथ । त्वं च पुरुहूत ! समानस्थानो भवसि ।

१. नासत्या—'नभ्राणपात्—' इत्यादिना
निपातनामजः प्रकृतिभावः Sy.

२. युवां मे पालयितारौ भवतम् Sy.

३. न्वन P.

४. ०न्धुच्छौ P. हविषप्रदातृत्वेन बन्धून-
स्मान् अपेक्षितमर्थं पृच्छत इति बन्धूनां
प्रण्टारौ । बन्धुपृच्छा—पृच्छेः क्विप् ।
'सुपां सुलुक्—'इति सुपो डादेशः Sy.

५. रत्र P. ६. बुद्धमु० M.

७. Sāt. reads अश्विनौ हि देवानां बद्ध-
मुच्यौ. 12. 13. O. M. p. 25. Col-
lection of the Fragments of
Lost Brāhmanas. B. Ghosh.
Fragments XII-XIII. p. 37.

८. सजाते भवं सङ्गतम् । सजात्यम्—
सजाते भवम्—'भवे छन्दसि' इति
यत् । तिस्त्वरितः Sy.

९. न्वनम् P.

१०. ०श्विनौ P. युवयोरश्विनोः Sy.

११. ०ल्याणाम् P. कमनीयम् Sy.

१२. खलु Sy. १३. अस्मभ्यम् Sy.

१४. धनानां मध्ये Sy.

१५. उत्तमस्य धनस्य दातारौ Sy.

१६. स्थः—अस्तेर्लटि रूपम् । ह्रियोगाद-
निघातः Sy.

१७. दत्तं च or दात्रं च is suggested
for दत्तं च । VM. explains दात्रं
by धनम् ॥ हविषां दातारं माम् Sy.

१८. पालयतम् Sy. १९. अकुत्सि० is
suggested for कुत्सि० ॥ अकु-
त्सितैः शोभनैः कर्मभिः Sy.

२०. ०रसि० P. केनाप्यतिरस्कृतौ युवाम् Sy.

२१. VM. ignores रयि of रयिदौ ॥

२२. हे मेधाविनः ! Sy.

२३. हे देवाः ! Sy.

२४. प्रभूतम् Sy. २५. तादृशम् Sy.

२६. युष्माकम् Sy. २७. कर्मनमनं वा Sy.

२८. मनोहरं खलु Sy.

२९. येन कर्मणा । 'सुपां सुलुक्—' इत्यादिना
सुपो लुक् Sy. ३०. इन्द्रोपलक्षिते
लोके Sy. ३१. ग सङ्गता P.

३२. वयं M. देवत्वं प्राप्नुय । भवतेर्लटि
रूपम् । ऋत्तत्त्वात्तदनिघातः Sy.

३३. बहुभिराहूत ! हे इन्द्र ! Sy.

३४. सखं ऋभुभिरित्यत्र संहितायाम् 'ऋत्यकः'
इति प्रकृतिभावो ह्रस्वत्वं च Sy.

प्रियैः । ऋभुभिः । इत्यमिन्नेण सङ्गता यूयम् इदम् । कागै । अस्माकम् । लाभाय । कुरुत ।

अर्यमा णो अदितिर्यज्ञियासोऽदब्धानि वरुणस्य व्रतानि ।

युयोत नो अनपत्यानि गन्तोः प्रजावानः पशुमाँ अस्तु गातुः ॥ १८ ॥

अर्यमा । अर्यमाँ च । अस्माकमस्तु । अदितिश्च । देवाय । असुरेणगद्विसितानि । वरुणस्य । व्रतानि भवन्ति, स चास्माकमस्तु । ते यूय हे अर्यगप्रभृतयः ! अभिगन्ताव्याद् गृहात् । अनपत्यानि—पुत्राणामयोग्यानि ज्वरादीनि । पृथग् कुरुत । तनोऽस्माकम् । गातुः । प्रजावान् । अस्तु । पशुमाँश्चेति ।

१. प्रियतमैः Sy.

२. ऋभुभिः M. and P.

ऋतेन भवन्त्युतेन भान्तीति वा । देवैः Sy.

३. इन्द्रसहिता ऋभवो यूयम् Sy.

४. मामस्मदायाम् Sy.

५. स्तुतिम् Sy.

६. धनादिलाभायम् Sy.

७. स्वीकुरुत Sy.

८. ऋच्छति सर्वदा गच्छतीत्यर्यमा सूर्यः । अर्यमा—‘ऋ गतौ’ ‘इवब्रुक्षन्प्लीहन्क्लेदन्’—इत्यादिना निपतनाद्रूपसङ्घिः Sy.

९. ०मसु M. ०मस्ति P. अस्मान् रक्षन्तिषि शेषः Sy.

१०. विति० P. देवमाता । अदितिः—‘वीड् क्षवे’ इत्यस्य कर्तरि वित् । नञा समासः । छान्दसं ह्रस्वत्वम् । नञःस्वरः Sy.

अदितिरवीना N.422.

११. यज्ञार्हा देवाः Sy.

१२. अहिंसितानि भवन्ति Sy.

१३. यस्य वरुणस्य Sy.

१४. कर्माणि Sy.

१५. स वरुणस्ते आर्यमावयो देवाः Sy.

१६. चास्मा P.

१७. ०न्तव्याः P. सन्मार्गात् । गन्तोः—‘गम्बु गतौ’ ‘सितनिगमिमसिसच्यविधा-ऊक्रुशिभ्यः’—इति तुप्रत्ययः । निच्वा-वाद्युवात्तः Sy.

१८. ०पत्या P. अपत्यानां पुत्राणामहितानि कर्माणि । यद्वा पतनकारणं न भवतीत्यपत्यम् । तदन्तर्गतपतन पतनकारणानि कर्माणि Sy.

१९. वृणाम ० P.

२०. कुरु P.

यथा तान्यहितानि कर्माणि न स्पृशन्ति तथा कुरुतेत्यर्थः । यौतेरमित्रीभाव-कर्मणो लोटि ‘बहुलं छन्दसि’ इति शपः इलुः । ‘तप्तनपतनयनाश्च’ इति तप्रत्ययस्य तबावेशः Sy.

२१. अस्मदीयं गृहम् Sy.

२२. गातु P. गायन्ति ऋवन्तीन्त्रावीनत्रेति गातुर्गृहम् । गातुः—‘गायाहिभ्यश्च (Upādi. 1.72.)’ इति तुप्रत्ययः Sy.

२३. जावन् P.

अपत्योपेतम् Sy.

२४. ०शुमादच्चति P.

पशुमादियुक्तम् Sy.

देवानां दूतः पुरुष प्रसूतोऽनागान्नो वोचतु सर्वताता ।

शृणोतु नः पृथिवी द्यौरुतापः सूर्यो नक्षत्रैर्वृन्तरिचम् ॥ १९ ॥

देवानां दूतः । देवानाम् । दूतोऽग्निः । बहुप्रकारम् । यजमानैः प्रसूतः । अपापं भवन्त्वमी इति । वदतु । सर्वस्य विस्तारयिता, सर्वस्य कर्ता वा । शृणोतु । अस्मान् । पृथिवी । द्यौः । आपः । सूर्यः । च । नक्षत्रैः सह । विस्तीर्णम् । अन्तरिक्षं च ।

शृण्वन्तु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळ्या मदन्तः ।

आदित्यैर्नो अदितिः शृणोतु यच्छन्तु नो मरुतः शर्म मद्रम् ॥ २० ॥

शृण्वन्तु । शृण्वन्तु । अस्मान् । सोमस्य वर्षितारः । भावाणः । ध्रुवक्ष्माः । अक्षेर्न । मदन्तः । तथाऽऽदित्यैः सह । अस्मान् । अदितिश्च । शृणोतु । मरुतश्च । अस्मभ्यम् ।

१. तथाच तैत्तिरीयकम्^१ 'अग्निर्देवानां दूत आसीत्' Sy.

२. पुरुषु बहुषु देशेषु Sy.

३. ०माने P. अग्निहोत्रार्थं विहितः । यद्वा पुरुषिर्यजमानैः यष्ट्यदेवाह्वानार्थं प्रेरितः । प्रसूतः—'पू प्रेरणे' । कर्मणि क्तः । 'गतिरनन्तरः' इति गतेः प्रकृतिस्वरः Sy.

४. अपाप M. अपा P. अनागसः । अनागान् —शसि सकारलोपश्छान्वसः । सवर्णदीर्घे कृते 'तस्माच्छसो नः' इति नत्वम् Sy.

५. ०न्त्वभि P. ६. अवीतु । वोचतु—'वच परिभाषणे' । 'व्यत्ययो बहुलम्' इति शपोऽङादेशः । 'वच उम्' गुणः । निघातः Sy. ७. सर्वत्र Sy.

८. अस्मदीयां स्तुतिं शृण्वन्तु । प्रत्येक-विवक्षया एकवचनम् Sy.

९. तादृशोऽग्निः कर्मकर्तृसाधनवैगुण्येन सा-पराधानस्मान् Sy.

१०. सूर्यस्य P. ११. इव P.

१२. नक्षत्रैः—'नक्ष गतौ' 'अमिनक्षियजिबन्धि-पतिभ्योऽत्रन्' इत्यत्रन् प्रत्ययः । नित्वा-दाद्युदात्तः । यद्वा न क्षरति न क्षीयते इति वा नक्षत्रम् । 'नश्चाप्नपात्—'इति नञः प्रकृतिभावः । नञः स्वरः Sy.

१३. VM. explains n: once only.

१४. M. repeats शृण्वन्तु । शृणु P.

१५. अस्मदीयां स्तुतिम् Sy.

१६. सेवस्य P. १७. अभिमतफलसेवका मरुतः Sy. १८. पुणन्ति पूरयन्त्य-धिनां कामानिति पर्वता प्रावाभिमानिनो देवाः Sy. १९. निश्चलस्थानाः Sy.

२०. Omitted in P. हविलक्षणेनाक्षेन Sy.

२१. मेद० P. माद्यन्तः सन्तः Sy.

२२. अपत्यभूतैरादित्यैरुपेता । आदित्यैः—अदितेरपत्यानीत्यर्थे 'दित्यदिति—'इति ण्यः । प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । सुपा सहैकादेशे कृते एकादेश उदात्तः Sy.

1. Cf. स (अग्निः) हि देवानां दूत आसीत् SB. 1.4.1.34 and अग्निरेव देवानां दूत आस SB. 3.5.1.21; 1.4.1.34.

भजनीयम् । सुखम् । प्रयच्छन्तु ।

सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पन्था मध्वा देवा ओषधीः संपिपृक्त ।

भगो मे अग्रे सख्ये न मृध्या उद्रायो अश्यां सदनं पुरुक्षोः ॥ २१ ॥

^३ सदा सुगः । ^४ सदा । शोभनगमनः । अन्नवान् । अस्तु । मार्गोऽस्माकम् । तथा है देवाः ! ओषधीः । मधुना । सम्पृक्ताः कुरुत, मधु इत्युदकनाम । हे अग्ने ! त्वया सख्यं सति । अस्माकम् । भगः । न । हित्येत् । घनस्य । सदनम् । अहमुदस्याम् । बर्हुभिः शब्दगीयस्येति ।

स्वदस्व हव्या समिधो दिदीह्यस्मद्रचक्षं मिमीहि श्रवांसि ।

विश्वं अग्रे पृत्सु ताञ्जेषि शत्रूनहा विश्वा सुमना दीदिही नः ॥ २२ ॥

^{१०} [स्वदस्व ^{११}] ^{१२} स्वदस्वान्ने ! ^{१३} स्वहवीणि । ^{१४} सन्दीपय च । ^{१५} अशान्यस्याकम् । तथाऽस्म-

१. कल्याणकरम् Sy. २. ददतु Sy.

३. प्रवत्स्यन् यजमानः 'सदा सुगः' इत्युचं जपन् गच्छेत् । सूत्रितञ्च—'सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पन्था इति पन्थानमवरुह्य' (ASS. 2. 5.) इति Sy.

४. हे अग्ने ! अस्माकम् Sy.

५. सर्वदा । सदा स्वरादिष्वाद्युदात्तत्वेन पाठादाद्युदात्तः Sy. ६. सुखेन गन्तुं शक्यः Sy. ७. अस्माकम् M.

८. न M. ९. माधुर्योपेतोदकेन Sy.

१०. सम्पर्चयत । सेचयतेत्यर्थः । पिपृक्त—'पृथ्वी सम्पर्क' । लोटि 'बहुलं छन्दसि' इति षापः झुः । 'बहुलं छन्दसि' इत्यभ्यासस्येत्वम् Sy.

११. The passage मधु इत्युदकनाम should immediately follow मधुना and precede सम्पृक्ताः कुरुत ।

१२. Ngh. I. 12; also cf. N. 10. 31.

१३. सख्ये सञ्जाते सति Sy.

१४. मे मम Sy. १५. घनम् Sy.

१६. विनश्यतु । मृध्याः—'मृषिर्हिसार्थः' । लिङि

'तिङां तिङो भवन्ति' इति तिपः सिप् Sy. १७. स्थानम् Sy.

१८. अभिमुबध्याम् । प्राप्नुयाम् Sy.

१९. बहुलस्य च Sy.

२०. पशौ पुरोडाशस्विष्टकृतः 'स्ववस्व हव्या' इति याज्या । सूत्रितञ्च—'स्ववस्व हव्या समिधो विदीहीति पुरोडाशस्विष्टकृतः' (ASS. 3. 5.) इति Sy.

२१. 'The *pratika* has been supplied by the Editor.

२२. स्वावय । स्वदस्व—'स्वव आत्वावने' लोटि रूपम् । यासो ससार्वधातुकस्वरं धातुस्वरः Sy.

२३. हवनयोग्यानि हवींषि Sy.

२४. सम्यक् प्रकाशय । विदीहि—'विदु श्रीडावौ' इत्यस्य लोटि 'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य झुः । । परत्वात् 'हलि च' इति दीर्घत्वे कृते पञ्चाद् वलि लोपः । निघातः Sy.

२५. दीपितानि तानि श्रवांसि अशानि Sy.

२६. अथा सुद० M:

दभिमुखमेव । सम्मिमीहि । अन्नानि, सम्मानं कुरु । तथा सर्वान् । अग्ने ! सङ्ग्रामेषु । तान् ।
शत्रून्, अस्मदीयान् । जय । किं बहुना, सर्वेष्वपि । अहःसु । शोभनमतिः सन् । दीप्यस्व ।
अस्माकं गृह इति ।

III.55.

उषसः पूर्वा अध यद्वयुषुर्महद्वि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।

व्रता देवानामुप नु प्रभूषन्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १ ॥

उषसः । रात्रेरनन्तरमुपसः । पूर्वभाविन्यः । यदा । व्युच्छन्ति । ततः । महत् ।

१. अस्मदभिमुखानि । अस्मद्वचक्—अस्मान्—
नञ्चतीत्यञ्चतेः क्विप् । 'विष्वदेव-
योश्च टेः' इति टेर्ब्रचादेशः । 'सुपां
सुलुक्—'इति सुपो लुक् । अत्रचा-
नैत्यादिना तत्त्वेन निपातनाद् यणादेशे
कृते 'उदात्तस्वरितयोः' इति यणः
स्वरितत्वम् Sy.

२. सम्मानय । कुर्वित्यर्थः । मिमीहि—
'माङ् माने शब्दे च' । जुहोत्यादिः ।
तस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदम् ।
निघातः Sy.

३. संमानकं M. समानं कं P. The pas-
sage सम्मानं कुरु seems to be
the explanation of सम्मिमीहि ।
Therefore it should im-
mediately follow सम्मिमीहि ॥

४. बाधकान् Sy.

५. सर्वाणि Sy.

६. अहानि Sy.

७. ०मति P. शोभनमनस्कः सन् ।
सुमनाः—'सोमनसि' इत्युत्तरपदाद्युदा-
त्तत्वम् Sy.

८. अग्निहोत्रादिकर्मयोग्यानि प्रकाशय ।
दीविहि—'दिव्येयङ्लुकि लोटि तुजादि-
नाबन्धासस्य दीर्घः । वलि लोपः Sy.

९. 'उषसः पूर्वाः' इति द्वाविंशत्युचं द्वितीयं
सूक्तं त्रैष्टुभम् । 'उषसः' इत्यनुक्रमणिका ।
(KSA. 19. 55. p. 16.) प्रजापते-
रार्षं वैश्वदेवं 'प्रजापतिहि वैश्वदेवं ह'
(KSA. 19. 54. p. 16.) इति पूर्व-
सूक्ते हिहशब्दप्रयोगात् । सूक्तविनि-
योगो लैङ्गिकः । अत्राद्योषस्या ततः परं
नवर्चोजन्यादिदेवतास्ततः परा अहोरात्र-
देवताका ततश्चतस्रो रोदस्योः पञ्चदशी
द्युनिशोर्वा षोडशी दिग्देवताका ततः
षड्बो वर्षत इन्द्रस्य केचिदग्नेस्त्वष्टृश्चे-
ति मन्यन्ते Sy.

१०. षषा P.

११. उदयकालात् प्राचीनाः Sy.

१२. The scribe denotes some
omission by black dots after
यदा । The blank space has
been filled in different ink
by the word 'हृ' ।

१३. व्यूषः—'उष प्लुष दाहे' इत्यस्य वि-
पूर्वस्य लिट्युत्ति रूपम् । 'सह' इति
योगविभागात्समासः । यदुत्तयोगादनि-
घातः Sy.

१४. तदानीम् Sy.

१५. प्रभूतम् Sy.

अक्षरं तेज आदित्याख्यम् । विजायते । तेजसः । स्थाने क्षितिः । तत्र उक्षिप्त आदित्ये देवानाम् ।
व्रतानि कर्माणि । प्रकर्णेण भवितुमिच्छन् गजमानः । उपगर्भवति, प्रगुण्ठितं कर्माणीत्यर्थः ।
तदिदं देवानाम् । गहत् । एकम् । प्राबल्यागतिः ।

मो षू णो अत्र जुहुवन्त देवा मा पूर्वे अग्ने पितरः पदज्ञाः ।

पुराण्योः सवन्नोः केतुरन्तर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २ ॥

मो षू णः । हे अग्ने । अस्मानम् । अस्मिन् लोकं । देवा । मा । जुहुवन्त कटिला
मा भूवन्, भागधेयग्रहणार्थमिहागच्छन्तु । मा न । पितरोऽस्मानम् । पूर्वं मृताः पिण्डवित्-
यज्ञदेवताः । स्थानज्ञाः स्वकुलजातानामावासाः । रिचते पूरणम् । पुरातन्योः । जानापूर्वश्चोः
सर्वेषामावासभूतयोः । मध्ये । प्रज्ञापरत्वं दूतां भूत्वा चरन्ति, तस्मान् ते तथा कर्माणि । तेष्वेतद्

१. न क्षरतीत्यक्षरम् । अघिनाख्यादित्या-
ख्यम् Sy.

२. ज्योतिः Sy. ३. उत्पद्यते Sy.

४. उदकस्य Sy.

५. समुद्रे नभसि वा Sy.

६. अथोदिते सूर्ये Sy.

७. P. omits भवितुमिच्छन् ॥ अग्निहो-
त्रादिकर्मसु प्रभवितुमिच्छन् । प्रभूषन्
—भवतेः सति द्विर्वचनस्य छन्दसि वि-
कल्पितत्वात् अत्र द्विर्वचनाभावः । त-
वन्ताच्छतरि रूपम् । प्रादिसमासः ।
शतुर्लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः Sy.

८. ससीपं नेष्यति । योग्यक्रियाध्याहारः Sy.

९. त्यर्थः ० P.

१०. मुख्यम् Sy.

११. अस्यसि क्षिपति सर्वानित्यसुरः प्रबलः ।
तस्य भावोऽसुरत्वम् । महद्देवत्वम् Sy.

१२. VM. ignores नु ॥ नु क्षिप्रम् Sy.

१३. अस्मान् Sy.

१४. काले Sy.

१५. हिंस्युः । जुहुवन्त—‘हृ प्रसह्यकरणे’
लुङि जुहुवन्ति इलुः । व्यत्यये-

नात्मनेपदम् । ‘बहुलं छन्दसि’ इत्यु-
त्वम् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाव-
नत्वेऽतएव शः Sy.

१६. ०णार्थं ० P.

१७. M. omits words between
ग्रह and च ॥ मा हिंसियुः Sy.

१८. पुरातनाः Sy.

१९. ०ज्ञमेव ० P.

२०. कर्माण्यनुष्ठाय देवपदमनुभवन्तः Sy.

२१. ०सज्ञा M. and P.

२२. सिति P. लुष्टु Sy.

२३. पुरातन्यो ० M. पुरानो ० P.
पुरातनयोः Sy.

२४. ०धिष्योः P. सीवन्त्यनयोर्वैजमनुष्या इति
सम्पत्तिं रोक्षती । तयोः Sy.

२५. मध्ये उदेति । तस्मादत्र मा हिंसन्ति-
त्यर्थः Sy.

२६. यज्ञानां प्रज्ञापकः सूर्यः Sy.

२७. M. omits words between
षामावा and भूत्वा.

२८. चरसि is suggested for चरति ॥

२९. तस्मात् P. ३०. ०चर्वत P.

देवानाम् । एकम् । असुरत्वमिति ।

वि मे पुरुत्रा पतयन्ति कामाः शम्यच्छा दीद्ये पुर्व्याणि ।

समिद्धे अग्रावृतमिद्धदेम महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ३ ॥

वि मे पुरुत्रा । मम । बहुविषयेषु प्रज्ञापद्मादिषु । कामाः । विविधम् । पतन्ति । ततोऽहं पुरातनानि वैदिकानि । कर्माणि । अभिलक्ष्य तानि कर्तुमित्यर्थः । तदर्थमग्निं दीपयामि । अथ वयं समिद्धे सति । अग्नी । तस्मै प्राप्तमासादितं हविः । वदेम । यच्चैतदेवं वयं कुर्मस्तदपि देवानाम् । प्राबल्यकृतमिति ।

समानो राजा विभृतः पुरुत्रा शये शयासु प्रयुतो वनानु ।

अन्या वत्सं भरति चेति माता महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ४ ॥

समानः । एक एव । अयं दीप्यमानोऽग्निः । बहुषु देशेषु । विभृतो भवति धिष्ण्येषु ।

१. VM. ignores महत् ॥ महद्देवाना-
मित्यादि पूर्ववत् Sy.

२. हे अग्ने ! Sy.

३. बहवः । पुरुत्रा—'देवमनुष्यपुरुष' इत्या-
दिना प्राप्रत्ययः Sy.

४. अभिलाषाः Sy.

५. गच्छन्ति । पतयन्ति—'पल्लु गतौ' ।
स्वार्थिको णिच् Sy.

६. पुरातनानि स्तोत्राणि तदर्थम् Sy.

७. अग्निष्टोभादिलक्षणं कर्म Sy.

८. M. omits तनानि वैदिकानि कर्माणि ।
अभिलक्ष्य ॥

९. ०त्यर्थं P.

१०. ०दर्थम् P.

११. ०यानि P.

१२. पञ्चादित्यर्थम् । दीप्यमाने सति Sy.

१३. ऋतमित् सत्यमेव Sy.

१४. ०देव P. अनृतवचने हि यज्ञे वैगुण्यं
स्यादिति Sy.

१५. ०च्चैदे० P.

१६. VM. ignores महत् and एकम् ।

१७. साधारणः सर्वेषाम्, यद्वा एक एव Sy.

१८. M. omits एक एव अयं ।

१९. अभिषुतः सोमो वा Sy.

२०. प्रज्ञापद्मादिषु P. सर्वेषु देशेषु वा ।
पुरुत्रा—अधिकरणे प्राप्रत्ययः Sy.

२१. विभृतो P. अग्निहोत्रार्थं विहृतो भवति,
यद्वा यज्ञार्थं विहृतो भवति । 'हृन्
हरणे' । कर्मणि क्तः । 'गतिरनन्तरः'
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

२२. धिष्ण्ये० M.

धिष्ये P.

स तत्र शेते । शयनयोग्यासु भूमिपुं । प्रक्षिप्टः । काष्ठानि । अग्नौ । यत्समग्निम् ।
एका माता पृथिवी । हविर्भिर्धारयति । ग्रथान्या माता यो^{१०} । निवासयति गुणयोग्याग्निदत्तं
भुञ्जानेति^{१३} ।

आक्षिप्तपूर्वास्वपरा अनुरुत्सुधो जातासु तरुणीष्वन्तः ।

अन्तर्वतीः सुवते अग्रवीता महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ५ ॥

आक्षिप्त^{१३} । जरतीष्वप्योषधीषु । आक्षेताऽग्निर्भवति । तथाऽग्नौ^{१५} जनिष्यमाणाः ।
अनुरुध्यते । तथेदानीम् । जातासु । तरुणीष्वपि । अन्तर्भवति । तत्र वर्तमानश्च गर्भवती-
रोषधीः । प्रेरयति प्रसूताः करोति । पुरुषैरनिपितगर्भा अपि, 'तस्मादोषधयोऽनभ्यक्तारो

१. अग्निः, अभिषुतः सोमो वा Sy.

२. तुत् M.

३. निवसति । शये—'शीङ् स्वप्ने' ।
'लोपस्तः—'इति लकारलोपः । 'शीङ्ः
सार्वचातुके गुणः' Sy.

४. वेदिषु । शेते हविरावयः पदार्था अत्रेति
शया वेद्यस्तासु । शयासु—'शीङ् स्वप्ने' ।
'एरच्' इत्यधिकरणेऽञ् Sy.

५. वृद्धिष्वः P. विभक्तोऽग्निर्वर्तते । सो-
मश्चेत् वनेषु चमसेषु विभक्तो वर्तते Sy.

६. अनुवनं वनेष्वरणिरूपेषु काष्ठेषु Sy.

७. पवस० P. यत्समभूतमग्निं सोमं वा Sy.

८. तस्य द्वे मातरौ धावापृथिव्यौ । तयोः
धौरस्या भूतैर्जायमानतया Sy.

९. वृष्ट्यादिरूपेण पोषयति । भरति—
'भृञ् भरणे' । भूवादिः । 'एकान्याभ्यां
समर्थाभ्याम्' इति पूर्वस्य न निघातः Sy.

१०. वसुधा Sy.

११. निवसति P. केवलं निवासयति । क्षेति
—'क्षि निवासगत्योः' इत्यस्य लटि
'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य लुक् Sy.

१२. VM. ignores महत् । देवानाम् ।
असुरत्वम् । एकम् ॥ For explan-

ation see RV. III. 55. 1. and 2.

१३. जीर्णासु Sy.

१४. आवर्तमानः । आक्षिप्त—'क्षि निवास-
गत्योः' । क्विप् Sy.

१५. तथा नव्या ओषधीः Sy.

१६. अनुरुधन् । उत्पत्त्यानुगुण्येनानुतिष्ठन्न-
ग्निः सूर्यो वा । अनुरुत्—'अनो रुध
कामे' । अस्मात्क्विप् । 'अन्येषामपि
दृश्यते' इति दीर्घः । कृत्स्वरः Sy.

१७. तथा तदा० M. तदानीम् Sy.

१८. उत्पत्त्यासु Sy.

१९. पल्लवितास्वोषधीषु । तरुणीषु—'नञ्स्व-
धीकक्ष्युस्तृणतलुनानामुपसंख्यानम्'
(PMBl. 4. 1. 15. 6.) इति ङीप् ।

२०. वर्तते Sy.

२१. अग्निना गर्भवत्यो भूत्वा । अन्तर्वतीः—
'अन्यः' इति मनुषो वत्वम् Sy.

२२. फलं पुष्पं चोत्पादयन्ति । सुवते—'वृङ्
प्राणिगर्भविमोचने' इत्यस्य रूपम् । नि-
घातः Sy.

२३. ऽस्वरे० P. ता ओषधयः केनापि पुद-
घेणानिबिक्तरेत ना अनभ्यक्ता वा Sy.

२४. ऽक्तारे P.

भवन्ति' इति ब्राह्मणम्, 'तस्मात्पराचीः प्रजाः प्रवीयन्ते प्रतीचीजयिन्ते' इति चेति ।

शयुः परस्तादधु नु द्विमाताबन्धनश्चरति वत्स एकः ।

मित्रस्य ता वरुणस्य व्रतानि महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ६ ॥

शयुः परस्तात् । अपरस्यां दिशि गार्हपत्ये । सर्वदा शयनशीलः । द्वयोश्च लोक-
योर्निर्माता । कश्चित् । वत्सः । बन्धनरहितः । इतस्ततश्चरतीति । तादृशानि । एतानि
कर्माणि । मित्रावरुणकृतानि, शयनं वरुणकृतम्, चरणं मित्रकृतमिति ।

द्विमाता होता विदथेषु सम्राळन्वग्रं चरति क्षेति बुधः ।

प्र रण्यानि रण्यवाचो भरन्ते महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ७ ॥

द्विमाता । द्विमाता । ह्वाता । यज्ञेषु । सम्राडाहवनीयो भूत्वा । अग्रमुत्तरवेदिम् ।
प्रति । गच्छति । तथा बुधो भूत्वा परस्ताच्च । अनवरतं निवसति । तस्मा अग्नये प्रभरन्ते ।

१. The quotation is untraced.

२. प्रचीय० P.

३. VM. ignores महत् । देवानाम् ।
असुरत्वम् । एकम् ॥ For explana-
tion see RV.III.55.1 and
2. ॥ तद्विदं देवानामैश्वर्यम् Sy.

४. शयु P.

५. पश्चिमायां दिश्यस्तमयवेलायाम् Sy.

६. शयानोऽव्याप्रियमाणो भवति । शयुः—
'शीङ् स्वप्ने' । 'भूमशीतृचरि'—इत्यादिना
उपसर्गः Sy.

७. द्वे आवापुषिष्यौ मातरौ यस्य स द्विमाता ।
यद्वा द्वयोर्लोकयोर्निर्माता सूर्यः । द्वि-
माता—'नद्युतश्च' इति प्राप्तस्य कपः
'ऋतश्छन्दसि' इति प्रतिषेधः Sy.

८. आवापुषिष्योः साधारणः Sy.

९. वसः P. तयो रसावानात् पुत्रः Sy.

१०. ०नमेतः P. अप्रतिबद्धगतिरनालम्बन
एकः सन् Sy.

११. नभसि गच्छति Sy.

१२. तानीमानि Sy.

१३. मित्रावरुणयोः Sy.

१४. VM. ignores अथ । नु । महत् ।
देवानाम् । असुरत्वम् । and एकम् ॥
अथ नु अथोदयवेलायाम् Sy.

१५. द्वयोर्लोकयोर्निर्माता Sy.

१६. देवानामाह्वाता Sy.

१७. यज्ञेषु सन्त्यग् राजमानोऽग्निः Sy.

१८. गृह मु० P. अग्रे दिवि Sy.

१९. सूर्यभूतस्तत्र वर्तते । चरति—'चादि-
लोपे' इति न निघातः Sy.

२०. सर्वस्य कर्मणो मूलभूतः सन् Sy.

२१. भूमौ वसति । यद्वा, अग्रं मुख्यं भागं
चरति भक्षयति । क्षेति—यज्वनां गृ-
हेषु निवसति । यद्वा । बुधः प्रतिष्ठा
अन्तेभागी स्विष्टकृद्रूपेण 'प्रतिष्ठा वै
स्विष्टकृत्' (AB. 2. 10.; Kau.
Br. 3. 8.) इति श्रुतेः Sy.

२२. प्रकर्षेण कुर्वन्ति, तद्विदं द्यावापृथिव्यम् ।
Sy.

रमणीयानि हवीर्षि । रमणीयाः स्तुतीश्च यजमाना इति ।

शूरस्येव युध्यतो अन्तमस्य प्रतीचीनं ददृशे विश्वमायत् ।

अन्तर्मतिश्चरति निषिध्य गोर्महदेवानामसुरत्वमेकम् ॥ ८ ॥

शूरस्य । शूरस्येव । युध्यतः । अन्तिकतमस्य । यथा तमागच्छन्तं दृष्ट्वाज्ये पराङ्मुखा भवन्ति, एवम् एनं दृष्ट्वा पराङ्मुखं भवति । हविः परिमोपणार्थमागच्छत् । सर्वे रक्षः । सौज्यं, चावापृथिव्योर्मध्ये । देवानां स्तोता हविरादाय । रक्षांसि निषिध्यति । चरति । पृथिव्या दिवं प्रति ।

१. स्तोत्राणि Sy.

२. रमणीयवाचः स्तोतारः Sy. Sy. construes रम्यवाचः as a बहुव्रीहि compound but the accent shows that it is not a बहुव्रीहि compound. VM.'s explanation of it is better.

३. VM. ignores महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । एकम्. For explanation see RV. III. 55. 1 and 2.

४. तत्र दृष्टान्तः । यथा . . . समर्थस्य राज्ञोऽभिमुखमागच्छत् परबलं पराङ्मुखं दृश्यते तद्वत् Sy.

५. युद्धं कुर्वाणस्य । 'युध सम्प्रहारे' । विवादिः । तस्य शतरि रूपम् Sy.

६. ०कत्वम् ० M. कत्वम् ० P. समीपे वर्तमानस्य वादानेः । अन्तमस्य । अन्तशब्दात् 'अत इतिठनौ' इति ठन् । अतिशयेनास्तिक इत्यर्थे तमप् । 'तमे तावेश्च' इति ताविलोपः । निस्वावाधु-
दात्तः Sy.

७. प्रतीचीनम्—प्रतिपूर्वस्याञ्चतेः क्विन् । तस्मात् 'विभाषाञ्चरेदिक् स्त्रियाम्' इति खः । ईनादेशः । प्रत्ययस्वरः Sy.

८. णार्थं ० P. अभिमुखमागच्छत् । आयत्—'या प्रापणे' इत्यस्याङ्पूर्वस्य शतरि रूपम् । आङ्पूर्वस्य 'अय पय गतौ' इत्यस्य शतरि रूपं वेति व्युत्पत्त्यनवधारणात्तद्वत्तः Sy. PP. analyses आयत् into आय्यत् whereas Sy. says that there is no analysis in this case (अनवग्रहः) ।

९. भूतजातम् Sy.

१०. मतिः सर्वज्ञायमानः सोऽग्निः Sy.

११. अन्तः Sy. १२. आंसि P.

१३. निषिध्यनि ० P. हितिकां बीप्तिम् Sy.

१४. चारयति Sy.

१५. उदकस्य Sy.

१६. VM. ignores महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । and एकम् ॥ For explanation see RV. III. 55. 1 and 2.

नि वेवेति पलितो दूत आस्वन्तर्मांश्चरति रोचनेन ।

वपूषि बिभ्रद्भि नो वि चष्टे महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ९ ॥

निवेवेति । पालयिता इवेतो वाऽग्निः । दूतः सन् । दिक्षु । निवेवेति गच्छत्यामिमु-
ख्येन तांस्तान् देवान् प्रति । द्यावापृथिव्योर्मध्ये । महान् । चरति । तेजसा सह । रूपाणि ।
धारयन् । यजमानाश्च । अभिविपश्यति ।

विष्णुर्गोपाः परमं पाति पाथः प्रिया धामान्यमृता दधानः ।

अग्निश्चा विश्वा भुवनानि वेद महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १० ॥

विष्णुर्गोपाः । विष्णुः । गोपायिता । उत्तमम् । रक्षति । स्थानम् । प्रियाणि ।
अमृतानि । पृथिव्यादीनि बहूनि । धारयन् । अयमग्निः । तानि । सर्वाण्येव । जानाति ।

१. इवेतो M. पूर्णो वा Sy.
२. वा M.
३. ०ग्नि P.
४. देवानां दूतः अग्निः Sy.
५. दिक्षु P. ओषधीषु Sy.
६. नितरां व्याप्य वर्तते । वेवेति—'वी
गत्यादिषु' । यङ्लुकि ईडभावरूपम् Sy.
७. च्छन्त्या० P.
८. रोचनेन सह Sy.
९. महान् सोऽग्निः Sy.
१०. सूर्येण सह । रोचनेन सहार्थं तृतीया Sy.
११. नानाविधानि रूपाणि Sy.
१२. बिभ्रत् सोऽग्निः । बिभ्रत्—'डुभुम्
धारणपोषणयोः' इत्यस्य शततरि रूपम् ।
अभ्यस्तस्वरः Sy.
१३. अस्मान्यष्टन् Sy.
१४. ०भिप० P. विशेषेणानुग्रहदृष्ट्या पश्य-
ति Sy.

१५. VM. ignores महत् । देवानाम् ।
असुरत्वम् । and एकम् ॥ For ex-
planation see RV. III. 55. 1
and 2.
१६. Omitted in P.
१७. व्याप्तः Sy.
१८. सर्वस्य गोपायिता । गोपाः—'गोपायतेः
क्विपि अतोलोपयलोपौ Sy.
१९. पाथ उदकस्य स्थानमन्तरिक्षम् Sy.
२०. प्रियतमानि Sy.
२१. अयरहितानि, उदकानि Sy.
२२. It is the explanation of धामा-
नि ॥ तेजांसि । यद्वा धामानि लोकधार-
काणि Sy.
२३. अभिनिः P. अग्निष्टा—इत्यत्र संहितायां
'युष्मत्तत्तक्षुःष्वन्तःपादम्' इति षत्वम्
Sy.
२४. ०नामि M.

पार्थिवानि विद्यानि न ।

नानां चक्राते यम्या^१वपूँषि तयोरन्यद्रोचंते कृष्णमन्यत् ।
श्यावी च यदरुषी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ११ ॥

नाना । यम्येति रात्रिनामसाहचर्यादहोरात्रयोः प्रयुज्यते । भिन्नानि । कृष्णानि ।
कृततः । तदेवाऽऽह—तयोः । अन्यत् । रोचते, ततश्च तच्छ्रानं भवत्यहः । अथ रात्रिः
कृष्णा भवति । 'श्यावीति रात्रिनाम' । 'अरुषीत्यहनाम' । गन् अहोरात्रौ । एतस्मादादित्या-
दुत्पत्तः स्वसारावित्थ भवतः । एतच्च देवकृतमित्यस्यागप्युच्यदित्य एव स्तूयते, अहोरात्रयोः
कर्तृत्वात्, तस्यैवोत्तरत्रापि स्तुतिः, स एवेन्द्रश्चोक्तो 'निःषिध्वरीः' इत्यस्यामुचीति
प्रतिभाति ।

१. ०धिवा M. पत्थि० P. भूतजातानि Sy.

२. VM. ignores महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । and एकम् । For explanation see RV. III. 55. 1 and 2.

३. यमरूपे निधुनभूते अहश्च रात्रिश्चेत्येते । यम्या—सुयो ङादेशः Sy.

४. Ngh. I.7.

५. ०मच० P.

६. पूज्यते P. M adds हि ।

७. नानाविधानि Sy.

८. शुक्लकृष्णादीनि रूपाणि Sy.

९. तयोर्मध्ये Sy.

१०. अर्जुनमहः Sy.

११. रोहते P.

किरणसम्बन्धीप्यते । रोचते—'एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम्' इति न निघातः Sy. १२. तच्च P.

१३. ०त्यह M. and P. त्यथ M.

१४. च M. and P. ह M. अन्यत्रात्रि-

लक्षणम् Sy.

१५. कृष्णो P. तमःसम्बन्धात्कृष्णवर्णमाभाति Sy.

१६. कृष्णवर्णा Sy.

१७. Ngh. I.7.

१८. ०रुष P.

शुक्लतया रोचमाना Sy.

१९. Ngh. I.8. (Here it is a synonym of उषस्)

२०. ये परस्परम् Sy.

२१. ०रात्रामवे M.

२२. तस्मा० M.

२३. आहो० M.

२४. च P.

२५. निषिध्वरीम् M. निषिध्वरीम् P. RV. III. 55.22., also cf. RV. VIII. 59.2.

२६. VM. ignores च (twice) महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । and एकम् ॥ For explanation vide ibid III.55.1 and 2.

माता च यत्र दुहिता च घेनू संबर्द्धौ धापयेते समीची ।

ऋतस्य ते सदसीळे अन्तर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १२ ॥

माता च । तिसृष्वपि ऋक्षु ऋतशब्देनाऽऽदित्य उच्यते, माता पृथिवी, द्यौर्दुहिता, यस्मात् तत्रात्याह ? प्रश्नेन जीवति, माता । दुहिता । च । यस्मिन्नाकाशे वर्तमाने । कामानां दोग्ध्यौ । सबर् शब्दोऽमृतनाम, अमृतस्य दोग्ध्यौ, तत्र दिवस्तूदकममृतम्, अन्नं पृथिव्याः । ते सङ्गते भूत्वा । अमृतं तत्पयः पाययतः । ते च । अहं स्तौमि । आदित्यस्य । स्वभूते सदसि, आकाशे वर्तमाने इति । यदिदमाकाशे आवापृथिवी तिष्ठतस्तदपि देवकृतमिति ।

१. च P.
२. ०सृष्वपि P.
३. Omitted in P.
४. तच्छब्देना० M. ऋत शब्दोना० P.
५. ०च्यन्ते P.
६. ०स्मत् P.
७. ०त्या इतः M.
८. ०वन्ति P.
९. सर्वेषां निर्मातृत्वान्माता पृथिवी Sy.
१०. दूरे निहिता द्यौश्च Sy. दुहिता दुहिता दूरे हिता दोग्धेर्वा N. ३. 4.
११. वा P.
१२. ०न्नाकाश आकाशे M. and P. अन्तरिक्षे Sy.
१३. जगतः प्रीणयिष्यौ Sy.
१४. सब M. सबः शब्दः क्षीरवाचीति सम्प्रदायविद् आहुः । तस्मिन्नुपपदे 'बुह प्रपूर्णे' इत्यस्माद्धातोः 'बुहः कन्धश्च' इति कप्रत्ययो घञ्चान्तादेशः । प्रत्ययस्य पित्त्वाबनुदात्तत्वे धातुस्वरः Sy.
१५. ०नामि M. ०नामि P. 'घेनुं सबर्द्धां चक्रुरमृतं सबर्ध्यते' BD. III. 84.
१६. ऋत० M. सबरः स्वीयस्य क्षीररूप-रसस्य दोग्ध्यौ Sy.

१७. वेध्ये P.
१८. ०व उ० M.
१९. परस्परं सङ्गते सत्यौ Sy.
२०. तमु० P.
२१. स्वकीयं रसमन्योऽन्यं पाययेते । धाप-येते—'वेद् पाने' इत्यस्य ण्यन्तस्य लटि 'निगरणजलनार्थेभ्यश्च' इति परस्मैपदे प्राप्ते 'पादिषु षेट उपसंख्यानम्' इत्यात्म-नेपदम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.
२२. अह P.
२३. स्तौमि P. यद्वा । दृष्टिलक्षणं रसं द्यौः पृथिवीं धापयते । आहुतिलक्षणं रसं द्यां पृथिवीति एवमन्योन्यं माता च दुहिता च भवतः । ऋतस्य सदसि स्थाने यज्ञसदने स्थितोऽहं ते उभे स्तौमि Sy.
२४. उदकस्य Sy.
२५. ०तस० M. स्थानभूते तस्मिन्नन्तरिक्षे Sy. २६. ०वक्त० P.
२७. VM. ignores अन्तः । महत् । देवा-नाम् । असुरत्वम् । and एकम् but gives the idea in the last sentence. For explanation see the commentary on RV. III. 55. 12.

अन्यस्या वृत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरुधः ।

ऋतस्य सा पर्यसापिन्वतेळा महदेवानामसुरत्वमेकम् ॥ १३ ॥

अन्यस्याः । पृथिव्याः । यत्नभूतम्, स्थानं गङ्गम् न । यमिभूतया लिहती औः ।
उब्धे करोति । सा धेनुर्यथा । धवनजन्मजाया । भूयो । यात्मीयसूधः । मन्दधाति ।
उळा गौनाम्, मेयम् । गोसदृशीः । उद्भोत्पादिनेन पयसा पृथिवीं प्रतिरक्षति ।

पद्या वस्ते पुरुषा वपूष्यध्वा तस्थौ त्र्यवि रेरिहाणा ।

ऋतस्य सद्य वि चरामि विद्वान्महदेवानामसुरत्वमेकम् ॥ १४ ॥

पद्या वस्ते । पदनिधानयोग्या पृथिवी । बहुभ्याणि । स्थावरजङ्गमाशरीराणि ।

१. अग्निम् Sy.

२. ०वर M.

३. उदकधारारूपया जिह्वया Sy.

४. ०हन्ति P. लिहती । रिहती—‘लिह
आस्वादाने’ इत्यस्य शतरि रूपम् ।
‘शतुरनुमः’ इति डीप उदात्तत्वम् Sy.

५. औ P.

६. मेघद्वारा ध्वनिं करोति Sy.

७. प्रीणयित्री सा Sy.

८. M. omits words between
शब्दं and जल ॥ जलवर्जितया Sy.

९. भुवा तत्रत्यं जलमादाय Sy.

१०. स्वकीयसूधः मेघरूपम् Sy.

११. उदकेन निहितमकरोत् Sy.

१२. पृथिवी Sy.

१३. इ P.

१४. Ngh. II. 11.

१५. सा जलवर्जिता Sy.

१६. उदकेन Sy.

१७. ०थिवी P.

१८. करति is suggested for रक्षति ॥
वर्षकाले सिक्ता भवति । ‘आदि-
त्याज्यायते वृष्टिः’ (Manu. 3.76.)

इति स्मृतेः । अपिन्वत—‘पिबि सेचने’
मुखादिरात्मनेपदी । निघातः Sy.

१९. VM. ignores ऋतस्य । महत् ।
देवानाम् । असुरत्वम् । and एकम् ।
For explanation see RV.
III. 55. 1, 2, 12. सत्यभूतस्या-
दित्यस्य Sy.

२०. वद्या P.

२१. Another hand supplies the
pratika in M. in the space left
blank to denote omission.

२२. Omitted in M. लयनि० P.

२३. जगत्त्रष्टुः परमेस्वरस्य पञ्चधा जात-
त्वात् पद्या भूमिः । तथाच मन्त्रवर्णः
‘पञ्चधा भूमिः’ (RV. 10.90.14.)
इति । यद्वा पादसङ्ख्यारे साधुः पद्या
भूमिः । पद्या—पादशब्दात् ‘भवे
छन्दसि’ इति यत् । ‘पद्यत्यतदर्थे’
(Pa. 6.3.53.) इति पादस्य पञ्चावः ।
यद्वा, ‘तत्र साधुः’ इति यत् । ‘यतोऽनावः’
इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

२४. नानाविधस्वरूपाणि Sy.

२५. स्थावरजङ्गमात्मकानि रूपाणि Sy.

द्यावापृथिव्यात्मको गार्गः । सध्रीचीनश्च भवति । विपूचीनश्च, पृथिव्यां नागाकर्माणो गनुष्याः
सह वर्तन्ते, परमोके तु न कश्चित् कञ्चन पश्यति, बहुविधैः कर्मभिर्बहुदेहान् शान् न ? इत्यर्थः ।

आ धेनवो धुनयन्तामशिक्षीः सबहुधाः शशया अप्रदुग्धाः ।

नव्यान्व्या युवतयो भवन्तीर्मद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १६ ॥

आ धेनवः । वत्सवर्जिताः । शयनशीलाः । मनुष्यैश्चाप्रदुग्धाः । सदा नवतराः ।
तरुण्यवच । भवन्त्यः । अमृतस्य दोग्ध्यः । धेनव इति दिग्भिप्रायम्, ताः । तय आयुनयन्ताम्
रक्षन्तु, इन्द्र ! तव प्रसादेनेति, मन्त्रैः साहचर्याद् बोद्धव्यमिति ।

१. M. omits words between
आविर्भवति and मार्गः ॥ काल इत्यर्थः
Sy.

२. अहोरात्रयोः परस्परमेलनरूपा । सध्री-
चीना—सहपूर्वादञ्चतेः क्विन् । 'सहस्य
सध्रिः' इति सध्यादेशः । 'विभाषाञ्चेर-
विक् स्त्रियाम्' इति छः Sy.

३. ०वन्ति M.

४. ०चीश्च P. पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च प्रा-
प्नोतीति विषूची भवति । सर्वे जना
अहोरात्रयोर्वर्तन्ते । यद्वा पदेइव देव-
मनुष्यादीनां स्थानभूते द्यावापृथिव्या-
वन्तरन्तरिक्षे निहिते वर्तन्ते । तयोरन्यत्
अन्या द्यौः गुह्यमस्माभिरदृश्यमानतया
गूढा वर्तन्ते । अन्या पृथिवी आविः
सर्वैर्दृश्यमानत्वेन प्रकटा भवति Sy.

५. ०विष M.

६. ०त्यर्थः P. M. omits the
matter between कर्मभिः and
इत्यर्थः ।

७. VM. ignores महत् । देवानाम् ।
असुरत्वम् । and एकम् ॥ For
explanation see RV. III. 55.
1 and 2.

८. In M. the *pratika* has been

added by different hand in
space left blank.

६. शिशुरहिताः । यद्वा शिशवो न भवन्तीत्य-
शिश्वीः । अशिश्वीः—'सह्यशिश्वीति
भाषायाम्' इति व्यत्ययेन छन्दसि
भवति Sy.

१०. वयशन० P. नभसि शयाना वर्तमानाः
Sy. ११. ०श्चाप्रादु० M. केनापि
अक्षीणरसाः Sy.

१२. ०वरताः M. अतिशयेन नूतनाः Sy.

१३. परस्परमिश्रणोपेताः Sy.

१४. ०वन्ति P. दिवो मेघा वा Sy.

१५. उदकलक्षणस्य क्षीरस्य दोग्ध्यः Sy.

१६. वृष्टिद्वारा सर्वस्य जगतः प्रीणयिष्यः Sy.

१७. ०यन्तः M. आबुहन्तु, मेघपक्षे—अशि-
श्वीर्भ वन्तीरित्यत्र लिङ्गव्यत्ययः ।
'ब्रू कम्पने' णिचि 'ब्रूअप्रीणोर्नुग्वक्त-
व्यः' (VPa. 7.3.73.1.) इति नुक् ।
ह्रस्वश्चान्वसः Sy.

१८. M. omits words between
रक्षन्तु and प्रसादेनेति ।

१९. VM. ignores महत् । देवानाम् ।
असुरत्वम् । and एकम् । For
explanation see RV. III. 55.
1 and 2.

यदन्यासुं वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन्युथे निदधाति रेतः ।

स हि क्षपावान्तस भगुः स राजा महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १७ ॥

यदन्यासु । यत् । अन्यासु गोषु स्थितः । वृषभः । शब्दं करोति । तदानीमेव स वृषभः । अन्यस्मिन् । गोयूथे । रेतः । निदधाति । स वृषभः कः ? इत्यपेक्षायामुक्तम्—स हीति सः । शत्रूणां क्षपणात् क्षपावान् भवति । भजनीयश्च स्तोतृणाम् । ईष्टे च सर्वस्य । एवं चायं दिक्षु स्थित्वा पृथिव्यामुदकं वर्षन्निन्द्रो भवति ।

वीरस्य नु स्वश्र्यं जनासुः प्र नु वौचाम विदुरस्य देवाः ।

षोळहा युक्ताः पञ्चपञ्चा बहन्ति महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १८ ॥

वीरस्य । एको नुः पुराणार्थः । हे जनाः ! वयमिन्द्रस्य । शोभनाश्वत्वम् । क्षिप्रम् ।

१. यः पर्जन्यात्मेन्द्रः Sy.

२. दिक्षु Sy. ३. स्थित्वा P.

४. अपां वर्षकः Sy.

५. मेघद्वारा भृशं शब्दं करोति । रोरवीति —‘ह शब्दे’ इत्यस्य यङ्लुगन्तस्य लटि रूपम् । ‘एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम्’ इति प्रथमस्य न निघातः Sy.

६. पर्जन्य इन्द्रः Sy.

७. दिशां वृन्धे । यूथे—‘यु मिश्रणे’ ‘तिथ-पृष्ठगूथयूथप्रेशाः (Uṇādi. 2. 169.) इति यङ्प्रत्ययान्तत्वेन निपातनाद्दीर्घः Sy.

८. रेतं M. उदकम् । रेतः—‘रीङ् क्षरणे’ इत्यस्मात् ‘क्षुरीभ्यां तुद् च’ इत्यसुन्-प्रत्ययः ङागमश्च । निस्त्राबाद्युवात्तः Sy.

९. तत्र वर्धति । लोके हि वृषभः कासुचिद् गोषु रेतःसेकार्थं रवं करोत्यन्यस्मिन्

गोयूथे रेतः सिञ्चति तद्वत् Sy.

१०. M. omits निदधाति । सः ।

११. इन्द्रः Sy.

१२. क्षिपति शत्रूनुदकं वेति क्षेपणवान् । यद्वा क्षपा राज्ञिः । तथा राज्ञिपर्याय-यागानां स्तोत्राणां भागभूता या राज्ञिः सोच्यते । तद्वान् Sy.

१३. सर्वैर्भजनीयः Sy.

१४. तत्तत्कर्मानुरूपफलप्रदानेन सर्वेषां राजा खलु Sy.

१५. VM. explains सः twice by च and ignores महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । एकम् । For explanation see RV. III.५५. 1 and 2.

१६. पुराणः M. रणः P.

१७. शूरस्येन्द्रस्य Sy.

१८. भनश्चत्वं P. शोभनाश्वोपेतत्वम् Sy.

ब्रूमः । तदिदं मयोच्यमानम् । देवा एव । जानन्ति । षोढा । युनता अश्वाः । तं वीरं पञ्च पञ्च भूत्वा । मनुष्यान् प्रत्यावहन्ति, तत्त्वतः षड् ऋतवो भवन्ति, तान् मनुष्या हेमन्तशिशिर-योर्धर्मभेदस्य सूक्ष्मत्वात् पञ्च बुध्यन्ते, बहुसंवत्सरापेक्षया वीष्येति ।

देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः पुपोपं प्रजाः पुरुधा जजान ।

इमा च विश्वा भुवर्नान्यस्य महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १६ ॥

देवः । यास्क. —देवः । त्वष्टा । सविता । सर्वरूपः । पोषयति । प्रजा रसानु-

१. प्रकर्षेण वदाम Sy.

२. अस्येन्द्रस्य स्वदत्त्वम् Sy.

३. देवा अपि Sy.

४. किं तत्स्वदत्त्वम् ? तदुच्यते Sy.

५. मासानां द्वन्द्वयोगकाले षोढा बुध्यमाना ऋतवोऽश्वा निरूप्यन्ते । षोढा—षष्-शब्दात् 'संख्याया विधार्थे वा' इति धाप्र-त्ययः । 'षष् उत्त्वं' (VPa. 6.3.109.3,4.) ष्टुत्वं च' (VPa. 6.3.109.3,4.) इत्युत्वं ष्टुत्वं च । प्रत्ययस्वरः Sy.

६. युक्ताः सन्तः Sy.

७. ते च षट्संख्याका ऋतवो हेमन्तशि-शिरयोः समासेन Sy.

८. कालात्मकमिन्द्रम् । तदिदमिन्द्रस्य स्व-दत्त्वं यदुत्तुभिरुदत्त्वम् Sy.

९. तत्त्व० M. and P.

१०. रत० P. ११. ०योरर्द्धमभे० P.

१२. श्रुत्वात् P. १३. ०रादिवत्स. P.

१४. बीत्यन्ति P.

१५. VM. ignores प्र । महत् देवानाम् । असुरत्वम् । एकम् ॥ For explana-
tion see RV. III.55.1 and 2.

१६. त्वाष्ट्रे पञ्चौ हविषोऽनुवाक्या 'देवस्त्व-ष्टा' इत्येषा । सूत्रितञ्च—'देवस्त्वष्टा सविता विद्वरूपो देव त्वष्टर्यद्व चास्त्व-मानद्' (ASS.3.8.) इति Sy.

१७. विश्वामित्रस्य प्रजापतेरार्षम् SKN. Dur. १८. N. 10. 34.

१९. देवो दानाविगुणयुक्तः SKN.

२०. त्वष्टृनामकः Sy. मध्यमस्थानः SKN. मध्यमः Dur.

२१. अन्तर्यामितया सर्वस्य प्रेरकः Sy. वृष्टि-प्रदानद्वारेण सर्वस्य प्रसविता SKN. सर्वस्य भूतप्राणस्य प्रसवितोत्पादयिता । उदकसम्प्रदानद्वारेण Dur.

२२. रूपः P. नानाविधरूपः । विद्वरूपः—'बहुवीहो विद्वं संज्ञायाम्' इति पूर्व-पञ्चम्येति त्वम् Sy. तथाच 'रूपं रूपं मुचवा' बोधवीति' (RV. III.53.8.) इति मन्त्रः SKN.

२३. Present editions of N. read पोषति । वृष्टिप्रदानद्वारेण पुष्पाति SKN. किमुत्पादयितव ? नेत्यु-च्यते... पुष्पाति चासावुत्पाद्य Dur.

प्रदानेन । बहुधा । जनयति । इमानि । च । सर्वाणि । भुवनान्युदकानि । अस्य । महत्त्वास्वै ।
देवानाम् । असुरत्वं । एकम्, प्रज्ञावत्त्वं वा, प्राणवत्त्वं वा इति ।

मही समैरश्चुम्वा समीची उमे ते अस्य वसुना नृष्टे ।

शृण्वे वीरो विन्दमानो वसूनि महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २० ॥

मही । महती । द्यावापृथिवी । परस्परं सङ्गमयति मनसा धनेन समभिमुखे ।

१. Present editions of N. add चेमाः after बहुधा । न केवलं पुष्पाति, किं तर्हि ? बहुधा Dur.

२. जनेय P. वर्द्धयति Dur.

३. भानि P. केन पुनरसौ जनयति, पुष्पाति, वर्द्धयति च ? यत आह . . . इमानि Dur.

४. विश्वा विश्वानि सर्वाणि Sy.

५. N. reads भूतानि ॥ भूतजातानि Sy. उदकनानेतत् । (Ngh. I.12.) उदकानि SKN. भुवनान्युदकानि, अस्य यतः स्वतायां वर्तन्ते तन्माज्जनयाते पुष्पाति वर्द्धयति च । अतश्च सर्वमिदं शक्तः कर्तुम् Dur. ६. त्वष्टुः सम्बन्धीनि Sy. अस्य स्वभूतानि नान्यस्य कस्यचित् SKN. ७. महत्त्वास्य देवानां मध्येऽसुरत्वम् । 'असुरिति प्रज्ञानाम्', रो मत्वर्थीयः, प्रज्ञावत्त्वम् । अनवत्त्वं वा, अनः पुनः प्राणस्तेन तद्वन्तं ? (तद्वत्त्वं) बलवन्तं ? (वत्त्व) मित्यर्थः । अन्नवत्त्वमित्यपपाठः, असुशब्देनान्नस्य वक्तुमशक्यत्वात् । अथवा असुरत्वमादिलुप्तं वसुवत्त्वं धनवत्त्वमित्यर्थः । धनमसाधारणं नान्यस्य कस्यचिदीदृशमित्यर्थः अपिवेत्यपपाठः । असुरिति पठ्यमानस्यैव प्रदर्शनार्थं उपन्यासः । अस्यति क्षिपति, अनर्थम् । अस्ताः क्षिप्ता अस्यामर्थाः इत्यर्थप्राप्त्यनर्थपरिहारात्मकमुभयम् . . . ज्ञातिबन्धनं, तदभावेऽप्युभयं न

स्यात्, आदिलुप्तं वा SKN. 'असुरिति प्रज्ञानाम्' तथा तद्वत्त्वम् । तथा महत्या प्रज्ञया उदकेन साधनेन सर्वमिदं जनयति पुष्पाति वर्द्धयति च । अप्रज्ञो हि साधनसम्पत्तावपि किं कुर्यात् । अथवा . . . असुः प्राणः तेन तद्वत्त्वम् । एवमपि सति प्राणेनैव शक्यत एतत् सर्वं कर्तुम्, अप्राणो हि किं कुर्यात् । अन्नवत्त्वम्, इति केचित् । तेषामन्नहेतुनोदकेन तद्वत्त्वम् Dur. ८. एकः M. and P.

९. ०वत्त्वं M. and P.

१०. Omitted in P.

११. ०वत्त्वं M. N. reads अनवत्त्वं.

१२. P. reads प्रति. for वा इति । 'अपिवासुरिति प्रज्ञानाम् । अस्यत्यनर्थान् । अस्ताः चान्यमर्थः । असुरत्वमादिलुप्तम्' N.10.34.; SKN. IV.40.

१३. महि P.

१४. ०हन्ती M. महत्यौ Sy.

१५. चमन्त्यदन्त्यनयोः देवमनुष्या इति चम्बौ । यद्वा चम्येते अद्येते भूतजातैरिति चम्बौ । द्यावापृथिव्यौ Sy.

१६. P. adds च after सङ्गमयति ॥ इन्द्रः . . . जायमानैभिः सम्यगयोजयत् । ऐरत्—'ईर गतौ' इत्यस्य लङि रूपम् Sy. १७. धने P.

१८. मभि P. परस्परं सङ्गते Sy.

ततश्चोभे । ते द्यावापृथिवी । उन्मोत्पादितेन । धनेन । इह्य एवाग्निभिर्गृष्टे भयतः । सोऽयं
वीरः । अनुभ्यो धनानि । लभमानः । श्रूयत इति ।

इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप चेति हितमित्रो न राजा ।

पुरःसदः शर्मसदो न वीरा मुहदेवानामसुरत्वमेकम् ॥ २१ ॥

इमां च नः । रा वीरः । इमाम् । न । शर्मदीयाम् । धेयिन्क्षणां पृथिवीम् ।
विश्वस्य धर्ता । उपेत्य । निवगतिं पतिम् । हितमित्रः । यथा गच्छन्पथमागच्छन् । तस्य पुरो-
गन्तारोज्जुचरा अप्रधृष्या भवन्ति । यथा । गृह्णतः । वीराः, शर्मणि गृह्णाम, दुर्गस्था वीरा
यथाऽजभिभवनीया एवगिगन्नाश्रयान् । न्तिनि ।

१. द्यावापृथिव्यो Sy. २. अस्येन्द्रस्य Sy.

३. तेजसा धनेन वा Sy.

४. अभिर्यष्टे M. अभिसुष्टो P. नितरां
व्याप्ते भवतः । न्युष्टे—‘श्रद्धा गतो’ ।
कर्मणि क्तः । ‘गतिरनन्तरः’ इति गतेः
स्वरः Sy. ५. समर्थः स इन्द्रः Sy.

६. शत्रून्भिभूय तदीयानि धनानि Sy.

७. मान P. लभमानः सन् । विन्वमानः—
‘विद्बु लभे’ इत्यस्य लटि शानचि रूपम् ।

तस्य लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः Sy.
८. यत P. सर्वैः श्रूयते । ‘तवेविदमभितश्चे-
किते वसु’ (RV.I.53.3.) इत्यादिषु
दृष्टत्वात् । शृण्वे—‘श्रु श्रवणे’ इत्य-
स्य व्यत्ययेन कर्मणि णुः ‘लोपस्त
धात्मनेपदेषु’ इति तलोपः Sy.

९. VM. ignores महत् । देवानाम् ।
असुरत्वम् । and एकम् । For ex-
planation see RV.III.1 and 2.

१०. इन्द्रः Sy. ११. अस्माकम् Sy.

१२. अन्तरिक्षं च Sy.

१३. वत्ता M. विश्वस्य धाता सर्वाज्ञो वा Sy.

१४. तयोः समीपे Sy.

१५. केति—‘क्षि निवासगत्योः’ इत्यस्य लटि

‘बहुलं छन्दसि’ इति विकरणस्य लुक् ।
निघातः Sy.

१६. तत्र बुष्टान्तः । यथा कस्यचिद्वितीय-
वेष्टा सुदृत् समीपे निवसति तद्वत् Sy.

१७. ०च्छस्येय० M.

१८. युद्धार्थं पुरतो निवचयेन गन्तारः Sy.

१९. ०गृष्यात् P. अप्रधृष्याः is sug-
gested for अप्रधृष्यो ।

२०. नश्चार्थे Sy.

२१. इन्द्रस्य शर्मणि गृहे सीवन्तश्च भवन्ति ।
यत्र यत्रासौ तत्र सन्निधिं कुर्वाणा
इत्यर्थः Sy.

२२. वीराः P. समर्था युद्धसहायाः मरतः Sy.

२३. Ngh. III. 4. ‘The passage
शर्मणि गृहनाम should immedi-
ately follow गृहसदः and pre-
cede वीराः ।

२४. ०व्रास्यत् P. २५. M. denotes
omission by dots.

२६. न्तिनि P. २७. VM. ignores
महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । and
एकम् । For explanation see
RV. III, 55.1. and 2

निषिध्वरीस्तु ओपधीरुतापो रुधिं त इन्द्र पृथिवी बिभर्ति ।

सखायस्ते वामभाजः स्याम महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २२ ॥

निःषीध्वरीः । हे इन्द्र ! तुभ्यम् । ओपध्वयः । आणः । व स्वसाररग ऋणिः । निषिध्वर्यो भवन्ति, स्वसारं निर्गमयन्तीत्यर्थः । तथा पृथिव्यापि । त्वद्भक्तमेव । गवात्मकमोष-
ध्यात्मकं च धनम् । बिभर्ति । तस्य तव । सखायो वयम् । धनभाजः ।
स्यामेति ।

व्याख्यत् तृतीयमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।

कुण्डिनस्य कुले जाता माताऽभूद् यस्य सुन्दरी ॥

इति तृतीयेऽष्टके तृतीयोऽध्यायः ।

१. निषि० P.

२. हे पर्जन्यात्मक ! इन्द्र ! Sy.

३. ध्वय P.

४. आण० P.

आणः त्वत्तो निस्सुताः Sy.

५. अणिच Sy.

६. निषिध्वयोः M. निषिध्वर्यं. P. निषिध्वर्यो नितरां त्वत्कर्तृकसिद्धिमत्यः । निषिध्वरीः—‘विष् संराट्ठौ’ । सम्पदाविलक्षणो भावे विवप् । तवस्यास्तीत्यर्थे ‘अन्वसीवनिपौ—’ इति वनिप् । ‘वनो र च’ इति डीप् रेफश्च । निसा सह समासः । निसः सकारं छान्वसत्त्वा-दनादृत्य ‘उपसर्गात्सुनोति—’ इत्याविना षत्वम् । डीप् पित्वावनुवात्तत्वे घातु-स्वरः Sy.

७. ०सार P.

८. ०त्यत्यः P.

९. ०धिर्वी P.

१०. ते तव भोगयोग्यम् Sy.

११. ‘पुरु वसूनि पृथिवी बिभर्ति’ (RV. 3. 51. 5.) इति हि निगमः । बिभर्ति—‘कुभुजं धारणपोषणयोः’ इत्यस्य लटि ‘भुजामित्’ इत्यभ्यासस्येत्वम् । निघातः Sy.

१२. ततः ते तव Sy.

१३. हविष्प्रदानेनोपकारकाः स्तोतारो वयम् Sy.

१४. वननीयधनभागिनः । वामभाजः—‘भज सेवायाम्’, ‘भजो णिः’ (Pa. 3.2.62.) इति णिः । ऋतुः पवस्वरः Sy.

१५. भवेम । तवेतद्देवानां म. देववयम् Sy.

१६. VM. ignores महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । and एकम् ॥ For explanation see RV. III. 55. 1 and 2.

१७. P. omits words between इति and अध्यायः ॥

अथ तृतीयेऽष्टके चतुर्थोऽध्यायः ।

‘न ता मि॑नन्ति मा॒यिनो॑ व्याचि॒ख्यासति॑ माधवः ॥

चाहा॑ङ्गानां निपा॒तानाम॑र्थमादौ प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

चकारः समुच्चयार्थश्चेदर्थं चापि प्रवर्तते ॥

काकुः समुच्चये कश्चित् तं चेदर्थं विदुर्बुधाः ॥ २ ॥

यद्योगे तिङ्मुदात्तः स्यात् स चेदर्थः प्रकीर्तितः ॥

समुच्चयार्थं तं विद्याद् यद्योगे तिङ् निहन्यते ॥ ३ ॥

‘आ च त्वामे॒ता वृष॑णा’ ‘त्वं च सोम॑ नो व॒शः ।’

‘इन्द्र॑श्च मृ॒क्याति॑ नः’ चेदर्थश्चा इमे मताः ॥ ४ ॥

एवकारेण सदृशौ हाहौ यास्केन भाषितौ ।

‘यद्ध॒ यान्ति म॒स्तौ’ऽञ हकारः खळुना समः ॥ ५ ॥

१. P. omits अथ...ध्यायः ।

२. RV. III. ५६. १.

३. चाहाङ्गानां is suggested for चाहा-
ङ्गानाम् ।

४. ०म॒त्यं P. ५. चकाः P.

६. ०या॒त्यं P.

७. ०द॒त्यं P. ८. चापि P.

९. प्राव॑र्त P.

१०. ०व॒त्यं P. ११. दा॒द्यो P.

१२. ति॒बुदा॑त्तं P.

१३. ०व॒त्यं P. १४. ०या॒त्यं P.

१५. यो॒गे P.

१६. RV. III. ४३-४.

१७. र त्वं P. १८. सो P.

१९. वशम् M. and P.

२०. RV. I. ११. ६.

२१. इतीन्द्र० P.

२२. M. adds न ।

२३. RV. II. ४१. ११.

२४. ०व॒त्यं P.

२५. ०द॒त्यं M.

२६. येहो M. एहो P.

हाहौ is a conjectured text.

२७. This possibly refers to ‘अह’
इति च, ‘ह’ इति च विनिर्ग्रहार्थयो
N. १. ५.

२८. RV. I. ३७. १३.

२९. ञ has been added by the
Editor to complete the
verse.

‘क॒द्धं न॒नु क॑षप्रियः’ ‘को ह॑ कस्मिन्नसि श्रितः’ ।

‘क॒था ह॑ तद्वरुणाय॑ नैतैष्वस्ति विनिग्रहः ॥ ६ ॥

‘तव॑ ह॒ त्यदिन्द्र॑ विश्वे॑ वर्तते हो विनिग्रहे॑ ।

स्फुट॑त्वोद्ग्रहणार्थीया हकारा बहवः श्रुताः ॥ ७ ॥

‘अत्राह॑ तत्कण्व॑ एषाम्’ ‘अत्राह॑ दानुमातिरः’ ।

‘अत्राह॑ तदु॒रुगा॑यस्य॑’ ‘दि॒प्सन्त॑ इ॒न्द्रि॒षवो॑ नाहं ॥’ ८ ॥

अहा विनिग्रहार्थीयाश्चत्वारः समुदाहृताः ।

दृश्यन्ते बहवोऽन्ये च सर्वेषु निहतास्तितः ॥ ९ ॥

पूजायां गम्यमानायामाख्यातं न निहन्यते ।

‘आद॑हं स्व॒धामन्व॑’ इति तत्रोदाहरणं विदुः ॥ १० ॥

१. तद्ध M.
२. RV. I. ३८.१.
३. Omitted by P.
४. ०स्मिन्निति M.
५. भुतः M. and P.
६. RV. I. ७५. ३.
७. तथा M.
८. RV. IV. ३.५.
९. P. adds वि स्ति वि ।
१०. त्यादि० P.
११. RV. VI. २०. १३.
१२. ०हेषु P.
१३. ०णार्थी P.
१४. ०काहा M.
०कारं P.
१५. बहव P.
१६. RV. I. ४८. ४.

१७. RV. IV. ३०. ७.
१८. RV. I. १५. ४. ६.
१९. दि॒प्सन्त॑ M.
दि॒त्सन्त॑ P.
२०. इ॒न्द्रि॒षवः M.
इ॒न्द्री॒षवः P.
२१. Omitted in M. and P. both.
We have added it as the
omitted portion is real por-
tion exemplified.
२२. RV. I. १४७. ३.
२३. ०हार्थी० P.
२४. ०र्वे॒ष्वि P.
२५. नि॒हिता० M. and P.
२६. ०स्तिङ्गम् M.
२७. ०मस्व् M.
२८. RV. I. ६. ४.

अनन्तरमेव पुनर्गर्भत्वं प्राप्स्यन्त्यमी ।

न चासते क्षणं तूष्णीमिति पूजा प्रतीयते ॥ ११ ॥

अङ्गेति क्षिप्रवचनं सम्बोधयति चापरम् ।

‘सो अङ्ग वेदु यदि वा न’ ‘त्वमङ्ग प्र शंसिषः’ ॥ १२ ॥

एते सम्बोधने प्राहुर् ‘इन्द्रो’ अङ्ग महद्भयम् ।

अत्राहुः क्षिप्रवचनं यदा सम्बोधनं भवेत् ॥ १३ ॥

तदानीं प्रातिलोम्यं चेदाख्यातं न निहन्यते ।

प्रातिलोम्योदाहरणं न दृष्टमधुना मया ॥ १४ ॥ इति ॥

III.56.

न ता भिनन्ति मायिनो न धीरा व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।

न रोदसी अद्रुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्थिवांसः ॥ १ ॥

न ता भिनन्ति ॥ प्रजापतिः ॥ न । तानि । अन्यथा कुर्वन्ति । मायाविनोऽमुराः ।

१. ०प्सन्त्य० P. By reading प्राप्स्यन्त्य० one syllable is short in B. The reading प्राप्नुषन्त्य० is suggested.

२. M. omits words between मेव and स्त्वमी

३. क्षण्वस् M. ४. ०चनः M.

५. RV. X.129.7.

६. RV. I.84.19. ७. प्राहुर् P.

८. M. omits words between सम्बोधने and अङ्ग ।

९. RV. II.41.10.

१०. प्रति० M. ११. ०लोमं P.

१२. ‘न ता भिनन्ति’ इत्यष्टचं तृतीयं सूक्तं विश्वामित्रस्य वाचः पुत्रस्य वा प्रजापतेरायं त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् । तथा चानुक्रमणिका—‘न ताष्टी’ (KSA. 20.56.p.16.) इति । सूक्तविनियोगो लिङ्गाववगन्तव्यः । अस्मिन् सूक्ते प्रायेणादित्यैः सह संबत्सरः स्तूयते Sy.

१३. लोके प्रसिद्धानि Sy.

१४. M. omits प्रजापतिः । न । तानि । and अन्यथा ॥ हिसन्ति । भिनन्ति —‘नीड् हिंसायाम्’ इत्यस्य लटि ‘मिना-तेनिगमे’ इति ह्रस्वः । निघातः Sy.

१५. कपटबुद्धयुपेताः Sy.

नापि । प्राज्ञाः । ततश्च देवैर्दृष्टानि । पुराणानि । व्रतानि । तथैव स्थिराणि भवन्ति । तत्रो-
दाहरणम्—न । द्यावापृथिवी । ये च यावत्पौ वेद्या अवगन्तव्या देवमनुष्यादिकाः प्रजा विद्यन्ते
ताभिः सर्वाभिः । द्रोहवर्जिते, निनमनाय भवतः, सह प्रजाभिर्घायमानाभिस्तिष्ठतः । तथा
पर्वताश्च । न । निनमनाय भवन्ति । तिष्ठन्तः ।

षड्भाराँ एको अचरन्विभर्त्युतं वर्षिष्टुमुप गाव आगुः ।
तिस्रो महीरुपरास्तस्थुरत्या गुहा द्वे निहिते दश्येका ॥ २ ॥

षड्भारान् । इदं च दैव्यमेकं पदम्, स्वयमचलं । एकः संवत्सरः । पट् । भारान् ।

१. नपि M.
न हिंसन्ति Sy.
२. विद्वांसः Sy.
३. ०वैर्दृष्टा० P.
देवानामिन्द्रादीनाम् Sy.
४. प्रथमानि सृष्ट्यनन्तरभावीनि Sy.
५. प्राणि M. लोकपालनादीनि । कर्माणि
Sy.
६. केनापि चालयितुमशक्याः, Sy.
७. ०हरम् P.
८. न मनीतः Sy.
९. द्यावापृथिव्यौ Sy.
१०. या P.
११. ०वति P. यावच्च is suggested
for ये च ।
१२. स्वाश्रयतया सर्ववैदनीयाभिः प्रजाभिः
सहितानि कर्माणि । वेद्याभिः—वेद-
नमर्हन्ति । 'छन्दसि च' इति यत्प्र-
त्ययः Sy.
१३. वग० P.
१४. M.omits words between
तत्रोदाहरणं and देवमनुष्यादिकाः ॥
It instead misplaces here
तिष्ठन्तः षड्भारान् । Cf. notes
19 and 20 on this page.

१५. दाह M. देवमनुष्यादिषु प्रजासु द्रोह-
वर्जिते Sy.
१६. ०माणातिष्ठतः P. तदेतदुपपादयति—
पृथिव्यामूर्ध्वतया स्थितः Sy.
१७. वक्रता० P.
१८. निमना० M. निमाना० P.
निनमनीया भवन्ति । एतदुक्तं
भवति । यद्देवमनुष्यादीनां द्यावापृथि-
व्याधारकतयावस्थापनं यच्च पर्वता-
दीनामुन्नततयावस्थापनं तद्विदं देवानां
कर्म । तन्न कोप्यन्यथयितुमर्हति ।
निनमे—'णम् प्रहृत्वे' इत्यस्य कृत्यार्थे
केन्द्रप्रत्ययः । कृत्स्वरः Sy.
१९. Omitted here in M. Cf.
no. 14 on this page.
२०. M. omits words between
इदं and पदम् ।
२१. ०चलं P. स्थायी Sy.
२२. के P.
२३. षट्सङ्ख्याकान् Sy.
२४. भ्रियते पुष्पविकासादि येष्विति भारा
अतवः । वसन्तादीन् । 'डुभूञ् धारण-
पोषणयोः' इत्यस्मादधिकरणे घञ् ।
'कर्षत्वतो घञः' इत्यन्तोदात्तत्वम्
Sy.

विभर्ति । तद् गच्छद्भूतम् । वृद्धतगम् । गावः । उपागच्छन्ति—अग्निं श्रद्धां गच्छेत् । तथा
त्रयो लोकाः । महान्तः । स्वे स्वे स्थाने उपनिष्ठन्ति । गगनस्वभावाः । अग्निं तेषां द्वौ
लोकौ । गुहायाम् । निहितौ । सर्वे मनुष्येर्दर्शनीया भवति । अयं लोकः ।

त्रिपाजस्यो वृषभो विश्वरूप उत त्र्युधा पुरुष प्रजावान् ।

अग्नीकः पत्यते माहिनावान्तस् रेतोधा वृषभः शश्वतीनाम् ॥ ३ ॥

त्रिपाजस्यः^{१६} । तेजसो हितं पाजस्याग्निं भवन्ति, रावत्सामस्य, धर्मो प्रातः, ग्रीष्मे मध्य-
न्दिनः^{१७}, शरद्वपराह्णः । कामानां वपिता^{१८} । नानालिङ्गत्वाद् श्रद्धां धिष्यन्^{१९} । अग्निं ।

१. ०भतं P.

अवयवत्वेन धारयति Sy.

२. गच्छ P.

श्रुतं सत्यभूतम् Sy.

३. वृद्धतरमादित्यात्मकं तमेव संवत्सरम्
Sy.

४. रश्मयः Sy.

५. प्रानुवन्ति Sy.

६. तस्मिन्नेव संवत्सरे Sy.

७. तथात P. त्रयः Sy.

८. ०न्त P.

लोकाः Sy.

९. उपस्थाः D. पस्थः P. उपर्युपरि धर्त-
मानाः Sy.

१०. तिष्ठ M. लोकत्रयमेव दर्शयति Sy.

११. अतनवीला आगमापायिधर्मोपेताः Sy.

१२. M. omits words between
गगन and तेषाम् ।

१३. लोकौ P. द्यौश्चान्तरिक्षं चेत्येते Sy.

१४. स्वात्मनि Sy.

१५. निहिते न दृश्येते । निहिते—दधातेः
कर्मणि निष्ठा । 'गतिरनन्तरः' इति गतेः
प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

१६. ०मंहृत्यै० P. सर्वभूताधारतया दृश्यते ।
वर्षा—'वृषिद् प्रेक्षणे' कर्मणि लुङि

चिणि 'चिणो लुक्' इति प्रत्ययस्य
लुक् । वाक्यभेदादनिघातः Sy.

१७. लोकम् P.

एका भूमिः सर्वभूताधारतया दृश्यते
Sy.

१८. त्रिपाजस्य P.

१९. त्रिपाजस्यः—ग्रीष्मवर्षाहिमेन्ताख्येस्त्रिभि-
श्रद्धाभिः पाजस्यमुरो यस्य स त्रिपाजस्यः ।
अ्युरस्क इत्यर्थः । उरोवचनश्च पाजस्य-
शब्दः 'इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्यै पाजस्यम्'
(VS. 25.8.) इति अश्वमेधसन्ने
उरःपरतयास्मानात् । पाजसि बले
साधुरिति व्युत्पत्तेश्च सर्वेषामङ्गानां
मध्ये उरसो बलवत्त्वात् Sy.

२०. वाज P.

२१. ०सन्त P.

२२. M. omits words between
वसन्ते and न्विनः ।

२३. स्वावयवभूते वर्षतद्विषां वर्षकः Sy.

२४. नामलि० P.

२५. ०रूपो M. and P. तत्तद्वत्साधारण-
कार्यैः पुष्पविकासदिभिर्लिङ्गीर्नाकार्यः
Sy.

२६. M. reads प्रीहि P. reads प्रवि
for अपि च ।

श्यामाकयवानामुतादनात् त्र्युधस्क । बहुप्रकारम् । प्रजननं कुर्वन् । अनीकशब्दो मुखवचनः, तेजोयुक्ताश्चत्वारो मासा भवन्ति, वर्षयुक्ताश्चत्वारः, ततस्त्रिमुख उक्तः । सोऽयम् । अभिगच्छति । पूजावान्, 'पूजयन् प्रजाः स' संवत्सरः' इत्याह । स रेतोधा, सर्वासामेव दिशाम् । वर्षणाद्, रेतो दधातीति ।

अभीकं आसां पदवीरबोध्यादित्यानामह्वे चारु नाम ।

आपश्चिदस्मा अरमन्त देवीः पृथग्रजन्तीः परिं धीमवृञ्जः ॥ ४ ॥

अभीके । वर्षन् दिक्षु यः पदं निधत्ते=अभिगच्छति । दिशाम् । समीपे । बुध्यते,

१. श्यामाकयवा० P. VM. should have mentioned a third kind of grain.

२. ०दना M. and P.

३. त्र्युधस्तः P. वसन्तशरद्धेमन्ताख्यैस्त्रिभिर्ऋतुभिर्बुधो यस्य स त्र्युधा । बहु-व्रीहौ 'ऊषसोऽनङ्' इत्यनङ् सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वात् पुंस्यपि भवति । ऊकारस्य ०८५२ध्वा-न्तः । 'उत्तरपदान्तोदात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनां छन्दस्युप-संख्यानम्' इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् Sy.

४. प्रकर्षेण जायन्त इति व्रीह्यावयः प्रजाः । पुरुष नानाप्रकारेण विद्यमानव्रीहियवा-विरूपप्रजावान् Sy.

५. ०चन M.

६. इच P.

७. भासा P.

८. शीतयुक्ताश्चत्वारः is suggested as an additional phrase before ततस्त्रिमुख उक्तः । तत्र

त्रि० M. तत्र स्ति P. त्रिभिर्ऋण-वर्षशीताख्यैर नीकैर्गणैरुपेतः Sy.

९. आगच्छति Sy.

१०. महत्त्ववान् संवत्सराभिमानो देवः Sy.

११. Omitted in P.

१२. बह्वीनामोषधीनां पुष्पफलादिसम्पत्तये Sy.

१३. सेचनसमर्थः Sy.

१४. रेतस उदकस्य घर्ता भवति Sy.

१५. अभीके P.

१६. वर्षार्थं P.

१७. दिषु M.

१८. पदवीः । पदानि तत्तद्वनविशिष्टपुष्प-फलादीनि वेति प्रजनयतीति पदवीः सन् । पदवीः—'वी गत्यादिषु' । विष्व Sy.

१९. संवत्सर आसामोषधीनाम् Sy.

२०. सावधानो वर्तते । अबोधि—'बुध अव-गमने' इत्यस्य लुङि 'दीपजनबुधपूरि-तायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम्' इति कर्तरि चिण् । 'चिणो लुक्' । निघातः Sy.

सङ्गच्छते दिग्भिरित्यर्थः । यदातं वर्गमिच्छन् तर्गस्येवगणानामाश्रितानाम् । आद्यगामि ।
वाह्णि । नामानि । तस्मा अस्मै संवत्सराय । प्राप । रगयन् । देव्यः । वर्गान् पृथक् ।
गच्छत्यर्थः । परिवर्जयन्ति च । एतम्, सर्वतोऽष्टगु गात्रेण ।

त्री पृथस्था सिन्धवस्त्रिः कवीनामुत त्रिमाता विदथेषु सम्राट् ।

ऋतावरीर्योपणास्तिस्रो अप्यास्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानाः ॥ ५ ॥

त्री पृथस्था । अगामिममर्थं बोधयति, त्रीणि । सयनानि । ते सिन्धवः । देवानां ज्ञान-
दर्शनानां रथानानि । त्रिश्च तेषां तेष्वगमनम् । ययिव । त्रयाणां नाशनां निर्माणा । तेषु

१. गच्छ Sy.

२. द्विरित्यर्थः P.

३. आदित्या मासाः संख्यासाम्यात् । यद्वा-
दित्यसङ्क्रमणनिमित्तत्वादादित्या मासाः
'मेषादिस्थे सवितरि यो यो मासः प्रपू-
र्यते चान्द्रः ॥ चैत्राद्यः स ज्ञेयः' इति
स्मृतेः । तेषां चैत्रादीनां मासानाम् ।
आदित्यसम्बन्धिन इत्यर्थे 'वित्यदित्या-
दित्यपत्युत्तरपदान्यः' इति ण्यः ।
अतोलोपयलोपी । प्रत्ययस्वरः Sy.

४. उच्चारयामीत्यर्थः । अह्ने—ह्वयतेर्लुङि
सिचः 'आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्' इत्य-
ङादेशः । गुणः । निघातः Sy.

५. मधुश्च माधवश्चेत्यादि नामधेयम् Sy.

६. तस्मात् P.

७. तस्मै P.

८. वमन्ते P. संवत्सरसम्बन्धिमासचतुष्टये
वृष्टिद्वारा वमन्ते Sy.

९. क्षोतनशीलाः Sy.

१०. वर्षोषु P.

११. इतस्ततः Sy.

१२. मधुञ्जन्—'बुजी वर्जने' इत्यस्य लङि

इममि रूपम् । निघातः Sy.

१३. संवत्सरम् Sy.

१४. VM. ignores चित् ॥ अपि Sy.

१५. त्रि P.

१६. प्रजापतिः स्वयिज्ञानं सिन्धूनां निवेदयति
Sy.

१७. ०मिसात्थं बाध० P.

१८. त्रयो लोकाः । सधस्या—'पूर्वगवस्थात्'—
इति संहितायां पत्यम् Sy.

१९. हे आपः ! सर्वसाक्षिण्यः ! यूयम् Sy.

२०. निवासस्थानानि भवन्ति Sy.

२१. त्रीश्च P. ते च प्रत्येकं त्रिभंयन्ति ।
तथा 'त्रयो वा इमे त्रिपुरो लोकाः'
इति श्रुतिः । न छात्र इन्द्रमोजसा नान्त-
रिक्षाणि वृष्टिर्णम् । न बि व्यचन्तु
भूमयः (RV. VI.1. 6. 15.) इति
प्रत्येकं बहुवचनव्यवणात् । बहुवचनं च
कपिञ्जलन्यायेन त्रित्वे पर्यवसितम् Sy.

२२. तेषां ग P.

२३. त्रिधातूनि गुणान्य P. त्रयाणामसीषां
लोकानां निर्माता संवत्सरः सूर्यो वा
Sy. २४. कान् P.

यज्ञेषु । सम्राट् भवतीन्द्र । तथा सत्यवत्यः । स्त्रियश्च । तिस्रः । अन्तरिक्षभवाः—इडा, संरस्वती, भारती चेति, अद्भ्यो हिता इत्यपरम्, ताश्च । स्वर्गात् । यज्ञे । निर्गच्छन्त्यो भवन्ति । अनुसयनमागमनादि, इति बहुशः त्रिशब्दोच्चारणमपेक्षितमिति ।

त्रिरा दिवः सवितुर्वार्याणि दिवैदिव आ सुव त्रिर्नो अहः ।

त्रिधातु राय आ सुवा वसूनि भगं त्रातर्धिषणे सातये धाः ॥ ६ ॥

त्रिरा दिवः । सवितः ! वरणीयानि धनानि । दिवः । त्रिः । आगत्य । अस्म-
भ्यम् । अन्वहम् । एकस्याहः । त्रिः । प्रेरय । गोधनानि च । त्रिधातूनि त्रिगुणानि । आसुव
सवितः ! किं च, हे भग ! रक्षितः ! अस्मान् धनाय । धेहि । तथा त्वमपि हे धिपणे ! वाक् !
इति ।

१. यजनीयतया सम्यग् दीप्यमानो वर्तते Sy.

२. ०त्यपत्यः M. ०त्यपत्यवस्यः P. उदक-
वत्यः Sy.

३. इडा सरस्वती भारती इत्येवंरूपाः पर-
स्परमिश्रणोपेता देवताः । योषणाः—
'युष' इति सौत्रो धातुः । ल्युटि रूपम् ।
लित्स्वरः Sy.

४. त्रिसङ्ख्याकाः । तिस्रः—'तिसृभ्यो
जसः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

५. इडा P.

६. ओ M. नभस्या आप्तव्या वा । अप्याः—
अप् इत्यन्तरिक्षनाम (Ngh. 1.3.) ।
तत्र भवाः । 'भवे छन्दसि' इति यत् ।
'यतोऽनावः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

७. विवसस्य Sy.

८. आगच्छन्त्यः Sy.

९. ०नुतपन० M. त्रिषु सवनेषु Sy.

१०. स्त्री श० M.

११. सर्वस्य प्रेरक ! हे आदित्य ! Sy.

१२. सर्वैः सम्भजनीयानि Sy.

१३. द्युलोकात् त्वम् Sy.

१४. त्रिवारम् । त्रिः—'द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच्'

(Pa. 5.4.18.) इति सुच् । चित्स्वरः
Sy.

१५. प्रतिदिनम् Sy.

१६. अह्नः सम्बन्धिषु Sy.

१७. त्रिषु सवनेषु Sy.

१८. प्रयच्छेत्यर्थः । सुव—'षू प्रेरणे' तुदादिः ।
लोटि रूपम् Sy.

१९. रान्ति क्षीरादीनीति रायो गोधनानि
तानि च Sy.

२०. त्रिधातूनि पशुकनकरत्नभेदेन त्रिप्रका-
राणि । त्रिधातु—'दुधाव् धारणपोष-
णयोः' इत्यस्मात् 'सितनिगमिसि—'
इत्यादिना तुन्प्रत्ययः Sy.

२१. तिगु० M. गु० P.

२२. ०सुवाव P. प्रयच्छ Sy.

२३. ०विता इ P.

२४. ०गव P. सर्वैर्भजनीय ! Sy.

२५. अस्माकं रक्षक ! हे आदित्य ! Sy.

२६. धनलाभाय Sy.

२७. कुरु Sy.

२८. वाधाति P. माध्यमिके हे वाक् ! धि-
षणे—आमन्त्रितत्वाभिधातः Sy.

त्रिरा दिवः सविता सौषवीति राजाना मित्रावरुणा सुपाणी ।

आपश्चिदस्य रोदसी चिदुर्वी रत्नं भिद्यन्त सवितुः सुवायं ॥ ७ ॥

त्रिरा दिवः । सविता । अमुष्माल्लोकात् । अन्तः । प्रेरयति । राजाना । मित्रा-
वरुणावोरात्राधिपती । शोभनपाणी, तावपि सविताप्रेरितानां गन्तव्यम् । आपश्चिदस्य
रिक्षनाम, अरयं सवितुर्वीरे । अन्तरिक्षम् । विस्तीर्ण । आभापूषिता । न । धर्मते । तस्मादस्मा-
त्सवितुः । रत्नम् । स्तोतारो यान्त्ये । प्रेरणां देहीनि यदानीत्यर्थः ।

त्रिरुत्तमा दूशशा रोचनानि त्रयो राजन्त्यसुरस्य वीराः ।

ऋतावान् इषिरा दूळमासुस्त्रिरा दिवो विदथे सन्तु देवाः ॥ ८ ॥

त्रिरुत्तमा । त्रीणि । उत्तमानि, ऊर्ध्वानि । शाश्वतमशेषायाम् । पृथिव्यादीनि

१. त्रीरा P.

२. देवः Sy.

३. दिवसस्य Sy.

४. त्रिषु कालेषु Sy.

५. अस्मभ्यं धनान्यामुवतु प्रेरयतु । सो-
षवीति,—‘षू प्रेरणे’ इत्यस्य यङ्लुकि
लटि रूपम् Sy.

६. राजानी Sy.

७. मित्रावरुणा—‘देवताद्वन्द्वे च’ इत्युभय-
पदप्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

८. ०पति M.

९. ०नवाणी M.

मित्रावरुणौ Sy.

१०. आप्नोति सर्वं जगदित्यापोऽन्तरिक्षम् ।
नित्यबहुवचनान्तत्वाद् बहुवचनम्
Sy.

११. Ngh. 1. 3.

१२. देवस्य Sy.

१३. ०तुर्वीरे P.

१४. अन्तरिक्षम् should immediately
follow आप इत्यन्तरिक्षनाम and

precede अस्य ।

१५. आवापृथिव्यावेता देवताः Sy.

१६. प्रेरकस्य Sy.

१७. रत्नम् P.

अपेक्षितमर्थम् Sy.

१८. ०चते P. भिक्षन्त—भिक्ष याच्नायाम्
इत्यस्य लङि रूपम् Sy.

१९. सर्वेन प्रेरणेन । सवाय—‘जवसवी च’
(Pa. 3.56.4.) इत्यजन्तत्वेन निपात-
नादन्तोदात्तत्वम् Sy.

२०. त्यर्थः P.

२१. VM. seems to explain one
चित् by च ॥ चित् अपिच Sy.

२२. उत्तमानि स्थानानि सन्ति । उत्तमा—
‘उत्तमशिवसमी सर्वत्र’ इत्युच्चाविषु
पाठावन्तोदात्तत्वम् Sy.

२३. ०त्वं श० P. केनापि विनाशयितुमशक्या-
नि । दूषणा—‘तयोः कृच्छ्रार्थे क्षल् ।
‘दुरो दाशनाशवभेदत्वं वक्तव्यम्’ इति
रेकस्योत्वम् । उत्तरपदावेः ष्ढत्वम् ।
लित्स्वरः Sy.

रोचनानि । त्रयः । राजन्ति । बलवतः संवत्सरस्य । धीराः—अग्निर्वायुः सूर्यश्च । सत्यवन्तः ।
हविषामेष्वारः । दम्भितुमशक्याः । दिवः । त्रिः । आ । सन्तु । अस्माकं यज्ञे । देवाः ।

III.57.

प्र मे विविक्काँ अविदन्मनीषां धेनुं चरन्तीं प्रयुतामगोपाः ।

सुद्यश्चिद्या दुंदुहे भूरिं धासेरिन्द्रस्तदग्निः पनितारो अस्याः ॥ १ ॥

१४ १५ प्र मे विविक्वान् ॥ विश्वामित्रः ॥ प्रजानन्तु । मम । गुणदोषविवेचनसमर्थः ।
पूजनसमर्थम् । धेनुम् । बन्धायुता=प्रयुता=विमुक्ता विमुक्ताम् । तृणानि भक्षयन्तीम् ।

१. दीप्यमानानि Sy.

२. अग्निर्वायुसूर्यरूपाः Sy.

३. राज P. शोभन्ते Sy.

४. ०लतः P. एतेषु त्रिषु स्थानेषु असुरस्य ।
अस्यति क्षिपति सर्वमित्यसुरः काला-
त्मा संवत्सरः । तस्य Sy.

५. पुत्राः Sy.

६. तानेव विशिनष्टि—ऋतं सत्यभूतमग्नि-
होत्रादिकं कर्म तद्वन्तः Sy.

७. यज्ञार्थं शीघ्रगतिमन्तः Sy.

८. दुर्बभासः—केनापि स्वतेजसा तिरस्कृत-
मशक्या एते सर्वे देवाः । दूढभासः,
पूर्वबहुत्वष्टुत्वे Sy.

९. अह्नः सम्बन्धिषु Sy.

१०. त्रिषु सवनेषु Sy.

११. समन्तात् Sy.

१२. सतु P. यजनीयतया भवन्तु Sy.

१३. अमस्मा० P. अस्मदीये यज्ञे Sy.

१४. 'प्र मे विविक्वान्' इति षड्चं चतुर्थं
सूक्तम् । विश्वामित्र ऋषिः । त्रिष्टु-
प् छन्दः । विश्वेदेवा देवता । अत्रानु-

क्रमणिका 'प्र मे षट्' (KSA.20.57.p.
16.) इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः
Sy.

१५. मे M.

१६. ०जानां तु M. प्रजानातु is sug-
gested for प्रजानन्तु ॥ प्रकर्षेण
जानातु । अविदत्—'विद ज्ञाने' इत्यस्य
लङि 'बहुलं छन्दसि' इति शः Sy.

१७. विचेतन० P. विवेकवानिन्द्रोऽग्निर्वा ।
विविक्वान्—'विचिर् पृथग्भावे' इत्यस्य
क्वसौ रूपम् Sy.

१८. ०समर्थः P.

१९. ०सक्तां P.

देवताविषयां स्तुतिम् Sy.

२०. नवसूतिकां गामिव देवतानां प्रीणयित्रीं
स्तुतिमविददित्यन्वयः Sy.

२१. बद्धायु० M.

२२. पृथग्भूतामेकाकिनीम् Sy.

२३. Omitted in P.

२४. ०मुक्तान् M.

२५. यवसे इतस्ततो गच्छन्तीम् Sy.

अगोपनीयाम् । सद्यः । एव । या । दोग्धि । बहु । अभस्य । तच्च दुर्गात् । अस्थाः । इन्द्रा-
ग्निरित्यादयो देवाः । स्तोतारो भवन्तीति, स्तुतिवानः प्रवृत्ताया माधुर्यगिन्द्रादयः स्तुवन्ति,
सुष्ठु त्यया स्तुतमित्यर्थः ।

इन्द्रः सु पूषा वृषणा सुहस्ता दिवो न प्रीताः शश्वं दुदुहे ।

विश्वे यदस्यां रणयन्त देवाः प्र वोऽत्र वसवः सुन्नमस्याम् ॥ २ ॥

इन्द्रः । इन्द्रः । पूषा । वषितारावश्विनो न । शोभनस्तोतारया धनोः रतान् सुष्ठु
दुहन्ति । यथा । प्रीता अमी । दिवः । स्तनम्=गेघम् । दुहन्ति । यस्मात् । अस्यां धन्वाम् ।
विश्वेऽग्नि । देवाः । रमन्ते । अस्थां धेन्वाम् । हे वासयितारः ! देवाः ! युष्मदीयम् । गुणगाहम् ।

१. अगोपनीयाम् M. अहोगोपनीया P.
गोप्तरहिताम् । यथाकामं चरन्तीम् Sy.

२. सद्यः P. तदानीमेव Sy.

३. स्तुतिरूपा धेनुः Sy.

४. दोग्धिः P. दुग्धे । दुदुहे—‘दुह
प्रपूरणे’ इत्यस्य लिटि रूपम् । यद्वृत्त-
योगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः Sy.

५. बह्वक्षमपेक्षितं फलम् Sy.

६. धारयति प्राणान् धीयते दीयतेऽर्थभ्य-
इति वा वासिरभम् । कर्मणि षष्ठी Sy.

७. Omitted in P. तथास्तुतस्य पयसः
Sy. द. दुग्धम् P.

८. स्तुतिरूपाया धेनोः Sy.

१०. इन्द्रोऽग्नि० is suggested for
इन्द्राग्नि०

११. पनितारः—‘पन स्तुतौ’ इत्यस्य तुचि
रूपम् Sy.

१२. यद्वा इन्द्राग्नी स्तोतारो वधं चास्या
धेनोस्तत्पयः प्राप्नुमः Sy.

१३. ०र्थं वीन्द्रा० P.

१४. ०वति M.

१५. ०यामि० P.

१६. ०त्यत्वेः P.

१७. अभिमतफलस्य सेक्तारो Sy.

१८. कल्याणपाणी नासत्यो मित्रावरुणौ वा ।
‘राजाना मित्रावरुणा सुपाणी’ इत्यादिषु
वृष्टत्वात् । एते सर्वे देवाः । सुहस्ता—
हस्तेः ‘असिहसि’—इत्यादिना तन्प्रत्ययः ।
नित्वावाद्युवात् । बहुव्रीहो ‘आद्युवात्’
वृषण्यन्वसि’ इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्पम् Sy.

१९. M. omits यस्या धेनोः स्तनं ॥
वृष्टिद्वारापेक्षितं फलम् Sy.

२०. नेति सम्प्रत्यर्थं । इदानीम् Sy.

२१. प्रीताः सन्तः Sy.

२२. नभसः सकाशात् Sy.

२३. नभसि शयानं मेघम् Sy.

२४. दुदुहे—‘दुह प्रपूरणे’ इत्यस्य लिटि
‘इरयो हे’ Sy.

२५. वेद्याम् Sy.

२६. विश्वे P. सर्वे Sy.

२७. रमयन्ते । रणयन्त—‘रमु वीद्यायाम्’
प्यन्तस्य लङ्ङि रूपम् । वर्णव्यापसिः Sy.

२८. अत्र लोके Sy.

२९. सर्वस्य वासयितारो हे देवाः ! Sy.

३०. युष्माकं सम्बन्धिनि Sy.

३१. सुन्नकरमपेक्षितं फलम् Sy.

प्रकर्षेण । प्राप्नुयाम् ।

या जामयो वृष्ण इच्छन्ति शक्तिं नमस्यन्तीर्जानते गर्भमस्मिन् ।
अच्छा पुत्रं धेनवो वावशाना महश्चरन्ति बिभ्रतुं वर्षेषु ॥ ३ ॥

या जामयः । जामयः, जनयन्त्याः स्वपत्यम्, इति यास्कः, याः । स्त्रियः । सेवत्रे
पुरुषाय । पुत्रम् । इच्छन्ति । तास्तं परिचरन्त्यः । तस्मिन् । वृष्टिर्गर्भम् । जनयन्ति, तदिदं
देवकृतम् । तथा धेनवश्च । पुत्रं वत्सम् । कामयमानाः, तदर्थम् । महान्ति । रूपाणि । बिभ्र-
तम्, पेशलमपभम् । स्वयमेव । आचरन्ति, एतच्च देवकृतमिति ।

१. M. omits words between युष्मदीयम् and प्रकर्षेण ॥
२. अद्याम्—‘अञ्च व्याप्तौ’ इत्यस्य लिङि ‘बहुलं छन्दसि’ इति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदम् Sy.
३. मयः P.
४. जमन्ति वर्षाकाले प्रादुर्भवन्तीति जामय ओषधयः । जमतेर्गतिकर्मणः ‘जनिध-सिभ्यामिण्’ इति विधीयमानो बहुल-वचनादस्मादपि भवति Sy.
५. यनन्त्या न्वपत्यमिति P. None of the readings is satisfactory. ०न्त्यास्वपत्यम् is suggested for ०न्त्याः स्वपत्यम् । Cf. ‘जामिरन्येऽस्यां जनयन्ति जामपत्यम्’ N.3.6.
६. प्रह्वीभूतास्ता ओषधयः Sy.
७. अपां वर्षकायेन्द्राय Sy.
८. सेचनसामर्थ्यम् Sy.
९. तास्ताः P. प्रह्वीभूतास्ता ओषधयः । नमस्यन्तीः—नमःशब्दात् ‘नमोवरिव-श्चित्रङः क्यच्’ इति क्यच् । तदन्ता-च्छतरि रूपम् । प्रत्ययस्वरः Sy.
१०. इन्त्रे Sy.
११. वृष्टिद्वारा पुष्पफलादिलक्षणगर्भाधाना-दिसामर्थ्यम् Sy.

१२. जानन्ति । जानते—‘ज्ञा अवबोधने’ इत्यस्य लटि रूपम् Sy.
१३. M. omits words between वृष्टि and देव ।
१४. ०तवन् P.
१५. सर्वस्य ग्रीणयिष्य ओषधयः Sy.
१६. ०त्रम P. व्रीहियवनीवारादिफलक्षणं तनयम् Sy.
१७. Sy. adds फलम् ।
१८. ०दत्त्यम् P.
१९. ०हान्तम् M. महान्ति नानाप्रकाराणि Sy.
२०. अच्छ आभिमुख्येन । अच्छा—‘निपा-तस्य च’ इति संहितायां दीर्घः Sy.
२१. प्राप्नुवन्ति । लोके हि हम्भारवं कुर्वाणा धेनवो वत्समभिलक्ष्य गच्छन्ति तद्वत् । यद्वा जामयः । जमन्ति सर्वत्र प्रसरन्ति इति जामयः सूर्यदीप्तयः । वृष्णेऽपां वर्षकाय । स्वरश्मिभिर्मौमान् रसाना-दाय पुनर्वर्षतीति वर्षकः सूर्यः । ‘प्रा-दित्याज्जायते वृष्टिः’ इति स्मृतेरच, तस्मै वर्षणशक्तिमिच्छन्ति । ता दीप्त-योऽस्मिन्नादित्ये गर्भम् अर्बुपगर्भाधान-सामर्थ्यं जानन्ति Sy.

अच्छा विवस्मि रोदसी सुमेके ग्राव्णो युजानो अंध्वरे मनीषा ।

इमा उ ते मनवे भूरिवारा ऊर्ध्वा भवन्ति दर्शता यजत्राः ॥ ४ ॥

अच्छा विवस्मि ॥ अवशिष्टा आग्नेयः ॥ द्यावापृथिवी । भोभनमा । लक्ष्मी-
कृत्य । स्तुती , विवस्मि । गोमाभिपयग्राव्णः । यज्ञे । युजानो । गृजानिभिः, गतः शब्दमुच्चा-
रयन् दिवं च पृथिवी नाभ्युच्चरति । ते भग्नो ! तुभ्यम् । मननकशनाय । इमाः स्तुतायः ।
बहुभिवरणीयाः । दर्शनीयाः । यजनगुजनाः । ऊर्ध्वा । भवन्ति गत उद्गच्छन्तीत्यर्थः ।

या ते जिह्वा मधुमती सुमेधा अग्रे देवेपृच्यते उरुची ।

तयेह विश्वा अवसे यजत्राना सादय पायया चा मधूनि ॥ ५ ॥

या ते जिह्वा । या । तव । जिह्वानि धातुनागन्तु । रमणी । गुमाग । अग्ने !

१. अवशिष्ट P.
२. अवशिष्ट M.
३. अग्नेय P.
४. M. omits आग्नेयः ॥ द्यावापृथिवी ॥
द्यावापृथिवी Sy.
५. सुखे Sy.
६. आभिमुख्येन Sy.
७. अवशिष्ट M. and P. स्तोमि । विवस्मि-
'वच परिभाषणे' । लटि 'बहुलं छन्दसि'
इति शयः इतुः । 'अतिपितृयोश्च' ।
'बहुलं छन्दसि' इत्यभ्यासस्येत्वम् ।
चकारस्य कृत्वं व्यत्ययेन Sy.
८. सोमाभिषवार्थमुपलान् Sy.
९. प्रयुजानोऽहम् । युजानः—'युजिबुधि-
बुधः किञ्च' इत्यनन्तम् । किञ्चाबुधः ।
चिञ्चाबन्तोवातः Sy.
१०. मनस ईषया स्तुतिलक्षणया वाचा ।
मनीषा—सुपो ङादेशः Sy.
११. ऊर्ध्वं ह्युच्चरन् M.
१२. तव Sy.
१३. अनुपपन्नम् । १२. १३. Sy.

१४. स्ततः P.
- दीप्तयः Sy.
१५. M. omits words between
तुभ्यम् and बहुभिः ॥ यजमानैर्बहु-
वारं वरणीयाः Sy.
१६. णीयाय P.
१७. णीयाय P. कमनीयतया वरणीयाः
Sy.
१८. जनाः कुः P.
- पूज्याः Sy.
१९. ऊर्ध्वमुच्चाः Sy.
२०. अत्यर्थः P.
२१. VM. ignores च ।
२२. Omitted in P.
२३. उवाला Sy.
२४. णामघु Ngh. l. १२.
२५. अवरी P.
- उदकवती Sy.
२६. शोभना मेधा प्रज्ञा यस्याः सा । सर्वस्य
ज्ञापयित्री । सुमेधाः—'नित्यमसिद्धप्रज्ञा-
मेधयोः' इत्यसिद्ध Sy.

देवान् प्रति^१ । उच्यते^१ । बहून्ञ्चती^१ । ताम्^१ । विश्वान्^१ । रक्षणाय । यजनीयान्^१ देवान् ।
 आसादय^१ । पायय^१ । च^१ । सोमान्^{१०}, ज्वाला^{११} व जिह्वा, या तवैर्विधा वदन्ति शोभनप्रज्ञाहेतुमिति
 तदानीं मधुमत्त्वं स्वादूकरणादिति^{१६} ।

या ते अग्ने पर्वतस्येव धारासंश्रन्ती पीपयंदेव चित्रा ।

तामस्मभ्यं प्रमतिं जातवेदो वसो रास्व सुमतिं विश्वजन्याम् ॥ ६ ॥

या ते अग्ने । या सुमतिः । तव^{१५} । अग्ने ! पर्वतस्येव^{१५} । निर्जरधारा^{१०} । अनवरतं^{१६}
 प्रवृत्ता^{११} । आप्याययति^{१०} स्तोतृन् । देव ! चित्रा^{१२} । ताम्^{११} । अस्मभ्यम् । प्रमतिम्^{१६} । हे जातघन !

१. देवेषु मध्ये आह्वानार्थम् Sy.

२. उच्यते P. प्रेर्यते । उच्यते 'वच परि-
 भाषणे' । कर्मणि यकि रूपम् । यद्वृत्त-
 योगादनिघातः Sy.

३. ०ञ्चन्ती is suggested for
 ०ञ्चती ॥ बहुव्याप्तिः सती । उरुची—
 अञ्चतेः क्विन् । 'अञ्चतेदचोपसंख्यानम्'
 इति डीप् । 'अनुदात्तस्य च यत्रोदात्त-
 लोपः' इति डीप् उदात्तत्वम् Sy.

४. तम् P. तथा जिह्वया Sy.

५. देवान् Sy.

६. The passage beginning with
 ०ते बहू० and ending with
 य० of यजनीयान् is omitted
 by M.

७. उपवेशय Sy.

८. 'पा पाने' इत्यस्य णौ परतः 'शाच्छासा-
 ह्वाव्यावेपां युक्' इति युक् । तिङ् उत्तर-
 त्वादनघातः Sy.

९. किञ्च तान् विश्वान् देवान् Sy.

१०. सोमम् P. मदकरान् सोमान् Sy.

११. ज्वाला P.

१२. वा is suggested for व ॥

१३. साधूकर० P.

१४. VM. ignores इह ॥ इह कर्मण्य-

स्माकम् Sy.

१५. तव प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः Sy.

१६. ०र्वस्ये० P. तत्र दृष्टान्तः—यथा पर्वतस्य
 मेघस्थोदकधारा ओषधिवनस्पत्यादिषु
 सङ्गतिं कुर्वाणा तान् वर्धयति तद्वत्
 Sy.

१७. निर्जरताधा० P.

१८. ०वतं P. अस्मादन्यत्र सङ्गतिमकुर्वाणा ।
 असञ्चन्ती—सञ्चतिर्गतिकर्मा । शतरि
 'उगितञ्च' इति डीप् । नञा समासे
 नञ्स्वरः Sy.

१९. वृत्ता P.

२०. अपेक्षितफलदानेनास्मान् वर्धयति ।
 पीपयत्—'पा पाने' । ण्यन्तस्य लुङि
 चङि रूपम् । 'चङ्यन्तरस्याम्' इति
 चङि परतः पूर्वस्थोदात्तत्वम् । यद्वृत्त-
 योगादनिघातः Sy.

२१. हे दीप्यमान ! Sy.

२२. वित्ता M. मित्रा P.

नानारूपा Sy.

२३. म् M. दाम् P.

२४. परहिङ्गुः, परहिङ्गुः बुद्धिम् । प्रमतिम्
 —'तादौ च निति कृत्यतौ' इति गतेः
 प्रकृतिस्वरत्वम् Sy.

२५. जातप्रज्ञ ! हे अग्ने ! Sy.

वासयितः ! देहि । शोभनाम् । सर्वहिताम् ।

III.58.

धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दुहानान्तः पुत्रश्चरति दक्षिणायाः ।

आ द्यौतुनिं वहति शुभ्रयामोपसुः स्तोमो अश्विनावजीगः ॥ १ ॥

धेनुः । काचित् । अग्नेर्वत्सास्य । काम्यं पयोर्जननी ताम्यम् । द्यौतुनिं भवति । स पुत्रः । तस्या वधेयिष्या । मर्ष्ये । चरति । स शोभनगमनां यत्नः । दीप्तिम् । प्रागल्भीत्यप-
समाह । अस्यां वेलायामुपति प्रवृत्तः । स्तोमः । अश्विनी । अजोऽयं, अति मृदुलिश्वरपार्थ-
निर्गमयनीत्यर्थः ।

१. सर्वस्य वासयितः ! Sy.

२. वत्सव । रात्सव—‘रा दाने’ व्यत्यये-
नात्मनेपदम् । लोटि रूपम् । आसन्नि-
तस्याविद्यमानत्वाश्लेषात्ताभावः Sy.

३. शोभनां बुद्धिम् Sy.

४. M. omits हिताम् ॥ सर्वजनहिताम्
Sy.

५. ‘धेनुः प्रत्नस्य’ इति नवचं पञ्चमं सूक्तं
वैश्वामित्रं ऋष्टुभमादिवनम् । तथा
चानुक्रान्तम्—‘धेनुर्नवादिवनम्’ (KSA.
2. 58. p. 16.) इति । प्रातरनुवाके
आदिवनकृतौ ऋष्टुभे छन्दस्यादिवनशस्त्रे
चास्य सूक्तस्य विनियोगः । सूत्रितञ्च
—‘धेनुः प्रत्नस्य क उ अचविति सूक्ते’
(ASS. 4.15) इति । व्यूह्ये ववा-
रात्रे द्वितीये छन्दोमे प्रउगशस्त्रेऽयमा-
दिवनश्चतुर्थस्तुतः । ‘द्वितीयस्याग्निं वः’
इति खण्डे सूत्रितम्—‘धेनुः प्रत्नस्य
काम्यं दुहाना ब्रह्मा ण इन्द्रोप याहि
विद्वान्’ (ASS. 8.10.) इति Sy.

६. धेनुः प्रीणयिष्युवाः Sy.

७. पुरातनस्याग्नेः Sy.

८. कमनीयं पयः Sy.

६. बोग्ध्री Sy.

१०. ०वन्ति P.

११. सूर्यः Sy.

१२. तस्य M.

१३. उषसः Sy.

१४. तस्या अन्तः Sy.

१५. उषसोऽनन्तरं सूर्यकिरणगम्पकात् शुभ्र-
तया गमनं यस्यासौ शुभ्रयामा विवसः ।
शुभ्रयामा—‘या प्रापणे’ । आतो भतिन् ।
बहुव्रीही पूर्वपदस्वरः Sy.

१६. सर्वस्य प्रकाशकं सूर्यम् Sy.

१७. M. omits म् । and आ ॥ विभति
Sy.

१८. उषसः पुरा Sy.

१९. स्तोत्रकारी होयदिः Sy.

२०. अदिवनी रतोतुम् Sy.

२१. जागति उत्तिष्ठति । अजीगः—‘जागु
निद्राक्षये’ । लङि तिपि अयादित्वात्
हापो लुक् । आकारस्येकारश्छान्वसः ।
गुणे कृते हल्छान्वादिना तिपो लोपः Sy.

२२. ०णत्वं P.

२३. निर्मय M.

२४. ०तीत्यर्थः P.

सुयुग्वंहन्ति प्रति वामृतेनोर्ध्वा भवन्ति पितरेव मेधाः ।

जरथामस्मद्वि पणोर्मेनीषां युवोरवश्चक्रमा यातमर्वाक् ॥ २ ॥

सुयुक्^१ । यज्ञे^२ हेतुना । सुयुक्ता^३ अस्वा. । वाम् । प्रति । वहन्ति । ऊर्ध्वाश्च ।
भवन्ति । स्तोत्राणां प्रज्ञावतः, स्तोत्रार्थम् । यथा पुत्रं दृष्ट्वा पितरावुत्तिष्ठन् । तो युवाम-
स्माकम् । शत्रोः । अभिलषितम् । विविधम् । जीर्णं कुस्तम् । वयं युवयोः । अवनसाधनं
स्तोमम् । कुर्मः । आगच्छतम् । अभिमुखम् ।

सुयुग्मिरथैः सुवृता रथेन दक्षाविमं शृणुतं श्लोकमद्रैः ।

किमङ्ग वां प्रत्यवर्ति गमिष्ठा विप्रांसि अश्विना पुराजाः ॥ ३ ॥

सुयुग्मिः^{११} शोभनयोगैः^{१२} । अश्वैः । शोभनावर्तनेन च । रथेनाऽऽगत्य । दक्षौ । इमम् ।

१. ०युक्त P.
२. हे अश्विनौ ! Sy.
३. सत्यभूतेन रथेन Sy.
४. सुष्ठु रथे योजिताः । सुयुक्-युजेः क्विप् ।
'सुपां सुलुक्—'इति सुपो लुक्
Sy.
५. वा P.
युवाम् Sy.
६. यज्ञं ऋष्यागमनाय धारयन्ति Sy.
७. युष्मदभिमुखमूर्ध्वाः Sy.
८. स्तोत्राणां P.
९. प्रज्ञापयतः P. प्रज्ञावताम् is sug-
gested for प्रज्ञावतः ॥ मेधाः यज्ञाश्च
Sy.
१०. ०त्रार्थं P.
११. तत्र दृष्टान्तः । यथा पुत्राः मातापित-
रावभिलक्ष्य गच्छन्ति तद्वत् Sy.
१२. पितरेव—'पिता मात्रा' इति पितुः
शेषः । सुपो डादेशः Sy.
१३. ०ष्टथः M.
१४. अस्मत्तः सकाशात् Sy.

१५. आसुरीं बुद्धिम् Sy.
१६. विशेषेण नाशयतम् । जरथाम्—'जृष्व-
वयोहानी' । ण्यन्तस्य 'जनी जृष्वन्-
सुरञ्जोऽमन्ताश्च' इति मित्वाद् बुद्धय-
भावः । 'छन्दस्युभयथा' इत्याथाम् ।
आर्धधातुकत्वात् णिलोपः । शपः
पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः Sy.
१७. स्तोम P.
हविर्लक्षणमङ्गम् Sy.
१८. कर्म P.
१९. अभिग० P.
आयातम् Sy.
२०. युवाम् अस्मदाभिमुख्येन Sy.
२१. हे अश्विनौ ! Sy.
२२. ०नगोर्गैः P.
सुष्ठु योजितैः Sy.
२३. पुनः पुनरावर्तत इति वृच्चक्रम् । शोभ-
नचक्रोपेतेन Sy.
२४. वस्तौ P. शत्रूणामुपक्षपयितारी युवाम्
Sy.
२५. इव P.

तिरः पुरु चिंदश्विना रजांस्याङ्गुषो वां मघवाना जनेषु ।

एह यातं पथिभिर्देवयानैर्दस्ताविमे वां निधयो मधूनाम् ॥ ५ ॥

तिरः पुरु चित् । तिर इति प्राप्तनामेति यास्कः । हे अश्विनौ ! बहूनि । औषधानि तेजांसि प्रादुर्भवन्ति । स्तोमश्च । वाम् । हे धनवन्तौ । स्तोतृषु वर्तते । तथा सति, आगच्छतम् । पथिभिः । देवयानैः । हे दत्तौ । इमे । वाम् । सोमानाम् । निधयः पात्रेषु गृहीताः सोमाः ।

पुराणमोकः सख्यं शिवं वां युवोर्नरा द्रविणं जह्वाभ्याम् ।

पुनः कृणवानाः सख्या शिवानि मध्वा मदेम सह नू संमानाः ॥ ६ ॥

पुराणमोकः । जह्वाोरपत्यभूतायां कुशिकाद्या प्रजायाम् । युवयोः । पुराणम् । ओकः

१. स्वतेजसा तिरस्कृवन्तौ युवाम् Sy.

२. प्राप्ता तिङ्म P.

३. Cf. 'तिरः सत इति प्राप्तस्य' N. III. 20.

४. ऽश्विना M. D.

५. बहून्पि Sy.

६. ऽषसानि P. रजांसि स्थानानि Sy.

७. आ समन्तात् घोषणीयं स्तोत्रं वर्तते । आङ्गूषः, आङ्पूर्वाद् घुषेः कर्मणि घञ् । आघुष्यत इत्याघोषः । घो इत्यस्य पृषो-वरादित्वाद् 'गू' इत्यादेशः । 'आङोऽनु-नासिकश्छन्बसि' इत्यनञ्यप्पनुनासिक-श्छान्वसः । यद्वा अगिर्गत्यर्थः । अस्मात् 'अङ्गूषः' इति सूत्रेणोषच्प्रत्ययान्तो निपातितः । अङ्गति गच्छति देवानित्य-ङ्गूषः स्तोत्रम् । अङ्गूष एव आङ्गूषः । प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकोऽण् । प्रत्ययस्वरः Sy. ८. आवाम् P. युवयोः Sy.

९. हे अश्विनौ ! Sy.

१०. मार्गः Sy.

११. वक्त्राः P. शत्रूणामुपक्षपयितारौ ! हे अश्विनौ ! Sy.

१२. विमे P.

१३. युवयोः Sy.

१४. Omitted in M. मदकराणां सोमा-नाम् Sy.

१५. निधीयतेऽत्र सोम इति निधयः पात्र-विशेषाः सन्ति । तस्मादागच्छतमिति भावः Sy.

१६. VM. ignores चित् and इह ॥ चिद् अपि । इह कर्मणि Sy.

१७. अन्तोयमिऽतिरिक्तोऽर्थे अच्चावाकशस्त्रे 'पुराणमोकः' इति चतस्रो विकल्पेन याज्याः । सूत्रितञ्च—'यदि नाधीयात् पुराणमोकः सख्यं शिवं वामिति चतस्रो याज्याः' (AŚS.9.11.) इति Sy.

१८. पुराण ओकः P.

१९. हे अश्विनौ ! Sy.

२०. जह्वाकुलजायां भवति । जह्वाभ्याम्—जह्वाः सम्बन्धिनीत्यर्थे 'तस्येवम्' इत्यण् । 'ओर्गुणः' । स्वर्वाद्योर्व्यत्ययः Sy.

२१. प्रयाजाः P.

२२. पुरातनम् Sy.

२३. मातः P.

सेवनम् । तथा सख्यं च । तस्यां कल्याणं भवति । तथा युवयोः । घनमपि तस्यामेव विसृज्यते ।
 वयं च जह्मोरपत्यभूता पुनः । युवाभ्यां सख्यानि । शिवानि । कृष्णानाः । सोमेन । अश्विनौ !
 मदेम । सह । क्षिप्रम् । समानमनस्काः ।

अश्विना वायुना युवं सुदत्ता नियुद्धिश्च सजोपसा युवाना ।
 नासत्या तिरोऽब्रह्मं जुषाणा सोमं पिबतमसिधा सुदानू ॥ ७ ॥

अश्विना । हे अश्विनौ ! युवाम् । वायुना सह । हे शोभनबलौ ! नियुद्धिः । च ।
 सहितौ । हे युवानौ ! नासत्यौ ! तिरोऽब्रह्मम् । सोमम् । पिबतम् । प्रीयमाणी । अक्षयौ
 युवाम् । हे शोभनदानौ !

१. सब P. सेव्यम् Sy.
२. सख्यम्—सख्युर्भाव इत्यर्थे 'सख्युर्यः'
इति प्रत्ययः Sy.
३. कल्याणकरम् Sy.
४. तस्य मे० P.
५. विस्मज्ज० P.
६. जहोर० P.
७. ०भूता P. नरावस्मदीयस्य कर्मणो
नेतारौ Sy.
८. युवयोः Sy.
९. सुखकराणि Sy.
१०. कुर्वन्तः Sy.
११. स्तोनेन P. मदकरेण सोमेन Sy.
१२. मदे (म) P. हर्षयेम । मदेम—'मदी
हर्षे' इत्यस्याशीलिङि लिङ्ग्याशिष्यङ्
'प्रत्ययः । निघातः Sy.
१३. युगपत् Sy.
१४. सहमा० P. हविष्यदानेनोपकारकत्वा-
न्निब्रभूता एकीभूताः सन्तो वयम् Sy.

१५. Omitted in P.
१६. ०युवना P.
१७. शोभनसामर्थ्योपेतौ Sy.
१८. युवत् नि० P. अश्विनैः । यौतेः क्विप् Sy.
१९. ०हिते P. सङ्गती Sy.
२०. Omitted in P. नित्यतरुणौ !
Sy.
२१. नस० P. न विद्यतेऽस्त्यं ययोस्तौ Sy.
२२. अह्नि तिरोहिते । अह्नि भवमह्वयम् ।
'भवे अन्वसि' इति यत् । तिरोभूतमह्वयं
यस्मिन् काले स तिरोऽब्रह्मः । पूर्व-
पदप्रकृतिस्वरः Sy.
२३. ह्यमानमिमं सोमम् Sy.
२४. प्रीणयत P.
२५. प्रिय० M. प्रीणमायाप् P. सोमविषय-
प्रीतियुक्तौ Sy.
२६. अनुपखीणौ Sy.
२७. शोभनफलस्य दातारौ ! हे अश्विनौ !
Sy.

अश्विना परि वामिषः पुरुचीरीयुर्गीर्मर्यतमाना अमृष्टाः ।

रथो ह वामृतजा अद्रिजतः परि द्यावापृथिवी याति सद्यः ॥ ८ ॥

अश्विना । हे अश्विनौ ! परिगच्छन्ति । वाम् । अन्नानि । बह्वञ्चनानि । मन्त्रैः सह । यतमानानि । रक्षोभिरहिंसितानि, यततिर्गतिकर्मा । रथः । च । युवयोः । दिवस-
करणाय जातः । शिलोच्चयेनाऽऽकृष्टः । परिगच्छति । द्यावापृथिवी । सद्य एकेनैवाह्ना,
तत्र मन्त्रः—'न्य॑ष्ट्यस्य॑ मूर्ध॑नि' इति ।

१. याति P.
२. पुराणा P.
३. परितो गच्छन्ति । ईयुः—'इण् गतौ' इत्यस्य लिटि 'दीर्घ इणः किति' इत्यभ्यासस्य दीर्घः । पादादित्वावनिघातः Sy.
४. युवाम् Sy.
५. हविलक्षणान्यन्नानि Sy.
६. ०ह्वञ्जना० M. पुब अञ्चन्ति गच्छन्तीति पुरुचीः । बहूनि Sy.
७. स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्युवां परिचरन्ति Sy.
८. यमानि M. यतमानि P.
कर्मणि प्रवर्तमानाः स्तोतारः । 'यत्नी प्रयत्ने' इत्यस्य शानचि रूपम् । शपः । वावगुवात्तत्वे शानचो लसार्वधातु-
कस्वरेणानुदात्तत्वे धातुस्वरः Sy.
९. केनाप्यतिरस्कृताः Sy.
१०. Ngh. II. 14. The passage यततिर्गतिकर्मा should immediately follow यतमानानि and precede रक्षोभि०

११. खलु Sy.
१२. युवयो P.
१३. भिव० P. ऋतस्योदकस्य जनयिता । ऋते यज्ञे प्रादुर्भवतीति वा । ऋतजाः—जनोविद्, 'विद्वानोः—'इत्यात्वम् Sy.
१४. ०कृष्टेः P.
स्तोतृभिः । अद्रिजतः—जू इति सौत्रो धातुः । कर्मणि क्तः । 'तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपदस्वरः Sy.
१५. सर्वतः प्राप्नोति । अश्विनो रथस्य वेगवत्त्वे मन्त्रवर्णः—'यो वामश्विना मर्नसो जवीयावथः स्वद्वो विश आजिगाति' (RV. I. 117. 2.) इति । अतः । रथणावत्सर्वाथं यज्ञं प्रत्यागच्छतमिति भावः Sy.
१६. द्यावापृथिव्यौ Sy.
१७. तदानीमेव Sy.
१८. एकं नै वे न ना P.
१९. तन्त्र M. and P.
२०. अस्य P.
२१. न्याच्या गुण्यस्य P. RV. I. 30. 19.

अश्विना मधुषुत्तमो युवाकुः सोमस्तं पातमा गतं दुरोणे ।

रथो ह वां भूरि वपुः करिंस्तुतावतो निष्कृतमार्गमिष्टः ॥ ६ ॥

अश्विना । हे अश्विनौ ! मधुरसस्यातिशयेन सोता । युवामेव कामयमानः । सोमो भवति । तम् । पिबतम् । आगच्छतं च । गृहे । रथः । ह । वाम् । बहु । रूपम् । कुर्वन् । सुतवतो यजमानस्य । निष्कृतं सोमम् । अतिशयेनाऽऽनतेति ।

III.59.

मित्रो जनान् प्रातयाते ब्रुवाणो मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम् ।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ १ ॥

मित्रो जनान् । प्रातःकार्याधिना जनान् । निर्गमयति । मित्रः । स्तूयमानः

१. Omitted in M. २. मधुरसमत्यन्तं प्रेरयन् Sy. ३. ०मेक P. युवां कामयमानो वर्तते । यद्वा युवाकुर्वसतीवरीप्रभृतिभिर्मिश्रित इत्यर्थः । युवाकुः—'यौतेः—' 'कटिकुषिभ्यां काकुः' इति बाहुलकादस्मादपि भवति । प्रत्ययस्वरेण मध्योवात् Sy. ४. यः सोमः Sy. ५. इमं सोमम् Sy. ६. अस्माकं गृहे Sy. ७. रथे P. ८. युवयोः Sy. ९. प्रभूतम् Sy. १०. वारकं तेजो रूपं वा सर्वैर्वरणीयं धनं वा Sy. ११. पुनः पुनः कुर्वन् । करिक्तु—करोतेर्यङ्लुकि शतरि 'दाघतिर्दघतिदघति' इत्यादिना चुत्वाभावे यणादेशे कृतेऽङ्गस्यानुकारान्तत्वादभ्यासस्य रिगागमो न प्राप्नोतीति सोऽपि निपात्यते । अभ्यस्तस्वरः Sy. १२. ०तपतः M. ०तर्पतः P. सोममभिषुतवतः Sy. १३. निष्कृते P. संस्कारि । यद्वा संस्कृतं गृहम् । निष्कृतम्—करोतेरादिकर्मणि क्तः । संस्कृतं प्रवृत्त इत्यर्थः । थाथादित्स्वरः Sy. 'निरित्येष समित्येतस्य स्थाने' N.12.7. १४. गते ति P. आतिशयेनाप्यभवति Sy. १५. 'मित्रो जनान्' इति नवर्चं षष्ठं सूक्तं वैदवाभिन्नं ऋष्टुं मैत्रम् । 'मित्रो

- मैत्रं चतुर्गायत्र्यन्तम्' इत्यनुक्रमणिका (KSA. 20. 59. p. 16.) । आदितः पञ्च त्रिष्टुभः शिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः । मित्रो देवता । अग्निहोत्रार्थे पयसि वर्ष-बिन्दुपतने 'मित्रो जनान्' इत्यनया समिचमादध्यात् । सूत्रितञ्च—'मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः' इति समिदाधानम्' (ASS. 3. 11.) इति Sy. १६. काल M. ०यात्सि० P. कर्षकादिजनान् Sy. जनान् सर्वान् BB. कर्षकजनान् SKN. १७. M. omits जनान् निर्गमयति । कृष्यादिकर्मसु प्रयत्नं कारयति । यातयति—'यती प्रयत्ने' इत्यस्य ण्यन्तस्य लटि रूपम् Sy. चेष्टयति BB. 'यती प्रयत्ने' कृष्यादिकर्मसु प्रयत्नं कारयति SKN. आयातयति, कृष्यादिषु प्रवर्तयति । तत्कर्षपूर्वकत्वात् कृष्यादिकर्मणाम् । नह्यवृष्टे कृष्यादीन्यायात्यन्ते । आयातनमारम्भः । तद्यथा भोजनमायातितमनेनेति Dur. १८. प्रकर्षेण सर्वैर्मयिते ज्ञायते तथा सर्वान् वृष्टिप्रदानेन ज्ञायत इति वा मित्रः सूर्यः Sy. मित्रो देवः BB. मित्र एव SKN. एवं प्रवर्तयन्कर्म शोभीतयादयन् यज्ञद्वारेण स एव मित्रः Dur.

शब्दं कुर्वन् । स एव । द्यावापृथिवी । विभक्ति । मित्र एव । मनुष्यान् । अग्निमेवेण । पश्यति । तस्मै मित्राय । हविः । घृतवत् । जुहोति ।

१. स्तूयमानः शब्दं कुर्वाणो वा Sy. प्रजानन् तत्तदधिकारानुरूपविधानज्ञः BB. शब्दं स्तनयित्नुलक्षणं कुर्वन् SKN. कथमायातयति ? ...स्तनयित्नुशब्दं कुर्वन् Dur. २. पृथिवीम्, द्यामेतावुभौ लोकौ, दृष्टिद्वारा अन्नं यागांश्च जनयन् Sy. पृथिवीमपि द्यामपि BB. पृथिवीं द्युलोकमपि SKN. पृथिवीलोकनिवासिनः सर्वान् Dur. ३. धारयति । द्याधार—‘तुजादीनाम्’ इत्यभ्यासस्य दीर्घः Sy. धारयितुं प्रभवति BB. दृष्टिप्रदानद्वारेणात्र यागं च जनयन् धारयति SKN. धारयत्यमुना प्रकारेणानुगृह्णन् Dur. ४. कर्मवतो मनुष्यान् Sy. कृष्टयो मनुष्याः. ‘कृष्टय इति मनुष्यनाम’ (Ngh. 2. 3.) कर्म यतो भवतीति । . ‘कर्मवन्तो भवन्तीति विकृष्टदेहा वा’ विविधं कृष्टो विकृष्टः परिकण्डूयनाद्यभिलषितक्रियानुष्ठानसमर्थो देहो येषाम् । तेन पश्वाद्यस्तु न कामतः, कण्डूयनाविसमर्थः । तदपेक्षया विकृष्टदेहत्वम् SKN. ‘कृष्टय इति मनुष्यनाम’ तत्कस्मात् ? नित्यं हि ते कर्मवन्तो भवन्ति, आरम्भशीलत्वात् । . . संसृष्टदेहा अन्ये पशवो गवाद्यः । ते हि न कामकारतोऽङ्गानि प्रसारयितुं शक्नुवन्ति । स तेषां सङ्कर्षः । मनुष्यास्तु कामतः प्रसारयन्त्यङ्गानि । स तेषां विकर्षो देहस्य Dur. ५. अनुग्रहदृष्ट्या Sy. विशेषेण अग्निमिषेणादरेण मिषतेभवे विवृत् । यद्वा अग्निमिषा देवाः । इगुपधलक्षणः कः । मनुष्यान् देवांश्च विशेषेण पश्यति BB. सततमित्यर्थः SKN. उपकारद्वारेण Dur.

६. सर्वतः पश्यति Sy. आभिमुख्येन पश्यति । उपकरोतीत्यर्थः । दर्शनमुपकारः BB. यत्नानुग्राह्यतया पश्यति SKN. यो हि यस्मा उपकरोति स तेन सम्यग् दृष्टो भवति Dur.

७. तस्मै देवाय Sy. तस्मात्तस्मै सत्यायामोघफलाय देवाय BB. अत एतज्ज्ञात्वा हे ऋत्विजः ! पुत्रपौत्राः ! वा मित्राय SKN. योऽयमेवमुपकारप्रवृत्तः कृत्स्नस्य लोकस्य तस्मै मित्राय Dur.

८. हवनयोग्यं पुरोडाशादिकम् Sy. चरलक्षणम् BB. चर्वादि हविः SKN.

९. ऋतव P. एतत्सर्वं ज्ञात्वा हे ऋत्विजः ! उपकारार्थमभ्युपगच्छतम् Sy. घृतसंयुक्तम् BB; SKN. घृतोन्मिश्रम् Dur.

१०. जुहुत प्रयच्छतेत्यर्थः । जुहोत—जुहोतेर्लोडि प्रत्ययस्य तबादेशः । गुणः । निघातः Sy. विषेण कुर्मो ददाम इत्यर्थः । विदधातिर्दानकर्मा । ‘विष विधाने’, तौ-दादिकः BB. जुहुत हे मनुष्याः ! Dur. ‘मित्रो जनानायातयति । प्रबुवाणः शब्दं कुर्वन् । मित्र एव धारयति पृथिवीं च दिवं च । मित्रः कृष्टीरग्निमिषस्यमिव पश्यतीति । कृष्टय इति मनुष्यनाम । कर्मवन्तो भवन्ति । विकृष्टदेहा वा । मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोतेति व्याख्यातम् । जुहोतिर्दानकर्मा N. 10. 22.; SKN. IV. 26. This stanza = TS. 3. 4. 11. 5. ११. VM. gives the combined explanation of two words पृथिवीम् and द्याम्, so he ignores the conjunction उत ॥ उत अग्नियं Sy.

प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वान्यस्त आदित्यं शिञ्चति व्रतेन ।

न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमहो अश्रोत्यन्तितो न दूरात् ॥ २ ॥

प्र स मित्र । हे मित्र । सः । मर्त्यः । प्रकर्षेण । अन्नवान् । अस्तु यं । तुभ्यम् ।
आदितेः पुत्र ! हविः प्रयच्छति यज्ञे । सत्यादिना व्रतेन युक्तः । न । शत्रुभिर्हन्यते ।
न च । जीयते । त्वया रक्षितः । न च । एनम् । रक्षः । व्याप्नोति ।

१. देवसुवां हविःषु मित्रस्य सत्यस्य 'प्र स मित्र' इति याज्या । एवं प्रातर्होमस्य कालात्ययनिमित्ते मैत्रे चरौ याज्या । सूत्रितञ्च—'प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वास्त्वां नष्टवान् महिमाय पुच्छते' (ASS.4.11.) इति । 'तत इष्टिमित्रः सूर्योऽभि यो महिना विभं प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वानिति संस्थितायाम्' (ASS.3.12.) इति Sy. विद्वामित्र आह SKN. 'प्र स मित्र' इति विद्वामित्रेण दृष्टा Dur.

२. मनुष्यः Sy., SKN., Dur.

३. प्रभवतु Sy. प्रकर्षेण भवतु BB. भवतु SKN., Dur.

४. M. omits words between हे and यः ॥ मनुष्यः Sy.

५. हे आदित्य ! Sy.

६. हविर्लक्षणमन्नम् Sy. इव हविश्चरु-लक्षणम् Dur.

७. ददाति । शिक्षतिर्दानकर्मा । व्यत्ययेन परस्मैपदम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy. ददाति, किम् ? सामर्थ्याद् हविः SKN. यः किं करोति ? ... ददाति Dur. शिक्षति शक्नोति भवितुमिच्छति । अविघ्नेनान्वतिष्ठदित्यर्थः । ... यद्वा 'शिक्ष विद्योपादाने' । व्रतेनेति व्यत्ययेन द्वितीया बहुवचनस्य स्थाने तृतीयैकवचनम् । व्रतानि । शिक्षति पुनः पुनरभ्यस्यतीति BB.

८. यज्ञेन Sy. तव प्रीतेन कर्मणा यागादिना BB. कर्मणा यागाख्येन SKN. निर्वपनप्रोक्षणादिना संस्कृत्य Dur.

९. शत्रुभिर्व्याध्यादिभिश्च BB. केनचित् SKN. (न) केनचित् प्रत्यनीकभूतेनातिबलेनापि शत्रुणा Dur.

१०. केनापि बाध्यते Sy. (न) च पीड्यते BB. हित्यते Dur.

११. वि P.

१२. अभिभूयते । जयतेः कर्मणि यकि 'अकृत्स्नार्वाधानुक्रयोः—' इति दीर्घः Sy. नाभिभूयते वारिद्र्यादिभिः BB. नचाहतोऽपि स च जीयते वशीक्रियते केनचित् । न च केवलं शत्रूणां मनाध्वष्यस्तेनातिबलेनापि Dur.

१३. त्वया रक्षितः स मनुष्यः । त्वोतः—'तृतीया कर्मणि 'इति पूर्वपदस्वरः Sy. एवमतिमहाप्रभावस्त्वम् । येन स मर्तो यस्तव यष्टा... त्वत्परिग्रहे वर्तमानस्त्वया रक्षितः Dur. पृषोदरादित्वाद्विष्टस्वरूपसिद्धिः BB.

१४. वा P.

१५. तुभ्यं हविर्दत्तवन्तं पुरुषम् Sy. नैनं त्वया रक्षितम् BB. एनं त्वोतं सन्तम् Dur. १६. पापम् Sy., BB., SKN. पापमपि Dur.

१७. प्राप्नोति । अश्नोति—'अशू व्याप्तौ' स्वादिः । व्यत्ययेन परस्मैपदम् Sy. अश्नोति BB.

अन्तिकतः । दूराद् वा ।

अनमीवास इळ्या मदन्तो मितज्ञवो वरिमन्ना पृथिव्याः ।

आदित्यस्य व्रतमुपचिन्तौ वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम ॥ ३ ॥

अनमीवासः^५ । अराक्षसाः । अन्तेन । मदन्तः^६ । ज्ञायमानजानुकाः प्रकाशसद्भावाद् गच्छन्तः ।

पृथिव्या^७ । विस्तीर्णो देशो^८ । वयम्^९ । अदितेः^{१०} पुत्रस्य । व्रतम्^{११} । उपेत्य^{१२} निवसन्तः । मित्रस्य^{१३} ।

कल्याण्यां^{१४} मतौ^{१५} । स्याम ।

१. समीपात् Sy. अन्तिके समीपे सन्तं(न)

दूरात्सन्तम्. . . अतस्त्वामेव परिचरेमेति BB. समीपात् SKN. अन्तिकात्समीपात् । यत् स्वशरीरादेव बाङ्मनश्चेष्टानिमित्तमुत्पद्यते पापम्, तदुत्पत्तिसमकालमेव त्वदनुग्रहादपध्वस्यते ततस्तन्नैर्न व्याप्नोति Dur.

२. M. omits तः । दूराद् वा ॥ दूरादपि Sy. स्वगतं सम्बन्धितं चेत्यर्थः । अथवा सन्निकृष्टकालं विप्रकृष्टकालं च, इदानीं कालान्तरे चेत्यर्थः SKN. नच केवलं यदन्तिक उत्पद्यते तदेवैनं न व्याप्नोति । किं तर्हि ? यदपि दूरात् पुत्रभ्रातृजायादिद्वारेणैवमास्कन्दति तदपि नैनमभिव्याप्तुं शक्नोति त्वोत्तं सन्तम् । एवं महानुभावस्त्वं ततस्त्वां स्तुम इत्यभिप्रायः Dur. N. 2. 13.; SKN. II. 84. This stanza= TS. 3.4. 11. 5.

३. VM. explains last न by वा ।

४. Supplied in different hand-

writing in M.

५. हे मित्र ! Sy.

६. राक्षो M.

रोगवर्जिताः Sy.

७. माद्यन्तः । 'मदी हर्षे' इत्यस्य शतरि व्यत्ययेन शप् Sy.

८. ०माना जा० P. मितजानुकाः । मितज्ञवः—जानुशब्दस्य झुञ्झान्वसः Sy.

९. प्रवेशे । वरिमन्—उरुशब्दात्पृथ्वादि-त्वादिमनिच्, 'प्रियस्थिर—'इत्यादिना वरादेशः । 'सुपां सुलुक्—' इति सप्तम्या लुक् । व्यत्ययेनाद्युदात्तः Sy.

१०. तावृशा वयम् Sy.

११. आदित्यस्य सम्बन्धि Sy.

१२. कर्म Sy.

१३. तस्य कर्मणः समीपे निवसन्तः । तदीयं कर्म कूर्वाणा इत्यर्थः Sy.

१४. आदित्यस्य Sy.

१५. शोभनायामनुग्रहबुद्ध्याम् Sy.

१६. P. omits words between मित्रस्य and स्याम ॥ वर्तमानेहि Sy.

अयं मित्रो नमस्यः सुशेवो राजा सुचित्रो अंजनिष्ठ वेधाः ।

तस्य वयं सुमतौ गृह्णियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ ४ ॥

अयम् । अयम् । मित्रः । नमस्कार्यः । सुसुखः । अस्माकं सर्वेषां राजा । सुबलः ।
प्रादुरभूत् । विधाता सर्वस्य । तस्य । वयम् । यज्ञार्हस्य । स्याम । तथा । भजनीयः । सौमनसे
च । मतिमनसोरल्पो भेदः ।

मह्यं आदित्यो नमसोपसद्यो यातयज्जनो गृणते सुशेवः ।

तस्मा एतत्पन्थतमाय जुष्टमग्नौ मित्राय हविरा जुहोत ॥ ५ ॥

मह्यं । महान् । आदित्यः । नमस्कारेण । उपसदनीयः । यातयज्जनः =
निष्क्रामयति प्राशकरणात्मनुष्णान् । स्तुवते च । सुसुखः । तस्मै । एतत् ।

१. Supplied in different handwriting in M.

२. Omitted in M. पूर्वमन्त्रे प्रतिपादितः Sy. ३. सूर्यः Sy.

४. ०मस्य स्कार्या P. सर्वैर्नमस्करणीयः । नमसि साधुः 'तत्र साधुः' इति यत् । तित्स्वरितः Sy.

५. सुसुखः M. सुसुखः is suggested for सुसुख ॥ शोभनसुखः । सुखेन सेव्य इत्यर्थः Sy.

६. Omitted in P.

७. सर्वस्य जगतः प्रकाशप्रदानेन स्वामी Sy.

८. क्षत्रशब्देन बलमुच्यते । शोभनबलोपेतः Sy.

९. अंजनिष्ठ—'जनी प्राबुभिवे' इत्यस्य लुङि सिचि रूपम् Sy.

१०. सर्वस्य जगतो विधाता । एवंगुणोपेतः सूर्यः Sy.

११. एवंविधगुणोपेतस्य Sy.

१२. वयं यजमाताः Sy.

१३. ०ज्ञात्प्राह्यं P. यज्ञार्हस्य सूर्यस्य Sy.

१४. भवेम Sy.

१५. कल्याणकारिणि Sy.

१६. सौमनस्ये । सौमनसे—सुमनस इदमित्यर्थे 'तस्येदम्' इत्यण् । प्रत्ययस्वरः Sy.

१७. सुमतौ शोभनायां बुद्धौ Sy.

१८. Omitted in M.

१९. कारणोपसदनीयो तामनजनो महान् M.

२०. योज्यमादित्यः Sy.

२१. ०दमयः P. अत एव सर्वैरुपसदनीयः Sy.

२२. यात्यानजनः M. यात्यमाजनः P. प्रातः प्रातः स्वस्वकर्माणि प्रवर्तनीया जना येनेति स तथोक्तः । यातयज्जनः—'यती प्रयत्ने' इत्यस्य ण्यन्तस्य शतरि रूपम् । बहु-
व्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरे प्राप्ते मद्यदुधा-
दित्वात् पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् Sy.

२३. निष्का० M. निष्मयति P.

२४. प्राचक P. प्रकाशकरणात् is suggested for प्राशकरणात् ।

२५. ०नुष्णां M. and P.

२६. स्तोत्रं कुर्वते जनाय । गृणते—'गृ शब्दे' । 'शतुरनुमः' इति विभक्तेरुदात्तत्वम् Sy.

२७. सुसुखः M. and D. सुशेवश्च भवति Sy.

स्तुत्यतमाय । पर्याप्तम् । अग्नौ । मित्राय । हविः । आजुहोतेति ।

मित्रस्य चर्वणीधृतोऽवो देवस्य सानसि । धुन्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥ ६ ॥

मित्रस्य । मित्रस्य । मनुष्याणां धारयितुः । देवस्य । रक्षणम् । भजनीयम् । 'धुन्नं' द्योतते, यशः—इति यास्कः, तत् । चित्रकीर्तिः, अतिशेते ।

१. M. omits words between सुसुक्ष्मः and स्तुत्यतमाय ॥ पन्त्य-माय—पनतेरघ्न्यादित्वात् यत् । 'यतो-ज्जावः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy.

२. प्रीतिविषयम् । जुष्टम्—'नित्यं मन्त्रे' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy. ३. आदित्याय Sy. ४. ०होतीति P. जुहुत Sy.

५. अभिप्लवषडहे दशरात्रे च सप्तदशक-विंशादिस्तोमे सति होत्रादिकशस्त्रेष्वा-वापस्थाने पञ्चसप्तादिसंख्याका ऋच आवपनीयाः । तत्र ऋचस्य 'मित्र-स्य चर्वणीधृतः' इत्याद्याश्चतस्र आवा-पार्थाः । सूत्रितञ्च—'मित्रस्य चर्वणी-धृत इति चतस्रो मेऽत्र्यः' (ASS.7.5.) इति Sy. ६. आदित्यस्य Mah., U. मित्रणाविकृतः BB.

७. मनुष्याणां वृष्टिप्रदानेन धारकस्य Sy. चर्वणयो मनुष्यास्तान् धरतीति चर्वणि-धृतस्य । संहितायां वीर्यः । मनुष्याणां धारयितुः Mah. चर्वणयो मनुष्या-स्तेषां धारणेऽधिकृतस्य U.

८. देवस्य सम्बन्धि Sy. दीप्यमानस्य Mah.

९. अन्नम् Sy. श्रवोऽन्नं यशो वा BB.

१०. सर्वैः सम्भजनीयम् । सानसि—सनोतेः 'सानसिपर्णसि—'इत्यादिनासिचप्रत्य-यान्तत्वेन निपातनादुपधावृद्धिः । चि-त्त्वावन्तोदात्तः । 'स्वमो—'इति स्वमो-र्लुक् Sy. सनातनम् । 'सानसीति पुराणनाम' (Ngh.3.27.) फल-दानशीलं वा । 'धणु दाने' इत्यस्य प्रयोगः

Mah. पुरातनं पुराणम् U. सननीयं सर्वेषां, देयं वा सर्वेभ्यः BB.

११. तवीयं धनं च Sy.

१२. N. 5.5. reads 'धुन्नं द्योततेः । यशो वाञ्छं वा' ॥ यशोऽन्नं वा वयं स्तुम इति शेषः । याचेमहीति वा Mah. यशोऽन्नं वा U. सत्यमबिनश्वरम् BB.

१३. अतिशयेन चायनीयकीर्तियुक्तम् Sy. चित्रं विचित्रमनेकैः श्रूयते तच्चित्रश्रवः । 'श्रु श्रवणे' इत्यस्मात्कर्म्मण्यसुन् । अति-शयेन चित्रश्रव इति चित्रश्रवस्तमम-त्यन्तं श्रवणीयं यशः प्रार्थयाम इति भावः Mah. अतिशयेन चाकर्णनीयं श्रव-णीयं च वयं स्तुम इति वाक्यशेषः । याचेमहीति वा । यद्वा यस्य मित्रस्य चर्वणीधृतः पालने पुराणमस्ति धुन्नं चित्रश्रवस्तमं स यजमानस्याभिप्रेतमर्थं साधयतु U. अतिशयेन चित्रं चायनीयं श्रवणमस्येति चायनीयः ? (नीय) यशस्तमं वा । यस्मात्त्वामेव यजामह इति BB.

१४. M. omits चित्रकीर्तिः, अतिशेते ॥ This stanza=YV.11.62.=TS.3.4.11.5.

अथ मित्रस्य चर्वणीधृत इति । मेऽत्रेण धुषोपपन्त्याचराते यावत्तु चित्रं चित्रं इति न च मित्रं कञ्चन हिनस्ति न मित्रं कञ्चन हिनस्ति तथो ह्येष एतां न हिनस्ति नोऽतमेषा तां विद्वेषोपपेदिवोदपेद-हृद्धानेयम् । SB.6.5.4.19.p.543.

अभि यो महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः । अभि अवोभिः पृथिवीम् ॥७॥

अभि यः । अभिवभूव । यः । महत्येन । दिवम् । मित्रः । सप्रथाः पृथिवीम् । अभिव
कीर्तिभिः । पृथिवीम् । अभ्यवददिति ।

मित्राय पञ्च येमिरे जना अभिष्टिशवसे । स देवान्विधान्विभति ॥ ८ ॥

मित्राय । मित्राय । पञ्च । जनाः । आत्मानं नियच्छति । शत्रूणागभ्येपणशील-
बलाय । सः । देवान् । सर्वान् । धारयति ।

मित्रो देवेष्वायुषु जनाय वृक्तबहिषे । इष इष्टव्रता अकः ॥ ९ ॥

मित्रः । देवमनुष्यप्रीणनार्थम् । यो जनो वृक्तबहिर्भवति तस्ये । मित्रः । जनार्थम् ।

१. प्रातर्होमस्य कालात्यये मंत्रेष्टिः ।
तस्याम् 'अभि यो महिना' इत्यनुवा-
क्या । सूत्रितञ्च 'अभि यो महिना
दिवं प्र स मित्र मतो अस्तु प्रयस्वान्'
(ASS. 3. 12.) इति Sy.

२. बहू P. अभिभवति स मित्रः Sy.

३. स्वकीयेन महिम्ना Sy.

४. दिव P. अन्तरिक्षम् Sy.

५. प्रयः प्रसिद्धिः कीर्तिः, तत्सहितः ।
सप्रथाः—'प्रथ प्रख्याने' । असुन् । 'बोप-
सर्जनस्य' इति सहस्य सभावः Sy.

६. ०ति यः P. वृष्टिद्वारोत्पादितैरसैः Sy.

७. पृथिवीमपि Sy.

८. अभिभवति । बह्वप्रयुक्तां करोतीत्यर्थः
Sy.

९. निषादपञ्चमाश्रयत्वा रे वर्णाः Sy.

१०. यति० P. नियच्छन्ति as going
with जनाः is suggested for
नियच्छति ॥ हवीष्युश्चच्छन्ति Sy.

११. शत्रूणामभिगन्तृबलयुक्ताय । अभिष्टि-
शवसे—इषेः 'मन्त्रे वृष—'इत्यादिना
कितन् । 'तावो च निति—'इत्यभेरन्तो-
दात्तत्वम् । शकन्ध्यावित्वात् पररूप-
त्वम् । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

१२. सर्व P. तावदो मित्रः Sy.

१३. स्वस्वरूपतया धारयति Sy.

१४. द्योतमानाविगुणयुक्तेषु मनुष्येषु मध्ये
Sy. १५. ०नार्थम् P.

१६. वृक्त ब० P. वृक्तबहिः—वृक्तां लूनं
बहिर्येन सः । बहिः, लंबनासावेनपूर्वं हविषो
वाता ऋत्विगित्यर्थः । तस्मै । 'ओष-
श्चू छेवने' । कर्मणि निष्ठायां 'यस्य
विभाषा' इतीदृप्रतिषेधः । बहुव्रीहौ पूर्व-
पदस्वरः Sy.

१७. P. adds यज्ञो हि देवान् मनुष्यान्
विभति ।

१८. भगवानादित्यः Sy.

१९. यनाय P.

सुधन्वनः पुत्राः । यज्ञियम् । भागम् । प्राप्तवन्तः ।

याभिः शचीभिश्चमसाँ अपिँशत यया धिया गामरिणीतु चर्मणः ।

येन हरी मनसा निरतच्चत तेन देवत्वमृभवः समानश ॥ २ ॥

याभिः शचीभिः । याभिः । प्रज्ञाभिः । चमसान् । कृतवन्तः, 'एकं' चमसं चतुरः कृणोतन' इति मन्त्रः । यया वा । प्रज्ञया । चर्मणः^{१०} । गाम् । अरिणीत^{११} निरगमयत, 'निश्चर्मण ऋभवो गामपिँशत' इति मन्त्रः । येन वा । मनसा । इन्द्रायाश्च^{१२} । कृतवन्तः^{१३} । तेन सर्वेण कर्मणा^{१४} । यूयमृभवः^{१५} । देवत्वम्^{१६} । प्राप्ता इति^{१७} ।

१. त्राय P. सुधन्वा नामाङ्गिरसः पुत्रः कश्चिद्बुधः । तस्य पुत्राः सौधन्वनाः । ते च त्रय ऋभुर्विभ्वा वाज इति । एतन्नामका यूयम् Sy.

२. यज्ञार्हम् Sy.

३. सोमपानादिलक्षणम् Sy.

४. प्राप्ताः स्थ । तथाच मन्त्रवर्णः— 'ऋभुर्विभ्वा वाजो देवा अगच्छत स्वपसो यज्ञियं भागमेतन' (RV. I. 161. 6.) इति । अयमर्थो ब्राह्मणेऽपि 'ऋभवो वै देवेषु तपसा सोमपीथमभ्यजयन्' (AB. ३. ३०.) इत्यत्रोपाख्यातपूर्वकं स्पष्टमभिहितः । यद्वा नरः कर्मणां नेतारो हे ऋभवः ! उशिजः कामयमाना वेदसा हविलक्षणेन धनेन युक्ताः स्तोतारो वो युष्माकं तानि चमसतक्षणानी कर्माणि बन्धुता बन्धुतया सख्येन मनसा जन्मुरभिगच्छन्ति । कानात्पाशः^{१८} माह—यैः चमसतक्षणादिभिः कर्मभिर्यज्ञार्हं भागं यूयमाप्नुत तान्यभिगच्छन्ति । युष्माकं बुद्धिनैपुणानि चिन्तयन्तीत्यर्थः Sy.

५. शक्तिभिः Sy.

६. चमसान् चतुरः Sy.

७. विभक्तवन्तः स्थ । अपिँशत—'पिँश

अवयवे' तुवादिः । तस्य लङि मध्यमे रूपम् । यद्धृतयोगादनिघातः Sy.

८. चरः कृ० M. ०रस्कृ० D.

९. उति P. RV. I. 161. 2.

१०. चर्मणः P. चर्मणा योजनात् Sy.

११. गां मृताम् Sy.

१२. प्रापितवन्तः स्थ । अरिणीत—'री गतिरेषणयोः' । अयादिः । तस्य लङि रूपम् । अत्रापि पूर्ववदनिघातः Sy.

१३. निग० P.

१४. गामि मंश० P.

१५. इति M. RV. I. 110. 8.

१६. प्रज्ञानेन Sy.

१७. एतन्नामकावेन्द्रस्यादवौ Sy.

१८. नितरामकुरुत । तथाच मन्त्रवर्णः— 'य इन्द्राय वचोयुजा ततक्षुर्मनसा हरी' (RV. I. 20. 2.) इति । निरतक्षत—'तक्षू त्वक्षू तनूकरणे' । लङि रूपम् । पूर्ववदनिघाते 'तिङि चोदात्तवति' इति गतेर्निघातः । अद्बुदात्तः Sy.

१९. तेन सर्वेणानेन कर्मणा Sy.

२०. यज्ञभागार्हत्वलक्षणं देवभावम् Sy.

२१. सम्यक् प्राप्ताः स्थ । आनश—अह्नो-तेर्लिङि रूपम् । निघातः Sy.

२२. VM. ignores सप्त ।

इन्द्रस्य सख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसौ दधन्विरे ।

सौधन्वनासौ अमृतत्वमेरिरे विष्ट्वी शमीभिः सुकृतः सुकृत्यया ॥ ३ ॥

इन्द्रस्य । इन्द्रस्य । सख्यम् । ऋभवः । सम्प्राप्ताः । तथा मनुष्यस्य सुधन्वनः । पुत्राः सन्तः । देववत्स—कर्माणि । धारयन्ति यज्ञिया भवन्ति । सुधन्वनः पुत्राः । देवत्वम् । आभिमुखेन । प्राप्ताः । कृत्वा कर्माणि । तैः कर्मभिः । शोभनकर्मकरणेनैव । सुकृतः ।

इन्द्रेण याथ सूर्यं सुते सचाँ अथो वशानां भवथा सह श्रिया ।

न वः प्रतिमै सुकृतानि वाधतः सौधन्वना ऋभवो वीर्याणि च ॥ ४ ॥

इन्द्रेण । इन्द्रेण । सह । गच्छथ । समानरथम् । यज्ञे । अपिच । कामयमानाम् ।

१. इन्द्रेण M. D.

२. समानस्थानत्वम् Sy.

३. सम्यक् प्राप्तवन् Sy.

४. सुवन् M. अङ्गिरसः Sy.

५. नपातः—‘नभ्रान्नपातुं’ इत्यादिना नभः प्रकृतिभावः Sy.

६. देवत्स M. देववत् सर्वकर्माणि is suggested for देववत्सकर्माणि ॥ यागादिलक्षणकर्मवन्तः Sy.

७. ०यति P. तथेन्द्रस्य सख्यं प्राप्तास्त ऋभवः... पूर्वं मनुष्यत्वेन मरणयोग्या अपीदानीमिन्द्रस्य सख्येन प्राणान् धारयन्ति । तथा च मन्त्रवर्णः—‘अधारयन्त वल्लयः’ (RV. I. 20. 8.) इति । दधन्विरे—‘धविर्गत्यर्थः’ । व्यत्ययेनात्मनेपदम् । लिटि रूपम् Sy.

८. सुधन्वनामकस्यर्वः पुत्रा ऋभवः Sy.

९. प्रापुः । तथा च मन्त्रान्तरमाप्नायते—‘मर्तसि सन्तो अमृतत्वमानशुः’ (RV. I. 110. 4.) इति । ईरिरे—‘ईर गतौ’ मन्त्रत्वाद् आम् न भवति । निघातः Sy.

१०. कृता P. व्याप्य Sy.

११. प्रभूतः... देवत्वप्राप्तिप्रतिबन्धनिवारण-हेतुभिः Sy.

१२. ०मर्णे P. शोभनेन कर्मणा च । सुकृत्यया—करोतेर्भावे ‘कृमः श च’ इति क्यप्, प्रत्ययस्य व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् । समासे कृदुत्तरस्वरः Sy.

१३. शोभनकर्माणिः सन्तः

१४. हे ऋभवः ! यूयम् Sy.

१५. आगं M.

१६. समानमेकं रथमारुह्य Sy.

१७. अभिषुतसोभवति यज्ञे Sy.

१८. अथो अनन्तरमिन्द्रेण सहैकरथमारुढा यूयम् Sy. १९. व P.

२०. माता M. कामयमानानाम् is suggested for कामयमानाम् ॥ उद्यते काम्यते यजमानेन स्वर्गादिलक्षणं फलमेभिरिति वशा मनुष्यास्तेषाम् । वशानाम्—‘वश कान्तौ’ । ‘वशिरण्यो-रुपसंस्थानम्’ इति करणे अप्रत्ययः । प्रत्ययस्य लिटि लुप्तत्वे धातुस्वरः । वशाशब्दो बन्धावधनश्चेदोदात्तो भवति । ‘वशा मेधा अर्बसुण्डास आहुताः’ (RV. 10.91.14.) इति Sy.

श्रियां । सह । भवथ । न । युष्माकम् । प्रतिमातुं शक्यानि । सुकृतानि । हे वहनशीला !
सौधन्वना ! ऋभुवः ! एव । वीर्याणि । अपि ।

इन्द्रं ऋभुभिर्वाजं वद्विः समुचितं सुतं सोममा वृषस्वा गभस्त्योः ।

धियेषितो मधवन्दाशुषो गृहे सौधन्वनेभिः सह मत्स्वा नृभिः ॥ ५ ॥

इन्द्रं ऋभुभिः ॥ अवशिष्टानामिन्द्रश्च देवता ॥ हे इन्द्र ! वाजेन भ्रात्रा तद्विः
ऋभुभिः सह । पात्रेषु समुक्षितम् । सुतमिमम् । सोमम् । आसिञ्च स्वजठरे । अध्वर्योर्बाहु-
भ्यामादाय । हे मधवन् ! कर्मणा । प्रेषितः । यजमानस्य । गृहे । सुधन्वनः पुत्रैः । सह ।

१. स्तुतिहविरादिरूपया Sy.

२. वः—युष्मच्छब्दस्य षष्ठीबहुवचने वसा-
देशः । निघातः Sy.

३. प्रतिमातुमियत्तया परिच्छेत्तुं न केनापि
शक्यानि । प्रतिमं—‘माङ् माने’ ।
बिच् । प्रतिमाः प्रतिमानम् । तस्य चतु-
र्थ्यैकवचने भ्रातो लोपाभावश्चान्वसः ।
एकादेशस्वरः Sy.

४. Omitted in P. देवत्वस्य प्रापकाणि
शोभनानि कर्माणि Sy.

५. M. omits words between
श्रिया and शीलाः ॥ शील P. अमृ-
तत्वादिलक्षणफलस्य बोद्धारो मेधाविनो
वा’ इति यास्कः (Cf.N.II.16.)
तावृशाः Sy.

६. सोव० M. हे सुधन्वनः पुत्राः ! Sy.

७. युष्माकं सामर्थ्यानि Sy.

८. आभिप्लविके पञ्चमेऽहनि वैदवदेवशास्त्रे
‘इन्द्रं ऋभुभिः’ इत्याभिवस्तुवः । सूत्रि-
तञ्च—‘घृतवती ऋभुभिः’ इत्येन्द्र-
‘ऋभुभिः’ इति सूत्रो (ASS.
7.7.) इति । आद्या तृतीयसवने
होतुः आसंयतया । सूत्रितं च—
‘इन्द्रं ऋभुभिर्वाजं वद्विः समुक्षितमिन्द्रा-
वद्विः सुतपाविमं सुतम्’ (ASS. 5.5.)

इति Sy. ६. अविशि० P.

१०. वाज्जेन P. वाजो नाम ऋभूणां भ्राता ।
यद्वा वाजोऽप्यम् । तत्सहितैः Sy.

११. भ्राता M.

१२. सहितस्त्वम् Sy.

१३. सम्यगद्विः सितम् । ‘उक्ष सेचने’ ।
कर्मणि क्तः । ‘गतिरनन्तरः’ इति गतेः
स्वरः Sy.

१४. प्रावभिः सुतम् Sy.

१५. आक्षारय । ग्रहमुभाभ्यां बाहुभ्यां गृही-
त्वा सोमं पिबेत्यर्थः Sy.

१६. ०ध्वर्यवो बाहु० P. M. omits
words between धु समुक्षितम्
and बाहुभ्या ॥ अस्त्यवन्त्याभ्याम-
मिति गृह्णन्ति पदार्थानाभ्यामिति वा
गभस्ती बाहु । तयोर्बाहुयोः । गभस्त्योः
—‘भस भर्त्सनदीप्योः’ इत्यस्मात् ‘भसे-
र्गद् च’ इति सूत्रेण तिप्रत्ययो भ्रातोर्ग-
डागमश्च । यद्वा गृह्णतेः पृषोबरादि-
त्वादेवं नेयम् Sy.

१७. इन्द्र ! Sy.

१८. स्तोत्ररूपेण कर्मणा Sy.

१९. प्रेरितस्त्वम् Sy.

२०. हविर्दत्तवतो यजमानस्य Sy.

२१. साकम् Sy.

मत्स्व^१ । मनुष्यै^१ ।

इन्द्रं ऋभुमान्वाजवान्मत्स्वेह नोऽस्मिन्त्सवने शच्यां पुरुषुत ।

इमानि तुभ्यं स्वसंराणि येमिरे व्रता देवानां मनपश्च धर्मभिः ॥ ६ ॥

इन्द्र^१ । हे इन्द्र ! ऋभूणा युक्तः । वाजेन च । त्वं मत्स्व^१ । अस्माकम् ।
इह यज्ञे । तृतीयसवने । शच्यां सह देव्या । हे बहुभिः स्तुत ! तव प्रीत्यर्थमेवेन्द्र !
इमानि । ग्रहानि । मनुष्याणाम्^{११} । कर्मभिः सह^{११} । देवानाम्^{११} । कर्माणि । च । यच्छान्ति^{११}
यज्ञियानिति^{१४} ।

इन्द्रं ऋभुमिर्वाजिमिर्वाजयन्निह स्तोमं जरितुरुपं याहि यज्ञियम् ।

शतं केतेभिरिषिरेमिरायवे सहस्रणीथो अच्वरस्य होमनि ॥ ७ ॥

इन्द्र^{११} । हे इन्द्र ! वाजेन तद्वद्भिः^{११} । ऋभुभिः^{११} । इह^{११} । वाजं कुर्वन्^{११} । स्तोमम्^{११} । स्तोतुः^{११} ।

१. महत्स्व P. सोमपानेन हृष्टो भव ।
'मदि स्तुत्याविषु' । लोटि 'बहुलं छन्दसि'
इति विकरणस्य लुक् । निघातः Sy.

२. ऋभुभिः Sy.

३. M. has a later addition
ऋभुमान् ।

४. ऋभुणा तद्वान् Sy.

५. वाजेन ऋभोर्भात्रा युक्तः Sy.

६. त्व P.

७. हृष्टो भव Sy.

८. कर्मणि Sy.

९. M. omits words between हे
इन्द्र ! and तु ॥

१०. इन्द्राण्या कर्मणा वा सहितः सन् Sy.

११. ०त्यत्यं० P. त्वदर्थम् Sy.

१२. मनुष्यस्य Sy.

१३. साकं त्वदर्थं नियतान्यासते Sy.

१४. अन्यादीनाम् Sy.

१५. न P.

१६. येमिरे । तव सोमपानार्थं त्रिषु सवनेषु
नियतान्यासते Sy.

१७. P. omits words between
देवानां and ०यानिति ।

१८. VM. explains अस्मिन् सवने
as तृतीयसवने so he does not
ignore अस्मिन्.

१९. Omitted in M. इन्द्रः P.

२०. Omitted in P.

२१. इन्द्रा हे P.

२२. वाजयुक्तैः Sy.

२३. ऋभुभिः सहितस्त्वम् Sy.

२४. यज्ञे Sy.

२५. स्तोतुर्वाजमसं कुर्वाणः । वाजयन्—वाजं
करोतीति णिच् । 'णाविष्ठवत्—'
इतीष्ठवद्भावात् 'तुरिष्ठेभ्यःसु' इति
दिलोपः Sy.

२६. स्तोत्रम् Sy.

२७. स्तोतुं M. and P.

उपगच्छ^१ । यज्ञार्हं कल्याणम् । शतेन । विचिन्तितेन । इष्टेन सह । मनुष्याय । बहुनयनो
भवसि त्वम् । यज्ञस्य सम्बन्धिनि । होमे ।

III.61.

उषो वाजेन वाजिनि प्रचेत्ताः स्तोमं जुषस्व गृणतो मघोनि ।

पुराणी देवि युवतिः पुरंधिरनु व्रतं चरसि विश्ववारे ॥ १ ॥

उषो वाजेन । हे उषः ! हविषा सह । अस्य स्तोतुः । स्तोमं च । सेवस्व ।
सुमतिस्त्वम् । हे अन्नवति ! धनवति ! हे देवि ! पुरातनी । तरुणा ।

१. आगच्छ Sy.

२. पुनः किंविशिष्टः ? शतसङ्ख्याकैः
Sy.

३. केत्यते ज्ञायते सर्वमेभिरिति केताः
प्राज्ञा मद्यतस्तैः । 'कित ज्ञाने' । घञ् ।
जि नावाद्युवात्तः Sy.

४. इधिरैर्गमनकुशलैरद्वैः सहितः Sy.

५. मनुष्याय यजमानाय Sy.

६. M. omits words between
शतेन and नयनो ॥ नयेन P. बहु-
प्रकारनयनोपेतः Sy.

७. न विद्यते ध्वरो हिंसा यस्य तादृशस्य
सोमस्य Sy.

८. संधि० M.

९. आगच्छेति शेषः Sy.

१०. 'उषो वाजेन' इति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं
वैश्वामित्रमुषोवेवताकम् । तथाचानुष्का-
न्तम् 'उष उषस्यम्' (KSA. 20. 61.
p. 16.) इति । प्रातरनुवाके उषस्ये
कतावाश्विनशस्त्रे च त्रैष्टुभे छन्दस्ये-
तस्य सूक्तस्य विनियोगः । सूत्रितञ्च—
'उषो वाजेनेदमु त्यत्' (ASS. 4. 14.)
इति Sy.

११. Omitted in P.

१२. उषा P.

१३. अन्नेन Sy.

१४. स्य P.

१५. तव स्तोत्रं कुर्वतः स्तोतुः Sy.

१६. स्तोत्रम् Sy.

१७. यद्वा वाजेन हविर्लक्षणेनान्नेन सह, स्तोमं
जुषस्वेति सम्बन्धः Sy.

१८. प्रकृष्टज्ञानवती सती त्वम् Sy.

१९. अन्नवति ! तथाच मन्त्रः—'सं वाजैर्वाजि-
नीवति' (RV. I. 48. 16.) इति Sy.

२०. मघोनि—मघशब्दान्मनुबर्थे 'छन्दसीव-
निषौ'—इति वनिप् । स्त्रियाम् 'ऋन्नेभ्यो
ङीप्' । 'व्ययुवमघोनामतद्धिते' इति
सम्प्रसारणे कृते गुणः । सम्बुद्धौ
'अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः' । निघातः Sy.

२१. पुराणी । पुराणशब्दः—'पुराणप्रोक्तेषु—'
इत्यन्तोदात्तत्वेन निपातितः । 'टिड्-
ढाणञ्—'इति ङीप् । 'अनुवात्तस्य
च यत्रोदात्तलोपः' इत्यन्तोदात्तत्वम्
Sy.

२२. तरुणी is suggested for तरुणा ॥
युवतिरित्युपमा । तद्वच्छोभमाना । 'सु-
सङ्काशा मातुर्मृष्टेव योषा' (RV. I.
123. 11.) इतिवत् Sy.

बहून् धारयित्री त्वम् । हे विश्वैर्वरणीये ! यज्ञम् । लक्षीकृत्य । चरसि ।

उषो देव्यमर्त्या वि माहि चन्द्ररथा सुनृता इरयन्ती ।

आ त्वा वहन्तु सुयमांसो अश्वा हिरण्यवर्णा पृथुपाजसो ये ॥ २ ॥

उषः । हे उषः ! देवि ! अमर्त्या त्वम् । व्युच्छ । कान्तरथा । मनुष्याणा वयसा च वाचः । प्रेरयन्ती । त्वाम् । आवहन्तु । सुयमाः । अश्वाः । हिरण्यसदृशवर्णाम् । पृथुवलाः । ये भवन्तीति ।

उषः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य क्रेतुः ।

समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व ॥ ३ ॥

उषः प्रतीची । हे उषः ! त्वम् । सर्वाण्येव । भुवनानि । प्रतिमुखा भवन्ती ।

१. M. omits words between हे अश and बहून् ॥ P. contains only न् of बहून् ।

२. पुर बहु वीः स्तोत्रलक्षणं कर्म यस्याः सा, बहुस्तोत्रवती । पुरन्धिः शोभमाना वा । एवंविधगुणोपेता त्वम् । पुरन्धिः—पृथोवरादित्वादुकारस्य अमादेश ईकारस्य ह्रस्वश्च । 'आद्युदात्तप्रकरणे विबोदासावीनां छन्दोऽनुसृज्य इत्याद्युदात्तत्वम् Sy. 'पुरन्धिर्बहुवी' N. 6.13.

३. विश्वैः सर्वैर्वरणीये ! हे उषः ! Sy.

४. यज्ञकर्म Sy.

५. अभिलक्ष्य Sy.

६. यष्टव्यतया वर्तसे Sy.

७. मरणधर्मरहिता Sy.

८. सूर्यकिरणसम्बन्धाद् विशेषेण दीप्यस्व Sy.

९. ०रथ M. भुवर्गमयरापेता Sy.

१०. वाचः P.

प्रियसत्यरूपा वाचः Sy.

११. उच्चारयन्ती । तथा च मन्त्रवर्णः—'सुम्नावरी सुनृता इरयन्ती' (R.V. 1. 113. 12.) इति । तादृशी त्वम् Sy.

१२. आवतु P.

१३. सुष्ठु नियन्तुं शक्या रथे योजितास्तेऽश्वाः । सुयमांसः—यमेरकृच्छार्थं खल । लिट्स्वरः Sy.

१४. अश्वा विद्यन्ते Sy.

१५. M. omits words between मनुष्याणां and सदृशं ॥ हिरण्यवर्णम् Sy.

१६. प्रभूतबलयुक्ता अरुणवर्णाः Sy.

१७. भव० P.

१८. प्रति आभिमुख्येनाञ्चति प्राप्नोतीति प्रतीची । प्रतीची—प्रतिपूर्वाञ्चतेः क्विप् । 'अञ्चतेश्चोपसंख्यातम्' इति डीप् । 'अचः' त्यकारलाये 'चौ' इति दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वरैरुदात्तोऽस्तः Sy.

उत्तिष्ठसि । सुप्तानामुत्थापनात्, अमृतस्य^१ । प्रज्ञापयित्री^१ । सा त्वम्, एकमेव^१ । कार्यमुद्दिश्य^१
जगद्रक्षणात्मकम् । अन्वहं चरन्ती । चक्रमिव^१ । हे नवतरे ! एकरूपा आवर्तवृत्तेति ।

अव^१ स्यूमेव चिन्वती मधोन्युषा याति स्वसरस्य पत्नी ।

स्वः^१ जर्नन्ती सुभगा सुदंसा अन्तादिवः पप्रथ आ पृथिव्याः ॥ ४ ॥

अव स्यूमेव^१ । प्रकाशसद्भावात् सर्वे सुखान्यभिलषितानि प्राप्नुवन्ति, तत उषाः^१ सुखं
मनुष्याणाम्^१ । चिन्वानेव^१ । अवः प्राच्यां दिशि प्रादुर्भवति^१ । घनवती । उषाः^१ । अह्नः^१ । पत्नी ।
तमसा तिरोहितं^१ सर्वमेव^१ । जनयन्ती । सुधना^१ । शोभनकर्मा^१ । आ । दिवः^१ । अन्तात्^१ ।

१. मरणघर्मरहितस्य सूर्यस्य Sy.

२. केतुः—‘चायु पूजानिशामनयोः’ इत्य-
स्मात् ‘चायः की च’ इति तु; कौत्या-
देशः । आर्धघातुकलक्षणो गुणः Sy.

३. एकं मार्गमुदयात् प्राचीनकाललक्षणम्
Sy.

४. M. omits words between
प्रतिमुखा and कार्य ॥ अर्थेते गम्यते-
स्मिन्नित्यर्थो मार्गः । अर्तस्थानुप्रत्ययः
Sy.

५. ०रन्ति M. चरितुमिच्छन्ती त्वम् Sy.

६. तत्र दृष्टान्तः । यथा नभसि चरितुः
सूर्यस्य रथाङ्गं पुनः पुनरावर्तते तद्वत्
Sy.

७. ते M. पुनः पुनरुपलब्धत्वा हे
उषोदेवि ! नभ्यसि—नवधाब्दादीयसुनि
हीपि रूपम् । ईकारलोपश्चान्वसः Sy.

८. पुनस्तस्मिन् मार्गे आवृत्ता भव ।
ववृत्त—‘वृत्त वर्तने’ । ‘बहुलं छन्दसि’
इति विकरणस्य झुः Sy.

९. अव स्यूम M. (a later addition
over the line). अप स्यूमेव P.

१०. P. reads ततोषाः for तत उषाः ।

११. M. omits words between
प्रकाश and मनुष्याणाम् ॥ वस्त्रमिव

विस्तृतं तमः । स्यूमेव—‘षिवु तन्तु-
सन्ताने’ ‘अविषिविष्णुषिभ्यः कित्’ इति
मन्प्रत्ययः । ‘छ्वोः शूडनुनासिके च’
इत्यूट् । यणादेशः । ‘सुपां सुलुक्—’
इति सोर्लुक् । निच्वादाद्युदात्तः Sy.

१२. ०नेव M. ०न्वावः P.

अवचयमपक्षयं प्रापयन्ती । चिन्वती—
‘शतुरनुमः—’इति डीप उदात्तत्वम्
Sy.

१३. अव P.

१४. गच्छति Sy.

१५. येयमुषाः Sy.

१६. अह्ना P. स्वसरस्य सुष्ठ्वस्यति क्षिपति
तम इति स्वसरः सूर्यो वासरो वा ।
तस्य Sy.

१७. पत्नी सती Sy.

१८. हित P.

१९. स्वकीयं तेजः Sy.

२०. जनन्ती—‘जन जनने’ इत्यस्य ष्यन्तस्य
शतरि रूपम् । ‘छन्दस्युभयथा’ इति
ज्ञाप आर्धघातुकत्वेन णिलोपः Sy.

२१. सुधना सौभाग्ययुक्ता वा Sy.

२२. शोभनाग्निहोत्रकर्मा सेयमुषाः Sy.

२३. झुलोकस्य Sy.

२४. ०न्तान् P. आवसानात् Sy.

प्रथिता भवन्ती । आ च । पृथिव्या अन्तादिति ।

अच्छा वो देवीमुषसं विमातीं प्र वो भरध्वं नमसा सुवृत्तिम् ।

ऊर्ध्वं मधुधा दिवि पाजो अश्रेत्प्र रोचना रुरुचे एवसदृक् ॥ ५ ॥

अच्छा वः । व्युच्छन्तीम् । उषसम् । प्रति । यूयम् । नमस्कारेण सह । स्तुतिम् । प्रभरध्वम् । पुनः 'वः' इति पूरणम् । ऊर्ध्वम् । अश्रेत् । दिवि प्रादुरभूत् । मधुना धारकम् । तेजः, इत्युषसमाह । प्रादुर्भूतं च तत्, रमणीयं दर्शयन् । लोनागम् । प्ररोचयति ।

ऋतावरी दिवो अकैरबोध्या रेवती रोदसी चित्रमंस्थात् ।

आयुतीमं उषसं विमातीं वाममेषि द्रविणं भिन्नमायः ॥ ६ ॥

ऋतावरी । वामिभिर्युक्ता । दिवः सकाशात् । प्रातः प्रबुद्धानां स्तोत्राणां स्तुतिभिर्युक्ता ।

१. ०वती P. प्रथते प्रकाशत इत्यर्थः Sy.
२. M. omits words between सर्वमेव and अन्तादिति ।
३. अच्छ P. हे स्तोतारः ! Sy.
४. शोभमानाम् Sy.
५. अभिलक्ष्य Sy.
६. Perhaps VM. here explains first वः as यूयम् resorting to the rule of विभक्तिव्यत्यय ॥ युष्मान् Sy.
७. शोभनां स्तुतिम् Sy.
८. कुस्त Sy.
९. युष्माकं सम्बन्धिना Sy.
१०. ऊर्ध्वान् P. ऊर्ध्वाभिमुखम् Sy.
११. अश्रे P. अयति Sy.
१२. नभसि Sy.
१३. मधुराणि स्तुतिलक्षणानि वाक्यानि दधातीति । मधुः सोमः, तं धारयतीति वा । यद्वा मधुवादित्यधारी, यद्वा, अवग्रहा-

भावादव्युत्पन्नावयवमखण्डमिदं पदमुषो-
नाम । सेयमुषाः Sy.

१४. ०दुभू० P.

१५. रमणीयदर्शनोषाः । रण्वसन्दृक्—रवेर्ग-
त्यर्थस्याच्प्रत्ययः । इदित्वास्तुमागमः ।
संपूर्वाद् दूशेः क्विन् । बहुव्रीहौ पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरः Sy.

१६. M. omits words between
अत् and लोकान् ॥ रोचनशीला Sy.

१७. प्रकर्षेण बीप्यते । यद्वा रोचना लोकान्
प्रकर्षचे प्रकर्षेण स्वतेजसा बीपयति ।
तथाच मन्त्रवर्णः—'व्युच्छन्ती हि रश्मि-
भिर्विद्वंसाभासि रोचनम्' (RV. I.
49. 4.) Sy.

१८. VM. ignores देवीम् ।

१९. सत्यवती येयमुषाः Sy.

२०. द्युलोकात् Sy.

२१. ०द्वागा P.

२२. ०भिर्युक्ता P. तेजोभिः Sy.

प्रबुध्यते=ज्ञायते । ज्ञाता सती वनवतीयम् । द्यावापृथिवी । चित्रम् । आतिष्ठति । तामिमाम् ।
व्युच्छन्तीम् । आगच्छन्तीम् । हे अग्ने ! त्वम् । वननीयम् । अग्निहोत्राख्यं वनम् । याचमानः ।
एषि ।

अतस्य बुध उषसामिषण्यन्दृषा मही रोदसी आ विवेश ।

मही मित्रस्य वरुणस्य माया चन्द्रेवं भानुं वि दधे पुरुत्रा ॥ ७ ॥

अतस्य^{११} । उषसाम्^{११} । मूले । हविः । इच्छन्^{१२} । अग्निः^{१३} । कामाना^{१४} वषिता^{१५} । द्यावा-
पृथिवी^{१६} । तेजसा^{१७} । व्याप्नोति^{१८}=प्रज्वलयत्युषतीत्यर्थः^{१९} । अपिवा^{२०}, अह्नः^{२१} । मूले । उषसः ।
इच्छन्^{२२} । अग्निः^{२३} । दीप्तः^{२४} । व्याप्नोति । द्यावापृथिवी, इत्यर्थः^{२५} । महती^{२६} । मित्रावरुणयोः ।

१. य P. सर्वज्ञायते । अबोधि—‘बुध
अवगमने’ । कर्मणि लुङि ‘चिण् भाव-
कर्मणोः’ इति चिण् । ‘चिणो लुक्’
Sy.

२. रेवती—रयिञ्जब्दान्तुप् । ‘छन्दसीरः’
इति वत्वम् । ‘रयेमंतौ बहुलम्’ इति
सम्प्रसारणपरूपत्वे । गुणः । ‘उगितदच’
इति डीप् । ‘रेशब्दाच्चोपसंस्थानम्’ इति
मनुष उदात्तत्वम् Sy.

३. द्यावापृथिव्यौ Sy.

४. नानाविधरूपयुक्तं यथा भवति तथा
Sy.

५. आतिष्ठति P. सर्वतो व्याप्य तिष्ठति
Sy.

६. M. omits words between
भिर्युक्ता and तामिमाम् ॥ उवो-
देवीम् Sy.

७. मासमानाम् Sy.

८. त्वदभिमुखमागच्छन्तीम् Sy.

९. अग्निहोत्रादिलक्षणम् Sy.

१०. हवींषि याचमानत्वे Sy.

११. ए M. प्राप्नोषि Sy.

१२. In M. a different hand

adds the *pratika* over
the line but not in right
place.

१३. ऽवमूषां P.

१४. प्रेरणं कुर्वन् Sy.

१५. अग्निम् P.

१६. वृष्टिद्वारा अपां प्रेरक आदित्यः Sy.

१७. द्यावापृथिव्यौ Sy.

१८. महत्यौ Sy.

१९. M. omits words between
उषसाम् and व्याप्नोति ॥ स्वतेजोभिः
सर्वतः प्रविष्टवान् Sy.

२०. ऽत्यर्थः P.

२१. यद्वा वृषा वर्षतेषण्यन् सर्वतो गच्छन्नुषसां
सम्बन्धी रश्मिसमूहो रोदसी विष्टवा-
निति योजनीयम् Sy.

२२. अग्निहोत्रादिकर्मकरणे सत्यभूतस्याह्नः
Sy.

२३. अग्नि P.

२४. दीप्ता M.

२५. ऽत्यर्थः P.

२६. तत उषा महती । मही—अल्लोपदद्या-
न्वसः Sy.

प्रज्ञा । यथा रात्रौ वरुणश्चन्द्रं पुरत्रा बहुषु देशेषु चकार । तद्वदुपस्थागतायां मित्रस्य भावा सूर्यम् ।
अनेकेषु देशेषु । विदध इति ।

III.62.

इमा उ वां भूमयो मन्यमाना युवावन्ते न तुज्या अभूवन् ।

कृत्यदिन्द्रावरुणा यशो वां येन स्मा सिनं भरथः सखिभ्यः ॥ १ ॥

इमाः । भ्रमणशीला अपि । इमाः प्रजाः । वाम् । मर्चन्त्यः । अणि । युवाभ्या

१. प्रभाष्या सती Sy.
२. M. omits the matter from बी, इत्यर्थः upto यथा ॥
३. चर० P.
४. चन्द्रः P. सुवर्णानीव Sy.
५. Omitted in M.
६. गच्छतां P. ७. स्वप्रभाम् Sy.
८. मकेषु P. पुरत्रा—'देवमनुष्य—'
इत्यादिनाऽधिकरणे प्राप्रत्ययः Sy.
९. विधे P. विदधाति सर्वत्र प्रसारयति
Sy. १०. M. omits नेकेषु
देशेषु । विदध इति ॥
११. 'इमा उ वाम्' इत्यष्टादशार्धं नवमं सूक्त-
म् । अत्रेयमनु-ऽणिका 'इमा उ द्वय-
नैन्द्रावरुणबार्हस्पत्यपौष्णसावित्रसौम्यमे-
त्रावरुणास्तुचा अन्त्यो जमवग्न्यार्वो
वा चतुर्थ्याद्या गायत्र्यः' (KSA. 20.
62. p. 16.) इति । कृत्स्नस्य विश्वा-
मित्र ऋषिरन्त्यस्य तुचस्य जमवग्निर्वा ।
आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः शिष्टाः पञ्चवदश
गायत्र्यः । प्रथमस्येन्द्रावरुणौ देवता
द्वितीयस्य बृहस्पतिः, तृतीयस्य पूषा,
चतुर्थस्य सविता, पञ्चमस्य सोमः,
षष्ठस्य मित्रावरुणौ । आभिस्त्विके-
षु रूप्येषु तृतीयसवने स्तोमवृद्धौ सत्यां
स्वस्वशास्त्रे होत्रका अन्त्यसूक्तमवशोष्य
स्तोमाभिर्वांसनाथं तुचाविंसत्या ऋच

- आवपेयः । तत्र मित्रावरुणस्यावापा-
र्थमाद्यस्तुचः । सूत्रितञ्च—'इमा उ
वां भूमयो मन्यमाना इति तिलः'
(ASS. 7. 9.) इति Sy. विश्वा-
मित्रस्यार्थम् SKN. विश्वामित्र-
स्येदमार्थम् Dur.
१२. M. has it added in different
handwriting.
१३. भूमयः—'भूम्य अनवस्थाने' 'अनेः सम्प्र-
सारणञ्च' इतीन्द्रत्ययः सम्प्रसारणं च ।
व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् Sy. किंविशिष्टाः
स्तुतयः ? भूमयो भ्रमणशीलाः SKN.
युवयोर्भूमयः स्तुतयः, या यास्तीस्तीः
स्तोतृभिरवीरिता युवामेव मार्गमाणा
भ्रमन्तीव Dur. १४. अचि P.
१५. M. omits भ्रमणशीला अपि । इमाः ।
१६. प्रज्ञा P. इमा इति सामर्थ्यात् स्तुतीनां
प्रतिनिवेशः । इमाः स्तुतयः SKN.
१७. वा M. and P. युवयोः सम्बन्धिभ्यः
Sy. युवाम् SKN.
१८. बलिभिः शत्रुभिरभिमन्यमानाः Sy.
मन्यतेरर्चतिकर्मण एतद्रूपम् । अर्चन्त्यः
स्तुवन्त्यः SKN. ता एता यथा पूर्व-
मेवास्माकमभिमताफलान्यित्यो भविष्य-
न्तीति मन्यमाना वयमुबोदयामः Dur.
१९. उः पूरणः Sy. उकारः पदपूरणः
SKN. एव Dur.

सदृशाय । धनाभावात् दानार्हाः । न । भवन्ति । हे इन्द्रावरुणौ ! क्व । तत् । यशः । युव-
योगतम् । येन यशसा । सखिभ्यः । अन्नम् । भरणः ।

अयमुं वां पुरुतमो रयीयञ्छ्वत्तममवसे जोहवीति ।

सुजोषाविन्द्रावरुणा मरुजिर्दिवा पृथिव्या शृणुतं हवं मे ॥ २ ॥

अयमुं । अयं स्तोता । रक्षार्थम् । सर्वदा । वाम् । आह्वयत्यन्तम् ।

१. Omitted in P. तृतीयार्थे चतुर्थी ।

यौवनवता बलिना शत्रुणा । युवावते—
'युष्मदस्मद्भ्यां छन्दसि सावृष्य उप-
संख्यानम्' इति वतुप् । अविभक्तावपि
युवादेशश्छान्दसः Sy. युष्मद्वते, युवां
स्तुत्यतया यष्टव्यतया च यः स्तौति
तस्मै मह्यं च SKN. ता पुनरेता
अस्मै युवावते युष्मद्वते भवद्भ्यां तद्वते
यजमानाय Dur.

२. हिंस्याः । तुज्याः—'तुज हिंसादाननिके-
तनेषु' । 'अघ्न्यादयश्च' इति यत् ।
'यतोऽनावः' इत्याद्युदात्तत्वम् Sy. तुजते-
र्दानार्थस्य । पूर्ववत् सम्प्रति दानार्हता
स्वस्य प्रतिपाद्यते SKN. ता एता
यथापूर्वं तुज्या दानायाभिमतानामर्था-
नाम् Dur.

३. भवन्तु Sy. प्रतिपद्यन्त इत्यर्थः SKN.
बभूवुः Dur.

४. यतो ब्रवीमि हे इन्द्रावरुणौ Dur.

५. कृत्रास्ते Sy. ६. तावृषाम् Sy.

७. कार्यकारणयोरभेदोपचारात् कार्यशब्द-
स्यार्थं कारणे प्रयोगः । यशसः कारण-
भूतं दानसामर्थ्यम् SKN. माहाभाग्यम्
Dur.

८. येन । स्वशब्दः पादपूरणः SKN.
माहाभाग्येनैताभिः स्तुतिभिरभिष्टौ-
तन्ती Dur.

९. M. omits words between

वरुणौ and सखि ॥ अस्मभ्यम् Sy.
स्तुत्यस्तोतृवक्षणे च सख्ये वर्तमानेभ्यो-
ऽस्मदादिभ्यः SKN. समानख्यानेभ्यो
यजमानेभ्यः Dur.

१०. सिनम्—'षिञ् बन्धने' 'इषिञ्दीडुष्य-
विभ्यो नक्' इति नक् । व्यत्ययेनाद्युदात्त-
त्वम् Sy. अन्नमेव हि प्रायेण यजमानैः
प्राप्यत इति सिनशब्देनात्रान्नमभिधीयत
इत्युपपत्तिः Dur. सिनमन्नं भवति
सिनाति भूतानि N. ५५.

११. प्रवातुं सम्पादयथः । तत् क्वास्तीत्यन्वयः ।
यद्वा । हे इन्द्रावरुणौ ! वां युवयोः
सम्बन्धिन्यः । इमा अस्माभिः क्रिय-
माणा भूमयो युवां प्राप्तुं भ्रमणशीला
मन्यमानाः । मन्यतिरर्चतिकर्मा । युवा-
मर्चन्त्यस्ता स्तुतयो युवावते युवाभ्यां
सदृशायात्यस्मै देवाय न तुज्याः ।
तुजतिर्दानिकर्मार्थः । प्रवेद्या मा भूवन् ।
शिष्टं समानम् Sy. प्रापयथो दत्त
इत्यर्थः SKN. दत्तः सुपूज्यं वा कुरुथः
Dur. N. ५५.; SKN. II. ३१३.

१२. VM. ignores स्म ।

१३. अयं मुं P.

१४. ०क्षार्थं P. रक्षणायान्नाय वा Sy.

१५. मावा P. युवाम् Sy.

१६. भुशमाह्वयति । ह्वयतेर्ङ्लुकि 'अभ्य-
स्तस्य च' इति सम्प्रसारणे कृते रूपम्
Sy. १७. ०यत्यन्तम् M. ०यन्तम् P.

पुस्तमो बहुस्तुतिकः । धनमिच्छन् । तथा सति हे इन्द्रावरुणौ ! द्यावापृथिवीभ्याम् । मरुद्भिश्च । सहितौ युवाम् । मदीयम् । आह्वानम् । शृणुतमिति ।

अस्मे तदिन्द्रावरुणा वसुं प्यादस्मे रयिर्मरुतः सर्वेधीरः ।

अस्मान्वरुत्रीः शरौरवन्त्वस्मान्होत्रा भारती दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

अस्मे । हे इन्द्रावरुणौ ! युवयोः । तत् प्रसिद्धम् । वसुं । अस्मानम् । अस्तु । मरुतः ! अस्माकमेव । सर्वेधीरः सहितः । रयिरस्तु । देवपत्न्यश्च । अस्माकमेव । गुः । समुद्धर्तुः । अवन्तु । तथाऽस्मानेव । होत्रा । भारती च देव्यौ । धनैरिति ।

१. वैदिककर्मप्रवृत्ततयातिशयेन पुरुर्महानयं यजमानः । तमपो व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् Sy.
२. रयिमात्मन इच्छन् Sy.
३. P. omits words between बहु and वरुणौ ।
४. दिवा—‘उडिदम्’ इति विभक्तेरुदात्तत्वम् । पृथिव्या—‘उदात्तयणो हल्पूर्वात्’ इत्युदात्तत्वम् Sy.
५. देवविशेषः Sy. ६. सङ्गती Sy.
७. युवम् M. and P. ८. मम Sy.
९. युष्मदीयमाह्वानम् । हवम्—ह्वयतेः ‘भावेऽनुपसर्गस्य’ इत्यप् । पित्वावनुदात्तत्वम् Sy.
१०. VM. ignores उ ।
११. अभिलषितं तावृक्षम् Sy.
१२. प्रतिसि० P.
१३. धनम् । वसु प्यात्—इत्यत्र संहितायां ‘पूर्वपदात्—’इति षत्वम् Sy.
१४. अस्वाकमस्माकम् P. अस्मासु Sy.
१५. भवतु Sy.
१६. M. omits words between युवयोः and मरुतः ।
१७. ०स्माकं व P. अस्माकं भवतु Sy.
१८. सर्वेधी० P.

- सर्वेषु कर्मसु धीरः समर्थः Sy.
१९. पुत्रपौत्रयुक्तः पशुसङ्घः । ‘पशवो वै रयिः’ (TB.I.4.4.9.) इति तैत्तिरीयकम् Sy. २०. पत्न्याश्च P. सर्वेः सम्भजनीया देवपत्न्यः । वरुत्रीः—‘प्रसितस्कभित—’इत्यादिना ङीबन्तत्वेन निपातनादिष्ठासिद्धिः Sy.
 २१. अस्मान् Sy.
 २२. शृणुन्ति शीतादिक्लेशमिति शरणानि गृहास्तैः Sy.
 २३. प्र स० M. प्रवोस्त P.
 २४. सव० P.
 २५. होता P. ह्यन्तेऽस्यां हवींषीति । यद्वा ह्वयते तत्र प्राण इति होत्रा वाक् । तथा च श्रुतिः—‘वाचि हि प्राणं जुहुमः, प्राणे वा वाचम्’ इति, यद्वा होत्रेति यज्ञनाम । ह्वयतेऽत्र हविरिति । यज्ञश्च वागुच्यते । ‘वाचं यच्छति वाक्वे यज्ञः’ (A.B.5. 24.) इति ब्राह्मणम् । तावृक्षी होत्रा—‘हृ दानादनयोः’ ‘ह्रयामाधुमसिंभ्यस्त्रन्’ इत्यधिकरणे त्रन्प्रत्ययः Sy.
 २६. सरस्वती Sy.
 २७. M. omits होत्रा । भारती च देव्यौ । धनैरिति ॥ गोरूपाभिर्दक्षिणाभिः । यद्वा, उवाराभिर्दक्षिभिः पालयतु Sy.

बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुषे ॥ ४ ॥

[बृहस्पते] बृहस्पते ! सेवस्व । अस्माकम् । हव्यानि । विश्वेभ्यो देवेभ्यो हित !

देहि च । धनानि । प्रयच्छते मह्यम् ।

चिंमकैर्बृहस्पतिमध्वरेषु नमस्यत । अन्त्योज आ चके ॥ ५ ॥

शुचिम् । शुचिम् । बृहस्पतिम् । दीप्तम्, हविभिः । यज्ञेषु । परिचरत । तस्यादह-
मानशीलम् । बलम् । कामये ।

वृषभं चर्षणीनां विश्वरूपमदाम्यम् । बृहस्पतिं वरेण्यम् ॥ ६ ॥

वृषभम् । वर्षितारम् । मनुष्याणाम् । बहुरूपम् । हिंसितुमशक्यम् । बृहस्पतिम् ।

१. M. contains बृहस्पते जुषस्व,
a later addition in different
handwriting in space al-
ready left for omissions. P.
also omits the *pratika*.

२. बृहस्पते ! बृहतां पते ! ब्रह्मन् ! BB.

३. हव्यानि जुषस्व सेवस्व BB.

४. अन्त्योज आ चके Sy.

५. जनयोऽव्यानि पुरोडाशादीनि हवींषि Sy.

६. सर्वदेवहित ! Sy. विश्वदेवमय ! BB.

७. देहि P. रास्व—'रा दाने' व्यत्ययेना-
त्मनेपदम् Sy.

८. उत्तमानि धनानि Sy. रत्नानि रत्नणी-
यानि BB.

९. हविर्बतवते यजमानाय । मह्यम् Sy.
सेवित्वा च दाशुषे तद्वत्तवतेऽस्मै यजमा-
नाय BB.

१०. M. omits whole of the
commentary on this stanza.

This stanza=TS. 1.8.22.2.

११. Omitted in P. M. omits
the stanza.

१२. हे ऋत्विजः ! यूयम् Sy.

१३. शुद्धम् Sy.

१४. वनस्पत्यादित्वाहुभयपदप्रकृतित्स्वरः Sy.

१५. अर्चनीयैः स्तोत्रैः Sy.

१६. यज्ञे P.

१७. स्माद० P. तस्यानामशीलम् is sug-
gested for तस्यादहमानशीलम् ॥
अनमनशीलं परैरनभिभवनीयम् Sy.

१८. आचके—सर्वतो याचे । चके—कने-
लिट्युत्तमे मन्त्रवर्णः Sy.

१९. अभिमतफलवर्षकम् Sy.

२०. M. omits words between
वृषभम् and रूपम् ॥ व्याप्तरूपम् ।
यद्वा विश्वरूपानामकगोवाहनोपेतम् ।
तथा च मन्त्रवर्णः—'बृहस्पतिं विश्वरूपा-
मुपाजत' (RV. I. 161. 6.) इति ।
विश्वरूपम्—'बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्'
इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम्, यद्वा विश्व-
रूपास्यास्तीति, अर्शआदित्वादप्रत्ययः ।
मरुद्वृषादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् Sy.

२१. केनाप्यतिरस्करणीयम् । अदाभ्यम्—
'बभेदेचेति वक्तव्यम्' इति प्यत्प्रत्ययः Sy.

वरणीयम्, नमस्यतेति ।

इयं ते पूषन्नाघृणे सुष्टुतिर्देव नव्यसी । अस्माभिस्तुभ्यं शस्यते ॥ ७ ॥

इयं ते । हे पूषन् ! आगतदीप्ते ! देव ! नवतरा । इयम् । शोभना स्तुतिः । अस्माभिः । त्वत्प्रीत्यर्थम् । शस्यते ।

तां जुषस्व गिरं मम वाजयन्तीमवा धियम् । वधूयुरिव योषणाम् ॥ ८ ॥

तां जुषस्व^{१०} । ताम्^{११} । मम^{१२} । गिरम्^{१३} । सेवस्व । अन्नमिच्छन्तीम्^{१४} । मम बुद्धिम्^{१५} । अन्न-
प्रदानेन तर्पय, अभिगच्छ वा । वधूयुर्वरः^{१६}, 'सोमो वधूयुरभवत्' इति मन्त्रः, स यथा । योषितं^{१७}
युवतिमभिगच्छति^{१८} ।

१. सर्वैर्भजनीयम् Sy.

२. अभिमतफलं याचे इति पूर्वोक्तान्वयः
Sy. ३. दीप्तिमन् ! Sy.

४. नतरेत्यं M.

५. भजन M. शोभा P. शोभनस्तुतिरूपा
वाक् Sy. ६. स्तोतुभिः Sy.

७. न्यत्यर्थम् P. त्वदर्थम् Sy.

८. M. omits words between
स्तुति and शस्यते ॥ क्रियते । तां
जुषस्वेत्युत्तरेणान्वयः Sy.

९. VM. ignores ते ॥ त्वत्सम्ब-
न्धिनी भवति । सैषा स्तुतिः Sy.

१०. Added in different hand-
writing in M. in the
space already left to show
omission. अंजुषस्य P. हे पूषन् !
Sy.

११. तावृषीम् Sy.

१२. स्तोत्रं कुर्वाणस्य मम Sy.

१३. स्तुतिलक्षणां वाचम् Sy.

१४. स्त्रियच्छति P. स्तुत्या प्रीतस्त्वं वाज-
मन्नमिच्छन्तीम्; हर्षकारिणीम् । वाज-
यन्तीम्—वाजशब्दादिच्छतीत्यर्थे क्यच् ।
तदन्ताच्छतरि ङीप् रूपम् । ङीपो-
ऽनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः Sy.

१५. धुम P. इमां स्तुतिं प्रति Sy.

१६. वानैः P.

१७. गच्छा M. अन्न—'अन्न रक्षणादिषु'
इत्यस्य लोटि रूपम् Sy.

१८. वां P.

१९. वधूयं M. स्त्रीकामः Sy.

२०. वरस्यः P.

२१. RV. X.85.9

२२. तत्र वृष्टान्तः—यथा वधूयुः स्त्रीकामः
स्त्रियं प्रत्यागच्छति तद्वत् Sy.

२३. स्त्रियं प्रति Sy.

२४. M. omits योषितं युवतिमभि-
गच्छति ।

यो विश्वामि विप्रश्यति भुवनं स च पश्यति । स नः पूषाविता भुवत् ॥६॥

यो विद्वां । यः । पूषा । सर्वाण्येव । भुवनानि । अभिविप्रश्यति । सह । च ।
पश्यति, प्रत्येकं च कामैर्मनुष्यान् योजयति सर्वानपीत्यर्थः । सः । पूषा- । अस्माकम् । रक्षकः ।
भवतु ।

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १० ॥

तत्सवितुः । तत् । सवितुः । देवस्य । वरणीयम् ।

१. M. contains यः विद्वा अभि added in different handwriting.

२. सर्वान् Sy.

३. M. omits यः पूषा । सर्वाण्येव । भुवना ॥ लोकान् Sy.

४. अभि० P.

अभिमुख्येन विशेषेण पश्यति । यद्वत्त-
योगादनिघातः । शपः णिच् । तत्त्वे
धातुस्वरः । 'तिङि चोदात्तवति' इति
गतेर्निघातः Sy.

५. किञ्च तानि पश्यति तत्तद्वस्तुयाथात्म्यं
संयजानात् । अत्र सकर्मकत्वात्पर-
स्मैपदम् । पूर्ववदनिघातः Sy.

६. येषु मनुष्या P.

७. यजति P.

८. अत्यर्थः P.

९. तावदाः Sy.

१०. पुरुषः P. देवः Sy.

११. करः P.

१२. भुवत्—'भवतेर्लोट्यङागमः । 'भूसुबो-
स्तिङि' इति गुणप्रतिषेधे उवङादेशः ।
निघातः Sy.

१३. दशरात्रस्य षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे
'तत्सवितुः' इति द्वे ऋचौ प्रतिपत्तुचस्य
द्वितीयातृतीये । सूत्रितञ्च—'तत्सवि-

तुर्वरेण्यमिति द्वे दोषो आगात्' (ASS.
8.1.) इति । अभिप्लवपृष्ठचषड-
हयोद्वितीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे प्रतिपत्तु-
चस्यैते एव प्रथमाद्वितीये । सूत्रितञ्च—
'तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे आ विद्वदेवम्'
(ASS. 7.6.) इति Sy.

१४. M. has the *pralika* added in
different handwriting.

१५. तदिति षष्ठ्यर्थः । तस्य Mah. तदिति
षष्ठ्या विपरिणम्यते । तस्य U. तत्
तस्य 'सुपां सुलुक्—' इति षष्ठ्या लुक्
BB.

१६. तस्य सर्वान्तर्यामितया प्रेरकस्य जगत्प्र-
ष्टुः परमेश्वरस्य Sy. प्रेरकस्यान्तर्या-
मिणो विज्ञानानन्दस्वभावस्य हिरण्य-
गर्भोपाध्यवच्छिन्नस्य वाऽऽदित्यान्तरपुरु-
षस्य वा ब्रह्मणः Mah. सर्वस्य प्रसव-
दातुः । आदित्यान्तरपुरुषस्य देवस्य
हिरण्यगर्भोपाध्यवच्छिन्नस्य वा विज्ञा-
नानन्दस्वभावस्य वा ब्रह्मणः U.

१७. दानादिगुणयुक्तस्य U. देवस्य दानादि-
गुणयुक्तस्य स्वभूतं तत्प्रसादलभ्यं वा
BB.

१८. सर्वेषास्यतया क्षेत्रतया च सम्भजनीयम्
Sy. सर्वैः प्रार्थनीयम् Mah. अतएव
वरेण्यं वरणीयं सर्वैः प्रार्थनीयम् BB.

तेजः। ध्यायेम। यः। अस्माकम्। बुद्धिम्।

१. न्त्येयः P. अविद्यातत्कार्ययोर्भर्जनाद्भर्गः स्वयंन्योतिः परब्रह्मात्मकं तेजः । भर्गः—‘अस्ज पाके’। असुन्। ‘अस्जो रोप-वयोरमन्यतरस्याम्’ (Pa.6.4.47.) इति रोपधयोलोपो रमागमः । न्यङ्क्वा-दिपाठात्कुत्वम् Sy. सर्वपापानां सर्व-संसारस्य च भर्जनसमर्थं तेजः सत्य-ज्ञानानन्दादिवेदान्तप्रतिपाद्यम् । यद्वा मण्डलं पुरुषो रश्मयः इति त्रयं भर्गः-शब्दवाच्यम् । भर्गो वीर्यं वा Mah. भर्गःशब्दो वीर्यवचनः । ‘वशनाद् वा अभिविषिचानाद्भर्गोऽपचक्राम वीर्यं वै भर्गः’ इति श्रुतिः । तेन हि पापं भृज्जति दहति । ‘भृजी भर्जने’ अथवा भर्गस्तेजो-वचनः । यद्वा मण्डलं पुरुषो रश्मयः इत्येतत् त्रितयमभिप्रेयते U. भर्गस्तेजो-ऽसं वनं वा BB.

२. वर्यं ध्यायामः । यद्वा, तदिति भर्गो विशेषणम् । सवितुर्वेवस्य तत्तादृशं भर्गो धीमहि । किं तदित्यपेक्षायामाह—य इति लिङ्गव्यत्ययः । यद्भर्गो वियः प्रचोदयात् । तद् ध्यायेमेति समन्वयः । यद्वा यः सविता सूर्यो वियः कर्माणि प्रचोदयात् प्रेरयति, तस्य सवितुः सर्वस्य प्रसवितुर्वेवस्य द्योतमानस्य सूर्यस्य तत्स-र्वैर्दृश्यमानतया प्रसिद्धं वरेण्यं सर्वैः सम्भ-जनीयं भर्गः पापानां तापकं तेजोमण्डलं धीमहि ध्येयतया मनसा धारयेम । यद्वा भर्गशब्देनाग्नमभिधीयते । यः सविता वेवो वियः प्रचोदयति तस्य प्रसा-

दाद्भर्गोऽज्ञादिलक्षणं फलं धीमहि धार-यामः । तस्याधारभूता भवेमेत्यर्थः । भर्गःशब्दस्याग्नपरत्वे धीशब्दस्य कर्म-परत्वे चाथर्वणम्—‘वेदांश्छन्दांसि सवि-तुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य कवयोऽग्नमाहुः । कर्माणि वियस्तव ते प्रब्रवीमि प्रचोदय-न्सविता याभिरेति । (GB. 1.3.2.) इति । धीमहि—ध्यायतेर्लिङि ‘बहुलं छन्दसि’ इति सम्प्रसारणम् । व्यत्य-येनात्मनेपदम् । यद्वा ‘धीङ् आधारे’ लिङि ‘बहुलं छन्दसि’ इति विकरणस्य लुक् Sy. ध्यायामः । छान्दसं सम्प्र-सारणम् Mah. ‘ध्यं चिन्तायाम्’ अस्य छान्दसं सम्प्रसारणम् । ध्यायामदिच-न्तयामः । निदिध्यासं तद्विषयं कुर्ये इति यावत् । तस्य सवितुः सम्बन्धि वीर्यं तेजो वा ध्यायाम इति सम्बन्धः U. धारयेम । तस्यैव प्रसादात्तस्याधारभूता भवेम । ‘धीङ् आधारे’ । देवाधिकः । दधातेर्वा लिङ् BB.

३. सविता देवः Sy. तस्य कस्य ? यः सविता Mah. यः सविता U. यो देवस्सविता BB.

४. M. omits words between तत् and अस्माकम् ॥

५. बुद्धि M. कर्माणि अर्मादिविषया वा बुद्धीः Sy. बुद्धीः कर्माणि वा Mah. धीशब्दो बुद्धिवचनः कर्मवचनो वा वाग्-वचनश्च । बुद्धीः कर्माणि वा वाचो वा U. वियः कर्माणि BB.

कर्ममु प्रचोदयति ।

१. प्रेरयेत् । प्रचोदयात्—चोदः तेजोदधा-
ङागमः । यद्वृत्तयोपासनादयतः । यत्र-
मस्यानुवासात्ते पिबःस्वरः Si. प्रकट्येण
चोदयति प्रेरयति सत्कर्मनुष्ठानाय
Mah. 'चुद सञ्चोदने' । प्रकट्येण
चोदयति प्रेरयति U. प्रचोदयेत् प्रवर्त-
येत् । यद्वा धियो धर्माविगोचरा बुद्धीः
प्रचोदयात् प्रेरयेत् । लोट्यङागमः
BB.

२. यद्वा वाक्यभेदेन योजना । सवितुर्देवस्य
तद् वरेण्यं भर्गो ध्यायामः । यच्च नो
बुद्धीः प्रेरयति तं च ध्यायामः । स च
सवितैव । लिङ्गव्यत्ययेन योजना ।
सवितुर्देवस्य तद् भर्गो धीमहि । यो
यद् भर्गो नो बुद्धीः प्रेरयति Mah.
वाक्यभेदेन वा योजना । तत्सवितुर्वरेणीयं
वीर्यं तेजो वा देवस्य ध्यायामः । यच्च
बुद्धीः प्रचोदयात् प्रेरयत्यस्माकं तं च
ध्यायामः सच सवितैव भवति । लिङ्ग-
व्यत्ययेन वा योजना । तत्सवितुर्वरेणीयं
भर्गो देवस्य ध्यायामो धियो यजुर्गो-
ऽस्माकं प्रेरयति U. तस्य सवितुरिति ।
यद्वा सवितुर्देवस्य तदस्मादि धीमहि ।
किमित्याह—य इति । लिङ्गव्यत्ययः ।
यदस्माकं धियः प्रचोदयात् प्रेरयति ।
यद्वा यो देवस्सविता विश्वस्य प्रसविता-
ऽस्माकं धर्माविगोचरा धियः प्रेरयति ।
तस्य स्वभूतं वरेण्यं सर्वभञ्जनीयं भर्गः
पापानां तापनं तेजो मण्डलात्मकं धीमहि
मनसा धारयामः । ध्यायतेरेव वा छान्दसं
सम्प्रसारणम् । एवं बोधप्रकाशाभ्यं
समस्तस्य प्रपञ्चस्योपकुर्वाणं श्रेयोऽर्थ-
भिर्मञ्जनीयं सूर्यात्मना स्थितं पारमेस्वरं
तेज उपास्यत्वेनोपबिभ्यते BB.

गायत्रीयं सवितुर्देवता; ऋषिर्विश्वामित्रः,

जपे विनिर्दोषः । 'तत्' अध्ययनं भगवतः
'सवितुः' 'देवस्य' दानादिभूषयुक्तस्य
'वरेण्यं' वरेणीयं 'भर्गः' भञ्जनीयं सवित्रापि
सेव्यं 'धीमहि' चिन्तयामः । स किम्भूतः
सविता ? 'यः' 'नः' अस्माकं । 'धियः'
युद्धीः स्तनाध्ययनदानहेतुः 'प्रचोदयात्'
प्रवर्तयेत् । उदिते हि भगयति तत्कलाभ्यु-
दयलक्षणानि कार्याणि प्रवर्तन्ते । भर्गः
इति शृङ्गिषातोः कर्मणि घञ्, व्यत्ययेन
पुंसस्वप्रथमैकवचने । धीमहि—इति
दवातेः धारणार्थस्य लिङ् । "बहुलं छन्दसि"
(Pa. 2.4.76.) इति शपो लृक् ।
"धुमास्थागाया—" (Pa. 6.4.66.)
इत्यादिसूत्रेणेत्यम् । प्रचोदयात्—इति
"चुद सञ्चोदने" कुरादिः । लिट्, आद्,
झप्, "इतच्च लोपः परस्मैपदेषु"
(Pa. 3.4.97.) इतीकारलोपः ॥
CHMB. 4.71, pp. 74, 75.

तदिति ऋचस्तु दिश्यामित्रः ऋषिः,
छन्दः गायत्री, देवता सविता ।

"सव्याहूतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिःपठेवायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥"
इति याज्ञवल्क्यवचनात् प्राणायामे ईदृशः
पाठः । व्याहृतयो भूरावयः सप्त ।
प्रणवः ओंकारः । तदिति गायत्री ।
आपो ज्योतिरित्यादि शिरः ।

'तत्' तस्य 'सवितुः' सर्वभावानां प्रसवितुः
'देवस्य' दीप्तिक्रीडावियुक्तस्य 'भर्गः' भर्गं
तेजः 'धीमहि' चिन्तयामः । अत्र यद्यपि
तदिति पदं विद्वेषणं नास्ति तथापि
यच्छब्दप्रयोगादेव तच्छब्दप्रयोगो लभ्यते ।
'यः' 'भर्गः' 'नः' अस्माकं 'धियः' बुद्धीः
'प्रचोदयात्' प्रेरयति धर्मार्थकाममोक्षेषु
नियोजयति । किम्भूतं भर्गं चिन्तयामः?
'वरेण्यं' वरेणीयं जन्ममृत्युदुःखादिभी-

हभिः ह्यानेन उपासनीयम् इत्यर्थः ।
अथ यद्यपि रात्रिपुराणं इति सवि-
भर्गयोः भेदः प्रतीयते तथापि परमार्थ-
चिन्तायाम् आदिस्थभर्गयोः अश्वेद एव ।
एवं गायत्र्या भर्गस्य आत्मात्मन् उप-
वर्ण्य पुनस्तत्सर्वं गङ्गाप्राधत्वं सप्ताव्या-
हृतिभिः विशोधयन्तुलभिः अभिप्रीयते
किम्भूतो भर्गः ? भूरादिपञ्चलोकप्रका-
शनः । 'भूः' पृथिवी 'भुवः' आकाशः,
'स्वः' द्यौः, 'रहः' गहलोकः 'जनः'
जनलोकः, 'तपः' तपोलोकः, 'रत्नं' रत्न-
लोकः, एवम् उपर्युपरि क्रमेण शपस्थि-
तान् सप्तलोकान् अभिव्याप्य श्वसिष्ठ-
मानो भर्गः एतान् सप्त लोकान् प्रकाश-
यतीत्यर्थः । सप्तलोकाः पुनः सप्ता व्याह-
तयः एव । अथ च "अद्वयनोद्भूतं
ब्रह्म" इति अद्वयपरिहाराय प्रति-
व्याहृति प्रणयानां प्रयोगः ।
एवमादित्यस्वरूपस्य भर्गस्य प्रभादनुप-
वर्ण्य पुनस्तत्सर्वोत्कर्षः शिरोमन्त्रेण
प्रतिपाद्यते । पुनरपि कीदृशो भर्गः ?
'ब्रह्म' ब्रह्मस्वरूपः भर्ग एव परमात्मभूत
इत्यर्थः । तथा 'ज्योतिः' तेजःस्वरूपः
मणिपापाणवतूनां तेजोऋणेण संस्थितः ।
तथा 'रसः' तुण्वृक्षौषधिस्थावरेषु स
रसरूपेण वसतीत्यर्थः । एतेन अखिल-
स्थावरजङ्गममेव तेन व्याप्तमिति ।
न केवलमयं भर्गः परमात्मस्वरूपतयैव
जङ्गमेषु वर्तते अपितु अमृतनामाऽपि
स एव भर्गः इति प्रवर्ण्यते 'अमृतम्'
इति । अमृतनामा ज्योतिर्मयः चेतनात्मा
प्राणिनां हृदये धी वसति सोऽपि भर्ग
एव । तथाहि—प्राणिनां हृदये सूर्य-
मण्डलम्, तन्मध्ये सोममण्डलम् तन्मध्ये
तेजः, तेजोमध्ये सद्यं सत्यमग्ने परमात्मा,
तत्र सोममण्डलस्य मध्ये हुताशनी वसति,

स एवात्मनात्मा चेतनात्मा । तद्विषये-
रूपः प्रवर्तमानतः चेतनत्वात्पि तस्य
परमात्मात्वरूपस्य भर्गस्यैव रूतिरिति
प्रतिपादितम् । अत्रापि च न जने नैवो-
पपत्तिरिति उक्तं तदपि भर्ग एव । एतत्
दर्शयति 'गायः' इति । कारणतत्त्व-
रूपो भर्ग एव । तथा अत्रादिपञ्च-
रूतिभेदेयं एतदपि परिश्रमं न कृतं
भर्ग एव इति प्रवर्णयितुं विवक्षितं 'भर्गः'
रसः' इति । एतत्प्रवर्णयितुं सप्तलोक-
स्तमोऽप्यग्राह्य-प्रवर्णनं कृतम् इति ।
एतत् सप्तलोकैरुत्तरोत्तमैव भर्गवत्त्वम् ।
ततश्च परब्रह्मवत्स्वित्त्वं तस्य प्रति-
पादितम् । तदेवं पादयार्थः—यः गन्धा-
शूतो भर्गः अस्मान् ज्योतिः स एव
जलज्योतीराभराभरादिविषयोऽयम् । यत्
सधरायस्वरूपं जलमिव भर्गः स-
ना जानाते तस्य परब्रह्मत्वं नः भूत-
द्विपत्तयोक्तम् । अत्रापि गायत्रीं जीता-
त्मकं ज्योतीरूपं गन्धाण्यं गन्धायं लोके
अमृतस्थानं जीता । आत्मनोऽत्र अज्ञानो-
त्तिरा सः एकभावं करोतु इति जपन
प्राणायामं कुर्यात् ।

GlMB. 5.1 pp 86-89.

"श्रीकां पूर्वमुच्चार्य भूर्भुवःपरमन्तरम् ।
गायत्री प्रणवश्च तस्ते जपे ह्योऽमुदाहृता ॥"

ति योगियज्ञयत्स्वयचक्रात् जपगाय-
त्रीयम् । शेषमवतारम् ॥

GlMB. 5.15, pp. 95, 96. 'This
stanza' = YV. 3. 35. - '15'. 1. 5.
6. 1. अथ सावित्री । राधिता ये देवानां
प्रवर्तितः त्वयो हात्माऽऽमृतं शान्तिप्रगता
एव सर्वे कामाः सुखयन्ते त्वमभितुष्ट-
रेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो धो
नः प्रचोदयादिति । S. 2. 3. 1. 39.
p. 167

देवस्य सवितुर्वयं वाज्यन्तः पुरंध्या । भगस्य रातिमीमहे ॥ ११ ॥

देवस्य । देवस्य । सवितुः । वयम् । अन्नमिच्छन्तः । प्रज्ञया । धनस्य । रातिम् ।

याचामहे ।

देवं नरः सवितारं विप्रां यज्ञैः सुवृत्तिभिः । नमस्यन्ति धियेषिताः ॥ १२ ॥

देवं नरः । देवम् । मनुष्याः । सवितारम् । यज्ञैः । शोभनस्तुतिभिः । परिचरन्ति ।

प्रज्ञया । प्रेरिताः ।

सोमो जिगाति गातुविदेवानामेति निष्कृतम् । ऋतस्य योनिमासदम् ॥ १३ ॥

सोमः । सोमः । गच्छति । गमनवित् । देवानाम् । प्राप्नोति । संस्कृतस्थानम् ।

१. आतमान च Sy.

२. इच्छ० P. वाजसन्नात्मन इच्छन्तः Sy.

३. सविषयत्वात् प्रज्ञया वा Sy.

४. भजनीयस्य धनस्य Sy.

५. दानम् । रातिम्—‘मन्त्रे वृषे—’ इत्यादिना क्तिन उदात्तत्वम् Sy.

६. M. has the *pratika* added in different handwriting. न P.

७. देव P. त्वाम् Sy.

८. कर्मणां नेतारः Sy.

९. ०तारः P.

१०. यजनीयैर्विभिः Sy.

११. M. omits words between देवम् and शोभनस्तु ॥ शोभनस्तोत्रैश्च Sy.

१२. ०रन्ती यात P. नमस्यन्ति—‘नमोवरि-वदिवत्रः कयच्’ इति कयच् Sy.

१३. आत्मा P.

कर्मणा बुद्ध्या वा Sy.

१४. प्ररि० P. प्रेर्यमाणाः सन्तः Sy.

१५. VM. ignores विप्राः ॥ विप्रा मेधाविनोऽव्यर्थादयः Sy.

१६. *pratika* यने ‘सोमो जिगाति’ इत्याद्यास्तिस्र ऋचः । सूत्रितञ्च ‘सोमो जिगाति गातुविदेवानां तमस्य राजा वरुणस्तमदिवनेत्यर्षचं आरमेत्’ (ASS. 8. 10.) इति Sy.

१७. सोमं P.

१८. सोम्ना P. ईदृशोऽयं सोमः BB.

१९. जिगाति—‘गा स्तुतौ’ । जुहोत्यादिः Sy. ‘गा स्तुतौ’ छन्दसि, इति जुहोत्यादिक उदात्तत्वं । इह त्वयं गतिकर्मा । गतिकर्मसु जिगातीति नियक्तकाराः पठन्ति BB.

२०. गातुर्वेदिमार्गः । तं जानानः Sy. गातु-मार्गः । ‘गाङ् गतौ’ गातुं वेत्ति विन्द-तीति वा गातुवित् BB.

२१. गन्तव्यं स्थानं दर्शयति—देवानां सम्बन्धि- Sy. कं देशं गच्छतीत्याह—देवाना-मिति BB.

२२. एति प्रपद्यते BB.

२३. ०तस्यो M.

इत्येतद् विशदमाह—यज्ञस्य^१ । स्थानम्^२ । आसनमिति^३ ।

सोमो अस्मभ्यं द्विपदे चतुष्पदे च पशवे । अनमीवा इपस्करत् ॥ १४ ॥

सोमः । सोमः । अस्मभ्यम्^४ । आरोग्याणि । अन्नानि । करोतु । एवगन्त्यस्मै^५
द्विपदे । चतुष्पदे । चेति^६ ।

अस्माकमार्युर्वर्धयन्नभिमातीः सहमानः । सोमः सुधस्थमासदत् ॥ १५ ॥

अस्माकम्^७ । अस्माकम्^८ । जीवितम्^९ । वर्धयन्^{१०} । शत्रून्^{११} । अभिभवन्^{१२} । सोमः^{१३} । अग्रम्^{१४} ।
आसीदतु ।

१. आताव् P.

२. सत्यस्य यज्ञस्य वा BB.

३. स्थानं हविर्बानाख्यम् Sy. योनिमुत्प-
त्तिस्थानं हविर्बानम् BB.

४. M. omits words between
इति and मिति ॥ सर्वैरासवनीयम्
Sy. आ समन्तात् सीबन्त्यस्मिन्नि-
त्यासदः । 'घञर्थे कविधानम्' इति
कः BB. This stanza=TS.

1.3.4.1.

५. स्तोतृभ्योऽस्मभ्यम् Sy.

६. ऽन्यानि M.

रागवर्जितादि Sy.

७. आनि P.

८. करत्—करोतेर्लेट्थडागमः । 'इपस्क-
रत्' इत्यत्र संहितायां 'कः करत्करति०'
इत्यादिना सत्वम् Sy.

९. M. adds च after अन्यस्मै ।

१०. तथाऽस्मदीयाभ्यो द्विपाङ्गयः प्रजाभ्यः

Sy.

११. चतुष्पाङ्गयः । चतुष्पदे—असंज्ञायां पा-
वस्य पङ्गायः । 'इसुसोः सामर्घ्ये' इति
संहितायां सत्वम् । 'आदेशप्रत्यययोः'
इति षत्वम्, बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः
Sy.

१२. VM. ignores पशवे ॥ गवावि-
पशुभ्यः Sy.

१३. ऽस्मात् P.

१४. अन्नं जीवितं वा Sy.

१५. वृद्धिं प्रापयन् Sy.

१६. कर्मेविघ्नकारिणः शत्रून् Sy.

१७. सः देवः Sy.

१८. अस्माकं हविर्बानाख्यं स्थानम्
Sy.

१९. M. omits words be-
tween जीवितम् and आसीदतु ॥
असदत्—सदेर्लेट्थ कपम् । निधातः
Sy.

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यंतिमुक्षतम् । मध्वा रजांसि सुक्रतू ॥ १६ ॥

आ नः ॥ अन्त्यस्तुचं जामदग्न्य इत्येकम्, वैश्वानित्रमेवेत्यपरमिति ॥ हे मित्रावरुणौ !
अस्माकम् । गवां मार्गम् । उदकैः । सिञ्चतम् । एवं सर्वानिव लोवान् पार्थिवान् । उदकैः

१. अग्निष्टोत्रे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रे
'आ नो मित्रावरुणा' इति स्तोत्रियस्तुचः ।
सूत्रितञ्च—'आ नो मित्रावरुणा नो
गन्तं रिशादसा' (ASS. 5. 10.)
इति । अतुदिशोऽह्नि प्रातःसवने मैत्रा-
वरुणे शस्त्रे 'आ नो मित्रावरुणा' इति
षडहस्तोत्रियसंज्ञकस्तुचः । सूत्रितञ्च—
'आ नो मित्रावरुणा मित्रं ययं ह्वासहे'
(ASS. 7. 2.) इति । स्तोमवृद्धा-
वयमेव तुच आवापार्थः । सूत्रितञ्च—
'आ नो मित्रावरुणेति तुचौ' (ASS.
7. 5.) इति । दाक्षायणे यज्ञे हे अमा-
वास्ये कर्तव्ये । तत्रोत्तरस्यामसावा-
स्यायां द्वितीयेऽह्नि मैत्रावरुणे 'आ नो
मित्रावरुणा' इति तस्यानुवाक्या । सूत्रि-
तञ्च—'आ नो मित्रावरुणा यद्वह्निष्ठं
नातिविषे सुदानू' (ASS. 2. 14.)
इति Sy.

२. Omitted in P.

३. अन्त्यमाह यज्ञस्य स्थानमासन्नमिति स्तुचो
P.; f. V.M. c. RV. III.
62, 13.

४. जम० P.

जमदग्नेर्विश्वामित्रस्य वा SKN.
विश्वामित्रस्यार्थम् Dur.

५. मित्रावरुणौ ! देवौ ! Mah.

६. अस्माकं स्वभूतम् SKN.

७. गवा M. गोनिवासस्थानम् । गव्यंतिम्—
'गोयुंतीं छन्दसि—' इति वान्तादेशः Sy.

८. मार्ग M. यज्ञमार्गम् Mah. गवि
पृथिव्यामबनहेतुभूतं क्षेत्रं गोप्रचारं वा
U. गोप्रचारम् । पावो युक्ते मिश्रच-

नोऽस्त्यतिथ्यभिकरणे दितम् । . . उप-
लक्षणं जैतम् । सर्वगव्यमदीयं क्षेत्रम्
BB. गविः पृथिव्यामबनहेतुभूतं क्षेत्रं
SKN. गोयुंतिं अस्मिन्क्षेत्रे
Dur.

९. अरज्यतापनैः पयोभिः Sy. अगारोदकैः
U. उदकैः BB., SKN. धृतोपकेन
Dur.

१०. अस्मभ्यं दोध्रीर्गाः प्रयच्छतमिति भावः
Sy. युद्धात् . . . गर्गाः सिञ्चतम् ।
यद्वा गवि पृथिव्यामबनहेतुभूतं क्षेत्रं
घृतैः शुद्धोदकैः सिञ्चतम् Mah.
आसिञ्चतम् U. सगन्तादभिवर्धतम् ।
यद्वा गव्यंतिं ब्रजं घृतैर्घृतदुग्धा(दि)-
भिस्समस्तदुग्धां यदुदोदकैः कुक्षतम्
BB. आ इत्युपरान्तं उदकमित्यनेन
सम्पद्यते । आसिञ्चतमित्यर्थः SKN.
आसिञ्चतमित्येतदाशास्महे Dur.

११. अस्मदावासस्थानानि Sy. लोका रजां-
स्युच्यन्ते तान् U. लोकान् सर्वानपि
BB गोयुंतेर्गव्यस्थानानि स्थानानि व्रीह्या-
विधान्योत्पत्तिक्षेत्राणि तानि च व्रीह्याद्यु-
त्पत्तये Dur.

१२. पार्थिव० P. M. omits words
between उदकैः and पार्थिवान् ।

१३. मधुरेण रसेन । मध्वा—सर्वविनीनां
छन्दसि विकल्पितत्वाद्वा नुमागमाभावः
Sy. मधुना Mah. मधुस्वादोदकेन
U. मधुरसेन जलेन घृतेनैव वा BB.
नच केवलं गव्यंतिमेव । किं तर्हि ?
मध्वा उदकेन वृष्टिलक्षणेन SKN.
मधुरेण शस्यसम्पत्करणेन Dur.

सिञ्चतम् । हे मुकगणि ! इति ।

ॐ रुशंसां नमोवृथां मुद्धा दक्षस्य राजथः । द्राघिष्ठाभिः शुचिव्रता ॥ १७ ॥

उद्योता । दहृ-जुना । बर्बायतागान्ध । यनरु । गता । राज । दी-
तमाभिरुतिभिर्मुक्ताः । शुक्तिपादयिता । जने ।

गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतम् । पातं साममृतावृधा ॥ १८ ॥

गुणानां स्तूयमानः । जगदन्तिना । यज्ञाय । योगी । विष्णवे । विष्णवे । विष्णवे ।
च दिवतम् । सोमम् । यज्ञाय वर्षयिताम् । अथ यथा विष्णोर्मान पुत्राय गृह्यमाणायामायः—
जगदन्तिना । पुत्र स्तूयमानं गुणम् । तस्य यज्ञ इति ।

१. समन्तादुक्षतामित्येव BB.

२. शोभनकर्मणी ! Sy. शोभनः कृतुः
कर्म ययोस्तो हे शुक्रमाणी ! B'ah.
शोभनकर्मणी ! शोभनप्रज्ञानी ! ५४
BB. शोभनकर्मणी ! दयासुख्ये
Dur. N. 7. 10; SKN. III.
60. 'This stanza=YV. 21.8.
=TS. I. 8. 22. 3.

३. VM. ignores प्र. ॥ आ समन्तात् Sy.

४. उरुभिर्बहुभिः शंसनीयो । यद्वा उरुं
महत् शंसः शस्त्रं ययोस्तौ । उरुशंसा—
'शंसु स्तुतौ' । कर्मणि घञ् । कृत्स्वरः Sy.

५. नमसा हृबिलक्षणेनाक्षेन स्तोत्रेण वा वर्ध-
मानौ Sy. ६. दक्षं धनं बलं वा, तस्य Sy.

७. मत्वेन P. द. ईशाथे Sy.

६. ०र्युक्ती is suggested for ०र्युक्ताः॥
अत्यन्तं दीर्घस्तुतिलक्षणाभिर्वाग्निर्गुक्ती
युवाम् । द्राघिष्ठाभिः—दीर्घशब्दादि-
ष्ठाभि 'प्रियस्थिर—' इत्यादिना द्राघी-
त्यादेशः । निस्त्वादाद्यदात्तः Sy.

१०. परिशुद्धकर्माणी ! हे मित्रावरुणी ! Sy.

११. M. omits ०थः । दीर्घतमाभिरु-
तिभिर्युक्तः । शुचिकर्मणाविति ।

१२. मैत्रावरुणस्य प्रहस्य याज्या 'गुणाना

जमदाग्निना' इत्येता । साधितम्—
 'होता यदग्निनायजन्ता गृणाना जम-
 दग्निना' (A.S. 5.5.) इति । अग्ना-
 थोवाकृते नण्डलाग्रनामे 'गृणाना
 जमदाग्निना' (A.S. 3.5.7.) इत्येता
 Sy. ३३. Added in M. in
 different handwriting

१४. हे मित्रावरुणो ! Sy.

१५. Omitted in M. स्तयमानो is suggested for स्तयमानः ॥ गुणानां—'गु शब्दे'. व्यत्ययेन कर्माणं ज्ञानच्। चित्यादन्तोदात्तः Sy.

१६. एतन्नमयेन महर्षिणा । यद्वा जमदग्निना
प्रज्वलिताग्निना विद्यामिश्रेण । स्तूय-
मानो यवाम् Sy.

१७. देवयजनाख्ये देशे Sy.

१८. उपविशतम् । सीदतम्—सदेसोति
'पात्रा—' इत्यादिना सीदादेशः Sy.

१६. पातम्—‘पा पाने’ । ‘बहुलं चन्वसि’ इति
शपो लृक् Sy.

२०. ऋतस्य कर्मफलस्य वर्धयितारो युवाम्
 Sy. २१. ०मर्त्यः ।'.

२२. M. omits words between
वर्षयितारम् and स्तुयमानौ ॥

IV. 1.

त्वां ह्यग्ने सदुत्सिमन्त्रवो देवासो देवमरुति न्येरिर इति क्रत्वा न्येरिरे ।

अमर्त्यं यजतु मर्त्येष्वामदेवं जनतु प्रचेतसं विश्वामदेवं जनतु प्रचेतसम् ॥१॥

१ त्वां हि ॥ गौतमो वामदेवश्चतुर्थमण्डलमपश्यत् ॥ त्वाम् । हि । अग्ने ! सदा ।
एव । सकामाः । देवाः । देवम् । गमनशीलम् । न्येरिरे मनुष्यलोकं प्रतीत्यर्थः । यज्ञिया
कर्मणा वा । पुनर्न्येरिरे इत्यादिकं पूरणम् पारुच्छेपवदिति । तमिमं मर्त्येषु वर्तमानम् । अमर्त्यम्

१. वामदेव्ये चतुर्थे मण्डले पञ्चानुवाकाः ।
तत्र प्रथमेऽनुवाके वश सूक्तानि । तेषु
'त्वां ह्यग्ने सदमिन्' इति विशत्युचं प्रथमं
सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका—'त्वां
ह्यग्ने विशतिरष्टधतिजगतीधृतय आद्या
उपाद्याश्चतस्रो वादण्यश्च वा' (KSA.
20. 1. p. 17.) इति । मन्त्रद्वष्टा
वामदेव ऋषिः । प्रथमा चतुःषष्ट्य-
क्षराष्टिः । द्वितीया द्विसप्तत्यक्षराष्टि-
जगती । तृतीया द्विसप्तत्यक्षरा धृतिः ।
चतुर्थ्याद्या अनावेशपरिभाषया (Cf.
KSA. 12. 6. p. 5.) सप्तदश त्रि-
ष्टुभः । कृत्स्नस्य सूक्तस्य 'मण्डलादि-
ष्वग्नेयम्' (KSA. 12. 12. p. 5.)
इति परिभाषयाग्निर्बधेता । द्वितीयाद्या-
श्चतस्रो वरुणदेवत्या वा । सूक्तविनि-
योगो लैङ्गिकः । आद्या अध्यायोपा-
करणे मण्डलाविहोमे विनियुक्ता Sy.

२. वामदेवः स्तोति Sy.

३. ०तुर्थं P.

४. ०पश्य M., P. Cf. वामदेवो गौतम-
श्चतुर्थे मण्डलमपश्यत् KSA. 20. p.
17.

५. त्वा M. ६. खलु Sy.

७. मनुः स्पर्धा तथा सह वर्तमानाः ।
स्वसमानैः स्पर्धमाना इत्यर्थः Sy.

८. देवनशीला इन्द्रादयो देवाः Sy.

९. देव P. द्योतमानम् Sy.

१०. ०शीला P. शीघ्रं गन्तारम् Sy.

११. ररे P. स्पर्शानिमित्ते युद्धे प्रेरयन्ति ।
'ईर् गतो' । लिटि मन्त्रत्वादात्मन भवति ।
सहेति योगविभागात्समासः । ह्ययोगाद-
निघातः Sy.

१२. ०तीर्थम् P.

१३. M. omits words between
सदा and यज्ञिया ॥ प्रज्ञया is
suggested for यज्ञिया ॥

१४. यजमानाः स्तुतिलक्षणेन कर्मणा ।
क्रत्वा—'जसाविषु छन्दसि वावचनम्'
इति नावेशाभावः । यणादेशः Sy.

१५. पु P.

१६. ०न्येरि P. यज्ञकर्मणि देवान् हविः
प्रापयितुं देवानाङ्गानां च त्वां नितरां
प्रेरयन्ति खलु Sy.

१७. पारुच्छेदव० M.

१८. ०मिदं P.

१९. यागं कर्वाणेषु मनुष्येषु Sy.

२०. मरणवर्मेरहितम् Sy.

देवम् । यजेत । तर्हिममादेवम् । आदीपान्तस्य प्यमानारण्योः, जनयत । प्रकृष्टज्ञानम् ।
परिपूर्णमिति ।

स आतरं वरुणमग्न आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती यज्ञवनसं ज्येष्ठं यज्ञवनसम् ।
श्रुतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतम् ॥ २ ॥

स आतरम् ॥ आग्निवारुण्यद्वचत्सो भवन्ति । आग्नेय्य इत्यपरमिति ॥ स त्वम्
अग्ने ! यज्ञियान् देवान् । प्रति । तव आतृस्थानीयम् । वरुणमपि, आवर्तय, आद्यपूर्वोऽन्त-
र्यर्थः । स्तोतृविषयया सुमत्या सह । यज्ञस्य सम्भक्तारम् । प्रशस्यतमम् । सत्ययन्तम् ।

१. देवा P. द्योतमानम् Sy.

२. येजत P. यजनीय ! हे अग्ने ! Sy.

३. तत्त्वमि० P.

४. आ सर्वतो देवं द्योतमानम्, आदेवमाग-
न्तारम्, तत्तच्च देवागन्तारम् Sy.

५. आदीपतादीप्यमानारण्योः is suggest-
ed for आदीपान्तस्य प्यमानारण्योः ।

६. देवा हविःपणार्थमजनयन् । युग-
परादिशेषातषु यज्ञेषु यौगपद्येन हवि-
रानयनार्थं व्याप्तं देवा अकुर्वन् Sy.

७. M. omits words between
वर्तमानं and प्रकृष्टं ॥ प्रकृष्टं
कर्मविषयं चेतो ज्ञानं यस्य तावृशं
त्वाम्... कर्माभिज्ञम् Sy.

८. VM. ignores इति ॥ इतिशब्दो
हेत्वर्थः । यस्माद्देवास्त्वां युद्धार्थं नितरां
प्रेरयन्ति तस्मात् Sy.

९. ०ध्यः इ० P. Cf. द्वितीयाद्याश्चत्सो
वरुण-वत्याश्च वा । अग्निवरुणदेवत्याः
शुद्धाग्निदेवत्या वेत्यर्थः VD. 4.1. p.
108. १०. स तावृशस्त्वम् Sy.

११. देवनक्षीलान् स्तोतुन् Sy.

१२. ०नीय P. कस्थानवासन आतरम् Sy.

१३. वृणोत्युदकमिति वरुणस्तं देवम् Sy.

१४. अभिमुखीकृत । ववृत्स्व—'वृत्तु वर्तने' ।
शोडि 'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य
श्लुः । निघातः Sy.

१५. ०पूर्वे० P. १६. ०ध्यर्थः P.

१७. M. omits words between
स त्वम् and स्तोतुं

१८. शोभनबुद्ध्या हेतुना । सुमती—'मन्त्रे
वृष०' इत्यादिना क्तिञ्चुवातः । 'सुपां
सुलुक्०' इति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ।
एकादेशस्वरः Sy.

१९. यज्ञैर्यजनीयैर्हविभिः सम्भजनीयम् । यज्ञ-
वनसम्—'वन वण सम्भक्तौ' । कर्म-
कर्तरि चाधुनप्रत्ययः । 'गतिकारकयोरपि
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च' इति पूर्वपदस्वरः
Sy.

२०. प्रतिशयेन प्रशस्यम् । ज्येष्ठम्—प्रश-
स्यत्येष्टनि 'ज्येष्ठ' इति ज्यादेशः ।
निस्वादाधुवातः । एकादेशस्वरः Sy.

२१. अपां स्वामितयोदकवत्सं सत्यवन्तं वा
Sy.

अदिते. पुत्रम् । मनुष्याणां धारयितारम् । राजानमिति ।

सखे सखायमभ्या ववृत्त्वाशुं न चक्रं रथ्येव रंहास्मभ्यं दस्म रंहा ।
अग्ने मृलीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वमानुषु ।
तोकायं तुजे शुशुचानं शं कृष्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि ॥ ३ ॥

'सखे सखायम् । हे वरुणस्य सखे ! त्वमस्मभ्यम् । अभ्यावर्तय । सखायम् । क्षिप्र-
गमनम् । इव । रथस्य चक्रम् । रथ्येव । रहणयोग्यया । अस्मदर्थम् । हे दर्शनीय ! हे अग्ने ।
सुखकरम् । वरुणे सह स्थित्वा तेन सह । जानीहि । तथा मरुत्सु च । पूर्णतेजस्केषु । स त्व

१. चर्षणिभिर्विद्वद्भिर्धृतम् । : नुष्याणामुद-
कप्रदानेन धारकम् Sy.

२. M. omits words between
०णां धार० and ०मिति ॥ राजन्त-
मेतादृशं वरुणं देवम् Sy.

३. अवर्ग्येऽभिष्टवे उत्तरस्मिन् पदले 'सखे
सखायम्' इत्येषा । सूत्रितञ्च—'सखे
सखायमभ्या ववृत्त्वोर्ध्वं ऊ षु ण ऊतये'
(ASS. 4.7.) इति Sy.

४. A different hand has sup-
plied सखे सखा in M. in the
space already left to denote
omission therein.

५. हे सखिभूत ! Sy.

६. तसमस्मद् P. अस्मदर्थम् Sy.

७. अभिमुखीकुव Sy.

८. M. omits words between
हे वरुणस्य and सखायम् ॥ तव सखायं
वरुणम् Sy.

९. क्षीप्रगन्तु Sy.

१०. चर्षं लक्ष्यदेवं प्रति अभिमुखीकुस्तत-
इत् Sy.

११. रथ्येमे० P. तत्र दृष्टान्तः—रथे योजि-
तावश्वौ यथा । रथ्येव—रथस्येमावि-
त्यर्थे 'रथाद्यत्' इति यत् । 'सुपां सुलुक्०'
इति सुपो ङादेशः Sy.

१२. ०योग्याया P. रंहणे गमने साधुभूतौ ।
रंहा—रंहशब्दात् 'तत्र साधुः' इति
यत्प्रत्ययः । 'यतोऽनावः' इत्याद्युदात्त-
त्वम् Sy.

१३. ०दर्थं M. ०दर्थं P.

१४. सुखकरं हविः Sy.

१५. In the classical Sanskrit,
the instrumental case would
of course be used and the
form would be वरुणेन सह ।

१६. तव सहाये Sy.

१७. लब्धवानसि Sy.

१८. मरुत्सु सुखकरं (हविः) लब्धवानसि ।
आग्निवारुणाग्निमारुतयोः कर्मणोरिष्ट-
वानसि Sy.

१९. M. omits words between
हे अग्ने and तेजस्केषु ॥ सर्वतो
व्याप्ततज्जेषु Sy.

पुत्राय । तत्पुत्राय च । सुखम् । कुरु । हे दीपनशील ! अस्मभ्यं चेति ।

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळोऽव यासिसीष्ठाः ।

यजिष्ठो वह्नितम् शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥ ४ ॥

‘त्वं नः’ । त्वम् । अस्माकम् । अग्ने । वरुणस्य । क्रोधम् । यथाकृत्यं जानन्नव । यजग्ने ।

१. तत्पुत्राय P. तुज्यते पीडयतेऽग्ने माता गर्भवासेनेति तौकं पुत्रस्तस्मै Sy.
२. M. repeats it. पुत्रा० P. गच्छत्य-
नेनानृण्यं पितेति तुक् पौत्रः । तस्मै
Sy.
३. वीप्यमान ! हे अग्ने ! Sy.
४. ‘त्वं नो अग्ने’ इत्येतद्वारभ्येवं सूक्तमुत्त-
राणि सूक्तानि च प्रातरनुवाके अग्नेये
ऋतौ ऋष्टुभे छन्दस्याश्विनशस्त्रे च
विनियुक्तानि । सूत्रितञ्च ‘त्वं नो अग्ने
वरुणस्य विद्वानित्येतत्प्रभृतीनि चत्वारि’
(ASS. 4. 13.) इति । अवभृथे-
ष्ट्यां स्विष्टकृदर्थेऽग्नीवरुणौ यष्टव्यौ ।
तत्र ‘त्वं नो अग्ने’ इति द्वे याज्यानुवाक्ये ।
सूत्रितञ्च—‘अग्नीवरुणौ स्विष्टकृदर्थे
त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति द्वे’
(ASS. 6. 13.) इति । अस्तातो
यद्यग्निहोत्रं जुहुयात् तदा आग्निवार-
णीष्टिः । तस्यामेते एव याज्यानुवाके ।
‘तदाहुयं आहिताग्निः’ इत्युपक्रम्यस्मा-
तम्—‘तस्य याज्यानुवाक्ये त्वं नो
अग्ने वरुणस्य विद्वान्त्वं त्वं नो अग्ने-
ऽवनो भवोति’ (AB. 7. 9.) इति
Sy.
५. वामदेवस्य SKN. वामदेवस्यार्थम्
Dur.
६. स त्वम् BB.
७. अस्मत्सम्बन्धिनो वरुणकर्तृकान् पाशग्रह-
णान् Sy. अस्मान्प्रति Mah., U.

अस्मत्सम्बन्धी BB. अस्मान् Dur.

८. हे अग्ने ! Sy.

हे भगवन्नने Dur.

९. वरुणस्य व्यवहितसम्बन्धः SKN.

१०. क्रोधान् । हेळः—‘हेळ अनादरे’ । क्विप् ।
शसि रूपम् । शसः सुप्त्वावनुदात्तत्वे
धातुस्वरः Sy. हेळः क्रोधोऽनादरो वा
पाशग्रहणादिकः BB. क्रोधनामैतत् ।
योऽस्माकमुपरि क्रोधः SKN. योऽस्मान्
प्रति हेळः क्रोधस्तम् Dur.

११. M. omits words between
त्वम् । and जानन्नेव ॥ सर्वपुरुषार्थ-
साधनोपायज्ञः Sy. कीदृशस्तदम् ?
विद्वान् स्वाधिकारं जानन् Mah.
सर्वार्थसाधनो वा यज्ञे BB. जानन्
किम् ? सामर्थ्यात् भक्तताम् SKN.
यथावद् विद्वान्जानानः भक्ता भवैत
इति Dur.

१२. अपनय । यासिसीष्ठाः—यस्यन्तावाधो-
लिङ् । यासि सीयुडागमः । ‘छन्दस्युभ-
यथा’ इति लिङ्ः सार्वधातुकत्वात् शिष्यो-
पाभावः । अवपूर्वो यासिर्विनाशे वर्तते
Sy. निवर्तय । ‘यसु उपक्षये’ । अवपूर्वस्य
शिजन्तस्यावीर्लिङ् रूपम् Mah.
अवगमय U. अपनय BB. अव-
शब्दोऽपेत्येतस्यार्थे, यातोर्लिङ् अन्त-
र्णीतण्यर्थस्य । प्रत्यक्षेण मोक्षयापनय
SKN. अनेनावभृथकर्मणा अपागमय
Dur.

यष्टुतमः । वोढूतमः । दीप्यमानः । सर्वाण्येव । द्वेष्टुणि पापानि । अस्मत्तः ।
प्रमुञ्च ।

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ ।

अव यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि ॥ ५ ॥

स त्वं नः । सः । त्वम् । अस्माकम् । अग्ने ! आसन्नः । भव । रक्षणं । अस्याः ।

१. अतिशयेन यष्टा यजिष्ठः Mah. यक्ष्व
त्वं यजिष्ठो होतृत्वादतिशयेन यष्टा
SKN. यस्त्वं...यष्टुतमो देवानां
होतृत्वे वर्तमानः Dur.

२. हविषामतिशयेन वोढा Sy. वहतीति
बह्निरत्यन्तं बह्निर्वीह्यतमो हविषां वोढा
Mah. वोढूतमो हविषाम् U. हविषां
वोढूतमः BB. वोढूतमश्च सः SKN.
वोढूतमश्च हविषाम् Dur.

३. अतिशयेन वीप्यमानस्त्वम् Sy. अत्यन्तं
शोच्यते वीप्यते शोषुचानः । शोचते-
च शोचति प्रत्ययः Mah. वेदीप्य-
मानः U. अतिशयेन वीप्यमानः BB.
शुचेर्यङीदम् । अत्यर्थं वीप्यमानः SKN.
स त्वं पुनः पुनः शोषुचानो वेदीप्यमा-
नस्तेषु तेषु कर्मसु Dur.

४. ईदृशस्त्वं विद्वानि वरुणव्यतिरिक्तानि
अपि BB. सर्वाणि SKN.,
Dur.

५. रक्षांसि वा Sy. दीर्गान्यानि Mah.,
U. द्वेष्टुणि वा रक्षःप्रभृतीनि BB.
द्वेष्ट्याणि द्वेष्टुणि वा रक्षभावीनि
SKN.

६. अस्मत्तः सकाशात् Mah. पञ्चम्येषा,
अस्मत्त इत्यर्थः SKN., Dur.

७. M. puts, after प्रमुञ्च, dots
(...), a sign of omitting
something, although no-

thing is, in reality, omitted.
प्रकर्षेण मोचय । मुमुग्धि—मुञ्चते-
लोडि रूपम् । 'बहुलं छन्दसि' इति
शपः श्लुः Sy. द्वीरीकृ । मुचेर्यत्ययेन
शपश्श्लुः Mah. मुञ्च U. प्रकर्षेण
मोचय BB. मुचेरन्तर्णीतण्यर्थस्य, प्रत्य-
क्षेण मोचयापनय SKN. मुञ्च
वियोजयेत्यर्थः Dur. N. 7. 8.,
SKN. III. 51.

८. VM. ignores देवस्य and अव ॥
देवस्य द्योतमानस्य Sy. देवनशीलस्य
SKN.

This stanza=YV. 21. 3.=
TS. 2. 5. 12. 3.

९. तादृशः Sy.

१०. मन P.

११. अर्वाचीनः प्रत्यासन्नः सन् Sy. अवमो
रक्षकः...अवतीत्यवमः । अवतेरमप्र-
त्ययः । यद्वा अवतीत्यवः, पञ्चाक्षच् ।
अत्यन्तमवोऽवतमः । तलोपसङ्खान्वसः
Mah. अवितुतमः पालयितुतमः U.
अविता BB.

१२. ऊत्या । यद्वा गमनेनास्माकं रक्षको भव
Sy. ऊत्या, अवनेन Mah., U. गम-
नेन । यद्वा ऊत्या रक्षणेनावमोऽर्वाचीनः
प्रत्यासन्नः BB.

१३. M. omits words between
त्वम् and अस्याः ।

उपस । व्युच्छन्ने । अन्तिकतम । स त्वमस्माकम् । अवयज । वरुण शान्तहृदयं कुरु ।
रममाणः । सुखकरं हविष्व । भक्षय । स्वाह्वान । अस्माकम् । भव ।

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संहदेवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।

शुचि घृतं न तप्तमभ्यायाः स्पार्हा देवस्य मंहनेव धेनोः ॥ ६ ॥

अस्य श्रेष्ठा । अस्य । प्रशस्यतमा । शोभमानघनस्य । सन्दृष्टिरनुग्रहात्मिका । देवस्य ।

१. प्रातःकालेऽग्निहोत्रादिकर्मसिद्धयर्थम् Sy.
व्युष्टिकालेऽस्मिन्नहनि Mah. व्युष्टि-
काले, अस्मिन्नेवाहनीति भावः U.
रात्रेरवसाने रातरेव BB.

२. अतिक० P. अतिशयेनास्मदन्तिकस्थो
भव । नेदिष्ठः—अन्तिकशब्दादिष्ठानि
'अन्तिकवाद्योर्नेदसाचौ' इति 'नेद' इ-
त्यादेशः । निस्वादाद्युदात्तः Sy. स-
मीपतमश्च . . . अत्यन्तमन्तिको नेदिष्ठः
Mah. अस्मिन् विवसे प्रातरेवास्म-
त्पार्श्वभागतस्त्वमिदानीं तत्क्षणेनापि प्र-
त्यासन्नतरो भवेति BB.

३. अपथ० P. विनाशयेत्यर्थः Sy. अवपूर्वा-
खजतेर्लोडि शपो लुक् Mah. अवगत्य
यज । अवपूर्वो यजतिर्नाशनार्थः । इह
तु आत्वन्तरयोगात् स्वार्थमेव वक्ति U.
नाशय BB.

४. वरुण P. वरुणकृतं जलोदरादिरोग-
मावारकं पापं वा Sy. वरुणं
वारकं वरुणप्रवर्तितं वा पापरोगादिकम्
BB.

५. शान्त P.

६. अस्मद्वत्ते हविषि रममाणः । यद्वा
यजमानेभ्योऽत्यन्तमीप्सितफलप्रदस्त्वम् ।
रराणः—रमतेः कानचि मकारलोपश्चा-
न्दसः । यद्वा रातेर्यङ्लुकि व्यत्ययेन
कानच् । अभ्यस्तानामादिः Sy. हवि-
र्द्वत् सन् Mah. रममाणः । 'रा दाने'

हविर्द्वत् वा U. अस्मदीये परिचरणे
रममाणः । . . . रातेः शानचि, अत्य-
लोपश्चान्दसः BB.

७. वृत्तरं P. सुखहेतुमि? (त्वि)वं हविः
BB.

८. वी कान्तिव्याप्तिभेदप्रजनसादनेषु Mah.
तवर्थं वीहि भुङ्क्ष्व BB.

९. स्वाह्वानः M. शोभनाह्वानोपेतः Sy.
शोभनाह्वानश्च . . . आह्वानप्रयोजनस्य
सद्यःसम्पत्तिः शोभनत्वम् BB.

१०. भवः P. M. omits words
between भक्षय and भव ॥ एधि—
अत्तेर्लोडि 'ध्वसोरेडावभ्यासलोपश्च'
इति 'ए' इत्यादेशः । तस्यासिद्धत्वात्
'हुम्भ्यो हेविः' । निघातः Sy.
This stanza==YV. 21. 4.,
TS. 2. 5. 12. 3.

११. Omitted in M.

१२. अतिशयेन प्रशस्या Sy.

१३. वभनतमाध० P. सुभगस्य सुघनस्य
सुष्ठु भजनीयस्याग्नेः । सुभगस्य—
'आ-द्युवात् द्वयच्छन्दसि' इत्युत्तरपदा-
द्युवात्तत्त्वम् Sy.

१४. सव० P.

१५. तत्र दृष्टान्तः । यथा देवस्य क्षीरं काम-
यमानस्य पुरुषस्य । देवस्य—वीर्य-
तीति देवः । वीर्यतेः कान्तिवर्धस्य पश्चा-
च्चि रूपम् Sy.

पूज्यतमा । स्तोतृषु मर्त्येषु । दीप्तम् । घृतम् । इव । लीनम् । गोः । स्पृहणीया भवति ।
तथा घेनो । पूजैव, पयःप्रदानादिकां स्पृहणीयेति ।

त्रिरस्य ता परमा सन्ति सत्या स्पार्हा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।

अनन्ते अन्तः परिवीत शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥ ७ ॥

त्रिरस्य ता । त्रीणि । अस्य । अन्ते । देवस्य । तानि । पुरातनानि । सत्यानि ।
स्पृहणीयानि । जन्मानि । सन्ति, 'द्विस्परि प्रथम जज्ञे अग्निः' इति । सोऽयमपर्यन्तेऽन्तरिक्षे ।
मध्ये । ज्वालाभिः परिवीतः । आगच्छति । शुद्धरूपः । 'शुक्रः शोचतेज्ज्वलतिकर्मणः' । अर्यः ।
सर्वस्यापीनः । भृश दीप्यमानः ।

१. अतिशयेन चायनीया पूजनीया भवति
Sy. २. तेजोयुक्तम् Sy.

३. कारणयुक्तम् Sy.

४. तप्तं क्षीरं स्पृहणीयं भवति Sy.

५. अहन्तव्याया गोः Sy.

६. P. adds संदृक् after भवति ॥
स्पार्हा—'कर्षात्त्वतो घञोऽन्त उदात्तः'
Sy.

७. M. omits words between
दीप्तम् and तथा ॥ तत्रैव दृष्टान्ता-
न्तरम् । यथा गां भिक्षमाणस्य मर्त्यस्य
Sy. ८. दोग्र्या गोः Sy.

९. पूजेच M. P. adds च after पूजेव ॥
मंहनेव । मंहतिर्दानकर्मा । दानं यथा
प्रियकरं भवति तद्वत् Sy.

१०. ०ना इति का P.

११. अग्निवायुसूर्यात्मना त्रीणि Sy.

१२. अग्न्यभिमानिनः Sy.

१३. प्रसिद्धानि Sy.

१४. उत्तमानि Sy.

१५. यथार्थमतानि । सत्या—'शेक्षन्वसि
बहुलम्' इति श्रुत्वा Sy.

१६. सर्वः स्पृहणीयानि Sy.

१७. M. omits words between
सत्यानि and अग्निः ॥ RV. X.
45. 1. Also sec 'त्रीणि जानां परि
भूषन्त्यस्य' (RV. 1.95.3.).

१८. नभसि Sy.

१९. स्वतेजसा Sy.

२०. परिवेष्टितः । परिवीतः—'व्येज् संव
रणे' । कर्मणि क्तः । यजति त्वात्सम्भ्रसा-
रणम् । 'गतिरनन्तरः' इति गतेः प्रकृति-
स्वरत्वम् Sy.

२१. अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु Sy.

२२. सर्वस्य शोषकः Sy.

२३. दीप्तियुक्तः Sy.

२४. ०ते ज्व० M. ०ते ज्वालत्वकर्मस्य P.

२५. N. 8. 11. N. reads शुक्रं for
शुक्रः ।

२६. अन्नस्या P. स्वामी तादृशो देवः ।
अर्थः—'ऋ गतौ' 'अर्यः स्वामिवैश्ययोः'
इति यत्प्रत्ययान्तो निपातितः । 'स्वामि-
न्यन्तोदात्तत्वं वक्तव्यम्' इत्यन्तोदात्त-
त्वम् Sy. २७. ०स्यामिन्नस्य P.

२८. M. omits words between
कर्मणः and दीप्यमानः ।

स दूतो विश्वेदमि वष्टि सद्मा होता हिरण्यरथो रंसुजिह्वः ।

रोहिदश्चो वपुष्यो विभावा सदा रुणः पितुमतीव संसत् ॥ ८ ॥

स दूतः^१ । स^२ । देवानां दूतः । सर्वान्^३ । एव । अभिक्रामयते । गृह्णात्^४ । ह्यातो^५
हिरण्यरथ^६ । रमणीयशोभनज्वाल्मजिह्वः^७ । रोहिद्वर्णः^८ । वपुषे हित^९ । [विभेति^{१०}] प्रकाश-
नाम^{११}, दीप्तिमान्^{१२} । सदा । रमणीयः^{१३} । अन्नवदिव^{१४} । गृहम्^{१५} ।

स चेतयन्मनुषो यज्ञबन्धुः प्र तं मृद्या रश्नया नयन्ति ।

स चेत्यस्य दुर्यासु साधन्देवो मर्तस्य सधनित्वमाप ॥ ९ ॥

स चेतयत्^{१६} । स^{१७} । चेतयति^{१८} । मनुष्यान्^{१९} । यज्ञबन्धनः^{२०} । प्रणयन्ति^{२१} । तम्^{२२} । पुरस्तात्^{२३}
वाचा^{२४} । मन्त्रात्मिकया रश्नया^{२५}, रशिनियमनकर्मा^{२६} । सः । क्षेति^{२७} वसति । यजमानस्यास्य^{२८} ।

१. A different hand adds स दूतो विश्वा in M. २. तादृशोऽग्निः Sy.

३. M. omits सः । देवानां दूतः । सर्वान् ॥ सर्वाणि Sy.

४. देवयजनस्थानानि Sy.

५. देवानामाह्वाता Sy.

६. सुवर्णमयरथोपेतः Sy.

७. रमणीयशोभनज्वालोपेतः । रंसुजिह्वः—
रमतेः 'अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते' इति विच् ।
बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः Sy.

८. पुनश्च कीदृशः ? रोहितवर्णा अदवा
यस्य स तथोक्तः Sy.

९. वपुषि रूपे साधुः । वपुष्यः—'तत्र साधुः'
इति यत् । तिस्त्वरितः Sy.

१०. विभेति is conjectural. The only available evidence is of Ms. P. which omits विभेति । For M. see footnote no. 15. The passage contains the explanation of विभावा । विभा is a synonym of light: विभावा would thus mean 'bright.'

. विभावरो is a synonym of dawn, Ngh. I. 8.

११. ०नान् P.

१२. ०मासान् P. कान्तियुक्तः । विभावा—
'छन्दसीवनिषो' इति वनिप् Sy.

१३. ०णी ये P. रमणीयो भवति Sy.

१४. तत्र दृष्टान्तः । यथाभ्रादिमत्समुद्धं गृहं
रमणीमं तद्वत् Sy.

१५. M. omits words between
हितः and गृहम् ।

१६. अग्निः Sy. १७. जानाति Sy.

१८. कर्मणि प्रवृत्तान् मनुष्यान् Sy.

१९. यज्ञबन्धुः यज्ञेऽग्निहोत्रादौ बन्धनं विनि-
योजनं यस्य स तथोक्तः Sy.

२०. उत्तरवेद्यादिष्वध्ववर्धादयः प्रक्षिपन्ति
Sy. २१. तत् M. तादृशमग्निम् Sy.

२२. It goes with प्रणयन्ति ।

२३. It seems to be the explana-
tion of मृद्या ॥ मृद्या महत्या Sy.

२४. स्तुतिरूपया रज्ज्वा युक्तम् Sy.

२५. ०क्षिप्तियं P.

२६. ति P.

गृहेषु । कर्मणि साधयन् । किं चायं देवः । मर्त्यस्यार्थाय । सघनित्वम् । प्राप्नोति, सघनो भवति प्रयच्छतीत्यर्थः ।

स तू नो अग्निर्नयतु प्रजानमच्छा रत्नं देवमक्तं यदस्य ।

धिया यद्विश्वे अमृता अकृण्वन्धौष्पिता जनिता सत्यमुच्चन् ॥ १० ॥

स तू नः । स । क्षिप्रम् । अस्मान् । अग्निः । नयतु । प्रकर्षेण जानन् । यत् । अस्याग्नेः । देवैरपि सम्भक्तम् । उत्तमं रत्नम् । तं प्रतीति । कर्मणा । यत् । विश्वे । देवाः । अकृण्वन् उत्पादितवन्तः । सत्यभूतं तद् ब्रह्म । द्युप्रभृतयः । स्वरसेनासिञ्चन् । तत्र 'पिता' इत्यन्तरिक्षलोकमाह । 'जनिता' इति पार्थिवमग्निम्, त्रयो लोका हविर्भिरक्षन्तीत्यर्थः ।

१. अग्नीष्टानि साधयन् । साधन्—'राध साध संसिद्धौ' । प्यन्तस्य शतरि रूपम् Sy.

२. M. omits words between क्षेत्रेति and चायं ॥ (देवः) द्योतमानोऽग्निः Sy.

३. मर्त्यस्यार्थां० P. मनुष्यस्य Sy.

४. यस्य गृहे निवसति तेन धनिना साहित्यम् Sy.

५. प्रभूतं धनं यजमानाय दापयित्वा तेन सहितोऽभवदित्यर्थः Sy.

६. धानो P.

७. ऽत्यर्थः P. द. नू P.

८. प्रापयतु Sy.

१०. सर्वं जानानः Sy.

११. उत्तमम् Sy.

१२. ऽस्याग्ने P.

१३. देवः देवनशीलः स्तोतुभिः सम्भजनीयम् । देवभक्तम्—'भज सेवायाम्' । कर्मणि क्तः । 'तृतीया कर्मणि' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.

१४. रत्नं P. धनमस्ति तद्रत्नम् Sy.

१५. आभिमुख्येन Sy.

१६. M. omits words between यत् and कर्मणा ॥ हविर्वहनलक्षणेन कर्मणा हेतुना Sy.

१७. यमग्निम् Sy.

१८. सर्वे Sy.

१९. मरणधर्मरहिताः Sy.

२०. हविषां प्रापयितारमकुर्वन् Sy.

२१. पादि० P.

२२. यथार्थभूतं तमग्निम् Sy.

२३. द्युप्रभृतये P. यस्य चाग्नेः द्यौः Sy.

२४. ऽञ्चत्, M. घृताद्याहुतिभिरध्वर्ज्यावियः सिञ्चन्ति । उक्षन्—'उक्ष सेचने' । लङि रूपम् । 'बहुलं छन्दसि' इत्यङभावः Sy.

२५. पालयित्री Sy.

२६. जनयिता P. जनयित्री च । 'अग्ने' द्विवः सूनुरासि प्रचेताः (RV. 3. 25. 1.) इति अवणात् । यद्वा द्यौर्देवनशील आदित्यः पिता जनयिता च । आदित्यादग्निं रित्याम्तानात् Sy.

२७. पार्थि० P.

२८. ऽत्यर्थः P.

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ।

अपादशीर्षा गुहमानो अन्तायोर्युवानो वृषभस्य नीले ॥ ११ ॥

स जायत । सः । प्रादुरभूत् । पूर्वम् । 'पस्त्या' इति नदीनामधेयम् 'पस्त्यासु चक्रे
वरुणः सवस्थम्' इति मन्त्रः । महतः । अन्तरिक्षस्य । मूलं । अस्य पार्थिवस्य लोकस्य ।
उत्पत्तिकारणे । पादरहितः । शिरोवर्जितः पिण्डीभूतः । छादयन् तेजसा । तानि पुनः पुनः,
आत्मना । मिश्रयन् । पर्जन्यस्य मेघस्य वा । नीले अन्तरिक्षे, एभ्योऽग्निः प्रागजायनेत्यर्थः ।

१. अग्निः Sy.

२. आहुत्यधिकरणतया सम्पद्यते Sy.

३. आहुवनीयादिरूपतया श्रेष्ठः सन् Sy.

४. वस्त्या M.

५. पस्त्यम् is a synonym of गुहम्
'house,' Ngh. 3. 4.

६. यजमानानां गुहेषु Sy.

७. P. reads वरुणास्थम् for वरुणः
सवस्थम् । VS. 10. 7° .

८. ०रिक्षं ला स क प्रतीति स P.

९. पृथिव्याम् Sy.

१०. पार्थिवं P.

अन्तरिक्षस्य Sy.

११. M. omits the matter
beginning with महतः and
ending with का० ॥ तत्रापि
उत्तरवेद्यादिस्थाने सम्पद्यते । सोऽग्निः
Sy.

१२. पादवर्जितः । अपात्—'पादस्य लोपो-
ऽहस्त्यादिभ्यः' इत्यकारलोपः समासान्तः
Sy.

१३. ०भूतं P.

१४. गुहमानः । अविज्ञेयपादशिरा इत्यर्थः ।

गुहमानः—'गुह संवरणे' । शब्दविकरणी ।

ज्ञानचि रूपम् । ज्ञानचो लसावधानुक-
स्वरे कृते प्रत्ययस्वरः Sy.

१५. तेजसां M.

१६. अत्मानं M. तदेवाह—अन्ता आद्यन्ते
पादशिरसी Sy.

१७. धूमाकारणात्मानमायोऽहं वर्तते ।

यद्वा यः प्रथमो वैद्युतोऽग्निः पस्त्यासु
नदीषु बुध्नेऽन्तरिक्षे महतो रजस उद-
कस्य तेजसो वा योनौ स्थाने च धरति ।
अपादशीर्षा पादशिरोवर्जितोऽन्ता आ-
त्मनः पर्यन्तप्रदेशान् स्वतेजसा गुहमान
आच्छादयन् पुनश्च आग्नेयुजस्यतेन
तेजांसि स्वात्मनि मिथीकुर्वन् वृषभस्य
मेघस्य नीले स्थाने नभसि धरति
सोऽग्निरधुना कर्मयोग्यतयाऽजायत ।
आयोर्युवानः—'यु मिश्रणे' । यद्भुक्ति
ज्ञानचि रूपम् । अभ्यस्तस्वरेणाद्युवातः
Sy.

१८. वर्जन्यं P. वर्जणसमर्थस्य मेघस्य
Sy.

१९. नीले P. निलये नभसि Sy.

२०. ०त्यर्थः P.

प्र शर्धे अर्तं प्रथमं विपन्यं ऋतस्य योना वृषभस्य नीळे ।

स्पाहो युवा वपुष्यो विमावा सप्त प्रियासोऽजनयन्त वृष्णे ॥ १२ ॥

प्र शर्धेः । वेगम् । प्रगच्छति । पुरातनम् । स्तोत्राणां स्तुत्यां प्रीतः । वर्षणार्थमुदकस्य । योना । पर्जन्यस्य । वासेऽन्तरिक्षे । स्पृहणीयः । युवा । वपुषे हितः । दीप्तिमान् तस्मै वृष्णे सप्त सिन्धवः । प्रियाः । अभवन्, अपि वा सप्त सिन्धवः । वृषाणमग्निम् । अजनयन्, छन्दो-
ऽनुविधानार्थं विभक्तिव्यत्ययो यथा—‘उदूपथुरदिवना वन्दनाय’ इति ।

अस्मात्तत्र पितरो मनुष्या अभि प्र सैदुर्ऋतमाशुषाणाः ।

अश्मव्रजाः सुदुघा वव्रे अन्तरुद्रसा आजन्मृषसो हुवानाः ॥ १३ ॥

अस्माकम् । अस्माकम् । अत्र^{२६} पणिभिरपहताना गवां व्रजे । पितरः^{२५} । मनुष्या^{२६}

१. M. omits the *pratika*.

२. शर्धेः P. हे अग्ने ! Sy.

३. तेजः Sy.

४. प्रयच्छ० P. प्रकर्षेण गच्छति । अर्तं—
‘ऋ गती’ । लङि व्यत्ययेनात्मनेपदम् ।
निधातः Sy.

५. प्रथमम् Sy.

६. विपन्या—‘पन च’ इत्यस्य इन्प्रत्ययः ।
‘हुविकाराद्वक्तिनः’ इति डीष् । प्रत्यय-
स्वरेणान्तोदात्तः । ‘उदात्तयणो हल्-
पूर्वात्’ इति विभक्तेरुदात्तत्वम् । विपन्यं
ऋतस्य इत्यत्र संहितायाम् ‘इकोऽसवर्णे
शाकल्यस्य ह्रस्वश्च’ (Pa. 6.1.127.)
इत्यनेनोक्तं । हुवानातिवृत्तिः Sy.

७. स्तुत्या युक्तम् Sy.

८. ० नात्वं० P.

९. योनेन (नी) M. स्थाने Sy.

१०. M. adds प्रशर्धेः after पर्जन्यस्य
in a different hand. वर्षण-
समर्थस्य मेघस्य Sy.

११. कुमायभूतेऽन्तरिक्षे वैद्युताग्निरूपेण वर्त-
मानं त्वाम् Sy.

१२. यश्चाग्निः सर्वैः स्पृहणीयः Sy.

१३. नित्यतरुणः Sy.

१४. विजापवनाय P. P.’s reading is
quite unintelligible. VM.
has explained वपुष्यः as वपुषे
हितः in RV. IV. 1. 8. VM.’s
previous explanation of that
word is adopted here. कस-
नीयः Sy.

१५. M. omits words between
वासे and दीप्तिमान् ।

१६. अभिमतफलवर्षकायात्पनये Sy.

१७. होत्रकाः Sy.

१८. प्रयाः P.

१९. ० भव P. स्तोत्रमकुर्वन् Sy.

२०. भि P.

२१. Omitted in P.

२२. ० नात्वं० P.

२३. RV. I. 117. 5^d.

२४. लोके Sy.

२५. अङ्गिरसः Sy.

२६. पूर्वं मनुष्याः Sy.

अङ्गिरसः । अभिप्रागच्छन् । सत्यभूतं गोघनम् । अशुवानां । ततः अश्मव्रजा । सुदीर्हा ।
वने । अन्तर्वर्तमानाः । गाः । उदाजन् अङ्गिरसः उषसं प्रति । वत्सेच्छया गब्दायमाना ।

ते मर्मजत ददृवांसो अद्रि तदेषामन्ये अभितो वि वोचन् ।

पर्यन्त्रासा अभि कार्मर्चन्विदन्त ज्योतिश्चकृपन्त धीभिः ॥ १४ ॥

ते मर्मजत^{११} तेजङ्गिरसः^{१२} । पणीन्^{१३} परिमृष्टवन्तः^{१४} । गवामावरणं शिरो^{१५}च्छ्रगम् । दाग्नि-
वन्तः^{१६} । तदिवम् । अङ्गिरसाम्^{१७}, अद्भुतं^{१८} कर्म । अन्य^{१९} ऋषयः । मनुष्याणाम्^{२०} अभितः^{२१} । विगोचन्^{२२} ।
पशुहितयमनाः^{२३} । कारम्^{२४} । अभ्यर्चन्^{२५}, अर्चतिरुच्चारणकर्म, शास्त्रमसृज्यार्थं^{२६} आगितभन्ताः ।

१. अग्निमभिलक्ष्य प्रजग्मुः Sy.

२. यज्ञम् Sy.

३. ०वाना P.

अशुवानाः सन्तः Sy.

४. अश्मव्रज P. तेजङ्गिरसोऽग्निपरिचर्याबिलात्
पर्वतैः परिवृताः Sy.

५. सुष्ठु वोग्नीः Sy.

६. वने P. वृणात्याच्छ्रगं^{१५}ति वनं पर्वत-
बिलान्तर्वर्ति तमः, तस्मिन् । वने—
वृणोतेरौणादिकः कः । 'कृमादीनां द्वे
भवतः' इति द्विवचनम् Sy.

७. मध्ये स्थिताः Sy.

८. M. omits words between
प्रागच्छन् and गाः ॥ पणिभिरपहृता
गाः Sy.

९. उदाजन् P. तस्माद्विलाभिरगमयन् Sy.

१०. तमसो विध्वंसिनीः उषसः देवीः प्रका-
शार्थम् Sy.

११. वसे० M.

१२. आह्वयन्तः Sy.

१३. Omitted in M. and P.

१४. तोड० M. ०ङ्गिरः P.

१५. पणि P.

१६. अग्निं पर्यचरन् । मर्मजत—'मृजुषं शुद्धी'।
यङ्मुकि लङि व्यत्ययेनात्मनेपदम् ।

निघातः Sy.

१७. पणिभिरपहृतानां गवां निरोधकं पर्वतम्
Sy.

१८. विदारयन्तः सन्तः Sy.

१९. तावृशं कर्म Sy.

२०. M. omits words between
गवां and रसाम् ।

२१. तावृशम् Sy.

२२. महर्षयः Sy.

२३. मनुष्यान् अभितः is suggested for
मनुष्याणामभितः । 'अभितः परितः
समयानिकषाहाप्रतियोगोऽपि' इत्यनेन वा-
तिकेन द्वितीयाया युक्तत्वात् ॥ सर्वत्र
जगति Sy.

२४. विशेषेणाकथयन् Sy.

२५. पशुनिर्गमनार्थं यन्त्राप्युपाया वेषां
तेजङ्गिरसः Sy.

२६. अभिमतस्य प्रयोजनस्य कर्तारमग्निम्
Sy.

२७. अस्तुवन् Sy.

२८. अर्चतिः means to worship
Ngh. 3. 14.

२९. ०यात्वं P. शास्त्रमार्चज्यार्थम्
is suggested for शास्त्रमसृज्य-
यार्थम् ।

अग्निप्रसादादन्धकारं विनाशयन्तो ज्योतिश्च । लब्धवन्तः । अथ कर्मभिः । चक्रुपन्तः=कल्पन्ते स्म, सिद्धकर्मणि आसन्नित्यर्थः ।

ते गव्यता मनसा हृधमुब्धं गा यैमानं परि षन्तुमद्रिम् ।

हृळ्हं नरो वचसा दैव्येन व्रजं गोमन्तमुशिजो वि ववुः ॥ १५ ॥

ते गव्यता । अङ्गिरसः । पशूनिच्छता । मनसा । दृंहितम् । पूर्णम् । पशून् । अन्तर्निश्चिन्तम् । परितः सन्तमच्छिद्रम् । शिलोच्चयम् । वृढम् । मनुष्याः । दैव्येन देवसम्बन्धेन स्तुतिना । व्रजम् । गोमन्तम् । कामयमाना । विवृतद्वारं कृतवन्तः, तदिदमङ्गिरोमिस्त्वया सह कृतमित्याग्नेयत्वम्, तथैव मन्त्रः—‘त्वया सह द्रविणमिच्छमाना व्रजं गोमन्तमुशिजो वि ववुः’ इति ।

१. ०कार P.

२. M. omits words between तिरुच्चारण and विनाशयन्तो ॥ ०यन् P.

३. ततस्तमोपहृमादित्याख्यं ज्योतिः Sy.

४. अलभन्त Sy.

५. बुद्धिभिः Sy.

६. कृतवन्तः P. यज्ञानकुर्वन् । चक्रुपन्तः—‘कृपु सामर्थ्ये’ । ष्यन्तस्य लुङि चङि सन्वद्भावात् चक्रुः Sy.

७. कल्पान्ते P.

८. ०त्यर्थः P.

९. गा इच्छता Sy.

१०. गवां निगमनद्वारेनिरोधकम् Sy.

११. समुब्धं संहतम् । यद्वा, उभिः पूरणार्थः, गोभिः पूर्णम् । उभ्नातिर्हन्तिना समा-
नार्थः । यद्वा ‘उभ उभ पूरणे’ । कर्मणि क्तः Sy.

१२. गाः Sy.

१३. ०न्तुभिः P. वेमानम्—यमेः कानचि
एवाभ्यासलोपो । चित्वावन्तोदात्तः

Sy.

१४. परि सर्वतः सन्तं वर्तमानम् । परि षन्तम्, इत्यत्र संहितायाम्, ‘उपसर्गप्रादु-
र्भ्यामिस्तिर्यचपरः’ इति षत्वम् Sy.

१५. M. omits words between अङ्गिरसः and अच्छिद्रम् ।

१६. ०च्चय M. पर्वतम् Sy.

१७. कर्मणां नेतारः Sy.

१८. अग्निविषयेण Sy.

१९. स्तुता P. स्तुत्या is suggested for स्तुतिना ॥ ‘आडो नाडस्त्रियाम्’ इत्यनेन स्त्रियामाडो ना नानुष्ठीयते ॥ वेदात्म-
केन स्तोत्रेण Sy.

२०. गवां निवासस्थानम् Sy.

२१. गोभिर्युक्तम् Sy.

२२. अग्निं कामयमानाः Sy.

२३. गोनिर्गमनार्थमुद्घाटितवन्तः Sy.

२४. M. omits words between द्वारं कृत and तथैव ।

२५. विवदः P.

२६. RV. X. 45. 12 a-d.

ते मन्वत प्रथमं नाम धेनोस्त्रिः सप्त मातुः परमाणि विन्दन् ।

तज्जानतीरभ्यनूषत वा अविर्भुवदस्थीर्यशसा गोः ॥ १६ ॥

ते मन्वत । “अहर्वेवानामासीद् रात्रिरसुराणाम् । तेऽसुरा यद् देवानां वित्तं वेद्यमासीत् तेन सह रात्रि प्राविशन् । ते देवा हीना अभ्यन्त । तेऽपश्यन्—‘आग्नेयी रात्रिः आग्नेर्गाः पशवः । इममेवाग्निं रतवामः स नः स्तुतः पशून् पुनर्दास्यतीति ।’ तेऽग्निमस्तुवन् । स एभ्यः स्तुतो रात्रिया अथहरभिपशून् निराजत्” इति ब्राह्मणम् ॥ तत्रेदमुच्यते—देवा अङ्गिरसाः । पूर्वम् । रात्रिम् । नाम, अग्निम् । स्तुवन्तः । अगदस्य मातुः । त्रिः । सप्तसंख्यानि । परमाणि रत्नानि । अविन्दन् तत्र सप्त ग्राम्या पशवश्चतुर्दश ग्राम्यारण्याः, अज्ञानि एवमेकविंशति भवति । अथ तद्धनम् । जानत्य. प्रजा यथा. वत्य. अभ्यस्तुवन् ‘ममेयं गौः’ ‘ममायमश्वः’ इति तत्र तेषां

१. हे अग्ने ! Sy.

२. अनुसुरा P. स्तोत्रं कुर्वाणा अङ्गिरसः Sy. ३. य P.

४. ०शत P.

५. हिना P.

६. ०न्यन्ते P.

७. रात्रीः P.

८. ०ग्नेय्यः M.

९. Omitted in P.

१०. स्ततः P.

११. निराजयत् P.

१२. Cf. Sy. on TB. I. I. 4. 2-3.

१३. P. adds पूर्वं after रात्रिम् ॥ जनन्याः Sy.

१४. स्तुतिसाधकं शब्दमात्रम् Sy.

१५. स्तोत्रं कुर्वाणा अजानन्त Sy.

१६. धेनोर्वाचः सम्बन्धि Sy.

१७. रात्रेभामकम् P.

१८. त्रि P.

१९. पञ्चात्तस्या वाचः सम्बन्धीनि । त्रिः

सप्तैकविंशतिसंख्याकानि स्तुतिसाधनानि छन्दांसि । तानि च गायत्र्यादीनि जगत्यन्तानि सप्त । अतिजगत्यादीन्यतिघृत्यन्तानि सप्त । कृतिप्रभृतीन्युत्कृतिपर्यन्तानि सप्तेति । एवं त्रिः सप्त छन्दांसि Sy.

२०. उत्तमानि Sy.

२१. ०न्दत् M. and P. अलभन्त । एवं विषच्छन्दोयुक्तैर्मन्त्रैरग्निमस्तुवन्नित्यर्थः Sy. २२. एव P.

२३. सर्वं जानानाः । जानतीः, एकस्मिन् पक्षे ‘वा छन्दसि’ इति पूर्वसवर्णदीर्घः । उभयत्र ‘शतुरनुमो नद्यजादी’ इति डीप उदात्तत्वम् Sy.

२४. संवृण्वत्यः P. Reading is doubtful.

२५. अनूषत—‘णु स्तुतौ’ । लुङि रूपम्, कुटावित्वाद्यगुणः Sy.

२६. M. omits words between ग्राम्याः and इति तत्र ।

साहाय्य कर्तुमुपा । सूर्यस्य । तेजसा सह । आबिरागमदिति ।

नेशुत्तमो दुधितं रोचत द्यौरुद्देव्या उपसो मानुरर्त ।

आ सूर्यो बृहतस्तिष्ठदज्जौ ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ १७ ॥

नेशत् । ततोऽसुरैरुत्पादितं रात्रिकृतं तमं । दुर्निधानम् । नष्टमासीत् । ततश्च तमसा
तिरोहिता द्यौश्च । अरोचत । उदगच्छत् । देव्या । उपसश्च । तेजः । तथा । सूर्यश्च ।
गमनपरान्, महत् । रश्मीन् । आतिष्ठत् । मनुष्येषु । ऋजूनि साधूनि कर्माणि । वृजिनानि
पापानि । च । पश्यन्ति ।

१. आ इत्युषोनाम, उपसः Sy.

२. M. omits words between
तेजसा and दिति ॥ आबिरभूत्,
यद्वा तेऽङ्गिरसाः पुरातनं नाम एहि
सुरभि गुग्गुलु यन्धिनीति धेनोर्नामधेयम्
उच्चारयमासुः । मातुर्मूल्याः स्व-
भूतानि पणिभिरपहृतानि त्रिः सप्त-
रत्नानि बिन्दन् । तत् उच्चरितं नाम
जानन्त्यो गावोऽभ्यनूवत । हम्भारव-
लक्षणं शब्दमकुर्वन् । तदानीमुवाः प्रातु-
रभूविति Sy.

३. VM. ignores अरुणीः ॥ अरुणव-
र्णोवाः । सौरलोपशृङ्गान्वसः 'गौरीमि
माय' (RV. 1. 164. 41.) इति
वत् Sy.

४. It is written in a different
and probably later hand
in M.

५. M. omits ततोऽसुरैरुत्पादितं ।

६. ०कृतं P.

७. छान्तम् Sy.

८. दक्षि० P. दुधिः प्रेरणकर्मा । प्रातरनि-
विहरणकाले उपसा प्रेरितं सत् Sy.

९. अनयत् । नेशत्—'नश अदशने' । लङि
'नक्षिमन्योरसिदधेत्वं वक्तव्यम्' (VPA.)

6. 4. 120. 5.) इत्येत्वम् । शपः
पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः Sy.

१०. Omitted in P.

११. ममसा M.

१२. अन्तरिक्षम् Sy.

१३. अदीप्यत । रोचत—'रुच दीप्तौ' । लङि
रूपम् । वाक्यभेदादनिघातः Sy.

१४. उदगच्छ P.

उदगच्छति Sy.

१५. व्यो P.

देवनशीलायाः Sy.

१६. प्रभा Sy.

१७. अज्रान् अजरान् पर्वतान् गमनशीलान्
रश्मीन् वा Sy.

१८. M. omits words between
तेजः and आतिष्ठत् ॥ अध्यतिष्ठत्
Sy.

१९. मनुष्येषु विद्यमानम् Sy.

२०. ऋज्जनि M. अनि P.

सत्कर्म Sy.

२१. M. adds च after साधूनि ।

२२. चर्माणि P.

२३. अनूजून्यसत्कर्माणि Sy.

२४. व M.

२५. पश्यन् अध्यतिष्ठति शेषः Sy.

आदित्पुत्रा बुबुधाना व्यख्यन्नादिद्रुतं धारयन्तु द्युभक्तम् ।

विश्वे विश्वासु दुर्यसु देवा मित्रं धिये वरुण सत्यमस्तु ॥ १८ ॥

आदित् । अनन्तरम् । एव, उपस्यागतायाम् । बुध्यमाना नोऽश्वान् पादार्थम् । विवि-
धम् । अपश्यन् । तथाऽनन्तरम् । एव । अङ्गा सम्भवतम् । रत्न=च । अधारयन् । तथा
विश्वे । देवा । विश्वासु । दुर्यसु=यजमानगृहेषु यज्ञसङ्क्रावादागताः, 'दिवा हि यज्ञो भवति,
रात्रौ' इति । सौम्यमेवविधोऽहोरात्रविभागो हे मित्रावरुण ! मनुष्याणां कर्मकरणाय । सत्यम् ।
भवतु, मित्रावरुणावहोरात्रयोरीश्वरौ प्रसङ्गादाशास्त इति ।

अच्छा वोचेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वमरसं यजिष्ठम् ।

शुच्यूधो अतृणन्न गवामन्धो न पूतं परिषिक्तमंशोः ॥ १९ ॥

अच्छ । अभिप्रब्रूवाणि । दीप्यमानम् । अग्निम् । होतारम् । सर्वस्य

१. अदित् P. २. सूर्योदयादनन्तरम् Sy.
३. पणिभिरपहृता निरोषाभिर्गता गा जानाना अङ्गिरसः । बुबुधानाः—बुधे-
लिङि कानचि रूपम् । चित्त्वावन्तोदात्तः
Sy. ४. अश्वान् P. ५. ०दात्थम् P.
६. अशेषेण ता गा अपश्यन् Sy.
७. M. omits words between
बुध्य and अङ्गा ।
८. ०भक्ता P. दीप्तियुक्तम् । द्युभक्तम्—
'भज सेवायाम्' । कर्मणि क्तः । 'तृतीया
कर्मणि' इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः Sy.
९. रत्न P. पणिभिरपहृतं धनं च Sy.
१०. धार० M. and P.
११. लब्धगोधनानामङ्गिरसाम् Sy.
१२. विश्व P. यजनीयाः सर्वे देवा आजन्मः
Sy. १३. विश्वदेवासु P. सर्वेषु Sy.
१४. व्यसु P. गृहेषु Sy.
१५. ०गत M. ०वा आस्त P.
१६. The quotation is untraced.
१७. सेय० P. १८. M. omits words
between दिवा हि and मेवं वि० ।

१९. वा होरा० M.
२०. ०आहोरात्रविभागो P.
२१. हे मित्रभूत ! उपद्रवाणां वारक ! हे
अग्ने ! Sy. २२. कर्मणां कर्त्रे स्तोत्रे
वा यजमानाय Sy. २३. यदेतत्तबोपद्र-
ववारणसामर्थ्यं तद्यथार्थभूतमस्तु Sy.
२४. M. omits ०रौ प्रसङ्गादाशास्त इति ।
२५. VM. ignores पश्चा ॥ पृष्ठदे-
शेषु । पश्चा—'पश्च पश्चा च छन्दसि'
इति निपातितः Sy.
२६. अच्छा वोचेय is added in M.
in a different hand.
२७. ०ब्रूवाणि is suggested for
०ब्रूवाणि ॥ अभिलक्ष्य स्तवानि । वोचेय
—ब्रूज आसीलिङि 'ब्रूवो वधि' 'लिङ्गधा-
शिष्यङ्' 'छन्दस्युभयथा' इति सार्वधा-
तुकत्वात् सीयुटः सलोपः Sy.
२८. भृशं दीप्यमानम् Sy.
२९. M. omits words between अभि
and अग्निम् ॥ त्वाम् Sy.
३०. देवानामाङ्गातारम् Sy.

भर्तारम् । यष्टुतमम् । यथा । गवाम् । ऊर्ध्वः कश्चित् । शुचिं पयः । तृणति । सोमलताया
अभिपुताया । रसः । इव । पूतम् । पात्रेषु परितः सिक्तं पयः, एवं रात्रिमग्निमदुहद्
रत्नानि—इत्यवगन्तव्यमिति ।

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम् ।

अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमूलीको भवतु जातवेदाः ॥ २० ॥

विश्वेषाम्^{१०} । विश्वेषामपि । यज्ञार्हाणाम्^{११} । अक्षीणः^{१२} । तथा विश्वेषामपि । मानुषा-
णाम् । अतिथिर्भवति गृहेषु । सोऽयमग्निः । देवानाम्^{१३} । रक्षणम्^{१४} । यज्ञकरणादावृणान^{१५} । सुष्ठु^{१६}
सुखयिता^{१७} । भवतु । जातघनः^{१८} ।

१. आहुतिद्वारा दृष्टिप्रदानेन विश्वस्य पोष-
कम् Sy. २. ऊर्ध्वः P.

३. शचि P. शुद्धं पयः Sy.

४. तृणत्रि M. तवाहुत्यर्थं यजमानो न
बोधि । अतृणत्—‘उतुदिर् हिंसाना-
वरयोः’ । बोहनमेव ऊर्ध्वोर्हिंसनम् Sy.

५. सोमलताखण्डस्य सम्बन्धि Sy.

६. रसम् M. and P. रसाख्यमन्नम् Sy.

७. दशापवित्रेण शोधितं सत् Sy.

८. गृहेषु न प्रक्षिप्तम् । किन्त्वनेन यजमानेन
केवलं स्तुतिरेव क्रियते । परिषिक्तम्—
सिञ्चतेः कर्मणि क्तः । ‘उपसर्गात्सु-
नोति०’ इति संहितायां षत्वम् । ‘गति-
रन्तरः’ इति गतेः स्वरः Sy.

९. M. omits words between
पात्रेषु and वगन्तव्य० ।

१०. अयमग्निः Sy. अग्निरीवृक्षः भवतु
Mah. योऽग्निः U.

११. सर्वेषाम् Sy. सर्वेषां देवानां मध्ये Mah.

१२. यज्ञार्हाणां देवानाम् Sy. कीदृशानां
देवानाम् ? ... यज्ञार्हाणाम् Mah.
यज्ञसम्भावकानां U.

१३. ०क्षीर्ष P. अदितिर्देवता । तद्देवानां
पोषक इत्यर्थः । यथा विश्वेषां देवा-

नामदितिर्भूस्थानीय आचारभूत इति
यावत् । ‘इयं वाग्निर्वैश्वानरः’ (TB.

3. 9. 17.) इति श्रुतेः Sy. नास्ति
दितिः खण्डनं यस्यादीनः Mah., U.

१४. तथाऽयमग्निः Sy. सर्वेषाम् Mah.

१५. मनुष्याणाम् । मानुषाणाम्—मनोरप-
त्यानीत्यर्थे ‘मनोर्जातावज्यतौ धृक् च’
इत्यजप्रत्ययः । जित्वादाद्युदात्तः Sy.
नराणाम् Mah. अग्निहोतृणाम् U.

१६. अतिथिवत् पूज्यो भवति । अतिथिः—
‘अत सातत्यगमने’ ‘ऋतम्यज्जि०’ इत्या-
दिना इयिन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः
Sy. पूज्यः Mah.

१७. देवनशीलानां स्तोतृणाम् Sy.

१८. अन्नं हविः Sy. हविर्लक्षणमन्नम् Mah.
अन्नं हविर्लक्षणम् U. १९. ०णानाः P.
सम्भजन् Sy. समर्पयन् Mah., U.

२०. M. omits words between
गृहेषु and सुष्ठु ॥

२१. तेषां स्तोतृणां सुखकरः Sy. शोभनं
मूढीकं सुखं यस्मात् सुखकारी Mah.

२२. जातं सर्वं वेत्तीति जातवेदाः । सः Sy.
जातप्रज्ञानः Mah., U.

२३ This stanza=YV. 33. 16.

IV.2.

यो मर्त्येष्वमृतं ऋतावा देवो देवेष्वरतिनिधायि ।

होता यजिष्ठो मद्धा शुचध्यै हव्यैरग्निर्मनुष ईर्यध्यै ॥ १ ॥

‘यो मर्त्येषु’ । यः । अमरणः । देवः । देवेषु । हविर्गदाय गच्छन् । सत्यवान् । मनुष्येषु । निहितः । होता । यष्टुतमः । अत्यन्तम् । ज्वलितुम् । हव्यैः राह । यजमानस्य । देवान् प्रति गन्तुं च ।

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जाताँ उभयौ अन्तरंगे ।

दूत ईर्यसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्रांश्च ॥ २ ॥

इह त्वम् । हे सहसः, पुत्र ! अस्मिन्नङ्गि । जातः सन् । उभयानपि । जातान् ।

१. ‘यो मर्त्येषु’ इति विशत्युचं द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्यार्थं त्रैष्टुभमाग्नेयम् । ‘यो मर्त्येषु’ इत्यनुक्रमणिका (KSA. 20. 2. p. 17.) । अस्य सूक्तस्य प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्त एव विनियोग उक्तः Sy.

२. अग्निः Sy.

३. अमरणः P.

अमरणधर्मरहितः Sy.

४. देवनशीलो योऽग्निः Sy.

५. इन्द्राविषु देवेषु Sy.

६. अभिगन्ता शत्रूणाम् । यद्वा देवलोके गन्ता । अरतिः—‘ऋ गती’ ‘बहिवस्यतिभ्यश्चित्’ इत्यतिप्रत्ययः । चित्त्वा-दन्तोवास्तः Sy.

७. गत्यं P.

८. यद्वा मर्त्येषु मनुष्यसम्बन्धिषु वागादीन्म्रियेषु निहितः । ‘अग्निर्वर्गभूत्वा मुखं प्राविशत्’ (AU. 2. 4.) इति श्रुतेः । निधायि—दघातेः कर्मणि लुङि रूपम् । ‘परादिश्छन्दसि बहुलम्’ इत्युत्तरपदाद्युवास्तत्त्वं Sy.

९. देवानामाह्वाता Sy.

१०. स्वकीयेन सहता तेजसा Sy.

११. M. omits words between सत्यवान् and ज्वलितुम् ॥ दीपितुमुत्तर-वेद्यां निहितः । शुचध्यै—‘शुच दीप्तौ’ । तुमर्थे कध्यैप्रत्ययः । किस्वाद्युणः । प्रत्ययस्वरः Sy.

१२. हवनीयैराज्यपुरोडावादिभिर्हविर्भिर्हव्यैः Sy.

१३. मनुष्यस्य Sy.

१४. स्वर्गं प्रति प्रेरणाय निहितः । ईर्यध्यै—ईर्यतेस्तुमर्थे कध्यैप्रत्ययः । शिस्वेन सार्वधातुक्त्वात् शिलोपाभावः Sy.

१५. VM. ignores अग्निः ।

१६. बलस्य Sy.

१७. पुत्राः M. सूनो सहसः—‘परमपि छन्दसि’ इति सहसः पराङ्मन-कृत्वा हव्योः सर्वानुवास्तत्त्वं Sy.

१८. ० अग्निं P. अस्मिन् विवसे Sy.

१९. आधानपवसानेष्टिभिः संस्कृतः Sy.

२०. ० भयोनं M. अथं P. देवमनुष्यान् Sy.

मध्येन । अग्ने ! दूतो भूत्वा । गच्छसि । हविर्वहन आत्मानं युयुजानः । दर्शनीय । कान् उभ-
यान् ? इत्याह—ऋजुमुष्कान् युवान् । यजमानान् मनुष्यान् । दीप्तान् देवान् । च ।

अत्या वृधस्नु रोहिता घृतस्नु ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा ।

अन्तरीयसे अरुषा युजानो युष्मांश्च देवान्विशु आ च मर्तान् ॥ ३ ॥

अत्या वृधस्नु । अतनशीलौ । वर्षमानान् प्रतिगन्तारी । रोहितवर्णौ । घृतं प्रति
गन्तारी । अग्ने । अहं मनसा । वेगवत्तमौ । जानामि । तौ हि त्वं स्वरथे युञ्जान् । मध्येन ।
गच्छसि । आरोचमानौ । कांश्च काश्चान्तः, इत्याह—युष्मानिति । त्वत्सहितान् । देवान् ।

१. तेषामुभयेषां मध्ये Sy.

२. दूतः P. हवींषि देवान् प्रापयितुम् Sy.

३. ईयसे—‘ईङ् गतौ’ । दिवादिः । निघातः
Sy.

४. M. omits words between पि ।
जातान् . . . and आ of आत्मानम् ।

५. स्वरथे योजयन्तीयसे, यद्वा हविर्वहने
नियुज्यमानस्त्वम् । युजैर्बर्तमाने सिटि
कानचि रूपम् Sy.

६. किं कर्षन् ? हे दर्शनीयान्ने ! यद्वा
महत्तान्ने ! ऋज्व—संहितायाम् ‘ऋत्य-
कः’ इति प्रकृतिभावः Sy.

७. मुष्कशब्देन मांसलोऽभिधीयते । ऋजवः
प्रसाधकाः । ऋजवश्च ते मुष्काश्चेति
ऋजुमुष्काः । समासस्वरः Sy.

८. ०वान्यः M.

९. वृषणः—रेतःसेचनसमर्थान् । हविःसेच-
नसमर्थान् यजमानान् Sy.

१०. दीप्यमानान् देवान् Sy.

११. देव M. देवाः P.

१२. Omitted in M.

१३. VM. ignores इह । त्वम् and
नः ॥ इह कर्मणि । नः अस्मदीये Sy.

१४. अत्या is written in a different
hand in M. अत्या P.

१५. वर्षयतीति वृधमशं तत् अरन्ती Sy.

१६. अतनशीलौ is omitted by M.
अश्वौ Sy.

१७. Omitted by M.

१८. घृतमुदकं तत्त्ववन्तौ Sy.

१९. सत्यभूतस्य तव सम्बन्धिनौ Sy.

२०. असं M.

२१. मनसोऽपि । ‘सुपां सुलुक्’ इति पञ्चम्या
आकारः Sy.

२२. स्तोमि Sy. मन्यतिरर्चतिकर्मा (Ngh.
3. 14.)

२३. सुर० P.

२४. युजानः—‘युजिर् योगे’ ‘युजिबुविबुशः
किञ्च’ इत्यानच्प्रत्ययः । चित्त्वावन्तो-
वात्तः Sy.

२५. षष्ठ्यर्थे द्वितीया । तेषां मध्ये Sy.

२६. ०च्छति P. आ समन्तात् हविः स्वीकर्तुं
यजमानान् गच्छसि, तद्विः प्रदातुं देवान्
गच्छसि Sy.

२७. आरोचमानौ तावद्वौ Sy.

२८. M. omits words between
स्वरथे and कांश्च ।

२९. वृषणः—रेतःसेचनसमर्थान् यजनीयकृतेषु कीर्त-
नम्, . . . षष्ठ्यान् Sy.

३०. त्वं हि ता P. त्वं हि तान् D.

आविशसि । मनुष्यान् । च, इति ।

अर्यमणं वरुणं मित्रमेषामिन्द्राविष्णू मरुतो अश्विनोत् ।

स्वधो अग्ने सुरथः सुराधा एदु वह सुहविषे जनाय ॥ ४ ॥

अर्यमणम् । एषा मनुष्याणा मध्ये । शोभनहविष्काय । यजमानाय । अर्यमणप्रतीक ।

शोभनधनस्त्वम् । आवह ।

गोमौ अग्नेऽविमौ अश्वी युज्ञो नृवत्सखा सदमिदमृष्यः ।

इळावाँ एषो असुर गृजावाँन्दीर्घो रयिः पृथुबुधः सभावाँन् ॥ ५ ॥

गोमान् । अग्ने ! अयम् । यज्ञस्त्वयाऽधिष्ठितः । गवादिहेतुर्भर्त्ता । गंगारक्षा । मरु

१. VM. takes विशः as a verb, construes it with आ and explains it as आविशसि । Sy. takes it as acc, pl. and explains it as परिचारकान् ।

२. ०नुष्याः P. षष्ठ्यर्थे द्वितीया । तेषां मध्ये Sy.

३. एति M.

४. एषा P.

५. मर्त्यानाम् Sy.

६. सुहविषे—'नन्मुभ्याम्' हृत्पुत्तरपदान्तो-
वात्तत्त्वम् Sy.

७. M. omits words between मनुष्याणां and प्रभृतिन् ॥ प्रभृति refers to अर्यमणम् । वरुणम् । मित्रम् । इन्द्राविष्णू । मरुतः । and अश्विना ॥ अर्यमणं, वरुणं मित्रम्, इन्द्रा-
विष्णू मरुतोऽश्विनौ च षष्ठ्यान् वेवान् ।

इन्द्राविष्णू—'ऋज्वेन्द्र ०' इत्यादिना निपातनादिन्द्रशब्द आद्युवाचः । 'दिवता-
द्वन्द्वे च' इत्युभयपदप्रकृतिस्वरस्त्वम् Sy.

८. शोभनधनोपेतस्त्वम् Sy.

९. आह्वय Sy.

१०. VM. ignores उत । स्वधः । अग्ने । सुरथः । इत् and उ ॥ उत अपि च । स्वधः शोभनाश्वोपेतः । सुरथः शोभनरथः । इद् एव । उः पूरणः Sy.

११. मवीयोऽयम् Sy. एष ईदृशो यज्ञः पुनः पुनराभवतु, आगच्छतु काले काले BB.

१२. गवादि refers to गोमान् । अवि-
मान् । अश्वी । गोभिस्तद्वान् ॥ अवि-
मान् अवयो तेषा अस्थ सन्ति इति तद्वान् । अश्वी—अश्वोपेतश्चात् Sy.
गोभिर्बहुभिरविभिरश्वैश्च तद्वान् BB.

सखायो नृवत्सखोक्तः, तादृशानि साधयतीत्यर्थः । सदा । एव । अनभिमवनीयः ।
अभवान् । प्राज्ञ ! प्रजायुक्तः । अविच्छिन्नधनहेतुः । पृथुमूलः । परिषद्युक्त
इति ।

यस्त इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।

ह्वस्तस्य स्वर्तवां पायुरग्ने विश्वस्मात्सीमधायुत उरुष्य ॥ ६ ॥

यस्ते । यः । तुभ्यम् । इध्मम् । भरति । स्विद्यन् । मूर्धानम् । च । तापयति ।

१. सखाय P.

२. नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्याव्यस्तद्वन्तः
सखायोऽनुष्ठातारो यस्य स तथोक्तः ।
नरो येषां सन्तीति नृवत् मतुप् । तस्य
छान्वसं वत्वम् । 'ह्रस्वनुङ्मां मतुप्'
इति मतुप् उदात्तत्वम्, बहुव्रीहौ पूर्व-
पवत्वरः Sy. मनुष्यवन्तो देवास्सखायो
यस्य तादृशः । छान्वसं मतुपो वत्वम् BB.

३. ०त्यर्थः P.

४. M. omits words between
०स्य सखायो and भवनीयः ॥ अत्र-
पृथक्च Sy.

५. इडा हविलक्षणमसम् । तद्वान् Sy.

६. हे बलवन् ! Sy. असुमान् प्राणवान्
मत्सर्वीयो रः । सुलुब् BB.

७. पुत्रप्रादि- Sy. सन्ततिमान्
BB.

८. VM. seems to explain वीर्यः
and रयिः together as अविच्छिन्न-
धनहेतुः ॥ वीर्यः अवि-
रयिः धनवान्, लुप्तमत्वर्थीयः Sy.
अविच्छिन्नः BB.

९. पृथूनि बहुलानि बुध्नानि धनादीनि
कारणानि यस्य स तथोक्तः Sy.
विस्तीर्णमूलः । रयिः साक्षाद् धनं च
BB.

१०. उपद्रष्टृरूपसभायुक्तवत् Sy. गृह-
वान् BB.

११. This stanza=TS. I. 6. 6. 4.

१२. पुमान् Sy.

१३. त्वदर्थम् Sy.

१४. इध्मं P. त्वत्समिन्धनार्थं काष्ठभारम्
Sy.

१५. आहरति । जभरत्—हरतेर्लुङि चङि
रूपम् । 'चङ्भन्त्यतरत्याः' इति चङ्-
पूर्वस्य-FIGURE Sy.

१६. स्विद्य P. स्विद्यद्गात्रः सन् । सिष्वि-
वानः—'जिष्विवा गात्रकरणे' । कामञि
रूपम् । संहितायाम् 'आदेश-
प्रत्यययोः' इति धातुसंकारस्य वत्वम्
Sy.

१७. ०र्धानः P.

स्वमस्तकम् Sy.

१८. काष्ठभारेण तापयति Sy.

त्वत्कामनया । भव त्वम् । तस्य । स्वायत्तबलं । रक्षकः । सर्वस्मात् । पापमिच्छतश्च ।
एनम् । रक्षेति ।

यस्ते भरादभियते चिदर्थं निशिषन्मन्द्रमतिथिमुदीरत् ।

आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन्त्रयिर्ध्रुवो अस्तु दास्वान् ॥ ७ ॥

यस्ते । यः । तुभ्यम् । भरति । अन्नमिच्छते । अन्नम् । यो वा । मय्यन् । मोक्षम् ।
नियमेन शास्ति । यो वाऽतिथिं त्वाम् । उदीरयति = अरण्योत्पादयति । तथा । देवान्

१. ०मना P. त्वाया—स्वामात्मन इच्छ-
तीत्यर्थे क्यच् । 'प्रत्ययोत्तरपदयोश्च' इति
मपर्यन्तस्य त्वादेशः । वकारस्य छान्द-
समात्वम् । क्यजन्ताद् धातोर्भावे 'अ
प्रत्ययात्' इत्यकारप्रत्ययः । 'सुपां सु-
लुक्' इति तृतीयाया आकारः । एका-
देशस्वरः Sy.

२. भवसि । भुवः—भवतेर्लेट्यङागमे रु-
पम् । 'भूसुवोस्तिङि' इति गुणप्रति-
षेधः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः
Sy. ३. तावुशस्य पुंसः Sy.

४. 'स्वतवान्धनवान्' इति तलवकारउक्तम् ।
धनवान् । 'स्वतवां × पायुः' इत्यत्र संहि-
तायां 'स्वतवान्पायौ' (Pa. 8. 3. 11.)
इति नकारस्य कत्वम् 'अत्रानुनासिकः
पूर्वस्य तु वा' इत्याकारोऽनुनासिकः ।
रेफस्य विसर्जनीयः । 'कुप्पो × क × पौ
च' इति × प इत्यादेशः Sy.

५. M. omits words between
इहम् and रक्षकः ॥ पालयिता Sy.

६. अर्धं पापमिच्छतः पुरुषात् । अधायतः—
अधमात्मन इच्छतीत्यर्थे सुपः क्यच् ।
'अधवाधस्यात्' इति—आत्वम् । तवन्ता-
च्छतृप्रत्ययः । 'शतुरनुमः' इति विभक्ते-
रदात्तत्वम् Sy.

७. उरुष्य—उरुशब्दः कण्ठवादिः । लोटि

रूपम् । निघातः Sy.

८. VM. ignores अग्ने !

९. हे अग्ने ! Sy. १०. पुमान् Sy.

११. दातुं विभूयात् । भरात्—'डुभञ् धारण-
पोषणयोः' इत्यस्य लेट्याङागमे रूपम् ।
यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.

१२. अभियते—'अन्नमात्मन इच्छते । क्यच् ।
'क्यचि च' इतीत्वम् । कुरवश्छान्दसः
Sy.

१३. हविलक्षणं पुरोडाशाविकमन्नम् Sy.

१४. मङ्कुरं M. १५. स्तोमं P.

१६. शास्ति P. नितरां प्रयच्छति । निशि-
षत्—'शासु अनुशिष्टौ' । लुङि 'सति-
शास्त्यतिभ्यश्च' इति क्लेरङादेशः ।
'शास इदङ्गुलौ' इतीत्वम् Sy.

१७. Omitted in P.

१८. ०तिथि P. अतिथिवत् पूज्यं त्वाम् Sy.

१९. त्वम् P.

२०. उत्तरवेद्यां प्रणयति । उदीरत्—'ईर्
गती' । लेटि व्यत्ययेन परस्मैपदम् ।
अङागमः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः
'तिङि चोदात्तवति' इति गतेर्निघातः
Sy. २१. अपि च यश्च Sy.

२२. M. omits words between
सोमम् and देवान् ॥ देवं त्वां कामय-
मानः Sy.

कामयमान । समिद्धं करोति । गृहे । तस्मिन् । रयि । नित्य । अस्तु । दानवान् =
अग्निभ्यो दीयमानः ।

यस्त्वा दोषा य उषसि प्रशंसात्प्रियं वा त्वा कृण्वते हविष्मान् ।

अश्वो न स्वे दम् आ हेम्यावान्तमंहसः पीपरो दाश्वासम् ॥ ८ ॥

यस्त्वा । यः । त्वाम् । रात्रौ । स्तौति । यो वा । उषसि । यो वा । हविषा युक्त ।
त्वाम् । प्रियम् । करोति । तम् । यजमानम् । दारिद्र्यात् । पारं । यथा । अश्वः ।
स्वगृहे स्थितः । वेगवान् । आकारः सप्तम्यर्थः स्फुटीकरोति ।

१. त्वां समिद्धिः समिन्धते । इनधते—
'मिद्धन्वी दीप्ती' । लटि व्यत्ययेन शप् ।
यथादित्वात् इनम् । 'इनाश्लोपः' इति
धातुनकारलोपः । विङ्त्वरत्वाभावात्
इनसोरल्लोपाभावः । यद्वृत्तयोगादनि-
घातः । इनमः स्वरः Sy.

२. गु P. स्वकीये गृहे Sy.

३. एतस्मिन् पुरुषे Sy.

४. रयि M. इन्द्रयि P. पुत्रः Sy.

५. आस्तिक्यबुद्ध्या वैदिके मार्गे निश्चलः
Sy.

६. तथा औदार्यपितृत्वास्तु । दास्वान्—
'दासु दाने' । सम्पदाबिलक्षणो भावे
निघप् । 'तदस्यास्ति' इति मतुप् ।
'मानुषभायाः' इति वत्वम् । प्रत्यत्यस्य
अन्त्यबन्तत्वात् धातुस्वरः Sy.

७. अर्यि० P.

८. ०मानं M.

९. हे अग्ने ! Sy.

१०. पुमान् Sy.

११. M. puts a few dots... after
त्वाम् although nothing
seems to be omitted.

१२. रात्रे P. रात्र्यां रात्रौ । दोषा—
सप्तम्या आकारः Sy.

१३. संस्तुयात् । प्रशंसात्—'शंसु स्तुतौ'
लेट्याडागमे रूपम् Sy.

१४. यश्च Sy.

१५. प्रातःकाले त्वां प्रशंसेत् Sy.

१६. यजमानः Sy.

१७. सम्भृतहविष्कः Sy.

१८. गृहे P. हविर्भिः प्रीतम् Sy.

१९. M. omits words between
स्तौति and करोति ॥ कुर्यात् ।
कृण्वते—'कृवि हिंसाकरणयोः' इत्यस्य
लेटि 'धिविङ्कण्योरच' इत्युप्रत्ययः ।
'लेटोऽडाटौ' द्रत्यडागमः । यद्वृत्तयोगाद-
निघातः । प्रत्ययस्वरः Sy.

२०. त P. तादृशम् Sy.

२१. येजमानान् P. हविर्वत्तवन्तम् Sy.

२२. पापक्यादारिद्र्यात् Sy.

२३. पारं नय । तस्मै यजमानाय बहु धनं
प्रयच्छेत्यर्थः । पीपरोः—'पु पालन-
पूरणयोः' इत्यस्य ण्यन्तस्य लुङि चङि
रूपम् । निघातः Sy.

२४. अश्व P. अश्व इव सञ्चरन्स्त्वम् Sy.

२५. स्थितौ P. स्वकीये गृहे Sy.

२६. सुवर्णनिर्मितकष्यावान् । हेम्यावान्—
हेमार्हति 'छन्दसि च' इति यः Sy.

२७. ०म्यात्वं Sy.

यस्तुभ्यमग्ने अमृताय दाशदुवस्त्वे कृणवते यतस्तुक् ।

न स राया शंशमानो वि योषन्नैनमंहः परि वरदद्यायोः ॥ ९ ॥

यस्तुभ्यम् । यै । तुभ्यम् । अग्ने ! अमृतायै । हविः प्रयच्छति । यश्च त्वयि । परि-
चर्याम् । करोति । यज्ञार्थं गतस्तुक् । न । त्वां भजमानं । यनेन । विगुणतो भवन्तु । न च ।
एनम् । अघमिच्छतः । अहः । परिगुणोन्तु ।

यस्य त्वमग्ने अध्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य सुधितं रराणः ।

गीतेदसत्त्रा सा यविष्ठासाम् यस्य विधृतो वृधासः ॥ १० ॥

यस्य त्वम् । यस्य । त्वम् । अग्ने । यजग् । मेवसं । देवैः । मनुष्यास्यै । गुनिहितम् ।

१. The *pralika* is written in a different hand in M.
२. यजमानः Sy.
३. मरणधर्मरहिताय Sy.
४. हवींषि प्रयच्छेत् । दाशत्—‘दाशु दाने’ लेटघडागमे रूपम् Sy.
५. त्वे—‘सुपां सुलुक्’ इति सप्तम्याः शे इत्यादेशः Sy.
६. M. omits words between तुभ्यम् and चर्याम् ।
७. कृणवते—यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy.
८. ०ज्ञार्थं P.
९. यथास्तुक् M. यस्तुक् P. संयतस्तुग्यश्च यजमानः Sy.
१०. Omitted in P.
११. स्तोत्रं कुर्याणः Sy.
१२. न पुष्यभवेत् । सदा जनयुक्तो भवे-
दित्यर्थः । योषत्—‘यु मिश्रणे’ । लेटि
‘सिब्वद्वलम्’ इति सिप् । अडागमः ।
निघातः Sy.

१३. यजमानम् Sy.
१४. पापमिच्छतो हिंसकस्य सम्बन्धि Sy.
१५. अहः M. and P. आहननं पापम्
Sy. १६. M. omits णोत् ॥
परिवृणुयात् । स्पृशेदित्यर्थः । वरत्—
‘वृज् वरणे’ । लेटि रूपम् Sy.
१७. VM. ignores सः ॥
१८. त्वम् is written in a different
hand in M.
१९. यज्ञ P. अनुपहृतं हविरक्षणमक्षम् Sy.
२०. तेवेयाः । जुजोषः—‘जुषी प्रीतिसेवनयो’
इत्यस्य ‘बहुलं छन्दसि’ इति णुः ।
अडागमः । अभ्यस्तस्वरः Sy.
२१. M. omits words between
यस्य । and देवः ॥ दीप्यमानः Sy.
२२. मनुष्यस्य सम्बन्धि Sy.
२३. त्वदर्थं सुष्ठु निहितम् । सुधितम्—इषा-
तेनिष्ठायां ‘सुधितवसुधित०’ इति निषा-
नाद् ध्यादेशः । ‘गतिरनन्तरः’ इति गतेः
स्वरः Sy.

रममाणं । प्रियं । एव । भवति । यज्ञः । मेः युवतम् ! देवानाम् । स्याम च । यस्य वयम् ।
परिचरन्तः । वर्षकाः ।

चित्तिमचित्तिं चिनवद्वि विद्वान्पृष्ठेव वीता वृजिना च मर्तान् ।

राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्त्रादितिमुक्य ॥ ११ ॥

चित्तिम्^{११} । ज्ञातव्यम्^{१२} । अज्ञातव्यं च । विद्वानग्निः^{१३} । पृथक्^{१४} करोतु । 'पृष्ठं स्पृशतेः'^{१५}
पणव उच्यन्ते, पशूनिव^{१६} । विविक्तान्^{१७} करोतु, कान्तस्वभावान्^{१८} । पापकृतः^{१९} । च । मनुष्यान्^{२०} ।

१. ०माणं P.

२. प्रीतिः Sy.

३. भवेत् Sy.

४. यज्ञम् M. and P. होत्रा स होता
यजमानः Sy.

५. सु M. and P.

६. युतम् M. and P.

७. तस्य यजमानस्य सम्बन्धिनो भवेम ।
असाम—अस्तेर्लोडि 'आहुतमस्य पिच्छ'
इत्याडागमः, उत्तमस्य पिद्धद्वावादन-
वात्तत्वे वातुस्वरः Sy.

८. यजमानस्य Sy.

९. ०रन्ते M. अग्निपरिचर्या कुर्वतः ।
विषतः—'विष विषाने' । तुदादिः ।
'शतुरनुमः०' इति विभक्तेरुवात्तत्त्वम्
Sy.

१०. Omitted in P. होत्रादयः वृषासः
यज्ञस्य वर्षयितारो भवन्ति Sy.

११. चित्तिमचित्ति is added after
चित्तिम् in M. in a different
hand. चित्तिम् P.

१२. पुण्यं, यद्वा ज्ञानम् । चित्तिम्—'चित्ति
संज्ञाने' । स्त्रियां चित्ति, नित्वावाधुतः
Sy. प्रतीतिम् BB.

१३. मनुष्यान् पशून् च । पापम् । यद्वा
पापकृतः Sy. अमर्ताणि वास्त्रा-

कम् BB.

१४. प्राणिनां पुण्यपापरूपाणि कर्माणि जानानः
सोऽग्निः Sy. यस्मादयं विद्वान् ज्ञातुं
समर्थः BB.

१५. M. omits words between
ज्ञातव्यम् and पृथक् ॥ विचिनीतु ।
चिनवत्—चिनोतेर्लेटघडागमः Sy.
विचिनीयात् । स्त्रलितास्त्रलितं निरूप्य
स्वयमेव परिहरत्विति भावः । पूर्व-
वलेटघडागमः BB.

१६. ०शते M. N. 4. 31

१७. पशवः P.

१८. तत्र वृष्टान्तः—यथाश्वपालोऽश्वानां
पृष्ठा पृष्ठानि हेयोपादेयत्वेन पृथक्करोति
तद्वत् Sy. किमिव । . . पृष्ठानि, उप-
लक्षणत्वात् स्वाङ्गानि च सर्वाणि, अप-
कर्माणि प्रत्यक्षं वेदितुं समर्थ इति BB.

१९. कान्तः० M. कान्तानि Sy. कानि
तानि, विकलानि कर्माणि BB.

२०. दुर्बहाणि Sy.

२१. पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च पृथक्करोतु Sy.
मर्ता मरणवर्षणश्चास्मान् भाव्यमान-
प्रमादान् विद्वान् । मर्ताणां नाम्बम्
BB.

२२. अस्मान् Sy. स त्वं हे देव ! . . . अस्मा-
कम् BB.

एवं कृत्वा । अस्मभ्यम् । शोभनापत्याय । धनाय । देवम्=कारणम् । प्रयच्छ । अदेवम् ।
च । अस्मत्तः पृथक् कुरु, इति ।

कविं शशासुः कवयोऽदब्धा निधारयन्तो दुर्याखायोः ।

अतस्त्वं दृश्यो अग्न एतान्पुङ्गवः पश्येरङ्गुतां अर्थ एवैः ॥ १२ ॥

कविम् । कविमग्निम् । 'एतद् दातव्यम्' 'एतत् कर्तव्यम्' इति वदन्ति । कवयः ।
अहिंसिताः । नियमेन धारयन्तः । गृहेषु । यजमानस्य । तथा सति । त्वम् । अनुग्राह्याम् ।
अग्ने ! एतान् यजमानान् । अद्भुतान् । गमनस्वभावैः । ज्वालाख्यैः पादैः । द्रष्टृमहिम्नि ।
स्वामी ।

१. अस्मान् Sy. स त्वं हे देव ! . . अस्मा-
कम् BB.

२. शोभनपुत्रोपेताय Sy. शोभनापत्यत्वाय
BB.

३. धनवत्त्वाय BB.

४. देयम् P. M. omits words
between मनुष्यान् and कारणम् ॥
दातारम् । दितिम्—'दाण् दाने' ।
कर्तरि क्तिन् Sy. यद् देयं तत् । . .
ददातेः—कर्मणि क्तिन् । छान्दसमि-
त्वम् BB.

५. देहि । रास्व—'रा दाने' । लोटि व्यत्य-
येनात्मनेपदम्, 'चवायोगे प्रथमा' इति
न निघातः Sy. रातेर्व्यत्ययेनात्मनेपदम्
BB.

६. अदेयम् P. अवितिम्—पञ्चम्यर्थे
द्वितीया । अदातुः सकाशात् Sy.
अवितिमल्लण्डनं च BB.

७. प्र P. रक्ष Sy. कुरुष्वेति यावत् ।
उरुष्यतिः कण्ड्वाविः BB.

८. VM. ignores देव ॥ देव ! हे
अग्ने ! Sy. This stanza=TS.

५. ५. ४. ४.

६६

६. मेधाविनं त्वाम् Sy. १०. एत P.

११. होता भवेति शशासुः Sy.

१२. क्रान्तदृशो देवाः Sy.

१३. केनाप्यतिरस्कृताः Sy.

१४. निमयेन P. १५. निवसन्तः Sy.

१६. मनुष्यस्य Sy.

१७. M. omits words between
अहिंसिताः and तथा ।

१८. दर्शनीयान् । दृश्यान्—'दृशिर् प्रेक्षणे' ।
'अद्भुतपञ्चाक्षुषिपुत्रैः' (Pa. ३. 1.
110) इति कर्मणि क्यप् । कित्वाद्गुणः ।
पित्वाद्गुणः क्यप् । कित्वाद्गुणः ।
पित्वाद्गुणः क्यप् । कित्वाद्गुणः ।

१९. अग्ने M.

२०. एकास्यन् P. देवान् Sy.

२१. ०मान P.

२२. भूतान् P. आदित्यैरुपेतानिन्द्रादीन्
Sy. २३. गमनशीलैः Sy.

२४. पादैः स्वतेजोभिः Sy.

२५. M. puts a few dots.....
after ०र्हसि, although nothing
seems to have been omitted.
पश्येः जानीयाः Sy.

२६. स्वामी P. यज्ञस्य स्वामी Sy.

त्वमग्ने वाचते सुप्रणीतिः सुप्रणीतिः विधत्ते यं विष्ट ।

रत्नं भर शशमानाय घृष्वे पृथु श्रन्द्रमवसे चर्षणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने ! यज्ञस्य बोद्धे । सुप्रणयनः । सुतसोमाय । देवान् परि-
चरते । युवतम् । रत्नम् । देहि । भजमानाय । हे घर्षणशील ! विस्तीर्णम् । ह्लादनकरम् ।
रक्षणाय । मनुष्याणां पूरयिता ।

अथा ह यद्वयमग्ने त्वाया पृढभिर्हस्तेभिश्चकृमा तन्मिः ।

रथं न क्रन्तो अपसा भुरिजोऽर्तं येमुः सुध्यं आशुषाणाः ॥ १४ ॥

अथा । अथ । खलु । यदा । वयम् । अग्ने ! त्वत्कामनया ।
पादैः । हस्तैः । अङ्गैश्चान्यैः । कर्म कृतवन्तः । रथम् । इव । कुर्वन्तः ।

१. त्वमग्ने वाचते is written over the line in M. in a different hand.

२. सर्वेनेवै य० P. ३. बोद्धे P. यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय Sy.

४. सुप्रन्तरवेद्यां प्रणयनीयः । सुप्रणीतिः— 'णीञ् प्रापणे' । कर्मणि क्तिन् । 'तादौ च निति कृति०' 'त्यनन्तरप्रशब्दस्यादा-
त्तत्वम् Sy.

५. M. omits words between त्वम् and सुत ।

६. तव परिचरणं कुर्वते Sy.

७. उत्तमं वनम् Sy.

८. आह्वर प्रयच्छेयर्थः Sy.

९. त्वां स्तुवते Sy.

१०. वर्ष० M. and P. वीप्तिपुस्त ! यद्वा परेषां घर्षणशील ! Sy.

११. प्रभूतम् Sy.

१२. आङ्गावकारि । पृथुश्चक्रम्—इत्यत्र संहितायां 'ह्रस्वाच्चन्तोत्तरपदे मन्त्रे' इति शुद्धात्मः । इषुत्वेन शकारः Sy.

१३. ०प्यानां P. अपेक्षितप्रदानेन मनुष्याणां कामपूरकः Sy.

१४. Omitted in M.

१५. अथ ह यत् in M. is written in a different hand.

१६. अथा—संहितायां 'निपातस्य च' इति दीर्घः Sy.

१७. यस्मात् कारणात् कर्मसिद्धयर्थं त्वामुप-
पादयामस्त २।११ Sy.

१८. M. omits words between अथ and हस्तैः ।

१९. अन्यैश्चावयवैः Sy.

२०. तत्र दृष्टान्तः, यथा Sy.

२१. कारवः शिल्पिनः कामान्तोऽध्वगा वा हस्तयोर्यथा रथमुद्यच्छन्ति तद्वत् । यद्वा भुरिजोः । देवान् मनुष्याश्च विभूत इति भुरिजो द्यावापृथिव्यौ । तयोर्मेघ्ये-
ऽपसा परिचरणकर्मणा सत्यभूतं तमग्निं येमुद्यच्छन्ति । क्रन्तः—करोतेः शतरि 'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य लुक् ।
प्रत्ययस्वरः Sy.

बाह्वोः । वेगेन । तदानीं यज्ञम् । आत्मनि यच्छन्ति । शोभनाध्यानां देवा ।
व्यापनशीला ।

अथा मातुरुषसः सप्त विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नृन् ।

दिवस्पुत्रा अङ्गिरसो भवेमाद्रिं रुजेम धनिर्न शुचन्तः ॥ १५ ॥

अथा । अग्नि सप्ताङ्गिरसः प्रार्थयन्ते—अथ वयम् । नृणां मातुः । उपरां । सप्त ।
विप्राः । प्रथमाः । स्रष्टारः । मनुष्यान् सर्वां । जनयामः । तथा द्युलोकस्थ । पुत्राश्च ।
भवेम । अङ्गिरसः । तथा शिलोच्चयं च । रुजेम । पणिभिरपहृतीर्गोभिस्तद्वत्तम् ।
दीप्यमानाः ।

१. भुरिजोः । विभृतः कर्मकरणसामर्थ्यं पदार्थान् वेति भुरिजौ बाहू, तयोः । भुरिजोः—‘डुभुम् धारणपोषणयोः’ । ‘भृज उच्च’ इतीजिप्रत्ययः । धातोरुकारो रपरः । प्रत्ययस्वरः Sy.
२. मन्थनाख्येन कर्मणा Sy.
३. सत्यभूतं त्वाम् Sy.
४. उद्यच्छन्ति Sy.
५. ०ध्यान् M. ०ध्या P. सुकर्मणिः Sy.
६. व्यापनशीलाः P. M. omits देवाः व्यापनशीलाः ॥ कर्माणि व्याप्नुवन्तस्तेऽङ्गिरसः Sy.
७. M. omits it. अथः P.
८. प्रार्थं० P. वामदेवोऽज्यैः षड्भिरङ्गिरोभिः सह ब्रूते Sy.
९. M. omits words between अग्निं and अथ ॥ अथि च Sy.
१०. उषसः सकाशात् Sy.
११. सप्तसंख्या ताः Sy.
१२. प्राज्ञा वयं स्मः Sy.
१३. श्रेष्ठा वयम् Sy.
१४. आन्ते परिचारकान् । वेधसः—‘डुभाब् धारणपोषणयोः’ इत्यस्माद् ‘विधाजो

वेध च’ (Uṇādi. 4. 664.) इत्यसि-प्रत्ययः । धातोर्वेध इत्यादेशः Sy.

१५. वेधसो विधातुन् रश्मीन् वा Sy.

१६. ०यामासुः P. वयं जनयामः । जायेमहि—‘जनी प्रादुर्भावे’ । लिङि ‘ज्ञाज-नोर्जा’ इति जादेशः Sy.

१७. ०कश्च P. अतस्तेऽङ्गिरसोऽवित्यस्य Sy.

१८. ०त्रश्च P. पुत्रा वयम् । दिवस्पुत्राः—इत्यत्र संहितायां ‘षष्ठ्याः पतिपुत्रं’ इति विसर्जनीयस्य सत्वम् Sy.

१९. भूतिमन्तः स्याम Sy.

२०. मेघम् Sy.

२१. वर्षार्थं भिन्द्याम । यद्वा धनिर्न पणिनाम-काशुरापः तगोधनयुक्तमग्निं पर्वतं रुजेम । अङ्गिरसामादित्यं तस्य यद्वेतसः प्रथममुबदीप्यत तदसावा-दित्योऽभवत् इत्युपक्रम्य ‘येऽङ्गारा आसन्तेऽङ्गिरसोऽभवन्’ (AB. 3. 34.) इति । रुजेम—‘रजो भङ्गो’ अवाहिः । लिङि रूपम् Sy.

२२. धनिनम् उदकवत्तम् Sy.

२३. M. omits words between तथा शिलो and मानाः ।

अथा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासौ अथ ऋतमाशुषाणाः ।

शुचीदयन्दीधितिसुक्थशासः क्षामा भिन्दन्तो अरुणीरपं व्रन् ॥१६॥

अथा यथा नः । अथ । यथा । अस्माकम् । पितरः । पूर्वं । पूर्वतरै
च । अग्ने ! यज्ञम् । अनुवाना आसन् । तथा शुचि । एव । तेजः ।
प्राप्नुवन् । उक्थानां शंसितारः । तथा क्षयकर शिलोच्चयम् । अभिन्दन् । गाश्च

१. P. omits the *pratika*.

२. अपि च Sy. अथानन्तरम् Mah.

अथैवं सति U. अत एव कर्मसामर्थ्यात्

BB. ३. यथावत् Sy. येन प्रका-

रेण Mah. ४. अङ्गिरसः Sy.

५. श्रेष्ठाः Sy. कीदृशाः पितरः ? परा

उत्कृष्टाः Mah. परा एव परासः ।

उत्कृष्टाः U. पूर्वं पितरः BB.

६. पुराणाः Sy., Mah. प्रत्नशब्दः

पुराणवचनः U. ततोऽपि पूर्वं पितरः

BB. ७. यज्ञाय M. सत्यभूतं

यज्ञम् Sy. सत्यं यज्ञं वा BB.

८. व्याप्नुवन्तः Mah., U.

९. एवंभूताः पितरो यथा देवयानं पन्थानं

प्राप्तास्तथा वयमपि Mah. एवं वय-

मपि U.

१०. वचि P. दीप्तं स्थानम् Sy. सुपो

लोपः । शुचिं निर्मलम् Mah. अवि-

भक्तिको निर्देशः । शुचिं दीप्तं भास्वरम्

U. ते च शुचिं शुद्धं स्थानम् BB.

११. अथ P. इदेवार्थे Mah. इच्छन्

एवार्थे U. इदित्यवधारणे BB.

१२. दीधितिम्—'दीधीद् दीधितदेवययोः'

इत्यस्मात् किति ह्रस्वद्वन्द्वसः ।

नस्त्वावायु BG. Sy. रविमण्डलमेव

Mah. आदित्यरश्मिम् । तत आदित्य-

मण्डलम् । एव हि देवयानः पन्थाः U.

दीधितिं स्थानं तस्मात्ताच्छब्दः BB.

१३. अगच्छन् । अयन्—'इण् गतौ' । लङि

'इणो यण्' इति यण् । व्यत्ययेन अडागमः

Sy. प्राप्ताः । 'अय गतौ' Mah.

आगताः U. शुच्येव स्थानं यथाऽयन्

आगच्छन् BB.

१४. उक्थानां शस्त्राणां शंसितारः । उक्थ-

शासः—उक्थशब्दे उपपदे 'शंसु स्तुती'

इत्यस्मात् 'मन्त्रे इवेतवहोक्थशस्युरो-

डाशो ण्विन्' (P. ३. २. ७१.) इति

ण्विन् । नकारलोपश्च निपातनादेव ।

पदकाले ह्रस्वद्वन्द्वसः Sy. यज्ञेषु-

क्थानि शस्त्राणि शंसन्ति वदन्ति त

उक्थशासः । विवप् । संहितायां दीर्घः

Mah. उक्थानि ये शंसन्ति यज्ञेषु

त उक्थशासः । पितॄणां दिव्येभ्यस्तत्

U. उक्थैः स्तोत्रैः BB.

१५. क्षयकारणं तमः पापं वा Sy. क्षामां

भूमिम् Mah. त्वत्प्रसादात् क्षामा...

क्षामा अविभक्तिको निर्देशः । क्षामां

पृथिवीम् U.

१६. ०न्द्वो P. विनाशयन्तोऽङ्गिरसः Sy.

वेदिचात्वालयूपावटोपस्त्राविस्त्रननैर्विदार-

यन्तः । सर्वोपकरणैर्यज्ञं कुर्वन्त इत्यर्थः

Mah. वेदिचात्वालयूपावटाविस्त्रननैः

यद्वा पृथिव्याभ्रयाणि यज्ञे व्रीहिपशु-

यूपादीनि भिन्दन्तः । यज्ञं सर्वोपकरणक-

मनुतिष्ठन्त इत्यर्थः U.

१७. अरुणवर्णाः पणिभिरपहृता गा उवसो वा

Sy. अरुणवर्णाः Mah. अरुणवर्णाः

U.

पणिभिरपहृताश्च । अपावृण्वन्निधि ।

सुकर्माणः सुरुचो देवयन्तोऽथो न देवा जनिमा धमन्तः ।

शुचन्तो अग्निं वर्धयन्त इन्द्रमुर्वं गव्यं परिपदन्तो अगमन् ॥ १७ ॥

सुकर्माणः । शोभनकर्मदीप्तिका । देवानिच्छन्तः । लोहपिण्डम् । इध । अशुभजागम् ।

अग्निना धमन्तः । देवाः । अग्निम् । दीपयन्तः । वर्धयन्तः । इन्द्रम् । उरम् । गंगेयम् ।

परितः सीदन्तः । लब्धवन्तः ।

१. M. omits words between कथानां and रप ।

२. हृतात्म M.

३. वा वृण्व० M. प्रकाशितवन्त इत्यर्थः Sy. सूर्यदीप्तिमपवृन्, अपवृणुमः । सूर्यरश्मीनपवृत्य देवयानमार्गं प्राप्नुम इत्यर्थः । 'वृञ् वरणे' Mah. रश्मीन् . अपवृणुमः । अपवृत्य च रश्मीन् देवपन्थानमनुतिष्ठाम इत्यर्थः U. This stanza=YV. 19.69. = TS. 2. 6. 12. 4.

४. आप्रयण आग्नेन्द्रस्य हविषः 'सुकर्माणः' इति याज्या । सूत्रितञ्च—'सुकर्माणः सुरुचो देवयन्तो विश्वे देवास आ गत' (ASS. 2. 9.) इति Sy.

५. VM. seems to explain सुक-
र्माणः and सुरुचः together as
शोभनकर्मदीप्तिकाः ॥ सुष्ट्वनुष्ठितया-
गादिकर्माणः । शोभनदीप्तयः । सुक-
र्माणः—'सोर्भनसि०' इत्युत्तरपदाद्युदा-
त्तत्वम् Sy.

६. देवान् कामयमानाः Sy.

७. तत्र वृष्टान्तः—यथा कर्माणां अथो
भस्त्रेण धमन्ति तद्वत् Sy.

८. सुर० P. स्वकीयं मानुषं जन्म
Sy.

९. यागादिलक्षणेन कर्मणा निर्मलीकुर्वन्तः ।
धमन्तः—'ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः' ।
शतरि पाश्चादिनाधमादेशः । शपः पित्वा-
दनुवात्तत्वे शतुर्लसार्वधातुकस्वरः Sy.

१०. देवनशीलाः स्तोतारः Sy.

११. हविर्भिर्दीपयन्तः Sy.

१२. सोमेन स्तुत्या वा वर्धयन्तोऽङ्गिरसः ।
वर्धयन्तः—'वृधु वर्धने' । व्यत्ययेन
परस्मैपदम् । शतरि शपः इत्युः Sy.

१३. महान्तम् Sy.

१४. गव्यम्—गवां समूह इत्यर्थे 'खलगोर-
यात्' इति यः Sy.

१५. M. omits words between
देवाः and परितः ॥ परितः सीदन्तः
सन्तः Sy.

१६. प्राप्नुवन् । अगमन्—गमेर्लुङि च्लेर्लुङि
रूपम् Sy.

आ यूथेव क्षुमति पशवो अख्यहेवानां यजनिमान्त्युग्र ।

मतीनां चिदुर्वशीरकृप्रन्वृधे चिदर्य उपरस्यायोः ॥ १८ ॥

आ यूथेव । यथा । कश्चित् क्षुषायक्ते जने । अभिक्षणार्थं यथानि, आचष्ट, एवम् । पशून् । आचष्ट । यत् । देवानाम् । जनिम=जातिं । पर्वस्यान्तिक आसीत् । हे उग्र । 'मनुष्येष्वमी भवतां पशवः' इत्युचुः । अथ । मर्त्यानाम् । या ऊरभ्यामश्नुवानाः प्रजाः ताः । पशुलाभात् क्लृप्ता आसन् । तथा । पशुलाभात् स्वामी च । मनुष्यस्य । उपत्यस्य=बालजनस्य । वर्धनायाऽऽसीदिति ।

१. अश्ववत्याद्यङ्गुहे वर्तमानानि पश्यन्ति जनास्तद्वत् । यद्वा हे अग्ने ! तव परिचारकोऽङ्गिरोगणो देवानामिन्द्रादीनां यज्जनिम योज्यं जनोऽन्ति मदन्तिके पशवः पणिभिरपहृतान् पशूनाख्यत् समन्तात् पश्यति । तत्र दृष्टान्तः—यथा क्षुमति शब्दं कुर्वाणे गवां यूथा यूथे पशून् पश्यन्ति तद्वत् । क्षुमति—क्षुत् इत्यञ्जनाम् । यद्वा 'दुषु शब्दे' । भावे विवृप् । छान्दसस्तकारलोपः । 'तदत्यास्ति०' इति मतुप् । 'ह्रस्वनुङ्भ्यां मतुप्' इति मतुप उदात्तत्वम् Sy.

२. ०णार्थं P.

३. यूथेव—शसः सप्तम्या वा ऊदेशः Sy.

४. आप यष्ट एवम् P.

५. पशूनां गवां यूथानि Sy.

६. आ समन्ताविन्द्रोऽपश्यत् । अख्यत्—'ख्या प्रकथने' । लुङि ज्ञेः 'अत्यति-वक्षित्यातिभ्योऽङ्' इत्यङ्गदेशः । आतो लोपः Sy. ७. य P.

८. अङ्गिरसां सम्बन्धि Sy.

९. जन्म P. यं गोतङ्गम् । जनिम—'जनी प्रादुर्भव' । 'ह्रस्विभ्यामिनिन्' इतीस-

निन्प्रत्ययः । निस्त्वादाद्युदात्तः Sy.

१०. जाति P.

११. समीपे Sy.

१२. तेजस्विन् ! हे अग्ने ! Sy.

१३. M. omits words between यत् and मनुष्ये० ।

१४. मनुष्याणाम् Sy.

१५. उर० P. उर्वभ्यश्नुत ऊरभ्यामश्नुते (N. 5. 13.) इति यास्कः Sy.

१६. ता P.

१७. करप्ता M. करस्ता P. ताभिरानी-ताभिर्गोभिः क्लृप्ताः समर्था अभवन् । अकृप्रन्—'कृपू सामर्थ्ये' । लङि 'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य लुक् । रुढा-गमः Sy.

१८. अपि च Sy.

१९. लव्वगोवनः Sy.

२०. ०नुष्य P. भृत्यादेश्च पोषणे समर्थो भवति Sy.

२१. निषिक्तस्यापत्यस्य Sy.

२२. M. omits words between तथा and बाल०

२३. ०सीदति P. समर्थो भवति Sy.

अकर्म ते स्वपसो अभूम ऋतमवसन्नृषसो विभातीः ।

अनूनमग्निं पुरुधा सुश्चन्द्रं देवस्य मर्मजतश्चारु चक्षुः ॥ १६ ॥

अकर्म^१ । कृतवन्तः । तुभ्यं कर्म^२ । सुकर्माणश्च । अभूम, फललाभान् । तेन^३ । सत्यभू-
तम् । आच्छादयन्ति । उपसः । व्युच्छन्त्यः । उपस्तु च परिपूर्णम् । अग्निम् । शोभनकान्तिम् ।
बहुधा । स्वतेजसा मर्मजतः । देवस्याऽऽदित्यस्य । कल्याणम् । तेजः ।

एता ते अग्रे उच्यन्ति वेधोऽवौचाम क्वथे ता जुपस्व ।

उच्छोचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवारं प्र यन्धि ॥ २० ॥

एता । एतानि । तुभ्यम् । अग्ने ! स्तोत्राणि । सर्वस्य विधातः । उच्यतवन्तः ।
कान्ताय । तानि । त्वं सेवस्व । उद्दीपयस्व । कुरु च । अस्मान् । ज्ञेयसः ? तदर्थम् । हे

१. ०कर्मः P.

२. हे अग्ने ! Sy.

३. कुर्मः । अकर्म—करोतेर्लङि 'बहुलं
छन्दसि' इति विकरणस्य लुक् Sy.

४. कम P.

तव परिचरणम् Sy.

५. ०कर्मण० P. तेन कर्मणा स्वपसः
शोभनकर्मणः Sy.

६. ०भूतमृताम् M.

७. च्छादितवृत्त्य P.
धारयन्तीत्यर्थः Sy.

८. व्युच्छ P.

९. तथा ता उपसः सम्पूर्णम् Sy.

१०. M. omits words between
च्छादयन्ति and अग्निम् ॥ आच्छाद-
यन्ति धारयन्ति Sy.

११. सुष्ठ्वाह्लादकारिणं यद्वा सुहिरण्यम् Sy.

१२. ममृज्जते M. ममृजते P. परिचरन्तो
वयं स्वपसोऽभूमेति पूर्वणान्वयः । मर्म-
जतः—'मृजृष् शुद्धौ' । यङ्लुकि 'रप्रिकौ
च लुकि', इत्यभ्यासस्य द्वागमः ।

शतरि 'नाभ्यस्ताच्छतुः' इति नुमभावः ।

अभ्यस्तस्वरः Sy.

१३. किञ्च द्योतमानस्य तव Sy.

१४. मनोहरम् Sy.

१५. उच्यन्ति शस्त्राणि Sy.

१६. विधाः P.

१७. अवौचाम—'वच परिभाषणे' । लुङि
च्लेरङादेशः । पादावित्वाद्भिधातः Sy.

१८. मेधाविने Sy.

१९. M. omits words between
स्तोत्राणि and तानि ।

२०. उद्दी० P.

२१. वा M.

२२. अस्मा P.

२३. Reading doubtful. ज्ञेयसः is
suggested for ज्ञेयसः ॥ अति-

ज्ञेयेन धनयुक्तान् । वस्यसः—'वसु-
मच्छब्दादीयसुनि 'विन्मतोलुक्' इति
मनुषो लुकि टिलोपे च कृते ईकारलो-
पश्चाद्वसः Sy.

२४. तदर्थं P.

बहुभिर्वरणीय । महानि । धनानि । प्रयच्छ ।

IV.3.

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययज्ञं रोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्नोरुचित्तादिरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥ १ ॥

आ वो राजानम् । अभिमुखम् । यूयम् । कुरुध्वम् । यज्ञस्य । स्वामिनम् । देवानां स्तोतारम् । प्रजानां ह्यतारम् । सत्येन, द्यावापृथिव्यो, पूजयितारम् । अग्निम् । प्रागेव ।

१. महत् Sy.

२. धनम् Sy.

३. M. puts a few dots . . . after प्रयच्छ although nothing seems to have been omitted. अस्मभ्यं प्रयच्छ । यन्वि—यनेर्लोडि 'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य लुक् । 'वा छन्दसि' इति हेर्विकल्पेन पिप्वात् 'अडितश्च' इति धिरादेशः Sy.

४. 'आ वो राजानम्' इति षोडशचं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्थं ऋष्टुभमान्नेयम् । 'आ वः षोडश' इत्यनुक्रान्तम् (KSA. 20. 3. p. 17.) । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः Sy.

५. P. omits it.

६. हे ऋत्विग्यजमानः ! Sy., BB.

७. समन्तात् Sy.

८. युष्माकम् Sy.

९. हविर्भिरग्निं भजध्वम् । कृणुध्वम्—'कृवि हिंसाकरणयोः' लोटि रूपम् Sy. आत्मसात्कृतम् । शत्रुमारणादियुष्मदभिमतसिद्धयर्थं भजध्वमित्यर्थः । 'कृवि हिंसाकरणयोः' 'विन्विकृण्वोर च' इत्युप्रत्ययः । व्यत्ययेनात्मनेपदम् । करोतेर्वा व्यत्ययेन श्नुप्रत्ययः BB.

१०. अधिपतिम् Sy.

प्रधानाधिपतिम् BB.

११. M. omits words between अग्निं and स्तोतारम् ॥ रोदस्य-माणं द्रवन्तं शत्रून् रोदयन्तं वा । यद्वा 'एषा वा अग्नेस्तनूर्यद्भुद्रः' इति रुद्रात्मकम् । रुद्रम्—रोदयते: 'रोदेर्णिग्लुक् च (Unādi. 2. 179.) इति रक्प्रत्ययः Sy.

१२. वनानामातारम् Sy. अभिमतानां दातारमाह्वतारं वा । 'बहुलं छन्दसि' इति सम्प्रसारणम् BB.

१३. VM. seems to explain सत्ययज्ञम् and रोदस्योः together as सत्येन द्यावापृथिव्योः पूजयितारम् । सत्येन should immediately precede पूजयितारम् ।

१४. सत्यस्यान्नस्य दातारम्, यद्वा हविषा देवान् यजन्तम्, यद्वा रोदस्योर्व्याप्य वर्तमानम् Sy. सत्यस्यान्नस्य दातारम् । 'अन्येभ्योऽपि वृश्यते' इति विच्, कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । यद्वा सत्यममोघं यजन्तं यस्य । यद्वा सत्यमेव यजन्तं यस्य । यद्वा सत्यस्य परमार्थस्थानन्दलक्षणस्य सङ्गमयितारम् BB.

१५. अग्निरूपेणावस्थितम् BB.

१६. प्रागेव देवं भजध्वम् BB.

अचिन्तितागमनात् । तनयित्ना । हिरण्यसरूपम् । रक्षणार्थम् । अन्यदर्थमाह—तनयित्नु रिति
मेषशब्दवद् भयङ्कर इति ।

अयं योनिश्चक्रमा यं वयं ते जायेव पत्य उशती सुवासाः ।

अर्वाचीनः परिवीतो नि षीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

अयं योनिः । अयम् । योनिः, वेदिरित्यर्थः । यं योनिम् । वयम् । कृतवन्तः ।
तुभ्यम् । यथा जाया । भर्त्रे । कामयमाना । शोभनवस्त्रा, स्वसमीपे स्थाने कल्पयति ।
तथा सति, अस्मदभिमुख । ज्वालाभिः परिगतः । तस्मिन्निषीद । इमाः स्तुतयः । ते ।

१. न विद्यते चित्तं यस्मिन् तदचित्तम् ।

चित्तोपलक्षितसर्वेन्द्रियोपसंहारो मरण-

मिति यावत् । तस्मान्मरणात् Sy.

चित्तस्याभावोऽचित्तमन्तःकरणोपसंहारो

मरणमिति यावत् । यद्वा यस्मिन्सति

चित्तं नास्ति तन्म अतः, ततः BB.

२. तनयित्नु रशनिः स ह्याकस्मिकः तत्स-

दृशात् । तनयित्नाः—'तनिः शब्दार्थ-

चक्षुरादिरवन्तः' 'स्तनिषुधिपुषिगमिम-

निभ्यो णेरित्नुब्' (Unādi. 3.309.)

इतीत्युच्यते । चित्स्वरेणान्तोदात्तः ।

सुपा सहैकादेशे एकादेशस्वरः Sy. कीदृ-

शावचितात् ? तनयित्नाः, तनयित्नुर्मे-

घस्तादृशात्, अनिश्चितकालत्वात् ।

'स्तन शब्दे' । चुरादिरवन्तः BB.

३. ऽसतूपम् P. सुवर्णप्रभमेवंविधम् Sy.

हिरण्यवर्णं. BB.

४. ऽणार्थम् P. वो युष्माकमवसे रक्षणाय

तृप्तये वा BB.

५. अन्त्यं P.

६. M. omits words between

रक्ष and इति ।

This stanza=I.S. 1. 3. 14. 1.

७. योनिष्ट इन्द्र निषद इति मन्त्रः M.

and P.

८. हे अग्ने ! Sy.

९. तव स्थानं भवति Sy.

१०. त्यर्थः P.

११. अयं M. उत्तरवेदिलक्षणं प्रवेशम् Sy.

१२. कुर्मः । चक्रुः—करोतेतिङि रूपम् ।

वाक्यभेदाभिधाताभावः Sy.

१३. त्वदर्थम् Sy.

१४. अथ M. तत्र दृष्टान्तः—यथा Sy.

१५. भर्त्रे P. पतिम् Sy.

१६. शोभनवस्त्रोपेता जाया स्वात्मसमीपे

तस्य स्थानं करोति तद्वत् Sy.

१७. ऽयन्ति P.

१८. M. omits words between

जाया and अस्मदभिमुखः ॥ अर्वा-

चीनः—'विभाषाऽवेरदिक्' इति लः

Sy.

१९. यष्टव्यदेवैस्तेजोभिर्वा परिवीतः । परि-

वीतः—'व्येम् संवरणे' । कर्मणि निष्ठा ।

यजावित्वात्सम्प्रसारणम् । 'गतिरनन्तरः'

इति गतेः स्वरः Sy.

२०. उत्तरवेद्यामुपविश Sy.

२१. ज्वालाः स्तुतयो वा Sy.

२२. तत्र स्थितस्य तव Sy.

मुष्ट्वपवक्तव्यप्रज्ञ । प्रतिमुखगमनाः ।

आशृण्वते अर्दपिताय मन्म नृचक्षसे सुखीयते वेधः ।
देवाय शस्त्रिस्तुताय शंस ग्रावेव सोता मधुषुद्यमीले ॥ ३ ॥

आ शृण्वते । स्तोत्राणामभिलषितमाभिमुख्येन शृण्वते । दर्परहिताय । पूजनीय ।
मनुष्याणां द्रष्टे । सुष्ठु सुखयित्रे । हे वेधः । देवाय । शस्त्रिस्तुताय शंस । अमरणाय । शंस
इति होतारमुद्गाताऽनुशास्ति । यथा ग्रावाभिषवप्रवृत्तः । मधुरसस्य । सोता, शब्दं करोति,
एवमहम् । यमग्निम् । सामभि स्तोमि ।

त्वं चिन्मः शम्या अग्ने अस्या ऋतस्य बोध्यतचित्स्वायीः ।
कदा त उक्था सधमाद्यानि कदा भवन्ति सुख्या गृहे ते ॥ ४ ॥

त्वं चित् । त्वम् । एव । अग्ने ! अस्मान् । यज्ञस्य । अस्याः स्तुतेः । कर्मणे, समर्थान्

१. ०पवक्तव्य० is suggested for ०पवक्तव्य० ॥ हे स्वपस्क ! सुकर्मक्षग्ने ! त्वम् Sy.
२. त्वदभिमुखाः प्रवर्तन्ते Sy.
३. VM. ignores ड ।
४. स्तोत्राकर्णनपराय । आशृण्वते—‘शतु-
रनुमः०’ इति विभक्तेषदात्तत्वम् Sy.
५. अशृण्वते । प्रवर्तन्ते Sy.
६. ०नीया P. M. omits words
between स्तोत्राणां and पूजनीय ॥
मन्म स्तोत्रम् Sy. ७. द्रष्टः M.
नृणां द्रष्टे Sy. ८. सुखीयते Sy.
९. स्तोत्राणां कर्तुं स्तोतः ! Sy.
१०. तस्या अन्वये Sy.
११. शस्त्रि M. शस्त्रि P. शस्त्रं च Sy.
१२. अमरमर्षरहिताय Sy.
१३. होता तमुद्गाता M.
१४. उद्गाताऽनुशास्ति P.
१५. तत्र दृष्टान्तः—यथा ग्रावा सोमस्य Sy.

१६. मदकरस्य सोमस्य सोता Sy.
१७. सातो P. तद्वत् सोमाभिषवं कुर्वाणो
यजमानः Sy.
१८. M. omits words between
ग्रावा and यमग्निम् ।
१९. स्तौति । तस्मै शंसिति समन्वयः ।
यद्वा । मधुषुत् सोमसुद्यजमानोऽग्निमीडे
स्तौति । तत्र दृष्टान्तः । यथा ग्रावा
सोमस्य सोता शब्दं करोति ‘प्रैते बन्तु
प्र वयं वदाम प्राबन्त्यः’ (RV. 10.
94. 1.) इत्यत्र ग्रावाणां शब्दकर्तृत्वं
श्रुतमिति । ईडे—‘ईड स्तुतो’ लटि
‘लोपस्त आत्मनेपदेषु’ इति तलोपः ।
यद्वा लिटि तशब्दस्य एशादेशे कृते रूपम्
Sy. २०. अस्मत्सम्बन्धिनोऽस्या कर्मणो
देवता भवति Sy. २१. अस्मदीयं
स्तोत्रम् Sy. २२. स्तुतेः M.
२३. शमीशब्दः कर्मणाम् Ngh. 2. 1.
२४. ०मर्थान् P.

कुरु । कृत्वा च ता बुध्यस्व । शोभनाध्यानं । कदा । तव । उक्थाणि । मदीयानि देवैः सह
मदननिमित्तानि । भवन्ति । सख्यानि । त्वदीयानि । अस्माकं गुरु ।

कथा ह तद्वरुणाय त्वमग्रे कथा दिवे गर्हसे कन् आगः ।

कथा मित्राय मीळुषे पृथिव्यै ब्रवः कदर्यम्णे कद्गगाय ॥ ५ ॥

कथा ह । अग्ने । त्वम् । अस्मदीयम् । एनः । कथम् । वरुणाय । गर्हसे । कथं
वा दिवे, 'एतैः पापं कृतम्' इति गर्हा । किं वा । अस्माकमेनः । कथं वा । मित्राय । गगागाय
सेकत्र । पृथिव्यै च । अस्मान् ब्रूया । किं वा । अर्यम्णे । भगाय येति ।

१. ०ध्यस्वा P.
२. ०ध्यानं P. सुकर्मा सुध्यानो वा त्वम् Sy.
३. कस्मिन् काले Sy.
४. शस्त्राणि Sy.
५. M. omits words between शोभना० and निमित्तानि ॥ सहमद-
निमित्तानि । सधमाद्यानि—मादय-
तेर्ष्यन्तस्य 'अचो यत्' इति यत् ।
'सधमादस्ययोः०' इति सहस्य सधादेशः
Sy.
६. भविष्यन्ति । भवन्ति—'विभाषा कदा-
कह्योः' (Pa. ३. ३. ५.) इति भविष्य-
दर्थे लट् Sy.
७. त्वया सह Sy.
८. तथास्मदीये गृहे Sy.
९. VM. ignores ऋतचित् ॥ ऋत-
चित् सत्यज्ञ ! हे अग्ने ! Sy.
१०. ०मेन P. पापम् Sy.
११. ०यम् P. केन हेतुना । कथा—कि-
शब्दात् 'या हेतौ च छन्दसि' इति
याप्रत्ययः । 'प्राग्विशो विभक्तिः' इति
विभक्तिसंज्ञायां 'किमः कः' (Pa. 7.
2. 103.) इति कादेशः Sy.

१२. पुराणा० P.
१३. गर्हापूर्वमावेदयोः Sy.
१४. कथं तत् पापमावेदयोः Sy.
१५. ब्रुलोकाय द्योतमानाय सूर्याय वा Sy.
१६. नैतैः P.
१७. किमस्ति । त्वत्परिचरणाभ्यास्तीत्यर्थः Sy.
१८. M. omits words between
बिवे and एनः ॥ तत्पापम् Sy.
१९. ०यम् M.
२०. P. omits वा ।
२१. तथा अग्निः कथं च । मीळुषे—
'मिह सेचने' । क्वसो 'दाश्वान् साह्वान्
मीद्वान्' इति निपातितः Sy.
२२. वा M.
२३. ब्रूयां M. आगो ब्रूयाः । ब्रवः—'ब्रू
व्यक्तायां वाचि' । लोटि 'लेटोऽडाटी'
इत्यङागमः । पादादित्वावनिधातः ।
आगमस्यानुदात्तत्वाद् धातुस्वरः Sy.
२४. कथं ब्रूयाः Sy.
२५. ०यम्ने P.
देवाय Sy.
२६. एतन्माकाय च देवाय Sy.
२७. VM. ignores ह ॥ ह इति पूरणः
Sy.

कद्विष्यासु वृधसानो अग्ने कद्राताय प्रतवसे शुभये ।

परिज्मने नासत्याय क्षे ब्रवः कदग्ने रुद्राय नृप्ते ॥ ६ ॥

कद्विष्यासु । किम् । आगतनेषु । वर्धमान, त्वम् । अग्ने ! प्रकृष्टबलाय । कल्याणं गच्छते । वाताय । ब्रूयाः । कदिति पूरणमेक पदम् । परितो गन्त्रे । नासत्याय, अश्विनोरन्यतरस्य संज्ञेयम् । क्ष्मा पृथिवी, तस्यै । मनुष्याणां पापकृता निहन्त्रे ।

१. वामदेवस्यार्थम् SKN.

२. कथं ब्रूयाः Sy. कदा SKN.

३. आग्नीध्रीयादिविष्येषु Sy. विष्येषु स्वेष्टेषु स्थानेषु SKN.

४. घृताद्याहुतिभिर्वर्धमानस्त्वम् । वृध-सानः—'वृधु वर्धने' 'असानच्' द्रत्यनु-वृत्तौ 'अञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः कित्' इत्यसानच् प्रत्ययः कित्त्वावगुणः । विस्त्वावन्तोवात्तः Sy. प्रथमासमान-धिकरणे शानचो गुणाभावो व्यापत्तिश्च मकारस्य सकारेण । वैष्ये होतृत्वे वर्त-मानो वर्धस इत्यर्थः SKN.

५. किमिच्छिष्याय ? प्रकृष्टबलाय SKN.

६. M. omits words between किम् and कल्याणम् ॥ लयाणं M. शुभस्य प्रापयित्रे । शुभये—'या प्रापणे' । विच् । 'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' इति द्वितीयाया अप्यलुक् । कृत्स्वरः Sy. शुभयवे इति प्राप्ते शुभयुशब्दस्यायं छान्दस उकारलोपः, ततश्चतुर्थी । सर्व-भूतानां कर्तव्यत्वेन शुभेन तद्धते SKN.

७. वायवे Sy. एवं गुणविशिष्टाय वात-स्यायति तेनेत्यर्थः SKN.

८. ब्रवीषि । कदा प्रज्वलयिष्यसीत्यर्थः SKN.

९. कथं ब्रूयाः Sy. कदा SKN.

१०. सर्वतो गन्त्रे SKN.

११. सत्यस्य नेत्रे । यद्वा न विद्यतेऽसत्यं यस्य तस्मै । यद्वा नासत्यायेति वचनव्यत्ययः । नासत्याभ्यामिविभ्याम् Sy. सत्यायैव SKN.

१२. ०रन्य...अपहृताग्निहन्त्रे नासत्याया-दिवनोरन्यत M.

१३. ०ज्ञेय P.

१४. क्षा इति पृथिवीमाह । क्षियन्ति निव-सन्त्यस्यां प्राणिन इति तस्यै पृथिव्यै । क्षे—'क्षि निवासगत्योः' । 'अन्येभ्योऽपि वृश्यते' इत्यधिकरणे ङः । ततश्चाप । चतुर्थ्येकवचने 'आतो वातोः' इत्यत्र 'आतः' इति योगविभागाकारलोपः Sy. 'क्षि हिंसायाम्' इत्यस्य उप्रत्यये टिलोपे चतुर्थ्यमितद्रूपम् । भौमानां रसानां हिंतित्रे शोषयित्रे, इत्यर्थः SKN.

१५. तृणाम् । नृप्ते—'हन हिंसागत्योः' । 'बहुलं छन्दसि' इति विच् Sy. शत्रु-मनुष्याणाम् SKN.

१६. M. omits words between ०रस्य and पाप० ।

१७. ०कृता P.

१८. हन्त्रे Sy.

रुद्राय चेति ।

कथा महे पुंष्टिभराय पुष्णे कद्रुद्राय सुमखाय हविर्दे ।
कद्रिष्णाव उ नायाय रेतो ब्रवः कदग्ने शरवे बृहत्यै ॥ ७ ॥

कथा । कथं वा । महते । पुष्टे पोषकाय । पूष्णे । किं वा । रुद्राय । अग्नये स्विष्ट-
कृते—यज्ञस्य शोभनस्य कर्त्रे । देवैभ्यो हविषो दात्रे । किं वा । विष्णवे । उरुक्रमणाय । रेतो
रेचयतीति पापमुच्यते । किं वा । अग्ने ! हिंसिकायै निर्ऋतये । महत्यै । ब्रव रति ।

१. देवाय Sy. एवंगुणविशिष्टाय रुद्राय
वाताय चैवंगुणविशिष्टाय । एवंगुण-
विशिष्टं वातं रुद्रञ्च यष्टुमित्यर्थः ।
स्तुतिर्वा । कदा ब्रवो ब्रवीषि कथयि-
ष्यसि । अथवा दैव्ये होतृत्वे व्यवस्थितो-
ऽग्निराशास्यते । कदा स्वेषु स्थानेषु
वर्धमान ! हे भगवन्नने ! उक्तगुणाय
वाताय रुद्राय च । प्रदर्शनार्थं चैतत् ।
अन्याभ्योऽपि देवताभ्यो मुख्ययजमान-
स्यैतानि हवींषि ब्रवो ब्रवीषि कथयसि ।
दैव्ये होतृत्वे वर्तमानः स्तुतिर्वा कदा
ब्रवीषि । कदाऽऽस्माकम् मनोरथः सन्प-
द्यत इत्यभिप्रायः SKN., N. 2. 7. ;
SKN. II. 57.

२. केन हेतुना पापं ब्रवीथाः Sy.

३. ०हत् P.

४. पुष्टे पुषाकया P. पुष्टिधारकाय ।
पुष्टिम्भराय—‘डुभुम् धारणपोषणयोः’
‘संज्ञायां भुतुवुजि०’ इत्यादिना खच् ।
‘अरुद्रिषदजन्तस्य मुम्’ इति पूर्वपदस्य
मुभागमः । चित्त्वावन्तोवास्तः । समासे
कृत्स्वरः Sy.

५. एतन्नामकाय देवाय Sy.

६. कथं ब्रूयाः ? Sy.

७. सुपूजनीयाय सुयज्ञाय वा Sy.

८. M. omits words between
अग्नये and देवेभ्यः ।

९. ०विषे M. अग्निरूपेण देवानां हविर्दात्रे ।
यद्वा सिद्धिर्देवा विषो दात्रे ।
हविर्दे—‘अनुवातस्य च यत्रोवातलोपः’
इति सुप उदात्तत्वम् Sy.

१०. उरुभिर्बहुभिर्गीयमानाय । यद्वा प्रभूतकी-
र्तये Sy.

११. कथं वदेः Sy.

१२. M. reads हि for हिं ।

१३. शृणाति पक्वा ओषधीरिति शरः शरत्
संवत्सरः । यद्वा हिंसिका निर्ऋतिः ।
शरवे—‘शु हिंसायाम्’ ‘शुस्त्वुस्तिहित्र-
प्यसि’ इत्यादिना उप्रत्ययः, ‘नित्’
इत्यनुवृत्तेराद्युवास्तः Sy.

१४. शरवे निर्ऋत्यै वा Sy.

१५. कथं पापं ब्रूयाः Sy.

१६. M. omits words between
हिंसिकायै and इति ॥

कथा शर्घाय मरुतामृताय कथा सुरे बृहते पृच्छयमानः ।

प्रति ब्रुवोऽदितये तुराय साधा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ॥ ८ ॥

कथा^१ । कथम्^२ । अपा मरुताम्^३ । वेगाय^४ । सत्यभूताय^५ । किं वा^६ । ग्यायि^७ । महते^८ ।
पृच्छयमानः^९, 'किमनेन पापं कृतमुत भद्रम् ?' इति प्रश्न । प्रतिब्रूया^{१०} । अदीनाय^{११} । वायवे^{१२},
'यद्वा तद्वाऽस्मि, हितं वक्तव्यम् ।' तदर्थम्^{१३} । दीप्तान् देवान् प्रति । गच्छ^{१४} । ते जातधन^{१५} । प्राज्ञ^{१६} ।

ऋतेन ऋतं नियतमीळ आ गोरामा सचा मधुमत्पक्रमे ।

कृष्णा सती रुशता घासिनेषा जामर्येण पर्यसा पीपाय ॥ ९ ॥

ऋतेन^१ । सत्येन^२ । उदकम्^३ । नित्यसम्बन्धम्^४ । गो । [तद् आ समन्तात्]^५ अग्ने !
पर्यः । कृष्णवर्णा । सती । एषा^६ गौ । [इवेतेन^७] घासिः इत्यन्ननाम, धारकेण^८ पातकेन^९ वा ।

१. Originally M. omitted the *pratika*. कथा शर्घा is however subsequently added in a different hand.

२. हे अग्ने ! Sy.

३. केन हेतुना मदीयभागः प्रतिब्रूयाः Sy.

४. M. omits words between कथम् and मरुताम् ।

५. बलभूताय गणाय Sy.

६. गन्त्रे सत्यभूताय वा Sy.

७. कथं वदेः Sy.

८. सुरे—सर्वविधीनां छान्दसि विकल्पित-त्वात् डेर्यत्वाभावः । 'अतो गुणे' इति परक्यत्वम् Sy.

९. तेन पृच्छयमानः सन् । पृच्छयमानः—'पृच्छ जीप्सायाम्' । कर्मणि यक् । 'ग्रहि-ज्वा०' आदिना सम्प्रसारणम् । शानचो लसार्धवातुकानुदासत्वे यक् स्वरः Sy.

१०. मदीयभागः कथं प्रतिब्रूयाः Sy.

११. देव्यै, अदीनाय वा Sy.

१२. त्वारत्तयभन ५ वायवे च तुराय वा Sy.

१३. द्वितं P. १४. तदर्थं P.

१५. साधय । यद्वा दिवो सुलोकस्य यज्ञ-वहनलक्षणं कार्यं कुरु । साध—'राध साध संसिद्धौ' । अन्तर्भावितव्यर्थस्य लोटि व्यत्ययेन शप् Sy.

१६. यस्मादेवं तस्माद् हे अग्ने ! Sy.

१७. तत्सर्वं जानानस्त्वम् Sy.

१८. सत्यभूतेन यज्ञेन Sy.

१९. अहम् M. २०. अनुस्यूतम् Sy.

२१. स्ते M. After समन्तात् M. leaves blank space to indicate omission. On the margin, it is written अत्र ग्रन्थपातः । The text within brackets is conjectural.

२२. ग्ने M. २३. गौ M.

२४. इ(ह)च्छेतेव M. The reading is conjectural.

२५. Ngh. II. 7.

२६. प्राणिनां धारकेण Sy.

२७. ०केव्यन M.

जनितमनुप्येण = वर्धितमनुप्येण । पयसा । आप्यायते ।

ऋतेन हि ष्मा वृषभश्चिदुक्तः पुमां अग्निः पयसा पृष्ठयेन ।

अस्पन्दमानो अचरद्वयोथा वृषा शुक्रं दुदुहे प्रश्निरूधः ॥ १० ॥

ऋतेन । मर्त्येन । हि । स्म । कामाना वर्पिता । गवा जघनार्धभवेन । पयसा
हुतेन । अग्निः । पुमान् । गवामनन्ववचाराय, अस्पन्दमानः । चरति । देवेभ्योऽन्नस्य दाना ।
तथा वर्पिता । उदकम् । दोग्धि । पृश्निवर्णः । द्युलोकस्थोर्ध्वः ।

ऋतेनाद्रिं व्यसन्मिदन्तुः समङ्गिरसो नवन्तु गोभिः ।

शुनं नरः परि षदन्नुषासमाविः स्वरमवज्जाते अग्नौ ॥ ११ ॥

ऋतेन । अग्ने । यज्ञेन । शिलोच्चयम् । व्याधिपान् । विदारयन्तः । सङ्गताश्वागन् ।

१. जायन्त इति जाः प्रजाः । तासाम्
अभयैणामरणनिमित्तेन तेन Sy.

२. प्रजाः प्याययति । तवैष महिमा यत्र-
सान् परिणामयन्नेवं करोषि । पीपाय—
प्यायतेः लिटि 'लिङ्यङोश्च' इति
पीभावः Sy.

३. P. omits the commentary
on this stanza. VM. ignores
ईठे । आमा । सचा and मधुमत् ॥
ईठे आयाचे सांताय्यादिहविरर्थं गव्यं
पयस्त्वां याचे इत्यभिप्रायः । आमा
अपक्वा सा गौः । मधुमत् माषुष्येपितम् ।
सचा सह धारयति Sy.

४. सत्येन P. सत्यभूतेन Sy.

५. हि ष्म चित् इति त्रयः पूरणाः Sy.

६. तातो P.

अभिमतफलवर्षकः Sy.

७. नांङभ० P. धारकेण Sy.

८. श्रेष्ठः सः Sy.

९. ऽक्षसम० P.

१०. ऽचारय P.

११. स्पन्द० P. एकत्रावस्थितः सन्नेव Sy.

१२. सर्वत्र तेजसा चरति Sy.

१३. अन्नदः सोऽग्निः Sy.

१४. अयां वर्षकः Sy.

१५. पयः Sy.

१६. दुदुहे—द्विकर्मकोऽयं धातुः Sy.

१७. सूर्यः Sy.

१८. ऽलोकाश्च० P. अन्तरिक्षं मेघं वा ।
'अकथितञ्च' इति कर्मसंज्ञा Sy.

१९. VM. ignores चित् and अक्तः ॥
अक्तः सिक्तो भवति । अक्तः—'अञ्जू
व्यक्तिअक्षणगतिषु' । कर्मणि निष्ठा Sy.

२०. यज्ञेन हेतुना Sy.

२१. ऽच्चयम् P. गवां निरोधकं पर्वतम्
Sy.

२२. प्यक्षि० P. व्यक्षिपन् । असन्—अस्थ-
तेर्लुङि क्लेः 'अस्यतिवक्षि० इत्यादि-
नाडादेशः । 'अनित्यमागमशासनम्' इति
शुगभावः Sy.

२३. विदारयन्तः सन्तः Sy.

२४. समगच्छन्त Sy.

अङ्गिरसः । पशुभिः । सुखस्य कर्त्रीम् । उपस च । मनुष्याः । लक्ष्मीकृत्य । निपण्णा आसन् ।
शुलोकश्च । आविरभवत् । प्रादुर्भूते । अग्नौ ।

ऋतेन देवीरमृता अमृक्ता अर्णोभिरापो मधुमङ्गिरये ।

वाजी न सर्गेषु प्रस्तुमानः प्र सदमित्थर्वितवे दधन्युः ॥ १२ ॥

ऋतेन । सत्येनैव । देव्यः । अमृताः । अनावृष्टा रक्षोभिः । अर्णःशब्दो वीची-
वचनः, आपः । मधुरसवङ्गिः । अर्णोभिः सह । अग्ने ! अश्वः । इव । विसर्गेषु । ह्येषाशब्दं
कुर्वन् । सदा । एव । स्रवणाय । आप एवविधा प्रदध्वन्युः, ध्वने शब्दकर्मण एतत् रूपम्,
मनुष्योगकर्मेत्यपर इति ।

मा कस्य युचं सदमिदुरो गा मा वेशस्य प्रमिनतो मापेः ।

मा भ्रातुरग्रे अनृजोऽर्ण्यं वेर्मा सख्युर्द रिपोर्भुजेम ॥ १३ ॥

मा कस्य । मा । कस्यचित् । सर्वदा । एव । धनम् । अपहरतः । पूजा गमः ।

१. अङ्गिर० P. मेधातिथिप्रभृतयः Sy.
२. ततस्ते गोभिः Sy. ३. सुखेन Sy.
४. ०नुष्यं M. कर्मणां नेतारस्ते Sy.
५. परितः Sy.
६. आस P. प्राप्नुवन् Sy.
७. ०कस्य इव P. सूर्योऽपि Sy.
८. आपि भवेत् M.
९. मयनेन निष्पादिते सत्यभूदिति Sy.
१०. सर्वमेतत् त्वयि Sy.
११. यज्ञेन वा हेतुना Sy.
१२. देव्यो लक्षः Sy.
१३. अमरमहेतवः Sy.
१४. रक्षःअमृतिभिरवापिताः Sy.
१५. अर्णः P. अर्णःशब्दो वीचीवचनः
should immediately follow
अर्णोभिः सह and precede अग्ने ।
१६. अस्तव्याः सत्यः । आपः—‘आप्नु
व्याप्ती’ । ‘आप्नोतेः क्विप् ह्रस्वश्च’ इति

- कर्मणि क्विप् । ‘अप्नुन्’—इत्यादिना जसि
वीर्यः Sy. १७. माधुयोपितैः Sy.
१८. उवकैर्युक्ताः Sy.
१९. Omitted in M.
२०. तत्र वृष्टान्तः यथा Sy.
२१. प्रेरणेषु Sy.
२२. प्रोत्साह्यमानः अश्वः प्रगच्छति तद्वत् ।
प्रस्तुमानः स्तोभतिरर्चतिकर्षा Sy.
२३. ०ध्वन्यु M. ०दधत्युः P. प्रगच्छन्ति
Sy. २४. ध्वने M.
२५. कस्यचिद् अपि जन्तोः Sy.
२६. सर्वं वा M. सर्वं P. सर्वैव Sy.
२७. Omitted in P. २८. यज्ञम् Sy.
२९. अस्माकं हिसकस्य । दुरः—‘ह प्रसह्य-
करणे’ । क्विप् । ‘बहुलं छन्वसि’ इत्यु-
त्वम् । ‘सावेकाचः’ इति विभक्तेरुदा-
त्तत्वम् Sy. ३०. पूजा P.
३१. कदाचिदपि (मा)गच्छ Sy.

मा च । मनुष्यस्य । हिसतः । मा च । अस्माकं बन्धोः । तथाऽस्माकं भ्रातुः । [अग्ने] कृटि-
लस्य । ऋणं हविः । मा । वेः, वेति कान्तिकर्मा । वयम्, मा सन्धु । शत्रोर्वा । धनम् ।
भजेम, अपि तद्व्यतिमीयमेव भजेम, तदर्थमस्मात्स्वेवागच्छेति ।

रक्षां यो अग्रे तव रक्षणेभी रारक्षाणः सुमख ग्रीष्मानः ।
प्रति स्फुर वि रूज वीड्वंहो जहि रक्षो महि चिद्रावृधानम् ॥ १४ ॥

रक्षां णः । रक्ष । अस्मान् । अग्ने ! त्वदीये । रक्षणैः । रक्षणशीलस्य ।
शोभनयज्ञ ! प्रीयमाण । प्रतिगच्छ । भग्नं च कुर । दृढम् । हन्तुं भूतम् । गगदेवाः—नाभय ।
महत् । अपि । वर्धमानम् ।

१. प्रातिवेश्यस्य यज्ञं मा गाः Sy.

२. हिसकस्य Sy.

३. यज्ञं (मा) गच्छ Sy.

४. तथा सद्व्यतिरिक्तस्य बन्धोर्यज्ञम् Sy.

५. Both M. and P. read अपि ।
The reading is conjectural.

६. कृटिलचित्तस्य Sy.

७. ण्डम P. ऋणवद्देयं हविः Sy.

८. हवेः M. वेः P.

९. कामयेयाः Sy.

१०. वति P. Ngh. II. 6.

११. M. omits वयम्, मा ॥ तथा वयमपि
Sy.

१२. सन्धु P. मित्रस्य Sy.

१३. भोगसमर्थं धनम् Sy.

१४. भुजेम M. D. मा भुञ्जीमहि, किन्तु
त्वया दत्तं धनं भुञ्जीमहि । भुजेम—
'भुज पालनाभ्यवहारयोः' । आशीर्लिङि
व्यत्ययेन परस्मैपदम् । 'लिङ्याशिष्यङ्'
इत्यङ्प्रत्ययः Sy.

१५. ०यमव M.

१०१

१६. ०दर्थम० P.

१७. ०स्वेव ग० M.

१८. रक्ष P. १९. ण P.

२०. पालय Sy.

२१. णः—'नद्वच धातुस्थोरुषुभ्यः' इति संहि-
तायां णत्वम् Sy.

२२. अवनैः Sy.

२३. ०शील M. भुवामस्माकं रक्षिता ।
रारक्षाणः—रक्षेर्यङ्लुकि आनशि रूपम्
Sy.

२४. सुयज्ञ ! सुधन ! इति वा Sy.

२५. हविर्भिः प्रीतस्त्वम् Sy.

२६. अस्मान् प्रतिदीप्यस्व Sy.

२७. ०ढम P.

२८. M. omits वृढम् । हन्तुं ॥ पापम् Sy.

२९. विशेषेण नाशय । जहि—'हन हिंसा-
गत्योः' । लोटि 'हन्तेजः' इति जावेवाः,
आभाच्छास्त्रीयस्यासिद्धत्वात् 'अतो हेः'
इति लुक् न भवति Sy.

३०. वर्धमानं वृद्धं वा बाधकम् Sy.

३१. VM. ignores रक्षः ।

एभिर्मैव सुमना अग्ने अर्कैरिगन्तस्सु मन्मभिः शूरा वाजान् ।

उत ब्रह्माण्यङ्गिरो जुषस्व सं ते शस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५ ॥

एभिः । एभिर्मन्त्रैः । त्वमग्ने ! सुमर्तिः । भव । तथा शूरैः । इमानि । हवीषि च ।
स्पृश । मननकुशलैः=प्रज्ञापकैः । तेजोभिः । अर्पि च । शस्त्राणि । अग्ने ! सेवस्व । ते सह,
ते, अग्ने ! देवैर्भवद्गुणश्रवणपरैः प्रार्थिता । स्तुतिश्च । सञ्जरेत भवद्गुणं स्तुयात्, इति ।

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने नियया वचांसि ।

निवचना कवये काव्यान्यशंसिषं मतिमिविप्रं उक्थैः ॥ १६ ॥

एता विश्वा । एतानि । विश्वानि । विदुषे । तुभ्यम् । हे विधातः ! प्रशस्यानि ।
अन्तर्हितभवद्गुणानि । वचांसि । क्रान्तप्रज्ञाय तुभ्यम् । आभिमुख्येन वचनीयानि । काव्यानि=

१. मदीयैः Sy.

२. शोभनमनस्कः Sy.

३. शूरो P.

४. मानी P. इमानस्मदीयान् हविलंसगान्
Sy.

५. प्रतिगृहाण । 'स्पृश संस्पृशने' । तुवाविः
Sy.

६. स्तोत्रैः सह Sy.

७. अर्चनीयैः शस्त्रैः Sy.

८. M. omits तेजोभिः and अर्पि च ।

९. मन्त्रान् Sy.

१०. अङ्गति हवीषिप्रान्नोतीत्यङ्गिरा अग्निः ।
यद्वा 'येङ्गारा आसंस्तेऽङ्गिरसोऽभवन्'
(AB. ३. ३४) इति ब्राह्मणम् । तेषा-
मङ्गिरसां कारणत्वात् एतेऽङ्गिरस्त्वम् ।
तत्कारणत्वे च मन्त्रः—ये अङ्गिरसाः
सुनवस्ते अग्नेः परि जश्निरे' (RV.
10. 62. ५.) इति । तावद्वा हे अग्ने !
Sy.

११. ने M.

१२. ०षिमा M. प्रार्थि P. देवार्थं गता

देवात् स्तोतुं प्राप्तेत्यर्थः । देववाता—
'वा गतिगन्धनयोः' । 'गत्यर्थार्कर्मक०'
इति कर्तरि क्तः । देवः—पचाद्यजन्तः ।
'क्ते च' इति चतुर्थ्यन्तस्य पदस्य प्रकृति-
स्वरः Sy.

१३. स्तुतीश्च P. शंसनम् Sy.

१४. संवर्षयतु Sy.

१५. ०द्गुणां P.

१६. स्तूया० M. and P.

१७. Omitted in P.

१८. सर्वाणि Sy.

१९. कर्मविषयज्ञानवते Sy.

२०. फलप्रापकाणि Sy.

२१. M. omits words between
हे and अन्त०

२२. तर्हि भ० M.

नेयार्थानि गूढानि Sy.

२३. काव्यानि Sy.

२४. ०प्रज्ञा P. क्रान्तदर्शने Sy.

२५. नितरां वक्तव्यानि Sy.

२६. कविभिर्मैवाविभिः कृतानि Sy.

कवेर्भवतः कर्माणि । ग्रहमशसिपम् । पूजनीयै । सूक्तैः । मेधावी । "

IV.4.

कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवाँ इमेन ।

तृथ्वीमनु प्रसितिं द्रृणानोऽस्तासि विध्यं रुचसुस्तपिष्ठैः ॥ १ ॥

कृणुष्व । विस्तारय । ज्वालालक्षणं बलम्, तेज एव वा पाजः । प्रसितिः प्रवर्ग्यमाना

१. अद्योचम्, तानि सेवस्वेत्यर्थः Sy.
२. मननीयैः स्तोत्रैः Sy.
३. दास्त्रैश्च सहितः Sy.
४. M. omits सूक्तैः and मेधावी ॥ प्राज्ञोऽहम् Sy.
५. VM. ignores अग्ने ॥
६. 'कृणुष्व पाजः' इति पञ्चदशार्चं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्य त्रैष्टुभं रक्षोहाग्नि-देवताकम् । कृणुष्व पञ्चोना राक्षो-घ्नम् इत्यनुक्रमिका (KSA. 20. 4. p. 17) । प्रातरनुवाकादिवनशस्त्रयोः सूक्तविनियोगः । प्रवर्येऽभिष्टवे 'कृणुष्व पाजः' इत्याद्याः पञ्चार्चो विनियुक्ताः । सूत्रितञ्च—'कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमिति पञ्च' (ASS. 4. 6.) इति Sy. वामदेवस्य SKN. वामदेवस्यार्चम् Dur.
७. हे अग्ने ! Sy. अग्निप्रच्यते SKN. हे भगवन्नग्ने ! Dur.
८. कृणुष्व विस्तारय । 'कृवि हिंसाकरणयोः' । लोटि 'विन्विक्कृण्वोर च' इत्युप्रत्ययः । व्यत्ययेनात्मनेपदम् । 'विकरणस्वरत्तु सतिशिष्टोऽपि लसार्वाधानुकस्वरं न बाधते' इति लसार्वाधानुकस्वरः

- (PMBH. on Pa. 6. 1. 158. 11.) Sy. कृह SKN. कृणुष्व Dur., Mah., U. कृणुष्व—'कृवि हिंसा-करणयोः' । व्यत्ययेनात्मनेपदम्... करोतेविकरणव्यत्ययेन वा इन्ः BB.
९. 'ओजः, पाजः शयः' इति बलनामानि ॥ (Ngh. 2. 9.) बलं ज्वालासमाख्यम्... पाजः पालनात् SKN. एतवात्सीयं पाजो बलम् Dur. पाज इति बलनामसु पठितम् Mah., U. बलेन हि पाल्यते जनः BB.
१०. M. reads एव वा । कृणुष्व for कृणुष्व. वा ।
११. वाजः P. तेजःसंघम् Sy.
१२. असिति P. 'The passage 'प्रसितिः... मुगग्रहाय' should immediately follow पृथ्वीम् and precede प्रसुतिम् ॥ तत्र बुध्दन्तः । यथा मुगयुः... प्रकर्षणे लीयते बध्यत इति प्रसितिर्वागुरा, लावृषीं प्रसितिं पक्षिग्रहणार्थं वनग्रहनेषु प्रसारयति लह-स्वमपि रक्षांसि हन्तुं महद्वलमग्रतस्तनुः Sy. प्रसितिश्च वागुरा जालं वा लहत् SKN.

तन्तिर्वा जालं वा मृगग्रहणाय, पृथ्वीम् । प्रसितिम् । इव । याहि राजेव ।

१. ०र्वाजा P. Cf. N. 6. 12. प्रसितिः

प्रसयनात् । तन्तुर्वा । जालं वा ।

२. विस्तीर्णम् Sy., Dur., BB. पृथिवीं
विस्तीर्णा कृत्वा SKN. तत्र दृष्टान्तः ।
पृथ्वीं विशालाम् Mah.

३. ०तिब् P. वागुरातन्तुमिव जालमिव
वा Dur. प्रसितिर्जालम् । 'षिञ्
बन्धने' । प्रकर्षेण सीयन्ते बध्यन्ते पक्षिणो
यथा सा प्रसितिस्ताम् । . . . पक्षिग्रह-
णाय प्रसारितं जालमिव शत्रुग्रहणाय
बलं प्रसारयेत्यर्थः Mah. अथ कोऽर्थः ?
कुदृष्ट्वा बलं वागुरामिव पृथिवीम् ।
यद्वा जलमिव पृथु U. प्रसतिः प्रसयनात् ।
प्रकर्षेण सीयते बध्यत इति प्रसितिः,
बहुसूत्रनिर्मिता मृगप्राहिणी पाश्या नाम,
मत्स्यग्रहणं जालं नाम । पक्षिग्रहणं च
विसरो नाम प्रसितिरुच्यते । . . . यथा
लुब्धको मृगग्रहणार्थं पाश्यां करोति,
वनगहनेषु स्थापयति, यथा वा मत्स्य-
ग्रहणार्थं जालं करोति जले प्रसारयति ।
यथा पक्षिप्राही तद्ग्रहणार्थं विसरं करोति
नदीः लिनावो विसारयति, तथा त्वमपि
महद् बलं रक्षांसि हन्तुं कृणुष्व, अग्रतो
विस्तारयेत्यर्थः BB.

४. नकार इवार्थः Mah. नकार उपमा-
र्थीयः । उपारेण्डा U. उपरि-
ष्टादुपचारत्वात् नकार उपमार्थीयः BB.
उपारेण्डा उपचारस्तस्य येनोपमिमीते
N. 1. 4.

५. रक्षांसि हन्तुं गच्छ Sy. रक्षांसि प्रतीति

शेषः SKN. तत एवमेतद् विस्तीर्णं
कृत्वा याहि त्वं रक्षांस्यभिमुखः Dur.
शत्रून् प्रतिगच्छ Mah. शत्रून् प्रति
याहि U. अथ तथा कुर्वन् याहि ।
केचिदाहुः—आङ्पूर्वो यातिर्द्रष्टव्यः ।
यागसाधनार्थभागमनस्याभिप्रेतत्वात् ।
यागोत्तरकालं हि रक्षोहननार्थं गन्तव्य-
मिति । अत्र ब्रूमः । याहीत्येव समी-
चीनम् । ननु यागोत्तरकालं गन्तव्यं
तेन रक्षोहननार्थम् । मैवं बोधः ।
न हि देवो विश्वात्मा कुतश्चिदायाति ।
न क्वचिद्याति । स्तुतिः खल्वित्यं क्रियते
स्वाभिलषितसम्पादनानुरूपम् । 'याहि,
आयाहि, उत्तिष्ठ, प्रत्यातनुष्व, ऊर्ध्वो
भव, इत्यादिस्वरूपा । एतैश्च स्तुति-
पदैस्तुष्टा देवता पुरुषमभिलषितेन फलेन
योजयति । तस्माद्रक्षोहननार्थं त्वरितं
यातव्यमायातव्यं वा यागो निर्वर्तितः
एव मन्तव्यः । इत्येवंरूपा स्तुतिः
वेति, किमश्रुतपदाध्याहारेणेति । किञ्च
यागमागच्छतो देवस्य किं बलादिपरि-
ग्रहणेन । हन्तव्यसकाशं गच्छतो हि
बलादिना कार्यम् । तस्माद्यथोक्तं बल-
मादाय हन्तव्यसकाशं गच्छ BB.

६. तत्र दृष्टान्तः । यथा Sy. क इव ?
उच्यते, राजेव यथा राजा SKN. कथं
चपुनर्याहि . . . यथा राजा यायात् Dur.
ततो राजेव नृप इव Mah. ततो याहि
राजेव U. राजेव । राजा यथा महर्षी
क्षेत्रां कर्षन् शत्रुदेशं गच्छति BB.

अमात्यवान् । हस्तिना । क्षिप्रकारिणीम् । प्रसितिम् । राक्षसेष्वनुद्वृणान्, द्रुणातिविस्तारकर्मा ।

१. राज्ञा सह वर्तत इत्यमः अमात्यः । तद्वान्, यद्वा, अमोऽमनं रोगः । शत्रूणां कर्तव्ये रोगैस्तद्वान्, शत्रूणां रोगभूत इत्यर्थः Sy. ससहायः । अथवा ह्यमनं रोग उच्यते, कर्तव्ये शत्रूणां रोगैस्तद्वत् । वस्थूनां रोगभूत इत्यर्थः । आत्मवाना-यत्तवानित्यर्थः SKN. अमात्यवान् नीतियुक्तौ विजयाय तथा त्वं याहि । अथवा यथा... रोगभूतः परेभ्यो भय-वाता यायात् तथा याहि । अथवा यथा... आत्मवित्तवान् सुभृतसैन्यो यायाद् विजयाय तथा याहि... एवमत्र ~~विजयान्~~ मवान् अमात्यवान् इत्येवमुच्यते Dur. अमवान् सहायवान्... 'अम गतौ भजने शब्दे' । अमन्ति भजन्ति स्वामिन इत्यमः सेवकास्तेऽस्य सन्तीत्यमवान् । पचाद्य-जन्तादमशब्दान् मनुष्यं प्रत्ययः Mah. अमवान्, अमात्यवान् भूत्वा, अभ्यमन-वान् वा । अभ्यमनं शत्रूणां भयाव-प्रतिपक्षकरणम्, गृहवान्वा भूत्वा U. राजा विज्ञेयते । अमवानमात्यवान् । अमावर्तन्त इत्यमः । अप्रत्ययद्वन्द्वसः । 'तद्धिताः' इति बहुवचननिर्देशाद् वा । यद्वा शत्रूणां मनसादिभञ्जनाभ्यामु-न्यमशब्देनोच्यन्ते । अमवानिति दृढ-भावद्वन्द्वसः... पचाद्यचि वा दृवा-दिर्द्रष्टव्यः । अमनशब्दस्यैव वान्त्याक्षर-लोपः । यथाहुः—“द्वौ चापरो वर्ण-विपर्ययौ” इति BB.

२. गतभयेन तेजःसङ्घेन युक्तस्त्वम्, गजेन युक्तः सन् परबलं प्रतिगच्छति तद्वत् Sy. इरा अश्वं तद्भूतेन सुपुष्टेन गजेन बल-समुद्भूतं गतभयेन वा शूरेण हस्तिना शत्रून् प्रति विद्वस्त्वो यायात् SKN. अश्वभूतेन गजेन सुपुष्टेन युक्तो यथा राजा यायात् तथा याहि । अथवा... गतभयेन शूरेण हस्तिना यथा यायात् तथा याहि Dur. गजेन Mah. इभभयेन बलेन । यद्वा, इमेन हस्तिना गत्वा च U. अत्र नैरुक्ता बहुधा वदन्ति—इरयासेनेडो-भयेन भयनिवृत्त्यर्थं प्राप्त इभः । इत-

मपगतं भयमस्येति वा इभो वीतभयो हस्ती वा इति । एतदुक्तं भवति । यथा राजाऽमात्ययुक्तश्शत्रूणां भञ्जने-रायुधाविभिस्तद्वान् इमेन हस्तिना शत्रु-बधादिकं साधयितुं युक्तो गच्छति तथा त्वं महद् बलमादाय शत्रुबलनाशनसम-र्थेन रोगादिना तद्वान् इमेन इरापुष्टेन वीतभयेन तद्वान् गजेन वा सह रक्षांसि हन्तुं याहीति BB.

३. तृष्णीति क्षिप्रनाम N. 6. 12. क्षिप्र-गामिनीम् । यद्वा तृष्णीमिति तृतीयाथै द्वितीया । तृष्ण्या क्षिप्रया अनुबद्धया सन्ततया गत्या Sy. उभयत्र व्यत्ययेन द्वितीयैकवचनं तृतीयैकवचनस्य स्थाने । तृष्णीति क्षिप्रनाम । तृष्ण्या क्षिप्रया । कया ? सामर्थ्याद् गत्या SKN. क्षिप्र-मनु Dur. क्षिप्रया Mah. यतस्त्वं क्षिप्रया U. क्षिप्रनामेतत् BB.

४. प्रकृष्टां सेनाम् Sy. कौवुड्या ? अनु-प्रसित्या, अनुबन्धया सन्ततयेत्यर्थः SKN. सन्ततया गत्या Dur. प्रसिति, विभक्तिव्यत्ययः ।... प्रसित्या जालेन Mah. प्रसित्येति विभक्तिव्यत्ययः... प्रसित्या तन्तुना जालेन वा U. प्रकृष्टा सितिः सेना प्रसितिः BB.

५. अनुगच्छन् । द्रुणानः परसेनां हिसन् Sy. गत्या च द्रुणानः । द्रुणातीति वधकर्मा । घनं SKN. रक्षांसि हिसन् याहि Dur. शत्रून् मारयन् । 'हृ हिसायाम्' कथादिः शानच् प्रत्ययः । द्रुणीतेऽसौ द्रुणानः Mah. द्रुणान इति हिसाकर्मा... द्रुणानो हिसन् U. ~~अनुगच्छन्~~ । एतदुक्तं भवति । मन्त्रिभिर्बहुलं समस्तं बलमग्रतः प्रसारयेतीरितां क्षिप्रगामिनीं प्रकृष्टां सेनामग्रतः प्रसारितां द्रवन्ती-मनुब्रवन् राजेव याहीति । यद्वा तृष्णीं क्षिप्रमागच्छन्तीं प्रसितिं परसेनामनु-द्रुणानोऽनुक्रमेण हिसन्त्याहीति । 'द्रुम् हिसायाम्' । क्रयादिकः BB.

६. M. omits words between प्रकारिणी and द्रुणानः ॥

७. णादिवि० P.

निरसिता । असि । राक्षसान् । तप्ततमैस्तेजोभिः । विध्येति ।

१. शत्रूणां क्षेप्ता Sy. तस्मात्क्षेपतायै सुख-
प्रतिपत्त्यर्थं यस्मात्तस्मादित्यध्याहार्यम् ।
यस्मादस्तासि, तृण्यं साधुकारिणि ।
साधु क्षेप्तासि, इषूनिति शेषः SKN.
कस्मात् तृण्यं भुज्यते ? इतो यस्मात्
...क्षेप्ता त्वं रक्षांसि प्रति दीप्ताया
अर्चिषः Dur. हे अग्ने ! अस्ता शत्रूणां
क्षेप्तासि Mah. क्षेप्तासि विकटः कृता-
स्त्रोऽसि, अतो ब्रवीमि U. कस्मादित्य-
मुच्यत इति चेत्...साधु निरसितासि
शत्रूणाम् । यद्वा शत्रुसम्बन्धिनाममोधानां
शस्त्राणामस्ता निरसिता निवारयिता
त्वमसि । तस्मात्तपिष्ठैस्त्वदीयैरायुधै-
स्तान्बिध्येति । अस्यतेः साधुकारिणि
तुन् । रक्षादिस्वादिङ् विकल्प्यते BB.

२. सराक्ष० P.

एतान् अस्मच्छत्रून् Dur.

अतो रक्षसो राक्षसान् Mah. रक्ष-
शब्दोऽयमसुन्नतः । रक्षाहेतुत्वाद्वापादा-
नेऽसुन् । क्षरेर्वा हिंसार्थात्कतंयं न्याद्य-
न्तविपर्ययः BB.

३. तप्तत० P. तापयितुमैरतिशयेन ताप-
कैर्दीप्ततमैर्वा, अतिशयेन इलक्ष्यैः ।
तप्तं मूढमुच्यते तपिष्ठं इलक्ष्यन् SKN.
तप्ततमैरर्चिभिः Dur. तापकतमैरा-
युधैः । तपन्ति सन्तापयन्तीति तप्तृणि,
अतितप्तृणि तपिष्ठानि तैः Mah.
तप्ततमैः प्रहारैः । यद्वा अतीव तप्ततमै-
रतिशयेन क्लेशकरैः U. तप्ततमैः BB.

४. ताडय Sy. तस्मात्तैर्विध्य ताडय SKN.
स त्वमेवमागत्य विध्य Dur. ताडय ।
'व्यथ ताडने' । दिवादित्वाच्छचन्
Mah. हिन्धि U. ताडय BB.

५. कुण्डल पाजः । पाजः पालनात् । प्रसि-
तिमिव पृथ्वीम् । प्रसितिः प्रसयनात् ।
तन्तुर्वा । जालं वा । याहि राजेव ।
अमात्यवान् । अभ्यमनवान् । स्ववा-
न्या । इरामृता गणेन गतभयेन ।
हस्तिनेति वा । तृण्यान् प्रसित्या
द्रूणानः । तृण्यीति क्षिप्रनाम । तरतेर्वा ।
त्वरतेर्वा । असितासि । विध्य रक्षसः ।
तपिष्ठैः । तप्ततमैः । तृप्ततमैः । प्रथि-
ह्यतमैरिति वा N. 6. 12., SKN.
II. 427.

यद्वै नमभिजुहोति । एतद्वै देवा एत-
मात्मानमुपचायाबिभयुर्यद्वै न इममिह-
रक्षांश्चिन्तयन् नाष्ट्रा न हन्युरिति तज्जुहो-
न्नाक्षोघ्नान् प्रतिसरानपश्यन् कुण्डल
पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमिति राक्षोघ्ना
वै प्रतिसरास्तज्जुहोतैः प्रतिसरैः सर्वाभ्यो
विभ्यो रक्षांश्चिन्तयन् नाष्ट्रा अपहृत्याभये
ज्जुहोतैः तमात्मानंश्चिन्तयन् तृण्यैवत-
श्चजमान एतैः प्रतिसरैः सर्वाभ्यो विभ्यो
रक्षांश्चिन्तयन् नाष्ट्रा अपहृत्याभयेज्जुहो-
तैस्तमात्मानंश्चिन्तयन् संस्कृते ।

SB. 7. 4. 1. 33. p. 601.

This stanza=13. 9.=TS. 1.

2. 14. 1.

तव भ्रमासं आशुया पतन्त्यनु स्पृश धृषता शोशुचानः ।

तपूष्यमे जुह्वा पतङ्गानसंदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥ २ ॥

तव भ्रमासः । तव । भ्रमणशीला रश्मयः । आशवः । पतन्ति । तेषामन्यतमेन धपेणशीलेन । अनुस्पृशति । दीप्यमानः । तापयितृणि रक्षांसि । तपनशीलाश्चासुरान् ।

१. Omitted in P.

२. तव सम्बन्धिनः Sy.

३. भ्राम्यन्तः Sy. भ्रमा वातोद्धृता ज्वालासमूहाः Mah. भ्रमणाः U. भ्रमणशीला विष्कुलिङ्गाः । पचाद्यच् BB.

४. शीघ्रगतयो रश्मयः । आशुया—आशु-शब्दाज्जसः 'सुपां सुलुक्०' इति याजा-देशः । चित्त्वरः Sy. कीदृशा भ्रमाः । . . . आशवः शीघ्रगमनाः Mah. आशवः स्थाने U. आशवः BB.

५. सर्वतः प्रसरन्ति Sy. इतस्ततो गच्छन्ति Mah. याः पतन्ति, इतश्चेतश्च गच्छन्ति U. निष्पतन्ति । यद्वा आशु निष्पतन्ति । क्रियाविशेषणत्वात्तपुंसकत्वम् BB.

६. अभिभवसमर्थेन तेजःसङ्केने । धृषता—'धृष प्रसहने' । चुरादिराधुषीयः । व्यत्ययेन शः । 'शतुरनुमः०' इति विभक्त्येव तात्पर्यम् Sy. धृष्णोतीति धृषन् तेन धृषता प्रगल्भेन धृष्टेन ज्वालौघेन Mah. धृष्टेन ज्वालासमूहेन U. धृषता अभिभवित्रा । 'धृष प्रसहने', चुरादिराधुषीयः । व्यत्ययेन शः । . . . भावप्रधानोऽयम् । धर्षकत्वेनेत्यर्थः BB.

७. अनुस्पृशेति is suggested for अनु-स्पृशति । शत्रून् अनु क्रमेण दह । दहनोपायं दर्शयति Sy. ज्वालाभिस्तान् दहेत्यर्थः Mah. तैरनुस्पृश, अभिमृश U. ये निष्पतन्ति तैर्भ्रमै रक्षश्शरीराप्यनुक्रमेण स्पृश । दहेति यावत् BB.

८. भृशं दीप्यमानस्त्वम् Sy. देदीप्यमानः । अत्यन्तं शोचते शोशुच्यत इति शोशुचानः । 'शुच दीप्तौ' Mah. देदीप्यमानः U. भृशं दीप्यमानः BB.

९. M. omits words between अनु and तापयि ॥ तापकानि Sy. तैर्भ्रमैस्तपूषि, तपन्ति सन्तापयन्ति तानि तपूषि तापयितृणि रक्षांसि Mah. कान्यनुस्पृशेदित्याह . . . तापयितृणि रक्षांसि U. इवान् बहूनोपाय उच्यते । . . . तापनौष्ण्यलक्षणान् तपनशीलान् । तपेहसिप्रत्ययः BB.

१०. तुणि M. ११. M. adds च after रक्षांसि ॥ तेषांसि Sy.

१२. पतनशीलान् विष्कुलिङ्गान् Sy. पतन्तः सन्तो गच्छन्तीति पतङ्गाः पिशाचास्ताश्चानुस्पृश Mah. पतद्गगनानि रक्षांसि U. पतनशीलान् । पतन्तीति BB.

होमसाधनभूतेन । किं बहुना, दामभिरसम्बद्धस्त्वम् । सर्वतः । रक्षसा हननाय, उल्काः ।
विसृज ।

प्रति स्पशो वि सृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशो अस्या अदब्धः ।

यो नो दूरे अधशंसो यो अन्त्यग्रे मार्किष्टे व्यथिरा दधर्षीत् ॥ ३ ॥

प्रति स्पशः । स्पशनिर्ज्ञानिकर्मा, प्रतिविसृज । ज्वालाः । अतिशयेन शत्रून् तरन् ।

१. यन्तेऽस्यामाहुतय इति जुहूर्ज्वाला तथा ।
जुह्वा—‘जुहोतेर्दीर्घश्च’ इति विवप् ।
द्विर्बन्धनं दीर्घत्वम् । ‘उदात्तयणो हल्-
पूर्वात्’ इति विभक्तेरुदात्तत्वस्य ‘नोङ्-
घात्वोः’ इति प्रतिषेधे ‘उदात्तस्वरित-
योर्धणः०’ इति स्वरितत्वम् Sy. कृचा
हूयमान इति शेषः Mah., U. जुहूत्ये-
नाज्येनेत्यर्थः BB.

२. उदम० P. परैः Sy.

३. असंबन्धः M. अनिबद्धस्त्वम् । अस-
न्वितः—‘दो अवलण्डने’ । कर्मणि निष्ठा ।
‘द्यतित्यति०’ इतीत्वम् । नञा समासे
तस्य स्वरः Sy. अखण्डितः । ईदृशः
सन् Mah. ‘दो अवलण्डने’ । अनव-
खण्डितश्च सन् U. अयन्त्रितः । अग्निर्हि
जुह्ं दुष्ट्वा यन्त्रित इव भवति न क्वचि-
द्याति न चान्यत् करोति । तामेवाज्यवतीं
व्याप्येत्तत् पश्यन्, तथा बद्ध इव
भवति, तस्मात्तया माभूरिति प्रार्थयते ।
... अन्य ग्राह । असन्वितः केनचिदप्य-
खण्डितप्रसरतान् इत्थं कुरु BB.

४. सर्वत्र Mah. विषु नानावचनः । अञ्च-
तिर्णेत्यर्थः । नावागमनात्तत् पूर्व-
श्चेत्यर्थः U. इतश्चेतश्च । ... विषु
नाना अञ्चतीति ऋत्विगादिना विवन्-
प्रत्ययः BB.

५. रक्षोघाताय Mah. रक्षोविघाताय U.

६. उल्काः चेत्येतत्त्रितयम् Sy. ज्वालाः

Mah. उज्ज्वला महाज्वालाः । पृषो-
वरादिः BB.

७. M. omits रक्षसां हननाय, उल्काः ।
विसृज ॥ प्रसारय Sy. मुञ्चेत्यर्थः
Mah. विक्षिप U. एवमेतत् त्रितयम् ।
निस्सारय BB.

८. VM. ignores अग्ने ।

This stanza=YV. 13. 10=
TS. 1. 2. 14. 1.

९. Omitted in P.

१०. ०शति ज्ञा० P. स्पशतिर्ज्ञानिकर्मा
should immediately follow
ज्वालाः ।

११. शत्रून् प्रति विशेषेण प्रेरय Sy. तं प्रति
... विसृज प्रेरय Mah., U. विसृज
विस्तारय पाशैस्तं बधानेत्यर्थः BB.

१२. परबाधकान् रक्ष्मिन् चारान् वा सत्या-
नृतविवेकार्थम् Sy. ‘स्पश बन्धने’ । स्पश-
यन्ति बध्न्तीति स्पशो बन्धनकृतः प्रणि-
धीन् Mah. स्पाशयतीति स्पशः प्रणि-
धीन् अध्यक्षां U. ‘स्पश ग्रहणशोष-
णयोः’ । करणे सम्पदाद्विलक्षणः विवप् ।
यद्वा ‘स्पश बाधने’ बाधकान्यायुधानि
तं प्रति विसृज BB.

१३. क्षरिततमस्त्वम् Sy. तूर्णं वेगोऽस्या-
स्तीति तूर्णी, अत्यन्तं तूर्णी तूर्णितमो
वेगवत्तरः Mah. अतिशयेन त्वरन् U.
त्वरिततमस्त्वम् BB.

भव । रक्षकः । अस्याः । विण^१, त्वम् । रक्षोभिरहिंसितः । यः । अस्माकम् । दूरे^२ । अघायुः^३ ।
यो वा । अन्तिके, स । मा । अस्मान् व्याधयिता^४ । आघर्षयतु । तव स्वभूतान्^५ ।

१. पालकः Sy. पातीति पायुः पालकः
Mah. पालयिता U., BB.

२. त्वदीयायाः Sy. अस्मदीयायाः Mah.
मदीयायाः U. कस्याः ? त्वामनुगताया
अस्मदादिकाया न पुनः प्रकृतायाः BB.

३. अस्मदादिकायाः प्रजायाः Sy. प्रजायाः
Mah., BB. जनपदजातेः U.

४. M. omits words between
स्पशति and हिंसितः ॥ केनाप्यहिंसि-
तस्त्वम् Sy. अनुर्पाहिंसितः Mah.
अनुर्पाहिंस्यः U. अनुर्पाहिंसितः केनापि
BB.

५. कस्मात्तत्तन्नामैत्यपेक्षायामाह—अस्मा-
कं दूरे Sy. यो दूरे वसति Mah., U.
दूरे स्थितः BB.

६. अघायु P. अघं पापात्मकं शंसनमभि-
लाषः कीर्तनं वा यस्य सोऽवशंसः Sy.
अघं पापं शंसतीच्छत्यघशंसोऽस्मद्ब्रोही
Mah. पापस्योत्कीर्तको दुर्जनः U.
अघं पापात्मकं शंसनमभिलाषः कीर्तनं
वा यस्य सोऽवशंसो वधाधिकारी दुश्कल-
बावी बोध्यते BB.

७. अघशंसः Sy.

८. समीपे तिष्ठति तस्मादुभयविधाच्छत्रोः
पालको भव । अन्ति, अन्तिकस्य कादि-
लोप आद्युदात्तत्वं च Sy.
यश्चान्ति समीपे Mah. यश्चान्तिके
वसत्यघशंसः U.

९. न M. न कश्चिदपि Sy. मा कश्चिद्
Mah., U. मा कश्चिदपि BB.

१०. बाधको राक्षसः Sy. व्यथयतीति व्यथि-
व्यथकः शत्रुः Mah. व्यथयिता शत्रुः
U. व्यथयिता । व्यथेरन्तर्भावितव्य-
र्थत्वं BB.

११. अस्माकं कश्चिदपि परिभवं मा करोत्विति
भावः । वधर्षात्—‘धृष प्रसहने’ । लङि
‘बहुलं छन्दसि’ इति शपः क्लृप्ते । ‘बहुलं
छन्दसि’ इति तिप् ईडागमः । निघातः
Sy. धाष्टर्चं मा करोतु । दूरसमीप-
स्थानस्मच्छत्रूप्रति त्वरतो बन्धकान्
प्रेरय, केनाप्यहिंसितोऽस्मत्प्रजापालको
भव । राक्षसादव त्वां प्रति धृष्टा मा
सन्वित्यर्थः Mah. प्रत्यानीकोऽभूत्
U. आघर्षयतु । तव कश्चिदपि परिभवं
मा कार्षीदित्यर्थः । ‘धृष प्रसहने’ ।
चुरादिराधृवीयः BB.

१२. त्वत्सम्बन्धिनोऽस्मान् । माकिण्डे—इति
संहितायां ‘युष्मत्तक्षुःष्वन्तःपावम्’ इति
वत्वम् Sy. एवमनुग्रहप्रवृत्तस्य ते
Mah. एवं च तवास्मदनुग्रहप्रवृत्तस्य
सतः U.

१३. M. omits अघर्षयतु तव . . स्वभूतान् ।

१४. VM. ignores अग्ने ॥ हे अग्ने !
पादादिवात्पाण्डिकमाद्युदात्तत्वम् Sy.
This stanza==YV. 13. 11.=
TS. 1. 2. 14. 1.

उदग्ने तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्यमित्रौ ओषताचिम्भेते ।

यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतुसं न शुष्कम् ॥ ४ ॥

उदग्ने । उत्तिष्ठ । अग्ने ! प्रतिविस्तारयाऽऽत्मानम् । अथ, अमित्रान् । अभिमुख्येन दह । निर्गमदीप्तयायुध । य । अस्माकम् । अरातित्वम् । करोति । हे समिधान । न्यग्भूतं कृत्वा । तम् । दह । मतसम् । इव । शुष्कम्, अतसान् अनायादना दहत्यग्निरन्येभ्यः काष्ठेभ्यः ।

१. रक्षोहननार्थमुद्यतो भव Sy. त्वमुत्तिष्ठ Mah., U., BB.
२. ०त्तिचि० P. शत्रून् प्रति ज्वालासङ्घं विस्तारय Sy. ततः...ज्वाला विस्तारय Mah. प्रत्यातनुहि विस्तारय ज्वालाप्राग्भारान् U. उत्थाय प्रत्यातनुष्व शत्रून् प्रत्यास्ततेजा भव BB.
३. ०त्मान M.
४. तैस्तेजःसङ्घैः Sy. तथा च भूत्वा BB.
५. ०मित्रा P. शत्रून् Sy., Mah., U. अस्मच्छत्रून्...अग्नेरित्रप्रत्ययः BB.
६. नितराम् Sy., Mah. नियमेन BB.
७. ०हुता M. 'उष दाहे' । लोटि हेः 'तुह्योः' इति तातडादेशः Sy. निर्बह U.
८. तिम० P. तिग्मास्तीक्ष्णा हेतयो ज्वाला यस्य स तथोक्तः । तावृक्ष ! Sy. तिग्मा हेतयो यस्य स तिग्महेति । तिग्मं तेजतेक्त्सा । कर्मणः । तत्सम्बोधनं हे तिग्महेते ! उत्साहवदायु - ! Mah. हेतिरायुधम् । तिग्मं तेजतेक्त्साह-कर्मणः । उत्साहवदायुधं यस्य स तथोक्तः U. तीक्ष्णायुध ! BB.
९. पुमान् Sy. १०. नोऽस्मभ्यम् U.
११. अरातित्वं शत्रवम् Sy. अरातिमदानम् U. अस्मभ्यं वा अरातिमदानम् BB.
१२. कुस्ते, अरातिमदानं वा कुस्ते Sy. दानं

- प्रतिषेधति Mah. न ददात्यश्रद्धानुः U. कुस्ते, योऽस्मभ्यं न किञ्चिदपि ददाति BB.
१३. ०मिषा P. हे समिद्धिर्दीप्यमानाग्ने ! Sy. समिद्धे दीप्यतेऽसौ समिधानस्तत्सम्बुद्धौ हे समिधान ! दीप्यमान ! Mah. सामिधेनीसमिद्धिर्दीप्यमान ! BB.
१४. न्यद्भूतं M. and P. नीचा नीचैः कृत्वा Mah. नीचा नीचैःकृत्य U. न्यग्भूतम् BB. १५. पुमांसम् Sy.
१६. धक्षि—दहेलोटि 'बहुलं छन्दसि' इति शपो लुक् । 'हो ङः' इति ङत्वम्, भगभावः । 'षढोः कः सि' इति कत्वम् । निघातः Sy. 'बह भस्मीकरणे' Mah.
१७. अतत्सम् M. अतम् P. काष्ठम् Sy. तत्र दृष्टान्तः । ...अतसो वृक्षः शुष्कं वृक्षमिवावातारं निर्बहेत्यर्थः Mah. वृक्षमिव शुष्कम् U. काष्ठमिव शुष्कम् BB.
१८. तत्र दृष्टान्तः । यथा Sy. न इवार्थः Mah. नकार उपसर्गीयः U.
१९. अनाग्रमतसं काष्ठं बहसि तद्वत् Sy.
२०. असान् P.
२१. अनायासतो P. अनायासतः is suggested for अनायादतः ।
२२. ०रन्ये P. This stanza=YV. 13. 12.=TS. 1.2.14.2.

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदविष्कृणुष्व दैव्यान्यग्रे ।

अव स्थिरा तनुहि यातुजूनीं जामिमजामिं प्र मृणीहि शत्रून् ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वः । ऊर्ध्वम् । उत्तिष्ठ । अस्मत्त । अवि । रक्षासि च प्रतिविध्य । आविष्कुरु च । दैव्यानि तेजासि । अग्ने ! पतितज्यानि च कुरु । धनूनि । हिसार्धं जयं कुर्वतो

१. Omitted in P.

२. रक्षोहननार्थमुद्युक्तो भव Sy. उद्युक्तो भव Mah. ऊर्ध्वस्तिष्ठ U. उत्थितो भव BB.

३. अस्माकम् Mah. अस्मत्पक्षे तिष्ठन् । अस्मदर्थमित्यर्थः । यद्वा अस्मत्त उपरि ये तिष्ठन्त्यस्मान् न्यग्भावयन्तस्तान् BB.

४. Omitted in P. अविकान् राक्षसान् Sy. उपरि Mah., U. अधिशब्देनापि सप्तम्यर्थ एव द्योत्यते BB.

५. वर्तमानाम् शत्रून् Mah. व्यवस्थितान् U.

६. प्रत्येकं ताडय Sy. प्रतिताडय Mah. स्थित्वा च...प्रतिताडय U. उत्थाय प्रतिविध्य प्रत्येकं ताडय । यद्वा प्रतियोद्धा भव । ...यद्वा सप्तम्या लुक् । अस्मास्वधि प्रतिविध्यास्मन्निसितं प्रति-योद्धा भव BB.

७. विष्कु० P. आविष्कृणुष्व—इत्यत्र संहितायाम् 'इदुदुषस्य चाप्रत्ययस्य' इति षत्वम् Sy. प्रकटय Mah. प्रकाशीकुरुष्व U. तदर्थं किं कर्तव्यमिति चेद्

आविष्कृणुष्व त्रकाशय BB.

८. देवसम्बन्धीनि कर्माणि Mah. दैव्यानि कर्माणि U. देवस्य तप स्वभूतानि वीर्याणि यानि तवैव सन्ति तानि प्रकाशय । 'देवाद्यमयी' इति यम् BB.

९. अवगतज्यानि कुरु । तनुहि—तनोते-लोटि 'उतश्च प्रत्ययान्छन्वसि वावचनम्' इति हेर्लुगभावः Sy. अवतारय Mah., U. अवाचीनं कुरु, नाशय BB.

१०. दृढानि Sy. स्थिराणि धनूषि Mah., U. स्थिराणि वीर्याणि BB.

११. ०सार्थं P.

१२. जपं M. P.

१३. कुव० P. यातयितुं प्राणिनः क्लेशयितुं ये जवं कुर्वन्ति तेषां यातुधानानाम् । यातुजानाम्—'जु गतौ' । 'विष्वक्वि०' इत्यादिना विष्व, दीर्घः । आमि छा-न्दसो नुम् Sy. यातुधानानाम् Mah. जननप्रधानानाम् U. यातयितुं क्लेशयितुं प्राणिनो ये जनं कुर्वन्ति ते यातुजवः... तेषां यातुधानानाम् BB.

राक्षसानाम् । ज्ञातिम् । अज्ञातिं वा । शत्रून् । प्रमृणीहि विनाशयेति ।

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठु य ईवते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।

विनाशस्मै सुदिनाने रायो द्युन्नान्ययो वि दुरो अमि द्यौत् ॥ ६ ॥

स ते । सः । तव । जानाति । शोभना मतिम् । युवतम् । यः । गमनवते । ब्रह्मणे ।

१. जातिम् P. बन्धुम् Sy. जाम्यजामि-
शब्दौ पुनश्चतुर्पुनश्चतवचनं Mah.
जामिशब्दः पुनश्चतवचनः U. एवं
त्वदीयानि वीर्याण्याविष्कृत्य यातुषा-
नानां च वीर्याणि शिथिलीकृत्य
पश्चादित्थं प्रवर्तितव्यमित्याह । . . .
यत्कृतमेव क्रियते तज्जामि BB.

२. Omitted in M. अबन्धुम् Sy.
पुनश्चतमपुनश्चतं कृत्वा पुनःपुनस्ताडि-
तमताडितं वा Mah., U.

३. एवंभूतान् शत्रून् Sy.
रिपून् Mah.

४. प्रणी० P.

प्रजहि—‘मृद् प्राणत्यागे’ । अन्तर्भाव-
ित्यर्थस्य लोटि ‘बहुलं छन्दसि’ इति
विकरणस्य इना । निघातः Sy.

५. यद्वा । जामि यः पूर्वं प्रहृतस्तम् । अजामि
पूर्वमप्रहृतम् । एवंभूतान् शत्रून् जहि ।
प्रहृतोऽयमित्युपेक्षां मा कृथाः Sy.
मृणातिर्मरणार्थः । . . . मारय Mah.
मृणतिर्मरणार्थः । प्रमारय शत्रून् U.
प्रकर्षेण मारय । अत्रितरेन्तर्भावित्य-
र्थल्लोटि व्यत्ययेन इना, . . . यद्वा ‘मृण-
हिसायाम्’ । . . . अत्र प्रमृणोतित्याद्या-
तसन्निवेशेर्मरणविषयं पौनरुक्त्यं विज्ञायते,
उपचारेण तद्वति वृत्तिः । एतदुक्तम्भ-
वति—शत्रून् प्रमृणीहि । किञ्चिद्विशेषेण ?
जामि आजामि च शत्रुं मारय, यः पूर्वं
प्रहृतस्तमपि प्रहर । हृतोऽयमिति शोपे-
क्षिष्ठाः । यच्च न प्रहृतः कुतश्चित्कार-

णात् तमपि प्रहर । वराकोऽयं न हन्तव्य
इत्यादि चेतसि मा कृथाः । इदमेव
कास्तस्य प्रतिपादयितुं बहुवचनं प्रयुक्तम् ।
एकेन जामिमारणेन, एकेनाजामिमारणेन
देवस्य कृतार्थता मा विज्ञायीति ।
यद्वा द्वे अप्येते क्रियाविशेषेण । . . .
पुनश्चतमपुनश्चतं च शत्रून् मारयेति
BB. This stanza=YV. 13.
13=TS. I. 2. 14. 2.

६. पुमान् Sy.

७. लभत इत्यर्थः Sy. स एव तवानुभूतुं बुद्धिं
यावद् भजत इति यावत् । यद्वा
स एव त्वत्प्रसादान्त् सुमतिमात्महितं
जानाति, स एवात्महिते प्रवर्तत इति
यावत् BB.

८. कल्याणकरीमनुग्रहात्मिकां बुद्धिम् Sy.
शोभनां कल्याणकारिणीं मतिम् BB.

९. ०वक्ष P. यद्वा देवानां हवींषि मिश्र-
यितुतम ! हे अग्ने ! Sy. यद्वा हवि-
र्वेवानां मिश्रयितुतम ! यौतेस्तुजन्ता-
दिष्ठन् BB.

१०. पुमान् Sy.

११. वत्से M. and P. गमनवते कल्याण-
हेतुभूतागमनाय । ईवते—‘ई गतो’ ।
क्विप् । ‘तदस्यास्ति०’ इति मनुप् ।
‘छन्दसीरः’ इति मनुषो वत्वम् Sy.
प्रशस्तगतये कल्याणहेतुभूतागमनाय ।
यद्वा गृहमागताय BB.

१२. नये M. न य P. परिवृद्धाय तुभ्यम्
Sy., BB.

स्तुतिम् । प्रेरयति, गतिं शब्दकर्मा । तत्कथमित्याह—विश्वान्येव । अस्मै । सुदिनानि भवन्ति, ग्रहानि । घनानि च भवन्ति । तथाऽयमीश्वरो भत्वा । अन्नानि । तद्द्वाराणि च । लक्ष्मीकृत्यं । विद्योतते ।

१. स्तुतिः M. गीयत उच्चार्यत इति गातुः स्तोत्रं तत् Sy. गातुमन्नं हविलक्षणम् BB.
२. ऐरत्—‘ईर् गती’ । यद्वृत्तयोगादनिघातः Sy. ईरयति ददाति । ‘ईर क्षेपे’ चुरादिराध्वीयः । . . . यद्वा ईवते गमन-वते गमनकारिणे तुभ्यं यो गातुं मार्ग-मैरत् करोति । मार्गं हविरादिसम्पन्नं भवत्यत्यलङ्कृतमिव राजमार्गम् । स एव सुमतिं जानाति BB.
३. Omitted in P. The pas- sage गतिः शब्दकर्मा should immediately follow स्तुतिम् and precede प्रेरयति ।
४. एतानि विश्वान्यपि BB.
५. स्तोत्रं कृतवते यजमानाय तदर्थम् Sy. तस्मात्स्वया इत्थमस्यैवोपकर्तव्यमित्याह । अस्मै, इत्थं त्वयि श्रद्धां कुर्वते यज-मानाय यजमानार्थम् BB.
६. नुदि० P. शोभनानि दिनानि Sy. शोभनानि दिनानि । यैर्द्युम्नादिभिश्शो-भनानि दिनानि क्रियन्ते तानि सुदिनानि BB.
७. यन्नानां स्वामी त्वम् । अर्थः—‘ऋ गती’ ‘अर्थः स्वामिर्वैययोः’ इति यत्प्रत्यया-निपातितः । स्वामिन्यन्तोदात्तत्वम् Sy. अर्थस्स्वामी BB. द. द्युतिमन्ति रत्नकनका िनि Sy. यन्नांसि BB.
८. तद्वारा० P. गृहान् Sy. गृहान् . . .

दुर्वेहिंसाकर्मणः विचपि बलोपः BB.

१०. अभिलक्ष्य Sy. अभिलक्षीकृत्य BB

११. P. adds कं after विद्योतते ॥ विशेषे- षेण द्योतस्व । केचिदत्र वाक्यभेदमङ्गी- कुर्वन्ते । स्तोत्रं कृतवते यजमानाय वि- श्वानि सुदिनानि अभ्युदयकारीणि भव- न्ति । रायः । रान्ति क्षीरादीनीति रायो गोघनानि । द्युम्नानि द्योतमानानि कन- कादीनि चास्मै भवन्ति । अर्थः कर्मणा- मनुष्ठाता स यजमानो बुरो गृहानभि . . . विशेषेण द्योतते । द्यौत्—‘द्युत दीप्तौ’ । द्यान्वसे लुङि ‘द्युद्भ्यो लुङि’ इति परस्मैपदम् । ‘बहुलं द्यन्वसि’ इत्यङ्भावः Sy. विशेषेण द्योतस्व । यथैतानि विश्वान्यपि सुदिनानि भवन्ति । इष्टदिनानि भवन्ति, तथा विद्योतस्व । अपरा योजना—विश्वानि द्युम्नानि दीप्तिमन्ति सुदिनानि शोभनदिनानि, अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । यथा शोभ- नानि विश्वानि दिनानि भवन्ति तथा तेषु विद्योतस्व । . . . बुरोऽभि गृहानभि- लक्षीकृत्य विश्वानि दिनानि द्योतस्व । रायो घनस्य स्वामी त्वम् । अन्ये तु वाक्यभेदेन व्याचक्षते । . . . विश्वान्यपि सुदिनान्यस्मै भवन्ति । द्युम्नानि यन्नांसि च भवन्ति । रायो घनस्य स्वामी भवति । गृहानभि विद्योतते । गृह- स्वैव भवति BB.

This stanza = T'S. 1. 2. 14. 2.

सेदग्ने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।

पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदिष्टिः ॥ ७ ॥

सेद^१ग्ने । स^२ । एव । अग्ने ! अस्तु^३ । शोभन^४धनं । शोभनदानश्च । यः^५ । त्वाम् ।
अनवरतम् । तेन हविषा । प्रीणयितुमिच्छति^६ । यश्च । उक्थै^७ । आत्मीये^८ । जीवनार्थम् ।
गृहे^९ । तथा विश्वानि^{१०} । एव । अस्मै^{११} । सुदिनानि^{१२} । सा^{१३} । भवतु^{१४} । इष्टिः^{१५}, इत्युपसहारः, इत्य
फलप्रदो भवत्विति ।

१. स्वेदने P.

२. पुमान् Sy.

३. भवतु BB.

४. शोभनयवान् वा Sy., BB.

५. शोभनदानोपेतश्च Sy.

६. यत् M. पुमान् Sy. क इत्याह यः
BB.

७. यावज्जीवं सङ्कल्पितेनाग्निहोत्रादिसाध-
नभूतेन Sy. अविच्छिन्नेन यावज्जीव-
सङ्कल्पनां परिपालयन् BB.

८. प्रीणयितुमिच्छति न कदाचिदपीमां हित्वा
यजमानो भवति । 'प्रीम् तर्पणे' BB.

९. शस्त्रैः प्रीणयितुमिच्छति । पिप्रीषति—
'प्रीम् तर्पणे' । 'घातोः कर्मणः' (Pa. 3.

1. 7.) इति सन् Sy., BB.

१०. ०त्मीयैः M. ०त्मीयै P. स्वकीये Sy.
आत्मार्यं न परार्थमिति स्वग्रहणेन दर्श-
यति BB.

११. ०नात्त्वम् P. अतवर्षाख्ये जीवने तिष्ठतु
Sy. जीवितेऽनौ वा निमित्ते । 'निमि-
त्तात्कर्मसंयोगे' सप्तमी BB.

१२. दुरवने कृच्छ्रस्थे Sy. स्व इत्येव ।

आत्मीये गृहे इष्टिं त्वां पिप्रीषति,

नत्वृत्विजाम् । दुःखेन रक्ष्यत इति दुरो-
णम् BB.

१३. सर्वाणि Sy. सा तादृशीत्यभूतेन
क्रियमाणा. . . विश्वैव न पुनरेकैव
BB.

१४. अस्मे P. यजमानाय Sy. अस्मा
अस्य षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । . . यद्वा अस्य
यजमानस्य विश्वान्यपि सुदिनानि भव-
न्ति BB.

१५. शोभनानि दिनानि भवन्तु Sy. शोभन-
दिना ? (नि) BB.

१६. स P. सः Sy.

१७. वयतु M. असत्—अस्तेर्लेट्यडागमः
Sy. भवति BB.

१८. यज्ञः । इष्टिः—'मन्त्रे वृषेण०' इत्या-
दिना वित्तमुदात्तः Sy. यागः BB.

१९. फलसाधनसमर्थो भवतु Sy. किञ्च सा
तादृशेन क्रियमाणा, इष्टिरसद्भवेत् ।
अतादृशेन क्रियमाणेष्टिरेव न भवति ।
तस्मात्स एव सुभगस्तुदानुश्चास्तु ।
भगोरूपमैश्वर्यं वा । दानुर्दानशीलो
वात्स्वं वा BB.

This stanza=TS. I. 2. 14. 2.

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक्सं ते वावाता जरतामियं गीः ।
स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरु धून् ॥ ८ ॥

'अर्चामि' । उच्चारयामि । तव । सुमतिम् । घोष्युक्तम्—उच्चैर्यथा । अर्वाक् सा
भवत्वस्मदभिमुखी । सस्तातु । ते । प्रियतमा । इयम् । गीः । त्वाम् । स्वश्वाः । सुरथाश्च
सन्तो वयम् । तद्रक्षणार्थं परिचरेम त्वाम् । अस्मासु । बलानि । स्थापयत । दिवसेषु ।

१. उक्तासम्भरणीयेष्टावरनेः क्षत्रभूतः 'अ-
र्चामि ते' इति याज्या । सूत्रितञ्च—
'अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाग्गितीदंभृति-
कर्मणाम्' (ASS. 4. 1.) इति Sy.
२. अर्त्यर्चामि P.
३. हे अग्ने ! Sy.
४. पूजयामि Sy. अर्चयामि पूजयामि मनसा
बहु मन्ये BB.
५. त P.
६. अनुग्रहकरीं शोभनां बुद्धिम् Sy. शोभनां
बुद्धिमुपकर्त्रीं बुद्धिम् । सुष्ठु मन्यतेऽन-
येति BB.
७. घोष्युक्तं यथा भवति तथा । घोषि—
'घुष शब्दने' । औणादिक इन्, निस्त्वा-
बाद्युवात्तः स्तुतिर्विशेष्यते । . . . घुष्यत
इति घोषि । . . . क्रियाविशेषणत्वात्त-
पुंसकत्वम् BB.
८. त्वदभिमुखम् Sy.
९. स P. अर्वाचीनमस्मादुशज्जोचितम्
BB.
१०. स्तौतु P. सम्यक् स्तौतु । जरतिः स्तुति-
कर्मा छन्दसि BB.
११. Omitted in P. त्वाम् Sy., BB.
१२. पुनः पुनस्त्वामभिगच्छन्तीयमुच्यमाना ।
वावाता—'वा गतिगन्धनयोः' इत्यस्य
यङ्लुगन्तस्य निष्ठायां रूपम् Sy.
कीदृशी गीः । त्वामेव वावाता पुनः
पुनस्त्वामेवोपगच्छन्तीति क्षणमपि त्वां
गतुमशक्नुवता । . . . त्वां संवावाता

त्वां सङ्गच्छन्ती वान्वीयते । यद्वा त्वाम-
ञ्चिता वाऽवगच्छन्तीति वा 'बष्टि भागु-
रिरल्लोपम्' इत्यवशब्दाकारो लुप्यते ।
. . . यद्वा—आद्यन्तविपर्ययो वाऽवशब्द-
स्य । यथा 'श्वात्रोऽसि' इत्याद्युशब्दस्य ।
. . . यद्वा । अतिशयेन वननीया ।
यङ्लुकि छान्वसी रूपसिद्धिः BB.

१३. इयं मदीया BB.

१४. वाक् Sy. यथास्माभिर्घोषयितुं शक्यते
तथा घोषयित्वा त्वद्गुणानिधं स्तौतु
BB.

१५. सञ्जाः M. स्पञ्जाः P. वयं शोभना-
श्चोपेताः Sy.

१६. ०था इवा P. उपलक्षणमेतत् । पुत्र-
पौत्रादिभिः सहिताः सन्तस्त्वाम् Sy.

१७. नात्थम् P.

१८. ०रेमः ।^१ अलंकुर्याम । परिचरेम इति
यावत् । 'मृजू शीचालङ्कारयोः' । ष्यन्तस्य
सिद्धि रूपम्, वृद्धयभावदछान्वसः Sy.
अथ कायिकीं परिचर्यामाह । . . . त्वत्प्र-
सादेन महाबलाः पुत्रपौत्रादिसहिताश्च
सन्तस्त्वामर्जयेम । परिचरेमेति यावत् ।
'मृजू शीचालङ्कारयोः' BB.

१९. अस्मभ्यमेवं वर्तमानेभ्यः BB.

२०. वनानि Sy.

२१. निषेहि Sy. वारयेः वेहि BB.

२२. अन्वहम् Sy. विने विने । लक्षणादिना
कर्मप्रवचनीयत्वम् BB.

'This stanza = 'TS. 1. 2. 14. 3.

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन्दोषावस्तर्दीदिवांसमनु धून् ।

क्रीळन्तस्त्वा सुमनसः सपेमामि धुन्ना तस्थिवांसो जनानां ॥ ६ ॥

इह त्वा । अर्गन् । अस्मिन् लोके । आत्मनि । भूयिष्ठम् । प्राज्ञः, त्वाम् । उपाचरति ।
रात्रावह्निं च । दीप्यमानम् । दिने दिने । वयं च पुत्रैर्नप्तृभिश्च क्रीडन्तः । सुमनसो मोदमानाः ।
त्वाम् । भजेम । शत्रुजनानाम् । अन्नानि । अभितिष्ठन्तः ।

१. त्वाम् P.

२. अन्ने P.

३. रक्षोहननाख्ये कर्मणि । यद्वा अस्मिन्
लोके यः पुरुषः Sy. इहास्मिन्कर्मणि
रक्षोवधलक्षणे BB.

४. आत्मना स्वयमेव । त्मन्—आत्मन्
शब्दस्य तृतीयायाः 'सुपां सुलुक्०' इति
लुक् । 'मन्त्रेष्वाङ्घादेरात्मनः' इत्या-
कारलोपः Sy.

५. भूयिष्ठं यथा भवति तथा Sy.

६. प्राज्ञाः M. पुरुषः BB.

७. त्वामेव BB.

८. सनीये परिचरति । तस्माद्वयमपि Sy.
उपचरितुमर्हति BB.

९. ०वन्ती M. रात्रावह्निं च । यद्वा ।
दोषावस्तरिति सम्बुद्धिः । दोषाया
रात्रिकृतस्य तमसो वस्तराज्य-
तनिवारयितः । इन्द्रपक्षे 'कार्तिकौज-
पादयस्य' इति पूर्वपदप्रकृतित्त्वरः ।
सम्बुद्धिपक्षे आमान्त्रितस्य पादादित्वा-
त्पाठिकमाद्युदात्तत्वम् Sy. रात्रावह्नि
च । . . . पदसमुदायात्मको वैको निपातः
BB.

१०. दीप्य दीप्यमा० M. सर्वेषामन्तः . . .
सन्दीप्यमानम् । . . . ज्ञानसो वा

दीदिविर्दीप्तिकर्मा कृतद्विवचन एव ।
यद्वा इहास्मिन्लोके त्वामेव भूरि,
उपाचरेत् पुरुष आत्मनिमित्तमात्मनोऽ-
भिमतसम्पादनार्थं दोषावस्तः दीप्यमानम्
BB.

११. अन्वहम् Sy. अनुद्यूनित्युपचरणं विशो-
ध्यते । अनुदिनमुपाचरेदिति BB.

१२. स्वे स्वे गृहे पुत्रपौत्रादिभिः सह सङ्क्रीड-
मानास्तथा Sy. तस्माद्वयं क्रीडन्तस्तु-
प्यन्तः BB.

१३. शोभनमनस्काः सन्तस्त्वाम् Sy. अप्रति-
कूलमनसः शोभनमनसो वा BB.

१४. मदासः P.

१५. परिचरेम । सपेम—'षप समवाये' लिङि
रूपम् । निघातः Sy. 'षप समवाये'
BB. सपतिः परिचरणकर्मा, अर्चति-
कर्मा च N. ३. ५., 14.

१६. शत्रूणाम् Sy.

१७. ज्ञान् P. धुन्नानि जनानि Sy. जनानि
यज्ञांसि वा BB.

१८. त्वत्प्रसादोऽस्माकं त्वत्प्रसादः Sy. त्वत्प्र-
सादनात्मसात् प्रसादः त्वत्प्रसादः एव
सदा भवेमेति BB.

This stanza=TS. I. 2. 14.

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।
तस्य त्राता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषगुजोषत् ॥ १० ॥

यस्त्वा । यः । त्वाम् । अग्ने ! स्वश्वः । सुहिरण्यः । वसुपूर्णः । रथेन च युक्तः ।
तत्परिरक्षणार्थमुपगच्छति । तस्य । त्व त्राता । भवसि । सखा च । उग्रेमग्नप्रकारमाह—
यः । त्वदर्थम् । आतिथ्यम् । अनुषक्तम् । सेवत इति ॥

महो रुजामि बन्धुता वचोभिस्तन्मा प्रितुषोतेऽनृजिषात् ।
त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि होतार्यविष्ट सुक्रतो दमूनाः ॥ ११ ॥

महः । महतोऽपि शत्रून् । अहं रुजामि । मम हि त्वयाऽग्ने ! बान्धवमस्ति ।

१. पुमान् Sy. य ईदृशः सन् BB.

२. स्वश्व M. शोभनादबोधेत् Sy. शोभ-
नादबो महाबलानो यागयोग्य इति यावत्
BB.

३. सहि० P. गगनोन्मथनोपेतः Sy.

४. ०पूर्णे P. व्रीह्यादिष्वनयुक्तेन Sy.
व्रीह्यादिष्वनयता BB.

५. युक्तं M. सहितः सन् Sy.

६. पार्थ० P. परिचरणार्थं तव समीपं
गच्छति । उपयाति—‘सह सुपा’ इत्यत्र
सहेतियोगविभागात्समासः । तपः पि-
त्वादनृदासत्वे वातुस्वरः । ‘तिङ् चोदा-
सवति’ इति गतेनिघातः Sy. त्वामुप-
याति BB.

७. पुंसः Sy.

८. सर्वदुरितेभ्यो रक्षकः Sy. तस्य त्राता
भवसि सर्वदुरितेभ्यः BB.

९. तदुचितफलप्रदानेनोपकर्तुं भवसि Sy.

१०. ०वर्थम् P. तव Sy.

११. आतिथ्यम् M. अतिथियोग्यां पूजाम् ।

अतिथिशब्दात्तादर्थ्ये । ‘अतिथेऽर्थः’ इति
ज्यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः Sy. अतिथि-
सत्कारम् । यद्वा—अनुषक्तं यथाभि-
लषितमातिथ्यम् BB.

१२. अनुक्रमेण Sy. नित्यम् BB.

१३. प्रापयति । जुजोषत्—जोषयतेर्लङि
‘बहुलं छन्दसि’ इति शपः ङ्लुः । अडा-
गमः । ‘छन्दस्युभयथा’ इति तपि आर्ध-
धातुकत्वाणिलोपः । ‘अभ्यस्तानामादिः’
इत्याद्युदासः Sy. जोषयति BB.

This stanza = 'I.S. I. 2. 14.
4.

१४. मह P.

१५. राक्षसान् Sy. असुरान् । ये बन्धादिना
मानसिद्धेरते तान् BB.

१६. भनञ्मि Sy. भञ्जयामि मत्तो न्यक्क-
रोमि BB.

१७. बन्धुता बन्धुभावस्तथा बन्धुतया Sy.
हे अग्ने ! ... बन्धुतया बन्धुभावेन
BB.

स्तुतिवचनं^१ । तत्—बान्धवम् । मम पितुः^१ । गोतमात्^१ । माम्^१ । अन्वियाय^१, मया^१ पित्रा च
तवास्ति बान्धवमित्यर्थः^१ । तथा सति त्वम्^१ । अस्माकम्^{१०} । इदम्^{११} । वचनम्^{११} । बुध्यस्व^{११} । होतः^{११} !
जुवतम्^{१५} । सुप्रज्ञ^{१५} । रक्षसा^{१५} दमनमनास्त्वमिति ।

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।

ते पायवः सृध्यञ्चो निषद्याग्रे तव नः पान्त्वमूर ॥ १२ ॥

अस्वप्नजः । स्वापमकुर्वन्तः^{१५} । क्षिप्रगतयः^{१५} । सुसुखाः । अनलसः^{१५} । स्तेनरहिताः^{१०} ।

१. त्वदुद्देशेन कृतः स्तोत्रैः समुपजाता येयम् Sy. स्तुतिभिरुपजातया त्वद्वन्धुतया BB. २. त्वत् P. तावृशं स्तोत्रात्मकं वचः Sy. तावृशं ज्ञानम् BB.
३. उत्पादयितुः Sy. पितुः सकाशात् BB.
४. गोतमा P. ऋषेः सकाशात् Sy. गोतम-
नाम्नो गौतमस्यैव BB.
५. मम् M. and P. वामदेवम् Sy.
६. अन्वगच्छत् BB.
७. या P.
८. अत्यर्थं P. येन त्वां वाग्भिर्बन्धुत्वाय
(येनेमां वाचं त्वद्वन्धुत्वाय) करोमि ।
यद्वा वचोभिरिति व्यत्ययेन बहुवचनम् ।
स्तुतिवचसोपजातेन तव बान्धवेन महो
रजामि प्रथमम् । तदनु तस्माद् गोतमात्
त्वद्बान्धवहेतुभूतगोतमात् साधुतमात्
स्तुतिवचसो हेतुभूतात्पितुरन्नमपि मा-
मियाय, एति उपगच्छति तेनैव बान्ध-
वेन । यद्वा तत्तावृशं वचो गोतमात्पितुः
सकाशात्सामान्वियाय । सा स्तुतिशक्तिर्मा-
मुपसङ्गकान्तेत्यर्थः BB.
९. त्वमेव वक्षु BB. १०. अस्मदीयस्य
Sy., BB. ११. अस्य Sy.
१२. Omitted in P. स्तोत्रात्मकमेतद्
वाक्यम् Sy. अस्य स्तुतिवचसः...
अस्येति स्तोत्ररूपं निर्दिशति, ननु प्रकृतं
वचः BB.
१३. जानीहि । चिकिद्भि—‘कित ज्ञाने’ ।

जौहोत्यादिकः, लोटि रूपम् Sy.
जानासि । एतज् ज्ञातुं शक्नोषि । ‘कित
ज्ञाने’ । जुहोत्यादिकः BB.

१४. हे देवानामाह्वातः ! पादादित्वात् षा-
ष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् । इतरयोस्तु ‘नाम-
न्त्रिते समानाधिकरणे’ इति प्रथमस्या-
विद्यमानवद्भावनिषेधादपादादित्वेन नि-
घातः Sy. कस्तव विशेषः ? इत्याह ।
हे होतः ! देवानामाह्वातः ! BB.
१५. शोभनप्रज्ञ ! हे अग्ने ! Sy.
१६. ऽक्षसा P. दान्तमना दानमना वा शत्रू-
णामुपक्षपयिता वा तावृशः Sy. दान्तमना
दानमना वा । पृषोदरादिः । ईदृशस्त्वमेवै-
तच्चिकिद्भि किमन्येनाज्ञानिनेति BB.
This stanza = TS. I. 2. 14. 4.
१७. स्वपमकुर्वन्त P. अस्वपन्तः । जागरुका
इति यावत् । अस्वप्नजः—‘स्वपितृषोः’
नजिङ्प्रत्ययः । मध्येऽथ २५. अन्वसः
Sy. अस्वप्नशीलः । ... पदकारा-
नभिमतत्वादित्या व्याख्यायते । स्वप्न-
जन्मतो न भवन्तीत्याह्वयजः BB.
१८. ऽगमयः P. सततगमनस्वभावा आ-
युधस्तारका वा Sy. दुरिततरणहे-
तवः । तरतेरनिप्रत्ययः BB.
१९. अतन्द्रा अनलसः सर्वबोधयुक्ताः Sy.
अलसत्वरहिताः BB.
२०. अहिंसकाः Sy. वृकत्वं हिंसत्वं तद्वहिताः
BB.

अश्रान्ततमाः । ते । तव । रश्मयः । सहाञ्चन्तः । निषद्य । अग्ने ! अस्मान् । रक्षन्तु ।
अमूढ !

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।

ररक्षन्तु विश्ववेदा दिप्सन्तु इद्रिपवो नाहं देशुः ॥ १३ ॥

ये पायवः । ये । रश्मयः । ममताया अपत्यं दीर्घतमस्म । तव । अग्ने ! पश्यन्तः ।
अन्धम्, दासैः पीड्यमानम् । तस्मात् दुःखात् । अरक्षन् । परोक्षः शेषः, अयमग्निः । तां

१. अखेदयितुतमाः । 'अमु खेदे' BB.

२. तादृशाः Sy. एवंस्वभावास्ते तादृशाः BB.

३. सहाञ्चन्तः रश्मयः BB.

४. परस्परं सङ्गताः । सध्यञ्चः—सहपू-
र्वादिञ्चतेः क्विप् । 'सहस्य सध्रिः' इति
सहस्य सध्यादेशः । सध्यञ्चतेत्यन्त-
दात्तत्वनिपातनात् यणादेशे 'उदात्तस्व-
रितयोः' इति स्वरितत्वम् Sy. सहा-
ञ्चन्तः सम्भूयकारिणः BB.

५. अस्मद्यज्ञे निषण्णा भूत्वा Sy. अस्मद्यज्ञे
निषीदन्तो भूत्वा सर्वेऽस्मद्यज्ञमागत्य
त्वयि निषण्णास्त्वामुद्दीपयन्तः BB.

६. रक्षन्तु M.

७. अमूढः P. सर्वज्ञ ! यद्वा अप्रतिहृत-
गते ! अमूर—'मुह वैचित्ये' । निष्ठायां
ढकारस्य रेफश्चान्दसः । यद्वा 'मूङ्
बन्धने' । औणादिको रक् Sy. अमोहन-
शील ! 'मूच्छा मोहनसमुच्छ्राययोः' । . .
मोहनशीलो मूरस्ततोऽन्योऽमूरः । यद्वा
'मूङ् बन्धने' औणादिको रक् । अमूर !
अबन्धनीय ! अनिग्राह्य ! यद्वा—अमते-
रनप्रत्ययः । अमूरोऽप्रतिहृतगतिः BB.
This stanza=TS. I. 2.
14. 5.

८. अत्रैयमैतिहासिकी कथा । उच्यते
गर्भिणीं ममतानामधेयां भार्यां तवन्नुजो

बृहस्पतिरचकमत । तस्यां रेत आधितुं
तं बृहस्पतिं गर्भस्थं रेतोऽज्जबोत्, रेतोऽज्ज
मा सैक्षीरहमत्र वसासीति । एवमुक्तो
बृहस्पतिर्निरुद्धरेतस्कः सन् रेतोरूपं गर्भं
शापाप । जात्यन्धत्वरूपं दीर्घं तमः प्राप्नु-
हीति । ततस्तस्यां दीर्घतमा अजनिष्ट ।
स चान्ध्यपरिहारायग्निं स्तुत्वा चक्षुर-
लभतेति । तदिदानीमाहु Sy.

९. अत्यपत्य P. पुत्रम् । ममतया अपत्य-
मित्यर्थे 'स्त्रीभ्यो ङक्' Sy. ममतानाम
काचिद्वधिपत्नी तस्या अपत्यं मामते-
यम् । 'स्त्रीभ्यो ङक्' BB.

१०. अन्धं P.

११. अन्धोऽयमिति कृपाबृष्ट्या पश्यन्तः Sy.
तमन्धं पश्यन्तः BB.

१२. M. omits पश्यन्तः and अन्धम् ॥
चक्षुर्हानिम् Sy., BB.

१३. दःखा P.

आन्ध्यलक्षणात् शापात् Sy. दुरिताच्च
स्वप्नपतनलक्षणात् । . . दुरितशाब्दः
प्रबुद्धाविर्द्रष्टव्यः BB.

१४. चक्षुष्यप्रदानेनापालयन् Sy. प्रकाशप्रदा-
नेन दुरितहीनमकुर्वन् BB.

१५. शो योषः P.

१६. विश्ववेदास्त्वं विश्वस्य वेदयिता । . .
विश्वानि वेदांसि वा यस्य तादृशो भवान्
तां BB.

रश्मीन् । शोभनकर्मणः कर्तुन् । ररक्ष न परित्यजति । ते नोऽस्मान् दम्भितुमिच्छन्तः । एव ।
शत्रवः । न । एव । देभुः, तत्सम्भवादिति ।

त्वया वयं सध्न्यस्त्वोतास्तव प्रणीत्यस्याम् वाजान् ।

उभा शंसा हृदय सत्यतातेऽनुष्ठुया ॥ १४ ॥

त्वया वयम् । त्वया । वयम् । अग्ने ! सदा त्वया रक्षिता । तव ! प्रणयनेन ।

१. नृ इव रश्मिगमीषिन् P.

२. शोभनं चक्षुषप्रदानादिकर्म कृतवतः Sy.
तथा शोभनं कर्म कृतवतः BB.

३. नृ रक्ष P. आदरेण परिगृह्य पाल-
यति तेषां परिग्रहसिद्धिरभिधीयते Sy.
रक्षतेः परोक्षे लिट् । आदरेण परिगृह्य
पालयेति । . . . परोक्ष एव ररक्ष विशे-
षणेन परिजग्राहेत्यर्थः BB.

४. जरति M.

५. त M. and P.

६. दाभितुं P. दम्भितुं परिभवितुमि-
च्छन्त एव । विप्तन्तः—'दम्भु दम्भे' ।
'सनीवन्तर्धं' इत्यादिना इडभावः ।
'दम्भ इच्च' इतीकारः Sy. रिपुं दम्भि-
तुमिच्छन्तः परिभवितुमिच्छन्त एव सन्तः
BB.

७. M. omits छन्तः । एव शत्रवः ॥
एनं बोधतमम् Sy. यथा रिपवो
राक्षसादयः BB.

८. एवं M.

९. देभु P. परिभवन्ति सन्तु । देभुः—
अभ्यगन्वि न्मिस्वच्छीनामुपसंख्यानम्'
(का० ६. १.) इति लिटः किस्वाहुप-

चालोपः Sy. न परिवभूवुः । ततः
प्रभृति तथा ररक्षेति BB.

१०. क्तं भवामीति P.

This stanza=TS. I. 2. 14.
5.

११. Omitted in P. वामदेवस्यावर्म
SKN., Dur.

१२. अग्निना सह SKN.

१३. स्तोतारः Sy.

१४. हे अग्ने ! Sy. हे भगवन्नग्ने !
Dur.

१५. स्तवा P.

१६. त्वया रक्षिता वयम् Sy. यतः . . . त्वया
रक्षिता यस्माच्चैवमतो ब्रूमः SKN.
यत एवमतो ब्रूमः . . . त्वयैव रक्षिताः
सन्तः Dur.

त्वया ऊता रक्षिताः । छान्वसी रूप-
सिद्धिः BB.

१७. अग्नेऽनुष्ठुया Sy. तृतीयायाः पूर्व-
सवर्णः । तवैव प्रणीत्या प्रकर्षेण धनेन
त्ववुपदेशेनेत्यर्थः SKN. प्रणीत्या तवैव
प्रणयनेन Dur. अनुष्ठानेन परिवरणेन
वा वयम् BB.

भुञ्जीमहि^१ । अन्नानि । स त्व शत्रूणाम्^२, प्रत्यक्षाभिशाप^३ परोक्षाभिशाप^४ च ।
विनाशय^५ । सत्यस्य विस्तारयित^६ । साध्वेवास्माकम्^७ । कुरु^८ । अह्नीतगमन^९ !
कामप्रदानादिति^१ ।

१. भुञ्जीम M. प्राप्नुयाम Sy., SKN., Dur. भुञ्जीमहि BB.

२. It is combined explanation of उभा and शंसा ॥ उभावासन्नविप्र-
कृष्टौ, शंसा पापानां शंसितारौ Sy. उभे च प्रकाशयशसी ते प्रत्यक्षपरोक्षे वा सन्निकृष्टविप्रकृष्टे वा अस्माकं पापानां शंसितारौ SKN. उभावपि शंसितारौ, यश्चाप्रतो नः पापानि शंसति यश्च पृष्ठतस्तावुभावपि Dur. उभौ शंसनीयावर्थो, ऐहिकमामुष्मिकं च BB.

३. जहि Sy. 'षूद क्षरणे' । क्षरय SKN. सुष्ठु जहि Dur. तौ सूदय, आनय । 'षूद क्षरणे' BB.

४. स्युत्य० P. M. omits शापं च विनाशय सत्यस्य ॥ सत्यं तनोतीति वा, सत्यं तायते यस्मिन्निति वा सत्यता-
तिः । हे सत्यताते Sy. सत्याय तनोति यस्मिन् वा तायते स सत्यतातिस्तस्य सम्बोधनं हे सत्यताते ! सत्यस्य तनितः ! तथा च स्मरणम्—'ताग्निर्दंष्ट्राह रोमापि सत्येन जगति स्थितः' SKN. यज्ञत-
नितः Dur. सत्यकारिन् । व्यत्ययेन तातित्प्रत्ययः । यद्वा तनोतेः क्तिनि छान्दसं धीर्बत्वम् । हे सत्यविस्तार ! BB.

५. अनुक्रमेण । अनुष्ठुया—'अपवुःसुवु स्यः'
इति विधीयमानः कुप्रत्ययो बहुवचना-
वनुपूर्वस्यापि भवति । 'सुपां सुलुक्'
इति तृतीयाया याजादेशः Sy. सर्वं
वेदमनुष्ठुया, अनुष्ठानेन SKN.

अनुष्ठानेनेत्यर्थः Dur.

६. अस्मिन् सूक्ते प्रतिपादितमर्थं कुरु Sy. कर्मणैतत्सम्पादय यदहं ब्रवीमि Dur. अनुक्रमेण स्थिती कृणुहि कुरु । . . अनुक्रमेण स्थापनमनुष्ठु BB.

७. अतहीत० M. अतह्नीत० P. अलज्जित-
गमन ! तादृश ! हे अग्ने ! अह्ययाण—
'ह्ली लज्जयाम्' । 'बहुलं छन्दसि' इति
शपः शत्रुभावाभावः । 'अनित्यमागम-
शासनम्' इति मुगभावः Sy. देहे
... अलज्जयान ! SKN. अल-
ज्जितयानेत्यर्थः । एवमत्र 'अह्ययाणः'
इत्यनेनाह्नीतयानोऽग्निरुच्यते देवतेति ।
उपपद्यते हि देवताया अलज्जितयान-
त्वम् Dur. अह्ययाणोऽह्नीतयानः
N. 5. 15.; SKN. II. 35. 1.
This stanza== 'I'S. 1. 2.
14. 5.
भक्तानामह्येयितः ! िजयकरत्वात्
BB.

८. VM. ignores सधन्यः ॥ सधन्यः
—त्वत्प्रसादात् समानधनाः । धनमेषा-
मस्तीति 'छन्दसीवनिपी०' इति ई-
प्रत्ययः । 'एरुनेकाचः' इति 'यण्' । 'उवात्त-
स्वरितयोः०' इति स्वरितत्वम् Sy.
समानधना दर्शयौर्णमाः चापुर्मास्यपवु-
सोमादियागक्रियायां साधारणधना इत्य-
र्थः SKN. समानधनिनः । यवेतदस्मद्-
गृहे धनमेतदावयोः सहेत्यभिप्रायः Dur.
त्वया सधन्यः सहनेतारो वयं त्वं च
वयं च सहाभिमतानि नयाम इत्यर्थः
BB.

रक्ष्मीन् । शोभनकर्मणः कर्तॄन् । ररक्ष न परित्यजनि । ते नोऽस्मान् दम्भितुमिच्छन्तः । एव ।
शत्रवः । न । एव । देभ्यः, तत्सम्भवादिति ।

त्वया वयं सधन्यस्तु तास्तव प्रणीत्याम् वाजान् ।

उभा शंसां हृदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुह्यहयाण ॥ १४ ॥

त्वया वयम् । त्वया । वयम् । अग्ने ! सदा त्वया रक्षिताः । तव ! प्रणयनेन ।

१. नृ इव रक्षिगमीषिन् P.

२. शोभनं दृष्टानादिकर्म कृतवतः Sy.
तथा शोभनं कर्म कृतवतः BB.

३. नृ रक्ष P. आदरेण परिगृह्य पाल-
यति तेषां परिग्रहसिद्धिरभिधीयते Sy.
रक्षतेः परोक्षे लिट् । आदरेण परिगृह्य
पालयेति । . . . परोक्ष एव ररक्ष विज्ञो-
षणेन परिग्रहाहेत्यर्थः BB.

४. जरति M.

५. त M. and P.

६. दाभितुं P. दम्भितुं परिभवितुमि-
च्छन्त एव । विप्सन्तः—‘दम्भु दम्भे’ ।
‘सनीवन्तर्धं’ इत्यादिना इडभावः ।
‘दम्भ इच्च’ इतीकारः Sy. रिपुं दम्भि-
तुमिच्छन्तः परिभवितुमिच्छन्त एव सन्तः
BB.

७. M. omits छन्तः । एव शत्रवः ॥
एवं दीर्घतमसम् Sy. यथा रिपवो
, राक्षसादयः BB.

८. एवं M.

९. देभ्यः P. परिभवन्ति खलु । देभ्यः—
‘अस्मिन्प्रतिदम्भित्वञ्चोनाः पक्षस्थानम्’
(का० ६. १.) इति लिटः किरवाङ्प-

घालोपः Sy. न परिबभूवुः । ततः
प्रभृति तथा ररक्षेति BB.

१०. क्तं भवामीति P.

This stanza=TS. I. 2. 14.
5.

११. Omitted in P. वाम दृष्टान्ति
SKN., Dur.

१२. अग्निना सह SKN.

१३. स्तोतारः Sy.

१४. हे अग्ने ! Sy. हे भगवन्नग्ने !
Dur.

१५. स्तवा P.

१६. त्वया रक्षिता वयम् Sy. यतः . . . त्वया
रक्षिता यस्माच्चैवमतो क्रूमः SKN.
यत एवमतो क्रूमः . . . त्वयैव रक्षिताः
सन्तः Dur.

त्वया कृता रक्षिताः । छान्दसी रूप-
सिद्धिः BB.

१७. प्रेरणेनानुज्ञया Sy. तृतीयायाः पूर्व-
सवर्णः । तवैव प्रणीत्या प्रकर्षणे धनेन
त्वदुपदेशेनेत्यर्थः SKN. प्रणीत्या तवैव
प्रणयनेन Dur. अनुज्ञानेन परिचरणेन
वा वयम् BB.

भुञ्जीमहि । अन्नानि । स त्वं शत्रूणाम्, प्रत्यक्षाभिशापं परोक्षाभिशापं च ।
विनाशय । सत्यस्य विस्तारयितः ! साध्वेवास्माकम् । कुरु । अह्नीतगगन !
कामप्रदानादिति ।

१. भुञ्जीम M. प्राप्नुयाम Sy., SKN., Dur. भुञ्जीमहि BB.

२. It is combined explanation of उभा and शंसा ॥ उभावासन्नविप्र-
कृष्टौ, शंसा पापानां शंसितारौ Sy. उभे च प्रकाशयशसी ते प्रत्यक्षपरोक्षे वा सन्निकृष्टविप्रकृष्टे वा अस्माकं पापानां शंसितारौ SKN. उभावपि शंसितारौ, यदचाप्रतो नः पापानि शंसति यच्च पुष्टतस्तावुभावपि Dur. उभौ शंसनीयावर्थो, ऐहिकमामुष्मिकं च BB.

३. जहि Sy. 'बूढ क्षरणे' । क्षरय SKN. शुष्ठु जहि Dur. तौ सूदय, आनय । 'बूढ क्षरणे' BB.

४. स्युत्य० P. M. omits शप्यं च विनाशय सत्यस्य ॥ सत्यं तनोतीति वा, सत्यं तायते यस्मिन्निति वा सत्यतातिः । हे सत्यताते Sy. सत्याय तनोति यस्मिन् वा तायते स सत्यतातिस्तस्य सम्बोधनं हे सत्यताते ! सत्यस्य तनितः ! तथा च स्मरणम्—'नाग्निर्बन्धाह रोमापि सत्येन जगति स्थितः' SKN. यत्तनितः Dur. सत्यकारिन् । व्यत्ययेन तातिलप्रत्ययः । यद्वा तनोतेः क्तिनि छान्दसं दीर्घत्वम् । हे सत्यविस्तार ! BB.

५. अनुक्रमेण । अनुष्ठुया—'अपबुःसुषु स्यः' इति विधीयमानः कुप्रत्ययो बहुवचना-
दनुपूर्वस्यापि भवति । 'सुपां सुलुक्' इति तृतीयाया याजादेशः Sy. सर्वं चेदमनुष्ठुया, अनुष्ठानेन SKN.

अनुष्ठानेनेत्यर्थः Dur.

६. अस्मिन् सूक्ते प्रतिपादितमर्थं कुरु Sy. कर्मणेतत्सम्पादय यदहं ब्रवीमि Dur. अनुक्रमेण स्थितो कृणुहि कुरु । . . . अनुक्रमेण स्थापनमनुष्ठु 133.

७. अतहीत० M. अतह्नीत० P. अलज्जित-
गमन ! तादृश ! हे अग्ने ! अह्मयाण—
'ह्री लज्जायाम्' । 'बहुलं छन्वसि' इति
शपः क्लृप्ताभाभावः । 'अन्त्यमागम-
शासनम्' इति भुगभावः Sy. बेहे
... अलज्जयान ! SKN. अल-
ज्जितयानेत्यर्थः । एवमत्र 'अह्मयाणः'
इत्यनेनाह्नीतयानोऽग्निरुच्यते वेद्यतेति ।
उपपद्यते हि देवताया अलज्जितयान-
त्वम् Dur. अह्मयाणोऽह्नीतयानः
N. 5. 15.; SKN. 11. 35. 1.
'This stanza -TS. 1. 2.
14. 5.

भक्तानामहोपयितः ! विजयकरत्वात्
BB.

८. VM. ignores सधन्यः ॥ सधन्यः
—त्वत्प्रसादात् समानधनाः । धनमेवा-
मस्तीति 'छन्वसीवनिषी०' इति ई-
प्रत्ययः । 'एरनेकाचः' इति यण् । 'उदात्त-
स्वरितयोः०' इति स्वरितत्वम् Sy.
समानधना दर्शयिष्यामः । चागुभास्थपशु-
सोमादियागक्रियायां साधारणधना इत्य-
र्थः SKN. समानधनितः । यदन्तः स्मद्-
गृहे धनमेतवावयोः सहेत्यभिप्रायः Dur.
त्वया सधन्यः सहनेतारो वयं त्वं च
वयं च सहाभिमतानि नयाम इत्यर्थः
BB.

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमं शस्यमानं गृभाय ।

दहाशसो रक्षसः पाह्यस्मान्द्रुहो निदो मित्रमहो अवद्यात् ॥ १५ ॥

अया ते । अनया । समिधा । तुभ्यम् । अग्ने ! परिचराम् । स्तोमं च । अस्माभिः शस्यमानम् । प्रतिगृहाण । दह च । अशनपरान् । राक्षसान् । पाहि च । अस्मान् । द्रोघुः । निन्दितुश्च । अवद्यात् । हे मित्राणां पूजक । इति ।

व्याख्यञ्चतुर्थमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य स ।

भगोलकुले यस्य मातुरासीत्समुद्भवः ॥

इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ।

१. Omitted in P.

२. वीप्या स्तुत्या Sy. समिन्वनेन सामि-
वेनीकृत्येन BB.

३. त्वाम् Sy. ते त्वाम्, पूर्ववत् कर्मणः
सम्भ । नत्वम् BB.

४. ०चरे न P. परिचरेम Sy., BB.

५. स्तोत्रम् Sy., BB.

६. ०स्यमनं P.

७. गृभाय—ग्रहेर्लोढि 'छन्दसि शायजपि'
इति श्नः शायञ् । 'हृग्रहोर्मः' Sy.

८. भस्मसात्कुरु Sy.

९. शन० P. शंसन्ति स्तुवन्तीति शसः
स्तोतारः । ते न भवन्तीत्यशसो नृशं-
सास्तान् Sy. अशंसनानस्मद्ब्रूयान् ।
बहुव्रीहिर्वा । अशोर्वाऽनुन् । व्यापकान्
हिंसाद्वारा BB.

१०. ०शसः P. M. omits words
between हाण and राक्षसः० ॥
रक्षसः Sy.

११. रक्ष । वाक्यभेदादनिघातः Sy.

१२. राघु M. कस्मादित्याह—द्रुहो द्रोहा-

त्प कर्तुंकात् BB.

१३. निन्दकात् । निदः—'णिदि कृत्सायाम्' ।
क्विप् । आगमशासनस्थानित्यत्वाभुम-
भावः । 'सावेकाचः' इति विभक्तेश्चात-
त्वम् Sy. निन्दतेः क्विप् । निन्दायाः
परकर्तृकायाः BB.

१४. अपत्यात् P. परिवादाच्च । 'अवद्या-
पण्य०' इति यत् । 'ययतोश्चातदर्थे'
(Pa. 6. 2. 156.) इत्यन्तोदात्त-
त्वम् । 'मित्रमहो अवद्यात्' इत्यत्र
संहितायाम् 'अव्यादवद्यात्०' इत्येकः प्रकृ-
तिभावः Sy. परिवादात् ५ कर्तुंकात्
अस्मान्पाहि BB.

१५. हे मित्रैः पूजनीय ! हे अग्ने ! Sy.
सर्वस्य मित्रवदुपकारकं महस्तेजो यस्य
स तावृशः BB.

This stanza=TS. 1. 12. 14.
6.

१६. ०स्यत् चतुर्थं० P.

१७. M. omits भा. प्रातिजम् द्रुहः ।

१८. इति...ऽध्यायः is omitted in P.

॥ अथ तृतीयेऽष्टके ऋचमोध्यायः ॥

‘वैश्वानराय मीळद्दुषे’ व्याचिख्यासति माधवः ।

आदौ प्रदर्शयन्नर्थमुक्तां या हिभिरन्विताः ॥ १ ॥

वाक्यार्थस्य परार्थत्वे हिशब्दोऽयं प्रयुज्यते ।

उद्गृह्णाति च वाक्यार्थम् ‘इन्दवो वामुशन्ति हि’ ॥ २ ॥

उद्गृह्यमाणो वाक्यार्थो न स्वस्मिन् पर्यवस्यति ।

कामयन्ते हि वां सोमास्तस्मादागच्छतं युवाम् ॥ ३ ॥

‘सुते हि त्वा हवामहे’ ‘स हि नः प्रमतिर्मही’ ।

“नहि त्वा रोदसी उभे” सर्वेषूद्ग्रहणं स्फुटम् ॥ ४ ॥

वाक्यान्तरेणान्वयार्थमप्ययं हिः प्रयुज्यते ।

असत्यपि च हेतुत्वे तथैवोद्ग्रहणं सति ॥ ५ ॥

‘युष्मा हि देवदूतमान्’ ‘उषो वाजं हि वंस्व यः’ ।

‘नहि ते क्षत्रं न सहः’ ‘उरुं हि राजा वरुणः’ ॥ ६ ॥

१. Omitted by P., D.

२. ०ह्यवे D. वे only for वैश्वानराय मीळद्दुषे in M. RV. IV. 5. 1^a

३. ०सत्यस्तुवा या हि० P. ०सत्यं स्मृतां या हि० D. ०संय भि० M. ०संय-
नृत्तिन्तिडां ये हिभि० R.

४. वामुश० P.

५. M. reads उ only for उद्गृह्णाति
etc. RV. I. 2. 4. ६. ०सस्त०
P. ०सः त० D. ७. युवं D.

८. RV. I. 16. 4. ९. न M.

१०. ०हि P., D. RV. VI. 45. 4.

११. RV. I. 10. 8. १२. ०वृणु० D.

१३. ०सी स्फुटम् M. तिङ्गर्थोऽत्र हिना
स्फुटः R. १४. ०णा P.

१५. युष्मा P. १६. RV. VIII. 75. 1.

१७. वा जाहि... M. वंस्व चन् P. वंस्व
च D. यः is omitted by
R. RV. I. 48. 11.

१८. नहि ते क्षत्रं न सहः is omitted by
M. RV. I. 24. 6.

१९. ०णम् M. RV. I. 24. 8.

अश्वाजथे योजयित्वा तेनागत्य निषीद च ।
चित्रमन्नं प्रयच्छोषस्तेन यज्ञानुपावह ॥७॥
क्षत्रादीनि वयो नापुनर्न्यापो वेगवत्तमाः ।
विंस्तीर्णमार्गकरणात् पादा कः प्रतिवातवे ॥८॥
आश्चर्ये हिः प्रसिद्ध्यां च तथौचित्ये च दृश्यते ।
अस्ति चोद्ग्रहणं तेषु सर्वेष्विति विनिश्चयः ॥९॥
'परा हि मे विमन्यवः' 'आ हि ष्मा सूनवे पिता' ।
'नहि वामस्ति दूरके' आश्चर्यार्थी इमे ह्यः ॥१०॥
'स हि श्रवस्त्युः' 'त्वं ह्यग्ने' प्रसिद्ध्यां हौ श्रुताविमौ ।
तथा 'त्वां ह्यग्ने सदमिद्' बहवः सन्ति तादृशाः ॥११॥
'एवा ह्यस्य सूनृतेति तृचे दृष्टा ह्यन्नयः ।
औचित्यार्था भवन्त्येते सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥१२॥

१. मित्र० D.
२. ०च्छोष तन P., D.
३. ०नुवाच ह M. यज्ञमुवाह च R.
४. वये P., D.
५. नापुनर्न्यापो D.
६. ०पुनं चापो R. वयो नापुनर्न्यापो is missing in M.
७. पस्ती० P.
८. मार्ग is omitted by P., D.
९. पादोक्त P. पादोक्त D. पादोक्त M.
१०. Cf. RV. I. 24. 8.
११. हि P., D.
१२. ०दृष्ट्य P. १३. चे० M.
१४. तेन M. तेषां R.

१५. सवेष्टि० P.
१६. RV. I. 25. 4.
१७. ष्ठा M. ष्म D.
१८. RV. I. 26. 3.
१९. RV. I. 22. 4.
२०. ०षं P., M.
२१. श्रवस्त्यः P. RV. I. 55. 6.
२२. RV. I. 144. 6.
२३. हि M. २४. तवा P., D.
२५. RV. 4. 1. 1.
२६. एवां R. एवां M.
२७. RV. I. 8. 8.
२८. तृच P.
२९. इष्टा M.

समुच्चये च हिर्दृष्टः 'स मन्दस्वा ह्यन्धसः' ।

तत्पुरश्चानुदात्तस्तिब् सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥ १३ ॥

हेर्यो यो विजानाति न स मन्त्रेषु मुह्यति ।

तेन प्रदर्शितोऽस्मामिर्यस्तस्य प्रपञ्चितः ॥ १४ ॥ इति ॥

IV.5.

वैश्वानराय मीळुषे सजोषाः कथा दाशेमाग्रये बृहद्भाः ।

अनूनेन बृहता वृक्षथेनोप स्तभायदुपमिन्न रोषः ॥ १ ॥

वैश्वानराय ॥ वामदेवः ॥ वैश्वानराय । सेक्त्रे । सप्रीतर्यः । कथम् । हविर्दधाम ।

योऽप्यन्तम् । भासते । सोऽप्यमविकलेन । महता । वहनकुशलेन तेजसा । रोषः । धामधः
स्थित्वा उपस्तभायत् । यथा । उपमित् = स्थूणावधामिति ।

१. RV. III. 41. 6. One syllable is too short in this *Pāda*.

२. तत्पर० P., R. ३. ०र्यस्य M. ०भिर्हूर्यस्य R. ४. प्रपञ्चतः R.

५. चतुर्थे मण्डले प्रथमेऽनुवाके वक्ष्यते सूक्तानि । 'वैश्वानराय' इति पञ्चवक्ष्ये पञ्चमं सूक्तं वामदेवस्यार्धे त्रेष्टुभं वैश्वानराग्नि-
देवताकम् । अत्रानुक्रमणिका—'वैश्वानराय वैश्वानराग्निम्' (KSA. 21. 5. p. 17.) इति । विनियोगो लैङ्गिकः Sy.

६. विश्वानरसम्बन्धिने एतस्मात्काय Sy.

७. अग्निः तत्परः सेक्त्रे Sy.

८. सजोषसः समानप्रीतियुक्ता वयमुत्विग्य-
जमानाः Sy. ९. केन प्रकारेण Sy.

१०. वक्ष्याम । सामर्थ्याद्विरिति गम्यते ।
अथवा बृहद्भा इत्युत्तरत्र योज्यम् ।
कथा दामेक्षेत्युक्तम् । किं तत्राधिक्यम् ?
इति तदुच्यते—योजितवृहन्महान् भा
भासमानश्च सन् Sy.

११. बृहते महते Sy.

१२. भासमानाय Sy. १३. सम्पूर्णं Sy.

१४. अत एव प्रभूतेन Sy.

१५. बोधव्येन स्वशरीरेण Sy.

१६. तृणाच्छादनादिनिरोधकं वंशादिकम् Sy.

१७. त्यमाश्ववस्तुत्वा P.

१८. उपस्तभ्नाति सामर्थ्याद् धामिति शेषः ।
धूलोकं व्याप्नोतीत्यर्थः । सतम्बुः सौत्रो
वातुः । लङि 'छन्वसि धायजपि' इति
व्यत्ययेन अहावपि धायजावेवाः । 'बहुलं
छन्वसि' इत्यवभावः Sy.

१९. तत्र वृष्टान्तः सा यथा तद्वत् Sy.

२०. ०मन् P. उप समीपे नीयते क्षिप्यत
इत्युपमित् स्थूणा । यद्वा वक्ष्येनोक्तम्
लक्षणेन फलाविवाहकेन स्तोत्रेण सह
धूलोकमुपस्तभायत् । किमिव उपमिन्न
रोषः । उप समीपे नीयत इत्युपमित्
बुद्धकम् । कूलमिव Sy.

२१. VM. ignores अग्रनये ॥ वेषाय Sy.

मा निन्दतु य इमां मह्यं रातिं देवो ददौ मर्त्याय स्वधावान् ।

पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता वैश्वानरो नृतमो ग्रहो अग्निः ॥ २ ॥

मा निन्दत^१ । मा । निन्दत तम् । यः । इमाम्^२ । मह्यम्^३ । रातिं धनम् । देवः^४ ।
ददौ^५ । मर्त्याय^६ । अन्नवान्^७ । अपक्वप्रज्ञाय^८ । स्वयं मेधावी^९ । अमरणम्^{१०} । विशिष्टचेताः^{११} ।
वैश्वानरः^{१२} । नेतृतमः^{१३} । महान्^{१४} । अग्निः^{१५} ।

सामं द्विबर्हा महिं तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषमस्तुर्विष्मान् ।

पुदं न गोरपं क्वहं विविद्वानग्निर्मह्यं प्रेदुं वाचन्मनीषाः ॥ ३ ॥

सामं द्विबर्हाः^{१६} । ऋक्स्थं^{१७} सामं । द्वयोः^{१८} परिवृद्धः^{१९} । महत्^{२०} । ज्वालालक्षणतिग्मदृष्टिः^{२१} ।
अंशयतीति । सहस्ररेता^{२२} नानाविधानां पशूनामुत्पादनात्, “तद् वैश्वानरबन्तं प्रजननवत्तरमुपैति”^{२३}
इति ब्राह्मणम्^{२४} । कामानां^{२५} वर्षिता । बहुधनः । स्थानम्^{२६} । इव । चोरैरपहृतस्य^{२७} गोः । निगूढम्^{२८} ।

१. ०ता P.

२. हे होत्रादयः ! अमुं वैश्वानरमग्निम् Sy.

निन्दां (मा) कुरुत । स्तुतेत्यर्थः Sy.

३. मा । निन्दत तम् is omitted by M.

४. इवान् वाचमानम् वरान् Sy.

५. यजमानाय Sy.

६. वाच्यमानोऽग्निः Sy.

७. ददौ M. दत्तवान् Sy.

८. अमरणमयि Sy.

९. ०श्वान् P. अस्मद्वत्तेन हविर्लक्षणेनाशेन
तद्वत् सन् Sy. १०. ० वान् (न्)

१० M. पारमेष्ठ्यम् आय Sy.

११. कृत्स्नः मेधाविनामन्तः (Ngh. 3. 15.)
Sy. १२. अमरणत्वभावः Sy.

१३. विशिष्टचेताः P. विशिष्टः Sy.

१४. निन्दन्तरेण कर्त्तव्यविषयेन नीयमानः
Sy.

१५. नेतृतमः फलावीनाम् Sy.

१६. यद्वः—महत्त्वमेतत् Ngh. 3. 3.

१७. अङ्गनाविगुणविशिष्टः । तादृशमग्निं
स्तुतेति भावः Sy. १८. ऋक् P

१९. अस्मदभिमतं स्तोत्रम् Sy.

२०. ० बृहत्का P. ० बृहत्का D. द्वयोर्मध्य
भोक्तृभयोः स्थानयोः परिवृद्धः Sy.

२१. महा P. मह D. पूज्यम् Sy.

२२. ०ष्टि P. तीक्ष्णतेजाः Sy.

२३. बहुविधहिरण्यरेतस्कः । रेतःशब्दः सार
वाची । प्रभूतसारो वा Sy.

२४. प्रजान् M.

२५. ०मुपैमि M. ०मुल्यैः P.

२६. TB. I. 3. I. 6.

२७. अत्यन्तगोपितं पदम् Sy.

२८. नष्टाया गोः Sy.

२९. नष्टं P., D. अत्यन्तराजस्यम् Sy.

याथात्म्येन जानन् । अग्निः । मह्यम् । प्र । एव । बोचत्—“साम वै रक्षोहा” इति ब्राह्मण-
मिति ।

प्र ताँ अग्निर्वैमसत्तिग्मजम्भस्तपिष्ठेन शोचिषा यः सुराधाः ।

प्र ये मिनन्ति वरुणस्य धाम प्रिया मित्रस्य चेततो ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

प्र तान् । प्रभक्षयतु । तान् । अग्निः । तीक्ष्णदंष्ट्रः । तप्तृतमेन । तेजसा । योऽग्निः ।
सुधनो भवति । ये राक्षसाः । प्रमिनन्ति । वरुणस्य । स्थानानि । व्रतानीत्यर्थः । प्रियाणि ।
मित्रस्य । जानतः । पुण्यपापानि मनुष्याणाम् । ध्रुवाणि ।

अभ्रातरो न योषणो व्यन्तः पतिरियो न जनयो दुरेवाः ।

पापासुः सन्तो अनृता असुत्या इदं पुदमजनता गभीरम् ॥ ५ ॥

अभ्रातरः । यथा । भ्रातृवर्जिताः । स्त्रियः पुंसः प्रतीच्यो गच्छन्त्येवम् । राक्षसा
मां दृष्ट्वा व्यतिगच्छन्ति । यथा वा । पतिलिप्ताः पतिव्रताः । जायाः । परेषां दर्शनात् प्रतीच्यः

१. Omitted by M. विशेषेण जानन् Sy. २. ब्रवीतु Sy.
३. स P.
४. Cf. साम हि नाष्ट्राणां शु रक्षसामप-
हन्ता SB. 4. 4. 5. 6; 14. 3. 1. 10.
५. VM. ignores उ and मनीषाम् ॥
नन्तर्वाच्ये ज्ञानवाची सप्तत्र ज्ञातव्ये
वर्तते । मनीषां ज्ञातव्यम् Sy.
६. ०यक M. प्रकर्षेण भर्त्सयतु । बहुस्वि-
त्यर्थः । बभसत्—‘भस भर्त्सनवीपयोः’ ।
लेटि ‘इतश्च लोपः’ इतीकारलोपः ।
‘लेटोऽडाटो’ इत्यङगणः Sy.
७. वक्ष्यमाणान् द्वेष्टन् Sy.
८. अतिशयेन शत्रूणां तापकेन Sy.
९. शोभनघनः Sy.
१०. तानित्युक्तं कान् इत्याह ये द्वेष्टारः Sy.
११. प्रकर्षेण हिंसन्ति । ‘मीम् हिंसायाम्’ ।

- ‘मीनातेनिगमे’ इति ह्रस्वत्वम् । वि-
करणस्वरः Sy.
१२. धामानि तेजःस्थानानि कर्मणि वा Sy.
१३. प्रतानित्य० M.
१४. चेततः जानतः । एतद्-(मित्रावरण)-
उभयविशेषणम् Sy.
१५. स्थिराणि Sy.
१६. ०तः M. भ्रात्रादिबन्धुरहिताः Sy.
१७. योषणः गतभर्तृका योषितः । ‘या कपू-
र्यस्य निगमे’ इति विकल्पमाद् बीजा-
भावः । ता यथा भर्तृगृहात् पितृगृहं
प्रत्यायन्ति तद्वत् Sy.
१८. व्यति० P. व्यति is omitted by
D. गच्छन्तः । यथावा नप । यथानां भर्त्स-
माना इत्यर्थः Sy.
१९. पतिद्वेषिण्यः Sy.
२०. याः P., D. स्त्रियः Sy.

कुटिलगमना भवन्ति । पापस्वभावाः । सन्तो राक्षसाः । अनृतयुक्ताः “बृह वै राजन्व्योऽनृतं करोति । उपजाव्यै हर्ते । जिनाति ब्राह्मणम् वदत्यनृतम्” इति ब्राह्मणम् । वाचिकमनृतमस-
त्यमेवविधाः । इदं मदीयम् । वैश्वानरस्य स्थानभूतम् । जानन्ति हिंसार्थमभिगच्छन्तो बुध्यन्ते ।
गम्भीरमुत्तरञ्च सम्बन्धः ।

इदं मे अग्ने कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म ।

बृहद्वाथ घृषता गम्भीरं गृहं पृष्ठं प्रयसा सप्तधातु ॥ ६ ॥

इदं मे । इदम् । मह्यम् । अग्ने ! स्वल्पभूताय साधवे । पावक ! साधूनहिंसते ।
गुरुम् । इव । भारम् । मननीयम् । बृहत् । भारय । घृष्टेन । अग्नेन । गम्भीरम् । महान्तं
मदीयम् । पृष्ठः शरीरवचनः । त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोऽस्थिमज्जानः सप्त घातव इति ।

१. कुष्टगत्यो दुराचाराः Sy.

२. अत एव पापाः Sy.

३. Omitted by P., D.

४. मानससत्यरहिताः Sy.

५. TB. I. 7. 2. 6.

६. अनुतसं P. वाचिकसत्यरहिताः । मन-
सा वाचाग्निमभजमानाः Sy.

७. पापिभिरनुभूयमानतया प्रसिद्धम् Sy.

८. नरकस्थानम् Sy.

९. भजनयन्त, उत्पादयन्ति । तद्धि जने-
रन्तर्भावितव्यार्थाद् व्यत्ययेनैकवचनम्
Sy.

१०. युध्यं P.

११. अगम्यम् Sy.

१२. उत्तरञ्च सम्बन्धः is omitted by
M.

१३. वातव्यत्येन प्रसिद्धम् Sy.

१४. कृत्यप्राप्त्यम् Sy.

१५. हे बोधक ! Sy.

१६. त्वदीयं कर्म प्रसिद्धतेऽप्यवते Sy.

१७. बृहद्वाथ गृहं पृष्ठं यथा वर्तुष-

सहमानः पातयति तद्वत् Sy.

१८. मननीयं घनम्

१९. प्रभूतम् Sy.

२०. वेहि Sy.

२१. दृष्टे P. तदेव विशेष्यते । शत्रूणां वर्ध-
केण Sy.

२२. प्रयसा—असन्नामैतत् । अग्नेन युक्तम्
Sy.

२३. अन्यैरनवगातम् Sy.

२४. महत् Sy.

२५. The passage beginning with
इदं मे and ending with पृष्ठः
is omitted in M. M. reads
मह only ॥ स्पष्टं योग्यम् Sy.

२६. न D.

२७. ग्राम्यारण्यभेदेन सप्तत्रका मू. ‘सप्त
ग्राम्याः पशवः सप्तारण्याः’ (TS.
7. 2. 2. 1.) इति श्रुतेः । ईदृग्वर्णं
देहीत्यर्थः ॥ गुरुं भारं नान्यवीथं भारं
यथान्यत्वेन वदति तद्वदस्माकं वातव्यं
घनं देहीति वा योग्यम् Sy.

तमिद्वे^१व संमुना^२ मानम^३मि क्रत्वा^४ पुनती^५ धीतिर^६इयाः ।

ससस्य^७ चर्म^८मधि^९ चारु^{१०} पृश्ने^{११}रुप^{१२} आरुपितुं^{१३} जवारु^{१४} ॥ ७ ॥

तमित् । तम् । एव । सदुशी । सदुशम् । अभ्यश्नोति । कर्मणा । शोषयती ।

बुद्धिस्तस्यैव मतिः कल्याणी भवतीत्यर्थः, प्रत्यक्षाग्निवन्न दहतीति वैश्वानरः स उच्यते ।
ससतिः स्वप्नकर्मा । गौः पृश्निः, गौः । अधि । त्वचि । येन वैश्वानरस्य प्रातरेव रोपयति

१. वामदेवस्य SKN. वामदेवस्यार्थम् Dur.

२. अग्निविद्युदादित्यास्त्रयोऽपि मतभेदेन वै-
श्वानरस्यैव भवेयाः (Cf. N. 7. 23.)
इति यास्केनोक्तत्वावत्रादित्यात्मना वै-
श्वानरः स्तूयते । वैश्वानरं सुस्थानम्
Sy. तमेव प्रकृतं 'वैश्वानरमुत्तमस्थानम्'
SKN. तमेव... वैश्वानरं सूर्यम्
Dur.

३. इक्षु पादपूरणौ SKN.

४. ०शीम् M. सदुशी तद्योग्या Sy.
समानयोश्चातवनुरुपेत्यर्थः SKN.
समानयैव तवनुरुपैव स्तुत्या Dur.

५. Omitted by M. त्वचि^{१५}रुप
Sy. समानयोग्यमेव SKN.

६. अभिप्राप्नुयात् । भजेदित्यर्थः । प्रश्नोतेर्लि-
ङि 'बहुलं झन्वसि' इति विकरणस्य
लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं मध्यमपुरु-
षत्वं च Sy. अभि-उपसर्गोऽस्या इत्ये-
तेन सम्बध्यते । ... व्यत्ययेनार्थं प्रथ-
मस्य स्थाने मध्यमः । अभ्यश्याद् व्या-
प्नुयात् तत्त्वतो जानीयादित्यर्थः SKN.
हे यजमान ! त्वम्... प्राप्नुयाः Dur.

७. तदुचितेन कर्मणा Sy. कर्मणा तत्परि-
चर्याख्येन SKN. केन पुनरभ्यश्याः ?
... स्यात्प्रपन्नसमर्थेन कर्मणा प्रज्ञानेन
वा Dur.

८. अस्मान् शोषयित्री Sy. ... कम् ? सा-
मर्थादस्मानेव SKN.

९. मतिरस्मदीया स्तुतिः Sy. कासौ ?
... मतिरस्मदीया प्रज्ञा SKN.

१०. M. omits कल्याणी भवतीत्यर्थः ।
प्रत्य०

११. ससस्य लुप्तोपममेतत् । स्वपत इव
निश्चलस्य Sy. लुप्तोपममेतत् । योऽयं
निश्चलत्वात् सस इव 'सस स्वप्ने' सुप्त
इव । कः ? ... आदित्यलोकस्तस्य
SKN. किलक्षणः पुनर्यो वैश्वानरस्त-
मभ्यश्याः ? स्वपनस्य ह्यलोकस्य
Dur.

१२. नौ M. पृश्नेर्धुनामेतत् (Ngh. i. 4.)
इति ध्रुवोकादित्ययोः साधारणनामसु
पाठात् । ज्योतिरादिभिः स्पृश्यमानस्य
ध्रुवोक्तस्य Sy. प्राष्टवर्णस्य Dur.

१३. गौः D.

१४. उपरि Sy., SKN. उपरि स्वपितीव
हि ध्रुवोको निश्चलत्वात् Dur.

१५. चर्मणे चरणाय । चरेरीणादिको मनिन् ।
'सुपां सुलुक्' इति चतुर्थ्या लुक् Sy.
चरेरीणादिको मनिन् । तदन्तात् 'सुपां
सुलुक्' इत्येवं त्रादर्थ्यचतुर्थ्या लुक् प्रष्ट-
व्यः । चर्मणे चरणायादयस्तन्मयल-
णाय SKN. चरणार्थम् । कर्म नाम
सौर्येण प्रकाशेन जनादचरेयुरित्यनेनाभि-
प्रायेण Dur.

१६. रोचय० M. आरोपयति स्वात्मनि
सत्यादीनीति श्रुतिः भूमिरुच्यते ।
तस्याः सकाशात् Sy.

शरीराणीति वैश्वानरो बुध्यते तस्य । आरोपितमभिषवार्थम् । जवार जवेन रोहणशीलं
जवहेतुर्वा सोमांशुरिति ।

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहां हितमुप निशिग्वदन्ति ।

यदुत्त्रियाणामप वारिव व्रन्याति ग्रियं रूपो अग्रं पदं वेः ॥ ८ ॥

प्रवाच्यम् । गवां गुहायाम् । निहितम् । निशिगिति रूपनाम निर्णेजनादिहेतुपयो-
वचनः । यः । उत्त्रियाणां गुहायां निहितं मनुष्याः पयः । उदकमिव । अपावृण्वन् दुग्धवन्त

१. नरोरु० D.

२. M. omits words between
वैश्वानरः and रोपितम् ॥ आरोपितं
देवैः । तमव्या इति पूर्वब्रान्धवः Sy.
तव रूपम् । रिप् इत्यस्य पृथिवी-
नाम्नश्चान्दस कारस्थोकारः । पर्या-
यान्तरं वा । पृथिवीत आरोपितं देवैः
SKN. । 'रिप्' इति विपरिणामः ।
मूल्या इत्यर्थः . . . आरोपितं देवैः Dur.

३. पूर्वत्र तत्त्वव्युत्पत्तिरुच्यते ।
यस्य व्युत्पत्तिरुच्यते वैश्वानरस्य . . . जव-
मानरोहि जरमाणरोहि वा Sy. पुरस्ता-
त्तच्छब्दयुतेर्यच्छब्दोऽप्याहार्यः । यस्य
स्वभूतं जवार इति सम्बन्धः . . . जवार
जवरूपया गत्या, जरयद्वा प्राणिनो वयः,
गिरद् वा रसान् रश्मिभिर्यद्वा रोहति
तदादित्यमण्डलम् SKN. जवार मण्डलं
यस्य तं त्वमम्यस्याः 'इह वा आवित्य
आसीत्' तमाभ्यां परिगृह्योपरिष्ठात्
तासां प्रबलां न्यवशुरिति ह विज्ञायते ।
एवमत्र 'जवार आवित्यमण्डलम्' उच्यते
तद्धि जवमानं गच्छन्नभसो मध्यमारो-
हति । जायते वा, उदेतीत्यर्थः । जव-
मानमेवेति हि तत्र तत्रोदेति । 'जर-
माणरोहि' वा स्यात् । तद्धि जरयमाणं
सर्वभूतानि रोहति । 'जरमाणरोहि' वा

तद्धि गरमाणं रसानारोहति Dur.
जवार जवमान रोहि । जरमाणरोहि ।
गरमाणरोहि वा N. 6. 17.;
SKN. II. 454.

४. आरो० M.

५. ०नुवा DP.

६. VM. ignores नु । एव । चार and
अग्रे ॥ न्वेव क्षिप्रमेव । चार दीप्तिं मण्ड-
लम् । अग्रे पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि Sy.
चार दीप्तिम् । अग्रे प्रथमं सृष्टि-
काले SKN. चार दीप्तिमत् । अग्रे
पूर्वसर्गादौ Dur.

७. उपनिहितम् Sy.

८. निशिगिति D. निशिति M. नितरां
नेनेति शोषयतीति निशिक् क्षीरमु-
च्यते । तादृक् क्षीरमनेन वैश्वानरेण
Sy.

९. ०हत्तु० P., D.

१०. यत् is suggested for यः ।

११. किं तद्वचः ? इत्युच्यते, गोनामैतत्,
क्षीराद्युत्त्राविणीनां गवां सम्बन्धि Sy.

१२. M. omits words between
रूपनाम and हाग्निहि०

१३. क्षीरम् Sy.

१४. तद्वचः सेकेनाविष्कुर्वन्ति तथा Sy.

१५. अपव० M. अप पाले बोधवारः Sy.

इत्यर्थः । तत् उपवदन्ति दुग्ध्वादायान्नतः स्थित्वा पानार्थं गृहाणेति वदन्ति । तस्यास्य ।
वचसः । किम् । मे । प्रवाच्यं प्रकर्षेण वक्तव्यमेवंविधं प्रियवचनं प्रतिवक्तुं युक्तं न दृश्यत
इत्यर्थः । तद्धि वैश्वानरस्य । कामयमानस्य । प्रियम् । उत्तमम् । स्थानं शरीराख्यम् ।
रक्षतीति ।

इदमु त्यन्महिं म०।मनीकं यदुसिया सचत पुर्व्यं गौः ।

श्रुतस्य पदे अघि दीद्यानं गुहां रघुष्यद्रघुयद्विवेद ॥ ६ ॥

इदम् । इदम् एव । तत् । महतां देवानाम् । महत् । अनीकम् अनीकशब्दः अग्रवचनः ।
पणीन् प्रति गच्छतां देवानामग्निर्वैश्वानरो मुखमासीदित्यर्थः । यदनीकम् । उत्सारणार्हा ।
गौः । अग्रे स्थितम् । सेवते स्म । तदेवाह यज्ञस्य । स्थाने विष्ये । दीप्यमानम् । पर्व-
तस्य गुहायाम् । लाघवेन स्यन्दमानम् । लघु च गच्छत् तदनीकं गोः । ज्ञातवती लब्धवती
वेति ।

१. इत्यः P.
२. वदन्ति वेत्तारः Sy.
३. दुग्ध्वा० M.
४. वक्ष्यमाणस्य Sy.
५. वाक्यस्य Sy.
६. तर्क D.
७. मदीयस्य Sy.
८. च्यः P., D. अस्ति तथ्यमेवोच्यत
इत्यर्थः Sy.
९. M. omits words between
प्रकर्षेण and प्रति० ०चनमिति०
P. खेच्छम् Sy.
१०. भूम्याः Sy.
११. व्याप्तायाः Sy.
१२. सर्वेषामाधारत्वेन प्रियभूतम् Sy.
१३. उत्तमम् P.
१४. प्रसिद्धम् Sy.
१५. महत् पूज्यम् Sy.
१६. समूहकम् सूर्यमण्डलं वैश्वानर एवेति

शेषः Sy.

१७. M. omits words between
शब्द and गच्छताम् ।
१८. मण्डलम् Sy.
१९. अत्ता० P. क्षीराद्युत्साविणी Sy.
२०. पूर्व्यं पूर्वकालीनं पूरकं वा Sy.
२१. अग्निहोत्राद्यर्थं सेवते Sy.
२२. देवा० P.
२३. उदकस्य Sy.
२४. अन्तरिक्षे Sy.
२५. द्योतमानम् Sy.
२६. M. omits ०मानम् । पर्वतस्य गुहा-
याम् ॥ क्षीघ्रं स्यन्दमानम् Sy.।
२७. Omitted by P., D. क्षीघ्रं गच्छत्
सूर्यमण्डलम् Sy.
२८. जात० D., M. वैश्वान भवेति ज्ञात-
वानस्मि Sy.
२९. VM. ignores अघि ॥ अघि अघिकं
यद्वाधीति सप्तम्यर्थानुसारः Sy.

अथ द्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुह्यं चारु पृश्नैः ।

मातृष्पदे परमे अन्ति षड्गोर्बृष्णः शोचिषः प्रयतस्य जिह्वा ॥ १० ॥

अथ द्युतानः । अथ । दीप्यमानः । द्यावापृथिव्योः । सह । आसनेन सहायभूतो वैश्वानरः । पृश्नैर्बृणोः । गुहायां निहितम् । चारु पयः । अमनुत ममेतत् पातव्यमित्यर्थः । मातुः । गोः पृथिव्या इत्यर्थः तस्याः । परमम् । पदमुत्तरवेदिस्तस्मिन् । समीपे । सीदन्त्यभवत् । वषितुः । दीप्यमानस्य । निर्मलस्य । जिह्वा ज्वाला घृतादिपानार्थमुत्तरवेद्यामासीद् वैश्वानर इति ।

अतं वोचे नमसा पृच्छ्यमानस्तवाशसा जातवेदो यदीदम् ।

त्वमस्य क्षयसि यद्व विश्वं दिवि यदु द्रविण यत्पृथिव्या ॥ ११ ॥

अतं वोचे । सत्यम् । अहं ब्रवीमि । जिज्ञासुभिर्नमस्कारेण । पृच्छ्यमानः । तदुच्यमानम् । यदि । तव । आशसनाय भवति । किं तदिति चेत्, त्वम् । अस्य । ईश्वरो भवसि ।

१. मध्ये व्याप्तः सन् Sy.

२. स आसनेन P. स्वकीयेनास्येन Sy.

३. M. omits ०नेन सहायभूतो वैश्वान० ।

४. गोः सच्चन्वि Sy.

५. वेनो P.

६. ऊचसि निगूढं पयः Sy.

७. रमणीयम् Sy.

८. पानायामुच्यत Sy.

९. उच्यते चेत् विवृणोति—क्षीरादिनिर्मा-
त्र्याः Sy.

१०. गः P.

११. उत्कृष्टे Sy.

१२. स्थाने ऊचोलक्षणे Sy.

१३. विज्ञमानं क्षीरम् Sy.

१४. ०नुं P. फलानां वषितुः Sy.

१५. दीप्यमानं Sy.

१६. Omitted by P., D. आहवनी-
यादिरूपेण नियतस्य वैश्वानरस्य Sy.

१७. जिह्वा पातुमिच्छतीति शेषः Sy.

१८. लाः P.

१९. ०तामिपा० M.

२०. अहं यजमानः Sy.

२१. नमस्कारेण सह Sy.

२२. अन्यैरनुयुज्यमानः सन् Sy.

२३. किं तदित्युच्यते इदं वनं ल० नमस्कारैः
स्यात् Sy.

२४. आश० P., D. स्तुत्या साधनेन Sy.

२५. त्वमेव Sy.

२६. वनस्य Sy.

२७. ईश्वरो भवसि । तस्य वनस्य यज्ञादि-
प्राप्त्यादिति भावः । अत्यल्पमि-
दमुक्तम् Sy.

यत् । हं नाम जगति । सर्वं दृश्यते । किञ्च । यत् । छावापृथिव्योः । धनं तस्येशिषे ।

किं नो अस्य द्रविणं कद्ध रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वान् ।

गुहाध्वनः परमं यन्नो अस्य रेकुं पदं न निदाना अगन्म ॥ १२ ॥

किं नः । किम् । नः । अस्य स्तोत्रस्य । धनम् । किम् । वा । रत्नं त्वम् । वि । नः । वोचः । हे जातवेदः ! विद्वान् । विवचनं दास्यामीति विस्पष्टवचनम् । अस्य । अन्त-
रिक्षस्य । गुहायां निहितम् । यत् । उत्तमम् । तदस्माकमस्तु । येन रेचकं सुखरहितम् ।
स्थानम् । मनसा निन्दन्तः । न । गच्छेमेति ।

<p>१. यत्सलु Sy.
२. सं P., D. कृत्स्नं धनमस्ति तस्यापी-
शिषे । विवचमिति सामान्येन यदुक्तं
तदेव विशदयति Sy.
३. एव Sy.
४. य P., D.
५. कुलोके यदेव धनं यच्च पृथिव्यां धनं
तस्य सर्वस्य स्वमीश्वरो भवसि ।
'यन्नार्थं द्रव्यमुत्पन्नम्' इति स्मरणात् ।
अग्निव्यतिरेकेण यन्नासम्भवादिति भावः
Sy.
६. VM. ignores जातवेदः ॥ हे
जातानां वेदितव्यतमज ! वाग्ने !,
७. अस्मभ्यं दातव्यं धनमस्ति Sy.
८. पूर्वमन्त्रेण यस्य धनस्यागि-
मुक्तम् अस्य धनस्य Sy.
९. साधनभूतम् Sy.
१०. त्वं D.
११. रमणीयं हितकरं धनमस्ति Sy.</p> | <p>१२. Omitted by P., D. अस्मभ्यम्
Sy. *
१३. वोचे M. विवोचः विद्वहि, यद्वा किं
दातव्यं द्रविणमस्ति, अस्य द्रविणराशेः
कद्ध रत्नमिति योज्यम् Sy.
१४. तद्धनं हे जातधनाग्ने ! Sy.
१५. चेतनावानभिज्ञस्त्वम् Sy.
१६. विवचनं is suggested for विवचन ।
'विवचनं दास्यामीति विस्पष्टवचनम्
seems to be the explanation
of वि वोचः ।
१७. धनप्राप्तिमार्गस्य Sy.
१८. गूढम् Sy.
१९. उत्कृष्टं प्राप्तव्यमस्ति Sy.
२०. तद्व्यस्मभ्यं विवोचः Sy.
२१. वयं रिक्तम् Sy.
२२. गन्तव्यं स्थानं गुहादिकम् Sy.
२३. अन्यैर्निन्दमानाः । कर्मणि कर्तृप्रत्ययः
Sy. २४. प्राप्नुमः Sy.</p> |
|--|--|

का मर्यादा वृथुना कदं वाममच्छा गमेम रुधवो न वार्जम् ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सूर्यो वर्णेन ततननुपासः ॥ १३ ॥

का मर्यादा । का । काष्ठा । कान्ता । किम् । वा । वननीयम् । तद् वयं लघु-
शरीराः । सङ्ग्रामम् । इव । अभिगच्छेम । कदा । नः । देव्यः । अमरणस्य सूर्यस्य । पत्न्यः ।
उषसः । सूर्यस्य । तेजसा । विस्तृता भवन्ति व्युच्छन्तीत्यर्थः ।

अनिरेण वचसा फल्ग्वेन प्रतीत्येन कृधुनातृपासः ।

अधा ते अग्ने किमिहा वदन्त्यनायुधास आसता सचन्ताम् ॥ १४ ॥

अनिरेण । अनग्नेनाहविष्येण । वचसा । फल्गुना । प्रतिगन्तव्येनागतः पुरुषो यच्छ्रुत्वा
प्रतिगच्छति न शृणोति ? कमतो नूनं कृधुस्तादृशेन वचसा । हे अग्ने ! युद्धे समुपस्थिते ।
किं तव । वदन्ति । तृप्तिरहिता राक्षसास्तथा सति ते । अधुना । आयुषवर्जिताः । अनृतेन ।
संयुज्यन्तां प्रतिभवन्तु ।

१. Omitted by P.

२. प्रीत्यादिव्यवस्था Sy.

३. प्रज्ञानं पदार्थविषयम् Sy.

४. वा M. च Sy.

५. वननीयं पदार्थजातम् । एतत्सर्वम् Sy.

६. तत्र वृष्टान्तः । श्रीअगामिनोऽश्वा-
दयः सङ्ग्राममिव तद्वत् Sy.

७. कस्मिन् काले Sy.

८. अस्माकं व्यवहाराय Sy.

९. देव्यो द्योतमानाः Sy.

१०. अमरस्य सूर्यं P., D. अमरणधर्मस्या-
दित्यस्य Sy.

११. पत्न्यः पालयिष्यः Sy.

१२. प्रसविष्यः Sy.

१३. प्रकाशेन Sy.

१४. विस्तारयेयुः । एवं सूर्यसम्बन्धिन उषसः
स्तुत्या सर्वात्मनो वैश्वानरस्य स्तुति-
रवगमस्तथा । ततनन्—तनोतेर्लोडि

‘बहुलं छन्दसि’ इति विकरणस्य वलुः ।

द्विर्भावहलादिशेषौ Sy.

१५. ऽष्केन P. इराक्षं तद्वहितेन Sy.

१६. फल्गुना P., D. उष्येन Sy.

१७. अमरस्यसूर्यः P. आरो-नेत्यर्थः
Sy.

१८. करदको नूनं P.

१९. ह्रस्वेन Sy. कृध्विति ह्रस्वनाम Ngh.
2. 2.

२०. अस्मिल्लोके Sy.

२१. वदन्ति । निर्हविष्येण वचसा न
किञ्चित्प्रत्ययत इत्यर्थः Sy.

२२. ऽतो P. अतृप्ता जनाः Sy.

२३. आयुषशब्दः साधनं लक्षयति हविरादि-
साधनरहितास्ते Sy.

२४. अनायुषेन P. अनानृतेन D. कुःक्षेन
Sy.

२५. सङ्गच्छन्तां Sy.

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दम् आ रुरोच ।

रुशद्भसानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्यौत् ॥ १५ ॥

अस्य । अस्य स्तोतुः । अभ्युदयार्थम् । दीप्यमानस्य । वर्षितुः । वासयितुः । ज्वाला-
ग्रम् । यजमानगृहे । आरोचते । श्वेतं रूपम् । वसानः । सुतरां दर्शनीयरूपः सोऽयम् ।
पृथिवी । भवद्भनेन । सा यथा सर्वं धनमुत्पादयत्येवमयम् । बहुभिवरणीयः । क्षतिते ।

IV.6.

ऊर्ध्वं ऊ षु णो अघ्वरस्य होतरग्रे तिष्ठं देवताता यजीयान् ।

त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसश्चिचिरसि मनीषाम् ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । अग्ने ! यष्टुतरस्त्वम् । अस्माकम् । यज्ञस्य । होतः । यस्मिन् काले

१. अग्नेः Sy.
२. किमर्थम् ? श्रेयसे यजमानानाम् Sy.
३. समिध्यमानस्य । कर्मणि कर्तृप्रत्ययः Sy.
४. वर्षितुः फलस्य Sy.
५. ०यितु P.
६. ज्वालप्रं D. तेजःसङ्घः Sy.
७. यागगृहे Sy.
८. अरो P. सर्वतो दीप्यते Sy.
९. सोग्निः रुशत् । दीप्तं तेजः Sy. रुशदिति वर्णनात् N. 6. 13.
१०. ०न P. आ- १५५५ Sy.
११. अत एव सुष्ठु दर्शनीयरूपः Sy.
१२. राजादिरिव । क्षितिरिति मनुष्यनाम् Sy.
१३. किमिव अद्यादिधनेन Sy.
१४. उत्पा० P.
१५. बहुभिः ऋत्विग्भिर्यजमानैर्वरणीयः सन् Sy.
१६. The passage beginning with ज्वालाग्रम् and ending with

- द्योतते is omitted by M.
१७. MS. D. puts the figure ॥५॥ here to indicate the end of fifth hymn. No such number is given in P. and M.
१८. 'ऊर्ध्वं ऊ षु णः' इत्येकादशचं षष्ठं सूक्तं वामदेवस्यार्थं ऋष्टुभमानेयम् । 'ऊर्ध्वं ऊ ष्वेकादश' (KSA. 21. 6. p. 17.) इत्यनुकान्तम् । इवनशास्त्र-योरानेये क्तौ ऋष्टुभे छन्दसीदम् । सूत्रितञ्च—'ऊर्ध्वं ऊ षु णः सप्तस्य यद्वियुतेति पञ्च' (AŚS. 4. 13.) इति Sy.
१९. ऊर्ध्वः । अग्ने ! यष्टुतरः is omitted by M. ०र त्व P. यष्टुतमस्त्वम् Sy.
२०. यागसम्बन्धिनां देवानाम् Sy.
२१. आह्वातः ! होतरित्यत्र प्रकृत्यंशोज्ज-वाहः । हे होमनिष्पादक ! Sy.

देवास्तायन्तं इज्यन्ते तत्र । सुष्टु । त्वमुत्तिष्ठ । त्वम् । हिं । विद्वम् । मननीयमवगन्तव्यं
जगत् । अभिभवसि । तथा विधातुर्यजमानस्य । अग्निं । मनीषाम् । वर्धयसि ।

अमूरौ होता न्यसादि विश्वमिन्द्रो विद्वेषु प्रचेताः ।

ऊर्ध्वं भानुं सवितेवाश्वेन्मेतैव धूमं स्तमायदुः घाम् ॥ २ ॥

अमूरः । अमूढः । ह्वाता । निषण्णः । मनुष्येषु । मदनशीलः । यज्ञेषु । प्रकृष्टज्ञानः ।
अग्निः । ऊर्ध्वं च । भानुं तत्र । सवितेव । अयते । सोऽयं यथा माता पुरुषः मानदण्डमु-
पस्तम्नाति एवम् । दिवं प्रति । आत्मीय धूमम् । उपस्तम्नाति ।

यता संजुर्णी रातिनी घृताचीं प्रदक्षिणिदेवतातेराणः ।

उदु स्वरुनवजा नाक्रः पश्चो अनक्ति सुधितः सुमेकः ॥ ३ ॥

यता । अध्वर्युणा संयता । सुष्ट्वाहवनीयं प्रति जवनस्य कर्त्री । हविर्दानवती ।

१. देवायन्त P.
२. कुत्र ? इति तदुच्यते, देवतातौ देवास्ता-
यन्ते विस्तार्यन्ते अत्रेति देवतातिर्यक्तः,
तस्मिन् Sy.
३. उन्नत एव तिष्ठ, नित्यमुन्नतो भवेत्यर्थः
Sy. ४. खलु Sy.
५. सर्वम् Sy.
६. मननीयं शत्रूणां धनम् Sy.
७. द्विधा० P. स्तोत्रयजमानादेः Sy.
८. धित् पूजायाम् Sy.
९. अति स्तुतिम् Sy.
१०. प्रवर्धयसि Sy. प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः
Cf. N. 4. 7., 10. 35; 11.
36.
११. VM. ignores उ ।
१२. आ० M.
१३. आ० M. अमूतः P. प्रगल्भ इत्यर्थः Sy.
१४. वाता P. होमनिष्पादकः Sy.
१५. निक्षरां स्थापितः Sy.
१६. ऋत्वेभ्युपा. प्रजासु मध्ये Sy.

१७. मदननीयो मादयिता वा Sy.
१८. यागेषु निमित्तभूतेषु Sy.
१९. देवः Sy.
२०. ऊर्ध्वमुखम् Sy.
२१. अथ तथाभूतोऽग्निः भानुं दीप्तिम् Sy.
२२. उदितः सूर्य इव Sy.
२३. अ० D. आश्रयति Sy.
२४. सायं त्वं P.
२५. स्थूणेव । सा यथा स्वाधिष्ठितं वंशा-
दिकं स्तम्नाति तद्वदयमग्निः Sy.
२६. नामदन्तमु० P.
२७. Omitted by P. शुलोकस्य Sy.
२८. धूमं स्वोत्थितम् Sy.
२९. उपरि स्तम्नाति Sy.
३०. ०र्ध्वणा P., D.
३१. जननस्य M. शोभनजवा सुष्टु जीर्णा
पुराणी वा Sy.
३२. सन्त्री M. कर्त्री P.
३३. ०वति M. रातिर्वनम् । हविर्लक्षणधन-
वती । आश्रयपूर्णा भवतीत्यर्थः Sy.

जुह्वृताचीति जुहनाम । तथा प्रदक्षिणं गच्छति । यज्ञम् । उर कुर्वाणः ।

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्रा ऊर्ध्वो अर्ध्वयुर्जुषाणो अस्थात् ।

पर्यग्निः पशुपा न होता त्रिविष्ट्येति प्रदिव उराणः ॥ ४ ॥

[स्तीर्णे ।] यथा । गोपालः पशून् । पर्येति तद्वदिति ।

परि त्मना मितदुरेति होताभिर्मन्द्रो मधुवचा ऋतावा ।

द्रवन्त्यस्य वाजिनो न शोका भयन्ते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥ ५ ॥

परि त्मना । परिगच्छति । स्वयमेव । मितगतिः । ह्वाता । अग्निः । मदयिता ।

१. जुह P., M. २. ०तापीति M.

३. प्रदक्षिणमेतीति प्रदक्षिणित् । प्रदक्षिण-

गमनो भवति । अकारलोपद्वन्द्वसः Sy.

४. उर कुर्वाणोऽर्ध्वयुरग्निर्वा Sy.

५. VM. ignores उत् उ स्वरः ।

नवजाः । न । अक्रः । पशवः । अनक्ति ।

सुधितः and सुमेकः ॥ स्वरः न—यूप-

शकलवाची स्वरश्च यूपं लक्षयति ।

‘गोपालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम्’ (RV.

3. 8. 10.) इत्यादिषु स्वरशब्देन

यूपाभिधानाच्च । नकारः समुच्चये ।

यूपोऽपि । उहु उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रिया-

ध्याहारः । उक्षतो भवति । नवजाः

नवजातस्तदानीमेवोत्पादितः । किञ्च

अक्रः आक्रमिता । सुमेकः सुधीप्तः ।

सुधितः स्वधितिरित्यर्थः । सोऽपि पशवः

पशून् । अनक्ति गच्छति । यद्वा

सुधितः स्वररेव उहु उत्कृष्टः पशवः

पशूननक्ति । ‘स्वरणा पशुमनक्ति’ इति

श्रुतेः Sy. ६. The *pratika*

is supplied by the Editor.

७. VM. explains three words

पशुपाः । न and पर्येति only. Sy.

explains the stanza in the following manner:—

बर्हिषि देव्याम् । स्तीर्णे आस्तुते सति ।

अग्नौ ग्राहवनीयादिके । समिधाने सम्य-

गिष्यमाने च सति । अर्ध्वयुः अर्ध्वरस्य

नेता । जुजुषाणः देवान् प्रीणयन् ।

ऊर्ध्वः अस्थात् तिष्ठति । होता होम-

निष्पादकः । प्रदिवः । पुरातनः । उ-

राणः स्वल्पमपि हविर्वैद्योग्यत्वसम्पा-

दनेनोह कुर्वाणः । ‘यद्वै देवैर्वाष्यते हवि-

स्तद्वगिरिमात्रं वर्धते’ इति श्रुतेरग्नेरु-

करणमुचितम् । ईदृशोऽग्निः । पशुपा न

पशूनां पालक इव पशून् । त्रिविष्टि

त्रिरावृत्य । परि एति त्रिर्हि पर्यग्निः

क्रियते ।

८. प्रदिवः पुराणनाम Ngh. 3. 27.

उराण उर कुर्वाणः N. 6. 17.

९. उक्तमेवार्थं स्पष्टयति Sy.

१०. परितो गच्छति पशून् Sy.

११. आत्मना स्वरूपेणैव Sy.

१२. धितहति M. परिधितगतिः सन् Sy.

१३. अयं होमनिष्पादकः Sy.

१४. कीदृशोऽयम् ? मादनीयो मोदयिता वा

Sy.

मधुरसंवचन^१ । यज्ञवान्^२ । द्रवन्ति^३ । अस्य^४ । अश्वो^५ । इव^६ । शोचका^७ रश्मयस्तस्मा^८ अग्नये ।
विश्वान्यैव^९ । भुवनानि^{१०} । बिभ्यति^{११} । यदासौ^{१२} । भ्राजत^{१३} इति ।

भद्रा ते अग्ने स्वनीकं संहघोरस्य^{१४} सुतो विषुणस्य^{१५} चारुः ।

न यत्ते शोचिस्तमसा^{१६} वरन्तु न ध्वस्मानंस्तन्वीरेप^{१७} आ धुः ॥ ६ ॥

भद्रा । भजनीया^{१४} । ते^{१५} । अग्ने ! शोभनरश्म्यनीकं^{१६} ! सन्दृष्टिः^{१७} । घोरस्य^{१८} । सतः ।
विष्वगञ्चनस्य^{१९} । शोभना^{२०} । यस्मात्^{२१} । ध्वंसनशीला^{२२} राक्षसाः । न । तव । तेज^{२३} । तमसा^{२४} ।
आच्छादयन्ति^{२५} । न चैते^{२६} । तव शरीरे । रेतः^{२७} पापं च । आदधुस्तस्माच्छोभनेति^{२८} ।

न यस्य सातुर्जनितोरवारि^{२९} न मातरापितरा नू चिदिष्टौ ।

अर्धा मित्रो न सुधितः पावको^{३०} भिर्दादाय^{३१} मानुषीषु विद्धुः ॥ ७ ॥

न यस्य^{३२} । यस्याँ^{३३} ध्यादेः । जनयितुर्दाविरूपस्य^{३४} । समुच्छ्रितो^{३५} रश्मिः । न । वार्यते^{३६} ।

१. मधुरवचनः Sy.

२. ०ज्ञव P.

३. अत्र० P. गच्छन्ति परितः Sy.

४. अग्नेः Sy.

५. अश्व्याः M. हविष्मतः Sy.

६. अपि । नशब्दोऽप्यर्थः । यद्वा नकार उप-
सार्थीयः, अश्व इव द्रवन्तीति योज्यम्
Sy. ७. दीप्तयः Sy.

८. सर्वाणि Sy.

९. भूतजातानि Sy.

१०. भीतानि भवन्ति Sy.

११. यस्मादर्थं तस्मात् Sy.

१२. अतः P.

१३. स्तुत्या कल्याणी वा मूर्तिः Sy.

१४. तव Sy.

१५. रश्म्यनीक P. हे रश्म्यनीक ! Sy.

१६. सप्तन्व० D. सान्द्रष्टि P. सन्त्यग् दृश्या
भवतीत्यर्थः Sy.

१७. भीतिजनकस्यापि Sy.

१८. विष्वक् सर्वतो व्याप्तस्य Sy.

१९. शो P. रमणीया Sy.

२०. यस्मा P.

२१. ध्वंसका राक्षसादयः Sy.

२२. दीप्तिम् Sy.

२३. अन्वकारेण Sy.

२४. वारयन्ति निशाः Sy.

२५. चेते M.

२६. पापं ध्वंसनादिरूपम् Sy.

२७. (न) वधति (न) कुर्वन्ति, अतः सन्दृ-
ष्टिः सम्बन्धः Sy.

२८. M. omits words between
शरीरे and शोभनेति ।

२९. यस्ये P.

३०. वैश्वानरस्य Sy.

३१. जनयितुर्बुद्धयुत्पादकस्य Sy.

३२. रश्मीः P. रश्मि M. सनिः पश्यादि-
लक्षणं दानं दीप्तिर्वा Sy.

३३. वार्यते M. केनापि (न) वार्यते Sy.

येन चारण्ये जातेन माता पिता । भरणार्थमिष्यते । क्षिप्रम् । एव स्वयमेव वर्धत इत्यर्थः ।
सोऽयमेवविधः सत्त्वा । इव । सुष्ठु निहितः । पावकः । अग्निः । दीप्यते । मानुषीषु ।
प्रजासु यज्ञपरासु ।

द्विर्यं पञ्च जीजनन्त्संवसानाः स्वसारो अग्निं मानुषीषु विद्धु ।

उषर्बुधमथयो न दन्तं शुक्रं स्वासं परशुं न त्रिगम् ॥ ८ ॥

द्विर्यम् । द्विः पञ्च = दश । स्वसारो दिशः । सर्वमाच्छादयन्त्यः । मानुषीषु । प्रजासु ।
यम् । अग्निम् । अजीजनन् 'दशमे त्वष्टुर्जनयन्तु गर्भम्' इति मन्त्रः । उपसि प्रबुध्यमानम् ।
अथर्धः स्त्रियो मैथुनेऽवरा भवन्तीति स्त्रियः । इव । दन्तम् । दीप्तम् । शोभनास्यम् ।
परशुम् । इव । तीक्ष्णमिति ।

१. ०ण्येन जाता M.

२. मातापितरौ आवापुषिव्यौ यस्य Sy.

३. रार्थमि० P. यस्य प्रेषणे Sy.

४. M. omits words between
०मिष्य and मेव ।

५. ०रवे M. न प्रभवतः । इव Sy.

६. सुतुप्तः Sy.

७. शोषकः Sy.

८. दीदाय—'दीपी दीप्तौ' पकारलो-
पश्चान्वसः । व्यत्ययेन परस्मैपदम् ।
लिट्प्रभ्यासस्य ह्रस्वे कृते तुजादित्वा-
दीर्घत्वम् Sy.

९. मनोः सम्बन्धिनीषु Sy.

१०. VM. ignores अथ ॥ अपि च Sy.

११. ०यं P.

१२. द्विः द्विः M.

१३. अङ्गुलयः Sy.

१४. सङ्गन्धमानाः Sy.

१५. मनोः सम्बन्धिनीषु Sy.

१६. M. omits words between
सर्व० and प्रजासु ।

१७. मंथनेनोदपादयन् । 'जनी प्राबुभवि' ।
लुङि छान्वसत्त्वादङ्गभावः Sy.

१८. दशमे M.

१९. ०ष्टः ज० M.

२०. RV. I. 95. 2.

२१. ०नाम् P. कीदृशमग्निम् ? उपसि
बुध्यमानम् Sy.

२२. कीदृशोऽङ्गुलयः ? स्त्रिय इव Sy.

२३. दन्तं हविषां भक्षकम् Sy.

२४. ०प्त M. रक्षिभि विद्धुम् Sy.

२५. पशु० P.

२६. परशुमिव रक्षतां हन्तारमिति शेषः
Sy.

२७. M. omits words between
शोभना and मिति ।

तव त्ये अग्ने हरितो घृतस्ना रोहितास ऋज्वञ्चः स्वञ्चः ।

अरुषासो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमन्त दस्माः ॥ ९ ॥

तव त्ये । तवैव । ते । अग्ने ! अग्नेः । घृतस्य सनितारः । रोहितवर्णाः । ऋजु,
शोभनं च गन्तारः । आरोचनशीलाः । सेक्तारः । अकुटिलवृषणाः । यज्ञम् । आह्वयन्ति यज्ञो
यज्ञ इति वदन्ति । दर्शनीयाः ।

ये ह त्ये ते सहमाना अयासस्त्वेषासो अग्ने अर्चयश्चरन्ति ।

इयेनासो न वृषसुनासो अर्थं तुविष्वणसो मारुतं न शर्धः ॥ १० ॥

ये ह । ये । खलु । अग्नी । तव । शत्रूणामभिभवनशीलाः । गमनशीलाः । दीप्ताः ।
अग्ने ! अर्चयः । चरन्ति । इयेनाः । इव शीघ्रम् । अभिलषितम् । परिचरन्तस्ते भवन्ति ।
तथा । बहुशब्दास्ते । मारुतः । इव । वेगः ।

१. तवैव । ते । is missing in M.
प्रसिद्धाः Sy.

२. त्वस्तम्बन्धिनोऽग्नेः Sy.

३. क्रीदृशाः ? घृतस्नुवो बलातिशयास्ना-
सापुटादित्यानेभ्य उवर्कं क्षरन्तः Sy.

४. रोहिता लोहितवर्णाः Sy.

५. ऋज्वकुटिलमञ्चन्ति गच्छन्तीत्यृज्वञ्चः
Sy.

६. ०भव P. ०भनवर्ण M. सुष्ठु गच्छन्तः
Sy.

७. रो० P., D. आरोचमानाः Sy.

८. युवानो वषितारो वा । 'वा सपूर्वस्य
निपमे' इति विकल्पेन दीर्घविधाना न
दीर्घाभावः Sy.

९. कुटिल० P. ऋजुवृषणाः Sy.

१०. अस्मदीयं यामं प्रति Sy.

११. आत्मानि गच्छन्ते । सुष्ठु 'तिपिसिचि-
ह्वय' इत्यङ्गावेक्षः Sy.

१२. यज्ञे D.

१३. वदन्ति । दर्शनीयाः is missing in
M.

१४. ये ह त्ये ते M.

१५. ये । खलु । अग्नी is missing in
M. ते प्रसिद्धाः Sy.

१६. शत्रूनभिभवन्तः Sy.

१७. रश्मयः Sy.

१८. ०यंश्च० M. गच्छन्ति Sy.

१९. अग्नेः Sy.

२०. गन्तव्यम् Sy.

२१. परिचरणीयाः Sy.

२२. त्वदीयाः Sy.

२३. M. adds दर्शनीयाः after भवन्ति ।

२४. अधिकञ्चनयो भवन्ति Sy.

२५. मारुताः D. मरुतस्त्वन्धी Sy.

२६. वेगाः D. Omitted by M. गणः
Sy.

अकारि ब्रह्मं समिधान् तुभ्यं शंसत्युक्तं यजते व्यू धाः ।

होतारमग्निं मनुषो नि षेदुर्नमस्यन्त उशिजः शंसमायोः ॥ ११ ॥

अकारि^१ । कृतम् । स्तोत्रं मया । समिधान् । अग्ने ! तुभ्यं कृत्वा च । शंसन्ति ।
उक्तम् । यजते चायं त्वां नदिदं सर्वम् । विजेषेण धारयं । त्वमग्ने ! अशिश्टः परोक्षः—
होतारम्^{११} । अग्निम्^{१२} । मनुष्याः^{१३} । नमस्यन्तः^{१४} । निषेदु^{१५} । कामयमानाः^{१६} । जमनीयम् । जय-
शीपुत्रस्यायोः^{१७} ।

IV.7.

अयमिह प्रथमो धायि धातुमिहोता यजिष्ठो अश्वरेष्वीड्यः ।

यममवानो भृगवो विरुचुर्वनेषु चित्रं बिम्बं विशेर्विशे ॥ १ ॥

अयमिह ।

१. ०रि ब्रह्म M.
२. अस्माभिः कृतम् Sy.
३. कृतम् । स्तोत्रं is omitted by M.
४. ममि० M. हे समिध्यमानाग्ने ! Sy.
५. ०छानः अग्ने P., D.
६. त्वदर्थम् Sy.
७. शंसन्ति—‘शंसु स्तुतौ’ । लेटोड्डाटी’ इत्याडागमः Sy.
८. होता शस्त्ररूपं स्तोत्रम् Sy.
९. त्वां यजमानः यजते Sy.
१०. अतः कारणादस्मभ्यं वनं विषेहि । धाः—
दधातेवछान्दसे लुङि ‘बहुलं छन्दसि’
इत्यडभावः Sy.
११. तारम् P. देवानामा होतारम् Sy.
१२. अग्निं त्वाम् Sy.
१३. मनुष्या ऋत्विजः Sy.
१४. नमस्यन्तः P. पूजयन्तः Sy.
१५. उपाविशान्, सेवन्त इत्यर्थः Sy.
१६. क्षयमेवानः P. क्षयमानः D. M.
omits words between नमस्य०

- and ०मानाः ॥ पञ्चवित्तक्षणं वनं
कामयमानाः Sy.
१७. मनुष्यस्य Sy.
१८. VM. ignores ड ॥ ड इति
पादपूरणः Sy.
MS. D. puts the figure ॥६॥
here to indicate the end of
sixth hymn. No such num-
ber is given in P. and M.
१९. ‘अयमिह’ इत्येकादशार्चं सप्तमं सूक्तं वाम-
देवस्यार्चमानेयम् । आद्या जगती द्वि-
तीयाद्याः पञ्चानुष्टुभः शिष्टास्त्रि-
ष्टुभः । तथा धानुकान्तम्—‘अयमिहावी’
जगती पञ्चानुष्टुभः’ (KSA. 21.
7. p. 17.) इति । सूक्तविनियोगो
लैङ्गिकः । अग्निप्रणयने ‘अयमिह’ इति
वैश्यस्य प्रतिपत् । तथा च सूत्रितम्—
‘अयमिह प्रथमो धायि धातुमिरिति तु
राजस्य एतेता’ (ASS. 2. 17.)
इति Sy.

अयम् । इह यज्ञे । प्रथममेव । निधीयते यजमानैः । धारयितुम् । ह्वाता । यष्टुतम् । यज्ञेषु ।
स्नोतव्यः । यम् । अग्नवान् । भृगवश्च ऋषयः । विरोचयामासु । अरण्येषु । चित्ररूपम् ।

१. आहवनीयादिस्थानेषु प्रत्यक्षेणोपलभ्य-
मानोऽग्निः Sy. अयमाहवनीयः Mah.
अयमाहवनीयोऽग्निः U. अयमग्निः
BB.
२. अस्मिन् यज्ञे Sy. अस्मिन् स्थाने
Mah. अत्रस्थाने U.
३. सर्वेषां देवानां मुख्यः Sy. मुख्यः Mah.
दक्षिणाग्न्यभिप्रायं च प्राथम्यम् U.
प्रधानभूतः BB.
४. अथापि निहितः । वायि—वधातेः कर्मणि
लुङ् । 'बहुलं च स्वस्तिमाङ्गाने' इत्यङ-
भावः 'तिङ्ङतिङ्' इति निघातः Sy.
आहितोऽभूत् Mah. 'हुषाम् धारणयोष-
णयोः' । निहितः U. वायतेऽस्माभिः
BB.
५. धारयिह्वधारयि० M. यज्ञार्थं कर्म
कुर्वन्निरुध्वर्युभिः Sy. आधानकर्तृभिः
Mah. अग्निवातुभिरध्वर्युभिः U.
धारणाय यतमानैः BB.
६. ववानामाह्वता Sy., Mah. आह्वता
देवानाम् U., BB.
७. अतिशयेन यष्टा Sy., Mah. यष्टुतमो
मानुषादोतुः U. यष्टुतमः । मनुष्य-
होतृनपेक्ष्य प्रकर्षः BB.
८. यज्ञेषु Sy. सोमयागादिषु Mah.
९. ऋत्विग्भिः स्तुयमानः Sy. ऋत्विग्भिः
स्तुत्यः Mah. स्तुत्यः U., BB.
१०. देवानां हवर्षाणां च प्रासङ्गिकम् ।
यमिति यजमानस्य यमिति इव शब्देन सं-
कल्पः Sy. अयमग्निम् Mah. यमग्नि-

माधाय U. अयमित्युक्तम् । कीदृशो-
ज्यम् ? इत्याह—यम् BB.

११. M. omits words between यज्ञेषु
and ०वानः ॥ अयमग्निरित्युक्तम् ।
कोऽसावग्निः ? इत्यत आह—भृगु-
सम्बन्धी कश्चिदृषिः Sy. अग्नश्चोऽ-
पत्यनामसु पठितः (Ngh. 2. 2.)
अग्नवानः पुत्रवन्तः Mah. पूर्वोऽप्युष-
योऽग्नवन्प्रभृतयः U. अग्न इति
कर्मनाम (Ngh. 2. 1.) तद्वन्तः । . .
यद्वा अग्नवानो भृगविवेशः । यथाहुः
'भार्गवच्यावनाग्नवानावजानान्यः' इति
BB.
१२. स चाप्ये भृगवश्च Sy. भृगवश्चोत्पन्ना
मनयः । यद्वा अग्नवानृषिः । अग्नवा-
नस्तत्प्रभृतयो भृगवश्च मनयः Mah.
भृगवश्च भृगोरपत्यानि U.
१३. वीप्तिर्युक्तं कुर्वन्ति स्म Sy. अन्तर्भूतो
णिच् । रोचयामाः वीपितवन्तः . . .
वीपयन्ति स्म Mah. 'रुच वीप्ती' ।
विविधां वीप्तिं प्राप्तवन्त इत्यर्थः U.
विविधं रोचयामासुः BB.
१४. ग्रामान्तिष्ठन्त्यादिषु Mah.
स्वावस्थितं सन्तमाधाय विरुचुः ।
वनेषु अग्निमभिप्रायम् U.
विरोचयामासुः BB.
१५. ०त्रवर्णं M. दावाग्निरूपेण बहुधा
वर्णनीयम् Sy. विविधकर्मोपयोगित्वे-
नान्यत्राग्रेणम् Mah. वयनीयम् U.
वायनीयम् BB.

मनुष्याय मनुष्याय^१ । अनेकशरीरम्^२ ।

अग्ने^३ कदा तं आनुषङ्गवद्देवस्य^४ चेतनम् ।

अद्या^५ हि त्वां जगृध्रिरे मतींसो विद्वीड्यम्^६ ॥ २ ॥

अग्ने । कदा । अग्ने । तव । अनुषक्तम् । प्रज्ञापनं तेज । भवतीति प्रश्नस्य प्रयोजनम् । अद्य । हि । त्वाम् । परिगृह्णन्ति । मनुष्या यज्ञार्थम् । मनुष्येभ्यः । स्तुत्यमिति^७ ।

ऋतावान् विचेतसं पश्यन्तो द्यामिव स्तुभिः ।

विश्वेषामध्वराणां हस्कर्तारं दमेदमे ॥ ३ ॥

ऋतावानम् । सत्यम् । सुमतिम् । पश्यन्तः । द्यामिव । नक्षत्रैस्तेजोभिर्व्यप्लितम् ।

१. बीप्सया ऋज्वनव्याप्तिर्गृह्यते । सर्वस्या विशः प्रजायाः Sy. विडिति मनुष्य-
नाम (Ngh. 2. 3.) यजमानरूपाय तस्मै तस्मै मनुष्याय तदुपकाराय Mah. विशे मनुष्याय । विश इति मनुष्य-
नाम (Ngh. 2. 3.) U. सर्वो मनुष्योऽभ्युदयेन युज्येतेति । यद्वा विभक्तिव्यत्ययः । विशि विशि व्याप्त-
यन्तमिति BB.

२. विभुमीश्वरम् Sy. विभुत्वशक्तियुक्तम् ।
यज्ञावेशः Mah. यं देवतानि मनुष्यानि
विभूतिशक्तियुक्तम् U. व्याप्लित(म)-
न्तम् । तन्वादित्वादुबङ् . . . अयमेवं महा-
नुत्तारोऽस्माद् मुदयत्विति शेषः BB.
अयमिह प्रथमः । धायि वातुभिर्हृता
यजिष्ठोऽध्वरेष्वीड्यः । यमन्त-
वानो भृगवो विश्वचुर्वनेषु चित्रं विश्वं
विश्वे-विश इत्यन्वेद्य धावति यद्यथा
यावन्कल्याणं देवामुप्यायणो वै
त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मादग्रसीत्येवमेवा
यथोऽपृष्वं तथोऽपृष्वं नमेतवाह यद्वाह
विश्वं विश्वे-विश इति विभुर्होष विश्वे-
विश्वे । SB. 2.3.4.14.p.164.
This stanza=YV. 3. 15.=

TS. I. 5. 5. I.

३. 'अग्ने कदा ते' इति । ऋतुनुवाकाऽदेवन-
शस्त्रयोरानये ऋतौ आनुषङ्गे छन्दसि
'अग्ने कदा ते' इत्याद्याः पञ्चवचः ।
सुत्रितञ्च—'अग्ने कदा त इति पञ्च'
(ASS. 4. 13.) इति Sy.

४. तव सम्बन्धि Sy.

५. प्रज्ञापनं M. प्रज्ञापकं P.

६. भवन्तीति M. भवेत् । लोटश्चागमः ।

'बहुलं छन्दसि' इति विकरणस्य लुक् ।

'भूसुबोस्तिष्ठि' इति गुणप्रतिषेधः Sy.

७. ०या P. अतः कारणात् Sy.

८. अतः कारणादित्युक्तम् । कस्माद्धेतोः ?
इत्युच्यते । यस्मात् कारणात् Sy.

९. जगृहिरे गृह्णन्ति । प्रहेर्भातोर्लिङि 'हृष-
होर्भे' इति सत्वम् । 'बहुलं छन्दसि'
इति षडागमः Sy.

१०. मनुषु P. विद्भिः प्रजाभिः Sy.

११. VM. ignores देवस्य ॥ द्योतमानस्य
Sy. १२. अमायिनम् Sy.

१३. सत्यम् । सुमतिम् is omitted by M.
विशिष्टज्ञानम् Sy. १४. संप० M.
पश्यन्त ऋत्विगावयः Sy. १५. नक्षत्रैः
परिवृतम्, विस्फुलिङ्गैः समेतम् Sy.

सन् । यज्ञाय । गच्छति ।

वेरध्वरस्य दृत्यानि विद्वानुभे अन्ता रोदसी संचिकित्वान् ।

दृत ईयसे अदिव उरायो विदुष्टरो दिव अरोधनानि ॥ ८ ॥

वेरध्वरस्य । कामयते । यज्ञस्य । दृत्यानि । विद्वान् । अथ द्यावापृथिवी । मध्येन ।

१. अध्वरं यजमानैः कृतं यज्ञम् । 'सुपां सुपो भवन्तीति वक्तव्यम्' (PMBH.

7. 1. 39.) इति वचनादत्र द्वितीयार्थे चतुर्थी Sy.

२. The passage beginning with स्वप्नशीलस्य and ending with गच्छति is omitted by M. वेत्ति जानाति । यद्वा, देवा इन्द्रादयः सप्तस्य ऋत्विग्भिः सेव्यस्य यज्ञस्याग्नेर्वि-युता विशिष्टे सस्मिन् भजनीये ऋतस्य सत्यस्य धामन् धामनि ग्रोनौ ऊधमूवनि यज्ञे रणयन्त रमयन्ते । महान् प्रभूतो नमसा हविषा रातहव्यो वत्तहविष्कः ऋतावा सत्यवान् सोऽग्निरध्वराय यज्ञार्थं सबमित् । सबैव वेः गन्ता भवति । अध्वराय यज्ञं वेः कामयते वा Sy.

३. VM. ignores सबम् । इत् and ऋतावा ॥ सवा । एव । सत्यवान् सः Sy.

Omitted by M. वामदेवस्य SKN. वामदेवस्यार्थम् Dur.

५. हे अग्ने ! Sy. हे भगवन् अग्ने ! Dur.

६. वेत्ति कामयसे वा । यद्वा वेरिति यज्ञविशेषणम्, वेर्यजमानस्याभीष्ट-फलजनकस्याध्वरस्य यागस्य सम्बन्धीनि दृतकर्माणि विद्वान् जानन् Sy. 'विद ज्ञाने' इत्यस्य वर्तमाने लङि अडभाव एतद्रूपम् । वेत्ति त्वम् SKN. त्वं जानीषे Dur.

७. Sy. adds सम्बन्धीनि ॥ यज्ञस्य तावद् यत्किञ्चिज्ज्ञातव्यं सर्वम् SKN. किम् ? Dur.

८. दृतकर्माणि Sy. दृतस्य च कर्माणि SKN. दृतकर्माणि यानि दृतेन कर्तव्यानि Dur.

९. सर्वं जानानस्त्वम् Sy. जानन् SKN. विजानीषे Dur.

१०. रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः Sy. द्यावापृथि-व्योर्मध्य इत्यर्थः SKN. रोदस्योः Dur.

११. मध्ये स्थितमन्तरिक्षम् Sy. अन्तरिक्ष-तायै यत्तच्छब्दावधारणार्थं यत् किञ्च पुनस्तत् ? सामर्थ्यादन्तरिक्षम् । तेनान्तरिक्ष इत्यर्थः SKN. अन्तौ Dur.

ते उभे अपि । जानन् । दूतो भूत्वा । गच्छसि । पुराण । उर कुर्वाण । विद्वत्तर ।
ध्रुलोकस्य । आरोधनानि रक्षासि ।

कृष्णं त एम् रुशतः पुरो भाश्चरिण्वर्चिर्वपुषामिदेकम् ।
यदप्रवीता दधते ह गर्भं सुद्यश्चिज्जातो भवसीदु दूतः ॥ ६ ॥

कृष्णम् । कृष्णः । तव । गमनमार्गः । इवेतवर्णस्य । पुरश्च । दीप्तिः । उप्तानां

१. उभयोः Sy., SKN. उभावपि Dur.

२. Omitted by M.

३. सम्यग् जानन् Sy. सम्यक् स्वमधिकारम् SKN. समस्तमप्येतज्जगच्च चिक्त्वानसि । न ते विज्ञानप्रतीघातोऽस्ति कृत्स्नेऽपि जगति । विज्ञानीषे सर्वाणि वेतास्थानानि Dur.

४. देवानां दूतस्त्वम् Sy. यतोऽस्माभिस्त्वमेतस्मिन् कर्मणि... दूतत्वेन Dur.

५. ०च्छा० D. देवानां हवींष्यर्पयितुं गच्छसि Sy. याच्यसे Dur.

६. ०णा उ० P., D., M. पुराणानाम् । 'प्रत्नं प्रविबः' (Ngh. 3. 27.) इति पुराणनामः पाठात् Sy. पुराणानाम् । पुराणश्चिरन्तनः । पुराणश्चिरन्तनः SKN. असि दूतश्चिरन्तनः सर्वेषां यजमानानाम् Dur.

७. अल्पमपि हविर्बहु कुर्वाणः । 'उराण उर कुर्वाणः' इति (N. 6. 17.) यास्क-नोक्तत्वात् Sy. अल्पमपि हविर्बहु कुर्वाणः । तथा च श्रुतिः 'यद्वै देवो जोषत हविस्तदतिमात्रं वर्धत आधीयोऽपरिमितम्' इति SKN. स त्वम्... अल्पमपि द्रुतं हविर्देवतातृप्तिसमर्थं बहु कुर्वाणः । उराण उर कुर्वाण N. 6. 17. ... एवमत्र शब्दसंख्याव्यपिपत्तेश्च

'उराणः' इत्यस्य 'उर कुर्वाणः' इत्येष विपरिणाम उपपद्यते । Dur.

८. विद्वत्तरो देवानाम् Sy. सर्वस्माद् विद्वत्तरः SKN. विद्वत्तरो मनुष्यहोतुः सकाशात् Dur.

९. स्वर्गस्य Sy. किमीयसे ? उच्यते, दिवो ध्रुलोकस्य सम्बन्धीनि SKN.

१०. रो० P., D. आरोहणानि आरोहणार्हाणि स्थानानीत्यर्थः Sy. आरोहणानि, येषु यन्नाङ्गसिद्धयर्थमारोहन्ति देवा इत्यभिप्रायः । यानि स्थानानि देवाना-ह्वयितुं हवींष्यर्पयितुमित्यर्थः SKN. आरोहणानि देवतास्थानानि प्रति वह, एतानि हवींषीत्यभिप्रायः Dur. N. 6. 17; SKN. II. 452.

११. ०णः P.

१२. हे अग्ने ! Sy.

१३. कृष्णवर्णं भवति Sy.

१४. तव सम्बन्धि Sy.

१५. ०णं P., M. अत्रैव ०णा-नेन गमनमार्ग उच्यते । वर्त्म Sy.

१६. ०णस्त्व M.

राचमानं च Sy.

१७. पुरस्ताद्भवति Sy.

१८. तव सम्बन्धिनी दीप्तिः Sy.

१९. उक्तप्ता० P. वपुष्मतां रूपवताम्, तेजस्विनामित्यर्थः Sy.

मर्वेषाम् । एव । सञ्चरणशीलम् । इदमेकम् । तेजः । यस्मात् । अग्निपिक्तरतासि ।
वारयन्ति । गर्भम् 'उत्पान्योषध्यादीनि तस्मादोषधयोऽनभ्यक्तारो भवन्ति' इति ब्राह्मणम् ।
किञ्च जातस्त्वम् । तदानीम् । एव । भवति । देवानां दूतः ।

सद्यो जातस्य दृष्टानमोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचिः ।

वृषक्तिं तिम्रामतसेषु जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जम्भैः ॥ १० ॥

सद्यः । तदानीमेव । जातस्य । दृश्यमानम् । बलं भवति । यवा । अस्य जातस्य ।
तेजः । वातः । अनुवाति प्रेरयति । वृजिश्छेदनकर्मा । तीक्ष्णाम् । ज्वाला जिह्वाम् ।
अतसेषु । छिनत्ति । एवमपि भवति प्रयोगः । तथा स्थिराणि । अपि । काष्ठादीन्यन्नानि ।
दष्ट्राभिः । विशेषेण क्षपयति ।

१. वरणशी० P.

२. Omitted by P., D. एकमित्
मुख्यमेव भवति Sy.

३. त्वदीयं तेजः Sy.

४. यं त्वाम् Sy.

५. अग्निपिक्ता० P. अनुपगता यजमानाः
Sy.

६. त्वज्जननहेतुमरणम् Sy.

७. ०ध्यानि M.

८. The quotation is untraced.

९. उत्पन्नः सन् Sy.

१०. स त्वं सद्य एव Sy.

११. यजमानस्य दूतः Sy.

१२. VM. ignores ह and उ ॥ ह
खन्तु । उ एव Sy.

१३. सद्यो जातस्य सद्यः M.

१४. अग्निनिर्मयनादनन्तरमेव Sy.

१५. उत्पन्नस्याग्नेः Sy.

१६. ऋत्विगादिभिर्दृश्यमानं भवतीति शेषः
Sy. १७. तेजः Sy.

१८. अग्नेः Sy.

१९. वजा० P.

२०. दीप्तिम् Sy.

२१. वातः P. वायुः Sy.

२२. लक्ष्मीकृत्य गच्छति तदा सोऽयमग्निः Sy.

२३. वजि० D., M. प्रच्छेद० P.

The passage: वृजिश्छेदनकर्मा
should immediately follow
छिनत्ति and precede एवमपि ।

२४. ०णा M. ० ण P.

२५. ज्वाला जिह्वाम् P. ज्वाला जिह्वा M.

२६. वृषसङ्घेषु Sy.

२७. संयोजयति Sy.

२८. अन्नरूपाणि Sy.

२९. ०भि D. तेजोभिः Sy.

३०. विजृम्भयति भक्षयतीत्यर्थः Sy.

तृषु यदन्ना तृषुणा वृचं तृषु दूतं कृणुते यद्वा अग्निः ।

वातस्य मेकिं संचते निजूर्वन्नाशुं न वाजयते हिन्वे अर्वा ॥ ११ ॥

तृषु^१ । क्षिप्रम्^२ । यद्वा^३ । अन्नानि^४ । क्षिप्रेण तेजसा^५ । बहति^६ । तदानीं क्षिप्रकारिण-
मात्मानम्^७ । दूतम्^८ । करोति^९ । महान्^{१०} । अग्निः^{११} । वातस्य^{१२} च । सम्पर्कम्^{१३} । संचते^{१४} । नितरा-
मरप्यं^{१५} हिंसन्^{१६} । अद्वम्^{१७} । इव चात्मानम्^{१८} । प्रेरयति^{१९} । गमनाय^{२०} । गमनस्वभावः^{२१} ।

IV.8.

दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यम् । यजिष्ठमृज्जसे गिरा ॥ १ ॥

दूतम्^१ । होतः^२ । त्वम्^३ । अध्वराणां^४ दूतम्^५ । सर्ववेदसम्^६ । हविषा वोढारम्^७ ।

१. तृषु P., D.
२. क्षिप्रमेव Sy.
३. योऽग्निः Sy.
४. अन्नानि M. अन्नानि काष्ठादीनि Sy.
५. क्षिप्रेण रश्मिसमूहेन Sy.
६. वपति P. बहति बहतीत्यर्थः Sy.
७. यजमानदूतम् Sy.
८. सोऽग्निः Sy.
९. वायोः Sy.
१०. बलम् Sy.
११. काष्ठानि निःशेषेण बहन्निः Sy.
१२. अद्वसादी यथावत् तथा Sy.
१३. वाजिनं बलवन्तं करोति Sy.
१४. प्रेरयति च Sy.
१५. ०व P., D. गमन is omitted by M. गमनशीलोऽग्निः स्वरश्मिम् Sy.
१६. MS. D. puts the figure ॥७॥ here to indicate the end of seventh hymn. No such number is given in P. and M.
१७. 'दूतं वा' इत्यष्टवर्षमष्टमं सूक्तं वास-
देवस्यार्थं गायत्रीछन्दस्कमग्निदेवताकम् ।

तथा चानुक्रम्यते 'दूतं वोऽष्टौ गायत्रं तु'
(KSA. 21. 8. p. 17.) इति ।
व्यूह्ये वशरात्रे प्रथमे छन्दोमे इदं सूक्तं
जातवेदस्य निविद्वानीयम् । तथा च
सूत्रितम्—'दूतं व इत्याग्निमास्तम्'
(AŚS. 8. 9.) इति । इवभाविके द्वे
सूक्ते प्रातरनुवाकस्थानेये क्तौ गायत्रे
छन्दसि विनियुक्ते । सूत्रितञ्च—
'अग्ने ! पावक दूतं व इति सूक्ते'
(AŚS. 4. 13.) इति Sy. वास-
देवस्यार्थम् SKN., Dur.

१८. M. adds वः after दूतम् ।
१९. हे अग्ने ! Sy. अग्निश्च्यते SKN.
यजमान ! Dur.
२०. त्वाम् Sy. द्वितीयेकवचनस्यार्थं वसा-
देशाच्छान्दसत्वात् । त्वाम् SKN. वः
इत्येतस्य त्वमिति विपरिणामः Dur.
२१. देवानाम् Sy.
२२. ०सङ्ग M. विद्वं समस्तं देवो धनं
यस्यासौ विश्ववेदाः । तं सर्वविद्वं वा
Sy. सर्वस्य वेदितारं सर्वज्ञमित्यर्थः ।
सर्वधनं वा SKN. सर्वज्ञानम् Dur.
२३. देवेभ्यो हविषां वोढारम् Sy.

अमर्त्यम् । यष्टृतमम् । प्रसाधयसि । गिरा ।

स हि वेदा वसुधितिं मुहूर्त्तं आरोधनं दिवः । स देवाँ एह वक्षति ॥ २ ॥

स हि । सः । ह्यग्निः । वसुनो निधानम् । वेत्ति । महान् । दिवश्च । आरोधनं
वशीकरणम् । स एव । देवान् । इह । आवहति ।

स वेद देव आनमं देवाँ अन्तायुत दमे । दाति प्रियाणि चिद्वसु ॥ ३ ॥

स वेद । सः । वेत्ति । देवः । अन्तायुतम् । देवान् । यज्ञमिच्छते । गृहे । प्रयच्छति ।
च । प्रियाणि । धनानि ।

१. मरणधर्मानाम् Sy., Dur. मरण-
वर्जितम् SKN.

२. अतिशयेन यष्टारम् Sy., SKN.
यष्टृतमम् Dur.

३. यजमानोऽहं प्रसाधयामि । वर्धयामीत्यर्थः
Sy. व्यत्ययेन मध्यम उत्तमस्य स्थाने ।
ऋञ्जते । . . . प्रवर्धनमिदं हविषो दानेन
स्तुत्या च प्रसाधयामि SKN. प्रसाध-
यामि । . . . एवमत्र 'ऋञ्जतिः प्रसाधन-
कर्मा' द्रुतसम्बन्धात् Dur.

४. स्तुतिरूपया वाचा Sy. स्तुत्या SKN.
स्तुत्येत्यर्थः Dur., N.6.21., SKN.
II. 4. 66.

५. प्रसिद्ध एव Sy.

६. यजमानाभावेऽपि दानम् Sy.

७. प्रभूतोऽग्निः Sy.

८. आरोधनं देवानां स्थानं वेत्ति Sy.

९. अग्निः Sy.

१०. इन्द्रादीन् Sy.

११. अस्मिन् यज्ञे Sy.

१२. आवहतु । वक्षति—वहेर्वातोः 'लिङ्ग्ये
लेट्' इति लेट् । तस्य तिप् । 'सिञ्चद्बलं
लेटि' इति सिप् । 'लेटोऽडाटौ' इत्य-
डागमश्च । 'हो ङः' इति ङत्वम् । कत्व-
षत्वे । 'तिङ्ङतिङ्' इति निघातः Sy.

१३. अग्निः Sy.

१४. क्रमेण वेत्ति Sy.

१५. द्योतमानः Sy.

१६. यजमानादीन् आनमयितुं नमस्कारयितुम्
Sy.

१७. इन्द्रादीन् Sy.

१८. ऋतं यज्ञमिच्छते यजमानाय Sy.

१९. यज्ञगृहे Sy.

२०. ददाति प्रयच्छति Sy.

२१. चि M. अपि Sy.

२२. अभीष्टानि Sy.

२३. च । प्रियाणि । धनानि are omitted
by P. वसुनि पञ्चादीनि धनानि Sy.

स होता सेदु दूत्यं चिकित्वा अन्तरीयते । विद्वां आरोधनं दिवः ॥ ४ ॥

स होता । सः । ह्वाता । सः । एव । दूतकर्म । जानन् । द्यावापृथिव्योरन्तः ।
गच्छति । जानन् । दिवः । आगमनप्रकारम् ।

ते स्याम ये अग्रये ददाशुर्व्यदातिभिः । य ई पुष्यन्त इन्धते ॥ ५ ॥

ते स्याम । वयमप्यग्नये । ते । स्याम । ये । दत्तवन्तस्तुभ्यम् । हविषां दानैः ।
ये च । एनम् । पोषयन्तः । सन्दीपयन्ति ।

ते राया ते सुवीर्यैः सस्रवांसो वि शृण्विरे । ये अग्रा दधिरे दुवः ॥ ६ ॥

ते राया । ते । त्वाम् । भजमानाः । घनेन । वीर्यैश्च । विश्रुता भवन्ति । ये ।
अग्निनिमित्तम् । परिचर्याम् । धारयन्ति ।

१. अग्निः Sy.

२. देवानामाह्वाता भवति Sy.

३. देवानां दूतकर्म Sy.

४. मध्ये Sy.

५. 'ईङ् गतौ' । 'दिवादिभ्यः क्यन्' । 'तिङ्-
कृतिङ्' इति निघातः Sy.

६. स्वर्गस्य Sy.

७. आरोहणमारोहणः । देवानां स्थानम् Sy.

८. The commentary on the
whole of this stanza is
omitted by P.

९. ये D. तव यजमानाः Sy.

१०. ते इत्युक्तम्, के ? इत्युच्यते । यजमानाः
Sy.

११. वसतः M. प्रीतिं कुर्वन्ति Sy.

१२. हविर्दानैः Sy.

१३. एनमग्निम् Sy.

१४. वर्धयन्तः Sy.

१५. समिद्धिर्वीप्सियुक्तं कुर्वन्ति Sy.

१६. The commentary on the
whole of this stanza is
omitted by P.

१७. अग्निम् Sy.

१८. सम्भजमानाः Sy.

१९. पशवादिलक्षणो घनेन Sy.

२०. ते शोभनवीर्यपितैः पुत्रादिभिश्च विश्रू-
यन्ते Sy.

२१. विश्रूयन्ते, प्रख्यायन्ते Sy.

२२. यजमानाः Sy.

२३. अग्नौ । अग्ना 'सुषां सुलुक्' इत्याकारः
Sy. २४. कुर्वन्तीत्यर्थः Sy.

२५. The commentary on the
whole of this stanza is
omitted by P.

अस्मे रायो दिवेदिवे सं चरन्तु पुरुस्पृहः । अस्मे वाजांस ईरताम् ॥ ७ ॥

अस्मे । अस्मासु । धनानि । अन्वहम् । सञ्चरन्तु । बहुभि स्पृहणीयानि । अन्नानि च । अस्मासु । उद्युक्तानि भवन्तु ।

स विप्रश्रवणीनां शर्वसा मानुषाणाम् । अतिं क्षिप्रेव विध्यति ॥ ८ ॥

स विप्रः । सः । विप्रः । मनुष्येषु । पश्यत्सु । बलेन । शत्रूनतिक्रिपति । धानुष्क इव क्षेप्ता शरानित्यग्नेः स्तोतारमाह ।

IV.9.

अग्ने मृळ मृह्यं असि य ईमा देवयुं जनम् । इयेथ बर्हिरासदम् ॥ १ ॥

अग्ने । अग्ने ! सुख्य । महान् । त्वमसि । यस्त्वम् । इमम् । देवम् । जनम्

१. यजमानेषु Sy.

२. पश्यादिधनानि Sy.

३. M. omits words between अस्मे and न्वहं M. प्रतिदिनम् । विष्वाब्दादुत्तरस्थाः सप्तम्याः 'सुपां सु-
लुक्' इत्यादिना शेषादेशः । 'ऊडिदम्'
इत्यादिना च तस्योदात्तत्वम् । 'नित्य-
वीप्सयोः' इति द्विभावे सत्युत्तरभा-
गस्य 'अनुदात्तं च' इत्यनुदात्तत्वम् Sy.

४. सञ्चरन्ति M. प्रचरन्त्यो भवन्तु Sy.

५. स्पृहणीया M. ऋत्विगादिभिरभिलष्य-
माणाः Sy. ६. अस्मान् Sy.

७. अस्माकं अक्ता P. यज्ञार्थं प्रेरयन्तु Sy.

८. विप्र M. ९. अग्निः Sy.

१०. मेधावी Sy. विप्र इति मेधाविनाम्
Ngh. ३. १५.

११. 'युयव्यमिष्यन्' Sy.

१२. प्रजानाम् Sy.

१३. श्व इति बलनाम् Ngh. २. ९.

१४. अस्मिन्नयति P. अविक्षिपति M. अति-

विध्यतु । अतिशयेन नाशयतु Sy.

१५. धनुष्के P. क्षेप्याण्येव विनाशयितुम-
हर्षिणि । दुरितानीति शेषः Sy.

१६. अतारोमहं P. Missing in M.

१७. MS. D. puts the figure ॥८॥
here to indicate the end of
eighth hymn. No such num-
ber is given in P. and M.

१८. 'अग्ने मृळ' इत्यष्टच नवमं सूक्तं वास-
देवस्यार्थं गायत्रीछन्दस्कमग्निदेवताकम् ।
अनुक्रान्तञ्च 'अग्ने मृळ' (KSA. 21.
9. p. 17). इति । द्वितीये छन्दोमे इदं
सूक्तं जातवेदस्यनिबिडानीयम् । सूत्रि-
तञ्च—'क्रीडं वः शर्षोऽग्ने मृळेत्या-
ग्निमास्तम्' (ASS. 8. 10.) इति Sy.

१९. मृळव D., P. अस्मान् सुख्य Sy.

२०. प्रभूतः Sy.

२१. अपि M. स त्वं भवसि Sy.

२२. देव M. देवानां कामयितारम् Sy.

२३. यजमानम् Sy.

रक्षितुम् । आगच्छसि । आसन्नम् । बहिः ।

स मानुषीषु दूढमो विदुः ग्रावीरमर्त्यः । दूतो विश्वेषां भवतु ॥ २ ॥

स मानुषीषु । सः । मानुषीषु । दुर्दमः । विदुः । प्रकर्षेण रक्षकः । अमर्त्यः । दूतः । विश्वेषां देवानाम् । अभवदग्निः ।

स सद्यः परिणीयते होता मन्द्रो दिविष्टिषु । उत पोता निषीदति ॥ ३ ॥

स सद्यः । सः । सद्यः यज्ञभवनम् । परितो नीयते । मोदमानः । दिवः अन्वेषणेपुं । होता सन् यजमानः । अपि च । पोता सन् । निषीदति ।

उत ग्रा अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे । उत ब्रह्मा निषीदति ॥ ४ ॥

उत ग्नाः । अपि च । अग्निः । यज्ञः । ग्नाश्च भवति, देवपत्न्यो ग्ना उच्यन्ते ।

१. यज्ञे आसत्तुम् Sy.

२. दर्भम् Sy.

३. अग्निः Sy.

४. मनुसम्बन्धिनीषु Sy.

५. दुर्दमः D. दुदुम्भः M. दुर्दमो राक्षसादिना दुर्हिसः Sy.

६. प्रजासु Sy.

७. प्रकर्षेण गन्ता Sy.

८. अमरणधर्मा Sy.

९. सर्वेषां देवानाम् Sy.

१०. ०ना भ० P.

भवतु Sy.

११. विश्वेषां देवानाम् । अभवदग्निः missing in M.

१२. स सद्यः is missing in M.

१३. अग्निः Sy. -

१४. सप्त M. यज्ञगृहम् Sy.

१५. ऋत्विग्निः परितो नीयते । नीयमानः सन् Sy.

१६. मवनीयः स्तुत्यः सोऽग्निः Sy.

१७. यागेषु Sy.

१८. अस्मद् M.

होता च भवति Sy.

१९. सं M.

२०. यज्ञगृहे उपविशति Sy.

२१. यागे Sy.

२२. नाश्वा M. देवपत्नीर्यजति । यष्टा भवतीत्यर्थः । यष्टा । ग्ना गच्छन्नाश्वर्युर्भवति Sy.

२३. ०न्ति M.

एवम् । यजमानश्च भूत्वा । निषीदति । ब्रह्मा । च भवन्निति ।

वेषि ह्यध्वरीयता उपवक्ता जनानाम् । हव्या च मानुषाणां ॥ ५ ॥

वेषि । अध्वरीयताम् । जनानाम् । उपवक्ता सन् । गच्छसि । हव्यानि । च । मानुषाणां गच्छसि ।

वेषीद्वस्य दूत्यं यस्य जुजोषो अध्वरम् । हव्यं मर्तस्य वोळहवे ॥ ६ ॥

वेषि । गच्छसि । एव । अस्य । दूत्यम् । यस्य । भजसे । यज्ञम् । हविः । वोढुम् । मनुष्यस्य दूत्यं वेषीति ।

१. अपि च सोऽग्निः Sy.

२. त्वा M.

भवति Sy.

३. उपविशति Sy.

४. ०ह्य P.

५. ०ह्यगच्छसि सन् Sy.

६. VM. ignores वसे ॥ यज्ञगृहे Sy. '

७. यज्ञमिच्छताम् Sy.

८. उपवक्ता अध्वर्युप्रभृतीनां सर्वेषां कर्मणामनुज्ञार्थं 'मां प्रणय' इत्यादिरूपस्य वाक्यस्य वक्ता सन् ब्रह्मा चासि । 'ब्रह्मा त्वो वदति जातविद्याम्' (RV. 10. 71. 11.) इति श्रुतेः । उपवक्ता सर्वेषां कर्मणामनुज्ञार्थमुपब्रूया वा सक्त्योऽसि । 'स हि सप्तवक्ताः कर्मणामुपब्रूया भवति' इत्यादिवाक्येण वा Sy.

९. ०ह्यसि D. हे अग्ने ! कामयसे

Sy.

१. हवींषि Sy.

१०. मनुसम्बन्धिनाम् Sy.

११. VM. ignores हि ॥ हि खलु Sy.

१२. हे अग्ने ! त्वम् Sy.

१३. कामयसे Sy.

१४. यजमानस्य Sy.

१५. दूतकर्म Sy.

१६. यज्ञस्य P.

यजमानस्य Sy.

१७. सेवेयाः । जुजोषः—'जुषी प्रीतिसेवनयोः' लेट् । 'बहुलं छन्दसि' इति श्रुतेः । 'लेटोऽडाटी' इत्यादिवाक्येण वा Sy.

१८. यागम् Sy.

१९. ०हुः P., D. वोळहवे—वहेर्वातोः 'तुमर्थे सेतेनसे' इति तवेत्प्रत्ययः 'अन्त्या-दिनित्यम्' इत्यादिवाक्येण वा Sy.

उत्तरा निगदव्याख्याता

अस्माकं जोष्यध्वरमस्माकं यज्ञमङ्गिरः । अस्माकं शृणुधी हवम् ॥ ७ ॥

[अस्माकम् ।]

परि ते दूळो रथोऽस्माँ अश्रोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥ ८ ॥

परि ते । परिव्याप्नोतु । ते । अन्यैर्हि सितुमशक्यः । रथः । अस्मान् । सर्वत एव ।

येन रथेन । रक्षसि । यजमानानिति ।

१. The *pratika* is supplied by the Editor. Sy. explains this stanza in this manner:—

हे अङ्गिरः ! अग्ने ! त्वम् । अस्मा-
कमध्वरम् अस्मदीयं यागम् । जोषि जु-
षस्व सेवस्व । अस्माकमस्मदीयम् ।
यज्ञं यजनसाधनं हविश्च जुषस्व ।
अस्माकमस्मदीयम् । हवमाह्वानरूपं
स्तोत्रं च । शृणुषि शृणु । शृणोते-
रङ्गमव्यसकचने सिप् । तस्य हिरावेक्षे
'श्रुवः श्रु च' इति वातोः इनुप्रत्ययः
श्रुभावश्च । 'श्रुशृणुपृष्ठवृभ्यश्चत्वसि'
इति हेर्धिरादेशः ।

२. हे अग्ने ! त्वम् Sy., Mah., U.

३. ०ति M. सर्वतो व्याप्नोतु । अद्वो-
तेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् Sy. परितो व्या-
प्नोतु । अस्मद्वक्षाय सर्वतस्तिष्ठतु
Mah.

४. त्वदीयः Sy. तव Mah., U.

५. दुर्वभो दुर्हिसः Sy. दम्भोतिर्वचकर्मा
दुःखेन दम्भ्यते दुर्वभः केनापि सहसा
हिसितुमशक्यः Mah. दुर्वभः—दुष्प-
सर्गः प्रतिषेधार्थीयः... अवध्यः U.

६. स रथः Sy. स्वभूतो रथः... स रथोऽ-
स्मान् पर्यद्वोतु U.

७. ०न P. यजमानान् Sy., Mah.

८. विश्वासु सर्वासु विश्वं गच्छन् Sy. सर्वासु
विश्वं Mah.

९. विष्नेभ्यः पालयसि Sy. पालयसि
Mah.

१०. हविष्प्रदातुन् यजमानान् Sy. यजमानान्
Mah. यजमानानाम् 'यजमाना वै
दावाः श्रु सः' (SB. 2. 3. 4. 40. p.
167.) इति श्रुतिः

११. अथानेयी । त्वन्मया नैतत्तत्त्वानमन्त-
तः परिवदाति गुप्त्यै परि ते दूळो
रथोऽस्माँ ॥ ३ अद्वोतु विश्वतः । येन
रक्षसि दाशुष इति यजमाना वै
दावाः श्रु सो यो ह वाऽअस्मदीयं यज्ञं
इत्यस्तेनैव यजमानानभिरक्षति स यस्ते-
ज्जावृष्यतनो रथो येन यजमानानभि-
रक्षति तेन नः सर्वतोऽभिगोपायेत्येवैत-
दाहं त्रिरेतुज्जपति । SB. 2. 3. 4.
40. p. 167.

This stanza=YV. 3. 36.
MS. D. puts the figure ॥१॥
here to indicate the end of
ninth hymn. No such
number is given in P. and
M.

IV.10.

अग्ने तमद्याध्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् । अद्यामां तु ओहैः ॥ १ ॥

अग्ने । अग्ने । तम् । त्वदीयं भद्रं स्तोतुः । हृदिस्पृशम् । कल्याणम् । अद्य
वयम् । वेगवन्तमश्वम् । इव । यज्ञम् । इव चानेकैर्बहुशः । निर्गच्छद्भिः । स्तोमैः ।

१. 'अग्ने तमद्य' इत्यष्ट्वं दशमं सूक्तं
वामदेवस्यार्यमाणेयम् । तथा चानुक्रम-
णिका—'अग्ने तमद्य पवपङ्क्तिं पञ्चमी
पञ्चम्योऽक्षरन्त्योष्णिक् चतुर्थी षष्ठ्यु-
पात्त्या वा सप्तम्याः पञ्चकौ मुख्यौ
तृतीयः सप्तको नवकश्चाष्टम्या पञ्चकः
पादश्चतुष्कः सप्तकस्त्रैष्टुभश्च' (KSA.
21. 10. p. 17.) इति । इवं कृत्स्नमपि
सूक्तं पवपङ्क्तिचन्द्रवत्कं 'पञ्चकाश्च-
त्वारः षट्कश्चैकश्च षष्ठ्युष्णिक् । वा पव-
पङ्क्तिः' (KSA. 4. 2. p. 3.) इत्यु-
पात्त्या पञ्चमी 'तव स्वा-
दिष्ठा' इत्येषा महापवपङ्क्तिः 'पञ्च
पञ्चकाः षट्कश्चैकः' (KSA. 6. 2.
p. 3.) इति लक्षणसङ्गात् । अन्त्या
'शिवा नः सख्या' इत्येषोष्णिक्छन्दस्का ।
चतुर्थीषष्ठीसप्तम्यः 'आभिष्टे अद्य', 'घृतं
न पूतं', 'कृतं चिद्धिष्मा' इत्येतास्तिक्ताः
उष्णिहः पवपङ्क्त्यो वा । अत्र सप्तम्य-
ष्टम्योः पवपङ्क्त्युष्णिहोः परिभाषोक्त-
पादावेवोपादावाय प्रकारान्तरेण वि-
च्छेदः कृतः । दशमेऽह्नि इवं सूक्त-
माज्यवत्त्रयम् । सूत्रितञ्च—'अग्ने त-
मद्याध्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं' (ASS.
8. 12.) इति । पिण्डपितृयज्ञे 'अग्ने
तमद्य' इत्यनयाग्निं प्रत्यागच्छेत् । सू-
त्रितञ्च—'अग्निं प्रत्येषावने तमद्याध्वं
न स्तोमैः' (ASS. 2. 7.) इति । पौन-
रावेयिकया त्वेष्ट-त्येषैव याज्या । सूत्रि-
तञ्च—'अग्ने तमद्याध्वं न स्तोमैरिति

संयाज्ये' (ASS. 2. 8.) इति Sy.
२. त D. प्रसिद्धम् Sy., Mah. पावकं
यज्ञम् U. ३. त्वाम् Sy.
तावकम् Mah. तव सम्बन्धिभिः U.
४. हवयङ्गमम्, अतिशयेन प्रियमित्यर्थः Sy.
हृदि स्पृशति हृदिस्पृक् । . . . प्रतिप्रि-
यं चिरं मनसि स्थितम् Mah. हृदि
आत्मना स्पृश्यते बहुकालाभिष्यातं यथा
समर्घयेयुरेव समर्घयेमहि U.
५. भजनीयम् Sy. कल्याणम् Mah.
६. अस्मिन्नह्नि । वयमुत्विगादयः Sy.
अस्मिन् दिने Mah.
७. कीदृशं त्वाम् ? बोढारमश्वमिव Sy.
तत्रैको दृष्टान्तः . . . यथा . . . अश्वमा-
श्वमेधिकं विप्रा समर्घयन्ति Mah.
यथाऽश्वमाश्वमेधिकं . . . समर्घयेयुः U.
८. न इवार्थे Mah.
९. तथा हविषो बाहकम्, कर्तारमिव उप-
कर्तारमित्यर्थः Sy. द्वितीयो दृष्टान्तः ।
. . . . क्रतुं सङ्कल्पं यथा समर्घयन्ति । क्रतु-
र्यज्ञः सङ्कल्पश्चेति दृष्टान्तबाष्पान्तिकयो-
रस्य सम्बन्धः । चिराभिलषितं यथा सन्तः
सम्पादयन्तीत्यर्थः Mah. सङ्कल्पमिव U.
१०. इन्द्राविप्रापकैः Sy. कीदृशैः स्तोमैः ।
ओहैः । बहे रूपम् । बहन्ति फलं
प्रापयन्तीत्योहास्तेः । बहन्ति प्रतिपाद-
यन्ति त्वत्कर्मरूपनामानांति वा Mah.
बहेरेतद्रूपम् । प्रापणैः U.
११. स्तोत्रसमूहैः Sy. स्तुतिभिः सामसमूहैः
Mah. स्तुतिभिः U.

समर्धयैम त्वदीय कल्याणं कर्म स्तुम इति 'यस्ते हृदिस्पृक् स्तोमस्तुमृष्यासमित्येतद्' इति वाजसनेयकम् ।

अधा ह्यग्ने क्रतोर्मद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथीर्ऋतस्य बृहतो बभूव ॥ २ ॥

अथा^५ । अथ^१ त्वम् । अग्ने ! कर्मण^७ । भजनीयस्य^८ । प्रवृद्धस्य^९ । साधयितु^{१०} । सत्य-
भूतस्य^{११} । महतः^{१२} । रथ इव हविषा वोढा^{१३} । भवसि^{१४} ।

एभिर्नो अर्कैर्मवा नो अर्वाङ् स्वर्णं ज्योतिः ।

अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः ॥ ३ ॥

एभिः । एभिः^१ । अस्माकम्^२ । मन्त्रैः^३ । अस्मदभिमुखः^४ । भव । आदित्याख्यम्^५ ।
इव^६ । ज्योतिः^७ । अग्ने^८ । ते^९ । सर्वे^{१०} । तेजोभिः^{११} । “तस्य रश्मयोऽनीकानि” इति^{१२} ब्राह्मणम् ।
शोभनमनस्कः^{१३} ।

आमिष्टे अथ गीर्भिर्गृणन्तोऽग्ने दाशेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः ॥४॥

आभिः । आभिः । स्तुतिभिः^{१४} । तुभ्यम्^{१५} । अग्ने ! हवीषि ददाम^{१६} । न । प्रस्तनयन्ति ।
तव^{१७} । शोषका^{१८} रश्मयः^{१९} । दीप्तस्य^{२०} । स्तोतॄन्^{२१} । पादादित्वात् पङ्क्तिष्वामन्त्रितनिघाताभावो

१. एतैः Sy. अस्मत्पठितैः Mah.

२. अस्मदीयैः Sy. अस्मान् प्रति Mah.
अस्माकं सम्बन्धिभिस्तुयमान इति
शेषः U. अस्माकं स्वभूतैः SKN.

३. अर्चनीयैः स्तोत्रैः Sy. अर्चनीयैर्मन्त्रैः
कृत्वा Mah. मन्त्रैः U. अर्कैः स्तुयमान
इति शेषः SKN.

४. अस्माकमभिमुखः Sy. अवरं समीप-
वेशमञ्चतीत्यर्वाङ् । अनुगृहाणेत्यर्थः
Mah. नाऽस्मान्वाऽभिमुखाञ्चनः
U. प्रसादाभिमुखः प्रसादपरं इत्यर्थः
SKN.

५. सूर्यः Sy. त्वःशब्देन सूर्यः... यथा
स्वरादित्यख्यं ज्योतिरर्कः स्तुतमु-
रभ्य सर्वप्राणिसम्मुखं भवति Mah.
यथा स्वराख्यं ज्योतिरवयवावारभ्यार्वा-
गञ्चनम् । सर्वप्राणिनोज्जुगृह्णाति ।
एवं भवार्वागञ्चनोज्जुगृहपरतया U.
स्वर्णज्योतिरिति, आदित्याख्यमिव भा-
स्वर इत्यर्थः SKN.

६. Omitted by P. न इवायं Mah.

७. ज्योतिः आत् Sy.

८. अग्नेः P., D.

९. Omitted by M.

१०. तथा विद्वैः समस्तैः Sy.

११. मुखैः कृत्वा Mah. अनीकं मुखम् U.
अनीकोज्ज्वालाख्यं मुखं पेत इत्यर्थः SKN.

१२. TB. 1. 6. 6. 2.

१३. Omitted by M. प्रसन्नः सन्नस्मत्स-
म्मुखो भवेत्यर्थः Mah. शोभनमनस्कः
सन् U. सुमनाश्च भवेत्यनुषङ्गः ।
अतियाच्छया खेवं मा यासीरित्यर्थः
SKN. N. 2. 14., SKN. II. 86.
This stanza=YV. 15. 46.

१४. स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः Sy.

१५. स्तुत्यं D., P.

१६. दद्याम Sy.

१७. ०स्तुन० M. प्रकर्षेण शब्दायन्ते Sy.

१८. त्वदीयाः Sy.

१९. शोषका ज्वालाः Sy.

२०. सूर्यस्य रश्मय इव, यद्वा दिवो न
मेघा इव त्वदीया ज्वालाः शब्दायन्ते
Sy.

२१. त्वां स्तुवन्तो वयमुत्तिगादयः Sy.

२२. ०ज्वालिभितनि० P. नित्रतन्नित्रिता-
ताभावो M.

बोद्धव्य उत्तमश्च पादः सप्ताक्षर इति ।

तव स्वादिष्टाग्ने संदृष्टिरिदा चिदहं इदा चिदुक्तोः ।

श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥ ५ ॥

तव स्वादिष्टा । तव । स्वादुतमा । अग्ने ! सन्दृष्टिः यया ज्वालाया सम्पश्यन्ती ।
इदाचिच्छब्दः कदाचिच्छब्दपर्यायः स कदाचित् । अहः । श्रिये । दीप्यते । कदाचित् ।
रात्रेः । मणिः । इव । तयोः समीपे ।

घृतं न पुतं तनूररेपाः शुचि हिरण्यम् । तच्चै रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥ ६ ॥

घृतं न । घृतम् । इव । पवित्रभूतम् । तव शरीरम् । निर्मलम् । दीप्तं । हिरण्य-
सदृशम् । तत् । तव । रुक्मः । इव । रोचते । हविष्मन् !

१. उक्तमववा P.
२. VM. ignores अह ॥ अस्मिन् दिवसे Sy. ३. त्वदीयाः Sy.
४. ० प्रियतमा Sy.
५. Omitted by P. दीप्तिः Sy.
६. इदानीञ्च Sy.
७. सा is suggested for सः ।
८. वा M. ९. दिवसस्य Sy.
१०. ०यै M. पदार्थमाश्रयितुम् Sy.
११. राजते Sy.
१२. इदानीम् Sy.
१३. रात्रेरिदानीञ्च । अहोरात्र इत्यर्थः । 'अञ्जु व्यक्तिसंक्षणकान्तिगतिषु' इत्य-
स्माद्धातोः 'किञ्च' इत्यौणादिकसुत्रेण
तुप्रत्ययः, तस्य किञ्चद्भावश्च । 'तितुञ्च०'
इतीदृशप्रतिषेधः । 'अनिदिताम्०' इत्युप-
धानकारलोपः । 'जोः कुः' इति कुत्वम्
Sy. अस्तुरिति रात्रिनाम Ngh. 1. 7.
१४. अलङ्कारः Sy.
१५. अन्तिके Sy. उपाक इत्यन्तिकनाम
Ngh. 2. 16.

१६. आज्यम् Sy.
 १७. शोचितम् Sy. शुद्धम् BB.
 १८. त्वदीया मूर्तिः Sy.
 १९. ०ल P., D. पापरहिता भवति Sy.
अपापा तनूः BB.
 २०. दीप्तम् is suggested for दीप्ति ॥
शुद्धम् Sy. २१. तितरमणीयम् Sy.
 २२. Omitted by D. प्रसिद्धं तेजः Sy.
तदिति लिङ्गव्यत्ययः । सा तव तनू-
रिति । यद्वा तत्तेऽहं रोचते किमिवे-
त्याह—पूतं घृतमिव । अरेपास्तनूरिव
शुचि हिरण्यमिव । रोचनशीलं रजत-
मिवेति BB.
 २३. त्वदीयम् Sy.
 २४. रुक्मः D. भूषणम् Sy. रजतमिव BB.
 २५. भासते Sy. रोचते तव तनूरिति BB.
 २६. विष्वक् P. स्वधाशब्दोऽज्ञवाची ।
हे अज्ञवज्जने ! Sy. अनिदस्तत्वात्प्रजा-
पतिरामन्यते । हे स्वधावः ! अज्ञवन् !
BB.
- This stanza = TS. 2. 2. 12. 7.

कृतं चिद्धिष्मा सनेमि द्वेषोऽग्रं इनोषि मतीत् । इत्था यजमानादृतावः ॥ ७ ॥

कृतं चित् । कृतम् । पुराणम् । पापमपि शत्रूनिव द्वेष्टन् । सत्यमेव । यजमानात् ।
मनुष्यात् त्वम् । प्रेरयसि । अन्नवन् ! इति ।

शिवा नः सख्या सन्तु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे ।

सा नो नाभिः सदर्ने सस्मिन्ब्रूधन् ॥ ८ ॥

शिवा नः । शिवानि । नः । सख्यानि । भवन्तु । भ्रात्रा त्वया हेतुना । अग्ने !
युष्माकम् । देवेषु देव ! सख्यं हि । अस्माकम् । नहनम् । सर्वस्मिन् । कामानामुत्पत्तिस्था-
ने ।

IV.11.

भद्रं ते अग्ने सहसिन्नीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।

रुशं दृशे ददृशे नक्तया चिदरुचिंतं दृश आ रूपे अन्नम् ॥ १ ॥

भद्रम् । अग्ने ! बलवन् । कल्याणम् । तव । रश्मीनामनीकम् । अह्नि सूर्यस्य ।

१. यजमानेन कृतमपि Sy.

२. चिरन्तनम् Sy. सनेमीति पुराणनाम
N. 3. 27.

३. ०त्येमे० P. इत्येति सत्यनामैतत् Ngh.
3. 10. ४. ०ष्यान् P., D.

५. नाशयसीत्यर्थः Sy.

६. हे सत्यवसग्ने ! Sy.

७. VM. ignores चित् । हि and
स्म ॥ हि स्म एव । खलु Sy.

८. भङ्गलानि Sy.

९. अस्मदीयानि Sy. Omitted by D.

१०. संख्या M. सखित्वानि Sy.

११. सन्तु P., D. १२. आ P. भ्रात्राणि
भ्रातृणां कर्माणि Sy.

१३. त्वाया P. १४. युष्मासु । युष्मे—
'सुपां सुलुक्' इति सन्तर्भाववचनस्य
लोभादेः Sy. १५. द्योतमानेषु Sy.

१६. सं M. सखित्वभ्रातृकर्मसन्ततिः Sy.

१७. बन्धनं भवति Sy.

१८. उत्प० P. देवानां स्थाने Sy.

१९. VM. ignores ऊधन् ॥ यज्ञे Sy. ॥

MS. D. puts the figure ॥ १० ॥

here to indicate the end of

tenth hymn. No such num-

ber is given in P. and M.

२०. द्वितीयेऽनुवाके एकादश सूक्तानि । तत्र

'भद्रं ते' इति षड्वचं प्रथमं सूक्तं वाम-

देवस्यार्थं त्रिष्टुप् चतुर्विंशत्यनुवाकम् ।

'भद्रं वट्' इत्यनुक्रमणिका (K.S.A.

21. 11. p. 17.) । त्रिष्टुप् चतुर्विंशत्यनुवाक-

नशस्त्रयोरान्वये कृतौ त्रैष्टुप् चतुर्विंशत्यनुवा-

मादिके द्वे सूक्ते विनियुक्ते । तथा च

सूत्रितम्—'भद्रं ते अग्ने इति सूक्ते'

(ASS. 4. 13.) इति Sy.

२१. भजनीयम् Sy. २२. त्वदीयम् Sy.

२३. तेजः Sy. २४. ०ह्नी M.

समीपे । दीप्यते । तथा रात्र्या । च राह सङ्गतम् । इवेत वणम् । दर्शनाय भवति । किञ्च तव । रूपे निहितम् । अन्नम् । पक्वम् । सन्द्रष्टु योग्यं भवति कल्याणमिति ।

वि षाह्ये गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजातु स्तवानः ।

विश्वेभिर्यद्वावनः शुक्र देवैस्तन्नो राख सुमहो भूरि मन्म ॥ २ ॥

वि षाहि । विषहस्व । अग्ने ! स्तुतिम् । उच्चारयते । छिद्रम् । वेपकेन शत्रूणां बलेन । बहुजननम् । स्तूयमानः । हे दीप्त ! सर्वैः । देवैः सह । यत् त्वम् । भजन् पञ्चम्यर्थे तृतीया । तद् धनम् । अस्मभ्यम् । देहि । शोभनदान । प्रभूतम् । मननीयम् ।

१. समीपभूते दिवसे इत्यर्थः Sy.
२. दीप्यते is suggested for दीप्यसे ॥ समन्तादीप्यते Sy.
३. रात्रावपि Sy.
४. रोचमानम् Sy.
५. VM. seems to explain दृशे and ददृशे together as दर्शनाय भवति but Sy. explains दृशे as दर्शनीयं तेजः and ददृशे as दृश्यते ।
६. आ इत्ययं शब्दश्चेत्यर्थे वर्तते Sy.
७. महितम् P. रूपवति त्वयि ऋत्विगादिभिर्हुतं भवति Sy.
८. पुरोडाशाविरूपं हविः Sy.
९. स्निग्धम् Sy.
१०. सन्द्रष्टु P. सद्र० M. दर्शनीयम् Sy.
११. ०षास्व P. विष्य, विमुञ्चेत्यर्थः । साहि—‘षोऽन्तकर्मणि’ तालोष्मध्यमपुरुषैकवचनं सिप् । ‘दिवादिभ्यः श्यन्’ तस्य ‘बहुलं छन्दसि’ इति लुक् । ‘आवेच उपवेशोऽशिति’ इत्यात्वम् । सेहिरावेचः । ‘तिङ्ङितिङः’ इति निघातः Sy.
१२. कुर्वते यजमानाय Sy.
१३. यजमानप्राप्य न पुण्यलोकस्य द्वारम् Sy.

१४. यज्ञादिकर्मणा Sy. वेप इति कर्मणास Ngh. 2. 1.
१५. हे तुविजात ! मथनेनारणिद्वारा यज्ञादिकर्मसु बहुजन्मन् ! Sy.
१६. ऋत्विगादिभिः स्तूयमानस्त्वम् Sy.
१७. ०प्तं M. हे दीप्यमानाग्ने ! त्वम् Sy.
१८. विद्वैः । विद्वेभिः—‘बहुलं छन्दसि’ इति भिस ऐसभावः Sy.
१९. इन्द्रादिभिः Sy.
२०. यः P., D. पदवादिधनम् Sy.
२१. यजमानेभ्यः प्रयच्छेः । ववनः—वनते-लेंट् । तस्य सिपः ‘इतश्च लोपः’ इतीकारलोपः । ‘बहुलं छन्दसि’ इति विकरणस्य क्तुः । ‘इत्तौ’ इति द्विवचनम् । हलाविशेषः । ‘लेटोऽडाटौ’ इत्याडागमः । ‘यद्वृत्ताश्रित्यम्’ इति निघाताभावः Sy.
२२. The passage पञ्चम्यर्थे तृतीया should immediately follow सर्वेदेवैः and precede यत्त्वम् ।
२३. तु P., D.
२४. शोभनतेजस्काग्ने ! Sy.
२५. ०त P., D.

त्वामग्ने प्रथमं देवयन्तो देवं मर्ता अमृत मन्द्रजिह्वम् ।

द्वेषोयुतमा विवासन्ति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरम् ॥ ५ ॥

त्वामग्ने । त्वाम् । अग्ने । प्रथममेव । देवान् यष्टुमिच्छन्तः । देवम् । मनुष्याः ।
अमृतम् ! मोदनवाचम् । राक्षसानां पृथक्कर्तारम् । परिवहरन्ति । कर्मभिः । दममूनसम् ।
गृहपतिम् । अमूढम् ।

आरे अस्मदमतिमारे अंह आरे विश्वां दुर्मति यन्निपासिं ।

दोषा शिवः सहसः सूतो अग्ने यं देव आ चित्सचसे स्वस्ति ॥ ६ ॥

आरे । आरे । अस्मत् । मतिविपर्ययम् । पापम् । सर्वम् । दुर्ज्ञानं च ।
यस्मात् । त्व नियमेन रक्षसि यथास्मान् नैतानि प्राप्नुवन्ति तथा करोषि । रात्रौ ।
कल्याणस्त्वम् । हे सहसः, सूतो ! यं च । देवनशीलस्त्वम् । आसेवसे । सोऽविनाशं

१. कीदृशं त्वाम् ? देवानामाद्यम् Sy.

२. देवानिच्छन्तः Sy. "

३. देवान् P., D. द्योतमानम् Sy.

४. मर्ताः मनुष्या यजमानाः Sy.

५. हे अमरणशील ! Sy.

६. मोदन is omitted by M. देवानां
मादयित्री जिह्वा यस्य तम् Sy.

७. द्वेषसां पापानां पृथक्कर्तारम् Sy.

८. समन्तात् परिवहरन्ति Sy.

९. स्तुतिभिः कर्मभिर्वा Sy.

१०. रक्षसां दमनकरेण मनसोपेतम् । दमूनः—
शब्दस्य कथमयमर्थः इति 'दमूना दम-
मना वा, दानमना वा दान्तमना वापि
वा दम इति गृहनाम तन्मनाः स्यात्'
(N. 4. 4.) इति यात्केनोक्तत्वा-
दिति । 'दमु उपशमे' । दमेरूनसिः' इत्यौ-
णादिक ऊनसिप्रत्ययः Sy.

११. गृहाणां पालयितारम् Sy.

१२. प्रगल्भमित्यर्थः Sy.

१३. स्वस्त्ययन्याम्—आरे अस्मत् इति

स्वस्तिमतोऽग्नेर्याज्या । सुत्रितञ्च—
'आरे अस्मदमतिमारे अंहः' (ASS.
2. 10.) इति Sy.

१४. Omitted by M. दूरे कुरु Sy.

१५. पापरूपामशनेच्छाम् । 'अशनाया वै पाप्मा
मतिः (AB. 2. 2.) इति ब्राह्मणम्
Sy.

१६. वाचं M. पापं कुरु Sy.

१७. सर्वां Sy.

१८. दुर्ज्ञातं P. दुर्मनस्त्वं कुरु Sy.

१९. ०स्मा P.

यस्मात् कारणात् Sy.

२०. यजमानान् नितरां पालयसि Sy.

२१. शिवकरः Sy.

२२. बलस्य पुत्र । मध्यमावोऽग्निर्मथनकारिणां
हि बलेन जायत इत्यग्नेर्बलपुत्रत्वम् Sy.

२३. अयं M. यानस्मान् Sy.

२४. द्यातमानं यम् Sy.

२५. परितः सेवसे Sy.

२६. अविनाशाय Sy.

प्राप्नोति ।

IV.12.

यस्त्वामग्नं इन्द्रधत्ते यत्सुक्त्रिस्ते अन्नं कृणवत्सस्मिन्नहन् ।

स सु द्युन्नैरभ्यस्तु प्रसन्नत्तव क्रत्वा जातवेदश्चिकित्वान् ॥ १ ॥

यस्त्वाम् । यः । त्वाम् । अग्ने ! हविर्भिरिन्धे । संयतस्रुक्कः । यश्च समाने ।
अहनि । त्रि । तुभ्यम् । हविः । कृणोति । स जनः । अन्नैः सुष्टु अभिभवतु शत्रून् ।
प्रकर्षेण त्वां पूजयन् । तव । कर्मणा । हे जातप्रज्ञ ! प्राज्ञ !

इध्मं यस्ते जभरच्छ्रमाणो महो अग्ने अनीकुमा संपर्धन् ।

स ईधानः प्रति दोषाम्बासं पुष्यत्रयि संचते नन्नमित्रान् ॥ २ ॥

इध्मम् । इध्मम् । यः । ते । सम्भरति । आभ्यन् । महतस्तप । अग्ने !

१. VM. ignores अग्ने । and चित् ॥
चिचित् पूरणः Sy.

MS. D. puts the figure ॥११॥
here to indicate the end of
eleventh hymn. No such
number is given in P. and
M.

२. 'यस्त्वामग्ने' इति षड्चं द्वितीयं सूक्तम् ।
वासदेव ऋषिः । त्रैष्टुभं छन्दः ।
अग्निदेवता । 'यस्त्वाम्' इत्यनुकान्तम्
(KSA. 21. 12. p. 17.) । प्रात-
रनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहो-
क्तो विनियोगः Sy.

३. यजमानः Sy.

४. दीप्तियुक्तं कुर्यात् Sy.

५. ऽस्रुकः M. स्रुवा सन्बद्धः Sy.

६. सर्वस्मिन् Sy.

७. त्रिवारं सवनत्रये Sy.

८. हविर्लक्ष्यमन्नम् Sy.

९. कुर्यात् Sy.

१०. जानः M. यजमानः Sy.

११. वनैर्यशोभिर्वा Sy.

१२. अत्यन्तम् Sy.

१३. प्रसहमानं त्वदीयं तेजः Sy.

१४. तव तोषकेण Sy.

१५. इन्धनाविहेतुना कर्मणा Sy.

१६. ०प्रज्ञः P. हे जातानां वेदितरग्ने !
Sy.

१७. ०ज्ञम् M. प्राज्ञः is suggested for
प्राज्ञ ॥ जानन् Sy.

१८. इध्म P. होमसाधनं समिज्जातम् Sy.

१९. यजमानः Sy.

२०. तुभ्यम् Sy.

२१. आहरेत् । जभरत्—'हृत् हरणे' । 'लिङ्-
र्थे लेट्' । तस्य तिपः 'इतश्च लोपः ०'
इतीकारलोपः । 'बहुलं छन्दसि'
इति शपः इलुः । द्विर्वचनाविकार्यम् ।
'लेटोऽडाटौ' इत्यडागमः । 'हृप्रहोर्नः'
इति भत्वम् Sy.

२२. इध्माद्या. २५ आभ्यन् Sy.

रक्ष्मीनामनीकम् । परिचरन् । स त्वाम् । रात्रिम् । उषसं च । प्रति अहोरात्रयोः ।
इन्वानैः । प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्यन् । घनम् । सेवते । घ्नन् । शत्रून् ।

अग्निरीशे बृहत्तः क्षत्रियस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः ।

दधाति रत्नं विधत्ते यविष्ठो व्यानुषङ्गमर्त्याय स्वधावान् ॥ ३ ॥

अग्निः^{११} । अयमग्निः । ईश्वरो भवति^{११} । महत्तः । क्षत्तात्राणसमर्थस्य बलस्य । अग्निः ।
अन्नस्य । उत्तमस्य^{११} । स च^{१४} घनस्येश्वरो भवति^{११} । विदधाति^{११} च । रत्नम्^{१६} । परिचरते^{११} । युव-
तमः । अनुषक्तम्^{१०} । मनुष्याय^{११} । अन्नवान्^{११} ।

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यविष्ठाचित्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः ।

कृधी ष्वः^{११} अदितेरेनागान्व्येनांसि शिश्रथो विष्वगग्ने ॥ ४ ॥

यच्चित् । अग्ने ! मनुष्यमर्ध्यं^{११} वयम्^{१५} । तव । युवतम ! अन्नानैः । कृतवन्तः^{१६} । यत्

१. तेजश्च Sy.
२. परिचरन् यो यजमानः Sy.
३. उषःकालं च Sy.
४. लक्ष्मीकृत्य । कालद्वयेऽपीत्यर्थः Sy.
५. इन्वानं M. इन्वानस्त्वां दीप्तियुक्तं करोति Sy.
६. पुष्टः सन् Sy.
७. सर्वदा पशुवादिघनसमुद्भो भवतीत्यर्थः Sy.
८. हिंसन् Sy.
९. VM. ignores आ ॥ आकारश्चार्थे Sy.
१०. उक्षासम्भरणीयेष्टौ अग्नेः क्षत्रभृतोऽनुवाक्या । तथा च सूत्रितम्—'अग्निरीशे बृहत्तः क्षत्रियस्यार्चाभि ते सुमतिं चोष्यर्वाक्' (ASS. 4. 1.) इति Sy.
११. ईशे—वर्तमानेऽर्थे लिट् Sy.
१२. अतात् 100 is suggested for

- क्षत्तात्राण ।
१३. उत्कृष्टस्य Sy.
१४. Omitted by D. सा M.
१५. पशुवादिघनस्य Sy.
१६. ईशे Sy.
१७. करोति Sy.
१८. रमणीयं घनम् Sy.
१९. विधतिः परिचरणकर्मा Ngh. 3. 5. विधतिर्वानकर्मा N. 10. 23.
२०. Omitted by P., D.
२१. मनुष्य P. यजमानाय Sy.
२२. अन्नवान् तेजस्वी वाग्निः Sy.
२३. परिचारकेषु पुरुषेषु Sy.
२४. अयं M.
२५. त्वदीयेषु Sy.
२६. हे युवतम ! Sy.
२७. चकृम तथपि हे अग्ने ! Sy.
२८. यवि Sy.

किञ्चित् । एनः । ततोऽस्मान् । कुर्व । अस्याः पृथिव्याः । अनागस्कान् इयं हि पापकृतो
न धारयति तदर्थम् । एनांसि । विष्वक् । विश्वथय । अग्ने !

महश्चिदग्र एनसो अभीक ऊर्वाहिवानामुत मर्त्यानाम् ।

मा ते सखायः सदमिद्रिषाम यच्छां तोकाय तनयाय शं योः ॥ ५ ॥

महश्चिद् । देवमनुष्यविषयस्य^{११} । महतः । विस्तीर्णस्य^{१२} । पापस्य^{१३} । समीपे वर्तमाना
वयम् । ते^{१४} । सखायः^{१५} । सदा^{१६} । एव । मा । रिषाम^{१७} । यच्छां^{१८} । पुत्राय । तत्पुत्राय च ।
शञ्च^{१९} । योश्च^{२०} ।

यथा ह त्वद्वसवो गौर्यं चित्पदि पिताममुञ्चता यजत्राः ।

एवो ष्वसन्मुञ्चता व्यंहः प्र तार्यग्ने प्रतुरं न आयुः ॥ ६ ॥

यथा । हे वसवः^{२१} । यथा पुरा । एतदसुरैरन्यैर्वा । यदि । बद्धाम् । गाम् । अमुञ्चत ।

१. किञ्चिदपि Sy.

२. पापम् Sy.

३. कुर्व अस्याः is missing in M.

४. भूमेः Sy.

५. अनागसः पापरहितान् Sy.

६. इय P.

७. अस्माभिः कृतानि पापानि Sy.

८. विष्व M. सर्वतो विश्वमानानि Sy.

९. विश्वथय क्षियिलीकुर्व Sy.

१०. VM. ignores चित् ॥ हि and सु ॥
चित् अपि । हि कलु । सु अत्यन्तम्
Sy.

११. VM. seems to explain देवानाम्
उत and मर्त्यानाम् as देवमनुष्यविष-
यस्य Sy. explains these words
as देवानाम् मर्त्यानाम्, उत अपि च,
मर्त्यानां मनुष्याणाम् ।

१२. अस्माभिः कृतं विस्तृतावस्मात्
Sy.

१३. पापात् Sy.

१४. अभीके Sy. अभीक इत्यन्तिकनामैतत्
Ngh. ३. २९.

१५. त्वदीयाः Sy.

१६. मित्रभूताः स्तोतारो वयम् Sy.

१७. सर्वदेव Sy.

१८. M. omits रि ॥ हिंसिता भूम Sy.

१९. देहि Sy.

२०. हे अग्ने ! त्वं पौत्राय Sy.

२१. पापकृतोपादानं शान्तिम् Sy.

२२. सुकृतोत्पादितं सुखं च Sy.

२३. VM. ignores चित् and अग्ने ॥
चित् अपि Sy.

२४. निवासयितारोऽग्नयः ! यूयम् Sy.

२५. यथैव Sy.

२६. त्वां ताम् Sy.

२७. पति P. पावे Sy.

२८. गौरीं गाम् Sy.

२९. मुञ्च० M. त्यक्तवन्तो भूयास्त Sy.

हे यजनीयाः^१ । एवमेव । अस्मत्तत्त्व^२ । पापम् । सुष्टु^३ । विमुञ्चत^४ । अथाग्ने !^५ त्वया
च वसूतां^६ प्रधानेन ! अस्माकम्^७ । आयुः । प्रवर्धयताम्^८ ।

IV.13.

प्रत्यग्निरुषसामग्रमख्यद्विभातीनां सुमना रत्नधेयम् ।
यातमश्विना सुकृतो दुरोणमुत्सृज्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥

प्रत्यग्निः ॥ आग्नेयमेव सूक्तं लिङ्गोक्तदेवतमेके ॥ मनुष्याणां रत्नाधारभूतम्^{११} ।
व्युच्छन्तीनाम् । उषसां^{१४} । अग्रम्^{१५} । सुमनाः^{१६} । अग्निः । प्रकाशयत्यस्मिन् काले । हे
अश्विनौ ! यजमानस्य । गृहम्^{१८} । प्रति । आगच्छतम्^{१९} । उदैति । सूर्यश्च^{२०} । देवः ।
ज्योतिषा सह ।

१. या० D. ०नीय P. पूजार्हाः ! Sy.

२. अत्यन्तम् Sy.

३. विमुक्तं कुरुत । बहुवचनं पूजार्थम् Sy.

४. ०ञ्चतथान्ने P., D., M. हे अग्ने ! Sy.

५. त्वं याच P., D., M.

६. वृधानेन P., D.

७. अस्मदीयम् Sy.

८. ०वध्यं P. M. प्रबुद्धं क्रियताम् Sy.

९. VM. ignores ह । चित् and
प्रतरम् ॥ अग्नि । प्रबुद्धम् Sy. MS.
D. puts the figure ॥१२॥
here to indicate the end
of twelfth hymn. No such
number is given in P. and
M.

१०. 'प्रत्यग्निः' इति पञ्चमं तृतीयं सूक्तं
वामदेवत्वार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं तत्तन्मन्त्र-
वर्णाभिधेयोषःप्रभृतिदेवतं वा । तथा

चानुकान्तम्—'प्रत्यग्निः पञ्च लिङ्गो-
क्तदेवतं त्वेके' (KSA. 21. 13. p.
17.) इति । लैङ्गिको धिनियोगः Sy.

११. D. adds लिङ्गोक्तं after सूक्तं

१२. ०देवमे० M. Cf. KSA. 21. 13.
p. 17.

१३. रत्नधानम् । "८६ काशिकामेत्यर्थः Sy.

१४. उषोदेवतानाम् Sy.

१५. पूर्वकालम् Sy.

१६. शोभनमनस्कः Sy.

१७. ०कायं M. प्रबुद्धो भवति Sy.

१८. हे अश्विनौ ! युवाम् Sy.

१९. दुरोणे इति गृहनाम Ngh. 3. 4-

२०. लक्ष्मीकृत्य Sy.

२१. गच्छतम् Sy.

२२. उषःकाले प्रादुर्भवतीत्यर्थः Sy.

२३. ऋत्विगादीनां प्रेरकः Sy.

२४. स्वेन तेजसा Sy.

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेद्द्रुप्सं दर्विच्चद्रविषो न सत्वा ।

अनु व्रतं वरुणो यन्ति मित्रो यत्सूर्यं दिव्यारोहयन्ति ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं भानुम् । ऊर्ध्वमुखम् । तेजः । सविता । देवः । श्रयति । तेजसां लेशम् ।
भूषं धूतयन् । यथा । उदके वर्तमानं सत्त्वमपां द्रुप्सं दर्विच्चद्रुच्चरति तद्वदिति । सवितुश्चो-
दयम् । वरुणः । मित्रः । ये चान्ये । सूर्यम् । दिवि । आरोहयन्ति । ते सर्वेऽनुगच्छन्ति ।

यं सीमकुण्वन्तमसे विपृचे ध्रुवक्षेमा अनवस्यन्तो अर्थम् ।

तं सूर्यं हरितः सप्त यद्द्वीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहन्ति ॥ ३ ॥

यं सीमकुण्वन् । सर्वतः । तमसः । वियोजनाय । यम् । अकुण्वन् । स्थिरक्षेमाः ।
जगद्रक्षाणात्मकमिदं स्वकार्यम् । असमापयन्तः सर्वदानुतिष्ठन्तः । तम् । सूर्यम् । अश्वाः ।
सप्तः । महत्यः । विश्वस्य । जगतः । कृताकृतस्य ज्ञातारम् । वहन्ति ।

१. उन्मुखम् Sy.

२. भानुम् Sy.

३. प्रेरकः Sy.

४. ०व० D.

५. आश्रयति Sy.

६. पार्थिवं रजः Sy.

७. ध्रुवन् विकिरन्तित्यर्थः Sy.

८. ०न P.

९. अनुगमने'दृष्टान्तः, वृषभ इव तद्वत् Sy.

१०. दिवि० P.

११. तत्सम्बन्धि कर्म Sy.

१२. राश्वभिमानी देवः Sy.

१३. अहरभिमानी देवः, अन्ये देवाश्च Sy.

१४. यदा रश्मयः Sy.

१५. क्षुलोके Sy.

१६. विद्यारो० M. आरोहणं कारयन्ति तदा
Sy.

१७. VM. ignores गविषः ॥ गविषः गा
इच्छन् Sy.

१८. पृथक्करणाय Sy.

१९. सूर्यम् Sy.

२०. असुजन्तित्यर्थः Sy.

२१. ०क्षेम P. स्थिरनिवासाः सृष्टिकर्तारो
देवाः Sy.

२२. इदम् is omitted by P.

२३. अर्थं जगत्लक्षणं कार्यम् Sy.

२४. स० P.

२५. ०दा अति० P., D. अविमुञ्चन्तः
कुर्वन्त एव Sy.

२६. सप्तसंख्याकाः Sy.

२७. समस्तस्य Sy.

२८. प्राणिसमूहस्य Sy.

२९. प्रेरकत्वेन ज्ञातारम् Sy.

३०. धारयन्ति Sy.

वहिष्ठेभिर्विहरन्त्यासि तन्तुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।

दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मैवावाधुस्तमो अप्वन्तः ॥ ४ ॥

वहिष्ठेभिः । हे सूर्य ! वोढूतमैरश्वैः । आत्मीयं सूत्रसदृशं तेजः । विविधं हरन् । गच्छसि । तं तमोलक्षणम् । वासः । तस्य तन्तोरघस्ताद् भवति । यथाप्ययं ततश्च मृशं विधुन्वन्तः । रश्मयः । सूर्यस्य । नैशं तमः । चर्मैव । वायुः । अन्तरिक्षस्य । मध्ये ।

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कुम्भः समृतः पाति नाकम् ॥ ५ ॥

अनायतः । अयमूर्ध्वमाकृष्य । न तत्र केनचिद् बद्धः । न्यङ्कुत्तानोऽवेषः । अयम् । कथम् । न्यङ् । न । अवपतति कथं वोर्ध्वमुद्गच्छतीत्यवगन्तव्यम् । केन वा । अक्षेन ध्रिय-
माणोऽयम् । अन्तरिक्षे गच्छति । कश्चैनम् । ददर्श । सोऽयं ब्रूलोकस्य । स्तम्भयिता सन् ।

१. हे देव ! द्योतमान ! सूर्य ! त्वं
जगन्निर्वाहात्मकस्य रसस्यावानार्थम् Sy.

२. वोढुमत्यन्तं शक्तैरश्वैः Sy.

३. तत्र स० M. रश्मिसमूहम् Sy.

४. विस्तारयन् Sy.

५. गमनमार्गं गच्छसि Sy.

६. तत् is suggested for तम् ॥ कृष्ण-
वर्णम् Sy. ७. ऽण सस्त० P.

नक्तञ्चराणां निवासभूतां रात्रिम् Sy.

८. It seems to be the explana-
tion of अवव्ययन् ॥ अवाचीनं यथा
भवति तथा संबुधन्, तिरस्कृर्वाप्त्यर्थः
Sy.

९. अस्यामुचि पूर्वार्धे सूर्यस्य प्रत्यक्षमर्थं
प्रतिपाद्योत्तरार्धे परोक्षमर्थं प्रतिपादयि-
तुमाह Sy.

१०. विधू० M. P. धुन्वानाः Sy.

११. किरणाः Sy. १२. सूर्यं M. सूर्यस्य
सम्बन्धिनः Sy. १३. अन्वकारम् Sy.

१४. चर्मवत् स्थितम् Sy.

१५. अबधुः is suggested for वायुः ॥

अवाचीनमबधुः । तिरस्कृर्वाप्त्यर्थः Sy.

१६. अन्तरिक्षे Sy. आप इत्यन्तरिक्षनाम
Ngh. 1. 3.

१७. किञ्चायम् उत्तानः तन्तुमवव्ययन् तिष्ठन्
Sy.

१८. प्यषः P. केनापि बद्धो न क्रियते ।
अपि चायं सूर्यः Sy.

१९. आयतशब्दो दूरवाची । तद्विपरीतः अ-
नायतः आसीनः सन् Sy.

२०. प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानो मण्डलाभिमानो
सूर्यः Sy.

२१. तथा P. ऽधोयकेभ (धेयं कथा) M.

२२. Omitted by D. अवाङ्मुखः सन्
Sy. २३. केनचित् हिंस्यते Sy.

२४. बलेन । अन्वकारेण, अत्र
तत्कार्यं बलं लक्षयति Sy.

२५. ऽन D.

२६. तत्त्वतः कः पश्यति । न कोऽपि जाना-
तीत्यर्थः Sy. २७. स्तम्भः Sy.

तेन सङ्गतः । नाकं लोकम् । रक्षति ।

IV.14.

प्रत्यग्निरुषसो जातवेदा अख्यदेवो जेचमाना महोभिः ।

आ नासत्यो जाया रथेनेमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥ १ ॥

प्रत्यग्निः ॥ प्रत्यग्निरिति समानं पूर्वेण सूक्तेन ॥ प्रकाशयति । उषसः । जातप्रज्ञः । देवः । तेजोभिः । दीप्यमानस्तथा सति । इमम् । यज्ञम् । प्रति । आगच्छतम् । रथेन । बहुभिः स्तोतव्यौ ! अश्विनौ ! इति ।

ऊर्ध्वं कृतुं सविता देवो अश्रेज्ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृष्वन् ।

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं वि सूर्यो रुश्मिभिश्चेकितानः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वम् । उर्ध्वम् । तेजः । सविता । देवः । श्रयति । सर्वस्मै । लोकाय । ज्योतिः ।

१. नाकेन समवेतः सूर्यः Sy.

२. स्वर्गम् Sy.

३. पालयति Sy.

४. MS. D. puts the figure ॥१३॥ here to indicate the end of thirteenth hymn. No such number is given in P. and M.

५. 'प्रत्यग्निरुषसः' इति पञ्चमं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्वार्थं त्रैलोक्यभ्रमार्थं मात्स्वर्गिकवेतनं वा । तथा चानु. १८.८. — 'प्रत्यग्निः' (KSA. 21. 14. p. 17.) इति । 'मि. नेस्तदेवतं तु' (KSA. 21. 13. p. 17.) इति तुशब्दादस्यापि सूक्तस्य लिङ्गोक्तदेवतत्वम् । विनियोगो लैङ्गिकः Sy.

६. प्रत्यग्निः is omitted by P., D.

७. प्रवृद्धो भवति Sy.

८. उषसो लक्ष्मीकृत्य Sy.

९. जातधनः Sy.

१०. ज्योतमानः Sy.

११. लक्ष्मीकृत्य Sy.

१२. उपगच्छतम् Sy.

१३. बहिभिः M, प्रभूतगमनौ Sy.

१४. हे अश्विनौ ! Sy.

१५. VM. ignores उप । नः and अच्छ ॥ नः=अस्मदीयम् । अच्छ अभिमुखम् Sy.

१६. उन्मुखम् Sy.

१७. प्रकाशकं भानुम् Sy.

१८. प्रेरकः Sy.

१९. ० व P., D.

२०. आश्रयति Sy.

२१. तेजः Sy.

कृण्वन् । आपूरयति च । त्रीन् लोकान् । विविधम् । सूर्यः । रश्मिभिः । सर्वं जानसिति ।

आवहन्त्यरुणीज्योतिषागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना
प्रबोधयन्ती सुविताय देव्युषा ईयते सुयुजा रथेन ॥ ३ ॥

आवहन्ती । आत्मीया अरुणवर्णा अश्वाः । आवहन्ती । ज्योतिषा सह । गच्छति ।
महती । चित्ररूपा । रश्मिभिः । ज्ञायमाना । सुप्तं जगत् प्रबोधयन्ती । अभ्युदयाय । देवी ।
उषाः । गच्छति । सुष्ठु युक्तेन । रथेन ।

आ वां वहिष्ठा इह ते वहन्तु रथा अश्वास उषसो व्युष्टौ ।
इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अश्विभ्यो वृषणा मादयेथा ॥ ४ ॥

आ वां वहिष्ठाः । आवहन्तु । वाम् । वोढुतमाः । अश्वाः । ते । अस्मिन् यज्ञे ।
उषसः । व्युच्छन्नवेलायाम् । रथाश्च । युवयोः । मदकरस्य सोमस्य पानाय । सोमाः सम्भूताः ।
अस्मिन् । यज्ञे । हे वषितारौ ! मादयेथाम् ।

१. कुर्वन् Sy. २. समन्तादपूरयत् Sy.

३. त्रीन् लोकान् seems to be the explanation of छावापृथिवी and अन्तरिक्षम् ॥ छुलोकभूलोकावन्तरिक्षं च Sy. ४. विविधेण Sy.

५. सुवीर्यः M.

६. स्वकीयैः किरणैः Sy.

७. सर्वं पश्यन् Sy.

८. अरुणवर्णा M. अरुणीः अरुणवर्णाः । प्रथमैकवचने द्वितीयावहुवचनं ध्वान्वसम् Sy.

९. ०न्ति M. घनानि धारयन्ती Sy.

१०. तेजसा युक्ता Sy.

११. आगच्छत् Sy.

१२. वर्शनीया Sy. १३. किरणैः Sy.

१४. जाय ० M. जानती Sy.

१५. सुप्तान् प्रबुधान् कुर्वती Sy.

१६. सुखप्राप्तये Sy. १७. श्रोतमाना Sy.

१८. शोभनयुक्तेन Sy.

१९. VM. ignores आ ।

२०. हे अश्विनौ ! Sy.

२१. समन्तात्पश्यन् Sy.

२२. ०हत्त्वा M. ना D. युवाम् Sy.

२३. प्रसिद्धाः Sy.

२४. उषोदेवतायाः Sy.

२५. व्युच्छन्नकाले Sy.

२६. रथाश्च D. यथाश्च M. रंहणा गन्तारः Sy. २७. युवाम् Sy.

२८. मधोः सोमस्य पानाय Sy.

२९. हे वृषणौ ! कामानां वषितारौ ! हे अश्विनौ ! Sy.

३०. ०थोम् P., D. हर्षयेथाम् Sy.

३१. VM. ignores इमे and हि ॥ यस्मात् कारणात् Sy.

उत्तरा निगदव्याख्याता ।

अ. यत्ता अनिबद्धः कथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कथां याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कम्मः समृतः पाति नाकम् ॥ ५ ॥

[अनायतः ।]

IV.15.

अग्निर्होता नो अश्वरे वाजी सन्परि गीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥ १ ॥

अग्निः । अग्निः । होता । अस्माकम् । यज्ञे । अश्वः । भूतः । परितो नीयते
पर्यग्निकरणे । देवः । देवानां मध्ये । यज्ञियः ।

१. व्याख्याता D. व्यात P. MS. D. puts the figure ॥ १४ ॥ here to indicate the end of fourteenth hymn. No such number is given in P. and M.

२. The stanza has already been explained. See RV. IV. 13. 5.

३. 'अग्निर्होता' इति वक्ष्यं पञ्चमं सूक्तं वामदेवस्यार्यं गायत्रम् । अत्रेयमनुक्रम-
णिका—'अग्निर्होता वक्ष गायत्रम्-
विर्बोवदिति द्वाभ्यां सोमकं साहच-
र्यमभ्यवत्पराभ्यामस्याश्विनावायुरया-
जत', (K.S.A. 21. 15. p. 17.)
इति । 'बोवदत्' इति दूचेन सोमकराजा
स्तुयते 'एष वाम्' इति दूचेनाश्विनौ
शिष्टाग्निः बह्भिरग्निः स्तुयते, अतस्ता
एव क्रमेण वेक्ताः । सूक्तविनियोगो
लैङ्गिकः । पञ्चोः पर्यग्निकरणे 'अग्नि-
र्होता न' इति सूक्तान्तः ।

तथा च सूत्रितम्—'अग्निर्होता न इति
तुच्चं पर्यग्नयेऽन्वाह (ASS. 3. 2.)
इति । अतः नुवाकऽप्याग्नेशे क्तौ
गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे चायं तुच्चो
विनियुक्तः । तथा च सूत्रितम्—
'अग्निर्होता नो अश्वर इति तिलः'
(ASS. 4. 13.) इति Sy.

४. देवानामा होता होमनिष्पादको वा Sy.

५. अस्मदीये Sy.

६. यागे Sy.

७. ० इव P. वाजीत्येतल्लुप्तोपमाकम्, शीघ्र-
गामी बोढा इव इव तथा देवेभ्यो हविर्वा-
हकः Sy.

८. समन्तात् प्राप्यते । तथा ब्राह्मणं च
भवति—'वाजी सन् परि गीयत इति
वाजिनमिव दूचेन सन्तं परिणयन्ति'
(AB. 2. 5.) इति Sy.

९. द्योतमानः Sy.

१०. कीदृशोऽग्निः ? द्योतमानेष्विन्द्रादिषु
मध्ये Sy.

११. यज्ञार्हः Sy.

परि त्रिविष्टध्वरं यात्यग्नी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥ २ ॥

परि त्रिविष्टि । सारथिरिव । परियाति । यज्ञवेष्टनं त्रिरित्यर्थः । देवेषु । अन्नम् ।
आदधदिति ।

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ ३ ॥

परि वाजपतिः । पर्यक्रमीत् । हवीषि । अन्नपतिः । अग्निः । यजमानाय । रत्नानि ।
प्रयच्छन्निति ।

१. सर० P. परिगमने दृष्टान्तः, रथवान्
पुरुषो यथा शीघ्रं याति तद्वत् । तथा च
ब्राह्मणम्—‘परि त्रिविष्टध्वरं या-
त्यग्नी रथीरिवेत्येष हि रथीरिवाध्वरं
पर्येति’ (AB. 2. 5.) इति Sy.

२. पर्या० M. समन्ताद् गच्छति Sy.

३. वेष्टन P.

४. ०र्थे P. त्रिवारम् । सवनत्रयेऽपीत्यर्थः
Sy.

५. द्योतमानेष्विन्द्राविषु Sy.

६. प्रय-त्यभनांभवम्, यजमानैर्वत् हवीरूप-
मन्नम् Sy.

७. समन्ताद्वारयन् Sy.

८. VM. ignores अध्वरम् and
अग्निः ॥ अङ्गनाविगुणविशिष्टोऽग्निः ।
यजमानैः कृतं यागम् Sy.

९. ०कमिन् D. परितः क्रामति व्याप्नोति
Sy. परिक्रान्तवान् । परिक्रमणं भक्षणार्थं
स्वीकरणमित्यर्थः Mah. परि-
क्रमणं भक्षणार्थम् U.

१०. हनवीषि P. नानादेवत्यानि हवीषि
११०

Mah. नानादेवत्यान्यपि हव्यानि
हवीषि U.

११. वाजानामन्नानां पतिः पालकः । ‘परि
वाजपतिः’ कविरित्येष हि वाजानां पतिः,
(AB. 2. 5.) Sy. वाजस्यान्नस्य
पतिः पालयिता Mah. अन्नस्य
पतिः U.

१२. अयमग्निः Mah.

१३. हविर्वत्सवते Sy. वत्से स्म इति वाचवान्
तस्मै दाशुषे हवीषि दत्सवते यजमानाय
Mah., U.

१४. रमणीयानि अनानि Sy., Mah., U.

१५. दधाति दत्त इति दधत् । आ आतुर्दाने-
ऽपि । ‘दुषाम् विधारणे पुष्टौ दाने’
इति कल्पद्रुमोक्तेः Mah. दधत् U.

१६. VM. ignores कविः ॥ कविः क्रान्त-
दर्शी मेधावी वा Sy. कविः क्रान्तदर्शनः
Mah., U.

For the explanation of the
SB. See RV. II. 1. 7.

This stanza=YV. 11. 25.

अयं यः सृज्ये पुरो दैववाते समिध्यते । द्युमाँ अभित्रः स्मनः ॥ ४ ॥

अयं यः । अयं सोऽग्निः । यः । पूर्वम् । सृज्ये राजनि । दैववाते । समिध्यते स्म ।
दीप्तिमान् । अभित्राणां हिंसकः ।

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीतीतु मर्त्यः । तिग्मर्जम्भस्य मीढदुषः ॥ ५ ॥

अस्य घ । एनम् । गमनवन्तम् । अग्निम् । तिग्मर्जम्भम् । सेक्तारम् । मनुष्यः ।
वीरो भर्तुम् । ईश्वरो भवेदिति प्रश्नः ।

तमर्बन्तुं न सानुसिद्धं न दिवः शिशुम् । मर्मृज्यन्ते दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तमर्बन्तम् । तम् । अश्वम् । इव । सम्भजनीयम् । आरोग्यमानम् । दिवः । पुत्रम् ।
इवादित्यम् । परिचरन्ति । अन्वहमर्थिनः ।

१. वः M.

२. प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोऽग्निः Sy.

३. प्रसिद्धः Sy.

४. पूर्वं यं P. पूर्वस्यां विशि स्थितायामुत्तर-
वेद्याम् Sy.

५. ०यो D. सृज्यो नाम कश्चित्सोमयाजी,
तस्मिन्निमित्तभूते सति । 'तद्यागार्थमि-
त्यर्थः । सृज्यस्य यष्टृत्वं तैत्तिरीया
आत्मनन्ति—'वासिष्ठो ह सात्यहृष्यो
देवभागं पप्रच्छ' यत्सृज्ययान्. याजिनो-
ऽप्ययजः (TS. 6. 6. 2. 2.) इति Sy.

६. दैवाते P. देववाते M. देववातस्य पुत्रे
Sy.

७. ०ति M. सम्यग्धीप्यते Sy.

८. दीप्तिमान् भवतीति शेषः Sy.

९. शत्रूणां हिंसकः Sy.

१०. अर्बं D. अस्य Sy.

११. वसन्तः Sy.

१२. अग्नेः Sy.

१३. ष्टं D. तीक्ष्णतेजसः Sy.

१४. अभिलषितफलानां सेक्तुः Sy.

१५. मरणघर्मा यजमानः Sy.

१६. स्तुतौ विप्रान्तः Sy.

१७. भवदि० P., D. ईश्वरो भवेत् । एतेन
यजमान आत्माभीष्टफलं कारयितुं स-
मर्थो भवतीत्यर्थः Sy.

१८. VM. ignores घ ॥ घ इति पाठपू-
रणः Sy.

१९. यजमानाः Sy.

२०. अग्निम् Sy.

२१. क्षीप्रगामिनमश्वम् Sy.

२२. कुलोकस्य Sy.

२३. पुत्रभूतम् Sy.

२४. सूर्यमिव Sy.

२५. भृशं परिचरणं कुर्वन्ति Sy.

२६. प्रतिदिनम् Sy.

बोधयन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हूत उदरम् ॥ ७ ॥

बोधत् ॥ वामदेवाय सहदेवपुत्रः प्रादादश्वौ रक्षसां जयाय तत्राह बोधदिति स एव
द्वयोर्देवता भवति ॥ बोधयामास । मामुत्तिष्ठेति । यदा । अश्वाम्याम् । कुमारः । सहदेव-
पुत्रः । तदानीमेवाहमाभिमुख्येन । आहूतः पुरुषः । हव । शत्रून् प्रत्युद्गतवानस्मि ।

उत त्या यजता हरीं कुमारः साहदेव्यः । प्रयता सद्य आ ददे ॥ ८ ॥

उत त्या । अपि च । इमौ । पूजनीयौ । हरीं । कुमारात् । सहदेवस्य पुत्रात् ।
शुद्धवर्णौ । सद्य एव । अहम् लब्धवानस्मि ।

एष वां देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः । दीर्घायुरस्तु सोमकः ॥ ९ ॥

अथैतवर्थमश्विनाबनुषावति—एष वाम् । इति युवयोः स्वभूतः । अयमश्वप्रदः ।
सोमको नाम । दीर्घायुः । अस्तु ।

१. बोधयामास इमौ तवाश्वविति Sy.
२. अश्वौ दातुम् Sy.
३. सोमकाभिषो राजा Sy.
४. स. वचनाम्नो राज्ञः पुत्रः Sy.
५. तवा Sy.
६. कुमारेण हूतः सन् Sy.
७. न Sy.
८. तावदावलब्धवा (न) निर्गतवानस्मि Sy.
९. त्यौ तौ प्रसिद्धौ Sy.
१०. Omitted by P. हरि D. अश्वौ Sy.
११. सामाख्याः Sy.
१२. शुद्धवर्णौ M. शुद्धवर्णौ P. प्रयतौ Sy.
१३. यस्मिन् दिने तेनाहूतस्तस्मिन्नेव दिने Sy.
१४. आ तवानास्मि ॥ मन्त्रद्रष्टा ऋषिः
'बोधत्' इत्युद्भवेन कुमारमश्वेप्सया-

- भ्युपगम्याश्ववेतस्माल्लब्धवा प्रीतोऽभव-
दित्यर्थः Sy.
१५. व्यायति is suggested for भावति ।
१६. एषा वाम् P. एष दाद् M.
१७. युवां तर्पकः Sy.
१८. त्वभू० M.
१९. एष राजा Sy.
२०. सोमका M. सोमकाभिषानः Sy.
२१. शतायुष्को भवतु । 'एतम् हव प्रोचतुः
पर्वतनारदौ सोमकाय' इत्यादिना 'सर्वे
हव महाराजा आसुः' (AB. 7. 34-)
इत्यनेन ब्राह्मणेन सोमकस्य राजत्वं
स्पष्टीकृतम् Sy.
२२. VM. ignores देवौ । अश्विनौ ।
कुमारः and साहदेव्यः ॥ श्रोतमानौ !
हे अश्विनौ ! सहदेवस्य पुत्रः Sy.

तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यम् । दीर्घायुषं कृणोतन ॥ १० ॥

तं युवम् । कृणोतन=कुरुतम्, द्विवचनेऽपि तनवादेशो दृष्ट इति ।

IV.16.

आ सत्यो यातु मघवां ऋजीषी द्रवन्त्वस्य हरय उप नः ।

तस्मा इदन्धः सुषुमा सुदक्षमिहामिपित्वं करोते गृणानः ॥ १ ॥

आ सत्यः । आयातु । सत्यकर्मा । मघवान् । ऋजीषेण तद्वान् । अस्य । अश्वाः ।
अस्मान् । उपागच्छन्तु । तदर्थम् । एवेदम् । अन्धः सोमम् । सुतवन्तो वयम् । सुबलम् ।
इह । अभिप्राप्तिम् । करोतीन्द्रः । स्तूयमानः ।

१. अनेन दृष्टेनास्य कुमारस्य दीर्घमायुरद्वि-
नावृषिरयाचतेत्यर्थः Sy.

२. ०वा P.

३. VM. ignores the whole of
the stanza except one word
कृणोतन । Sy. explains this
stanza in the following
manner :—

हे देवावश्विना ! द्योतमानो !
अश्विनौ ! युवं युवां तं साहदेव्यं सह-
देवस्य पुत्रं कुमारं सोमकार्यं राजानं
दीर्घायुषं शतायुष्कं कृणोतन कुरुतम् ॥
MS. D. puts the figure
॥१५॥ here to indicate the end
of fifteenth hymn. No such
number is given in P. and
M.

४. 'आ सत्यो यातु' ^{आयातु} षष्ठं
सूक्तं वामदेवस्यार्षं ऋषिभूमैत्रम् । अजे-
यः ^{अजेयः}—'आ सत्यः सौकैत्रम्'
(KSA. 21. 16. p. 17.) इति ।
तत्र 'ऐन्द्रम्' इत्युक्तत्वात् ऋषिभूमैत्रम्
निवृत्तं त्यक्तव्यम् । चतुर्विंशोऽहनि
माध्यन्दिनसक्ने मैत्रावरुणशस्त्रे इदं
प्रस्तोत्रम् । तथा च सूत्रितम्

—'आ सत्यो यात्वित्यहीनसूक्तं द्वितीयं
मैत्रावरुणः' (ASS. 7. 4.) इति ।
समूहो दशरात्रे नवमेऽहनि निष्केवल्य-
शस्त्रे इदं सूक्तम् । तथा च सूत्रितम्—
'आ सत्यो यात्वहं भुवं तत्त इन्द्रियमिति
निष्केवल्यम्' (ASS. 8. 7.) इति
Sy.

५. आगच्छतु Sy. ६. सत्यवान् Sy.

७. धनवानिन्द्रः Sy.

८. —जीवशब्देन निष्पिष्टो विगतसारः
सोमोऽभिधीयते तद्वान् Sy.

९. इन्द्रस्य Sy.

१०. अस्याश्चास्मान् M. अस्माकम् Sy.

११. समीपे आगच्छन्तु Sy.

१२. इन्द्राय Sy.

१३. ०र्थमवे० M. इत् इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्य-
मानम् Sy.

१४. अक्षरूपं सोमम् Sy.

१५. अभिषुतं कुर्यामि Sy.

१६. यजमानाः Sy.

१७. शोभनबलम् । सारोपेतमित्यर्थः Sy.

१८. अस्मिन् यज्ञे Sy.

१९. अस्मदभिमतप्राप्तिम् Sy.

२०. करोतु Sy.

२१. अस्माभिः स्तूयमान इन्द्रः Sy.

अव स्य शूराध्वनो नान्तेऽस्मिन्नो अद्य सवने मुन्दध्यै ।

शंसान्त्युक्थमुशनेव वेधाश्चितुषे असुराणां मनम् ॥ २ ॥

अव स्य । अध्वनः । अन्ते । यथा पथिको विश्रमायास्त एवम् । हे शूरा ! अस्मिन् । माध्यन्दिने सवने । सोमेन मदितुम् । अवस्य अवस्यतिर्यसानार्थः । शंसत्ययम् । शस्त्रम् उशना इव । प्राज्ञः । चिकितुषे जानते । असुराणां हन्त्रे । मननीयं तुभ्यमिति ।

कृविर्न निष्पं विदथानि साधन्वृषा यत्सेकं विपिपानो अचीत् ।

दिव इत्या जीह्वत्सु कारुणह्वा चिचक्रुर्वयुनां गृणन्तः ॥ ३ ॥

कृविर्न । उशना । इव । अन्तर्हितं स्तोमं करोति वामदेवश्च । कर्माणि । साध-
यन् । इन्द्रः । यदा । सोमस्य सेकम् । विविधं पिबन् । श्रद्धां यजमानो यज्ञार्थम् । दोषान् ।
सप्त । वषट्कर्तुं ऋत्विजः । इत्थं परिक्रमेण । जनयति । ते च भटिति । कुर्वन्ति ।

१. गन्तव्यस्य मार्गस्य Sy.

२. सनीये Sy.

३. तत्र वृष्टान्तः अध्वान् मनुष्या यथा मुञ्चन्ति तद्वत् Sy.

४. शूर is suggested for शूरा ।
हे शत्रूणामभिभवसमर्थेन्द्र ! Sy.

५. माध्यन्दिनाख्ये Sy.

६. त्वा मादयितुम् Sy.

७. अस्य P. विमुञ्च Sy.

८. ०रवनार्थं M. ०रवसानाथः D.

९. शंसनं करोति Sy.

१०. शस्त्ररूपं स्तोत्रम् Sy.

११. उशना M. काव्य इव Sy.

१२. शंसिता यजमानः Sy.

१३. चिकितुषे M. सर्वं जानते Sy.

१४. सुराणां M.

१५. हे इन्द्र ! हिसकाय तुभ्यम् Sy.

१६. मननीयः P.

१७. तुभ्यं should immediately follow असुराणां हन्त्रे ।

१८. VM. ignores नः and अद्य ॥
नः अस्मान् । अद्य इदानीम् Sy.

१९. अविर्न P. कविर्नः D.

२०. मेधावी Sy.

२१. अन्तर्हितं मूढमर्थमिव Sy. निष्पमित्यन्त-
र्तिनामेतत् Ngh. ३. 25.

२२. अन्त एत मणि P. वेदनीयानि कार्य-
जातानि Sy. २३. साधयद् M.

२४. कामानां वषिता इन्द्रः Sy.

२५. सेवनीयं सोमम् Sy.

२६. विविधानपि० M. अत्यर्थं पिबन् Sy.

२७. विष्यन्नद्धत्ते P. विशोषेणार्चति । सोम-
पाने अद्यां करोतीत्यर्थः Sy.

२८. अमुष्माद् बुलोकात् Sy.

२९. सप्तसंख्याकान् Sy.

३०. ०षड्क० D. रवनीन् Sy.

३१. त्विजः M. ३२. सत्यमेव Sy.

३३. अजीजनत् Sy.

३४. दिवसेनापि Sy.

३५. कृतवन्तः Sy.

प्रजननानि । इन्द्रं स्तुवन्तः ।

स्वर्धद्वेदि सुदृशीकमर्कैर्महि ज्योतीं रुरुचुर्यदु वस्तोः ।

अन्धा तमांसि दुर्धिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृतमो अमिष्टौ ॥ ४ ॥

स्वर्यते । स्वरित्यादित्यनाम । अर्चनै रश्मिभिः । सुदर्शनम् । स्वः । यदा । ज्ञायते । तदा च महत् । ज्योतीं रश्मयः । रोचयन्ति । अह्निं तदानीम् । अन्धीकरणानि । तमांसि । दुर्निहितानि । मनुष्येभ्यः । दर्शनाय । करोति । नेतृतमः । अभ्येषणे प्रार्थनायामिति ।

ववच इन्द्रो अमितमृजीष्युमे आ पंग्रौ रोदंसी महित्वा ।

अतश्चिदस्य महिमा वि रेच्यमि यो विश्वा भुवना बभूव ॥ ५ ॥

ववक्षे । वहति । इन्द्रः । अमितं स्थावर जङ्गमं च । ऋजीषेण तद्वान् । उमे । छावापृथिवी । महत्त्वेन । आपूरयति । योज्यं महिम्ना । विश्वान्यपि । भुवनानि ।

१. क्युनानि मनुष्याणां ज्ञानानि Sy.

२. ०३ P., D.

३. स्तुवन्तम् M. स्तुयमाना रश्मयः Sy.

४. VM. ignores चित् ॥ अपि Sy.

५. स्वार्थं M. स्वयं P.

६. The passage स्वरित्यादित्यनाम (Cf. Ngh. 1. 4.) should immediately follow स्वः and precede यदा ॥ सुलोकः Sy.

७. ०नाम उच्यते M.

८. सुष्टु दर्शनीयम् Sy.

९. अवेदि ज्ञायते । तदानीं देवास्तस्मिन् स्वर्गे Sy.

१०. ०ह P., D. प्रभूतम् Sy.

११. ०ति P. तेजोऽप्यम् Sy.

१२. बीप्तिः नत् । बभूवुः Sy.

१३. अग्नि P. अग्निः Sy.

१४. अन्धकारेण वि निविडानि Sy.

१५. दुर्धितानि नाशितानि Sy.

१६. नृणाम् Sy.

१७. विशेषेण दर्शनाय Sy.

१८. कृतवान् Sy.

१९. नेतृतमः सूर्यः Sy.

२०. अन्यागमने Sy.

२१. VM. ignores यत् and ह ॥ यत् यः । ह खलु Sy.

२२. विचक्षे D.

२३. महं P., D. उवाह Sy.

२४. परमैश्वर्ययुक्तः Sy.

२५. इयत्तारहितं महिमानम् Sy.

२६. जीषशब्देन निष्पिष्टो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वान् Sy.

२७. उभ P.

२८. छावापृथिव्यौ Sy.

२९. स्वेन महिम्ना Sy.

३०. समन्तादपूरयत् Sy.

३१. यूर्यं M. य इन्द्रः Sy.

३२. सर्वाणि Sy.

अभिवभूव । तस्य । महिमा । विश्वेभ्यः, अपि, भुवनेभ्यः । विरिक्तो भवति बहिर्निश्चरति ।

विश्वानि शुक्रो नर्याणि विद्वानपो रिरिच सखिमिनिकामैः ।

अश्मानं चिद्ये विमिदुर्वचोभिर्व्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः ॥ ६ ॥

विश्वानि । सर्वाणि । शक्रः । नृहितानि । जानन् । उदकानि । निर्गमयति ।
महद्भिः । स्निग्धैः । ये महतः । अस्य वचनैः प्रेषिताः । शिलोच्चयं पूर्वम् । विमिदुः ।
ते पर्वतस्यान्तः पणिभिरपहृतैर्गोभिर्वृक्तम् । गोव्रजम् । अपि विवृतवन्तः । कामयमानाः ।

अपो वव्रुं वव्रिवासं पराहन्प्रावचे वज्रं पृथिवी सचेताः ।

प्राण्यसि समुद्रिण्यसिः पतिर्भवञ्चवसा शूर धृष्यो ॥ ७ ॥

अपः । उदकानि । वव्रिवासम् । अहिम् । यदा हतवानसि । तदा समनस्काः ।

१. तिरश्चकार Sy.
२. अस्येन्द्रस्य Sy.
३. पिरि० D.
४. The passage beginning with विश्वेभ्यः and ending with चरति is omitted by P. अतिरिचिचे । अघिको बभूवेत्यर्थः Sy.
५. समस्तानि Sy.
६. समर्थ इन्द्रः Sy.
७. निहि० M. मनुष्याणां हितानि वृष्ट्या-
नीनि कार्याणि Sy.
८. वृष्टिलक्षणाव्युत्पत्तयः Sy.
९. रिक्तीचकार । इन्द्रः सत्याविकलसिद्धयर्थं
नृष्यैः सहितः सख्यो
नभसः सकाशात् । अत्र विभक्ति-
व्यत्ययः । रिरिच व्यतिरिक्तो बभूव
Sy. आप त्वत्प्राण्यसि, Ngh.
I. 3.
१०. मित्रभूतेभ्यो महद्भिः । व्यत्ययेन
चतुर्थ्यर्थे तृतीया Sy.

११. निकायमानेभ्यः यद्वा निकायमानैः
Sy.
१२. वापूपैर्ध्वनिभिः Sy.
१३. पर्वतं मेघं वा Sy. अश्मेति मेघनामैतत्
Ngh. I. 10.
१४. अहिस्तुः Sy.
१५. The passage beginning with
विश्वानि and ending with पणि
is omitted by P.
१६. गोभिरुपेतम् Sy.
१७. अङ्गिरसां सम्बन्धि गोस्थानम् Sy.
१८. प्राञ्छादयामासुः Sy.
१९. कामयमानास्ते महतः Sy.
२०. The commentary on this
stanza is omitted by M.
हे इन्द्र ! Sy.
२१. वृष्टिलक्षणाव्युत्पत्तयः Sy.
२२. आवरकम् Sy.
२३. मेघम् Sy.
२४. प्रेरयति स्म Sy.
२५. चेतनावती त्वया सङ्गता बभूव Sy.

पृथिवी । तव । आयुधम् । प्रकर्षेण रक्षितवती । ततस्त्वमन्तरिक्षमवनानि । उदकानि ।
प्रगमयसि । स्वामी । भवन् सर्वस्य । बलेन । शूर ! हे घृष्णो ।

अपो यदद्रि पुरुहूत दर्दराविभूवत्स मां पुष्यं ते ।
स नो नेता वाज्रमा दर्षि मूरि गोत्रा रुजमङ्गिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । पुरुहूत^{१९} ! यदा त्व देवानामनागमनार्थं शिलोच्चय परिवेष्ट्य शयानम् ।
मेघम् । उदकानि^{१९} । दारितवानसि^{१९} । ततः प्रादुभूति पर्वते तव^{१९} । पुरातनं^{१९} गोधनम्^{१९} । सरमा^{१९} नाम
शुनी पणिषु त्वया प्रेषिता पुनरागत्य त्वत्समीपे वर्तमाना । दर्शयामास^{१९} । अथ स त्वम्^{१९} । नेता^{१९} ।
गवात्मक बहु^{१९} । अश्वम् । अस्मदर्थम्^{१९} । आदरितवानसि^{१९} । शिलोच्चयान्^{१९} तदावरणान्^{१९} मेघान्^{१९} ।
भिन्दन् । अङ्गिरोभिः^{१९} । स्तूयमानः ।

अच्छा कवि नृमणो गा अभिष्टौ स्वर्षता मघवन्नाधमानम् ।
कृतिसिद्धिर्गिरौ धुम्रहूतौ नि मायावानमन्त्रा दस्युरर्त ॥ ९ ॥

अच्छ^{१९} । अभिगतवानसि^{१९} । कवि^{१९} कुत्सम् । हे नृमणः^{१९} । नृप मनो यस्य स तथोक्तः ।

१. भूमिः Sy.

२. त्वदीयम् Sy.

३. वज्रम् Sy.

४. राक्षसादिभ्यः प्रकर्षेण लोकान् पालयितु
Sy.

५. समुद्रसम्बन्धीनि नमसि स्थितानि Sy.
समुद्र इत्यन्तरिक्षनाम Ngh. 1. 3.

६. प्र ऐनोः प्रेरकोऽभूः Sy.

७. लोकानां पालकः Sy.

८. सन् Sy.

९. विष्कान्तेषु ! Sy.

१०. धर्षणशील ! Sy.

११. VM. ignores परा ॥ परा प्रकर्षेण
Sy. १२. हे बहुभिराहूतेषु ! Sy.

१३. वृष्टिलक्षणां नुवकानि लक्ष्मीकृत्य Sy.

१४. वज्रमरिचकः Sy.

१५. वर्तते M. १६. तुभ्यम् Sy.

१७. पुरा Sy.

१८. पणिभिरपहृतं गोधनम् Sy.

१९. देवशुनी Sy.

२०. प्रकाशयामास Sy.

२१. त्व M. २२. प्रापयिता Sy.

२३. प्रभूतम् Sy. २४. अस्मान् Sy.

२५. आदरं कृतवानसि Sy.

२६. ०यं P. गोत्राण्यङ्गाणि Sy.

२७. Omitted by P. बहूनाम् D.

२८. मघान् भिन्नं गिरौ P. ऋषिभिः Sy.

२९. अच्छा कविम् M.

३०. अभ्यगाः Sy.

३१. मेधाविनं कुत्सम् Sy.

३२. नृभिर्मनुष्यैर्मन्यत इति नृमणः । त्वम्
Sy.

सर्वैः सम्भजनीने । सङ्ग्रामे । मघवन् ! याचमानम् । रक्षणैः सह । तं कुत्सम् । ऐन्द्रः ।
 अन्नाथं तस्याह्वाने सति ततस्त्वध्यागते सति । मायायुक्तः । मन्त्रवर्जितः । तस्य शत्रुरसुरः ।
 विपन्न आसीदिति ।

आ दस्युघ्ना मनसा याह्यस्तं भुवत्ते कुत्सः सख्ये निकामः ।

स्वे योनौ नि षदतं सरूपा वि वां चिकित्सद्वत्चिद्ध नारी ॥ १० ॥

आ दस्युघ्ना । कुत्सस्यास्तं गृहम् । आगतवानसि । तस्य शत्रून् हन्तुमिच्छतां ।
 मनसा, आगते च सति त्वयि । तव । सख्ये । कुत्सः । अद्धघानः । अभवत् । तथास्त्वित्युक्ते

१. स्वर्धनम्, तस्य सातौ वाने निमित्ते Sy.
२. कवेरभिगमे सति Sy.
३. हे वनवसिन्द्र ! Sy.
४. युद्धार्थं त्वां याचमानं कुत्सम् Sy.
५. शत्रुकृतोपद्रवपरिहाररूपे रक्षणैः Sy.
६. प्रेरितवानसि Sy.
७. अना० P. धुन्मं वनं हूतिराह्वानं यस्यां युधि तस्याम् Sy.
८. कपटवान् Sy.
९. अन्नह्ना अस्त्विभिः क्रियमाणं सर्वं कर्म-
जातमनुकारूपेण जानन् अस्त्विविशेषो
ब्रह्मशास्त्रेनोच्यते । स न विद्यते यस्या-
सावन्नह्ना । वेत्तकर्मस्वास्तिक्यरहित
इत्यर्थः Sy.
१०. कुत्सस्य शत्रुः Sy.
११. विनष्टो बभूव । इन्द्रः कुत्सेनाहृतः सन्
तस्य शत्रूं हृतवानित्यर्थः Sy.
१२. आसीदिति M.
१३. अत्र काचिदाख्यायिका भ्रूयते । कथम् ?
रक्षनामकः कविचन्द्राजिः । तस्य पुत्रः
कुत्साख्यो राजाविरासीत् । स च कदा-
चित् शत्रुभिः सह युयुत्सुः सङ्ग्रामे
स्वयमशक्तः सन् शत्रूणां हननार्थमिन्द्र-
स्याह्वानं चकार । स चेन्द्रः कुत्सस्य
गृहमागत्य तस्य शत्रून् अधान । तद-

नन्तरमतिप्रीत्या तयोः सख्यमभवत् ।
 सख्यानन्तरमिन्द्र एनमपि स्वकीयं गृहं
 प्रापयामास । तत्र शची इन्द्रं प्राप्तुमा-
 गता सती तौ समानरूपौ दृष्ट्वाऽय-
 मिन्द्रोऽयं कुत्स इति विवेकाभावेन
 संशयं चकारेति । अनयाख्यायिकया
 प्रतीयमानोऽर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । हे इन्द्र !
 Sy., DDN.

१४. इतिहासपूर्विकाश्च—...। षष्ठेऽहनि
मैत्रावरुणस्य विनियुक्तम् । आ सत्यो
यातु मघवानुजीषी (RV. 4. 16. 1.)
इति सर्वमिति सूत्रम् (SSS. 18. 19. 7.)
ब्राह्मणमहाव्रते वामदेव्यस्य अस्तिद्वामं
होतृदेवानामिति (SSS. 2. 16.)
वामदेवस्त्रिष्टुभा इन्द्रं तुष्टाव DDN.
१५. अस्तं D. अस्तं M. अस्तमिति गृहनामै-
तत् Ngh. 3. 4.
१६. आनत० M. आ याहि आगाः । लुब्धं
लोद् Sy.
१७. दस्यूनां शत्रूणां हन्ता Sy., DDN.
१८. मनसा युक्तस्त्वम् Sy., DDN.
१९. त्वया M. २०. तव सम्भविनि Sy.
२१. सखित्वाय DDN.
२२. कुत्स P.
२३. नितरां कामप्रमानः Sy., DDN.

त्वदीये । आसने । समानशरीराकारौ कुत्सश्च त्वं च निषण्णौ । किञ्च रथे सदृशरूपौ स्थितौ ।
वाम् । श्रुतचित् । नाम । इन्द्रस्य भार्या । कः कुत्सः क इन्द्र इति व्यचिकित्सत् । इत्यत्र

॥८५॥५॥५॥—

कुत्सो ह वा श्रीरव इन्द्रस्येतेरेतौ निर्मित आस यादृश एवेन्द्रस्तादृशौ यथात्मनो निर्मितः
स्यादेवं तं सङ्ग्रहीतारं चक्रे । तं ह जाययाभिजग्राह शब्द्या पौलोम्या । तां होवाच—कथेत्यम-
करिति । सा होवाच न वां व्यज्ञासमिति । स होवाच खलतिं वा एनं करिष्यामि तथा विजानी-
तात् इत्यादि ।

यासि कुत्सेन सरथमवस्तुतोऽ । वातस्य योरीशानः ।

अज्ञा वाजं न गध्वं युगुषन्कविर्यदहन्पार्याय भूषात् ॥ ११ ॥

यासि कुत्सेन । कुत्सं रक्षितुमिच्छन् । अस्य गृहादेकं रथमास्थाय । गतवानसि ।

१. ततस्तौ युवां स्वकीये Sy.

२. स्थाने Sy. गृहे DDN.

३. ०णः M. न्यसीदतम् उपरि ०त्वभूतम्
Sy. निषदतम्—'दकारे चोत्तरे
(RPR. ५. 14.) इति पूर्वात्वत्वम्
DDN.

४. ०क्ये D. समानरूपौ Sy. समानरूपौ
बुद्ध्वा । 'सुपां सुलुक्' इत्याकारः
(Pa. 7. 2. 39.) DDN.

५. युवाम् Sy., DDN.

६. सत्यदर्शनी Sy. विदित्येषोऽनेककर्मा
N. 1. 4.

७. नामस्य P. द. शची Sy.

८. Omitted by P.

१०. व्या० M. संशयं चकार Sy.
'विचिकित्सा तु संशयः' (Amara. 1.
५. ३.) इत्युक्तम् DDN.

११. ०स्तौ M.

१२. ०स्थोसरो० P., D., M.

१३. यस्य० P. यास्य० M.

१४. ०स्तौ M.

१५. ०त P., D., M.

१६. M. adds हं after तं ।

१७. संगु० M., P.

१८. ०विज० P. १६. गव्या M.

२०. M. adds स होवाच न वां व्यज्ञासमिति
after व्यज्ञासमिति ।

२१. ०तदि० D.

२२. Sāt. 14th Khanda.

२३. हे इन्द्र ! Sy. वामदेवस्थार्षम् । इन्द्र
उच्यते SKN. - । भवेवस्थार्षम् । . . .
हे भगवन्निन्द्र ! Dur.

२४. कुत्सस्य रक्षणमिच्छन् । छन्दसि कथं
परेच्छायामपि वृश्यते Sy. अथस्तर्पण-
मात्मनः सोमेन तत्कासः SKN. रिरक्षि-
षुरात्मीयां समर्द्धिषुश्च परकीयाम् Dur.

२५. मानस्यम् Sy. क्रियायां ०वेषमत्तत् ।
समानो रथो यस्मिन् याने तत् सरथम्
SKN. ०गमनमाभव . नरथमावह्य
अथवा सरथं रथसंयुक्तं परानीकम् Dur.

२६. गच्छसि Sy. साधु पतसि समानेन
रथेन यासीत्यर्थः SKN.

वेगवातस्य । प्रेरकः । अश्वयोश्च । ईश्वरो भवन् । ऋजुना मार्गेण । अन्नम् । इव । मि-
श्रीभावाहम् 'गविर्मिश्रीभावकर्मा' इति यास्कः । भोजनाहमित्यर्थः । यौतिश्च मिश्रीभावकर्मा
सम्भक्तुमिच्छन् जनेभ्यः शीघ्रं गच्छत्येवं गतवान् । कुत्सः । यस्मिन् । अहनि । पायाय
शत्रुभिर्युद्धकर्मणः समाप्तौ यदहर्भवति तदर्थम् । अभवत्तदहस्तस्य युद्धं संस्थितमासी-
दित्यर्थः ।

१. वेगेन वातस्य is suggested for वेगवातस्य ॥ वायुसदृशयोर्वेगवतोः Sy. वातावपि शीघ्रतर इत्यर्थः । स्यादेतत्, शीघ्रत्वावधीनादिव इति SKN. वातस्य जनेन याति Dur.

२. तोवकः शत्रूणां हिंसकः Sy. तोवकः प्रेरयिता SKN. तुल्य इव केनचित् Dur.

३. आत्मीययोरश्वयोः SKN. तथापि च गच्छन्... अश्वयोः Dur.

४. वेगवातस्य प्रेरकयोश्चेद्वरो P. वेगवान् तस्य प्रेरकयोश्चेद्वरो D. वेगतवान्तस्य प्रेरकयोश्चेद्वरो M. ईश्वरस्त्वन् Sy. वदयादिव एवेत्यर्थः SKN. ईश्वरो न धावति त्वयि, अन्यत एव त्वामूहतुः Dur.

५. ०वन० P. ऋजुगामिनावधौ Sy. ऋजुना । केन ? सामर्थ्यान्मार्गेण SKN. स त्वं भज... ऋजुनैव मार्गेण न काञ्चित्कर्त्तव्यां गतिं धावमानः Dur.

६. अन्नमिव SKN., Dur.

७. मिश्रीभाहं P. ग्राह्यम् Sy. ग्राह्यं भोज्यमात्मना मिश्रयितव्यं भक्षयितव्यमित्यर्थः SKN. वाजमिव ग्रहणार्हं भोक्तुमाभिमुख्येन ।... एवमेतस्मिन् शब्द-
सारूप्यादर्थोपपत्तेरिव गध्यम् इत्येव शब्दः गृह्यतेः इत्युपपद्यते Dur. गध्यं गृह्यते । 'ऋक्षा' वाजं न गध्यं युयुवन् इत्यपि निगमो भवति (N. 5. 15.) Sy.

८. ०विमि० P. गध्यतिर्मि० M.

९. N. 5. 15.

१०. ०क्त० P. स्वकीये रथे योजयन् Sy. 'यु मिश्रणे' । मिश्रयितुमिच्छन्, विभक्त-
यिषुः सोममित्यर्थः SKN. पुनः पुनः सम्मिश्रयिष्यन्, आत्मानं शत्रुभिर्युद्धे Dur.

११. प्राक्तः कुत्सः Sy. मेघावी SKN. क्रान्तदर्शनोऽसम्मूढः Dur.

१२. दिवसे Sy. कदा ? उच्यते यदहन् SKN.

१३. आपत्तिस्तरणाय Sy. पारणाय प्राप्तये तव यज्ञमिति SKN. पारणाय शत्रूणा-
मुपरि चेतः करोषि पारयितव्या भवेत इति वा Dur.

१४. यदाह P.

१५. अभवते । तस्मिन्नेव दिने कुत्सेन सरथं यासीति पूर्वेण सम्बन्धः Sy. भवति । यस्मिन्नहनि त्वं यज्ञं प्राप्तोषि तस्मिन्नि-
त्यर्थः SKN. तस्मिन्नेवाहनि तान् सर्वान्... अतिक्रम्य वर्तस इत्यर्थः । पर्यगृह्णात्, पर्यरक्त्वा अत्यकामत्, इत्येते भूषतेरर्थाः (Cf. 10. 10.) Dur. N. 5. 15.; SKN. II. 348.

१६. VM. ignores कुत्सेन ॥ कुत्साख्येन राजर्षिणा Sy. कुत्सेन—सहयोगलक्षणा तृतीया । कुत्सनाम्ना प्रियसखेनर्षिणा सह SKN. कुत्सेनर्षिणा सह SKN. कुत्सेनर्षिणा स्तूयमानः । अथवा कुत्सेन वज्रेणाभ्युद्यतेन Dur.

कुत्साय शुष्णामशुषं नि बर्हीः प्रपित्वे अह्नः कुर्यवं सहस्रा ।

सद्यो दस्यन्त्र मृगं कुत्स्येन प्र सूरश्चक्रं बृहतादुभीके ॥ १२ ॥

कुत्साय । कुत्सप्रीत्यर्थम् । शत्रुभिरक्षोष्यम् । शुष्णं नामासुरम् । अमारयः । किं चाह्नः । प्रपित्वे=प्राप्ती प्रातःकाले । कुर्यवं चासुरं निबर्हीः । असुराणां सहस्रेण सह स त्वम् । इदानीमस्माकमपि । यथा कुत्साय हतवान् तेन प्रकारेण । शत्रून् । प्रमृण=मारय । स त्वं सूर्यस्य । चक्रम् । युद्धे । प्रवृहेति ।

त्वं पिप्रुं मृगयं शुशुवांसमृजिश्चने वैदथिनाय रन्धीः ।

पञ्चाशत्कृष्णा नि वपः सहस्रात्कं न पुरो जरिमा वि ददः ॥ १३ ॥

त्वं पिप्रुम् । त्वम् । पिप्रुमसुरम् । मृगयं चासुरम् । वपमानम् । विदथिपुत्राय । ऋजिष्वने । वपं नीतवानसि । तथा कृष्णासुरसम्बद्धान्यसुराणाम् । पञ्चाशत् । सहस्राणि

१. 'शुष्णं पिप्रुम्' (RV. I. 103. 8.) इत्यस्यामुचि प्रतिपादितोऽर्थः 'कुत्साय' इत्यनेन ऋग्वेदेन स्पष्टीक्रियते । हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

२. कुत्सार्यम् Sy.

३. अशुषम्—शुषमिति ऋग्वेदेन (Ngh. 3.6.), तद्वहितम्, अत्र दीर्घाभावः Sy

४. ०ष्ण M. शुष्णनामानमसुरम् Sy.

५. न्यबर्हीः, अवधीः Sy.

६. विवसस्य Sy.

७. प्रक्रमे पूर्वाह्ने Sy.

८. कुयवनामानम् च हतवानसि Sy.

९. असुरं निबर्हीः is omitted by P.

१०. तथा सहस्रा सहस्रेण बहुभिः परिजनैः सह Sy.

११. ह P.

१२. वस्मिन् काले कुयवमवधीस्तस्मिन् काल एव Sy.

१३. ०वधि P.

१४. कुत्स इति वचनान्तरम् । (Ngh. 2.

20.) कुत्स एव कुत्स्यं वचनम् । तेन Sy. १५. प्रमृण । जहि । भूतार्थे लोट् । हतवानसि Sy.

१६. समर्थं P.

१७. प्रेरकस्य सूर्यस्य Sy.

१८. आयुधम् Sy.

१९. सनीपे सङ्ग्रामे वा Sy.

२०. प्रकर्षेण क्षिप्तवानसि Sy.

२१. विप्रुं P., D.

२२. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

२३. विप्रुम० P., D. पिप्रुनामानमसुरम् Sy.

२४. ०सर मृगञ्च पुरः P. मृगयनामानमसुरं च हतवानसि Sy.

२५. प्रवृद्धम् Sy.

२६. विदथिनः पुत्राय Sy.

२७. ऋजिष्वनाम्ने राक्षे Sy.

२८. वशमनयः Sy.

२९. कृष्णवर्णानि रक्षांसि Sy.

३०. पञ्चाशत्संख्याकानि Sy.

हत्वा पृथिव्याम् । निवपः । ततः कृष्णस्य पुराणि च । विविधं दारितवानसि । अत्क इति रूपनाम । यथा । जरिमाञ्जनानाम् । अयं विदारयत्येवमिति ।

सूरं उपाके तन्वं दधानो वि यत्ते चेत्यमृतस्य वर्षः ।

मृगो न हस्ती तविषीमुषाणः सिंहो न भीम आयुधानि बिभ्रत् ॥ १४ ॥

सूरः । यत् । त्वं । अमृतस्य । विज्ञायते । उज्ज्वलं रूपं तेजः । तस्य समीपे । सूर्यश्च । आत्मीयं शरीरम् । बिभ्रत् भवति, ततस्तस्य तेजो भवतीत्यर्थः । मार्गेणशीलो मत्तः । हस्ती । इव त्वं भवसि । शत्रुबलम् । दहन् । तथा सिंहः । इव । मयङ्करो भवति । आयुधानि । धारयन्निति ।

इन्द्रं कामा वसुयन्तौ अभ्यन्तस्वर्माळौ न सर्वने चक्रानाः ।

अवस्यवः शशमानास उक्थैरोको न रएवा सुदृशीव पुष्टिः ॥ १५ ॥

इन्द्रम् । इन्द्रम् । कामयमानाः । धनानीच्छन्तः । अभ्यागच्छन् । युद्धे । इव । यज्ञे

१. व्याश्रितवः P. निवपः M. न्यवपः अवधीः Sy.
२. शम्बरस्य नगराणि Sy.
३. विदारितवानसि Sy.
४. The passage अत्क इति रूपनाम should immediately follow अयम् ॥ वयोविशेषं रूपनिव Sy.
५. जरिजरिमा० P. तथा स त्वं जरा Sy. ६. Omitted by M.
७. हे इन्द्र ! Sy. ८. यथा Sy.
९. त्वदीयम् Sy.
१०. मरणरहितस्य Sy.
११. व्यचेति । हे इन्द्र ! ज्ञातृभिर्विशेषेण ज्ञायत । सूर्यस्य समीपे सर्वाणि रूपाणि मलिनीभवन्ति न तथेन्द्रस्य रूपं किन्तु सूर्यस्य समीपे इन्द्रस्य रूपं विशेषेण भासमानं बभूवेत्यर्थः Sy.
१२. उज्ज्व० P. १३. प्रेरकस्य सूर्यस्य Sy.

१४. त्वदीयं शरीरम् Sy.
१५. धारकोऽभवस्तदा Sy.
१६. अपि च हे इन्द्र ! गजविशेषो मृग इव Sy. १७. हन्ति व P.
१८. परेषां बलम् Sy.
१९. तथा is used here in the sense of च ।
२०. भवसि is suggested for भवति ॥ अभूः Sy.
२१. वज्रावीनि शस्त्राणि Sy.
२२. बिभ्राणस्त्वम् Sy.
२३. परमैश्वर्ययुक्तम् Sy.
२४. राक्षसाविभयनिवारणार्थमिन्द्रं कामयमानाः Sy.
२५. पद्माविषममिच्छन्तः स्तोतारः Sy.
२६. अगमन् गच्छन्ति । वर्तमानेऽर्थे छान्दसो लुङ् Sy.
२७. कीदृशाः स्तोतारः ? युद्धे Sy.

च लब्ध्वर्धनैः । दीप्यमानाः । अन्नमिच्छन्तः । उक्थैः । इन्द्रमर्चन्तः । सोऽयमिन्द्रो गृहम् ।
इव । रमयिता भवति । सुदर्शनैव च । पुष्टिरिति ।

तमिद् इन्द्रं सुहवं हुवेम् यस्ता चुकार नर्या पुरुणि ।

यो मावते जरित्रे गर्ध्वं चिन्मद्वा वाजं भरति स्पार्हराधाः ॥ १६ ॥

तमित् । तम् । एव वयम् । युष्मदर्थम् । साह्वानम् । आह्वयम् । यः । तानि ।
चकार । नृभ्यो हितानि । बहूनि । यश्च । मत्सदृशाय । स्तोत्रे । भोजनयोग्यम् । अन्नम् ।
भरति । क्षिप्रम् । एव । स्पृहणीयघनः ।

तिग्मा यदन्तरशनिः पताति कस्मिंश्चिच्छूर मुहुके जनानाः ।

घोरा यदर्थं समृतिर्मवात्यधं स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥ १७ ॥

तिग्मा । तीक्ष्णा । अशनिः । यदा । मध्ये । पतति । कस्मिन् । चित् । हे शूर !

१. याचमानाः Sy.

२. अन्नमि० D.

अन्नकामाः Sy.

३. स्तोत्रैः Sy.

४. शंसमानाः स्तुवन्तः Sy.

५. तदा सोऽयमिन्द्रः स्तोतृणामावाप्त इव
भवति Sy.

६. रमणीया Sy.

७. M. reads रम भवतीति for रम-
यिता भवति ।

८. शोभनवर्णानां Sy.

९. The passage beginning with
च लब्ध्वैः and ending with
पुष्टिरिति । is omitted by P.

लक्ष्मीरिव भवति Sy.

१०. स्तोत्रारो हे यजमानाः ! Sy.

११. युष्मदर्थम् Sy.

१२. स्वाह्वानं M. स्वाह्वानम् is sug-

gested for साह्वानम् ॥ शोभनमा-
ह्वानं यथा भवति तथा Sy.

१३. आह्वयामः Sy.

१४. इन्द्रः Sy.

१५. प्रसिद्धानि कर्माणि Sy.

१६. अकरोत् Sy.

१७. नर्याणि मनुष्यहितानि Sy.

१८. The passage beginning with
तमित् and ending with बहूनि
is omitted by P.

१९. चास्तोत्रे M.

२०. ग्राह्यं संयोजनीयमपि Sy.

२१. आहरति Sy.

२२. क्षीघ्रम् Sy.

२३. अस्माकं मध्ये Sy.

२४. पतेत् Sy.

२५. सर्वस्मिन्नपि Sy.

२६. विज्ञान्तेन्द्र ! Sy.

जनानां^१ । मोहके^१ सङ्ग्रामे । घोरश्च^१ । यदा^१ । स्वामिन् । मनुष्याणां^१ सङ्गमः^१ । भवति^१,
समृतिशब्दः^१ सङ्ग्रामवचनः^१ । तदनन्तरमेव । अस्माकम्^१ । शरीराणि^१ । गोपायिता^१ भवामीति ।
बुध्यस्वेति^{१४} ।

ध्रुवोऽविता वामदेवस्य धीनां ध्रुवः सखावृको वाजसातौ ।

त्वामनु प्रमतिमा जज्ञामः^{१५} सो जरित्रे विश्वधं स्याः ॥ १८ ॥

ध्रुवः^{११} । भव । वामदेवस्य^{११} मम । कर्मणाम् । रक्षकः^{११} । भव च । सखा । रक्षो-
वर्जितस्त्वम् । सङ्ग्रामे । त्वाम् । प्रमतिम्^{११} । वयमनुगच्छामः^{११} । त्वं चास्मै स्तोत्रे । सर्वदा ।
बह्वाशंसन^{११} । स्या इति ।

एभिर्नृभिरिन्द्र त्वायुमिष्ट्वा मध्वद्विर्मधवन्विश्वं आजौ ।

द्यावो न द्युन्नैरभि सन्तो अर्यः क्षपो मदेम शरदश्च पूर्वीः ॥ १९ ॥

एभिर्नृभिः । एभिः^{११} । मनुष्यैः^{११} । इन्द्र ! त्वत्कामैः^{११} सह । सर्वेऽपि^{११} वयम् ।

१. मनुष्याणाम् Sy.

२. मोहकेन D. मोहते M. मोहके युद्धे Sy.

३. अस्माकं शत्रुभिः सह भीमरूपा Sy.

४. अस्माकं शत्रुभिः सह Sy.

५. स्मात्स्वामी P. इन्द्र ! Sy.

६. सङ्ग्रामः is suggested for सङ्गमः ॥ युद्धम् Sy.

७. भवेत् Sy.

८. The passage समृतिशब्दः सङ्ग्राम-
वचनः should immediately
follow सङ्गमः and precede
भवति ।

९. तवानीम् Sy.

१०. अस्मदीयस्य Sy.

११. शरीरस्य Sy. १२. रक्षकः Sy.

१३. अद्योषि । शत्रुभ्यः सकाशादस्मान् रक्ष-
कत्वेन बुद्धवानसि Sy.

१४. VM. ignores स्म ॥ स्म खलु Sy.

१५. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

१६. वामदेवाख्यस्य मन्त्रब्रह्मर्षस सम्बन्धि-
नीनाम् Sy.

१७. रक्षिता Sy.

१८. मम सुहृत् Sy.

१९. हितारहितस्त्वम् Sy.

२०. युद्धे Sy.

२१. हे इन्द्र ! वयं प्रकृष्टज्ञानम् Sy.

२२. लवीकृत्यागच्छाम । स त्वम् Sy.

२३. बह्वाशंसनः is suggested for बह्वा-
शंसन ॥ महता शंसनेन युक्तः Sy.

२४. भवेः Sy.

२५. प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानैः Sy.

२६. पुत्रपौत्राद्यैः परिजनैः सहिता वयं यज्ञ-
मानाः Sy.

२७. शत्रुजयार्थं त्वां कामयमानैः Sy.

२८. विश्वस्मिन् Sy.

सङ्ग्रामे । दिवसाः । इव । तेजोमिरन्धकारम् । अरीन् । अभिभवन्तः । त्वाम् । रात्रीः ।
संवत्सरान् । च । बहून् । यज्ञैर्मादयेम ।

एवेदिन्द्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथम् ।
नू चिद्यथा नः सुख्या विधोषुदस्तञ्च उग्रोऽविता तनूपाः ॥ २० ॥

एवेत् । एवेम् । एव । इन्द्राय । कामानां वर्षित्रे । पुंसे । स्तोत्रम् । कृतवन्तः ।
भृगवः । इव स्तोतारः । रथम्, इन्द्राय भृगवो रथमारोहणाय नूनं कृतवन्तः अथवा भृगव
इव रंहणं स्तोत्रं कृतवन्त इति । क्षिप्रम् । एव । यथा । अस्माकमिन्द्रः । सख्यानि ।
विमिश्रयति । भवेच्च । अस्माकम् । उद्गूर्णः । रक्षिता । अङ्गानां पालयितेति ।

नू द्युत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रुथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

नू द्युतः । क्षिप्रमेव । पूर्वेः स्तुतः । क्षिप्रमेव । सम्प्रतितनैः स्तूयमानः । अन्नम् ।
स्तोत्रे । पूरय । अङ्घ्रिर्नदीः । इव । हे हरिवः ! अस्माभिस्तुभ्यम् । नूतनम् । स्तोत्रम् ।

१. द्योतमानाः प्रकाशमाना धनिनो यथा
तथा Sy. २. द्युम्नैः धनैः Sy.

३. शत्रून् Sy. ४. सर्वा रात्रीः Sy.

५. बह्वीः Sy.

६. ०यम P. स्तवाम । यजमानाः सर्वेषु
कालेषु स्तोत्रैरिन्द्रं हर्षयन्तीत्यर्थः Sy.

७. VM. ignores मघवद्भिः and
'मघवन् ॥ हे धनवन् ! त्वदर्थं दीयमान-
हविर्लक्षणैर्धनैरुपेतैः Sy.

८. तथा वयं यजमाना एवमेव उक्तप्रका-
रेण Sy.

९. पुंस P., D. नित्यतरणाय Sy.

१०. अङ्घ्रिं Sy.

११. भृगः P. तत्र वृष्टान्तः—दीप्तास्त-
क्षाणः रथमिव तद्वत् । यजमानेभ्यो
यथेन्द्रोऽधीप्सितफलप्रदो भवति तथेन्द्रं

यजमानाः स्तुवन्तीत्यर्थः Sy.

१२. रंहणं M. १३. अस्मदीयानि Sy.

१४. सख्यानि कर्मणि Sy.

१५. न पुण्यकुर्यात् Sy.

१६. स्यात् । तथा वयं यजमानाः Sy.

१७. अस्मान् Sy.

१८. तेजस्वी Sy.

१९. शरीराणां पालक इन्द्रो यथा Sy.

२०. क्षिप्रम् Sy.

२१. पूर्वे P. पूर्वैर्ऋषिभिः संस्तुतः Sy.

२२. अस्माभिः स्तूयमानश्च त्वम् Sy.

२३. स्तोत्रे मह्यम् Sy.

२४. व्यापय प्रवृद्धं कुच Sy.

२५. हे हे रिपो ! M. हरिवन् ! हरि-
संज्ञकाद्वोपेतन्द्र ! Sy.

२६. नवतरम् Sy.

कृतम् । तथा सति वय रथयुक्ताः । कर्मणा । शत्रूणा सदा सम्भवत्तारः । त्याम ।

IV.17.

त्वं महौ इन्द्र तुभ्यं ह क्षा अनु क्षत्रं महना मन्यत द्यौः ।

त्वं वृत्रं शर्वसा जघ्नवान्सृजः सिन्धूरहिना जग्रसानान् ॥ १ ॥

त्वं महान् । त्वम् । महानसि । इन्द्र ! तुभ्यम् । ह । पृथिवी । बलम् । अन्व-
मन्यत । महती । द्यौश्च । त्वम् । वृत्रम् । बलेन । हतवान् सन् । अहिना । ग्रस्यमानान् ।
सिन्धून् । अवासृजः सिन्धून्वासृजः सर्वत इति ।

१. कृतवन् P. अस्माभिः क्रियते Sy.

२. ०क्ता P. रथवन्तो वयम् Sy.

३. प्रज्ञारूपया स्तुत्या Sy.

४. त्वां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूप-
स्यान्नस्य दातारो वा Sy.

५. भूयास्म Sy.

६. VM. ignores इन्द्र ॥ MS. D.
puts the figure ॥१६॥ here to
indicate the end of sixteenth
hymn. No such number is
given in P. and M.

७. 'त्वं महौ इन्द्र तुभ्यम्' इत्येकविंशत्युचं
सप्तमं सूक्तं वामदेवस्यार्थम् । अत्रेयमनु-
क्रमणिका—'त्वं महौ असिक्न्यामेकपदा'
(KSA. 21. 17. p. 17.) इति ।
'असिक्न्यां यजमानो न होता' इत्येक-
पदा विराट् शिष्टा विंशतिस्त्रिष्टुभः ।
इन्द्रो देवता । समूहे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि
निष्केवल्ये इदं सूक्तं विनियुक्तम् । तथा
च सूत्रितम्—'त्वं महौ इन्द्र तुभ्यमिति
निष्केवल्यम्' (ASS. 8. 7.) इति ।
इन्द्रस्य वृत्रघ्नः 'त्वं महौ' इति पशु-

पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितञ्च—'त्वं
महौ इन्द्र तुभ्यं ह क्षाः सत्राहणम्'
(ASS. 3. 8.) इति Sy.

८. प्रभूतो भवसि Sy.

९. त्वदर्थम् Sy.

१०. एव Sy.

११. क्षा इति पृथिवीनामैतत् (Ngh. 1. 1.)

१२. त्वदीयं बलम् Sy.

१३. बलमन्वम M. अनुमतीचकार Sy.

१४. महत्त्वेन युक्ता सती Sy.

१५. द्यौश्च त्वदर्थं बलमन्वमन्यत Sy.

१६. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

१७. लाकानामाव कं वृत्रनामकमसुरम् Sy.

१८. त्वदीयेन बलेन Sy.

१९. किञ्च वृत्रेण Sy.

२०. जग्रसानान् जग्रहाणान् ग्रस्तान् । ग्रस-
तेलिटः कानजावेशः Sy.

२१. अपः Sy.

२२. असृजः सृष्टवानसि Sy.

२३. ०घ्नन् D. सिन्धून्वासृजः seems
to be written twice.

२४. सर्वत D. सर्वत P.

तव त्विषो जनिमत्रेजत् द्यौ रेजद्भूमिभियसा स्वस्य मन्थोः ।

ऋघायन्तं सुभ्वः पर्वतासु आर्दन्धन्वानि सरयन्त आपः ॥ २ ॥

तव त्विषः^१ । तव^२ । तेजस^३ । अजनिं^४ । द्यौ^५ । रेजत्=कम्पते । भूमिश्च । अरेजन्^६ ।
त्वदीयस्य^७ । क्रं धस्य^८ । भयेन^९ । तथा शिलोच्चया^{१०} । शोभनभवना^{११} । ऋघायन्ताभिभवार्थम्^{१२} ।
ऋघायनिस्तिष्ठतीत्यर्थः^{१३} । तथा मपत्नान् धनूषि^{१४} । हिंसन्ति^{१५} । आपश्च^{१६} । त्वद्भयात्^{१७} । गच्छन्तीति ।

मिनद्गिरिं शर्वसा वज्रमिष्णवाविष्कृण्वानः संहसान ओजः ।

वधीद्वृत्रं वज्रेण गच्छसानः सरभापो जर्वसा हृतवृष्णीः ॥ ३ ॥

मिनद्गिरिम्^{१८} । मिनत्^{१९} । गिरिम्^{२०} । वलेन । आत्मीय वज्रम् । प्रेरयन् । आत्मीय-
मोजः^{२१} । प्रकाशयन्^{२२} । परेषामोजोऽभिभवन् सोऽयम् । अवधीत्^{२३} । वृत्रम्^{२४} । वज्रेण । मोदमानः^{२५} ।
अथाप^{२६} । वेगेन^{२७} । असरन्^{२८} । हृतवृष्ण्यः वृत्रे हते ततो निर्जग्मुरित्यर्थः^{२९} ।

१. हे इन्द्र ! Sy.

२. त्वदीये Sy.

३. वीप्यमानस्य Sy.

४. जन्मनि सति Sy.

५. अन्तरिक्षम् Sy.

६. अरेजत् अकम्पत Sy.

७. ०ज M. कम्पमाना बभूव Sy.

८. त्वदीयात् Sy.

९. कोपात् । पञ्चम्यर्थे षष्ठी Sy.

१०. जातेन भयेन Sy.

११. पर्वता मेघाः Sy.

१२. महान्तः Sy.

१३. ०र्थ P. सत्यादीनां वृष्टिप्रदानार्थं
नियामकेन त्वया अवाध्यन्त Sy.

१४. ०ष्ठन्तीत्य० P., M. तिष्ठत्यर्थः is
suggested for तिष्ठतीत्यर्थः ।

१५. ०स्माद् D.

१६. उदकरहितान् वेशान् Sy.

१७. तथा मेघा आर्दन् प्राणिनां पिपासाख्यां
पाशमात्तन् Sy.

१८. अपः Sy.

१९. गमयन्ति Sy.

२०. ०नं गिरि D. ०नद्गिरिः P.

२१. अभिनत् बिभेद Sy.

२२. मिनत् । गिरिम् is omitted by
M. गिरं P. पर्वतजातम् Sy.

२३. तेजः Sy.

२४. आविष्कुर्वन्निन्द्रः Sy.

२५. शत्रूणामभिभवन् Sy.

२६. तेजः M. २७. जघान Sy.

२८. वृत्रनामानम्, ०म् Sy.

२९. किञ्च सोमेन मोदमान इन्द्रः Sy.

३०. वृत्रेणावृतान्युदकानि Sy.

३१. ०मानोज्ञीति अथाचो वेगे० M.

३२. सरन् D., P. अगच्छन् Sy.

३३. गत० M. हतो वृषा वृत्रो यासां ता
हृतवृष्ण्यः, ता वृत्रवधानन्तरं निवारण-
रहिताः सत्यः Sy.

३४. वृत्रे हते ततो निर्जग्मुरित्यर्थः refers
to असरन् ।

सुवीरस्ते जनिता मन्यत द्यौरिन्द्रस्य कर्ता स्वपंस्तमो भूत् ।

य इ जजान स्वयं सुवज्जमनपच्युतं सदसो न भूमं ॥ ४ ॥

सुवीरः^१ । शोभनपुत्र^१ । तव । जनयिता^१ । द्यौः^१ । अमन्यत लौकिके । अथ परोक्ष^१ —
इन्द्रस्य । कर्ता जनयिता । अतिशयेन शोभनकर्मा । अभवत् । य^१ । एनम् । जजान^१ ।
सर्वहितम्^{११} । सुवज्जम्^{११} । अनपभ्रष्टम्^{११} । परिषदः^{११} । इव । भूमानमिति^{११} ।

य एकं च्छ्यावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहुत इन्द्रः ।

सत्यमेनमनु विश्वे मदन्ति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः ॥ ५ ॥

य एकः^{१०} । यः^{१०} । एकः । एव सन्^{१०} । शत्रूणां भूमानम्^{११} । प्रच्यावयति^{११} । मनुष्याणाम्^{११} ।
राजा^{११} । बहुभिराहूतः । इन्द्र^{११} । तमेनम्^{११} । अच्छलेनेव^{११} । सर्व^{११} देवा । अनुमदन्ति^{११} । स्तूयमानस्य^{११} ।
मघवत्^{११} । देवस्य^{११} । हविषां दातारं मनुष्यम्^{११} ।

१. After RV. IV. 17. 3. M. reads
the stanzas RV. IV. 19. 7. to
RV. IV. 21. 3. and then RV.
IV. 17. 4. to RV. IV. 19. 6.

२. हे इन्द्र ! Sy.

३. शोभनपुत्रवानहमस्मीति Sy.

४. स प्रजापतिः Sy.

५. द्योतमानः Sy.

६. किञ्च Sy.

७. अत्यन्तं शोभनकर्माभूत् Sy.

८. ०वन् M.

प्रजापतिः Sy.

९. एवं M. त्वाम् Sy.

१०. अजीजनत् । 'जन जनने' इति धातुः
Sy.

११. ऋत्विगादिभिः स्तुत्यम् Sy.

१२. शोभनवर्धोपेतम् Sy.

१३. विष्णुतिरहितम् Sy.

१४. स्वकीयात् स्वर्गाख्यात् स्थानात् Sy.

१५. न इति समुच्चयार्थे Sy.

१६. भूम्ना महत्त्वेन युक्तम् Sy.

१७. Omitted by P.

१८. P. and D. omit it. देवानां मध्ये
मुख्य एव Sy.

१९. भूतं निष्पन्नं शत्रुभ्यो भयम् Sy.

२०. प्रकर्षेण नाशयति Sy.

२१. सर्वासां प्रजानाम् Sy.

२२. प्रभुः Sy.

२३. इन्द्रम् Sy.

२४. सत्यमेव Sy.

२५. सर्वं P., D. यजमानाः Sy.

२६. लक्ष्मीकृत्य स्तुवन्ति Sy.

२७. स्तुवतः Sy.

२८. हविलंक्षणघनवत् इत्यर्थः Sy.

२९. इन्द्रसमाश्रयाद् द्योतमानस्य Sy.

३०. बन्धुम् Sy.

सुत्रा सोमां अमवन्नस्य विश्वे सुत्रा मदांसो बृहतो मदिष्ठाः ।

सुत्रामवो वसुपतिर्वसूनां दत्रे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ॥ ६ ॥

सुत्रा सोमाः । इन्द्रस्यैव । सत्यमेव । सर्वे । सोमाः । भवन्ति । एतदेव प्रकारान्तरेणाह—सत्यमेव । सोमाः । मादयितृत्तमा । महत इन्द्रस्य भवन्तीति । शेषः प्रत्यक्षः—सत्यमेव । त्वमिन्द्र । वसूनाम् । पतिः । भवसि । स त्वमिन्द्र । हविषः प्रदातरि मयि । सर्वाः । प्रजाः । अधिवैहि ।

त्वमघं प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ।

त्वं प्रतिं प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥ ७ ॥

त्वमघ । त्वम् । प्रातः सर्वेषामेव देवानां पूर्वमेव^{११} । जायमानः । भये^{११} । विश्वाः । प्रजाः । अधिथाः । त्वम् । निम्नान्^{११} प्रदेशान् । लक्षीकृत्य । आवृत्य शयानम् । अहिमिति स्पष्टमिति ।^{१०}

१. सत्रेति सत्यनामेतत् Ngh. 3. 10.

२. प्रभूता अमवन् Sy.

३. सो M.

मदा मवकराः सोमाः Sy.

४. मव० D.

५. महतोऽप्येन्द्रस्य अभवन् Sy.

६. प्रत्यक्षमेव P., D.

७. न केवलं जनपतिः किन्तु सर्वेषां पदवा-
हीनां जनानां पतिः Sy.

८. जनपतिः Sy.

९. घने निमित्तभूते सति Sy. दत्रमिति
हिरण्यनाम Ngh. 1. 2.

१०. स्तोत्रीः प्रजाः Sy.

११. धारयति Sy.

१२. प्रथममेव Sy.

१३. अमे वृत्रनिमित्ते भये सति Sy.

१४. सर्वाः Sy.

१५. अधिथाः P., D., M. रक्षकत्वेन धार-
यति Sy.

१६. प्रवणानुदकवतो देशान् Sy.

१७. ०त्यावृत्रं श० P., D.; M. अपां
निरोधकम् Sy.

१८. वृत्रनामानमसुरम् Sy.

१९. Omitted by P.

२०. VM. ignores अघ । इन्द्र । वज्रेण ।
मघवन् । वि and वृश्चः ॥ अघ अपि
च । हे मघवन् धनवन् ! इन्द्र ! व्यवृश्चः
क्षिप्रवानसि Sy.

सत्राहणं दार्ष्टुषि अभिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रम् ।

हन्ता यो वृत्रं सन्तितो वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ८ ॥

सत्राहणम् । सत्यमेव शत्रूणां हन्तारम् । अभिभवितारम् । तुमि प्रेरणकर्मा शत्रूणां प्रेरयितारम् । इन्द्रम् । महान्तम् । अदृष्टपर्यन्तम् । वषितारम् । सुवज्रमहं स्तौमि । यः । स्तोतृणामुपद्रवस्य । ताच्छीत्येन हन्ता भवति । अपि च । दाता भवति । अन्नम् । प्रयच्छति । घनम् । मघवा । शोभनघनः । सर्वत्र तृन्प्रत्ययः ।

अयं वृत्तश्चातयते समोचीर्य अजिषु मघवा भृएव एकः ।

अयं वाजं भरति यं सनोत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम ॥ ९ ॥

अयम् । सम्भूयागच्छन्तीः । परिवृण्वतीः परसेनाः । अयम् । विनाशयति । य । सख्यानेषु । असहाय एव कार्यकरणः । श्रूयते । अयम् । अन्नम् । तस्मै प्रयच्छति । य

१. इन्द्रस्य वृत्रघ्नः पक्षी 'सत्राहणम्' इति हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितञ्च— 'सत्राहणं दार्ष्टुषि तु अभिन्द्रं सहवानुं पुच्छत क्षियन्तम्' (A.SS. 3. 8.) इति Sy.

२. बहूनां शत्रूणां हन्तारम् Sy.

३. अत्यन्तं वर्षकम् Sy.

४. Missing in M.

५. शत्रूणां प्रेरकम् Sy.

६. इन्द्रं वयं स्तोतारः स्तुमेति शेषः Sy.

७. अपरिमाणम् । विनाशरहितमित्यर्थः Sy.

८. कामानां वषितारम् Sy.

९. शोभनेन वज्रेणोपेतम् Sy.

१०. इन्द्रः Sy.

११. वृत्रनामानमसुरम् Sy.

१२. तच्छी D.

१३. हिंसिता भवति Sy.

१४. अपि च य इन्द्रः Sy.

१५. Omitted by M.

१६. दाता भवति तमिन्द्रं स्तुमेति पूर्वोणान्वयः Sy.

१७. वनानि Sy.

१८. शोः नघनयुक्तः यः Sy.

१९. अत्र सर्वत्र वृत्तित्वात् 'न लोकाव्यय' इति षष्ठीप्रतिषेधे सति द्वितीयैव भवति Sy.

२०. सङ्गताः Sy.

२१. ०२ से० M. वृण्वन्त्याञ्छादयन्ति लोकानिति वृत्तः शत्रुसेनास्ताः Sy.

२२. इन्द्रः Sy.

२३. अपिना० P., D. नाशयति Sy.

२४. मुख्यः Sy.

२५. ०ण P., D.

२६. ०ते P.

२७. यजमानाय ददाति तं वाजम् Sy.

२८. यः P., D. यत् Sy.

स्तोतारम् । भजने । तस्यास्य । पश्ये वर्तमाना । प्रिया । स्वामास्थेनि ।

अयं शृण्वे अध जयन्मुत मन्त्रयमुत प्र कृणुते युधा गाः

यदा सत्यं कृणुते मन्त्रुमिन्द्रो विश्वं दृढं भयत एजदस्मा ॥ १० ॥

अयम् । युद्धे प्रविष्टोऽयम् । तदानीमेव । शत्रून् जयन् । घ्नन् । च । श्रूयते । अयम् ।
अपि च शत्रुभ्यः । युद्धेन । आत्मीया गाः । प्रकाशयति । यदा । सत्यमेव । क्रोधम् । करोति ।
इन्द्रः । सर्वमेव । अस्मात् । स्थावरम् । जङ्गमं च तदा । विभेति ।

समिन्द्रो गा अजयत्सं हिरण्या समश्चिया मघवा यो ह पूर्वीः ।

एमिर्नुमिर्नृतमो अस्य शकै रायो विभक्ता सभरश्च वस्वः ॥ ११ ॥

समिन्द्रः । यः । इन्द्रः । पूर्वीः सेना जिगाय । सः । ताः सेनाः गोहिरण्याश्चसमूहान् ।

१. यजमानस्य तदन्नं दातुं विभक्ति Sy.

२. स्तोतारो वयमेवभूतस्येन्द्रस्य Sy.

३. सखित्वे Sy.

४. भवेम Sy.

५. VM. ignores मघवा ॥ घनवान् Sy.

६. M. adds अयं before युद्धे ।

७. इन्द्रः Sy.

८. अपि च Sy.

९. ०त्रुं M.

१०. विजयन् Sy.

११. शत्रून् हिंसन् सर्वत्र श्रूयते Sy.

१२. सर्वत्र प्रख्यातो भवति Sy.

१३. ०त्ते य० P.

१४. Omitted by P.

१५. आत्मनि D., M. पशून् Sy.

१६. ०कारय० P. M. शत्रुसकाशांवा .रति Sy.

१७. ०वं M.

१८. Omitted by M. क्रोधम् Sy.

१९. द्विषदर्थं करोति तदानीम् Sy.

२०. समस्तं जगत् Sy.

२१. ०स्मान् M. इन्द्रात् Sy.

२२. स्थावर P. दृढं स्थिरं स्थावररूपम् Sy.

२३. एजत् कम्पमानं जङ्गमरूपं च Sy.

२४. Omitted by P.

२५. It seems to be the explanation of मघवा ॥ मघवा घनवान् Sy.

२६. बह्वीः शत्रुसेनाः समजयत् । इन्द्रः सर्वान् शत्रून् जित्वा सकलमपि पशूनादिघनमपहृतवानित्यर्थः Sy.

२७. It refers to इन्द्रः ।

२८. गो is omitted by P. गोहिरण्याश्चसमूहान् refers to गाः, हिरण्या and अश्विया ॥ गा अश्वुराणाम् । हिरण्या हिरण्यानि । तत्र मघवा । शत्रुसम्बन्धीनि घनानि समजयत् । तथा अश्वियाणि शत्रुसम्बन्धीनोऽश्वसमूहान् सम्यग्जयति स्म Sy.

समजयत् । एभिः । नेतृभिः मरुद्भिः सह । नेतृतमं । यस्येन्द्रस्य । सहाया । स्तोतृषु धनस्य ।
विभाग कुर्वन् । सम्भरणशाल । च । धनस्य शत्रुभ्यः ।

कियंस्विदिन्द्रो अध्येति मातुः कियंत्पितुर्जनितुर्यो जजान् ।

यो अस्य शुष्मं मुहुर्कैरिषां वातो न जुतः स्तनयंद्भिरभैः ॥ १२ ॥

कियत् । 'कियात्स्या यत्समया भवति' इत्यनेन समानार्थो मन्त्रोऽयम् ॥ प्रातः
प्रादुर्भवन् द्वावापृथिव्यो पर्यन्तात् प्रादुर्भवति तत्रास्य पृथिवी मातरमाह पितरं दिवम्, अयम्,
इन्द्रः । पृथिव्या । कियत् । स्वित् । अधिगच्छति स्वतेजसा किं तं देशं प्रकाशयन् गच्छती-
त्यर्थः । कियच्च । पितुः । जनयितुः । यः । एतमिन्द्र जजान् । यः । इन्द्रस्य । बलम् ।
मुहुर्मुहुः । प्रेरयति दिवि हीन्द्रो वर्तमानो बलिष्ठो भवति । सोऽयं वातः । इव । कृष्टो

१. सम् अजयत् सम्यक् जितवान् भवति Sy.

२. ०भिः ष्टिन्नेतृ० M. नृभिर्नेतृभिः स्तो-
तृभिः स्तुतः सन् Sy.

३. पश्वादीनामतिशयेन निर्वाहकः स
इन्द्रः Sy.

४. सहायैः or साहाय्यैः is suggested
for सहायाः ॥ सामर्थ्यैः Sy.

५. पश्वादिरूपस्य धनस्य Sy.

६. स्तोतृभ्यो विभागस्य कर्ता, दाता
भवतीत्यर्थः Sy.

७. सम्भर्ता धारकश्च भवति Sy.

८. वसुनः धनस्य Sy.

९. VM. ignores ह ॥ ह खलु Sy.

१०. कियया० M.

११. ०वति० P., D., M. RV. I.
113. 10.

१२. Omitted by P.

१३. अयमहं मिन्द्रः P.

१४. जनन्याः सकाशात् Sy.

१५. Omitted by P., D. यावद्वलम्
Sy.

१६. ०वि इच्छ० P., D.

१७. किन्तु P. किंत्वं M. कियन्तं is sug-
gested for किं तं ।

१८. यावद्वलमधिगच्छति Sy.

१९. पितुः सकाशात् Sy.

२०. जनयितुर्यस्मात् प्रजापतेः सकाशात् Sy.

२१. इवं दृश्यमानं जगत् अजनयत् Sy.

२२. य इन्द्रस्तस्मात् प्रजापतेः सकाशात्
Sy.

२३. जगतः Sy.

२४. यावद्वलम् Sy.

२५. वायुरिव तथा स इन्द्रः स्तोतृभिर्जुतः
प्रेरितो हविष्प्रदानार्थमाहूतो भवति Sy.

२६. आहु० M. प्रेरितः Sy.

भवति । स्तनयद्भिः । मेघैः ।

क्षियन्तं त्वमक्षियन्तं कृणोतीर्यति रेणुं मघवां समोहम् ।

विभञ्जनुरशनिमाँइव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसौ धात् ॥ १३ ॥

क्षियन्तम् । निवसन्तमपि । अनिवसन्तम् । एकम् । करोति । उत्क्षिपति प्रेरयति च ।
सङ्ग्रामोत्थं रेणुम् । समूहम् । शत्रूणा विभञ्जनशील । यथा अशनिमान् । द्यौः प्रजानां
भञ्जनं करोति । सोऽयम् । स्तोतारम् । वने । दधाति ।

अयं च ऋषिः पुत्रैर्वा न्येतशं रीरमत्ससुभाणम् ।

आ कृष्ण इ जुहुराणो जिघति त्वचो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ॥ १४ ॥

अयं चक्रम् । एकपदोत्तरा तयैकवाक्यम् । इषिः प्रेरणकर्मा । सूर्यरथसम्बन्धि । चक्रम् ।

१. गर्जद्भिः Sy.

२. धनराहित्येन क्षीयमाणम् Sy.

३. धनेनाक्षीयमाणम् Sy.

४. एकं जनम् Sy.

५. अक्रिञ्चनः कश्चित् पुरुष इन्द्रं स्तुत्वा
धनसमृद्धोऽभवदित्यर्थः Sy.

६. स्तोतुः सकाशात् प्रेरयति Sy.

७. पापम् Sy.

८. समूहम् Sy.

९. ०भज० D. ०भजन् जनशो० M.
शत्रूणां विशेषेण भञ्जकः Sy.

१०. अशनिना युक्तः Sy.

११. द्यौः M. अन्तरिक्षमिव Sy.

१२. धनवानिन्द्रः Sy.

१३. दधाति M.

अधात् निदधाति Sy.

१४. VM. ignores मघवा । and

उत ॥ उत अपि च Sy.

१५. 'प्रैतशं सूर्यं पस्पृष्टानम्' (RV. 1. 61.
15.°) इत्यर्थे पूर्वं काचिदाख्यायिका
सूचिता । अत्रापि 'अयं चक्रम्',
इति पूर्वार्थे सा सूच्यते । स्वध्वनामा
कश्चिद्राजा । स च पुत्रार्थं सूर्य-
मुपास्ते । स च सूर्यः पुत्ररूपेण स्वय-
मेव तत्रोत्पन्नः सन्नेतशाख्येन महर्षिणा
सार्वं युद्धं चकार । तदानीं स ऋषिर्युद्धे
जयार्थमिन्द्रं तुष्टाव । स इन्द्रस्तेन
स्तूयमानः सन् स्वध्वपुत्रस्य सूर्यस्य
सम्बन्धिनः सङ्ग्रामात् 'नमपालय-
दिति Sy.

१६. यैक० P.

१७. इषिः प्रेरणकर्मा should im-
mediately follow इषणत् ।

१८. आयुधम् Sy.

अयं ततः । इषणत्=प्रावृहदथ तेन चक्रेणेतशस्य शत्रुं हत्वा । तमेतशम् । निरीरमत्=रमया-
मास “अेतशं सूर्ये” पस्पृशानम्” इति मन्त्रः । तम् एतशः । त्वचिः संवरणकर्मा तेज उच्यते तस्य ।
मूलभूते । उदकस्य । स्थानभूते वर्तमानम् ।

असिक्न्यां यजमानो न होता ॥ १५ ॥

[असिक्न्याम्]

गव्यन्त इन्द्रं सुख्याय विप्रा अश्वायन्तो वृषणं वाजयन्तः ।

जुनां गो जनिः । माचंतोतिमा च्यावयामोऽवृते न कोशम् ॥ १६ ॥

[गव्यन्त] इन्द्रम् । मेधाविनः । गा अश्वान्, अशं चेच्छन्तः वयम् । आच्यावयामः

१. इन्द्रः Sy.
२. प्रेरयत् Sy.
३. जित्वा D.
४. एतशानामानभूषिम् Sy.
५. निरीर० P. न्यरीरमत् निवारितवान् Sy. ६. ०यऽप० M.
७. RV. I. 61. 15.^६
८. एतशम् is suggested for एतशः ॥ एनमिन्द्रम् Sy.
९. त्वत् M. १०. तेजसः Sy.
११. स्थानेऽन्तरिक्षे स्थितम् Sy.
१२. The passage beginning with मन्त्रः and ending with वर्तमानम् is omitted by P.
१३. VM. ignores ससुमाणम् । आ । कृष्णः । जुहुराणः । जिघर्ति and अस्य ॥ ससुमाणं युद्धार्थं सरन्तं गच्छन्तम् । कृष्णः कृष्णवर्णो मेघः । जुहुराणः कुटिलं यथा गच्छति तथा सञ्चरन् । आजिघर्ति आसिञ्चति । शत्रूणां प्रेरिताञ्चन् । स्वस्तं ररक्षे-
त्यर्थः Sy.

१४. The *pratika* is supplied by the Editor. The stanza consists of one *pāda* only. VM. does not explain the stanza. It is described by Sāyana as *Ekapadū Virāṭ*. Sy's commentary is added here for facility of reference :—
एकपदेयमुक् पूर्वर्चा सह दृष्टान्तत्वेन सम्बध्यते । असिक्न्यां राजौ यजमानो न यजमान इव होता होतात्मा । तारमग्निम् । द्वितीयार्थे प्रथमा । सोमेनासिञ्चति तदन्मेष इन्द्रमासिञ्चती-
त्यर्थः ।
१५. The *pratika* is supplied by the Editor. The commentary on this stanza is omitted by P.
१६. स्तोतारो वयम् Sy.
१७. गा इच्छन्तः, अश्वानिच्छन्तः, वाज-
मसमिच्छन्तः Sy.
१८. आगमयामः Sy.

एवम् । आर्याभिच्छन्तः । जनीनां दातारम् । अक्षीणपरिरक्षणम् । यथा । कूपे ।
दृतिमुदकाहरणार्थमाच्यावयन्ति सरस्वतीतीरे कोशैरुदकमुद्धरन्ति न घटैः ।

ज्ञाता नो बोधि ददृशान आपिरभिरव्याता मर्दिता साम्यानाः ।

सखा पिता पितृतमः पितृणां कर्तेषु ज्येष्ठोऽस्ते वयोधाः ॥ १७ ॥

ज्ञाता^१ रक्षकः । अस्माकं भवामीति^१ । बुध्यस्व^{११} । आपि^{११} । दृश्यमानः^{११} । सोमार्हा-
णाम्^{११} । अभिरव्यानां कुर्वन्^{११} । सुखयश्च^{११} तान्^{११} । सखा त्वम् केषाञ्चित् । पितृतमश्च^{११}, पितृणाम्,
अतिशयेन पाता=पितेत्यर्थः^{११} । कर्ता च । इमम् । लोकम् । कामयमानाय । अन्नस्य दाता
चेति^{११} ।

१. जायाश्चेच्छन्तः Sy.

२. जायाप्रदम् Sy.

३. अक्षीणं M. अक्षीणरक्षम् । सर्वदा
रक्षाकरमित्यर्थः । एवम्भूतम् Sy.

४. तत्र दृष्टान्तः Sy.

५. अवत इति कूपनाम Ngh. ३. २३.

६. जलोद्धरणपात्रमिव, पुरुषा जलोद्धरण-
पात्रं जलेन पूरयितुं कूपे यथा आच्या-
वयन्ति तथा वयमाच्यावयाम इत्यर्थः
Sy.

७. नि M., D. न seems to be
unnecessary.

८. VM. ignores सख्याय and बुध-
जम् ॥ सख्याय इन्द्रसम्बन्धिने सखि-
त्वाय । बुधजं कामानां वर्धितारम् Sy.

९. हे इन्द्र ! Sy.

१०. The passage beginning with
ज्ञाता and ending with भवामीति
is omitted by P.

११. भव Sy.

१२. आपि P., D., M. आप्तः Sy.

१३. सर्वं पालकत्वेन पश्यस्त्वम् Sy.

१४. सोमार्हाणां यजमानादीनाम् Sy.

१५. किञ्च अभिप्रेष्टा Sy.

१६. सुखयिता Sy.

१७. ता D. ०यश्चेतान् M.

१८. प्रजापतिना समानव्याप्तिः Sy.

१९. ०तमं च M.

२०. पालकानां मध्ये Sy.

२१. पालकः । केवलं पालको न किन्तु...
अतिशयेन पालकः Sy.

२२. पितृवेत्य० M.

२३. पितृणां ज्येष्ठा च त्वम् Sy.

२४. स्वर्गादिलोकम् Sy.

२५. ०मान P. स्तोत्रे Sy.

२६. वय इत्यन्ननामैतत् । अन्नप्रदो भव
Sy.

२७. VM. ignores च ।

स्त्वीयतांभविता बोधि सखा गृणान इन्द्र स्तुवते वयौ धाः ।

वयं धा ते चकृमा सबाधं आभिः शर्माभिर्मह्यन्त इन्द्र ॥ १८ ॥

सखीयताम् । सखित्वमिच्छताम् । रक्षकः । सखा भवामीति । बुध्यस्व । तथा
स्तुयमानस्त्वम् । इन्द्र ! स्तुवते । बोहि । अन्नम् । वयम् । हि । तुभ्यम् । एभिः । कर्मभिः ।
आचकृम । पूजां कुर्वन्तः । बाधसहिताः ।

स्तुत इन्द्रो मघवा यद्ध वृत्रा भूरीण्येको अप्रतीनि हन्ति ।

अस्य प्रियो जरिता यस्य शर्मभकिर्देवा वारयन्ते न मतीः ॥ १९ ॥

स्तुतः । स्तुतः । इन्द्रः । घनवान् । यस्मात् । शत्रून् । बहून् । एक एव । अप्रति-
गतान् । हन्ति । तस्मादस्य । प्रियः । स्तोता । यस्येन्द्रस्य । प्रिये स्तोत्रे क्रियमाणे स्तोतारम् ।

१. सखित्वमिच्छताम् Sy.

२. रक्षिता Sy.

३. सखा भव Sy.

४. बुध्यन्त्व (स्व) M. भव Sy.

५. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

६. स्तुतिं कुर्वते मह्यम् Sy.

७. आवाः बोहि Sy.

८. खलु Sy.

९. त्वाम् Sy.

१०. किं कुर्वन्तः ? आभिः प्रत्यक्षेणोप-
लभ्यमानैः Sy.

११. स्तुतिरूपैः कर्मभिः Sy.

१२. आह्वयामः Sy.

१३. त्वां पूजयन्तः Sy.

१४. बाधवा सतिहित M. बाधसहिताः
Sy.

१५. VM. ignores इन्द्र ।

१६. इन्द्रस्य वृत्रघ्नः पुरोडाशस्य 'स्तुत
इन्द्रः' इति याज्या । सूत्रितञ्च—
'स्तुत इन्द्रो मघवा यद्ध वृत्रैवा वस्व
इन्द्रः सत्यः सन्नाद्' (ASS. ३. ८.)
इति Sy.

१७. अस्माभिः स्तुतो भवति तदा Sy.

१८. यदा Sy.

१९. Omitted by D. बहूनि Sy.

२०. एव एक P. असहाय एव Sy.

२१. अप्रतिगमनानि । अभिगमनयुक्तानी-
त्यर्थः Sy.

२२. हिनस्ति Sy.

२३. इन्द्रस्य Sy.

२४. प्रियो भवति Sy.

२५. ०य P., D.

२६. शर्मणि आश्रये वर्तमानं स्तोतारम्
Sy.

देवाश्च । मनुष्याश्च । न । वारयन्तेऽपि तर्हि शृण्वन्ति ।

एवा न इन्द्रो मघवा विरुषी करत्सुत्या चर्षणीधृदनुर्वा ।

त्वं राजा जनुषीं वेहस्मे अधि श्रवो माहिर्नं यज्जरित्रे ॥ २० ॥

‘एवा नः । एवम् । अस्मान् । इन्द्रः । धनवान् । महान् । करोतु । सत्यान् । मनुष्याणां धर्ता । शत्रुभिरप्रत्युतः । त्वम् । राजा । जातानाम् । अस्मासु । अधिवेहि । श्रवः = अश्वं धनं च । यत् । जरित्रे । प्रयच्छसि तदिति ।

नू घृत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रुथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

[नू घृत]

१. चार० P. निवारणं न कुर्वन्ति Sy.

२. VM. ignores ह and नकिः ॥ ह खलु । नकिः न Sy.

३. आग्निभास्वरत्रे ‘एवा न इन्द्रः’ इति परिधानीया । सूत्रितञ्च—‘एवा न इन्द्रो मघवा विरुषीति परिदध्यात्’ (ASS. ५. २०.) इति Sy.

४. अस्माभिः स्तुतः सन् Sy.

५. अस्माकम् Sy.

६. बहुविधशब्दान् Sy.

७. सत्यं P., D. ~~अस्माकम्~~ असतानि फलानि Sy.

८. सर्वासां प्रजानां धारयिता Sy.

९. प्र० M. केनापि प्रतिकूलेन न प्राप्त-
इत्यर्थः Sy.

१०. प्रयुः Sy.

११. अस्माकं सर्वेषां Sy.

१२. अधिवेहि M. अधिकत्वेन वेहि Sy.

१३. यशः Sy.

१४. स्तोत्रे देयं तद्यशः Sy.

१५. ‘एवा न इन्द्रो मघवा विरुषीति’
परिदधातीयं वा इन्द्रो मघवा विरुषी’
(AB. ३. ३८.) इत्यादि ब्राह्मणम् Sy.

१६. VM. ignores माहिर्नम् ॥ माहिर्नं
महिम्नोपेतम् Sy.

Ms. D. puts the figure ॥१७॥
here to indicate the end of
seventeenth hymn. No such
number is given in P.
and M.

१७. The *pratika* is supplied by
the Editor. This stanza has
already been explained. See
RV. IV. 16. 21.

IV. 18.

अयं पन्था अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायन्त विश्वे ।

अतश्चिदा जनिषीष्ट प्रवृद्धो मा मातरममुया पत्तवे कः ॥ १ ॥

अयम्—

१. 'अयं पन्थाः' इति त्रयोदशार्चमष्टमं सूक्तं
त्रैष्टुभम् । अत्रानुक्रमणिका—'अयं पन्थाः'
सप्तोना संवाद इन्द्रादिति वामदेवानाम्
(KSA. 21. 18. p. 17.) इति ।
'यस्य वाक्यं स ऋषिः, या तेनोच्यते सा
देवता' (KSA. 2. 4. 5. p. 1.)
इति परिभाषितत्वाद् ऋषिदेवते तत्र
तत्र ज्ञातव्ये । अस्मिन् सूक्ते इन्द्रादिति
वामदेवसंवादरूपेणी काचिदाख्यायिका
श्लोकरूपेण सूच्यते—

गर्भस्थो ज्ञानसम्पन्नो

वामदेवो महामुनिः ।

मतिं चक्रे न जायेयं.

योनिवेशात् मातुतः ॥१॥

किन्तु पाश्चात्तित्वेति

ज्ञात्वा नु जननी त्विवम् ।

दध्यो शान्त्यै शर्चां देवी—

मदिति त्विन्द्रमातरम् ॥२॥

अतिस्त्विन्द्रसाहेता

गमिणीमभ्यगादने ।

अतिवामदेवः

संवादमथ चक्रे ॥३॥

संवाद इति सूत्रेण

कथा संवात्र सूच्यते ।

नोक्तो वक्तृविशेषोऽत्र

प्रवेशेऽप्यनुवित्तः ।

अर्थतत्त्ववगमस्तद्व्यो

वक्तृभेद इति स्थितिः ॥४॥

इन्द्रोऽदितिर्ऋषिश्चास्मि-

न्मिथः सूक्ते समूचिरे ।

गर्भे शयानं सुचिरं

मातुर्गर्भादिनिर्गतम् ॥५॥

वामदेवं प्रति ब्रूत

ग्राह्ययर्चा शतक्रतुः ।

द्वितीयादिभिरर्घ्वै-

र्ऋषिरत्राह पञ्चभिः ॥६॥

'नही न्वस्येति सप्त स्यु-

रर्घ्वर्चा अदितेर्वचः ।

'ममच्चन त्वा युवति-

रित्युचः पञ्च वै मुनेः ॥७॥

दौर्गत्यशान्तिमत्राह

वामदेवस्तथान्यथा ।

एवमर्थाद्वक्तृभेद

इति बहुचशासनम् ॥८॥

अर्थो विवक्ष्यमानः—

वृषदेवेषु नेरितः ।

ऋषिदेवतसिद्धयर्थं

विवेकादर्थं ईरितः ॥९॥

VD. 4. 18. p. 110. इति Sy.

These *Slokas* of the *anukramanīBhāṣya* are quoted on RV. IV. 18. 13. by Dyā-dviveda also with slight variation.

इन्द्रादिति वामदेवानां सम्वादस्तत्र दीर्घकालं वामदेवो गर्भे शिष्ये तत इन्द्र ग्राह्य, अयमिति—अयम् । योनिमार्गः । सर्वेरेव जायमानैरनुक्रमेण लब्धः । पुराणः । यतः पथः । देवा अपि । उदजायन्तः । सर्वे । वामदेवश्चास्मात् । एव । मार्गात् । ग्राजनिनुमर्हति । गर्भे एव प्रवृद्धशिराः । मा । मातरम् । अमूम्, द्वितीयायाः शादेशः । पतितुम् । कार्षीदिति परोक्षेण वामदेवमाहेति ।

नाहमतो निरया दुर्गहैतत्तिरुश्चता पार्श्वार्णिर्गमाणि ।

बृहन्नि मे अकृता कर्त्तव्यं युध्यै त्वेन सं त्वेन पृच्छै ॥ २ ॥

नाहम् । गर्भे शयानस्य वामदेवस्य बुद्धिप्रकारं स्वयमेवाहं । न । अहम् । अस्माद्योनिमार्गात् । निर्गच्छामि । दुःखेन गाहितव्यं हि । एतत् योन्याख्यं स्थानं सङ्कटम् । तस्मात् तिरस्चीनात् । पार्श्वत् । अहं निर्गच्छानि, तिर्यक्षब्दात् 'अपावाने चाहीयच्छोः' इति तसिः,

१. ०भो P.

२. अत्यन्तेणोपलभ्यमानः Sy.

३. योनिनिर्गमनरूपो मार्गः Sy.

४. आनुपूर्व्येण Sy.

५. अनादिः Sy.

६. यस्माद्योनिमार्गात् Sy.

७. उदजायतपि P. उदयजायन्त M. उत्कर्षेणोत्पन्ना भवन्ति । तस्माद्योनिमार्गान्मनुष्या उत्पन्ना भवन्तीति किमु वक्तव्यम् Sy.

८. अकृता कर्त्तव्यं Sy.

९. समन्तात्प्राप्तम् Sy.

१०. अयं P.

११. ०हं शिराः P. ०हंशिराः M. गर्भे प्रक-

र्षेण बुद्धिं गतो वाक्पदेवः Sy.

१२. माता M.

१३. मातरम् P.

१४. अमून् M.

१५. ०तीयाऽशोदेशं M. यादेशः is suggested for शादेशः ।

१६. पतनाय, मरणे इत्येत्थं Sy.

१७. करोतु Sy.

१८. वामदेवः अनुवृत्तवन्तामेव प्रत्याह Sy.

१९. निरयाणि Sy.

२०. दुःखेन. गमितं P. दुर्ग्रहम् । दुःखेन ग्राह्यम्, न प्राप्यं भवतीत्यर्थः Sy.

२१. योनिनिर्गमनरूपं वत्सं Sy.

२२. योनिदेशावनिर्गतोऽऽत्मा पार्श्वं भित्त्वा निर्गच्छतीत्यर्थः । अन्यैरकृतमिदमेव न केवलं सया क्रियते किन्त्वन्यैः ज्ञानेन Sy.

२३. ०हियं P. Pa. 3. 4. 45.

ततो विभक्तेः सादेशः। बहूनि। ये जातस्य। अकृतानि जन्मान्तरे। अस्मिन् जन्मनि कर्तव्यानि कार्याणि। केनचिद्राक्षसवर्गेण। युद्धं करवाणि। सम्पृच्छे च। केनचित् ब्रह्मविद्यामिति।

परायतीं मातुर्मन्वचष्टु न नानु गान्यनु नू गमानि।

त्वष्टुर्गृहे अपिबत्सोममिन्द्रः शतधन्यं चम्बोः सुतस्य ॥ ३ ॥

परायतीम्। ममानिर्गमनेन मातरम्। त्वष्टुर्गृहे अग्र्यमाणां। इन्द्रः। अनु-
ब्रवीति। ततोऽहं न। न। अनुगच्छामि। अपि तर्हि क्षिप्रमेव। अनुगमानि=अधोमार्गेण
गच्छामि। यथा वामदेवो गर्भे चिरं शिष्ये तथेन्द्रश्चादित्या उदरे तत् किं समूढमुतासमूढमिति
सन्दिहान आह त्वष्टुरित्यर्धचंयोरनन्तर्योरेको वाक्यार्थः, त्वष्टुः। गृहे। सोमम्। अनेक-
धनक्रीतम्। तं प्रसह्य अपिबत्। अधिषवणफलकयोः। सुतः=पुत्रोऽपि नानार्थे विभक्तिव्यत्ययः,
तच्चैतदस्य व्युद्धं कर्म।

१. सादेशः M. सादेशः is suggested for सादेशः ॥ The passage तिर्थक्षब्दात्...सादेशः should immediately follow त्वष्टुर्गृहे and precede पादवार्त्तम्।

२. कर्माणि Sy. ३. जनि M.

४. कर्तव्यानि सन्ति Sy.

५. एकेन सपत्नेन विवदसानेन सह Sy.

६. सम्पृच्छेव M. ०च्छे P. सम्पृक् पृच्छानि Sy.

७. एकेन बुभुक्षुना Sy.

८. ०व्यति P.

९. मयि गर्भस्थिते सतीन्द्रो मदीयाम् Sy.

१०. ०न्ती P. परेतां अग्र्यमाणां Sy.

११. ०न्नेनु० P., D. अन्वब्रवीत् Sy.

१२. ना P. त्वष्टुर्गृहे गर्भे स्थितोऽहं पुराणं पन्थानं न Sy.

१३. अनुगमानि Sy.

१४. नुगमानानि P. अनुगमानानि M. अनु-
गच्छान्येव Sy.

१५. ०र्भेण P., D.

१६. ०मुता० P.

१७. ह P. वामदेवः स्वकीयमग्र्यकारित्वं परिहृत्येन्द्रस्याकृत्यकारित्वमुत्तरार्धचनेन प्रतिपादयति Sy.

१८. ०चंयोरको M.

१९. त्वष्टुः सम्बन्धिनि गृहेऽनुपहृतः सन् Sy.

२०. बहुधनेन क्रीतम् Sy.

२१. तत् M.

२२. सातृतासा सोमस्य पानं कृतवान्। अग्र्यमर्धस्तैत्तिरीयैः 'त्वष्टा हतपुत्रो वीन्द्रं साममात्त' (TS.2.4.12.1.) इत्यनुवाके सहता प्रबन्धेन प्रपञ्चितः Sy.

२३. ०णं क० D. ०यो P. सोमाभिषव-
फलकयोः Sy.

२४. सुधन् P. सुतस्य सोमं सुतवतोऽभि-
षुतवतः Sy. Sy. construes सुत-
स्य with त्वष्टुः।

२५. व्युद्धं P.

किं स ऋधकृणवृधं सहस्रं मासो जभारं शरदंश्च पूर्वीः ।

नही न्वंस्य प्रतिमानमस्त्यन्तजतिषुत ये जनिन्त्वाः ॥ ४ ॥

[किं सः ।] अथ किम् । स इन्द्रः । ऋधं कर्म । कृतवान् । यमेनम् । अनेकान् । मासान् । बहून् । च । शरदः । मातोदरे बभारेति । अथेन्द्रमातादितिराह नहीति—नहि । अस्ति । इन्द्रस्य । प्रतिमानं सदृशम् । जातेषु । अन्तः । अपिच । ये । जनिष्यमाणास्तेषु च तत्कथमित्याह ।

अवद्यमिव न्यमाना इहाकारेन्द्रं माता वीर्येणा न्यष्टम् ।

अथोऽस्यात्स्वयमत्कृत् वसान् आ रोदसी अ ग्राज्जायमानः ॥ ५ ॥

अवद्यमिव । गह्वमिव । इन्द्रम् । मन्यमाना । गुहायाम् । कृतवती । माता । वीर्येण । न्यष्टं यथा ह्रद ऊमिमिन्युष्टो भवत्येवमिन्द्रो वीर्येण न्यष्टः सोऽयं सर्वान् हिंस्यादिति

१. The *pratika* is supplied by the Editor.

२. यत्किमपि । सर्वमपीत्यर्थः Sy.

३. इन्द्रं M.

४. विरुद्धं कर्म Sy.

५. अकरोत् Sy.

६. इन्द्रम् Sy.

७. बहून् Sy.

८. यमेनमनेका स्मा सात् P.

९. संवत्सरांश्च Sy.

१०. मासोऽं P.

अदितिः Sy.

११. जभार—विभर्तेरिदं रूपम् । गर्भे स्थित इन्द्रो बहुषु संवत्सरेष्वदिति क्लेशितवानित्यर्थः Sy.

१२. इन्द्रस्याकोपमस्य मानाऽदितिरिन्द्रमाता-
प्येनं प्रति ब्रूते । हे वामदेव ! Sy.

१३. न विद्यते कस्य Sy.

१४. उपमानम् Sy.

१५. M. adds भूतेषु after जातेषु ॥

उत्पन्नेषु देवादिवु Sy.

१६. मध्ये Sy.

१७. अवि M.

१८. देवादयः Sy.

१९. जनयितव्या जनयिष्यमाणास्तेषु मध्ये-
ऽस्येन्द्रस्य प्रतिमानं नास्ति Sy.

२०. VM. ignores नु ॥ नु इति पाठ-
पुरणार्थः Sy.

२१. ०मिति P., D.

२२. गह्वं P.

गह्वमिव Sy.

२३. जानती Sy.

२४. गुहायां गह्वररूपे स्रुतिकागृहे जातम्
Sy.

२५. अकरोत् Sy.

२६. न्नजनन्यदितिः Sy.

२७. सामर्थ्येन Sy.

२८. न्यं M.

नितरां प्राप्तम् Sy.

२९. ०वम् P., D.

गुहाया करणम् । अथायम् । उदस्थात् । स्वयमेव । तेजोरूपम् । आच्छादयन् । आपूरयच्च ।
आवापृथिवी तेजसा । जायमानः ।

एता अर्षन्त्यललाभवन्तीश्चेतावरीरिव संक्रोशमानाः ।

एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रिं परिधिं रुञ्जन्ति ॥ ६ ॥

एताः । एता आपः । समुद्रं प्रति गच्छन्ति । अललाशब्दं कुर्वन्त्यः । घेनव इव ।
सह शब्दायमानाः । वामदेव ! त्वमेताः । विपृच्छ । किमेतासु प्रष्टव्यमिति चेत् ? किम् ।
इम् । आपः । शब्दायन्ते, भनि । शब्दकर्मा, भयादिन्द्रस्य शब्दायन्त इत्यभिप्रायः ।
कं च । मेघम् । अपा निवारकम् । आत्मनो निर्गमनार्थं भजन्तीति स चेन्द्रहतो वृत्र
इति ।

१. अनन्तरम् Sy.

२. उदस्थात् M.

उत्कर्षेणातिष्ठत् Sy.

३. आच्छादकः सन् वधान इत्यर्थः Sy.

४. समन्तात् पूरयामास Sy.

५. किञ्च आवापृथिवी Sy.

६. ०ना P.

उत्पद्यमान इन्द्रः Sy.

७. नद्यः Sy.

८. अललाश० M. अललेतेव रूपं शब्दं
कुर्वन्त्यः Sy.

९. उदकवत्य एव Sy.

१०. Omitted by P.

११. ०नो P., D. इन्द्रमहत्त्वप्रतिपादकोद्घा-
तेन हर्षेण बहुविधं शब्दायमानाः सत्यः
Sy.

१२. नदीः Sy.

१३. विच्छ P. विशेषेण पृष्ठवान् भव ।

एवं सम्पृच्छ । विचारिते सत्येच्छब्दा-
यमानमिन्द्रमात्मन्येव वचनं भव-
तीत्यर्थः Sy.

१४. इदम् is suggested for इम् ॥
एवम्भूता नद्यः इदं किम् Sy.

१५. उदकानि Sy.

१६. ओन्नप्राह्णं शब्दायमानं किं वदन्तीम-
स्य हे ऋषे ! त्वम् Sy.

१७. भनः M.

१८. नवादि० P.

१९. ०यम् M.

२०. किं M.

२१. ०रयामा० P. आवारकम् Sy.

२२. भञ्जन्ति । आपः कमपि मेघं न
भञ्जन्ति किन्त्विन्द्रो मम पुत्र एवो-
दकावरकं मेघं भङ्गस्वापः प्रवर्तयती-
त्यर्थः Sy.

२३. वृत्रमिति M.

किमु विदस्मै निविदो भनन्तेन्द्रस्यावृधं दिधिषन्त आपः ।

ममैतान्युत्रो महता वृधेन वृत्रं जघन्वा असृजद्वि सिन्धून् ॥ ७ ॥

‘किमु । निविदिति वाङ्नाम लौकिकानां वाचः । किमवद्यम् । इन्द्राय । वदन्ति । यच्चास्य । अवद्यं वृत्रवधादि तदपि । धारयन्ति । आपः, तथा च श्लोकः

‘पाप्मानमिन्द्रस्य मही जलं च ।

वृक्षाश्च कामं जगृहुः स्त्रियश्च ॥ इति ।’

मम । एतान् । पुत्रः । वृत्रम् । महता । वज्रेण । हत्वा । व्यसृजत । सिन्धूनि ।”

अथ सूक्तशेषेण वामदेव इन्द्रं स्तौति—

ममञ्चन त्वा युवतिः परासु ममञ्चन त्वा कुषवा जगार ।

ममञ्चिदापः शिशवे ममृष्युर्ममञ्चिः सहसोदतिष्ठः ॥ ८ ॥

ममञ्चति । मादयन्ती । त्वाम् । युवतिरदितिः । स्वोदरात् परास्तवती । तथा गर्भात्

१. यदेन्द्रो वृत्रासुरं हतवान् तदा शाश्वतीं ब्रह्महत्यां प्राप्तवानिति वामदेवस्याभिप्रायमुन्नीयादितिराह Sy.

२. निविनिति P., D. मरुत्वतीयशस्त्रे प्रमुखादिना ‘मरुस्तोत्रो मरुद्गणः’ आदिना इतिप्रतिपादकानि कानिचित् पदानि निबन्धनेनोच्यन्ते ता निविदः Sy. निविदिति वाङ्नाम Ngh. I. II.

३. ब्रह्महत्याकृतं पापम् Sy.

४. इमं वृत्रवधनिमित्तं ब्रह्महत्याकृतं पापं प्रमुखादिना Sy.

५. भवन्ति । किं वदन्तीति चेत् ? तर्हीन्द्रं पापरहितं मत्वा निविदः स्तुवन्ति । कथामेव पापरहितत्वम् ? उच्यते Sy.

६. इन्द्रस्य Sy.

७. आपः केवलशेषेण Sy.

८. The quotation is untraced.

९. मदीयः Sy.

१०. सिन्धूनुवकानि Sy.

११. इन्द्रः Sy.

१२. प्रभूतेन Sy.

१३. वध इति वज्रनामैतत् Ngh.2.20.

१४. हतवान् Sy.

१५. विशेषेण स्वैरत्वेन सत्तुं सृष्टवान् । इन्द्रेणोत्सृष्टा आपस्तस्य पार्श्वं जगृहुः रित्यर्थः Sy.

१६. उदकानि Sy.

१७. VM. ignores उ । and स्त्रित् ।

१८. इन्द्रः M. सूक्तशेषेण ऋषिरिन्द्रं स्तौति हे इन्द्र ! Sy.

१९. माद्यन्त्येव । प्रमत्तैवेत्यर्थः Sy.

२०. ंतीत्वां P. त्वं P., D.

२१. अदिति P. त्वदीया मातादितिः Sy.

२२. परात् परास्तः P. पराविशेषेण Sy.

परास्तं^१ माद्यन्ती । एव । कुषतिनिष्कर्षकर्म निष्कृष्टोदरी । जगारं । तथा माद्यन्त्यः^१ । एव ।
 आपश्च । जाताय^१ शिशवे । स्नापनवेलाया सुखमुत्पादयाञ्चकुः । अथ परोक्षः—माद्यन् । एव ।
 इन्द्रः^१ तदानीमेव । बलेन । उदतिष्ठदिति ।

ममच्चन ते मघवन्व्यंसो निविविच्चाँ अप हनू जघान ।

अथा निविद्ध उत्तरो बभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिणग्वधेन ॥ ६ ॥

ममत् । माद्यन्^{११} । एव । तव । इन्द्र ! व्यंसासुरः^{१४} । नितरां विध्यन्^{११} । हनू^{१०} । अपजघान^{१६} ।
 अथ^{११} । व्यंसेन न्यङ् विद्धः सन्^{१०} । स्वबलेन व्यंसस्योत्तरः^{११} । भवन्^{११} । तस्यासुरस्य^{११} । शिरस्त्वम् ।
 वज्रेण । सं पिणक्—चूर्णीकृतवानिति ।

गृष्टिः संसूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुअमिन्द्रम् ।

अरींळहं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्व इच्छमानः ॥ १० ॥

गृष्टिः । 'यज्ञो दक्षिणामभ्यध्यायत् तां समभवत् तदिन्द्रोऽयाचत् सोऽमन्यत यो वा इतो

१. परान्तं M.

२. प्रमत्तैवेत्यर्थः Sy.

३. निष्कृ० D. किञ्च कुषबानाम्नी काचि-
 ब्राक्षसी सा Sy. ४. गिरति स्म Sy.

५. हे इन्द्र ! प्रमाद्यन्त्यः Sy.

६. जाताय तुभ्यन् Sy.

७. सुखयाञ्चकुः Sy.

८. The passage beginning with
 गभात् and ending with माद्यन्
 is omitted by P.

९. वेन्द्र वेन्द्रः P.

१०. स्वेन वीर्येण Sy.

११. सूतिकागुहाब्राक्षसीं बाधमानः सधृत्कर्षेण
 तस्यो Sy.

१२. प्रमाद्यन्नेव Sy.

१३. त्ववीये Sy.

१४. माद्यन्नेन्द्र तमेव व्र P. हे जनवन् !
 इन्द्र ! Sy.

१५. व्यंसो नाम राक्षसः Sy.

१६. प्रविध्यन् Sy.

१७. मुखपाश्वे Sy.

१८. अपहतवान् Sy.

१९. अनन्तरं हे इन्द्र ! Sy.

२०. विद्धः सन् is omitted by M.
 राक्षसेन ताडितस्त्वम् Sy.

२१. उत्तरः व्यंसादधिकबलः Sy.

२२. भरन् M. भूतः सन् Sy.

२३. क्षीणस्य व्यंसस्य Sy.

२४. स बिणक् M. पिष्टवानिति Sy.

२५. यज्ञ P. २६. ता M.

जनिष्यते स इदं भविष्यतीति तां प्राविशत् तस्या इन्द्र एवाजायत सोऽमन्यत यो वै मर्दितोऽपरो
जनिष्यते स इदं भविष्यतीति तस्या इन्द्रोऽनुमृश्य योनिमाच्छिनत् सासूत । वशाभवत् इति
ब्राह्मणम् ॥ सकृत्प्रसूता गौर्गृष्टिरित्युच्यते सा । सूतवती । पुरातनम् । वृद्धानामभिगन्तारम् ।
अनावृष्यम्, स । वृषभम् । शत्रूणां प्रेरकम् । इन्द्रम् । सोऽयं जातस्तदानीमेव गतस्तस्मा-
न्मातुः जिह्वया लाढः । वत्स उच्यते । स्वैरमयं सञ्चरत्विति । स्वयमेव परानपेक्षम् ।
आत्मनः शरीराय । गमनम् । इच्छमानम् ।

उत माता महिषमन्ववेनदमी त्वां जहति पुत्र देवाः ।

अत्राब्रीद् वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्तसखे विष्णो वितुरं वि क्रमस्व ॥ ११ ॥

उत माता । अपि च । माता । महान्तं पुत्रमभिलषितम् । अन्वकामयत । अमी ।
देवाः । हे पुत्र ! वृत्रेण पीड्यमानाः । त्वाम् । परित्यजन्ति, पतिमनिच्छन्तस्तस्माद् वृत्रं

१. दितो० D.

२. The passage beginning with
तां प्राविशत् and ending with
भविष्यतीति is omitted by P.

३. इन्द्रः is omitted by M.

४. TS. 6. 1. 3. 6.

५. काचिद् गौः Sy.

६. सुषुवे Sy.

७. वयसा प्रबृद्धम् Sy.

८. प्रबृद्धबलम् Sy.

९. शत्रुभिरनभिभूतम् Sy.

१०. अन्वकामयत Sy.

११. गतः is omitted by M.

१२. लोको P. शत्रुभिरनभिभूतम् Sy.

१३. वत्स P., D. वत्सं यथा Sy.

१४. स्वैच्छया सञ्चरणायेः सुषुवे Sy.

१५. अन्वकामयतम् Sy.

१६. स्वशरीराय Sy.

१७. इच्छन्तम् is suggested for इच्छ-
मानम् ।

१८. VM. ignores माता ॥ इन्द्रजनन्य-
दितिः Sy.

१९. इत्युक्तवतीन्द्रस्य माता अदितिरिन्द्रम्
Sy. माता देवमाता BB.

२०. महिष इति महिषासैतत् (Ngh. 3.
3.) Sy. महनीयं महान्तं वा पुत्रम् BB.

२१. अयाचत Sy. अनुक्रमेणोद्दीप्तवती । ज्ञा-
पितवतीत्यर्थः । माता विज्ञापितवती स्वयं
च ज्ञातवानित्यर्थः । वेनतिः कान्ति-
कर्मा BB. २२. बह्वृचादयः Sy.

२३. हे मदीयपुत्र ! इन्द्र ! Sy. अथ माता
पुत्रमब्रीद् हे पुत्र ! BB.

२४. त्यजन्ति Sy. त्यजन्ति त्वया तूष्णी-
मास्यत इति BB.

जहीति । अथ । अन्नवीत् । इन्द्र । वृत्रम् । हनिष्यत् । हे सखे ! विष्णो ! अत्यन्तम् ।
विक्रमस्वाह वृत्रं हनिष्यामि मम सहायो भवेति ।

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छन् कस्त्वामजिघांसचरन्तम् ।

कस्ते देवो अघि मर्द्दीक आसीद्यत्प्राचिपाः पितरं पादगृह्य ॥ १२ ॥

कस्ते । जात. सन्निद्रो दक्षिणाया गोर्योनिमनुमुष्याच्छिनत् । यज्ञं च पितरम् । क्रोधात्
पादेषु गृहीत्वा परिभ्रमय्य देशान्तरे प्राक्षिणोत् तत्रेदमाह कस्त इति । हे इन्द्र ! कः । त्वामृते ।
स्वमातरम् । विधवाम् । करोति । यश्च भवतो भ्रमोऽयं यो वा इतो जनिष्यते स मां शयानम् ।
चरन्तं वा हनिष्यति सर्वस्य च स्वामी भविष्यतीति तत्राह शयुमिति एवंविधबलम् । कः । त्वाम् ।
हन्तुमिच्छति । को वा । देवोऽन्यः । सुखयितुर्वर्गं । अभिभवति जगत्सुखयतीत्यर्थः ।

१. अनन्तरम् Sy., BB.

२. विष्णुमुवाच Sy. विदितार्थोऽभिमुखो
भूत्वा वृत्रं हनिष्यसिन्द्रो विष्णुमन्नवीत् ।
एवं विदितार्थं वा विष्णुमिन्द्रोऽन्नवीत्
BB.

३. हन्तुमिच्छन् Sy.

४. मित्रभूत ! हरे ! त्वम् Sy. किम-
न्नवीत् ? हे सखे ! विष्णो ! BB.

५. हे व्यापनशील ! Sy.

६. अतिपराक्रमी भव इति Sy. विक्रान्त-
तरं विक्रमस्य । जहि शीघ्रं शत्रुमिति
BB.

७. Omitted by P., M. तौ वाऽस्म-
दभिमतं साधयतमिति । एवं शत्रुमारण-
व्यापनप्रधानमिदं युगलमभिचरतोऽभि-
चर्यमाणस्य वा युक्तमिति लक्ष्यते BB.
This stanza=TS. 3. 2. IX. 3.

८. ०मनुष्यमनुत्पादयितुं P. ०इयच्छि० M.

९. पितुः सकाशात् जनिष्यमाणाद् भीतस्त्वं
त्वदीयं पितरम् Sy.

१०. प्राहिणोत् M. प्रकर्षेणावधीः । तस्मात्
कारणात् Sy.

११. देवः Sy.

१२. त्वत्तोऽन्यम् Sy.

१३. पितृवधेन पतिरहिताम् Sy.

१४. अकरोत् Sy.

१५. जाग्रतम् Sy.

१६. त्वत्तोऽन्यः Sy.

१७. ०छन्दि M. हन्तुमैच्छत् Sy.

१८. ०न्य P.

१९. प्रजानां सुखकरणे Sy.

२०. वर्गो भवति P., D. अधिक आसीत् Sy.

२१. अयमर्थः 'ऋक्सामे वै देवेभ्यः' (TS.
6. 1. 3. 6.) इत्यनुवाके 'यज्ञो दक्षिणा-
मभ्यध्यायत्' इत्यादिब्राह्मणेन तैत्ति-
रीयकैर्बहुधा प्रपञ्चितः Sy.

अवर्त्या शुनं आन्त्राणि पेचे न देवेषु विविदे मर्दितारम् ।

अपश्यं जायाममहीयमानामधा मे श्येनो मध्वा जभार ॥ १३ ॥

अवर्त्या । वृत्त्यभावात् । शुनः । आन्त्राणि । पेचे भक्षणार्थम् । नच । देवेषु । अहं
लब्धवानस्मि । सुखयितारम् । दृष्ट्वाश्चास्मि । जायाम् । अन्नाभावादपूज्यमानाम् । अर्थे-
न्द्रचोदित कश्चित् । श्येनः । मध्वा । मधु । आजभार ।

व्याख्यत् पञ्चममध्याय तृतीयस्याष्टकस्य सः ।

यज्ञनारायणकुले यस्य मातुः समुद्भवः ॥

इति तृतीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

१. अनया वामदेवः स्वकीयं दारिद्र्यं सूच-
यति ॥ वामदेवोऽहम् Sy.
तथा बृहदेवता (BD. 4. 130., 131.
126.)
अञ्जसा न जनिष्येऽहं ब्रुवाणं गर्भमेव तु
॥ १३० ॥
अन्वशादितिः पुत्रमिन्द्रमात्महितैषिणी ।
देवर्षिपितृपूजार्थं य आन्त्राण्यपचच्छुनः ।
यस्य वै श्येनरूपेण ह्याहरद् बृत्रहा मधु
॥ १२६ ॥
इति वामदेवस्त्रिष्टुभा दौर्गत्यं प्रकाश-
यति DDN.

२. पीतलोक्त ॥ ह्येन Sy., DDN.

३. वृत्त्यभावा नः M. शुनकसम्बन्धीनि
Sy., DDN.

४. पुरीतन्ति Sy., DDN.

५. चैव M. अपचम् Sy., DDN.

६. वै P. ७. द्योतमानेषु । बह्वधाविषु
मध्ये Sy., DDN.

८. खेने Sy., DDN.

९. इन्द्रावर्त्या सुखयितारम् Sy. इन्द्रावन्य-
मात्मकः सुखयितारम् । मर्दितारमिति

द्वयोः स्वरयोर्मध्यमत्वाभावाद् लब्धा-
भावः (Cf. RPR. 1.52.) DDN.

१०. अन्नाक्षम् Sy., DDN.

११. ०यस० P. स्वकीयां भार्याम् Sy.,
DDN.

१२. ०जसा० P. अश्लाघनीयाम् Sy.,
DDN.

१३. अथ अनन्तरम् Sy., DDN.

१४. श्येनवच्छीघ्रगामीन्द्रः Sy., DDN.

१५. ०ह्य M. अथा मे इति—अथ पुरुष-
हृवर्धयेत्यद्यादित्वादीर्घः (Cf. RPR.
7. 33.) DDN.

१६. मधुरोपेतमुबकम् Sy. मधुपुरीषमिति
जलनामनी (Ngh. 1. 12.) DDN.

१७. आजहार Sy., DDN.

१८. Ms. D. puts the figure ॥ १८ ॥
here to indicate the end of
eighteenth hymn. No
such number is given in
P. and M.

१९. The line इति...ऽध्यायः is
omitted by P., D.

॥ अथ ततोऽष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

अथैवा त्वामिन्द्र वज्रिन् व्याचिख्यासति माधवः ।

निपातेष्वेव वक्तव्यं प्राग्लुक्तं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अथाधेति समानार्थौ^१ तौ पठन्ति च बहुचाः ।

अवधानेन महता ज्ञायते तौ यथा पृथक् ॥ २ ॥

न गुरुत्वं लघुत्वं वा कर्णौर्मात्राभिरेव च ।

भवत्सर्व्वन्दसां किन्तु प्रयत्नैश्च पृथग्विधैः ॥ ३ ॥

यथा सर्षपमेयेषु करोति गुरुलाघवम् ।

ऋसरेणुस्तथा वेदे प्रयत्नो कर्णागोचरः ॥ ४ ॥

एवं ह्यौ च पर्यायौ प्रसिद्धेः^२ प्रतिपादकौ ।

पृथक् पृथक् प्रयुज्येते बहुचैरभिधानतः ॥ ५ ॥

१. अथ 'एवा...वज्रिन्' RV. 4. 19.

1^a.

२. त्वा इन्द्र P.

३. Omitted by M., R.

४. स्तः पृथक् पृथक् R.

५. ०र्णो मा० P.

६. ०तं छ० P.

७. ०वै D.

८. यथा सरिपमे० P., D. यथात्सरि-
ममे० M. I have adopted the
reading of R. सर्षप is a

mustard or any other
minute seed, used in weigh-
ing objects. ऋसरेणुः is 'the
mote or atom of dust mov-
ing in a sun-beam (con-
sidered as an ideal weight of
the lowest denomination,
or equal to 3 or 30 invisible
atoms).'

९. ०वे P.

१०. ०रवधानतः M., R.

‘परां ह॒ यत् स्थिरं॑ ह॒य’ ‘यद्ध॒ स्या ते॒ पनी॑यसी’ ।

‘आ घां ग॒मद्यदि॑ श्रवत्’ ‘आ घा॒ ये अ॒ग्निभि॑न्वते’ ॥ ६ ॥

‘इ॒यत्तिका॑ श॒कुन्तिका॑’ ‘सूर्ये॑ वि॒षमा॑ संजामि’ ।

अ॒नयो॒रुत्तरे॑र्ध॒र्चे द्वैवि॑ध्यं दृश्यते पदे ॥ ७ ॥

अधी॑यते हि द्विविधं सो ज्ञ॒यपि॑ सं इत्यपि ।

न तत्र॑ वा॒सना॒मेके वक्त॑व्यां म॒न्वते॑ जनाः ॥ ८ ॥

‘यथा॑नु॒ श्रुता॒म॒मति॑म्’ ‘अ॒क्रा॒वि॒हस्ता॑ सु॒कृते॑’ ।

‘वरु॑णो॒ऽऽत्स्व॑न्तः’ इति पदद्वैविध्यदर्शने ॥ ९ ॥

न तत्र॑ दोषः पूर्॒वस्यां॑ पृथक् मि॒त्रश्च॑ की॒र्त्यते॑ ।

वरु॑णोति त्रि॒तीय॒स्य॒मेके॒ना॒क्ताबु॑गपि ॥ १० ॥

१. ह॒तय॑ M. RV. I. 39. 3.

२. RV. V. 6. 4.

३. ०द्यमि॑ M.

४. RV. I. 30. 8.

५. यें॒ग्नि० M.

६. RV. VIII. 45. 1.

७. RV. I. 191. 11.

८. RV. I. 191. 10.

९. Omitted by P.

१०. ०ब्धं॑ P., D.

११. ०नु॑ D. ०नु॑ P. यथा॑ ‘अनु॑’ etc. RV.

१२. RV. V. 62. 5.

१३. अ॒ना॒वे॒हस्ताः॑ P. अ॒क्रा॒वि० D.

१४. RV. V. 62. 6.

१५. RV. V. 62. 6.

I have separated the Vedic quotation from इति with the result that *Sandhi* is dissolved. The dissolution of *Sandhi* makes the 6th syllable long. With *Sandhi*, it would be short. The 5th is already long.

१६. ०दर्शनम्॑ M.

१७. Omitted by P., D.

१८. ०ब्धं॑ M.

तस्मादत्रापि वक्तव्यं द्वैविध्यस्य प्रयोजनम् ।

तदुच्यते 'सा नो' अमा' 'सो चिन्नु मद्रा क्षुमती' ॥ ११ ॥

'सो चिन्नु वृष्टिर्युध्या' च त्रिषूकारः प्रदृश्यते ।

स्पष्टीकरोति स स्त्रीत्वमूर्द्धित्याहुर्विपश्चितः ॥ १२ ॥

ननु नाम्नामनेकस्मिन् वृत्तिरर्थेऽपि युज्यते ।

तानि ह्याख्यातजान्याहुर्नृथा गौर्गमनादिति ॥ १३ ॥

गमनात् पृथिवी गौः स्यादादित्यः पशुरेव च ।

"गौश्च" स्याद् गच्छति जलं निम्नं प्रत्येति सर्वदा ॥ १४ ॥

निपाता उपसर्गाश्च दृश्यन्ते तेन हेतुना ।

बहुष्वर्येषु येष्वेते दृश्यन्त उपमादिषु ॥ १५ ॥

बहुष्वर्येषु धातूनां वृत्तौ यत्कारणं भवेत् ।

तदेवात्रापि भवति सा च शक्तिरिति स्थितिः ॥ १६ ॥

१. से M.

२. RV. X. 63. 16.

३. चिन्नु P.

४. RV. X. 11. 3.

५. पुष्टि० P.

६. RV. X. 23. 4.

७. सो चिन्नु वृष्टिर्युध्या च is missing in M.

८. त्रिषूकारः M.

९. पद० P.

१०. ऽस्त्वमूर्द्धित्याहु० M.

११५

११. Cf. तत्र नामान्याख्यातजानीति शाक-
टायनो नैवक्तसमयश्च N. 1. 12. सर्वा-
प्येतानि नामानि कर्मतस्त्वाह शौनकः
BD. 1. 26. 27. नाम च धातुज-
माह निरुक्ते । नाम खल्वपि धातुजम् ।
PMBH. III. 3. p. 138.

१२. गौ D.

१३. बागा स्याद् M. बागा सा R.

१४. च is omitted by D.

१५. नैव P., D. केन R.

१६. से P.

IV. 19.

एवा त्वामिन्द्र वज्रिभत्र विश्वे देवासः सुहवास उमाः ।

महामुमे रोदसी वृद्धमृष्वं निरेकमिदृणते वृत्रहत्ये ॥ १ ॥

एवा त्वाम्^१ ॥ वामदेवः ॥ एवम् । त्वाम् । इन्द्र ! वज्रवन् ! अस्मिन् । वृत्रहनने ।
सर्वे । देवाः । शोभनाह्वानाः । अवितार^२ । महान्तम् । उमे । द्यावापृथिव्यौ । वृद्धम् ।
दर्शनीयम् । एकम् । एव । आभिमुख्येन प्रार्थयन्ते ॥

अवासुजन्तु जिव्रयो न देवा भुवः सम्राळिन्द्र सत्ययौनिः ।

अहृन्महिं परिशयानुमणः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥ २ ॥

अवासुजन्त । यथा^३ । जीर्णाः^४ पुत्रान् कार्येष्ववसृजन्ति एवं त्वाम् । देवाः । वृत्रहत्येष्व-
सृष्टवन्तः । त्वं च वृत्रवधार्थं गच्छतां तेषां सम्राट् । इन्द्र ! अभवः^५ । कल्याणावासस्थानः^६ ।

१. चतुर्थे मण्डले द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि
व्याख्यातानि । 'एवा त्वामिन्द्र' इत्ये-
कादशार्चं नवमं सूक्तम् । तस्य मण्ड-
लाविपरिभाषया (Cf. KSA. 12.
12. p. 5.) वामदेव ऋषिः । अनादे-
शपरिभाषया (Cf. KSA. 12.6.5.)
त्रिष्टुप् छन्दः । इन्द्रो देवता । तथा
चानुक्तान्तम् 'एवैकादश' (KSA. 22.
19.p.17.) इति । अग्निष्टोमे माध्य-
न्दिनसवने सैत्रावरुणशस्त्रे इदं सूक्तम् ।
सूच्यते हि—'एवा त्वामिन्द्रो शशु षु णः
सुमना उपाक इति याज्या' (ASS. 5.
16.) इति । पृष्ठपाणि-मन्त्र-पत्र-योः
प्रथमेऽह्नि सैत्रावरुणशस्त्रे अहीनसूक्तं
तत्स्थाने त्रीणि सम्पादयन्तानि । तत्रेवं
प्रथमं सूक्तम् । सूत्रितञ्च—'एवा त्वा-
मिन्द्र यस इन्द्रः' (ASS. 7. 5.)

इति Sy.

२. एवा P. उक्तप्रकारेण स्तूयमानम् Sy.

३. अस्मिन् यज्ञे Sy.

४. वृत्रहननार्थम् Sy.

५. शोभनाः P. सुहवाः Sy.

६. रसकाः Sy.

७. महान्तं प्रभूतम् Sy.

८. उपे च M. ९. पृथिव्यो P.

१०. गुणैः प्रवृद्धम् Sy.

११. निःशेषेण सम्भजन्ते Sy.

१२. इव Sy.

१३. प्रवृद्धाः पितरो यूनः पुत्रानिव Sy.

१४. ऽष्वेवसुं M.

१५. असुरवधार्थं प्रैरयन् । ततो हे इन्द्र ! Sy.

१६. सर्वेषां लोकानामधीश्वरः Sy.

१७. इन्द्रो भवः M.

१८. सत्यनिवासस्त्वम् Sy.

हतवानसि । अहिम् । उदकम् । परिवृत्य शयानम् । अथ मार्गान् । विद्वस्य प्रीणयितुं प्राची-
नान् । व्यलिखो येमर्गिर्नद्यो गच्छन्ति ।

अतृप्णुवन्तं वियतमबुध्यमबुध्यमानं सुषुपाणमिन्द्र ।

सप्त प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥ ३ ॥

अतृप्णुवन्तम् । निद्रायामनुपरतश्चदम् । विबद्धं पृथिव्या विस्रस्तम् । गतबुद्धिम् । अत
एवाबुध्यमानम् । स्वपन्तम् । इन्द्र ! सप्त । प्रवणयुक्ता नदीः । आवृत्य शयानम् । अहिम् ।
वज्रेण । विहसितवानसि । अकाण्डे निद्रामर्ध्यम् ।

अक्षोदयच्छन्सा चामं बुध्नं वार्यं वातस्तविषीमिरिन्द्रः ।

हृद्धान्यौभादुशमानं ओजोऽवामिनत्कुक्कुभः पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

अक्षोदयत् । उदकमूलं मेघम् । इन्द्रः । अक्षोदयत् । यथा क्षीणोदको भवति ।

१. गतवा० P., D. अवधीः Sy.

२. वृत्रासुरम् Sy.

३. उदकं लक्षीकृत्य Sy.

४. परितः समन्ताच्छयनं कुर्वन्तम् Sy.

५. सर्वत्र प्रवर्तिका नदीः Sy.

६. विद्वस्य प्रीणयित्रीः Sy.

७. प्रकर्षेण विलेखनं कृतवानसि । इन्द्रो
वृत्रं हत्वा तेनावृतान्युवकानि प्रवाह-
रूपेण प्रवर्तयतीत्यर्थः Sy.

८. अतृप्णुव० D. अतृप्णुव० P.

९. भोगेष्वतृप्यन्तम् Sy.

१०. शिथिलाङ्गम् Sy.

११. दुर्विज्ञानम् Sy.

१२. एव बुध्य० P.

किमप्यजानन्तम् Sy.

१३. स्वतन्त्रम् M. सुप्तम् Sy.

१४. सर्पणस्वभावाः Sy.

१५. अपः Sy.

१६. आवृत्य तिष्ठन्तम् Sy.

१७. वृत्रम् Sy.

१८. व्यरिणाः । विशेषेण हतवानसि Sy.

१९. अपर्वणि पौर्णमास्याम् । पौर्णमास्यां
वृत्रवधः 'त्वष्टा हतपुत्रः' इत्यनुवाके
'छन्ति वा एनं पौर्णमास आमा-
वास्यायां प्याययन्ति' (TS. 2. 5. 2.
5.) इति तैत्तिरीयेऽप्युक्तः Sy.

२०. VM. ignores प्रति ।

२१. अन्तरिक्षम् Sy.

२२. परमेश्वर्ययुक्तः Sy.

२३. सम्पिपेष Sy.

२४. यदा M.

२५. क्षीणोदकम् Sy.

बलेन । तत्रोपमानम्, उदकम् । इव । वायुः । बलैरिति । बलम् । कामयमानः । तत्प्रकाशनार्थं
मेघस्य दृढानि स्थानानि । हिसितवानित्येतदेवाहाभिनदिति । मेघानाम् । उदकनिःसरणदिशः ।
अघस्तादभिनदिति ।

अभि प्र दद्रुर्जनयो न गर्भं रथाइव प्र ययुः साकमद्रयः ।

अर्तर्पयो विसृत उब्ज ऊर्मान्त्वं वृतां अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ५ ॥

अभि । अः प्रवारितवन्तः प्रकाशितवन्तो मेघा उदकम् । जायाः । इव । गर्भम् ।
रथा इव च । प्रयान्ति । साकम् । मेघा । इन्द्र ! त्वम् । विविधं गच्छतो मनुष्यादीन् ।
अप्रीणयः । हतवानसि । उदकोमीन् । ततश्च महिना परिवृतान् । सप्त सिन्धून् ।
अगमयः ।

त्वं भूमिवनिं विश्वेनां तुर्वीतये वय्याय चरन्तीः ।

अरमयो नमसैजदर्याः सुतरया अकृषोरिन्द्र सिन्धून् ॥ ६ ॥

त्वं महीम् । त्वम् । महतीम् । विश्वस्य प्रीणयित्रीम् । तुर्वीतये । वय्याय च ।

१. तत्र दृष्टान्तः Sy.
२. तद्वत् Sy.
३. बलः M.
४. स्थिराप्यप्यभ्राणि Sy.
५. अभाङ्गीत् Sy.
६. ०नित्यते देवा० D.
७. गिरीणाम् Sy.
८. पक्षान् Sy.
९. ०स्तद० P. अत्यन्तममैत्सीत् Sy.
१०. अभिजन्तुः Sy.
११. जनन्यः Sy.
१२. पुत्रम् Sy.
१३. रहणशीला रथा यथा तथा वृत्रवधार्थम् Sy.
१४. प्रकर्वेणायासिषुः Sy.
१५. त्वया साकम् Sy.

१६. मरुतः Sy.
१७. गथो P. हे इन्द्र ! त्वं विस्र गवांला नदीः Sy.
१८. अद्भिरपूरयः Sy.
१९. अवधीः Sy.
२०. ०कोमीन् P. कोमि M. मेघान् Sy.
२१. मल्ला M. महिना is suggested for महिना ।
२२. वृत्रेणावृताम् Sy.
२३. अयः Sy.
२४. प्रेरयः Sy.
२५. माहि P.
२६. हे इन्द्र ! Sy.
२७. ०त्रीः M.
२८. तुर्वीतिनाम्ने राक्षे Sy.
२९. वय्याय D. वयाय M. वय्यनाम्ने च Sy.

क्षरन्तीम् । हविषा दत्तेन । उदकेम् । एजत् । अरमये इति द्विकर्मकः उदकौ च स्वल्पं स्वल्पं कृत्वा तत्र पृथिवी स्थापितवानसि तदानीमुदकेनोपेतान् सिन्धूश्च । सुतरणान् । कृतवानसीति ।

प्राग्रुवो नमन्वो न वक्त्रा ध्वसा अपिन्वदुवतीर्ध्वतज्ञाः ।

धन्वान्यज्ञा अपृषाक्तृषाणां अधोगिन्द्रः स्तर्यो दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

प्राग्रुवः । प्रापिन्वत् । नदीः । नमतिर्हिंसाकर्मा, सेनाः । इव । शब्दकारिणीः । ध्वंसनशीलाः । युवतीः । सत्यज्ञाः । ततश्चायं निरुदकान् देशान् । ये प्राप्नुवन्ति तान् । तृष्णातान् । उदकेन प्रीणयति । मेघान् दुग्धवान् । गमनशीला अपः । दंसुपत्नीः—दमनपरा असुरा यासां शोभनाः पतयः ।

१. क्षरन्ती M. अभीष्टान् कामान् दुह-
तीम् Sy.

२. अक्षेन Sy.

३. ओदकेम् P. अर्णसोदकेन च Sy.

४. एजता चलता Sy.

५. रमयति । इन्द्रः पृथिवीमश्वोदकसमृद्धां
करोतीत्यर्थः Sy.

६. ओकेनर्ध P.

७. Omitted by P., D.

८. Omitted by P., D. जलानि Sy.

९. सुष्ठु तीर्णानि Sy.

१०. कृतवच्छत्विति M. अकार्षीः Sy.

११. VM. ignores अवनिम् and इन्द्र ॥
अवनिं भूमिम् Sy.

१२. ओपिबत् P., D. प्रकर्षेणापूरयत् Sy.

१३. अग्रुव इति नदीनामेतत् (Ngh. I.
13.) । अग्रगामिनीर्नदीः Sy.

१४. ओति हि P. The passage नमति-

हिंसाकर्मा should immediately
follow शब्दकारिणीः ।

१५. ओणी P., M. शत्रूणां हिंसिकाः Sy.

१६. ओसहन P. कूलानां ध्वंसिकाः Sy.

१७. ओतीध्वं P. अद्भिर्मिश्रिताः Sy.

१८. सत्यं ना M. ऋतस्यासत्य जनयित्रीः Sy.

१९. निर्जलानुसृतांश्च Sy.

२०. तां M. मार्गस्य गन्तुन् Sy.

२१. ओर्ताः M. पिपासया युक्तान् पुद्गलान्
अपूरयत् Sy.

२२. वृष्ट्या अपूरयत् Sy.

२३. दुग्धान् P., D. अशुक्षत् । इन्द्रो राक्षस-
कृतिरसमृद्धाश्चिद्वत्प्रसवा अपि गा
विमुच्य सप्रसवाश्चकारेत्यर्थः Sy.

२४. अवे P. अवो M. निवृत्तप्रसवा गाः Sy.

२५. दंसुवतीः M. किञ्च दमनपरा असुराः
सुष्ठु पतयो यासां ताः Sy.

२६. VM. ignores इन्द्रः ।

पूर्वीरुषसः शूरदंश्च गुर्ता वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिन्धून् ।
परिष्ठिता अतृणद्वद्वधानाः सीरा इन्द्रः सवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥

पूर्वीः । अहर्मुखस्थोषसः । शूरदः । च । वृत्रे गुर्ता=भक्षिता । वृत्रम् । जघन्वान् ।
इन्द्रः । व्यसृजत् । तथा सिन्धूँश्च । तथा परितः स्थिताः सर्व देशं व्याप्य वर्तमानाः ।
मनुष्यान् बाधमानाः । नदीः । वज्रेण समुद्रं प्रति सवितुम् । अतृणत् । पृथिव्या तथा हि
सरन्त्यापः ।

बृह्नीभिः पुत्रमग्रुवो अदानं निवेशनाद्वरिव आ जमर्थ ।
व्यन्धो अख्यदहिमाददानो निर्भूदुखच्छित्समरन्तु पर्व ॥ ९ ॥

बृह्नीभिः । अग्रुनाम्नः कस्यचित् । पुत्रम् । उपदीकाभिः । अद्यमानम् । हरिवः ।
तस्माद् बल्मीकनिवेशनात् । आहूतवानसि । भवत्प्रसादाद्वस्तेन सर्पम् । प्रमादादाददानोऽग्रुवः
पुत्रः । अन्वः सन् लब्धवक्षस्तं सर्पम् । व्यन्धत् । तथा स ऋषिः बल्मीकतोऽप्युत्पद्येता ।
तस्मात् स्थानात् निर्भूत्=पृथग् भूतः । तस्य विश्लिष्टानि शरीरपर्वाणि च । इन्द्रप्रसादात्

१. ०वीं D.

२. ०षः P.

३. संवत्सरांश्च Sy.

४. तमिन्नया गीर्णाः Sy.

५. वृत्राख्यमसुरम् Sy.

६. हतवान् Sy.

७. ०न्वोऽप्यसृ० P.

विशेषेण ससर्जं Sy.

८. ०न्वोऽप्यसृ० कानि व्यसृजत् Sy.

९. किञ्च Sy.

१०. ०ता D. मेवेषु परितः स्थिताः Sy.

११. वृत्रेण परितो बध्यमानाः Sy.

१२. नीः P. सीरा इति नवीनामेतत्
Ngh. I. 13.

१३. गमनार्थम् Sy.

१४. अविध्यत् Sy.

१५. पृथिवीरूपेण मार्गेण Sy.

१६. VM. ignores पूर्वीः ॥ बृह्नीः Sy.

१७. अग्रु नाम काचित्, तस्याः Sy.

१८. अप० D., P.

उपजिह्विकाभिः Sy.

१९. हे हरिसंज्ञकादयोपेतन्द्र ! त्वम् Sy.

२०. वर्यकनि० P. बल्मीकाख्यात् स्थानात्
Sy.

२१. इन्द्रेणाह्वयमाणोऽग्रुवः पुत्रः Sy.

२२. पूर्वमन्वः सन् Sy.

२३. व्या० D.

विशेषेणापश्यत् Sy.

२४. बल्लिको० P. बृह्नीको० M. बल्मी-
काख्याया उज्जायाश्छेदकानि Sy.

२५. निर्भू० D.

बल्मीकाभिर्गतोऽभूत् Sy.

२६. विश्लिष्टानि M. पर्वाण्यस्य सर्वाण्यङ्गानां
विश्लिष्टानि पर्वाणि Sy.

सङ्गतान्यासन् ।

प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्राविद्धाँ आह विदुषे करांसि ।

यथायथा वृष्यानि स्वगूणांसि राजभ्यार्विवेषीः ॥ १० ॥

प्र ते । मेधाविस्मिन्द्र ! तव । पुरातनानि । क्रियमाणानि च । कर्माणि । आज्ञानक्षय-
मृषिः । विदुषे जनाय । प्रब्रवीति । यथा यथा त्वम् । वर्षणनिमित्तानि । स्वमूतोलमनानि ।
कर्माणि । राजन् ! नृहितानि । प्राप्तवानसि ॥

नू द्युत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रुथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

[नू द्युते ।]

१. समगच्छन्त । उपजिह्विकाभिः शिथिली-
कृतान्यधुवः पुत्रस्य पर्वाणीन्द्रेण समधी-
यन्तेत्यर्थः Sy.

२. हे प्राज्ञेन्द्र ! Sy.

३. त्वत्सम्बन्धीनि Sy.

४. करणानि कर्माणि Sy.

५. करांसि त्वदीयानि कर्माणि Sy.

६. अजा० D. आ समन्ताज्जानन् वामदेवः
Sy. ७. विदुषः सर्वं जानतः Sy.

८. प्रकर्षेण ब्रवीति Sy.

९. Omitted by P.

१०. वर्षणयोग्यानि Sy.

११. स्वयः गूणाणि Sy.

१२. त्वत्सम्बन्धीनानि कर्माणि Sy.

१३. हे राजमानेन्द्र ! Sy.

१४. नर्वाणि मनुष्यहितानि Sy.

१५. व्याप्नोः । अकार्षीरिति यावत् Sy.

१६. 'MS. D. puts the figure ॥ १६ ॥
here to indicate the end of

nineteenth hymn. No such
number is given in P. and
M.

१७. The stanza has already been
explained. See RV. IV. 16.
21. Sy. explains the stanza
here again in the following
manner:—

हे इन्द्र ! नु क्षिप्रम् । स्तुतः पूर्वैर्ऋषिभिः
संस्तुतः । नु क्षिप्रं गुणानः अस्माभिः
स्तूयमानस्त्वम् । इयमन्नम् । जरित्रे
स्तोत्रे मह्यम् । नद्यो न अद्भिर्नदीरिव ।
पीपेः व्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे हरिवः ।
हरिसाकावबोपेतन्न । ते तुभ्यं नव्यं
नवतरं ब्रह्म स्तोत्रम् । अकारि अस्मा-
भिः क्रियते । रुथ्यो रथवन्तो वयम् ।
धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या सदासाः त्वां
सर्वदा नृहितानि कर्माणि हविर्भूयान् ।
वातारो वा स्याम भूयास्म ।

IV.20.

आ न इन्द्रो दूरादा न आसादमिच्छति यासदुग्रः ।

ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रबाहुः संगे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून ॥ १ ॥

१. आ न इन्द्रः । आगच्छतु । अस्मान् । पृतनामिच्छतः । इन्द्रः । दूरात् तत्रस्थश्चेत् ।
अथात्तिकस्यश्चेत् ततः । आयातु । अभिलषितानां कर्ता । रक्षणाय । उद्गूर्णः । बलवत्-
मेखैः । नृणां पालयिता । वज्रबाहुः । सङ्ग्रामेषु । शत्रुभिः सङ्गे सति । तरणशीलः ।

१. 'आ न इन्द्रः' इत्येकादशर्चं दशमं सूक्तं
वामदेवस्यार्चं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । 'आ नः'
इत्यनुक्रमणिका (KSA. 22. 20. p.
17.) पृष्ठधाभिप्लववहृयोः प्रथमे-
ऽहनि निष्केचल्ये एतन्निविद्वानीयम् ।
सूत्रितञ्च—'आ न इन्द्र इति निष्के-
चल्यम्' (ASS. 7. 5.) इति । महा-
व्रतेऽप्येतत्सम्पातसक्तम् । तथैव पञ्च-
मारण्यके सूत्रितञ्च 'आ न इन्द्रो दूरादा
न आसादिति सम्पातः' (AA. 5. 2. 2.)
इति Sy.

२. आयातु Sy. आ उपसर्गो यासदित्यत्र
सम्बध्यते U.

३. अस्माकम् Sy., Mah., U.

४. शत्रून् Sy. पृतनामिच्छन्ति पृतन्यन्ति
Mah. सङ्ग्रामयतः शत्रून् U.

५. दूरप्रदेशाद् ध्रुलोकादेरपि Mah. दूराद्
ध्रुलोकादेः U.

६. आसत्तादन्तिकाञ्च Sy. निष्कप्रवशा-
दपि । . . . आसादित्यन्तिकनाम Mah.
आगच्छतु चास्माकं समीपात् यद्यपि
दूरे यद्यप्यन्तिक इत्यर्थः U.

७. दूरात्समीपाच्चागच्छत्वित्यर्थः Mah.

८. अभिलषिता० P. यजमानसम्बन्धिनाम-
शीष्टानां कर्ता Sy. अभिष्टिमभिलाषं
करोतीत्यभिष्टिङ्गन् मनोरथप्रकः Mah.
अभिलषितपदार्थकः १ U.

९. अबितुमस्माकं रक्षणं कर्तुम् Mah.
अवनाय अघ्नाय वा U.

१०. तेजस्वी Sy. उग्र उत्कृष्टः Mah.
अतिविषमः U.

११. अतिशयेन तेजस्विभिर्मर्शद्विर्युक्त इति
शेषः Sy. तेजस्वितमेर्बलैर्युक्त इति
शेषः । ओजो विद्यते येषां त ओजस्विनः ।
अत्यन्तमोजस्विन ओजिष्ठाः Mah.
एत्य च . . . ओजस्वितमेर्बलैरुपेतः U.

१२. वृष्टिद्वारा नृणां मनुष्याणां पालकः Sy.
नृणां पालकः Mah.

१३. वज्रहस्तः Sy. वज्रं बाहौ यस्य सः
Mah.

१४. बहुष्वपि सङ्ग्रामेषु युगपदुत्थितेषु सत्सु
Mah. एतदपि सङ्ग्रामनाम (Ngh.
2. 17.) बहुषु च युगपदुत्थितेषु
U.

१५. शत्रुभिः संयोगे सति Sy. सङ्गः समिति
द्वे सङ्ग्रामनामो (Ngh. 2. 17.)
सङ्गे एकस्मिन् सङ्ग्रामे Mah., U.

१६. सर० D. The passage beginn-
ing with उद्गूर्णः and ending
with तरणशीलः is omitted by
M. हिंसन् Sy. 'तुर्वं हिंसायाम्' । तुर्व-
तीति तुर्वणिहन्ता . . . सङ्ग्रामेषु नृणां हन्ते-
त्यर्थः Mah. तूर्णवनिः तूर्णसम्भक्ता U.
This stanza=YV. 20. 48.

आ न इन्द्रो हरिभिर्यात्वच्छार्वाचीनोऽवसे राधसे च ।

तिष्ठाति वज्री मधवा विरप्शीमं यज्ञमनु नो वाजसातौ ॥ २ ॥

आ नः । आयातु । अस्मान् । प्रति । इन्द्रः । अश्वैः । इतोमुखः । रक्षणाय । धनाय ।
च । तिष्ठतु । वज्री । धनवान् । महान् । इमम् । यज्ञमनु, यज्ञस्य पश्चात् । अस्मदर्थम् ।
सङ्ग्रामे ।

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिन्द्र पुरो दधत्सनिष्यसि क्रतुं नः ।

शुघ्रीवं वज्रिन्त्सनये धनानां त्वया वयमर्थं अजिं जयेम ॥ ३ ॥

इमं यज्ञम् । इन्द्रः । अस्मदीयम् । यज्ञम् । त्वम् । पुरस्तात् । वारयन् । अथास्माकम् ।
युद्धम् । सम्भजसि । यथा लुब्धकस्त्री पक्षिणो जयत्येवम् । वज्रिन् ! धनानाम् । लाभाय ।
त्वया । वयम् । अरैः । सङ्ग्रामम् । जयेम ।

१. आगच्छतु Sy.
२. अच्छ अभि लक्षीकृत्य Sy. अच्छाभेरर्थे Mah., U. अच्छाभेराप्तुमिति शाक-पूणिः N. ५. 28.
३. अश्वैः सह Sy. हरितवर्णः U.
४. अस्मदभिमुखः Sy. अभिमुखः सन् Mah. अर्वागञ्चनः U.
५. The passage beginning with आ नः and ending with रक्षणाय is omitted by M. अस्मदीयाय रक्षणाय Sy. धनमभवः असुन्, तस्मै रक्षणाय Mah. अन्नाय U.
६. धनाय च दानार्थम् U.
७. तिष्ठत M.
८. वज्रवान् Sy. इन्द्रः Mah.
९. धन्वा M. मधं धनमस्यास्तीति धनवान् Mah., U.
१०. विरप्शीति महद्भाम Ngh. 3. 3. विविधं रपति लपतीति विरप्शी महान् Mah. विरमणशीलः U.

११. इममस्मदीयम् Sy.
१२. यज्ञात् पश्चात् is suggested for यज्ञस्य पश्चात् ॥ अनु उद्दिश्य Sy. प्रति Mah., U.
१३. अस्माकम् Sy., Mah., U.
१४. अस्मदीयस्य कर्मणो द्वेष्टृभिरसुरादिभिः सह युद्धे प्राप्ते सति Sy. अन्नसम्भजने निमित्ते Mah. अन्नसम्भजने निमित्त-भूते U. This stanza=YV. 20. 47. १५. अस्मान् Sy.
१६. पुरस्कृतान् कुर्वन् Sy.
१७. क्रियमाणम् Sy.
१८. सम्भजिष्यसि Sy.
१९. ऽकस्ति P. अपि च मृगयुर्मुंगानिव Sy.
२०. हे वज्रवज्रिन् ! Sy.
२१. ऽनाना P. पश्वादिवधनानाम् Sy.
२२. अरे P., D. अरयः स्तोतारः Sy.
२३. शत्रुसम्बन्धिनं सङ्ग्रामम् Sy.
२४. सञ्जीयास्म Sy.
२५. VM. ignores इमम् ।

उशसु षु णः सुमना उपाके सोमस्य नु सुषुतस्य स्वधावः ।

पा इन्द्र प्रतिभृतस्य मध्वः समन्धसा ममदः पृष्ठयेन ॥ ४ ॥

उशन् । अस्माकम् । अन्तिकै । सुष्ठु सुतम् । सोमम् । अन्नवन् ! कामयमानस्त्वम् ।
इन्द्र । आहवनीयं प्रतिहृतम् । सोममयं मधु । सुष्ठु । पिब । पीत्वा च पृष्ठस्य बलकरेण ।
अन्धसा तेन । सम्यङ् मत्तो भव ।

वि यो ररुष्य ऋषिभिर्नवैर्भिर्वृक्षो न पृक्षः सृण्यो न जेता ।

मर्गो न योषामभि मन्यमानोऽच्छा विवक्षि पुरुहुतमिन्द्र ॥ ५ ॥

वि यः । य इन्द्र । नवै । ऋषिभिः । स्तूयते । पक्वफलः । वृक्षः । इव भवन् ।
सृण्यः कुञ्जरोऽङ्कुशेन साध्यते सः । इव । जेता । त पुरुहुतम् । इन्द्रम् । प्रति । अहमपि
विविषं वदामि । यथा । मनुष्यः । स्त्रियम् । अभिगन्तुकामस्तामभिवदति ।

१. अग्निष्टोमे साध्यन्दिनसवने मैत्रावरुणस्य
'उशसु षु णः' इति शस्त्रयाज्या । सूत्रि-
तञ्च—'उशसु षु णः सुमना उपाक
इति याज्या' (ASS. 5. 16.) इति
Sy.

२. अस्मान् Sy.

३. समीपे Sy.

४. सुष्ठ्वभिषुतम् Sy.

५. ०वान् P. हे अन्नवन् ! Sy.

६. उशसु सु अत्यन्तं कामयमानः सन् Sy.

७. सम्भृतम् Sy.

८. मादकम् Sy.

९. पृष्ठशब्देन साध्यन्दिनसवने उद्गातृभि-
र्गीयमानं स्तोत्रमुच्यते तत्सम्बन्धिना
Sy.

१०. पीतेन सोमेन Sy.

११. मुक्तो M. प्रहृष्टो भव Sy.

१२. VM. ignores उ । सुमनाः and नु ॥
सुमनाः शोभनमनस्कस्त्वम् । नु क्षिप्र-
मेव Sy.

१३. य D.

१४. नैव P. नूतनैः Sy.

१५. ०वत् P.

१६. अत्र सृणिशब्दोऽङ्कुशवाची । तेनायुध-
मात्रं लक्ष्यते । आयुधकुशलः Sy.

१७. ०रांकु० P.

अभिकामः M.

१८. शत्रुविजयी वीरपुरुष इव Sy.

१९. Omitted by D.

२०. स्तोताहं बहुभिराहुतम् Sy.

२१. अभि लक्षीकृत्य Sy.

२२. विशेषेण वक्षि स्तोमि Sy.

२३. तत्र दृष्टान्तः Sy.

२४. मर्त्यः Sy.

२५. स्त्रीमिव तद्वत् Sy.

२६. ०गन्त० P. मवीयेयं योषिदित्यभिजा-
नन् Sy.

२७. VM. ignores वि । Sy. cons-
trues वि with ररुष्ये and ex-
plains it as विविषं स्तूयते ।

गिरिर्न यः स्वतर्वां ऋष्व इन्द्रः सनादेव सहसे जात उग्रः ।

आदत्ता वज्रं स्थविरं न भीम उदनेव कोशं वसुना न्यृष्टम् ॥ ६ ॥

गिरिः^१ । स्वायत्तबलं^२ । यः^३ । इन्द्रः^४ । गिरिं^५ । इव^६ । महान्^७ । चिरात्^८ । एवारभ्य^९ ।
शत्रुषु बलकरणाय^{१०} । जातः^{११} । उद्गूर्णं^{१२} । स^{१३} । आदत्ता^{१४} । वज्रम्^{१५} । उदकेनैव^{१६} । मेघम्^{१७} । धनेन^{१८} ।
न्यृष्टं^{१९} परिवृतम्^{२०} । यथा^{२१} । स्थविरं^{२२} पर्वतादिकम्^{२३} । भयङ्करो^{२४} बलवान्^{२५} मृगः^{२६} ।

न यस्य वर्ता जनुषा न्वस्ति न राघस आमरीता मघस्य ।

उद्वावृषाणस्तविषीव उग्रास्मभ्यं दद्धि पुरुहूत रायः ॥ ७ ॥

न यस्य^{१६} । यस्य^{१७} । महनीयस्य^{१८} । धनस्य^{१९} । जन्म^{२०} । अभिगन्ता^{२१} । न^{२२} । विद्यते^{२३} । अभि-
मुख्येन^{२४} नाशयिता^{२५} वा । स्तोतृभ्यो^{२६} धनान्युत्सिञ्चन्^{२७} । बलवन्^{२८} । उद्गूर्णं^{२९} । पुरुहूतं^{३०} । तद्^{३१}
धनम्^{३२} । अस्मभ्यम्^{३३} । देहि^{३४} ।

१. गिरि D. पर्वतः Sy.
२. स्वयं प्रवृद्धः Sy.
३. Omitted by P., D.
४. हरिः P.
५. ऋष्व इति महत्त्वम् Ngh. 3. 3.
६. ०तरणाय D.
७. शत्रोरभिभवाय Sy.
८. उत्पन्नः Sy.
९. ओजस्वी Sy.
१०. आदत्ता is suggested for आदत्ता ॥
आवृतवानासीत् Sy.
१०. M. adds आयुषं after वज्रम् ।
११. ०नैव P.
१२. जलपात्रम् Sy.
१३. तेजसा Sy.
१४. निगतम् Sy.
१५. नेति चार्थे Sy.
१६. बृहत् Sy.
१७. शत्रूणां भयङ्करः स इन्द्रः Sy.
१८. हे इन्द्र ! Sy.

१९. यस्य तव कश्चित् Sy.
२०. सह D. त्वया दीयमानस्य धनस्य Sy.
२१. यज्ञादिकर्मणां साधकस्य Sy.
२२. जन्मना स्वत एव Sy.
२३. अभिगन्ता seems to be the explanation of वर्ता ॥ वारयिता Sy.
२४. अस्ति Sy.
२५. कश्चिदपि नाशयिता नास्ति Sy.
२६. उत्सृञ्चन् M. अभीष्टान् कामान् वर्षकस्त्वम् Sy.
२७. उद्गूर्णं P.
तेजस्विन् ! Sy.
२८. हे बहुभिराहूतेन्द्र ! Sy.
२९. Omitted by M.
३०. पश्वादिधनानि Sy.
३१. स्तोतृभ्यः Sy.
३२. VM. ignores नु ॥ नु नूनं सत्यम् Sy.

ईक्षे रायः क्षयस्य चर्षणीनामुत व्रजमपवर्तासि गोनाम् ।

शिद्धानरः समिथेषु ग्रहावाग्वस्वो राशिमभिनेतासि भूरिम् ॥ ८ ॥

ईक्षे । मनुष्याणाम् । धनगृहयोस्त्वम् । ईक्षिषे । अपि च स्तोतृभ्यः प्रदानार्थम् ।
महान्तम् । गवाम् । व्रजम् । शिक्षाया नेता । सङ्ग्रामेषु । उत्क्षेपणवान् । धनस्य ।
महान्तम् । राशिम् । आभिमुख्येन प्रापयिता । असि ।

कया तच्छृण्वे शच्या शचिष्ठो यया कृणोति मुहु का चिह्नः ।

पुरु दाशुषे विचयिष्ठो अंहोऽथा दधाति द्रविणं जरित्रे ॥ ९ ॥

कया । कया । प्रज्ञया । तस्मिन्वेद्यमान कार्यजातम् । शृणोति । अतिशयेन प्राज्ञः ।
यया प्रज्ञया स्तोत्रे । मुहुर्मुहुः । कानिचित् । करोति । महानिन्द्रः सोऽयम् । महदपि ।
पापम् । अतिशयेन विचयिष्ठः अपनेता । दाशुषे । अनन्तरम् । प्रयच्छति । धनम् ।
जरित्रे ।

१. रंखे D.

२. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

३. प्रज्ञानाम् Sy.

४. VM. seems to explain रायः
and क्षयस्य together as धनगृ-
हयोः ॥ धनस्य गृहस्य च Sy.

५. ईक्षते Sy.

६. प्रवार्त्तम् P. प्रदा (ना) र्थम् M.

७. VM. seems to explain अपवर्ता
and असि together as अपावृ-
णोषि ॥ अपवारकः असि । निरोधके-
भ्योऽधुरेभ्यो गवां मोक्षयिता भवती-
त्यर्थः Sy.

८. समूहम् Sy.

९. शिक्षाय D. वृक्षा M. किञ्च हे इन्द्र !
शिक्षया नेता प्रज्ञातां शासकः Sy.

१०. नता P.

११. युद्धेषु Sy.

१२. क्षे० P. उचन् क्षेप० M. प्रहरण-
वास्त्वम् Sy.

१३. महान्त M. प्रभूतम् Sy.

१४. भवति Sy.

१५. शचीति प्रज्ञानामैतत् Ngh. ३. ९.

१६. तं M. तद्विति लिङ्गव्यत्ययः । स इन्द्रः
Sy.

१७. श्रूयते Sy.

१८. कानिचित् कर्माणि Sy.

१९. सोमयं P.

२०. भूयिष्ठम् Sy.

२१. शयनेन गोपनेत M. ऽण्डोपता P.
अतिशयेन नाशको भवति Sy.

२२. हविर्दत्तवते यजमानाय Sy.

२३. अपि च Sy.

२४. वदति Sy.

२५. पशवादिघनम् Sy.

२६. स्तोत्रे Sy.

मा नो मर्हीरा भरा दद्धि तन्नः प्र दाशुषे दातवे भूरि यत्तै ।

नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन्त उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवन्तः ॥ १० ॥

मा नः । मा । अस्मान् । हिंसो । आहरास्मदर्थम् । धनम् । आहृत्य चास्मभ्यम् ।
प्रयच्छ । यजमानाय । दातुम् । यत् । तव । बहु धन विद्यते । नवतः । दानकुशलं । शस्ते ।
अस्मिन् । तव । उक्थे । वयम् । इन्द्र ! त्वा स्तुवन्तोऽभिलषितं तुभ्यम् । प्रब्रवामेति ।

नू षुत इन्द्र नृ गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपिः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रुथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

[नू षुत]

१. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

२. कलहिनो मा कार्षीः BB.

३. किन्तु त्वं पोषको भव Sy. किन्तु
नोऽस्मभ्यं . . . आहर BB.

४. तदित्युक्तमित्याह . . . दातवे इति सन्नि-
धेर्धनमिति गम्यते BB.

५. वेहि Sy. प्रवेहि BB.

६. हविर्दत्तवते यजमानाय Sy. पुरोडाशा-
दीनि हवींषि दत्तवते यजमानाय BB.

७. दातु M. प्रभवतीति शेषः Sy. प्रदातव
इति वा समस्तमेव सम्बध्यते । . . तस्मै
दातवे दातुम् BB.

८. तत् P., D. धनम् Sy. दानार्थमेव
यत्त्वया कल्पितं प्रभूतं धनं (तत्)
अस्मभ्यं प्रवेहीति BB.

९. त्वदीयम् Sy.
तव सम्बन्धि BB.

१०. नूतने Sy. अभिनवे BB.

११. दातव्ये हविषि निमित्तभूते सति Sy.
दानसमर्थे । औणादिके स्तप्रत्यये घातो-
रिकारान्तादेशः । यद्वा देष्णे दात्रे तु-
भ्यम् BB.

१२. प्रशस्ते Sy., BB.

१३. स्तोत्रस्थानीये BB.

१४. त्वदर्थम् Sy.

१५. अस्मिन्निष्केवत्याख्यशस्त्रे Sy. स्तोत्रे
BB.

१६. ०तवं P. ०तः M. दाशुषे दातुं
यत्तव भूरि तदस्मभ्यं वेहीति । यद्वा
ईदृशे शस्ते उक्थे समाप्त इदानीं यत्त्वां
प्रब्रवाम तद्देहीति BB.

१७. ०ब्रुवा० D. प्रकर्षेण त्वां ववाम Sy.
यस्मात्त्वां स्तुवन्तो वयं प्रब्रवाम प्रकर्षेण
ब्रूमः—वेहि नो वेहि न इति । तस्मा-
त्तदाहृत्य ते वयमपि दाशुषांस इति
BB.

१८. VM. ignores तत् ॥ This
stanza=TS. I. 7. 13. 3.
Ms. D. puts the figure ॥२०॥
here to indicate the end of
the twentieth hymn. No
such number is given in P.
and M.

१९. The stanza has already been
explained. See RV. IV. 16.

IV.21.

आ यात्विन्द्रोऽवस उषं न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।
वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीर्द्यौर्न वृत्रमभिभूति पुष्यात् ॥ १ ॥

आ यातु । उपागच्छतु । रक्षणाय । अस्मान् । इन्द्र । तथास्मिन् यज्ञे । अस्माभिः
स्तुतः सन् । अस्माभिः सह माद्यन् । भवतु । शूरः । यस्य । पुरातनानि । बलानि । हविभि-
र्वर्धयन् पुरुषः । अभिभावुकम् । बलम् । पुष्यति । द्युलोक । इव स हि वीर्यवता देवानामावास-
सन् बलवान् भवति ।

१. 'आ यात्विन्द्रः' इत्येकादशर्चमेकादशं सूक्तं
वामदेवस्यार्थं त्रैष्टुभमेन्द्रम् । 'आ यातु'
(KSA. 22. 21. p. 17.) इत्यनु-
क्रान्तम् । पृष्ठपाणिप्लवषडहयोः प्रथमे-
ऽह्न्येतस्मिन्निद्विद्वानीयम् । सूत्रितञ्च—
'आ यात्विन्द्रोऽवस इति मरुत्वतीयम्'
(ASS. 7. 5.) इति Sy.
२. Omitted by D. समीपमागच्छतु
Mah. समीपे . . आगच्छतु U.
३. अवितुं रक्षितुम् Mah. अवनाय तर्पणाय
रक्षणाय वा U.
४. अस्माकम् Sy., U.
५. स इन्द्रः Sy.
६. तथान्ते M. य इन्द्रः अस्मिन् यज्ञे Sy.
इहायातः सन् Mah.
७. ०स्मा P.
८. स्तुतः सप्तस्माभिः is omitted by D.
९. मान्यद् M. सह देवैः सार्धं मादयति
तृप्यतीति सहमात् सह भाजनकर्तात् ।
मादयतेः क्विप् Mah. सहमदनः सह-
भोजनः U.
१०. विक्रान्तः Sy. कीदृश इन्द्रः ? शूरो
विक्रान्तः Mah., U.

११. इन्द्रस्य Sy., Mah., U.
१२. पूर्वीः पूर्वाः बहूनि सन्तीति शेषः Sy.
पूर्वाणि कृतानि Mah. पूर्वाणि U.
१३. तविष्यो बलानि Sy. वृत्रवधादयः परा-
क्रमाः Mah. वृत्रवधादीनि बलानि U.
तविषीति बलनाम Ngh. 2. 9.
तवतेवृद्धिकर्मणः N. 9. 25.
१४. प्रवृद्धोऽयमिन्द्रः Sy. वर्धमानः Mah.,
U.
१५. भावु० M. परकीयं बलमभिभावुकम्
Sy. अभिभवनशीलं शूरम् Mah.
अभिभवितु, अभिभवनशीलताय U.
१६. स्वकीयं बलं तेजो वा Sy. क्षत्रमस्म-
दीयम् Mah., U.
१७. पुष्यतु । स इन्द्रः उपायात्त्विति पूर्वैर्ण
सम्बन्धः Sy. पुष्याति U.
१८. यश्चेन्द्रो द्योतमानः सूर्य इव Sy. स्वर्गं
इव कथ्यन्ते । स्वर्गं यथा स्तूयते तथा
यस्येन्द्रस्य बलानि स्तूयन्ते Mah.
द्यौरिवोच्चैः कथ्यन्ते U.
१९. स इन्द्र आयातु इति सम्बन्धः Mah.
स आयात्त्विति सम्बन्धः U.
This stanza=YV. 20. 47.

तस्येदिह स्तवथ वृष्यानि तुविद्युन्नस्यं तुविरार्धसो नृन् ।

यस्य क्रतुर्विदध्योः न सम्राट् साहान्तरुत्रो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २ ॥

तस्येत् । तस्य । एव । कर्माणि स्तुत । इह । वर्षणनिमित्तानि । बहुहविष्कान् ।
मनुष्यान् प्रति । बह्वन्नस्येन्द्रस्य । यस्य । कर्म । नगरस्थितः । राजा इव राजते । यस्य शत्रूणां
सहनशीलः । तारकः । शत्रून् । अभिभवति ।

आ यात्विन्द्रो दिव आ पृथिव्या मद्भू समुद्रादुत वा पुरीषात् ।

स्वर्गरादवसे नो मरुत्वान्परावतो वा सदनादुतस्य ॥ ३ ॥

आ यातु । आगच्छतु । इन्द्रोऽस्मान् । द्युलोकात् । अपि च पृथिव्याः । शीघ्रम् ।
अन्तरिक्षात् । अपि । वा । उदकात् । अपि च सर्वमनुष्यात् । रक्षणार्थम् । अस्मान् । मरु-
त्वान् । अपि च । अत्यन्तं दूरयुक्तात् । सत्यस्य । स्थानादागच्छत्विति ।

१. इन्द्रस्य Sy.
२. अस्मिन् यज्ञे Sy.
३. P. and D. add कर्माणि after वर्षणनिमित्तानि ॥ बलभूतान् Sy.
४. बहुधनस्य Sy.
५. नेतृन् मरुतो हे स्तोतारः ! यूयम् Sy.
६. ०न्नस्येन्द्रो P. बहुकीर्तेः Sy.
७. इन्द्रस्य Sy.
८. विद्वद्गार्हो यज्ञार्हः Sy.
९. तत्र वृष्टान्तः । सम्राट् सकललोकाना-
मधिपतिरिव तद्वत् । तस्य वृष्यानीति
पूर्वेण सम्बन्धः Sy.
१०. शत्रून्भिभावुकः Sy.
११. तारकं M. अस्मानापद्भूचस्तारकः Sy.
१२. शत्रुसम्बन्धिनीः प्रजाः Sy.
१३. ०स्मा P.
१४. स्वर्गलोकात् Sy.

१५. मूलोकाच्च Sy.
१६. अन्तरिक्षलोकाच्चायाः Sy. सगरः ।
समुद्रः । अश्वरम् । इत्यन्तरिक्षनामानि
Ngh. I. 3.
१७. अथवा Sy.
१८. उदकाद् आयातु Sy. पुरीषमित्युदक-
नाम Ngh. I. 12.
१९. ०कापि P.
२०. स्वरादित्यो नरो नेता यस्य तस्माल्लोका-
द्वायातु Sy.
२१. रक्षणाय Sy.
२२. अस्माकम् Sy.
२३. मर्चद्भिः सहितः Sy.
२४. क्तान् P. दूराद्वायातु Sy.
२५. उदकस्य Sy.
२६. आगतं M. स्थानात् मधलोकाद्वायाः
Sy.

स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे तमुं श्वाम विदथेऽपिन्द्रम् ।
यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ ॥ ४ ॥

स्थूरस्य रायः । विस्तृतस्य । महतः । वनस्य । य । ईश्वरो भवति । तम् । एव ।
स्तवाम् । यजेतु । इन्द्रम् । य । वायुना सह गत्वा । पशुमतीषु शत्रुसेनासु । जयति जेतव्यान् ।
यश्च प्रणयति । धृष्णुरिन्द्रः । अभ्युदयम् । प्रति ।

उप यो नमो नमसि स्तुत्ययति वाचं जनयन्यजंघ्यै ।
ऋञ्जसानः पुरुवारं उक्थैरेन्द्रं कृषवीतु सदानेषु होता ॥ ५ ॥

उप यः । योऽग्नि । अन्नं नवम् । पुराणेऽग्नेऽनुस्यूतम् । स्तम्भयन् । मनुष्यान् यज्ञार्थ-
मुपप्रेरयति । मन्त्रात्मिका वाचम् । यज्ञाय । जनयन् सः । देवानुक्थैः । प्रसाधयन् । बहु-
मिर्वरणीयोऽग्नि । इन्द्रम् । अस्मद्गृहेषु । माकृणोतु ।

१. वृत्त० D. स्थूलस्य Sy.

२. इन्द्रः Sy.

३. ईष्टे Sy.

४. स्तवाम् M. वयं स्तोतारः स्तवाम् Sy.

५. विदथ इति यज्ञनामैतत् Ngh. 3.
17.

६. प्राणरूपेण बलेन Sy.

७. ०नायासु P., D. सेनासु Sy.

८. शत्रून् विजयते Sy.

९. यव M.

१०. प्रापयति, तमेवेन्द्रं स्तवामेति पूर्वोक्तं स-
म्बन्धः Sy.

११. प्रगल्भो य इन्द्रः स्तोतुन् Sy.

१२. वसीयः श्रेष्ठं पदवादिषनम् Sy.

१३. अभि Sy.

१४. इन्द्रः Sy.

१५. यजमानेभ्यो यज्ञादिसाधनमक्षम् Sy.
नम इत्यञ्जनानैतत् Ngh. 2. 7.

१६. यजमानैर्दत्ते हविषि Sy.

१७. स्तम्भयन् P. स्तम्भयन् M. लोकानुप-
स्तम्भयन् Sy.

१८. अयं P. प्रेरयति । इन्द्रो हविषा तृप्तः
सन् वृष्टिद्वाराक्षं प्रयच्छति तेन चाक्षेन
पुनर्यज्ञः प्रजायत इत्यर्थः Sy.

१९. गर्जितलक्षणां वाचम् Sy.

२०. यष्टुम् Sy.

२१. यत् P. प्रजनयन् Sy.

२२. शस्त्रलक्षणैः स्तोत्रैः Sy.

२३. प्रसाध्यमानः Sy. 'ऋञ्जतिः प्रसाधन-
कर्मा' N. 6. 21.

२४. बहुभिः सम्भजनीयः Sy.

२५. तमिन्द्रम् Sy.

२६. यज्ञगृहेषु Sy.

२७. अभिषुषीकरोतु Sy.

२८. VM. ignores होता ॥ अस्मदीयो
होता Sy. '

विषा यदि विषयन्तः सरण्यात्सर्वतो अद्रिभाजस्य गोहे ।

आ दुरोषाः पात्यस्य होता यो नो महान्तसंवरणेषु बहिः ॥ ६ ॥

विषा यदि । स्तुतिवाचा । यदि । स्तुतिवाचमिच्छन्तः । सरणं पर्वतमार्गमिच्छन्ति ।
आसीदन्तः । शिलोच्चयम् । अशिशस्य = कक्षीवतः । पर्वतमध्ये । राक्षसैः संवरणे सति
साहाय्यं कर्तुमिहे वामदेवाः, ततस्त्वमग्ने । शीघ्रमस्मास्विन्द्रम् । आवह^{११} । राक्षसानां दुःखावहव-
हनः^{१२} । पात्यस्य^{१३} = गृहस्थस्य यजमानस्य । यस्त्वं देवानां ह्वाता^{१४} भवसि । य इन्द्रः । अस्माकम् ।
महान्^{१५} । राक्षसानां संवरणेषु सत्सु । बोढा भवति ।

सुत्रा यदीं^१ भार्वरस्य वृष्णः सिषक्ति शुभ्रः स्तुवते भराय ।

गुहा यदींभाशुजस्य गोहे प्र यद्विये प्रार्यसे मदाय ॥ ७ ॥

सुत्रा यदीम् । सङ्ग्रामार्थं स्तुवते वामदेवाय^{१०} । तत्प्रीत्यर्थम् । सत्यमेव । एनमोशि-
जम् । भाभिः शत्रूणां वारकस्य^{१०} । इन्द्रस्य^{११} । बलम् । सेवते । यदि । पर्वतस्य गुहायाम् । अस्य^{१२} ।

१. स्तुत्या Sy. २. यदा Sy.
३. विषणामिन्द्रविषयं स्तुतिमिच्छन्तः Sy.
४. सरण्यानुपागच्छेयुः Sy.
५. निषीदन्तो जनाः Sy.
६. आवृणाति शत्रून्त्यद्विरिन्द्रस्तमिन्द्रम् Sy.
७. अशिशः कामयमाना ऋत्विजः, तेषां सम्बन्ध्याशिशो यजमानस्तस्य Sy.
८. ०ष्यैः M. गृहे Sy.
९. ०से D.
१०. Omitted by D. P. adds after सति (तमेन त्वमग्ने कर्मणे प्रयच्छसि यदि वा तस्मिन् सोमेन मदाय प्रयच्छसि ततस्त्वमिन्द्रमाकृणुहीति शत्रुषु हतेष्वो-
शिशो यक्ष्यते तदर्थं ऋत्वेन्द्रमस्मा आव-
हेत्येके यच्छब्दः पूरणः वियद्वरांसि यदी-
न्द्रस्य पर्वतस्य वरांसि प्रवेशननिवेश-
नानि द्वाराणि वृणोत्विति मन्य ।)
The passage within brackets

in P. bears a striking
resemblance to the com-
mentary on RV. IV. 21. 7, 8.

११. तथा स इन्द्र आयातु Sy.
१२. दुस्तरकोषः Sy.
१३. वास्त्य P. पत्ये गृहे वसता यजमानेन
Sy. १४. आह्वाता Sy.
१५. प्रभूतो भवति स आयात्विति Sy.
१६. शत्रुसम्बन्धिषु निरोधेषु Sy.
१७. स्तोत्रं कुर्वन्तं यजमानम् Sy.
१८. भर्तुम् Sy.
१९. ईम् एषः Sy.
२०. भर्वरो जगद्भर्ता प्रजापतिस्तस्य पुत्रो
भार्वरस्तस्य Sy.
२१. कामानां वषितुरिन्द्रस्य सम्बन्धी Sy.
२२. यत् तत्सत्यम् Sy.
२३. गुहाख्ये हवये Sy.
२४. एतद्वलम् Sy.

ग्रीशिजस्य^१। वरणे^२ सति तमेन^३ त्वमग्ने ! कर्मणे^४। प्रगच्छसि^५। यदि वा तस्मिन्^६ सोमेन^७।
मदाय^८। प्रगच्छसि^९ ततस्त्वमिन्द्रमाकृणुहीति^{१०} शत्रुषु^{११} हतेष्वीशिजो^{१२} यक्ष्यते तदर्थं^{१३} चेन्द्रमस्मा^{१४}
भावहेत्येको^{१५} यच्छब्दः पूरणः^{१६}।

वि यद्वरांसि^१ पर्वतस्य^२ वृषवे^३ पयोभिर्जिन्वे^४ अपां^५ जवांसि^६।

विद^७। रस्य^८ गवयस्य^९ गोहे^{१०} यदी^{११} वाजाय^{१२} सुध्यो^{१३} वहन्ति^{१४} ॥ ८ ॥

वि यद्वरांसि^१। यदीन्द्र^२ ! पर्वतस्य^३। वरांसि^४ प्रवेशननिरोधनानि^५ द्वाराणि^६। वृणोत्विति^७
मन्यसे^८ तथा^९। अपाम्^{१०}। जवांसि^{११} खातानि^{१२} वृष्ट्यभावान्^{१३} निरुदकानि^{१४}। पयोभिर्यदीन्द्रः^{१५}।
पूरयति^{१६}। यदि^{१७} च लभताम्^{१८}। गौरगवयो^{१९} पशू^{२०}। पर्वतमध्ये^{२१} संवृताद्रीशिजात्^{२२} तत्र हि^{२३} तावेव^{२४} भवतो
न ग्राम्याः^{२५} पशव इति^{२६}। यदि^{२७} चैनमिन्द्रम्^{२८}। सङ्ग्रामार्थम्^{२९}। सुकर्माण^{३०}। युद्धं^{३१} प्रति च^{३२} वहन्ति^{३३} तत
भावहृतमिति^{३४}।

१. यजमानस्य Sy.

२. गृहे Sy.

३. प्रगच्छसि M. प्रभवतीति यत् तत्सत्यम्
Sy. ४. Missing in M.

५. भाव्य D. हर्षाय तत्र यद्वलं प्रभवति
तत्सत्यम्। इन्द्रस्य बलं यजमानं सर्वदा
पालयतीत्यर्थः Sy.

६. गमनाय कामानां प्राप्तये Sy.

७. निः श० M.

८. ०मास्मा P.

९. ०क P., D.

एक P., D.

१०. ०कम् M.

११. इन्द्रः Sy.

१२. ०न्द्रस्य P., D.

१३. मेवस्य Sy.

१४. ०ननिरोधनानि P.

१५. विदुषानि कृतवानिति Sy.

१६. ०न्यस्ये P.

१७. अवां M. उदकानाम् Sy.

१८. वेगान् Sy.

१९. जलैः Sy.

२०. प्याययतीति यत् Sy.

२१. यदा Sy.

२२. तौ द्वौ पशू लभत इति यत्। तत्सर्वं
सत्रेति पूर्वेण सम्बन्धः Sy.

२३. ०रवयो M. VM. explains गौरस्य
and गवयस्य together as
गौरगवयो ॥ गौरमृगस्य गवयमृगस्य
च Sy.

२४. गृहे Sy.

२५. ०ता ग्रीशिजाः M.

२६. इव P.

२७. अस्माय Sy.

२८. शान्तनकर्माणो यजमानाः Sy.

२९. विह० P., D. इन्द्रं प्राप्नुवन्ति तदा Sy.

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयन्तारौ स्तुवते राधं इन्द्र ।

का ते निषत्तिः किमु नो ममस्मि किं नो दुदु हर्षसे दातुवा उ ॥ ६ ॥

भद्रा ते । इन्द्र ! भजनीया । तव । हस्तौ बाहोरवस्तादस्तौ मणिवन्धादूर्ध्व पाणिः ।
अपि च । सुकर्माणौ । पाणी । प्रयच्छन्तौ । स्तुवते । वनम् । तथा सति का । ते । इयं निष-
त्तिनिषदनमनागमनेनावस्थानम् । किम् । वाऽस्मिन् यज्ञे । न । मादयसि । किम् । वाऽस्मभ्यं
वनम् । दातुम् । न । उद्धर्षसे ।

एवा वस्व इन्द्रः सत्यः सन्नाद्व्यस्तः वृत्रं वरिवः पूरवे कः ।

पुरुष्टुत क्रत्वा नः शग्धि रायो मन्वीय तेऽवसो दैव्यस्य ॥ १० ॥

‘एव’ । एवम् । वनस्य । इन्द्रः । सन्नाद्व्यस्तः, ईश्वरो भवति । वृत्रं चाश्रितस्य ।
हन्ति । वनं च । मनुष्याय । करोति । तथा सति त्वमिन्द्र ! पुरुष्टुत ! प्रज्ञया । अस्मभ्यम् ।

१. अभ्युदयेष्टौ इन्द्रस्य प्रवालुः ‘भद्रा ते हस्ता’ इति याज्या । सूत्रितञ्च ‘वीर्य-
स्ते अस्त्वङ्कुशो भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी’ (ASS. ३. 13.) इति Sy.

२. भद्रौ कल्याणौ Sy.

३. त्वदीया Sy.

४. बाह्वोः ? बाह्वोरवस्ताद्व्यो M. ०स्ता-
वस्तो P.

५. सुकृतौ शोभनकर्माणौ भवतः Sy.

६. त्वदीया हस्तौ Sy.

७. प्रयन्तारौ प्रवातारौ भवतः Sy.

८. स्तोत्रे यजमानाय Sy.

९. हे इन्द्र ! त्वदीया Sy.

१०. ०त्ति निषद M. ०निषीद ० D. स्थितिः
Sy.

११. त्वमस्मान् किमर्थम् Sy.

१२. मादयसि Sy.

१३. किमर्थम् Sy.

१४. एव Sy.

१५. अस्माकं वनं दातुम् Sy.

१६. दातु P. दातुः M.

१७. ०सो P. हृष्टो भवसि Sy.

१८. ऐन्द्रस्य वार्वध्नस्य पशोः ‘एवा वस्वः’
इति हविषो याज्या । सूत्रितञ्च ‘एवा
वस्व इन्द्रः सत्यः सन्नाद्व्यस्तः वृत्रं वरिवः
पूरवे कः’ (ASS. ३. 8.) इति
Sy.

१९. एवा वस्वः M.

२०. उक्तप्रकारेण स्तूयमानः Sy.

२१. सत्यवान् Sy.

२२. वृत्रनामानमसुरम् Sy.

२३. हिसिता Sy.

२४. मनुष्याय यजमानाय Sy. पूरवे इति
मनुष्यनाम Ngh. 2. 3.

२५. वदातीत्यर्थः Sy.

२६. हे बहुभिर्यजमानैः स्तुतेन्द्र ! त्वम् Sy.

२७. कर्मणा स्तुतिहेतुना Sy.

२८. ज्ञायाया स्म ० P.

वनानि । देहि । तव । कल्याणम् । रक्षणं चाहम् । भक्षीय=लभे ।

नू ध्रुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योः न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रुथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

[नू ध्रुत]

IV.22.

यन्न इन्द्रो जुजुषे यच्च वष्टि तन्नो महान्करति श्रुष्या चित् ।
ब्रह्म स्तोमं मधवा सोममुक्था यो अश्मानं शर्वसा बिभ्रदेति ॥ १ ॥

यन्नः । यदि । अस्मान् । इन्द्रः । सेवते । यदि । चास्मान् । कामयते । ततः ।
अस्माकम् । महान् । कर्तव्यं करोति । तथास्मदर्थं बलयुक्तः । न भवति । यः । बलेन ।
वज्रम् । धारयन् । यज्ञम् । स्तोत्रशस्त्राणि । सोमं चाभिषुतम् । गच्छति ।

१. त्वया वीयमानस्य Sy.

२. देवसम्बन्धिनः Sy.

३. अन्नस्य । कर्मणि षष्ठी । अन्नम् Sy.

४. अहं भजेय Sy.

५. MS. D. puts the figure ॥२१॥ here to indicate the end of twenty-first hymn. No such number is given in P. and M.

६. The stanza has already been explained. See RV. IV. 16. 21.

७. तत्र तृतीयेऽनुवाके एकादश सूक्तानि । तत्र 'यन्न इन्द्रः' इत्येकादशार्धं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । 'यन्नः' इत्यनुष्मणिका (KSA. 22. 22. p. 17.) । पृष्ठपाणिप्लवणहयोः प्रथमेऽहनि माध्यन्दिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे द्वितीयेऽहनि सम्पातसूक्तम् । सुत्रितञ्च—'एवा त्वामिन्द्र यज्ञं इव' (ASS. 7.

५.) इति Sy.

८. हविर्वातादेकम् Sy.

९. अस्मवीयम् Sy.

१०. यद् हविरादिकं च Sy.

११. तद् ब्रह्मादि (ब्रह्मस्तोमसोमोक्थं) चतुष्टयम् Sy. १२. प्रभूतः Sy.

१३. आकरोतु स्वीकरोतु Sy.

१४. बलवामिन्द्रः Sy.

१५. चिदिति चार्थे Sy. १६. इन्द्रः Sy.

१७. बलेन युक्तः Sy. १८. अत्रास्मदशब्दो वज्रवाची । अस्मानं वज्रम् Sy.

१९. हविराणामुपरोडावादेकमन्नम् Sy.

२०. VM. seems to explain स्तोमम् and उक्था together as स्तोत्र-शस्त्राणि ॥ स्तोमं स्तोत्रसमूहम्, उक्थानि शस्त्राणि चेत्येवंभूतम् Sy.

२१. अभिषुतं सोमञ्च Sy.

२२. आगच्छति, स इन्द्रः स्वीकरोत्विति पूर्वेण सम्बन्धः Sy. २३. VM. ignores आ and मधवा ॥ मधवा वनवान् Sy.

वृषा वृषन्धि चतुरश्रिमस्यभुग्रो बाहुभ्यां नृतमः शचीवा ।

श्रिये परुष्णीमुषमाणा ऊर्णा यस्याः पर्वाणि सख्याय विव्ये ॥ २ ॥

वृषा । वृषितेन्द्रः । वृषितृणां धारकम् । चतुष्कोटि वज्रम् । बाहुभ्याम् । प्रेरयन् ।
उद्गूर्णः । नेतृतमः । कर्मवान् । परुष्णी नदीम् । उदकेन जगत् छादयन्तीम् । आत्मीयस्तेजोभि-
मनुष्याणां श्रयणार्थम् । शोभयन्तेतीति सम्बध्यते । यस्या नद्याः । पर्वाणि भिन्नान् प्रदेशान् ।
मनुष्यैर्नद्यास्तस्याः सख्यसिद्धयर्थम् । विव्ये पिहितान्यकरोदिति ।

यो देवो देवतमो जायमानो महो वाजैर्मिहद्विंशु भुष्मैः ।

दधानो वज्रं बाह्वोरुशन्तं द्याममेन रेजयत्प्र भूमं ॥ ३ ॥

यो देवः । यः । देवतमः । जायमान एव । महान् । बलैः । महद्विः । च । शोषकै-
स्तेजोभिः सह प्रादुर्भवति । धारयन् । बाह्वोः । वज्रम् । शत्रून्, कामयमानम् । स देवः ।
दिवम् । भूमिं च । अमेन बलेन । प्रकम्पयति ।

१. कामानां वृषिता Sy.
२. धारयकं M. मेघभेदनद्वारेण वर्षं कुर्व-
न्तम् Sy.
३. चतसृभिरभिर्धारितभिरुपेतं वज्रम्
Sy.
४. हस्ताभ्याम् Sy.
५. शत्रुषु प्रक्षिपन् Sy.
६. उद्गूर्णबलः Sy.
७. शचीति कर्मनाम् Ngh. 2. 1.
८. पर्श्ववर्ती नदीम् Sy.
९. आख्याधिकाम् Sy.
१०. D. adds सह प्रादुर्भवति धारयन्
बाह्वोर्वज्रं शत्रून् कामान् after
तेजोभिः ।
११. श्रयणा० M.
श्रयणार्थम् Sy.
१२. सेवमानो भवति Sy.
१३. यस्यां नद्यां M.

१४. ऽक्षा P.
भिन्नान् देशान् Sy.
१५. सखिकर्मणे Sy.
१६. ऽव्येऽपि M.
संवृतवान् Sy.
१७. इन्द्रः Sy.
१८. बातृतमः Sy.
१९. च चयमानः Sy.
२०. महद्विः Sy.
२१. अमेन Sy.
२२. बलैः । युक्तोऽभवदिति शेषः Sy.
२३. हस्तयोः Sy.
२४. मानां P. कामानां P., D.
२५. दीप्यमानः Sy.
२६. ध्रुलोकं च Sy.
२७. भूलोकं च Sy.
२८. अनेन M.
२९. प्रकम्पयति स्म Sy.

विश्वा रोषांसि प्रवर्तश्च ^{र्वीर्धौश्च} ^{जाज्यादिभ्येभ्यः} चाः ।

आ मातरा भरति शुष्म्या ^{पृष्टृत्परिजम्भा} वन्तु वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा रोषांसि । विश्वानि । रोषांसि स्थलानि । प्रवर्णानि । च । बहूनि । जायमान इन्द्रे । महतस्तस्मात् । अरेजन्ते । तथा द्यौश्चावरेजत । पृथिवी च । सोऽयं तेजस्वी सन् । द्यावापृथिवी । बिभर्ति । आ च पूरयति । उदकस्य । परितो गन्तरि तस्मिन् । देवा वायवः । मनुष्यवत् । अत्यन्तं शब्दं कुर्वन्ति यथा राजानं परितो मनुष्या इति ।

ता तु त इन्द्र महतो महानि विश्वेष्वित्सर्वान् प्रवाच्या ।

यच्छूर धृष्णो धृष्टता दधृष्वानहि वज्रेण त्वसाविवेषीः ॥ ५ ॥

ता तु ते । तानि तानि । क्षिप्रम् । तव । इन्द्र ! महतः । महान्ति चरितानि । अस्माभिः सर्वेषु । एव । सर्वनेषु । प्रवाच्यानि । यत् । शूर ! धृषित ! शत्रूणाम् । धर्षणशीलेन ।

१. स्थलान M. रोषःशब्देनोक्तप्रवेशा
उच्यन्ते । ^{र्वीर्धौश्च} ^{जाज्यादिभ्येभ्यः} पर्वतादश्च Sy.

२. समुद्रादचेत्यर्थः Sy.

३. पूर्व्यो बहूनि Sy.

४. इन्द्रस्य जन्मनि सति Sy.

५. मातराजम्भादिभ्यः Sy.

६. अन्ता P. अकम्पन्त Sy.

७. Omitted by P.

८. छुलोकश्च Sy.

९. Omitted by D.

१०. बलवानिन्द्रः Sy.

११. मातरौ मातापितृभूतौ द्यावापृथिव्यौ च
Sy.

१२. भरति M.

१३. Omitted by P. आ इति चार्थः ।

आ समन्तात् Sy.

१४. वन्तुः सूर्यस्य Sy.

१५. M. adds इच्छे after तस्मिन् ॥

अन्तरिक्षे Sy.

१६. Omitted by M.

१७. यवः P., D. वावाय० M. इन्द्रेण
प्रेरिता वायवश्च Sy.

१८. मनुष्या इव Sy.

१९. शब्दायन्ते Sy.

२०. ता तु D., P.

२१. Omitted by M. कर्माणि Sy.

२२. त्वदीयानि Sy.

२३. प्रभूतस्य Sy.

२४. महान्ति भवन्ति Sy.

२५. प्रातःसवनानि कर्मसु Sy.

२६. प्राप्यानि P. प्राच्यानि D. त्वदीयानि
कर्माणि स्तोतृभिः प्रकर्षेण वक्तुं योग्यानि
स्तुत्यानीति Sy.

२७. हे शूर ! विह्वलान्तेन्द्र ! Sy.

२८. हे प्रगल्भ ! Sy.

२९. धर्षणेन Sy.

वज्रेण । अहिम् । अभिभवन् । बलेन । त्वं व्याप्तवानसि तादृशानीति ।

ता तू ते सत्या तुविनुम्या विश्वा प्र धेनवः सिस्रते वृष्ण ऊध्वः ।

अधा ह त्वद्वृष्ट्या मियाणाः प्र सिन्धवो जवसा चक्रमन्त ॥ ६ ॥

ता तू ते । तानि । क्षिप्रम् । तव । सत्यानि । बहुधन ! चरितानि प्रवाच्यानि
सर्वाणि । वर्षितुस्तव । ऊध्वः । काश्चन धेनवः । आपः प्रसरन्ति । तदनन्तरम् । एव । हे
वर्षितुमनस्क । त्वत्तः । बिभ्यन्तः । सिन्धवः । प्रक्रमन्ते । वेगेनेति ।

अत्राह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिस्त्रिं स्तवन्त स्वसारः ।

यस्मिन्नु प्र मुचो बद्धधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यन्दयध्वै ॥ ७ ॥

अत्र । अत्र । एव क्षणे । तव । हे हरिवः ! ताः । देव्यः । मनुष्याणां रक्षणैर्हेतुभिः ।

१. वृत्रमसुरम् Sy.

२. पालकत्वेन लोकान् धारयन् Sy.

३. The passage beginning with वज्रेण and ending with बलेन is omitted by P. बलेन युक्तस्त्वम् Sy. ४. तं P.

५. अवधीरिति यत् । एतदादीनि कर्माणि महान्तीति पूर्वेषु सम्बन्धः । अत्र अविदेवीरिति वधकर्मा Sy.

६. नू P.

७. कर्माणि Sy.

८. त्वदीयानि Sy.

९. सत्यानि भवन्ति Sy.

१०. हे अधिकबल ! इन्द्र ! Sy.

११. हे इन्द्र ! कामानां वर्षितुस्त्वत्तो भयात् Sy.

१२. ऊध्वं M. स्वकीयादापीनात् Sy.

१३. काश्च P., M. गावः Sy.

१४. प्रकर्षेण क्षीरं क्षरन्ति Sy.

१५. अपि च Sy.

१६. खलु Sy.

१७. त्तमनस्के P. त्तमं M. कामानां वर्षणपरमनस्केन्द्र ! Sy.

१८. बिभ्यतः or बिभ्यत्यः is suggested for बिभ्यन्तः ।

१९. नद्यः Sy.

२०. प्रकर्षेण गच्छन्ति Sy.

२१. अत्राह M.

२२. अत्रेय P. त्वदीयानि Sy.

२३. त्वाम् Sy.

२४. हरिवस्त्रिं ! Sy.

२५. प्रसिद्धाः Sy.

२६. क्षीतमानाः Sy.

२७. त्वत्कृतै रक्षणैः Sy.

स्तोतृभिः स्तुता आसन् । स्वयं सरणशीला नद्यः । यदा । सर्वतः परिगृह्य । अनुक्रमेण । प्रमुक्त-
वानसि । बाधमानाः । दीर्घमार्गम् । प्रति स्यन्दितुमिति ।

पिपीळे अन्मद्यो न सिन्धुरा त्वा शमी नशमानस्य शक्तिः ।

अस्मद्रथैकशुशुचानस्य यस्या आशुर्न रुधिमं तुव्योजसं गोः ॥ ८ ॥

पिपीळे^{१०} पीडितः^{११} । सोमस्याशुः^{१२} । तस्य च रसो^{१३} मदकरः^{१४} । इव^{१५} । सिन्धुः^{१६} । महानथ,
आयच्छतु^{१७} । त्वाम्^{१८} । प्रवृद्धबलम्^{१९} । अस्मदभिमुखम्^{२०} । स्तुतिकर्म^{२१} । शमनशीलम्^{२२} । स्तुवतः^{२३} ।
दीप्यमानस्यास्मदीयस्य हेतु^{२४} । यथा क्षिप्रकारी^{२५} पुरुषः । गन्तुरश्वस्य^{२६} । रुधिममायच्छत्यैवमिति^{२७} ।

१. स्तावयन्ति । नदीपूरणादिभिः कर्मभि-
ज्जना इन्द्रं स्तुवन्तीत्यर्थः Sy.

२. अत्र स्वसुशब्दो नदीवाची Sy.

३. सीम् एता नदीः Sy.

४. अनुगृह्णानुत्र० M.

उद्दिश्य Sy.

५. प्रकषेणामोचयः Sy.

६. वृत्रेण बध्यमानाः Sy.

७. VM. seems to explain बीर्वा
and प्रसिति together as बीर्वा-
मार्गम् ॥ बीर्वाभिः अत्यधिकं प्रसिति
बन्धनम् Sy. .

८. यथाकामम् Sy.

९. VM. ignores उ। and इन्द्र ॥
उ एव । हे इन्द्र ! त्वम्
Sy.

१०. पिपीळे P.

११. हे इन्द्र ! Sy.

१२. बिः...तः P. पीलितः M. अपीडयत
अभ्यषूयतेत्यर्थः Sy.

१३. सोमः Sy.

१४. M. reads परतः for च रतः ।

१५. मावयिता Sy.

१६. नेति सम्प्रत्यर्थे, इदानीम् Sy.

१७. स्यन्दमानः सोमः Sy.

१८. आयच्छतु P.

आयजतु M.

१९. त्वं M.

२०. तुव्योजसं बहुबलं वृद्धमित्यर्थः Sy.

२१. शक्तिः स्तुतिकर्म आयच्छतु Sy.

२२. शमी शमनम् Sy.

२३. शमनशीलः स्तुवतः सम्बन्धी Sy.

२४. तत्र वृष्टान्तः Sy.

२५. क्षीप्रगामी यन्ता Sy.

२६. अश्वबन्धनरञ्जुमिव तद्वत् Sy.

२७. ०मागच्छत्ये० P.

अस्मे वर्षिष्ठा ऋणुहि ज्येष्ठा नृम्यानि सत्रा संहरे सहांसि ।

अस्मभ्यं वृत्रा सुहनानि रन्धि जहि वर्धवनुषो मर्त्यस्य ॥ ६ ॥

अस्मे । हे सहनशील ! अस्माकम् । वृद्धतमानि । प्रशस्यतमानि च । धनानि ।
बलानि च । सत्यमेव । कुरु । किञ्चास्माकम् । सुहनानि । वृत्राणि शत्रून् । वश नय । जहि
च । आयुधम् । अस्मान् धनतः । मनुष्यस्य ।

अस्माकमित्सु शृणुहि त्वमिन्द्रास्मभ्यं चित्राँ उप माहि वाजान् ।

अस्मभ्य विश्वा इषणः पुरंधीरस्माकं सु मघवन्बोधि गोदाः ॥ १० ॥

अस्माकम् । अस्माकम् । एव स्तोत्राणि । त्वम् । इन्द्र । सुष्टु । शृणुहि । अस्मभ्यमेव ।
नानारूपाणि । अन्नानि च । उपाकुद । तथास्मभ्यमेव । प्रेरय । सर्वाः । प्रजाः । तथास्माकम् ।
सुष्टु । गवा दाता भवामीति । बुध्यस्वेति ।

नू घृत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योः न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रुथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

[नू घृत]

१. अस्मे D.

२. ०शीलाः M. सहनशीलेन्द्र ! त्वम् Sy.

३. अस्मभ्यम् Sy.

४. वर्षिष्ठानि प्रवृद्धानि Sy.

५. Omitted by P. ज्येष्ठानि प्रशस्तानि
Sy. ६. Omitted by P.

७. सहांसि शत्रून्भिभावुकानि Sy.

८. सर्वदा Sy.

९. तं M. हे इन्द्र ! त्वम् अस्मभ्यम् Sy.

१०. शोभनवधानि Sy.

११. शत्रू P.

१२. रन्धय वशं नय Sy.

१३. वशाश्चहि P. नाशय Sy.

१४. Omitted by P. वधः हननसाधन-

मायुधम् Sy.

१५. वनुषः हिसकस्य Sy.

१६. मरणवर्मेणः शत्रोः सम्बन्धि Sy.

१७. अस्मदीयाः एव स्तुतीः Sy.

१८. तथा हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

१९. अस्मत् P.

२०. चायनीयानि Sy.

२१. वेहि Sy. २२. बुद्धीः Sy.

२३. बोधि भव Sy.

२४. VM. ignores मघवन् ॥ अपि च
हे जनवसिन्द्र ! त्वम् Sy.

२५. This stanza has already been
explained. See RV. IV. 16.
21.

IV.23.

कथा महामवृधत्कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अभि सोममूधः ।

पिबन्नुशानो जुषमाणो अन्धो ववक्ष ऋष्वः शुचते धनाय ॥ १ ॥

कथा । कथामिन्द्र । पूजयितारम् । वर्धयति कीदृश पूजकमित्यर्थः । कस्य वा । होतुः । यज्ञम् । सेवमानः । सोमम् । अभिगच्छति । ऊर्वासि हविर्धाने स्थितम् । सोमम् । पिबन् । कामयमानः । सेवमान । सोऽयं यजमानान् प्रति गच्छति । दर्शनीयो यजमानानाम् । दीप्यमानाय । धन दातुम् ।

१. 'कथा महाम्' इत्येकादशार्ध द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्यार्धं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । 'ऋतस्य हि' इत्याद्यास्तिष्ठ ऋतदेवताका वा । तथा चानुक्रान्तम्—'कथोपान्त्यास्तिष्ठ ऋतदेव्यो वा' (KSA. 22. 23. p.17.) इति । आभिप्लविकेऽहनि दशरात्रे प्रथमेऽहनि माध्यन्दिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽहीनसूक्तस्य स्थान इदं तृतीयं सम्पातसूक्तम् । सूत्रितञ्च—'कथा महामिन्द्रः पूर्भिद्य एक इत् (ASS. 7. 5.) इति । महाम्रते निष्केवस्ये एतत् । तथैव पञ्चमारण्यके शौनकेन सूत्रितञ्च—'कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति सम्पातः' (AA. 5. 2. 2.) इति Sy.

२. केन प्रकारेण Sy.

३. महान्तं गुणैः प्रबृद्धमिन्द्रम् Sy.

४. वर्धयेत् । अस्मत्प्रेरिता स्तुतिरिति शेषः । तस्य महिम्नोऽतिमहत्त्वाविति भावः Sy.

५. यजमानस्य Sy.

६. स एवेन्द्रः होतुः होमनिष्पादकस्य Sy.

७. यागम् Sy.

८. सेवमानं P.

प्रीयमाणः सन् Sy.

९. सोमलक्षणम् Sy.

१०. अपिग० M. अभिगच्छेदिति शेषः । उपसर्गश्चुतेरुचितक्रियाध्याहारः Sy.

११. उद्धतमतिप्रबृद्धम् Sy.

१२. सोऽयं P., D.

अन्नम् Sy.

१३. आस्वादयन् Sy.

१४. तदेवाहं कामयमानः Sy.

१५. सोमम् P., M.

१६. उक्तलक्षणं धनं यजमानाय दातुं ववक्षे वहति । पीतमेवाहं जठरे धारयति । अनेन वाक्यद्वयेनेन्द्रस्याचिन्त्यचरितत्वं स्थापितं भवति Sy.

१७. ऋष्वः महानिन्द्रः Sy.

१८. प्रवीक्ष्ताय Sy.

१९. हिरण्याविलक्षणाय Sy.

को अस्य वीरः सधमादमाय समानंश सुमतिभिः को अस्य ।

कदस्य चित्रं चिकित्ते कदूती वृधे मुवच्छशमानस्य यज्योः ॥ २ ॥

को अस्य । क^१ । वीरः^२ । इन्द्रस्य^३ । सधमादम्^४ । आपेन्द्रेण सह माद्यतीत्यर्थः^५ । को वा । इन्द्रस्य । सुमतिभिः^६ सङ्गत आसीत्^७ । कदा वा । अस्य^८ । चित्रं^९ कर्म प्रजायते । कदा वायमिन्द्रः^{१०} । रक्षणैः^{११} । वर्धनाय । भवति^{१२} । यजमानस्य^{१३} । यज्योः^{१४} ।

कथा शृणोति ह्यमानमिन्द्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद ।

का अस्य पूर्वरूपमातयो ह कथैर्नमाहुः पपुंरिं जरित्रे ॥ ३ ॥

कथा शृणोति । कथम्^१ । शृणोति^२ । ह्यमानं^३ हविः^४ । इन्द्रः^५ । कथं वा । शृण्वन्^६ । अस्य^७ स्तोत्रुः^८ । जानाति^९ । रक्षणानि^{१०} । का वा^{११} । अस्य^{१२} । पुरातन्यः^{१३} । स्तुतयः^{१४} । कथम्^{१५} । वा । एनम्^{१६} । आह्वयथाज्यम्^{१७} । स्तोत्रे जनाय कामानाम्^{१८} । पूरयिता भवति^{१९} ।

१. पुमान् Sy.
२. स्तोत्राणामभिवाणां वा वीरयिता Sy.
३. इन्द्रस्य सम्बन्धिनम् Sy.
४. सह माद्यन्तीति सधमादः सङ्ग्रामस्तम् । सह सोमपानं वा Sy.
५. आपेन्द्रे० P. आपे (प) इन्द्रे० M. प्राप्नोति Sy.
६. शोभनाभिरनुग्रहबुद्धिभिः Sy.
७. सङ्गच्छते Sy.
८. इन्द्रस्य Sy.
९. चायनीयं धनम् Sy.
१०. प्रजाय० P. तत्प्रदानसमयं न कोऽपि जानातीत्यर्थः Sy.
११. व्यभिन्द्रः M.
१२. ऊत्या रक्षया Sy.
१३. भवेत् Sy.
१४. स्तुवतः Sy.

१५. ऽज्यो D. यष्ट्यर्जमानस्य Sy.
१६. ह्यमानं M. आह्वयन्तं स्तोतारम् Sy.
१७. इन्द्रं M. परमेश्वरयुक्तः Sy.
१८. स्तोत्राणि शृण्वन् Sy.
१९. अस्य स्तोत्रुः सम्बन्धीनि Sy.
२०. वेति Sy.
२१. कानिचित् सन्तीति शेषः Sy.
२२. इन्द्रस्य सम्बन्धीनि Sy.
२३. पुरातनः P. पुरातनानि Sy.
२४. उपमातयः दानानि Sy.
२५. कथा M.
२६. इन्द्रम् Sy.
२७. वदन्ति Sy.
२८. तानि दानानि जरित्रे स्तोत्रुः सम्बन्धिनां कामानाम् Sy.
२९. पूरयितारम् Sy.

कथा सबाधः शशमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीघ्यानः ।

देवो भुवश्चवेदा म ऋतानां नमो जगृभ्वाँ अभि यज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कथा सबाधः । कथम् । पीडायुक्तः । यजमानः । इन्द्रस्य । धनम् । अभिव्याप्नोति ।
दीघ्यमानः । सोऽयं देवः । भवेत् । ज्ञाता । मम । सत्याना वचसाम् । हविः । गृहीतवान्
सन् माम् । यदि । सेवते ।

कथा कदस्या उपसो व्युष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोष ।

कथा कदस्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन्काः सुयुजं ततस्त्रे ॥ ५ ॥

कथा । केन प्रकारेण । कदा च । अस्याः । उपसः । व्युच्छन्ने । देवः । मर्त्यस्य ।
सख्यम् । सेवते । कथं वा । कदा वा । अस्य । सख्यं भवति । सखिभ्यः । ये सखायः । इन्द्रे ।
अभिलाषितमात्मनः । सुयुक्तम् । अकुर्वन् ।

१. सपत्नानां पीडासहितः Sy.

२. इन्द्रविषयां स्तुतिं कुर्वन् Sy.

३. इन्द्रस्य सम्बन्धि Sy.

४. पदवादिषनम् Sy.

५. अपि व्या० M.

अभिप्राप्नोति Sy.

६. कर्षभिर्दीप्यमानो यजमानः Sy.

७. दीप्यमान इन्द्रः Sy.

८. प्रतिशयेन ज्ञाता । अत्र निपातस्थो
नकारोऽतिशयवाची Sy.

९. सं M.

मदीयानाम् Sy.

१०. स्तोत्राणाम् Sy.

११. हविर्लक्षणमज्ञम् Sy.

१२. गृहीतवानिन्द्रः Sy.

१३. यदा Sy.

१४. अग्निसेवेत Sy.

१५. VM. ignores अभि ।

१६. कथम् Sy.

१७. अस्य उपसः P., D.

अस्योपसः M.

१८. प्रभाते Sy.

१९. श्रोतमान इन्द्रः Sy.

२०. मर्तस्य D. मनुष्यस्य स्तोतुः सम्बन्धि
Sy.

२१. सखिकर्म Sy.

२२. सेवेत Sy.

२३. कदाचित् भवेदिति शेषः Sy.

२४. इन्द्रस्य Sy.

२५. स्तोतृभ्यः Sy.

२६. स्तोतारः Sy.

२७. कमनीयं हविः स्तोत्रं च Sy.

२८. सुष्टुः Sy.

२९. बितेनिरे Sy.

किमादमत्रं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।

अथे सुदृशो वपुःस्य सर्गाः स्वर्णं चित्रतममिष आ गोः ॥ ६ ॥

किमात् । किं तव । आगमनशीलम् । सख्यं भवति । सखिभ्यः । आदिति पूरणम् ।
कदा । नु । ते वयम् । भ्रातृत्वम् । प्रब्रवाम । अस्येन्द्रस्य वपुः । सर्गाः । शोभनदर्शनाः ।
अथे भवन्ति । तथा स्वर्णं । इव । विचित्रतमम् । अस्य गन्तुः । शरीरम् । अभिमुख्येन ।
स्तोत्रभिरिष्यते ।

द्रुहं जिघांसन् द्रोघीम् हिंसित्रीम् इन्द्रहिता सेनाम् हन्तुमिच्छन्नयमिन्द्रः ।

ऋणा चिद्यत्र ऋणया न उग्रो दूरे अज्ञाता उषसो बबाधे ॥ ७ ॥

द्रुहं जिघांसन् । द्रोघीम् । हिंसित्रीम् । इन्द्रहिता सेनाम् । हन्तुमिच्छन्नयमिन्द्रः ।
तीक्ष्णीकरोति । अयं तिग्मा । सेनाः शत्रूणाम् । हिंसायै । यदा । अस्माकम् । ऋणानीन्द्रः ।
ऋणानां यावयिता । उद्गूर्णः प्रक्षिपति यदा वै । उषसः = अस्याह्नः । दूरे । बाधते । अज्ञाताः

१. हे इन्द्र ! वयं यजमानाः Sy.
२. ०शील P. शत्रूनभिभावुकम् Sy.
३. सखिकर्म Sy.
४. स्तोत्रभ्यः Sy.
५. ०णः P., M. किमात् किं स्वित् Sy.
६. खलु Sy.
७. त्वदीयम् Sy.
८. भ्रातृकर्म Sy.
९. प्रकर्षेण बधेम Sy.
१०. वपुः P., D. अस्येन्द्रस्य सम्बन्धिनः Sy.
११. उद्योगाः Sy.
१२. दर्शना P., D. शोभनदर्शनस्य Sy.
१३. सर्वेषां स्तोत्राणां अयेसे भवन्तीति शेषः Sy.
१४. सूर्यो यथा दर्शनीयतमस्तथा Sy.
१५. ०त्रतम् M. दर्शनीयतमम् Sy.
१६. गन्तुरिन्द्रस्य Sy.
१७. आ समन्तात् Sy.

१८. सर्वैरिष्यते Sy.
१९. ०सं P.
२०. अयमिन्द्रः Sy.
२१. द्रोघीं M. द्रोहं कुर्वतीम् Sy.
२२. एंसिम् M. द्ध्वरसं हिंसिकाम् Sy.
२३. इन्द्रमजानतीं राक्षसीम् Sy.
२४. अत्यर्थं तीक्ष्णीकरोति Sy.
२५. तिग्मानि पूर्वमेव तीक्ष्णानि Sy.
२६. अनीकान्यायुषानि Sy.
२७. हिंसितये P., D. तद्वधाय Sy.
२८. यासूषःसु तद्वपुःक्षितेष्वहःसु Sy.
२९. अस्मान् बाधन्त इति शेषः Sy.
३०. महामिन्द्रः M.
३१. यापयि० P. ऋणस्य हन्तेन्द्रः । याति-
र्वचकर्मा Cf. Ngh. 2. 19.
३२. उद्गूर्णबलः Sy.
३३. अस्माह्नो M. ०ह्नः D.
३४. अपीडयत् Sy.
३५. ०ता P. अननुभूताः सतीः Sy.

शत्रुसेना इति ।

ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वीऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हन्ति ।

ऋतस्य श्लोको बधिरा ततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य हि । सत्यस्य । हि । अस्य शोकस्य रोधयिष्य । बद्धयः
आपः । सन्ति । ऋतस्य । प्रज्ञा । वर्जनीयानि । हन्ति । किञ्च ऋतस्य । शब्दो
महान् । बधिरौ । कर्णा । तृणन्ति श्रद्धया श्रवणान् । बाधयन् । दीप्यमान ।

१. VM. ignores चित् ॥ चिब् अपि Sy.

२. ऋतपेयनाभ्येकाहे मरुत्वतीयनिष्केवल्य-
शस्त्रयोः निबिडानात् पुरस्तात् 'ऋतस्य
हि' इत्येतदादिके द्वे ऋचौ क्रमेण
शंसनीये । सूत्रितञ्च—'ऋतस्य हि
शुरुधः सन्ति पूर्वीरिति सूक्तमुल्लोये'
(ASS. 9. 7.) इति Sy.

३. अत्र 'ऋतस्य' वादित्यो वा सत्यं
वा यज्ञो बोध्यते । ऋतवेवस्य सम्बन्धि-
न्यः Sy. मध्यमस्थानस्य SKN.
मध्यमस्य Dur.

४. खलु Sy. हीति पादपूरणः SKN.

५. वृष्टिलक्षणा आपः SKN.
आपः Dur.

६. पूर्वादिचरन्तन्यः SKN. किलक्षणाः ?
पूर्वोक्तकालसम्भूताः Dur.

७. भवन्ति Sy. विद्यन्ते Dur.

८. यतश्चासाविडोऽङ्गिरतस्तस्य ऋतस्य
Dur.

९. प्रज्ञा तद्विषया स्तुतिर्वा Sy. वृष्टिप्रदान-
विषया प्रज्ञा SKN. उदकसम्प्रदानद्वारा-
णाकालं नाशयन्ती... प्रज्ञा सर्व-
लोकस्य Dur.

१०. वर्जनीया M. पापानि Sy. पापानि
वृजिनीयानि SKN.

अयशांसि Dur.

११. 'Omitted by P., D. हिनस्ति Sy.
नाशयति । अकाले हि क्षुत्परिगृहीता-
नामयज्ञस्करेषु जिह्मादिषु प्रवृत्तिर्भवति
Dur.

१२. किञ्च तस्य P. सर्वलोक-
वृजिनापघाताय तस्यतंस्य Dur.

१३. स्तुतिरूपा वाक् Sy. श्लोकः स्तनयितु-
लक्षणः SKN. एवमतिमहान्... शब्दः
स्तनयितुलक्षणो भवति Dur.

१४. प्रतिबद्धौ Sy. षष्ठ्या आकारः । बधि-
रस्यापि SKN. यः... बद्धश्चोत्रस्य
विधात्राऽपि निसर्गतोऽपिहितश्चोत्रस्य
Dur.

१५. कर्णावतिदुर्भेदौ Dur.

१६. तृणन्ति P. तृदिहिसार्थः । तृणन्ति
हिनस्ति स्फोटयतीत्यर्थः SKN.
आभिनन्ति Dur.

१७. शृङ्ख P.

१८. बाधयन् P. बाधयन् is suggested
for बाधयन् ॥ कीदृशः श्लोकः ? बुध्य-
मानः Sy. बोधयन्नात्मानम् SKN.
बोधयत्यस्मृत इति Dur.

१९. ऋतविशेषणभेदत् । प्रथमा षष्ठ्यर्थे ।
शुचमानस्य विदुद्वीप्या दीप्यमानस्य
SKN.

मनुष्यस्य ।

ऋतस्यं दृढहा धरुणानि सन्ति पुरुणि चन्द्रा वपुषे वपूषि ।
ऋतेनं दीर्घमिष गन्तु पृचं ऋतेन गाव ऋतमा विवेद्युः ॥ ९ ॥

ऋतस्य । ऋतस्ये । दृढ. न्युदकानि । धारकाणि । विद्यन्ते । वह्नि । आह्लादनानि ।
निवपनाय । वपूषि = उदकानि । तथा ऋतेन । अनुस्यूतम् । अन्नम् । गच्छति । तथा ऋतेनैव ।
रश्मयः । उदकम् । प्रावेशयन्ति ।

ऋतं येमान ऋतमिदं नोत्यृतस्य शुष्मस्तुरया उ गव्यः ।
ऋताय पृथ्वी बहुले गभीरे ऋताय धेनू परमे दुहाते ॥ १० ॥

ऋतम् । उदकम् । नियच्छन् । उदकम् । एव । प्रयच्छति । तथा ऋतस्य । शुष्म. =

१. गन्तुर्भनृष्यस्य सम्बन्धिनौ Sy. मनुष्य-
नामैतत् (Ngh. 2. 3. 11.) बधि-
रस्येत्येतेन सामानाधिकरण्यम् । अथवा
अयनमायुष्योतिरुदकं वा । यदा ज्यो-
तिस्तदा ऋतस्य विशेषणम् । कीदृशस्य
ऋतस्य ? आयोरयनस्वभावकस्य ज्यो-
तिरात्मकस्येत्यर्थः । यदोदकं तदा ऋ-
तस्येत्युदकवचनोपचीयमानव्यतिरेकनि-
बन्धना षष्ठी । आयोरिति श्लोकसम्ब-
न्धना । ऋतस्य सम्बन्धि यदायुदकं
तस्योदकस्याथोर्यः श्लोकः सम्बोधयसा-
त्मानं बधिरस्यापि कर्णावातुणसीति
सम्बन्धः SKN. अयनस्य मनुष्यस्य ...
ज्योतिषश्चोदकस्य च श्लोकः । एवं
सतत्त्वो ह्यसावृत इति Dur. ऋतस्य
हि शुक्लः सन्ति पूर्वीः । ऋतस्य प्रज्ञा
वर्जनीयानि हन्ति । ऋतस्य श्लोको
बधिरस्यापि कर्णावातुण्ति । बधिरो
बद्धस्तोत्रः । कर्णौ बोधयन् । दीप्य-
मानश्च आयोरयनस्य मनुष्यस्य । ज्यो-
तिषो बोधकस्य वा N. 10. 41.;

SKN. IV. 45.

२. ऋतदेवस्य सम्बन्धीनि Sy.

३. भवन्ति Sy.

४. आह्लादनानि P., D. चन्द्राण्याह्लादकानि
Sy.

५. वचनाय M. वपुष्मतः । षष्ठ्यर्थे च-
तुर्थी Sy.

६. रूपाणि Sy.

७. ऋतदेवेन Sy.

८. अत्यधिकम् Sy.

९. गच्छन्ति M. स्तोतार इच्छन्ति Sy.

१०. ०थ चै वै P. ०थर्त्तं वै D. ऋतदेवेन Sy.

११. धेनवः Sy.

१२. यज्ञं दक्षिणात्वेन Sy.

१३. प्रविशन्ति । यद्वा गावो रश्मय ऋत-
मुदकमाविद्युः Sy.

१४. ऋतदेवम् Sy.

१५. स्तुतिभिर्वशीकुर्वन् स्तोता Sy.

१६. ०च्छति M. सम्बजते Sy.

१७. ऋतदेवस्य सम्बन्धि Sy.

१८. शुष्कः M.

बलम् । तूर्णगति । एव सन् । गा इच्छन् भवति । तथा ऋताय । द्यावापृथिव्यौ । विस्तीर्णे ।
गम्भीरे च भवतः । तथा ऋतायैव । द्यावापृथिवी । उत्तमे । पयो दुहाते ११

नू ध्रुत इन्द्र नू गृणान इव जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिबो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

[नू ध्रुत]

IV.24.

का सुध्रुतिः श्वंसः सुनुमिन्द्रमर्वाचीनं राधंस आ ववर्तत् ।

ददिहि वीरो गृणते वसूनि स गोपतिर्निषिधां नो बजासः ॥ १ ॥

११ का सुध्रुतिः । ११ का । शोभना स्तुतिः । १६ बलस्य । पुत्रम् । इन्द्रम् । इतोमुखम् ।

११ आवर्तयन्ति । २१ अन्नाय । दानशीलः । २१ हि । अयं वीरः । २१ स्तुवते यजमानाय । २१ बनानि । २१ हि ।

१. तूर्णम् Sy.

२. उ इति चार्थे Sy.

३. जलकामश्च भवति Sy.

४. भवन्त ति P. ५. ऽपिबी P.

६. दुरवगाहे Sy.

७. = तवेवायैव Sy.

८. द्यावापृथिव्यौ Sy.

९. उत्तमे P. उत्कृष्टे द्यावापृथिव्यौ Sy.

१०. वयः M.

११. बोहनं कृवति Sy.

१२. Ms. D. puts the figure ॥२३॥ here to indicate the end of twenty-third hymn. No such number is given in P. and M.

१३. This stanza has already been explained. See RV. IV. 16. 21.

१४. 'का सुध्रुतिः' इत्येकादशार्चं तृतीयं सूक्तं

वामदेवस्यार्धमैन्द्रम् । दशम्यनुष्टुप्, शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रमणिका 'का सुध्रुतिरुपान्त्यानुष्टुप्' (KSA. 22. 24. p. 17.) इति । विनियोगो लैङ्गिकः Sy.

१५. ऽति D. १६. कीदृशी Sy.

१७. सुध्रुतिः Sy.

१८. शोभना ब० P.

१९. अतिबलिनमित्यर्थः Sy.

२०. परमैश्वर्ययुक्तम् Sy.

२१. अस्मदभिमुखम् Sy.

२२. आवर्तयति is suggested for आवर्तयन्ति ॥ आवर्तयेत् Sy.

२३. बनायास्मभ्यं वनं दातुम् Sy.

२४. दाता Sy.

२५. खलु भवति Sy.

२६. विक्रान्तः Sy.

२७. गृणद्भ्यः स्तोतृभ्यः Sy.

२८. इन्द्रः Sy.

अस्माकम् । सन्निरुधानाम् । हे जनाः ! गवां पतिर्भवति ।

स वृत्रहृत्ये हव्यः स ईक्ष्यः स सुष्टुत इन्द्रः सत्यराधाः ।

स यामन्त्रा मधवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिषो धात् ॥ २ ॥

स वृत्रहृत्ये । स । शत्रुहनने । ह्वातव्यः । स एव तत्र । स्तुत्यः । स । सुष्टुतः ।
इन्द्रः । सत्यधनः । सः । आगमने । मधवा । मर्त्याय । स्तुतिमिच्छते । सुष्वते च मर्त्याय ।
धनम् । आदधाति ।

तमिन्नो वि ह्वयन्ते समीके रिंकांसस्तुन्वः कृष्वतु त्राम् ।

मिथो यत्थागमुत्तासो अग्नरस्तोकस्य तनयस्य सातौ ॥ ३ ॥

तमित् । तम् । एव । मनुष्याः । विह्वयन्ते । युद्धे । तथातिरिक्तबलाः सन्तः ।
शरीरस्य । आतारमेनम् । कृष्वन्ति । मिथः । यत् । त्यागम् । उभयेऽपि । गच्छन्ति योद्धुभ्यो
धनं परस्परं प्रयच्छन्ति । नरः । लोकस्य । तनयस्य च । सम्भजननिमित्तमवधार्य ह्वयन्त इति ।

१. अस्मभ्यम् Sy.
२. तस्मिन् D. निरु P. निष्पेक्षणां शत्रूणां सम्बन्धीनि Sy. ३. Omitted by P., D. यजमानाः Sy.
४. पशुवादिषनस्य पालकः Sy.
५. हृत्ये is omitted by P., D.
६. इन्द्रः Sy. ७. वृत्राणां शत्रूणां हृत्ये हनने निमित्तभूते सति Sy.
८. आह्वातव्यो भवति Sy.
९. स्तुत्यो भवति Sy.
१०. Omitted by M.
११. यजमानेभ्यो दातुं सत्यधनो भवति Sy.
१२. सत्यं धनस्य P. १३. युद्धे Sy.
१४. धनवान् Sy. १५. मनुष्याय यजमानाय Sy. १६. स्तोत्रमिच्छते Sy.
१७. सुन्व P. सोमं सुन्वते Sy.
१८. आ समन्ताद्वाति Sy.
१९. वरिष इति धननाम Ngh. 2. 10.

२०. तद्वि D. २१. इन्द्रम् Sy.
२२. नेतारो मनुष्याः Sy.
२३. अपिह M. विविधमाह्वानं कुर्वते Sy.
२४. युद्धे M.
२५. ०था विविक्त ० M. तपसा रेचयन्तो यजमानास्तमेवेन्द्रम् Sy.
२६. स्वकीयानि शरीराणि Sy.
२७. कृष्वते कुर्वते Sy.
२८. परस्परं सङ्गताः Sy.
२९. य P., D., M. यदा Sy.
३०. त्यागकर्तारं दातारमिन्द्रम् Sy.
३१. यजमानाः स्तोतारश्च Sy.
३२. उपगच्छन्ति तदा Sy.
३३. योद्धुभ्यो P.
३४. नतः P. उभयविधा मनुष्याः Sy.
३५. पुत्रस्य Sy. ३६. पौत्रस्य Sy.
३७. लाने निमित्तभूते सति तमेवेन्द्रं आतारं कुर्वन्तीति सम्बन्धः Sy.

ऋतुयन्ति क्षितयो योगं उग्रा^{१७}षा^{१८}सा^{१९}सो मिथो अर्णी^{२०}सातौ ।
सं यद्विशो^{२१}ष्ववृत्रन्त युष्मा^{२२} आदिभेम^{२३} इन्द्रयन्ते अभी^{२४}के ॥ ४ ॥

[ऋतुयन्ति] कर्तुं कर्म कर्तुमिच्छन्ति । मनुष्याः । वनयोगार्थम् । हे उग्र ! परस्परम् ।
व्याप्नुवानाः । युद्धे । यदा । योद्धव्यः । प्रजाः । सङ्गच्छन्ते । अनन्तरम् । एव । नेमे
केचित् । इन्द्रमिच्छन्ति । युद्धे ।

आदिदु नेम इन्द्रियं यजन्त आदित्युक्तिः पुरोकाशं रिरिच्यात् ।
आदित्सोमो वि पृथ्यादसु^{२५}ष्वीनादिज्जु^{२६}जोष वृषमं यज^{२७}ध्यै ॥ ५ ॥

आदिदु । अनन्तरम् । एव । केचिदिन्द्रस्य । इन्द्रियम् । यजन्ते । अथैकवदाह,
अनन्तरम् । एव । पक्ति = पचन् । पक्तव्यान् चरुपुरोकाशादीनिन्द्रियाय । प्रयच्छति । ततः

१. The *pratika* is supplied by the Editor.

२. ऋतु D. ऋतुनि कर्माणीच्छन्ति Sy.

३. क्षितय इति मनुष्यनामैतत् Ngh. 2. 3.

४. सम्बन्धे सति Sy.

५. Omitted by P., D.

६. उग्रं D. हे उद्गूर्णबलेन्द्र ! Sy.

७. व्याप्नुवन्तः Sy.

८. सत्यादिफलसिद्धयर्थमुदकलाभे निमित्ते सति Sy.

९. योध्यं M. योषधिभ्यः Sy.

१०. संवर्तन्ते परस्परं सङ्गच्छन्ते Sy.

११. तदानीम् Sy.

१२. केचन भाग्यवन्तो योषकाः Sy.

१३. अभीक इति सङ्ग्रामनाम Ngh. 2. 17.

१४. तदानीमेव युद्धकाले Sy.

१५. अन्ये योषाः Sy.

१६. M. adds च after इन्द्रियम् ॥ बल-

वन्तमिन्द्रम् Sy.

१७. पूजयन्ति Sy.

१८. कश्चित् अनन्तरमेव Sy.

१९. ०ध्यं P.

२०. पिष्टरूपं हविः Sy.

२१. P. adds the following passage between ०वीनि० and ०न्द्रियाय—वानाश्च भुञ्जतीन्द्रमेव मनसा इच्छन् स्तोत्राणि प्रेषन्तस्मिन् प्रतिवर्षितारं शुष्ममिन्द्रः यदा यदा संश्रामं । The additional passage in P. has a striking resemblance with the commentary on RV. IV. 24. 7. and also a few words of the commentary on RV. IV. 24. 8.

२२. इन्द्राय वद्यात् Sy.

२३. अनन्तरमेव Sy.

सोऽयम् । सोमः=सोता यजमानः । अयजमानान् । वि पपृच्याद् व्यर्चयति । अनन्तरम् । एव ।
वर्षितारम् । सेवते, इन्द्रम् । यष्टुमुपस्थिते युद्धे तृतीयः पादः फलमिति ।

कृ०त्यस्मै वरिवो य इत्येन्द्राय सोममुशते सुनोति ।
सुग्रीचीनेन ननुसावित्रं नष्टिराष्टं कृणुते समत्सु ॥ ६ ॥

कृणोति । कृणोति । अस्मै । परिचर्याम् । यः । इत्यम् । इन्द्राय । सोमं च । कामय-
मानाय । सुनोति । इन्द्रेण सहाञ्चता । मनसा । तम् । एवेन्द्रम् । अविर्हृष सुष्टु कामयमानः ।
सखायम् । कृणुते । युद्धेषु ।

य इन्द्राय सुनवत्सोममद्य पचात्पृकीरु भुज्जाति धानाः ।
प्रति मनायोरुचथानि हर्षन्तस्मिन्द्वयदृषणं पुष्पमिन्द्रः ॥ ७ ॥

य इन्द्राय । यः । एकस्मिन्नेव दिवसे । सोमम् । इन्द्राय । सुनोति । पचति च ।

१. अभिषुतसोमो यजमानः Sy.
२. जममान् P. अनभिषुतसोमान् यजमा-
नान् Sy.
३. वि व वृच्याद्वर्चः० P. वि पवृच्या-
द्वर्चः० D. ०मानानपिपृच्याद्वर्चः० M.
अनैः पृथक्कुर्यात् Sy.
४. कश्चित् कामानां वर्षितारमिन्द्रम् Sy.
५. त P. ६. ०स्थितं P.
७. VM. ignores ह ॥ कलु Sy.
८. करोति Sy.
९. इन्द्रोऽपि यजमानाय Sy.
१०. धनम् Sy.
११. यजमानः Sy.
१२. अमुत्र स्वर्गलोके स्थिताय Sy.
१३. अभिषव करोति Sy.
१४. सङ्गतेन प्रवणेन Sy.

१५. चित्तेन Sy.
१६. सुवन्तं यजमानम् Sy.
१७. अपि० M.
१८. ०मानम् is suggested for ०मानः ॥
वेनतिः कान्तिकर्मा । (Cf. N. 10.
38.) विवेनो विगतेच्छः । तदन्योऽधि-
वेनः । आत्मानं कामयमानः Sy.
१९. मित्रम् Sy.
२०. सङ्ग्रामेऽपिन्द्रः Sy.
२१. यजमानः Sy.
२२. एतस्मि० D. अस्मिन् Sy.
२३. सामानं यजमानम् Sy.
२४. परमैश्वर्ययुक्ताय देवाय Sy.
२५. सुनुयावभिषवं कुर्यात् Sy.
२६. पचेत् पचनं कुर्यात् Sy.
२७. Omitted by P.

पक्तव्यानि पुरोडाशादीनि । आना. । च । भुञ्जति । इन्द्रमेव मनसेच्छतः ।
स्तोत्राणि । प्रेप्सन् । तस्मिन् । प्रतिदर्शाति । वर्षितारम् । शुष्मम् ।
इन्द्रः ।

यदा संमर्षं व्यचेदवा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः ।

अचिक्रददृषणं पत्न्यच्छा दुरोण आ निशितं सामुद्विः ॥ ८ ॥

यदा । यदा । सङ्ग्रामम् । विचिनोति । हिसावान् । यदा
वा । दीर्घम् । आजिम् । अभिमुख्येन । प्रकाशयति । स्वामी । तदानीं
वर्षितारमिन्द्रम् । सेना क्रन्दयति । स्वे स्वे गृहे । यजमानैः । तीक्ष्णीकृत-
मिति ।

१. पक्तव्यांश्च पुरोडाशादीन् Sy.

२. पुरोडाशान् यवान् । अत्र भुष्टयव-
धाची आनाशब्दस्तद्योग्यं यवमात्रं लक्ष-
यति Sy.

३. अपि च यः Sy.

४. भुञ्जती० D. भुञ्जेन् भर्जनं कुर्यात्
Sy.

५. ०सेच्छन् P., D. ०सेच्छ M. स्तुति-
मिच्छतो यजमानस्य Sy.

६. प्रतिपत्तयः सन् Sy.

७. यजमाने Sy.

८. दर्शाति is omitted by P. धारयति
Sy.

९. कामानां वर्षणसमम् Sy.

१०. शुष्मम् M.

असम् Sy. .

११. सह मर्तव्यं शत्रुम् Sy.

१२. व्यज्ञासीद्विशेषेण जानीयात् Sy.

१३. शत्रूणां हिंसक इन्द्रः Sy.

१४. अत्यधिकम् Sy.

१५. सङ्ग्रामम् Sy.

१६. अभिपश्येत् Sy.

१७. स्वामीन्द्रः Sy.

१८. तदा तस्येन्द्रस्य Sy.

१९. कामाणां वर्षितारमिन्द्रम् Sy.

२०. पत्नी Sy.

२१. आक्रन्दति, आह्वयते Sy.

२२. Omitted by M.

यज्ञगृहे Sy.

२३. सोमं सुन्वद्भिर्हृत्विग्भिः Sy.

२४. सामपानेनोत्सा . वन्तमित्यर्थः Sy.

२५. VM. ignores अक्षम् ।

भूयसा वृत्तमचरत्कनीयोऽविक्रीतो अकानिषं पुनर्यन् ।

स भूयसा कनीयो नारिरेचीदीना दत्ता वि दुहन्ति प्र वाणम् ॥ ६ ॥

भूयसा । इह कश्चित्, भूयसा=महाघेण । वस्येन । न्यूनमूल्यम् । अचरत्=व्यवहरति । पुनश्च । अविक्रीनोऽयं भूयान्, अनुचितमूल्यत्वादिति क्रेतरि । अकानिषम्=कामयेऽहम् । पुनस्तस्मिन् गच्छन्ति मन्थमानः । स च क्रेता । भूयसा विक्रीतं प्रदाय । आत्मना दत्तं कनीयः । पुनर्न । अरिरेचीत् नादत्ते । एतस्मिन् विवादपदे निर्धना विक्रेतारः । प्रवृद्धधनाः क्रेतारश्च । वाणम् । विप्रदुहन्ति=आत्मानं प्रतीतरेतरमाकृषन्ति ।

१. अत्र ऋग्वेदे सम्प्रदायविद्विः पूर्वाचार्यः केचिच्छ्लोकाः पठ्यन्ते । त एवं लिख्यन्ते—अल्पं यः परिगृह्णाति मूल्यं पण्येन भूयसा । स क्रेतारं पुनर्गच्छन्नविक्रीतस्त्वयं मया ॥१॥

इति बुधन्कामयते पुनर्मूल्यस्य पूरणम् । स विक्रेता पुनर्मूल्यं भूयसा न प्रपूरयेत् ॥२॥

हीनं न लभते वस्तुं यदा विक्रीतवान्पुरा । यथासमयमेव स्यात्तद्योनं पुनरन्यथा ॥३॥

अयं विक्रय एवेति समयश्चेत् कृतो भवेत् । अथ मूल्यार्थमेतत्स्याद्विचार्येव तु निर्णयः ॥४॥

इत्येवं समयोऽकारि तदा मूल्यं प्रपूर्यते । तस्मादादौ मया कार्यः समयोऽत्रेति चिन्तयन् ॥५॥

वामदेवो वशीकृत्य शर्कं स्तोत्रेण भूयसा । विक्रीणन् समयं चक्र इव क इममित्युचि ॥६॥

अतश्च वृत्त एकार्थो भूयसा वस्तुमित्ययम् । अयमर्थः प्रतिपाद्यते Sy. DDN. also quotes these Ślokas with slight variation and adds न्यायविद्विर्ग्ये श्लोकाः पठितास्ते लिख्यन्ते . . . वामदेवस्त्रिष्टुभा इन्द्रं विक्रीणन्

क्रेतारं वदति DDN.

२. भूयसा पण्येन ब्रव्येण Sy., DDN.

३. वस्त्येन P. वन्येन M. वसु मूल्यं धनम् Sy. ४. अल्पतरम् Sy., DDN.

५. प्राप्नोति Sy., DDN.

६. अपि क्री० P., M.

७. ०चितततमू० M. ८. क्रेतरि M. क्रेतारं पुनर्गच्छन् स विक्रेतायमर्थो मयाऽविक्रीत इति बुधन् Sy., DDN.

९. कानिष्ठं M. मूल्यपूर्तिं कामयते । व्यत्ययेन लिख्यन्ते Sy., DDN.

१०. मन्थमान P., D.

११. विक्रेता Sy., DDN. १२. भूयापसम् M. भूयसा घनेन Sy., DDN.

१३. कनियः P. अल्पतरं मूल्यम् Sy. कनीयोऽविक्रीतः—‘एकीभवति पादादि०’ (RPR. 2, 34.) इति अकारोऽभिनिधीयते DDN.

१४. ०रेवीं M. क्रेतुः सकाशात् (न) रिक्तीकरोति (न) लभत इत्यर्थः Sy., DDN.

१५. असमर्थाः Sy., DDN.

१६. समर्थाश्च Sy., DDN.

१७. पाणं P. वचनम् Sy. वाणं परिविति वचननाम Ngh. I. II.

१८. विप्रदु० M. यथोक्तं क्रयकाले तथैव लभन्ते Sy., DDN.

क इमं दशभिर्ममैन्द्रं क्रीणाति घेनुभिः ।

यदा वृत्राणि जङ्घनदथैनं मे पुनर्ददत् ॥ १० ॥

क इमम् । निगदसिद्धा ।

नू घृत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योः न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

[नू घृत]

IV.25.

को अद्य नर्यो देवकाम उशभिन्द्रस्य सख्यं जुजोष ।

को वा महेज्वसे पार्याय समिद्धे अग्रौ सुतसोम ईद्वे ॥ १ ॥

को अद्य । क. । अद्य । नरहितः । देवान् कामयमानः । इन्द्रस्य । सख्यम् । प्रेप्सन् ।

१. वामदेवोऽनुष्टुभा इन्द्रं विक्रीणन् समयं चक्रे . . . एवं दशभिर्घेनुभिरिन्द्रो वाम-
देवेन महान् त्यक्तः DDN.

२. मम मदीयम् । इमं स्वभूतम् । इन्द्रम् ।
घेनुभिः प्रीणयित्रीभिः । दशभिः दश-
संख्याकाभिः स्तुतिभिः । कः क्रीणाति
कथं करोति । तवतीं हे क्षेत्रारः !
युष्माकं मध्ये एवमपि समयः क्रियते ।
यदा अयमिन्द्रः । वृत्राणि त्वदीयान्
शत्रून् । जङ्घनत् हन्यात् । अथ अनन्तर-
मेव । एनम् इन्द्रम् । मे मह्यम् ।
पुनर्बदत् पुनर्दद्यात् Sy. DDN. also
explains this stanza in the
same manner with slight
variation.

३. Ms. D. puts the figure ॥२४॥
here to indicate the end of
twenty-fourth hymn. No
such number is given in
P. and M. DD. adds
अद्य भवन्ति तस्या स्वर्लोक इति च

विचित्रितममस्य गन्तुः शरीरमाभि-
मुख्येन after figure ॥२४॥ The
additional passage in D.
has a striking resemblance
with the commentary on
RV. IV. 23. 6.

४. The stanza has already been
explained. See RV. IV. 16. 21.

५. 'को अद्य' इत्यष्टचं चतुर्थं सूक्तं वाम-
देवस्यार्धं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । तथा चानु-
क्रान्तम्—'को अद्याष्टौ' (KSA. 22.
25. p. 17.) इति । दशरात्रे चतुर्थेऽहनि
माध्यन्दिनसवने स्तोमबृद्धौ मैत्रावरुण-
शस्त्रे आरम्भणीयाया उपरिष्ठादिर्ब
सूक्तमावपनीयं च । सूत्रितञ्च—'स्तोसे
वर्षमाने को अद्य नर्यः' (ASS. 7.
12.) इति Sy. ६. यजमानः Sy.

७. अस्मिन् दिवसे Sy.

८. मनुष्यहितः Sy.

९. देवान् इच्छन् Sy.

१०. सखित्वम् Sy. ११. कामयमानः Sy.

सेवते । कः । वा । महते । रक्षणाय । पारयितुं समर्थाय । समिद्धे । अग्नौ । सुतसोमः सन् ।
इन्द्रं स्तौति ।

को नानाम् वचसा सोम्याय मनायुर्वी भवति वस्ते उक्षाः ।

क इन्द्रस्य युज्यं कः सखित्वं को आत्रं वष्टि कवये क ऊती ॥ २ ॥

को नानाम् । कः । नमनं करोति । स्तुत्या । सोमार्हाय । कः । वा । मनायुः ।
भवति । स पशूनपि । वस्ते दीप्तिर्वाच्छादयति । को वा इन्द्रसम्बन्धार्हताम् । को वा । सखि-
त्वम् । आतुत्व वा । कामयते । कवेरिन्द्रस्य । कः । वामिति ।

को देवानामवो अद्या वृणीते क आदित्यां अदितिं ज्योतिरीडे ।

कस्याश्विनाविन्द्रो अग्निः सुहायः पिबन्ति मनुसाविधेनम् ॥ ३ ॥

को देवानाम् । कः । देवानाम् । रक्षणम् । अद्य । प्रार्थयते । को वा । आदित्यान् ।

१. सव M.

२. यजमानः Sy.

३. प्रवृद्धाय Sy.

४. रणाय P., D.

तर्पणाय Sy.

५. ०तुमस० P., D.

पारमर्हते Sy.

६. प्रज्वलिते सति Sy.

७. अभिषुतसोमः Sy.

८. करो P.

नमति प्रह्वीभवति Sy.

९. बाधूपया स्तुत्या Sy.

१०. सोमार्हायेन्द्राय Sy.

११. स्तुतिकामः Sy.

१२. अस्ति Sy.

१३. ०नधि M.

इन्द्रेण दत्ता गाः Sy.

१४. दीप्तिर्वा is suggested for
दीप्तिर्वा । दीप्तीः seems to be

the explanation of उक्षाः । It
should therefore follow पशून्
and precede अपि ।

१५. धारयतीत्यर्थः Sy.

१६. ०हृतां P. VM. seems
to explain इन्द्रस्य and
युज्यम् together as न्सम्बन्धा-
र्हताम् ॥ इन्द्रस्य युज्यं साहाय्यम्
Sy.

१७. आतुभावम् Sy.

१८. इच्छति Sy.

१९. क्रान्तर्वाशिने इन्द्राय Sy.

२०. वादिति M. अवम् (अवनम्)
or वासम् is suggested for
वाम् ।

२१. कः । देवानाम् omitted by M.

- देवानां स्रोतमानानामिन्द्रादीनाम् Sy.

२२. अस्मिन् दिने Sy.

२३. देवान् Sy.

अदितिं च^१ । परम्^१ । स्तोति^१ । कस्य वा सम्बन्धिनः^१ । सुतस्य^१ । अश्विनौ^१ । इन्द्रः^१ । अग्निश्च^१ ।
अंशौ^१ । पिबन्ति^१ । मनसा^१ । अविगतकामं^१ यथा तथा^१ ।

तस्मा^१ अग्निभरितुः^१ शर्म^१ अंसज्ज्योक्पश्यात्सूर्यमुच्चरन्तम्^१ ।

य इन्द्राय^१ स्तुत्या^१ त्याह^१ नरे^१ नर्याय^१ नृतमाय^१ नृणाम्^१ ॥ ४ ॥

तस्मै^१ । अस्मै^१ । अग्निः^१ । हविषो वोढा^१ । सुखम्^१ । प्रयच्छति^१ । तथा स एव दीर्घम्^१ ।
पश्यति^१ । सूर्यञ्च^१ । उच्चरन्तम्^१ । यः^१ । इन्द्राय^१ । सुनवाम^१ । इति^१ । आह^१ । नेत्रे^१ । नृहिताय^१ ।

१. ०ति P. ०ति: M. देवमातरं च Sy.

२. Omitted by P.

३. पर M. VM. seems to explain
ज्योतिः by परम् ॥ उवकम् Sy.

४. याचते Sy.

५. सम्बन्धिन P. यजमानस्य सम्बन्धिनम्
Sy. ६. अभिषुतस्य Sy.

७. अश्विदेवौ Sy.

८. ०न्द्रो वद्विः अग्नि शो P. सोमस्य,
सोममित्यर्थः Sy.

९. पानं कुर्वन्ति Sy.

१०. स्तुत्या प्रीताः सन्तः Sy.

११. ०सा पिग० D. यथाकाममित्यर्थः Sy.

१२. यथा P., D.

१३. ज्योक् पश्येत् सूर्यमुच्चरन्तम् (RV.
X. ५९. ६.) सो वु णः सोम मृत्यवे
परा वाः पश्येत् नु सूर्यमुच्चरन्तम्
(RV. X. ५९. ४.) इत्या-
दिभिः तथा मा ते वृक्षन्तसूर्यमुच्चरन्तम्
(RV. VII. १०४. २४.) इति शापा-
न्मनुष्यस्य सूर्यदर्शनं 'ीर्घायिष्वबायेति
प्रतिपादितम् । वामदेवेन 'तस्मा अग्निः'
(RV. IV. २५. ४.) इत्यनयोक्तम् ।
'ओ अघ्रेति तु सूर्येन यो नित्यं शाक्रमर्चति'
(Rgvidh. २. ६५.) इति ऋग्विधाने
विनियोगः । वाम देवेन इन्द्रं तुष्टाव

DDN.

१४. यजमानाय Sy. जनाय DDN.

१५. ०न्नेह० P.

१६. हविषो भर्ताग्निः 'प्राणो भूत्वा प्रजा धार-
यन् भारतः' (Cf. SB. I. ४. २. २.)
इति वाजसनेयकम् Sy. "अग्निर्वै भरतः ।
स वै देवेभ्यो हविर्भरति" इति कौषी-
तकिः (Kau. Br. ३. २.) "प्राणो
भूत्वा प्रजा धारयन्" इति वाजसनेये—
(Cf. SB. I. ४. २. २.) भारत
इत्युक्तम् DDN. १७. सुखः P.

१८. यच्छेत् Sy. प्रयच्छेत् DDN.

१९. यथा P.

२०. किं चायमग्निः चिरकालम् Sy. तथा
स यजमानश्चिरकालम् DDN.

२१. पश्येत् Sy., DDN.

२२. उच्चन्तम् Sy. ऊर्ध्वं चरन्तम् DDN.

२३. यजमानः Sy. जनः DDN.

२४. इन्द्रार्थं सोमाभिषर्त्तुं कुर्यामिति Sy.
वाङ्मात्रेणाह इन्द्रार्थं सोमाभिषर्त्तुं कुर्या-
मिति DDN.

२५. एह P. ब्रवीति । कीदृशायन्त्राय Sy.

२६. नरे—नृशब्दस्य चतुर्थी, ऊमावेशः ?
DDN.

२७. नरहिताय Sy. कीदृशाय इन्द्राय ?
नृभ्यो हिताय DDN.

नृणाम् । अतिशयेन नेत्रे ।

न तं जिनेन्ति बहवो न दुआ उर्वस्मा अदितिः शर्म यंसत् ।

प्रियः सुकृत्प्रिय इन्द्रे मनायुः प्रियः सुग्रावीः प्रियो अस्य सोमी ॥ ५ ॥

न तम् । न । तम् । हिसन्ति^{१०} । बहवः । नापि । अल्पा । तथाऽस्मै । बहु । अदितिः । शर्म । यच्छति^{११} । प्रियः । सुष्टु कर्मणां कर्ता भवति । प्रियः । इन्द्रे । मनायुः । प्रियः । सुष्टु प्रकर्षेण रक्ष्यमाणः । प्रियः । अस्तु । सोमवान् ।

सुग्राव्यः प्राशुषाळे वीरः सुष्वैः पक्तिं कृणुते केवलान्द्रः ।

नासुष्वेऽपिर्न सखा न जामिदुष्प्राव्योऽबहुन्तदवाचः ॥ ६ ॥

सुग्राव्यः । सुष्टु प्रकर्षेण रक्षणीयो भवति । प्राशूनां योद्धृणामभिमविता । एषः । वीरः । सोम सुतवतो यजमानस्य । चरुपुरोडाशादीनामेव केवलम् । पङ्क्तिम् । कुरुते=

१. नराणां नेतृणां मध्ये Sy., DDN.

२. नेतृताय Sy., DDN.

३. बोचाम मा सुनोतेति सोमम् (RV. 2. 30. 7.) इति गृत्तमदेन प्रार्थितम् तस्मा अमृधा उषसो व्युच्छान् य इन्द्राय सुनवामेत्याह (RV. 5. 37. 1.) इत्य-
त्रिणोक्तम् DDN.

४. न । तम् । omitted by P., D. यजमानम् Sy.

५. ंन्ती M. हिसन्तु । य इन्द्राय सुनवामे-
त्याह तमिति पूर्वेषु सम्बन्धः Sy.

६. शत्रुघनाः Sy.

७. यजमानाय Sy.

८. विस्तीर्णम् Sy.

९. ंति P. इन्द्रमाता Sy.

१०. सुष्ठम् Sy.

११. ंच्छति M. यच्छतु Sy. ,

१२. प्रियः भवति Sy. १३. णः P.

शोभनयागादीनां कर्ता यजमानः Sy.

१४. अस्येन्द्रस्य प्रियो भवति Sy.

१५. इन्द्राय Sy.

१६. ०युव P. ०यु D. इन्द्रविषयस्तुतिकामद्वय
Sy.

१७. सुष्टु प्राविता । सुष्टु प्रगच्छसुपगच्छन्
वा यजमानः Sy.

१८. अस्य is suggested for अस्तु ॥
इन्द्रस्य Sy.

१९. सोमवान् यजमानः Sy.

२०. ०प्राप्यः P., D.

२१. सुष्टुः । हविभिः सुष्टु प्रतर्पयितुर्वा
Sy. २२. प्रां M.

२३. शत्रूणां प्रकर्षेण शीघ्रमभिमविता Sy.

२४. विक्रान्तः Sy.

२५. सुन्वतो यजमानस्य सम्बन्धिनीम् Sy.

२६. ०शादिनमेव P.

२७. असाधारणम् Sy.

२८. पङ्क्तिम् is suggested for पङ्क्तिम् ।

२९. Omitted by M. आत्मनः कुरुते Sy.

स्वीकुस्ते । नं । असुप्वे । आपि । न च । सखा । नापि । जाभे । दुःखेन प्रार्पणीय ।
अवहन्ता । एव भवति । अवाचनस्य पराङ्मुखस्य ।

इन्द्रं परेऽवरे मध्यमासु इन्द्रं यान्तोऽवसितासु इन्द्रम् ।
इन्द्रं क्षियन्तं उत युध्यमाना इन्द्रं नरो वाजयन्तो हवन्ते ॥ ८ ॥

इन्द्रम् । इन्द्रमेव । परे । अपरे । मध्यमाश्च । हवन्त । उन्द्रमेव । गच्छन् । तथा
युद्धभूमानवसिताः । तनस्तत्र नियसन्तश्च । अनन्तमेव । युध्यमानाश्च । इन्द्रमेव । नरः ।
वाज कुर्वाणाः ।

IV.26.

अहं मनुरभवं सूर्यश्चाहं कृचीवाँ ऋषिरस्मि विप्रः ।
अहं कुत्संमार्जुनेयं नृञ्जोऽहं कृषिना पश्यता मा ॥ १ ॥

अहं मनुः ।

१. उत्कृष्टाः Sy.
२. Omitted by P., D. निकृष्टाश्च जनाः Sy.
३. आह्वयन्ति Sy.
४. गच्छन्तः is suggested for गच्छन् ॥ कार्यसिद्धयर्थं गच्छन्तो जनाः इन्द्रमेवाह्वयन्ति Sy.
५. ०भूमापवसिः D. ०वसिः P. निविष्टा-इचेन्द्रमेवाह्वयन्ति Sy.
६. ततस्त P.
७. गृहे निवसन्तो जनाः Sy.
८. ०मवे M. अपि च Sy.
९. ०मानाश्चमानाश्च P. युद्धं कुर्वाणा जना जयार्थमिन्द्रमेवाह्वयन्ति Sy.
१०. नेतारो मनुष्याः Sy.
११. अस्मिच्छन्तः Sy.
१२. MS. D. puts the figure ॥२५॥ here to indicate the end of twenty-fifth hymn. No such number is given in P. and M.
१३. 'अहं मनुः' इति सप्तमं पञ्चमं सुक्तं वामदेवस्यार्थम् । अत्रेयमनुक्रमिका

'अहं मनुः सप्ताद्याभिस्तिषुभिरिन्द्र-
विष्णोर्ऋषेस्तुष्टावेन्द्रो वात्मानं परा
नवाष्टो वा इयेनस्तुतिः' (KSA. 22.
26. p. 17.) इति । अत्र 'अहं मनुः' इत्या-
द्याभिस्तिषुभिरात्मानमिन्द्ररूपेण वामदेवः
स्तुतवान् । यद्वा इन्द्र एवात्मानं
स्तुतवान् । अतो वामदेववाक्यपक्षे
वामदेव ऋषिरिन्द्रो देवता । इन्द्रवाक्य-
पक्षे त्विन्द्र ऋषिः, परमात्मा देवता,
त्रिष्टुप् छन्दः । अवशिष्टानां वामदेव
ऋषिः । अवशिष्टाभिस्तत्तत् कृतेन च
सुपर्णात्मना ब्रह्म स्तूयते । अतस्तासां
परब्रह्म देवता । इयेनानाम्येकाहे
माध्यन्दिनसवने मरुत्वतीयशस्त्रे इदं
सुक्तम् । सूत्रितञ्च—'इयेनागिराभ्या-
मभिचरन् यजेताहं मनुर्गर्भं नु सन्'
(ASS. 9. 7.) इति । इदमिदमन्त्र-
त्रयेण गर्भं वसन् वामदेव उत्पन्नतत्त्वज्ञानः
सन् सार्वभौम्यं स्वानुभवं मन्वादिरूपेण
प्रदर्शयन्नाह Sy. वामदेव इन्द्रो वाऽऽत्मानं
तुष्टाव DDN.

१४. मनु P.

अहमेव । मन्वादिः । अमवम् । अहम् । अर्जुनीपुत्रम् । कुत्सम् । स्वकार्यसमर्थं करोमि ।
अहमेव । कविः । उशना । माम् । पश्यतेतीन्द्रस्य वामदेवस्य वा वचनम् ।

अहं १॥मिमददामाय्याहं वृष्टिं दाशुषे मर्त्याय ।

अहमपो अनयं वावशाना मम देवासो अनु केतमायन् ॥ २ ॥

अहम् । अहम् । पीडिताय । भूमिम् । ददामि । अहमेव । प्रयच्छते । मर्त्याय ।

१. वामदेव इन्द्रो वा Sy., DDN.

२. आविः refers to सूर्यः । कक्षीवान् ।

ऋषिः and विप्रः ॥ मनुः सर्वस्य मन्ता
प्रजापतिरस्मि । अहमेव सूर्यश्च सर्वस्य
प्रेरकः सविता चास्मि । विप्रः मेधावी ।
कक्षीवान् दीर्घतमसः पुत्र एतत्संज्ञक
ऋषिरप्यहमेवास्मि Sy. कक्षीवाँ ऋषिः
—नकार 'नकारः' (RPR. 4.
65.) इत्यनुनासिकोपधत्वम् DDN.
विप्रः विप्र इति मेधाविनाम् Ngh.
3. 15.

३. अमज्जनिपु० P. अज्जनीपु० D. अर्जुन्याः
पुत्रम् Sy., DDN.

४. एतस्माकमुषिम् Sy.

५. नितरां प्रसाधयामि Sy., DDN.
ऋञ्जतिः प्रसाधयामि N. 6. 21.

६. अहमेवास्मि । उक्तमुपलक्षणम् । पर-
मार्थदृष्ट्या कुत्समप्यहमेवास्मीत्यर्थः
Sy., DDN.

७. आनुवर्त्ती Sy., DDN.

८. उशना is suggested for उशनाः ॥
एतवाख्य ऋषिः Sy.

९. हे जनः ! मां सर्वस्मिन् Sy.

१०. युष्मन्ममैव स्वस्वरूपमनुभवतेत्युक्तं
भवति Sy. पश्यता मा इति 'दशमं

चैतयोः' (RPR. 8. 38.) इति बीधः
DDN.

११. Omitted by D.

१२. इन्द्रस्य परमात्मत्वमुपनिषद्युक्तम् 'स हो-
वाच प्राणोऽस्मि ब्रह्मात्मा' (Kau. U.
3. 2.) इति । स्वात्मगुणौ ? (गुण-
स्तुतौ) माधे—

'न सौख्यसौभाग्यकरा नृणां गुणाः
स्वयं गृहीताः सुदृशां कुचा इव ।

परैर्गृहीता द्वितयं वितन्वते न तेन
गृह्णन्ति निजं गुणं बुधाः ॥'

तथा चारुचर्यायाम्—(श्लो० २७)—
न स्वकीयैः स्तुतिपदैर्गर्वाणि गुणगणं
नयेत् ।

स्वगुणस्तुतिवादेन ययातिरपतब्दिवः ॥
इति DDN.

१३. अहम् is omitted by M. वाम-
देव इन्द्रो वा Sy.

१४. पीडिताय seems to be the
explanation of आर्याय ॥ ममवे
Sy.

१५. पृथ्वीम् Sy.

१६. दत्तवानस्मि Sy.

१७. प्राय० M. हविर्वसंवते Sy.

१८. मनुष्याय यजमानाय Sy.

वृष्टिम् । अहमेव । अप. । अनयं भुव प्रति । कामयमाना. । मम । आज्ञाम् । देवा. । अनु-
गच्छन्ति ।

अहं पुरो मन्दसानो व्यैरं नवं साकं नवतीः शम्बरस्य ।

शततमं वेद्यं सर्वताता दिवोदासमतिथिग्वं यदावम् ॥ ३ ॥

अहम् । अहम् । पुर । मोदमानः । विविधमितस्ततः प्ररितवान् । नव । नवतीश्च ।
शम्बरस्य । अथ तत्र यच्छतस्य पूरणं नगरम् । सर्वराशयस्ततः तत् । वेद्यम्
प्रवेक्ष्यमभवत् मम कदा । यदा । दिवोदासनामानमृषिम् । अतिथीन् प्रति गन्तारम् ।
अहमरक्षमिति ।

प्र सु ष विभ्यो मरुतो विरस्तु प्र श्येनः श्येनेभ्य आशुपत्वा ।

अचक्रया यत्स्वधया सुपर्णो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टम् ॥ ४ ॥

प्र सु षः ॥ शौनकः । 'प्र सु ष विभ्यो नवभिर्ऋग्भिः श्येनश्च संस्तुतः' इति ॥ सः ।

१. सस्याद्यभिवृद्धयर्थं वृष्टिलक्षणमुदकम् Sy. २. अहमेव अददाम् Sy.
३. पः P. उदकानि Sy.
४. सर्वमपि प्रदेशमगमयम् Sy.
५. Omitted by M.
६. किञ्च शब्दावमानाः Sy.
७. सवीयम् Sy.
८. सङ्कल्पम् Sy.
९. बह्व्यावयो देवाः Sy.
१०. अनुयन्ति Sy.
११. नामदेव इन्द्रो वा Sy.
१२. पुराणि Sy.
१३. सोमेन साद्यन् Sy.
१४. अर्ध्वसयम् Sy.
१५. Omitted by M. नवसंख्याकाः Sy.
१६. नवतिश्च P., M. नवतिसंख्याकाश्च Sy.
१७. एतन्नामकस्या रस्य सम्बन्धीनि Sy.

१८. अ P.
१९. शतसंख्यापूरणं पुरम् Sy.
२०. ंतः M. सर्वतातो यज्ञे Sy.
२१. वे P. दिवोदासनाम्ने प्रवेशार्हमकरवम् Sy.
२२. भवं मम D.
२३. ंषिः P. दिवोदासनामकं राजर्षिम् Sy.
२४. अतिथीनामभिगन्तारम् Sy.
२५. प्ररिति M.
२६. अपालयम् । तदा पुरो व्यैरमिति पूर्वोण सम्बन्धः Sy.
२७. VM. ignores साकम् ॥ युगपदेव Sy.
२८. सः P., D.
२९. अयैतदाविभिः श्येनः स्तूयते Sy.
३०. स P., D. Omitted by M.
३१. संस्कृतः M. BD. (IV. 136.) reads श्येनस्य संस्तवः ।
३२. प्रसिद्धः श्येनाख्यः Sy.

इयेनः। विभ्यः गन्तृभ्योऽपि । सुष्टु । हे परुतः ! प्रगन्ता । भवन्तु । इयेनेभ्योऽपि ।
आशुपतनः । सेना । चक्ररहितेन । अन्नप्रभवेण बलेन । यत् सुपर्णः । दधेः सेधितम् । सोमम् ।
मनुष्याय । आजहार ।

भरद्वादि विरतो वेविजानः पथोरुणा मनोजवा असर्जि ।

तूर्यं ययौ मधुना सोम्येनोत श्रवो विविदे इयेनो अत्र ॥ ५ ॥

भरद्वादि । भरति । यदि । पक्षी । स्वर्गान् । चलन् । पथा । विस्तीर्णेन । मनावेगः ।
सृष्टोऽभवत्—उद्युक्तोऽभवत् । क्षिप्रम् । अगच्छन् । सोममयेन । मधुना सह । अन्नम् ।
अपि । लेभे । इयेनः । स्वर्गो ।

१. पक्षी Sy.

२. पिभ्यः D. पक्षिभ्यो युष्मत्तः Sy.

३. हे वेगेन मरुत्सवृक्षाः पक्षिणः ! Sy.

४. बलेन प्रकृष्टः Sy.

५. भवत्य P.

६. इयेनेइयेने D. इयेनोभ्यो० P. संसनीय-
गमनेभ्यः पक्षिभ्यः
सकाशात् Sy.

७. शीघ्रगामी Sy.

८. सौ M. इयेनः is suggested
for सेना ॥ इयेनः प्रकृष्टो भवतु
Sy.

९. चक्रवर्जितया Sy.

१०. क्षप्र० P. रथेन । अत्र स्वधाशब्दो रथ-
वाची, “अक्षया स्वधया वर्तमानम्”
(RV. X. 27, 19.) इत्यादौ वर्तनात्
Sy.

११. सुपर्णः P. सोमनपतनः Sy.

१२. सेधितं M.

१३. सोमलक्षणं हविः Sy.

१४. प्रजापतये Sy.

१५. अहरत् । द्युलोकसकाशादाहृतवान् Sy.

१६. ऽद्यमी D. भरत् P.

१७. भरन्ति P. अहरत् सोममाहृतवान्
Sy.

१८. यवा Sy.

१९. पक्षि P. पक्षी इयेनः Sy.

२०. अमुष्माद् द्युलोकात् Sy.

२१. सोमपालकान् भीषयन् Sy.

२२. अन्तरिक्षमार्गेण Sy.

२३. मनोवद्वेगयुक्तः सन् Sy.

२४. स्पृष्टो० P. सृष्टो० D. संसृष्ट
आसीत् Sy.

२५. अभवन् P.

२६. जगाम Sy.

२७. अन्नेन सह Sy.

२८. सोमाहरणमिहितं यशः Sy.

२९. अस्ति वि P. अपि च Sy.

३०. ऽत P., D. सुपर्णः Sy.

३१. अस्मिल्लोके Sy.

ऋजीपी इयेनो ददमानो अंशुं परावतः शकुनो मन्द्रं मदम् ।

सोमं भरद्वाह्याणो देवान्दिवो अमुष्मादुत्तरादादाय ॥ ६ ॥

ऋजीपी । ऋजुर्गामी । इयेन । धाग्यन् । अंशुम् । परावतः ।
शकुनशीलः । मदम् । मम् । नोनन् । दिव आहृतवान् । सोम-
पानान् पीडयन् । देवैस्तेष्वान् । दिव । अमुष्मान् । उदगततरात् ।
आदाय ।

आदाय इयेनो अमरुत्सोमं सहस्रं सुवां अयुतं च साकम् ।

अत्रा पुरंधिरजहादरातीर्मदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥ ७ ॥

आदाय । आदाय । इयेन । आजभार । सोमम् । सहस्रम् ।

१. ऋजीवी D. ऋजीवी P. M. adds
इयेनः after ऋजीपी ।

२. शंसनीयगमनः Sy.

३. धारय ह्यं पशुं P.
सोमम् Sy.

४. दूरात् Sy.

५. ऽनलशीलः P., D.
पक्षी Sy.

६. मदकं P., D. मन्द्रं मदनीयं स्तुत्यम्
Sy.

७. सर्वं सबकरम् Sy.

८. अहरत् Sy.

९. वृडीभवन् Sy.

१०. ऽस्तद्वन् P.

देवैः सहितः Sy.

११. शुलोकात् Sy.

१२. स्वीकृत्य Sy.

१३. Omitted by P., D. आदानं कृत्वा
Sy. गृहीत्वा SKN.

१४. शंसनीयगमनः पक्षी Sy. इयेनो
मध्यमस्थानः SKN.
इन्द्रः Dur.

१५. अहरत् । आजहार Sy. अहरत् स्व-
मात्स्यं प्रापितवान् पीतवानित्यर्थः SKN.
अपिबत् Dur.

१६. P. adds द्यावापृथिव्योरन्तः पपात पतन
शीलस्य between आजभार and
सोमम् ॥

सोमलक्षणमन्नम् Sy. ऋत्विग्भिर्बि-
धानतः प्रत्तं . . . सोमम् Dur.

१७. सहस्तम् M.

सहस्रसंख्याकम् Sy.

अयुतम् । च । सह । सोमयागान् । अत्र । बहुप्रज्ञः । शत्रून् । अत्यजत् ।

१. -पुनस्तुल्याकम् । अपरिमितसंख्याक-
मित्यर्थः Sy. कस्य ? अयुतमिति सा-
मर्थ्याद् भक्षणांम् । कथम् ? प्रतिसुत्यं
हि दशानां चमसानां भक्षः । दशके
सहस्रे सुत्यानामयुतं भवति । दशसहस्राणी-
त्यर्थः । अथवा—अयुतं च साकमित्य-
युतं दक्षिणानाम् । कथम् ? सहस्र-
साव्ये हि यद्यपि सत्रत्वादृत्विजां दक्षिणा
नास्ति तथापि सदस्यदक्षिणाऽस्ति ।
'था सदस्येभ्यो ददाति सोमपीथं तथा
निष्क्रीणीते' इति सोमपीथार्थवादाद्
यावन्तः सोमपीथास्तावत्या भवित-
व्यम् । ते चायुतम् । तत्सम्बन्धेन
दक्षिणा अप्ययुतम् । बहुत्वमात्रप्रतिपाद-
नार्थो वायुतशब्दः सहस्रशब्दोऽपि
SKN. अयुतं च दक्षिणा
प्राप्नुवन्ति न तु वीयन्ते सत्रत्वात् ।
पृष्ठयशमनाभिप्रायं वा दक्षिणादानं
स्यात् । सहस्रसाव्ये सत्रे तेषां
तत्सम्बन्धात् । . . . सहस्रसाव्येभिः सत्रे
तत्सम्बन्धेनायुतं दक्षिणा इति वा ।
'इति वा' शब्देन किं विकल्प्यते, सहस्र-
साव्यं वा सूत्रम् ? यत् पठन्ति याज्ञिकाः
तद्यथा—अतिरात्रयोर्मध्ये सहस्रमहानि
शतकुत्वो दश । तस्यावृत्तेरग्रे सहस्र-
साव्यमिति । तदह्नां सहस्रं दशभिश्च-
मसैर्गुणितं चमसपरिस्त्वय्यापलक्ष्यमा-
गमयुतं सोमभक्षाणां सम्पद्यते । सोमभक्ष-
निष्कयणभृतिश्च दक्षिणानामस्ति . . . न
चासति प्रदलेषे ऋषिबाधो न्याय्य इति ।
असत्यप्युत्तिग्वादक्षिणादानसम्बन्धे सहस्र-
साव्यमेव सत्राणां प्राप्त्यर्काभिप्रायं वाऽ-
युतम् । अथवा—सहस्रमिति बहुनाम् ।
'सहस्रं सवान्' अभिषवा बहवः, प्रतिसव-
नभिषवः । अत्रेति यस्मिन् कस्मिंश्चिद्

दक्षिणावति सोमे, अयुतं च दक्षिणाः
बह्वच इत्यर्थः । अस्ति हि प्राप्त्यविशेष-
शब्दाः सामान्येषु भवन्तीति । तद्यथा
हिमेनोदकेनेति । अदक्षिणत्वात् सत्रा-
णामेवं वेत्यभिप्रेत्य वाशब्दं चकारं
Dur.

२. Omitted by P., D.

३. सवानां यज्ञानाम् Sy. सवशब्दः सुत्या-
नामह्नामुपलक्षणार्थः । यत्र सहस्रं
सुत्याः कुर्वन्तीति शेषः । सहस्रसाव्य-
सञ्ज्ञके सत्र इत्यर्थः । तत्र हि सहस्रं
सुत्याः कुर्वन्ति SKN. सहस्रं सुत्यानां
यत्र कुर्वन्ति Dur.

४. अस्मिन् सोम आहूते सति Sy. अत्र-
शब्दस्तत्रार्थे तत्र तत्रैव SKN. अस्मिन्
सहस्रसाव्ये सत्रे स इयेनः Dur.

५. ०ज्ञा P. पुरन्वीर्बहुकर्मा Sy. बहुप्रज्ञो
बहुकर्मा वा । कोऽसौ ? प्रकृतः इयेनः
SKN. बहुनो धनस्य दाता Dur.

६. अत्रारातिशब्दः स्त्रीलिङ्गः Sy. स्त्री-
लिङ्गभ्रुतेः शत्रुसेना इति भावः । अथवा
रातिर्दानम् । अरातयोऽदानबुद्धयो-
ऽनधिकृतपुरुषजातीः SKN. असुरान-
मित्रान् पृथक्त्वपक्षेऽभ्यजयत् । प्राणै-
र्भूदानप्रतिपत्तिकान् कृत्वा विषादमुप-
नीय । अमूढो निस्साध्वसः । श्रित्व-
पक्षे तु—अदानानिति वा । रातिर्दा-
नार्थः, तत्प्रतिषेधेनारातिः प्राक् सोम-
पानम् प्राप्तः । अदानानिति न दास्या-
मीत्येवंविधः Dur.

७. अत्यजत् । जघानेत्यर्थः Sy. हृतेर्जहा-
तेर्वा ष्यर्थस्य रूपम् । जघानेत्याजत-
वान्वा । . . अजहात् स्वयमेव त्यक्त-
वान् SKN. अत्यजद् दाता सम्यगे
Dur.

सोममदे । मूढाः । न मूढः ।

IV.27.

गर्मे नु सन्ध्वेनामपदमहं देवानां जनिमानि विश्वा ।
श्रुतं मा पुर आर्यसीररक्षन्ध इयेनो जवसा निरदीयम् ॥ १ ॥

‘गर्मे । गर्मे । एव । सन् । अहम् । एषाम् । देवानाम्=दिवि स्थितानाम् । जन्मानि ।

१. VM. seems to explain सोमस्य and मदे together as सोममदे ॥ सोमस्य सम्बन्धिनि हर्षे सति Sy. सोम-सम्बन्धिमदे । ‘यस्य च भावेन भाव-लक्षणम्’ इति सप्तमी तच्छ्रुतेश्च लक्षण-योग्यक्रियापदाभ्याहारः । मदे सति प्राप्ते मदे SKN. तृप्तौ सोमस्य प्राप्तायाम् Dur.

२. अरातिविशेषणम् । मूढा अज्ञाः SKN. मूढमतयः काः प्यसंयुक्ताः । ये आसं-स्तान्प्रति सोमस्य मदे प्राप्ते Dur.

३. अमूढः प्राज्ञ इन्द्रः Sy. अमूढोऽतिरोहित-ज्ञानः इयेनः SKN. अमूढोऽकृपणो भूत्वा Dur.

४. ‘आदाय इयेनोऽहुरत् सोमम् । सहस्रं सवान् । अयुतं च सह । सहस्रं सहस्र-साध्यमभिप्रेत्य । तत्रायुतं सोमभक्षाः । तत्सम्बन्धेनायुतं दक्षिणा इति वा । तत्र पुरन्धिरजहादमित्रानदानानिति वा । ‘मदे सोमस्य मूढा अमूढः’ (IV. 26. 7.) इति ऐन्द्रे च सूक्ते सोमपानेन च स्तुतः । तस्मादिन्द्रं मन्यन्ते N. 11. 2., SKN. III. 52.

Ms. D. puts the figure ॥२६॥ here to indicate the end of twenty-sixth hymn. No such number is given in P.

and M.

५. ‘गर्मे नु’ इति पञ्चचं षष्ठं सूक्तं वाम-देवस्यार्धं त्रैष्टुभम् । अन्त्या शक्वरी षट्-पञ्चाशदक्षरा । इयेनो देवता । पूर्व-सूक्ते ‘अष्टौ वा’ (KSA. 22. 26. p. 17.) इत्युक्तत्वात्, अन्त्याया इन्द्रो वा देवता । तथा चानुकान्तम् ‘गर्मे नु पञ्चास्या शक्वरी’ (KSA. 22. 27. p. 17.) इति । इयेने निष्केवल्य-शस्त्रे इव सूक्तम् । सूत्रं तु पूर्वमुदाहृतम् अत्रैव श्लोकः पठ्यते—

इयेनभावं समास्थाय गर्भाद्योगेन निःसृतः ।
ऋषिर्गर्मे शयानः सन् ब्रूते ‘गर्मे नु सन्निति’ ॥ Sy.

वेहावावात्मबुद्धिर्न कर्तव्या । तथा चोक्तम्—

अनात्मभूते वेहावावात्मबुद्धिस्तु वेहि-
नाम् ।

साऽविद्या तत्कृतो बन्धस्तन्नाशो मोक्ष उच्यते ॥ इत्यात्मवृत्तौ अस्मिन्नर्थे श्लोकपूर्वा ऋक् (RV. IV. 27. 1.) वामदेवः इयेनरूपमास्थाय निःसृतो विष-
ण्णो ब्रह्म तुष्टाव । तथोक्तम्—
इयेनरूपं समास्थाय...सन्निति’
DDN.

६. विद्यमानः Sy., DDN.

७. वामदेवः Sy.

८. न्नादीनाम् Sy.

अनुक्रमेण । ज्ञातवानस्मि । शतम् । मा । पुरः । अयसा निमिता । सोममाजिहीर्षन्तमरक्षन् ।
अथ । अहम् । ज्वेन प्रविश्य । सोममादाय निर्गतोऽस्मि ।

न घा स मामपु जोषं जभाराभीमासु त्वक्षसा वीर्येण ।

ईर्मा पुरंधिरजहदरातात वाता अतरच्छशुवानः ॥ २ ॥

न घा सः । न । एव खलु । स सोमरक्षी । सेवमानं माम् । बलेन । अपहृतवान् ।
अहं पुनरेव । अभ्यभवम् । तनूकर्तुणा । बलेन । परोक्षं शेषः—ईरणकुशल । बहुप्रज्ञः । शत्रु-
सेनास्ताः । अत्यक्रामत् । अपि च । आगतान् सोमपालान् । अतरत् । दीप्यमानः ।

१. आनुः व्यंजनासिषम् । परमात्मनः सका-
शात् सर्वे देवा जाता इत्यवेदिव-
मित्यर्थः Sy.

२. शम् P. इतः पूर्वं शतं बहूनि Sy. शतं
सहस्रं बहुनामनी Ngh. ३. १.

३. माम् Sy.

४. शरीराणि Sy.

५. अयोमयान्यभेषाणि Sy.

६. अपालयन् । यथाहं शरीराद्व्यतिरिक्त-
मात्मानं न जानीयां तथा मामरक्ष-
मित्यर्थः Sy., DDN.

७. अघुना Sy. अथ अघुना अथ ज्येनेति
वीर्यं प्राप्ते (Cf. RPR. 7. 33.)
संयोगपरत्वात् DDN.

८. ज्येनवत्स्थितोऽहम् Sy.

९. ज्वेन Sy.

१०. प्रवि P., D.

११. भवनाय P.

१२. शरीराभिरगमम् । अनावरणमात्मानं
जानिर्गतोऽस्मीत्यर्थः । 'पुरवे ह वा
अयसादितः' इति लण्डे 'गर्भं एवेतच्छ-
यानो वामदेव एवमुवाच' (AA. 2. 5.
१.) इत्येवमिदमर्थः सम्यक् प्रतिपा-
दितः Sy.

१३. VM. ignores विद्वा ॥ विद्वाणि

सर्वाणि Sy.

१४. ०ह्वः P., D.

१५. गर्भः Sy.

१६. वामदेवम् Sy.

१७. पर्याप्तम् Sy.

१८. अपजहार, गर्भेऽपि वसतो मे मोहो
नामूदित्यर्थः Sy.

१९. अहं is omitted by P., D.
अहं तु ईम् । इदं गर्भस्थं दुःखम्
Sy.

२०. ०वन्त D. ०रेव भ्यवन्त० P. तीक्ष्णेन
Sy.

२१. ज्ञानसामर्थ्येन Sy.

२२. ०क्ष शो० P. ०क्षाशो० M. परोक्षः शेषः
is suggested for परोक्षं शेषः ।

२३. सर्वस्य प्रेरकः Sy.

२४. पुरां वारकः परमात्मा Sy.

२५. शस्त्रं शसनास्ताः P. शत्रुं सनास्ताः
D. गर्भसंभितान् शत्रून् Sy.

२६. ०क्र० P., D. अत्यजत् । जघान
Sy.

२७. गर्भक्लेशकरान् वायून् Sy.

२८. सोमपानानन्तरं P. सामानानन्तरं D.
अतारीत् Sy.

२९. वर्धमानः परिपूर्णः परमात्मा Sy.

अव यच्छेनो अस्नीदद्य द्योर्वि यद्यदि वार्त ऊहुः पुरंधिम् ।
सृजद्यदस्मा अव ह क्षिपज्यां कृशानुरस्ता मनसा भुरण्यन् ॥ ३ ॥

अव यत् । अनन्तरम् । दीप्यमानः । इयेनः । यदा । अवास्वनीत् । यदा । वा ।
अस्मात् सोमस्थानात् । पुरन्धि इयेनम् । विविधमपनीतवन्तः सोमपालाः । यदा वा । अस्मै ।
कृशानुरिपुमवासृजत् । ज्याम् । विक्षिपन्, नुमभावस्थान्दसः । कृशानुः । वेद्धा । मनसा
तुल्यवेगम् । गच्छन् भरमाणो वेषम् ।

ऋजिप्य इमिन्द्रावतो न भुज्यु इयेनो जमार बृहतो अधि ष्योः ।
अन्तः पतत्पतत्र्यस्य पूर्णमधु यामनि प्रसितस्य तद्वेः ॥ ४ ॥

ऋजिप्यः । ऋजुगामी । इयेनः । सोमम् । इन्द्रवतः यजमानस्य । भोजनम् । बृहतः ।

१. कुव D. कव P.
२. ०२ P. तदानीं सोमाहरणकाले Sy.
३. द्योः द्युलोकात् Sy.
४. ०स्वप्नीत् P. अवाङ्मुखं शब्दमकरोत् Sy.
५. च । वेति चार्थे Sy.
६. ०स्मान् M.
७. ०न P. इयेनात् Sy.
८. पुरन्धि P., D. सोमम् Sy.
९. इयेन P., D.
१०. ०धमनीत P., D. सोमपालाः विक्षिप्त-
वन्तः Sy.
११. इयैनाय शरम् Sy.
१२. त्यक्तवान् तथा च ब्राह्मणम्—'तस्या
अनुविसृज्य कृशानुः सोमपालः सव्यस्य
पक्षो नक्षमच्छिद्यत्' (AB. ३. २६.)
इत्यादि । यदा सोमपाला इत्यमित्थं
चक्रुस्तदा इयेनः सोमभाज .रेत्युच्चार-
या सम्बन्धः Sy.
१३. ०सृज ज्य P. ज्या D. धनुषः कोदौ
सौर्वीम् Sy.

१४. चित्रोप Sy.
१५. The passage कृशानुवेद्धा should
immediately follow कृशानुः
and precede इवम् ॥ एतन्नामकः
सोमपालः Sy.
१६. शराणां श्रेष्ठा Sy.
१७. ०त्यं वे० P., D. मनोवेगेन Sy.
१८. वेवम् is suggested for वेवम् ।
Cf. N. 12. 22.
१९. VM. ignores ह ॥ ह खलु Sy.
२०. ऋजीप्यः D. ऋजीव्यः P. जी is
long in ऋजीपी (RV.IV.26.6.)
and also in ऋजीवी ।
२१. जुनामि P.
२२. ०नम् D.
२३. Omitted by D. एनं सोमम् Sy.
२४. इन्द्रो M. इन्द्रो रक्षको यस्य तस्मात् ।
इन्द्रः समर्थः तद्वतो वेशात् Sy.
२५. भुज्युनामकं राजानं यथाश्विनावा-
जह्युस्तद्वत् Sy.
२६. महतः Sy.

सानोः । अघ्याजभार । द्यावापृथिव्योरन्तः । पपात । पतनशीलम् । अस्य । वर्ण । तदानीम् ।
गमने । प्रसक्तस्य । पक्षिणः ।

अथ श्वेतं कलशं गोभिरुक्तमापिप्यानं मधवां शुक्रमन्धः ।
अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अग्रमिन्द्रो मदाय प्रति धृत्पिबन्धै
शूरो मदाय प्रति धृत्पिबन्धै ॥ ५ ॥

अथ । अथ । सोमाक्तं श्वेतम् । कलशम् । गोविकारैर्दध्यादिभिः । अक्तम् । उपर्युपरि
वर्धमानम् । मधवा । निर्मलम् । अदनीयम् । अध्वर्युभिः । प्रयतम् । मधुरतस्य । अग्रभूतम् ।
इन्द्रः । मदाय । पातुम् । ओष्ठयोः प्रत्यदधात् । शूरः ।

१. सानोः P., D. अथि उपरि स्तोः

स्थिताद् द्युलोकात् Sy.

२. अजहार Sy.

३. त्यावा० D.

४. मध्ये स्थितम् Sy.

५. अपतत् Sy.

६. शीम् M.

७. श्वेतस्य Sy.

८. वर्णम् is suggested for वर्ण ।

९. Omitted by P., D. युद्धे Sy.

१०. कृशानोरस्त्रैर्बद्धस्य Sy.

११. वेः गन्तुः Sy.

१२. VM. ignores न and तत् ॥
तत्र दृष्टान्तः यथा Sy.

१३. अथ D.

१४. अधुना Sy.

१५. शुभ्रम् Sy.

१६. कलशो पात्रे स्थितम् Sy.

१७. ०विकात् वैष्वादिभिः D. गोपितारैर्द-
ध्या० M. गन्धेन पयसा Sy.

१८. सिक्तम् Sy.

१९. ०न M. आभ्याः पृथग् Sy.

२०. वनवान् Sy.

२१. सारोपेतम् Sy.

२२. सोमलक्षणमक्षम् Sy.

२३. प्रयम् P., D. दत्तम् Sy.

२४. मेघरस्य P., D. मधुरस्य is sug-
gested for मधुरतस्य ॥ सामरस्य
Sy. २५. अग्रे Sy.

२६. मदार्थम् Sy.

२७. प्रतिदधातु Sy.

२८. शून्ः P. विक्रान्तः Sy.

२९. VM. ignores the repeated
word मदाय । प्रति । धृत् and
पिबन्धै ॥ पुनरुक्तित्वात् २७॥
Ms. D. puts the figure ॥२७॥
here to indicate the end of
twenty-seventh hymn. No
such number is given in P.
and M.

IV.28.

त्वा युजा तव तत्सोम सख्य इन्द्रो अपो मनवे सुसुतस्कः ।

अह्नहिमरिणात्सप्त सिन्धुनां बृहतापिहितेव खानि ॥ १ ॥

त्वा युजा । त्वया । सहायेन । तव । सख्ये । सोम ! तदानीम् । इन्द्रः । अपः । मनुष्याय ।
सस्यन्दाः । अकरोत् । अहन् । अहिम् । अगमयच्च । सप्त । नदीः । अपावृणोत् । अपिहिता-
नीव । द्वाराणि नदीनां नि.सरणमार्गान् ।

त्वा युजा नि विदत्सर्वस्येन्द्रश्चक्रं सहसा सद्य इन्द्रो ।

अधिष्णुना बृहता वर्तमानं महो द्रुहो अप विश्वायुं धायि ॥ २ ॥

त्वा युजा । त्वया । सहायेन । प्रावृहत् । सूर्यस्य । इन्द्रः । चक्रम् । बलेन । सद्य एव ।
सोम ! महता । समुच्छ्रितेन पर्वतेन । गच्छन् । सर्वगम् । महतः । द्रोणुः सूर्यात् । अधि ।
इन्द्रेणापाधायि ।

१. 'त्वा युजा' इति पञ्चमं सप्तमं सूक्तं
वामदेवस्थार्षं त्रैष्टुभमिन्द्रासोमदेवता-
कम् । अनुक्रान्तञ्च 'त्वा युजैन्द्रासोमम्'
(KSA. 22. 28. p. 17.) इति ।
विनियोगो लैङ्गिकः Sy.

२. त्वया M., D., P.

३. त्वदीये Sy.

४. सखित्वे सति Sy.

५. तस्मिन् Sy.

६. Omitted by P., D. वृष्टिलक्षणा-
न्युदकानि Sy.

७. मनुष्येभ्यः Sy.

८. सरणशीलाः Sy.

९. ऽन्वनाकारो P. ऽन्वनाक D.

१०. हृतवान् Sy.

११. वृत्रमसुरम् Sy.

१२. अगमय D. प्रैरयत् Sy.

१३. सत्यशीलाः Sy.

१४. अपः Sy.

१५. उद्घाटितवान् Sy.

१६. वृत्रेण तिरोहितानि च, अत्रेवशब्दश्च ।
Sy. १७. स्रोतसां द्वाराणि Sy.

१८. आच्छिन्तत् Sy.

१९. प्रेरकस्य सवितुः सम्बन्धिनः पूर्वं द्विच-
क्रस्य रथस्यैकम् Sy.

२०. अभिभावकेन बलेन Sy.

२१. सपदि Sy.

२२. स्थितेन Sy.

२३. Omitted by P., D. अन्तरिक्षेण
Sy.

२४. ऽच्छत् P., D. वर्तमानम् Sy.

२५. विश्वायुं सर्वतो गन्तुं चक्रम् Sy.

२६. प्रभूतस्य Sy.

२७. द्रोणुः सूर्यस्य सम्बन्धि Sy.

२८. उपरि Sy.

२९. अवाधा P., M. अपाहारि Sy.

अहन्निन्द्रो अदहदग्निरिन्द्रो पुरा दस्युन्मध्यदिनादभीकै ।

दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरु सहस्रा शर्वा नि बर्हीत् ॥ ३ ॥

अहन् । तदानीम् इन्द्रः । दस्यून् । अहन् । अग्निञ्च । तानदहत् । सोम । मध्यन्दिनात् । प्रागेव । सङ्ग्रामे । दुर्गे । देशे पर्वतादौ । कार्यार्थम् । इव । गच्छता पथिकानाम् । पुरुणि । सहस्राण्यसुराणां सार्थवत् सङ्गतानि । हिंसक इन्द्रः । निबर्हीत् ।

विश्वस्मात्सीधुमाँ इन्द्र दस्युन्विशा नसीरकृणोरप्रशस्ताः ।

अबाधेयाममृणतं नि शत्रूनविन्देयामपचितिं वधत्रैः ॥ ४ ॥

विश्वस्मात् । सर्वस्मात्लोकात् । अघमान् । इन्द्र ! सर्वान् । दस्यून् । अकृणोः । तथोपक्षपयित्रीश्च । विशः । अघनाः कृतवान् । त्वं च सोमश्च शत्रून् । नितरां बाधितवन्तौ । मारितवन्तौ च । अलभेथा च । पूजाम् । शत्रूणां वधैः ।

१. शत्रून् Sy.
२. अघधीत् Sy.
३. अग्निश्च is suggested for अग्निञ्च ।
४. कांश्चिच्छत्रून् ददाह Sy.
५. ध्यन्विनात् P. नान् M. कीदृशा-विन्द्राग्नी ? मध्याह्नात् Sy.
६. पुरस्तात् पूर्वाह्ने तव पानात् लब्ध-बलाविति शेषः Sy.
७. दुरवगाहे देशे Sy.
८. पर्वतादौ D. दुरवने रक्षितुमशक्ये Sy.
९. कर्मा D.
१०. तत्र वृष्टान्तः, कर्मणा स्वकीयं कार्य-मुद्दिश्य गच्छतः पथिकान् यथा घन-लालुपथ्यो हन्ति तद्वत् Sy.
११. नान् P.
१२. Omitted by P., D. असुराणाम् Sy.
१३. कृणुनि Sy.

१४. अपरिमितानि Sy.
१५. Sy. seems to read सर्वा for शर्वा in the text and explain it as सर्वाणि निरवशेषाणि ।
१६. बर्ही P. न्यबर्हीत् । -इन्द्रोऽघधीत् Sy.
१७. सव० P. सर्वस्माद् गुणात् Sy.
१८. असमान् P., D. हीनान् अकरोः Sy.
१९. एनान् Sy.
२०. दस्यून् P.
२१. णो P. अकरोः Sy.
२२. कर्महीनाः Sy.
२३. मानुषीः प्रजाः Sy.
२४. गर्हिता अकृणोः Sy.
२५. हे इन्द्रासोमौ ! युवाम् Sy.
२६. शत्रुं M.
२७. अबाधेयाम् Sy.
२८. नितरां हिंसितवन्तौ Sy.
२९. जनेभ्यः अलभेयाम् Sy.
३०. अपि च तेषां शत्रूणां प्रहारैः Sy.

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिन्द्रश्च सोमोर्वमश्न्यं गोः ।

आदर्वन् अपि तान्यश्नां रिरिच्युः क्षाश्चित्तदानी ॥ ५ ॥

एवम् । एवम् । सत्यम् । घनवन्तौ । युवाम् । तदिदं कृतवन्तौ । इन्द्र । च । सोम !
गौरपि । अश्वसङ्घम् । अत्यन्तं गन्तारम् । आदर्वन् च । अपिहितद्वारान् मेघान् । तदानी
सर्वो पृथिवीम् । महत्तया । रिरिच्युः । मेघान् विध्यन्तौ ।

IV. 29.

आ नः स्तुत उप वाजैभिरुती इन्द्रं याहि हरिभिर्मन्दसानः ।

तिरश्चिदुर्यः सर्वना पुरुण्याङ्गुषेर्मिर्गृणानः सत्यराधाः ॥ १ ॥

आ नः । उपायाहि । अश्वैः मोदमानः । स्तुतः । अस्माकम् । अश्वैः सह । रक्षणार्थम् ।

१. एवा सत्यं M.
२. एवमुक्तप्रकारेण यत् कृतवन्तौ Sy.
३. सत्यमेव Sy.
४. मघवानौ ! घनवन्तौ ! इन्द्रासोमौ ! Sy.
५. हे सोम ! त्वं च इन्द्रश्च इति युवा-
मुभौ Sy.
६. तत् सर्वम् Sy.
७. अन्ता विश्व P.
८. गवां समूहं च Sy.
९. गौरश्वस्यम् P. अश्वसंघम् D. अश्व-
समूहम् Sy.
१०. महान्तम् Sy.
११. आदर्व P. आदर्वन् D. आदर्वन् M.
As the reading of the Mss.
is grammatically wrong, I
have put it down in the
footnote and adopted the
reading of the Vedic stanza
itself in the commentary.
आदरयतम् Sy.
१२. वाहितद्वारा माषन् P. पणिभिराच्छादि-

- तानि गवां दृन्वानि Sy.
१३. सर्वाः D., M. पणीनां भूमीश्च Sy.
१४. महत्तया D. अश्वनपरेण बलेन Sy.
१५. तयातिरिरि० M. चयु P. रेचितवन्तौ
Sy.
१६. शत्रूणां हिंसकौ Sy.
१७. VM. ignores चित् ॥ चित् च Sy.
Ms. D. puts the figure ॥२८॥
here to indicate the end of
twenty-eighth hymn. No
such number is given in P.
and M.
१८. 'आ नः स्तुतः' इति पञ्चवर्षमष्टमं सूक्तं
वाग वस्यापि त्रैष्टुभमिन्द्रम् 'आ नः
स्तुतः' इत्यनुक्रमणिका । (KSA. 22.
29. p. 17.) विनियोगो लैङ्गिकः Sy.
१९. न P.
२०. उपया० P., D. प्रत्यागच्छ Sy.
२१. अनास्ततः M. स्तुतस्त्वम् Sy.
२२. अन्ते स्मा० P. अस्मदीयान् यज्ञान् Sy.
२३. वाजैः Sy.
२४. ऊर्यै नोऽस्माकं रक्षणार्थम् Sy.

तिर इति प्राप्तकालनाम प्राप्तकालानि । सवनानि । सर्वाणि । स्वामी । स्तोमैः । स्तूयमानः । सत्यघनः ।

आ हि ष्मा याति नर्येऽपि विज्ञातः सोऽविरुपं यज्ञम् ।

स्वश्चो यो अभीर्भन्यमानः उवाचोर्भिर्मदति सं ह वीरैः ॥ २ ॥

आ हि ष्मा । आ । हि । स्म । गच्छति । नृहितः । प्राज्ञः । स्तोमैः । हूयमानः । यज्ञम् । उप । स्वश्वः । यः । निर्भयः । मन्यमानः । सोमसुद्धिः । वीरैः । सह मदति ॥

आवयेदस्य कर्णौ वाज्ययथै जुष्टामनु प्र दिशं मन्दयथै ।

उद्वावृषाणो राधसे तुर्विष्मान्करन् इन्द्रः सुतीर्थमयं च ॥ ३ ॥

आवय । आवय । एव । इन्द्रस्य । कर्णौ । बलिनं कर्तुम् । स्तोत । त्वया सेविताम् । दिशम् । मादयितुम् । प्रकर्षेणानुआवय । सोऽयमुद्वावृषाणः । अन्नाय । बलवान् । करोतु ।

१. ०लमान P. ०प्तनाम M. प्राप्तानि Sy. तिरः सतः इति प्राप्तस्य N. ३. 20.

२. पूर्णानि Sy.

३. स्वामे M. ०मीय P.

४. स्तोत्रैः Sy.

५. VM: ignores इन्द्र and चित् ।

६. आहिः P., D.

७. हि स्म इति पूरणौ Sy.

८. आगच्छतु Sy.

९. नृभ्यो हितः Sy.

१०. ०ज्ञ P. सर्वं जानन् Sy.

११. सातु० P., D. सोममभिषुष्विद्धिः त्वि-
ग्निः Sy.

१२. भूय० P., D.

१३. अस्मदीयं यज्ञम् Sy.

१४. प्रति Sy.

१५. स्वयेवेवा D. स्वयेवेवा P. शोभनादयो-
येतः Sy.

१६. इन्द्रः Sy.

१७. ०येन D. निर्भयशीलः Sy.

१८. स्तूयमानः Sy.

१९. सुन्वद्भिर्यजमानैः Sy.

२०. शूरैर्मदतिः सह Sy.

२१. मादति । स इन्द्र आगच्छत्विति पूर्वोक्तं सम्बन्धः Sy.

२२. VM: ignores ह ॥ ह एव Sy.

२३. आवय D. स्तोत्राणि आवय Sy.

२४. इविति पूरणः Sy.

२५. इन्द्रस्य सम्बन्धिनौ Sy.

२६. इन्द्रं बलिनं कर्तुम् Sy.

२७. सेवितासु Sy.

२८. ०ज्ञ P. अनुदिशं सर्वासु दिक्षु Sy.

२९. ०तुम P., D. प्रकर्षेणेन्द्रम् Sy. माद-
यितुं च Sy.

३०. उद्वावृषणः P., D. सोमेनोत्सिध्यमानः
Sy.

३१. वनार्थम् Sy.

अस्मान् । इन्द्रः । शोभनस्थानान् । अभयम् । च करोतु ।

अच्छा यो गन्ता नाधमानमृती इत्था विप्र हवमानं गृणन्तम् ।
उप स्मन्ति दधानो धुर्याः शून्तसहस्राणि शतानि वज्रबाहुः ॥ ४ ॥

अच्छ । अभिगन्ता । यः । याचमानम् । रक्षणार्थम् । इत्थम् । मेधाविनम् । ह्वय-
न्तम् । स्तुवन्तं च । उपनयति । आत्मानि । स्वरथधुरि । अश्वान् । नियुञ्जन् । धनानां
सहस्राणि । शतानि च । वज्रबाहुः ।

त्वोतासो मधवः इन्द्र विप्रा वयं ते स्याम सूर्यो गृणन्तः ।
प्रजानासो बृहदिवस्य राय आऽत्यस्य दावने पुरुषोः ॥ ५ ॥

त्वोतासः । त्वया रक्षिताः । मधवन् ! इन्द्र ! विप्राः । वयं च । त्वदीयाः । स्याम ।
प्रज्जाः । स्तुवन्तः । भजमानाः । महादीप्तिम् । धनम् । सर्वतः शब्दनीयम् । दानाय । बहुभिः

१. अस्माकम् Sy.

२. शोभनानि तीर्थानि Sy.

३. भयराहित्यं च Sy.

४. आनिमुष्येन मन्त्रेण भवतीति शेषः ।
स इन्द्रः सुतीर्थान्यभयं च करोत्विति
पूर्वेण सम्बन्धः Sy.

५. या P., D. इन्द्रः Sy.

६. इष्टं M. अनेन प्रकारेण Sy.

७. ०नः M.

८. आऽयन्तम् Sy.

९. स्तुवन्तं यजमानम् Sy.

१०. आत्मनि स्थितानात्मबल्यान् Sy.

११. रथवत्प्रवक्षे Sy.

१२. वीप्रगामिनोऽश्वान् Sy.

१३. नियुज्य P.

संस्थापयन् Sy.

१२२

१४. सहस्रसंख्याकान् Sy.

१५. शतसंख्याकान् Sy.

१६. यज्ञबा० P. वज्रहस्तः Sy.

१७. ०ताच P. ०क्षता D.

१८. हे धनवन् ! Sy.

१९. मेधाविनः Sy.

२०. या P., D. त्वदीयस्य Sy.

२१. भवेन Sy.

२२. प्रज्जाः P. स्तोतारः Sy.

२३. त्वां स्तुवन्तः Sy.

२४. त्वां भजमानाः Sy.

२५. ०हान् वी० P., D.

महदीप्तेः Sy.

२६. धनस्य Sy.

२७. आ समन्तात् स्तुत्यस्य Sy.

२८. दाने निमित्ते सति Sy.

शब्दितम् ।

IV.30.

नकिरेव यथा त्वम् ॥ १ ॥

नकिः । न कश्चित् । इन्द्र ! त्वत्तः । उत्तरकालीनः । विद्यते । न च । पूर्वकालीनः ।

न । अपि । समः ।

सुत्रा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रैव वावृतुः । सुत्रा महां असि श्रुतः ॥ २ ॥

सुत्रा । सत्यमेव । तव । प्रजाः । विश्वानि च भूतानि । अनुवर्तनं कुर्वन्ति ।

चक्राणीव रथम् । सत्यमेव । महान् । असि । विश्रुतः ।

१. बहुवचस्य बहुकीर्तित्वा Sy.

२. Ms. D. puts the figure ॥२६॥ here to indicate the end of twenty-ninth hymn. No such number is given in P. and M.

३. 'नकिरिन्द्र' इति चतुर्विंशत्यृचं नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्थं गायत्रम् । अष्टमी चतुर्विंशी च द्वे अनुष्टुभौ । इन्द्रो देवता । 'दिवश्चिद्वा' इत्ययं तुच उषोदेवताक इन्द्रदेवताकश्च । तथा चानुक्तान्तम्—'नकिश्चतुर्विंशतिर्दिवश्चित्तुच उषस्यश्च गायत्रं ह्यष्टम्यन्त्ये चानुष्टुभौ' (KSA. 22. 30. p. 17.) इति । अतिरात्रे तृतीये पर्याये सत्रावधौ शस्त्रे उत्तमावर्जमिदं सूक्तम् । तथा च सूत्रितम् 'नकिरिन्द्र त्वदुत्तर इत्युत्तमामुद्धरेत्' (AŚS. 6. 4.) इति Sy.

४. ०कि D.

५. किञ्चित् P.

६. लोके एकोऽपीति शेषः । उत्तरः बहुवचसः Sy.

७. भवति Sy.

८. M. adds विद्यते न च पूर्वकालः after पूर्वकालीनः ॥ त्वत्तः ज्यायान् प्रज्ञस्यतर एकोऽपि (न) अस्ति Sy.

९. नपि D. नकिरेव अस्ति नैव भवति । कश्चिदपि लोक इन्द्रसदृशो नास्तीत्यर्थः Sy.

१०. VM. seems to explain यथा and त्वम् together as समः ॥ हे इन्द्र ! त्वं लोके यथा प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि Sy.

११. VM. ignores वृत्रहन् ॥ हे वृत्रहन् ! वृत्रस्य नाशक !

१२. हे इन्द्र ! Sy.

१३. त्वाम् Sy.

१४. व्याप्तानि Sy.

१५. अनु लक्ष्मीकृत्य वर्तन्ते Sy.

१६. तत्र वृष्टान्तः—यथा चक्राणि शकटमनुवर्तन्ते तद्वत् Sy.

१७. हे इन्द्र ! महान्त्वम् Sy.

१८. भवसि Sy.

१९. 'गुणैः प्रख्यातः Sy.

यत्रोत मर्त्याय कमरिणा इन्द्र सूर्यम् । प्रावः शचीमिरेतशम् ॥ ६ ॥

यत्रोत । यस्मिन् अपि युद्धे । मर्त्याय । सूर्यम् । बाधितवानसि । यत्र च प्रकर्षणं रक्षितवानसि । कर्मभिः । एतशमृषिम्, तदानीं च युयुत्सुः ।

किमादुतासि वृत्रहन्मघवन्मन्युमत्तमः । अत्राह दानुमातिरः ॥ ७ ॥

किमादुत । यदि त्वं मन्युमान् । भवसि क्रुध्यसि । तदानीम् । एव । असुरम् । विना-
शयसीति समुदायार्थः । किमिति प्रश्नविशेषार्थः ।

एतद्धेदुत वीर्यमिन्द्रं चकथ पौंस्यम् ।

स्त्रियं बर्हुर्हणायुवं बर्धीर्दुहितरं दिवः ॥ ८ ॥

एतद्धेत् । एतत् । खलु । अपि च । वीर्यम् । इन्द्र ! कृतवानसि । पुस्त्वावहम् ।

१. यत्र त्वं M. - २. सङ्ग्रामे Sy.
३. अपि च Sy. ४. मर्त्याय M.
मनुष्याय एतशाख्याय ऋषये Sy.
५. P. adds the following after
बाधितवानसि—पुस्त्वावहं मस्त्रियं यत्वं
बुर्हुणं प्रजापतिमिच्छन्ती मृषसमवधीः
दिवविचत् दिवः खलु दुहितरं महानित-
वानसि यत्रोत यस्मिन्नपि युद्धे मर्त्याय
सूर्यम् । The additional passage
in P. has a striking resem-
blance with the commentary
on RV. IV. 30. 8, 9. and
repeats some words of
the commentary on this
stanza also. अहिहीः Sy.
६. Omitted by D.
७. Omitted by P., D. प्रकर्षणा-
रक्षः Sy. ८. युद्धकर्मभिः Sy.
९. एतत्प्रसङ्गः विम् Sy.
१०. तस्मिन् P. तस्मिन् D.
११. युयुत्सुः M.

१२. VM. ignores कम् and इन्द्र ॥
कमिति पूरणः । हे इन्द्र ! त्वम् Sy.
अथ ये प्रवृत्तेऽर्थेऽमिताक्षरेषु ग्रन्थेषु वाक्य-
पूरणा आगच्छन्ति पदपूरणास्ते मित्ता-
क्षरेष्वनर्थकाः । कमीमिद्विति N. 1. 9.
१३. किमरत D. किमतर P.
१४. त्वदि त्व P.
१५. अत्यन्तं क्रोधवान् Sy.
१६. अनन्तरम् Sy.
१७. दानोः पुत्रं वृत्रम् Sy.
१८. आ समन्तार्वाहिनीः Sy.
१९. ०धनमवि० P., D. किमिति वदने Sy.
२०. VM. ignores उत । वृत्रहन् ।
मघवन् and अत्र ॥ उत अपि च ।
हे वृत्रहन् ! वृत्रमिच्छन्तां तमसां
हन्तः ! मघवन् ! धनवन्निन्द्र ! त्वम् ।
अत्र यस्मिन्नन्तरिक्षे Sy.
२१. ०द्वं D., P.
२२. उपलक्षितम् Sy.
२३. सामर्थ्योपितम् Sy.
२४. बलम् Sy.

स्त्रियम् । यत् त्वम् । दुर्हणं प्रजापतिमिच्छन्तीम् । उषसम् । अवधीः ।

दिवश्चिद्वा दुहितरं महान्महीयमानां । उषसिन्द्र सं पिणक् ॥ ६ ॥

दिवश्चित् । दिवः । खलु । दुहितरम् । महानिन्द्रः । महीयमानां जनैः । उषसम् ।
इन्द्र ! सञ्चूर्णितवानसि ।

अपोषा अनसः सरत्संपिष्टादहं बिभ्युषी । नि यत्सीं शिश्रयद्वषा ॥ १० ॥

अपोषाः । अपासरत् । उषाः । इन्द्रेण सम्पिष्टा । शकटात् । बिभ्युषी ।

१. अस्त्रि० P. उषसम् Sy.

२. य P., D. यस्त्वम् Sy.

३. दुष्टं हननमिच्छन्तीम् Sy.

४. VM. seems to explain दिवः दुहितरम् together as उषसम् ॥ Sy. explains these words as दिवः दुहितरं शुलोकसकाशादुत्पन्नाम् ।

५. VM. ignores इत् ॥ घ इत् इति पूरणौ Sy. ६. शुलोकस्य Sy.

७. चिद् घ खलु Sy. ८. पुत्रीम् Sy.

९. P. adds the following between महान् and इन्द्रः—
हतवानसि यन्नोत यस्मिन्नपि युद्धे मर्ताय सूर्यं बाधितवानसि यत्र च रक्षितवानसि कर्मभिरेतशमूषि तनिञ्च युयुत्सुः किमर त्व यदि त्वं मन्यमान् भवसि । The additional passage in P. has a striking resemblance with the commentary on RV. IV. 30. 6, 7.

१०. ०मानान् P., M. पूज्यमानाम् Sy.

११. ०नेरुष० P. M. adds इन्द्रम् before उषसम् ॥ उषोदेवीम् Sy.

१२. सम्पिष्टवानसि Sy.

१३. अपासरत् अपजगाम Sy. अपासरदिति

सम्बन्धः । अपसर्पति SKN. अपासर्पत् Dur. १४. उषोदेवता Sy. तथा तन्निवासिन्युषाः Dur.

१५. संपिष्टा M. सम्पिष्टात् is suggested for सम्पिष्टा ॥ इन्द्रेण सञ्चूर्णितात् Sy. पिषेवर्तमानार्थे कर्तरि निष्ठा छान्दसत्वात् । अहेति विनिष्कार्थीयः । सम्पिषत एवेत्यर्थः । कम् ? सामर्थ्यान्मेघम् । अथवा—अनः शकटम् । लुप्तोपमं चात्र ब्रष्टव्यम् । सम्पिष्टादित्यधिकरणे वर्तमाने निष्ठा । अनस इव, यथा कश्चिदनसः शकटात् स्तेनाविना सम्पिष्टात् सम्पिष्यमाणादित्यर्थः, शाकटिकोऽपसर्पेत् तद्वत् । मेघो वा, तस्मादेवानितेरनः । तस्मात् सम्पिष्यमाणादेव SKN. यदा सम्पिष्यति वायुर्मेघान् Dur.

१६. अनितेरनो वायुस्तस्मात् SKN. कुतः ? अनसो वायोः Dur.

१७. इन्द्रसकाशाद्वीता सती Sy. वर्तमाने लटि क्वसावेतद्रूपम् । बिभ्यती । . . . उषा मेघोदरकोटरगोचरा सम्पिष्यतः सम्पिष्यमाणाद् वा बिभ्यती नश्यतीति SKN. मामप्ययं हनिष्यतीति बिभ्यत्यपसरति Dur.

यदा । एनम् । इन्द्रः । परिगृह्य नितरां शिक्नयत् ।

एतदस्या अनः श्वे सुसैपिष्टं विपाश्या । ससारं सीं परावतः ॥ ११ ॥

एतदस्याः । एतत् । अस्याः । विशीर्णमनः । श्वे । सुष्ठु चूर्णितम् । पाशिभिर्वन्ध-
कैर्विरहितं च तदिदम् । दूराद् देशात् प्रवणं प्रति । ससार । सीमिति पूरणम् । अत्र यास्कः

१. कदा ? उच्यते... यद् यदा SKN.
यदा Dur.

२. एतदुषसः सम्बन्धि शकटम् Sy. सर्वतः
SKN.

३. कामानां वषिता इन्द्रः Sy. वषिता
मध्यमो वा SKN. वषिता वायुः
Dur.

४. शिक्नयत् P. परि०... ०यत् seems
to be the explanation of
both अह and शिक्नयत् । Cf. अह
इति च ह इति च विनिगृह्यार्थयो पुर्वेण
सम्प्रयुज्येते N. 1. 5. न्यवधीतवा
निशिक्नयदिति सम्बन्धः ।... इत्यति-
वर्धकम् (Ngh. 2. 19) । निह-
न्ति मेघम् SKN. निर्जघान निर्हन्ति
...तवा, अपासरदुषाः ।... यथा
शाकटिकः शकटात् केनचित् सम्पिष्य-
माणादपसर्पेत्, एवं वायुना सम्पिष्यमा-
णान्मेघादपासरदुषा इति द्वितीया कल्पना
Dur.

५. Also see N. 11. 47; SKN.
IV. 92.

६. एतदिति वृष्टधुवकं भूमिगतं प्रवर्षयन्ना ।
SKN. विशीर्णमुदकभावेन पृथिवीं सङ्-
क्लेष्टावस्थितं वर्षयन् ब्रवीति मेघम्
Dur.

७. एतस्या P., D. उषसः सम्बन्धि Sy.
अस्या उषस आचारारभेयसम्बन्धेन सम्ब-
न्धि SKN. उषसः Dur.

८. विशीर्णम् P. शकटम् Sy. शकटं
मेघाख्यम् SKN. मेघाख्यमाश्रयभूतम्
Dur.

९. आ समन्ताच्छेते अश्वेत Sy. अर्धचान्तर
आकारः शय इत्यत्र सम्बध्यते । आशये
'शीङ् स्वप्ने' । आशेत । आभिमुख्येन
न भूम्यां तिष्ठतीत्यर्थः SKN. आतत्य
पृथिवीं श्वेत आस्ते Dur.

१०. पणितं P. इन्द्रेण सुष्ठु सञ्चूर्णितम् Sy.
उदकभूतम् SKN. सुष्ठु सञ्चूर्णितं
वायुना Dur.

११. विपाडाख्या नदी । तस्यां तसीरे Sy.
पाशि बन्धनं, विगतं पाशि यस्मात्
तद्विमुक्तपाशं विच्छिन्नसर्वसम्बन्धन-
मित्यर्थः SKN. छिन्नसर्वपाशबन्धनम्
Dur.

१२. दूरदेशात् Sy. दूरनाम (Ngh. 3. 26.)
दूरात् प्रेरित इति । परावत इत्य-
स्य निर्वचनं प्रकर्षणेतितात् परागतात्
प्रवेशाद् वा SKN. दूराद् दूरतरम्
Dur.

१३. प्रवं M.

१४. ससा M. अपससार Sy. ससार
यत इति शेषः । यतो वायुना सम्पिष्य-
माणाः प्रवृत्तवती... उषाः SKN.
यतः सम्पिष्यमाणात् ससार माध्यमि-
कोषाः... ननाशेति Dur.

१५. दूराद्वेता शकटे भग्ने सति Sy.
सर्वतः SKN.

अपासरदुषाः । अनसः सम्पिष्टान्मेधाद् बिभ्युषी । अनो वायुरनितेः । अपि बोपमार्थं स्यात् । अनस इव शकटादिति । अनः शकटम् । आनद्धर्मास्मिन्नीवरम् । अनितेर्वा स्यात् । जीवन्-
कर्मणः । उपजीवन्त्येनत् । मेघोऽप्यन एतस्मादेव । यन्निरशिवनत् । वृषा वर्षिता मध्यमः ।
तस्या एषापरा भवति 'एतदस्या अन आशते सुसंषिष्टम् । इव । विपाशि विमुक्तपाशि' इति ।

उत्त सिन्धुं विबाल्यं वितस्थानामधि क्षमि । परिं छा इन्द्र मायया ॥ १२ ॥

उत्त सिन्धुम् । अपि च । सिन्धुम् । विबाल्यं परह्णिण्याम् । पृथिव्या सर्वत । वितिष्ठ-
मानाम् । पारितवानसि । इन्द्र ! कर्मणा ।

१. अपार D.
२. मेष्टात् P.
अनः सम्पिष्टोन्मेष्टा M.
३. ०रवितेः P. ०रवीतेः D. वयुरवितेः M.
I have adopted the reading of N.
४. ०थं D.
५. N. reads दिव for ०विति ।
६. अगः M.
७. आनमन्वभस्मिन् विविरम् P., D.
आनमन्वभस्मिन् विवरम् M. I have adopted the reading of N.
८. ०वर्ज्जी० M.
९. एनम् P., D., M. I have adopted the reading of N.
१०. निशिवनत् P. निशिवनत् D. ०नद्ध M. I have adopted the reading of N.
११. The quotation of N. beginning with अपासरदुषाः etc. and ending with वृषा वर्षिता मध्यमः gives the explanation of RV. IV. 30. 10. and should have, therefore, been cited in the commentary of

the previous stanza. Yāska's words तस्या एषापरा भवति refer to stanza 11. and should be put immediately before it.

१२. आन D. एषा भवा परत्येतस्य आन P.
१३. आशते D.
१४. ०संषिष्ट० M. VM. has left out इतरद् immediately before इव from the quotation of N.
१५. सप्तारोषाः । परावतः प्रेरितवतः । परा-
गताद्वा N. 11. 48. ; SKN. IV. 93.
१६. VM. ignores आ ।
१७. Omitted by P.
१८. अपि । च । सिन्धुम् is omitted by D. नदीम् Sy.
१९. पिबा० P. विगतबाल्यावस्थां सम्पूर्ण-
जलाम् Sy.
२०. वरुणीयां M.
२१. क्षमायाम् Sy.
२२. वारि० M., D. पर्यस्थाः । सर्वतः
स्थापनं कृतवानसि Sy.
२३. ०न्नाक० P., D. प्रज्ञया Sy.

उ॒त शु॒ष्णस्य॑ धृ॒ष्णुया॑ प्र मृ॒क्षो अ॒भि वे॒द॒नम् । पु॒रो य॒दस्य॑ संपि॒णक् ॥ १३ ॥

उ॒त शु॒ष्णस्य॑ । अ॒पि च॑ । शु॒ष्णस्य॑ । व॒र्ष॒णशी॒लम् । ज्ञा॒नम् । प्र॒क॒र्षेण॑ाभिभू॒तवा॑नसि ।
यत् । अ॒स्य । पु॒रः । सञ्चू॑णितवानसि ।

उ॒त दा॒सं कौ॑लि॒तरं बृ॒हतः प॑र्व॒तादधि॑ । अ॒वा॒ह॒भिन्द्र॑ श॒म्बर॑म् ॥ १४ ॥

उ॒त दा॒सम् । अ॒पि च॑ । दा॒सम् । अ॒त्यन्त॑कुली॒लम् । म॒हतः । प॑र्व॒तात् । अ॒ध॑ । अ॒धि॑
ततः । अ॒पनी॑तवानसि । इन्द्र॑ । श॒म्बर॑म् ।

उ॒त दा॒सस्य॑ व॒र्चि॒नः स॒हस्रा॑णि श॒ताव॑धीः । अ॒धि पञ्च॑ ग॒र्धोरि॑व ॥ १५ ॥

उ॒त दा॒सस्य॑ । अ॒पि च॑ । अ॒सुर॑स्य । प॒र्चि॒नाम् । स॒हस्रा॑णि । श॒तानि॑ चानु॒चरा॑न् ।
अ॒वधीः । पञ्च॑ च । प्र॒धीनि॑व परि॒गता॑न् ।

१. अपि च हे इन्द्र ! Sy.

२. अपि च । शुष्णस्य is omitted by
M. शुष्णान्मोऽसुरस्य सम्बन्धि Sy.

३. धृष्णुर्धर्षकस्त्वम् Sy.

४. वित्तम् Sy.

५. अभितः सर्वतः प्रकर्षेणावाधयाः Sy.

६. यवा Sy.

७. M. reads यस्य for यत् and
अस्य ॥ शुष्णस्य Sy.

८. पुराणि नगराणि Sy.

९. सम्पिष्टवानसि । तदा प्र मुक्ष इति
सम्बन्धः Sy.

१०. उपक्षपयितारम् Sy.

११. अन्तर्कलीलानं M. कुलितरान्माऽत्यम्
Sy.

१२. अग्नेः Sy.

१३. अथ अवाधीनं कृत्वा Sy. It goes

with अपनीतवानसि ।

१४. उपरि Sy.

१५. हतवानसि Sy.

१६. शम्बरं P. असुरम् Sy.

१७. अपि च हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

१८. सुरस्य P. लोकानामुपक्षपयितुः Sy.

१९. चर्चिना० P., D. वर्चि० is
suggested for पर्चि० ॥ चर्चिनाम-
कस्यासुरस्य सम्बन्धिनोऽनुचरान् पुरुषान्
Sy. २०. सहस्रसंख्याकान् Sy.

२१. पञ्चशतसंख्याकान् Sy.

२२. हतवानसि Sy.

२३. अवधीरवञ्च च पृथिवीनि P.
अवधीरवञ्च च पृथिवीनि D. चक्षस्य
परितः स्थितान्, शङ्कूनिव हिंसकान् Sy.

२४. VM. ignores अधि ॥ अधि अधिकम्
Sy.

उत त्यं पुत्रमग्रुवः परावृक्तं शतक्रतुः । उक्थेभिन्द्र आभजत् ॥ १६ ॥

उत^१ त्यम् । अपि च । तम् । पुत्रम् । अग्रुव^२ । परावृक्तं नाम । शतक्रतु^३ । इन्द्र ।
उक्थे^४षु । आभजत्^५ । परावृगेव परावृक्त ।

उत त्या तुर्वशायदू अस्नातारा शचीपतिः । इन्द्रो विद्राँ अपारयत् ॥ १७ ॥

उत । अपि च । तौ । तुर्वश यदु^१ च । अनभिषिक्तौ^२ पितृशापात् । शचीपतिः । इन्द्रः ।
जानन्^३ । अपारयत्^४ कृतवान् राज्यार्हाविति ।

उत त्या सद्य आर्यो सरयोरिन्द्र पारतः । अर्णचिद्रग्थावधीः ॥ १८ ॥

उत त्या । अपि च । तौ सद्य^१ एव । राजानौ^२ । सरयोरन्धा^३ । पारे^४ । अर्ण चित्रग्रथ^५
च । हतवानसि ।

१. उत्पु D.

२. मत P., D.

प्रसिद्धम् Sy.

३. अग्रुव P., D.

एतन्नाम्याः Sy.

४. एतन्नामकम् Sy.

५. शतकर्मा Sy.

६. स्तोत्रेषु Sy.

७. ०जन् P. भागिनं कृतवान् । अयमर्थः

‘बृहतीभिः पुत्रमग्रुवः’(RV.IV.19.9.)

इत्यस्यामृचि प्रतिपादित इति Sy.

८. The passage परावृगेव परावृक्तः
should immediately follow

परावृक्तं नाम ॥

९. प्रसिद्धौ Sy.

१०. तुर्वशनामानं यदुनामकं च राजानौ Sy.

११. ययातिशापावनभिषिक्तौ Sy.

१२३

१२. कर्मणां पालकः, यद्वा शचीन्द्रस्य भार्या ।
तस्याः पतिर्भर्ता Sy.

१३. सकलमपि जानन् Sy.

१४. अवार० P., M. अभिषेकाहविकरोत्
Sy.

१५. Omitted by P.

१६. तौ तौ Sy.

१७. सपदि Sy.

१८. आर्यौ । आर्यत्वाभिमानिनौ सन्तावपि ।
इन्द्रविषयभक्षितश्चरहितावित्यर्थः Sy.

१९. सरय्वा नद्याः Sy.

२०. चारे P., D.

तीरे वसन्तौ Sy.

२१. अर्णनामकं चित्ररथनामकं च राजानौ
Sy.

२२. अहिंसिः Sy.

२३. VM. ignores इन्द्र ।

अनु द्वा जहिता नयोऽन्धं श्रोणं च वृत्रहन् । न तस्मै सुन्नमष्टवे ॥ १९ ॥

अनु द्वा । अन्वदुयां । द्वौ । वृद्धौ । अन्वमृज्जाश्वम् । श्रोणं परावृजम् । च । न ।
तत् । तव । सुन्नम् । अन्येनाप्तुं शक्यं देवेन स्तुतेन ।

शतमश्वमयीनां पुराणि व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुषे ॥ २० ॥

शतमश्वम् । शिलामयीनाम् । पुराणम् । शतम् । इन्द्रः । व्यस्तवान् । दिवोदासाय ।
यजमानाय तत्पीतये ।

अस्वापयदुभीतये सहस्रां त्रिशतं हथैः । दासानामिन्द्रो मायया ॥ २१ ॥

अस्वापयत् । दभीतिप्रातये । असुराणाम् । त्रिशतम् । सहस्राणि । हननैः । भूमान-
शाययत् । इन्द्रः । कर्मणा ।

स घेदुतासिं ब्रह्न्त्समान इन्द्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युषे ॥ २२ ॥

स घेत् । स । खलु । असि । वृत्रहन् ! इन्द्र ! सर्वेषां साधारणः । गोपतिः ।

१. ०यो P. अन्वयदुभौ is suggested
for अन्वदुयोः ॥ अनु नयः अन्वपङ्-
गुत्वपरिहारेणानुनीतवानसि Sy.

२. एतौ द्वौ Sy.

३. जहितौ सर्वेऽन्धुभिस्त्यक्तौ Sy.

४. अन्व० P., D. चक्षुर्होनिमेकम् Sy.

५. पङ्गुमपरं च Sy.

६. ०जश्च M.

७. हे इन्द्र ! त्वया दत्तम् Sy.

८. व्याप्तुं कोऽपि (न) प्रभवतीति शेषः Sy.

९. VM. ignores वृत्रहन् ॥ हे वृत्रस्य
हिसकेन्द्र ! त्वम् Sy.

१०. मनियां P. पाषाणैर्निर्मितानाम् Sy.

११. शम्बरस्य सम्बन्धिनां नगराणाम् Sy.

१२. तत्संख्याकः Sy.

१३. व्यक्तिपत् Sy.

१४. एतन्नामकाय Sy.

१५. हविर्दत्तवते यजमानाय Sy.

१६. तत्प्रीतये is suggested for तत्पी-
तये ।

१७. दभीतिनामकस्यार्थाय Sy.

१८. लोकानामुपक्षयितृणां राक्षसादीनाम्
Sy.

१९. त्रिशत्संख्याकानि Sy.

२०. हननसाधनैरायुधैः Sy.

२१. अशत् P. अशयत् D. अवधीत् Sy.

२२. स्वकीयया शक्त्या Sy.

२३. त्वम् Sy.

२४. वेदिति पूरणौ Sy.

२५. हे वृत्राणां शत्रूणां हिसकेन्द्र ! Sy.

२६. सर्वेषां यजमानानां समः सन् प्रख्यातः Sy.

२७. गवां पालकः Sy.

यस्त्वम् । तानि विश्वान्यसुरपुराणि । व्यावयमि ।

उत नूनं यदिन्द्रियं करिष्या इन्द्र पौंस्यम् ।

अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥ २३ ॥

उत नूनम् । अपि च । पुरा । यत् । वीर्यम् । पुम्भावहम् । कृतवानसि । तत् ।

अद्य । न कश्चित् । हिनस्ति, इन्द्रसृष्टानि व्रतानि तथानुवर्तन्ते ।

वामं वामं त आदुरे देवो ददात्वर्थमा ।

वामं पृषा वामं भगो वामं देवः करुळती ॥ २४ ॥

वामंवामम् । वननीयं धनम् । तव । आदरणे मति । अर्थमादिः । देवोऽस्मभ्यम् ।

१. यज्ञस्त्वम् P., D.

२. समस्तान् शत्रून् Sy.

३. व्यापयसि M. प्राच्यावयः Sy.

४. VM. ignores उत ॥ उत अपि Sy.

५. खलु Sy.

६. सामर्थ्योपेतम् Sy.

७. त्वदीयं बलम् Sy.

८. बलम् Sy.

९. तदान्यः P. तदन्यः D. अद्यतनः कश्चित् Sy.

१०. हिंस्यात् Sy.

११. वृत्तानि P., D.

१२. VM. ignores इन्द्र ।

१३. Omitted by P.

१४. वहनीं P. यद्यत् वननीयं सम्भजनीयं धनमस्ति लोके तद्वामं वसु Sy. वननीयं यावत् किञ्चित् प्रशस्यम् । किं पुनस्तत् ? सामर्थ्याद् धनम् । . . . वामंवाममिति ।

वीप्साप्रयोगः सर्वशेषतया पुरः पठितः

SKN. इति भूयस्त्वार्थोऽभ्यासः ।

‘अभ्यासे भूयांसमर्थं मन्त्रन्ते’ N. 10.

42. इति हि वक्ष्यति । यद्यत् सुष्ठु वननीयमिष्टम् Dur.

१५. तुभ्यम् SKN.

तव धनम् Dur.

१६. हे आदुरे ! शत्रूणामादारयितरिन्द्र ! Sy.

हे देवानामादरि ! यजमान ! SKN.

आदरवन् ! यजमान ! स हि यागं प्रति नित्यमावृत्तो भवतीत्यत एव सम्बोध्यते हे आदुरे ! Dur.

१७. ०दि M. आदिः refers to भगः

and देवः ॥ अरीणां नियमयितैतन्नामकः

देवो वामं धनं ददातु । भगोऽपि वामं

धनं ददातु Sy. कतमः ? अर्थमा, वामं

प्रशस्यमेव SKN. यद्यर्थ्यो वामं वन-

नीयमिष्टमात्मनो धनं तत् । वामं भगो

ददातु Dur.

ददानु । कृत्तदन्तं पूषा कळ्ळती पुनर्वचन विशेषेण समर्पणायैति ।

१. प्रयच्छतु Sy. ददात्विति ददातुः SKN. असौ देवस्तुभ्यं ददातु . वामं पूषा ददातु, ददात्वित्येतदेवानुवर्तन्ते Dur.
२. कृत्तभन्तः P. कृत्ता वन्ता अनेन शत्रूणामिति च योगात् सुकृत्तवन्तो देवः SKN.
३. पोषकः वामं धनं ददातु Sy. 'पूषेत्यपरदर्शनम्' (Cf. N. 6. 31.) नास्मात्परमस्ति, एतदेव प्रकृष्टं दर्शनमित्यर्थः । कुत इतत् ? प्राशिन्नब्राह्मणे पूष्णोऽवन्तकत्वश्रवणात् । 'तत्पूष्णे पर्याजह्नुः' तस्य वन्तात्परोवाप, अत्र च पविश्चोदने द्रष्टव्यः । 'तस्मादाहुरवन्तकः पूषा करं भाग इति' । व्यवहितस्यापि श्रुतिलिङ्गदर्शनादेशः पूष्ण एव प्रयोगत्वावन्तादेशे क्लृप्ते कल्पयितव्यो न भागस्य । तस्मादानन्तर्यं न कारणमित्याह सोऽवन्तक इत्यादि SKN. पूषा इत्यपरम्, किं कारणम् ? स हि पूषा अवन्तकः । आह कुत एतत् ? इत्युच्यते 'अवन्तकः पूषा' इति च ब्राह्मणम् । प्राशिन्नभागब्राह्मणे हि श्रूयते—'तत् पूष्णे पर्याजह्नुः, तत् पूषा प्राश्नात् तस्य वन्तो निर्जघान तस्मादाहुरवन्तकः पूषा' इति Dur.
४. कव इति M. कळ्ळन्ति D., P. I have adopted the reading of RV. ननु कळ्ळतीत्येतत् सन्निहितत्वाद्भूग इत्यनेन सम्बन्धनीयम् । अथवार्यमादीनां त्रयाणामपि विशेषणत्वेन भाव्यम् । कथं पूष्णो विशेषणं स्यादिति साकाङ्क्षत्वात् । न । सन्निध्याकाङ्क्षयोः सङ्कावेऽपि मान्यतामन्तरेणान्वयायोगात् । 'तस्मात् पूषा प्रपिष्टभागोऽवन्तको हि' (TS. 2. 6. 8. 5.) इत्यादिश्रुतिषु

- पूष्ण एवादन्तकत्वेन प्रसिद्धेः व्यवहितस्यापि तस्यैव विशेषणत्वं युक्तम् Sy. कळ्ळतीति न देवतान्तरम् । एवंविधस्य सविज्ञानपदत्वाभावात् परगुणस्य च निर्वचने गुणिनोऽप्रत्यक्षत्वाद्भ्रुतसम्बन्धस्य चान्याय्यत्वात् प्रकृतस्यैव गुणाभिधानमेतदिति विनिश्चयः । तत्कस्येति विचारवाक्योपन्यासप्रयोजनस्तच्छब्दः । कः कळ्ळती नाम, उच्यते, आनन्तर्याद् भगः । तस्यायं गुणयोगान्वादेश इत्येकं दर्शनम् SKN. कळ्ळती, इत्येतद् गुणपदत्वात् सन्दिह्यते, तदेतद् विचार्यते कः कळ्ळतीति ? भगः पुरस्तात् कळ्ळतीशब्दस्य तस्यैवायमन्वादेशः सन्निधानसामर्थ्यादित्येकमाचार्यमतम् Dur. ५. विशेष M.
६. P. adds the following after विशेषेण—सर्पणतोतिशयेन महामादयेदस्य सम्बन्धिनां दृढान्यपि धनानि स्तोतुभ्यो दानाधारोक्तं भुङ्क्तुमात्सदिति पर्णयैति । The additional passage in P. has a striking resemblance with the commentary on RV. IV. 31. 2. वामं वननीयं भवति । आङ्गिरिरादरणात् । तत्कः कळ्ळती ? भगः पुरस्तात्तस्यान्वादेश इत्येकम् । पूषेत्यपरं सोऽवन्तकः । 'अवन्तकः पूषा' इति च ब्राह्मणम् N. 6. 31. SKN. II. 497.
७. VM. ignores वामम् (thrice) ॥ वनम् Sy. Ms. D. puts the figure ॥३०॥ here to indicate the end of thirtieth hymn. No such number is given in P. and D.

IV.31.

कया नश्चित्र आ भुवदुती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ १ ॥

कया नः । केन । अस्मात् । रक्षणेन । पूजनीय इन्द्र । आभिमुख्येन प्राप्नुयात् ।
अस्माकं सदा वर्धयिता । सखा । केन च । अतिशयेन कर्मवता । भजनेन ।

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सुदन्धसः । दृळ्हा चिंदा जे वसु ॥ २ ॥

कस्त्वा सत्यः । क । त्वाम् । मदहेतुभूतानां मध्ये । सत्यभूत । अतिशयेन महान् ।

१. 'कया नः' इति पञ्चदशचं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्धमैन्द्रं गायत्रम् । 'अभी षु णः' इत्येषा पादनिचृत्ता गायत्री । 'त्रयः सप्तकाः पादनिचृत्' (KSA. 4. 4. p. 3.) इति तल्लक्षणयुक्तत्वात् । तथा चानुक्रमणिका 'कया पञ्चो-नामी षु पादनिचृत्' (KSA. 22. 31. p. 17.) इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । अग्निष्टोमे चातुर्विधिकेऽहनि च माध्यन्दिने सवने मैत्रावरुणस्य 'कया नः' इत्याद्यस्तृचः स्तोत्रियः । सूत्रितञ्च — 'होत्रकाणां कया नश्चित्र आ भुवत्' (AŚS. 7. 4.) इति । व. णप्रधासषु कायस्य हविषोऽनुवाक्या 'कया नः' इत्येषा । तथा च सूत्रितम् — 'कया नश्चित्र आ भुवद्विरण्यगर्भः समवर्तताग्रे' (AŚS. 2. 17.) इति Sy. २. ना D.
३. कया Sy. केन पुनः U.
४. अस्माकम् Mah., U.
५. ऊत्या तर्पणेन Sy. ऊत्या, अवनेन तर्पणेन प्रीणनेन वा Mah. अवनेन तर्पणेन U.
६. चायनीयः पूजनीयः Sy. विचित्रः पूज्यो वा Mah. चायनीयः U.
७. आकारो वृष्णा? (ता) सह सम्बध्यते U.
८. भवेत् Sy. भवति Mah. भूयात् U.

९. सदा वर्धमानः Sy. सदा वर्धत इति सदावृधः...सदा वर्धमानः Mah. सदाकालं वर्धयिता U.
१०. मित्रभूत इन्द्रः Sy. सहायः Mah. सखा भूयादिति वर्तते U.
११. प्रज्ञावत्तमया प्रज्ञासहितमनुष्ठीयमानेन Sy. अतिशयवत्या, अतिशयेन शची शचिष्ठा तथा...यागक्रिययाऽस्माकं सखा भवति । शचीति कर्मनाम (Ngh. 2. 1.) तत इष्टन्प्रत्ययः Mah. अतिशयेन शची-ति कर्मनाम, मतुब्लोपः ।...कर्मवत्या U.
१२. वर्तनेन कर्मणा आभिमुखो भवेत् Sy. वर्तत इति वृत् तथा वृता वर्णं (तं) मा-नया Mah. This stanza = YV. 27. 39. १३. मदकरः Sy. कौंशः Mah. को नाम U.
१४. मादयितुणाम् Sy. मवयन्ति तानि मदानि पचाद्यच् । मदजनकानि हवींषि तेषां मध्ये Mah. मदानां मध्ये U.
१५. सत्योऽवितथः U.
१६. महा D. पूजनीयः Sy. मंहिष्ठः श्रेष्ठो-ऽत्यन्तमदजनकः, 'मंहि कान्तौ' । चुरादिः । मंहयति द्योतते मंहि, अत्यन्तं मंहि मंहिष्ठः । यद्वा 'मंहि वृद्धौ' भ्वादिः । मंहते वर्धते मंहि, अत्यन्तं मंहि मंहिष्ठः Mah. अतिशयेन मदजनकः U.

नादयेत् । अन्नस्य मन्त्रन्विनाम् । दृढानि । ग्रभि । धनानि । स्तोमृथो दानाय, आरौक्तु
भङ्गनु पत्सदिनि ।

अभी पु णः सखीनामविता जरितुणाम् । शतं भवास्युतिभिः ॥ ३ ॥

अभी पु णः । गाभिभवमि । नृष्टं । गस्मात् । तव मन्त्रानाम् । रक्षक । रतोतु-
णाम् । रक्षणप्रकारं । जशृणा जनम् ।

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः । नियुद्धिश्चर्पणीनाम् ॥ ४ ॥

अभी नः । अभ्याववृत्स्व । ग्रस्मान् । चक्रम् । चक्र । परिपूतम् । चर्पणान् । मनु-
ष्यान् । प्रत्यागगतार्थे रश्वे ।

१. आद्यति मत्तं करोति, 'मदी हर्षे' Mah.
मादयति U.

२. सोमस्य रसः Sy. अन्नस्य सोमरूपस्य
Mah. सोमस्य स्वभूतोऽशः U.

३. वसूनि शत्रूणां धनानि Sy. येनांशेन
मत्तः सन् वृढान्यपि वसु वसूनि
धनानि कनकादीनि Mah. येन मत्तः
सन् त्वं वृढान्यप्यसुरवृन्दानि । . . यद्वा
वृढान्यपि सुवर्णप्रभृतीनि चिरकासस्था-
यीनि वसुन्यारुजसि चूर्णयसि दानाय U.

४. आरौक्तं M. आ समन्ताद् भङ्क्तुं हे
इन्द्र ! Sy. 'रजो भङ्गे' पुरुषपदव्यत्ययः ।
आरुजसि चूर्णयसि Mah. आरुजसि
चूर्णयसि वसु च वदासीति शेषः U.

५. भुङ्क्तुं D. भुङ्क्तु P. वातुं भनक्षि ।
भङ्क्त्वा भङ्क्त्वा वदासीत्यर्थः U.

६. मात्स० P.

This stanza=YV. 27. 40.

७. णं D., P.

८. हे इन्द्र ! त्वम् Sy., Mah.

९. अभिमुखो भव Sy. अभिमुख्येन शतं
... भवसि Mah.

१०. सम्यक् Mah.

११. सभानख्यातीनाम् Sy.
मित्राणाम् Mah.

१२. रक्षिता त्वम् Sy.
पालयिता Mah.

१३. रतोतृणां नोऽस्माकमुत्विजाम् Mah.
प्रकृतत्वादस्माकमेव सखीनां जरितृणां
च U.

१४. रदार्भिः सह Sy. पालनाय Mah.
रक्षणाय U.

१५. शक्रम् M. शतेन बहुभिः Sy. शतशब्दो
बहुवाची (Ngh. 3. 1.) बहुरूपो
भवसि पत्तत्राय नानारूपाणि दधा-
सीत्यर्थः Mah. शतधा भवसि U.
This stanza=YV. 27. 41.

१६. अभि P.

१७. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

१८. अभ्यावर्तस्व Sy.

१९. वर्तमानम् Sy.

२०. उपगन्तुं Sy.

२१. अस्मदीयानां मनुष्याणाम् Sy.

२२. स्तुतिभिः Sy.

प्रवता हि कर्तूनामा हा पदेव गच्छसि । अमंक्षि सूर्ये सचा ॥ ५ ॥

प्रवता^१ । आग्ने^२भेग । हि । कर्मणा^३म् । आगच्छता^४न्द्र । मार्गेण^५व । सेव्य^६र्त । सूर्ये^७
उदिते । सह प्रातः^८ ।

सं यत् इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे । अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥

सं यत्ते^{११} । यत् । तव । इन्द्र । क्रोधा । तेज. सन्धिर^{१२} । यच्च बलानि^{१३} । तत्त्वयि^{१४} ।
वा विद्यते । सूर्ये^{१५} । वा ।

उत स्मा हि त्वामाहु रिन्मघवानं शचीपते । दातारमविदीधयुम् ॥ ७ ॥

उत स्म । अपि च । स्म । हि । त्वाम् । आहु^{१६} । वनिनम्^{१७} । शचीपते ! दातारम्^{१८} ।
दीप्यमानम्^{१९} ।

<p>१. प्रवता: P., D.
२. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.
३. यजमानानां सम्बन्धिनः प्रवतः प्रवणान् देशान् Sy.
४. खलु Sy.
५. णा D., M.
६. आगच्छतन्तीन्द्र P. मार्गेणैवागच्छच्छन्त-दिन्द्रामार्गेणव D. आगतो भवसि Sy.
७. पदानि स्वकीयानि स्थानानीव Sy.
८. भजे Sy.
९. हे इन्द्र ! त्वामहं सूर्येण Sy.
१०. सहातः P.
११. VM. ignores ह ॥ ह इति पूरणः Sy. १२. यत् P., D.
१३. Omitted by M. यदा Sy.
१४. त्वदर्थम् Sy.
१५. स्तुतयः Sy.</p> | <p>१६. अस्माभिरनुमन्यन्ते Sy.
१७. चङ्क्रमणानि कर्माणि च Sy.
१८. त P., D.
१९. अथ तदानीं ताः स्तुतयः तानि कर्माणि च Sy.
२०. भवन्ति Sy.
२१. व P. तदनन्तरं च भवन्ति Sy.
२२. VM. ignores सम् ।
२३. खलु Sy.
२४. प्रवदन्ति Sy.
२५. अह्वंनिहं P., D. धनवन्तम् Sy.
२६. ऽचिप० D. हे त्वं विद्वान् इन्द्र ! Sy.
२७. स्तोतृभ्योऽभीष्टप्रदम् Sy.
२८. विदीधयुरदीप्यमानः । न विदीधयुर-विदीधयुः, तं दीप्यमानम् Sy.
२९. VM. ignores इत् । ह्रीदिति द्वयं पूरणार्थम् Sy.</p> |
|--|--|

उत स्मा सुद्य इत्परि' शशमानाय सुन्वते । पुरु चिन्मंहसे वसु ॥ ८ ॥

उत स्म । अपि च । स्म । सद्य । एव । भजमानाय । सुन्वते । बहु । एव । धनम् ।

यच्छसि ।

नहि ष्मा ते शतं च न राघो वरन्त आसुरः । न च्यौत्नानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

नहि ष्मा ते । न खलु । स्म । नव । धनम् । सर्वतो मूढा । शतम् । अपि पुरुषा ।

वारयन्ति । न च । बलानि । करिष्यत ।

अस्माँ अवन्तु ते शतमस्मान्सहस्रमृतयः । अस्मान्विश्वा अमिष्टयः ॥ १० ॥

अस्मान् । अस्मान् । रक्षन्तु । नव । शतम् । सहस्रं च । रक्षणानि । तथा विश्वानि ।

अभ्येषणानि च ।

अस्माँ इहा वृणीष्व सख्याय स्वस्तये । महो राये दिविस्मते ॥ ११ ॥

अस्मान् । अस्मान् । इह । आवृणीष्व । सख्याय । अविनाशाय च । महान् । धनाय

च । दीप्तिमते ।

१. अपि च हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

२. खलु Sy.

३. Omitted by M.

४. स्तुतिं कुर्वते Sy. शशमानः शंसमानः
N. 6. 8.

५. सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय Sy.

६. पुरुणि बहूनि Sy.

७. अपि Sy. ८. वसूनि धनानि Sy.

८. VM. ignores परि ॥ परितः Sy.

१०. हे इन्द्र ! Sy.

११. खलु Sy. १२. त्वदीयम् Sy.

१३. बाषका राक्षसादयः Sy.

१४. शतपरिमितमपि Sy.

१५. रयन्ति P., D.

१६. न वारयन्ति Sy.^१

१७. कर्ष्यत P., D. किञ्च शत्रूणां हितनं
करिष्यतस्तव Sy.

१८. हे इन्द्र ! Sy.

१९. नव D., M. त्वदीयाः Sy.

२०. शतसंख्याकाः Sy.

२१. सहस्रसंख्याकास्त्वदीयाः Sy.

२२. रक्षाः Sy.

२३. पदवानि P. वश्चानि D. सर्वाणि Sy.

२४. त्वदीयान्यभिगमनानि Sy.

२५. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

२६. यजमानान् Sy.

२७. अस्मिन् यज्ञे Sy.

२८. सम्भजस्व Sy. २९. सखिभावाय Sy.

३०. Omitted by P.

३१. महते is suggested for महान् ।

अस्माँ अविद्दि विश्वेन्द्रं राया परीणसा । अस्मान्निश्वाभिरुतिभिः ॥१२॥

अस्मान् । अस्मान् । रक्ष । सर्वदा । इन्द्र ! घनेन । परितो नद्धेन । विश्वेष्ट्व ।
रक्षणीः ।

अस्मभ्यं तां अपां वृधि व्रजां अस्तेव गोमतः । नवाभिरिन्द्रोतिभिः ॥१३॥

अस्मभ्यम् । अस्मदर्थम् । तान् । गोभिः सहितान् । व्रजान् । अपावृधि । शरानि-
वास्ता । नवैः । इन्द्र ! मरुद्भिः सह ।

अस्माकं घृष्णुया रथो द्युमाँ इन्द्रानपच्युतः । गव्युरश्चयुरीयते ॥ १४ ॥

अस्माकम् । अस्माकम् । घृष्णुः । रथः । दीप्तिमान् । इन्द्र ! शत्रुभिरनपच्युतः ।
गाः, अश्वान् चैच्छन् । गच्छति ।

अस्माक उत्तमं कृधि श्रवो देवेषु सूर्य । वर्षिष्ठं द्यामिचोपरि ॥ १५ ॥

अस्माकम् । अस्माकम् । उत्तमम् । अन्नम् । कृधि । देवेषु । सुवीर्य ! वृद्धतमम् ।

१. यजमानान् Sy. २. सर्वेण्वहःसु Sy.
३. वरितो M. महता Sy. परीणसेति
बहुनाम Ngh. ३. 1.
४. सर्वाभिः Sy. ५. रक्षाभिः Sy.
६. अस्मभ्यम् Sy. ७. प्रसिद्धान् Sy.
८. गोभिर्युक्तान् Sy.
९. पौनिवासान् Sy.
१०. अवा वृ० M. उच्चाटय Sy.
११. क्षेत्रा क्षूर इव Sy.
१२. शरणि वास्ता ना नवैः P. शरणिवास्ता-
ननवैः D. नूतनाभिः Sy.
१३. रक्षाभिः Sy.
१४. अस्मत्सम्बन्धी Sy.
१५. घृष्णुः शत्रूणां धर्षकः Sy.
१६. अनवच्युतः M. विनाशरहितः Sy.
१७. गोमान् Sy.

१८. अश्वश्चेच्छत् P. ०च्छ D. अश्ववान् Sy.
१९. सर्वत्र गच्छतु । तेन रथेनास्मान् रक्षे-
त्यर्थः Sy.
२०. अस्माकमुत्तमं कृधि इत्यनयादित्यं
वृद्ध्वा रथावबरोहेत् । तथा च सूत्रि-
तम्—'अस्माकम् । स' कृषीत्यादित्यमी-
क्षमाणो जपित्वावरोहेत् (AGS. 2. 6.
12.) इति Sy.
२१. अस्मान्निश्वाभिरुतिभिः Sy.
२२. उत्तरम् P. उत्कृष्टम् Sy.
२३. यज्ञः Sy. २४. कुह Sy.
२५. द्योतमानेषु बल्लपादिषु मध्ये Sy.
२६. हे सूर्य ! सर्वस्य प्रेरकेन्द्र ! हे आ-
दित्य ! वा त्वम् Sy.
२७. ०त्तम D. अतिशयेन प्रवृद्धं सेचनसमर्थं
वा Sy.

द्युलोकमिव । उपरि स्थितम् ।^१

IV.32.

आ तू न इन्द्र वृत्रहन्स्माकमूर्धभा गंहि । महान्महीमिरूतिभिः ॥ १ ॥

आ तू नः । आगच्छ । क्षिप्रम् । अस्माकम् । इन्द्र ! वृत्रहन् ! वेदः । रक्षणैः ।
अर्घम् । महतीभिः । अस्माकमिति पूरणम् ।^{११}

भूमिंश्चिद्वासि तूतजिरा चित्र चित्रिणीष्वा । चित्रं कृणोष्युतये ॥ २ ॥

भूमिः । भ्रमणशीलः । खलु । अस्ति । हिसकः । स त्वम् । चित्रः !

१. तत्र दृष्टान्तः द्युलोकं यथा सर्वेषां लोका-
नाम् Sy.

२. उपरिस्थितम् ~~उपरिस्थितम्~~ Sy.

३. Ms. D. puts the figure ॥३१॥
here to indicate the end of
thirty-first hymn. No such
number is given in P. and M.

४. 'आ तू न इन्द्र' इति चतुर्विंशतिरन्त्याभ्यामिन्द्राहवौ स्तुतौ'
(KSA. 22. 32. p. 18.) इति ।
गतो विनियोगः Sy.

५. आ तु P., D. आ तू न इति त्रयो नि-
पातादङ्कः परिपूर्तिकरः U.

६. देवयजनदेशं प्राप्तुमीत्यर्थः Mah. एष्य
चास्मान् पालयेति शेषः U.

७. तु इति निपातः क्षिप्रवचनः Mah.

८. अस्मान् प्रति Sy., Mah.

९. हे वृत्राणां शत्रूणां हिसक ! Sy.
वृत्राणामावरकाणां पाप्मनां हन्ता
वृत्रहा Mah. वृत्रस्य हन्तः ! U.

१०. वेदेरहव P. VM. seems to ex-

plain महान् as वेदः । This
explanation is unnecessary
and unsatisfactory. If वेदः
is not the explanation of
महान् then the later word is
ignored by VM. and वेदः
becomes redundant. महान्
प्रभूतस्त्वम् Sy. योऽन्यं रक्षति स
महानुच्यते Mah. महान् सन् U.

११. Omitted by D., M. रक्षाभिः सह
Sy. अवनै रक्षाभिः Mah. अवनैः
पालनैः U.

१२. अस्म्यर्थं P. अर्घं समीपम् Sy. अर्घ-
मस्मन्निवासदेशम् Mah. पक्षम् U.

१३. महतीभिः Sy., Mah., U.

१४. आगत्य चास्माकम् Mah. अस्मदीयम्
U.

१५. VM. explains आ once only ॥
आ आगच्छ Mah. This stanza =
YV. 33. 65.

१६. अस्मि P., D.

१७. वेति पूरणः Sy. १८. भवति Sy.

१९. ०क D. अस्मदभीष्टप्रदाता Sy.

२०. हे चायनीय ! पूजनीयेन्द्र ! त्वम् Sy.

चित्रिणीषु पूजासु । चित्रं धनम् । आकृणोषि । रक्षणाय ।

दन्नेभिश्चिच्छशीयांसं हंसि ब्राध्रन्तमोजसा । सखिभिर्ये त्वे सचा ॥ ३ ॥

दन्नेभिः । क्षुद्रैः । अपि त्वम् । अभिभवन्तम् । हंसि । वर्धमानम् । बलेन । मरद्भिः ।

ये च । त्वयि । सह वसन्ति ।

वयमिन्द्र त्वे सचा वयं त्वाभि नोनुमः । अस्माँअस्माँ इदुदव । ४ ॥

वयम् । वयम् । इन्द्र ! त्वयि । समवेताः । वयम् । त्वाम् । अभिष्टुमः । अस्मान् ।

एव । त्वं सर्वदा रक्ष ।

स नश्चित्राभिरद्विवोऽनवद्याभिरूतिभिः । अनाष्टामिरा गहि ॥ ५ ॥

स नः । सः । अस्मान् । चित्रैः । मरद्भिः । अवधारितैः । शत्रुभिरनाष्टैः ।

आगच्छ । वज्रिन् !

१. चित्रिणीषु M. चित्रकर्मन्तात्स्वस्मद्रू-
पासु Sy.

२. प्रजासु is suggested for पूजासु ।

३. चायनीयं धनम् Sy.

४. आ समन्तात् करोषि Sy.

५. VM. explains आ once only
and ignores चित् ॥ आका-
रश्चार्थे । चिद् अपि Sy.

६. हे इन्द्र ! त्वम् Sy.

७. अल्पैः Sy. Cf. Ngh. 3. 2.

८. 'शत्रु प्लुतगतौ' । ऽ-स्येति न् Sy.

९. हंसि P., D. नाशयसि Sy.

१०. महान्तमपि शत्रुम् Sy.

११. Omitted by M. यजमानैः सह Sy.

१२. यजमानाः Sy.

१३. सङ्गताः, तैरिति पूर्वेषु सम्बन्धः Sy.

१४. वयमिन्द्र M.

१५. यजमानाः Sy.

१६. समवेताः D. सङ्गताः स्मः Sy.

१७. अतिशयेनाभिष्टुमः Sy.

१८. हे इन्द्र ! त्वमपि सर्वानस्मान् Sy.

१९. रक्षः D. रक्षणः P. उत्कर्षेण रक्ष
Sy.

२०. त्वम् Sy.

२१. चायनीयाभिः Sy.

२२. रक्षणैः सहितः सन् Sy.

२३. ंतः P. अनिन्विताभिः Sy.

२४. शत्रुभिरप्रवर्षितैः Sy.

२५. ंष्टरागच्छेति P., D.

२६. हे वज्रवसिष्ठ ! Sy.

भूयामो षु त्वावतुः सखाय इन्द्र गोमंतः । युजो वाजाय घृष्वये ॥ ६ ॥

भूयामो । त्वत्सदृशस्य । गोमंतः । सुष्ठु । सखायः । भूयाम । सङ्गताः । अखाय ।
शत्रूणां भ्रवणशीलाय ।

उत्तरा निगदसिद्धा

त्वं ह्येक ईशिष इन्द्र वाजस्य गोमंतः । स नो यन्धि महीमिषम् ॥ ७ ॥

[त्वं ह्येकः]

न त्वा वरन्ते अन्यथा यदित्संसि स्तुतो मधम् । स्तोतृभ्य इन्द्र गिर्वणः ॥ ८ ॥

न त्वा । न । त्वाम् । वारयन्ति । अन्यथा कर्तुम् । यदा त्वम् । दित्संसि । स्तुतः ।
वनम् । स्तोतृभ्यः । इन्द्र ! गिर्वणः ।

अभि त्वा गोतमा गिरानूषतु प्र दावने । इन्द्र वाजाय घृष्वये ॥ ९ ॥

अभि त्वा । अभ्यस्तुवन् । प्रकर्षेण । त्वाम् । गोतमाः । स्तोत्रेण । इन्द्र ! दानाय ।

१. भूयाम P. भूयम D.

२. त्वं स० P., D.

३. गोभिर्युक्तस्य देवस्य सम्बन्धिनः Sy.

४. स्तोतारो वयम् Sy.

५. भूयास्म is suggested for भूयाम ॥
भवानेव Sy.

६. संयुक्ताः Sy.

७. ०शीला P. भ्रवणशीलाय is suggested for भ्रवणशीलाय । See RV. IV. 32. 9. महते Sy.

८. VM. ignores इन्द्र ॥ हे इन्द्र ! Sy.

९. The *pratika* is supplied by the Editor. Sy. explains the stanza in the following manner:

हे इन्द्र ! हि यस्मात् कारणात् ।
त्वम् । एक एव । गोमंतः गोभिर्युक्तस्य

वाजस्य अन्नस्य । ईशिषे प्रभवति ।
अतः कारणात् स त्वम् । नोऽस्मभ्यम् ।
महीं महतीम् । इषम् अन्नम् । यन्धि
प्रयच्छ ।

१०. त्वा P., D तदा त्वाम् Sy.

११. पार० M. निवारयन्ति, किन्तु सर्वे-
ऽप्यनुकूला एव भवन्ति Sy.

१२. ०र्तु P. प्रकारान्तरेण Sy.

१३. दातुमिच्छति Sy.

१४. अस्माभिः संस्तुतः Sy.

१५. अस्मभ्यम् Sy.

१६. गीर्वणं P. गिर्वणं D. हे गिरां
सम्भवतः ! Sy.

१७. अभि लक्ष्मीकृत्य स्तुवन्ति Sy.

१८. एतन्नामका ऋषयः Sy.

१९. स्तुतिरूपया वाचा Sy.

२०. वनदानार्थम् Sy.

अज्ञाय च । वर्षणशीलाय ।

प्र ते वोचाम वीर्या^१ या मन्दसान^२ आरुजः । पुरो दासीरुभीत्य^३ ॥ १० ॥

प्र ते वोचाम । प्रवोचाम । तव । वीर्याणि । याः । पुरः । मोदमानः । सर्वतो
भगवानसि । दाससम्बन्धिनीः । अभिगम्य तद्विषयाणि ।

ता ते गृणन्ति वेधसो^४ यानि चकथ^५ पौस्या^६ । सुतेष्विन्द्र^७ गिर्वणः^८ ॥ ११ ॥

ता ते गृणन्ति । तानि । ते । गृणन्ति । स्तोतारः । यानि । कृतवानसि । वीर्याणि ।
यज्ञेषु । इन्द्र ! गिर्वणः !

अवीवृधन्त^९ गोतमा^{१०} इन्द्र^{११} त्वे स्तोमवाहसः^{१२} । ऐषु^{१३} धा वी वृधशः^{१४} ॥ १२ ॥

अवीवृधन्त । वर्षयन्तु । गोतमाः । इन्द्र ! त्वयि । स्तोमानां बोधारः । आवेहि ।
गोतमेषु । वीरवत् । अन्नम् ।

१. Omitted by D. अज्ञाय प्रस्तुवन्ति
Sy.

२. पर्व० M. महते Sy.

३. प्र ते तवोचाम M.

४. हे इन्द्र ! Sy.

५. वयं स्तोतारः प्रकर्षेण वचाम Sy.

६. हे इन्द्र ! त्ववीयानि तत्रत्यानि Sy.

७. यानि Sy.

८. नगराणि Sy.

९. सोमेन वा वागस्तम् Sy.

१०. आ सन्तादभाः Sy.

११. दानसम्बन्धिनीभिः M. क्षेपुःपुरस्य
स्वभूताः Sy.

१२. मह M.

१३. तानि M. बलानि Sy.

१४. त्ववीयानि Sy.

१५. कीर्तयन्ति Sy.

१६. हे इन्द्र ! वेधसः प्राज्ञाः Sy.

१७. पौस्यानि बलानि Sy.

१८. अभिषुतेषु सोमेषु Sy.

१९. गिरां स्तुतिरूपाणां वाचां सम्भक्ता
त्वम् Sy.

२०. ०यस्तु D.

स्तोत्रैर्बर्धयन्ति Sy.

२१. ०नः D. ऋषयः Sy.

२२. त्वाम् Sy.

२३. स्तोत्राणाम् Sy.

२४. त्वं निवेहि Sy.

२५. पुत्रपौत्रादियुक्तम् Sy.

२६. अन्तिन्नम् M.

यच्चिद्धि शन्त्वा^१मसीन्द्र साधारणस्त्वम् । तं त्वा^२ वयं हवामहे ॥ १३ ॥

यच्चिद्धि । यत् । चित् । हिं । बहूनाम् । अस्ति । इन्द्र ! साधारणः । त्वम् । तम् ।
त्वा । वयम् । हवामहे ।

अर्वाचीनो वसो भवास्मे सु मुत्स्वान्धसः । सोमानामिन्द्र सोमपाः ॥ १४ ॥

अर्वाचीनः । इतोमुखः । भव । वासयितः ! अस्मासु । सुष्ठु । तृप्यस्व । सोमेन ।
हे सोमस्य पातः !

प्रस्माकं त्वा मतीनामा स्तोम इन्द्र यच्छतु । अर्वागा वर्तया हरी ॥ १५ ॥

अस्माकम् । अस्माकम् । त्वाम् । स्तुतीनाम् । स्तोमस्त्वाम् । इन्द्र ! आयच्छतु ।
तोमुखम् । आवर्तय । अर्वा ।

१. ययच्चिद्धि P.

२. यच्चि Sy.

३. ययच्चित् P.

अपि Sy.

४. लतु Sy.

५. बहूम् P., D. बहूनां सर्वेषां यजमाना-
नाम् Sy.

६. भवसि Sy.

७. सामान्यः Sy.

८. तथापि तमेव Sy.

९. त्वाम् Sy.

१०. वयं स्तोतारः Sy.

११. बहे मा वा महे P. बहे वामहे D.

आह्वयामः Sy.

१२. ऽर्वागः P.

१३. अभिमुखः Sy.

१४. ०यतः D. हे यजनिवासकेन्द्र ! त्वम्
Sy.

१५. अस्मासु यजमानेषु Sy.

१६. माद्य Sy.

१७. अग्नेन Sy.

१८. तथा हे सोमानां पातः ! Sy.

१९. VM. ignores सोमानाम् and इन्द्र ।

२०. अस्माकं सम्बन्धि Sy.

२१. त्वा M.

२२. मतीनां स्तोतृणाम् । मन्वतेः कर्तरि
कित्च् Sy.

२३. स्तोत्रम् Sy.

२४. अस्मासु नियच्छतु Sy.

२५. अर्वागाः यथा भवति तथा Sy.

२६. परिवर्तनं कुरु Sy.

२७. त्वमपि त्वदीयावर्वा Sy.

गतोत्तरा ।

पुरोडाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः । वधूयुरिव योषया ॥ १६ ॥

[पुरोडाशम्]

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिन्द्रमीमे । शतं सोमस्य स्वार्थः ॥ १७ ॥

सहस्रम् । युक्तानाम् । अश्वानाम् । सहस्रम् । इन्द्रम् । याचामहे । शतम् । इमाः । सोमस्य । स्वार्थः पानायेन्द्रस्येति ।

सहस्रा ते शता वयं गवामा च्यावयाः सि । अस्मन्ना राध एतु ते ॥ १८ ॥

सहस्रा । त्वत्तः । वयम् । गवाम् । सहस्राणि । शतानि च । आच्यावयामः । अस्मासु । वनम् । आगच्छतु । तव ।

दश ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि । भूरिदा असि वृत्रहन् ॥ १९ ॥

दश ते । हिरण्यपूर्णान् । दश । कलशान् । त्वत्तः । वारयेम । भूरिदाः । असि हि ।

१. The *pratika* is supplied by the Editor. हे इन्द्र ! त्वं नः अस्मदीयं पुरोडाशं च पुरोडाशरूपमर्घं च घसः अद्धि । तथा नः अस्मदीयाः गिरश्च स्तुतिरूपा वाचश्च जोषयासे सेवस्व । तत्र वृष्टान्तः वधूयुरिव । स्त्रीकामो यथा योषणां स्त्रीणां गिरः सेवते तद्वत् Sy. २. वयं स्तोतारः Sy.
३. युक्तम् P. शिक्षितानाम् Sy.
४. गमनवतामश्वानाम् Sy.
५. सहस्रसंख्याकम् Sy.
६. परमैश्वर्ययुक्तम् Sy.
७. शतसंख्याकाः Sy. ८. इमा D., P.
९. तथा अभिषुतसोमस्य Sy.
१०. खारीरीमहे । द्रोणकलशान् याचामहे । अत्र मानविशेषवाचिना खारीशब्देन द्रोणकलश उपलक्ष्यते । अपरिमितद्रोण-

- कलशान् बहन् यज्ञान् याचामहे इत्यर्थः Sy. ११. Omitted by P.
१२. हे इन्द्र ! Sy.
१३. त्वदीयानि Sy.
१४. सहस्रसंख्याकानि Sy.
१५. शतसंख्याकानि च Sy.
१६. आच्यावयामः M. अस्मदभिमुखं कुर्मः Sy.
१७. तथा त्वदीयं वनम् Sy.
१८. त्वत्तः Sy. १९. हे इन्द्र ! Sy.
२०. ०पूर्णकलशान् P., D. तिरमणीयानां वनानाम् Sy.
२१. दशसंख्याकानि Sy.
२२. कुम्भानां कुम्भपरिमितानामिति यावत् Sy. २३. वारयामः Sy.
२४. भूरिमवाः P., D. बहुप्रवः Sy.
२५. भवति Sy.

वृत्रहन् !

निगदसिद्धोत्तरा ।

भूरिदा भूरि देहि नो मा दुअं भूर्या मर । भूरि वेदिन्द्र दित्ससि ॥ २० ॥

[भूरिदाः]

भूरिदा हसि श्रुतः पुंरुत्रा शूर वृत्रहन् । आ नो मजस्व राधसि ॥ २१ ॥

भूरिदाः । बहुनो दाता त्वम् । पुंरुषु देशेषु । श्रुतः । अस्मान् । आभज । घने ।

प्र ते बभ्रू विचक्ष्य शंसामि गोषणो नपात् । माम्यां गा अनुं शिश्रथः ॥ २२ ॥

प्र ते बभ्रू । प्रशंसामि । तव । बभ्रुवर्णविवी । प्राज्ञ । दिवं उदकस्य दातुः । पुत्र ।

मा । अस्मान् । पशून् । अनुशिश्रथः श्रथतिर्भेदनकर्मा ।

१. वृत्रं P., D. हे वृत्राणां शत्रूणां हिंस-
केन्द्र ! त्वम् Sy.

२. The *pratika* is supplied by
the Editor.

हे इन्द्र ! भूरिदाः बहुप्रदस्त्वम् । भूरि
बहु धनम् । नोऽस्मभ्यम् । देहि प्रयच्छ ।
किन्तु दध्नमल्पं धनम् । मा प्रयच्छ ।
भूरि बहुलं धनमस्मभ्यमामर आहर ।
किञ्च भूरि इत् अवधमेव धनं दित्ससि
व अस्मभ्यं दातुमिच्छसि खलु Sy.

३. वा P. बहुप्रदस्त्वम् Sy.

४. बहुषु यजमानेषु Sy.

५. शुभः P. विख्यातः Sy.

६. ०जन D. आ समन्ताद् नागिनः कुव
Sy.

७. VM. ignores हि । असि । शूर and

वृत्रहन् ॥ हि खलु । असि भवसि ।

शूर ! विक्रान्तेन्द्र ! हे वृत्रहन् !

वृत्रस्य हिंसक ! Sy.

८. प्रकर्षेण स्तौमि Sy.

९. त्वदीयौ Sy.

१०. Omitted by D.

११. हे गवां सनितः ! Sy.

१२. वृत्र P. हे न पातयितः ! स्तोतुन-
विनाशयितः ! किन्तु पालयितः !

इत्यर्थः Sy.

१३. हे इन्द्र ! त्वं त्वदीयाभ्यामववाभ्याम्
Sy.

१४. पश्यन् P., D. अस्मदीया गाः Sy.

१५. ०थ P., D. लक्ष्मीकृत्य विनष्टा मा
कार्षीः । गाबोऽश्वदक्षीनाद्विश्लब्धन्ते ।
तन्मा भूदित्यर्थः Sy.

कनीनकेव विद्वधे नवे द्रुपदे अर्भके । बभ्रू यामेषु शोभेते ॥ २३ ॥

कनीनकेव । कन्यके इव । सिद्धे । नवे । पादुके । स्वल्पे स्थिते । बभ्रू इन्द्रस्याश्वे ।

गमनेषु । शोभेते सशफे निरुक्तं द्रष्टव्यम् ।

१. ०के P., D.

२. कन्याक M. कमनीये शालभञ्जिके इव Sy. प्रथमाद्विवचनस्यायमाकार आदेशः । कनीनका इव कनीनकेव । इतरथा हि प्रगृह्यत्वात् कनीनके इवेति स्यात् । तेनायमर्थः—यथा कन्यके SKN. 'कन्या कमनीया भवति' सर्व एव हि तां प्रार्थयन्त एव । अथवा 'कवेयं नेतव्येति वा' दानायेत्येवं तां प्रति पिता चिन्तयतीति कन्या । . . . कन्यके शालभञ्जिके वा Dur.

३. पिडेन्व P. विडेन्व D. विदूढे व्यूढे Sy. ब्रुहेहिसार्थस्येवं रूपम् । व्यत्ययेन चात्र सर्वत्र बहुवचनस्य स्थान एकवचनम् । विद्वधेष्वित्यवगमः । विविधं हिंसितेषु, अघः-कृतेष्वित्यर्थः SKN. विडे Dur.

४. नवजाते Sy. नवेषु नवघटितेषु SKN.

५. द्रुमाख्यस्थाने स्थिते Sy. द्रुपदेषु दारुमयेषु पादुकाख्येषु SKN. द्रुममये पदे इत्यवगमः । दारुपादौ वा, एताभ्यां शब्दाभ्यां विशेष्येते । कन्ययोर्वा पादपीठप्रवचने सप्तम्येकवचनान्ते एते । द्वयोरपि पदयोरेक एव निगमः Dur.

६. अल्पके Sy. अल्पकेषु अन्यूनानतिरिक्तेषु । सप्तमीभूतेराकृते इति शेषः । एवमेतानि कन्ययोरधिष्ठानप्रवचनानि सप्तमीवचनस्य स्थाने कवचनानीति शाकपूणिर्मन्यते । यास्कस्तु कनीनकेव इति कन्ययोर्वृष्टान्तत्वेनोपन्यासादर्थ-

सामर्थ्यान् नवे अर्भके इत्येते द्वे कन्ययोर्विशेषणे । सप्तम्येकवचने प्रथमाद्विवचने च तुल्यभूतित्वात् प्रथमाद्विवचनान्ते इति मन्यते । नवजाते अर्भके अष्टाल्पप्रमाणके ये तथा SKN.

७. ०ल्पेऽवस्थिते M. के ते ? यथा विद्वधेषु द्रुपदेषु पादुकाख्येष्वारूढे । एवं वा पादुकास्थानेषु खुरेऽवारूढौ SKN. एकस्मिन् दारुमये पादपीठे । यस्मिन् समधिरूढेषु पादुकाख्येष्वधिष्ठानेष्वधिरूढे Dur.

८. बहु बभ्रू M. हे इन्द्र ! बभ्रुवर्ण, त्वदीयावश्वौ Sy. बभ्रुवर्णविश्वौ SKN. यथैवं बभ्रुवर्णं अश्वे Dur.

९. यज्ञेषु Sy. यामशब्दो रथवचनः । . . . रथेष्वग्निधावनादिषु वा यानस्थानेषु SKN. अग्निस्थानेषु यमनस्थानेषु Dur.

१०. कान्तियुक्तौ भवतः Sy.

११. कनीनके कन्यके । कन्या कमनीया भवति । कवेयं नेतव्येति वा । (कमनीयानीयत इति वा) कनतेर्वा स्यात् कान्तिकर्मणः । कन्ययोरधिष्ठानप्रवचनानि । सप्तम्या एकवचनानीति शाकपूणिः । व्यू-पादुकाख्यः । दारुवृणातेर्वा । द्रुणातेर्वा । तस्मादेव द्रु । नवे नवजाते । अर्भके अष्टके । ते यथा तदधिष्ठानेषु शोभेते एवं बभ्रू यामेषु शोभेते । । बभ्रुवर्णवयोः संस्तवः N. 4. 15.; SKN. II. 231.

अरं म उ॒स्रया॒म्योऽनु॒मनु॒स्रया॒म्यो । ब॒भ्रू या॒मे॒ष्व॒सिधा ॥ २४ ॥

अरं मे । वामदेवस्य द्वावुस्रौ स्तस्ताभ्यां गच्छते । मह्यमिन्द्राय । अश्वपक्षिणौ । धनं पर्याप्तमाहरतामेवम् । पादाभ्यां गच्छते ।

व्याकरोत् पठमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।

दुहिता भवगोलस्य सुन्दरी यमजीजनत् ॥

॥ इति तृतीयेऽष्टके पठोऽध्यायः ॥

॥ तृतीयेऽष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

‘प्र ऋभुभ्यो’ दुतमिब’ व्याचिख्यासति माधवः ।

उपसर्गेषु वक्तव्यमादितः सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रकृतेः प्रत्ययस्य च ।

पृथगर्थपरिज्ञानमिति शाब्दिकनिर्णयः ॥ २ ॥

उपसर्गेष्वपि तथा भवेदिति विनिश्चयः ।

तदेतद्भातुसंज्ञायां स्पष्टमाह पतञ्जलिः ॥ ३ ॥

१. हे इन्द्र ! Sy.

२. ०वुस्तौ P.

३. स्तास्ताभ्यां D. स्ताभ्यां P. उजाभ्या-
मनुदुभ्यां युक्तेन रणेन यातीत्युज-
यामा । तस्मै Sy.

४. अश्वपक्षिणौ P. अश्वपक्षिणौ M. बभ्रु-
वर्णौ त्ववीयावश्वौ Sy.

५. अरं पर्याप्तकारिणौ भवताम् Sy.

६. प॒द्भू॒षामेव गच्छते मह्यम् Sy.

७. VM. explains अरम् once only
and ignores यामेषु and
असिधा ॥ गमनेषु प्राप्तेषु सत्सु ।

असिधावसिधौ Sy.

Ms. D. puts the figure ॥३२॥
here to indicate the end of
thirty-second hymn. No
such number is given in P.
and M.

८. पष्ठ० P.

९. The whole line beginning
with इति and ending with
ऽध्यायः is omitted by P., D.

१०. Omitted by P., D.

११. RV. IV. ३३. १^a.

वदन्ति वाचकानेक उपसर्गान् विपश्चितः ।

अर्थानां धातुलीनानां द्योतकास्ते पतञ्जलेः ॥४॥

प्रतिष्ठते तिष्ठतीति गमनं स्थानमेव च ।

उभयं तिष्ठतेरर्थः प्रस्तत्र द्योतको गतेः ॥५॥

वीजानि वपतीत्यत्र निवापे दृश्यते वपिः ।

‘अधि पेशांसि वपते’ छेदने तत्र वर्तते ॥६॥

एकमन्येऽपि दृश्यन्ते बहुष्वर्थेषु धातवः ।

द्योत्यन्त उपसर्गश्च धात्वर्था इति निर्णयः ॥७॥

‘प्र यातु शीर्षमाशुभिः’ ‘प्र वो’ अयन्त इन्दवः ।

प्रारम्भे प्रोऽनयोर्दृष्टः प्रकर्षे चापि दृश्यते ॥८॥

अर्चत प्रार्चतेत्यत्र वैस्पष्ट्ये चापि दृश्यते ।

‘अस्येदु प्र ब्रूहि पुन्या’ बहवः सन्ति तादृशाः ॥९॥

१. ०र्गादि M.

२. तु निलीनानां R. तु...लीनानां M.
अर्थदानान्धतुलिना P.

३. ०ले D.

४. रत्थं P. ०रत्थं D.

५. ०ते P., D. P. adds the following after गतेः—प्रत्ययस्य च ।

पृथगर्थपरिज्ञानमिति शाब्दिकनिर्णयः ।

उपसर्गोऽपि तथा भवेदिति विनिश्चयः

तदेतद्धातुसंज्ञायां स्पष्टमाह पतञ्जलिः

वदन्ति वाचकानेक उपसर्गान् द्वि ॥

The additional passage is the repetition of *Slokas*

2 (partly), 3, and 4 (partly).

६. निपा D.

७. वेशांसि M. पेशांसि D.

८. RV. I. 92. 4.

९. The *Sloka* is omitted by P.

१०. The *Sloka* is omitted by P.

११. प P.

१२. शिफमा० P. शीफमा० D. गीथमा०
M. RV. I. 37. 14.

१३. ह्रियन्त M.

१४. RV. I. 14. 4.

१५. प्ररेभे M. . १६. वृष्टः P.

१७. पुन्याणि P. RV. I. 61. 13.

प्रमुः प्रार्थयते कन्यां प्रशान्तः प्राञ्जलिस्तथा ।

प्रसन्नमुदकं चेति मित्रार्थाः प्रा इमे मताः ॥१०॥

आङामिमुख्यं वदति प्रपरौ तद्विपर्ययम् ।

‘परा’ याहि मघवन्ना’ ‘परा’ हि मे विमन्यवः’ ॥११॥

समेकीमावचनः पृथग्भावे व्यपौ स्मृतौ ।

‘यत्रा नरः सं च वि च’ ‘अप द्वेषो अप ह्वरः’ ॥१२॥

अनुः सादृश्यवचनः पश्चाद्भावे च वर्तते ।

उद्धर्तत उद्गमने न्यवौ नीचीनवृत्तिनौ ॥

सुं पूजावचनं प्राहुर्विपरीतौ च निर्दुरौ ।

अधेरुपरिभावोऽर्त्यमामिमुख्यमभेर्विदुः ॥

१. प्राञ्जलिस्तथा M.

२. RV. III. 53. 5.

३. वरा M. ४. RV. I. 25. 4.

५. ०भाव्ये M. ६. व्यापौ D., P.

७. RV. VI. 75. 11.

८. वि च द्वेषो अह्वरश्च P. ०षो अह्व०

D. ०षोऽह्वरश्च M.

९. RV. V. 20. 2. I have separated the two Vedic quotations by dissolving the *Sandhi* between च and अप । The Mss. D. and M. apply the *Sandhi* and read चाप । The number of syllables in the second hemistich in P. and M. is 14, in D. 15. Both D. and M. add one च after ह्वरः । P. reads अह्वरश्च—च standing for च ।

Evidently, all the three Mss. read one च after ह्वरः । The separation of the two Vedic quotations has resulted in an extra syllable and has made the addition of च unnecessary.

१०. ०नु D. ११. च D.

१२. न्यपो P. न्यवो D.

१३. ०त्तिस्तौ P., D.

१४. सं M. १५. ०रौः R.

१६. ०भवोर्त्यमाभि० D. ०भावार्थमाभि० R. ०वोऽर्थं आभि० is suggested for ०वोऽर्थमाभि० । ०वोऽर्थः is not the object of विदुः । अस्ति should be understood after अर्थः ।

१७. ०महोवि० P., M.

अतैरर्थोऽतिक्रमणं प्रातिलोम्ये प्रतिः स्मृतः ।

अपिः संसर्गवचन उपश्चोपजने स्मृतः ॥

वर्जने सर्वतोभावे परि प्राहुर्विपश्चितः ।

एषामिमे प्रायिकार्या इत्थं यास्केन दर्शिताः ।

पाणिनिश्चाह भगवानर्थानेषां बहुस्तथा ।

उदाहरणमेतेषां बहुत्वान्न प्रदर्शितम् ॥ इति ॥

१. तैरर्थोऽतिक्रम० M.

२. प्रति P., D., M.

३. ०त्तं D.

४. ०नमुप० M. ०नमुपश्चो व० P. ०न-
मुपश्चाप० D.

५. प्ररि D. वि P.

६. ०र्विचिच० D.

७. ०मितेस M.

८. दर्शते P. ०तम् D. न निर्बद्धा उपसर्गा
अर्थान्निराहुरिति शाकटायनः । नामाख्या-
तयोस्तु कर्मोपसंयोगद्योतका भवन्ति ।
आ इत्यवर्गार्थे । प्र परा इत्येतस्य
प्रातिलोम्यम् । अभि इत्याभिमुख्यम् ।
प्रति इत्येतस्य प्रातिलोम्यम् । अति सु
इत्यभिपूजितार्थे । निर् दुर् इत्येतयोः
प्रातिलोम्यम् । नि अव इति विनि-
ग्रहार्थीयौ । उब् इत्येतयोः प्रातिलोम्यम् ।
सम् इत्येकीभावम् । वि अप इत्येतस्य
प्रातिलोम्यम् । अनु इति सावृक्ष्यापर-
भावम् । अपि इति संसर्गम् । उप इत्यु-
पजनम् । परि इति सर्वतोभावम् ।
अधि इत्युपरिभावमेवार्थं वा N.
१३.

९. 'उपसर्गाः क्रियायोगे' (Pa. १. ४. ५९.)।

'आङ् मयावत्पञ्च' (Pa. १. ४. ८९.)।

'अभिरभागे' (Pa. १. ४. ९१.) ।

'अतिरतिक्रमणे च' (Pa. १. ४. ९५.) ।

'सुः पूजायाम्' (Pa. १. ४. ९४.) ।

'अपिः पदार्थसम्भावनान्वयसर्गं त्रिसंमु-
च्चयेषु' (Pa. १. ४. ९६.) । 'उपोषिके
च' (Pa. १. ४. ८७.) । 'अपपरी
वर्जने' (Pa. १. ४. ८८.) । 'अधिरी-
श्वरे' (Pa. १. ४. ९७.) ।

'क्रियाविशेषक उपसर्गः' (PMBH. १.

३. १. Vol. १. p. २५६.) । 'उपसर्गाच्च

पुनरेवमात्मका यत्र कश्चित्क्रियावाची

शब्दः प्रयुज्यते तत्र क्रियाविशेषमाहुः'

(PMBH. २. १. १. Vol १. p.

३६५.) । 'एतदेव च सौनागेविस्तरतरकेण

पठितम् । स्वती पूजायाम् । स्वती पूजा-

यामिति वक्तव्यम् । 'हुनिन्वायाम्'

(PMBH. २. २. १. Vol. १. p.

४१६.) । 'समेकत्ववाची' (PMBH.

२. १. ३. Vol. १. p. ३९३.)

'परिः सर्वतोभावे वर्तते' (PMBH.

५. १. १. Vol. २. p. ३४३.) । 'अधि-

रुपरिभावे' (PMBH. १. ३. १.

Vol. २. p. २५६.) ।

१०. बाहुल्याच्च P.

११. प्रवमिति P.

IV.33.

प्र ऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष्य उपस्तिरे श्वेतरिं घेनुमीले ।

ये वातजृतास्तरुषिभिरेवैः परि द्यां सुद्यो अपसो बभूवुः ॥ १ ॥

प्र ऋभुभ्यः ॥ वामदेव ॥ प्रेरयामि । ऋभुभ्यः । दूतमिव । स्तुतिम् । ऋभूणामुप-
स्तरणाय । श्वेतवर्णयुक्ता निर्मलाम् । स्तुतिवाचम् । याच । ये । वातव्रेरिताः । तारकैः ।
गमनैः । परिवभूवुः । सद्य एव । वेगवन्तः ।

पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।

आदिदेवानामुप सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनाथै ॥ २ ॥

यदारम् । यदा । अलञ्चक्रुः । पितृभ्याम् । ऋभवः । भोजनम् । व्याप्त्या ।

१. चतुर्थेऽनुवाके त्रयोवश सूक्तानि । तत्र
'प्र ऋभुभ्यः' इत्येकादशचं प्रथमं सूक्तं
वामदेवस्यार्चं त्रैष्टुभम् । तुह्यादिपरि-
भाषया (Cf. KSA. 12. 3. p. 5.)
इदमादिसूक्तपञ्चकमभुदेवताकम् ।
अत्रानुक्रमणिका—'प्र ऋभुभ्य एका-
दशार्चं वा' (KSA. 23.33.p. 18.)
इति । व्यूढे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्व-
देवशस्त्रे आर्चनविधिद्वानीयमिदम् ।
तथा च सूत्रितं—'प्र ऋभुभ्यः प्र शुक्लै-
त्विति वैश्वदेवम्' (ASS. 8. 8.)
इति । तत्र ऋभूणां पूर्वं मनुष्याणामेव
सतां तपसा देवत्वप्राप्तिः 'आर्चनं शं-
सत्पूजयो वै देवेभ्यः' (AB. 3. 30.)
इत्यत्र ब्राह्मणे स्पष्टमाग्नाता । केचन
ऋभवो नाम सूर्यरश्मय इत्याचक्षते Sy.

२. अहं यजमानः प्रेरयामि Sy.

३. उर भासमानेभ्य एतन्नामकेभ्यो देवेभ्यः
Sy. ४. यथा दूतं स्वकार्यं प्रति
प्रेषयन्ति तद्वत् Sy.

५. वाचं स्तुतिरूपम् Sy.

६. ऋभूणां D.

७. ०णाय P., D. सोमोपस्तरणाय Sy.

८. युक्ता D. पयोयुक्तां श्वेततरुं वा Sy.

९. वाचम् is omitted by D. घेनुम् Sy.

१०. याचं P. याचे is suggested for
याच ॥ याचाम्यभून् Sy.

११. ऋभवः Sy.

१२. वातं प्रे० D. वातं प्रतिताः P. वात-
समानगतयः Sy.

१३. नै D. गमनशीलैरश्वैः Sy.

१४. ०बभूवुः D. परिवभवन्ति सर्वतो
व्याप्नुवन्ति । अथ रश्मय एव ऋभवः
इत्युक्तत्वादादित्यं वा रश्मयः परितो
व्याप्नुवन्ति Sy.

१५. तदानीमेव Sy.

१६. जगदुपकारिकर्माणः सन्तः Sy.

१७. VM. ignores द्याम् ॥ अन्तरिक्षम्
Sy. १८. यस्मिन् काले Sy.

१९. अत्यर्थमक्रन् (व्याप्ताः) Sy.

२०. मातापितृभ्याम् Sy.

२१. परिवेषणेन परिचर्यया Sy.

२२. व्याप्ता P., D. वेषणेन व्याप्त्या यदा
वेषणे जरद्रूपयोर्युवत्वकरणेन Sy.

कर्मभिश्च । अनन्तरम् । एव । देवानाम् । सख्यम् । उपायन् । प्राजा । पुष्टिं च । अवहन् ।
स्तुत्यर्थं स्तोतुः ।

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूयैव जरुणा शयाना ।

ते वाजो विभ्वा ऋधुरिन्द्रवन्तो मधुप्सरसो नोऽवन्तु यज्ञम् ॥ ३ ॥

पुनर्ये । पुन. । ये । कृतवन्तः । पितरौ । युवानौ । सनातनौ । यूपाविब । जीणौ ।
शयानौ । ते वाजादयः । इन्द्रवन्तः । सोमं प्रति सरन्तः । अस्माकम् । यज्ञम् । आगच्छन्तु ।

यत्संवत्समृभवो गामरक्षन्त्यत्संवत्समृभवो मा अपिशन् ।

यत्संवत्समभरन्भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमांशुः ॥ ४ ॥

यत् संवत्सम् । यत् । सहवासयुक्त सह वसन्त इत्यर्थः । पित्रोगाम् । अरक्षन् । यच्च ।
संवत्सं पित्रोर्व्यञ्जनार्थम् । मांसम् । अपिशन् । यच्च । संवत्सम् । अस्या गोः । भासः ।

१. अन्यैश्चमसनिर्माणादिकर्मभिः Sy.

२. इन्द्रादीनाम् Sy.

३. सखित्वं समानस्थानत्वं देवतात्वम् Sy.

४. आगमन् । 'युवज्ञा कर्त्वा' (RV. I. 161. 3.) इति देवत्वप्राप्तेरेकान्तत्वेन देवैरुक्तत्वादिति भावः Sy.

५. धीरा बुद्धिमन्तः Sy.

६. तेषां पुष्टिं गवादिबिषयाम् Sy.

७. वहन्ति धारयन्ति । यद्वा सविषयां पुष्टिं मनार्थं मनसे प्रकृष्टमनस्कत्वायावत् Sy. ८. मतिकृते यजमानाय Sy.

९. ऋभवः Sy.

१०. अक्रुर्वन् Sy.

११. मातापितरौ Sy.

१२. नित्यतरुणौ Sy.

१३. सदा Sy.

१४. युवाविब P., D. छिन्नस्थाणू इव Sy.

१५. वाजाय P. आदि refers to विभ्वा and ऋभुः ॥ वाजो विभ्वा ऋभुश्च-

तन्नामकास्त्रः सुधन्वनः आङ्गिरसस्य पुत्राः ऋभवः Sy.

१६. अनुग्राहकेणेत्रेण तद्वन्तः Sy.

१७. रसन्तः P. मधुरस्य सोमरसस्य भक्षयितारो मनोहररूपा वा Sy.

१८. अस्मदीयम् Sy.

१९. रक्षन्तु गच्छन्तु वा Sy.

२०. यदेतत्कर्मास्ति Sy.

२१. ०वायुक्तं P. संवत्सन्ति भूतान्यस्मिन्निति संवत्सः संवत्सरः । संवत्सरपर्यन्तम् Sy.

२२. गां मृताम् Sy.

२३. अपालयन् । स्वसामर्थ्यादिति Sy.

२४. D. adds पित्रोः after यच्च ।

२५. Omitted by P. संवत्सरम् Sy.

२६. तस्या एव गोमाम् Sy.

२७. अपिशन् D. अवयवानकुर्वन्निति Sy.

२८. यत् D. इति यत् Sy.

२९. संवत्सरपर्यन्तम् Sy.

३०. दीप्तीरवयवशोभाः Sy.

बहिर्गृहमभरन् । तै । कर्मभिः । अमृतत्वम् । प्रापन् । 'श्रोणामेकं उदकम्' इत्युक्तम् ।

ज्येष्ठ आह चमुसा द्वा कुरेति कर्नीयान्त्रीन्कृण्वामेत्याह ।

कनिष्ठ आह चतुरस्कुरेति त्वष्ट ऋभवस्तर्पनयद्रचो वः ॥ ५ ॥

ज्येष्ठः । ऋमुः । आह । एकं चमसम् । द्वौ । करोमि । इति । मध्यमः । त्रीन् । इति । तृतीयः । चतुरः । इति । हे ऋभवः ! त्वष्टा । तत् । युष्मद्वचनम् । अपूजयत् ।

सत्यमूचुरै एवा हि चक्रुरनु स्वधामृमवो जग्मुरेताम् ।

विभ्राजमानांश्चमुसां अहेवावैनुच्चष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥ ६ ॥

सत्यमूचुः । तदिदं नेतारोऽमी । सत्यम् । ऊचुः, उक्तम् । हि । तथा ।

१. अस्य गो भास वहि ग्राहम् P.

२. ०रं M. अकुर्वन् Sy.

३. मृताया गोनवीकरणविषयैः कर्मभिः Sy.

४. देवत्वम् Sy.

५. ०पत्त M. प्राप्ताः । 'बेनुः कर्त्वा' (RV. I. 161. 3.) इति देवत्वप्राप्तिसाधनत्वेन देवैः प्रतिश्रुतत्वात् । यद्वा अत्र संवत्समित्येतद्वत्त्वेन सहेति व्याख्येयम् Sy.

६. श्रोणामित्यु० P. श्रोणमेका मित्यु० D. श्रोणा० M. The reading of the Mss. is corrupt and has to be ignored. As it is evidently a quotation of the RV. I have given the quotation in its correct form. RV. I. 161. 10.

७. VM. ignores ऋभवः ।

८. ऋहुः P. 'एकं चमसं चतुरः कृणोतन' (RV. I. 161. 2.) [NM. of DD. and the Poona edition of Sāyaṇa's commentary read चतुरस्कृणोतन ।] इति यद्वा देवदूतोऽग्निर्ऋभूनाह देवत्वप्राप्तये तदा तेषु

मध्ये देवत्वप्राप्त्युक्तः एको ज्येष्ठः ऋभुरितरौ Sy. ६. एकमेव सन्तम् Sy.

१०. कृण्वाम Sy.

११. सध्यः P. मध्यः D. तदनन्तरो विभ्वा Sy. १२. तदवरो वाजः Sy.

१३. चतुर्धा करवाम Sy.

१४. युष्मद्वगुरः Sy.

१५. तदेव चतुष्कारणरूपम् Sy.

१६. अस्तौत् । अतीचकारेत्यर्थः Sy.

१७. VM. explains आह and कर once only and ignores कृण्वाम ॥ कृण्वाम करवाम Sy.

१८. सदिदं P., D.

१९. ०रोमि P. अमी is omitted by D. मनुष्यरूपा ऋभवः Sy.

२०. P. adds तत् before सत्यम् ।

२१. अमुवन् Sy.

२२. उक्तम् seems to be quite unnecessary । उक्तवन्तः is suggested for उक्तम् as an explanation of ऊचुः ।

२३. यस्मादेते Sy.

२४. एवम् Sy.

अनुष्ठितान् । पश्चान् । एनम् । स्वर्धा सोमम् । अन्वगच्छन् । देवेषु दोष्यमानान् । चतुरः ।
चमसान् । दिवसानिव । अकामयत । त्वष्टा । पश्यन् ।

द्वादश शून्यदगोह्यस्यातिथ्ये रणभृमवः संसन्तः ।

सुक्षेत्राकृण्वन्नयन्त सिन्धुन्धन्वातिष्ठन्नोषधीर्निम्नमापः ॥ ७ ॥

द्वादश शून्यं । द्वादश । दिवसान् । यदा । गृहिर्दुमगवयस्य मवितु । आतिथ्ये ।
अरमन्तः । न्वयन्तः । ऋभयः । तदानीं सवित्रे गोभनानि क्षेत्राणि । अकृण्वन् । नदीश्च ।
अनयन् । तदानीं स्थलेम् । ओषधीः । आतिष्ठन् । प्रवेणम् । आप 'उद्धस्त्वस्मा' अकृणोतन्
इत्युक्तम् ।

१. चतुरोऽकुर्वन् । यथोक्तं तथैव कृतत्वा-
वित्यभिप्रायः Sy.
२. चतुर्धाकरणानन्तरम् Sy.
३. तृतीयसवनगतम् Sy.
४. सोमाख्यममृतम् Sy.
५. 'एकं' चमसं चतुरः कृणोतन् । . . . साकं
देवैर्यज्ञियांसो भविष्यथ' (RV. I. 161. 2.) इति श्रुतत्वात् Sy.
६. दिवसान् is omitted by D.
अहानीव Sy.
७. अङ्गीचकारेत्यर्थः Sy.
८. अथ त्वष्टा देवः Sy.
९. दृष्टवान् सन् Sy.
१०. ०छुंश्वा D.
११. तत्र रमय एव ऋभय इत्युक्तत्वात्तद्व-
पेण स्तूयन्ते Sy.
१२. आर्वादिद्वादशवृष्टिनक्षत्राणीत्यर्थः Sy.
१३. यदा गू यदा गू० M. अगोप्यस्यादित्यस्य
गृहे Sy.
१४. ०तुमुराति० P., D. अकस्मादागतो-
ऽतिथिस्तद्वृत्तिं सत्काररूपं कर्माति-
थ्यम् । तदर्थम् Sy.

१५. रमन्तः M. रमन्ते 'अगोह्यस्य' यदसं-
स्तना गृहे' (RV. I. 161. 11.)
इत्युक्तम् Sy.
१६. सुखेन निवसन्तः Sy.
१७. तदानीम् अकृष्टानि शून्यानि क्षेत्राणि
वृष्ट्या सत्यादिसमृद्धानि Sy.
१८. अकुर्वन् Sy.
१९. अनयन्त M. प्रेरयन् Sy.
२०. Omitted by P., D. तस्मिन् काले
निवृद्धकस्थानमाश्रित्य Sy.
२१. ओषधयः Sy.
२२. नीचस्थानम् Sy.
२३. उप स्व स्मा P. ०स्म D. उद्धस्त्वस्मा
M. I have discarded the
reading of the Mss. as it is
corrupt. The passage is a
quotation of the RV. and
I have given it in its cor-
rect form.
२४. अकृणोतन् M. उद्धस्त्वस्मा अकृणोतन्
तृणं निवसत्तपः' (RV. I. 161. 11.)
इत्युक्तम् Sy.

रथं ये चक्रुः सुवर्तं नरेष्ठां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपाम् ।

त आ तच्चन्वृभवो रथि नः स्वर्वसः स्वर्वसः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

रथं ये । रथम् । यं । चक्रुः । सुवर्तनम् । नेतरीन्द्रे स्थितम् । गे च । धेनुम् । विश्व-
वेगाम् । नागाणां वृहस्पतये । तं । आकुर्वन्तु । ऋभवः । रथिम् । अरमाकम् । मुखेणा ।
सुकर्माणः । सुहस्ताः ।

अपो ह्येषामर्जुषन्त देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।

वाजो देवानामभवत्सुकर्मन्द्रस्य ऋभुचा वरुणस्य विश्वा ॥ ९ ॥

अपो ह्येषाम् । [कर्म । हि । एषाम् । अर्जुषन्त । देवाः । दीप्यमानाः । प्रज्ञया ।
मनसा च तत्र । वाजः । सर्वेषां देवानाम् । सुकर्मा । अभवत् । इन्द्रस्य । ज्येष्ठः । वरुणस्य ।
मध्यमः ।

१. ऋभवः Sy.

२. सुचक्रं सुष्ठु वर्तमानं वा Sy.

३. ०रिन्द्रे M. चक्रे वर्तमानम् Sy.

४. ण्व M.

५. गाम् Sy.

६. विश्वस्य प्रेरयित्रीम् Sy.

७. बहुरूपामेतन्नामिकां वा । 'बृहस्पतिवि-
श्वरूपामुपाजत' (RV. I. 161. 6.)

इति ह्युक्तम् Sy. (Cf. Ngh. I.
15. and BD. 4. 142.)

८. महान्तः Sy.

९. अकुर्वन् P. सर्वतो निष्पादयन्तु Sy.

१०. वनम् Sy.

११. शोभनाजोपेताः सुरक्षणा वा Sy.

१२. सुकर्मणः D. सुकर्मा P.

१३. शोभनहस्ताः कुशलहस्ताः Sy.

१४. अश्ववरणनिर्माणादिरूपं कर्म Sy.

१५. पूरणः Sy.

१६. ऋभूणाम् Sy.

१७. कम् ह्येषामत्येष P. कम् ह्येषामत्य-

जुष D. कर्मत्येषामत्येष M. The
reading of the Mss. is
corrupt. The passage within
brackets is the Editor's
suggestion. असेवन्त । 'इन्द्रो हरीं
युयुजे अश्विना रथम्' (RV. I.
161. 6.) इत्यादिमन्त्रोक्तप्रकारेण
स्वीकृतवन्त इत्यर्थः । कीदृशास्ते ? Sy.

१८. इन्द्रादयः Sy.

१९. वरप्रदानरूपेण कर्मणा Sy.

२०. वा P. व D.

२१. कनीयान् Sy.

२२. देवानां सर्वेषां सम्बन्धी Sy.

२३. अश्वानामनुग्रहेण किं लब्धमित्याह ।
ह्येषामत्येषः Sy.

२४. इन्द्रस्य सम्बन्धी Sy.

२५. ०ष्ठे P., D. ऋभुज्येष्ठः Sy.

२६. वरुणस्य सम्बन्ध्यभवत् Sy.

२७. मध्यमा P., D.

२८. VM. ignores अभि ।

ये हरीं मेधयोक्ता मदन्तु इन्द्राय चक्रुः सुयुजा ये अथा ।

ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयन्तो न मित्रम् ॥ १० ॥

ये हरी । ये । इन्द्राय । अश्वौ । प्रज्ञया । उक्थे । मदन्तु । चक्रुः । ये च । तावदश्वौ ।
रथे संयुक्तौ । ते यूयम् । रायं । पोषम् । द्रविणानि च । अस्मभ्यम् । धत्त । क्षेमं कुर्वन्तः ।
मित्रम् । इव ।

इदाह्वः पीतिमुत वो मदं धुर्न ऋते श्रान्तस्य सख्याय देवाः ।

ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्सर्वने दधात ॥ ११ ॥

इदाह्वः । इदानीम् । अह्वस्तृतीयं सवने । सोमपीति च । मदम् । च । दत्तवन्तः ।
न हि । देवा । तपसः । सख्याय । ऋते भवन्ति प्रयच्छन्ति श्रान्तस्य फलं न मृषा श्रान्तं भवति ।
ते । सम्प्रति । अस्मभ्यम् । ऋभवः ! वसूनि । अस्मिन् । तृतीयसवने । प्रयच्छन् ।

१. हरिः P.
२. ऋभवः Sy.
३. इन्द्राय चक्रुः कुर्वन् Sy.
४. ०न्द्राया या श्वौ P.
५. उक्थेः P. उक्थे D. स्तुतिभिः Sy.
६. हर्षयन्तः Sy.
७. अकुर्वन् Sy.
८. माली P.
९. ०क्तो P., D. सुयुजौ सुयोजनौ Sy.
१०. धनपुष्टिम् Sy.
११. गवाक्षिणानि च सुखानि वा Sy.
१२. ०भ्यहिम् P., D. अस्मासु Sy.
१३. धारयत Sy.
१४. क्षेममिच्छन्तः Sy.
१५. चित्रम् P.
१६. VM. ignores ऋभवः ॥ हे ऋभवः !
अत्र यद्यप्येक एव ऋभुनामा, तत्सम्बन्धा-
दितरेऽप्यभव उच्यन्ते प्राणभृत्यायेन Sy.
१७. चमसादिनिर्माणानन्तरम् Sy.
१८. ०त्पाहसम्बन्धनस्तृतीये सवने Sy.

१९. सोमपानम् Sy.
२०. मदं तज्जनितम् Sy.
२१. ददुर्देवाः Sy.
२२. तवस P. तवसः D. श्रान्तास्तपोयुक्तात्
Sy.
२३. सख्या M. सखित्वाय Sy.
२४. आयन्तस्य P. यत एते श्रान्ता अतो
ददुरित्यर्थः Sy. २५. भवन्ति M.
२६. महान्तो यूयम् Sy.
२७. निश्चयम् Sy.
२८. अस्मासु Sy.
२९. धनानि Sy.
३०. ०तः D., M. धारयत Sy.
३१. VM. ignores वः ॥ वः युष्माकम्
Sy.
Ms. D. puts the figure ॥३३॥
here to indicate the end of
the thirty-third hymn. No
such number is given in P.
and M.

IV.34.

ऋभुर्विभ्वा वाज इन्द्रो नो अच्छेमं युज्ञं रत्नधेयोप यात ।

इदा हि वो धिषणा देव्यह्मामधात्पीति सं मदा अगमता वः ॥ १ ॥

१ ऋभुः । ऋभ्वादयः । इन्द्रश्च । प्रस्माकम् । इदम् । ॥ जम् । प्रभ्यागच्छत । रत्न-
दानाय । इदानीम् । हि । वस्तुतीयसवने । देवी । स्तुतिर्धाता । मदा॑म् । पिश्याति । सोम-
पानम् । देवः समगमन । वः । मदा ।

विदानां जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋमवो मादयध्वम् ।

सं वो मदा अगमतु सं पुरधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वम् ॥ २ ॥

विदानासः । जानन्तः । प्रादुर्भावकालम् । हे रमणीयाघ्रा ! ऋभयः । ऋतुभिः
सहास्मिन् सवने । मादयध्वम् । युष्माकम् । सोमाः । प्रज्ञा च । दवेः समगमत । तेज्मासु ।

१. 'ऋभुर्विभ्वा' इत्येकावशर्चं द्वितीयं सूक्तं
वामदेवस्यार्थं ऋष्टुभमार्भवम् । 'ऋभु-
विभ्वा' इत्यनुक्रमिका (KSA. 23.
34- p. 18.) व्यूढे दशरात्रे पञ्चमे-
ऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे आरम्भनिविद्वान्नी-
यम् । 'ऋभुर्विभ्वा स्तुवे जनम्' (ASS.
8. 8.) इति सूत्रितत्वात् Sy.

२. ०यश्च M. आदिः refers to विभ्वा
and वाजः ॥

३. इन्द्रश्च एते देवाः Sy.

४. अस्मदीयम् Sy.

५. अभिमुखमुपगच्छत । नन्विन्द्रः सोम-
स्वामित्वादाय ०. तु । कथमेतेषां यज्ञ-
प्राप्तिरिति चेत् ? उच्यते इदाहीति Sy.

६. अस्मभ्यं रत्नदानाय Sy.

७. सतु Sy.

८. ०ये स० P. युष्माकम् Sy.

९. देवी प्रजापतेः सम्बन्धिनी Sy.

१०. स्तुवा० P., D. वाक् Sy.

११. सोमानिषवसंभ्यांभना. Sy.

१२. अघात् । 'स प्रजापतिरन्नवीत्सवितारं
तव या इमेज्जन्तेवासास्त्वमेवैभिः सन्धि-
बस्व (AB. 3.30.) इति ज्ञाह्वणम् Sy.

१३. सङ्गताः । यद्वा वो मदा देवैः सङ्गताः
Sy. १४. युष्मान् Sy.

१५. यस्मादेवं तस्मात् मदाश्च Sy.

१६. ०सा D., P.

१७. ०न्त P., D. देवत्वप्राप्ति जानन्तः
यद्वा विदानासः सोमप्राप्ति जानन्तः Sy.

१८. ०ल M. जननस्य देवत्वलक्षणस्य यद्वा
जन्मनः पूर्व मनुष्यजन्मवन्तश्च सन्तः Sy.

१९. हे रमणीयाघ्राः is missing in M.
हे सोमलक्षणेनाज्ञेन राजमानाः ! Sy.

२०. यूयम् Sy.

२१. ऋभुभिः P., D. देवैः Sy.

२२. मदायध्वं P. मदायाध्वं D.

२३. युष्मान् Sy.

२४. सोमां P., D. मदाः सोमपानजनिताः Sy.

२५. स्तुतिरपि Sy. २६. सङ्गताः Sy.

२७. ते यूयमस्माकम् Sy.

सुपुत्रम् । धनम् । ग्रेयते ।

अयं वो यज्ञ ऋभवोऽकारि यमा मनुष्वत्प्रदिवो दधिध्वे ।

प्र वोऽच्छा जुजुषाणासौ अस्थुरभूत विश्वे अग्रियोत वाजाः ॥ ३ ॥

अयम् । ते ऋभव । युष्माकम् । अयम् । अस्माभिर्यज्ञः । अकारि । यम् । पुराणम् ।

यूयमात्मनि दधिध्वे । मनानिवि मनुष्येषु वा । युष्मान् । सेवमाना ऋन्विज । अभिप्रनस्थु ।

हे वाजाः । ययम् । भवत । सर्वे । प्रथमपायिनः ।

१. सु is omitted by P., D. जोम-
नैर्धीरेः पुत्रैरुपेताम् Sy.

२. ०तः P.

३. VM. ignores उत ॥ उतशब्द-
इकार्ये Sy.

४. ऋभुप्रभृतयः SKN.

५. युष्मदर्थम् Sy.

६. Omitted by P., D.

७. कृतोज्जमाभिः SKN. अहमकार्यम्
Dur. द. यज्ञम् Sy.

८. यम् । पुराण is missing in M.
प्रकर्षेण द्योतमानाः सन्तः Sy. पुराण-
मस्मत्पूर्वरपि कृतपूर्वम् SKN. तमाग-
त्य .प्रकर्षेण द्योतमानाः सन्तः Dur.
प्रदिव इति पुराणनाम Ngh. ३. 27.

१०. दध्ने P. धारयत जठरे Sy. आकारो
दधिध्व इत्येतेन सम्बध्यते । . . . मर्या-
दया, आत्मनि धारयथानुभवयेत्यर्थः
SKN. धारयध्वे एतद् वः प्रजवीभि
Dur.

११. मनानि विव P. मनानिविप D. मनु-
ष्यवत् Sy. मर्यादया . . . मनुष्यवत्
SKN. मनुष्यवत् Dur.

१२. तदर्थं युष्मान् Sy. युष्मदर्थमित्यर्थः
SKN. यूयम् Dur.

१३. सोमपानः P. देवैः सेव्यमाना वा Dur.

१४. सोमाः Sy.

१५. आभिमुख्येन प्रतिष्ठन्ते Sy. अच्छ,
अभेरर्थे । अस्थुरित्येतेन चाभिप्रशब्दयोः
सम्बन्धः । . . अभिप्रस्थितानि, कानि ?
सामर्थ्याद् हवींषि तानि SKN. प्रस्थि-
तानि यान्येतानि हवींषि तानि Dur.

१६. वावाजाः P., D. ऋभवः Sy. ऋभु-
विम्बा वाज इत्येते त्रयोऽन्ये चान्येनोप-
लक्षिता उच्यन्ते । जीषयमाणा भवत
SKN. हे वाजाः ! यूयमपि Dur.

१७. अम० D., M. भवथ Sy. लोड्ये
लुङ् । भवतेत्यर्थः SKN. एवमेव भवत
Dur. १८. विध्वे यूयम् Sy.

१९. अप्राह्णं अप्रत्नसम्पादिनो वा Sy.
अप्रयानेनाप्राह्णं अप्रभूता वा यूयम् । . .
ये ह्यप्रमर्हन्ति ते सम्पद्यन्तेऽग्रियाः SKN.
अप्रगामिनोऽप्रसम्पादिनो वा, अप्रमेव वा-
ऽग्रियाः । तथार्थोपपत्तेः शब्दसारूप्याच्च
Dur.

२०. VM. ignores आ and उत ॥
उत अपि च धारयित्वा च Sy. प्रास्त्युर्ध्वं
- जीषयमाणा अभवत सर्वे अप्रगमनेनेति
वा । अप्रगरणेनेति वा । अप्रसम्पादिन
इति वा । अपि वा अप्रमित्येतदनर्थक-
मुपबन्धमावदीत N. 6. 16.; SKN.
II. 443.

अभूदु वो विधते रत्नधेयमिदा नरो दाशुषे मर्त्याय ।

पिबत वाजा ऋभवो ददे वो महि तृतीयं सर्वनं मदाय ॥ ४ ॥

अभूदु वः । अभून् । युष्माकम् । परिचरन्ते । रत्नधानम् । तृतीयसवनम् । हे नेतार । दाशुषे । मनुष्याय । पिबत सोमम् । हे ऋभव । हे वाजा ! दद्यते । युष्मभ्यम् । महत् । तृतीयसवनम् । मदाय ।

आ वाजा यातोप न ऋशुचा महो नरो द्रविणसो गुणानाः ।

आ वः पीतयैऽभिपित्वे अह्नामिमा अस्तं नवस्वइव गमन् ॥ ५ ॥

आ वाजाः । हे वाजा ! हे ऋभव ! अस्मान् । उपायात । हे नेतार ! महत् । धनम् । वाचा गुणाना । समगता । युष्माकम् । सोम । अपराह्णे । गृहम्, इव । नवप्रसूता गाव ।

१. भवतु Sy.

२. युष्माकमनुग्रहात् Sy.

३. स्तुत्या परिचरते Sy. विधतिः परिचरण-
कर्मा Ngh. ३. ५.

४. ०धनं D. दातव्यं रत्नम् Sy.

५. इदानीम् Sy.

६. हेत P. ऋभवः ! Sy.

७. हविर्वस्तवते Sy.

८. यजमानाय मह्यम् Sy.

९. ०त्तं M.

१०. एतद्बुद्धयं विश्वनामकस्याप्युपलक्षणम् ।
इतरापेक्षया प्रत्येकं बहुवचनम् Sy.

११. जाः M. १२. अहं M. प्रभूतम् Sy.

१३. तत्तत्तत्तत् सोममित्यर्थः Sy.

१४. The passage beginning with
हे ऋभवः ! and ending with
मदाय is omitted by P. किसर्थम् ?
हर्षाय तुष्टये वा Sy.

१५. VM. ignores उ ।

१६. यूयम् Sy.

१७. किं कुर्वन्तः ? महतः Sy.

१८. धनस्य । कर्मणि षष्ठ्यौ । महद् द्रवि-
णम् Sy.

१९. गृहानाः D. गृहाणाः M. स्तुवन्तः Sy.

२०. आगच्छन्ति Sy.

२१. युष्मान् Sy.

२२. सोमाः M. पानानि Sy.

२३. VM. seems to explain
अह्नामभिपित्वे together as अप-
राह्णे ॥ अह्नामभिपतने समाप्तौ तृतीये
सवन इत्यर्थः Sy.

२४. अस्तम् इति गृहनाम Ngh. ३. ४.

२५. नवप्रसवा गाव इव Sy.

२६. VM. ignores इमाः । The com-
mentary on this stanza is
omitted by P.

आ नपातः शवसो यातनोपेमं यज्ञं नमसा हूयमानाः ।

सज्जोषसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इन्द्रवन्तः ॥ ६ ॥

आ नपातः । उपागच्छत । हे शवस, पुत्रा । इमम् । यजम् । हविषा । हूयमानाः । सङ्गता । सूर्यः । यस्य । च । भवत्ये । सोमस्य तं सोमम् । पिबत । इन्द्रेण सहितः । रत्नानां दानारः ।

सज्जोषा इन्द्र वरुणेन सोमं सज्जोषाः पाहिं गिर्विशो मरुद्भिः ।

अग्नेषामिन्द्रतुषामिः सज्जोषा ग्नास्पतीभी रत्नधामिः सज्जोषाः ॥ ७ ॥

सज्जोषाः । वरुणेन । मरुद्भिश्च । सह त्वम् । इन्द्र । गीर्भिवननीय ! पिब । सोमम् । तवाग्ने वाभिपवकाले पिबद्भिश्च । देवैः । सङ्गतः । तथा ग्नामज्ञिताभिर्देवपत्नीभिश्च । रत्नानां धात्रीभिः ।

१. नः पा० D.

२. शवः M. बलस्य न पातयितारस्तस्य पुत्रा वा, बलवन्त इत्यर्थः Sy.

३. Omitted by D.

४. यूर्यं स्तोत्रेण Sy.

५. भूय० D. आकारिताः सन्तः Sy.

६. कीदृशा यूर्यम् ? इन्द्रेण सह प्रीताः Sy.

७. मेवाग्निः Sy.

८. इन्द्रस्य चैषां च कः प्रसङ्गः ? इत्युच्यते । चेति प्रसिद्धौ । यस्येन्द्रस्य सम्बन्धिनो यूर्यं भवथ तद्वृत्तितावनिर्माणादित्यभिप्रायः Sy.

९. ०थः M.

१०. मधुरं सोमम् Sy.

११. यस्मादेवं तस्मात् प्रीतेन इन्द्रेण तद्वन्तः Sy.

१२. रमणीयधनानां दातारो यूर्यम् Sy.

१३. The commentary on this

stanza is omitted by P. which reads पिबतेन्द्रेण only.

१४. राज्यभिमानिदेवेन Sy.

१५. समानप्रीतिः सन् सङ्गतः सन् Sy.

१६. हे गीर्भिवननीय ! सम्भजनीयेन्द्र ! त्वम् Sy.

१७. ०वाभिस्त्वकाल D. ०वाभिस्त्वकाले M. किञ्च प्रथमपातुभिः Sy.

१८. ऋतुयाजदेवैश्च Sy.

१९. ग्नावसं० M. स्त्रीणां पालयिष्यो देव्यो ग्नाः पत्न्यः, ताभिः Sy. मेना ग्ना इति स्त्रीणाम् N. ३. 21.

२०. रमणीयधनदातुभिर्ह्यनुभिः सह पिब । यद्वा एतद् ग्नाःपत्नीभिरित्यस्य विशेषणम् । ताभिर्वा सज्जोषाः सोमं पिब Sy.

२१. The commentary on this stanza is omitted by P.

सजोषस आदित्यैर्मादयध्वं सजोषस ऋभवः पर्वतेभिः ।

सजोषसो दैव्येना सवित्रा सजोषसः सिन्धुमी रत्नधेभिः ॥ ८ ॥

सजोषसः । पर्वता शिलोच्चयाम्नेषा नदीना च नृतीये सानेऽस्त्यन्य ।

ये अश्विना ये पितरा य ऊती धेनुं ततक्षुर्भवो ये अश्वी ।

ये असंत्रा य ऋधग्रोदसी ये विम्बो नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ९ ॥

ये अश्विना । ये । ऋभवः । अश्विनो रथकरणेन । प्रीतावकुर्वन् । ये । जीर्णो पितरो मञ्चक्रुः । ये रक्षणार्थं बृहस्पतये । धनुम् । ततक्षु । ये वा । देवानामश्वा बहवास्ततक्षुः । ये च । देवानामिन्द्रस्यासत्रो । अकुर्वन् । ये च । द्यावापृथिव्या । ऋद्धं कुर्यन्ति । ये च । महान्तः । नेतार । शोभनानं कर्माणि रथकरणादीनि ।

१. The commentary on this stanza is omitted by P. VM. explains just two words of the stanza.

हे ऋभवः ! आदित्यैः सजोषसः सङ्गता यूयं मादयध्वम् । तथा पर्वतेभिः पर्व-
वद्भिः पर्वण्यर्च्यमानैर्देवविशेषैः सजोषसो मादयध्वम् । तथा च दैव्येन देवेभ्यो हितेन सवित्रा सजोषसः रत्नधेभिः रत्ना-
नां वातुभिः सिन्धुभिः स्यन्दनस्वभावै-
र्नद्यभिमानिदेवैश्च सजोषसो मादयध्वम्
Sy.

२. P. begins न प्रीताव० etc. and omits ये अश्विना etc.

३. चक्रुः D. जीर्णो सन्तावृती ऊत्या युवानो चक्रुः Sy. ४. ऊत्या क्रियया रथ-
निर्माणरूपया अग्रीणयन् Sy.

५. संवन् P., D. मृतायाः पुनर्नवीकर-

णेन Sy.

६. तक्षणेन समपादयन् Sy.

७. अश्वी ततक्षुः । 'निश्चर्मणो गामरिणीत
धीतिभिर्ग्या जरन्ता युवशा ताङ्गुणोतन'
(RV. I. 161. 7.) इत्याद्युक्तम् Sy.

८. बन्धवा० D. वंसत्रा च कुर्व P.

९. वंसत्रा D. असंसो M. असंत्राणि
कवचानि देवेभ्यश्चक्रुः Sy.

१०. चाकु D. अकु M.

११. ये P.

१२. ०थिवी अर्बुदं P. ०थिवी व्यावृद्धं M.
पृथक् चक्रुः Sy.

१३. एवमुक्तप्रकारेण ये Sy.

१४. व्याप्ता ऋभवः Sy.

१५. ०नादीनि D. स्वपतनसाधनानि तत्प्रा-
प्तिसाधनानि वा कर्माणि चक्रुः ।
'तेजप्रेषा' (RV. IV. 34. 10°.)
इत्युत्तरत्र सम्बन्धः Sy.

ये गोमन्तं वाजवन्तं सुवीरं रयिं धृत्य वसुमन्तं पुरुषम् ।

ते अग्रेपा ऋभवो मन्दसाना अस्मे धत्त ये च रातिं गृणन्ति ॥ १० ॥

ये गोमन्तम् । ये यूयम् । गवादियुक्तम् । धनम् । प्रयच्छथ । वासयितुं । पुरुषयुक्तम् । बहुशब्दम् । ते । अग्रे पातारः । ऋभवः । मोदमाना । अस्मभ्यम् । प्रयच्छथ । ये । चान्ये देवाः । धनम् । उच्चारयन्ति ।

नापाभूत न वोऽतीवृषामानिःशस्ता ऋभवो यज्ञे अस्मिन् ।

समिन्द्रेण मदथ सं मरुद्भिः सं राजमी रत्नधेयाय देवाः ॥ ११ ॥

नापाभूत । न । अपभवत् । न वयम् । युष्मान् । तृषितान् कुर्मः । न यूयमस्मिन् । यज्ञे । निःशस्ता अपि त्वन्तर्भूता एव । तथा सतीन्द्रेण । मरुद्भिश्च । सम्मदथ । आदित्यैश्च । रत्नानि दातुम् ।

१. हे ऋभवः ! Sy.

२. VM. explains गोमन्तम् and वाजवन्तम् together as गवादि-युक्तम् ॥ गोमन्तं गोसहितं वाजवन्त-मस्रवन्तम् Sy.

३. अग्र० D., M. धारयथ मह्यं दातुम् Sy.

४. निवासयोग्यगृहादिधनोपेतम् Sy.

५. शोभनपुत्रोपेतम् Sy.

६. बहुशब्दम् Sy.

७. यूयम् Sy.

८. प्रथमं पातारः Sy.

९. माद्यन्तः सन्तः Sy.

१०. दत्त रयिम् Sy.

११. यूयम् Sy.

१२. दानं दत्तं सोमं वा Sy.

१३. स्तुवन्ति तेभ्यो धत्त । यद्वा ये च रातिं गृणन्ति यजमानास्तेभ्योऽपि धत्त Sy.

१४. नापाभूता P. नवाभूतं D.

१५. अवभ० P., D. अपगच्छत । अपरक्ता भवत Sy.

१६. अत्यन्तं तृषितान् मा करवाम Sy.

१७. यूयम् M.

१८. यज्ञे P., D.

१९. शस्ता M. अनिन्दिताः सन्तः Sy.

२०. तृप्ता भवथ Sy.

२१. ०मद यादि० M. राजमानैरन्यैर्देवैः Sy.

२२. रमणीयाय वनदानाय Sy.

२३. VM. explains सम् once and ignores ऋभवः and देवाः ॥ Ms. D. puts the figure ॥३४॥ here to indicate the end of thirty-fourth hymn. No such number is given in P. and M.

IV.35.

इहोप यात शवसो नपातः सौधन्वना ऋभवो मापं भूत ।

अस्मिन्हि वः सर्वने रत्नधेयं गमुन्त्विन्द्रमनु वो मदासः ॥ १ ॥

१ इह । इह । उपगच्छत । शवसः, पुत्राः ! इति बलवत्तयाह । हे सुधन्वनः पुत्राः !

ऋभवः ! मा च । अवगच्छत । अस्मिन् । हि । तृतीयसवने । वः । रत्नदानम् । स्तोतृभ्यो
युष्माकम् । सोमः । इन्द्रम् । अनुगच्छन्तु ।

आगन्तुमिह रत्नधेयस्य सोमस्य सुषुतस्य पीतिः ।

सुकृत्या यत्स्वपस्यथा च एकं विचक्र चमसं चतुर्धा ॥ २ ॥

आगन्तुमिह । आगच्छन्तु । ऋभूणाम् । तृतीयसवने । रत्नदानम् । भवतु च ।
सोमस्य । सुषु सुतम् । यस्माद् यूयम् । सुकर्मणा । शोभनकरणेच्छया । च । एकं सन्तम् ।
चमसम् । विकृतवन्तः स्थ । चतुर्धा ।

१. 'इहोप यात' इति नवचं तृतीयं सूक्तं
चाम ८.५.५.५. त्रैष्टुभमार्मवम् । 'इहोप
नव' इत्यनुक्रमणिका (KSA. 23.35.
p. 18.) तृतीयसवने मेन्नावरुणस्येदमु-
न्नीयमानसूक्तम् । सूत्रितञ्च—'आ त्वा
वहन्त्वसावि देवमिहोप यातेत्यनुसवनम्'
(ASS. 5. 5.) इति Sy.

२. इहं D.

३. अस्मिन् तृतीयसवने Sy.

४. हे शवसो नपातः ! बलस्य पुत्रास्तस्य न
पातयितारः ! वा Sy.

५. हे ऋभवः ! यूयम् Sy.

६. न० P. चाग० D. अपगता भवत Sy.

७. हि पूरणः Sy.

८. युष्मान् Sy.

९. रमणीयवनस्य दातारम् Sy.

१०. ०क P.

११. ०मम् P.; D. सोमाः is suggested
for सोमः ॥ अवकराः सोमाः Sy.

१२. अनुसुत्य, गच्छन्तु । अन्विति क्रियया
वा सम्बध्यते । इन्द्रं युष्मांश्चान्वागच्छ-
न्त्वित्यर्थः Sy.

१३. ०गन्तुमू० D.

१४. आगच्छन्तु is suggested for
आगच्छन्तु ॥ मह्यम्, यद्वा युष्माकमेव
सोमाख्यं रत्नमागन् Sy.

१५. युष्माकम् Sy.

१६. अभूत् प्रजापतिना लब्धमित्यर्थः Sy.

१७. यस्मात् सोमस्य Sy.

१८. ०त M. सुषुतस्य Sy.

१९. तदपि कृत इति चेत् ? उच्यते । यत्
यस्मात् Sy.

२०. शोभन-स्तव्यापारेण Sy.

२१. शोभनेच्छया P., D. शोभनरथनिर्मा-
णादिकर्मेच्छया Sy.

२२. कृतवन्तः Sy. २३. चतुर्धा P.

२४. VM. ignores पीतिः ॥ पीतिः
पानम् Sy.

चतुर्धा चमसं चतुर्धा सखे वि शिञ्चेत्यब्रवीत् ।

अथैतं वाजा अमृतस्य पन्थीं गणं देवानामृभवः सुहस्ताः ॥ ३ ॥

व्यकुणोत । व्यकुणोत । एकं चमसम् । चतुर्धा । अग्ने ! सखे ! देवेभ्यश्चमसमिमं विदेहि । इति । अब्रवीत् । अथ । प्राप्तवन्तः स्थ । अमृतत्वप्राप्तेः । पन्थानम् । देवगणम् । ऋभवः ! सुहस्ताः ।

किमयः स्विच्चमस एष आसु यं कान्व्येन चतुरो विचक्र ।

अथा सुनुध्वं सर्वनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य ॥ ४ ॥

किम्मयः । किनिर्मितः । स्वित् । एषः । चमसः । अभूत् । यम् । कविकर्मणा । चतुरोऽपि च । सम्प्रति । सुनुध्वम् । ऋभूणां मदाय । तृतीयं सवनम् । पिबत । यूयं च ऋभवः ! सोममयम् । मधु ।

१. व्यकुणत । कृत्वा च Sy.

२. The passage beginning with व्यकुणोत and ending with चतुर्धा is omitted by P., D.

३. हे सखिभूताग्ने ! Sy.

४. अपि वे० D. अनुगृहाण सोमपानम् Sy.

५. अब्रवत् यूयम् Sy.

६. चापि तथा P. चापीताय D. सोऽग्नि-
युष्मानवात् खलु । किमिति ?
Sy.

७. प्राप्तव स्तथ P. प्राप्तव० M. गच्छत
Sy.

८. प्राप्ते P., D. अमरणवर्मकस्य स्वर्गस्य
Sy.

९. किं तवमृतमिति ? देवानामिन्द्रादीनां
गणं सङ्गतमैतं Sy.

१०. हे ऋभवः ! यूयम् Sy.

११. कुशलहस्ता यूयम् Sy.

१२. VM. ignores वाजाः ॥ हे वाजाः !
Sy.

१३. ०यं D. किमयं P.

१४. ०त P. किमात्मकः Sy.

१५. स्वित् प्रवने Sy.

१६. चवो भू० P., D. आसु Sy.

१७. चमसमेकं सन्तम् Sy.

१८. कवीनां मेधाविनां सम्बन्धिना कर्मणा
कौशलेन Sy.

१९. चतुरोऽपि चमसः P.

चतुरोऽपि चमसा D.

२०. प्रति P., D. अधुना Sy.

२१. सुनुध्वं हे ऋत्विजः ! Sy.

२२. मवा P. हर्षाय Sy.

२३. तृतीय P. सूयत इति सवनः सोमः ।
तम् Sy.

२४. ऋभुः P. हे ऋभवः ! यूयञ्च
Sy.

२५. सोमसम्बन्धिनम् Sy.

२६. मधुररसम् Sy.

२७. VM. ignores विचक्र ॥ विचक्र
कृतवन्तः Sy.

०क्यार्कतं पितरा युवाना ०क्यार्कतं चमसं देवपानम् ।

शच्या हरी ०क्यार्कतं देवपानम् ०क्यार्कतं चमसं देवपानम् । वाज त्नाः ॥ ५ ॥

शच्याकर्तः^१ । प्रज्ञया^२ । कृतवन्तः^३ । पितरौ^४ । युवानो जीर्णौ^५ । तथा चमसं च बहुविधम् ।
देवाना सोमपानमाधनम्^६ । अश्वौ च । गन्तुतरौ^७ । इन्द्राय^८ । कृतवन्तः^९ स्थ । हे ऋगव ! रमणी-
यान्ना^{१०} !

यो वः सुनोत्यभिपित्वे अह्नां तीव्रं वाजासुः सर्वान् मदाय ।

तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तच्चत वृषणो मन्दसानाः ॥ ६ ॥

यो वः^{११} । यः^{१२} । वः^{१३} । सुनोति । अपराह्णे^{१४} । तीव्ररसम्^{१५} । सोमम्^{१६} । हे वाजाः ! मदाय ।
तस्मा इति स्पष्टम्^{१७} ।

१. ०कर्तः D.

२. कर्मणा Sy.

३. अकुरुत Sy.

४. मातापितरौ Sy.

५. देवपानार्हम् Sy.

६. कीदृशौ हरी ? शीघ्रं गन्तुतरौ Sy.

७. इन्द्राय seems to be the ex-
planation of इन्द्रवाहौ ॥ इन्द्र-
बोढारौ Sy.

८. तक्षणेन सम्पादितवन्तः Sy.

९. स्व P.

१०. हे रमणीयसोमाः ! Sy.

११. VM. explains शच्या and अकर्त
once only

१२. यजमानः Sy.

१३. युष्मभ्यम् Sy.

१४. अपराह्णे P. VM. explains
अह्नाम् and अभिपित्वे together
as अपराह्णे ॥ अह्नामभिपित्वे तृतीय-
सवने इत्यर्थः । तस्मिन् Sy.

१५. रसवत्तरम् Sy.

१६. सूयत इति सवनः सोमस्तम् Sy.

१७. अस्रवन्तः ! Sy.

१८. VM. ignores तस्मै । रयिम् ।
ऋभवः । सर्ववीरम् । आ । तक्षत ।
वृषणः and मन्दसानाः ॥ तस्मै ।
सर्ववीरं बहुपुत्रोपेतम् । रयिं धनम् ।
हे वृषणः ! फलवर्षितारः ! हे ऋभवः
मन्दसानाः मोदमानाः सन्तः । आ तक्षत
तस्मै^{१९} Sy.

प्रातः सुतमपिबो हयश्च माध्यंदिनं सवनं केवलं ते ।

समृद्धभिः पिबस्व रत्नधेभिः सखीर्यो इन्द्र चकृषे सुकृत्या ॥ ७ ॥

प्रातः सुतम् । चकृषे कृतवानसि । शिष्टं स्पष्टम् ।

ये देवासो अभवता सुकृत्या श्येनाइवेदधि दिवि निषेद ।

ते रत्नं धात शवसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतासः ॥ ८ ॥

ये देवासः । श्येना इव शीघ्रगतयः सन्त । स्वर्गस्थ । उपरि । निपण्णाः स्थ । अमृ-
ताश्च । अभवत लब्धसोमा । शिष्टं स्पष्टम् ।

यत्तृतीयं सवनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वपस्या सुहस्ताः ।

तदभवः परिषिक्तं व एतत्सं मदैभिरिन्द्रियेभिः पिबध्वम् ॥ ९ ॥

यत्तृतीयम् । यद् यूयम् । तृतीयम् । सवनम् । रत्ननिधानम् । अकृणुध्वं सोमपाने ।

१. VM. ignores all the words of the stanza except चकृषे । Sy. explains this stanza in the following manner:—
हे हयश्च ! हरितवर्णाद्वोपेतेन्द्र ! प्रातः प्रातःसवने । सुतमभिषुतं सोमम् । अपिबः पिबस्व ? (पिब) । माध्यन्दिनं सवनं केवलं ते परं तवैव नान्येषाम् । सवनद्वयस्य पृथगभिधानं तृतीयसवनं परिशिष्यते । तृतीयसवने रत्नधेभिः रमणीयदानैः ऋभुभिः सं पिबस्व । हे इन्द्र ! यानुभून् सुकृत्या शोभनकर्मणा सखीन् चकृषे अकरोः ॥

२. देवास P.

३. हे ऋभवः ! Sy.

४. इव प्र P., D. शंसनीयगतयो गुञ्ज-

विशेषा इव Sy.

५. सुलोके Sy. ६. अवि Sy.

७. देवाः Sy.

८. षवात्मवत् M. भ० P. अभूत Sy.

९. VM. means by शिष्टम्—ये । देवासः । अभवत । सुकृत्या । इत् । ते रत्नम् । धात । शवसः । नपातः and सौधन्वनाः ॥ ये यूयम् । सुकृत्या इतस्तत्सर्वम् । देवासः देवाः । हे शवसो नपातः ! बलवन्तः ! ते यूयम् । रत्नं धनम् । धात प्रयच्छत । हे सौधन्वनाः ! सुधन्वन्तः पुत्राः ! Sy.

१०. यं P.

११. Omitted by P. तृतीय M.

१२. रमणीयसोमदानवत् Sy.

१३. प्रसाधितवन्तः Sy.

शोभनेन कर्मणा । हे सुहस्ताः ! तत् तृतीयं सवनम् । युष्माकं मदाय । परितः सिक्तम् ।
यूयम् । इन्द्रजुष्टैः । सौमैः । सह पानं कुरुत ।

IV.36.

अनश्वो जातो अनमीशुरुक्थ्यो रथस्त्रिचक्रः परिं वर्तते रजः ।

महत्तद्वो देव्यस्य प्रवाचनं द्यामृभवः पृथिवीं यच्च पुष्यथ ॥ १ ॥

अनश्वः । अश्वप्रग्रहाभ्यां वर्जितः । स रथः । जातः । तुभ्यं यस्त्रिभिश्चक्रैर्युक्तः सन् ।
परिवर्तते । लोकम् अश्विभ्यां भवद्भिः कृतः । महच्च । तत् । वः । देवत्वस्य । प्रवचनीयं कर्म ।
यत् । द्यां च । पृथिवीम् । चोदकैस्तेजोभिर्वा पुष्यथ ।

१. शोभनकर्मच्छया Sy.

२. सह० M. शोभनहस्ताः Sy.

३. तं P.

४. सवनगतं सोमद्रव्यम् Sy.

५. युष्माकं सम्बन्धिभिः Sy.

६. परिवेचनवत् Sy.

७. इन्द्रयुषैः P. इन्द्रयूषैः D. इन्द्रियैः Sy.

८. माहद्भिः Sy.

९. संपिबध्यम् । यद्यपि वदनमेव पात्रसा-
धनं तथापि चक्षुःश्रोत्रादीनामपि दर्शन-
श्रवणादिना तृप्तिस्तद्भावात् पातृत्वमुप-
चर्यते Sy.

१०. VM. ignores एतत् ।

Ms. D. puts the figure ॥३५॥
here to indicate the end of
thirty-fifth hymn. No such
number is given in P. and M.

११. 'अनश्वो जातः' इति नवमं चतुर्थं सूक्त-
मार्भवम् । ऋषिर्बामदेवः । अन्त्या
त्रिष्टुप् । शिष्टास्त्रिष्टुब्न्तपरिभाषया
(Cf. KSA. 12. 13. p. 15.)
अगत्यः । 'अनश्वोऽन्त्या त्रिष्टुप्' इत्यनु-
क्रमिका (KSA. 23. 36. p. 18.)

आभिलषिके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे
आर्भवनिविद्वान्तीयमिदम् । तथा च
सूत्रितम्—'अनश्वो जातः परावतो य
इति वैश्वदेवम्' (ASS. 7. 7.) इति
Sy.

१२. अन्त्रप्र० P., D. VM. explains
अनश्वः and अनमीशुः together as
अश्वप्रग्रहाभ्यां वर्जितः ॥ अनश्वो जातः
वाहनाश्वनिरपेक्षः सम्पन्नः । तथानमीशुः
प्रग्रहरहितः Sy.

१३. अश्विनोः सम्बन्धी युष्मद्वत्तः रथः Sy.

१४. जागतस्तुभ्यं यः P. जागतस्तुभ्यत्यः D.

१५. चक्रत्रययुक्तः सन् Sy.

१६. परिभ्रमति Sy. १७. अन्तरिक्षम् Sy.

१८. It goes with रथः ।

१९. प्रभूतम् Sy.

२०. रथनिर्माणाख्यं कर्म Sy.

२१. तन्द्रः P. महर्चतन्द्रः D. युष्माकम् Sy.

२२. प्रवक्तुं प्रख्यापकम् Sy.

२३. य P., D. येन कर्मणा Sy.

२४. पुष्टां कुरुथ Sy.

२५. VM. ignores उक्थ्यः and
ऋभवः ॥ उक्थ्यः स्तुत्यः Sy.

रथं ये चक्रुः सुवृत्तं सुचेतसोऽविह्वरन्तं मनसस्पतिं ध्याय ।

तां ऊ न्वःस्य सर्वनस्य पीतय आ वो वाजा अभवो वदामसि ॥ २ ॥

रथं ये । रथम् । ये । चक्रुः । सुवर्तनम् । सुज्ञानाः । भारमहत्वेऽप्यकुटिली-
भवन्तम् । मनसः । ध्यानेन । परिः पञ्चम्यर्थं स्फुटीकरोति । तान् । क्षिप्रम् ।
अस्य । सर्वनस्य । पानाय । आवेदयामः पिबध्वमिति । हे वाजेन, अभुणा च
संयुक्ताः !

तद्वो वाजा अभवः सुप्रवाचनं देवेषु विम्बो अभवन्मत्स्विनम् ।

जिह्वी यत्सन्ता पितरां सनाजुरा पुनर्युवाना चरथाय तच्च ॥ ३ ॥

तद्वः । तत् । हे वाजाः ! अभवः । सुष्ठु प्रवचनीयम् । देवेषु । अभवत् । महत्त्वम् ।
हे विम्बः ! जीर्णो । यत् । सन्तौ । पितरौ । दीर्घकालजीर्णो । पुनः । युवानौ । चरणार्थम् ।
कृतवन्तः स्थ ।

१. Omitted by M. ये अभवः Sy.

२. सुवर्तनचक्रम् Sy.

३. शोभनचित्ताः Sy.

४. भावत्वेऽपि P. अकुटिलम् Sy.

५. ध्यानेनाभ्यसनेन Sy.

६. कुर्वारि M.

७. ०र्थः D.

८. एतम् Sy.

९. सोमम् Sy.

१०. पातुम् Sy.

११. देवतयाम P. आवेदयाम D.

१२. पिञ्चव्व० P.

१३. हे अभवः ! हे वाजाः ! Sy.

१४. VM. ignores उ and वः ॥

उवाच एवार्थे । वः युष्मान् Sy.

१५. वाजा च P. वाजा चा D.

१६. प्रजनीयं P.

प्रवाच्यम् Sy.

१७. देवेषु मध्ये Sy.

१८. महत्त्वम् is suggested for मह-
त्वम् ॥ माहात्म्यम् Sy.

१९. विम्बः ! इतरापेक्षया परस्परं बहुव-
चनमित्युक्तम् Sy.

२०. वृद्धौ Sy.

२१. सदा जीर्णो सन्तौ Sy.

२२. नित्यतरुणौ Sy.

२३. यथेच्छं सञ्चरणाय Sy.

२४. सम्पादितवन्तः Sy.

२५. VM. ignores वः ॥ वः युष्मान्
Sy.

एक वि चक्र चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिमिः ।

अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद्व उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

एकं वि^१ । एकम् । वि चक्र^२ । चमसम् । चतुर्व्यूहम् । चर्मणश्च । गाम् । निष्कृत-
वन्तः^३ । कर्मभिः^४ । अथ^५ । देवेषु^६ । अमृतत्वम् । आनशिध्वे^७ । वाजा । ऋभवः^८ ! तत्^९
वः^{१०} । क्षिप्रम्^{११} । स्तोतव्यम्^{१२} ।

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तमो वाजश्रुतासो यमजीजनन्तरः ।

विभ्वत्तुष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतः । ऋभुतो^१ लब्धम् । घनम्^२ । जनोऽतिशयेन प्रथमं श्रूयते । तथा वाजेन श्रूयमाणा
ऋभवः । नेतारः^३ । यं^४ रयिम् । जनयन्ति । स च तथा विभ्वयुक्ते^५ । कृतो रयिः । विदथेषु^६ ।
प्रवचनीयः^७ । यम्^८ । हे ऋभवः^९ ! रक्षथ । सः^{१०} । विद्रष्टा भवति पुरुषः^{११} ।

१. न् D. एक न् P.
२. हे ऋभवः ! Sy.
३. एकमेव सन्तम् Sy.
४. चक्रं D. व्यकुस्त Sy.
५. पानसाधनं चमसम् Sy.
६. वयाः शाखाः । चतुःशाखं चतुरवयवम् Sy.
७. चर्मणश्च D.
८. नूतनां गाम् Sy.
९. समस्कृत । निरित्येष समित्येतस्य स्थाने Sy.
१०. ऽभी रथं P.
अतः कारणात् Sy.
११. देवेषु मध्ये Sy.
१२. अन्नध्वे P. अन्नशिध्वे D.
प्राप्नुत Sy.
१३. तावुशम् Sy.
१४. व P., D. युष्माकं कर्म Sy.
१५. श्रुष्टी इति क्षिप्रनाम Ngh. 4. 3.,
N. 6. 13.

१६. स्तोताव्यं D. स्तुत्यं भवति Sy.
१७. ऋभूणां सकाशात् Sy.
१८. घनमस्माकं भवत्विति शेषः Sy.
१९. प्रथमं मुख्यमतिशयितं अवोऽन्नं यज्ञो वा
यस्य घनस्य तत् Sy.
२०. ऽमाना P. श्रूयामा D. वाजैरक्षैः सह
विख्याताः Sy.
२१. नेतार ऋभवः Sy.
२२. Omitted by M.
२३. उत्पादितवन्तः Sy.
२४. ऽकतं P. विभ्वभिर्ऋभुभिस्तुष्टः । तस्य
णस्यस्यश्चमसोऽश्विनो रथो वा Sy.
२५. वद० P. यज्ञेषु Sy.
२६. प्रकर्षेण स्तुत्यः Sy.
२७. ऽनीयोज्यं M.
रथं चमसं वा Sy.
२८. हे देवाः ! ह्योतमाना ! यूयम् Sy.
२९. Omitted by P.
३०. Omitted by P. विविधं द्रष्टा भवति ।
द्रष्टव्यो भवतीत्यर्थः Sy.

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।

स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विम्बां ऋभवो यमाविषुः ॥ ६ ॥

स वाज्यर्वा । सः । अस्वः । गन्ता । सः । ऋषिर्भवति । स्तोत्रेण । सः । शूरः ।
इष्णुनास्ता । पृतनासु । दुष्टरो भवति । सः । रायः । पोषम् । सुवीर्यं च । धत्ते । यम् ।
वाजः । विम्बा च । रक्षतः । यं च सर्वे । ऋभवः ।

श्रेष्ठं वः पेशो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।

धीरासो हि ष्ठा क्वयों विपश्चितस्तान्व एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठं वः । प्रशस्यतमम् । दर्शनीयम् । रूपम् । वो शरीरेषु । अध्यधायि । स्तोमश्चायं
युष्माकं क्रियते । तम् । सेवध्वम् । वृष्टाः । हि । भवथ यूयम् । कान्तप्रज्ञाः । तान् । युष्मान् ।
अनेन । स्तोत्रेण । प्रज्ञापयामः ।

१. वेजनवान् बलवान् सन् Sy.
२. अरणकुशलो भवति Sy.
३. अतीन्द्रियशाली सन् Sy.
४. स्तुत्या युक्तो भवति Sy.
५. विज्ञान्तः सन् Sy.
६. क्षेप्ता शत्रूणां भवति Sy.
७. स्वयञ्च सङ्ग्रामेषु Sy.
८. नाभिभाष्यः Sy.
९. स एव Sy.
१०. पेश P. वनपुष्टिम् Sy.
११. सवी० P. सुवीरत्वम् Sy.
१२. यद् M. मनुष्यम् Sy.
१३. रक्षकः M. अरक्षन् । स एवमेवं भव-
तीति । अन्यस्य बहुवचिर्वैशस्त्रयाणा-
मनुष्यवहारप्राचुर्याभिप्रायः Sy.
१४. यज्ञं P., D.
१५. ०वा P.
१६. प्रशस्यमानं (तमं) M. अत्युत्कृष्टम्
Sy.
१७. अत एव दर्शनीयम् Sy.

१८. व P. वः is suggested for वो ॥
युष्माकम् Sy.
१९. अधिनिहितम् Sy.
२०. अयं is omitted by P. स्तोत्रमस्म-
त्कृतमस्ति Sy.
२१. स्तोमं स्तोत्रम् Sy.
२२. सेवत्वं (ध्वं) M.
२३. ते यूयं धीरासो वीमन्तः प्रसिद्धाः Sy.
२४. भवत Sy.
२५. कान्ताः प्राज्ञाः M. कान्तप्रज्ञाः D. मेधा-
विनः Sy.
२६. युषान् M.
२७. एनेन Sy.
२८. मन्त्रेण १२-नात्मकम् Sy.
२९. अथवाक्स्तलक्षणा विपश्चितः स्तोतारो
यान् स्तुवन्तीति शेषः । तान् ब्रह्मणा
आ वेदयामसि प्रज्ञापयामः Sy.
३०. VM. ignores वाजाः । ऋभवः
and विपश्चितः ॥ विपश्चितः ज्ञानवन्तः
Sy.

यूयम्स्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।

ब्रूमन्तं वाजं वृषशुष्ममुत्तममा नो रयिमृभवस्तद्धता वयः ॥ ८ ॥

यूयम्स्मभ्यम् । यूयम् । अस्मभ्यम् । स्तोत्रेभ्यः । अनन्तरम् । जानन्तः । विश्वानि ।
नृहितानि । भोजनानि , कुस्त । दीप्तिमत् । अन्नम् । वृष्यमाणबलम् । उत्तमम् । रयि च ।
अस्मभ्यम् । तक्षत । आयुश्च ।

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत्तद्धता नः ।

येन वयं चितयेमात्यन्यान्तं वाजं चित्रमृभवो ददा नः ॥ ९ ॥

इह प्रजाम् । रमभाणा यूयम् । अस्मिन् यज्ञे । प्रजाम् । रयिम् । वीरवत् । अन्नं
च । कुस्त । येनाग्नेन । वयम् । अन्यान् । अपि ज्ञायेमहि । तम् । वाजम् । चायनीयम् ।
ऋभवः ! दत्त । नः ।

१. हे ऋभवः ! Sy.

२. The words यूयम् and अस्मभ्यम् are omitted by P., D.

३. स्तुतिभ्यो निमित्तभूताभ्यः । परीति पञ्चम्यर्थानुवादी । यद्वा अस्मन्मतिभ्योऽधिकानि Sy.

४. सर्वाणि Sy.

५. नृभ्यो हितानि Sy.

६. भोग्यानि Sy.

७. सम्पादयत Sy.

८. दीप्तिमन्तं हिरण्यादिरूपम् Sy.

९. अन्नः D. बलवन्तम् Sy.

१०. वृष्यमाणाब० D. पुष्यमाण P. सेक्तृणां बलवतां श्लोकम् Sy.

११. P. and D. add उपायातास्मद्वयज्ञं हे देवाः ! before वृष्यमाणबलम् ।

It has a striking resemblance to the commentary on RV. IV. 37. 1.

१२. अस्माकम् Sy.

१३. आयुश्च M. अन्नं च Sy.

१४. VM. ignores आ and ऋभवः ।

१५. पुत्रपौत्रादिरूपम् Sy.

१६. प्रजानुयं P. रयिं च तक्षत Sy.

१७. वीरैर्मृत्यादिभिरुपेतं तक्षत Sy.

१८. सम्पादयत Sy.

१९. वाजेन Sy.

२०. अस्मत्समानान् Sy.

२१. अनिज्ञा० P. अन्यानिज्ञा० D. अति is suggested for अपि ॥ अति-कस्य ज्ञायेमहि Sy.

२२. अन्नम् Sy.

२३. अस्माकम्, अस्मभ्यम् Sy.

२४. VM. explains इह and नः once only. Ms. D. puts the figure ॥ ३६ ॥ here to indicate the end of thirty-sixth hymn. No such number is given in P. and M.

IV.37.

उप नो वाजा अश्वरमृशुचा देवा यात पथिभिर्देवयानैः ।

यथा यज्ञं मनषो विस्वाः सु दधिध्वे रण्वाः सुदिनेष्वह्नाः ॥ १ ॥

उप नः । उपायात । अस्मभ्यम् । हे देवाः ! ऋभवः ! पथिभिः । देवयानैः । यथा । यज्ञम् । मनोः प्रजापतेः । स्वभूतास्वासु । प्रजासु । धारयथ । हे रमणीयाः ! अह्नाम् । सुदिनत्वे सति शोभनत्वं कर्माधिकरणत्वाद् एवमिदं च यज्ञं धारयथेति ।

ते वो हृदे मनसे सन्तु यज्ञा जुष्टासो अथ यज्ञिणिषु गुः ।

प्र वः सुतासो हरयन्त पूर्णाः क्रत्वे दद्याय हर्षयन्त पीताः ॥ २ ॥

ते वः । ते । युष्माकम् । यज्ञाः । मनसे । हृदयाय च प्रियाः । सन्तु । पर्याप्ताः । अथ । क्षरद्रूपाः । ऋभव आगच्छन्तु । प्रह्रियन्ते । युष्मभ्यम् । सोमाः । पूर्णाः । प्रज्ञानाय ।

१. 'उप नो वाजाः' इत्यष्टचं पञ्चमं सूक्तं वामदेवस्यार्षभार्भवं त्रैष्टुभम् । पञ्चम्याद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः । तथा चानुक्रान्तम्—'उप नोऽष्टौ चतुरनुष्टुबन्तम्' (KSA. 23. 37. p. 18.) इति । व्यूढे वसारात्रे षष्ठेऽहनि वैतृत्वात्सने आद्याश्चतस्रः शत्याः । 'उप नो वाजा इति त्रयोदशार्भवं चतस्रश्च' (ASS. 8. 8.) इति हि सूत्रितम् Sy.

२. उपगच्छत Sy.

३. उपायाताः । P., D. अस्मभ्यम् is suggested for अस्मभ्यम् or VM. ignores अश्वरम् ॥ यागम् Sy.

४. Omitted by M.

५. ऋभवा D. ६. मार्गेः Sy.

७. देवैर्गन्तव्यैः Sy.

८. यथा M. येन प्रकारेण Sy.

९. यज्ञमस्मदीयम् Sy.

१०. मनोः सम्बन्धिनीषु Sy.

११. यजमानेषु मध्ये Sy.

१२. यथा येन प्रकारेण यज्ञमागत्य सुदिनत्वं कुरुष तथा यज्ञिणिषु Sy.

१३. रमणीया ऋभवः Sy.

१४. सुदिनत्वनिमित्तेषु Sy.

१५. VM. ignores वाजाः ॥

१६. वं P., D. १७. एते Sy.

१८. यागसाधनाः सोमाः Sy.

१९. तत्प्रीतये Sy.

२०. युष्मद् दद्याय Sy. २१. सवन्तु Sy.

२२. पर्याप्ताः सोमाः Sy.

२३. अस्मिन् यागदिने Sy.

२४. मिश्रणद्रव्येण दीप्तरूपाः Sy.

२५. अन्त P., D. गच्छन्तु युष्मद्वृषदयम् Sy.

२६. हरयन्त प्रह्रियन्ते । यद्वा हर्षयन्तेः कान्तिकर्मण इदं रूपम् । प्रकर्षेण वो युष्मान् कामयन्ते Sy.

२७. युष्मदर्थम् Sy.

२८. अभिषुताः सोमाः Sy.

२९. चमसेषु पूर्णाः Sy.

३०. क्रतवे कर्मणे Sy.

वलाय च^१ । पीताः । युष्मान् हर्षयन्ताम् ।

अुदायं देवेहितं यथा वः स्तोमो वाजा ऋभुक्षणे ददे वः ।

जुह्वे मनुष्वदुपरासु विह्व युष्मे सचा बृहद्विषु सोमम् ॥ ३ ॥

अुदायम् । तृतीयसवने उद्गतमन्त्रम् । यथा । वः । देवैर्निहितम् । यथा च हे ऋभवः ।

स्तोमः । दत्तस्तयाहम् । जुह्वे । युष्मासु । सोमम् । बृहद्विषु । सहायभूतः । यथा मनुः ।

उप्तासु । प्रजासु अन्नं निहितवान् तद्वदिति ।

पीवोअश्वाः शुचद्रथा हि भुतायःशिप्रा वाजिनः सुनिष्काः ।

इन्द्रस्य सूनो शवसो नपातोऽनु वश्चेत्यग्रियं मदाय ॥ ४ ॥

पीवोअश्वाः । मांसलाश्वाः^{११} । दीप्तरथाः । हि । भवत । हिरण्मयशिरस्त्राणाः । हे

वाजिनः ! शोभननिष्काः, निष्कः^{१२} कण्ठाभरणम् । इन्द्रस्य । सूनो ! शवसः, नपातः ! इति

१. उत्साहाय Sy.

२. Omitted by M.

३. ०यन्त M. हर्षयन्तु Sy.

४. Omitted by P., D.

५. ०ये स० M. अुदायं सवनत्रयगमनोपेतम् Sy.

६. उद्गतमनतां P. उद्गतमनां D.

७. युष्मान् Sy.

८. सोमाख्यमन्नं देवेभ्यो हितं देवैर्वा विहितम् । तृतीयसवनस्थमित्यर्थः Sy.

९. स्तोत्रम् Sy.

१०. वः M. धारयति Sy.

११. तथाह आह्वे P. तथाहर्जु० M. जुहोमि Sy.

१२. युष्मवर्षम् Sy.

१३. सोम P., D.

१४. बृहद्विन्दी० P. बृहद्वि० D. प्रभूत-
वीप्तिषु देवेषु मध्ये Sy.

१५. स वा वसः P. सह अनेकप्रहेषु प्रस्थि-

तम् Sy.

१६. मनुरिव Sy.

१७. उप वनयजनस्योपे रमन्त इत्युपराः ।
तासु Sy.

१८. मरुत्वाग्रच्छासु P.

मरुप्ता प्रच्छासु D.

१९. स्वन्नं P., D.

२०. VM. ignores वाजाः ॥

२१. ०लाश्वाः D. ०लाश्वाश्वाः P. पीवा-
नोऽश्वा येषां ते तावृशाः Sy.

२२. अयोवत्सारभूतशिप्राः Sy. शिप्रे हनू
नासिके वा N. 6. 17 .

२३. ऋभवः ! Sy.

२४. ०ष्कः P. शोभनधनाश्च Sy.

२५. Omitted by M.

२६. हे इन्द्रस्य सूनो ! सूतवः पुत्रवत्प्रक्षणीयाः !
Sy.

२७. ववासः P., D.

२८. हे बलस्य पुत्राः ! बलिनः ! Sy.

बलवत्तया सम्बोधयति गणापेक्षयैकवचनम् । युष्माकम् । मुख्यं हविः । अन्वज्ञायि देवैः । मदाय ।

ऋभुमृच्छगो रयिं वाजे वाजिन्तमं युजम् ।

इन्द्रस्वन्तं हवामहे सदासातममृभिः ॥ ५ ॥

ऋभुम् । दीप्तम् । हे ऋभवः ! वनम् । हवामहे । वाजे च सौषन्वने । अतिशयेन चाश्ववन्तम् । सहायभूतम् । इन्द्रेण सहितं हवामहे । सर्वदातिशयेन दीयमानमृभिः । अश्ववन्तम् ।

सेदमवो यमवथ यूयमिन्द्रश्च मर्त्यम् ।

स धीभिरस्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता ॥ ६ ॥

सेदुभवः । सः । एव भवति । हे ऋभवः ! यम् । रक्षथ । मर्त्यम् । यूयम् । इन्द्रः । व । सः । कर्मभिः । अस्तु । सम्भक्ता शत्रूणां मर्त्यः । हविषो दाता । अश्वेन व ।

वि नो वाजा ऋशुच्छाः पथश्चितन यष्ट्वे ।

अस्मभ्यं सूरयः स्तुता विश्वा आशास्तरिषणि ॥ ७ ॥

वि नः । हे ऋभवः ! अस्माकम् । यागाय । मार्गान् । विचिनुत । अस्मभ्यम् ।

१. गणापेक्षयैकवचनम् goes with (इन्द्र-स्य) सुतो !

२. युष्मभ्यम् Sy.

३. देवेषु अग्निम् अग्ने भवं तृतीयसवनम् Sy.

४. अविः P., D.

५. M. adds ऋभुं before दीप्तम् ॥
उदात्तमानम् Sy.

६. वनरूपम् । तद्धेतुभूतत्वात्ताच्छब्दम् Sy.

७. आह्वयामि Sy.

८. सङ्प्राप्ते Sy.

९. वन्वने P.

१०. मासं P. अत्यन्तबलवन्तम् Sy.

११. परस्परयोगोपेतम् Sy.

१२. इन्द्रवन्तमिन्द्रियवन्तम् Sy.

१३. वयं P., D.

दातुतमम् Sy.

१४. अश्ववन्तं भवतां गणम् Sy.

१५. व D.

१६. भवतु । नान्यः श्रेष्ठो भवत्स्वित्यर्थः Sy.

१७. Omitted by P.

१८. भवतु Sy.

१९. मेघसातो यज्ञे Sy.

२०. अश्वो न P. अरणवताश्वेन युक्तो भवतु Sy.

२१. योग M. यष्टुं यज्ञमार्गान् Sy.

२२. विचेतयत । प्रज्ञापयतेत्यर्थः Sy.

२३. अस्माकं P.

प्राज्ञ ! ऋभवः ! स्तुताः । सर्वाः । आशाः । तरणनिमित्तं कुर्वन्तु ।

तं नो वाजा ऋभुक्षणे इन्द्र नासत्या रयिम् ।

समर्थं वर्षणिभ्य आ पुरु शस्त मघत्तये ॥ ८ ॥

तं नः । हे वाजादयः ! अस्मभ्यम् । तम् । रयिम् । सम्प्रयच्छत । तथा धनदानाय ।

आभ्यः प्रजाभ्यः । यूयमववम् । संशंसत । अत्यन्तम् ।

IV.38.

उतो हि वीं दात्रा सन्ति पूर्वा या पुरुभ्यस्त्रसदस्युर्नितोशे ।

क्षेत्रासां ददयुर्वरासां धनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुग्रम् ॥ १ ॥

उतो । अपि च द्यावापृथिवी ! युवयोः । दानानि । सन्ति । पूर्वाणि । यानि । लैभे

१. प्राज्ञाः is suggested for प्राज्ञ ॥
हे मेधाविनः ! यूयम् Sy.

२. स्तुताः सन्तः Sy.

३. विशाः Sy.

४. तरीतुं सामर्थ्यं वितरतेति शेषः Sy.

५. VM. ignores वाजाः ।

६. अनया स्तुतिमुपसंहृत्याभिमतमाशास्ते
Sy.

७. आदि refers to ऋभुक्षणे । इन्द्र and
नासत्या ॥ हे वाजाः ! हे ऋभवः !
हे इन्द्र ! हे अश्विनौ ! ते यूयम् Sy.

८. धनम् Sy.

९. ०भ्यां P.

१०. मनुष्येभ्यः स्तोत्रेभ्यः Sy.

११. सन्ध्यागाथासनं कुरुत Sy.

१२. सत्यान्तं P. सन्तात्यन्तं D.
प्रभूतम् Sy.

१३. VM. ignores आ ॥ Ms.
D. puts the figure ॥३७॥
here to indicate the end of
thirty-seventh hymn. No

such number is given in P.
and M.

१४. 'उतो हि वाम्' इति दशार्चं षष्ठं सूक्तम् ।
वामदेव ऋषिः । त्रिष्टुप् छन्दः । दधि-
का देवता । आद्या द्यावापृथिव्या ।
अत्रानुक्रमणिका 'उतो हि दश दधिर्कं
हि द्यावापृथिव्याद्या' (KSA. 23.
38. p. 18) इति । विनियोगो
लैङ्गिकः Sy.

१५. उतो हि M.

१६. अत्र D. उतो इति पूरणः Sy.

१७. अस्या द्यावापृथिव्यत्वादत्र तद्वाचकशब्दा-
भावेऽपि ते एव सम्बोद्धव्ये । हे द्यावा-
पृथिव्यौ ! Sy.

१८. युवाभ्यां सकाशात् Sy.

१९. दानकर्त्रा पौरुक्षत्सेन त्रसदस्युना लब्धानि
Sy.

२०. सर्वाणि P., D. पुरातनानि पूरकाणि
वा धनानि Sy.

२१. यानि धनानि Sy.

२२. न्यतोऽत दत्तवान् Sy.

यं सीमनु प्रवतेव द्रवन्तु विश्वः पुरुर्मदति हर्षमायः ।

पृष्ठमिर्गृह्यन्तं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजन्तम् ॥ ३ ॥

यं सीम् । यम् । अनुवदति । प्रवणेनोदकमिव । द्रवन्तम् । सर्वे । हृष्यन् । मनुष्यः ।
पादैः । शत्रूनभिकाङ्क्षन्तम् । सङ्ग्रामेच्छुम् । इव । शूरम् । रथं त्वरयन्तम् । वातमिव ।
गच्छन्तम् ।

यः स्मारुन्धानो गध्यां समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।

आविर्भूताकुटिलगतिः अरतिं पर्याप आयोः ॥ ४ ॥

यः स्म । यः । खलु । सङ्ग्रामेषु । सर्वतो निरुन्धन् । अभिकाङ्क्षाणि । सम्भक्तु-
तरः । चरति । गोनिमित्तम् । गच्छन् । आविर्भूताकुटिलगतिः । ज्ञातव्यानि । नियमेन ।
जानन् । मनुष्यारतिम् । परितिरस्करोति गच्छन् ।

१. यं सीमनु M. यति P.

२. दधिकाम् Sy.

३. स्तौति तं देवं द्वावापृथिव्यौ ददधुरिति
सम्बन्धः Sy.

४. स देवो विशेष्यते । प्रवता प्रवणवता
निम्नेन मार्गेणोदकमिवानुक्रमेण Sy.

५. प्रवणेनोदक व दृढवन्तं P., D. गच्छ-
न्तम् Sy. ६. सर्वोऽपि Sy.

७. हर्षयन् वा Sy.

८. अभिकाङ्क्षन्तं विशो लङ्घितुम् Sy.

९. तत्र दृष्टान्तः । सङ्ग्रामेच्छुं शूरमिव ।
यद्वा यद्वाक्रमणेच्छुमध्वर्यादिकमिव Sy.

१०. तरयं P. तरयन्त D. रथेन गच्छन्तम्
Sy.

११. ह्यतः D. वायुमिव Sy.

१२. क्षीघ्रगम् । उक्तविशेषणविशिष्टानुदक-
शूरवायून् यथा सर्वो जनः स्तौति तथा
यं देवं स्तौति तं ददधुरित्यर्थः Sy.

१३. VM. ignores सीम् ॥ सीं सर्वतः
Sy. १४. व P., D.

१५. व P. देवः Sy. १६. निरोधयन् Sy.

१७. गध्यानि मिश्रयितव्यानि फलानि Sy.
गध्यतिर्मिथीभावकर्मा N. ५. १५.

१८. ०न्ति D. परि सर्वतः Sy.

१९. सर्वासु दिक्षु गोषु वा निमित्तभूतेषु Sy.
तिरः चरति तिरस्करोति Sy.

२०. ०भूतः कुटिलः P. भूताकुटिलगति D.
आविर्भूतसाधनः, आविर्भूतमुष्को वा Sy.

२१. जातः M. विदयानि ज्ञातव्यानि Sy.

२२. निचिक्यत् पश्यतिकर्मेतत् । जानन् Sy.

२३. VM. seems to explain आयोः
and अरतिम् together as मनुष्यार-
तिम् ॥ अरतिम् अमरणं दुःखमभि-
गन्तारमार्गं वा । आयोः मनुष्यस्य यज-
मानस्य Sy. २४. VM. ignores
आयः ॥ व्याप्तस्य स्तोतुः Sy.
VM. explains चरति separately
from परि and तिरः but Sy.
construes परि and तिरः with
चरति ।

उत स्मैनं वस्त्रमथि न तायुमनु क्रोशन्ति चितयो भरेषु ।

नीचार्यमानं जसुरिं न श्येनं श्रवश्चाच्छा पशुमच्च युथम् ॥ ५ ॥

उत स्मैनम् । अपि च । स्म । एनम् । वस्त्रमाथिनम् । इव । स्तेनम् । अनुक्रोशन्ति ।

क्षितय । सङ्ग्रामेषु । नीचै । अयमानम् । क्षुब्धो हिंसितम् । इव । श्येनम् । वनम् । पशुमन् ।

१. पूर्वगंपेक्षया चैतदुच्यते । अपि पूर्वस्या-
मूचि यदुक्तमप्येतदन्यत् किनुच्यते ?
SKN.

२. खलु Sy. रमेति पदप्रवरणः SKN.

३. The words अपि च । स्म । एनम् ।
are omitted by P., D. दधिक्राम् Sy.

अधिकृतत्वात् सूक्तस्य दधिक्राम् SKN.
एनमिन्द्रम् Dur.

४. वस्त्रमाथिनमिव वस्त्रापहारिणमिव ।
... वस्त्रं वरतेराच्छादनार्थस्य । आच्छा-
द्यते हि तत् SKN. कथं पुनरभि-
क्रन्दति ? ... वस्त्रापहर्तारमिव Dur.

५. तस्करमिव, तं दृष्ट्वा Sy. तायुः स्तेनः ।
संस्त्यानसंहतं पिण्डीभूतमस्मिन् पापक-
मिति नैवकताः । तस्यतेर्वा स्यादपक्ष-
यार्थस्य । उपक्षीणो ह्यसाविह लोके ।
आयुषा सदा राज्ञो मारयिष्यमाणत्वात्
परलोकेऽपि धर्मेणाधर्मकारित्वात् SKN.
यथा केचिज्जनाः कञ्चिद् वस्त्रापहर्तारं
तायुं दृष्ट्वा कञ्चिदव्यमात्मन्प्राप्त्यर्थं
भिक्षन्त्येयुः Dur.

६. यथानुक्रोशन्ति तद्वद्वैरिणोऽनुक्रोशन्ति
Sy. अयमागतोऽयमागतोऽयमागतोऽय-
मित्यनुक्रोशन्ति प्रतियोद्धुमशक्नुवन्तः
SKN. एवमेतन्निद्रमभिक्षन्वन्ति सङ्-
ग्रामेषु परैरप्यर्हमानास्त्राणार्थमात्मनः
Dur.

७. तं दृष्ट्वा मनुष्याः Sy. मनुष्याः शत्रु-
भक्ताः SKN. मनुष्याः Dur.

८. भर इति निर्विवक्षयोपन्यासः । भर-
तेर्वा । ह्रियन्ते हि तदर्थं योवानामा-
यूषि धनानि च SKN. क्व ? ...
सङ्ग्रामेषु Dur.

९. नीचैः P. शत्रूणां वञ्चनार्थं नीचैर्गच्छ-
न्तम् । ... नीचैर्नचितमथश्चितम् ।
SKN. अपि चैवं तायुम् ... नीचैर्ग-
च्छन्तम् Dur.

१०. गच्छन्तम् Sy.

११. ०वां D. क्षुधितम् Sy. बद्धस्ताडितो
बाहनं वेगश्रान्तो जसुरिरुच्यते । श्रान्त-
मिव SKN. बद्धं स्नायुतनुना Dur.

१२. श्येनं पक्षिणम् । तं यथा दृष्ट्वा पक्षिणः
पलायन्ते तद्वत् Sy. श्येनः शंसनीयं
गच्छति । उच्चैर्दूरं च गमनात् ।
प्रशंसायां च SKN. य एव याजिक
इति प्रसिद्धो राज्ञाम्, स हि बद्धत्वा-
वुत्पतितुमत्यर्थं न शक्नोति । नीचैरेव
गच्छति । गत्वा च शशकादीनि हिनस्ति
सत्त्वानि । स यथा जनैरभिक्षन्त्यते
तथा चैनमभिक्षन्ति Dur.

१३. अशं कीर्तिं वा Sy. किमर्थं गच्छ-
न्तम् ? ... श्रवो यशो धनं वा ...
प्रशंसाहेतुत्वाद् यशः प्रशंसैत्युक्तम्
SKN. आह कमर्थमभिसन्धाय ?
इत्युच्यते ... कीर्तिं चाभिसन्धाय ।
कथं नाम श्रूयेमहि प्रशस्येमहि जितसे-
भिरित्येतमर्थमभिसन्धाय Dur.

१४. पशुभिश्चावयवभूतैर्बन्धुभिस्तद्वत् SKN.
अनेकपशुजातिसंयुक्तम् Dur.

यूथम्^१ । च । प्रति^३ ।

उत स्मासु प्रथमः सरिष्यन्नि वैवेति श्रेणिंभी रथानाम् ।
स्रजं कृण्वानो अन्यो न शुम्बा रेणुं रेरिहत्किरणं ददृश्वान् ॥ ६ ॥

उत स्म । अपि चा । स्म । आसु सेनासु । अग्रतः । सरिष्यन् । रथानाम् । सङ्घे
सह । न्यङ् गच्छति । पार्वयोर्मनुष्याणां श्रेणिम् । कुर्वन् । राजा । इव । शोभनः । सङ्घा-
मोत्थं रेणुम् । लिहन् विशन् । दीप्तिम् । प्रयच्छन् ।

१. यूथत् P. 'यूथं यौतेः, समायुतं भवति'
समायुतं सम्मिश्रं स्त्रीभिः पुम्भिर्बालै-
र्वृद्धैः पशुभिः SKN. पशुयूथमभिसन्वा-
येतदस्माकं स्यादित्येवमभिक्रान्दतीत्येष
समस्तोऽर्थः Dur.

२. अभिलक्ष्य गच्छन्तमेनमनुक्रोशन्तीति स-
म्बन्धः Sy. तच्च अच्छ आप्तुम् । . . .
भाष्ये तु—अच्छशब्दोऽभेः स्थाने ।
अत्रोपसर्गश्रुतेः क्रियापदमध्याहार्यम् ।
अभिसन्वायेति SKN.

३. अपि स्मैर्न वस्त्रमथिमिव वस्त्रमायितम् ।
वस्त्रं वस्तेः । तापुरिति स्तेननाम ।
संस्त्यानमस्मिन्पापकमिति नैरुक्ताः ।
तस्यतेर्वा स्यात् । अनुक्रोशन्ति क्षितयः
सङ्ग्रामेषु । भर इति सङ्ग्रामनाम ।
भरतेर्वा । हरतेर्वा । नीचायमानं
नीचैरयमानम् । नीचैर्निचितं भवति ।
उच्चैरुच्चितं भवति । जस्तमिव
दयेनम् । . . . अनेनः शंसनीयं गच्छति
'अव-श्वाच्छा' पशुमच्च यूथम् अव-
श्वापि पशुमच्च यूथम् । प्रशंसां च यूथं
च । धनं च यूथं चेति वा । यूथं

यौतेः । समायुतं भवति N. 4. 24.
SKN. II. 266.

४. च is suggested for चा ।

५. खलु Sy. ६. असुरसेनासु Sy.

७. प्रथमः प्रतमः उत्कृष्टतमो मुख्यः सन्
Sy. ८. सर्तुमिच्छन् Sy.

९. सङ्घे P., D. राजभिर्गुप्तः सन् Sy.

१०. न्यन्द D. स्यङ् M. नितरां गच्छति ।
इतस्ततो धावति Sy.

११. ०णीं P. क इवेति ? उच्यते, स्रजं
सृज्यत उत्पाद्यते रूपमनयेति स्रगलङ्-
कृतिस्ताम् Sy. १२. कुर्वाणः Sy.

१३. जनेभ्यो हितोऽव इव Sy.

१४. शोभन P., D. RV. reads शुम्बा
but Sy. takes it as सुम्बा and
explains it as सुष्ठु भवतीति सुम्बा
शोभमानः ।

१५. संप्रामात्यं P.

१६. करणं M. रेणुं स्वपादघातजनितम् Sy.

१७. भृशं लेढि Sy.

१८. आस्यगतं खलीनम् Sy.

१९. प्रच्छन् P. दशनं Sy.

उ॒त स्य॑ वा॒जी स॒हुरि॑र्ध्वा॒वा शु॒श्रूष॑न्त॒न्वा स॒म॒र्ये ।

तु॒रं य॒तीषु॑ तु॒रय॑न्नु॒जि॒प्योऽधि॑ भ्रु॒वोः कि॑रते रेणु॒मृज्ज॑न् ॥ ७ ॥

उ॒त स्य॑ । अ॒पि च॑ । स॒ । वा॒जी । स॒ह॒न॒वा॒न् । स॒त्य॒क॒र्मा । म॒नु॒प्या॒न् च॒रेण॑ ।
शु॒श्रूष॑माण॑ । तूर्ण॑म् । ग॒च्छ॒न्ती॑षु से॒नासु॑ । त्व॒रय॑न् । ऋ॒जु॒गा॒मी । म॒नु॒प्या॒न् भ्रु॒वो । अ॒धि॑ ।
रेणु॑म् । उ॒त्कि॑रति॑ श॒त्रून् । प्र॒साध॑यन् ।

उ॒त स्मा॑स्य॒ त्व॒रा॒दि॒व्योर्ध्वा॒वा य॒तो अ॒भियु॑जो॒ भय॑न्ते ।

य॒दा स॒हस्र॑म॒भि भी॑मयो॒धीदु॑र्व॒तुः स्मा॑ भवति भी॒म ऋ॒ज्ज॑न् ॥ ८ ॥

उ॒त स्म॑ । अ॒पि च॑ । अ॒स्य । अ॒श॒ने॒रि॒व । दी॒प्त॒स्य॑ । हि॒स॒तः । अ॒भियु॑क्तु॒ ।
वि॒भ्य॑ति । य॒दा । स॒हस्रं॑ भ॒टाना॑म् । स॒र्व॒तः । अ॒यो॒धी॑ । दु॒र्व॒रो॒ज्य॑म् । भ॒व॒ति । त॒दा भी॑मः ।
प्र॒साध॑यन् ।

१. स्यं D.
२. उक्तलक्षणः Sy.
३. वेजनवान् गमनवान् Sy.
४. सहनशीलः शत्रूणाम् Sy.
५. अन्नवान् Sy.
६. VM. has used the word चर in the sense of 'moving, galloping'. तन्वा स्वावयवेन खुरादिना Sy.
७. ०माणं D., M. स्वतन्तुं शुश्रूषमाणः Sy.
८. ०माणानूर्णा P., D.
९. तुरं यतीषु त्वरगामिनीष्वसुरसेनासु Sy.
१०. ०प्यां D.
११. उपरि Sy.
१२. धूलिम् Sy.
१३. तमेव रेणुं विक्षिपति Sy.
१४. प्र is omitted by M.

१५. VM. ignores समर्ये ॥ समर्ये समरणे Sy.
१६. P. and D. add अस्य after स्म ।
१७. अस्माद्विक्कावाख्याद्देवात् Sy.
१८. अस्वापिशास्याशनेरिव M. शब्दयितु-रशनेरिव Sy.
१९. दीप्यमानात् Sy.
२०. अभियोक्तारोज्जुराः Sy.
२१. ०योक्तुं . . ह्यति M.
२२. ०षि P. ०षी D. The reading of RV. is अयोधीत् and अयुद्ध is suggested for अयोधीः ॥ सस्महरेत् Sy.
२३. मभीम P. भयहेतुः Sy.
२४. आत्मानं प्रसाधयन् Sy.
२५. VM. ignores स्म । (twice) and अभि ॥ स्म खलु Sy.

उत स्मास्य पनयन्ति जनां जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः ।

उतैनमाहुः समिथे वियन्तः परा दधिक्रा असरत्सहस्रैः ॥ ६ ॥

उत स्मास्य । अपि च । अस्य । स्तुवन्ति । जनाः । वेगम् । अभिभावकम् । मनु-
ष्याणां पूरयितुः । अश्ववानस्य । अपि च । एनम् । आहुः सङ्ग्रामे । गच्छन्तः । परासरति
परावतो देशान् । जनसहस्रैः । अश्वोऽयमिति ।

आ दधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीः सूर्यइव ज्योतिषापस्ततान ।

सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥१०॥

११ आ दधिक्राः । आ तनोति । अश्वः । बलेन । सूर्य इव । तेजसा । अप ।

१. स्मास्य D.

२. दधिक्राव्यः Sy.

३. पराभिभूतिञ्चेत्युभयं वा Sy.

४. ०भावकं P., D. अभिभवित्रीम् Sy.

५. कीदृशस्य ? कृष्टयो मनुष्यास्तेषां पूर-
कस्य Sy.

६. M. adds च after अश्ववानस्य ॥
व्याप्तस्य वेगवतो वा Sy.

७. ०द्युतिर्ब P., D. विविधं गच्छन्तो
जनाः Sy.

८. अस्मान् बिहायान्यान् हन्तुं गत इत्याहुः ।
यद्वा, एनमेवमाहुः, वियन्तः शत्रवः
परा भवन्तीति शेषः । दधिक्राः सहस्रै-
रसरत् गच्छतीति Sy.

९. पराभवतो M.

१०. अनुचरैः परिवृतः Sy.

११. अयं दधिक्राः देवः Sy.

१२. VM. ignores स्म ॥ खलु Sy.

१३. पवित्रेष्टौ 'आ दधिक्राः' इति दधिक्राव्यो
याज्या । तथा च सूत्रितम् 'दधिक्राव्यो

अकारिषमादधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीः'
(ASS. 2. 12.) इति Sy.

१४. आकारस्य ततानेत्यनेन सम्बन्धः । . .
तनोति SKN. सर्वतस्तनोति Dur.
सुखवतीः करोति । छान्दसो लिट् BB.

१५. यो दधिक्राः देवः Sy. मध्यमस्थानः
SKN. कोऽसाविति ? दधिक्राः Dur.
दधीनि कामनीति . . ईदृशोऽग्निः
BB.

१६. स्वसामर्थ्यातिशयलक्षणेन SKN.
अश्ववत्त्वेन बलवत्त्वेन वा BB.

१७. यथा सूर्यः SKN.

१८. तेजसा यथा जगदावृणोति तद्वत् Sy.
द्वितीयार्थे तृतीया । . . स्वज्योतिः सर्व-
त्रातनुयात् तद्वत् SKN. दीप्या BB.

१९. ०सा आपः P., D. उवकानि ०Sy.
किम् ? वृष्टिलक्षणा अपः SKN.
किमातनोति ? अपः Dur. कर्माणि
प्रजानामाततान व्यक्तीचकार । अप
एव वा ज्योतिषा दीप्या ततान BB.

पञ्च । जनान् । जनसहस्रयोर्दत्ता । बलवान् । गन्ता । अस्माकमिमानि ।
स्तात्राणि । गवुना । सम्पच्यतु ।

१. ०ना P., D. देवमनुष्यासुररक्षःपितृ-
संज्ञकान् निषादपञ्चमान् चतुरो वर्णान्
वा Sy. निषादपञ्चमान् मनुष्यजातीः
प्रतीति शेषः SKN. मनुष्यजातानि
प्रति Dur. मनुष्याश्चतुरो वर्णान्
निषादपञ्चमान् BB.

२. शतानां सहस्राणां च दाता Sy. सनो
विद् आत्वे च रूपम् । सहस्राविसङ्-
ख्यानां मेधानां सम्भक्ता SKN. बहूनां
बहुतराणां चोदकानां सम्भक्ता Dur.
बहुतरस्य बहुतमस्य प्रधानस्य संविभक्ता
दाता वा भक्तेभ्यस्सहस्रं शतं वा सनोति
ददातीति तेनैव विद् BB.

३. वेजनवान् Sy. हविलक्षणैर्नोदकजन्येन
वाजेन तद्वान् । वेजनवान्वा । वाय्वा-
त्मना चलनस्वभावकत्वात् SKN.
वेगवान्, अन्नवान् वा BB.

४. अरणकुशलः स देवः Sy. ईरणवान् ।
वृष्टिलक्षणस्योदकस्यैरणेन तद्वान् गम-
यिता प्रेरयितेत्यर्थः SKN. उदकेरण-
क्रियायोगी Dur. अरणशीलः ।
एव महाभागोऽग्निः BB.

५. उक्तानि Sy. य एवमाविशुण्युक्तो दधि-
काः, तद्वत्तद्वत् Dur. अस्मदीयानि
Dur.

६. स्तुतिवचांसि Sy. स्तुतिलक्षणानि
वचांसि SKN. स्तुतिवाक्यानि
Dur.

७. ०नं P. मधुरेण फलेन Sy. मधुनोदकेन ।
... मधु कस्मात् ? उच्यते, मेघोदर-

वर्तिसलिलं मध्वभिप्रेतम् । तच्च पुन-
र्विद्युदात्मना दह्यमानम्बरसवर्णेन तद्-
गतेनैव वायुना ध्मायमानं धमति । अतो
धात्वर्थसम्बन्धासम्भवाद् धमतेराद्यन्त-
विपरीतस्येत्याह । नैरुक्तवातुर्वा धम-
तिर्गतिकर्मा । अन्तर्णीताभ्यर्थो निष्कालने
ब्रष्टव्यः । निर्धाम्यते हि तन् मेघात् नि-
ष्काल्यत इत्यर्थः SKN. उदकेन Dur.
८. ०यतः P., D. संयोजयतु Sy. उपरि-
ष्ठस्य समः पुणक्तु इत्येतेन सम्बन्धः ।
... मिश्रयतु । ... स्तुवद्भूयोऽस्मभ्य-
मुदकं ददात्वित्यर्थः SKN. शवसा
रसेन.. संसृजतु । ततो मधुराणि
शवसा सुखानि स्वयमेव श्रोष्यतीति
भावः । अस्माकं श्रोतव्यानि वचनानि
श्रुत्वा वचनार्थान् करोतु । अयञ्चा-
भिज्ञंसनादस्मान् मुञ्चत्वित्याशास्महे
BB.

९. आतनोति दधिकाः । [शवसा] बलेनापः
सूर्य इव ज्योतिषा पञ्च मनुष्यजातानि ।
सहस्रसाः शतसाः । वाजी वेजनवान् । अर्वा
ईरणवान् । सम्पुणक्तु नो मधुनोदकेन
वचनानीमानीति । मधु धमतेर्विपरी-
तस्य N. 10. 31.; SKN. IV. 38.
This stanza = TS. I. 5. 11. 4.
Ms. D. puts the figure ॥३८॥
here to indicate the end of
thirty-eighth hymn. No
such number is given in P.
and M.

IV.39.

आशुं दधिक्रां तमु तु ष्टवाम दिवस्पृथिव्या उत चकिराम ।

उच्छन्ति मुषसः स्रदयन्त्वति विश्वानि दुरितानि पर्षन् ॥ १ ॥

आशुम् । आशुम् । अश्वम् । तम् । एव । क्षिप्रम् । स्तवाम् । द्यावापृथिव्यो ।
सुखेन वर्तितु यत् कर्तव्यं तत् पुनः पुनः कर्म । उच्छन्त्यः । मांम् । उपसः कर्मणि । प्रेरयन्तु ।
विश्वानि च । दुरितानि । अतिनयन्तु ।

महश्चर्मर्वतः क्रतुप्रा दधिक्राव्याः पुरुवारस्य वृष्णाः ।

यं पुरुभ्यो दीदिवांसं नाग्निं ददथुमित्रावरुणा ततुरिम् ॥ २ ॥

महः । महतः । पुनः पुनः करोमि स्तुति विकिरामि च वासम् । अश्वस्य । कर्मणा
पूरयिताम् । दधिक्राव्याः । बहूनां वारकस्य । सेक्तु । यम् । मनुष्येभ्यः । दीप्तिम् । इव ।
अग्निं शत्रूणामभिभवात् । ददथुः । हे मित्रावरुणौ ! तारकम् ।

१. 'आशुं दधिक्राम्' इति षडृचं सप्तमं
सूक्तम् । आदितः पञ्च त्रिष्टुभः षष्ठ्य-
नुष्टुप् । ऋषिर्वाग्देवः । पूर्वसूक्ते (Cf.
KSA. 23.38.p.18.) हीत्युक्तत्वाद्
एतदपि दधिक्राम् । तथा चानुक्रान्तम्
'आशुं षष्ठ्यानुष्टुप्' (KSA. 23.
39. p. 18.) इति । सूक्तविनियोगो
लैङ्गिकः Sy.

२. श्रीघ्नगामिनम् Sy.

३. देवम् Sy.

४. दिवः पृथिव्याश्च सकाशात् Sy.

५. कर्मः M. अस्य वासं विक्षिपाम Sy.

६. तमो विद्यालयन्तीः Sy.

७. मां प्रति Sy.

८. कर्मणि M.

९. व्यतु P., D. रक्षन्तु फलानि Sy.

१०. सर्वाणि Sy.

११. अतिपारयन्तु । अन्यदेवताकेषु मन्त्रेष्व-
न्यदेवतास्तुतिस्तासां निपातभाक्त्वात्

विरुध्यते Sy.

१२. VM. ignores उत ॥ उत अपि च
Sy.

१३. पुनः पुनः is omitted by P.
अत्यर्थं करोमि Sy.

१४. व D., M.

१५. वासं M.

१६. अरण्यतः Sy.

१७. कर्मणां पूरकोऽहम् Sy.

१८. दधिक्राव्या D. दधि क्राव्या P.

१९. ऽनामावा० P., D. पुरुभिर्बहुभिर्वरणी-
यस्य Sy.

२०. वर्षकस्य Sy.

२१. Omitted by P. य D.

२२. दीप्तिम् D. दीप्यमानम् Sy.

२३. इव स्थितम् Sy.

२४. ददथुः D. ददधुः M. देवाभ्युपकाराय
धारयथः Sy.

२५. हे मित्रावरुणौ ! युवाम् Sy.

यो अश्वस्य दधिक्राव्णो अकारीत्समिद्धे अग्रा उषसो व्युष्टौ ।

अनागसं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥ ३ ॥

यो अश्वस्य । य । अश्वस्य । दधिक्राव्ण कर्म । करोति । अग्री । समिद्धे । अह्नि ।
तम् । अनागम् । पृथिवी । करोतु । स । मित्रावरुणाभ्यामहोरात्राधिपतिभ्याम् । सज्जतो
भवतु ।

दधिक्राव्णं इष ऊर्जो महो यमन्महि मरुतां नाम भद्रम् ।

स्वस्तये वरुणं मित्रमुग्निं हवामह इन्द्रं वज्रबाहुम् ॥ ४ ॥

दधिक्राव्णः । अश्वैः सर्वैः । इष्यमाणस्य । सवान् ऊर्जयत । यदा । महत । स्तुमः ।
मरुता च । नाम । भजनीयम् । तदानीमिन्द्रादीश्च । हवामह इति देवैः । सहाश्व च स्तोमीति ।

इन्द्रमिवेदुभये वि ह्वयन्त उदीराणा यज्ञं पप्रयन्तः ।

दधिक्रामु स्रदनुं मर्त्याय दुन्युर्षेष्टावरुणा नो अश्वम् ॥ ५ ॥

इन्द्रम् । इन्द्रमिवाश्वम् । उभये सैनिकाः, देवमनुष्या वा । विह्वयन्ते । उदीर्णा

<p>१. यजमानः Sy.
२. अश्वरूपस्य व्याप्तस्य वा Sy.
३. स्तुतिम् Sy.
४. अकार्षीत् Sy.
५. समिद्धे सति Sy.
६. VM. seems to explain उषसः
and व्युष्टौ together as अह्नि ॥
प्रभाते सति Sy.
७. समिद्धेवग्नितमे P., D. यजमानम् Sy.
८. पार्श्व D. पापरहितम् Sy.
९. अखण्डनीयो दधिक्राः Sy.
१०. ऽणावहो रात्राधिपतीभ्यां P. अहोरा-
त्राभिमानिवेदाभ्याम् Sy.
११. समानप्रीतिः Sy.
१२. दधिक्राव्णः देवस्य Sy.
१३. अन्नसाधकस्य Sy.</p> | <p>१४. सर्वन् P., D.
१५. बलसाधकस्य Sy.
१६. महान्तः P., D.
१७. स्तोतॄणां स्वभूतम् Sy.
१८. नामरूपमस्ति Sy.
१९. कल्याणम् Sy.
२०. आदि refers to वरुणम् । मित्रम् ।
अग्निम् and वज्रबाहुम् ॥ निपातभाजो
वरुणादीश्च Sy.
२१. हवामहे Sy.
२२. ऽश्व इय P. ऽश्वश्च M.
२३. VM. ignores स्वस्तये ॥ क्षेमाय
Sy. २४. इन्द्रमिव एनं दधिक्राम् Sy.
२५. उभये इत्यत्र स्तोतॄर्गसितुर्भेदेन वा उभय-
विधत्वमवगन्तव्यम् Sy.
२६. आह्वयन्ति Sy.</p> |
|--|--|

युद्धार्थम् । देवाना यज्ञं च जयार्थम् । उपप्रगच्छन्तः । दधिः कावाग्निम् । शत्रा । मूत्रम् ।
ददधु । मित्रावरुणौ ! अस्मभ्यम् । अश्वम् ।

दधिक्राव्यो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।

सुरमि नो मुखां कर्त्तुं आर्यैषि तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिक्राव्यः । दधिक्राव्यः । करोमि वासवण्डूयनानि । जिष्णाः । अश्वस्य ।

१. P., D. add त्वम् after युद्धार्थम् ॥

युद्धायोद्योगं कुर्वन्तः Sy.

२. यज्ञमुपक्रम्य प्रवर्तमानाश्च Sy.

३. ऽवणं D. ऽवणः P.

देवम् Sy.

४. मर्त्याय मर्त्यस्य Sy.

५. सूनुं P.

यं प्रेरकम् Sy.

६. ददधुम् D. ददधुः M. धारयथः । तं

विह्वयन्ते Sy.

७. ऽणा(भ्या)म् M. हे मित्रावरुणौ !

Sy.

८. अस्माकमर्थाय Sy.

९. अश्वरूपम् Sy.

१०. VM. ignores इत् and उ ।

११. 'दधिक्राव्यो अकारिषम्' इति षष्ठी

पवित्रेष्टया अनुवाक्या । सूत्रितं च—

'दधिक्राव्यो अकारिषमा दधिकाः शवसा

पञ्च कृष्टीः' (ASS. 2. 12.) इति ।

दधिद्रव्यभक्षणोऽप्येषा । 'दधिक्राव्यो

अकारिषमित्यादौ ग्रीये दधिद्रव्यान् भक्ष-

यन्ति' (ASS. 6. 12.) इति सूत्रि-

तत्वात् Sy.

१२. Omitted by P., D. दधाति धार-

यति नरमिति दधिः । . दधिः सन्

क्रामतीति दधिकावा तस्य Mah.

अश्वस्य संस्कारार्थम् U. दधीनि धारण-

समर्थानि हवींषि काष्ठानि पा. .

तानि क्रामति गच्छतीति दधिकावाग्निः

BB.

१३. करवाणि Sy. वयमध्वर्यादयः . . .

अकार्ष्णं कृतवन्तः । वचनव्यत्ययः ।

अश्वसंस्कारायाश्च लीलभाषणं कृतवन्त

इत्यर्थः Mah. अश्वलीलभाषणम् .

अकार्ष्णं कृतवन्तः । . . एकस्य रथाने

बहुवचनं बोध्यम् । उपरिष्ठाद् बहूनि

पदानि बहुवचनान्तानि दृश्यन्ते U.

ईदृशस्याग्नेरहमकार्षं करोमि । कर्मकरः

स्यामिति यावत् BB.

१४. अश्वलीलभाषणमिति शेषः Mah.

१५. जिष्णुः D. जयशीलस्य Sy., BB.

जयनशीलस्य Mah. जेतुः U.

१६. व्यापकस्य Sy. किमर्थम् ? अश्वस्य,

संस्कारायेति शेषः Mah.

अशनस्य व्यापिनः U.

व्यापकस्याश्वरूपस्य BB.

वलवत् । सुरभीणि । अस्माकम् । मुखानि । करोतु । प्रतरन्तु च । अस्मान् । आयूषि ।

IV.40.

दधिक्राव्ण इदु नु चर्किराम विश्वा न्नामुषसः सद्यन्तु ।

अपामग्रेषसः सूर्यस्य बृहस्पतेराङ्गिरसस्य जिष्णाः ॥ १ ॥

‘दधिक्राव्णः । दधिक्राव्णः । एव । पुनः । पुनर्घासं विकिराम । विश्वा । एव ।

१. वेगवतः Sy. वजति गच्छति वाजी, वाजोऽस्यास्तीति वा वाजी तस्य च Mah. ‘ओविजी भयचलनयोः’ वेजनवतः U. अश्ववतो वेगवतो वा BB.

२. अश्लीलभाषणेन दुर्गन्धं प्राप्तानि मुखानि सुरभीणि यज्ञः करोत्वित्यर्थः Mah. सुगन्धीनि । अश्लीलभाषणेन हि दुर्गन्धानि मुखानि भवन्ति पापहेतुत्वात् U. अस्मत्सुकृत्समुद्धृत्वा समासादितसौर-भ्याणि करोतु BB.

३. स देवः अक्षुरादीन्धियाणि Sy. करोतु यज्ञ इति शेषः Mah. मुखानि, निकार-लोपवन्तः । . . . करोतु यज्ञ इत्य-ध्याहारः U. करोतेर्लोपे व्यत्ययेन शप् BB.

४. प्रवर्धयतु । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः (Cf. N. 10. 35.) Sy. प्रतारयतु प्रवर्ध-यतु । लोटि रूपम् Mah. प्रवर्धयतु च U.

५. अस्मभ्यम् Sy. अस्माकम् Mah, U., BB.

६. जीवनानि वा-यि-वर्ण-गानि Mah. बहुवचनं बाल्ययौवनवृद्धवयोऽपेक्षम् U. अप वाऽएतेभ्यः प्राणाः कामन्ति । ये यज्ञोऽपूतां वाचं वदन्ति दधिक्राव्णोऽअ-

कारिषमिति सुरभिम्तीमृचमन्ततोऽन्वा-हृर्वाचमेव पुनते नैभ्यः प्राणा अपक्रा-मन्ति SB 13. 2. 9. 9. p. 972. This stanza=YV. 33. 32.= TS. 1. 5. 11. 4.

७. Ms. D. puts the figure ॥३६॥ here to indicate the end of thirtyninth hymn. No such number is given in P. and M.

८. ‘दधिक्राव्ण इत्’ इति पञ्चचर्ममण्डपं सूक्तं वामदेवस्यार्थं दधिक्राम् । आद्या त्रिष्टुप् । शिष्टा जगत्यः । ‘हंसः शुचिषत्’ इत्येषा सूर्यदेवताका । तथा चानुक्रमणिका—‘दधिक्राव्णः पञ्च चतस्रोऽन्त्या जगत्यो-ऽन्त्या सौरी’ (KSA. 23. 40. p. 18.) इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः Sy.

९. Omitted by M. एतन्नामकस्य देवस्यैव स्तुतिम् Sy.

१०. एवं M.

११. ०रामीति P. विकरातिम D. भृशं करवाम Sy.

१२. सर्वाः Sy.

१३. अपि ताः Sy.

उषसः । माम् । तत्र प्रेरयन्तु । तथा प्रभृतीनां च पञ्चानां कर्मणि ।

सत्त्वा भरिषो गविषो द्रव्यस्य वस्यादिष उषसं रयसत् ।

सृत्यो द्रवो द्रवरः पतङ्गुरो दधिक्रावेषमूर्जं स्वर्जनत् ॥ २ ॥

सत्त्वा । गमनशीलः । भरणशीलः । गवामेषा । परिचरणकुशले सीदन् । अन्नमिच्छन्तु ।
अन्नस्येषा । उषसः । त्वरणपरे सीदन् । सत्यबलः । द्रवणशीलः । दवतां वरः । पतन् गमन-

१. कर्मसु प्रेरयन्तु Sy.

२. तथान्नप्रतीनां P. तथाप्रतीनां D.
तथाप्रभृतीनां is suggested for
तथा प्रभृतीनां ।

Seven deities are enumerated in the second hemistich of the stanza, whereas VM. mentions five only. In RV. IV. 38. 2. Sāyana has identified Agni with Dadhikrāḥ In Nighaṇṭu 1. 14., Dadhikrāḥ and Dadhikrāvan are synonyms of Agni. Agni and Dadhikrāvan are therefore identical. As Dadhikrāvan has already been enumerated in the first hemistich, the number of deities in the second hemistich is thus reduced by one, the total being six. Uṣā occurs in the first hemistich also. VM.'s explanation may therefore be justified by saying that five

new deities are enlisted in the second hemistich.

अपामानेः उषसः सूर्यस्य बृहस्पतेराङ्गिरसस्य जिष्णोरेतेषां देवतानामहं स्तुतिं करवाणीति शेषः । तासामपि निपात-
भाक्त्वात् स्तुतिरविरुद्धा Sy.

३. स त्वं P.

४. गन्ता Sy.

५. भरणकुशलः Sy.

६. गवां प्रेरक एषा वा Sy.

७. दुवः परिचरणमिच्छन्तो दुवन्यास्तेषु सीदन्तीति दुवन्यसत् Sy.

८. अन्नस्येत्, अन्नमिच्छेत् Sy.

९. इष्यमाणायाः । यद्वा इषः एषा एष-
णीयो वा Sy.

१०. ०मिच्छन्तु । अन्नस्येष्टोः P. ०मिच्छ-
न्नस्येष्टोषसः M. उषसः सम्बन्धिनि
काले Sy. ११. ०णवरे P. त्वरया
सीदतीति तुरप्यसत् Sy.

१२. सत्यः सत्सु तायमानः Sy.

१३. दवण० D. दवरण० P. गन्ता Sy.

१४. भवतां M. द्रवतां is suggested
for दवतां ॥ अ. ष्वनेगवान् Sy.

१५. पतत् D., P. पतनेनौत्पलवनेन पतनं
पतङ्गः । तद्वान् पतङ्गरः उक्तलक्षणः Sy.

वान् क्षिप्रगामी । दधिक्रावा । अक्षम् । रसं च । सर्वम् । जनयति ।

उत स्मास्य द्रवतस्त्वरयतः पूर्णं न वेरन् वाति प्रगृधिन्नः ।

श्येनस्यैव ध्रजती अङ्कसं परिं दधिक्राव्याः सहोर्जा तरित्रतः ॥ ३ ॥

उत स्मास्य । अपि च । स्म । अस्य । द्रवतः । त्वरमाणस्य । अङ्कसम् उभयपार्श्वस्थं
कक्ष्यादिकं पूर्णम् । इव । पक्षिणः । पर्यनुगच्छति । अत्यन्तमभिकाङ्क्षमाणस्य गमनम् ।

१. ०गमी P. ०कामी M.

२. ०क्रावण D. ०क्रावणा P. देवः Sy.

३. Omitted by P., D.

४. बलम् Sy.

५. स्वर्गम् Sy.

६. जनयेदुत्पादयेत् Sy.

७. खलु Sy. स्मेति पादपूरणे BB.

८. अश्वस्य Mah., BB. रथयुक्तस्या-
श्वस्य U.

९. गच्छतः Sy. गच्छत आण्यन्तम् U.

१०. त्वरयतः Mah. तूर्णमश्वानुवानस्याश्वान-
नम् U.

११. अक्षसम् D. पादाधारमुरः (उर) प्रवेशं
वा Sy.

१२. अक्षम् स य वा शास्त्रं P. शृङ्गारचिह्नं
वस्त्रादिकम् Mah. अङ्कशब्दः
शरीरवचनः । शरीरासक्तम् U. वेहा-
सक्तं चासरादिकं वस्त्रादिकं चास्य लक्ष-
णभूतं तत् सर्वम् . . . अङ्कतेरोणादिको-
ऽसिचप्रत्ययः BB.

१३. वर्णम् P. गमनं पत्रं वानुसृत्य यथा
वात्यन्ये पक्षिणस्तद्वत् Sy. पक्षः Mah.
पूर्णं पत्रम् U. पत्रमिव BB.

१४. न उपमार्थीयः U. अनेकेवशब्दाद्वाक्या-

शोपमा भवतीति द्वयोरुपमार्थीययो-
रुपादानम् BB.

१५. पक्षिणा P. गन्तुः पक्षिणः Sy. यथा
त्वरया गच्छतः पक्षिणः पक्ष उत्क्षिप्तो
गच्छन्नवलोक्यते तथा धावतोऽश्वस्याङ्क-
सरूपं वस्त्रचामरादि विस्पष्टमवलोक्यत
इत्यर्थः Mah. पक्षमिव शकुनेः U.
श्येनस्य वेः पक्षिणः BB. विरिति
शकुनिनाम N. 2.6.

१६. परितः अनुवाति सर्वो वेगवान् जनः ।
सर्वेषामपि शीघ्रगामीत्यर्थः Sy. परि
सर्वस्मिन् वेहे वर्तमानं सत्, गच्छन्त-
मश्वमनु, उत्क्षिप्तत्वेन दृश्यमानं गच्छति
Mah. परिपश्यन्ति पक्षिणं भक्षणाय
गृहीतम्, रथोऽनुवाति चातोद्धतः U.
परितः सर्वस्मिन्नपि वेहे विद्यमानं गच्छति
BB.

१७. प्रकर्षेणाभिकाङ्क्षतः Sy. प्रगृध्यतीति
प्रगर्वी Mah. आर्जं जेतुं प्रगर्वोऽस्या-
स्तीति प्रगर्वी अश्वस्तस्य प्रगर्धिनः । यद्वा
शकुनिविशेषणमामिषं प्रगर्धिनः शकुनेः ।
स ह्यामिषग्रहणार्थमतिशयेन धावति,
अतस्तेनोपमीयते U. पत्रार्थं प्रगर्धिन
आमिषार्थिनः BB.

इयेनस्येव । गच्छतः । पर्णम् । दधिक्राव्णः । सह । बलेन । तरतः ।

उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिक्व आसनि ।

क्रतुं दधिक्रा अनुं सुतर्वास्त्रिधामङ्गास्यन्वापनीफया ॥ ४ ॥

‘उत स्य । अपि । स । वाजी । अश्वारोहस्य क्षेपणमनु । तूर्णमश्वनुनेऽश्वानम् । ग्रीवायां ।

१. शीघ्रधावने इयेनदृष्टान्त उच्यते इयेन-
स्येव Mah.

यथा इयेनस्य U.

२. गच्छतो वेगेन ‘ध्रज गतौ’ Mah. अति-
शयेन गच्छतः U.

३. वर्षं P., D. अर्वाधि प्राप्तुं काङ्क्षतः
पक्षिमात्रस्य पर्णमङ्कुसदृष्टान्तत्वेनाभि-
हितम् Mah.

४. ०क्राव्णां P. दधीन् क्रमते दधिक्रावा
धारकपर्वताद्यतिक्रामिणः Mah. तथा
तस्य दधिक्राव्णोऽश्वस्य रथं सक्तं परि-
पश्यन्ति U.

५. एकीभूय सङ्गेन गच्छन्तीति शेषः Sy.

६. निमित्तेनाभार्यं वा Sy. सहाश्वेन ।
... नैवारं चरुमवजिप्रति तदभिप्रायेण
सहोर्जेत्युक्तम् U. अश्वेनामिषादिना सह
BB.

७. करत्न P. तारयतोऽन्यान् । अन्तर्भावि-
तप्यर्थोऽयम् Sy. मार्गं भृशं तरतः ।
यङ्लुकि निपातोऽयम् Mah. तरतोऽ-
तिशयेनाश्वानम् U. तरतः इयेनस्येव ।
वेगवत्त्वातिशयप्रदर्शनार्थं चेदम् । तरते-
र्यङ्लुगन्तस्य तत्रैव निपात्यते BB.
This stanza=YV. 9. 5.=
TS. 1. 7. 8. 3. उत स्म । अस्य
ब्रुवतस्तुरण्यतः पर्णं न वेरुनुवाति प्रग-
क्षितः । इयेनस्येव ध्रजतोऽङ्कुसं परि
दधिक्राव्णः सहोर्वा तुरिप्रतः स्वाहेति ।
SB. 5. 1. 5, 20 p. 431.

८. वामदेवस्यार्धम् SKN. गौतमपुत्रस्येद-
मार्धम् । वाजपेये वाजियुक्तं रथमधि-
बद्ध यजमानोऽनुवाकं जपति तत्रैषा
Dur.

९. अपि च Sy.

१०. वेजनवानश्वरूपो देवः Sy. वेजनवान्
कम्पनवान्, कम्पिता वा स्वयं कम्पयिता
वा परेषामित्यर्थः SKN. ‘ओ विजी
भयचलनयोः’ । भयवान् । परेभ्यो भय-
दाता । परेषां हि तं दृष्ट्वा भयमुत्प-
द्यते । चलनवान्वा, स हि नित्यं चलन-
शीलः Dur.

११. प्रेरणम् । द्वितीयाश्रुतेः कर्मप्रवचनीयो-
ऽनुशब्दोऽध्याहार्यः । प्रेरणमनु । अश्व-
ारोहणपाठ्यार्थं प्रेरितः सन्नित्यर्थः SKN.
कशाघातमनु Dur.

१२. त्वरयति गन्तुम् Sy. त्वरते SKN.
व्याप्नोतीत्यर्थः । ... कशाप्रहारमनु तुर-
ण्यति, अप्यनाहत एवेत्यपिशब्दः
Dur.

१३. गरणसाधनायाम्, कण्ठे Sy. गिरत्या-
हारमनयेति गिरतेः । शब्दं वा गृणातेः ।
गृह्यते वाऽस्यामिति गृह्यतेः SKN.
उरसि । ... ग्रीवा ‘गिरतेर्वा’ गिलना-
र्थस्य तथा हि गिलत्यश्वम् । ‘गृणातेर्वा’
शब्दार्थस्य तथा हि शब्दो गीर्यते ।
‘गृह्यतेर्वा’ तथा ह्युक्तादि गृह्यते तस्या-
मेव वा गृह्यते यः शृङ्खलीक्रियते
Dur.

बद्धः । अस्योः । आस्ये च । गमनकर्म । सन्तन्वन् । दधिक्रा । मार्गाणाम् । कुटिलानि ।
आन्वपनीफणत् गच्छति, गतिकर्मसु पठित फणि ।

१. ग्रीवाय बन्धः P. रुचचक्रेण SKN.
वध्र्येण बद्धः Dur.

२. कक्षप्रदेशे Sy. अपीति संसर्गमाह ।
कक्षेण यः संसृष्टः प्रदेशः सोऽपि कक्षः ।
कक्षस्य समीपं तस्मिन् च कक्षया SKN.
कक्षायाम् Dur.

३. आस्ये च बद्धः । बद्धपत्यङ्कस्योक्तेषु
स्थानेषु पाशबन्धाः सम्भवन्ति । एवं
बद्धः सन् Sy. आस्ये त्र खलीनेन
SKN. अथ . . . मुखे खलीनेन बद्धः ।
एवमनेकेषु स्थानेषु बद्धस्तथापि तुरण्य-
त्येव । अन्यो ह्येकस्मिन्नपि प्रदेशे बद्धः
स्पन्दितुमपि न शक्नोति किमुत त्वरितुम्
Dur.

४. कर्म प्रज्ञां वा Sy. कर्म, आत्मीयं शीघ्र-
गतिलक्षणं प्रज्ञां वाऽश्वारोहस्य SKN.
आत्मीयं गमनं कर्म वा प्रज्ञां वाऽश्व-
ारोहस्य Dur.

५. सतवन् M. प्रवृद्धबलवान् Sy. तनो-
तेस्तवतेर्वा वृद्धयर्थस्येवं रूपम् । अनु-
सन्तनोत्यनुसंवर्धयति वा . . . अनुसन्त-
नोतीति, अनुसन्तवतेः । तनोतिनार्थप्रद-
र्शनम् । अनुसन्तनोति वेगमविच्छिन्नं
सम्पादयति । तवतेः पूर्वया 'पूर्वोऽभ्यासः'
इत्यभ्यासलक्षणया प्रकृत्या सह साभ्या-
सस्य निगम इत्यर्थः । तनोतेरिति तु पाठे
बहूत्रेक्ष्यम् SKN. सन्तनोति काम-
मभिप्रेतेनार्थेन शीघ्रगामित्वात् Dur.

६. देवः Sy. अश्वोऽनुसन्तनोतीत्यर्थः Dur.

७. मार्गाः P. मार्गा D. पथां मध्ये . . .

'पन्थाः पततेः पद्यतेर्वा' वर्णव्यापत्त्या,
आकारो नामकरणः । 'पन्थतेः' सादृश्य-
भूयस्त्वम् । सर्वेऽपि गत्यर्थाः SKN.

८. ०लान् P. अनुशब्दोऽत्राप्यर्थः । अक्रिः
कौटिल्ये . . . ये कुटिलाः पन्थानस्तानपि ।
. . . कुटिलानीत्यर्थः । . . 'अङ्कोऽञ्च-
तेः' । कौटिल्यर्थस्येति नैरुक्ताः SKN.
यान्यपि च कानिचित् . . . अञ्चितानि
कुटिलानि सन्ति तान्यप्यनुलोमानीव
कुर्वन्, आशुगामित्वात् Dur.

९. आन्ववनीफणत् P. अपनीफणत् M.
आन्वपनीफणत् is suggested for
आन्वपनीफणत् ॥ सर्वतो भृशं गच्छति ।
फणतेर्गत्यर्थस्य यङ्लुकीदं रूपम् Sy.
फणतिर्गतिकर्म । अत्यर्थं गच्छन् . . .
'फण गतो' इत्यस्य चर्करीतवृत्तं यङ्लुगन्त-
मिति क्रियाभ्यासविषयमित्यर्थः SKN.
आभिमुख्येन पुनः पुनर्भृशं वा फणति
गच्छति इत्यर्थः । एष समस्तार्थः Dur.

१०. षणिः P. D. अपि स बाजी बेजनवान् ।
क्षेपणमनु तूर्णमदनुतेऽश्वानम् । ग्रीवायां
बद्धः । ग्रीवा गिरतेर्वा । गुणातेर्वा । गृह्णा-
तेर्वा । अपि कक्ष आसनीति व्याख्यातम् ।
'कतुं दधिक्राः' कर्म वा प्रज्ञां वा । 'अनु'
सन्तवीत्वत्' तनोतेः पूर्वया प्रकृत्या
निगमः । 'पन्थामङ्कुसि' पथां कुटिलानि ।
पन्था पततेर्वा । पद्यतेर्वा । पन्थ-
तेर्वा । अङ्कोऽञ्चतेः । आपनीफणदिति
फणतेश्चर्करीतवृत्तम् N. 2. 28. 5.
SKN. II. 117.

हंसः शुचिषद् अन्तरिक्षसद्वाता वेदितुं विदुरोऽसः ।

नृषद्वरः खलु व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् ॥ ५ ॥

‘हंसः । सौरी । वसुर्व्युहोताऽग्निरतिथिश्च महानात्मैकस्त्रिधा स्थित । ब्राह्मणम्,
‘एष वै हंसः शुचिषद्’ इति ।

१. वधारात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रा-
वरुणशस्त्रे ‘हंसः शुचिषद्’ इत्येषा ।
‘आहूय दुरोहणं रोहेदंसः शुचिषदिति
पच्छोऽर्धचंशः’ (ASS. 8. 2.) इति
सूक्तम् । स्मार्तविनियोगमाह शौनकः
—‘हंसः शुचिषदित्यूचा शुचिरीक्षेद्विवा-
करम् । अन्तकाले जपन्नेति ब्रह्मणः सप्त
शावतम्’ (Rgvidh. 2. 67.) इति
Sy.

२. वसुर्व्युहोता P., D.

३. सौरि वसुर्व्योग्निरतिथिश्च P.

४. ०कस्त्रिषास्त्रिषा P.

५. शुचिचिष० D. AB. 4. 20.

६. अनया सौर्यर्चा ‘य एषोऽन्तरादित्ये
हिरण्यः पुरुषो दृश्यते हिरण्यदमश्रुः’
(Chā. U. 1. 6. 6.) इत्यादिभ्यु-
त्यक्तो मण्डलाभिमानो देवोऽस्ति यच्च
सर्वप्राणिचित्तरूपस्थितः परमात्मा यच्च
निरस्तसमत्तोपाधिकं परं ब्रह्म तत्सर्व-
मेकमेवेति प्रतिपाद्यते । हंसः, हन्ति-
गन्तव्यः । सर्वत्र सर्वदा गन्ता । ‘योऽहं
सोऽसौ’ इत्यादिभ्युक्तप्रकारेणैकीकृत्यो-
पास्यः परमात्ममन्त्रप्रतिपाद्य आदित्यः ।
स च शुचौ दीप्ते द्युलोके सीदतीति
शुचिषद्, ‘अथ यदतः परो दिवो ज्योति-
र्वीप्स्यते’ (Chā. U. 3. 13. 7.) इत्यादि-
भ्युक्तेः द्युस्थान आदित्यः प्रतिपादितः ।
स एव मध्यमस्थानो वायुरित्याह । वसुः,
सर्वस्य वासयिता वायुः स चान्तरिक्ष-
सत् अन्तरिक्षसञ्चारी । अथ तस्यैव

क्षितिस्थानवैदिकाग्निरूपतामाह, होता
देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा ।
वेदिषत् वेद्यां गार्हपत्यादिरूपेण स्थितः ।
अतिथिः अतिथिवत्सर्वदा पूज्योऽग्निः ।
... दुरोणसत् दुरोणं गूहनाम (Ngh.
3. 4.) । तत्र पाकादिसाधनत्वेन
स्थितः । अनेन लौकिकाग्न्यात्मकत्व-
मुक्तम् । नृषा नृषु मनुष्येषु चैतन्य-
रूपेण सीदतीति नृषत् । अनेन परमात्म-
रूपत्वमुक्तम् । पुनरप्यादित्यात्मतामाह
वरसत् । वरे वरणीये मण्डले सीदतीति
वरसत् आदित्यः । ‘वरं वा एतत्सन्नानां
यस्मिन्नेष आसन्नस्तपति’ (AB. 4. 20.)
इति हि श्रूयते । ऋतं सत्यं ब्रह्म यज्ञो
वा । तत्र सीदतीति ऋतसत् अग्निः ।
व्योमान्तरिक्षम्, तत्र सीदतीति व्योमसत्
वायुः । इदानीमादित्यतोच्यते । अब्जाः
उदकेषु जातः । उदकमध्ये खल्वयं
जायते । गोजाः गोषु रश्मिषु जातः ।
ऋतं सत्यम् । सर्वेदृश्यत्वेन सत्यजातः ।
न ह्यसाविन्द्रादिवत् परोक्षो भवति ।
यद्वा उदकेषु वैद्युतरूपेण वा वाडवरू-
पेण वा जातः । अद्रिजाः अद्राबुदया-
चले जातः । एवं महानुभाव आदित्यः
ऋतं सत्यमबाध्यं सर्वाधिष्ठानं ब्रह्म-
तत्त्वम् । तद्रूपो ह्यसावेव । आदित्य-
रूपस्यैव ‘हंसः शुचिषदित्येष वै
हंसः शुचिषत्’ (AB. 4. 20.) इत्या-
दिना ब्राह्मणे समान्नातम् Sy.

हन्त्यहं । रामेति हंसो भगवानादित्य

एवंविधं त्वां प्रत्यवतरामीति वाक्यशेषः ।
 किम्भूतो हंसः ? शुचिषद् शुचौ दीप्तौ
 सीदतीति शुचिषदादित्यरूपेण । तथा
 वसुर्वासयिता नराणां प्रवर्तकः । अन्त-
 रिक्षे सीदतीत्यन्तरिक्षसद् वायुरूपेण ।
 होता आह्वाता देवानाम् । वेदौ सीद-
 तीति वेदिषदग्निरूपेण । अतिथिः सर्वेषां
 पूज्यः । दुरोणे यज्ञगृहे सीदतीति दुरो-
 णसदाहवनीयरूपेण । नृषु मनुष्येषु प्राण-
 भावेन सीदतीति नृषत् । वरेषूत्कृष्टेषु
 स्थानेषु सीदतीति वरसत् । ऋते यज्ञे
 सीदतीति ऋतसत् । व्योम्नि आकाशे
 मण्डलरूपेण सीदतीति व्योमसत् । एवं
 सर्वत्र स्थितत्वेन स्तुत्वा सर्वत्रोत्पत्ति-
 द्वारेण स्तौति । य अञ्जा अप्सूदकेषु
 जायते मत्स्यादिरूपेणेत्यञ्जाः । गवि
 पुषिव्यां जायते चतुर्विधभूतग्रामरूपेणेति
 गोजाः । ऋते सत्ये जायत ऋतजाः ।
 अद्रौ पाषाणेऽग्निरूपेण जायत इत्यग्नि-
 जाः । अद्रिमैघो वा, अद्रौ मेघे जलरूपेण
 जायत इति वा । ऋतम् 'ऋ गतौ'
 सर्वत्र गतम् । बृहद् महत्परिवृद्धमपर्यन्तं
 परब्रह्मरूपो यो हंसस्तं प्रति रथावत-
 रामीति भावः । यद्वा हंसशब्देन रथ
 उच्यते । हन्ति पुषिवीमिति हंसो रथः ।
 बृहन्महत् प्रौढमृतं यज्ञं सम्पादयत्विति
 शेषः । किम्भूतो हंसः । शुचिषद् शुचौ
 देवयजने रथवाहने वा सीदतीति ।
 वसुः स्वस्योपरि यजमानं दासयतीति ।
 अन्तरिक्षसद् वृक्षगुच्छादन्तरिक्षे
 सीदतीति । होता होतृसमानः । तदेव
 कथमित्यत आह—वेदिषद् वेद्यां सीद-

तीति । अतिथिरतिथिवत्पूज्यः । दुरो-
 णसद् दुरोणे यज्ञगृहे सीदतीति । वर-
 सद् वरे श्रेष्ठे राजगृहे सीदतीति ।
 ऋतसद् ऋते यज्ञे वाजपेयादौ सीदतीति ।
 व्योमसत् सूर्यं बोधुं व्यामन्याकाशे सीद-
 तीति । अञ्जाः 'अप्सु योनिर्वा अद्वयः'
 इति श्रुतेरद्भ्यो जातैरद्वैरूपेतत्त्वाद्-
 अञ्जाः । गोजा गवामप्युदकेषु ज-
 यत इति गोजाः । 'इन्द्रो वृत्राय वधं
 प्राहरत् स त्रेधा व्यभवत्सस्य स्फ्यस्तृतीयं
 रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयम्' इति तैत्तिरीय-
 श्रुतेः । ऋतजा ऋतं यज्ञमुद्दिश्य जात-
 त्वादृतजाः । अग्निजा अग्निभ्यः पाषाण-
 सवृक्षाकाष्ठेभ्यो जातत्वादग्निजाः Mah.
 हृत्यध्वानमिति हंसो भगवानादित्यः ।
 शुचिषत् शुचौ दीप्तौ सीदतीति शुचि-
 षत् । य आदित्यरूपेण शुचिषत् । यश्च
 वसुर्वासयिता वायुरूपेणान्तरिक्षे सीद-
 तीति । यश्च होता आह्वाता । अग्नि-
 रूपेण वेदौ सीदति । यश्चातिथिरूपेण
 दुरोणे गृहे सीदति । यश्च नृषु मनुष्येषु
 प्राणभावेन सीदति । यश्च वरेषूत्कृष्टेषु
 सीदति । यश्च ऋते सत्ये सीदति ।
 यश्च व्योमस्वन्तरिक्षेषु सर्वेषु सीदति ।
 एवं सर्वत्र स्थितिभावेन स्तुत्वा-
 ज्येदानीं सर्वत्रोत्पत्तिद्वारेण स्तौति ।
 यश्चाञ्जा अप्सु जायत इत्यञ्जाः ।
 यश्च गवि पुषिव्यां चतुर्विधभूतग्राम-
 रूपेण जायते । यश्च ऋते सत्ये जायते ।
 यश्चाद्रौ पाषाणेऽग्निरूपेण जायते ।
 मेघोऽप्यग्निरुच्यते । मेघे बोधकरूपेण

जायते तद्वत्तम् । 'ऋ गतौ' सर्वतो गतं
परम्ब्रह्म । बृहत्परिवृद्धम् । अनन्तम-
पर्यन्तम् । एवं परब्रह्मवादिनोऽस्य मन्त्र-
स्य तत्परब्रह्म मन्त्ररात्रीति वाक्यशेषः
U. अध्यात्ममधिदैवमधियज्ञं चाधिकृत्य
ब्रह्मेमं मन्त्रं व्याचक्षते । तत्र प्रकरणा-
रूपोऽर्थविज्ञेयो ग्रहीतव्यः । अध्यात्मे
तावत्—हंस आत्मा । शुचिषु स्थानेषु
सीदतीति शुचिषत् । वासयिता वसुर्व-
रिष्ठो वा । अन्तरिक्षे हृदयाकाशादिषु
सीदतीत्यन्तरिक्षसत् । होता आह्वाता
देवानामावाता वा । वेद्यां यागार्थं सीद-
तीति वेदिषत् । अतिथिः सततगतिः,
तिथिकृतविशेषरहितो वा । दुःखरक्षणेषु
गृहादिषु सीदतीति दुरोणसत् । नृषु
प्राणिशरीरेषु तद्भावेन सीदतीति नृषत् ।
वरेषु फलेषु भोक्तृत्वेन सीदतीति वर-
सत् । ऋते यज्ञे सत्ये वा सीदतीति
ऋतसत् । विविधे रक्षणे तृप्तौ वा
सीदतीति व्योमसत् । अद्भ्यो जातो-
ऽब्जाः शरीराभिप्रायम् । शुक्लाब्जात-
त्वात् । यथा 'पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुष-
वचसो भवन्ति' इति । अपां वा याग-
द्वारेण जनयिता । . . . गोषु पशुषु, अनु-
प्राहकतया जातो गोजाः । ऋते यज्ञे,
ऋतार्थं वा जातः प्रादुर्भूत ऋतजाः ।
अग्निजाः पर्वतादिष्वपि प्रादुर्भूतः । ऋतं
सत्यरूपं बृहद्ब्रह्म । अथाधिदैवे—हंस
आदित्यः । शुचिनि मण्डले सीदतीति
शुचिषत् । होता अपामावाता । वेद्या-
भाराध्यतया सीदतीति वेदिषत् । अति-
थिः सततगतिः । दुरोणेषु गृहेषु मेवा-

दिषु सीदतीति दुरोणसत् । वराणां
दातृत्वेन तेषु सीदतीति वरसत् । अपो
जनयतीत्यब्जाः । गोजा रक्षिमसमूहवर्ती ।
ऋते सत्ये जात ऋतजाः । अग्निजा
उदयाचलात्प्रादुर्भूतः । समानमन्यत् ।
अथाधियज्ञे—हंसो रथो हन्ति पृथिवी-
मिति । शुचौ देवयजने रथवाहने च
सीदतीति शुचिषत् । शुचिर्यजमानः
सीदत्यस्मिन्निति वा शुचिषत् । होतेव
वेद्यां सीदतीति वेदिषत् । अतिथिः
सर्वत्राप्रतिहतगतिः । नृषद् मनुष्यार्थं
शूरार्थं वा सीदतीति नृषु बोपकारार्थं
सीदतीति नृषत् । ऋतार्थं सत्यार्थं यज्ञार्थं
वा सीदतीति ऋतसत् । अब्जा उदका-
ब्जातः । गोजा गोविकारचर्मादिप्रथि-
तत्वात्ततो जात इत्युच्यते । अग्निभिर्वा-
रभिरुत्पादितत्वात्ततो जात इत्युच्यते-
ऽग्निजाः । गतमन्यत् BB.

This stanza=YV. 10. 24.

=TS. I. 8. 15. 2.

सोऽवतिष्ठति । ह३३सुः शुचिषद्भुसुरन्त-
रिक्षसद्भोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।
नृषद्भुसद्वत्तसद्भ्योमसद्भ्यो गोजा ऋत-
जा अग्निजा ऋतं बृहदित्येतामतिच्छन्दसं
जपन्नेषा वै सर्वाणि छन्दाश्चि३सि यद्वति-
च्छन्दास्तथैनं पाप्मा नान्ववतिष्ठति
SB. 5. 4. 3. 22. p. 464.

Ms. D. puts the figure ॥४०॥
here to indicate the end of
the fortieth hymn. No such
number is given in P. and
M.

IV.4I.

इन्द्रा को वीं वरुणा सुन्नमाप् स्तोमो हविष्माँ अमृतो न होता ।

यो वीं हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्पशीदिन्द्रावरुणा नमस्वान् ॥ १ ॥

१ इन्द्रा कः । हे इन्द्रावरुणौ । कीदृशः । युवयो । सुखम् । प्राप्नोति । स्तोमः । हविषा युक्तः । अमृतः देव्यः । इव । होताऽग्निः । यः । वा भवती स्तोमः । कर्मवान् । अस्माभिः । उक्तः । अन्नवान् । हृदये । स्पृशति, अग्निर्यथा हविष्मान् स्तुन्वन् हृदयं स्पृशति तद्वत् स्पृशतीति ।

इन्द्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवौ मर्तः सख्याय प्रयस्वान् ।

स हन्ति वृत्रा संमिथेषु शत्रुनवोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा । यः । इन्द्रावरुणा । बन्धू । करोति । देवौ । मनुष्यः । सख्याय च करोतु ।

१. 'इन्द्रा को वाम्' इत्येकांशे नवमं सूक्तं वामदेवस्यार्थं त्रैष्टुभमैन्द्रावरुणम् । अत्रानुक्रमणिका—'इन्द्रा को वामेका-वशैन्द्रावरुणं तु' (KSA. 23. 41. p. 18.) इति । आभिप्लविकेष्वप्येषु तृतीयसवने मैत्रावरुणशरःषु स्तोमवृद्धावा-वापार्थमेतदाविसक्तद्वयम् । 'इन्द्रा को वामिति सूक्ते' (ASS. 7. 9.) इति सूत्रितत्वात् Sy.

२. कं D.

३. इन्द्रावरुणा—परस्परापेक्षया द्विवचनम् Sy.

४. सोमाण्याविप्रदेयद्रव्योपेतं कतमत् स्तोत्रं सुन्नम् आप । फलकत्वेन प्राप्नुयादित्यर्थः Sy.

५. हविर्भिरुपेतः । यद्वा हविष्मानित्येतदु-त्तरत्र योज्यम् । हविर्युक्तः Sy.

६. अमरणलक्षणः स्वर्गसाधनः Sy.

७. देव्यः P.

८. होतायेग्निः D. अग्निरिव । स यथा

तथा Sy.

९. स्तोमः Sy.

१०. वा P. युवयोः Sy.

११. भवतोः is suggested for भवती ।

१२. प्रज्ञोपेतः Sy.

१३. अस्मत्सकाशात् Sy.

१४. उदितः Sy.

१५. हविष्मान् नमस्कारोपेतो वा Sy.

१६. स्पृशेत् हृदयङ्गमो भवेत् । स क इति स्तोमप्रशंसा Sy.

१७. ०ष्मां M.

१८. स्तुसन् P. स्तुवन् is suggested for स्तुन्वन् ।

१९. प्रशतीति P., D.

२०. VM. explains इन्द्रावरुणा once only. हे इन्द्रावरुणौ ! Sy.

२१. इन्द्रावरुणौ Sy.

२२. देवो M.

२३. ०ष्य P., D. मरणधर्मा Sy.

२४. सखित्वाय Sy.

अन्नवान् । स^१ । हन्ति । उपद्रवाणि । सङ्ग्रामेषु । शत्रून् । अन्नैः^२ । च^३ । महद्भिः । स^४ ।
प्रश्रूयते ।^५

इन्द्रा ह रत्नं वरुणा वेष्टेत्या नृभ्यः शन्मानेभ्यस्ता ।

यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते ॥ ३ ॥

इन्द्रा । इन्द्रावरुणौ ! युवाम् । अतिशयेन रत्नं दातारौ । इत्यम् । नृभ्यः । भज-
मानेभ्यः । ती । यदीति स्पष्टम् ।

इन्द्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्नोजिष्ठमुग्रा नि वधिष्टं वज्रम् ।

यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन्मिमाथामभिभूत्योजः ॥ ४ ॥

इन्द्रा । इन्द्रावरुणौ ! आयुधम् । द्योतमानम् । अस्मिन् । बलवत्तमम् । उद्गूर्णौ ।

१. हविर्लक्षणान्नवान् सन् Sy.
२. सतैः Sy.
३. उपद्रव should be in the mas. gen. आवरकाणि पापानि Sy.
४. अन्नैः P.
रक्षणैः Sy.
५. वाग्मन्त्रायै Sy.
६. नरः Sy.
७. प्रकृष्टं श्रूयते विख्यातो भवति Sy.
८. VM. ignores ह ॥ ह्वाब्जः पूरणः ।
प्रसिद्धौ वा Sy.
९. M. adds ह after इन्द्रा ।
१०. रत्न P., D.
रमणीयं वनम् Sy.
११. VM. seems to explain रत्नम् ।
वेष्टा together as अतिशयेन रत्नं
दातारौ ॥ दातुतमौ । भवत इति शेषः
Sy.
१२. दाता वित्थम् D.
१३. मनुज्येभ्यः Sy.
१४. अस्मान्नेभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यम् Sy.

१५. देवौ Sy.
१६. यदिति P. यवि Sy.
१७. VM. ignores ह and whole
of the second hemistich ॥ ह
खलु । सखाया परस्परं यजमानस्य वा
सखिभूतौ । सख्याय सखिकर्मणे सखि-
त्वाय । सुतेभिः अभिषुतैः । सोमैः ।
सुप्रयसा शोभनसोमान्नवन्तौ । मादयैते
माद्येताम् । तर्हि रत्नानां दातारौ भवतः
Sy.
१८. इन्द्रा ह M.
१९. हे इन्द्रा इन्द्रौ ! वरुणा वरुणौ !
Sy.
२०. वायुष P., D.
२१. दीप्तम् Sy.
२२. शत्रौ Sy.
२३. अतिशयेन तेजोवत् Sy.
२४. उग्रौ ! अत्र सर्वत्र परस्परापेक्षया द्विव-
चनम्—‘प्र मित्रद्योर्वरुणयोः’ (RV. 7.
66. 1°) इतिवत् । यद्वा ६।१६सत्त्वाद्
व्यवहितस्याप्यानङ्ग Sy.

निपातयतम् । यः । नः । दुष्टागमनः । स्तेनः । हिसकः । तस्मिन् । कुस्तम् । अभिभावुकम् ।
बलम् ।

इन्द्रा युवं वरुणा भूतमस्या धियः प्रेतारा वृषमेव घेनोः ।

सा नो दुहीयद्यवसेव गत्वी सहस्रधारा पयसा मही गौः ॥ ५ ॥

इन्द्रा । इन्द्रावरुणौ ! युवाम् । अस्थ । कर्मणः । प्रीणयितारी । भवतम् । वृषभाविव ।
घेनोः । तत् कर्म । अस्माकम् । दुग्धम् । यथा यवसानि । गत्वा । महती । सहस्रधारा ।
पयसा । गौर्दुग्धं इति ।

तोके हिते तनय उर्वरासु सरो दृशीके वृषणश्च पौंस्ये ।

इन्द्रा नो अत्र वरुणा स्यातामवोमिर्दस्मा परितक्म्यायाः ॥ ६ ॥

तोके । पुत्रे । हिते सुहृदि । पौत्रे । क्षेत्रेषु । सूर्यस्य । दर्शने । यूनः । प्रजननशक्तौ ।

१. निवारयतं P. निपरतयतं D. वषार्थं
प्रेरयतमित्यर्थः Sy.
२. शत्रुः Sy.
३. नौ P., D. अस्माकम् Sy.
४. दुष्प्रापः Sy.
५. वृकतिः अतिशयेनादाता Sy.
६. ०कं P.
७. ततस्मिन् P., D. शत्रौ Sy.
८. कुस्तमित्यर्थः Sy.
९. ०भाविकं P., D.
१०. VM. ignores युवम् ॥ युवाम् Sy.
११. अस्याः Sy.
१२. स्तुत्याः Sy.
१३. सेक्तारौ वृषभौ Sy.
१४. त P. सा स्तुतिरूपा घेनुः Sy.
१५. असत्काहं P. असत्काहम् D.

१६. दुह्येत् । कामान् पूरयेत् Sy.
१७. पयसानि P. वयसानि D. तृणादिधा-
सेन निमित्तेन Sy.
१८. गवा P.
१९. ०धाराः M.
२०. गौरिच Sy.
२१. तेके D.
२२. हे इन्द्रावरुणौ ! देवौ ! Sy.
२३. हृते M.
२४. पौत्र P., D. सत्पुत्रे च Sy.
२५. सत्प्रादपासु भूमिषु निमित्तभूतासु Sy.
२६. सूर्य P., D. प्रेरकस्य सूर्यस्य Sy.
२७. चिरजीवनाय । चिरजीवनायेत्यर्थः
Sy. २८. सेक्तुर्मम Sy.
२९. पुंस्त्वाय च पुनरपि प्रजननसामर्थ्याय च
Sy.

अत्र सर्वत्र । इन्द्रावरुणौ । भवेताम् । रक्षणैः । दर्शनीयो । रात्रावन्धकारे च ।

युवामिद्वयवसे पुन्याय परि प्रभूती गविषः स्वापी ।
वृषीमहे सख्याय प्रियाय शूरा मंहिष्ठा पितरैव शुम् ॥ ७ ॥

युवामिद्वि । युवाम् । एव । हि । रक्षणाय । पुरातनाय । परिवृणीमहे । प्रकृष्ट-
भूतिकौ । तौ इच्छन्तः । शोभनबन्धू । सख्याय च । प्रियाय । शूरो । दातृतमौ । पितराविव ।
सुखस्य भावयितारौ ।

ता वां धियोऽवसे वाज्रयन्तीराजि न जग्मुर्यवयूः सुदानू ।
श्रिये न गाव उप सोममस्थुरिन्द्रं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥ ८ ॥

ता वाम् । तौ । वाम् । कर्माणि । रक्षणाय । अन्नमिच्छन्ति । युद्धम् । इव ।
गच्छन्ति । हे शोभनदानौ ! यथा । श्रिये सोमं राजानम् । गावः । उपतिष्ठति । एवमिन्द्रावरुणौ ।

१. भवेताम् Sy.

२. रक्षणैः सह Sy.

३. वस्मा शत्रूणां हिंसकौ सन्तौ Sy.

४. परितकने निमित्तभूते सति, यद्वा
रात्रिनामैतत् (Ngh. 4. 1.; N.
11. 25.) । रात्रौ हिंसकानां वधाय
Sy.

५. VM. ignores च and नः ॥
नः अस्माकम् Sy.

६. हे इन्द्रावरुणौ ! Sy.

७. हि इति पादपूरणः Sy.

८. रक्षणाय । वृणीमह इति सम्बन्धः Sy.

९. पुरातनाय युवाभ्यां कृताय Sy.

१०. परितः प्रार्थयामहे Sy.

११. भूतिको P.

प्रभवन्तौ Sy.

१२. गाः is suggested for ताः ॥
गा इच्छन्तौ वयम् Sy.

१३. शोभनबन्धुभूतौ । आपिरिति बन्धुनाम् ।

यद्वा सुष्ठु व्यापनशीलौ Sy.

१४. समानख्यानाय Sy.

१५. विक्रान्तौ Sy.

१६. मंहिष्ठा अतिशयेन पूज्यौ युवाम् Sy.

१७. पितरौ पुत्राय तद्वत् Sy.

१८. वा P., D. The words तौ and
वाम् are omitted by M. युवाम्
Sy.

१९. स्तुतयः Sy.

२०. रत्नमिच्छन्त्यः Sy.

२१. सङ्ग्रामम् Sy.

२२. शोभनफलदातारौ ! हे देवौ ! Sy.

२३. बध्याविश्रयणाय Sy.

२४. सोम P., D. सोममिव Sy.

२५. गावम् M.

२६. उपतिष्ठन्ति is suggested for
उपतिष्ठति ॥ उपतिष्ठन्ति प्रीणयन्ती-
त्यर्थः Sy.

२७. इन्द्रं वरुणं च Sy.

मदीयाः । गिरः । मनीषाश्चोपतिष्ठन्ति ।

इमा इन्द्रं वरुणं मे मनीषा अग्नन्नुप द्रविमिच्छमानाः ।

उपेमस्थुर्जोष्टार इव वस्त्रो रघ्वीरिव श्रवसो भिक्षमाणाः ॥ ६ ॥

इमाः । मदीयाः । इमाः । मनीषा । धनम् । इच्छमाना । उपगच्छन्ति ।
इन्द्रावरुणौ । उपेमस्थुः, एनौ । धनस्य । जोष्टार इव वाचका आढ्यम् । गन्ध्य इव च प्रजाः ।
अन्नम् । भिक्षमाणाः ।

अश्वस्य तमना रथस्य पुनित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

ताचक्राणा उतिभिर्नव्यसीभिरस्मत्रा रायो नियुतः सचन्ताम् ॥ १० ॥

अश्वस्य । अश्वसङ्घस्य । आत्मनैव । रथसङ्घस्य । पुष्टेः । नित्यस्य च । धनस्य ।
पतयः । स्याम । तौ । कुर्वाणौ । रक्षणैः । नवतरैः । असुरेभ्यस्त्रातारौ । धनानि । नियुतश्च ।
अस्मान् सचन्ताम् ।

१. स्तुतयः Sy.

२. मनीषया P., D. मनस ईश्वराः Sy.

३. ०तिष्ठति P.

४. VM. ignores युवयूः ॥ युवां
कामयमानाः पदातयः Sy.

५. Omitted by M.

६. मस Sy. ७. स्तुतयः Sy.

८. इषु is in परस्मैपद । इच्छमानाः ।
should therefore be इच्छत्यः ।

९. ०गच्छति D.

१०. इन्द्रं वरुणं च Sy.

११. उपास्थूः P., D. उपतिष्ठन्ते Sy.

१२. धनस्य लाभाय धनिकं स्वामिनमिव Sy.

१३. जोष्टर P. सेवकाः Sy.

१४. वाचकाः seems to have been
used in the sense of वन्धिनः ।
याचकाः is suggested for वाचकाः ।

१५. अढ्यम् P.

१६. लघ्व्य इव क्षीप्रगामिन्य इव Sy.

१७. अन्नस्य Sy.

१८. ०माणं P., D. एर्नामन्त्रं वरुणं च
Sy. १९. अश्वस्य D.

२०. ०संलस्य P. अश्वसमूहस्य Sy.

२१. स्वयमेवाग्रयत्नेन Sy.

२२. रथरूपस्य रथाहंस्य वा Sy.

२३. पोषस्य Sy.

२४. अविचलितस्य Sy.

२५. पतय P.

२६. देवौ Sy.

२७. चक्राणां गन्तारौ । भवतमिति शेषः
Sy.

२८. रक्षाभिः Sy.

२९. नूतनाभिः Sy.

३०. अस्मासु Sy.

३१. अश्वः Sy.

३२. सेवन्ताम् Sy.

आ नो बृहन्ता बृहतीभिरुती इन्द्रं यातं वरुणं वाजसातौ ।

यद्विद्यवः पृतनासु प्रक्रीळान्तस्य वां स्याम सनितारं अजेः ॥ ११ ॥

आ नः । आयातम् । अस्मान् । महान्तौ । महद्भिः । रक्षणैः । इन्द्रावरुणौ ।
सङ्ग्रामे । यदि । द्योतमाना योद्धारः । प्रक्रीडन्ति । युवयोः स्वभूता वयम् । तस्य ।
सङ्ग्रामस्य । सम्भक्तारः । स्याम ।

IV.42.

मम द्विता राष्ट्रं क्षत्रियस्य विश्वायोर्विध्वे अमृता यथा नः ।

क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वज्रेः ॥ १ ॥

मम द्विता । 'त्रसदस्यु पौरकुत्स्य पळाद्या आत्मस्तव' । मम । द्विधा भवति ।
राष्ट्रम् । क्षत्रियस्य पृथिव्या दिवि चैश्वर्यात् । सर्वस्य देशस्य गन्तुः । सर्वे । देवा । यथा ।

१. आगच्छतम् Sy.

२. हे महान्तौ ! Sy.

३. महद्भिः P. महद्भिः D.

महतीभिः Sy.

४. ऊतिभिः रक्षाभिः Sy.

५. हे इन्द्र ! वरुण ! Sy.

६. अक्षलाभनिमित्तभूते वा Sy.

७. यस्मिन्नाजौ सङ्ग्रामे Sy.

८. विद्यवः । आयुधनामैतत् । आयुधानि
शत्रुसम्बन्धीनि Sy.

९. प्रक्रीडन्ते Sy.

१०. युवयोरनुग्रहात् Sy.

११. तावृशस्य Sy.

१२. युद्धस्य Sy.

१३. भवेम Sy.

१४. VM. ignores पृतनासु ॥ पृतनासु
सेनासु Sy.

Ms. D. puts the figure ॥४१॥
here to indicate the end of
forty-first hymn. No such

number is given in P. and
M.

१५. 'मम द्विता' इति दशर्चं दशमं सूक्तम् ।
पुरुकुत्सस्य पुत्रस्त्रसदस्यु राजर्षिः । आ-
द्यासु षट्स्वात्मनः स्तुत्यत्वात् आत्मा
देवता । अवशिष्टानां चतसृणामिन्द्रा-
वरुणौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः । अत्रा-
नुक्रमणिका—'मम द्विता दश त्रसदस्युः
पौरकुत्स्यः पळाद्या आत्मस्तवः' (KSA.
23. 42. p. 18.) इति । उक्तो
विनियोगः पूर्वसूक्ते Sy.

१६. ०स्य P.

१७. ०त्स्यः P., D.

१८. षडाद्या M.

१९. A fragment of a sentence
of KSA. 23. 42. p. 18.

२०. ममेत्यात्मनो निर्देशः, त्रसदस्योः Sy.

२१. क्षितिस्वर्गभेदेन द्विवापन्नम् Sy.

२२. क्षत्रियजात्युत्पन्नस्य Sy.

२३. कृत्स्नमनुध्याधीनस्य Sy.

अस्माकं वशवर्तिनो भवन्त्येतदेवाहं क्रतुमिति वरुणभूतस्य मम । कर्म । सेवन्ते, देवानुक्तमनु-
तिष्ठन्ति । तथेश्वरो भवामि । कृष्टेः । अन्तिभूतस्य । पृथिव्यां वर्तमानस्य मद्भ्यामृत्युग्रस्तस्य
तत एव जीर्णस्येति ।

अहं राजा वरुणो मह्यं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयन्त ।

क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वज्रेः ॥ २ ॥

अहं राजा । अहम् । राजा । वरुणो भवामि । मह्यम् । तानि । पुरातनानि ।
असुरवधनिमित्तानि कर्माणि । सर्वे देवा अधारयन्त । दहनोत्क्षेपणादिकं ममाजयानुतिष्ठन्ति
तदेवोक्त क्रतुमिति ।

अहमिन्द्रो वरुणस्ते महित्वोर्वी गभीरे रजसी सुमेके ।

त्वष्टेव विश्वा भुवन्नानि विद्वान्समैरयं रोदसी धारयं च ॥ ३ ॥

अहमिन्द्रः । अहम् । इन्द्रश्च । वरुणश्च भवामि । ते । द्यावापृथिव्यो । माहात्म्येन ।

१. वशवर्तिनो M. अस्माकं भवन्ति तथा
राष्ट्रं प्रजाश्चेत्यर्थः Sy.

२. एव is omitted by M.

३. वारकस्य वरुणात्मनो वा Sy.

४. सर्वं P. कर्मा M.

५. ०वानुक्तमितिष्ठ० P. ०वानुक्तमति-
ष्ठ० D. देवा अनुक्त० or देवा नानुक्त०
is suggested for देवानुक्त०

६. अहञ्च राजामि । राजतिरैश्वर्यकर्मा ।
सर्वेश्वरो भवामि । यद्वा उपमस्य वज्रेः
कृष्टे राजामीति शोष्यम् Sy.

७. मनुष्यस्य तद्वतो वा Sy.

८. अतिभू P., D. उपमस्य । अतिक्रान्तै-
तत् (Ngh. 2. 16.) । सर्वेषामन्ति-
कतमस्य Sy.

९. पृथिव्यां वर्तमानस्य is omitted by
P. वज्रेः, रूपनामैतत् (Ngh. 3. 7.)
रूपवतो मम Sy. १०. मत् P.

११. ०भयाद् मृत्यु० is suggested for
०भयावमृत्यु०

१२. अहमेव च Sy. १३. सर्वथमेव Sy.

१४. प्रसिद्धानि Sy. १५. मुख्यानि Sy.

१६. असुरविघातकानि बलानि Sy.

१७. आधारयन् देवाः Sy.

१८. ०दिकर्ममाज्ञ० P., D.

१९. VM. ignores क्रतुम् । सचन्ते ।
वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः ।
उपमस्य and वज्रेः । These words
are explained by him in the
previous stanza. Sy. rema-
rks—शिष्टं गतम् ।

२०. असवस्युः Sy.

२१. अहमेव च P. इन्द्रोऽप्यस्मि Sy.

२२. वरुणश्चाहम् Sy.

२३. M. adds च after ते ।

२४. ०थिव्यो P. २५. महित्वेन Sy.

उर्वी । गम्भीरे । शोभमाने । यथा त्वष्टा । सर्वाणि । भूतानि । सङ्गमयति । धारयति ।
च तद्वदहमपीति ।

अहमपो अपिन्वमुक्षमाणा धारयं दिवं सदन ऋतस्य ।

ऋतेन पुत्रो अदितेऋतावोत त्रिधातुं प्रथयद्वि भूमं ॥ ४ ॥

अहमपः । अहम् । अपः । सिञ्चन्ती । अपिन्वम् । अन्तरिक्षलोकम् । धारयन् ।
उदकस्य^{११} । आवासे^{१३} । अथ परोक्षमाह—अदितेः । पुत्रः । ऋतवान् । यज्ञेनोदकेन^{१५} वा । त्रिधातुं^{१६} ।
भूमं । व्यप्रथयत^{१७}, त्रिधातुं^{१८} पृथिवी भवति 'तिस्रो भूमौः' इति मन्त्रः^{१९} ।

मां नरः स्वश्वा वाजयन्तो मां वृताः समरणे हवन्ते ।

कृशोम्याजि मधवाहमिन्द्र इयमि रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥

मां नरः^{२१} । माम् । नरः^{२२} । शोभनाश्वाः । बलिनं^{२३} कुर्वन्तः । हवन्ते । मामेव । सङ्ग्रामे ।

१. विस्तीर्णे Sy.
२. दुरवगाहे अवकाशवत्यौ वा Sy.
३. शोभनमाने M. सुरुपे Sy.
४. P. adds सति after त्वष्टा ॥
प्रजापतिरिव Sy.
५. सम्प्रैरयम् Sy.
६. भूतवानस्मि Sy.
७. VM. ignores रजसी and विद्वान् ॥
रजसी आवापृथिव्यौ ते अप्यहमेव ।
विद्वान् जानन्नहम् Sy.
८. अहमेव Sy.
९. ०ञ्चती M. सिञ्चतीः Sy.
१०. असेचयम् Sy.
११. ०पिबन्नन्तरिक्षे लो० P. ०पिबन्नन्तरीक्षे
लो० D. क्षुलोकम् । यदा उदकाधारे
स्थाने दिवमादित्यं धारयम् Sy.
१२. आदित्यस्य वा Sy.
१३. वासे D. स्थाने निमित्ते सति Sy.
१४. वन् P. ऋतावा यज्ञवान् अभूवम् Sy.

१५. अहमेव उदकेन निमित्तेन Sy.
१६. त्रिप्रकारम् Sy.
१७. भ्रम M. व्याप्तमाकाशम् Sy.
१८. व्यप्रथय P. विशेषेण प्रथयत् । सदर्थ-
मेव क्षित्यादिलोकत्रयमकार्षीत् परमेश्वरः
Sy. १९. त्रिधातु M., D.
२०. RV. II. 27. 8.
२१. P. adds अहमिन्द्रः before मन्त्रः ।
The passage त्रिधातुः...मन्त्रः
should immediately follow
त्रिधातु and precede भूमं ।
२२. VM. ignores उत ॥ उत अपि च
Sy. २३. नरं P., D.
२४. मामेव Sy.
२५. नरं D. The words माम् and
नरः are omitted by P. नेतारो
भटा अनुगच्छन्तीति शेषः Sy.
२६. सङ्ग्राममिच्छन्तः Sy.
२७. आह्वयन्ति युद्धार्थम् Sy.

शत्रुभिर्वृताः । करोमि । युद्धम् । अहम् । मधवा । इन्द्र । प्रेरयामि च युद्धे । रेणुम् । अभि-
भावुकबलः ।

अहं ता विश्वा चकरं नकिर्मा दैव्यं सहो वरते अप्रतीतम् ।

यन्मा सोमासो ममदन्यदुक्त्योमे मयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥

अहं ता । अहम् । तानि वृत्रवधादीनि । सर्वाणि कर्माणि । कृतवानस्मि । माम् ।
देवसम्बन्धि । बलम् । शत्रुभिरप्रतिगतम् । वारयति । यथा । माम् । सोमा । अमदन् ।
यथा च । उक्त्यानि । तदानीमुभौ । लोको । मत्तो विभ्यतः । अपर्यन्तपारौ, इन्द्रावरुणाभ्या-
मधिष्ठितो नून कदाचिदासीत् असदस्युरिति ।

विदुष्टे विश्वा शुर्वनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।

त्वं वृत्राणि शृण्विषे जघन्वान्तं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ७ ॥

विदुष्टे । तस्य । तवेन्द्र ! विश्वानि कर्माणि । जानन्ति । भूतानि । त्वं च तानि ।
विधातः । वरुणाय सख्ये । प्रब्रवीषि । त्वम् । वृत्राणि । घ्नन् । श्रूयसे । त्वम् । वृत्रेण

१. वताः P., D. वृताः सन्तः Sy.

२. रणम् Sy. ३. वनवान् Sy.

४. इन्द्रः सन् Sy.

५. अभिभावुकबलः D. अभिभावुकबल-
बलः P. परेषामभिभाविकबलोऽहम् Sy.

६. Omitted by M. असदस्युः Sy.

७. प्रसिद्धानि Sy.

८. अकार्षम् Sy. ९. पार० P.

१०. यस्मात् Sy. ११. अमदयन् Sy.

१२. यदा is suggested for यथा ॥
यच्च Sy.

१३. शस्त्राण्यपि ममदन् तस्मात् मत्तः Sy.

१४. छावापृथिव्यौ Sy.

१५. चलतः Sy.

१६. वारौ P., D. द्वरपारे Sy.

१७. ऽस्युदिति D.

१८. VM. ignores नकिः ॥ नैव Sy.
It goes with वारयति ।

१९. इतः परमिन्द्रावरुणयोः स्तुतिः । हे
वरुण ! Sy.

२०. कर्मणि षष्ठी । तं त्वाम् Sy.

२१. सर्वाणि Sy. २२. जानते P.

२३. भूतजातानि Sy.

२४. ऽधात् D. हे वेधः स्तोतृनामैतत् । हे
स्तोतः ! Sy. वेधा मेधाविनास Ngh.
३. 15.

२५. वरुणम् Sy.

२६. प्र is omitted by D.

२७. वित्राणि D. वैरिणः Sy.

२८. हृतवानिति Sy.

२९. जूयसे D. श्रूयसे M.

३०. किञ्च हे इन्द्र ! Sy.

वृ॒तान् । इन्द्र॑ । नि॒र्गम॑य । सि॒न्धून् ।

अ॒स्माक॑म॒त्र पित॑रस्त आ॒सन्त्सप्त॑ ऋष॒यो दौर्ग॑हे ब॒ध्यमा॑ने ।

त आ॒य॒जन्त॑ त्र॒सद॑स्युम॒स्या इन्द्रं॑ न वृ॒त्रतु॑र॒मर्ध॑दे॒वम् ॥ ८ ॥

‘अस्माकमत्र । अस्माकम् । अस्मिन् लोके । ते । पितरः । आसन् । सप्त । ऋषयः । दुर्गहकुलजाते मयि । शत्रुभिर्बध्यमाने तथेन्द्रश्च मामध्यतिष्ठत् अथेन्द्राधिष्ठित माम् । ते । आयजन्त तत्र । त्रसदस्युम् । अस्या पृथिव्या । इन्द्रम् । इव । वृत्राणां हन्तारम् । अर्धदेवम्, इन्द्रश्च स्वामी त्रसदस्युश्च तमिन्द्राधिष्ठितमयजन्तेति ।

१. आच्छन्नान् Sy.

२. ०तानीन्द्र D.

३. अगमयः Sy.

४. The passage beginning with भूतानि and ending with सिन्धून् is omitted by P. स्यन्दनस्वभावानपसङ्गन् Sy.

५. पुरुकुत्सस्य महिषी दौर्गहे बन्धनस्थिते । पत्यावराजकं वृष्ट्वा राष्ट्रं पुत्रस्य लिप्सया ॥ यद्वृच्छया समायातान् सप्तर्षीन्पर्यपूजयत् । ते च प्रीताः पुनः प्रोचुर्यजेन्द्रावरुणौ भूशम् ॥ सा चेन्द्रावरुणाविष्ट्वा त्रसदस्युमजीज-
न्त ।

इतिहासमिमं जानधृषिब्रूते ऋचाविह ॥
Sy. DDN. after these ślokas adds त्रसदस्युरिन्द्रावरुणौ त्रिष्टुभा तुष्टावेति ।

६. मस्मा० D.

७. अय अत्रास्मिन्नराजके देशेऽस्यां पृथिव्यां वा Sy., DDN.

८. The passage beginning with अस्माकमत्र and ending with ते is omitted by P.

९. पालयितार उत्पादकाः Sy., DDN.

१०. अभवन् Sy., DDN.

११. प्रसिद्धाः Sy. त एते सप्तर्षयः प्रसिद्धाः DDN.

१२. दुर्गह D. दु(दौ)र्गह० M. दुर्गहस्य पुत्रे पुरुकुत्से Sy.

१३. बध्यमाने दृढं पार्श्वेऽस्मात् Sy. दृढं पार्श्वेऽध्यमाने सति DDN.

१४. कथे० P.

१५. न्द्रातिष्ठि० M.

१६. Omitted by P.

१७. प्रादुरिन्द्रावरुणयोरनुग्रहात् Sy. ‘यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु’ DDN.

१८. अस्य पुरुकुत्सान्यै Sy.

१९. वृत्रस्य शत्रोर्हन्तारम् Sy. कीदृशं तम् ? DDN.

२०. अद्धेदे० D. अद्धेदे० P. देवानामर्धं समीपे वर्तमानम् । ‘यत् सयैषामर्धमिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः’ (TS. ५. ४. ८. ३.) इति तैत्तिरीयकम् Sy. DDN. also quotes the *Brāhmaṇas* with a slight variation and adds देवानामूर्ध्वभूतं इन्द्रं न इन्द्रमिव स्थितं पुत्रं वक्तवन्तः ।

२१. स्वमि P., D.

पुरुकुत्सानि हि वामदाय्येभिरिन्द्रावरुणा नमोभिः ।

अथा राजानं त्रसदस्युमस्या वृत्रहणं ददथुरर्धदेवम् ॥ ९ ॥

पुरुकुत्सानि हि । त्रसदस्योमिता पुरुकुत्सस्य स्त्री । वा । हि । दानं कृतवती । हे
इन्द्रावरुणौ । हविभिः । तमस्कारैश्च युक्ता । तौ युवां प्रीतो त्रसदस्युम् । राजानम् । अस्या
पृथिव्याः । ददथुः ।

राया वयं संस्रवांसो मदेम हव्येन देवा यवसेन गावः ।

तां धेनुमिन्द्रावरुणा युवं नो विश्वाहा घत्तमनपस्फुरन्तीम् ॥ १० ॥

राया वयम् । हे इन्द्रावरुणौ ! वाम् भजमाना । वयम् । धनेन । मदेम । यथा
हव्येन । देवा मदन्ति । यवसेन च । गावः । तदर्थं ताम् । धेनुम् । इन्द्रावरुणौ । युवाम् ।

१. ०त्सानि P.

२. न्ती P., D. पुरुकुत्सस्य पत्नी ऋषि-
प्रेरिता Sy.

३. या M. वाम् is suggested for
वा ॥ युवाम् Sy.

४. खलु Sy.

५. अप्रीणयत् Sy.

६. ०भिन्नम० P. स्तुतिभिश्च Sy.

७. ता P. अतो M.

८. प्रीतो P.

९. अस्यै पुरुकुत्सान्यै Sy.

१०. पृथिव्य P.

११. ददथु P., D.

दत्तवन्ताविति Sy.

१२. VM. ignores अथ । वृत्रहणम् and
अर्धदेवम् ।

वृत्रहणम् अर्धदेवमुक्तलक्षणं पुत्रम् Sy.

१३. मन्त्रदृक् कामदुष्टां प्रार्थयते Mah.

इह कामदुष्टां प्रार्थयते मन्त्रदृक् U.

१४. युवां सम्भक्तारः Sy. 'वन षण सम्भक्तौ'
इत्यस्य क्वसौ रूपम् । धनेन सम्भक्ताः
सम्पन्नाः सन्तः Mah. सम्भक्ताः सन्तः
U.

१५. P. reads यद्धनेन यद्धनेन for वयम् ।
धनेन ॥ उत्तरार्धे तामिति तदः अवणा-
विह यदोऽध्याहारः । यथा धेन्वा गृहे
सत्या Mah., U.

१६. भजेम P. हृष्टाः स्याम Mah., U.

१७. यथा हविषा सम्भक्ता देवाः Mah., U.

१८. मोदन्ते Sy.

हृष्यन्ति Mah., U.

१९. धासेन गवाह्निकादिना गावो हृष्यन्ति
Mah. गवाह्निकादिना गावो हृष्टा
भवन्ति U.

२०. तथाभूताम् U.

२१. प्रीणयित्रीं रयिम् Sy.

अस्मभ्यम् । दत्तम् । सर्वदा । अनपस्फुरन्ती गुणवतीमिति ।

IV.43.

कं उ श्रवत्कतमो यज्ञियानां वन्दारं देवः कतमो जुषाते ।

कस्येमां देवीममृतेषु प्रेष्ठां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुहव्याम् ॥ १ ॥

कं उ श्रवत् ॥ पुरुमीळहाजमीळहौ सौहोत्रौ ॥ कः । कतमः । वा । शृणोति ।

देवमध्ये । स्तोत्रम् । कतमः । देवः । सेवते । कस्य । इमाम् । देवीम् । देवमध्ये ।

१. अस्मब् P. अस्माकम् Sy.

२. अनन्यगामिनीं दत्तमित्यर्थः Mah., U.

३. विश्वस्य हन्तारौ । यद्वा विश्वाहेत्यव्ययम्, सर्वदेत्यर्थः Sy. विश्वाहेति सततं दानक्रियार्थम् U.

४. अनवस्फु P., D. अनर्वाहसिताम् Sy. स्फुरतिर्गत्यर्थः । अपस्फुरति पुरुषान्तरं गच्छतीत्यपस्फुरन्ती नापस्फुरन्ती ताम् Mah. अपेत्यापेत्य या पुरुषान्तरात्पुरुषान्तरं गच्छति साऽपस्फुरन्ती । अपस्फुरन्ती न भवतीत्यनपस्फुरन्ती ताम् U. This stanza=YV. 7. 10.

५. स श्रीणाति । राया वयश्च ससवाश्चो मदेम हव्येन देवा यवसेन गावः । तां धेनुं मित्रावरुणा युवं नो विद्वाहा वत्तमनपस्फुरन्तीमेव ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेति सादयति स यद्वाहर्जायुभ्यां त्वेति ब्रह्मवाऽऽहृतं ब्रह्म हि मित्रो ब्रह्मो हृतं वरुण एवायुः संवत्सरो हि वरुणः सम्बत्सर आयुस्तस्मादाहैष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेति SB. 4. 1. 4. 10. p. 350. Ms. D. puts the figure ॥४२॥ here 'to indicate the end

of forty-second hymn. No such number is given in P. and M.

६. 'क उ श्रवत्' इति सप्तर्चमेकादशं सूक्तम् । सुहोत्रपुत्रौ पुरुमीळहाजमीळहावृषी । त्रिष्टुप् छन्दः । अश्विनौ देवता । अत्रानुक्रमणिका—'क उ श्रवत्सप्त पुरुमीळहाजमीळहौ सौहोत्रौ त्वाश्विनं हि' (KSA. 23. 43. p. 18.) इति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरश्विने ऋतौ त्रेष्टुमे छन्दसीदमादिके द्वे सूक्ते । 'धेनुः प्रत्नस्य क उ श्रवत्' (ASS. 4. 15.) इति सूत्रितत्वात् Sy.

७. ०मीढा P., D.

८. ०होत्र D. ०हो रात्र P. Cf. KSA. 23. 43. p. 18.

९. का P., D. देवः Sy.

१०. Omitted by P. देवः Sy.

११. शृणुयात् स्तुतिम् Sy.

१२. यज्ञार्हाणां देवानां मध्ये Sy.

१३. वन्दनशीलं स्तोत्रम् Sy.

१४. तस्य P.

१५. द्योतमानाम् Sy.

१६. ०मध्य P. अमृतेषु मध्ये Sy.

१'एष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वा' इत्यधिकं यजुषि ।

प्रियतमां^१ । हृदये । श्लेषयेम । शोभनां स्तुतिम् । हविर्युक्ताम् ।

को मृळाति कतम आगमिष्ठो देवानां कतमः शंभविष्ठः ।

रथं कमाहुर्द्रवदंश्चमाशुं यं सूर्यस्य दुहितावृणीत ॥ २ ॥

को मृळाति । कः । सुखयति । को वा । अत्यन्तमागच्छति । देवाना मध्ये । कतमः । वा । अत्यन्तं सुखमुत्पादयति । कं वा । रथम् । आहुः । क्षिप्राश्वम् । क्षिप्रगन्तारमाह । तं रथमश्विनो^{११} स्वभूतम् । सूर्यस्य । दुहिता । स्वयम्बरे^{१२}वृणीत तथाऽश्विनावेव मृळयितारा-
वित्यादि द्रष्टव्यम् ।

मक्षू हि ष्मा गच्छथ ईवतो धूनिन्द्रो न शक्तिं परितम्ब्यायाः ।

दिव आजाता दिव्या सुपर्णा कया शचीनां भवथः शचिष्ठा ॥ ३ ॥

मक्षू हि । शीघ्रम् । हि । स्म । युवां गच्छथः । गमनवतः । प्रादुर्भूतान् दिवसान्^{१६} । यथा । इन्द्रः । रात्र्या गतायाम् । शक्तिमधितिष्ठति^{१७} । दिवः । आजातो । दिवि भवौ ।

१. ०तमा P., D.

प्रियतराम् Sy.

२. हृदि Sy.

३. श्लेषमयाम P., D. आययेम वा ।
अश्विनावन्तरेण स्तुतेः को देवः स्वामी
भवेदिति Sy.

४. शोभनाभोपेतां शोभनैर्हविर्भिर्युक्तां वा
Sy.

५. को मृळ्याति is omitted by P.

६. वेवः Sy.

७. सुखयेवस्मान् Sy.

८. आगन्तुतमोऽस्मद्वयं प्रति Sy.

९. ०मुल्या० P. सुखस्य भावयितुतमः ।
एवमुक्तगुणविशिष्टः को भवेदश्विना-
वन्तरेणेति भावः Sy.

१०. भुवते Sy.

११. ०माहु P. आहुः is suggested for

आह ।

१२. अश्विनो P.

१३. पत्नी Sy.

१४. ०स्वरं वृ० P. समभजत् । तं कं रथं
वेगवन्तमाहुः Sy.

१५. मक्षू P., D.

१६. 'हि स्म' इति पूरणौ Sy.

१७. गमनपथः M.

आगामिनः Sy.

१८. सुत्यासम्बन्धिनः प्रति Sy.

१९. रात्रावलीतायाम् । प्रदर्शयतीति शेषः ।
सुत्याहन्युषःकाले इन्द्रो यथा गच्छति
तद्वद् युवामपि गच्छतमित्यर्थः Sy.

२०. स्वकीयां शक्तिं यथा Sy.

२१. क्षुलोकात् Sy.

२२. आगतौ Sy.

२३. भवा M.

सुपतनौ । कया स्तुत्या । कर्मणामर्थाय । भवेत् । कर्मवत्तमौ ।

का वां भूदुपमातिः कया न आश्विना गमथो हुयमाना ।

को वां महश्चिन्त्यजसो अभीकं उरुष्यते माध्वी दत्ता न ऊती ॥ ४ ॥

का वाम् । किम् । अभवत् । युवयो । उपमानं स्तोत्रम् । कयोपमित्या । अस्मान् ।
आहूयमानौ । वागच्छथ । अश्विनौ । कं । वाम् । महतः । धनत्यागस्य । समीपे भवति ।
हे नासत्यौ । अस्मान् । रक्षतम् । मधुमना । गमनेन । दर्शनायौ ।

उरु वां रथः परि नक्षति द्यामा यत्समुद्रादभि वर्तते वाम् ।

मध्वा माध्वी मधु वां प्रुषायन्त्यत्सीं वां पृक्षौ भुरजन्त पृक्षाः ॥ ५ ॥

उरु वाम् । भृगम् । युवयो । रथः । द्याम् । परि गच्छति । यदा । अन्तरिक्षात् ।
अभ्यावर्तते मनुष्यान् प्रति । वामिति पूरणम् । यथा युवयो । हे माध्वी ! पक्वा रश्मयः ।

१. शोभनगमनौ युवाम् Sy.

२. शक्या Sy.

३. युष्मत्सम्बन्धितानां कर्मणां शक्तीनां वा मध्ये Sy. ४. भवतः M.

५. The passage beginning with गमनवतः and ending with कर्मवत्तमौ is omitted by P., D. शक्तिमत्तरौ शोभनकर्मवन्तौ वा Sy.

६. का Sy. ७. भवेत् Sy.

८. उप समीपे मातिर्मानं गुणानां परिच्छित्तिर्यस्यां सा स्तुतिः Sy.

९. स्तुत्या Sy.

१०. The passage beginning with का वाम् and ending with आहूयमानौ is omitted by P., D. आहूयमानौ सन्तौ Sy.

११. अगच्छथः M. वागच्छथे P. आगच्छथः is suggested for वागच्छथः ।

१२. को भवेत् Sy. १३. युवयोः Sy.

१४. त्यज्यते परित्यज्यते सर्वैरिति त्यजः क्रोवस्तस्य सोढा Sy. १५. आसन्नप्रवेशे Sy.

१६. ऋक्षतम् P. उरुष्यतम्—रक्षाकर्मतत् । रक्षतम् Sy.

१७. हे मधुररसस्योदकस्य जण्डारो ! Sy.

१८. कृत्या रक्षया Sy.

१९. ०नीय M. हे शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ ! Sy.

२०. VM. ignores चित् ।

२१. हे अश्विनौ ! Sy.

२२. प्रभूतम् Sy.

२३. द्युलोकस्य परितः Sy.

२४. यस्मात् Sy.

२५. समुद्रव्रवणसाधनादन्तरिक्षात् Sy.

२६. आभिमुख्येनार्वाक् गच्छति Sy.

२७. वां प्रति Sy.

२८. यदा is suggested for यथा ॥ यस्मात् Sy. २९. उक्तलक्षणौ ! Sy.

३०. पक्वा यवाः Sy.

अग्रम् । भरन्ति । तदानीं मधुमन्तां मधुना सहाविरतम् । मधु । सिञ्चन्ति ।

सिन्धुर्ह वां रसया सिञ्चदश्वान्घृणा वयोऽरुषासः परिं ग्मन् ।

तद् दूषु वामजिरं चेति यानं येन पती भवथः सूर्यायाः ॥ ६ ॥

सिन्धुः । समुद्रः । स्वभूतया नद्यां । युवयोः । अश्वान् । अस्मिञ्चत् । दीप्या युक्ताः । युवयो रसमयः । आरोचमानाः । परिगच्छन्ति । तत् । युवयोः । सुष्ठु । ज्ञायते । क्षिप्रम् । यानम् । येनेति स्पष्टम् ।

इहेह यद्वां समना पंपृक्षे सेयमस्मे सुमृतिर्वाजरा ।

उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहेह^{१०} । इह चेह^{११} च । यत् । याम् । समना योग्या समानी^{१२} । सम्पृक्ता भवति । ततः सा । इयम् । अस्माकम् । सुमतिः^{१३} । स्तुतिः । रमणीयघना भवति । रक्षतम् । स्तोतारम्^{१४} ।

१. युवयोः सोमम् Sy.
२. भरति D. प्राप्नुवन्ति । तस्मादभिवर्तते वामिति Sy.
३. मधुरेण पयसा Sy.
४. सह विरतं M.
५. मधुरं सोमरसम् Sy.
६. सिञ्चन्त्यध्वयः Sy.
७. VM. ignores सीम् ॥ सीं सर्वतः Sy. द. समुद्र P. सिन्धुः स्यन्दमानो मेघ उदकं वा Sy.
८. स्वभूतया P., D.
१०. रसेन Sy.
११. अस्मिञ्चत् P. असेचयत् Sy.
१२. युक्ता M.
१३. पक्षिसदृशा वेतारो गन्तारो वाहवाः Sy.
१४. आरोचमानाः सन्तः Sy.
१५. गच्छन्ति P., M. परितो गच्छन्ति Sy.
१६. अजिरम्-क्षिप्रनामैतत् Ngh. 2. 15.
१७. ज्ञानं M. गमनसाधनं प्रसिद्धो रथः Sy.

१८. P. adds यदान्तरिक्षा before स्पष्टम् ॥ येन रथेन Sy.
१९. VM. ignores ह । ऊ । पती । भवथः and सूर्यायाः ॥ सूर्यायाः । पती पालयितारो वोढारो भवथः स रथश्चेतीति Sy.
२०. हे अश्विनौ ! Sy.
२१. अस्मिन्नेव यज्ञे Sy.
२२. यस्माद् यथा वा सुमत्या Sy.
२३. तौ युवां सुमत्या Sy.
२४. सवना M. समानमनस्कौ सवृषावित्यर्थः Sy. २५. समनी M.
२६. संवृक्ता M. स्तुत्या संयोजयामि Sy.
२७. इहानीं क्रियमाणा Sy.
२८. अस्मिन्नेव यज्ञे फलवती भवत्विति शेषः Sy.
२९. शोभनस्तुतिः Sy.
३०. रमणीयं वनं D. हे रमणीयाशौ Sy. 'अश्वं वैवाजः' SB. 9. 3. 4. 1. P. 728.
३१. गरितारं स्तोतारं माम् Sy.

युवाम् । खलु । हे नास्त्यौ । कामः । आपः । युवामेव प्रतिगच्छन् भवति ।

IV.44.

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुजयमश्विना संगंति गोः ।

यः सूर्या वहति बन्धुरायुर्गिर्वाहसं पुरुतमं वसूयुम् ॥ १ ॥

तं वाम् । तम् । युवयो । रथम् । वयम् । अद्य । ह्वयामः । पृथुवेगम् । अश्विनौ । सङ्गमनम् । उदकस्य । यः । सूर्यदुहितरम् । वहति । बन्धुरवान् । तं गिरा वोढारम् । महत्तमम् । धनानीच्छन्तं ह्वयामः ।

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनथः शचीभिः ।

युवोर्वपुरमि पृच्छः सचन्ते वहन्ति यत्ककुहासो रथे वाम् ॥ २ ॥

युवम् । युवाम् । श्रियम् । अश्विनौ ! हे देवपुत्रौ ! देवतानां मध्ये । ताम् । प्रयच्छथ ।

१. अश्विनौ ! Sy. २. अस्मदीयः Sy.

३. आपः seems to be the explanation. आप is therefore suggested for आपः ॥ प्राप्तः Sy.

४. आवयैवा० P., M.

५. Ms. D. puts the figure ॥४३॥ here to indicate the end of forty-third hymn. No such number is given in P. and M.

६. 'तं वां रथम्' इति सप्तर्षं द्वादशं सूक्तम् । पुरुमीळहाजमीळहावेव ऋषी । त्रिष्टुप् छन्दः । अश्विनौ देवता 'तं वाम्' (KSA. 23. 44. p. 18.) इत्यनुकान्तम् । प्रातरनुवाकादिवनशस्त्रयोश्चत्तो विनियोगः Sy. ७. The words तं and वाम् are omitted by P.

८. स्तोतारः Sy.

९. सुत्याहनि Sy.

१०. आह्वयामः Sy.

११. पृथुद्वेगम् P. पृथुद्वेगमम् D. प्रथितवेगम् Sy.

१२. सङ्गमयितारम् Sy.

१३. गवाम् Sy. १४. रथः Sy.

१५. सूर्याम् Sy. १६. वारयति Sy.

१७. वयुवान् P. वयुरवान् D. रथे निवासाधारभूतः काष्ठो बन्धुरं तद्वान् Sy.

१८. गिरां स्तुतीनां वोढारम् Sy.

१९. महत्तं D. महत्तत् P. प्रभूततमम् Sy.

२०. धनं निच्छन्तं P. वसुमन्तम् Sy.

२१. ०पुत्रो M. हे दिवो नपाता आदित्यस्य पुत्रस्थानीयो ! द्युलोकस्य वा न पातयितारौ ! Sy.

२२. वेवते । विभक्तिव्यत्ययः Sy.

२३. ०वतामध्ये P., D.

२४. प्रसिद्धाम् Sy.

२५. ०थ D. सम्मज्जेथे । यद्वा वनतिर्दानार्थः Sy.

कर्मभिः । युवयो । शरीरम् । अन्नाद्यानि । सेवन्ते । वहन्ति । यदि । अग्वाः । रथे ।
वाम् ।

को वाम्धा करते रातहंव्य ऊतये वा सुतपेयाय वाकैः ।

ऋतस्य वा वनुषे पूव्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तत् ॥ ३ ॥

को वाम् । कः । वाम् । अद्य । करोति । दत्तहविष्कः । रक्षणाय । सोमपानाय ।
च । स्तोत्रे । यज्ञस्य । वा । भजनाय युवयो । पुरातनाय । अन्नम् । नियच्छन् । आवर्तयन्ति ।
भवन्ती ।

हिरण्ययेन पुरुभू रथेनेमं युजं नासत्योप यातम् ।

पिबाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधथो रत्नं विधत्ते जनाय ॥ ४ ॥

हिरण्ययेन । हिरण्ययेन । रथेन । बहुषु भवन्ती ! शिष्टं स्पष्टम् ।

१. कर्मभिः शक्तिभिर्वा Sy.
२. अन्नाद्यनिव P., D. सोमलक्षणानि Sy.
३. प्राप्तुवन्ति Sy.
४. यदा Sy.
५. अदवद्यदाः P., D. महान्तोऽग्वाः !
यद्वा स्तुतयो वा युवां रथे वहन्ति Sy.
६. रथा P., D.
७. व P. वा D.
८. यजमानः Sy.
९. युवयोः Sy.
१०. मध्ये D.
११. कुर्यात् स्तुतिम् Sy.
१२. दत्तसोमः Sy.
१३. वा Sy.
१४. मन्त्रैः Sy.
१५. यज्ञज्ञवयस्य P. यज्ञवयस्य D.
उदकस्य Sy.
१६. भजमानाय P., D. सम्भजनाय Sy.
१७. पुराणाय Sy.
१८. ०तनीयाञ्चं M. ०तनायोञ्चं P. नम-

- स्कारम् Sy.
१९. कुर्वाणः Sy.
२०. आवर्तयेद्यज्ञं प्रति Sy.
२१. हे अश्विनौ ! Sy.
२२. VM. explains वा once only.
२३. हिरण्ययेन D.
२४. Omitted by P.
२५. हे पुरुभू बहु भवन्ती नासत्यौ ! Sy.
२६. VM. ignores इमम् । यज्ञम् ।
नासत्या । उप । यातम् । पिबाथः ।
इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधथः ।
रत्नम् । विधत्ते and जनाय ॥
Sy. explains these words in
the following manner—इमं
यज्ञं उपयातम् । सोम्यस्य सोमसम्ब-
न्धिनः । मधुनो मधुररसस्य । कर्मणि
षष्ठ्यी । सोमरसं पिबाथः पिबथः ।
विधत्ते परिचरते जनाय मह्यं रत्नं
रमणीयं वनं दधथो धारयथः । दधते-
र्दानार्थस्य लोटि रूपम् Sy.

उद्धां पृक्षासो मधुमन्त ईरते रथा अश्वास उषसो व्युष्टिषु ।

अपो गन्तुस्तम् आ परीवृतं स्वर्णं शुक्रं तन्वन्त आ रजः ॥ २ ॥

उद्धाम् । उद्गच्छन्ति । युवयो । अन्नादीनि । प्रातः । मधुसयुक्ता । तमः । अप-
गमयन्त । परिवृत्य स्थितम् । उदकम् । इव । निर्मलम् । ज्योतिः । सर्वतो विस्तारयत इति ।

मध्वः पिबतं मधुपेभिरासमिंरुत प्रियं मधुने युञ्जाथां रथम् ।

आ वर्तुनि मधुना जिन्वथस्थो दृतिं बहेथे मधुमन्तमश्विना ॥ ३ ॥

मध्वः । सोमम् । पिबत । सोमपेभिः । आस्यै । अपि च । प्रियम् । रथम् । सोम-
पानार्थम् । युञ्जाथाम् । आसिञ्चतम् । मार्गस्य । पद्धतिम्, गमनमार्गम् । पीतशिष्टेन
मधुना । मधुपूर्णं च । दृतिं कृत्वा । बहूतमिति ।

१. उन्मुखं गच्छन्ति Sy.

२. आवि refers to रथाः and अश्वासः ॥
पृक्षास्त्रिविधान्वन्तः । अश्वयुक्ता रथाः ।
यद्वा मधुमन्तः पृक्षाः, रथाः, अश्वासो-
श्वाः Sy.

३. व्रतं P., D. उषसो व्युच्छनेषु सत्सु
Sy.

४. मधुना युक्ताः P. सोमरसोपेताः Sy.

५. तमेवागमयन्तः P. तमेवागमयन्तः D.
अपाकुर्वन्तः Sy.

६. परितो व्याप्तम् Sy.

७. आवित्यः Sy.

८. निर्मल P., M. दीप्तम् Sy.

९. तेजश्च Sy.

१०. आकाशश्चा Sy.

११. ०यन्तः is suggested for ०यतः ॥
तन्वन्तः । यद्वा रजोज्जरिक्तं शुक्रं
दीप्तं तन्वन्तः Sy.

१२. VM. ignores one आ ।

१३. मध्वं D.

१४. मधुरं सोमरसम् Sy.

१५. पिबतम् is suggested for पिबत ।

१६. सोमवेवोत्स्यैः P. सोमपेपोत्स्यैः D.
सोमपैः is suggested for सोम-
पेभिः ॥ सोमपानार्हः Sy.

१७. प्रिय M.

१८. मधुलाभाय Sy.

१९. अश्वैर्युक्तं कुरुतम् Sy.

२०. आ गच्छतमिति शेषः Sy.

२१. ०त P. प्रीणयतम् । यद्वैकं वाक्यम्,
पयो वर्तनिमाकाशं जिन्वथः Sy.

२२. तन्वन्तमयन्तम् Sy.

२३. वर्तनं P. यजमानम् Sy.

२४. मधुमन्तम् Sy.

२५. वारयथः Sy.

२६. VM. ignores अश्विना ।

हंसासो ये वां मधुमन्तो अक्षिधो हिरण्यपर्णा उहुव उपबुधः ।

उदग्रतो मन्दिनो मन्दिनिस्पृशो मध्वो न मन्तुः सर्वानानि गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासः । अक्षिधोः । ये । युवयोः । मधुमन्तः । अक्षीणाः । हिरण्यपर्णा । वोढारः ।
उपबुधः । उदकस्थ गमयितारः । मादयितारः । मदकरस्य सोमस्य निष्प्रष्टारस्तैः । मधूनि ।
इव । मक्षिकाः । सबनानीव । गच्छथः ।

स्वध्वरासो मधुमन्तो अग्रयं उस्त्रा जरन्ते प्रति वस्तोरश्विना ।

यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्ष्णः सोमं सुषाव मधुमन्तमद्रिभिः ॥ ५ ॥

स्वध्वरासः । शोभनयज्ञाः । सोमवन्तः । यजमानानां होतृत्वमास्थिता अग्नयः ।
अश्विनौ गत्वा । अर्द्ध । प्रतिस्तुवन्ति । यदि । निर्णिक्तहस्तः । क्षिप्रकारो । यजमानः ।
सोमम् । रसवन्तम् । प्रावभिः । सुनोति ।

१. हंसासः अक्षिधो गन्तारः Sy.

२. ०न्तो P., D. माधुयोपेताः Sy.

३. अद्रोणधारः Sy.

४. हितरमणीयपर्णाः Sy.

५. ०षवु० D. उपसि बुध्यमानाः Sy.

६. गमयितो P. उदकस्थ प्लावयितारः Sy.

७. हर्षयितारः Sy.

८. Omitted by M.

९. ०स्प० P., D.

१०. मधु Sy.

११. Omitted by P., D. मन्दिनिस्पृशः

—मन्दिनं सोमं स्पृशन्तः । इत्थंलक्षणा

अक्षवा ये सन्ति तैरश्वैः Sy.

१२. मक्षिका P.

१३. सबनानीव P. सबनानि अस्मदीयानि Sy.

१४. गच्छथ P.

१५. शोभनयागसाधनाः Sy.

१६. होतव्यसोमवन्तः Sy.

१७. आग्नेयः P. आग्नयः D. गार्हपत्यादयः Sy.

१८. गत्वाणि P. अन्वहमुषःकाले Sy.

१९. स्तुवन्ति Sy.

२०. यदा Sy.

२१. ०स्तं M. समन्त्रेणोदकेन शोषितहस्तः Sy.

२२. कर्मणस्तारयिता Sy.

२३. विविधं द्रष्टाध्वर्युः Sy.

२४. मधुमन्तम् Sy.

२५. अभिषुतवान् । तदा तेज्जनयः स्तुवन्ति तस्मादागच्छतमित्यर्थः Sy.

२६. VM. ignores उस्त्रा ॥ उस्त्रा सह निवसन्तौ Sy.

आकेनिपासो अहमिदर्विध्वतः स्वर्णं शुक्रं तन्वन्त आ रजः ।

ध्वरश्चिदश्चान्ययुजान ईयते विश्वां अनु स्वधया चेतस्पथः ॥ ६ ॥

आकेनिपासः । आसन्ने प्रातः सवने नितरा पातारः । दिवसेभ्यः । भृशं शरीरं धूनयन्तः ।
उदकम् । इव । निर्मलम् । तेजः । कुर्वाणा गच्छन्ति । भवतोरङ्गवान् । सूर्यः । अपि ।
भवद्भ्या महः स्वरथे नियुञ्जानः । गच्छति । तौ युवां सर्वान् । मार्गान् । अश्वेनोदकेन वा
प्रदित्सितेन सह गच्छन्तौ । अनुक्रमेण जानीथो दैव्यान् पार्थिवाश्च ।

प्र वामवोचमश्विना धियंघा रथः स्वश्वो अजरो यो अस्ति ।

येन सद्यः परि रजांसि याथो हविष्मन्तं तरणिं भोजमच्छ ॥ ७ ॥

• प्र वाम् । प्रावोचम् । हे अश्विनौ ! कर्मणो विधाता । युवयो । यः । रथः । स्वश्वः ।
जरारहितः । विद्यते । येन । समानेऽहनि । सर्वान् लोकान् । परिगच्छथः । हविष्मन्तम् ।
क्षिप्रकारिणम् । यजमानम् । प्रति तमिति ।

१. आके P., D.
२. आकेऽन्तिके निपतन्तीत्याकेनिपा रश्म-
यस्ते च Sy. ३. अहोभिः Sy.
४. शरीरान् D.
५. कम्पयन्तो ध्वंसयन्तो वा तमांसि Sy.
६. आवित्यः Sy.
७. वीप्तम् Sy. ८. रजः Sy.
९. आ तन्वन्तो भवन्त्यश्विनोरङ्गवाः Sy.
१०. भरतोः P.
११. सोऽप्येपि M. च Sy.
१२. सारथे P., D. १३. योजयन् Sy.
१४. हे अश्विनौ ! युवाम् Sy.
१५. विश्वान् Sy.
१६. आगमनमार्गाननुक्रमेण Sy.
१७. अश्वेन सोमलक्षणेन Sy.
१८. गच्छथौ P.
१९. चेतयथः प्रज्ञापयथः Sy.
२०. प्रवो० P. प्रवोमि स्तोमि Sy.

२१. कर्मणां धारकोऽहम् Sy.
२२. Omitted by P.
२३. रथः is suggested for रथ ।
२४. स्याद्वः P., D.
२५. अजीर्णो नित्यनूतनोऽजरयिता वा Sy.
२६. अस्ति Sy.
२७. रथेन Sy.
२८. तदानीमेव Sy.
२९. परियायः Sy.
३०. तेन रथेन हविष्मन्तं सोमादिहविर्युक्तम्
Sy. ३१. तारकं शीघ्रगामिनम् Sy.
३२. भोजयितारमस्मद्यागम् Sy.
३३. अच्छ प्राप्तुम् । आगच्छतमिति शेषः Sy.
३४. Ms. D. puts the figure ॥४५॥
here to indicate the end
of forty-fifth hymn. No
such number is given in P.
and M.

IV.46.

अग्रं पिबामधूनां सुतं वायो दिविष्टिषु । त्वं हि पूर्वपा असि ॥ १ ॥

अग्रं पिब । अग्रम् । पिब । सोमानाम् । सुतम् । वायो । दिवगस्यागमनेपु प्रातः ।
त्वम् । हि । पूर्व पिबसि ।

शतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वाँ इन्द्रसारथिः । वायो सुतस्य तृप्तम् ॥ २ ॥

शतेन । बहुभिः । प्रागमनैः । अस्माकम् । इन्द्रसारथिः । वायुः सोमेन तृप्तम् ।
प्रत्यक्षमाह—वायो । त्वं चेन्द्रश्च । सोमेन तृप्तमिति ।

१. पञ्चमेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्र
'अग्रं पिब' इति सप्तचं प्रथमं सूक्तं वाम-
देवस्यार्थं गायत्रम् । कुत्स्नमिन्द्रवायु-
देवताकम् । आद्या केवलवायव्या ।
तथा चानुक्रान्तम्—'अग्रं वायव्याद्यैन्द्र-
वायवं तु गायत्रम्' (KSA. 23. 46.
p. 18.) इति । सूक्तविनियोगो
लङ्घिकः । आद्ये द्वे ऐन्द्रवायवग्रहस्य
याज्ये । तथा च सूत्रितम्—'अग्रं
पिबामधूनामिति याज्ये अनवानम्'
(AŚS. 5. 5.) इति Sy.

२. इन्द्राविष्यः पूर्वम् Sy.

३. The words अग्रम् and पिब are
omitted by M.

४. मधुररसानां सोमानां सन्बन्धिनम् Sy.

५. अभिषुतं रसम् Sy.

६. कुत्रेति तदुच्यते । दिवः स्वर्गस्य प्राप-
केषु यज्ञेषु । यद्वा अस्माकं दिवः स्वर्ग-
स्यैषणेषु निमित्तेषु Sy. ७. स्वं M.

८. क्षलु । हिशब्दः 'देव दक्षिणे पूर्वपेयम्'

(RV. VII. 92. 1^d) इत्यादिमन्त्रा-
न्तरप्रसिद्धिद्योतनार्थः Sy.

९. वायोरप्रपानं 'देवा वै सोमस्य राज्ञोऽप्र-
पेये न समपादयन्नहं प्रथमः पिबेयम्'
(AB. 2. 25.) इत्यादिब्राह्मणे स्पष्ट-
मात्मनाम् । तत्र हि वायुराजिं प्रथमं
वाचित्वाप्रपानं लब्धवान् Sy.

१०. अपरिमितैः Sy. ११. अभित एषणीयैः
कामैर्निमित्तभूतैरागच्छेति शेषः Sy.

१२. अस्मदीयं सोमम् Sy.

१३. इन्द्रसहायः सन् त्वम् Sy.

१४. आगत्य च सुतस्य सुतमभिषुतम् Sy.

१५. पिबतं त्वमिन्द्रश्च । इन्द्रस्य साहित्यं
ब्राह्मण एवोक्तम्—'तत्तुरीयभागिन्द्रोऽ-
भवत्त्रिभागवायुः' इति तुरीये हैव सङ्-
ग्रहीतारो बद्धन्तेऽमुनैवानूकाशेन यद्व
इन्द्रः सारथिरिव भूत्वोदजयत्' (AB.
2. 25.) इति वा Sy.

१६. VM. ignores नियुत्वाँ ॥ नियु-
त्विस्तद्वान् Sy.

आ वां सहस्रं हरय इन्द्रवायु अभि प्रयः । वहन्तु सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ वाम् । अस्माकमन्नाथम् । वहव । अश्वा । वाम् । आवहन्त्विति ।^१

रथं हिरण्यवन्धुरमिन्द्रवायु स्वध्वरम् । आ हि स्थाथो दिविस्पृशम् ॥ ४ ॥

रथम् । रथम् । हिरण्यवन्धुरम् । शोभनयज्ञहेतुम् । आतिष्ठथ । हि । दीप्ते.

स्पृष्टारम् ।^{११ ११}

उत्तरास्तिस्रो निगदव्याख्याताः ।

रथेन पृथुपाजसा दाश्वासमुप गच्छतम् । इन्द्रवायु इहा गतम् ॥ ५ ॥

[रथेन पृथुपाजसा] ।^{११}

इन्द्रवायु अयं सुतस्तं देवेभिः सजोषसा । पिबतं दाशुषो गृहे ॥ ६ ॥

[इन्द्रवायु] ।^{११}

१. अक्षं प्रति Sy.

२. सहस्रसङ्ख्याकाः Sy.

३. अश्वाः त्वरयन्तः सन्ति । अत्र हरि-
शब्देऽन्वयसामान्यवचनः Sy.

४. युवाम् Sy. ५. VM. ignores
इन्द्रवायु । अभि and सोमपीतये ।

६. M. adds हिरण्यवन्धुरं after रथम् ।

७. Omitted by M.

८. ०प्मयं बन्धु० P., D. ०वन्धुरम् is
suggested for ०वन्धुरम् ॥ हिर-
ण्यमयनिवासाधारकाष्ठोपेतम् Sy.

९. शोभनाध्वरवन्तम् Sy.

१०. आस्थितौ Sy.

११. ०ष्ठतोहि M. खलु । यस्मादेवं तस्मा-
दागच्छतमित्यर्थः । स्वध्वरं प्रत्यास्थाप्य
इति वा व्याख्येयम् Sy.

१२. स्पृष्टा० P. क्षुलोकस्पर्शिनम् Sy.

१३. VM. ignores इन्द्रवायु ।

१४. ०ता P. Ms. D. puts the
figure ॥४६॥ here to indicate
the end of forty-sixth hymn.
No such number is given
in P. and M.

१५. 'रथेन पृथु' इत्यादिकस्तृचो दशरात्रे
पञ्चमेऽहनि प्रउगशस्त्र ऐन्द्रवायवो
द्वितीयः । सूत्रितञ्च 'रथेन पृथुपाजसा
वहवः सूरचक्षसः' (ASS. 7. 12.)
इति Sy. १६. The *pratika* is
supplied by the Editor.

१७. हे इन्द्रवायु ! पृथुपाजसा प्रभूतबलेन
दाश्वासं वातारं यजमानम् । उपगच्छ-
तम् । तदर्थमिह अस्मिन् यज्ञे आगतम्
आगच्छतम् Sy. १८. हे इन्द्रवायु !
अयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तं सोमं देवेभिः
देवैः सजोषसा समानप्रीतो दाशुषः
हविर्वातुः गृहे यागशालायां पिबतम् Sy.

इह प्रयाणमस्तु वाभिन्द्रवायु विमोचनः । इह वां सोमपीतये ॥ ७ ॥

[इह प्रयाणम्] ।

IV.47.

वायो शुक्रो अयामि ते मध्वो अग्रं दिविष्टिषु ।

आ याहि सोमपीतये स्वाहो देव नियुत्वता ॥ १ ॥

वायो । वायो ! शुक्रवर्णस्त्वमसि । प्रेरयामि । तुभ्यमैन्द्रवायवे ।
सोमस्य । अग्रम् । दिवसस्यागमनेषु । त्वमागच्छ । सोमपानाय । स्पृहणीय । देव !
नियुत्वता रथेन ।

१. The *prurika* is supplied by the Editor.

२. हे इन्द्रवायू ! वां युवयोः । इह अस्मिन् यज्ञे । प्रयाणं गमनमस्तु । इह अस्मिन्नेव यज्ञे वां सोमपीतये विमोचनमश्वानामस्तु । पर्यवसानत एकार्थत्वेऽप्यावरार्थत्वावविरोधः Sy.

३. 'वायो शुक्रः' इति चतुष्टयं द्वितीयं सूक्तमानुष्टुभं वायव्यमैन्द्रवायवम् । आद्या केवलवायव्या । अत्रानुक्रमणिका—'वायो' चतुष्कमाद्या वायव्यानुष्टुभं तु' (KSA. 23. 47. p. 18.) इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । आद्या वशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतुचे प्रथमा । 'वायो शुक्रो अयामि ते विहि होत्रा अवीताः' (ASS. 7. 11.) इति सूत्रितम् Sy.

४. वायोः P.

५. अतर्चयादिना वीप्तोऽहम् Sy. शुक्रो ग्रहः Mah., U.

६. आययामि । अयतिरन्तर्भावितपर्यर्थः Sy. आगच्छतु Mah., स्वयमेवागच्छतु U.

७. त्वाम् Mah. त्वां प्रति U.

८. '०न्द्र० D. तुभ्यरमेन्द्र० P.

९. मधुरं सोमरसम् । कर्मणि षष्ठी Sy. मधुनो रसस्य Mah. रसस्य U.

१०. इतरेभ्यः पूर्वम् Sy. सारभूतः । यज्ञरसेषु शुक्रो ग्रहः सारभूत इत्यर्थः Mah. सारभूतः U.

११. किमर्थम् ? दिवो द्युलोकस्यैषणेषु सत्सु Sy. द्यौरिष्यते प्रार्थ्यते याभिस्ता विविष्टयो यज्ञा ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेतेत्युक्तेः Mah. यज्ञेऽप्यर्थः U.

१२. आगतश्च M. आयाहि Sy.

१३. ०य P. स्पृहणीयस्त्वम् Sy. स्पृहायोग्यो यजमानादिभिः स्पृहणीयः Mah.

१४. नियुद् वायोः प्रतिनियतोऽश्वः । तेन साधनेन Sy. अश्ववता रथेन Mah.

नियुच्छस्त्वता मन्त्रेण स्तूयते U.

This stanza=YV. 27. 30.

तिष्ठ उत्तरा निगदसिद्धाः—

इन्द्रश्च वायवेणां सोमानां पीतिमर्हथः ।

युवां हि यन्ती-वा निम्नमापो न सध्यक् ॥ २ ॥

[इन्द्रश्चेति] ।

वायुविन्द्रश्च शुष्मिणा सरथं शवसस्पती ।

नियुत्वन्ता न ऊतय आ यातुं सोमपीतये ॥ ३ ॥

[वायो इति] ।

या वां सन्ति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा ।

अस्मे ता यज्ञवाहसेन्द्रवायु नि यच्छतम् ॥ ४ ॥

[या वामिति] ।

१. Ms. D. puts here the figure ॥४७॥ to indicate the end of forty-seventh hymn. No such number is given in P. and M.

२. 'इन्द्रश्च' इत्यादिस्तुचो दशरात्रे चतुर्थे-
१. 'इन्द्रश्च' इत्यादिस्तुचो द्वितीयः । सूत्रितञ्च—
'इन्द्रश्च वायवेणां सोमानां चिकितान
शुक्ल' (ASS. 7. 11.) इति
Sy.

३. The *pratika* is supplied by the Editor.

४. हे वायो ! त्वम् इन्द्रश्च एवां गृहीतानां
सोमानां पीतिं पानम् अर्हथः । युवां हि
अस्तु इन्द्रश्चः सोमाः यन्ति प्राप्नुवन्ति ।
निम्नां कांतमवशः आपो न सध्यक्

उदकानि यथा सहैव गच्छन्ति तद्वत्
सर्वे सोमा युवां हि यन्ति Sy.

५. हे वायो ! त्वम् इन्द्रश्च हे शवसस्पती !
शुष्मिणा बलवन्तौ नियुत्वन्ता नियुत्सं-
ज्ञकाश्चवन्तौ युवां सरथं समानमेव
रथमारुह्येति शेषः । न ऊतये रक्षणाय
सोमपीतये सोमपानायात्र आ यातम्
आगच्छतम् । यद्वा सरथमधितिष्ठतम्
आरुह्य चायातमिति च वाक्यद्वयम्
Sy.

६. हे नरा ! नेतारौ ! हे यज्ञवाहसा !
यज्ञवाहकौ ! इन्द्रवायु ! याः पुरुस्पृहः
बहुभिः स्पृहणीयाः नियुतः सन्ति ।
अस्मे अस्मभ्यं दाशुषे हविर्बलवते यज-
मानाय सर्वं ताः नियुतः नि यच्छतम्
Sy.

IV.48.

विहि होत्रा अवीता विपो न रायौ अर्यः ।

वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ १ ॥

१ विहि । कामयस्व । स्तुतिवाचः । असेविता नवतराः । विप्रस्य । इव यजमानस्य ।

वनानि । स्वामी त्वम् । वायविति स्पष्टम् ।

निर्युवाणो अशस्तीनियुत्वा इन्द्रसारथिः ।

वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ २ ॥

निर्युवाणः । पृथक् कुर्वन् । वाघाः । शिष्टं स्पष्टम् ।

अनु कृष्णे वसुधित्ती येमाते विश्वपेशसा ।

वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ३ ॥

अनु । अनुनियच्छतः । कृष्णवर्णा रात्रिः । विश्वरूपमहृश्च । निहितहविर्धाने वायुम् ।

१. 'विहि होत्राः' इति पञ्चचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेव्यं वायव्यम् । अत्रानुक्रमणिका —'विहि पञ्च वायव्यम्'(KSA. 23. 48. p 18) इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । आद्या वशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतुचस्य द्वितीया । तथा च सूत्रितम्—'विहि होत्रा अवीता वायो शतं हरीणाम्' (AŚS. 7. 11.) इति Sy.

२. M. adds होत्रा after विहि ।

३. भक्षय Sy.

४. होमसाधिकाः सोमाहुतीः Sy.

५. नाव० P.

अन्यैः पूर्वमभक्षिताः Sy.

६. शत्रूणां वेपयिता राजा Sy.

७. वनानि सम्पादयेति शेषः Sy.

८. स्तोतुर्मम Sy.

९. वायमिति M.

१०. VM. ignores वायो । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । and पीतये ॥ हे वायो ! चन्द्रेण आवाकन रथेना-याहि सुतस्य सोमस्य पीतये वानाय Sy.

११. निःशेषेण नियोजयन् Sy.

१२. अशस्तीः अभिशस्तीः Sy.

१३. VM. ignores नियुत्वान् । इन्द्र-सारथिः and the second hemis-
tich. हे वायो ! त्वम् । नियुत्वान्
नियुत्तकाववान् । इन्द्रसारथिः
इन्द्रसहायः सन् आयाहि Sy.

१४. अनुः P. M. adds कृष्णे after अनु ।

१५. यचक्षत D. अनुगचक्षतः Sy.

१६. ०वर्णं P., D. कृष्णवर्णं Sy.

१७. रात्रीः P.

१८. विश्वरूपे आवापुषिव्यौ त्वाम् Sy.

१९. वसुनां वाघ्यौ Sy.

अवशिष्ट स्पष्टम् ।

बहन्तु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ४ ॥

बहन्तु त्वा । मनोवेगाः । रथे युक्ता । नव । नवतिश्चाश्वाः । त्वाम् ।

वहन्तु ।

वायो शतं हरीणां युवस्व पोष्याणाम् ।
उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥ ५ ॥

वायो । वायो ! शतम् । अश्वानाम् । पोषनिमित्तानाम् । रथे निमित्थम् । अपि ।

वा । तव । सहस्राश्वयुक्तस्य । ते सर्वैर्युक्तो रथः । आगच्छतु । बलेन ।

१. VM. ignores the second hemistich.

२. नोवे० P., D.
मनःसमानगतयः Sy.

३. परस्परसंयुक्ताः Sy.

४. नवोत्तरनवतिसंख्याका अश्वाः Sy.

५. वारयन्तु Sy.

६. VM. ignores the second hemistich of the stanza.

७. 'वायो शतम्' इति पञ्चमी पूर्वोक्त एव तृचे तृतीया । सूत्रं पूर्वमेवोक्तम् Sy.

८. हरीणाम् Sy. हरितवर्णानामश्वानाम् BB.

९. पोषणीयानाम् Sy. पोषे साधूनामिति 'तत्र साधुः' इति यत् BB.

१०. ०श्याणि D. ०श्यामि P. योजय Sy. मिश्रय रथे याजयास्मि

मागन्तुम् । यौतेर्व्यत्ययेन शः BB.

११. च Sy.

१२. सहस्रसङ्ख्यापूरका अश्वाः Sy. हरि-
सहस्रवतः । . . सहस्रं हरीणां रथे युज्य-
तामिति सामर्थ्याल्लभ्यते । यद्वा ते
हरयः सहस्रिणः सहस्रसङ्ख्यावन्तो रथे
युज्यन्ताम् BB.

१३. क्ता P. तैर्युक्तः Sy. तत एवंयुक्तो
रथः BB.

१४. अस्मत्सकाशमागच्छतु BB.

१५. बलेन सहितः BB.

१६. This stanza=TS. 2. 2. 12.

7. Ms. D. puts the figure
॥४८॥ here to indicate the
end of forty-eighth hymn.
No such number is given
in P. and M.

IV.49.

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्राबृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १ ॥

इदं वाम् । इदम् । हविर्हूयते । युवयोः । आस्ये । तथा मदकरे । उक्थम् । च । शस्यते ।

अवशिष्टो वर्ग स्पष्टः—

अयं वां परि पिच्यते सोम इन्द्राबृहस्पती । चारुर्मदाय पीतये ॥ २ ॥

[अयं वामिति] ।

१. 'इदं वामास्ये' इति षडृचं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रमैन्द्राबार्हस्पत्यम् । अत्रानुक्रमणिका—'इदं वां षळैन्द्राबार्हस्पत्यं गायत्रम्' (KSA. 23. 49. p. 18.) इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः Sy.

२. सोमरूपम् प्रक्षिपातीति शेषः Sy. हविरास्यस्यमेवेदं मन्तव्यं न यत्नसाध्यम् । यद्वा इदं हविर्युवयोरास्ये जुहोमीति शेषः BB. प्रक्षिप्तं सद् हविः प्रियमस्त्विति शेषः SKN. यद् वयं दद्यास्तत् Dur.

३. युष्मदीये Sy.

४. मुखे Sy. अग्न्याख्ये मुखे SKN.

५. मवजनकम् Sy. मवकरत्वात् SKN. मवश्च प्रतिगरेण सह तच्च प्रियमस्त्वित्येतवाशास्महे Dur. मवहेतुश्च युवयोः । यद्वा उक्थं शास्त्रं मवः प्रतिगरस्तदुभयमपि युवयोः प्रियत्वाच्छस्यत एवेदं हविरपि युवयोः प्रियत्वाद् मया हूयत इति । यद्वा उक्थं मवश्च शस्यते यदर्थं स सोम एवेदं हविः । याभ्यां

वोक्थं मवश्च शस्यते तयोर्युवयोरिदं हविरिति BB.

६. शास्त्रम् Sy. तदुक्थम्, तदर्थं तदपि प्रियमस्त्वित्यनुषङ्गः SKN. यत्चेदमुक्थम् Dur. उक्थं शास्त्रं तदपि होत्रा शस्यते युवयोः प्रियम् BB.

७. होत्रादिभिर्यच्छस्यते SKN.

८. VM. ignores प्रियम् and इन्द्राबृहस्पती ॥ प्रियं प्रियमस्त्विति शेषः SKN. प्रियमिष्टम् Dur. N. 7. 10. SKN. III. 57. This stanza=TS. 3. 3. 11. 1.

९. The *pratika* is supplied by the Editor.

१०. हे इन्द्राबृहस्पती ! वाम् आस्ये चारुः शोभनः अयं सोमः परिविच्यते परितो दीयते । मवाय हर्षाय, पीतये पानाय च Sy. हे इन्द्राबृहस्पती ! अयं सोमः सोमसदृशं हविश्चाख्यीप्तिसान् मदनसमर्थौ वा वां युवयोर्मवाय मवार्थं पीतये पानाय परिविच्यते सर्वतः पूर्यते BB.

This stanza=TS. 3. 3. 11. 1.

पुरः । दधिरे । मोदनवाचम् ।

धुनेतयः सुप्रकृतं मदन्तो बृहस्पते अभि ये नस्तत्से ।

पृषन्तं सृष्टमदब्धमूर्ध्वं बृहस्पते रचतास्य योनिम् ॥ २ ॥

धुनेतयः । धूननपरगमना । शोभनप्रज्ञानम् । माम् । मदन्तः । ये । अभिगच्छन्ति
मेघाः । अर्थकवदाह—सिञ्चन्तम् । सर्पणशीलम् । अहिंसितम् । महान्तम् । बृहस्पते ! त्वं
रक्षतात् । अस्य मेघस्य । उदकनिःसरणमार्गम् ।

बृहस्पते या परमा परावदत आ तं अतस्पृशो नि षेदुः ।

तुभ्यं खाता अवता अद्रिदुग्धा मध्वः श्रोतन्त्यभितो विरुण्यम् ॥ ३ ॥

बृहस्पते । बृहस्पते ! यः । परमः । देशः । अतः । आनिपीदन्तु । त्वदीयाः ।

१. पुरस्तात् Sy. अग्रे सर्वकर्मणामादावे-
वेत्यर्थः । किं कारणम् ? अन्नस्थिति-
कारकत्वाद् भूतानां तस्य च वर्षहेतु-
त्वात् । आह च 'अन्नाद् भवन्ति भूतानि
पशून्प्रायश्चसन्भवः' इति SKN.

२. स्थापितवन्तः स्तुत्यादिना Sy. शुद्धो-
ऽप्यर्थं दधातिरवपूर्वो द्रष्टव्यः । अव-
धारितवन्तः । सर्वकर्माणि तत्पुरस्सराणि
ज्ञातवन्त इत्यर्थः । ऐतिहासिकपक्षेण
वा पुरो दधिरे पुरोहितं स्थापितवन्त
इत्यर्थः । इन्द्रस्य राज्याभिवेकसमये
कृतवन्तो प्रहाषिपत्यार्थमित्यर्थः SKN.

३. मोदवा० P., D. मादनजिह्वं मोदन-
जिह्वम् Sy. जिह्वेति वाङ्मनाम
(Ngh. I. II.) । मन्त्राणां कल्याणी वाग् यस्य तम्
SKN.

N. 2. 7.; SKN. II. 58.

४. सुने० D., P. ५. धुन० P. धुना शत्रूणां
कम्पयित्रीतिर्गतिर्येषां ते । तावुशाः Sy.

६. ०नां M. ७. शोभनप्रज्ञं त्वाम् Sy.

८. मा P. नः अस्मत्सम्बन्धिनः Sy.

९. मावयतः Sy.

१०. यदि D. ऋत्विजः Sy.

११. ०भिर्गं P. गच्छन्ति D. आत्मानमुप-
क्षिपन्ति स्तुवन्ति च Sy.

१२. ०कपदा० M.

१३. योनिर्विशेष्यते । फलानि सिञ्चन्तम् Sy.

१४. सर्पणस्वभावम् Sy. १५. उरम् Sy.

१६. ०क्ष तद् M. मां रक्ष Sy.

१७. एवाम् Sy.

१८. कारणं यज्ञं यजमानं वा Sy.

१९. VM. explains बृहस्पते once
only.

२०. 'बृहस्पते या' इत्यादिके द्वे बार्हस्पत्ये
पशौ वपापुरोडाशयोरनुवाक्ये । 'बृह-
स्पते या परमा परावदति द्वे' (ASS.
3. 7.) इति हि सूत्रितम् Sy.

२१. Omitted by D. ०पत P.

२२. यं P., D. प्रसिद्धा Sy.

२३. उत्कृष्टा Sy. २४. देश P. अत्यन्तं
दूरभूता वसतिः स्वर्गाख्यास्ति । यद्वा
लिङ्गव्यत्ययः । परमं स्थानमस्ति Sy.

२५. तः P. अस्माद्देशात् Sy.

२६. आ इत्यर्वागर्थे । अगस्तात् निषण्णा
भवन्ति Sy. २७. तव सम्बन्धिनः Sy.

यज्ञस्पृशोऽर्वाः । तुभ्यम् । खाता । कूपाः । अभियवश्चावभृत्पादकास्ते कूपाः । सोस्मान् ।
प्रेरयन्ति । स्तुतिमन्तं त्वा प्रति ।

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।

सप्तमस्तुविजातो रवेण वि सप्तर्षिरधमुत्तमांसि ॥ ४ ॥

बृहस्पतिः । प्रथमः प्रारम्भे । प्रादुर्भवन् । महतः । ज्योतिषः स्थाने । परमे व्योम्नि
दिवि । सप्तमुखः । बहुजननः । शब्देन महता । विधमति । तमांसि । सप्तर्षिः तादृशी
चास्य तनुरस्तीत्यवगन्तव्यम् ।

स सुष्टुभा स ऋकता गणेन बलं रुरोज फलितं रवेण ।

बृहस्पतिरुस्रिया हव्यस्रदः कनिक्रदुद्रावशतीरुदाजः ॥ ५ ॥

स सुष्टुभा । स । शोभनस्तुतिकेन । ऋग्भिर्युक्तेन । गणेन । बलमसुरम् ।

१. ऽर्वा P. यज्ञं स्पृशन्तोऽर्वाः Sy.

२. लुप्तोपमेषा । यथा खाताः कूपाः Sy.

३. ०ग्रावादिह० P. तद्वत् प्रावभिरभिषुताः
सोमाः Sy.

४. सोस्मात् P. सोऽस्मान् M. सोमान्
is suggested for सोऽस्मान् ॥
मधुररसम् Sy.

५. अभितः ज्वन्ति Sy.

६. ०मन्तः D. ०मवन्त P. विशेषेण
शब्देन स्तोत्रं यथा भवति तथा Sy.

७. ०ति P.

८. दीप्तस्यादित्यस्य Sy.

९. निरतिहाये Sy.

१०. सप्तच्छन्वोमयमुखः Sy.

११. बहुप्रकारं सम्भूतः Sy.

१२. महतः P.

१३. विविधं गच्छति । नाशयतीत्यर्थः Sy.

धमतिर्गतिकर्मा N. 6. 1.

१४. सपणस्वः पणस्वः Sy.

१५. VM. ignores बृहस्पतिः ॥ अयं
बृहस्पतिर्मन्त्राभिमानो देवः Sy.

१६. सुष्टुभं D.

१७. बृहस्पतिः BB.

१८. शोभनस्तुतिमता Sy. शोभनस्तुति
(तिम) ता । (शोभनं स्तुतिता) स्तो-
भतिस्तुतिकर्मा । स्तोतेर्वा विविध
वर्णव्यत्यये तुको भत्वम् BB.

१९. ०क्ते P. दीप्तिमता Sy. स्तुतिमता
BB.

२०. गणे P. गणेन अङ्गिरसाम् Sy. ईदृशेन
गणेन सहितः BB.

२१. बलनामानमसुरम् Sy. बलं मेघम् ।
वृणोतेः पचाद्यच् । कपिलकादित्वाल्-
त्वम् BB.

हिसितवान् । मेघावारम् । गब्देन । बृहस्पतिः । हविषि प्रेगयित्रीम् । शब्दं कुर्वन् । कामय-
माना । पणिभ्य उदाजत् ।

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ६ ॥

एवा पित्रे । एवम् । पालयित्रे । सर्वेषा देवाय । वृष्णे । यज्ञैः । नमस्कारेण ।
हविर्भिश्च । परिचरण कुर्मः । शिष्टं स्पष्टम् ।

१. बभञ्ज Sy. भिनत्ति BB. २. ०करं
P. स्वच्छोदकपूर्णं बलबुद्धकं वा BB.

३. शब्देन सह Sy. रवेण शब्देनोपलक्षितं
बलम् । रवेण वा फलितं गिरिगुहादिषु
प्रतिफलवन्तम् BB.

४. ०ति P., D. अयं बृहस्पतिः BB.

५. ०यितुः M. ०यित्रीः is suggested
for ०यित्रीम् ॥ क्षीराविहविष्पेरिकाः
Sy. हव्यसूदो हविषो भोक्ता BB.

६. वावश्यमाना गाः Sy. उस्त्रिया अपो
वावशतीरत्यर्थं कामयमानाः BB.

७. उद्धाटयति स्म Sy. भञ्जनानन्तरं
बलाबुद्ध्ययति । 'अज गतिक्षेपणयोः'
छान्वसो लुङ् BB.

८. VM. ignores सः and उस्त्रियाः ॥
द्वितीयः सशब्दः पूरणः । स एव देवः ।
भोगानामुत्खाविणीः Sy.

This stanza=TS. 2. 3. 14. 4.

९. 'एवा पित्रे' इति बार्हस्पत्ये पशो हविषो
याज्या । 'एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे
विधवे अथ मस्तो विधव ऊती' (AŚS.
3. 7.) इति बार्हस्पत्ये । अग्निष्टोमे
वैधवदेवशस्त्रे एवैव वाय्या । तथा च
सूत्रम्—'एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे
आ नो भद्राः क्तवो यन्तु विधवतः'
(AŚS. 5. 18.) इति Sy.

१०. उवतप्रकारेण Sy. एवमेव BB.

११. पालकाथ Sy. पात्रे रक्षित्रे BB.

१२. सर्वदेवतारूपाय । देवानां मन्त्रप्रतिपाद्य-
त्वादस्य च मन्त्राभिमानित्वाद् विश्व-
देवत्वम् । यद्वा अत्र देवशब्दः स्तुत्यर्थः ।
सर्वैः स्तुत्याय Sy. विधवे देवा अस्य
सन्तीति विधवेऽपि देवा अस्याज्ञां
कुर्वन्तीति BB.

१३. वर्षकाय बृहस्पतये देवाय Sy. वर्षित्रे
... कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्च ०र्थी BB.

१४. इमं देवं यज्ञैः BB.

१५. स्तुत्या च Sy. नमस्कारेण BB.

१६. ०विभिः P. तत्साधनैः हविर्भिः आज्य-
चर्वादिभिरक्षयैः Sy. चर्वादिभिरक्षयैः BB.

१७. परिचरेम Sy. 'विध विधाने' । तौदा-
विकः BB.

१८. VM. ignores बृहस्पते । सुप्रजाः ।
वीरवन्तः । वयम् । स्याम । पतयः ।
and 'रयीणाम् ॥ हे बृहस्पते ! सुप्रजाः
शोभनपुत्राः । वीरवन्तो वीर्यविताः वयं
रयीणां धनानां पतयः स्याम Sy.
किमर्थमिति चेत् । सुप्रजाः शोभनपुत्र-
पौत्रा वीरवन्तोऽन्येऽथ क्षूरैश्च तद्वन्तो
रयीणां धनानां च पतयस्स्याम भवेमे-
त्येवमर्थं परिचरेम BB.

This stanza=TS. 1. 8. 22. 2.

स इद्राजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्थावभि वीर्येण ।

बृहस्पतिं यः सुभृतं बिभर्ति बल्यति वन्दते पूर्वभाजम् ॥ ७ ॥

स इद्राजा । स । एव । राजा । प्रतिजनपदप्रादुर्भूतानि बलानि । शोपकेण । वीर्येण । अभिर्तिष्ठति । यो राजा । बृहस्पतिम् । ब्राह्मणस्य पुरोधानद्वारेण सुभृतम् । बिभर्ति । स्तोति । नमस्करोति च । पूर्वमेव भजमानं मुख्यम् ।

स इत्वेति सुधित ओर्कसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीम् ।

तस्मै विशः स्वयमेवा नमस्ते यस्मिन् राजनि पूर्व एति ॥ ८ ॥

स इत् क्षेति । स । एव । निवसति । सुप्रीतः । स्वस्मिन् । स्थाने । तस्मा एव । पृथिवी । सर्वदा । कामान् पिबते । तस्मा एव । मनुष्या जानपदा । स्वयम् । एव । नमनं कुर्वन्ति । यस्मिन् । राजनि । बृहस्पतिभूत । पुरोधा ब्राह्मण । कर्मणामग्रे । गच्छति ।

१. 'इद्रमाद्युक्त्रयं पुरोहितप्रशंसा' इति ब्राह्मणम् (AB. 8. 26.) अथवा सुक्तस्य ऋग्वेदयजुर्वेदस्य बार्हस्पत्यत्वात् बृहस्पतेरेव स्तुतिः Sy.

२. इ रा० D. इद्राजा P.

३. मूर्धाभिषिक्तोऽन्यो वा राजमानः Sy.

४. ०पदं प्रा० P. जन्यं युद्धं प्रति बला-नीत्यर्थः । प्रत्यायजनपदानि वा तानि Sy.

५. ०केन D. बलेन Sy.

६. शरीरसामर्थ्येन वा Sy.

७. अभिति० M. अतिगन्ध्याकम्प्याभितिष्ठति Sy.

८. स इत्युक्तम् । कः ? इत्याह Sy.

९. बृहतां महतां पालयितारं देवमुक्तलक्षणं पुरोहितं वा Sy.

१०. सुष्ठु हविः स्तोत्रादिनास्त्राच्छादनादिना वा Sy.

११. भरति Sy.

१२. पूर्व० D. पूर्वण P. इतरेभ्यः प्रथमं

सम्भक्तारं कृत्वा । एवं यः करोति स एव तस्थाविति Sy.

१३. ०न P., D.

१४. VM. ignores विवचा ।

१५. सुष्ठु वृत्तः सन् Sy.

१६. स्वकीय एव Sy.

१७. सवने स एव समुद्धो निर्बाधः सन् सुखे-नास्ते Sy. १८. भूमिः Sy.

१९. सप्तदामा P., D. सर्वकालम् Sy.

२०. पिन्वते is suggested for पिबते ॥ वर्धते फलैः Sy.

२१. प्रजाः Sy.

२२. व्य जानपदा P., D.

२३. प्रणता भवन्ति । दण्डनमन्तरेण स्वयमेव दत्तकरा भवन्ति Sy.

२४. ब्रह्मा Sy.

२५. पुरोता M.

२६. ०ण P.

२७. प्रथमं पूज्यः सन् Sy.

२८. गच्छति । वर्तते इत्यर्थः Sy.

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिज-^१न्युत या सजन्या ।

अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ६ ॥

अप्रतीतः । अत्रुभिरप्रतिगतः । यजति । उभयानि धनानि । प्रतिजनमवानि । यानि ।
च । सजन्यानि । रक्षणमिच्छते । यः । राजा । पूजार्म् । करोति । पुरोवसे । तम् ।
रक्षन्ति । देवाः ।

इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मन्दसाना वृषणवस्र ।

आ वो विशन्तिवन्दवः स्वाधुवोऽस्मे रुयि सर्ववीरं नि यच्छतम् ॥ १० ॥

इन्द्रश्च । बृहस्पते ! त्वम् । इन्द्रः । च । सोमम् । पिबतम् । अस्मिन् । यज्ञे ।
वृष्यमाणघनौ । मोदमानौ । शोभनभवना । सोमा । आविशन्तु । वाम् । अस्मासु । घनम् ।
सर्ववीरैर्युक्तम् । नियच्छतम् ।

१. स एव अप्रतीतः अन्यैरप्रतिगतः सन्
Sy.

२. जयति is suggested for यजति ।

३. प्रजन० P., D. प्रतिस्पर्धजनसम्बन्धीनि
Sy.

४. धनानि Sy.

५. अपि च Sy.

६. सजनानि P., D.
जनसम्बन्धीनि Sy.

७. अवसीयसे घनरहिताय रक्षणमिच्छते
Sy.

८. वरिवः घनम् Sy.

९. वदति । स उक्तप्रकारेण महान् भवति
Sy.

१०. ब्राह्मणाय वा प्रीणनमिच्छते बृहस्पतये
वा Sy.

११. तमेव Sy.

१२. VM. ignores सम् ।

१३. 'इन्द्रश्च सोमम्' इति दशमी तृतीयसवने
ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रस्थितयाज्या । सूत्रि-

तञ्च 'इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पते
आ वो बहन्तु सप्तयो रघुज्यदः' (ASS.
5. 5.) इति Sy.

१४. इन्द्र M.

१५. पिब त्वमस्मिन् M.
पिबत तस्मिन् P.

१६. ०घनेन D. कीदृशौ युवाम् ? वर्षितु-
घनौ यजमानेभ्यो दीयमानघनावित्यर्थः
Sy.

१७. ०मानेन D. हृष्यन्तौ Sy.

१८. सुष्ठु सर्वतो भवन्तः, कृत्स्नशरीरव्यापन-
समर्था इत्यर्थः Sy.

१९. तादृशः सोमाः Sy.

२०. ०न्त D. युवयोः शरीरं प्रविशन्तु
Sy.

२१. त्वाम् M. युवाम् Sy.

२२. अस्मभ्यम् Sy.

२३. ०र्वीर्यैः P. सर्वे वीरैः D. सर्वपुत्रा-
द्युपेतम् Sy.

२४. दत्तम् Sy.

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिर्मूत्वस्मे ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जज्ञस्तमयो वनुषामरातीः ॥ ११ ॥

बृहस्पते । इन्द्राबृहस्पती ! वर्धयतम् । अस्मान् । सा । युवयोः । सुमतिः । अस्मासु ।
संवृता । भवतु । रक्षतम् । कर्माणि । प्रकाशयतम् । प्रज्ञा । उपक्षपयतम् । याचितृणां
वनानि । अप्रयच्छन्तीः । शत्रुभूताः ।

अष्टकस्य तृतीयस्य माधवः सुन्दरीमुत् ।

व्याख्यत् सप्तममध्यायमिन्ध श्रीवेङ्कटात्मजः ॥

॥ अथ तृतीयाष्टके ऽष्टमोऽध्यायः ॥

‘इदमु त्यत् पुरुतम्’ इति श्रुतिः माधवः ।

उपसर्गेषु वक्तव्यमनुक्तं सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

आकारोऽधिपरो चोमौ स्पष्टीकुर्वन्ति कारके ।

अभाषान्तधेकरणे ‘धनोरेधि’ ‘दिवस्परि’ ॥ २ ॥

१. हे बृहस्पते ! हे इन्द्र ! युवाम् Sy.

२. प्रबुद्धान् कुर्वतम् Sy.

३. अस्मासु P.

४. अनुग्रहबुद्धिः Sy.

५. संवृता M. सचा सह Sy.

६. ति M.

७. अविष्टं रक्षतम् । पारं नयतम् Sy.

८. प्रबुध्यतम् Sy.

९. पुरं शरीरं धीयते स्थाप्यते याभिर्मति-
भिस्ताः स्तुतीः Sy.

१०. ०क्षय० D. युध्यतं क्षपयतमित्यर्थः ।

एवं स्तुतिं निगमय्याभीष्टं प्रार्थितवान्
Sy. ११. याः पितृ० P. M.

सम्भक्तुं नामस्माकम् Sy.

१२. ०न्ति M. अरातीः । शत्रूनित्यर्थः ।

छन्दस्यरातिशब्दः स्त्रीलिङ्गः Sy.

१३. गन्त्रीः Sy.

१४. Ms. D. puts the figure ॥५०॥
here to indicate the end of
the fiftieth hymn. No
such number is given in P.
and M.

१५. The line is supplied by the
Editor.

१६. ०दा० D.

१७. RV. IV. 51. 1^a.

१८. RV. I. 34. 4.

१९. ०री P. RV.-I. 121. 10.

आकारो 'दिव आजाना' दृश्यन्ते चापि पूरणाः ।
 सुं च 'मो षु णाः' इत्यादौ केचिदिच्छन्ति पूरणम् ॥ ३ ॥
 अमी किमुपसर्गाणां निपाताः प्रतिरूपकाः ।
 भवेयुरूपसर्गा वा किं नु ते संज्ञायानया ॥ ४ ॥
 'अयं ते' अस्तु हर्यतः' 'आ याहि पूर्वीरति' च ।
 आकारौ पूरणावाद्बुर्बहवः सन्ति तादृशाः ॥ ५ ॥
 'यस्ते सखिभ्य आ वरम्' 'इमे सोमांस इन्दवः' ।
 'नि नो होता वरेप्यः' 'प्र यद्विवो हरिवः स्यातः' ॥ ६ ॥
 'यास्ते' प्रजा अमृतस्य' 'विश्वा यद्भर्षणीरभि' ।
 'प्र प्रो वो अस्मे स्वयंशोभिः' 'अर्चन्तु स्वराज्यम्' ॥ ७ ॥
 'प्र दे वयन् यरासः सम' 'शुचिजन्मनो रज आ' ।
 आक्षिप्यन्ते क्रियाशब्दाः सर्वेष्वेवपूषसर्गतः ॥ ८ ॥

१. आज्मन्ना P., D. आङ्मन्ना M. आजाना R. RV. IV. 43. 3.
२. दृश्यन्ते... पूरणः is suggested for दृश्यन्ते... पूरणाः ।
३. स्वञ्च P. स्वं च D.
४. षू P., M.
५. RV. I. 38. 6.
६. तिस्रु P.
७. RV. III. 44. 1.
८. ०र्षीरति R.
९. RV. III. 43. 2^a.
१०. ०रो M. ११. ०बाहु M.
१२. परम् P. वर M.
१३. RV. I. 4. 4.

१४. RV. I. 16. 6.
१५. ०ण्य M. १६. RV. I. 26. 2.
१७. ०रिखः D.
१८. RV. I. 33. 5.
१९. RV. I. 43. 9.
२०. RV. I. 86. 5.
२१. प्रा वो अस्मे स्वयंशोभिः M. The third पाद is omitted by P. RV. I. 129. 8.
२२. RV. I. 80. 1.
२३. RV. X. 46. 10.
२४. Omitted by P., M. RV. I. 141. 7.
२५. ०ण्वेव स M.

अन्तर्पर्ययांश्च कुर्वन्ति तेऽमी धातूनपि कचित् ।

‘विश्वमाभासि रोचनम्’ ‘आ नो’ भज परमेष्ठु ॥६॥

‘आर्कीं सूर्यस्य रोचनाद्’ आवहत्विति गम्यते ।

तस्मादाकारसदृशं निपातं तं विदुर्बुधाः ॥१०॥

विनश्यन्ति च धात्वर्था उपसर्गसमन्वयात् ।

‘अव ते हेळो’ वरुणं ‘सुन्वानो हि ष्मा यजति’ ॥११॥

‘अवपूर्वो’ विनाशार्थावीथजी अनयोर्भृचोः ।

‘रात्र्याश्चिदन्धो अति’ इति विनाशार्थस्तथा दृशिः ॥१२॥

व्यञ्जते तिरतेरर्था उपसर्गैः पृथग्विधाः ।

‘मायाभिरिन्द्र मायिर्नम्’ ‘सोमं प्र तिरन्त आयुः’ ॥१३॥

आख्यातशब्दैस्त्माभिर्दृश्यते न दुरोऽन्वयः ।

दूढ्यो दुर्धा दधातीति कृदन्तैर्दृश्यतेऽन्वयः ॥१४॥

१. ०न्तर्ण्य D. अन्तर्ण्यथाश्च P.
२. कुर्वन्ति तावुशाः ते रुष नपि क्वचित् P.
३. RV. I. 49. 4.
४. रोचमानो D., M. रोचनमानो P.
५. RV. I. 27. 5.
६. आर्कि P., D., M.
७. RV. I. 14. 9.
८. आववहं M.
९. हेळ D.
१०. RV. I. 24. 14.
११. Omitted by P., D., M.
१२. RV. I. 133. 7.
१३. अपपूर्व P.

१४. ०र्षावियं P., M.
०र्षावियजीः D.
१५. ०दन्धो अं D. ०दन्धो अतिति P.
रात्र्याश्चिदन्धोऽतीति M. RV. I. 94. 7.
१६. ०र्षन्तं P.
१७. व्यञ्जते तिरतेरर्थं P., D. व्यञ्जते is suggested for व्यञ्जते ।
१८. ०नः M. RV. I. 11. 7.
१९. सोमं P.
२०. ०यूः D. RV. X. 107. 2.
२१. दूढ्यो P., D.
२२. दधातीं M.

तमसः । विमध्ये मत्यन्तमन्तः ।

कुर्वित्स देवीः सनयो नवो वा यामो बभूयादुषसो वो अद्य ।
येना नवग्वे अङ्गिरे दशग्वे सप्तास्ये रेवती रेवदुष ॥ ४ ॥

कुर्वित्सः । बहू । सः । देव्यः ! पुरातनः । नूतनः । वा । यामः । भवतु । उषसः ।
युष्माकम् । अद्य । येन गमनेन । नवग्वे । दशग्वे च । अङ्गिरोभिर्युक्ते । सप्तास्ये बृहस्पतिना
च युक्ते युद्धे । हे रेवत्यः ! वनयुक्तम् । ऊष निवसितवत्यः ।

युयं हि देवीर्धृतयुग्मिरश्वैः परिप्रयाथ ध्रुवनानि सद्यः ।
प्रबोधयन्तीरुषसः सुसन्तं द्विपाचतुष्यद्विपाच जीवम् ॥ ५ ॥

यूयम् । यूयम् । हि । देव्यः । यज्ञार्थं युक्तैः । अश्वैः । परिगच्छथ । सद्य एव ।

१. असोऽपि म० M.

२. मध्य त्यन्तो मन्त्रः P. अस्यन्तगां मन्त्र-
कार इत्यर्थः Sy.

३. कुर्वित्सः P., D.

४. बहूः P., D. बहुवारम् Sy.

५. रथः Sy.

६. हे द्योतमानाः ! Sy.

७. पुराणः Sy.

८. गमनसाधनः Sy.

९. भवेत्, गच्छेदित्यर्थः Sy.

१०. अस्मा० M. युष्मान् Sy.

११. अस्मिन् यागदिने Sy.

१२. रथेन Sy.

१३. Omitted by P., M. नवग्वैः is
suggested for नवग्वे ॥ नवग्वे Sy.

१४. दशग्वे Sy.

१५. ज्यैष्ठ्यादि० P. वज्रेश्वादि० M.

अङ्गिरोगणे । तौ द्वौ तत्र येऽप्यङ्गिरस-
स्तेषां गणे । तथान्यत्र—‘नवग्वो नु
दशग्वो अङ्गिरस्तमः’ (RV. X.
62. 6.) इति Sy.

१६. सप्तस्ये P. सप्तस्येन M. सप्तच्छन्दो-
युक्तमुखे Sy.

१७. हे वनवत्यः ! यूयम् Sy.

१८. ०न युक्त० P. वनवत् यथा भवति तथा
Sy.

१९. विभातं कृतवत्यः । वसेद्व्युच्छन्नकर्मणो
लिप्पमध्यमबहुवचनस्येवं रूपम् Sy.

२०. निवसित्यपत्यं P. निवसित्यवत्यं D.

२१. यूषयम् M.

२२. खलु Sy.

२३. देव्या P., D. हे द्योतमानाः ! Sy.

२४. यज्ञगामिभिः Sy.

२५. परितः प्रकृष्टं गच्छथ Sy.

सर्वाणि भुवनानि । प्रबोधयन्त्यः । उषसः । स्वपन्तम् । द्विपात् । चतुष्पाच्च सर्वं च । जीवम् ।
चरणाय ।

क्व सिदासां कतमा पुराणी यथा विधानां विदधुर्भूणाम् ।

शुभं यच्छुभ्रा उषसश्चरन्ति न वि ज्ञायन्ते सदृशीरजुषाः ॥ ६ ॥

क्व स्त्वित् । क्व । स्विद् इदानीम् । आसां सा भवति । कतमा च सा । पुरातनी ।
ययोषसा देवाः । दीप्तीनाम् । विधातव्यानि तेजांसि । विदधुः । शुभम् । यदा । शोभमानाः ।
उषसः । चरन्ति तदानीम् । समानाकाराः । पृथग् न । विज्ञायन्ते । जरारहिता । “सदृशीरु-
सदृशीरिदु इवः” इत्युक्तम् ।

ता वा ता भद्रा उषसः पुरासुरभिष्टिद्युम्ना अस्त्यः ।

या दीजानः शशमान उषथैः स्तुवञ्छंसन्द्रविणं सद्य आप ॥ ७ ॥

ता वा ताः । ताः । खलु । भजनीयाः । उषसः । पुरा । बभूवुः । अम्येषणीयाभ्याः ।

१. किं कुर्वन्त्यः ? प्रबोधयन्त्यः सत्यः परि-
प्रयाय Sy. २. उषस P.
३. मनुष्यगवाविलक्षणम् Sy.
४. The passage beginning with
स्वपन्तम् and ending with
चरणाय is omitted by D.
गमनाविषयवहाराय Sy.
५. P. reads त्वदितिदानीम् for क्व ।
स्विद् इदानीम् ॥ स्त्विद् अभूवच्च Sy.
६. उषसां मध्ये Sy.
७. शुभूणां सम्बन्धीनि Sy.
८. “सत्ता” निर्माणां Sy.
९. अकुर्वन् शुभवः Sy.
१०. शोभां दीप्तिम् Sy.
११. Omitted by P. यावच्च Sy.
१२. दीप्ताः Sy. १३. कुर्वन्ति Sy.
१४. सदृश्यः । सर्वेष्वपि दिवसेष्वेकरूपा अतो-
ऽद्यतन्य एताः, एताः पुराण्य इति न

- ज्ञायन्ते । उषसा सादृश्यं ‘सदृशीरु-
सदृशीरिदु इवः’ (RV. I. 123. 8.)
इत्यत्र प्रतिपादितम् Sy.
१५. आनकारा पृथिवी P. १६. अशीर्षा
नित्यनूतनाः Sy. १७. ०शीरुवच्च M.
०दुश्च P. RV. I. 123. 8^a.
१८. The commentary on this
stanza is omitted by D.
१९. ता P. Omitted by M.
२०. ताः खलूपकारिण्यः Sy.
२१. वेति प्रसिद्धौ Sy.
२२. कल्याण्यः स्तुत्या वा Sy.
२३. The passage beginning with
ता वा ताः and ending with
उषसः is omitted by D.
२४. पूर्वम् Sy. २५. अभवन् Sy.
२६. अभिष्टिद्युम्नाः । अभिगमनसाधनेषु द्युम्नं
धनं यासां ताः Sy.

यज्ञार्थं जातसत्यभूतसर्वपदार्थाः । यास्विति स्पष्टम् । पुनस्ता इति पूरणम् ।

ता आ चरन्ति समना पुरस्तात्समानतः समना पप्रथानाः ।

ऋतस्य देवीः सदसो बुधाना गवां न सर्गा उषसो जरन्ते ॥ ८ ॥

ता आ चरन्ति । तां । आगच्छन्ति । समानमेव । प्राच्याम् । समाने काले । समानम् । प्रयमानाः । सत्यम् । स्थानम् । जानत्यः । गवाम् । इव । सर्गाः । उषसः । स्तूयन्ते यथा विसृष्टा गाव आगच्छन्त्येवमागच्छन्ति ।

ता इह्वेव समना समानीरमीतवर्णा उषसश्चरन्ति ।

गृहन्तीरभ्वमसितं रुशद्भिः शुक्रास्तनूभिः शुचयो रुचानाः ॥ ९ ॥

ता इह्वेव । तां । क्षिप्रम् । एव । समाने काले । समान्यः । अम्लानेवर्णाः ।

१. ०तास० P. ऋतार्थं यज्ञार्थं जाताश्च ताः सत्याः सत्यफलाश्च तादृश्यः Sy.

२. VM. ignores ईजानः । शशमानः । उषस्यैः । स्तुवन् । शंसन् । ब्रविणम् । सद्यः and आप ॥ यासु उषसु । ईजानः यागं कुर्वाणः । उषस्यैः शस्त्रैः । शशमानः शंसमानः । स्तुवन् सामभिः स्तोत्रं निष्पादयन् । शंसन् शस्त्राणि कुर्वन् । ब्रविणं वनम् । सद्यः । आप प्राप्नोति । ता भद्रा इति सम्बन्धः Sy.

३. चन्ति D.

४. उषसः Sy.

५. सर्वतश्चरन्ति Sy.

६. सर्वतः समानाः Sy.

७. प्राच्या P. प्राच्य D. पूर्वस्यां विशि Sy.

८. समानाद्देशादन्तरिक्षात् Sy.

९. समान P., D. सर्वतः Sy.

१०. यज्ञस्य Sy.

११. सद्यः, तत्रत्यमुत्विग्धविरादिकमित्यर्थः

Sy.

१२. बुधाना बोधयन्त्यः । अन्तर्भावितव्यर्थो-
ज्यम् Sy.

१३. उदकानाम् Sy.

१४. सृष्टयः । 'गवां सर्गां न रुदमयः' (RV. IV. 52. 5.) इति हि श्रुतम् । ता यथा सर्वत्र प्रसङ्गादुपकारत्वाच्च स्तूयन्ते तद्वत् Sy.

१५. एवंमहानुभावा उषसः Sy.

१६. स्तूयन्ते P.

१७. VM. ignores देवीः ।

१८. इह्वेव P., D. इह्वे M.

१९. ता D. तां M. उषसः Sy.

२०. अद्य Sy.

२१. समाना एकवैत्यर्थः Sy.

२२. एकरूपाः Sy.

२३. समानस्यो मन वर्णाः P. समस्यो मन-
वर्णाः D. अम्लान-
वर्णाः is suggested
for अम्लानेवर्णाः ॥ अहिंसितवर्णा
अपरिमितवर्णा वा Sy.

उषसः । चरन्ति । विनाशयन्त्यः । महत् । तमः । शुक्रैस्तेजोभिः । शुक्लवर्णाः । तनूभिः । दीप्यमानाः । रोचमानाः ।

रयि दिवो दुहितरो विभातीः प्रजावन्तं यच्छतास्मासु देवीः ।

स्योनादा वः प्रतिबुध्यमानाः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १० ॥

रयि दिवः । रयिम् । दिवः । दुहितरः । व्युच्छन्त्यः । प्रजावन्तम् । यच्छतः ।

स्मासु । देव्यः ! सुखात् स्थात् ? यूयम् प्रतिबुध्यमाना भवथ, सुखहेतोर्वा युष्मान्, प्रतिबोधयन्तः । शोभनस्य वीर्यस्य धनस्य । पतयः । स्याम ।

तद्वो दिवो दुहितरो विभातीरूपं ब्रुव उषसो युञ्जकेतुः ।

ब्रुयं स्याम यशसो जनेषु तद्द्यौश्च धृतां पृथिवी च देवी ॥ ११ ॥

तद् वो दिवः । तत् । वः । हे दिवः, दुहितरः ! व्युच्छन्तीः । उपब्रुवे । उषसः ।

१. चरन्ति सर्वतः Sy.
२. किं कुर्वन्त्यः ? गोपयन्तः Sy.
३. अश्वम् अतिमहत् Sy. अश्व इति महत्त्वम् Ngh. 3. 3.
४. कृष्णं रूपम् Sy.
५. तेजो D. रोचमानैः Sy.
६. ०णैः P. वीप्ताः Sy.
७. तनूभिः D. स्वशरीरैः Sy.
८. शुद्धाः Sy.
९. रोचमाना रोचयन्त्यो वा Sy.
१०. VM. ignores इत् ॥ इदिति पूरणः Sy.
११. धनम् Sy.
१२. द्योतमानस्यादित्यस्य Sy.
१३. हे दुहितृस्थानीयाः ! Sy.
१४. विभात्यो विशेषेण भानं कुर्वन्त्यः Sy.
१५. ०वन्तैः P. ०वन्तः D. पुत्राद्युपेतम्

Sy.

१६. वत् Sy.
१७. स्योनात् सुखात् निमित्तभूतात् Sy. स्योनमिति सुखनाम Ngh. 3. 6.
१८. स्थानात् is suggested for स्थात् ।
१९. ययं P. युष्मान् Sy.
२०. प्रतिबोधयन्तो वयम् Sy.
२१. पुत्रादिसहितस्य धनस्य Sy.
२२. ०य D. पालकाः Sy.
२३. ०मः P. भवेत् Sy.
२४. VM. ignores आ ।
२५. 'तद्वो दिवः' इति व्युष्टायां जपेत् Sy.
२६. उत्तरार्धप्रथमपादेन वक्ष्यमाणं फलम् Sy.
२७. युष्मान् Sy.
२८. Omitted by D.
२९. विभातीः Sy.
३०. उपेत्य ब्रवीमि Sy.

यज्ञो यस्य प्रज्ञापकः । मम किमित्याह वयम् । स्याम । यशस्विनः । जनेषु । तदस्मभ्यम् ।
द्यावापृथिवी । च । प्रयच्छताम् ।

IV.52.

प्रति ष्या सुनरी जनी व्युच्छन्ती परि स्वसुः । दिवो अंदिशि दुहिता ॥ १ ॥

^{१०} प्रति ष्या । ^{११} एषा । ^{१२} उषाः । ^{१३} जनयित्री । ^{१४} व्युच्छन्ती । ^{१५} रात्रेः । ^{१६} परि । ^{१७} दिवः । ^{१८} दुहिता ।
^{१९} प्रत्यर्दाश ।

अश्वेव चित्रारुषी माता वामभृतावरी । सखाभूदश्विनोरुषाः ॥ २ ॥

अश्वेव । अश्वेव । चित्रा । ^{२०} रोचमाना । ^{२१} रस्मीनाम् । ^{२२} गाता । ^{२३} यज्ञवती । ^{२४} सखा ।

१. यज्ञ एव केतुः प्रज्ञापको यस्य तादृशोऽहम्
Sy.

२. अथ बहुवचुच्यते Sy.

३. वयं स्तुवन्तः Sy.

४. कीर्तोरत्नस्य वा स्वाग्निः Sy.

५. अस्मत्समानेषु मध्ये Sy.

६. यज्ञः Sy.

७. द्यौः पृथिवी च Sy.

८. चारयताम् Sy.

९. VM. ignores च and देवी ।

Ms. D. puts the figure ॥५१॥
here to indicate the end
of fifty-first hymn. No
such number is given in P.
and M.

१०. 'प्रति ष्या' इति सप्तर्चं सप्तमं सुवर्तं
वामदेवस्थार्षं गायत्रमुपोदेवताम् । 'प्रति
ष्या सप्त गायत्रम्' (KSA. 24. 52.
p. 18.) इत्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाक
उपस्थे कर्तौ गायत्रे छन्दस्याश्विनशस्त्रे
षोडं शस्यम् । 'अश्वोषस्यः प्रति ष्या
सूनरी' (AŚS. 4. 14.) इति हि

सूत्रितम् Sy.

११. Omitted by P. एषो D. सा
संस्तुयमाना Sy.

१२. Omitted by D. षो P. सुष्ठु
प्राणिनां नेत्री Sy.

१३. जान० D. जनयित्री फलानाम् Sy.

१४. ०न्ति D. तमो विवासयन्ती Sy.

१५. स्वसुस्थानीयाया रात्रेः । 'स्वसा स्वस्ते
ज्यायस्ते' (RV. I. 124. 8.) इत्युक्तम्
Sy.

१६. उपरिभागे रात्रिपर्यवसानकाले Sy.

१७. ज्योतिमानस्यादित्यस्य Sy.

१८. उषाः Sy.

१९. प्रतिबुध्यते सर्वैः Sy.

२०. अश्वेवन्वित्र P. अश्वेव न्वित्रा D.
चायनीया Sy.

२१. ०श्मीक्षा P.

२२. निर्मात्री Sy.

२३. ०वति P.

२४. सुखा P., D. समानस्थाना सह स्तूय-
माना । अश्विनोरुषसा सह स्तूयमान-
त्वात् सखित्वं परस्परम् Sy.

अभूत्^१ । अश्विनोः^२ । उषाः ।

निगदसिद्धोत्तरा—

उत सखास्यश्विनोरुत माता गवामसि । उतोषो वस्व ईशिषे ॥ ३ ॥

[उत सखा^३] ।

यावयद्वेषं त्वा चिकित्सित्सु तावरि । प्रति स्तोमैरश्रुत्समहि ॥ ४ ॥

यावयत् । पृथक्क्रियमाणशत्रुकाम् । त्वाम् । चिकितुषीम् । उपः ! स्तोमैः । प्रति-
बोधयामः ।

प्रति भद्रा अदृक्षत् गवां सर्गा न रश्मयः । ओषा अग्रा उरु जयः ॥ ५ ॥

प्रति भद्राः । प्रतिदृश्यन्ते । रश्मयः । विसृष्टाः^{११} । इव गावः । सेयम् । उरु^{१२} । बलम्^{१३} ।
आपूरयतु ।^{१४}

१. अभूदिति P., भवति Sy.

२. ०नौः P.

३. The *pratīka* is supplied by the Editor.

४. उत अपि च । अश्विनोः सखा । असि ।
उत अपि च । गवां रश्मीनां मातासि ।
उत अपि च । हे उषः ! वस्वो धनस्य
ईशिषे ईश्वरा भवसि Sy.

५. यवयत् D., P.

०का P. यवयन्तो वियुज्यमाना द्वेषांसि
द्वेष्टारो यस्यास्तावृशी । पृथक्क्रियन्ते
द्वेषांस्थनयेति वा । रात्रौ हननायोद्युक्ता
द्वेषिण उषःकाले हि पलायन्ते । तावृ-
शीम् Sy.

६. ज्ञापयन्तीम् Sy.

७. ०तमिष M. सूनृतावरि ! सूनृतेति
वाङ्नाम । तद्वति ! हे देवि ! Sy.
सूनृतावरीत्युषोनाम Ngh. 1. 8.

८. स्तुतिभिः Sy.

९. प्रतिबोधयामः । स्तुम इत्यर्थः Sy.

१०. ०द्रा P., D.

११. प्रविश्यतेन P., D.

१२. सर्गाः वर्षधाराः Sy.

१३. सहत् Sy.

१४. तेजः Sy.

१५. आपूरयत् Sy.

१६. VM. ignores भद्राः and गवाम् ॥
स्तुत्याः । गवाम् उवकालाम् Sy.

आपप्रुषी विभावरी व्यावज्योतिषा तमः । उषो अनु स्वधामव ॥ ६ ॥

आपप्रुषी । आपूरयन्ती । उपः ! विचारयति । ज्योतिषा । तमः । सा । त्वम् ।
अन्नम् । प्रति । आगच्छ ।

आ द्यां तनोषि रश्मिभिरान्तरिक्षमुरु प्रियम् । उषः शुक्रेण शोचिषा ॥ ७ ॥

आ द्यां तनोषि । आ तनोषि । रश्मिभिः । दिवम् । आतनोषि च । अन्तरिक्षम् ।
विस्तीर्णम् । प्रियम् । अथैकवदाह—उष इति ।

IV.53.

तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महद्वृणीमहे असुरस्य प्रचेतसः ।

छुर्दियेन दाशुषे यच्छति त्मना तन्नो महा उदयान्देवो अक्तुभिः ॥ १ ॥

तद् देवस्य । तत् । देवस्य । सवितुः । वरणीयम् । महत् । वृणीमहे । प्राज्ञस्य ।

१. अपप्रुषि D. अपप्रुषि P.

२. आपूरयन्ती तेजसा जगत् Sy.

३. VM. seems to explain विभावरी as उषः and उषः as सा त्वाम् ॥
हे विभावरी ! विभावति ! Sy.

४. पिपारयति P. निवा० M. व्यावृणोः Sy.

५. तेजसा Sy. ६. अन्वकारम् Sy.

७. हविलक्षणमक्षम् Sy. ८. अनु पश्चात् Sy. ९. ०च्छः P. रक्ष Sy.

१०. 'आ द्यां तनोषि' इत्येषा देवानां हविःषु उषसोऽनुवाक्या । सूत्रितञ्च 'आ द्यां तनोषि रश्मिभिरावहन्ती पोष्या वार्याणि' (ASS. 6. 14.) इति Sy.

११. ०द्यन्त० P.

१२. Omitted by P.

१३. आतनोषि । रश्मिभिः । दिवम् and आ omitted by M. १४. ०क्ष P.

१५. ०र्षा P., D. १६. ०ववह M.

१७. VM. ignores शुक्रेण and शो-

चिषा ॥ शुक्रेण दीप्तेन । शोचिषा प्रकाशेन युक्ता सती एवं करोषि Sy. Ms. D. puts the figure ॥५२॥ here to indicate the end of fifty-second hymn. No such number is given in P. and M.

१८. 'तद्देवस्य' इति सप्तचर्मच्छदं सूक्तं वाम-देवस्यार्षं जागतं सावित्रम् । तथा चानु-क्रम्यते 'तद्देवस्य सावित्रं तु जागतम्' (KSA. 24. 53. p. 18.) इति । आभिप्लविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशास्त्रे सावित्रनिविद्धानमिवम् । तथा च सूत्रि-तम्—'तद्देवस्य धृतेन द्यावापृथिवी इति तिलः' (ASS. 7. 7.) इति Sy.

१९. धनम् Sy.

२०. Omitted by P., D. प्रेरकस्य Sy.

२१. पूज्यम् Sy. २२. प्रार्थयामः Sy.

२३. असुर्बलम् । तद्वतः Sy.

सुमतेः । तेजः । येन तेजसा । आत्मनैव । यजमानाय धनम् । प्रयच्छति । तत् । तेजः महान् ।
सविता । अस्माकम् । उद्यच्छतुः । रात्रिभ्यः ।

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशङ्गं द्रापिं प्रति मुञ्चते कृविः ।

विचक्ष्णः प्रथयन्नापृणन्नुर्वजीजनत्सविता सुप्त्रमुक्थ्यम् ॥ २ ॥

दिवो धर्ता । दिवः । धर्ता । प्रजापतिः । भूतजातस्य । पिशङ्गवर्णम् । तेजोरूपं
कवचम् । प्रतिमुञ्चते । क्रान्तप्रज्ञः । विद्रष्टा । तेजः । प्रथयन् । उर्वन्तरिक्षम् । आपूरयन् ।
अस्माकं प्रशस्यम् । धनम् । जनयतु ।

आप्रा रजीसि दिव्याने पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।

प्र बाहू अस्माक्सविता सर्वीमनि निवेशयन्प्रसुवन्तुभिर्जगत् ॥ ३ ॥

आप्राः रजीसि । दिव्यान् । पार्थिवाश्च । लोकान् । तेजसापूरयति । सोऽयं देवः ।

१. प्रकुष्ठमतेः । देवस्येति सम्बन्धः Sy.

२. कृविः । गृहनामैतत् (Ngh. ३. ४.) ।

गृहोपलक्षितं धनजातम् । यद्वा क्षुदिरिति
तेजोनाम । तत्तेज उद्यच्छत्विति Sy.

३. धनेन युक्तः सन् Sy. ४. हविर्बतवते
यजमानाय Sy. ५. करोत्वित्यर्थः Sy.

६. The passage beginning with
तत् तेजः and ending with रात्रि-
भ्यः is omitted by P. P. adds
सोयदेव आत्मस्वामी का. अनुव्याणां
करोति प्रसौति after
प्रयच्छति । The additional pas-
sage in P. has a striking
resemblance with the com-
mentary on RV. IV. 53. 3.
रात्रिभिः । एतद्व्याख्यान्युपलक्षणम् ।
सर्वैः दिवसैः सर्वेषु दिवसेषु Sy.

७. सुलोकस्य Sy. ८. दिवः । धर्ता
omitted by P. धारकः Sy.

९. प्रजानां प्रशस्यम् ॥ देना पालयिता Sy.

१०. न केवलं दिव एव अपि तु कृत्स्नस्यापि
लोकस्य धर्ता Sy.

११. ०ङ्गं व० M. ०वर्णः D.

१२. हिरण्यं कवचम् Sy. १३. प्रमु०
P., D. आच्छादयति प्रत्युदयम् Sy.

१४. प्राज्ञो देवः Sy. १५. निद्र० M. विविधं
द्रष्टा स एव देवः Sy. १६. प्रख्याप-
यन् Sy. १७. प्रभूतम् Sy. १८. आ-
पूरयन् परितः Sy. १९. स्तुत्यम् Sy.

२०. सुप्तम् Sy.

२१. जयतु P., D. उत्पादयति Sy.

२२. VM. ignores सविता ।

२३. जीसि D.

२४. दे० P. सुसम्बन्धीनि Sy.

२५. पार्थिवानि Sy.

२६. तिलः खलु द्रावः पृथिव्यश्च । 'तिलो
भूमीर्धारयन् त्रींशुत द्यून्' (RV. II.
27. 8.) इति हि श्रुतम् Sy.

२७. आपूरयति स्वाभिर्भाभिः Sy.

२८. अयं देवः सविता Sy.

आत्मस्वामिकाय । मनुष्याणां कर्मणे । अनुज्ञाशब्दम् । करोति प्रसीतीत्यर्थः । प्रसृजति । बाहू । प्रसवार्यम् । निर्वेशयन् । प्रसुवंश्च । अञ्जनसाधनै रश्मिभिः । जगत् ।

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशद्ब्रतानि देवः सवितामि रक्षते ।

अदाभ्यो भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥ ४ ॥

अदाभ्यः । अहिंस्यः । भुवनानि । प्रकाशयन् । कर्माणि । देवः । सविता । अभिरक्षते । प्रसृजति । बाहू । लोकस्य । सर्वाभ्यः प्रजाभ्यस्तदर्थम् । धृतकर्मा । महतः । गृहस्य विवः । ईश्वरो भवति ।

त्रिरन्तरिक्षं सविता महित्वना त्री रजांसि परिभूस्त्रीणि रोचना ।

तिस्रो दिवः पृथिवीस्तिस्र इन्वति त्रिभिर्व्रतैरभि नो रक्षति त्मना ॥ ५ ॥

त्रिरन्तरिक्षम् । त्रीणि । अन्तरिक्षाणि । सविता । महत्त्वेन । त्रीद्व ।

१. ऽमीका० D. स्वकीयाय Sy.
२. धारणाय Sy. ३. प्रशस्तिम् Sy.
४. प्रसृजति । प्रसारयतीत्यर्थः Sy.
५. बाहु P. बाहू स्वीयौ Sy.
६. प्रसवेऽनुज्ञायां निमित्तायाम् Sy.
७. निर्वे० D. निर्वेश० P. स्वस्वकार्ये स्थापयन् Sy. ८. प्रेरयन् Sy.
९. ऽवदवाजसधन P. कान्तिभिः । अथ-वाक्तुभिरिति रात्रिनाम । (Ngh. 1. 7.) तदुपलक्षितैः सर्वैर्वासरैः सर्वेष्वपि दिनेष्वेवं करोतीत्यर्थः Sy.
१०. जम P. जगं D.
११. VM. ignores सविता ।
१२. आदा० D.
१३. अन्यैरहिंसितः सन् Sy.
१४. भव० P., D.
१५. वीपयन् Sy.
१६. कर्माणि प्राणिनाम् Sy.
१७. प्रसारयति । स्वस्वकर्मणेऽनुज्ञानातीत्यर्थः । सर्वव्यापाराणां सूर्याधीनत्वात् ।

- ‘सविता च प्रसवानामीक्षे’ (AB. 1. 16.) इति हि श्रुतिः Sy.
१८. बाहु P. बाहू स्वीयौ Sy.
१९. प्रजाभ्यः तत्रत्याभ्यः Sy.
२०. धृतकर्मा स तथा कुर्वन् Sy.
२१. महते P.
२२. गृहस्य M. जगतः Sy.
२३. The passage beginning with अभिरक्षते and ending with भवति is omitted by M.
२४. त्रिभेदम् Sy.
२५. अन्तरा क्षान्तं भवति जगदित्यन्तरिक्षम् । ‘वायुविद्युद्वरुणाख्यास्त्रयो लोका अन्तरिक्षभेदाः स वायुलोकं स वायुलोकम्’ (Kau. U. 1. ३.) इत्यादिश्रुतेः Sy.
२६. अयं सविता Sy.
२७. The passage beginning with त्रिरन्तरिक्षम् and ending with महत्त्वेन is omitted by M.
२८. त्रीणि Sy.

पार्थिवाश्च । परिभवति । त्रीणि च । दिव्यानि । प्रकारान्तरेणाह—तिस्रः । दिवः । तिस्रश्च ।
पृथिवीः । व्याप्नोति । त्रिभिश्च । कर्मभिः । अस्मान् । अभिरक्षति । स्वयमेव ।

बृहत्सुम्नः प्रसविता निवेशनो जगतः स्थातुरुभयस्य यो वृशी ।

स नो देवः सविता शर्म यच्छत्वस्मे क्षयाय त्रिवरुथमंहसः ॥ ६ ॥

बृहत्सुम्नः । महासुखः । प्रेरयिता । निवेशयिता । जङ्गमस्य । स्थावरस्य च ।
उभयस्य । यः । स्वामी । सः । नः । देवः । सविता । सुखम् । प्रयच्छतु । अस्माकम् ।
अंहसः । विनाशाय । तिगुणमपि वास्माक वासाय दारिद्र्यमतीत्येति ।

१. VM. seems to explain रजांसि
as पार्थिवांश्च ॥ रञ्जनात्मकानि
त्रीणि क्षित्यन्तरिक्षद्युलक्षणान् त्रीन् लो-
कान् इन्वति । पूर्वमन्तरिक्षस्यैवान्तर-
भेद उक्तः । इह तु सामान्याकारेणेत्य-
पुनरुक्तिः Sy.

२. P. adds च after परिभवति ॥ व्या-
प्नोति Sy.

३. त्रीणि च omitted by P., D.

४. VM. seems to explain रोचना
as दिव्यानि ॥ रोचनानि रोचमानान-
ग्निवाय्वादित्यानुक्तस्थानत्रयस्वामित्वेन
इन्वति Sy.

५. पूर्वमन्तरिक्षस्यैवावान्तरभेद उक्तः ।
अथ द्युपृथिव्योरवान्तरभेद उच्यते Sy.

६. अत्र प्रजापातंसत्याख्यान् त्रीन् लोकान्
इन्वति Sy.

७. क्षित्यवान्तरभेदान् लोकान् इन्वति Sy.

८. वाप्नो० D.

९. एवं सर्वत्र व्याप्तो देवः त्रिभिः Sy.

१०. कर्मभिः उष्णवर्षहिमाख्यैः Sy.

११. ०रक्ष P., D. अभिरक्षतु । परिपाल-
यतु Sy.

१२. आत्मनैव स्वीयानुग्रहबुद्धयैव Sy.

१३. The *pratika* is omitted by
P. सुम्नः is omitted by D.

१४. ०सुखं P., D. यः प्रभूतधनः प्रभूतसुखो
वा Sy.

१५. प्रकर्षणानुज्ञाता कर्मणान् Sy.

१६. निवेशिता P., M. सर्वैर्गन्तव्यः Sy.

१७. य स्वामी P., D.

१८. स महान् Sy.

१९. अस्मभ्यम् Sy.

२०. यच्छतु Sy.

२१. पापस्य Sy.

२२. विनाशाय is suggested for
विनाशाय ॥ क्षयाय भवत्विति शेषः
Sy.

२३. त्रिगु० is suggested for तिगु० ॥
त्रीणि वरूथानि गृहाणि स्थानानि क्षि-
त्यादीनि यस्य तत्तादृशम् Sy.

२४. दारिद्र्यं M.

आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु क्षय दधातु नः सविता सुप्रजामिषम् ।

स नः क्षुपामिरहमिश्च जिन्वतु प्रजावन्तं रयिमुस्मे समिन्वतु ॥ ७ ॥

^१आगन्^१ । आगच्छतु । देवः । ऋतुभि^१ । वर्धयतु च । क्षयम् । दधातु च । अस्माकम् ।
सविता । शोभनप्रजम् । अर्हम् । स । अस्मान् । अहोभि^१ । रात्रिभि^१ । च । प्रीयतु ।
प्रजावन्तम् । रयिम् । अस्मासु । समागमयतु ।^{११}

IV.54.

अभूद्देवः सविता बन्धो नु न इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः ।

वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत् ॥ १ ॥

^{११}अभूद् देवः । भवतु । देवः । सविता । स्तोतव्य^{११} । क्षिप्रम् । अस्माकम् । अस्मिन्

१. राजक्ये 'आगन्देवः' इत्येषानुवचनीया ।
सूत्रितञ्च—'आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु
क्षयमित्यर्थं च आरमेत्' (ASS. 4. 4.)
इति Sy. २. आगन्देवः M.
३. आगन्—गमेर्लङि रूपम् Sy.
४. ऋतुभिः सह Sy.
५. गृहम् Sy. ६. दधातु Sy.
७. प्रजम् P., D. शोभनपुत्राद्युपेतम् Sy.
८. अर्ह P.
९. सर्वेषु दिनेष्वित्यर्थः Sy.
१०. भि० P.
११. Omitted by D.
१२. P. reads अस्मानभिरक्ष स्वयमेव बृहत्
महासुखं प्रेरयिता नि for रात्रिभिः ।
च प्रीयतु । This has a striking
resemblance with the com-
mentary on RV. IV. 53. 5,
6. प्रीणयतु is suggested for
प्रीयतु ॥ प्रीणयतु वनादिभिः Sy.
१३. प्रजागम० P. व्याप्नोतु प्रापयत्वित्यर्थः
Sy.
१४. Ms. D. puts the figure ॥५३॥

here to indicate the end
of fifty-third hymn. No
such number is given in P.
and M.

१५. 'अभूद्देवः' इति षड्च नवमं सूक्तं वाम-
देवस्यार्थं सावित्रम् । अन्त्या त्रिष्टुप्
शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया (Cf.
KSA. 12. 13. p. 5.) जगत्यः ।
तथा चानुक्रमणिका—'अभूद्देवः षट् त्रि-
ष्टुबन्तम्' (KSA. 24. 54. p. 18.)
इति । अग्निष्टोमे वैश्वदेवशास्त्रे सावित्र-
निविद्धानमिदम् । तथा च सूत्रम् 'अभू-
द्देव एकया च दशभिश्च स्वभूते' (ASS.
5. 18.) इति । आद्या सावित्रग्रहस्या-
नुवाक्या । तथा च सूत्रम् 'सावित्रेण
ग्रहेण च चरन्त्यभूद्देवः सविता बन्धो
नु नः' (ASS. 5. 18.) इति Sy.
१६. प्रादुरासीत् Sy.
१७. सः सविता Sy.
१८. बन्धनीयो भवति Sy.
१९. अतः नु क्षिप्रमेव Sy.
२०. यागकाले Sy.

काले । अह्णं । उपस्तोतव्यं । मनुष्यैः । यः । रत्नानि । विभजति । मनुष्येभ्यः । सवितास्म-
भ्यमपि । यथा । श्रेष्ठम् । धनम् । अस्मिन् तृतीये सवने । प्रयच्छति तथोपवाच्यः ।

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवर्षिं भागमुत्तमम् ।

आदिदामानं सवितुर्व्यूषेऽनूचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

देवेभ्यः । देवेभ्यः । हि । प्रथमम् । यज्ञियेभ्यः । अमृतत्वं । प्रयच्छति । भजनीयम् ।
उत्तमम् । अनन्तरम् । एव । खण्डयितारमन्धकारम् । अपावृणोपि । तथानूचीनानि । जीवि-
तानि । मनुष्येभ्यः प्रयच्छति ।

१. तृतीयसवने Sy.
२. स्तोतव्य P. स्तुत्यो भवति Sy.
३. अस्मदीयेर्होतुभिः Sy.
४. या P. देवः Sy.
५. रमणीयानि वनानि Sy.
६. विभजन्ति P., M. ७. मनोरपत्येभ्यो यजमानेभ्यः Sy.
८. स देवः श्रेष्ठं प्रशस्यम् Sy.
९. द्रविणं गवादिलक्षणं धनम् Sy.
१०. अस्मिन् कर्मणि Sy.
११. दद्यादित्यर्थः । तथा वन्द्य उपवाच्यइवा-
भूदिति Sy.
१२. हिशब्दः प्रसिद्धौ Sy. हे सवितः ! हि
निश्चितम् Mah. हि यस्मात् U.
१३. प्रथममुदयसमये Mah.
१४. यज्ञार्हेभ्यः Sy. यज्ञार्हेभ्यो देवेभ्यः Mah.
१५. तत्साधनम् Sy. कीदृशं भागम् ? अमृत-
त्वममृतप्रदमित्यर्थः । कार्यकारणयोर-
भेदेन निर्देशः Mah.
१६. अनुजानासि Sy. प्रेरयसि 'यू प्रेरणे'
तुवादिः । अभ्यनुजानासीत्यर्थः Mah.
१७. सोमादिलक्षणम् Sy. भागमग्निहोमरूपम्
Mah.
१८. उत्तरम् P. ७. उत्तरमम् Sy.
१९. उदयानन्तरम् Mah.

२०. हविषां दातारम् Sy. ददाति प्रकाश-
मिति दामा रश्मिसमूहस्तम् Mah.
दातारमुत्पत्तिस्थितिलयानां स्वकीयं
रश्मिजालम् U.
२१. अन्वकारम् is omitted by M.
२२. प्रकाशयसि Sy. विवृणोषि विस्तारयसि
Mah. रश्मीनामुद्गमे हि विप्रोज्ज्वल्य-
तमनसाऽग्निहोत्रादीनि कर्माणि कुर्वीत
U.
२३. Omitted by P., D. किञ्च U.
२४. न० P., D. अनुक्रमयुक्तानि पितृपुत्र-
पौत्रा इत्यनुक्रमः । ईदृशानि जीवितानि
पश्चात् व्यूषे Sy. अन्वञ्चन्ति तान्य-
नूचीनानि रश्मिसमूहानुगतानि तमसि
तदभावात् Mah. अन्वञ्चितानि तद-
नुगतानि U.
२५. जीविता जीवनहेतूनि कर्माणि व्यूषे ।
दूर्योदयानन्तरमव प्राणिनां कर्मसु प्रवृत्तेः
Mah. जीवनहेतूनि कर्माणि U.
२६. यजमानेभ्यः Sy.
२७. लौकिकवैदिकव्यवहारप्रवर्तयिता त्वमेवे-
त्यर्थः Mah. ददासि तस्मात्त्वामेव
स्तुम इति वाक्यशेषः U.
२८. VM. ignores सवितः !
This stanza=YV. 33. 54.

अचि॒त्ती यच्च॑क॒र्मा दै॒व्ये जने॑ दी॒नैर्द॒क्षैः प्र॒मू॒ती पू॒रुष॑त्वता ।

दे॒वेषु॑ च स॒वितु॑र्मानु॒षेषु॑ च त्वं नो॒ अत्र॑ सु॒वता॑दना॒गसः॑ ॥ ३ ॥

अचि॒त्ती । अज्ञा॒नेन॑ । यत् । च॒क॒म । दै॒व्ये । जने॑ । दी॒नत्वे॑ । वृ॒द्ध्या । प्र॒भावेन॑ ।
पी॒रुषे॑ण वा कर्त॒व्यम् । दे॒वेषु॑ । मनु॒ष्येषु॑ । च । अस्मि॒न्नकर्त॑व्ये कृतेऽपि । अना॒गस्कान् । अस्मान् ।
प्रसु॒वेति॑ यथोभयेऽस्मान् न निन्दन्ति तथा कु॒र्वति॑ ।

न प्र॒मि॒ये स॒वितु॑र्दै॒व्यस्य॑ तद्यथा॒ विश्वं॑ भु॒वनं॑ धा॒रयि॑ष्यति ।

यत्पृ॒थि॒व्या वरि॑म॒न्ना खंड॑गु॒रिर्वर्ष्म॑न्दि॒वः सु॒वति॑ स॒त्यम॑स्य॒ तत् ॥ ४ ॥

न॑ प्र॒मि॒ये । न । प्र॒मातु॑ शक्यम् । स॒वितुः॑ । दै॒व्यस्य॑ । तत्कर्म॑ । येन॑ कर्मणा । सर्व॑-
मिदम् । भु॒वनम् । धा॒रयि॑ष्यति धारय॒ति च॑ । यत् । पृ॒थि॒व्याः । स्तु॒ते देशे॑ । शोभ॑नाङ्गु॒लिकः॑
स॒विता॑ । प्र॒सीति॑ । यच्च॑ दि॒वः । उच्छि॒न्ते । स॒त्यम् । तत् । अस्य॑ कर्म ।

१. ०त्ति P.

२. वयम् अप्रज्ञया Sy.

३. आगः Sy.

४. देवे त्वयि Sy.

५. दुर्बलैः पुत्रादिभिर्द्वैतविभिर्वा Sy.

६. तथा प्रवृद्धैर्वा तैः Sy.

७. प्रभूत्या । ऐश्वर्यमवेनेति यावत् Sy.

८. पुरुषवत्तया च Sy.

९. न केवलं त्वय्येव कृतमपि तु अन्येषु Sy.

१०. मानुषेषु च Sy.

११. अज्ञानादिभिर्व्यञ्चकृम Sy.

१२. अस्मिन् कर्मणि Sy.

१३. अनेनैस्का० P. अनावैस्का० D.

अपापान् Sy.

१४. कृतवतोऽस्मान् Sy.

१५. अनुजानीहि Sy.

१६. VM. ignores च । सवितः and
त्वम् ॥

१७. देवसुवां हविःषु सवितुः सत्यप्रसवस्य 'न
प्रमिये' इति माय्या । सुवितुश्च 'न

प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तत् बृहस्पते प्रथ-
मम्' (ASS. 4. II.) इति Sy.

१८. न प्रमीयेत न प्रहिष्येत । हिंसाहं न
भवतीत्यर्थः । कृत्यार्थे केन्द्रत्ययः Sy.

१९. देवस्य P., D. यद्वा दैव्यस्येत्यधिकरणे
षष्ठी । सा च कर्मार्था । दैव्यं कर्मण्यर्थः
Sy. २०. P. and D. add
तत् after येन ॥ यथा Sy.

२१. धारयति विद्वद्वारणरूपं यत्कर्मास्ति तत्
प्रमिये Sy. २२. यः Sy.

२३. भूम्याः Sy. २४. उदत्त्वे Sy.

२५. शोभमानाङ्गुलीयकः P. शोभनाङ्गु-
ल्युपलक्षितहस्तः Sy.

२६. ०सो P. प्रेरयति Sy.

२७. आकारद्वयार्थे Sy.

२८. द्युलोकस्य Sy.

२९. उदत्त्वे च सुवति Sy.

३०. अवाप्यमिति Sy.

३१. उक्तं कर्म Sy.

३२. देवस्य Sy.

इन्द्रज्येष्ठान्बृहद्भ्यः पर्वतेभ्यः क्षयाँ एभ्यः सुवसि पुस्त्यावतः ।

यथायथा पृतयन्तो विधेमिर एवैव तस्थुः सवितः सुवायं ते ॥ ५ ॥

इन्द्रज्येष्ठान् । इज्यमानेनेन्द्रेण युक्तान् । महद्भ्यः । शिरोऽन्वयेभ्यः । गृह्ययुक्तान् । ऋषिनिवासान् । प्रसुवसि । किं च यथा यथा । पृतयन्तो मनुष्याः । कर्मणि विविधं यच्छन्ति । तथा तथा । तव । अनुज्ञामपेक्ष्य । तिष्ठन्ति । "

ये ते त्रिरहन्त्सवितः सुवासो दिवेदिवे सौभाग्यमासुवन्ति ।

इन्द्रो द्यावापृथिवी सिन्धुरङ्गिरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यंसत् ॥ ६ ॥

ये ते त्रिः । प्रातर्मध्यन्दिने सायमिति । ये । ते । त्रयः । सर्वाः । अन्वहम् । सौभाग्यम् । आसुवन्ति । तैः सहेन्द्रादयः । सरस्वती च । अङ्गिरः । आदित्यैः सह । अदितिश्च । अस्मभ्यम् । सुखम् । यच्छतु ।

१. ०ष्ठात् P.

२. ०क्तात् P. इन्द्रः परमेश्वर्ययुक्तस्त्वमेवेन्द्रो वा ज्येष्ठो ज्यायान् पूज्यो येषां ते तावुशाः । तानस्मान् Sy.

३. पर्वतेभ्योऽप्यधिकान् Sy.

४. ग्रहं D. गृहवतः Sy.

५. निवासान् ग्रामनगरादीन् Sy.

६. प्रेरयसि Sy.

७. Omitted by P., D.

८. गच्छन्तस्त्वाम् Sy.

९. विनियम्यन्ते त्वया Sy.

१०. एवमेव नियमनमनतिक्रम्य Sy.

११. ०मनये० P. अनुज्ञायै Sy.

१२. तिष्ठति P. १३. VM. ignores एभ्यः and सवितः ॥ एभ्यः यजमानेभ्यः । हे सवितः ! Sy. १४. त्रीः P.

१५. यजमानाः Sy. १६. त्वदर्थम् Sy.

१७. त्रिरहन्, अभिषुवन्ति । न केवलमेकस्मिन्नेवाहनि सवनत्रयेष्वपि Sy.

१८. सवाः is suggested for सर्वाः ॥

सोमाः । द्वितीयार्धे प्रथमा । सोमान् ।

यद्वा सवासः सवनानि प्रातरादीनि प्रति Sy. १९. प्रतिदिनम् Sy.

२०. सौभाग्यजनकम् Sy.

२१. सौग्यभासा संपन्ति P. सौम्य भावा सु० D. अभिषुवन्ति Sy.

२२. इन्द्राय M. आदि refers to द्यावापृथिवी ॥ इन्द्रो द्यावापृथिव्यौ च Sy.

२३. सिन्धुवभिमानिदेवता च Sy.

२४. चानभिः P. अङ्गिरादिशिष्टा Sy.

२५. आदित्यैः सहिता Sy.

२६. वितिः M. शर्म यंसत् । सावित्रे सुक्ते इन्द्रादीनां निपातमुक्त्वा तेषां प्रार्थना न विरुध्यते Sy.

२७. तेभ्यः अस्मभ्यम् Sy.

२८. VM. ignores सवितः ॥ Ms. D. puts the figure ॥५४॥ here to indicate the end of fifty-fourth hymn. No such number is given in P. and M.

को वस्त्राता वसवः को वरुता द्यावाभूमी अदिते त्रासीथां नः ।

सहीयसो वरुण मित्र मर्तुत्को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ १ ॥

को वः । कः । वः । रक्षिता । हे वसवः ! को वो । सम्भक्ता । हे द्यावाभूमी !
अदिते ! रक्षतम् । अस्मान् । तथा वरुण ! मित्र ! अभिमवितुः । मनुष्याद् अस्मान् रक्षतम् ।
हे विश्वेदेवाः ! कः । वः । यज्ञे । पूजाम् । धारयति ।

प्र ये धामानि पूर्व्याण्यर्चान्वि यदुच्छ्रान्वियोतारो अमूराः ।

विधातारो वि ते दधुरजस्ना अतर्धीतयो रुरुचन्त दस्माः ॥ २ ॥

प्र ये धामानि । प्रार्चन्ति । ये । पूर्व्याणि । वामानि । व्युच्छ्रान्ति । यदा । पृथक्-

१. 'को वस्त्राता' इति दशचं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं विश्वेदेवदेवताकम् । अष्ट-
म्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः शिष्टा अनादेश-
परिभाषया (Cf. KSA. 12. 6. p. 5.) त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रम्यते—
'को वो दश वैश्वदेवं त्रिगायत्र्यन्तं तु' (KSA. 24. 55. p. 18.) इति । वि-
नियोगो लैङ्गिकः Sy. २. युष्मान् Sy.
३. त्रातास्ति । यतो यूयं वसवोज्ज इत्यभि-
प्रायः Sy. ४. हे सर्वस्य वासयितारो
देवाः ! Sy. ५. वः P.
६. सम्भक्ता अस्ति । यद्वा वो युष्माकं
मध्ये कस्त्राता रक्षको देवः कश्च वरुता
धारयिता दुःस्त्रानां वरणीयो वा भवति
Sy. ७. द्यावापृथिवी M.
८. हे अश्वपृथिवी ! एतदपि द्यावाभूम्यो-
विशेषणम् । संख्याव्यत्ययः । यदीदं
पृथग्देवतामन्त्रणं स्यात् तर्हि निघातो न
स्यात् 'आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्' इति
पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनास्यैव पादादित्वात्
'अदिते मित्र वरुणेत्त मूळ' (RV. II.
27. 14.) इति 'आदित्या द्या वसवः

सुवानवः' (RV. X. 66. 12.) इति-
वत् । तस्यैव विशेषणत्वे 'नामन्त्रिते
समानाधिकरणे' इत्यविद्यमानवत्
प्रतिषेधात् 'अग्ने' पावक 'रोचिषा'
(RV. V. 26. 1.) इतिवत् अस्य
निघातः सिध्यति । तस्मात् द्यावाभूमी
इत्येतस्य विशेषणम् Sy.

६. ०क्षतास्मा० M. रक्षितमास्मा० D.
१०. हे मित्र ! युवाम् Sy.
११. ०भवतु P.
१२. रक्षसं P. नस्त्रासीथाम् Sy.
१३. हे देवाः ! Sy. १४. युष्माकम् Sy.
१५. यागे Sy. १६. धनम् Sy.
१७. ०न्ति M. ददाति । यद्वा वो युष्माकं
मध्ये को वरिवो धाति धारयति Sy.
१८. सामानि D.
१९. अर्चन्ति प्रयच्छन्ति स्तोतृभ्यः Sy.
२०. देवाः Sy.
२१. पुरातनानि Sy.
२२. स्थानानि वा Sy.
२३. उच्छ्रान्ति तमो विवासयन्ति देवाः Sy.
२४. यथा M. ये च Sy.

कर्तारः पापस्य । अमूढाः । विधातारः । ते । विदधुः । अजस्त्रा रश्मयः । सप्त दीप्तयस्ते । दीप्यन्ते । दर्शनीयाः ।

प्र पस्त्यामिदिति सिन्धुमुकैः स्वस्तिमीळे सख्याय देवीम् ।

उमे यथा नो अहनी निपात उषासानक्ता करतामदब्धे ॥ ३ ॥

प्र पस्त्याम् । प्रस्तौमि । गृहहिताम् । अदितिम् । सरस्वतीम् । स्वस्ति च । देवीम् । स्तोत्रैः । सख्यसिद्धयर्थम् । उभये । यथा । अस्मान् । अहोरात्रे । नियमेन रक्षत एवम् । अहिंसिते । कर्म कुशताम् ।

व्यर्यमा वरुणश्चेति पन्थामिषस्पतिः सुवितं गातुमग्निः ।

इन्द्राविष्णू नृवदुषु स्तवानां गर्भे नो यन्तुमभवत्स्थम् ॥ ४ ॥

व्यर्यमा । विविनोति । पन्थानम् । अर्यमा । वरुणश्चास्माकम् । तथान्नपतिः । शोभनमार्गम् । अग्निः । हे इन्द्राविष्णू ! स्तूयमानौ । बलवत् । वरणीयम् । गृहम् ।

१. वास्य M. दुःखानामभिप्रयितारः Sy.

२. ते विधातारः फलानां कर्तारः Sy.

३. कुर्वन्त्यभिमतम् Sy.

४. नित्याः Sy.

५. सत्य० is suggested for सप्त० ॥ सत्यकर्माणः Sy.

६. रोचन्ते Sy.

७. वस्त्यां P.

८. ०न्तौ० M. स्तौमि Sy.

९. सर्वैर्गन्तव्याम् Sy.

१०. अदीनां देवमातरं ताम् Sy.

११. स्यन्दनशीलां नद्यभिमानीदेवीम् Sy.

१२. सुखनिवासायैतन्नामिकां देवीम् Sy.

१३. देवीः P. १४. मन्त्रैः Sy.

१५. आनुकूल्याय Sy.

१६. छावापुथिव्यौ Sy.

१७. उषासानक्ता अहोरात्राभिमानिदेवते Sy.

१८. नितरां पातस्तथा स्तौमि Sy.

१९. अदम्भनीये Sy.

२०. कुशताम् । अभिमतमिति शेषः Sy.

२१. VM. ignores अहनीः ।

२२. ज्ञापयति Sy.

२३. पन्थानम् D. अस्माकं पन्थां यज्ञादि मार्गम् Sy. २४. देवः Sy.

२५. तथा वरुणः विचेति Sy.

२६. अन्नवतिः P. अन्नवति D. VM. explains इषः and पतिः together as अन्नपतिः ॥ अन्नस्य हविर्लक्षणस्य पतिः पालकः Sy.

२७. VM. seems to explain सुवितं गातुम् together as शोभनमार्गम् ॥ सुखकरं गातुं गमनं मार्गं वा स्वगदिदि चेति Sy.

२८. अग्नि P.

२९. बलोपेतम् Sy.

३०. गृहं सुखं वा Sy.

अस्मभ्यम् । मनुष्ययुक्तम् । सुष्ठु दत्तम् ।

आ पर्वतस्य मन्तामवांसि देवस्य त्रातुरत्रि भगस्य ।

पात्यतिर्जन्यादहंसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुष्येत् ॥ ५ ॥

आ पर्वतस्य । आवृणे । मेघस्य । मरुतां च । रक्षणानि । तथा मेघस्य । त्रातुः । भगस्य । रक्षतु । पालयितेन्द्रः । जनभवात् । उपद्रवात् । अस्मान् । मित्रः । च । मित्र-
भवादुपद्रवात् । अस्मान् । रक्षतु ।

नू रोदसी अहिना बुध्येन स्तुवीत देवी अप्येमिरिष्टैः ।

समुद्रं न संचरणे सनिष्यवो धर्मस्व सो नद्योऽप्यत्र ॥ ६ ॥

नू रोदसी । क्षिप्रम् । हे द्यावापृथिवी ! अहिना । बुध्येन देवेन सह । स्तुवीत । तथान्तरिक्ष्यैश्च । प्रियैर्देवैः सह । यथा । समुद्रम् । सञ्चरणे । सम्भवतुमिच्छवो गच्छन्त्येवम् । क्षरदुदकाः । नद्यः । अपगच्छन्तु

१. अस्माकम् Sy.

२. मनुष्ययुक्तम् Sy.

३. युक्तम् P.

यच्छतम् Sy.

४. VM. ingores च ॥ उ पुरणः Sy.

५. इन्द्रसप्तस्यैतन्नामकस्य Sy.

६. रक्षकस्य Sy.

७. भगस्य देवस्य च Sy.

८. पात् पातु रक्षतु Sy.

९. किञ्च पतिः वरुणो देवः Sy.

१०. जैनसम्बन्धात् Sy.

११. पापात् Sy.

१२. अपि च Sy.

१३. मित्रभावेन Sy.

१४. रक्षतु Sy.

१५. P. and D. read आरो सुवसी
for नू रोदसी ।

१६. होता P., D.

१७. हे द्यावापृथिव्यौ ! पुवाम् Sy.

१८. हिना P., D.

१९. बुध्येन P. बुध्येन D. अहिर्बुध्यनामकेन
देवेन सह Sy.

२०. देवेन D.

२१. स्तुवे Sy.

२२. अप्येभिः आपनीयैः Sy.

२३. कामैर्निमित्तभूतैः Sy.

२४. ०द्र M. तं यथा स्तुवन्ति तद्वत्
Sy.

२५. सञ्चाराय समुद्रमध्यगमनाय Sy.

२६. वनानां सम्भवतुमिच्छन्तः Sy.

२७. यस्मादेते देवा दीप्ताब्जनयः Sy.

२८. नदीः Sy.

२९. ०का हस्योप० P. नद्योवग० D.

अपवृण्वन्तीति परोक्ष इव । अथवा ते
देवा नदीरपवृण्वन्तिवत्याक्षीः । तस्मात्
स्तुवे इति सम्बन्धः Sy.

यथाकामं चरन्तु ।

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवज्ञाता त्रायतामसं च ।
नहि मित्रस्य वरुणस्य धासिमिभसि प्रमियं सान्वभेः ॥ ७ ॥

देवैः । गतः पूर्वार्धः । नहि वयम् । मित्रावरुणयोः । अन्नम् । प्रहसितुम् । अहमिः ।
तथाग्नेश्च । समुच्छ्रितं हवि ।

अग्निरीशे वसुव्यस्याग्निर्हः सौभाग्यस्य । तान्यसम्यं रासते ॥ ८ ॥

अग्निः । वसूनां समूहस्य । सौभाग्यस्य च । ईश्वरः । अग्निः । तान्युभयानि ।
अस्मभ्यम् । प्रयच्छतु ।

उषो मघोन्या बहू स्रुते वार्या पुरु । असम्यं वाजिनीवति ॥ ९ ॥

उषः । पुरुणि । वनानि । उषः ! अस्मभ्यम् । आभर । स्पष्टं शिष्टं च ।

१. पथा० M.

२. VM. ignores देवी ।

३. पूर्वार्धः P., D. By पूर्वार्धः VM. means देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । ज्ञाताः । त्रायताम् and अग्रयुच्छन् ॥ अदितिः देवी अदीना देवमाता । देवैरन्यमित्रादिभिः सह नोऽस्मान् नि पातु पालयतु । तथा ज्ञाता पालकः देवः । इन्द्र इत्यर्थः । सोऽपि अग्रयुच्छन् अग्रमाद्यन् त्रायताम् Sy.

४. वयं च मित्रस्य वरुणस्य च Sy.

५. अन्नं सौमादिलक्षणम् Sy.

६. हिसितुम् Sy.

७. समर्था भवामः । किन्तुऽप्युपपत्ते संव-
धितुमहमि इत्यर्थः Sy.

८. वनसमूहस्य Sy.

९. सुभगत्वस्यापि ईशे Sy.

१०. ईष्टे दातुम् Sy.

११. देवः Sy.

१२. अतः वनानि सौभाग्यं च Sy.

१३. बदातु Sy.

१४. VM. ignores महः and ex-
plains अग्निः once. महो महतः Sy.

१५. बहूनि Sy.

१६. वरणीयानि वनानि Sy.

१७. प्रापय Sy.

१८. Omitted by M. By शिष्टम्
VM. means मघोनि । स्रुते । and
वाजिनीवति ॥ हे मघोनि ! वनवति !
स्रुते ! त्रियम्बा वागाभेमानिनि !
हे वाजिनीवति ! अन्नवति ! देवि !
Sy.

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा ।

इन्द्रो नो राधसा गमत् ॥ १० ॥

तत्सु नः । सवित्रादिः । तद् धनम् । अस्मभ्यम् । सुष्ठु प्रयच्छतु । इन्द्रश्च । अस्मान् ।
धनेन । आगच्छतु ।

IV.56.

मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा भवतां शुचयः ।

यत्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्नृवद्धोदा पप्रथानेमिरेवैः ॥ १ ॥

मही । महती । द्यावापृथिवी । इह । प्रशस्यतमे । दीप्या । शुचयः । अस्मैश्च
सह । भवताम् । यदा । सर्वतः । वरिष्ठे । महती । परिच्छिन्दन् । शब्द करोति । पर्जन्यः ।
प्रथमानैः । मरुद्भिः सह ।

१. आदि refers to सविता । भगः ।
वरुणः । मित्रः । and अर्यमा ॥ Sy.
adds after these deities
प्रत्येकम् ।

२. P. and D. read तनम् for तद्
धनम् ।

३. ते देवाः प्रयच्छन्तिवति शेषः Sy.

४. धनेन सह Sy.

५. आगच्छति यन्तम् Sy.

६. Ms. D. puts the figure ॥५५॥
here to indicate the end of
fifty-fifth hymn. No such
number is given in P. and M.

७. 'मही द्यावापृथिवी' इति सप्तर्ष्येकावशं
सूक्तं वामदेवस्यार्थं द्यावापृथिव्यम् ।
पूर्वत्र 'त्रिगायत्र्य' तु इत्युक्तत्वात्प-
ञ्चन्यासस्तिस्रो गायत्र्यः शिष्टास्त्रि-
ष्टुभः । 'मही सप्त द्यावापृथिवीयम्'
(KSA. 24. 56. p. 18.) इत्यनु-
क्रमणिका । व्यष्टे वसारात्रे पञ्चमेऽहनि

वैश्वदेवशास्त्रे आदितश्चतुर्दशं द्यावा-
पृथिव्यनिबिद्धानीयम् । तथा च सूत्रि-
तम्—'मही द्यावापृथिवी इति चतस्र
ऋभुविभवा' (ASS. 8. 8.) इति
Sy.

८. महत्यौ Sy. ९. द्यावापृथिव्यौ Sy.

१०. यज्ञे Sy. ११. प्रशस्ये Sy.

१२. दीप्या युक्ते Sy.

१३. दीपयद्भिः Sy.

१४. मन्त्रैः सोमादिहविर्भिर्वा युक्ते Sy.

१५. यस्मात् Sy. १६. उत्तरे Sy.

१७. ऽति P. महत्यौ द्यावापृथिव्यौ Sy.

१८. परिच्छिन्दन् P. परिच्छि० D. परि-
च्छिन्दन् स्थापयन् Sy.

१९. परिच्छिच्छब्दं M. रौति शब्दं करोति ।
तस्माद्बुधा भवतामिति सम्बन्धः Sy.

२०. सेक्ता पर्जन्यः Sy.

२१. गमनशीलेनं द्विर्भवेवा सह Sy.

२२. VM. ignores ह ॥ ह इति पूरणः
Sy.

देवी देवेभिर्गजते यजत्रैरमिनती तस्थतुरुक्षमाणे ।

अतावरी अद्रुहा देवपुत्रे यज्ञस्य नेत्री शुचयद्भिरुक्तेः ॥ २ ॥

देवी देवेभिः । देवनशीले । देवैः । यष्टव्ये । यजनीये । अहिंसन्ती । तस्थतुः ।
सिञ्चन्त्यो कामान् । यज्ञवती । अद्रोघ्नी । देवाः पुत्रा ययो । यज्ञस्य । नेत्री । दीप्यमानैः ।
अक्षैः ।

स इस्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवी ज्ञानं ।

उर्वी गम्भीरे रजसी सुमेकै अवशे धीरः शच्या समैरत् ॥ ३ ॥

स इत् । स । एव । सुकर्मा । जातेषु । अभवत् । यः । इमे । द्यावापृथिवी ।
ज्ञानं । विस्तीर्णं । गम्भीरे । द्यावापृथिवी । शोभमाने । स धीरः । अवशे । अस्तम्भात् ।
कर्मणा ।

१. देव्यौ Sy.

२. ०लेदं० D., M.

३. य व्ये D. ०व्यै M.

४. यष्टव्यैः सहिते Sy.

५. अहिंसती is also a Vedic dual
but अहिंसत्यौ would be a
better reading on the
analogy of सिञ्चत्यौ etc. ॥
प्रजा अहिंसत्यौ Sy.

६. तस्थतुः P. तिष्ठतः स्यातामित्यर्थः Sy.

७. सिञ्चत्यौ Sy.

८. यज्ञवती is also a Vedic dual
but यज्ञवत्यौ would be a better
reading on the analogy of
सिञ्चत्यौ etc. अतवत्यौ Sy.

९. अद्रोघ्नी द्रोहमन्वत्यौ Sy.

१०. ययैः D. देवोत्पादिक्यौ ? (देवोत्पाद-

यित्व्यौ) Sy.

११. निर्वाहयित्व्यौ द्यावापृथिव्यौ Sy.

१२. ०मानेः P. शोचयद्भिरुक्तेः Sy.

१३. मन्त्रैर्हविर्भिर्वा युक्ते Sy.

१४. शोभनकर्मा सन् Sy.

१५. भुवनेषु Sy.

१६. आस्ते Sy.

१७. द्यावापृथिव्यौ Sy.

१८. उत्पादितवान् Sy.

१९. यच्च प्रजापतिः उर्व्यौ विस्तीर्णं Sy.

२०. अविचले Sy.

२१. शोभनरूपे Sy.

२२. धीमान् Sy.

२३. उत्पत्तिरहितेऽज्ञाकारे बान्तरिक्षे Sy.

२४. समैरत् सम्यक् प्रेरितवान् । स एव स्वपा
इति Sy.

२५. शलकर्मणा Sy.

नू रोदसी बृहद्भिर्नो बरुथैः पत्नीविरिषयन्ती सजोषाः ।

उरुची विश्वे यजते नि पातं धिया स्याम रुथ्यः सदासाः ॥ ४ ॥

नू रोदसी । क्षिप्रम् । द्यावापृथिवी ! महद्भिः । अस्मद्गृहै । पत्नीयुवतैः । अन्नं कुर्वाणैः । सङ्गते । उरुत्वमञ्चत्पौ । व्याप्ते । यष्टव्ये । नितरा रक्षतम् । रथिनो वयम् । कर्मणा । सदा सम्भक्तारः । स्याम ।

प्र वां महि द्यवी अभ्युपस्तुति भरामहे । शुची उप प्रशस्तये ॥ ५ ॥

प्र वाम् । प्रभरामहे । वाम् । अभि । द्यावापृथिव्यौ । महतीम् । उपस्तुतिम् । दीप्यमाने । उपप्रवासितुम् ।

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजथः । ऊढ्याथे सनादृतम् ॥ ६ ॥

पुनाने । क्षरन्त्यौ । ततेन हविषा उदकेन च । परस्परम् । स्वेन । बलेन । राजथः ।

१. आ P., D.

२. हे द्यावापृथिव्यौ ! Sy.

३. अस्मान् गृ० P. VM. seems to explain नः बरुथैः together as अस्मद्गृहैः ॥ गृहैर्बनैर्वा सह Sy.

४. पत्नीसहितैः Sy.

५. अस्माकमन्नमिच्छन्त्यौ Sy.

६. परस्परं सङ्गते Sy.

७. उर्वञ्चने Sy.

८. यष्टव्ये सत्यौ Sy.

९. रक्षत M.

१०. रथवन्तो वयम् Sy.

११. स्तुत्या Sy.

१२. त्वां सर्वदा भजमानाः Sy.

१३. स्यामः M. भूयास्म Sy.

१४. 'प्र वाम्' इत्यादिगायत्रस्तुचो व्यूढे दश-
रात्रे वैश्वदेवसि द्यावापृथिव्यनिवि-
ष्टानीयत्वेन प्रक्षेप्यः । तथाच सूत्रितम्—
'प्र वां महि द्यवी इति तुचौ' (ASS.

8. 11.) इति Sy.

१५. हे द्यावापृथिव्यौ ! Sy.

१६. ०है M. प्रकर्षेण सम्पादयामः Sy.

१७. युवाभ्याम् Sy.

१८. द्योतमाने Sy.

१९. महत् प्रभूतम् Sy.

२०. स्तुति D. स्तोत्रम् Sy.

२१. शूढे युवाम् Sy.

२२. प्रवासितुम् । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्या-
हारः । उप गच्छाम इति शेषः Sy.

२३. हे देव्यौ ! Sy.

२४. ०न्त्यौ M. शोषयन्त्यौ यज्ञं यजमानं
वा युवाम् Sy.

२५. धृतेन० P. तेन D. स्वकीयया मूर्त्या ।
यद्वा तन्वा शरीरैकदेशेन परस्परं पुनाने
शोषयन्त्यौ । द्यौः स्वीयेनासारेण भुवं
सा च स्वकीयेन काष्ण्येन चन्द्रमसि
स्थितेन विवमिति विवेकः Sy.

२६. प्रत्येकम् Sy.

वह्यश्च^१ । चिरादारम्य । यज्ञम् ।

मही मित्रस्य साधयस्तरन्ती पित्रेती श्रुतम् । परिं यज्ञं नि षेदयुः ॥ ७ ॥

मही । महती । सव्युः^२ । यज्ञम् । साधययः । तरन्त्यौ । मित्रं पूरयन्त्यौ । परिनिषे-
दयुश्च तस्य । यज्ञम् ।^३

IV.57.

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनैव जयामसि ।

गामश्च^४ पोषयित्वा स नो मृळातीदृशे ॥ १ ॥

क्षेत्रस्य । “क्षेत्रस्य पतिना वयं

१. च is omitted by P.
२. चिदा० P. सदाकालम् Sy.
३. महती is a Vedic dual but महत्यौ is suggested on the analogy of तरन्त्यौ etc. ॥ महत्यौ छावापृथिव्यौ Sy.
४. मित्रभूतस्य स्तोतुरभिमतम् Sy.
५. अन्नम् Sy.
६. तारयन्त्यौ Sy.
७. परितः आश्रययः Sy.
८. Ms. D. puts the figure ॥५६॥ here to indicate the end of fifty-sixth hymn. No such number is given in P. and M.
९. ‘क्षेत्रस्य पतिना’ इत्यष्टर्चं द्वादशं सूक्तं वामदेवस्यार्षम् । आद्या चतुर्थीषष्ठीसप्तम्योजुष्टुभः पञ्चमी पुरउष्णिक् । ‘आद्यश्चेत् पुरउष्णिक्’ (KSA. 4. 2. p. 3.) इति तल्लक्षणम् । शिष्टास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । आद्यास्तिस्रः क्षेत्रपतिवचनाकारचर्यौ सुहृत्पुत्रौ

पञ्चम्यष्टम्य- शुनासीरदेवताके षष्ठी- सप्तम्यौ सीतादेवताके । तथा चानुक्- मणिका—‘क्षेत्रस्याष्टौ तिस्रः क्षेत्रपत्याः शुनायैका परा पुरउष्णिक् सान्त्या च शुनासीराम्यामुपान्त्ये सीतायै ते अनुष्टु- भावाद्या च चतुर्थी च’ (KSA. 24.57. p. 18.) इति । क्षेत्रस्य कर्षणे अनेन सूक्तेन प्रत्युचं जुहुयाज्जपेद्वा । तथा च सूत्रितम्—‘क्षेत्रस्य पतिना वयमिति प्र- त्युचं जुहुयाज्जपेद्वा’ (AGS. 2.10.4.) इति । अप्तोयसि होतुरतिरिक्तोक्थ्य आश्विनशस्त्राद्भुवं चत्वार्यतिरिक्तो- कथ्यानि । तत्राद्या परिधानीया । सूत्रि- तञ्च—‘क्षेत्रस्य पतिना वयमिति परि- धानीया’ (ASS. 9. 11.) इति Sy.

१०. क्षेत्रस्य निष्पत्त्याधारस्य BB.
११. देवेन ‘रुद्रं क्षेत्रपतिं प्राहुः केचिदग्नि- मयापरे । स्वतन्त्र एव वा कश्चित्क्षेत्रस्य पतिरुच्यते’ Sy.
पतिना पत्याऽषिष्ठात्रा BB.
१२. यजमानाः Sy. तनानुगृह्णाता वयम् BB. संयुक्ताः सन्तो वयम् Dur.

सुहितेनैव जयामः । गामद्वं पोषयितुं चाहर" इति यास्कः । समुच्चयार्थो वाकारः ।
 "स नो मृळातीवृशे" बलेन वा घनेन वेदुशेन" इति यास्कः ।

१. अहि० D. इवशब्द एवार्थः । सर्वप्राणि-
 हितेनैव तेन । अथवा मित्रेणैव । यथा
 सख्युः साहाय्येन स्वकार्यं साधयति
 तद्वत् Sy. यथा हितेन केनचिन्मित्रेण
 कञ्चित् SKN. सुष्ठु हितेन केनचि-
 वाप्तेन मित्रेण इव Dur. यथा हितेन
 मित्रेण जनेनामित्रं जयत्येवं क्षेत्रपतिना
 जयेम BB.

२. यजामः D. जयामः क्षेत्रम् Sy. तद्व-
 ज्जयेम शत्रूनि SKN.

३. स देवः गामद्वं च Sy. गोजातमश्वजातं
 च SKN. गवाश्ववादीनि धनानि पुष्टानि
 बलवन्ति Dur.

४. N. reads पुष्टं पोषयितुं for पोष-
 यितुं ॥ पोषयितुं गवाश्वलक्षणं धनम्
 Sy. पोषयतेः कर्म तद्वर्तत्वे, इदञ्च
 पोषणधर्मसामर्थ्यात् ॥ च पुष्टमस्माकं
 च पोषयितुं, इत्यर्थः SKN. पोषयितुं
 पोषणाय समर्थानि, उपनामितद्व्याणां
 चास्माकं क्षेत्रस्य पतिना त्वत्प्रसादादेव
 तानि भोक्तुं शक्तिरस्तु Dur. किं
 जयेम ? गामद्वं पोषयितुं पोषकमस्मा-
 दिकं प्रजाम् । . . . गां चाद्वं च पोषयितुं
 च BB.

५. आहरत्विति शेषः । उपसर्गश्रुतेर्योग्य-
 क्रियाध्याहारः Sy. आ इत्युपसर्गश्रुते-
 र्हेरेति भव्यमपुष्पैकवचनात् । क्रियापद-
 मध्याहरता भाष्यकृता युक्तमत्राध्याह-
 रणमिति प्रदर्शितम् । अतो वाक्यैक-
 वाक्यत्वाय या क्षेत्रस्य पतिना सहानु-
 गुह्यमाणा वेति वाक्यशेषाध्याहारः । . . .
 आहरेति शेषः SKN. कथमिति ?
 "आ रूपरूपसर्गः" सन्मन्वि क्रियापद-

मध्याजहार भाष्यकारः, आहरेति ।
 कोऽर्थः ? उपजातशक्तयो वयमेवमा-
 ज्ञापयन्तः परिचारकानिवमाहरतेति सर्व-
 द्रव्याणि यथाऽऽनुवीमहि तथा क्षेत्रस्य
 पतिरस्मान्मृडयतु Dur.

६. ०र्थे P.

७. आकारः समुच्चये BB.

८. स एव देवः Sy.

स च क्षेत्रपतिः BB.

९. अस्मान् Sy., SKN., Dur.,
 BB.

१०. सुखयति Sy. मृडयतु सुखयतु । 'मृड
 सुखने' । तौबादिकः BB. मृडातिरूप-
 दयाकर्मा । उपदया रक्षा । पूजाकर्मा
 वा । आशिवि लोडर्थे च पञ्चमः ।
 रक्षतु, केन ? सामर्थ्याद् बलेन स्वेन ।
 पूजयतु वा धनप्रदानेन SKN.

११. उक्तलक्षणे घने दातव्ये सति Sy.
 ईदृशाय कामाय ईदृशं कामं प्रापयितु-
 मित्यर्थः SKN. धनलाभाय भोगाय
 चास्मान् वदातु धारयतु नित्यस्थिरान्
 करोत्वित्येतदाशास्महे Du. यथोक्ते
 गवादावर्थेऽस्मान् स्वामित्वेन स्थापयित्वा
 सुखयतु BB.

१२. ईदृशेन is omitted by N.

१३. N. 10. 15. M. adds क्षेत्रबलेनेति
 यास्कः after यास्कः क्षेत्रस्य पतिः ।
 क्षेत्रं क्षियतेनिवासकर्मणः । तस्य पाता
 वा पालयिता वा । तस्यैवा भवति ।
 . . . मृळतिर्दानकर्मा पूजाकर्मा वा N.
 10. 15.; SKN. VI. 16.
 This stanza = TS. I. I.
 14. 2.

क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मि घेनुरिव पयो अस्मासु धुक्व ।

मधुश्चुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयन्तु ॥ २ ॥

क्षेत्रस्य पते । क्षेत्रस्य । पते । मधुमन्तम् । ऊर्मि गोसङ्घम् । यथा घेनू । पयो दुग्ध एवम् । अस्मासु । धुक्व प्रयच्छ पशून् । मधुश्चुतमूर्मिम् । घृतमिव । सुपूतम्, अस्मासु धुक्व । यज्ञस्य । पतयः । अस्मान् । मृळयन्तु देवान् निरुक्तं द्रष्टव्यम् ।

१. अप्तोयमि मैत्रावरुणस्यातिरिक्तोक्त्ये परिधानीया । सूत्रितञ्च—'क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मिमिति परिधानीया' (ASS. 9. II.) इति Sy.
२. पत D. क्षेत्रस्य पते । त्वम् Sy.
३. माधुर्यपितम् Sy. मधुवकम् । भूमि मनुष्य । बहुलोदकेन तद्वन्तम् । रसवचनो वा । मधुस्वादुतमम् SKN. मधुरं स्वादु Dur. मधुरेण क्षीरादिना तद्वन्तम् BB.
४. प्रबुद्धमूवकम् Sy. उवकस्य पतम् SKN., Dur. अरणशीलम् BB.
५. गवाविसमुदायम् . . . यद्वा क्षेत्रमित्यध्याह्नियते, गवाविसमुदायं क्षेत्राणि BB.
६. ०नुं P., D. सा यथा कुशे तथा Sy. यथा धेन्वा SKN. घेनुर्यथा Dur.
७. क्षीरम् SKN.
८. धार्यते तद्वत् SKN. दोग्धि, एवम् Dur. स्वयमेव कुशे दोग्ध्वात्सल्येन BB.
९. अस्मासु निमित्तभूतेषु SKN.
१०. क्षारय, कम् ? सामर्थ्यान्निषम् । द्वि-कर्मको हि कुहिः SKN. प्रक्षार Dur. ईदृशं गवाविसमुदायस्य धुक्व । स्वयमेव धुक्व । स्वयमेव धुक्वात्मद्वा-त्सल्येन BB.
११. मधुल्लावि Sy. कीदृशम् ? मधु स्वादु स्यात् स्वादुवकस्य क्षारितारम् SKN. मधु इव यन्मधुर्मुहुश्चोतति Dur. मधुक्षीराविकमासिञ्चन्तम् । न केवलं

- मधुमन्तमपि तु सर्वदा प्राणिभ्यस्त्वव-न्तम् । 'इच्युतिर् आसेचने' BB.
१२. घृतमिव इत्युपमा । तादृशमूवकमित्यर्थः Sy. कीदृशं घृतमिव याज्ञे कर्मणि SKN. उवकमिव Dur.
१३. पवित्रं निर्मलं चेति भावः SKN. अक-लुषम् Dur. १४. दुष्क (धु)क्व M.
१५. यज्ञस्योवकस्य वा Sy. उवकस्य SKN. तस्य दानेन . . . उवकस्य Dur.
१६. स्वामिनः Sy. पातारस्ते च SKN., Dur. अग्न्यादयो देवाः BB.
१७. Omitted by P., D. अस्मान् नित्यमेव SKN. नित्यमस्मान् Dur. अस्मदीयं वा त्वया दीयमानं गवावि-समुदायम् BB. १८. सुखयन्तु यद्वा ऋतस्यैतत् कर्मणि षष्ठी । ऋतं मृळ-यन्तु प्रयच्छन्तु । मृळतिरञ्ज दानकर्मा Sy. सुखं ददतु सुखयन्तिवित्यर्थः SKN. रक्षन्तु पूजयन्तु वा Dur. सुखयन्तु BB.
१९. देवान् D. भेवा M. य एते त्वबनुचरा माध्यमिका देवगणा मरुदादयः SKN. माध्यमिका देवाः क्षेत्रस्य पतिप्रमुखाः Dur. २०. क्षेत्रस्य पतेः मधुमन्त-मूर्मि घेनुरिव पयोऽस्मासु धुक्वेति । मधुश्चुतं घृतमेवोवकं सुपूतम् । ऋतस्य नः पातारो वा पालयितारो वा मृळयन्तु । मृळयतिरप्यदयाकर्मा । पूजाकर्मा वा N. 10. 16. SKN. IV. 17. This stanza=TS. I. I. 14. 3.

मधुमतीरोषधीर्द्याव आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।
क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥ ३ ॥

मधुमतीः । एते सर्वे । अस्माकम् । मधुमन्तः । भवन्तु वयम् । अनुचरामः । क्षेत्रस्य पतिम् । अहिंस्यमानाः ।

शुनं बाहाः शुनं नरः शुनं कृषतु लाङ्गलम् ।
शुनं वरत्रा बध्यन्तां शुनमष्टासुदिङ्गय ॥ ४ ॥

शुनं बाहाः । सुखमस्यां पृथिव्याम् । बलीवर्दाः । कृषन्तु । तथा कीनाशा नरः । शुनमेव । कृषन्तु । लाङ्गलं तथा । वस्त्राश्च । शुनम् । बध्यन्ता तामु च । सुखं भवतु । हे कीनाश ! त्वमष्टा च । सुखमेव । उदिङ्गयेति द्विवर्मकः, शुनो देवता मन्त्रस्य तच्च सुखम्, भवति हि क्षेत्रकर्षणे सुखमिति ।

१. ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोषध्ये परिधानीयेषा । 'मधुमतीरोषधीर्द्याव आप इति परिधानीया' (ASS. 9. 11.) इति सूत्रितत्वात् Sy.

२. M. adds ओषधीः after मधुमतीः ।

३. By एते सर्वे VM. refers to ओषधीः । द्यावः । आपः । अन्तरिक्षम् । क्षेत्रस्य and पतिः ॥ ओषधीः ओषध्यो व्रीहिप्रियङ्गवावयः मधुमत्यो भवन्तु । तथा द्यावः तिलो दिव इत्युक्तत्वात् बहुवचनं युक्तम् । तथाऽऽपः अन्तरिक्षं च भवतु नो मधुमद् क्षेत्रस्य पतिरपि मधुमान्नोऽस्तु Sy.

४. सर्वस्माकम् P., D. अस्माभ्यम् Sy.

५. अन्तौ P., D. मधुमत्यः Sy.

६. भवतु P., D.

७. अनु अनुसृत्य चरेम सञ्चरेम सुखेन Sy.

८. अन्यैरहिंस्यन्तो वयम् Sy.

९. Omitted by M. शुनः बाहाः D.

१०. सुखनामैतत् (Ngh. 3. 6.) । सुखं यथा भवति तथा बहन्त्विति शेषः Sy.

११. नेतारो मनुष्याः कर्षकाः Sy.

१२. कुर्वन्तु Sy.

१३. लाङ्गलं P.

१४. अपि Sy.

१५. अत्राश्च M. वरणेन त्रायमाणाः प्रपन्नाः Sy. १६. इनं M.

१७. अष्टां P. त्वष्ट्रां for त्वम् । अष्टां M. प्रतीकम् Sy.

१८. उदि यो P., D. प्रेरय । शुनाख्यो वाय्विन्द्रयोरन्यतमः सुखकृद्देवः । तदनुग्रहादेतत्सर्वं भवत्विति तस्य श्रुतिसामान्येन स्तुतिः Sy.

१९. तव P.

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्विवि चक्रयुः पयः ।
तेनेमास्युप सिञ्चतम् ॥ ५ ॥

शुनासीरी । इन्द्र. सुखरूपेण परिणमति वायुः सीररूपो भवति हे शुनासीरी !
स्तुतिम् । इमाम् । सेवेथाम् । यद्युवाम् । अन्तरिक्षे देवताभूतौ । उदकम् । चक्रयुः । तेन ।
भूमिम् । उपसिञ्चतम् ।

अर्वाची सुभगे भव सीते वन्दामहे त्वा ।
यथा नः सुभगासंसि यथा नः सुफलासंसि ॥ ६ ॥

अर्वाची । हे सुभगे ! सीते । अभिमुखौ । भव । वन्दामहे । त्वा वयम् । यथा । नः ।
सुधना । भवसि । यथा च । सुफला धान्यहेतुः ।

१. शुनासीरीये पर्वणि शुनासीरदेवताकस्य
हविषोज्जुवाक्येषा अन्त्या ऋक् याज्या ।
सूत्रितञ्च 'शुनासीराविमां वाचं जुषेथां
शुनं नः फालाः' (ASS. 2. 20.)
इति Sy.

२. Cf. वायुः शुनः सूर्य एवात्र सीरः
शुनासीरी वायुसूर्यौ बवन्ति । शुनासीरं
यास्क इन्द्रं तु मेने सूर्येन्द्रौ तौ मन्यते
शाकपूणिः ॥ BD. V. 7. and the
commentary on RV. IV. 57.8.
'द्युदेवः शुनदेवता' इति शौनकः । अतः
शुनः इन्द्रः सीरो वायुः तौ युवाम् Sy.

३. सीर आदित्यः . . . स हि नित्यं सरति
गच्छति Dur.

४. वाचम् Sy. स्तुतिलक्षणां वाचम् SKN.
वाचमिमां स्तुतिलक्षणाम् Dur.

५. वक्ष्यमाणानां मवीयाम् Sy.

६. जुषेथाम् Sy.

७. यच्च SKN. कथं च युवाभ्याम्
युवाभ्यां स्याद् यत् Dur.

८. कृतवन्तौ स्यः SKN. सम्भरयो युवाम्
Dur.

९. पृथिवीमुपगम्य SKN. पृथिवीम् Dur.
१०. सिञ्चतम् । एतद्वि कर्म युवयोः ।
तथा चोक्तम्—'द्वा ब्रूवकं बहतः पुरीषं
वाय्वादित्यौ' (N. 2. 22.) SKN.
एवमनेनास्मद्वागासेविता युवाभ्यां भवि-
ष्यतीति Dur.

N. 9. 41. ; SKN. III. 175.

११. शुनासीरी शुनो वायुः द्यु एत्यन्तरिक्षे सीर
आदित्यः सरणात् (N. 9. 40.) शुनो
वायुः । द्यु एत्यन्तरिक्षे . . . स हि क्षिप्र-
मेत्य प्रतिबध्यमानोऽन्तरिक्षे Dur.

१२. हे सीते ! त्वम् Sy.

१३. ०मुखा P., D. अर्वागञ्चना Sy.

१४. स्तुवीमहि Sy.

१५. मयम् D.

१६. यथा महे त्वा वयं यथा न for यथा ।
नः P.

१७. शोभनवना Sy.

१८. सफ० M. सुफलासंसि तथा वन्दामहे
Sy. १९. हेतु D.

२०. VM. explains नः and असंसि
once only.

इन्द्रः सीतां नि गृह्णातु तां पूषानु यच्छतु ।

सा नः पर्यस्वती दुहासुत्तरामुत्तरां समाम् ॥ ७ ॥

इन्द्रः सीताम् । पृथिव्या निगृह्णातु । ता सीताम् । पूषा । अनुनियच्छतु । सा सीता ।
रसवती । दुर्धामन्नम् । उत्तरस्मिन्, संवत्सरे, तत उत्तरस्मिंश्चेति ।

शुनं नः फाला वि कृषन्तु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यन्तु वाहैः ।

शुनं पर्जन्यो मधुना पर्योमिः शुनासीरा शुनमस्मासु घत्तम् ॥ ८ ॥

शुनं नः । फालाः । सुखम् । अस्माकं सीराग्राणि । भूमिम् । विकृषन्तु । शुनमेव ।
कृषमाणाः कीनाशाः । अभिगच्छन्तु । वाहैः सह । शुनम् । पर्जन्यः । उदकेन । सारैश्चोषधि-
भूतैः । ये शुनासीरी ! युवा च । शुनम् । अस्मासु । घत्तम् । इत्यत्र बृहदेवता—

“शुनं वाहाः शुनं नर इत्युत्तरा ॥

वायुः शुनः सूर्यस्त्वेव सीरः शुनासीरौ वायुसूर्यौ वदन्ति ।

शुनासीरमिन्द्रं यास्कस्तु मेने सूर्येन्द्रौ तु मन्यते शाकप्रीणिः ॥

<p>१. इन्द्र P.
२. देवः Sy.
३. ऽनिच्छतु D. नियमयतु Sy.
४. द्यौः Sy.
५. उदकवती Sy.
६. दुहात् कदेति ? तदुच्यते Sy.
७. अस्मिन्तरस्मिन् P. उस्म्युत्त० D.
उत्तरमुत्तरं सम्बत्सरम् Sy.
८. VM. ignores इन्द्रः । सीताम् and
नः ॥ इन्द्रः देवः । सीतां सीतावार-
काष्ठम् Sy.
९. अस्या अष्टम्या विनियोगः 'शुनासीरा-
विमाम्' इत्यत्रोक्तः Sy.
१०. फलाः D.
भूमिविदारककाष्ठाः Sy.
११. सूर्यो D.
१२. शुनं यथा भवति तथा Sy.</p> | <p>१३. बलीवर्दरक्षकाः Sy.
१४. ऽमाणा किशानामभि० P.
१५. बलीवर्दः Sy.
१६. मधुरैः Sy.
१७. उदकैः सिञ्चतु Sy.
१८. हेतुनासीरौ M. हे इन्द्रवायू ! वाय्वा-
दित्यौ ! वा Sy.
१९. सुखम् Sy.
२०. वारयतम् Sy.
२१. ऽताः D. ऽतां M. बह्वदेवता P.
BD. ५. 7-10.
२२. वा वाहाः P.
२३. शुनदेवी त्वग् ० BD.
२४. सूर्य एवात्र BD.
२५. शुनासीरं यास्क इन्द्रं तु BD.
२६. Omitted by D. तौ BD.
२७. ऽणि P., D.</p> |
|---|--|

शुनासीरो पञ्चम्यां तु स्तुतो द्वौ द्वे सीतायै षष्ठी सप्तमी च ।

शुनं न फालाः कृषिं स्तौति पादं शुनं कीनाशाः कृषिजीवा मनुष्यान् ॥

स्तुतः पादे पर्यन्यस्तुतीये अन्त्यं त्वृषिर्धनकामो जगाद ।

कृपिमत् स्तौति सर्वं हि सूक्तम् ।” इति ।

IV.58.

समुद्रादूर्मिर्मधुमा उदारुदुपांशुना समः तत्त्वमानत् ।

धृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ १ ॥

समुद्रात् । कात्यायनः—‘समुद्रादेकादशाग्नेयं जगत्यन्तं सौर्यं वापं

वा गव्यं वा धृतस्तुतिर्वा इति ॥ समुद्रात् । कश्चनोदकवान् ।

१. ०तो P. २. तौ BD.

३. BD. adds तु after द्वे ।

४. फला P. पाला M. ५. पादः BD.

६. ०शं D. ०शा P., M. ७. ०जीवान्
म० BD. ८. ०देऽत्र प० BD.

९. ०र्जन्यं तु तृयन्त्ये न्वृषि० P.

१०. कृषिं वा० BD. ११. सूमिति P., D.

१२. ‘समुद्रादूर्मिः’ इत्येकादशर्चं त्रयोदशं
सूक्तम् । अन्त्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः ।
अग्निसूर्याम्नोधृतानामन्यतमो देवता ।
वामदेव ऋषिः । अत्रानुक्रमणिका—
‘समुद्राद् ऊर्मिम् ? (ऊर्मिः) एकादशाग्नेयं
जगत्यन्तं सौर्यं वापं वा गव्यं वा धृत-
स्तुतिर्वा’ (KSA. 24. 58. p. 18.)
इति । विषुवतीर्दं न्तमाज्यम् । तथा
च सूत्रम्—‘समुद्रादूर्मिरित्याज्यं त्वं सुमे-
षम्’ (ASS. 8. 6.) इति । व्यूढे
दशरात्रे सप्तमेऽहनीदमेव न्तमाज्यम् ।
सूत्रितञ्च—‘अथ छन्दोमाः समुद्रादूर्मि-
रित्याज्यम्’ (ASS. 8. 9.) इति Sy.
अत्राष्टाध्यासेन धृतं स्तूयते प्राणाध्यासेन
वाग्निः Mah. अष्टाध्यासेन धृतमन्नमत्र

स्तूयते प्राणाध्यासेन वाग्निः U.

१३. Omitted by D. ०न्देयज्जग० P.

१४. सौर्यं P. १५. ०प P., D.

१६. Omitted by P., D.,

१७. D. adds वापगव्यं after गव्यं ।

१८. KSA. 24. 58. p. 18.

१९. The passage beginning with
कात्यायनः and ending with
समुद्रात् is omitted by M.
सम्मोदन्तेऽस्मिन् यजमाना इति वा
समुद्रोऽग्निः पार्ष्णिः । अथवा समुद्र-
व्रवन्त्यापोऽस्मादिति व्युत्पत्त्या वैद्युतो-
ऽग्निः । तस्मात् Sy. समुद्राद् धृतम-
यात् । . . . अक्षीणत्वाद् धृतस्य समुद्रेणो-
पमानमन्नदेवताभिप्रायं वा । सा ह्यक्षी-
णैव Mah. तस्मात्समुद्राद् धृतमयाद्
अक्षीणत्वाद् धृतस्य समुद्रेणोपमानमन्न-
देवताभिप्रायं वा । सा ह्यनुपक्षीणैव U.
समुद्रादुदकसङ्गतात् Dur.

२०. माधुर्यं पितृभ्यस्तनूः Sy. रसवान्
Mah., U. मध्वित्युदकनाभैतत् (Ngh.
I. 14.) । उदकवानित्यर्थः SKN.

ऊर्मिरग्निरादित्यो वा । उदारद् उदगात् । सोऽयमूर्मिरात्मीयेनांशुना मनुष्यान् । अमृतत्वम् । प्रापयति । तथास्य क्षरणशीलस्य । यत् । गुह्यम् । भवति तदहं कीर्तयामि । तदाह—देवानाम् ।

१. ०कवांस्तुमि० M. ऊर्मिवद्रुपर्युपरि उद्-
भूतः Sy. ऊर्मिः कल्लोलः Mah.
महाराशिर्धृतकल्लोलः U. तेजःसङ्गत
आदित्याख्यः SKN.

चन्द्रमसा Dur.

२. ०२ P., D. उद्गच्छति । अथवा
वैद्युताद्भूम्युत्पादको रस उदारत् उद्भूतः ।
अथवा समुद्रात् समुद्रादुत्पत्तिरुत्पाद-
त्पाद्भूमिं रस उदकलक्षण उदारत् ।
'आदित्याज्जायते वृष्टिः' इति श्रुतेः ।
यद्वा समुद्रादुत्पत्त्युत्पत्तेरन्तरिक्षाद्भूमिरुद-
कमुदारत् । अथवा समुद्रादुत्पत्तिलक्षणाद्
गवामुधसः सकाशाद्भूमिरुज्ज्वलः क्षीर-
रसः । एतद् घृतपक्षेऽपि समानम् ।
यद्यपि घृतं क्षीराज्जायते तथापि तस्यो-
धस उत्पत्तेरेवमुपचर्यते । शिष्टं वाक्य-
मग्न्याद्विपञ्चसु पक्षेऽपि समानम् Sy.
उदगच्छत् । 'ऋ गतो' Mah., U.
उद्गच्छति । एकवाक्यतायै यत्तच्छ-
ब्दाध्याहारः SKN. उदतीतरत्, उत्त-
रति वा उदेत्यहन्त्यहनि प्रथमजन्माभि-
प्रेत्य Dur.

३. उदकाव P.

४. ०मीरा० M. उद्गत्य च स ऊर्मिः
Mah. उद्गत्य च U.

५. दीप्यांशेन वा Sy. प्राणेन जगत्प्राणभूते-
नाग्निना Mah., U. चन्द्रमसाभूते-
भूतेन SKN.
चन्द्रमसा Dur.

६. मोक्षम् Sy. अमरणवमित्वम् Mah.,
U. स पुनर्जातः सन्...अमृतभावम्
Dur.

७. जपेति पुरणः । प्राप्नोति नरः Sy.

सं सङ्गत्यैकीभूय...उपव्याप्नोतु 'जज्ञ
अदर्शने'...व्याङ्ग्यसर्गाभ्यां व्याप्यर्थः ।
प्राणश्चाक्षं चैकीभूयामृतत्वं प्राप्नुत
इत्यर्थः Mah., U. उपेत्युपसर्गं
आनदित्याख्यातेन सम्बध्यते ।... 'अशू
व्याप्ती' अश्नुते, उपसंख्याप्नोतीत्यर्थः ।
कुत एतत्—'यमक्षितिमक्षितयः पिबन्ति'
(SS ५. ८. 4^b; N. ५. 11.) इति
मन्त्रान्तरे दर्शनात् SKN. उपसंख्या-
प्नोति सोऽस्याक्षं तेन न क्षियते ।
'यमक्षितिमक्षितयः पिबन्ति' (YV.
५. ७., N. ५. 11.) इत्युक्तम् Dur.

८. दीप्तस्य क्षीरद्रव्यरूपस्य वा Sy. नच
केवलमंशुना, किं तर्हि ? घृतस्याहुति-
लक्षणस्याग्न्यस्य, उदकस्य वा रश्मिभि-
राहुतस्य SKN. कथममृतत्वं तेनोप
समानम् ?...उदकस्य हविषो वा
Dur.

९. यदस्ति तद् ब्रवीमि Sy. यदस्ति तत्कथ्यत
इति शेषः Mah. यदस्ति तदहं वेदि
U. यदस्ति तेन जामृतत्वमानविति
सम्बन्धः SKN. अत्रास्ति विद्यते चन्द्र-
मसि Dur.

१०. गोपनीयम् Sy. अविद्विद्भिरज्ञेयं श्रुति-
मन्त्रपठितम् Mah. अविज्ञातमविद्विद्भिः
श्रुतिमन्त्रपरिपठितम् U. गुह्यत्वेन सार-
वत्तां दर्शयति नामशब्दोऽपि निपातो-
ऽप्रकाशनायामन्यत्र । सारभूतमप्रकाश-
कम् SKN. नाम नमनम्...रहस्यम-
विज्ञातं केनचिदपि Dur.

११. दीप्तानां रश्मीनां सारभूतत्वार्था
तेषाम् SKN.
रश्मीनाम् Dur.

जिह्वा भवति, अग्नौ हि देवानां होमः आदित्ये वा । अमृतत्वस्य च । स्थानं भवतीति ।

१. आस्वावकजिह्वास्थानीयम् Sy. किं तदाह देवानां जिह्वा अत्यभिलाषाद्देवानां जिह्वोत्थाननिमित्तम् । अग्नेजिह्वासि (SB.1.3.1.19.) इत्युक्तेः 'यदा वा एतवग्नौ जुह्वत्यग्नेजिह्वा इवोत्तिष्ठन्ति' (SB.1.3.1.19.) इति श्रुतेः Mah. अत्यभिलाषाज् जिह्वास्थाननिमित्तं देवानाम् U. जिह्वाभूतः SKN. तदभूतं नित्यमास्वादयन्ति देवास्तेन न भ्रियन्ते Dur.

२. Omitted by D. यच्च सर्वप्रकाशं नाम तदप्युच्यते । अमृतस्य... अमरणधर्मस्य Mah. यच्च सर्वप्रकाशं तदप्यहं वेदि । अमृतस्य... अमरणधर्मत्वस्य U. अमृतस्योदकस्य च SKN. तेषाम्... अमरणत्वस्य Dur.

३. बन्धकं भवति तदुभयं घृतस्य नामेत्यर्थः । एवं सर्वमन्त्रेषु तत्तत्पञ्चानुसारेण योज्यम् Sy. नहर्न बन्धनं यो हि घृतमश्नाति स वीर्यायुर्भवति Mah., U. नाभिराश्रय इत्यर्थः । य एवंविशिष्टोऽमृतत्वमश्नाति स समुद्रादुदारविति सम्बन्धः SKN. नहर्न स हेतुरित्यर्थः Dur.

४. The passage beginning with प्रकाशयति तथास्य and ending with भवतीति is omitted by P. ॥ यदा ऋग्वेन मन्त्रः स्तूयते, अर्वेन घृतम् । समुद्रादग्निकाद्यजुः समुद्रादस्माद्यज्ञाद् य ऊर्मिः शब्दस्य ता नामाख्यात पसर्गनिपातरूप उपमोत्प्रेक्षा-

रूपकाद्यलारूपो मधुमान् रसवान् वाक्यार्थगुणैर्युक्त उदारद् मुखादुदगात् । स एवोपांशुना सवनेन क्रियमाणः सन्नमृतत्वमाप्नोत् । 'तवत्त्वज्जुःसर्वमनिरुक्तम्' इति श्रुतेः । अतोऽग्निचिद्भिः स ऊर्मिः प्रकाशनीयः । घृतस्य गुह्यं नाम यदस्ति तदपि देवानां जिह्वोत्थाननिमित्तं किं पुनर्होमः । 'अथास्य घृतकीतविवाग्निर्वैश्वानरो मुखादुज्जज्वाल' (SB. 1.4.1.13.) इति श्रुतेः । अमृतस्य नाभिर्नहर्न यजमानानाममृतत्वप्रापकं घृतं यजनेनेत्यर्थः । अतोऽग्निचिद्भिर्हूयते स्तूयते च घृतमिति भावः Mah. यदा अर्वेन सत्रं स्तूयते, अर्वेन घृतं मन्त्रस्य । समुद्रादग्निकाद्यजुःसमुद्राद्य ऊर्मिः शब्दसङ्घातो नामाख्यातोपसर्गनिपातलक्षण उपमोत्प्रेक्षारूपकाद्यलारूपः । मधुमान् रसवान् वाक्यार्थगुणैर्युक्त उदारद् उदगान्मुलतः । स एवोपांशुना सवनेन क्रियमाणः... सम्प्राप्नोदमृतत्वमतोऽग्निचिद्भिः प्रकाशनीयः । घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति तदपि जिह्वास्थाननिमित्तं देवानां किमुत साक्षादहोमः । अथास्य घृतकीतविवाग्निर्वैश्वानरो जज्वालेत्येतदभिप्रायं वचनम् । अमृतत्वस्य च नाभिर्नहर्न यजमानानाम् । अतोऽग्निचिद्भिर्हूयते स्तूयते च U.

५. VM. ignores नाम ॥ नमनसाधनम् Sy. N. 7. 17., SKN. 3. 79. This stanza=YV. 17. 89.

वयं नाम प्र ब्रवामा घृतस्यास्मिन्यज्ञे धारयामा नमोभिः ।

उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवमीद्वोर एतत् ॥ २ ॥

वयं नाम । जिह्वा देवानामितीदं नाम । वयम् । अग्ने । प्रब्रवाम । अस्मिन् ।
यज्ञे । धारयाम च तमग्निम् । नमोभिः । उप शृणोति । महानग्निः । उच्यमानं नाम । तदिदं
नाम । चतुःशृङ्गः कश्चन । गौर । वमति प्रकाशयति ।

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।

त्रिधा बृद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्या आ विवेश ॥ ३ ॥

चत्वारि शृङ्गा । तस्य गौरस्य ।

१. नम D.

२. घृतस्य नाम Mah., U.

३. यज्ञमानाः Sy. यतो घृतनामोच्चारण-
मपि देवानां प्रियमतो वयम् Mah.
यतो नामोच्चारणमपि प्रियं देवानामतो
वयम् U. ४. घृतस्य Sy.

५. स्तुमः Sy. अस्मिन् यज्ञे घृतनाम स्तुमः
Mah. ६. धारयाम यज्ञमिति
शेषः Mah. धारयाम च यज्ञम् U.

७. नमस्कारैर्हविर्भिर्वा Sy. अक्षैः Mah.
हविर्भिः U. ८. अभिमुप D.
शृणुयात् Sy. उपाशृणोत् U.

९. ननिम M. परिवृद्धो देवः Sy. ब्रह्मा
ऋत्विक् Mah., U.

१०. उच्य is omitted in M. स्तुय-
मानमिवम् Sy., Mah.

११. कर्म जगद्वा Sy. एतद् घृतनाम Mah.
एतद् घृतम् U.

१२. चत्वारि शृङ्गाणि वेदचतुष्टयरूपाणि
यस्य सः । आदित्याग्निपक्षे एवम् ।
इतरेष्वपि यास्कोक्तव्युत्पत्त्या शृङ्गवाक्यो
व्याख्येयः Sy. चत्वार ऋत्विजः शृङ्ग-
भूता यस्य सः Mah. यथा चतुःशृङ्गो

यज्ञः । ऋत्विजोऽस्य शृङ्गाणि U.

१३. अरुणवर्णस्तादृशो देवः Sy. यथा गौरो
गौरवर्णः शृङ्गो यज्ञः Mah. गौरवर्णः U.

१४. उद्गिरति निर्वहतीत्यर्थः Sy. एतद्
घृतयज्ञफलरूपमवमीदुद्गिरति यज्ञपरि-
माणमभिप्रायम् Mah. उद्गिरति यज्ञ-
परिमाणमभिप्रायम् U.

१५. The commentary on this
stanza is omitted by P.
This stanza=YV. 17. 90.

१६. यद्यपि सूक्तस्याग्निसूर्यादिव्यवदेवताक-
त्वात् पञ्चधायं मन्त्रो व्याख्येयस्तथापि
निष्कृताद्युक्तरीत्या यज्ञात्मकाग्नेः सूर्यस्य
च प्रकाशकत्वेन तत्परतया व्याख्यायते
Sy. चतुःशृङ्गोऽवमीदित्युक्त्वा चतुः-
शृङ्गं यज्ञं वृषभरूपेण प्रतिपादयितुमाह
Mah. चतुःशृङ्गोऽवमीदित्युक्त्वा अश्वना
चतुःशृङ्गं यज्ञं वृषभशब्दं वृषभं प्रतिपाद-
यितुमाह U. १७. शृङ्गाः P., D.

१८. Omitted by M. अस्य यज्ञात्म-
कस्याग्नेः Sy.

१९. गौरस्य P. अस्य वृषभस्य यज्ञस्य
Mah. यस्यास्य U.

चत्वारि । शृङ्गाणि भवन्ति । त्रयश्च । पादाः । द्वे च । शीर्षे ।
सप्त । हस्तासः । अस्य । स चायं त्रिधा । बद्धः । वृषभः ।
शब्दं करोति । सोऽयं महान् । देवः । मनुष्यान् । आविवेश ।

१. चत्वारो वेदाः शृङ्गस्थानीयाः । यद्यप्या-
पस्तम्बेन 'यशं व्याख्यास्यामः स त्रिभि-
र्वेदैर्विधीयते' (परिभा० १. ३.) इत्युक्तं
तथाप्याथर्वणस्येतरानपेक्षयैव एकाग्नि-
साध्यानां अन्नकर्मणामाभवायकत्वात्त-
दपेक्षया चत्वारि शृङ्गेत्युक्तम् Sy.

२. ब्रह्मोद्गातृहोत्रध्वनिलक्षणानि Mah.
ब्रह्मोद्गातृहोत्रध्वनिलक्ष्यानि U.

३. सवनानि त्रीण्यस्य पादाः । प्रवृत्तिसाव-
नत्वात् पादा इत्युच्यन्ते Sy. पादा
ऋग्यजुःसामरूपाः Mah. ऋग्यजुःसाम-
लक्षणाः U.

४. ब्रह्मोवनं प्रवर्ग्यश्च इष्टिसोमप्राधान्ये-
नेदमुक्तम् Sy. शिरसी हविर्धानप्रवर्गा-
ख्ये । शिर एवास्य हविर्धानम् । 'प्रीवा
वै यस्यापस्तम्बः शिरः प्रवर्ग्यः' (SB.
3.4.4.1) इति श्रुतिः Mah., U.

५. अस्तं D. सप्त छन्दांसि । हस्ता
अनुष्ठानस्य मुख्यसाधनम् । छन्दांस्यपि
देवताप्रीणनस्य मुख्यसाधनमिति हस्त-
व्यवहारः Sy. सप्त होतारो हस्ता
इव व्याप्रियन्ते सप्तच्छन्दांसि वा हस्ताः
Mah. सप्त होतारो हस्ता इव
व्याप्रियन्ते । यद्वा सप्तच्छन्दांसि हस्ता
इव U.

६. वृषभस्य Mah.

७. मन्त्रब्राह्मणकल्पैः त्रिप्रकारं बद्धः । बन्ध-
नमस्य तद्विष्णुसत्त्वम् Sy. त्रिप्रकारैः
Mah. त्रिप्रकारम् U.

८. प्रातःसवनमान्ध्यन्दिनसवनतृतीयसवनैर्ब-
द्धः । यद्वा चत्वारो वेदाः शृङ्गाणि ।
त्रयः पादाः सवनानि । द्वे शीर्षे प्रायणी-
योदयनीये सप्त हस्तासङ्ख्यन्दांसि । त्रिधा
बद्धो मन्त्रब्राह्मणकल्पैर्बद्धः Mah.
सम्बद्धः प्रातःसवनमान्ध्यन्दिनतृतीयस-
वनैः U.

९. फलानां वर्षिता Sy. वृषभः कामानां
वर्षिता Mah.
वर्षिता U.

१०. भृशं शब्दायते । ऋग्यजुःसामोक्थैः शस्त्र-
यागस्तुतिरूपैर्होत्राद्युत्पादितैर्ध्वनिभिरसौ
रोति Sy. 'इ शब्दे' । यङ्लुगन्तम् ।
अत्यर्थं शब्दं करोति Mah., U.

११. महति पूजयति मद्भ्यते वा जनैरिति महो
महान् Mah.

१२. महा P. ब्रह्मादिस्तम्भपर्यन्तानां प्राणि-
नामुपजीव्यो ज्ञानकर्मसमुच्चयकारिणां
विबुधां शरीरभूतः Mah. हिरण्यगर्भ-
स्तम्भपर्यन्तानां प्राणिनामुपजीव्यो ज्ञान-
कर्मसमुच्चयकारिणां शरीरभूतः U.

१३. आविवेशति मनुष्यान् व्याप्य तिष्ठति
Mah.

इत्यत्रार्थवर्णिकम्—‘चत्वारि शृङ्गा इति वेदा एवैत उक्तास्त्रयो अस्य पादा इति सवनान्येव द्वे शीर्षे इति ब्रह्मौदनप्रवर्ग्या एव सप्त हस्तासो अस्येति छन्दास्येव त्रिधा बद्ध इति मन्त्रः कल्पो ब्राह्मणम् ऋषभो रोरवीत्येष ह वै वृषभ एव तत्रोरवीति यद्यज्ञे शास्त्राणि शंसन्ति । ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिर्ब्रह्मभिरिति महो देवो मर्त्या आविवेशेत्येष एव वै महान् देवो यद्यज्ञो मर्त्यानाविवेश इति ।

१. ०र्वा० P. अत्र यास्कः—चत्वारि शृङ्गेति वेदा वा एत उक्ताः (N. 13. 7.) इत्यादिना निरवोचत् तदत्रानुसन्धेयम् । अथ सूर्यपक्षे व्याख्यायते । अस्यादित्यस्य चत्वारि शृङ्गाणि चतस्रो दिशः एताः अयणार्थत्वात् शृङ्गाणीत्युपचर्यन्ते । त्रयो अस्य पादाः । त्रयो वेदाः पादस्थानीया भवन्ति गमनसाधनत्वात् । तथा हि ऋग्भिः ‘पूर्वाह्णे विवि देव ईयते’ इत्युपक्रम्य ‘वैरव्रतून्त्रिभिरेति सूर्यः’ (TB. 3. 12. 9. 1.) इति हि वेदत्रयेण गतिराम्नाता । द्वे शीर्षे । अहश्च रात्रिश्चेति द्वे शिरसी । सप्त हस्तासो अस्य । सप्त रश्मयः षड्विलक्षणा ऋतवः एकः साधारण इति वा सप्त हस्ता भवन्ति । त्रिधा बद्धस्त्रिषु स्थानेषु क्षित्यादिष्वग्न्याद्यात्मकत्वेन सम्बद्धः । श्रीष्मवषहिमन्ताख्यैस्त्रिभिस्त्रेधा बद्धो वा । वृषभो वर्धिता रोरवीति शब्दं करोति वृष्ट्यादिद्वारा । स महो महान् देवो मर्त्याना विवेश तन्नियन्तृतया । ‘सूर्यं आत्मा जगत्तत्स्थुषदच’ (RV. I. 115. 1.) इति हि श्रुतम् । एवं त्वबादिपक्षेऽपि योज्यम् । शाब्दिकास्तु शब्दब्रह्मपरतया ‘चत्वारि शृङ्गेति चत्वारि पदजातानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्चेत्यादिना व्याचक्षते । अपरे त्वपरया । तत्सर्वमत्र वृष्टव्यम् Sy. शब्दग्रामो वा व्याख्येयः । चत्वारि

शृङ्गाणि नामाख्यातोपसर्गनिपाताः । त्रयः पादाः प्रथमपुरुषमध्यमपुरुषोत्तमपुरुषास्त्रयः काला वा । द्वे शीर्षे कार्यताव्यङ्ग्यते । सप्त हस्ता विभक्तिरूपाः । त्रिधा बद्ध एकवचनद्विवचनबहुवचनैर्बद्धः । वृषभ इवायमन्यशास्त्राण्यधः कृत्वा रोरवीति सोऽयं महान् देवो मर्त्यानाविवेश आविशति प्रतिपादयति मनुष्येष्विति मनुष्याधिकारत्वाच्छास्त्रस्येति न्यायात् Mah. शब्दग्रामो वा भिषेयः । चत्वारि शृङ्गाणि नामाख्यातोपसर्गनिपाताः । त्रयोऽस्य पादाः प्रथमपुरुषमध्यमपुरुषोत्तमपुरुषाः । द्वे शीर्षे नामाख्याते । सप्त हस्ताः सप्त विभक्तयः । त्रिधा बद्ध एकवचनद्विवचनबहुवचनैः । वृषभ इवामर्षादित्यानि शास्त्राण्यधःपदीकृत्य रोरवीति । य उक्तगणः सोऽयं महान्वेवो मर्त्यानाविशति प्रतिपादयति U.

This stanza = YV. 17. 91.

२. इव० D. ३. ०क्तस्त्र० P.

४. उक्तसु योस्य D.

५. हेव for ह वै P.

६. पृष० P. ७. एष P., D.

८. ०रवी० P. ९. हुंस० D.

१०. हुंसन्त्रिभिर्य० P. ११. महा P.

१२. ०त्यान् P.

१३. हो त्ये ए वै P. एवैव M.

१४. ०त्या आवि० P., D.

त्रिधा हितं पृथिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्त्रं विन्द. ।

इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टतनुः ॥ ४ ॥

त्रिधा हितम् । त्रिधा । हितम् । पृथिभिः । अवगुह्यमानम् । कस्मिंश्चिद् गवि स्थितम् । घृतम् उदकम् । देवाः । अन्त्रं विन्दन् । तस्य घृतस्यैकमंशम् । इन्द्र । जनयति । द्वितीयम् । सूर्यः । अथाग्ने । हविषा यजमानाः । निष्कृण्वन्ति त्रयो देवा आकाशाद् वृष्टिमुत्पादयन्तीति समुदायार्थः ।

एता अर्षन्ति ह्यस्तभुद्राञ्छतव्रजा रिपुणा नावचर्चे ।

घृतस्य धारा अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतुसो मध्य आसाम् ॥ ५ ॥

एता अर्षन्ति । एता । गच्छन्ति । ह्येता । अन्तरिक्षात् ।

१. क्षीरदध्याज्यभेदेन त्रिप्रकारम् Sy. त्रिप्रकारैः Mah.

२. त्रिधा । हितम् omitted by M. निहितम् Sy. एषु लोकेषु हितं स्थापितम् Mah. निहितं स्थापितमेषु लोकेषु U.

३. असुरैः Sy., Mah. सुरैः U. ४. उह्यमानं P. पृथिभिरुपपृथिभिरुह्यमानं D. गोपितम् Sy. गुप्यमानं सत् Mah. गुप्यमानम् U. ५. गोषु Sy. घेनी Mah.

६. दीप्तं रसरूपं वा द्रव्यम्, घृतम् Sy. द्रुतं यज्ञपरिणामभूतम् Mah. यज्ञपरिणामभूतं यथा घृतं तथा U.

७. उदकान् M. द. अलभन्त Sy. आनुः Mah.

८. क्षीरम् Sy. भागम् Mah.

१०. तत्र इन्द्रः Sy. 'ते वाऽएते । आहुती हुते उत्क्रामतस्ते अन्तरिक्षमाविशतः' (SB. II.6.2.6.) इत्यादिश्रुतिरिन्द्रस्य जनकत्वं दर्शयति Mah., U.

११. उदपादयत् Sy. 'जनी प्राबुभवि' । लिट् परस्मैपदमावर्षम् Mah. १२. सूर्यः जजान 'ते तत उत्क्रामतस्ते दिवमाविशतः'

इत्यादिश्रुतिः सूर्यस्य घृतभागजनकत्वं दर्शयति Mah., U. १३. अथवा P.

१४. अग्नेः is suggested for अग्ने ॥ कान्तिमन्तोऽग्नेर्गमनवतो वायोर्वा Sy. यज्ञसाधनभूतादग्नेः Mah. अग्नेर्यज्ञसाधनभूतात् U. १५. अग्नेन निमित्तेन द्रव्येण वा साधनेन Sy. अग्नेन त्रेताहुतिलक्षणेन Mah. अग्नेनाहुतिलक्षणेन U.

१६. ०नाय P., D. द्विजातयः Mah., U.

१७. निरपादयन् देवाः Sy. निष्कर्षितवन्तः Mah. निष्कर्षितवन्तः । . . . यस्ततः पुत्रो जायते स लोकप्रत्युत्पायीत्येतदुक्तम्भवति U.

This stanza=YV. 17. 92.

१८. आपो घृतधारा वा Sy. वाचः Mah. ऊर्मयो या एता वाचः U. १९. अघः पतन्ति Sy. उदगच्छन्ति Mah., U.

२०. उदगच्छन्तात् Sy. अदोदकप्लुतात् Mah. अदोदकप्लुतादेव U.

२१. देवतायाथात्म्यचिन्तनं Sy. १- शिगमनिरुक्तनिघण्टुव्याकरणशिक्षाच्छन्दोभिः पावनैः पूतात् Mah.

शतसङ्घा । केनचित् शत्रुणा । न । अवस्थाताः । ता एता घृतस्य । धाराः । अभिपश्यामि । तासाम् । मध्ये । हिरण्मयः कश्चित् । वेतसस्तिष्ठतीति वैद्युतमग्निमादित्यं बाहेति ।

१. अपरिमितगतयः सत्यः Sy. कीदृश्यो वाचः । शतव्रजाः शतं व्रजं व्रजा गतयो यासां ता बहुगतयः । बहुर्था इत्यर्थः Mah. ता याथात्म्यचिन्तनसन्तानगर्भ-
त्रिगमनिरुक्तनिघण्टुव्याकरणशिक्षाच्छ-
न्वोभिः परिपूरिताः शब्दव्रजाः । बहुग-
तयो बहुर्थाः U.

२. जललोकप्रतिबन्धकारिणा शत्रुणा वृत्रेण Sy. याश्चर्यन्त्य रिपुणा कुतार्किक-
बुन्दशत्रुणा Mah. कुतार्किकबुन्दशत्रु-
सङ्घातेन U.

३. ०ख्यातव्यास्ता M. नावदर्शनाय यथा-
वृष्टं भवति तथा अर्षन्ति Sy. नाव-
चक्ष्यन्ते । पुरुषवचनव्यत्ययः । नाप-
वदितुं क्षण्डयितुं शक्यन्ते Mah. नाप-
वदितुं शक्याः U.

४. धार P. ता घृतस्य धारा इव । . .
लुप्तोपमानम् Mah. ता घृतस्येव
धारा देवानां तृप्तिकराः U. ५. अहं
पश्यामि Mah. अहमभिगच्छामि U.

६. अपां वर्तत इति शेषः Sy. आसां
वचनम् Mah. आसां वाग्व्यक्तीनाम्

७. मध्ये . . विद्यमानम् U. ८. ०याः D.
कुत्रेति तदुच्यते Sy. वीप्यमानः Mah.

९. वेतसोऽग्निः, तं चाभिचाकशीमि ।
अग्निर्हि वाचामभिष्ठात्री देवता Mah.
वेतसोऽग्निः (तं). चाकशीमि, अहमभि-
यास्यामि । हिरण्मयो वेतसोऽग्निरा-

हवनीयास्थः . . अग्निर्हि वाचामभि-
ष्ठात्री देवता U.

१०. ०तमत्यग्निः P. ०तमत्यग्निमादि०
D. अप्सम्भवोऽग्निर्वैद्युतः । अत्र घृतस्य
धारा अभिचाकशीमीत्यनेन चरमपादेन
होमाधारोऽग्निर्वैद्युतोऽग्निरादित्यो बोक्तः
Sy. यद्वा घृतधारा एवोच्यन्ते, या
एता हृद्यात्समुद्राद् घृतधारा अर्षन्ति
गच्छन्ति । हृदयेन सङ्कल्प्य यजनाद्-
दयाबुद्गतिरुच्यते । शतव्रजा नानाग-
तयो याश्च रिपुणा नावचक्षे यज्ञपरि-
पन्थिना द्रष्टुं न शक्यन्ते ता घृतधाराः
पश्यामि । यश्चायं हिरण्मयो वेतसोऽग्नि-
राहवनीय आसां धाराणां मध्ये स्थितस्तं
च पश्यामि । द्रव्यदेवताश्च याथात्म्ये-
नाहं पश्यामीत्यर्थः Mah. यद्वा घृतस्य
धारा एवोच्यन्ते । या एता अर्षन्ति
गच्छन्ति हृद्यात्समुद्रात् । हृदयेन हि
सङ्कल्प्य पश्चाद्यजन्ते ता एवमुच्यन्ते ।
शतव्रजा बहुगतयः । याश्चैता रिपुणा
शत्रुणा यज्ञपरिपन्थिना नावचक्षे नाव-
द्रष्टुं शक्यन्ते ता घृतस्य धारा अहमभि-
चाकशीमि पश्यामि । यश्चायं हिरण्मयो
वेतसोऽग्निराहवनीयास्था मध्य आसां
व्यवतिष्ठति? (ते) तमप्यहं पश्यामि ।
यथात्म्यतद्द्रव्यं देवतां च पश्यामी-
त्युक्तं भवति U.

This stanza = YV. 17. 93.

सम्यक्स्रवन्ति सरितो न घेना अन्तर्हृदा मनसा पुयमानाः ।

एते अर्षन्त्युर्मयो घृतस्य मृगाइव निष्पत्तोरीषमाणाः ॥ ६ ॥

सम्यक् स्रवन्ति । समीचीन समुद्रात् । स्रवन्ति । नद्यः । इव । वाचः । द्यावापृथि-
व्योरन्तरगिना । मनसा । हृदयेन च । पुयमानाः । ईषमाणाः । प्रकारान्तरेणाह, एते । गच्छन्ति ।
ऊर्मयः । घृतस्य शीघ्रम् । मृगा इव । क्षेप्तुर्व्याधाद् भयात् । पलायमानाः ।

१. अस्याग्नेरपरि सम्यक् Sy. साधु U.

२. ब्रवन्ति M.

क्षरन्ति घृतधाराः Sy.

३. नद्य इवानवच्छिन्नप्रवाहाः Mah. नद्य
इवानवच्छिन्नोदकसन्तानप्रवृद्धाः U.

४. नद्यजवापः P., D. ग्रीणयिभ्यः
Sy. घेना इति वाङ्नाम Ngh.
I. II.

५. शरीरान्तर्व्यवस्थितेन Mah. अन्तर्व्य-
वस्थितेन U.

६. "व्यथमध्यगतेन चित्तेन भावनासचिवे-
नेति यावत् Sy. पावनस्थानीयेन म-
नसा Mah. परिपथस्थानीयेन मनसा
च U.

७. हृदयेन U.

८. पूरयामा० P., D. तेन शुद्धीकृताः Sy.
शब्दबोधेभ्यो विविच्यमानाः । ता अग्नि-
मेव स्तुवन्तीति शेषः Mah. विविच्य-
मानाः शब्दबोधेभ्यः U.

९. क्षार्यमाणां P. क्षर्यमाणा D. ईषमाणाः
should immediately come
before पलायमानाः.

१०. जुह्वाः स्रवन्त्यग्नेरपरि पतन्ति Sy.
स्रुक्परिभ्रष्टा गच्छन्ति । 'ऋष गतो'
तेऽप्यग्निं तर्पयन्तीति शेषः Mah.

११. रसाः Sy. कल्लोलाः Mah. सङ्कलता
घृतस्य स्रुक्परिभ्रष्टाः U.

१२. तै यथा कर्षं प्रविशन्ति तद्वत् । अग्नेन
क्षीय्यमुक्तं भवति Sy. व्याध्याङ्गीता

मृगा इव ये घृतोर्मयो गच्छन्ति ।
तेऽग्निं तर्पयन्तीत्यर्थः । श्रुतिद्वयं
चान्यर्थमेवेति भावः Mah. तेऽप्यग्निं
तर्पयन्तीति शेषः । एतदुक्तम्भवति
श्रुतिश्च द्वयं चान्यर्थमेव U.

१३. क्षेपकाद् व्याधात् Sy. क्षिपति हिनस्ति
क्षिपणुर्व्याधः Mah., U.

१४. The passage beginning with
शीघ्रम् and ending with
पलायमानाः is omitted by P.
P. also adds धारा अभिपश्यामि
after घृतस्य ।

This stanza=YV. 13. 38.
17. 94.

मुखे प्रथमं प्रत्यस्यति । "सम्यक् स्रवन्ति
सरितो न घेना इत्यत्र वै घेनास्तविद्वद्भ्यः
सम्यङ्मुखमभि स्रवन्त्यन्तर्हृदा मन-
सा पुयमाना इत्यन्तर्वै हृदयेन मनसा
सतान्नं पूतं य ऋजुस्तस्य घृतस्य धारा
अभिचाकशामीति या एवेतस्मिन्नग्ना-
बाहुतीर्होष्यन्भवति ता एतवाह हिर-
ण्ययो वेतसो मध्येऽग्नेरिति य एवैष
हिरण्ययः पुयस्तुमृगाइ SB. 7. 5.
2. 11. p. 615.

अत्र पूर्वाहं RV. IV. 58.6. इत्यस्याः,
उत्तरार्द्धञ्च RV. IV. 58.5. इत्यस्या
अस्ति किन्तु पुयस्तुमृगाइ
YV. p. 253.

सिन्धोरिव प्राध्वने शूधनासो वातप्रमियः पतयन्ति यद्वाः ।

धृतस्य धाराः अरुषो न वाजी काष्ठा भिन्दभूमिभिः पिन्वमानः ॥ ७ ॥

सिन्धोरिव । नद्या इव । अध्वनः प्रारम्भे पतनदेशे । शूधनासः शीघ्रं गन्त्र्यं पृथिव्याम् ।
वेगेनेतस्ततः प्रक्षिप्यमाणाः । पतन्ति । महत्यः । धृतस्य । धाराः प्रेरयन्ति । आरोचमानः ।
इव अरुषः । दिशो मेघैरधिष्ठिताः । भिन्दन् । अपामूर्मिभिः । पिन्वमानः ।

१. स्यन्वमानाया नद्याः सकाशात् इव उदकानीव Sy. यथा सिन्धोर्नद्या वातप्रमियस्तरङ्गाः प्राध्वने विषमप्रवेशे पतन्ति तद्वत् Mah.

२. प्रवणवति देशे Sy. प्रगतोऽध्वनः प्राध्वनो विषमप्रवेशः Mah. प्रगतोऽध्वनः प्राध्वा महोदकप्रपातः, तस्मिन् महोदकप्रपाते U.

३. शूधकानाः P. शूधनाः D.

४. हन्त्र्याः P. हन्त्र्यः D. ह(ग)न्त्र्यः M. आशुगन्त्र्यः Sy. शू इति क्षिप्रनाम । हन्तेर्गत्यर्थस्य घनमिति रूपम् । शू क्षिप्रं घनं गमनं येषां ते शूधनाः शीघ्रगमनाः Mah. शू इति क्षिप्रनाम । हन्तेर्गत्यर्थस्य घनः । क्षिप्रगमनाः U. आशू इति च शू इति च क्षिप्रनामनी भवतः N. 6. 1.

५. ०व्या P.

६. पोतेनतस्ततः P. पोतेनेत० D. वायुवत् प्रकृष्टवेगाः Sy. वातेन प्रमीयन्ते नदयन्ति ते वातप्रमियस्तरङ्गाः । 'मीड् हिंसायाम्' दिवादिः Mah., U.

७. गच्छन्त्यगनेरुपरि । धृतमुदकमिति पक्षे सिन्धोरिवेत्यग्रेवशब्दोऽनर्थकः । स्यन्व-
नसाधनावन्तरिक्षादुक्तलक्षणा धृतधारा उदकधाराः पतयन्ति गच्छन्ति भूमौ Sy. लुङ्मुखात्पतन्ति । 'पत ऐश्वर्ये गतौ च' चुरादिरदन्तः Mah. स्वार्थे णिच् । प्रपतन्ति U.

८. यद्वा इति महन्नाम (Ngh. 3. 3.)

९. लुङ्मुखात् परिभ्रष्टा धृतस्य धारास्ता-
द्व पतन्तीत्यदनात्यभिः U.

१०. ०ति० M.

११. ०नाः P. कीदृशो वाजी । . . 'रुष क्रोधे' रोषति क्रुध्यतीति रुषः . . न रुषोऽरो-
षणो जात्यादिभिरुत्कृष्ट इत्यर्थः Mah.
यथाऽरोचनो जात्यादिभिरुत्कृष्टः U.

१२. न इवार्थे Mah. नकार उपसर्गायः U.

१३. गर्वेण गमनशीलोऽद्व इव । स यथा भिन्दन् पिन्वमानश्च भवति तद्वत् Sy. अन्यो दृष्टान्तः । . . यथा वाजी अद्वः पतति Mah. वेजनवानद्वः U.

१४. किञ्च धृतसंस्त्यायः मर्यादाभूतान् परि-
धीन् Sy. आज्यन्तान् सङ्ग्रामप्रवेशान् Mah. आज्यन्तान् U.

१५. भिः P. विदारयन् Mah., U.

१६. ०भूमिभिः P. रसैः Sy. काष्ठभेदना-
त्यश्रमस्वेदोदकैः Mah. आज्यन्तवि-
भेदनश्रमयोगाच्च स्वेदोदकोर्मिभिः U.

१७. पिन्वमानाः प्र P. पिबमानः, M.
वर्धमानो भवति । उदकमिति पक्षे
क्रान्त्वा स्थित्वा दिशो भिन्दन्
तरङ्गैः Sy. भूमिं सिञ्चन् । 'पिबि
सेचने' शानच् । स वाजी यथा पतित्वा-
ज्जान्यदनाति, एवं पतन्ती धृतधारा
अग्निरदनातीत्यर्थः Mah. पिन्वमानः
प्रसिञ्चनभूमिम् । यथैतद्गुणविशि-
ष्टोऽद्वोऽदनाति एवमग्निरप्यदनातीति
वाक्यार्थः । नतु हीनोपमानमग्निरद्वो
ज्यात्यास्तत्र गुणोऽभिप्रेत इति परिहृतं
यास्कैः U.

This stanza=YV. 17. 95.

अभि प्रवन्तु समनेव योषाः कल्याण्यः । अग्निमन्ति अभिम् ।

धृतस्य धाराः समिधो नसन्त ता जुषाणो हर्षति जातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि प्रवन्त । यास्क.—अभिनमन्ति समनस इव योषाः । समनं समननाद्वा । संमाननाद्वा । कल्याण्यः । स्मयमानासः । अग्निमित्यौपमिकम् । धृतस्य धारा उदकस्य धाराः समिधो नसन्त । नसतिराप्नोतिकर्मा वा । नसतिकर्मा वा । 'ता जुषाणो हर्षति जातवेदाः' हर्षतिः प्रेप्ताकर्माभिहर्षतीति, अयमर्थः—अभिगच्छन्ति । समनस्का इव । स्त्रिय । कल्याण्यः । स्मयमानाः । अग्नि-माध्यमिकम् ।

१. प्रपन्त D.

२. N. reads अभिनमन्त ।

३. समन P., D. ४. समना M.

५. संमान० N. ६. ०ष्य P.

७. स्वयमा० P. स्वयमागासो D. ०नाः सो M. ८. ०क P. अमुमग्निम् Sy. औपमिकमुपमाप्रयुक्तम् SKN.

९. नन् न्त P., D.

१०. ०कर्म P. नतिराप्नोतिकर्म D.

११. नसतिरा...तिकर्म M.

१२. हर्षसीति P.

१३. D. repeats हर्षति ।

१४. N. reads विहर्षतीति N. 7. 17.

१५. अयत्यं P. अत्यं D.

१६. अभिनमयन्ति । निमग्नं कुर्वन्ति Sy. 'प्रुङ् गतौ' । अग्निं प्रतिगच्छन्ति । लङ् । अङ्भावः आर्षः Mah. अभिनमन्त्यो यान्ति प्रह्वीभवन्ति U. प्रवर्तेर्गतिकर्मणश्छान्दसत्वाद् वर्तमाने लङि प्रवर्तेति । अभिप्रवन्ते अभिगच्छन्ति SKN. अभिमुख्येन नमन्ति प्रह्वीभवन्ति Dur.

१७. समानमनस्काः Sy. समानं मनो यासां ताः समनसः । विभक्तेडविशः Mah. समानमनस्का इव योषा एकभर्तारं प्रति स...मनसः U. समाने पुंसि, अननं प्राणनं मनो वा यासां ता समाननाः समनसो वा, तत्र समननशब्दस्य समन-

शब्दस्य वा इवे छान्दसो नकारस्य सकारस्य वा लोपः । समना इव समनस इव वा । 'तान्तलोपमेव समनशब्दं निर्वाचीति । सन् वादनतेर्भनोतेर्वा । तथा चोक्तम् 'मनो मनोते' N.4. 4. इति SKN. समानमनसः । एकस्मिन् भर्तारि यासां मनसि वर्तन्ते ताः समनसः Dur.

१८. योषितः पतिमिव Sy. तत्र दृष्टान्तः योषा इव, यथा योषाः स्त्रियः पतिं प्रति प्रवन्ते Mah. यथा ता एकभर्तुका बह्व्यो योषाः स्त्रियः SKN.

१९. ०ष्य P. भद्ररूपाः Sy. कल्याण्यो ऋषीवन्सम्पन्नाः Mah., U. वर्शनीयाः SKN. ता यथा कल्याण्यो रूपयौवना-गुणसम्पन्नाः Dur.

२०. हसन्त्यः Sy. स्मयमाना ईषदसन्त्यः । 'स्मिद् ईषदसने' Mah. ईषदसमानाः U. ईषदसन्त्यः । स्मयनेन चात्र सम्भोगकारकत्वं लक्ष्यते । भर्तृवर्षितसम्भोगाभिलाषा इत्यर्थः । ता युगपदभिगच्छन्ति SKN. स्मयमाना ईषदसन्त्यो हर्षमुपजनयन्त्यो भर्तुस्तं प्रति परिष्वजनायाभिनयेयुः Dur.

२१. मध्यमितं P. माध्यमिकस्य M. तद्वर्णिनैद्युतम् SKN. कमभिप्रह्वीभवन्ति ? मध्यममग्निम्...तथा मध्यमस्थानमग्निम् Dur.

घृतस्य^१ । धाराः^२ । समिध^३ इव । भजन्ते^४ । ताः^५ । प्रीयमाणः^६ । कामयते । अग्निरिति^७ ।

१. Omitted by M. घृतस्य घृतस्य D. घृतस्योदकस्य मेघस्य धाराः SKN. घृतस्योदकस्य धाराः Dur.
२. ता धाराः Mah. इत्यम्भूता धाराः U.
३. ०धा P. सम्यग्दीपयिष्यः सत्यः Sy. समिन्धते दीपयन्त्यग्निमिति समिधः Mah. समिन्धनाः U. उच्यते नसतिराज्जो-
त्तस्य समिन्धनकारिण्योऽभिगच्छन्ति SKN. समिन्धयन्त्यः Dur.
४. व्याप्नुवन्ति Sy. हरन्ति । 'नस हरणे' ।
... नसतिराज्जोत्तिकर्मा वा । अग्नि
व्याप्नुवन्ति Mah. अग्निमभिप्रह्नीभूय,
ततस्तमेवाग्निं नसन्त । नसतिराज्जो-
त्तिकर्मा वा नमतिकर्मा वा । व्याप्नु-
वन्ति U. नसतिराज्जोत्तेनमतेर्वाऽर्थे ।
आप्नुवन्ति नमन्ति वा तं प्रति SKN.
प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Dur.
५. एव धाराः Sy. ता घृतधाराः Mah.
ताश्च धाराः U. असावपि ताः SKN.
ताश्च ताश्च पुनः Dur. ६. ०धाः P.
सेवमानो वायम् Sy. प्रीतियुक्तः सन्
Mah. जुषमाणः प्रीयमाणो भावानुवृत्त्या
सेवमानः SKN. प्रीयमाणः Dur.
७. हर्षति प्राप्नोति । 'हर्षं क्लमे गतौ' ।
हर्षतिः प्रेप्साकर्मा वा । ता धाराः
प्रेप्सति कामयते । नास्य ग्रहणशक्ति-
परि-रणमस्तीति भावः Mah. हर्षतिः
प्रेप्साकर्मा । प्रेप्सति प्रतिकामयते U.
पुमानिव कामयते । ... हर्षतिर्गतिका-
न्त्योः । कान्तिश्चात्र प्रेप्सा अभिहर्ष-
तीति प्रसिद्धप्रयोगदर्शनम् SKN. पुनः
पुनः प्रेप्सति Dur.
८. जातवेदाः Sy. जातप्रज्ञानोऽग्निः Mah.,
U. जातविद्यः SKN. मध्यमस्थानो
वैद्युतोऽग्निः Dur.
९. घृतशब्दस्योदकमिति पक्षेऽग्निजातवेद-
शब्दाभ्यां वैद्युतोऽग्निरादित्यो वा गृह्यते ।

तं देवमुदकधारा अभिप्रवन्त नसन्त च ।
स ताश्च हर्षति Sy. कस्मात्पुनरत्र
पार्थिव एवाग्निर्न गृह्यते, घृतं बाहुति-
लक्षणम् । आज्यमाहुवनीयम् । आहुति-
लक्षणस्याज्यस्य धारा अभिगच्छन्ति ?
उच्यते, बहूनां धाराणां युगपदभिगमन-
वचनात् । क्रमत्वाच्चाहुतीनां घृतधा-
राणां युगपदग्निं प्रत्यभिगमनस्यासम्भ-
वात् । वैद्युते तु सम्भवति । ...
'समुद्राद्भूमिर्धु' (RV. IV. 58. 1.)
इत्यत्र मन्त्रे उद्देशि, अस्तमेषि पर्येषीत्यु-
दयकर्मणा लिङ्गेनादित्येन प्रसिद्धेनादि-
त्यमुक्तं मन्यन्तेऽभिमुक्ताः । तथा चास्मि-
न्नर्थे ब्राह्मणमपि दर्शयति—'समुद्रादध्ये-
षोऽद्भ्य उदैत' (Kau. Br. 25. 1.)
इति । उदैतं उदेतीत्यर्थः । ... सूक्तादि-
त्वादस्या ऋचो य एवास्यामुक्तः स्वाभि-
प्रायः स एव परास्वप्युक्तु वक्तव्यः । तेन
'अभि प्रवन्त' (RV. IV. 58. 8.)
इत्यत्राप्यादित्य एवाग्निरुच्यते न पार्थिवो
वैद्युतो वेत्यभिप्रायः । आदित्यमपि हि
रश्मिभिराह्नियमाणस्योदकस्य धारा
अभिगच्छन्ति । अग्निरुत्तरं ज्योतिरा-
दित्यमौपमिकं च समानम् । ताश्च
सम्प्रीयमाणः कामयते । अत आदित्यो-
ऽग्निरुच्यते SKN. एवमेतस्मिन् मन्त्रे
युगपदभिधानात् पार्थिवे घृताहुतिहवन-
स्योपमानोपमेयवैधर्म्याच्च युगपत्सम्भ-
वाच्चोदकस्य धाराणां वैद्युते, तत्रोप-
मानोपमेयसामञ्जस्याच्च सामर्थ्यात् प्र-
सिद्धिमुपपद्यते घृतधाराशब्द उदकधारा-
वचनः सम्पद्यते । पठितं चैतदेव साम-
र्थ्यमपेक्ष्योदकनामसु 'घृतं मधु' (Ngh.
I. 12.) इति । एवं च योज्यमग्निशब्दो-
ज्ज सामर्थ्यान्मध्यमं ज्योतिराह Dur.
N. 7. 17.; SKN. III. 78.
This stanza=YV. 17. 96.

कन्या इव बहुतुमेतवा उ' अञ्ज्यञ्जाना अमि चांक्षीमि ।
यत्र सोमः सृयते यत्र यज्ञो धृतस्य धारा अमि तत्पवन्ते ॥ ६ ॥

कन्या इव । युवतय इव । भर्तारम् । एतुम् । गरीरम् । अलङ्कुर्वाणा । पर्निधृतस्य
धारा अभिगच्छन्ति । यत्र । सोमः । सिच्यते । यत्र चान्यद्बधिरग्नौ । तत्र । धृतस्य । धारा ।
अभिगच्छन्ति ।

अभ्यर्षत सुष्टुतिं गव्यमाजिमस्सासुं भद्रा द्रविणानि धत्त ।
इमं यज्ञं नयत देवता नो धृतस्य धारा मधुमत्पवन्ते ॥ १० ॥

अभ्यर्षत । अभिगच्छत । मुस्तोत्रम् ।

१. युवती: is suggested for युवतयः ॥
अनूढा बालिका इव । ता यथा Sy.
कन्या यथा पतिं गच्छन्ति तथा यज्ञं
धृतधारा गच्छन्ति ता यज्ञसहिता धृत-
धाराः पश्यामीत्यर्थः Mah. या एता
कन्या इव नवपरिणीता इव U.
२. उद्वाहं प्राप्तुम् Sy. वहति परिणयति
वहतुर्भर्ता, यथा वहतुं पतिम् Mah.
बोढारं भर्तारम् U.
३. पतिं गन्तुम् Sy. प्राप्तुम् Mah. एतुं
गमनाय U.
४. अञ्जकमाभरणं तेजो वा Sy. अञ्जि
भगम् . . अञ्ज्यते व्यक्तीक्रियते स्त्रीपुं-
व्यक्ति येन तत् Mah. प्रजननम् U.
५. व्यञ्जयन्त्यः । एवंकुर्वत्यः कन्या इव
स्वभर्तृभूतमाध्वरं वैद्युतं वाग्निमादित्यं
वा बहुतुमेतुमञ्जि व्यञ्जकं तदीयरूप-
मञ्जाना व्यञ्जयन्तीः Sy. व्यक्तं योग्यं
कुर्वोणाः Mah. व्यक्तं कुर्वाणाः U.
६. पती P. वति D.

७. अभिपश्यामि । धृतनोदकेन च भौमस्य
वैद्युतस्य चान्नेः प्रज्वलनं प्रसिद्धम् ।
किं च ता धाराः Sy. पश्यामि Mah.
अभिपश्यामि U.
८. तत्र कुत्र, यत्र स्थाने Mah.
९. सोमो लताविशेषः Mah.
१०. अभिष्टूयते Mah., U.
११. यज्ञः सौत्रामण्याख्यः क्रियते तत्र Mah.
यत्र सौत्रामण्याख्यो यज्ञस्तायते U.
१२. तं यज्ञमभिलक्ष्य Sy. तत्रेत्यर्थः U.
१३. यज्ञसहचरिता धृतस्य धारा इत्यभिप्रायः
U. १४. 'पव गतौ' गच्छन्ति क्षलु
Sy. १५. VM. ignores यज्ञः ।
इतरो यज्ञस्तायते Sy.
This stanza=YV. 17. 97.
१६. ०तः D.
१७. हे मदीया ऋत्विजः ! Sy. हे देवाः !
Mah., U. १८. अभिगमयत वा
Sy. अभ्यगच्छत Mah., U.
१९. शोभनां स्तुतिम् Sy., Mah., U.

स त्वमन्तरिक्षस्य । अन्तर्वर्तमे । तथा मनुष्ये च । हृदि । अन्तर्वर्तमे । अपा नङ् ।
मङ्गते । यः । आहूत । तम् । मधुनन्तम् । उदकसङ्घातम् । त्वनः । वय
लभेमहि ।

प्रायच्छदभिप्रायमस्मभ्य मुक्नमञ्जमा ।

शानकोऽप्याह बहुवा वामदेव. प्रसीदतु ॥ इति ।

१. समुद्रे Sy. यश्चान्तः समुद्रे समुद्रमध्ये Mah. समुद्रस्य U.
२. बडवः ग्नित्वेन सर्वप्राणिनां हृदये वैश्वानरत्वेन Sy. मध्ये U.
३. ब्रह्मणो जीवनपर्यन्तं यद्भूतजातं तवपि ते धामनि श्रितम्. अतोऽहं प्रार्थये Mah. किञ्चिदपि धामनि तवाश्रितमित्यनुवर्तते । यत एवमतस्त्वां ब्रवीमि U.
४. अग्ने । सर्वप्राण्याहारत्वेन । यद्वा आयुषीत्येतत् हृदिशेषणम् । जठराग्निना स्वल्पायुर्वर्धयते Sy. आयुर्मध्ये Mah. आयुषि U.
५. हृन्मध्ये Mah.
६. उदकसंस्त्याये वैद्युताग्नित्वेन Sy. मुखे वर्तमानः Mah. मुखे वर्तमानो य ऊर्मिराहूतः U.
७. वर्तते वां सङ्घे सङ्घाते M. सङ्ग्रामे च शौर्याग्निरूपेण । एवं सर्वेषु स्थानेषु वर्तमानं धाम Sy. पणिभिः सह युद्धे Mah. सङ्ग्रामे च पणिभिः सह वर्तमानः । ...तदुक्तं पणिभिर्गृह्यमानमिति U.
८. तस्मिन् धामनि ऊर्मिर्घृतकूप उदकरूपो वा रसः Sy. ऊर्मिः Mah., U.
९. स्थापितः Sy. आनीतः Mah.
१०. रसम् Sy. ऊर्मि घृतकल्लोलम् Mah.
११. त्वदीयम् Sy. ते त्वदीयम् Mah. तव सम्बन्धितम् U.
१२. माधुर्योपेतम् Sy. रसवन्तम् Mah., U.

१३. व्याप्नुयाम Sy. भक्षयामो व्याप्नुयामो वा । अस्यामेति अस्यातेऽन्तेर्वा विकरणव्यत्ययेन इयनि प्रत्यये लोटि रूपम् । हविःपरिणामिनो रसस्य वयं भोक्तारो भवेमेति भावः । देवत्वं प्राप्नुयामेति वक्रोक्त्या प्रार्थ्यते Mah., U.
१४. ०महि न M. यद्वाऽस्या ऋचोऽर्थान्तरमुच्यते । हे अग्ने ! इदं विश्वं भुवनं तव धामनि अश्रितं, तस्ते धाम कुत्र कुत्रेति तदुच्यते । अन्तःसमुद्रेऽन्तरिक्षमध्ये सूर्यरूपेण । समुद्र इत्यन्तरिक्षनाम (Ngh. 1. 3.) । हृदि अन्तः सर्वप्राणिनां हृदये जठराग्निरूपेण, आयुषि अग्ने सर्वप्राण्याहारत्वेन, अपामनीक उदकानां सङ्घाते वैद्युताग्निरूपेण, समिधे सङ्ग्रामे शौर्याग्निरूपेण, एवं सर्वेषु स्थानेष्वामृतः स्थापितो यस्तव धामरूप ऊर्मिर्घृतकूप उदकरूपो वा तं तव रसं मधुमन्तं माधुर्योपेतं वयमस्याम प्राप्नुयाम । सर्वरसभोक्तारः स्यामेति भावः Mah. १५. ०भ्यां M.

१६. ०क्तवञ्जसा P., D.

१७. ०प्यह P.

१८. This stanza=YV. 17. 99.

Ms. D. puts the figure ॥५८॥ here to indicate the end of fifty-eighth hymn. No such number is given in P.

and M.

—

मुद्रक—जे० के० शर्मा, इलाहाबाद लॉ जर्नल, प्रेस इलाहाबाद
प्रकाशक—मोतीलाल बनारसीदास, पञ्जाब संस्कृत बुक डिपो, लाहौर

—

II. 1.

त्वम् । अग्ने । द्युऽभिः । त्वम् । आशुऽक्षणिः । त्वम् । अतऽभ्यः ।
 त्वम् । अश्मनः । परि । त्वम् । वनेभ्यः । त्वम् । ओषधीभ्यः । त्वम् ।
 नृणाम् । नृऽपते । जायसे । शुचिः ॥ १ ॥ त्वम् । अग्ने । होत्रम् । त्वम् ।
 पोत्रम् । ऋत्विग्यम् । त्वम् । नेष्टम् । त्वम् । अग्नित् । ऋतऽयतः । त्वम् ।
 प्रऽशास्त्रम् । त्वम् । अश्वरिऽयसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहऽपतिः ।
 च । नः । दमे ॥ २ ॥ त्वम् । अग्ने । इन्द्रः । वृषमः । सताम् । असि ।
 त्वम् । विष्णुः । उरुऽगायः । नमस्यः । त्वम् । ब्रह्मा । रयिऽवित् ।
 ब्रह्मणः । पते । त्वम् । विधर्तरिति विऽधर्तः । सचसे । पुरम्ऽध्या ॥ ३ ॥
 त्वम् । अग्ने । राजा । वरुणः धृतऽव्रतः । त्वम् । मित्रः । भवसि । दस्मः ।
 ईड्यः । त्वम् । अर्यमा । सतऽपतिः । यस्य । समऽभुजम् । त्वम् ।
 अंशः । विदथे । देव । माजयुः ॥ ४ ॥ त्वम् । अग्ने । त्वष्टा । विधते ।
 सुऽवीर्यम् । त्वम् । भार्वः । मित्रऽमहः । सऽजात्यम् । त्वम् । आशुऽहेमा ।
 ररिषे । सुऽअश्वम् । त्वम् । नराम् । शर्धः । असि । पुरुऽवसुः ॥ ५ ॥
 त्वम् । अग्र । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वम् । शर्धः । मारुतम् ।
 पृक्षः । ईशिषे । त्वम् । वातैः । अरुणैः । यासि । शम्ऽगायः । त्वम् ।
 पूषा । विधतः । पासि । नु । त्मना ॥ ६ ॥ त्वम् । अग्ने । द्रविणऽदाः ।
 अरम्ऽकुते । त्वम् । देवः । सविता । रत्नऽधाः । असि । त्वम् । भगः ।
 नृऽपते । वस्वः । ईशिषे । त्वम् । पायुः । दमे । यः । ते । अविधत् ॥ ७ ॥
 त्वाम् । अग्ने । दमे । आ । विश्वर्तिम् । विशः । त्वाम् । राजानः ।
 सुऽविदत्रम् । ऋजते । त्वम् । विश्वानि । सुऽअनीक । पत्यसे । त्वम् ।
 सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८ ॥ त्वाम् । अग्ने । पितरम् ।

इष्टि॒ऽमिः । न॒रः । त्वा॒म् । आ॒त्राय॑ । श॒म्या । त॒नूऽरु॑चम् । त्वम् । पु॒त्रः ।
 भ॒व॒सि । यः । ते । अ॒वि॒धत् । त्वम् । स॒खा । सु॒शेवः॑ । पा॒सि । आ॒ऽधृषः॑
 ॥ ९ ॥ त्वम् । अ॒ग्ने । ऋ॒शुः । आ॒के । न॒म॒स्यः॑ । त्वम् । वा॒ज॒स्य ।
 क्षु॒ऽम॒तः । रा॒यः । ई॒शि॒षे । त्वम् । वि । भा॒सि । अ॒नु । धा॒न्ति । दा॒वने॑ ।
 त्वम् । वि॒ऽशि॒क्षुः । अ॒सि । य॒ज्ञम् । आ॒ऽत॒निः ॥ १० ॥ त्वम् ।
 अ॒ग्ने । अ॒दि॒तिः । दे॒व । दा॒शुषे॑ । त्वम् । हो॒त्रा । भा॒र॒ती । वर्ध॑से ।
 गि॒रा । त्वम् । इ॒ळा । श॒त॒ऽहि॒मा । अ॒सि । द॒क्ष॑से । त्वम् । वृ॒त्र॒ऽहा ।
 व॒सु॒ऽप॒ते । सर॑स्वती ॥ ११ ॥ त्वम् । अ॒ग्ने । सु॒ऽभृ॒तः । उ॒त्त॒मम् ।
 व॒यः । तव॑ । स्पा॒हे । व॒र्णे । आ । स॒मू॒ऽद॒शि । श्रि॒यः । त्वम् । वा॒जः ।
 प्र॒ऽत॒रणः । बृ॒हन् । अ॒सि । त्वम् । रा॒यिः । ब॒हु॒लः । वि॒श्व॒तः । पृ॒थुः
 ॥ १२ ॥ त्वा॒म् । अ॒ग्ने । आ॒दि॒त्यासः॑ । आ॒स्य॑म् । त्वा॒म् । जि॒ह्वा॒म् ।
 शु॒च॒यः । च॒क्रि॒रे । क॒वे । त्वा॒म् । रा॒ति॒ऽसा॒चः । अ॒ध्व॒रेषु॑ । स॒थि॒रे ।
 त्वे इति॑ । दे॒वाः । ह॒विः । अ॒द॒न्ति । आ॒ऽहु॒तम् ॥ १३ ॥ त्वे इति॑ ।
 अ॒ग्ने । वि॒श्वे॑ । अ॒मृ॒तासः॑ । अ॒द्रु॒हः । आ॒सा । दे॒वाः । ह॒विः । अ॒द॒न्ति ।
 आ॒ऽहु॒तम् । त्वया॑ । म॒र्तासः॑ । स्व॒द॒न्ते । आ॒ऽसु॒तिम् । त्वम् । गर्भेः॑ ।
 वी॒रु॒धाम् । ज॒ज्ञि॒षे । शु॒चिः ॥ १४ ॥ त्वम् । तान् । स॒म् । च । प्र॒ति ।
 च । अ॒सि । म॒ज्म॒ना । अ॒ग्ने । सु॒ऽजा॒त । प्र । च । दे॒व । रि॒च्य॑से ।
 पृ॒क्षः । यत् । अ॒त्र । म॒हि॒ना । वि । ते । भु॒वत् । अ॒नु । धा॒वा॒पृथि॒वी
 इति॑ । रो॒द॒सी इति॑ । उ॒मे इति॑ ॥ १५ ॥ ये । स्तो॒तृ॒भ्यः । गो॒ऽअ॒ग्राम् ।
 अ॒श्व॒ऽपे॒श॒सम् । अ॒ग्ने । रा॒तिम् । उ॒प॒ऽसृ॒ज॒न्ति । सूर॑यः । अ॒स्मान् । च ।
 तान् । च । प्र । हि । ने॒षि । व॒स्यः । आ । बृ॒हत् । व॒दे॒म । वि॒दथे॑ ।
 सु॒ऽवी॒राः ॥ १६ ॥

II. 2.

यज्ञेन । वर्धत । जातऽवेदसम् । अग्निम् । यजध्वम् । हविषा ।
 तना । गिरा । सम्ऽइधानम् । सुऽप्रयसम् । स्वऽनरम् । द्यक्षम् ।
 होतारम् । वृजनेषु । धूऽसदम् ॥ १ ॥ अभि । त्वा । नक्तीः । उषसः ।
 ववाशिरे । अग्ने । वत्सम् । न । स्वसरेषु । धेनवः । दिवऽइव । इत् ।
 अरतिः । मानुषा । युगा । आ । क्षपः । मासि । पुरुऽवार । सम्ऽयतः
 ॥ २ ॥ तम् । देवाः । बुध्ने । रजसः । सुऽदंससम् । दिवः । धिऽव्योः ।
 अरतिम् । नि । एरिरे । रथम्ऽइव । वेद्यम् । शुक्रऽशोचिषम् । अग्निम् ।
 मित्रम् । न । क्षितिषु । प्रऽशंस्यम् ॥ ३ ॥ तम् । उक्षमाणम् । रजसि ।
 स्वे । आ । दमे । चन्द्रऽम्ऽइव । सुऽरुचम् । हारे । आ । दधुः ।
 पृश्न्याः । पतरम् । चितयन्तम् । अक्षऽभिः । पाथः । न । पायुम् ।
 जनसी इति । उभे इति । अनु ॥ ४ ॥ सः । होता । विश्वम् । परि ।
 भूतु । अध्वरम् । तम् । ऊँ इति । हव्यैः । मनुषः । ऋञ्जते । गिरा ।
 हिरिऽशिप्रः । वृधसानासु । जर्धुरत् । द्यौः । न । स्तृऽभिः । चितयत् ।
 रोदसी इति । अनु ॥ ५ ॥ सः । नः । रेवत् । सम्ऽइधानः । स्वस्तये ।
 सम्ऽददस्वा- । रयिम् । अस्मासु । दीदिहि । आ । नः । कृणुष्व ।
 सुविताय । रोदसी इति । अग्ने । हव्या । मनुषः । देव । वीतये
 ॥ ६ ॥ दाः । नः । अग्ने । बृहतः । दाः । रतुऽभिः । दुरः । न ।
 वाजम् । श्रुत्यै । अप । वृधि । प्राची इति । द्यावापृथिवी इति ।
 ब्रह्मणा । कृधि । स्वः । न । शुक्रम् । उषसः । वि । दिद्युतुः ॥ ७ ॥
 सः । इधानः । उषसः । राम्याः । अनु । स्वः । न । दीदेत् । अरुषेण ।
 मानुना । होत्राभिः । अग्निः । मनुषः । सुऽअध्वरः । राजा । विशाम् ।

अतिथिः । चारुः । आयवे ॥ ८ ॥ एव । नः । अग्ने । अमृतेषु ।
 पुन्य । धीः । पीपाय । बृहत्सर्वेषु । मानुषा । दुहाना । धेनुः ।
 वृजनेषु । कारवे । त्मना शतिनम् । पुरुषरूपम् । इषणि ॥ ९ ॥
 वयम् । अग्ने । अर्वता । वा । सुवीर्यम् । ब्रह्मणा । वा । चितयेम ।
 जनान् । अति । अस्माकम् । द्युम्नम् । अधि । पञ्च । कृष्टिषु । उच्चा ।
 स्वः । न । शुशुचीत । दुस्तरम् ॥ १० ॥ सः । नः । बोधि । सहस्य ।
 प्रशंस्यः । यस्मिन् । सुजाताः । इषयन्त । सूरयः । यम् । अग्ने ।
 यज्ञम् । उपयन्ति । वाजिनः । नित्ये । तोके । दीदिवांसम् । स्वे ।
 दमे ॥ ११ ॥ उभयांसः । जातवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः ।
 अग्ने । सूरयः । च । शर्मणि । वस्वः । रायः । पुरुचन्द्रस्य ।
 भूयसः । प्रजावतः । सुअपत्यस्य । शग्धि । नः ॥ १२ ॥ ये ।
 स्तोतृभ्यः । गोअग्राम् । अश्वशेषसम् । अग्ने । रातिम् । उपसृजन्ति ।
 सूरयः । अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ ।
 बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १३ ॥

II. 3.

सम्पद्भ्यः । अग्निः । निहितः । पृथिव्याम् । प्रत्यङ् । विश्वानि ।
 भुवनानि । अस्थात् । होता । पावकः । प्रदिवः । सुमेधाः । देवः ।
 देवान् । यजतु । अग्निः । अहन् ॥ १ ॥ नराशंसः । प्रति । धामानि ।
 अञ्जन् । तिस्रः । दिवः । प्रति । मद्वा । सुअर्चिः । घृतप्रुषा । मनसा ।
 हव्यम् । उन्दन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सम् । अनक्तु । देवान् ॥ २ ॥
 ईक्षितः । अग्ने । मनसा । नः । अहन् । देवान् । याचि । मानुषात् ।
 पूर्वे । अद्य । सः । आ । वह । मरुताम् । शर्धः । अच्युतम् । इन्द्रम् ।

नरः । बर्हिऽसदम् । यजध्वम् ॥ ३ ॥ देव । बर्हिः । वर्धमानम् ।
 सुऽवीरम् । स्तीर्णम् । राये । सुऽभरम् । वेदी इति । अस्याम् । घृतेन ।
 अक्तम् । वसवः । सीदत । इदम् । विश्वे । देवाः । आदित्याः ।
 यज्ञियांसः ॥ ४ ॥ वि । श्रयन्ताम् । उर्विया । हूयमानाः । द्वारः ।
 देवीः । सुप्रऽअयनाः । नमःऽभिः । व्यचस्वतीः । वि । प्रथन्ताम् ।
 अजुर्याः । वर्णम् । पुनानाः । यशसम् । सुऽवीरम् ॥ ५ ॥ साधु ।
 अपांसि । सनता । नः । उचिते इति । उषसानक्ता । वय्याऽइव । रण्विते
 इति । तन्तुम् । ततम् । संवयन्ती इति सम्ऽवयन्ती । समीची इति
 सम्ऽईची । यज्ञस्य । पेशः । सुदुघे इति सुऽदुघे । पर्यस्वती इति ॥ ६ ॥
 दैव्या । होतारा । प्रथमा । विदुऽस्तरा । ऋजु । यक्षतः । सम् । ऋचा ।
 वपुऽस्तरा । देवान् । यजन्तौ । ऋतुऽथा । सम् । अञ्जतः । नामा ।
 पृथिव्याः । अग्नि । सानुषु । त्रिषु ॥ ७ ॥ सरस्वती । साधयन्ती ।
 धियम् । नः । इळा । देवी । भारती । विश्वस्तूर्तिः । तिस्रः । देवीः ।
 स्वधया । बर्हिः । आ । इदम् । अञ्छिद्रम् । पान्तु । शरणम् ।
 निऽसद्य ॥ ८ ॥ पिशङ्गऽरूपः । सुऽभरः । वयऽधाः । श्रुष्टी । वीरः ।
 जायते । देवऽक्लामः । प्रऽजाम् । त्वष्टा । वि । स्यतु । नाभिम् । अस्मे
 इति । अथ । देवानाम् । अर्पि । एतु । पार्थः ॥ ९ ॥ वनस्पतिः ।
 अवऽसृजन् । उप । स्थात् । अग्निः । हविः । स्रदयाति । ग्र । धीभिः ।
 त्रिधा । सम्ऽअक्तम् । नयतु । प्रऽजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः । शमिता ।
 उप । हव्यम् ॥ १० ॥ घृतम् । मिमिक्षे । घृतम् । अस्य । योनिः ।
 घृते । अतः । घृतम् । ऊँ । इति । अस्य । धाम । अनुऽस्वधम् । आ ।
 बह । मादयस्व । स्वाहाऽकृतम् । वृषभ । वक्षि । हव्यम् ॥ ११ ॥

II. 4.

हुवे । वः । सुऽद्योत्मानम् । सुऽवृत्तिम् । विशाम् । अग्निम् ।
 अतिथिम् । सुऽग्रयसम् । मित्रऽइव । यः । दिधिषार्यः । भूत् । देवः ।
 आऽदेवे । जने । जातऽवेदाः ॥ १ ॥ इमम् । विधन्तः । अपाम् ।
 सघऽस्थे । द्विता । अदधुः । भृगवः । विशु । आयोः । एषः । विश्वानि ।
 अभि । अस्तु । भूम । देवानाम् । अग्निः । अरतिः । जीरऽअश्वः ।
 ॥ २ ॥ अग्निम् । देवासः । मानुषीषु । विशु । प्रियम् । धुः । चेष्यन्तः ।
 न । मित्रम् । सः । दीदयत् । उशतीः । ऊर्म्याः । आ । दक्षार्यः ।
 यः । दास्वते । दमे । आ ॥ ३ ॥ अस्य । रण्वा । स्वस्यऽइव । पुष्टिः ।
 समऽदृष्टिः । अस्य । हियानस्य । धक्षोः । वि । यः । भरिअत् ।
 ओषधीषु । जिह्वाम् । अत्यः । न । रथ्यः । दोघवीति । वारान् ॥ ४ ॥
 आ । यत् । मे । अम्बम् । वनदः । पनन्त । उशिकऽभ्यः । न । अमि-
 मीत् । वर्यम् । सः । चित्रेण । चिकिते । रम्ऽसु । भासा । जुजुर्वा ।
 यः । मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥ ५ ॥ आ । यः । वना । ततृषाणः ।
 न । मारि । वाः । न । पथा । रथ्याऽइव । स्वानीत् । कृष्णऽअध्वा ।
 तपुः । रण्वः । चिकेत । द्यौऽइव । स्मर्यमानः । नमऽभिः ॥ ६ ॥
 सः । यः । वि । अस्थात् । अभि । धवत् । उर्वाम् । पशुः । न । एति ।
 स्वऽयुः । अगोपाः । अग्निः । शोचिष्मान् । अतसानि । उष्णान् ।
 कृष्णऽव्यथिः । अस्वदयत् । न । भूम ॥ ७ ॥ नु । ते । पूर्वस्य ।
 अवसः । अविऽइतौ । तृतीये । विदथे । मन्म । शंसि । अस्मे इति ।
 अग्ने । संयत्ऽवीरम् । बृहन्तम् । जुऽमन्तम् । वाजम् । सुऽअपत्यः ।
 रयिम् । दाः ॥ ८ ॥ त्वया । यथा । गृत्सऽमदासः । अग्ने । गुहा ।

वन्वन्तः । उपरान् । अ॒भि । स्युरि॒ति स्युः । सु॒ञ्जीरा॑सः । अ॒भि॒मा॒तिऽस॒हः ।
स्मत् । सूरि॑ऽभ्यः । गृ॒ण॒ते । तत् । व॒यः । धाः ॥ ९ ॥

II. 5.

होता । अ॒ज॒नि॒ष्ट । चे॒तनः । पि॒ता । पि॒तृऽभ्यः । ऊ॒तये॑ । प्र॒त्य॒क्षन् ।
जे॒न्यम् । वसु॑ । श॒के॒र्म । वा॒जिनः । य॒र्मम् ॥ १ ॥ आ । यस्मिन् । स॒प्त ।
र॒श्मयः । त॒ताः । य॒ज्ञस्य॑ । ने॒तरि॑ । म॒नु॒ष्वत् । दै॒व्यम् । अ॒ष्ट॒मम् । पो॒ता ।
वि॒श्वम् । तत् । इ॒न्व॒ति ॥ २ ॥ द॒ध॒न्वे । वा । यत् । ई॒म् । अ॒नु ।
वो॒च॒त् । ब्र॒ह्मा॒णि । वेः । ऊँ इति॑ । तत् । परि॑ । वि॒श्वानि॑ । का॒व्या ।
ने॒मिः । च॒क्रम्ऽइ॒व । अ॒म॒वत् ॥ ३ ॥ सा॒कम् । हि । शु॒चि॒ना । शु॒चिः ।
प्र॒श्ना॒स्ता । क॒तु॒ना । अ॒ज॒नि । वि॒द्वान् । अ॒स्य । व्र॒ता । ध्र॒वा । व॒याऽइ॒व ।
अ॒नु । रो॒ह॒ते ॥ ४ ॥ ताः । अ॒स्य । वर्ण॑म् । आ॒यु॒वः । ने॒ष्टुः । स॒च॒न्त ।
धे॒न॒वः । कु॒वित् । ति॒सृ॑ऽभ्यः । आ । व॒रम् । स्व॒सारः । याः । इ॒दम् ।
य॒युः ॥ ५ ॥ य॒दि । मा॒तुः । उप॑ । स्व॒सा । घृ॒तम् । भ॒र॒न्ती । अ॒स्थि॒त ।
ता॒सा॒म् । अ॒ध्व॒र्युः । आ॒ऽग॒तौ । य॒वः । वृ॒ष्टीऽइ॒व । मो॒द॒ते ॥ ६ ॥
स्वः । स्वा॒य । धा॒य॒से । कृ॒णु॒ताः । ऋ॒त्विक् । ऋ॒त्वि॒जम् । स्तो॒मम् ।
य॒ज्ञम् । च । आ॒त् । अ॒रम् । व॒ने॒र्म । र॒रि॒म । व॒यम् ॥ ७ ॥ यथा॑ ।
वि॒द्वान् । अ॒रम् । क॒र॒त् । वि॒श्वे॑भ्यः । य॒ज॒ते॒भ्यः । अ॒यम् । अ॒ग्ने । त्वे
इति॑ । अ॒पि । यम् । य॒ज्ञम् । च॒क्र॒म । व॒यम् ॥ ८ ॥

II. 6.

इ॒माम् । मे । अ॒ग्ने । स॒म्ऽइ॒धम् । इ॒माम् । उप॑ऽस॒दम् । व॒ने॒रि॒ति॑ व॒नेः ।
इ॒माः । ऊँ इति॑ । सु । श्रु॒धि । गि॒रः ॥ १ ॥ अ॒या । ते । अ॒ग्ने । वि॒धेम॑ ।

ऊर्जः । नपात् । अश्वम्ऽइष्टे । एना । सुऽउक्तेन । सुऽजात ॥ २ ॥
 तम् । त्वा । गीऽभिः । गर्विणसम् । द्रविणस्युम् । द्रविणऽदः ।
 सपर्येम । सपर्यवः ॥ ३ ॥ सः । बोधि । स्वरिः । मघऽवा । वसुऽपते ।
 वसुऽदावन् । युयोधि । अस्मत् । द्वेषांसि ॥ ४ ॥ सः । नः । वृष्टिम् ।
 दिवः । परि । सः । नः । वाजम् । अनर्वाणम् । सः । नः । सहस्रिणीः ।
 इषः ॥ ५ ॥ ईळनाय । अवस्यवे । यविष्ठ । दूत । नः । गिरा । यजिष्ठ ।
 होतः । आ । गहि ॥ ६ ॥ अन्तः । हि । अग्ने । ईयसे । विद्वान् ।
 जन्म । उमया । कवे । दूतः । जन्याऽइव । मित्र्यः ॥ ७ ॥ सः । विद्वान् ।
 आ । च । पिप्रयः । यक्षि । चिकित्वः । आनुषक् । आ । च । अस्मिन् ।
 सत्सि । बर्हिषि ॥ ८ ॥

II. 7.

श्रेष्ठम् । यविष्ठ । भारत । अग्ने । द्युऽमन्तम् । आ । भर । वसो
 इति । पुरुऽस्पृहम् । रयिम् ॥ १ ॥ मा । नः । अरातिः । ईशत । देवस्य ।
 मर्त्यस्य । च । पषि । तस्याः । उत । द्विषः ॥ २ ॥ विश्वाः । उत ।
 त्वया । वयम् । धाराः । उदन्याऽइव । अति । गा । महि । द्विषः ॥ ३ ॥
 शुचिः । पावक । बन्धः । अग्ने । बृहत् । वि । रोचसे । त्वम् । घृतेभिः ।
 आऽहुतः ॥ ४ ॥ त्वम् । नः । असि । भारत । अग्ने । वशामिः ।
 उक्षऽभिः । अष्टाऽपदीभिः । आऽहुतः ॥ ५ ॥ द्रुऽअन्नः । सर्पिऽआसुतिः ।
 प्रत्नः । होता । वरेण्यः । सहसः । पुत्रः । अहुतः ॥ ६ ॥

II. 8.

वाजयन्ऽइव । नु । रथान् । योगान् । अग्नेः । उप । स्तुहि ।
 यशऽस्तमस्य । मीळहुषः ॥ १ ॥ यः । सुऽनीयः । ददाशुषे । अजुर्यः ।

ज॒रयन् । अ॒रिम् । चारु॑ऽप्रतीकः । आ॒हुतः ॥ २ ॥ यः । ऊँ इति । श्रि॒या ।
 द॒र्मेषु । आ । दो॒षा । उ॒पसिं । प्र॒श॒स्यते । य॒स्य । व्र॒तम् । न । मी॒यते ॥ ३ ॥
 आ । यः । स्वः । न । भा॒नुना । चि॒त्रः । वि॒भार्ति । अ॒र्चिषा ।
 अ॒ज्ञानः । अ॒जरैः । अ॒मि ॥ ४ ॥ अ॒त्रिम् । अ॒नु । स्व॒राज्यम् ।
 अ॒ग्निम् । उ॒क्थानिं । वृ॒धुः । वि॒श्वाः । अ॒धि । श्रि॒यः । द॒धे ॥ ५ ॥
 अ॒ग्नेः । इन्द्र॑स्य । सोम॑स्य । दे॒वानां । ऊ॒तिऽभिः । व॒यम् । अ॒रि॒-
 ष्यन्तः । स॒चेम॒हि । अ॒भि । स्या॒म । पृ॒तन्य॒तः ॥ ६ ॥

II. 9.

नि । हो॒ता । हो॒तृऽस॒दने । वि॒दानः । त्वे॒षः । दी॒दि॒वान् । अ॒स॒-
 द॒त् । सु॒दक्षः । अ॒द॒ब्धव्र॒तऽप्र॒मतिः । वसि॑ष्ठः । स॒हस्र॑म॒भरः ।
 शु॒चि॑ऽजिह्वः । अ॒ग्निः ॥ १ ॥ त्वम् । दू॒तः । त्वम् । ऊँ इति । नः ।
 परः॑ऽपाः । त्वम् । व॒स्यः । आ । वृ॒ष॒म । प्र॒जे॒ता । अ॒ग्ने । तो॒कस्य॑ ।
 नः । तने॑ । त॒नूना॑म् । अ॒प्र॒यु॒च्छन् । दी॒र्घत् । बो॒धि । गो॒पाः ॥ २ ॥
 वि॒धेम । ते । पर॑मे । जन्म॑न् । अ॒ग्ने । वि॒धेम । स्तो॒मैः । अ॒वरे ।
 स॒घ॒स्ये । यस्मा॑त् । यो॒नेः । उ॒त्ऽआ॒रि॒थ । यजे॑ । तम् । प्र । त्वे
 इति । ह॒वीषिं । जु॒हुरे । स॒म॒ई॒द्वे ॥ ३ ॥ अ॒ग्ने । यज॑स्व । ह॒विषां ।
 यजी॑यान् । श्रु॒ष्टी । दे॒ष्णम् । अ॒भि । गृ॒णी॒हि । राघ॑वः । त्वम् । हि ।
 अ॒सि । र॒यि॑ऽप॒तिः । र॒यी॒णाम् । त्वम् । शु॒क्रस्य॑ । व॒च॒सः । म॒नो॒ता ॥ ४ ॥
 उ॒भय॑म् । ते । न । क्षी॒यते । व॒स॒व्यम् । दि॒वे॒ऽदि॒वे । जा॒य॒मान॑स्य । द॒स्म ।
 कृ॒धि । क्षु॒मन्त॑म् । ज॒रि॒तार॑म् । अ॒ग्ने । कृ॒धि । प॒तिम् । सु॒अ॒प॒त्यस्य॑ ।
 रा॒यः ॥ ५ ॥ सः । ए॒ना । अ॒नी॒केन । सु॒वि॒द॒त्रः । अ॒स्मे इति ।
 य॒ष्टा । दे॒वान् । आ॒ज्य॑जिष्ठः । स्व॒स्ति । अ॒द॒ब्धः । गो॒पाः । उ॒त ।

नः । परः॒ऽपाः । अ॒ग्ने । द्यु॒ऽमत् । उ॒त । रे॒वत् । दि॒दी॒हि ॥ ६ ॥

II. 10.

जो॒हू॒त्रः । अ॒ग्निः । प्र॒थ॒मः । पि॒ता॒ऽई॒व । इ॒ळः । प॒दे । म॒नु॒षा ।
यत् । स॒म॒ऽई॒द्धः । अ॒र्य॒म् । व॒सानः । अ॒मृतः । वि॒ऽचै॒ताः । म॒र्मु॒जे॒न्यः ।
अ॒व॒स्यः । सः । वा॒जी ॥ १ ॥ श्रु॒याः । अ॒ग्निः । चि॒त्र॒ऽभा॒नुः । ह॒वम् ।
मे । वि॒श्वा॒भिः । गीः॒ऽभिः । अ॒मृतः । वि॒ऽचै॒ताः । श्या॒वा । रथ॒म् ।
व॒ह॒तः । रोहि॑ता । वा । उ॒त । अ॒रु॒षा । अ॒ह । च॒क्रे । वि॒ऽमृ॒त्रः ॥ २ ॥
उ॒त्ता॒ना॒या॒म् । अ॒ज॒न॒य॒न् । सु॒ऽमृत॒म् । भु॒वत् । अ॒ग्निः । पु॒रु॒ऽपे॒शा॒सु ।
ग॒र्भैः । शि॒रि॒णा॒याः । चि॒त् । अ॒क्त॒ना । म॒हः॒ऽभिः । अ॒परि॒ऽवृ॒तः ।
व॒स॒ति । प्र॒ऽचै॒ताः ॥ ३ ॥ जि॒घ॒र्मि । अ॒ग्नि॒म् । ह॒वि॒षा । घृ॒तेन॑ । प्र॒ति॒ऽक्षि॒
य॒न्त॒म् । भु॒व॒ना॒नि । वि॒श्वा । पृ॒थु॒म् । ति॒रश्वा । व॒य॒सा । वृ॒ह॒न्त॒म् ।
व्य॒चि॒ष्ट॒म् । अ॒न्नैः । र॒भ॒स॒म् । दृ॒शा॒न॒म् ॥ ४ ॥ आ । वि॒श्व॒तः । प्र॒त्य॒
अ॒म् । जि॒घ॒र्मि । अ॒र॒क्ष॒सा । म॒न॒सा । तत् । जु॒पे॒त । म॒र्य॒ऽश्रीः । स्पृ॒ह॒
यत्॒ऽव॒र्णः । अ॒ग्निः । न । अ॒भि॒ऽमृ॒शे । त॒न्वा । ज॒र्ध्ने॒रा॒णः ॥ ५ ॥
ब्रे॒याः । मा॒ग॒म् । स॒ह॒सा॒नः । व॒रे॒ण । त्वा॒ऽदू॒ता॒सः । म॒नु॒ऽव॒त् । व॒दे॒म ।
अ॒नू॒न॒म् । अ॒ग्नि॒म् । जु॒ह्वा । व॒च॒स्या । म॒धु॒ऽपृ॒च॒म् । व॒न॒ऽसाः ।
जो॒ह॒वी॒मि ॥ ६ ॥

II. 11.

श्रु॒धि । ह॒व॒म् । इ॒न्द्र । मा । रि॒ष॒ण्यः । स्या॒म । ते । दा॒व॒ने । व॒ध्न॒
ना॒म् । इ॒माः । हि । त्वा॒म् । ऊ॒र्जेः । व॒र्ध॒य॒न्ति । व॒सु॒ऽय॒वः । सि॒न्ध॒वः ।
न । क्ष॒र॒न्तः ॥ १ ॥ सृ॒जः । म॒हीः । इ॒न्द्र । याः । अ॒पि॒न्वः । परि॑ऽ
स्थि॒ताः । अ॒हि॒ना । शू॒र । पु॒र्वीः । अ॒म॒र्त्यः । चि॒त् । दा॒स॒म् । म॒न्य॒-

मानम् । अव । अभिनत् । उक्थैः । ववृधानः ॥ २ ॥ उक्थेषु । इत् ।
 नु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु । इन्द्र । रुद्रियेषु । च । तुम्य ।
 इत् । एताः । यासु । मन्दसानः । प्र । वायवै । सिन्नते । न । शुभ्राः ॥ ३ ॥
 शुभ्रम् । नु । ते । शुष्मम् । वर्धयन्तः । शुभ्रम् । वज्रम् । बाह्वोः ।
 दधानाः । शुभ्रः । त्वम् । इन्द्र । ववृधानः । अस्मे इति । दासीः ।
 विशः । सूर्येण । सद्याः ॥ ४ ॥ गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूढम् । अप्सु ।
 अपिष्वृतम् । मायिनः । क्षियन्तम् । उतो इति । अपः । घाम् । तस्तम्बा-
 सम् । अहन् । अहिम् । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥ स्तव । नु । ते । इन्द्र ।
 पूर्या । महानि । उत । स्तवाम् । नृतना । कृतानि । स्तव । वज्रम् ।
 बाह्वोः । उशन्तम् । स्तव । हरी इति । सूर्यस्य । केतु इति ॥ ६ ॥ हरी
 इति । नु । ते । इन्द्र । वाजयन्ता । घृतश्चुतम् । स्वारम् । अस्वाष्टाम् ।
 वि । समना । भूमिः । अग्रथिष्ट । अरस्त । पर्वतः । चित् । सरिष्यन् ॥ ७ ॥
 नि । पर्वतः । सादि । अग्रयुच्छन् । सम् । मातृभिः । वावशानः ।
 अक्रान् । दूरे । पारे । वाणीम् । वर्धयन्तः । इन्द्र इषिताम् । धमनिम् ।
 पग्रथन् । नि ॥ ८ ॥ इन्द्रः । महाम् । सिन्धुम् । आशयानम् ।
 मायाऽविनम् । वृत्रम् । अस्फुरत् । निः । अरजेताम् । रोदसी इति ।
 भियाने इति । कानिक्रदतः । वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९ ॥ अरौ-
 रवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषः । यत् । मानुषः । निऽजू-
 र्वीत् । नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् । पपिष्वान् ।
 सुतस्य ॥ १० ॥ पिबेऽपिब । इत् । इन्द्र । शूर । सोमम् । मन्दन्तु ।
 त्वा । मन्दिनः । सुतासः । पृणन्तः । ते । कुक्षी इति । वर्धयन्तु ।
 इत्था । सुतः । पौरः । इन्द्रम् । आव ॥ ११ ॥ त्वे इति । इन्द्र ।

अ॒पि । अ॒भू॒म । वि॒प्राः । धि॒र्य॒म् । व॒ने॒म । ऋ॒त॒ऽया । स॒प॒न्तः । अ॒व॒
 स्य॒वः । धी॒म॒हि । प्र॒श॒स्ति॒म् । स॒द्यः । ते । रा॒यः । दा॒वने॑ । स्या॒म ॥ १२ ॥
 स्या॒म । ते । ते । इ॒न्द्र । ये । ते । ऊ॒ती । अ॒व॒स्य॒वः । ऊ॒र्जे॒म् । व॒र्ध॒
 य॒न्तः । शु॒ष्मिन्॒ऽर्त॒मम् । य॒म् । चा॒क॒ना॒म । दे॒व । अ॒स्मे इति॑ । र॒यि॒म् ।
 रा॒सि । वी॒र॒ऽव॒न्त॒म् ॥ १३ ॥ रा॒सि । क्ष॒य॒म् । रा॒सि । मि॒त्र॒म् । अ॒स्मे
 इति॑ । रा॒सि । श॒र्धः । इ॒न्द्र । मा॒रु॒त॒म् । नः । स॒ऽजो॒ष॒सः । ये । च ।
 ऋ॒त॒ऽसा॒नः । प्र । वा॒य॒वः । पा॒न्ति । अ॒ग्र॒ऽनी॒ति॒म् ॥ १४ ॥ व्य॒न्तु ।
 इत् । नु । ये॒षु । म॒न्द॒सा॒नः । तृ॒पत् । सो॒म॒म् । पा॒हि । द्र॒ह्यत् । इ॒न्द्र ।
 अ॒स्मान् । सु । पृ॒त्ऽसु । आ । त॒रु॒त्र । अ॒व॒र्ध॒यः । द्या॒म् । बृ॒हत्॒ऽभिः ।
 अ॒कैः ॥ १५ ॥ बृ॒ह॒न्तः । इत् । नु । ये । ते । त॒रु॒त्र । उ॒क्थो॒भिः ।
 वा । सु॒म्र॒म् । आ॒ऽवि॒वा॒सान् । स्तृ॒णा॒ना॒सः । ब॒र्हिः । प॒स्त्य॒ऽव॒त् । त्वा॒ऽ
 ऊ॒ताः । इत् । इ॒न्द्र । वा॒ज॒म् । अ॒ग्म॒न् ॥ १६ ॥ उ॒ग्रे॒षु । इत् । नु ।
 शू॒र । ऋ॒सा॒नः । त्रि॒ऽर्क॒द्रु॒के॒षु । पा॒हि । सो॒म॒म् । इ॒न्द्र । प्र॒दो॒धु॒वत् ।
 श्म॒श्रु॒षु । ग्री॒णा॒नः । या॒हि । ह॒रि॒ऽभ्या॒म् । सु॒त॒स्य॑ । पी॒ति॒म् ॥ १७ ॥
 धि॒ष्व । श॒वः । शू॒र । ये॒न । वृ॒त्र॒म् । अ॒व॒ऽअ॒भि॒न॒त् । दा॒नु॒म् । औ॒र्ण॒ऽ
 वा॒म॒म् । अप॑ । अ॒वृ॒णोः । ज्यो॒तिः । आ॒र्या॑य । नि । स॒व्य॒तः । सा॒दि ।
 द॒स्युः । इ॒न्द्र ॥ १८ ॥ स॒ने॒म । ये । ते । ऊ॒ति॒ऽभिः । त॒र॒न्तः ।
 वि॒श्वाः । स्पृ॒घः । आ॒र्ये॑ण । द॒स्यु॒न् । अ॒स्म॒भ्य॒म् । तत् । त्वा॒ष्ट्र॒म् ।
 वि॒श्व॒ऽरू॒प॒म् । अ॒र॒न्ध॒यः । सा॒ख्य॒स्य॑ । त्रि॒ता॒य ॥ १९ ॥ अ॒स्य । सु॒वा॒
 न॒स्य॑ । म॒न्दि॒नः । त्रि॒त॒स्य॑ । नि । अ॒र्बु॒द॒म् । व॒वृ॒धा॒नः । अ॒स्त॒रि॒त्य॒
 स्तः । अ॒व॒र्त॒यत् । सूर्यः॑ । न । च॒क्र॒म् । भि॒नत् । व॒ल॒म् । इ॒न्द्रः । अ॒ङ्गि॒
 र॒स्वा॒न् ॥ २० ॥ नू॒न॒म् । सा । ते । प्र॒ति । व॒र॒म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ह्यि॒त् ।

इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी । शिन् । स्तोतुऽभ्यः । मा । अति । धक् ।
भर्गः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ २१ ॥

II. 12.

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् । ऋतुना ।
परिऽअभूषत् । यस्य । शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेता । नृम्यस्य ।
महा । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १ ॥ यः । पृथिवीम् । व्यथमानाम् ।
अदंहत् । यः । पर्वतान् । प्रकुपिता । अरम्णात् । यः । अन्तरिक्षम् ।
विऽममे । वरीयः । यः । घाम् । अस्तम्नात् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ २ ॥
यः । हत्वा । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । यः । गाः । उत्-
आजत् । अपऽधा । वलस्य । यः । अश्मनोः । अन्तः । अग्निम् ।
जजान । समऽवृक् । समत्ऽसु । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ३ ॥ येन ।
हमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासम् । वर्णम् । अधरम् ।
गुहा । अकरित्यकः । श्वप्तीऽइव । यः । जिगीवा । लक्षम् । आदत् ।
अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ४ ॥ यम् । स्म । च्छन्ति ।
कुह । सः । इति । घोरम् । उत । ईम् । आहुः । न । एषः । अस्ति ।
इति । एनम् । सः । अर्यः । पुष्टीः । विजऽइव । आ । मिनाति ।
श्रत् । अस्मै । धत्त । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ५ ॥ यः । रघस्य ।
चोदिता । यः । कशस्य । यः । ब्रह्मणः । नाधमानस्य । कीरेः । युक्तऽ-
ग्राव्यः । यः । अविता । सुऽशिग्रः । सुतऽसौमस्य । सः । जनासः ।
इन्द्रः ॥ ६ ॥ यस्य । अश्वासः । प्रऽदिशि । यस्य । गावः । यस्य ।
ग्रामाः । यस्य । विश्वे । रथासः । यः । सूर्यम् । यः । उषसम् ।
जजान । यः । अपाम् । नेता । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ७ ॥ यम् ।

क्रन्द॑सी इति । सं॒यती इति॑ स॒म्ऽयती । वि॒ह्वये॑ते इति॑ वि॒ह्वये॑ते ।
 परे॑ । अ॒वरे । उ॒भयाः । अ॒मित्राः । स॒मान॑म् । चि॒त् । रथ॑म् । आ॒त॒-
 स्थि॒ऽवांसा । ना॒ना । ह॒वेते इति॑ । सः । ज॒ना॒सः । इन्द्रः ॥ ८ ॥
 य॒सात् । न । ऋ॒ते । वि॒जय॑न्ते । ज॒ना॒सः । यम् । यु॒ध्यमा॑नाः ।
 अ॒वसे । ह॒वन्ते । यः । वि॒श्वस्य॑ । अ॒ति॒ऽमान॑म् । ब॒भूव॑ । यः । अ॒च्युत॑-
 च्युत् । सः । ज॒ना॒सः । इन्द्रः ॥ ९ ॥ यः । श॒श्वतः । म॒हि । ए॒नः । द॒घा॒-
 नान् । अ॒मन्य॑मानान् । श॒र्वी । ज॒घान॑ । यः । श॒र्धते॑ । न । अ॒नु॒ऽ-
 द॒दाति॑ । शृ॒ध्याम् । यः । द॒स्योः । ह॒न्ता । सः । ज॒ना॒सः । इन्द्रः ॥ १० ॥
 यः । श॒म्बर॑म् । प॒र्वतेषु॑ । क्षि॒यन्त॑म् । च॒त्वारि॑श्याम् । श॒रदि॑ । अ॒नु॒ऽ-
 अ॒विन्द॑त् । अ॒जाय॑मानम् । यः । अ॒हिम् । ज॒घान॑ । दा॒नुम् । श॒यान॑म् ।
 सः । ज॒ना॒सः । इन्द्रः ॥ ११ ॥ यः । स॒प्त॒ऽर॒श्मिः । वृ॒षभः॑ । तु॒र्वि॒-
 ष्मान् । अ॒वऽअ॑सृजत् । स॒र्तवे॑ । स॒प्त । सि॒न्धून् । यः । रौ॒हि॒ण्यः ।
 अ॒स्फुर॑त् । व॒ज्र॒ऽबाहुः॑ । द्याम् । आ॒ऽरो॒हेन्त॑म् । सः । ज॒ना॒सः ।
 इन्द्रः ॥ १२ ॥ द्यावा॑ । चि॒त् । अ॒सौ । पृ॒थि॒वी इति॑ । न॒मेते॑ इति॑ ।
 शु॒ष्मात् । चि॒त् । अ॒स्य । प॒र्वताः॑ । भ॒यन्ते॑ । यः । सो॒म॒ऽपाः । नि॒ऽ-
 चि॒तः । व॒ज्र॒ऽबाहुः॑ । यः । व॒ज्र॒ऽह॒स्तः । सः । ज॒ना॒सः । इन्द्रः ॥ १४ ॥
 यः । सु॒न्वन्त॑म् । अ॒वति॑ । यः । प॒चन्त॑म् । यः । शंस॑न्तम् । यः ।
 श॒श॒मान॑म् । ऊ॒ती । य॒स्य । ब्र॒ह्म । वर्ध॑नम् । य॒स्य । सोमः॑ । य॒स्य ।
 इ॒दम् । रा॒धः । सः । ज॒ना॒सः । इन्द्रः ॥ १४ ॥ यः । सु॒न्वते॑ । प॒चते॑ ।
 दु॒ध्नः । आ । चि॒त् । वा॒जम् । द॒र्दि॒षि । सः । कि॒ल । अ॒सि । स॒त्यः ।
 व॒यम् । ते । इन्द्र॑ । वि॒श्वह॑ । प्रि॒यासः॑ । सु॒वी॒रा॒सः । वि॒दथ॑म् । आ ।
 व॒देम॑ ॥ १५ ॥

II. 13.

ऋतुः । जनित्री । तस्याः । अपः । परि । मनु । जातः । आ ।
 अविशत् । यासु । वर्धते । तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्युषी । पर्यः ।
 अंशोः । पीयूषम् । प्रथमम् । तत् । उक्थ्यम् ॥ १ ॥ सध्री । ईम् ।
 आ । यन्ति । परि । विभ्रतीः । पर्यः । विश्वऽप्स्न्याय । प्र । भरन्त ।
 भोजनम् । समानः । अध्वा । प्रऽवताम् । अनुऽस्यदे । यः । ता ।
 अकृणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ २ ॥ अनु । एकः ।
 वदति । यत् । ददाति । तत् । रूपा । मिनन् । तत्ऽअपाः । एकः ।
 ईयते । विश्वाः । एकस्य । विऽनुदः । तितिश्चते । यः । ता । अकृणोः ।
 प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ३ ॥ प्रऽजाम्यः । पृष्टिम् । विऽमर्जन्तः ।
 आसते । रायिम्ऽईव । पृष्ठम् । प्रऽमर्बन्तम् । आऽयते । असिन्वन् ।
 दंष्ट्रैः । पितुः । अत्ति । भोजनम् । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः ।
 असि । उक्थ्यः ॥ ४ ॥ अध्व । अकृणोः । पृथिवीम् । समऽदृशे । दिवे ।
 यः । धौतीनाम् । अहिऽहन् । अरिणक । पथः । तम् । त्वा । स्तोमैभिः ।
 उदऽभिः । न । वाजिनम् । देवम् । देवाः । अजनन् । सः । असि ।
 उक्थ्यः ॥ ५ ॥ यः । भोजनम् । च । दयसे । च । वर्धनम् । आर्द्रात् ।
 आ । शुष्कम् । मधुऽमत् । दुदोहिथ । सः । शेवऽधिम् । नि । दधिषे ।
 विवस्वति । विश्वस्य । एकः । ईशिषे । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ६ ॥
 यः । पुष्पिणीः । च । प्रऽस्वः । च । घर्मणा । अधि । दाने । वि ।
 अवनीः । अघारयः । यः । च । असमाः । अर्जनः । दिद्युतः । दिवः ।
 उरुः । ऊर्वान् । अभितः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ७ ॥ यः । नार्म-
 रम् । सहऽवसुम् । निऽहन्तवे । पृचाय । च । दासऽवेशाय । च । अवहः ।

ऊ॒र्जय॑न्त्याः । अ॒परि॑ऽविष्टम् । आ॒स्यम् । उ॒त् । ए॒व । अ॒द्य । पु॒रु॑ऽऽकृ॒त् ।
 सः । अ॒सि । उ॒क्थ्यः ॥ ८ ॥ श॒तम् । वा । य॒स्य । द॒श । सा॒कम् ।
 आ । अ॒द्यः । ए॒कस्य॑ । श्रु॒ष्टौ । यत् । ह॒ । चो॒दम् । आ॒विथ॑ । अ॒रज्जौ ।
 द॒स्यून॑ । स॒म् । उ॒नप् । द॒भीत॑ये । सु॒ग्र॑ऽअ॒न्वः । अ॒मवः । सः । अ॒सि ।
 उ॒क्थ्यः ॥ ९ ॥ ॥ वि॒श्वा । इत् । अ॒नु । रो॒धनाः । अ॒स्य । पौ॑स्यम् ।
 द॒दुः । अ॒स्मै । द॒धिरे॑ । कृ॒त्तवै॑ । ध॒नम् । षट् । अ॒स्त॒भ्नाः । वि॑ऽस्ति॒रः ।
 प॒ञ्च । स॒म्ऽदृ॒शः । परि॑ । प॒रः । अ॒मवः । सः । अ॒सि । उ॒क्थ्यः
 ॥ १० ॥ सु॒ग्र॒वा॒चन॑म् । तव॑ । वी॒र । वी॒र्य॑म् । यत् । ए॒कै॒न । क्र॒तु॒ना ।
 वि॒न्दसे॑ । व॒सु । जा॒तू॒स्थिर॑स्य । प्र । व॒यः । स॒ह॒स्वतः॑ । या । च॒क॒र्थ ।
 सः । इ॒न्द्र । वि॒श्वा । अ॒सि । उ॒क्थ्यः ॥ ११ ॥ अ॒र॒मयः॑ । सर॑ऽअ॒पसः॑ ।
 तरा॑य । क॒म् । तु॒र्वीत॑ये । च । व॒य्या॑य । च । स्रु॒तिम् । नी॒चा । स॒न्तम् ।
 उ॒त् । अ॒नयः॑ । प॒रा॒ऽवृ॒जम् । प्र । अ॒न्धम् । श्रो॒णम् । श्र॒व॒यन् । सः ।
 अ॒सि । उ॒क्थ्यः ॥ १२ ॥ अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । व॒सो इति॑ । दा॒नाय॑ ।
 रा॒घः । स॒म् । अ॒र्थ॒य॒स्व । ब॒हु । ते । व॒स॒व्यम् । इ॒न्द्र । यत् । चि॒त्रम् ।
 श्र॒व॒स्याः । अ॒नु । द्यून् । बृ॒हत् । व॒दे॒म । वि॒दथे॑ । सु॒व॒वीराः ॥ १३ ॥

II. 14.

अ॒ध्व॒र्यवः॑ । म॒र॒त । इ॒न्द्रा॑य । सोम॑म् । आ । अ॒म॒त्रे॒भिः । सि॒ञ्च॒त ।
 म॒घम् । अ॒न्धः । का॒मी । हि । वी॒रः । स॒दम् । अ॒स्य । पी॒तिम् । जु॒हो॒त ।
 वृ॒ष्णे । तत् । इत् । ए॒षः । व॒ष्टि ॥ १ ॥ अ॒ध्व॒र्यवः॑ । यः । अ॒पः ।
 व॒घ्नि॒वां॑ऽसम् । वृ॒त्रम् । ज॒घान॑ । अ॒श॒न्या॑ऽइ॒व । वृ॒क्षम् । त॒स्यै । ए॒तम् ।
 म॒र॒त । त॒त्ऽव॒शाय॑ । ए॒षः । इ॒न्द्रः । अ॒र्हति॑ । पी॒तिम् । अ॒स्य ॥ २ ॥
 अ॒ध्व॒र्यवः॑ । यः । द॒भीक॑म् । ज॒घान॑ । यः । गाः । उ॒त्ऽआ॒ज॒त् । अ॒प ।

हि । वलम् । वरिति वः । तस्यै । एतम् । अन्तरिक्षे । न । वातम् । इन्द्रम् ।
 सोमैः । आ । ऊर्णुत । जूः । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥ अर्ध्वर्यवः । यः ।
 उरणम् । जघान् । नव । चखांसम् । नवतिम् । च । बाहून् । यः ।
 अर्बुदम् । अर्ब । नीचा । बबाधे । तम् । इन्द्रम् । सोमस्य । भूथे ।
 हिनोत ॥ ४ ॥ अर्ध्वर्यवः । यः । सु । अश्वम् । जघान् । यः । शुष्णम् ।
 अशुषम् । यः । विऽअंसम् । यः । पिप्रुम् । नमुचिम् । यः । रुधिऽक्राम् ।
 तस्यै । इन्द्राय । अन्धसः । जुहोत ॥ ५ ॥ अर्ध्वर्यवः । यः । शतम् ।
 शम्बरस्य । पुरः । बिभेद । अश्मनाऽहव । पूर्वीः । यः । वर्चिनः ।
 शतम् । इन्द्रः । सहस्रम् । अपऽअवपत् । भरत । सोमम् । अस्यै ॥ ६ ॥
 अर्ध्वर्यवः । यः । शतम् । आ । सहस्रम् । भूम्या । उपऽस्थे । अवपत् ।
 जघन्वान् । कुत्सस्य । आयोः । अतिथिऽग्वस्य । वीरान् । नि । अर्बु-
 णक् । भरत । सोमम् । अस्मे ॥ ७ ॥ अर्ध्वर्यवः । यत् । नरः ।
 कामयाध्वे । श्रुष्टी । वहन्तः । नश्यत् । तत् । इन्द्रे । गर्मस्तिऽपूतम् ।
 भरत । श्रुताय । इन्द्राय । सोमम् । यज्यवः । जुहोत ॥ ८ ॥ अर्ध्वर्यवः ।
 कर्तन । श्रुष्टिम् । अस्मै । वने । निऽपूतम् । वने । उत् । नयध्वम् ।
 जुषाणः । हस्त्यम् । अभि । वावशे । वः । इन्द्राय । सोमम् । मदिरम् ।
 जुहोत ॥ ९ ॥ अर्ध्वर्यवः । पर्यसा । ऊर्ध्वः । यथा । गोः । सोमैभिः ।
 ईम् । पृणत । भोजम् । इन्द्रम् । वेद । अहम् । अस्य । निऽभृतम् ।
 मे । एतत् । दित्सन्तः । भूर्यः । यजतः । चिकेत ॥ १० ॥ अर्ध्वर्यवः ।
 यः । दिव्यस्य । वस्वः । यः । पार्थिवस्य । क्षम्यस्य । राजा । तम् । ऊर्द्वरम् ।
 न । पृणत । यवेन । इन्द्रम् । सोमैभिः । तत् । अपः । वः । अस्तु ॥ ११ ॥
 अस्मभ्यम् । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सम् । अर्थयस्व । बहु ।

ते । वसन्धम् । इन्द्र । यत् । चित्रम् । श्रवस्याः । अनु । धून् ।
बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १२ ॥

II. 15.

प्र । घ । नु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सत्यस्य ।
करणानि । वोचम् । त्रिऽकद्रुकेषु । अपिबत् । सुतस्य । अस्य । मदे ।
अहिम् । इन्द्रः । जघान ॥ १ ॥ अवंशे । घाम् । अस्तभायत् । बृहन्तम् ।
आ । रोदसी इति । अपृणत् । अन्तरिक्षम् । सः । धारयत् । पृथिवीम् ।
पप्रथत् । च । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ २ ॥ सबाऽइव ।
प्राचः । वि । मिमाय । मानैः । वज्रेण । खानि । अतृणत् । नदीनाम् ।
वृथा । असृजत् । पथिऽभिः । दीर्घऽयाथैः । सोमस्य । ता । मदे ।
इन्द्रः । चकार ॥ ३ ॥ सः । प्रऽवोऽब्धृन् । परिऽगत्य । दभीतैः ।
विश्वम् । अधाक् । आयुधम् । इद्रे । अयौ । सम् । गोभिः । अथैः ।
असृजत् । रथैभिः । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ४ ॥
सः । ईम् । महीम् । धुनिम् । एतौ । अरम्णात् । सः । अस्त्रातृन् ।
अपारयत् । स्वस्ति । ते । उत्ऽस्त्राय । रथिम् । अभि । प्र । तस्थुः ।
सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ५ ॥ सः । उदञ्चम् । सिन्धुम् ।
अरिणात् । महिऽत्वा । वज्रेण । अनः । उषसः । सम् । पिपेथ । अज-
वसः । जविनीभिः । विऽबृश्चन् । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ।
॥ ६ ॥ सः । विद्वान् । अपऽगोऽहम् । कनीनाम् । आविः । भवन् ।
उत् । अतिष्ठत् । पराऽबृक् । प्रति । श्रोणः । स्थात् । वि । अनक् ।
अचष्ट । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ७ ॥ भिनत् । बलम् ।
अङ्गिरऽभिः । गृणानः । वि । पर्वतस्य । दृंहितानि । ऐरत् । रिणक् ।

रोधांसि । कृत्रिमाणि । एषाम् । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ८ ॥
 स्वप्नेन । अमिऽउप्य । चुमुरिम् । धुनिम् । च । जघन्थ । दस्युम् । प्र ।
 दभीतिम् । आवः । रम्मी । चित् । अत्र । विविदे । हिरण्यम् । सोमस्य ।
 ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ९ ॥ नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् ।
 जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी । शिक्ष । स्तोतुऽभ्यः ।
 मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे ।
 सुऽवीराः ॥ १० ॥

II. 16.

प्र । वः । सताम् । ज्येष्ठऽतमाय । सुऽस्तुतिम् । अग्नौऽह्व ।
 समऽइधाने । हविः । भरे । इन्द्रम् । अजुर्यम् । जरयन्तम् । उक्षितम् ।
 सनात् । युवानम् । अवसे । हवामहे ॥ १ ॥ यसात् । इन्द्रात् । बृहतः ।
 किम् । चन । ईम् । ऋते । विश्वानि । अस्मिन् । समऽभृता । अग्नि ।
 वीर्या । जठरे । सोमम् । तन्वि । सहः । महः । हस्ते । वज्रम् । भरति ।
 शीर्षणि । ऋतुम् ॥ २ ॥ न । क्षोणीभ्याम् । परिऽभ्वे । ते । इन्द्रियम् ।
 न । समुद्रैः । पर्वतैः । इन्द्र । ते । रथः । न । ते । वज्रम् । अनु ।
 अश्नोति । कः । चन । यत् । आशुऽभिः । पतसि । योजना । पुरु ॥ ३ ॥
 विश्वे । हि । असौ । यजताय । धृष्णवे । ऋतुम् । भरन्ति । वृषभाय ।
 सथ्वते । वृषा । यजस्व । हविषा । विदुऽतरः । पिब । इन्द्र । सोमम् ।
 वृषभेण । भानुना ॥ ४ ॥ वृष्णः । कोशः । पवते । मध्वः । ऊर्भिः ।
 वृषमऽअन्नाय । वृषमाय । पातवे । वृषणा । अध्वर्यु इति । वृषमासः ।
 अद्रयः । वृषणम् । सोमम् । वृषमाय । सुस्वति ॥ ५ ॥ वृषा । ते ।
 वज्रः । उत । ते । वृषा । रथः । वृषणा । हरी इति । वृषभाणि ।

द्वाभ्याम् । हरिऽभ्याम् । इन्द्र । याहि । आ । चतुऽभिः । आ ।
 षट्सभिः । ह्यमानः । आ । अष्टाभिः । दशऽभिः । सोमऽपेयम् । अयम् ।
 सतः । सुऽमख । मा । मृधः । करिति कः ॥ ४ ॥ आ । विंशत्या ।
 त्रिंशता । याहि । अर्वाङ् । आ । चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।
 आ । पञ्चाशता । सुऽरथेभिः । इन्द्र । आ । षष्ट्या । सप्तत्या ।
 सोमऽपेयम् ॥ ५ ॥ आ । अशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ ।
 शतेन । हरिऽभिः । उह्यमानः । अयम् । हि । ते । शुनऽहोत्रेषु । सोमः ।
 इन्द्र । त्वाऽया । परिऽसिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥ मर्म । ब्रह्म । इन्द्र ।
 याहि । अच्छ । विश्वा । हरी इति । धुरि । धिष्व । रथस्य । पुरुऽत्रा ।
 हि । विऽहव्यः । बभूथ । अस्मिन् । शूर । सर्वने । मादयस्व ॥ ७ ॥
 न । मे । इन्द्रेण । सख्यम् । वि । योषत् । अस्मभ्यम् । अस्य । दक्षिणा ।
 दुहीत । उप । ज्येष्ठे । वरुथे । गर्भस्तौ । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः ।
 स्याम ॥ ८ ॥ नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीषत् ।
 इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी । शिच । स्तोतुऽभ्यः । मा । अति । धक् ।
 भर्गः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ९ ॥

II. 19.

अपायि । अस्य । अन्धसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य ।
 ग्रयसः । यासिन् । इन्द्रः । प्रऽदिवि । ववृधानः । ओक्कः । दुधे ।
 ब्रह्मन्तः । च । नरः ॥ १ ॥ अस्य । मन्दानः । मध्वः । वज्रऽहस्तः ।
 अहिम् । इन्द्रः । अर्ग्यऽवृतम् । वि । वृथत् । प्र । यत् । वयः । न ।
 स्वसराणि । अच्छ । प्रयांसि । च । नदीनाम् । चक्रमन्त ॥ २ ॥ सः ।
 माहिनः । इन्द्रः । अर्ग्यः । अपाम् । प्र । ऐरयत् । अहिऽह्वा । अच्छ ।

समुद्रम् । अर्जनयत् । सूर्यम् । विदत् । गाः । अक्तुना । अह्नाम् ।
 वयुनानि । साधत् ॥ ३ ॥ सः । अग्रतीर्णि । मनवे । पुरुषि । इन्द्रः ।
 दाशत् । दाशुषे । हन्ति । वृत्रम् । सद्यः । यः । नृभ्यः । अतसाद्यः ।
 भूत् । पस्धानेभ्यः । सूर्यस्य । सातौ ॥ ४ ॥ सः । सुन्वते । इन्द्रः ।
 सूर्यम् । आ । देवः । रिणक् । मर्त्याय । स्तवान् । आ । यत् । रयिम् ।
 गुहत् ऽअवद्यम् । अस्मै । भरत् । अंशम् । न । एतशः । दशस्य ॥ ५ ॥
 सः । रन्धयत् । सऽदिवः । सारथ्ये । शुष्णम् । अशुषम् । कुर्यवम् ।
 कुत्साय । दिवः ऽदासाय । नवातिम् । च । नव । इन्द्रः । पुरः । वि ।
 ऐरत् । शम्बरस्य ॥ ६ ॥ एव । ते । इन्द्र । उच्यम् । अहेम । श्रवस्या ।
 न । त्मना । वाजन्तः । अश्याम् । तत् । साप्तम् । अशुषाः । ननमः ।
 वधः । अदेवस्य । पीयोः ॥ ७ ॥ एव । ते । गुत्सऽमदाः । शूर । मन्म ।
 अवस्यवः । न । वयुनानि । तक्षुः । अश्वत्तः । इन्द्र । ते । नवीयः ।
 इषम् । ऊर्जम् । सुऽक्षितिम् । सुम्नम् । अश्व्युः ॥ ८ ॥ नूनम् । सा ।
 ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी । शिच ।
 स्तोतृभ्यः । मा । अति । घक् । भर्गः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे ।
 सुऽवीराः ॥ ९ ॥

II. 20.

वयम् । ते । वयः । इन्द्र । विद्धि । सु । नः । प्र । भरामहे ।
 वाजऽयुः । न । रथम् । विपन्यवः । दीध्यतः । मनीषा । सुम्नम् ।
 इयक्षन्तः । त्वाऽवतः । नृन् ॥ १ ॥ त्वम् । नः । इन्द्र । त्वामिः ।
 ऊती । त्वाऽयतः । अभिष्टिष्ठा । असि । जनान् । त्वम् । इनः ।
 दाशुषः । वरुता । इत्याऽधीः । अमि । यः । नक्षति । त्वा ॥ २ ॥

सः । नः । युवा । इन्द्रः । जोह्वः । सखा । शिवः । नराम् । अस्तु ।
 पाता । यः । शंसन्तम् । यः । शशमानम् । ऊती । पचन्तम् । च ।
 स्तुवन्तम् । च । प्रऽनेषत् ॥ ३ ॥ तम् । ऊँ इति । स्तुषे । इन्द्रम् ।
 तम् । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा । बवृधुः । शाशदुः । च । सः । वस्वः ।
 कामम् । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः । नूतनस्य । आयोः ॥ ४ ॥
 सः । अङ्गिरसाम् । उचथा । जुजुष्वान् । ब्रह्मा । तूतोत् । इन्द्रः । गातुम् ।
 इष्णन् । मुष्णन् । उषसः । सूर्येण । स्तवान् । अश्वस्य । चित् ।
 शिश्रथत् । पून्याणि ॥ ५ ॥ सः । ह । श्रुतः । इन्द्रः । नाम । देवः ।
 ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुषे । दस्मऽतमः । अव । प्रियम् । अर्शसानस्य ।
 सङ्गान् । शिरः । भरत् । दासस्य । स्वधाऽवान् ॥ ६ ॥ सः । वृत्रऽहा ।
 इन्द्रः । कृष्णऽयोनीः । पुरम्ऽदरः । दासीः । ऐरयत् । वि । अजैनयत् ।
 मनवे । क्षाम् । अपः । च । सत्रा । शंसम् । यजमानस्य । तूतोत् ॥ ७ ॥
 तस्मै । तवस्यम् । अनु । दायि । सत्रा । इन्द्राय । देवेभिः । अर्णोऽसातौ ।
 प्रति । यत् । अस्य । वज्रम् । बाह्वोः । धुः । हत्वी । दस्यून् । पुरः ।
 आर्यसीः । नि । तारीत् ॥ ८ ॥ नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् ।
 जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी । शिच । स्तोतृऽभ्यः ।
 मा । अति । घक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे ।
 सुऽवीराः ॥ ९ ॥

II. 21.

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वऽजिते । सत्राऽजिते । नृऽजिते ।
 उर्वराऽजिते । अश्वऽजिते । गोऽजिते । अपऽजिते । भर । इन्द्राय । सोमम् ।
 यजताय । हर्यतम् ॥ १ ॥ अभिऽभुवे । अभिऽमङ्गाय । वन्वते ।

अषाढ्हाय । सहमानाय । वेधसे । तुविऽग्रये । बह्वये । दुस्तरित्वे ।
 सत्राऽसहे । नमः । इन्द्राय । वोचत ॥ २ ॥ सत्राऽसहः । जनमन्त्रः ।
 जनम्ऽसहः । च्यवनः । युध्मः । अतु । जोषम् । उक्षितः । वृतम्ऽचयः ।
 सहुरिः । विन्तु । आरितः । इन्द्रस्य । वोचम् । प्र । कृतानि । वीर्या ॥ ३ ॥
 अनुऽदः । वृषमः । दोषतः । वधः । गम्भीरः । ऋष्वः । असमष्टः-
 काव्यः । रघ्रऽचोदः । श्रथनः । वीळितः । पृथुः । इन्द्रः । सुऽयज्ञः ।
 उषसः । स्वः । जनत् ॥ ४ ॥ यज्ञेन । गातुम् । अपऽतुरः । विविद्विरे ।
 धियः । हिन्वानाः । उशिजः । र्नीषिणः । अमिऽस्वरा । निऽसदा ।
 गाः । अवस्यवः । इन्द्रैः । हिन्वानाः । द्रविणानि । आशत ॥ ५ ॥
 इन्द्र । श्रेष्ठानि । द्रविणानि । धेहि । चित्तिम् । दक्षस्य । सुभगऽत्वम् ।
 अस्मे इति । पोषम् । रयीणाम् । अरिष्टिम् । तनूनाम् । स्वाभानम् ।
 वाचः । सुदिनऽत्वम् । अह्नाम् ॥ ६ ॥

II. 22.

त्रिऽकदुकेषु । महिषः । यवऽआशिरम् । तुविऽशुष्मः । तृपत् ।
 सोमम् । अपिबत् । विष्णुना । सुतम् । यथा । अवशत् । सः । ईम् ।
 ममाद् । महि । कर्म । कर्तवे । महाम् । उरुम् । सः । एनम् । सश्वत् ।
 देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्दुः ॥ १ ॥ अघ ।
 त्विर्विऽमान् । अमि । ओजसा । किर्विम् । युधा । अमवत् । आ ।
 रोदसी इति । अपृणत् । अस्य । मज्मना । प्र । ववृधे । अघत्त । अन्यम् ।
 जठरे । प्र । ईम् । इत्स्त्रिऽत् । सः । एनम् । सश्वत् । देवः । देवम् ।
 सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्दुः ॥ २ ॥ साकम् । जातः ।
 क्रतुना । साकम् । ओजसा । ववचिथ । साकम् । वृद्धः । वीर्यैः । ससहिः ।

मृधः । विऽर्चर्षणिः । दाता । राधः । स्तुवते । काम्यम् । वसु । सः ।
 एनम् । सश्चत् । देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्दुः ॥ ३ ॥
 तव । त्यत् । नर्यम् । नृतो इति । अपः । इन्द्र । प्रथमम् । पुन्यम् ।
 दिवि । प्रऽवाच्यम् । कृतम् । यत् । देवस्य । शर्वसा । प्र । अरिणाः ।
 असुम् । रिणन् । अपः । भुवत् । विश्वम् । अभि । अदेवम् । ओजसा ।
 विदात् । ऊर्जम् । शतऽकृतुः । विदात् । इषम् ॥ ४ ॥

II. 23.

गणानाम् । त्वा । गणऽपतिम् । हवामहे । कविम् । कवीनाम् ।
 उपमश्रवऽतमम् । ज्येष्ठऽराजम् । ब्रह्मणाम् । ब्रह्मणः । पते । आ ।
 नः । शृण्वन् । ऊतिऽभिः । सीद । सदनम् ॥ १ ॥ देवाः । चित् । ते ।
 असुर्य । प्रऽचैतसः । बृहस्पते । यज्ञियम् । भागम् । आनशुः । उस्त्राः-
 ऽइव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः । विश्वेषाम् । इत् । जनिता । ब्रह्मणाम् ।
 असि ॥ २ ॥ आ । विऽवाच्य । परिऽरपः । तमांसि । च । ज्योतिष्म-
 न्तम् । रथम् । ऋतस्य । तिष्ठसि । बृहस्पते । भीमम् ।
 अमित्रऽदम्भनम् । रक्षऽहनम् । गोत्रऽभिदम् । स्वऽविदम् ॥ ३ ॥
 सुनीतिऽभिः । नयसि । त्रायसे । जनम् । यः । तुभ्यम् । दाशात् । न ।
 तम् । अंहः । अश्ववत् । ब्रह्मऽद्विषः । तपनः । मन्युऽमीः । असि ।
 बृहस्पते । महि । तत् । ते । महिऽत्वनम् ॥ ४ ॥ न । तम् । अंहः ।
 न । दुऽइतम् । कुतः । चन । न । अरातयः । तितिरुः । न । द्याविनः ।
 विश्वाः । इत् । अस्मात् । ध्वरसः । वि । बाधसे । यम् । सुऽगोपाः । रक्षसि ।
 ब्रह्मणः । पते ॥ ५ ॥ त्वम् । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्ष्णः ।
 तव । व्रतार्थ । मतिऽभिः । जरामहे । बृहस्पते । यः । नः । अभि ।

ह॒रः । द॒धे । स्वा । तम् । म॒र्म॒र्तु । दु॒च्छु॒ना । ह॒र॒स्व॒ती ॥ ६ ॥ उ॒त ।
 वा । यः । नः । म॒र्च॒यात् । अ॒ना॒ग॒सः । अ॒रा॒ति॒ऽवा । म॒र्तः । सा॒नु॒कः ।
 वृ॒कः । बृ॒ह॒स्प॒ते । अ॒प । तम् । व॒र्त॒य । प॒थः । सु॒ऽग॒म् । नः । अ॒स्यै ।
 दे॒व॒ऽवी॒त॒ये । कृ॒धि ॥ ७ ॥ त्रा॒ता॒र॒म् । त्वा । त॒नू॒ना॒म् । ह॒वा॒म॒हे ।
 अ॒व॒ऽस्प॒र्तः । अ॒धि॒ऽव॒क्ता॒र॒म् । अ॒स्म॒ऽयु॒म् । बृ॒ह॒स्प॒ते । दे॒व॒ऽनि॒दः । नि ।
 ब॒र्ह॒य । मा । दुः॒ऽए॒वाः । उ॒त्॒ऽत॒र॒म् । सु॒भ्र॒म् । उ॒त् । न॒श॒न् ॥ ८ ॥
 त्व॒या । व॒य॒म् । सु॒ऽवृ॒धा । ब्र॒ह्म॒णः । प॒ते । स्पा॒र्हा । व॒सु । म॒नु॒ष्या ।
 आ । द॒दी॒म॒हि । याः । नः । दू॒रे । त॒ब्धिः । याः । अ॒रा॒त॒यः । अ॒भि ।
 स॒न्ति । ज॒म्भ॒य । ताः । अ॒न॒म॒सः ॥ ९ ॥ त्व॒या । व॒य॒म् । उ॒त्॒ऽत॒म॒म् ।
 धी॒म॒हे । व॒यः । बृ॒ह॒स्प॒ते । प॒प्रि॒णा । स॒र्त्ति॒ना । यु॒जा । मा । नः । दुः॒ऽशं॒सः ।
 अ॒भि॒ऽदि॒प्सुः । ई॒श॒त । प्र । सु॒ऽशं॒साः । म॒ति॒ऽभिः । ता॒रि॒षी॒म॒हि ॥ १० ॥
 अ॒न॒नु॒ऽदः । वृ॒ष॒मः । ज॒ग्मिः । आ॒ऽह॒व॒म् । निः॒ऽत॒प्ता । श॒त्रु॒म् । पृ॒त॒ना॒सु ।
 स॒स॒हिः । अ॒सि । स॒त्यः । ऋ॒ण॒ऽयाः । ब्र॒ह्म॒णः । प॒ते । उ॒ग्र॒स्य । चि॒त् ।
 द॒मि॒ता । वी॒रु॒ऽह॒र्षि॒णः ॥ ११ ॥ अ॒र्दे॒वे॒न । म॒न॒सा । यः । रि॒ष॒ण्य॒ति ।
 शा॒सा॒म् । उ॒ग्रः । म॒न्य॒मा॒नः । जिघा॑सति । बृ॒ह॒स्प॒ते । मा । ग्र॑णक् ।
 त॒स्य । नः । व॒धः । नि । क॒र्म । म॒न्यु॒म् । दुः॒ऽए॒व॒स्य । अ॒र्ध॒तः ॥ १२ ॥
 भो॒रेषु॑ । ह॒व्यः । न॒म॒सा । उ॒प॒ऽस॒द्यः । ग॒न्ता । वा॒जे॒षु । स॒नि॒ता ।
 ध॒न॒म्॒ऽध॒न॒म् । वि॒श्वाः । इ॒त् । अ॒र्यः । अ॒भि॒ऽदि॒प्स्वः । मृ॒धः । बृ॒ह॒स्प॒तिः ।
 वि । व॒व॒र्ह । र॒थान्॒ऽइ॒व ॥ १३ ॥ ते॒जि॒ष्ठ॒या । त॒प॒नी । र॒क्ष॒सः । त॒प ।
 ये । त्वा । नि॒दे । दा॒धि॒रे । दृ॒ष्ट॒ऽवी॒र्य॒म् । आ॒विः । तत् । कु॒ष्व । यत् ।
 अ॒स॒त् । ते । उ॒क्थ्य॒म् । बृ॒ह॒स्प॒ते । वि । प॒रि॒ऽर॒यः । अ॒र्द॒य ॥ १४ ॥
 बृ॒ह॒स्प॒ते । अ॒ति । यत् । अ॒र्यः । अ॒र्ही॒त् । द्यु॒ऽम॒त् । वि॒ऽमा॒ति । ऋ॒तु॒ऽम॒त् ।

जनेषु । यत् । दीदयत् । शर्वसा । ऋतऽप्रजात । तत् । अस्मासु ।
 द्रविणम् । धेहि । चित्रम् ॥ १५ ॥ मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि ।
 द्रुहः । पदे । निरामिणः । रिपवः । अबैषु । जगृधुः । आ । देवानाम् ।
 ओहते । वि । व्रयः । हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥
 विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि । त्वष्टा । अजनत् । साम्नःऽसाम्नः ।
 कविः । सः । ऋणऽचित् । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पतिः । द्रुहः ।
 हन्ता । महः । ऋतस्य । धर्तरि ॥ १७ ॥ तव । श्रिये । वि । अजि-
 हीत । पर्वतः । गवाम् । गोत्रम् । उत्ऽअसृजः । यत् । अङ्गिरः । इन्द्रेण ।
 युजा । तमसा । परिऽवृतम् । बृहस्पते । निः । अपाम् । औञ्जः ।
 अर्णवम् ॥ १८ ॥ ब्रह्मणः । पते । त्वम् । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य ।
 बोधि । तनयम् । च । जिन्व । विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति ।
 देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १९ ॥

II. 24

सः । इमाम् । अविद्धि । प्रऽभृतिम् । यः । ईशिषे । अया । विधेम ।
 नवया । महा । गिरा । यथा । नः । मीढ्वान् । स्तवते । सखा । तव ।
 बृहस्पते । सीसंघः । सः । उत् । नः । मतिम् ॥ १ ॥ यः । नन्त्वानि ।
 अनमत् । नि । ओजसा । उत् । अदर्दः । मन्युना । शम्भराणि । वि । प्र ।
 अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः । आ । च । अविशत् । वसुऽमन्तम् ।
 वि । पर्वतम् ॥ २ ॥ तत् । देवानाम् । देवऽतमाय । कर्त्तव्यम् । अश्रधन् ।
 दृक्हा । अग्रदन्त । वीळिता । उत् । गाः । आजत् । अभिनत् । ब्रह्मणा ।
 वलम् । अगूहत् । तमः । वि । अचक्षयत् । स्वऽरिति स्वः ॥ ३ ॥
 अश्मऽआस्यम् । अवतम् । ब्रह्मणः । पतिः । मधुऽधारम् । अभि । यम् ।

ओजसा । अतृणत् । तम् । एव । विश्वे । पपिरे । स्वःऽदृशः । बहु ।
 साकम् । सिसिचुः । उत्सम् । उद्विर्णम् ॥ ४ ॥ सना । ता । का ।
 चित् । भुवना । मवीत्वा । मात्ऽभिः । शरत्ऽभिः । दुरः । वरन्त ।
 वः । अयतन्ता । चरतः । अन्यत्ऽअन्यत् । इत् । या । चकार । वयुना ।
 ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥ अभिऽनक्षन्तः । अभि । ये । तम् । आनशुः ।
 निऽधिम् । पणीनाम् । परमम् । गुहा । हितम् । ते । विद्वांसः ।
 प्रतिऽचक्ष्य । अनृता । पुनः । यतः । ऊँ इति । आर्यन् । तत् । उत् ।
 ईयुः । आऽविशम् ॥ ६ ॥ ऋतऽवानः । प्रतिऽचक्ष्य । अनृता । पुनः ।
 आ । अतः । आ । तस्थुः । कवयः । महः । पथः । ते । बाहुऽभ्याम् ।
 धमितम् । अग्निम् । अश्मनि । नकिः । सः । अस्ति । अरणः । जहुः ।
 हि । तम् ॥ ७ ॥ ऋतऽज्येन । क्षिप्रेण । ब्रह्मणः । पतिः । यत्र ।
 वष्टि । प्र । तत् । अश्नोति । धन्वना । तस्य । साध्वीः । इषवः ।
 याभिः । अस्यति । नृऽचक्षसः । दृश्ये । कर्णेऽयोनयः ॥ ८ ॥ सः ।
 समऽनयः । सः । विऽनयः । पुरऽहितः । सः । सुऽस्तुतः । सः ।
 युधि । ब्रह्मणः । पतिः । चाक्षमः । यत् । वाजम् । भरते । मती । धना ।
 आत् । इत् । सूर्यः । तपति । तप्यतुः । वृथा ॥ ९ ॥ विऽभु । प्रऽभ्यु ।
 प्रथमम् । मेहनाऽवतः । बृहस्पतेः । सुऽविदत्राणि । राघ्या । इमा ।
 सातानि । वेन्यस्य । वाजिनः । येन । जनाः । उमये । भुञ्जते । विशः
 ॥ १० ॥ यः । अवेरे । वृजने । विश्वऽथा । विऽभुः । महाम् । ऊँ इति ।
 रण्वः । शर्वसा । ववक्षिथ । सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु ।
 विश्वा । इत् । ऊँ इति । ता । परिऽभूः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११ ॥
 विश्वम् । सत्यम् । मघऽजाना । गुवोः । इत् । आपः । चन । प्र ।

मिनन्ति । व्रतम् । वाम् । अच्छ । इन्द्राब्रह्मणस्पती इति । हविः । नः ।
 अन्नम् । युजाऽहव । वाजिना । जिगातम् ॥ १२ ॥ उत । आशिष्ठाः ।
 अनु । शृण्वन्ति । वह्मयः । समेयः । विप्रः । मरते । मती । धना ।
 वील्लऽद्रेषाः । अनु । वशा । ऋणम् । आऽददिः । सः । ह । वाजी ।
 सम्ऽहथे । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १३ ॥ ब्रह्मणः । पतेः । अभवत् । यथा-
 ऽवशम् । सत्यः । मन्युः । महि । कर्म । करिष्यतः । यः । गाः ।
 उत्ऽआजत् । सः । दिवे । वि । च । अभजत् । महीऽहव । रीतिः ।
 शर्वसा । असरत् । पृथक् ॥ १४ ॥ ब्रह्मणः । पते । सुऽयमस्य । विश्वहा ।
 रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः । वीरेषु । वीरान् । उप । पृङ्घि ।
 नः । त्वम् । यत् । ईशानः । ब्रह्मणा । वेषि । मे । हवम् ॥ १५ ॥
 ब्रह्मणः । पते । त्वम् । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य । बोधि । तनयम् ।
 च । जिन्व । विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् ।
 वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १६ ॥

II. 25.

इन्धानः । अभिम् । वनवत् । वनुष्यतः । कृतऽब्रह्मा । शुशुवत् ।
 रातऽहव्यः । इत् । जातेन । जातम् । अति । सः । प्र । सर्षते ।
 यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १ ॥ वीरेभिः । वीरान् ।
 वनवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रथिम् । पप्रथत् । बोधति । तमना । तोकम् ।
 च । तस्य । तनयम् । च । वर्धते । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः ।
 पतिः ॥ २ ॥ सिन्धुः । न । चोदः । शिमीऽवान् । ऋघायतः । वृषाऽहव ।
 वधीन् । अभि । वष्टि । ओजसा । अग्नेऽहव । प्रऽसितिः । न । अह ।
 वर्तवे । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥ तस्मै ।

अ॒र्ष॒न्ति । दि॒व्याः । अ॒स॒श्च॒तः । सः । स॒त्वंऽमिः । प्र॒थ॒मः । गो॒षु । ग॒च्छ॒ति ।
 अ॒नि॒भृष्ट॒स्त॒विषिः । ह॒न्ति । ओज॑सा । य॒म्ऽय॒म् । यु॒ज॒म् । कृ॒णु॒ते ।
 ब्र॒ह्म॒णः । प॒तिः ॥ ४ ॥ तस्मै॑ । इत् । वि॒श्वे । धु॒न॒य॒न्त । सि॒न्ध॒वः ।
 अ॒च्छि॒द्रा । श॒र्म । द॒धि॒रे । पु॒रू॒णि । दे॒वा॒नाम् । सु॒म्ने । सु॒ऽभ॒गः । सः ।
 ए॒ध॒ते । य॒म्ऽय॒म् । यु॒ज॒म् । कृ॒णु॒ते । ब्र॒ह्म॒णः । प॒तिः ॥ ५ ॥

II. 26.

ऋ॒जुः । इत् । शंसः॑ । व॒न॒वत् । व॒नु॒ष्य॒तः । दे॒व॒ऽय॒न् । इत् ।
 अ॒दे॒व॒ऽय॒न्त॒म् । अ॒भि । अ॒स॒त् । सु॒ग्र॒ऽअ॒वीः । इत् । व॒न॒वत् । पृ॒त्ऽसु ।
 दु॒स्तर॑म् । य॒ज्वा । इत् । अ॒य॒ज्योः । वि । भ॒जा॒ति । भो॒ज॒न॒म् ॥ १ ॥
 य॒ज॒स्व । वी॒र । प्र । वि॒हि । म॒ना॒य॒तः । म॒द्र॒म् । म॒नः । कृ॒णु॒ष्व ।
 वृ॒त्र॒ऽतू॒र्ये । ह॒विः । कृ॒णु॒ष्व । सु॒ऽभ॒गः । य॒था । अ॒स॒सि । ब्र॒ह्म॒णः । प॒तेः ।
 अ॒वः । आ । वृ॒णी॒महे ॥ २ ॥ सः । इत् । ज॒ने॒न । सः । वि॒शा । सः ।
 ज॒न्म॒ना । सः । पु॒त्रैः । वा॒ज॒म् । भ॒र॒ते । ध॒ना । वृ॒ऽमिः । दे॒वा॒नाम् ।
 यः । पि॒तर॑म् । आ॒ऽवि॒वा॒स॒ति । अ॒द्वा॒ऽम॒नाः । ह॒विषा॑ । ब्र॒ह्म॒णः ।
 प॒ति॒म् ॥ ३ ॥ यः । अ॒स्मै । ह॒व्यैः । घृ॒त॒व॒त्ऽमिः । अ॒वि॒ध॒त् । प्र ।
 त॒म् । प्रा॒चा । न॒य॒ति । ब्र॒ह्म॒णः । प॒तिः । उ॒रु॒ष्य॒ति । ई॒म् । अ॒हं॒सः ।
 र॒क्ष॒ति । रिषः॑ । अ॒होः । चि॒त् । अ॒स्मै । उ॒रु॒ऽच॒क्रिः । अ॒द्भु॒तः ॥ ४ ॥

II. 27.

इ॒माः । गि॒रः । आ॒दि॒त्ये॒भ्यः । घृ॒त॒ऽस्नूः । स॒नात् । रा॒ज॒ऽभ्यः ।
 जु॒ह्वा । जु॒हो॒मि । शृ॒णो॒तु । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । भ॒गः । नः । तु॒वि॒ज्जा॒तः ।
 व॒रु॒णः । द॒क्षः । अं॒शः ॥ १ ॥ इ॒मम् । स्तो॒म॒म् । स॒ऽक्र॑तवः । मे ।
 अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । व॒रु॒णः । जु॒ष॒न्त । आ॒दि॒त्या॒सः । शु॒च॑यः ।

अग्रयः । न । जरमाणाः । अनु । द्यून् ॥ २ ॥ तव । स्याम् । पुरुञ्जी-
 रस्य । शर्मन् । उरुञ्जसस्य । वरुण । प्रनेतरिति । प्रऽनेतः । यूयम् । नः ।
 पुत्राः । अदितेः । अद्ब्धाः । अभि । क्षमध्वम् । युज्याय । देवाः ॥ ३ ॥
 प्र । सीम् । आदित्यः । असृजत् । विऽभर्ता । ऋतम् । सिन्धवः ।
 वरुणस्य । यन्ति । न । श्राम्यन्ति । न । वि । मुचन्ति । एते । वयः ।
 न । पप्नुः । रघुऽया । परिऽज्मन् ॥ ४ ॥ वि । मत् । अथय । रश-
 नाम्ऽइव । आर्गः । ऋध्याम् । ते । वरुण । खाम् । ऋतस्य । मा ।
 तन्तुः । छेदि । वयतः । धियम् । मे । मा । मात्रा । शारि । अपसः ।
 पुरा । ऋतोः ॥ ५ ॥ अपो इति । सु । म्यक्ष । वरुण । भियसम् ।
 मत् । सम्ऽराट् । ऋतऽवः । अनु । मा । गृभाय । दाम्ऽइव । वत्सात् ।
 वि । मुमुग्धि । अंहः । नहि । त्वत् । आरे । निऽमिपः । चन । ईशे ॥ ६ ॥
 मा । नः । वधैः । वरुण । ये । ते । इष्टौ । एनः । कुण्वन्तम् । असुर ।
 ग्रीणन्ति । मा । ज्योतिषः । प्रऽवसथानि । गन्म । वि । सु । मृधः ।
 शिश्रथः । जीवसे । नः ॥ ७ ॥ नमः । पुरा । ते । वरुण । उत ।
 नूनम् । उत । अपरम् । तुविऽजात । ब्रवाम् । त्वे इति । हि । कम् ।
 पर्वते । न । श्रितानि । अप्रऽच्युतानि । दुःऽदभ । व्रतानि ॥ ८ ॥
 परा । ऋणा । सावीः । अध । मत्ऽकृतानि । मा । अहम् । राजन् ।
 अन्यऽकृतेन । भोजम् । अर्विऽउष्टाः । इत् । नु । भूर्यसीः । उषसः ।
 आ । नः । जीवान् । वरुण । तासु । शाधि ॥ ९ ॥ यः । मे । राजन् ।
 युज्यः । वा । सखा । वा । स्वमे । मयम् । भीरवे । मह्यम् । आह ।
 स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वम् । तस्मात् ।
 वरुण । पाहि । अस्मान् ॥ १० ॥ मा । अहम् । मघोनः । वरुण ।

प्रि॒यस्य॑ । भूरि॒ऽदान्नः॑ । आ । वि॒दम् । शू॒नम् । आ॒पेः । मा । रा॒यः ।
 रा॒जन् । सु॒ऽयमा॑त् । अ॒व । स्था॒म् । बृ॒हत् । व॒दे॒म् । वि॒दथे॑ ।
 सु॒ऽवीराः॑ ॥ ११ ॥

II. 29

धृ॒तऽव्र॑ताः । आदि॒त्याः । इ॒षिराः । आ॒रे । मत् । क॒र्त॒ । र॒हस्रः॑ऽइव ।
 आ॒गः । भृ॒णव॑तः । वः । व॒रुण॑ । मि॒त्र॒ । दे॒वाः । म॒द्रस्य॑ । वि॒द्वान् ।
 अ॒वसे॑ । हु॒वे । वः ॥ १ ॥ यू॒यम् । दे॒वाः । प्र॒ऽम॒तिः । यू॒यम् । ओ॒जः ।
 यू॒यम् । द्वे॒षांसि॑ । स॒नु॒तः । यु॒यो॒त॒ । अ॒भिऽव॑त्ता॒रः । अ॒भि । च ।
 क्ष॒मध्व॑म् । अ॒द्य । च । नः । मृ॒ळ्य॑त । अ॒पर॑म् । च ॥ २ ॥ किम् ।
 ऊँ इति॑ । नु । वः । कृ॒णवा॑म् । अ॒परे॑ण । किम् । स॒नेन॑ । व॒सवः॑ ।
 आ॒प्येन॑ । यू॒यम् । नः । मि॒त्राव॑रु॒णा । आ॒दि॒ते । च । स्व॒स्ति॒म् । इन्द्रा॑-
 म॒रु॒तः । द॒घा॒त॒ ॥ ३ ॥ ह॒ये । दे॒वाः । यू॒यम् । इत् । आ॒पयः॑ । स्थ ।
 ते । मृ॒ळ॒त॒ । ना॒घमा॑नाय । म॒ह्यम् । मा । वः । रथः॑ । म॒ध्य॒म॒ऽवाद् ।
 क॒ते । भू॒त् । मा । यु॒ष्माव॑त्ऽसु । आ॒पि॒षु । श्र॒मि॒ष्म ॥ ४ ॥ प्र । वः ।
 ए॒कः । मि॒म॒य॒ । भूरि॑ । आ॒गः । यत् । मा । पि॒ताऽइ॑व । कि॒तव॑म् ।
 श॒शा॒स॒ । आ॒रे । पा॒शाः । आ॒रे । अ॒घानि॑ । दे॒वाः । मा । मा । आ॒धि ।
 पु॒त्रे । वि॒म॒ऽइव॑ । ग्र॒भीष्ट॑ ॥ ५ ॥ अ॒र्वा॒ञ्चः । अ॒द्य । भ॒व॒त॒ । य॒ज॒त्राः ।
 आ । वः । हा॒दि॑ । म॒य॒मा॒नः । व्य॒ये॒यम् । त्रा॒ध्वम् । नः । दे॒वाः ।
 नि॒ऽजु॒रः । वृ॒क॒स्य॑ । त्रा॒ध्वम् । क॒र्ता॑त् । अ॒व॒ऽप॒दः । य॒ज॒त्राः ॥ ६ ॥
 मा । अ॒हम् । म॒घो॒नः । व॒रुण॑ । प्रि॒यस्य॑ । भूरि॒ऽदान्नः॑ । आ । वि॒दम् ।
 शू॒नम् । आ॒पेः । मा । रा॒यः । रा॒जन् । सु॒ऽयमा॑त् । अ॒व । स्था॒म् ।
 बृ॒हत् । व॒दे॒म् । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ ७ ॥

II. 30.

ऋ॒तम् । दे॒वाय॑ । कृ॒ण्व॒ते । स॒वि॒त्रे । इन्द्रा॑य । अ॒हि॒ऽऽ॒मे । न । र॒म॒न्ते ।
 आप॑ः । अ॒हः॒ऽअ॒हः । या॒ति । अ॒क्तः । अ॒पाम् । कि॒य॒ति । आ । प्र॒थ॒मः ।
 सर्गः॑ । आ॒साम् ॥ १ ॥ यः । वृ॒त्राय॑ । सि॒नम् । अ॒त्र । अ॒भ॒रि॒ष्यत् ।
 प्र । तम् । जनि॑त्री । वि॒दुषे॑ । उ॒वाच॑ । प॒थः । र॒द॒न्तीः । अनु॑ । जोष॑म् ।
 अ॒स्मै । दि॒वे॒ऽदि॒वे । घु॒नयः॑ । य॒न्ति । अ॒र्थम् ॥ २ ॥ ऊ॒र्ध्वः । हि ।
 अ॒स्थात् । अ॒धि । अ॒न्तरि॑क्षे । अ॒ध । वृ॒त्राय॑ । प्र । व॒धम् । ज॒भार॑ ।
 मि॒हम् । व॒सानः॑ । उ॒प । हि । ई॒म् । अ॒दु॒द्रोत् । ति॒ग्म॒ऽआ॒यु॒धः । अ॒ज॒
 यत् । श॒त्रुम् । इन्द्रः॑ ॥ ३ ॥ बृ॒ह॒स्प॒ते । त॒पु॒षा । अ॒श्ना॒ऽइ॒व । वि॒ध्य ।
 वृ॒क॒ऽद्व॒र॒सः । अ॒सुर॑स्य । वी॒रान् । यथा॑ । ज॒घ॒न्थ । धृ॒ष॒ता । पुरा॑ । चि॒त् ।
 ए॒व । ज॒हि । श॒त्रुम् । अ॒स्माक॑म् । इन्द्र॑ ॥ ४ ॥ अ॒व । क्षि॒प । दि॒वः ।
 अ॒श्मा॒न॒ । उ॒च्चा॑ । येन॑ । श॒त्रुम् । म॒न्द॒सानः॑ । नि॒ऽज्जू॒र्वाः । तो॒क॒स्य॑ ।
 सा॒तौ । त॒न॒य॒स्य । भू॒रैः । अ॒स्मान् । अ॒र्धम् । कृ॒णु॒तात् । इन्द्र॑ । गो॒नाम् ।
 ॥ ५ ॥ प्र । हि । ऋ॒तुम् । वृ॒ह॒थः॑ । यम् । व॒नु॒थः॑ । र॒घ्न॒स्य॑ । स्थः॑ ।
 य॒ज॒मा॒न॒स्य॑ । चो॒दौ । इन्द्रा॑सोमा । यु॒वम् । अ॒स्मान् । अ॒वि॒ष्टम् ।
 अ॒स्मिन् । म॒य॒ऽस्थे॑ । कृ॒णु॒तम् । ऊँ इति॑ । लो॒कम् ॥ ६ ॥ न । मा ।
 त॒म॒त् । न । अ॒म॒त् । न । उ॒त । त॒न्द्र॒त् । न । वो॒चाम् । मा । सु॒नो॒त् ।
 इति॑ । सो॒मम् । यः । मे । पृ॒णात् । यः । द॒द॒त् । यः । नि॒ऽबो॒धात् ।
 यः । मा । सु॒न्व॒न्तम् । उ॒प । गो॒भिः । आ । अ॒य॒त् ॥ ७ ॥ स॒र॒स्व॒ति ।
 त्वम् । अ॒स्मान् । अ॒वि॒ट्टि॑ । म॒रु॒त्वंती॑ । धृ॒ष॒ती । जे॒षि । श॒त्रून् । त्यम् ।
 चि॒त् । श॒र्षे॒न्तम् । त॒वि॒षी॒ज्य॒माणम् । इन्द्रः॑ । ह॒न्ति । वृ॒ष॒मम् । श॒ण्डि॒
 काना॑म् ॥ ८ ॥ यः । नः॑ । स॒नु॒त्यः॑ । उ॒त । वा । जि॒घ॒त्सुः॑ । अ॒भि॒

ऽख्याय । तम् । तिगितेन । विध्य । बृहस्पते । आयुधैः । जेषि ।
 शत्रून् । द्रुहे । रिषन्तम् । परिं । धेहि । राजन् ॥ ६ ॥ अस्माकैभिः ।
 सत्त्वंऽभिः । शूर । शूरैः । वीर्या । कृधि । यानिं । ते । कर्त्तव्यानि ।
 ज्योक् । अभूवन् । अनुऽधूपितासः । हत्वी । तेषाम् । आ । भर । नः ।
 वसूनि ॥ १० ॥ तम् । वः । शर्धम् । मारुतम् । सुम्नऽयुः । गिरा ।
 उप । ब्रवे । नमसा । दैव्यम् । जनम् । यथा । रयिम् । सर्वेऽजीरम् ।
 नशामहे । अपत्यऽसाचम् । श्रुत्यम् । दिवेऽदिवे ॥ ११ ॥

II. 31.

अस्माकम् । मित्रावरुणा । अवतम् । रथम् । आदित्यैः । रुद्रैः ।
 वसुऽभिः । सचाऽभुवा । प्र । यत् । वयः । न । पत्नन् । वस्मनः ।
 परिं । श्रवस्यवः । हवीवन्तः । वनऽसदः । ॥ १ ॥ अघ । स्म । नः ।
 उत् । अवत । सऽजोषसः । रथम् । देवासः । अभि । विष्णु । वाजऽयुम् ।
 यत् । आशवः । पद्याभिः । तित्रतः । रजः । पृथिव्याः । सानौ ।
 जङ्घनन्त । पाणिऽभिः ॥ २ ॥ उत् । स्यः । नः । इन्द्रः । विश्वऽचर्षणिः ।
 दिवः । शर्धेन । मारुतेन । सुऽक्रतुः । अनु । नु । स्याति । अवृकार्भिः ।
 ऊतिऽभिः । । रथम् । महे । सनये । वाजऽसातये ॥ ३ ॥ उत् ।
 स्यः । देवः । भुवनस्य । सक्षणिः । त्वष्टा । आभिः । सऽजोपाः ।
 जुजुवत् । रथम् । इळा । भगः । बृहत्ऽदिवा । उत् । रोदसी इति ।
 पूषा । पुरम्ऽधिः । अघिनौ । अघ । पती इति ॥ ४ ॥ उत् । त्ये इति ।
 देवी इति । सुभगे इति सुऽभगे । मिथुऽदृशा । उषसानक्ता । जगताम् ।
 अपिऽजुवा । स्तुषे । यत् । वाम् । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्थातुः ।
 च । वयः । त्रिऽर्वयाः । उपस्तिरे ॥ ५ ॥ उत् । वः । शंसम् । उशि-

जा॒म्ऽइ॒व । इ॒म॒सि । अ॒हिः । बु॒ध्न्यः । अ॒जः । ए॒क॒ऽपा॒त् । उ॒त । त्रि॒तः ।
 ऋ॒भृ॒क्षाः । स॒वि॒ता । च॒नः । द॒धे । अ॒पाम् । न॒पा॒त् । आ॒शु॒ऽहे॒मा । धि॒या ।
 श॒र्मि ॥ ६ ॥ ए॒ता । वः । व॒श्मि । उ॒त्स्य॑ता । य॒ज॒त्राः । अ॒त॒क्षन् ।
 आ॒यवः । न॒व्य॒से । स॒म् । श्र॒व॒स्य॒वः । वा॒ज॒म् । च॒का॒नाः । स॒र्तिः । न ।
 र॒थ्यः । अ॒ह । धी॒ति॒म् । अ॒श्याः ॥ ७ ॥

II. 32.

अ॒स्य । मे । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी इति॑ । ऋ॒त॒ऽय॒तः । भू॒त॒म् । अ॒वि॒त्री
 इति॑ । व॒च॒सः । सि॒सा॒स॒तः । य॒योः । आ॒युः । प्र॒ऽत॒र॒म् । ते इति॑ ।
 इ॒द॒म् । पु॒रः । उ॒प॒स्तु॒ते इत्यु॒प॒ऽस्तु॒ते । व॒सु॒ऽयुः । वा॒म् । म॒हः । द॒धे
 ॥ १ ॥ मा । नः । गु॒ह्याः । रि॒पः । आ॒योः । अ॒ह॒न् । द॒म॒न् । मा ।
 नः । आ॒भ्यः । री॒र॒धः । दु॒च्छु॒ना॒भ्यः । मा । नः । वि । यौः । स॒ख्या ।
 वि॒द्धि । त॒स्य । नः । सु॒म॒ऽय॒ता । म॒न॒सा । तत् । त्वा । ई॒म॒हे ॥ २ ॥
 अ॒ह॒ँ॒व॒ता । म॒न॒सा । श्रु॒ष्टि॒म् । आ । व॒ह । दु॒हा॒ना॒म् । धे॒नु॒म् । पि॒प्यु॒षी॒म् ।
 अ॒स॒श्च॒त॒म् । प॒द्मा॒भिः । आ॒शु॒म् । व॒च॒सा । च । वा॒जि॒न॒म् । त्वा॒म् ।
 हि॒नो॒मि । पु॒रु॒ऽहू॒त । वि॒श्व॒हा ॥ ३ ॥ रा॒काम् । अ॒ह॒म् । सु॒ऽह॒वा॒म् ।
 सु॒ऽस्तु॒ती । हु॒वे । श्रृ॒णो॒तु । नः । सु॒ऽभ॒गा । बो॒ध॒तु । त्म॒ना । सी॒व्य॒तु ।
 अ॒पः । स॒ख्या । अ॒च्छि॒द्य॒मा॒न॒या । द॒दा॒तु । वी॒र॒म् । श॒त॒ऽदा॒य॒म् ।
 उ॒क्थ्य॑म् ॥ ४ ॥ याः । ते । रा॒के । सु॒ऽम॒त॒यः । सु॒ऽपे॒श॒सः । या॒भिः ।
 द॒दा॒सि । दा॒शु॒षे । व॒स॒नि । ता॒भिः । नः । अ॒द्य । सु॒ऽम॒नाः । उ॒प॒ऽआ॒ग॒हि ।
 स॒ह॒स्र॒ऽपो॒ष॒म् । सु॒ऽभ॒गे । र॒रा॒णा ॥ ५ ॥ सि॒नी॒वा॒लि । पृथु॑ऽस्तु॒के । या ।
 दे॒वा॒ना॒म् । अ॒सि । स्व॒सा । जु॒ष॒स्व । ह॒व्य॒म् । आ॒ऽहु॒त॒म् । प्र॒ऽजा॒म् ।
 दे॒वि । दि॒दि॒द्भि । नः ॥ ६ ॥ या । सु॒ऽबा॒हुः । सु॒ऽअ॒ङ्ग॒रिः । सु॒ऽस्र॒मा ।

बहुऽस्रवरी । तस्यै । विष्पत्न्यै । हविः । सिनीवालयै । जुहोतन ॥ ७ ॥
 या । गुङ्गः । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती । इन्द्रा-
 णीम् । अहे । ऊतये । वरुणानीम् । स्वस्तये ॥ ८ ॥

II. 33.

आ । ते । पितः । मरुताम् । सुम्नम् । एतु । मा । नः । सूर्यस्य ।
 सम्ऽदृशः । युयोथाः । अभि । नः । वीरः । अर्वति । क्षमेत । प्र ।
 जायेमहि । रुद्र । प्रऽजाभिः ॥ १ ॥ त्वाऽदत्तेभिः । रुद्र । शम्ऽर्तमेभिः ।
 शतम् । हिमाः । अशीय । भेषजेभिः । वि । अस्मत् । द्वेषः । विऽतरम् । वि ।
 अंहः । वि । अमीवाः । चातयस्व । विषूचीः ॥ २ ॥ श्रेष्ठः । जातस्य ।
 रुद्र । श्रिया । असि । तवऽर्तमः । तवसाम् । वज्रबाहो इति वज्रऽ-
 बाहो । पर्षि । नः । पारम् । अंहसः । स्वस्ति । विश्वाः । अभिऽइतीः ।
 रपसः । युयोधि ॥ ३ ॥ मा । त्वा । रुद्र । चुक्रुधाम । नमऽभिः ।
 मा । दुऽस्तुती । वृषभ । मा । सऽहूती । उत् । नः । वीरान् । अर्पय ।
 भेषजेभिः । भिषक्ऽर्तमम् । त्वा । भिषजाम् । शृणोमि ॥ ४ ॥ हवीम-
 ऽभिः । हवते । यः । हविऽभिः । अव । स्तोमेभिः । रुद्रम् । दिषीय ।
 ऋदुदरः । सुऽहवः । मा । नः । अस्यै । बभ्रुः । सुऽशिप्रः । रीरघत् ।
 मनायै ॥ ५ ॥ उत् । मा । ममन्द । वृषभः । मरुत्वान् । त्वक्षीयसा ।
 वयसा । नाधमानम् । घृणिऽइव । छायाम् । अरपाः । अशीय । आ ।
 विवासेयम् । रुद्रस्य । सुम्नम् ॥ ६ ॥ क । स्यः । ते । रुद्र । मृळ्याकुः ।
 हस्तः । यः । अस्ति । भेषजः । जलाषः । अपऽमर्ता । रपसः । दैव्यस्य ।
 अभि । नु । मा । वृषभ । चक्षमीथाः ॥ ७ ॥ प्र । बभ्रवे । वृषभाय ।
 श्वितीचे । महः । महीम् । सुऽस्तुतिम् । ईरयामि । नमस्य । कल्मली-

कि॒नम् । नमः॑ऽभिः । गृ॒णी॒मसि॑ । त्वे॒षम् । रु॒द्रस्य॑ । ना॒म ॥ ८ ॥
 स्थि॒रेभिः॑ । अ॒ङ्गैः । पु॒रु॒ऽरूपः॑ । उ॒ग्रः । ब॒भ्रुः । शु॒क्रेभिः॑ । पि॒पि॒शे ।
 हि॒र॒ण्यैः । ई॒शा॒नात् । अ॒स्य । भु॒व॒नस्य॑ । भू॒रैः । न । वै । ऊँ॒ इति॑ ।
 यो॒षत् । रु॒द्रात् । अ॒सु॒र्यम् ॥ ९ ॥ अ॒र्हन् । बि॒म॒र्षि । सा॒य॒का॒ । घ॒न्व ।
 अ॒र्हन् । नि॒ष्कम् । य॒ज॒तम् । वि॒श्वऽरूपम्॑ । अ॒र्हन् । इ॒दम् । द॒य॒से ।
 वि॒श्वम् । अ॒भ्वम् । न । वै । ओ॒जी॒यः । रु॒द्र । त्वत् । अ॒स्ति ॥ १० ॥
 स्तु॒हि । श्रु॒तम् । ग॒र्त॒ऽस॒दम् । यु॒वा॒नम् । मृ॒गम् । न । भी॒मम् । उ॒प॒ऽ-
 ह॒तुम् । उ॒ग्रम् । मृ॒ळ । ज॒रि॒त्रे । रु॒द्र । स्त॒वा॒नः । अ॒न्यम् । ते । अ॒स॒त् ।
 नि । व॒प॒न्तु । से॒नाः ॥ ११ ॥ कु॒मा॒रः । चि॒त् । पि॒तर॑म् । व॒न्द॑मानम् ।
 प्र॒ति । न॒ना॒म । रु॒द्र । उ॒प॒ऽय॒न्तम् । भू॒रैः । दा॒ता॒रम् । स॒त्प॑तिम् ।
 गृ॒णी॒षे । स्तु॒तः । त्वम् । भे॒ष॒जा । रा॒सि । अ॒स्मे इति॑ ॥ १२ ॥ या ।
 वः । भे॒ष॒जा । म॒रु॒तः । शु॒ची॒नि । या । श॒म्ऽर्त॑मा । वृ॒ष॒णः । या ।
 म॒यः॑ऽभु । या॒नि । म॒नुः । अ॒वृ॒णी॒त । पि॒ता । नः । ता । श॒म् । च । योः ।
 च । रु॒द्रस्य॑ । व॒स्मि ॥ १३ ॥ परि॑ । नः । हे॒तिः । रु॒द्रस्य॑ । वृ॒ज्याः । परि॑ ।
 त्वे॒षस्य॑ । दुः॑ऽम॒तिः । म॒ही । गा॒त् । अ॒व । स्थि॒रा । म॒घ॒व॒त्ऽभ्यः॑ ।
 त॒नु॒ष्व । मी॒ढुः । तो॒का॒य । त॒न॒या॒य । मृ॒ळ ॥ १४ ॥ ए॒व । ब॒भ्रो॒ इति॑ ।
 वृ॒ष॒म । चे॒कि॒ता॒न । य॒था । दे॒व । न । हृ॒णी॒षे । न । हं॒सि । ह॒व॒न॒ऽश्रु॒त् ।
 नः । रु॒द्र । इ॒ह । बो॒धि । बृ॒ह॒त् । व॒दे॒म । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवी॒राः ॥ १५ ॥

II. 34.

वा॒रा॒व॒राः । म॒रु॒तः । धृ॒ष्णु॑ऽओ॒ज॒सः । मृ॒गाः । न । मी॒माः ।
 त॒वि॒षी॒भिः । अ॒र्चि॒नः । अ॒ग्न॒यः । न । शु॒शु॒चा॒नाः । ऋ॒जी॒षि॒णः । भृ॒मि॒म् ।
 व॒मे॒न्तः । अ॒र्प । गाः । अ॒वृ॒ण॒व॒त् ॥ १ ॥ द्या॒वः । न । स्तु॒ऽभिः ।

चितयन्त । खादिनः । वि । अभ्रियाः । न । द्युतयन्त । वृष्टयः । रुद्रः ।
 यत् । वः । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः । वृषा । अजनि । पृश्न्याः । शुक्रे ।
 ऊर्धनि ॥ २ ॥ उच्चन्ते । अश्वान् । अत्यान्ऽइव । आजिषु । नदस्य ।
 कर्णैः । तुरयन्ते । आशुऽभिः । हिरण्यऽशिप्राः । मरुतः । दविध्वतः ।
 पृक्षम् । याथ । पृषतीभिः । सऽमन्यवः ॥ ३ ॥ पृथ्वे । ता । विश्वा ।
 भुवना । ववक्षिरे । मित्राय । वा । सदम् । आ । जीरऽदानवः । पृषत्-
 अश्वासः । अनवभ्रऽराधसः । अजिप्यासः । न । वयुनेषु । धूऽसदः ॥ ४ ॥
 इन्धन्वऽभिः । धेनुऽभिः । रण्यदूधऽभिः । अध्वस्मऽभिः । पथिऽभिः ।
 भ्राजत्ऽक्रष्टयः । आ । हंसासः । न । स्वसराणि । गन्तन । मघोः ।
 मदाय । मरुतः । सऽमन्यवः ॥ ५ ॥ आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः ।
 सऽमन्यवः । नराम् । न । शंसः । सर्वनानि । गन्तन । अश्वाम्ऽइव ।
 पिप्यत । धेनुम् । ऊर्धनि । कर्त । धियम् । जरित्रे । वाजऽपेशसम् ॥ ६ ॥
 तम् । नः । दात । मरुतः । वाजिनम् । रथे । आपानः । ब्रह्म ।
 चितयत् । दिवेऽदिवे । इषम् । स्तोतृऽभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनिम् ।
 मेधाम् । अरिष्टम् । दुस्तरम् । सहः ॥ ७ ॥ यत् । युञ्जते । मरुतः ।
 रुक्मऽवक्षसः । अश्वान् । रथेषु । भगे । आ । सुऽदानवः । धेनुः । न ।
 शिश्वे । स्वसरेषु । पिन्वते । जनाय । रातऽहविषे । महीम् । इषम् ॥ ८ ॥
 यः । नः । मरुतः । वृकस्ताति । मर्त्यः । रिपुः । दधे । वसवः ।
 रक्षत । रिषः । वर्तयत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तम् । अव । रुद्राः ।
 अशसः । हन्तन । वधरिति ॥ ९ ॥ चित्रम् । तत् । वः । मरुतः ।
 याम । चेकिते । पृश्न्याः । यत् । ऊर्धः । अपि । आपयः । दुहुः ।
 यत् । वा । निदे । नवमानस्य । रुद्रियाः । त्रितम् । जराय । जुस्ताम् ।

अ॒दा॒भ्याः ॥ १० ॥ तान् । वः । महः । म॒रुतः । ए॒व॒ऽया॒न्नः । वि॒ष्णोः ।
 ए॒ष॒स्य॑ । प्र॒ऽभृ॒थे । ह॒वाम॒हे । हि॒र॒ण्य॒ऽव॒र्णान् । क॒कु॒हान् । य॒त॒ऽसु॒चः ।
 ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑ । शंस्य॑म् । रा॒घः । ई॒म॒हे ॥ ११ ॥ ते । द॒श॒ऽग्वाः । प्र॒थ॒माः ।
 य॒ज्ञम् । ऊ॒हि॒रे । ते । नः । हि॒न्वन्तु॑ । उ॒षसः॑ । वि॒ऽउ॒ष्टिषु॑ । उ॒षाः ।
 न । रा॒मीः । अ॒रु॒णैः । अ॒प॑ । ऊ॒र्णु॒ते । म॒हः । ज्योति॑षा । शु॒च॒ता ।
 गो॒ऽअ॒र्णसा॑ ॥ १२ ॥ ते । क्षो॒णीभिः॑ । अ॒रु॒णेभिः॑ । न । अ॒ञ्जि॒ऽभिः ।
 रु॒द्राः । ऋ॒त॒स्य॑ । स॒द॒नेषु॑ । व॒वृ॒धुः । नि॒ऽमे॒घमा॒नाः । अ॒त्ये॒न । पा॒ज॒सा ।
 सु॒ऽच॒न्द्रम् । वर्ण॑म् । द॒धि॒रे । सु॒ऽपे॒श॒सम् ॥ १३ ॥ तान् । इ॒या॒नः ।
 म॒हि॑ । व॒रू॒थम् । ऊ॒त॒र्ये॑ । उ॒प॑ । ध॒ । इ॒त् । ए॒ना । न॒म॒सा । गृ॒णी॒मा॒सि ।
 त्रि॒तः । न । या॒न् । प॒ञ्च॑ । हो॒तृन् । अ॒भि॒ष्ट॒ये । आ॒ऽव॒व॒र्त॑त् । अ॒व॒रान् ।
 च॒क्रि॒या । अ॒व॒से ॥ १४ ॥ य॒या । र॒धम् । पा॒र॒य॒थ । अ॒ति॑ । अ॒ंहः ।
 य॒या । नि॒दः । मु॒ञ्च॒थ॑ । व॒न्दि॒तार॑ । अ॒र्वा॒ची । सा । म॒रु॒तः । या ।
 वः । ऊ॒तिः । ओ॒ इति॑ । सु । वा॒श्वा॒ऽइ॒व । सु॒ऽम॒तिः । जि॒गा॒तु ॥ १५ ॥

II. 35.

उ॒प॑ । ई॒म् । अ॒सृ॒क्षि॑ । वा॒ज॒ऽयुः । व॒च॒स्याम् । च॒नः । द॒धी॒त ।
 ना॒द्यः । गि॒रः । मे॒ । अ॒पाम् । न॒पात् । आ॒शु॒ऽहे॒मा । कु॒वित् । सः ।
 स॒ऽपे॒श॒सः । क॒र॒ति॑ । जो॒षि॒षत् । हि ॥ १ ॥ इ॒मम् । सु । अ॒सै॑ । हृ॒दः ।
 आ । सु॒ऽत॒ष्टम् । म॒न्त्रम् । वो॒चे॒म॒ । कु॒वित् । अ॒स्य॑ । वे॒द॒त् । अ॒पाम् ।
 न॒पात् । अ॒सु॒र्य॑स्य । म॒ह्ना । वि॒श्वानि॑ । अ॒र्यः । शु॒र्व॒ना । ज॒जान॑ ॥ २ ॥
 स॒म् । अ॒न्याः । य॒न्ति॑ । उ॒प॑ । य॒न्ति॑ । अ॒न्याः । स॒मा॒नम् । ऊ॒र्वम् ।
 न॒द्यः । पृ॒ण॒न्ति॑ । तम् । ऊँ॒ इति॑ । शु॒चि॒म् । शु॒च॒यः । दी॒दि॒ऽवांस॑म् ।
 अ॒पाम् । न॒पा॒तम् । परि॑ । त॒स्युः । आ॒पः ॥ ३ ॥ तम् । अ॒सै॒राः ।

युवतयः । युवानम् । मर्मृज्यमानाः । परि । यन्ति । आपः । सः ।
 शुक्रेभिः । शिकंभिः । रेवत् । असे इति । दीदाय । अनिष्मः । घृत-
 निर्निक् । अप्सु ॥ ४ ॥ अस्मै । तिस्रः । अव्यध्याय । नारीः । देवाय ।
 देवीः । दिधिषन्ति । अन्नम् । कृताः इव । उप । हि । प्रसर्से । अप्सु-
 सु । सः । पीयूषम् । धयति । पूर्वध्वनाम् ॥ ५ ॥ अश्वस्य । अत्र ।
 जनिम । अस्य । च । स्वः । दुहः । रिषः । सम्पृचः । पाहि । सूरिन् ।
 आमासु । पुषु । परः । अप्रमृग्यम् । न । अरातयः । वि । नशन् ।
 न । अनृतानि ॥ ६ ॥ स्वे । आ । दमे । सुदुधा । यस्य । धेनुः ।
 स्वधाम् । पीपाय । सुभु । अन्नम् । अत्ति । सः । अपाम् । नपात् ।
 ऊर्जयन् । अप्सु । अन्तः । वसुदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७ ॥
 यः । अप्सु । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतवा । अजस्रः । उर्विया ।
 विभाति । वयाः । इत् । अन्या । भुवनानि । अस्य । प्र । जायन्ते ।
 वीरुधः । च । प्रजामिः ॥ ८ ॥ अपाम् । नपात् । आ । हि । अस्थात् ।
 उपस्थम् । जिह्वानाम् । ऊर्ध्वः । विद्युतम् । वसानः । तस्य । ज्येष्ठम् ।
 महिमानम् । वहन्तीः । हिरण्यवर्णाः । परि । यन्ति । यद्हीः ॥ ९ ॥
 हिरण्यरूपः । सः । हिरण्यसंहक् । अपाम् । नपात् । सः । इत् । ऊँ
 इति । हिरण्यवर्णः । हिरण्ययात् । परि । येनेः । निःसद्य । हिरण्य-
 दाः । ददति । अन्नम् । अस्मै ॥ १० ॥ तत् । अस्य । अनीकम् । उत ।
 चारु । नाम । अपीच्यम् । वर्धते । नप्तुः । अपाम् । यम् । इन्धते । युव-
 तयः । सम् । इत्था । हिरण्यवर्णम् । घृतम् । अन्नम् । अस्य ॥ ११ ॥
 असे । बहुनाम् । अवमाय । सख्ये । यज्ञैः । विधेम । नर्मसा । हविः-
 भिः । सम् । सानु । मार्जिम । दिधिषामि । बिलमैः । दधामि । अन्नैः ।

परि । वन्दे । ऋक्ऽभिः ॥ १२ ॥ सः । ईम् । वृषा । अजनयत् ।
 तासु । गर्भम् । सः । ईम् । शिशुः । धयति । तम् । रिहन्ति । सः ।
 अपाम् । नपात् । अनभिम्लातऽवर्णः । अन्यस्यऽइव । इह । तन्वा ।
 विवेष ॥ १३ ॥ अस्मिन् । पदे । परमे । तस्थिऽवांसम् । अध्वस्मऽभिः ।
 विश्वहा । दीदिऽवांसम् । आपः । नज्रे । घृतम् । अन्नम् । वहन्तीः ।
 स्वयम् । अत्कैः । परि । दीयन्ति । यद्वाहीः ॥ १४ ॥ अयांसम् । अग्ने ।
 सुऽक्षितिम् । जनाय । अयांसम् । ॐ इति । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवृक्तिम् ।
 विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे ।
 सुऽवीराः ॥ १५ ॥

II. 36.

तुभ्यम् । हिन्वानः । वसिष्ट । गाः । अपः । अधुक्षन् । सीम् ।
 अविऽभिः । अद्रिऽभिः । नरः । पिब । इन्द्र । स्वाहा । प्रऽहुतम् ।
 वर्षत्ऽकृतम् । होत्रात् । आ । सोमम् । प्रथमः । यः । ईशिपे ॥ १ ॥
 यज्ञैः । समऽमिक्षाः । पृषतीभिः । ऋष्टिऽभिः । यामन् । शुआसः ।
 अञ्जिष्ठु । प्रियाः । उत । आऽसद्य । बर्हिः । भरतस्य । सूनवः । पोत्रात् ।
 आ । सोमम् । पिबत । दिवः । नरः ॥ २ ॥ अमाऽइव । नः । सुऽ-
 ह्वाः । आ । हि । गन्तन । हि । बर्हिर्वि । सदतन । रणिष्टन । अथ ।
 मन्दस्व । जुजुषाणः । अन्धसः । त्वष्टः । देवेभिः । जनिऽभिः । सुमत्ऽ-
 र्गणः ॥ ३ ॥ आ । वक्षि । देवान् । इह । विप्र । यक्षि । च । उशन् ।
 होतः । नि । सद । योनिषु । त्रिषु । प्रति । वीहि । प्रऽस्थितम् ।
 सोम्यम् । मधु । पिब । आग्नीध्रात् । तव । भागस्य । तृष्णुहि ॥ ४ ॥
 एषः । स्यः । ते । तन्वः । नृम्णऽवर्धनः । सहः । ओजः । प्रऽदिवि ।

बा॒होः । हि॒तः । तु॒म्यम् । सु॒तः । म॒घऽव॒न् । तु॒म्यम् । आऽभृ॑तः ।
 त्वम् । अ॒स्य । ब्रा॒ह्म॒णात् । आ । तृ॒पत् । पि॒ब ॥ ५ ॥ जु॒पे॒थाम् । य॒ज्ञम् ।
 बो॒ध॒तम् । ह॒व॒स्य । मे । स॒त्तः । हो॒ता । नि॒ऽवि॒दः । पु॒र्व्याः । अ॒नु ।
 अ॒च्छ । रा॒जा॒ना । न॒मः । ए॒ति । आऽभृ॑तम् । प्र॒श॒शा॒स्त्रात् । आ । पि॒ब॒
 तम् । सो॒म्यम् । म॒धु ॥ ६ ॥

II. 37.

म॒न्द॒स्व । हो॒त्रात् । अ॒नु । जोष॑म् । अ॒न्व॒सः । अ॒ध्व॒र्य॒वः । सः ।
 पूर्णा॑म् । व॒ष्टि । आऽसि॑चम् । तस्मै॑ । ए॒तम् । भ॒र॒त । त॒त्स्व॒शः । द॒दिः ।
 हो॒त्रात् । सोम॑म् । द्र॒वि॒णऽदः । पि॒ब । ऋ॒तु॒ऽभिः ॥ १ ॥ यम् । ऊँ
 इति॑ । पूर्वे॑म् । अ॒हु॒वे । तम् । इ॒दम् । हु॒वे । सः । इत् । ऊँ इति॑ । ह॒व्यः ।
 द॒दिः । यः । ना॒म । प॒त्य॑ते । अ॒ध्व॒र्यु॒ऽभिः । प्र॒ऽस्थि॒तम् । सो॒म्यम् ।
 म॒धु । पो॒त्रात् । सोम॑म् । द्र॒वि॒णऽदः । पि॒ब । ऋ॒तु॒ऽभिः ॥ २ ॥
 मेघ॑न्तु । ते । व॒ह्न॒यः । येभिः॑ । ई॒र्य॑से । अ॒रि॑षण्यन् । वी॒ळ॒य॒स्व । व॒न॒स्प॒ते ।
 आऽयू॑य । धृ॒ष्णो इति॑ । अ॒भि॒ऽगू॒र्य । त्वम् । ने॒ष्ट्रात् । सोम॑म् । द्र॒वि॒णऽ॒दः ।
 पि॒ब । ऋ॒तु॒ऽभिः ॥ ३ ॥ अ॒पात् । हो॒त्रात् । उ॒त । पो॒त्रात् । अ॒म॒त्त ।
 उ॒त । ने॒ष्ट्रात् । अ॒जुष॑त । प्र॒यः । हि॒तम् । तु॒री॒यम् । पा॒त्रम् । अ॒मृ॒क्तम् ।
 अ॒म॒र्त्यम् । द्र॒वि॒णऽदाः । पि॒ब॒तु । द्र॒वि॒णऽद॒सः ॥ ४ ॥ अ॒र्वा॒ञ्चम् ।
 अ॒द्य । य॒र्य॑म् । नृ॒ऽवा॒ह॒नम् । रथ॑म् । यु॒ज्जा॒थाम् । इ॒ह । वा॒म् । वि॒ऽ
 मो॒च॒नम् । पृ॒ङ्क्तम् । ह॒वी॑षि । म॒धु॒ना । आ । हि । क॒म् । ग॒तम् । अथ॑ ।
 सोम॑म् । पि॒ब॒तम् । वा॒जि॒नी॒व॒स्र इति॑ वा॒जि॒नी॒ऽव॒स्र ॥ ५ ॥ जोषि॑ । अ॒ग्ने ।
 स॒म् इ॒ध॒म् । जोषि॑ । आऽहु॑तिम् । जोषि॑ । ब्र॒ह्म । ज॒न्य॑म् । जोषि॑ । सु॒ऽ
 स्तु॒तिम् । वि॒श्वे॑भिः । वि॒श्वान् । ऋ॒तु॒ना । व॒सो इति॑ । म॒हः । उ॒श॒न् ।
 दे॒वान् । उ॒श॒तः । पा॒य॒य । ह॒विः ॥ ६ ॥

II. 38.

उत् । ऊँ इति । स्यः । देवः । सविता । सवार्य । शश्वत्स्तमम् ।
 तत्स्रपाः । वह्निः । अस्थात् । नूनम् । देवेभ्यः । वि । हि । घाति ।
 रत्नम् । अथ । आ । अभजत् । वीतिऽहोत्रम् । स्वस्तौ ॥ १ ॥ विश्वस्य ।
 हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाहवा । पृथुऽपाणिः । सिसर्ति ।
 आपः । चित् । अस्य । व्रते । आ । निऽमृगाः । अयम् । चित् । वारतः ।
 रमते । परिऽज्मन् ॥ २ ॥ आशुऽभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति ।
 नूनम् । अरीरमत् । अर्तमानम् । चित् । एतोः । अहर्षूणाम् । चित् । नि ।
 अयान् । अविष्याम् । अनु । व्रतम् । सवितुः । मोकी । आ । अगात् ॥ ३ ॥
 पुनरिति । सम् । अव्यत् । विऽर्ततम् । वयन्ती । मध्या । कर्तोः । नि ।
 अधात् । शक्म । धीरः । उत् । सम्ऽहाय । अस्थात् । वि । क्रतून् ।
 अदर्धः । अरमतिः । सविता । देवः । आ । अगात् ॥ ४ ॥ नाना ।
 ओकाँसि । दुर्यः । विश्वम् । आयुः । वि । तिष्ठते । प्रऽभवः । शोकः ।
 अग्नेः । ज्येष्ठम् । माता । सूनवे । भागम् । आ । अधात् । अनु । अस्य ।
 केतम् । इषितम् । सवित्रा ॥ ५ ॥ सम्ऽआववति । विऽस्थितः । जिगीषुः ।
 विश्वेषाम् । कामः । चरताम् । अमा । अभूत् । शश्वान् । अपः । विऽ-
 कृतम् । हित्वी । आ । अगात् । अनु । व्रतम् । सवितुः । दैव्यस्य ॥ ६ ॥
 त्वया । हितम् । अप्यम् । अप्सु । भागम् । धन्व । अनु । आ । मृग-
 यसः । वि । तस्थुः । वनानि । विऽभ्यः । नार्किः । अस्य । तानि ।
 व्रता । देवस्य । सवितुः । मिनन्ति ॥ ७ ॥ यात्ऽराच्यम् । वरुणः ।
 योनिम् । अप्यम् । अनिऽशितम् । निऽमिषि । जर्भुराणः । विश्वः ।
 मातर्ण्डः । व्रजम् । आ । पशुः । गात् । स्थऽशः । जन्मानि । सविता ।

वि । आ । अकरित्यकः ॥ ८ ॥ न । यस्य । इन्द्रः । वरुणः । न ।
 मित्रः । व्रतम् । अर्यमा । न । मिनन्ति । रुद्रः । न । अरातयः । तम् ।
 इदम् । स्वस्ति । हुवे । देवम् । सवितारम् । नमःऽभिः ॥ ९ ॥ भगम् ।
 धियम् । वाजयन्तः । पुरम्ऽधिम् । नराशंसः । आःपतिः । नः । अव्याः ।
 आऽअये । वामस्य । सम्ऽगथे । आणा । प्रियाः । देवस्य । सवितुः ।
 स्याम ॥ १० ॥ अस्मभ्यम् । तत् । दिवः । अत्ऽभ्यः । पृथिव्याः ।
 त्वया । दत्तम् । काम्यम् । राधः । आ । गात् । शम् । यत् । स्तोतुऽ-
 भ्यः । आपये । भवाति । उरुऽशंसाय । सवितः । जरित्रे ॥ ११ ॥

II. 39

प्रावाणाऽव । तत् । इत् । अर्थम् । जरेथे इति । गृध्राऽइव । वृक्षम् ।
 निधिऽमन्तम् । अच्छ । ब्रह्माणाऽइव । विदथे । उक्थऽशसा । दूताऽइव ।
 हव्या । जन्या । पुरुऽत्रा ॥ १ ॥ प्रातऽयावाना । रथ्याऽइव । वीरा ।
 अजाऽइव । यमा । वरम् । आ । सचेथे इति । मेने इवेति मेनेऽइव ।
 तन्वा । शुर्ममाने इति । दम्पतीइवेति दम्पतीऽइव । क्रतुऽविदा । जनेषु ॥ २ ॥
 शृङ्गाऽइव । नः । प्रथमा । गन्तम् । अर्वाक् । शफौऽइव । जर्भुराणा ।
 तरःऽभिः । चक्रवाकाऽइव । प्रति । वस्तोः । उस्त्रा । अर्वाच्चा । यातम् ।
 रथ्याऽइव । शक्रा ॥ ३ ॥ नावाऽइव । नः । पारयतम् । युगाऽइव ।
 नभ्याऽइव । नः । उपधी इवेत्यधीऽइव । प्रधी इवेति प्रधीऽइव ।
 श्वानाऽइव । नः । अरिषण्या । तनूनाम् । खृगलाऽइव । विऽस्रसः ।
 पातम् । अस्मान् ॥ ४ ॥ वाताऽइव । अजुर्था । नद्याऽइव । रीतिः ।
 अदी इवेत्यक्षी इव । चक्षुषा । आ । यातम् । अर्वाक् । हस्तौऽइव ।
 तन्वे । शम्ऽमविष्ठा । पादाऽइव । नः । नयतम् । वस्यः । अच्छ ॥ ५ ॥

ओ॒ष्ठौऽइ॒व । म॒धु । आ॒स्ने । व॒दन्ता । स्तनौऽइ॒व । पि॒प्य॒तम् । जी॒वसे ।
 नः । ना॒सोऽइ॒व । नः । त॒न्वः । र॒क्षि॒तारा । कर्णौऽइ॒व । सु॒श्रु॒ता ।
 भू॒तम् । अ॒स्मे इति ॥ ६ ॥ ह॒स्ताऽइ॒व । श॒क्तिम् । अ॒भि । सं॒द॒दी इति
 स॒म्ऽद॒दी । नः । क्षा॒र्मऽइ॒व । नः । स॒म् । अ॒ज॒तम् । र॒जो॒सि । इ॒माः ।
 गि॒रः । अ॒श्वि॒ना । यु॒ष्म॒स्य॒न्तीः । क्ष॒णो॒त्रेण॑ऽइ॒व । स्व॒र्धिति॑म् । स॒म् ।
 शि॒शी॒तम् ॥ ७ ॥ ए॒तानि॑ । वा॒म् । अ॒श्वि॒ना । वर्ध॑नानि । ब्र॒ह्म ।
 स्तो॒मम् । गु॒त्स॒ऽम॒दासः॑ । अ॒क्र॒न् । तानि॑ । न॒रा । जु॒जु॒षा॒णा । उप॑ ।
 या॒तम् । बृ॒हत् । व॒दे॒म । वि॒दथे॑ । सु॒वी॒राः ॥ ८ ॥

II. 40.

सो॒मा॒पू॒षणा । ज॒न॒ना । र॒यी॒णाम् । ज॒न॒ना । दि॒वः । ज॒न॒ना ।
 पृ॒थि॒व्याः । जा॒तौ । वि॒श्व॒स्य । भु॒व॒न॒स्य । गो॒पौ । दे॒वाः । अ॒कृ॒ण्वन् ।
 अ॒मृ॒त॒स्य । ना॒भिम् ॥ १ ॥ इ॒मौ । दे॒वौ । जा॒य॒मा॒नौ । जु॒ष॒न्त । इ॒मौ ।
 त॒मा॒सि । गृ॒ह॒ताम् । अ॒जु॒ष्टा । आ॒भ्याम् । इ॒न्द्रः । प॒क्वम् । आ॒मा॒सु ।
 अ॒न्त॒रि॒ति । सो॒मा॒पू॒ष॒भ्याम् । ज॒न॒त् । उ॒स्रि॒या॒सु ॥ २ ॥ सो॒मा॒पू॒षणा ।
 र॒ज॒सः । वि॒मा॒न॒म् । स॒प्त॒च॒क्रम् । रथ॑म् । अ॒वि॒श्व॒मि॒न्वम् । वि॒षु॒ष्ट॒तम् ।
 म॒न॒सा । यु॒ज्य॒मा॒नम् । तम् । जि॒न्व॒थः । वृ॒ष॒णा । प॒ञ्च॒र॒श्मि॒म् ॥ ३ ॥
 दि॒वि । अ॒न्यः । स॒द॒नम् । च॒क्रे । उ॒च्चा । पृ॒थि॒व्याम् । अ॒न्यः । अ॒धि ।
 अ॒न्त॒रि॒क्षे । तौ । अ॒स्म॒भ्यम् । पु॒रु॒ऽवा॒रम् । पु॒रु॒ऽक्षु॒म् । रा॒यः । पो॒षम् ।
 वि । स्य॒ताम् । ना॒भिम् । अ॒स्मे इति ॥ ४ ॥ वि॒श्वानि॑ । अ॒न्यः ।
 भु॒व॒ना । ज॒जान॑ । वि॒श्वम् । अ॒न्यः । अ॒मि॒ऽच॒क्षा॒णः । ए॒ति । सो॒मा॒
 पू॒षणौ । अ॒व॒तम् । धि॒र्यम् । मे । यु॒वा॒भ्याम् । वि॒श्वाः । पृ॒त॒नाः । ज॒ये॒म ॥ ५ ॥
 धि॒र्यम् । पू॒षा । जि॒न्व॒तु । वि॒श्वम्ऽइ॒न्वः । र॒यिम् । सो॒मः । र॒यि॒ऽप॒तिः ।

द॒द्यातु । अ॒व॒तु । दे॒वी । अ॒दि॒तिः । अ॒न॒र्वा । वृ॒हत् । व॒दे॒म । वि॒द॒थे ।
सु॒ऽवी॒राः ॥ ६ ॥

II. 41.

वा॒यो इति । ये । ते । स॒ह॒स्रि॒णः । र॒था॒सः । ते॒भिः । आ । ग॒हि ।
नि॒यु॒त्वा॒न् । सोम॑ऽपी॒तये ॥ १ ॥ नि॒यु॒त्वा॒न् । वा॒यो इति । आ । ग॒हि ।
अ॒यम् । शु॒क्रः । अ॒यामि । ते । ग॒न्ता । अ॒सि । सु॒न्व॒तः । गृ॒हम् ॥ २ ॥
शु॒क्रस्य॑ । अ॒द्य । गो॑ऽआ॒शिरः । इन्द्र॑वा॒यु इति । नि॒यु॒त्वा॒न् । आ ।
या॒तम् । पि॒ब॒तम् । न॒रा ॥ ३ ॥ अ॒यम् । वा॒म् । मि॒त्रा॒व॒न्ता । सु॒तः ।
सोम॑ः । ऋ॒त॒ऽवृ॒धा । म॒म । इत् । इ॒ह । श्रु॒तम् । ह॒वम् ॥ ४ ॥ रा॒जा॒नौ ।
अ॒न॒भि॒ऽदु॒हा । ध्रु॒वे । स॒द॒सि । उ॒त्॒त॒मे । स॒ह॒स्र॑ऽस्थू॒णे । आ॒सा॒ते इति ॥ ५ ॥
ता । स॒म्॒ऽरा॒जा । घृ॒ता॒सु॒ती इति॑ घृ॒त॒ऽआ॒सु॒ती । आ॒दि॒त्या । दा॒नु॒नः ।
प॒ती इति॑ । स॒च॑े॒ते इति॑ । अ॒न॒व॒ऽह॒रम् ॥ ६ ॥ गो॑ऽम॒त् । ऊँ इति॑ ।
सु । ना॒स॒त्या । अ॒श्व॑ऽव॒त् । या॒तम् । अ॒श्वि॒ना । व॒र्तिः । रु॒द्रा । नृ॒ऽपा॒॒र्यम् ॥ ७ ॥ न । यत् । परः । न । अ॒न्त॒रः । आ॒ऽद॒ध॒र्ष॑त् । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृ॒ष॒ण्व॒सू । दुः॒ऽशंसः॑ । म॒र्त्यैः । रि॒पुः ॥ ८ ॥ ता । नः । आ ।
वो॒ळ॒हम् । अ॒श्वि॒ना । र॒यिम् । पि॒श॒ङ्ग॑ऽसं॒द॒शम् । धि॒ष्ण्या । व॒रि॒वऽ॒॒वि॒दम् ॥ ९ ॥ इन्द्रः । अ॒ङ्ग । म॒हत् । भ॒यम् । अ॒भि । सत् । अ॒प ।
चु॒च्य॑व॒त् । सः । हि । स्थि॒रः । वि॒ऽच॒र्ष॑णिः ॥ १० ॥ इन्द्रः । च ।
मृ॒ळ॒या॒ति । नः । न । नः । प॒श्चात् । अ॒घम् । न॒शत् । म॒द्रम् । भ॒वा॒ति ।
नः । पु॒रः ॥ ११ ॥ इन्द्रः । आ॒शा॒म्यः । परि॑ । सर्वा॑म्यः । अ॒म॒यम् ।
क॒रत् । जे॒ता । श॒त्रून् । वि॒ऽच॒र्ष॑णिः ॥ १२ ॥ वि॒श्वे । दे॒वा॒सः । आ ।
ग॒त । शृ॒णु॒त । मे । इ॒मम् । ह॒वम् । आ । इ॒दम् । ब॒र्हिः । नि ।

सीदत ॥ १३ ॥ तीव्रः । वः । मधुऽमान् । अयम् । शुनऽहोत्रेषु ।
मत्सरः । एतम् । पिबत । काम्यम् ॥ १४ ॥ इन्द्रऽज्येष्ठाः । मरुतऽ-
गणाः । देवासः । पूर्वऽरातयः । विश्वे । मम । श्रुत । हवम् ॥ १५ ॥
अग्निऽतमे । नदीऽतमे । देविऽतमे । सरस्वति । अग्रऽस्ताऽऽह्व ।
स्मसि । प्रऽशस्तिम् । अम्ब । नः । कृधि ॥ १६ ॥ त्वे इति । विश्वा ।
सरस्वति । अिता । आर्युषि । देव्याम् । शुनऽहोत्रेषु । मत्स्व । प्रऽजाम् ।
देवि । दिदिङ् । नः ॥ १७ ॥ इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुषस्व ।
वाजिनीऽवति । या । ते । मन्म । गृत्सऽमदाः । ऋतऽवरि । प्रिया ।
देवेषु । जुह्वति ॥ १८ ॥ प्र । इताम् । यज्ञस्य । शम्ऽशुवा । युवाम् ।
इत् । आ । वृणीमहे । अग्निम् । च । हव्यऽवाहनम् ॥ १९ ॥ द्यावा ।
नः । पृथिवी इति । इमम् । सिध्रम् । अद्य । दिविऽस्पृशम् । यज्ञम् ।
देवेषु । यच्छताम् ॥ २० ॥ आ । वाम् । उपऽस्थम् । अद्रुहा । देवाः ।
सीदन्तु । यज्ञियाः । इह । अद्य । सोमऽपीतये ॥ २१ ॥

II. 42.

जनुषम् । प्रऽब्रवाणः । इयति । वाचम् । अरिताऽह्व ।
नार्वम् । सुऽमङ्गलः । च । शकुने । भवासि । मा । त्वा । का । चित् ।
अग्निऽमा । विश्व्या । विदत् ॥ १ ॥ मा । त्वा । श्येनः । उत् ।
वधीत् । मा । सुऽपर्यः । मा । त्वा । विदत् । इषुऽमान् । वीरः ।
अस्ता । पित्र्याम् । अनु । प्रऽदिशम् । कर्निकदत् । सुऽमङ्गलः । मद्रऽ-
वादी । वद । इह ॥ २ ॥ अव । क्रन्द । दक्षिणतः । गृहाणा । सुऽ-
मङ्गलः । मद्रऽवादी । शकुन्ते । मा । नः । स्तेनः । ईशत । मा ।
अवऽशंसः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

II. 43.

प्रऽदधिषित् । अभि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदन्तः ।
 क्रतुऽथा । शकुन्तयः । उमे इति । वाचौ । वदति । सामगाऽइव ।
 गायत्रम् । च । त्रैस्तुभम् । च । अनु । राजति ॥ १ ॥ उद्गाताऽइव ।
 शकुने । साम । गायसि । ब्रह्मपुत्रःऽइव । सर्वनेषु । शंससि । वृषाऽइव ।
 वाजी । शिशुऽमतीः । अपिऽइत्य । सर्वतः । नः । शकुने । भद्रम् ।
 आ । वद । विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यम् । आ । वद ॥ २ ॥
 आऽवदन् । त्वम् । शकुने । भद्रम् । आ । वद । तुष्णीम् । आसीनः ।
 सुऽमतिम् । चिकिद्भि । नः । यत् । उत्ऽपतन् । वदसि । कर्करिः ।
 यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

III. 1.

सोमस्य । मा । तवसम् । वधि । अग्ने । वह्निम् । चकर्थ । विदथे ।
 यजघ्यै । देवान् । अच्छ । दीघत् । युञ्जे । अद्रिम् । शम्ऽआये । अग्ने ।
 तन्वम् । जुषस्व ॥ १ ॥ प्राञ्चम् । यज्ञम् । चकृम । वर्धताम् । गीः ।
 समित्ऽभिः । अग्निम् । नमसा । दुवस्यन् । दिवः । शशासुः । विदथा ।
 कवानाः । गृत्साय । चित् । तवसे । गातुम् । इषुः ॥ २ ॥ मयः ।
 दधे । मेधिरः । पूतऽदक्षः । दिवः । सुऽबन्धुः । जनुषा । पृथिव्याः । अविन्दन् ।
 ऊँ इति । दर्शतम् । अपऽसु । अन्तः । देवासः । अग्निम् । अपसि ।
 स्वसृणाम् ॥ ३ ॥ अर्धयन् । सुऽमगम् । सप्त । यद्वा । श्वेतम् ।
 जज्ञानम् । अरुषम् । महिऽत्वा । शिशुम् । न । जातम् । अभि । आरुः ।
 अश्वाः । देवासः । अग्निम् । जनिमन् । वपुष्यन् ॥ ४ ॥ शुक्रेभिः ।
 अङ्गैः । रजः । आऽततन्वान् । क्रतुम् । पुनानः । कविऽभिः । पवित्रैः ।

शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपाम् । श्रियः । मिमीते । बृहतीः ।
 अनूनाः ॥ ५ ॥ वव्राज । सीम् । अनदतीः । अदब्धाः । दिवः । यद्हीः ।
 अवसानाः । अनग्नाः । सनाः । अत्र । युवतयः । सऽयोनीः । एकम् ।
 गर्भम् । दधिरे । सप्त । वाणीः ॥ ६ ॥ स्तीर्णाः । अस्य । सम्ऽहतः ।
 विश्वरूपाः । घृतस्य । योनौ । स्रवथे । मधूनाम् । अस्थुः । अत्र ।
 धेनवः । पिन्वमानाः । मही इति । दस्मस्य । मातरा । समीची इति
 सम्ऽईची ॥ ७ ॥ बभ्राणः । सुनो इति । सहसः । वि । अधौत् ।
 दधानः । शुक्रा । रभसा । वर्षषि । श्रोतन्ति । धाराः । मधुनः । घृतस्य ।
 वृषा । यत्र । ववृधे । काव्येन ॥ ८ ॥ पितुः । चित् । ऊर्ध्वः । जनुषा ।
 विवेद । वि । अस्य । धाराः । असृजत् । वि । धेनाः । गुहा । चरन्तम् ।
 सखिऽभिः । शिवेभिः । दिवः । यद्हीभिः । न । गुहा । बभूव ॥ ९ ॥
 पितुः । च । गर्भम् । जनिपुः । च । बभ्रे । पूर्वीः । एकः । अधयत् ।
 पीप्यानाः । वृष्णे । सपत्नी इति सऽपत्नी । शुचये । सबन्धू इति सऽ-
 बन्धू । उभे इति । अस्मै । मनुष्येऽ इति । नि । पाहि ॥ १० ॥ उरौ ।
 महान् । अनिऽबाधे । ववर्ध । आपः । अग्निम् । यशसः । सम् । हि ।
 पूर्वीः । ऋतस्य । योनौ । अशयत् । दमूनाः । जामोना । अग्निः ।
 अपर्ति । स्वसृणाम् ॥ ११ ॥ अक्रः । न । बभ्रिः । सम्ऽइथे । मही-
 नाम् । दिद्वेयः । स्रनवे । भाऽऽञ्जकीकः । उत् । उस्त्रियाः । जनिता ।
 यः । जजान । अपाम् । गर्भैः । नृत्तमः । यद्भः । अग्निः ॥ १२ ॥
 अपाम् । गर्भम् । दर्शतम् । ओषधीनाम् । वना । जजान । सुऽभगा ।
 विऽरूपम् । देवासः । चित् । मनसा । सम् । हि । जग्मुः । पर्निष्ठम् ।
 जातम् । तवसम् । दुवस्यन् ॥ १३ ॥ बृहन्तः । इत् । मानवः । भाऽऽ-

ऋजीकम् । अग्निम् । सचन्त । विऽद्युतः । न । शुक्राः । गुहाऽइव ।
 वृद्धम् । सदसि । स्वे । अन्तः । अपारे । ऊर्वे । अमृतम् । दुहानाः ॥ १४ ॥
 ईळे । च । त्वा । यजमानः । हविःऽभिः । ईळे । सखिऽत्वम् । सुऽ-
 मतिम् । निऽकामः । देवैः । अवः । मिमीहि । सम् । जरित्रे । रक्ष ।
 च । नः । दम्येभिः । अनीकैः ॥ १५ ॥ उपऽक्षेतारः । तव । सुऽ-
 प्रनीते । अग्ने । विश्वानि । घन्या । दधानाः । सुऽरेतसा । श्रवसा ।
 तुञ्जमानाः । अभि । स्याम । पृतनाऽयून् । अर्देवान् ॥ १६ ॥ आ ।
 देवानाम् । अमवः । केतुः । अग्ने । मन्द्रः । विश्वानि । कान्यानि ।
 विद्वान् । प्रति । मर्तान् । अवासयः । दमूनाः । अनु । देवान् । रथिरः ।
 यासि । सार्धन् ॥ १७ ॥ नि । दुरोणे । अमृतः । मर्त्यानाम् । राजा ।
 ससाद । विद्वानि । सार्धन् । घृतऽप्रतीकः । उर्विंया । वि । अधौत् ।
 अग्निः । विश्वानि । कान्यानि । विद्वान् ॥ १८ ॥ आ । नः । गहि ।
 सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् । अस्मे
 इति । रयिम् । बहुलम् । सम्ऽतरुत्रम् । सुऽवाचम् । मागम् । यशसम् ।
 कुधि । नः ॥ १९ ॥ एता । ते । अग्ने । जनिम । सनानि । प्र । पुर्व्याय ।
 नूतनानि । वोचम् । महान्ति । वृष्णे । सर्वना । कृता । इमा । जन्मन्ऽ-
 जन्मन् । निऽहितः । जातऽवैदाः ॥ २० ॥ जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः ।
 जातऽवैदाः । विश्वामित्रेभिः । इध्यते । अजस्रः । तस्य । वयम् । सुऽ-
 मतौ । यन्निर्यस्य । अयि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ॥ २१ ॥ इमम् ।
 यज्ञम् । सहसाऽवन् । त्वम् । नः । देवऽत्रा । धेहि । सुक्रतो इति सुऽ-
 क्रतो । रराणः । प्र । यंसि । होतः । बृहतीः । इषः । नः । अग्ने । महि । द्रवि-
 णम् । आ । यजस्व ॥ २२ ॥ इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् ।

गोः । शश्वत्स्तमम् । हवमानाय । साध । स्यात् । नः । स्रुनुः । तनयः ।
विजाड्वा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । असे इति ॥ २३ ॥

III. 2.

वैश्वानराय । धिषणाम् । ऋतऽवृधे । घृतम् । न । पूतम् । अग्रये ।
जनामसि । द्विता । होतारम् । मनुषः । च । वाघतः । धिया । रथम् ।
न । कुलिशः । सम् । ऋण्वति ॥ १ ॥ सः । रोचयत् । जनुषा । रोदसी
इति । उमे इति । सः । मात्रोः । अभवत् । पुत्रः । ईड्यः । हव्यऽवाद् ।
अग्निः । अजरः । चनऽहितः । दुऽदमः । विशाम् । अतिथिः । विभाऽ-
वसुः ॥ २ ॥ क्रत्वा । दक्षस्य । तरुषः । विऽधर्मणि । देवासः । अग्निम् ।
जनयन्त । चित्तिऽभिः । रुरुचानम् । भानुना । ज्योतिषा । महाम् ।
अत्यम् । न । वाजम् । सनिष्यन् । उप । ब्रवे ॥ ३ ॥ आ । मन्द्रस्य ।
निष्यन्तः । वरेण्यम् । वृणीमहे । अहयम् । वाजम् । आग्मियम् ।
रातिम् । भृगूणाम् । उशिजम् । कविऽक्रतुम् । अग्निम् । राजन्तम् ।
दिव्येन । शोचिषा ॥ ४ ॥ अग्निम् । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः ।
वाजऽश्रवसम् । इह । वृक्तऽवर्हिषः । यतऽसुचः । सुऽरुचम् । विश्वऽ-
देव्यम् । रुद्रम् । यज्ञानाम् । साधत्ऽइष्टिम् । अपसाम् ॥ ५ ॥ पावकऽ-
शोचे । तव । हि । क्षयम् । परि । होतः । यज्ञेषु । वृक्तऽवर्हिषः ।
नरः । अग्ने । दुवः । इच्छमानासः । आप्यम् । उप । आसते ।
द्रविणम् । धेहि । तेभ्यः ॥ ६ ॥ आ । रोदसी इति । अपृणत् । आ ।
स्वः । महत् । जातम् । यत् । एनम् । अपसः । अधारयन् । सः ।
अध्वराय । परि । नीयते । कविः । अत्यः । न । वाजऽसातये । चनऽ-
हितः ॥ ७ ॥ नमस्यते । हव्यऽवादि । सुऽअध्वरम् । दुवस्यते । दम्यम् ।

जा॒तऽवै॒दसम् । र॒थीः । ऋ॒तस्य॑ । बृ॒ह॒तः । वि॒ऽच॒र्ष॒णिः । अ॒ग्निः । दे॒वा॒नाम् । अ॒भ॒वत् । पु॒रऽहि॒तः ॥ ८ ॥ ति॒स्रः । य॒ह्न॒स्य॑ । स॒म्ऽइ॒धः ।
 परि॑ऽज्मनः । अ॒ग्नेः । अ॒पु॒नन् । उ॒शि॒जः । अ॒मृ॒त्य॒वः । ता॒साम् । ए॒काम् ।
 अ॒द॒धुः । म॒र्त्ये॑ । भु॒जम् । ऊँ इति॑ । लो॒कम् । ऊँ इति॑ । द्वे इति॑ । उ॒प॑ ।
 जा॒मिम् । ई॒य॒तुः ॥ ९ ॥ वि॒शाम् । क॒विम् । वि॒ष्प॒तिम् । मा॒नु॒षीः ।
 इ॒षः । स॒म् । सी॒म् । अ॒कृ॒ए॒वन् । स्व॑ऽधि॒तिम् । न । ते॒ज॒से । सः ।
 उ॒त्स्व॑तः । नि॒स्व॑तः । या॒ति॒ । वे॒र्वि॑षत् । सः । गर्भ॑म् । ए॒षु । भु॒व॒नेषु॑ ।
 दी॒घ॒रत् ॥ १० ॥ सः । जि॒न्व॒ते । ज॒ठ॒रेषु॑ । प्र॒ज॒ज्ञि॒ऽवान् । वृ॒षा ।
 चि॒त्रेषु॑ । ना॒न॒दत् । न । सि॒ंहः । वै॒श्व॒ान॒रः । पृ॒थु॒ऽपा॒जाः । अ॒म॒र्त्यः ।
 व॒सु॑ । र॒त्ता । द॒य॒मानः॑ । वि॒ । दा॒शु॒षे ॥ ११ ॥ वै॒श्व॒ान॒रः । प्र॒त्त॑ऽथा ।
 ना॒कम् । आ । अ॒रु॒हत् । दि॒वः । पृ॒ष्ठम् । अ॒ज॒तः । सु॒म॒न्म॑ऽभिः ।
 सः । पूर्॒व॒ऽव॒त् । ज॒न॒यन् । ज॒न्त॒र्वे॑ । ध॒नम् । स॒मा॒नम् । अ॒ज्म॑म् । परि॑ ।
 ए॒ति॒ । जा॒गृ॒विः ॥ १२ ॥ ऋ॒त॒ऽवा॒नम् । य॒ज्ञि॒यम् । वि॒प्रम् । उ॒क्थ्य॑म् ।
 आ । यम् । द॒धे । मा॒तरि॑श्वा । दि॒वि । क्ष॒यम् । तम् । चि॒त्र॒ऽया॒मिम् ।
 हरि॑ऽकेशम् । ई॒म॒हे । सु॒ऽदी॒तिम् । अ॒ग्निम् । सु॒वि॒ताय॑ । न॒व्य॑से ॥ १३ ॥
 शु॒चि॑म् । न । या॒मन् । इ॒षि॒रम् । स्वः॑ऽदृ॒शम् । के॒तुम् । दि॒वः । रो॒च॒न॒ऽ॒स्याम् ।
 उ॒षऽबु॒धम् । अ॒ग्निम् । मूर्धा॑नम् । दि॒वः । अ॒प्र॒ति॒ऽस्कु॒तम् ।
 तम् । ई॒म॒हे । न॒म॒सा । वा॒जि॒नम् । बृ॒ह॒त् ॥ १४ ॥ म॒न्द्रम् । हो॒ता॒रम् ।
 शु॒चि॑म् । अ॒द्व॒या॒वि॒नः॑ । द॒मू॒न॒सम् । उ॒क्थ्य॑म् । वि॒श्व॑ऽच॒र्ष॒णिम् । र॒थम् ।
 न । चि॒त्रम् । व॒पु॒षाय॑ । द॒र्श॒तम् । म॒नु॒ऽहि॒तम् । स॒दम् । इत् । रा॒यः ।
 ई॒म॒हे ॥ १५ ॥

III. 3.

वै॒ष्ण॒वा॒य । पृ॒थु॒ऽपा॒ज॒से । वि॒पः । र॒त्ना । वि॒घ॒न्त । ध॒रु॒णेषु ।
 गा॒त॒वे । अ॒ग्निः । हि । दे॒वान् । अ॒मृतः । दु॒र्न॒स्य॒ति । अ॒र्थ । ध॒र्मा॒णि ।
 स॒न॒ता । न । दू॒दु॒षत् ॥ १ ॥ अ॒न्तः । दू॒तः । रो॒द॒सी इति॑ । द॒सः ।
 ई॒य॒ते । हो॒ता । नि॒ऽस॒त्तः । म॒नु॒षः । पु॒रः॒ऽहि॒तः । क्ष॒यम् । बृ॒ह॒न्तम् ।
 परि॑ । भू॒ष॒ति । द्यु॒ऽभिः । दे॒वेभिः । अ॒ग्निः । इ॒षि॒तः । धि॒या॒ऽव॒सुः ॥ २ ॥
 के॒तुम् । प॒ञ्चा॒क्षम् । वि॒द॒थ॒स्य । सा॒ध॒नम् । वि॒प्रा॒सः । अ॒ग्निम् । म॒ह॒य॒न्त ।
 चि॒त्ति॒ऽभिः । अ॒पा॒सि । य॒स्मिन् । अ॒धि । स॒म्॒ऽद॒धुः । गि॒रः । त॒स्मिन् ।
 सु॒म्ना॒नि । य॒ज॒मा॒नः । आ । च॒के ॥ ३ ॥ पि॒ता । य॒ज्ञा॒ना॒म् । अ॒सु॒रः ।
 वि॒पः॒ऽचि॒ता॒म् । वि॒ऽमा॒नम् । अ॒ग्निः । व॒यु॒नम् । च । वा॒घ॒ता॒म् । आ ।
 वि॒वेष॑ । रो॒द॒सी इति॑ । भू॒रि॒ऽव॒र्ष॒सा । पु॒रु॒ऽअ॒ग्नि॒यः । भ॒न्द॒ते । धा॒र्म॒ऽभिः ।
 क॒विः ॥ ४ ॥ च॒न्द्रम् । अ॒ग्निम् । च॒न्द्र॒ऽर॒थम् । ह॒रि॒ऽव्॒रतम् । वै॒श्वान॒रम् ।
 अ॒प्सु॒ऽस॒दम् । स्वः॒ऽवि॒दम् । वि॒ऽगा॒हम् । तू॒र्णिम् । त॒र्वि॒षी॒भिः । आ॒ऽ
 बृ॒तम् । भू॒र्णिम् । दे॒वा॒सः । इ॒ह । सु॒ऽअ॒ग्नि॒यम् । द॒धुः ॥ ५ ॥ अ॒ग्निः ।
 दे॒वेभिः । म॒नु॒षः । च । ज॒न्तु॒ऽभिः । त॒न्वा॒नः । य॒ज्ञम् । पु॒रु॒ऽपे॒श॒सम् ।
 धि॒या । र॒थीः । अ॒न्तः । ई॒य॒ते । सा॒ध॒दि॒ष्टि॒ऽभिः । जी॒रः । द॒मू॒नाः ।
 अ॒भि॒श॒स्ति॒ऽचा॒र्त॒नः ॥ ६ ॥ अ॒ग्ने । ज॒र॒स्व । सु॒ऽअ॒प॒त्ये । आ॒यु॒नि ।
 ऊ॒र्जा । पि॒न्व॒स्व । स॒म् । इ॒षः । दि॒दी॒हि । नः । व॒या॒सि । जि॒न्व ।
 बृ॒ह॒तः । च । जा॒गृ॒वे । उ॒शिक् । दे॒वा॒ना॒म् । अ॒सि । सु॒ऽऋ॒तुः ।
 वि॒पा॒म् ॥ ७ ॥ वि॒ऽप॒ति॒म् । य॒ह्मम् । अ॒ति॒थि॒म् । न॒रः । स॒दा । य॒न्ता॒
 र॒म् । धी॒ना॒म् । उ॒शि॒ज॒म् । च । वा॒घ॒ता॒म् । अ॒ध्व॒रा॒णा॒म् । चे॒त॒नम् ।
 जा॒त॒ऽव॒ेद॒सम् । प्र । शंस॑न्ति । न॒म॒सा । जू॒ति॒ऽभिः । बृ॒धे ॥ ८ ॥

वि॒माऽवा । दे॒वः । सु॒र॒णः । परि॑ । क्षि॒तीः । अ॒ग्निः । ब॒भू॒व । शर्व॑सा ।
 सु॒मत्स॑र्थः । तस्य॑ । व्र॒तानि॑ । भूरि॑ऽपो॒षिणः । व॒यम् । उप॑ । भू॒षे॒म ।
 द॒मे । आ । सु॒वृ॒क्तिऽमिः ॥ ९ ॥ वै॒श्वान॑र । त॒व । धा॒मानि॑ । आ ।
 च॒के । ये॒मिः । स्वः॑ऽवि॒त् । अ॒म॒वः । वि॒ऽच॒क्ष॒ण । जा॒तः । आ ।
 अ॒पृ॒णः । भु॒व॒नानि॑ । रो॒द॒सी इति॑ । अ॒ग्ने । ता । वि॒श्वा । परि॑ऽभूः ।
 अ॒सि । त्म॒ना ॥ १० ॥ वै॒श्वान॑रस्य॑ । द॒ं॒स॒ना॒म्यः । बृ॒हत् । अ॒रि॒णाः ।
 ए॒कः । सु॒ऽअ॒प॒स्य॒या । क॒विः । उ॒भा । पि॒तरा॑ । म॒ह्यन् । अ॒जा॒य॒त ।
 अ॒ग्निः । धा॒वा॒पृ॒थि॒वी इति॑ । भूरि॑ऽरे॒त॒सा ॥ ११ ॥

III. 4.

स॒मि॒त्स॑मि॒त् । सु॒ऽम॒नाः । बो॒धि । अ॒से इति॑ । शु॒चाऽशु॑चा । सु॒ऽम॒ति॒म् । रा॒सि । व॒स्वः । आ । दे॒व । दे॒वान् । य॒ज॒था॒य । व॒क्षि । स॒खा ।
 स॒खीन् । सु॒ऽम॒नाः । य॒क्षि । अ॒ग्ने ॥ १ ॥ यम् । दे॒वा॒सः । त्रिः ।
 अ॒ह॒न् । आ॒ऽय॒ज॒न्ते । दि॒वेऽदि॑वे । व॒रु॒णः । मि॒त्रः । अ॒ग्निः । सः ।
 इ॒मम् । य॒ज्ञम् । म॒धु॒ऽम॒न्त॒म् । कृ॒धि । नः । त॒नू॒ऽन॒पात् । घृ॒त॒ऽयो॒नि॒म् ।
 वि॒घ्नन्त॑म् ॥ २ ॥ अ॒ । दी॒धि॒तिः । वि॒श्व॒ऽवा॒रा । जि॒गा॒ति । हो॒ता॒र॒म् ।
 इ॒ळः । अ॒थ॒म॒म् । य॒ज॒घ्नै । अ॒च्छ । न॒मः॑ऽमिः । वृ॒ष॒म॒म् । व॒न्द॒घ्नै । सः ।
 दे॒वान् । य॒क्षत् । इ॒षि॒तः । य॒जी॒यान् ॥ ३ ॥ ऊ॒र्च्वः । वा॒म् । गा॒तुः ।
 अ॒ध्व॒रे । अ॒का॒रि । ऊ॒र्च्वा । शो॒ची॒षि । अ॒ऽस्थि॒ता । र॒जा॒सि । दि॒वः ।
 वा । ना॒मा । नि । अ॒सा॒दि । हो॒ता । स्तु॒णी॒ऽदि । दे॒व॒ऽव्य॑चाः । वि ।
 ब॒र्हिः ॥ ४ ॥ स॒प्त । हो॒त्रा॒णि । म॒न॒सा । वृ॒णा॒नाः । इ॒न्व॒न्तः । वि॒श्व॒म् ।
 अ॒ति । य॒न् । ऋ॒ते॒न । नृ॒ऽपे॒श॒सः । वि॒द॒थे॒षु । अ॒ । जा॒ताः । अ॒भि ।
 इ॒मम् । य॒ज्ञम् । वि । च॒र॒न्त । पु॒र्वीः ॥ ५ ॥ आ । म॒न्द॒माने॑ इति॑ ।

उ॒ष॒सौ । उ॒पा॒के इति । उ॒त । स्म॒ये॒ते इति । त॒न्वा । वि॒रू॒पे इति वि॒स॒
 रू॒पे । य॒था । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः । जु॒जोष॑त् । इ॒न्द्रः । म॒रु॒त्वान् ।
 उ॒त । वा । म॒हःऽभिः ॥ ६ ॥ दै॒व्या । हो॒ता॒रा । प्र॒थ॒मा । नि । ऋ॒ञ्जे ।
 स॒प्त । पृ॒थ्वा॒सः । स्व॒ध॒या । म॒द॒न्ति । ऋ॒तम् । शंस॑न्तः । ऋ॒तम् । इत् ।
 ते । आ॒हुः । अ॒नु । व्र॒तम् । व्र॒त॒ऽपाः । दी॒र्घ्या॒नाः ॥ ७ ॥ आ ।
 भा॒र॒ती । भा॒र॒ती॒भिः । स॒जोषा॑ः । इ॒ळा । दे॒वैः । म॒नु॒ष्ये॒भिः । अ॒ग्निः ।
 स॒र॒स्व॒ती । स॒र॒स्व॒तो॒भिः । अ॒र्वाक् । ति॒स्रः । दे॒वीः । ब॒र्हिः । आ । इ॒दम् ।
 स॒द॒न्तु ॥ ८ ॥ तत् । नः । तुरी॑षम् । अ॒घ । पोष॑यित्तु । दे॒व । त्व॒ष्टः ।
 वि । र॒रा॒णः । स्य॒स्वेति॑ स्य॒स्व । य॒तः । वी॒रः । क॒र्म॒ण्यः । सु॒ऽद॒क्षः ।
 यु॒क्त॒ऽग्रा॒वा । जा॒य॒ते । दे॒वऽका॑मः ॥ ९ ॥ व॒न॒स्प॒ते । अ॒व । सृ॒ज । उ॒प ।
 दे॒वान् । अ॒ग्निः । ह॒विः । श॒मि॒ता । सु॒द॒या॒ति । सः । इत् । ऊँ इति ।
 हो॒ता । स॒त्य॒ऽत॒रः । य॒जा॒ति । य॒था । दे॒वाना॑म् । ज॒नि॒मा॒नि । वे॒द ॥ १० ॥
 आ । या॒हि । अ॒ग्ने । स॒म्ऽइ॒धानः । अ॒र्वा॒ङ् । इ॒न्द्रे॒ण । दे॒वैः । स॒ऽर॒थम् ।
 तुरे॑भिः । ब॒र्हिः । नः । आ॒स्ताम् । अ॒दि॒तिः । सु॒ऽपु॒त्रा । स्वा॒हा । दे॒वाः ।
 अ॒मृ॒ताः । मा॒द॒य॒न्ताः ॥ ११ ॥

III. 5.

प्र॒ति । अ॒ग्निः । उ॒ष॒सः । चे॒कि॒तानः । अ॒बो॒धि । वि॒प्रः । प॒द॒ऽवीः ।
 क॒वा॒नाः । पृ॒थु॒ऽपा॒जाः । दे॒व॒य॒त्ऽभिः । स॒म्ऽइ॒द्धः । अ॒प । द्वा॒रा ।
 त॒म॒सः । ब॒र्हिः । आ॒व॒रि॒त्या॒वः ॥ १ ॥ प्र । इत् । ऊँ इति । अ॒ग्निः ।
 व॒ष्ट॒धे । स्तो॒त्रे॒भिः । गीःऽभिः । स्तो॒त॒ृणा॑म् । न॒म॒स्यः । उ॒क्थैः । पूर्वीः ।
 ऋ॒त॒स्य । स॒म्ऽदृ॒शः । च॒का॒नः । स॒म् । दू॒तः । अ॒घो॒त् । उ॒ष॒सः । वि॒ऽ
 रो॒के ॥ २ ॥ अ॒वा॒यि । अ॒ग्निः । मा॒नु॒षी॒षु । वि॒द्म । अ॒पाम् । ग॒र्भैः ।

मि॒त्रः । ऋ॒तेन॑ । सा॒धन् । आ । ह॒र्य॒तः । य॒ज॒तः । सा॒नु । अ॒स्थात् ।
 अ॒भूत् । ऊँ इति॑ । वि॒प्रः । ह॒व्यः । म॒तीनाम् ॥ ३ ॥ मि॒त्रः । अ॒ग्निः ।
 भ॒व॒ति । यत् । स॒म्ऽइ॒द्धः । मि॒त्रः । हो॒ता । व॒रु॒णः । जा॒तऽवै॒दाः ।
 मि॒त्रः । अ॒ध्व॒र्युः । इ॒पि॒रः । द॒मू॒नाः । मि॒त्रः । सि॒न्धू॒नाम् । उ॒त । प॒र्व॒-
 ता॒नाम् ॥ ४ ॥ पा॒ति । प्रि॒यम् । रि॒पः । अ॒ग्रम् । प॒दम् । वेः । पा॒ति ।
 य॒ह्वः । च॒र॒णम् । स॒र्य॑स्य । पा॒ति । ना॒भा । स॒प्तऽशी॑र्षाणम् । अ॒ग्निः ।
 पा॒ति । दे॒वाना॑म् । उ॒प॒ऽमा॒दम् । ऋ॒ष्वः ॥ ५ ॥ ऋ॒भुः । च॒क्रे । ई॒ड्य॑म् ।
 चा॒रु । ना॒म । वि॒श्व॑ानि । दे॒वः । व॒यु॒ना॒नि । वि॒द्वान् । स॒स॒स्य॑ । च॒र्म॑ ।
 घृ॒तऽव॑त् । प॒दम् । वेः । तत् । इत् । अ॒ग्निः । र॒क्ष॒ति । अ॒प्र॒ऽयु॒च्छन् ॥ ६ ॥
 आ । यो॒निम् । अ॒ग्निः । घृ॒तऽव॑न्तम् । अ॒स्थात् । पृ॒थु॒ऽप्र॒गा॒नम् । उ॒श॒-
 न्त॑म् । उ॒शा॒नः । दी॒घा॒नः । शु॒चिः । ऋ॒ष्वः । पा॒व॒कः । पु॒नः॒ऽपु॒नः ।
 मा॒तरा॑ । न॒व्य॑सी इति॑ । क॒रि॒ति॑ कः ॥ ७ ॥ स॒द्यः । जा॒तः । ओष॑-
 धी॒भिः । व॒व॒चे । य॒दि । व॒र्ध॑न्ति । प्र॒ऽस्वः । घृ॒तेन॑ । आपः॑ऽइ॒व । प्र॒ऽ-
 व॒ता । शु॒म्भ॑मा॒नाः । उ॒रु॒ण्यत् । अ॒ग्निः । पि॒त्रोः । उ॒प॒ऽस्थे ॥ ८ ॥
 उ॒त् । ऊँ इति॑ । स्तु॒तः । स॒म्ऽइ॒षा । य॒ह्वः । अ॒घ्नौ॑त् । व॒र्ष्म॑न् । दि॒वः ।
 अ॒धि॑ । ना॒भा । पृ॒थि॒व्याः । मि॒त्रः । अ॒ग्निः । ई॒ड्यः । मा॒तरि॑श्वा । आ ।
 दू॒तः । व॒क्ष॑त् । य॒ज॒था॒य । दे॒वान् ॥ ९ ॥ उ॒त् । अ॒स्त॒म्भी॑त् । स॒म्ऽ-
 इ॒षा । ना॒कम् । ऋ॒ष्वः । अ॒ग्निः । भ॒वन् । उ॒त्ऽत॒मः । रो॒च॒ना॒नाः ।
 य॒दि । भृ॒गु॒ऽभ्यः । परि॑ । मा॒तरि॑श्वा । गु॒हा । स॒न्तम् । ह॒व्य॒ऽवा॒हम् ।
 स॒म्ऽई॒धे ॥ १० ॥ इ॒ळा॑म् । अ॒ग्ने । पु॒रु॒ऽदं॑सम् । स॒निम् । गोः । श॒श्व॑त्ऽ-
 त॒मम् । ह॒व॑मा॒नाय॑ । सा॒ध॒ । स्या॑त् । नः । स॒नुः । त॒नयः॑ । वि॒जा॒ऽवा ।
 अ॒ग्न॒ । सा । ते । सु॒ऽम॒तिः । भु॒तु । अ॒स्मे इति॑ ॥ ११ ॥

III. 6.

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीचीम् । नयत । देव-
 यन्तः । दक्षिणाऽवाद् । वाजिनी । प्राची । एति । हविः । भरन्ती ।
 अग्नये । घृताची ॥ १ ॥ आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।
 उत । प्र । रिक्थाः । अघ । नु । प्रयज्यो इति प्रयज्यो । दिवः ।
 चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । वच्यन्ताम् । ते । वह्नयः । सप्त-
 जिह्वाः ॥ २ ॥ द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियासः । नि । होतारम् ।
 सादयन्ते । दमाय । यदि । विशः । मानुषीः । देवऽयन्तीः । प्रयस्वतीः ।
 ईळते । शुक्रम् । अर्चिः ॥ ३ ॥ महान् । सधऽस्थे । ध्रुवः । आ ।
 निऽसत्तः । अन्तः । द्यावा । माहिने इति । हर्यमाणः । आस्के इति ।
 सपत्नी इति सऽपत्नी । अजरे इति । अमृक्ते इति । सबर्दुधे इति सबऽ-
 दुधे । उरुऽगायस्य । धेनू इति ॥ ४ ॥ व्रता । ते । अग्ने । महतः ।
 महानि । तव । ऋत्वा । रोदसी इति । आ । ततन्थ । त्वम् । दूतः ।
 अभवः । जयमानः । त्वम् । नेता । वृषभ । चर्षणीना ॥ ५ ॥
 ऋतस्य । वा । केशिना । योग्याभिः । घृतऽस्तुवा । रोहिता । धुरि ।
 धिष्ण । अथ । आ । वह । देवान् । देव । विश्वान् । सुऽअध्वरा ।
 कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ६ ॥ दिवः । चित् । आ । ते । रुचयन्त ।
 रोकाः । उषः । विऽभातीः । अर्तु । भासि । पूर्वीः । अपः । यत् ।
 अग्ने । उशधक् । वनेषु । होतुः । मन्द्रस्य । पनयन्त । देवाः ॥ ७ ॥
 उरौ । वा । ये । अन्तरिक्षे । मदन्ति । दिवः । वा । ये । रोचने ।
 सन्ति । देवाः । ऊमाः । वा । ये । सुऽहवासः । यजत्राः । आऽयेभिरे ।
 रथ्यः । अग्ने । अश्वाः ॥ ८ ॥ आ । एभिः । अग्ने । सऽरथम् ।

याहि । अर्वाङ् । नानाऽरथम् । वा । विऽमवः । हि । अश्वाः । पत्नीऽ-
वतः । त्रिशतम् । त्रीन् । च । देवान् । अनुऽस्वधम् । आ । वह ।
मादयस्व ॥ ९ ॥ सः । होता । यस्य । रोदसी इति । चित् । उर्वी
इति । यज्ञम्ऽयज्ञम् । अभि । वृधे । गृणीतः । प्राची इति । अध्वराऽ-
इव । तस्थतुः । सुमेके इति सुमेके । ऋतवरी इत्यृतवरी । ऋतऽ-
जातस्य । सत्ये इति ॥ १० ॥ इळांम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् ।
गोः । शश्वत्ऽतमम् । स्वस्वाम्यः । साध । स्यात् । नः । सुनुः ।
तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

III. 7.

प्र । ये । आरुः । शितिऽपृष्ठस्य । घासेः । आ । मातरा । विविशुः ।
सप्त । बाणीः । परिऽक्षिता । पितरा । सम् । चरेते इति । प्र । सस्रति
इति । दीर्घम् । आयुः । प्रऽयक्षे ॥ १ ॥ दिवक्षसः । धेनवः । वृष्णः ।
अश्वाः । देवीः । आ । तस्थौ । मधुऽमत् । वहन्तीः । ऋतस्य । त्वा ।
सदसि । क्षेमऽयन्तम् । परि । एका । चरति । वर्तनिम् । गौः ॥ २ ॥
आ । सीम् । अरोहत् । सुऽयमाः । भवन्तीः । पतिः । चिकित्वान् ।
रयिऽवित् । रयीणाः । प्र । नीलऽपृष्ठः । अतस्य । घासेः । ताः ।
अवासयत् । पुरुषऽप्रतीकः ॥ ३ ॥ महि । त्वाष्ट्रम् । ऊर्जयन्तीः ।
अजुर्घम् । स्तब्धऽयमानम् । वहतः । वहन्ति । वि । अङ्गैभिः । दिद्युतानः ।
सधऽस्ये । एकाम्ऽइव । रोदसी इति । आ । विवेश ॥ ४ ॥ जानन्ति ।
वृष्णः । अरुषस्य । शेवम् । उत । ब्रह्मस्य । शासने । रणन्ति । दिवऽ-
रुचः । सुऽरुचः । तेचमानाः । इळां । येषाम् । गण्या । माहिना ।
गीः ॥ ५ ॥ उतो इति । पितृऽभ्याम् । प्रऽविदा । अनु । घोषम् ।

महः । महत्स्याम् । अनयन्त । शूषम् । उच्चा । ह । यत्र । परि ।
 धानम् । अक्तोः । अनु । स्वम् । धाम । जरितुः । ववक्ष ॥ ६ ॥
 अध्वर्युभिः । पञ्चभिः । सप्त । विप्राः । प्रियम् । रक्षन्ते । निहितम् ।
 पदम् । वेरिति वेः । प्राञ्चः । मदन्ति । उक्षणः । अजुर्याः । देवाः ।
 देवानाम् । अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥ ७ ॥ दैव्या । होतारा ।
 प्रथमा । नि । ऋजे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया । मदन्ति । ऋतम् ।
 शंसन्तः । ऋतम् । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतम् । व्रतस्याः ।
 दीध्यानाः ॥ ८ ॥ वृषस्यन्ते । महे । अत्याय । पूर्वीः । वृष्णे ।
 चित्राय । रश्मयः । सुयामाः । देव । होतः । मन्द्रस्तरः । चिकित्वान् ।
 महः । देवान् । रोदसी इति । आ । इह । वक्षि ॥ ९ ॥ पृक्षप्रयजः ।
 द्रविणः । सुञ्वाचः । सुक्तेवः । उषसः । रेवत् । ऊषुः । उतो इति ।
 चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । कृतम् । चित् । एनः । सम् ।
 महे । दशस्य ॥ १० ॥ इळाम् । अग्ने । पुरुदंसम् । सनिम् । गोः ।
 शश्वत्स्तमम् । हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सुनुः । तनयः ।
 विजास्वा । अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

III. 8.

अञ्जन्ति । त्वाम् । अध्वरे । देवस्यन्तः । वनस्पते । मधुना ।
 दैव्येन । यत् । ऊर्ध्वः । तिष्ठाः । द्रविणा । इह । धत्तात् । यत् । वा ।
 क्षयः । मातुः । अस्याः । उपस्थे ॥ १ ॥ सम्इन्द्रस्य । श्रयमाणः ।
 पुरस्तात् । ब्रह्म । बन्वानः । अजरम् । सुजीरम् । आरे । अस्मत् । अर्म-
 तिम् । बाधमानः । उत् । श्रयस्व । महेते । सौमगाय ॥ २ ॥ उत् ।
 श्रयस्व । वनस्पते । वर्षीन् । पृथिव्याः । आधि । सुमिती । मीयमानः ।

वर्षः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ ३ ॥ युवा । सुऽवासाः । परिऽवीतः ।
 आ । अगात् । सः । ऊँ इति । श्रेयान् । भवति । जायमानः । तम् ।
 धीरासः । कवर्यः । उत् । नयन्ति । सुऽआर्घ्यः । मनसा । देवऽयन्तः ॥ ४ ॥
 जातः । जायते । सुदिनऽत्वे । अह्नाम् । सऽमर्ये । आ । विदथे । वर्ष-
 मानः । पुनर्न्ति । धीराः । अपसः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत् ।
 इयति । वाचम् ॥ ५ ॥ यान् । वः । नरः । देवऽयन्तः । निऽमिम्युः ।
 वनस्पते । स्वऽधितिः । वा । ततश्च । ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽ-
 वांसः । प्रजाऽवत् । अस्मे इति । दिधिषन्तु । रत्नम् ॥ ६ ॥ ये ।
 वृक्णासः । अर्धे । क्षमि । निऽमितासः । यतऽस्रुचः । ते । नः ।
 व्यन्तु । वार्यम् । देवऽत्रा । चेत्रऽसाधसः ॥ ७ ॥ आदित्याः । रुद्राः ।
 वसवः । सुऽनीथाः । द्यावाक्षामा । पृथिवी । अन्तरिक्षम् । सऽजोषसः ।
 यज्ञम् । अवन्तु । देवाः । ऊर्ध्वम् । कृण्वन्तु । अध्वरस्य । केतुम् ॥ ८ ॥
 हंसाऽइव । श्रेणिऽशः । यतानाः । शुक्रा । वसानाः । स्वरवः । नः ।
 आ । अगुः । उत्ऽनीयमानाः । कविऽमिः । पुरस्तात् । देवाः । देवा-
 नाम् । अपि । यन्ति । पार्थः ॥ ९ ॥ शृङ्गाणिऽइव । इत् । शृङ्गिणाम् ।
 सम् । ददृशे । चषालऽवन्तः । स्वरवः । पृथिव्याम् । वाघत्ऽमिः ।
 वा । विऽहवे । श्रोषमाणाः । अस्मान् । अवन्तु । पृतनाज्येषु ॥ १० ॥
 वनस्पते । शतऽवन्शः । वि । रोह । सहस्रऽवल्शाः । वि । वयम् ।
 रुहेम । यम् । त्वाम् । अयम् । स्वऽधितिः । तेजमानः । प्रऽनिनार्य ।
 महते । सौमगाय ॥ ११ ॥

नपा॑तम् । सु॒ऽभग॑म् । सु॒ऽदीदि॑तिम् । सु॒ऽप्रतू॑र्तिम् । अ॒नेह॑सम् ॥ १ ॥
 का॒र्य॑मा॒नः । व॒ना । त्वम् । यत् । मा॒तृः । अ॒जग॑न् । अ॒पः । न ।
 तत् । ते । अ॒ग्ने । प्र॒ऽमृषे॑ । नि॒ऽवर्त॑नम् । यत् । दू॒रे । सन् । इ॒ह ।
 अ॒भ॒वः ॥ २ ॥ अ॒ति । तृ॒ष्टम् । व॒वक्षि॑थ । अथ । ए॒व । सु॒ऽमनाः॑ ।
 अ॒सि । प्र॒ऽप्र । अ॒न्ये । य॒न्ति । परि॑ । अ॒न्ये । आ॒स॒ते । ये॒षाम् । स॒रु॒धे ।
 अ॒सि । अ॒तिः ॥ ३ ॥ ई॒यि॒ऽवांस॑म् । अ॒ति । स्त्रि॒धः । श॒श्व॒तीः । अ॒ति ।
 स॒श्व॒तः । अनु॑ । ई॒म् । अ॒वि॒न्दन् । नि॒ऽचि॒रा॒सः । अ॒द्रुहः॑ । अ॒प्सु ।
 सि॒हम्॒ऽइव॑ । अ॒तिम् ॥ ४ ॥ स॒सृ॒वांस॑म्॒ऽइव॑ । त्म॒ना । अ॒ग्निम् । इ॒त्था ।
 ति॒रः॒ऽहि॑तम् । आ । ए॒नम् । न॒यत् । मा॒तरि॑श्वा । प॒रा॒ऽव॒तः । दे॒वे॒भ्यः ।
 म॒थि॑तम् । परि॑ ॥ ५ ॥ तम् । त्वा । म॒तीः । अ॒गृ॒णत॑ । दे॒वे॒भ्यः ।
 ह॒व्य॒ऽवा॒हन॑ । वि॒श्वान् । यत् । य॒ज्ञान् । अ॒भि॒ऽपा॒सि । मा॒नुष॑ । त॒व ।
 ऋ॒त्वा । य॒वि॒ष्ट॒थ ॥ ६ ॥ तत् । भ॒द्रम् । त॒व । दंस॑ना । पा॒का॒य ।
 चि॒त् । छ॒द॒य॒ति । त्वा॒म् । यत् । अ॒ग्ने । प॒श॒वः । स॒म्॒ऽआ॒स॒ते । स॒म्॒ऽ
 ई॒द॒म् । अ॒पि॒ऽश॒र्व॒रे ॥ ७ ॥ आ । जु॒होत॑ । सु॒ऽअ॒ध्व॒रम् । शी॒रम् । पा॒व॒
 क॒शो॒ऽपि॒म् । आ॒शुम् । दू॒तम् । अ॒जि॒रम् । प्र॒त्नम् । ई॒ज्य॑म् । भृ॒ष्टी ।
 दे॒वम् । स॒प॒र्य॑त ॥ ८ ॥ त्री॒णि । श॒ता । त्री । स॒ह॒स्रा॒णि । अ॒ग्निम् ।
 त्रि॒श॒त् । च । दे॒वाः । न॒व । च । अ॒स॒प॒र्य॑न् । औ॒च॑न् । घृ॒तैः । अ॒स्तृ॒
 ण॑न् । ब॒हिः । अ॒सै । आ॒त् । इ॒त् । हो॒तार॑म् । नि । अ॒सा॒द॒य॒न्त ॥ ९ ॥

III. 10.

त्वा॒म् । अ॒ग्ने । म॒नी॒षि॒णः । स॒म्॒ऽरा॒ज॑म् । च॒र्ष॒णी॒नाम् । दे॒वम् ।
 म॒ती॒सः । इ॒न्ध॒ते । स॒म् । अ॒ध्व॒रे ॥ १ ॥ त्वा॒म् । य॒ज्ञे॒षु । ऋ॒त्वि॒ज॑म् ।
 अ॒ग्ने । हो॒तार॑म् । ई॒ळ॒ते । गो॒पाः । ऋ॒त॒स्य॑ । दी॒दि॒हि । स्वे । द॒मे ॥ २ ॥

सः । घ । यः । ते । ददा॑शति । स॒म्ऽइ॒धा । जा॒तऽवै॒दसे । सः । अ॒ग्ने ।
 घ॒त्ते । सु॒ऽवीर्य॑म् । सः । पु॒ष्य॒ति ॥ ३ ॥ सः । के॒तुः । अ॒ध्व॒राणा॑म् ।
 अ॒ग्निः । दे॒वेभिः॑ । आ । ग॒मत् । अ॒ज्ज्ञानः॑ । स॒प्त । हो॒तुऽभिः॑ । ह॒वि॒-
 ष्म॑ते ॥ ४ ॥ प्र । हो॒त्रे । पू॒र्व्यम् । व॒चः । अ॒ग्नये॑ । भ॒र॒त । बृ॒ह॒त् ।
 वि॒षाम् । ज्यो॒ती॒षि । बि॒भ्र॑ते । न । वे॒धसे॑ ॥ ५ ॥ अ॒ग्निम् । वर्ध॑न्तु ।
 नः । गि॒रः । य॒तः । जा॒य॑ते । उ॒क्थ्यः॑ । म॒हे । वा॒जाय॑ । द्र॒वि॒णाय॑ ।
 द॒र्श॑तः ॥ ६ ॥ अ॒ग्ने । य॒ज्ञिष्ठः॑ । अ॒ध्व॒रे । दे॒वान् । दे॒वऽय॑ते । य॒ज ।
 हो॒ता । म॒न्द्रः । वि । रा॒ज॒सि । अ॒ति । सि॒धः ॥ ७ ॥ सः । नः ।
 पा॒व॒क । दी॒दि॒हि । द्यु॒ऽम॒त् । अ॒स्मे इति॑ । सु॒ऽवीर्य॑म् । भ॒व । स्तो॒तुऽ-
 भ्यः॑ । अ॒न्त॑मः । स्व॒स्तये॑ ॥ ८ ॥ तम् । त्वा । वि॒प्राः । वि॒प॒न्य॒वः ।
 जा॒गृ॒ऽवांसः॑ । स॒म् । इ॒न्ध॑ते । ह॒व्यऽवा॑हम् । अ॒म॒र्त्यम् । स॒हऽ-
 वृ॒धम् ॥ ९ ॥

III. 11.

अ॒ग्निः । हो॒ता । पु॒रऽहि॑तः । अ॒ध्व॒रस्य॑ । वि॒ऽर्च॑षिः । सः । वे॒द ।
 य॒ज्ञम् । आ॒नु॒षक् ॥ १ ॥ सः । ह॒व्यऽवा॑त् । अ॒म॒र्त्यः । उ॒शिक् । दू॒तः ।
 च॒नऽहि॑तः । अ॒ग्निः । धि॒या । स॒म् । ऋ॒ण्व॒ति ॥ २ ॥ अ॒ग्निः । धि॒या ।
 सः । चे॒त॒ति । के॒तुः । य॒ज्ञस्य॑ । पू॒र्व्यः । अ॒र्थम् । हि । अ॒स्य ।
 तर॑णि ॥ ३ ॥ अ॒ग्निम् । सू॒नुम् । स॒नऽश्रु॑तम् । स॒ह॒सः । जा॒तऽवै॒दस॑म् ।
 व॒ह्निम् । दे॒वाः । अ॒कृ॒ण्व॒त ॥ ४ ॥ अ॒दा॒भ्यः । पु॒रऽऽ॒ता । वि॒शाम् ।
 अ॒ग्निः । मा॒नु॒षीणाः॑ । तू॒र्णिः । रथः॑ । स॒दा । न॒वः ॥ ५ ॥ स॒हान् ।
 वि॒श्वाः । अ॒मि॒ऽयु॒जः । ऋ॒तुः । दे॒वाना॑म् । अ॒मृ॒क्तः । अ॒ग्निः । तु॒वि॒श्र॒वऽ-
 त॑मः ॥ ६ ॥ अ॒ग्नि । प्र॒या॑सि । वा॒ह॒सा । दा॒भान् । अ॒भो॒ति । म॒र्त्यः ।

क्षयम् । पावकऽशौचिषः ॥ ७ ॥ परि । विश्वानि । सुऽर्घिता । अग्नेः ।
अश्याम । मन्मऽभिः । विप्रांसः । जातऽवैदसः ॥ ८ ॥ अग्ने । विश्वानि ।
वार्या । वार्जेषु । सृष्टिमाप्ते । त्वे इति । देवासः । आ । ईरिरे ॥ ९ ॥

III. 12.

इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । सुतम् । गीऽभिः । नमः । वरेण्यम् ।
अस्य । पातम् । धिया । इषिता ॥ १ ॥ इन्द्राग्नी इति । जरितुः ।
सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः । अया । पातम् । हमम् । सुतम् ॥ २ ॥
इन्द्रम् । अग्निम् । कविऽछदा । यज्ञस्य । जूत्या । वृणे । ता । सोमस्य ।
इह । तृम्पताम् ॥ ३ ॥ तोशा । वृत्रऽहना । हुवे । सऽजित्वाना ।
अपराऽजिता । इन्द्राग्नी इति । वाजऽसारतमा ॥ ४ ॥ प्र । वाम् ।
अर्चन्ति । उक्थिनः । नीथऽविदः । जरितारः । इन्द्राग्नी इति । इषः ।
आ । वृणे ॥ ५ ॥ इन्द्राग्नी इति । नवतिम् । पुरः । दासऽपत्नीः ।
अधूनुतम् । साकम् । एकेन । कर्मणा ॥ ६ ॥ इन्द्राग्नी इति । अपसः ।
परि । उष । प्र । यन्ति । धीतर्यः । ऋतस्य । पथ्याः । अनु ॥ ७ ॥
इन्द्राग्नी इति । तविषाणि । वाम् । सधऽस्थानि । प्रयांसि । च । युवोः ।
अप्ऽतूर्यम् । हितम् ॥ ८ ॥ इन्द्राग्नी इति । रोचना । दिवः । परि ।
वार्जेषु । भुषथः । तत् । वाम् । चेति । प्र । वीर्यम् ॥ ९ ॥

III. 13.

प्र । वः । देवाय । अग्नये । बर्हिष्ठम् । अर्च । अस्मै । गर्मत ।
देवेभिः । आ । सः । नः । यजिष्ठः । बर्हिः । आ । सदत् ॥ १ ॥
ऋतऽवा । यस्य । रोदसी इति । दक्षम् । सचन्ते । उत्तर्यः । हविष्मन्तः ।
तम् । ईळते । तम् । सनिष्यन्तः । अवसे ॥ २ ॥ सः । यन्ता । विप्रः ।

एषाम् । सः । यज्ञानाम् । अथ । हि । सः । अग्निम् । तम् । वः ।
 दुवस्यत । दाता । यः । वर्णिता । मघम् ॥ ३ ॥ सः । नः । शर्माणि ।
 वीतये । अग्निः । यच्छतु । शम्स्तमा । यतः । नः । प्रुणवत् । वसु ।
 दिवि । क्षितिऽभ्यः । अप्सु । आ ॥ ४ ॥ दीदिऽवांसम् । अपूर्व्यम् ।
 वस्त्रीभिः । अस्य । धीतिऽभिः । ऋक्काणः । अग्निम् । इन्धते । होता-
 रम् । विश्वतिम् । विशाम् ॥ ५ ॥ उत । नः । ब्रह्मन् । अविषः ।
 उक्थेषु । देवऽहूतमः । शम् । नः । शोच । मरुत्ऽवृधः । अग्ने । सहस्र-
 सातमः ॥ ६ ॥ नु । नः । रास्व । सहस्रऽवत् । तोक्ऽवत् । पुष्टि-
 मत् । वसु । द्युऽमत् । अग्ने । सुऽवीर्यम् । वर्षिष्ठम् । अनुपऽक्षितम् ॥ ७ ॥

III. 14.

आ । होता । मन्द्रः । विद्यानि । अस्थात् । सत्यः । यज्वा ।
 कविऽतमः । सः । वेधाः । विद्युत्ऽरथः । सहस्रः । पुत्रः । अग्निः ।
 शोचिऽकेशः । पृथिव्याम् । पाजः । अश्रेत् ॥ १ ॥ अयामि । ते ।
 नमऽउक्तिम् । जुषस्व । ऋतऽवः । तुभ्यम् । चेतते । सहस्रः । विद्वान् ।
 आ । वक्षि । विदुषः । नि । सत्सि । मध्ये । आ । बर्हिः । उत्तये ।
 यजत्र ॥ २ ॥ द्रवताम् । ते । उपसा । वाजयन्ती इति । अग्ने ।
 वातस्य । पथ्याभिः । अच्छ । यत् । सीम् । अञ्जन्ति । पूर्व्यम् । हविः-
 ऽभिः । आ । बन्धुराऽइव । तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३ ॥ मित्रः । च ।
 तुभ्यम् । वरुणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वे । मरुतः । सुम्नम् । अर्चन् ।
 यत् । शोचिषा । सहस्रः । पुत्र । तिष्ठाः । अभि । क्षितीः । प्रथयन् ।
 सूर्यः । नृन् ॥ ४ ॥ वयम् । ते । अद्य । ररिम । हि । कामम् । उता-
 नऽहस्ताः । नमसा । उपऽसद्य । यजिष्ठेन । मनसा । यक्षि । देवान् ।

अ॒स्त्रै॒घ॒ता । म॒न्म॒ना । वि॒प्रः । अ॒ग्ने ॥ ५ ॥ त्वत् । हि । पु॒त्र । स॒हसः ।
 वि । पु॒र्वीः । दे॒वस्य॑ । य॒न्ति । ऊ॒तयः॑ । वि । वा॒जाः । त्वम् । दे॒हि ।
 स॒हस्रि॒णम् । र॒यिम् । नः । अ॒द्रो॒घेण॑ । व॒चसा॑ । स॒त्यम् । अ॒ग्ने ॥ ६ ॥
 तु॒भ्यम् । द॒क्ष । क॒वि॒क्र॒तो इति॑ क॒विऽक्र॒तो । या॒नि । इ॒मा । दे॒व ।
 म॒तीसः॑ । अ॒ध्व॒रे । अ॒कर्म॑ । त्वम् । वि॒श्वस्य॑ । सु॒ऽरथ॑स्य । बो॒धि ।
 स॒र्वम् । तत् । अ॒ग्ने । अ॒मृत॑ । स्व॒द् । इ॒ह ॥ ७ ॥

III. 15.

वि । पा॒जसा॑ । पृ॒थु॒ना । शो॒शु॒चानः॑ । बा॒धस्व॑ । द्वि॒षः । र॒क्षसः॑ ।
 अ॒मी॒वाः । सु॒ऽश॒र्म॒णः । बृ॒ह॒तः । श॒र्मे॒णि । स्या॒म् । अ॒ग्नेः । अ॒हम् ।
 सु॒ऽह॒व॒स्य । प्र॒ऽनी॒तौ ॥ १ ॥ त्वम् । नः । अ॒स्याः । उ॒षसः॑ । वि॒ऽउ॒ष्ट्रौ ।
 त्वम् । स॒रे । उ॒त्ऽइ॒ते । बो॒धि । गो॒पाः । ज॒न्मऽइ॒व । नि॒त्यम् । त॒न॒-
 यम् । जु॒षस्व॑ । स्तो॒मम् । मे । अ॒ग्ने । त॒न्वा । सु॒ऽजा॒त ॥ २ ॥ त्वम् ।
 नृ॒ऽच॒क्षाः । वृ॒ष॒म । अ॒नु । पु॒र्वीः । कृ॒ष्णा॒सु । अ॒ग्ने । अ॒रु॒षः । वि ।
 मा॒हि । व॒सो इति॑ । ने॒षि । च । प॒षि । च । अ॒ति । अ॒हः । कु॒धि ।
 नः । रा॒ये । उ॒शि॒जः । य॒वि॒ष्ठ ॥ ३ ॥ अ॒षा॒ळ॒हः । अ॒ग्ने । वृ॒ष॒मः ।
 दि॒दी॒हि । पु॒रः । वि॒श्वाः । सौ॒भ॒गा । स॒म्ऽजि॒गी॒वा॒न् । य॒ज्ञ॒स्य । ने॒ता ।
 प्र॒थ॒म॒स्य । पा॒योः । जा॒त॒ऽवे॒दः । बृ॒ह॒तः । सु॒ऽप्र॒नी॒ते ॥ ४ ॥ अ॒च्छि॒द्रा ।
 श॒र्मे । ज॒रि॒तरि॒ति । पु॒रु॒णि । दे॒वान् । अ॒च्छ । दी॒द्या॒नः । सु॒ऽमे॒धाः ।
 रथः॑ । न । सा॒क्षिः । अ॒भि । व॒चि । वा॒जम् । अ॒ग्ने । त्वम् । 'रो॒द॒सी॒
 इति॑ । नः । सु॒मे॒के इति॑ सु॒ऽमे॒के ॥ ५ ॥ प्र । पी॒प॒य । वृ॒ष॒म । जि॒न्व ।
 वा॒जा॒न् । अ॒ग्ने । त्वम् । रो॒द॒सी॒ इति॑ । नः । सु॒दो॒घे इति॑ सु॒ऽदो॒घे ।
 दे॒वेभिः॑ । दे॒व । सु॒ऽरु॒चा । रु॒चा॒नः । मा । नः । म॒र्त॒स्य । दुः॒ऽम॒तिः ।

परि । स्थात् ॥ ६ ॥ इळांम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः ।
 शश्वत्स्तमम् । हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सुनुः । तनयः ।
 विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । असे इति ॥ ७ ॥

III. 16.

अयम् । अग्निः । सुऽवीर्यस्य । ईशे । महः । सौमगस्य । रायः ।
 ईशे । सुऽअपत्यस्य । गोऽमृतः । ईशे । बृत्रऽहथानाम् ॥ १ ॥ इमम् ।
 नरः । मरुतः । सश्वत । बृधम् । यस्मिन् । रायः । शेऽवृधासः । अभि ।
 ये । सन्ति । पृतनासु । दुऽध्यः । विश्वाहा । शत्रुम् । आऽदभुः ॥ २ ॥
 सः । त्वम् । नः । रायः । शिशीहि । मीढ्वः । अग्ने । सुऽवीर्यस्य ।
 तुर्विऽद्युम्न । वर्षिष्ठस्य । प्रजाऽवृतः । अनः । विस्य । शुष्मिणः ॥ ३ ॥
 चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । ससहिः । चक्रिः । देवेषु ।
 आ । दुवः । आ । देवेषु । यतते । आ । सुऽवीर्ये । आ । शंसै । उत ।
 नृणाम् ॥ ४ ॥ मा । नः । अग्ने । अमृतये । मा । अवीरतायै । रीरघः ।
 मा । अगोतायै । सहसः । पुत्र । मा । निदे । अप । द्वेषांसि । आ ।
 कृधि ॥ ५ ॥ शग्धि । वाजस्य । सुऽभग । प्रजाऽवृतः । अग्ने । बृहतः ।
 अध्वरे । सम् । राया । भूर्यसा । सृज । मयऽभुना । तुर्विऽद्युम्न ।
 यशस्वता ॥ ६ ॥

III. 17.

सम्ऽइक्ष्यमानः । प्रथमा । अनु । धर्म । सम् । अक्तुऽभिः ।
 अज्यते । विश्वऽवारः । शोचिऽकेशः । घृतऽनिर्निक् । पावकः । सुऽ-
 यज्ञः । अग्निः । यजथाय । देवान् ॥ १ ॥ यथा । अयजः । होत्रम् ।
 अग्ने । पृथिव्याः । यथा । दिवः । जातऽवेदः । चिकित्वान् । एव ।

अ॒नेन॑ । ह॒विषा॑ । य॒क्षि । दे॒वान् । म॒नुष्वत् । य॒ज्ञम् । प्र । ति॒र ।
 इ॒मम् । अ॒द्य ॥ २ ॥ त्री॒णि । आ॒र्युषि॑ । तव॑ । जा॒त॒ऽवे॒दः । ति॒स्रः ।
 आ॒ऽजानीः॑ । उ॒षसः॑ । ते । अ॒ग्ने । ता॒मिः । दे॒वाना॑म् । अ॒वः । य॒क्षि ।
 वि॒द्वान् । अथ॑ । भ॒व । य॒ज॒मा॒नाय॑ । श॒म् । योः ॥ ३ ॥ अ॒ग्निम् ।
 सु॒ऽदी॒तिम् । सु॒ऽदृ॒शम् । गृ॒णन्तः॑ । न॒म॒स्यामः॑ । त्वा । ई॒ड्यम् । जा॒त॒ऽ
 वे॒दः । त्वा॒म् । दू॒तम् । अ॒र॒तिम् । ह॒व्य॒ऽवा॒हम् । दे॒वाः । अ॒कृ॒ण्वन् ।
 अ॒मृ॒त॒स्य॑ । ना॒भिम् ॥ ४ ॥ यः । त्वत् । हो॒ता । पूर्॒वः । अ॒ग्ने । य॒जी॒
 या॒न् । द्वि॒ता । च । स॒त्ता । स्व॒धया॑ । च । श॒म्ऽभ्युः॑ । तस्य॑ । अनु॑ ।
 ध॒र्म॑ । प्र । य॒ज । चि॒कित्त्वः॑ । अथ॑ । नः । धाः । अ॒ध्व॒रम् ।
 दे॒व॒ऽवी॒तौ ॥ ५ ॥

III. 18.

भ॒व । नः । अ॒ग्ने । सु॒ऽम॒नाः । उ॒प॒ऽइ॒तौ । स॒खा॒ऽइ॒व । स॒ख्ये ।
 पि॒तरा॑ऽइ॒व । सा॒धुः । पु॒रु॒ऽदु॒हः । हि । चि॒त॒यः । ज॒ना॒नाम् । प्र॒ति ।
 प्र॒ती॒चीः । द॒ह॒ता॒त् । अ॒रा॒तीः ॥ १ ॥ तपो॑ इति । सु । अ॒ग्ने । अ॒न्त॒
 रान् । अ॒मि॒त्रान् । तप॑ । शंस॑म् । अ॒र॒रुषः॑ । पर॑स्य । तपो॑ इति । व॒सो
 इति॑ । चि॒कि॒ता॒नः । अ॒चि॒त्ता॒न् । वि । ते । ति॒ष्ठन्ता॑म् । अ॒ज॒राः ।
 अ॒यासः॑ ॥ २ ॥ इ॒ध्मेन॑ । अ॒ग्ने । इ॒च्छ॒मानः॑ । घृ॒तेन॑ । जु॒होमि॑ । ह॒व्यम् ।
 त॒रसे॑ । व॒लाय॑ । याव॑त् । ई॒शे । ब्र॒ह्म॒णा । व॒न्द॒मानः॑ । इ॒माम् । धि॒र्यम् ।
 श्रु॒त॒ऽसे॒याय॑ । दे॒वीम् ॥ ३ ॥ उ॒त् । शो॒चिषा॑ । स॒ह॒सः । पु॒त्र । स्तु॒तः ।
 बृ॒हत् । व॒र्यः । श॒श॒मा॒नेषु॑ । वे॒हि । रे॒वत् । अ॒ग्ने । वि॒श्वा॒मि॒त्रेषु॑ । श॒म् ।
 योः । म॒र्मृ॒ज्म । ते । त॒न्वम् । भूरि॑ । कृ॒त्वः ॥ ४ ॥ कृ॒धि । रत्न॑म् ।
 अ॒ऽऽ॒ने॒तः । ध॒ना॒नाम् । सः । य । इ॒त् । अ॒ग्ने । भ॒वा॒सि । यत् । स॒म्ऽ

ई॒द्वः । स्तो॒तुः । दुरो॒णे । सु॒भ॒गस्य । रे॒वत् । सु॒ग्रा । क॒र॒खा । दा॒धि॒षे ।
व॒पू॒षि ॥ ५ ॥

III. 19.

अ॒ग्निम् । हो॒ता॒रम् । प्र । वृ॒णे । मि॒ये॒धे । गृ॒त्सम् । क॒विम् ।
वि॒श्व॒ऽवि॒दम् । अ॒मूरम् । सः । नः । य॒क्षत् । दे॒व॒ऽता॒ता । य॒जी॒यान् ।
रा॒ये । वा॒जा॒य । व॒न॒ते । म॒घा॒नि ॥ १ ॥ प्र । ते । अ॒ग्ने । ह॒वि॒ष्म॒तीः ।
इ॒य॒मि॒ । अ॒च्छ । सु॒द्यु॒न्नाम् । रा॒ति॒नीम् । घृ॒ता॒चीम् । प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् ।
दे॒व॒ऽता॒तिम् । उ॒रा॒णः । स॒म् । रा॒ति॒ऽभिः । व॒सु॒ऽभिः । य॒ज्ञम् । अ॒श्रे॒त् ॥ २ ॥
सः । ते॒जी॒य॒सा । म॒न॒सा । त्वा॒ऽऊ॒तः । उ॒त । शि॒क्ष । सु॒ऽअ॒प॒त्य॒स्य॑ ।
शि॒क्षोः । अ॒ग्ने । रा॒यः । नृ॒ऽत॒म॒स्य॑ । प्र॒ऽभू॒तौ । भू॒या॒म । ते । सु॒ऽस्तु॒-
त॒यः । च । व॒स्वः ॥ ३ ॥ भू॒री॒णि । हि । त्वे इ॒ति॑ । द॒धि॒रे । अ॒नी॒का ।
अ॒ग्ने । दे॒व॒स्य॑ । य॒ज्य॒वः । ज॒ना॒सः । सः । आ । ब॒ह । दे॒व॒ऽता॒तिम् ।
य॒वि॒ष्ट । श॒र्धेः । यत् । अ॒द्य । दि॒व्यम् । य॒जा॒सि ॥ ४ ॥ यत् । त्वा ।
हो॒ता॒रम् । अ॒न॒ज॒न् । मि॒ये॒धे । नि॒ऽसा॒द॒य॒न्तः । य॒ज॒था॒य॑ । दे॒वाः । सः ।
त्वम् । नः । अ॒ग्ने । अ॒वि॒ता । इ॒ह । बो॒धि । अ॒धि । श्र॒वा॒सि । धे॒हि ।
नः । त॒नू॒षु ॥ ५ ॥

III. 20.

अ॒ग्निम् । उ॒ष॒सम् । अ॒श्वि॒ना । द॒धि॒ऽक्राम् । वि॒ऽउ॒ष्टि॒षु । ह॒व॒ते ।
व॒ह्निः । उ॒क्थैः । सु॒ऽज्यो॒ति॒षः । नः । शृ॒ण्व॒न्तु । दे॒वाः । स॒ऽजो॒ष॒सः ।
अ॒ध्व॒रम् । वा॒व॒शा॒नाः ॥ १ ॥ अ॒ग्ने । त्री । ते । वा॒जि॒ना । त्री । स॒घ॒ऽ-
स्था॑ । ति॒स्रः । ते । जि॒ह्वाः । अ॒त॒ऽजा॒त । पु॒र्वीः । ति॒स्रः । ऊँ इति॑ ।
ते । त॒न्वः । दे॒व॒ऽवा॒ताः । ता॒भिः । नः । पा॒हि । गि॒रः । अ॒प्र॒ऽ-

युच्छन् ॥ २ ॥ अग्ने । भूरीणि । तव । जातऽवेदः । देव । स्वधाऽवः ।
 अमृतस्य । नाम । याः । च । मायाः । मायिनाम् । विश्वम्ऽहन्व । त्वे
 इति । पूर्वीः । सम्ऽदधुः । पृष्ठबन्धो इति पृष्ठऽबन्धो ॥ ३ ॥ अग्निः ।
 नेता । भगःऽहव । चितीनाः । दैवीनाम् । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतऽवा ।
 सः । वृत्रऽहा । सनयः । विश्वऽवेदाः । पर्षत् । विश्वा । अति । दुःऽ-
 इता । गृणन्तम् ॥ ४ ॥ दधिऽक्राम् । अग्निम् । उपसम् । च । देवीम् ।
 रुद्रऽति । सवितारम् । च । देवम् । अश्विना । मित्रावरुणा । भगम् ।
 च । वसन् । रुद्रान् । आदित्यान् । इह । हुवे ॥ ५ ॥

III. 21.

इमम् । नः । यज्ञम् । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । जातऽ-
 वेदः । जुषस्व । स्तोकानाम् । अग्ने । मेदसः । घृतस्य । होतरिति ।
 प्र । अशान् । प्रथमः । निऽसद्य ॥ १ ॥ घृतऽवन्तः । पावक । ते ।
 स्तोकाः । श्रोतन्ति । मेदसः । स्वऽधर्मन् । देवऽवीतये । श्रेष्ठम् । नः ।
 धेहि । वार्यम् ॥ २ ॥ तुभ्यम् । स्तोकाः । घृतऽश्चुतः । अग्ने ।
 विप्राय । सन्त्य । ऋषिः । श्रेष्ठः । सम् । इध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽअ-
 विता । मव ॥ ३ ॥ तुभ्यम् । श्रोतन्ति । अग्निगो इत्यग्निऽगो ।
 शचीऽवः । स्तोकासः । अग्ने । मेदसः । घृतस्य । कविऽशस्तः । बृहता ।
 भानुना । आ । अगाः । हव्या । जुषस्व । मेधिर ॥ ४ ॥ ओर्जिष्ठम् ।
 ते । मध्यतः । मेदः । उत्ऽमृतम् । प्र । ते । वयम् । ददामहे ।
 श्रोतन्ति । ते । वसोऽइति । स्तोकाः । अग्नि । त्वचि । प्रति । तान् ।
 देवऽशः । विहि ॥ ५ ॥

III. 22

अ॒यम् । सः । अ॒ग्निः । य॒स्मिन् । सोम॑म् । इन्द्रः । सु॒तम् । द॒धे ।
ज॒ठरे । वा॒व॒शानः । स॒हस्रि॑णम् । वा॒जम् । अ॒त्यम् । न । स॒प्तिम् । स॒स॒-
वा॒न् । सन् । स्तू॒य॒से । जा॒त॒वे॒दः ॥ १ ॥ अ॒ग्ने । यत् । ते । दि॒वि ।
व॒र्चः । पृ॒थि॒व्याम् । यत् । ओष॑धीषु । अ॒प्सु । आ । य॒ज॒त्र । येन॑ ।
अ॒न्तरि॑चम् । उ॒रु । आ॒स्त॒तन्थ॑ । त्वे॒षः । सः । भा॒नुः । अ॒र्णवः ।
नृ॒चक्ष॑ः ॥ २ ॥ अ॒ग्ने । दि॒वः । अ॒र्णम् । अ॒च्छ । जि॒गा॒सि । अ॒च्छ ।
दे॒वान् । ऊ॒चि॒षे । धि॒ष्ण्याः । ये । याः । रो॒च॒ने । प॒र॒स्तात् । सूर्य॑स्य ।
याः । च । अ॒व॒स्तात् । उ॒प॒स॒तिष्ठ॑न्ते । आपः ॥ ३ ॥ पु॒री॒ष्या॑सः ।
अ॒ग्नयः॑ । प्र॒व॒णेभिः॑ । स॒जोष॑सः । जुष॑न्ताः । य॒ज्ञम् । अ॒दु॒हः । अ॒न॒-
मी॒वाः । इषः । म॒हीः ॥ ४ ॥ इ॒ळा॒म् । अ॒ग्ने । पु॒रु॒दं॒सम् । स॒निम् ।
गोः । श॒श्व॒त्स॒तम् । ह॒व॒मा॒नाय॑ । सा॒ध । स्यात् । नः । सु॒नुः । त॒नयः॑ ।
वि॒जा॒ऽवा । अ॒ग्ने । सा । ते । सु॒ऽम॒तिः । भू॒तु । अ॒स्मे इति॑ ॥ ५ ॥

III. 23.

निः॒ऽम॒थितः॑ । सु॒ऽर्धितः॑ । आ । स॒ध॒ऽस्थे॑ । यु॒वा । क॒विः । अ॒ध्व॒-
र॒स्य । प्र॒ऽने॒ता । जूर्य॑त्सु । अ॒ग्निः । अ॒ज॒रः । व॒नेषु॑ । अ॒त्र । द॒धे ।
अ॒मृ॒तम् । जा॒त॒वे॒दाः ॥ १ ॥ अ॒म॒न्थि॑ष्टाम् । भा॒र॒ता । रे॒वत् । अ॒ग्निम् ।
दे॒व॒ऽश्र॑वाः । दे॒व॒ऽवा॒तः । सु॒द॒क्षम् । अ॒ग्ने । वि । प॒द॒य । बृ॒ह॒ता ।
अ॒भि । रा॒या । इ॒षाम् । नः । ने॒ता । भ॒व॒तात् । अ॒नु । दू॒न् ॥ २ ॥
द॒श । क्षि॑पः । पू॒र्व्यम् । सी॒म् । अ॒जी॒जन॑न् । सु॒जा॒तम् । मा॒तृषु॑ ।
प्रि॒यम् । अ॒ग्निम् । स्तु॒हि । दै॒व॒ऽवा॒तम् । दे॒व॒ऽश्र॑वः । यः । ज॒ना॒नाम् ।
अ॒स॒त् । व॒शी ॥ ३ ॥ नि । त्वा । द॒धे । व॒रे । आ । पृ॒थि॒व्याः ।

इ॒ळायाः । प॒दे । सु॒दि॒न॒ऽत्वे । अ॒ह्ना॒म् । दृ॒ष॒त्स्व॒त्याम् । मा॒नु॒षे । आ॒प॒
या॒याम् । सर॑स्वत्याम् । रे॒वत् । अ॒ग्ने । दि॒दी॒हि ॥ ४ ॥ इ॒ळा॒म् । अ॒ग्ने ।
पु॒रु॒ऽदं॒सम् । स॒निम् । गोः । श॒श्व॒त्स्व॒त॒मम् । ह॒व॒मा॒नाय । सा॒ध॒ ।
स्यात् । नः । स॒नुः । त॒न॒यः । वि॒जा॒ऽवा । अ॒ग्ने । सा । ते । सु॒ऽम॒तिः ।
भू॒तु । अ॒स्मे इति ॥ ५ ॥

III. 24.

अ॒ग्ने । स॒ह॒स्व । पृ॒त॒नाः । अ॒भि॒ऽमा॒तीः । अ॒प । अ॒स्य । दु॒स्तरः ।
तर॑न् । अ॒रा॒तीः । वर्चः । घाः । य॒ज्ञ॒ऽवा॒ह॒से ॥ १ ॥ अ॒ग्ने । इ॒ळा ।
सम् । इ॒ज्य॒से । वी॒ति॒ऽहो॒त्रः । अ॒म॒र्त्यः । जु॒ष॒स्व । सु । नः । अ॒ध्व॒
रम् ॥ २ ॥ अ॒ग्ने । द्यु॒म्ने॒न । जा॒गृ॒वे । स॒ह॒सः । स॒नो इति । आ॒ऽहु॒त ।
आ । इ॒दम् । ब॒र्हिः । स॒दः । म॒म ॥ ३ ॥ अ॒ग्ने । वि॒श्वे॒भिः । अ॒ग्नि॒ऽभिः ।
दे॒वे॒भिः । म॒ह॒य । गि॒रः । य॒ज्ञे॒षु । ये । ऊँ इति । चा॒य॒वः ॥ ४ ॥
अ॒ग्ने । दाः । दा॒शु॒षे । र॒यिम् । वी॒र॒ऽव॒न्त॒म् । परी॑णसम् । शि॒शी॒हि ।
नः । स॒नु॒ऽम॒तः ॥ ५ ॥

III. 25.

अ॒ग्ने । दि॒वः । स॒नुः । अ॒सि । अ॒ऽर्च॑ताः । त॒ना । पृ॒थि॒व्याः ।
उ॒त । वि॒श्व॒ऽवे॒दाः । ऋ॒ध॒क् । दे॒वान् । इ॒ह । य॒ज्ञ । चि॒क्त्वि॒वः ॥ १ ॥
अ॒ग्निः । स॒नो॒ति । वी॒र्या॑णि । वि॒द्वान् । स॒नो॒ति । वा॒ज॒म् । अ॒मृ॒ता॒य ।
भू॒ष॒न् । सः । नः । दे॒वान् । आ । इ॒ह । व॒ह । पु॒रु॒चो इति पु॒रु॒ऽक्षो ॥ २ ॥
अ॒ग्निः । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी इति । वि॒श्व॒ज॒न्ये इति वि॒श्व॒ऽज॒न्ये । आ । भा॒ति ।
दे॒वी इति । अ॒मृ॒ते इति । अ॒मूरः । क्ष॒य॒न् । वा॒जैः । पु॒रु॒ऽच॒न्द्रः । न॒मः॒
ऽभिः ॥ ३ ॥ अ॒ग्ने । इ॒न्द्रः । च । दा॒शु॒षः । दुरो॑णे । सु॒त॒ऽव॒तः ।

य॒ज्ञम् । इ॒ह । उ॒र्ष । या॒तम् । अ॒म॒र्ध॒न्ता । सो॒म॒ऽपे॒याय । दे॒वा ॥ ४ ॥
 अ॒ग्ने । अ॒पाम् । स॒म् । इ॒ध्य॒से । दुरो॒णे । नि॒त्यः । स॒नो इति॑ । स॒ह॒सः ।
 जा॒त॒ऽवे॒दः । स॒ध॒ऽस्था॒नि । म॒ह॒य॒मानः । ऊ॒ती ॥ ५ ॥

III. 26.

वै॒श्वा॒न॒रम् । म॒न॒सा । अ॒ग्निम् । नि॒ऽचा॒र्य्य । ह॒वि॒ष्म॒न्तः । अ॒नु॒ऽ-
 स॒त्यम् । स्वः॒ऽवि॒दम् । सु॒ऽदा॒नुम् । दे॒वम् । र॒थि॒रम् । व॒सु॒ऽध॒वः । गीः-
 ऽभिः । र॒ण्वम् । कु॒शि॒का॒सः । ह॒वा॒म॒हे ॥ १ ॥ तम् । शु॒भ्रम् । अ॒ग्निम् ।
 अ॒व॒से । ह॒वा॒म॒हे । वै॒श्वा॒न॒रम् । मा॒त॒रि॒श्वा॒नम् । उ॒क्थ्य॑म् । बृ॒ह॒स्प॒तिः ।
 म॒नु॒षः । दे॒व॒ऽता॒तये॑ । वि॒प्रम् । श्रो॒ता॒रम् । अ॒ति॒थि॒म् । र॒घु॒ऽस्य॑दम् ॥ २ ॥
 अ॒श्वः । न । क्र॒न्दन् । ज॒नि॒ऽभिः । स॒म् । इ॒ध्य॒ते । वै॒श्वा॒न॒रः । कु॒शि॒-
 के॒भिः । यु॒गे॒ऽयु॒गे । सः । नः । अ॒ग्निः । सु॒ऽवी॒र्य्यम् । सु॒ऽअ॒श्व्य॑म् ।
 द॒घा॒तु । र॒त्नम् । अ॒मृ॒ते॒षु । जा॒गृ॒विः । ॥ ३ ॥ प्र । य॒न्तु । बा॒जाः ।
 त॒वि॒षी॒भिः । अ॒ग्नयः॑ । शु॒भे । स॒म्ऽमि॑श्लाः । पृ॒ष॒तीः । अ॒यु॒क्ष॒त । बृ॒ह॒त्-
 उ॒क्षः । म॒रु॒तः । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः । प्र । वे॒प॒य॒न्ति । प॒र्व॒ता॒न् । अ॒दा॒भ्याः ॥ ४ ॥
 अ॒ग्नि॒ऽअ॒ग्नयः॑ । म॒रु॒तः । वि॒श्व॒ऽकु॒ष्टयः॑ । आ । त्वे॒षम् । उ॒ग्रम् । अ॒वः ।
 ई॒म॒हे । व॒यम् । ते । स्वा॒नि॒नः । रु॒द्रि॒याः । व॒र्ष॒ऽनि॒र्नि॒जः । सि॒ंहाः । न ।
 हे॒ष॒ऽक्र॒तवः॑ । सु॒ऽदा॒न॒वः ॥ ५ ॥ व्रा॒तम्॒ऽव्रा॒तम् । ग॒णम्॒ऽग॒णम् । सु॒श-
 स्ति॒ऽभिः । अ॒ग्नेः । भा॒मम् । म॒रु॒ताम् । ओ॒जः । ई॒म॒हे । पृ॒ष॒त्॒ऽअ॒श्वा॒सः ।
 अ॒न॒व॒अ॒ऽरा॒ध॒सः । ग॒न्ता॒रः । य॒ज्ञम् । वि॒दथे॑षु । धी॒राः ॥ ६ ॥ अ॒ग्निः ।
 अ॒सि । ज॒न्म॒ना । जा॒त॒ऽवे॒दाः । घृ॒तम् । मे । च॒क्षुः । अ॒मृ॒तम् । मे ।
 आ॒स॒न् । अ॒र्कः । त्रि॒ऽघा॒तुः । र॒ज॒सः । वि॒ऽमा॒नः । अ॒ज॒सः । घ॒र्मः ।
 ह॒विः । अ॒स्मि । ना॒म ॥ ७ ॥ त्रि॒ऽभिः । प॒वि॒त्रैः । अ॒पु॒पो॒त् । हि ।

अ॒र्कम् । ह॒दा । म॒तिम् । ज्योतिः । अ॒नु । प्र॒ज्जानन् । व॒र्षिष्ठम् । रत्नम् ।
 अ॒कृत । स्व॒धामिः । आत् । इत् । द्यावा॑पृथि॒वी इति । परि । अप॒-
 श्यत् ॥ ८ ॥ श॒तऽघोरम् । उत्सम् । अक्षी॑यमाणम् । वि॒पऽचितम् ।
 पि॒तरम् । वक्त्वा॑नाम् । मे॒लिम् । म॒दन्तम् । पि॒त्रोः । उ॒पऽस्थे । तम् ।
 रो॒दसी इति । पि॒पु॒तम् । स॒त्यऽवाचम् ॥ ९ ॥

III. 27.

प्र । वः । वा॒जाः । अ॒भिऽधवः । ह॒विष्मन्तः । घृ॒ताच्या । दे॒वान् ।
 जि॒गाति । सु॒म॒नऽयुः ॥ १ ॥ ई॒ळे । अ॒ग्निम् । वि॒पऽचितम् । गि॒रा ।
 य॒ज्ञस्य । सा॒धनम् । श्रु॒ष्टीऽवानम् । धि॒तऽवानम् ॥ २ ॥ अ॒ग्ने । श॒केम ।
 ते । व॒यम् । य॒मम् । दे॒वस्य । वा॒जिनः । अ॒ति । द्वे॒षांसि । त॒रेम ॥ ३ ॥
 स॒म्ऽइ॒ध्यमा॑नः । अ॒ध्वरे । अ॒ग्निः । पा॒वकः । ई॒ज्यः । शो॒चिऽकै॑शः ।
 तम् । ई॒महे ॥ ४ ॥ पृथु॑ऽपा॒जाः । अ॒म॒र्त्यः । घृ॒तऽनि॒र्निक् । सु॒ऽआ॒हुतः ।
 अ॒ग्निः । य॒ज्ञस्य । ह॒व्यऽवा॒ट् ॥ ५ ॥ तम् । स॒ऽबा॒धः । य॒तऽसु॒चः ।
 इ॒त्था । धि॒या । य॒ज्ञऽव॒न्तः । आ । च॒क्रुः । अ॒ग्निम् । उ॒तये ॥ ६ ॥
 हो॒ता । दे॒वः । अ॒म॒र्त्यः । पु॒रस्ता॑त् । ए॒ति । मा॒यया । वि॒दथा॑नि । प्र॒ऽ-
 चो॒दय॑न् ॥ ७ ॥ वा॒जी । वा॒जेषु । धी॒यते । अ॒ध्वरेषु । प्र । नी॒यते ।
 वि॒प्रः । य॒ज्ञस्य । सा॒धनः ॥ ८ ॥ धि॒या । च॒क्रे । व॒रे॒ण्यः । भू॒ताना॑म् ।
 गर्भ॑म् । आ । द॒धे । द॒धस्य । पि॒तरम् । त॒ना ॥ ९ ॥ नि । त्वा ।
 द॒धे । व॒रे॒ण्यम् । द॒धस्य । इ॒ळा । स॒हऽऽकृ॑त । अ॒ग्ने । सु॒ऽदी॒तिम् ।
 उ॒शिज॑म् ॥ १० ॥ अ॒ग्निम् । य॒न्तुर॑म् । अप॒ऽस्तुर॑म् । ऋ॒तस्य॑ । यो॒गे ।
 व॒नुषः । वि॒प्राः । वा॒जैः । स॒म् । इ॒न्ध॒ते ॥ ११ ॥ ऊ॒र्जः । न॒पात॑म् ।
 अ॒ध्वरे । दी॒दि॒ऽवा॑सम् । उ॒प । द्य॒वि । अ॒ग्निम् । ई॒ळे । क॒विऽऽकृ॑तुम् ॥ १२ ॥

ई॒ळ्ये॒न्यः । न॒म॒स्यः । ति॒रः । त॒र्मा॒सि । द॒र्श॒तः । स॒म् । अ॒ग्निः । इ॒ध्य॒ते ।
 वृ॒षा ॥ १३ ॥ वृ॒षो इति॑ । अ॒ग्निः । स॒म् । इ॒ध्य॒ते । अ॒श्वः । न । दे॒वऽ-
 वा॒ह॒नः । त॒म् । ह॒वि॒ष्म॒न्तः । ई॒ळ्ये॒ते ॥ १४ ॥ वृ॒ष॒ण॒म् । त्वा । व॒य॒म् ।
 वृ॒ष॒न् । वृ॒ष॒णः । स॒म् । इ॒धी॒म॒हि । अ॒ग्ने । दी॒र्घ॒त॒म् । बृ॒ह॒त् ॥ १५ ॥

III. 28.

अ॒ग्ने । जु॒ष॒स्व । नः । ह॒विः । पु॒रो॒ळा॒श॒म् । जा॒त॒ऽवे॒दः । प्रा॒तऽ-
 सा॒वे । धि॒या॒व॒सो इति॑ धि॒या॒ऽव॒सो ॥ १ ॥ पु॒रो॒ळाः । अ॒ग्ने । प॒च॒तः ।
 तु॒भ्य॒म् । वा । घ । परि॑ऽकृतः । त॒म् । जु॒ष॒स्व । य॒वि॒ष्ठ्य ॥ २ ॥
 अ॒ग्ने । वी॒हि । पु॒रो॒ळा॒श॒म् । आऽहु॑तम् । ति॒रऽअ॒ह्य॒म् । स॒ह॒सः ।
 स॒नुः । अ॒सि । अ॒ध्व॒रे । हि॒तः ॥ ३ ॥ मा॒घ्ये॒दि॒ने । स॒र्व॒ने । जा॒त॒ऽवे॒दः ।
 पु॒रो॒ळा॒श॒म् । इ॒ह । क॒वे । जु॒ष॒स्व । अ॒ग्ने । य॒ह्य॒स्य । त॒व । भा॒गऽ-
 धे॒य॒म् । न । प्र । मि॒न॒न्ति । वि॒द॒थे॒षु । धी॒राः ॥ ४ ॥ अ॒ग्ने । तृ॒ती॒ये ।
 स॒र्व॒ने । हि । का॒नि॒षः । पु॒रो॒ळा॒श॒म् । स॒ह॒सः । स॒नो इति॑ । आऽहु॑-
 तम् । अ॒थ । दे॒वेषु॑ । अ॒ध्व॒र॒म् । वि॒प॒न्य॒या । घाः । र॒त्न॑ऽव॒न्त॒म् । अ॒मृ॒-
 ते॒षु । जा॒गृ॒वि॒म् ॥ ५ ॥ अ॒ग्ने । वृ॒घा॒नः । आऽहु॑तिम् । पु॒रो॒ळा॒श॒म् ।
 जा॒त॒ऽवे॒दः । जु॒ष॒स्व । ति॒रऽअ॒ह्य॒म् ॥ ६ ॥

III. 29.

अ॒स्ति । इ॒द॒म् । अ॒धि॒ऽम॒न्य॒न॒म् । अ॒स्ति । प्र॒ऽज॒न॒न॒म् । कृ॒त॒म् ।
 ए॒ता॒म् । वि॒ष्प॒ती॒म् । आ । भ॒र । अ॒ग्नि॒म् । म॒न्या॒म् । पु॒र्व॒ऽथा ॥ १ ॥
 अ॒र॒ण्योः । निऽहि॑तः । जा॒त॒ऽवे॒दाः । गर्भैः॑ऽइ॒व । सु॒ऽर्धितः । गर्भि॑णीषु ।
 दि॒वेऽदि॒वे । ई॒ड्यः । जा॒गृ॒व॒त्ऽग्निः । ह॒वि॒ष्म॒त्ऽग्निः । म॒नु॒जे॒तिः ।
 अ॒ग्निः ॥ २ ॥ उ॒त्ता॒ना॒या॒म् । अ॒व । भ॒र । चि॒कि॒त्वा॒न् । स॒द्यः । प्र॒ऽ-

वी॒ता । वृ॒षण॑म् । ज॒जान॑ । अ॒रु॒षऽस्तू॑पः । रु॒शत् । अ॒स्य । पा॒जः ।
 इ॒ळा॒याः । पु॒त्रः । व॒युने॑ । अ॒ज॒निष्ट॑ ॥ ३ ॥ इ॒ळा॒याः । त्वा । प॒दे ।
 व॒यम् । ना॒भा । पृ॒थि॒व्याः । अ॒ग्नि॑ । जा॒त॒ऽवे॒दः । नि । धी॒म॒हि । अ॒ग्ने ।
 ह॒व्याय॑ । वो॒ळ्हे ॥ ४ ॥ म॒न्य॒त । न॒रः । क॒वि॒म् । अ॒द्व॒य॒न्त॒म् । प्रऽ-
 चै॒त॒स॒म् । अ॒मृ॒त॒म् । सु॒प्र॒ती॒क॒म् । य॒ज्ञ॒स्य॑ । के॒तु॒म् । प्र॒थ॒म॒म् । पु॒र॒स्तात् ।
 अ॒ग्नि॒म् । न॒रः । ज॒न॒य॒त । सु॒ऽशे॒व॒म् ॥ ५ ॥ य॒दि । म॒न्य॒न्ति॑ । बा॒हुऽ-
 भिः । वि । रो॒च॒ते । अ॒श्वः । न । वा॒जी । अ॒रु॒षः । व॒नेषु॑ । आ । चि॒त्रः ।
 न । या॒म॒न् । अ॒श्वि॒नोः । अ॒नि॒ऽवृ॒तः । परि॑ । वृ॒ण॒क्ति॑ । अ॒श्मे॒नः ।
 तृ॒णा । द॒हे॒न् ॥ ६ ॥ जा॒तः । अ॒ग्निः । रो॒च॒ते । चे॒कि॒तानः॑ । वा॒जी ।
 वि॒प्रः । क॒वि॒ऽश॒स्तः । सु॒ऽदा॒नुः । य॒म् । दे॒वा॒सः । ई॒ड्य॑म् । वि॒श्व॒ऽवि॒-
 द॑म् । ह॒व्य॒ऽवा॒ह॒म् । अ॒द॒धुः । अ॒ध्व॒रेषु॑ ॥ ७ ॥ सी॒द । हो॒त॒रि॒ति॑ ।
 स्वे । ऊँ इति॑ । लो॒के । चि॒कि॒त्वान् । सा॒द॒य॑ । य॒ज्ञ॒म् । सु॒ऽकृ॒त॒स्य॑ ।
 यो॒नौ । दे॒व॒ऽअ॒वीः । दे॒वान् । ह॒वि॒षा । य॒जा॒सि॑ । अ॒ग्ने । बृ॒ह॒त् । य॒ज॒-
 माने॑ । व॒यः । धाः ॥ ८ ॥ कृ॒णो॑त् । धू॒म॒म् । वृ॒षण॑म् । स॒खा॒यः ।
 अ॒स॒ह॒न्तः । इ॒त॒न॒ । वा॒ज॒म् । अ॒च्छ॑ । अ॒य॒म् । अ॒ग्निः । पृ॒त॒ना॒षाट् ।
 सु॒ऽवी॒रः । ये॒न॒ । दे॒वा॒सः । अ॒स॒ह॒न्त॑ । द॒स्यु॑न् ॥ ९ ॥ अ॒य॒म् । ते ।
 यो॒निः । ऋ॒त्वि॒यः । य॒तः । जा॒तः । अ॒रो॒च॒थाः । त॒म् । जा॒न॒न् । अ॒ग्ने ।
 आ । सी॒द । अ॒थ॑ । नः । व॒र्ध॒य॑ । गि॒रः ॥ १० ॥ त॒नूऽन॑पात् ।
 उ॒च्य॑ते । गर्भैः । आ॒सुरः । न॒रा॒शंसः॑ । म॒व॒ति॑ । यत् । वि॒ऽजा॒य॒ते॑ ।
 मा॒त॒रि॒श्वा । यत् । अ॒मि॒मी॒त॑ । मा॒त॒रि॑ । वा॒त॒स्य॑ । सर्गैः । अ॒म॒व॒त् ।
 स॒मी॒मि॒षि ॥ ११ ॥ सु॒निऽम॑था । निऽम॑थितः । सु॒ऽनि॒धा । निऽहि॑तः ।
 क॒विः । अ॒ग्ने । सु॒ऽअ॒ध्व॒रा । कृ॒णु॑ । दे॒वान् । दे॒व॒ऽय॒ते॑ । य॒ज ॥ १२ ॥

अजीजनन् । अमृतम् । मर्त्यैः । अस्त्रेमाणम् । तरणिम् । वीळुज्जम्भम् ।
 दश । स्वसारः । अग्रवः । समुद्भीचीः । पुमांसम् । जातम् । अभि ।
 सम् । रमन्ते ॥ १३ ॥ प्र । सप्तहोता । सनकात् । अरोचत । मातुः ।
 उपस्थे । यत् । अशोचत् । ऊर्ध्वानि । न । नि । मिषति । सुऽरण्यः ।
 दिवेऽदिवे । यत् । अहरस्य । जठरात् । अजायत ॥ १४ ॥ अमित्रऽ-
 युधः । मरुताम्ऽइव । प्रऽयाः । प्रथमऽजाः । ब्रह्मणः । विश्वम् । इत् ।
 विदुः । द्युम्नऽवत् । ब्रह्म । कुशिकासः । आ । ईरिरे । एकऽएकः ।
 दमे । अग्निम् । सम् । ईधिरे ॥ १५ ॥ यत् । अध । त्वा । प्रऽयति ।
 यज्ञे । अग्निन् । होतरिति । चिकित्वः । अवृणीमहि । इह । ध्रुवम् ।
 अयाः । ध्रुवम् । उत । अशमिन्नाः । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि ।
 सोमम् ॥ १६ ॥

III. 30.

इच्छन्ति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुन्वन्ति । सोमम् ।
 दधति । प्रयांसि । तितिक्षन्ते । अभिऽशस्तिम् । जनानाम् । इन्द्र । त्वत् ।
 आ । कः । चन । हि । प्रऽकेतः ॥ १ ॥ न । ते । दूरे । परमा । चित् ।
 रजौसि । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । हरिऽम्याम् । स्थिराय ।
 वृष्णे । सर्वना । कृता । इमा । युक्ताः । ग्रावाणः । समुद्भूताने ।
 अग्नौ ॥ २ ॥ इन्द्रः । सुऽशिप्रः । मघऽवा । तरुवः । महाऽव्रातः ।
 तुविऽकूर्मिः । अथवा । यत् । उग्रः । धाः । बाधितः । मर्त्येषु ।
 क । त्या । ते । वृषम् । वीर्याणि ॥ ३ ॥ त्वम् । हि । स्म । व्यव-
 यन् । अच्युतानि । एकः । वृत्रा । चरसि । जिघ्रमानः । तव । द्यावा-
 पृथिवी इति । पर्वतासः । अनु । व्रतार्य । निमिताऽइव । तस्थुः ॥ ४ ॥

उ॒त । अ॒मये । पु॒रु॒ऽहू॒त । श्र॒वः॒ऽभिः । ए॒कः । दृ॒ळ्ढ॒म् । अ॒व॒दः ।
 वृ॒त्र॒ऽहा । सन् । इ॒मे इति॑ । चि॒त् । इ॒न्द्र । रो॒द॒सी इति॑ । अ॒पा॒रे इति॑ ।
 यत् । स॒म्ऽगृ॒भ्णाः । म॒घ॒ऽव॒न् । का॒शिः । इत् । ते ॥ ५ ॥ प्र । सु ।
 ते । इ॒न्द्र । प्र॒ऽव॒ता । ह॒रि॒ऽभ्याम् । प्र । ते । व॒ज्रः । प्र॒ऽमृ॒णन् ।
 ए॒तु । श॒त्रून् । ज॒हि । प्र॒ती॒चः । अ॒नू॒चः । प॒रा॒चः । वि॒श्वम् । स॒त्यम् ।
 कृ॒णु॒हि । वि॒ष्टम् । अ॒स्तु ॥ ६ ॥ य॒ज्ञैः । घा॒युः । अ॒द॒घाः । म॒र्त्या॒य ।
 अ॒भ॒क्तम् । चि॒त् । भ॒ज॒ते । गे॒ह्यम् । सः । भ॒द्रा । ते । इ॒न्द्र । सु॒ऽम॒तिः ।
 घृ॒ता॒ची । स॒ह॒स्र॑ऽदा॒ना । पु॒रु॒ऽहू॒त । रा॒तिः ॥ ७ ॥ स॒ह॒ऽदा॒नुम् । पु॒रु॒ऽहू॒त ।
 चि॒य॒न्त॑म् । अ॒ह॒स्तम् । इ॒न्द्र । स॒म् । पि॒ण॒क् । कु॒णा॒रुम् । अ॒भि ।
 वृ॒त्रम् । वर्ध॑मानम् । पि॒या॒रुम् । अ॒पा॒द॑म् । इ॒न्द्र । त॒व॒सा । ज॒घ॒न्थ ॥ ८ ॥
 नि । सा॒म॒नाम् । इ॒षि॒राम् । इ॒न्द्र । भूमि॑म् । म॒हीम् । अ॒पा॒राम् । स॒द॒ने ।
 स॒स॒त्थ । अ॒स्त॑भ्रात् । द्याम् । वृ॒ष॒भः । अ॒न्त॒रि॑चम् । अ॒र्ष॑न्तु । आ॒पः ।
 त्व॒या । इ॒ह । प्र॒ऽसू॒ताः ॥ ९ ॥ अ॒ला॒तृ॒णः । व॒लः । इ॒न्द्र । व॒ज्रः ।
 गोः । पु॒रा । ह॒न्तोः । भ॒य॒मा॒नः । वि । आ॒र । सु॒ऽगा॒न् । प॒थः ।
 अ॒कृ॒णो॒त् । निः॒ऽअ॒ज्ञे । गाः । प्र । आ॒व॒न् । वा॒णीः । पु॒रु॒ऽहू॒तम् ।
 घ॒म॒न्तीः ॥ १० ॥ ए॒कः । द्वे इति॑ । व॒सु॑मती इति॑ व॒सु॑ऽमती । स॒मी॒ची
 इति॑ स॒म्ऽई॒ची । इ॒न्द्रः । आ । प॒ग्रौ । पृ॒थि॒वीम् । उ॒त । द्याम् । उ॒त ।
 अ॒न्त॒रि॑क्षात् । अ॒भि । नः । स॒म्ऽई॒के । इ॒षः । र॒थीः । स॒ऽयु॒जः । शूर॑ ।
 श॒ा॒जा॒न् ॥ ११ ॥ दि॒शः । सूर्यः॑ । न । मि॒ना॒ति । प्र॒ऽदि॒ष्टाः । दि॒वे॒ऽ
 दि॒वे । ह॒र्य॑श्च॒ऽप्र॒सू॒ताः । स॒म् । यत् । आ॒न॒ट् । अ॒ध्व॒नः । आ॒त् । इत् ।
 अ॒श्वैः । वि॒ऽमो॒च॒नम् । कृ॒णु॒ते । तत् । तु । अ॒स्य ॥ १२ ॥ दि॒दृ॒क्ष॒न्ते ।
 उ॒ष॒सः । या॒म॒न् । अ॒क्तोः । वि॒व॒स्व॒न्तः । म॒हि । चि॒त्रम् । अ॒नी॒कम् ।

विश्वे । जानन्ति । महिना । यत् । आ । अगात् । इन्द्रस्य । कर्म ।
 सुकृता । पुरुषि ॥ १३ ॥ महि । ज्योतिः । निऽहितम् । वक्षणासु ।
 आमा । पक्षम् । चरति । विभ्रती । गौः । विश्वम् । स्वाब् । सम्-
 भृतम् । उन्नियायाः । यत् । सीम् । इन्द्रः । अर्द्धात् । भोजनाय ॥ १४ ॥
 इन्द्र । दृष्ट्वा । यामऽकोशाः । अभूवन् । यज्ञाय । शिन् । गृणते ।
 सखिऽभ्यः । दुःऽमायवः । दुःऽएवाः । मर्त्यासिः । निषङ्गिणः । रिपवः ।
 हन्त्वांसः ॥ १५ ॥ सम् । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अमित्रैः । जहि ।
 नि । एषु । अशनिम् । तपिष्ठाम् । वृश्च । ईम् । अधस्तात् । वि । रुज ।
 सहस्व । जहि । रक्षः । मघऽवन् । रन्धयस्व ॥ १६ ॥ उत् । बृह ।
 रक्षः । सहऽमूलम् । इन्द्र । वृश्च । मध्यम् । प्रति । अग्रम् । शृणीहि ।
 आ । कीवतः । सलल्लकः । चकर्थ । ब्रह्मऽद्विषे । तपुषिम् । हेतिम् ।
 अस्य ॥ १७ ॥ स्वस्तये । वाजिऽभिः । च । प्रनेतरिति । प्रऽनेतः ।
 सम् । यत् । महीः । इषः । आऽसत्ति । पूर्वीः । रायः । वन्तारः ।
 बृहतः । स्याम । असे इति । अस्तु । भगः । इन्द्र । प्रजाऽवान् ॥ १८ ॥
 आ । नः । भर । भगम् । इन्द्र । द्युऽमन्तम् । नि । ते । देष्णस्य ।
 धीमहि । प्रऽरेके । ऊर्वऽइव । पप्रथे । कामः । असे इति । तम् । आ ।
 पृण । वसुऽपते । वसूनाम् ॥ १९ ॥ इमम् । कामम् । मन्दय । गोभिः ।
 अश्वैः । चन्द्रऽवता । राघसा । पप्रथः । च । स्वऽयवः । मतिऽभिः ।
 तुभ्यम् । विप्राः । इन्द्राय । बाह्वः । कुशिकासः । अक्रन् ॥ २० ॥ आ ।
 नः । गोत्रा । दर्दहि । गोऽपते । गाः । सम् । अस्मभ्यम् । सनयः ।
 यन्तु । वाजाः । दिवक्षाः । असि । वृषम् । सत्यऽनुष्मः । अस्मभ्यम् ।
 सु । मघऽवन् । बोधि । गोऽदाः ॥ २१ ॥ शुनम् । हुवेम् । मघऽवा-

नम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । मेरे । नृत्तमम् । वाजससातौ । शृण्वन्तम् ।
 उग्रम् । ऊतये । समत्सु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्जितम् ।
 धनानाम् ॥ २२ ॥

III. 31.

शासत् । वह्निः । दुहितुः । नृत्यम् । गात् । विद्वान् । क्रतस्य ।
 दीर्घितिः । सपर्यन् । पिता । यत्र । दुहितुः । सेकम् । ऋञ्जन् । सम् ।
 शग्म्येन । मनसा । दधन्वे ॥ १ ॥ न । जामये । तान्वः । रिक्थम् ।
 अरैक् । चकार । गर्भम् । सनितुः । निऽधानम् । यदि । मातरः ।
 जनयन्त । वह्निम् । अन्यः । कर्ता । सुऽकृतोः । अन्यः । ऋधन् ॥ २ ॥
 अग्निः । जज्ञे । जुह्वा । रेजमानः । महः । पुत्रान् । अरुषस्य । प्रस्यच्चै ।
 महान् । गर्भः । महि । आ । जातम् । एषाम् । मही । प्रऽवृत् । हरिऽ-
 अश्वस्य । यज्ञैः ॥ ३ ॥ अग्नि । जैत्रीः । असचन्त । स्पृधानम् । महि ।
 ज्योतिः । तमसः । निः । अजानन् । तम् । जानतीः । प्रति । उत् ।
 आयन् । उषसः । पतिः । गवाम् । अमवत् । एकः । इन्द्रः ॥ ४ ॥
 वीळौ । सतीः । अग्नि । धीराः । अतृन्दन् । प्राचा । अहिन्वन् ।
 मनसा । सप्त । विप्राः । विश्वाम् । अविन्दन् । पथ्याम् । ऋतस्य ।
 प्रऽजानन् । इत् । ता । नमसा । आ । विवेश ॥ ५ ॥ विदत् । यदि ।
 सरमा । रुग्णम् । अद्रेः । महि । पार्थः । पूर्यम् । सध्रयक् । करिति
 कः । अग्रम् । नयत् । सुऽपदी । अक्षराणाम् । अच्छ । रवम् । प्रथमा ।
 जानती । गात् ॥ ६ ॥ अगच्छत् । ऊँ इति । विप्रस्तमः । साखिऽयन् ।
 अद्वदयत् । सुऽकृते । गर्भम् । अद्रिः । ससान । मर्यः । युवऽभिः ।
 मस्य- । अथ । अमवत् । अङ्गिराः । सद्यः । अर्चन् ॥ ७ ॥ सतऽ-

सतः । प्र॒ति॒ऽमानम् । पु॒रः॒ऽभूः । वि॒श्वा । वे॒द । ज॒र्निम । ह॒न्ति ।
 शु॒ष्णम् । प्र । नः । दि॒वः । प॒दऽवीः । ग॒व्युः । अ॒र्चन् । स॒खा । स॒खीन् ।
 अ॒मु॒ञ्चत् । निः । अ॒व॒द्यात् ॥ ८ ॥ नि । ग॒व्य॒ता । म॒न॒सा । से॒दुः । अ॒र्कैः ।
 उ॒षा॒जाः । अ॒मृत॒ऽत्वार्य । गा॒तुम् । इ॒दम् । चि॒त् । नु । स॒दनम् ।
 भू॒रि । ए॒षाम् । ये॒न । मा॒सान् । अ॒सि॒सा॒सन् । ऋ॒ते॒न ॥ ९ ॥ स॒म्ऽ-
 प॒श्य॒मा॒नाः । अ॒म॒दन् । अ॒भि । स्व॒म् । प॒यः । प्र॒त्न॒स्य । रे॒त॒सः ।
 दु॒धा॒नाः । वि । रो॒द॒सी इति । अ॒त॒प॒त् । घो॒षः । ए॒षाम् । जा॒ते । निः॒ऽ-
 स्था॒म् । अ॒द॒धुः । गो॒षु । वी॒रान् ॥ १० ॥ सः । जा॒तेभिः । वृ॒त्र॒ऽह्ना ।
 सः । इत् । ऊँ इति । ह॒व्यैः । उ॒त् । उ॒स्त्रि॒याः । अ॒सृ॒जत् । इ॒न्द्रः ।
 अ॒र्कैः । उ॒रु॒ची । अ॒सौ । घृ॒त॒ऽव॒त् । म॒र॒न्ती । म॒धु । स्वा॒न्न । दु॒दु॒हे ।
 जे॒न्या । गौः ॥ ११ ॥ पि॒त्रे । चि॒त् । च॒क्रुः । स॒दनम् । स॒म् । अ॒सौ ।
 म॒हि । त्वि॒षि॒ऽम॒त् । सु॒ऽकृ॒तः । वि । हि । रु॒यन् । वि॒ऽस्क॒न्नन्तः ।
 स्क॒म्भ॒नेन । ज॒र्नि॒त्री इति । आ॒सी॒नाः । ऊ॒र्ध्वम् । र॒म॒सम् । वि ।
 मि॒न्वन् ॥ १२ ॥ म॒ही । य॒दि । धि॒ष॒णा । शि॒श्र॒थे । घा॒त् । स॒द्यः॒ऽ-
 वृ॒धम् । वि॒ऽभ्वम् । रो॒द॒स्योः । गि॒रः । य॒सिन् । अ॒न॒व॒द्याः । स॒म्ऽई॒चीः ।
 वि॒श्वाः । इ॒न्द्रा॒य । त॒वि॒षीः । अ॒नु॒त्ताः ॥ १३ ॥ म॒हि । आ । ते ।
 स॒रु॒यम् । व॒श्मि । श॒क्तीः । आ । वृ॒त्र॒ऽघ्ने । नि॒ऽयु॒तः । य॒न्ति । पु॒र्वीः ।
 म॒हि । स्तो॒त्रम् । अ॒वः । आ । अ॒ग॒न्म । स॒रेः । अ॒सा॒कम् । सु । म॒घ॒ऽ-
 व॒न् । बो॒धि । गो॒पाः ॥ १४ ॥ म॒हि । शे॒त्रम् । पु॒रु । च॒न्द्रम् । वि॒वि॒द्वा॒न् ।
 आ॒त् । इत् । स॒खि॒ऽभ्यः । च॒र॒थम् । स॒म् । ऐ॒रत् । इ॒न्द्रः । नृ॒ऽभिः ।
 अ॒ज॒न॒त् । दी॒र्घा॒नः । सा॒कम् । स॒र्यम् । उ॒प॒स॒म् । गा॒तुम् । अ॒ग्निम् ॥ १५ ॥
 अ॒पः । चि॒त् । ए॒षः । वि॒ऽभ्वः । द॒म॒नाः । प्र । स॒घ्री॒चीः । अ॒सृ॒जत् ।

विश्वऽचन्द्राः । मध्वः । पुनानाः । कविऽभिः । पवित्रैः । दुऽभिः ।
 हिन्वन्ति । अक्तुऽभिः । धनुत्रीः ॥ १६ ॥ अनु । कृष्णे इति । वसुधिती
 इति वसुऽधिती । जिहाते इति । उभे इति । सूर्यस्य । मंहना । यजत्रे
 इति । परि । यत् । ते । माहिमानम् । वृजघ्नैः । सखायः । इन्द्र । काम्याः ।
 अजिप्याः ॥ १७ ॥ पतिः । भव । वृत्रऽहन् । सूनृतांनम् । गिराम् ।
 विश्वऽआयुः । वृषभः । वयऽधाः । आ । नः । गहि । सख्येभिः ।
 शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् ॥ १८ ॥ तम् ।
 अङ्गिरस्वत् । नर्मसा । सपर्यन् । नव्यम् । कृणोमि । सन्यसे । पुराऽ-
 जाम् । दुहः । वि । याहि । बहुलाः । अदेवीः । स्वऽरिति स्वः । च ।
 नः । मघऽवन् । सातये । धाः ॥ १९ ॥ मिहः । पावकाः । प्रऽवताः ।
 अभूवन् । स्वस्ति । नः । पिपृहि । पारम् । आसाम् । इन्द्र । त्वम् ।
 रथिरः । पाहि । नः । रिषः । मक्षुऽमक्षु । कृणुहि । गोऽजितः । नः ॥ २० ॥
 अदेदिष्ट । वृत्रऽहा । गोऽपतिः । गाः । अन्तरिति । कृष्णान् । अरुषैः ।
 धामेऽभिः । गात् । प्र । सूनृताः । दिशमानः । ऋतेन । दुरः । च ।
 विश्वाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ २१ ॥ शुनम् । हुवेम । मघऽ-
 वानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् ।
 उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । मन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ २२ ॥

III. 32.

इन्द्र । सोमम् । सोमऽपते । पिब । इमम् । माघ्येदिनम् । सवनम् ।
 चारु । यत् । ते । प्रऽग्रुथ्य । शिप्रे इति । मघऽवन् । ऋजीषिन् ।
 विऽग्रुथ्य । हरी इति । इह । मादयस्व ॥ १ ॥ गोऽआशिरम् । मन्थि-
 नेम् । इन्द्र । शुक्रम् । पिब । सोमम् । ररिम । ते । मदाय । ब्रह्मऽकृता ।

मारुतेन । गणेन । सजोषाः । रुद्रैः । तृपत् । आ । वृषस्व ॥ २ ॥
 ये । ते । शुष्मम् । ये । तविषीम् । अर्वर्धन् । अर्चन्तः । इन्द्र । मरुतः ।
 ते । ओजः । माध्यादिने । सवने । वज्रहस्त । पिब । रुद्रेभिः । स-
 गणः । सुशिश्र ॥ ३ ॥ ते । इत् । नु । अस्य । मधुस्रुत् । विविप्रे ।
 इन्द्रस्य । शर्धः । मरुतः । ये । आसन् । येभिः । वृत्रस्य । इषितः ।
 विवेद । अमर्मणः । मन्यमानस्य । मर्म ॥ ४ ॥ मनुष्वत् । इन्द्र । सर्व-
 नम् । जुषाणः । पिब । सोमम् । शश्वते । वीर्याय । सः । आ । ववृत्स्व ।
 हरिअश्च । यज्ञैः । सरण्युभिः । अपः । अर्णी । सिसर्षि ॥ ५ ॥
 त्वम् । अपः । यत् । ह । वृत्रम् । जघन्वान् । अत्यान्इव । प्र । असृजः ।
 सर्तवै । आजौ । शयानम् । इन्द्र । चरता । वधेन । वव्रिस्वांसम् ।
 परि । देवीः । अदेवम् ॥ ६ ॥ यजामः । इत् । नमसा । वृद्धम् ।
 इन्द्रम् । बृहन्तम् । ऋष्वम् । अजरम् । युवानम् । यस्य । प्रिये इति ।
 ममतुः । यज्ञियस्य । न । रोदसी इति । महिमानम् । ममाते इति ॥ ७ ॥
 इन्द्रस्य । कर्म । सुकृता । पुरुषि । व्रतानि । देवाः । न । मिनन्ति ।
 विश्वे । दाधार । यः । पृथिवीम् । द्याम् । उत । इमाम् । जजान ।
 सूर्यम् । उषसम् । सुदंसाः ॥ ८ ॥ अद्रोघ । सत्यम् । तव । तत् ।
 महिस्त्वम् । सद्यः । यत् । जातः । अपिबः । ह । सोमम् । न । द्यावः ।
 इन्द्र । तवसः । ते । ओजः । न । अहो । न । मासाः । शरदः ।
 वरन्त ॥ ९ ॥ त्वम् । सद्यः । अपिबः । जातः । इन्द्र । मदाय ।
 सोमम् । परमे । विओमन् । यत् । ह । द्यावापृथिवी इति । आ ।
 अविवेशीः । अथ । अमवः । पूर्यः । कारुधायाः ॥ १० ॥ अहन् ।
 अहिम् । परिश्रयानः । अर्णीः । ओजायमानम् । तुविज्जात । तव्यान् ।

न । ते । म॒हिऽत्त्वम् । अ॒नु । भ॒त् । अ॒घ । द्यौः । य॒त् । अ॒न्यया ।
 सि॒फ॒र्या । क्षा॒म् । अ॒व॒स्थाः ॥ ११ ॥ य॒ज्ञः । हि । ते । इ॒न्द्र । व॒र्ध॒नः ।
 भू॒त् । उ॒त । प्रि॒यः । सु॒तऽसो॒मः । मि॒येधः । य॒ज्ञेन । य॒ज्ञम् । अ॒व ।
 य॒ज्ञि॒यः । स॒न् । य॒ज्ञः । ते । व॒ज्रम् । अ॒हिऽह॒त्ये । आ॒व॒त् ॥ १२ ॥
 य॒ज्ञेन । इ॒न्द्रम् । अ॒व॒सा । आ । च॒क्रे । अ॒वाक् । आ । ए॒नम् ।
 सु॒भ्रा॒य । न॒व्य॒से । व॒वृ॒त्याम् । यः । स्तो॒मै॒भिः । व॒वृ॒धे । पू॒र्व्ये॒भिः ।
 यः । म॒ध्य॒मे॒भिः । उ॒त । नू॒त॒ने॒भिः ॥ १३ ॥ वि॒वेष । य॒त् । मा ।
 धि॒ष॒णा । ज॒जान । स्त॒वै । पु॒रा । पा॒र्या॒त् । इ॒न्द्रम् । अ॒ह्नः । अ॒ह॒सः ।
 य॒त्र । पी॒प॒र॒त् । य॒था । नः । ना॒वाऽइ॒व । या॒न्त॒म् । उ॒भ॒ये । ह॒व॒न्ते ॥ १४ ॥
 आऽपू॒र्णः । अ॒स्य । क॒ल॒शः । स्वा॒हा । से॒क्ताऽइ॒व । को॒शम् । सि॒सि॒चे ।
 पि॒ब॒ध्वै । स॒म् । ऊँ इति । प्रि॒याः । आ । अ॒व॒वृ॒त्रन् । म॒दा॒य । प्र॒ऽदा॒क्षि॒
 णि॒त् । अ॒भि । सो॒मा॒सः । इ॒न्द्रम् ॥ १५ ॥ न । त्वा । ग॒भी॒रः । पु॒रु॒ऽ
 हू॒त । सि॒न्धुः । न । अ॒द्र॒यः । परि । स॒न्तः । व॒र॒न्त । इ॒त्था । स॒खि॒ऽ
 म्यः । इ॒षि॒तः । य॒त् । इ॒न्द्र । आ । ह॒व्ह॒म् । चि॒त् । अ॒रु॒जः । ग॒व्य॒म् ।
 ऊ॒र्वम् ॥ १६ ॥ शु॒नम् । हु॒वे॒म । म॒घऽवा॒नम् । इ॒न्द्रम् । अ॒स्मिन् । भ॒रे ।
 नृ॒ऽत॒मम् । वा॒जऽसा॒तौ । शु॒ण्व॒न्त॒म् । उ॒ग्रम् । ऊ॒त॒ये । स॒म॒त्सु । म॒न्त॒म् ।
 वृ॒त्रा॒णि । स॒म्ऽजि॒तम् । घ॒ना॒नाम् ॥ १७ ॥

III. 33.

प्र । प॒र्व॒ता॒नाम् । उ॒श॒ती इति । उ॒प॒ऽस्था॒त् । अ॒श्वे इ॒वे॒त्य॒श्वेऽइ॒व ।
 वि॒सि॒ते इति वि॒ऽसि॒ते । हा॒स॒मा॒ने इति । गा॒त्राऽइ॒व । शु॒भ्रे इति ।
 मा॒तरा । रि॒हा॒णे इति । वि॒ऽपा॒ट् । शु॒तु॒द्री । प॒र्य॒सा । ज॒वे॒ते इति ॥ १ ॥
 इ॒न्द्रे॒षि॒ते इती॒न्द्रऽइ॒षि॒ते । प्र॒ऽस॒वम् । मि॒क्ष॒मा॒णे इति । अ॒च्छ । स॒मु॒द्रम् ।

रथ्याऽइव । याथः । रथाणे इति समुच्चारणे । ऊर्मिऽर्मिः । पिन्व-
 माने इति । अन्या । वाम् । अन्याम् । अपि । एति । शुभ्रे इति ॥ २ ॥
 अच्छ । सिन्धुम् । मातृस्तमाम् । अयासः । विष्पाशम् । उर्वीम् ।
 सुश्रमांम् । अगन्म । वत्समुऽइव । मातरा । संरिहाणे इति समुच्चार-
 हाणे । समानम् । योनिम् । अनु । संच न्ती इति समुच्चारन्ती ॥ ३ ॥
 एना । वयम् । पर्यसा । पिन्वमानाः । अनु । योनिम् । देवऽकृतम् ।
 चरन्तीः । न । वर्तवे । प्रऽसवः । सर्गस्तक्तः । किमुऽयुः । विप्रः ।
 नद्यः । जोहवीति ॥ ४ ॥ रमध्वम् । मे । वचसे । सोम्या । अतऽ-
 वरीः । उप । मुहूर्तम् । एवैः । प्र । सिन्धुम् । अच्छ । बृहती । मनीषा ।
 अवस्युः । अहे । कुशिकस्य । स्रजुः ॥ ५ ॥ इन्द्रः । अस्मान् । अर-
 दत् । वज्रऽबाहुः । अप । अहन् । वृत्रम् । परिऽधिम् । नदीनाम् ।
 देवः । अनयत् । सविता । सुष्पाणिः । तस्य । वयम् । प्रऽसवे । यामः ।
 उर्वीः ॥ ६ ॥ प्रऽवाच्यम् । शश्वधा । वीर्यम् । तत् । इन्द्रस्य । कर्म ।
 यत् । अहिम् । विऽवृश्चत् । वि । वज्रेण । परिऽसदः । जघान् । आर्यन् ।
 आपः । अयनम् । इच्छमानाः ॥ ७ ॥ एतत् । वचः । जरितः । मा ।
 अपि । मृष्टाः । आ । यत् । ते । घोषान् । उत्तरा । युगानि । उक्थेषु ।
 कारो इति । प्रति । नः । जुषस्व । मा । नः । नि । करिति कः ।
 पुरुषऽत्रा । नमः । ते ॥ ८ ॥ ओ इति । सु । स्वसारः । कारवे ।
 शृणोत । ययौ । वः । दूरात् । अनसा । रथेन । नि । सु । नमध्वम् ।
 मर्वत । सुष्पाराः । अधऽअन्नाः । सिन्धवः । स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥
 आ । ते । कारो इति । शृण्वाम् । वचांसि । ययार्थ । दूरात् । अनसा ।
 रथेन । नि । ते । नंसै । पीप्यानाऽइव । योषा । मर्यायऽइव । कन्या ।

श॒श्व॒चै । त॒ इति॑ ते ॥ १० ॥ यत् । अ॒ङ्ग । त्वा । भ॒र॒ताः । स॒म्-
 त॒रे॒युः । ग॒व्यन् । ग्रामः । इ॒षि॒तः । इन्द्र॑ऽजूतः । अ॒र्षो॒त् । अ॒ह । प्र॒-
 स॒वः । स॒र्गे॑ऽत॒क्तः । आ । वः । वृ॒णे । सु॒ऽम॒तिम् । य॒ज्ञि॒या॒नाम् ॥ ११ ॥
 अ॒ता॒रि॒षुः । भ॒र॒ताः । ग॒व्य॒वः । स॒म् । अ॒भ॒क्त । वि॒प्रः । सु॒ऽम॒तिम् ।
 न॒दी॒नाः । प्र । पि॒न्व॒ध्वम् । इ॒ष्य॑न्तीः । मु॒द्रा॒धाः । आ । व॒क्ष॒णाः ।
 पृ॒ण॒ध्वम् । या॒त । शी॒र्मम् ॥ १२ ॥ उ॒त् । वः । ऊ॒र्मिः । श॒म्भाः ।
 ह॒न्तु । आ॒पः । यो॒क्त्रा॒णि । मु॒ञ्च॒त । मा । अ॒दुः॑ऽकृ॒तौ । वि॒ऽए॒न॒सा ।
 अ॒घ्न्यौ । शू॒नम् । आ । अ॒र॒ताम् ॥ १३ ॥

III. 34.

इन्द्रः । पूऽमि॒त् । आ । अ॒ति॒र॒त् । दा॒सम् । अ॒कैः । वि॒द॒त्-
 व॒सुः । द॒य॑मानः । वि । श॒त्रून् । ब्र॒ह्म॑ऽजूतः । त॒न्वा । व॒वृ॒धा॒नः ।
 भू॒रि॑ऽदा॒त्रः । आ । अ॒पु॒ण॒त् । रो॒द॒सी॒ इति॑ । उ॒मे॒ इति॑ ॥ १ ॥ म॒ख॒स्य ।
 ते । त॒वि॒ष॒स्य । प्र । जू॒ति॒म् । इ॒य॒मि॑ । वा॒च॒म् । अ॒मृ॒ता॒य । भू॒षन् । इन्द्र॑ ।
 क्षि॒ती॒नाम् । अ॒सि । मा॒रु॒तो॒णाः । वि॒शाम् । दै॒वी॒नाम् । उ॒त । पु॒र्व॒-
 या॒वा ॥ २ ॥ इन्द्रः । वृ॒त्रम् । अ॒वृ॒णो॒त् । श॒र्ध॑ऽनी॒तिः । प्र । मा॒यि॒-
 ना॒म् । अ॒मि॒ना । व॒र्ष॑ऽनी॒तिः । अ॒हन् । वि॒ऽअ॒सम् । उ॒श॒ध॒क् । व॒ने॒षु ।
 आ॒विः । धे॒नाः । अ॒कृ॒णो॒त् । रा॒म्या॒णा॒म् ॥ ३ ॥ इन्द्रः । स्वऽ॒साः ।
 ज॒न॒यन् । अ॒हा॒नि । जि॒गा॒य । उ॒शि॒क्ऽमि॑ । पृ॒त॒नाः । अ॒मि॒ष्टिः । प्र ।
 अ॒रा॒च॒य । म॒न॒वे । के॒तुम् । अ॒ह्ना॒म् । अ॒वि॒न्द॒त् । ज्यो॒तिः । वृ॒ह॒ते ।
 र॒क्षाय ॥ ४ ॥ इन्द्रः । तु॒जः । ब॒र्ह॒णाः । आ । वि॒व॒ेश । नृ॒ऽव॒त् ।
 द॒धानः । न॒यी । पु॒रु॒षि॑ । अ॒च॑ेत॒यत् । वि॒यः । इ॒माः । ज॒रि॒त्रे । प्र ।
 इ॒मम् । व॒र्ष॑म् । अ॒ति॒र॒त् । शु॒क्रम् । आ॒सा॒म् ॥ ५ ॥ म॒हः । म॒हा॒नि ।

यन्ति । अस्य । इन्द्रस्य । कर्म । सुऋता । पुरुषि । वृजनेन । वृजि-
नान् । सम् । पिपेष । मायार्भिः । दस्यून् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ६ ॥
युधा । इन्द्रः । महा । वरिवः । चकार । देवेभ्यः । मत्स्पतिः । चर्ष-
णिऽग्राः । विवस्वतः । सर्दने । अस्य । तानि । विप्राः । उक्थेभिः ।
क्वयः । गृणन्ति ॥ ७ ॥ सत्राऽसहम् । वरेण्यम् । सहऽदाम् । ससऽ-
वांसम् । स्वः । अपः । च । देवीः । ससान । यः । पुष्टिम् । याम् ।
उत । इमाम् । इन्द्रम् । मदन्ति । अनु । धीऽरणासः ॥ ८ ॥ ससान ।
अत्यान् । उत । सूर्यम् । ससान । इन्द्रः । ससान । पुरुऽभोजसम् ।
गाम् । हिरण्ययः । उत । भोगम् । ससान । हत्वी । दस्यून् । प्र ।
आर्यम् । वर्णम् । आवत् ॥ ९ ॥ इन्द्रः । ओषधीः । असनोत् । अहानि ।
वनस्पतीन् । असनोत् । अन्तरिक्षम् । विभेद । बलम् । नुनुदे । विऽ-
वाचः । अथ । अभवत् । दमिता । अभिऽकृतूनाम् ॥ १० ॥ शुनम् ।
हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । असिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजि-
तम् । घनानाम् ॥ ११ ॥

III. 35.

तिष्ठ । हरी इति । रथे । आ । युऽमाना । याहि । वायुः । न । निऽयुतः ।
नः । अच्छ । पिवासि । अन्वः । अभिऽसृष्टः । असे इति । इन्द्र । स्वाहा ।
ररिम । ते । मदाय ॥ १ ॥ उप । अजिरा । पुरुऽहूताय । सप्ती इति ।
हरी इति । रथस्य । धूऽसु । आ । युनज्मि । द्रवत् । यथा । सम्ऽ-
भृतम् । विश्वतः । चित् । उप । इमम् । यज्ञम् । आ । बहातः ।
इन्द्रम् ॥ २ ॥ उपो इति । नयस्व । वृषणा । तपुऽया । उत । ईम् ।

अव । त्वम् । वृषम् । स्वधाऽवः । ग्रसेताम् । अश्वा । वि । मुच । इह ।
 शोणा । दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अद्भि । घानाः ॥ ३ ॥ ब्रह्मणा । ते ।
 ब्रह्मऽयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया । सधऽमादे । आशू इति ।
 स्मिरम् । रथम् । सुऽखम् । इन्द्र । अधिऽतिष्ठन् । प्रऽजानन् । विद्वान् ।
 उप । याहि । सोमम् ॥ ४ ॥ मा । ते । हरी इति । वृषणा । वीतऽ-
 पृष्ठा । नि । रीरमन् । यजमानस्तः । अन्ये । अतिऽआयाहि । शश्वतः ।
 वयम् । ते । अरम् । सुतेभिः । कृण्वाम । सोमैः ॥ ५ ॥ तव । अयम् ।
 सोमः । त्वम् । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत्स्तमम् । सुऽमनाः । अस्य ।
 पाहि । अस्मिन् । यज्ञे । बर्हिषि । आ । निऽसद्य । दधिष्व । इमम् ।
 जठरे । इन्दुम् । इन्द्र ॥ ६ ॥ स्तीर्णम् । ते । बर्हिः । सुतः । इन्द्र ।
 सोमः । कृताः । घानाः । अत्तवे । ते । हरिऽभ्याम् । तत्ऽओक्से ।
 पुरुऽश्वाकाय । वृष्णे । मरुत्वते । तुभ्यम् । राता । हवीषि ॥ ७ ॥
 इमम् । नरः । पर्वताः । तुभ्यम् । आपः । सम् । इन्द्र । गोभिः ।
 मधुऽमन्तम् । अक्रन् । तस्य । आऽगत्य । सुऽमनाः । ऋष्व । पाहि ।
 प्रऽजानन् । विद्वान् । पथ्याः । अनु । स्वाः ॥ ८ ॥ यान् । आ ।
 अमजः । मरुतः । इन्द्र । सोमे । ये । त्वाम् । अवर्धन् । अमवन् ।
 गणः । ते । तेभिः । एतम् । सऽजोषाः । वावशानः । अग्नेः । पिव ।
 जिह्वा । सोमम् । इन्द्र ॥ ९ ॥ इन्द्र । पिव । स्वधाया । चित् । सुतस्य ।
 अग्नेः । वा । पाहि । जिह्वा । यजत्र । अश्वर्योः । वा । प्रऽयतम् ।
 शक्र । हस्तात् । होतुः । वा । यज्ञम् । हविषः । जुषस्व ॥ १० ॥
 क्षुनम् । हुवेम । मधऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । मरे । नृऽस्तमम् ।

वाज॑ऽसातौ । शृ॒ण्वन्त॑म् । उ॒ग्रम् । ऊ॒तये॑ । स॒मत्सु॑ । म॒न्तम् । वृ॒त्राणि॑ ।
स॒म॒जित॑म् । घ॒नाना॑म् ॥ ११ ॥

III. 36.

इ॒माम् । ऊँ॑ इति॑ । सु । प्र॒भृ॒तिम् । सा॒तये॑ । धाः । श॒श्वत्॑ऽश॒श्वत् ।
ऊ॒तिऽमिः॑ । आ॒द॒मानः॑ । सु॒तेऽसु॑ते । वृ॒ध्वे । वर्ध॑नेभिः । यः । क॒र्म॑ऽ-
मिः । म॒हत्स॑मिः । सु॒श्रु॒तः । भू॒त् ॥ १ ॥ इन्द्रा॑य । सो॒माः । प्र॒-
दि॒वः । वि॒दा॒नाः । ऋ॒धुः । येभिः॑ । वृष॑ऽप॒र्वा । वि॒ह्रा॒याः । प्र॒य॒म्य-
मा॒नान् । प्र॒ति । सु । गृ॒मा॒य । इन्द्र॑ । पि॒ब । वृष॑ऽधू॒तस्य॑ । वृ॒ष्णाः ॥ २ ॥
पि॒ब । वर्ध॑स्व । तव॑ । ध । सु॒ता॒सः । इन्द्र॑ । सो॒मा॒सः । प्र॒थ॒माः । उ॒त ।
इ॒मे । यथा॑ । अ॒पि॒बः । पू॒र्व्यान् । इन्द्र॑ । सो॒मा॒न् । ए॒व । पा॒हि । प॒न्यः ।
अ॒द्य । न॒वी॒यान् ॥ ३ ॥ म॒हान् । अ॒म॒त्रः । वृ॒ज॒ने । वि॒र॒प्शी । उ॒ग्रम् ।
श॒वः । प॒त्य॒ते । धृ॒ष्णु । ओ॒जः । न । अ॒ह । वि॒व्या॒ । पृ॒थि॒वी । च॒न ।
ए॒नम् । यत् । सो॒मा॒सः । हरि॑ऽअ॒श्वम् । अ॒म॒न्दन् ॥ ४ ॥ म॒हान् । उ॒ग्रः ।
वृ॒ध्वे । वी॒र्या॑य । स॒म॒आ॒च॒क्रे । वृ॒ष॒भः । का॒व्ये॑न । इन्द्र॑ । म॒गः ।
वा॒ज॒ऽदाः । अ॒स्य । गा॒वः । प्र । जा॒य॒न्ते । दक्षि॑णाः । अ॒स्य । पू॒र्वीः ॥ ५ ॥
प्र । यत् । सि॒न्ध॒वः । प्र॒स॒व॒म् । यथा॑ । आ॒यन् । आ॒पः । स॒मु॒द्रम् ।
र॒थ्या॑ऽइ॒व । ज॒ग्मुः । अ॒तः । चि॒त् । इन्द्र॑ । स॒द॒सः । वरी॑यान् । यत् ।
ई॒म् । सो॒मः । पृ॒ण॒ति । दु॒ग्धः । अं॒शुः ॥ ६ ॥ स॒मु॒द्रे॒ण । सि॒न्ध॒वः ।
आ॒द॒मानः॑ । इन्द्रा॑य । सो॒मम् । सु॒सु॒तम् । म॒र॒न्तः । अं॒शुम् । दु॒ह॒न्ति ।
ह॒स्ति॒नः । अ॒रि॒त्रैः । म॒ध्वः । पु॒न॒न्ति । धा॒र॒या । प॒वि॒त्रैः ॥ ७ ॥ ह॒दाऽ-
इ॒व । कु॒क्ष्यः । सो॒म॒ऽघा॒नाः । स॒म् । ई॒मि॒ति । वि॒व्या॒च । स॒र्व॒ना ।
पु॒रू॒षि । अ॒न्ना । यत् । इन्द्र॑ । प्र॒थ॒मा । वि । आ॒श । वृ॒त्रम् । ज॒घ॒न्वा ।

अवृ॒णीत॑ । सोम॑म् ॥ ८ ॥ आ । तु । भर॑ । मार्किः॑ । ए॒तत् । परि॑ ।
 स्था॒त् । वि॒ष । हि । त्वा । वसु॑ऽपतिम् । व॒ध॒नाम् । इन्द्र॑ । यत् । ते ।
 माहि॑नम् । द॒त्रम् । अ॒स्ति । अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । हरि॑ऽअ॒श्व । प्र । य॒न्वि ॥ ९ ॥
 अ॒स्मे इति॑ । प्र । य॒न्वि । म॒घऽव॒न् । ऋ॒जी॒षिन् । इन्द्र॑ । रा॒यः । वि॒श्वऽ-
 वा॒र॒म्य । भ॒रैः । अ॒स्मे इति॑ । श॒तम् । श॒र॒दः । जी॒वसे॑ । धाः । अ॒स्मे
 इति॑ । वी॒रान् । श॒श्वतः॑ । इन्द्र॑ । शि॒प्रिन् ॥ १० ॥ शु॒नम् । हु॒वेम॑ ।
 म॒घऽवा॒नम् । इन्द्र॑म् । अ॒स्मिन् । भ॒रै । नृ॒ऽत॒मम् । वा॒ज॒ऽसा॒तौ ।
 शु॒ण्वन्त॑म् । उ॒ग्रम् । उ॒त॒र्यै । स॒मत्ऽसु॑ । म॒न्त॑म् । वृ॒त्राणि॑ । स॒म्-
 जि॒तम् । ध॒ना॒नाम् ॥ ११ ॥

III. 37.

वा॒ग्नि॑ऽह॒त्याय॑ । श॒वसे॑ । पृ॒त॒ना॒ऽस॒ह्याय॑ । च । इन्द्र॑ । त्वा । आ ।
 वर्त॑याम॒सि ॥ १ ॥ अ॒र्वा॒ची॒नम् । सु । ते । म॒नः । उ॒त । चक्षुः॑ । श॒त॒-
 क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॒तो । इन्द्र॑ । कृ॒ण्वन्तु॑ । वा॒घ॒तः ॥ २ ॥ ना॒मा॒नि ।
 ते । श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॒तो । वि॒श्व॒भिः । गीः॑ऽभिः । ई॒महे॑ । इन्द्र॑ ।
 अ॒भि॒मा॒ति॒ऽस॒ह्यै ॥ ३ ॥ पु॒रु॒ऽस्तु॒तस्य॑ । धा॒म॑ऽभिः । श॒ते॒न । म॒ह॒या॒म॒सि ।
 इन्द्र॑स्य । च॒र्षि॒णि॒ऽधृ॒तः ॥ ४ ॥ इन्द्र॑म् । वृ॒त्राय॑ । ह॒न्त॑वे । पु॒रु॒ऽहू॒तम् ।
 उप॑ । ब्र॒धे । भ॒रैषु॑ । वा॒ज॒ऽसा॒तये॑ ॥ ५ ॥ वा॒जेषु॑ । सा॒स॒हिः । भ॒व ।
 त्वा॒म् । ई॒महे॑ । श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॒तो । इन्द्र॑ । वृ॒त्राय॑ । ह॒न्त॑वे ॥ ६ ॥
 दु॒ग्धेषु॑ । त॒ना॒ज्ये । पृ॒त्सु॒त॒र्षु । अ॒वः॑ऽसु । च । इन्द्र॑ । सा॒क्ष्व । अ॒भिऽ-
 मा॒त्रिषु॑ ॥ ७ ॥ शु॒ष्मिन्ऽत॒मम् । नः । उ॒त॒र्यै । द्य॒म्नि॒नम् । पा॒हि । जा॒गृ॒-
 वि॒म् । इन्द्र॑ । सोम॑म् । श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॒तो ॥ ८ ॥ न्द्रि॒याणि॑ ।
 श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॒तो । या । ते । ज॒नेषु॑ । प॒ञ्च॑ऽसु । इन्द्र॑ । ता॒नि ।

ते । आ । वृणे ॥ ९ ॥ अगन् । इन्द्र । श्रवः । बृहत् । शुभम् ।
 दधिष्व । दुस्तरम् । उत् । ते । शुष्मम् । तिरामसि ॥ १० ॥ अर्वाऽवतः ।
 नः । आ । गहि । अथो इति । शक्र । पराऽवतः । ऊँ इति । लोकः ।
 यः । ते । अद्रिऽवः । इन्द्र । इह । ततः । आ । गहि ॥ ११ ॥

III. 38.

अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनापा । अत्यः । न । वाजी । सुऽ-
 धुरः । जिहानः । अभि । प्रियणि । मर्मेशत् । पराणि । कवीन् ।
 इच्छामि । सम्ऽदृष्टे । सुऽमेधाः ॥ १ ॥ इना । उत् । पृच्छ । जनिम ।
 क्वानाः । मनऽधृतः । सुऽकृतः । तक्षत । द्याम् । इमाः । ऊँ इति ।
 ते । प्रऽन्यः । वर्धमानाः । मनऽवाताः । अथ । नु । धर्मणि । ग्मन् ॥ २ ॥
 नि । सीम् । इत् । अत्र । गुह्या । दधानाः । उत् । चत्राय । रोदसी
 इति । सम् । अञ्जन् । सम् । मात्राभिः । ममिरे । येमुः । उर्वी इति ।
 अन्तः । मही इति । समृते इति सम्ऽदृष्टे । धार्यसे । धुरिति धुः ॥ ३ ॥
 आऽतिष्ठत् । परि । विश्वे । अभूषन् । श्रियः । वसानः । चरति ।
 स्वऽरोचिः । महत् । तत् । वृष्णः । अहोरस्य । नाम । आ । विश्वरूपः ।
 अमृतानि । तस्यै ॥ ४ ॥ अस्त । पूर्वः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः ।
 अस्य । गुरुधः । सन्ति । पूर्वीः । दिवः । नपाता । विदथस्य । धीभिः ।
 चत्रम् । राजाना । प्रऽदिवः । दद्याथे इति ॥ ५ ॥ त्रीणि । राजाना ।
 विदथे । पूरुणि । परि । विश्वानि । भूषयः । सदांसि । अपश्यम् । अत्र ।
 मर्नसा । जगन्वान् । व्रते । गन्धर्वान् । अपि । वायुऽकैशान् ॥ ६ ॥
 तत् । इत् । नु । अस्य । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामऽभिः । ममिरे ।
 सक्म्यम् । गोः । अन्यत्ऽअन्यत् । असुर्यम् । वसानाः । नि । माचिनः ।

म॒मिरे॒ । रू॒पम् । अ॒स्मिन् ॥ ७ ॥ तत् । इत् । नु । अ॒स्थ । स॒वितुः ।
 न॒किः । मे । हि॒र॒ण्यं॒यीम् । अ॒म॒र्तिम् । या॒म् । अ॒र्शि॒श्रेत् । आ । सु॒ऽ-
 स्तु॒ता । रो॒द॒सी इति॑ । वि॒श्व॒मि॒न्त्रे इति॑ वि॒श्वम्॒ऽइ॒न्त्रे । अ॒पि॒ऽइव ।
 योषा॑ । ज॒नि॒मानि । व॒त्रे ॥ ८ ॥ यु॒वम् । प्र॒क्ष॒स्य । सा॒ध॒थः । म॒हः ।
 यत् । दै॒वी । स्व॒स्तिः । परि॑ । नः । स्या॒तम् । गो॒पा॒जि॒ह्व॒स्य । त॒स्थुषः॑ ।
 वि॒ऽरू॒पा । वि॒श्वे । प॒श्य॒न्ति । मा॒यि॒नः । कृ॒ता॒नि ॥ ९ ॥ शु॒नम् । हु॒वे॒म् ।
 म॒घ॒ऽवा॒नम् । इ॒न्द्रम् । अ॒स्मिन् । भ॒रे । नृ॒ऽत॒मम् । वा॒ज॒ऽसा॒तौ । शु॒ण्व-
 न्त॑म् । उ॒ग्रम् । उ॒त॒ये । स॒म॒त्सु॑ । म॒न्त॑म् । वृ॒त्रा॒णि । स॒म्॒ऽजि॒तम् ।
 ध॒ना॒नाम् ॥ १० ॥

III. 39.

इ॒न्द्रम् । म॒तिः । हृ॒दः । आ । व॒च्य॒मा॒ना । अ॒च्छ । प॒र्तिम् । स्तो॒म॒ऽ-
 त॒ष्टा । जि॒गा॒ति । या । जा॒गृ॒विः । वि॒दथे॑ । श॒स्य॒मा॒ना । इ॒न्द्र । यत् ।
 ते । जा॒य॒ते । वि॒द्धि । त॒स्य ॥ १ ॥ दि॒वः । चि॒त् । आ । पु॒र्या ।
 जा॒य॒मा॒ना । वि । जा॒गृ॒विः । वि॒दथे॑ । श॒स्य॒मा॒ना । भ॒द्रा । व॒स्त्रा॒णि ।
 अ॒र्जु॒ना । व॒सा॒ना । सा । इ॒यम् । अ॒स्मे इति॑ । स॒न॒ऽजा । पि॒त्र्या । धीः ॥ २ ॥
 य॒मा । चि॒त् । अ॒त्र । य॒म॒ऽघ्नः॑ । अ॒सू॒त । जि॒ह्वा॒याः । अ॒ग्रम् । प॒त॒त् ।
 आ । हि । अ॒स्था॒त् । व॒पू॒षि । जा॒ता । मि॒थु॒ना । स॒चे॒ते इति॑ । त॒मऽ-
 ह॒ना । त॒पुषः॑ । बु॒धे । आ॒ऽह॒ता ॥ ३ ॥ न॒किः । ए॒षाम् । नि॒न्दि॒ता ।
 म॒र्त्येषु॑ । ये । अ॒स्मा॒कम् । पि॒तरः॑ । गो॒षु । यो॒धाः । इ॒न्द्रः । ए॒षाम् ।
 दं॒दि॒ता । मा॒हि॒न॒ऽवा॒न् । उ॒त् । गो॒त्रा॒णि । स॒सृ॒जे । दं॒स॒ना॒ऽवा॒न् ॥ ४ ॥
 स॒खा । इ॒ह । य॒त्र । स॒खि॒ऽभिः । न॒व॒ऽज्वैः । आ॒भि॒ऽङ्गु । आ । स॒त्त्व॒ऽभिः ।
 गाः । अ॒नु॒ऽग्न॒न् । स॒त्यम् । तत् । इ॒न्द्रः । द॒श॒ऽभिः । द॒श॒ऽज्वैः ।

सूर्यम् । विवेद । तमसि । चियन्तम् ॥ ५ ॥ इन्द्रः । मधु । सम्-
 भृतम् । उरियायाम् । पत्स्वत् । विवेद । शफस्वत् । नमै । गोः ।
 गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूळ्हम् । अप्सु । हस्ते । दधे । दक्षिणे ।
 दक्षिणस्वान् ॥ ६ ॥ ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विज्ञानन् । आरे ।
 स्याम । दुःश्रुतात् । अभीके । इमाः । गिरः । सोमस्याः । सोमशृद्ध ।
 जुषस्व । इन्द्र । पुरुस्तमस्य । कारोः ॥ ७ ॥ ज्योतिः । यज्ञाय । रोदमी
 इति । अतु । स्यात् । आरे । स्याम । दुःश्रुतस्य । भूरैः । भूरि । चित् ।
 हि । तुजतः । मर्त्यस्य । सुपारासः । वसवः । बर्हणास्वत् ॥ ८ ॥
 शुनम् । हुवेम । मधस्वानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भेरैः । नृस्तमम् ।
 वाजस्मातौ । गृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्सु । प्रन्तम् । वृत्राणि ।
 समञ्जितम् । धनानाम् ॥ ९ ॥

III. 40.

इन्द्र । त्वा । वृषमम् । वयम् । सुते । सोमै । हवामहे । सः ।
 पाहि । मध्वः । अन्वसः ॥ १ ॥ इन्द्र । क्रतुविदम् । सुतम् । सोमम् ।
 हर्य । पुरुस्तुत । पिब । आ । वृषस्व । तर्तापिम् ॥ २ ॥ इन्द्र । प्र ।
 नः । धितस्वानम् । यज्ञम् । विश्वेभिः । देवेभिः । तिर । स्तवान् ।
 विश्पते ॥ ३ ॥ इन्द्र । सोमाः । सुताः । इमे । तव । प्र । यन्ति ।
 सत्स्पते । क्षयम् । चन्द्रासः । इन्द्रवः ॥ ४ ॥ दाधिष्व । जठरैः ।
 सुतम् । सोमम् । इन्द्र । वरेण्यम् । तव । द्युचासः । इन्द्रवः ॥ ५ ॥
 गिर्वैणः । पाहि । नः । सुतम् । मधोः । धाराभिः । अज्यसे । इन्द्र ।
 त्वाऽदातम् । इत् । यज्ञः ॥ ६ ॥ अमि । बुभ्राणि । वनिनः । इन्द्रम् ।
 सचन्ते । अक्षिता । पीन्वी । सोमस्य । ववृधे ॥ ७ ॥ अर्वास्वतः ।

नः । आ । ग॒हि । प॒रा॒ऽव॒र्तः । च । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । इ॒माः । जु॒ष॒स्व । नः ।
 गि॒रः ॥ ८ ॥ यत् । अ॒न्त॒रा । प॒रा॒ऽव॒र्तम् । अ॒वा॒ऽव॒र्तम् । च । हू॒य॒से ।
 इ॒न्द्र । इ॒ह । त॒तः । आ । ग॒हि ॥ ९ ॥

III. 41.

आ । तु । नः । इ॒न्द्र । म॒र्त्य॒क् । हु॒वा॒नः । सोम॑ऽपी॒तये । हरि॑ऽ-
 म्याम् । या॒हि । अ॒द्रि॒ऽवः ॥ १ ॥ स॒त्तः । हो॒ता । नः । अ॒त्वि॒यः ।
 ति॒स्ति॒रे । ब॒र्हिः । आ॒नु॒ष॒क् । अ॒यु॒ज्ज॒न् । प्रा॒तः । अ॒द्र॒यः ॥ २ ॥ इ॒मा ।
 ब्र॒ह्म । ब्र॒ह्म॒ऽवा॒हः । क्रि॒यन्ते॑ । आ । ब॒र्हिः । सी॒द । वी॒हि । शू॒र ।
 पु॒रो॒ळा॒शः ॥ ३ ॥ र॒र॒न्धि । स॒र्व॒ने॒षु । नः । ए॒षु । स्तो॒मै॒षु । वृ॒त्र॒ऽह॒न् ।
 उ॒क्थे॒षु । इ॒न्द्र । गि॒र्व॒णः ॥ ४ ॥ म॒त॒यः । सोम॑ऽप्याम् । उ॒रुम् । रि॒ह॒न्ति ।
 श॒र्व॒सः । प॒तिम् । इ॒न्द्रम् । व॒त्सम् । न । मा॒तरः ॥ ५ ॥ सः । म॒न्द॒स्व ।
 हि । अ॒न्ध॒मः । रा॒ध॒से । त॒न्वा । म॒हे । न । स्तो॒ता॒रम् । नि॒दे ।
 क॒रः ॥ ६ ॥ व॒यम् । इ॒न्द्र । त्वा॒ऽय॒वः । ह॒वि॒ष्म॒न्तः । ज॒रा॒म॒हे । उ॒त ।
 त्वम् । अ॒स॒ऽयुः । व॒सो इति॑ ॥ ७ ॥ मा । आ॒र । अ॒स्मत् । वि ।
 मु॒मु॒चः । हरि॑ऽप्रि॒य । अ॒र्वा॒ङ् । या॒हि । इ॒न्द्र । स्व॒घा॒ऽवः । म॒त्स्व ।
 इ॒ह ॥ ८ ॥ अ॒र्वा॒ञ्च॒म् । त्वा । सु॒खे । रथे॑ । व॒ह॒ताम् । इ॒न्द्र । के॒शि॒ना ।
 घृ॒त॒स्नु॒ इति॑ घृ॒त॒ऽस्नु॒ । ब॒र्हिः । आ॒ऽस॒दे ॥ ९ ॥

III. 42.

उ॒प । नः । सु॒तम् । आ । ग॒हि । सोम॑म् । इ॒न्द्र । गो॒ऽआ॒शि॒रम् ।
 हरि॑ऽभ्याम् । यः । ते । अ॒स॒ऽयुः ॥ १ ॥ तम् । इ॒न्द्र । म॒दम् । आ ।
 ग॒हि । ब॒र्हिऽऽ॒स्थाम् । आ॒र्व॒ऽभिः । सु॒तम् । कु॒वित् । नु । अ॒स्य ।
 तृ॒ण॒वः ॥ २ ॥ इ॒न्द्रम् । इ॒त्था । गि॒रः । म॒म । अ॒च्छ । अ॒गुः । इ॒षि॒ताः ।

इ॒तः । आ॒ऽवृ॒ते । सोम॑ऽपी॒तये ॥ ३ ॥ इन्द्र॑म् । सोम॑स्य । पी॒तये ।
 स्तोमैः । इ॒ह । ह॒वाम॑हे । उ॒क्थेभिः । कु॒विन् । आ॒ऽगम॑न् ॥ ४ ॥ इन्द्र॑ ।
 सोमाः । सु॒ताः । इ॒मे । तान् । द॒धिष्व् । श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॑तो ।
 ज॒ठरै॑ । वा॒जिनी॑व॒सो इति॑ वा॒जिनी॑ऽव॒सो ॥ ५ ॥ वि॒ष । हि । त्वा ।
 ध॒नम्ऽज॒यम् । वा॒जेषु॑ । द॒ध॒यम् । क॒वे । अ॒र्ध । ते । सु॒म्नम् । इ॒महे ॥ ६ ॥
 इ॒मम् । इन्द्र॑ । गो॒ऽआ॒शि॒रम् । य॒वऽआ॒शि॒रम् । च । नः । पि॒ब । आ॒ऽग॒त्य ।
 वृ॒षऽभिः । सु॒तम् ॥ ७ ॥ तु॒भ्य । इत् । इन्द्र॑ । स्वे । ओ॒क्थे । सोम॑म् ।
 चो॒दा॒भि । पी॒तये॑ । ए॒षः । र॒न्तु । ते । ह॒दि ॥ ८ ॥ त्वा॒म् । मु॒तस्य॑ ।
 पी॒तये॑ । प्र॒त्नम् । इन्द्र॑ । ह॒वाम॑हे । शि॒का॒सः । अ॒व॒स्व॒वः ॥ ९ ॥

III. 43.

आ । या॒हि । अ॒र्वाङ् । उ॒प । व॒न्धुरे॑ऽस्थाः । त॒व । इत् । अनु॑ ।
 प्र॒ऽदि॒वः । सोम॑ऽपे॒र्यम् । गि॒या । स॒खा॒या । वि । मु॒च । उ॒प । ब॒हिः ।
 त्वा॒म् । इ॒मे । ह॒व्यऽवा॑हः । ह॒व॒न्ते ॥ १ ॥ आ । या॒हि । पु॒र्वीः ।
 अ॒ति । च॒र्ष॒णीः । आ । अ॒र्यः । आ॒ऽशि॒षः । उ॒प । नः । हरि॑ऽभ्याम् ।
 इ॒माः । हि । त्वा । म॒त॒र्यः । स्तोम॑ऽत॒ष्टाः । इन्द्र॑ । ह॒व॒न्ते । स॒ख्यम् ।
 जु॒षा॒णाः ॥ २ ॥ आ । नः । य॒ज्ञम् । न॒मऽवृ॑धम् । स॒ऽजोषाः । इन्द्र॑ ।
 दे॒व । हरि॑ऽभिः । या॒हि । तू॒र्यम् । अ॒हम् । हि । त्वा । म॒तिऽभिः ।
 जो॒ह॒वीमि॑ । घृ॒त॒प्र॒याः । स॒ध॒ऽमा॒दे । म॒धूना॑म् ॥ ३ ॥ आ । च । त्वा॒म् ।
 ए॒ता । वृ॒ष॒णा । व॒हा॒तः । ह॒री इति॑ । स॒खा॒या । सु॒ऽधुरा॑ । सु॒ऽअ॒ज्ञा ।
 घा॒नाऽव॑त् । इन्द्र॑ । स॒र्व॒नम् । जु॒षा॒णः । स॒खा । स॒ख्युः । शृ॒ण॒वत् ।
 व॒न्द॒ना॒नि ॥ ४ ॥ कु॒वि॒त् । मा । गो॒पाम् । क॒र॒से । ज॒न॑स्य । कु॒वि॒त् ।
 रा॒जा॒नम् । म॒घऽव॑न् । ऋ॒जी॒षिन् । कु॒वि॒त् । मा । ऋ॒षि॑म् । प॒पि॒ऽवांस॑म् ।

सुतस्य । कुविन् । मे । वस्वः । अमृतस्य । शिक्षाः ॥ ५ ॥ आ । त्वा ।
 बृहन्तः । हरयः । युजानाः । अर्वाक् । इन्द्र । मधऽमादः । वहन्तु ।
 प्र । ये । दिता । दिवः । अज्जन्ति । आताः । सुऽसैमृष्टासः । वृषभस्य ।
 मूराः ॥ ६ ॥ इन्द्र । पिब । वृषऽधृतस्य । वृष्णाः । आ । यम् । ते ।
 श्येनः । उशते । जभार । यस्य । मदे । च्यवयासि । प्र । कृष्टीः ।
 यस्य । मदे । अप । गोत्रा । वर्ध ॥ ७ ॥ शुनम् । हुवेम । मधऽवानम् ।
 इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽस्तमम् । राजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् ।
 उत्तये । समत्सु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्जितम् । धनानाम् ॥ ८ ॥

III. 44.

अयम् । ते । अस्तु । हर्यतः । सोमः । आ । हरिऽमिः । सुतः ।
 जुषाणः । इन्द्र । हरिऽमिः । नः । आ । गहि । आ । तिष्ठ । हरि-
 तम् । रथम् ॥ १ ॥ हर्यन् । उपसम् । अर्चयः । सूर्यम् । हर्यन् । अरो-
 चयः । विद्वान् । चिकित्वा । हरिऽअश्व । वर्धसे । इन्द्र । विश्वाः ।
 अमि । श्रियः ॥ २ ॥ घाम् । इन्द्रः । हरिऽघायसम् । पृथिवीम् ।
 हरिऽवर्षसम् । आधारयत् । हरितोः । भूरि । भोजनम् । यवोः । अन्तः ।
 हरिः । चरत् ॥ ३ ॥ जज्ञानः । हरितः । वृषा । विश्वम् । आ । भाति ।
 रोचनम् । हरिऽअश्वः । हरितम् । घत्ते । आयुधम् । आ । वज्रम् ।
 बाहोः । हरिम् ॥ ४ ॥ इन्द्रः । हर्यन्तम् । अर्जुनम् । वज्रम् । शुक्रैः ।
 अमिऽवृतम् । अप । अवृणोत् । हरिऽमिः । अर्द्रिऽमिः । सुतम् । उत् ।
 गाः । हरिऽमिः । आजत ॥ ५ ॥

III. 45.

आ । मन्द्रैः । इन्द्र । हरिऽमिः । याहि । मयूररोमऽमिः । मा ।

त्वा । के । चित् । नि । यमन् । विम् । न । पाशिनः । अति । धन्वऽइव ।
 तान् । इहि ॥ १ ॥ वृत्रऽखादः । वल्गुऽरुजः । पुराम् । दर्मः ।
 अपाम् । अजः । स्थाता । रथस्थ । हयोः । अमिऽस्वरे । इन्द्रः । दृष्ठा ।
 चित् । आऽरुजः ॥ २ ॥ गम्भीरान् । उदधीन्ऽइव । क्रतुम् । पुष्यसि ।
 गाऽइव । प्र । सुऽगोपाः । यवमम् । धेनवः । यथा । हृदम् । कुल्याऽ-
 इव । आशत ॥ ३ ॥ आ । नः । तुजम् । रयिम् । भर । अंशम् । न ।
 प्रतिऽजानते । वृक्षम् । पकम् । फलम् । अङ्गीऽइव । वृनुहि । इन्द्र ।
 समऽपारणम् । वसु ॥ ४ ॥ स्वऽगुः । इन्द्र । स्वऽराट् । अमि । स्मत्-
 दिष्टिः । स्वयंशऽतरः । सः । वृधानः । ओजसा । पुरुऽस्तुन । मव ।
 नः । सुश्रवऽतमः ॥ ५ ॥

III. 46.

युध्मस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य । गृतः । स्थविरस्य ।
 घृष्वे । अजूर्यतः । वज्रिणः । दीर्घाणि । इन्द्र । श्रुतस्य । महतः ।
 महानि ॥ १ ॥ महान् । अमि । महिष । वृष्ण्यैभिः । धनऽस्पृन् ।
 उग्र । सहमानः । अन्यान् । एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । सः । योषय ।
 च । क्षयय । च । जनान् ॥ २ ॥ प्र । मात्राभिः । गिरिवे । रोच-
 मानः । प्र । देवैभिः । विश्वतः । अप्रतिऽइतः । प्र । मज्जना । दिवः ।
 इन्द्रः । पृथिव्याः । प्र । उरोः । महः । अन्तरिक्षात् । ऋजीषी ॥ ३ ॥
 उरुम् । गभीरम् । जनुषा । अमि । उग्रम् । विश्वऽव्यचमम् । अवतम् ।
 मतीनाम् । इन्द्रम् । सोमासः । प्रऽदिवि । सुतासः । समुद्रम् । न ।
 स्रवतः । आ । विशन्ति ॥ ४ ॥ यम् । सोमम् । इन्द्र । पृथिवीद्यान्ना ।
 गर्भम् । न । माता । विभृतः । त्वाऽया । तम् । ते । हिन्वन्ति । तम् ।

ऊँ इति । ते । सृजन्ति । अध्वर्यवः । वृषभ । पातवै । ऊँ इति ॥ ५ ॥

III. 47.

मरुत्वान् । इन्द्र । वृषभः । रणाय । पिब । सोमम् । अनुऽस्वधम् ।
मदाय । आ । सिञ्चस्व । जठरे । मध्वः । ऊर्मिम् । त्वम् । राजा ।
असि । प्रऽदिवः । सुतानाम् ॥ १ ॥ सऽजोषाः । इन्द्र । सऽगणः ।
मरुत्समिः । सोमम् । पिब । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् । जहि । शत्रून् ।
अप । मृधः । नुदस्व । अथ । अभयम् । कृणुहि । विश्वतः । नः ॥ २ ॥
उत । ऋतुसमिः । ऋतुऽपाः । पाहि । सोमम् । इन्द्र । देवेभिः ।
सखिऽमिः । सुतम् । नः । यान् । आ । अभजः । मरुतः । ये । त्वा ।
अनु । अहन् । वृत्रम् । अदधुः । तुभ्यम् । ओजः ॥ ३ ॥ ये । त्वा ।
अहिऽहत्ये । मघवन् । अवर्धन् । ये । शाम्बरे । हरिऽवः । ये । गो-
इष्टौ । ये । त्वा । नूनम् । अनुऽमदन्ति । विप्राः । पिब । इन्द्र ।
सोमम् । सऽगणः । मरुत्समिः ॥ ४ ॥ मरुत्वंन्तम् । वृषभम् । ववृ-
धानम् । अकवऽअरिम् । दिव्यम् । शाम्भम् । इन्द्रम् । विश्वऽसहम् ।
अवसे । नूतनाय । उग्रम् । सहऽदाम् । इह । तम् । हुवेम् ॥ ५ ॥

III. 48.

सद्यः । ह । जातः । वृषभः । कनीनिः । प्रऽभर्तुम् । आवत् । अन्धसः ।
सुतस्य । साधोः । पिब । प्रतिऽकामम् । यथा । ते । रसऽआशिरः ।
प्रथमम् । सोम्यस्य ॥ १ ॥ यत् । जायथाः । तत् । अहः । अस्य ।
कामे । अंशोः । पीयूषम् । अपिबः । गिरिऽस्थाम् । तम् । ते । माता ।
परि । योषा । जनित्री । महः । पितुः । दमे । आ । असिञ्चत् ।
अग्रे ॥ २ ॥ उपऽस्थाय । मातरम् । अन्नम् । ऐह । तिग्मम् । अप-

श्यत् । अ॒भि । सोम॑म् । ऊ॒र्ध्वः । प्र॒त्य॒व॒यन् । अ॒च॒रत् । गृ॒त्सः ।
 अ॒न्यान् । म॒हानि॑ । च॒क्रे । पु॒रु॒षऽप्र॑तीकः ॥ ३ ॥ उ॒ग्रः । तुरा॑षाट् ।
 अ॒भिभृ॑तिऽओजाः । यथा॑ऽव॒शम् । त॒न्वम् । च॒क्रे । ए॒षः । त्वष्टा॑रम् ।
 इन्द्रः॑ । ज॒नुषा॑ । अ॒मि॒भृ॒य । आ॒सु॒ष्य । सोम॑म् । अ॒पि॒बत् ।
 च॒मूषु॑ ॥ ४ ॥ शु॒नम् । हु॒वे॒म । म॒घऽवा॑नम् । इन्द्र॑म् । अ॒स्मिन् । भ॒रै ।
 नृ॒त्त॑मम् । वा॒जऽसा॑तौ । गृ॒ण्वन्त॑म् । उ॒ग्रम् । ऊ॒तये॑ । म॒मन्ऽसु॑ । घ्नन्त॑म् ।
 वृ॒त्राणि॑ । स॒म्ऽजि॑तम् । घ॒नाना॑म् ॥ ५ ॥

III. 49

शंस॑ । म॒हाम् । इन्द्र॑म् । य॒क्षिन् । वि॒श्वाः । आ । कृ॒ष्टयः॑ । सोम॑ऽपाः ।
 का॒मम् । अ॒व्यन् । यम् । सु॒ऽकृ॑तुम् । धि॒षणे॑ इति । वि॒म्ब॒ऽत॑ष्टम् । घ॒नम् ।
 वृ॒त्राणा॑म् । ज॒नय॑न्त । दे॒वाः ॥ १ ॥ यम् । नु । न॒र्किः । पृ॒त॑नासु ।
 स्व॒ऽराज॑म् । द्वि॒ता । तर॑ति । नृ॒त्त॑मम् । हरि॑ऽस्थाम् । इन॑त्तमः । स॒त्त्वऽ॒भिः । यः । ह । शू॒षैः । पृथु॑ऽज्याः । अ॒मि॒नात् । आ॒युः । द॒स्योः ॥ २ ॥
 म॒ह॒ऽवा॑ । पृ॒त्ऽसु । तर॑णिः । न । अ॒र्वा । वि॒ऽआ॒ना॒शिः । रोद॑सी इति ।
 मे॒ह॒ना॒ऽवा॑न् । भ॒र्गः । न । का॒रे । ह॒व्यः । म॒ती॒नाम् । पि॒ताऽइ॒व ।
 चा॒रुः । सु॒ऽह॒वः । व॒यऽ॒धाः ॥ ३ ॥ ध॒तो । दि॒वः । र॒ज॑सः । पृ॒ष्टः ।
 ऊ॒र्ध्वः । रथः॑ । न । वा॒युः । वसु॑ऽभिः । नि॒यु॒त्वा॑न् । क्ष॒पाम् । व॒स्ता ।
 ज॒नि॒ता । सूर्य॑स्य । वि॒ऽभ॑क्ता । भा॒गम् । धि॒षणा॑ऽइ॒व । वा॒जम् ॥ ४ ॥
 शु॒नम् । हु॒वे॒म । म॒घऽवा॑नम् । इन्द्र॑म् । अ॒स्मिन् । भ॒रै । नृ॒त्त॑मम् ।
 वा॒जऽसा॑तौ । गृ॒ण्वन्त॑म् । उ॒ग्रम् । ऊ॒तये॑ । स॒मत्ऽसु॑ । घ्नन्त॑म् । वृ॒त्राणि॑ ।
 स॒म्ऽजि॑तम् । घ॒नाना॑म् ॥ ५ ॥

III. 50.

इन्द्रः । स्वाहा । पिबतु । यस्य । सोमः । आऽगत्य । तुभ्रः ।
 वृषभः । मरुत्वान् । आ । उरुऽव्यवाः । प्रणताम् । एभिः । अश्वैः ।
 आ । अस्य । हविः । तन्वः । कामम् । अध्याः ॥ १ ॥ आ । ते ।
 सपर्यु इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अतु । प्रऽदिवः । श्रुष्टिम् ।
 आवः । इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुऽशिप्र । पिब । तु । अस्य ।
 सुऽसुतस्य । चारोः ॥ २ ॥ गोभिः । मिमिक्षुम् । दधिरे । सुऽपारम् ।
 इन्द्रम् । ज्यैष्ठ्याय । धार्यसे । गृणानाः । मन्दानः । सोमम् । पपिञ्चान् ।
 अर्जीषिन् । सम् । अस्मभ्यम् । पुरुधा । गाः । इषण्य ॥ ३ ॥ इमम् ।
 कामम् । मन्दय । गोभिः । अश्वैः । चन्द्रऽवता । राधसा । पप्रथः ।
 च । स्वऽयवः । मत्तिऽभिः । तुभ्यम् । विप्राः । इन्द्राय । वाहः ।
 कुशिकामः । अक्रन् ॥ ४ ॥ शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । असिन् ।
 भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ । गृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु ।
 घन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥

III. 51.

चर्षणिऽधृतम् । मघऽवानम् । उक्थ्यम् । इन्द्रम् । गिरः । बृहतीः ।
 अभि । अनुषत । वृधानम् । पुरुऽहूतम् । सुवृक्तिऽभिः । अमर्त्यम् ।
 जरमाणः । दिवेऽदिवे ॥ १ ॥ शतऽक्रतुम् । अर्णवम् । शाकिनम् ।
 नरम् । गिरः । मे । इन्द्रम् । उप । यन्ति । विश्वतः । वाजऽसनिम् ।
 पुऽमिदम् । तूर्णिम् । अप्ऽतुरम् । धामऽसाचम् । अभिऽसाचम् । स्वः-
 ऽविदम् ॥ २ ॥ आऽक्रे । वसोः । जरिता । पनस्यते । अनेहसः ।
 स्तुभः । इन्द्रः । दुवस्यति । विवस्ततः । सदेने । आ । हि । पिप्रिये ।

स॒त्राऽसा॒हम् । अ॒भि॒मा॒तिऽह॒नम् । स्तु॒हि ॥ ३ ॥ नृ॒णाम् । ऊँ इति । त्वा ।
 नृ॒त्त॑मम् । गीःऽभिः । उ॒क्थैः । अ॒भि । प्र । वी॒रम् । अ॒र्च॒त । स॒वार्धः ।
 स॒म् । स॒ह॒से । पु॒रुऽमा॒यः । जि॒ही॒ते । नमः । अ॒स्य । प्रऽदि॒वः । एकः ।
 ई॒शे ॥ ४ ॥ पु॒र्वीः । अ॒स्य । निःऽसि॒धः । म॒र्त्येषु । पु॒रु । व॒क्ष॒न्ति ।
 पृ॒थि॒वी । वि॒म॒र्ति । इन्द्रा॒य । द्या॒वः । ओष॑धीः । उ॒त । आपः । रा॒गिम् ।
 र॒क्ष॒न्ति । जी॒रयः । वना॑नि ॥ ५ ॥ तु॒भ्यम् । ब्र॒ह्मा॒णि । गि॒रः । इन्द्र॒ ।
 तु॒भ्यम् । स॒त्रा । द॒धिरे । हरि॒ऽवः । जुष॑स्व । बो॒धि । आ॒पिः । अ॒र्वसः ।
 नृ॒त॑नस्य । स॒खे । व॒सो इति । ज॒रि॒तुऽभ्यः । व॒यः । धाः ॥ ६ ॥ इन्द्र॒ ।
 म॒रु॒त्वः । इ॒ह । पा॒हि । सोम॑म् । यथा । शा॒र्या॒ते । अ॒र्पि॒वः । सु॒तस्य॑ ।
 तव॑ । प्रऽनी॒ती । तव॑ । शूर॒ । श॒र्मे॒न् । आ । वि॒वा॒स॒न्ति । क॒वयः ।
 सु॒ऽय॒ज्ञाः ॥ ७ ॥ सः । वा॒व॒शानः । इ॒ह । पा॒हि । सोम॑म् । म॒रु॒तऽभिः ।
 इन्द्र॒ । स॒खिऽभिः । सु॒तम् । नः । जा॒तम् । यत् । त्वा । परि॑ । दे॒वाः ।
 अ॒भूष॑न् । म॒हे । भ॒रा॒य । पु॒रुऽहू॒त । वि॒श्वे ॥ ८ ॥ अ॒पू॒ऽतू॒र्यै । म॒रु॒तः ।
 आ॒पिः । ए॒षः । अ॒म॒न्द॒ । इन्द्र॑म् । अ॒नु । दा॒र्ति॒ऽव॒राः । ते॒भिः ।
 सा॒कम् । पि॒ब॒तु । वृ॒त्र॒ऽन्ना॒दः । सु॒तम् । सोम॑म् । दा॒शु॒र्षः । खे । स॒ध॒
 ऽख्ये ॥ ९ ॥ इ॒दम् । हि । अ॒नु । ओ॒ज॒सा । सु॒तम् । रा॒धाना॑ । प॒ते ।
 पि॒ब । तु । अ॒स्य । गि॒र्व॒णः ॥ १० ॥ यः । ते । अ॒नु । स्व॒धाम् । अ॒स॒त् ।
 सु॒ते । नि । य॒च्छ । त॒न्वम् । सः । त्वा । म॒म॒त्तु । सो॒म्यम् ॥ ११ ॥
 प्र । ते । अ॒भ्रो॒तु । कु॒क्ष्योः । प्र । इन्द्र॒ । ब्र॒ह्मा॒णा । शि॒रः । प्र । बा॒हू
 इति । शूर॒ । रा॒व॒से ॥ १२ ॥

प्रा॒तः । जु॒ष॒स्व । नः ॥ १ ॥ पु॒रो॒ळा॒शम् । प॒च॒त्यम् । जु॒ष॒स्व । इ॒न्द्र ।
 आ । गु॒र॒स्व । च । तु॒म्यम् । ह॒व्यानि॑ । सि॒स्र॒ते ॥ २ ॥ पु॒रो॒ळा॒शम् ।
 च । नः । घ॒सः । जोष॑या॒से । गि॒रः । च । नः । व॒धू॒युः॒ऽइव ।
 योष॑णाम् ॥ ३ ॥ पु॒रो॒ळा॒शम् । स॒न॒ऽश्रु॒त । प्रा॒तः॒ऽसा॒वे । जु॒ष॒स्व । नः ।
 इ॒न्द्र । ऋ॒तुः । हि । ते । बृ॒हन् ॥ ४ ॥ मा॒र्घ्य॑दि॒नस्य॑ । स॒र्व॒नस्य॑ ।
 धा॒नाः । पु॒रो॒ळा॒शम् । इ॒न्द्र । कृ॒ष्व । इ॒ह । चा॒रुम् । प्र । यत् । स्तो॒ता ।
 ज॒रि॒ता । तू॒र्णी॒ऽअर्थः॑ । वृ॒ष॒ऽय॒मा॒णः । उप॑ । गीः॒ऽभिः । ई॒द्वे ॥ ५ ॥
 तृ॒ती॒ये । धा॒नाः । स॒र्व॒ने । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । पु॒रो॒ळा॒शम् । आ॒ऽहु॒तम् । म॒म॒ह॒स्व ।
 नः । ऋ॒भु॒ऽम॒न्तम् । वा॒ज॒ऽव॒न्तम् । त्वा । क॒वे । प्र॒य॒स्व॒न्तः । उप॑ ।
 शि॒क्षे॒म । धी॒ति॒ऽभिः ॥ ६ ॥ पु॒ष॒ण्॒ऽव॒ते । ते । च॒कृ॒म । क॒र॒म्भ॒म् ।
 हरि॑ऽव॒ते । हरि॑ऽअ॒श्वाय॑ । धा॒नाः । अ॒प॒प॒म् । अ॒द्धि । स॒ऽग॒णः । म॒रु॒-
 त्॒ऽभिः । सोम॑म् । पि॒ब । वृ॒त्र॒ऽह॒ । शू॒र । वि॒द्वान् ॥ ७ ॥ प्र॒ति ।
 धा॒नाः । भ॒र॒त । तू॒र्यम् । अ॒स्मै । पु॒रो॒ळा॒शम् । वी॒र॒ऽत॒माय॑ । नृ॒णाम् ।
 दि॒वे॒ऽदि॒वे । स॒ऽदृ॒शीः । इ॒न्द्र । तु॒म्यम् । वर्ध॑न्तु । त्वा । सो॒म॒ऽये॒याय॑ ।
 धृ॒ष्णो इति॑ ॥ ८ ॥

III. 53.

इ॒न्द्रा॑प॒र्व॒ता । बृ॒ह॒ता । रथे॑न । वा॒मीः । इषः । आ । व॒ह॒तम् ।
 सु॒ऽवी॒राः । वी॒तम् । ह॒व्यानि॑ । अ॒ध्व॒रेषु॑ । दे॒वा । वर्धे॑थाम् । गीः॒ऽभिः ।
 इ॒ळ्या । म॒द॒न्ता ॥ १ ॥ तिष्ठ॑ । सु । क॒म् । म॒घ॒ऽव॒न् । मा । परा॑ ।
 गाः । सोम॑स्य । नु । त्वा । सु॒ऽसु॒तस्य॑ । या॒क्षि । पि॒तुः । न । पु॒त्रः ।
 सि॒च॒म् । आ । र॒मे । ते । इ॒न्द्र । स्वा॑दि॒ष्ठया॑ । गि॒रा । श॒ची॒ऽवः ॥ २ ॥
 शं॒सा॒व । अ॒ध्व॒र्यो इति॑ । प्र॒ति । मे । गृ॒णी॒हि । इ॒न्द्रा॑य । वा॒हः । कृ॒ण-

वा॒व । जु॒ष्टम् । आ । इ॒दम् । ब॒हिः । य॒ज॑मानस्य । सी॒द । अ॒र्थ । च ।
 भू॒त् । उ॒क्थ॑म् । इन्द्रा॒य । श॒स्तम् ॥ ३ ॥ जा॒या । इ॒त् । अ॒स्तम् । म॒घ॒॒
 ऽव॒न् । सा । इ॒त् । ऊँ इति॑ । यो॒निः । तत् । इ॒त् । त्वा । यु॒क्ताः ।
 ह॒र॒यः । व॒ह॒न्तु । य॒दा । क॒दा । च । सु॒न॒वा॒म । सो॒म॒म् । अ॒ग्निः । त्वा ।
 दू॒तः । ध॒न्वा॒ति । अ॒च्छ ॥ ४ ॥ परा॑ । या॒हि । म॒घ॒॒
 ऽव॒न् । आ । च । या॒हि । इन्द्र॑ । भ्रा॒तः । उ॒भ॒य॒त्र । ते । अ॒र्थ॒म् । य॒त्र । रथ॑स्य । बृ॒ह॒तः ।
 नि॒ऽधा॒न॒म् । वि॒ऽमो॒च॒न॒म् । वा॒जिनः॑ । रा॒स॒भ॒स्य ॥ ५ ॥ अ॒पाः ।
 सो॒म॒म् । अ॒स्तम् । इन्द्र॑ । प्र । या॒हि । क॒ल्या॒णीः । जा॒या । सु॒ऽर॒ण॒म् ।
 गृ॒हे । ते । य॒त्र । रथ॑स्य । बृ॒ह॒तः । नि॒ऽधा॒न॒म् । वि॒ऽमो॒च॒न॒म् । वा॒जिनः॑ ।
 दक्षि॑णा॒व॒त् ॥ ६ ॥ इ॒मे । भो॒जाः । अ॒ङ्गि॒र॒सः । वि॒ऽरू॒पाः । दि॒वः ।
 पु॒त्रा॒सः । अ॒सु॒र॒स्व । वी॒राः । वि॒श्वा॒मि॒त्राय॑ । द॒द॒तः । म॒घा॒नि । स॒ह॒स्र॒॒
 ऽसा॒वे । प्र । ति॒र॒न्ते । आ॒युः ॥ ७ ॥ रू॒प॒म् । रू॒प॒म् । म॒घ॒॒
 ऽवा॑ । वो॒मे॒॒
 वी॒ति । मा॒याः । कृ॒ण॒वा॒नः । त॒न्व॒म् । परि॑ । स्वा॒म् । त्रिः । य॒त् ।
 दि॒वः । परि॑ । मु॒हु॒र्त॒म् । आ । अ॒गा॒त् । स्वैः । म॒न्त्रैः । अ॒नृ॒तु॒ऽपाः ।
 ऋ॒त॒॒ऽवा॑ ॥ ८ ॥ म॒हान् । ऋ॒षिः । दे॒व॒ऽजाः । दे॒व॒ऽजू॒तः । अ॒स्त॒भा॒त् ।
 सि॒न्धु॒म् । अ॒र्ण॒व॒म् । नृ॒ऽच॒क्षः । वि॒श्वा॒मि॒त्रः । य॒त् । अ॒व॒ह॒त् । सु॒ऽदा॒॒
 स॒म् । अ॒ग्नि॒या॒य॒त् । कु॒शि॒को॒र्मिः । इन्द्रः॑ ॥ ९ ॥ हं॒साऽऽ॒व । कृ॒णु॒थ ।
 श्लो॒क॒म् । अ॒द्रि॒ऽमिः । म॒द॒न्तः । गीः॒ऽमिः । अ॒ध्व॒रे । सु॒ते । स॒चा ।
 दे॒वे॒र्मिः । वि॒प्राः । ऋ॒षयः॑ । नृ॒ऽच॒क्ष॒सः । वि । पि॒ब॒ध्व॒म् । कु॒शि॒काः ।
 सो॒म्य॒म् । म॒धु ॥ १० ॥ उप॑ । प्र । इ॒त् । कु॒शि॒काः । चे॒त॒य॒ध्वः ।
 अ॒श्व॒म् । रा॒ये । प्र । मु॒ञ्च॒त । सु॒ऽदा॒सः । रा॒जा । वृ॒त्र॒म् । ज॒ह॒न॒त् ।
 प्राक् । अ॒पाक् । उ॒दक् । अ॒थ । य॒जा॒ते । व॒रे । आ । पृ॒थि॒व्याः ॥ ११ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहम् । इन्द्रम् । अतुस्तवम् ।
 विश्वामित्रस्य । रक्षति । ब्रह्म । इदम् । भारतम् । जनम् ॥ १२ ॥
 विश्वामित्राः । अरासत । ब्रह्म । इन्द्राय । वज्रिणे । करत् । इत् । नः ।
 सुऽराक्षसः ॥ १३ ॥ किम् । ते । कृण्वन्ति । कीकंटेषु । गावः । न ।
 आऽशिरम् । दुहे । न । तपन्ति । घर्मम् । आ । नः । भर । प्रऽम-
 गन्दस्य । वेदः । नैचाऽशास्त्रम् । मघऽवन् । रन्धय । नः ॥ १४ ॥
 ससर्परीः । अमतिम् । बाधमाना । बृहत् । मिमाय । जमदग्निऽदत्ता । आ ।
 सूर्यस्य । दुहिता । ततान । श्रवः । देवेषु । अमृतम् । अजुर्यम् ॥ १५ ॥
 ससर्परीः । अमरत् । तूर्यम् । एभ्यः । अर्धे । श्रवः । पाञ्चऽजन्यासु ।
 कृष्टिषु । सा । पक्ष्या । नव्यम् । आयुः । दधाना । याम् । मे । पलस्तिऽ-
 जमदग्नयः । ददुः ॥ १६ ॥ स्थिरौ । गावौ । भवताम् । वीळुः ।
 अक्षः । मा । ईषा । वि । वहि । मा । युगम् । वि । शारि । इन्द्रः ।
 पातल्ये इति । ददताम् । शरीतोः । अरिष्टऽनेमे । अभि । नः ।
 सचस्त्र ॥ १७ ॥ बलम् । घेहि । तनूषु । नः । बलम् । इन्द्र । अन-
 लतऽसु । नः । बलम् । तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वम् । हि ।
 बलऽदाः । अर्षि ॥ १८ ॥ अभि । व्ययस्त्र । खादिरस्य । सारम् ।
 ओजः । घेहि । स्पन्दने । शिक्षायाः । अक्ष । वीळो इति । वीळित ।
 वीळयस्त्र । मा । यामात् । असात् । अक्ष । जीहिपः । नः ॥ १९ ॥ अयम् ।
 अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च । रिरिषत् । स्वस्ति ।
 आ । गृहेभ्यः । आ । अवऽसै । आ । विऽमोचनात् ॥ २० ॥ इन्द्र ।
 ऊतिऽभिः । बहुलार्भिः । नः । अद्य । यात्ऽअष्टार्भिः । मघऽवन् । शूर ।
 जित्व । यः । नः । द्वेष्टि । अधरः । सः । पदीष्ट । यम् । ऊँ इति ।

द्विष्मः । तम् । ऊँ इति । प्राणः । जहातु ॥ २१ ॥ परशुम् । चिन् ।
 वि । तपति । शिम्बलम् । चिन् । वि । वृश्चति । उखा । चिन् । इन्द्र ।
 येवन्ती । प्रड्यस्ता । फेनम् । अस्यति ॥ २२ ॥ न । सार्यकस्य ।
 चिकित्ते । जनासः । लोचम् । नयन्ति । पशु । मन्यमानाः । न ।
 अवाजिनम् । वाजिना । हासयन्ति । न । गर्दभम् । पुरः । अश्वात् ।
 नयन्ति ॥ २३ ॥ इमे । इन्द्र । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपित्वम् ।
 चिकितुः । न । प्रऽपित्वम् । हिन्वन्ति । अश्वम् । अरणम् । न । नित्यम् ।
 ज्याऽवाजम् । परि । नयन्ति । आजौ ॥ २४ ॥

III. 54.

इमम् । महे । विदध्याय । शूषम् । शश्वत् । कृत्वः । ईड्याय ।
 प्र । जभ्रुः । शृणोतु । नः । दम्येभिः । अनीकैः । शृणोतु । अग्निः ।
 दिव्यैः । अजस्रः ॥ १ ॥ महि । महे । दिवे । अर्च । पृथिव्यै ।
 कामः । मे । इच्छन् । चरति । प्रजानन् । ययोः । ह । स्तोमै ।
 विदथेषु । देवाः । सपर्यवः । मादयन्ते । सचा । आयोः ॥ २ ॥
 युवोः । श्रुतम् । रोदसी इति । सत्यम् । अस्तु । महे । सु । नः ।
 सुविता । प्र । भूतम् । इदम् । दिवे । नमः । अग्ने । पृथिव्यै । सप-
 र्यामि । प्रयसा । यामि । रत्नम् ॥ ३ ॥ उतो इति । हि । वाम् ।
 पूर्याः । आऽविविद्रे । ऋतवरी इत्यृतवरी । रोदसी इति । सत्यवाचः ।
 नरः । चित् । वाम् । समऽइथे । श्वरऽसातौ । ववन्दिरे । पृथिवि ।
 वेविदानाः ॥ ४ ॥ कः । अद्वा । वेद । कः । इह । प्र । वोचत् ।
 देवान् । अच्छ । पथ्या । का । सम् । एति । ददथे । एषाम् । अवमा ।
 सदांसि । परेषु । या । गुह्येषु । व्रतेषु ॥ ५ ॥ कविः । नृऽचक्षाः । अभि ।

सीम् । अ॒चष्ट । ऋ॒तस्य॑ । यो॒ना । वि॒घृते॑ इति॒ वि॒घृते॑ । म॒द॒न्ती॒ इति॑ ।
 ना॒ना । च॒क्र॒ते इति॑ । स॒द॒नम् । यथा॑ । वेः । स॒मा॒नेन॑ । ऋ॒त॒ना ।
 सं॒वि॒दाने॑ इति॒ सम्॒वि॒दाने॑ ॥ ६ ॥ स॒मा॒न्या । वि॒यु॒ते इति॑ वि॒यु॒ते ।
 दू॒रेऽन्ते॑ इति॒ दू॒रेऽन्ते॑ । ध्रु॒वे । प॒दे । त॒स्थ॒तुः । जा॒गरू॒के इति॑ । उ॒त ।
 स्व॒सा॒रा । यु॒व॒ती इति॑ । भ॒व॒न्ती॒ इति॑ । आ॒त् । ऊँ॒ इति॑ । ब्र॒वा॒ते इति॑ ।
 मि॒थु॒ना॒नि । ना॒म ॥ ७ ॥ वि॒श्वा । इ॒त् । ए॒ते इति॑ । ज॒नि॒म । सम् ।
 वि॒वि॒क्तः । म॒हः । दे॒वान् । बि॒भ्र॒ती इति॑ । न । व्य॒थे॒ते इति॑ । ए॒ज॒त् ।
 ध्रु॒वम् । प॒त्य॒ते । वि॒श्वम् । ए॒कम् । च॒र॒त् । प॒त॒त्रि । वि॒षु॒णम् । वि॒ ।
 जा॒तम् ॥ ८ ॥ स॒ना । पु॒रा॒णम् । अ॒धि॒ । ए॒मि॒ । आ॒रा॒त् । म॒हः ।
 पि॒तुः । ज॒नि॒तुः । जा॒मि॒ । त॒त् । नः । दे॒वा॒सः । य॒त्र । प॒नि॒ता॒रः ।
 ए॒वैः । उ॒रौ । प॒थि॒ । वि॒ड॒उ॒ते । त॒स्थुः । अ॒न्त॒रि॒ति ॥ ९ ॥ इ॒मम् ।
 स्तो॒मम् । रो॒द॒सी इति॑ । प्र । ब्र॒वी॒मि॒ । ऋ॒दू॒राः । शु॒ण॒वन् । अ॒ग्नि॒ऽ-
 जि॒ह्वाः । मि॒त्रः । सम्॒ऽरा॒जः । वरू॒णः । यु॒वा॒नः । आ॒दि॒त्या॒सः । क॒व॒यः ।
 प॒प्र॒था॒नाः ॥ १० ॥ हि॒र॒ण्य॒ऽपा॒णिः । स॒वि॒ता । सु॒जि॒ह्वः । त्रिः । आ ।
 दि॒वः । वि॒द॒थे॑ । प॒त्य॒मानः । दे॒वेषु॑ । च । स॒वि॒त॒रि॒ति । श्लो॒कम् । अ॒श्वेः ।
 आ॒त् । अ॒स्म॒भ्यम् । आ । सु॒व॒ । स॒र्व॒ऽता॒तिम् ॥ ११ ॥ सु॒ऽकृ॒त् ।
 सु॒ऽपा॒णिः । स्व॒वा॒न् । ऋ॒त॒वा॒ । दे॒वः । त्व॒ष्टा । अ॒व॒से । ता॒नि॒ ।
 नः । घा॒त् । पू॒ष॒ण्ऽव॒न्तः । ऋ॒भ॒वः । मा॒द॒य॒ध्वम् । ऊ॒र्ध्व॒ऽग्रा॒वा॒णः ।
 अ॒ध्व॒रम् । अ॒तष्ट ॥ १२ ॥ वि॒द्यु॒त्ऽर॒थाः । म॒रु॒तः । ऋ॒ष्टि॒ऽम॒न्तः ।
 दि॒वः । म॒र्याः । ऋ॒त॒ऽजा॒ताः । अ॒या॒सः । सर॑स्वती । शृ॒ण॒वन् । या॒ज्ञि॒-
 या॒सः । घा॒त॒ । र॒यि॒म् । सह॑र्षी॒रम् । तु॒रा॒सः ॥ १३ ॥ वि॒ष्णु॒म् । स्तो॒-
 मा॒सः । पु॒रु॒ऽद॒स्मम् । अ॒र्काः । भ॒ग॒स्य॒ऽइ॒व । का॒रि॒णः । या॒म॒नि॒ ।

ग॒मन् । उ॒रुऽक॒मः । क॒कु॒हः । य॒स्य । प॒र्वीः । न । म॒र्ध॒न्ति । यु॒व॒त॒यः ।
 ज॒नि॒त्रीः ॥ १४ ॥ इ॒न्द्रः । वि॒श्वैः । वी॒र्यैः । प॒त्य॒मानः । उ॒मे इति ।
 आ । प॒ग्रौ । रो॒द॒सी इति । म॒हि॒त्वा । पु॒र॒म्ऽद॒रः । वृ॒त्रऽहा । धृ॒ष्णुऽ-
 सैनः । स॒म्ऽगृ॒भ्य । नः । आ । म॒र । भूरि । प॒श्वः ॥ १५ ॥ ना॒स॒त्या ।
 मे । पि॒तरां । ब॒न्धुऽपृ॒च्छा । स॒ऽजा॒त्यम् । अ॒श्वि॒नोः । चा॒रु । ना॒म ।
 यु॒वम् । हि । स्यः । र॒यिऽदौ । नः । र॒यी॒णाम् । दा॒त्रम् । र॒क्षे॒थे इति ।
 अ॒क॒वैः । अ॒द॒ब्धा ॥ १६ ॥ म॒हत् । तत् । वः । क॒वयः । चा॒रु । ना॒म ।
 यत् । ह । दे॒वाः । भ॒व॒थ । वि॒श्वे । इ॒न्द्रे । स॒खा । ऋ॒शुऽभिः । पु॒रुऽहू॒त ।
 प्रि॒येभिः । इ॒माम् । धि॒यम् । सा॒त॒ये । त॒क्ष॒त । नः ॥ १७ ॥ अ॒र्य॒मा ।
 नः । आ॒दि॒तिः । य॒ज्ञि॒यासः । अ॒द॒ब्धानि । व॒रु॒णस्य । व॒र॒तानि । यु॒यो॒त ।
 नः । अ॒न॒प॒त्यानि । ग॒न्तोः । प्र॒जा॒ज्वान् । नः । प॒शुऽमा॒न् । अ॒स्तु ।
 गा॒तुः ॥ १८ ॥ दे॒वानां । दू॒तः । पु॒रु॒ध । प्र॒स॒ह॒तः । अ॒ना॒गा॒न् । नः ।
 वो॒च॒तु । स॒र्व॒स्ता॒ता । शृ॒णो॒तु । नः । पृ॒थि॒वी । द्यौः । उ॒त । आ॒पः ।
 स॒र्यैः । न॒क्ष॒त्रैः । उ॒रु । अ॒न्त॒रि॒क्षम् ॥ १९ ॥ शृ॒ण्व॒न्तु । नः । वृ॒ष॒णः ।
 प॒र्व॒तासः । भ्र॒व॒क्षे॒मासः । इ॒ळ॒या । म॒द॒न्तः । आ॒दि॒त्यैः । नः । आ॒दि॒तिः ।
 शृ॒णो॒तु । य॒च्छ॒न्तु । नः । म॒रु॒तः । श॒र्म । म॒द्रम् ॥ २० ॥ स॒दा ।
 सु॒ज॒गः । पि॒तुऽमा॒न् । अ॒स्तु । प॒न्थाः । म॒घ्वा । दे॒वाः । ओ॒ष॒धीः ।
 स॒म् । पि॒पृ॒क्त । भ॒गः । मे । अ॒ग्ने । स॒ख्ये । न । मृ॒ध्याः । उ॒त् । रा॒यः ।
 अ॒श्या॒म् । स॒द॒नम् । पु॒रुऽक्षोः ॥ २१ ॥ स्व॒द॒स्व । ह॒व्या । स॒म् । इ॒षः ।
 दि॒दी॒हि । अ॒स्म॒श॒क् । स॒म् । मि॒मी॒हि । श्र॒वांसि । वि॒श्वान् । अ॒ग्ने ।
 पृ॒त्सु । तान् । जे॒षि । श॒त्रून् । अ॒हा । वि॒श्वा । सु॒ज॒म॒नाः । दी॒दि॒हि । नः ॥

III. 55

उपसः । पूर्वीः । अध । यत् । विऽऊषुः । महत् । वि । जज्ञे ।
 अक्षरम् । पदे । गोः । व्रता । देवानाम् । उप । नु । प्रऽभूषन् । महत् ।
 देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १ ॥ मो इति । सु । नः । अत्र ।
 जुहुन्त । देवाः । मा । पूर्वे । अग्ने । पितरः । पदऽज्ञाः । पुराणयोः ।
 सन्नोः । केतुः । अन्तः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २ ॥
 वि । मे । पुरुऽत्रा । यतयन्ति । कामाः । शर्मि । अच्छ । दीद्ये ।
 पुर्व्याणि । सम्ऽद्वे । अग्नौ । ऋतम् । इत् । वदेम । महत् । देवानाम् ।
 असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ३ ॥ समानः । राजा । विऽभृतः । पुरुऽत्रा । शयै ।
 शयासु । प्रऽयुतः । वना । अनु । अन्या । वत्सम् । भरति । क्षेति ।
 माता । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ४ ॥ आऽक्षित् ।
 पूर्वीसु । अपराः । अनूत् । सद्यः । जातासु । तरुणीषु । अन्तरिति ।
 अन्तऽवतीः । सुवते । अग्रऽवीताः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् ।
 एकम् ॥ ५ ॥ शयुः । परस्तात् । अध । नु । द्विऽमाता । अबन्धनः ।
 चरति । वत्सः । एकः । मित्रस्य । ता । वरुणस्य । व्रतानि । महत् ।
 देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ६ ॥ द्विऽमाता । होता । विदथेषु ।
 सम्ऽराट् । अनु । अग्रम् । चरति । क्षेति । बुध्नः । प्र । रण्यानि ।
 रण्यऽवाचः । भरन्ते । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ७ ॥
 शूरस्यऽइव । युध्यतः । अन्तमस्य । प्रतीचीनम् । दृष्टे । विश्वम् ।
 आऽयत् । अन्तः । मतिः । चरति । निऽसिधम् । गोः । महत् । देवा-
 नाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ८ ॥ नि । वेवेति । पलितः । दूतः ।
 आसु । अन्तः । महान् । चरति । रोचनेन । वर्षेषु । विभ्रत् । अभि ।

नः । वि । चष्टे । महत् । देवानाम् । असुरस्त्वम् । एकम् ॥ ९ ॥ विष्णुः ।
 गोपाः । परमम् । पाति । पार्थः । प्रिया । धामानि । अमृता । दधानः ।
 अग्निः । ता । विश्वा । भुवनानि । वेद । महत् । देवानाम् । असुर-
 त्वम् । एकम् ॥ १० ॥ नाना । चक्राते इति । यम्या । वर्षेषि । तयोः ।
 अन्यत् । रोचते । कृष्णम् । अन्यत् । श्यावी । च । यत् । अरुषी ।
 च । स्वसारौ । महत् । देवानाम् । असुरस्त्वम् । एकम् ॥ ११ ॥ माता ।
 च । यत्र । दुहिता । च । धेनू इति । सबर्दुधे इति । सबऽदुधे । धापयेते
 इति । समीची इति सम्ईची । ऋतस्य । ते इति । सदासि । ईळे ।
 अन्तः । महत् । देवानाम् । असुरस्त्वम् । एकम् ॥ १२ ॥ अन्यस्याः ।
 वत्सम् । रिहती । मिमाय । कया । भुवा । नि । दधे । धेनुः । ऊर्ध्वः ।
 ऋतस्य । सा । पयसा । अपिन्वत । इळा । महत् । देवानाम् । असुर-
 त्वम् । एकम् ॥ १३ ॥ पद्या । वस्ते । पुरुऽरूपा । वर्षेषि । ऊर्ध्वा ।
 तस्यौ । त्रिऽअविम् । रेहिहाणा । ऋतस्य । सब । वि । चरामि । विद्वान् ।
 महत् । देवानाम् । असुरस्त्वम् । एकम् ॥ १४ ॥ पदेइवेति पदेइव ।
 निर्हिते इति निऽहिते । दसे । अन्तरिति । तयोः । अन्यत् । शुद्धम् ।
 आविः । अन्यत् । सघ्रीचीना । पथ्या । सा । विषूची । महत् । देवा-
 नाम् । असुरस्त्वम् । एकम् ॥ १५ ॥ आ । धेनवः । धुनयन्ताम् ।
 अग्निश्चीः । सबऽदुधाः । शश्याः । अप्रऽदुग्धाः । नव्याऽनव्याः ।
 युवतयः । मर्वन्तीः । महत् । देवानाम् । असुरस्त्वम् । एकम् ॥ १६ ॥
 यत् । अन्यासु । वृषमः । रोरवीति । सः । अन्यस्मिन् । यूथे । नि ।
 दधाति । रेतः । सः । हि । चपाऽवान् । सः । भगः । सः । राजा । महत् ।
 देवानाम् । असुरस्त्वम् । एकम् ॥ १७ ॥ वीरस्य । नु । सुऽअश्व्यम् ।

जनासः । प्र । नु । वोचाम । विदुः । अस्य । देवाः । षोळहा । युक्ताः ।
पञ्चऽपञ्च । आ । वहन्ति । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १८ ॥
देवः । त्वष्टा । सविता । विश्वऽरूपः । पुपोष । प्रजाः । पुरुधा ।
जजान । इमा । च । विश्वा । भुवनानि । अस्य । महत् । देवानाम् ।
असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १९ ॥ मही इति । सम् । ऐरत् । चम्वा ।
समीची इति सम्ईची । उमे इति । ते इति । अस्य । वसुना । न्यष्टे
इति निऽक्रष्टे । शृण्वे । वीरः । विन्दमानः । वद्मनि । महत् । देवानाम् ।
असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २० ॥ इमाम् । च । नः । पृथिवी । विश्वऽ-
घायाः । उप । क्षेति । हितऽर्भित्रः । न । राजा । पुरःसदः । शर्मऽ-
सदः । न । वीराः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २१ ॥
निःऽसिध्वरीः । ते । ओषधीः । उत । आर्षः । रयिम् । ते । इन्द्र ।
पृथिवी । विमर्ति । सखायः । ते । वामऽमाजः । स्याम । महत् ।
देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २२ ॥

III. 56.

न । ता । मिनन्ति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानाम् ।
प्रथमा । ध्रवार्षी । न । रोदसी इति । अद्रहा । वेद्यार्भिः । न ।
पर्वताः । निऽनमे । तस्त्रिऽवांसः ॥ १ ॥ षट् । भारान् । एकः ।
अचरन् । विमर्ति । ऋतम् । वर्षिष्ठम् । उप । गावः । आ । अगुः ।
तिस्रः । मही । उपराः । तस्युः । अत्याः । गुहा । द्वे इति । निहिते
इति निऽहिते । दार्षी । एका ॥ २ ॥ त्रिऽपाजस्यः । वृषमः । विश्वऽ-
रूपः । उत । त्रिऽउधा । पुरुध । प्रजाऽवान् । त्रिऽअनीकः । पत्यते ।
मार्हिनऽवान् । सः । रेतःऽघाः । वृषमः । शश्वतीनाम् ॥ ३ ॥ अमीर्के ।

आ॒साम् । प॒द॒ऽवीः । अ॒बोधि॒ । आ॒दि॒त्याना॑म् । अ॒ह्ने । चा॒रु॒ । ना॒म॒ ।
 आ॒र्पः । चि॒त् । अ॒स्मै । अ॒र॒म॒न्त॒ । दे॒वीः । पृ॒थक् । व्र॒ज॒न्तीः । परि॑ ।
 सी॒म् । अ॒वृ॒ञ्ज॒न् ॥ ४ ॥ त्री॒ । स॒ध॒ऽस्था॑ । सि॒न्ध॒वः । त्रिः । क॒वी॒नाम् ।
 उ॒त । त्रि॒ऽमा॒ता । वि॒द॒थे॑षु । स॒म्॒ऽरा॒ट् । ऋ॒त॒ऽव॒रीः । योष॑णाः । ति॒स्रः ।
 अ॒प्याः । त्रिः । आ । दि॒वः । वि॒द॒थे॑ । प॒त्य॑मा॒नाः ॥ ५ ॥ त्रिः ।
 आ । दि॒वः । स॒वि॒तः । वा॒र्यी॑णि । दि॒वे॒ऽदि॒वे । आ । सु॒व॒ । त्रिः ।
 नः । अ॒ह्नेः । त्रि॒ऽधा॒तु॒ । रा॒यः । आ । सु॒व॒ । व॒स॒नि॒ । भ॒ग॒ । त्रा॒तः ।
 धि॒षणे॑ । सा॒त॒ये॑ । धाः ॥ ६ ॥ त्रिः । आ । दि॒वः । स॒वि॒ता । सो॒स॒
 वी॒ति॒ । रा॒जा॒ना । मि॒त्रा॒व॒रु॑णा । सु॒पा॒णी॒ इति॑ सु॒ऽपा॒णी । आ॒र्पः । चि॒त् ।
 अ॒स्य॒ । रो॒द॒सी॒ इति॑ । चि॒त् । उ॒र्वी॑ इति॑ । र॒त्न॑म् । मि॒क्ष॒न्त॒ । स॒वि॒तुः ।
 स॒वा॒र्य॑ ॥ ७ ॥ त्रिः । उ॒त्॒ऽत॒मा॒ । दुः॒ऽन॒शा॑ । रो॒च॒ना॒नि॒ । त्रयः॑ ।
 रा॒ज॒न्ति॒ । अ॒सु॒र॒स्य॒ । वी॒राः । ऋ॒त॒ऽवा॒नः । इ॒षि॒राः । दुः॒ऽद॒भा॑सः ।
 त्रिः । आ । दि॒वः । वि॒द॒थे॑ । स॒न्तु॒ । दे॒वाः ॥ ८ ॥

III. 57.

प्र । मे॒ । वि॒वि॒क्कान् । अ॒वि॒द॒त् । म॒नी॒षाम् । धे॒नुम् । च॒र॒न्त॒मि॒ ।
 प्र॒ऽयु॒ताम् । अ॒गो॒पाम् । स॒धः । चि॒त् । या । दु॒दु॒हे । भू॒रि॑ । धा॒सेः ।
 इ॒न्द्रः । तत् । अ॒ग्निः । प॒नि॒तारः॑ । अ॒स्याः ॥ १ ॥ इ॒न्द्रः । सु॒ । पू॒षा ।
 वृ॒षणा॑ । सु॒ऽह॒स्ता॑ । दि॒वः । न । प्री॒ताः । श॒श॒यम् । दु॒दु॒हे । वि॒धे॑ ।
 यत् । अ॒स्याम् । र॒ण॒य॒न्त॒ । दे॒वाः । प्र । वः । अ॒त्र । व॒स॒वः । सु॒भ्रम् ।
 अ॒श्याम् ॥ २ ॥ याः । जाम॑यः । वृ॒ष्णे॑ । श॒क्ति॑म् । न॒म॒
 स्य॒न्तीः । जा॒न॒ते॒ । गर्भ॑म् । आ॒स्मिन् । अ॒च्छ॑ । पु॒त्रम् । धे॒न॒वः । वा॒व॒
 शा॒नाः । म॒हः । च॒र॒न्ति॒ । वि॒भ्र॑तम् । व॒र्ष॑ि ॥ ३ ॥ अ॒च्छ॑ । वि॒व॒क्मि॒ ।

रोदसी इति । सुमेके इति सुमेके । ग्राव्याः । युजानः । अघ्वरे ।
 मनीषा । इमाः । ऊँ इति । ते । मनवे । भूरिऽवाराः । ऊर्वाः । भवन्ति ।
 दर्शताः । यजत्राः ॥ ४ ॥ या । ते । जिह्वा । मधुऽमती । सुऽमेधाः ।
 अग्ने । देवेषु । उच्यते । उरूची । तया । इह । विश्वान् । अवसे । यज-
 त्रान् । आ । सादय । पायय । च । मधूनि ॥ ५ ॥ या । ते । अग्ने ।
 पर्वतस्यऽइव । धारा । असश्नन्ती । पीपयत् । देव । चित्रा । ताम् ।
 अस्मभ्यम् । प्रऽमतिम् । जातऽवेदः । वसो इति । रास्व । सुऽमतिम् ।
 विश्वऽजन्त्याम् ॥ ६ ॥

III. 58.

धेनुः । प्रत्तस्य । काम्यम् । दुहाना । अन्तरिति । पुत्रः । चरति ।
 दक्षिणायाः । आ । द्योतनिम् । वहति । शुभ्रऽयामा । उपसः । स्तोमः ।
 अश्विनौ । अजीगरिति ॥ १ ॥ सुयुक् । वहन्ति । प्रति । वाम् ।
 ऋतेन । ऊर्वाः । भवन्ति । पितराऽइव । मेधाः । जरैथाम् । अस्मत् ।
 वि । पण्येः । मनीषाम् । युवोः । अवः । चक्रम । आ । यातम् ।
 अर्वाक् ॥ २ ॥ सुयुक्ऽभिः । अश्वैः । सुऽवृता । रथेन । दत्तौ । इमम् ।
 शृणुतम् । श्लोकम् । अद्रेः । किम् । अङ्ग । वाम् । प्रति । अवर्तिम् ।
 गर्मिष्ठा । आहुः । विप्रासः । अश्विना । पुराऽजाः ॥ ३ ॥ आ । मन्ये-
 थाम् । आ । गतम् । कत् । चित् । एवैः । विश्वे । जनासः । अश्विना ।
 हवन्ते । इमा । हि । वाम् । गोऽञ्जकीका । मधूनि । प्र । मित्रासः ।
 न । ददुः । उप्तः । अग्ने ॥ ४ ॥ तिरः । पुरु । चित् । अश्विना ।
 रजांसि । आङ्गवः । वाम् । मघऽवाना । जनेषु । आ । इह । यातम् ।
 पथिऽभिः । देवऽयानैः । दत्तौ । इमे । वाम् । निऽध्वयः । मधूनाम् ॥ ५ ॥

पु॒रा॒णम् । ओ॒कः । स॒ख्यम् । शि॒वम् । वा॒म् । यु॒वोः । न॒रा । द्रवि॑-
 यम् । ज॒ह्वा॒व्याम् । पु॒न॒रि॒ति । कु॒ण्वा॒नाः । स॒ख्या । शि॒वा॒नि । म॒ध्वा ।
 म॒दे॒म् । स॒ह । नु । स॒मा॒नाः ॥ ६ ॥ अ॒श्वि॒ना । वा॒यु॒ना । यु॒वम् ।
 सु॒द॒द्या । नि॒यु॒त्स॒मिः । च । स॒ज्जोष॑सा । यु॒वा॒ना । ना॒स॒त्या । ति॒रः॒ऽ-
 अ॒ह्वय॑म् । जु॒षा॒णा । सो॒मम् । पि॒ब॒तम् । अ॒सि॒धा । सु॒दा॒नू इति॑ सु॒द॒-
 दा॒नू ॥ ७ ॥ अ॒श्वि॒ना । परि॑ । वा॒म् । इषः । पु॒रू॒चीः । ई॒युः । गीः॒ऽ-
 मिः । ग॒ता॒ताः । अ॒मृ॒धाः । रथः । ह । वा॒म् । ऋ॒त॒ऽजाः । अ॒द्रि॒ऽ-
 जू॒तः । परि॑ । द्या॒वा॒पृथि॒वी इति॑ । या॒ति । स॒द्यः ॥ ८ ॥ अ॒श्वि॒ना ।
 म॒धु॒सु॒त॒स्त॒मः । यु॒वा॒कुं । सो॒मः । तम् । पा॒तम् । आ । ग॒तम् । दुरो॑णे ।
 रथः । ह । वा॒म् । भू॒रि । वर्षः । क॒रि॒कृ॒त् । सु॒त॒ऽव॒तः । निः॒ऽकृ॒तम् ।
 आ॒ऽग॒मि॒ष्ठः ॥ ९ ॥

III. 59.

मि॒त्रः । ज॒नान् । या॒त॒य॒ति । ब्र॒वा॒णः । मि॒त्रः । दा॒घार॑ । पृथि॑-
 वीम् । उ॒त । वा॒म् । मि॒त्रः । कृ॒ष्टीः । अ॒नि॒ऽमि॒षा । अ॒भि । च॒ष्टे ।
 मि॒त्राय॑ । ह॒व्यम् । घृ॒त॒ऽव॒त् । जु॒हो॒त ॥ १ ॥ प्र । सः । मि॒त्र । म॒तैः ।
 अ॒स्तु । ग्र॒य॒स्वान् । यः । ते । आ॒दि॒त्य । शि॒क्ष॒ति । व्र॒ते॒न । न । ह॒न्य॒ते ।
 न । जी॒य॒ते । त्वा॒ऽऽकृतः॑ । न । ए॒नम् । अ॒हः । अ॒श्रो॒ति । अ॒न्ति॒तः ।
 न । दू॒रात् ॥ २ ॥ अ॒न॒मी॒वा॒सः । इळ॑या । म॒द॒न्तः । मि॒त॒ऽज्ञ॒वः ।
 व॒रि॒मन् । आ । पृथि॑व्याः । आ॒दि॒त्य॒स्य । व्र॒तम् । उ॒प॒ऽवि॒यन्तः॑ । व॒यम् ।
 मि॒त्र॒स्य । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म् ॥ ३ ॥ अ॒यम् । मि॒त्रः । न॒म॒स्यः । सु॒ऽशे॒वः ।
 रा॒जा । सु॒ऽश्व॒त्रः । अ॒ज॒नि॒ष्ट । वे॒धाः । त॒स्य । व॒यम् । सु॒ऽम॒तौ । य॒ज्ञि॒-
 य॒स्य । अ॒पि । म॒द्रे । सौ॒म॒न॒से । स्या॒म् ॥ ४ ॥ म॒हान् । आ॒दि॒त्यः ।

नमसा । उपसर्गः । यातयत्सर्जनः । गृणते । सुशेवः । तसै । एतत् ।
 पन्यस्तमाय । जुष्टम् । अग्नौ । मित्राय । हविः । आ । जुहोत ॥ ५ ॥
 मित्रस्य । चर्षणिऽधृतः । अर्चः । देवस्य । सानसि । घुम्नम् । चित्रश्रवः-
 स्तमम् ॥ ६ ॥ अभि । यः । महिना । दिवम् । मित्रः । बभूव ।
 सप्रथाः । अभि । अर्चःऽभिः । पृथिवीम् ॥ ७ ॥ मित्राय । पञ्च ।
 येमिरे । जनाः । अभिष्टिऽश्वसे । सः । देवान् । विश्वान् । विभर्ति ॥ ८ ॥
 मित्रः । देवेषु । आयुषु । जनाय । वृक्तऽवर्हिषे । इषः । इष्टव्रताः ।
 अकरित्यकः ॥ ९ ॥

III. 60.

इहऽइह । वः । मनसा । बन्धुता । नरः । उशिजः । जग्मुः ।
 अभि । तानि । वेदसा । यामिः । मायामिः । प्रतिजृतिऽवर्षसः । सौध-
 न्वनाः । यज्ञियम् । भागम् । आनश ॥ १ ॥ यामिः । शचीभिः ।
 चमसान् । अपिंशत । यया । धिया । गाम् । अरिंणीत । चर्मणः ।
 येन । हरी इति । मनसा । निःऽअतश्चत । तेन । देवऽत्वम् । ऋभवः ।
 सम् । आनश ॥ २ ॥ इन्द्रस्य । सख्यम् । ऋभवः । सम् । आनशुः ।
 मनोः । नपातः । अपसः । दधन्विरे । सौधन्वनासः । अमृतऽत्वम् ।
 आ । ईरिरे । विष्ट्री । शमीभिः । सुऽकृतः । सुऽकृत्यया ॥ ३ ॥ इन्द्रेण
 यथ । सऽरथम् । सुते । सचा । अथो इति । वशानाम् । भवथ । सह ।
 धिया । न । वः । प्रतिऽमै । सुऽकृतानि । वाघतः । सौधन्वनाः ।
 ऋभवः । वीर्याणि । च ॥ ४ ॥ इन्द्र । ऋभुऽभिः । वाजवत्ऽभिः ।
 सम्ऽउचितम् । सुतम् । सोमम् । आ । वृषस्व । गर्भस्त्योः । धिया ।
 इषितः । मघऽवन् । दाशुषः । गृहे । सौधन्वनेभिः । सह । मत्स्व ।

नृ॒ऽभिः ॥ ५ ॥ इन्द्र॑ । ऋ॒भु॒ऽमान् । वाज॑ऽवान् । म॒त्स्व । इ॒ह । नः । अ॒सिन् ।
 स॒वने । श॒च्या । पु॒रु॒ऽस्तुत । इ॒मानि॑ । तु॒भ्यम् । स्व॑स॒रा॒णि । ये॒मिरे॑ ।
 व्र॒ता । दे॒वाना॑म् । म॒नुषः॑ । च । ध॒र्म॑ऽभिः ॥ ६ ॥ इन्द्र॑ । ऋ॒भु॒ऽभिः ।
 वाजि॑ऽभिः । वाज॑यन् । इ॒ह । स्तोम॑म् । ज॒रि॒तुः । उप॑ । या॒हि । य॒ज्ञि॒-
 यम् । श॒तम् । के॒ते॒भिः । इ॒षि॒रे॒भिः । आ॒यवे॑ । स॒हस्र॑ऽनी॒थः । अ॒ध्व॒र॒स्य॑ ।
 हो॒म॒नि ॥ ७ ॥

III. 61.

उषः॑ । वाज॑ेन । वा॒जि॒नि । प्र॒ऽचे॒ताः । स्तोम॑म् । जुष॑स्व । गृ॒ण॒तः ।
 म॒घो॒नि । पु॒रा॒णी । दे॒वि । यु॒व॒तिः । पु॒र॑म्॒ऽधिः । अनु॑ । व्र॒तम् । च॒र॒सि॑ ।
 वि॒श्व॒ऽव॒ारे ॥ १ ॥ उषः॑ । दे॒वि । अ॒म॒र्त्या । वि॑ । मा॒हि । च॒न्द्र॒ऽर॒था ।
 सु॒नु॒ताः । ई॒र॒य॒न्ती । आ । त्वा । व॒ह॒न्तु । सु॒ऽय॒मा॒सः । अ॒श्वाः । हि॒र॒-
 ण्य॒ऽव॒र्णाम् । पृथु॑ऽपा॒ज॒सः । ये ॥ २ ॥ उषः॑ । प्र॒ती॒ची । शु॒र्व॒ना॒नि ।
 वि॒श्वा । ऊ॒र्ध्वा । ति॒ष्ठ॒सि । अ॒मृ॒त॒स्य । के॒तुः । स॒मा॒नम् । अ॒र्थम् । च॒र॒-
 णी॒य॒मा॒ना । च॒क्रम्॒ऽइ॒व । न॒व्य॒सि॑ । आ । व॒ष्ट॒स्व ॥ ३ ॥ अ॒व॑ ।
 स्यू॒म॒ऽइ॒व । चि॒न्व॒ती । म॒घो॒नी । उषाः॑ । या॒ति । स्व॑स॒र॒स्य । प॒त्नी ।
 स्वः । ज॒न॒न्ती । सु॒ऽभ॒गा । सु॒ऽदं॒साः । आ । अ॒न्ता॒त् । दि॒वः । प॒प्र॒थे ।
 आ । पृथि॑व्याः ॥ ४ ॥ अ॒च्छ॑ । वः । दे॒वीम् । उष॑सम् । वि॒ऽमा॒तीम् ।
 प्र । वः । भ॒र॒ध्वम् । न॒म॒सा । सु॒ऽवृ॒क्तिम् । ऊ॒र्ध्वम् । म॒धु॒घा । दि॒वि ।
 पा॒जः । अ॒श्रे॒त् । प्र । रो॒च॒ना । रु॒वे । र॒ण॒व॒ऽसँ॒दक् ॥ ५ ॥ ऋ॒त॒ऽव॒री ।
 दि॒वः । अ॒कैः । अ॒वो॒धि॑ । आ । रे॒व॒ती । रो॒द॒सी इति॑ । चि॒त्रम् ।
 अ॒स्था॒त् । आ॒ऽय॒तीम् । अ॒ग्ने । उष॑सम् । वि॒ऽमा॒तीम् । वा॒मम् । ए॒षि॑ ।
 द्र॒वि॒णम् । मि॒थ॒मा॒णः ॥ ६ ॥ ऋ॒त॒स्य॑ । बु॒ध्ने । उष॑सम् । इ॒ष्य॒न् ।

वृषा । मही इति । रोदसी इति । आ । विवेश । मही । मित्रस्य । वरु-
णस्य । माया । चन्द्राऽइव । भानुम् । वि । दधे । पुरुऽत्रा ॥ ७ ॥

III. 62.

इमाः । ऊँ इति । वाम् । भूमयः । मन्यमानाः । युवाऽर्वते । न ।
तुज्याः । अभूवन् । कं । त्यत् । इन्द्रावरुणा । यशः । वाम् । येन ।
स्म । सिनम् । भरथः । सखिऽभ्यः ॥ १ ॥ अयम् । ऊँ इति । वाम् ।
पुरुऽतमः । रयिऽयन् । शश्वत्ऽतमम् । अवसे । जोहवीति । सऽजोषौ ।
इन्द्रावरुणा । मरुत्ऽभिः । दिवा । पृथिव्या । शृणुतम् । हवम् ।
मे ॥ २ ॥ असे इति । तत् । इन्द्रावरुणा । वसु । स्यात् । अस्मे इति ।
रयिः । मरुतः । सर्वेऽवीरः । अस्मान् । वरुत्रीः । शरणैः । अवन्तु ।
अस्मान् । होत्रा । भारती । दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥ बृहस्पते । जुषस्व ।
नः । हव्यानि । विश्वऽदेव्य । रास्व । रत्नानि । दाशुषे ॥ ४ ॥ शुचिम् ।
अकैः । बृहस्पतिम् । अघ्वरेषु । नमस्यत । अनामि । ओजः । आ ।
चके ॥ ५ ॥ वृषमम् । चर्षणीनाम् । विश्वऽरूपम् । अदाम्यम् । बृह-
स्पतिम् । वरेण्यम् ॥ ६ ॥ इयम् । ते । पूषन् । आघृणे । सुऽस्तुतिः ।
देव । नव्यसी । अस्माभिः । तुभ्यम् । शस्यते ॥ ७ ॥ ताम् । जुषस्व ।
गिरम् । मम । वाजऽयन्तीम् । अव । धियम् । वधूयुऽइव । योष-
णाम् ॥ ८ ॥ यः । विश्वा । अमि । विऽपश्यति । शुर्वना । सम् । च ।
पश्यति । सः । नः । पूषा । अविता । शुवत् ॥ ९ ॥ तत् । सवितुः ।
वरेण्यम् । भर्गः । देवस्य । धीमहि । धियः । यः । नः । प्रऽचोद-
यात् ॥ १० ॥ देवस्य । सवितुः । वयम् । वाजऽयन्तः । पुरम्ऽध्या ।
भर्गस्य । रातिम् । ईमहे ॥ ११ ॥ देवम् । नरः । सवितारम् । विप्राः ।

यज्ञैः । सुवृत्तिऽभिः । नमस्यन्ति । धिया । इषिताः ॥ १२ ॥ सोमः ।
 जिगाति । गातुऽवित् । देवानां । एति । निऽकृतम् । ऋतस्य ।
 योनिम् । आऽसदम् ॥ १३ ॥ सोमः । असम्यम् । द्विऽपदे । चतुऽ-
 पदे । च । पशवे । अनमीवाः । इषः । करत् ॥ १४ ॥ अस्मभ्यम् ।
 आयुः । वर्धयन् । अभिऽमातीः । सदमानः । सोमः । सधऽस्थम् । आ ।
 असदत् ॥ १५ ॥ आ । नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यूतिम् । उच्च-
 तम् । मध्वा । रजांसि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू ॥ १६ ॥ उरुऽशंसा । नमऽ-
 वृधा । मद्वा । दक्षस्य । राजथः । द्राविष्ठाभिः । शुचिऽव्रता ॥ १७ ॥
 गृणाना । जमतऽअग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतम् । पातम् ।
 सोमम् । ऋतऽवृधा ॥ १८ ॥

IV. 1.

त्वाम् । हि । अग्ने । सदम् । इत् । सऽमन्यवः । देवासः । देवम् ।
 अरतिम् । निऽएरिरे । इति । कत्वा । निऽएरिरे । अमर्त्यम् । यजत ।
 मर्त्येषु । आ । देवम् । आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् । विश्वम् ।
 आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् ॥ १ ॥ सः । आतरम् । वरुणम् ।
 अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छ । सुऽमती । यज्ञऽवर्नसम् ।
 ज्येष्ठम् । यज्ञऽवर्नसम् । ऋतऽवानम् । आदित्यम् । चर्षणिऽधृतम् ।
 राजानम् । चर्षणिऽधृतम् ॥ २ ॥ सखे । सखायः । अग्नि । आ । ववृ-
 त्स्व । आशुम् । न । चक्रम् । रथ्याऽइव । रंक्षा । अस्मभ्यम् । दस्म ।
 रंक्षा । अग्ने । मृलीकम् । वरुणे । सचा । विदः । मरुत्सु । विश्वऽमानुषु ।
 तोकाय । तुजे । शुशुचान् । अम् । कृधि । अस्मभ्यम् । दस्म । अम् ।
 कृधि ॥ ३ ॥ त्वम् । नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेळः ।

अ॒व । या॒सि॒सी॒ष्ठाः । य॒जिष्ठः । व॒ह्नि॒ऽत॒मः । शो॒शु॒चा॒नः । वि॒श्वा ।
 द्वे॒षांसि । प्र । सु॒मु॒ग्धि॒ । अ॒स्मत् ॥ ४ ॥ सः । त्वम् । नः । अ॒ग्ने ।
 अ॒व॒मः । भ॒व । ऊ॒ती । ने॒दिष्ठः । अ॒स्याः । उ॒प॒सः । वि॒ऽउ॒ष्ट्रौ । अ॒व ।
 य॒क्ष्व । नः । व॒रु॒णम् । ररा॒णः । वी॒हि । मृ॒ळी॒कम् । सु॒ऽह॒वः । नः ।
 ए॒धि ॥ ५ ॥ अ॒स्य । श्रे॒ष्ठा । सु॒ऽभ॒ग॒स्य । स॒म्ऽदृ॒क् । दे॒व॒स्य । चि॒त्र॒-
 ऽत॒मा । म॒र्त्येषु॑ । शु॒चि॒ । घृ॒तम् । न । त॒प्तम् । अ॒घ्न्या॒याः । स्पा॒र्हा ।
 दे॒व॒स्य । म॒ह॒ना॒ऽइ॒व । धे॒नोः ॥ ६ ॥ त्रिः । अ॒स्य । ता । प॒र॒मा ।
 स॒न्ति । स॒त्या । स्पा॒र्हा । दे॒व॒स्य । ज॒नि॒मा॒नि । अ॒ग्नेः । अ॒न॒न्ते । अ॒न्त॒-
 रि॒ति॒ । प॒रि॒ऽवी॒तः । आ । अ॒गा॒त् । शु॒चिः । शु॒क्रः । अ॒र्यः । रो॒ह॒-
 चा॒नः ॥ ७ ॥ सः । दू॒तः । वि॒श्वा । इ॒त् । अ॒भि । व॒ष्टि॒ । स॒व ।
 हो॒ता । हि॒र॒ण्य॒ऽर॒थः । र॒म्ऽसु॑जिह्वः । रो॒हि॒त्ऽअ॒श्वः । व॒पु॒ष्यः । वि॒भा॒-
 ऽवा । स॒दा । र॒यवः । पि॒तु॒म॒ती॒ऽइ॒व । स॒म्ऽस॒त् ॥ ८ ॥ सः । चे॒त॒-
 य॒त् । म॒नु॒षः । य॒ज्ञ॒ऽव॒न्धुः । प्र । तम् । म॒ह्य । र॒श॒न॒या । न॒य॒न्ति॒ ।
 सः । चे॒ति॒ । अ॒स्य । दु॒र्यो॑सु । सा॒ध॒न् । दे॒वः । म॒र्त॒स्य । स॒ध॒नि॒ऽत्वम् ।
 आ॒प ॥ ९ ॥ सः । तु । नः । अ॒ग्निः । न॒य॒तु । प्र॒ऽज॒ान॒न् । अ॒च्छ ।
 र॒त्नम् । दे॒व॒ऽम॒क्तम् । य॒त् । अ॒स्य । धि॒या । य॒त् । वि॒श्वे॑ । अ॒मृ॒ताः ।
 अ॒कृ॒ण्वन् । द्यौः । पि॒ता । ज॒नि॒ता । स॒त्यम् । उ॒ध्वन् ॥ १० ॥ सः ।
 जा॒य॒त । प्र॒थ॒मः । प॒स्त्या॑सु । म॒हः । बु॒ध्ने । र॒ज॒सः । अ॒स्य । यो॒नौ ।
 अ॒पा॒त् । अ॒शी॒र्षा । गु॒ह॒मा॒नः । अ॒न्ता । आ॒ऽयो॒यु॒वा॒नः । वृ॒ष॒म॒स्य ।
 नी॒ळे ॥ ११ ॥ प्र । श॒र्धेः । आ॒र्त॒ । प्र॒थ॒मम् । वि॒प॒न्या । ऋ॒त॒स्य ।
 यो॒ना । वृ॒ष॒म॒स्य । नी॒ळे । स्पा॒र्हः । यु॒वा । व॒पु॒ष्यः । वि॒भा॒ऽवा । स॒प्त ।
 त्रि॒या॒सः । अ॒ज॒न॒य॒न् । वृ॒ष्यौ ॥ १२ ॥ अ॒स्मा॒कम् । अ॒त्र । पि॒तरः॑ ।

मनुष्याः । अ॒भि । प्र । से॒दुः । ऋ॒तम् । आ॒शु॒षा॒णाः । अ॒श्म॒ऽव्र॒जाः ।
 सु॒ऽदु॒घाः । व॒त्रे । अ॒न्तः । उ॒त् । उ॒त्ताः । आ॒ज॒न् । उ॒ष॒सः । हु॒वा॒नाः ॥ १३ ॥
 ते । म॒र्म॒ज॒त । द॒दृ॒वांसः । अ॒द्रि॒म् । तत् । ए॒षा॒म् । अ॒न्ये । अ॒भि॒तः ।
 वि । वो॒च॒न् । प॒श्च॒ऽय॒न्त्रा॒सः । अ॒भि । का॒रम् । अ॒र्च॒न् । वि॒द॒न्त ।
 ज्यो॒तिः । च॒कृ॒प॒न्त । धी॒भिः ॥ १४ ॥ ते । ग॒व्य॒ता । म॒न॒सा । द॒ध्र॒म् ।
 उ॒ब्ध॒म् । गाः । ये॒मा॒नम् । परि॑ । स॒न्तम् । आ॒द्रि॒म् । दृ॒ळ्द॒म् । न॒रः ।
 व॒च॒सा । दै॒व्ये॒न । व्र॒जम् । गो॒ऽम॒न्तम् । उ॒शि॒जः । वि । व॒व्र॒रि॒ति॒ व॒व्रः ॥ १५ ॥
 ते । म॒न्व॒त । प्र॒थ॒मम् । ना॒म । धे॒नोः । त्रिः । स॒प्त । मा॒तुः । प॒र॒मा॒र्ण्य ।
 वि॒न्द॒न् । तत् । जा॒न॒तीः । अ॒भि । अ॒नू॒ष॒त । व्राः । आ॒विः । शु॒व॒त् ।
 अ॒रु॒णीः । य॒श॒सा । गोः ॥ १६ ॥ ने॒श॒त् । त॒मः । दु॒र्ध॒ितम् । रो॒च॒त ।
 द्यौः । उ॒त् । दे॒व्याः । उ॒ष॒सः । मा॒तुः । अ॒र्त । आ । सूर्यः । बृ॒ह॒तः ।
 ति॒ष्ठ॒त् । अ॒ज्जा॒न् । ऋ॒जु । म॒र्ते॒षु । वृ॒जि॒ना । च । प॒श्य॒न् ॥ १७ ॥
 आ॒त् । इ॒त् । प॒श्वा । बु॒बु॒घा॒नाः । वि । अ॒ख्य॒न् । आ॒त् । इ॒त् । र॒त्न॒म् ।
 धा॒य॒न्त । द्यु॒ऽम॒क्तम् । वि॒श्वे । वि॒श्वा॒सु । दु॒र्य॑सु । दे॒वाः । मि॒त्र ।
 धि॒ये । व॒रु॒ण । स॒त्यम् । अ॒स्तु ॥ १८ ॥ अ॒च्छ । वो॒चे॒य । शु॒शु॒चा॒नम् ।
 अ॒ग्नि॒म् । हो॒ता॒रम् । वि॒श्व॒ऽम॒र॒सम् । य॒जि॒ष्ठम् । शु॒चि॑ । ऊ॒र्ध्वः । अ॒तृ॒
 ण॒त् । न । ग॒वा॒म् । अ॒न्धः । न । पू॒तम् । परि॑ऽसि॒क्तम् । अं॒शोः ॥ १९ ॥
 वि॒श्वे॒षाम् । अ॒दि॒तिः । य॒ज्ञि॒या॒नाम् । वि॒श्वे॒षाम् । अ॒ति॒थिः । मा॒तृ॒षा॒
 णाम् । अ॒ग्निः । दे॒वा॒नाम् । अ॒र्ध्वः । आ॒ऽबृ॒ह्म॒णः । सु॒ऽमृ॒ती॒कः । म॒व॒तु ।
 जा॒त॒ऽवै॒दाः ॥ २० ॥

IV. 2.

यः । म॒र्त्ये॒षु । अ॒मृ॒तः । ऋ॒त॒ऽवा । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । अ॒र॒तिः । नि॒ऽ-

धायि । होता । यजिष्ठः । म॒हा । शुच॑द्यै । ह॒व्यैः । अ॒ग्निः । मनु॑षः ।
 ईर॑यद्यै ॥ १ ॥ इह । त्वम् । स॒नो इति॑ । स॒हसः । नः । अ॒घ । जा॒तः ।
 जा॒तान् । उ॒भया॑न् । अ॒न्तः । अ॒ग्ने । दू॒तः । ई॒यसे॑ । यु॒यु॒जा॒नः । ऋ॒ष्व ।
 ऋ॒जुऽमु॒ष्कान् । वृ॒षणः॑ । शु॒क्रान् । च ॥ २ ॥ अ॒त्या । वृ॒ध॒स्नू इति॑ वृ॒ध॒
 ऽस्नू । रोहि॑ता । घृ॒त॒स्नू इति॑ घृ॒त॒ऽस्नू । ऋ॒तस्य॑ । म॒न्ये । म॒न॒सा ।
 ज॒विष्ठा॑ । अ॒न्तः । ई॒यसे॑ । अ॒रु॒षा । यु॒जा॒नः । यु॒ष्मान् । च । दे॒वान् ।
 वि॒शः । आ । च । म॒तीन् ॥ ३ ॥ अ॒र्य॒मण॑म् । व॒रु॒णम् । मि॒त्रम् ।
 ए॒षाम् । इन्द्रा॑विष्णू इति॑ । म॒रुतः॑ । अ॒श्विना॑ । उ॒त । सु॒ऽअ॒श्वः । अ॒ग्ने ।
 सु॒ऽर॒थः । सु॒ऽरा॒धाः । आ । इत् । ऊँ इति॑ । व॒ह । सु॒ऽह॒विषे॑ ।
 ज॒नाय॑ ॥ ४ ॥ गो॒ऽमा॒न् । अ॒ग्ने । अ॒वि॒ऽमा॒न् । अ॒श्वी । य॒ज्ञः । नृ॒वत्-
 ऽस॒खा । स॒दम् । इत् । अ॒ग्र॒ऽमृ॒ष्यः । इच्छा॑ऽवान् । ए॒षः । अ॒सुर॑ ।
 प्र॒जाऽवा॑न् । दी॒र्घः । र॒यिः । पृ॒थुऽबु॒ध्नः । स॒माऽवा॑न् ॥ ५ ॥ यः । ते ।
 इ॒ध्मम् । ज॒मर॑त् । सि॒खि॒दा॒नः । मूर्धा॑नम् । वा । त॒त॒प॒ते । त्वा॒ऽया ।
 भु॒वः । तस्य॑ । स्व॒ऽत॒वान् । पा॒युः । अ॒ग्ने । वि॒श्व॒स्मात् । सी॒म् । अ॒घ॒ऽ-
 य॒तः । उ॒रु॒ष्य ॥ ६ ॥ यः । ते । म॒रात् । अ॒भि॒ऽय॒ते । चि॒त् । अ॒न्नम् ।
 नि॒ऽशि॒षत् । म॒न्द्रम् । अ॒ति॒थि॑म् । उ॒त्ऽई॒रत् । आ । दे॒व॒ऽयुः । इ॒न॒घ॒ते ।
 दुरो॑णे । तस्मि॑न् । र॒यिः । भ्रु॒वः । अ॒स्तु । दा॒स्वान् ॥ ७ ॥ यः ।
 त्वा । दो॒षा । यः । उ॒ष॒सि । प्र॒ऽशं॑सात् । प्रि॒यम् । वा । त्वा । कृ॒ण॒व॒ते ।
 ह॒विष्मा॑न् । अ॒श्वः । न । स्वे । द॒मे । आ । हे॒म्याऽवा॑न् । तम् । अ॒हंसः॑ ।
 पी॒परः॑ । दा॒श्वांस॑म् ॥ ८ ॥ यः । तु॒म्यम् । अ॒ग्ने । अ॒मृ॒ताय॑ । दा॒शत् ।
 दु॒वः । त्वे इति॑ । कृ॒ण॒व॒ते । य॒त॒ऽस्र॑क् । न । सः । रा॒या । श॒श॒मा॒नः ।
 वि । यो॒षत् । न । ए॒नम् । अ॒हः । परि॑ । व॒रत् । अ॒घ॒ऽयोः ॥ ९ ॥

यस्य । त्वम् । अग्ने । अध्वरम् । जुजौषः । देवः । मर्तस्य । सुऽर्धितम् ।
 रराणः । प्रीता । इत् । असत् । होत्रा । सा । यविष्ठ । असीम । यस्य ।
 विधतः । वृधासः ॥ १० ॥ चित्तिम् । अचित्तिम् । चिनवत् । वि ।
 विद्वान् । पृष्ठाऽईव । वीता । वृजिना । च । मर्तान् । राये । च । नः ।
 सुऽअपत्याय । देव । दित्तिम् । च । रास्व । अदितिम् । उरुष्य ॥ ११ ॥
 कविम् । शशासुः । कवयः । अदब्धाः । निऽधारयन्तः । दुर्यीसु ।
 आयोः । अतः । त्वम् । दृश्यान् । अग्ने । एतान् । पट्सभिः । पश्येः ।
 अङ्गुतान् । अर्यः । एवैः ॥ १२ ॥ त्वम् । अग्ने । वाघते । सुऽप्रनीतिः ।
 सुतऽसौमाय । विधते । यविष्ठ । रत्नम् । भर । शशमानाय । घृष्वे ।
 पृथु । चन्द्रम् । अवसे । चर्षणिऽप्राः ॥ १३ ॥ अघ । ह । यत् ।
 वयम् । अग्ने । त्वाऽया । पट्सभिः । हस्तेभिः । चक्रम् । तनूभिः ।
 रथम् । न । क्रन्तः । अपसा । भरिजौः । ऋतम् । येमुः । सुऽव्यः ।
 आऽषाणाः ॥ १४ ॥ अघ । मातुः । उषसः । सप्त । विप्राः । जायेमहि ।
 प्रथमाः । वेघसः । नृन् । दिवः । पुत्राः । अङ्गिरसः । भवेम । अद्रिम् ।
 रुजेम । धनिनम् । शुचन्तः ॥ १५ ॥ अघ । यथा । नः । पितरः ।
 परासः । प्रत्तासः । अग्ने । ऋतम् । आशुषाणाः । शुचि । इत् । अयन् ।
 दीर्घितिम् । उक्थऽशसः । क्षाम । मिन्दन्तः । अरुणीः । अप ।
 व्रन् ॥ १६ ॥ सुऽकर्माणः । सुऽरुचः । देवऽयन्तः । अर्यः । न । देवाः ।
 जनिम । धमेन्तः । शुचन्तः । अग्निम् । ववृधन्तः । इन्द्रम् । ऊर्वम् ।
 गव्यम् । परिऽसदन्तः । अगमन् ॥ १७ ॥ आ । यूथाऽईव । सुऽमर्ति ।
 पश्वः । अरुयत् । देवानाम् । यत् । जनिम । अन्ति । उग्र । मर्तानाम् ।
 चित् । उर्वशीः । अकृग्रन् । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १८ ॥

अ॒र्क॒र्म । ते । सु॒ऽअ॒र्प॒सः । अ॒भू॒म । ऋ॒तम् । अ॒व॒स॒न् । उ॒ष॒सः ।
 वि॒भा॒तीः । अ॒नू॒नम् । अ॒ग्निम् । पु॒रु॒धा । सु॒ऽच॒न्द्रम् । दे॒व॒स्य । म॒र्मृ॒जतः ।
 चा॒रु । च॒क्षुः ॥ १९ ॥ ए॒ता । ते । अ॒ग्ने । उ॒च॒थानि । वे॒धः । अ॒वो॒चाम ।
 क॒व॒र्ये । ता । जु॒ष॒स्व । उ॒त् । शो॒च॒स्व । कृ॒णु॒हि । व॒स्य॒सः । नः । म॒हः ।
 रा॒यः । पु॒रु॒ऽवा॒र । प्र । य॒न्धि ॥ २० ॥

IV. 3.

आ । वः । रा॒जा॒नम् । अ॒ध्व॒र॒स्य । रु॒द्रम् । हो॒तार॒म् । स॒त्य॒ऽय॒ज॒म् ।
 रो॒द॒स्योः । अ॒ग्निम् । पु॒रा । त॒न॒यि॒त्तोः । अ॒चि॒त्ता॒त् । हि॒र॒ण्य॒ऽरूपम् ।
 अ॒व॒से । कृ॒णु॒ध्वम् ॥ १ ॥ अ॒यम् । यो॒निः । च॒क्रु॒म । यम् । व॒यम् ।
 ते । जा॒या॒ऽई॒व । प॒त्ये । उ॒श॒ती । सु॒ऽवा॒साः । अ॒र्वा॒ची॒नः । परि॒ऽवी॒तः ।
 नि । सी॒द । इ॒माः । ॐ इ॒ति । ते । सु॒ऽअ॒पा॒क । प्र॒ती॒चीः ॥ २ ॥
 आ॒ऽशृ॒ण्व॒ते । अ॒द॒पि॒ताय । म॒न्म॑ । नृ॒ऽच॒क्ष॒से । सु॒ऽमृ॒ळी॒काय॑ । वे॒धः ।
 दे॒वाय॑ । श॒स्ति॒म् । अ॒मृ॒ताय॑ । शंस॑ । ग्रा॒वा॒ऽइ॒व । सो॒ता । म॒धु॒ऽसु॒त् ।
 यम् । ई॒ळे ॥ ३ ॥ त्वम् । चि॒त् । नः । श॒म्यै । अ॒ग्ने । अ॒स्याः ।
 ऋ॒त॒स्य॑ । बो॒धि । ऋ॒त॒ऽचि॒त् । सु॒ऽआ॒धीः । क॒दा । ते । उ॒क्था । स॒ध॒-
 मा॒द्यानि॑ । क॒दा । भ॒व॒न्ति । स॒ख्या । गृ॒हे । ते ॥ ४ ॥ क॒था । ह॒ ।
 तत् । व॒रु॒णाय॑ । त्वम् । अ॒ग्ने । क॒था । दि॒वे । ग॒र्ह॒से । क॒त् । नः ।
 आ॒गः । क॒था । मि॒त्राय॑ । भी॒ळ॒हुषे॑ । पृ॒थि॒व्यै । ब्र॒वः । क॒त् । अ॒र्य॒म्णे ।
 क॒त् । भ॒गाय॑ ॥ ५ ॥ क॒त् । धि॒ष्ण्या॑सु । वृ॒ध॒सा॒नः । अ॒ग्ने । क॒त् ।
 वा॒ताय॑ । प्र॒ऽत॒व॒से । शु॒म॒ऽये । परि॒ऽज्म॒ने । ना॒स॒त्याय॑ । चे । ब्र॒वः ।
 क॒त् । अ॒ग्ने । रु॒द्राय॑ । नृ॒ऽमे ॥ ६ ॥ क॒था । म॒हे । पु॒ष्टि॒म् । भ॒राय॑ ।
 पू॒ष्ये । क॒त् । रु॒द्राय॑ । सु॒ऽम॒न्त्राय॑ । ह॒विः॒ऽदे । क॒त् । वि॒ष्वा॒वे । उ॒रु॒-

गा॒याय॑ । रे॒तः । ब्र॒वः । क॒त् । अ॒ग्ने । श॒र॒वे । बृ॒ह॒त्यै ॥ ७ ॥ क॒था ।
 श॒र्धा॒य । म॒रु॒ता॒म् । ऋ॒ता॒य । क॒था । सू॒रे । बृ॒ह॒ते । पृ॒च्छ॒य॒मा॒नः ।
 प्र॒ति । ब्र॒वः । अ॒दि॒त॒ये । तु॒रा॒य । सा॒ध । दि॒वः । जा॒त॒ऽवे॒दः । चि॒कि॒-
 त्वा॒न् ॥ ८ ॥ ऋ॒ते॒ने । ऋ॒त॒म् । नि॒ऽय॒त॒म् । ई॒ळे । आ । गोः । आ॒मा ।
 स॒चा । म॒धु॒ऽम॒त् । प॒क्क॒म् । अ॒ग्ने । कृ॒ष्णा । स॒ती । रु॒श॒ता । धा॒सि॒ना ।
 ए॒षा । जा॒म॒र्ये॒ण । प॒र्य॒सा । पी॒पा॒य ॥ ९ ॥ ऋ॒ते॒न । हि । स्म । वृ॒ष॒भः ।
 चि॒त् । अ॒क्तः । पु॒मा॒न् । अ॒ग्निः । प॒र्य॒सा । पृ॒ष्ठ॒थे॒न । अ॒स्प॒न्द॒मा॒नः ।
 अ॒च॒र॒त् । व॒यः॒ऽधा । वृ॒षा । शु॒क्र॒म् । दु॒दु॒हे । पृ॒थि॒भिः । ऊ॒र्ध्वः ॥ १० ॥
 ऋ॒ते॒न । अ॒द्रि॒म् । वि । अ॒स॒न् । भि॒द॒न्तः । स॒म् । अ॒ङ्गि॒र॒सः । न॒व॒न्त ।
 गो॒भिः । शु॒न॒म् । न॒रः । परि॑ । स॒द॒न् । उ॒ष॒स॒म् । आ॒विः । स्वं । अ॒भ॒व॒त् ।
 जा॒ते । अ॒ग्नौ ॥ ११ ॥ ऋ॒ते॒न । दे॒वीः । अ॒मृ॒ताः । अ॒मृ॒क्ताः । अ॒र्णैः॒-
 ऽभिः । आ॒पः । म॒धु॒म॒त्॒ऽभिः । अ॒ग्ने । वा॒जी । न । स॒र्गे॒षु । प्र॒ऽस्तु॒मा॒नः ।
 प्र । स॒द॒म् । इ॒त् । स॒र्वि॒त॒वे । द॒ध॒न्युः ॥ १२ ॥ मा । क॒स्य । य॒क्ष॒म् ।
 स॒द॒म् । इ॒त् । हु॒रः । गाः । मा । वे॒श॒स्य । प्र॒ऽमि॒न॒तः । मा । आ॒पेः ।
 मा । आ॒तुः । अ॒ग्ने । अ॒नृ॒जोः । ऋ॒ण॒म् । वेः । मा । स॒ख्युः । द॒क्ष॒म् ।
 रि॒पोः । भृ॒जे॒म ॥ १३ ॥ र॒क्ष । नः । अ॒ग्ने । त॒व । र॒क्ष॒णे॒भिः । र॒-
 क्षा॒णः । सु॒ऽम॒ख । ग्री॒णा॒नः । प्र॒ति । स्फु॒र । वि । रु॒ज । वी॒ळ । अ॒हः ।
 ज॒हि । र॒क्षः । म॒हि । चि॒त् । व॒वृ॒धा॒न॒म् ॥ १४ ॥ ए॒भिः । म॒व । सु॒-
 ऽम॒नाः । अ॒ग्ने । अ॒कैः । इ॒मा॒न् । स्पृ॒श । म॒न्म॒ऽभिः । श॒र । वा॒जा॒न् ।
 उ॒त । ब्र॒ह्मा॒णि । अ॒ङ्गि॒रः । जु॒ष॒स्व । स॒म् । ते । श॒स्तिः । दे॒व॒ऽवा॒ता ।
 ज॒रे॒त ॥ १५ ॥ ए॒ता । वि॒द्या । वि॒दु॒षे । तु॒म्य॒म् । वे॒धः । नी॒या॒नि ।

अग्ने । नि॒ण्या । वचांसि । नि॒ऽव॒चना । क॒वये । का॒व्यानि । अ॒शंसि॒-
षम् । म॒तिऽमिः । वि॒ग्रः । उ॒क्थैः ॥ १६ ॥

IV. 4.

कृ॒णुष्व । पा॒जः । प्र॒ऽसि॒तिम् । न । पृ॒थ्वीम् । या॒हि । रा॒जाऽइ॒व ।
अमे॒ऽवान् । इ॒मेन । तृ॒ष्वीम् । अ॒नु । प्र॒ऽसि॒तिम् । द्रु॒णानः । अ॒स्ता ।
अ॒सि । वि॒ष्व । र॒क्षसः । त॒पि॒ष्ठैः ॥ १ ॥ त॒व । भ्र॒मासः । आ॒शु॒ऽया ।
प॒त॒न्ति । अ॒नु । स्पृ॒श । धृ॒ष॒ता । शो॒शु॒चानः । त॒पू॒षि । अ॒ग्ने । जु॒ह्वा ।
प॒त॒ङ्गान् । अ॒स॒म॒ऽदितः । वि । सृ॒ज । वि॒ष्वक् । उ॒ल्काः ॥ २ ॥
प्र॒ति । स्प॒शः । वि । सृ॒ज । तृ॒णि॒ऽतमः । भ॒व । पा॒युः । वि॒शः ।
अ॒स्याः । अ॒द॒ब्धः । यः । नः । दू॒रे । अ॒घ॒ऽशंसः । यः । अ॒न्ति । अ॒ग्ने ।
मा॒र्किः । ते । व्य॒थिः । आ । द॒ध॒र्षी॒त् ॥ ३ ॥ उ॒त् । अ॒ग्ने । ति॒ष्ठ ।
प्र॒ति । आ । त॒नुष्व । नि । अ॒मि॒त्रान् । ओ॒ष॒ता॒त् । ति॒ग्म॒ऽहे॒ते । यः ।
नः । अ॒रा॒तिम् । स॒म॒ऽइ॒धान । च॒क्रे । नी॒चा । तम् । ध॒चि । अ॒त॒सम् ।
न । शु॒ष्कम् ॥ ४ ॥ ऊ॒र्ध्वः । भ॒व । प्र॒ति । वि॒ष्व । अ॒धि । अ॒स॒त् ।
आ॒विः । कृ॒णुष्व । दै॒व्यानि । अ॒ग्ने । अ॒व । स्थि॒रा । त॒नु॒हि । या॒तु॒ऽ-
ज॒नाम् । जा॒मिम् । अ॒जा॒मिम् । प्र । सृ॒णी॒हि । श॒त्रून् ॥ ५ ॥ सः ।
ते । जा॒ना॒ति । सु॒ऽमा॒तिम् । य॒वि॒ष्ठ । यः । ई॒र्व॒ते । ब्र॒ह्म॒णे । गा॒तुम् ।
ऐ॒रे॒त् । वि॒श्वानि । अ॒सै । सु॒ऽदि॒नानि । रा॒यः । द्यु॒म्ना॒नि । अ॒र्यः । वि ।
दु॒रः । अ॒भि । द्यौ॒त् ॥ ६ ॥ सः । इ॒त् । अ॒ग्ने । अ॒स्तु । सु॒ऽभ॒गः ।
सु॒ऽदा॒नुः । यः । त्वा । नि॒त्येन । ह॒विषा । यः । उ॒क्थैः । पि॒प्री॒षति ।
स्वे । आ॒यु॒षि । दुरो॒णे । वि॒श्वा । इ॒त् । अ॒सै । सु॒ऽदि॒ना । सा । अ॒स॒त् ।
इ॒ष्टिः ॥ ७ ॥ अ॒र्चामि । ते । सु॒ऽमा॒तिम् । घो॒षि । अ॒र्वाक् । स॒म् । ते ।

व॒वा॒ता । ज॒र॒ताम् । इ॒यम् । गीः । सु॒ऽअ॒श्वाः । त्वा । सु॒ऽर॒थाः ।
 म॒र्ज॒ये॒म । अ॒स्मे इति । क्ष॒त्रा॒णि । धा॒र॒येः । अ॒नु । द्यून् ॥ ८ ॥ इ॒ह ।
 त्वा । भू॒रि । आ । च॒रेत् । उप । त॒मन् । दो॒षा॒ऽव॒स्तः । दी॒दि॒ऽवांसम् ।
 अ॒नु । द्यून् । क्री॒ळन्तः । त्वा । सु॒ऽम॒न॒सः । स॒पे॒म । अ॒भि । द्यु॒म्ना ।
 ता॒स्यि॒ऽवांसः । ज॒ना॒नाम् ॥ ९ ॥ यः । त्वा । सु॒ऽअ॒श्वः । सु॒ऽहि॒र॒ण्यः ।
 अ॒ग्ने । उ॒प॒ऽया॒ति । व॒सु॒ऽम॒ता । रथे॒न । त॒स्य । त्रा॒ता । भ॒व॒सि । त॒स्य ।
 स॒खा । यः । ते । आ॒ति॒थ्यम् । आ॒नु॒षक् । जु॒जोष॑त् ॥ १० ॥
 म॒हः । रु॒जा॒मि । ब॒न्धु॒ता । व॒चः॒ऽमिः । तत् । मा । पि॒तुः । गो॒त॒मात् ।
 अ॒नु । इ॒या॒य । त्वम् । नः । अ॒स्य । व॒च॒सः । चि॒कि॒ः । हो॒तः ।
 य॒वि॒ष्ट । सु॒क॒तो इति सु॒क॒तो । द॒मू॒नाः ॥ ११ ॥ अ॒स्व॒म॒जः । त॒र॒
 ण॒यः । सु॒ऽशे॒वाः । अ॒त॒न्द्रा॒सः । अ॒वृ॒काः । अ॒श्र॒मि॒ष्ठाः । ते । पा॒य॒वः ।
 स॒ध्र॒य॒ञ्चः । नि॒ऽस॒द्य । अ॒ग्ने । त॒व । नः । पा॒न्तु । अ॒मूर॑ ॥ १२ ॥
 ये । पा॒य॒वः । मा॒म॒ते॒यम् । ते । अ॒ग्ने । प॒श्य॒न्तः । अ॒न्धम् । दुः॒ऽइ॒
 तात् । अ॒र॒क्षन् । र॒र॒क्ष । ता॒न् । सु॒ऽकृ॒तः । वि॒श्व॒ऽवे॒दाः । दि॒प्स॒न्तः ।
 इत् । रि॒प॒त्रः । न । अ॒ह । दे॒ष्टुः ॥ १३ ॥ त्व॒या । व॒यम् । स॒ऽघ॒न्वः ।
 त्वा॒ऽर्क॒ताः । त॒व । प्र॒ऽनी॒ती । अ॒श्या॒म । वा॒जान् । उ॒भा । शं॒सा ।
 हृ॒द॒य । स॒त्य॒ऽता॒ते । अ॒नु॒ष्टु॒या । कृ॒णु॒हि । अ॒या॒ण्य ॥ १४ ॥ अ॒या ।
 ते । अ॒ग्ने । स॒म्॒ऽइ॒धा । वि॒धे॒म । प्र॒ति । स्तो॒मम् । श॒ख॒मा॒नम् । गृ॒मा॒य ।
 द॒ह । अ॒श॒सः । र॒क्ष॒सः । पा॒हि । अ॒स्मान् । द्रु॒हः । नि॒दः । मि॒त्र॒
 म॒हः । अ॒व॒घा॒त् ॥ १५ ॥

IV. 5.

वै॒श्वान॒राय॑ । मी॒ळ॒हुषे॑ । स॒ऽजोषाः । क॒था । दा॒शे॒म । अ॒म॒ये ।

दे॒वऽता॑तिम् । उ॒रा॒णः । उ॒त् । ऊँ॒ ति॑ । स्व॒रुः । न॒वऽजाः । न ।
 अ॒क्रः । प॒श्वः । अ॒न॒क्ति॑ । सु॒धितः॑ । सु॒धमे॑कः ॥ ३ ॥ स्ती॒र्णे ।
 ब॒र्हिषि॑ । स॒म्ऽइ॒धाने॑ । अ॒ग्नौ । ऊ॒र्ध्वः । अ॒ध्व॒र्युः । जु॒जुषा॑णः । अ॒स्थात् ।
 परि॑ । अ॒ग्निः । प॒शु॒ऽयाः । न । हो॒ता । त्रि॒ऽवि॒ष्टि॑ । ए॒ति॑ । अ॒दिवः॑ ।
 उ॒रा॒णः ॥ ४ ॥ परि॑ । त्म॒ना । मि॒तऽद्रुः॑ । ए॒ति॑ । हो॒ता । अ॒ग्निः ।
 म॒न्द्रः । म॒धु॒ऽव॒चाः । अ॒तऽवा॑ । द्र॒वन्ति॑ । अ॒स्य । वा॒जिनः॑ । न ।
 शो॒काः । म॒र्यन्ते॑ । वि॒श्वा । भु॒व॒ना । यत् । अ॒भ्राट् ॥ ५ ॥ भ॒द्रा । ते ।
 अ॒ग्ने । सु॒ऽअ॒नी॒क । स॒म्ऽदृक् । धो॒रस्य॑ । स॒तः । वि॒षु॒णस्य॑ । चा॒रुः ।
 न । यत् । ते । शो॒चिः । त॒म॒सा । व॒रन्त॑ । न । ध्व॒स्मानः॑ । त॒न्वि॑ ।
 रे॒पः । आ । धु॒रि॒ति॑ धुः ॥ ६ ॥ न । य॒स्य॑ । सा॒तुः । ज॒नि॒तोः । अ॒वा॒रि॑ ।
 न । मा॒त॒रा॒पि॒तरा॑ । नु । चि॒त् । इ॒ष्टौ । अ॒ध॒ । मि॒त्रः । न । सु॒धितः॑ ।
 पा॒व॒कः । अ॒ग्निः । दी॒दा॒य । मा॒नु॒षी॒षु । वि॒क्षु ॥ ७ ॥ द्विः । यम् ।
 प॒ञ्च॑ । जी॒र्जन॑न् । स॒म्ऽव॒सा॒नाः । स्व॒सा॒रः । अ॒ग्निम् । मा॒नु॒षी॒षु । वि॒क्षु ।
 उ॒षऽबु॒धम् । अ॒थ॒र्यैः । न । द॒न्त॑म् । शु॒क्रम् । सु॒ऽआ॒सम् । प॒र॒शुम् ।
 न । ति॒ग्मम् ॥ ८ ॥ त॒व॑ । त्मे । अ॒ग्ने । ह॒रि॒तः । घृ॒तऽस्त्राः॑ । रोहि॑-
 ता॒सः । ऋ॒जु॒ऽअ॒ञ्चः॑ । सु॒ऽअ॒ञ्चः॑ । अ॒रु॒षा॒सः । वृ॒ष॒णः । ऋ॒जु॒ऽमु॒ष्काः॑ ।
 आ । दे॒वऽता॑तिम् । अ॒ह्नन्त॑ । द॒क्षाः ॥ ९ ॥ ये । ह॒ । त्मे । ते ।
 स॒ह॒मा॒नाः । अ॒या॒सः । त्वे॒षा॒सः । अ॒ग्ने । अ॒र्च॒यः । च॒रन्ति॑ । इ॒ये॒-
 ना॒सः । न । उ॒क्त्वा॒सः॑ । अ॒र्थम् । तु॒वि॒ऽस्व॒न॒सः॑ । मा॒रु॒तम् । न ।
 श॒र्धैः ॥ १० ॥ अ॒का॒रि॑ । ब्र॒ह्म॑ । स॒म्ऽइ॒धान॑ । तु॒म्यम् । शं॒सा॒ति॑ ।
 उ॒क्थ॑म् । य॒ज॒ते । वि॒ । ऊँ॒ इति॑ । धाः । हो॒ता॒रम् । अ॒ग्निम् । म॒नु॒षः ।
 नि॒ । से॒दुः । न॒म॒स्य॒न्तः । उ॒शि॒जः । शं॒सम् । आ॒योः ॥ ११ ॥

IV. 7.

अयम् । इह । प्रथमः । धायि । धातुऽभिः । होता । यजिष्ठः ।
 अघ्वरेषु । ईड्यः । यम् । अमवानः । भृगवः । विऽरुचुः । वनेषु ।
 चित्रम् । विऽम्बम् । विशेषविशे ॥ १ ॥ अग्रे । कदा । ते । आनुषक् ।
 सुवत् । देवस्य । चेतनम् । अघ । हि । त्वा । जगृभिरे । मर्तासः ।
 विशु । ईड्यम् ॥ २ ॥ ऋतऽवानम् । विऽचेतसम् । पश्यन्तः । द्याम्ऽ-
 इव । स्तुऽभिः । विश्वेषाम् । अघ्वराणाम् । हस्कतरिम् । दमेऽदमे ॥ ३ ॥
 आशुम् । दूतम् । विवस्वतः । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अमि । आ ।
 जभ्रः । केतुम् । आयवः । भृगवाणम् । विशेषविशे ॥ ४ ॥ तम् । ईम् ।
 होतारम् । आनुषक् । चिकित्वांसम् । नि । सेदिरे । रण्वम् । पावकऽ-
 शोचिषम् । यजिष्ठम् । सप्त । धामऽभिः ॥ ५ ॥ तम् । शश्वतीषु ।
 मातृषु । वने । आ । वीतम् । अश्रितम् । चित्रम् । सन्तम् । गुहा ।
 हितम् । मुऽवेदम् । कूचित्ऽअयिनम् ॥ ६ ॥ ससस्य । यत् । विऽपुता ।
 ससिन् । ऊघन् । ऋतस्य । धामन् । रणयन्त । देवाः । महान् । अग्निः ।
 नमसा । रातऽहव्यः । वेः । अघ्वराय । सदम् । इत् । ऋतऽवा ॥ ७ ॥
 वेः । अघ्वरस्य । दूत्यानि । विद्वान् । उमे इति । अन्तरिति । रोदसी
 इति । सम्ऽचिकित्वान् । दूतः । ईयसे । प्रऽदिवः । उराणः । विदुऽ-
 तरः । दिवः । आऽरोधनानि ॥ ८ ॥ कृष्णम् । ते । एम । रुशतः ।
 पुरः । माः । चरिण्यु । अर्चिः । वपुषाम् । इत् । एकम् । यत् । अप्रऽवीता ।
 दधते । ह । गर्भम् । सद्यः । चित् । जातः । भवसि । इत् । ऊँ इति ।
 दूतः ॥ ९ ॥ सद्यः । जातस्य । ददृशानम् । ओजः । यत् । अस्य ।
 वार्तः । अनुऽवार्ति । शोचिः । वृणक्ति । जिग्माम् । अतसेषु । जिह्वाम् ।

स्थिरा । चित् । अन्ना । दयते । वि । जम्भैः ॥ १० ॥ तृषु । यत् ।
 अन्ना । तृषुणा । ववक्ष । तृषुम् । दूतम् । कृणुते । यद्वाः । अग्निः ।
 वातस्य । मेळिम् । सचते । निऽजूर्वन् । आशुम् । न । वाजयते ।
 हिन्वे । अर्वा ॥ ११ ॥

IV. 8.

दूतम् । वः । विश्वऽवेदसम् । हव्यऽवाहम् । अमर्त्यम् । यजिष्ठम् ।
 ऋञ्जसे । गिरा ॥ १ ॥ स । हि । वेद । वसुऽधितिम् । महान् । आऽ-
 रोधनम् । दिवः । सः । देवान् । आ । इह । वक्षति ॥ २ ॥ सः ।
 वेद । देवः । आऽनमम् । देवान् । ऋतऽयते । दमे । दाति । प्रियाणि ।
 चित् । वसु ॥ ३ ॥ सः । होता । सः । इत् । ऊँ इति । दूत्यम् ।
 चिकित्वान् । अन्तः । ईयते । विद्वान् । आऽरोधनम् । दिवः ॥ ४ ॥
 ते । स्याम । ये । अग्नये । ददाशुः । हव्यदातिऽभिः । ये । ईम् ।
 पुष्यन्तः । इन्धते ॥ ५ ॥ ते । राया । ते । सुऽवीर्यैः । ससऽवांसः ।
 वि । शृण्वरे । ये । अग्ना । दधिरे । दुवः ॥ ६ ॥ अस्मे इति । रायः ।
 दिवेऽदिवे । सम् । चरन्तु । पुरुऽस्पृहः । अस्मे इति । वाजासः ।
 ईरताम् ॥ ७ ॥ सः । विप्रः । चर्षणीनाम् । शवसा । मानुषाणाम् ।
 अति । क्षिप्राऽहव । विध्यति ॥ ८ ॥

IV. 9.

अग्ने । मृळ । महान् । असि । यः । ईम् । आ । देवऽयुम् ।
 जनम् । इयेय । बर्हिः । आऽसदम् ॥ १ ॥ सः । मानुषीषु । दुऽदमः ।
 विष्णु । प्रऽअवीः । अमर्त्यः । दूतः । विश्वेषाम् । भुवत् ॥ २ ॥ सः ।
 सध । परि । नीयते । होता । मन्द्रः । दिविष्टिषु । उत । पोता । नि ।

सीदति ॥ ३ ॥ उत । ग्नाः । अग्निः । अध्वरे । उतो इति । गृह-
 ऽपतिः । दमे । उत । ब्रह्मा । नि । सीदति ॥ ४ ॥ वेपि । हि । अध्व-
 रिऽयताम् । उपऽवक्ता । जनानाम् । हव्या । च । मानुषाणाम् ॥ ५ ॥
 वेपि । इत् । ऊँ इति । अस्य । दूत्यम् । यस्य । जुजोषः । अध्वरम् ।
 हव्यम् । मर्तस्य । वोळ्हेवे ॥ ६ ॥ अस्माकम् । जोषि । अध्वरम् ।
 अस्माकम् । यज्ञम् । अङ्गिरः । अस्माकम् । शृणुधि । हवम् ॥ ७ ॥
 परि । ते । दुःऽदमः । रथः । अस्मान् । अश्नोतु । विश्वतः । येन ।
 रक्षसि । दाशुषः ॥ ८ ॥

IV. 10.

अग्ने । तम् । अद्य । अश्वम् । न । स्तोमैः । क्रतुम् । न । मद्रम् । हुदि-
 ऽस्पृशम् । ऋध्याम् । ते । ओहैः ॥ १ ॥ अद्य । हि । अग्ने । क्रतोः ।
 मद्रस्य । दक्षस्य । साधोः । रथीः । क्रतस्य । बृहतः । बभूथ ॥ २ ॥
 एभिः । नः । अकैः । मव । नः । अर्वाङ् । स्वः । न । ज्योतिः ।
 अग्ने । विश्वेभिः । सुऽमनाः । अनीकैः ॥ ३ ॥ आभिः । ते । अद्य ।
 गीऽभिः । गृणन्तः । अग्ने । दाशेम । प्र । ते । दिवः । न । जनयान्त ।
 शुष्माः ॥ ४ ॥ तव । स्वादिष्टा । अग्ने । समऽदृष्टिः । इदा । चित् ।
 अहः । इदा । चित् । अक्तोः । श्रिये । रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥ ५ ॥
 घृतम् । न । पूतम् । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यम् । तत् । ते ।
 रुक्मः । न । रोचत । स्वधाऽवः ॥ ६ ॥ कृतम् । चित् । हि । स्म ।
 सनेमि । द्वेषः । अग्ने । इनोषि । मर्तात् । इत्था । यजमानात् । श्रुत-
 ऽवः ॥ ७ ॥ शिवा । नः । सख्या । सन्तु । आत्रा । अग्ने । देवेषु ।
 युष्मे इति । सा । नः । नार्भिः । सदर्ने । सस्मिन् । ऊर्ध्वन् ॥ ८ ॥

IV. 11.

भद्रम् । ते । अग्ने । सहसिन् । अनीकम् । उपाके । आ ।
 रोचते । सूर्यस्य । रुशत् । दृशे । ददृशे । नक्तऽया । चित् । अरुचितम् ।
 दृशे । आ । रूपे । अन्नम् ॥ १ ॥ वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनी-
 षाम् । खम् । वेपसा । तुविऽजात । स्तवानः । विश्वेभिः । यत् । ववनः ।
 शुक्र । देवैः । तत् । नः । रास्व । सुऽमहः । भूरि । मन्म ॥ २ ॥
 त्वत् । अग्ने । काव्या । त्वत् । मनीषाः । त्वत् । उक्था । जायन्ते ।
 राध्यानि । त्वत् । एति । द्रविणम् । वीरऽपेशाः । इत्याऽधिषे । दाशुषे ।
 मर्त्याय ॥ ३ ॥ त्वत् । वाजी । वाजम्ऽमरः । विऽहायाः । अमिष्टि-
 ऽकृत् । जायते । सत्यऽशुष्मः । त्वत् । रयिः । देवऽजूतः । मयऽभुः ।
 त्वत् । आशुः । जूजुऽवान् । अग्ने । अर्वा ॥ ४ ॥ त्वाम् । अग्ने ।
 प्रथमम् । देवऽयन्तः । देवम् । मर्ताः । अमृत । मन्द्रऽर्जिह्वम् । द्वेष-
 ऽयुतम् । आ । विवासन्ति । धीभिः । दमूनसम् । गृहऽपतिम् । अमृ-
 रम् ॥ ५ ॥ आरे । अस्मत् । अमतिम् । आरे । अंहः । आरे । विश्वाम् ।
 दुऽमतिम् । यत् । निऽपासि । दोषा । शिवः । सहसः । सूनो इति ।
 अग्ने । यम् । देवः । आ । चित् । सचसे । स्वस्ति ॥ ६ ॥

IV. 12.

यः । त्वाम् । अग्ने । इनधते । यतऽस्रुक् । त्रिः । ते । अन्नम् ।
 कृणवत् । सर्षिमन् । अहन् । सः । सु । द्युन्नैः । अभि । अस्तु । प्रऽस-
 र्वत् । तव । क्रत्वा । जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ १ ॥ इष्मम् । यः ।
 ते । जमरत् । शश्रमायः । महः । अग्ने । अनीकम् । आ । सपर्यन् ।
 सः । इधानः । प्रति । दोषाम् । उषसम् । पुष्यन् । रयिम् । सचते ।

मन् । अ॒मि॒त्रान् ॥ २ ॥ अ॒ग्निः । ई॒शे । वृ॒ह॒तः । च॒त्रि॒यस्य । अ॒ग्निः ।
 वा॒ज॒स्य । प॒र॒मस्य । रा॒यः । द॒धा॒ति । रत्न॑म् । वि॒ध॒ते । य॒वि॒ष्ठः । वि ।
 आ॒नु॒षक् । म॒र्त्यी॒य । स्व॒धाऽवा॒न् ॥ ३ ॥ यत् । चि॒त् । हि । ते ।
 पु॒रु॒षऽत्रा । य॒वि॒ष्ठ । अ॒र्चि॒त्तिऽभिः । च॒क्र॒म । क॒त् । चि॒त् । आ॒र्गः ।
 कृ॒धि । सु । अ॒स्मा॒न् । अ॒र्दि॒तेः । अ॒ना॒गाः । वि । ए॒ना॒ंसि । शि॒श्र॒थः ।
 वि॒ष्वक् । अ॒ग्ने ॥ ४ ॥ म॒हः । चि॒त् । अ॒ग्ने । ए॒न॒सः । अ॒भी॒र्के ।
 ऊ॒र्वा॒त् । दे॒वा॒ना॒म् । उ॒त । म॒र्त्या॒ना॒म् । मा । ते । स॒खा॒यः । स॒द॒म् ।
 इ॒त् । रि॒षाम् । य॒च्छ । तो॒का॒य । त॒न॒या॒य । श॒म् । योः ॥ ५ ॥ य॒था ।
 ह । त्य॒त् । व॒स॒वः । गौ॒र्य॑म् । चि॒त् । प॒दि । सि॒ता॒म् । अ॒मु॒ञ्च॒त । य॒ज॒त्राः ।
 ए॒वो इ॒ति । सु । अ॒स्म॒त् । मु॒ञ्च॒त । वि । अ॒र्हः । प्र । ता॒रि । अ॒ग्ने ।
 प्र॒स्तर॑म् । नः । आ॒युः ॥ ६ ॥

IV. 13.

प्र॒ति । अ॒ग्निः । उ॒ष॒सा॒म् । अ॒ग्र॒म् । अ॒ख्य॑त् । वि॒ऽमा॒ती॒ना॒म् ।
 सु॒ऽम॒नाः । रत्न॑ऽधे॒य॒म् । या॒त॒म् । अ॒ग्नि॒ना । सु॒ऽकृ॒तः । दुरो॑ण॒म् । उ॒त् ।
 सूर्य॑ः । ज्यो॒ति॒षा । दे॒वः । ए॒ति ॥ १ ॥ ऊ॒र्ध्व॒म् । मा॒नु॒म् । स॒वि॒ता ।
 दे॒वः । अ॒भ्रे॒त् । द्र॒प्स॒म् । द॒र्वि॒ष्व॒त् । गो॒ऽइ॒षः । न । स॒त्वा । अ॒नु ।
 व्र॒त॒म् । व॒रु॑णः । य॒न्ति । मि॒त्रः । यत् । सूर्य॑म् । दि॒वि । आ॒ऽरो॒ह॒
 य॒न्ति ॥ २ ॥ य॒म् । सी॒म् । अ॒कृ॒ण्व- । त॒म॒से । वि॒ऽपृ॒चै । ध्र॒वऽध्वे॑माः ।
 अ॒न॒वऽस्य॑न्तः । अ॒र्थ॑म् । त॒म् । सूर्य॑म् । ह॒रि॒तः । स॒प्त । य॒द्वा॒ः ।
 स्प॒श॒म् । वि॒श्व॑स्य । ज॒ग॒तः । ब॒ह॒न्ति ॥ ३ ॥ ब॒हि॒ष्ठे॒भिः । वि॒ऽह॒र॒न् ।
 या॒सि । त॒न्तु॑म् । अ॒वऽव्य॑य॒न् । अ॒सि॒त॒म् । दे॒व । व॒स॒ । द॒र्वि॒ष्व॒तः ।
 र॒श्म॑यः । सूर्य॑स्य । च॒र्म॑ऽइ॒व । अ॒व । अ॒धुः । त॒मः । अ॒प्सु । अ॒न्त-

रिति ॥४॥ अनायतः । अनिबद्धः । कथा । अयम् । न्यङ् । उत्तानः ।
 अव । पद्यते । न । कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः ।
 स्कम्भः । समुद्धतः । पाति । नाकम् ॥ ५ ॥

IV. 14.

प्रति । अग्निः । उपसः । जातवेदाः । अरुयत् । देवः । रोचमानाः ।
 महः । अभिः । आ । नासत्या । उरुगाया । रथेन । इमम् । यज्ञम् । उप ।
 नः । यातम् । अच्छ ॥ १ ॥ ऊर्ध्वम् । केतुम् । सविता । देवः ।
 अश्रेत् । ज्योतिः । विश्वसै । भुवनाय । कृण्वन् । आ । अप्राः । द्यावा-
 पृथिवी इति । अन्तरिक्षम् । वि । सूर्यः । रश्मिभिः । चेकितानः ॥२॥
 आऽवहन्ती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही । चित्रा ।
 रश्मिभिः । चेकिताना । प्रऽबोद्धन्ती । सुविताय । देवी । उषाः ।
 ईयते । सुस्युजा । रथेन ॥ ३ ॥ आ । वाम् । वहिष्ठाः । इह । ते ।
 वहन्तु । रथाः । अश्वासः । उपसः । विऽउष्टौ । इमे । हि । वाम् ।
 मधुऽपेयाय । सोमाः । अस्मिन् । यज्ञे । वृषणा । मादयेथाम् ॥ ४ ॥
 अनायतः । अनिबद्धः । कथा । अयम् । न्यङ् । उत्तानः । अव ।
 पद्यते । न । कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कम्भः ।
 समुद्धतः । पाति । नाकम् ॥ ५ ॥

IV. 15.

अग्निः । होता । नः । अश्वरे । वाजी । सन् । परि । नीयते ।
 देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥ १ ॥ परि । त्रिऽविष्टि । अश्वरम् । यति ।
 अग्निः । रथीऽइव । आ । देवेषु । ग्रयः । दधत् ॥ २ ॥ परि । वाज-
 स्पतिः । कविः । अग्निः । हव्यानि । अक्रमीत् । दधत् । रत्नानि ।

दा॒शु॒षे ॥ ३ ॥ अ॒यम् । यः । सु॒ज॒ये । पु॒रः । दै॒व॒ऽवा॒ते । स॒म्ऽइ॒ष्य॒ते ।
 द्यु॒ऽमा॒न् । अ॒भि॒त्र॒ऽद॒र्म॒नः ॥ ४ ॥ अ॒स्य । यः । वी॒रः । ई॒र्व॒तः ।
 अ॒ग्नेः । ई॒शी॒त । म॒र्त्यैः । ति॒ग्म॒ऽज॒म्भ॒स्य । मी॒ळु॒षः ॥ ५ ॥ तम् ।
 अ॒र्व॒न्त॒म् । न । सा॒ना॒सि॒म् । अ॒रु॒षम् । न । दि॒वः । शि॒शु॒म् । म॒र्ज्य॒न्ते ।
 दि॒वे॒ऽदि॒वे ॥ ६ ॥ बो॒ध॒त् । यत् । मा । हरि॑ऽभ्या॒म् । कु॒मा॒रः । सा॒ह॒ऽ-
 दे॒व्यः । अ॒च्छ । न । हू॒तः । उ॒त् । अ॒रम् ॥ ७ ॥ उ॒त । त्या । य॒ज॒ता ।
 ह॒री इति॑ । कु॒मा॒रा॒त् । सा॒ह॒ऽदे॒व्या॒त् । प्र॒ऽय॒ता । स॒द्यः । आ । द॒दे ॥ ८ ॥
 ए॒षः । वा॒म् । दे॒वौ । अ॒धि॒ना । कु॒मा॒रः । सा॒ह॒ऽदे॒व्यः । दी॒र्घ॒ऽआ॒युः ।
 अ॒स्तु । सो॒म॒कः ॥ ९ ॥ तम् । यु॒वम् । दे॒वौ । अ॒धि॒ना । कु॒मा॒रम् ।
 सा॒ह॒ऽदे॒व्यम् । दी॒र्घ॒ऽआ॒यु॒षम् । कृ॒णो॒त॒न ॥ १० ॥

IV. 16.

आ । स॒त्यः । या॒तु । म॒घ॒ऽवा॒न् । ऋ॒जी॒षी । द्र॒व॒न्तु । अ॒स्य ।
 हर॑यः । उ॒प । नः । तस्मै॑ । इ॒त् । अ॒न्धः । सु॒सु॒म । सु॒ऽद॒क्षम् । इ॒ह ।
 अ॒भि॒ऽपि॒त्वम् । क॒र॒ते । गृ॒णा॒नः ॥ १ ॥ अ॒व । स्य । शूर॑ । अ॒ध्व॒नः ।
 न । अ॒न्ते । अ॒स्मिन् । नः । अ॒द्य । स॒र्व॒ने । म॒न्द॒घ्नै । शं॒सा॒ति ।
 उ॒क्थ॒म् । उ॒श॒ना॒ऽइ॒व । वे॒घाः । चि॒क्रि॒तुषे॑ । अ॒सु॒र्या॒य । म॒न्म॑ ॥ २ ॥
 क॒विः । न । नि॒ग्यम् । वि॒द॒था॒नि । सा॒ध॒न् । वृ॒षा । यत् । से॒कम् ।
 वि॒ऽपि॒पा॒नः । अ॒र्चा॒त् । दि॒वः । इ॒त्था । जी॒ज॒न॒त् । स॒प्त । का॒रु॒न् ।
 अ॒ह्ना । चि॒त् । च॒क्रः । व॒यु॒ना । गृ॒ण॒न्तः ॥ ३ ॥ स्वः । यत् । वे॒दि ।
 सु॒ऽद॒शी॒कम् । अ॒कैः । म॒हि । ज्यो॒तिः । रुरु॑चुः । यत् । ह । व॒स्तोः ।
 अ॒न्धा । त॒मांसि॑ । दु॒धिता॑ । वि॒ऽच॒क्षे । नृ॒ऽभ्यः । च॒कार॑ । नृ॒ऽर्त॒मः ।
 अ॒भि॒ष्टौ ॥ ४ ॥ व॒व॒क्षे । इ॒न्द्रः । अ॒भि॒त॒म् । ऋ॒जी॒षी । उ॒मे इति॑ । आ ।

प॒प्रौ । रोद॑सी इति । म॒हि॒ऽत्वा । अ॒तः । चि॒त् । अ॒स्य । म॒हि॒मा ।
 वि । रे॒चि । अ॒मि । यः । वि॒श्वा । भु॒व॒ना । व॒भू॒व ॥ ५ ॥ वि॒श्वानि॑ ।
 श॒क्रः । न॒र्या॒णि । वि॒द्मन् । अ॒पः । रि॒रे॒च । स॒खि॑ऽभिः । नि॒ष्का॑मैः ।
 ॥ ५ ॥ चि॒त् । ये । वि॒मि॒दुः । व॒चः॑ऽभिः । व्र॒जम् । गो॒ऽम॑न्तम् ।
 उ॒शि॒जः । वि । व॒व्र॒रि॒ति व॒व्रुः ॥ ६ ॥ अ॒पः । वृ॒त्रम् । व॒त्रि॒ऽवांस॑म् ।
 प॒रा । अ॒हन् । प्र । आ॒वत् । ते । व॒ज्रम् । पृ॒थि॒वी । स॒ऽचै॒ताः । प्र ।
 अ॒र्या॒सि । स॒मु॒द्रि॒या॒णि । ऐ॒नोः । प॒तिः । भ॒वन् । श॒व॒सा । शू॒र ।
 धृ॒ष्णो इति ॥ ७ ॥ अ॒पः । यत् । अ॒द्रि॒म् । पु॒रु॒ऽहू॒त । द॒र्दैः । आ॒विः ।
 भु॒वत् । स॒र॒मा । पू॒र्व्यम् । ते । सः । नः । ने॒ता । वा॒जम् । आ । द॒र्षि॑ ।
 भू॒रि॒म् । गो॒त्रा । रु॒जन् । अ॒ङ्गि॒रः॑ऽभिः । गृ॒णानः॑ ॥ ८ ॥ अ॒च्छ ।
 क॒विम् । नृ॒ऽम॑नः । गाः । अ॒भि॒ष्टौ । स्वः॑ऽसा॒ता । म॒घ॒ऽव॒न् । नाध॑-
 मानम् । ऊ॒त्ति॑ऽभिः । तम् । इ॒ष॒णः । द्यु॒म॒ऽहू॒तौ । नि । मा॒या॑ऽवा॒न् ।
 अ॒ब्र॒ह्मा । द॒स्युः । अ॒र्त ॥ ९ ॥ आ । द॒स्यु॒ऽन्ना । म॒न॒सा । या॒हि ।
 अ॒स्तम् । भु॒वत् । ते । कु॒त्सः । स॒ख्ये । नि॒ष्का॑मः । स्वे । यो॒नौ ।
 नि । स॒द॒तम् । स॒ऽरू॒पा । वि । वा॒म् । चि॒कि॒त्स॒त् । ऋ॒त॒ऽचि॒त् । ह ।
 ना॒री ॥ १० ॥ या॒सि । कु॒त्से॒न । स॒ऽर॒थम् । अ॒व॒स्युः । तो॒दः ।
 वा॒त॒स्य । ह॒र्योः । ई॒शानः॑ । ऋ॒ज्जा । वा॒जम् । न । ग॒र्घ्यम् । यु॒यू॒वन् ।
 क॒विः । यत् । अ॒हन् । पा॒र्या॒य । भू॒षात् ॥ ११ ॥ कु॒त्सा॒य । शु॒ष्णम् ।
 अ॒शु॒षम् । नि । ब॒र्हीः । प्र॒ऽपि॒त्वे । अ॒हः । कु॒र्य॒वम् । स॒ह॒सा । स॒घः ।
 द॒स्यून् । प्र । मृ॒ण । कु॒त्स्ये॒न । प्र । स॒रः । च॒क्रम् । बृ॒ह॒ता॒त् ।
 अ॒भी॒के ॥ १२ ॥ त्वम् । पि॒त्रुम् । मृ॒ग॒यम् । श॒शु॒ऽवांस॑म् । ऋ॒जि॒श्च॒ने ।
 वै॒द॒धि॒ना॒य । र॒न्धीः । प॒ञ्चा॒शत् । कृ॒ष्णा । नि । व॒पः । स॒ह॒सा ।

अ॒र्त्कम् । न । पु॒रः । ज॒रि॒मा । वि । द॒र्द॒रि॒ति॒ द॒र्दः ॥ १३ ॥ ख॒रः ।
 उ॒पा॒के । त॒न्वम् । द॒धानः । वि । यत् । ते । चे॒ति॒ । अ॒मृ॒त॒स्य । व॒र्षः ।
 मृ॒गः । न । ह॒स्ती । त॒र्वि॒षी॒म् । उ॒षा॒णः । सि॒ंहः । न । भी॒मः । आ॒यु॒-
 धा॒नि । वि॒भ्र॒त् ॥ १४ ॥ इ॒न्द्रम् । का॒माः । व॒सु॒ऽय॒न्तः । अ॒ग्न॒न् ।
 स्वः॒ऽमी॒ळ॒हे । न । स॒र्व॒ने । च॒का॒नाः । अ॒व॒स्य॒वः । श॒श॒मा॒ना॒सः ।
 उ॒क्थैः । ओ॒कः । न । र॒ण्वा । सु॒हृ॒शी॒ऽह॒व । पु॒ष्टिः ॥ १५ ॥ तम् ।
 इत् । वः । इ॒न्द्रम् । सु॒ह॒वम् । हु॒वे॒म् । यः । ता । च॒का॒र । न॒यी ।
 पु॒रु॒षि॒ । यः । मा॒ऽव॒ते । ज॒रि॒त्रे । ग॒घ्यम् । चि॒त् । म॒द्भु । वा॒ज॒म् ।
 भ॒र॒ति । स्पा॒र्ह॒रा॒धाः ॥ १६ ॥ ति॒ग्मा । यत् । अ॒न्तः । अ॒श॒निः ।
 प॒ता॒ति । क॒स्मि॒न् । चि॒त् । शू॒र । मु॒हु॒के । ज॒ना॒ना॒म् । घो॒रा । यत् ।
 अ॒र्य॒ । स॒म्ऽऋ॒तिः । भ॒वा॒ति । अ॒र्ध॒ । स्म । नः । त॒न्वः । बो॒धि ।
 गो॒पाः ॥ १७ ॥ भु॒वः । अ॒वि॒ता । वा॒म॒ऽदे॒व॒स्य । धी॒ना॒म् । भु॒वः ।
 स॒खा । अ॒वृ॒कः । वा॒ज॒ऽसा॒तौ । त्वा॒म् । अ॒नु॒ । प्र॒ऽम॒ति॒म् । आ । ज॒ग॒न्म ।
 उ॒रु॒ऽशंसः । ज॒रि॒त्रे । वि॒श्व॒र्ध॒ । स्याः ॥ १८ ॥ ए॒भिः । नृ॒ऽभिः ।
 इ॒न्द्र । त्वा॒यु॒ऽभिः । त्वा । म॒घ॒व॒त्ऽभिः । म॒घ॒ऽव॒न् । वि॒श्वे । आ॒जौ ।
 द्या॒वः । न । द्यु॒मैः । अ॒भि । स॒न्तः । अ॒र्यः । क्ष॒पः । म॒दे॒म । श॒र॒दः ।
 च । पू॒र्वीः ॥ १९ ॥ ए॒व । इत् । इ॒न्द्रा॒य । वृ॒ष॒भा॒य । वृ॒ष्णे । ब्र॒ह्म ।
 अ॒क॒र्म । भृ॒ग॒वः । न । रथ॑म् । नु । चि॒त् । यथा॑ । नः । स॒ख्या ।
 वि॒ज्यो॒षत् । अ॒स॒त् । नः । उ॒ग्रः । अ॒वि॒ता । त॒नू॒ऽपाः ॥ २० ॥ नु ।
 स्तु॒तः । इ॒न्द्र । नु । गृ॒णानः । इ॒षम् । ज॒रि॒त्रे । न॒घः । न । पी॒पे॒रि॒ति॒
 पी॒पेः । अ॒का॒रि । ते । ह॒रि॒ऽवः । ब्र॒ह्म । न॒व्यम् । धि॒या । स्या॒म् ।
 र॒थ्यः । स॒दा॒ऽसाः ॥ २१ ॥

IV. 17.

त्वम् । महान् । इन्द्र । तुम्यम् । ह । क्षाः । अनु । क्षत्रम् ।
 मंहना । मन्यत । द्यौः । त्वम् । वृत्रम् । शर्वसा । जघन्वान् । सुजः ।
 सिन्धून् । अहिना । जग्रसानान् ॥ १ ॥ तव । त्विषः । जनिमन् ।
 रेजत । द्यौः । रेजत् । भूमिः । भियसा । स्वस्य । मन्योः । ऋघायन्त ।
 सुऽम्भः । पर्वतासः । आर्देन् । धन्वानि । सरयन्ते । आपः ॥ २ ॥
 भिनत् । गिरिम् । शर्वसा । वज्रम् । इष्णान् । आविःऽकृण्वानः । सह-
 सानः । ओजः । वधीत् । वृत्रम् । वज्रेण । मन्दसानः । सरन् । आपः ।
 जर्वसा । हतऽवृष्णीः ॥ ३ ॥ सुऽवीरः । ते । जनिता । मन्यत । द्यौः ।
 इन्द्रस्य । कर्ता । स्वपःऽतमः । भूत् । यः । ईम् । जजान् । स्वर्थम् ।
 सुऽवज्रम् । अनपऽच्युतम् । सदेसः । न । भूम ॥ ४ ॥ यः । एकः ।
 इत् । च्यवयति । प्र । भूम । राजा । कृष्टीनाम् । पुरुऽद्भुतः । इन्द्रः ।
 सत्यम् । एनम् । अनु । विश्वे । मदन्ति । रातिम् । देवस्य । गृणतः ।
 मघोनः ॥ ५ ॥ सत्रा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सत्रा ।
 मदासः । बृहतः । मदिष्ठाः । सत्रा । अभवः । वसुऽपतिः । वसूनाम् ।
 दत्रे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ॥ ६ ॥ त्वम् । अघ्न । प्रथ-
 मम् । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः । त्वम् ।
 प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानम् । अहिम् । वज्रेण । मघऽवन् । वि ।
 वृत्रः ॥ ७ ॥ सत्राऽहनम् । दष्टृषिम् । तुम्रम् । इन्द्रम् । महाम् । अपा-
 रम् । वृषभम् । सुऽवज्रम् । हन्ता । यः । वृत्रम् । सनिता । उत ।
 वार्जम् । दाता । मघानि । मघऽवा । सुऽराधाः ॥ ८ ॥ अयम् । वृतः ।
 चातयते । समुऽईचीः । यः । आजिषु । मघऽवा । शुण्वे । एकः ।

अ॒यम् । वा॒जम् । भ॒र॒ति॒ । यम् । स॒नो॒ति॒ । अ॒स्य॒ । प्रि॒या॒सः । स॒ख्ये॒ ।
 स्या॒म ॥ ९ ॥ अ॒यम् । शृ॒ण्वे॒ । अ॒ध॒ । ज॒यन् । उ॒त॒ । ज्ञन् । अ॒यम् ।
 उ॒त॒ । प्र॒ । कृ॒णु॒ते॒ । यु॒धा॒ । गाः । य॒दा॒ । स॒त्यम् । कृ॒णु॒ते॒ । म॒न्युम् ।
 इन्द्रः । वि॒श्वम् । दृ॒ळ्हम् । भ॒य॒ते॒ । ए॒ज॒त् । अ॒स्मा॒त् ॥ १० ॥ स॒म् ।
 इन्द्रः । गाः । अ॒ज॒य॒त् । स॒म् । हि॒र॒ण्या॒ । स॒म् । अ॒श्वि॒या॒ । म॒घ॒ऽवा॒ ।
 यः । ह॒ । पूर्वीः । ए॒भिः । नृ॒ऽभिः । नृ॒ऽर्त्त॒मः । अ॒स्य॒ । शा॒कैः । रा॒यः ।
 वि॒ऽभ॒क्ता॒ । स॒म्॒ऽभ॒रः॒ । च॒ । व॒स्वः ॥ ११ ॥ कि॒य॒त् । स्त्रि॒त् । इन्द्रः ।
 अ॒धि॒ । ए॒ति॒ । मा॒तुः । कि॒य॒त् । पि॒तुः । ज॒नि॒तुः । यः । ज॒जान॑ ।
 यः । अ॒स्य॒ । शु॒ष्मम् । मु॒हु॒कैः । इ॒र्य॑ति॒ । वा॒तः । न॒ । जू॒तः । स्त॒न॒-
 य॒त्॒ऽभिः । अ॒ग्नैः ॥ १२ ॥ क्षि॒य॒न्त॒म् । त्वम् । अ॒क्षि॒य॒न्त॒म् । कृ॒णो॒ति॒ ।
 इ॒र्य॑ति॒ । रे॒णुम् । म॒घ॒ऽवा॒ । म॒म्॒ऽओ॒हम् । वि॒ऽभ॒ञ्ज॒तुः । अ॒शानि॑मा॒न्-
 ऽह॒व॒ । द्यौः । उ॒त॒ । स्तो॒ता॒रम् । म॒घ॒ऽवा॒ । व॒सौ । धा॒त् ॥ १३ ॥
 अ॒यम् । च॒क्रम् । इ॒ष॒ण॒त् । स॒र्व॑स्य॒ । नि॒ । ए॒त॑श्च॒ । री॒र॒स॒त् । स॒सृ-
 मा॒णम् । आ॒ । कृ॒ष्णः । ई॒म् । जु॒हु॒रा॒णः । जि॒घ॒र्ति॒ । त्व॒चः । बु॒ध्ने॒ ।
 रज॑सः । अ॒स्य॒ । यो॒नौ ॥ १४ ॥ अ॒सि॑क॒न्याम् । य॒ज॒मा॒नः । न॒ ।
 हो॒ता ॥ १५ ॥ ग॒व्य॒न्तः । इन्द्र॑म् । स॒ख्या॒य॒ । वि॒प्राः । अ॒श्व॒ऽन्य॒न्तः ।
 वृ॒ष॒णम् । वा॒ज॒य॒न्तः । ज॒नि॒ऽन्य॒न्तः । ज॒नि॒ऽदा॒म् । अ॒र्क्षि॑त॒ऽऊ॒ति॒म् ।
 आ॒ । च्य॒व॒या॒मः । अ॒व॒ते॒ । न॒ । को॒शम् ॥ १६ ॥ त्रा॒ता॒ । नः । बो॒धि॒ ।
 द॒दृ॒शानः॒ । आ॒पिः । अ॒भि॒ऽख॒या॒ता॒ । म॒र्दि॒ता॒ । सो॒म्या॒ना॒म् । स॒खा॒ ।
 पि॒ता॒ । पि॒तृ॒ऽर्त्त॒मः । पि॒तृ॒णा॒म् । क॒र्ता॒ । ई॒म् । ऊँ इति॑ । लो॒कम् ।
 उ॒श॒ते॒ । व॒यो॒ऽधाः ॥ १७ ॥ स॒खि॒ऽय॒ता॒म् । अ॒वि॒ता॒ । बो॒धि॒ । स॒खा॒ ।
 गृ॒णा॒नः । इन्द्र॑ । स्तु॒व॒ते॒ । व॒यः । धाः । व॒यम् । हि॒ । आ॒ । ते॒ ।

रोद॑सी इति॑ । अ॒पृ॒णात् । जा॒य॒मा॒नः ॥ ५ ॥ ए॒ताः । अ॒र्ष॒न्ति । अ॒ल॒ला-
 ऽभ॒व॒न्तीः । ऋ॒त॒व॒रीः ऽइ॒व । स॒म् ऽक्रो॑श॒मा॒नाः । ए॒ताः । वि । पृ॒च्छ ।
 कि॒म् । इ॒द॒म् । भ॒न॒न्ति । क॒म् । आ॒पः । अ॒द्रि॒म् । परि॒ऽधि॒म् । रु॒ज॒न्ति ॥ ६ ॥
 कि॒म् । ऊँ इति॑ । स्वि॒त् । अ॒स्मै । नि॒ऽवि॒दः । भ॒न॒न्त । इ॒न्द्र॒स्य ।
 अ॒व॒द्य॒म् । दि॒धि॒ष॒न्ते । आ॒पः । म॒म । ए॒ता॒न् । पु॒त्रः । म॒ह॒ता । व॒धेन॑ ।
 वृ॒त्र॒म् । ज॒घ॒न्वा॒न् । अ॒सृ॒ज॒त् । वि । सि॒न्धू॒न् ॥ ७ ॥ म॒म॒त् । च॒न ।
 त्वा । यु॒व॒तिः । परा॒ऽआ॒स । म॒म॒त् । च॒न । त्वा । कु॒ष॒वा । ज॒गार॑ ।
 म॒म॒त् । चि॒त् । आ॒पः । शि॒श॒वे । म॒मृ॒ज्यः । म॒म॒त् । चि॒त् । इ॒न्द्रः ।
 स॒ह॒सा । उ॒त् । अ॒ति॒ष्ठ॒त् ॥ ८ ॥ म॒म॒त् । च॒न । ते । म॒घ॒ऽव॒न् । वि-
 ऽअ॒सः । नि॒ऽवि॒वि॒ध्वा॒न् । अ॒प । ह॒नू इति॑ । ज॒घान॑ । अ॒घ । नि-
 ऽवि॒द्धः । उ॒त् ऽत॑रः । ब॒भू॒वा॒न् । शि॒रः । दा॒स॒स्य॑ । स॒म् । पि॒ण॒क् ।
 व॒धेन॑ ॥ ९ ॥ गृ॒ष्टिः । स॒ह॒व । श॒रि॒त् । त॒वा॒गा॒म् । अ॒ना॒घृ॒ष्यः ।
 वृ॒ष॒म॒म् । तु॒ग्र॒म् । इ॒न्द्र॒म् । अ॒री॒ब्ध॒म् । व॒त्स॒म् । च॒र॒था॒य । मा॒ता ।
 स्व॒य॒म् । गा॒तु॒म् । त॒न्वे । इ॒च्छ॒मा॒न॒म् ॥ १० ॥ उ॒त् । मा॒ता । म॒हि-
 ष॒म् । अ॒नु । अ॒वे॒न॒त् । अ॒मी इति॑ । त्वा । ज॒ह॒ति । पु॒त्र । दे॒वाः ।
 अ॒थ । अ॒ब्र॒वी॒त् । वृ॒त्र॒म् । इ॒न्द्रः । हा॒नि॒ष्य॒न् । स॒खे । वि॒ष्णो इति॑ ।
 वि॒ऽत॑र॒म् । वि । क॒म॒स्व ॥ ११ ॥ कः । ते । मा॒तर॑म् । वि॒ध॒वा॒म् ।
 अ॒च॒क्र॒त् । श॒यु॒म् । कः । त्वा॒म् । अ॒जि॒घा॑स॒त् । च॒र॑न्त॒म् । कः । ते ।
 दे॒वः । अ॒धि । मा॒र्डी॒के । आ॒सी॒त् । य॒त् । ग्र । अ॒र्चि॒णाः । पि॒तर॑म् ।
 पा॒द॒ऽगृ॒ह ॥ १२ ॥ अ॒व॒र्त्या । शु॒नः । आ॒न्त्रा॒शी । पे॒चे । न । दे॒वेषु॑ ।
 वि॒वि॒दे । मा॒र्डी॒तार॑म् । अ॒प॒श्य॒म् । जा॒या॒म् । अ॒म॒ही॒य॒मा॒नाः । अ॒घ ।
 मे । श्ये॒नः । म॒धु । आ । ज॒मार॑ ॥ १३ ॥

IV. 19.

ए॒व । त्वा॒म् । इ॒न्द्र । व॒ज्रि॒न् । अ॒त्र । वि॒श्वे । दे॒वासः । सु॒ह-
 वा॒सः । ऊ॒माः । म॒हाम् । उ॒मे इति । रो॒द॒सी इति । वृ॒द्धम् । ऋ॒ष्वम् ।
 निः । ए॒कम् । इत् । वृ॒ण॒ते । वृ॒त्र॒ऽह॒त्ये ॥ १ ॥ अ॒व । अ॒सृ॒जन्त ।
 जि॒व्रयः । न । दे॒वाः । भु॒वः । स॒म्ऽरा॒ट् । इ॒न्द्र । स॒त्य॒ऽयो॒निः ।
 अ॒ह॒न् । अ॒हि॒म् । प॒रि॒ऽश॒या॒नम् । अ॒र्णैः । प्र । व॒र्त॒नीः । अ॒र॒दः ।
 वि॒श्व॒ऽधे॒नाः ॥ २ ॥ अ॒तृ॒ण्य॒वन्तः । वि॒ऽर्य॒तम् । अ॒बु॒ध्यम् । अ॒बु॒ध्य-
 मा॒नम् । सु॒सु॒पा॒नम् । इ॒न्द्र । स॒प्त । प्र॒ति । प्र॒ऽव॒तः । आ॒ऽश॒या॒नम् ।
 अ॒हि॒म् । व॒ज्रेण । वि । रि॒णाः । अ॒प॒र्वन् ॥ ३ ॥ अ॒क्षो॒द॒यत् । श॒र्व॒सा ।
 क्षा॒म । बु॒ध्नम् । वाः । न । वा॒तः । त॒वि॒षी॒भिः । इ॒न्द्रः । दृ॒ळ्हा॒नि ।
 औ॒श्नात् । उ॒श॒मा॒नः । ओ॒जः । अ॒व । अ॒भि॒न॒त् । क॒कु॒मः । प॒र्व॒ता-
 ना॒म् ॥ ४ ॥ अ॒भि । प्र । द॒द्रुः । ज॒न॒यः । न । ग॒र्भ॒म् । र॒थाः॒ऽइ॒व ।
 प्र । य॒युः । सा॒कम् । अ॒द्र॒यः । अ॒र्त॒र्प॒यः । वि॒ऽसृ॒तः । उ॒ब्जः । ऊ॒र्मीन् ।
 त्वम् । वृ॒तान् । अ॒रि॒णाः । इ॒न्द्र । सि॒न्धून् ॥ ५ ॥ त्वम् । म॒हीम् ।
 अ॒व॒नि॒म् । वि॒श्व॒ऽधे॒नाम् । तु॒र्वी॒त॒ये । व॒य्या॒य । क्ष॒रन्ती॒म् । अ॒र॒म॒यः ।
 न॒म॒सा । ए॒ज॒त् । अ॒र्णैः । सु॒ऽत॒र॒णान् । अ॒कृ॒णोः । इ॒न्द्र । सि॒न्धून् ॥ ६ ॥
 प्र । अ॒ग्र॒वः । न॒म॒न्वः । न । व॒क्त्राः । च्व॒स्त्राः । अ॒पि॒न्व॒त् । यु॒व॒तीः ।
 ऋ॒त॒ऽज्ञाः । ध॒न्वा॒नि । अ॒ज्रा॒न् । अ॒ष्ट॒णक् । तृ॒षा॒णान् । अ॒धो॒क् । इ॒न्द्रः ।
 स्त॒र्यः । द॒म्ऽसृ॒प॒त्नीः ॥ ७ ॥ पू॒र्वीः । उ॒ष॒सः । श॒र॒दः । च । गृ॒ताः ।
 वृ॒त्रम् । ज॒घ॒न्वा॒न् । अ॒सृ॒ज॒त् । वि । सि॒न्धून् । प॒रि॒ऽस्थि॒ताः । अ॒तृ॒-
 ण॒त् । ब॒द्ध॒घा॒नाः । सी॒राः । इ॒न्द्रः । स॒वि॒त॒वे । पृ॒थि॒व्या ॥ ८ ॥
 व॒प्री॒भिः । पु॒त्रम् । अ॒ग्र॒वः । अ॒दा॒नम् । नि॒ऽवे॒श॒नात् । ह॒रि॒ऽवः । आ ।

ज॒म॒र्थ॒ । वि॒ । अ॒न्धः । अ॒ख्यत् । अ॒हिम् । आ॒ऽद॒दानः । निः । भू॒त् ।
 उ॒ख॒ऽछि॒त् । सम् । अ॒रन्त॒ । प॒र्व॒ ॥ ९ ॥ प्र॒ । ते॒ । पू॒र्वी॒णि । क॒रणानि॒ ।
 वि॒प्र॒ । आ॒ऽवि॒द्वान् । आ॒ह॒ । वि॒दुषे॑ । क॒रा॒ंसि॒ । यथा॑ऽयथा॒ । वृ॒ष्ण्यानि॒ ।
 स्व॒ऽगूर्ता॑ । अ॒पा॒ंसि॒ । रा॒जन् । न॒यी॑ । अ॒वि॒विषीः॒ ॥ १० ॥ तु॒ ।
 स्तु॒तः । इ॒न्द्र॒ । तु॒ । गृ॒णानः॒ । इष॑म् । ज॒रि॒त्रे । न॒द्यः । न॒ । पी॒पे॒-
 रि॒ति॒ पी॒पेः । अ॒कारि॒ । ते॒ । ह॒रि॒ऽवः॒ । ब्र॒ह्म॒ । न॒व्यम् । धि॒या । स्या॒म॒ ।
 र॒थ्यः । स॒दा॒ऽसाः॒ ॥ ११ ॥

IV. 20.

आ॒ । नः॒ । इ॒न्द्रः॒ । दू॒रात् । आ॒ । नः॒ । आ॒सात् । अ॒भि॒ष्टि॒ऽकृ॒त् ।
 अ॒व॒से॒ । या॒सत् । उ॒ग्रः॒ । ओ॒जि॒ष्ठेभिः॒ । नृ॒ऽप॒तिः॒ । व॒ज्र॑ऽबा॒हुः । स॒म्ऽगे॒ ।
 स॒मत्ऽसु॑ । तु॒र्व॒णिः॒ । पृ॒त॒न्यून् ॥ १ ॥ आ॒ । नः॒ । इ॒न्द्रः॒ । ह॒रि॒ऽभिः॒ ।
 या॒तु॒ । अ॒च्छ॒ । अ॒र्वा॒ची॒नः॒ । अ॒व॒से॒ । रा॒घ॒से॒ । च॒ । ति॒ष्ठा॒ति॒ । व॒ज्री॒ ।
 म॒घ॒ऽवा॒ । वि॒ऽर॒प्शी॒ । इ॒मम् । य॒ज्ञम् । अ॒नु॒ । नः॒ । वा॒ज॒ऽसा॒तौ ॥ २ ॥
 इ॒मम् । य॒ज्ञम् । त्वम् । अ॒स्मा॒कम् । इ॒न्द्र॒ । पु॒रः॒ । द॒ध॒त् । स॒नि॒व्य॒सि॒ ।
 ऋ॒तुम् । नः॒ । श्व॒मी॒ऽइ॒व॒ । व॒ज्रि॒न् । स॒न॒थे॑ । ध॒ना॒नाम् । त्व॒या॒ । व॒यम् ।
 अ॒र्यः॒ । आ॒जि॒म् । ज॒येम॒ ॥ ३ ॥ उ॒शन् । ऊँ॒ इति॑ । सु॒ । नः॒ । सु॒ऽम॒नाः॒ ।
 उ॒पा॒के॒ । सोम॑स्य । तु॒ । सु॒ऽसु॒तस्य॒ । स्व॒वा॒ऽवः॒ । पाः॒ । इ॒न्द्र॒ । प्र॒ति॒ऽ-
 मृ॒तस्य॒ । म॒घ्वः॒ । सम् । अ॒न्ध॒सा॒ । म॒म॒दः॒ । पृ॒ष्ठ॒थेन॑ ॥ ४ ॥ वि॒ । यः॒ । र॒र॒क्षे॒ ।
 ऋ॒षि॒ऽभिः॒ । न॒वे॒भिः॒ । वृ॒क्षः॒ । न॒ । प॒क्कः॒ । सु॒ण्यः॒ । न॒ । जे॒ता॒ । म॒र्येः॒ । न॒ ।
 योषा॑म् । अ॒भि॒ । म॒न्य॑मानः । अ॒च्छ॒ । वि॒दि॒म॒ । पु॒रु॒ऽहू॒तम् । इ॒न्द्रम् ॥ ५ ॥
 गि॒रिः॒ । न॒ । यः॒ । स्व॒ऽत॒वान् । ऋ॒ष्वः॒ । इ॒न्द्रः॒ । स॒नात् । ए॒व॒ । स॒ह॒से॒ ।
 जा॒तः॒ । उ॒ग्रः॒ । आ॒ऽद॒र्ता॑ । व॒ज्रम् । स्थ॒वि॒रम् । न॒ । भी॒मः॒ । उ॒द्ना॑ऽइ॒व॒ ।

कोशम् । वसुना । निऽऋष्टम् ॥ ६ ॥ न । यस्य । वर्ता । जनुषा । नु ।
 अस्ति । न । राघसः । आऽमरीता । मघस्य । उत्ऽववृषाणः । तविषी-
 ऽवः । उग्र । अस्मभ्यम् । दद्धि । पुरुऽहूत । रायः ॥ ७ ॥ ईक्षे । रायः ।
 चयस्य । चर्षणीनाम् । उत । ब्रजम् । अयऽवर्ता । असि । गोनाम् ।
 शिञ्चाऽनरः । सम्ऽइथेषु । प्रहाऽवान् । वस्वः । राशिम् । अभिऽनेता ।
 असि । भूरिम् ॥ ८ ॥ कया । तत् । शृण्वे । शर्च्या । शर्चिष्ठः । यया ।
 कृणोति । मुहु । का । चित् । ऋष्वः । पुरु । दाशुषे । विऽर्चयिष्ठः ।
 अंहः । अथ । दधाति । द्रविणम् । जरित्रे ॥ ९ ॥ मा । नः । मर्धाः ।
 आ । भर । दद्धि । तत् । नः । प्र । दाशुषे । दातवे । भूरि । यत् ।
 ते । नव्ये । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम । वयम् ।
 इन्द्र । स्तुवन्तः ॥ १० ॥ नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् ।
 जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः । अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म ।
 नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

IV. 21.

आ । यातु । इन्द्रः । अवसे । उप । नः । इह । स्तुतः । सघ-
 मात् । अस्तु । शरः । ववृषानः । तविषीः । यस्य । पूर्वीः । द्यौः ।
 न । क्षत्रम् । अभिऽभूति । पुष्यात् ॥ १ ॥ तस्य । इत् । इह । स्तवथ ।
 वृष्यानि । तुविऽद्युमस्य । तुविऽराघसः । नृन् । यस्य । ऋतुः ।
 विदध्यः । न । सम्ऽराट् । सद्धान् । तरुवः । अभि । अस्ति ।
 कृष्टीः ॥ २ ॥ आ । यातु । इन्द्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मनु ।
 समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् । स्वऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् ।
 पराऽवतः । वा । सदेनात् । अतस्य ॥ ३ ॥ स्थूरस्य । रायः । बृहतः ।

यः । ईशे । तम् । ऊँ इति । स्तवाम् । विदथेषु । इन्द्रम् । यः । वायुना ।
 जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति । वस्यः । अच्छ ॥ ४ ॥
 उप । यः । नमः । नमसि । स्तभायन् । इयति । वाचम् । जनयन् ।
 यजघ्नै । ऋञ्जसानः । पुरुऽवारः । उक्थैः । आ । इन्द्रम् । कृण्वीत ।
 सदेनेषु । होता ॥ ५ ॥ धिषा । यदि । धिषण्यन्तः । सरण्यान् । सदेन्तः ।
 अद्रिम् । औशिजस्य । गोहे । आ । दुरोषाः । पास्त्यस्य । होता । यः ।
 नः । महान् । समऽवरणेषु । वह्निः । ६ ॥ सत्रा । यत् । ईम् । भार्वरस्य ।
 वृष्णः । सिसक्ति । शुष्मः । स्तुवते । मराय । गुहा । यत् । ईम् ।
 औशिजस्य । गोहे । प्र । यत् । धिये । प्र । अयसे । मदाय ॥ ७ ॥ वि ।
 यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृष्णे । पर्यऽभिः । जिन्वे । अपाम् । जवांसि ।
 विदत् । गौरस्य । गवयस्य । गोहे । यदि । वाजाय । सुऽध्यः ।
 वहन्ति ॥ ८ ॥ मद्रा । ते । हस्ता । सुऽकृता । उत । पाणी इति ।
 प्रऽयन्तारा । स्तुवते । राधः । इन्द्र । का । ते । निऽसत्तिः । किम् ।
 ऊँ इति । नो इति । ममत्सि । किम् । न उत्ऽउत् । ऊँ इति । हर्वसे ।
 दातवे । ऊँ इति ॥ ९ ॥ एव । वस्वः । इन्द्रः । सत्यः । समऽराट् ।
 हन्ता । वृत्रम् । वरिवः । पुरवे । करिति कः । पुरुऽस्तुत । ऋत्वा । नः ।
 शग्धि । रायः । मक्षीय । ते । अवसः । दैव्यस्य ॥ १० ॥ नु । स्तुतः ।
 इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
 अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम् । रथ्यः ।
 सदाऽसाः ॥ ११ ॥

IV. 22.

यत् । नः । इन्द्रः । जुजुषे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः ।

म॒हान् । क॒र॒ति । शु॒ष्मी । आ । चि॒त् । ब्र॒ह्म । स्तोम॑म् । म॒घ॒ज्वा ।
 सोम॑म् । उ॒क्था । यः । अ॒श्मान॑म् । श॒र्वसा । वि॒भ्रत् । ए॒ति ॥ १ ॥
 वृ॒षा । वृ॒षन्धि॑म् । च॒तुः॒ऽअ॒श्रिम् । अ॒स॒न् । उ॒ग्रः । बा॒हुऽभ्या॑म् । नृ॒ऽ-
 त॑मः । श॒ची॒ऽवान् । श्रि॒ये । प॒रु॒ष्णीम् । उ॒ष॒माणः । ऊ॒र्णीम् । य॒स्याः ।
 प॒र्वी॒णि । स॒ख्याय॑ । वि॒व्ये ॥ २ ॥ यः । दे॒वः । दे॒वऽत॑मः । जा॒य॒मानः ।
 म॒हः । वा॒जै॒भिः । म॒हत्॒ऽभिः । च । शु॒ष्मैः । द॒धानः । व॒ज्रम् । बा॒ह्वोः ।
 उ॒श॒न्त॑म् । द्याम् । अ॒मेन । रे॒ज॒यत् । प्र । भू॒म ॥ ३ ॥ वि॒श्वा । रो॒घा॑सि ।
 प्र॒ऽव॒तः । च । पू॒र्वीः । द्यौः । ऋ॒ष्वात् । ज॒र्निम॑न् । रे॒ज॒त । द्याः ।
 आ । मा॒तरा॑ । भ॒र॒ति । शु॒ष्मी । आ । गोः । नृ॒ऽव॒त् । प॒रि॒ऽज॒म॑न् ।
 नो॒नु॒व॒न्त । वा॒ताः ॥ ४ ॥ ता । तु । ते । इ॒न्द्र । म॒ह॒तः । म॒हानि॑ ।
 वि॒श्वेषु॑ । इ॒त् । स॒र्व॒नेषु॑ । प्र॒ऽवा॒च्या । यत् । शूर॑ । घृ॒ष्णो इ॒ति । घृ॒ष॒ता ।
 द॒घृ॒ष्वान् । अ॒हिम् । व॒ज्रेण॑ । श॒र्वसा । अ॒वि॒वे॒धीः ॥ ५ ॥ ता । तु । ते ।
 स॒त्या । तु॒वि॒ऽनृ॒म्ण । वि॒श्वा । प्र । धे॒न॒वः । सि॒स्र॒ते । वृ॒ष्णाः । ऊ॒ध्वः ।
 अ॒ध्व । ह । त्वत् । वृ॒षऽम॑नः । भि॒या॒नाः । प्र । सि॒न्ध॒वः । ज॒र्वसा॑ ।
 च॒क्र॒म॒न्त ॥ ६ ॥ अ॒त्र । अ॒ह । ते । ह॒रिऽवः॑ । ताः । ऊँ इ॒ति । दे॒वीः ।
 अ॒वः॒ऽमिः । इ॒न्द्र । स्त॒व॒न्त । स्व॒सारः॑ । यत् । सी॒म् । अ॒नु । प्र । मु॒चः ।
 व॒द्ध॒धा॒नाः । दी॒र्घा॑म् । अ॒नु । प्र॒ऽसि॒तिम् । स॒य॒न्द॒य॒ध्वै ॥ ७ ॥ पि॒पी॒ळे ।
 अ॒ंशुः । म॒घः । न । सि॒न्धुः । आ । त्वा । श॒मी । श॒श॒मा॒न॒स्य । श॒क्तिः ।
 अ॒स्म॒द्र॒थक् । शु॒शु॒चा॒न॒स्य । य॒म्याः । आ॒शुः । न । र॒श्मि॑म् । तु॒वि॒ऽओ॒ज॒स॑म् ।
 गोः ॥ ८ ॥ अ॒स्मे इ॒ति । व॒र्षि॑ष्ठा । कृ॒णु॒हि । ज्ये॑ष्ठा । नृ॒म्णा॒नि । स॒त्रा ।
 स॒हुरे॑ । स॒हा॑सि । अ॒स्म॒भ्य॑म् । वृ॒त्रा । सु॒ऽह॒ना॒नि । र॒न्धि । ज॒हि । व॒धः ।
 व॒नु॒षः । म॒र्त्य॑स्य ॥ ९ ॥ अ॒सा॒क॑म् । इ॒त् । सु । शु॒णु॒हि । त्व॑म् । इ॒न्द्र ।

अ॒स॒म॒भ्य॒म् । चि॒त्रान् । उ॒ष॒ । मा॒हि॒ । वा॒जा॒न् । अ॒स्म॒भ्य॒म् । वि॒श्वः ।
 इ॒ष॒णः । पु॒र॒म् । अ॒सा॒क॒म् । सु॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । बो॒धि॒ । गो॒ऽदाः ॥ १० ॥
 नु॒ । स्तु॒तः । इ॒न्द्र॒ । नु॒ । गृ॒णानः । इ॒ष॒म् । ज॒रि॒त्रे । न॒घः । न॒ । पी॒पे॒-
 रि॒ति॒ पी॒पेः । अ॒का॒रि॒ । ते॒ । ह॒रि॒ऽवः । ब्र॒ह्म॒ । न॒व्य॒म् । धि॒या॒ । स्या॒म् ।
 र॒थ्यः । स॒दा॒ऽसाः ॥ ११ ॥

IV. 23.

क॒था॒ । म॒हाम् । अ॒वृ॒धत् । क॒स्य॒ । हो॒तुः । य॒ज्ञम् । जु॒षा॒णः ।
 अ॒भि॒ । सो॒म॒म् । ऊ॒र्ध्वः । पि॒बन् । उ॒शानः । जु॒षमा॑णः । अ॒न्धः ।
 व॒व॒क्षे॒ । ऋ॒ष्ट्वः । शु॒च॒ते॒ । घ॒ना॒य ॥ १ ॥ कः । अ॒स्य॒ । वी॒रः । स॒घ॒ऽ-
 मा॒द॒म् । आ॒प॒ । स॒म् । आ॒न॒श॒ । सु॒म॒ति॒ऽभिः॒ । कः । अ॒स्य॒ । क॒त् ।
 अ॒स्य॒ । चि॒त्र॒म् । चि॒कि॒ते॒ । क॒त् । उ॒ती॒ । वृ॒धे॒ । भु॒वत् । श॒श॒मा॒न॒स्य॒ ।
 य॒ज्योः॒ ॥ २ ॥ क॒था॒ । शृ॒णो॒ति॒ । हू॒य॒मा॒न॒म् । इ॒न्द्रः॒ । क॒था॒ । शृ॒ण्वन् ।
 अ॒व॒सा॒म् । अ॒स्य॒ । वे॒द् । काः॒ । अ॒स्य॒ । पू॒र्वीः॒ । उ॒प॒ऽमा॒त॒यः॒ । ह॒ ।
 क॒था॒ । ए॒न॒म् । आ॒हुः॒ । प॒पु॒रि॒म् । ज॒रि॒त्रे ॥ ३ ॥ क॒था॒ । स॒ऽवा॒धः॒ ।
 श॒श॒मा॒नः॒ । अ॒स्य॒ । न॒श॒त् । अ॒भि॒ । द्र॒वि॒ण॒म् । दी॒घ्या॒नः॒ । दे॒वः ।
 भु॒वत् । न॒वे॒दाः॒ । मे॒ । ऋ॒ता॒ना॒म् । न॒मः॒ । ज॒गृ॒भ्वा॒न् । अ॒भि॒ । य॒त् ।
 जु॒जो॑षत् ॥ ४ ॥ क॒था॒ । क॒त् । अ॒स्याः॒ । उ॒ष॒सः॒ । वि॒ऽउ॒ष्टौ॒ । दे॒वः ।
 म॒र्ते॒स्य॒ । स॒ख्य॒म् । जु॒जो॑ष॒ । क॒था॒ । क॒त् । अ॒स्य॒ । स॒ख्य॒म् । स॒खि॒ऽभ्यः॒ ।
 ये॒ । अ॒स्मि॒न् । का॒म॒म् । सु॒ऽयु॒ज॒म् । त॒त॒स्ते ॥ ५ ॥ कि॒म् । आ॒त् ।
 अ॒मे॒त्र॒म् । स॒ख्य॒म् । स॒खि॒ऽभ्यः॒ । क॒दा॒ । नु॒ । ते॒ । आ॒त्र॒म् । प्र॒ । ब्र॒वा॒म॒ ।
 अ॒त्रि॒ये॒ । सु॒ऽदृ॒शः॒ । व॒पुः॒ । अ॒स्य॒ । स॒र्गीः॒ । ख॒वः॒ । न॒ । चि॒त्र॒ऽत॒म॒म् ।
 इ॒षे॒ । आ॒ । गोः॒ ॥ ६ ॥ द्रु॒ह॒म् । जि॒घा॑सन् । च्व॒र॒स॒म् । अ॒नि॒न्द्रा॒म् ।

ते॒ति॒क्ते । ति॒ग्मा । तु॒ज॒से । अ॒नी॒का । ऋ॒णा । चि॒त् । य॒त्र । ऋ॒ण॒ऽयाः ।
 नः । उ॒ग्रः । दू॒रे । अ॒ज्ञा॒ताः । उ॒ष॒सः । ब॒वा॒धे ॥ ७ ॥ ऋ॒त॒स्य॒ । हि ।
 शु॒रु॒धः । स॒न्ति । पु॒र्वीः । ऋ॒त॒स्य॒ । धी॒तिः । वृ॒जि॒नानि॑ । ह॒न्ति ।
 ऋ॒त॒स्य॒ । श्लो॒कः । ब॒धि॒रा । त॒त॒र्द । क॒र्णी । बु॒धा॒नः । शु॒च॒मा॒नः ।
 आ॒योः ॥ ८ ॥ ऋ॒त॒स्य॒ । दृ॒ळ्हा । ध॒रु॒णानि॑ । स॒न्ति । पु॒रु॒शि । च॒न्द्रा ।
 व॒पु॒षे । व॒पू॒षि । ऋ॒ते॒न । दी॒र्घम् । इ॒प॒ण॒न्त । पृ॒क्षः । ऋ॒ते॒न । गा॒वः ।
 ऋ॒त॒म् । आ । वि॒वेषुः॑ ॥ ९ ॥ ऋ॒त॒म् । ये॒मा॒नः । ऋ॒त॒म् । इ॒त् । व॒नो॒ति ।
 ऋ॒त॒स्य॒ । शु॒ष्मः । तु॒र॒ऽयाः । ॐ इति॑ । ग॒व्युः । ऋ॒ताय॑ । पृ॒थ्वी इति॑ ।
 ब॒हु॒ले इति॑ । ग॒भी॒रे इति॑ । ऋ॒ताय॑ । धे॒नू इति॑ । प॒र॒मे इति॑ । दु॒हा॒ते इति॑ ॥ १० ॥
 नु । स्तु॒तः । इ॒न्द्र । नु । गृ॒णानः॑ । इ॒षम् । ज॒रि॒त्रे । न॒द्यः । न । पी॒पे॒
 रि॒तिं पी॒पेः । अ॒का॒रि । ते । ह॒रि॒ऽवः । ब्र॒ह्म । न॒व्यम् । धि॒या । स्या॒म ।
 र॒थ्यः । स॒दा॒ऽसाः ॥ ११ ॥

IV. 24.

का । सु॒ऽस्तु॒तिः । श॒र्व॒सः । सू॒नुम् । इ॒न्द्रम् । अ॒र्वा॒ची॒नम् । रा॒ध॒से ।
 आ । व॒वर्त॑त् । द॒दिः । हि । वी॒रः । गृ॒ण॒ते । व॒स॒नि । सः । गो॒ऽप॒तिः ।
 निः॒ऽसि॒धाम् । नः । ज॒ना॒सः ॥ १ ॥ सः । वृ॒त्र॒ऽह॒त्ये । ह॒व्यः । सः ।
 ई॒व्यः । सः । सु॒ऽस्तु॒तः । इ॒न्द्रः । स॒त्य॒ऽरा॒धाः । सः । या॒म॒न् । आ ।
 म॒घ॒ऽवा । म॒र्त्य॒यि । ब्र॒ह्म॒ण्य॒ते । सु॒ख्ये । व॒रि॒वः । धा॒त् ॥ २ ॥ त॒म् ।
 इ॒त् । न॒रः । वि । ह्व॒य॒न्ते । स॒म् ई॒के । रि॒रि॒कांसः॑ । त॒न्वः । कृ॒ण्व॒त ।
 त्राम् । मि॒थः । य॒त् । त्या॒गम् । उ॒भया॑सः । अ॒ग्म॒न् । न॒रः । तो॒क॒स्य॒ ।
 त॒न॒य॒स्य । सा॒तौ ॥ ३ ॥ ऋ॒तु॒ऽय॒न्ति । क्षि॒त॒यः । यो॒गे । उ॒ग्र । आ॒शु॒
 षा॒णा॒सः । मि॒थः । अ॒र्ण॑ऽसा॒तौ । स॒म् । य॒त् । वि॒शः । अ॒व॒वृ॒त्र॒न्त ।

युष्माः । आत् । इत् । नेमे । इन्द्रयन्ते । अभीके ॥ ४ ॥ आत् । इत् ।
 ह । नेमे । इन्द्रियम् । यजन्ते । आत् । इत् । पक्तिः । पुरोक्ताशम् ।
 रिरिच्यात् । आत् । इत् । सोमः । वि । पृच्छ्यात् । असुखीन् । आत् ।
 इत् । जुजोष । वृषमम् । यज्यै ॥ ५ ॥ कृणोति । अस्मै । वरिवः ।
 यः । इत्था । इन्द्राय । सोमम् । उशते । सुनोति । सध्रीचीनेन ।
 मनसा । अविऽवेनम् । तम् । इत् । सखायम् । कृणुते । समत्सु ॥ ६ ॥
 यः । इन्द्राय । सुनवत् । सोमम् । अद्य । पचात् । पक्तीः । उत ।
 भृञ्जाति । धानाः । प्रति । मनायोः । उचथानि । हर्यन् । तस्मिन् ।
 दधत् । वृषणम् । शुष्मम् । इन्द्रः ॥ ७ ॥ यदा । सऽमर्यम् । वि । अचैत् ।
 ऋचावा । दीर्घम् । यत् । आजिम् । अभि । अरुयत् । अर्यः । अचि-
 क्रदत् । वृषणम् । पत्नी । अच्छ । दुरोणे । आ । निऽशितम् । सोम-
 सुत्सभिः ॥ ८ ॥ भूर्यसा । वस्त्रम् । अचरत् । कनीयः । अविऽक्रीतः ।
 अकानिषम् । पुनः । यन् । सः । भूर्यसा । कनीयः । न । अरिरेचीत् ।
 दीनाः । दक्षाः । वि । दुहन्ति । प्र । वाणम् ॥ ९ ॥ कः । इमम् ।
 दशऽभिः । मम । इन्द्रम् । क्रीणाति । धेनुऽभिः । यदा । वृत्राणि ।
 जङ्घनत् । अथ । एनम् । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥ नु । स्तुतः ।
 इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
 अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रध्यः ।
 सदाऽसाः ॥ ११ ॥

IV. 25.

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उशन् । इन्द्रस्य । सख्यम् ।
 जुजोष । कः । वा । महे । अवसे । पार्याय । समऽइदे । अग्नौ । सुत-

ऽसौमः । ईद्वे ॥ १ ॥ कः । ननाम । वचसा । सोम्यार्य । मनायुः ।
 वा । भवति । वस्ते । उस्ताः । कः । इन्द्रस्य । युज्यम् । कः । सखि-
 ऽत्वम् । कः । भ्रात्रम् । वष्टि । कवये । कः । ऊती ॥ २ ॥ कः ।
 देवानाम् । अवः । अद्य । वृणीते । कः । आदित्यान् । अदितिम् ।
 ज्योतिः । ईद्वे । कस्य । अश्विनौ । इन्द्रः । अग्निः । सुतस्य । अंशोः ।
 पिबन्ति । मनसा । अविंसेनम् ॥ ३ ॥ तस्मै । अग्निः । भारतः ।
 शर्म । यंसत् । ज्योक् । पश्यात् । सूर्यम् । उत्त्चरन्तम् । यः ।
 इन्द्राय । सुनवाम । इति । आह । नरे । नर्याय । नृत्तमाय ।
 नृणाम् ॥ ४ ॥ न । तम् । जिनन्ति । बहवः । न । दभ्राः । उरु ।
 अस्मै । अदितिः । शर्म । यंसत् । प्रियः । सुऽकुत् । प्रियः । इन्द्रे ।
 मनायुः । प्रियः । सुप्रऽअवीः । प्रियः । अस्य । सोमी ॥ ५ ॥
 सुप्रऽअव्यः । प्राशुषाद् । एषः । वीरः । सुस्वेः । पक्तिम् । कृणुते ।
 केवला । इन्द्रः । न । असुस्वेः । आपिः । न । सखा । न । जामिः ।
 दुःप्रऽअव्यः । अवऽहन्ता । इत् । अवाचः ॥ ६ ॥ न । रेवता ।
 पणिना । सख्यम् । इन्द्रः । असुन्वता । सुतऽपाः । सम् । गृणीते ।
 आ । अस्य । वेदः । खिदति । हन्ति । नग्रम् । वि । सुस्वये । पक्तये ।
 केवलः । भूत् ॥ ७ ॥ इन्द्रम् । परे । अवरे । मध्यमासः । इन्द्रम् ।
 यान्तः । अवऽसितासः । इन्द्रम् । इन्द्रम् । क्षियन्तः । उत । युध्यमानाः ।
 इन्द्रम् । नरः । वाजयन्तः । हवन्ते ॥ ८ ॥

IV. 26.

अहम् । मनुः । अमवम् । सूर्यः । च । अहम् । कबीवान् । ऋषिः ।
 अस्मि । विप्रः । अहम् । कुत्सम् । आर्जुनेयम् । नि । ऋञ्जे । अहम् । कविः ।

उ॒श॒ना । प॒श्य॒त । मा ॥ १ ॥ अ॒हम् । भू॒मिम् । अ॒द॒दाम् । आ॒र्या॒य । अ॒हम् ।
 वृ॒ष्टिम् । दा॒शु॒षे । म॒र्त्या॒य । अ॒हम् । अ॒पः । अ॒न॒यम् । वा॒व॒श॒नाः ।
 म॒म । दे॒वा॒सः । अ॒नु । के॒तम् । आ॒य॒न् ॥ २ ॥ अ॒हम् । पु॒रः । म॒न्द॒-
 सा॒नः । वि । ऐ॒रम् । न॒व । सा॒कम् । न॒व॒तीः । श॒म्बर॒स्य । श॒त॒स्त॒-
 मम् । वे॒श्यम् । स॒र्व॒स्ता॒ता । दि॒वः॒ऽदा॒सम् । अ॒ति॒थि॒ऽव॒म् । यत् ।
 आ॒व॒म् ॥ ३ ॥ प्र । सु । सः । वि॒ड॒म्यः । म॒रु॒तः । विः । अ॒स्तु ।
 प्र । श्ये॒नः । श्ये॒ने॒भ्यः । आ॒शु॒ऽप॒त्वा । अ॒च॒क्र॒या । यत् । स्व॒ध॒या ।
 सु॒ऽप॒र्णः । ह॒व्यम् । भ॒र॒त् । म॒न॒वे । दे॒व॒ऽजु॒ष्टम् ॥ ४ ॥ भ॒र॒त् । य॒दि ।
 विः । अ॒तः । वे॒र्वि॒जानः । प॒था । उ॒रु॒णा । म॒नः॒ऽज॒वाः । अ॒स॒र्जि ।
 तू॒यम् । य॒यौ । म॒धु॒ना । सो॒म्ये॒न । उ॒त । श्र॒वः । वि॒वि॒दे । श्ये॒नः ।
 अ॒त्र ॥ ५ ॥ ऋ॒जी॒पी । श्ये॒नः । द॒द॒मानः । अं॒शुम् । प॒रा॒ऽव॒तः ।
 श॒कु॒नः । म॒न्द्रम् । म॒द॒म् । सो॒म॒म् । भ॒र॒त् । द॒द॒हा॒णः । दे॒व॒ऽवा॒न् ।
 दि॒वः । अ॒मुष्मा॒त् । उ॒त्स्तरा॒त् । आ॒ऽदा॒य ॥ ६ ॥ आ॒ऽदा॒य । श्ये॒नः ।
 अ॒भ॒र॒त् । सो॒म॒म् । स॒ह॒स्र॒म् । स॒वा॒न् । अ॒यु॒त॒म् । च । सा॒कम् । अ॒त्र ।
 पु॒र॒म्॒ऽधिः । अ॒ज॒हा॒त् । अ॒रा॒तीः । म॒दे । सो॒म॒स्य । मू॒राः ।
 अ॒मूरः ॥ ७ ॥

IV. 27.

गर्भे । नु । सन् । अनु । ए॒षाम् । अ॒वे॒दम् । अ॒हम् ।
 दे॒वाना॑म् । ज॒नि॒मा॒नि । वि॒श्वा । श॒तम् । मा । पु॒रः । आ॒र्य॒सीः । अ॒र॒-
 च॒न् । अ॒ध । श्ये॒नः । ज॒व॒सा । निः । अ॒दी॒यम् ॥ १ ॥ न । घ ।
 सः । माम् । अप । जोषम् । ज॒मा॒र । अ॒भि । ई॒म् । आ॒स । त्व॒च॒सा ।
 वी॒र्ये॑ण । ई॒र्मा । पु॒र॒म्॒ऽधिः । अ॒ज॒हा॒त् । अ॒रा॒तीः । उ॒त । वा॒ता॒न् ।

अ॒तरत् । शू॒शु॒वानः ॥ २ ॥ अ॒व । यत् । इ॒येनः । अ॒स्व॒नीत् । अ॒घ ।
 द्योः । वि । यत् । य॒दि । वा । अ॒तः । ऊ॒हुः । पु॒रम्ऽधिम् । सु॒जत् ।
 यत् । अ॒स्मै । अ॒व । ह । क्षि॒पत् । ज्याम् । कृ॒शानुः । अ॒स्ता । म॒न॒सा ।
 भुर॒ण्यन् ॥ ३ ॥ अ॒जि॒प्यः । ई॒म् । इन्द्र॑ऽव॒तः । न । भु॒ज्युम् । इ॒येनः ।
 ज॒भार । बृ॒ह॒तः । अ॒धि । स्नोः । अ॒न्त॒रि॒ति । प॒तत् । प॒त॒त्रि । अ॒स्य ।
 पर्ण॑म् । अ॒घ । या॒म॒नि । प्र॒सि॒त॒स्य । तत् । वे॒रि॒ति वेः ॥ ४ ॥ अ॒घ ।
 श्वे॒तम् । क॒ल॒शम् । गो॒भिः । अ॒क्तम् । आ॒ऽपि॒प्या॒नम् । म॒घ॒ऽवा ।
 शु॒क्रम् । अ॒न्धः । अ॒ध्व॒र्यु॒ऽभिः । प्र॒ज्य॑तम् । म॒ध्वः । अ॒ग्रम् । इन्द्रः ।
 म॒दा॒य । प्र॒ति । ध॒त् । पि॒ब॒न्धै । शूरः । म॒दा॒य । प्र॒ति । ध॒त् ।
 पि॒ब॒न्धै ॥ ५ ॥

IV. 28.

त्वा । यु॒जा । त॒व । तत् । सो॒म । स॒ख्ये । इन्द्रः । अ॒पः ।
 म॒न॒वे । स॒ऽसु॒तः । क॒रि॒ति कः । अ॒ह॒न् । अ॒हि॒म् । अ॒रि॒णात् । स॒प्त ।
 सि॒न्धून् । अ॒प । अ॒वृ॒णोत् । अ॒पि॒हि॒ता॒ऽइ॒व । खानि ॥ १ ॥ त्वा ।
 यु॒जा । नि । खि॒दत् । स॒र्य॑स्य । इन्द्रः । च॒क्रम् । स॒ह॒सा । स॒द्यः । इन्द्रो॑
 इति । अ॒धि । स्नु॒ना । बृ॒ह॒ता । वर्त॑मानम् । म॒हः । द्रु॒हः । अ॒प । वि॒श्व॒
 ऽआ॒यु । धा॒यि ॥ २ ॥ अ॒ह॒न् । इन्द्रः । अ॒द॒ह॒त् । अ॒ग्निः । इन्द्रो॑ इति ।
 पु॒रा । द॒स्यून् । म॒ध्या॑दि॒नात् । अ॒भी॒कै । दुः॒ऽजो । दुरो॑णे । ऋ॒त्वा । न ।
 या॒ताम् । पु॒रु । स॒ह॒स्रा । श॒र्वी । नि । ब॒र्ही॒त् ॥ ३ ॥ वि॒श्व॒स्मात् । सी॒म् ।
 अ॒ध॒मा॒न् । इन्द्र॑ । द॒स्यून् । वि॒शः । दा॒सीः । अ॒कृ॒णोः । अ॒ग्र॒श॒स्ताः ।
 अ॒र्वा॒क्षि॒ण्य । अ॒मृ॒ण॒तम् । नि । श॒त्रून् । अ॒वि॒न्दे॒थाम् । अ॒प॒ऽचि॒तिम् ।
 च॒व॒त्रैः ॥ ४ ॥ ए॒व । स॒त्यम् । म॒घ॒ऽवा॒ना । यु॒वम् । तत् । इन्द्रः । च ।

सोम । ऊर्वम् । अश्वम् । गोः । आ । अददत्तम् । अपिहितानि ।
अश्ना । रिरिचथुः । क्षाः । चित् । तत्तदाना ॥ ५ ॥

IV. 29.

आ । नः । स्तुतः । उप । वार्जेभिः । ऊती । इन्द्र । याहि । हरि-
ऽभिः । मन्दसानः । तिरः । चित् । अर्थः । सर्वना । पुरूणि । आङ्ग-
षेभिः । गृणानः । सत्यऽराधाः ॥ १ ॥ आ । हि । स्म । यार्ति ।
नर्थः । चिकित्वान् । हूयमानः । सोत्तुऽभिः । उप । यज्ञम् । सुऽअश्वः ।
यः । अभीरुः । मन्यमानः । सुस्वानेभिः । मदति । सम् । ह । वीरैः ॥ २ ॥
श्रवय । इत् । अस्य । कर्णी । वाजयघ्वै । जुष्टाम् । अनु । प्र । दिशम् ।
मन्दयघ्वै । उत्स्ववृषाणः । राधसे । तुर्विष्मान् । कर्त्तु । नः । इन्द्रः ।
सुऽतीर्था । अमयम् । च ॥ ३ ॥ अच्छ । यः । गन्ता । नाधमानम् ।
ऊती । इत्था । विप्रम् । हवमानम् । गृणन्तम् । उप । त्मनि । दधानः ।
धुरि । आशून् । सहस्राणि । शतानि । वज्रऽबाहुः ॥ ४ ॥ त्वाऽऊ-
तासः । मघऽवन् । इन्द्र । विप्राः । वयम् । ते । स्याम् । सूरयः ।
गृणन्तः । भेजानासः । बृहत्तुर्दिवस्य । रायः । आऽकाट्यस्य । दावने ।
पुरुऽक्षोः ॥ ५ ॥

IV. 30.

नर्किः । इन्द्र । त्वत् । उत्तर्तः । न । ज्यायान् । अस्ति ।
वृत्रऽहन् । नर्किः । एव । यथा । त्वम् ॥ १ ॥ सत्रा । ते । अनु ।
कृष्टयः । विश्वा । चक्राऽइव । ववृत्तुः । सत्रा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥
विश्वे । चन । इत् । अना । त्वा । देवासः । इन्द्र । युयुधुः । यत् ।
अहा । नक्तम् । आ । अतिरः ॥ ३ ॥ यत्र । उत । बाधितेभ्यः । चक्रम् ।

कुत्साय । युध्यते । मुषायः । इन्द्र । सूर्यम् ॥ ४ ॥ यत्र । देवान् ।
 ऋघायतः । विश्वान् । अयुध्यः । एकः । इत् । त्वम् । इन्द्र । वनून् ।
 अहन् ॥ ५ ॥ यत्र । उत । मर्त्याय । कम् । अरिणाः । इन्द्र । सूर्यम् ।
 प्र । आवः । शचीभिः । एतशम् ॥ ६ ॥ किम् । आत् । उत ।
 असि । वृत्रऽहन् । मघऽवन् । मन्युमत्ऽतमः । अत्र । अह । दानुम् ।
 आ । अतिरः ॥ ७ ॥ एतत् । य । इत् । उत । वीर्यम् । इन्द्र । चक्रथ ।
 पौंस्यम् । स्त्रियम् । यत् । दुःहनायुवम् । वधीः । दुहितरम् । दिवः ॥ ८ ॥
 दिवः । चित् । य । दुहितरम् । महान् । महीयमानाम् । उषसम् ।
 इन्द्र । सम् । पिणक् ॥ ९ ॥ अप । उपाः । अनसः । सरत् । सम्-
 ऽपिष्ठात् । अह । बिभ्युषी । नि । यत् । सीम् । शिश्रथत् । वृषा ॥ १० ॥
 एतत् । अस्याः । अनः । शये । सुऽसपिष्टम् । विष्पाशि । आ ।
 ससार । सीम् । पराऽवतः ॥ ११ ॥ उत । सिन्धुम् । विऽबाल्यम् ।
 विऽतस्थानाम् । अर्धि । क्षमि । परि । स्थाः । इन्द्र । मायया ॥ १२ ॥
 उत । शुष्णस्य । धृष्णुऽया । प्र । मृधः । अभि । वेदनम् । पुरः ।
 यत् । अस्य । सम्ऽपिणक् ॥ १३ ॥ उत । दासम् । कौलिऽतरम् ।
 बृहतः । पर्वतात् । अर्धि । अव । अहन् । इन्द्र । शम्बरम् ॥ १४ ॥
 उत । दासस्य । वर्चिनः । सहस्राणि । शता । अवधीः । अर्धि । पञ्च ।
 ग्रधीन्ऽह्व ॥ १५ ॥ उत । त्यम् । पुत्रम् । अग्रवः । पराऽवृक्तम् ।
 शतेऽकृतुः । उक्थेष्टु । इन्द्रः । आ । अभजत् ॥ १६ ॥ उत । त्या ।
 तुर्वशायद् इति । अस्नाता । शचीऽपतिः । इन्द्रः । विद्वान् । अपार-
 यत् ॥ १७ ॥ उत । त्या । सद्यः । आर्या । सरयोः । इन्द्र । पारतः ।
 अर्णीचित्ररथा । अवधीः ॥ १८ ॥ अनु । द्रा । जहिता । नयः ।

अ॒न्धम् । श्रो॒णम् । च । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । न । तत् । ते । सु॒म्रम् । अ॒ष्टवे ॥ १९ ॥
 श॒तम् । अ॒श्मन्ऽम॒यी॒नाम् । पु॒राम् । इन्द्रः । वि । आ॒स्यत् । दि॒वः॒ऽदा॒
 साय । दा॒शुषे ॥ २० ॥ अ॒स्त्रा॒पयत् । द॒भी॒तये । स॒हस्रा । त्रि॒शतम् ।
 ह॒थैः । दा॒साना॑म् । इन्द्रः । मा॒यया ॥ २१ ॥ सः । घ । इत् । उ॒त ।
 अ॒सि । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । स॒मा॒नः । इन्द्र । गो॒ऽप॒तिः । यः । ता । वि॒श्वानि॑ ।
 चि॒च्छुषे ॥ २२ ॥ उ॒त । नू॒नम् । यत् । इन्द्रि॒यम् । करि॒ष्याः । इन्द्र ।
 पौ॒स्यम् । अ॒द्य । न॒किः । तत् । आ । मि॒नत् ॥ २३ ॥ वा॒मम्॒ऽवा॒
 मम् । ते । आ॒ऽदु॒रे । दे॒वः । द॒दा॒तु । अ॒र्य॒मा । वा॒मम् । पू॒षा । वा॒मम् ।
 भ॒गः । वा॒मम् । दे॒वः । क॒रू॒ळती ॥ २४ ॥

IV. 31.

क॒या । नः । चि॒त्रः । आ । भु॒वत् । ऊ॒ती । स॒दा॒ऽवृ॒धः । स॒खा ।
 क॒या । श॒चि॒ष्ठया॑ । वृ॒ता ॥ १ ॥ कः । त्वा । स॒त्यः । म॒दा॒नाम् ।
 मं॒हि॒ष्ठः । म॒त्स॒त् । अ॒न्ध॒सः । दृ॒ळ्हा । चि॒त् । आ॒ऽरु॒जे । व॒सु ॥ २ ॥
 अ॒भि । सु । नः । स॒खी॒नाम् । अ॒वि॒ता । ज॒रि॒तृ॒णाम् । श॒तम् । भ॒वा॒सि ।
 ऊ॒ति॒ऽभिः ॥ ३ ॥ अ॒भि । नः । आ । व॒वृ॒त्स्व । च॒क्रम् । न । वृ॒त्तम् ।
 अ॒र्व॒तः । नि॒यु॒त्ऽभिः । च॒र्ष॒णी॒नाम् ॥ ४ ॥ अ॒ऽव॒ता । हि । क॒र्त॒नाम् ।
 आ । ह । प॒दा॒ऽइ॒व । ग॒च्छ॒सि । अ॒म॒न्त्रि । स॒र्वे । स॒र्वा ॥ ५ ॥ स॒म् ।
 यत् । ते । इन्द्र । म॒न्य॒वः । स॒म् । च॒क्रा॒णि । द॒ध॒न्वि॒रे । अ॒घ । त्वे
 इति॑ । अ॒घ । स॒र्वे ॥ ६ ॥ उ॒त । स । हि । त्वा॒म् । आ॒हुः । इत् ।
 म॒घ॒ऽवा॒नम् । श॒ची॒ऽप॒ते । दा॒ता॒रम् । अ॒वि॒ऽदी॒घ॒युम् ॥ ७ ॥ उ॒त । स्म ।
 स॒द्यः । इत् । परि॑ । श॒श॒मा॒नाय॑ । सु॒न्व॒ते । पु॒रु । चि॒त् । मं॒ह॒से ।
 व॒सु ॥ ८ ॥ न॒हि । स्म । ते । श॒तम् । च॒न । रा॒घः । व॒र॒न्ते । आ॒ऽ-

सुरः । न । च्यौत्तानि । करिष्यतः ॥ ९ ॥ अस्मान् । अवन्तु । ते ।
 शतम् । अस्मान् । सहस्रम् । ऊतयः । अस्मान् । विश्वाः । अभि-
 ष्यः ॥ १० ॥ अस्मान् । इह । वृणीष्व । सख्याय । स्वस्तये । महः ।
 राये । दिवित्मते ॥ ११ ॥ अस्मान् । अविद्धि । विश्वहा । इन्द्र । राया ।
 परीणसा । अस्मान् । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ॥ १२ ॥ असम्यम् । तान् ।
 अर्प । वृधि । व्रजान् । अस्ताऽइव । गोऽमतः । नवाभिः । इन्द्र ।
 ऊतिऽभिः ॥ १३ ॥ असाकम् । धृष्णुऽया । रथः । द्युऽमान् । इन्द्र ।
 अनपऽच्युतः । गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥ १४ ॥ अस्माकम् । उत्-
 तमम् । कृधि । श्रवः । देवेषु । सूर्य । वर्षिष्ठम् । द्याम्ऽइव । उपरि ॥ १५ ॥

IV. 32.

आ । तु । नः । इन्द्र । वृत्रऽहन् । अस्माकम् । अर्धम् । आ । गहि ।
 महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः ॥ १ ॥ मृभिः । चित् । व । असि ।
 तृत्तुजिः । आ । चित्र । चित्रिणीषु । आ । चित्रम् । कृणोषि ।
 ऊतये ॥ २ ॥ दम्नेभिः । चित् । शशीयांसम् । हंसि । वार्धन्तम् ।
 ओजसा । सखिऽभिः । ये । त्वे इति । सचा ॥ ३ ॥ वयम् । इन्द्र ।
 त्वे इति । सचा । वयम् । त्वा । अभि । नोनुमः । अस्मान्ऽअस्मान् ।
 इत् । उद् । अव ॥ ४ ॥ सः । नः । चित्राभिः । अद्रिऽवः । अनव-
 द्याभिः । ऊतिऽभिः । अनाष्टाभिः । आ । गहि ॥ ५ ॥ भूयामो इति ।
 सु । त्वाऽवतः । सखायः । इन्द्र । गोऽमतः । युजः । वाजाय ।
 घृण्वे ॥ ६ ॥ त्वम् । हि । एकः । ईशिषे । इन्द्र । वाजस्य । गोऽमतः ।
 सः । नः । यन्धि । महीम् । इषम् ॥ ७ ॥ न । त्वा । वरन्ते । अन्यथा ।
 यत् । दित्ससि । स्तुतः । मवम् । स्तोतुऽभ्यः । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ८ ॥

अ॒भि । त्वा । गो॒र्त॒माः । गि॒रा । अ॒नू॒ष॒त । प्र । दा॒व॒ने । इ॒न्द्र । वा॒जा॒य ।
 घृ॒ण्व॒ये ॥ ९ ॥ प्र । ते । वो॒चा॒म । वी॒र्यी । याः । म॒न्द॒सा॒नः । आ ।
 अ॒रु॒जः । पु॒रः । दा॒सीः । अ॒भिऽइ॒त्य ॥ १० ॥ ता । ते । गु॒ण॒न्ति ।
 वे॒ध॒सः । या॒नि । च॒क॒र्थ । पौ॒स्या । सु॒तेषु । इ॒न्द्र । गि॒र्व॒णः ॥ ११ ॥
 अ॒वी॒वृ॒ध॒न्त । गो॒र्त॒माः । इ॒न्द्र । त्वे इति । स्तो॒म॒ऽवा॒ह॒सः । आ । एषु ।
 धाः । वी॒र॒ऽव॒त् । य॒शः ॥ १२ ॥ यत् । चि॒त् । हि । श॒श्व॒ताम् । अ॒सि ।
 इ॒न्द्र । सा॒धा॒र॒णः । त्वम् । तम् । त्वा । व॒यम् । ह॒वा॒म॒हे ॥ १३ ॥
 अ॒र्वा॒ची॒नः । व॒सो इति । भ॒व । अ॒स्मे इति । सु । म॒त्स्व । अ॒न्ध॒सः ।
 सो॒मा॒नाम् । इ॒न्द्र । सो॒म॒ऽपाः ॥ १४ ॥ अ॒स्मा॒कम् । त्वा । म॒ता॒नाः ।
 आ । स्तो॒मः । इ॒न्द्र । य॒च्छ॒तु । अ॒र्वा॒क् । आ । व॒र्त॒य । ह॒री इति ॥ १५ ॥
 पु॒रो॒ळा॒शम् । च । नः । व॒सः । जो॒ष॒या॒से । गि॒रः । च । नः । व॒धू॒युः-
 ऽइ॒व । यो॒ष॒णाम् ॥ १६ ॥ स॒ह॒स्रम् । व्य॒ती॒नाम् । यु॒क्ता॒नाम् । इ॒न्द्रम् ।
 ई॒म॒हे । श॒तम् । सो॒म॒स्य । स्ना॒र्यः ॥ १७ ॥ स॒ह॒स्रा । ज्ञे । श॒ता ।
 व॒यम् । ग॒वा॒म् । आ । च्य॒व॒या॒म॒सि । अ॒स्म॒ऽत्रा । रा॒घ॒वः । ए॒तु ।
 ते ॥ १८ ॥ द॒श । ते । क॒ल॒शा॒नाम् । हि॒र॒ण्य॒नाः । अ॒घी॒म॒हि ।
 भू॒रि॒ऽदाः । अ॒सि । वृ॒त्र॒ऽह॒न् ॥ १९ ॥ भू॒रि॒ऽदाः । भू॒रि । दे॒हि । नः ।
 मा । द॒भ्रम् । भू॒रि । आ । भ॒र । भू॒रि । घ । इत् । इ॒न्द्र ।
 दि॒त्स॒सि ॥ २० ॥ भू॒रि॒ऽदाः । हि । अ॒सि । श्रु॒तः । पु॒रु॒ऽत्रा । शू॒र ।
 वृ॒त्र॒ऽह॒न् । आ । नः । म॒ज॒स्व । रा॒घ॒व॒सि ॥ २१ ॥ प्र । ते । ब॒भ्र इति ।
 वि॒ऽच॒क्ष॒ण । शं॒सा॒मि । गो॒ऽस॒नः । न॒पात् । मा । आ॒भ्याम् । गाः ।
 अनु । शि॒श्र॒थः ॥ २२ ॥ क॒नी॒न॒का॒ऽइ॒व । वि॒द्र॒घे । न॒वे । द्रु॒ऽप॒दे ।
 अ॒र्म॒के । ब॒भ्र इति । या॒मे॒षु । शो॒भे॒ते इति ॥ २३ ॥ अ॒रम् । मे । उ॒स॒ऽ-

याम्ने । अरम् । अनुस्रयाम्ने । बभ्र इति । यामेषु । अस्तिषा ॥ २४ ॥

IV. 33.

प्र । ऋभुऽभ्यः । दूतम्ऽइव । वाचम् । इष्ये । उपऽस्तिरे । श्वेत-
रीम् । धेनुम् । ईळे । ये । वातऽजृताः । तरणिऽभिः । एवैः । परि ।
द्याम् । सद्यः । अपसः । बभूवुः ॥ १ ॥ यदा । अरम् । अक्रन् ।
ऋभवः । पितृऽभ्याम् । परिऽविष्टी । वेषणा । दंसनाभिः । आत् ।
इत् । देवानांम् । उप । सख्यम् । आयन् । धीरासः । पुष्टिम् । अव-
हन् । मनार्यै ॥ २ ॥ पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना ।
यूपाऽइव । जरणा । शर्याना । ते । वार्जः । विऽभ्वा । क्रभुः । इन्द्र-
ऽवन्तः । मधुऽप्सरसः । नः । अवन्तु । यज्ञम् ॥ ३ ॥ यत् ।
सम्ऽवत्सम् । ऋभवः । गाम् । अरन् । यत् । सम्ऽवत्सम् ।
ऋभवः । माः । अपिशन् । यत् । सम्ऽवत्सम् । अमरन् । भासः ।
अस्याः । तपिभिः । शमीभिः । अमृतऽत्वंम् । आशुः ॥ ४ ॥ ज्येष्ठः ।
आह । चमसा । द्वा । कर । इति । कनीयान् । त्रीन् । कृण्वाम ।
इति । आह । कनिष्ठः । आह । चतुरः । कर । इति । त्वष्टा । क्रभवः ।
तत् । पनयत् । वचः । वः ॥ ५ ॥ सत्यम् । ऊचुः । नरः । एव ।
हि । चक्रुः । अनु । स्वधाम् । क्रभवः । जग्मुः । एताम् । विऽभ्राज-
मानान् । चमसान् । अहाऽइव । अवैनत् । त्वष्टा । चतुरः । दद-
श्वान् ॥ ६ ॥ द्वादश । दून् । यत् । अगोहस्य । आतिथ्ये । रणान् ।
ऋभवः । ससन्तः । सुऽक्षेत्रा । अकृण्वन् । अनयन्त । सिन्धून् ।
धन्व । आ । अतिष्ठन् । ओषधीः । निम्नम् । आपः ॥ ७ ॥ रथम् ।
ये । चक्रुः । सुऽवृत्तम् । नरेऽस्थाम् । ये । धेनुम् । विश्वऽजुर्वम् । विश्व-

ऽरूपा॒म् । ते । आ । त॒द्वन्तु । ऋ॒भ॒वः । रा॒यि॒म् । नः । सु॒ऽअ॒व॒सः ।
 सु॒ऽअ॒व॒सः । सु॒ऽह॒स्ताः ॥ ८ ॥ अ॒पः । हि । ए॒षाम् । अ॒जु॒षन्त ।
 दे॒वाः । अ॒भि । क॒त्वा । म॒न॒सा । दी॒घ्य॒नाः । वा॒जः । दे॒वाना॑म् ।
 अ॒भ॒वत् । सु॒ऽक॒र्मा । इन्द्र॑स्य । अ॒भु॒क्षाः । वरु॑णस्य । वि॒ऽभ्वा ॥ ९ ॥
 ये । ह॒री इति॑ । मे॒घया॑ । उ॒क्था । म॒द॒न्तः । इन्द्रा॑य । च॒क्रुः । सु॒ऽयु॒जा । ये । अ॒श्वा । ते । रा॒यः । पो॒षम् । द्र॒वि॒णानि॑ । अ॒स्मे इति॑ ।
 ध॒त्त । अ॒भ॒वः । क्षे॒म॒ऽय॒न्तः । न । मि॒त्रम् ॥ १० ॥ इ॒दा । अ॒ह्नः ।
 पी॒ति॒म् । उ॒त । वः । म॒द॒म् । धुः । न । अ॒द्येते । आ॒न्त॒स्य । स॒ख्याय॑ ।
 दे॒वाः । ते । नू॒नम् । अ॒स्मे इति॑ । ऋ॒भ॒वः । व॒स॒नि । तृ॒तीये॑ । अ॒स्मिन् ।
 स॒र्व॒ने । द॒धा॒त ॥ ११ ॥

IV. 34.

ऋ॒भुः । वि॒ऽभ्वा । वा॒जः । इन्द्रः॑ । न । अ॒च्छ । इ॒मम् । य॒ज्ञम् ।
 र॒त्न॒ऽधे॒या । उ॒प । या॒त । इ॒दा । हि । वः । धि॒षणा॑ । दे॒वी । अ॒ह्नाम् ।
 अ॒घा॒त् । पी॒ति॒म् । स॒म् । म॒दाः । अ॒ग॒म॒त । वः ॥ १ ॥ वि॒दा॒ना॒सः ।
 ज॒न्म॒नः । वा॒ज॒ऽर॒त्ताः । उ॒त । अ॒तु॒ग्भिः । अ॒भ॒वः । मा॒द॒य॒ध्वः ।
 स॒म् । वः । म॒दाः । अ॒ग॒म॒त । स॒म् । पु॒र॒म्ॽधिः । सु॒ऽवी॒रा॑म् । अ॒स्मे
 इति॑ । रा॒यि॒म् । आ । ई॒र॒य॒ध्वम् ॥ २ ॥ अ॒यम् । वः । य॒ज्ञः । अ॒भ॒वः ।
 अ॒का॒रि । य॒म् । आ । म॒नु॒ष्वत् । प्र॒ऽदि॒वः । द॒धि॒ध्वे । प्र । वः । अ॒च्छ ।
 जु॒षा॒णा॒सः । अ॒स्थुः । अ॒भू॒त । वि॒श्वे॑ । अ॒ग्नि॒या । उ॒त । वा॒जाः ॥ ३ ॥
 अ॒भू॒त् । ऊँ इति॑ । वः । वि॒द्येते । र॒त्न॒ऽधे॒यम् । इ॒दा । न॒रः । दा॒शुषे॑ ।
 म॒र्त्यी॒य । पि॒ब॒त । वा॒जाः । अ॒भ॒वः । द॒दे । वः । म॒हि । तृ॒ती॒यम् ।
 स॒र्व॒नम् । म॒दा॒य ॥ ४ ॥ आ । वा॒जाः । या॒त । उ॒प । नः । अ॒भु॒क्षाः ।

महः । नरः । द्रविणसः । गुणानाः । आ । वः । पीतयः । अभि-
 ऽपित्वे । अह्नाम् । । इमाः । अस्तम् । नवस्त्रःऽइव । गमन् ॥ ५ ॥
 आ । नपातः । शवसः । यातन । उप । इमम् । यज्ञम् । नमसा ।
 हूयमानाः । सऽजोषसः । सूरयः । यस्य । च । स्थ । मध्वः । पात ।
 रत्नऽघाः । इन्द्रऽवन्तः ॥ ६ ॥ सऽजोषाः । इन्द्र । वरुणेन । सोमम् ।
 सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुत्ऽभिः । अग्रेऽपाभिः । ऋतु-
 ऽपाभिः । सऽजोषाः । ग्राःपत्नीभिः । रत्नऽघाभिः । सऽजोषाः ॥ ७ ॥
 सऽजोषसः । आदित्यैः । मादयध्वम् । सऽजोषसः । ऋभवः । पर्व-
 तेभिः । सऽजोषसः । दैन्येन । सवित्रा । सऽजोषसः । सिन्धुऽभिः ।
 रत्नऽधेभिः ॥ ८ ॥ ये । अश्विना । ये । पितरा । ये । ऊती । धेनुम् ।
 ततऽक्षुः । ऋभवः । ये । अश्व । ये । अंसत्रा । ये । ऋधक् । रोदसी
 इति । ये । विश्वः । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ९ ॥ ये ।
 गोऽमन्तम् । वाजऽवन्तम् । सुऽवीरम् । रयिम् । धत्थ । वसुऽमन्तम् ।
 पुरुऽक्षुम् । ते । अग्रेऽपाः । ऋभवः । मन्दसानाः । अस्मे इति । धत्त ।
 ये । च । रातिम् । गृणन्ति ॥ १० ॥ न । अप । अभूत । न । वः ।
 अतीतृषाम् । अनिःऽशस्ताः । ऋभवः । यज्ञे । अस्मिन् । सम् ।
 इन्द्रेण । मदथ । सम् । मरुत्ऽभिः । सम् । राजऽभिः । रत्नऽधेयाय ।
 देवाः ॥ ११ ॥

IV. 35.

इह । उप । यात । शवसः । नपातः । सौध्रन्वनाः । ऋभवः ।
 मा । अप । भूत । अस्मिन् । हि । वः । सर्वने । रत्नऽधेयम् ।
 गमेन्तु । इन्द्रम् । अनु । वः । मदासः ॥ १ ॥ आ । अगन् । ऋभू-

णाम् । इह । रत्नऽधेयम् । अमृतम् । सोमस्य । सुऽसुतस्य । पीतिः ।
 सुऽकृत्यया । यत् । सुऽअपस्यया । च । एकम् । विऽचक्र । चमसम् ।
 चतुऽधा ॥ २ ॥ वि । अकृणोत् । चमसम् । चतुऽधा । सखे । वि ।
 शिच । इति । अब्रवीत् । अर्थ । ऐत । वाजाः । अमृतस्य । पन्थाम् ।
 गणम् । देवानाम् । ऋभवः । सुऽहस्ताः ॥ ३ ॥ किम्ऽमयः । स्विद् ।
 चमसः । एषः । आस । यम् । काव्येन । चतुरः । विऽचक्र । अर्थ ।
 सुनुध्वम् । सर्वनम् । मदाय । पात । ऋभवः । मधुनः । सोम्यस्य ॥ ४ ॥
 शच्या । अकृत् । पितरा । युवाना । शच्या । अकृत् । चमसम् । देव-
 ऽपानम् । शच्या । हरी इति । धनुऽतरौ । अतष्ट । इन्द्रऽवाहौ ।
 ऋभवः । वाजऽरत्नाः ॥ ५ ॥ यः । वः । सुनोति । अमिऽपित्वे ।
 अह्नाम् । तीव्रम् । वाजासः । सर्वनम् । मदाय । तस्मै । रयिम् ।
 ऋभवः । सर्वऽवीरम् । आ । तक्षत । वृषणः । मन्दऽसानाः ॥ ६ ॥
 प्रातरिति । सुतम् । अपिबः । हरिऽअश्व । माघ्यंदिनम् । सर्वनम् । केव-
 लम् । ते । सम् । ऋशुऽभिः । पिबस्व । रत्नऽधेभिः । सखीन् । यान् ।
 इन्द्र । चकृषे । सुऽकृत्या ॥ ७ ॥ ये । देवासः । अभवत् । सुऽकृत्या ।
 श्येनाऽइव । इत् । अधि । दिवि । निऽसेद । ते । रत्नम् । धात ।
 शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । अभवत् । अमृतासः ॥ ८ ॥
 यत् । तृतीयम् । सर्वनम् । रत्नऽधेयम् । अकृणुध्वम् । सुऽअपस्या । सु-
 ऽहस्ताः । तत् । ऋभवः । परिऽसिक्तम् । वः । एतत् । सम् । मदीभिः ।
 इन्द्रियेभिः । पिबध्वम् ॥ ९ ॥

परि । वर्तते । रजः । महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रवाचनम् ।
 द्याम् । ऋभवः । पृथिवीम् । यत् । च । पुष्यथ ॥ १ ॥ रथम् । ये ।
 चक्रुः । सुवृत्तम् । सुचेतसः । अविह्वरन्तम् । मनसः । परि ।
 व्यया । तान् । ऊँ इति । नु । अस्य । सर्वनस्य । पीतये । आ । वः ।
 वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥ २ ॥ तत् । वः । वाजाः । ऋभवः ।
 सुप्रवाचनम् । देवेषु । विऽम्भः । अभवत् । महिऽत्वनम् । जिब्री
 इति । यत् । सन्ता । पितरा । सनाऽजुरा । पुनः । युवाना । चर-
 थाय । तद्वथ ॥ ३ ॥ एकम् । वि । चक्र । चमसम् । चतुऽवयम् ।
 निः । चर्मणः । गाम् । अरिणीत । धीतिऽभिः । अथ । देवेषु । अम-
 तस्त्वम् । आनश । श्रुष्टी । वाजाः । ऋभवः । तत् । वः ।
 उक्थ्यम् ॥ ४ ॥ ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवऽतमः । वाजऽश्रुतासः ।
 यम् । अजीजनन् । नरः । विभ्वस्तष्टः । विदथेषु । प्रवाच्यः । यम् ।
 द्वासः । अवथ । सः । विऽचर्षणिः ॥ ५ ॥ सः । वाजी । अर्वी ।
 सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु । दुस्तरः ।
 सः । रायः । पोषम् । सः । सुवीर्यम् । दधे । यम् । वाजः । वि-
 ऽम्भा । ऋभवः । यम् । आविषुः ॥ ६ ॥ श्रेष्ठम् । वः । पेशः । अधि ।
 धायि । दर्शतम् । स्तोमः । वाजाः । ऋभवः । तम् । जुजुष्टन ।
 धीरासः । हि । स्थ । कवयः । विपऽचितः । तान् । वः । एना ।
 ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥ ७ ॥ यूयम् । असभ्यम् । धिष-
 णाम्यः । परि । विद्वांसः । विश्वा । नयीणि । भोजना । द्युऽमन्तम् ।
 वाजम् । वृषऽशुष्मम् । उत्तमम् । आ । नः । रयिम् । ऋभवः ।
 तक्षत । आ । वयः ॥ ८ ॥ इह । प्रजाम् । इह । रयिम् । रराणाः ।

इह । श्रवः । वीरऽवत् । तत्तत् । नः । येन । वयम् । चित्तयेम । अति ।
अन्यान् । तम् । । वाजम् । चित्रम् । ऋभवः । दद । नः ॥ ९ ॥

IV. 37.

उप । नः । वाजाः । अश्वरम् । ऋभुक्षाः । देवाः । यात ।
पथिऽभिः । देवऽयानैः । यथा । यज्ञम् । मनुषः । विद्म । आसु ।
दधिध्वे । रण्वाः । सुऽदिनेषु । अह्नाम् ॥ १ ॥ ते । वः । हृदे । मनसे ।
सन्तु । यज्ञाः । जुष्टासः । अद्य । घृतऽर्निर्निजः । गुः । प्र । वः ।
सुतासः । हरयन्त । पूर्णाः । क्रत्वे । दक्षाय । हर्षयन्त । पीताः ॥ २ ॥
त्रिऽउदायम् । देवऽर्हितम् । यथा । वः । स्तोमः । वाजाः । ऋभुक्ष्णः ।
ददे । वः । जुह्वे । मनुष्वत् । उपरासु । विष्णु । युष्मे इति । सचा ।
बृहत्ऽर्दिवेषु । सोमम् ॥ ३ ॥ पीवःऽअश्वाः । शुचत्ऽरथाः । हि । भूत ।
अयःऽशिप्राः । वाजिनः । सुऽनिष्काः । इन्द्रस्य । सूनो इति । शवसः ।
नपातः । अनु । वः । चेति । अग्रियम् । मदीय ॥ ४ ॥ ऋभुम् ।
ऋभुक्ष्णः । रयिम् । वाजै । वाजिन्ऽर्तमम् । युजम् । इन्द्रस्वन्तम् ।
हवामहे । सदाऽसातमम् । अश्विनम् ॥ ५ ॥ सः । इत् । ऋभवः । यम् ।
अवथ । युयम् । इन्द्रः । च । मर्त्यम् । स । धीभिः । अस्तु । सनिता ।
मेघऽसाता । सः । अर्वता ॥ ६ ॥ वि । नः । वाजाः । ऋभुक्ष्णः ।
पथः । चितन । यष्टवे । असभ्यम् । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आशाः ।
तरीषणि ॥ ७ ॥ तम् । नः । वाजाः । ऋभुक्ष्णः । इन्द्र । नासत्या ।
रयिम् । सम् । अश्वम् । चर्षणिऽभ्यः । आ । पुरु । शस्त । मघ-
त्तये ॥ ८ ॥

IV. 38.

उ॒तो इति॑ । हि । वा॒म् । दा॒त्रा । स॒न्ति । पूर्वा॑ । या । प॒रुऽभ्यः ।
 त्र॒सद॑स्युः । नि॒ऽतो॒शे । क्षे॒त्रऽसा॑म् । द॒दथुः । उ॒र्वरा॑ऽसा॒म् । घ॒नम् ।
 द॒स्युऽभ्यः । अ॒भिऽभू॑तिम् । उ॒ग्रम् ॥ १ ॥ उ॒त । वा॒जिन॑म् । पु॒रु॒निऽ-
 सि॒ध्वान॑म् । द॒धिऽक्रा॑म् । ऊँ इति॑ । द॒दथुः । वि॒श्वऽकृ॑ष्टिम् । ऋ॒जि॒प्यम् ।
 श्ये॒नम् । प्र॒षित॑ऽप्सुम् । आ॒शुम् । च॒र्क॒त्यम् । अ॒र्यः । नृ॒ऽप॒तिम् । न ।
 शू॒रम् ॥ २ ॥ यम् । सी॒म् । अ॒नु । प्र॒वता॑ऽइव । द्र॒व॒न्तम् । वि॒श्वः ।
 प॒रुः । म॒दति॑ । ह॒र्ष॑माणः । प॒ट्ऽभिः । गृ॒ह्य॒न्तम् । मे॒घऽयु॑म् । न । शू॒रम् ।
 रथ॑ऽतुरम् । वा॒तम्ऽइव । भ्र॒ज॒न्तम् ॥ ३ ॥ यः । स्म । आ॒ऽरु॒न्धा॒नः ।
 ग॒ध्या । स॒मत्ऽसु॑ । स॒नु॒ऽतरः । च॒रति॑ । गो॒षु । ग॒च्छन् । आ॒विऽ-
 ऋ॒जी॒कः । वि॒दथा॑ । नि॒ऽचि॒क्य॑त् । ति॒रः । अ॒रति॑म् । परि॑ । आपः ।
 आ॒योः ॥ ४ ॥ उ॒त । स्म । ए॒नम् । व॒स्त्रऽम॑र्थिम् । न । ता॒युम् । अ॒नु ।
 क्रो॒श॒न्ति । क्षि॒तयः॑ । भ॒र॑ेषु । नी॒चा । अ॒र्य॑मानम् । ज॒सुरि॑म् । न ।
 श्ये॒नम् । श्र॒वः । च । अ॒च्छ । प॒शुऽम॑त् । च । यू॒थम् ॥ ५ ॥ उ॒त ।
 स्म । आ॒सु । प्र॒थमः॑ । स॒रि॒ष्यन् । नि । वे॒वे॒ति । श्रे॒णि॑ऽभिः । रथा॑नाम् ।
 स॒जम् । कृ॒णवा॑नः । ज॒न्यः । न । शु॒म्बा । रे॒णुम् । रे॒रि॒हत् । कि॒रण॑म् ।
 द॒द॒श्वा॒न् ॥ ६ ॥ उ॒त । स्यः । वा॒जी । स॒हृ॒रिः । ऋ॒त॒ऽवा । शु॒श्रू॑षमाणः ।
 त॒न्वा । स॒ऽम॒र्ये । तुर॑म् । य॒ती॒षु । तुर॑यन् । ऋ॒जि॒प्यः । अ॒धि । अ॒वोः ।
 कि॒रते॑ । रे॒णुम् । ऋ॒ज्जन् ॥ ७ ॥ उ॒त । स्म । अ॒स्य । त॒न्य॒तोऽइव॑ ।
 घोः । ऋ॒धा॒यतः॑ । अ॒भिऽयु॑जः । म॒य॒न्ते । य॒दा । स॒ह॒स्र॑म् । अ॒भि ।
 सी॒म् । अ॒यो॒धी॒त् । दुः॒ऽव॒र्तुः । स्म । भ॒व॒ति । भी॒मः । ऋ॒ज्जन् ॥ ८ ॥
 उ॒त । स्म । अ॒स्य । प॒न॒य॒न्ति । ज॒नाः । जू॒ति॑म् । कृ॒ष्टि॒ऽप्रः । अ॒भिऽ-

भूतिम् । आ॒शोः । उ॒त । ए॒नम् । आ॒हुः । स॒म्ऽइ॒थे । वि॒स्यन्तः ।
 परा॑ । द॒धिऽक्राः । अ॒सरत् । स॒हस्रैः ॥ ९ ॥ आ । द॒धिऽक्राः । श॒वसा॑ ।
 पञ्च॑ । कृ॒ष्टीः । सूर्यैःऽइ॒व । ज्योति॑षा । अ॒पः । त॒तान॑ । स॒हस्र॑ऽसाः ।
 श॒तऽसाः । वा॒जी । अ॒र्वी । पृ॒णक्तु॑ । म॒ध्वा । स॒म् । इ॒मा ।
 वचा॑ंसि ॥ १० ॥

IV. 39.

आ॒शुम् । द॒धिऽक्रा॑म् । तम् । ऊँ॒ इति॑ । नु । स्त॒वाम॑ । दि॒वः ।
 पृ॒थि॒व्याः । उ॒त । च॒र्कि॒राम॑ । उ॒च्छन्तीः॑ । माम् । उ॒षसः॑ । स॒दय॑न्तु ।
 अ॒ति । वि॒श्वानि॑ । दुःऽइ॒तानि॑ । प॒र्षन् ॥ १ ॥ म॒हः । च॒र्कमि॑ । अ॒र्वतः॑ ।
 क्र॒तुऽप्राः । द॒धिऽक्रा॑व्याः । पु॒रु॒ऽवार॑स्य । वृ॒ष्णाः । यम् । पु॒रु॒ऽभ्यः॑ ।
 दी॒दि॒ऽवांस॑म् । न । अ॒ग्निम् । द॒दयुः॑ । मि॒त्रा॒वरु॑णा । त॒तुरि॑म् ॥ २ ॥
 यः । अ॒श्वस्य॑ । द॒धिऽक्रा॑व्याः । अ॒कारी॑त् । स॒म्ऽइ॒द्रे । अ॒ग्नौ । उ॒षसः॑ ।
 वि॒ऽउ॒ष्टौ । अ॒ना॒गस॑म् । तम् । अ॒दितिः॑ । कृ॒णो॒तु । सुः । मि॒त्रेण॑ ।
 वरु॑णेन । स॒ऽजोषाः॑ ॥ ३ ॥ द॒धिऽक्रा॑व्याः । इ॒षः । ऊ॒र्जः । म॒हः । यत् ।
 अ॒मन्म॑हि । म॒रुता॑म् । ना॒म । भ॒द्रम् । स्व॒स्तये॑ । वरु॑णम् । मि॒त्रम् ।
 अ॒ग्निम् । ह॒वाम॑हे । इ॒न्द्रम् । व॒ज्र॑ऽबा॒हुम् ॥ ४ ॥ इ॒न्द्रम्ऽइ॒व । इत् ।
 उ॒भये॑ । वि । ह॒यन्ते॑ । उ॒त्ऽई॒रा॒णाः । य॒ज्ञम् । उ॒पऽप्र॑यन्तः । द॒धिऽक्रा॑म् ।
 ऊँ॒ इति॑ । स॒द॒नम् । म॒र्त्याय॑ । द॒दयुः॑ । मि॒त्रा॒वरु॑णा । नः । अ॒श्वम् ॥ ५ ॥
 द॒धिऽक्रा॑व्याः । अ॒का॒रि॒षम् । जि॒ष्णोः । अ॒श्वस्य॑ । वा॒जिनः॑ । सु॒रा॒भि ।
 नः । मु॒खा । क॒रत् । प्र । नः । आ॒र्य॑षि । ता॒रि॒षत् ॥ ६ ॥

IV. 40.

द॒धिऽक्रा॑व्याः । इत् । ऊँ॒ इति॑ । नु । च॒र्कि॒राम॑ । वि॒श्वः । इत् । माम् ।

उ॒षसः । स॒द्यन्तु । अ॒पाम् । अ॒ग्नेः । उ॒षसः । स॒र्यस्य । बृ॒हस्प॒तैः ।
 आ॒दि॒र॒स॒स्य । जि॒ष्णोः ॥ १ ॥ स॒त्वा । भ॒रिषः । गो॒ऽइषः । दु॒व॒न्य॒ऽ-
 सत् । श्र॒व॒स्यात् । इ॒षः । उ॒षसः । तु॒र॒ण्य॒ऽसत् । स॒त्यः । द्र॒वः । द्र॒वरः ।
 प॒त॒ङ्गरः । द॒धि॒ऽक्रा॒वा । इ॒षम् । ऊ॒र्जम् । स्वं । ज॒नत् ॥ २ ॥ उ॒त ।
 स । अ॒स्य । द्र॒व॒तः । तु॒र॒ण्य॒तः । प॒र्णम् । न । वेः । अ॒नु । वा॒ति ।
 अ॒ऽग॒धि॒नः । इ॒येन॒स्य॒ऽइव । ध्र॒ज॒तः । अ॒ङ्क॒सम् । परि॑ । द॒धि॒ऽक्रा॒व्याः ।
 स॒ह । ऊ॒र्जा । त॒रि॒त्र॒तः ॥ ३ ॥ उ॒त । स्यः । वा॒जी । क्षि॒प॒णिम् । तु॒र॒-
 ण्य॒ति । ग्री॒वा॒या॒म् । ब॒द्धः । अ॒पि॒ऽक॒चे । आ॒स॒नि । क॒तुम् । द॒धि॒ऽक्राः ।
 अ॒नु । स॒म्॒ऽत॒वी॒त्वत् । प॒थाम् । अ॒ङ्कौ॒सि । अ॒नु । आ॒ऽप॒नी॒फ॒णत् ॥ ४ ॥
 हंसः । शु॒चि॒ऽसत् । व॒सुः । अ॒न्त॒रि॒क्ष॒ऽसत् । हो॒ता । वे॒दि॒ऽसत् ।
 अ॒ति॒थिः । दु॒रो॒ण॒ऽसत् । नृ॒ऽसत् । व॒र॒ऽसत् । क॒त॒ऽसत् । न्यो॒म॒ऽसत् ।
 अ॒प्॒ऽजाः । गो॒ऽजाः । ऋ॒त॒ऽजाः । अ॒द्रि॒ऽजाः । ऋ॒तम् ॥ ५ ॥

IV. 41.

इ॒न्द्रा । कः । वा॒म् । व॒रु॒णा । सु॒भ्रम् । आ॒प । स्तो॒मः । ह॒वि॒-
 ष्मा॒न् । अ॒मृ॒तः । न । हो॒ता । यः । वा॒म् । ह॒दि । क॒तु॒ऽमा॒न् ।
 अ॒स्मत् । उ॒क्तः । प॒स्प॒शी॒त् । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा । न॒म॒स्वा॒न् ॥ १ ॥ इ॒न्द्रा ।
 ह । यः । व॒रु॒णा । च॒क्रे । आ॒पी इति॑ । दे॒वौ । म॒र्तः । स॒ख्याय॑ ।
 अ॒य॒स्वा॒न् । सः । ह॒न्ति । वृ॒त्रा । स॒म्॒ऽइ॒थे॒षु । श॒त्रून् । अ॒वः॒ऽभिः ।
 वा । म॒हत्॒ऽमिः । सः । प्र । शृ॒ण्वे ॥ २ ॥ इ॒न्द्रा । ह । र॒त्नम् । व॒रु॒णा ।
 घे॒ष्ठा । इ॒त्था । नृ॒ऽभ्यः । श॒श॒मा॒ने॒भ्यः । ता । य॒दि । स॒खा॒या ।
 स॒ख्याय॑ । सो॒मैः । सु॒तो॒भिः । सु॒ऽप्र॒य॒सा । मा॒द॒यै॒ते इति॑ ॥ ३ ॥
 इ॒न्द्रा । यु॒वम् । व॒रु॒णा । दि॒द्युम् । आ॒सि॒न् । ओ॒जि॒ष्ठम् । उ॒ग्रा । नि ।

व॒धि॒ष्टम् । व॒ज्रम् । यः । नः । दुः॒ऽए॒वः । वृ॒क॒र्तिः । द॒भी॒र्तिः ।
 त॒र्हिन् । मि॒मा॒थाम् । अ॒भि॒ऽभू॒ति । ओ॒जः ॥ ४ ॥ इन्द्रा॑ । यु॒वम् ।
 व॒रु॒णा । भू॒तम् । अ॒स्याः । धि॒यः । प्रे॒तारा॑ । वृ॒ष॒मा॒ऽइ॒व । धे॒नोः । सा ।
 नः । दु॒ही॒यत् । य॒व॒सा॒ऽइ॒व । ग॒त्वी । स॒ह॒स्र॑ऽधारा । प॒र्य॒सा । म॒ही ।
 गौः ॥ ५ ॥ तो॒के । हि॒ते । त॒नये॑ । उ॒र्व॒रा॒सु । सूरः॑ । दृ॒शी॒के । वृ॒ष॒णः ।
 च । पौ॒खे । इन्द्रा॑ । नः । अ॒त्र । व॒रु॒णा । स्या॒ता॒म् । अ॒वः॒ऽभिः ।
 द॒सा । परि॑ऽत॒क॒म्या॒याम् ॥ ६ ॥ यु॒वाम् । इत् । हि । अ॒व॒से ।
 पु॒न्या॒य । परि॑ । प्र॒भू॒ती इति॑ प्र॒ऽभू॒ती । गो॒ऽइ॒षः । स्वा॒पी इति॑
 सु॒ऽआ॒पी । वृ॒णी॒महे॑ । स॒ख्या॒य । प्रि॒या॒य । शू॒रा । म॒हि॒ष्ठा । पि॒त॒-
 रा॒ऽइ॒व । शं॒भू इति॑ श॒म्॒ऽभू ॥ ७ ॥ ताः । वा॒म् । धि॒यः । अ॒व॒से ।
 वा॒ज॒ऽय॒न्तीः । आ॒जिम् । न । ज॒ग्मुः । यु॒व॒ऽयूः । सु॒दा॒नू इति॑ सु॒ऽदा॒नू ।
 अि॒ये । न । गा॒वः । उ॒प । सो॒मम् । अ॒स्युः । इन्द्र॑म् । गि॒रः । व॒रु॒-
 ण॒म् । मे । म॒नी॒षाः ॥ ८ ॥ इ॒माः । इन्द्र॑म् । व॒रु॒णम् । मे । म॒नी॒षाः ।
 अ॒ग॒म॒न् । उ॒प । द्र॒वि॒णम् । च्छ॒मा॒नाः । उ॒प । ई॒म् । अ॒स्युः । जो॒ष्टा॒-
 रः॒ऽइ॒व । व॒स्रः । र॒घ्नीः॒ऽइ॒व । अ॒व॒सः । मि॒क्ष॒मा॒णाः ॥ ९ ॥ अ॒श्व॒स्य ।
 त्म॒ना । र॒थ्य॒स्य । पु॒ष्टेः । नि॒त्य॒स्य । रा॒यः । प॒त॒यः । स्या॒म् । ता ।
 च॒क्रा॒णौ । ऊ॒ति॒ऽभिः । न॒व्य॒सी॒भिः । अ॒स्म॒ऽन्ना । रा॒यः । नि॒ऽयु॒तः ।
 स॒च॒न्ता॒म् ॥ १० ॥ आ । नः । बृ॒ह॒न्ता । बृ॒ह॒ती॒भिः । ऊ॒ती । इन्द्र॑ ।
 या॒तम् । व॒रु॒ण । वा॒ज॒ऽसा॒तौ । यत् । दि॒द्य॒वः । पृ॒त॒ना॒सु । प्र॒ऽक्री॒ळान् ।
 त॒स्य । वा॒म् । स्या॒म् । स॒नि॒ता॒रः । आ॒जेः ॥ ११ ॥

अ॒मृ॒ताः । य॒था । नः । क॒र्तु॒म् । स॒च॒न्ते । व॒रु॒णस्य । दे॒वाः । रा॒जा॒मि ।
 कृ॒ष्टेः । उ॒प॒ऽम॒स्य । व॒त्रेः ॥ १ ॥ अ॒हम् । रा॒जा । व॒रु॒णः । म॒ह्यम् ।
 ता॒नि । अ॒सु॒र्या॒णि । प्र॒थ॒मा । धा॒र॒य॒न्त । क॒र्तु॒म् । स॒च॒न्ते । व॒रु॒णस्य ।
 दे॒वाः । रा॒जा॒मि । कृ॒ष्टेः । उ॒प॒ऽम॒स्य । व॒त्रेः ॥ २ ॥ अ॒हम् । इ॒न्द्रः ।
 व॒रु॒णः । ते इति । म॒हि॒ऽत्वा । ऊ॒र्वी इति । ग॒भी॒रे इति । र॒ज॒सी इति ।
 सु॒मे॒के इति सु॒मे॒के । त्व॒ष्टा॒ऽइ॒व । वि॒श्वा । भु॒व॒ना॒नि । वि॒द्वान् । स॒म् ।
 ऐ॒र॒य॒म् । रो॒द॒सी इति । धा॒र॒य॒म् । च ॥ ३ ॥ अ॒हम् । अ॒पः । अ॒पि॒
 न्व॒म् । उ॒क्ष॒मा॒णाः । धा॒र॒य॒म् । दि॒व॒म् । स॒द॒ने । ऋ॒त॒स्य । ऋ॒ते॒न ।
 पु॒त्रः । आ॒दि॒तेः । ऋ॒त॒ऽवा । उ॒त । त्रि॒ऽधा॒तु । प्र॒थ॒य॒त् । वि ।
 भू॒म ॥ ४ ॥ मा॒म् । न॒रः । सु॒ऽअ॒श्वाः । बा॒ज॒य॒न्तः । मा॒म् । वृ॒ताः ।
 स॒म्ऽअ॒र॒ण्ये । ह॒व॒न्ते । कृ॒णो॒मि । आ॒जि॒म् । म॒घ॒ऽवा । अ॒हम् । इ॒न्द्रः ।
 इ॒र्य॒मि । रे॒णु॒म् । अ॒भि॒भू॒ति॒ऽओ॒जाः ॥ ५ ॥ अ॒हम् । ता । वि॒श्वा ।
 च॒क॒र॒म् । न॒र्किः । मा । दै॒व्य॒म् । स॒हः । व॒र॒ते । अ॒प्र॒ति॒ऽइ॒त॒म् । य॒त् ।
 मा । सो॒मा॒सः । म॒म॒द॒न् । य॒त् । उ॒क्था । उ॒भे इति । म॒ये॒ते इति ।
 र॒ज॒सी इति । अ॒प॒रे इति ॥ ६ ॥ वि॒दुः । ते । वि॒श्वा । भु॒व॒ना॒नि ।
 त॒स्य । ता । प्र । ब्र॒वी॒षि । व॒रु॒णाय । वे॒धः । त्व॒म् । वृ॒त्रा॒णि ।
 शृ॒ण्वि॒षे । ज॒घ॒न्वा॒न् । त्व॒म् । वृ॒ता॒न् । अ॒रि॒णाः । इ॒न्द्र । सि॒न्धू॒न् ॥ ७ ॥
 अ॒सा॒क॒म् । अ॒त्र । पि॒तरः । ते । आ॒स॒न् । स॒प्त । ऋ॒ष॒यः । दौः॒ऽग॒हे ।
 ब॒ध्य॒मा॒नि । ते । आ । अ॒य॒ज॒न्त । त्र॒स॒द॒स्यु॒म् । अ॒स्याः । इ॒न्द्र॒म् । न ।
 वृ॒त्र॒ऽतु॒र॒म् । अ॒र्घ॒ऽदे॒व॒म् ॥ ८ ॥ पु॒रु॒ऽकु॒त्सा॒नी । हि । वा॒म् । अ॒दा॒श॒त् ।
 ह॒व्ये॒भिः । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा । न॒मः॒ऽभिः । अथ । रा॒जा॒न॒म् । त्र॒स॒द॒स्यु॒म् ।
 अ॒स्याः । वृ॒त्र॒ऽह॒न॒म् । द॒द॒थुः । अ॒र्घ॒ऽदे॒व॒म् ॥ ९ ॥ रा॒या । व॒य॒म् ।

स॒स॒ऽवांसः । म॒दे॒म । ह॒व्ये॒न । दे॒वाः । य॒व॒से॒न । गा॒वः । ता॒म् ।
 धे॒नु॒म् । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा । यु॒व॒म् । नः । वि॒श्वा॒हा । ध॒त्त॒म् । अ॒न॒प॒स्फु॒-
 र॒न्ती॒म् ॥ १० ॥

IV. 43.

कः । ऊँ इति । अ॒व॒त् । क॒त॒मः । य॒ज्ञि॒या॒ना॒म् । व॒न्दा॒रुं । दे॒वः ।
 क॒त॒मः । जु॒षा॒ते । क॒स्य । इ॒मा॒म् । दे॒वी॒म् । अ॒मृ॒ते॒षु । प्रे॒ष्टा॒म् । ह॒दि ।
 श्रे॒षा॒म् । सु॒ऽस्तु॒ति॒म् । सु॒ऽह॒व्या॒म् ॥ १ ॥ कः । मृ॒ळा॒ति । क॒त॒मः ।
 आ॒ऽग॒मि॒ष्ठः । दे॒वा॒ना॒म् । ऊँ इति । क॒त॒मः । श॒म्ऽम॒वि॒ष्ठः । रथ॑म् ।
 क॒म् । आ॒हुः । द्र॒व॒त्ऽअ॒ध॒म् । आ॒शु॒म् । य॒म् । सूर्य॑स्य । दु॒हि॒ता ।
 अ॒वृ॒णी॒त ॥ २ ॥ म॒नु॒ । हि । स॒ । ग॒च्छ॒थः । ई॒व॒तः । द्यून् । इ॒न्द्रः ।
 न । श॒क्ति॒म् । परि॑ऽत॒क्म्या॒या॒म् । दि॒वः । आ॒ऽजा॒ता । दि॒व्या ।
 सु॒ऽप॒र्णा । क॒या । श॒ची॒ना॒म् । म॒व॒थः । श॒र्चि॒ष्ठा ॥ ३ ॥ का । वा॒म् ।
 भू॒त् । उप॑ऽमा॒तिः । क॒या । नः । आ । अ॒श्वि॒ना । ग॒म॒थः । ह॒य॒मा॒ना ।
 कः । वा॒म् । म॒हः । चि॒त् । त्य॒ज॒सः । अ॒मी॒कै॑ । उ॒रु॒भ्य॒त॒म् । मा॒घ्वी
 इति॑ । द॒क्षा । नः । ऊ॒ती ॥ ४ ॥ उ॒रु । वा॒म् । रथ॑ः । परि॑ । न॒क्ष॒ति ।
 धा॒म् । आ । य॒त् । स॒मु॒द्रा॒त् । अ॒भि । वर्त॑ते । वा॒म् । म॒घ्वा । मा॒घ्वी
 इति॑ । म॒धु॒ । वा॒म् । ग्र॒षा॒यन् । य॒त् । सी॒म् । वा॒म् । पृ॒थ्वः । भु॒र॒ज॒न्त ।
 प॒क्वाः ॥ ५ ॥ सि॒न्धुः । ह॒ । वा॒म् । र॒सा॒या । सि॒ञ्च॒त् । अ॒श्वान् ।
 घृ॒णा । व॒यः । अ॒रु॒षा॒सः । परि॑ । ग॒मन् । त॒त् । ऊँ इति॑ । सु॒ । वा॒म् ।
 अ॒जि॒र॒म् । चे॒ति । या॒न॒म् । ये॒न । प॒ती इति॑ । म॒व॒थः । सूर्या॑याः ॥ ६ ॥
 इ॒ह॒ऽइ॒ह । य॒त् । वा॒म् । स॒म॒ना । प॒पृ॒चे । सा । इ॒य॒म् । अ॒से इति॑ ।
 सु॒ऽम॒तिः । वा॒ज॒ऽर॒त्ता । उ॒रु॒भ्य॒त॒म् । ज॒रि॒ता॒र॒म् । यु॒व॒म् । ह॒ । श्रि॒तः ।
 का॒र्मः । ना॒स॒त्या । यु॒व॒द्रिक् ॥ ७ ॥

IV. 44.

तम् । वाम् । रथम् । वयम् । अद्य । हुवेम् । पृथुञ्जयम् ।
 अश्विना । सम्ङ्गतिम् । गोः । यः । सूर्याम् । वहति । वन्धुरऽयुः ।
 गिर्वाहसम् । पुरुस्तमम् । वसुऽयुम् ॥ १ ॥ युवम् । श्रियम् । अश्विना ।
 देवता । ताम् । दिवः । नपाता । वनथः । शचीभिः । युवोः । वपुः ।
 अभि । पृक्षः । सचन्ते । वहन्ति । यत् । ककुहासः । रथे । वाम् ॥ २ ॥
 कः । वाम् । अद्य । करते । रातऽहव्यः । ऊतये । वा । सुतऽपे-
 याय । वा । अकैः । ऋतस्य । वा । वनुषे । पूर्व्याय । नमः । येमानः ।
 अश्विना । आ । ववर्तत् ॥ ३ ॥ हिरण्ययेन । पुरुभू इति पुरुभू ।
 रथेन । इमम् । यज्ञम् । नासत्या । उप । यातम् । पिबाथः । इत् ।
 मधुनः । सोम्यस्य । दधथः । रत्नम् । विधते । जनाय ॥ ४ ॥ आ ।
 नः । यातम् । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन । सुऽवृता ।
 रथेन । मा । वाम् । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयन्तः । सम् । यत् ।
 ददे । नाभिः । पूर्व्या । वाम् ॥ ५ ॥ नु । नः । रयिम् । पुरुऽवी-
 रम् । बृहन्तम् । दत्ता । मिमाथाम् । उभयेषु । अस्मे इति । नरः ।
 यत् । वाम् । अश्विना । स्तोमम् । आवन् । सधऽस्तुतिम् । आजऽमी-
 ष्हासः । अगमन् ॥ ६ ॥ इहऽइह । यत् । वाम् । समना । पपृक्षे ।
 सा । इयम् । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना । उरुघ्यतम् । जरि-
 तारम् । युवम् । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

IV. 45.

एषः । स्यः । भातुः । उत् । इयति । युज्यते । रथः ।
 परिऽज्मा । दिवः । अस्य । सानवि । पृक्षासः । अस्मिन् । मिथुनाः ।

अधि । त्रयः । दृतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रण्यते ॥ १ ॥
 उत् । वाम् । पृक्षासः । मधुऽमन्तः । ईरते । रथाः । अश्वासः । उषसः ।
 विऽउष्टिषु । अपऽऊर्णुवन्तः । तमः । आ । परिऽवृतम् । स्वः । न ।
 शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः ॥ २ ॥ मध्वः । पिबतम् । मधुऽपेभिः ।
 आसऽभिः । उत् । प्रियम् । मधुने । युञ्जाथाम् । रथम् । आ । वर्त-
 निम् । मधुना । जिन्वथः । पथः । दृतिम् । वहथे इति । मधुऽमन्तम् ।
 अश्विना ॥ ३ ॥ हंसासः । ये । वाम् । मधुऽमन्तः । अस्त्रिधः । हिर-
 ण्यऽपर्णाः । उहुवः । उषऽबुधः । उदऽप्रतः । मन्दिनः । मन्दिऽनि-
 स्पृशः । मध्वः । न । मध्वः । सर्वनानि । गच्छथः ॥ ४ ॥ सुऽअ-
 ध्वरासः । मधुऽमन्तः । अग्रयः । उस्त्रा । जरन्ते । प्रति । वस्तोः ।
 अश्विना । यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽचक्षणः । सोमम् ।
 सुसाव । मधुऽमन्तम् । अद्रिऽभिः ॥ ५ ॥ आकेऽनिपासः । अहऽभिः ।
 दर्विध्वतः । स्वः । न । शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः । सूरः । चित् ।
 अश्वान् । युयुजानः । ईयते । विश्वान् । अनु । स्वधया । चेतथः ।
 पथः ॥ ६ ॥ प्र । वाम् । अवोचम् । अश्विना । वियम्ऽधाः । रथः ।
 सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्ति । येन । सद्यः । परि । रजांसि ।
 याथः । हविष्मन्तम् । तरणिम् । भोजम् । अच्छ ॥ ७ ॥

IV. 46.

अग्रम् । पिब । मधूनाम् । सुतम् । वायो इति । दिविष्टि । त्वम् ।
 हि । पूर्वऽपाः । अस्ति ॥ १ ॥ शतेन । नः । अभिष्टिऽभिः । निधु-
 त्वान् । इन्द्रऽसारथिः । वायो इति । सुतस्य । तृम्यतम् ॥ २ ॥
 आ । वाम् । सहस्रम् । हरयः । इन्द्रवायू इति । अभि । प्रयः । वहन्तु ।

सोमंऽपीतये ॥ ३ ॥ रथम् । हिरण्यंऽबन्धुरम् । इन्द्रंवायू इति । सुऽअ-
 ध्वरम् । आ । हि । स्याथः । दिविऽस्पृशम् ॥ ४ ॥ रथेन । पृथुऽपा-
 जसा । दाश्वांसम् । उप । गच्छतम् । इन्द्रंवायू इति । इह । आ ।
 गतम् ॥ ५ ॥ इन्द्रंवायू इति । अयम् । सुतः । तम् । देवेभिः ।
 सऽजोषसा । पिबतम् । दाशुषः । गृहे ॥ ६ ॥ इह । प्रऽयानम् ।
 अस्तु । वाम् । इन्द्रंवायू इति । विऽमोचनम् । इह । वाम् । सोमंऽपीतये ॥ ७ ॥

IV. 47.

वायो इति । शुक्रः । अयामि । ते । मध्वः । अग्रम् । दिविष्टिषु ।
 आ । याहि । सोमंऽपीतये । स्पार्हः । देव । नियुत्वता ॥ १ ॥ इन्द्रः ।
 च । वायो इति । एषाम् । सोमानाम् । पीतिम् । अर्हथः । युवाम् ।
 हि । यन्ति । इन्द्रवः । निम्नम् । आपः । न । सध्रचक् ॥ २ ॥ वायो
 इति । इन्द्रः । च । शुष्मिणा । सऽरथम् । शवसः । पती इति । नियु-
 त्वन्ता । नः । ऊतये । आ । यातम् । सोमंऽपीतये ॥ ३ ॥ याः ।
 वाम् । सन्ति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाशुषे । नरा । अस्मे इति ।
 ताः । यज्ञंवाहसा । इन्द्रंवायू इति । नि । यच्छतम् ॥ ४ ॥

IV. 48.

विहि । होत्राः । अवीताः । विपः । न । रायः । अर्यः । वायो
 इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ १ ॥
 निऽयुवानः । अशस्तीः । नियुत्वान् । इन्द्रंऽसारथिः । वायो इति ।
 आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ २ ॥ अनु । कृणो
 इति । वसुधिती इति वसुंऽधिती । येमाते इति । विश्वंऽपेशसा । वायो
 इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ३ ॥ वहन्तु ।

त्वा । मनःस्युजः । युक्तासः । नवतिः । नव । वायो इति । आ ।
चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ४ ॥ वायो इति । शतम् ।
हरीणाम् । युवस्व । पोष्याणाम् । उत । वा । ते । सहस्रिणः । रथः ।
आ । यातु । पाजसा ॥ ५ ॥

IV. 49.

इदम् । वाम् । आस्ये । हविः । प्रियम् । इन्द्राबृहस्पती इति ।
उक्थम् । मदः । च । शस्यते ॥ १ ॥ अयम् । वाम् । परि । सिच्यते ।
सोमः । इन्द्राबृहस्पती इति । चारुः । मदाय । पीतये ॥ २ ॥ आ ।
नः । इन्द्राबृहस्पती इति । गृहम् । इन्द्रः । च । गच्छतम् । सोमऽपा ।
सोमऽपीतये ॥ ३ ॥ अस्मे इति । इन्द्राबृहस्पती इति । रयिम् । घत्तम् ।
शतऽग्विनम् । अश्वऽवन्तम् । सहस्रिणम् ॥ ४ ॥ इन्द्राबृहस्पती इति ।
वयम् । सुते । गीऽभिः । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥
सोमम् । इन्द्राबृहस्पती इति । पिबतम् । दाशुषः । गृहे । मादयेयाम् ।
तत्ऽओकसा ॥ ६ ॥

IV. 50.

यः । तस्तम्म । सहसा । वि । जमः । अन्तान् । बृहस्पतिः ।
त्रिसधस्थः । रवेण । तम् । प्रत्तासः । ऋषयः । दीर्घ्यानाः । पुरः ।
विप्राः । दधिरे । मन्द्रजिह्वम् ॥ १ ॥ धुनऽहतयः । सुऽप्रकेतम् ।
मदन्तः । बृहस्पते । अभि । ये । नः । तत्से । पृषन्तम् । सुग्रम् ।
अदब्धम् । ऊर्वम् । बृहस्पते । रक्षतात् । अस्य । योनिम् ॥ २ ॥
बृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । आ । ते । ऋतऽस्पृशः ।
नि । सेदुः । तुम्यम् । खाताः । अवताः । अद्रिऽदुग्धाः । मध्वः ।

श्रो॒त॒न्ति । अ॒भि॒तः । वि॒ऽर॒ण॒म् ॥ ३ ॥ बृ॒ह॒स्प॒तिः । प्र॒थ॒मम् । जा॒य॒-
 मानः । म॒हः । ज्यो॒तिषः । प॒रमे । वि॒ऽअ॒मन् । स॒प्त॒ऽअ॒स्यः ।
 तु॒वि॒ऽजा॒तः । रवे॑ण । वि । स॒प्त॒ऽर॒श्मिः । अ॒ध॒मत् । त॒मा॒सि ॥ ४ ॥
 सः । सु॒ऽस्तु॒भा । सः । अ॒कृ॒ता । ग॒णेन । व॒लम् । रु॒रोज॒ । फ॒लि॒-
 ऽग॒म् । रवे॑ण । बृ॒ह॒स्प॒तिः । उ॒सि॒याः । ह॒व्य॒ऽसृ॒दः । क॒र्निक॒दत् ।
 वा॒व॒श॒तीः । उ॒त् । अ॒ज॒त् ॥ ५ ॥ ए॒व । पि॒त्रे । वि॒श्व॒ऽदे॒वाय॒ । वृ॒ष्णे ।
 य॒ज्ञैः । वि॒धेम॒ । न॒म॒सा । ह॒विः॒ऽभिः । बृ॒ह॒स्प॒ते । सु॒ऽप्र॒जाः । वी॒र॒-
 ऽव॒न्तः । व॒यम् । स्या॒म । प॒त॒यः । र॒यी॒णाम् ॥ ६ ॥ सः । इ॒त् ।
 राजा॑ । प्र॒ति॒ऽज॒न्यानि॒ । वि॒श्वा । शु॒ष्मे॒ण । त॒स्थौ । अ॒भि । वी॒र्ये॒ण ।
 बृ॒ह॒स्प॒तिम् । यः । सु॒ऽभृ॒तम् । बि॒भ॒ति । व॒न्गु॒ऽय॒ति । व॒न्द॒ते । पू॒र्व॒-
 ऽभा॒जम् ॥ ७ ॥ सः । इ॒त् । वे॒ति । सु॒ऽधि॒तः । ओ॒क॒सि । स्वे ।
 त॒स्मै । इ॒ळा । पि॒न्व॒ते । वि॒श्व॒ऽदा॒नीम् । त॒स्मै । वि॒शः । स्व॒यम् ।
 ए॒व । न॒म॒न्ते । य॒स्मिन् । ब्र॒ह्मा । रा॒ज॒नि । पू॒र्वैः । ए॒ति ॥ ८ ॥
 अ॒ग्र॒ति॒ऽइ॒तः । ज॒य॒ति । स॒म् । व॒ना॒नि । प्र॒ति॒ऽज॒न्यानि॒ । उ॒त् । या ।
 स॒ऽज॒न्या । अ॒व॒स्ये॒व । यः । व॒रि॒वः । कृ॒णो॒ति । ब्र॒ह्म॒णे । रा॒जा । त॒म् ।
 अ॒व॒न्ति । दे॒वाः ॥ ९ ॥ इ॒न्द्रः । च । सो॒मम् । पि॒ब॒तम् । बृ॒ह॒स्प॒ते ।
 अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । म॒न्द॒सा॒ना । वृ॒ष॒ण्व॒स्र इति॑ वृ॒ष॒ण्व॒स्र ॥ आ । वा॒म् ।
 वि॒श॒न्तु । इ॒न्द्र॒वः । सु॒ऽआ॒धु॒वः । अ॒स्मे इति॑ । र॒यिम् । स॒र्व॒ऽवी॒रम् ।
 नि । य॒च्छ॒तम् ॥ १० ॥ बृ॒ह॒स्प॒ते । इ॒न्द्र । व॒र्ध॒तम् । नः । स॒चा ।
 सा । वा॒म् । सु॒ऽम॒तिः । भू॒तु । अ॒स्मे इति॑ । अ॒वि॒ष्टम् । धि॒र्यः ।
 जि॒घृ॒तम् । पु॒र॒म्ॽधीः । ज॒ज॒स्तम् । अ॒र्यः । व॒नु॒षा॒म् । अ॒रा॒तीः ॥ ११ ॥

IV. 51.

इ॒दम् । ऊँ॒ इति॑ । त्यत् । पु॒रु॒ऽत॒मम् । पु॒र॒स्तात् । ज्यो॒तिः । त॒म॒सः ।
 व॒यु॒न॒ऽवत् । अ॒स्थात् । नू॒नम् । दि॒वः । दु॒हि॒तरः । वि॒ऽमा॒तीः । गा॒तुम् ।
 कृ॒ण॒वन् । उ॒ष॒सः । ज॒नाय॑ ॥ १ ॥ अ॒स्थुः । ऊँ॒ इति॑ । चि॒त्राः ।
 उ॒ष॒सः । पु॒र॒स्तात् । मि॒ताऽइ॒व । ख॒र॒वः । अ॒ध्व॒रेषु॑ । वि । ऊँ॒ इति॑ ।
 ब्र॒ज॒स्य॑ । त॒म॒सः । द्वा॒रा । उ॒च्छ॒न्तीः । अ॒व्र॒न् । शु॒च॒यः । पा॒व॒काः ॥ २ ॥
 उ॒च्छ॒न्तीः । अ॒द्य । चि॒त॒य॒न्त॒ । भो॒जान् । रा॒घऽदे॒याय॑ । उ॒ष॒सः ।
 म॒घो॒नीः । अ॒चि॒त्रे । अ॒न्त॒रि॒ति॑ । प॒ण॒यः । स॒स॒न्तु॒ । अ॒बु॒ध्य॒मा॒नाः ।
 त॒म॒सः । वि॒ऽम॒ध्ये ॥ ३ ॥ कु॒वि॒त् । सः । दे॒वीः । स॒न॒यः । न॒वः ।
 वा । या॒मः । ब॒भू॒यात् । उ॒ष॒सः । वः । अ॒द्य । ये॒न॑ । न॒व॒ऽग्ने॑ ।
 अ॒ङ्गि॒रे॑ । द॒श॒ऽग्ने॑ । स॒प्त॒ऽआ॒स्ये॑ । रे॒व॒तीः । रे॒व॒त् । ऊ॒ष ॥ ४ ॥
 यु॒य॒म् । हि । दे॒वीः । ऋ॒त॒यु॒क्॒ऽभिः॑ । अ॒धैः । प॒रि॒ऽप्र॒या॒थ॒ । भु॒व॒ना॒नि॒ ।
 स॒द्यः । प्र॒ऽबो॒ध॒य॒न्तीः॑ । उ॒ष॒सः । स॒स॒न्त॒म् । द्वि॒ऽपा॒त् । च॒तुः॒पा॒त् ।
 च॒र॒था॒य॒ । जी॒व॒म् ॥ ५ ॥ क॑ । स्वि॒त् । आ॒सा॒म् । क॒त॒मा॑ । पु॒रा॒णी॑ ।
 य॒या॑ । वि॒ऽघ्ना॑ना । वि॒ऽद॒धुः॑ । ऋ॒भू॒णाम् । शु॒भ॒म् । य॒त् । शु॒भ्राः ।
 उ॒ष॒सः । च॒र॒न्ति॑ । न । वि । ज्ञा॒य॒न्ते॑ । स॒ऽदृ॒शीः । अ॒जु॒र्याः ॥ ६ ॥
 ताः । घ॒ । ताः । म॒द्राः । उ॒ष॒सः । पु॒रा । आ॒सुः । अ॒भि॒ष्टि॒ऽद्यु॒म्नाः॑ ।
 ऋ॒त॒जा॒त॒ऽस॒त्याः॑ । या॒सु॑ । ई॒जानः॑ । श॒श॒मा॒नः । उ॒क्थैः॑ । स्तु॒वन् ।
 शं॒सन् । द्र॒वि॒णम् । स॒द्यः । आ॒प॑ ॥ ७ ॥ ताः । आ । च॒र॒न्ति॑ ।
 स॒म॒ना॑ । पु॒र॒स्तात् । स॒मा॒न॒तः॑ । स॒म॒ना॑ । प॒प्र॒था॒नाः । ऋ॒त॒स्य॑ । दे॒वीः ।
 स॒द॒सः । बु॒धा॒नाः । ग॒वा॒म् । न । सर्गीः॑ । उ॒ष॒सः । ज॒र॒न्ते॑ ॥ ८ ॥
 ताः । इ॒त् । नु॒ । ए॒व । स॒म॒ना॑ । स॒मा॒नीः । अ॒मी॒त॒ऽव॒र्णाः॑ । उ॒ष॒सः ।

चरन्ति । गृह्णन्तीः । अम्बम् । असितम् । रुशत्सभिः । शुक्राः ।
 तनूमिः । शुचयः । रुचानाः ॥ ९ ॥ रयिम् । दिवः । दुहितरः ।
 विऽभातीः । प्रजाऽवन्तम् । यच्छत । अस्मासु । देवीः । स्योनात् ।
 आ । वः । प्रतिऽबुध्यमानाः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १० ॥
 तत् । वः । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । उप । ब्रुवे । उषसः ।
 यज्ञऽकेतुः । वयम् । स्याम । यशसः । जनेषु । तत् । द्यौः । च ।
 धत्ताम् । पृथिवी । च । देवी ॥ ११ ॥

IV. 52.

प्रति । स्या । सूनरी । जनी । विऽउच्छन्ती । परि । स्वसुः ।
 दिवः । अदार्शि । दुहिता ॥ १ ॥ अश्वाऽइव । चित्रा । अरुषी । माता ।
 गवाम् । ऋतस्वरी । सखा । अभुत् । अश्विनोः । उषाः ॥ २ ॥
 उत । सखा । असि । अश्विनोः । उत । माता । गवाम् । असि ।
 उत । उषः । वस्वः । ईशिषे ॥ ३ ॥ यवयत्सद्वेषसम् । त्वा । चिकि-
 त्वित् । स्रुताऽवरि । प्रति । स्तोमैः । अभुत्साहि ॥ ४ ॥ प्रति ।
 भद्राः । अदृक्षत । गवाम् । सर्गीः । न । रश्मयः । आ । उषाः ।
 अप्राः । उरु । जयः ॥ ५ ॥ आऽपप्रषी । विभाऽवरि । वि । आवः ।
 ज्योतिषा । तमः । उषः । अनु । स्वधाम् । अव ॥ ६ ॥ आ । धाम् ।
 तनोषि । रश्मिऽभिः । आ । अन्तारिक्षम् । उरु । प्रियम् । उषः ।
 शुक्लेण । शोचिषा ॥ ७ ॥

IV. 53.

तत् । देवस्य । सवितुः । वार्थम् । महत् । वृणीमहे । असुरस्य ।
 प्रऽचेतसः । अर्दिः । येन । दाशुषे । यच्छति । तमना । तत् । नः ।

महान् । उत् । अयान् । देवः । अक्तुऽभिः ॥ १ ॥ दिवः । धर्ता ।
 भुवनस्य । प्रजाऽपतिः । पिशङ्गम् । द्रापिम् । प्रति । मुञ्चते । कविः ।
 विऽचक्ष्णः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु । अजीजनत् । सविता ।
 सुम्नम् । उक्थ्यम् ॥ २ ॥ आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि ।
 पार्थिवा । श्लोकम् । देवः । कृणुते । स्वाय । धर्मेणे । प्र । बाहू इति ।
 अस्नाक् । सविता । सवीमनि । निऽवेशयन् । प्रऽसुवन् । अक्तुऽभिः ।
 जगत् ॥ ३ ॥ अदाम्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः ।
 सविता । अभि । रक्षते । प्र । अस्नाक् । बाहू इति । भुवनस्य ।
 प्रऽजाम्यः । धृतऽव्रतः । महः । अजमस्य । राजति ॥ ४ ॥ त्रिः ।
 अन्तरिक्षम् । सविता । महिऽत्त्वना । त्री । रजांसि । परिऽभूः । त्रीणि ।
 रोचना । तिस्रः । दिवः । पृथिवीः । तिस्रः । इन्वति । त्रिऽभिः ।
 व्रतैः । अभि । नः । रक्षति । तमना ॥ ५ ॥ बृहत्ऽसुम्नः । प्रऽसविता ।
 निऽवेशनः । जगतः । स्थातुः । उभयस्य । यः । वशी । सः । नः ।
 देवः । सविता । शर्म । यच्छतु । असे इति । चयाय । त्रिऽवरू-
 थम् । अंहसः ॥ ६ ॥ आ । अगन् । देवः । ऋतुऽभिः । वर्षतु ।
 क्षयम् । दधातु । नः । सविता । सुऽप्रजाम् । इषम् । सः । नः ।
 क्षपामिः । अह्मिः । च । जिन्वतु । प्रजाऽवन्तम् । रयिम् । असे
 इति । सम् । इन्वतु ॥ ७ ॥

IV. 54.

अभूत् । देवः । सविता । वन्द्यः । नु । नः । इदानीम् । अहः ।
 उपऽवाच्यः । नृऽभिः । वि । यः । रत्ना । मजति । मानवेभ्यः । श्रेष्ठम् ।
 नः । अत्र । द्रविणम् । यथा । दधत् ॥ १ ॥ देवेभ्यः । हि । प्रथमम् ।

यज्ञि॒येभ्यः । अ॒मृत॒ऽत्वम् । सु॒वसि॑ । भा॒गम् । उ॒त्ऽत॒मम् । आ॒त् । इ॒त् ।
 दा॒मानम् । स॒वितः॑ । वि । ऊ॒र्णुषे॑ । अ॒नु॒ची॒ना । जी॒वि॒ता । मा॒नुषे॒भ्यः ॥ २ ॥
 अ॒चि॒त्ती । यत् । च॒क्र॒म । दै॒व्ये॑ । ज॒ने॑ । दी॒नैः । द॒क्षैः । प्र॒ऽभृ॒ती ।
 रु॒ष॒त्वता॑ । दे॒वेषु॑ । च । स॒वितः॑ । मा॒नुषेषु॑ । च । त्वम् । नः । अ॒त्र ।
 सु॒व॒तात् । अ॒ना॒गसः॑ ॥ ३ ॥ न । प्र॒ऽमि॒ये । स॒वि॒तुः । दै॒व्यस्य॑ । तत् ।
 यथा॑ । वि॒श्वम् । भु॒वनम् । धा॒रयि॒ष्यति॑ । यत् । पृ॒थि॒व्याः । वरि॑मन् ।
 आ । सु॒ऽअ॒ङ्ग॒रिः । वर्ष्म॑न् । दि॒वः । सु॒वति॑ । स॒त्यम् । अ॒स्य ।
 तत् ॥ ४ ॥ इन्द्र॑ऽज्येष्ठा॒न् । बृ॒हत्ऽभ्यः॑ । प॒र्व॒तेभ्यः॑ । क्ष॒यान् । ए॒भ्यः ।
 सु॒व॒सि । प॒स्त्य॑ऽव॒तः । यथा॑ऽयथा । प॒त॒य॒न्तः । वि॒ऽये॒मि॒रे । ए॒व । ए॒व ।
 त॒स्थुः । स॒वि॒त॒रि॒ति॑ । स॒वाय॑ । ते ॥ ५ ॥ ये । ते । त्रिः । अ॒ह॒न् ।
 स॒वि॒त॒रि॒ति॑ । स॒वा॒सः । दि॒वेऽदि॒वे । सौ॒म॒गम् । आ॒ऽसु॒व॒न्ति॑ । इन्द्रः॑ ।
 द्या॒वापृ॒थि॒वी इति॑ । सि॒न्धुः । अ॒त्ऽमिः॑ । आ॒दि॒त्यैः । नः । अ॒दि॒तिः ।
 श॒र्म । यं॒सत् ॥ ६ ॥

IV. 55.

कः । वः । त्रा॒ता । व॒सवः॑ । कः । व॒रु॒ता । द्या॒वाभू॒मी इति॑ ।
 अ॒दि॒ते । त्रा॒सी॒थाम् । नः । स॒ही॒यसः॑ । व॒रु॒ण । मि॒त्र । म॒र्ता॒त् । कः ।
 वः । अ॒च्व॒रे । वरि॑वः । धा॒ति । दे॒वाः ॥ १ ॥ प्र । ये । धा॒मा॒नि ।
 पू॒र्व्या॒णि । अ॒ची॒न् । वि । यत् । उ॒च्छ॒ान् । वि॒ऽयो॒ता॒रः । अ॒मू॒राः ।
 वि॒ऽधा॒ता॒रः । वि । ते । द॒धुः । अ॒ज॒साः । अ॒मृत॑ऽधी॒तयः॑ । रु॒रु॒च॒न्त॒ ।
 द॒स्माः ॥ २ ॥ प्र । प॒स्त्या॑म् । अ॒दि॒तिम् । सि॒न्धुम् । अ॒कैः । स्व॒स्तिम् ।
 ई॒ळे । स॒ख्याय॑ । दे॒वीम् । उ॒मे इति॑ । यथा॑ । नः । अ॒ह॒नी इति॑ ।
 नि॒ऽपा॒तः । उ॒ष॒सा॒न॒क्ता । क॒र॒ताम् । अ॒द॒न्धे इति॑ ॥ ३ ॥ वि । अ॒र्य॒मा ।

वरुणः । चेति । पन्थाम् । इषः । पतिः । सुवितम् । गातुम् । अग्निः ।
 इन्द्राविष्णु इति । नृऽवत् । ऊँ इति । सु । स्वाना । शर्म । नः ।
 यन्तम् । अर्मऽवत् । वरुथम् ॥ ४ ॥ आ । पर्वतस्य । मरुताम् । अवांसि ।
 देवस्य । त्रातुः । अत्रि । मगस्य । पात् । पतिः । जन्यात् । अंहसः ।
 नः । मित्रः । मित्रियात् । उत । नः । उरुष्येत् ॥ ५ ॥ तु । रोदसी
 इति । अहिना । बुध्न्येन । स्तुवीत् । देवी इति । अप्येभिः । इष्टैः ।
 समुद्रम् । न । सम्ऽचरणे । सनिष्यवः । धर्मऽस्वरसः । नद्यः । अर्ष ।
 व्रन् ॥ ६ ॥ देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः ।
 त्राता । त्रायताम् । अग्रऽयुच्छन् । नहि । मित्रस्य । वरुणस्य । घासिम् ।
 अर्हामसि । प्रऽमियम् । सानु । अग्नेः ॥ ७ ॥ अग्निः । ईशे । वसन्त्यस्य ।
 अग्निः । महः । सौमगस्य । तानि । असम्यम् । रासते ॥ ८ ॥
 उषः । मघोनि । आ । वह । स्रुते । वार्यौ । पुरु । असम्यम् ।
 वाजिनीऽवति ॥ ९ ॥ तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः ।
 मित्रः । अर्यमा । इन्द्रः । नः । राघसा । आ । गमत् ॥ १० ॥

IV. 56.

मही इति । द्यावापृथिवी इति । इह । ज्येष्ठे इति । रुचा । भव-
 ताम् । शुचयत्ऽभिः । अकैः । यत् । सीम् । वरिष्ठे इति । बृहती
 इति । विऽमिन्वन् । रुवत् । ह । उक्षा । पप्रथानेभिः । म्वैः ॥ १ ॥
 देवी इति । देवेभिः । यजते इति । यजत्रैः । अर्मिनती इति । तस्थतुः ।
 उच्चमाणे इति । ऋतवरी इत्यृतऽवरी । अद्रहा । देवपुत्रे इति । देवपुत्रे ।
 यज्ञस्य । नेत्री इति । शुचयत्ऽभिः । अकैः ॥ २ ॥ सः । इत् ।
 सुऽअपाः । भुवनेषु । आस । यः । इमे इति । द्यावापृथिवी इति ।

ज॒जान॑ । उ॒र्वी इति॑ । ग॒भीरे॑ इति॑ । रज॑सी इति॑ । सु॒मेके॑ इति॑ सु॒मेके॑ ।
 अ॒व॒शे । धी॒रः । श॒च्या । स॒म् । ऐ॒रत् ॥ ३ ॥ नु । रो॒द॒सी इति॑ ।
 बृ॒हत्स॑मिः । नः । व॒रूथैः । प॒त्नीव॑त्स॒मिः । इ॒ष्यन्ती॑ इति॑ । स॒ज्जोषाः॑ ।
 उ॒रूची॑ इति॑ । वि॒श्वे इति॑ । य॒ज॒ते इति॑ । नि । पा॒त॒म् । धि॒या । स्या॒म् ।
 र॒थ्यः । स॒दाऽसाः॑ ॥ ४ ॥ प्र । वा॒म् । म॒हि । द्य॒वी इति॑ । अ॒मि ।
 उप॑स्स्तुतिम् । भ॒राम॑हे । शु॒ची इति॑ । उप॑ । प्र॒शस्त॑ये ॥ ५ ॥ पु॒नाने॑
 इति॑ । त॒न्वा । मि॒थः । खे॒न । द॒क्षेण॑ । रा॒ज॒थः । ऊ॒ह्याथे॑ इति॑ ।
 स॒नात् । ऋ॒तम् ॥ ६ ॥ म॒ही इति॑ । मि॒त्रस्य॑ । सा॒ध॒थः । तर॑न्ती इति॑ ।
 पि॒प्र॒ती इति॑ । ऋ॒तम् । परि॑ । य॒ज्ञम् । नि । से॒द॒युः ॥ ७ ॥

IV. 57.

क्षेत्र॑स्य । पति॑ना । व॒यम् । हि॒तेन॑ऽइव । ज॒याम॑सि । गा॒म् ।
 अ॒श्वम् । पो॒षयि॑त्तु । आ । सः । नः । मृ॒ळाति॑ । ई॒दृशे॑ ॥ १ ॥ क्षेत्र॑स्य ।
 प॒ते । मधु॑ऽमन्तम् । ऊ॒र्मिम् । धे॒नुऽइव॑ । प॒यः । अ॒स्मासु॑ । धु॒च॒व ।
 मधु॑ऽश्रुतम् । घृ॒तम्ऽइव॑ । सु॒स्पृ॒तम् । ऋ॒तस्य॑ । नः । प॒त॒यः । मृ॒ळ॒य॒न्तु ॥ २ ॥ मधु॑ऽमतीः । ओष॑धीः । द्या॒वः । आपः॑ । मधु॑ऽमत् । नः ।
 भ॒व॒तु । अ॒न्तरि॑क्षम् । क्षेत्र॑स्य । पतिः॑ । मधु॑ऽमान् । नः । अ॒स्तु ।
 अ॒रि॒ष्यन्तः॑ । अनु॑ । ए॒नम् । च॒रेम॑ ॥ ३ ॥ शु॒नम् । वा॒हाः । शु॒नम् ।
 नरः॑ । शु॒नम् । कृ॒ष॒तु । ला॒ङ्गल॑म् । शु॒नम् । वर॑त्राः । ब॒ध्यन्ता॑म् । शु॒नम् ।
 अ॒ष्ट्राम् । उ॒त् । इ॒क्ष्व॒य ॥ ४ ॥ शु॒नासी॑रौ । इ॒माम् । वा॒चम् । जु॒षे॒थाम् ।
 यत् । दि॒वि । च॒क्र॒थुः । प॒यः । तेन॑ । इ॒माम् । उप॑ । सि॒ञ्च॒तम् ॥ ५ ॥
 अ॒र्वाची॑ । सु॒ऽभ॒गे । भ॒व । सी॒ते । व॒न्दाम॑हे । त्वा । यथा॑ । नः ।
 सु॒ऽभ॒गा । अ॒स॒सि । यथा॑ । नः । सु॒ऽफ॒ला । अ॒स॒सि ॥ ६ ॥ इन्द्रः॑ ।

सीताम् । नि । गृह्णातु । ताम् । पूषा । अनु । यच्छतु । सा । नः ।
 पर्यस्वती । दुहाम् । उत्तराम्ऽउत्तराम् । समाम् ॥ ७ ॥ शुनम् । नः ।
 फालाः । वि । कृषन्तु । भूमिम् । शुनम् । कीनाशाः । अभि । यन्तु ।
 वहैः । शुनम् । पर्जन्यः । मधुना । पर्यऽभिः । शुनासीरा । शुनम् ।
 अस्मासु । धत्तम् ॥ ८ ॥

IV. 58.

समुद्रात् । ऊर्मिः । मधुऽमान् । उत । आरत् । उप । अंशुना ।
 सम् । अमृतऽत्वम् । आनद् । घृतस्य । नाम । गुह्यम् । यत् । अस्ति ।
 जिह्वा । देवानाम् । अमृतस्य । नाभिः ॥ १ ॥ वयम् । नाम । प्र ।
 ब्रवाम् । घृतस्य । अस्मिन् । यज्ञे । धारयाम् । नमऽभिः । उप ।
 ब्रह्मा । शृण्वत् । शस्यमानम् । चतुऽशृङ्गः । अवमीत् । गौरः ।
 एतत् ॥ २ ॥ चत्वारि । शृङ्गा । त्रयः । अस्य । पादाः । द्वे इति ।
 शीर्षे इति । सप्त । हस्तासः । अस्य । त्रिधा । बद्धः । वृषभः । रोरवीति ।
 महः । देवः । मर्त्यान् । आ । विवेश ॥ ३ ॥ त्रिधा । हितम् ।
 पथिऽभिः । गुह्यमानम् । गर्वि । देवासः । घृतम् । अनु । अविन्दन् ।
 इन्द्रः । एकम् । सूर्यः । एकम् । जजान् । वेनात् । एकम् । स्वधया ।
 निः । ततश्चुः ॥ ४ ॥ एताः । अर्षन्ति । हृद्यात् । समुद्रात् । शतऽव्रजाः ।
 रिपुणा । न । अवऽचक्षे । घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि ।
 हिरण्ययः । वेतसः । मध्ये । आसाम् ॥ ५ ॥ सम्पक् । स्रवन्ति । सरितः ।
 न । घेनाः । अन्तः । हृदा । मनसा । पूयमानाः । एते । अर्षन्ति ।
 ऊर्मयः । घृतस्य । मृगाऽह्व । क्षिपण्योः । ईषमाणाः ॥ ६ ॥
 सिन्धोऽह्व । प्रऽअध्वने । शुभनासः । घातऽप्रमियः । पतयन्ति । यद्वाः ।

घृतस्य । धाराः । अरुषः । न । वाजी । काष्ठाः । मिन्दन् । ऊर्मिभिः ।
 पिन्वमानः ॥ ७ ॥ अभि । प्रवन्त । समनाऽइव । योषाः । कन्याः ।
 स्मर्यमानासः । अभिम् । घृतस्य । धाराः । सम्ऽइधः । नसन्त । ताः ।
 जुषाणः । हर्यति । जातऽवेदाः ॥ ८ ॥ कन्याऽइव । वहतुम् । एतवै ।
 ऊँ इति । अञ्जि । अञ्जानाः । अभि । चाकशीमि । यत्र । सोमः ।
 सुयते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य । धाराः । अभि । तत् । पवन्ते ॥ ९ ॥
 अभि । अर्षत । सुऽस्तुतिम् । गव्यम् । आजिम् । अस्मासु । भद्रा ।
 द्रविणानि । घृत्त । इमम् । यज्ञम् । नयत । देवता । नः । घृतस्य ।
 धाराः । मधुऽमत् । पवन्ते ॥ १० ॥ धामन् । ते । विश्वम् । भुवनम् ।
 अधि । अितम् । अन्तरिति । समुद्रे । हृदि । अन्तः । आयुषि ।
 अपाम् । अनीके । सम्ऽइधे । यः । आऽभृतः । तम् । अश्याम् ।
 मधुऽमन्तम् । ते । ऊर्मिम् ॥ ११ ॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृच्छ ईशिषे ।
त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्खयस्त्वं पूषा विधृतः पांसि नु त्वना ॥६॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने ! रुद्रश्च भवसि । विलयान् । महान् । दीप्तः । त्वम् । मरुतः ।
वेगः । अश्वस्य च । ईशिषे । त्वम् । वातैः । अरुणैः । यासि । सुभावातः । त्वम् । पोषातः ।
परिचरतः । स्वयम् । एव । पांसि ।

१. Omitted by P.D. हे भगवन्नग्ने ! BB.

२. रुद्रबुध्नं दुःखहेतुर्वा पापादिः तस्य द्राव-
यिता एतस्मात्को देवोऽसि । 'रुद्रो वा
एष यदग्निः' (TS. 5.4.3.1.) इत्या-
दिष्वग्ने रुद्रशब्देन व्यावहारात्, यद्वा त्वं
रुद्रः । रौति सामनिष्ट्वा नरा दुःखे
पतिष्यन्तीति रुद्रः । तावदोऽसि Sy.
'रुद्रो रौतीति सतः' (N.10.5.) इति हि
निश्चितम् । स्ययं रुद्र एव त्वं यो रोदयिता
सर्वेषामुपसंहारे । 'रोदेणिलुक्च' इति रक्
प्रत्ययः । . . . एवं संहारमूर्तिरूपेणाग्नि-
स्तूप्यते । शत्रुमारणादो रुद्रबद्धावात् ।
. . . यद्वा रुद्रवान् रुद्रः । मत्वर्थीयो-
ऽकारः । रुद्रपराक्रमवानित्यर्थः BB.

३. शत्रूणां निरसिता, असुर्बलं तस्य वाता-
ऽदित्यरूपश्च त्वमसि । 'रुद्रो वा एष
सम्बन्ध्यसुरत्वम्' उत वा दिवो असुराय
मन्म' (RV.5.41.3.) इत्यादिषु
Sy. रोदनहेतुमाह । असुरो निरसिता
सर्वाधिकाराणाम् । 'असेरन्' इत्युर-
प्रत्ययः BB.

४. महा P.M. महतः Sy. मह उत्सवकारी
त्वं हविषां प्रदानेन BB.

५. ध्रुलोकात्, उपलक्षणमेतत्, लोकत्रयात्,
ध्रुलोकस्य सम्बन्धी Sy. दिवो ध्रुलोक-
स्य । . . . यद्वा देव उच्यते । दिवो ध्रुलो-
कवासिनां देवानां महो महान् महादेव
इत्यर्थः । महतीति महः, पचाद्यच् BB.

६. त्वं कुतः P. मरुतामूह्यरूपम् Sy.

यस्मादन्नस्येशिषे तस्मात् त्वमेव मारुतं
मारुतः सम्बन्धि शर्धो बलं च, त्वदाय-
त्तत्वात् BB.

७. पलमसि, वायुरूपश्च त्वमसीत्यर्थः ।
एवमग्न्यादित्यवायुरूपस्त्वम् Sy.

८. अश्वस्य हविलक्षणस्य Sy. पृक्षतिवद्धा-
न्वसः पुणक्तिपर्यायः, ततः क्विप् BB.

९. चेवी D. चेवि P. चेविष्टे M. ईश्वरो
भवसि Sy. १०. त्वं P.

११. पातं P. वायुसदृशः . . . यद्वा धातैर्वायु-
भिरुपस्रजः सन् यासि वने Sy.
वाततुल्यैर्वातजैः BB.

१२. मरुणे P. अरुणवर्णैरश्वैः . . . यद्वा अरुण-
गमनशीलैः Sy. सन्ध्यावर्णैः BB.

१३. प्राप्नोषि यागगृहम् Sy. अश्वैर्यासि BB.

१४. सुखस्य गृह्यरूप आवातभूतः सन् Sy.
सुखगृहम् BB.

१५. प्रोष० P.D. पोषको भूत्वा BB.

१६. चरतः D.M. परिचरतो यजमानान्
Sy. चरपुरोडाशाभिस्त्वामर्चयतः
BB.

१७. आत्मना, अनुग्रहरूपया स्वबुद्धयेव Sy.

१८. क्षिप्रम् Sy.

१९. आवासि D. रक्षसि । . . . हे अग्ने !
रुद्ररूप ! एवङ्गुणविशिष्टस्त्वं रुद्रतुल्य-
पराक्रमो भूत्वाऽग्न्या घोरया तन्वाऽस्माकं
तन्मन्त्रारयेत भावः BB.

This stanza=TS. 1.3.14.1.